Zduńska Wola Memorial Book

Zdunsḳah-Ṿolah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

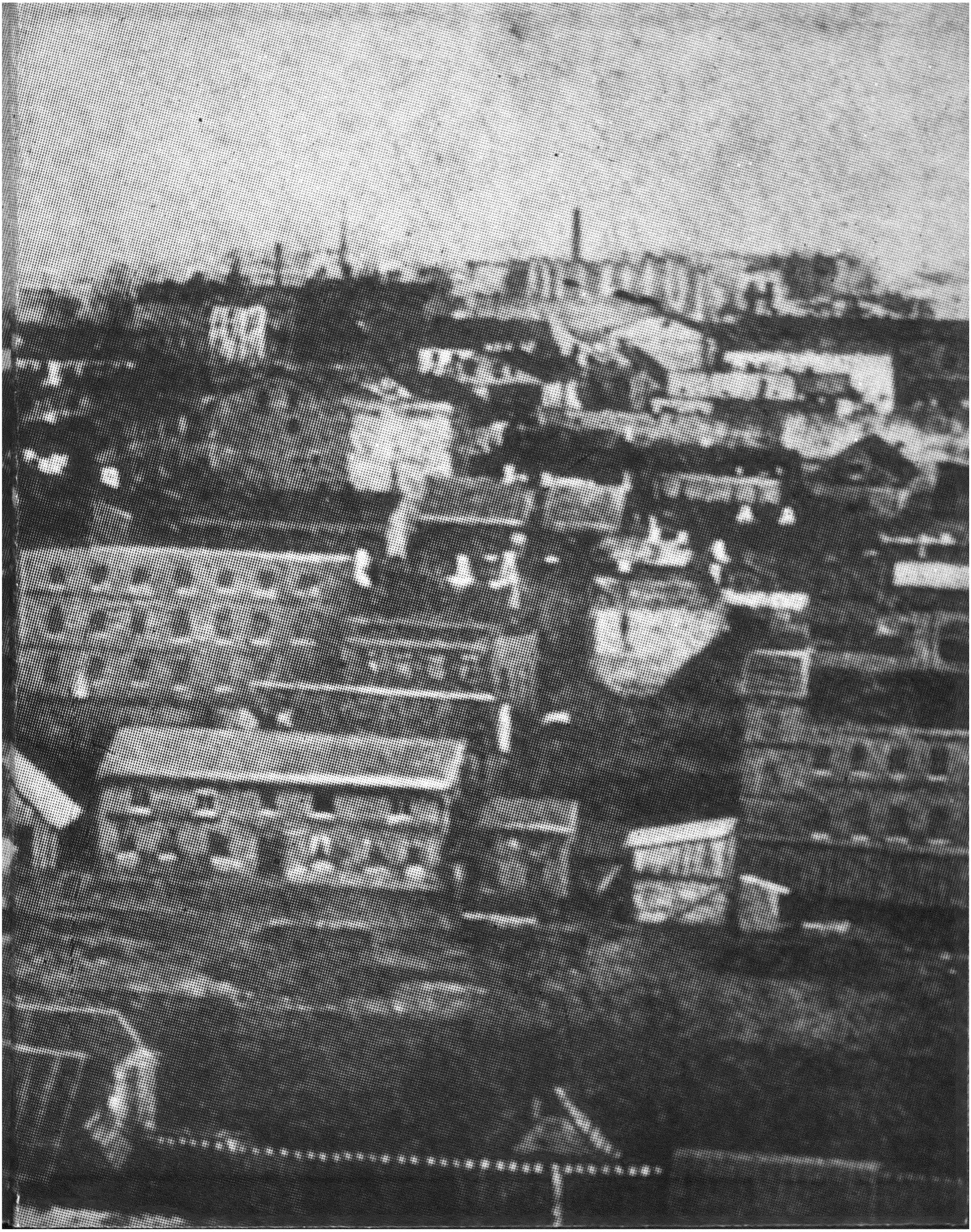
•

Original publication data

TITLE	Zdunsḳah-Ṿolah / ʾorekh, Elḥanan Erlikh.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Irgun yotsʻe Zdunsḳah-Ṿolah be-Yiśraʻel uva-Ameriḳah, 1968.
DESCRIPT	714, 58 p. : ill. facsims., maps, ports. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Zduńska Wola.
	Zduńska Wola (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Zduńska Wola.
ADD'L NAME	Ehrlich, Elhanan.
ADD'L TITLE	Zdunska Wola

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

זדונסקה
וולה

זדונסקה־וולה

עורך :

אלחנן ארליך

המתכננים :

אברהם פרנקל אברהם קלושינר

יצא לאור על ידי ארגון יוצאי זדונסקה־וולה בישראל ואמריקה

נדפס במדינת ישראל בשנת 1968, תשכ״ט
דפוס „ישראל״ בע״מ תל־אביב
אופסט: פ. ניידט ובנו
עורכת האנגלית: לילה קלין
צינקוגרפיה: „תגלוף״, „אורית״
עבודה גרפית: חיים רון

זדונסקה וולה

וועדת הספר

אברהם פרנקל	אברהם קלושינר
הנה פרנקל	הרמן הולנדר
יצחק ארד	מרדכי לנדסברג
יוסף סלומונוביץ	נחום קלינגבייל
אריה סטשבסקי	כתריאל קליין

נר־זכרון

ונקיתי דמם לא נקיתי
(יואל ד׳ כא)

לנפשות הטהורות והזכות———
אנשים, נשים וטף מבני־עירנו,
אשר ניספו בשואה הנאצית
ושמותיהם לא נודעו ולא נזכרו בספר.

ה־י־ד

הוועד
ארגון יוצאי זדונסקה־וולה
בישראל

הגלעד הוקם על ידי וועד אירגון יוצאי זדונסקה־וולה בישראל, בשנת 1954, על האפר של קדושי עירנו בבית־הקברות הישן, אשר בתל־אביב

תוכן העניינים

שער ראשון

ואלה תולדות יהודי זדונסקה־וולה

שער שני

מקור קיום ומחיה

הסתדרויות ומוסדות תרבות וסעד

שער שלישי

מורשי ואנשי שם

שער רביעי

זכרונות והווי

שער חמישי

כבוש ושואה

שער ששי

גבורה

שער שביעי

יזכור ה׳ הנשמות

שער שמיני

אשר נפלו במערכות ישראל

לאַנדסמאַנשאַפטן — יוצאי עיר

אַ יידיש שטעטל — האָלץ סקולפּטור

רשימת התמונות

עם הופעת הספר

עם הופעת ספר־יזכור זה מתווסף עוד נר־תמיד, מוקם עוד גלעד, לאלה שכבר הודלקו והוקמו לזכר החורבן והכליון, משתחלת עוד חולייה טראגית אחת לכתב־האשמה האיום נגד גרמניה הנאצית ומסע ההשמדה שלה נגד עמנו.

ספרנו, המציב יד־ושם לקהילת זדונסקה־וולה שנחרבה, היא תעודה גדושת זכרונות ודמעות של קהילה יהודית שורשית, על תקומתה וחייה הפורחים והמשגשגים, מלאי־מרץ, יוזמה ודינאמיות — מחד, וימים טראגיים של ערב החיסול ועצם החורבן — מאידך.

ונעיר: לא היה זה תפקיד קל כל־עיקר לאסוף ולהכין חומר בעל־ערך במידה מספקת, על־מנת לשרטט תמונה ממצה ונאמנה ככל האפשר על קהילתנו — על גיוון אנשיה ואורח־חייה, על מוסדותיה ועסקנותה הציבורית, וכן על תקופת הכיבוש הנאצי ופעולות הטרור והרצח, על הסלקציה האחרונה בבית־הקברות, בסוף אוגוסט 1942, וחיסולה האכזרי של הקהילה.

העובדא, שזדונסקה־וולה עירנו לא נמצאה באיזור של פעילות מחתרתית נגד הגרמנים, העמידה אותנו, שעה שבאנו להקים את מדור הגבורה שבספרנו, בפני קשיים מיוחדים. על־אף־זאת, מתפרסמת באותו מדור שורה ארוכה של אפיזודות וחוויות מבני־עירנו, שהשתתפו בפועל בקבוצות מחתרת שונות, וכן אלה שנמצאו בין הלוחמים בחזיתות ונתנו יד למיגור שלטון הרשע והרצח. הישג זה אינו רק סיבה מוצדקת לקורת־רוח, אלא גם הוכחה לגודל המאמץ שהושקע בדבר.

*

לשם ביצוע משימה קדושה, קשה ואחראית זו, פנינו בדבר חומר לכל יוצאי זדונסקה־וולה בישראל ובתפוצות, ליד־ושם בירושלים ולמכון היהודי־ההיסטורי בוארשה, לארכיונים ולמוסדות שונים, וכן לאישי־ציבור ולכל מי שהיה בכוחו לתרום במשהו למטרה זו. ואכן, לאחר עבודה מייגעת של ימים ולילות במשך חודשים ושנים, לאחר איתורם של אנשים מסויימים, דיבובם והפעלתם — לא זו בלבד שמאמצינו הוכתרו בהצלחה, אלא שאף נצטבר חומר חשוב ורב משניתן יהיה לדחוק אותו לתוך כרך אחד. חלקו של החומר — כולל תמונות — הוחלט לכן להעביר לכרך השני של הספר, שהוועד מתכונן להוציא.

*

ספרנו הוא פרי־עמלם של רבים, שרק אחדים מהם, בעיקר שלא מבני־עירנו, הם סופרים ממקצועם. ואילו רובם המכריע נטלו בפעם הראשונה את הקולמוס בידם הבלתי־אמונה, על מנת להעלות בכתב את זכרונותיהם, תיאוריהם וחוויותיהם — איש־איש לפי יכולתו, כשרונותיו וכושר־המבע שלו. וזאת מתוך כורח פנימי להנציח לדורות באים את חייה ואובדנה של קהילתם הבלתי־נשכחת — אחת מני־רבות בתפוצות ישראל, שהיתה ואיננה עוד.

*

בסיום עלינו לציין ברחשי־תודה את הסיוע הרב שהוגש לנו על־ידי מספר אנשים ומוסדות, הנקובים להלן — סיוע, שבלעדיו אין להעלות על הדעת שרעיון הספר היה מתממש אי־פעם:

ידידנו פיליפ רוזנברג —

נשיא אירגון יוצאי זדונסקה־וולה באמריקה ורעייתו פרלה, על דאגתו האבהית ומאמציו למימון המפעל הגדול.

ידידנו הרמן הולנדר —

חבר וועדת הספר ועסקן פעיל באירגון יוצאי־העיר באמריקה ורעייתו שרה. בפעולתו למען הספר הוכיח האיש מסירות אין־קץ. ערך נסיעות אין־ספור מבן־עיר לחברו בארצות־הברית, על־מנת לגייס אמצעי־מימון וכן לעורר את האנשים לכתיבה לזכותו ולהשפעתו יש לזקוף חומר רב שזרם לספר.

ידידנו פולק קרקובסקי —

על פעילותו באירגון בצרפת וגיוס חומר רב־חשיבות על השתתפות בני־עירנו במחתרת הצרפתית.

ידידינו הנה פרנקל, יצחק ארד (ארדינסט), מרדכי לנדסברג, נחום קלינגבייל, אריה סטשבסקי, כתריאל קליין ויוסף סלומונוביץ' —

על השתתפותם הפעילה והחשובה בוועדת־הספר, איש־איש בתחומו ולפי מיטב יכולתו.

ידידינו אריה זילברברג, יוסף ריבה ופנחס ניידט —

על דאגתם ומסירותם לכל תפקיד שהוטל עליהם.

יד־ושם והמכון היהודי ההיסטורי בוארשה וכן מוסדות ואישים שונים, שתרמו את חלקם באיסוף החומר, וכל המשתתפים בספר והמסייעים בדרך כלשהי להופעתו.

ולבסוף רחשי־תודה והוקרה מיוחדים לפעילים העיקריים של הספר:

לעורך אלחנן ארליך —

על נאמנותו ללא סייג לתפקידו, על עריכתו הקפדנית ועל מאמציו לשוות לספר מבחינת תוכנו כמבחינת צורתו רמה נאותה.

לידידנו אברהם קלושינר —

מחשובי־חברי־וועדת־הספר. האיש אשר ראה את הוצאתו כמטרת חייו, לה הקדיש ממיטב זמנו, מרצו וכשרונו. האיש אשר דובב רבים וביוזמתו והתלהבותו המדביקים עוררם להוציא לאור היום את זוועות השואה, ובמיוחד את גילויי־הגבורה של בני־העיר, בכל מקום שבאו לידי ביטוי.

לידידנו אברהם פרנקל —

כיושב־ראש האירגון וחבר וועדת־הספר עמד האיש על משמר ביצוע המשימה החשובה, על כל צדדיה, מהחל ועד כלה. בכושר אירגוני ובמרץ בלתי־נדלה הצליח לגייס חבר־פעילים נאמנים, אותם הדביק בהתלהבותו ורתם לעבודה. מעונם של אברהם והנה פרנקל היה במשך שנים בית־היוצר של הספר.

בסבלנות ובמסירות, מבלי להירתע מכל קושי, לוקט שם פרט לפרט — עד שהבניין בהדרו עמד על תלו.

וועד אירגון יוצאי זדונסקה־וולה
בישראל ובתפוצות

צום דערשיינען פון ספר

מיטן דערשיינען פון דעם יזכור־ספר קומט צו נאָך אַן אָנגעצונדן ליכטל, נאָך אַ דענקמאָל, צו די שוין ברענענדיקע פאַקעלן און מאָנומענטן פון יידישן חורבן און אומקום, נאָך אַ טראַגיש רינגעלע אין שרעקלעכן באַשולדיקונגס־אַקט קעגן נאַצי־דייטשלאַנד און איר פאַרטיליקונגס־צוג קעגן אונדזער פאָלק.

דער ספר, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר אַן אייביקע מצבה פאַר אונדזער פאַרשניטענער זדונסקעוואָליער קהילה, איז אַ רייכער דאָקומענט פון זכרונות און טרערן פון אַ פאַרוואָרצלטער יידישער געמיינדע, פון איר אַנטשטיין און בליענדיקן אויפשטייג, איר ענערגיע, איניציאַטיוו און דינאַמיק — פון איין זייט, און טראַגישע טעג פון ערב־אומקום און אומקום אַליין — פון דער אַנדערער זייט.

מיר ווילן באַמערקן, אַז ס'איז לחלוטין נישט געווען קיין לייכטע אויפגאַבע אויפצוזאַמלען און צוצוגרייטן גענוג ווערטפול מאַטעריאַל, צו מאָלן אַ ווי־ווייט מעגלעך טריי, אויספירלעך בילד פון אונדזער קהילה — פון איר מענטשן־פּייזאַזש און לעבנס־שטייגער, פון אירע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, ווי אויך פון דער נאַצי־עפּאָכע מיט אירע טעראָר־ און מאָרד־אַקטן, פון דער לעצטער סעלעקציע אויפן בית־עולם, סוף אויגוסט 1942, און דער גרויזאַמער, טאָטאַלער פאַרניכטונג פון יידיש זדונסקעוואָליע.

דער פאַקט, וואָס אונדזער שטאָט האָט זיך נישט געפונען אויפן שליאַך פון דער פאַרטיזאַנער־טעטיקייט קעגן די דייטשן, האָט אונדז געשטעלט פאַר ספּעציעלע שוועריקייטן ביים זאַמלען דעם מאַטעריאַל פאַר דער אָפּטיילונג פון גבורה אין אונדזער ספר. נישט־געקוקט דערויף ברענגען מיר אין דער דאָזיקער אָפּטיילונג אַ גאַנצע ריי פון עפּיזאָדן און איבערלעבונגען פון אונדזערע שטאָטישע, וואָס האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פאַרשידענע פאַרטיזאַנער־גרופּן, אָדער אויף די כלערליי פראָנט־אָפּשניטן — צולייגנדיק אַ האַנט צו דער צעשמעטערונג פון וואַנזיניקן מאָרד־רעזשים. דאָס איז אַ דערגרייכונג, וואָס גיט נישט נאָר אַ באַרעכטיקטן גרונט צו זיין צופרידן, נאָר באַווייזט אויך ווי גרויס ס'איז געווען דער אָנשטרענג, וואָס איז אונטערגענומען געוואָרן.

✶

אויסצופירן די דאָזיקע הייליקע, שווערע און פאַראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבע, האָבן מיר זיך געווענדט וועגן מאַטעריאַל צו אַלע אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און אין גאָר דער וועלט, צו יד־ושם אין ירושלים און צום יידיש־היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, צו פאַרשידענע אַרכיוון און אינסטיטוציעס, ווי אויך צו באַקאַנטע פערזענלעכקייטן און צו יעדן איינעם, וואָס איז געווען בכוח עטוואָס בייצושטייערן פאַר דעם צוועק. אין רעזולטאַט, נאָך אַ לאַנגיאָריקן אינטענסיוון אָנשטרענג, נאָכן אויפזוכן באַשטימטע מענטשן און אַרויסבאַקומען פון זיי וויכטיקן מאַטעריאַל — אויך בעל־פה — איז אונדזער מי נישט נאָר געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג, נאָר ס'איז אויך אָנגעזאַמלט און צוגעגרייט געוואָרן אַזאַ שפע פון מאַטעריאַל, וואָס איז טעכניש נישט מעגלעך אויפצונעמען אין איין באַנד. ס'איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן אַ טייל פון אים — בילדער אַריינגערעכנט — איבערצולאָזן פאַרן צווייטן באַנד פון ספר, וואָס דער קאָמיטעט גרייט זיך צו פאַרעפנטלעכן.

✶

דער בייליגנדיקער ספר איז אַ פּועל־יוצא פון אַ קאָלעקטיוון אָנשטרענג. נאָר איינצלנע פון די באַטייליקטע, בעיקר נישט פון אונדזער שטאָט, זענען שרייבער פון באַרוף. די איבערוויגנדיקע מערהייט האָט דאָס ערשטע מאָל גענומען די פען אין די אומדערפאַרענע הענט, כדי אַרויסצוברענגען אויפן פּאַפּיר זייערע זכרונות, שילדערונגען און איבערלעבונגען — יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן, פעאיקייטן און אויסדרוקס־קראַפט — אינספּירירט פון אַן אינערלעכן דראַנג צו פאַראייביקן פאַר קינפטיקע דורות דאָס לעבן און אונטערגאַנג פון זייער אומפאַרגעסלעכער קהילה — איינע פון אַ סך אַנדערע אין דער יידישער צעשפּרייטקייט, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ.

✶

מיט אויפריכטיקן דאַנק ווילן מיר צום סוף אָנמערקן די ווייטער אויסגערעכנטע פערזאָנען און אינסטיטוציעס, אָן וועמעס ברייטהאַרציקע הילף ס׳וואָלט דער געדאַנק פון ספר קיינמאָל נישט רעאַליזירט געוואָרן:

פריינט פ י ל י פ ר אָ ז נ ב ע ר ג —

פּרעזידענט פון אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע און זיין פרוי פ ע ר ע ל ע — פאַר זיין פאָטערלעכער זאָרג און אָנשטרענגונגען צו פינאַנסירן דאָס גרויסע ווערק.

פריינט ה ע ר מ אַ ן ה אָ ל ע נ ד ע ר —

מיטגליד פון בוך־קאָמיטעט און אַקטיווער טוער אין דער אַמעריקאַנער לאַנדסמאַנשאַפט און זיין פרוי ש ר ה. אין זיין טעטיקייט פאַרן ספר האָט דער מענטש אַרויסגעוויזן אומבאַגרענעצטע איבערגעגעבנקייט. געררייזט אין די פאַרייניקטע שטאַטן פון איין בן־עיר צום צווייטן צו מאָביליזירן מיטלען און דערמוטיקן זיי צום שרייבן. אַ דאַנק זיין איינפלוס איז צוגעקומען פיל מאַטעריאַל פאַרן ספר.

פריינט פ ו ל ע ק ק ר אַ ק אָ ו ו ס ק י —

פאַר זיין טעטיקייט אין דער פראַנצויזישער לאַנדסמאַנשאַפט און מאָביליזירן וויכטיקע מאַטעריאַלן, איבערן אָנטייל פון אונדזערע שטאָטישע אין דער פראַנצויזישער אונטערגרונט.

אונדזערע פריינט:

ה נ ה פ ר ע נ ק ל, י צ ח ק א ר ד (ע ר ד י נ אַ ס ט), מ ר ד כ י ל אַ נ ד ס־ ב ע ר ג, נ ח ו ם ק ל י נ ג ב י י ל, א ר י ה ס ט אַ ש ע ו ו ס ק י, כ ת ר י א ל ק ל יי ן און י ו ס ף ס אַ ל אָ מ אָ נ אָ ו ו י ט ש —

פאַר זייער וויכטיקן און אַקטיוון אָנטייל אין בוך־קאָמיטעט — יעדער אויף זיין געביט און מעגלעכקייטן.

אונדזערע פריינט:

א ר י ה ז י ל ב ע ר ב ע ר ג, י ו ס ף ר י ב אַ און פ נ ח ס נ יי ד אַ ט —

פאַר זייער זאָרג און איבערגעגעבנקייט פאַר יעדער אויפגאַבע, וואָס איז זיי אָנפאַרטרויט געוואָרן.

יד־ושם און יידיש־היסטאָרישער אינסטיטוט אין וואַרשע, אינסטיטוציעס און פאַרשידענע פערזאָנען — פאַר זייער ביישטייער ביים זאַמלען מאַטעריאַל, און אַלע אָנטיילנעמער אין ספר און וואָס האָבן בייגעשטייערט אויף וועלכן ס׳איז אופן צו זיין דערשיינען.

צום סוף אַ באַזונדערן דאַנק און אָנערקענונג די עיקרדיקע טוער פון ספר:

דעם רעדאַקטאָר: א ל ח נ ן ע ר ל י ך —

פאַר זיין איבערגעגעבנקייט אָן פאַרבאַהאַלט צו זיין אויפגאַבע, פאַר זיין פּינקטלעכן רעדאַקטירן און פאַר זיין אומדערמידלעכער זאָרג צו פאַרשאַפן דעם ספר, אין אינהאַלט ווי אין פאָרם, אַן אַנטשפּרעכנדיקן ניוואָ.

פריינט א ב ר ה ם ק אַ ל ו ש י נ ע ר —

פון די וויכטיקסטע חברים פון בוך־קאָמיטעט האָט ער באַטראַכט דאָס אַרויסגעבן דעם ספר ווי זיין לעבנס־ציל, וועלכן ער האָט געווידמעט פון זיין צייט, ענערגיע און פעאיקייטן. זיין איניציאַטיוו און התלהבות האָבן אָנגעשטעקט און דערמוטיקט אַרויסצוברענגען פאַר דער עפנטלעכער שיין די גרויזאַמקייטן פון חורבן און באַזונדערס די גבורה־אַנטפּלעקונגען פון אונדזערע שטאָטישע — איבעראַל, ווו זיי זענען געקומען צום אויסדרוק.

פריינט א ב ר ה ם פ ר ע נ ק ל —

אַלס פאָרזיצער פון אירגון און מיטגליד פון בוך־קאָמיטעט, איז ער געשטאַנען אויף דער וואַך פון רעאַליזירן דעם וויכטיקן ציל פון אָנהייב ביזן סוף — אין אַלע זיינע אַספּעקטן. מיט אָרגאַניזאַטאָרישן טאַלאַנט און אומדערשעפּלעכער ענערגיע, האָט ער באַוויזן צו מאָביליזירן אַ גרופּע איבערגעגעבענע מיטאַרבעטער, וועלכע ער האָט אָנגעשטעקט מיט זיין התלהבות און איינגעשפּאַנט אין דער אַרבעט. די הייס פון א ב ר ה ם און ה ע נ ע פ ר ע נ ק ל איז יאָרן געווען די קוזשניע פאַרן ספר. דאָרט, נישט אָפּשרעקנדיק זיך פאַר שוועריקייטן, איז צונויפגעקליבן געוואָרן, מיט געדולד און איבערגעגעבנקייט, פּרט צו פּרט — ביז דער בנין אין זיין גאַנצער אימפּאָזאַנטקייט איז געוואָרן אַ ווירקלעכקייט.

וועד אירגון יוצאי זדונסקה־וולה
בישראל ובתפוצות

פתח־דבר

ספר זה — **„ספר זדונסקה־וולה"** — על מאתיים הרשימות ומעלה המקופלות בדפיו, מצטרף לרשימה הארוכה והמרשימה של ספרי־זכרון לקהילות ישראל, שבגזירת שלטון הרשע, הפשע והאכזריות ללא גבול של האומה הגרמנית **„הנאורה"**, בתקופת מלחמת העולם השנייה, נחרץ גורלן להיכחד מעל פני־האדמה — ללא שיור.

ומשנה תפקיד, מעצם מהותו, לספר:

א. **לשמש מצבת־עד לכל אותם יצורים תוספים ויקרים** — זקן ונער, איש ואישה — שבעמל אין־קץ, באמונה כנה ותמימה באדם וצלם האלוהים שבו, טוו וארגו את חלומותיהם ותקוותיהם — לעצמם, לעמם ולאנושות כולה, ואילו פתיל־חייהם, באכזריות שלא תיאמן, נקפד בעודו באיבו.

ב. **להוקיע את רשעות העולם הגויי — התרבותי בכללו** — שלא זו בלבד, שברובו המכריע לא נקף אצבע למניעת פשע ה**„גינוסייד"** המחריד, אלא שאף חלקי־אוכלוסיה ניכרים מתוך העמים בקרבם ישבנו, ולמען קידומם והתפתחותם את כל כשרונותינו משך מאות בשנים השקענו, שיתפו את עצמם במאמץ האיום והזדוני — מרצון ואף מתוך התלהבות שב**„אידיאה"** — לסייע לרוצחים הגרמנים בביצוע מלאכתם.

ואכן, **הופעתו של הספר — כמוה כהצלתם מתהום הנשייה של פרקי־מעש ויצירה**, פרקים רוטטים ומרגשים על שלל גוניהם, פועל־ידם המקובץ של יחיד וציבור, של עסקנים בעלי שאר־רוח, תושייה ומסירות אין־קץ לזולת — במסגרת קהילה יהודית עמוקת־שורשים וממריצה, משופעת חיוניות ומתסיסה — בטרם עלה עליה הכורת. וכן מתגלגלת זכות על ידו **להנצחת מעשי־הגבורה וההתנגדות, שגילו רבים מבניה של קהילה זו** — בין ככלואים בגיטאות ונתונים לשבט ולחסד בידי־הצר המשחית, ובין מחוצה להם — כלוחמים אמיצים בצבאות הסדירים או כפארטיזנים עשויים ללא חת, במאבקם הנואש נגד האויב־הנאצי ומרעיו־שותפיו.

✡

מי שיעלעל בדפי־ספר זה ייווכח על נקלה, שקהילה זו, קהילת זדונסקה־וולה, שקובץ זה מציב נר־תמיד לזכרה, **היתה מוקד של חיי־תרבות וחברה** פעילים בתחומי־עשייה ויוזמה רבים ומגוונים. קנייני־רוח נעלים ומלהיבים, במישורים שונים, קנו להם שביתה במקום במרוצת השנים והטביעו את חותמם על כל לב פתוח, אוזן כרויה ונפש רגישה. ובהיקלטם, נמצאו חלק מנושאיהם שבויים בקסמם עד כדי כך, שראו את עצמם מחויבים ומצווים להשתלב בגופם בתנועות ובזרמים השונים, שנוזמו והוקמו בעקבותיהם — בין על־ידיהם עצמם ובין בהשתתפותם. אלה, כדי לגונן ולסוכך בלהט ובהתמדה על הקיים, פרי גיבושה של המסורת, ערכיה ומנהגיה, ולהנחילו לדורות יבואו — ואילו אלה, כדי לקעקע ולמוטט את בניין הדורות ולהשתית את חיי־האומה והיצירה הלאומית על יסודות חדשים — לא שערום אבותיהם.

ואומנם. זדונסקה־וולה היהודית על זקניה וצעיריה, טפה ונשיה, ענייה המרודים וקבצניה, אנשי־עמל וסוחריה, מעמד בינוני ועשיריה, רבניה ושוחטיה, גבאיה ושמשיה, מלמדיה ומוריה, תלמידי־ישיבותיה וחדריה, יראי־שמיים ומתפקרים, משכילים ועמך, חברי־תנועות ויהודים מכל השנה — **קהילה זו על אורותיה וצלליה, ערגונותיה ויגונותיה, היתה כור־מצרף לכל אותן אמונות ודעות חדשות**, שעשו להן כנפיים בחיי־הרוח של האומה, בחתירתה לחדש את נעוריה כימים מקדם.

ועם זאת, ליד המאבק המתמיד והנמרץ בין החדש והישן, בין קפיאה על השמרים וחתירה לנועז, לשינוי הסדר — מצטיירת זדונסקה־וולה היהודית באספקלריית **עולם כמנהגו נוהג**. כי אכן,

עדה זו על מכלול חיי־חברה וציבור שבתוכה, על תנועותיה ומוסדותיה — החינוכיים והמדיניים, הרוחניים והחומריים, המסורתיים והחילוניים — עדה זו, שהתמידה במסכת חייה הקשים תוך מאבק באקלים זר, עוין וכופה לעיתים את מרותו, מופיעה לנגד עינינו כמשובצת במסלול קבוע, מושתתת בעיקרה על אדני־המסורת המגובשת — מורשת דורות. ועם כל השוני והמפריד בין האמונים על המסורת, שראו בהמשכה לוז־השידרה לקיום האומה, לבין המערערים עליה, העורגים וחותרים לשינוי הקיים, הבלתי־מספק בחומר כל־שכן ברוח, דומה שאף הללו, החורגים מן השיגרה וסוטים מן המקובל — אלה השאור שבעיסה, מבשרי־החדש ולרוב גם התפתחות וקידמה בכל חברה, בכל מקום ובכל זמן, השוחים נגד הזרם ומטיפים לדרכם ומעשיהם תוך תחושת ייעוד ולעיתים אף השראה — גם אלה, שמעשיהם מעוררים לעיתים מורת־רוח, סלידה ואף התנגדות עזה, נראים כאילו ממנהגו של עולם הם. משל היו הללו מעשים מובנים מאליהם בחברה זו, בעלת סגנון־חיים קבוע וקווי־אופי ברורים ומוגדרים מאז ומתמיד.

אך מעל ומעבר ליחסי־אדם וציבור בתחומים העומדים ברומו של עולם, במישור האמונות והדעות, מסתבר שניתן להצביע לפחות על מישור אחד, ייחודיי, סגוליי, בו הוכיחה את עצמה קהילת זדונסקה־וולה, ובמסגרתה רבים, רבים מאוד מבניה־עסקניה — הלוא הוא מישור **„כל ישראל ערבים זה לזה"**.

פשיטא, שאין ההתייחסות למישור זה וכל הכרוך בו תופעה בלעדית לקהילה זו. כל מקום בפזורת ישראל, שיהודים היו נחותים שם, הופנתה תשומת־לב מירבית לבעיית **„וחי אחיך עמך"**. אולם ייאמר: אותה התנדבות קדושה לזולת; אותה תחושת אחריות וערבות הדדית שבין יחיד העדה למשנהו ולכלל העדה; אותה אש יוקדת של אהבת אחים ונכונות לעזרה לכל בן ישראל, העוברות כחוט השני בכל הספר; אותה אהבת אחים באשר הם, מעל ומעבר להשקפת עולם, לרובד חברתי, כלכלי ותרבותי — זוהי תופעה שחן וחסד, טוב־לב ואצילות הרוח שורים עליה, ועליה יש לשים דגש — ודגש חזק.

✶

הקורא, בן־העיר, שירוץ על־פני דפי ספרו־ספרנו, וודאי יחוש מחדש בגל של חמימות גולשת, משתפכת בכל יישותו — שעה שדמויות מוכרות ויקרות לו כל־כך, המועברות לנגד עיניו בסך, עומדות וניצבות כאילו חיים לפניו בכל מלוא זוהרם ותפארתם; שעה שנופים ואתרים, כל־כך ידועים לו וחביבים עליו, שוב מתגלים לפניו ומעוררים אסוציאציות משכבר הימים; שעה שאירועים וחוויות, שהיוו חלק בלתי־נפרד מהווייתו בעבר וחרותים על לוח ליבו, הולכים ומשתחזרים מחדש ומסעירים את רוחו ועולם רגשותיו — **משל ודמות־דיוקנה של קהילתו־מכורתו, כפי שהיא משתקפת בספר, מחזירה אותו לאותם ימים מלאי־סבל וצער אך גם עטורי־יופי ותקווה, ימים בהם החומר היה אומנם שקוע ביוון המצולה של ההווה הגלותי המנוון, ואילו הרוח היתה צופה לעבר עתיד מרקיע שחקים וחוזה עולמות חדשים.**

ובהקשר זה יצוין:

בעיבודו, הכשרתו ועריכתו של החומר המונח בזה, הושקע מאמץ כן ורב על־מנת לקיים, במלוא הדיוק האפשרי, את הדימוי של הנוף האנושי, אותו טרחו בני זדונסקה־וולה לגלם בזכרונותיהם, תיאוריהם וחוויותיהם.

העובדא, שרובם הגדול של משתתפי־קובץ זה אין העט מקצועם, ורק תחושת החובה והאחריות לזכר עירם, שלא ייעלם וייאלם עם אחרון הדור הזה, היא שהטילה עליהם את האתגר ליטול את קולמוס הסופרים בידיהם הבלתי־אמונות — מן הנמנע היה, שעובדא זו לא תטביע את חותמה על צורה ומבנה, לשון וסגנון, וכיוצא באלה. הדבר חייב שינויים לרוב — לעיתים אף קיצוניים ביותר. אך מעיד אני על עצמי שנעשה הכול כדי למנוע איבוד וטישטוש הזהות האישית. ואכן, הרצון העז לרדת לסוף דעתם של המשתתפים בספר, של כל המשתתפים, להתנבא בסגנונם ולהישאר נאמן לו, במידה והדבר היה בגדר האפשרי — היה הקו הקובע שהנחה את העורך. מכאן הדגש המיוחד

להבליט את הייחוד האישי, שמתבטא בזיקה לרעיון, לניבים וכדומה — סגולות אופי ומחשבה המזהות את האישיות וטובעות את צורתה על פרי־רוחה.

*

ולבסוף:

רחשי־תודה והכרה לחברי־וועדת הספר ואירגון יוצאי־העיר בישראל ובתפוצות, שבלעדי סיועם המאומץ והיעיל בגיוס אמצעים, בריכוז חומר ובאלפי־פרטים אחרים, וכן בדבקות אין־קץ, במשך ימים ושנים, למשימה־המעמסה שנטלו על עצמם — רעיון הספר להנצחת קהילת זדונסקה־וולה, לא היה יוצא לעולם מגדר המופשט לתחום המציאות הממשית.

ומבלי לקפח את זכותם של יתר החברים, ברצוני להעלות על נס במיוחד את פועלם של שלושה:

א. אברהם פרנקל — המרכז והרוח החיה של כל המפעל הגדול הזה.
ב. אברהם קלושינר — שבמסירותו למשימה הרים תרומה נכבדה להצלחתה.
ג. צבי הולנדר — שפעל רבות בגיוס חומר ואמצעים.

העורך

אריינפיר־וואָרט

דער ביילייגנדיקער „ספר זדונסקה־וולה״, מיט זיינע איבער 200 אויפצייכענונגען, שליסט זיך אָן אין דער לאַנגער, אימפּאָזאַנטער רשימה פון ספרים, געווידמעטע דעם אָנדענק פון יידישע קהילות, וואָס זענען דורכן גרענעצלאָזן, פאַרברעכעריש־רשעותדיקן דייטשן „קולטור״־רעזשים, בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, פאַרמשפּט געוואָרן אָפּגעמעקט צו ווערן פון דער ערד — אָן אַ שפּור.

האָט דער ספר, צוליב זיין דאָזיקן כאַראַקטער, אַ טאָפּלטע אויפגאַבע:

א. דינען ווי אַ מאָנומענט פאַר אַלע די־אָ טייערע, צאַפּלנדיקע יידן — אַלט און יונג, מאַן און פרוי — וואָס האָבן אין זייער אויפריכטיק־נאַאיוון גלויבן אין פינטעלע מענטש און זיין געטלעכן פונק, אומאויפהערלעך געשפּינען זייערע חלומות און האָפענונגען — פאַר זיך, פאַר זייער פאָלק און פאַר דער גאַנצער מענטשהייט, בעת זייער לעבנס־פאָדעם איז מיט אַ ברוטאַלער, אומגלויבלעכער אכזריות איבערגעריסן געוואָרן אין סאַמע אָנהויב.

ב. צו סטעמפּלען די רשעות פון דער גויישער וועלט — איר קולטור־טייל אַריינגערעכנט — וואָס האָט אין איר איבערוויגנדיקער מערהייט גאָרנישט געטאָן אויסצומיידן דעם שרעקלעכן „גענאָסייד״־פאַרברעך. בעת אויך אָנזעעוודיקע באַפעלקערונגס־טיילן, צווישן וועלכע מיר האָבן געלעבט, און פאַר וועמעס פראָגרעס און אַנטוויקלונג מיר האָבן אין פאַרלויף פון הונדערטער יאָרן אַלע אונדזערע רעסורסן אינוועסטירט, האָבן פרייוויליק, צומאָל מיט „אידייאישער״ התלהבות, אָנטיילגענומען אינעם מוראדיק־בייזוויליקן אָנשטרענג צוצוהעלפן די דייטשע מערדער אין דער רעאַליזירונג פון זייער מטורפדיקן פּלאַן.

איז עס דער פאַרדינסט פון דאָזיקן ספר אָפּצוראַטעווען פון פאַרגעסנהייט די־אָ רירנדיקע, פאַרבן־רייכע קאַפּיטלען פון טאָן און שאַפן — דער סך־הכל פון יחידישער און געמיינשאַפטלעכער טעטיקייט, פון כלל־טוער, באַהויכטע מיט אונטערנעמונגס־גייסט, מיט דער פעאיקייט צו אַפּראָנטירן יעדן אַרויסרוף און אומאייגננוציקער איבערגעגעבנקייט פאַרן צווייטן — אין דער ראַם פון אַ טיף־פאַרוואָרצלטער, מיט וויטאַלער לעבנס־קראַפט איבערפולטער יידישער עדה — איידער דער צורר האָט אויף איר אויפגעהויבן זיין האַנט.

גלייכצייטיק איז עס זיין גרויסער זכות צו פאַראייביקן די פראַגמענטן פון גבורה און ווידערשטאַנד, וואָס ס׳האָבן אַנטפּלעקט אָפּשטאַמיקע פון דער דאָזיקער קהילה — סיי אַלס מוטיקע קעמפער אין די רעגולערע אַרמייען, סיי אַלס אומדערשראָקענע פאַרטיזאַנער אין זייער פאַרצווייפלטן געראַנגל קעגן נאַצי־פיינט און זיינע קאָלאַבאָראַטאָרן.

*

ווער ס׳וועט בלעטערן דעם ספר וועט זיך לייכט איבערציינגן, אַז די עדה יידן פון דער שטאָט זדונסקעוואָליע, פאַר וועמעס אָנדענק דער באַנד איז באַשטימט, איז געווען אַ ברען־פונקט פון אַן אַקטיוו געזעלשאַפטלעך־ און קולטור־לעבן אויף פאַרשידענע געביטן פון שאַפן און איניציאַטיוו. דערהויבענע און עקזאַלטירנדיקע גייסטיקע ווערטן, אין פאַרשידענע ספערן, האָבן זיך אין פאַרלויף פון יאָרן איינגעבירגערט אויפן אָרט און באַהערשט יעדן, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ פילבאַרע נשמה און אַן אָפן האַרץ. בעת די טרעגער פון די דאָזיקע ווערטן האָבן זיך געפילט אַזוי געפאַנגען אין זייער צויבער, אַז זיי אַליין האָבן זיך געזען פאַרפליכטעט צו אַנגאַזשירן אין די נייע באַוועגונגען און שטרעמונגען, וואָס זענען אין רעזולטאַט אַנטשטאַנען — סיי דורך זיי אַליין, סיי מיט זייער אַקטיוון אָנטייל. אַ טייל פון זיי, כדי מיט פלאַמיקן אויסדויער צו באַשיצן דעם עקזיסטירנדיקן לעבנס־שטייגער, די פרוכט פון ווערטן און מנהגים פון דער אויסקריסטאַליזירטער טראַדיציע, איבערפלאַנצנדיק אים פאַר די קינפטיקע דורות — בעת די אַנדערע האָבן מיטן זעלבן אייפער

געווירקט אונטערצוגראָבן דעם אַלטן דורותדיקן געבוי, פאַרזוכנדיק אויפצושטעלן דאָס לעבן און פאָלקס־שאַפן אויף נייע יסודות.

און באמת. דאָס יידישע זדונסקעוואָליע מיט אירע אַלטע און יונגע, קינדער און פרויען, אביונים און קבצנים, אַרבעטס־מענטשן און סוחרים, מיטלשטאַנד און רייכע, רבנים און שוחטים, גבאים און שמשים, מלמדים און לערער, חדר־ייִנגלעך און ישיבה־בחורים, גאָטספאָרכטיקע און אפיקורסים, משכילים און פאָלקס־מענטשן, אָנגעהעריקע צו אָרגאַניזאַציעס און יידן פון אַ גאַנץ יאָר — דער דאָזיקער קאָלעקטיוו מיט זיינע ליכט־ און שאָטן־זייטן, פריידן און ליידן, איז געווען דער שמעלץ־טאָפּ פאַר אַלע די נייע געדאַנקען און לאָזונגען, וואָס האָבן זיך געבאַנט אַ וועג אינעם גייסטיקן לעבן פונעם פאָלק, אויפן וועג צו זיין באַנייאונג.

און דאָך, נישט געקוקט אויפן העפטיקן, פערמאַנענטן געראַנגל צווישן אַלט און ניי, צווישן איינגעפרוירענע לעבנס־פאָרמען און דער שטרעבונג צו ענדערונגען — זעט זיך יידיש זדונסקעוואָליע אין ליכט פון עולם כמנהגו נוהג. די־אָ עדה יידן, מיט איר געזעלשאַפטלעך־ און כלל־לעבן, מיט אירע באַוועגונגען און אינסטיטוציעס, וואָס האָט איר שווערן לעבן געפירט אינמיטן פון אַ דויערנדיקן געראַנגל מיט אַ פרעמדן, פיינטלעכן, מאַכט־אָנוואַרפנדיקן פאַקטאָר, דערשיינט פאַר אונדז ווי אַן איינהייט, וועמעס וועלט־אָנשויאונג ס'איז בעיקר באַזירט אויף דער פאַרפונדעוועטער טראַדיציע פון דורות. און ביי דער זייט פון צוזאַמענשטויסן צווישן די, וואָס זענען געווען דערצויגן אויף אמונה, באַטראַכטנדיק זי אַלס רוקנביין פאַר דער פאָלקס־עקזיסטענץ, און זייערע קעגנער, וועמען די קעגנוואַרט האָט נישט באַפרידיקט מאַטעריעל, כל־שכן נישט גייסטיק — זעט אויס אַז אויך זיי, די באַן־טרעגער און פאָרויסזאָגער פון נייעם, לרוב אויך פון פראָגרעס און אַנטוויקלונג אין יעדער געזעלשאַפט, אָרט און צייט — אויך זיי, וועמעס מעשים ס'האָבן צומאָל אַרויסגערופן ווידערווילן און אויך שטאַרקע קעגנערשאַפט, האָבן אויסגעזען צו זיין אַ נאָרמאַלער, זעלבסטפאַרשטענדלעכער באַשטאַנד־טייל אין דער דאָזיקער פעסט־איינגעראָמטער, אויסקריסטאַליזירטער יידישער געזעלשאַפט.

אָבער, אָפּגעזען פון יחידישע און געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען אין דער ספערע פון גייסט, קען מען אָנווייזן, ווייניקסטנס, אויף איין געביט, אַן אייגנטימלעכן, אין וועלכן יידיש זדונסקעוואָליע און גאָר פיל פון אירע אָפּשטאַמיקע און עסקנים האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט. געמיינט: די ספערע פון „כל ישראל ערבים זה לזה“.

ס'איז קלאָר, אַז די העכסט־נוצלעכע טעטיקייט אויף דעם געביט איז נישט אַ דערשיינונג, וואָס כאַראַקטעריזירט אויסשליסלעך זדונסקעוואָליע. איבעראַל, אין דער יידישער צעשפּרייטקייט, ווו יידן האָבן זיך געפונען, האָבן זיי מאַקסימאַלע אויפמערקזאַמקייט געווידמעט די פראַגן פון פאַרלייכטערן די דאָליע פון זייערע מיטברידער. אָבער דאָס וואָס יידיש זדונסקעוואָליע האָט געטאָן אויף דעם אָפּשניט; דאָס דאָזיקע הייליקע געפיל פון קעגנזייטיקער אחריות צווישן איין יחיד און אַנדערן און גאַנצן כלל; אָט דאָס אומאויסלעשלעכע פייער פון אומבאַגרענעצטער ברודער־ליבע און הילפס־גרייטקייט, וואָס גייט אַדורך ווי אַ רויטער פאָדעם איבערן גאַנצן ספר; אָט־אָ־די ליבע צו ברידער, ווי זיי זענען, אָפּגעזען פון אָנשויאונגען, געזעלשאַפטלעכן, עקאָנאָמישן אָדער קולטורעלן קרייז — דאָס איז אַן אייגנאַרטיקער אויפבליץ פון חן און גייסטיקער דערהויבנקייט, וואָס מ'מוז מיט באַזונדערער אויפמאַכונג אַקצענטירן.

✶

אַ פאַליע פון איבערשוועמענדיקער וואַרעמקייט וועט אָן ספק זיך פונאַנדערגיסן איבערן שטאָטישן לעזער, בעת ס'ווערן פאַר זיינע אויגן פאַרבייגעפירט ווי לעבעדיק — אין זייער גאַנצער שיינקייט און גלאַנץ — די אים אַזוי־גוט באַקאַנטע, טייערע געשטאַלטן; בעת אַזוי־נאָענטע, איינגעליבטע ערטער און לאַנדשאַפטן ווערן ווידער פאַר אים אַנטפּלעקט, אַרויסרופנדיק אַסאָציאַציעס פון אַמאָליקע טעג; בעת געשעענישן און איבערלעבונגען, וואָס זענען געווען אַן אומצערייסבאַרער טייל פון זיין איך אין דער פאַרגאַנגענהייט, ווערן פאַר אים רעקאָנסטרואירט

פונדאָסניי, צעטרייסלנדיק זיין גייסטיקע־ און געפילן־וועלט — גלייך ווי דער אימאַזש פון זיין היים, ווי ער ווערט אָפּגעשפּיגלט אין ספר, וואָלט אים צוריקגעפירט צו דער ווירקלעכקייט פון יענע טעג — טעג פון ליידן און טרויער, אָבער אויך באַצירטע מיט שיינקייט און האָפענונג, טעג אין וועלכע דער חומר איז טאַקע געווען פאַרזונקען אין דער אַטראָפּירנדיקער גלות־ווירקלעכקייט, בעת דער גייסט האָט געבליקט ווייט־ווייט אין די הימלעשע הויכקייטן, טרוימענדיק וועגן נייע וועלטן.

און זאָל אין דעם צוזאַמענהאַנג באַצייכנט ווערן:

אין דער באַאַרבעטונג, צוגרייטונג און רעדאַגירונג פון ביילייגנדיקן מאַטעריאַל איז געמאַכט געוואָרן אַן אויפריכטיקער, גרויסער אָנשטרענג, אויפצוהאַלטן מיט דער גרעסטער פּינקטלעכקייט דאָס בילד פון די מענטשן־געשטאַלטן, וואָס די זדונסקעוואָליער האָבן זיך אַזוי באַמיט צו פּערזאָניפיצירן אין זייערע דערינערונגען, שילדערונגען און איבערלעבונגען. דער פאַקט, וואָס דער גרויסער רוב פון די באַטייליקטע אין ספר זענען נישט קיין שרייבער, און נאָר זייענדיק באַוועגט פון פליכט־און אחריות־געפיל פאַרן אָנדענק פון זייער געבוירן־היים, האָבן זיי אָנגענומען די אַרויספאָדערונג צו נעמען די פּעדער אין זייערע אומדערפאַרענע הענט — דער פאַקט האָט אומפאַרמיידלעך געלייגט זיין סטעמפּל אויף פאָרם און געבוי, שפּראַך און סטיל און דאָס גלייכן. ס'איז דעריבער אַנטשטאַנען דער דרינגנדיקער באַדאַרף פון מערערע ענדערונגען — צומאָל זייער דראַסטישע — אָבער נישט ביז צום פאַרלירן און פאַרטושן די פּערזענלעכע אידענטיפיציטעט. און באמת. דער שטאַרקער ווילן איינצולעבן זיך אין געדאַנקען־גאַנג און געפילן־וועלט פון די באַטייליקטע, אַלע באַטייליקטע, צו בלייבן טריי, ווי נאָר מעגלעך, זייער שפּראַך און סטיל — איז געווען דער לייט־מאָטיוו, וואָס האָט באַשטימט דעם אַרבעט־סיסטעם פון רעדאַקטאָר. פון דאַנען די באַזונדערע באַמיאונג אונטערצושטרייכן דאָס ספּעציפיש־מענטשלעכע, וואָס קומט צום אויסדרוק אין צוגעבונדנקייט צו געדאַנק, רעדנס־אַרטן א.ד.גל. — כאַראַקטער־ און געדאַנקען־אייגנטימלעכקייטן, וואָס אידענטיפיצירן די פּערזענלכקייט און באַשטימען די פאָרם און גרענעצן פון איר שאַפן.

✶

און צום סוף:

אַ דאַנק און אָנערקענונג די מיטגלידער פון בוך־קאָמיטעט און אירגון פון די שטאָטישע אין ישראל און אויסער איר — אָן וועמעס אומדערמידלעכער, ווירקזאַמער הילף, ביים מאָביליזירן מיטלען, זאַמלען מאַטעריאַל און טויזנטער אַנדערע איינצלהייטן, און אומבאַגרענעצטער איבערגעגעבנקייט אין פאַרלויף פון יאָרן צו דער שווערער אויפגאַבע, וואָס זיי האָבן אויף זיך גענומען — וואָלט דער געדאַנק צו פאַראייביקן די זדונסקעוואָליער קהילה אין אַ ספר, קיינמאָל נישט אַרויס פון דער ספערע פון אַבסטראַקציע און איבערגעפירט געוואָרן אין ממשותדיקער ווירקלעכקייט.

און נישט צו מינערן דעם זכות פון די אַנדערע, וויל איך באַזונדערס דערמאָנען 3 פון זיי:

א. אברהם פרענקל — דער באַוועגנדיקער גייסט, וואָס האָט אין זיין האַנט קאָנצענטרירט אַלע פעדעם פון דער דאָזיקער גרויסער אונטערנעמונג.

ב. אברהם קאָלושינער — וואָס האָט מיט זיין איבערגעגעבנקייט צו דעם ווערק צוגעלייגט אַ וויכטיקןביישטייער.

ג. צבי האָלענדער — וואָס האָט נישט געשפּאָרט קיין מי ביים זאַמלען מאַטעריאַל און מיטלען.

דער רעדאַקטאָר

שער ראשון

ואלה תולדות יהודי זדונסקה וולה

די געשיכטע פון יידן אין זדונסקעוואָליע

ד״ר יעקב גאָלדבערג

יידן האָבן אָנגעהויבן אַריינקומען אין זדונסקעוואָליע אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט, ד.ה., אין דער צייט, ווען ס׳האָט זיך דאָרט גענומען אויספאָרמירן אַ נייער שטאָטישער ישוב. דאָס איז פאָרגעקומען פיל פריער, איידער ס׳איז אַנטשטאַנען דער לאָדזשער טעקסטיל־קרייז, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן אויסבילדן ערשט אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט. אַלס דאָרפישער ישוב האָט זדונסקעוואָליע וואַרשיינלעך שוין עקזיסטירט פאַר 650 יאָר צוריק, ס׳פעלן אָבער מקורות, וואָס זאָלן דירעקט דערציילן וועגן דער געשיכטע פון די פריערדיקע צייטן, מחמת אין דער מיטלאַלטערלעכער עפּאָכע איז די עקזיסטענץ פון אַ דאָרף נישט אַלעמאָל געוואָרן אָנגעמערקט אין די טעקסטן פון די דעמאָלטיקע דאָקומענטן, מיט וועמעס הילף מיר רעקאָנסטרואירן געשעענישן און היסטאָרישע פּראָצעסן.

ס׳איז באַקאַנט, אַז דאָס דאָרף איז תמיד באַצייכנט געוואָרן אַלס וואָליע, וואָס האָט זיך פאַרבונדן מיטן פאַקט, אַז די דאָרטיקע באַפעלקערונג איז געוואָרן באַפרייט פון שטייער־לאַסט לטובת דעם פירשט אָדער אַן אַנדערן פעאָדאַל. נאָך אין 17־טן יאָרהונדערט האָט מען דאָס דאָרף אַמאָפּטסטן געפלעגט רופן „פאַנסקאַ וואָליאַ״, וואָס ס׳האָט געקאָנט באַדייטן, אַז ס׳איז געוואָרן „באַפרייט״ פון געוויסע פאַרפליכטונגען לטובת דעם פריץ אָדער דעם „פאַן״. ס׳האָבן מסתמא דאָרט אויך געוווינט אייניקע „זדונעס״, צוליב וואָס ס׳האָט זיך ענדלעך אָנגענומען דער נאָמען זדונסקעוואָליע, האַלטנדיק זיך קאָנסעקווענט פון דער ענדע פון 17־טן און אָנהויב 18־טן יאָרהונדערט.

זדונסקעוואָליע ווערט ערשט אַ שטאָטישער ישוב מיט 188 יאָר צוריק, און איידער יידן האָבן זיך דאָרט באַזעצט איז עס געווען אַ קליין און אומבאַדייטנדיק דערפל, וואָס האָט געהערט צו די גיטער פון אַ מיטלרייכער פּריצישער משפּחה.

אין די מיט דער האַנט געשריבענע איבערוויזונגען האָבן זיך אויפגעהיטן באַמערקונגען, וועלכע שטאַמען פון די יאָרן: 1525, 1532, 1673 און 1679, און אַנטהאַלטן ברעקלעך ידיעות וועגן דעמאָלטיקן גורל פון דאָרף זדונסקעוואָליע. אין די דערמאָנטע מאַטעריאַלן ווערן אויסגערעכנט די דאָרטיקע פּויערים־איינוווינער, וואָס זענען אַריינגעצויגן געוואָרן צו די „פאַנשטשיזנע״־אַרבעטן אויפן פּריצישן פאָלוואַרק.

די אומוואַנדלונג פון זדונסקעוואָליע אין אַ שטאָט איז געווען פאַרבונדן מיט די אַלגעמיינע ווירטשאַפטלעכע און געזעלשאַפטלעכע פּראָצעסן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין פּוילן אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט.

די נייע שטראָמען און שטרעבונגען, וואָס האָבן זיך דעמאָלט פאַרשפּרייט אויך צווישן יידן, האָבן אָבער נישט געקאָנט משפּיע זיין אויף די פּראָצעסן פון שטאָטישן אויפבוי, וואָס זענען בעיקר געווען אַ רעזולטאַט פון די פּראָפּאַגירטע טענדענצן מצד אַ טייל פון די אויפגעקלערטע מאַגנאַטן, גבירים און מיטלרייכע פּוילישע פּריצים, טענדענצן, וואָס זענען געוואָרן באַגינסטיקט דורך דעם לעצטן, דעמאָלט־הערשנדיקן, פּוילישן קעניג — סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי. די דאָזיקע טענדענצן האָבן געצילט צו אַן אַלזייטיקן ווידער־אויפבוי פון די פאַרוואָרלאָזטע שטעט, וועמעס מצב ס׳האָט טרעפלעך געמאָלן איינער פון די באַקאַנטע דעמאָלטיקע פּובליציסטן, וואָס האָט, אין סוף פון 18־טן יאָרהונדערט, געשריבן: „אין אונדזער פּוילן זענען אויפן אָרט פון שטעט פאַראַן ערטער, ווו ס׳זענען געווען שטעט און זייערע נעמען. גרוזעס ווייזן אָן דאָס אָרט פון געוועזענע שטעט...״

אָבער די טעטיקייט פון דער דערמאָנטער פּריצישער גרופּע וועגן ווידער־אויפבוי פון די שטעט, איז געווען נישט־נאָר אַ רעזולטאַט פון פּאַטריאָטישע לאָזונגען, נאָר איז אויך געוואָרן גענערט פון דער האָפענונג צו פאַרגרעסערן די אייגענע הכנסות, וואָס האָבן געקאָנט דערמעגלעכט ווערן נאָר ביי אַ גוט־געפירטער ווירטשאַפט פון די שטעט און שטעטלעך. האָבן טאַקע די פּריצים, אויף וועמעס גיטער ס׳האָבן זיך נישט געפונען קיין שטאָטישע ישובים, געשטרעבט אַזעלכע צו גרינדן אויפן באָדן פון זייער פעאָדאַלן אייגנטום.

פון אַזאַ כאַראַקטער איז אויך געווען די טעטיקייט פונעם גוטבאַזיצער פון די נישט־גרויסע זדונסקעוואָליער גיטער, וואָס האָבן אַרומגענומען אַחוץ זדונסקעוואָליע אַליין נאָך צוויי נישט־גרויסע דערפלעך: קאַוועטשין — גערופן אויך קאַווענטשינק — און סטענשיצע, וואָס זענען אין 19־טן יאָרהונדערט געוואָרן איינגעשלאָסן אין שטח פון דער זיך אַנטוויקלענדיקער שטאָט.

צום גרינדן פון אַ נייער שטאָט האָט זיך געפאָדערט אַ ספּעציעלע קעניגלעכע פּריווילעגיע, אָבער די קאַנצעלאַריע פון סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי האָט אַזאַ נאָמענטלעכן דאָקומענט דעם דעמאָלטיקן אייגנ־

וועד הקהילה מימין לשמאל:
קהילה־ראַט פון רעכטס אויף לינקס: טובנבלט יצחק, גינס־בורג דויד, קוכנסקי אביגדור, ורשבסקי אברהמצ'ה, נוסקוביץ אברהם הרש.

מספר הסתדרויות ומקהלה.
אַ צאָל אָרגאַניזאַציעס און כאָר.

טימער פון זדונסקעוואָליע, פעליקס זלאָטניצקי, נישט אויסגעשטעלט. הגם אין 18־טן יאָרהונדערט האָט מען זיך נאָך נישט גערעכנט מיט די פּרינציפּן פון פּלאַנמעסיקער איינטיילונג פון שטאָטישע ישובים, האָט דער פאָרגעשריי־טענער קעניג, צוזאַמען מיט זיין סוויטע, זיך אָפּגעגעבן אַ רעכענונג, אַז ס׳איז איבעריק צו גרינדן אַ נייע שטאָט צווישן לאַסק, שעראַדז און שאָדעק. מ׳האָט געלייגט אַ גרעסערע געוויכט אויפן ווידער־אויפבוי פון אָט־די אַלטע ישובים, און ס׳איז אויך אַנטשטאַנען די געפאַר, אַז דאָס נייע שטעטל, וואָס געהערט צו זלאָטניצקין, זאָל נישט ווערן אַ קאָנקורענט פאַר די שכנותדיקע קעניגלעכע און פּריצישע שטעט. ס׳איז אָבער געפונען געוואָרן אַ קאָמפּראָמיס־אויסוועג, און אַ דאַנק די באַמיאונגען פון פּריץ, האָט סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי, אין יאָר 1773, אונטערגעשריבן די פּריווילעגיע, אייגנטלעך נישט כדי אויפצושטעלן אַ נייע שטאָט, נאָר כדי ס׳זאָלן פאָרקומען אין די זדונסקעוואָליער גיטער „...גרויסע ירידים יעדעס יאָר צו 12...“, ד.ה., צו איין יריד אַ חודש.

די מורא, אַז זלאָטניצקיס איניציאַטיוו זאָל נישט האָבן קיין נעגאַטיווע השפּעה אויפן ווּקס פון די אַרומיקע שטעט, איז אויך מערקבאַר אינעם טעקסט פון דער קעניג־לעכער פּריווילעגיע, אין וועלכער ס׳ווערט אונטערגע־שטראָכן, אַז די לעצטע זאָל נישט מיט זיך פאָרשטעלן „... קיין שטערונג אָבער (פאַר) די נאָענטע שטעט, שטעטלעך און דערפער, אין וועלכע ס׳ווערן שוין פון לאַנג, אין הסכם מיט די פּריווילעגיעס, אָפּגעריכט ירידים“.

די אָרגאַניזירטע דורך זלאָטניצקין ירידים האָבן דעריבער געדאַרפט פאָרקומען נישט אינעם דאָרף זדונסקע־וואָליע גופא, נאָר אַ ביסל ווייטער. און אָט־וואָס ס׳ווערט וועגן דעם געשריבן אין דער פּריווילעגיע: „... אין דעם דערמאָנטן אָרט, גערופן „טשעקיי“, איז דערלויבט מענטשן פון יעדן פאָלק (אונטערגעשטראָכן פון מחבר) צו קומען צו גיין, צו פאָרן, ברענגען סחורות און תבואה, רינדער, פערד, זיי פאַרקויפן, טוישן, קויפן, אָפּן האַנדלען ביי פרייהייט און זיכערקייט...“.

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז טשעקיי איז נישט גערופן געוואָרן דאָרף, אָבער ס׳איז אויך נישט באַצייכנט געוואָרן אַלס שטאָט, נאָר ס׳איז באַנוצט געוואָרן דער טערמין „אָרט“. טשעקיי, וואָס איז געווען אַ לגמרי נייער ישוב, האָט נאָר באַקומען די מאַרק־פּריווילעגיע, אָבער נישט קיין שום אַנדערע שטאָטישע רעכט, אָבער אַ דאַנק זלאָטניצקיס איניציאַטיוו איז עס דאָך אין אַלגעמיין געוואָרן אָנערקענט אַלס שטעטל. דאָס איז אין יענער צייט נישט געווען קיין אויסנאַם־דערשיינונג, ווייל אין פּוילן פון 18־טן יאָרהונ־דערט האָט זיך נישט איינמאָל געטראָפן, אַז שטיצנדיק זיך אויף דער קעניגלעכער מאַרק־פּריווילעגיע, איז אַ ניי־אַנטשטאַנענעם ישוב צוגעטיילט געוואָרן די מדרגה פון אַ שטעטל.

פעליקס זלאָטניצקי, דער פּריץ פון זדונסקע־וואָליע און דעם אַנטשטייענדיקן שטעטל, האָט אַנטוויקלט אַ טעטיקייט, וואָס האָט געהאַט פאַר אַ ציל אויסצובויען טשעקיי. צו דער בוי־אַקציע פון שטעטל האָט ער צוגע־שטעלט די נייטיקע מאַטעריאַלן פון זיין אייגנטום אין זדונסקעוואָליע און סביבה, און בעיקר דאָס האָלץ פון די דאָרטיקע וועלדער.

דעם שטעטלשן סימבאָל פאַר טשעקיי האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט, דער אויף אייגענע קאָסטן פון זלאָטניצקין אויפגעבויטער ראָטהויז („ראַטוש“), ווו ס׳האָט זיך געפונען דער זיץ־פּלאַץ פון דער שטעטלשער זעלבסט־פאַרוואַלטונג, און אויך פּלאַץ פאַר פערד און וועגענער פון די, וואָס האָבן אָנטיילגענומען אין די דאָרטיקע ירידים.

דאָס ראָטהויז איז געוואָרן אויפגעבויט באַלד נאָכן אַרויסגעבן די פּריווילעגיע אויף ירידים אין טשעקיי, און זיין אויסזען שטעלט פאָר אַ באַשרייבונג, וואָס שטאַמט פון 1788־טן יאָר, „די באַשרייבונג פון דעם ראָטהויז“. לויט דער אַלטער באַשרייבונג איז דאָס ראָטהויז געבויט „פון גוטע ווענט, נישט קיין שלעכטער דאַך פון שינדלען, אָבער אויף מאַנכע ערטער פעלן שוין טיילן“. ס׳זעט בכן אויס, אַז דאָס ראָטהויז האָט באַוויזן, אין אַ גאַנץ קורצער צייט, רואינירט צו ווערן און מ׳האָט אים באַדאַרפט רעמאָנטירן.

ס׳איז אַ גאַנץ נאַטירלעכע זאַך, אַז די באַמיאונגען פון פעליקס זלאָטניצקי האָבן זיך נישט בלויז באַגרע־נעצט אויף אַרויסצובאַקומען די דערלויבעניש אָפּצוהאַלטן ירידים און אויפשטעלן דאָס ראָטהויז, נאָר געצילט, אַז מיטן אָנערקענען טשעקיי אַלס שטעטל, זאָל די דאָרטיקע באַפעלקערונג ציען איר חיונה נישט נאָר פון ערד־אַרבעט, נאָר אויך פון האַנדל און האַנטווערקעריי. אָבער אין רעזולטאַט פון דער קלאָגעדיקער לאַגע, אין וועלכער ס׳האָבן זיך געפונען די פּוילישע שטעט, אין אַ תקופה וואָס האָט געדויערט איבער 150 יאָר, איז שווער געווען צו געפינען נייע איינוווינער, וואָס וואָלטן געקאָנט שאַפן עקאָנאָמישע יסודות פאַר דער אַנטוויקלונג פון טשעקיי, אַלס שטאָטישער ישוב פון אַ האַנדלס־ און האַנטווערקער־כאַראַקטער.

ווי פיל אַנדערע פּריצישע אייגנטימער פון אייגענע ישובים אין אַמאָליקן פּוילן, וואָס האָבן אין זיי באַזעצט יידן, כדי דאָרט צו שאַפן אַ שטאָטישע עקאָנאָמישע סטרוק־טור — האָט אויך געהאַנדלט פעליקס זלאָטניצקי. איז דאָך אין דער פּריווילעגיע פון סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי בפירוש געוואָרן אונ־טערגעשטראָכן, אַז קיין טשעקיי ווערט דערלויבט „מענטשן פון יעטוועדן פאָלק אַריינצוקומען“ — און דאָס מיינט דאָך אויך יידן. אָבער זלאָטניצקי, געניסנדיק פון די

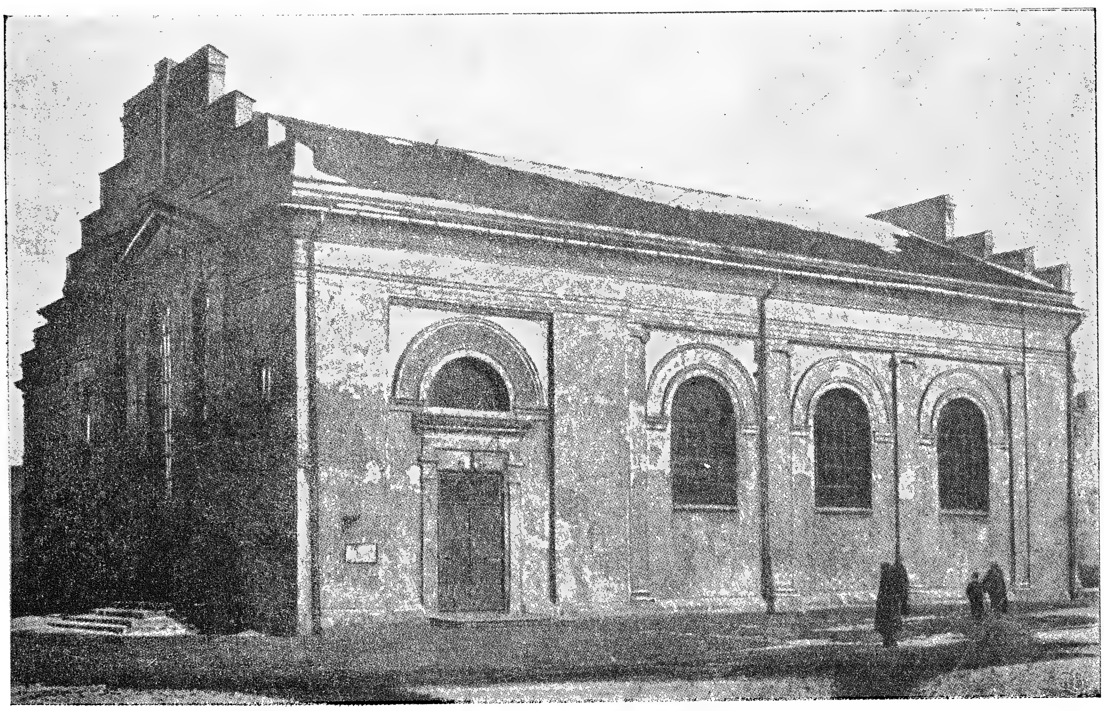
רעכט, וואָס זענען געגעבן געוואָרן די יידן צו קומען אויף די דאָרטיקע ירידים, האָט באַטראַכט פאַר ריכטיק, אַז ס'איז זיי גלייכצייטיק דערלויבט צו באַזעצן זיך אין טשעקיי.

כדי טשעקיי זאָל באַקומען אַ בולטן שטאָטישן כאַראַקטער, איז געווען נייטיק צו זיין טעטיק אויך אויף אַנדערע אָפּשניטן. איינער פון די דאָזיקע אָפּשניטן, אָן וועלכע ס'איז זיך נישט געווען פאָרצושטעלן די עקזיסטענץ פון אַ שטאָטישן ישוב, איז געווען דאָס פעלן אין זדונסקעוואָליע גופא, ווי אין טשעקיי, וואָס איז אַנטשטאַנען אויף איר שטח, פון אַן אייגענער קירכלעכער פּאַראַפיע. זלאָטניצקי האָט דעריבער אונטערגענומען באַמיאונגען אין דער ריכטונג, און אַרויסבאַקומענדיק אַ דערלויבעניש פון דער קירכלעכער מאַכט, איז ער צוגעטראָטן אויפצושטעלן אַ האָלץ־קירכע אין טשעקיי. דער דאָזיקער פאַקט, צוזאַמען מיטן ראָטהויז, האָט געזאָלט אונטערשטרייכן, אַז טשעקיי איז מער נישט קיין דאָרף — נאָר אַ שטעטל.

אָבער דער דאָזיקער ענערגישער פּריץ פון די זדונסקעוואָליער גיטער איז געשטאָרבן, איידער ער האָט דערפירט זיין ווערק צו ענדע. ער האָט איבערגעלאָזן צוויי מינדעריאָריקע קינדער, און די אויפזיכט איבערן איבערגעבליבענעם פאַרמעג, ביז זייער פוליאָריקייט, האָבן געזאָלט אויספירן צוויי פון זיינע קרובים — אַ געוויסער פּסטראָקאָנסקי און אַנדזשעי מאַסלאָווסקי. דער לעצטער איז געווען דער, וואָס האָט פאָרגעזעצט זלאָטניצקיס פּלענער בנוגע דעם אויסבוי פון טשעקיי. דער דאָזיקער פּריץ האָט פאַרענדיקט דעם בוי פון דער קירכע און גלייכצייטיק מיטגעווירקט צום באַזעצן זיך אין טשעקיי פון עטלעכע יידישע משפחות.

אין יאָר 1788, — דאָס הייסט, 15 יאָר נאָכן אַרויסגעבן די קעניגלעכע פּריווילעגיע פאַר טשעקיי — האָבן דאָרט געוווינט 17 קריסטלעכע משפחות, 3 אַליינשטייענדיקע פערזאָנען און אויך 11 יידישע משפחות — צוזאַמען איבער 50 נפשות, בעת אין דעם נעבנליגנדיקן דאָרף זדונסקעוואָליע האָבן זיך נאָר געפונען 12 משפחות פון לייב־אייגענע פּויערים. האָט טאַקע טשעקיי, אַלס שטאָטישער ישוב, אין דער גרויס פון דער באַפעלקערונג דעמאָלט איבערגעשטיגן דאָס שכנישע דאָרף זדונסקעוואָליע. ערשט אין אָנהויב פון 19־טן יאָרהונדערט האָט דאָס שטעטל איבערגענומען דעם נאָמען פון זדונסקעוואָליע.

פון די 12 זדונסקעוואָליער פּויערים האָבן נאָר 8 געהאַט מיטעלע לאַנדווירטשאַפטלעכע איינהייטן, בעת די איבעריקע 4 האָבן באַזיצט קליינע ווירטשאַפטן. דאַקעגן אין

בית־הכנסת — די שול

טשעקיי האָבן שוין געוווינט 16 האַנטווערקער, 1 פּריזיער, 3 סוחרים און 6 לאַנדווירטן. דער פּראָפעסיאָנעלער צוזאַמענשטעל פון די טשעקייער האַנטווערקער אין יאָר 1788 איז געווען: 3 שניידערס, 2 קירזשנערס, 3 שוסטער, 1 בעקער, 1 וועבער, 1 שמיד, 1 רימער, 1 גאַרבער, 1 בעדנער, 1 דאַכדעקער און 1 טישלער.

פון די אויסגערעכנטע באַשעפטיקונגען זענען די שניידערס, קירזשנערס, דער בעקער און דער פּריזיער געווען יידן — בעת די פאַרטרעטער פון די אַנדערע מלאכות: די שוסטער, דער וועבער, דער שמיד, דער רימער, דער בעדנער, דער דאַכדעקער, דער גאַרבער און דער טישלער זענען געווען רעפּרעזענטירט דורך דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. ס׳איז אויך קלאָר, אַז די דערמאָנטע דריי סוחרים זענען געווען יידן, און וועגן איינעם פון זיי ווייסן מיר, אַז זיין געשעפטלעכע טעטיקייט איז געווען — טאַבאַק, און דאָס דערפון, ווייל אין שטעטל־אינווענטאַר פון יאָר 1788 פיגורירט דער נאָמען „וואָלף יאַקובאָוויטש — טאַבאַטשניק" (טאַבאַק־הענדלער). ס׳איז כדאי אונטערצושטרייכן דעם פאַקט, אַז די טשעקייער יידן האָבן זיך נישט באַשעפטיקט מיט פאַכט אָדער מיט קרעטשמעס. זיי האָבן אויך נישט געפירט קיין בראָנפן־ברענערייען אָדער ביר־ברויערייען — די געוויינטלעכע באַשעפטיקונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די דעמאָלטיקע פוילישע שטעטלעך.

אַזש ביז דעם אָנהויב פון 19־טן יאָרהונדערט, האָט די באַפעלקערונג פון טשעקיי באַטראָפן נישט פיל מער ווי 150 איינוווינער, אָבער דערביי דאַרף געמוטען ווערן אין אַכט, אַז אין דער דאָזיקער צייט האָבן זיך אין קרוב אַ העלפט פון שטאָטישע ישובים, וואָס זענען געלעגן אין דעם טייל פוילן, גאַנץ אָפט געפונען ווייניקער ווי 500 איינוווינער. די באַפעלקערונג האָט זיך באַשעפטיקט הויפּטזעכלעך מיט לאַנדווירטשאַפט, און ס׳האָט זיך זייער אָפט געטראָפן, אַז די איינציקע בעלי־מלאכות און סוחרים אין די דאָזיקע שטעטלעך זענען געווען יידן. צומאָל אין די שכנישע שטעט פון זדונסקעוואָליע, ווי צום ביישפּיל: שעראַדז און שאָדעק, וואָס האָבן שוין געהאַט הינטער זיך אַ טראַדיציע פון דורות, זענען אויך פאַרהעלטנישמעסיק געווען ווייניק האַנטווערקער און סוחרים. אויפן הינטערגרונט פון די דעמאָלטיקע מעגלעכקייטן, האָט דאָס ניי־אַנטשטאַנענע שטעטל באַוויזן זיך צו אַנטוויקלען אין אַ קורצער צייט, ווערנדיק ווירקלעך אַ האַנטווערקער־ און האַנדלס־ישוב.

אין 18־טן יאָרהונדערט איז נישט געווען קיין באַזונדערע שוועריקייט צו ווערבירן יידן, אַז זיי זאָלן זיך באַזעצן אין דער געגנט. די זדונסקעוואָליער גיטער האָבן זיך געפונען נאָענט צום אַלטן, צאָלרייכן און געדיכטן יידישן ישוב אין לאַסק און ס׳איז מעגלעך, אַז מאַנכע יידן האָבן זיך פון דאָרט איבערגעזידלט קיין טשעקיי, אונטער דער השפּעה פון זלאָטניצקין אָדער מאַסלאָווסקין. דער דאָזיקער שטח האָט דעמאָלט אָנגעהערט צו דער שעראַדזער וואָיעוואָדזטווע, ווו ס׳איז, דורך די פּריצים און אַ טייל פון שטאָטישן עלעמענט, געפירט געוואָרן אַ ספּעציעלע שאַרפע קאַמפּאַניע, וואָס האָט געצילט אַרויסצושטויסן די יידן פון די קרעטשמעס, בראָנפן־ברענער׳ייען („גאָזשעל־ניעס") און ביר־ברויערייען.

דער פּריצישער ראַט („סיימיק") פון דער שעראַדזער וואָיעוואָדזטווע האָט אפילו אין דער פראַגע געהאַט אָנגענומען, אין די יאָרן 1783, 1786 און 1787, ספּעציעלע באַשלוסן — און ס׳איז גאַנץ וואַרשיינלעך, אַז מאַנכע אַרויסגעשטויסענע אַרענדאַרן האָבן זיך אַריבערגעצויגן קיין טשעקיי, נישט פאַרנעמענדיק זיך דאָרט מיט ז׳ער זעלבער פּרנסה. ס׳קאָן זיין, אַז די פריער־דערמאָנטע דריי יידישע סוחרים פון טשעקיי האָבן פאַר דעם געפּירט קרעטשמעס אין די דערפער אָדער שטעטלעך — בפרט, אַז די אַרענדאַרן האָבן זיך געפלעגט באַשעפטיקן ווי אַ זייטיקע פּרנסה מיט האַנדל.

די פאַמיליע־נעמען פון די ערשטע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין טשעקיי, — און מיר מוזן געדענקען, אַז אין 18־טן יאָרהונדערט האָבן יידן אין פוילן נאָכנישט געהאַט קיין סטאַבילע פאַמיליע־נעמען — ווייזן אָן אויף די ערטער פון וואַנען זיי זענען אָנגעקומען. מ׳קאָן בכן פון דעם פאַקט אַרויסדרינגען, אַז איינער פון זיי איז געקומען פון וורראָצלאַוו, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו פּרייסן, בעת די אַנדערע צוויי זענען געקומען פון וואַרטע, ווו יידן האָבן נאָכנישט באַזיצט קיין וווין־רעכט און זענען געווען אויסגעשטעלט אויף אומאויפהערלעכע רעפּרעסיעס. אין דער דאָזיקער לאַגע האָבן די עקזיסטירנדיקע באַדינגונגען אין דעם ניי־אַנטשטאַנענעם שטעטל, צוזאַמען מיט דער פּאָזיטיווער באַציאונג מצד דעם נייעם פּריץ, געקאָנט בילדן פאַר די אַרויסגעשטויסענע, אָדער פאַרפאָלגטע יידן, אַ וויכטיקע, אָנרעגנדיקע אַטראַקציע צו באַזעצן זיך אויפן אָרט.

אָט איז אַ רשימה פון די יידישע משפּחות, וואָס האָבן געוווינט אין 1788־טן יאָר אין טשעקיי:

וואַרשאַווסקי — קירזשנער, איציק וואַרשאַווסקי — שניידער, וואָלף יאַקובאָוויטש — טאַבאַק־הענדלער, זשולטאָבראָדאַ — קירזשנער, יוסף טשאַרני — שניידער, קאָכמאַן — סוחר, לעוועק — בעקער, אָוושאַני — שניידער און אַ פּריזיער, וועמעס נאָמען ס׳איז אומבאַקאַנט, ווי אויך איציק בערקאָוויטש, וועמעס באַשעפטיקונג ס׳איז נישט געווען מעגלעך פעסטצושטעלן.

דער רוב פון די דאָזיקע ערשטע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין טשעקיי, האָבן געוווינט אין נישט קיין שלעכטע

באַדינגונגען. אַזוי איז צום ביישפּיל, אין שטעטל־אינווענטאַר, פאַרגעשטעלט די וווינונג פון קירזשנער ז ש ו ל ט אָ ־ ב ר אָ ד אַ :

„דער קירזשנער ז ש ו ל ט אָ ב ר אָ ד אַ וווינט אין אַ ניי הויז, אויפגעשטעלט דורך דעם הויף־געשעצטן הער מ אַ ס ל אָ ו ו ס ק י, אינגאַנצן פון געהובלטן האָלץ. ... פון אַרבעטס־צימער זענען אַרויסגעגאַנגען טירן פון האָלץ (? — א.א.) אויף זאַוויאַסעס מיט 2 ריגלען צום פאַרמאַכן. אין צימער זענען פאַראַן 3 פענצטער, ווו ס׳פעלן 3 שויבן. אין צימער איז פאַראַן אַ פּאָסאָווע (דאָס הייסט אַ פּאָדלאָגע) פון האָלץ (? — א.א.), אַ פּאָסאַדזקע פון ציגל און אַן אויוון אין דער קאַמער. די טיר פון האָלץ אויף זאַוויאַסעס, מיט אַ שלאָס־אַנטאַבקע. דער הויף איז גוט אַרומגעצוימט מיט פלאַטן און די טירן פון פלאַטן".

דער מאַנגל אין שויבן איז געווען אַן אָפּטע דערשיינונג אין די בנינים פון יענער צייט, פּשוט דערפאַר. ווייל ס׳האָבן עקזיסטירט שוועריקייטן צו באַקומען דעם דאָזיקן אַרטיקל — בפרט אויב ס׳איז אין דער נאָענטער סביבה נישט געווען בנמצא קיין גלאָז־הוטע. דער זדונסקעוואָליער פּריץ האָט נישט געקאַרגט פאַרן שטעטל קיין שום מאַטעריאַלן, וואָס ער האָט געקאָנט אַרויסבאַקומען פון זיינע גיטער, דאַקעגן האָט ער זיך באַמיט אויסצומיידן הוצאות אין מזומן.

די וווינונג פון ז ש ו ל ט אָ ב ר אָ ד אַ ן איז באַשטאַנען פון אַ צימער, אַ קאַמער און אַן אַרבעטס־חדר („קראַמניצאַ"). דאָס לעצטע האָט זיך געפונען צווישן די סקלעפּיעניעס (? — א.א.). און האָט געדינט אַלס ווערקשטאַט און גלייכצייטיק אַלס געוועלב. דערפון איז צו זען, אַז אַזוי די יידן ווי דער פּריץ מ אַ ס ל אָ ו ו ס ק י, האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז די בוי־פּלענער זאָלן אַנטשפּרעכן די פּראָפּעסיאָנעלע באַדערפענישן פון די איינוווינער. ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז דער פּריצישער הויף אַליין איז נישט געווען פיל גרעסער פון דער וווינונג פונעם קירזשנער ז ש ו ל ־ ט אָ ב ר אָ ד אַ, אַרומנעמענדיק נאָר „... 2 צימערן און איין קליין צימערל און צוויי גאַרדעראָבקעס..."

דאָך האָבן נישט אַלע יידן אין טשעקיי געהאַט אַזעלכע ברייטע און גוטע וווינונגען ווי ז ש ו ל ט אָ ב ר אָ ד אַ. אָט־וואָס ס׳אינפאָרמירט, אין דער היגזיכט, דער דערמאָנטער אינווענטאַר פון 1788־טן יאָר : „דער פּריזיער וווינט אין איין שטיבל..." נעבן ראָטהויז, און „ל ע ו ו ע ק, דער בעקער, וואָס וווינט ביי דער שול אין איין צימערל, אויפגעשטעלט דורך דעם הויף־געשעצטן פּריץ מ אַ ס ל אָ ו ו ־ ס ק י . . ." צאָלט שטייערן און דירה־געלט.

איינער אַ ייד ו ו ר אָ צ ל אַ ו ו ס ק י, אַ סוחר, און ו ו אָ ל ף י אַ ק ו ב אָ ו ו י ט ש, אַ טאַבאַק־הענדלער, און א י צ י ק ב ע ר ק אָ ו ו י ט ש האָבן באַזיצט אייגענע הייזער. און דער לעצטער האָט זיך אפילו, אין יאָר 1787 בערך, אויסגעבויט פאַר זיך אַ ניי הויז. דער שניידער י ו ס ף ט ש אַ ר נ י און דער סוחר ק אָ כ מ אַ ן, ווי דער פריער דערמאָנטער ז ש ו ל ט אָ ב ר אָ ד אַ, האָבן געוווינט אין הייזער, וואָס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן דורכן פּריץ. דער קירזשנער ו ו אַ ר ש אַ ו ו ס ק י און דער שניידער א י צ י ק ו ו אַ ר ש אַ ו ו ס ק י האָבן געוווינט אין אַ צוויי־פאַמיליען־הויז, גערופן : „דוואָיאַקי" — אַ בוי־טיפּ, וואָס איז דעמאָלט געווען זייער אָנגענומען.

„דוואָיאַקן" און „טשוואָראַקן" האָבן געהערט צו דער קאַטעגאָריע הייזער, וואָס זענען געוואָרן געבויט פאַר די הויף־באַשעפטיקטע און אויך פאַר מאַנכע פּויערים, וואָס האָבן זיך דערפאַר פאַרפליכטעט אָפּצואַרבעטן אַ גרעסערע נאָרמע „פּאַנשטשיזנע". אין 18־טן און אין אָנהויב פון 19־טן יאָרהונדערט האָט מען אַזעלכע הייזער אויך געבויט נישט נאָר אין די דערפער, נאָר אויך אין די פּריצישע שטעטלעך, אַזוי אַז אויך אין טשעקיי זענען אויפגעשטעלט געוואָרן 5 צווייער („דוואָיאַקי") און איין פירער („טשוואָראַק"), וואָס זענען געווען באַוווינט דורך קריסטלעכע לאָקאַטאָרן. נאָר אין איין צווייער־הויז, ווי ס׳איז שוין אויבן דערמאָנט, האָבן געוווינט יידן, ווייל פונקט ווי אין אַלע אַנדערע שטעטלעך האָבן אויך דאָ, אין טשעקיי, יידן געוווינט הויפּטזעכלעך אין איין־פאַמיליע־הייזער.

נאָכדעם ווי ס׳איז געוואָרן אָנגעהויבן דער בוי פון דער קירכע, האָט מ אַ ס ל אָ ו ו ס ק י אויך אַסיגנירט בוימאַטעריאַל אויפצושטעלן אויפן אָרט אַ שול, אין וועלכער ס׳האָט אויך געפונען פּלאַץ דאָס חדר, וואָס האָט שוין עקזיסטירט פון 1788 יאָר. אין אינווענטאַר איז דער דאָזיקער בנין באַשריבן אויף פאָלגנדיקן אופן :

„אין דער שול, ווו יידן קומען זיך צוזאַמען, אויפגעשטעלט דורך דעם הויף־געשטעלטן פּריץ מ אַ ס ל אָ ו ו ס ק י, האָט זיך געפונען אַ דאַך פון ציגל און זעקס גרויסע פענצטער אין טאָפּלעס. אויף דער אַנדערער זייט פון דער שול — צוויי קליינע צימערן, אין ביידע צו צוויי פענצטער, פינף צעבראָכענע טאָפּלעס אין ביידע. אין דער שול גופא 2 צעבראָכענע טאָפּלעס. דאָס איז אַ גרויס און לגמרי ניי הויז (אונטערגעשטראָכן — י.ג.) מיט גוטע שינדלען ; איבער אַ צענטליק שקודלעס אַרויסגעפאַלענע ביים קוימען. אין דעם הויז זענען פאַראַן דריי טירן אויף זאַוויאַסעס, צוויי ריגלען, צוויי סקאָבלעס אין חדר, אַ צוים פון האָלץ (? — א.א.)".

דאָס אויסבויען, אין דער דאָזיקער צייט, אַ נייע הילצערנע שול אין טשעקיי איז געווען פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער געשיכטע פון יידן אין דער אַלטער שעראַדזער וואָיעוואָדזטווע. איז דאָך אין די דאָזיקע יאָרן אויך אַנטשטאַנען אַ הילצערנע שול אין דעם נישט־ווייטן לוטאָמירסק, וואָס האָט זיך אין אַרכיטעקטאָנישער הינזיכט באַזונדערס אויס־

געטיילט, ווי אויך אין דעם שכנישן לאַסק.ביידע סינאַגאָגעס זענען געווען דאָס ווערק פונעם טאַלענטירטן לאַסקער ייד — אַרכיטעקט הלל בנימין, וואָס איז שפּעטער אומגעקומען אין אַן אומגליקס־צופאַל, בעתן בויען אַ יידישע שול אין נאָענטן זלאָטשעוו. ס'איז נישטאָ קיין ספק, אַז דער זעלבער האָט אויך אויסגעבויט די שול אינעם ניי־אַנטשטאַנענעם טשעקיי, אַ פאַקט וואָס האָט זיך באַשטימט אויסגעווירקט אויף איר אויסערלעכן אויסזען און האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט איינעם פון די עלעמענטן, וואָס האָבן אונטערגעשטראָכן דעם שטאָטישן כאַראַקטער פון דעם דאָזיקן נייעם ישוב.

אין די 80־ער יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט האָבן זיך אין טשעקיי געפונען 15 נייע הייזער, וואָס זענען געוואָרן אויפגעשטעלט דורכן פּריץ, ווי אויך אַ שול, אַ ראָטהויז און אַ קירכע. אַחוץ דעם האָבן יידן אַליין אויסגעבויט 3 הייזער און קריסטן — 4. די בוי־אינוועסטיציעס, איניציאירט דורך פעליקס זלאָטניצקי, און שפּעטער קאָנטינואירט דורך אַנדזשיי מאַסלאָווסקי, האָבן געזאָלט שאַפן גינסטיקע באַדינגונגען, פאַר צוגעקומענע, וואָס האָבן געהאַט בדעה זיך צו באַזעצן אינעם ניי־אַנטשטאַנענעם שטעטל.

פאַרן באַזיצער פון די זדונסקעוואָליער גיטער, איז דאָס געווען כמעט די איינציקע מעגלעכקייט רענטאַבל אויסצונוצן די פאַראַנענע אין דער געגנט רוי־שטאָפן. אין יענער צייט האָבן דאָרט נישט געפעלט קיין עיקרדיקע בוי־מאַטעריאַלן, ווי ליים און האָלץ. אָבער די לעצטע האָבן מיט זיך נישט פאָרגעשטעלט קיין שום ווערט, צוליב טראַנספּאָרט־שוועריקייטן און פעלן פון אַ שטראָמענדיקן טייך. אין דער דאָזיקער לאַגע איז פאַרן פּריץ געווען אַמפּראַקטישסטן צו אַסיגנירן די דאָזיקע מאַטעריאַלן פאַרן אויסבוי פון אַ שטעטל, כדי צו באַקומען דירה־געלט פון די איינוווינער. אויף אַזאַ אופן האָט דער פּריץ אַמבעסטן אויסגענוצט זיין האָלץ, וואָס האָט אין יענע באַדינגונגען נישט געהאַט קיין שום אַנדערע ווירטשאַפטלעכע באַשטימונג.

שוין נאָך 15 יאָר פון אַנטשטיין פון שטעטל, האָט דער הויף־פּריץ איינקאַסירט פונעם כלל איינוווינער 736 פּוילישע זלאָטעס און 15 גראָשן דירה־געלט יערלעך. און דאָס איז לגמרי, אין יענער צייט, נישט געווען קיין קליינע סומע — פאַרן קעגנווערט האָט מען געקאָנט איינקויפן נישט ווייניקער ווי 14 קי. הגם די יידן האָבן אויסגעמאַכט נאָר 37% פון דער טשעקייער באַפעלקערונג, האָבן זייערע אַריינגעטראָגענע אָפּצאָלונגען פאַרן פּריץ באַטראָפן 57.2% פון דער אַלגעמיינער שטעטלשער געלט־הכנסה. מזומנע הכנסות זענען געווען וויכטיק צומאָל פאַר דער רייכער שליאַכטע, צו וועלכער ס'האָבן געהערט זלאָטניצקי און מאַסלאָווסקי. די לעצטע האָבן פון זייערע גיטער אַרויסבאַקומען הויפּטזעכלעך לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן. ס'איז געווען זייער שווער זיי צו פאַרוואַנדלען אין מזומן געלט, וואָס זיי האָבן אוממיטלבאַר באַקומען פון די שטעטלשע איינוווינער.

די קריסטלעכע איינוווינער אין טשעקיי האָבן אין אַלגעמיין געצאָלט ווייניקער דירה־געלט ווי די יידן, דערפאַר האָבן זיי אָבער געמוזט 12 טעג אין יאָר אָפּאַרבעטן בחינם אויפן פּריצישן פאָלוואַרק. יידן זענען פון דער פליכט געווען באַפרייט, ווייל דער שטעטלשער אייגנטימער האָט העכער געשעצט זייער מזומן געלט, וואָס האָט אין 1788 יאָר באַטראָפן 421 פּוילישע זלאָטעס מיט 15 גראָשן. פון דעם זענען 290 זלאָטעס געקומען פון דירה־געלט פון איינצלנע יידן, פאַר אייגענע, אָדער דורך זיי ביים פּריץ געדונגענע הייזער, און 131 זלאָטעס מיט 15 גראָשן — דער דער־האַלטענער אָפּצאָל פאַרן חדר און שול.

דאָס באַווייזט, אַז די דורכשניטלעכע באַלאַסטונג פון אַ יידישער משפּחה, לטובת דעם אייגנטימער פון די זדונסקע־וואָליער גיטער, האָט באַטראָפן העכער 38 פּוילישע זלאָטעס אַ יאָר — אַ סומע, פאַר וועלכער מ'האָט געקאָנט קויפן פיר פאָר גוטע שיך, אָדער וואָס האָט דערגרייכט די הויך פון מער ווי אַ האַלב־יעריק געהאַלט פון אַ פאַראָבעק אָדער אַ דינער. די דאָזיקע באַלאַסטונג האָט אַרומגענומען דאָס דירה־געלט פון דער באַוווינטער דירה, און דעם אָפּצאָל, וואָס איז אויפגעמאָנט געוואָרן דורכן הויף פאַר דער שול, וואָס איז אויסגעפאַלן אויף יעדן ייד. די לעצטע פּאָזיציע האָט באַטראָפן כמעט 30% פון אַלע דורך יידן באַצאָלטע שטייערן.

דאָס דירה־געלט פון אַ דירה, באַוווינט פון אַ ייד, האָט דורכשניטלעך באַטראָפן 27 פּוילישע זלאָטעס, און פון אַ קריסט — נאָר 19—18 זלאָטעס.

דאָס העכסטע דירה־געלט (נישט־אַריינרעכענענדיק דעם אָפּצאָל פאַר דער שול), וואָס האָט דערגרייכט די סומע פון 50 פּוילישע זלאָטעס, האָט געצאָלט דער סוחר קאָכמאַן. די דירה פון לעצטן האָט געהערט צום פּריצישן הויף, און דער שניידער יוסף טשאַרני, וואָס איז אויך געווען אַ לאָקאַטאָר ביים פּריץ, האָט געצאָלט 40 פּוילישע זלאָטעס יערלעך. די צוויי אונדז שוין באַקאַנטע קירזשנערס, — זשולטאָבראָדאַ און וואַרשאַווסקי — ווי אויך דער שניידער איציק וואַרשאַווסקי, האָבן געצאָלט צו 32 זלאָטעס, און דער שניידער אָרושיאַני, וואָס האָט געוווינט אין הויז נעבן ראָטהויז, האָט געצאָלט 24 זלאָטעס. די אַנדערע פינף יידן האָבן געצאָלט צו 16 זלאָטעס, און איינער פון זיי, פון פאַך אַ פריזיער, — וואָס האָט זיך באַשעפטיקט, אין איינקלאַנג מיט די דעמאָלטיקע מנהגים, גלייכצייטיק מיט היילן

קראַנקע — איז נאָך דערצו געווען פאַרפליכטעט אומזיסט צו ראַזירן דעם פריץ און זיין דינערשאַפט.

אין דעם טשעקייער אינווענטאַר פון 1788 יאָר איז געוואָרן פאַרצייכנט, „אַז דער ייד, דער פריזיער („צירוליק״), ראַזירט אַ גאַנץ יאָר פריי״.

אין יענע צייטן איז דאָס נישט געווען קיין פאַראיינצלטער פאַל. אין אַ סך שטעטלעך האָט מען אויף אַזאַ אופן געפלעגט עקספּלאָאַטירן די פאַכמעניִשע קענטענישן פון די איינוווינער. זענען אויך דעריבער יידן אין טשעקיי געוואָרן אַן אָביעקט פון פעאָדאַלער עקספּלאָאַטאַציע פון הויף, שטיצנדיק זיך, אויף דעם געביט, אויף די מוסטערן, וואָס זענען געוואָרן פּראַקטיצירט אין שטעט פון אַ פּיל־עלטערער מעטריקע.

די אויבן אויסגערעכנטע באַלאַסטונגען נעמען נאָכנישט אַרום אַלע אָפּצאָלונגען, וואָס האָבן פאַרפליכטעט די טשעקייער יידן אין 18־טן יאָרהונדערט. ווייל אַחוץ די אַלערליי אָפּצאָלונגען פאַרן פריץ, האָבן די יידן נאָך געמוזט אַריינטראָגן מלוכהשע שטייערן. זיי האָבן אויך באַדאַרפט באַצאָלן אַ קוימען־שטייער, אָפּהענגיק פון דער צאָל קוימענס אין אייגענעם אָדער באַוווינטן הויז. איינוווינער פון גרעסערע בנינים האָבן געצאָלט צו 2 זלאָטעס, און איינוווינער פון צוויי־פאַמיליע־הייזער („דוואָיאַקעס״), אָדער פון קלענערע הייזער, האָבן געצאָלט צו איין זלאָטי מיט 15 גראָשן. דעם דאָזיקן שטייער האָבן 5 יידן באַצאָלט לויט דער העכערער אויסמעסטונג און 6 יידן — לויט דער קלענערער. נאָך אַ שטייער, וואָס יידן זענען געוואָרן אויפגעפאָדערט צו באַצאָלן, איז געווען דער אַזוי־גערופענער קאָפּ־שטייער. אין יענע יאָרן האָט דער דאָזיקער שטייער באַטראָפן 2 זלאָטעס פון יעדן ייד אָדער יידין — אַחוץ פון קינדער אונטער איין לעבנס־יאָר.

באַזונדערע שטייערן האָט אויפגעמאָנט די קהילה. הגם אין טשעקיי האָט זיך שוין געפונען אַ שול און אַ חדר, איז נאָך אָבער די דאָרטיקע יידישע באַפעלקערונג באַשטאַנען פון אַ קליינער גרופּע מענטשן. און ווייל דאָס שטעטעלע אַליין האָט עקזיסטירט ערשט אַ קורצע צייט, זענען דעריבער די דאָרטיקע יידן אַרונטערגעפאַלן אונטער דער מאַכט פון דער שכנותדיקער לאַסקער קהילה, וואָס האָט שוין, צו יענער צייט, געהערט צו די גרעסערע און מער באַקאַנטע קהילות. פונקציאָנאַרן פון דער אינסטיטוציע האָבן אויפגעמאָנט פון די טשעקייער יידן אַ פאַרמעגנס־שטייער (גערופן אין העברעאיש: „סכום״), ווי אויך אַ קליינעם אָפּצאָל פאַר קאָנסומירן כשר פלייש (גערופן: „קאָראָבקאַ״).

דערמיט האָט זיך נאָך נישט געענדיקט די שווערע פינאַנציעלע לאַסט, וואָס איז געלעגן אויף די פּלייצעס פון די יידישע איינוווינער אין טשעקיי. די לאַסקער קהילה, וואָס איז צו יענער צייט געווען שטאַרק פאַרשולדיקט — און האָט זיך אין דער היינזיכט לגמרי נישט אונטערשיידט פון אַנדערע יידישע קהילות אין פוילן אין אַכצנטן יאָרהונדערט — איז געווען געצוווּנגען, כדי צו דעקן אירע אויסגאַבן, אַרויפצולייגן צוגאָב־שטייערן אויף דער יידישער באַפעלקערונג פון דער לאַסקער און נעבן־קהילות — צו וועלכע ס׳האָט אויך אָנגעהערט די יידישע קהילה אין טשעקיי. די חובות פון דער לאַסקער קהילה, אין דער צייט, האָבן באַטראָפן אַזש 32.084 פּוילישע זלאָטעס. פון דעם האָבן 24,384 זלאָטעס באַטראָפן די הלוואות — גענומען ביי די קאַטוילישע גייסטלעכע — פון וועלכע מ׳האָט געדאַרפט, אין פאַרלויף פון יאָר, באַצאָלן בערך 2.000 זלאָטעס פּראָצענט.

אַזוי, זענען די העכער אַ צענטליק יידישע משפחות, וואָס האָבן געוווינט אין 18־טן יאָרהונדערט אין טשעקיי, דאָס אָרט, וווּ ס׳האָט זיך אין נעכסטן, אין 19־טן יאָרהונדערט, אויסגעבילדעט אַ באַדייטנדיקער טעקסטיל־צענטער, מיטן נאָמען זדונסקעוואָליע — געווען באַלאַסטעט מיט פאַרשידענערליי עקאָנאָמישע פאַרפליכטונגען: לטובת דעם פריץ, פאַר דער לאַסקער קהילה און צו דעם צו נאָך מיט מלוכהשע שטייערן, ווי ס׳האָבן געצאָלט אַלע יידן אין דעמאָלטיקן פוילן.

אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָט זיך געפאָדערט אַ סך מי און דערפינדערישקייט, כדי אַרויסצובאַקומען די פינאַנציעלע מיטלען, אומבאַדינגט־נייטיקע צו דעקן די פאַרשידנאַרטיקע פאַרפליכטונגען — ווי אויך צו דערנערן און קליידן די נאָענטסטע משפחה. די דאָזיקע שוועריקייטן זענען נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דעם אונדז־באַקאַנטן פאַקט, אַז דאָס שטעטל איז אַנטשטאַנען אין שכנהשאַפט פון אַנדערע שטאָטישע ישובים. דערביי דאַרף נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז די אַרומיקע דאָרפישע באַפעלקערונג האָט אין 18־טן יאָרהונדערט אַרויסגעוויזן אַ קליינע נייגונג צו באַדאַרפסאַרטיקלען, וואָס זענען געוואָרן פּראָדוצירט דורך דער שטאָטישער האַנטווערקערשאַפט, בעת זיי אַליין האָבן אויסגעאַרבעט אַ סך אַרטיקלען, אויף אַ היימישן אופן, אין די ראַמען פון זייער אייגענער דאָרפס־ווירטשאַפט. פון דער אַנדערער זייט, האָט דער הערשנדיקער געדריקטער מצב פון די פּויערים און זייער אויסנוצונג באַגרענעצט די מעגלעכקייטן פון די לעצטע איינצוקויפן סחורות ביי יידישע סוחרים — אויך דעמאָלט, בעת זיי האָבן פאַרקויפט גאַנגבאַרע אַרטיקלען צו ביליקע פּרייזן. די דאָזיקע פאַקטאָרן האָבן זיך אויסגעווירקט הויפּטזעכלעך, אויפן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועמעס עקזיסטענץ ס׳איז געווען אָפּהענגיק, אויסשליסלעך, פון מלאכה און האַנדל. דאַקעגן האָט זיך די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון טשעקיי געפונען אין עטוואָס־בעסערע באַדינגונגען, ווייל בעת אַ שטילשטאַנד אין האַנטווערק־קאָניונקטור, האָבן זיי געהאַט די מעגלעכ־

קייט צו שעפן זייערע עיקרדיקע מאַטעריעלע באַדערפע־נישן פון זייערע אַגריקולטורעלע ווירטשאַפטן, וואָס די דאָרטיקע יידן האָבן נישט געהאַט. אַחוץ דעם זענען די קריסטן נישט געווען באַלאַסטעט אין אַזאַ מאָס מיט שטייערן, ווי די יידן.

אין דער דאָזיקער סיטואַציע איז דאָס שטעטעלע טשעקיי, ביז אין אָנהויב פון 19־טן יאָרהונדערט, פאַרבליבן אַן אומוויכטיקער שטעטלשער ישוב, און ביז דער לעצטער האָט זיך אָנגעהויבן אינדוסטריאַליזירן, האָט די דאָרטיקע יידישע באַפעלקערונג געציילט נאָר איבער אַ צענטליק משפחות. דער דעמאָגראַפישער צוּוווּקס פונעם ישוב איז פאַרבונדן מיטן פאַרוואַנדלען זיך פון טשעקיי אין דער אינדוסטרי־שטאָט — זדונסקעוואָליע, דורך וועלכער ס'זענען אַנטשטאַנען פונדאַמענטאַלע באַדינגונגען פאַר עקאָנאָמישן דאַזיין — נישט־נאָר פאַר דער גרופּע, דאָרט שוין באַזעצטע יידן זינט דעם 18־טן יאָרהונדערט, נאָר אויך פאַר נייע צאָלרייכע צוגעקומענע.

II

טשעקיי, וואָס איז דערהויבן געוואָרן צום ראַנג פון אַ שטעטל, איז דאָך פאַרבליבן אַ קליינער ישוב, און נאָך דער צווייטער צעטיילונג פון פוילן, האָט עס איבערלעבט אַן אַבסאָלוטע סטאַגנאַציע. אין די יאָרן 1806—1793 האָט עס זיך געפונען אונטער דער פרייסישער הערשאַפט, און פון יאָר 1806 איז עס געוואָרן איינגעשלאָסן אין וואַרשעווער פירשטנטום. אָבער אויך אויף ווייטער איז די אַלגעמיינע סיטואַציע נישט געווען גינסטיק פאַר דער אַנטוויקלונג פון טשעקיי, וואָס האָט אין אַ קליינעם מאַסשטאַב אויסגעפירט די ווירטשאַפטלעכע פונקציעס פון אַ שטאָטישן ישוב. די תקופה פון פּאָליטישע אומוואַנדלונגען, בעתן איבערברוך פון אַכצנטן אויפן ניינצנטן יאָרהונדערט, און די זיי באַגלייטנדיקע נאַפּאָלעאָנישע מלחמות, איז פאַר די דאָרטיקע יידן געווען באַדייטנדיק שווערער, ווי די ערשטע צוואַנציק יאָר פון דער עקזיסטענץ פונעם שטעטל.

פרינציפּיעלע ענדערונגען אין דער אַנטוויקלונג פונעם שטעטל זענען איינגעטראָטן ערשט ווען ס'איז, אין 1815 יאָר, פעסטגעשטעלט געוואָרן דאָס פוילישע קעניגרייך, בעת מ'האָט, אויף אַ ברייטער סקאַלע, אָנגעהויבן אַנטוויקלען די טעקסטיל־אינדוסטרי. די אינדוסטריאַליזירונגס־אַקציע, אינספּירירט דורך דער אַדמיניסטראַציע פונעם קעניגרייך, האָט אַרומגענומען אַ שטח, אויף וועלכן ס'האָט זיך אויסגעבילדעט דער לאָדזשער טעקסטיל־קרייז. די אינדוסטריאַליזירונג פון שטעטל טשעקיי, און דאָס נעבן־ליגנדיקע דאָרף פון לייב־אייגענע, זדונסקעוואָליע, איז פאַרויסגעגאַנגען די אונטערגענומענע אַקציע דורך די מלוכהשע פאַקטאָרן.

סטעפאַן זלאָטוניצקי — דער דעמאָלטיקער פריץ — האָט אין יאָר 1816 באַזעצט אויפן אָרט 10 וועבער־מייסטער, און די דאָזיקע טעטיקייט ווייטער פאַרגעזעצט. ער האָט אפילו, צו דעם צוועק, אויסגעהאַלטן דריי ספּעציעלע ווערבירער (גערופן „קאָמיסאַנטן"), וואָס זענען געזעסן אין די שטעט פון דרומדיקן גרויס־פוילן און שלעזיע. די צוקומענדיקע וועבער — ענלעך ווי ערגעץ אַנדערש — זענען געווען הויפּטזעכלעך דייטשן און עוואַנגעליקער.

אין יאָר 1824 האָבן אין טשעקיי און אין זדונסקעוואָליע צוזאַמען געוווינט 149 וועבער־מייסטער און 119 געהילפן, און אַחוץ דעם זענען נאָך געווען 3 פאַרבער און 2 אַפּרע־טירער. פון שטאַנדפּונקט פון טעקסטיל־אינדוסטרי־אַנט־וויקלונג האָט זיך דער דאָזיקער ישוב אַרויסגערוקט אין פראָנט, און אין דעם סטאַדיום האָבן אים דיסטאַנסירט נאָר אַזעלכע אָרטשאַפטן, ווי בזשעזשין, — וואָס האָט זייער שנעל פאַרלוירן אין באַדייטונג ווי אַ טעקסטיל־צענטער — און אויך אָזאָרקאָוו און אַלעקסאַנדער. די לעצטע האָט אַרויסגעוויזן אַממערסטן בשותפותע אייגנשאַפטן מיט דער אַנטוויקלונג פון זדונסקעוואָליע אין ניינצנטן יאָרהונדערט. און זלאָטוניצקי אַליין האָט דאָרט, אין די יאָרן 1824—1823, געגרינדעט אַ לייוונט־מאַנופאַקטור. אין רעזולטאַט האָבן זיך טשעקיי צוזאַמען מיט זדונסקעוואָליע פאַרוואַנדלט אין איין פאַבריקס־ישוב, און זלאָטוניצקי האָט אונטערגענומען שריט, אַז דעם ישוב זאָלן אָנערקענט ווערן שטאָטישע רעכט.

אויף דעם אָרט רוקט זיך אָבער אַרויס די פראַגע: צי איז נייטיק געווען זיך צו באַמיען וועגן דערוואָרבן שטאָטישע רעכט, בעת טשעקיי איז שוין מיט עטלעכע צענטליק יאָר צוריק אָנערקענט געוואָרן אַלס שטעטל? אָבער מיר מוזן געדענקען, אַז טשעקיי האָט נאָר באַקומען אַ פּריווילעגיע אויף אָפּצוהאַלטן ירידים, בעת אין דער צייט פון פוילישן קעניגרייך האָט מען פאַרלאַנגט פון אַזעלכע ישובים, אַז זיי זאָלן זיך אויסלעגיטימירן און באַווייזן מיט דאָקומענטן זייערע רעכט. דאָס דערקלערט זיך אויך מיטן פאַקט, וואָס בעת דער פּרייסישער הערשאַפט, האָט די מאַכט נישט טראַקטירט טשעקיי אַלס אַ שטאָט.

האָט טאַקע סטעפאַן זלאָטוניצקי, אין זיין בקשה צו די מאַכט־אָרגאַנען, אין 1815 יאָר, געשריבן, אַז דאָס ביזאַיצטיקע שטעטל טשעקיי „... האָט זיך נישט תמיד באַנוצט מיט די איר צוגעטיילטע רעכט. היינט, זייענדיק אָבער באַוווינט פון אויסלענדער־האַנטווערקער, טראָגנדיק דעם אורשפּרינגלעכן נאָמען זדונסקעוואָליע, איז גורם ... צו בעטן ... אַ באַשטעטיקונג, אָדער איבערצוטראָגן די פּריווילעגיע אויף זדונסקעוואָליע, און דערמיט צו דערהויבן די אָרטשאַפט צום ראַנג פון אַ שטאָט..."

אויף דעם אופן האָט זלאָטניצקי אונטערגע־שטראָכן, אַז טשעקיי האָט געהאַט אַ שטאָטישע פּריווילעגיע, אויסגעשטעלט דורכן קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי, אין 1773 יאָר — בעת אויפן גרונט פון זעלבן דאָקומענט איז אונדז באַקאַנט, אַז טשעקיי איז נישט דערהויבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ שטאָט, נאָר ס'איז איר דערלויבט געוואָרן אָפּצוהאַלטן צו איין ירידס־טאָג אין פאַרלויף פון אַ חודש.

מ'דאַרף אויך נעמען אין באַטראַכט, אַז טשעקיי אַליין האָט נישט פאַרנומען קיין גרויסן שטח, און די אָנגעקומענע וועבער האָבן גלייכצייטיק געוווינט אויפן דאָרפס־שטח פון זדונסקעוואָליע. האָט דעריבער זלאָטניצקי געצילט, באַמיענדיק זיך צו געבן דער שטאָט דעם נאָמען זדונסקע־וואָליע, צו פאַרגרעסערן, אויף אַזאַ אופן, דעם שטאָטישן שטח פון טשעקיי, דורך צוקאָפּטירן צו אים דאָס שכנישע דאָרף. דער דאָזיקער ציל איז אויך רעאַליזירט געוואָרן, און פון 1825 יאָר דערשיינען שוין נישט מער באַזונדער דאָס פריצישע שטעטל טשעקיי און דאָס דאָרף זדונסקעוואָליע, נאָר די אינדוסטרי־שטאָט, וואָס האָט איבערגענומען דעם נאָמען פון לעצטן.

פון דעם מאָמענט אָן האָבן זיך אַבסאָלוט געענדערט די באַדינגונגען, אַזוי פון די דאָרט שוין וווינענדיקע יידן, ווי פון די ניי־אָנגעקומענע. אין דער אינדוסטריאַליזירטער זדונסקעוואָליע איז די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג גיך געוואַקסן, און ס'האָט זיך אויך געענדערט די פּראָפעס־יאָנעלע סטרוקטור, אַרומנעמענדיק אַזעלכע בראַנזשעס און באַשעפטיקונגען, וואָס זענען נישט געווען רעפּרעזענטירט צווישן דער קליינער גרופּע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין טשעקיי ביים סוף פון 18־טן יאָרהונדערט. דאַקעגן זענען פאַר יידן איינגעפירט געוואָרן נייע געזעצן און באַגרענע־צונגען, וואָס האָבן נישט עקזיסטירט אין די פריערדיקע פריצישע שטעטלעך — און צו די האָט דאָך אויך אָנגעהערט טשעקיי.

אין די אינדוסטרי־שטעט זענען קודם־כל פאַוואָריזירט געוואָרן די נייע בירגער, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט דער טעקסטיל־פּראָדוקציע, און צווישן די איז די מערהייט געווען דייטשן. נישט־איינמאָל האָט מען פאַרלאַנגט צו באַגרענעצן דאָס וווינרעכט פאַר יידן, אין די ערטער, ווו ס'האָט זיך גרופּירט אַ גרעסערע צאָל, אַזוי־גערופענע, „פאַבריקאַנטן" אָדער מייסטערס. די דאָזיקע שטרעבונגען האָבן אויך אונטערשטיצט די צענטראַלע אינסטאַנצן פון פוילישן קעניגרייך. אַזעלכע פאַקטן האָבן פּאַסירט, צווישן אַנדערע, אין זגערזש און אויך אין אַלעקסאַנדער, ווו ס'האָט פאַרפליכטעט אַ סטאַטוט, וואָס האָט געדינט אַלס מוסטער ביים אָרגאַניזירן די נייע אָרדענונג אין זדונסקעוואָליע. מיט דער דאָזיקער דערשיינונג האָט אויך געמוזט שלום מאַכן סטעפּאַן זלאָטניצקי. קאָנענדיק גוט די טענדענצן, וואָס זענען געווען רעפּרעזענטירט דורך די העכערע אַדמי־ניסטראַטיווע אָרגאַנען, האָט ער, זלאָטניצקי, אין 1815 יאָר, געשריבן צו דער קאָמיסיע פון דער קאָלישער וואָיעוודזטווע, אַז ער ווינטשט זיך, אַז זדונסקעוואָליע זאָל באַקומען נייע שטאָטישע רעכט, באַמערקנדיק גלייכצייטיק, „אַז קיינער פון די יידישע לאַנד־בירגער זאָל נישט אָנגע־נומען ווערן צו וווינען אין זדונסקעוואָליע, דורך דער פּאָליציי — אָדער בירגערמייסטער — אָן דער דערלויבע־ניש פון פּריץ, און דאָס אין דער כוונה, אַז די יידישע באַפעלקערונג זאָל נישט איבערשטייגן אַ צענט־חלק פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג".

דאָך זענען אים נישט פרעמד געווען די באַמיאונגען פון זיין פאָטער פעליקס און פון אַנדזשיי מאַס־לאָווסקי, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט יידן קיין טשעקיי. האָט דעריבער סטעפּאַן זלאָטניצקי אין דער זעל־בער שריפט אונטערגעשטראָכן, אַז „אויב קיינער פון די דאָ וווינהאַפטע יידן האָט נישט קיין דערלויבעניש אויף קיין שענק פון אינלענדישע געטראַנקען, און דער אונטערגעשרי־בענער פּריץ שטרעבט צו שטערן דאָס אַריינפירן יידן אויף דעם אָרט, און זעענדיק פאַר די מערערע אויסלענדישע סוחרים פון רוסלאַנד, קומענדיק אין האַנדלס־ענינים, אַן אומאָפּרופבאַרע באַדערפעניש, אַז אַ שענק מיט געטראַנקען זאָל געפירט ווערן דורך יידישע הענט (אונטערגעשטראָכן — י.ג.), דעריבער בעט איך אַ דערלויבעניש, אַז ס'זאָל געגעבן ווערן איין קאָנצעסיע אויף אַ שענק מיט געטראַנקען אַן אָרטיקן, זדונסקעוואָליער ייד, לויט דער אָנווייזונג פון פּריץ."

אָפיציעל האָט זלאָטניצקי טאַקע דעקלאַרירט די טענדענץ צו באַגרענעצן די יידישע רעכט, אָבער אַליין איז ער געווען פאַראינטערעסירט אין דער עקזיסטענץ פון אַ גרעסערן יידישן קיבוץ — און וועגן זיין עקאָנאָמישער צוזאַמענאַרבעט מיט די אָרטיקע יידן, וועט נאָך גערעדט ווערן. אַזאַ טענדענץ איז אויך צו זען פון אַ דאָקומענט, וועלכן ס'האָבן אונטערגעשריבן דער פּריץ און פאָרשטייער פון דער באַפעלקערונג, — קאַטאָליקן, עוואַנגעליקער און אויך יידן — וואָס האָט געזאָלט דינען ווי אַ יסוד פעסט־צושטעלן די באַדינגונגען, וואָס מ'האָט געדאַרפט איינפירן אין דער פאַבריקס־שטאָט זדונסקעוואָליע.

אין דעם דאָקומענט לייענען מיר, אַז „דער הויכגעשעצ־טער זלאָטניצקי ווינטשט זיך נישט, אַז די צוקונפ־טיקע שטאָט זדונסקעוואָליע זאָל זיך אָנפילן מיט אַ באַפעל־קערונג פון משה'ס גלויבן... די יידן, וואָס וווינען אין מאַרק זאָלן ווערן עקסמיטירט, און פלעצער איז זיי דערלויבט צו דערוווערבן נאָר אויף די סטעפּאַנער און אַגראָדאָווער גאַסן".

דער פאַרשטייער פון די דאָרטיקע יידן האָט צו דעם

אַלעם געמוזט מסכים זיין, ווייל אָן דער איינפירונג פון די אַלע באַגרענעצונגען וואָלט זדונסקעוואָליע נישט געווען דערהאַלטן קיין שטאָטישע רעכט — אַט־אָ־די רעכט, וואָס וואָלטן פאַר זיי געשאַפן דעם שאַנס צו פאַרבעסערן זייער עקאָנאָמישן דאַזיין. אַלס באַפולמעכטיקטער פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט דעם דאָקומענט אונטערגעשריבן יאַקוב היללער וואַרשאַווסקי — וואַרשיינלעך איז דאָס געווען אַ זון פון איינעם פון די צוויי וואַרשאַווסקיס, וואָס האָבן געוווינט אין טשעקיי אין די 80־ער יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט.

דער פריץ פעליקס זלאָטניצקי האָט די יידן אָפּגעגעבן אַלס אייגנטום אַ פּלאַץ, אויף וועלכן ס׳האָט געזאָלט אַנטשטיין דער יידישער בית־הקברות. דער דאָזיקער פּלאַץ איז געווען פריי פון יעדן אָפּצאָל, און די דאָזיקע באַדינגונגען זענען שפּעטער באַשטעטיקט געוואָרן דורכן שטעלפאַרטרעטער פון פּוילישן קעניגרייך, בעת ער האָט אָפיציעל פּראָקלאַמירט זדונסקעוואָליע אַלס שטאָט.

די יידן, וואָס האָבן געוווינט אין 18־טן יאָרהונדערט אין טשעקיי, האָבן נישט געהאַט קיין אייגענעם בית־הקברות. נאָר קובר געווען זייערע מתים אויפן לאַסקער בית־הקברות. און דאָס דערפאַר, ווייל כדי אויפצושטעלן אַזאַ אינסטיטוציע, אַ בית־הקברות, איז נייטיק געווען אַרויסצובאַקומען די הסכמה פון פּרימאַס אַליין (דער ראש פון דער קאַטוילישער קירכע אין פּוילן), און דאָס וואָלט גורם געווען אַ סך מי און הוצאות, אויף וועלכע ס׳האָבן זיך נישט געקאָנט דערלויבן די דאָרטיקע יידן. דאַקעגן האָט שוין אַזאַ בית־הקברות געקאָנט אַנטשטיין אין זדונסקעוואָליע אין יאָר 1825, ווייל אין דער תקופה פון פּוילישן קעניגרייך האָט מען פאַר דעם צוועק נאָר געדאַרפט אַרויסבאַקומען די הסכמה פון דער מלוכהשער אַדמיניסטראַציע.

דעם 25־טן אָקטאָבער 1825 יאָר איז דורך דעם שטעלפאַרטרעטער פון פּוילישן קעניגרייך אין וואַרשע פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער באַשלוס, צו פאַרוואַנדלען דעם פאַבריקס־ישוב פון זדונסקעוואָליע אין אַ שטאָט. דער ברייטערער פּונקט 5 פון דאָזיקן באַשלוס באַציט זיך צו יידן. זענען טאַקע דאָרט אויסגערעכנט אַלע זיי פאַרפליכטנדיקע באַגרענעצונגען און אויך אַלע רעכט פאַר דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

צו די באַשטימטע פאַר די יידן 2 גאַסן, איז נאָך צוקאָפּטירט געוואָרן דער ווינקל־פּלאַץ, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיטן מאַרק. אין מאַרק איז אויך געשטאַנען די הילצערנע שול, וואָס איז געוואָרן אויפגעשטעלט, מיט קרוב 50 יאָר צוריק, דורך בנימין הילער פון לאַסק, און די יידן האָבן זיך באַמיט, אַז זי זאָל בלייבן אויפן זעלבן אָרט.

אין שייכות דערמיט ווערט אין באַשלוס פון שטעלפאַרטרעטער באַטאָנט, אַז „די שול, וואָס געפינט זיך היינט אויפן יידישן שטח, אין מאַרק, קאָן אויך דאָרט פאַרבלייבן, אויב זי איז נישט צום מאַרק־פּראָנט אויסגעשטעלט״. מ׳קאָן איצט נישט פעסטשטעלן, צי לויט דעם אַמאָליקן געשטעל פון דער שטאָט, איז די שול יאָ אָדער נישט געשטאַנען אין פּראָנט פון מאַרק, אָבער וואָס ס׳איז אַמוויכטיקסטן איז, אַז דער דאָזיקער הילצערנער עקספּאָנאַט פון דער סינאַגאָגאַלער אַרכיטעקטור איז געוואָרן אויסגעהיטן פון צעשטערונג — בעת איר שפּעטערדיקער גורל זיין אונדז ליידער נישט באַקאַנט.

דער, אין 1825 יאָר, דערטיילטער סטאַטוט פאַר זדונסקעוואָליע איז אין פיל פּרטים געווען ענלעך צום פאַרפליכטנדיקן סטאַטוט פון לאָדזש און זגערזש, און די ענלעכקייט האָט זיך אויך באַצויגן צו די רעכט וועגן דער ספּעציעלער באַהאַנדלונג פון אַ פּריווילעגירטער גרופּע יידן. די דעציזיע פונעם שטעלפאַרטרעטער פון פּוילישן קעניגרייך האָט פאָרויסגעזען, אַז אין זדונסקעוואָליע וועט זיין דערלויבט צו וווינען „... אין די עגזימירטע גאַסן (דאָס הייסט, וואָס זענען נישט באַשטימט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג) די יידן, וואָס האָבן אויף די ליידיקע פּלעצער, אָדער אויפן אָרט פון די הילצערנע הייזער, אויפגעבויט געמויערטע הייזער פון ציגל, באַדעקט מיט דאַכווקעס, און זייענדיק דערביי פאַבריקאַנטן אָדער האַנטווערקער, אָדער אַזעלכע, וואָס האַלטן אויס אַ האַנטווערקער־ווערקשטאַט אויפן אייגענעם חשבון, אָדער די, וואָס פירן אַ גרעסערן האַנדל פון אויסגעאַרבעטע אַרטיקלען״.

די דאָזיקע מעגלעכקייט האָט זיך באַצויגן נאָר צו דער פאַרמעגלעכער שיכט פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, און האָט געזאָלט דינען ווי אַ סטימול צו געלט־אינוועסטיציעס פאַרן אויפבוי פון געמויערטע הייזער — און דאָס דערפאַר, ווייל מ׳האָט צוגעשריבן אַ גרויס געוויכט דעם יידישן אָנטייל אינעם אויסבוי פון דער אונדז אינטערעסירנדיקער שטאָט.

די סיטואַציע אין דער נייער שטאָט האָט זיך פאָרגעשטעלט אַנדערש, ווי אין דער צייט ווען פעליקס זלאָטניצקי האָט געגרינדעט טשעקיי און געגעבן אומזיסט די נייע יידישע איינוווינער האָלץ צום בויען. נאָך אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָבן פון אַנאַלאָגישע הנחות גענאָסן הויפּטזעכלעך דייטשן, וואָס זענען געווען דער איבערוויגנדיקער עלעמענט צווישן די וואָס האָבן אַנטוויקלט אַן אינדוסטריעלע טעטיקייט.

די באַפעלקערונג פון דער שטאָט האָט זיך סיסטעמאַטיש פאַרגרעסערט, נישט־געקוקט אויף פאַרשידענע העמונגען.

און אַט־איז זדונסקעוואָליע אין צאָלן:

אין 1832 יאָר — 3158 איינוווינער
אין 1833 יאָר — 3135 〃
אין 1834 יאָר — 3225 〃
אין 1835 יאָר — 3178 〃
אין 1836 יאָר — 3292 〃
אין 1837 יאָר — 3231 〃
אין 1838 יאָר — 3554 〃
אין 1839 יאָר — 4699 〃

אין 1865 יאָר האָבן זיך שוין דאָרט געפונען 7979 איינוווינער, פון זיי:

2532 יידן, וואָס האָבן באַטראָפן 32% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

1688 פּאָליאַקן — 21%

און 3759 דייטשן — 47%

די צאָל פון דער באַפעלקערונג האָט זיך כסדר פאַרגרעסערט און ביים סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָבן זיך שוין דאָרט געפונען 17,500 איינוווינער, פון זיי:

6057 יידן, וואָס האָבן באַטראָפן 34.7% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

7013 פּאָליאַקן — 40.0%

און 4430 דייטשן — 25.3%

ס׳האָט זיך אויך געענדערט דער נאַציאָנאַלער צוזאַמענשטעל פון דער באַפעלקערונג: ס׳איז געוואַקסן דער פּראָצענט פון די פּאָליאַקן און יידן, און ס׳האָט זיך פּראָפּאָרציאָנעל פאַרקלענערט דער פּראָצענט פון די דייטשן.

ס׳זענען אָבער געווען פיל מער יידן, ווי ס׳דרינגט אַרויס פון די אָפיציעלע רשימות, ווייל אַ טייל פון זיי האָבן געוווינט אָן דערלויבעניש און האָבן דעריבער אין ערגעץ נישט פיגורירט. אין שייכות דערמיט האָט די קאָנטראָל, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין 1841, פעסטגעשטעלט: „אַז דער בירגערמייסטער ס אַ ר נ ע צ ק י האָט דערלויבט יידן צו וווינען אין דער שטאָט, נישט איינשרייבנדיק זיי אין די גמינע־ביכער", און ער אַליין האָט זיך פאַרטיידיקט, אַז: „... ער האָט אַרויסגעגעבן מאַנכע יידן באַפעלן צו פאַרלאָזן די שטאָט, אין וועלכער זיי האָבן באַוויזן זיך אַריינצובאַקומען אומגעזעצלעך".

דער וווקס פון דעמאָגראַפישן פּאָטענציאַל אין זדונסקעוואָליע האָט זיך געשטיצט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער טעקסטיל־אינדוסטרי, אין אירע 3 עיקרדיקע צווייגן: מאַנופאַקטור, ביינוול־ און לייוונט־אויסאַרבעטונגען. ס׳האָט אין יענער צייט געהערט צו די זעלטענע דערשיינונגען, אַז די טעקסטיל־פּראָדוקציע זאָל זיך אויף איין אָרט אַנטוויקלען אויף אַזויפיל געביטן. אין ערשטן אַנטוויקלונגס־סטאַדיום האָט זיך די מאַנופאַקטור־פּראָדוקציע אין זדונסקעוואָליע געשטיצט אויפן צעך־סיסטעם, און די מייסטערס האָבן זיך גלייכצייטיק פאַרנומען מיטן אויפקויף פון רוי־שטאָף און פאַרקויף פון די פאַרטיקע אויסאַרבעטונגען. אין די צוואַנציקער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט איז די שטאָט געווען אַ צענטער, וואָס האָט הויפּטזעכלעך פּראָדוצירט, אַזוי־געררופענע, איינפאַכע סחורות, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַרן דאָרפישן אָפּנעמער און פאַר די אָרעמסטע שיכטן פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. דאָרט איז דעמאָלט פּראָדוצירט געוואָרן 7895 געשטעלן פון סחורה (דאָס הייסט שטיקער מאַטעריאַל לויט אַן אָנגענומענער מאָס) אַ יאָר, בעת אין אַ צווייטן וויכטיקן צענטער — אין גרויס־פּוילישן קאַלאַ — זענען נאָר געוואָרן פּראָדוצירט 3820 געשטעלן יערלעך.

ס׳איז אויך שנעל געוואַקסן די צאָל פון די דאָרטיקע טעקסטיל־מייסטערס. אין יאָר 1824 זענען זיי געווען 149, בעת אין 1828 יאָר זענען זיי שוין געווען 200. אין אַ פּונקט, ווו ס׳איז געווען קאָנצענטרירט אַזאַ גרויסע גרופּע פון טעקסטיל־פאַבריקאַנטן, האָבן די מייסטערס געפלעגט אָנטרעפן אויף שוועריקייטן ביים איינקויפן גרעסערע פאַרטיעס גאַרן, וואָס מ׳האָט אָפט געמוזט אַריינברענגען פון ווייטערע געגנטן.

ס׳האָט זיך אויך קאָמפּליצירט די פראַגע פון פאַרקויף פון די פאַרטיקע אויסאַרבעטונגען, וואָס האָבן נישט געקאָנט תמיד פאַרקויפט ווערן אויפן אָרט, צוליב דער שוואַכער קויפס־קראַפט פון די פּויערים. אַחוץ דעם האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַנטוויקלען די פּראָדוקציע אויף עקספּאָרט. אין דעם סטאַדיום זענען שוין די טעקסטיל־מייסטערס מער נישט געווען אימשטאַנד אויסצופירן זייערע אויפגאַבן, און ס׳איז געוואָרן אומבאַדינגט נייטיק דער אָנטייל פון אַן אונטערנעמער. אַזאַ אונטערנעמער, גערופן „פאַרלייגער", האָט אַרויסגעגעבן די וועבער גאַרן, צוריקנעמענדיק שפּעטער די אויסגעפאַרטיקטע סחורה פון זייערע ווערקשטאַטן, און צאָלנדיק אַ פּרייז לויט אַ פון פריער פעסטגעשטעלטן הסכם. ביים אָרגאַניזירן די „פאַרלייגעריי" אין זדונסקעוואָליע, האָט אין די צוואַנציקער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט אַ גרויסע ראָלע געשפּילט דער שעראַדזער מאַנופאַקטור־אייגנטימער — ה אַ ר ר ע ר. אַזוי ווי אַ סך אַנדערע אונטערנעמער, האָט אויך דער לעצטער זיך באַמיט אינטענסיוו צו עקספּלאָאַטירן די וועבער און זיי וואָס ווינציקער צאָלן. די דאָזיקע אויסנוצעריי האָט אויך גורם געווען, אַז מ׳זאָל זיך אויף אים באַקלאָגן פאַר דער מאַכט.

אין דער אונטערנעמערישער טעקסטיל־טעטיקייט אין 19־טן יאָרהונדערט, האָבן די יידישע סוחרים אין זדונסקעוואָליע געשפּילט די הויפּט־ראָל. שוין אַרום יאָר 1820 האָבן יידן אַרויסגעגעבן אַרבעט צו די כאַלופּניקעס פון די

שכנותדיקע דערפער, ווו ס׳האָבן זיך אַ סך פּויערים פאַרנומען נעבן דער לאַנדווירטשאַפט אויך מיט היימישער וועבעריי. אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט, איז די וויכטיקסטע פּערזאָן צווישן די יידישע אונטערנעמער אין זדונסקעוואָליע געווען פּייוויש אָפּאַטאָווסקי. ער האָט געשטאַמט פון שכנותדיקן שאָדיק, ווו ער האָט זיך אין די יאָרן 1818—1819 פאַרנומען מיט האַנדל, און אין יאָר 1823 האָט ער זיך איבערגעצויגן קיין זדונסקעוואָליע. וואָס־אַמאָל אָפטער פלעגן אָנקומען אַהער אַקטיווע יידישע יחידים פון פאַרשידענע מקומות — און צו זיי האָט אָן ספק געהערט דער דערמאָנטער אָפּאַטאָווסקי. אין דער דאָזיקער שטאָט, וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין אַנטוויקלען, האָט ער, אין אַ ברייטערן מאַסשטאַב, געקאָנט פירן זיין געשעפטלעכע טעטיקייט אין דער טעקסטיל־בראַנזשע און אין אַנדערע אויסאַרבעטונגען.

אין 1827 יאָר האָט סטעפאַן זלאָטניצקי געשריבן צו דער קאָלישער וואָיעוואָדישער קאָמיסיע, אַז „דער ייד פּייוויש אָפּאַטאָווסקי פירט אַן אָנזעעוודיקן האַנדל מיט סחורות פון דער זדונסקעוואָליער פּראָדוקציע, און די דאָזיקע עקספּאָרטירט ער אויך קיין אויסלאַנד, קיין רוסלאַנד און כינע, זייענדיק צוליב דעם נוצלעך פאַר די אָרטיקע פאַבריקס־אונטערנעמונגען“.

אָפּאַטאָווסקי האָט זיך נישט־נאָר באַשעפטיקט מיטן האַנדל פון מאַנופאַקטור, נאָר איז אַליין אויך געוואָרן אַן אונטערנעמער, און אין 1826־טן יאָר האָט ער געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט 4 דייטשע וועבער־מייסטער, אין וועלכן די לעצטע האָבן אונטערגעשטראָכן, אַז „... נאָר פאַר אָפּאַטאָווסקין דעקלאַרירן זיי זיך אויסצואַרבעטן סחורה“. אַן אַנאַלאָגישן אָפּמאַך האָט ער אויך געשלאָסן מיט 4 אַנדערע וועבער־מייסטער אין 1829־טן יאָר. די באַדינגונגען פון די דאָזיקע אָפּמאַכן זענען אויך געווען טיפּיש פאַר אַנדערע טראַנזאַקציעס, אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַטייליקט יידישע אונטערנעמער פון זדונסקעוואָליע. די קאָנטראַהענטן פון פּייוויש אָפּאַטאָווסקי האָבן מסכים געווען אויף פאָלגנדיקע באַדינגונגען: אַז „די סחורה דאַרף ווערן אָפּגעגעבן דין געוועבט, מיט אַ גוטער מישונג פון פאַרבן און אַ גוטער אַפּרעטור. אויף פאַרלוסט ווערט גערעכנט אַ דריט־חלק פון דער וואָל... געלט פאַר אַרבעט... וועלן זיי טיילווייז אָפּנעמען מיט פּריוואַטע קוויטלעך, און ביים אָפּגעבן די אויסגעאַרבעטע סחורה וועט מיט אָפּאַטאָווסקין געמאַכט ווערן דער חשבון, און ער וועט זיי באַצאָלן אַרבעטסלוין פאַר יעדן אויסגעאַרבעטן שטיק סחורה, לויטן פּרייז...“

אין 1829־טן יאָר האָט אָפּאַטאָווסקי געגרינדעט אין זדונסקעוואָליע אַ וועבער־מאַנופאַקטור, דאָס הייסט: אַ גרויסן פּראָדוציר־ווערקשטאַט, וואָס האָט זיך אונטערשיידט פון אַ פאַבריק נאָר מיט דעם, וואָס די פּראָדוקציע איז דאָרט געוואָרן אויסגעפירט אין די זעלבע טעכנישע באַדינגונגען ווי אין די האַנטווערקער־ווערקשטאַטן.

אַ צווייטער אונטערנעמער, מיטן נאָמען הערש דידע, האָט, אין די יאָרן 1831—1829, געגרינדעט די איינציקע דאָרט־עקזיסטירנדיקע אין דער צייט וואָל־שפּינעריי. דער זעלבער ייד האָט צוזאַמען מיט אַן אונטערנעמער פון דייטשער נאַציאָנאַליטעט, אַ געוויסער מיכאַל נוישאַטץ, אַריינגעפירט קיין זדונסקעוואָליע די ערשטע מעכאַנישע וועב־שטול, אַ דאַנק וועלכער זיין מאַנופאַקטור־ווערקשטאַט האָט באַקומען ענלעכע אייגנשאַפטן פון אַ פאַבריקס־אונטערנעמונג. די דאָזיקע טעקסטיל־אונטערנעמונגען האָבן אָבער עקזיסטירט נאָר אַ קורצע צייט, און די הויפּט־טעטיקייט פון זייערע בעלי־בתים האָט זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט דעם קריזיס אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי.

דער דאָזיקער קריזיס האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער גרויסער שעפּסן־מגפה אין 1829־טן יאָר, אין וועמעס רעזולטאַט ס׳איז אַנטשטאַנען אַ מאַנגל אין רוי־שטאָף. שפּעטער ווידער האָבן זיך געלאָזן מערקן די רעזולטאַטן, וואָס זענען געוואָרן אַרויסגערופן פונעם דורכגעפאַלענעם נאָוועמבער־אויפשטאַנד — פון דער באַוואָפנטער פּוילישער נאַציאָנאַלער פרייהייטס־באַוועגונג, פון די יאָרן 1831—1830. די צאַרישע רעגירונג האָט דעמאָלט איינגעפירט אַ ריי רעפּרעסיעס, וואָס האָבן געלייגט שווועריקייטן פאַרן טעקסטיל־עקספּאָרט. צוליבן דאָזיקן פאַקט זענען נישט־נאָר געשלאָסן געוואָרן די רוסישע מערק פאַר די אָרטיקע טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען, נאָר ס׳איז אויך פאַראוממעגלעכט געוואָרן דער יבשה־טראַנזיט צום ווייטן כינע.

מאַנופאַקטור־פאַרלעגער זענען אויך געווען 2 אַנדערע זדונסקעוואָליער יידן — משה שטאַלפּערן און שמואל ליפּשיץ. צווישן די דאָרטיקע וועבערס האָבן אָרגאַניזירט אַ פאַרלעגעריי צוויי לאַסקער יידן — ברוך לאַנגער און אברהם קעמפּינסקי; אַחוץ דעם האָבן זיי זיך אויך באַשעפטיקט מיט עקספּאָרט פון טעקסטיל קיין רוסלאַנד.

די אייגנטימער פון די אָרטיקע וועבער־ווערקשטאַטן, ווי אויך זייער צעך, האָבן פּראָטעסטירט קעגן פאַרלייגן אין זדונסקעוואָליע מאַנופאַקטור־פאַבריקן, אויס מורא פאַר קאָנקורענץ מצד די גרויסע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען. ס׳איז אויך נישט אויסגעמיטן געוואָרן דער פּרווו, אַרויפצוּוואַרפן אויף די אָרטיקע יידישע אונטערנעמער די שולד פאַר דער פאַרערגערטער לאַגע פון די קליינע פּראָדוצענטן. צו דעם דאָזיקן ענין האָבן געהאַט אַ שייכות אַלע שטעט פון לאָדזשער טעקסטיל־קרייז, און אין דער דאָזיקער דעמאָלט־געפירטער אַקציע קעגן די מאַנופאַקטור־פאַבריקן האָט זיך באַרימט געמאַכט דער לאָדזשער שטאָט־פּרעזידענט —

קאַרל טאַנגערמאַן. רעכענענדיק זיך מיטן כאַראַקטער פון זיין טעטיקייט, ווי אויך פון זיין דייטשן אָפּשטאַם, איז ער שפּעטער, אין די יאָרן פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, באַטראַכט געוואָרן ווי דער פאַרשפּרייטער פון דער טראַדיציע, צו וועלכער ס׳האָבן זיך אויף דעם שטח, אין דער צייט פון צווייטן וועלט־קריג, אָנגעשלאָסן די נאַצי־לייט.

אין טאַנגערמאַנס ראַפּאָרט, וואָס איז דורך אים צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1844, לייענען מיר, אַז די פאַרלעגעריי „איז דער נידערטרעכטיקסטער האַנדלס־מעטאָד, וואָס נאָר די צעשטערערישע שטרעבזאַמקייט פונעם ייד האָט געקאָנט דערפינדן און פאַרשפּרייטן, ווייל ס׳איז נישט גענוג, וואָס דער וועבער בלייבט פאַרשקלאַפּט און באַרויבט פון דער מעגלעכקייט זיך צו פירן לויט זיין אייגענעם ווילן, נאָר ער איז נאָך אויסגעשטעלט אויף אַ טאָפּל׳טן שאָדן — אַזוי דורכן באַרעכענען אים דעם גאַרן צו העכערע פּרייזן, ווי דורכן צונעמען זיין סחורה אויף פיל־נידעריקערע פּרייזן, ווי ס׳האָט זיך דעמאָלט פּראַקטיצירט“.

די פעסטשטעלונג, אַז די פאַבריקס־פאַרלעגעריי איז אַ יידישע דערפינדונג, זאָגט עדות וועגן דעם אומדערהערט־נידעריקן ניווא פון טאַנגערמאַנס אַנטיסעמיטישער אַרגומענטאַציע. אין דערמאָנטן ראַפּאָרט איז דעריבער לגמרי נישט באַריקזיכטיקט געוואָרן דער באַקאַנטער פאַקט, אַז די זדונסקעוואָליער דייטשע וועבער־מייסטער פלעגן זיך כסדר באַקלאָגן, הויפּטזעכלעך, אויפן דייטשן אונטערנעמער, דעם אייגנטימער פון דער שעראַדזער מאַנופאַקטור — האַררער.

נאָכן יאָר 1830 האָט זיך די אָרטיקע מאַנופאַקטור־פּראָדוקציע גענומען איינשרומפּן. צווישן אַנדערע סיבות איז דאָס געווען אויך אַ פּועל־יוצא פון פריער־דערמאָנטן קריזיס, אַזוי, אַז אין יאָר 1832 האָבן זיך דאָרט געפונען 170 ווערקשטאַטן, אין 1835־טן יאָר שוין 99 — און אין 1841־טן יאָר נאָר 72 ווערקשטאַטן. ערשט אין די 70־ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט איז אין זדונסקעוואָליע אַנטשטאַנען אַ בעסערע קאָניונקטור פאַר דער מאַנופאַקטור־פּראָדוקציע.

גלייכצייטיק מיט דער וועבער־פּראָדוקציע, האָט זיך גענומען אין זדונסקעוואָליע אַנטוויקלען די ביינוול־אינדוסטרי, וואָס איז נאָכן יאָר 1830 פאַרוואַנדלט געוואָרן אינעם דאָמינירנדיקן צווייג פון דער אָרטיקער פּראָדוקציע.

די זדונסקעוואָליער ביינוול־אינדוסטרי האָט זיך באַלד פון אָנהויב אָרגאַניזירט אין די ראַמען פונעם אונטערנעמערישן סיסטעם, און שפּעטער האָט זי זיך אויך קאָנצענטרירט אין פאַבריקן, אַזוי, אַז אויף דעם דאָזיקן געביט איז דער אָנטייל פון יידישע סוחרים און אונטערנעמער געווען באַדייטנדיק גרעסער ווי אין דער וועבער־פּראָדוקציע. אין דער העלפט פון 1824־טן יאָר האָבן זיך דאָרט געפונען נאָר 12 וועבער־ווערקשטאַטן פון ביינוול — בעת ביים סוף פון זעלבן יאָר זענען שוין געווען 125 ווערקשטאַטן. באַלד דערנאָך זענען אויך אַנטשטאַנען די ערשטע פאַבריקן, וואָס האָבן געהערט צו קונץ, אַפּעל און דאָנאַט (די לעצטע האָט באַלד איבערגענומען אַן אַנדערער מאַנופאַקטוריסט, מיטן נאָמען אַנדריט). מיט רוי־שטאָף זענען זיי געוואָרן פאַרזאָרגט דורך יידישע סוחרים, אייגנטימער פון ביינוול־מאַגאַזינען אין זדונסקעוואָליע. אברהם בראָנאָווסקי און יעקב בעהאַריער האָבן אויך געהאַט מאַגאַזינען אין קאָנסטאַנטינאָוו, און דוד לאַנדוי ווי אויך לודוויק מאַמראָט האָבן אויך געפירט אַ גאַרן־האַנדל אין לאָדזש, פאַביאַניץ, טורעק און קאָליש.

אַ באַזונדערס וויכטיקע ראָל אין דער זדונסקעוואָליער אינדוסטרי האָט געשפּילט לודוויק מאַמראָט, וואָס האָט אין 1825 יאָר באַקומען דעם מאָנאָפּאָל צו באַזיצן גאַרן־מאַגאַזינען, כמעט אויפן גאַנצן שטח פון דער דעמאָלטיקער קאָלישער וואָיעוואָדזטווע. ער האָט געצילט צו פאַרלייגן אַ פאַבריק אין זדונסקעוואָליע, אָבער דאָס וואָלט גורם געווען אַ קאָנקורענץ מיט די אָרטיקע דייטשע מאַנופאַקטוריסטן, וואָס האָבן געצויגן נוצן פון דער פּראָדוקציע פון די אָרטיקע וועבער. די מאַנופאַקטור־אייגנטימער האָבן אויסגעבעטן ביי מאַמראָטן, ער זאָל רעזיגנירן פון זיין פּלאַן, און דערפאַר זיך פאַרפליכטעט אין פאַרלויף פון 3 יאָר צו קויפן נאָר ביי אים דעם גאַרן, ווי אויך צו פאַרקויפן נאָר אים די פאַרטיקע סחורות.

באַלד ווי ס׳האָט זיך געענדיקט דער אָפּמאַך, דאָס הייסט בערך אין יאָר 1833, האָט מאַמראָט פאַרלייגט אַן אייגענע ביינוול־מאַנופאַקטור, וואָס האָט עקזיסטירט ביז 1836־טן יאָר, האָט אָרגאַניזירט אַ פאַרלעגערישע פּראָדוקציע און איז געבליבן דער מאָנאָפּאָליסט אויפן געביט פון צושטעלן גאַרן. די ליקווידאַציע פון מאַמראָטס מאַנופאַקטור איז געווען פאַרבונדן מיט זיין ברייט־פאַרמאָסטענער אַקטיוויטעט, אַלס סוחר און פינאַנסיסט, וואָס ער האָט אַנטוויקלט אויף פיל געביטן, ביז ער האָט דערוואָרבן אַ גרויס פאַרמעגן.

כדי צו פירן אַ גרעסערע פּראָדוציר־אונטערנעמערישקייט, איז געווען נייטיק צו קאָנצענטרירן אַלע כוחות אין דער ריכטונג, אָבער מאַמראָט איז נאָך געווען אַנגאַזשירט אין אַ ריי פיל אַנדערע טראַנזאַקציעס, וואָס זענען נישט געווען פאַרבונדן מיט מאַנופאַקטור. דער האַנדל מיט גאַרן אַליין האָט אים אויך אַריינגעבראַכט נישט־ווייניק הכנסה, ווייל שוין אין יאָר 1841 האָבן זיך דאָרט געפונען 978 ביינוול־ און לייוונט־ווערקשטאַטן, אַזוי, אַז די נאָכפראַגע אויף רוי־שטאָף איז געווען זייער גרויס. דערצו האָט מען נאָך געקאָנט פאַרקויפן דעם גאַרן אין

זדונסקעוואָליע פאַר פיל טייערערע פרייזן, ווי, צום ביישפּיל, אין לאָדזש. אין די נאָכקומענדיקע יאָרן האָט זיך ל ו ד ו ו י ק מ אַ מ ר אָ ט לגמרי צוריקגעצויגן פון זיין אָנטייל אין דער ביינוול־אינדוסטרי, עפּענענדיק אַן אייגענע באַנק אין קאָליש, ווו ער האָט געוווינט. וועגן זיין פילאַנטראָפּישער טעטיקייט איז באַקאַנט, אַז אין יאָר 1859 האָט ער פאַרן יידישן שפּיטאָל אין קאָליש אַסיגנירט אַ ספּעציעלן פאָנד, וואָס איז דורך זיינע יורשים שפּעטער פאַרגרעסערט געוואָרן.

אויך י ע ק ב פּ ע ל ץ האָט אויפגעשטעלט אין זדונסקעוואָליע אַ ביינוול־מאַנופאַקטור. אין זיין פינאַנסיעלן אויפשטייג האָט ער אַדורכגעמאַכט אַ גאַנץ אַנדערן וועג ווי פ י י ו ו י ש אָ פּ אַ ט אָ ו ו ס ק י אָדער ל ו ד ו ו י ק מ אַ מ ר אָ ט, אָנהויבנדיק זיין טעטיקייט נישט אַלס סוחר, נאָר ווי אַ קוואַליפיצירטער וועבער־מייסטער. אין יאָר 1837 האָט פּ ע ל ץ אַרויסבאַקומען פון „עלטסטן־אַמט פון דער שטאָט פּאָדעמביץ" אַ דיפּלאָם „אַלס אַ מייסטער פון דער וועבעריי־פּראָפעסיע", זייענדיק איינער פון די ווינציקע יידן אין פּוילן, וואָס האָבן אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט דערוואָרבן אַזעלכע קוואַליפיקאַציעס.

בעתן קריזיס, וואָס איז אַנטשטאַנען נאָכן נאָוועמבער־אויפשטאַנד, האָט ער זיך איבערגעצויגן אין לובלינער געגנט, ווו ער האָט אין די נאָכקומענדיקע יאָרן געהאַנדלט מיט ביינוול־אויסאַרבעטונגען, און שפּעטער האָט ער געוווינט אין זדונסקעוואָליע. אין יאָר 1859 האָט דער מאַגיסטראַט באַשטעטיקט, אַז י ע ק ב פּ ע ל ץ „...איז אַ פאַבריקאַנט און אַ הענדלער פון אָרטיקע ביינוול־סחורות", און פירט אַן אָנגעזעענע האַנטווערקער־אונטערנעמונג אין דער אָרטיקער שטאָט אויף אייגענעם חשבון... באַשעפטיקנדיק אין דער דאָזיקער אונטערנעמונג 75 אַרבעטער און מייסטערס און אויך שילער". אין יענער צייט איז דאָס געווען כמעט די גרעסטע ביינוול־מאַנופאַקטור אין זדונסקעוואָליע.

די עטאַפּן פונעם געזעלשאַפטלעך־עקאָנאָמישן אַוואַנסירן פון פּעלץ האָבן זיך, ווי ס'איז שוין אויבן געוואָרן פאַרצייכנט, עטוואָס אונטערשיידט פונעם וועג, וואָס ס'האָבן אַדורכגעמאַכט פּ י י ו ו י ש אָ פּ אַ ט אָ ו ו ס ק י, ה ע ר ש ד י ד ע און ל ו ד ו ו י ק מ אַ מ ר אָ ט, וואָס האָבן זיך פאַרוואַנדלט פון גאַרן־סוחרים און פאַרלעגער, שפּעטער אויך אין פאַבריקס־אונטערנעמער, און מ אַ מ ר אָ ט, ווי דערמאָנט, איז אפילו געוואָרן אַ באַנקיר. אַזאַ אַנטוויקלונגס־וועג האָט דורכגעמאַכט אַ באַדייטנדיקער טייל פון דער יידישער בורזשואַזיע אין 19־טן יאָרהונדערט: אָ פּ אַ ט אָ ו ו ס ק י, ד י ד ע און פּ ע ל ץ זענען געוואָרן פאַבריקאַנטן, אַ דאַנק זייער אַנגאַזשירן זיך אין דער אַנטוויקלונג פון דער זדונסקעוואָליער אינדוסטרי. דער אויבנאויפיקער נישט־גרויסער אָנטייל פון די אָרטיקע יידן ביים גרינדן מאַנופאַקטור־אונטערנעמונגען (ל ו ד ו ו י ק מ אַ מ ר אָ ט איז נישט געווען קיין זדונסקעוואָליער, ער האָט נאָר דאָרט געפירט זיינע אונטערנעמונגען), דרינגט אַרויס, צווישן אַנדערן, פונעם פאַקט, וואָס אין זדונסקעוואָליע איז די מאַנופאַקטור־פּראָדוקציע, אין איר מערהייט, באַשטאַנען פון קליינע אונטערנעמונגען, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער גרויסער טעקסטיל־אינדוסטרי פונעם נישט־ווייטן לאָדזש.

די ערשטע דאַמף־פאַבריק אין זדונסקעוואָליע איז אַנטשטאַנען ערשט אין יאָר 1860 און איז געוואָרן געגרינדעט דורך אַ געוויסן ש ט ר א ו ס, בעת די פּראָדוצירווערקשטאַטן פון ה ע ר ש ד י ד ע זענען נאָכנישט געווען קיין פאַבריקס־אונטערנעמונג אין פּולן באַדייט פונעם וואָרט. ביזן סוף פון 19־טן יאָרהונדערט זענען נאָך געגרינדעט געוואָרן אויפן אָרט 3 פאַבריקן (א ו י ג ו ס ט אַ ר ל ע ט, ו ו י נ ע ר און ק אַ ר ל ק ו ס ק ע). בעת די אָרטיקע יידן זענען פאַר אַלעם געווען אייגנטימער — און ערשט אין פאַרלויף פון דער צייט זענען זיי אין וואָס־אַמאָל גרעסערע צאָלן אויך געוואָרן אַרבעטער אין קליינע אונטערנעמונגען, טיפּישע פאַר דער דאָזיקער שטאָט.

וועגן די יידן, וואָס האָבן געוווינט אַמאָל אין זדונסקעוואָליע און זענען געווען סוחרים, פאַרלעגער, מאַנופאַקטוריסטן און פאַבריקאַנטן, דערוויסן מיר זיך, הויפּטזעכלעך אַ דאַנק דעם, וואָס זייער טעטיקייט האָט איבערגעלאָזן שפּורן אין די אַקטן פון דער דעמאָלטיקער אַדמיניסטראַציע. די דאָזיקע מאַטעריאַלן שטעלן צו אַ סך ווייניקער ידיעות וועגן גורל פון פּשוטע סתם־יידן, אָבער אויך די דערשיינען אויף דער אויבערפלאַך אין געוויסע מאָמענטן. דאָס איז געשען בעת איינעם פון די קריטישע יאָרן, אין 1852, ווען 374 ווערקשטאַטן זענען געשטאַנען ליידיק און 1364 פּערזאָן זענען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. אין יוני, פון זעלבן יאָר, האָט דער מאַגיסטראַט צוזאַמענגעשטעלט „אַ נאָמענטלעכע רשימה פון 318 איינוווינער פון זדונסקעוואָליע, וואָס זענען קוואַליפיצירט געוואָרן אויף אונטערשטיצונג" — צווישן זיי האָבן זיך געפונען 2 יידן, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט וועבעריי. דער ערשטער פון זיי האָט געהייסן נ פ ת ל י ק ר ו ל, וואָס האָט אויסגעהאַלטן 2 נפשות און באַזיצט 2 אייגענע וועב־שטולן, פון וועלכע נאָר איינע איז געווען אין דער דאָזיקער צייט טעטיק. דער צווייטער ייד, וואָס איז געווען „קוואַליפיצירט אויף אונטערשטיצונג", האָט געהייסן ה ע ר ש ל י אָ ס ק אָ ו ו י ט ש, און האָט דערנערט 4 נפשות, האָט באַזיצט 3 וועב־שטולן, פון וועלכע ס'איז אויך נאָר איינע געווען טעטיק. דאָס זענען נישט געווען דאָרט די איינציקע יידישע איינוווינער, וואָס האָבן זיך געניטיקט אין פינאַנסיעלער הילף, מחמת דער דאָזיקער קריזיס האָט זיך געלאָזן פילן אויך ביי די פאַר־

שטייער פון אַנדערע פאַכן. דאַקעגן איז דאָס וועבער־פאַך געוואָרן וואָס־אַמאָל מער פאַרשפּרייט צווישן דעם כלל איינוווינער, וואָס פלעגן אויך צייטנווייז אַרויסשיקן זייערע קינדער צום לערנען אין אַנדערע אינדוסטרי־צענטערן. אַלס ביישפּיל קאָן דערמאָנט ווערן וואָלף ראָזנשטיין, וועלכער איז אין 8־טן מאַי 1859 יאָר געפאָרן פון זדונסקע־וואָליע קיין פּאַביאַניץ, ווו ער האָט געזאָלט זיין, אין משך פון 2 חדשים, אַ וועבער־לערן־ייִנגל.

די אינדוסטריעלע אַנטוויקלונג אין זדונסקעוואָליע, האָט געשאַפן נייע יסודותדיקע באַדינגונגען פאַר דער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ פון די דאָרטיקע יידן, אָבער גלייכצייטיק האָבן זיי געמוזט אַדורכברעכן די באַגרענעצונגען, וואָס זענען פאַר זיי איינגעפירט געוואָרן אין 1825־טן יאָר, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן ביז צו דער צווייטער העלפט פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. אויף די דאָזיקע באַגרענעצונגען האָבן זיך די יידן אָנגעטראָפן ספּעציעל, בעת זיי האָבן אָנגעגעבן אויף דערלויבענישן צו קויפן אומבאַוועגלעכע גיטער און בויען הייזער. פון זיי איז אויך געטראָפן געוואָרן פייוויש אָפּאַטאָווסקי, וואָס האָט זיך שטאַרק גענייטיקט, צוליב זיינע ברייט־פאַרמאָסטענע געשעפטן און אויך צוליב פּרעסטיזש־פראַגן, אין אַ באַזיץ פון אַ גרעסער הויז. אין זיינע באַמיאונגען האָט אים געשטיצט דער פריץ סטעפאַן זלאָטניצקי — דער „שטילער" שותף פון אַ סך פון זיינע געשעפטן.

מ'דאַרף געדענקען, אַז דער סטאַטוט, וואָס איז דערטיילט געוואָרן זדונסקעוואָליע אין 1825־טן יאָר, האָט דערלויבט, אַז יידן, וואָס זענען אָנגאַזשירט אין דער אָרטיקער טעקסטיל־פּראָדוקציע, זאָלן האָבן רעכט צו דערווערבן אומבאַוועגלעכע גיטער און בויען געמויערטע הייזער אויך אויסער די 2 גאַסן, וואָס זענען געווען באַשטימט „פאַר די גלויביקע אין אַלטן טעסטאַמענט". אָבער דער זעלבער סטאַטוט האָט נאָר דערלויבט לעבנסלענגלעכן באַזיץ פון הייזער מחוץ די גאַסן סטעפּאַנאַ און אָגראַדאָוואַ אויסשליסלעך פאַר די יידן, וואָס זענען אין 1825־טן יאָר געווען זייערע אייגנטימער, און האָט נישט פאָרויסגעזען, אַז פון דאָזיקן רעכט זאָלן קאָנען געניסן זייערע יורשים. אָפּאַטאָווסקי, וואָס האָט געהאַט בדעה אויסצובויען אַ הויז אין מאַרק, האָט דעריבער אינטערווענירט, אַז זיינע קינדער זאָלן קאָנען דאָס הויז ירשענען.

אין דער דאָזיקער פראַגע האָט אין יאָר 1827 סטעפאַן זלאָטניצקי געשריבן צו דער קאַלישער וואָיעוואָדישער קאָמיסיע, אַז „דער ייִד פייוויש אָפּאַטאָווסקי, וואָס באַזיצט אין מאַרק, אין דער שטאָט, אַ פּלאַץ, האָט דעקלאַרירט פאַרן פריץ זיין ווילן אויסצובויען אַן איינשטאָקיקע געביידע, געדעקט מיט דאַכוואָקעס, אויב עס וועט אים דערטיילט ווערן פון דער הויכער רעגירונג אַ ליצענציום (דאָס הייסט אַ דערלויבעניש), אַז נאָך זיין טויט זאָלן זיינע נאָכפאָלגער קאָנען דאָס הויז באַזיצן און באַוווינען". דערביי האָט ער אונטערגעשטראָכן, אַז אויב אָפּאַטאָווסקיס ענין וועט פּאָזיטיוו דערלידיקט ווערן „...וועט צוגעאיילט ווערן דאָס אויסבויען דאָס דאָזיקע נייע שטעטל מיט שיינע הייזער".

אָבער די קאַלישער וואָיעוואָדישע קאָמיסיע האָט איינגעזען, אַז אַלע יידן, וואָס דיספּאָנירן מיט דערלויבענישן אויף באַוווינען אָדער אויף באַזיצן אומבאַוועגלעכע גיטער מחוץ די גאַסן סטעפּאַנאַ און אָגראַדאָוואַ, קאָנען נישט איבערטראָגן דאָס דאָזיקע רעכט אויף זייערע יורשים.

זלאָטניצקי האָט נישט שלום געמאַכט מיטן באַשלוס פון דער קאָמיסיע, ווייל אָפּאַטאָווסקיס ענין האָט געקאָנט דינען ווי אַ פּרעצעדענס, און אַלס קאָנסעקווענץ איז דאָס געווען אימשטאַנד אָפּצוהאַלטן פאַרמעגלעכערע יידן פון בויען הייזער, און אין אַ געוויסער הינזיכט האָט דאָס אויך געקאָנט האָבן אַ צוימענדיקע השפעה אויף דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פונעם שטעטל.

זלאָטניצקיס באַנייטע אינטערווענצן האָבן גורם געווען, אַז אָפּאַטאָווסקי האָט נאָר באַקומען אַ דערלויבעניש אויסצובויען אין מאַרק אַ געמויערט הויז, בעת אין דער פראַגע וועגן די רעכט פון זיינע יורשים, האָט זיך די רעגירונגס־קאָמיסיע פאַר אינערלעכע אָנגעלעגנהייטן נישט אַרויסגעזאָגט.

די דאָזיקע שוועריקייטן האָבן געהאַט אַן איינפלוס אויף אָפּאַטאָווסקיס שפּעטערדיקער דעציזיע, און בעת דעם אַנטשטאַנענעם קריזיס נאָכן נאָוועמבער־אויפשטאַנד, האָט ער זיך איבערגעוואָרפן אויף אַנדערע טעטיקייטס־געביטן (ער האָט געהאַנדלט מיט אַלקאָהאָל־געטראַנקען און געפירט אַ בעקעריי), און אין יאָר 1847 האָט ער זיך איבערגעצויגן פון זדונסקעוואָליע אין דעם שכנותדיקן דאָרף יאַנישעוויץ, ווו ער האָט איינגעקויפט אַ גרויסע אַגריקולטור־ווירטשאַפט פון 19 העקטאַר באָדן.

5 יאָר האָט געדויערט די ערשטע פאַזע פון שטרענג־באַגרענעצטע רעכט פאַר יידן אין זדונסקעוואָליע, און נאָך 1830 האָבן נישט־נאָר פאַרמעגלעכע סוחרים און מאַנופאַקטוריסן, נאָר אויך ווייניק־באַמיטלטע יידן האָבן שוין געבויט זייערע הייזער אויפן שטח פון גאַנצן שטעטל. און דאָך האָבן נישט אַלע געקאָנט אויסטראָגן די קאָסטן פון בויען זייערע הייזער פון ציגל, געדעקטע מיט דאַכוואָקעס, ווייל לויטן געזעץ פון יאָר 1825, איז יידן געווען דערלויבט נאָר אַזעלכע הייזער צו שטעלן מחוץ די גאַסן סטעפּאַנאַ און אָגראַדאָוואַ. אָבער אין דער ווירקלעכקייט איז די מערהייט פון די דעמאָלט־שטייענדיקע יידישע הייזער געווען פון האָלץ און נישט קיין גרויסע.

די צאַרישע פאַראָרדענונג פון 1848־טן יאָר האָט

אײַנגעפֿירט נײַע פֿאַרשאַרפֿטע פֿאָדערונגען פֿאַר ייִדן, וואָס האָבן געוואָלט געניסן פֿון דער פּריווילעגיע. מ׳האָט אָנגעהויבן שטרענגער אָפּהיטן די באַגרענעצונגען, וואָס דרינגען אַרויס פֿון זדונסקעוואָליער סטאַטוט פֿון 1825־טן יאָר, פֿאַרשטאַרקנדיק זיי מיט נײַע באַגרענעצונגען, וואָס זענען אַנטהאַלטן אין דער דערמאָנטער פֿאַראָרדענונג. אַחוץ דעם האָט מען נישט צוגעלאָזן דאָס פֿאַראײַנפֿאַכן די אַדמיניסטראַטיווע באַהאַנדלונג פֿון די פֿראַגן, וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיטן אַרויסגעבן ייִדן דערלויבענישן צו בויען הײַזער אויסער די פּאַר זיי באַשטימטע גאַסן. דער אָרטיקער מאַגיסטראַט, ווי אויך דער קרײַז־שעף, האָבן זיך אין אַלגעמיין באַצויגן מיט פֿאַרשטענדעניש צו די ייִדישע ביטעס, באַמיענדיק זיך אַרויסצוגעבן ליצענציעס אויפֿן אָרט, אָבער זייערע באַמיאונגען זענען צונישט געמאַכט געוואָרן פֿון די העכערע אינסטאַנצן.

אין זדונסקעוואָליע האָבן אויך פֿונדאָסנײַ אויפֿגעלעבט די טענדענצן אַרויסצושטויסן די ייִדן, וואָס האָבן געוווינט מחוץ די שוין פֿילמאָל דערמאָנטע גאַסן — סטעפּאַנאַ און אָגראָדאָווא. די פֿאַרשטאַרקונג פֿון די דאָזיקע טענדענצן איז וואַרשײַנלעך צוצושרײַבן דעם עקאָנאָמישן קריזיס פֿון 1852־טן יאָר. פֿון אַ שריפֿט פֿון דער רעגירונגס־קאָמיסיע פֿאַר אינערלעכע אָנגעלעגנהייטן, ווערן מיר געוווּיר, אַז אין יאָר 1853, האָבן מאַנכע „... קריסטלעכע אײַנוווינער אין זייערע אַרײַנגעטראָגענע בקשות צום העל־דורכלויכטיקן פֿירשטלעכן שטעלפֿאַרטרעטער פֿון קעניגרײַך ... זיך באַקלאָגט, אַז אין קעגנזאַץ צו דער פֿאַרופֿענער פּריווילעגיע, פֿאַרשפּרייטן זיך די ייִדן איבער דער גאַנצער שטאָט, און מיט דער דערלויבעניש פֿון קרײַז־שעף שטעלן זיי אויף צריפֿים (אונטערגעשטראָכן פֿון מחבר).

ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די אַדמיניסטראַטיווע מאַכט, ווי די אײַנוווינער פֿון זדונסקעוואָליע, האָבן איבערגענומען פֿון די אָרטיקע ייִדן דעם העברעאישן טערמין „צריף", באַצייכענענדיק אַזוי זייערע הילצערנע הײַזלעך.

ס׳איז אָבער וויכטיקער צו פֿאַרצייכענען דעם פֿאַקט, אַז ייִדן, וואָס האָבן געהאַט בדעה, אין דער דאָזיקער צײַט, צו בויען הײַזער אויף די „פּריווילעגירטע" גאַסן, זענען געווען פֿאַרפּליכטעט צו באַווײַזן, אַז זיי פֿירן אויס די באַדינגונגען, באַשטימטע אין דער פֿאַראָרדענונג פֿון 1848־טן יאָר. דעריבער, בעת אין יאָר 1862 האָט זעליג הערשפּינקעל, פֿון וואַרשע, דאָ געקויפֿט אַ הילצערן הויז אין מאַרק, מיט דער כּוונה אויפֿן זעלבן אָרט אויפֿצושטעלן אַ געמויערטע געבײַדע, האָט ער געמוזט אָפּגעבן פֿאָלגנדיקע דערקלערונג:

„1. איך קאָן לייענען און שרײַבן פּויליש.

2. מײַנע קינדער שיק איך לערנען אין קריסטלעכע שולן.

דאָס ווערט באַוויזן דערמיט, אַז זיי באַהערשן גרינטלעך די פּוילישע און דײַטשע שפּראַכן, און אין די שפּראַכן לייענען זיי און שרײַבן.

3. אַזוי איך, ווי אויך מײַן משפּחה, באַנוצן מיר נישט אין דער קליידונג קיין שום ייִדישע פֿאָלקס־סימנים, וואָס אונטערשיידן זיך פֿון אַנדערע ציוויליזירטע פֿעלקער.

4. ווי אַ פֿאַכטער פֿון די פֿינאַנץ־הכנסות פֿון דער היגער שטאָט און לאָטעריע־קאָלעקטאָר, ווי אויך אַלס הורט־סוחר פֿון האָלץ, פֿיר איך אַן אָפֿענעם האַנדל, און אין אומזאַץ פֿון די דרײַ אונטערנעמונגען באַזיץ איך אַן אַנטשפּרעכיקן אייגענעם קאַפּיטאַל, וואָס באַטרעפֿט 3,000 זילבערנע רובל".*

וועגן אַן אידענטישער דערלויבעניש האָט זיך גלײַכצײַטיק אויך באַמיט הערש גרענק. דער לעצטער איז אויך געווען אַ פֿאַרמעגלעכער סוחר, כאָטש ער האָט נישט געקאָנט אויפֿווײַזן אַזאַ אָנזעעוודיקן קאַפּיטאַל, ווי דער אָנגעקומענער קיין זדונסקעוואָליע וואַרשעווער הערש־פּינקעל.

אין רעזולטאַט פֿון זײַנע באַמיאונגען האָבן די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען דערקלערט, אַז הערש גרענק, צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי לאה, פֿירן אויס די פֿאָדערונגען פֿון עקאָנאָמישן צענזוס, ווײַל „זיי פֿאַרמאָגן אַן אייגענעם קאַפּיטאַל פֿון 10,000 זילבערנע רובל, מיט וועמעס הילף זיי פֿירן אַן אָנשטענדיקן און אָפֿענעם האַנדל מיט נירענבערגער סחורות און סחורות פֿון אָרטיקע פֿאַבריקן", און אַז זיי זענען אויך אַנטשפּרעכנד „ציוויליזירט".

די משפּחה גרענק האָט אויך אַרויסבאַקומען אַ באַשײַניקונג, אַז זייער טאָכטער הינדע „...האָט אין פֿאַרלויף פֿון 3 יאָר באַזוכט ... די עלעמענטאַר־שול, וווּ זי האָט געענדיקט דאָס לערנען מיט אַ גוטן רעזולטאַט".

ענלעכע זענען אויך געווען די באַמיאונגען פֿון די אַנדערע ייִדן אין זדונסקעוואָליע, וואָס האָבן געצילט אויסצובויען הײַזער, אויסער די גרענעצן פֿון זייער רעוויר. אַזעלכע באַמיאונגען האָט געמאַכט דער שוין דערמאָנטער אייגנטימער פֿון אַ ביינוול־מאַנופֿאַקטור — יעקב פּעלץ, און אויך די סוחרים: אפֿרים בראָדער, הערשליק גאָלבערג און שלמה ליכאַווסקי.

די דאָזיקע באַמיאונגען, וואָס האָבן געפֿירט צום לעגאַלן אומגיין די אײַנגעפֿירטע פֿאַר ייִדן באַגרענעצונגען, האָבן געוויינטלעך געדויערט 2 יאָר, און ערשט נאָכדעם האָבן

* פֿאַרגלײַכנדיק מיטן קלענערן קאַפּיטאַל פֿון הערש גרענק, וואָס ווערט געבערנגט ווײַטער, דוכט זיך, אַז דאָ דאַרף זײַן 30.000 — אויפֿן אָרט פֿון 3000 (איבערזעצער — א. א.)

די פּעטענטן געקאָנט צוטרעטן צו רעאַליזירן זייערע צילן. דאָס האָט אייגנטלעך נאָר באַרירט די פאַרמעגלעכערע שיכט פון דער געזעלשאַפט, ווייל די מערהייט פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג האָט נישט דיספּאָנירט מיט אַ קאַפּיטאַל, וואָס איז נייטיק געווען אויסצובויען געמויערטע הייזער, לויט די פאָרשריפטן, און איז אויך נישט געווען אין דער לאַגע נאָכצוקומען די איבעריקע פאָדערונגען.

★

אַזוי האָט זיך פאָרמירט די זדונסקעוואָליער יידישע געזעלשאַפט, וועמעס אָנהויב פירט צוריק צו די 70־ער יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט און וועמעס צוּוווקס אין צאָל, ווי אויך פראָפעסיאָנעלער־ און פאַרמעגנס־דיפערענציאַציע האָט זיך אָפּגעוויקלט אין די באַדינגונגען פון דער אָרטיקער אַנטוויקלונג פון דער טעקסטיל־אינדוסטרי. דאָס האָט געשאַפן דעם יסוד פאַרן רייכן און אַלזייטיקן אינערלעכן לעבן פון דאָרטיקן יידישן ישוב אין 20־טן יאָרהונדערט. אָבער די דאָזיקע נישט־ווייטע פאַרגאַנגנהייט איז נישט נייטיק צו רעקאָנסטרואירן אויפן וועג פון וויסנשאַפטלעכע און היסטאָרישע פאָרשונגען, ווייל זי איז דאָך נישט פאַרגעסן געוואָרן דורך די אַלע, וואָס האָבן אויסגעמיטן דעם חורבן.

ביבליאָגראַפיע

צו דער געשיכטע פון יידן אין זדונסקעוואָליע

גערדרוקטע קוועלן
מקורות צו דער געשיכטע פון די שטעט אין לאָדזשער אינדוסטרי־קרייז אין 19־טן יאָרהונדערט — באַאַרבעט פון ר. קאַטשמאַרעק, וואַרשע 1958.
מקורות צו דער געשיכטע פון אַרבעטער־קלאַס אין לאָדזשער קרייז — באַאַרבעט פון ג. מיסאַלאָוואַ, וואַרשע 1957.

מאַנוסקריפּטן
שעראַדזער אָרטיקע באַריכטן נר. 40, ק. 150.
שעראַדזער אָרטיקע באַריכטן נר. 149, ק. 806.
שעראַדזער אָרטיקע באַריכטן נר. 180, ק. 389—396 —.
רעגירונגס־קאָמיסיע פאַר אינערלעכע און רעליגיעזע ענינים נר. 2090, 2091, 2092.
קאָלישער וואָיעוואָדישע קאָמיסיע נר. 464.

יידן אין שטאט

אריה זילבערבערג, תל־אביב

אָט איז אַ היסטאָרישער קווערשניט פון אונדזער שטאָט, זדונסקעוואָליע, ווי דאָס קומט צום אויסדרוק אין דער צום 100־יאָריקן יובילעאום פון דער שטאָט — 1925־1825 — דערשינענער אויסגאַבע.*

מיין ציל, אין דאָזיקן געשיכטלעכן איבערבליק, איז אַ באַגרענעצטער: פון גאַנצן קאָמפּלעקס געשעענישן אין דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, אַרויס־צוברענגען בעיקר דעם יידישן מאָמענט און עלעמענט — אויף אַזויפיל, אויף וויפל ער קומט צום אויסדרוק אין דער דערמאָנטער שריפט, פון איין זייט, דערגענצנדיק די איבער־זיכט מיט באַשטימטע הוספות און שילדערונגען, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אָרטיקער יידישער קהילה אין איר דיפערענצירונג און זענען, צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים, אין דער אויסגאַבע נישט געוואָרן באַריקזיכטיקט, פון דער אַנדערער זייט.

★

דעם 25־טן אָקטאָבער 1925 איז געוואָרן 100 יאָר, זינט די אָסאַדע זדונסקעוואָליע, צו דער צייט דאָס אייגנטום פון גוטבאַזיצער ס ט ע פ אַ ן ז ל אָ ט נ י צ ק י, איז לויטן דעקרעט פון קאָנגרעס־פּוילישן אַדמיניסטראַטיוון דאַט דערהויבן געוואָרן צו דעם ראַנג פון אַ שטאָט. פון דעם מאָמענט אָן האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע עפּאָכע אין דער עקזיסטענץ פונעם שטעטל, וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען

* 100־יאָריקער יובילעאום פון דער שטאָט זדונסקעוואָליע 1825—1925. רעדאַגירט פון ל. וויכער. געדרוקט אין לאָדזש.

באַוווינט פון אַ קליינער באַפעלקערונג — ווען באַשעפ־טיקונג ס'איז באַשטאַנען הויפּטזעכלעך פון האַנטווערקעריי.

אַ ר ט י ק ל 1 — לויטן אַרטיקל 1 פון דאָזיקן דעקרעט, וועט די שטאָט זדונסקעוואָליע, אַנטשטאַנען אויפן אָרט פון גוטבאַזיצערישע גיטער און פון אַלטן דאָרף זדונסקעוואָליע, זיך גרענעצן פון מזרח:

מיט דער טעריטאָריע פון די פּריצישע דערפער קאַווענטשינקאַ, אוסמאָלין, קראָבאַנאָוואַ און סווענדזשע־ניעיאָוויץ.

פון דרום:

מיטן דאָרף פּאַפּראָטניאַ, מיטן פּאָלוואַרק און דאָרף זדאָני.

פון מערב:

מיטן רעגירונגס־דאָרף טשעכי און פּריצישן דאָרף טימיעניצע.

פון צפון:

מיט די דערפער סטענשיצע און אופּיעשין, וואָס געהערן צו די זדונסקעוואָליער גיטער.

די גאַנצע שטאָטישע טעריטאָריע באַטרעפט 1102 מאָרגעס און 93 קוואַדראַט פּרענטן, פּוילישער מאָס, לויט דעם אויסמעסטונגס־רעגיסטער פון דער פּוילישער מאַפּע.

אַ ר ט י ק ל 4 — אַלע די, וואָס דערווערבן פּאַרטיילטע פּלעצער ביים גוטבאַזיצער, באַקומען אייגנטום־רעכט, מיט דער באַוואָרעניש אויסצופירן די באַדינגונגען, וואָס זענען באשריבן אין אונדזער דאָזיקער פעסטשטעלונג. ביים פאַרקויפן דאָס אייגנטום וועט אָבער יעדער זיין פאַרפליכטעט צו באַצאָלן אַ צענטל פונעם פּרייז דעם שטאָט־אייגנטימער.

אַחוץ דעם איז יעדער פּלאַץ־אייגנטימער... פאַרפליכטעט אַריינצוטראָגן דעם שטאָט־אייגנטימער אַן אייביקן אָפּצאָל, וועמעס הויך ס'וועט גוטוויליק פעסטגעשטעלט ווערן צווישן דעם לעצטן און די באַזיצער.

דער איינצאָלונגס־טערמין פון דער דאָזיקער סומע, אין אַן איינמאָליקער ראַטע, איז דעם 11־טן נאָוועמבער פון יעדעס יאָר.

אַ ר ט י ק ל 5 — יידן איז דערלויבט צו וווינען און דערווערבן פּלעצער אין דער שטאָט נאָר אין די גאַסן סטעפּאַנע און אָגראָדאָווע. אויך דער ווינקל־פּלאַץ אין מאַרק, נר. 39, וואָס איז באַצייכנט אויף דער מאַפּע, ווערט באַשטימט צום יידישן קוואַרטאַל.

יידישע איינוווינער פון זדונסקעוואָליע, וואָס באַזיצן אייגענע פּלעצער אין מאַרק, קענען דאָרט לעבנסלענגלעך פאַרבלייבן, אָבער נאָכן טויט פון די איצטיקע אייגנטימער זענען די יורשים פאַרפליכטעט צו פאַרקויפן זייערע פּלעצער צו קריסטן און איבערציען זיך אינעם יידישן קוואַרטאַל, ד.ה. אין די גאַסן סטעפּאַנע און אָגראָדאָווע.

אויב ווער פון די איצטיקע יידישע אייגנטימער זאָל וועלן פאַרקויפן זיין פּלאַץ, קען ער נאָר פאַרקויפן צו אַ קריסט.

ס'ווערט דערלויבט צו וווינען אין די עלימינירטע גאַסן נאָר די יידן, וואָס האָבן אויפגעבויט אויף די ליידיקע פּלעצער, אָדער אויפן אָרט פון די האָלץ־הייזקעס, געמויער־טע הייזער פון ציגל, געדעקטע מיט דאַכוווקעס — דערביי דאַרפן זיי זיין פאַבריקאַנטן, בעלי־מלאכות, אָדער אויפהאַלטן אויף דער אייגענער רעכענונג אַ האַנטווערקער־ווערקשטאַט, אָדער פירן אַן אָנזעעוודיקן האַנדל פון אָרטיקע האַנטווער־קער־אויסאַרבעטונגען.

די שול, וואָס געפינט זיך היינט אויפן יידישן פּלאַץ אין מאַרק, קען דאָרט פאַרבלייבן, אויף וויפל זי איז נישט אַרויסגערוקט פון מאַרק־פראָנט.

דער שטאָט־אייגנטימער באַשטימט אויף אייביקע צייטן, אָן יעדן אָפּצאָל, אַ פּלאַץ פאַר אַ יידישן בית־הקברות, וואָס איז באַצייכנט אויף דער מאַפּע אונטער דעם אות F, וועמעס אויבערפלאַך ס'באַשטייט פון 68 פרענטן מיט 40 פרענטשיקן קוואַדראַט, פּוילישער מאָס.

כדי אויסצומיידן אַ צושטראָם פון יידן אין דער שטאָט זדונסקעוואָליע ווערט באַוואָרנט, אַז יעדער אָנקומענדיקער ייד קען אָנגענומען ווערן נאָר מיט דער בשותפותער דערלויבעניש פון שטאָט־אייגנטימער און מוניציפּאַל־אַמט.

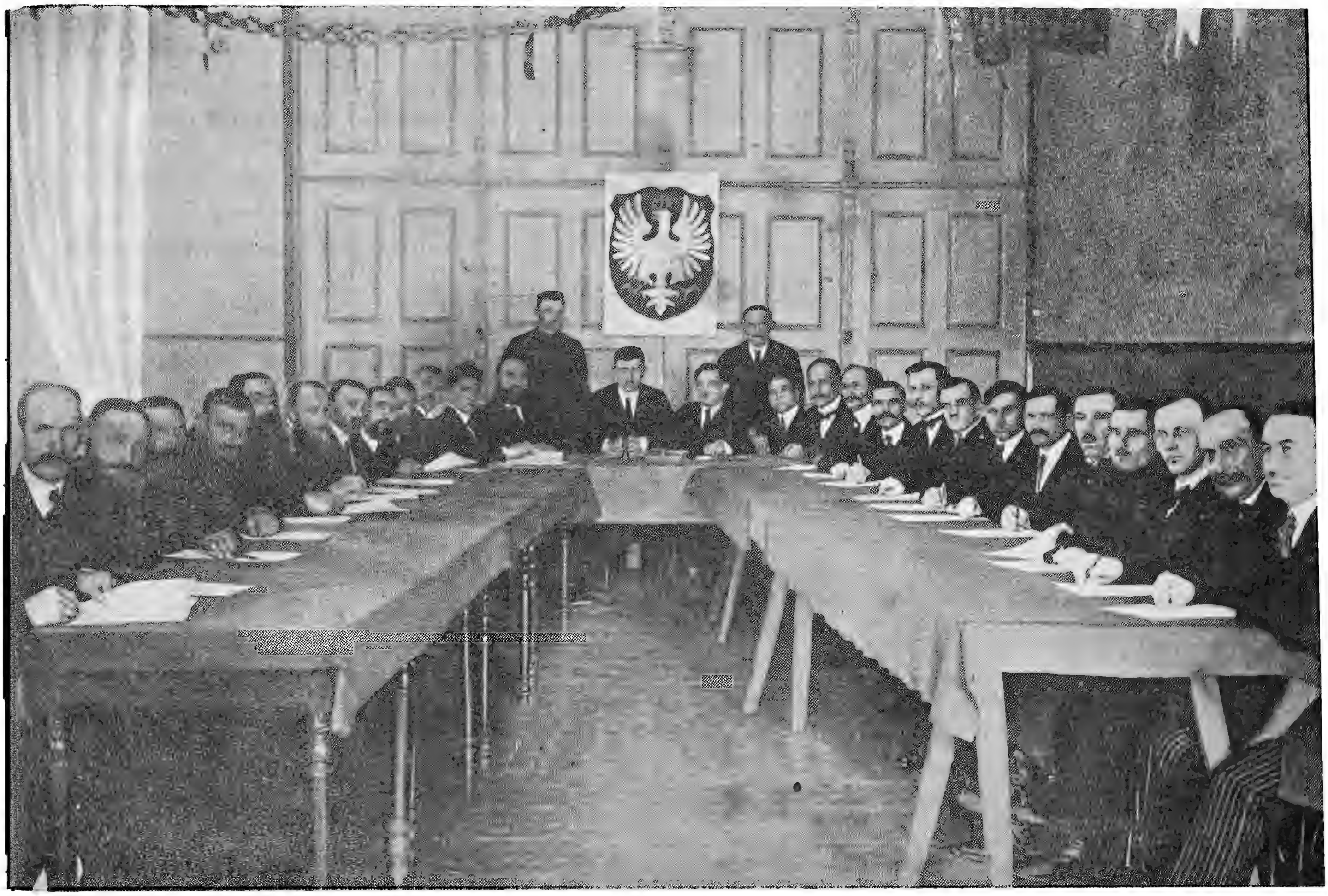
אין אַלגעמיין אָבער, קען די יידישע באַפעלקערונג נישט איבערשטייגן אַ צענטל חלק פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

אַ ר ט י ק ל 11 n. — יעדער בירגער, וואָס באַזעצט זיך אין זדונסקעוואָליע און האָט נאָך נישט געהאַט דערוואָרבן קיין שטאָטישע רעכט אין איינער פון די קאָנגרעס־פּוילישע שטעט, דאַרף פאַר די דאָזיקע רעכט אַריינטראָגן אין דער שטאָטישער קאַסע אַן איינמאָליקן אָפּצאָל פון 20 זלאָטעס.

פון דעם אָפּצאָל זענען אויך נישט אויסגעשלאָסן די, וואָס וווינען שוין אין זדונסקעוואָליע.

אַ ר ט י ק ל 11 o. — יעדער, וואָס באַזעצט זיך אין זדונסקעוואָליע, וואָס קען באַווייזן, אַז ער האָט שוין דער־וואָרבן שטאָטישע רעכט אין איינער פון די קאָנגרעס־פּוילישע שטעט, דאַרף אַריינטראָגן אין דער שטאָטישער קאַסע, אַלס איינמאָליקן אָפּצאָל, אַ צושלאָג פון 6 זלאָטעס.

אַ ר ט י ק ל 11 p. — יעדער ייד, וואָס באַזיצט אין זדונסקעוואָליע אומבאַוועגלעכע גיטער, דאַרף איינצאָלן איינמאָליק 25 זלאָטעס.

1925. ישיבת מועצת העיר בהשתתפות חברי־המועצה היהודים.

1925. זיצונג פון שטאָט־ראַט מיטן אָנטייל פון די יידישע ראַטמענער.

זדונסקעוואָליע — אַ פאַבריקס־צענטער

דער פאַקט, וואָס די רוסישע אָקופּאַציע־מאַכט איז נישט געווען פאַראינטערעסירט, צוליב אייגננוציקע פּאָליטישע טעמים, אין דער אַנטוויקלונג פון פוילישע שטעט און שטעטלעך — דער־אָ פאַקט האָט נאַטירלעך אויך געהאַט זיין נעגאַטיווע השפעה אויף זדונסקעוואָליע.

דער רעזולטאַט פון דער דאָזיקער פּאָליטיק איז געווען, אַז טראָץ אַלע באַמיאונגען פון ענערגישן גוטבאַזיצער, סטעפאַן זלאָטניצקי, איז די אָרטשאַפט ביז 1825, ווען זי איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַלס שטאָט, געבליבן אַ ווירטשאַפטלעך־אומוויכטיקער פונקט אין דער סביבה.

ערשט די דערוואָרבענע רעכט, וואָס זענען צוגעטיילט געוואָרן זדונסקעוואָליע אַלס שטאָט, צוזאַמען מיט דער אינטענסיווער אונטערשטיצונג פון גוטבאַזיצער, אַלס שטאָט־אייגנטימער, האָבן געשאַפן די באַדינגונגען פאַר דער אָרטיקער באַפעלקערונג צו נעמען די איניציאַטיוו אין דער האַנט און פאַרוואַנדלען דאָס שטעטל אין אַ וויכטיקן פאַבריקס־צענטער, מערסטנס פון טעקסטיל־אויסאַרבע־טונגען.

1885

אין דעם יאָר האָט די דעמאָלטיקע רוסישע מאַכט געעפנט

אַ טעלעגראַפישע אָפּטיילונג אין דער שטאָט. די אָפּטיילונג איז געווען אַ וויכטיקער ווירטשאַפטלעכער אינסטרומענט, וואָס האָט דערמעגלעכט זדונסקעוואָליע אַ גיכן און באַקוועמען קאָמוניקאַציע־מיטל מיט דער גאַנצער וועלט — אַ פאַקטאָר פון ערשטראַנגיקער באַדייטונג פאַר דער אַנטוויקלונג און אויסברייטערונג פון האַנדלס־באַציאונגען.

פאַר דער איינריכטונג פון דער דאָזיקער ליניע האָט אָבער די שטאָט־פאַרוואַלטונג געמוזט איינצאָלן אויפן חשבון פון דער מלוכה־קאַסע אַ סומע פון 2,000 רובל — אין זילבער.

מיט 2 יאָר שפּעטער האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג אויסגעבויט אַ שטאָטיש שעכט־הויז. ביז דעמאָלט פלעגן די קצבים קוילן ביי זיך אין דער היים — אָן יעדער וועטערינאַרער אויפזיכט.

דער ערשטער אַרבעטער־שטרייק אין דער שטאָט

צוליבן גרויסן צופלוס פון מענטשן אין דער שטאָט אין די נאָכקומענדיקע יאָרן, אין רעזולטאַט פון וועלכן ס׳איז געקומען צו אַ באַדייטנדיקן איבערפלוס פון אַרבעטס־כוחות, האָבן זיך די פאַרדינסטן פון די וועבער, סיי אין די פאַבריקן סיי אין די האַנט־וועורקשטאַטן, קענטיק פאַרקלענערט. ווערנדיק דערפירט ביז פאַרצווייפלונג, האָבן די אַרבעטער אָנגעהויבן אַ קאַמף מיט די פאַבריקאַנטן, וואָס האָט צום סוף אָנגענומען זייער שאַרפע פאָרמען. די וועבער האָבן זיך גענומען פאַרניכטן די אַרבעטס־וועורקשטאַטן און די זיי אָנפאַרטרויטע וועב־מכשירים. פיל פון זיי האָבן אַרונטערגענומען די קעטן פון די וועבשטולן, אַוועקגעלייגט זיי מאַסנווייז אויף דער גאַס פאַרן מאַגיסטראַט, בילדנדיק אַ הויפן, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע צענטליק מעטער די לענג.

ענדלעך האָבן זיך אין דער דאָזיקער אָנגעווייטיקטער פראַגע, פון עקספּלאָאַטירן די וועבער דורך די פאַבריקאַנטן, אַריינגעמישט די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען, ווי אויך סתם בירגער — און אין אַ קורצער צייט אַרום איז דער אַרבעטס־סכסוך געלייזט געוואָרן אויף אַ גינסטיקן אופן פאַר די אַרבעטער.

היות דער קריזיס אין די אָרטיקע אַרבעטס־באַציאונגען איז אויסגעפאַלן אין דער תקופה, ווען דאָס גאַנצע לאַנד איז געווען אַרומגעכאַפּט מיט אַן עמיגראַציע־פיבער קיין בראַזיל, זענען אויך פון זדונסקעוואָליע אַרויסגעפאָרן אַהין עטלעכע צענטליק פאַרצווייפלטע אַרבעטס־משפחות, וואָס האָבן זיך איינגעבילדעט, אַז דאָרט, אין בראַזיל, שאַרן די מענטשן דאָס גאָלד אין די גאַסן.

פאַרשענערונגס־אַרבעטן

נישט געקוקט אויף די שווערע צייטן, וואָס די באַפעלקערונג האָט דעמאָלט איבערגעלעבט, האָט דער שטאָט־בורמיסטזש אונטערגענומען ענערגישע שריט אַדורכצופירן אַנטוויקלונגס־ און פאַרשענערונגס־אַרבעטן אין אַ ברייטן פאַרנעם.

אַ ברייט־פאַרשפרייטע נעץ פון נאַפט־לאָמפּן צו באַלייכטן די גאַסן, אַ שיין־איינגעאָרדנטע אַליי אויף דער שעראַדזקע־גאַס, אַרומגעצוימט מיט אַ שורה פון דעמבביימער (פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע), לאָזן אויסברוקירן אַ טייל פון מאַרק און פאַרשיטן דעם גרויסן סטאַוו, וואָס איז שטענדיק פול געווען מיט שטינקענדיק וואַסער, זייענדיק אַ באַליבט אויפהאַלטונגס־אָרט פאַר קי, גענדז, קאַטשקעס א.א. — דאָס איז אַ טייל פון אַ גאַנצער ריי אַרבעטן, וואָס זענען צו דער צייט אונטערגענומען און דורכגעפירט געוואָרן. אין רעזולטאַט האָט די שטאָט נישט נאָר באַקומען אַ שענערן, גאַנץ־אַנדערן אויסזען, נאָר אויך דער געזונטהייטס־מצב האָט זיך באַדייטנד פאַרבעסערט. פאַראַלעל צו די דאָזיקע דערגרייכונגען, איז אין דער צייט אויך געעפנט געוואָרן, נאָך לאַנגע באַמיאונגען, אַ פרידנס־געריכט און אַ היפּאָטעק און ס׳איז אויך איבערגעטראָגן געוואָרן פון שאָדיק, מיט דער הסכמה פון דער רוסישער מאַכט, די קאַנצעלאַריע פון רעיענט.

באַזוך פון גענעראַל־גובערנאַטאָר

זומער 1897 האָט זדונסקעוואָליע באַזוכט דער וואַרשעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר, פירשט אימערעטינסקי (Imeretynski). ביי דער געלעגנהייט איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין שטאָט די ערשטע טעקסטיל־אינדוסטרי־אויסשטעלונג. די לעצטע, איינגעאָרדנט אין לאָקאַל פון בירגערמייסטער, האָט ווי ס׳זעט אויס, טראָץ איר באַשיידענער פאָרם, גאַנץ אימפּאָזאַנט אויסגעזען, היות זי האָט געמאַכט אַ גענוג־פּאָזיטיוון איינדרוק אויפן גאַסט. דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זיין הבטחה צוצוהעלפן אַדורכצופירן ווי אַמגיכסטן אין דערווירקלעכקייט דעם פּראָיעקט פון בויען די באַן־ליניע וואַרשע־קאַליש, וועמעס פעלן ס׳האָט ערנסט געהאַמעוועט די אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

אין 1899 איז נאָך לאַנגע באַמיאונגען איינגעגלידערט געוואָרן אינעם שטח פון דער שטאָט די עקזיסטירנדיקע יורידיקע. דער דאָזיקער אַקט האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער שטאָט — בעיקר פאַר איר עסטעטישן אויסזען.

באַלד דערנאָך איז געוואָרן אויסברוקירט די בעלוועדער־גאַס, אויף וועלכער די בלאָטעס פלעגן זיך פריער קיינמאָל נישט אויסטריקענען — צומאָל אין די אַממערסטן הייסע זומער־טעג.

גלייכצייטיק איז דעמאָלט אויך דערהאַלטן געוואָרן די־

פריילעכע בשורה, אַז דער געפּלאַנטער אויסבוי פון דער באַן־ליניע וואַרשע־קאַליש איז באַשטעטיקט געוואָרן. קורץ דערנאָך, אין 1900, איז מען אויך צוגעטראָטן צו מאַכן די ערשטע אויסמעסטונגען און פּאָרבאַרייטונגס־אַרבעטן, בעת אין נעכסטן יאָר, אין 1901, מיטן אָנקומען אין דער שטאָט פון גרעסערע גרופּן רוסישע אַרבעטער, האָבן די אייגנטלעכע אַרבעטן זיך גענומען רוקן פאָרויס אין אַ גאָר גיכן טעמפּאָ, אַזוי אַז שוין דעם 14־טן דעצעמבער 1902 האָבן זיך באַוויזן די ערשטע צוג־טראַנספּאָרטן אויף דער ליניע.

פון דעם מאָמענט אָן, באַקומענדיק מיט דער באַן־ליניע אַן אַזוי־גערופענעם אָפענעם פענצטער צו דער וועלט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער, ראַשיקער אַנטוויקלונגס־פּעריאָד פאַר זדונסקעוואָליע, וואָס האָט מיט דער צייט פאַרנומען אַ וויכטיקע שטעלונג צווישן אַנדערע אינדוסטרי־שטעט אין קעניגרייך.

דער רוסיש־יאַפּאַנישער קריג

דער אויסברוך פון רוסיש־יאַפּאַנישן קריג אין 1904, האָט זיך באַלד נעגאַטיוו אויסגעווירקט אויפןווירטשאַפטלעכן לעבן אין דער שטאָט. די ניי־געשאַפענע אומזיכערע קאָניונקטור האָט גורם געווען דערצו, אַז די פאַבריקאַנטן האָבן גלייך אָפּגעשטעלט די פּראָדוקציע, בעת טויזנטער אַרבעטער האָבן פאַרלאָרן זייער איינציקן פּרנסה־קוואַל. מאַסן אַרבעטסלאָזע זענען געוואָרן געצוווּנגען אָנצוקומען נאָך הילף, וואָס איז זיי צוגעטיילט געוואָרן פון דער שטאָטישער קאַסע, אָדער פון געזאַמלטע שפּענדונגען ביי דער באַפעלקערונג.

די רוסישע רעוואָלוציע

דאָס יאָר 1905 איז געווען רייך אין אויסערגעוויינטלעכע געשעענישן. אויפן גאַנצן שטח פון דער גרויסער רוסישער מדינה, האָט זיך דעמאָלט צעפלאַקערט אַ ביטערער געראַנגל קעגן דעם צאַרישן דעספּאָטיזם. בעת ריזיקע שטרייקן האָבן אַרומגענומען דאָס גאַנצע לאַנד, זענען די גאַסן פון פּעטערבורג, מאָסקווע, וואַרשע, לאָדזש און אַנדערע שטעט געוואָרן באַדעקט מיט באַריקאַדן, אויף וועלכע די פאַר פרייהייט־קעמפנדיקע באַפעלקערונג האָט באַצאָלט מיט שטראָמען פון בלוט. אין דער ריי פון די פרייהייטס־קעמפער האָט נישט דעם לעצטן אָרט פאַרנומען זדונסקעוואָליע. גרויסע, ביז צו דער צייט נישט־געזעענע מענטשן־מאַסן, זענען אַרויס מיט העפטיקע דעמאָנסטראַציעס אויף די גאַסן, בעת רעוואָלוציאָנערע לידער האָבן אָפּגעהילכט אין אַלעמענס מיילער און רויטע פאָנען האָבן געפלאָטערט איבעראַל.

בעת די דאָזיקע דעמאָנסטראַציעס זענען פאָרגעקומען ערנסטע צוזאַמענשטויסן צווישן דער באַפעלקערונג און די רוסישע זשאַנדאַרמען — צוזאַמענשטויסן, וואָס האָבן פאַראורזאַכט קרבנות פון ביידע צדדים. דער דאָזיקער פאַקט האָט אַרויסגערופן דעם כעס פון די רוסישע מאַכט־האָבער, וואָס האָבן דערויף רעאַגירט מיט שאַרפע רעפּרעסיעס, אַדורכפירנדיק הונדערטער אַרעסטן צווישן די אַקטיווע אַרבעטער־טוער און דער אָנפירנדיקער אינטעליגענץ.

אָבער די אָנגעווענדעטע רעפּרעסיעס האָבן געהאַט אַ פאַרקערטן רעזולטאַט. זיי האָבן נאָך מער צערייצט די געמיטער, פּראָוואָצירנדיק די באַפעלקערונג צום ווייטערדיקן קאַמף, צו אומאויפהערלעכע צוזאַמענשטויסן מיטן מיליטער און פּאָליציי — אַ צושטאַנד, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ לענגערע צייט.

דער קאָנסטיטוציע־מאַניפעסט

נאָכן פאַרעפנטלעכן דעם באַרימטן צאַרישן מאַניפעסט, אין וועלכן ס'איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ קאָנסטיטוציע פאַר דער מדינה, איז אין שטאָט פאָרגעקומען אַ פאָלקס־מאַניפעסטאַציע, אין וועלכער ס'האָבן זיך באַטייליקט גרעסערע מענטשן־מאַסן פון דער שטאָט און אַרומיקע דערפער. און טראָץ־דעם, וואָס אין דער פאָלקס־מאַניפעסטאַציע זענען געקומען צום עפנטלעכן אויסדרוק די נאַציאָנאַל־פּוילישע שטרעבונגען, אין דער פאָרם פון זינגען נאַציאָנאַלע לידער און אויפהייבן פאָנען מיטן פּוילישן אָדלער — האָבן די פּאָליציי און מיליטער נישט אינטערווענירט.

ערשט אין 1907, בעת די רוסישע רעאַקציע האָט ווידער אויפגעהויבן דעם קאָפּ, און ס'איז אָנגעווענדט געוואָרן אַ שרעקלעכער טעראָר קעגן דער באַפעלקערונג; ערשט בעת די צאַרישע דינער האָבן גענומען אַדורכפירן מאַסן־אַרעסטן, פאַראורטיילן מאַנכע רעוואָלוציאָנערע טוער צום טויט, דורך אויף־גיך צוזאַמענגעשטעלטע פעלד־געריכטן, און אַנדערע זענען פאַרשיקט געוואָרן אויף קאַטאָרגע־אַרבעטן קיין סיביר — ערשט דעמאָלט איז געבראָכן געוואָרן דער רעוואָלוציאָנערער ווידערשטאַנד, אין רעזולטאַט פון וועלכן ס'האָט אַ טויט־שטילקייט באַהערשט די שטאָט.

די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג זענען געווען פאַר זדונסקעוואָליע אויסערגעוויינטלעך גינסטיקע. ס'איז אַנטשטאַנען אַ גאַנצע ריי פון נייע פאַבריקן, אין וועלכע די פּראָדוקציע איז אָנגעגאַנגען אָן איבערייס און אין פולן טעמפּאָ. ס'איז אויך אויסגעבויט געוואָרן אַ גרויסע צאָל נייע הייזער אין שטאָט, באַזונדערס ביי דער דעמאָלט־אַנטשטאַנענער זלאָטניצקע־גאַס — וואָס איז ביז אויף דעם היינטיקן טאָג איינע פון די שענסטע גאַסן אין דער שטאָט.

און זאָל דאָ באַמערקט ווערן, אַז אין דער תקופה זענען די שטאָט־בירגערמייסטערס נאָמינירט געוואָרן דורך דער רוסישער אַדמיניסטראַציע, אין קעגנזאַץ צו די לאַווניקעס, וואָס זענען אויסגעוויילט געוואָרן דורך דעם כלל שטאָטישע בירגער. די לאַווניקעס, מיט וועמעס הילף די בירגערמייסטערס האָבן אָנגעפירט אַלע שטאָטישע ענינים, זענען געוויילט געוואָרן צו איינעם פון יעדער באַפעלקערונגס־געמיינשאַפט — פוילישער, יידישער און דייטשער — אויף אַ צייט פון דריי יאָר, און זענען געווען אונטערגעוואָרפן דער באַשטעטיקונג פון דער גובערניאַלער מאַכט.

אגב, צווישן די לאַווניקעס, וואָס האָבן אַמלענגסטן אויסגעאיבט דעם דאָזיקן אַמט, האָבן זיך אויך געפונען 2 יידן — פנחס בערגמאַן און יעקב לובאָשיץ.

★

לויט די פאַרצייכענונגען פון די ראַבינאַט־פּנקסים, זענען די ערשטע יידן, וואָס האָבן געוווינט אין זדונסקע־וואָליע שוין פון 1806, געווען:

אברהם וראָצלאַווסקי, מרדכי וול מאַרקוס דייטש, בערל פאָטאָצקי, הלל בערגמאַן, מאיר ווייַנגאָט און עטלעכע אַנדערע.

אין דער ערשטער צייט, איבער 2 צענטליק יאָר, זענען נאָך די זדונסקעוואָליער יידן געווען אָפּהענגיק, סיי ווירטשאַפטלעך און סיי אַדמיניסטראַטיוו, פון דער יידישער גמינע אין לאַסק.

ערשט שפּעטער, נאָכן פּראָקלאַמירן זדונסקעוואָליע אַלס שטאָט, איז, צוזאַמען מיטן אָנקומען פון אַ גרעסערער צאָל יידן אין 1828, אַנטשטאַנען אויפן אָרט אַ יידישע קולטוס־געמיינדע.

אין דער צייט איז דאָס קהילה־אייגנטום באַשטאַנען פון אַ הילצערנער שול אין מאַרק־פּלאַץ נר. 39, פאַר וועמעס אויפבוי דער גוטבאַזיצער און שטאָט־אייגנטימער זלאָטניצקי האָט געשענקט דעם בוי־מאַטעריאַל. (די איצטיקע געמויערטע שול, וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן אין 1858, איז געוואָרן אויפגעשטעלט אויפן פּלאַץ פון דער פריערדיקער הילצערנער שול). בעת דער אַמטירונג פון הרב ליפּמאַנאָוויטש אַלס שטאָט־רב, אין 1893, איז די שול, מיטן צובוי פון אַ נייעם פליגל פון דרום־זייט, פאַרגרעסערט און גרינטלעך רעסטאַוּרירט געוואָרן.*

די ערשטע שול־גבאים אין זדונסקעוואָליע זענען געווען בערל פאָטאָצקי, מרדכי דייטש און לייביש בירנבוים.

אין זעלבן יאָר, ווען ס'האָט זיך קאָנסטיטואירט די יידישע קולטוס־געמיינדע, אין 1828, איז אויך אַנטשטאַנען די „חברה קדישא", וועלכע האָט, קורץ נאָך איר גרינדונג, אין 1830, דערוואָרבן אַ פּלאַץ אויף אַ בית־הקברות — מאַכנדיק זיך אַזוי־אַרום אַבסאָלוט אומאָפּהענגיק פון דער יידישער גמינע אין לאַסק.

אין 1836 האָט די יידישע קהילה געגרינדעט אַ רעליגיעזע שולע „תלמוד־תורה", אין וועלכער ס'לערנען היינט־צו־טאָג (1924) 257 תלמידים.

אַחוץ דער תלמוד־תורה פאַר ייִנגלעך, עקזיסטירט אויך אין דער שטאָט אַ רעליגיעז־אָרטאָדאָקסישע מיידל־שולע מיטן נאָמען „בית־יעקב", וואָס ציילט אַ 200 שילערינס, און אַ העכערער תלמודישער לערן־אַנשטאַלט „מתיבתא", ווו די תלמידים באַקומען אַ רבנישן אונטעריכט.

אין דער שטאָט האָבן אויך עקזיסטירט, אַחוץ דער גרויסער, אַלגעמיינער שול, 9 חסידים־שטיבלעך, וואָס האָבן געדינט נישט־נאָר ווי געבעט־הייזער, נאָר אויך ווי תורה־צענטערן — ווו עלטערע און ייִנגערע זענען געזעסן על התורה ועל העבודה.

צו דעם פאַרמעג פון דער קהילה האָט אויך געהערט די מקוה.

אין יאָר 1825, דאָס יאָר, ווען זדונסקעוואָליע איז צוגעטיילט געוואָרן די רעכט פון אַ שטאָט, האָט די אַלגעמיינע צאָל פון דער באַפעלקערונג באַטראָפן בערך 5,000 נפשות. אין יאָר 1902 האָט שוין די שטאָט געציילט 20,472 איינוווינער, דערפון — 10,642 פּאָליאַקן, פון קאַטוילישן גלויבן, 3,768 דייטשן, עוואַנגעליקער און באַפּטיסטן, 79 פּראַוואָסלאַוון, רוסן, און 5,983 יידן. דאַקעגן בעת דער לעצטער פּראָוויזאָרישער ציילונג אין 1924, האָט שוין די יידישע באַפעלקערונג דערגרייכט די צאָל פון בערך 8,000 נפשות.

דער חסידישער עלעמענט —
דאָמינירנדיקער פאַקטאָר אין זדונסקעוואָליע

די יידישע באַפעלקערונג אין זדונסקעוואָליע איז, ווי איבעראַל, נישט געווען קיין האָמאָגענישער געזעלשאַפטלעכער פאַקטאָר. אויך דאָ איז די באַפעלקערונג געווען געטיילט אין רעליגיעזע ווי פּאָליטיש־סאָציאַלע וועלט־אָנשויאונגען. אָבער דאָ מוז באַלד אונטערשטראָכן ווערן, אַז דער דאָמינירנדיקער געזעלשאַפטלעכער פאַקטאָר זענען געווען די פאַרשידענע חסידישע גרופּן, וועלכע, צוזאַמען גענומען, האָבן זיי געלייגט זייער שטעמפּל אויפן גאַנצן אָרטיקן יידישן קיבוץ.

איך האָב נישט פאַר מיינע אויגן קיין סטאַטיסטיק, און אַוודאי נישט קיין גענויע סטאַטיסטיק, וועגן דער נומערישער קראַפט פון די פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע כוחות,

* באַמערקונג: בעת דער נאַצי אָקופּאַציע אין צווייטן וועלט־קריג, האָבן די דייטשן, די קולטור־באַרבאַרן פון 20־טן יאָרהונדערט, אַזוי צעשטערט די שול — אַז ס'איז פון איר קיין זכר נישט געבליבן. (—המלביה"ד).

וואָס האָבן געווירקט ביי אונדז אין שטאָט — אָבער מיר שיינט נישט צו זיין ווייט פון אמת פעסטשטעלנדיק, אַז דער דאָזיקער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, דער חסידישער, איז דערגאַנגען צו בערך 2/3 פון כלל יידן אין שטאָט — און נאָר 1/3 בערך איז באַשטאַנען פון די אַנדערש דענקנדיקע עלעמענטן: ציונים, מזרחי, בונד, פועלי־ציון און סתם נישט־דעפינירטע יידן. אָבער אויך דער דאָזיקער סעקטאָר איז נישט געווען איינהייטלעך. און דאָס נישט־נאָר דערפאַר, ווייל די אָנגעהעריקע צו דעם סעקטאָר זענען געווען אָנהענגער פון פאַרשידענע רבישע הייף, וואָס האָבן צווישן זיך ריוואַליזירט, פאַרזוכנדיק יעדער איינער צו פאַרגרעסערן זיין השפעה אויפן כלל רעליגיעזן יידנטום אויפן אָרט — נאָר אויך דערפאַר, ווייל די חסידים אַליין זענען נישט געווען געקנעטן פון איין טייג.

כאַראַקטער, טעמפּעראַמענט, סביבה, דערציאונג און רעליגיעזער באַנעם, זענען געווען סטימולירנדיקע פאַקטאָרן, וואָס האָבן, אין אַ גרויסער מאָס, דעצידירט אויף דער באַציאונג פון יעדן חסידישן ייד באַזונדער צום אַרום — צום סתם ייד. דורך דער דאָזיקער פּריזמע, האָט דער חסידישער ייד געקוקט אויף דער וועלט בכלל און אויף דער יידישער בפרט.

געווען חסידים, וואָס האָבן זיך נישט ספּעציעל אויסגעצייכנט אין ידיעות אין לערנען. דאָס איז אויך נישט געווען אַזוי וויכטיק פאַר זיי. זייער וועלט — און אין זייערע אויגן די איינציק־ריכטיקע וועלט — האָבן זיי געזען אין עצם זיין אַ חסיד און זיין פאַרבונדן מיט אַ רבין, אין וועלכן זיי האָבן באמונה שלמה געגלויבט — זעענדיק אין אים אַן איש־אלוקים, וועמעס יעדעס וואָרט איז ווי תורה מן השמים. אַלע אַנדערע יידן, נישט־נאָר סתם־יידן פון אַ גאַנץ יאָר, נאָר צומאָל אַלע אַנדערע חסידים, האָט דער־אָ אני ואפסי עוד־חסיד מבטל געמאַכט כעפרא דארעא — און נאָר זיין רבין, זיין דינאַסטיע און זיינע חסידישע אָנהענגער, האָט ער באַטראַכט אַלס דאָס אויבערשטע פון שטויסל.

ס'זענען אָבער אויך געווען חסידים פון אַן אַנדער מין. אַזעלכע, וואָס זענען געווען דורכגעדרונגען מיטן אור החסידות, אָבער זייער באַציאונג צו אַנדערע פאָלקס־טיילן, און צום סתם־ייד אַלס אַזעלכן, איז געווען אַ פאָלקסטימלעכע, אַ חברישע, פשוט אַ מענטשלעכע, זעענדיק אין יעדן יצור־אנוש אַן אָפּשפּיגלונג פון צלם אלוקים. דער־אָ חסידישער ייד האָט זיך נישט אָפּגעזונדערט פון אַנדערע — געזען זיך אַלס אַן אָרגאַנישן באַשטאַנד־טייל — כאָטש דעם וויכטיקסטן — פון גאַנצן יידישן פאָלקסטום. חסידים פון דעם מין האָבן שוין באַזיצט אַ דרך־ארץ־געפיל כלפי אַנדערע פאָלקס־טיילן, האָבן מקפיד געווען אויף זייער קליידונג און בכלל געהאַט אַ פּאָזיטיווע באַציאונג צו יעדן מיט־מענטש.

נאַטירלעך, אַז אויך צווישן די חסידישע קרייזן האָבן זיך, ווי אין יעדן אַנדערן באַפעלקערונגס־טייל, געפונען עלעמענטן, וועמעס גייסטיקער האָריזאָנט איז געווען אַ באַגרענעצטער, וועמעס אייגנשאַפטן ס'האָבן נישט אַנטשפּראָכן דעם הויכן עטישן און מענטשלעכן ניוואָ, צו וועלכן די דאָזיקע לערע האָט גערופן אירע אָנהענגער — און זייער חסידות איז הויפּטזעכלעך באַשטאַנען אין זייען, אָדער אויפכאַפּן, יעדן פונק פון מחלוקת און אים פונאַנדערפלאַקערן.

ס'איז אָבער קלאָר, אַז נישט די האָבן מיט זיך און זייער התנהגות פּערזאָניפיצירט דאָס חסידות און איר וועזן — ווי אַ באַנייאונג פון תורה־טרייען יידנטום, וואָס האָט אין משך פון דורות זיך איינגעגראָבן אין די ד' אמות של הלכה און סוגיות פון אביי ורבא און פאַרזען דעם מענטש, דאָס פּינטעלע ייד, אין זיינע טאָג־טעגלעכע דאגות און פּראָבלעמען, וואָס האָט מיט אַ הייליקער, באַוווּנדערנסווערטער עקשנות, אין אוממענטשלעכע און אוממעגלעכע אָביעקטיווע באַדינגונגען, ממשיך געווען — טראָץ אַלעם — דעם קיום פון נצח ישראל.

די, אין די ווייטערע שורות, בייגעלייגטע וואַל־רעזולטאַטן צו צוויי קערפּערשאַפטן, אין וועלכע די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט האָט אויסגעדריקט איר ווילן, ווער ס'זאָלן זיין אירע פאַרטרעטער, אילוסטרירן בולט די וואָגיקייט פון דער השפעה פון אָט־דעם רעליגיעזן סעקטאָר אויפן כלל זדונסקעוואָליער יידנטום.

1. אינעם אויסגעוויילטן שטאָט־ראַט, אין 1922, זענען פון דער יידישער זייט געוויילט געוואָרן — 7 אָרטאָדאָקסן, 1 מזרחי און 4 אומפּאַרטייאישע.

2. אין וועד הקהילה זענען, אין 1924, געוויילט געוואָרן 5 מיטגלידער — צווישן זיי 4 פון רעליגיעזן צד: אביגדור קאָכאַנסקי, אברהם וואַרשאַווסקי, יצחק טויבנבלאַט און דוד גינזבורג, בעת נאָר דער לעצטער: אברהם הערש נאָסקאָוויטש, איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט פאַרטראָטן דעם וועלטלעכן לאַגער.

ספּאָרט־פאַריין

אין 1916 איז אין שטאָט געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער ספּאָרט־פאַריין, גערופן: טורן־פאַריין, וואָס האָט געציילט אַ 230 מיטגלידער. דער פאַריין האָט אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע ספּאָרט־טעטיקייט ביי דער אָרטיקער יידישער יוגנט, רופנדיק זי צו ווידמען אַ געוויסן טייל פון איר צייט צו קולטיווירן די מוסקולן, אויסצוגלייכן דעם רוקן — און בכלל

דערציען אַ געזונטן, פיזיש נישט פאַרקריפּלטן ייד. די דאָזיקע ראָל האָט דער פאַריין גלענצנד אויסגעפילט און ס'איז געווען באַהאַנט, אַז אין זיין ניווא איז ער נישט געווען צוריקגעשטאַנען אין פאַרגלייך מיט דעם אָרטיקן קריסטלעכן ספּאָרט־פאַריין — „סאָקול".

עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס

אין זדונסקעוואָליע, ווי אַ וויכטיקער פאַבריקס־צענטער, באַזונדערס אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי, איז געווען טעטיק, אַחוץ אַ פאַבריקאַנטן־פאַריין, אין וועמעס שפּיץ ס'איז געשטאַנען שמואל משולם רובינשטיין, ביי דער מיטאַרבעט פון די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: גיגי לובאָוויטש, סמיעכאָוו, יששכר בעריש פיק, זילבערבערג לייב און אַנדערע, אויך אַ סוחרים־ און פאַבריקאַנטן־באַנק, אונטער דער לייטונג פון איטשע וואַרשאַוויאַק, וואָס האָט זיך געפונען אין ווינקל־הויז פון זלאָטניצקע־לאַסקער גאַסן.

אין דער שטאָט האָט אויך פונקציאָנירט אַ „גמילות־חסדים"־באַנק, מיט בערל וואָלפיש אַלס פּרעזעס, וועמעס אויפגאַבע ס'איז געווען אַרויסצוהעלפן פיל אומפאַרמעגלעכע סוחרים און בעלי־מלאכות מיט אַ דרינגנדיקער הלוואה אָן פּראָצענט — סיי כדי לייכטער צו מאַכן אין דער פּרנסה, סיי בעת דאָס איז געווען נייטיק פאַר פאַמיליען־צוועקן.

אָבער די „גמילות־חסדים"־קאַסע איז נישט געווען די איינציקע הילפס־אינסטיטוציע, וואָס די יידישע זדונסקעוואָליע האָט אויפגעשטעלט צו קומען צו הילף ברידער אין אַ נויט. אַחוץ איר, זענען אויך געווען טעטיק אַ גאַנצע ריי פילאַנטראָפּישע חברות, וואָס זענען געווען אַ בולטע אָפּשפּיגלונג פון דער טראַדיציאָנעלער יידישער גוטהאַרציקייט און אחריות־געפיל פאַר דעם מיט־ייד.

די־אַ חברות, ווי: תלמוד־תורה, הכנסת־כלה און נאָך, זענען געווען אַ דערמוטיקנדיקער ליכט־שטראַל און בטחון אין דער קנאה־שנאה־אַטמאָספער פון גאַנצן אַרום.

נעבן די דאָזיקע אינסטיטוציעס האָט אויך עקזיסטירט אַ פאַרבאַנד פון קליינהענדלער און סוחרים, וואָס האָט געדינט די אינטערעסן פון זיינע מיטגלידער מיט ראָט און טאַט.

פון 2%—3% אויף 33%

נישט־געקוקט אויף דער פאָרמעלער גלייכבאַרעכטיקונג פאַר אַלע באַפעלקערונגס־געמיינשאַפטן, אינקלוסיוו די יידישע, וואָס האָבן באַוווינט מדינת פוילן, זענען אין דער אָרטיקער רעגירונגס־גימנאַזיע איינגעפירט געוואָרן ספּעציעלע באַגרענעצונגען פאַר יידן. איז טאַקע נישט לייכט געווען דער וועג פון יידישע יוגנטלעכע, וואָס האָבן זייער לעבנס־ציל געזען אין אַן אַקאַדעמישער קאַריערע, אַנצוקומען אין דער אָרטיקער גימנאַזיע. און האָט שוין יאָ וועמען אָפּגעגליקט אַנגענומען צו ווערן אין דער שולע, איז ער געוואָרן געצוווּנגען, לויט אַ ספּעציעלן געזעץ — באַשטימט נאָר פאַר יידן — איינצוצאָלן אין דער שטאָטישער קאַסע אַ סכום פון 400 זל., אַלס איינשרייב־געלט!

די דאָזיקע דיסקרימינאַציע האָט גורם געווען, אַז דער אַנטייל פון דער בילדונגס־זוכנדיקער יידישער יוגנט איז רעדוצירט געוואָרן ביז צום מינימום. און דער רעזולטאַט: טראָץ־דעם, וואָס יידן האָבן געבילדעט בערך אַ 1/3 פון דער כלל־באַפעלקערונג אין שטאָט, זענען זיי אויף אַן אַלגעמיינער צאָל פון 400 שילער געווען פאַרטרעטן אין דער גימנאַזיע מיט 8 ביז 12 שילער — ד.ה. פון 2% ביז 3%.

טעקסטיל־אינדוסטרי און דער יידישער ביישטייער

די פּראָדוקציע פון דער טעקסטיל־אינדוסטרי אין זדונסקעוואָליע האָט זיך אַנטוויקלט אין אַ באַמערקנסווערטן שנעלן טעמפּאָ. די אַרויסגעפּאָדערטע אויסלענדישע פאַכלייט צוזאַמען מיטן שטראָם פון אַרבעטס־כוחות פון דער אַרומיקער סביבה האָבן אין געציילטע צענטליקער יאָרן פאַרוואַנדלט זדונסקעוואָליע אין אַ וויכטיקן פּראָדוציר־צענטער פאַר דער טעקסטיל־אינדוסטרי. די פּראָדוצירטע פאַבריקאַטן זענען הויפּטזעכלעך עקספּאָרטירט געוואָרן נאָך רוסלאַנד — אָבער אויך אין דער מדינה איז געווען אַ נאָכפראַגע אויף די שטאָטישע סחורות, צוליב דעם גוטן נאָמען, וואָס די פּראָדוקציע האָט זיך איבעראַל דערוואָרבן.

אַלס באַווייז פאַר דעם אינטענסיוון פונאַנדערוווּקס פון דאָזיקן פּרנסה־צווייג, קענען דינען די וויטערדיקע ציפערן:

אין דער צייט ווען אין 1828 זענען אין זדונסקעוואָליע געווען טעטיק ביז 200 אייגנטימער פון האַנט־ווערקשטאַטן — האָט די צאָל פון די לעצטע אין 1846 שוין איבערגעשטיגן די ציפער פון 2,000 איינהייטן.

די דאָזיקע אַנטוויקלונג האָט אָנגענומען אַן אַנדערע ווענדונג פון מאָמענט אָן, ווען לאָדזש האָט גענומען ראַשיק זיך אויסברייטערן אויפן אינדוסטריעלן געביט און אויפשטעלן גרויסע מעכאַנישע אונטערנעמונגען. פון דעמאָלט אָן איז זדונסקעוואָליע מיט אירע פאַרהעלטנישמעסיק קליינע האַנט־ווערקשטאַטן, מער נישט אימשטאַנד געווען צו קאָנקורירן מיט די פרייזן פון די לאָדזשער פאַבריקאַטן, וואָס זענען אַרויסגעשליידערט געוואָרן פון די מעכאַניזירטע אונטערנעמונגען אין גרויסע מענגעס.

דער דאָזיקער צושטאַנד האָט גורם געווען, אַז זדונסקע־וואָליע איז געוואָרן געצוווּנגען אָפּצושטעלן דעם דירעקטן עקספּאָרט פון אירע אויסאַרבעטונגען קיין רוסלאַנד, נאָר פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין פיליע פון די לאָדזשער פאַבריקן, צושטעלנדיק פאַר זיי פאַרטיקע פאַבריקאַטן פונעם רוי־מאַטעריאַל, וואָס די לעצטע האָבן איר געליפערט.

דער־אָ מצב פון אבסאָלוטער אָפּהענגיקייט פון דער אָרטיקער זדונסקעוואָליער אינדוסטריע פון לאָדזש האָט אָנגעהאַלטן לאַנגע יאָרן. אָבער אויך אין דער צייט זענען די זדונסקעוואָליער פאַבריקאַטן געווען באַקאַנט אין דער וועלט פון זייער גוטער קוואַליטעט — אָבער דאַסמאָל שוין נישט אונטער דעם אייגענעם נאָמען, נאָר אַלס פּראָדוקט פון דער לאָדזשער אינדוסטריע.

ערשט אין יאָר 1860 האָבן מאַנכע אינדוסטריעלער געעפנט אין דער שטאָט מעכאַנישע וועבערייען, פאַרבע־רייען און אַפּריטורן. 5 יאָר שפּעטער, אין 1865, זענען אויך אינסטאַלירט געוואָרן פאַבריקס־מאַגאַזינען פון אויס־געאַרבעטע זדונסקעוואָליער סחורות אין לאָדזש — ווערנדיק אַזוי־אַרום, אין אַ גרויסער מאָס, אומאָפּהענגיק פון דער לעצטער.

ס'איז אויף דעם פּלאַץ פון וויכטיקייט צו באַמערקן, אַז טראָץ דער טיילווייזער מעכאַניזירונג, האָט די לעצטע לגמרי נישט געשטערט די האַנט־וועבערייען, וואָס האָבן זיך אומאויפהערלעך אַנטוויקלט, אויסגעברייטערט און געמערט.

דאָס יאָר 1893 שטעלט מיט זיך פאָר, אין אַ גרויסער מאָס, אַ ווענדונג אין דער געשיכטע פון דער באַהאַנדלטער טעקסטיל־אינדוסטריע — ס'האָט זיך נעמלעך אָנגעהויבן די גיכע אומוואַנדלונג פון די האַנט־וועבערייען אין מעכאַנישע.

דאָס איז אויך געווען דאָס יאָר, אין וועלכן ס'איז געעפנט געוואָרן די ערשטע יידישע מעכאַנישע טעקסטיל־פאַבריק דורך משה אהרן ווינער — שפּעטער דאָס אייגנטום פון ראָזן־ווישליצקי, וואָס האָט באַשעפטיקט הונדערטער יידישע אַרבעטער.

אין די ווייטערע יאָרן האָט זיך די דאָזיקע טעקסטיל־טעטיקייט אויף אַזוי־ווייט אַנטוויקלט און אויסגעברייטערט, אַז קרוב צו 80% פון דער יידישער באַפעלקערונג אין זדונסקעוואָליע איז געווען באַשעפטיקט, אָדער געצויגן איר חיונה, פון דער־אָ אינדוסטריע.

אַזוי, דורך עליות און ירידות, ווי אין יעדער אַנדערער טעטיקייט פון מענטשלעכן געניוס, האָט דער וואוילשטאַנד אין דאָזיקן וויכטיקן, דאָמינירנדיקן פאַר דער אָרטיקער ווירטשאַפט, פּרנסה־צווייג, אָנגעהאַלטן ביז צום קריגס־אויסברוך פון 1914.

דייטשע „אָנשטענדיקייט“

מיטן אויסברוך פונעם קריג איז באַלד אַריינגעטראָטן אַ פולשטענדיקער שטילשטאַנד אין דער פאַבריקס־ און האַנדלס־טעטיקייט. ווינציק, וואָס די פאַבריקן האָבן אָפּגעשטעלט די פּראָדוקציע, צוליב דעם איבערגעריסענעם קאָנטאַקט מיט דעם וויכטיקסטן מקור פאַר עקספּאָרט — רוסלאַנד, נאָר אויך די סחורות, צוזאַמען מיט די וויכטיקסטע מאַשינען־טיילן, זענען געוואָרן דורך די דייטשן „בעשלאַגנאַמט“ (קאָנפיסקירט) — אונטער אַ פּרעטעקסט, אַז דאָס איז נייטיק פאַר דער שטאַרקונג פון זייער קריגס־פּאָטענציאַל.

שטיצע במקום פרנסה

דער אַריינגעטראָטענער שאַרפער ווירטשאַפטלעכער קריזיס, אַ רעזולטאַט פון דער אָפּגעשטעלטער פּראָדוקציע, האָט זיך גאַנץ גוט אָנגעזען אין דער שטאָט. מאַסן אַרבעטער־פאַמיליעס, ווי אויך אַנדערע אומבאַמיטלטע, זענען געווען געצוווּנגען אָנצוקומען צו מאַגיסטראַטסקער הילף, אָדער צו געניסן פון דער גוטהאַרציקייט און הילפס־גרייטקייט פון די ספּאָנטאַן־אַנטשטאַנענע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס.

יידישער אונטערנעמונגס־גייסט

נאָך דער מלחמה, מיט דער אַנטשטייאונג פון פוילן, האָט די אונטערנעמערישע באַפעלקערונג, טראָץ גרויסע שוועריקייטן, גענומען אויף גיך רעסטאַוורירן די רואינירטע פאַבריקן און זיי לאָזן אין באַוועגונג.

און דאָ, ביי דער דאָזיקער רעסטאַוורירונגס־אַרבעט, האָט זיך בולט אַרויסגעוויזן דער אונטערנעמערישער גייסט און אָרגאַניזירונגס־פעאיקייטן פון די יידישע פאַבריקאַנטן. טראָץ־דעם, וואָס אַלע פאַבריקס־אייגנטימער, אָן אויסנאַם, האָבן זיך געוואָרפן מיט אימפּעט און ענערגיע צוריק אויפצושטעלן זייערע אונטערנעמונגען, זענען די ערשטע, וואָס האָבן דאָס באַוויזן צו טאָן, די ערשטע, ביי וועמען ס'האָט זיך ווידער געלאָזן הערן דער באַקאַנטער גערויש פון די מאַשינען־רעדער — געווען די יידישע פאַבריקאַנטן: ראָזן, ווישליצקי און געצאָוו — די נאָכפאָלגער פון משה אהרן ווינערס מעכאַנישער טעקסטיל־פאַבריק.

מיט דער נאָרמאַליזירונג פונעם מלוכהשן לעבן, אין אַלע זיינע צווייגן און געביטן — פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און קולטורעלע — אין דער ניי־אַנטשטאַנענער פוילן־מדינה, האָט זיך אויך די אַלגעמיינע ווירטשאַפטלעכע לאַגע אין לאַנד שטופנווייז אָנגעהויבן פאַרבעסערן. ביי אונדז, אין זדונסקעוואָליע, איז דער דאָזיקער פאַקט געקומען באַזונדערס צום אויסדרוק אין דער כסדרדיקער שטייגערונג און פאַרברייטערונג פון דער טעקסטיל־פּראָדוקציע. ס'איז

דערגאַנגען דערצו, אַז נישט־נאָר וואָס דער דאָזיקער פּרנסה־צווייג האָט געליפערט פולע באַשעפטיקונג פאַר אַלע אַרבעטס־כוחות אין דער שטאָט, נאָר אָפט האָבן אויך אויסגעפעלט אַרבעטס־הענט — טראָץ דעם אומאויפהערלעכן צושטראָם פון אַרבעטס־זוכנדיקע כוחות, וואָס זענען געפלאָסן אין דער שטאָט און אויפגענומען געוואָרן אין דער דאָזיקער, אַלץ־איינשליסנגענדיקער אינדוסטרי.

נאַטירלעך, אַז אין די יאָרן פון עקאָנאָמישער דעפּרעסיע, ווי אין יאָר 1925, האָט אויך זדונסקעוואָליע מיטגעמאַכט דעם אַלגעמיינעם שאַרפן וועלט־קריזיס פון יענער צייט — אַ פאַקטאָר, וואָס האָט פאַראורזאַכט אַ פאַליע פון באַנקראָטן אוןווירטשאַפטלעכער רעגרעסיע.

אָבער, ווי נאָר דער דאָזיקער קריזיס איז אַריבער, האָט די שטאָט מיט פאַרפילפאַכטער ענערגיע און כוחות ווייטער געגומען, בעיקר אינדוסטריעל, גיין באַרג־אַרויף — ביז ס'איז אויסגעבראָכן די 2־טע וועלט־שריפה אין 1939.

זדונסקעוואָליע

זדונסקעוואָליע, אַ שטאָט איבער דעם טייך בראָדניאַ, שעראַדזער פּאָוויאַט, געפינט זיך 14 ווי'אָרסט פון שעראַדז, ביים שאָסיי, וואָס פירט פון לאָדזש קיין קאָליש, צווישן לאַסק און שעראַדז. באַשטייט פון דער אייגנטלעכער שטאָט און פאָרשטעט: יורידיקע און זדוני, וואָס זענען אַ באַש־טאַנד־טייל פון דער דאָרפישער געמיינדע וואָס טראָגט אויך דעם נאָמען זדונסקעוואָליע.

די שטאָט באַזיצט אַ געמויערטע פאַראַפיאַלע רוימיש־קאַטוילישע קירכע, אַ פאַראַפיאַלע עוואַנגעלישע קירכע, אַ געבעט־הויז פאַר באַפּטיסטן, אַ סינאַגאָגע, אַ קאַטוילישע 2 קלאַסן־שולע, אַן עוואַנגעלישע 2 קלאַסן־שולע, אַ מאַגיס־טראַט, אַ טעלעגראַפן־ און פּאָסט־אַמט, אַ געמיינדע־אַמט פאַר דער דאָרפישער גמינע, אַ פרייוויליקע פייערלעשער־קאָמאַנדע, אַן אַפּטייק און 2 דאָקטוירים.

געריכטלעך געהערט די שטאָט צום פרידנס־געריכט אין שעראַדז, פון וואַנען ס'קומט אַ ריכטער איין מאָל אין וואָך.

די שטאָט באַזיצט בערך 650 הייזער, הויפּטזעכלעך הילצערנע, איינשטאָקיקע, און אַרום 17,500 איינוווינער. פון דעם זענען אַלס שטענדיקע איינוווינער פאַרשריבן אין די ביכער 11,000 (אין 1890 זענען זיי געווען 9656) און אַרום 6560 אַלס נישט־שטענדיקע איינוווינער. די רעליגיעזע אָנגעהעריקייט איז: 7013 קאַטאָליקן, 4430 עוואַנגעליקער, בעיקר דייטשן, און 6057 יידן.

די ביילינגדיקע דערפער און ישובים: זדוני, יורידיקע, ראָזאַמישל, סטענשיץ און אָפּיעשין, וואָס זענען בעיקר באַוווינט דורך וועבער און ציילן ביז 6,000 נפשות, בילדן ווי איין גאַנצקייט מיט דער שטאָט.

אין שטאָט עקזיסטירן 3 וועבער־דאַמף־פאַבריקן. ווינערס פאַבריק (מיט אַ פּראָדוקציע פון אַ מיליאָן ר.ס. [= רוסישע רובל? — איבערזעצער]). די פאַבריק פון אנג. אַרלעט (— 200,000 ר.ס.) און פון קאר. קוסקע (—150,000). אַחוץ דעם זענען אין שטאָט און אומגעגנט טעטיק פון 8 ביז 10 טויזנט וועבער־האַנט־ווערקשטאַטן.

דער רוב פון די היגע פאַבריקאַנטן באַזיצן נאָר קאָנ־טאָרן. זיי גיבן אַרויס די וועבער גאַרן און באַקומען צוריק פאַרטיקע שטאָפן, וואָס זיי פאַרשפּרייטן ווייטער אין האַנדל.** די וועבער אַרבעטן דאָ אויס בוימוואָלענע, וואָלענע און האַלב־זיידענע שטאָפן.

פון אַנדערע פאַבריקס־אונטערנעמונגען זענען טעטיק אין דער שטאָט אַ זייף־פאַבריק, איין גאַרבעריי, אַ פאַבריק פאַר לאַנדווירטשאַפטלעכע מכשירים און 3 ציגעלניעס.

8 מאָל אין יאָר קומען פאָר אין שטאָט יאָרמאַרקן. צום אייגנטום פון די שטאָטישע באַוווינער געהער אַ שטח פון 1244 מאָרגעס ערד.

די נעגאַטיווע זייט פון דער שטאָטישער לאַגע איז דאָס פעלן פון וואַסער. דאָס קליינע טייכל און עטלעכע סאַדזעווקעס זענען נישט בכוח צו באַפרידיקן די הצטרכותן פון דער צאָלרייכער באַפעלקערונג.

אורשפּרינגלעך איז זדונסקעוואָליע געווען אַ דאָרף, וואָס האָט געהערט צו דער פאַראַפיע קאָרטשעוו, אין שאָדיקער פּאָוויאַט.

אין אָנהויב פון 16־טן יאָרהונדערט האָבן די לייב־אייגענע פויערן געגעבן מעשר דער קאָרטשעווער פלעבאַניע, ווי אויך דער באָרשעוויצער (לאַסקי ל. ב. 1, 449, 481).

אין יאָר 1766 עקזיסטירט דאָ אַ קריסטלעכער בית־הקברות און אַ הילצערנע קאַפּליצע, אַ פיליע פון קאָרטשעוו.

דער דעמאָלטיקער דאָרפס־פּריץ פעליקס זלאָטניצקי, שאָדיקער יאַגד־מייסטער, באַקומט אַרויס אַ באַשטעטיקונג אין לויוויטש, אין יאָר 1767, צו גרינדן אַ פּאַראַפיע און אַ דערלויבעניש אויפצובויען אַ קירכע...

אָבער ערשט אין 1782, נאָכן טויט פון גרינדער, האָבן זיינע קרובים און אַפּוטרופּסים פון זיינע קינדער זיגמ. דובעק, היפּאָליט מאַסלאָווסקי און יוזעף פּסטראָקאָווסקי פאַרווירקלעכט דאָס אויפשטעלן פון דער קירכע... אין יאָר 1819, האָט סטעפאַן זלאָטניצקי, דער לעצטער דאָרפס־פּריץ פון דער משפּחה, באַזעצט קאָלאָניזאַטאָרן אויף זיינע גיטער און אויף אַ טייל פון זיי, איינהייטן פון עטלעכע מאָרג, האָט ער אַוועקגעזעצט וועבער, וועלכע ר'האָט בעיקר אַראָפּגעבראַכט פון שלעזיען. נאָכדעם, אין 25־טן אָקטאָבער 1825, האָט ער אַרויסבאַקומען פון דער רעגירונג דאָס רעכט צו דערהייבן דעם ישוב (אָסאַדע) צו דער מדרגה פון אַ שטאָט.

אין יאָר 1827 זענען דאָ געווען 153 הייזער און 1200 איינוווינער. דער צופלוס פון דייטשע קאָלאָניסטן נעמט שטופּנווייז וואַקסן. אונטער זייער איינפלוס ווערט די פוילישע אַרבעטנדיקע באַפעלקערונג גערמאַניזירט, זייענדיק אָפּהענגיק פון די דייטשע פאַבריקאַנטן און אינדוסטריעלער און שטייענדיק אין ענגע באַציאונגען מיט לאָדזש.

אין די לעצטע צייטן איז דאָס אייגנטום־רעכט פון דער שטאָט (אייגנטלעך פּראָפּינאַציאַ) איבערגעגאַנגען פון די זלאָטניצקיס און זייערע סוקצעסאָרן צו טיקאָטשינערן. ביי דער שטאָט געפינט זיך אַ פאָרשטאָט, גערופן יורידיקע, וואָס געהערט צו דער דאָרפישער געמיינדע און באַזיצט 51 הייזער און 783 איינוווינער.

די גיטער פון זדונסקעוואָליע זענען אין 1867־טן יאָר באַשטאַנען פון די רעאַליטעטן זדונסקעוואָליע, פון ישוב (אָסאַדע) זדונסקעוואָליע, פון דאָרף זדוני, אָגראָדזשיסקי, יורידיקע, פּאָרעמבאַ.***

די זדונסקעוואָליער גמינע געהערט צום גמינע־געריכט פון 4־טן קרייז אין שאָדיק, צום פּאַראַפּיאַלן אַמט אין דער שטאָט זדונסקעוואָליע. די גמינע באַזיצט 10,806 מאָרגעס (2261 גרעסערע איינהייטן, 8545 קלענערע איינהייטן) און 9040 איינוווינער (5903 קאַטאָליקן, 2830 עוואַנגעליקער, 307 יידן). אין באַשטאַנד פון דער גמינע גייען אַריין די פאָרשטעט פון זדונסקעוואָליע און די ישובים (אָסאַדעס), וואָס זענען באַוווינט דורך וועבער, טיילווייז דייטשן.

אַרום 5000 וועבער־ווערקשטאַטן געפינען זיך אין די קאָלאָניעס און אין די דערפער.

* אויסצוג פון „געאָגראַפישן ווערטערבוך פון פוילישן קעניגרייך און אַנדערע סלאַווישע לענדער". אַרויסגעגעבן און רעדאַגירט דורך בראָניסלאַוו כלעבאָווסקי, וואַרשע 1895. 14־טער באַנד, זייטן 546—547.

** די פאַבריקס־טעטיקייט פון דעם מין, לויט דער פעסטשטעלונג פון די שטעטלשע, האָט זיך גערופן לוין־וועבעריי (— איבערזעצער).

*** דאָ קומען פּרטים וועגן דער גרויס פון זדונסקעוואָליע און די פאַרשידענע טיילן, פון וועלכע זי איז באַשטאַנען. אַחוץ דעם קומט אויך אַ פאַרגלייך צווישן דער צאָל אָנגעהעריקע צו דער רוימיש־קאַטוילישער פּאַראַפיע און דער עוואַנגעלישער (— איבערזעצער).

עירנו בראי העתונות העברית הישנה

מצבה אלמונית ישנה בבית־העלמין

בבית העלמין היהודי הישן בזדונסקה־וולה נמצאה מצבה ישנה שעליה היו חרותות מלים אחרות:

פ"נ
מ"ר אברהם אבא
תשעה־באב תקפ"ז

האגדה השגורה בפי ההמון מספרת, כי זה האיש ר' א"א המת היה בחיים שנוי ומנודה מקרב כל אחינו, ובהרבה קהילות ישראל נדוהו והטילו עליו חרם, בהיותו בימי עלומיו מלשין גדול שהמיט אסונות רבים על הרבה משפחות עמנו, ורק באחרית ימי חייו שב בלב שלם אל אחיו בקבלו על עצמו לסבול עונשים ויסורים רבים והיה לבעל־תשובה גמור.

בלי ספק האגדה הזאת היא עיקר הסיבה, שבעבורה עומדת המצבה הזאת רחוקה מכל הקברים, מפני שהרחיקו

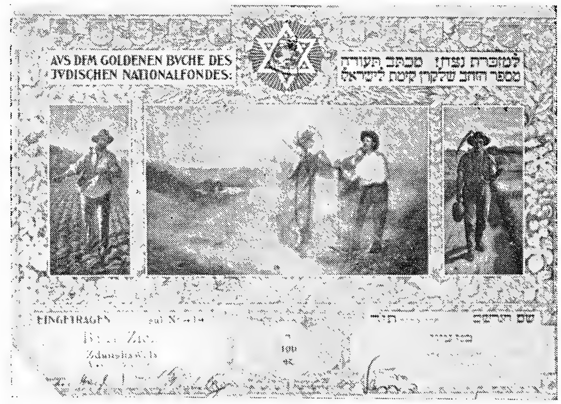
את המוחרם הזה מקבר ישראל. זקני העיר עודם זוכרים כי לפני ששים שנה עורר שם אחד הרבנים הפולנים רעש גדול על אשר העיזו גבאי הקהילה ההם להרחיק את האיש הזה מקרב ישראל, אחרי אשר גלוי וידוע הוא, כי שב בתשובה שלימה וקיבל עליו עול תורה ויראת שמים בעינויים וסיגופים נוראים וידרוש בשם כבוד האמונה להנהיג קברות רבים סביב הקבר הזה למען לא יהיה „מרוחק". אך דבריו היו כקול קורא במדבר.

ש. ג. בערנשטיין

(„המליץ", גליון 26, 1902)

זדונסקה־וולה

ז' אדר תרל"ז. מצאתי עצמי מחויב בדבר לגלות אזנו להודיע ברבים מנפלאות עליון המחדש חדשים, משנה עתים ומחליף הזמנים. ויהי ביום ער"ח אדר שעבר 12 פברואר, לעת צהרים בהיותנו בהשקט ובטח, בא פתאום רוח נורא ברעש גדול ואיום רוח סועה וסער, אשר כל

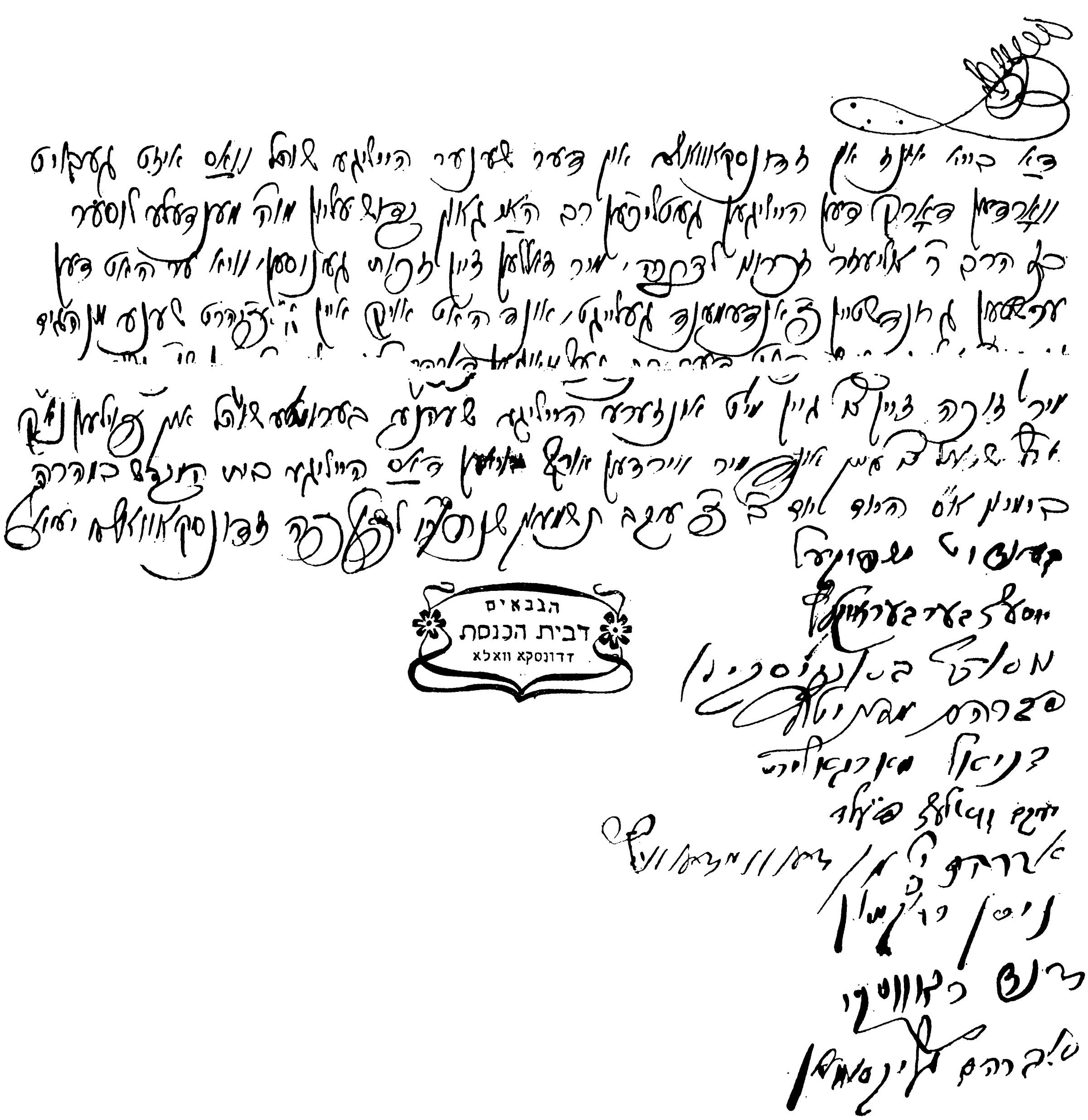
מסמך על הרשמת זדונסקה־וולה בספר הזהב של קרן קימת לישראל בשנת 1903.

דאָקומענט וועגן איינשרייבן זדונסקעוואָליע אין גאָלדענעם בוך פון קרן קימת לישראל אין 1903.

עצמותנו שבר, מפלצות אשר אחזתנו בחשבנו כי זה נגזרו ימינו, בשמענו קול גגות דא לדא ינקשו, כי כעוף עלי חוצות יעופו וכאשה אל אחותה נפגשו. ובטרם ממשכבימו יקפצו, וכאילים ידלוגו, כעלה נדף עלי סופיהם נעו ובעמדיהם קול רעש גדול השמעו וברוח יחד אשר נשב תחתיהם התרועעו. אף שרו נמוגו כל אבירי לב לאמר קץ כל בשר בא ומי יאמר כי נשאר בלתי לבדו ודאג דאג על מעשיהו בעולם יחידי, כי גם מביתו לא האמין אם בחיים תשארנה כי רוח איש לא מצא בהמה. אולם האל לנו למושעות העושה אלו הנפלאות, ולא נפקד ממנו איש בלעדי אשה נכרית למשכב נפלה כי היתה חוצה בעת העופף אחת מהנה ופגעה בה והרבה פצעים נפצעה ומכות אשר לא כתובות הכתוב. אולם כמה בתים נהרסו, ואין מספר לאילנות אשר נשרשו ונעקרו ועליות קיטורי הפאב־ריקן נפלו, אשר הפחות בהם יעלה לאיזה אלפים רו"כ. ואולם עזרה זו מצרות נמצא רק בעירנו, ובשאר הערים אשר בגבולנו מה עשה הרעש הגדול הזה. כמה נפשות נהרגו ונגועו וסוסים לאין שיעור בהיותם בעת הזו בבתי הסוסים אשר נהרסו ונפלו, וכל מעשה תקפו וגדולת פרשת הנ"ל לא הרחיבה גבולה בע"ה ובשעה אחת קטנה נגמרה כל מעשיה וזה לנו לישועה להחיותנו עוד על האדמה. ואולי עמדה לנו צדקת פזרונינו והחסד הגדול אשר יפריח בימינו עלי העניים האומללים אשר כמעט ברעב נאספים ר"ל ממצוקות העתים אשר כל הפאבריקן ישבתו ונחו ממלאכתם ולא יעבדו אחת למאה אשר עבדו, ונשארו אלפי פועליהם בלי מזון ומחיה ויהיה זעקת העיר כי גדלה ובא לפני ראש מחוזנו הוא הגוברנטור היושב בק"ק קאליש העיר לבו ובא עם אחוזת מרעהו אל קהילתנו ויאספו אליהם כל זקני העיר וראשיהם מכל לשונות העמים לפקח על זה ולמצוא עזר ותרופה לנפשות הרעבים הללו ודבר רכות על לב האנשים עד שהתנדבו כל אחד ונתנו תיכף ומיד נדבות לבם לחלקם ביעקב ולהפיצם בעמים חוץ ממה שנדבו בכל לבם ובנפש חפצם קצבה לכל חודש ועוד לא הסתפק הראש ההוא ולא שקט והעיר לבו עוד ונסע לוורשה עיר הבירה ויספר הדבר לפני ראש הגוברנטורים והתנדב אלף רו"כ ושלח אתו את נאמן רוחו לחזות בנועם העיר ובמעשיה וישרו בעיניו ויהללוה ונקבו בשמות אנשים שניים אנשי שם קרואי מועד לחלק עניי ישראל והשני לחלק ענייהם ויסלקו לכל אחד לחם לפי הטף מדי שבוע בשבוע ועצים ועדשים ושדה תפוחים והיו מעשי הצדקה שלום.

בינימם ווינער החופ"ק זדונסקה־וולה ברוסיה.

(„המגיד". ליק, תרל"ח — 1877)

קטע מתוך ספר הפרוטוקולים של גבאי בית־הכנסת.

אַן אָפּשניט פון פּראָטאָקאָלן־בוך פון די שול־גבאים.

מן האלמנך של הקהילות היהודיות בפולין.

פון אַלמאַנאַך פון די יידישע קהילות אין פּוילן.

←

ALMANACH

GMIN ŻYDOWSKICH

W POLSCE

TOM PIERWSZY

Warszawa 1939

ZDUŃSKA WOLA (woj. Łódzkie).

Ogólna liczba ludności miasta Zduńska Wola wynosi obecnie 25.000 dusz, z czego Żydzi w liczbie 10.000 stanowią 40 proc.

Zduńska Wola, miasto przemysłowe, ma za sobą egzystencję niedługą, bo około 115 lat. W roku 1926 Zduńska Wola obchodziła uroczyście stulecie swego istnienia jako miasto.

Gmina wyznaniowa żydowska powstała w Zduńskiej Woli niedługo po założeniu miasta, z chwilą większego napływu Żydów z miejscowości pobliskich. Według zapisków ksiąg rabinicznych mieszkali Żydzi w Zduńskiej Woli już w roku 1806, przy czym pierwszymi mieszkańcami żydowskimi w tym mieście byli: Abram Wrocławski, Mordka Dajcz, Berek Potocki i Hilel Bergman. Żydzi byli pionierami rozbudowy miasta i jego przemysłu tkackiego. Z pośród przemysłowców żydowskich, zasłużonych dla rozwoju gospodarczego Zduńskiej Woli, wspomnieć należy rodzinę Winerów, posiadającą od 70 lat jedną z największych fabryk w tym mieście.

Zrazu Żydzi w Zduńskiej Woli byli zarówno materialnie jak i administracyjnie zawiśli od gminy żydowskiej w Łasku. Gmina żydowska w Zduńskiej Woli została urzędowo powołana dopiero w roku 1828. Posiadali Żydzi w Zd. Woli już własną drewnianą synagogę, na wybudowanie której, dziedzic i założyciel miasta Złotnicki dał bezpłatnie materiał drzewny. Obecna murowana synagoga stoi na tym samym miejscu, gdzie wznosiła się stara synagoga drewniana. Budowę nowej synagogi ukończono w roku 1858. W roku 1828 powstało przy gminie bractwo pogrzebowe, które niebawem uzyskało własny cmentarz żydowski, uniezależniając się tym samym zupełnie od gminy w Łasku.

Pierwszym rabinem wyznaniowej gminy żydowskiej w Zduńskiej Woli był Lewi Cybis (od 1825 do 1830 roku) następnie sprawowali urząd rabina [illegible] 1830 — 1907): Mojżesz Rubin, Mendel Lipmanowicz, Izak Fajszer, Rachmil Szaja Mincberg i Lewi Libszyc. Obecnie piastuje urząd rabinacki rabin Isachar Berisz Beer.

Urzędujące obecnie zarząd i rada gminy żydowskiej w Zdunskiej Woli zostały wybrane w roku 1931. Mają one skład następujący:

Zarząd: p. Lejbusz Brykman (Aguda) przewodniczący, p. **Henoch Gros,** (Aguda) wice przewodniczący, członkowie: **rabin Isachar Mojzesz Beer, Josef Cender (Aguda), Abram Grinbart** (rzemieślnik), **Judel Kaminer (Aguda) i Mordka Morgensztern (Aguda).**

Rada składa się z 17 członków, z czego 11 należy do frakcji ortodoksyjnej „Aguda", 2 syjoniści ogólni, 3 bezpartyjnych i 1 rzemieślnik. Przewodniczącym Rady jest p. **Dawid Najdat** (Aguda).

Agendami biurowości Gminy kieruje p. **Mendel Jakubowicz.**

Gmina zatrudnia 12 urzędników: personel biura liczy 3 osoby. Rabinat składa się z: jednego głównego rabina i 4 podrabinów. Dochodzi 4 rzezaków, 2 nadzorców rytualnych, 1 kantor i 4 woźnych.

Majątek gminy żydowskiej stanowią: wielka synagoga, bóżnica, łaźnie rytualne, rzeźnie ptasie, dom własny (w którym mieści się szkoła religijna „Talmud Tora"), cmentarz, dom przedpogrzebowy oraz place przylegające do bóżnicy.

Budżet roczny gminy żydowskiej w Zdunskiej Woli przekracza sumę 79.000 zł. Dochody są z uboju rytualnego, przynoszącego rocznie 40.000 zł., ze składki etatu (25.000 zł.), cmentarza i t. d. Płatników etatu (płacących rocznie od 5 do 2.000 zł.), jest 930.

80 procent dochodów gminy idzie na uposażenia urzędników i wydatki administracji. Reszta 20 proc. przeznaczone są na opiekę społeczną oraz na subwencje. Opieka społeczna (zapomogi, doraźna pomoc zimowa, mąka pesachowa i pomoc lekarska) kosztuje rocznie 6.000 zł.

Gmina wypłaca następujące subwencje:

„Bajs Lechem" i „Tomchai Anijim" 1.100 zł. Szkoły religijne „Talmud Tora" 2.700 zł. „Jesoda Hatora" 1800 zł. „Bajs Jakow" 1.000 zł. Kursy Wieczorowe Judaistyczne 450 zł. Oprócz tego przeznaczono dla mającej powstać z inicjatywy gminy, szkoły rzemieślniczej żydowskiej w Zdunskiej Woli 2.500 zł.

W Zdunskiej Woli są następujące instytucje oraz organizacje żydowskie:

Banki: 3 spółdzielczo-kredytowe banki, z których jeden liczy już 40 lat egzystencji oraz Kasa bezprocentowa „Gmiles Chesed".

Związki: związek żyd. przemysłowców, związek żyd. kupców, związek rzemieślników i chałupników żyd., związek zawodowy żyd. snowaczów i związek tkaczy żydowskich.

Stowarzyszenia: „Ort", „Bejs Lechem" i „Tomchaj Anijim".

GMINA ŻYDOWSKA W ZDUNSKIEJ WOLI

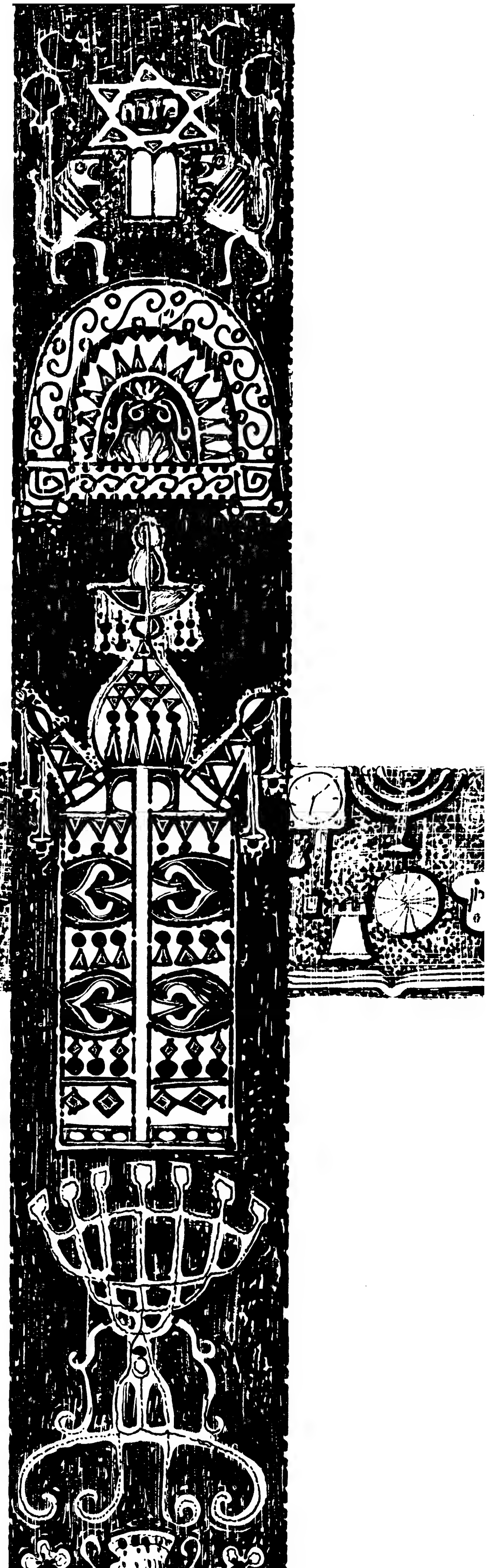
Siedzą od lewej ku prawej: Czł. Rady H. B. Erlich, członkowie Zarządu: M. Morgensztern, Ch. D. Landau, H. Gros, prezes Rady D. Najdat, rabin S. B. M. Beer, prezes Zarządu L. Brykman, członkowie Zarządu: A. Grynbart i I. Kaminer oraz sekretarz M. Jakubowicz.

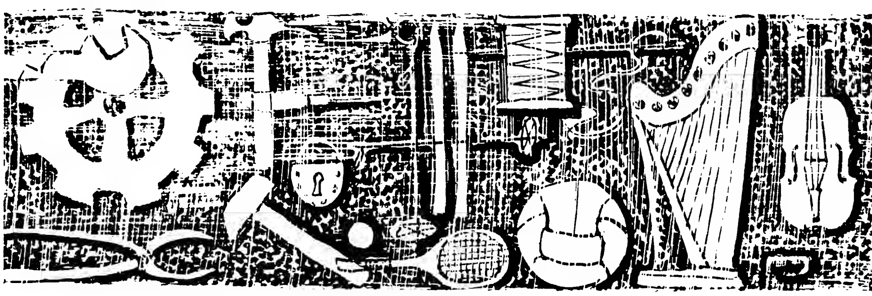

מספר בתי־ספר בעיר.

א צאַל שולן אין שטאָט.

שער שני

מקורות קיום ומחיה

למהותה של עיר

יצחק ארד, ירושלים

אם רצונך להגדיר את אופייה ומהותה של זדונסקה-וולה היהודית, לא תימצא לך הגדרה הולמת וקולעת יותר, מאשר: עיר חסידית-פרוליטרית.

חסידית-פרוליטרית משום-מה?

לא משום הימצאותם של שני כוחות נוגדים בתוך היהדות החרידית במקום, כוחות המנגחים זה את זה, והמעצבים את דמותה של העיר תוך כדי התגוששות והתכתשות — כל אחד בטווח השפעתו. אלא משום, שחסידות ופרוליטריות בזדונסקה-וולה היוו שני צדדים של אותה מטבע.

החומר האנושי, ממנו היתה מורכבת המצודה החסידית בעיר, ברובו, לא היה תלוש מן המציאות וחי על עסקי-אוויר („לופט-גשפטן"). זדונסקה-וולה החסידית היתה שלובה ואחוזה במציאות המקומית כחולייה בשרשרת, וחסידותה לא הפריעה לחלוטין את נושאיה להתקיים מעמל-כפיים ולמלא את בתי-החרושת המרובים בעיר.

אכן, מזיגה דומה בין תורה לעבודה — מעטים היו כדוגמתה בכל ערי-מדינת-פולין.

שלוש דמויות

חסידות ועמל-כפיים — תמצית מהותה של זדונסקה-וולה היהודית — עוצבו עוד עם ראשית התבססותה הכלכלית של העיר.

שלושה הם האישים המרכזיים, שבתרומתם להתפתחותה של העיר — כל אחד בתחומו ולפי דרכו — הטביעו את חותמם, בצורה מכרעת, לגיבושה ועיצובה של מהות זו.

בראש וראשונה: ר' משה אהרן וינר.

איש רב-פעלים זה, מחלוצי-וגדולי-החרושת המיכאנית במקום — מהיהודים הראשונים שהכניסו מיכאניזציה לתעשיית הטקסטיל במקום — מחשובי-עשירי-וחסידי-גור, היה ר' משה אהרן האיש, שהשפעתו הציבורית ופעילותו הכלכלית היוו את היסוד להאדרת כוחה של החסידות בעיר, וכן לקליטתם של המוני-חבריה בבתי-החרושת במקום.

עם הריב הגדול על כסא-הרבנות בעיר, ותבוסת חסידי-גור — מכר את בית-החרושת שלו ועבר ללודז'.

השפעה ראשונה במעלה על עיצוב דמותה הרוחנית של העיר הָיְתָה לְרַב דמתא, הרב ר' לוי יצחק פלישר, מגדולי-חסידי-הרי"ם — מייסד שושלת גור, ובעל ה„שפת-אמת" — עד לסוף ימיו.

היתה זו אישיות תקיפה, שהטילה את מרותה על הקהילה היהודית במקום — על כל שכבותיה ופלגיה.

ולבסוף:

לאחר שהשתקע בעיר ר' מנדלי לנדוי, האישיות התוססת והקובעת של חסידי-אלכסנדר — הפכה העיר לתל-תלפיות לחסידים ואנשי-מעשה.

ר' מנדלי לנדוי היה נכדו של ר' אברהם מצ'יכאנוב המפורסם, נצר לשושלת ר' בריש מביאלה. היה יהודי תקיף ותלמיד-חכם, חסיד האדמו"רים מאלכסנדר, ר' יחיאל, ובעל „ישמח-ישראל". עם פטירתו של האחרון פרש, ביחד עם חלק ניכר של חסידיו, מאלכסנדר וייסד את שושלת סטריקוב.

נמנה עם תומכיה הנלהבים של אגודת-ישראל.

נפטר בשנת תרצ"ו.

עם פעולתם רבת-ההשפעה והתוצאות של האישים הנזכרים, על כל המתלווים אליהם והעוזרים על-ידם, וכן עם קשרי החיתון בין „חצרות" גור ו„חצרות" סטריקוב לבין עשירי-וחסידי-זדונסקה-וולה, שהביאו בעקבותיהם קשרי-חיתון בין עשירי-חסידי-לודז' החרושתית לבין חבריהם בעירנו, הושלמה התמונה — והעיר הפכה למצודה חסידית ממש.

תורה עם דרך-ארץ

מצודה חסידית זו היה לה על מה לסמוך. בצל כנפיה חסו מאות בחורים, ולידם מספר דומה של אברכים, סמוכים על שולחן-חותניהם, ואלה כאלה — עיקר מעיינם בתורה וחסידות, בקיימם את „והגית בו ..." בדבקות, בלהט ובמסירות-נפש.

זאת מצד אחד.

ומאידך — העיר על מפעלי-חרושתה המרובים וארובותיהם העשינות, המזדקרות אל-על, על אוכלוסייתה ההומה ומהמה — ביניהם אלפי-אנשים מבני-ברית: זקנים וצעירים, עטורי-זקן ופאות, העמלים בזעת אפם ליד המכונות — באריגה, טווייה, צביעה ועוד. תמונה דו-אנפית זו הפכה לחלק בלתי-נפרד של נוף העיר, השוקקת חיים ותנועה והמשלבת תורה עם דרך-ארץ — אף בששת ימות החולין.

ומשהגיעו ימי־שבת ומועד המתה העיר המוני־מתפללים, המשיחים את ליבם לפני קונם בבית הכנסת, בבתי־המדרש, בחצי תריסר ה„שטיבלך" דחסידי־גור — ביניהם: ה־שטיבל הנגידי, ה־שטיבל הגדול, ואחרון־אחרון: ה־שטיבל של האברכים החריפים. החרו־החזיקו אחריהם: ה־שטיבל דחסידי־אלכסנדר, ה־שטיבל של חסידי־סטריקוב — הוא הפלג החריף שנפרד מאלכסנדר, ולבסוף: ה־שטיבל של חסידי־סוכאצ'וב.

בימים האלה, משהצצת בפניהם הקורנות של האנשים זריזי־התנועה האלה בעבודת־השם, הכרת ביניהם רבים שהם אנשי־עבודה מובהקים, עמלים ומזיעים כפועלים בבתי־החרושת בכל ימות השנה — והנה מה נשתנה קלסתר פניהם?! עומדים הם לפניך באיצטלא של חג, לבושים קפוטות של משי וחבושים „שטריימלך", מעיינים בהפסקות ב„זוהר", ב„שפת־אמת" או ב„ישמח־ישראל" — בעוד שמכל ישותם נוהרת חגיגיות המשתפכת בכל האברים, והתפילות, על זמירות היום, קולחות מקולותיהם המתנגנים בדבקות עילאית.

ועם הערב היום, בין „שלוש־סעודות" ו„מלווה־מלכה", ועד בכלל, מתרכזים האברכים סביב זקני־החסידים, או בינם לבין עצמם, בהיות האוזן כרויה והלב קשוב לקליטת הכוונה הגלויה — ומכל־שכן הנסתרת, הנתפסת ברמז בלבד — של תורת האדמו"ר ליד ה„שולחן", שנמסרה מפי „יושב" קבוע או ממי שחזר מ„חצר" הרבי.

ומשנוסיף לתמונה מרהיבת־עיין זו את הנסיעה בצוותא לרבי, את האכסנייה המשותפת, שהוצאותיה כוסו משל קופת כלל הנוסעים, ולאמיתו של הדבר: על חשבון האברכים בעלי־האמצעים, וכן הפרשת 5% משל נדוניית האברכים האמידים, לשם שיקומם של אלה שמטה ידם — ויעמוד ויתייצב לפנינו, בכל הודו והדרו, אותו הווי מיוחד מרנין לבבות של צוותא ואחווה, שיניקתו משורשי־התום והטוהר של ראשוני־החסידות — זו, אשר ידעה למזג ולשלב, בצורה כה־מושלמת, חסידות עם דרך־ארץ.

רבנים, דיינים ועסקני־ציבור

על־אף העובדא, שזדונסקה־וולה היתה עיירונת קטנה וחדשה, בכל־זאת זכתה לכך, שרבניה, ששימשו בקודש מראשית היווסדה בשנת ה' תקפ"ה (1825), היו אנשים בעלי־שיעור־קומה ושאר־רוח, שאָצלו מרוחם והגותם על העדה היהודית במקום — על כל חלקיה.

אומנם, הנתונים המעטים שברשותנו על חייהם ופועלם של רבני־המקום, ובמיוחד הראשונים שבהם, מכבידים על שיחזור התנאים בהם פעלו הללו — אך עם־זאת, גם לפי הנתונים המצומצמים שבידינו ותיאור הווי החיים של עיר דינמית ומתפתחת זו, ניתן לחוש את היקף פעולתם ואת הכר הנרחב להתגדר בו, שלמען הרמת קרנם של צאן מרעיתם וקרן התורה שיקעו הללו את עצמם למעלה ראש.

שבעה הם הרבנים, ששימשו בכתר הרבנות בעיר, מאז הציבה את צעדיה הראשונים, הלכה הלוך והתרחב במרץ ובהתמדה, בחומר וברוח — עד בוא השואה האיומה, והכורת הפאטולוגי חסר רגשי־אנוש הניף עליה את גרזינו, עקוב־הדם, והכריע אותה לטבח — בדומה למה שעולל ליתר יישובי־יהדות־אירופה המעטירה, כל מקום שיד הרשע השיגתם.

1. ר' לוי ציביס.

שם משפחתו היה לוין. בנו של הרב מלוטומירסק — צאצא לדורות רבנים עד לש"ך ועד לגולי־ספרד. לסבו יצאו מוניטין בין גדולי־הדור היהודים ואף היה מקובל במוסדות־השלטון. ר' לוי היה דודו של האדמו"ר ר' חנוך הניך מאלכסנדר — חברם־תלמידם של הרבי מקוצק והחידושי הרי"ם.

שימש ברבנות משנת 1825 עד 1830.

2. ר' משה רובין.

מלבד שנות כהונתו, משנת 1830 עד 1836, לא ידועים לנו שום פרטים על חייו, פעולתו, בין כרב העדה ובין מהתקופה שלפניה או לאחריה.

3. ר' מנדל ליטמנוביץ, שנקרא גם ר' מנדל ליסאר.

איתרע מזלה של ליסא וזכתה זדונסקה־וולה. מכת ההתבוללות שעשתה שמות ביהדות גרמניה פקדה, בצורה חמורה, את העיר ליסא. רבני־המקום לא יכלו לעמוד בפני ההתפקרות וההתפוררות, שהקיפו חלקים גדולים של האוכלוסייה היהודית המקומית. ר' מנדל דנן, משלא ניתן לו, בתנאים שנוצרו, לשנות את המצב, עזב, מתוך חוסר־אונים וייאוש, את הרבנות בליסא, עבר לפולניה הקונגרס־אית ונקלע לעיירה הצעירה והמתפתחת — זדונסקה־וולה. כאן מצא ר' מנדל מקום להתגדר בו. כאן, בפעולתו העניפה לחיזוק צורכי־הדת, בא לידי גילוי אופיו התקיף. כאן גם מצא שיתוף־פעולה הדוק עם פרנסי־המקום ובראשם ר' פייביש אופטובסקי. בגלל נסיונו המר עם המתבוללים נרתע מפני כל סטייה מהנהוג והמקובל. מכאן נבעה קפדנותו על כל תג, סייג ומנהג.

עם בואו לפולניה שינה גם את שם משפחתו מברשובר לליטמנוביץ. בהשפעת ר' פייביש וחבורתו התקרב לקוצק — שם הפך לאחד מעשרת הראשונים (יד תמר). חסידים מספרים שהרבי מקוצק אמר עליו: „שומע אני את גלגלי־מרכבתו, בצאתו לדרך

לקוצק". סיפור זה מוכיח, מה גדולה היתה חשיבותו של האיש בעיני הרבי.

נכתבו עליו מספר מונוגרפיות*.

בעשרות שנות פעילותו הצליח לעצב את דמות העיר המתפתחת כעיר חרידית וכמצודה חסידית.

שימש ברבנות משנת 1836 עד שנת 1871.

4. ר' לוי יצחק פלישר.

מגדולי־וחשובי־חסידי־הרי"ם וה„שפת־אמת" וכן של ר' חנוך הניך מאלכסנדר, אשר החשיבוהו מאוד. גם הוא — כקודמו — היה בעל־אופי תקיף ומושל ביד חזקה. בכוח אישיותו הקורנת הטיל את מרותו על כל חלקי־האוכלוסיה — הן על החלק הלמדני־חסידי והן על „עמך".

רבים האגדות והסיפורים שהתהלכו על אישיותו. בשמשו ברבנות למעלה משלושים שנה הצליח להשלים את מלאכת קודמו, ר' מנדל ליסאר, בעיצוב דמות דיוקנה של קהילתו — כנפשו וכרוחו.

עם פטירתו השאיר אחריו עדה יהודית מלאת־יראים וחרידים, עיר של תורה ויראת־שמים, אשר שמה נודע למרחקים.

נפטר י"ח סיון תרס"ב (1902).

5. ר' ירחמיאל ישעיהו מינצברג.

עם התמנותו של ר' ירחמיאל ישעיהו לשמש בכתר הרבנות במקום נוספה חולייה חשובה במסורת קהילתנו, זדונסקה־וולה, לרבנים בעלי־שיעור־קומה, שיצאו להם מוניטין למרחוק.

ר' ירחמיאל ישעיהו נולד בשנת 1857 לאביו ר' אברהם אלעזר, חסיד קוצק. בגיל 7 הביאו אביו כ„ילד־פלא" לפני ה„חידושי־הרי"ם". שם ראהו האדמו"ר ר' יעקב מראדזימין ולקחו כחתן לנכדתו. ואכן, בהזדמנות זו אף נכתבו התנאים.

בגיל 11 התאונן אביו, שהוא מתעסק ומתעמק מדי בלימוד ה„קבלה". בגיל 16 הופיע לפני הגאון ר' יהושועלה מקוטנה לקבלת „סמיכה", והלה כתב עליו לרב מקאליש, בעל „נפש־חיה", שהוא בקי בשני התלמודים — הבבלי והירושלמי. בספרו של ר' יהושועלה מצויה תשובה לר' ירחמיאל ישעיהו, בהיותו בגיל 22, בו הוא פונה אליו בכותרת „נבון־לחשים" (רמז לידיעותיו בקבלה). בתשובתו של זקן־הדור לאברך הצעיר, מצוי לא פחות מעשר פעמים התואר „מעכ"ת" (מעלת כבוד תורתו).

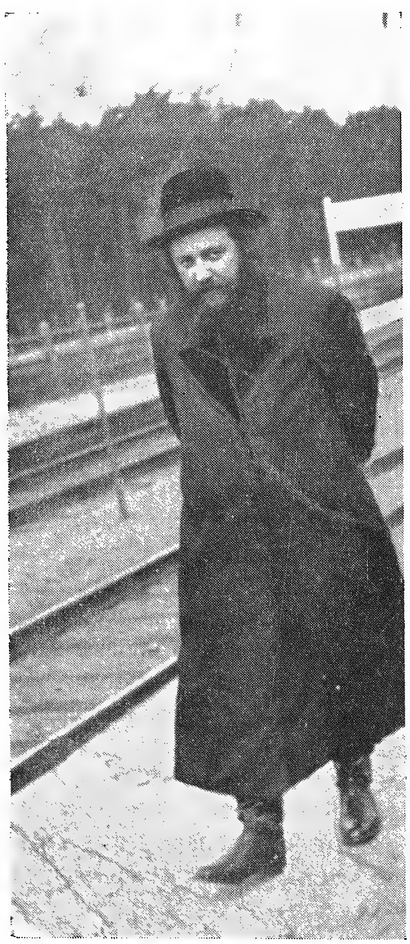
* ראה: מ. ז. גליקסמן, ובספר: „קוצק ושישים גבורים סביב לה".

עד היבחרו של ר' ירחמיאל ישעיהו לרב בזדונסקה־וולה, שימש ברבנות בלוקוב. בני לוקוב עירערו על־כך בפני ה„שפת־אמת". אך פסק־הדין יצא לטובת זדונסקה־וולה בזכות תמיכתו של הר' א' מ' אלתר, בנו של ה„שפת־אמת" יורשו על כסא האדמו"רות.

אך איתרע מזלה של העיר. זמן קצר לאחר היבחרו חלה.

נפטר בערב ראש־השנה תרס"ו (1905) בוארשה, לשם נסע למצוא מזור לבריאותו הרופפת.

בימים הקרובים עומד להתפרסם ספרו — „דברי ישעיהו".

הרב ר' משה בר הי"ד.

6. ר׳ אליעזר ליפשיץ

הרב ליפשיץ כיהן בכתר הרבנות במקום משנת 1907 עד 1932. נמנה עם משפחת רבנים — אביו היה רב בלובלין ואילו אחיו, הרב מקאליש, כיהן כיושב־ראש אגודת־הרבנים בפולין.

התמנותו של הרב ליפשיץ כרב העיר היתה קשורה ב„מחלוקת הגדולה" בין חסידי־גור לבין חסידי־אלכסנדר — מחלוקת, שנמשכה שמונה שנים, והולידה פירוד־לבבות ושנאת־אחים, ובעקבותיהם: תקלות ושיבושים מטרידים ביותר בחיי־הקהילה במקום.

הרב ליפשיץ, מלבד היותו תלמיד־חכם גדול היה גם איש משכיל, ובנוסף לשפת המדינה — פולנית, שלט גם במספר שפות אחרות.

ממידותיו: עניו, צנוע ונחבא אל הכלים. לא הטיל מורא ומרה על־אף היקלעותו ל„מחלוקת".

7. ר׳ משה בר

„התורה מחזרת על האכסניה שלה". זכה ר׳ לוי יצחק, שאחרי שנות דור — 30 שנה — נתמנה נכדו, ר׳ משה בר, בנו של הרב מאוזורקוב, כרב העיר, עם פטירת חותנו — הרב ליפשיץ, בשנת 1932.

למרות גילו הצעיר לא בייש את קודמיו. בתקיפותו ומרצו הזכיר את סבו הגדול — ר׳ לוי יצחק. ואף השפעתו בעיר היתה מרובה — למרות ששימש ברבנות רק שנים מועטות בלבד. כשהשעה היתה צריכה לכך ידע לעמוד בשער ולפעול בהתאם. והנה דוגמה אופיינית:

יהודי, מטופל במשפחה גדולה, נתפס בשבת למלכות וריחפה הסכנה שאם יאוחר המועד — ייחבש לתקופה ממושכת. בשעה זו, בעצם יום השבת, נטל הרב את העניינים לידיו. קם והופיע בבית־החסידים הגדול של גור — מקום־ריכוזם של עשירי־העיר — ודרש מאת המתפללים שם שיאספו — ובו ביום — סכום גדול למען הוצא את האיש מהמצב הקשה, בו נקלע. וכאשר היססו האנשים, כדרך־הטבע, להביא את תרומתם, כפי שהושת עליהם, ביום השבת, לא ויתר הרב ותבע לבצע את הדבר בתוקף. והתוצאה: בו ביום הובא הכסף לרב, והלה מסרו לידי יושב־ראש הקהילה ר׳ דוד ניידט, בצוותו אותו: „מיד, עם צאת הכוכבים, סע לוארשה ופעל!"

בתקופת הכיבוש הנאצי הועבר לגיטו וארשה — שם היה חבר הוועד לעזרת הרבנים. נמנה עם חברי־וועדת־הרבנים (עשרה במספר), אשר החליטו — בגבור קצב ההשמדה — שעל שארית הפליטה להתנגד לגרמנים בכוח.

מלוחמי־גיטו וארשה — ושם אף נספה.

הי״ד.

מורי־הוראה בעיר

במקביל להתרחבותה וגידולה המספרי של הקהילה היהודית במקום — תוצאת התפתחותה הכלכלית של העיר כולה — הלכו ורבו, כמסתבר מאליו, אף צרכיו הדתיים של הציבור היהודי המקומי בכלל, ואלה של הציבור החרדי בפרט.

לצרכים האלה נוסף מימד חדש עם הפירוד העמוק,

הרב ר׳ אליעזר ליפשיץ זצ״ל

שחל בקרב חלקיה השונים של הקהילה, ובמיוחד בין שני פלגיה העיקריים, שהתרכזו מסביב לחסידי־גור, מחד, וחסידי־אלכסנדר — מאידך גיסא.

והואיל, ובתקופת הפירוד הנזכר, לא־זו־בלבד שצד אחד לא הכיר בשני, אלא אף ראו אלה את אלה כבלתי־מהימנים גם בענייני־כשרות וכד׳, ובעקבות עובדה זו הציבור היהודי במקום, כאילו נחצה לשתי עדות לכל דבר — לא ייפלא, שבתקופה הנידונה —תקופת-המחלוקת — פעלו בעיר 4 דיינים, מורי־הוראה בישראל.

אין כוונת הדברים, חלילה, להפחית מערכם של ארבעת האישים, מורי־ההוראה, הנזכרים. כבודם של ארבעתם במקומם מונח — וכל אחד מהם בנפרד ראוי היה —

ללא הסתייגות כלשהי — לאותה איצטלא דרבנן, שבשמה ובכוחה הוכרו כסמכות הרשמית בהנהגה הרוחנית־דתית של הקהילה. אך, מאידך, אין ספק, שאילמלא מחלוקת אומללה זו, שפקדה את הקהילה, לא היה הכרח אובייקטיבי במספר זה של דיינים. וקרוב לוודאי, שגם במספר קטן יותר של דיינים, צרכיה הדתיים של הקהילה, לא־זו־בלבד שלא היו יוצאים נפסדים, אלא גם נשכרים.

ואלה מורי־ההוראה:

1. ר׳ משה דיין

האיש שימש מעין אב־בית־דין לחסידי־גור — בתקופת המחלוקת הגדולה

2. ר׳ גדליה דיין

בשביל חסידי־גור היה האיש הכתובת הרשמית, על־פיו ישק כל דבר — גם לאחר שוך המחלוקת.

3. ר׳ אברהם יצחק דיין

נמנה עם חסידי־אלכסנדר. אדם שקט, עניו ומקובל על הכול — על־אף המחלוקת.

4. ר׳ אליעזר שלום

כחסיד סוכאצ׳וב, אשר במרכז דרכה עמד לימוד התורה והעמקתה, קיים ר׳ אליעזר שלום אורח-חיים זה בגופו ונפשו, החל משיעורי־חומש לפשוטי־עם וכלה בשיעורי־תלמוד ופוסקים לקבוצה של חסידי־סוכאצ׳וב. אורח-חיים זה קיים האיש בכל התנאים והמצבים, תוך אמונה ובטחון ללא־סייג — אמונה ובטחון, שלא עזבוהו עד לרגעיו האחרונים.

ר׳ אליעזר שלום, ששימש את קונו גם בקולו הערב כשליח־ציבור בחגים ומועדים, גילם באישיותו מיזוג נעלה של תלמיד־חכם עם פשטות־הליכות. לא בכדי היה חביב ומקובל על פשוטי־עם כעל תלמידי־חכמים. אחת מתכונותיו העיקריות, אותה הדגיש במיוחד וקיים בהקפדה, היתה הגשמת הרעיון בחיי יום־יום — הרעיון הטמון במימרא שבפרקי-אבות: „והוי דן את כל האדם לכף זכות״.

וכאן יש להוסיף, שלצד המורים הרוחניים האלה נודעה חשיבות מיוחדת לזקני־החסידים, כגון: ר׳ יצחק׳ל חיה דינה׳לס (סבו של אלוף ברלב), ר׳ מאירל חארש — ואחרים.

עסקני־ציבור ואישים

רבניה ומוריה הרוחניים של היהדות החרדית, שפעלו בזדונסקה־וולה, וודאי שהשפעתם חרגה מתחום סמכותם ועיסוקיהם הפורמאליים הצרים, היינו: סיפוק צורכי־הדת של הקהילה היהודית במקום. והשפעתם של אלה, מכל־מקום של חלק מהם, היתה ניכרת אף בתחום הציבורי הכללי.

אך יצוין, שאת אופיו ומהותו, מבחינה מדינית־חברתית של ציבור זה, ושל יהדות המקום בכללותה — קבעו עסקני־ציבור, שאומנותם בכך, וכן חבר אנשים, שבתוקף אישיותם וייחודם הרוחני, הוסיפו גוון וצביון משלהם לדמותו הכללית של ציבור זה.

הללו, בהתמסרותם וקנאתם להשלטת גורם הדת על מכלול חיי־הציבור על כל גילוייהם, הם שתרמו להקמתו וגיבושו של כוח מאורגן ומלוכד כהלכה — בהופכם אותו לגורם מרכזי ואף מכריע בחיי־קהילה יהודית זו.

ר׳ אברהמצ׳ה ווארשבסקי

איש־ציבור וותיק, עוד לפני היות מפלגות פוליטיות, נציגם המובהק של חסידי־גור במוסדות העירוניים. תקופת עסקנותו משתרעת על עשרות שנים, החל מהשנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה — ועד לאמצע שנות השלושים.

אביו נמנה עם מייסדי־העיר — ואילו בנו נפל בהגנת הארץ.

ר׳ אביגדור קוכנסקי

פעולתו הציבורית החלה עם פרוץ המחלוקת הגדולה. שנים רבות היה נציגה של היהדות הדתית במקום. משנוסדה ה„אגודה״ הפך, במשך תקופה ממושכת, לנציגה בהנהלת העירייה.

ר׳ בריש פרנקל

ראשית פעולתו הציבורית — בשיכוך המחלוקת בין הפלגים היריבים במחנה הדתי, ובמיוחד בין חסידי־גור, מזה, ואלכסנדר, מזה. חשש האיש, רודף־השלום, מפני תוצאותיה ההרסניות של שנאת־אחים וההשלכה הצפויה מכך על מקומו של הציבור החרידי במקום — ובמידה לא פחותה מזה: מפני חילול־השם — תופעת־לווי בלתי־נמנעת, שעה שיצר המחלוקת, שנתלהט ומלבה את האש, שולט בכיפה.

חלקו של האיש אף היה ניכר למדי בהתארגנותה של „אגודת־ישראל״, בהקמת בית־ספר דתי מיסודה, ובשטחי־פעולה אחרים של האגודה.

ר׳ דוד גינצבורג

מחסידי־גור, עסקן מהדור הישן, אציל־רוח ועדין־נפש.

ר׳ מרדכי מנדל סטריקובסקי („השחור״)

מזקני־וחשובי־חסידי־סטריקוב. תלמיד־חכם חריף ובעל מרץ רב. מפעיליה הבולטים של אגודת־ישראל, ונציגם הרשמי של חסידי־סטריקוב בוועד הקהילה מטעם האגודה וחבר פעיל ביתר מוסדותיה.

ר׳ יוחנן ינובסקי

ר׳ וולף יוכימאָק

ור׳ יחזקאל דמבינסקי — מזקני־חסידי־אלכסנדר, אף הם תרמו את חלקם להאדרת כוחה של היהדות הדתית והשפעתה במקום.

ר׳ שמואל ברודר

תלמיד־חכם וחריף — מוותיקי־חסידי־ה„שפת־אמת״.

מסביבו של ר׳ שמואל התלקטו ה„אברכים החריפים״ — חסידי־גור. הללו היו מתכנסים, מדי־חג־בחגו, בביתו, מסבים אל שולחנו, שותים כוס משקה לחיים בנחת ובהדרת כבוד, מתבשמים מבושמו ומקשיבים בדריכות לאמרי פיו הפיקחיים והשקטים — בבחינת „דברי־חכמים בנחת נשמעים״.

ושיחו ושיגו, שחוכמת־חיים וחריפות חסידית היו משולבות בהם, ומתובלים, לרוב, אימרה „ממנו״ ז״ל, עוד העמיקו את הרגשת־הרוממות ושמחת־החג, וכן את זיקת־הגומלין, מלאת־ההבנה, שבין הדורות.

ליזר גולדברג („קולישר״)

פועל־כפיים פשוט בתעשיית־הטקסטיל — מלבן את השתי לאריגה — בששת ימי־החולין — הפך ליזר גולדברג בימי־שבת ומועד לסמל חי של חסידות מקורית, פיקחות, שופע אימרה חסידית קוצקאית — מעמיקה וקולעת עד לשיתין.

ליזר היה המנהיג הבלתי־מוכתר של צעירי־חסידי־גור בזדונסקה־וולה. על פיו ישק דבר. הוא המחנך והמדריך הרוחני — והוא המכוון גם את דרכך בכל ענייני־יום־יום. רצית מלוא־החופן של חסידות בנוסח גור מקורי — נוסח קוצק — והלכת אל ליזר. ליד שולחנו היו סועדים בצוותא את סעודות שבת ומועד ומתבשמים מאורה וזיווה של חסידות. הוא גם היה הקובע ומצווה עליך לנסוע לגור, מתי ולכמה זמן, ואף כמה יושת ויוטל עליך — על־מנת לאפשר גם את נסיעתם בצוותא של אלה, אשר ידם לא השיגה. הוא הכתובת לשיקום — כל אשר מטה ידו.

הוא, ליזר, המדריך והמרכז, להלכה ולמעשה, של החיים החסידיים של הדור העולה, מנהיג בית־החסידים של האברכים החריפים — אחד משלושת בתי־החסידים מסוג זה בפולין (וורשה, לודז׳ וזדונסקה־וולה).

ליזר גולדברג, איש העמל, מנהיג מחונן של ההווייה החסידית בעיר, שאין עליו עוררין — היה סמל מובהק לדמותה ומהותה של זדונסקה־וולה, מקום בו נשתלבו ונתמזגו כאחת תורה עם דרך־ארץ.

ר׳ השקי ביהם

בן למשפחת בעלי־בתים, שלא ממרומי־היחש, הפך ר׳ השקי לאישיות, בעלת שיעור־קומה בלתי־רגילה. אדם, אשר בישותו נתמזגו והיו לאחת גאונות וחריפות (מידידיו הקרובים של ר׳ מאיר דן פלוצקר הגאון מאוסטרוב)* עם מידות תרומיות, חוכמת־דורות עם מיטב־המוסר היהודי — אשר מעטים כדוגמתו. עדין־נפש ונעים־הליכות, חריפות־דמוחין ובעל יחס חם ולבבי לכל הנברא בצלם, מחנך בדיבורו ומעורר כבוד בהופעתו — בקיצור: תלמיד־חכם ללא רבב.

סח לי בן־עיר בימים אלה:

„ישבתי אצל אחד הדיינים בעיר. והנה נכנס ר׳ השקי, בהחזיקו חלק של עוף עטוף במטפחת. „שאלה״ הוא בא לשאול את הדיין (שאגב לא עלה עליו לא בתורה ולא בהוראה). כתלמיד לפני רבו נעמד האיש, במרחק־מה מן השולחן — עד שהדיין פסק מה שפסק. ורק לאחר מכן נכנס ר׳ השקי בוויכוח עם הדיין על בירורה של ההלכה״. ובן עירי הוסיף: **„לעולם לא אשכח את אותה הענייות וכיבוד תלמידי־חכמים, שהוכיח ר׳ השקי, התלמיד־חכם הגדול בעצמו, לשכמותו״.**

אכן, כגודל האיש, כן גדולה ענוותנותו והערכתו את הזולת!

ובדידי הווה עובדא.

בהיותי בן 11, עמדתי להיבחן אצל ר׳ השקי, לשם כניסה לכיתה גבוהה יותר, במוסד התורני, אשר עמד בראשו. מובנת חרדתי מפני בחינה בדף גמרא ותוספות קשה. אך לשוא נחרדתי. במקום שיחה לגופו של העניין הגיש לי ר׳ השקי, כאילו דרך־אגב, עתון, בו הופיע שיר גדול בעברית. — „תקרא את זה — אמר — זה שיר יפה״.

לאחר שהייה ממושכת, בהיות הזמן מספיק דיו לעיון מדוקדק בשיר, פנה אלי ר׳ השקי בשנית — גם בפעם הזאת, כאילו לא אלי מכוונים הדברים — ושאלני על תוכנו וכוונתו של השיר. לאחר שהחזרתי לו תשובה, מבלי להעלות על הדעת כלל, שזו, היינו: תשובתי בקשר לשיר, תיחשב אצלו כבחינה בתלמוד ופוסקים! — אמר לי, וכדרכו בלבביות: „כן, בני, עמדת בבחינה — עלית לכיתה הגבוהה״. ואכן, שעה שנתגלה הצורך לקבל מורה הוראה נוסף לעדת־ישראל במקום, היה זה טבעי, שהבחירה נפלה על ר׳ השקי ובכהונה זו, כהונת המו״ץ, שירת את קהילתו עד סוף ימיו.

ישמשו דברים אלה, מעט מזעיר, שהעליתי בקולמוסי, ביטוי להערכה הכנה והכבוד הגדול, אשר רחשו רבים לאישיות הנאצלה והנפלאה הזאת.

---

* ר׳ מאיר דן אף מזכירו בספרו ומכתירו בתואר: „האברך החריף ובקי״.

ר' פנחס דויטש (פינצ'ה „בביאקר")

האיש הגיע לעירנו ללמוד בבית המדרש של חסידי־גור מבביאק, עיירה קטנטונת בסביבה, בעלת אוכלוסייה של כמה עשרות משפחות בלבד — ומכאן שמו: „בביאקר". הדבר אירע בשנת 1909, בהיות הנער בן 11 שנה בלבד. כנהוג בימים ההם „אכל" הנער „ימים". יום קבוע היה לו אצל משפחת וולקוביץ (נמנה עם בעלי־הבתים של חסידי־גור). בעלת־הבית שמה עיין על הבחור הצנוע והמלבב — ואכן, בשנת 1911 התארס הבחור, בהיותו בגיל בר־מצווה, עם בת המשפחה הנ"ל.

נמנה עם העילית הרוחנית של אברכי־גור. תלמיד־חכם, צנוע ונחבא אל הכלים. עדין־נפש ובעל שאר־רוח. איש שחסידות — יניקתו, ותורה — פרנסתו. עקב עניוותו וצניעותו רק בודדים בלבד הכירוהו ומעטים ידעו להעריכו כערכו. כל ימיו חי חיי־עוני — אולם פומיה לא פסק מגירסא.

באמצע שנות השלושים נתקבל כמו"ץ בעיר. אך גם אז מועטים בלבד עמדו על סגולותיו הנפשיות האציליות.

אחד מענווי־עולם, אשר ניספה עם הניספים.

ה.י.ד.

רוחות פרצים

יהדות גולת אירופה, האמונה ברובה המכריע, במשך מאות בשנים, על המסורת וערכיה — הסבה את תמצית מעייניה לסיפוק צורכיהם הדתיים של המוני־היהודים. הבעיות של מינויי־רבנים, שוחטים, גבאים ויתר השירותים, שנזדקק להם הציבור הדתי, וכן המאבקים הפנימיים בין הפלגים השונים של הקהילות היהודיות, כגון בין מתנגדים לחסידים, לרבות מאבקיהם של האחרונים, בינם לבין עצמם, על השפעה על המוני־בית־ישראל — הבעיות האלה, וכיוצא בהן, הן־הן שהעסיקו את עולמם המחשבתי של טובי־המוחות והמנהיגים הרוחניים של הציבור, היינו: את רוב־רובה של העדה היהודית כולה.

אך בינתיים, תוך מאתיים השנה האחרונות, התרחש משהו בגולה האירופית, מרכז רובה המכריע של יהדות התפוצות.

ניצני־ההשכלה שנזרעו בלבבות, הצמיחו את יסוד הכפירה באורח המחשבה המסורתית ובדרך־החיים, הכבושה מדורי־דורות, והמושתתת על מסורת זו. רוחות חדשות, שבישרו אידיאלים חדשים, לא שערום אבותיהם, החלו להתערות לאט־לאט ולהיקלט במוחות. רוחות אלה פרצו טיפין־טיפין את חומות הגיטו היהודי — הגיטו הרוחני, מלבד הגיטו המוחשי, החיצוני — שהקימו להם היהודים מרצונם הם בפנים החומות — על־מנת לשמור על ייחודם הלאומי־דתי בתוך הסביבה הגויית, השלטת.

זעיר־פה, זעיר־שם, החלו להופיע אנשים, ובראשונה היו אלה בודדים בלבד — אחד בעיר ושניים במשפחה — חדורי־תחושת־האחריות לגורלה ולצביונה של האומה, בהתחשב בתנאים המשתנים והולכים והשלכותיהם על חיי־בית־ישראל. והללו, משנתפסו לרעיונות החדשים ניסו לעשות להם נפשות גם בקרב אחיהם — בכל אתר ואתר.

והרעיונות האלה אף הם פשטו צורה ולבשו צורה. ראשיתם מושתתים היו בעיקרם על ההטפה: „ככל הגויים בית־ישראל". אך: גבור התהליך של השתחררות מדיכוי לאומי, שעבר על עמי־אירופה בתקופה זו, מחד־גיסא, וההכרה המעמדית, שזקפה את קומתם של העמלים, בהיהפכם לכוח חברתי־מדיני, בעל רעיונות סוציאליסטיים מגובשים ובעל משקל גדל והולך, מאידך גיסא — עשה את שלו, וגרם לשינוי כיוון גם בתוך מחשבתם של משכילי־העיירה.

רעיונות ההשכלה ו„ככל הגויים..." פינו את מקומם לבסוף לרעיונות החדשים — הלאומיים והסוציאליים כאחד — ומשכילי־העיירה שנאחזו בהם נגשו בלהט להקים להם ראש־גשר ברחוב היהודי. ראש־גשר זה, צר ורופף בתחילה, גבר חיילים, לאט־לאט, והפך, ברבות הימים, לגורם קובע בחיי־העיירה.

שני המחנות, משני קצות ראש־הגשר, אלה הנוהים אחרי התחדשות ימים כקדם בציון והחזרת מעמדה של האומה בגויים, ואלה שנמשכו לגאולת האדם העובד והנאנק תחת עולו של הניצול הסוציאלי, נאבקו, אומנם, זה נגד זה בחירוף־נפש על השפעה על המוני־היהודים, הנתונים ללחץ שני השיעבודים כאחת — אך שניהם, שני המחנות העוינים זה את זה, מבשרי־החדש בעולם היהודי, כבשו עמדות זו אחרי זו — בנותנם לבסוף את הטון בעיירה.

ובעוד מבצר הרוח והתקוות של היהדות המסורתית — בית־המדרש והישיבות — עמד פרוץ לכל רוח, והבנים האובדים התפזרו לכל עבר — עברה רוח חדשה במחנה החרידי, רוח תזזית רבת־כוח והתעוררות רבת־תנופה. מנהיגי־יהדות־המסורה הבחינו לבסוף במתרחש ובעיניים מלאות חרדה צפו בתהליך של עוד מעט קט ותדעך הגחלת כולה. ואז החלה תנועת התאוששות והתארגנות כללית, אשר הדיה הגיעו גם לעירנו.

ראשיתה של תנועה זו בעירנו חלה עוד בזמן הכיבוש הגרמני, בסופה של מלחמת־העולם הראשונה — עם ייסוד אגודת האורטודוכסים (בעזרתם ובעידודם של הרבנים הצבאיים כהן וקרליבך), בשנת 1917.

באותו זמן, עת חילופי־שלטון ואנדרלמוסייה כללית במדינה, ממדי־הפעולה, בתוקף התנאים, צנועים ומוגבלים היו. אך עם תקומת פולין העצמאית, ובעקבותיה: ההתאוששות בחרושת ותעשייה ובכל משלח־יד בכלל; התארגנות חיי־ציבור תקינים — ללא אימת המלחמה והכרוך בה; חידוש המגע עם קהילות ישראל אחרות,

ובמיוחד עם המרכזיות שבהן, הקובעות את הטון, כגון: ווארשה, לודז' וגומר, והשפעת הגומלין שנבעה מכך — כל אלה נתנו דחיפה עצומה לפוליטיזציה, שהשתלטה על החיים היהודיים בעירנו — ובתוכם על החוגים המסורתיים.

הללו, בלהט-נעורים מפליא ובכושר־מעשה רב, נרתמו לפעילות הציבורית־מדינית — בחושם בסכנת הכלייה הרוחנית, המאיימת עליהם. ייזום מוסדות־תורה חדשים, לנערים ולנערות, והשתתפות מחודשת ערה ביותר בכל שטחי־חיי־ציבור — החזירו ליהדות התורה, תוך שנים אחדות בלבד, את עטרת ההיגימוניה בחיי-הקהילה היהודית במקום.

שלושה מעגלים

שלושה מעגלים חברו יחד בהתגבשותו של הציבור החרידי בעיר כגוף פוליטי:

1. מצודת־גור, סטריקוב וחסידים הנוהים אחרי „חצרות" אחרות;
2. הציבור הדתי הבלתי־מוגדר;
3. הסתדרות „אגודת־ישראל".

חסידי־גור היוו את הכוח המרכזי, עליו נשענה פעילותה הענפה, רבת־ההיקף של הציבוריות הדתית בזדונסקה־וולה. התארגנותה של הסתדרות „אגודת־ישראל", שעם מחולליה־מייסדיה נמנה האדמו"ר מגור, עוד הדגישה, הבליטה ואף הרחיבה את כוחם והשפעתם של אלה במקום.

שניים להם — ובכתף רחבה — בעלי־מרץ ואנשי־מעשה, שהשפעתם אף היא היתה ניכרת ובעלת חשיבות בציבור כוחו האירגוני־מדיני של ציבור תוסס זה — היו חסידי־סטריקוב, שגם אדמו"רם נתן יד לאגודה. לידם פעלו מספר חסידים, שנהו אחרי אדמו"רים אחרים.

ולבסוף: עדה גדולה של שומרי־מסורת, שסימן־ההיכר שלה לא היתה חסידות דווקא, אלא חרדה לגורל דת ישראל כגורם אחד ויחיד המקיים את בני־ישראל, ושרצונה איתן להשליט, הלכה למעשה, את התורה וה„שולחן-ערוך" בחיי־הציבור — כל אלה מצאו את מקומם במפלגה פוליטית זו, ששמה אגודת־ישראל, המפלגה, שהפכה לגורם הפועל והמתסיס העיקרי בעיר.

פעילי־האגודה

עם פעילי־האגודה ונציגיה בקהילה, בעירייה ובמוסדות האזוריים נמנו:

ר' דוד ניידט

מעשירי־וחשובי־העיר. מחסידי־גור. יושב־ראש הסתדרות אגודת־ישראל בעיר. יושב־ראש מועצת הקהילה היהודית. ציר הסניף לוועידותיה של אגודת־ישראל.

(נכדו — כתב קול־ישראל באו"ם).

ר' אברהם שמואל מאדוביץ

בר־אוריין ועדין־נפש, פיקח ואנין־טעם. נמנה עם עסקני־האגודה במשך שנים רבות. רבות מישיבותיהם הסגורות של מוסדות האגודה במקום התקיימו בביתו.

(שלוש בנות בארץ).

ר' יצחק טובנבלט

מעשירי־חסידי־גור. התבלט בפעילותו לשיקום התעשייה עם עצמאות פולין.

ר' מרדכי מנדל סטריקובסקי

מעסקניה החשובים ביותר של האגודה.

ר' אברהמצ'ה וארשבסקי

איש־ציבור וותיק ופעיל עוד בטרם קמו מפלגות פוליטיות.

ר' אביגדור קוכנסקי

אף שבעצמו לא היה מחסידי־גור, שימש כנציגם בתקופת המחלוקת הגדולה כלפי חוץ — וזאת לא רק בזכות העובדא, ששלט במספר שפות.

ר' שמואל משולם רובינשטיין

מעסקניה הוותיקים של האגודה — לאוו דווקא בשטח הפוליטי.

ר' שמחה משה פראגר

עסקן פוליטי מודרני. יליד וארשה. נואם מוכשר ומועמד אגודת־ישראל לסיים הפולני.

נמנה עם הקבוצה המרכזית, שהפעילה את ענייני־האגודה במקום, בכלל, והרוח החיה בפעולתה הפוליטית ונציגה הקבוע כלפי חוץ, בפרט.

נפטר לפני מלחמת העולם השנייה.

כנהוג בכל מפלגה פוליטית, כן גם באגודה, הנהלת ענייני-המפלגה, הלכה למעשה, נמצאה לאוו־דווקא בידי ה„פני" — אלה שייצגו אותה כלפי גורמי־חוץ. תפקיד זה מילא חבר אנשים, אשר פעל מאחורי הפרגוד, והיא: וועדת המינויים.

וועדה זו, שעם חבריה נמנו אנשים בעלי מעוף, מרץ ויוזמה, היא שהיוותה למעשה את המנהיגות הפוליטית של האגודה בעירנו. וועדה זו היא שהחליטה על כל מי ומי מחבריה, שישמשו כנציגי־המפלגה בקהילה, בעירייה, במוסדות האזוריים, לוועידות התנועה וגומר. וועדה זו אף יזמה, הקימה או הרחיבה את מוסדות המפלגה, כגון: בית־ספר דתי לילדים, בשם „יסודי התורה", בית־ספר ללימודי-

היהדות לילדות ונערות, בשם „בית־יעקב", ישיבת „מתיבתא", בת כמה כיתות, ועוד.

בקיצור:

קבוצת אנשים זו שלטה למעשה שלטון בלתי־מוגבל בכל המישורים, שפעילותה של המפלגה באה לידי גילוי.

זאת ועוד.

שלטונה של קבוצה זו היה פרוש, לאמיתו של הדבר, על כל מערכת חיי־הציבור היהודי בעיר, וזאת עקב העובדא, שבשני מוסדות השלטון העיקריים בעיר — הקהילה היהודית והעירייה, רוב נציגי־הציבור היהודי בראשון ורוב הנבחרים היהודיים — בשני, השתייכו לפעילי־האגודה. קבוצה זו אף עמדה בקשר מתמיד והדוק עם מרכז התנועה ונהנתה מאימונו המלא.

לוועדה כל־יכולה זו השתייכה רביעייה:

ר' ל י י ב י ש ב ר י ק מ ן

מנעוריו פעיל בתנועה ונמנה עם עסקניה הצעירים. ממייסדי־צעירי־אגודת־ישראל בראשית שנות העשרים.

פיקח, תכססן פוליטי ובעל מרץ רב. נחשב, ובצדק, ככוח המרכזי בהקמת מוסדות התנועה, כמו: מתיבתא, יסודי־התורה ועוד. היה בעל סודו של ה ד"ר ל מ ב ר ג בזמן הכיבוש הנאצי — ולא היה עניין בעל־חשיבות, שהד"ר ל מ ב ר ג ה.י.ד. לא נועץ בו.

ר' ש א ו ל ר כ ט מ ן

יליד לודז', חתנו של אחד מעשירי־העיר, ר' ד ו ד ר ו ז נ ב ו י ם.

אברך פיקח מאוד. מסירותו לתנועה לא ידעה גבול. איש־רעים למופת ולב פתוח לצורכי־הזולת. מייסד ומדרבן את הקמת בית־הספר לבנות בית־יעקב.

נמנה עם חבורת־העסקנים הצעירים הבולטים, הפועלים ומפעילים במרצם וכושר העבודה את האגודה ומוסדותיה.

ר' ש מ ח ה מ ש ה פ ר א ג ר

(ראה למעלה).

ר' י ח י א ל ל נ ד ו י

נכדו של האדמו"ר מסטריקוב וחתנו של התעשיין ר' א ב ר ה ם ט ו י ב.

אברך שופע מרץ ומסור לתנועה בכל נימי־נפשו.

עם הרביעייה הנ"ל נמנה גם עד לעלייתו ארצה כותב השורות האלה.

צעירי־אגודת־ישראל

תוך חרדה להמשכיות בהשקפת־עולם ואורח־חיים תורניים — מטרתה המרכזית המוצהרת של האגודה — דאגה ההנהגה המקומית של הסניף למשוך לתוך שורותיו קאדרים רחבים של נוער, משני המינים, ולהכינם לתפקידם בעתיד — היינו: לרשת את מקומו של הדור החולף, בבוא העת, ואגב כך להיעזר בנוער במשימות התנועה השוטפות ובהרחבת השפעתו האירגונית־מדינית של הסניף.

לשם הגשמת המטרה הנ"ל הוקמה, בראשית שנות העשרים, הסתדרות צעירי־אגודת־ישראל. הסתדרות זו הוכיחה את עצמה מראשית צעדיה. גם התנאים המקומיים היו בשלים לכך. לא עברו ימים מועטים ולתוך שורות ההסתדרות נהרו מאות בחורים לומדי־תורה, מלבד מספר ניכר של הנוער, אשר תורתו לא היתה אומנותו, אך הרגיש את עצמו קרוב ברוח לראשונים — אם גם לא ניתן לו, מסיבות כלשהן, לקבוע עיתים לתורה.

בתוך כותלי־ההסתדרות התנהלה פעילות תרבותית עניפה. חבר הפעילים דאג להקמתה של ספרייה עצמאית במועדונם — אמצעי־עזר חשוב ביותר להעלאת הרמה התרבותית והרוחנית. ההסתדרות אף אירגנה חוגים ללימוד התנ"ך, לעיון בכתבי־ד"ר ה י ר ש וכדומה. מלבד זאת התקיימו גם הרצאות ושיחות שונות על נושאים תרבותיים ומדיניים אקטואליים.

ליד צעירי־האגודה הוקם גם אירגון של בני־נוער, בני 14—16, בשם: „פרחי־אגודת־ישראל".

בנות־אגודת־ישראל

אותם התנאים המסייעים, שאיפשרו את התארגנותם וגידולם המהיר של צעירי־אגודת־ישראל, פעלו גם בשטח המקביל — בשטח הבנות. כבני־זוגן, צעירי־האגודה, כן גם הן, בנות־האגודה, משהתארגנו והחלו בפעולתן השוטפת, מיד התרכזו סביבן מאות בנות מתנדבות מכל החוגים הדתיים.

בנות אלה, יושבות אוהל ומנותקות בתוקף השקפת־עולם ואורח־חיים קבוע ומוגדר, מפעילות ציבורית כלשהי — ממש ציפו להזדמנות אידיאלית זו, להתארגן במסגרת האגודה ולהתפרק ממרץ העלומים וכושר העבודה האצור בהן.

גם הן, כבנים, הקימו, תוך זמן קצר, ספרייה (לועזית) משלהן וחוגי־השתלמות שונים. אלה נוהלו, בחלקם בכוחות עצמן, בחלקם על־ידי מורות בתי־הספר הדתיים — וכן על־ידי חברים, מפעיליה המרכזיים של האגודה במקום.

כמתכונת הבנים אורגן גם ליד הבנות חוג צעיר של בנות, בגיל 14—16, „בתיה" — חוג פעיל, אינטליגנטי ובעל־הכרה.

פועלי־אגודת־ישראל

הקמת אירגון זה היתה תוצאה אובייקטיבית של תנאי־

הכלכלה במקום. כעיר־חרושת ותעשייה, בה הציבור הדתי היווה חלק כל־כך ניכר כנותני־וכמקבלי־עבודה גם יחד — נתגלה אירגון פועלי־אגודת־ישראל הכרח המציאות.

שתיים היו מגמותיו של אירגון זה:

א. לשמש סכר נגד הפעילות האנטי־דתית של מפלגות הפועלים היהודיות, כמו ה־„בונד" ואחרות.

ב. לשמש שופר ונציגות ענייני־הפועל הדתי בתוך אגודת־ישראל עצמה.

ואכן, מלבד מלחמתו החיונית להגנת האינטרסים החומריים של חבריו — כפועלים, מול חברים לדעה ולהשקפת־עולם — כמעבידים, בתוך אירגון הגג של אגודת־ישראל, פיתחו פועלי־אגודת־ישראל פעילות יהודית־תורנית מובהקת. במועדונם הקבוע התקיימו חוגים לתלמוד, תנ"ך, מניין לתפילה בשבת ומועד ועוד.

ראויה לציון העובדא, שעירנו נמנתה עם הערים הבודדות בפולין, שלפועלי־אגודת־ישראל היה נציג משלהם במועצת העירייה — ר' איצ'ה מאיר גולדהאמר, ואשר שימש, אגב, בתפקיד זה שנים רבות.

על־אף חילוקי־הדעות הרציניים בין שטיבל האברכים לבין אגודת־ישראל הוותיקה, חילוקי־דעות, שמקורם לא רק במאבק הטבעי שבין הדורות — בנים מול אבות — אלא בעיקר בדירוג הסוציאלי, עקב הימצאותם של הצדדים משני קצות הסולם החברתי — היוותה אגודת־ישראל מסגרת אירגונית מאחדת, לא רק לצעיריה ולבנותיה — אלא גם לפועליה. ואלה כאלה, בשעות מבחן ליהדות התורנית בכללותה, כגון בתקופות בחירות למוסדות כלל־ארציים או עירוניים, עמלו כולם בצוותא לקידום מטרתם המשותפת והמאחדת — השלטת דרך התורה על עם התורה.

שנת 1932

שנאת־ישראל המוצהרת של חלקים חברתיים ניכרים בפולין, האנטישמיות הגלויה והסמויה מצד השלטונות והאוכלוסייה כאחת, והנגישות הכלכליות והחברתיות שנבעו מכך, החמירו את מצוקתם של המוני־היהודים העמלים — ורבים ממקורות פרנסתם, שהיו דחוקים גם בתנאים כתיקנם, נתדלדלו והלכו. הבעייה היהודית, שהיתה קיימת במדינה מזה דורות, נעשתה בוערת יותר ויותר — עובדא, שאי־אפשר היה להתעלם ממנה. ומפלגה מדינית גדולה, המקיפה המונים, ביניהם אחוז ניכר של עמלים, שפרנסתם נשללה מהם, פרי דחיקת רגליהם על־ידי המדיניות הממשלתית, ואף עצם קיומם הפיסי הועמד אי־פה ואי־שם בסכנה ממשית — מפלגה כזו נתבעה בהכרח להציע פתרון, ופתרון דחוף.

אף חוגי־הנוער של האגודה, אלה שעמדו במאבק קשה עם הציונות הדתית של ה„מזרחי" על נפש הנוער, שנמשך לאחרון בכוח הכיסופים הטמירים ורבי־העוצמה של מילת־הקסם: ציון — אף אלה החלו ללחוץ על המנהיגות הרוחנית של האגודה לשינוי הכיוון, ולשיבוץ הגורם הארץ־ישראלי כאחד הסעיפים העיקריים במצע התנועה. ובהגיע המפנה — בשנת 1932 — ואגודת־ישראל נכנסה במשא־ומתן עם הסוכנות היהודית בדבר מכסת סרטיפיקטים בשבילה — היה הנוער האגודאי מזדונסקה־וולה בין הראשונים, שנהרו להכשרות הבודדות, שנפתחו אז.

במקביל לכך החלה פעולה ערה למען „קרן היישוב" (קרן אגודת־ישראל למען ארץ־ישראל), והפצת קופסאות של הקרן — מלבד פעולות הסברה דחופות במקום וכן בעיירות הסמוכות. ואין זה מקרה כלל. העובדא, שאנשים אלה התקיימו מעמל־כפיים, הכשירה אותם מבחינה נפשית, יותר מכל שכבה סוציאלית אחרת, לקראת עלייה חלוצית, אליה נשאו את נפשם, בתוקף כמיהה עמוקה לגאולה שבחזון הדורות, כמיהה, שלא באה על סיפוקה, ובתוקף תנאי־גולה אוביקטיביים — הדוחקים את השעה.

ואכן, עובדא היא, שעשרות מבני־הנוער האגודאי בזדונסקה־וולה, נמנו עם העולים הראשונים — בסרטיפיקטים המעטים, שקיבלה אגודת־ישראל בפולין מאת הסוכנות היהודית.

חסידי־אלכסנדר

ולבסוף:

סקירה זו על ציבור היהדות החרידית בזד.־וולה תהא לוקה בחסר בהיעדר ציון על גורם דתי רציני נוסף, שפעל בעיר — הלוא הם חסידי־אלכסנדר. אך האמת היא, שבשנים האלה, שנות העשרים והשלושים של המאה הזו, היינו: בתקופת הפוליטיזציה הגמורה, שחלשה על חיי־הציבור היהודי בפולין המדינה, בתוכה גם בעירנו — לא היווה פלג חסידי זה גורם בעל־השפעה.

וזאת בגלל שתי סיבות:

1. מניינם של חסידי־אלכסנדר הצטמצם בצורה ניכרת, מאז נפרד מהם החלק הער והתוסס של חסידי־סטריקוב.

2. עקב העמדה האפוליטית של אדמו"רי־אלכסנדר, בעומדם מנגד להתארגנותה של אגודת־ישראל — דבר שהפך אותם למשקיפים מן הצד, כביכול, לחיי־ציבור סואנים, שרגשו מסביבם.

אומנם, בשנים האחרונות ניסו צעירי־חסידי־אלכסנדר לקשור קשרים עם אברכי־גור למען פעולות דתיות משותפות — מעבר למחיצות מפלגתיות, אך בגלל הפוליטיזציה שצוינה לעיל — נשארו הנסיונות תלויים באוויר, ללא תוצאות מעשיות.

על־אף עובדא זו יצוין, שחלקם של חסידי־אלכסנדר בחיים הדתיים השוטפים עוד היה די ניכר.

כל־זאת עד 1937. בשנה זו, שנת הצטרפותו של האדמו״ר מאלכסנדר לאגודת־ישראל, והשתתפותו בכנסייה העולמית שלה, שנערכה בימים ההם — נכנסו גם בעירנו חסידי־אלכסנדר לפעילות ונשתבצו בתוך מוסדות האגודה במקום, בעובדם שכם אחד עם יתר הציבור הדתי המאורגן.

וייזכרו לבסוף מספר משפחות מסועפות, שהן מצד כמותן והן מצד איכותן, השפיעו ניכרות על חיי־העיר, והן:

אופטובסקי (ממשפחת הסופר אופטושו), בוימאץ, גולדהאמר, ויסקוהל, טויב, נוס־בוים, שולץ.

אכן, היה היתה יהדות דתית, בעלת־אלפי־זקנים ונוער, בעלת־יכולת־רוחנית, חברתית וכלכלית; יהדות מעוגנת ברוח־ישראל סבא, אשר שימשה מקור־לא־אכזב להתחדשות לאומית;

יהדות בעלת־משאבים כבירים, אשר גם החילוניים למיניהם, על חלוציהם ועוליהם החופשיים ינקו ממקורו־תיהם;

יהדות, אשר לא כהתה עינה ולא נס ליחה, אשר התלהבותה הדביקה ודבקותה הלהיבה.

היד הזדונית השמידה אותה — על כוחה, מאווייה ושאיפותיה.

עלה הכורת על עם ועדה בישראל.

השם ינקום דמם!

דריי דורות

(געווידמעט דער משפחה ווארשאווסקי)

אברהם פרענקל, גבעתיים

אידיליש שטיל, אָן רעש און געפילדער לעבט זיך דאָס שטעטל. נאָכנישט איז דערגאַנגען אַהער די סאַפּעריי פון די אייזנבאַן־לאָקאָמאָטיוון. אויך אויף די שאָסייען און טראַקטן האָבן זיך נאָכנישט אַריינגעריסן די מאָטאָריזירטע באַוועג־מיטלען — דער בולטער קען־צייכן פון דער נייער צייט. די יידישע באַפעלקערונג קומט זיך צונויף, דער עיקר, אויפן הויף פון דער שול און בית־המדרש. דאָרט, צווישן מנחה און מעריב, ווערט מען געוויר פאַרשידענע נייעס — סיי פון לאָקאַלן כאַראַקטער, סיי פון דער ברייטער וועלט. חסידישע יונגעלייט, אַהיימקומענדיק פון רבין — נאָך אַ יום־טוב אָדער סתם נאָך אַ געוויינטלעכן שבת — דערציילן מיט התלהבות וועגן „עס זאָל לעבן" און זיין התנהגות.

אַזוי, אין אַ געזעגלטער, פעסט־באַשטימטער ראַם, אָן וועלכע ס׳איז ענדערונגען, ווייניקסטנס, אָן וועזנטלעכע ענדערונגען, זעצט פאָר יידיש לעבן איר געשיכטלעכן, טראַדיציאָנעלן גאַנג, ממש אַזוי ווי ס׳האָבן זיך געפירט עלטערן און זיידעס פון דור דורות — על אפה ועל חמתה פון דער אַרומיקער, פרעמד־פיינטלעכער סביבה.

פאַראַן אין שטעטל נאָך אַ פונקט, ווו יידן פלעגן זיך קאָנצענטרירן, אויסלעבנדיק זיך דאָרט אין אַן אייגענעם שטייגער און קאָלאָריט, כאָטש שפיזיקע בליקן זענען געצילט געוואָרן אין זייער ריכטונג מצד דער שטאָטישער קריסטלעכער באַפעלקערונג. דאָס איז געווען דער מאַרק מיטן באַרימטן ראָטהויז, וואָס דער באַקאַנטער גביר און נגיד פון שטעטל, ר׳ זעליג הערשפינקל („דער פּראָפּאָנאַטאָר"), האָט אין דער צייט באַקומען די קאָנצעסיע אויפצובויען. דאָס ראָטהויז מיט דעם הימל־שפּאַרנדיקן טורעם און גרויסן זייגער, וואָס האָט מיט זיין אויסקלינגען די שעהען צו וויסן געגעבן דער באַפעלקערונג, ווי שפּעט ס׳איז — איז געווען אַ יידישע פעסטונג, וואָס האָט מיט איר פאַרצווייגטער נעץ פון קליינן און ווערקשטאַטן געגעבן פרנסה צענטליקער יידישע משפחות.

אגב, האָט אויך דער מאַרק באַזאָרגט די באַפעלקערונג מיטן באַרימטן קוואַל־וואַסער, גערופן „ווייך וואַסער", פון די 2 ברינעמער, וואָס האָבן זיך געפונען אין ביידע מאַרק־עקן, ביי וועלכע ס׳פלעגן תמיד שטיין מערערע מענטשן מיט עמערס אין די הענט, וואַרטנדיק אויפן מים־חיים.

ר׳ יונה ווארשאַווסקי ז״ל

אין די 90־ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט זיך אין

שטעטל מיטאַמאָל פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אַ גרויסער גביר פון וואַרשע אָדער לאָדזש געני׳ פונוואַנען האָט מען פון אָנהויב נישט געקענט פעסטשטעלן — קומט זיך באַזעצן אין אונדזער שטאָט; אַז דער גביר זאָל שוין האָבן אָפּגע־קויפט אַ גרויס שטיק באָדן ווייט הינטער דער שטאָט, ביים סאַמע פּריישיץ, ביים פּראַוואָסלאַוונעם קלויסטער; וועגן ווייטגייענדיקע פּלענער פון גביר אין שייכות מיטן אָפּגע־קויפטן באָדן. די נייס, וואָס איז אין די שטעטלדיקע באַגריפן און פאַרהעלטענישן, אין יענער צייט, געווען אַ געוואַלטיק געשעעניש — האָט אויפגערודערט דאָס שטעטל. לעבהאַפטע שמועסן, פאַרפלאָכטן מיט פאַנטאַסטישע השערות, וועגן גבירס פּלענער, זענען געווען די טעמע פון טאָג. ווו ייִדן זענען זיך צוזאַמענגעקומען האָט מען, מיט אומגע־זעטיקטן נייגיר, געזוכט אַן ענטפער אויף די 2 פראַגן: ווער און פונוואַנען איז ער אייגנטלעך דער גביר? און וואָס פאַר אַ חידושים וועט מיט זיך ברענגען דער מענטש פאַרן אָרטיקן ישוב?

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און דאָס רעטעניש האָט זיך אויפגעקלערט. און אַז דער גביר, ר׳ יונה וואַר־שאַווסקי, איז אָנגעקומען, האָט ער באַלד דעראָבערט אַ וויכטיקע שטעלונג אין דער שטאָט. און דאָס נישט נאָר צוליב דער ווירטשאַפטלעכער געוויכט פון זיין טעטיקייט. ס׳האָט זיך באַלד באַשטעטיקט, אַז ס׳איז נישט געווען אָן גרונט די גרויסע חשיבות, וואָס איז צוגעשריבן געוואָרן דעם אָנקומען פון נייעם איינוווינער אין דער שטאָט.

ר׳ אבּרהמצ׳ה וארשבסקי
ה.י.ד.

גיגא לובושיץ
ה.י.ד.

אַז ר׳ יונה איז געוואָרן אַ תושב אין שטאָט — אַ פּועל־יוצא פון צושטאַנדגעקומענעם שידוך צווישן אים און שטעטלשן גביר, דעם שוין אָנגעמערקטן ר׳ זעליג הערשפינקל — האָט ער זיך אַנטפּלעקט ווי אַ גרויסער ירא־שמים, למדן און אומגעוויינטלעכער נדבן פאַרן יחיד ווי פאַרן ייִדישן כלל. איז עס געווען אַ זעלבסטפאַרשטענד־לעכקייט, אַז אומעטום, ווו ס׳האָט זיך באַוויזן זיין פּאַטריאַר־כאַלישע פיגור, האָט דער מענטש און זיין התנהגות אַרויס־גערופן אַלגעמיינעם דרך־ארץ.

אַ מעין, אַן עטוואָס פון זיינע דרכים:

אין די ערב־שבת־טעג, בעת ר׳ יונה פלעגט זיך באַווייזן אין זיין פּרעכטיקער קאָטש, געשפּאַנט אין אַ פּאָר ראַסאָווע פערד, פאָרנדיק אין דער ריכטונג צו דער מקוה — אין דער שעת־רצון פלעגן די פאַרשידנסטע קהלשע עניים, פון ציבור און יחיד, באַקומען זייער לייזונג אויפן אָרט, פון דער האַנט פון ברייטהאַרציקן נדבן און מענטשן־פריינט. און הצטרכותן זענען, פאַרשטייט זיך, געווען אַ סך: ברענגען אין אָרדענונג דעם הקדש; פאַריכטן דעם פּלויט פון בית־הקברות; שטיצע פאַר ווילטעטיקע געזעלשאַפטן; אַרויסהעלפן אַן אָרעמער כלה — און אַנדערע אומציילִיקע קהלישע הצטרכותן, יחידישע ווי אַלגעמיינע.

אַנדערש, אין זיין אויסערלעכער התנהגות, האָט זיך ר׳ יונה געפירט אויפן צוריקוועגס פון דער מקוה. דעמאָלט פלעגט ער אָפּשיקן דעם קוטשער און אַהיימגיין צופוס. די כוונה: אָפּצושטאַטן וויזיטן אין אַ ריי פון פריער־אָנגעצייכנטע ערטער פאַר כלערליי צדקה־עניינים — און ווי זיין שטייגער: ביד רחבה.

אָפּגעזען פון פאַקט, אַז אין שבתים און ימים־טובים פלעגן ביי ר׳ יונהס טיש זיצן צאָלרייכע אורחים, און געפינען אַ היימישע, האַרציקע אַטמאָספער — האָט ר׳ יונהס הויף געשמט, ווייט איבער די גרענעצן פון אונדזער שטאָט, אַלס פרייער הכנסת־אורחים פאַר יעדן נויטבאַדערפטיקן, דורכפאָרנדיקן ייִד, וואָס איז געווען געצוווּנגען איבערצונעכטיקן אין שטאָט. דאָרט איז יעדער אורח — אין אייגנטלעכן, שפּראַכלעכן זין פון וואָרט אין עברית — באַטראַכט געוואָרן אַלס גאַסט און באַזאָרגט געוואָרן אין הויף מיט אַלעם נייטיקן. און נישט בלויז אין גשמיות, אין קערפּערלעכע הצטרכותן. דאָרט איז אויך צום רשות פון גאַסט געשטעלט געוואָרן אַ מקום קדוש, ווו מ׳האָט 3 מאָל אין טאָג געדאַוונט בציבור און בכלל געקענט עוסק זיין אין רוחניותדיקע עניינים.

מיר האָבן אויבן אָנגעמערקט די גרויסע וויכטיקייט פון ר׳ יונהס ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. אָט־וואָס מיר האָבן וועגן דער טעטיקייט איבערצוגעבן:

צווישן די פאַרשידענע אונטערנעמונגען, וואָס ר׳ יונה האָט איניציאירט און אויפגעשטעלט, ווי סאָדע־וואַסער־ און עסיג־אויסאַרבעטונגען, איז דער וויכטיקסטער אויפטו זיינער, וואָס האָט געהאַט גאָר אַ גרויסע חשיבות פאַרן אָרטיקן אַרבעטס־מאַרק און האַנדל, געווען דאָס אויפשטעלן אַ גרויסן טאַרטאַק. די אונטערנעמונג, וואָס האָט באַלד געאַרבעט אין גרויסן פאַרנעם, איז באַזונדערס אויסגעברייטערט געוואָרן בעתן בוי פון דער אייזנבאַן־

ליניע לאָדזש—קאַליש. אין דער צייט האָט דער טאַרטאַק געאַרבעט אַ גאַנצן מעת־לעת, אָן איבעררייס, צושטעלנדיק דאָס נייטיקע געהילץ פאַר דער אייזנבאַן. דער נייער פּרנסה־צווייג האָט געגעבן חיונה פאַר הונדערטער פאַמיליעס, אַזוי יידן ווי קריסטן, סיי פון דער שטאָטישער סיי פון דער אַרומיקער דאָרפישער באַפעלקערונג — אַזעלכע וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין טאַרטאַק אַליין און אַנדערע, וועמעס אויפגאַבע ס׳איז געווען צוצושטעלן דעם רוי־מאַטעריאַל, די ביימער, פון די אַרומיקע וועלדער, אָדער אַרויסצופירן דעם פאַרטיקן מאַטעריאַל.

אַזוי האָט זיך די אַרבעט אין טאַרטאַק געפירט אַ גאַנצע וואָך, בעת די רוישיקע קלאַנגען פון די טאַרטאַק־זעגן, מיט דעם באַגלייטנדיקן געפילדער פון די אַריין־ און אַרויס־פאָרנדיקע וועגענער, האָבן אָנגעפילט דעם גאַנצן חלל. אַנדערש, להיפוכדיק אַנדערש, איז געווען דער מצב בעת ס׳האָט זיך דערנענטערט דער שבת. אויך דעמאָלט האָבן זיך געלאָזן הערן קלאַנגען, אָבער דאַסמאָל זענען דאָס געווען קלאַנגען פון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער. דאָס זענען געווען האַרציקע, דבקותדיקע, אַזויצוזאָגן רוחניותדיקע טענער פון ר׳ יונהן, וואָס האָט מקבל שבת געווען אין אייגענעם בית־המדרש, דאָקעגן איז דער רוישיק־טומלענדיקער טאַרטאַק — ווי דער סמבטיון — דעמאָלט לגמרי אַנטשוויגן געוואָרן — ווי ס׳וואָלט דאָרט קיינמאָל קיין באַוועגונג נישט געווען.

דאָס איז געווען דער גרויסער אויפטו פון ר׳ יונה וואַרשאַווסקי. אין אונדזער שטאָט, וועמעס באַפעלקערונג, הויפּטזעכלעך די יידישע, ס׳איז געווען באַשעפטיקט אין דער טעקסטיל־בראַנזשע און אַנדערע פּרנסות, וואָס זענען מיט דער לעצטער, אַזוי אָדער אַנדערש, געווען פאַרבונדן, איז מיטן אָנקומען פון לעצטן געעפנט געוואָרן אַ ניי קאַפּיטל פון עקאָנאָמישער טעטיקייט. דאָס איז געווען אַ קאַפּיטל, וואָס האָט באַרייכערט די שטאָט, געשאַפן נייע אַרבעטס־מעגלעכקייטן, און בכלל צוגעגעבן קאָלאָריט, פילפאַרביקייט דער שטאָטישער אינדוסטריעלער און ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט.

אויף די עלטערע יאָרן, האָט ר׳ יונה איבערגעגעבן די אָנפירונג איבער אַלע זיינע געשעפטן זיין זון אברהם־טשען — בעת ער אַליין פלעגט זיצן טאָג און נאַכט על התורה ועל העבודה און זיך אָפּגעבן מיט מעשים טובים.

ביים סוף פון ערשטן וועלט־קריג, בעת ר׳ יונה ווערט געררופן לישיבה של מעלה, ווערט ער מיט יראת־הכבוד באַגלייט צו זיין אייביקער רו דורך אַ 1000־קעפּיקן עולם, בעת ביים אָפענעם קבר ווערן געהאַלטן הספדים דורך הרב ר׳ אליעזר ליפשיץ ז״ל און אַנדערע אָרטיקע פּערזענלעכקייטן.

אַלס אָנערקענונג פאַר די גרויסע מעשים טובים און אויפטוען פון חשובן, טייערן און האַרציקן ייד, האָט די גמינע אויפגעשטעלט אויף זיין קבר אַן אוהל — וואָס איז געוואָרן אָפּגעהיטן און געפלעגט אַלע יאָרן.

ר׳ אברהמטשע וואַרשאַווסקי ה.י.ד.

דער יונגער, ענערגישער, איניציאַטיוופולער אברהם־טשע וואַרשאַווסקי, איבערנעמענדיק די לייטונג איבער די אים איבערגעלאָזענע אונטערנעמונגען, זעצט פאָר אין פולן פאַרנעם די ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט פון זיין גרויסן פאָטער — אַ פאַקטאָר, וואָס האָט געהאַט אַן ערנסטע השפעה אויפן מאַטעריעלן מצב פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג, כולל דער יידישער.

אָבער נישט בלויז דאָס.

אין דער פּערזאָן פון ר׳ אברהמטשע איז געווען פאַרקערפּערט אַ טעמפּעראַמענטפולער געזעלשאַפטלעכער עסקן פון אַ הויכער מדרגה. זיין באַהערשן פּערפעקט די דעמאָלט־הערשנדיקע, אָפיציעלע רוסישע שפּראַך, ווי אויך פויליש און דייטש, האָט אים פאַרשאַפט גרויסן אָנזען ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, וועמעס איבערוויגנדיקע מערהייט ס׳האָט זיך אויסגעלעבט אין יידיש. דעם נייעם, פעאיקן, שפּרודלדיקן כוח זענען באַלד דורך דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אָנפאַרטרויט געוואָרן פאַראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבן. צוערשט אַלס פּרנס אין דער

גברת לובושיץ־וארשבסקי

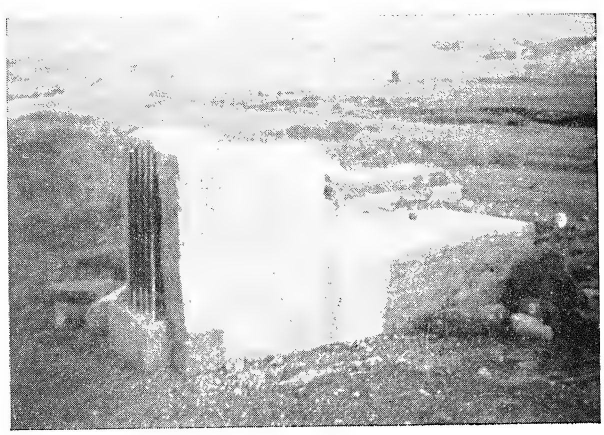

לוי וארשבסקי

קהילה און שפעטער אַלס איר פאַרשטייער אין שטאָט־ראַט. אויספירנדיק זײַנע געזעלשאַפטלעכע פליכטן באמונה און בשלמות, איז ר׳ אברהמטשע וואַרשאַווסקי, ביי דער זייט פון די באַוווסטע עסקנים יואל פייוויש בזשעזשינסקי און פישל לוי, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איינעם פון די וויכטיקסטע טאָן־געבער אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אויפן אָרט.

אין די יאָרן 1914—1937, בעת דער באַרימטער מחלוקת צווישן די גערער און אַלעקסאַנדרער חסידים וועגן כסא־הרבנות; ווען דער אָרטיקער יידישער ישוב איז געוואָרן פונאַנדערגעטיילט, ווי באַקאַנט, אין 2 פיינט־לעכע, קריגערישע לאַגערן, בעת וועלכע ס׳איז דערגאַנגען צו ממש אַבסורדאַלע קוריאָזן — האָט ר׳ אברהמטשע, אַליין אַ גערער חסיד און אַ זון פון אַ גאַר נאָענטן מקורב פון גערער הויף, געזוכט אַלע וועגן צו אַ שלום. ווייל שלום ביי יידן איז געווען די שטרעבונג, דער הויפּט־ציל, וואָס האָט אים באַוועגט אין דער גאַנצער צייט פון זיין פּרוכט־באַרער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

בעת דעם ערשטן וועלט־קריג און אין די ערשטע יאָרן דערנאָך, ווען די מאַטעריעלע לאַגע פון דער באַפעל־קערונג איז געווען זייער שווער, צומאָל אפילו קריטיש, געפינט זיך ר׳ אברהמטשע וואַרשאַווסקי, צוזאַמען מיט די אַנדערע איבערגעגעבענע געזעלשאַפט־לעכע עסקנים, אין סאַמע ברען פון דער הילפס־טעטיקייט פאַר געטראָפענע ברידער. און ס׳איז אָנצומערקן, אַז אַ דאַנק דער טעטיקייט איז אין אַ באַדייטנדיקער מאָס געלינדערט געוואָרן די נויט, וואָס האָט געהערשט אין דער צייט.

מצבת לוי ווארשבסקי במנחמיה.

די מצבה פון לוי וואַרשאַווסקי אין מנחמיה.

אויך שפעטער — ביז צום אויסברוך פון 2־טן וועלט־קריג — שטייט ר׳ אברהמטשע אין די פאָדערשטע רייען פון כלל־טוערישער אַרבעט און פליכט. ער איז באַליבט ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג פאַר זיין האַרציקער באַציאונג צו כלל און ר׳ ישראל, פאַר זיין אחריותפולער, איבערגעגעבענער טעטיקייט לטובת זייערע אינטערעסן — פאַר זיין שטיין שטאַלץ און מוטיק אין זייער פאַרטיידיקונג קעגן פאַרשידענע שיקאַנעס מצד די הערשנ־דיקע אַנטיסעמיטישע קרייזן.

ביי דעם אַלעם, נישט געאַכט אויף די געענדערטע באַדינגונגען, בעת אַסימילאַטאָרישע טענדענצן האָבן זיך פאַרשפרייט אויף דער יידישער גאַס, נישט־אויסמיידנדיק דאָס הויז פון ר׳ אברהמטשען אַליין, ווערט אין זיין הויף שטרענג אָפּגעהיטן די אַלטע, שיינע יידישע טראַדיציע פון הכנסת־אורחים — אַזוי ווי ער האָט זי איבערגענומען פון זיין טייערן פאָטער, ר׳ יונה וואַרשאַווסקי.

אומגעקומען דורך די נאַציס, בעת דער לעצטער אַקציע — אין די ליקווידאַציע־טעג פון זדונסקעוואָליער יידישן ישוב.

לוי וואַרשאַווסקי ז״ל

ביים סוף פון 1־טן וועלט־קריג האָבן זיך גענומען אָנצייכענען, נאָכמער ווי פריער, די נייע שטרעמונגען וואָס האָבן זיך באַוויזן אויף דער יידישער גאַס. ביי דער זייט פון די שוין אָנגעמערקטע אַסימילאַטאָרישע טענדענצן, איז די יידישע יוגנט, בעיקר די שטודירנדיקע יוגנט, אַרומגע־כאַפּט געוואָרן פון נאַציאָנאַלע אידעאַלן, וואָס האָבן פאַרבונדן פאָלקס־דערלייזונג מיט שיבת־ציון. ס׳איז דעמאָלט אַנטשטאַנען די „השומר־הצעיר״־באַוועגונג. ס׳האָט זיך באַנייט די טעטיקייט פון די שוין עקזיסטירנדיקע ציוניס־טישע גרופּירונגען. שפעטער זענען אויך צוגעקומען נייע — צווישן זיי די חלוצישע באַוועגונג.

דער „השומר־הצעיר״, אָנגעפירט דורכן פּעאיקן, ענערגישן סטודענט קובאַ (יעקב) ראָזנבערג (שפּעטער: ד״ר קובאַ ראָזנבערג), באַהערשט אָנגעזעענע טיילן פון דער יידישער יוגנט, צווישן זיי מערערע שטודירנדיקע פון דער וויצקיעוויטש־גימנאַזיע און אַנדערע.

צווישן די אַקטיווע טוער פון קן — די שוועסטער קלינגבייל, ראַווסקי, קעמפּנער, וואַלפיש און אַנדערע — צייכנט זיך אויס דער טעמפּעראַמענטפולער, איבערגעגעבענער לוי וואַרשאַווסקי — דער זון פון ר׳ אברהמטשען. לוי, באַהערשט פון אַן אומ־באַזיגבאַרער בענקשאַפט נאָך ציון, מאַכט פאַרשידענע

פלענער עולה צו זיין. אין דער צווישנצייט קומט צוריק פון רוסלאַנד דער געבילדעטער יוגנטלעכער י ו ס ף א י ט ע ל ־ ס אָ ן (שפּעטערדיקער י ו ס ף ב ן ח נ ו ך ז״ל — שופט אין מדינת ישראל), מיט וועלכן ל ו י ווערט האַרציק באַפריינדעט.

צוזאַמען, בסוד־סודות, ווערן אין קליינעם צימערל פון י ו ס פ ן געשפּונען רעאַליזירונגס־פּלענער עולה צו זיין. זייער פּלאַן פירן זיי אויס אין יאָר 1922. שוואַרצנדיק די גרענעצן, קומען זיי אָן מיט גרויס מי און מאַטערניש, אָן אַריינפאָר־וויזעס, קיין יפו. בייטאָג אַרבעטן זיי שווער — אויב ס׳איז נאָר געווען ביי וואָס, בעת ביינאַכט לערנען זיי מיט עקשנות עברית.

נאָך אַ קורצער צייט, אויסמעסטנדיק דאָס לאַנד אין דער לענג און ברייט — אַ פּועל־יוצא פון אומגעזעטיקטער ליבע צום לאַנד פון די אבות — באַזעצט זיך ל ו י אין אַ קליינער מושבה אין גליל, אין מלחמיה (היינט: מנחמיה), וווּ ער ווערט אויפגענומען אַלס שומר. מיט זיין אויפריכטיקייט, איבערגעגעבנקייט און האַרציקער באַציאונג צו אַלע און אַלץ, ווערט ער שטאַרק באַליבט ביי די מושבניקעס, וואָס באַטראַכטן אים פאַר אַן אמתן פריינט.

אין יאָר 1925, ביים אויספירן זיין פליכט אַלס שומר, פאַלט דער גרויסער אידעאַליסט ל ו י וו אַ ר ש אַ וו ס ק י פון אַ פאַרעטערישער קויל.

מיט זיין טויט איז אַוועק איינער פון די אומשטערב־לעכע גבורים, וואָס האָבן מיט זייער פלאַמיקער ליבע צו ציון און אַלץ וואָס האָט געדינט דער פאַרווירקלעכונג פון ציון, געפלאַסטערט דעם וועג פאַר דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה.

בעת די טרויעריקע ידיעה איז אָנגעקומען קיין זדונס־קעוואָליע, האָט אים זיין פאָטער, ר׳ א ב ר ה מ ט ש ע וו אַ ר ש אַ וו ס ק י, ביטער באַקלאָגט, זאָגנדיק: „מיין לעוועק האָט זיך געריסן צום ליכט ווי אַ זומער־פייגעלע צום פלאַם״.

נאָך די ימי־אבל האָט ר׳ א ב ר ה מ ט ש ע געלאָזן אויסקריצן אַן אָנדענק־טאָוול פאַר זיין זון ביים איינגאַנג צום אָרטיקן בית־הקברות. מיט דעם האָט ער אויסגעדריקט זיין צוגעבונדנקייט און גרויסע ליבע צו זיין זון. אָבער מסתמא אויך אַן אָנדייטונג אויף אַ געוויסער אידענטיפי־צירונג מיטן וועג, וועלכן ל ע וו ע ק האָט זיך אויסגע־קליבן.

אין דער צייט פון גרויסן חורבן האָבן די נאַצי־רוצחים פאַרניכטעט דעם אָנדענק־טאָוול, צוזאַמען מיט אַלע אומ־געבראַכטע יידן.

קריית־עמלים

יצחק ארד, ירושלים

ייחודה של זדונסקה־וולה היהודית כעדה בעלת־צביון פועלי מובהק, ידוע היה בסביבתנו כעובדא מוכרת, שאינה זקוקה להוכחות, והדבר אף הודגש פעמים רבות, מדי עלות הנושא על הפרק.

אך סבורני, שכדאי ורצוי, על־אף זאת, לתת ביטוי עובדתי־סטאטיסטי, שיבסס מצב־דברים ידוע זה. פעולת־ביסוס זו תוציא אותנו מן ההכללה, שעל־אף נכונותה המוכרת אין בכוחה למלא את מקומה של המחשת־דברים במספרים ונתונים עובדתיים — שאין כמוהם להארת ולהסברת דברים.

לשם כך הנני מגיש בסמוך שתי טבלאות, שלוקטו והותקנו על־ידי מוסד יהודי, פולני־אמריקאי. בשנת 1921, בעקבות מפקד עובדים ומפעלים שנערך בעיר, בהנהלתו של המהנדס א ל י ע ז ר ה ל ר, ונתפרסמו בספר:

„יידישע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען אין פוילן״.

טבלאות אלה מצביעות על העובדא, שבין כלל הפועלים הנפקדים בכל מפעלי־החרושת בעיר, שהגיע ל־2063 פועל — מספר הפועלים היהודים עלה ל־1559 איש, כלומר: 75.6%, רוצה לומר: למעלה משלושה רבעים של כלל הפועלים בעיר הפועלים נמנו עם העדה היהודית.

זאת ועוד.

טבלאות אלה אף מוכיחות את יתרונה של זדונסקה־וולה, מבחינת אחוז המועסקים היהודים בסקטור הקובע של

טבלה 1

(עמוד 138—139, כרך ב׳)

מועסקים, לפי ערים, בבתי־חרושת ממוכנים

ערים	פועלים בשכר יהודים	פועלים בשכר לא־יהודים	בעלים יהודים ומשפחותיהם בעבודה	ס״ה יהודים	אחוז	לא־יהודים	אחוז
אלכסנדר	211	181	199	410	69.4	181	30.6
בלכאטוב	164	166	370	534	76.3	166	23.7
בז׳יז׳ין	94	7	232	326	97.9	7	2.1
קאליש	775	387	566	1341	77.6	387	22.4
קונסטנטין	65	25	96	161	86.6	25	13.4
לוטימורסק	37	—	60	97	100	—	—
לאסק	105	—	220	325	100	—	—
נובורדומסק	570	352	693	1263	78.2	352	21.8
אוזורקוב	247	266	342	589	68.8	266	31.2
פביאניץ	576	490	534	1110	69.4	490	30.6
פיוטרקוב	317	37	491	808	95.6	37	4.4
שירדז	98	6	151	249	97.6	6	2.4
טומשוב	565	910	539	1104	54.8	910	45.2
טורק	72	13	175	247	95	13	5
זד.־וולה	848	504	711	1559	75.6	504	24.4
זלוב	76	9	148	224	96.1	9	3.9
זגירז׳	221	181	195	416	69.7	181	30.3

טבלה 2

(עמוד 148—149, כרך ב׳)

מועסקים יהודים במפעלי־חרושת בעיר באחוזים

מפעלים	ס״ה מפעלים	ס״ה מועסקים	בעלים ומשפחות עובדים	פועלים בשכר	ס״ה יהודים באחוזים
מתכת	17	37	17 — 45 %	18 — 48.7%	93.7
מכונות	10	23	15 — 65.2%	8 — 34.8%	100
עץ	15	71	16 — 22.5%	21 — 29.6%	52.1
עור	9	20	12 — 60 %	8 — 40 %	100
טקסטיל	227	1043	178 — 17.1%	407 — 39 %	56.1
עב׳ גרפית	4	8	4 — 50 %	4 — 50 %	100
הלבשה וקונפקציה	253	600	297 — 49.5%	297 — 49.5%	99
נייר	2	6	4 — 66.7%	2 — 33.3%	100
תעשיית מזון	46	159	106 — 66.7%	52 — 32.8%	99.5
חימי	2	10	7 — 70 %	2 — 20 %	90
בנין	14	55	31 — 56.4%	18 — 40 %	96.4
ניקוי	6	28	20 — 71.5%	6 — 21.4%	92.9
אבן וכד׳	1	2	1 — 50 %	1 — 50 %	100
גומי וכד׳	1	1	1 — 100 %	—	100

הפעילות החרושתית במקום, הוא סקטור הטכסטיל, על ערי־טכסטיל אחרות בסביבה, באותו סקטור.

ממוצע המועסקים היהודים בסקטור המוזכר בזדונסקה־וולה היה 56% — בעוד שהממוצע המקביל בערי־חרושת אחרות באיזור לודז' (טומשוב, זלוב, פביאניץ, זגירז) הגיע רק ל־36%. והמפתיע שבדבר הוא, שמטבלאות אלה אנו גם נמצאים למדים עובדא מעניינת נוספת, והיא: שמבחינת מספר הפועלים השכירים היהודים בחרושת הטכסטיל שלנו, שהגיע ל־39% מכלל מספר המועסקים בענף, עולה זדונסקה־וולה גם על מרכז הטכסטיל העיקרי במדינה, המנצ'סטר הפולני, לודז' — שם מספר היהודים השכירים המועסקים בענף המקביל, הגיע רק ל־33%.

יתר על כן.

בה בעת, שאצלנו, בזדונסקה־וולה, עיר בינונית (בעצם — די קטנה, בזמן ביצוע המפקד הנ"ל), כלל היהודים הפעילים בעבודת כפיים בחרושת מנה 1550 נפש, הרי, לעומת זאת, בקאליש, עיר גדולה יחסית, על מפעלי־התעשייה המרובים שבתוכה, המספר המקביל עלה רק ל־1250 נפש — הוכחה נוספת לצביונה הפועלי של קריית־העמלים היהודית בזדונסקה־וולה.

ואל נא נסיח את דעתנו מן העובדא, שטבלאות אלה משקפות את התנאים ששררו בראשית שנות העשרים. בתקופה זו טרם התאוששה זדונסקה־וולה מהשפל הכלכלי, שירד עליה בעקבות מלחמת העולם הראשונה. עד אותו זמן, עת ביצוע המפקד, הופעלו רק ⅔ ממספר המפעלים הפעילים ב־1914, לפני פרוץ המלחמה — ואף אלה מימדי־ייצורם וכושר קליטתם היו עוד די־מצומצמים.

ואילו בשנים הבאות, לאחר המפקד, גדלו והתרחבו בתי־החרושת במקום במימדים ובמספר, ואז נכנסו למעגל העמלים אלפי־יהודים נוספים — שביחד עם הראשונים היוו את מרבית אוכלוסייתה של הקהילה היהודית.

ולבסוף:

מספר פרטים על הרקע להתפתחותה החרושתית של העיר וחלקם של היהודים בהתפתחות זו, בצירוף טבלת השוואה על שווי הייצור היהודי ומספר הפועלים היהודים בארבע ערים: לודז', קאליש, פביאניץ וזדונסקה־וולה — שאף מתוכה יוצאת מפורש המגמה הפועלית המובהקת של העיר מראשיתה ועד סוף ימיה.

ראשית ימיה של הפעילות החרושתית במקום חלה עם הגירת האורגים הזעירים הגרמנים לעירנו, בשנות 1816—20 — בעקבות המשבר שעבר על תעשיית האריגים בארצם, עם הנהגת המיכון בתעשיית הטכסטיל. כבר בשנות השלושים של מאה זו פעלו במקום מספר בתי־חרושת יהודיים עצמאיים — ובשנת 1867 הגיע כבר מספרם לחמשה־עשר. ואילו גידולו המהיר של החלק היהודי בפעילות חרושתית זו, החל עם הופעת היהודים הרוסיים (ליטאים), אשר הוכיחו יכולת רבה ביעילות וכדאיות הייצור וכן בתנאי־השיווק.

טבלה 3*

אחוז הפועלים היהודים בשווי הייצור

העיר	מס. כולל של פועלים	אחוז שווי הייצור היהודי	פועלים יהודים	אחוז
לודז'	8000	17	1360	17
קאליש	2000	34	340	17
פביאניץ	1200	86	800	66⅔
זדונסקה־וולה	839	38	396	47.2

* טבלה זו הותקנה בעקבות מפקד שנערך על־ידי הממשלה הרוסית ונדפסה בספר:
"Neuste Wirtschafts-Geschichte von Juden in Polen"
מאת ס.ב. וינריב, ברלין 1934.

✶

אכן, קריית־עמלים מובהקת היתה זדונסקה־וולה היהודית — אשר מעטות כדוגמתה בפולין כולה.

די חברה „שערער"

ל. סטאַשעווסקי, בני־ברק

שרייבן וועגן דער חברה „ש ע ר ע ר" הייסט, אין דער ווירקלעכקייט, מאַכן אַ קווערשניט איבער דער געזעלשאַפט־לעכער טעטיקייט פון דער זדונסקעוואָליער יידישער באַפעל־קערונג.

און דאָס דערפאַר, ווייל די דאָזיקע חברה — און דאָס מיינט בעיקר אירע אָנפירנדיקע עסקנים, און נישט ווינציקער אירע אַקטיווע חברים — האָבן אין גייסט און פאַראַנטוואָרטלעכקייטס־באַוווסטזיין ווייט איבערגעשטיגן די ענגע אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַם פון זייער אייגנטלעכער אויפגאַבע: צו שטאַרקן דעם פראָפעסיאָנעלן פאַריין, וועלכן זיי האָבן געגרינדעט און אָנגעפירט, צו פאַרוואַנדלען אים אין אַ ווירקזאַמען פאַקטאָר, וואָס באַשיצט די אַרבעטער־אינטערעסן און רעכט פון זיינע חברים בכלל — און קעגן זייערע אַרבעטס־געבער בפרט.

די דאָזיקע עסקנים האָבן, חלילה, נישט־אונטערשאַצט און אַוודאי נישט פאַרנאַכלעסיקט זייער הויפט־אויפגאַבע, וועלכע זיי האָבן געזען ווי אַ לעבנס־מיסיע אין זייער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. און דער דאָזיקער מיסיע — צו דינען די אינטערעסן פון שווער־אַרבעטנדיקן מענטש אין זיין גערעכטן געראַנגל פאַר אַ בעסערן אַרבעטס־לוין, פאַר בעסערע און באַקוועמערע אַרבעטס־באַדינגונגען און סאָציאַלע רעכט — האָבן זיי געווידמעט זייער צענטראַלע אויפמערקזאַמקייט.

אָבער אין דער זעלבער צייט זענען די אַ עסקנים נישט געווען בכוח — גייסטיק און פסיכיש — צו באַגרענעצן זיך אינעם ענגן סדום־בעטל פון דער אַ, אַן־און־פאַר־זיך, אומ־געהויער־וויכטיקער טעטיקייט — אין דער בחינה פון „אני את נפשי הצלתי", ס'הייסט: מיר האָבן דאָס אונדזע־ריקע געטאָן און אַלעס אַנדערע אינטערעסירט אונדז נישט.

דער באַוווסטזיין פון „כל ישראל ערבים זה לזה", אַז יעדער ר' ישראל איז מיט זיינע מעשים, פּאָזיטיווע ווי נעגאַטיווע, פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן כלל ישראל — דער־דאָזיקער באַוווסטזיין איז געווען טיף פאַראַנקערט אין זייער נשמה, גייסט און האַרץ.

האָבן זיי טאַקע, נישט גרינגשעצנדיק אויף איין האָר די אינטערעסן פון דער חברה — ביז אויף זייערע מינדעסטע פּרטים — זיך אַריינגעוואָרפן מיט התלהבות און איבערגע־געבנקייט צו אַנדערע כלל־געביטן, צו סאָציאַלער און פילאַנטראָפּישער טעטיקייט — כדי צו העלפן און לייסטן — אומעטום, ווו זייער הילף און לייסטונג איז געווען געוווּנטשן און נוצלעך.

די „שערער" —
פיאָנער פון פראָפעסיאָנעלער אָרגאַניזירונג

דער חברה „ש ע ר ע ר", וואָס איז אַנטשטאַנען אין די אָנהויב־יאָרן פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, געהערט דער בכבוד'יקער, אומצווייפלהאַפטער פאַרדינסט צו זיין דער ערשטער פראָפעסיאָנעלער פאַרבאַנד אין אונדזער שטאָט — אין זדונסקעוואָליע.

אויפן הינטערגרונט פונעם פאַקט, אַז אונדזער שטאָט, פון ערשטן מאָמענט פון איר אַנטשטייאונג, איז באַטראַכט געוואָרן — און איז עס אויך געווען אין דער ווירקלעכ־קייט — ווי אַן אַרבעטס־ און אינדוסטרי־שטאָט, אונטער־שטרייכט נאָך בולטער דעם פיאָנערישן כאַראַקטער פון דאָזיקן פאַרדינסט, געגנוי ווי דעם סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן באַוווסטזיין פון די גרינדער־איניציאַטאָרן און זייער פיל־באַרקייט צו די ווייען און נויטן פון דעם סאָציאַל־אונטער־דריקטן אַרבעטס־מענטש.

אין יענער צייט, בעת דער רעאַקציאָנערער צאַריס־טישער רעזשים האָט אונטערדריקט — מיט אַלע מלוכהשע צוואַנגס־מיטלען — יעדן פרווו פון אויסבעסערן די לעבנס־באַדינגונגען פון פאַרשקלאַפטן אַרבעטס־מענטש, באַזונדערס דורך זיין סאָציאַל־פּאָליטישער אָרגאַניזירונג — האָט דער דאָזיקער שריט פון די גרינדער פון דער חברה „שערער", די ח"ח:

— מענדל ווייסמאַן, בעריש לעווקאָ־וויטש, נחום אלי, אברהם עזרא פעלד און אַנדערע, באַדייט נישט נאָר אַן אַקט פון סאָציאַל־פּאָליטישן באַוווסטזיין, ווי שוין אויבן אָנגעמערקט, נאָר וואָס ס'איז נישט ווייניקער וויכטיק — פון פערזענלעכן מוט, פון געוואַגטקייט קעגנאיבער עווענטועלע רדיפות מצד די מאַכט־אָרגאַנען — פאַרן ווייל פון חברים, מיטליידנדיקע יידישע אַרבעטס־מענטשן.

אַרבעטס־באַדינגונגען — בשפל המדרגה

אין דער אַ צייט, ווען די חברה „ש ע ר ע ר" האָט אונטערגענומען איר פראָפעסיאָנעלע טעטיקייט, זענען די אַרבעטס־באַדינגונגען, שוין אָפּגערעדט פון די עלעמענ־טאַרסטע סאָציאַלע רעכט, געווען זייער צוריקגעשטאַנען —

בשפל המדרגה. מ'האָט געאַרבעט 18—16 שעה אין טאָג — ביי די פּרימיטיווסטע באַדינגונגען.

דער אָנגעהויבענער קאַמף פונעם „שערער"־פאַריין, וואָס האָט געטריי, קאָנסעקווענט און מיט פולער מסירת־נפש געדינט די באַדערפעניש פון זיינע חברים — אגב, איז דער פאַריין, מיט דער צייט, שטאַרק געוואַקסן אין דער צאָל — האָט אין פאַרלויף פון זיין עקזיסטענץ אויך געצייטיקט זיינע פרוכטן. די אַרבעטס־שעהען זענען געוואָרן קלענער, דאַקעגן דער לוין — גרעסער. אויך די סאַניטאַרע און זיכערקייטס־באַדינגונגען האָבן זיך צו ביסלעך און פערמאַנענט פאַרבעסערט.

די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער טעטיקייט האָבן זיך אין שטאָט בולט אָנגעזען. ס'איז געווען אַן אַלגעמיין־באַקאַנטער, אומבאַשטריטענער פאַקט, אַז די „שערער" זענען געווען מאַטעריעל בעסער סיטואירט ווי אַ סך אַנדערע יידישע טעקסטיל־אַרבעטער.

כלל־ישראל־צוזאַמענטרעף

יעדן זונטיק נאָך מיטאָג האָט געפּלעגט פאַרקומען די וועכנטלעכע פאַרזאַמלונג פון פאַריין — אין אייגענעם לאָקאַל, אויף דער שעראַדזקע־גאַס.

די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען האָבן אויך געדינט ווי אַ געזעלשאַפטלעכער טרעף־פּונקט — אַחוץ פאַר דער באַהאַנדלונג פון פאַרמעלע, ריין־פּראָפעסיאָנעלע פראַגן, וואָס זענען אַרויסגעפלאָסן פון די אינערלעכע באַציאונגען צווישן די שערער־חברים גופא, אָדער צווישן די לעצטע און אויסערלעכע פאַקטאָרן.

חברים און פריינט האָבן דאָרט בחברותא אָנגענעם פאַרבראַכט — אַזוי אין פריוואַטע און אין פאַמיליען־אָנגעלעגנהייטן, ווי און נישט צו לעצט, אין אַלגעמיין־וועלטלעכע פּראָבלעמען, וואָס האָבן צו יענער צייט געשוועבט אין דער יידישער און נישט־יידישער וועלט.

איך מיין, אַז ס'וועט נישט זיין נישט אויפן אָרט, אָנצומערקן ביי דער געלעגנהייט אייניקע פון די פּראָבלעמען, וואָס האָבן דעמאָלט אַבסאָרבירט די מוחות פון אונדזערע חברים און די דעמאָלטיקע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט בכלל.

און אָט זענען אייניקע פון זיי:

— די רעאַקציע פון דער רעאַקציאָנער־צאַריסטישער, דעספּאָטישער מאַכט אויף די פאָדערונגען פון די רעוואָלוציאָנערע און בכלל פּראָגרעסיטענע קרייזן; די פּראָקלאַמירונג פון דער „דומע"; יידנטום און די צעשפּרייטקייט; פאַרפאָלגונגען און טרוימען וועגן דער „וועלט פון מאָרגן"; ציוניזם און ישוב ארץ־ישראל — און נאָך.

די פאַרזאַמלונגען, וואָס זענען געווען געווידמעט טעכניש־פּראָפעסיאָנעלע פראַגן, ווי:

— באַציאונגען מיט די פאַבריקאַנטן און בכלל אָנגעוויטיקטע פּראָבלעמען, סיי בעת די לעצטע זענען געלייזט געוואָרן אויף אַ צופרידנשטעלנדיקן אופן, סיי נישט — די אַ פאַרזאַמלונגען זענען תמיד געפירט געוואָרן אין אַן ערנסט־זאַכלעכן טאָן, אין וועלכן חברים האָבן געבראַכט צום אויסדרוק זייער שטעלונג — אַלץ אין אַ חברישער אַטמאָספער, מיט טיפער פאַרשטענדעניש פאַר די נויטן פון יחיד, ווי פונעם כלל.

און דאָ וויל איך אונטערשטרייכן, אַז איינע פון די וויכטיקסטע, סימפּאַטישסטע, אַממערסטן־געשעצטע כאַראַק־

ישׂשכר בולקה והרשל קוז'ניצקי ה.י.ד. —
שניים מתוך עסקני החברה.
צוויי עסקנים פון דער „חברה־שערער".

טער־שטריכן פון דער שערער־חברה, אַ דאַנק וועלכן זי האָט זיך דערוואָרבן אַזויפיל פריינט און כבוד — איז געווען איר קאָמפּראָמיסלאָזע אומפּאַרטייאישקייט.

דאָס איז ממש געווען אַ חברה פון און פאַר כלל־ישראל. אַרום איין טיש זענען געזעסן, אַקסל ביי אַקסל, חסידים מיט קאָמוניסטן, ציוניסטן מיט בונדיסטן, פריידענקער מיט עקסטרעם־רעליגיעזע — בעת אַלע ווי איינער זענען געווען פאַראייניקט אַרום איין דערהויבענעם ציל.

און דער ציל:

— הייבן דעם אַלגעמיינעם ניוואָ פון דעם אַרבעטס־ און לעבנס־סטאַנדאַרט, און ברענגען הילף איינער דעם אַנדערן — אומאָפּהענגיק דערפון, צו וועלכער ריכטונג דער אַנדערער האָט געהערט — און דאָס מיט האַרץ און נשמה.

אַקטיווע פאַריינס־חברים, וועלכע איך געדענק — און ליידער געדענק איך נישט אַלע — זענען געווען:

— מענדל פרענקל, משה לאַסקער, יצחק ראַזנזאַפט, יוסף בולקאַ, יהודה קרול, יידה קאַזאַק — און נאָך.

סאָציאַל־פילאַנטראָפּישע הילף

די פילבאַרקייט צו די ליידן און נויטן פונעם מיטמענטש האָט געהערט צו די פונדאַמענטאַלסטע קען־צייכנס פונעם שטעטלשן ייד.

די דאָזיקע אייגנשאַפט האָט זיך אַנטוויקלט און אויספאָרמירט אין פאַרלויף פון דורות — אויפן הינטערגרונט פון שווערע גלות־באַדינגונגען און אַ פיינטלעכער, נישט זעלטן אַ פאַרפאָלגנדיקער מאַכט, וואָס איז נישט גרייט געווען צו באַפרידיקן די מינימאַלסטע, צומאָל די וועזנטלעכסטע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

מיט דער אָ ירושהדיקער פילבאַרקייט זענען אונדזערע שערער־עסקנים געווען דורכגעדרונגען ביז די טיפסטע ווינקעלעך פון זייער וועזן. האָבן זיי זיך טאַקע אַריינגעוואָרפן אין דער דאָזיקער אַרבעט, פון לינדערן די נויט פון אַ חבר און יידישן מיטמענטש — מיט ברען און התלהבות!

און הילף וועמען צו דערטיילן — האָט לגמרי נישט געפעלט.

נויטבאַדערפטיקע זענען אין שטאָט, פּראָפּאָרציאָנעל, נישט געווען ווינציק. ממש, אויף שריט און טריט!

עס זענען געווען: אָפענע און באַהאַלטענע אָרעמעלייט; באַקאַנטע און אַזעלכע, וואָס נאָר געציילטע יחידים האָבן געוווסט פון זייער שטילן אונטערקרעכצן; געוויינטלעכע און בכבודיקע; אָרטיקע און פרעמדע; אַזעלכע, וואָס האָבן זיך דרינגנד גענייטיקט אין מעדיצינישער הילף, צו ראַטעווען אַ טייערן משפחה־מיטגליד — און פונוואַנען צו נעמען דערויף איז נישט געווען; אַנדערע, וואָס זענען געפאַלן פון די פיס צוליב אַ קראַנקן אין דער היים, צומאָל איבער טאָג אָדער וואָכן און נאָכמער — און מ'האָט געמוזט וועמען דערלעגירן צו באַדינען דעם חולה, כדי עטוואָס צו אָנטלאַסטן די שטוביקע פון אומדערטרעגלעכן פיזישן און פּסיכישן דרוק; און ווידער אַנדערע, וואָס האָבן באַדאַרפט, אומבאַדינגט, נישט אָפּצולייגן, אַ נייטיקע הלוואה, אָן פּראָצענט, כדי ווייטער פאָרצוזעצן די בידנע פּרנסה — בדוחק, אָבער בכבוד — און נישט מוזן אָנקומען צו לייטן — בקיצור:

— אַ גרויסע מאַסע פון נויטבאַדערפטיקע, פון פאַרשידענעם כאַראַקטער און מדרגה, האָט אויסגעקוקט אויף דער טראַדיציאָנעלער יידישער גוטהאַרציקייט און הילפסגרייטקייט — און די האָט נישט פאַרזוימט צו קומען!

דאָס האָבן אונדזערע שערער־טוער אויפגעשטעלט די נייטיקע, טראַדיציאָנעל־יידישע אינסטיטוציעס, ווי: לינת־הצדק, ביקור חולים, אָדער אָרגאַניזירט ספּעציעלע סעזאָן־זאַמל־אַקציעס, ווי קמחא דפסחא און אַנדערע — טוענדיק, אַזוי אַרום, וואָס זיי האָבן געקאָנט, צו מאָל ווייט־מער ווי זיי האָבן געקאָנט, דערטיילנדיק אַלערליי הילף — ווו און ווען זייער האַנט האָט נאָר דערגרייכט.

זאָלן אויף דעם אָרט דערמאָנט ווערן, צווישן פיל אַנדערע, די צוויי נאָבעלע, אָפּפערגרייטע, מענטשן־פריינטלעכע געשטאַלטן: הערצקע מאַשקאָוויטש און שלמה סטאַשעווסקי, ה.י.ד. — 2 פון אַ סך, פאַר וועמען צו טראָגן פילאַנטראָפּישע הילף פאַר נויטבאַדערפּטיקע איז ממש געווען אַן עבודת־הקודש.

יובילײ־פייערונגען פון דער חברה

ס'איז שווער צו פאַרגעסן די יובילײ־פייערונגען צום יאָרטאָג פון דער גרינדונג פון דער חברה.

די דאָזיקע פייערונגען, וואָס פלעגן, אגב, אויספאַלן ביים ענדע פון זומער, און זענען אַדורכגעפירט געוואָרן אין אייגענעם פאַריינס־לאָקאַל — זענען געווען אַ שם־דבר אין דער גאַנצער שטאָט. מאַסן מענטשן האָבן זיי בייגעוווינט און נאָכגעפאָלגט, מיטפרייענדיק זיך מיט די שערער, גלייך ס'וואָלט געווען זייער אייגענער יום־טוב —

— איינער פון די אומציילִיקע סימנים פון דער פאַרערונג, אָנערקענונג און סימפּאַטיע צו דער חברה מצד דער שטאָטישער באַפעלקערונג.

ווי־ווייט די שמחה פון די יובילײ־פייערונגען האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין די הערצער פון די מיטבאַטייליקטע, בלייבנדיק אין זכרון אויף לאַנגע יאָרן, קען אָמבעסטן דינען דער פאַקט, אַז שערער־חברים, וואָס האָבן

אין פאַרלויף פון דער צייט אויסגעוואַנדערט פון זדונסקע־וואָליע, פלעגן — אויך נאָך פיליאַריקער אָפּוועזנהייט — ספּעציעל צוריקקומען צו די דאָזיקע פייערונגען אין שטאָט, כדי צו געניסן, צוזאַמען מיט אַמאָליקע חברים און מיט־קעמפער, פון דער פריילעכער און אָנגענעמער איבער־לעבונג.

אגב, די פּאַקטישע שמחה פון די פייערונגען האָט זיך ערשט אָנגעהויבן נאָך דער אזכרה אויפן בית־עולם, פאַר די, אין דער צווישנצייט, פאַרשטאָרבענע שערער־חברים.

מ׳האָט אויך נאָכדערציילט, אַז בעת די יובילײ־פייערונגען אין די פריערדיקע יאָרן, פלעגן די חברים, ווי אַן אויסדרוק פון אינערלעכער פרייד, זיך פאַרשטעלן ווי פּורים — סטאָלפּערנדיק אויף שטאָלצן אין דער גאַס, ביי מוזיק־באַגלייטונג. אין דעם טאָג פלעגט אויך די ספּעציעלע שערער־פאָן פלאַטערן אין דרויסן, אין פראָנט פון פאַריינס־לאָקאַל.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך אויך דערמאָנען, אַז די שערער־פאָן פלעגט זיך אויך באַטייליקן אין די אַלגעמיין־מלוכהשע פייערונגען אין דער שטאָט.

שערער־פאַריינען פון אויסוואַנדערער

ס׳איז שוין פריער דערמאָנט געוואָרן די טיפע פאַרבינדונג פון אויסגעוואַנדערטע שערער־חברים צו דער חברה אין דער אַמאָליקער היים און אירע ימים־טובים. אָבער דאָס איז נישט אַלץ.

די גייסטיקע פאַרבינדונג מיט דער אורשפּרינגלעכער שערער־חברה איז געקומען צום אויסדרוק, נישט נאָר מיט

אפיית מצות על־ידי החברה.

חברה שערער באַקן מצות.

אָן איינמאָליקן זשעסט פון אַראָפּכאַפּן זיך אין דער אַמאָליקער היים צו וויכטיקע געשעענישן. די דאָזיקע פאַרבינדונג האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין פיל טיפער.

די שערער־חברים, צעזייט און צעשפּרייט אין פאַרשידענע מקומות, צווישן אַנדערע אויך אין לאָדזש, נישט־קאָנענדיק איבעררייסן דעם קאָנטאַקט מיט דער היימישער שערער־אַטמאָספער — אויך אין דער פרעמדער סביבה, מיט אירע פאָדערונגען און טאָג־טעגלעכע דאגות — האָבן זיי זיך אָרגאַניזירט אין אָרטיקע שערער־פאַריינען — אַ מין פיליעס פון דער היימאַטס־צענטראַלע — נישט געקוקט אויף דער באַגרענעצטער צאָל פון חברים און טעטיקייטס־געביטן.

שערער־פאַבריקאַנטן

דער ווייטער קומענדיקער פאַקט וועט אַן איבעריק מאָל בולט אילוסטרירן די צוגעבונדענע חברישקייט און מענטשן־ליבע — דאָס מאָל אויך, בעת די מאַטעריעלע אינטערעסן זענען זיך ברייט פונאַנדערגעגאַנגען, און צו מאָל אָנגענומען דיאַמעטראַל־קעגנזעצלעכע פאָרמען.

ס'איז געווען אַן אומפאַרמיידלעכע, זעלבסטפאַרשטענדלעכע פּראָצעדור, אַז חברים־שערער, וואָס זענען געוואָרן מיט דער צייט פאַבריקאַנטן, זענען אויטאָמאַטיש אויסגעשלאָסן געוואָרן פון פּראָפעסיאָנעלן פאַריין פון דער חברה. אויסגעשלאָסן פון פּראָפ. פאַריין — יאָ, אָבער פון דער חברה, ווי אַזעלכע — דאָס נישט!

אין דער חברה, וואָס האָט, ווי שוין אָנגעמערקט, אָנגעפירט מיט אַ ריי סאָציאַל־פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, זענען זיי געבליבן גלייכבאַרעכטיקטע חברים — באַטייליקנדיק זיך אין זיי מיט ראָט און טאָט.

בית־תפילה

צום סוף מוז נאָך באַמערקט ווערן, אַז דער שערער־לאָקאַל איז נישט נאָר געווען אַ געזעלשאַפטלעכער צענטער פאַר וואָכיקע, גשמיותדיקע ענינים — ווי וויכטיק און זעלבסטפאַרשטענדלעך זיי זענען נישט געווען פון שטאַנדפּונקט פון טאָג־טעגלעכן לעבנס־קיום, ווי פאַר אָנהאַלטן גערעגלטע און הויך־עטישע צווישנמענטשלעכע באַציאונגען — פאַרן כלל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט.

דער שערער־לאָקאַל האָט אויך געדינט ווי אַ מקום קדוש, ווי אַ גייסטיקער צענטער פאַר אַלע די, וואָס זענען זיך דאָרט צוזאַמענגעקומען. אַזוי אַרום איז דער שערער־לאָקאַל, בעיקר אין די שבתים און ימים־טובים, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־תפילה, ווו חברים און סתם מתפללים האָבן זיך מתייחד געווען בציבור מיט דער יידישער פאָלקס־טראַדיציע —

— זעענדיק זיך ווי אַן אומצערייסבאַרן גליד אין דער פיל־דורותדיקער לאַנגער קייט פון פאָלקס־קיום.

*

מיטן אומקום פון גאַנצן זדונסקעוואָליער יידנטום, דורך דער דייטש־נאַצישער חיה, איז אויך פאַרשניטן געוואָרן די לייסטונגס־פעאיקע, וואַכזאַמע שערער־חברה —

— צוזאַמען מיט דעם טייערן, טיף־הומאַנעם מענטשן־קאָלעקטיוו, וואָס זי האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט.

ה.י.ד.

יידן – א דאמינירנדיקער פאקטאר אין עקאנאמיש־אינדוסטריעלן אויפשטייג

אריה זילבערבערג, תל־אביב

מיין כוונה אין דער נעבן־ליגנדיקער אויפצייכענונג איז צו געבן, אויף וויפל מיין זכרון דינט מיר, אַן אויספירלעך־נאָמענטלעכע רשימה פון פאַבריקאַנטן, אַרבעטס־געבער, ווי בכלל אָנצומערקן אַלע די יידן — סוחרים, בעלי־מלאכות, פאַך־אַרבעטער, סיי אַלס יחידים, סיי אַלס קאָלעקטיוו — וואָס האָבן בייגעשטייערט צו דערווירטשאַפטלעכער טעטי־

קייט און אינדוסטריעלער אַנטוויקלונג פון אונדזער שטאָט — בעיקר אויפן געביט פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע.

✶

פּאַראַלעל צו דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון דער טעקסטיל־אינדוסטרי אין לאָדזש, וואָס האָט אַרומגע־נומען טויזנטער האַנט־ווערקשטאַטן און מעכאַנישע קראַפט־שטולן, האָט זיך אויך ביי אונדז אין זדונסקעוואָליע געמומען אַנצייכענען אַן ענלעכער פּראָצעס — כאָטש אין אַ פיל־קלענערן אומפאַנג.

און הגם אונדזער שטאָט האָט געהאַט אויסצושטיין אַ שטאַרקן דרוק און קאָנקורענץ מצד דעם העכסט־אַנטוויקלטן, אינדוסטריאַליזירטן לאָדזש, האָט זדונסקע־וואָליע, נישט נאָר באַוויזן אויפצוהאַלטן איר עקזיסטענץ, נאָר זי איז אויך, מיט הפסקות, כסדר געגאַנגען באַרג־אַרויף, פאַרנעמענדיק צום סוף אַ וויכטיקע פּאָזיציע אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי אין דער פוילן־מדינה.

אָט־איז אַ רשימה פון דער פאַרצווייגטער פאַבריקס־טעטיקייט אין אונדזער שטאָט, וואָס האָט געגעבן זדונסקע־וואָליע איר שטעלונג, ווי ס׳איז פריער דערמאָנט:

א. די זדונסקעוואָליער אונטערנעמער פלעגן אַרויסגעבן אַרבעט פאַר טויזנטער האַנט־וועב־שטולן, וואָס האָבן זיך געפונען אין די אַרומיקע דערפער.

ב. ס׳האָבן עקזיסטירט אַ ריי מעכאַנישע קראַפט־פאַבריקן מיט אַן ערנסטער פּראָדוקציע און פאַרקויפס־שטעלן אין לאָדזש;

ג. אין שטאָט האָבן זיך געפונען אַ ריי קראַפט־לוין־פאַבריקן, וועמעס אַרבעטס־פלעצער ס׳זענען פאַרדונגען געוואָרן, סיי מיט קראַפט, סיי מיט האַנט־ווערק־שטאַטן;

ד. ס׳זענען געווען פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט זייער פּראָדוציר־טעטיקייט אין געדונגענע מעכאַנישע ווערקשטאַטן, באַשעפטיקנדיק אויך האַנט־לוין־ווערק־שטאַטן — מיט פאַרקויפס־שטעלן אין לאָדזש;

ה. אַחוץ די זענען אויך געווען טעטיק לוין־פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן נאָר באַזיצט אַ שעררמע, מיט האַנט־געהילפס־מאַשינען, וואָס האָבן זיך געשטיצט אויף זייערע פאַך־קענטענישן אין דער וועבעריי־מאַניפּו־לאַציע. די האָט מען גערופן ליפעראַנטן. זיי פלעגן אָננעמען אַרבעט פאַר לאָדזשער, ווי פאַר זדונסקע־וואָליער פאַבריקאַנטן.

איינברוך פון דער מעכאַנישער וועבעריי

די ערשטע מעכאַנישע וועבעריי, פאַרבעריי מיט אַפּריטור, פאַר אייגענע אויסאַרבעטונגען און פאַרקויפס־שטעלע אין לאָדזש, האָט אויסגעבויט אַ דייטש, ק א ר ל ש ט ר א ו ס, אין יאָר 1865.

שפּעטער האָבן די פאַבריק איבערגענומען די יורשים א ר ל ע ט, וואָס האָבן אויך אויסגעפירט באַשטעלונגען פאַר יידישע פאַבריקאַנטן.

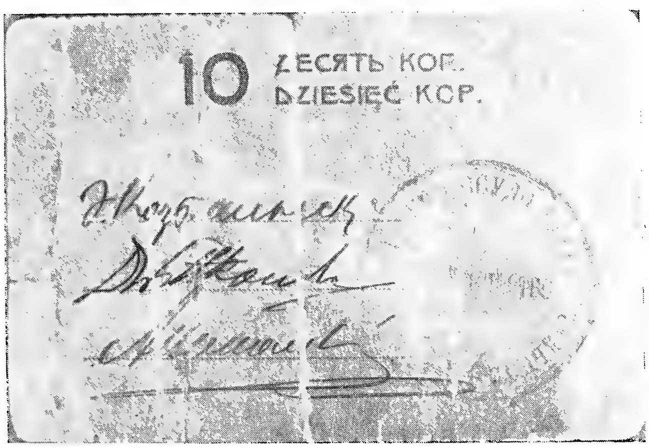
אין יאָר 1893 האָט אַן אַנדערער דייטש, ק א ר ל ק ו ס ק ע, אויפגעבויט אַ לוין־פאַבריק וואָס האָט אויך געאַרבעט פאַר יידישע ליפעראַנטן און פאַבריקאַנטן.

משה אהרן ווינער

אין זעלבן יאָר, אין 1893, איז אויך אַנטשטאַנען די ערשטע יידישע מעכאַנישע פאַבריקס־געביידע מיט אייגענע שפּי־נערייען, וועבערייען א.ד.גל., דורך מ ש ה א ה ר ן ו ו י נ ע ר, אַ ייד אַ חסיד און בכלל אַן אָנגעזעענער בעל־הבית און עסקן אין דער שטאָט.

אין דער דאָזיקער פאַבריק זענען אויסגעפּאַרטיקט געוואָרן בעסערע שטאָפן, ווי קאַמגאַרן און אַנדערע, וועמעס גוטע קוואַליטעט ס׳האָט זיך דערוואָרבן אַ שם אין רוסלאַנד, ווי אין פוילן.

די פאַבריק פון ו ו י נ ע ר איז געווען די גרעסטע

שטרות כסף מקומיים במלחמת העולם הראשונה.

אָרטיקע געלט־באַנעס בעתן ערשטן וועלט־קריג.

יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונג, וואָס האָט באַשעפ־טיקט בערך 400 אַרבעטער — צווישן זיי 30 יידישע מיידלעך. אויך דער וועב־מייסטער, וואָס איז גלייכצייטיק געווען דער פאַבריקס־לייטער, איז געווען אַ ייד, מיטן נאָמען משה גראָס.

אין יאָר 1908 איז די פאַבריק איבערגעגאַנגען צו ראָזן־ווישליצקי, וואָס האָבן אַלס פּאַכמאַן צוגע־נומען אַ דריטן שותף, געצאָוו. זיי האָבן פּראָדוצירט ביליקע סחורות, ווי וויגוניע און בוימוואָל. די פאַבריק, ביי די נייע אייגנטימער, האָט באַשעפטיקט הונדערטער יידישע אַרבעטער.

יאָרן פון פּראָספּעריטי

אין אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט האָט זיך די אָרטיקע טעקסטיל־אינדוסטרי אַזוי פונאַנדערגעשפּרייט, אַז דער גרויסער רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט געפונען זיין עקזיסטענץ אין די פאַרשידנאַרטיקע פּראָפעסיעס און באַשעפטיקונגען, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער־דאָזיקער אינדוסטרי און אירע אָפּצווייגונגען.

די פּראָספּעריטי־יאָרן האָבן אָנגעהאַלטן ביז דעם 31.7.1914 — דער טאָג, ווען ס'איז אויסגעבראָכן דער ערשטער וועלט־קריג. פון דעם מאָמענט אָן איז אַלץ מיטאַמאָל אָפּגעשטעלט געוואָרן. אַלץ — רוי־שטאָפן ווי פאַרטיקע סחורות זענען געוואָרן רעקווירירט דורך די דייטשן, פאַר די, אַזוי־גערופענע „קריגס־צוועקן". דאָס האָט געהאַט קאַטאַסטראָפאַלע פאָלגן אויפן מאַטעריעלן מצב פון דער באַפעלקערונג, וואָס איז געוואָרן אַזוי פאַראָרעמט, אַז אַ גרויסער טייל איז געוואָרן געצוווּנגען אָנצוקומען צו דער שטיצע פון דער שטאָטישער קאַסע. די לעצטע האָט, אַגב, דערטיילט הילף יעדן נויטבאַדערפטיקן — נישט אונטער־שיידנדיק צווישן יידן און נישט־יידן.

גראַבסקי־פעריאָד

בעת די עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד האָט זיך, מיט דער ענדע פון קריג אין 1918 און מיטן אַנטשטיין פון פּוילן, געגומען פאַרבעסערן, האָט זיך אויך ביי אונדז, אין זדונסקע־וואָליע, די פאַבריקס־טעטיקייט באַנייט און פונדאָסניי פונאַנדערגעבליט. און ס'איז דערגאַנגען דערצו, אַז די פאַב־ריקס־אונטערנעמונגען האָבן נישט־נאָר אויפגענומען אַלע אָרטיקע אַרבעטס־כוחות, נאָר ס'איז אויך אַנטשטאַנען דער באַדאַרף אַראָפּצוברענגען אַרבעטס־הענט מחוץ דער שטאָט.

די פּראָספּעריטי־צייט האָט באַקומען אַן ערנסטן קלאַפּ אין די יאָרן 25־1923. אין די־אָ יאָרן איז די ווירטשאַפט אין דער אויפגעוואַכטער מדינה געטראָפן געוואָרן פון אַ שווערן קריזיס, באַגלייט פון אַ פּאַרלאַנגזאַמטן פּראָדוציר־טעמפּאָ און מאַסן־באַנקראָטן פון אינדוסטריעלע אונטער־נעמונגען און בעיקר פון סוחרים־שטאַנד, וואָס זענען נישט געווען בכוח אויסצוהאַלטן דעם שטייערן־דרוק פון דער באַקאַנטער „גראַבסקי־עגלה־תקופה". איינע פון די פאָלגן פון דעם־אָ קריזיס איז, אַגב, געווען אַ שטראָם פון יידן קיין ארץ־ישראל, וואָס איז אין דער ציוניסטישער קאָלאָניזאַציע־געשיכטע באַקאַנט אונטערן נאָמען: „גראַבסקי־עליה".

ערשט פון יאָר 1926 אָן, בעת די רעגירונג האָט איינ־געזען די שווערע נאָכווייען פון דער פינאַנס־פּאָליטיק פון דעם גראַבסקי־סיסטעם און האָט אַראָפּגעבראַכט אַ פינאַנסן־ספּעציאַליסט פון אַמעריקע, דייוויס, צו סטאַביליזירן די פינאַנסן און שטייערן — ערשט דעמאָלט איז איינגעטראָטן אַן ענדערונג אויך אין ווירטשאַפטלעכן לעבן פון אונדזער שטאָט, וואָס האָט זיך פון דאָס ניי גענומען רעסטאַורירן.

און געגוי ווי נאָכן וועלט־קריג, מיט דער ענדערונג פון פּאָליטישן סטאַטוס פון דער מדינה און דער אַנטשטיי־אונג פון גינסטיקע באַדינגונגען פאַר דער עקאָנאָמישער טעטיקייט און אַנטוויקלונג פונעם לאַנד, איז געקומען צו אַ ווירטשאַפטלעכן אויפבלי אין אונדזער שטאָט, אַזוי איז אויך דאָס מאָל, מיטן נאָכגעלאָזטן דרוק פון דער פּוילישער שטייערן־מאַכט אויף דעם עקאָנאָמיש־אונטערנעמערישן טייל פון דער באַפעלקערונג, געקומען צום אויסדרוק די איניציאַטיוו, פלייס און פעאיקייטן פון יידישן ווירטשאַפט־לעכן זשעני בכלל — צווישן אַנדערע אויך פון זדונסקע־וואָליער יידן.

יידישע פאַבריקאַנטן — אייגנטימער פון מעכאַנישע פאַבריקן

1. ראָזן, ווישליצקי און געצאָוו (פריער געהערט צו משה אהרן ווינער) — אייגנטימער פון אַ מעכאַנישער פאַבריק מיט אייגענע אויסאַרבע־טונגען און פאַרקויפס־שטעלן אין לאָדזש.

2. מ. י. פּיקעלני — אַקציע־געזעלשאַפט. אַ גרעסערע פאַבריק פאַר בעסערע דאַמען־שטאָפן און אַנדערע סחורות. באַשעפטיקט מערערע יידישע אַרבעטער.

3. ברידער פינטשעווסקי (פריער געהערט צו משה מענדל וואַרשאַוויאַק) —

פראָדוקציע פון בעסערע סאָרטן וואָל און בוימוואָל מיט פאַרקויפס־שטעלע אין לאָדזש.

4. **שמעון שפּיראָ** (פריער: **עקיבא ראַוווסקי**) — וויגוניע־שפּינעריי און אייגנטימער פון זאַלן צו פאַרדינגען.

5. **פירמע רייכנבוים** — אייגענע אויסאַרבעטונגען מיט פאַרקויפס־שטעלע אין וואַרשע.

6. **שפּיץ, טויבנבלאַט און שטייער** (פריער: **בעריש פרענקל**) — גרעסערע פאַבריק מיט פאַרקויפס־שטעלע אין לאָדזש.

7. **נתן גאָלדבערג** — גרעסערע מעכאַנישע פאַבריק מיט פאַרקויפס־שטעלע אין לאָדזש.

8. **שמואל לאַנדוי** (פריער: **דוד גינזבערג**) — אייגענע פראָדוקציע פון וואָל און האַלב־וואָל־פאַבריקאַטן, מיט פאַרקויפס־שטעלע אין לאָדזש. באַשעפטיקט אַלס פאַבריקס־פאַרוואַלטער זיין שוואָגער — **הלל מענדל נייפעלד**.

9. ברידער **פּזשיגאָדאַ**, פון לאָדזש — אייגנטימער פון מעכאַנישע וועב־שטולן. אייגענע פראָדוקציע. אַ גרעסערע צאָל שטולן זענען אויך געווען באַשעפטיקט פאַר דער פירמע **פּאָזנער** אין וואַרשע.

10. ברידער **שמושקעוויטש** און **גאָלדקינד** — אייגענע פאַבריקס־אויסאַרבעטונגען אויף דער קאָש־ציושקער אַליי און באַזיצער פון נאָך אַן אייגענער פאַבריק און פאַרקויפס־שטעלן אין לאָדזש.

11. **מרדכי מענדל יעראָזאָלימסקי** — אייגענע פראָדוקציע, אויספירנדיק גלייכצייטיק באַשטעלונגען אויך פאַר לאָדזשער פירמעס.

12. **משה קורץ**, פון לאָדזש — מעכאַנישע וועב־שטולן מיט פאַבריקס־געביידעס. פראָדוצירט אייגענע פאַבריקאַטן פון פאַרשידענע שטאָפן. פאַרטרעטער אין זדונסקעוואָליע: **פּנחס אהרן פרידע**.

13. **בעריש שפּיראָ** — באַזיצער פון מעכאַנישע פאַבריקס־געביידעס. שפּעטער פאַרדונגען מערערע פאַבריקס־לאָקאַלן.

14. **לוי און האָכנבערג** — אייגענע פראָדוקציע פון די בעסטע קאַמגאַרן־שטאָפן, מיט פאַרקויפס־שטעלן אין לאָדזש. געדונגענער פאַבריקס־לאָקאַל.

15. **יששכר בעריש פּיק** — ליפעראַנט. לוין־פראָדוקציע פאַר לאָדזשער פאַבריקאַנטן.

16. פירמע **שוויף** — ליפעראַנט. לוין־פראָדוקציע פאַר לאָדזשער פאַבריקאַנטן.

17. **איטעלזאָן** — מעכאַנישע פאַבריק. באַשעפטיקט **האַראָוויץ** און **סמיעכאָוו** אַלס ליפעראַנטן פאַר לאָדזשער אונטערנעמער.

18. **אונגער, קראַקאָווסקי און מאַגאַרקע־וויטש** — מעכאַנישע פאַבריק. באַשעפטיקט לאָדזשער פאַבריקאַנטן **קאַפּלאַן** און **גראָס**. וואָל און בוימוואָל־פאַבריקאַטן מיט פאַרקויפס־שטעלע אין לאָדזש.

19. **מרדכי באָומאַץ** — פאַבריקס־געביידע אָן קראַפט. באַשעפטיקט לאָדזשער אונטערנעמער מיט האַנט־זשיגאַט־שטולן פאַר גאַבע־לין־אויסאַרבעטונגען.

שמואל משולם רובינשטיין ה.י.ד.

יידישע פאַבריקאַנטן פון אייגענע אויסאַרבעטונגען מיט פאַרקויפס־שטעלן אין לאָדזש — אָן אייגענע ווערקשטאַטן:

1. אַפּאַטאָווסקי משה — קרוטשע גאַס.
2. אַפּאַטאָווסקי יודל, בשותפות מיט ראָזנ־פעלד, לאָדזש — זלאָטניצקע גאַס.
3. אַפּאַטאָווסקי יחיאל מאיר — קרוטשע גאַס.
4. בענעדיקט בעריש — שעראַדזער גאַס.
5. הענעך גראָס און פעלד — געדונגענע פאַבריק ביי שמעון שפּיראָ.
6. משה טוביה גראַביע — פּראָדוצירט פאַר באַן־אָנגעשטעלטע (פּ.ק.פּ.).
7. וואָלף טאוב — קרוטשע גאַס.
8. אברהם טאוב — קרוטשע גאַס.
9. משה טאוב — זלאָטניצקע גאַס.
10. האָראָוויץ — אויף דער אַליי.
11. אברהם שמואל מאַדאָוויטש.
12. עדליץ — אויף דער אַליי.
13. ערשטער און קעמפּינסקי — קרוטשע גאַס.
14. אורי פּאַשטשיק — שאָדיקער גאַס.
15. שמואל פּאַשטשיק — שעראַדזער גאַס.
16. צדוק סטריקאָווסקי — אויף דער אַליי.
17. מרדכי קנאָפּף — שעראַדזער גאַס.
18. פּסח קזשעפּיצקי און זון — אויף דער אַליי.
19. דוד רעגנסבערג — שעראַדזער גאַס.
20. דוד ראָזנבוים — שאָדיקער גאַס.
21. הערשל שייניאַק — שעראַדזער גאַס.
22. הערשקע גיסיס, פון קאַליש — פּראָדוצירט פּיקענע דעקן.

6. דוד באָומאַץ — קרוטשע גאַס.
7. חנה צאַמבער — שאָדיקער גאַס.
8. יודל קאַמינער — שעראַדזער גאַס.
9. יששכר בולקע —
10. הערשל קאָזשעניצקי — אייגענע פּראָדוקציע.
11. איטשע מאיר גאָלדהאַמער.
12. הענעך גאָלדהאַמער.
13. שמחה קראַנמאַן — לאַסקער גאַס.
14. שמחה קראַנמאַן — קרוטשע גאַס.
15. בערל וואָלפיש — לייטער פון ביקור־חולים־קאַסע.
16. לייביש ראַווסקי (דער קליינער) — קרוטשע 3.
17. לייביש ראַווסקי (דער גרויסער) — שעראַדזער גאַס. אומגעקומען בעתן טרייבן די יידן אין דער שעראַדזער טורמע.
18. משה גרילאַק. פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון גמ״ח־באַנק.
19. חיים בערקאָוויטש — לאַסקער גאַס.
20. הענעך קלינגבייל — זלאָטניצקע גאַס.
21. יצחק נוסבוים.
22. מאיר פרידע.
23. א. א. פּיאָטרקאָווסקי — שעראַדזער גאַס.
24. מ. דאַבזשינסקי. פּרעזעס פון גמילות־חסדים־באַנק.
25. גדליה סטאַרזשינסקי און יעקב יוסף אַבראַמאָוויטש.
26. יודל גראָס — קרוטשע גאַס.
27. איטשע ראָווסקי — שעראַדזער גאַס.
28. אריה יעראָזאָלימסקי און זין.
29. מלך הערשבערג — געאַרבעט פאַר נתן גאָלדבערג.

ליפעראַנטן, פאַבריקס־אייגנטימער — אָן אייגענע ווערקשטאַטן

1. גיגי לובאָשיץ — פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין אינדוסטריעלער־פאַר־באַנד. יידישער פאַרטרעטער אין דער שאַצונגס־קאָמיסיע פאַר שטייערן־ענינים.
2. שמואל משולם רובינשטיין — פּרעזעס פון אינדוסטרי׳עלער־פאַרבאַנד. לאָווניק און פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין קראַנקן־קאַסע.
3. בעריש פרענקל — שעראַדזער גאַס.
4. איטשע פרענקל — געוועזענער קהילה־פּרעזעס.
5. ברוך זילבערבערג — קרוטשע גאַס.

לאָדזשער פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן באַשעפטיקט קראַפט־ און האַנט־שטולן אין זדונסקעוואָליע:

1. י. ק. פּאָזנאַנסקי — אָגראָדאָווע גאַס.
2. מאַקס זילבערשטיין — פּיעטריקאָווער גאַס.
3. פיגרין און זאַקהיים — פּיעטריקאָווער גאַס.
4. יעקב בראַנער — פּיעטריקאָווער גאַס.
5. מאיר זילבערשאַץ — פּיעטריקאָווער גאַס 90.
6. מענדל וואַסערמאַן — פּיעטריקאָווער גאַס 56.
7. ברידער מירסקי — פּיעטריקאָווער גאַס 61.
8. יעקב שעראַקאָווסקי — פּיעטריקאָווער גאַס 66.
9. לוי און האַכנבערג — פּיעטריקאָווער גאַס 79.

10. ראָזן און בלוגרין — פּיעטריקאָווער גאַס 42.
11. מיכאל פּיגרין — פּיעטריקאָווער גאַס 58.
12. קאַפּלאַן און גראָס — פּיעטריקאָווער גאַס 60.
13. שמושקעוויטש און גאָלדביין — פּיעטרי־קאָווער גאַס 80.
14. אליעזר זילבערשאַץ — פּיעטריקאָווער גאַס.
15. יחזקאל וויינבערג — צעגעלניאַנאַ גאַס 33.
16. אברהם אייזנער — נאַרוטאָוויטשאַ גאַס 24.
17. הערשל מאַוראַנץ (שוואָגער פון אשר כהן) — נאַרוטאָוויטשאַ גאַס 22.

און אַ ריי אַנדערע, וואָס זענען ליידער אַרויס פון זכרון.

אייגנטימער פון פאַרברייען:

ברידער ראָזנזאַפט.
משה ראָזנזאַפט.
דוד בליבוים.

אויך די איינציקע דייטשע פאַרבערײַ פון טאָבלער, אַ שווייצער בירגער, האָט אַ געוויסע צייט באַשעפטיקט אַ ייד — בינם יעלין. די דאָזיקע פאַרבערײַ איז אויך אַ לענגערע צייט געווען איינגעשטעלט אויף לוין און באַשעפטיקט אַלס אָנגעשטעלטן נחום אליהו זילבערבערג, וואָס האָט פאַרשאַפן די אַרבעט און גלייכצייטיק געפירט די חשבונות.

נחום אליהו איז געווען צווישן דעם מנין יידישע קרבנות, וואָס די דייטשן האָבן אויפגעהאָנגען קריגס־צייט און לויט דער אַלגעמיינער מיינונג איז טאָבלערס האַנט געווען אין דעם פאַרמישט.

ווו יידן האָבן באַזונדערס בייגעשטייערט

ווי ס׳איז צו זען פון די ביז איצטיקע פאַרצייכענונגען, האָט די אינדוסטריעלע טעטיקייט פון זדונסקעוואָליע אַרומגענומען אַ ברייטע נעץ פון קראַפט־ און האַנט־וועבשטולן. ס׳מוז אָבער באַמערקט ווערן, אַז אין דער קראַפטשטול־פּראָדוקציע איז דער יידישער אָנטייל געווען אַ מינימאַלער, דאַקעגן אין די האַנט־וועבשטולן, ווי אין אַלערליי איינשטעלונגען און פאָרבאַרייטונגס־אַרבעטן, האָט דער יידישער עלעמענט אַבסאָלוט דאָמינירט, און לרוב אויך דערגרייכט גאַנצע 100% אין די פאַרשידענע אָפּצווייגונגען פון דער טעקסטיל־בראַנזשע.

אין די פּראָפעסיעס, ווי שערער, קראַפט אָדער האַנט, בלעטער־בינדער, קאַרטן־שלעגער, רייגער, שליכטער, פאַרבער, טרייבערינס, שפּולערינס, שלאָכערינס, צוויס־טערינס, נופּערינס, וועבמייסטער, מוסטערן־איינשטעלער און אָנגעשטעלטע —

אין אַלע די באַשעפטיקונגען האָט, ווי דערמאָנט, דאָמינירט דער יידישער עלעמענט, און אויך די קריסטלעכע פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן געאַרבעט אויף לוין, זענען געווען געצוווּנגען אָנצונעמען יידן צו שאַפן די אַרבעט, אָדער צום אָפּרעכענען זיך מיט די קונים, און אַזוי ווייטער.

אויסשליסלעך אין יידישע הענט איז אויך געווען די עקספּעדיציע־טעטיקייט, דאָס הייסט, אָפּפירן די אויס־געפאַרטיקטע סחורות נאָך לאָדזש, 2 מאָל וועכנטלעך, און צוריקברענגען רוישטאָף פאַר די פאַבריקן.

ענלעך איז געווען דער מצב ביי די צושטעלער פון באַשטאַנד־טיילן פאַר די קראַפט־ און האַנטוועב־מאַשינען.

דאָס זעלבע איז צו זאָגן וועגן גאַרן־הענדלער, מאַך־הענדלער, אָפּפאַל־ און קיסטן־הענדלער און דאָס גלייכן.

פון אַן אויסצוג פון די לאָדזשער וויסנשאַפטלעכע שריפטן, דערשינען אין יאָר 1934:

1. אין יאָר 1855 האָט דער גרויס־אינדוסטריעלער ישראל קלמן פּאָזנאַנסקי פון לאָדזש פּראָדוצירט בוימוואָל־אַרטיקלען אין זדונסקעוואָליע און באַשעפטיקט האַנטוועבער מיט געהילפס־מאַשינען אויף לוין.
2. אין יאָר 1885 האָט מאַקס זילבערשטיין פון לאָדזש פּראָדוצירט לויט אויסלענדישע מוסטערן טעקסטיל־פאַבריקאַטן, באַשעפטיקנדיק מאַסן האַנט־וועבער פון זדונסקעוואָליע.
3. פירמע פּיגרין און זאַקהיים, לאָדזש, האָט באַשעפטיקט 300 האַנטוועבער — לרוב פון זדונסקע־וואָליע.
4. יעקב ברענער, לאָדזש, האָט באַשעפטיקט אויף לוין מערערע האַנטוועבער אין זדונסקעוואָליע.
5. אויך יששכר שעפּס, וואָס האָט אין יאָר 1900 אויפגעבויט אויף דער אַליי אַ פאַבריקס־געביידע מיט מעכאַנישע וועב־שטולן און געהילפס־מאַשינען, האָט אין דער צייט באַשעפטיקט מערערע האַנטוועבער אויפן אָרט.

★

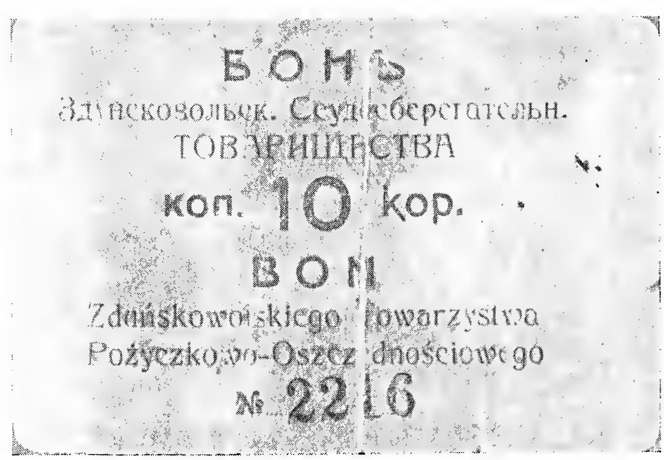
דער פאַקט, וואָס לאָדזשער אינדוסטריעלער האָבן באַשעפטיקט אַרבעטס־כוחות פון אונדזער שטאָט, ווי פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין דער סביבה, האָט אין

יענע יאָרן אַרויסגערופן אומצופרידנהייט מצד די אַרטיקע לאָדזשער אַרבעטער אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי. אַזוי איז באַקאַנט, אַז אין יאָר 1864 האָבן די לאָדזשער האַנט־וועבער זיך באַקלאָגט פאַר דער מאַכט, אַז די לאָדזשער פאַבריקאַנטן גיבן אַרויס אַרבעט אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך צו אַזעלכע, וואָס זענען קיינמאָל קיין וועבער נישט געווען און וואָס אַרבעטן פאַר אַ דריטל פּרייז אין פאַרגלייך מיטן אנגענומענעם טאַריף אין דער לאָדזשער אינדוסטרי.

אַ ביסל שפּעטער, אין יאָר 1884, האָבן אויך די יידישע לוין־וועבער פון לאָדזש זיך באַקלאָגט פאַרן גובערנאַטאָר אין פּיעטריקאָוו אויף דער אַרבעטס־קאָנקורענץ מצד די אַרומיקע שטעטלעך. די דאָזיקע אינטערווענצן האָבן אָבער נישט באַוויזן אָפּצוהאַלטן די ווייטערדיקע באַשעפטיקונג פון אויסערלעכע אַרבעטס־קרעפטן פאַר דער לאָדזשער אינדוסטרי.

די סיבה, פאַר וואָס די אַרומיקע אומגעבונג איז געוואָרן אַ מקור פון אַרבעטס־כוחות פאַר דער לאָדזשער גרויס־אינדוסטרי, ליגט נישט נאָר אין פאַקט, וואָס די ערשטע האָבן געאַרבעט פאַר באַדייטנדיק ביליקערע פּרייזן. אגב, איז דער פּרייזן־אונטערשיד אין אַרבעטס־לוין געווען גרויס נאָר ביז דעם יאָר 1900 בערך. שפּעטער, בעת די אַרטיקע אַרבעטערשאַפט האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מער אָרגאַניזירט און אויסגעקעמפט אַ בעסערן אַרבעטס־לוין, האָט זיך דער פּרייזן־אונטערשיד אויך שטאַרק איינגעשרומפּט — באַזונדערס, נעמענדיק אין אַכט די עקספּעדיציע־קאָסטן פון לאָדזש אין שטעטל און צוריק.

אין דער ווירקלעכקייט האָבן עקזיסטירט נאָך אַנדערע

שטרות כסף מקומיים במלחמת העולם הראשונה.
אַרטיקע געלט־באָנעס בעתן ערשטן וועלט־קריג.

וואָגיקע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אַז די לאָדזשער אינדוסטריעלער, בעיקר די קליינע פאַבריקאַנטלעך, זאָלן זיך פאַרבינדן מיט דער נאָענטער סביבה. ערשטנס, זענען די פּראָדוציר־הוצאות אין קליינעם אָרט געווען פיל קלענערע. צווייטנס — און דאָס איז געווען פון אומגעהויערער וויכטיקייט — איז די שטייערן־לאַסט אין קליינעם אָרט געווען אומפאַרגלייכלעך לייכטער. דאָרט האָט מען געקאָנט אויסקויפן אַ פּאַטענט פון אַ נידעריקערער קאַטעגאָריע; דאָרט איז מען אויך געווען באַרעכטיקט צו פירן אַ הורט־געשעפט, אָן דער פאַרפליכטונג צו פירן האַנדלס־ביכער.

אַלע די פאַרלייכטערונגען האָבן געשאַפן אַ גינסטיקן און רענטאַבעלן באָדן פאַר די אונטערנעמערישע סוחרים און פאַבריקאַנטן, זיך צו פאַרבינדן מיט די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, ווי: זדונסקעוואָליע, זעלעוו, בעלכאַטאָוו, טורעק און אַנדערע — נישט־געקוקט אויף דעם קאַמף, וואָס איז קעגן זיי געפירט געוואָרן מצד דער אַרטיקער לאָדזשער אַרבעטערשאַפט.

ווירטשאַפטלעכע צווייגן —
מחוץ דעם טעקסטיל־סעקטאָר

אין די פאַריקע שורות האָבן מיר אונדזער אויפמערקזאַמקייט געשענקט אויסשליסלעך דעם טעקסטיל־סעקטאָר, אין אַלע זיינע אָפּצווייגונגען. מיט דעם וויל איך אָבער נישט באַהויפּטן — און דאָס וואָלט געווען אין סתירה צו דער ווירקלעכקייט — אַז דער לעצטער איז געווען דער איינציקער פּרנסה־קוואַל, אין וועלכן ס׳האָבן זיך אַנטפּלעקט דער פלייס, ענערגיע און אונטערנעמונגס־דערפינדערישקייט פון עקאָנאָמיש־טעטיקן און טיכטיקן יידישן ישוב אין זדונסקעוואָליע.

אין דער ווירקלעכקייט איז די יידישע ווירטשאַפטלעכע רירעוודיקייט געקומען צום אויסדרוק אויך אויף פיל אַנדערע פּרנסה־געביטן אין דער שטאָט, אָבער די האָבן קיינמאָל נישט דערגרייכט דעם אומפאַנג און מדרגה, וועלכן ס׳האָבן זיך דערוואָרבן — און מיט פולער רעכט — דער טעקסטיל־סעקטאָר — דער־אַ ריזיקער פּרנסה־בוים, פון וועמעס צווייגן ס׳האָט אַ גאַנצער גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, אויף אַזאַ אָדער אַנדערן אופן, אין אַ גרעסערער אָדער קלענערער מאָס, געצויגן זיין חיונה.

גלייכצייטיק בין איך שולדיק אַ תשובה דעם אויפמערקזאַמען לייענער פון דער דאָזיקער איבערזיכט, וואָס האָט זיך, אָן ספק, אָנגעשטויסן אויפן פאַרדריסלעכן פאַקט, אַז נישט געקוקט דערויף, וואָס די טעקסטיל־אינדוסטרי ביי אונדז אין שטאָט איז, אין אַ גרויסער מאָס, געלעגן אין

יידישע הענט, האָבן די יידישע פאַבריקאַנטן באַשעפטיקט אַ פאַרהעלטנישמעסיק קליינע צאָל יידן אין זייערע אונטערנעמונגען — ווייט ווייט פון זייערע פּאָטענציעלע מעגלעכקייטן.

און אויב ס׳האָט זיך שוין געפונען אין זדונסקעוואָליע איינער — ר׳ בעריש פרענקל, אַ ייד אַ חסיד, וועמען דער דאָזיקער מצב האָט נישט געלאָזן רוען, וואָס האָט, צוזאַמען מיט אַנדערע, אויפגעשטעלט אַ מעכאַניש פאַבריקל מיט 40 קראַפט־שטולן, מיט דער אויסדריקלעכער כוונה צו באַשעפטיקן נאָר אחינו בני־ישראל, וואָס זאָלן אַחוץ אין אָפיציעלן רו־טאָג, זונטיק, אויך נישט אַרבעטן אום שבת — האָט דער דאָזיקער פּרווו לאַנג נישט אויסגעהאַלטן, און די אונטערנעמונג האָט זיך נאָך אַ געוויסער צייט ליקווידירט.

2 זענען געווען די סיבות, וואָס האָבן גורם געווען צו דעם־אָ אומגלויבלעך־פאַרדריסלעכן מצב:

א. די רענטאַביליטעט און קאָנקורענץ־פעאיקייט פון אַ פאַבריקס־איינהייט איז געווען, אין אַ גרויסער מאָס, אָפּהענגיק פון דער פּראָדוקציע־אויסגיביקייט. און היות די יידישע פאַבריקאַנטן פון די מעכאַנישע פאַבריקן זענען, על־פּי־רוב, באַשטאַנען פון חסידישע מענטשן, וואָס וואָלטן געקומען אין קאָנפליקט מיט זייער רעליגיעזן געוויסן, לאָזנדיק אַרבעטן יידן אין זייערע אונטערנעמונגען אין שבת — אויך די, וואָס וואָלטן זיך דערויף אַנטשלאָסן — האָבן זיי דעריבער באַפּאָרצוגט, כדי די פאַבריק זאָל אויך זיין טעטיק אין שבת, באַשעפטיקן נישט־יידן — אַ מצב, וואָס איז דערמעגלעכט געוואָרן אַ דאַנק דעם שטר־מכירה־סיסטעם.

ב. אויך די יידישע פאַבריקאַנטן, וואָס זענען גרייט געווען אויפצונעמען יידן אין זייערע אונטערנעמונגען, ווערנדיק דיקטירט אין דער לייטונג פון זייערע געשעפטן בלויז פון ווירטשאַפטלעכע גורמים און נישט פון רעליגיעזע — אויך זיי איז דאָס נישט דערמעגלעכט געוואָרן צוליב דער העפטיקער קעגנערשאַפט און שטרייקן, וואָס ס׳האָבן פּראָקלאַמירט די קריסטלעכע אַרבעטער ביי יעדן פּרווו פון אָננעמען יידן, און מכל־שכן מערערע יידן, אין די פאַבריקן.

דער רעזולטאַט פון דעם־אָ משונהדיקן מצב איז געווען, אַז נאָר אַ קליינער פּראָצענט יידן איז געוואָרן אויפגענומען אין די יידישע מעכאַנישע קראַפט־אונטערנעמונגען.

צווישן אַ גאַנצער ריי פון יידן, וואָס האָבן אַרויסבאַקומען זייער ברויט פון אומצייליקע פּרנסה־צווייגן, מחוץ דעם טעקסטיל־סעקטאָר, סיי אין מלאכה, סיי אין מסחר, אין דעטאַל ווי אין הורט, זאָלן, צוריקגייענדיק צום קעפּל פון דעם קאַפּיטל, דערמאָנט ווערן:

אברהם־משה וואַרשאַווסקי — אייגנטימער פון טאַרטאַק אויפן פּריישיץ, אַן אָנגעזעענער מענטש אין שטאָט און געזעלשאַפטלעכער עסקן.

ברידער אָפּענהיים — אייגנטימער פון דער גרויסער מיל אויף דער אָפּיעשינסקע גאַס.

פּראַשקער און גליקסמאַן.

אברהם יאַקובאָוויטש.

איטשע לענטשיצקי (דער הויכער).

אברהם הערש נאָסקאָוויטש —

די וויכטיקסטע פאָרשטייער פון תבואה־ און מעל־האַנדל, אַ בראַנזשע, וואָס איז לגמרי איינגעשטאַנען אין יידישע הענט, טראָץ־דעם, וואָס אין דער שטאָט זענען געווען טעטיק נאָך 2 נישט יידישע מילן.

מרדכי קאָכמאַן — אייגנטימער פון דער גאַרבעריי אויף בעלוועדער־גאַס.

וויטקאָווסקי.

אַבראַמאָוויטש.

וועלוויש יעלין — אייגנטימער פון דרוקערייען.

די „גוטע" האָבן פאַראַטן — די נייטראַלע האַבן איבעראַשט

אין ים פון שנאה און ביישפּיללאָזער רציחה, אין וועלכן ס׳איז אויסגעקומען יידן צו לעבן בעת דער דייטשער געוואַלט־הערשאַפט, אין צווייטן וועלט־קריג, וויל איך מיט אַ באַזונדערער סאַטיספאַקציע אַרויסהייבן די־אָ אַנטפּלעקונגען פון אָנשטענדיקייט און מענטשלעכקייט, הגם איינצלנע און זעלטענע מצד מאַנכע פון די אָרטיקע דייטשן, וואָס האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דער אַלגעמיינער אַנטי־יידישער חיהשער אַטמאָספער, אַרויסווייזנדיק מיטגעפיל, פאַרשטענדעניש, און מאַנכעסמאָל אויך גרייטקייט צו ליידן, לטובת יידישע פריינט און יידן בכלל.

בונקע, פון דער שעראַדזער גאַס, וואָס איז, אגב, נישט באַטראַכט געוואָרן פאַר אַ יידן־פריינט, דווקא ער האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ קאָנסעקווענטער אַנטי־נאַצי — נישט פאַרלירנדיק זיין מענטשלעכע פיזיאָנאָמיע אויך דעמאָלט, בעת ר׳איז פאַרשיקט געוואָרן אין אַ לאַגער אין קיעלץ.

דאַקעגן זיין שוואָגער קושאַדע — איינער פון די געציילטע ליפעראַנטן פאַר יידישע אונטערנעמער, וואָס האָט געלעבט נאָר פון יידן, געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד

פון יידישן פאַבריקאַנטן־פאַריין, פאָרשטייער אין דער שטייערן־שאַצונגס־קאָמיסיע צו פאַרטיידיקן דעם יידישן שטייער־צאָלער, האָט זיך אין קריג אַרויסגעוויזן צו זיין אַ טרייער מיטאַרבעטער מיט די דייטשן. אויך זיין זון איז געווען אַ העכערער ס.ס.־אָפיציר אין וואַרשע, וואָס האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער יידן־פאַרניכטונג.

אָ ר ל ע ט ־ פ ו ק ס — די גרויס דייטשע פאַבריקאַנטן זענען געווען ווייט פון נאַציסטישן גייסט.

און אָט־איז אַ שיינע, מענטשלעכע טאַט פון פ ו ק ס:

בעת אַלע, נאָךביים לעבן געבליבענע יידן, זענען שוין געווען אָפּטראַנספּאָרטירט אין לאָדזשער געטאָ, האָבן זיך 3 יידן אויסבאַהאַלטן ביי פ ו ק ס ן אין דער פאַבריק — אונטן, אין קוימען. נאָך אַ געוויסער צייט, ווען די הויז־וועכטערין האָט אויסגעגעבן די יידן און די געסטאַפּאָ האָט זיי אַרויסגעצויגן פון באַהעלטעניש, האָט פ ו ק ס, פאַר אַ גרעסערער געלט־סומע, אָפּגעמאַכט מיט די געסטאַפּאָ־לייט, זיי זאָלן די יידן נישט שיסן, נאָר אָפּשיקן אין לאָדזשער געטאָ.

פון די 3 יידן זענען טאַקע 2 געבליבן לעבן — איינער פון זיי: י ש ר א ל י צ ח ק ר אָ ז נ ב ל ו ם, געפינט זיך אין אַמעריקע.

ווידער אַ פאַל פון אַ בעקער, וועמעס נאָמען ס'איז דווקא געווען ה אַ מ אַ ן, געוווינט אויף דער שעראַדזער גאַס, גאַנץ אונטן.

דער דאָזיקער ה אַ מ אַ ן פלעגט, אַזוי־לאַנג ווי יידן האָבן זיך נאָך געפונען אין געטאָ, צוברענגען יעדן פרימאָרגן ברויט אין אַ זאַק, פאַרזוכנדיק אַזוי־אַרום צו פאַרלייכטערן דעם יידישן גורל — אַזוי פיל און אַזוי לאַנג, ווי ער האָט נאָר געקאָנט.

פון אונדזער מענטשן־פייזאַזש

ה ר ב א ל י ע ז ר ל י פ ש י ץ ז״ל —

אַ גרויסער תלמיד־חכם מיט וועלטלעכן וויסן. טראָץ דער נעגאַטיווער באַציאונג צו אים מצד אַ געוויסן טייל פון דער באַפעלקערונג — אַ רעזולטאַט פון דער גרויסער, לאַנגיאָריקער מחלוקת — האָט ער זיך צו יעדן איינעם באַצויגן בסבר פנים יפות, געפינענדיק פאַר יעדן אַ גוט וואָרט — נישט־וועלנדיק וויסן צו וועלכן צד דער באַטרעפנדיקער געהערט.

ה ר ב מ ש ה ב ע ר ה.י.ד. —

איידעם פון ה ר ב ל י פ ש י ץ און זיין נאָכפאָלגער אויפן אַמט פון מרא דאתרא. געווען טעטיק אין אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ, ווו ער איז אויך אומגעקומען.

ר׳ ב ע ר ל ג ר אָ ס ז״ל —

פון די ערשטע תושבים אין זדונסקעוואָליע. אויפגעשטעלט אַ ווירטשאַפטלעך־טיכטיקן דור, באַזירט אויף יידישקייט, חסידות און מידות טובות.

ר׳ י ח ז ק א ל ט י י ך ז״ל —

אַן אָנגעזעענער פאַבריקאַנט. אַ חסידישער ייד מיט אַ ברייטער האַנט, וואָס האָט נישט אָפּגעזאָגט זיין הילף, ווו זי איז געווען נייטיק.

ר׳ מ ש ה א ה ר ן ו ו י נ ע ר ז״ל —

גרינדער פון דער ערשטער יידישער מעכאַנישער טעקסטיל־פאַבריק. געפירט אַ שיין יידיש־חסידיש הויז, גרויסער בעל־צדקה. אין זיין פאַבריק האָט ער באַשעפטיקט וויניק יידן — דאָך האָבן אַ סך פון אונדזערע ברידער געצויגן זייער חיונה, דירעקט אָדער אומדירעקט, פון ר׳ מ ש ה א ה ר נ ס אינדוסטריעלער טעטיקייט.

ר׳ א ב ר ה מ ט ש ע וו אַ ר ש אַ וו ס ק י ה.י.ד. —

פון די עלטערע עסקנים. מיטגליד אין קהילה־ראַט. יידישער רעפּרעזענטאַנט אין שטאָט־ראַט און בכלל אַן איבערגעגעבענער עסקן פאַרן כלל.

ר׳ ה ע ר ש ק ע ב ע ה ם ה.י.ד. —

אַ למדן מופלג מיט סמיכות אויף רבנות, וואָס איז אויך געווען באַהאַוונט אין וועלטלעכע לימודים; אַ מענטשן־פריינט און אויסגעקאָכט אין הוויות העולם, באַליבט ביי אַלע שיכטן פון דער זדונסקעוואָליער געזעלשאַפטלעכקייט. אין די שפּעטערע יאָרן אויפגענומען געוואָרן אַלס מורה־הוראה.

ר׳ ב ע ר י ש פ ר ע נ ק ל ז״ל —

אַ בן־תורה און שאַרפער קאָפּ. אַן אָנערקענטער בורר און רודף־שלום. פיל מיטגעווירקט צו איינשטילן די מחלוקת מיט ה ר ב ל י פ ש י ץ. אונטערגענומען אַ פּרווו אויפצושטעלן און אויפצוהאַלטן אַ מעכאַנישע קראַפט־וועבעריי, ווו ס'זאָלן זיין באַשעפטיקט נאָר יידן, וואָס זאָלן אַחוץ זונטיק אויך נישט אַרבעטן אין שבת. צוליב ווירטשאַפטלעכע טעמים האָט זיך די וויכטיקע אונטערנעמונג געמוזט ליקווידירן.

ר׳ א י ט ש ע מ א י ר ק אַ ל ו ש י נ ע ר ה.י.ד. —

געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען: ר׳ א י ט ש ע מ א י ר ל ג ע ר ע ר. אַ ייד אַ בן־תורה, וואָס איז געווען אינגאַנצן איינגעטונקט אין חסידות, זיצנדיק אין גערער שטיבל על התורה ועל העבודה.

געווען שטאַרק געשעצט ביי די יונגע חסידים. פון די באַוווסטע מלמדים אין דער שטאָט.

אַ לענגערע צייט געווען מנהל פון דער „יסודי־התורה".

אומגעקומען דורך די נאַציס.

ה׳ י ע ק ב ל ו ב אָ ש י ץ ז״ל —

אַ משכיל און חובב־ציון. געפירט אַ שיין הויז און דערצויגן אַ דור פון געלערנטע קינדער. לאַווניק.

ר׳ שמעון ליווערּאַנט ז״ל —
אַ משכיל און איבערגעגעבענער ציוניסט פון דער חובבי־ציון־תקופה. אַן אָפענע האַנט פאַר ארץ־ישראל — נישט־פאַרגעסנדיק אויך דעם נויטבאַדערפטיקן ר׳ ישר־אל אויפן אָרט.

ר׳ שמואל משולם רובינשטיין ה.י.ד. —
פרעזעס פון פאַבריקאַנטן־פאַריין. מיטגליד פון שטאָט־ראַט און פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין קראַנקן־קאַסע.

ה׳ גיגי לובאַשיץ ה.י.ד. —
פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין פאַבריקאַנטן־פאַריין. מיטגליד פון דער שאַצונגס־קאָמיסיע פאַר שטייער־אָנגעלעגנהייטן, ווו ער האָט טריי געדינט די אינטערעסן פונעם כלל יידן, אין וועמעס נאָמען ער איז אויפגעטראָטן.
אומגעקומען אויפן וועג קיין וואַרשע אין די ערשטע קריגס־טעג.

ר׳ שמחה משה פראַגער ז״ל —
אַ טיכטיקער חסידישער יונגערמאַן. לאַנגיאָריקער סעקרעטאַר אין קהילה־ראַט. לאַווניק. אַ גוטער אָרגאַניזאַטאָר און אָנפירער פון דער מתיבתא־שולע און בית־יעקב.

ר׳ יחיאל מאיר פעלד ה.י.ד. —
אַ טעטיקער, איבערגעגעבענער מזרחי־טוער. מורשה פון קרן קימת לישראל אין שטאָט. פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון גמילות־חסדים־קאַסע.

ה׳ בערל וואַלפיש ה.י.ד. —
איבערגעגעבענער לאַנגיאָריקער קאָמיטעטס־מיטגליד פון דער גמילות־חסדים־קאַסע.

ה׳ מיטשע דאַבזשינסקי ה.י.ד. —
פאַרזיצער פון דער גמילות־חסדים׳ קאַסע.

ר׳ איטשע וואַרשאַוויאַק ה.י.ד. —
גרינדער און פאַרזיצער פון פאַבריקאַנטן־ און סוחרים־באַנק אין שטאָט.

ר׳ ישעיהו יצחק קאָובער ה.י.ד. —
איידעם פון ר׳ הענעך גאָלדהאַמער. אַ טעטיקער מזרחי־חבר. פאַרמיטלער ביים דערוווערבן מגרשים אין ארץ־ישראל.

ר׳ שמואל פלעווינסקי ה.י.ד. —
אַ טיפ פון אַן עכטן פאָלקס־מענטש, וואָס איז תמיד גרייט געווען זיך אָפּצורופן אויף די באַדערפענישן פון מיטמענטש. נישט געקאַרגט אויף ישוב ארץ־ישראל.

ר׳ יוסף צענדער —
פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין קהילה־ראַט. אויך געווען טעטיק אין שטאָט־ראַט צו שיצן יידן און פאַרטיידיקן זייערע רעכט.

ה׳ שאול יאַנקעלעוויטש ה.י.ד. —
אייגנטימער פון אַ פאַרמאַצעווטישן געשעפט. בונדיסט, מיט מערערע פריינט צווישן אַלע שיכטן. אַן אָפענע האַנט צו העלפן יעדן ייד אַן אויסנאַם און אויך געשטיצט מערערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס.

ר׳ אברהם הערש נאָסקאָוויטש ה.י.ד. —
לאַנגיאָריקער מיטגליד אין ועד הקהילה, ווו ער האָט, צוזאַמען מיט בעריש סטריקאָווסקי, געפירט אַן עקשנותדיקן קאַמף פאַר דער פאַרלייכטערונג פון דער לאַגע פון מיטעלן מענטש.

ר׳ בעריש סטריקאָווסקי ה.י.ד. —
אַן איבערגעגעבענער מזרחי־טוער און פאַר ישוב ארץ־ישראל. וויצע־פאַרזיצער פון ועד הקהילה — נאָך אַ העפטיקן געראַנגל מיט די חסידישע פאַרשטייער.

ר׳ אביגדור קאָכאַנסקי ה.י.ד. —
אַ ריי יאָרן קהילה־פאַרזיצער מטעם דעם חסידישן סעקטאָר.

ר׳ יצחק טויבנבלאַט ה.י.ד. —
אַ פאַבריקאַנט. אַ חסיד. געניגט צו פאַרשטיין און מיטפילן די באַדערפענישן פון כלל־מענטש. פאַרזיצער פון קהילה־ראַט.

ר׳ איטשע פרענקל ה.י.ד. —
אַ חסידישער יונגערמאַן מיט אַ רעאַלן בליק אין הוויות העולם. געניגט צו קאָמפּראָמיסן מיט די אַנדערש־דענקנדיקע — איז ער כמעט איינשטימיק געוויילט געוואָרן אַלס קהילה־פאַרזיצער.

ייזכרו כולם לטובה.

מוסדותינו הכספיים

אברהם פרנקל, גבעתיים

בנק ביקור־חולים

מתוך העבר הרחוק, לפחות מבחינת חיי־אדם עלי־אדמות, היינו: מתקופת ימי־ילדותי, עוברים וחולפים לנגד עיני־רוחי זכרונות נעימים על אישים דגולים ודמויות מרכזיות — אישים ודמויות, שפעלו במסגרת חיי־היישוב היהודי במקום, ואשר את מיטב מרצם וידיעותיהם השקיעו במאמץ להקל על הנצרכים המרובים, ביניהם גם הסובלים בסתר, שבקרב יהדות זו.

חלק מהאנשים האלה שהיו עדים להתרחשויות ועיצובן, והשתתפו בגופם בגידולה והתפתחותה של העיר במישורים רבים ושונים של עשייה אנושית: משקית, סוציאלית ורוחנית, ראו בדאגה רבה, שבמישור אחד, היוני ביותר, כלומר במישור הרפואי ובריאות הציבור, נוצר חלל ריק וכמעט שלא נעשה מאומה לקיומו וקידומו של גורם חשוב זה. וזאת לא על־ידי גורמים ממשלתיים או מוניציפאליים ואף לא מטעם הקהילה היהודית.

מתוך תחושה עמוקה בחיוניותו של מוסד זה, זימנו האנשים האלה, ובראשם ר׳ יואל פייביש בז׳אז׳ינ־סקי, פרנס הקהילה של הימים ההם, בשנת 1907, אסיפת עסקנים, שענייני־בריאות וסעד לאחים נזקקים נגעו לליבם. בין המוזמנים נמצאו: ד״ר פראשקר, ד״ר קמלהאר, רופא־השיניים ברוידה ועוד. מתוך אסיפה זו יצאה ההחלטה הנחושה ליטול את הדבר לידיים ולהקים את המוסד, שנקרא: „ביקור־חולים״.

ואף־על־פי שהיו קיימות בעיר מספר חברות, אשר קיימו בגופם ונפשם, בכל רמ״ח איבריהם את מצוות ביקור־חולים; וכן נמצאו בין חבריהם אנשים בעלי־תואר „מבקר״, כלומר כאלה, שהיו מבקרים בבתיהם של החולים, היו משוחחים עם בני־הבית על כל הקשור עם המחלה, ולעיתים אף קבעו בכוחות עצמם את מהותה, כלומר את אבחנתה, ונתנו הוראות איך לנהוג וכולי. ולא עוד, אלא שמהם אף רשמו רפואות, כגון המלמדים: ר׳ לייבישל, ר׳ שמואל זלמן או ר׳ שמעון ראובן — ואילו בעל בית־המרקחת במקום, מר פופקו, התייחס אליהן ברצינות, ואף הרופאים עצמם — ד״ר קמלהאר, ד״ר פראשקר, לרבות הרופא המפורסם בסביבה, ד״ר מיארז׳ינסקי — בבואם לחולים היו רגילים לשאול, ראשית־כל, אם כבר ביקרו „המבקרים״, ואם כן — מה דעתם? עם־זאת, הורגש היטב בעיר היעדרו של מוסד ציבורי מיוחד, שעצם קיומו והתעניינותו יהיו נתונים לבריאות הציבור ולה בלבד — על כל הכרוך בכך.

מפגש־פרידה לד״ר פראשקר

בהרכבה הראשון של הנהלת החברה, פעל המוסד את פעולתו החשובה עד שנת 1912. בשנה זו חל שינוי בהרכב ההנהלה, העילה לכך היתה עזיבתו את העיר של הד״ר פראשקר — המכובד מבין מייסדי־המוסד, לעיר לודז׳.

כאות הוקרה לפעילותו של האיש למען המוסד, אותו טיפח ולו הקדיש ממיטב מאמציו, נקראה אסיפת־חברים כללית. מגמת האסיפה היתה כפולה:

א. מפגש־פרידה לד״ר העוזב, תוך כדי העלאה על נס את פעולתו הרבה והחשובה למען החברה והבעת צער על פרישתו.

ב. להזרים דם חדש לתוך הנהלת החברה.

ואכן, לאחר שהעסקנים מילאו את חובתם בהערכת אישיותו ופעלו של הד״ר פראשקר בייסודה וטיפוחה של החברה, והביאו לידי ביטוי את צערם על פרישתו ופרידתו מן העיר בכלל, צורפו להנהלה מספר אנשים חדשים. עם אלה שהעמיסו על שכמם את עול המוסד נמנו:

מר שמוקלרובסקי, ה„פאֶלצ׳ר״ (כעין דוקטור לא מוסמך) יוסף לאזיצ׳יאק, ר׳ איצ׳ה מאיר גולדהמר, ר׳ אלי קוז׳ימינסקי, ר׳ דוד ויטקובסקי, חבר ה„מבקרים״ המוכרים, וכן מספר אנשים נוסף שנרתמו לפעולה למען המוסד.

אך יצוין, שהאיש, שמשך בעול המוסד והיה הרוח החיה שלו במשך שנים רבות, האיש, שהשקיע ממיטב כוחו ואונו לפעולותיו השוטפות ולהתפתחותו, היה: ישראל יצחק מאָכטינגר. בביתו, ברחוב לאסקר, אף נמצא ארון־הזכוכית של החברה ובתוכו כל־מיני כלים, בעלי־שימוש רפואי, שניתנו בהשאלה לנזקקים להם — ללא תשלום.

גידול הצרכים

עם התפתחותו של המוסד והתרחבות שירותיו — הועמדו מנהליו ועסקניו בפני בעיות תקציביות הולכות וגדלות.

ראשוני מייסדי „ביקור־חולים“.

די ערשטע גרינדער פון „ביקור־חולים“.

הוצאות רכש למכשירים רפואיים, שהלכו ורבו; הגדלת המלאי; חלוקת רפואות חינם; תשלומים לרופאים עבור ביקורים אצל חולים מחוסרי־אמצעים; הוצאות אישפוז חולים או ניתוחים בבית־חולים „פוזננסקי” בלודז׳, איתו היה למוסדנו הסכם על מחיר מוזל למספר מסוים של פציינטים מבני־המקום, וכיוצא באלה צרכים חיוניים, שהמוסד נטל על עצמו בהתנדבות, תוך רצון עז למלא את שליחותו כלפי שכבת האוכלוסיה בעיר הנזקקת להם — כל הפעולות החשובות האלה הצריכו תקציב רציני ביותר, על־מנת לעמוד בכבוד בהתחייבויות הרבות.

בין האמצעים שננקטו לכיסוי ההוצאות היו:

הכנסת קופסת־צדקה לכל בית יהודי בעיר;

מס־חודשי — איש־איש כפי יכולתו;

איסוף תרומות בבתי־התפילה השונים בעיר — על־ידי נדרים בשעת קריאת־התורה;

הצבת קערות בבתי־הכנסת ובבתי־התפילה בפורים וערב יום־הכיפורים וכיוצא באלה.

ויודגש, שעל־אף כל המאמצים הרבים לגיוס מקורות כספיים לכיסוי ההתחייבויות שהלכו ונתגדשו, והיענותה של האוכלוסיה היהודית במקום בסבר פנים יפות לתביעות החברה, קרה לא פעם שהרופאים וויתרו בסוף השנה על שכר־הטירחה שלהם — לאחר שהתברר, בהיערך מאזני־החברה, ששנת הכספים הסתיימה בגרעון.

קופת ביקור־חולים

תוך מגע מתמיד עם קהל הנזקקים לטיפול רפואי, התברר לעסקנים, שבמקרים מסוימים — לא בלתי־שכיחים כלל — לא די היה בסיפוק שירות רפואי חינם ועזרה מוסרית למשפחה — על כל החשיבות, הראשונה במעלה, לתפקיד לכשעצמו. יש, ואנשים אלה, לא זו בלבד, שלא היה בהישג ידם לעמוד בהוצאות ריפויים של בני־משפחתם שנפלו למשכב, אלא שלעיתים קרובות למדי קרה, שגם לא היה להם ממה להתקיים — פשוטו כמשמעו.

לא ייפלא לכן, שאנשים אלה, חדורי־תחושת „כל ישראל ערבים זה לזה”, ראו את עצמם אחראים לגורלם של קשי־סבל אלה. תחושת ערבות הדדית יהודית זו הולידה אצל העסקנים את הרעיון לחרוג ממסגרת הפעילות הטבעית והקבועה, שנועדה לחברת ביקור־חולים — ובלבד לעזור לנחשלים במישור המשקי והסוציאלי לעמוד על רגליהם הם, במלחמת הקיום הקשה. לביצוע הרעיון הוקמה קופת גמילות־חסדים ליד החברה, שנשאה את שמו של מוסד־האם, כלומר: „קופת ביקור־חולים”.

פעילות סוציאלית חשובה זו, משופעת רצון טוב, מאמצים כנים ומעשים רצויים למען מחוסרי־האמצעים והסובלים ממחסור — נמשכה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914. בתוך מערבולת המאורעות ששטפו את המדינה, הפסיק המוסד, בלית־ברירה, את פעולתו. שכן הרופאים נלקחו לשירות צבאי; מטבע המדינה, הכסף הרוסי, ערכו הלך הלוך ופחות; חובות הציבור למוסד, מן־הנמנע היה בתנאים החדשים לגבותם; חברי־ההנהלה ופעילי־החברה בכלל עזבו בהלקם את העיר — ואילו הנותרים לא עצרו כוח, עקב התנאים שהזמן גרמם, להמשיך. כל שנותר מאותה פעילות מבורכת היה: השם הטוב, שרכש לו המוסד בשנות קיומו המעטות, וארון־הזכוכית הריק, שעמד מיותם, מבויש, אצל המוהיקאני האחרון: ישראל יצחק מאַכטינגר.

ביקור ד״ר שושקיס

משנסתיימה המלחמה והחיים החלו להתחדש במתכונת ימים כתיקנם, התברר מיד, שהקושי העיקרי לשיקום יסודות הכלכלה לציבור היהודי במקום הוא: בהיעדרו של מוסד כספי, ציבורי, שיהא בכוחו לספק את ההון הדרוש בתנאים נוחים, לאותם האנשים — ומספרם לא היה מועט כל־עיקר — שמקורות פרנסתם נתדלדלו ביותר, מבלי שתשיג ידם לחדשם, עקב מחסור חמור באמצעים כספיים נזילים.

מתוך ידיעה ברורה, שאין בידי הציבור היהודי בזדונסקה־וולה להרים את המשא הכבד הזה, בכוחות עצמיים בלבד, החלו שרידי־האינטליגנציה היהודית, שנותרו במקום, בחליפת־מכתבים דחופה עם מרכז הג׳וינט בוארשה — המוסד היהודי האמריקאי הנדיב, שעם תום המלחמה יזם ומימש פעולות עזרה ושיקום גדולות־מימדים ליהדות פולין, שסבלה קשות בפעולות־האיבה הממושכות.

ואכן, בשנת 1920, הגיעה לעירנו משלחת מטעם „טאז” ובראשה ד״ר שושקיס, זה השגריר הנודד המפורסם של הג׳וינט, האיש שעבר בכל מדינת פולין, לאורכה ולרוחבה, במטרה ללמוד את הצרכים החיוניים שבכל מקום ומקום — ולפיהם לקבוע ואף לספק את סוג הסיוע הנדרש.

בהגיע המשלחת הכבודה, התאספו בביתו של מיצ׳ה דובז׳ינסקי ראשי־היהדות של זדונסקה־וולה ועסקניה. ביניהם: **אברהם וארשבסקי, יששכר בריש פיק, ברל ואלפיש, בריש פרנקל, שמחה נוסבוים, ד״ר פוקס, מוטל רוזנברג, אלי קוז׳ימינסקי וישראל יצחק מאַכטינגר.**

באסיפה זו, במעמד האורחים, הוחלט על הקמת בנק קואופרטיבי, בשם „בנק ביקור־חולים” (השם המוזר הזה לבנק המיועד נקבע, בזכות השם הטוב, שיצא

לחברת ביקור־חולים בקרב הציבור היהודי בעיר), מבוסס על תקנון, שעובד על־ידי המרכז, וכן נבחרו בו במקום אנשי־ההנהלה לבנק. יושב־ראש — מ י צ ׳ ה ד ו ב ז ׳ י נ ־ ס ק י, מנהל — ב ר ל ו א ל פ י ש, ואילו מזכיר המוסד החדש — י ש ר א ל י צ ח ק מ אָ כ ט י נ ג ר. כן הוחלט, שמלבד האחרון יעבדו כל חברי־ההנהלה בהתנדבות.

משהוחלט על הקמתו של הבנק, נגשו עסקניו ומנהליו במרץ רב לעבודה, על־מנת להופכו למוסד בר־קיימא ולגורם משקי בעל־חשיבות ומשקל בחיי־הכלכלה במקום. ואכן, הרך הנולד — הבנק היהודי הראשון בעיר — גדל והתרחב, בעוד עסקי־הבנקאות, שבוצעו בתוך כתליו, הלכו הלוך והסתעף. והמוסד החדש אף לא הכזיב את התקוות, שיהודי־המקום תלו בו.

הבנק, שתפקידיו היו, ואף חייבים היו להיות, בדומה לכל מוסד אחר מסוג זה, עסקיים טהורים, שיווה לו שמו צביון אינטימי יותר, חברי יותר, מחייב יותר. להלכה ואף למעשה בנק ככל הבנקים — אך בכל־זאת שונה. פחות פורמליות, פחות נוקשות ודקדוקי־עניות של התקנון. יחסי־אנוש חבריים והתחשבות בצורכי האדם הקטן, שלמען סיפוק צרכיו הוקם בעצם המוסד בשעתו — אלה היחסים, ששררו בין כותלי־המוסד הזה מראשית היווסדו ועד יומו האחרון. קיומה של מחלקה מיוחדת, לחלק הלוואות למעוטי־יכולת, ללא רבית ובתשלומים קטנים — בניגוד לאינטרסים של המוסד ובניגוד למקובל — שימש דוגמא מובהקת ליחסים אלה.

ואילו על מידת התפתחותו של הבנק תעיד העובדא, שבעוד בעת ייסודו קוים בשכר פקיד אחד בלבד, הרי בסופו, בשנת 1939, בפלוש הנאצים לתחומי־פולין וההשתלשלות הטראגית שבאה בעקבותיו, קיים הבנק צוות של למעלה מ־10 פקידים בשכר — מלבד מנהל הבנק.

הנה כי כן. בהשקעה של רצון טוב ומסירות, מרץ וכושר־פעולה מצד עסקני־הציבור היהודי במקום, שבפעילותם המשקית־סוציאלית התרחקו מכל תסבוכת פוליטית — חרף היות כל אחד מהם מוגדר מבחינה זו — הביאו את המוסד הקטן והדל בראשיתו לגורם משקי בעל משקל, בהיות טובת הציבור בלבד, על גווניו השונים, לנגד עיניהם.

גישה הומאנית זו היא שקיימה את דלת בנק ביקור־חולים פתוחה לכל דורש, ואת פקידיו ועסקניו נכונים תמיד לשרת ולעזור — ממש כבימים, בהם נוסדה חברת ביקור־חולים בשעתה, כשמגמתה היחידה והמוצהרת היתה לבקר חולים, להגיש טיפול רפואי חינם וסעד מוסרי למשפחות הנפגעים.

במרוצת הזמן, הפך בנק ביקור־חולים חלק בלתי־נפרד מנופה הציבורי של זדונסקה־וולה היהודית. והגיעו הדברים לידי־כך, שלבסוף אף נשכחה מלב רבים העילה למקורו של השם המשונה, ומעטים בלבד ידעו או זכרו את פעילותה המקורית של חברת ביקור־חולים, שעה ולא היה לה ולא כלום עם עסקי־כספים — במשמעות הבנקאית של המושג.

בנק לתעשייה

מחצית שנות העשרים. התקופה — תקופת ג ר ב ס ק י. כונתה כך, על־שם שר האוצר בממשלת פולין, בזמן ההוא, שהתפרסם לגנאי בגזירותיו ולחצו הכלכלי על יהודי־המדינה. בתקופה זו עבר על יהודי־פולין, בתוכם יהודי־זדונסקה־וולה, משבר כלכלי חמור מאוד. בתי־חרושת רבים נסגרו. פשיטות־רגל הפכו למכת־המדינה. אנשים שנחשבו לאמידים — בעלים בעצם — נעמדו פתאום בפני שוקת שבורה.

כל זאת מהבחינה הכלכלית.

ואילו מהבחינה המדינית — היתה זו תקופה של הגדרה עצמית וקביעת מסגרות ודפוסים אירגוניים חדשים.

שלומי־אמוני־ישראל, אותם המוני־היהודים החרידים, שהמשיכו במסורת־אבות, דורות על דורות, בבתי־המדרשות והתפילה, התחילו להתארגן כמפלגה מדינית — על כל המשתמע מכך: קמה אגודת־ישראל, שחתרה לייצוג בכל מישורי־העשייה — כן במישור המדיני־מפלגתי וכן בזה הכלכלי.

תהליך זה של הגדרה עצמית והתארגנות במסגרת מדינית, שעבר במדינת פולין על כל היהדות החרידית, לא פסח גם על עירנו. היפוכו של דבר. כאן, במבצר חרידי־חסידי של יהדות זדונסקה־וולה, מצא חזיון זה כר נרחב להתגדר בו. ובקום הסתדרות אגודת־ישראל, נצטרפו לסניף המקומי המוני־יהודים וכן הנוער הלומד במתיבתא ובישיבות. להמון רב זה נוספו מספר אברכים, שהגיעו לעירנו, ואשר, לא זו בלבד שלשון המדינה היתה שגורה בפיהם, אלא שהם אף ידעו להופיע ולהרצות על דרכה וייחודה של התנועה החדשה לפני קהל שומעים בטוב טעם וחן.

ואכן, לא עבר זמן רב ועובדות אלה מצאו להן ביטוי מוחשי בעמדות־כוח שונות — מדיניות ככלכליות — שמפלגה זו רכשה לה בקרב הציבור היהודי במקום ואף מעבר לו.

אחת העמדות האלה, שהקימה האגודה בעיר בשנים ההן, היה המוסד הכספי, שנקרא בנק לתעשייה. דומה, שהעילה לייסודו של בנק זה יש לראות, לא רק במישור המשקי גרידא, כלומר: לספק את צרכיה של התעשייה הגדלה ומתפתחת בעיר. אלא גם במישור המדיני־מפלגתי. בעובדא, שהבנק הקיים בעיר, בנק ביקור־חולים, היה

משלטם של חוגים, שלא נמנו עם אנשי־שלומנו, וכן חל הדבר גם על חבר־פקידיו. קמה, לכן, האגודה ויסדה בנק חדש משלה, תחת חסותו של איגוד בעלי־התעשייה, שרוב חבריו היו בפועל חברי־האגודה או אוהדיה.

בין כך ובין כך, עצם קיומו של בנק נוסף, בעל אמצעים ניכרים, שימש מנוף חשוב להתפתחות חיי־הכלכלה במקום. ולא עוד, אלא לאחר שהבנק התבסס ונכנס למעונו הפרטי בשדרות קושצ׳יושקו, ויצא ששני הבנקים היהודיים שכנו בסמיכות־מקום זה לזה, קשרו לבסוף ביניהם קשרים מסחריים ואף ידידותיים — גורם שהשפיע בחיוב רב על קידום והתפתחות הפעילות המשקית של כלל הציבור היהודי בעיר.

אף בנק זה, כבנק ביקור־חולים, קם על בסיס העיקרון הקואופרטיבי.

כמנהל הבנק נבחר ר׳ איצ׳ה וארשביאק. חברי־המועצה: ר׳ גדליה סטאז׳ינסקי, מר גיגה לובושיץ, ר׳ יצחק טובנבלט, ואילו יושב־ראש המועצה ר׳ שמואל משולם רובינשטיין.

בנק למלאכה ומסחר

בין יתר הארגונים הכלכליים, שפעלו בעירנו — לא האחרון שבהם היה אירגון בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים. במשך כל תקופת קיומו של גוף ציבורי זה, עמדו בראשו אנשים רבים ושונים — שונים, לרבות בהשקפותיהם. אך מכנה משותף היה לכל העומדים בראשו, והוא: כולם, לפחות רובם ככולם, התקיימו על יגיע־כפיים — ואילו ערביהם של הללו הוקדשו לפעולה ציבורית, כלומר: לחוש לעזרת חבר במצוקה, שעה שזו היתה זקוקה לו ועשויה היתה להקל על מצבו.

אירגון זה, על המוני־חבריו שהצטרפו אליו, הפך לגוף בעל־משקל ציבורי בקרב יהודי־המקום — עובדא שהקנתה לחבריו, יהודים מכל השנה, יהודים אפורים לא מתבלטים במיוחד, עמידת כבוד וקומה זקופה — תכונה חשובה, לעיתים קובעת, במלחמת הקיום הקשה.

ככל גוף ציבורי בקהילות ישראל, שחבריו לא נמנו עם השכבות האמידות, כן גם האירגון שלנו הקים לידו קופת גמילות־חסדים, שהיתה נותנת הלוואות לחברי־האירגון, הנצרכים להן, בתשלומים נוחים וללא רבית. ברם, במרוצת הזמן התברר, שאין הקומץ משביע את הארי. באמצעיה המצומצמים, יחסית, של הקופה, לא יכלה זו להיענות לדרישות המרובות מצד החברים הנזקקים.

כדי לענות על הצרכים הדחופים שהלכו ותכפו, יזמו ראשי־האירגון, בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה, את ייסודו של בנק למלאכה ומסחר. ואכן, בעזרת מרכז הקואופרציה בוארשה, וכן בשיתוף פעולה הדוק ומסור מצד מספר אישי־ציבור מקומיים — הוקם המוסד החשוב.

מבין פעילי־הארגון יש להזכיר בין היתר:

אייזיק איגליצקי (חייט), משה פייביל קריס (סנדלר), אהרן יאצ׳נטובסקי (סוחר זעיר), שלמה קליין (סוחר) ואברהם גרינבארט (חייט).

ואילו להנהלת הבנק השתייכו:

הניק פיקלני ויאנקלביץ, שהוזכרו בסמוך. ויודגש:

אנשים אלה, שאבק של סוציאליזם נדבק בהם מצעירותם, ואילו בזמן התרחשות הדברים היו אנשים אמידים, ותועלת אישית משירותי־הבנק שעמד לקום היתה מהם והלאה — חשו צורך נפשי לתרום מכוחם ומרצם למען הזולת, למען הקל על סבלו של האדם הקטן, הנחנק מחוסר אמצעים נזילים לקיים את הסדנא או את משאו ומתנו, מהם הוציאו בעליהם את פרנסתם בדוחק. הנה כי כן. היטו האנשים שכם ועשו כמיטב יכולתם להצלחת המפעל, תוך הבנה מלאה עם נציגי־מועצת הבנק, חברי־האירגון, אנשים שחיו והתקיימו ממסחר או מלאכה, כגון: מאיר שולץ, אברהם גליקסמן, מאקס קונינסקי, טוביה ניידאט ואחרים.

הבנק הצעיר מילא את תפקידיו באמונה, במסירות ובהתחשבות מירבית בצורכי־חבריו. הדבר התבטא בין היתר בעובדא, שלא זו בלבד שקופת גמילות־החסדים של האירגון לא חוסלה עם קום הבנק, אלא אף גדלה ושולבה בתוך תפקידיו כמחלקה מיוחדת, קרויה קונסטרוקטיבית, בהמשיכה להוציא הלוואות בתשלומים קטנים, ללא רבית, לחברים הנזקקים ביותר.

לא ייפלא, לכן, שליד השם הרשמי: בנק למלאכה ומסחר, נדבק למוסד גם שם אחר, ביתי יותר, אינטימי יותר, שם־חיבה, היינו: „שלנו״. שם נרדף זה לבנק ביטא את רחשי־החיבה, שהרגישו האנשים בשיחם ושיגם על הבנק שלהם. שכן היה זה באמת הבנק שלהם. „עמך״ הרגיש את עצמו שם כמו בבית. פשטות הגישה לכל באי־הבנק; יחס ההבנה לכל שכבות הציבור, ללא הבדל מעמד או מצב סוציאלי — כל אלה חיבבו את המוסד על חבריו עד יומו האחרון.

יידיש זדונסקעוואָליע איר לעבן און אומקום

אברהם קאַלושינער חולון

די ווייטער־געבראַכטע פאַקטן און עפּיזאָדן פונעם לעבן פון אונדזער זדונסקעוואָליער קהילה, איר אויפבלי, אָרגאַניזאַציאָנעלע, קולטורעלע און פילאַנטראָפּישע טעטיקייט, און צום סוף איר טראַגישער אומקום — בילדן נאָר עטלעכע אָנגעוואָרפענע סקיצן פון דער פולבלוטיקער יידישער זדונסקעוואָליער געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס איז אַזוי טראַגיש פאַרשניטן געוואָרן, צוזאַמען מיטן גרויסן רוב פון יידישן שטאַם אין גלות־אייראָפּע, דורכן דייטשן מערדער־פאָלק.

צוליבן פעלן פון דאָקומענטן, און דער עיקר צוליב דעם, וואָס דער גרעסטער טייל טוער אויף אַלע געביטן פון דער אָרטיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט האָט געטיילט דעם טראַגישן גורל פון זייער עדה אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, איז אוממעגלעך צו צייכענען אַ מער־אָדער־ווייניק טריי בילד, וואָס זאָל אָפּשפּיגלען די פיל פאַרצווייגטע טעטיקייט פון אונדזערע אָרטיקע עסקנים, אויפן הינטערגרונט פון אַ שפּרודלדיקער יידישער קהילה, וואָס האָט געלעבט און געווירקט, געטרוימט און געקעמפט פאַר אַ בעסערן היינט און פאַר אַ זיכערן מאָרגן — סיי אויפן אָרט, סיי אין אויסגעבענקטן לאַנד פון די אבות.

פרעטענדירן נישט דעריבער די ווייטערדיקע פאַרצייכענונגען, וואָס זענען געוואָרן אויפגענומען פון זכרון פון עטלעכע געצײלטע, דורך נסים לעבנגעבליבענע פריינט, ווי: מ. פּ. קריס, גבריאל גרינבוים און אַנדערע, אַליין עדות פון די פאַרצייכנטע דערינערונגען, צו דינען ווי אַן אויסשעפּנדיקער מקור פון ידיעות פון דער באַהאַנדלטער צייט. אין דער אמתן בילדן זיי נאָר אַ ברוכטייל, אַ קליינעם ברוכטייל פון דעם, וואָס ס'האָט זיך אין דערווירקלעכקייט אָפּגעשפּילט אין אונדזער שטאָט. — העכסטנס קענען דידאָזיקע צײלן באַטראַכט ווערן ווי אַ דערגענצונג צו די אַרבעטן אויף דעם געביט, וואָס דערשיינען אין אונדזער ספר, געשריבן פון מאַנכע פון אונדזערע שטעטלשע, בעיקר צוליב דעם אַרויסהייבן פון מאַנכע געזעלשאַפטלעכע טוער פון דער צייט פון אָנהויב פון אונדזער יאָרהונדערט, אַזעלכע, וואָס זענען דורך די פריער־דערמאָנטע אַרבעטן, צוליב מאַנגל אין אינפאָרמאַציע, פאַרגעסן אָדער אַנדערע סיבות, נישט געוואָרן באַריקזיכטיקט.

1. פאַרן ערשטן וועלט־קריג

„חובבי־ציון"

געוועזן איז דאָס אין אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט, בעת ס'האָט זיך קאָנסטיטואירט אַן איניציאַטיוו־גרופּע פון אַ חובבי־ציון־קעמערל אין אונדזער שטאָט.

אין באַשטאַנד פון דער גרופּע זענען אַריין: חיימל בליצבלוי, שמעון ליוועראַנט, קאַראָ, יששכר בעריש פּיק, הערשל קאַרפּן און פּנחס פריידנרייך (די לעצטע 3 זענען אומגעקומען אין דער נאַצי־צייט).

די ערשטע טעטיקייט פון דער גרופּע איז באַשטאַנען פון אויפשטעלן אַ ברייטערן לעזער־קרייז פאַר דער העברעאישער צייטונג „הצפירה". נאָכנישט באַזיצנדיק קיין אייגענעם לאָקאַל, פלעגט זיך די גרופּע צונויפטרעפן ביי שלאַמקאָוויטשן אין קעלער. דאָרט פלעגט מען לייענען און דיסקוטירן איבער די ציוניסטישע צייטונגען און פעריאָדישע אויסגאַבן, וועגן דער פּראַקטישער ציוניסטישער טעטיקייט אין ארץ־ישראל און וועגן די רעאַלע מעגלעכקייטן פון ענלעכע פעולות אויפן אָרט.

די־אָ איניציאַטיוו־גרופּע מיט אירע באַשיידענע מעשים אויפן אָפּשניט פון דער ציוניסטישער — און קולטור־טעטיקייט — איז געוועזן דער קערן, אויף וועמעס געזונטן יסוד ס'האָט זיך שפּעטער געשאַפן די ברייט־פונאַנדערגעצווייגטע ציוניסטישע טעטיקייט אין אונדזער שטאָט, אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישן טאָן — סיי אויפן אָרט און סיי אין ארץ־ישראל.

„בונד"

אין יאָר 1905, דאָס יאָר ווען די אונטערדריקטע, עקספּלאָאַטירטע, רעכטלאָזע אַרבעטערשאַפט האָט אויפגעהויבן די פאָן פון רעוואָלט קעגן דער רעאַקציאָנערער צאַרישער מאַכט, האָט אונדזער שטאָט, ווי אַ וויכטיקער אַרבעטס־ און אינדוסטריע־צענטער, שוין באַזיצט אַ ריי אַרבעטער־אַקטיוויסטן, וואָס האָבן אויך פאָרגעזעצט זייער געראַנגל פאַר אַרבעטער־רעכט אין די אונטערערדישע באַדינגונגען — נאָכן דערשטיקטן אויפשטאַנד.

צווישן די דאָזיקע אַקטיוויסטן האָבן זיך געפונען:

— דער געלער מאַלאַזש, זעליג וואָלף ראָזנבערג, דודל מאיר גרשונס, ענדזעל, שמואל חיים ליכטן, יענקעלע שאָר, פּסח ברענער, חיימל קופּלעווסקי, בעריש קאַ־

ראָ, העניעך — רייזל דער נייטאָרינס, און אַנדערע.

בשעת די טעראָר־יאָרן, נאָכן אונטערדריקן די רעוואָלוציע, זענען אויך 2 פון די אָרטיקע טוער: פייוול קראַקאָווסקי און אברהם דזיאַלאָווסקי (קראַסנע גלעזערס) אַרעסטירט און פאַרמשפט געוואָרן צום טויט, און זענען אָבער שפּעטער באַגנעדיקט געוואָרן. פאַר יעדן פאַל האָט די אומלעגאַלע טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע, נישט געאַכט אויף די סכנות, מיט וועלכע דאָס איז געווען פאַרבונדן, ווייטער אָנגעהאַלטן — ביז דער בונד איז געוואָרן אָפיציעל לעגאַליזירט דורך דער נייאַנטשטאַנענער, אומאָפּהענגיקער פּוילישער מלוכה.

דראַמאַטישע סעקציע — „האַרפע"

די איניציאַטאָרן, אָנפירער און די עיקרדיקע אָנטיילנעמער פון דער, אין די יאָרן, אַנטשטאַנענער דראַמאַטישער סעקציע — „האַרפע", זענען באַשטאַנען פון: — נחמן מאיר גאָלדבערג און זיין פרוי שרה גאָלדע גאָרדאָן (ירמיהו דעם חזנס טאָכטער), ברוך נאָסקאָוויטש, יחיאל מאיר סטאַשעווסקי און אַנדערע.

אין דער ערשטער צייט, בעת די סעקציע האָט געשטעלט אירע ערשטע, אומזיכערע טריט, פלעגן די פאָרשטעלונגען פאָרקומען ביי קאָרנאַטאָווסקין. דערנאָך, פילנדיק זיך שוין אין די כוחות, פלעגט אויך אָפּגעדונגען ווערן דער פייערלעשער־זאַל, אין וועלכן ס'זענען געוואָרן אויפגעפירט אַ ריי פּיעסן מיט דערפאָלג. איבערהויפּט זענען אויפגענומען געוואָרן מיט התלהבות 2 פּיעסן — „גרינע פעלדער" און „דער דאָרפס־יונג".

ביי דער דראַם־סעקציע „האַרפע" איז אויך געווען אָרגאַניזירט אַ זינג־גרופּע — אָנגעפירט דורך יוסף גרינבוים. דאָרט זענען געוואָרן אויסגעפירט פאַרשידענע געזאַנג־נומערן — סיי חזנישע, סיי פאָלקס־לידער.

„משמורים"

ווי אין יעדן יידישן קיבוץ, וואָס איז געווען באַהויכט פון אַ טיפן אחריות־געפיל כלפי דעם מיט־מענטש, אויפשטעלנדיק אַ ריי פון געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, זיך אַרויסצוהעלפן איינער דעם אַנדערן אין אַ נויט־פאַל, אָדער אפילו אין אַזוי־גערופענע „נאָרמאַלע צייטן" — אַזוי האָט זיך אויך אין אונדזער יידישן זדונסקעוואָליע, נאָך אין די יאָרן פון פאַרן ערשטן וועלט־קריג, געפונען אַ נעץ פון אַזעלכע פילאַנטראָפּישהומאַניטאַרע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט די ליידן און זאָרגן פון קליינעם מענטשעלע, באַמיענדיק זיך אים אונטערצוהאַלטן, אָפט מיט אַ קלייניקייט, כדי אויפצוהאַלטן זיין מעמד אין דער געזעלשאַפט — צומאָל אויך זיין קיום בכלל.

איינע פון די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס ביי אונדז אין שטאָט, איז געווען די חברה „משמורים".

דער דעקלאַרירטער ציל פון דער חברה איז געווען:

איינשאַפן רפואות פאַר אָרעמע קראַנקע, געבן מאַטעריעלע הילף דער געטראָפענער משפחה און זיצן שעהן ביי קראַנקע, כדי לייכטער צו מאַכן דעם עול פון די משפחה־מיטגלידער, וואָס זענען אָפט ממש געפאַלן פון די פיס, בעת די קראַנקהייט האָט זיך פאַרצויגן.

אַלע מיטגלידער פון דער חברה, וואָס האָט געציילט וואָסערע 70 מאַן, האָבן געהאַט די אָבליגאַטאָרישע פליכט פון באַזוכן קראַנקע. ווער ס'האָט צוליב וועלכער ס'איז סיבה נישט געקענט מקיים זיין די פליכט, בעת ס'איז געקומען זיין ריי, האָט זיך געמוזט אויסקויפן און דינגען אַן אַנדערן מענטש אויף זיין פלאַץ. בכלל, פלעגט אויך די חברה אַדורכפירן זאַמל־אַקציעס, בעיקר ביי דעם פאַרמעגלעכערן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט, כדי אַרויסצוהעלפן אָרעמע קראַנקע און זייערע משפחות מיט קאָנסטרוקטיווער הילף — געבנדיק זיי אַזוי־אַרום די מעגלעכקייט ווייטער אויפצוהאַלטן זייער באַשטיידענעם קיום אויף אַ בכבודיקן אופן.

די חברה האָט געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל, געדאַוונט צוזאַמען — באַזיצנדיק אייגענע ספרי־תורהס.

גבאים פון דער חברה זענען געווען:

— אברהם משה גרינבוים (פון יאָר 1895 בערך), מרדכי שניידער — בליצבלוי און יידעלע קאַטשקע.

אַקטיווע טוער:

— יעקב וואָלףפעלד, יוסף לאַזשיטשאַק (שאָדיקער פעלדשער), אליעזר קאַפּלאַן (דער לערער), פאַמיליע שווייצער און פיל אַנדערע.

אברהם משה גרינבוים איז אויך געווען מבקר — און נישט־קוקנדיק אויף דעם באַזונדערן אָנשטרענג, פלעגט ער גאַנצע נעכט זיצן ביי די קראַנקע און העלפן זיי מיט וואָס ס'איז נאָר געווען מעגלעך.

חברה שניידער — „חייטים"

אַן אַנדער חברה, וואָס האָט אויסגעאיבט אַ וויכטיקע

פונקציע ביים דערטיילן פינאַנציעלע הילף, אין דער פאָרם פון אָנפּראָצענטיקע הלוואות — דאָסמאָל אין באַגרענעצטן, ענגן קרייז פון אָנגעהעריקע צום זעלבן באַרוף — איז געווען די שניידער־חברה, גערופן, ווי כמעט אַלע אַנדערע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, וואָס פלעגן ווערן באַצייכנט מיט לשון־קודשדיקע טערמינען, מיטן נאָמען „חייטים״.

די עיקר־אַרבעט פון דער חברה איז געווען, ווי דער־מאָנט, דאָס אויסבאָרגן אָנפּראָצענטיקע הלוואות פון דער גמילת־חסדים־קאַסע, וואָס האָט פאַר דעם צוועק עקזיסטירט ביי דער חברה, פאַר נויטבאַדאַרפטיקע חברים. אָבער, די „חייטים״ האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט אַנדערער הילף, ווי מיט אויפנייען תכריכים פאַר אָרעמע נפטרים און אַזוי ווייטער.

די חברה האַלט זיך אויך סאָלידאַריש צוזאַמען, באַזיצט אַן אייגענעם לאָקאַל און פירט אַ וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפּישע טעטיקייט צווישן אירע מיטגלידער, די יידישע שניידער.

„ביקור־חולים״

נאָך אַ פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציע, וואָס האָט זייער פיל אַרויסגעהאָלפן אין אומזיסטע רפואות, באַזוכן קראַנקע און נאָך, איז געווען די חברה „ביקור־חולים״. שפּעטער האָט די חברה אויסגעברייטערט איר טעטיקייט אויך אויף אַ גמילות־חסדים־קאַסע. אין 1920, ביי דער מיטהילף פון דזשאָינט און זיין שליח, דעם באַקאַנטן ד״ר שאָשקעס, איז די קאַסע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אָפיציעלער באַנק, גערופן „ביקור־חולים־באַנק״. זי האָט געדינט דער נישט־פאַרמעגלעכער יידישער באַפעלקערונג פון אונדזער שטאָט, דעם יידישן קליינהענדלער און בעל־מלאכה — און נישט־נאָר די לעצטע.

די איניציאַטאָרן, אַקטיווע טוער און מיטאַרבעטער פון דער חברה, אין דער ערשטער צייט פון איר עקזיס־טענץ — און ווי אַלע אַנדערע עסקנים פאַרן ציבור און זיינע נויטן: שלא על־מנת לקבל פרס — זענען געווען: יואל־פייוויש בזשעזשינסקי, ד״ר פראַשקער, ד״ר קאַמעלהאַר, דאָבזשינסקי, שמוקלאַראָווסקי, ד״ר ברוידע און נאָך.

אָבער אין זדונסקעוואָליע האָבן עקזיסטירט און געווען טעטיק נאָך אַ גאַנצע ריי פון אַנדערע חברות, ווי חברה שוסטער — אָנגעפירט דורך קאָפּל בענעדיקט און אליעזר סענדזשעיעווסקי, חברה קדישא, וועמענס גבאי ס׳איז געווען מענדל גאַרבער, חברה שערער (וועלכער ס׳איז געווידמעט אַ ספּעציעלע גרע־סערע אַרבעט אין אונדזער ספר) און נאָך פיל אַנדערע — חברות, וועלכע יעדע באַזונדער און אַלע צוזאַמען האָט כאַראַקטעריזירט איין־און־איינציקער ציל:

— אחריות־געפיל און זאָרג פאַרן קליינעם מענטש: אים צו פאַרלייכטערן זיין לעבן אין זיין שווערן געראַנגל פאַר קיום — אונטער פיינטלעכע, אָפט, דיסקרימיניר־באַדינגונגען פון אַ פרעמדן רעזשים.

2. ערשטער וועלט־קריג

דער אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג איז גורם אַ דראַס־טישע פאַרערגערונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין זדונסקעוואָליע.

קודם־כל, צוליב די קריגס־אָפּעראַציעס אַליין, וואָס זענען פאָרגעקומען נישט ווייט פון דער שטאָט און אין דער שטאָט גופא.

הספרייה ליד ההסתדרות הציונית.

די ביבליאָטעק ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

צווייטנס — צוליב דער גרויסער צאָל יידישע פליטים פון די גרענעץ־ערטער, וואָס האָבן גענומען שטראָמען, אָן איבערייס, אין אונדזער שטאָט.

אַחוץ דעם האָט זיך דער־אָ מצב שטאַרק אויס־געווירקט — אַ געוויינטלעכע דערשיינונג אין קריגס־צייטן — אויף דעם געזונטהייטס־מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג — דער אָרטיקער ווי דער צוגעקומענער — וואָס האָט צוליב דער פאַרערגערטער דערנערונג, און צומאָל אויך הונגער, צוליב דער ענגשאַפט אין די וווינ־באַדינגונגען און אַנדערע קריגס־סיבות, פאַרלאָרן אַ טייל פון די ווידערשטאַנדס־כוחות — פיזישע ווי פסיכישע — און געפאַלן צו בעט.

די איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס זענען געווען טעטיק אין די שוין עקזיסטירנדיקע פאַר־

שידענע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס אין אונדזער שטאָט, האָבן ביי די באַדינגונגען, באַלד ביים סאַמע־אָנהייב פון קריג, אונטערגענומען אַלע מעגלעכע מיטלען, צו פאַרלייכטערן די לאַגע פון דער געטראָפענער יידישער באַפעלקערונג — סיי פון דער שטאָט גופא, סיי פון די צושטראָמענדיקע, וואָס האָבן דערוואַרט און אויך באַקומען ביי אונדז אַזיל.

ס'איז אָבער געווען קלאָר, אַז די נאָרמאַלע, פאַר־מלחמהדיקע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס זענען ווייט נישט געווען גענוג צו לעזן די גרויסע נויט — סיי די עקאָנאָמישע, סיי די געזונטהייטלעכע — וואָס האָט זיך, אַזוי ראַפּטעם און מאַסנווייז, אַראָפּגעלאָזן אויף דער שטאָט. האָבן דעריבער אונדזערע עסקנים גענומען אויפשטעלן די אינסטיטוציאָנעלע כלים, פאַרזוכנדיק צו לינדערן די לאַגע — אַזוי ווייט ווי די באַדינגונגען האָבן דערלויבט און דערמעגלעכט.

באַלד איז דורך די פאַרדינסטפולע טוער מאָטל ראָזנבערג, איטשע וואַרשאַוויאַק און אַנדערע, אָרגאַניזירט געוואָרן די ערשטע גאָרקיך, אין הויז פון מענדל שייבע. נאָך אַ קורצער צייט ווערן געשאַפן נאָך עטלעכע גאָרקיכן — אַ פאַקט, וואָס לינדערט אין אַ געוויסער מאָס די נויט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג.

פּאַראַלעל צו דער דערנערונגס־הילפס־אַקציע איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אַ סאַניטאַרן־סעקציע, וואָס האָט זיך געשטעלט די שווערע אויפגאַבע צו באַקעמפן, ווייניקסטנס, צו לאָקאַליזירן די טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט געבושעוועט אין שטאָט. איינע פון די וויכטיקסטע פּראָפילאַקטישע מיטלען פאַר דעם צוועק, איז געווען דאָס עפענען אַן איזאָלאַציע־היים פאַר די שוין אָנגעשטעקטע קראַנקע, ביי ר' שימעלע שפּירא.

אין דער סאַניטאַרן־סעקציע, וואָס איז געווען אָנגעפירט דורכן שוין דערמאָנטן מאָטל ראָזנבערג, האָבן אויך מיטגעאַרבעט יידל ביירעך, אברהם־טשע אבראַמזאָן, קאָנצענץ, רחל ליוועראַנט און אַנדערע (די ערשטע 2 זענען אומגעקומען בעתן דערפילן זייער פליכט).

קאָנסטרוקטיווע הילף

ס'איז וויכטיק דאָ אָנצומערקן, אַז אונדזערע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן זיך נישט באַגרענעצט צו דער געוויינטלעכער הילפס־אַרבעט, צו דער, אַזוי צו זאָגן, דרינגנדיקער הילף פון האַנט צו מויל: צו שטילן דעם הונגער און די הילף פאַר דער באַקעמפונג פון די עפּידעמישע קראַנקהייטן. זיי האָבן זיך געשטעלט אַ ווייטערן ציל. זיי האָבן גענומען אָרגאַניזירן פאַר די ליידנדיקע און פאַראָרעמטע אויך קאָנסטרוקטיווע הילף: צו שאַפן פרנסה־קוואַלן פאַר די נויטבאַדאַרפטיקע און עפענען האַנטווערקער־שולן פאַר דער יוגנט — און דאָס פולשטענדיק אומזיסט. אויך די לערער און דער גאַנצער איבעריקער פּערסאָנאַל האָבן זייער אַרבעט אויסגעפירט פרייוויליק — זייענדיק באַהערשט, ווי די גאַנצע עסקנים־שיכט, פון אַלטרואיסטישע געפילן: צו העלפן זייערע מיט־ברידער, אין די־באַזונדערס־שווערע באַדינגונגען, זיך צו שטעלן אויף די פיס.

צווישן אַנדערע פאַך־קורסן איז געווען טעטיק אַ שוסטער־אָפּטיילונג — אָנגעפירט דורך פריינט משה פייוול קריס (— לעבט אין אַמעריקע), ווי אויך אַ שניידער־אָפּטיילונג מיט זעליג וואָלף ראָזנבערג אין דער שפּיץ.

פרעזעס פון דער אונטערנעמונג איז געווען דער באַקאַנטער, שוין דערמאָנטער, געזעלשאַפטלעכער טוער — מאָטל ראָזנבערג.

„לא על הלחם לבדו יחיה האדם"

כדי צו באַקומען אַ באַגריף, ווי ווייט די שטעטלשע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, באַזונדערס די יוגנט, איז געווען צוגעבונדן צום געדרוקטן וואָרט, צו גייסטיק־קולטורעלע ווערטן, זעענדיק אין די לעצטע אַן אומבאַדינגטן באַשטאַנד־טייל פון זייער לעבן און ווירקן — איז גענוג בלויז צו דערמאָנען, אַז אויך אין דער צייט ווען ס'האָבן גערעדט די האַרמאַטן, האָבן זיי זיך נישט אָפּגעזאָגט פון לערנען און פאַרברייטערן זייער גייסטיקן האָריזאָנט. און טאַקע אין די יאָרן פון ערשטן וועלט־קריג איז געשאַפן געוואָרן דער קערן פאַר אַ יידישער ביבליאָטעק, וועמעס ערשטע ביכער ס'זענען געשאָנקן געוואָרן, בעת אַ זאַמל־אַקציע פאַר דעם צוועק, דורך דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

די איניציאַטאָרן פון דער קולטור־אינסטיטוציע זענען געווען: פנחס פריידנרייך, יוסף גרינבוים, מאָטעלע אבראַמאָוויטש און אַנדערע.

3. צווישן ערשטן און צווייטן וועלט־קריג

דער צייט־אָפּשניט צווישן דעם ערשטן און צווייטן וועלט־קריג איז שוין אונדז מער באַקאַנט. די אָפּגעראַטעוועטע איבערבלייבענישן פון די טויט־לאַגערן, פון די פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען, אָדער צוריקגעקומענע פון רוסלאַנד — זענען לעבעדיקע עדות פון דעם קאָכיק־דינאַמישן לעבן, וואָס האָט געברויזט אין שטעטל אין די יאָרן.

פּאַרטייען און באַוועגונגען, קולטור־ און דערציִ־

אונגס־אַנשטאַלטן, ספּאָרט־ און דראַמאַטישע סעקציעס, רעליגיעזער שטייגער און וועלטלעכע שטרעבונגען, ציוניס־טישע פאַרווירקלעכונגס־חלומות און וויזיע פון וועלט פון מאָרגן — אָט־דער קאָכיקער דורכאַנאַנדער, כאַראַק־טעריסטישער קענצייכן פון דעם אַקטיוו פון דער זדונסקע־וואָליער געזעלשאַפטלעכקייט, איז דורך אַ גאַנצער ריי פון אונדזערע לאַנדסלייט: פון ישראל, אמעריקע און אַנדערע לענדער, מער אָדער ווייניקער אויספירלעך געמאָלן געוואָרן אין אונדזער באַפאָרשטייענדיקן יזכור־ספר, פאַר וועלכן אויך די צײַלן זענען געשריבן. מיין אויפגאַבע, אויף דעם אָרט, איז דעריבער אַ באַגרענעצטע. כ׳וועל זיך בלויז אָפּשטעלן אויף 2 געביטן: אויף דער יידישער קאָאָפּעראַטיווער באַוועגונג און אויף דעם יידישן באַנק־וועזן ביי אונדז אין שטאָט — 2 צווישן אַנדערע וויכטיקע פאַקטאָרן, וואָס האָבן פיל בייגעשטייערט צו דער אַנטוויקלונג פון אָרטיקן יידישן מסחר און אינדוסטרי.

באַלד נאָכדעם, ווי ס׳איז געוואָרן פּראָקלאַמירט פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, איז געוואָרן אָרגאַניזירט די ערשטע יידישע קאָאָפּעראַטיווע באַנק אין דער שטאָט. אירע איניציאַטאָרן און אַקטיווע עסקנים זענען געווען: יששכר בעריש פּיק, בערל וואלפיש און שמחה נוסבוים (— אַלע אומגעקומען).

די טעטיקייט פון דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק און אירע דערטיילטע הלוואות דערמעגלעכן אַ גרויסן טייל פון דעם יידישן בעל־מלאכה־ און קליינהענדלער־קלאַס, אויך דעם מער־פאַרמעגלעכן טייל — שוין אָפּגעשמועסט פון די, וועמעס מיטלען ס׳האָבן נישט געסטייעט צו קענען פאָרזעצן מיט אייגענע כוחות זייערע עקאָנאָמישע באַשעפ־טיקונגען — איינצוהאַלטן זייערע פינאַנציעלע פאַרפליכ־טונגען — אַן עלעמענט פון גרויסן, אַנטשיידנדיקן באַטייט אין דער האַנדלס־וועלט — שטעלן זיך אויף די פיס און פירן אַ בכבודיקן קיום.

אַן אַנאַלאָגישע טעטיקייט פירט אויס דער האַנטווער־קער־פאַריין. יעדן שבת־צונאַכטס — די צייט, וואָס איז געווען באַשטימט פאַרן פאַרטיילן די באַשטעטיקטע הלוואות — איז דער פאַריינס־לאָקאַל פול געוואָרן מיט לעבן. איינער איז אַריין, דער צווייטער איז אַרויס — בעת די לופט איז געווען אָנגעפילט מיט די קלאַנגען פון פריינטלעכע, צווינטשנדיקע ברכות און קנאַקנדיקע באַנק־נאָטן. ס׳האָט זיך באַשיינפערלעך געמערקט, ווי דער פאַריין טוט אַ העכסט־נוצלעכע אַרבעט — פאַרלייכטערנדיק דעם ווירטשאַפטלעכן קיום — און דערמיט אויך דעם געזעלשאַפטלעכן מעמד — פון זיינע אומפאַרמעגלעכע חברים, צו קענען שטיין אויפן פלאַץ צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע, אויך מער־פאַרמעגלעכע האַנטווערקער, וואָס האָבן נישט באַדאַרפט אָנקומען נאָך הילף.

די־אָ וויכטיקע, איבערגעגעבענע אַרבעט האָבן אויס־געפירט:

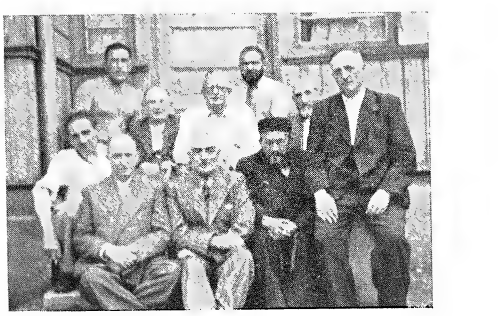
— משה פייוול קריס (— לעבט אין אַמעריקע), אייזיק איגליצקי, אהרן יאַצענטאָווסקי, שלמה און הערשל קליין (— אַלע אומגעקומען).

אַ צווייטער גורם פון גרויסער חשיבות פאַר אַ געאָרדנטער ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט נישט געגאָסן פון קיין מלוכהשער אונטערשטיצונג אויף דעם געביט, ווי ס׳איז איבעריקנס געווען דער פאַל אויף פיל אַנדערע געביטן — זענען געווען די עקזיסטירנדיקע יידישע בענק אויפן אָרט, ווי: „האַנדל און מלאָכה" „באַנק פאַר אינדוסטרי" און אַ ריי אַנדערע. זייער פאַרצווייגטע, פּראָדוק־טיווע טעטיקייט אין אַלע מעגלעכע באַנק־אָפּעראַציעס האָבן אין אַ גרויסער מאָס פאַרלייכטערט און דערמוטיקט דעם יידישן האַנדל און אינדוסטרי אויסצוהאַלטן די קאָנקורענץ פונעם נישט־יידישן ווירטשאַפטלעכן סעק־טאָר — וואָס איז לרוב געוואָרן פאַוואָריזירט פון די אָרטיקע און צענטראַלע מלוכהשע אינסטאַנצן.

די באַנק „האַנדל און מלאָכה" האָבן אָנגעפירט: העניעק פּיקעלנאָ, מאיר שולץ, אברהם גרינבאַרט, אברהם גליקסמאַן, מאַקס קאָנינסקי, טוביה ניידאַט, צענדער (— אַלע אומגעקומען) און אַנדערע.

4. אָקופּאַציע און אומקום

מיר קומען צו צום טראַגישן פינאַל פון יידיש זדונסקע־וואָליע. ס׳ווייזט זיך אַרויס, אַז וויפיל ס׳איז נישט געשריבן

הנהלת בנק „ביקור־חולים".

לייטונג פון דער „ביקור־חולים"־באַנק.

געוואָרן וועגן יענע מוראדיקע טעג, וועגן דער גרענעצלאָזער טראַגיק פון די געשעעענישן, וועלכע אונדזערע קדושים זענען אַדורכגעגאַנגען אין זייער לאַנגן פּיינפולן וועג — איז דאָס אַלץ ווייט־ווייט נישט אויסשעפּנדיק. וואָס־ווייטער אַלץ־מער דערווייסט מען זיך, אָדער מ׳דערמאָנט זיך, וועגן נייע פֿאַקטן, וואָס האָבן אָנגעצייכנט דעם בלוטיקן יסורים־שליאַך פון אונדזער זדונסקעוואָליער עדה — ווי איבעריקנס ס׳האָבן דאָס אַדורכגעמאַכט אַלע אַנדערע יידישע קהילות אין דער דייטשער מאַכט־ספערע.

און זאָל דאָ אויפן אָרט פאַרצייכנט ווערן די כאַראַקטעריסטישע פעסטשטעלונג, אַז אויך ביים שוועל פון אומקום, בעת די יידישע באַפעלקערונג האָט שוין געזען באַשיינפערלעך, ווי ס׳דערנענטערט זיך דער שרעקלעכער סוף — אויך דעמאָלט, ווען אַלץ איז שוין געווען פאַרלאָרן, אויך דעמאָלט זענען יידן, אַחוץ קליינע אויסנאַמען, געבליבן יידן — אַרויסווייזנדיק זייערע מענטשלעכע, הומאַנע געפילן כלפּי אַנדערע מיטליידנדיקע יידן.

אין די ווייטערדיקע שורות וויל איך, צו די שוין־פאַראַנענע מערערע אויפצייכענונגען וועגן זדונסקעוואָליער געטאָ און איר אומקום, צוגעבן עטלעכע פֿאַקטן, וואָס, ווייניקסטנס די לעצטע פון זיי, קענען באַטראַכט ווערן ווי אַ באַשטעטיקונג פאַר אונדזער אויביקער הנחה.

יידישע סאָלדאַטן צו קבר־ישראל

אין די ערשטע טעג פון דער אָקופּאַציע איז אָנגעקומען אין שטאָט אַ פּויער, פון אַ דערבייאיקן דאָרף, און דערציילט, אַז ער האָט קובר געווען 2 סאָלדאַטן, און אַז לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן זענען זיי יידן. באַלד איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אַ דעלעגאַציע פון עטלעכע פּערזאָן, אין וועמעס באַשטאַנד ס׳זענען אַריין:

ר׳ יעקל שמש, משה פּייוול קריס, אליהו דודל שוסטערס און מאָטל הערש לייבעלעס. די דעלעגאַציע האָט זיך גלייך געלאָזן אין דאָרף אַריין בודק צו זיין די זאַך. נאָכן עפענען דעם קבר האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן, אַז די 2 געפאַלענע זענען יידן. ביי איינעם איז געפונען געוואָרן אַ סידורל, בעת ביים צווייטן איז געווען פאַרצייכנט אַן אַדרעס, וואָס האָט עדות געזאָגט אויף זיין אָפּשטאַם. נאָכדעם, ווי ס׳איז די קרובים מיטגעטיילט געוואָרן וועגן דעם אומגליק, זענען די 2 יידן געבראַכט געוואָרן צו קבר־ישראל.

בתי־תפילה

אין דער קריגס־צייט איז, ווי באַקאַנט, געווען שטרענג פאַרבאָטן זיך צוזאַמענצוטרעפן בציבור. דער פאַרבאָט איז אויך — און אפשר באַזונדערס — געווען גילטיק אויף דאַווענען בכלל און דאַווענען בציבור בפרט. נאָך מער ווי די דייטשן האָבן געהאַסט יידן, האָבן זיי געטראָגן אַ קראַנקהאַפטע פאָביע צום יידנטום און צום יידישן גאָט, וועלכן זיי האָבן ביי יעדער געלעגנהייט געלעסטערט, פּראָפאַנירט. איז טאַקע געווען אַ גרויסע סכנה זיך צוזאַמענצוקומען אין אַ מנין אָפּצודאַווענען. און דאָך, נישט־קוקנדיק אויף די לויערנדיקע סכנות, האָבן יידן נישט מוותר געווען אויף זייער אמונה, נישט איבערגעריסן דעם דרייבונד: „קודשא בריך הוא, אורייתא וישראל חד הוא״ און אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט, כדי זיך צו זאַמלען און מתפּלל זיין בציבור.

איינע פון די מערערע זאַמל־פּלעצער, ווו יידן פלעגן זיך צוזאַמענקומען מתפּלל צו זיין און אויסגיסן זייער ביטער האַרץ פאַרן כביכול, האָט זיך געפונען ביי ר׳ משה לייב יאָסקאָוויטש הי״ד. — ווו פאַרן עמוד האָט געדאַוונט דער שפּעטערער קדוש: ר׳ שלמה זשעליכאָווסקי הי״ד.

און וואָס ס׳איז באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז, אַז אין אַזעלכע פאַלן פלעגט די־אַזויבאַשמוצטע יידישע פּאָליציי שטיין אויף דער וואַך, אָנצוזאָגן אַ מעגלעכע, פּלוצימדיקע סכנה מצד אָנקומענדיקע דייטשן.

הילף פאַרן לאָדזשער געטאָ

פון לאָדזשער געטאָ קומען אינדערצווישנצייט אָן אַלאַרמירנדיקע ידיעות. אַחוץ אַלעם — ענגשאַפט, שווערע סאַניטאַרע באַדינגונגען א.ד.גל. — איז דאָרט דער הונגער אומדערטרעגלעך. צו דער צייט האָבן נאָך די זדונסקעוואָליער יידן אומפאַרגלייכלעך גרעסערע מעגלעכקייטן אויף איינצושאַפן לעבנס־מיטל. מ׳זיצט דאָך נאָך אויפן אָרט, און די פריערדיקע באַקאַנטשאַפט מיט דער אַרומיקער, נישט־יידישער באַפעלקערונג איז אַ וויכטיקער יסוד פאַר לעבנס־מיטל־פאַרזאָרגונג. ווערט טאַקע באַלד אָרגאַניזירט אַ הילפס־אַקציע פאַרן לאָדזשער געטאָ. און אָפּגעזען פון די געפאַרן, מיט וועלכע דאָס איז געווען פאַרבונדן — אייגנטלעך, וואָס איז אין דער־אָ שטראָפבאַרער צייט נישט געווען פאַרבונדן מיט געפאַרן? — ווערן אַרויסגעשיקט קיין לאָדזש, אויף פּריוואַטע אַדרעסן, אַ גרויסע צאָל פּעקלעך, צו 2 קילאָ יעדעס.

אין דערזעלבער צייט זענען אויך דורכגעפירט געוואָרן אַקציעס אַרויסצושיקן שטיצע פאַר די 500 זדונסקעוואָליער אינטערנירטע אין לענצינגען, ביי פּויזן, און יעדע 2 וואָכן פלעגט אַרויסגעשיקט ווערן אַהין אַ טראַנספּאָרט פון 500 פּעקלעך לעבנס־מיטל.

זדונסקעוואָליע — פאַר באָזשענין

די זדונסקעוואָליער יידישע עדה, אַליין אַ פאַרפאָלגטע, אַ פאַרפייניקטע, אין פערמאַנענטן געראַנגל פאַר אייגענער עקזיסטענץ און נאַקעטן לעבן, קעגנאיבער דעם זעלבן, ריק־זיכטלאָזן טויט־פיינט פון יידן און יידישקייט — האָט, ווי ס'איז געווען דער פאַל מיט דער הילף פאַר לאָדזשער יידן, אויך נאָכגעפאָלגט מיט אַ וואַכזאַם אויג דעם מצב פון די יידן אויך אין אַנדערע, קלענערע ערטער. און ווו ס'האָט זיך באַוויזן אַ געפאַר און זדונסקעוואָליע איז געווען בכוח מיט עפעס וואָס זי צו לינדערן — סיי מיט מאָסגיביקער אינפאָרמאַציע, סיי אויף אַ קאָנקרעטן, דירעקטן אופן — האָט די הילף נישט פאַרשפעטיקט צו קומען.

איינע פון די קלענערע ערטער, פאַר וועלכע זדונסקע־וואָליע האָט צייטלעך אונטערגענומען אַן ענערגישע אַקציע, אָפּראַטעווענדיק די דאָרטיקע יידישע באַפעלקערונג — ווייניקסטנס צייטווייליק — פון באַלדיקער ליקווידאַציע, איז געווען דאָס שטעטל באָזשענין, וועמעס יידישע באַפעלקערונג ס'האָט געציילט קנאַפע 60 פאַמיליעס.

דער אָרטיקער הילפס־קאָמיטעט, מיט דעם ענערגישן, איבערגעגעבענעם, טיף־מענטשלעכן ד״ר לעמבערג ה.י.ד. בראש, דערוויסנדיק זיך, אַ געוויסן טאָג — וועגן דער באַפאָרשטייענדיקער ליקווידאַציע פון שטעטל — האָט באַלד געטאָן וואָס מ'דאַרף און אַרויסגעשיקט פערד מיט וועגענער צו ברענגען אַלע באָזשעניער יידן קיין זדונסקעוואָליע, פאַרטיילנדיק זיי צווישן די אייגענע געטאָ־יידן — וואָס האָבן אַליין געלעבט אין ענגשאַפט, אין דחקות און אין טויט־געפאַר.

* * *

סוף אויגוסט 1942 האָט אויך אונדזער זדונסקעוואָליער קהילה אויסגעטרונקען דעם ביטערן סם־בעכער ביז צום דנאָ, בעת די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג — מענער און פרויען, יונג און אַלט, קינדער און זקנים, געזונטע און קראַנקע, זענען געפירט געוואָרן דורך די דייטשע הענקער אויפן אָרטיקן יידישן בית־עולם. די דאַקעגן, וואָס זענען נישט געגאַנגען צו דער בלוטיקער „סעלעקציע“־מאַסאַקרע, וואָס איז דאָרט אַדורכגעפירט געוואָרן — סיי אַזעלכע, וואָס האָבן נישט געקענט גיין, סיי אַזעלכע, וואָס האָבן בכוונה נישט געוואָלט מיטמאַכן דאָס דייטשע שפיל — זענען געוואָרן דערשאָסן אויפן אָרט.

דער גורל האָט געטראָפן הרב זאַבלאָדאָווער מיט זיין עלף־פערזאָניקער משפחה, אברהם מרדכי קריס, זיין פרוי און טאָכטער, ווי אויך פיל־פיל אַנדערע — אומשולדיקע קרבנות פון נאַצי־דייטשן אומדערקלער־באַרן שגעון.

* * *

אַזוי האָט זיך אויסגעלאָשן דאָס ליכט, וואָס האָט געהייסן : זדונסקעוואָליער קהילה.

השם ינקום דמם!!!

זדונסקה־וולה היהודית

אברהם פרנקל, גבעתיים

השבתון מאונס של בתי־החרושת, שעירנו — מרכז תעשייתי חשוב באיזור — היתה משופעת בהם, שבתון שבא בעקבות החרמת כל דבר מיכאני ומתכתי לצורכי־מלחמה על־ידי הגרמנים, כובשי־המדינה, במלחמת העולם הראשונה — שבתון זה היה לנחלת העבר עם היפסק קולות הנפץ והרעם של כלי־המשחית בגמר מלחמה זו, ומלחמת פולין ורוסיה הבולשביסטית שלאחריה — בעוד החיים האזרחיים על תחומיהם הרבגוניים, כולל התחום המשקי, החלו לחזור לתיקנם ולמסלולם הקודם.

ברם, עד אותה תקופה, עת והנשר הפולני סוף־סוף הגיע למניחה, ליקק את פצעיו וריפא את גופו השסוע — עד אותו זמן מצבה של האוכלוסייה האזרחית היה בכל־רע. במיוחד אמורים הדברים כלפי החלק היהודי של אוכלוסייה זו — אותו ציבור פגיע ביותר בכל רוח מצויה, ומכל־שכן כרוחות

בלתי־מצויות, כגון אלה שעברו על המדינה במלחמות הממושכות ושחתרו תחת עצם היסודות של החיים האזרחיים והמשקיים.

הנפגעים העיקריים

מספר עובדות־יסוד על השתייכותם הלאומית של בעלי־התעשייה המקומית והמועסקים על־ידיה, בין במישרין ובין בעקיפין, ימחישו בפנינו בעליל את מידת פגיעותם של היהודים, תושבי־המקום, בתנאי־החירום ששררו במדינה — בתקופה הנידונה.

1. החלק הארי של בתי־החרושת בעירנו, כולל בתי־ההרושת לטקסטיל — ענף כלכלי מכריע במקום — נמצא בבעלותם של יהודים.

2. רבים היו היהודים, בני זדונסקה־וולה, שהועסקו כפועלים במסגרת בתי־החרושת האלה או מחוצה להם, כגון „שאַראַרס״ (שתיינים), אורגים וכיוצא באלה.

3. מפרנסים יהודים רבים בעיר עיקר עיסוקם היה סיפוק חומרי־גלם, חומרי־לוואי וחלקי־חילוף למכונות עבור בתי־החרושת, הנזכרים לעיל — לרבות אלה שקיימו את משפחותיהם במלאכה ותעשייה זעירה, שהיו קשורים אף הם — בצורה זו או אחרת — בתעשיית האריגים הענפה וכן בתעשיות האחרות בעיר.

סיכומו של דבר:

מפרנסים יהודים למאות, על משפחותיהם, הוציאו את לחמם, הן בעבודה והן במסחר, הן בצימצום והן ברווחה, בקשר הדוק עם התעשייה המקומית. ואילו עם פרוץ המלחמה והכיבוש הגרמני, שבא בעקבותיו, הועמדו לפתע היהודים בפני שוקת שבורה, היינו: בפני חוסר־עבודה מוחלט — על כל התוצאות הבלתי־נעימות שהיו כרוכות בכך.

„שמוקלר״ (מבריחים)

במצב החדש שנוצר, עם סגירת בתי־החרושת וזריקת פועליהם לרחוב, וניתוק מקורות הפרנסה והקיום של כל אלה, שהיו קשורים בהם לגמרי או בחלקם — החל הרעב ללהם פוקד מאות בתים מישראל בזדונסקה־וולה העיר.

וכדרכו של האדם מטבע ברייתו, בכורח חפץ־הקיום הטבוע בכל יצור אורגני, תרו הנפגעים אחרי כל מיני־דרכים ותיחבלו כל מיני־תחבולות, תוך עקיפת החוקים, הצווים והאיסורים למיניהם, שיצאו חדשים לבקרים מאת הקומנדנטורה הצבאית — על־מנת למצוא מקורות פרנסה חדשים, שיהא בהם לכלכל ולפרנס את המשפחות הרעבות, על־אף הסכנות והעונשים הכבדים, שהיו כרוכים בכך מטעם שלטונות הכיבוש.

הללו, האחרונים, ראו באנשים האלה, שעשו כל אשר ביכולתם כדי להינצל מניוונו של רעב — בהקימם רשת של בתי־בישול ליי״ש, הן לצורכי־בית והן לצורכי־רפואה, תעשייה של סבון וכיוצא באלה, והמרתם במוצרים חקלאיים וכדומה — ובכן, הללו ראו באנשים האלה „שמוקלר״, אנשים העוסקים ב„שוק־השחור״, באופן בלתי־ליגאלי, ובחשאי, המחבלים במאמץ המלחמתי כביכול — וראויים לכן לכל עונש. אולם לאחינו, ליהודים, לא היה, כמובן, מוצא אחר. ההכרח בעל יגונה. חובתם כלפי עצמם ומשפחותיהם תבעה מהם התעסקות בכל מלאכה, תהא אשר תהא, שהשבעת פיות הרעבים בצידה — גם שעה שזו היתה קשורה בסכנה להיתפס ולהיענש קשות על־ידי השלטונות.

הותרה הרצועה

החיים הבלתי־יציבים והתערערות יסודות הכלכלה, היתה להם השלכה רצינית ביותר על חיי־המשפחה והחברה בכללותה, ואף נגעה בתחום הרוח. בשנים כתיקנן, שעה שמשק הבית ופרנסתו נוהלו על־ידי ראש־המשפחה, סמכותו של האחרון כקובע בכל ענייני־חומר ורוח, כמי שהכול ישק על־פיו — היתה חוק ולא יעבור, ולא עוד אלא אף טבעית ומובנת מאליה.

לא כן בתנאים החדשים.

התמורה שנתחוללה בחיי־המשק נתנה את אותותיה גם בשטחים אחרים — מחוץ למשק. העובדא, שגם הבנים, ולעיתים בעיקר הבנים, נכנסו למעגל ממציאי־טרף למשפחה הרעבה ונשיאה בעול הפרנסה לא פחות מאשר הוריהם — עובדא זו רופפה את המסגרת המשפחתית הנוקשה, הקבועה מזה דורות, התרה תחת סמכות האבות וחוללה שינויים ותמורות, שבתנאים תקינים איש לא העז לחלום עליהם.

היה זה בימים האלה, שהפיאות המגודלות והמסולסלות נעלמו כמעט לחלוטין ואף הלבוש קוצץ אי־פה ואי־שם — מבלי שהדבר יעורר תגובה, ומכל־שכן תגובה נזעמת, מצד השומרים על כל תג וסייג מאורח־החיים המגובש והמקודש.

גם הכלל הקובע: „בחוקות הגויים אל תלכו״ שהיה לפנים מטיל את פחדו על כל אלה שהציצו ונפגעו, שכבר נטו לשינויים חיצוניים בהופעתו של היהודי, ואף ראו אותם כרצויים ואף הכרחיים, על־מנת לחדש את פני־היהודי ולהכניס מיופייפותו של יפת לאוהלי־שם — גם

כלל נפוץ ושליט זה, לשעבר, פג כוחו אף הוא, ולא עוד אלא שאף יצא מכלל שימוש.

מוסדות עזרה

תזונה לקויה, ולפרקים רעב ממש, שעל־אף כל מיני־תחבולות (עליהן רמזנו לעיל) נעשו אורחים קבועים ברבים מבתי־אחינו בני־ישראל בזדונסקה־וולה, וכן מגיפות טיפוס ומחלות מידבקות אחרות שפרצו במדינה, בעקבות נידודי־לגיונות הצבא, וגורמים תברואתיים אחרים שמקורם בתנאי־מלחמה — כל המרכיבים השליליים בתכלית אלה, בהשתלבם יחד, חתרו תחת בריאות האוכלוסייה וגרמו להתפרצויות של מחלות מידבקות — ואף לתמותה גדולה.

באותם הימים, בשנת 1915, השנה השנייה לפרוץ המלחמה, קמה בעירנו קבוצה קטנה של אנשים בעלי־יוזמה, שגורל אחים לצרה, מבני־קהילתם, נגע עד ליבם, והתארגנה תחת השם: „וועדת תברואה".

מטרת הקבוצה היתה: לבוא לעזרת החולים שנפגעו במחלה וכן למשפחותיהם, שנבצר מהן, מסיבה כלשהי, לטפל בבן־משפחתם שנפגע, לסייע להם בכל דבר שהיה בהישג־ידם. ליד הטיפול המסור בחולים עצמם הקימה הוועדה בית־הסגר (בבית־החרושת של שמעון שפירא, שהוכשר במיוחד למטרה זו), שם נעשו כל הסידורים ההכרחיים, על־מנת לשמור על בריאות משפחות הנפגעים ועל בריאות הציבור שלא ייפגע, במקרה ומישהו מבני־משפחות החולים נדבק וחלה. כן הוקם בית־החלמה לאלה שזכו לעבור את המחלה בשלום, ונתגלה הצורך בטיפול מיוחד, כדי להעמידם על רגליהם ולהחזירם בריאים ושלמים לחיק־משפחתם — דבר שזו, האחרונה, לא היתה מסוגלת לבצע עקב תנאי־מגורים, או מצב חומרי, או שניהם ביחד וכדומה.

חברי־קבוצת מתנדבים חשובה זו, שהתמסרו בלב ונפש לבריאות הציבור, וכל שהיה כרוך בכך, נמנו עם חוגים ומעמדות שונים — אישי־ציבור ידועים בעיר וסתם־יהודים, בחורי־ישיבה ופשוטי־עם, ואילו בראשם עמדו:

ר' מוטל רוזנברג, ר' איצ'ה מאיר גולדהמר, ואלויש שאפס (מכונה דער פלאַם), זליג וולף רוזנברג, יעקב פינטוך (בעל מספרה).

בין פעיליה המסורים של קבוצה זו יש לציין את:

לובושיץ סנקה, פולקה קרקובסקי, יוסף ריבה, מאיר והרש רוזנברג, אברהמצ'ה אברמסון, בירך ועוד.

השניים האחרונים נפלו בעת מילוי תפקידם, שעה שיצאו בהתנדבות לעיירה סמוכה, לשם הדרכת פעילי־המקום באירגון עזרה וטיפול בחולים. שם, תוך כדי פעולתם האנושית, רבת־ההתמסרות, נדבקו בעצמם במחלה — ממנה לא קמו עוד.

בין המתנדבים המסורים ביותר למבצע־הצלה אנושי זה, נמצאה באותם הימים גם בחורה צעירה — רחל יקובוביץ (בת ר' מנדל שמוקלר), שהקדישה את עצמה כולה לעזרת אחים ואף נעשתה אחות רשמית בבית החולים המקומי.

לא עברו ימים מועטים ולפעילי־וועדה זו התברר, שיש הכרח דחוף להרחיב את מסגרת התעניינותם גם לתחום, שיש לו רק קשר עקיף לנושא פעולתם, היינו: הטיפול בחולים ומשפחותיהם.

בתנאים של חוסר־תזונה, או תזונה בלתי־מספקת ולא רציונאלית, מהם סבלה האוכלוסייה בכללותה, אך, בעיקר, גדול היה סבלו של הנוער בגיל רך, שידי־הוריהם לא השיגו למלא את מחסורם בתנאים הקשים של הימים ההם — בתנאים האלה לא נחו ולא שקטו חברי־הוועדה, עד שהצליחו להקים כפר־ילדים ונוער, בו נתקבלו עשרות ילדים שזכו לטיפול והשגחה נאותים, על־מנת להבטיח להם את המינימום ההכרחי לגידולם והתפתחותם הנורמא־ליים.

הוועד היהודי (דער „יידישער קאָמיטעט")

בין יתר המוסדות שהוקמו בעיר על־ידי וועדת התברואה, בהשפעתה או ביוזמתה ועידודה, נמצא גם מוסד עליון, שנקרא הוועד היהודי (דער „יידישער קאָמיטעט"). וועד זה, שעם חבריו נמנו בעלי־דעות שונות ואף מנוגדות זו לזו, פעל כגוף הומוגני, שעה שהיה צורך לעשות למען הכלל. תוך שיתוף־פעולה מלא, ביצעו חברי־וועד זה עבודה חשובה מאוד בשנות המלחמה — למען הקל על חיי־הפרט בתנאי החירום והמחסור של הימים ההם.

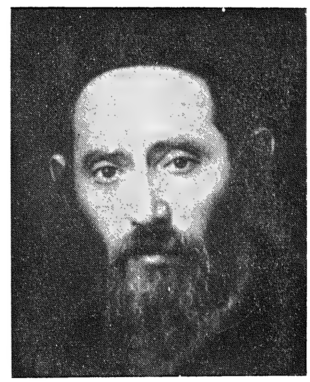
ואלה שמות חברי־הוועד היהודי:

הרב ר' אליעזר ליפשיץ — יו"ר הכבוד
משה מנדל ורשאַביאק — יושב־ראש
מנחם קארו
אהרון מאיר פוטוצקי
בריש פרנקל
ואלויש שאפס
ליזר ורשאַבסקי
הניך קלינגביל
יעקב לובושיץ

רבים ושונים היו תחומי־פעולתו של וועד זה, ואף אחריותו לא היתה מן הפחותות בערך. בשנים ההן, שנות המלחמה, עת ושלטונות הכיבוש הציפו את האוכלוסייה האזרחית — והיהודית במיוחד — בדרישות ותביעות חדשות לבקרים — לא היה זה תפקיד קל כל־עיקר לעמוד בקשר מתמיד עם השלטונות, ולהגן במידת האפשר על האינטרסים החיוניים של שולחיהם.

וברור שבתנאי־מלחמה, תנאי־קיצוב, צומצמו האפש־רויות עד למינימום — והדבר אף בא לידי־ביטוי, בין היתר, במכסת הקמח הזעומה ומטיב גרוע, שהוקצבה לאוכלוסייה היהודית. ודרוש היה כושר־פעולה ואירגון מעולה, כדי להוציא מהשלטונות כמות קמח גדולה ככל האפשר, באיכות טובה ככל שניתן, במהירות המזורזת ביותר ולחלוקה נוחה וצודקת, כדי להצליח בדבר.

ואכן, ראוי שיירשם הדבר לזכותם של האנשים האלה, חברי־הוועד, שעמדו בתפקידם הקשה והאחראי בכבוד — בעשותם את האפשרי, בתנאים הנתונים, למען שרת את העדה היהודית, הסובלת והנאנקת מעול הכיבוש הפרוסי בימים ההם.

ר׳ דב בריש ליפמן

מ. ד. פיינברג ואשתו

החזן ישראל אלי מרוקו

הסתדרויות ומוסדות תרבות וסעד

הסתדרות אגודת־ישראל בעיר

י. ארד, ירושלים

ראשית המאה ה־20 — תקופת תסיסה רעיונית בעולם הרוח של היהדות, ובעקבותיה התארגנותן של מפלגות יהודיות שונות ברחבי־פולין ורוסיה, שניסו לתרגם את ההלכה, משאלות־לב וממצאי־הגיון, לשפת המעשה. ברם, כל אותה תסיסה, שזיעזעה את אשיות הציבוריות היהודית בתקופה זו, כאילו פסחה על היהדות החרידית ולא נגעה בה.

וודאי, הפירצות שניבעו בחיי־הדת והמסורה, המגובשים וקבועים מזה דורות, היו מרובות וגרמו צער ומפח־נפש. ופשיטא, שמן־הנמנע היה שלא להקים מסגרות אירגוניות כלשהן — על־מנת לעמוד במידת־מה בפני גלי ההתפרקות מערכי־המסורת, שהציפו חוגים נרחבים ביותר. ואכן. צרכים דחופים אלה העלו פה־ושם אירגונים מקומיים, מוגבלים במטרותיהם, כמו „מחזיקי־דת", „תפארת בחורים" ואחרים. אבל, מאירגונים מקומיים מוגבלים אלה ועד להתארגנות במימדים כלל־ארציים, ועל־אחת־כמה־וכמה כלל־עולמיים — הדרך היתה רחוקה ביותר.

רק סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, החלו מנהיגי־האורטודוקסיה הגרמנית, מיסודו של ד"ר הירש, בפעולות הכנה ראשונות להקמת אירגון כלל־עולמי של היהדות החרידית.

ציון־דרך לקראת מימוש מטרה זו — היתה וועידת קטוביץ. אולם, התלקחות מעשי־האיבה בפרוץ מלחמת העולם בשנת 1914 הפסיקה, זמנית, את הפעולות האלה.

בשנת 1917, בתקופת הכיבוש הגרמני בפולין, חל מפנה רציני, מפתיע, בתחום התארגנותה של יהדות התורה. כיבוש זה הפגיש בצורה בלתי־אמצעית את מנהיגי־היהדות הדתית הגרמנית עם המוני יהודי שומרי־החומות בפולין. מפגש זה של בעלי־נסיון וכושר אירגון מותאם לתנאים המודרניים עם חיים יהודיים תוססים, הוליד את ראשיתו של האירגון הכלל־ארצי. האנשים שבגורלם נפל ליזום ואף לבצע שליחות חשובה זו, היו שני הרבנים הצבאיים, ששירתו בצבא הגרמני בפולין הכבושה. מיד לאחר מכן אף נוצרו הכלים הראשונים למסגרת האירגונית החדשה, שכונתה אז: „אגודת האורטודוקסים". הוצאת עתון יומי, בשם „דאָס יודישע וואָרט", תירגום ליידיש של כתבי ד"ר הירש וליהמן וכן יוזמות תרבותיות ואירגוניות אחרות — אלה היו האמצעים הראשונים, בהם החלה המפלגה החדשה את דרכה בתוך החברה היהודית.

המנגנון המפלגתי שהוקם ניגש למלאכתו במרץ ובנאמנות. אך היהדות החרידית, אשר לא ידעה אירגון מפלגתי מהו, הצטרפה למפלגה החדשה טיפין־טיפין — ואף זאת תוך היסוסים. ורק השפעתם של גדולי־הדור, ובראשם האדמו"ר מגור זצ"ל, שקראו להצטרף לכוח החדש, הביאו להתקרבות־יתר ולנהירת המוני חרידי־ישראל לאגודת־ישראל.

ייסוד הסניף בעירנו

זדונסקה־וולה התעשייתית נהרסה ונחרבה בזמן הכיבוש. רבים מתושביה עזבוה, חיי־החברה והציבור נתדלדלו והתרכזו — בעיקר — בפעולות פילנטרופיות, אשר נבעו מתנאי־הכיבוש הגרמני ותוצאותיהם על חיי־הכלכלה במקום בכלל. לפעולות אלה, פעולות עזרה וסעד לנזקקים המרובים, נרתמו בימים ההם, בצוותא עם שאר הפעילים, גם העסקנים החרידים והוותיקים של הציבור. אך להתארגנות בעלת־ערך ומשקל, להתארגנות ראויה לשמה, טרם הגיעה היהדות הדתית אותה שעה. רק עם שיחרור פולין — בעקבות התחדשותם של החיים הפוליטיים הערים ברחוב היהודי במדינה כולה, ואיתם התעוררותה והתארגנותה של יהדות התורה — החל תהליך זה להתדפק אף על דלתם של עסקני־יהדות המסורה בזדונסקה־וולה. והללו, לאחר שנוצרו התנאים המסייעים, כלומר: לאחר התאוששותה של התעשייה המקומית וחיי־הכלכלה בכלל, ולצידם התחדשות הפעילות של חיי־ציבור וחברה ואף התארגנותן של המפלגות הפוליטיות היהודיות בעיר — נוסדה גם המפלגה הדתית בעיר, היא מפלגת „שלומי־אמוני־ישראל".

נציגיה ופעיליה של המפלגה החדשה היו העסקנים הוותיקים: ר' אברהמצ'ה וארשבסקי, ר' דוד גינצבורג, מרדכי מנדל ירוזולימסקי, בריש פרנקל, לייביש גרוסקופף (שימש כנציגו של הסניף המקומי במרכז הארצי של המפלגה). אליהם אף נוספה שכבה דקה של עסקנים חדשים — וכולם ביחד פעלו וחסו בצילם של גדולי־התורה והאדמו"רים, אשר בהשראתם

ומכוחם עוררו את היהדות החרידית, יהדות התורה, להתארגן ולהטביע את חותמה על הקהילה וחייה הציבוריים במקום.

„יסודי-התורה"

מיוזמותיו הראשונות של הסניף היתה ייסודו של חדר „יסודי-התורה". מבחינה אירגונית היה החדר בנוי על כיתות מסודרות וכן על תוכנית לימודים כלליים — כמובן, נוסף לתורניים — נתונה לפיקוח של הנהלה המתווה ומכוונת את העניינים. לאחר זמן נתמנה ר' האשקי ביהם למנהלו של החדר וקובע דרכו בכול.

בשנות ה-20 הראשונות, עת וחיים פוליטיים ערים החלו להתגבש בפולין המדינה, המחודשת, בעקבות הבחירות לסיים, למועצות המקומיות, וכן כינונן של הקהילות היהודיות והבחירות למועצותיהן — הפכה מפלגת **„אגודת-ישראל"** (השם הכלל-עולמי של **„שלומי-אמוני-ישראל"**) למפלגה רצינית בעיר. בראשה עמדו העסקנים הוותיקים, המנויים בסמוך, ולידם גם עסקנים חדשים, כמו ר' דוד ניידאט, טאנדובסקי ואחרים, אשר ייצגו את היהדות החרידית בכל המוסדות — תוך קשר והדרכה אירגונית ופוליטית מתמידים מצד המרכז אשר בוארשה.

עברו שנים מועטות בלבד, עוד באמצע שנות העשרים, ואגודת-ישראל התגבשה כמפלגה פוליטית מובהקת ומאורגנת היטב בעולם החרידי — על כל הכלים והאביזרים היאים למפלגה פוליטית המונית. עתונות יומית ושבועונים, אסיפות והרצאות, מאבקים פוליטיים ופעולות תרבות וגומר — איפיינו את דינאמיותה של אגודת-ישראל הארצית והעולמית בתקופה זו. ואילו בסניף המקומי חבריו לא קפאו על השמרים אף הם. עסקנים ופעילים חדשים גדלו והתפתחו על ברכי-המפלגה. היו אלה חניכי-הסתדרות **„צעירי-אגודת ישראל"** ומייסדיה (ביניהם ר' לייביש בריקמן — מייסדה הראשון), אשר נוסו ונבחנו בכור המצרף של מאבקים אירגוניים, פוליטיים ותרבותיים שונים.

„אם אין גדיים — אין תיישים"

חינוך החובה, מצד אחד, ובתי-ספר יהודיים חופשיים, מאידך — אילצו את פעיליה האחראיים של האגודה במקום לנקוט יוזמה אף בתחום חיוני זה, כלומר: להבטיח דור-המשך לקיומה של יהדות התורה ולהשלטת דרכה על חיי-ציבור וחברה.

ואכן, השכילו עסקני-האגודה בעיר להקים תוך זמן קצר בתי-ספר דתיים כלליים, כמו **„בית-יעקב"**, **„מתיבתא"** — מלבד חדר **„יסודי-התורה"**, שעל ייסודו כבר הערנו לעיל.

בתקופה רבת-מעש זו הוקם גם התא של **„פועלי-אגודת-ישראל"**, ליד סניף האגודה במקום.

יצויין, שבתקופה הראשונה לקום האגודה, חבריה לא היו עשויים מעור אחד כלל ועיקר. היפוכו של דבר. הללו שמרו עדיין על קשר הדוק עם הגופים, מהם הגיעו למפלגה, היינו: מבתי-החסידים למיניהם, שהיו קיימים בעיר (גור, סטריקוב, סוכאטשב ועוד). האגודה בימים ההם היתה, איפוא, כעין מעשה-מרכבה של רבדים וסיעות, בעלי-יחס וגישה שונים לבעיות רבות, בהן נתלבטה המפלגה בראשית דרכה. במקביל לכך אף כוננו מוסדות הסניף ונציגיו בגופים והמוסדות השונים בעיר, בהם היתה האגודה מיוצגת.

ברם, עם חלוף השנים והתפתחותה של המפלגה, בהקיפה המוני-חברים, ניטשטשו במידה רבה, וגדלה והולכת, ההבדלים והניגודים. ואם נתגלו עוד, פה-ושם, הבדלים והיכוכים, הרי לעיתים קרובות לא חצו עוד אלה בין החוגים והרבדים המקוריים, אלא בתוך כל חוג ורובד בינו לבין עצמו. והבעיות בהן נתגלו חילוקי-הדעות רבות ושונות היו: בעיות החינוך של דור העתיד, היחס לדור הצעיר ואירגונו, הקמת סִפריות כלליות — ליד התורניות

קבוצה של חברי „אגודת-ישראל".

אַ גרופּע חברים פון „אגודת-ישראל".

— נקיטת עמדה למפלגות השמאל, הטכסיסיות במאבקים הפוליטיים וגומר.

אולם, בה במידה שניטשטשו, כאמור, הניגודים והחיכוכים בין העסקנים הוותיקים לבין עצמם, עד שלבסוף אף נעלמו הללו כמעט לחלוטין מן האופק — הופיע גורם מתסיס מבפנים חדש, גורם שניתן היה להבחין בו קו מבדיל ברור בין בעלי־הדעות השונות והמתנגשות זו בזו. היה זה המאבק שפרץ בין העסקנים הוותיקים ככלל, לבין העסקנים הצעירים — חניכי־אגודת־ישראל עצמה. והניגודים וחילוקי־הדעות בין אלה לאלה, לא זו בלבד שלא נחלשו במשך הזמן ומכל־שכן שלא נעלמו, אלא אף הלכו והחריפו. נכון, עד סוף שנות ה־20 רישומם של אלה לא היה ניכר ובולט כל־כך — אך החל מראשית שנות ה־30, הלכו המגמות האלה הלוך והתגבר, בהגיעם לשיאם בשנות 1933—1932.

רע הכרחי

חבר העסקנים הפעילים, מתוך צעירי־המפלגה, הלך הלוך והתגבש ולאט־לאט העביר ונשא על גבו את עולם של החיים הפוליטיים והציבוריים של יהדות התורה במקום. הללו, לא זו בלבד שהשתתפו בהקמתם של מוסדות החינוך של המפלגה. הם גם ביססו אותם, בדאגתם לחינוך הדור הצעיר, בכלים מודרניים, שלא היו מקובלים על עסקני־הדור הקודם — ולעיתים אף למורת־רוחם הגלויה. ובמאמר מוסגר יצוין: בעקבות הרוב שהיה לאגודת־ישראל בכל המוסדות היהודיים בעיר, וכן בתוקף הרוב שהיה לחברי־האגודה בכלל נציגי־הקהילה היהודית במוסדות העירוניים — יצא, שהללו, צעירי־המפלגה, שלטו על כלל־העניינים של הציבור היהודי במקום.

ובכן, הצעירים שבעסקנותם במפלגה ראו בכלים החדשים — הרצאות לבנות האגודה, ספריות, חוגים לתנ״ך, לתורת ישראל, לכתבי־הירש וכדומה — מכשירים הכרחיים להתרחבות והתפתחות, לרכישת לבבות ולכיבוש השלטון — נתקלו במאמציהם אלה בעסקנים וותיקים, מהססים וחוככים בדעתם, ואף חוששים, שמא על־ידי אלה יבולע לדרך ולעצם מהותה של המפלגה. ואף אם בסופו של הדבר קיבלו עליהם את הדין — בכל־זאת התייחסו לחדשות אלה מקרוב באו כאל רע הכרחי, כפקודה וצו מאת האדמו״ר שהזמן גרמם, אך לא כאל דבר המובן מאליו ורצוי לכשעצמו.

הנה כי כן. העסקנים האלה, לא זו בלבד שלא החשיבו את הפעילות האירגונית והתרבותית בתוך המפלגה ושלוחותיה הצעירות, אלא אף ביטלו אותה מכל וכל, ולעיתים גם ראוה כנטע זר, שעלול להצמיח באושים במקום לעשות ענבים — גורם שפגע וחיבל בסופו של הדבר בפעילות חשובה זו.

לא זו אף זו.

לימים אף התגלע פירוד מהותי גם בקרב חוג העסקנים הצעירים, בינם לבין עצמם, מבית־החסידים של אברכי־גור. מצד אחד — שמחה משה פראגר, לייביש בריקמן, שאול רכטמן, יחיאל לנדוי, חיים מאיר אופטובסקי, משה יהודה שטייאר, ישראל אלי מאסלו, יצחק אהרן ארדינסט ועוד, שחייבו ואף פעלו במרץ למען החדרת ושיכלול המכשירים החדשים בפעולה למען המפלגה ובחתירה להשגת מטרותיה. ואילו מולם, מצד שני, עמדו עסקנים, כמו: ר׳ לייזר גולדברג, אברהם יואל ירוזלם, ר׳ איצ׳ה פרנקל (תקופת־מה היה יושב־ראש הקהילה), אשר את כל עולמם ועולם יהדות התורה ראו בחסידות, ויחסם לכלים שהנהיגו חבריהם, כמו ספריות, הרצאות לבנות האגודה וכולי, היה שלילי לחלוטין. על רקע חילוקי־הדעות האלה והתגברותו של הצד הראשון בקרב בית־החסידים הקיץ הקץ על בית־החסידים גופא והתפזר.

ההכרע הסופי

כוחה הגדול והשפעתה הרחבה של האגודה על היישוב היהודי במקום ידועים היו מזמן. לא היה לכן כל חשש וספק ביחס לתוצאות מבחן־בחירות כלשהו, כשיגיע זמנו. אך תוצאות הבחירות למועצת הקהילה בשנת 1933 חרגו מעבר לצפוי, בהעניקן לאגודה בעיר נצחון מכריע — מסוג הנצחונות, שהפתיע גם את האופטימיסטים המושבעים ביותר.

והנה המספרים:

— מבין 17 המקומות במועצה נפלו בחלקה של האגודה לא פחות מ־11 — ואילו יתר ששת המקומות נתחלקו בין חסידי־אלכסנדר (2) והבלתי־מפלגתיים, ציונים ומזרחי (4).

מעודדים מנצחון גדול ומכריע זה חתרו עסקני צעירי־האגודה — נושאי־העול הממשיים בפעילות המפלגה בעיר — ליהנות מפירותיו. הדבר התבטא בדרישה מאת נציגיהם בוועד הקהילה — רובם על טוהרת העסקנים הוותיקים — להגדיל במידה ניכרת את ההקצבות למוסדות החינוך

הדתיים, בהתאם לגודלה, כוחה והשפעתה של המפלגה במקום.

והנה קרה דבר מפתיע, לא ייאמן. במקום להיענות לדרישות הללו, שהיו מבוססות לא רק על הגיון הנצחון, אלא גם על יחס הכוחות האמיתי בקרב הציבור היהודי במקום, נדחו הדרישות על־ידי... נציגי אגודת־ישראל בוועד הקהילה.

והסיבות לדחייה היו שתיים:

1. אנשי־האגודה לא היו מעוניינים להחריף את היחסים עם המפלגות האחרות בתוך וועד הקהילה, ולהפריע לפעולה השקטה וההארמונית, שנוהלה בתוך כותליה — למרות חילוקי־הדעות הרציניים והמהותיים עם נציגי־מפלגות אלה.

2. התנגדות נציגי־האגודה בקהילה להגדלת מסים, שהיתה מתחייבת מהיענותם לדרישות הנ"ל.

התנגשות זו בין הצעירים והוותיקים הגדישה את הסאה והפכה ל„קש ששבר את גב הגמל". על־מנת להכריע במחלוקת שוגרה משלחת מטעם הסניף למרכז אגודת־ישראל בוארשה. חברי־המשלחת — ר' אברהם ואר־שבסקי, נציג הוותיקים, ויצחק אהרן ארדינסט, נציג הצעירים — הרצו את טענותיהם בפני הוועד הפועל של המרכז. האחרון שיגר משלחת משלו לברר את הבעייה במקום. בסופו של הדבר הכריעה משלחת המרכז, בהרכב: ר' פיניה לוין ור' ב. ז. הנדלס, כדעת הצעירים. התוצאה: וועד הקהילה פוזר ובמקומו מונתה (על־ידי השל־טונות) וועדה קרואה, בהרכב העסקנים הצעירים: ר' לייביש בריקמן, יודל קאמינר ועוד.

עם החלטה זו עבר השלטון המוחלט בתוככי אגודת־ישראל במקום — גם להלכה ולא רק למעשה — לעסקנים המפלגתיים־הפוליטיים הצעירים, והתחילה תקופה של עבודה פורייה ועניפה בגידול מוסדות החינוך ובפעולה תרבותית, פוליטית ואירגונית מעמיקה ורחבה.

לעובדא זו היו גם השלכות על תחומים אחרים. במיוחד אמורים הדברים בתחום הפעולות למען ארץ־ישראל. לתחום זה, שלא יוחסה לו חשיבות עד אז, הוסבה תשומת־לב ערה ביותר. הוקמה וועדה למען קרן־היישוב, הפצת קופסאות הקרן וכיוצא באלה פעולות. עם הגברת ועידוד הפעולות בתחום זה נוסף מימד חדש למפלגה. היה בו, בתחום־פעולה זה, להלהיב את הצעירים ובתוכם את אלה, שבחלקם היו אדישים עד אז למהלך־העניינים במפ־לגה — דווקא משום היעדרו של תחום־פעולה זה.

מספר עסקנים מרכזיים

ננקוב לבסוף בשמותיהם של מספר פעילים מרכזיים וכן תחומי־פעולתם, בתקופת גידולה והתפתחותה המהירה של המפלגה:

— חדר יסודי־התורה:

— האיש המרכזי — לייביש בריקמן, ואילו מנהלו: ר' משה נחמיה בראצלבסקי

— בית־יעקב — שאול רכטמן, אברהמצ'ה גולדהאמר ואחרים.

— קרן־היישוב — יצחק אהרן ארדינסט, שאול רכטמן, משה יהודה שטייאר, אריה טיגר, שלום מרוקו ואריה האפטקה.

— צעירי אגודת־ישראל — יצחק אהרן אר־דינסט, שלום מרוקו, יוסל טאוב ואחרים.

— בנות אגודת־ישראל — רחצ'ה שאטאן, יהודית גלבלום, קריגר, שיליט ועוד.

השומר-הצעיר

י. ארד, שער הגולן

1921. התקופה, בה תנועת השומר-הצעיר כבר נמצאה מעבר מזה של היסוסים ואי-בהירות הדרך, שאפיינו אותה בשנות קיומה הראשונות. תקופת הילדות של הטפה ל„צופיות", ללא חותם ברור, מוגדר, ללא כיוון דרך חברתית — עברה ללא שוב. החתירה לקראת ערכים לאומיים וסוציאליים תפסה את מקומה מכאן ואילך בחיי-התנועה הצעירה. והללו, הערכים החדשים, הועלו לדרגת חשיבות מרכזית, ראשונית, ודחקו הצידה את עקרונותיה המקוריים ה„צופיים" — ששימשו עילה ובסיס להתארגנותה הראשונית של התנועה. ואכן, בשנה זו, שנת 1921, כבר חונכו חבריה של תנועה זו על ציונות בכלל וציונות מגשימה במיוחד.

והנה, משחדלה תנועת השומר-הצעיר להיות מנותקת מן המציאות, תלושה מההווי והבעייתיות של בית-ישראל בפזורה על כל מכאוביו, מכמיהתם וכיסופיהם של רבים לגאולה ולפדות — הגיע גם תורה לפרוץ לעירנו. והיה זה טבעי בהחלט. זדונסקה-וולה, בעלת האופי החסידי-עמלי המובהק, לא היתה מסגרת נאותה לתקופת הבראשית של השומר-הצעיר, שעה שבשורותיה של זו היווה הנוער הלומד — שהיה שרוי בסביבה מתבוללת, מרוחקת ומתרחקת מרצון מצורכיהם החיוניים של המוני בית-ישראל בהווה ותקוותיהם ושאיפותיהם לעתיד — את החלק הארי של התנועה.

נכון, גם בעירנו באו ראשוני-התנועה משורות הנוער הלומד. אך לא הרי זה כהרי זה. שונה היה תכלית שינוי הנוער הלומד שלנו בזדונסקה-וולה, מזה שאיפיין את החומר האנושי מהרובד החברתי הנידון, ממנו היתה מורכבת התנועה בשנים ההן. אצלנו היה זה בעיקר נוער ציוני, שהתחנך בסביבה יהודית וציונית — והפתרון לענות עמו, ששאיפות הציונות היו ביטוי לו, הרטיט את ליבו.

ובמאמר מוסגר יצוין:

בבית-הספר התיכון הכללי בעיר לא למדו, בגלל חילול-שבת, צעירים רבים, ואילו בבית-הספר התיכון לבנות, שם לא היה הכרח לחלל שבת, כן למדו הרבה בנות ישראל — עובדא המבליטה, במידה מסוימת, את הקשר ההדוק של צעירי-המקום לאורח החיים היהודי המקובל.

יעקב (קובה) רוזנברג

קבוצת נוער לומד, שהיוותה את הגרעין הראשון של הקן במקום, התארגנה על-ידי יעקב (קובה) רוזנברג וביוזמתו. לידה פעלה קבוצת נערות מהגימנסיה לבנות, מנוהלת על-ידי גוטה ז'יכלינסקה וכן צעירים, בהדרכתו של קלינגבייל. הללו, קבוצת הצעירים, היו מיועדים להוות מסד לבית-ספר תיכון עברי. הרעיון לא יצא לפועל בגלל התערבות החוגים הדתיים אצל השלטונות.

רוזנברג היה האישיות המרכזית, הנותנת את הטון בקן. הפעולות, על-אף השינויים המהותיים, היו „צופיות" בעיקרן ונוהלו על טוהרת השפה הפולנית. מצב-דברים זה, בהשתלבו בתנאים המקומיים של קהילה יהודית, בעלת אופי חסידי-עממי, לא תרם להרחבתו וגידולו של הקן. ואכן, בשנים ההן, מספרם הכולל של חברי-הקן — בחלקו נוער לומד, ובמידה פחותה יותר, פקידי-מסחר וחרושת — הגיע לכמה עשרות בודדות בלבד.

משבר חמור שפקד את הקן וגרם להתפוררותו, חל בשנים 1927—1925. רבים מחבריו, שבהתבגרותם ובהגיע תקופת ההגשמה פנו להמשך הלימודים, עזבו את הקן. ביניהם גם מייסדו ואבן-פינתו — קובה רוזנברג. זאת ועוד.

במקביל לעזיבתם של הללו התחולל גם תהליך דומה — בגלל סיבות אחרות, כמובן — אצל חלק מהורי חברי-הקן, שהיו ציונים פעילים עוד מימי-הרצל. והתוצאה: נתפרדה החבילה.

שיקום הקן

אולם, בה בעת ששקעה שמשו של זה עלתה זו של זה. בשנים האלה, באמצע שנות העשרים, הפכה ההסתדרות הציונית בעיר לכוח רציני, ופעולותיה בתחומים רבים ומגוונים גדלו והקיפו חוגים רחבים — עממיים, בעיקר.

במצב-דברים זה, היה מורגש היטב היעדרו של נוער לומד ואינטליגנטי — על-מנת שהלה יוכל לתרום את חלקו בתוך ההסתדרות, יגביר את פעילותה בפנים ומחוצה לה, ואף ישמש מנוף וכוח-משיכה לרכישת-חברים מוגברת בקרב הנוער.

לא עבר זמן רב וקבוצת נוער, בעידודם וסיועם של מספר ציונים-בוגרים, התעוררה לפעולה והקימה את הקן

מחדש. חנוכת הקן החדש נחוגה בפומבי, ברוב־עם, באחד מאולמיה המרכזיים של העיר. בטקס הפתיחה נכחו נכבדי־ההסתדרות הציונית — וביניהם גם מייסדו הראשון של הקן: קובה רוזנברג.

מכאן ואילך החלה פעולה עניפה פוקדת את הקן. פעיליו־משקמיו, החברים: סוסק, ברגר, מוטק פרידמן ואחרים, השקיעו ממיטב מרצם וכוחותיהם כדי להקנות לקן מערכי־התנועה ומטרותיה־שאיפותיה. מאמץ גדול זה אף לא הכזיב. חלק של הנוער החושב, זה שחיפש מטרה ותוכן בחיים, מצא את מבוקשו במסגרת האירגונית החדשה. ספרייה, חוגים לעברית וכיוצא באלה — היוו האמצעים הראשונים לכך. והשפה השלטת — יידיש — לא עוד פולנית כבראשונה.

בחידוש פעולתו של הסניף במקום נטלו חלק נכבד החברים: ברגמן וגודלביץ, מהקן המחוזי שבשיראדז — שם היה קיים, מזה שנים, קן פעיל ומבוסס. אגב, מחשש עינא בישא של השלטונות שחשדו את השומר־הצעיר בשמאליות, נקבע שמו הרשמי של הקן „השומר — הצ״ (ופה).

זקיפות קומה

המאמץ המחודש נשא פרי. הקן החל להכות שורשים בקרב חוגי הנוער־הציוני במקום, ואף תרם תרומה נכבדת לביסוס השקפת עולמו. זקיפות־הקומה הלאומית בצד הדעות המתקדמות בתחומי־החברה והדת, שאימצה לעצמה תנועת השומר־הצעיר, היוו כעין מהפכה זוטא בתנאי־המקום.

זאת ועוד.

ליד הפעילות הרוחנית־רעיונית, היינו: קביעת דרך־חיים והשקפת־עולם, השתתף גם הקן בפעולות ממשיות בזירה הציונית במקום, כגון בתרומות והתרמות למען הקרן הקיימת לישראל (בהן הצטיין במיוחד) וכיוצא באלה. בראשית שנות השלושים (1931) יצאו גם ראשוני־הקן להכשרה (ויטקובסקי ועוד). אולם, גם בתקופה פורייה זו, בדומה לכל שנות קיומו, סבל הקן ממחלה כרונית: מיעוט הבנים. היתה זו גם הסיבה, שהקן נזדקק לעזרה, ועזרה חיונית — בהדרכה — מצד הקינים בלודז׳ ושיראדז.

בשנת 1935, עם הירתמם בעול ההדרכה של רוז׳קה טויב ואחרים, וכן עם הפיכתו של עקרון ההגשמה העצמית לחלק בלתי־נפרד מדרכו של הקן, התרחבה הפעולה והקיפה גם את החלוץ. זמן־מה לאחר מכן צורפה בין היתר להדרכה גם דורקה ילין. התרחבות זו בהיקף הפעולות לא נותרה ללא השפעה על חוגי־הנוער בעיר, שכן באמצעותה הגבירה זו חיילים, בהופכה את הקן לגורם בעל־משקל ומתחרה לתנועה הכלל־ציונית בעיר. ואכן, האחרונה, משפלשנו לתחומה, החלה להצר את צעדינו. עובדא זו הכבידה, אומנם, אך לא השפיעה להתרופפות המתח לא בקן ואף לא אצל מדריכיו. הללו התמידו בפעולתם — על־אף הקשיים והמכשולים שנערמו על הדרך.

ותיקי „השומר־הצעיר״ בזדונסקה־וולה משנת 1923.

וועטעראַנען פון „השומר־הצעיר״ אין זדונסקעוואָליע פון 1923.

עולם טוב ונעלה יותר

היו אלה שנים של השתתפות ערה, דינאמית, בכל תחומי־פעולתה של התנועה ונטילת חלק בעיצוב פניה הלאומי והחברתי כאחד;

היו אלה שנים של מושבות־קיץ וכינוסים, פעילות ציונית והגשמה עצמית, שיחות מלהיבות על עולם טוב ונעלה יותר ושאיפות ותקוות לעולם יהודי גא ובן־חורין — מושתת על ריבונות, מוסר וצדק.

הנה כי כן. היו אלה שנים של פעילות מרטיטה לב ונפש, של ערגונות וכיסופים ממלאים כל חדרי־לב, כמיהה לעולם שונה; חדש, הוגן וצודק — תוך אמונה איתנה, שאינה ניתנת לעירעור, שאלה הנוטלים בו חלק ועושים לעיצובו, אף יזכו לראותו עומד על תילו בכל הודו, הדרו ויפעתו.

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה (באבגוסט 1939) עוד יוצאת קבוצת שומרים למושבת־קיץ, לזקופנה הרחוקה. אומנם, ענן כבד כבר מעיב על שמינו — אולם השומרים תמימי־הלב והמאמינים (בני־המאמינים) אינם מרגישים בכך, אף לא רוצים ולא יכולים להרגיש בכך — ורק בימים האחרונים ואפילו בשעות האחרונות ממש לפני שעת־האפס, הם חוזרים הביתה בלחץ ההורים המודאגים.

✶

גם בתוך הגיטו לא פסקה הפעולה התנועתית. היפוכו של דבר. זו אף גברה והלכה — למרות התנאים הקשים והמסוכנים. ואולי דווקא בגללם. היתה בה, בפעולה זו, משום שמץ אשלייה, שהנה, על־אף הכול, האנשים הינם עוד במידת־מה אדונים לגורלם. עידוד רוחני ועזרה כלכלית שולבו בפעולה זו יחד, שניסתה להתגבר על הלחץ החיצוני הכבד, המדכא. למרות ההסגר התקיימו עוד קשרים, אף כי בקושי רב, עם ההנהגה הראשית.

עם ייסוד ה„פרמה" (החווה לנוער, שנוסדה על־ידי הד"ר למברג) נבחרו להנהלתה ארבעה נציגים של השומר־הצעיר, שביחד עם יתר חברי־ההנהלה, השתדלו לארגן, לפעול ולעודד.

משנתהדק המצור והוכבדו התנאים, נפסק הקשר עם ההנהגה הראשית, אבל גם אז, תוך מאמץ עליון, נמשכה פעולת הקן — עד שהוטל הפור... עד לחיסול הסופי של הקהילה, על צעיריה וזקניה, טפה ונשיה.

טיול של „השומר־הצעיר" בהשתתפות יוסף איטלסון (שופט בן־חנוך).

אויספלוג פון „השומר־הצעיר" מיטן אָנטייל פון יוסף איטעלזאָן (ריכטער בן־חנוך).

חברת „ביקור־חולים"

מנחם בר־לב (ברוצלבסקי), רמת־גן

ייסודה של חברת „ביקור־חולים" בעירנו שימש גורם מכריע להקלת סבלם של מעוטי־היכולת בתוך עדת אחינו בני־ישראל בזדונסקה־וולה. וזאת, משום שבעירנו, עד להיווסדה של החברה, לא היתה קיימת קופת־חולים ואף לא היה בית־חולים — וכל מי שנזדקק לרופא חייב היה, כמובן, לשלם לאחרון, ועבור התרופות שנרשמו על־ידו, בטבין ותקילין.

אך בזדונסקה־וולה, עיר, בה פועלים ועמלים היוו אחוז ניכר של האוכלוסייה היהודית, רבים היו אלה שידם לא השיגה, לעיתים קרובות, לכלכל את עצמם ומשפחתם אף בתנאים תקינים. ומשנפגעו הללו על־ידי מחלה כלשהי, שהפילה למשכב את מישהו מהמשפחה, ומכל־שכן אם הנפגע היה ראש־המשפחה ומפרנסה — הוחמר מצבם של מוכי־גורל אלה פי־כמה־וכמה, באין לאל ידם להושיע.

חברת ביקור־חולים לא היתה, איפוא, רק דבר בעיתו וכתובת לפתרון, חלקי לפחות, של סבלם של הללו, בהעמידה לרשותם עזרה רפואית ותרופות חינם אין־כסף.

החברה גם דאגה לאישפוזם של הנזקקים לכך בבית־החולים בעיר־המחוז הסמוכה, מחוץ לפעולתו של חבר העסקנים המסורים בביקורים תכופים אצל החולים ולינת־לילות במקרי־הצורך.

עובדא זו שימשה הקלה ניכרת לחולים עצמם, ולא פחות מזה לבני־המשפחה, שלא פעם כרעו מתחת לנטל הכבד שנפל בחלקם. עובדא זו אף הקנתה עידוד נפשי ומוסרי, במצבם הקשה בלאוו־הכי — גורם רב־משקל להגברת תחושת האחווה והערבות ההדדית בין היהודים לבין עצמם.

„הפרופסור והדוקטור"

מייסדיה ועסקניה הפעילים והמסורים ביותר של חברת ביקור־חולים, היו ר׳ לייבישל מלמד (מורה בחדר), שכונה בפי־כל „פרופסור", ושמואל זלמן מלמד, שלו הדביקו את התואר „דוקטור". אגב, המקור לכינויים אלה אינו ידוע לי.

וכאן המקום לציין את החזיון המעניין, שאת המעמסה הזו לעזרת הזולת יזמו ואף הטילו על שכמם שני אנשים, שפרנסתם על חינוך. כלום אין בכך משום הוכחה מובהקת, שגישתם ההומאניטרית ויחסי־החיבה והאחריות לבני־עדתם — הם שגם הנחו אותם בעיסוקם המקצועי? לגבי דידי אין כל ספק, ששני מיודעינו לא ראו במקצועם קרדום לחפור בו ואמצעי לקיום חומרי — וחומרי בלבד — אלא שמקורו במניעים נפשיים עמוקים, שדחפו אותם לפידגוגיה דווקא, שטח שבאמצעותו ניתנה להם האפשרות להקנות ולהנחיל לחניכיהם — דור הממשך לקיום האומה — תחושת הזדהות ואחריות־גומלין, שבין יהודי ליהודי — כן מבחינת המקום וכן מבחינת הזמן.

עולמם המוסרי־חברתי של יהודי־העיירה

פעילותה של החברה מבחינת כוח־האדם, לו היתה זקוקה למילוי תפקידיה, היתה מבוססת על התנדבות — ואילו תקציבה הושתת על תרומות מרצון, תרומות שניתנו בעיין יפה, על־ידי חלקים גדולים של האוכלוסייה היהודית המקומית — אלה, שההכרה ביחסי־אנוש תקינים והעזרה לזולת תפסו מקום מרכזי בעולמם המוסרי־חברתי.

תשובה ניצחת

בתקופה מסוימת נהגה החברה גם להקצות חלק מתקציבה להלוואות קטנות לנצרכים — כמובן, בלי ריבית. משנתגלתה באחת האסיפות של החברה התנגדות לדבר, בטענה, שהדבר חורג מתפקידיו של המוסד — השיב על־כך ר׳ לייבישל תשובה ניצחת: **„זול ואף בטוח יותר לעזור לנצרך בעודו בריא, מאשר לעזור לו כשהוא כבר חולה!"**

זכיתי להימנות שנה וחצי עם תלמידיו של ר׳ שמואל זלמן, ויכולני להעיד, שראיתי מקרוב באיזו מסירות נפש הוא השקיע את עצמו בצורכי־המתדפקים על שערי־החברה, אותה ראה ממש כעבודת־קודש, שכל־כולה מכוונת לתכלית אחת בלבד — והיא: להביא מזור ומרפא לסובלים — וזאת בכל עת ובכל שעה, בין ביום ובין בלילה, בין בשבתות ובין בחגים.

תמיד היה האיש מוכן לשמש שליח לדבר־מצווה, במוצאו עבור כל אחד מילה טובה — מעודדת את הרוח ומשיבה את הנפש.

✶

באפריל 1939, 21 שנה לאחר שעזבתי את פולניה,

ביקרתי את עירי, זדונסקה־וולה. וכמה וזעזעתי במוצאי את הנשמה הטובה הזו, את ר׳ שמואל זלמן, משותק לגמרי, מבלי שיוכל אף להוציא הגה מפיו. נשקתי ידיו, אך מיד סובבתי את פני לאחור ופרצתי בבכי מר — בעוד מחשבה מרה מטרידה את מוחי:

כלום זו מצווה וזו שכרה?

חודשים ספורים לאחר מכן פרצה מלחמת העולם השנייה — ומאז לא שמעתי על האיש היקר הזה עוד.

אבד צדיק מן הארץ.

„חברת בורשט"

מנחם בר־לב, רמת־גן

התופעה הידועה לשבח על עולמו האמוציונאלי של היהודי, בן־העיירה, במישור יחסיו לסובבים אותו, עולם שהצביע בצורה הבולטת והחותכת ביותר על אקלים מוסרי־חברתי, שהיה מושרש עמוק־עמוק בתודעתו של היהודי כפרט ובזו של העדה כולה — לתופעה זו ניתן למצוא דוגמאות אין־ספור בפעילותן של הקהילות היהודיות, מוסדותיהן וחברי־הן, בכל אתר ואתר.

וגם בספרנו — „ספר זדונסקה־וולה", שעומד לצאת לאור בקרוב, ואשר לו מיועדות רשימותי, זו בתוכן, יוקדש ללא ספק — ובצדק — מקום נכבד לאותם המוסדות והאנשים היקרים, שאישרו בחייהם ובמעשיהם בכל עת ובכל שעה את אמיתותה של תופעה זו — במובנה הנעלה ביותר.

אך דומה, שאם יתבקש מישהו להצביע על הדוגמא הבולטת ביותר לאותה תופעה נאה, אנושית, ששימשה מכנה משותף לכל העדה היהודית בעיירה, על כל גווניה ושכבותיה, יש להניח שיתקשה לדלות מנבכי־זכרונו דוגמא מובהקת יותר, מתאימה יותר, מאשר זו של „חברת בורשט".

לכאורה כל־כולה של חברה זו — חברה, ששמה הגשמי, החומרי כל־כך, מלמד כאילו במפורש על מטרת ייסודה וקיומה — לא היה בה כל מקום למשהו מחוץ לזלילה וסביאה. זאת, כלומר: סיפוק צורכי־הגוף — ותו לא.

ואכן, אף נכון כי הנמנים עם חברה זו נהגו להתאסף בכל מוצאי־שבת, לפי התור, כל־פעם בביתו של חבר אחר ל„מלווה־מלכה". ותפקידו של המארח, כעני־כעשיר, הצטמצם אך־ורק להכנת בורשט (חמיצה) אדום, ואילו יתר החברים חויבו להביא איתם צורכי־אוכל שונים, כגון: יי"ש, חלות, בשר, דגים, פירות, ירקות וגומר. וכל־זאת: לאכול ולשמוח, ליהנות ולהתענג בצוותא מזיוו של עולם — בטרם יפלשו ויפרצו החולין לעולמו הפרטי של כל אחד מהמשתתפים, ויבלעוהו בטרדותיהם הרבות לאין־ספור במלחמת הקיום הקשה כקריעת ים־סוף.

אך במציאות אין לך ראייה מטעה ומסלפת יותר את האמת, מאשר להסיק משמה המקרי של חברה זו על מטרותיה הרוחניות ועל יחסי־האנוש הנעלים, שהיו נר לרגליהם של חבריה — הן ביחסי־הגומלין שבינם לבין עצמם והן ביחס לעדה כולה.

חברי־מוסד זה, שמטרתו המוצהרת, השמנית לפחות, היתה כביכול גשמית — וגשמית בלבד — כלל לא התכוונו, ובעצם אף לא יכלו אלמלי גם רצו — אך אין להעלות את הדבר כלל על הדעת — להינתק מכלל צרכיה החיוניים של העדה, מאַקלימה המוסרי ומאווירתה המיוחדת, הספוגה אהבת ישראל וערבות הדדית, אווירה ואקלים ששימשו אוויר לנשימה ואף זכות קיומה של העדה כולה — זו הנאבקת בקשיים ופגעים חיצוניים, שהוטלו עליהם מלמעלה, מכוח השלטון הזר והעוין, במשך יובלות ומאות בשנים, ואיימו על התפוררותה ואף עצם קיומה, יום־יום, שעה־שעה.

ואומנם, קיים היה בחברה זו מעין חוק בל יעבור, שלא להתחיל בסעודה, היינו: במילוי צורכי־הגוף לפני סיפוק צורכי־הנפש, כלומר, לפני שהוסדרו ביניהם כל מיני־סיכסוכים פנימיים ויושרו הדורים, ובעיקר — לפני שנפתרו, לשביעות רצונם המלאה, בעיות העזרה לנצרכים מכל הסוגים, שנמצאו בהישג־ידם.

זכורני:

במוצאי־שבת אחד, בעוד החורף בעיצומו, נודע לחברה על מקרה של חולה, שהיה הכרח להעבירו לעיר המחוז לודז׳, לניתוח דחוף, ונתגלה הצורך לצייד את המשפחה,

חסרת־האמצעים, בסכום כסף ניכר, כמה מאות רובל, למימון המבצע. והנה, מיד התנדבו כמה זוגות חברים לצאת ולבקר את עשירי־העיר, על־מנת לאסוף את הסכום הדרוש — ולא נתקררה דעתם עד שלא אספו את הסכום במלואו ומסרוהו לתעודתו. ורק אז, בשעה 12 בלילה, משקיימו את חובתם כלפי חבר, השרוי בצרה, חזרו והחלו בסעודת מלווה־מלכה, כנהוג — בשירה ובזמרה.

הנה כי כן. חברי־„חברת בורשט", על־אף השם הפרוזאי והגשמי של זו, לא זו בלבד שהללו היוו חלק בלתי־נפרד של יהדות העיירה כולה, אלא שהם אף גילמו באישיותם את הערכים המוסריים והחברתיים הנעלים ביותר של יהדות זו — אותה יהדות, שכל אחד ואחד מבניה־בוניה ראה את עצמו ממש אחראי ומחויב להטיל על שכמו חובות ותפקידים למען הזולת והעדה כולה; אותה יהדות, שכלל גדול נקוט היה בידה, הכלל:

„כל שרוח הבריות נוחה הימנו — רוח המקום נוחה הימנו!"

מפלגת פועלי־ציון

מרדכי לנדסברג, קריית־חיים

א. כמיהה לגאולה

מלחמת העולם הראשונה הבליטה בחריפות יתירה את הטרגדיה של העם היהודי המפוזר בין עמים וארצות שונים. עובדת היות היהודים אלמנט עירוני מובהק, שמקור חיותם במקצועות בלתי־יצרניים, הפכה אותם למטרה נוחה ביותר לפגיעה בכל שינוי שהיה מתחולל בחיי־החברה בתוכה חיו, בכלל, ובתקופות של מעשי־איבה בין מדינה למדינה, בפרט.

אך לא רק בשעות חירום ומלחמה נעשה מעמדם של היהודים בתפוצות פרובלימטי והרה־סכנות. ומצב דברים זה בא לידי גילוי בצורות שונות. אם זה על־ידי התרוששות המונים ופגיעות ברכוש היהודי, שנצטבר בעמל ובזיעה במשך דורות רבים ונעשה הפקר לכול, אם זה — וזו היתה הרעה החולה העיקרית — בחוסר בטחון, הרבה מעבר למה שהתחייב מהמצב הכללי, שהגיע לעיתים אף לפגיעות בנפש — שאף לבשו מדי־פעם־בפעם מימדים של פרעות.

מצבם של היהודים, בעיקר בארצות בהן התרכזו ביישו־בים צפופים, כגון בפולין, לא היה קל כל־עיקר גם בשנים כתיקנן. והמניע לכך — מחוץ לגורם החברתי־כלכלי, המצוין לעיל — היתה שנאת הפולנים ליהודים, שנאה מושרשת בחברה זו מזה מאות בשנים.

כל הגורמים המנויים בכאן, וכן גורמים אחרים שלא מנינו אותם, בין גלויים ובין סמויים מן העיין, העמיקו את תחושת חוסר הבטחון בקרב המוני בני־ישראל, בהולידם בתוכם סלידה מחיי־גלות משפילה ומנוונת, ואת השאיפה להיות ככל הגויים בית־ישראל.

ואין בכך כדי לקבוע, שרק גורמים שליליים, כלומר: הטרדות חיצוניות, רציניות פחות או יותר, בהתאם לנסיבות הזמן, מצד הסביבה הזרה, הם — והם בלבד — חישלו את ההכרה הציונית של המוני־ישראל. השקפה זו ממני והלאה. כי ברור לי, למעלה מכל ספק, שבחישול הכרה זו יש לייחס תפקיד מרכזי גם למניעים נפשיים חיוביים בהחלט, כגון הרצון העז לחיות חיים עצמאיים, חופשיים, כבני־חורין גמורים ולכל דבר — גם אלמלי היו התנאים החיצוניים האידיאליים לחלוטין.

אך מאידך גם ברור לי, שאין להתעלם מן הקביעה שהגורמים החיצוניים, כלומר: הסביבה העוינת והשלכותיה השליליות על מצב אחינו, שימשו גורם מזרז בתהליך חישולה של הכרה ציונית זו, בהקנותה לה מעמד של דחיפות, של כמיהה לגאולה במהרה בימינו ממש — ולא כשאיפה ערטילאית, עטורת הילת הוד קדומים, וכהלכתא למשיחא.

ב. הקמת הסניף

נתונים אובייקטיביים וסובייקטיביים אלה, שהיו קיימים בכל מקום שיהודים היו נחיתים שם — לא פסחו, מדרך הטבע, גם על עירנו, זדונסקה־וולה. ומשהחלו הרעיונות הציוניים, בעיקר לאחר מלחמת העולם הראשונה, לקרום עור וגידים וקמו תנועות ואירגונים שונים לשם החדרתם והגשמתם במציאות, החלו גם בעירנו להתארגן אגודות

ציוניות מזרמים שונים — וביניהן גם מפלגת „פועלי-ציון שמאל".

בין יוזמיו ומייסדיו של הסניף במקום היו:

אברהם רוזנברג, המורה לעברית בלונד, דוד הרשפינגר, איטה ירוזולימסקה (כעת הרשפינגר), פאליק מוגיץ', פלדמן, משה אברמוביץ' וישעיהו וולקוביץ'.

במתכונתה הראשונית, שכללה בעלי-דעות שונות ואף רחוקות זו מזו, התקיימה מפלגת „פועלי-ציון שמאל" עד לשנת 1920. ברם בוועידת המפלגה, שהתקיימה בשנה זו בוינה, בא לידי קרע גלוי, שעה שחלק גדול מחבריה, בעיקר מברית המועצות ומפולין, הצטרף לברית הקומוניסטית, ואילו המיעוט, שהתרכז מסביב לפלג הארצישראלי „אחדות-העבודה", הקים ברית עולמית משלו — בשומרו אמונים לעקרונות הסוציאליסטיים-דמוקרטיים.

באפריל של השנה הבאה, שנת 1921, התארגן מיעוט זה, ביחוד בפולין, תחת השם: מפלגת „פועלי-ציון ימין".

ג. הפילוג ותוצאותיו

לאור השינוי שחל במצעה האידיאולוגי של המפלגה והתקרבותה ליסודות הציונים-פועליים שבתנועה הציונית בא, כדבר המובן מאליו, לידי ריאורגניזציה של הסניף במקום, ובהרכבו החדש והמורחב של הוועד סופחו אליו חברים חדשים — ביניהם: הניך מושקוביץ', ששימש בתפקיד יושב-ראש הסניף, ומאוחר יותר אף הצטרף לוועד כותב השורות האלה.

קבוצה של חברי תנועת הנוער „פרייהייט".

אַ גרופּע פון דער יוגנט-אָרגאַניזאַציע „פרייהייט".

אך לתוצאות החיוביות של השינוי הנזכר למעלה נתלוו גם אספקטים שליליים, שגרמו למרירות ומתיחות רבה בתנועה. המניע למצב-דברים זה היתה שאלת היחס לשתי השפות — עברית ויידיש.

על רקע היחס הזה פרצו ויכוחים סוערים ונרגשים ביותר. מצד אחד עמדו קנאי-שפת עבר, שפת המורשת הרוחנית של עמנו עתיק-היומין, שבאמצעות אותיותיה וצליליה באו לעולם נכסי-הרוח הנאצלים והנעלים ביותר של המין האנושי. ואילו מצד שני עמד הרוב בברית העולמית, אשר להלכה לא שלל את העברית, אך למעשה דגל ביידיש. ואף הוא טעמיו ונימוקיו עמו — והקובע בהם: ההכרח, למען קידומו של הרעיון הציוני, לקיים יחסים הדוקים עם העם בתפוצות, שרובו המכריע הזדקק לשפת יידיש.

הוויכוח הקשה, שאף איים על שלמותה של המפלגה נמשך עד לשנת 1924. בשנה זו נתקבלה הצעת-הפשרה של דב מלכין ז"ל, לפיה הוקנה יחס שווה לשתי השפות.

ד. מפעולות הסניף

הימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה והמאורעות הגדולים — מבחינת קידום הרעיון הציוני — שנתרחשו בעקבותיה, כגון פירסום הצהרת בלפור ומינויו של נציב עליון יהודי, הרברט סמואל, על ארץ-ישראל, הביאו להתעוררות גדולה ולהתרחבות הפעילות הציונית בשטחי-עשייה שונים למען ארץ-ישראל בכל אתר ואתר. הדי-התעוררות זו הגיעו גם לעירנו. הדבר נתן את אותותיו במשיכת מיטב הנוער הלומד והעובד מכל שכבות האוכלוסייה לסניף, והפיכתו לאחד מתאי-המפלגה הפעילים והחשובים ביותר בכל הסביבה.

נוער זה, אגב אורחא, נהנה בסניף מאבטונומיה מלאה. אף שמבחינה פורמלית היה כפוף, כיתר חברי-המפלגה, להנהגת הסניף, הרי למעשה כל ענייני-הנוער נחתכו על פיו ועל-ידי מזכירות שנבחרה מקרב חבריו — תחת הגושפנקא של אירגון הנוער הפועלי-יהודי, הסוציאל-דימוקרטי בזדונסקה-וולה, ליד בית-הפועלים, פועלי-ציון על שם ב.ב.

ה. חוגים להשתלמות

נוער זה אירגן וביצע, בכוחות עצמו ובהצלחה ניכרת, פעולה תרבותית נרחבת, שנוהלה בעיקר במסגרת חוגים מיוחדים לתחומי-השתלמות שונים. הדגש, אומנם, הושם על לימוד שפות. אך גם תחומים אחרים לא הוזנחו. בהתנדבותם ובהדרכתם של המורה לעברית בלונד וחנה לנדס-

ב ר ג (לבית פ ו ר ט ק), נערכו שיעורי־ערב לעברית על־ידי הראשון ופולנית וגרמנית על־ידי השנייה — ואילו המהנדס ש ר ש ב ס ק י הדריך חוג לטבע ופיסיקה.

ויש לציין, שפעולה עניפה זו בוצעה תוך מאבק קשה, עקשני ומתמיד עם הורים קנאים, שהביעו את התנגדותם הנמרצת לא רק לעצם השתייכותם של בניהם ובנותיהם למסגרות אירגוניות־חילוניות, אלא גם להשכלה חילונית כלשהי — מלבד לימוד תורה בדפוסים המסורתיים המקובלים: בחדרים, בבתי־מדרש ובישיבות.

ואכן, חרף הטרדות בלתי־פוסקות מצד הורים אלה וחבריהם, שעזרו על־ידם, התנהלה הפעילות התרבותית־מדינית־אירגונית בפנים המפלגה כסדרה — תוך התקדמות מתמדת בכל תחומי־התעניינותם של החברים.

ו. מקהלה

ליד הנוער פעלה גם מקהלה בהנהגתו וניצוחו של א ב ר ה ם מ ר ד כ י ק ו ז׳ א ץ. הלה היה מסור בכל נימי־נפשו למקהלה והכשרתה להופעות בנשפי־ערב, כן במסיבות חגיגיות שנערכו בתוך כותלי־המפלגה וכן מחוצה לה. נשפים אלה היו מקובלים בימים ההם ברוב ערי־ועיירות פולין, ונקראו ערבים מוסיקליים־ווקליים או ספרותיים — בהתאם לתוכנם ומגמתם.

ערבים אלה היו מושכים אליהם לרוב קהל־צופים רב ומגוון, בעיקר מבין הנוער, בעוררם ועודדם את הרצון להצטרף לשורות הסניף. מלבד ההישגים התרבותיים־אומנותיים והאירגוניים, החשובים לכשעצמם, שימשו ערבים אלה גם מקור־הכנסה רציני למימון פעולותיו השוטפות של הסניף.

ז. החוג הדראמטי

החברים ס נ ד ר מ ו נ י ץ׳ ומ י כ א ל ס נ ד ז׳ י א ב ס ק י, שביוזמתם, הנהלתם והדרכתם הוקם החוג הדראמטי ליד הסניף, השכילו בכושר אירגונם לרכז סביבם כל נער ונערה, בעלי־כשרון בימתי כלשהו. בנאמנותם ובמסירותם ליציר־כפיהם לא חסכו הללו מאמצים, על־מנת לפתח ולהעמיק בחניכיהם את היידע האלמנטארי, כדי שאלה יוכלו בבוא היום לעמוד בפני בקורת הקהל.

ואכן, טיפול מסור בלתי־פוסק הניב לאחר זמן את פירותיו ואף הוערך נכונה על־ידי הציבור, מבלי להזכיר את ההכנסה החומרית שנבעה מכך, שעה שהחוג הופיע מדי־פעם־בפעם בהופעותיו הפומביות באולם מכבי־אש העירוני.

פעילות רבה ומסועפת זו, לרבות הקשר ההדוק שקיימנו עם המוסדות המרכזיים של המפלגה, ושהתבטא בין היתר גם בשיגור טובי־חבריו אלינו להרצאות שונות, כן על נושאים רוחניים־תרבותיים וכן על נושאים ציוניים ואקטואליים של השעה — פעילות זו עוררה בחרישה העמוק והמתמיד עניין רב בעיירה. והתוצאה:

הגדלה מתמדת של שורות הסניף וכן משיכת תשומת לבם של רבים לבעיות ארץ־ישראל העובדת ולעלייה.

לא עברו ימים מועטים והיה הכרח לפתוח סניף של המשרד הארצישראלי בעיר, בו מצאו את מקומם נציגי כל המפלגות והתנועות הציוניות בזדונסקה־וולה.

שליחנו במוסד זה היה ד ו ד ה ר ש פ י נ ג ר ז״ל — האיש, שעשה כמיטב יכולתו להשיג מספר מירבי של סרטיפיקטים עבור חברי־הסניף.

✶

לסיום דברינו נציין בסיפוק רב, שאין כמעט מוסד ממשלתי או הסתדרותי, בכל תחומי־העשייה החברתית במדינה, שאנשי־עירנו, בעיקר מבני־הדור השני, לא יתבלטו בו בעמדה ובאחריות.

„פּועלי־ציון ביי אונדז

אברהם מרדכי קאָזשעץ, תל־אביב

די וויטערדיקע שורות פּרעטענדירן נישט צו זיין די געשיכטע — און אוודאי נישט אַן אומפּאַסנדיקע געשיכטע — פון דער פּועלי־ציון באַוועגונג אין אונדזער שטאָט.

צו ווינציק דאָקומענטאַרער מאַטעריאַל געפינט זיך אין אונדזער באַזיץ — צומאָל בלויז צו מאַכן אַ פּרוּוו דאָס צו טאָן. באין־ברירה וועלן מיר זיך דעריבער פאַרופן און שטיצן אויף די אונדז באַקאַנטע פאַקטן און דערינערונגען פון זכרון, אין אויפריכטיקן גלויבן צו בלייבן טריי די געשעענישן — אַזוי ווי זיי האָבן אויף אַן אמת פּאַסירט.

און זאָלן די שורות דינען ווי אַ ציגל צום בנין, וואָס הייסט „זדונסקעוואָליער „יזכור־ספר“ — אַ באַשיידענער ביישטייער צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דעם אומגעברענגטן יידישן לעבן אין אונדזער שטאָט.

✶

אין די יאָרן 1916—1917, נאָך אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דער — דעמאָלס־טיקער — דייטשער אָקופּאַציע, איז אין אונדזער שטאָט געפירט געוואָרן אַ ברייטע פילאַנטראָפּישע הילפס־אַרבעט צווישן דער פאַראָרעמטער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג, נישט־פאַרנאַכלעסיקנדיק דערביי — אויף וויפיל די אומנאָרמאַלע מלחמה־באַדינגונגען האָבן דאָס דערמעגלעכט — אויך אַ קולטור־ און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

טיי־האַלעס און קינדער־היימען, ביבליאָטעקן און שאַך־קלובן, זענען געעפנט געוואָרן צו באַדינען די עקאָנאָמישע און גייסטיקע נויטן פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג. אין דידאָזיקע עפנטלעכע לאָקאַלן פלעגן זיך צוזאַמענקומען יוגנטלעכע ווי דערוואַקסענע צו געניסן פון די שירותים, וואָס זיי האָבן דערטיילט. אין די ביבליאָטעקן פלעגט מען שלינגען די ביכער, לייענען די טעגלעכע צייטונגען און פעריאָדישע אויסגאַבן, פירנדיק דערביי — געוויינטלעך — לעבהאַפטע שמועסן און דיסקוסיעס איבער די אַקטועלע פראָנט־געשעענישן, און וואָס ס׳איז געווען דאָס וויכטיקסטע: צו נעמען שטעלונג צו די אַלגעמיין־פּאָליטישע און סאָציאַלע שטרייט־פראַגן פון דער צייט און איבער זייערע פּערספּעקטיוון אויף דער צוקונפט.

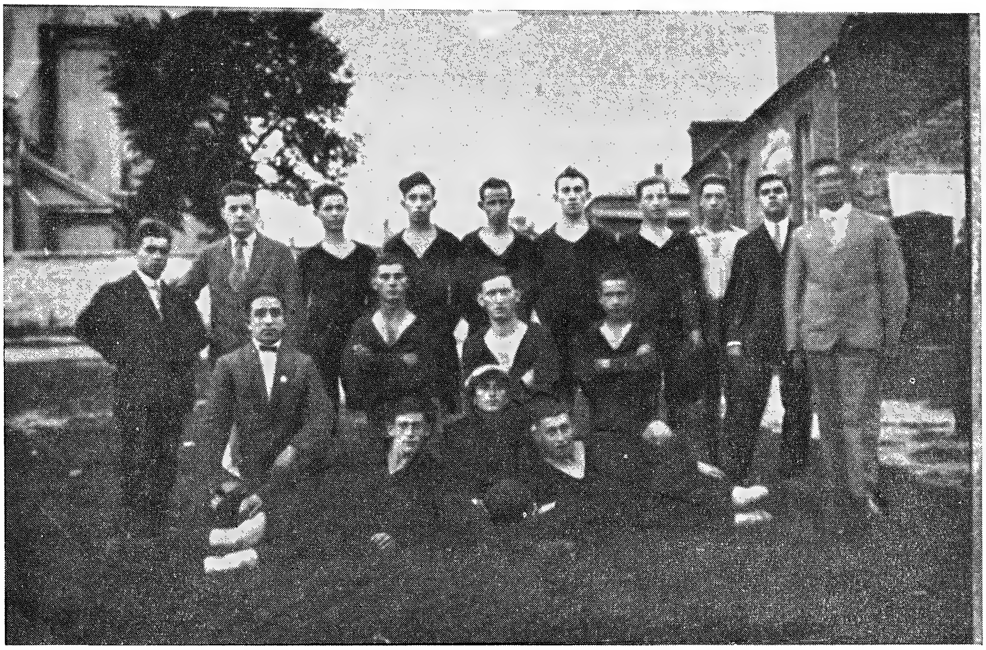
די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע — אַ זאַמל־פּונקט

אין די אַלע שטרייטיקייטן און דיסקוסיעס האָבן, נאַטירלעך, שטאַרק אָפּגעקלונגען די אידייען און באַוועגונגען, וואָס זענען געווען זייער פּאָפּולער ביי אונדז אין שטאָט, ווי בכלל — צו יענער צייט — און אַבסאָרבירט די מוחות פון דער דענקנדיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט און יוגנט, ווי: סאָציאַליזם, ציוניזם, בונד און פּועלי־ציון.

די יוגנט ביי אונדז אין שטאָט זייער אַן ערנסטע, דורשטיק נאָך וויסן, האָט זיך מיט איר גאַנצן יוגנטלעכן ברען אַריינגעוואָרפן אין זוכן די אמתן, דעם אינערלעכן תוך, פון די דערמאָנטע אידייען און זייערע לאָזונגען און זייער אָנווענדונג אין דער פּראַקטיק. איר צו הילף איז געקומען דאָס בוך. פון אים האָט זי אידייאיש און פּאָליטיש וויסן אומאויפהערלעך געשעפּט, און אין פלאַם פון עפנטלעכע דיסקוסיעס האָט זי איר פּאָליטישן און אידעאָלאָגישן פּרצוף אויסגעשמידט, איר זעלבסט־באַוווסטזיין אויסקריסטאַליזירט.

ווי אַנדערע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע כוחות אין דער שטאָט, איז אויך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע ביי אונדז געווען באַטייליקט אין אַלע פריער דערמאָנטע הילפס־ און קולטור־געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונגען, וואָס זענען געווען טעטיק אויפן אָרט. אומאָפּהענגיק פונעם אינדיווידועלן צוגאַנג צום סאָציאַלן פּראָבלעם, צום קלאַסן־פּראָבלעם, וואָס האָט אויך אין יענע יאָרן — און אפשר דווקא אין יענע יאָרן — נישט־ווינציק געדריקט אויפן געמיט פונעם גייסטיק־דענקנדיקן מענטש, איז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, פון אָנהויב פון איר עקזיסטענץ, געווען אַ זאַמל־פּונקט פאַר אַלע, וואָס זענען געווען אדורכגעדרונגען מיטן באַוווסטזיין, אַז די לייזונג פון דער וואָס־ווייטער אַלץ־מער זיך־פאַרשאַרפנדיקער יידן־פראַגע — אַלס כלל גענומען — געפינט זיך אויסשליסלעך אין דער ספערע פון ציון, פון היסטאָרישן היימלאַנד. אַ קרייז פון חברים, וואָס האָבן זיך סאָציאַל־אידייאיש אידענטיפיצירט מיט פּועלי־ציון, האָבן זיך שפּעטער אויסגעשיילט פון דער אָרגאַניזאַציע, אָנהויבנדיק אַ זעלבסטשטענדיקע טעטיקייט אַלס פּועלי־ציון־סניף אויפן אָרט.

מיט דעם קרייז האָט אָנגעפירט אַ קאָמיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון די ח״ח: א. ר אָ ז נ ב ע ר ג, א. ל. פ ע ל ד מ אַ ן, י. וו אַ ל ק אָ וו י ט ש, מ. מ אָ ש ק אָ־וו י ט ש, ד. ה ע ר ש פ י נ ג ע ר, ע. י ע ר אָ ז אָ ל י מ ס ק י,

קבוצת כדורגל ליד מועדון הספורט „שטערן".

פוטבאָל־מאַנשאַפט ביים ספּאָרט־קלוב „שטערן".

פּ. מ אָ נ י ץ — און אַרום זיי אַ גרעסערע צאָל פון טעטיקע אַקטיוויסטן.

די אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט אין דער נייער ראַם איז געפירט געוואָרן אין אַ ברייטער פּעריפעריע און אויף פאַרשידענע געביטן.

איינער פון די וויכטיקסטע מכשירים צו פלעגן, און צו פאַרטיפן, דעם אידייאיש־פּאָליטישן באַוווסטזיין פון די חברים, זענען געווען די אַזוי־גערופענע „ק ע ס ט ל ־ אָ ו ו נ ט ן", וואָס פלעגן, זייענדיק זייער פּאָפּולער אין יענער צייט, אָפט איינגעאָרדנט ווערן. דורך אַריינוואַרפן געשריבענע פראַגן אין אַ צוגעגרייטן קעסטל, אָדער דורך שטעלן דירעקטע, מינדלעכע פראַגן, וואָס זענען אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען ברייט דיסקוטירט און אויפגעקלערט געוואָרן, איז געגעבן געוואָרן די געלעגנהייט צו פאַרברייטערן דעם האָריזאָנט פון וויסן — סיי פון די אַקטיווע, סיי פון די פּאַסיווע באַטייליקטע אין די מאַסן־האַפט־באַזוכטע דיסקוסיע־אָוונטן.

אחוץ דעם פלעגט אויך די פּאַרטיי אַרויספאָדערן פרעלעגענטן פון וואַרשע אָדער פון לאָדזש, וואָס פלעגן אויפטרעטן, סיי אויף אַלגעמיין־פּאָליטישע אָדער פּאַרטיי־אישע טעמעס, סיי וועגן ליטעראַטור, קונסט אָדער טעאַטער.

די יוגנט־אָרגאַניזאַציע — „יוגנט"

כדי צו פאַרזיכערן דער פּאַרטיי אַ נאַטירלעכן נאָכוווקס, האָט דער אָרטיקער סניף, גלייך ווי אַלע אַנדערע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען אין דער שטאָט, פיל מי אָפּגעגעבן אַריינצוציען וואָס־מער יוגנטלעכע כוחות אין דער פּאַרטיי־אישער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. אין רעזולטאַט פון די אָנשטרענגונגען איז ביים סניף, דעם 19־טן מאַי 1919, געגרינדעט געוואָרן די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „י ו ג נ ט".

אין דער לייטונג פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע זענען אַריין: ס. מ אָ נ י ץ, מ. ס ע נ ד ז ש ע י ע ו ו ס ק י, ה ע ר ש ע ל ע ו ו אַ ר ש אַ ו ו ס ק י, ד. ק אָ ז ש ע ץ, און יבדלו לחיים ארוכים — מ ר ד כ י ל אַ נ ד ס ב ע ר ג און שפּעטער אויך דער פאַרצייכענער פון די ציילן.

זעלבסטבילדונגס־קרייזן

די אַנטשטייאונג פון דער נייער אָרגאַניזאַציע איז פייערלעך אָנגעמערקט געוואָרן דורך אַ קינסטלערישן אָוונט, וואָס

איז ביים אָנטייל פון יוגנט־כאָר אויסגעפירט געוואָרן מיט גרויס התלהבות. אחוץ די שיינע רעדעס פון די קאָמיטעט־חברים, זענען אויך אויסגעפירט געוואָרן רעציטאַציעס און סאָלאָ־געזאַנגען.

דער אָוונט איז מאַסנווייז באַזוכט געוואָרן און האָט געהאַט גאָר אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער שטאָט. די רעזולטאַטן האָבן אויך נישט געלאָזן אויף זיך לאַנג וואַרטן. אַ שטראָם פון דער יוגנט האָט גענומען פליסן צו דער „יוגנט".

דער דאָזיקער דערפרייענדיקער פּאַקט האָט געשטעלט דעם קאָמיטעט פאַר ערנסטע, פאַראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבן. ס'האָט זיך געפאָדערט אַ דרינגנדיקע, פּילזייטיקע, אידייאישע און קולטור־טעטיקייט צווישן די ניי־דערוואָרבענע חברים. אַזעלכע איז אויך אונטערגענומען געוואָרן אונטער דער פאָרם פון מערערע בילדונגס־ און לייען־קרייזן, אָנגעפירט דורך די קאָמיטעט־מיטגלידער. ס'האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען דער ריכטיקער וועג צו פאַראינטערעסירן די יוגנט. מיט ערנסטקייט און אחריות־געפיל האָבן זיי זיך באַצויגן צו די קרייזן, ווו זיי האָבן קענען געלערנט אַ נייע וועלט, געוויר געוואָרן פון ווערטן — וועגן וועלכע זיי האָבן צומאָל נישט געהאַט קיין אַנונג.

אין תוך גענומען, אויפן הינטערגרונט פון די דעמאָלט־הערשנדיקע באַדינגונגען, איז די דערשיינונג געווען אַ גאַנץ־נאַטירלעכע. אין דער אַלגעמיינער אַטמאָספער פון רעספּעקט און דורשט צו וויסן און בילדונג, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט די יוגנט אין דער צייט — נישט נאָר ביי אונדז — האָבן אונדזערע יוגנטלעכע, לרוב אָפּשטאַמיקע פון אומפּאַרמעגלעכע־ און אַרבעטער־קרייזן, געזוכט מיט אַלע כוחות צו דערווערבן אין דער אָרגאַניזאַציע, וואָס זיי האָבן פאַרפעלט — נישט־האָבנדיק צומאָל די מעגלעכקייט צו חלומען וועגן דעם — אין זייערע אָרעמע היימען.

דראַם־קרייז, כאָר און ספּאָרט

אָבער נישט נאָר וויסן, בילדונג, האָבן אַזוי געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער יוגנט. נישט קיין קלענערן אינטערעס האָבן זיי אויך אַרויסגעוויזן ביים באַטייליקן זיך אין דראַם־קרייז, וואָס איז אָפט אויפגעטרעטן אין שטאָטישן פייערלעשער־זאַל. אין די קינסטלערישע אָוונטן פלעגן אויסגעפירט ווערן געזאַנג־נומערן פון יידישע און העברעאישע לידער, בעת דער דראַמאַטישער קרייז, פון זיין זייט, פלעגט זיך באַטייליקן אין אויפפירן איינאַקטערס פון י. ל. פּרץ — „אַמאָל איז געווען אַ מלך", ש. אַנסקיס — „פאָטער און זון" און אַנדערע. יעדע פון די אויפטריטן האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ געזעלשאַפטלעך געשעעניש — וואָס האָט אַריינגעברענגט אַביסל יומטובדיקייט אין די גראָע טעג, סיי ביי דער יוגנט, סיי ביים יידישן ציבור בכלל.

אחוץ אינעם ספּאָרט־קלוב „שטערן", איז די יוגנט אויך געווען טעטיק, גלייך מיט די עלטערע פּועלי־ציון־חברים, אין אַלגעמיינעם „טורן און ספּאָרט פאַריין" פון אונדזער שטאָט, וווּ אונדזערע פאָרשטייער האָבן פאַרנומען פאַראַנטוואָרטלעכע פּאָזיציעס אין דער פאַרוואַלטונג. ח' סענדער מאָניק — טורן־לערער, פּ. מאָניק — פאַרוואַלטונגס־מיטגליד, בעת דער אויבן־געצייכנטער האָט פאַרנומען די שטעלונג פון סעקרעטאַר און כאָר־לייטער.

כ'וויל צום סוף באַמערקן, אַז ס'האָט בכלל נישט עקזיסטירט קיין געביט פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט ביי אונדז אין שטאָט — אָן דעם אַקטיוון אָנטייל פון פּועלי־ציון.

ס'וועט אוודאי אויך נישט זיין איבערטריבן צום שלוס פעסטצושטעלן — צום זכות פון די פילזייטיקע, דינאַמישע לייסטונגען פון אונדזער באַוועגונג — אַז פּועלי־ציון האָט אויסגעאיבט אַ קענטיקע השפעה אויף דער געשטאַלטיקונג און אויספאָרמירונג פונעם ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן באַוווּסטזיין אויף ברייטע שיכטן פונעם יידישן ציבור אין אונדזער שטאָט, בתוכם די יוגנט.

זדונסקה־וולה הציונית והחלוצית

מאיר נוב, כפר פינס

ייחודה של קהילת ישראל בזדונסקה־וולה לא היה בציוניותה. להיפך. ייחודה של זו בא לה מקיצוניותה — ועל זו פירסומה. קהילה זו, כאילו היתה חצויה בין שני כוחות נוגדים, עומדים זה מול זה — ואלה חלשו על הקהילה והטביעו את חותמם עליה, מבלי להותיר לגורמים חברתיים אחרים כר נרחב להתגדר בו. מצד אחד, מבצר היהדות החרידית, שהתארגנה והתרכזה מספר שנים לאחר מלחמת העולם הראשונה ב„אגודת־ישראל", זו שפרשה את שלטונה על חיי־יחיד וציבור — ומן הצד השני של המתרס עמד האיגוד המקצועי, על כל מחלקותיו, בו שלט ה„בונד" — בעוד כוחות פועליים אחרים עוזרים על ידו. ואילו התנועה הציונית התרכזה כל־כולה ב„מזרחי"־שטיבל, שמקום משכנו נמצא בביתה של קריינדל אברמסון, ברחוב לסקה, או בחדר חצי־אפל — בשדרות קושצ'יושקו.

לא היתה זו תנועה שנהרו אליה המונים, ובהשפעה על חיי־ציבור לא עמד לה כוחה להתחרות בשני הגורמים הנזכרים לעיל. בימי־מבחן — ימי־בחירות — לא משכה קולות רבים כמוהם, והעמדות השלטוניות שנכבשו על־ידה יותר צנועות היו. אכן, היתה זו יותר תנועה שבכוח מאשר בפועל. גחלת לוחשת אש־תמיד, גחלת שהודלקה במסתרים — עד שהפכה לשלהבת.

אך מתברר, שמבחינת העלייה ארצה, מספר המגשימים את החזון הציוני בפועל בזדונסקה־וולה, גדול היה באופן

הנהגת „הנוער־הציוני" עם ד"ר למברג ה.י.ד.

די אָנפירונג פון „הנוער־הציוני" מיט ד"ר לעמבערג ה.י.ד.

יחסי מאשר בערים רבות אחרות בפולניה, בהן היתה התנועה הציונית חזקה יותר לאין־שיעור, ובעלת שורשים מסועפים בציבוריות המקומית. ועל רקע התנאים המיוחדים האלה — מפליא ומאלף הדבר שבעתיים. התברר, שעובדת אי־היות ציונות זדונסקה־וולה תנועת־המונים לא הפריעה אותה לחלוטין לכלכל את מעשיה בתבונה ולחתור לקראת עיקר העיקרים של המטרה הציונית, היינו: לעלייה — בהצליחה בכך למעלה מן המשוער. ועל תיאור רקעה ופרי מעשיה של תנועה זו, פירות שעמדו ביחס הפוך למידת כוחה הנגלה והנראה לעיין — ברצוני לייחד כאן את הדיבור.

בית־הספר הציוני הראשון

אין בידינו מספרים ועובדות על ראשיתה של הציונות בעירנו, מחולליה, פעיליה ומצבה מלפני שישים שנה ומעלה. אבל וותיקי־התנועה זוכרים עדיין את בית־הספר הציוני הראשון, ששכן בחצרו של מאיר גרביה, ושממנה מוצא לשדהו של מאיר לייב (מאיר לייב'ס פעלד). שדה זה שימש מקום נופש ומרגוע לפשוטי־עם ובעלי־מלאכה, בשעות אחר הצהריים של שבת ומועד — לאחר טרדות הפרנסה והמחנק בששת ימי־החולין. לשדה זה היו פונות כל החצרות של רחוב שירדזקה, רחוב, בו התרכז חלק ניכר של ה„חדרים" בעיר. והנה, בין ילדי־החדרים, שהיו מזנקים החוצה ומתפרצים במרוצה שובבנית לעבר השדה, על־מנת לפרוק קמעא מעל עצמם את עול הלימודים בשעת ההפסקות — נמצאו גם תלמידי בית־הספר הציוני. הללו, פוחזים ושובבים לכל דבר כיתר הילדים, מבלי שיהיה ביניהם לבין ילדי־החדרים ולא כלום, דבר אחד הבליט אותם, ציין אותם, ועורר אצל ילדי־החדרים יחס של כבוד ודרך־ארץ אליהם — וזכות זו שנתגלגלה לידיהם היתה הלשון העברית, שהיתה שגורה בפיהם, בה שוחחו בינם לבין עצמם, ובה אף התקוטטו וגידפו זה את זה.

בית־הספר הציוני שימש, אגב, מספר מטרות נוספות:

א. בית־וועד לחברי־התנועה, שם התכנסו לבירור בעיות שוטפות וכן לסתם שיחת־רעים.

ב. בית־תפילה לכל אלה, שצר היה להם המקום בבתי־הכנסת והשטיבלך, שם הביטו עליהם בעיין רעה,

ואף הצביעו עליהם כעל אפיקורסים, הדוחקים את השעה.

ג. כאן, בבית־הספר, אף נערכה אזכרת האבל השנתית לד״ר ב. ז. הרצל ז״ל. אגב, בחצר בית־הספר אף שכן כבוד בית־המדרש של חסידי־גור. ואלה מבין בחורי־הישיבה שנתפסו לציונות בסתר לבם, אך עדיין לא העזו להופיע בתור כאלה בגלוי, היו מתחמקים בחשאי, בהיערך הטכס, מבית־מדרשם ונכנסים ל„מניין הליטאי״, כפי שכונה בית־התפילה של הציונים בפי־כל — כדי להיות נוכחים באזכרת האבל.

בין מנהיגי „המניין הליטאי״ התבלט במיוחד זקן הציונים פינברג. האיש, בעל־מידות ותלמיד־חכם אשר לימוד התורה היה להם חוקו, היה ציוני נלהב ויהודי בעל לב חם ורגיש לכאב הזולת. והיה זה פינברג, בהיותו גם מחונן בקול ערב, שבחלקו נפלה המצווה לערוך את טכס האזכרה לד״ר הרצל בכ׳ תמוז מדי שנה בשנה.

עלייה שנייה

החוג הציוני בעיר, לפני מלחמת העולם הראשונה, היה מצומצם מאוד, אך בהרכבו של החומר האנושי שלו נמנה עם יחידי־הסגולה. הללו, חלקם לא היה עם אלה הציונים, שעיקר פעולתם היתה מכוונת להתרמת פלוני, כדי לאפשר את עלייתו של אלמוני. הללו לקחו את הציונות ברצינות, בחותרם בכל כוחותיהם לקראת הגשמה עצמית — עוד בטרם נולד המושג, במידה שהתנאים האובייקטיביים ששלטו בימים ההם איפשרו כן. ואכן, עוד בשנים ההן, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1909/10, עלו שלושה חברים ארצה — שלוש הסנוניות הראשונות, שסללו את הדרך למאות הרבות שבאו אחריהן. שלושת העולים האלה היו: שושנה רייזל רכטהנד (שושנה יפה), אליהו סט ומשה קרול. קומץ הציונים, שזכה לראות בפריצת הדרך על־ידי השלושה, עשה כל אשר ביכולתו, כדי לצייד את העולים בכל צורכי־הדרך — ובמיוחד דאג לכך איש חובבי־ציון, הוותיק: ר׳ פיבל שיליץ ז״ל.

פרוץ מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את הפעילות הציונית במקום — ממש כשם שהופסקה — מתוך כורח הזמן — פעילות ציבורית אחרת. אך עם סיומה של המלחמה, וחידוש החיים התקינים בכלכלה, אירגון ותרבות, חלה גם התעוררות בתוך התנועה הציונית. והתעוררות זו מצאה את ביטוייה בהמשך העלייה לארץ — תחום פעולה מובהק, שבו נתייחדה ונתאפיינה הפעילות הציונית בזדונסקה־וולה. ראשונה לעלייה בתקופה זו היתה הח׳ פרומה טיגר — ולאחריה הימשך נמשכה העלייה ברציפות, בעוד חלוציה יצאו בדרך־לא־דרך, בצורה ליגאלית ובלתי־ליגאלית — עקב התנאים שהזמן גרמם — להגשים, הלכה למעשה, את משאת־נפשם וכיסופיהם לגאולה — לגאולת עצמם ועמם — וביניהם לוי ורשאי ז״ל, שנפל על משמרתו בגליל. ובהקשר זה יצוין, שרק בשנים 1925־6 עלו ארצה מעירנו כמאה עולים.

הדרך לא סוגה בשושנים

הפעילות הציונית בזדונסקה־וולה לא היתה סוגה בשושנים. מיחס עוין במיוחד סבל הנוער שנמשך לציונות הדתית והתארגן ב„מזרחי״. אלה היוו מטרה קבועה להתקפות מצד הציבוריות הדתית המאורגנת ב„אגודה״. לעיתים אף הגיעו הדברים לידי עלבונות קשים ופגיעות גופניות. לא פעם היו מתפללי־המזרחי עדים לתופעות בלתי־נעימות כל־עיקר, כגון: התפרצות אחד ההורים, חבר האגודה, לשטיבל, בחושדו בבנו שנלכד ברשת המזרחי, היינו: ברשת המינות — רחמנא לצלן. ואם איתרע מזלו של הבן ואביו תפסו ב„קלקלתו״, לא נרתע האב הקנאי לפגוע בו בפרהסייה, בכבדו אותו במספר סטירות־לחי מצלצלות לעיני־כל הנאספים — „למען ישמעו וייראו״. ובבוא נציגי קרן־היסוד או הקרן־הקיימת לעיר, על־מנת לערוך אסיפות הסברה לקרנות — אולמי בית־הכנסת או בתי־המדרש היו סגורים בפניהם, מכוח איסור מפורש מפי יו״ר הקהילה — איש האגודה. וגם לאחר היעקף האיסור, על־ידי חדירה לאולם דרך החלונות ופתיחת הדלתות מבפנים — עדיין לא הוסרו כל המכשולים. מיד הופיע ראש המשטרה, כשבפיו הוראה לפזר את האסיפה, כבלתי־ליגאלית — ורק הודות לתכסיסי־חברינו, שאין זו אסיפה מפלגתית־פוליטית, אלא דרישת שלום מאורח שבא מארץ־ישראל — עברה ההרצאה בשלום.

אכן, תוך כדי הפרעות, נגישות ומכשולים, קלים או חמורים יותר, שהונחו על דרכנו על־ידי המפלגות הקיצוניות בעיר, הן מימין והן משמאל — התפתחה וגדלה התנועה עדי הגיעה להישגה הגדול של העלאת כאלף נפש ארצה במשך השנים.

אכן, נתגלגלה זכות לידיה של התנועה הציונית בזדונסקה־וולה, שעל־ידי פעילותה העיקבית לעידוד העלייה, הצליחה להציל את נושאיה מהכליון, שהיה צפוי להם מהחיה הנאצו־גרמנית המתעוררת והאורבת במסתרים.

ולבסוף: ייזכרו לטובה: ר׳ שמעון ליברנט, מוותיקי־התנועה במקום, שהיה חרד להחדרתה של הקופסא הכחולה לבתי־ישראל — האיש, אשר בעצמו שימש מופת לאחרים, בהיות תכולת קופסתו הוא משיגה את שיא ההכנסות; ר׳ שמואל פלווינסקי, ששם לו למטרה לעודד את עסקני ה־ק.ק.ל. בתרומתו היפה, שניתנה ביד

רחבה ובפנים שוחקות — עובדא, שחיזקה את המוראל על העסקנים, בחוזרם אחרי פתחי־נדיבים, ונענים, ברוב המקרים, בשלילה; הח' מ ר ד כ י פ ר י ד ג ס ו ן — איש הקשר עם גורמים חיצוניים ועם הרשות (איש רב פעלים בארץ, גם נפטר בה); הח' פ נ ח ס פ ר י ד נ ר י ך ואחרים, שחינכו דור לציונות — מבלי לזכות ולראות בעצמם בהתגשמות חזון הדורות — חזונם.

התנועה הריביזיוניסטית והבית״ר בעירנו

אריה סטשבסקי, בני־ברק

הרוצה להעלות על הנייר את קורותיה של התנועה הלאומית בעירנו — על כורחו שיקדים להן תיאור וניתוח הרקע ההיסטורי והאידיאולוגי, עליו צמחה והתפשטה תנועה זו בכללותה.

רבים מרעיונותיה של תנועה זו, בימים ההם, נראו כל־כך רחוקים מיישוב הדעת לבעלי „ש י ק ו ל ־ ד ע ת״; היו כל־כך נון־קונפורמיסטיים — חורגים מן השיגרה האפורה של המנהיגות הציונית הרשמית בשעתה, מנהיגות תנועה, שעצם הופעתה בעולם היהודי סימלה נון־קונפור־מיסם והשתחררות מכבלי־חינוך וחשיבה שיגרתיים במשך דורות; ונושאיהם של הרעיונות האלה לא זו בלבד שהוקעו, על־ידי קברניטיה הרשמיים של התנועה, כמשתעשעים בחזיונות שוא, התלושים לחלוטין מעולם המציאות, אלא גם כמכבידים ואף מזיקים לפעילות הציונית, שניתנת היתה, לדעתם, להיעשות אך־ורק באפיקים השיגרתיים המקובלים — עובדות אלה מחייבות בהכרח הסבר הרקע, תמציתי לפחות, של תנועה לאומית מהפכנית זו — תנועה שקמה נגד השיגרה הבעל־ביתית המסוכנת, שהשתלטה על התנועה הציונית עצמה בימים ההם.

אנטישמיות מטעם

הימים: שנות העשרים המאוחרות ושנות השלושים של מאה זו — התקופה, בה בעיית היהודים בכלל וזו של יהדות פולניה במיוחד, הגיעה לשיא חריפותה. פולניה העצמאית, משוחררת לאחר שיעבוד ממושך מדיכוי לאומי, פולניה זו, שמעולם לא הצטיינה באהבת ישראל, עלתה בעצמה על דרך הדיכוי הלאומי — במסווה של כורח משקי.

ההסבר, שניתן לכורח זה, היה פשוט בתכלית: הכפר הפולני המרושש — מאוכלס למעלה מן המידה. אי־לזאת חייבת העיר לקלוט את העודף הכפרי. אולם בעיר רוב ענפי־הפרנסה תפוסים בידי־היהודים. והואיל ונתקבלה ההנחה, שפולין אינה יכולה לפרנס את כל בניה, והיהודים — גורם זר בגוף המדינה — דוחקים את רגלי־הפולנים, לא היה מנוס מן המסקנה, שהיהודים הם שחייבים לפנות את מקומם למוצאים מהמעגל המשקי הכפרי — הפונים העירה.

ומהלכה למעשה:

לא זו בלבד, שפולנים מרוששים, ואף בעלי־יכולת, נאחזו בענפי־פרנסה, שבמשך דורות נקראו יהודיים — דבר לגיטימי בהחלט במאבק הכלכלי החופשי. החוגים האלה אף נתפסו לאמצעי־התחרות בלתי־הוגנים ואף תוקפניים, כגון: חרם כלכלי והעמדת משמרות, קרויים: „פ י ק ט ן״, על־יד בתי־עסק של יהודים, במטרה, שלא לתת לפולנים להיכנס לתוכם — אמצעים, שבאופן רשמי אסורים היו לפי החוק, אך באופן בלתי־רשמי נעשו בצורה גלויה לעיין ואף בעידודן של הממשלה והמשטרה הפולנית.

מגמות אנטישמיות אלה קיבלו תוספת עידוד בהשפעת הארס הנאצי, שהתפשט בשנים ההן על־פני רוב ארצות היבשת — ארס, שמצא קרקע פורייה ביותר בקרב העם הפולני ונקלט בתוכו בקלות.

שנאת ישראל רשמית

מגמות אלה היו נחלתן של רוב המפלגות במדינה. אך המפלגה, שאחד מסעיפיו העיקריים של מצעה היתה שנאת ישראל בכל גילוייה, היתה מפלגת ה„א י נ ד צ י ה״. מפלגה זו התייצבה בראש מחנה הצוררים, ואף עלתה על דרך הטירור והפרעות ביהודים — מלבד המאבק לדחיקת

רגליהם של האחרונים מכל עמדה משקית, בכל האמצעים — ולו הפסולים ביותר. בדרך זו — דרך מלחמה עקבית, חסרת מעצורים ופשרות, במישור הכלכלי, והטלת פחד על המוני־היהודים, על־ידי סיכון חייהם הפיסיים ממש — חתרו מנהיגי־מפלגה זו, תומכיה ואוהדיה, לפתור את בעיית היהודים במדינה. הנה כי כן, כאלה היו תנאי־המציאות החומרית בגלות פולין, בשנים האחרונות שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, תנאים חסרי־סיכוי ועתיד — בעוד הפחד מפני הבלתי־נודע, הצפון בחיק הבאות, מרעיד את ליבותיהם של המוני־היהודים בעריה ובעיירותיה של מדינה זו.

שתי דרכים

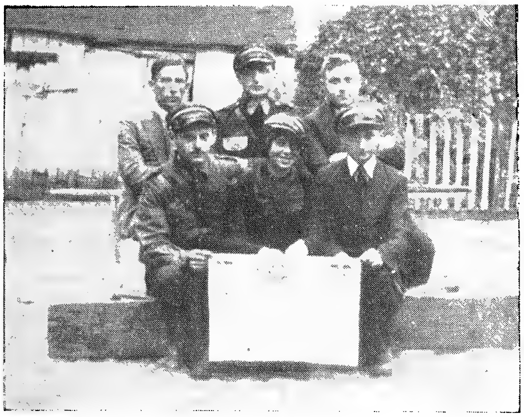
ובינתיים נעשו העניינים יגעים גם בשטח הרוח. בפני הצעיר היהודי החושב, הבוחן בעיין פקוחה את מצב עמו הנענה והנרדף, היו למעשה פתוחות שתי דרכים. האחת: למרוד במבנה החברה כולה, כלומר: להצטרף למחנה הקומוניסטי, ולהיאבק למען עולם חופשי מדיכוי לאומי ומעמדי כאחד. אך דרך זו לא היתה לרוחו של הצעיר היהודי, האמון על מסורת אבות ועל ערגתו לראות את עמו מקומם מחדש את הריסותיו במקור מחצבתו — בציון, מלבד העובדה, שמאבק זה היה רצוף סבל אין־קץ ואכזבות חמורות. ואילו הדרך השנייה: להזדיין בסבלנות ולהתייצב בתור המצפים בכליון־עיניים לסרטיפיקטים לארץ־ישראל.

אך אלה לא מיהרו להגיע. בשנים האלה נעשה התור לסרטיפיקטים ארוך כל־כך, שלרוב העומדים בו לא היו עוד שום סיכויים להגיע עד תכליתו. נוצר תור של הנואשים מהתור.

הקריאה לציונות גדולה

והנה במצב דברים זה, בשעה, שמצד אחד, הקשיים והמכשולים שנערמו על דרך הקיום בפזורה הלכו ורבו — ואילו, מצד שני, סיכויי־ההגשמה הלכו והצטמצמו; כשממשלת המנדט, שבידיה הופקד גורל הארץ והעם, הקשיחה את ליבה לגבי כל אלה, שהתדפקו על דלתות הגאולה, מכאן — ואילו המנהיגות הציונית הרשמית לא עשתה די, כדי להזעיק את דעת הקהל בעולם למציאות הרת־סכנות זו, מכאן, מציאות, שהולידה ייאוש כבד וספקות חמורים באפשרות עצם הגשמתו של הרעיון הציוני — הוא עוגן ההצלה האחרון לאומה בפזוריה — אז, בימי־קטנות אלה, באה הקריאה הנועזת לשיבה לציונות הגדולה, לציונות ההרצליאנית, קריאה שדרשה להכריז קבל כל העולם על המטרה הציונית הסופית, היינו: הקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ־ישראל, ותביעה תקיפה מאנגליה לקיים את הבטחותיה.

הכרזה נועזת, מעודדת ומרנינת לב ונפש זו, שבאה מפיו של זאב ז׳בוטינסקי וחבריו, כבשה מיד את ליבם של רבים מבני־הנוער, שנפשם יצאה למעשים גדולים,

קבוצת „בית״ר״.

אַ גרופע פון „בית״ר״.

ואת כל אלה מהוותיקים, שעדיין נשארו נאמנים לציונות מלאה, בניגוד לציונות טיפין־טיפין של המנהיגות הרשמית. ההמונים הרבים, שזרמו לשורות בית״ר והצה״ר, ראו בהצטרפות לתנועה זו אלטרנטיבה לציונות הרשמית ודרך לפריצת חומת האדישות של דעת הקהל בעולם להתכחשותה של ממשלת המנדט להתחייבויותיה כלפי העם היהודי — שואף הגאולה.

נהירת המונים

ההיענות ההמונית לקריאתו המרשימה של ראש בית״ר והתנועה הריביזיוניסטית, זאב ז׳בוטינסקי, בכל מקום שקריאה זו הגיעה לשם — לא פסחה גם על בתי־ישראל בזדונסקה־וולה. ומשהוקם, בשנת 1930, הגרעין הראשון לתנועת בית״ר בעירנו, שבראשו עמד המפקד שלום מאיר קוז׳אץ, החלו זורמים לתנועה רבים מבני־הנוער — מכל שכבות האוכלוסייה היהודית במקום. לאחר מספר חודשים אף התארגנה קבוצת חברים מבוגרים, ביניהם: אברהם קרול, חיים ליב אפשטין, יהושע רבינוביץ, שרג׳א קרול, בריש

בוימגרטן, יהודה בריטברד, קלמן בוימץ, שייסדו את ברית הצה"ר.

בתקופה הראשונה לקיומם החזיקו שני הארגונים, בית"ר והצה"ר מועדון משותף, שנמצא ברחוב לסקה 42. עם התרחבותה של התנועה והצטרפותם אליה של מספר מבוגרים גדל והולך, מלבד בני-נוער, הוקמה גם מסגרת אירגונית נפרדת לברית החי"ל, שמפקדיה היו גד נימן ואהרון רוזנברג.

זרימת המונים לתנועה, חלקם מתוך שורות ההסתדרות הציונית הוותיקה, הוכיחה באיזו מידה תנועה זו ענתה לדרישות השעה ובאיזו מידה נגעו רעיונותיה הנשגבים, שנזרקו לחלל האוויר של החברה היהודית, בנימי-הנפש הטמירים והכמהים לגאולה של המוני-ישראל. רעיונות אלה, שחינכו את הבית"רי למשמעת, זקיפות-קומה ואימון צבאי — החזירו את הבטחון העצמי לנוער בתוך התנועה, ואף הולידה הדים חיוביים ביותר בחוגים רחבים מחוץ לתנועה. והיה זה טבעי בהחלט, משום שנגד עיניהם של האחרונים נתגלה לפתע-פתאום טיפוס של יהודי חדש, לא ידעוהו אבותינו: זקוף-קומה ובעל החלטה נחושה ליטול את גורלו וגורל עמו בידיו הוא — על-מנת להבטיח לעצמו ולעמו הנרדף והמוכה, בתנאי-גלות מנוונים, כברת-ארץ משלו תחת כיפת השמיים התכולים — שם במבוא השמש, בארץ עריסת נעוריו — כברת ארץ, בה יהיה אדון לעצמו ובה יחדש את הדר ממלכת ישראל כקדם.

בעבותות קסם

בן 13 שנה הייתי כשנתקבלתי, ביחד עם בני-נוער אחרים בני-גילי, כחבר קן בית"ר בעירנו. ומשנתקבלתי — נמשכתי אליו כבעבותות קסם. הקן שימש לי בית שני — בית מלא חוויות מעניינות, שנשארו חרותות בזכרוני עד היום הזה. האחווה והריעות ששררו בין כותלי-הקן, כוח-משיכתן היה גדול כל-כך, שאינני זוכר אף ערב אחד, למיום כניסתי לקן, דרך כל השנים ועד לפרוץ המלחמה, שלא היינו מתאספים בו ונהנים מאווירת החופש והשמחה, שהשרה על כל הנוכחים.

זכורות לי עדיין השיחות המאלפות, ששמענו מפי המפקדים וסמלי-התרבות דוד ליברמן ז"ל ויבל"א אריה דויטש — שיחות, שהקנו לנו אהבה ונאמנות ללא סייג לעם ולמולדת. כבר אז, בהיות המדינה עדיין בגדר חלום, וספק אם נמצא מישהו, מלבד בחוגים שלנו, שהעז להעלותה על דל שפתותיו — כבר אז חונכנו להיות אזרחי-מדינה עברית חופשית — כאילו היתה המדינה דבר שבמציאות ממשית, מובנת מאליה. כה עמוקה היתה ההכרה וכה שלמה היתה האמונה בלב האנשים-המחנכים האלה בוודאיותה של המדינה, שהנה עוד מעט-קט וקום-תקום! הכרה ואמונה אלה, שהאצילו האנשים מרוחם עלינו — העניקו לנו עושר רוחני ונפשי, ששמץ ממנו לא ידענו עד אז וממקורו עדיין אנו ניזונים עד היום.

להכשרה

בינתיים מתנהלת בקן פעילות ענפה. החברים מתכוננים לתפקידים בעתיד, אם זה ללגיון — מרעיונות היסוד של בית"ר — ואם לעמל, אם לעלייה — ואם לשירות בגולה.

בשנת 1933 נסעו להכשרה, לקונסק, שלושה חברים: שרגא קרול, צבי בוידק וישעיהו שייביץ. הללו, לאחר שחזרו, בתום שנה מקונסק, ייסדו בעירנו, ביחד עם החבר אברהם קרול, את פלוגת ההכשרה של בית"ר, שמנתה 25 חברים. פלוגה זו, שבמסגרתה הכשירו את עצמם האנשים לחיי-עבודה ועמל, למען בניין המדינה בעתיד — תרמה מצדה להרחבת התנועה והשפעתה בעיר.

בשנת 1934 נשלחו החברים שרגא קרול ומאיר שולץ לקורס צבאי של סמלי-בית"ר, שהתקיים בעיר קולו, ליד לודז'. הקורס התנהל בהדרכתו של יחיאל זלץ. משופעים בחוויות עזות חזרו החברים מהקורס ובמיוחד התרשמו מהנעילה החגיגית, שהתקיימה בהשתתפותו האישית של ראש בית"ר — זאב ז'בוטינסקי.

במשך השנים בוצעו חילופי-משמרות בכהונת מפקדי-הקן. בשנת 1934 מילא תפקיד זה שלמה ברגמן. בראשית שנת 1935 נתמנה במקומו צבי בוידק, ששימש בכהונה תקופה קצרה בלבד — עד עלותו ארצה עם משפחתו. את מקומו ירש מאיר שולץ — ואילו בשנת 1936 נתמנה כמפקד הקן שרגא קרול, שהחזיק בתפקיד עד שנת 1937.

השלטת הלשון העברית בתנועה

ראש בית"ר, זאב ז'בוטינסקי, שראה בתנועת בית"ר את היהלום היפה ביותר בכתר חייו, הועיד את רכישת הלשון העברית כאחת ממשימותיה היסודיות — ביחד עם ה„אלף-בית הצבאי". ב„שיר הנדר", פרי עטו, הוא קובע את העברית כאחת המצוות הראשונות לנוער הלאומי — ואילו בחוברת „רעיון בית"ר" הוא מקדיש שני פרקים ללשון זו. בהסבירו את מעמדה של האחרונה — כשפתו הלאומית היחידה והנצחית של עם ישראל, הוא מציין, כי אנו מתייחסים בכבוד גמור אל כל יתר השפות, בהן משתמש עמנו, אולם אף אחת מאלה אין לראותה כשפתנו הלאומית. „שפה לאומית" היא אותה שפה, שנולדה יחד עם העם, והיא מלווה אותו,

בצורה זו או אחרת, בכל דרך חייו הארוכה — והגדרה זו הולמת רק את הלשון העברית. הוא מטעים, כי לשון זו, כשפה לאומית, היא אחד העקרונות הראשונים של בית״ר, ובעקביותו האופיינית הוא מטיל את החובה על התנועה בכל אתר ואתר: להשליט את השפה העברית.

והואיל ותנועת בית״ר לא הכירה בעקרונות ערטילאיים, מופשטים, אלה לשבת ויום־טוב לשם קישוט בלבד — ואילו אלה שימושיים לכל ימות החול, נקראה באחת השבתות, בזמן המסדר השבועי, על־ידי מזכיר הקן — יחיאל קליין הי״ד, פקודת־יום, בה ניתן לכל חבר בית״ר זמן של 12 חודשים לרכוש את לשוננו הלאומית — או לעזוב את השורות. וצויין, שלא יועילו כל תירוצים על קשיים, כגון: מחסור במורים או חוסר זמן או סיבה כלשהי אחרת.

ומעניינת ההערה, שניתנה בפקודה להנמקתה: „ילד יהודי, שאיננו יודע עברית, איננו יהודי שלם — ואפילו הוא בית״רי". הערה זו הוכיחה באיזו רצינות ושלמות נפשית תנועת בית״ר התכוונה לבצע את דרכה בחיים, ובאיזו מידה סלדה מחצאי־אמצעים, „פליאטיבים" בלע״ז, המביאים לצביעות וטישטוש המושגים.

אכן, תנועת בית״ר, תנועת נוער, שנועדה לתקן פגמים רבים בחיינו, לעקור את פגעי־הגלות ולהחזיר לאומה את עטרת גדולתה מימי־קדם, פעלה גם בתחום זה — בתחום השלטת לשוננו הלאומית על המוני־חבריה, בה ראתה חלק בלתי־נפרד מגדולתה ההיסטורית.

„הדר" בית״רי

„הדר" — מילה עברית, שאינה ניתנת כמעט להיתרגם לשפות אחרות. היא כוללת בתוכה כתריסר מושגים שונים: יופי חיצוני, גאווה, דרך־ארץ ועוד. ועל הבית״רי, הוטלה החובה הקשה — אך המכובדת, לשמש בחיי יום־יום שלו — בצאתו ובבואו, בפעליו ובמחדליו, בדיבורו ובהגותו את מחשבותיו — פרסוניפיקציה חיה למשמעותו של מונח רב־מושגי זה. למלא בתוכן את ה„הדר" הבית״רי, בחיי־המעשה, יום־יום ושעה־שעה — היתה שאיפתו המתמדת של כל אחד ואחד מאיתנו. אסור היה לנו לשכוח את הנדר שנדרנו: **„שאוף אשאף ל„הדר" בכל הירהורי, בכל ניב שפתי, בכל מעשי — כי בן מלכים אנוכי".**

אך הדבר לא היה קל כל־עיקר — עם־כל רצוננו העז לחשל את רוחנו ומאמץ המפקדים להשריש בנו את התכונות האלה. קשה היה להיגמל מהרגלים, תולדת תנאי־גולה מנוונים — תנאים שהחלישו, במידה מרובה, את האינסטינקטים הבריאים של עם נורמלי. ויודגש, שמקום חשוב בחינוך ל„הדר" בית״רי, תפסה החתירה לקראת יצירת יחסי־אנוש הוגנים בינינו לבין זולתנו ולבין חברי תנועות נוער של מפלגות יריבות — במיוחד. ואכן, לזכותו של חינוך זה תיזקף העובדא, שלא פעם עלה בידינו למנוע קטטות והתנגשויות, שעשויות היו לפרוץ בהתלהט היצרים, כתוצאה של פרובוקציות שונות מצד מתנגדינו הפוליטיים, שנמצאו בשכנותנו — בשדרות קושצ׳יושקו.

אירועים חברתיים

מלבד הפעילות הענפה, שנוהלה בפנים החומות, בשטח ההכשרה, האימון הצבאי, התרבות והשׂשול האופי — הקדישה תנועת בית״ר בעירנו תשומת־לב רבה לאירגון אירועים חברתיים. וטבעי הדבר, שאנו, כתנועת נוער לאומית הרצל־יאנית, שמנו את הדגש על הופעות חברתיות — שחותם חינוך ציוני היה טבוע בהן. בין אלה תפסו מקום נכבד אירגון עצרות־אבל בימי־הזכרון לחוזה־המדינה — ד״ר ת. הרצל, בכ׳ תמוז, ולייוסף תרומפלדור, בי״א אדר. עצרות אלה התקיימו במועדון — ומדי פעם־בפעם אף באולם־ההופעות של מכבי־אש, לפני קהל מוזמן.

ליד החלק הרשמי — הערכת האישים ופעליהם — כללו העצרות גם חלק אמנותי, בו השתתפו חברינו, משני המינים, בהדרכת החברים: שמואל יוסף פרוסק ואריה קובלסקי, הי״ד, ויבל״א — מרדכי רינג, שהיה תלמידו של אמן הקריאה — שמאי רוזנבלום. להופעות הללו היה, בדרך־כלל, נמשך קהל רב, שנהנה לחזות במיוחד בתרגילי־הסדר הצבאי (בשיטה האנגלית).

מלבד אלה היתה התנועה גם מארגנת נשפי־חנוכה ופורים. והנוער בעירנו היה אוהב לבקר בנשפי־הבית״רים. דעתם היתה: כשהבית״רים מארגנים משהו, חזקה עליהם, שכדאי להשתתף — כי ההנאה בטוחה. ואמנם, חברינו, ובמיוחד הבנות, השקיעו את כל כוחותיהם, הפיסיים והרוחניים, להצלחת הנשפים ההם. ובהזדמנות זו אציין בקורת־רוח את חלקה של החברה ליובה וולטפריד (לבית סיטנר — חיה בישראל) בהצלחת האירועים האלה בכלל, ובעיקר את הופעותיה בחלק הזמרתי — שזכו לבקורת אוהדת מצד כל קהל המשתתפים.

אגב, הכנסות הנשפים כולם היו קודש לקרן תל־חי.

רעיון האיבאקואציה המהפכני

ניגודי־האינטרסים בין היהודים לבין הפולנים — ואין הדבר משנה לחלוטין את העובדא, שהיו אלה במהותם ניגודים מדומים ומלאכותיים — מכל־מקום מנופחים, בין

בכוונה ובין שלא בכוונה — ניגודים אלה קיבלו בשנים ההן צורות חריפות ואף אלימות. הנגישות הכלכליות, מלוות פרעות — הפכו ללחם־חוקם של היהודים. ועם עלות הנאציזם לשלטון והתפשטותו של ארס שנאת־ישראל — הסתמנה ממש באופק — לגלויי העיניים — קטסטרופה פיסית על קיבוץ יהודי גדול זה — קיבוץ יהודי, שהיה מקור־כוחה של יהדות העולם, ושממנו ניזונו כל הזרמים הרוחניים, החברתיים והפוליטיים של האומה כולה.

והנה, בשעת משבר זו ליהדות, בשעה שכל הפתרונות למצוקתה, כולל הפתרון הציוני, כפי שזה התבטא במציאות הימים ההם בתקופת הסרטיפיקטים, שנתקבלו טיפין־טיפין מידה ה„נדיבה" של ממשלת הוד מלכותו, היו רחוקים, כרחוק מזרח ממערב, מלמלא את צורכי־העלייה, ההולכים ומתרבים של המוני־החלכאים והנדכאים — בשעה זו הופיע בעל החזון הגדול, זאב ז'בוטינסקי, הדניאל שבדורו, וזרק לחללו של העולם היהודי השאנן מדי, את הרעיון המהפכני והמפתיע — את רעיון האיבאקואציה של המוני־ישראל, שחרב דמוקלס ריחפה על ראשם.

בצבעים קודרים ביותר תיאר האיש בהופעותיו, החוזרות והנשנות, בפני המוני בית־ישראל, את אפיסתה של כל תקווה עם גאות גלי שנאת־ישראל הלוחמת במרכז אירופה, ובלשון שאינה משתמעת לשתי פנים הפנה אליהם את האזהרה הממש־נבואית: „אם לא תחסלו את הגולה — תחסל הגולה אתכם". ולמען קדם את פני־הרעה הציג בפניהם האיש, רואה העתידות, את הדרך האחת והיחידה, שנותרה עדיין לפליטה, והיא: „יציאת המונים ופריצת שערי־המולדת בכוח".

ז'בוטינסקי ומרעיו אף התייצבו בפני־קברניטיה של אירופה במאמציו הנואשים לגייס את עזרתם במפעל ההצלה הגדול.

אך למרבה־הצער התקוממו נגד תוכנית־הצלה זו כל המפלגות היהודיות — למן האדוקים ועד לשמאל הקיצוני. במיוחד היו פעילים במערכה זו מנהיגי־הסוכנות היהודית — בהשמיעם מעל כל עתון ובמה ציבורית את קולם נגד תוכנית האיבאקואציה הגרנדיוזית. וכך, לאסוננו הגדול, הוחמצה ההזדמנות ההיסטורית, שאילמלא קוצר־ראותם של מנהיגינו — ואולי יצר הפוליטיזציה המופרזת השיב דעת חכמים אחור — ייתכן וייתכן ורבבות רבות של יהודים היו ניצולים מאש התופת, שעוד מעט־קט התלקחה והתפשטה על מאות רבבות ישראל — ובערה ואין מכבה.

זאת ועוד.

מנהיגיה המוכרים של הציונות הרשמית בימים ההם אף יצאו נגד עלייה ב', שהיתה עד שנת 1937 מוגבלת אך־ורק לאנשי־בית"ר והצה"ר בלבד. ובאותה דרך זכו, אגב, לעלות ארצה בשנה זו מקיננו מאיר יוסף נוסבוים, שרגא קרול ואחרים. אך בכורח המציאות מימדיה של עלייה זו, שבסופו של הדבר התבררה כעלייה של הצלה פיסית ממש, הלכו והתרחבו, עד שהחל משנת 1938 חרגה ממסגרתה הצרה — בהקיפה גם יהודים רבים „מכל ימות השנה".

והמתנגדים — בעל־כורחם ענו אמן.

שבירת ה„הבלגה"

ובינתיים מתפתחים המאורעות בארץ במהירות. מלחמת הערבים ביישוב מחריפה והולכת. הדרכים הפכו הפקר לכנופיות הערביות — ודם יהודי ניגר כמיים. ובעוד שלטונות המנדט מגלים בפומבי את יחסם העוין לצורכי־היישוב ובטחונו האילימנטריים, ואף דנים למוות לוחמי־גאולת ישראל, שנפלו לידם — מגבירים מוסדותיו המוסמכים את תעמולת ה„הבלגה", האוכלת כל חלקה טובה ביישוב וגורמת לחילול כבוד ישראל. בפעולות תגמול נועזות נגד קיני־הכנופיות ותומכיהן, ואף נגד השלטונות, המתכחשים להבטחותיהם ולחובתם, שוברת התנועה הלאומית את חרפת ההבלגה, ומוכיחה כי דם יהודי אינו הפקר, וכי הנוער היהודי, שאש הקודש לגאולת ישראל יוקדת בליבו, ינקום את נקמת דם האחים.

הרוג־מלכות — שלמה בן־יוסף

זוכרני את היום, בו הועלה לגרדום שלמה בן־יוסף. לאחר ששמענו ברדיו על הוצאת גזר־הדין לפועל — התאספנו כולנו, כל הבית"רים וחברי־ברית הצה"ר, במועדוננו. השעה היתה 6 בערב. פתאום ראינו, כי המונים מתקהלים ברחוב ובחצר על־יד המועדון. היתה זו התקהלות ספונטנית של העם, שנזעק להביע את צערו העמוק ואת מחאתו התקיפה על הרצח האכזרי, שביצעו שלטונות המנדט נגד צעיר יהודי, שלחם את מלחמת שיחרור עמו — שאותם שלטונות עצמם התחייבו מפורשות וחגיגית להביאו אל המנוחה ואל הנחלה.

לאחר דברי־המפקד — יצחק יוסף מדוביץ הי"ד, נתפזר הקהל, תוך החלטה נחושה להמשיך במאבק ללא חת — עד שתושג המטרה הקדושה, והיא: גאולת ישראל השלמה.

נקדיש, בהזדמנות זו, מספר שורות לזכר המפקד האחרון של התנועה — יצחק יוסף מדוביץ הנ"ל. בן למשפחת חסידי־גור, יפה־נפש ואדיב, מחנך טוב

ומרצה בעל כושר הסברה — היה חביב ונערץ על כולנו.

נרצח בוילנה, בשנת 1941, על־ידי הנאצים — ביחד עם עוד מספר בית״רים מעירנו.

ה. י. ד.

ספטמבר 1939

קלגסי־היטלר — ימח שמם וזכרם — פשטו על ארצות אירופה, בהדליקם את התבערה האיומה, שמטרתה היתה להשליט את חוק הג׳ונגל ביחסי עמים וארצות — ואילו אחת ממשימותיהם העיקריות: מחיקת ישראל־סבא מעל פני־האדמה.

ובשלב הראשון — עם פלישתם לפולין, בספטמבר 1939 — נחרבו ערי־ישראל וקהילותיה הקדושות היו לבז, הרכוש שנצטבר מיגיע כפיים, במהלך דורות רבים, נשדד — ותושביהן היהודים נהרגו, נשרפו, נחנקו ונקברו חיים בידי פראי־האדם וחלאת המין האנושי — שאין כמותם לרשע ואכזריות בקורות העולם.

כגורל כל יהודי־פולין, היה גם גורלה של עירנו — זדונסקה־וולה, ובתוכה גם גורלה של התנועה הלאומית. הפולנים, שכנינו ו„ידידינו״, שדדו והחריבו את המועדון. עם־זאת המשיכה התנועה בפעולותיה במחתרת. בבתים פרטיים עוד היו מתאספים בית״רים ובית״ריות לשיחות, בהן נידונו אפשרויות הפעולה בתנאים החדשים, בהנהלתם של אריה קובלסקי הי״ד ויבל״א — מרדכי רינג.

בשנת 1940 נוסדה ה„פרמה״ (חווה) — על־ידי הד״ר יעקב למברג הי״ד. גם שם היה מקום נכבד לבית״רים.

תחת פיקודו של ישעיה סטשבסקי הי״ד המשיכה עוד התנועה את פעולותיה בגיטו — עד הגירוש וחיסול הקהילה בשנת 1942.

עם פעילי־התנועה בגיטו נמנו מלבד ישעיה סטשבסקי, גם לוטקה שיליס, רחל בלום, ליובה סיטנר ואחרים.

יחד עם כל בית־ישראל עלתה על המוקד בשואה האיומה גם התנועה הלאומית הריביזיוניסטית של זדונסקה־וולה.

ה. י. ד.

אַנטשטייאונג פון „בונד״

רפאל קראַקאָווסקי, פּאַריז

אַנשטייאונג פון „בונד״

די אַנטשטייאונג פון „בונד״ אין זדונסקעוואָליע איז פאַרבונדן מיט דער טעטיקייט פון טעלעכע רעוואָלוציאָנערע טוער — צווישן זיי וועטעראַנען פון 1905־8.

אין אַ קאָנספּיראַטיווער פאַרזאַמלונג, וואָס איז צוטשטאַנד געקומען אין יאָר 1905, האָבן מיר, נאָך אַן אויספירלעכער דיסקוסיע, באַשלאָסן אויפצושטעלן אַ בונדישע אָרגאַניזאַציע אויפן אָרט. באַלד האָט זיך אויך קאָנסטיטואירט אַ קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון 5 פּערזאָן.

אין דער פאַרזאַמלונג האָבן אָנטיילגענומען 12 מענטשן, צווישן אַנדערע: סמיעכאָוו, יאַנקעלעוויטש (אַ געקומענער פון לאָדזש, ווו ער האָט פּראַקטיצירט אַלס אַפּטייק־אַנגעשטעלטער און געווען אויך אַ מיטגליד אין אַנגעשטעלטן־פאַריין און אין בונד), וועקסלער, פון לאָדזשער ראַיאָן־קאָמיטעט, זעליג וואָלף ראָזנבערג — אַ באַקאַנטער, אָרטיקער רעוואָלוציאָנערער עסקן, און דער שרייבער פון די צײַלן.

כ׳גלויב, אַז צווישן די 5 קאָמיטעט־מיטגלידער בין איך געווען דער יינגסטער. אָבער כ׳האָב שוין געהאַט הינטער זיך אַ רעפּוטאַציע פון אַ טרייען אַרבעטער־טוער — אַלס גרינדער פון דער אומלעגאַלער נאָדל־ און לעדער־בראַנזשע.

קולטור־טעטיקייט

דער אויסגעוויילטער קאָמיטעט האָט באַלד איינגעשטעלט קאָנטאַקט מיט לאָדזש, וואַרשע און מיט דער רעדאַקציע

מגבית למען בטאון המפלגה „לעבנס־פראגן".

זאַמל־אַקציע פאַרן פּאַרטיי־אָרגאַן „לעבנס־בראַגן".

„אונדזער לעבן". באַלד האָבן מיר אונטערגענומען אַן אַקציע צו פאַרשפּרייטן די צייטונג אין נייע, גרעסערע לעזער־קרייזן. גלייכצייטיק ווערבירן מיר נייע מיטגלידער אין דער אָרגאַניזאַציע. צוזאַמען מיט דעם אַנטוויקלט אויך די פּאַרטיי אַן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט — אַ פאַקטאָר פון ערשטראַנגיקן באַטייט אין אונדזערע באַדינגונגען.

אַ גרויסער טייל פון די נײַ־געװאָרבענע מיטגלידער פאַר דער פּאַרטיי שטאַמט פון „עמד"־קרייזן. זיי פילן אינסטינקטיוו, אַז זיי געהערן צום אונטערדריקטן, עקספּלאָאַטירטן אַרבעטער־קלאַס. זיי ווייסן, אַז זייער ריכטיקער פּלאַץ איז אין די רייען פון בונד. די פּאַרטיי, וואָס האָט זיך געשטעלט — צוזאַמען מיטן גאַנצן, ציל־באַוווסטן, אַלגעמיינעם אַרבעטער־קלאַס — די גיגאַנטישע אויפגאַבע: אויפצושטעלן אַ קלאַסנלאָזע געזעלשאַפט — אָן עקספּלאָאַטאַטאָרן און עקספּלאָאַטירטע, אויף אַ פרידלעכן, עוואָלוציאָנערן וועג — אַ געזעלשאַפט, ווו אויך פאַר יידן — די אייביק־פאַרפאָלגטע — וועלן פאַרזיכערט ווערן גלייכע, פולשטענדיקע נאַציאָנאַל־קולטורעלע רעכט — פונקט ווי פאַר אַלע. אָבער ווי באַנעמט מען דאָס? ס'האָט די מענטשן געפעלט דער גייסטיקער יסוד צו פאַרשטיין די פּראָצעסן פון דער עקאָנאָמישער ווירקלעכקייט, פון דער ווירטשאַפטלעכער סטרוקטור — ווי אַזוי דידאָזיקע סטרוקטור האָט זיך אַנטוויקלט אין פאַרלויף פון דורות, און די וועגן צו ענדערן די ווירקלעכקייט, פאַר אַ בעסערן, גערעכטערן, גליקלעכערן מאָרגן פאַר אַלע אונטערדריקטע געזעלשאַפטלעכע כוחות — אינקלוסיוו די יידן.

צו פאַרוואַנדלען דעם דערמאָנטן עמך־עלעמענט אין אַ באַוווסטזיניקן, זעלבסט־באַוווּסטן געזעלשאַפטלעכן כוח — דאָס איז געווען די אויפגאַבע פון דער אָנגעהויבענער קולטור־אַרבעט.

די לעקציעס פון ס מ י ע כ אָ ו ו ן איבער דעם היסטאָרישן מאַטעריאַליזם און זיינע פאַרשידענע פאַזן, אָפטע באַזוכן פון לאָדזשער פרעלעגענטן, זעלבסט־בילדונג דורך פיבערהאַפטן שלינגען ביכער, בעיקר פון סאָציאַלן אינהאַלט,

ביוּ"ידוּת אָדער אין קרייזן, א.א.וו. — האָבן געמאַכט דעם מאַקסימאַלן אָנשטרענג דידאַזיקע אויפגאַבע צו דערפילן, וויניקסטנס, זיך צו איר דערנעענטערן.

קאָנספּיראַטיווע טעטיקייט

אין אָנפאַנג איז די גאַנצע פּאַרטייאישע טעטיקייט, אין דער אָרגאַניזאַציאָנעלער ווי אין דער קולטורעלער ספערע, געפירט געוואָרן אַבסאָלוט קאָנספּיראַטיוו. מיר האָבן געפלעגט זיך טרעפן אין פּריוואַטע דירות, ביי חברים — באַזונדערס אויף די הויף, וואו ס'איז געווען אַ גרויסער פּאַרקער, און דאָס צוזאַמענקומען זיך פון מערערע מענטשן האָט נישט אַרויסגערופן קיין פאַרדאַכט. מיט דער צייט, ווען דער אַלגעמיינער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין איז געוואָרן לעגאַליזירט, איז געקומען אַן אויפלעבונג אין אונדזער אַרבעט. אונטער דעם מאַנטל פון פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט זענען אָרגאַניזירט געוואָרן עפנטלעכע רעפעראַטן און מיטינגען אין שטאָטישן טעאַטער־זאַל (פּייערלעשער־זאַל). אויך אויפן פּראָפעסיאָנעלן געביט האָבן מיר געהאַט צו פאַרצייכענען אַ ריי דערפאָלגרייך־דורכגעפירטע אַקציעס. אין דער צייט איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן די „יוגנט־צוקונפט", ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן אַמאַטאָרן־טרופּע פאַר יידיש טעאַטער, אַ בשותפותדיקע טיי־האַלע, אַ קאָאָפּעראַטיוו מיט אַן אייגענער בעקעריי, ס'זענען איינגעאָרדנט געוואָרן עפנטלעכע דיסקוסיע־אָוונטן איבער פאַרשידענע טעמעס. א.ד.גל.

פון אונדזער מענטשן־מאַטעריאַל

יאַנקל איצקאָוויטש — קאָמיטעט־מיטגליד און מיטגרינדער פון דער אומלעגאַלער פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג.

אפרים (פיליפּ) ראָזנבערג — געווען טעטיק אין „יוגנט־בונד" 8־1905. אַ פּראַקטישער טוער (— לעבט אין די פאַר. שטאַטן).

סמיעכאָוו — אינטעליגענטער מאַרקסיסט. גרינדער פון בונד און איר פאָרשטייער אין שטאָט־ראָט. גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַרבעטער־באַוועגונג און פאַרן גאַנצן יידישן ישוב אין זדונסקע־וואָליע.

יאַנקעלעוויטש — מיט־גרינדער פון בונד. מאַרקסיסט. דינאַמישער, שלאַגפערטיקער אָפּאָנענט. ראַטמאַן.

קאַלמאַנאָווסקי — לערער. באַגאַבטער מאַרקסיסט. אַלטער רעוואָלוציאָנער. אָפּגעזעסן עטלעכע יאָר אין די צאַרישע טורמעס. ראַטמאַן.

לובאַשיק סענקע — אינטעליגענט. גרויסע פּראָטעקציע ביי דער אַדמיניסטראַציע. פּ.פּ.ס.־פאַרבינדלער. ראַטמאַן.

וואַרשאַווסקי — פאָרזיצער פון פּראָפעסיאָנעלן פאַריין. אַ באַוווסטזיניקער וועבער־אַרבעטער. ראַטמאַן.

זעליג וואָלף ראָזנבערג — מיט־גרינדער פון בונד. מאַסן־רעדנער נאָך פון 1905. אָפּגעזעסן עטלעכע יאָר אין די צאַרישע טורמעס. פאַרפאָלגט — איז ער געצוווּנגען צו פאַרלאָזן פּוילן (— געשטאָרבן אין אַמעריקע).

לייזעראָוויטש — אַלטער רעוואָלוציאָנערער טוער מיט אַ גרויסן באַגאַזש פון וויסן. אָפּגעזעסן יאָרן אין צאַרישע תפיסות (— געשטאָרבן אין אַמעריקע).

יאַנקעלע שאָר (דער קליינער) — אַלטער פרייהייטס־קעמפער. אויף יאָרן פאַרשפּאַרט אין די צאַרישע תפיסות. קאָמיטעט־מיטגליד (— אומגעקומען ביי די נאַציס).

חיימל קופּלעווסקי — טרייער פּאַרטיי־טוער. קאָמיטעט־מיטגליד. אַרעסטאַנט פון די צאַרישע תפיסה־קאַמערן (— אומגעקומען ביי די דייטשן).

פּסח ברענער — אומדערשראָקענער פרייהייטס־קעמפער. יאָרן אויסגעזעסן אין די שוואַרץ־מאה־תפיסות. קאָמיטעט־מיטגליד (— אומגעקומען ביי די נאַציס).

וועלוול ראָזמאַן — קאָמיטעט־מיטגליד (— געשטאָרבן נאָך אַ שווערער קראַנקהייט).

ברײַנדל קאַראַ — איבערגעגעבענע טוערין פאַר דער פּאַרטיי און פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג (— אומגעקומען דורך די נאַציס).

פּאָלאָרסקי מאַשע — קאָמיטעט־חבר פון בונד און פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג (— אומגעקומען דורך די נאַציס).

פ י י נ ט ו ך —
פּאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון בונד און פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג (— אומגעקומען ביי די נאַציס).

ווילקירלעכער אַרעסט

עטלעכע ווערטער וועגן גורל פון אונדזערע בונדישע פאָרשטייער אין שטאָט־ראַט.

אונדזערע ראַטמענער, אין זייער אויפריכטיקן גלויבן אין זייערע אמתן — וועגן אַ נייער, פרייער און גערעכטער געזעלשאַפט, וואָס וועט אויפשטיין — און דאָס האָט נישט אונטערליגט קיין שום צווייפל — אויפן אָרט פון דער אַלטער, פון קלאַסן־קעגנזאַצן, פּאָליטישער אונטער־דריקונג און עקאָנאָמישער עקספּלאָאַטאַציע אינערלעך־צעפוילטער געזעלשאַפט — אונדזערע ראַטמענער האָבן זייער גלויבן באַלד געבראַכט צום עפנטלעכן אויסדרוק, אויף דער ערשטער שטאָטראַט־זיצונג, אין דער פאָרגע־לייענטער דעקלאַראַציע פון חבר ס מ י ע כ אָ ו ו.

מער האָט אונדז נישט געפעלט. די טיף־איינגעוואָר־צלטע שנאה צו יידן ביי אַלע שיכטן פון דער פוילישער באַפעלקערונג, באַזונדערס ביי איר רעאַקציאָנערן טייל, האָט גורם געווען, אַז די פוילישע ראַטמענער האָבן באַלד אויסגענוצט דעמדאָזיקן פאַקט, אויפהויבנדיק אַ טומל, אַז די בונדישע פאָרשטייער — און יידן בכלל — זענען פאַר־קויפטע נשמות, אַגענטן פון רוסלאַנד, שונאים פון פוילן, און נאָך, און נאָך. ס'האָט לאַנג נישט גענומען און די בונדישע ראַטמענער: ס מ י ע כ אָ ו ו, י אַ נ ק ע ל ע ו ו י ט ש און ל ו ב אָ ש י ץ זענען אַרעסטירט און אָפּגעשיקט געוואָרן אין דער שעראַדזער תפיסה.

אַ דאַנק די באַמיאונגען פון זיין פאָטער, ווערט ל ו ב אָ־ ש י ץ קורץ נאָכדעם באַפרייט. אויך י אַ נ ק ע ל ע ו ו י ט ש ווערט נאָך עטלעכע חדשים אַרויסגעלאָזן אויף דער פריי — אַ דאַנק די ענערגישע אינטערווענצן פון פאַרשידענע זייטן. אַ גרויסע השפעה פאַר זיין באַפרייאונג איז געווען צוצושרייבן דעם פאַקט, וואָס זיין פרוי איז דעמאָלט געווען אין אַנדערע אומשטענדן. דאַקעגן די באַפרייאונג פון ס מ י ע כ אָ ו ו ן האָט זיך אָנגעטראָפן אויף אומגעהויער־גרויסע שטרויכלונגען.

ערשט נאָך אַ כמעט צוויי־יאָריקן אָפּזיצן אין דעם שעראַדזער געפענגעניש, בעת וועלכע ס'זענען צווישן אַנדערע מיטלען אויך אַריינגעטראָגן געוואָרן אומצייליקע אינטערפעלאַציעס אין סיים — צווישן זיי אויך פון י צ ח ק ג ר י נ ב ו י ם, ווי אויך פּראָטעסטן פון נישט־יידישע ליבעראַל־פּראָגרעסיווע קרייזן — איז ס מ י ע כ אָ ו ו ענדלעך באַפרייט געוואָרן.

נישט געקוקט אויף זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד — אַ פּועל־יוצא פון דעם ווילקירלעכן, לאַנגן אַרעסט — האָט זיך ס מ י ע כ אָ ו ו, באַלד ווי ר'איז צוריקגעקומען, זיך ווידער געשטעלט אין שפּיץ פון זיינע חברים, פאָרצוזעצן דעם קאַמף פאַר דער אידיי, אין וועלכער ער, ווי זיינע חברים, האָבן אַזוי טיף געגלויבט.

יידיש־קאָמוניסטישע באַוועגונג

אברהם קאַלושינער, חולון

אין דער אַקטיוו־ברויזנדיקער, געזעלשאַפטלעכער און פּאַרטייאישער טעטיקייט אין יידיש זדונסקעוואָליע, האָט אויך אַ חשובן פּלאַץ פאַרנומען די יידיש־קאָמוניסטישע פּאַרטיי.

אונדזער שטאָט, וועמעס איבערוויגנדע מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון האָרעפּאַש־ניקעס און נישט ווינציק אַרבעטסלאָזע, פאַר וועלכע דחקות און נויט זענען געווען אַ טאָג־טעגלעכער לעבנס־באַגלייטער, האָט געשאַפן אַ גינסטיקן באָדן פאַרן אַנטשטיין פון רעוואָלוציאָנערע שטימונגען און באַוועגונגען — די קאָמו־ניסטישע פּאַרטיי אַריינגערעכנט.

אויפן הינטערגרונט פון דער גרויסער אָרעמקייט, וואָס האָט געהערשט אין אַלע ווינקעלעך פון די ברייטע יידישע אַרבעטער־ און קליינבירגערלעכע קרייזן, פון איין זייט, און דער דיסקרימינאַציע־פּאָליטיק מצד די רעגירונגס־אינס־טאַנצן — די צענטראַלע ווי די אָרטיקע — באַזונדערס אויפן קולטור־עקאָנאָמישן געביט, פון דער צווייטער זייט, שוין אָפּגעזען פון דער בולט־פיינטלעכער באַציאונג פריער

מצד דער רוסישער און שפּעטער מצד דער פּויליש־הערשנדיקער געזעלשאַפטלעכקייט — דער דאָזיקער קנויל פון סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע פאַקטאָרן האָט געשאַפן אַ גײַסטיק פעלד פאַר דער קאָמוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס איז אַרײַנגעבראַכט געוואָרן אומלעגאַל פון ראַטן־פאַרבאַנד, טשעכאָסלאָוואַקיי און אַנדערע לענדער.

איז זיך נישט צו וווּנדערן, אַז זדונסקע־וואָליע איז געווען איינע פון די ערשטע ישובים, ווו ס׳איז אַנטשטאַנען אַן אַקטיווע, זעלבסטבאַוווּסטע, יידישע קאָמוניסטישע פּאַרטיי.

פּאַרטיי־טוער

טראָץ־דעם, וואָס פאָרמעל איז די קאָמוניסטישע פּאַרטיי געווען אומלעגאַל, איז די יידיש־קאָמוניסטישע פראַקציע אונטער פאַרשידענע אומשולדיקע נעמען, פאַרשטייט זיך, געווען פאַרטרעטן אין אַלע סעקציעס פון פּראָפעסיאָנעלן פאַריין, קולטור־אינסטיטוציעס, ווי אויך ספּאָרט־געזעלשאַפטן, וואָס זענען געווען טעטיק אין אונדזער שטאָט. איבעראַל, אין יעדער אונטערנעמונג פון געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער, האָט זיך געלאָזן מערקן זייער סטימולירנדער ביישפּיל און איינפלוס, וואָס האָבן מיטגעריסן אַנדערע, יחידים ווי גרופּן, צו ממשותדיקע מעשים און אָפּפערווילי־קייט.

איינער פון די ערשטע אַקטיוויסטן אין פּראָפעסיאָנעלן טעקסטיל־פאַריין, וואָס האָט מיט זיין אומדערמידלעכער הילפס־גרייטקייט צו יעדן חבר־אַרבעטער, אַלס אַזעלכן, אַרויסגערופן דרך־ארץ אויך צווישן די נישט־יידישע אַרבעטער, איז געווען דער וועבער אברהם עוזר קופּלעווסקי, וועלכער איז אויך אַ לענגערע צייט געווען פאַבריקס־דעלעגאַט, געוויילט דורך יידן ווי דורך נישט־יידן — אַ בולטער באַוויז פון דער אָנערקענונג, וואָס דער מענטש האָט זיך דערוואָרבן ביי אַלע שיכטן פון דער אַרבעטערשאַפט. אַן ענלעכע טעטיקייט האָט אויך אַנטוויקלט אין דער סעקציע פון נאָדל־פאַריין, ווו די קאָמוניסטן האָבן געהאַט אַ זייער שטאַרקע פראַקציע, דער פּאַרטיי־פאַרשטייער — דוד הערשפינגער. אין דער זעלבער צייט נעמען אַ לעבהאַפטן אָנטייל אין דער פּאַרטיי און אין פּראָפעסיאָנעלן פאַריין בכלל די יידישע אַרבעטערינס — מינדל און לאה קאָזשעק.

אינעם באַוווּסטזיין, אַז דער בילדונגס־ און קולטור־פאַקטאָר איז אַ וויכטיקער, און צומאָל אַן אַנטשיידנדיקער עלעמענט אין סאָציאַל־פּאָליטישן געראַנגל פאַר השפּעה, אַבסטראַהירנדיק פון זיין חשיבות אַן־און־פאַר־זיך, האָט אונדזער קאָמ. פּאַרטיי, איבעריקנס ווי איבעראַל, געווידמעט אַ גרויסן טייל פון איר אויפמערקזאַמקייט אַט־אַ־דעם פאַקטאָר — אַנגאַזשירנדיק פאַר אים אירע בעסטע כוחות. די קולטור־אַרבעט, צו וועלכער ס׳זענען אויך צוגעצויגן געוואָרן גרעסערע סימפּאַטיקער־קרייזן, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום דער געזעלשאַפט „פריינט פון געזערד", איז געוואָרן אָנגעפירט דורך דעם לאַנגיאָריקן ראַטמאַן פון דער קאָמוניסטישער פראַקציע אין אונדזער שטאָט — דוד שיליס, ביי דער אַקטיווער מיטהילף פון לעקטאָרן, וועלכע זענען באַשטימט געוואָרן דורך דער אַזוי־גערופענער „יידישע ביוראָ", ביים שטאָט־קאָמיטעט פון דער קאָמפּאַרטיי.

פּאַראַלעל צו דער דאָזיקער פאַרצווייגטער טעטיקייט, האָט אויך די יידיש־קאָמוניסטישע יוגנט אויפן אָרט אַרויסגעוויזן טיפן אינטערעס אויף אַלע געביטן פון קולטורעל־געזעלשאַפטלעכן לעבן, אָנפירנדיק מיט יוגנט־קעמערלעך אין דער גימנאַזיע, פּראָפ. פאַריינען, ווי אויך ספּאָרט־אינסטיטוציעס. כדי צו אילוסטרירן ווי הויך די אַקטיוויטעט איז געשעצט געוואָרן, נישט נאָר מצד פריינט, נאָר צומאָל פון פּאַרטיי־קעגנער אויך — איז גענוג צו דערמאָנען די אויפריכטיקע אָנערקענונגס־ווערטער פון ד״ר לעמבערג ה.י.ד., וועלכער האָט, אָנפירנדיק מיט קעסטל־אָוונטן, אין וועלכע אויך קאָמוניסטן פלעגן זיך באַטייליקן, זיך אויסגעדריקט: „נישט קוקנדיק אויף אונדזערע מיינונגס־פאַרשידנהייטן — באַוווּנדער איך דעם הויכן קולטורעלן ניוואָ און בילדונגס־דראַנג פון דער קאָמוניסטישער יוגנט".

און זאָל דערביי נישט פאַרזען ווערן די וויכטיקע פעסטשטעלונג, אַז דער רוב פון דער זעלבער יוגנט האָט צומאָל נישט באַזיצט קיין עלעמענטאַרע בילדונג. און נישט געקוקט דערויף — און קען זיין, אַז דווקא דערפאַר — זענען זיי געווען פון די אָפּטעסטע באַזוכער און אַקטיוווסטע לייענער אין די ביבליאָטעקן, נעמענדיק אויך אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע שטאָטישע קולטור־אונטערנעמונגען.

„מאַפּר"

טראָץ־דעם, וואָס די קאָמפּאַרטיי, אַלס אַזעלכע, איז פּרינציפּיעל געווען קעגן יעדער פילאַנטראָפּישער טעטיקייט, טענהנדיק, אַז די לעצטע טעמפּט אָפּ דעם קלאַסן־באַוווּסטזיין פון אַלע די, וואָס זענען אין איר באַטייליקט — אָפּלענקנדיק די אָנגעזאַמלטע ענערגיע אין אַ סאָציאַל־פאַלשער ריכטונג פון די, וואָס פירן אָן מיט איר, פון איין זייט, און זענען גורם אַפּאַטיע און גלייכגילטיקייט צום סאָציאַלן לעבנס־געראַנגל מצד די, וואָס געניסן פון איר — האָבן זיי אַליין, בעת ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן אייגענע חברים און משפּחות, געטראָפן צוליב זייער פּאַרטיי־

אישער טעטיקייט, אויפגעשטעלט אַן אינטערנאַציאָנאַלע געזעלשאַפט, צוהילף די קרבנות פון דער רעוואָלוציע — מיטן נאָמען „מאָפּר".

דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז געווען: צו אָרגאַניזירן קעמערלעך פון סימפּאַטיקער, וואָס זאָלן דורכפירן זאַמל־אַקציעס, אין מזומנים ווי אין לעבנסמיטל־פּעקלעך, פאַר די אַרעסטירטע און גלייכצייטיק אונטערשטיצן די פאַמיליעס פון די לעצטע, וואָס זענען מער־אָדער־ווייניקער געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. ביי דער אויסערסט־וויכטיקער הומאַניטאַרער אַרבעט, האָט אַן אַקטיוון אָנטייל גענומען די האַרציקע הינדע קאָזשעץ־סוסאַק. די טיף־מענטשלעכע פרוי האָט נישט־נאָר מיטגעוויטיקט מיט די אומגליקלעכע אַרעסטירטע, און מיט די וואָס זענען צוליב דעם געטראָפן געוואָרן — זי האָט אויך, נישט איינמאָל, ממשותדיק מיטגעווירקט צו דער לינדערונג פון דער נויט פון די לעצטע, ווי אויך פון אַרבעטסלאָזע חברים — פאַרטיילנדיק ברויט פון אירע עלטערנס אייגענער בעקעריי.

„פאָלקס־פראָנט"

נאָכן 7־טן קאָנגרעס פון קאָמאינטערן און 6־טן קאָנגרעס פון קאָמוניסטישן יוגנט־אינטערנאַציאָנאַל, אויף וועלכע ס'איז אָנגענומען געוואָרן — אין אָנבליק פון דער פאַשיסטישער געפאַר — דער פּרינציפּ פון „פאָלקס־פראָנט", זענען טיילווייז דורכגעפירט געוואָרן געמיינזאַמע אַקציעס מיט אַנדערע, אידייאיש־נאָענטע, יידישע פאַרטייען — הויפּטזעכלעך מיטן „בונד". איינער פון די פאַרטיי־פאָרשטייער צו די אונטערהאַנדלונגען וועגן דאָזיקן ענין איז געווען דער צאַרטער, אייביק־קראַנקער, שמחה בוימאַץ, צו וועלכן אויך די קעגנער פון די אַנדערע פאַרטייען האָבן זיך באַצויגן מיט פולן דרך־ארץ. ער, בוימאַץ, איז געווען דאָס האַרץ פון דער פאַרטיי, איר טעאָרעטיקער. ער איז געווען בכלל טיף־מענטשלעך אין אַלע זיינע האַנדלונגען.

שמחה בוימאַץ

כדי קלאָרער אַרויסצוברענגען די קאָנטורן פון דער־אָ שיינער, מענטשלעכער געשטאַלט בוימאַץ, איז וויכטיק אָנצומערקן, אַז דאָס איז נישט געווען אַ מענטש, וועמעס וועלט־באַנעם ס'איז געווען אָפּגעריסן פון דער קאָנקרעטערווירקלעכקייט. וועלט־באַנעם איז נישט געווען פאַר אים עפּעס אַן אַבסטראַקטע סובסטאַנץ, וואָס איז פּערזענלעך צו גאָרנישט נישט מחייב. פאַרקערט. אַז בוימאַץ האָט אין עטוואָס געגלייבט, האָט ער קודם־כל פון זיך אַליין געפאָדערט דעם גרעסטן אָנשטרענג. אַזוי, בעת ר'איז געווען באַהערשט פון דער אידיי פון „וועלט־פון־מאָרגן", ווי בעת ר'איז נאָך געווען באַצויבערט פונעם געדאַנק פון אייגענער פאָלקס־דערלייזונג. האָט ער טאַקע, נאָך אין זיין יוגנט, אין די ערשטע 20־קער יאָרן, אַלס טעטיקער ציוניסט, עולה געווען קיין ארץ־ישראל — באַווייזנדיק, אַז ר'איז נישט נאָר אַ נאה דורש, נאָר אויך אַ נאה מקיים. ערשט, בעתן קריזיס פון דער פערטער עליה, ווערנדיק אַנטוישט פון ציוניזם, קומט ער צוריק קיין זדונסקעוואָליע, אַריינוואַרפנדיק זיך, פון דעמאָלט אָן, אין דער אַרבעט פאַרן אידעאַל פון וועלט־דערלייזונג — מיט אַלע פיבערן פון זיין גלייביקער, ערלעכער נשמה.

אחרית־הימים־אידעאַל

געגלייבט האָבן אונדזערע יידישע קאָמוניסטן, די טייערע יוגנט, וואָס האָט זיך צו דער אידיי באַקענט — געגלייבט האָבן זיי באמונה שלמה, אַז זייער וועג איז דער איינציקער, וואָס פירט צו דער אַבסאָלוטער דערלייזונג פון אַלע מענטשלעכע ווייען; — אַז קאָמוניזם איז דאָס איינציקע רעטונגס־ברעט אינעם צעברויזטן ים פון אַרומיקער שנאה און אומגערעכטיקייט;

— אַז די „וועלט־פון־מאָרגן" איז די איינאונאיינציקע זיכערע גאַראַנטיע פאַר יידישן גלייכבאַרעכטיקטן קיום, וואָס וועט זיך באַזירן אויף אַ געזעלשאַפט פון רעכט, גערעכטיקייט, גלייכהייט און פרייהייט פאַר אַלע — אַ געזעלשאַפט וואָס וועט אַנטשטיין אין אַ ריזן־געראַנגל אויף די חורבות פון דער אַלטער, נאַציאָנאַל־צעפוילטער און סאָציאַלן אומרעכט געבויטער וועלט.

יאָ, טיף געגלייבט האָבן אונדזערע יידישע קאָמוניסטן אין דער אָט־אָט אָנקומענדיקער נייער גליקלעכער וועלט, גלייך דעם טיפן גלויבן פון אַ פרומען ייד, אַ פיל־דורותדיקע ירושה־אייגנשאַפט פון בטחון אין מענטשלעכע און אחרית הימים אידעאַלן — כאָטש טראַגיש־מוראדיקע אמתן זענען דערגאַנגען פון יענער זייט גרענעץ, בלוטיקע אמתן, וואָס האָבן געשניטן ריינע, אויפריכטיקע יידישע הערצער, אמתן וואָס זענען געשטאַנען אין שרייענדיקן קעגנזאַץ צו די שיינע חלומות און הויכע מענשטלעכע ווערטן, וועמעס בשורה און אָנקום זיי האָבן אָנגעזאָגט.

נר־זכרון

צוזאַמען מיט אַלע טייערע זדונסקעוואָליער יידן, איז אין רוצחישן שניט פון גויישער בלוטדורשטיקייט אויך אומגעבראַכט געוואָרן דער טייל פון דינאַמיש יידישקייט. און כאָטש לופט־שלעסער האָבן זיי געבויט, איז אָבער ערלעכקייט געווען זייער לעבנס־מאָטאָ, זייענדיק אין אַלע רמ״ח איברים און שס״ה גידים אַדורכגעוועבט מיט יידישן דורות־לאַנגן חלום וועגן ענדגילטיקן אַבסאָלוטן זיג פון יושר און גערעכטיקייט, און אומבויגזאַמער פרומער אמונה אינעם מיטמענטש, אינעם גלויבן אין צלם־אלוקים פון מיטמענטש — טראָץ אַלע ביטערע אַנטוישונגען!

לאָמיר אָנצינדן אויך פאַר זיי, גלייך ווי פאַר אַלע אַנדערע אויסגעשאָכטענע, פאַרברענטע, פאַרגאַזטע, זדונסקעוואָליער יידן אַ נר־תמיד — אַ נר־זכרון פון אייביק נישט פאַרגעסן!

די אַנטשטייאונג פון „צעירי־ציון"

משה קרול, ראשון לציון (מלבן)

נישט לייכט איז געווען דער אָנהויב פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזירונג אין דער חסידישער פעסטונג פון זדונסקעוואָליע. יעדער נייער געדאַנק, ווען ר׳האָט צומאָל נישט געהאַט די מינדעסטע שייכות מיט דעם אַבסאָלוט־דאָמינירנדיקן רעליגיעזן וועלט־באַנעם פון דער אַרומיקער יידישער סביבה, איז אויפגענומען געוואָרן מיט רעזערוו, צומאָל ווי אפיקורסות — און איז אַנטשפּרעכנדיק באַהאַנדלט געוואָרן.

פיינטלעכע בליקן, רדיפות און חרמות האָבן געהערט צו די רעגולערע קאַמפס־מיטלען, וואָס האָבן פאַרזוכט אָפּצושרעקן און אויסרייסן מיטן וואָרצל אַלדאָס נייע, וואָס האָט זיך אַריינגעריסן אין שטעטל פון דער דרויסנדיקער, מיט נייע אידייען און שטרעבונגען אויפגעטרייסלטער אייראָפּע. ס׳האָט זיך געניטיקט אין די שטרענג־קאָנסערוואַטיווע געטאָ־באַדינגונגען, טיפער גלויבן, אומבויגזאַמער כאַראַקטער און ווידערשטאַנדס־פעאיקייט, כדי בייצושטיין דעם אומגעהויערן דרוק פון דער אַרומיקער, אַזוי־פאַנאַטישער סביבה.

און זאָל דאָ אונטערשטראָכן ווערן די מערקווירדיקע, באַלערנדיקע דערשיינונג, אַז פּאַראַלעל צום דרוק און קעגנערשאַפט מצד דער איינגעפונדעוועטער, אויסקריסטאַליזירטער לעבנס־אַרט פון דער אַלטער יידישער וועלט אין דורותדיקן דויער — האָבן זיך אַנטפּלעקט ביי די טרעגער און פּראָפּאַגירער פון די נייצייטיקע אידייען און שטרעבונגען די נייטיקע, קעגנווירקנדיקע גייסטיקע און פּסיכישע כוחות. מיט די כוחות האָבן זיי אויפגענומען, אייגנטלעך אַרויסגעפאָדערט דעם אומגלייכן קאַמף, ווי יחידים קעגן אַ קהל — פאַרזעצנדיק מיט אַ הייליקער עקשנות און גלויבן זייער אומדערשראָקענעם, נייעם און שווערן וועג.

דער אָרגאַניזיר־קאָמיטעט

דער ערשטער ציוניסטישער קרייז, וואָס האָט זיך אָרגאַנירט אין אונדזער שטאָט, איז באַשטאַנען פון אַ קליינער גרופּע יונגע מענטשן — מיטן איניציאַטאָר ט ו ב י ה ק ר ו ל בראש. אין איר טעטיקייט האָט זיך די גרופּע באַזירט אויף דער אומדירעקטער הילף פון די מתנגדישע ליטוואַקעס, וואָס האָבן געלעבט צווישן אונדז, און באַטראַכט געוואָרן אַלס ערשטער ציוניסטיש־געשטימטער עלעמענט אין זדונסקעוואָליע.

אין דער ערשטער צייט פון דער עקזיסטענץ פונעם קרייז, זענען אונדזערע באַמיאונגען געווען געצילט אין דער ריכטונג פון ווערבירן אַ וואָס גרעסערע צאָל מיטגלידער. און דאָס — נישט־נאָר צוליב טעמים פון פּרעסטיזש און רעפּרעזענטאַנץ. אויך דאָס, אָבער בעיקר דערפאַר, ווייל פאַר אונדז, די פאָרגייער, איז פון ערשטן מאָמענט פון אונדזער אַנטשטיין געווען לגמרי קלאָר, אַז אונדז שטייט פאָר אַן אומגעהויער־שווערע אויפגאַבע: אַריינצודרינגען אין דער שטאַרק־טראַדיציאָנעלער, צומאָל פאַנאַטישער יידישער זדונסקעוואָליע, מיט דער ממש פאַר איר רעוואָלוציאָנערער אידיי: „אם אין אני לי — מי לי?" אויפן אָרט פון: „אם השם לא יבנה בית — שוא עמלו בוניו בו".

די־אַ ראַדיקאַלע אומוואַנדלונג, האָבן מיר געוווּסט, וועט נישט קענען אויסגעפירט ווערן נאָר דורך יחידים־באַנבערעכער אַליין. די טראַנספאָרמאַציע פון דער דאָזיקער אומוואַנדלונג אין דער ממשותדיקער ווירקלעכקייט, וועט קענען ווערן אַ פאַקט, נאָר ווען גרעסערע גרופּן מענטשן וועלן מיט געדולדיקער מי אונטערנעמען אַן אומאויפהערלעכע, ענערגישע אויפקלערונגס־אַרבעט פאַר דער דערוועקונג פון־וואָס־גרעסערע קרייזן פאַר דער ציוניסטישער אידיי.

אין ליכט פון דעם באַוווּסטזיין, האָבן מיר מיט אייפער גענומען ווערבירן נייע חברים. אין אַ געוויסער מאָס איז דאָס אונדז אויך געלונגען. אין אַ גאָר קורצער צייט האָבן מיר שוין געציילט אַ 3־צענטליק מיטגלידער. אָביעקטיוו איז דאָס, וואָס אַן אמת, נישט געווען קיין צאָל, וואָס האָט געקענט אימפּאָנירן — אָבער אין אונדזערע, פאַרגליווערט־קאָנסערוואַטיווע באַדינגונגען איז דאָס געווען אַן ערנסטע דערגרייכונג.

אונדזערע ערשטע צוזאַמענטרעפן זענען פאָרגעקומען אין דער שול פון די שוין דערמאָנטע ציוניסטיש־געשטימטע ליטווישע יידן. דאָרט האָבן מיר אויך אויסגעוויילט אונדזער ערשטן קאָמיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון 6 אָדער 7 פּערזאָן:

טוביה קרול, יודל טאַלעסניק, פּנחס פריידנרייך, אברהם ספּינקע, דזשאַלאָשינסקי — און פון שרייבער פון די שורות.

די דאָזיקע חברים, ביי דער אַקטיווער מיטהילף פון די עטוואָס־עלטערע שמעון ליווערצאַנט און אברהם עזרא פעלד, האָבן אָנגעהויבן, מיט ענערגיע און התלהבות, אונטערצונעמען שריט אויפצושטעלן אַ קערנדיקן יסוד פאַר אַ ציוניסטישן חינוך און מעשים.

„ודע מה שתשיב"

דער ערשטער אָרגאַניזאַציאָנעלער שריט פון די איניציאַטאָרן איז געווען אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיטן צענטראַלן קאָמיטעט אין אָדעס. און באַלד, כדי זיך צוצוגרייטן צום „ודע מה שתשיב", האָט זיך אָנגעהויבן אַן ערנסטע קולטור־אַרבעט צווישן די חברים און פאַרשפּרייטונג פון פּראָפּאַגאַנדע־ליטעראַטור צווישן סימפּאַטיקער.

יעדן שבת נאָכמיטיק פלעגן פאָרקומען שמועסן אויף ציוניסטישע טעמעס, אָנגעפירטע פון טוביה קרול און אליהו סאַט. פון צייט צו צייט זענען אויך איינגעאָרדנט געוואָרן דורך דעם העברעאישן לערער העברעאישע און תנ"ך־לעקציעס, ווי אויך שמועסן איבער דער העברעאישער ליטעראַטור. אַחוץ דעם זענען אויך פאָרגעקומען לייען־ און דיסקוסיע־אָוונטן איבער ציוניזם, יידישער געשיכטע, אַקטועלע שטאָטישע פראַגן, באַציאונגען צו אַנדערע פּאָליטישע פּאַרטייען און דאָס גלייכן.

אין דער זעלבער צייט האָבן מיר געמאַכט באַמיאונגען אויפצושטעלן אַ שטיקל ביבליאָטעק. ערשטנס — פאַרן אייגענעם געברויך פון די פאַריינס־חברים, וואָס האָבן זיך געניייטיקט און געזוכט גייסטיקע שפּייז, כדי צו פאַרברייטערן און פאַרטיפן זייער וויסן און ציוניסטישן באַוווּסטזיין. צווייטנס — כדי צוצוגרייטן זעלבסט־באַוווּסטע חברים פאַר דער נישט לייכטער, אויף גרויסע שוועריקייטן זיך־אָנשטויסנדיקער אויפקלערונגס־אַרבעט, צווישן די אַנטי־ציוניסטישע קרייזן — סיי פון רעכטס און סיי פון לינקס.

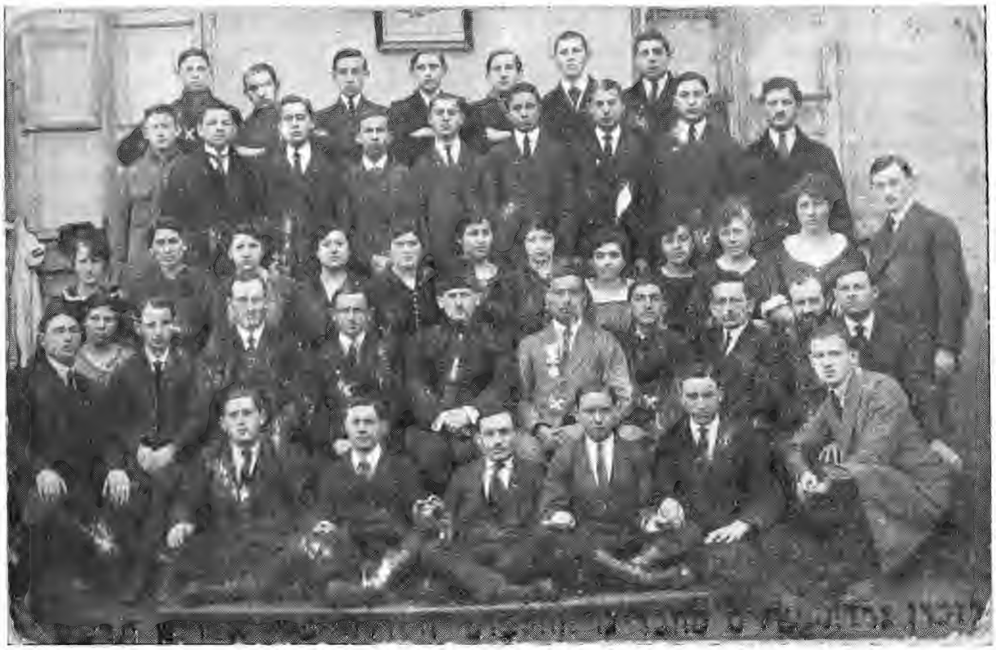
די פאַבריקאַנטן סירקין און לוסטערניק האָבן געשפּענדעט אַ צאָל ביכער, אין דער העברעאישער שפּראַך. נאָכדעם האָבן מיר אויך באַקומען צאָלרייכע ביכער־שפּענדונגען פון אַנדערע מקורות — צווישן זיי אויך אַ צאָל פון אייגענע חברים. די אַלע געשפּענדעטע ביכער זענען געווען אַ גענוגנדיקער יסוד פאַר דער ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך, אגב, געפונען אין אַ נעבן־חדר ביי דער שולע.

די ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך שפּעטער שטאַרק צעוואַקסן, פאַרוואַנדלענדיק זיך צום סוף אין אַ וויכטיקער, צאָלרייכער פאָלקס־ביבליאָטעק, צוזאַמען מיט דער שוין דערמאָנטער קולטור־טעטיקייט — זענען געווען דער גרונט־שטיין, פון וועלכן ס'האָט זיך אויסגעבויט אין די ווייטערע יאָרן די פאַרצווייגטע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע.

עליה

אָבער, די אויבן־אָנגעצייכנטע לעבהאַפטע טעטיקייט איז בעצם געווען נישט מער ווי אַ פּרעלודיום צו דער פּאַקטישער טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע — אַזויצוזאָגן: פּרע־היסטאָריע. די ממשותדיקע אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן מיטן אָפּפאָר פון ערשטן עולה קיין ישראל — אליהו סאַט. די צוגרייטונגען צו דער עליה, דער פייערלעכער געזעגענונגס־באַנקעט און די מאַסן־באַגלייטונג פון חברים און סתם מענטשן אין עליה־טאָג האָבן געמאַכט אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק. און בעת אין אַ קורצער צייט נאָכדעם האָט אויך עולה געווען אונדזער פאַרדינסטפולע חברה — רייזל רעכטהאַנד, האָבן מיר געפילט, אַז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין זדונסקעוואָליע איז אַריינגעטרעטן אין אַ נייער ממשותדיקער פאַזע — ס'איז געלייגט געוואָרן דער יסוד פאַר אַן אידעאַליסטישער חלוצישער עליה.

צו דער צייט איז שוין די יוגנט ביי אונדז, גייסטיק און פסיכיש, געווען פאָרבאַרייט צו חלוצישער זעלבסט־פאַרווירקלעכונג. ליידער האָבן דעמאָלט נאָכנישט עקזיס־

פעילי ההסתדרות הציונית בעיר עם ד"ר פוקס במרכז.

טוער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין דער שטאָט מיט ד"ר פוקס אין צענטער.

טירט קיין אָביעקטיווע באַדינגונגען, ווי אויך קיין צענטראַלע אינסטאַנצן, וואָס זאָלן אינסטרואירן און דערמעגלעכן די עליה פון די אַלע, וואָס זענען גרייט געווען זיך צו לאָזן אין וועג.

צוזאַמען מיט דער פאַרגרעסערונג פון דער אָרגאַניזאַציע און דער אויסברייטערונג פון אירע אויפגאַבן, זענען אינדערצווישנצייט צוקאָאָפּטירט געוואָרן 2 נייע מיטגלידער צום קאָמיטעט — אברהם ריכטיגער און דער געלער ישעיה, בעת דעם שרייבער פון די צײלן איז אָנפאַרטרויט געוואָרן דער אַמט פון דער מזכירות.

כ׳וויל אויך דערמאָנען די גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אָרגאַניזאַציע פון רייזל רעכטהאַנד און טוביה קרולס פרוי. זיי האָבן נישט־נאָר אָנטיילגענומען אין די געלט־זאַמלונגען און אין אַנדערע וויכטיקע טעכנישע אַרבעטן, זיי האָבן אויך אָרגאַניזירט אַ יוגנטלעכן פרויען־קרייז ביי דער אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט גענומען אַ לעבהאַפטן אָנטייל אויף אַלע געביטן פון דער ציוניסטישער אַרבעט. די פרויען־מיטגלידער האָבן באַזונדערס פיל בייגעשטייערט צום דערפאָלג פון די יערלעכע באַנקעטן, וואָס מיר האָבן געפּלעגט איינאָרדענען, אָפּצוגעבן אַ רעכענונג פון דער אָפּגעטאָענער אַרבעט אין פאַרלויף פון יאָר און אָנצייכענען ריכטליניען אויף דער צוקונפט.

אַ דאַנק זיי, די פרויען, זענען די באַנקעטן פאַרגעקומען אין אַ פריילעכער און אָנגענעמער אַטמאָספער, באַגלייט פון געזאַנג און שיין־געדעקטע טישן.

חילופי־משמרות

אינדערצווישנצייט — ווי ס׳איז דער סדר העולם — האָבן זיך געטוישט די מענטשן, אָבער די אָרגאַניזאַציאָנעלע ווי די קולטור־טעטיקייט אין פאַריין איז פאַרגעזעצט געוואָרן אָן איבעררייס. אויפן אָרט פון אליהו סאָט, וואָס איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל, און טוביה קרול (— געפאָרן קיין אַמעריקע), האָבן מיט דער אַרבעט אָנגעפירט הענעך מאַשקאָוויטש, יודל טאַלעסניק און דער ניי־געקומענער העברעאישער לערער — ראובן קליין.

דער אַרעסט

בעת איך בין אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל (אויף דערווייל — זיך צו באַקענען מיט די באַדינגונגען אויפן אָרט), איז די מזכירות איבערגעגאַנגען צום געלן ישעיה, וואָס האָט אויך געקאָנט עברית. ווען אין אַ צייט אַרום האָט די רוסישע מאַכט גענומען אַדורכפירן רעוויזיעס אין פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, צווישן אַנדערע אויך אין אונדזערער, און דערביי געפונען אַ רשימה פון חברים, זענען די לעצטע, צוזאַמען מיטן מזכיר, אַרעסטירט געוואָרן.

אויפן פּראָצעס, וואָס איז פאָרגעקומען קעגן זיי אין שעראַדז, זענען די אַרעסטירטע חברים געוואָרן פאַרטיידיקט דורך יצחק גרינבוים. נאָכדעם ווי גרינבוים, אויפקלערנדיק די ריכטער די ציוניסטישע צילן, האָט אָנגעוויזן אויפן פאַקט, אַז אין אָדעס עקזיסטירט שוין פון לאַנג אַן אָפיציעלער ציוניסטישער קאָמיטעט — זענען די מענטשן באַפרייט געוואָרן.

דער דאָזיקער פאַל האָט געהאַט אַ נעגאַטיווע השפעה אויף דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער אָרגאַניזאַציע. בעת כ׳בין, אין 1912, צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל, האָב׳ך געטראָפן די חברים אין אַ שטאַרק־דעפּעטיסטישער שטימונג. און ס׳איז מער נישט געווען קיין מעגלעכקייט פאָרצוזעצן די ציוניסטישע אַרבעט אין פריערדיקן מאַסשטאַב.

פילאַנטראָפּישע טעטיקייט

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1914, האָט ווי געוויינטלעך איבערגעריסן יעדע אָרגאַניזאַציאָנעלע אַרבעט. די אַלגעמיינע נויט, אַ פועל־יוצא פון די מלחמה־אָפּעראַציעס, בעת וועלכע ווירטשאַפטלעך לעבן ווערט, אין אַ גרעסערער אָדער קלענערער מאָס, פּאַראַליזירט, האָט סטימולירט די יוגנט — וואָס איז אינדערצווישנצייט געוואָרן אַ וויכטיקער געזעלשאַפטלעכער פאַקטאָר — איבערצוגיין צו אַלגעמיינער פילאַנטראָפּישער טעטיקייט — ווי ס׳האָבן דאָס געפאָדערט די נייע באַדינגונגען.

אין דער צייט האָבן זיך עטלעכע אַקטיווע חברים, צוזאַמען מיט מאַנכע נייע מיטגלידער: אברהם מטשע אַבראַמזאָן, משה ראָזנבערג און אַנדערע, פאַרזאַמלט אין דער וווינונג פון שלמה בעהם, און באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אַ ווינטער־אַקציע — אַן אַזוי־גערופענע טיי־האַלע פאַר נויטבאַדערפטיקע. אַ גרעסערע שטאָטישע פאַרזאַמלונג, פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, האָט דעם פּלאַן מיט בייפאַל אַקצעפּטירט, און די טיי־האַלע איז אויפגעשטעלט געוואָרן. אין דער זעלבער צייט איז אויך פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ ווינטער־אַקציע, און שפּעטער איז אויך געעפנט געוואָרן אַ ביליקע פאָלקס־קיך און אַ קאָאָפּעראַטיוו.

ביים סוף פון דער מלחמה, בעת דאָס פּאַרטייאיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט זיך גענומען ראַשיק אָרגאַניזירן פונדאַסניי, איז בשותפות מיטן בונד, ביי דער אַקטיווער מיטווירקונג פון מאָטל ראָזנבערג ז״ל, אויפגעשטעלט געוואָרן אַ פאָלקס־ביבליאָטעק.

ווידער־אויפלעבונג

צוזאַמען מיט דער באַנייאונג פון פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אונדזער שטאָט, ביים סוף פון ערשטן וועלט־קריג, האָט אויך אונדזער אָרגאַניזאַציע מיט טעמפּאָ זיך גענומען פונאַנדערוואַקסן. דער אויפסניי־דערוואַכטער ציוניסטישער באַוווסטזיין, באַקרעפטיקט דורך די מלחמה־פּלאָגן און זייערע פּאָלגן אויף דער אַלגעמיינער יידישער לאַגע, האָט סטימולירט די חברים צו פאַרשטאַרקן און פאַרטאָפּלען די ענערגיע. שוין נישט מער קיין קליינע, געהיימע קרייזלעך. סיי די פּאָדערונגען, סיי די מעגלעכקייטן זענען פאַרפּיל־פאַכט געוואָרן, אַזוי אויפן פּאָליטישן ווי אויפן קולטורעלן געביט.

צו דער צייט פאַלט אויס די דערעפנונג פון נאָך אַ ציוניסטישער שולע, אין וועלכער ס׳איז אַנגאַזשירט געוואָרן דער שוין דערמאָנטער העברעאישער לערער — ראובן קליין. דעמאָלט איז אויך אַנטשטאַנען דער ציוניסטישער פּרויען־קרייז, אונטערן נאָמען „יהודית“, אָנגעפירט פון די פרויען: קראַסל פּאָטאָצקי, יהודית בראָט, פרומאַ טיגער און קריינדל שע־ראַדזקי.

אַחוץ דעם זענען איינגעאָרדנט געוואָרן עפנטלעכע פאַראַנשטאַלטונגען, מאַסן־פאַרזאַמלונגען, ליטעראַריש־מוזיקאַלישע אָוונטן, פאָרטראַגן פון איינגעלאַדענע, אָנגע־זעענע פּערזענלעכקייטן, ווי ד״ר גאָטליב, הלל צייטלין און אַנדערע. ס׳איז אויך געשאַפן געוואָרן אַן אייגענער כאָר מיט אַ ספּעציעל־אַראָפּגעבראַכטן דיריגענט, און דאָס גלייכן.

אָט־דאָס אַלץ האָט אַריינגעבראַכט נייע כוחות, און מיט זיי אַ נייַ לעבן אין דער אָרגאַניזאַציע, אָנהויבנדיק צוריק צו דערפילן — אין אַ פאַרגרעסערטער מאָס — איר אייגנט־לעכע אויפגאַבע: צו דערציען וואָס גרעסערע יידישע מאַסן צו נעמען דעם גורל אין אייגענע הענט און עולה צו זיין אין אייגענעם לאַנד.

✶

אין קורצע שטריכן האָבן איך געפּרווט אַרויסברענגען די אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פון אָנהויב פון איר אַנטשטייאונג — אַן אָנהויב פון געציילטע יחידים־באַנברעכער, וועמעס איבערגעגעבענע, מסירות־נפשדיקע אַרבעט אין פאַרלויף פון יאָרן, האָט צום סוף פאַרוואַנדלט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין זדונסקע־וואָליע — אין אַן ערנסטן, געזעלשאַפטלעכן פאַקטאָר.

התארגנות „החלוץ“

מ. בר־דרורא, קרית־אתא

ארבעים ושתיים שנה בלבד חלפו מאז בשורת התארגנות החלוץ, שהלהיבה את הנוער היהודי בעירנו — ומה רב המרחק! לא מבחינת הזמן — כמובן. ערכן של ארבעים שנה, כאין וכאפס הוא, לעומת חיי־עם, שעוד בשחר ההיסטוריה פעל גדולות ונצורות, בהטביעו ערכים נצחיים למַען ההיסטוריה. תחושת המרחק המפעמת בנו מקורה בבחינה אחרת לחלוטין, בבחינת טילטולי־רוח ונפש, לתוכם נקלענו בתקופה קצרה זו — תקופת השכול והכליון שהפכו למנת חלקו של עמנו, בן־הנצח, באותו שבריר של רגע מזוויע ובלתי־ניתן להשגה — אף בחייו למודי־הסבל של עמנו.

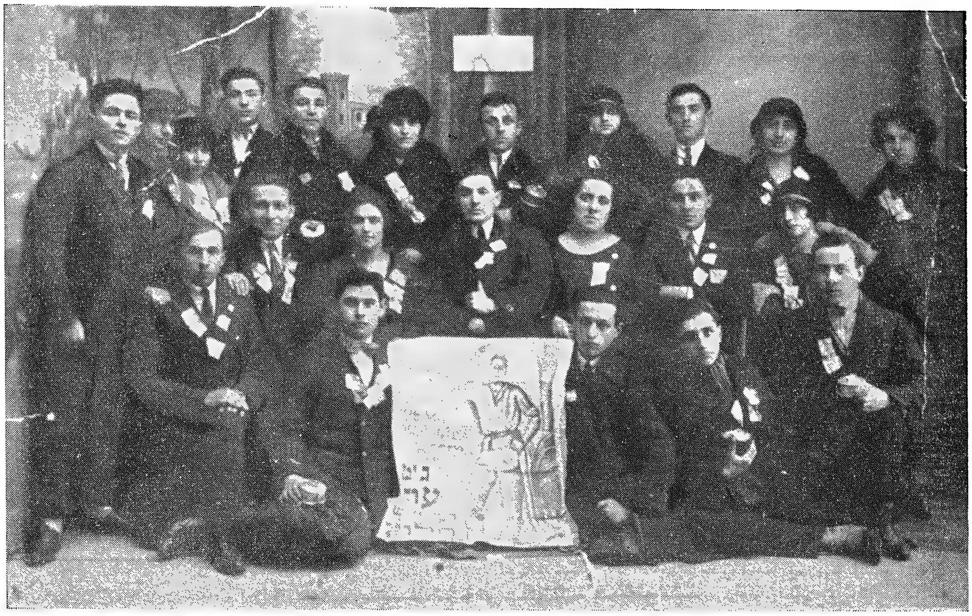
ילדים היינו אז, בנים לקהילה יהודית תוססת, בה הנוער התנער מדפוסי־חיים מאובנים במשך הדורות, הגה רעיונות נועזים, רעיונות של התחדשות, טיפח תקוות של גאולה, גאולת העם וגאולת החברה — ואף חדור היה אמונה איתנה, בלתי־ניתנת לעירעור, בכוחו, כוח־עלומים, להגשימם — ובמהרה.

והיום ?

ביגון עמוק ובצער שאין לבטאו במלים, עומדים אנו שחוחי־גו ומספידים את יהדות העיירה שנחרבה — בתוך יתר קהילות ישראל, שהונף עליהן גרזן הכורת.

מבצע אפיית מצות

תנועת החלוץ, שהעלתה את הסיסמה „החלוץ עובר לפני המחנה“, הלהיבה כרעיון משיחי חלק ניכר של הנוער במדינת פולין. הצעירים, שקפאו על שמריהם, במשך

יום־פרח של החלוץ הכללי בשנת 1924.

בלימל־טאָג פון החלוץ הכללי אין 1924.

דורות, בבתי־אבות, משהתעוררו לקול פעמי־הגאולה הממשמשת ובאה, ובנסותם ליטול לידיהם את גורל עמם, ראו כמטרה ראשונה במעלה את הצורך בשינוי ראדיקלי של הרגלי־חיים, שהשתרשו בבני־עמנו — תוצאות הנסיבות המיוחדות של חיי־גולה מנוונת. כל זאת להלכה. ואילו למעשה — גיששה התנועה החדשה באפלה, והדרך להגשמת רעיון הגאולה היתה לוטה בערפל. ואף־על־פי־כן, דבר אחד היה ברור מלכתחילה, והוא: החלוץ חייב לקדש כל עבודה גופנית — וחקלאית במיוחד — תחום עשייה שיהדות הגולה בעיקרה, ופולין בכלל, לא נתברכה בו.

לאור מצב דברים זה הפכה השאלה, איך מגשימים במציאות יום־יום רעיון נעלה זה לשאלה הבוערת. והואיל והכוונה מרכזית עדיין לא היתה, נעשו בכל עיר ועיירה, בהן הוקמו סניפי־התנועה, נסיונות שונים לפתרון הבעייה — כל אחת לפי דרכה ואפשרויותיה.

תנועה חלוצית זו לא פסחה גם על זדונסקה־וולה. גם אצלנו כמו במקומות רבים אחרים נתאספה קבוצת נוער נלהב והקימה סניף במקום. וועד הסניף, משהועמד בפני בעיית הכשרת החברים לתפקידם העיקרי, היינו: לחיי עבודה וחקלאות, החליט לחכור שטח קרקע, על־מנת לעבדו ולהכשירו לגידול ירקות בכוחות עצמיים.

אך בעוד שבעיית שטח הקרקע נפתרה בקלות — וזאת על־ידי אחד מנכבדי־העיר, מר ב ע ר י ש פ ר נ ק ל ז״ל, שהעמיד את שדה־הבור שמאחורי בית־החרושת שלו לרשות הסניף ללא תשלום — הרי בעיית האמצעים הכספיים הראשונים לפעולה, מימון הציוד וכו׳, עמדה בכל תוקפה וחריפותה. נמנו וגמרו, שלקראת חג הפסח הממשמש ובא, ישכור הסניף מאפייה לאפיית מצות, וחברי־הסניף, רובם מבתי־אבות, אשר לא ידעו עבודה פיסית מהי, יעשו מתוך התנדבות במלאכה — ואילו ההכנסה הנקייה ממכירת המצות, שתבוצע כמו כן על־ידי החברים עצמם, תוקדש למימון הצרכים הראשונים להקמת הנקודה החקלאית.

ואכן, כך הווה.

אברכי־המשי, „בני־הטובים״, ובנות „יחסניות״ התנדבו לעבודת אפיית המצות. והמבצע כולו, שנמשך מספר שבועות ובוצע תוך התלהבות ושירה, דבר שעורר תמיהה אצל הקשישים והכרת הערך העצמי אצל הצעירים, הביא לבסוף הכנסה ניכרת וסיפק את האמצעים לראשית הפעולה.

החברים נרתמים לעגלות־זבל

לאחר מבצע המצות המוצלח, שגדולה מתועלתו המעשית — סיפוק האמצעים הראשונים — היתה חשיבותו הנפשית, בחישול הרצון להמשך הפעולה — פנה הסניף למספר חרשתנים בעיר, בעלי־אורוות לסוסי־תובלה, לתרום מהזבל

שברשותם, ללא תשלום, לזכות נקודת ההכשרה. ואכן, חלק מהם אף נענה לפנייה, בתורמם בכך לביסוס הנקודה בצעדיה הראשונים.

ומשהחלה העבודה ממש הוכיחו חלוצינו, שאומנם כוחם במותניהם, וכי מסוגלים הם לעשות בכל מלאכה, אף שלא הסכינו בה מעולם — כאילו היו איכרים מלידה. הללו, נעולי כפכפי־עץ וקלשונות בידיהם, נגשו במרץ ובזריזות לעבודה, בהעמיסם את הזבל על העגלות, ואף לא נרתעו מלהירתם בעצמם אליהן — על־מנת להוביל אותן, את העגלות עמוסות הזבל, מבית־החרושת של ו י ש ל י צ ק י לשדה.

הרחוב הראשי לסקה, דרך הכיכר המרכזית של העיר בואכה רחוב שירדזקה, שדרכם עברה „ת ה ל ו כ ת" החלוצים המיוזעים — בעוד הללו מושכים ואילו הללו דוחפים את העגלות, וכל זאת תוך שירה וחדוות יצירה, המו מרוב אנשים. יהודים ונוצרים מסוקרנים עמדו, פעורי־פה, משני צדי־הדרך תוהים ומשתוממים למראה שנתגלה לנגד עיניהם, מראה הפלא שטרם חזו כמותו — מראה נוער עברי, שתו הבוז לעבודה נדבק להם, נוטל על עצמו מרצון — ובאיזו שמחה והתלהבות — עבודה קשה ומפרכת.

„... אתם תזכו"

נער צעיר הייתי, ובגילי הרך טרם הגיע הזמן להצטרף לשורות החלוץ — אך נמשכתי אליהם כבחבלי־קסם וביקשתי את קירבתם. משנדחקתי לבין המון הסקרנים שברחובות, עקבתי בדריכות אחרי תגובות המלווים הנרגשים למראה החדשה שנפלה בעיר — חדשה, שבישרה זקיפות קומתו של הנוער היהודי והכרת ערך עצמו.

והנה קולטות אוזני רחש־לחש של ר' מ נ ד ל, האופה הזקן, המדבר כאילו לעצמו: „**כן, כן, אתם צעירים, אתם עוד תזכו — אתם תגיעו...**" דבריו הכנים, שנאמרו תוך אהדה גלויה, נחרתו עמוק בליבי — בבחינת: „ו א ב י ו ש מ ר א ת ה ד ב ר".

ובינתיים רבה התכונה בשדה, והרעש וההמולה מהרישים אוזניים. בהדרכת חבר בעל־נסיון מזבלים הצעירים המתנדבים את השדה במרץ. ביניהם מתרוצצים ילדים, שנהנים הנאה מרובה ממציאה זו שנפלה לידיהם, כאילו מן השמיים. ואילו מתוך ההמון בוקעים מכל העברים קולותיהם של מתווכחים על היצור החדש — אלה משמאילים ואילו אלה מימינים, הללו משטינים — ואילו הללו מסנגרים.

היתה זו פעולה, שההתלהבות שנתלוותה אליה עלתה על גדותיה, בהשאירה את רישומה העמוק בליבנו, ליבות הילדים, הניתנים להתרשם.

אומנם, היתה זו רק התלהבות זמנית, נסיון לשעה. לבסוף ירד מספר המתנדבים, ולסיום עבודת העונה אף הועבר השטח לידיים פרטיות. היעדר תיכנון ארצי, בראשיתה של התנועה, קילקל את השורה. פגה ההתלהבות ושחיחות הגו ונמיכות הקומה שוב השתלטו על האנשים. אך הזרע שנזרע בלב הצעירים נבט. התלהבות זו הכתה שורשים עמוקים בלב הנוער ונתנה פריה כעבור שנים. היו אלה אותם הילדים, שאחר כך הפכו עצמם לחלוצים, הלכו להכשרות ועלו ארצה — בעקבות חלק מאותם החלוצים הראשונים, שאף הם מצאו סוף־סוף את דרכם להגשמה.

והיום, בהביטנו אחורה למדבר־השממה של עיירותינו לשעבר, נחמתנו היחידה היא: שאותם המתלהבים בכפכפי־העץ, אלה שנראו כהוזים וחולמי־חלומות בהקיץ בעיני־הקומוניסטים והבונד ה„ מ צ י א ו ת י י ם" — לא זו בלבד, שבחלקם הגשימו את חזונם, אלא אף שימשו דוגמא מלהיבה לרבים אחרים, ולא עוד — וייזקף הדבר לזכותם — שאף סללו את הדרך לקליטת האודים המוצלים, שרידי־חרב השואה.

„טורן־פאַריין"
(אַנטשטייאונג און טעטיקייט)

אהרן ראָזנבערג, תל־אביב

צווישן די פילצאָליקע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וואָס זענען געווען טעטיק, צווישן ביידע וועלט־מלחמות, אויף דער יידישער גאַס אין זדונסקעוואָליע — איז דער טורן־פאַריין געווען איינער פון די סאַמע פאָפולערסטע און פון די אַממיינסטן־באַזוכטע.

דאָס איז אויך געווען אַ גאַנץ נאַטירלעכע דערשיינונג.

וואָרעם די צילן און אויפגאַבן, וואָס דידאָזיקע אינסטיטוציע האָט זיך געשטעלט: אויסצוגלייכן דעם רוקן פון יידישן מענטש, דורך פלעגן זיין פיזישע און ספּאָרטלעכע דערציאונג — האָבן גערעדט צום האַרצן פון יידישן יוגנטלעכן און אויך אַרויסגערופן סימפּאַטיע־געפילן ביי דער איבעריקער יידישער באַפעלקערונג.

און דער טורן־פאַריין האָט אויך נישט אַנטוישט די האָפענונגען, וואָס זענען אויף אים אַרויפגעלייגט געוואָרן. דער אָנשטרענג פון די איניציאַטאָרן און אַקטיוויסטן פונעם פאַריין, האָט אין עטלעכע געציילטע יאָרן געצייטיקט זיינע רייפע פרוכטן, בעת די יידישע אויסגעשולטע יוגנט — די פריער געבויגענע, נידערגעשלאָגענע יידישע בחורים און בחורות — האָבן דעמאָנסטרירט פאַר דער עפנטלעכקייט, ביי פאַרשידענע ספּאָרט־אימפּרעזעס, זייער כח און געשיקטקייט. ביי די געלעגנהייטן האָבן די יידישע ספּאָרטלער נישט־נאָר אַרויסגערופן אָנערקענונג און שטאָלץ־געפילן ביים היימישן יידישן ציבור, נאָר אויך פאַרשאַפט כבוד דעם יידישן, אַזוי־אויסגעלאַכטן נאָמען, מצד דער נישט־יידישער באַפעלקערונג — ווען ספּאָרט־רעפּרעזענטאַנטן ס׳זענען נישט־איינמאָל באַזיגט געוואָרן דורך די יידישע ספּאָרטלער, בעת עפנטלעכע פאַרמעסטונגען.

אין די ווייטערדיקע צײַלן וויל איך, ווי איינער פון די טוער, וואָס איז געשטאַנען ביים וויגעלע פון טורן־פאַריין און אים באַגלייט ביז זיין טרויעריקן סוף — ביז זיין ליקווידאַציע, צוזאַמען מיט דער גאַנצער יידישער מאַרטירער־עדה פון זדונסקעוואָליע — פאַרצייכענען פאַר אונדזערע שטעטלשע מיינע זכרונות וועגן דער אַנטשטייאונג און טעטיקייט פון דעם אַזוי־באַליבטן טורן־פאַריין אין אונדזער שטאָט.

1. ערשטע טריט

געוועזן איז דאָס אין יאָר 1912. צו דער דיספּאָזיציע פון דער דינאַמישער שטעטלשער יוגנט זענען נאָך, אין דער צייט, נישט געשטאַנען קיין אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס, ווו זי, די יוגנט, וואָלט געקאָנט זיך אויסלעבן און אַנטפּלעקן איר ענערגיע און איניציאַטיוו — צו טאָן עפּעס פאַר זיך ווי פאַר דער געזעלשאַפט, פאַר די רעאַלע הצטרכותן פון דער קעגנוואַרט ווי פאַר אויסגעטרוימטע צוקונפטס־פּלענער.

אין דאָזיקן לײדיקן חלל פון דער אָרטיקער געזעלשאַפטלעכקייט, קומט זיך צונויף אַ קליינע גרופּע טוער, וואָס האָבן זיך איבערגעגעבן דער אידיי פון אויפשטעלן אַ ספּאָרט־אינסטיטוציע פאַר דער יידישער יוגנט. די גרופּע — אין באַשטאַנד פון אַרטור וואַרשאַווסקי, יוסף מאיר שלעזינגער, שמעון ליבערמאַן און דער שרייבער פון די שורות — באַשליסט און טרעט אויך באַלד צו אויפצושטעלן די געפּלאַנטע אינסטיטוציע.

איניציאַטאָר פון געדאַנק איז געווען אַרטור וואַרשאַווסקי. זייענדיק איבערצייגט אין דער צוועקמעסיקייט און אפילו אומבאַדינגטער נויטווענדיקייט פון דער געפּלאַנטער ספּאָרט־אינסטיטוציע פאַר דער פיזישער און מאָראַלישער געזונדונג פון דער יידישער יוגנט, האָט דער לעצטער — אַרטור וואַרשאַווסקי — מיט זיין גלויבן און התלהבות פאַר דער אידיי אָנגעשטעקט זיינע חברים.

באַלד זענען אויך אונטערגענומען געוואָרן די נייטיקע פאָרמעלע שריט, כדי די אידיי צו פאַרווירקלעכן. די ערשטע זאַך איז געווען צו לעגאַליזירן די אינסטיטוציע ביי דער מאַכט. ס׳האָט נישט ווינציק מי געקאָסט, ביז ס׳איז אונדז געלונגען אַרויסצובאַקומען פון דעמאָלסטיקן פּאָליצייַמייסטער די געפאָדערטע לעגאַליזאַציע פאַרן פאַריין.

פינאַנציעלע מיטלען אויף צו דינגען אַ לאָקאַל און אויף איינצושאַפן די עלעמענטאַרסטע טרעניר־מכשירים האָבן מיר נישט פאַרמאָגט, האָבן מיר אונדזערע פּראַקטישע איבונגען אָנגעהויבן אויף אַ פרייען פּלאַץ, ביי שייע וועלוול, פון דער לאַסקער גאַס — מיט גאַנץ פּרימיטיווע מכשירים. אָבער נישט געקוקט דערויף, זענען די מער ווי באַשיידענע באַדינגונגען פון נייעם פאַריין, לגמרי נישט געווען קיין אָפּהאַלט פאַר די ספּאָרט־סימפּאַטיקער זיך אָנצושליסן אָן דער אינסטיטוציע, אַזוי, אַז באַלד אין דער ערשטער צייט האָט אונדזער גרופּע שוין געציילט וואָסערע 30 מאַן.

2. פון אַ קליינער גרופּע — צו אַ מאַסן־אָרגאַניזאַציע

דער אויסגעבראָכענער קריג אין 1914 און די דירעקטע קריגס־אָפּעראַציעס, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין אונדזער שטאָט — האָבן אומפאַרמיידלעך גורם געווען צו אַן איבעררייס אין דער טעטיקייט פון פאַריין. ערשט אין יאָר 1916, נאָך אַ 2־יאָריקן שטילשטאַנד, האָט דער פאַריין צוריק באַנייט זיין אַרבעט. אין דער צייט איז אויך אַדורכגעפירט געוואָרן אַ רעאָרגאַניזאַציע אין פאַריין. ס׳זענען צו אים צוגעצויגן געוואָרן אַ ריי אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע עסקנים, מיטן אינדוסטריעלער ה׳ פּיקיעלנאָ בראש, וואָס האָבן זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין דער פאַריינס־טעטיקייט.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און דער פאַריין, וואָס האָט גענאָסן פון דער פינאַנציעלער און מאָראַלישער אונטערשטיצונג פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז זיך

אַזוי אויסגעוואַקסן אין צאָל, אַז מיר האָבן זיך שוין געקאָנט דערלויבן צו אַנגאַזשירן אַ טורן־לערער פון לאָדזש. זיין נאָמען איז געווען: טאַובע.

בעת דער טורן־לערער, טאַובע, פאַרלאָזט נאָך אַ געוויסער צייט אונדזער שטאָט, ווערט די ספּאָרטלער־אויסשולונג פון אונדזער פאַריין איבערגעגעבן אין די געניטע הענט פון פּראָפעסיאָנעלן ספּאָרט־טוער ה׳ זיידע — אויך פון לאָדזש.

צו דער צייט באַזיצט שוין דער פאַריין אַ לאָקאַל, אין דער פאַבריקס־געביידע ביי ראַווסקין (שפּעטער: קיילין־רייכנבוים), וואָס איז שוין אויך געווען אויסגעשטאַט מיט די מאָדערנסטע מכשירים פון יענער צייט.

מיט דער אויסברייטערונג פון דער פאַריינס־טעטיקייט אויף מערערע ספּאָרטלעכע אָפּשניטן, וואָס איז געקומען ווי אַ פּועל־יוצא פון כסדרדיקן צושטראָם פון פרישע חברים, האָט זיך געפילט אַ דרינגנדיקער באַדאַרף אין מערערע אינסטרוקטאָרן־כוחות. מיט דער הילף פון די טורן־לערער, און דער איבערגעגעבנקייט פון די חברים אַליין און זייער פליכטס־געפיל פאַרן פאַריין, איז געוואָרן אויפגעשטעלט אַן אייגענע אינסטרוקטאָרן־גרופּע, אין באַשטאַנד פון וועלכער ס׳זענען אַריין:

ליב ליוועראַנט (לעבט אין אַמעריקע), סענדער און פאַלעק מאָניץ, שמאי ראָזנבערג, פיינבערג (אַלע אומגעקומען), דער שרייבער פון די שורות און אַנדערע.

דער בשותפותדיקער אָנשטרענג פון די טורן־לערער, פון דער אייגענער אינסטרוקטאָרן־גרופּע און פון גאַנצן פאַריינס־קאָלעקטיוו, שאַפט אַ גינסטיקע אַטמאָספער פאַר אַ נייעם אויפנעם פון חברים — אַזוי אַרום ווערט דער פאַריין צום סוף פאַרוואַנדלט אין אַ מאַסן־אָרגאַניזאַציע פאַר ספּאָרטלעכער אויסשולונג פון אונדזער זדונסקעוואָליער יוגנט, אין וועלכער ס׳האָבן אויך אַקטיוו מיטגעאַרבעט אַ צאָל עלטערע עסקנים.

1918 — 1922

ווידער איז געקומען צו אַן איבעררייס פון דער וויכטיקער פאַריינס־טעטיקייט. דער אויסברוך פון פּויליש־סאָוויעטישן קריג, בעת וועלכן מערערע פון אונדזערע טורנער זענען מאָביליזירט געוואָרן אויף די פראָנטן, האָט ווידער געבראַכט צום צייטווייליקן שליסן פון פאַריין. אין דער דערוואַרטונג פון נאָרמאַלע צייטן, זענען די דערוואָרבענע, אין דער צווישנצייט, מכשירים געוואָרן באַהאַלטן אין די פאַבריקס־לאָקאַלן פון ה׳ פּיקיעלנאָ.

דערדאָזיקער איבעררייס האָט געדויערט ביזן יאָר 1922. דעמאָלט, בעת אַ ריי טורנער זענען צוריקגעקומען פון די קריגס־אָפּעראַציעס, האָט זיך באַלד צונויפגעשטעלט אַן אַקטיוו־קאָמיטעט פון די ווייטערע 3 חברים:

הערש ראָגאָווי, נחום לאָזשיטשאַק און דער פאַרצייכענער פון די צייל.

די 3 האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל אויפצושטעלן פונדאָסניי, ווי אַמשנעלסטן, דעם פאַריין און באַנייען זיין טעטיקייט — דער פאַריין, וואָס האָט אין דער קורצער צייט פון זיין עקזיסטענץ זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַזוי וויכטיק פאַר דער אונטערוואַקסנדיקער אָרטיקער יידישער יוגנט.

און באמת, דער רוף פון אַקטיוו־קאָמיטעט האָט באַלד געפונען דעם געהעריקן אָפּקלאַנג ביי די געוועזענע טורנער און אַנדערע יוגנטלעכע. באַלד איז פונדאָסניי גערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די ספּאָרטלער, אויף וועלכער ס׳איז דערוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג, אין וועלכער ס׳זענען אַריין:

אייזיק פיינטוך, סענדער מאָניץ, יאַנקעלעוויטש, דוד שוואַרץ, יענקעלע שאָר, משה ליוועראַנט און דער 3־קאָמיטעט — די איניציאַטיוו־גרופּע. אַלס ערן־פּרעזעס איז איינשטימיק געוויילט געוואָרן דער ה׳ פּיקיעלנאָ.

מיט פאַרטאָפּלטער ענערגיע טרעט צו די אויסגעוויילטע פאַרוואַלטונג צו באַנייען די ספּאָרטלעכע טעטיקייט. דאָסמאָל ווערט אַנגאַזשירט דער באַקאַנטער ספּאָרט־לערער פון דער לאָדזשער העברעאישער גימנאַזיע — פּראָפעסאָר סעגאַל.

ס׳איז אויך דערוואָרבן געוואָרן אַ נייער לאָקאַל, אויף דער יידן־גאַס (אָגראָדאָווע), וואָס האָט אויך אַ פּיל־באַקוועמערן אופן דערמעגלעכט אויסצופירן די ספּאָרטלעכע איבונגען.

אין דער צייט ווערט אויך אַדורכגעפירט אַ וועזנטלעכע ענדערונג אינעם פאָרמעל־פּאָליטישן כאַראַקטער פון דער אָרגאַניזאַציע. דער פאַריינס־פאָן, וואָס איז געווען אַ בלוי־ווייסער, האָט אַרויסגערופן אָפּטע חילוקי־דעות — מאַנכעסמאָל העפטיקע, מיט די ספּאָרטלער, וואָס זענען נישט געווען ציוניסטיש געשטימט, צומאָל — אנטי־ציוניסטיש.

פון דער אַנדערער זייט, האָט דער בלוי־ווייסער פאָן אויך אָפּגעהאַלטן מאַנכע טיילן פון דער יוגנט זיך אָנצושליסן אין מכלומרשט־פּאָליטישן פאַריין. כדי אויסצומיידן די אומאָנגענעמע שטרייטיקייטן, וואָס האָבן מיט ספּאָרט גאָרנישט געהאַט צו טאָן, און אויך געהאַמעוועט די נאָרמאַלע ספּאָרטלעכע אַנטוויקלונג פון פאַריין, און כדי צו פאַרוואַנדלען דעם לעצטן אין אַן אַלגעמיינעם צוציאונגס־פּלאַץ פאַר דער גאַנצער אָרטיקער יידישער יוגנט, וואָס איז געווען געניגט צו ספּאָרטלעכער אַקטיוויטעט — ציוניסטישע, נייטראַלע און אַנטי־ציוניסטישע — ווערט די פאָן געענדערט אויף גרין־ווייס. דידאָזיקע ענדערונג האָט זיך לסוף זייער גינסטיק

חברי מועדון הספורט „טורן־פאַריין".
מיטגלידער פון „טורן־פאַריין".

אויסגעווירקט אויף דער ווייטערדיקער פרידלעכער און זאַכלעכער אַנטוויקלונג פון פאַריין.

3. בלי־יאָרן

די יאָרן 1923—1928 קאָן מען באַצייכענען אַלס די בלי־יאָרן פון אונדזער טורן־פאַריין. אונדזערע סוקצעסן אויפן ספּאָרט־געביט זענען געווען ערנסטע — אַזוי בעת פאַרשידענע פאַרמעסטונגען מיט אַנדערע ספּאָרט־געזעל־שאַפטן, יידישע און קריסטלעכע, ווי אויך בעת פאַרשידענע אָפיציעלע פייערונגען, בעת וועלכע מיר פלעגן פאַרנעמען אַ־גאַר בכבודיק אָרט. יעדער טורן־פעסט, וואָס איז פאָרגע־קומען אין שטאָט, האָט אונדז געבראַכט כבוד און אָנער־קענונג. בעת די אויפמאַרשן, אין דער צייט פון מלוכהשע ימים־טובים, ווי 3־טער מאַי און אַנדערע, רופן אונדזערע ספּאָרטלער אַרויס ענטוזיאַזם און התפעלות ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג.

זייער אימפּאָזאַנט זענען אויסגעפאַלן אונדזערע אַרויסטרעטונגען בעתן וויזיט פון פרעזידענט וואָיטשע־כאָווסקי אין 1925, צום 100־יאָריקן יובילעאום פון דער אַנטשטייאונג פון אונדזער שטאָט. בעת די ספּאָרט־פאַרמעסטונגען, וואָס זענען ביי דער געלעגנהייט אָרגאַני־זירט געוואָרן, האָבן מיר דעראָבערט פיל פון די ערשטע ערטער.

צו דער צייט זענען געווען טעטיק פאָלגנדיקע סעקציעס:

פוסבאַל־סעקציע —
מיט אַ פאַרהעלטנישמעסיק שטאַרקער מאַנשאַפט, וואָס האָט געפלעגט אָנטיילנעמען אין שטאָטישע ווי צווישן־שטאָטישע פאַרמעסטן, דעראָבערנדיק פונקטן, נישט־איינמאָל, ביי מאַנשאַפטן פון העכערע קלאַסן;

פינג־פאָנג־סעקציע —
מיט אַ גוט־אויסגעשולטער מאַנשאַפט, וואָס איז געווען זייער באַליבט ביי דער יוגנט;

באָקס־סעקציע —
פאַר דערוואַקסענע און אויך פאַר יוגנטלעכע;

שווערע און לייכטע אַטלעטיק־סעקציעס און אַנדערע.

4. אָרקעסטער

די שטרענגע פּאָליטיש־פּאַרטייאישע דיפערענציאַציע אויף דער יידישער גאַס, ביי דער ענדע פון 2־טן יאָרצענטליק

פון 20־טן יאָרהונדערט, האָט אויך געהאַט אירע נעגאַטיווע אויסווירקונגען אויפן טורן־פאַריין. נישט־געקוקט אויף דעם אַפּאָליטישן כאַראַקטער פון אונדזער פאַריין — און בעצם דוקא צוליב דעם — אַ פאַקט, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין דער איבעראַנדערשונג פון דער פאַרב אין פאַריינס־פאָן, האָט אין דידאָזיקע יאָרן דער פאַריין אַדורכ־געמאַכט אַן ערנסטן, געזעלשאַפטלעכן קריזיס. אין די יאָרן איז די אומפּאַרטייאישקייט פון אַן אינסטיטוציע מער נישט געווען קיין גרויסע סגולה אַריינצוציען מענטשן.

פאַרקערט.

אידייאיש דיפערענצירטע יוגנטלעכע זענען אַריינגע־טראָטן אין די פּאַרטייאישע ספּאָרט־געזעלשאַפטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך פּאָליטיש אידענטיפיצירט, און וואָס זענען אין דער צייט אַנטשטאַנען ביי אונדז אין שטאָט ביי די פאַרשידענע, זיך־באַקעמפנדיקע פּאַרטייען. אַזוי איז געקומען צו אַ חברים־אָפּפלוס פון אונדזער פאַריין צום „מכבי" — וואָס ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, צום „שטערן" — פון „פּועלי־ציון", און צום „מאָר־גנשטערן" — פון „בונד".

אַז די גרופּע פאַראַנטוואָרטלעכע אַקטיוויסטן פון פאַריין האָט זיך אַרומגעזען וואָס ס'טוט זיך, האָבן די מענטשן גענומען זוכן נייע וועגן און מיטלען, כדי צו אימפּאָנירן די פאַריינס־חברים, ווי די פּאָטענציעל־צוקומענ־מענדיקע, מיט עטוואָס אַזעלכעס, וואָס אַנדערע ספּאָרט־גרופּירונגען האָבן נישט באַזיצט, און פּרוּוון אַזוי־אַרום אויפצוהאַלטן די עקזיסטענץ פון דער אינסטיטוציע, פאַר וועלכער ספּאָרט איז נישט געווען קיין זייטיקע באַשעפ־טיקונג, נאָר דער אייגנטלעכער ציל פון איר קיום און טעטיקייט.

אַלס איינעם פון די מיטלען איז באַשלאָסן געוואָרן אויפצושטעלן אַן אייגענעם אָרקעסטער. מיט גרויס ענטוז־יאַזם האָבן די חברים אויפגענומען דעם געדאַנק, אַדורכ־פירנדיק אויך צווישן זיך אַ באַשטייערונג, כדי צו דערווערבן די נייטיקע אינסטרומענטן פאַר דעם צוועק. גלייכצייטיק זענען אויך פּראָקלאַמירט געוואָרן גרעסערע זאַמל־אַקציעס אין דער שטאָט, צווישן די פאַריינס־סימפּאַטיקער. כאַראַק־טעריסטיש איז דער פאַקט, אַז ס'זענען אויך געווען שפּענ־דונגען פון פערזאָנען, וואָס זענען געווען גאַנץ־ווייט פון ספּאָרט־ענינים — אַן אומצווייפלהאַפטער באַווייז פאַר דער פּאָפּולאַריטעט פון דער פאַריינס־אינסטיטוציע און איר חשיבות אין די אויגן פון דער אָרטיקער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט.

זאָל דאָ אויך אָנגעמערקט ווערן, אַז דורך דעם אָרקעסטער, האָט די פאַריינס־אָנפירונג אויך אויסגעפירט אַ וויכטיקע סאָציאַל־דערציערישע אויפגאַבע.

מאַנכע יוגנטלעכע, אָן אַ היים, אָדער אַזעלכע וואָס האָבן בכלל באַזיצט אַסאָציאַלע נייגונגען, און ס'איז געווען אַ געפאַר זיי זאָלן נישט אַוועק אויף שלעכטע וועגן, זענען אויפגענומען געוואָרן אַלס שפּילער אין אָרקעסטער. דאָרט איז פאַר זיי געשאַפן געוואָרן אַ גינסטיקע אַטמאָספער זיך געזעלשאַפטלעך אויסצולעבן און אויסצולאָדן, אויסצופירן אַ וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, וואָס האָט זיך דערוואָרבן אַלעמענס אָנערקענונג — און אויך ווערן נוצלעכע און פּראָדוקטיווע מענטשן בכלל.

5. קולטור־אַרבעט

פּאַראַלעל צום ווידמען זיך פון פאַריין דער פיזישער דערציאונג און דער אויסבילדונג פון אָרקעסטער, ווי ס'איז אויבן אָנגעצייכנט, האָט דער טורן־פאַריין אויך געווענדעט זיין אויפמערקזאַמקייט אויף אַ געביט פון אַן אַנדער מין און ספערע — דעם קולטור־געביט, וואָס האָט מיט אייגנטלעכע ספּאָרט־אויפגאַבן גאָרנישט געהאַט צו טאָן, אָבער איז אין די אַנטשטאַנענע באַדינגונגען געווען אַ נויטווענדיקייט.

2 זענען געווען די געביטן, אויף וועלכע דער פאַריין האָט זיך, צווישן אַנדערע, באַזונדערס קאָנצענטרירט: דער דראַמאַטישער קרייז און די ביבליאָטעק.

דער ערשטער, דער דראַמאַטישער קרייז, איז געוואָרן אָנגעפירט דורך שמעון ליבערמאַן און נחמן מאיר גאָלדבערג.

צו די סאַמע־אַקטיווע אָנטיילנעמער אין קרייז האָבן אָנגעהערט:

בערל ראָגאָווי, משולם קראָנמאַן, איציק פינטשעווסקי, משה פיינטוך, מאַרקל וואַרשאַווסקי, ביילע ביאַליק, סאַט (— סופליאָר), דער דערציילער און אַנדערע.

ס'זענען געוואָרן אויפגעפירט אַ גאַנצע ריי פּיעסן — צווישן אַנדערע: דער „דיבוק", „טאָג און נאַכט", „דאָרפס־יונג" און נאָך.

דער אַנסאַמבל פלעגט אויך אַרויספאָרן אויף גאַסטראָלן אין די אַרומיקע שטעטלעך: שעראַדז, לאַסק, שאָדיק און נאָך.

איבעראַל — אויפן אָרט, אין זדונסקעוואָליע אַליין, ווי אין דער דערמאָנטער סביבה — פלעגט מען אונדז תמיד אויפנעמען מיט כבוד און אָנערקענונג פאַר אונדזערע אויפטריטן, וואָס פלעגן אַרויסרופן אַלגעמיינעם בייפאַל.

דער צווייטער געביט, אויף וועלכן אונדזער פאַריין האָט געלייגט גרויס אויפמערקזאַמקייט, איז געווען, ווי דערמאָנט, די ביבליאָטעק.

האָבנדיק אין באַזיץ אַ רייכן אויסוואַל פון יידישע און פּוילישע ביכער, פון די באַקאַנטסטע יידישע שרייבער און

פעילות ספורטיבית בזדונסקה־וולה.
ספאָרט־טעטיקייט אין זדונסקעוואָליע.

קלאַסיקער, ווי אויך איבערזעצונגען פון אַ ריי וויכטיקע ביכער פון דער וועלט־ליטעראַטור, האָט אונדזער פאַריין, אונטער דער לייטונג פון באַגאַבטן יידל קליין, געפירט אַ פאַרצווייגטע קולטור־טעטיקייט.

ס'האָבן זיך געשאַפן אַקטיווע לעזער־קרייזן. ס'זענען אָרגאַניזירט געוואָרן צאָפטע קעסטל־אָוונטן און ליטעראַרישע שמועסן. בקיצור: אין פאַריין האָט זיך געפילט דער אָטעם פון גייסטיקער טעטיקייט, געניוס און אויסלעבונג — עלעמענטן, וואָס האָבן באַזיצט אַ ביז־גאָר הויכן פרייז ביי דער זדונסקעוואָליער געזעלשאַפטלעכקייט בכלל און ביי איר יוגנט בפרט.

מיט גרויסער באַפרידיקונג און סאַטיספאַקציע, האָבן דעריבער די פאַריינס־פירער און אַקטיוויסטן געקאָנט זיך צוקוקן צו זייער ווערק:

ווייל, בעת פון איין זייט פלעגן זיך הערן באַפעלן און קלאַנגען פון מוסקולירטע טורנער, ביים אינסטרואירן אָדער אויספירן די פאַרשידנאַרטיקסטע ספּאָרט־אויפגאַבן, וועמעס ציל ס'איז געווען: פיזיש־קערפּערלעכע אַנטוויקלונג און געזונדונג פון יידישן יוגנטלעכן — זענען פון דער אַנדערער זייט לאָקאַל געזעסן זייערע חברים, יידישע ייִנגלעך און מיידלעך, פאַרטיפט אין לייענען, אָדער מיט צעפלאַמטע פּנימער געפירט לעבהאַפטע דיסקוסיעס, וועגן מענדעלען און פרץ, אַנאַטאָל פראַנס און ניטשע, און אַנדערע — וועמעס ציל ס'איז געווען די גייסטיק־קולטורעלע אַנטוויקלונג פון דער זעלבער יוגנט.

בקיצור:

2 זייטן פון דער זעלבער מטבע, 2 מכלומרשט קעגנזעצלעכע געביטן, וואָס האָבן זיך אין דער אמתן איינער דעם אַנדערן אידעאַל דערגענצט — און דאָס אַלץ אין דער בשותפותער אָרגאַניזאַציאָנעלער ראַם פון אונדזער טורן־פאַריין.

6. דער טראַגישער סוף

דער טורן־פאַריין — אָט־אָ־דער וויכטיקער געזעלשאַפטלעכער פאַקטאָר, וואָס האָט געשפּרודלט און געברויזט מיט וויטאַליטעט און האָפענונגען, צו דערציען אַ געזונטן, קערפּערלעך און גייסטיק, יידישן דור פאַר אַלע צוקונפטיקע דורות — איז פאַרשוווּנדן פונעם האָריזאָנט, צוזאַמען מיטן גאַנצן יידישן זדונסקעוואָליער קאָלעקטיוו. **זייער גורל איז געווען אַ פאַרשידענער. דער איבערוועגנדיקער טייל איז געוואָרן אומגעבראַכט, ווי אַ טייל פון זדונסקעוואָליער יידנטום, אין טויט־לאַגער פון כעלמנאָ און אין אַנדערע לאַגערן און געטאָס. אַ געוויסער טייל איז אומגעקומען אויף די פראָנטן, קעמפנדיק מיט גבורה און מסירות־נפש קעגן די נאַציס, אַן אַנדערער טייל איז געווען טעטיק אין די פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען, נעמענדיק נקמה אין זייערע פעלקס־מערדער — ווו און ווען זיי האָבן נאָר געקאָנט און מער ווי זיי האָבן געקאָנט. אַ גאַנץ קליינער טייל ראַטעוועט זיך אָפּ, און געפינען זיך אין ישראל און אין די מעבר־לים־לענדער.**

פאַר די אומגעבראַכטע און געפאַלענע זאָלן די אויבן אָנגעמערקטע באַשיידענע זכרונות דינען ווי אַ מצבה לדור־דורות.

יידישער ספּאָרט־קלוב

ג. קלינגבייל, בת־ים

ס'איז אַ הייסער זומער־טאָג פון יאָר 1916. אויפן ביישטאָטישן פעלד, אָדער ווי מ'פלעגט דאָס רופן „מאיר לייבס פעלד“, פאַרברענגען שטיפעריש יונגע יידישע ייִנגלעך, פאַרנעמענדיק זיך מיט פאַרשידענע שפּילערייען. צווישן זיי טיילט זיך אויס אַ גרעסערע גרופּע, 13—15 יאָריקע, וואָס פאַרנעמען זיך מיט פאַרשידענע ספּאָרט־פאַרמעסטונגען. ס'גייט צווישן זיי אָן אַ שאַרפער געוועט, ווער ס'קאָן גיכער לויפן, גיין אויף די הענט און נאָך אַנדערע פאַרמעסטונגען פון כוח, פלינקייט און דאָס גלייכן. פונדערווייטנס ווערט דער עקשנותדיקער פאַרמעסט אָבסערווירט דורך אַ ספּאָרט־לערער פון לאָדזש, אַ געוויסער טאַובע, וואָס געפינט זיך צופעליק אין אונדזער שטאָט. זעט אויס, אַז די יוגנטלעכע, וואָס האָבן אַמביציעז געקעמפט פאַר זייער כבוד אין פרימיטיווע ספּאָרט־פאַרמעסטונגען, האָבן ביי אים נושא חן געווען, ווייל באַלד דערנאָך לייגט טאַובע פאַר די יוגנטלעכע צו ווערן זייער אינסטרוקטאָר.

די פירער פון דער גרופּע — לעאָפּאָלד שמוק־לאַראָווסקי, די ברידער פישל און אליהו ראַווסקי, סענדער מאָניק, שלמה וואַלפיש, די ברידער וואָלף און מאיר פריינד, שמואל גרינשפּאַן, אליעזר קלינגבייל און אַנדערע — נעמען אָן דעם פאָרשלאַג מיט התלהבות.

אַזוי אַנטשטייט דער קערן פון דער אַזוי־באַקאַנטער טורן־געזעלשאַפט אין אונדזער שטאָט.

ערשטע טריט

טאַובע, דער טורן־לערער, האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ באַגאַבטער און ענערגישער אינסטרוקטאָר. איינטיילנדיק די גרופּע אין עטלעכע ספּאָרט־ און גימנאַסטיק־סעקציעס, טרעט ער גלייך צו צו אָרגאַניזירן די איבונגען אויף אַ גערעגלטן אופן. היות מיר האָבן צו דער צייט נאָכנישט באַזיצט קיין אייגענעם לאָקאַל, פלעגן די איבונגען פאָרקומען רעגולער ביי אלחנן פריינד, אויפן גרויסן פּלאַץ פון זיין קוילן־סקלאַד.

אָנטרעפנדיק אויף אַ גינסטיקן באָדן מצד די ספּאָרט־לער, אַזוי אויך די אַטמאָספער, אין וועלכער די ספּאָרט־טעטיקייט איז געפירט געוואָרן, האָט די איבערגעגעבנקייט פון טאַובע, צו זיין פרייוויליק אויף זיך גענומענער אויפגאַבע, באַלד אויך געצייטיקט גוטע פרוכטן. אין רעזולטאַט, האָבן די ספּאָרט־לייסטונגען פון דער יונגער טורן־געזעלשאַפט דערגרייכט אַ ניוואָ, וואָס האָט אַרויס־גערופן אָנערקענונג ביי אַן אָנגעזעענעם טייל פון דער אָרטיקער געזעלשאַפטלעכקייט — בעיקר ביי דער יוגנט.

אין דעם מצב, בעת יוגנט האָט מאַסנווייז גענומען שטראָמען אין פאַריין, האָט מען מער נישט געקענט אָפּלייגן די פראַגע פון פאַרשאַפן זיך אַן אייגענעם לאָקאַל מיט מאָדערנע מכשירים. אַ דאַנק דער הילף פון די ברידער ראַווסקי, וואָס האָבן צו דעם צוועק געשטעלט צו אונדזער פאַרפיגונג זייער גרויסן לאָקאַל פון דער פאַבריקס־געביידע, אויף דער אָפּיעשינסקאַ־גאַס, ווערט די פראַגע אויף אַ צופרידנשטעלנדיקן אופן געלייזט. דער פאַקט ווירקט זיך פון זיין זייט אויס אויף דער ווייטערדיקער פאַרגרעסערונג פון דער מיטגלידערשאַפט, און איז אויך גורם צום אויפשטעלן פון פרישע ספּאָרט־קעמערלעך — בתוכם אויך פון גאָר יוגנטלעכע, אין דער אויסשולונג פון וועלכע ס'האָט אויך, אגב, אָנטיילגענומען דער שרייבער פון די שורות.

די טעטיקייט און פאַראינטערעסירונגען פון דער טורן־געזעלשאַפט זענען נישט געבליבן באַגרענעצט בלויז צו די ענגע ראַמען פון אירע מיטגלידער־ספּאָרטלער. איר פּאָפּולאַריטעט איז אויך דערגאַנגען צו ברייטערע שיכטן פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג, און אָנגעזעענע אָרטיקע געזעלשאַפטלעכע טוער נעמען אַרויסווייזן ערנסטן אינטערעס צום פאַריין, שטיצנדיק מיט גרעסערע מיטלען די אַזוי־נוצלעכע אינסטיטוציע.

אַ גרויסן חלק אויפן געביט פון שטיצן דעם טורן־פאַריין האָט געהאַט צו פאַרצייכענען דער באַקאַנטער, פון אַלעמען־געאַכטעטער אינדוסטריעלער, ה' פּיקיעלנאַ. אַחוץ אַנדערע שטיצע האָט ער אויך געשטעלט צום רשות פון פאַריין זיינע פאַבריקס־לאָקאַלן, וואָס זענען צו יענער צייט נישט געווען טעטיק צוליבן אַרויספירן די פאַבריקס־מאַשינען דורך דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט, און אויך געשפּענדעט פאַרן פאַריין אַ פּרעכטיקע פאָן פון בלוי־ווייסן שווערן זייד מיט אַ קינסטלעריש־אויסגעפירטן מגן־דוד.

אויך אַנדערע טוער, פאַר וועלכע דער ספּאָרט־געדאַנק פאַר דער יידישער יוגנט איז געווען טייער, האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אַנטוויקלונג פון פאַריין. אַ טייל פון זיי, באַקאַנטע אָרטיקע פערזענלעכקייטן, ווי די ברידער פיינבערג, יאַנקעלעוויטש, סאַט און אַנדערע, געהערן אויך צו דער פאַרוואַלטונג, מיטווירקנדיק צו דער אויסברייטערונג פון דער געזעלשאַפט און איר פינאַנסיעלער קאָנסאָלידירונג.

נאָך אַ קורצער צייט פון איבערגעגעבענער, גוט־אויסגעפירטער טעטיקייט, צעשיידן מיר זיך מיט דעם פון אַלע באַליבטן לערער טאַובע, צוליב זיין אָפּפאָרן פון אונדזער שטאָט. אויף זיין אָרט ווערט אַנגאַזשירט דער פּראָפעסיאָנעלער ספּאָרט־לערער זיידע, וואָס זעצט פאָר געטריי און מיט נישט ווינציקער ליבשאַפט די אָנגעהויבענע אַרבעט פון זיין פאָרגייער.

טורן־פעסטן

„טורנט פעסטע, שטאַרקע ברידער,
מוטיק, העלדיש, שטעלט אייער טריט,
גלייכט שוין אויס אייערע גלידער,
אַלטע, יונגע — אַלע אַרבעט מיט!

ברידער! אַ פאָלק זאָלט איר ווערן,
אויסגעדאַרטע, שוואַכע ביינער, לעבט איצט ווידער!
מכבייער זאָלן אייך באַגלייטן —
אַלע צוזאַמען ווי איין גליד!“

(הימן פון די יידישע ספּאָרטלער).

Żyd. Tow. Gimnast.-Sportowe
„MAKABI"
w Zduńskiej-Woli
אגודה להתעמלות וספורט
„מכבי"
בזדונסקה-ולה.
LEGITYMACJA Nr. 100
תעודת חבר
Kol. Goldhamer Sh.
ח' גאלדהאמער פנחס
Adres Zduńska-Wola
כתבת זדונסקה-ולה
Wiek 1903
גיל
Zduńska-Wola, d. 1.IV.30.
זד.-ולה, יום א' ניסן ה' תר"ץ
Przewodniczący
יו"ר
Sekretarz
מזכיר
Ważna od do
Ważna od do
Ważna od do
Własnoręczny podpis

תעודת-חבר של מועדון הספורט „מכבי".

לעגיטימאַציע פון ספאָרט-קלוב „מכבי".

די נוצלעכע טעטיקייט פון טורן-פאַריין און זיינע פּאָזיטיווע רעזולטאַטן רופן אַרויס גרויס אַכטונג צו דער אינסטיטוציע מצד דער יידישער באַפעלקערונג — און נישט בלויז פון אונדזער שטאָט אַליין. דער נאָמען פון פאַריין דערגייט אויך צו אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין דער סביבה, ווו ס'ווערן אָרגאַניזירט אייגענע ספּאָרט-געזעל-שאַפטן, לויטן מוסטער פון אונדזערער.

פון דער אַנדערער זייט האָבן די אָפטע אויפמאַרשן איבער די גאַסן, ווי אויך פאַרשידענע פאַרמעסטונגען אין אַ גאַנצער ריי פון ספּאָרט-צווייגן, פאַרשאַפן גרויס כבוד דעם יידישן ציבור אין דער שטאָט, אַרויסרופנדיק נישט ווייניק קנאה אויך ביי דער אַרומיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

העכסט-אימפּאָזאַנט פלעגן אויספאַלן די איינגעאָרדנטע טורן-פעסטן, וואָס פלעגן פאָרקומען 2 מאָל אין יאָר, איבער-לאָזנדיק געוויינטלעך אַ טיפן רושם אויף אַ לענגערער צייט.

אַחוץ דעם פּרעכטיקן פאַראַד איבער די גאַסן פון דער שטאָט, ביי דעם באַגלייט פון אייגענעם אָרקעסטער, אָנגע-פירט דורך ה' ב ר ו ך ה ע ל י ש ק א ָ ו ו ס ק י, פלעגט אויך פאָרקומען אַ פאַרמעסט אין פייערלעשער-זאַל, ווו אונדזערע ספּאָרטלער פלעגן דעמאָנסטרירן זייערע דערגרייכונגען אויף פאַרשידענע ספּאָרט-געביטן. אַ באַזונדערס גרויסן איינדרוק פלעגן איבערלאָזן די אַקראָבאַטישע איבונגען, וואָס זענען געשטאַנען, פאַרהעלטנישמעסיק, אויף אַ הויכן ניוואָ.

געשטערטער שלום-בית

נישט-געקוקט אויפן פאַקט, וואָס דער טורן-פאַריין האָט אָפּגעהיטן מיט פּעדאַנטישער שטרענגקייט דעם אומפּאַר-טייאישן כאַראַקטער פון דער אינסטיטוציע, כדי זי צו האַלטן אָפן און צוגענגלעך פאַר אַלע שיכטן פון יידישן ציבור אויפן אָרט, און דעריבער האָט זיך די פאַריינס-אָנפירונג קאָנצענטרירט אויסשליסלעך אויפן ספּאָרטלעכן ציל פון פאַריין: צו דערציען אַ פיזיש-געזונטן ייד, פריי פון גלות-פאַרקריפּלונגען און קאָמפּלעקסן — נישט געקוקט דערויף האָט דער פאַריין נישט אויסגעמיטן קיין שווערי-קייטן און צומאָל ערנסטע רייבונגען. איינע פון אַזעלכע רייבונגען, צוליב וועלכער די פאַרוואַלטונג האָט באַשלאָסן צו ענדערן די פאַריינס-פאָן — פון בלוי-ווייס אויף גרין-ווייס — איז אויסגעבראָכן מיטן פּראָטעסט פון אַ גרופּע ספּאָרטלער, אָנגעהעריקע צום „בונד", קעגן דער פאַרב פון פאָן און נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון הימן.

אָבער אַלע אָפּאָרטוניסטישע באַרואיקונגס-מיטלען האָבן נישט געהאָלפן. די האַרמאָנישע צוזאַמענאַרבעט אין פאַריין, אַזוי ווי זי האָט געהערשט אין די ערשטע צייטן, איז פאַרשוואונדן אויף תמיד. ס'האָט זיך געשאַפן אַ מין כישוף-קרייז, פון וועלכן דער פאַריין האָט זיך מער נישט געקענט באַפרייען. ווייל נאָכקומענדיק איין צד, אויפן פּאָליטישן באָדן, איז אויטאָמאַטיש געטראָפן געוואָרן דער צווייטער צד פון קעגנערישן לאַגער, וואָס איז אויך נישט גרייט געווען נאָכצוגעבן. אין רעזולטאַט האָבן די ציוניסטיש-געשטימטע ספּאָרטלער פאַרלאָזן דעם פאַריין און אַריבער צו מכבי.

אין דערזעלבער צײט זענען אויך אַנטשטאַנען בײ כמעט אַלע באַוועגונגען אין דער שטאָט אײגענע ספּאָרט־קלובן — אַ פּועל־יוצא פון אינטענסיוון פּאַרטײ־פּאָליטישן דיפערענ־ציאַציע־פּראָצעס אויף דער ייִדישער גאַס, אין יענע יאָרן — צו װעלכע ס׳האָבן זיך אָנגעשלאָסן זײערע אָנגעהעריקע פון טורן־פאַרײן. דער־אָ קריזיס — אַן ערנסטער אַן־און־פאַר־זיך — האָט נאָך באַקומען פאַרשטאַרקונג צוליב דער אויס־װאַנדערונג פון פיל ספּאָרטלער אין די מעבר־לים־לענדער, אינעם אַלגעמײנעם עמיגראַציע־פּראָצעס, װאָס האָט אַרומ־גענומען װיכטיקע טײלן פון ייִדישע יוגנטלעכע אין פּוילן אין די נאָכקריגס־יאָרן. אַלע די אויסגערעכנטע גורמים האָבן באַדײטנדיק אָפּגעשװאַכט דעם פאַרײן — קװאַנטיטאַ־טיװ װי קװאַליטאַטיװ.

און דאָך האָט דער טורן־פאַרײן און זײן אָנפירונג זיך נישט אונטערגעגעבן. מיט פאַרטאָפּלטער ענערגיע האָבן די פירער פון פאַרײן, אין דער שפּיץ פון װעלכן ס׳איז געשטאַנען אהרן ראָזנבערג (— לעבט אין ישראל), אײנער פון די אַקטיװסטע פאַרײנס־טוער פון אָנהויב פון זײן גרינדונג, װײטער פאָרגעזעצט זײערע באַמיאונגען, באַװײזנדיק נישט־נאָר אויפצוהאַלטן דעם פאַרײן, נאָר אויך צו שאַפן פרישע גרופּן פון דער צופּליסנדיקער יוגנט.

בײ דער זײט פון ח׳ ראָזנבערג געפינען זיך אויך די באַגאַבטע ספּאָרטלער שמאי ראָזנבערג, משה פײנטוך און אַנדערע, װאָס קלאַמערן זיך אַרום דעם פאַרײן און מאַכן די מאַקסימאַלסטע אָנשטרענגונגען ער זאָל קענען פאָרזעצן זײנע שײנע טראַדיציעס, װאָס האָבן באַדײטנדיק געהויבן דעם ייִדישן כבוד — און נישט נאָר פון אָרטיקן ייִדישן ציבור.

אין אַ שפּעטערדיקער צײט װערן צוקאָאָפּטירט צו דער פאַרװאַלטונג ליפּוש נוסבוים, יהודה קלײן און דער אויבן געהתמעטער — אַלס סעקרעטאַר. דער פאַרשטאַרקטער צוזאַמענשטעל זאָרגט אויך פאַר דער קולטורעלער אויסלעבונג פון די חברים, שאַפנדיק אַ רײכע ביבליאָטעק מיט אַ לײען־זאַל. ס׳װערן אויך אײנגעאָרדנט חברישע שמועסן, קעסטל־אָװנטן און אויך אַנדערע קולטור־אימפּרעזעס.

* * *

בעת דער ליקװידאַציע פון זדונסקעװאָליער ייִדנטום דורך די נאַצי־פאַרברעכער, קומט אויך אום אויף קידוש־השם דער איבערװיגנדיקער טײל פון דער־אָ פּרעכטיקער אָרגאַניזאַציע, װאָס האָט אַרײנגעשריבן אַ הערלעך קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער פאַרשניטענער זדונסקעװאָליער ייִדישער קהילה.

טיול של ה־„טורן־פאַרײן".
אויספלוג פון „טורן־פאַרײן".

צעירי־און „פּועלי־מזרחי"

זאב ריבאַ, גבעתיים

פּאַראַלעל צו דער אינטענסיווער אָרגאַניזאַציאָנעלער טעטיקייט, מיט וועלכער ס׳האָט געשפּרודלט אונדזער אָרטיקע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, האָט אויך, מיט איר פּראָדוקטיווער און נוצלעכער אַרבעט, אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ פאַרנומען די רעליגיעזע יוגנט, וואָס איז מיט איר גאַנצן וועזן געווען באַהערשט פון דער ארץ־ישראל־אידיי — אין טעאָריע און מעשים.

די אַנטשטייאונג פון דער „צעירי־מזרחי"־אָרגאַניזאַציע ציט איר אָנהויב פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָבער אין יענע יאָרן, און אָפּגעשמועסט שוין פון די מלחמה־יאָרן אַליין, איז דידאָזיקע אָרגאַניזאַציע נאָך געווען אין אירע וויקעלעך, אַ שוואַך קעמערל — זייענדיק הויפּט־זעכלעך דאָס ווערק פון אייניצלנע מענטשן, וואָס האָבן געדינט — אין דער ספערע פון גייסט — דעם מאָדערנעם ציוניזם אין זיין רעליגיעזער געשטאַלט, אויף דער יידישער גאַס.

ערשט אין אָנהויב פון די 20־ער יאָרן, בעת דאָס עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און קולטורעלע לעבן האָט זיך גענומען אויפסניי סטאַביליזירן — נאָך די אויפטרייסלונגען פון 4־יאָריקן וועלט־קריג און באַלד־נאָכקומענדיקער פּויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה — ערשט דעמאָלט איז אַנטשטאַנען, דורך אַ ריי איבערגעגעבענע עסקנים, אַ קערנדיקע, פון אַ גרעסערער צאָל חברים באַשטייענדיקע, טעטיקע צעירי־מזרחי־אָרגאַניזאַציע.

מזרחי־פּאַטראָנאַט

די טעטיקייט פון אַ גרופּע באַגאַבטע יוגנט־טוער, ווי בערל גראָס, יצחק זשיכלינסקי, מאיר נאָווימיאַסט און אַנדערע, ביי דער אַקטיווער, אומ־דערמידלעכער הילף פון מזרחי־פּאַטראָנאַט און זיין אָנפירערשאַפט, אין די פּערזאָנען פון די באַוווסטע טוער: בעריש סטריקאָווסקי, משה לייב מאָש־קאָוויטש, ישעיהו יצחק קאָבער, יחיאל מאיר פעלד (אַלע אומגעקומען פון נאַצי־פאָלק) און נאָך, ווערט דער צעירי־מזרחי סניף, אין די 20־ער יאָרן אַן ערנסטער צוציאונגס־צענטער פון דעם טייל פון דער דענקנדיקער יוגנט, וואָס איז מיטגעריסן געוואָרן פונעם ציוניסטישן דיאַגנאָז פון יידישן גלות און זיין לייזונג — נישט איבערייסנדיק גלייכצייטיק מיט די רעליגיעז־טראַדיציאָנעלע ווערטן, וואָס זענען פּראָקלאַמירט געוואָרן פאַר ישראל סבא נאָך אויפן באַרג סיני.

אונדזער ציוניסטישער ביישטייער

ווי אַ באַשטאַנד־טייל פון דער גאַנצער ציוניסטישער משפחה אין דער שטאָט, האָט אויך אונדזער סניף גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די פאַרשידענע אַלגעמיינע אַקציעס לטובת דעם אויפבוי־ווערק אין ארץ־ישראל. דאָס האָט געמיינט מיטצואַרבעטן אין די יאָר־יערלעכע קרן־קימת־און קרן־היסוד־קאַמפּיינס, ווי בכלל אין יעדער אַנדערער ציוניסטישער אימפּרעזע, פון פינאַנסיעלן — אָדער קולטו־רעלן כאַראַקטער, וואָס האָט געהאַט פאַר אַ ציל צו שטאַרקן דעם ארץ־ישראלדיקן ישוב, אָדער צו פּראָפּאַגירן און צו פאַרשפּרייטן אין וואָס־וויטערע יידישע קרייזן דעם ציוניס־טישן אמת.

אויך אויפן אינערלעכן אָפּשניט, אין דער גייסטיק־קולטורעלער ספערע, האָט דער סניף געהאַט אויפצוווייזן אַ נוצלעכע טעטיקייט, וואָס האָט אַרומגענומען אַ ברייטן בויגן פון געביטן. דידאָזיקע טעטיקייט האָט נישט־נאָר אויפגעהויבן דעם קולטורעלן ניוואָ פון די חברים און פאַרברייטערט זייער האָריזאָנט פון וויסן, נאָר אויך געגעבן אַ וויכטיקן קאַמפּס־מיטל אין דער האַנט אין זייער גייסטיקן און אידייאישן טאָג־טעגלעכן געראַנגל מיט אַנ־דערש־דענקנדיקע — און בעיקר מיט דעם רעליגיעזן עלעמענט, וועמעס גייסטיקע פאַרפאַנצערטע וועלט ס׳האָט זיך רעדוצירט בלויז צום לערנען די סוגיות פון אביי ורבא.

און אין תוך גענומען איז דאָך דערדאָזיקער עלעמענט געווען דער רעזערוואַר פון כוחות בהא׳ הידיעה, פון וועלכן ס׳האָט זיך בעיקר רעקרוטירט דער צופלוס פון נייע חברים אין דער אָרגאַניזאַציע.

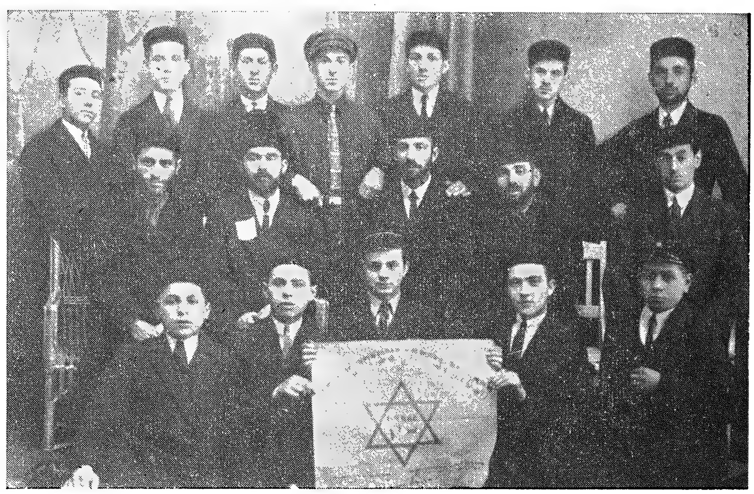
די דערמאָנטע קולטור־טעטיקייט, וואָס איז, צווישן אנדערע, אויך באַשטאַנען פון קאָלעקטיווע צייטונגס־איבערזיכטן, העברעאישע־ און תנ"ך־שיעורים, איז אָנגע־פירט געוואָרן פון די חברים:

יוסף בוימאַץ (געווען אויך טעטיק אַלס מזכיר פון ק.ק.ל.), נפתלי לעווי, וועלוול קאַראָ (אַלע 3 אומגעקומען בעת דער שואה), מאיר נאָווימיאַסט, חנוך ראָזנבלאַט (לעבן אין ישראל) און נאָך.

אומוואַנדלונג אין „פועלי־מזרחי"

די אַלץ־זיך־פאַרשטאַרקנדיקע ציוניסטישע טעטיקייט בכלל, בתוכם אויך אין אונדזער שטאָט, און אירע אויסווירקונגען אויף דער דענקנדיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט — פון איין זייט, און דער וואָס־אַמאָל־מער־דריקנדיקער עקאָנאָמישער יאָך ביים ראַנד פון די 20־ער און אָנהויב פון די 30־ער יאָרן, אין פוילן — פון דער צווייטער זייט, האָבן אומפאַרמיידלעך געפירט דערצו, אַז די צעירי־מזרחי־אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן אַ זאַמל־פונקט, אַ געוווּנשענער אַדרעס פאַר דעם־אָ ציוניסטיש־רעליגיעזן עלעמענט פון דער אַרבעטער־יוגנט, וואָס האָט מיט אַלע מיטלען געזוכט אַ וועג צו הגשמה, צו עלייה — סיי צוליב דעם, וואָס זיי זענען פאַרדרענגט געוואָרן פון זייערע אַרבעטס־פּאָזיציעס, סיי צוליב זייער טרייקייט און אויפריכטיקן באַנעם פון זייער ציוניסטישן גלויבן.

אויפן הינטערגרונט פון די ניי־געשאַפענע באַדינגונגען, האָט זיך, אין יאָר 1929, לויט דער אָנווייזונג פון דער צענטראַלע, אונדזער צעירי־מזרחי־קעמערל פאַרוואַנדלט אין אַ פועלי־מזרחי־סניף — אָפּשפּיגלענדיק אַזוי־אַרום דעם אמתן כאַראַקטער פון דער אָרגאַניזאַציע, און די פאָרגעקומענע ענדערונג אינעם צוזאַמענשטעל פון די חברים.

צעירי־ופועלי־מזרחי.

צו דערדאָזיקער צייט פאַלט אויך אויס דער אָפּפאָר פון מאַנכע פון אונדזערע חברים קיין ארץ־ישראל — צווישן אַנדערע זענען עולה געווען:

שמחה בוימאַץ, משה פעלטאָ און ישראל רעכטהאַנד.

אונדזער הכשרה־קיבוץ

אַ וויכטיקן שריט פאָרויס אין דער פאַרשטאַרקונג פונעם ציוניסטישן באַוווסטזיין, בעיקר ביי דער יוגנט, וואָס האָט מיט אַ ניכטערנעם בליק געקוקט אויף דער יידישער גלות־ווירקלעכקייט — איז געווען די גרינדונג פון אַ הכשרה־פּונקט ביי אונדז אין שטאָט.

צום קיבוץ, וואָס האָט זיך געפונען אין סאַמע צענטער פון שטאָט, ביי זעגלין אין מאַרק, האָבן געשטראָמט בחורים און בחורות פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, פון נאָענט און ווייט — צוזאַמען אַ 70 מאַן. דער דאָזיקער קיבוץ האָט געדינט ווי אַ סטימולירנדיקער, טרייבנדיקער כוח פאַר אונדזער אָרטיקער יוגנט, פאַר וועלכער ס'איז אויף אַ בולטן אופן דעמאָנסטרירט געוואָרן דער נייער וועג, וועלכן דער ציוניזם האָט אַריינגעבראַכט אין יידישן לעבן — דער וועג צו פאַרוואַנדלען דעם אַזוי אויסגעלאַכטן יידישן לופט־מענטש — אַ פּראָדוקט פון גלות־באַדינגונגען — אין אַ נוצלעכן, פּראָדוקטיוון עלעמענט, וואָס זאָל פעאיק זיין אויפצושטעלן אַן אייגענע היים אויף געזונטע, דויערהאַפטיקע עקאָנאָמישע יסודות.

אין דאָזיקן קיבוץ זענען, אַגב, אויך געווען חברים עטלעכע יוגנטלעכע פון אונדזער שטאָט.

אין די יאָרן 1934—1935 זענען אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, נאָכן אַדורכמאַכן אַ געוויסע צייט אין די הכשרה־פּונקטן, נאָך עטלעכע חברים פון אָרטיקן סניף — צווישן וועלכע ס'האָבן זיך געפונען:

אַרקע קרול, חנוך ראָזנבלאַט און דער פאַרצייכענער פון די שורות.

„מאָרגנשטערן"

משה פלעווינסקי, מאָנטרעאָל

בעת ס'האָבן שוין פון אַ ריי יאָרן עקזיסטירט ביי יידן ספּאָרט־געזעלשאַפטן, און די פּאָפּולערסטע פון זיי — „מ כ ב י", וואָס האָט באַלאַנגט צו דער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט נאָך נישט געקאָנט זיין קיין רייד פון אויפשטעלן ענלעכע ספּאָרט־געזעלשאַפטן פון די אַרבעטער־פּאַרטייען, אַזוי לאַנג ווי די לעצטע — פון דער אַרבעטער־באַוועגונג בכלל, נישט־נאָר פון דער יידישער — זענען נישט געווען אָנערקענט פון דער מאַכט, אויסאיבנדיק זייער טעטיקייט נאָר אומלעגאַל, אין אונטערגרונט.

ערשט בעת ס'איז אין פּוילן דערלויבט געוואָרן דער אַרבעטער־באַוועגונג אויסצופירן אירע פּאָליטישע און פּראָפעס־אָנעלע פונקציעס גאַנץ לעגאַל — ערשט דעמאָלט האָט דער נאַטירלעכער דראַנג נאָך ספּאָרטלעכער טעטיקייט און אויסבילדונג, גענומען זוכן אַן אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַם, ווו דער דאָזיקער דראַנג זאָל זיך קענען אַנטפּלעקן.

ווייל די אַרבעטער־יוגנט, וואָס איז געשטאַנען אין אַן עקשנותדיקן, טאָג־טעגלעכן געראַנגל קעגן די ציוניסטישע אַרבעטער־פּאַרטייען און דעם ציוניזם בכלל, האָט נישט געקאָנט, צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות — אידעאָלאָגישע און זעלישע — אַריינטרעטן אין דעם שוין עקזיסטירנדיקן „מ כ ב י". האָט דעריבער דידאָזיקע יוגנט, ערב דער אַנטשטייאונג פון אייגענע אַרבעטער־ספּאָרטקלובן, זיך באַנוצט, טיילווייז, מיט אַנדערע ספּאָרט־געזעלשאַפטן, מער נייטראַלע, וווּ ס'איז איר לייכטער געווען צו געפינען אַ בשותּפותדיקע שפּראַך — אויך מחוץ דער אייגנטלעכער ספּאָרט־טעטיקייט.

דידאָזיקע ספּאָרט־געזעלשאַפטן זענען געווען די גימנאַסטישע קעמערלעך, וואָס זענען דעמאָלט אַנטשטאַנען אין אַ ריי שטעט פון פּוילן, ביי דער מיטהילף פון „ט אָ ז". אַ סך פון דער יידישער אַרבעטער־יוגנט, בעיקר פון יוגנט־בונד „צ ו ק ו נ פ ט" — האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין די ספּאָרט־קעמערלעך.

ערשט אין דער 2־טער העלפט פון די 20־ער יאָרן, צום סוף פון 1926, האָט זיך אָרגאַניזירט, לויט דער איניציאַטיוו פון אַ ריי בונדישע טוער, אַן אַרבעטער־געזעלשאַפט פאַר פיזישער דערציאונג, אונטערן נאָמען „מ אָ ר ג נ ש ט ע ר ן" (פּויליש — יוטשניאַ). און בלויז אין איין יאָר שפּעטער — אין 1927 — האָט דער „מ אָ ר ג נ ש ט ע ר ן" שוין געציילט 31 אָרטיקע ספּאָרט־קלובן.

זדונסקעוואָליע — נישט הינטערשטעליק

אין זעלבן יאָר, אין 1927, האָבן 6 חברים פון אָרטיקן בונד: ד ו ד ש וו אַ ר ץ, ש ל מ ה (ש ל אַ מ ע ק) וו אַ ל־פּ י ש, ח י י ם ס וו אָ ז ש י נ ס ק י, י ע ק ב וו אַ ר־ש אַ וו ו ס ק י, מ א י ר ד י י ט ש און ש ל מ ה ש וו אַ ר ץ איניציאירט און אויפגעשטעלט אויך ביי אונדז אין שטאָט אַ „מאָרגנשטערן"־קעמערל.

קליין אין צאָל איז געווען די ערשטע גרופּע אָנגעשלאָסענע אין אָרטיקן „מאָרגנשטערן" — בסך־הכל פון 8 ביז 10 ספּאָרטלער. און דאָך איז דאָס דאָזיקע קליינע ספּאָרט־קעמערל באַלד צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן גימנאַסטישע לעקציעס, אין דער האָפענונג, אַז די צייט וועט טאָן דאָס איריקע און דער קלוב וועט זיך אויסברייטערן, און אַריינציען די פּאָטענציעלע ספּאָרט־כוחות פון די אַרבעטער־קרייזן אין דער שטאָט. אָבער כדי דעם דאָזיקן ציל צו דערגרייכן, איז געווען דרינגנדיק נייטיק צו לייזן 2 הויפּט־פּראַגן: אַ גרונט־באַדינג פאַר אַ נאָרמאַלער ספּאָרטלעכער טעטיקייט — די פּראַגן פון לאָקאַל און אינסטרוקטאָר.

די לייזונג פון דער ערשטער פּראַגע — אַ לאָקאַל — האָט אין אָנפאַנג נישט אַרויסגערופן קיין באַזונדערע זאָרגן. די גימנאַסטישע איבונגען און לעקציעס זענען פאָרגעקומען הינטערן שטאָט — אויפן פ ר י י ש י ץ. דאָס איז געווען, ווי באַקאַנט, אַ פרייער פּלאַץ, וואָס איז געווען גוט געאייגנט פאַר אַ טעטיקייט פון דעם מין. און כאָטש דעם פ ר י י ש י ץ האָט מען געקאָנט באַנוצן נאָר איינמאָל אין דער וואָך — שבת — איז ער אויף דער ערשטער צייט אַבסאָלוט גענוג געווען אויסצופירן די סאַמע נייטיקסטע אויפגאַבן. שפּעטער, בעת דער קלוב האָט זיך גענומען פאַרגרעסערן, און ס'האָבן אָנגעהויבן שטראָמען מערערע יוגנטלעכע — ייִנגלעך און מיידלעך — האָט דער קלוב זיך אויך באַנוצט מיט „מ א י ר ל י י ב ס פ ע ל ד".

די 2־טע פּראַגע — פון אַן אינסטרוקטאָר — איז שוין געווען אַ שווערערע. אָבער אויך זי האָט געפונען איר לייזונג — און דאָס אין דער פּערזאָן פון ח' ל י י ב ל פ ר י ד מ אַ ן, וואָס איז ספּעציעל צו דעם צוועק אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון לאָדזש.

דער אָנקום פון אינסטרוקטאָר האָט, בדרך הטבע, אַרויסגערופן אַן אָפּקלאַנג אין שטאָט — באַזונדערס ביי אָט־דעם־טייל פון דער אַרבעטער־יוגנט, וואָס איז אידעאיש

און פסיכיש געווען גענייגט צו דער אַרבעטער־באַוועגונג, ווי זי איז רעפּרעזענטירט געוואָרן דורכן בונד. פון דעמאָלט אָן האָבן זיך טאַקע געפונען באַווייזן אין „מאָרגנ־שטערן" מערערע ייִנגלעך און מיידלעך, וואָס האָבן געזוכט אַ פּאַסיקע אכסניה פאַר זייער ספּאָרטלעכן דראַנג.

בעת די צאָל חברים־ספּאָרטלער, אַקטיווע ספּאָרטלער, האָט דערגרייכט אַ 40 מענטשן, איז געפאַלן דער געדאַנק פון נעמען זיך צוגרייטן צו אַן עפנטלעכן אַרויסטריט, וואָס זאָל, פון איין זייט, דעמאָנסטרירן פאַר דער שטאָטישער געזעלשאַפטלעכקייט און יוגנט די ספּאָרטלעכע דערגרייכונגען פון „מאָרגנשטערן" אין דער קורצער צייט פון זיין עקזיסטענץ — און פון דער אַנדערער זייט, צו הייבן די שטימונג ביי די אייגענע חברים און סימפּאַטיקער — אַ וויכטיקער פאַקטאָר פאַר פאָרזעצן די אינערלעכע אַרבעט און ווערביר־טעטיקייט פון נייע חברים.

דער ערשטער טורן־פעסט פון „מאָרגנשטערן" אין זדונסקעוואָליע

מיט פאַרטאָפּלטער ענערגיע זענען די „מאָרגנ־שטערן"־אַקטיוויסטן צוגעטרעטן צו מאַכן צוגרייטונגען צום געפּלאַנטן, עפנטלעכן טורן־פעסט. דער טערמין פון דער אימפּרעזע איז באַשטימט געוואָרן אויף דעם 2־טן יאָרטאָג פון דער גרינדונג פון קלוב. ווידער איז אַראָפּגעבראַכט געוואָרן אַן אינסטרוקטאָר פון לאָדזש, דאָסמאָל, דער ח׳ הילער, צו אָרגאַניזירן די צוגרייטונגען.

ביי דער געלונגענער לייטונג פון אינסטרוקטאָר הילער איז, אין יום־טוב סוכות 1929, איינגעאָרדנט געוואָרן דער ערשטער טורן־פעסט, אין שטאָטישן פייער־לעשער־זאַל, מיט דער באַטייליקונג פון העכער 50 אַקטיווע ספּאָרטלער — מענער, פרויען און קינדער־גרופּן.

גרויס איז געווען דער דערפאָלג פון דורכגעפירטן טורן־פעסט, וואָס האָט איבערגעלאָזן אַ שטאַרקן איינדרוק ביי דער יוגנט און ביי דער יידישער און שטאָטישער געזעל־שאַפטלעכקייט בכלל. אין רעזולטאַט פון דער געלונגענער אימפּרעזע זענען ווידער צוגעקומען נייע מיטגלידער — ווי ס׳איז געווען פאָרויסצוזען. צו דער צייט איז אויך דערוואָרבן געוואָרן אַ גרעסערער לאָקאַל, וואָס האָט מעגלעך געמאַכט מער־נאָרמאַלע און עפטערע ספּאָרטלעכע איבונגען — אַ פאַקט, וואָס האָט זיך, פון זיין זייט, זייער גינסטיק אויסגעווירקט אויף דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון די ספּאָרטלעכע דערגרייכונגען.

סקצית נשים ליד מועדון הספורט „מאָרגנשטערן".
פרויען־סעקציע ביים ספּאָרט־קלוב „מאָרגנשטערן".

אייגענע אינסטרוקטאָרן

דער ראַשיקער וווקס פונעם קלוב אין צאָל, אַזוי ווי די אויסברייטערונג פון דער ספּאָרטלעכער טעטיקייט אויף ווייטערע געביטן, האָט אַרויסגערופן דעם אומבאַדינגטן באַדאַרף אין מערערע אינסטרוקטאָרן — בעיקר אַרטיקע, וואָס זאָלן קענען, אומגעשטערט, זיך אָפּגעבן די ספּאָרטלעכע אויפגאַבן און פאָדערונגען פון דעם זיך אומאויפהערלעך־אַנטוויקלענדיקן „מאַרגנשטערן"־קלוב. כדי דעם ציל צו פאַרווירקלעכן האָט דער קלוב אַרויסגעשיקט 3 פון זיינע חברים: מאיר דייטש, ניסן שטשעשטשינער און דעם פאַרצייכענער פון די צײַלן, אויף אַן אינסטרוקטאָרן־קורס קיין לאָדזש און וואַרשע, וואָס האָט געדויערט 3 חדשים.

צוריקקומענדיק פון קורס אַלס אויסגעשולטע אינסט־רוקטאָרן, איז זיי אָנפאַרטרויט געוואָרן די אָנפירונג פון דער גאַנצער ספּאָרטלעכער טעטיקייט פונעם קלוב. דער 3 טורן־קאָלעגיום האָט צווישן זיך איינגעטיילט די אַרבעט אַזוי, אַז יעדער פון די 3 האָט באַקומען די אויפזיכט און פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר אַ באַשטימטער גרופּע, וואָס איז אים אָנפאַרטרויט געוואָרן. מאיר דייטש האָט איבערגענומען די אָנפירונג איבער די מענער־גרופּן, ניסן שטשעשטשינער — איבער די פרויען־גרופּן, און משה פּלעווינסקי — איבער דער יוגנט און קינדער־גרופּן.

ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און די 3 חברים האָבן מער נישט געקענט באַהערשן דעם געשטייגערטן צושטראָם פון נייע מיטגלידער, און ס'איז אַנטשטאַנען די דרינגנדיקע נויטווענדיקייט צו פאַרברייטערן דעם טורן־קאָלעגיום פון 3 אויף 5 אינסטרוקטאָרן. זענען טאַקע באַלד אַרויסגעשיקט געוואָרן 2 נייע חברים — פייוול קאַכמאַן און יאָסל לאַקס — דורכצומאַכן אַן אינסטרוקטאָרן־קורס. און נאָך זייער צוריקקומען זענען זיי צוקאָאָפּטירט געוואָרן צום טורן־קאָלעגיום. ס'איז אויך גלייכצייטיק דערוואַרבן געוואָרן אַ נאָך־גרעסערער לאָקאַל, ווו די 5 האָבן אויס־געפירט זייערע פליכטן, אין באַקוועמערע באַדינגונגען, פאַר די פאַרגרעסערטע און אויסגעברייטערטע הצטרכותן פונעם קלוב.

באַפּאַרצוגטע ספּאָרט־געביטן

אין זדונסקעוואָליע האָבן עקזיסטירט, אַחוץ קריסטלעכע, נאָך עטלעכע יידישע ספּאָרט־קלובן, ווי: „מכבי", „טורן־פאַריין", „שטערן", „הכוח" און אַנדערע. פאַרשידן זענען געווען די ספּאָרט־געביטן, וואָס יעדער פון די קלובן האָט זיך אַדאַפּטירט, באַמיענדיק זיך זיי צו אַנטוויקלען און צוצואייגענען אַ־וואָס־גרעסערן ספּאָרטלער־קרייז פון זייערע חברים.

2 פון די פּאָפּולערסטע ספּאָרט־געביטן: פוסבאָל און באָקס האָט „מאַרגנשטערן" באַלד פון פאָרויס עלימינירט.

פוסבאָל —

נישט געקוקט דערויף, וואָס פוסבאָל איז געווען און אויך געבליבן דער דאָמינירנדיקסטער ספּאָרט ביי דער יוגנט און בכלל, איז אָבער קלאָר, אַז דאָס איז אַ ספּאָרט, אין וועלכן ס'לעבן זיך אויס פיזיש נאָר געצײלטע יחידים — דאַקעגן דער כלל איז אַ־מער־אָדער־ווייניקער עקזאַלטירטער צושויער, וואָס האָט מיט ספּאָרט, ווי אַ פיזישע קערפּער־אַנטוויקלונג, קיין שייכות נישט.

באָקס —

ווייל דאָס איז אַזאַ פאַרמעסט, וואָס דערפירט אומבאַ־דינגט צום באַנוצן זיך מיט ברוטאַלער קראַפט — אַן אייגנשאַפט, וואָס איז ביי די „מאַרגנשטערן"־ספּאָרטלער נישט געווען באַגלייט פון איבעריקער סימפּאַטיע.

האָט זיך דעריבער „מאַרגנשטערן" באַגרענעצט צו יענע ספּאָרט־געביטן, אין וועלכע ס'האָבן געקענט אָנטיילנעמען מערערע ספּאָרטלער, אָדער אַזעלכע, וואָס אין זייער אָנווענדונג האָבן זיי נישט געררייצט די נידעריקע חיהשע אינסטינקטן — נאָר האָבן מחייב געווען אייגנשאַפטן, וואָס האָבן סטימולירט און דערמוטיקט די פיזישע אָדער גייסטיקע אַנטוויקלונג פון זייערע טרעגער.

און אָט זענען די ספּאָרט־געביטן, מיט וועלכע „מאַרגנשטערן" האָט זיך פאַרנומען און געפלעגט:

גימנאַסטיק און מאַסן־שפּיל, לייכט־אַטלעטיק און ריטמיק, ראָווערן־סעקציע און פּינג־פּאָנג — און צום סוף אויך אַ גוט־אַנטוויקלטע, זיך אויסצייכענענדיקע שאַך־סעקציע.

אויף די געביטן האָט „מאַרגנשטערן" פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק, סיי בעת די טראַדיציאָנעלע יערלעכע טורן־פעסטן, סיי בעת די לייכט־אַטלעטישע פאַרמעסטונגען און שאַך־שפּילן.

ביים אויסברוך פון קריג האָט „מאַרגנשטערן" געציילט אַ 150 אַקטיווע מיטגלידער.

דער קלוב האָט געטורנט מיט פאַרשידענע מעבל־מכשירים:

מיט טישן און בענקלעך, טאַבאַרעטקעס און לייטערס, שטריק און רייפן און אויך בעלקעס. אַחוץ דעם האָט מען דאָרט אויך געטורנט מיט שטאַפּל־וואַגנט און קאַסטן און דאָס גלייכן.

דער זדונסקעוואָליער „מאַרגנשטערן" האָט

אויך באַדינט מיט אינסטרוקטאָרן די אַרומיקע שטעטלעך, ווי:

בעלכאַטאָוו, זעלעוו און זלאָטשעוו. העלפנדיק זיי אויסשולן אייגענע, אָרטיקע אינסטרוקטאָרן — אַ באַווייז פון דער אָנערקענונג, וואָס „מאָרגנשטערן" האָט זיך דערוואָרבן אין די שכנישע ישובים.

די אָנפירונג פון „מאָרגנשטערן" ביים קריגס־אויסברוך איז באַשטאַנען פון:

לייב ראָזנבערג, מאיר דייטש, פייוול קאַכמאַן, יאָסל לאַקס, ליבע קופּלעווסקי, משה פּלעווינסקי, אהרן זעלקאָוויטש, איתמר טרוסקאַלאַסקי און דוד באוער.

חזון ומעש בשדה התורה והעבודה

(מצבת זכרון לתנועת פועלי אגודת־ישראל בזדונסקה־וולה)

שלמה לייב פרידמן, תל־אביב

מכל אותם נכסי־החומר והתרבות, שהעשירו את חיינו בעירנו היקרה, אשר הושמדה יחד עם שאר קהילות ישראל בתקופת השואה באירופה — לא נותרו לנו לאסוננו כי אם זכרונות בלבד, זכרונות שעודם טריים וחרותים על לוח ליבנו בכתב הכאב והדמע.

כבן העיר זדונסקה־וולה, בה גדלתי וחונכתי, בה חלמתי ושאפתי, אתייחד איפוא את אותם הזכרונות — למען תת מבע כלשהו לחוויות העמוקות המקננות בלב ולמען הצב מצבת־עד, על תלי־החורבן והשממה, לאותה תפארת־חיים של עירנו היקרה — שהיתה ואיננה עוד.

אנסה, איפוא, עד כמה שידי הקצרה מגעת, לייחד את הדיבור על החיים התרבותיים והרוחניים במסגרת פעולותיה של תנועת פועלי אגודת־ישראל — את התנועה אשר הכרתי במיוחד ואשר הכתה שורשים עמוקים בקרקע החיים והוסיפה נדבכים חשובים בבניין החברה של עירנו.

על משמר העבודה

תנועת פועלי אגודת־ישראל החלה בפעולתה בעירנו בשנת תרפ"ה — שנה אחת בלבד לאחר היווסדה של התנועה בפולין בכלל. הופעתה של זו חלה בשעה הנכונה, שעה שעליה היה ללחום את מלחמתם של הפועלים החרידים, שומרי־התורה והמסורת, ולייצג את האינטרסים שלהם נוכח המשבר הכלכלי החמור, ששרר אז.

ברחוב היהודי שלטו בתקופה ההיא התנועות הסוציא־ליסטיות השונות, שעל דגלן התנוססו סיסמאות מפתות והבטיחו „הרים וגבעות" לחבריהם. הללו משכו אליהן את היהודים התמימים ואת המוני־הנוער, והיתה נשקפת סכנה תרבותית ורוחנית לנוער החרידי להיבלע ביניהם, בבחינת „ולא נודע כי באו אל קרבנה".

בשעה קשה זו לאלימנט החרידי והמסורתי, שבין המוני־העמלים, היתה זו תנועת פועלי אגודת־ישראל, שהתייצבה כהומה בצורה בליכוד וריכוז שורותיה, ואף השמיעה את דברה ברמה ללא חת ומורך, תוך כדי היכנסה למעגל של פעולות ומעשים ממשיים.

בעיית השתלבותו של העובד החרידי במעגל היצירה, התעוררה, בימים ההם, במלוא חומרתה ואף הביאה לסכסוכי־עבודה תכופים. התעשיינים היהודים מצאו הסדר לפתרון בעיית העבודה בשבת, על־ידי סידור שטר־מכירה הלכתי, לשם העסקת גויים במפעליהם. כמובן, כי בשל כך נדחקו רגלי־הפועל החרידי ממקומות העבודה הפוטנציאליים, ואף אותם התעשיינים, שהעסיקו פה ושם פועלים דתיים במפעליהם, החלו להצר את צעדיהם ולקפחם בשכר ובזכויות סוציאליות.

הסתדרות פועלי אגודת־ישראל, שעצם קיומה היה מותנה בחדירה לשוק העבודה והסדרת יחסים תקינים בין העובדים לבין המעבידים, לא יכלה, כמובן, להשלים, בשום פנים ואופן, עם שלילת מקור מחייתם של פועלים חרידים או קיפוחם ואפלייתם לרעה ביחס לכלל הפועלים. היה זה, איפוא, מדאגותיה העיקריות של התנועה, להיחלץ מיד לפעילות אינטנסיבית לשם הבטחת מקום־עבודה לכל דורש מבין שורותיה, וכן להגנה מלאה על זכויותיהם של אותם מחבריה, שלזכויותיהם נמצאו מתנכלים.

והדבר לא היה קל כלל ועיקר. היה הכרח במאבק עקבי וקשה מאוד, כדי לשנות את פני־הדברים.

כל התחלה קשה

האמת ניתנה להיאמר, שראשית דרכה של פועלי אגודת־ישראל, כגוף מאורגן, לא היתה סוגה בשושנים. הופעתה בעיר לא זכתה בראשונה לאהדה, לא מצד הציבור החילוני — וכל כמה שהדבר לא יישמע מוזר, גם לא מצד הציבור החרידי.

הללו — הציבור החילוני — הסתכלו עליה, על התנועה, מתוך יחס של ביטול וזילזול, שכן לא הכירו בערכה בהווה ובכוחה הפוטנציאלי בעתיד. ואילו הללו — הציבור החרידי, מקור חיותנו, שהיה כוח גדול ובעל עמדה קובעת בעיר, אולם מושגי־אירגון ועבודה היו זרים לו לחלוטין וטרם חדרו לתודעתו — הללו התייחסו אל התנועה החדשה ופעולותיה באי־אימון, כאל אובייקט חשוד, שריח של חילוניות נודף הימנו. בין כה ובין כה, מצאה עצמה התנועה מבודדת מבית ומחוץ כאחד.

ברם, עד מהרה חלה תמורה מרחיקת לכת במצב. תמורה זו נתחוללה הודות לעסקניה הנאמנים של התנועה, שבהיותם חדורים חזון לוהט ואמונה מידבקת בצדקת מאבקם, הצליחו לבסוף לפלס נתיבים ללב זולתם.

חברי פועלי „אגודת־ישראל".

ואכן, תוך מאבק מתמיד וממושך עלה בידי־התנועה להתגבר על המכשולים הרבים, שנערמו בדרכה על כל צעד ושעל, ולקרב רבים לרעיונותיה — גורם, שזיכה בסופו של דבר את התנועה בייצוג נכבד בקהילה המקומית ואף במועצת העיר. הישג זה הביא בהכרח להעלאת קרנה של התנועה הצעירה ובאמצעותה גם לזו של הציבור החרידי בכללותו.

מאותו יום ואילך, עם הינתן לתנועה מעמד של גוף ציבורי רשמי ומוכר, יכלה זו לפעול ביתר שאת וביתר עוז, למען האינטרסים החיוניים של חבריה העובדים, כלומר: לפעול לביסוס מעמדם הכלכלי והחברתי כאחד.

ואומנם, הלכה התנועה מחיל אל חיל, כשהיא כובשת לה בתוך הציבוריות היהודית המקומית, מעמד חברתי ואירגוני איתן ונכבד.

לא על הלחם לבדו

תנועת פועלי אגודת־ישראל, שעם חבריה נמנו למעלה משלוש מאות חברים תוססים ופעילים, נאמנים ללא סייג לדרכה ורעיונותיה, ניהלה פעילות ענפה לא רק במישור יחסי־העבודה בין דורשיה וממציאיה, כי אם גם במישורים ציבוריים אחרים, כגון: אירגון פעולות תרבותיות ורוחניות.

במעוף החזון ובכושר המעש הצליחה התנועה, לא רק להרחיב את שורותיה ולהקנות לתנועה בתוך האוכלוסייה היהודית בעיר מעמד מוכר, אלא גם ללכד את חבריה ולגבשן מבחינה חברתית, תוך ביצוע פעולות תרבות חשובות. וכל זאת לאור העקרון, שהיה נר לרגליה ואף תורגם במציאות היום־יום לשפת־המעשה, והוא: מחיה כלכלית לגוף — ומזון רוחני לנפש.

מדי־יום־ביומו קוימו שיעורי־ערב קבועים ללימוד תורה וחסידות — בעוד הדף היומי הפך ללחם חוקם של כל החברים. כן קוים שיעור מיוחד ללשון העברית, נוסף לשיעורים אחרים בנושאים כלליים.

ללימודים בצוותא אלה, במסגרת התנועה, תפקיד חשוב ביותר נודע להם. כי לא זו בלבד, שהללו קשרו את החברים זה לזה ותרמו לקירוב הלבבות, אלא אף הקנו למשתתפים בהם, בלימודים, תודעה יהודית מעמיקה מכלי ראשון — אותו יסוד מוסד, שבלעדיו לא ייתכנו חיים יהודיים מלאי־תוכן וערך.

ליד הפעולות החשובות האלה, שהרחיבו את הדעת ואת האופקים הרוחניים ואף גיבשו דרך־חיים, על בסיסן האיתן והנאמן של התורה והמסורה, גם נערכו מדי־פעם־בפעם חגיגות ומסיבות־רעים. שבת אחים גם יחד אלה, שימשו לבילוי בצוותא, אך גם להחלפת דעות בעניינים רוחניים וחברתיים, שהיו מנסרים בחללו של העולם ושל העולם היהודי והחרידי בפרט.

אף אסיפות־עם, רבות־משתתפים, שאורגנו על־ידי התנועה מפקידה לפקידה ובהן היו מופיעים ממנהיגי־היהדות החרידית מהסביבה הקרובה והרחוקה, ובהן לקחו חלק המוני־היהדות החרידית בעיר — אף אסיפות אלה היו מקור לא־אכזב של השראה לחברי־התנועה ולציבור הדתי המקומי בכלל.

למען ציון

השאיפה הרגשית־אימוציונאלית שפעמה בלב חברי תנועת פועלי אגודת־ישראל — תוצאת חינוך, כמיהה וכיסופים — לארץ־קדומים למען עם קדומים, מחד, והעובדא, שפועלי אגודת־ישראל, בעומדם בשתי־רגליהם על קרקע המציאות, נאלצו לענות על צרכיו החומריים הדחופים של ציבור הפועלים החרידים, שעקב תנאים אובייקטיביים הלכו ונשמטו ממנו מקורות הפרנסה והקיום — מאידך, וכן היעדר הסיכוי לשינוי המצב לטובה בגלל תהליכים משקיים־לאומניים, שהגיעו לשיא־התפתחותם אצל רוב הגויים בתוכם ישבו, ובייחוד בגלות פולין, בימים ההם — שילוב כל הגורמים האלה העניק לפועלי אגודת־ישראל את הייעוד, להפוך לכוח המדרבן והמזרז בפעולות למען ארץ־ישראל בתוך הציבור החרידי בכלל — ובתוך אגודת־ישראל — אמה הורתה — בפרט.

ואכן, היו אלה חברי פועלי אגודת־ישראל, שתרמו ביד נדיבה ואף התרימו למכשיר הכספי של אגודת־ישראל על שלוחותיה — ל„קרן הישוב", הקרן, שהיתה קודש למען בניין הארץ. רבים מחברי־התנועה התמסרו, ברוממות הרוח ובהתלהבות הנפש, לפעילות אירגונית־הסברתית בתחום ההכשרה החלוצית ועלייה לארץ — ולשם כך אף הוקמו נקודות הכשרה, בהן הכשיר את עצמו מיטב הנוער, שהיה מאורגן במסגרת זו, לעלייה ולתפקידים החלוציים בארץ.

וברור, שהשאיפה לציון והפעולות הממשיות שבאו בעקבותיה קשרו את התנועה אל מפעלי־היצירה של היהדות החרידית בארץ־ישראל, ורבים, רבים מאוד היו החברים שחלמו ושאפו, בבחינת **„לבי במזרח ואנוכי בסוף מערב"**, שיום יבוא ויזכו גם הם לעלות לארץ. אך רוב־רובם של חולמים אלה נכזבה תוחלתם ולא זכו להגשים את שאיפותיהם, בהינתק פתיל־חייהם על־ידי הצורר הנאצי, אשר המיט שואה על יהדות אירופה — ובתוכה על עדת יהודי־זדונסקה־וולה.

שינוי יחס

במישור היחסים בין פועלי אגודת־ישראל לבין אגודת־ישראל יצוין, שבתחילה שררו יחסים תקינים ואף שיתוף פעולה הדוק בין שתי המסגרות — תוך הנחה, שחברי פועלי אגודת־ישראל משמשים דור־המשך, הנאמן למסורת־אבות, לתורה ולתעודה. בתקופה זו אף נהנתה התנועה מסיועה ועידודה של האגודה בתחום החומרי כבתחום המוסרי.

אולם, במרוצת־הימים, חל שינוי מהותי ביחסה של האגודה לתנועתנו. האגודה לא ראתה בעיין יפה את עצמאותה המחשבתית של התנועה וכן את פעילותה במסגרת אירגונית מיוחדת. מכיוון שלא הסכינו לראות בקיומו של כוח אירגוני חרידי נפרד, המבקש מרחב חברתי לפעולותיו ונבצר מהם להשתחרר מדפוסי־מחשבה שגרתיים — ראתה האגודה את תנועת פועלי אגודת־ישראל כראות אחת התנועות האחרות, שעם כל קרבתה הרעיונית ראוי להצר את צעדיה.

אך לא היה בו, בשינוי היחס האמור, כל השפעה על דרך וכיוון התנועה. זו המשיכה בעקביות ללכת בדרכה — עד הסוף.

מפעילי התנועה

רואה אני חובה קדושה לעצמי לציין, לסיכום רשימה זו, שמות חברים יקרים, שיד ושם להם בחייה הציבוריים של תנועתנו ועירנו, אשר בפעולתם ויצירתם, המסורה והנאמנה, חרשו את חריש התורה והעבודה בשדות חיינו במשך שנים רבות, זרעו וקצרו ואף ראו ברכה בפרי עמלם, מתוך סיפוק נפשי רב והרגשת אושר של מילוי חובה וצו פנימי כלפי המשולש הנצחי — **אורייתא, קודשא בריך הוא וישראל** — עד אשר שולחה אש בידי הצוררים בכל כרם ישראל, שבערה ואין מכבה — בכלותה יבול עשיר ומבורך, חיים ומלואם. להלן:

רשימת החברים הבלתי־נשכחים, מייסדי־התנועה ופעיליה בתחומים השונים של עשייה תנועתית וציבורית־כללית.

מייסדי־התנועה:

ר' יצחק מאיר גולדהמר — נפטר בירושלים.

ר' ישראל אליהו מאסלו — נציג פועלי אגודת־ישראל בקהילה.

ר' ישראל מנדל צ'פלאק.

ר' אלעזר קופרואסר.

ר' חיים איכרט — נציג התנועה במועצת־העיר.

ר' לוי מנדל דוידוביץ.

ר' זיסקינד ברקוביץ.

ר' שמעון גלברט.

ר' לוי יצחק לוין — כולם ניספו בשואה. ה׳ י׳ ד׳.

פעילי־התנועה בתחום התרבותי, הרוחני והאירגוני:

ר' יהודה אריה איגליצקי.

ר׳ אריה פקנטרגר.

ר׳ אריה ליפשיץ.

ר׳ שמואל רוזנבלט.

ר׳ ליבל אופטובסקי —
אף הם ניספו כולם בשואה. ה. י. ד.

וילח״ט החיים איתנו בישראל:

ר׳ זאב טונדובסקי.

ר׳ אריה הפטקה.

ר׳ אליהו ליב פרידל.

ר׳ ישעיהו זילברשטין.

ר׳ יצחק מאסלו.

בסיום דברי עלי להדגיש:

הדברים, שהועלו על־ידי ברשימה זו, אינם מקיפים בשלמותם את פרשת קיומה ופועליה של תנועת פועלי אגודת־ישראל בעירנו, ומתוך צער אף אוסיף, כי מתוך שיכחה והיסח־הדעת אף הושמטו, בוודאי, מספר חברים חשובים — פעילי־התנועה ועסקניה בתחומים השונים של פעולתה, אם במסגרת התנועה ואם מחוצה לה.

עם־זאת, נותנים הדברים האלה ביטוי־מה לרחשי־הלב העמוקים, השמורים איתנו לעד והצפים למעלה, כל־אימת שאנו מעלים זכרונות על אותם ימי־הוד והדר במאמץ־עשייה של נעורים בעירנו היקרה —

אותה עיר תוססת ושוקקת חיים, שהיתה ואיננה עוד, אותה עיר ששרה את שירת החיים והעתיד — וקולה נדם לנצח.

הפעילות למען הקרן הקימת לישראל

חיים פלד, רמת־גן

הפעילות למען הק.ק.ל., אותו מוסד ציוני מובהק, שהפך ברבות הימים לנכס לאומי־עממי, במובן הרחב של המושג — תפסה מקום חשוב, ודומה שלא אחטא בהגזמה בהוסיפי את תואר הפועל „ביותר", במכלול הפעילות הציונית המאורגנת בזדונסקה־וולה.

כבכל מקום, כן גם אצלנו, שתיים היו המגמות העיקריות שציינו ואיפיינו פעילות חשובה זו: האחת — חינוכית, ואילו השנייה — כספית.

גדולות הן זכויותיה של הק.ק.ל. במישור הקניית התודעה הציונית — ולא פחות מזה בהנחלת התודעה הכלל־יהודית.

זו אף זו. לא זו בלבד, שעל־ידי פעילות זו הוכשרו לבבות המוני היהודים לקליטת רעיון שיבת ציון, כפתרון היחיד והמכובד לבעיית עם־עולם, אלא אף פעילי־הק.ק.ל., שהזדהו מבחינה נפשית ורעיונית עם הפתרון הציוני, קשרו על־ידי פעילות זו את גורלם הפרטי עם היישוב, עד שבסופו של דבר חלק מהם אף הגשים את חלומם הלכה למעשה — בהצטרפם אישית לבוני־הארץ.

רבים ממבצעיה של הק.ק.ל. היו קשורים, קשר בל יינתק, במועדי־ישראל וקדשיו. בערב יום־הכיפורים, בהושענא רבא ובפורים הוצבה ה„קערה" המסורתית בבית־הכנסת הגדול, בבתי־המדרש וכן בשטיבלך. ברכות ל„שנה־טובה", בהתחדש השנה, שקיות של פירות הארץ, בט"ו בשבט, משלוח־מנות בפורים וכן נדרים בעת עלייה לתורה — שמרו על הקשר הנצחי של האומה הדוויה עם ארץ חלומותיה. בקיצור: הק.ק.ל., המכשיר הקרקעי של המדינה בדרך, השתמשה בעקביות בכל מאורע לאומי או דתי, הקשור בהיסטוריה היהודית, עתיקת־היומין, ובכל הזדמנות של הגיגה משפחתית מקומית, וכיוצא בזה — על־מנת להחדיר את ערכיה, עקרונותיה ומטרותיה לתודעת השדרות הרחבות ביותר של האוכלוסייה היהודית, ולהופכם לגורם חינוכי־ציוני, בר־קיימא, ממדרגה ראשונה.

הקופסה הכחולה

בניגוד לקרן־היסוד, הזרוע הכספית השנייה של התנועה הציונית, אשר כל פעולתה התבססה על תרומות חד־פעמיות גדולות יותר — באופן יחסי — של בעלי־יכולת, מדי־שנה

פעולת־התרמה למען הקרן הקימת לישראל.
זאַמל־אַקציע פאַרן קרן קימת לישראל.

בשנה — ביססה הק.ק.ל. את הכנסותיה על תרומות קטנות, מגויסות בעיקר מבין השכבות הרחבות, דלות האמצעים של העם — תרומות, שנאספו מדי־חודש בחודשו, בעבודת נמלים של צירוף פרוטה לפרוטה, באמצעות אחת מדרכי־ההתרמה העיקריות של הקרן, היינו: „הקופסה הכחולה".

פעילי הק.ק.ל., בעיקר צעירים וצעירות, חברי־תנועות הנוער הציוניות, לרבות העסקנים הציוניים המבוגרים שבעיר, שהתמידו, אלה כאלה, בעקשנותם ובמסירותם לרעיון הציוני ולגאולת אדמת המולדת, העתיקה־חדשה, כאמצעי רב־עוצמה לקירוב הגאולה — פעילים אלה עשו כל אשר לאל ידם, כדי להחדיר קופסה זו לכל בית יהודי — וזאת לא־רק על־מנת להגדיל את הכנסותיה של הקרן — מטרה חשובה וקובעת בהרבה לכשעצמה, אלא גם לרכוש לבבות ולעשות נפשות למען התגשמותו של החזון הציוני — חזון, שקופסה קטנה זו שימשה לו סמל מעורר ומתמיד.

מקורות הכנסה אחרים

הכנסותיה של הקרן הקיימת לישראל בזדונסקה־וולה, בדומה למקומות אחרים, לא באו לה אך ורק ממקורות הקופסה הכחולה. זו אומנם היתה, מבחינת משמעותה החינוכית, החשובה ביותר, הבולטת והריפרזנטטיבית ביותר — אם מותר ואפשר להשתמש כך — אבל לא רק מפיה חיה הקרן. הפצת בולי־הק.ק.ל. בקרב ילדים ובני־נוער, נטיעת עצים ביערות הק.ק.ל. בארץ — להבראת נופה, שחרב ושמם במשך תקופות ויובלות מכוח כובשים זרים ומכוח הטבע כאחת — הרשמת אנשים ומוסדות בספר הזהב של הק.ק.ל. ועוד — כל אלה נמנו עם הפעולות המקובלות בתנועה הציונית כולה, לרבות זו שבעירנו, זדונסקה־וולה.

סוכת שלום

הפירוד הרעיוני בין הזרמים השונים שבתוך המחנה הציוני עצמו, הביא איתו לעיתים, בהכרח, מאבקים מרים וחריפים כאחד. אך משהתכנסו נציגי כל המפלגות ותנועות הנוער הציוניות־הלוציות לבין כותלי־הוועדה המשותפת לק.ק.ל. — כאילו במקל־קסמים נגוזו ההבדלים, וכולם כאחד פעלו במלוכד למען המטרה הכללית.

אבי, ר' יחיאל מאיר ז"ל, „מורשה" הקרן במקום, במשך שנים רבות, השכיל ללכד סביבו חבר עסקנים מסורים, אשר בשקידה והריצות ראויות לציון נרתמו לרעיון

גאולת האדמה. בשובה ונחת, אם כי, לעיתים, לא בלי חילוקי־דעות, דנו בדרכים ובאמצעים המתאימים ביותר להרחבת מעגל התורמים וכן להגדלת ההכנסות. ועצם פעילות זו, ובמיוחד „ה ה ר ק ה” החודשית של הקופסאות, הפכה לסמל מוחשי של פעילות ציונית, כעין „ש י ר ו ת ל א ו מ י” — היינו: מילוי חובה ציונית אילימנטרית — אישית ומפלגתית כאחד.

בחתירה להגדלת ההכנסות התקיים מרוץ מתמיד בין הגופים הציוניים השונים בעיר, בהתאמץ כל צד לזכות במקום הראשון בסיכומה של כל שנה. זאת ועוד. האנשים האלה אף לא נרתעו לקיים התחרות עם הדואר בהעבירם, באמצעות שליחים, חברי־תנועות הנוער, ברכות ומברקים, שהכנסתם הוקדשה לקרן הקימת לישראל.

אכן, באווירה של הברות ושיתוף פעולה הדוק ביותר, כשהמטרה של הקניית חינוך ציוני והגדלת ההכנסות עומדת לנגד עיניהם — עשו חברי־הוועדה למען הק.ק.ל. את פעולתם בנאמנות ובמסירות, ואף עצם קיומה של הוועדה שימשה כעין סוכת־שלום בתוך ים היצרים הגועשים שבתוך מחנות היריבים. ולאו מילתא זוטרתא היא!

אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט ביז 1939

חיים פּינקוס, ניו־יאָרק

אין די נאָכקומענדיקע שורות מאַך איך דעם פּרווּוו צו געבן אַן איבערבליק, ווי ווייט מעגלעך אַן אָביעקטיוון, איבער דעם אָרגאַניזאַציאָנעלן און קולטורעלן אַקטיוו פון אונדזער יידישער זדונסקעוואָליער יוגנט. און דאָס אויפן הינטערגרונט פונעם עקאָנאָמישן מצב און געראַנגל פאַר עקזיסטענץ, וואָס איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון קאַמף פאַר אַרבעטס־רעכט און פאַרבעסערטע אַרבעטס־באַדינגונגען; אונטערן צייכן פון באַפרייען זיך פונעם בינדנדיקן קשר מיטן עלטערן דור און עקסטרעם־רעליגיעזן וועלט־באַנעם — און צום סוף: אונטערן צייכן פון זוכן נייע וועגן, נאַציאָנאַלע ווי סאָציאַלע, פאַר דער אויפריכטונג פון געזונטערע לעבנס־יסודות, אַזוי אויפן אָרט, דורכן שטרעבן צו אַן אַנדערער, גערעכטערער געזעלשאַפטלעכער אָרדענונג, אַזוי דורכן צוריקאויפשטעלן די אַלט־נייע, היסטאָרישע יידישע היים אין ארץ־ישראל.

פּרנסה־זאָרגן — אַ סטימולירנדיקער פאַקטאָר

אויב פאַר דעם כלל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין זדונסקעוואָליע, אַחוץ פאַר אַ קליינעם טייל פון איר, האָבן די פראַגן פון פּרנסה און פונוואַנען נעמט מען אויף שבת אַרויסגערופן בלויז שווערע זאָרגן און פריצייטיקע קנייטשן אויפן פּנים, אָן השפּעה אויף זייער גייסטיקן באַנעם און קאָנסערוואַטיוון פאַרזעצן דעם „נאָרמאַלן” לעבנס־שטייגער — זענען די פראַגן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ סטימולירנדיקן, פּאָזיטיוון פאַקטאָר פון זוכענישן נאָך נייע וועגן פאַר דער אונטערוואַקסנדיקער יידישער יוגנט.

די לעצטע, קוקנדיק מיט ניכטערע, קריטישע אויגן אויף דעם פרעמדן אַרום; זייענדיק אָפּגעריסן פון אַלע מקורות פון פּרנסה פון מלוכהשע אָדער קאָמונאַלע אינסטיטוציעס; די אויסזיכטלאָזיקייט צו קענען זיך איינוואָרצלען אינעם אָרטיקן עקאָנאָמישן לעבן, באַגלייט מיט דערשיינונגען פון פייַנטשאַפט און דיסקרימינאַציע אויפן פּאָליטישן ווי אויפן קולטורעלן געביט — די דאָזיקע יוגנט, באַאיינפלוסט פון די גייסטיקע און פּאָליטישע שטרעמונגען, וואָס האָבן באַזונדערס אויפגעשיינט אין די יאָרן פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה; די דאָזיקע יוגנט האָט גענומען זוכן נייע וועגן, האָט גענומען זיך אויפשטעלן אין געדאַנק און פאַנטאַזיע אַ נייע וועלט — כדי זיך צו באַפרייען פון דער דערדריקנדיקער, גייסטיקער הילפלאָזיקייט, אין וועלכער זי האָט זיך געפונען, און כדי זיך אויסצולאָדן פון דער ענערגיע און פּאָטענציעלע כוחות, וואָס זענען אין די סטאַטישע, טראַדיציאָנעלע, שאַבלאָנע ראַמען נישט געקומען צו אַנטפלעקונג.

השפעה פון די שטיבלעך

ס'איז געווען אַ גאַנץ נאַטירלעכע דערשיינונג, אַז די ייִדישע זדונסקעוואָליע, וואָס איז אין איר איבערוויגנדיקער טייל געווען רעליגיעז געשטימט, איז געשטאַנען אונטער דער באַהערשנדיקער השפּעה פון די געזעלשאַפטלעכע כוחות, וואָס האָבן, ווי איבעראַל, געלייגט דעם אַקצענט אויף דער גייסטיק־טראַדיציאָנעלער דערציאונג, אויפן אומצערייסבאַרן בונד פון יעדן יחיד פון כלל־ישראל צום באַשעפער, און אַלץ, וואָס איז פון דעם אַרויסגעפלאָסן — אין דער בחינה פון „קודשא בריך הוא, אורייתא וישראל חד הוא" — נישט שענקענדיק קיין אויפמערקזאַמקייט אַ גאַנצער ריי פון אַנדערע, ערדישע עלעמענטן — צומאָל צוקונפט־אַנטשיידנדיקע — פון די מענטשלעכע הצטרכותן.

די דאָזיקע פאַרנאַכלעסיקונג איז לגמרי נישט געווען קיין צופעליקע. אַדרבא, זי איז געווען אַ געצילטע, אַ באַוווסטזיניקע. זי איז געווען אַ נאַטירלעכער פועל־יוצא פון גייסטיקן באַנעם פון ייִדישן זעלבסטבאַוווסטן רעליגיעזן מענטש צו כנסת ישראל און נצח ישראל. האָבנדיק פאַר די אויגן דעם דערהויבענעם ציל פון המשכדיקייט פון פאָלקס־קיום, האָט דער דאָזיקער אייגנפלוסרייכער טייל פון ייִדנטום באַטראַכט אַלס אומבאַדינגטן געבאָט, וואָס אונטערליגט נישט קיין צווייפל און דיסקוסיע, די אַבסאָלוטע פליכט פון יעדן אָנגעהעריקן צו דער פאָלקס־געמיינשאַפט, צו נעמען אויף זיך דעם עול פון תורה און מצוות, און אויב מעגלעך אויך דעם עול פון לימוד התורה, וואָס דאַרף זיין דער איינציקער זיכערער שוץ־וואַל קעגן די אַריינדרינגנדיקע, נייע, צעשטערערישע און אויפלייזנדיקע כוחות פון דער פאָלקס־גאַנצקייט.

אין די באַדינגונגען איז דער וועג פון אַנדערש־דענקנדיקע לגמרי נישט געווען קיין לייכטער. ווייניק וואָס זיי זענען דעקלאַרירט געוואָרן אַלס אַפּיקורסים. אין דער אמתן, מיטן אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם עול פון תרי"ג, זענען זיי באַטראַכט געוואָרן, אין די אויגן פון די טיף־גלויביקע שומרי־החומות, ווי אַרויסגעטראָטן פונעם כלל, ווי אָפּגעריסן פון פאָלקס־אָרגאַניזם — שטעלנדיק אין סכנה זיין עצם צוקונפטיקן קיום.

נישט־געקוקט דערויף, האָבן די נייע שטרעמונגען און גייסטיקע כוחות, פּערזאָניפיצירט אין די ניי־אַנטשטאַנענע פאַרשידענע פּאָליטישע באַוועגונגען, פאַמעלעך פאַרנומען זייער פּלאַץ ביי דער אָרטיקער יוגנט. די לעצטע האָט זיך איינציקווייז אַרויסגעריסן פון אונטער דער השגחה פון די גערער, אַלעקסאַנדערער און סטריקאָווער שטיבלעך, באַפרייענדיק זיך צו ביסלעך פונעם רעליגיעזן באַנעם פון פאָלקס־קיום.

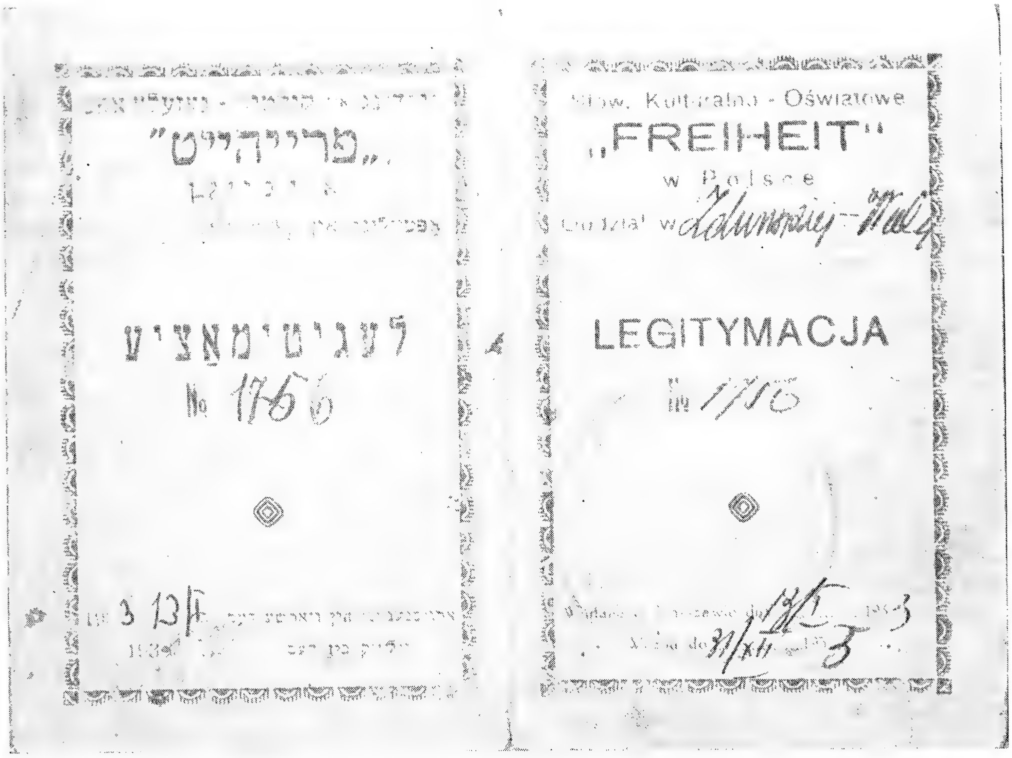
די דאָזיקע מעטאַמאָרפאָזע איז נאַטירלעך נישט אַנטשטאַנען מיט איין מאָל. ס'האָט זיך געפאָדערט אַ קולטור־אידייאישע באַזע, כדי צו שטאַרקן דעם גלויבן אין די נייע שטרעמונגען און באַוועגונגען און זיי פּראָפּאַגירן. שטייט נאָך טאַקע פאַר אונדזערע אויגן דאָס באַקאַנטע, דערפרייענדיקע בילד, בעת אין די שבתים און ימים־טובים פלעגן גאַנצע גרופּן פון ייִנגלעך און מיידלעך ציען צום פּריישיץ, אין וועלדל, אָדער צו די פּאָרעמבעס, דורך מ א י ר ל י י ב ס פעלדער, מיט ביכער אונטער די לאַנגע קאַפּאָטקעס, צו שטילן זייער אומגעזעטיקטן דורשט נאָך וויסן און אָנהאַלטן שמועסן און דיסקוסיעס וועגן יושר, גערעכטיקייט, פאָלקס־קיום און די פאַרשידענע נייע באַוועגונגען — ערשטנס, כדי זיי קלאָר צו מאַכן פאַר זיך אַליין, און צווייטנס, צו פאַרזוכן איבערצוצייגן איינער דעם אַנדערן אין דער ריכטיקייט פון זיין אמת.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע

די מיטגלידערשאַפט אין דער זדונסקעוואָליער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, האָט זיך רעקרוטירט, מייַנסטנס, פון בירגערלעכע עלעמענטן און פון רעליגיעזער יוגנט, וואָס האָט געשטאַמט פון פאַרמעגלעכע קרייזן. באַפליגלט פון דער אידיי פון מאָדערנעם שיבת־ציון און פונעם פאַקט, וואָס די ציוניסטישע באַוועגונג האָט, אין אַ געוויסער מאָס, אָנגעוויזן אויף קאָנקרעטע, רעאַלע וועגן צו דערגרייכן דעם ציל — צווישן אַנדערע אויך דורך קיבוץ און הכשרה — זענען די דאָזיקע מענטשן אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וועמעס פירער ס'איז געווען ד"ר י ע ק ב ל ע מ ב ע ר ג — אַן אָנגעזעענע

„השומר־הלאומי" עם ד"ר למברג.
דער „השומר־הלאומי" מיט ד"ר לעמבערג.

תעודת חבר ב„פרייהייט".
אַ מיטגלידס-קאַרטע פון „פרייהייט".

פערזענלעכקייט, אַ מענטש מיט אַן אָנערקענטער שטעלונג אין דער אָרטיקער געזעלשאַפטלעכקייט און אויף דער ציוניסטישער אַרענע בכלל. זיין רעדנער־טאַלאַנט, אָרגאַני־זאַטאָרישע פעאיקייטן און דינאַמישע פערזענלעכקייט האָבן צוגעצויגן צו זיך טרייע אָנהענגער און פאַוואַנדלט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אויפן אָרט אין אַ וויכטיקן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן פאַקטאָר.

ביי דער זייט פון ד״ר לעמבערג, זענען געווען טעטיק אין דער אָרגאַניזאַציע די ברידער קאַראָ, אברהם הערש נוסקאָוויטש, פעלד, די ברידער פזשעד־באָרסקי, וויטקאָווסקי, ראַוווסקי, מ. פ. קורעק און אַנדערע, וואָס האָבן זייער צייט, ענערגיע און גייסטיקע כוחות געשטעלט אין דינסט פון דער אָרגאַניזאַציע — אין וועמעס פאָליטישער טעטיקייט פאַר דער רעאַליזירונג פון אירע טרוימען און אַקטועלע צילן, זיי האָבן געזען די איינציקע לייזונג פאַר דער יידן־פראַגע.

אַן אינטענסיווע טעטיקייט האָט די ציוניסטישע אָר־גאַניזאַציע אַנטוויקלט אויפן קולטורעלן געביט — וואָס האָט געהאַט אַ באַזונדערן באַטייט אין די אָרטיקע באַדינ־גונגען, ווו די מיטגלידערשאַפט פון אַלע באַוועגונגען, יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, און די שטעטלשע יוגנט בכלל, איז געווען באַוועלטיקט — ענלעך צו אַ סך אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין דער פוילן־מדינה — פון אַן אומגעזעטיקטן באַגער צום וויסן. דאָ האָט זיך געפאָדערט אַ באַשטימטער מינימום־ניוואָ, כדי צו קענען אויפנעמען, אויפן קולטורעלן ווי אויפן אידייאישן געביט, אַ פאַרמעסט מיט די אַנדערש־דענקענדיקע פון אַנדערע ריכטונגען. צו דעם צוועק איז ביי דער אָרגאַניזאַציע אויפגעשטעלט געוואָרן אַ ביבליאָ־טעק, וואָס האָט אַנטהאַלטן אַ גרעסערע צאָל ביכער, פון ליטעראַרישן, פאַרטיי־פּאָליטישן, ווי פון פּאָפּולער־וויסנ־שאַפטלעכן אינהאַלט — אין עטלעכע שפּראַכן. די ביבליאָ־טעק, אַחוץ דעם וואָס זי האָט אויסגעפירט אַ וויכטיקע אויפגאַבע פאַר די קולטור־ און גייסטיקע הצטרכותן פון די חברים, האָט אויך געהאַט אַ באַדייטנדיקן לעזער־קרייז ביי דער יוגנט פון אַלע שיכטן אין אונדזער שטאָט.

אין דער זעלבער צייט האָט אויך עקזיסטירט ביי דער אָרגאַניזאַציע זייער אַ גוטע „תרבות״־שולע, ווו ס׳איז געווען אָנגעשטעלט אַ קוואַליפיצירטער לערער־פּערסאָנאַל, און ווו אַ גרעסערע צאָל שילער האָט באַקומען זייער נאַציאָנאַלן און אַלגעמיינעם אונטעריכט.

די אָרגאַניזאַציע האָט אויך געפירט אַן אינערלעכע קולטור־אַרבעט, און פון צייט צו צייט אַרויסגעפאָדערט פון וואַרשע און לאָדזש גוטע רעדנער־קרעפטן, וועמעס פאָרלעזונגען ס׳זענען מאַסנווייז באַזוכט געוואָרן.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט אויך, אַחוץ דער אידייאישער, קולטורעלער און פּאָליטישער אַקטיוויטעט, נישט פאַרנאַכלעסיקט די פיזישע אויסבילדונג פון דער יוגנט. פאַר דעם ציל האָט זי געגרינדעט אַ מכבי־קלוב, וואָס האָט אין זיינע רייען אַריינגעצויגן ברייטערע יוגנט־כוחות, און האָט אויך באַזיצט אַ גוטע פוטבאָל־מאַנשאַפט, וועמעס אויפטריטן, סיי אין דער שטאָט סיי אין דער סביבה, האָבן געהאַט ערנסטן דערפאָלג.

„החלוץ״

דער „החלוץ״, וועמעס לאָקאַל ס׳האָט זיך געפונען אויף דער שעראַדזער גאַס, ביי שמואל אנטשלען אויפן בוידעם, האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן ערנסטן, יונגן, גוט־אָרגאַניזירטן חלוצישן אַוואַנגאַרד, וואָס איז געווען פעסט אַנטשלאָסן צו פאַרלאָזן די וואַרעמע, צומאָל גאַנץ פאַרמעגלעכע היימען, און עולה זיין קיין ארץ־ישראל — אויפצובויען אַ היים פאַר זיך, ווי פאַר ברידער און שוועס־טער, וואָס דאַרפן און ווערלן נאָכקומען.

אין זיין בוידעם־לאָקאַל האָט דער החלוץ נאָך נישט דיספּאָנירט מיט עלעקטריש ליכט, באַנוצנדיק זיך צום באַלייכטן מיט ליכטלעך — אָבער דאָס האָט לגמרי נישט געשטערט דער וויכטיקער, אינטענסיווער פאָרבאַרייטונג־טעטיקייט, וואָס דער החלוץ האָט אויף זיך גענומען.

און ס׳איז אַ פאַקט, אַז אַן אָנגעזעענער טייל פון די אינטעליגענטערע יינגלעך און מיידלעך פון אונדזער שטאָט, זענען מיטגעריסן געוואָרן מיטן החלוץ — זעענדיק אין אים דעם קאָנקרעטן, רעאַליזירנדיקן אינסטרומענט פון דער מדינה אונטערנעמונג.

אַ סך פון די לעצטע האָבן טאַקע זייערע טרוימען מקיים געווען הלכה למעשה. זיי האָבן פאַרלאָזן די באַקווע־מע היימען, געפאָרן אויף הכשרה, ווו זיי האָבן שווערע פיזישע אַרבעט אויסגעפירט, צומאָל גוט אונטערגעהונ־גערט, און לסוף אויך עולה געווען. צווישן זיי האָבן זיך געפונען די פאַקנטרעגערס, אברהם פרענקל, הנה ריבאַ, חיה ראָגאָווע, דב שפירא, פּיי־ווישׁ פּעך, הינדע וויטקאָווסקי, דאָרקע יעלין, ירחמיאל פרענקל, פראַניאַ פעלד און נאָך.

אַ געוויסן איינפלוס אויף דער יוגנט און אויף איר פּאָזיטיווער באַציאונג צום החלוץ, וואָס האָט זיך אויסגע־דריקט אין דער פאַרגרעסערונג פון דער מיטגלידערשאַפט, אָדער צומאָל בלויז אין סימפּאַטיע־דערקלערונגען — האָט

געהאַט משה פרענקל, ווען מ׳האָט גערופן דער זדונסקעוואָליער גאַנדי. זיין אויסערלעכער אויסזען, זיין פאַרטיפן זיך אין פילאָזאָפישע פּראָבלעמען, זיין ווידמען זיך דער העבּרעאישער ליטעראַטור — האָט געהאַט אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג ביים באַוווסטזיניקערן טייל פון דער יוגנט. די לעצטע האָט זיך גענומען אַזוי אַרום פאַראינטערעסירן מיטן החלוץ, פאַרבינדנדיק — וויניקס־טנס אַ טייל פון זיי — זייער פערזענלעכן שיקזאַל מיטן שיקזאַל פון ארץ־ישראל.

,,רעכטע פועלי־ציון"

די שטאָטישע יוגנט, וואָס האָט זיך באַפרייט פונעם עול פון דער רעליגיעזער השפעה, פונעם סטאַטישן, אומפּאַרענ־דערלעכן צוגאַנג צו די וויכטיקסטע צייט־פּראָבלעמען, אַ צוגאַנג וואָס האָט געלעמט יעדע שעפערישע איניציאַטיוו, באַזירט אויף נייע צייט־געדאַנקען און שטרעבונגען — די דאָזיקע דינאַמישע יוגנט, וואָס האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט רעוואָלוציאָנערע אידייען און לאָזונגען פאַר דער לייזונג פון די יסודותדיקע הצטרכותן פון די ברייטע יידישע פאָלקס־מאַסן, די דאָזיקע יוגנט איז דערגאַנגען צו אַזאַ שטאַרק־אַנטוויקלטער פּאָליטיש־פּאַרטייאישער דיפע־רענציאַציע, אַז ס׳האָט כמעט נישט עקזיסטירט קיין פּאַרטיי און שטרעמונג, וואָס איז נישט געווען רעפּרעזענטירט אין אונדזער געזעלשאַפטלעכקייט.

החלוץ־הכללי עם חנוך מושקוביץ במרכז.

החלוץ־הכללי מיט העניך מאָשקאָוויטש אינדערמיט.

איינע פון די פּאַרטייען, „רעכטע פּועלי־ציון", האָט אַלס גרונט־יסוד פאַר איר פּאָליטיש־פּאַרטייאישער טעטיקייט אָנגענומען דעם באָראָכאָוויזם — אַ לערע, וואָס האָט זיך פאַררופן אויף בער באָראָכאָוו, דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער טעאָרעטיקער, וואָס האָט דער ערשטער געשאַפן אַ סינטעז צווישן דעם פּראָלעטאַרישן ציוניזם און מאַרקסיזם — לייגנדיק די הויפּט־געוויכט אויף דער היסטאָרישער נויטווענדיקייט פון קאָנצענטרירן די יידישע פאָלקס־מאַסן אין ארץ־ישראל.

דער פירער פון דער דאָזיקער פּאַרטיי ביי אונדז איז געווען דער גוט באַקאַנטער אין דער שטאָט העניך מאָשקאָוויטש. אַליין אַ גוטער רעדנער און בקי אין דער באָראָכאָוויסטישער טעאָריע, אַ מענטש מיט אַ שטאַרקער איבערגעגעבנקייט צו זיין פּאַרטיי און איר אידייאישן געראַנגל מיט אַנדערע געזעלשאַפטלעכע שטרע־מונגען, איינגערהאַלב און אויסערהאַלב דער ציוניסטישער באַוועגונג, און אין דער זעלבער צייט אַ גוטער חבר און פריינט פון יעדן, זייענדיק גרייט צו דינען מיט ראַט און טאַט — האָט מאָשקאָוויטש פיל בייגעשטייערט צו דער עקזיסטענץ און פאַרברייטערונג פון די רעכטע פּועלי־ציון אויפן אָרט.

אין דער פּאַרטיי־אָנפירערשאַפט זענען צוזאַמען מיט מאָשקאָוויטשן געווען טעטיק אַ ריי באַוווסטזיניקע און איבערגעגעבענע טוער — ווי: בינם יעלין, באַכאַזשינאַ, א. פּוטערמאַן, העניטשע מאַראָקאָ, חיים לומאַן און רחל ראָזנבוים.

„לינקע פועלי־ציון“

אַ וויכטיקע ראָל אינעם פּאַרטיי־פּאָליטישן און קולטור־לעבן פון אונדזער שטאָט האָבן געשפּילט די „לינקע פּועלי־ציון“. די מיטגלידערשאַפט פון דאָזיקן סניף, וואָס איז באַשטאַנען אין אַן אָנגעזעענער מאָס פון אַ באַוווּסטזיניקן עלעמענט, און די איבערגעגעבנקייט צו דינען דער באַוועגונג מיט אַלע כוחות, אויפן פּאַרטיי־פּאָליטישן, אויפן קולטורעלן, ווי אויפן סאָציאַל־פּראָפעסיאָנעלן געביט — דער דאָזיקער פאַקט דאַרף בעיקר פאַרצייכנט ווערן צום זכות פון זייער אָנפירנדיקן, דינאַמישן, מיט אַן איבערצייגנדיקן רעדנער־טאַלאַנט באַשאָנקענעם סנדר מאָניץ.

דער באַזונדערס אַקטיווער קולטור־ און אויפקלערונגס־קאָמיטעט, וואָס די פּאַרטיי האָט אויפגעשטעלט, האָט אונטערגענומען אַ ברייטע ווערבירונגס־ און אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער אָרטיקער יוגנט, כדי זי צו געווינען פאַרן פּראָלעטאַרישן ציוניזם. דער קאָמיטעט האָט געהאַט צו פאַרצייכענען ערנסטע דערפאָלגן — אין אַ גרויסער מאָס אַ דאַנק די קעסטל־אָוונטן, וואָס פלעגן איינגעאָרדנט ווערן יעדע וואָך, שבת, אין אייגענעם בוידעם־לאָקאַל, ביי אַנשטאַטן אויפן הויף. דאָרט, דורך די געדרייטע טרעפּ און שמאָלן אַרויפגאַנג, פלעגן זיך צוזאַמענקומען מערערע באַזוכער, צו דיסקוטירן די פאַרשידענע אַקטועלע צייט־פראַגן — און בעיקר: וועלכער וועג פון די, וואָס שטייען צו דיסקוסיע פאַר דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, איז ריכטיקער.

צום קולטור־קאָמיטעט האָבן געהערט:

סנדר מאָניץ, ה. וואַרשאַווסקי, די ברידער פּערעצאָוויטש, לייבישל פּיאָטרקאָווסקי, זיקע באַכאַזשינאַ, יודל לענטשיצקי, די שוועסטערן קופּלעווסקי און אַנדערע.

אַחוץ דעם קולטור־קאָמיטעט, פלעגן זיך אין די דערמאָנטע קעסטל־אָוונטן אַקטיוו באַטייליקן אַ ריי שטענדיקע באַזוכער, צווישן זיי די קאָמוניסטישע טוער: אייזיק פּינקוס, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ גרויסער איבערצייגונגס־קראַפט; אברהם עוזר קופּלעוווסקי, אַלטער לעווקאָוויטש, די ברידער סאַט (די קוילן־יידלעך) און אַ גאַנצע ריי אַנדערע חברים.

„בונד“

די אַרבעטער־פּאַרטיי, וואָס איז געווען דער זאַמל־פּונקט פון גרעסערע מאַסן אַרבעטער, און וואָס האָט זייער צאָל פאַרוואַנדלט אין אַן אָרגאַניזירטן געזעלשאַפטלעכן כח, אין קאַמף פאַרן 8 שעהדיקן אַרבעטס־טאָג און פאַרבעסערטן לוין און סאָציאַלע באַדינגונגען — די דאָזיקע אַרבעטער־פּרטיי אַאיז געווען דער „בונד“.

דער בונד האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַרן אָרטיקן אַרבעטער־קלאַס, דערוועבנדיק זיך אַ נאָמען אַלס קאָנסעקווענטע, ציל־באַוווּסטע אַרבעטער־פּאַרטיי, וועמעס הויפּט־אָנשטרענגונג, מי און צילן זענען געווען די אינטערעסן און הצטרכותן פון די, אין וועמעס נאָמען זי איז דערשינען אויף אַלע מעגלעכע פאָרומס — און בעיקר אויפן פאָרום פון פאַרהאַנדלונגען מיט די אָרטיקע אַרבעטס־געבער.

און ס׳איז צו פאַרצייכענען אַ מערקווירדיקע דערשיינונג, אַז די אָרגאַניזירונג פון די יידישע אַרבעטער דורכן בונד, און זיין קאָמפּראָמיסלאָזער קאַמף פאַר די גערעכטע פאָדערונגען פון אַרבעטער־קלאַס, האָבן אויך געהאַט, אין אונדזערע אָרטיקע באַדינגונגען, נעגאַטיווע אויסווירקונגען.

אין זדונסקעוואָליע, אַלס פאַבריקס־שטאָט, זענען אַ גרויסער טייל פון די באַזיצער פון גרויסע פאַבריקן געווען יידן. און זיי, די יידישע פאַבריקאַנטן, האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען אַ גרעסערע צאָל יידישע אַרבעטער, מורא האָבנדיק פאַר שטרייקן א.אַ.וו. — און דאָס דווקא אין רעזולטאַט פון דער בונדישער אַגיטאַציע און אויפקלערונג. דער פּועל־יוצא איז געווען, אַז אַ גרויסער טייל פון יידישע אַרבעטער־פאַמיליעס זענען געבליבן אַרבעטסלאָז, אָדער געמוזט אָנקומען אויף אַרבעט אין די קלענערע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען, ווו זיי זענען געוואָרן געצוווּנגען שווער צו האָרעווען פאַר נישטיקע לוינען און נישט ווייניקער שווערע באַדינגונגען.

אין קאַמף קעגן די גרויס־אינדוסטריעלער און זייער דיסקרימינאַציע־פּאָליטיק קעגן די יידישע אָרגאַניזירטע אַרבעטער, ווי בכלל אינעם קאַמף פאַר דער פאַרטיידיקונג פון אַלערליי אַרבעטער־אינטערעסן אויף יעדן פאָרום — איז דער בונד געווען דער טאָן־געבער, אָנפירנדיק מיט יעדער אַקציע פאַר רעכט אויף אַרבעט, פאַר אַנטשפּרעכיקבאַצאָלטער אַרבעט און פאַר מענטשלעכע סאָציאַלע באַדינגונגען בעת דער אַרבעט.

אין דער שפּיץ פון בונד (וואָס האָט, אגב, באַזיצט אַ פּרעכטיקן לאָקאַל, עלעקטריש באַלויכטן, אויף שעראַדזער גאַס 26), זענען געשטאַנען אַ ריי מענטשן, וואָס האָבן טאָג און נאַכט געדינט די אַרבעטער־אינטערעסן — אַזוי ווי זיי זענען פאַרטראָטן געוואָרן דורכן בונד. דער ערשטער אין דער גרופּע איז געווען דוד שוואַרץ, אַ מענטש, וואָס האָט זיין אינטעליגענץ און אָרגאַניזאַטאָרישן טאַלאַנט געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון בונד ביז צו די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן.

מיט אים האָבן אַקטיוו מיטגעאַרבעט די ח״ח שלמה און ליבע שוואַרץ, יאַנקעלע שאָר (אַן אַלטער

באַוווסטזיניקער סאָציאַליסט), די ברידער און שוועסטער שעפּס, זאָמערפעלד, מאיר דייטש — די אַלע האָבן געפירט אַ פאַרצווייגטע סאָציאַליסטישע און אַלגעמיין־קולטורעלע אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער מיטגלי־דערשאַפט פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט".

באַזונדערס האָט זיך אין דער דערציאונגס־אַרבעט אויסגעצייכנט דער דערמאָנטער ח׳ זאָמערפעלד, וואָס איז געווען גוט באַהאַוונט אין דער סאָציאַליסטישער טעאָריע, ווי זי איז געקומען צו אויסדרוק ביי דעם באַקאַנטן סאָציאַליסטישן טעאָרעטיקער קאַרל קאַוטסקי.

„גרין־ווייס"

ביי דער זייט פון דער אינטענסיווער, פּאַרטייאיש־פּאָליטישער און קולטורעלער אַקטיוויטעט, אין וועלכער די אָרטיקע געזעלשאַפטלעכקייט בכלל און די יוגנט בפרט האָבן געזען די לייזונג פון עקאָנאָמישער, פּאָליטישער און גייסטיקער אונטערדריקונג — האָט אויך דער זדונסקעוואָליער יידישער ציבור געווידמעט אַ טייל פון זיין אויפמערקזאַמקייט אַנדערע וויכטיקע טעטיקייטס־געביטן פון דער שעפערישער יידישער איניציאַטיוו, ווי דעם ספּאָרט־וועזן, פילאַנטראָפּיע און נאָך.

האָבן טאַקע ביי מאַנכע אָרגאַניזאַציעס עקזיסטירט ספּאָרט־קעמערלעך, וועמעס ציל ס׳איז געווען צו דערמעגלעכן זייער יוגנט אַ פיזישע מוסקל־דערציאונג — לויטן פּרינציפּ: אַ געזונטער גייסט אין אַ געזונטן קערפּער. אָבער אין דערווירקלעכקייט איז ד׳ער דאָזיקער ציל באַטראַכט געוואָרן ביי די לעצטע ווי אַ נעבן־זאַך, אַ טפלדיקער עלעמענט אינעם אַלגעמיינעם קאָמפּלעקס פון פראַגן און זאָרגן, וואָס האָבן אַבסאָרבירט זייערע מוחות — די מוחות פון כלל פּאַרטייען.

אַ ספּאָרט־פאַריין, וואָס האָט געדינט אויסשליסלעך דעם דאָזיקן צוועק, אַ פאַריין, פאַר וועמען די ספּאָרט־טעטיקייט איז נישט געווען אַן עלעמענט צווישן אַ סך אַנדערע, נאָר דער דעקלאַרירטער, אייגנטלעכער ציל, צוליב וועלכן ער איז אַנטשטאַנען און ממשיך געווען זיין טעטיקייט — אַזאַ ספּאָרט־פאַריין אין אונדזער שטאָט איז געווען דער טורן־פאַריין: „גרין־ווייס".

דאָס וואָס ס׳האָט כאַראַקטעריזירט דעם דאָזיקן פאַריין, אַחוץ זיין ריין־ספּאָרטלעכן כאַראַקטער, איז געווען זיין אַלגעמיינקייט, אומפּאַרטייאישקייט. אינעם דאָזיקן פאַריין האָבן געקענט און אויך געפונען פּלאַץ יוגנטלעכע פון אַלע שיכטן פון אונדזער שטאָט. דאָ האָט קיינעם נישט אינטערעסירט די פּאַרטייאישע לעגיטימאַציע, די פּאָליטישע צוגעהעריקייט. דאָ האָבן דעצידירט איינציק און אַליין די פער־זענלעכע קוואַליפיקאַציעס — די פעאיקייט צו דער אָדער אַנדערער סעקציע פון דער ספּאָרטלעכער טעטיקייט.

דער פאַריין, וואָס האָט זיך געפונען אויף אָגראָדאָווע גאַס, איז באַשטאַנען פון אַ גאָר גרויסן צאָל און געווען פאַרזען מיט פאַרשידענע ספּאָרט־מכשירים און איינריכטונגען. די יוגנט האָט ברייט אויסגענוצט די דאָזיקע מעגלעכקייטן, געשטראָמט אין פאַריין, טרענירט זיך און פון צייט צו צייט אויך אַדורכגעפירט ספּאָרט־פאַרמעסטונגען מיט ספּאָרט־קלובן פון אַנדערע שטעט, דערגרייכנדיק נישט איין מאָל גוטע רעזולטאַטן.

צו דער פאַרוואַלטונג פון טורן־פאַריין האָבן געהערט:

פּיקעלני, אהרן ראָזנבערג, מאַנע לאָזשיטשאַק, אייזיק פיינטוך, שמאי ראָזנבערג, לייב כאַבעלאַק, שמעון ליבערמאַן און יחיאל ראָזנצווייג. דער קאַפּיטאַן פון דער פוטבאָל־מאַנשאַפט איז געווען מ. ש. פּרוסאַק, בעת די וויכטיקסטע שפּילער פון דער מאַנשאַפט זענען געווען: א. ציפּריס, א. ווידאַווסקי, ש. קאַוואַלעק און קאָזשעץ.

אונדזער טורן־פאַריין, ביי דער זייט פון זיין צענטראַלער, ספּעציפישער זאָרג — ספּאָרטלעכע פלעגע און אַנטוויקלונג — האָט זיך אויך פאַרנומען — ווי אין אַ סך אַנדערע ישובים אין מדינת פּוילן — מיט אַ געוויסער קולטור־טעטיקייט. פון צייט צו צייט פלעגט דער פאַריין איינאָרדענען ליטעראַרישע אָוונטן — אַחוץ אַנדערע פאַרוויילונגס־פאַראַנשטאַלטונגען — אין וועלכע ס׳פלעגט זיך באַטייליקן אַ גרויסער עולם, און בעת וועלכע די מוזיקאַלישע באַגלייטונג פלעגט אויסגעפירט ווערן פון אייגענעם אָרקעסטער, וואָס איז געווען צוזאַמענגעשטעלט אויסשליסלעך פון יידישע מוזיק־שפּילער.

צו דערגענצן דאָס בילד

אין דער כוונה, אַז דאָס גייסטיקע בילד פון אונדזער חרובער און פאַרניכטעטער קהילה זאָל בלייבן אין אונדזער זכרון פולער און אָביעקטיווער — ווי נאָר מעגלעך — וויל איך, איידער כ׳פאַרענדיק מיין איבערבליק איבער דעם אָרגאַניזאַציאָנעל־קולטורעלן לעבן פון אונדזער שטאָט, דערגענצן מיין שילדערונג מיט נאָך עטלעכע קורצע פּרטים, פון אַנדערע געביטן, וועלכע האָבן, לויט מיין מיינונג, אַ געוויסן ווערט פאַר דער אָפּשאַצונג פון אונדזער געוועזענער קהילה — אינעם פאַנטעאָן פון יידישע קהילות, וואָס זענען געפירט געוואָרן צו דער עקדה.

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז אַחוץ אַנדערע טעטיקייטן האָט אונדזער אָרטיק יידנטום אַ חשובן

פלאַץ אָפּגעגעבן דער פילאַנטראָפּישער טעטיקייט. כ׳האָב נישט קיין ספק, אַז אַ טייל פון אונדזערע בני־עיר, וואָס באַטייליקן זיך, אָדער וועלן זיך באַטייליקן, אין אונדזער ספר זדונסקעוואָליע, דער אייביקייטס־מאָנומענט פאַר אונדזער פאַרשניטן שטאָטיש יידנטום — פאַר וועלכן די שורות זענען באַשטימט, וועלן זיך ברייט אָפּשטעלן אויף אָט־דעם טראַדיציאָנעל־יידישן מענטשלעכקייטס־אויסדרוק, פון אַ ברייט־פאַרמאָסטענער פילאַנטראָפּישער הילף פאַר אַלערליי נויטבאַדערפטיקע, אין די פאַרשידענע צייטן פון דער עקזיסטענץ פון אונדזער אָפּגעמעקטער קהילה. און טראָץ־דעם, פיל איך מיך נישט באַפרייט פון פאַרצייכענען, וויניקסטנס, עטלעכע קאָנקרעטע פאַלן, וואָס וועלן אפשר פאַרגעסן ווערן פון אַנדערע.

אין אונדזער שטאָט האָט עקזיסטירט אַ פּרעכטיקע גרויסע שול, וועמעס מזרח־וואַנט ס׳איז געווען באַצירט מיט שיינע קונסט־מאָלעריי פון גאָלד און זילבער. דאָס פרוכת צום ארון־קודש — אַ קונסט־ווערק פון זילבער־און גאָלד־געוועבן — איז געווען אַ געשאַנק פון אהרן סאַלאָמאָן און אויסגעפּאַרטיקט געוואָרן דורך ב. מ. גאָלדבערג, וואָס האָט אויף דעם געאַרבעט 6 חדשים צייט.

אַחוץ דעם, האָבן זיך געפונען ביי אונדז פיל אָנגעזעענע

בעלי־בתים, פאַרמעגלעכע יידן, צווישן זיי: אליהו קוזשמינסקי, גראָסמאַן, יאַנקעלעוויטש, וויטקאָווסקי (פון דער דרוקעריי), הירש לייזער סוואָזשינסקי, דער דערמאָנטער סאַלאָמאָן אהרן און פיל, פיל אַנדערע, וואָס האָבן זיך נישט־נאָר סטאַביל באַשטייערט פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן פון ק.ק.ל. און קרן היסוד, און פאַר יעדער אַנדערער אַקציע פון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער — נאָר בכלל, ווו זייער הילף איז נייטיק געווען, האָט זי קיינמאָל נישט פאַרפעלט.

✶

אַזוי האָט געלעבט, געווירקט אַ שעפער־ישע, מענטשלעכע, איינגעוואָרצלטע אין יידישן פאָלקס־שטייגער און הויך־מאָראַלישע ווערטן, אונדזער זדונסקעוואָליער טייערע יידישע קהילה, ביז —

ביז ס׳איז אויסגעבראָכן די וועלט־קאַטאַסטראָפע, אין וועלכער דער אשמדאי, אין געשטאַלט פון דייטשן „קולטור״־מענטש, האָט דערטרונקען אין אַ ים פון בלוט איין קהילה נאָך דער אַנדערער —

צווישן זיי אויך אונדזער אומפאַרגעסלעך זדונסקע־וואָליער יידנטום.

אנשי „מזרחי״

בית־הספר העממי מספר 4

רבקה לוי־שורצברט, פתח־תקוה

בית־הספר העממי מספר 4 היה מקור־השכלתם העיקרי של הילדים היהודים בזדונסקה־וולה. אולם, עד שמילא בית־ספר זה את תפקידו במלוא כוחו ואפשרויותיו, עברו עליו, על בית־הספר, מספר נדודים ממשכן ארעי אחד למשנהו, עובדא שפגעה במידה רצינית בכושרו הלימודי והמשמעתי.

בראשיתו שכן בית־הספר ברחוב יוליושה, אצל מ ר ש ל ק. משם עבר לחצר ק פ ל ן, שבאותו הרחוב — וממנו למעון ארעי אחר, אף הוא באותו רחוב.

תקופת הנדודים של בית־הספר חלה בזמן, בו קיבל תוקף רשמי במדינה חוק חינוך חובה. והתוצאה היתה, שבימים ההם ניתן היה למצוא בכיתות, שרק התארגנו, גילאי־בני 7 ולצידם ילדים בני 10 — באותה כיתה. התפתחות זו, בהשתלבה יחד עם ארעיותו של מעון בית־הספר, בנודו ממקום למקום מדי־פעם־בפעם — התפתחות זו היתה לה, כמובן, השפעה שלילית על רמת הלימודים בבית־הספר וסדרי־המשמעת ששררו בו.

ובהיווסף לעובדות הנזכרות גורם שלישי, שגם הוא מצידו לא סייע אלא גרע מהרמה הכללית והסדרים האירגוניים בבית־הספר, היינו: גילו של מנהל המוסד באותם הימים, מר ק פ ל ן, שהיה אדם בא בימים — ותיווצר תמונה שלמה על מידת יעילותו ואפשרויותיו המצומצמות של בית־הספר, בשנות קיומו הראשונות לאחר תקומת פולין.

ברם, התלבטויות אלה על תוצאותיהן השליליות, לא נתמשכו זמן רב. לאחר תקופה קצרה בלבד, השתנה המצב תכלית שינוי. סייעה לכך עובדת השתכנותו של מעון בית־הספר בבנין־קבע — בניין גדול, מתאים לפי מבנהו ומיקומו הגיאוגרפי — מרוחק ממרכז העיר ומשאונו — לתפקידו כבית־אולפנא, בו מצאו את עצמם המורים והתלמידים כאחד מסוגלים להתרכז בתפקידים, שהיו מוטלים עליהם, מבלי להיות מוטרדים על־ידי גורמים אובייקטיביים, חיצוניים, שמן הנמנע היה להשתלט עליהם.

היה זה בית כמעט מבודד, בעל חצר מגודרת מסביבו, ברחוב בלואֶדרסקה, ליד גן אַנשטאַט. הדרך מהעיר לבית־הספר הובילה דרך שדרות ק ו ש צ י ו ש ק ו לבלואדרסקה עד שער בית־הספר, שנמצא בין בית־החרושת לבירה, מצד אחד, והגן היפה, מצד שני.

דרך ארוכה זו עשו יום־יום מאות ילדים יהודים, בעיקר ילדות, לבושות שמלות שחורות וצווארונים לבנים — בעוד בירטים מקטיפה, בעלות שוליים כחולים וסמל בית־הספר: S.P.4 על ראשיהם.

היה זה בית־ספר ממלכתי פולני בשביל ילדים יהודים, בו גם צוות המורים — ונכון יותר המורות — היה מורכב ברובו ממורות יהודיות, ורק מספר קטן מהן היו נוצריות. ואלה המורות היהודיות שהועסקו בבית־הספר: ש מ י ט־ש י י ן, פ י י נ ט ו ך, ק נ י ג ס ב ר ג־ל ו ב ו ש י ץ, ו י־ש י נ ס ק ה־ק ו פ ר ו א ס ר, ש ו י י ג, ק פ ל ן־ב ר ג מ ן, ק א ר ו־ד ז׳ א ל ו ש י נ ס ק י, א פ ש ט י ן, ש ר א ד ר, פ ש נ י צ ה.

בראש צוות המורים עמדה הגברת א. ל נ ץ — יהודיה אף היא, אם־כי מאוד מתבוללת ברוחה ומרוחקת מכל בעייתיות יהודית, ואף משתדלת לעשות כן ביחס לתלמידותיה.

אולם, לזכותה של המנהלת צריך לומר:

היא היתה מורה ומארגנת למופת — דבר שבא לידי ביטוי בולט בהתפתחותו המתמדת של בית־ספרה, בסדר והמשמעת ששלטו בו, והיו למשל ולדוגמא למוסדות אחרים.

ולא זו בלבד, אלא שגם רמת הלימודים במקום היתה גבוהה יותר מזו של בתי־ספר עממיים רבים אחרים מסוגו.

מאמץ רוחני ואירגוני זה, אותו השקיעה המנהלת ל נ ץ בבית־הספר שבפיקוחה והנהלתה, מקורו היה בידיעה הברורה, שרוב התלמידים(ות) לא יוכלו, מטעמים חומריים בעיקר, להמשיך בתיכון לאחר גמר הלימודים בבית־ספרה. רצתה, איפוא, מנהלת מסורה לתפקידה זו — וייזקף אף דבר זה לזכותה — להעניק לתלמידיה חומר לימודי ויידע רב ככל האפשר, שחרג בהרבה מתוכנית הלימודים הרשמית של בית־ספר עממי.

והתוצאה:

אותם התלמידים, אשר אוזנם היתה כרויה לספוג לתוכה את כל החומר העודף הזה, נראו באמת כבעלי־השכלה גבוהה יותר, מאשר זו שכל בית־ספר עממי אחר מסוגל היה להעניק.

אך במקום שאתה מוצא את יתרונותיה של מנהלת מוכשרת זו, אתה מוצא גם את חסרונותיה. הכוונה לרוח ההתבוללות החזקה שפיעמה בליבה של זו — דבר, עליו כבר נרמז בריפרוף למעלה.

ואכן, רוח מתבוללת זו לא היתה סבילה בלבד. אדרבא. אישה נמרצת זו היתה פעילה ביותר להחדיר את רוחה גם ללב תלמידיה. כל זיקה ליהדות — בין דתית ובין לאומית — היתה כצנינים בעיניה, ודיכאה אותה ביד רמה ותקיפה. כל מאווייה ושאיפותיה, ליד רמת לימודים גבוהה וסדר ומשמעת, היה להנחיל לבני ובנות ישראל אהבה עזה לפולין, לעמה ולתרבותה. ואלה מהתלמידים, שהשתייכו לאיזושהי תנועה

בית־ספר עממי יהודי.
יידישע פאָלקס־שולע.

במקום, נאלצו לנקוט אמצעי־זהירות מירביים, לבל יגונב הדבר לאוזניה של המנהלת — כי בנפשם היה הדבר.

לא ייפלא, לכן, שבבית־הספר הנדון שלטה רוח פולנית־לאומית מובהקת. הגבורים הפולנים היו גבורינו וחגיהם הלאומיים היו חגינו — בהם היינו אף אנחנו צועדים בתהלוכות בשירה ובזימרה. אומנם, מטעמי־דת ומוצא גם נפרדו דרכינו מאלה של הפולנים — אך היה זה רק לשעה קלה בלבד, שעה שהללו פנו, בסוף התהלוכות, לכנסייה, ואילו אנחנו, היהודים, פנינו לבית־הכנסת, להבדיל.

באווירה זו של זיקה עזה לעם הפולני והזדהות מלאה עם ערכיו הלאומיים, חינכה והדריכה אותנו המנהלת א. ל נ ץ, בכל שנות לימודנו בבית־הספר — ואילו על היהדות — מקור־מחצבתנו, בה חיינו ונשמנו — קיבלנו ידיעות קלושות ביותר, ידיעות על קצה־המזלג, תוך לימוד תולדות היהודים בלבד.

ציינו לעיל, שרובם המכריע של התלמידים בבית־הספר — כ־90% — היוו הבנות. ההסבר לתופעה זו נעוצה בעובדא, שהיישוב היהודי בעיר, היה יישוב החי על המסורת בעיקרו, ומועט ביותר היה מספר האנשים, שהרשו לבניהם ממין זכר לבקר בבית־ספר, בו מחויב היה הבן לשבת כל זמן הלימודים בגילוי־ראש.

שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, היה גם הבניין הגדול של בית־הספר צר מלהכיל את כל הילדים היהודים, שנהרו לבית־הספר. ואכן, בשנים ההן הוקם בית־ספר נוסף לילדים יהודים — אך בראש בית־ספר זה הועמד כבר מנהל נוצרי.

„בית־יעקב"

רבקה לוי־שורצברט, פתח־תקוה

תום מלחמת העולם הראשונה ותקומת פולין, מצאו את יהדותה רבת־האוכלוסין של מדינה זו בעיצומה של תסיסה רעיונית־מחשבתית סוערת ומעמיקה ביותר. תסיסה זו מקורה היה קודם־כל בתנועת ההשכלה ולאחר מכן באידיאלים הלאומיים והחברתיים, שהתבססו בתוך יהדות זו בשנים האלה. ובעקבותיה של תסיסה זו, החלו להתגלות פרצים ובקיעים רציניים בחומת המגן של המסורת — אותה הקימה לה היהדות במשך הדורות לשם המשך ייחודה וקיומה.

מנהיגיה וקברניטיה של היהדות החרידית, על־אף כוחם הגדול בכמות ובאיכות של המוני־היהודים האמונים על המסורת, נלחמו אומנם, ובשצף־קצף, נגד הרעיונות החדשים בדרכים המסורתיות המקובלות. אך היתה זו כעין מלחמה פארטיזנית, מלחמה שכל פלג ופלג שבה ניהל את מלחמתו בנפרד, בניתוק מכל שאר חלקיו, מבלי להסתייע אלה באלה ובכוחם המרוכז.

ומשהתגלה החשש לאבד את השליטה הרוחנית על המוני־ישראל, שעם היותם עדיין שומרים אמונים, ברובם, לתורת ולמסורת ישראל, נסחפו בחלקם עם גלי־הרעיונות החדשים — החלה תנועת־התעוררות והתארגנות רבת־מימדים בתוך המחנה החרידי, תנועה שהקיפה כל יישוב יהודי באשר הוא שם, ובתוכם גם את היישוב היהודי שבעירנו, בזדונסקה־וולה.

הסתדרות אגודת־ישראל, שקמה בשנים האלה בעיר, הפנתה את תשומת־ליבה, מחוץ לתחומים האחרים, גם לתחום החינוך של בנות ישראל. על־אף המקובל בישראל, שלא ללמד את בנות ישראל תורה, משום הדרוש: **„ושננתם לבניך — ולא לבנותיך"**, הבינו ראשי־האגודה, שאין להזניח את חינוך הבנות ברוחם — רוח התורה והמסורה. שאם לא כן, עלול כל בניינם, שהם עמלים בהקמתו ובביצורו, להתמוטט מבפנים, אם האם היהודייה והבת היהודייה לא יתנו לו גיבוי בתוך תא המשפחה.

ואכן, בד־בבד עם חינוך הבנים, הקימו ראשי־האגודה במקום בית־ספר דתי לבנות — „ב י ת ־ י ע ק ב". בית־הספר שכן ברחוב שירדזקה ונוהל על־ידי מורה, שגמרה את חוק לימודיה בסמינר למורות של גברת ש ר ה ש נ י ר ר, בקרקוב.

הלימודים בבית־הספר כללו:

קריאה וכתיבה ביידיש, קריאה בסידור, כלומר: „ע ב ר י", תפילה, פירוש התפילות, לימוד חומש ותרגומו — ובכיתה הגבוהה יותר גם פירוש תהילים וכדומה.

ליד המקצועות הלימודיים עצמם, המנויים לעיל, שתכליתם היתה להקנות יידע רב ככל האפשר על ההווי והנוהג הדתי, המקובלים בעדת ישראל האמונה על המסורת

— הקדיש בית־הספר חלק ניכר מזמנו ומרצו להקניית מושגים בתחומי־יהדות שונים, כגון:

הסברת משמעותם וערכם של החגים והמועדים שבישראל, כגורם רב־חשיבות בטיפוח ושמירה על ייחודה של האומה הפזורה בין העמים, וכדומה.

זאת ועוד.

ראשי־האגודה במקום אף דאגו להקים ליד „בית־יעקב" תנועת בנות אגודת־ישראל, וזאת, על־מנת להמציא לבנות החרידיות אפשרויות בילוי בצוותא, בידור ואף השתלמות רוחנית ותרבותית, ואין צורך, כמובן, להזכיר את הפעולות להארת דרכה הפוליטית של אגודת־ישראל — במקביל לפעילות שפיתחו האירגונים האחרים בעיר.

ואכן, הקמתה של המסגרת האירגונית לבנות אגודת־ישראל, שימשה לבנות מקום־מפגש קבוע ונעים להרצאות, שיחות ופעולות תרבותיות אחרות בכל ימות השבוע. ואילו ערבי־השבת הוקדשו לשירה ושיחות על פרשת השבוע.

בנות אגודת־ישראל אף אירגנו בכוחות עצמן הצגות באולם מכבי־האש המקומי (Straż ogniowa).

תוכן ההצגות ורקען נשאב, בדרך־כלל, מחגי־ישראל, כמו פורים וחנוכה. ויצוין, שההצגות האלה, על־אף שלא נסתייעו בכוחות מן החוץ, בוצעו ברוב חן וגם יצא להן שם בקרב האוכלוסייה.

ההצגות האלה, ליד חשיבותן לכשעצמן לעידודן ובטחונן האישי של הבנות, סיפקו גם הכנסות כספיות רציניות, שנוצלו למטרה תרבותית מובהקת, היינו: לרכישת ספרים.

ואכן, לאחר תקופה מסוימת עמדה לרשות החברות, וגם לרשות קהל רב מחוצה להן, ספרייה ניכרת ובה ספרים טובים ובעלי־ערך.

וועד „בית־יעקב".

פאַרוואַלטונג פון „בית־יעקב".

די בונדישע באַוועגונג*

איתמר טרוסקאַלאַסקי, תל־אביב

זדונסקעוואָליע, וואָס ליגט צווישן לאָדזש און קאַליש, איז באַקאַנט געווען קודם־כל ווי אַן אינדוסטריעלע טעקסטיל־שטאָט. די אַרויסשטאַרצנדיקע צו די הימלען פאַבריקס־קוימענס האָבן אַן אויפהער אַרויסגעלאָזן פון זיך קנוילן רויך, וואָס האָבן האַלב־שוואַרץ געמאַכט דעם הימל.

ס'איז געווען אַ רוישיקע שטאָט מיט אַ גרויסער פּראָלעטאַרישער באַפעלקערונג. דאָס פייפן פון די פאַבריקס־סירענעס האָט געוועקט די אַרבעטער צו דער אַרבעט — אין די פאַרשידענע שיכטן. די גאַסן זענען דעמאָלט פול געווען מיט צו און פון דער אַרבעט גייענדיקע אַרבעטער.

אויך די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט איז, אין אַ גרויסער מאָס, געווען אַ פּראָלעטאַרישע. זי איז געווען הויפּטזעכלעך באַשעפטיקט אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי — יידישע וועבערס און וועבערינס, שטאָפּערינס, שפּולערינס, טרייבערינס, שערערס, אַחוץ די אַנדערע פאַכן, ווי: שניידערס, שוסטערס, שטעפּערס און אַנדערע.

אין שטאָט האָט אויך עקזיסטירט אַן אַנטוויקלטע פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג פון די אַרבעטער. די יידישע

* דערשינען אין „לעבנס־פראַגן", נר. 108 — 109, אָקטאָבער־נאָוועמבער 1960. איבערגעדרוקט מיט נישט־וועזנטלעכע ענדערונגען. (— העורך)

ווער נוער הבונד „צוקונפט" עם דוד שורץ במרכז.

פאַרוואַלטונג פון יוגנט־בונד „צוקונפט" מיט דוד שוואַרץ אין צענטער.

אַרבעטער, פון זייער זייט, זענען געווען אָרגאַניזירט אין אַ באַזונדערן פּראָפעסיאָנעלן פאַריין, וואָס איז געווען איינגעטיילט אין פאַרשידענע פאַך־סעקציעס. דער פאַריין האָט זיך געפונען אונטער דער השפעה פון „בונד".

כ'וויל דאָ דערמאָנען דעם ח' הערש משה לעווקאָוויטש, וועלכער האָט צוזאַמען מיט דוד הערשפינגער (ביידע אומגעקומען פון די דייטשן) אָנגעפירט מיט דער שניידער־סעקציע.

די פאַך־סעקציעס האָבן דורכגעפירט שטרייקן, אויסקעמפנדיק בעסערע אַרבעטס־ און סאָציאַלע באַדינגונגען פאַר די אַרבעטער.

באַזונדערס אַקטיוו איז געווען די סעקציע פון די טעקסטיל־אַרבעטער. דאָ זענען אויך די קאַמפן פאַר בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען געווען אָפטערע און מער פאַרשאַרפטע, און דאָס דערפאַר, ווייל די עקשנות פון די באַלעבאַטים קעגן די אַרבעטער־פאָדערונגען אין דער בראַנזשע איז געווען אַ גרעסערע.

פון די אָנפירנדיקע חברים פון טעקסטיל־פאַריין זאָלן דערמאָנט ווערן דער ח' יחיאל זאָמערפעלד (געשטאָרבן אין רוסלאַנד) און ח' מאיר טרייבער (לעבט אין בראַזיל).

אונטער דער אָנפירונג פון ח' טרייבער איז אויסגעקעמפט געוואָרן, אַז די אַרבעטס־פאַרמיטלונג זאָל פאָרקומען נאָר דורכן פאַריין און אַז אַלע ווערקשטאַטן־אַרבעטער — אָרגאַניזירטע צי נישט־אָרגאַניזירטע — זאָלן געניסן פון די אויסגעקעמפטע לוין־העכערונגען און אַרבעטס־פאַרבעסערונגען בכלל.

צווישן די יידישע פאַריין־אַרבעטער האָבן זיך אויך געפונען אַ סך רעליגיעזע יידן — מיט קאַפּאָטעס און בערד. כ'געדענק אַן עפּיזאָד, ווען דער שול־חזן איז געקומען אין פאַריין בעטן צו אינטערווענירן אין זיין ענין: די קהילה צאָלט אים נישט רעגולער זיין געהאַלט. דער אָ עפּיזאָד איז אַ בולטער באַווייז, ווי ווייט דער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין איז באַטראַכט געוואָרן אַלס באַשיצער פון אַלע אַרבעטס־און פאָלקס־מענטשן פון שטאָט.

דער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין פלעגט אויך אָנטייל־נעמען אין געמיינזאַמע אַקציעס מיט די אָרטיקע פּוילישע אַרבעטער — סיי אין עקאָנאָמישע שטרייקן, סיי אין דעמאָנסטראַציעס פון אַן אַנדערן כאַראַקטער.

צווישן די פאַרטייאיש־פּאָליטישע גרופּירונגען אויף דער יידישער גאַס אין זדונסקעוואָליע, האָט דער „בונד" פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט.

ביי דער יוגנט איז געווען אַקטיוו דער יוגנט־בונד „צוקונפט" און דער סאָציאַליסטישער קינדער־פאַרבאַנד

„ס ק י ף". אונטערן איינפלוס פון בונד האָט זיך געפונען די מ ע ד ע ם ־ ביבליאָטעק, ביי וועלכער ס'האָט אויך עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז אויפן נאָמען פון ש. אַ נ ס ק י.

אַ חשובע ראָלע צווישן דער שטאָטישער יוגנט האָט אויך געשפּילט די בונדישע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מ אָ ר ־ ג נ ש ט ע ר ן".

אין שטאָט־ראַט איז דער בונד געווען פאַרטרעטן דורכן ח' ש ל מ ה ו ו אַ ל פ י ש (שלאַמעק).

ח' ו ו אַ ל פ י ש (אומגעקומען ביי די דייטשן) איז געווען זייער אַקטיוו ביים באַשיצן די אינטערעסן פון די אָרעמע שיכטן, בעת ס'האָבן זיי געדראָט עקסמיסיעס פון זייערע דירות, אָדער ביים באַשיצן די יידישע קליינ־הענדלער — בעת ס'איז געווען פאַרשפּרייט דער אַנטיסע־מיטישער סיסטעם פון פּיקעטירן.

ח' ו ו אַ ל פ י ש איז געשטאַנען אין אַ כסדרדיקן שווערן קאַמף קעגן די רעאַקציאָנער־אַנטיסעמיטישע עלע־מענטן אין שטאָט־ראַט — סיי אין דער פראַגע פון עקאָנאָ־מישן באָיקאָט קעגן די יידן, סיי אין די יידישע קולטור־פראַגן (ביים אַרויסנעמען, למשל, דערלויבענישן אויף פאָרלעזונגען א.ד.גל.), סיי בעת זיינע פאָדערונגען אָנצונעמען ווירקזאַמע מיטלען קעגן די כוליגאַנישע איבערפאַלן אויף יידן אין שטאָט — א.אַ.וו.

אונדזערע בונדיסטן האָבן גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע שטאָטישע אַקציעס, וואָס האָבן געטראָגן אַ פּראָגרעסיוון אַרבעטער־כאַראַקטער, ווי אויך בעת די אַלגעמיינע פּראָטעסט־שטרייקן קעגן אַנטיסעמיטיזם — ווי דאָס איז געווען דער פאַל בעת דעם פּראָטעסט־שטרייק קעגן פּשיטיק אָדער קעגן שחיטה־געזעץ.

אין שטאָט פלעגט געפירט ווערן אַן אינטענסיווע יידישע קולטור־אַרבעט. זייער פאַרשפּרייט איז געווען דער סיסטעם פון קעסטל־אָוונטן אין אָפענע פאָרומס, ווו ס'פלעגן דיסקוטירט ווערן אידעאָלאָגישע און אַקטועלע פּראָבלעמען.

אין די אָ אָוונטן האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט דער יוגנט־בונד „צ ו ק ו נ פ ט". די צוקונפטיסטן זענען אויך געווען אַקטיוו סיי אין דער ביבליאָטעק, סיי אין „מ אָ ר ג נ ש ט ע ר ן".

דער „ס ק י ף", וואָס איז באַשטאַנען הויפּטזעכלעך פון אַרבעטער־קינדער, האָט געפירט אַ ברייטע סאָציאַליס־טישע דערציאונגס־טעטיקייט. ביים „סקיף" האָט אויך עקזיסטירט אַ קינדער־כאָר. אויף די „סקיף"־פייערונגען זענען אויך אויפגעפירט געוואָרן טעאַטער־פאָרשטעלונ־גען — אָנגעפירטע פון ח' י ח י א ל ז אָ מ ע ר פ ע ל ד, וואָס איז גלייכצייטיק געווען גימנאַסטיק־אינסטרוקטאָר ביים „מאָרגנשטערן".

די אָנגעהעריקע צו „סקיף" פלעגן אויך אויפטרעטן אויף אַלגעמיין־בונדישע פייערונגען און זיין אויך אַקטיוו ביי פאַרשידענע אַקציעס אין שטאָט.

צווישן דער שטאָטישער יוגנט איז אָנגעגאַנגען אַ פאַר־צווייגטע ספּאָרט־טעטיקייט. צווישן אַנדערע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס, ווי „מכבי", „שטערן", „טורן־פאַריין" — האָט „מאָרגנשטערן" פאַרנומען אַ וויכטיקן פּלאַץ.

דער „מאָרגנשטערן" האָט זיך באַזונדערס אויסגע־צייכנט אויפן געביט פון גימנאַסטיק. זיינע יערלעכע טורן־פעסטן, אָנגעפירט פון ח' ד י י ט ש און אויסגעפירט פון מענער־ און פרויען־גרופּן — האָבן געהאַט אַ שטאַרקן אָנזען אין שטאָט.

אין די אָ טורן־פעסטן, וואָס פלעגן פאָרקומען אין שטאָטישן זאַל און געעפנט ווערן דורכן ח' ו ו אַ ל פ י ש, פלעגן אויפמאַרשירן אַלע ספּאָרט־גרופּן פון „מאָרגנשטערן" מיט ריטמישן געזאַנג און ענטוזיאַסטיש אויפגענומען ווערן דורכן פּובליקום.

ביים „מאָרגנשטערן" האָט אויך עקזיסטירט אַ לייכט־אַטלעטישע סעקציע, אַ ראָווערריסטן־סעקציע און אַנדערע.

אַ דאַנק דער טעטיקייט פון „מאָרגנשטערן" האָט די שטאָטישע אַרבעטער־יוגנט באַקומען אַ מעגלעכקייט אויס־צולעבן זיך אין כמעט אַלע ספּאָרט־געביטן.

ס'איז געווען אַ שפּרודלדיקע יוגנט אין זדונסקעוואָליע, מיט פאַרשידענע פאַראינטערעסירונגען און אָנגעהעריק צו פאַרשידענע פּאָליטישע גרופּירונגען און וועלט־אָנשוי־אונגען. זיי פלעגן העפטיק דיסקוטירן, באַקעמפנדיק זיך קעגנזייטיק — אָבער אויך לייענען און שטודירן, זוכנדיק אַ וועג צו אַ נייעם לעבן.

מיטן אַריינמאַרש פון די דייטשע מערדער איז דאָס אַלץ פאַרשניטן געוואָרן. צוזאַמען מיט אַלע יידן פון שטאָט איז אויך די אָ יוגנט אומגעקומען.

זאָלן געהייליקט ווערן די נעמען פון אַלע באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע מאַרטירער און גיבורים, וואָס זענען אומגעקומען אין די פאַרשידענע טויט־לאַגערן, געטאָס, וועלדער און איבעראַל — ווו ס'האָבן זיי דערגרייכט די דייטשע פאַרברעכער און זייערע פאַרבינדעטע.

דראַמאַטישע קרייזן

איתמר טרוסקאַלאַסקי, תל־אביב

די קינסטלערישע אַמאַטאָרן־טעטיקייט אין זדונסקעוואָליע דאַטירט איר אָנהויב פון די ניינציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. אין די יאָרן איז אַנטשטאַנען דער ערשטער דראַמאַטישער קרייז, אַרום וועלכן ס׳האָט זיך גרופּירט אַ צאָל בחורים און מיידלעך. דער קרייז, זייענדיק אינגאַנצן אומאָפּהענגיק — נישט שטייענדיק אונטער קיינעמס השפעה — האָט געפּרוווט אויפפירן פאַרשידענע פאָרשטעלונגען מיט אייגענע קרעפטן — אונטער דער רעזשי פון שמעון ליבערמאַן. בעת די פּאָליטיש־פּאַרטייאישע דיפערענצירונג האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען אויף דער יידישער גאַס, האָט אויך די דראַם־טעטיקייט פיבערהאַפט גענומען זיך פונאַנדערוואַקסן — ביז די דראַמקרייזן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גאָר־וויכטיקן פאַקטאָר אינעם לעבן פון דער אַקטיווער, בילדונגס־זוכנדיקער, אָרטיקער יידישער יוגנט.

ס׳האָט ממש נישט עקזיסטירט ביי אונדז קיין פּאַרטיי, ביי וועלכער ס׳האָט נישט געווירקט אַ קלענערער אָדער גרעסערער דראַמאַטישער קרייז. דער דראַנג צו דער בינע האָט אַרומגעכאַפּט די גאַנצע אַקטיווע אָרטיקע יידישע יוגנט, צו מאָל די חלוצישע באַוועגונג, וועמעס חברים ס׳האָבן זיך, ווי באַקאַנט, נישט באַטראַכט פאַר אַ סטאַבילן אָרטיקן עלעמענט, וואָרעם שטרעבנדיק צו הגשמה אין ארץ־ישראל, איז זייער זיצן אויפן אָרט געווען אַ צייטווייליקער, ממש אַן אויפגעצוווּנגענער, וואַרטנדיק יעדן מאָמענט אויף זייער עליה — אויך זיי האָבן נישט פאַרציכטעט אויף אַן אייגענעם דראַמקרייז.

די דראַמקרייזן, וועמעס טרעגער ס׳האָבן זיך בעיקר רעקרוטירט פון אַרבעטער־יוגנט, פון ווערקשטאַט אָדער פאַבריק, האָבן זיך שוין דעמאָלט, אין די ערשטע יאָרן פון זייער טעטיקייט, פאַרמאָסטן אויפצופירן יידיש־קלאַסישן רעפּערטואַר, ווי: „קרייצער סאָנאַטע״ — פון י. גאָרדין, „טוביה דער מילכיקער״ — פון שלום־עליכם, אַנסקיס „דיבוק״, „מירעלע אפרת״, דאָס „פּינטעלע ייד״ — און אַנדערע.

אַלע קרייזן האָבן געמאַכט די גרעסטע באַמיאונגען צו דערגרייכן אַ וואָס־העכערן קינסטלערישן ניוואָ — און האָבן אין דעם נישט ווייניק אויך מצליח געווען.

איינע פון די אויפפירונגען פון יענער צייט, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ גאָר באַזונדערן בייפאַל, פאַרבלייבנדיק אויף לאַנג אין זכרון, איז געווען די געלונגענע אויפפירונג פון אַנסקיס „דיבוק״ — רעאַליזירט דורכן חלוצישן קרייז און רעזשיסירט פון אונדזער שטאָטישן נ. מ. גאָלדבערג.

די אָ יאָרן פון פיבערהאַפטער טעטיקייט פון אונדזער זדונסקעוואָליער יוגנט אויף אַלע געביטן פון כלל־לעבן — דעם דראַמאַטיש־אַרטיסטישן געביט אַריינגערעכנט — קענען מיט רעכט באַטראַכט ווערן אַלס די הערלעכסטע עפּאָכע אינעם שעפערישן אַקטיוו פון אונדזער אָרטיקער געזעלשאַפטלעכקייט.

אָבער פונקט ווי יעדע אַנדערע ספערע פון מענטשלעכן טאָן אונטערליגט דעם געזעץ פון אַנטשטיין, וואַקסן און וועלקן — אַזוי האָט אויך די דינאַמישע שפּרודלדיקייט פון אונדזערע דראַמקרייזן ביסלעכווייז זיך גענומען איינשרומפּן, ביז זי איז כמעט אינגאַנצן פאַרשוווּנדן פון דער אַרענע.

ס׳מוז אָבער אונטערשטראָכן ווערן, אַז דאָסמאָל זענען די סיבות געווען אויסשליסלעך אויסערלעכע, אָביעקטיווע. ערשטנס: דער האַרטער עקאָנאָמישער גראַנגל פאַר עקזיסטענץ, וואָס האָט נישט איבערגעלאָזן פאַר דער יוגנט גענוג פרייע צייט פאַר אַרטיסטישער טעטיקייט, צווייטנס: — און דאָס איז געווען די הויפּט־סיבה — די אויסוואַנדערונג פון מער־שעפערישן טייל פון דער אָרטיקער יוגנט — אַן אויסוואַנדערונג, וואָס איז בעיקר געקומען אַלס פּועל־יוצא פון דעם זעלבן עקאָנאָמישן גראַנגל.

ש. אַנסקי־קרייז

ווען דער דראַמקרייז ביי דער מעדעם־ביבליאָטעק, אויפן נאָמען פון ש. אַנסקי, האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט, אונטער דער אָנפירונג פון אונדזער חבר אהרן זעליקאָוויטש — האָט שוין זדונסקעוואָליע פאַרמאָגט אַ היפּש־פאַרצווייגטע נעץ פון דראַמקרייזן. אַלס מוסטער פאַר זיין אַרטיסטיש־קינסטלערישער טעטיקייט האָט זיך דער אַנסקי־קרייז גענומען דעם לאָדזשער קליינקונסט־טעאַטער „אררט״.

דער רעפּערטואַר פון קרייז איז באַשטאַנען פון סצענישע בילדער און פראַגמענטן פון די מחברים: י. ל. פּרץ, שלום־עליכם, מ. בראָדערזאָן, אַ. רייזין, מ. נאַדיר, א. מאַנגער, מ. געבירטיק — און אַנדערע.

דער אַנסקי־קרייז, רעזשיסירט פון י. שיפער פון „ארבעטער־היים", האָט זיך מיט זיינע דערפאָלגרייך־אויפגעפירטע פאָרשטעלונגען, וואָס פלעגן פאָרקומען 2 מאָל אין יאָר, דערוואָרבן אַ וויכטיקע שטעלונג און אָנזען אין שטאָט.

אַחוץ זיין אייגנטלעכער טעטיקייט, אויפפירנדיק זעלבסטשטענדיק, פון אייגענער איניציאַטיוו צוגעגרייטע פאָרשטעלונגען, האָט דער אַנסקי־קרייז אויך באַדינט אַקאַדעמיעס און פאַרשידענע אַנדערע קולטור־אימפרעזעס, וואָס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין שטאָט דורך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע פאַקטאָרן — לאו־דוקא פאַר קינסטלעריש־אַרטיסטישע צוועקן.

זאָל אויך צום סוף אָנגעצייכנט ווערן, אַז ביים דערמאָנטן קרייז איז אויך געווען טעטיק אַן אייגענער גוט־אויסגעשולטער כאָר, וואָס האָט אין אַן ערנסטער מאָס בייגעשטייערט צום דערפאָלג פון די, דורכן קרייז אָדער דורך אַנדערע קערפערשאַפטן, איניציאירטע פאַראַנשטאַלטונגען.

דער קרייז — אַ הילפס־אינסטיטוציע

דער אַנסקי־קרייז, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו פאַרשאַפן פאַר די אַקטיוויסטן — און דורך זיי אויך פאַר די מאַסן צושויער — אַ קולטורעלע אַטמאָספער און גייסטיקן גענוס, האָבנדיק דאָס געפיל צו זיין מיטבאַטייליקט אינעם אָנשטרענג פונעם וועלטלעכן יידנטום אין דער אויספאָרמירונג פון נייע אידייען און מאָדערנע פאַרווײלונגס־פאָרמען אויף דער יידישער גאַס — איז פלוצים, אומגעריכטערהייט, פאַרוואַנדלט געוואָרן גלייכצייטיק אין אַן אַדרעס פאַר סאָציאַל־פילאַנטראָפישער טעטיקייט.

די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע פון אַן אָנגעזעענעם טייל פון דער אָרטיקער יידישער אַרבעטערשאַפט — באַזונדערס פון די אַרבעטסלאָזע משפחות, אַ נישט זעלטענע דערשיינונג אין יענע צייטן — וואָס האָבן גאַנץ אָפט נישט געהאַט דעם טאָג איבערצולעבן; די דראָענדיקע געפאַר אַרויסגעוואָרפן צו ווערן מיטן גאַנצן ביסל אָרעמקייט אויף דער גאַס, פאַר נישט קענען באַצאָלן דאָס בידנע דירה־געלט — האָבן באַוועגט אַ געזעלשאַפטלעכן ראַט, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט די סאָציאַל־געטראָפענע, זיך צו ווענדן צום אַנסקי־קרייז, אויפצופירן פאַרשידענע פאָרשטעלונגען, וועמעס הכנסות ס'זאָלן זיין געווידמעט אויסשליסלעך פאַרן דאָזיקן נייטיקן צוועק.

מיט אייפער און איבערגעגעבנקייט האָט זיך דער קרייז געשטעלט צו דער דערפילונג פון דער דאָזיקער עלעמענטאַר־מענטשלעכער פליכט, אויפפירנדיק, נאָך עטלעכע וואָכן פון אָנגעשטרענגטע, צוגעאיילטע פאָרבאַרייטונגען, דערפאָלגרייכע פאָרשטעלונגען — אָפּראַטעווענדיק דערמיט היפשע משפחות פון הונגער, אָדער אַרויסגעוואָרפן צו ווערן אויף דער גאַס, צו מאָל אויך אין דער פראָסטיקער ווינטער־צייט.

דער קרייז און די זומער־קאָלאָניע

געווען איז דאָס אין 1937־טן יאָר. מיטאַמאָל איז גערופן געוואָרן אַ דרינגנדע באַראַטונג פון גאַנצן קאָלעקטיוו פון אַנסקי־קרייז.

די סיבה?

אַן אָנגעקומענע ווענדונג פון עלטערן־קאָמיטעט ביי דער פאָלקס־שולע, אין וועלכער דער קרייז ווערט געבעטן אַדורכצופירן, אין דער מעגלעכסט־קירצסטער צייט, אַ פאָרשטעלונג לטובת די אומפאַרמעגלעכע יידישע קינדער

החוג הדראמטי על שם ש. אנסקי.

דראַמקרייז אויפן נאָמען פון ש. אַנסקי.

החוג הדראמטי בהדרכתו של שמעון ליברמן.

דראַמקרייז אָנגעפירט דורך שמעון ליבערמאַן.

אין דער שולע, כדי אויך זיי זאָל געגעבן ווערן די מעגלעכקייט צו קענען זיך באַטייליקן אין דער זומער־קאָלאָניע, וואָס די שולע אָרדנט איין.

נאָך אַ קליינעם מיינונגס־אויסטויש איז די ווענדונג פון עלטערן־קאָמיטעט איינשטימיק אַקצעפּטירט געוואָרן — און די קרייז־אַקטיוויסטן האָבן באַלד אונטערגענומען די נייטיקע שריט, כדי דער געפּלאַנטער אָוונט זאָל געקרוינט ווערן מיטן בעסט־מעגלעכן דערפאָלג.

ביי דער טעכנישער און אָרגאַניזאַציאָנעלער מיטהילף פון עלטערן־קאָמיטעט איז דער אָוונט, צו דער באַשטימטער צייט, ביי אַ געפּאַקטן זאַל, אַריבער מיט גרויס הצלחה.

און דער רעזולטאַט ?

אַ גרויסע צאָל קינדער פון אָרעמע, ענגע שטיקנדיקע היימען, אין וועלכע זיי האָבן געמוזט לעבן אַ גאַנץ קיילעכיק יאָר, האָבן אָנגענעם פאַרברענגט אויף די פּאָרעמבעס, געניסנדיק אין דער פולער מאָס פון געזונטער, פרישער פעלד־לופט בחברותא — גלייך מיט אַלע פאַרמעגלעכע פון דער שולע.

מיט דער סאָציאַל־פילאַנטראָפּישער טעטיקייט פון אַ נ ס ק י ־ קרייז, וואָס איז געווען אַן אויסשרייטונג פון זיין דירעקטער באַשטימונג, האָט דער לעצטער זיך דערוואָרבן אַ וואַרעמע סימפּאַטיע און אָנערקענונג ביי אַלע טיילן פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

אויסדרוקן פאַר דער באַציאונג זענען געווען מערערע דאַנק־בריוו צום קרייז — בעיקר נאָך דער לעצטער אונטערנעמונג. צווישן אַנדערע זענען דערהאַלטן געוואָרן דאַנק־בריוו פון עלטערן־קאָמיטעט, פון קאָלאָניע־פּערסאָנאַל, פון די לערער און לערערינס. אַ גאָר באַזונדערן איינדרוק אויפן קרייז האָבן געמאַכט די צוגעשיקטע דאַנק־ און אָנערקענונגס־ווערטער דורך די שול־קינדער אַליין — די באַטייליקטע אין דער זומער־קאָלאָניע.

אויסשטראַלונג אויף אַרומיקע שטעטלעך

אַרומיקע שטעטלעך, דאָרט ווו די יידישע באַפעלקערונג איז געווען אַ קליינע און נישט געהאַט די מעגלעכקייט אויפצושטעלן מיט אייגענע כוחות טעאַטער־קרייזן, און אויך פּראָפעסיאָנעלע טעאַטער־אַנסאַמבלען האָבן זעלטן־ווען דאָרטן פאַרבלאָנדזשעט — די שטעטלעך האָבן זיך פון צייט צו צייט געווענדט צו אונדז, קיין זדונסקעוואָליע, וועגן אַרויסשיקן אונדזערע טעאַטער־אַמאַטאָרן דאָרט אויפצוטרעטן. אַזעלכע ווענדונגען זענען אָנגעקומען פון לאַסק, שעראַדז, לוטוטאָוו, זלאָטשעוו און נאָך.

גערן, מיט פולער פאַרשטענדעניש, האָט דער אַ נ ס ק י ־ קרייז אויפגענומען די דאָזיקע ווענדונגען, טוענדיק דאָס בעסטע, כדי אַריינצוברענגען אַהין עטוואָס פונעם פולסירנדיקן לעבן פונעם ניי־צייטיקן, וועלטלעכן ייִד — דערפילנדיק אַזוי־אַרום אַ וויכטיקע קולטורעלע און נאַציאָנאַלע אויפגאַבע.

אגב, פאַר די אויפטריטן אין דער סביבה האָבן מיר, אַחוץ פאַר די רייזע־הוצאות און אַנדערע טעכנישע אויסגאַבן, נישט גענומען באַצאָלט.

אָט אַזוי האָט ביי אונדזער שפּרודלדיקער יוגנט, וואָס האָט זיך אַזוי־אייפעריק באַשעפטיקט מיט פּאָליטיק, ספּאָרט, געזעלשאַפטלעכער פּראָבלעמאַטיק, פון נאַציאָנאַלן אָדער סאָציאַלן אינהאַלט, אויך דאָס טעטאַטער־וועזן פאַרנומען אַ וויכטיקן און אָנגעזעענעם פּלאַץ — אויסשטראַלנדיק אירע דערגרייכונגען אויף דעם געביט אויך אויף דער אַרומיקער סביבה.

✶

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, בעת וועלכער די נאַציס און מיטהעלפער פון די אָקופּירטע לענדער האָבן געברענגט אַזויפיל אומגליק פאַר אונדזער מאַרטירער־פאָלק, איז צווישן אַנדערע, אין די טויזנטער אומגעבראַכטע יידישע קהילות, אויך פאַרשניטן געוואָרן אונדזער זדונסקעוואָליער יידנטום — צוזאַמען מיט איר דינאַמיש־פולסירנדיקן, מיט אַזויפיל ענערגיע און לעבנסכוחות דורכגעדרונגענעם געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן.

זאָלן די שורות זיין אַ ביישטייער צום אַלגעמיינעם מאָנומענט פאַר אונדזער פאַרשניטענער קהילה — וואָס הייסט „ז ד ו נ ס ק ע ו ו אָ ל י ע ר י ז כ ו ר ־ ב ו ך".

„השומר־הצעיר"

שרה זיסהאַלץ־ראָזנבערג, תל־אביב

דער אויפקום פון „השומר־הצעיר"־קן ביי אונדז אין שטאָט איז לויט מיין מיינונג, ווייניקסטנס פונעם געזיכטס־פונקט פון די, וואָס האָבן זיך אין אים — אַקטיוו צי פּאַסיוו — באַטייליקט, געווען די שענסטע געשעעניש אינעם געזעל־שאַפטלעכן און קולטור־לעבן פון דער אָרטיקער יידישער יוגנט.

דער אָנפירער און גרינדער פון קן, אונדזער טייערער און אומפאַרגעסלעכער יעקב (קובאַ) ראָזנבערג ז"ל, איז געווען אַ מענטש מיט אַן איינגעבוירענער גוטסקייט, אַ שטאַרקן ווילן און אומבאַזיגבאַרן דראַנג גלייכצייטיק צו אַלעם, וואָס איז געווען שיין און דערהויבן. איז נישט קיין וווּנדער אַז יעקב ראָזנבערג האָט מיט זיין שטראַלנ־דיקער, ריינער פּערזענלעכקייט אויסגעאיבט אַ שטאַרקע השפּעה אויפן געדאַנקען־ און לעבנס־גאַנג פון אַ געוויסן טייל פון דער אָרטיקער יוגנט, און פאַרוואַנדלט דעם „השומר־הצעיר" אויפן אָרט אין אַ נעסט פאַר דער לערנענדיקער, פאָרגעשריטענער און נייעם לעבנס־וועג זוכנדיקער יוגנט.

און זאָל אויך אויף דעם אָרט פאַרצייכנט ווערן, אַז יעקב ראָזנבערג, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן געשטרעבט און גערופן צו הגשמה עצמית, האָט ליידער, ביז צום קריגס־אויסברוך, דעם דאָזיקן צענטראַלן עקרון און לעבנס־וועג, ווי אַן אומבאַדינגטע פאָדערונג פון דער באַוועגונג, נישט געקאָנט פאַרווירקלעכן. בלייבנדיק אין גלות־פּוילן האָט ער אַזוי אַרום, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע ליידנס־ברידער זיינע, מיטגעמאַכט די גאַנצע גרויזאַמקייט פון נאַצי־דייטשן רעזשים — אַ פאַקט, וואָס האָט מסתמא געהאַט אַ דעצידירנדיקן איינפלוס אויף זיין געזונט־צושטאַנד און פריצייטיקן טויט.

בעת ער האָט שוין, נאָך דעם קריג, ענדלעך רעאַליזירט זיין אויסגעגאַרטן לעבנס־טרוים, עולה־זייענדיק קיין ישראל, האָט ער, ליידער, נישט זוכה געווען פון דאָזיקן גליק לאַנג צו געניסן, און נאָך אַ קורצער צייט פון זיין עליה, שוין זייענדיק באַשעפטיקט אַלס דאָקטאָר־ביאָלאָג אין קופּת־חולים אין תל־אביב, איז ער אין זומער 1945 אָנגעגריפן געוואָרן פון אַ האַרץ־קראַנקהייט — פון וועלכער ער איז מער נישט אויפגעשטאַנען.

אַזוי האָט יעקב ראָזנבערג ענדלעך געפונען זיין אייביקע רו אין זיין הייס־געליבטן לאַנד, פאַר וועמעס אויפריכטונג ער האָט זיין קורץ אָבער שעפעריש לעבן, אַלע זיינע גייסטיקע ווי פיזישע רעסורסן געשטעלט צו דינסט.

אָט זענען עטלעכע פון זיינע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום דער אַזוי־גערופענער קבוצה 0 (זעראָ) — תלמידים פון די העכערע גימנאַזיאַל־קלאַסן, צווישן זיי די באַשיידענע שוואַרץ־האָריקע, סימפּאַטישע —

הינדע קלינגבייל
מיט איר שוועסטער פרומאַ.
(אגב, איינע פון די אינטעליגענטסטע מיידלעך, וואָס איך האָב ווען ס'איז געקאָנט).

חנה קעמפּנער.
וואָס טראָץ איר יונגן עלטער איז זי דורך אַלע גערופן געוואָרן — מאַמע. און דאָס דערפאַר, ווייל מיט איר פאַר־שטאַנד און לעבנסלוסטיקייט, האָט זי פאַר יעדן, ווען ס'האָט עפּעס געדריקט אויפן האַרץ און געקומען מיט איר זיך באַראַטן, געפונען דאָס פּאַסיקע וואָרט און אויסוועג — אַוועקגייענדיק פון איר מיט אַ פאַרלייכטערטן און באַרואיקטן געמיט.

די שוועסטערן וואָלפיש, ראַוווסקי און אַלע אַנדערע — די טייערע יונגע נשמות, וואָס זענען גרייט געווען פאַר די אידעאַלן פון דער באַוועגונג זייער יונג לעבן צו אָפּפערן, און האָבן עס פאַרלאָרן אין אַזעלכע טראַגישע און באַרבאַרישע אומשטענדן — אין די געטאָס און טויט־לאַגערן, וואָס די הערן פון „ניי־אייראָפּע" האָבן פאַר זיי באַשטימט.

מיט געהויבענע קעפּ

דער „השומר־הצעיר", וואָס האָט געצויגן זיין יניקה פון דער סקויטן־באַוועגונג פון ענגלישן גענעראַל באַדן פּאַול, וועמעס ציל ס'איז געווען צו דערציען זיינע סקויטן אין גייסט פון ליבע צום מענטש און צו דער נאַטור, צו גוטע מידות און אויסגעגליכטע רוקנס — דער „השומר־הצעיר" האָט אין איינקלאַנג מיט די דאָזיקע פּרינציפּן, איינגעראַמטע אין אַזוי־גערופענע עשרת הדברות, וואָס זענען אַנטשפּרעכיק צוגעפּאַסט געוואָרן צו די ספּעציפישע נויטן פון אַ יידישער סקויטן־באַוועגונג, האָט אַן אָנזעעוודיקן טייל פון זיין צייט און ענערגיע געווידמעט פאַר אויספלוגן אויפן שויס פון דער נאַטור, צווישן פעלדער און וועלדער.

אויף דער פרייער לופט, מאַכנדיק צופוס מיילן־ווייטע מאַרשן, האָבן מיר אונדזער גייסט און קערפּער געשטאַרקט. דער ציל פון די אויספלוגן זענען געווען, ערשטנס, די אויספלוגן אַליין — ווי אַ ציל פאַר זיך: צו פאַרברענגען אויף דער פרייער, פרישער, געזונטער לופט. ווייט פונעם שטאָטישן טומל. און צווייטנס, צו באַזוכן און געניסן פון די אַרומיקע וועלדער, ווי אויך צו באַזוכן די שכנותדיקע שטעטלעך, ווי: ווידזאַווע, שעראַדז, שאָדיק, לאַסק און אַנדערע, ווו מיר האָבן זיך געטראָפן און אָנגענעם פאַרבראַכט מיט אונדזערע אידייען־חברים פון די דאָרטיקע „השומר"־נעסטן.

בעת די טיולים פלעגן מיר פאַרברענגען גאַנצע טעג אין די אָרעמס פון גאָטס נאַטור, צווישן גראָז,ביימער, לופט און זון — פאַרטיפנדיק זיך אין די פּראָבלעמען פון יושר און גערעכטיקייט, הילפס־גרייטקייט און ליבע פון מענטש צו זיין ברודער־מענטש, צו דער חיות־וועלט, און בכלל צו יעדן אָרגאַנישן וועזן, וואָס לעבט און שפּראָצט.

די דאָזיקע אויספלוגן זענען אויך אויסגענוצט געוואָרן, אַחוץ אויף אַריינדרינגען אין די וועגן פון דער יידישער געשיכטע, אויך אויף געשפּרעכן און דעבאַטן וועגן ציוניזם און ארץ־ישראל — אָט דאָס אויסגעחלומטע לאַנד, אין וועלכן אויך מיר, באַרויבטע 2000 יאָר פון אַן אייגן שטיקל באָדן אונטער דער זון, וועלן ענדלעך אויך זיין פרייע מענטשן, רעסטאַורירן די אַמאָליקע, לייכטנדיקע אין דער גלות־פינצטערניש היסטאָרישע פאַרגאַנגנהייט, און צוריק איינפירן אַ זעלבסטשטענדיקן, גערעכטן, נאַטור־פרייען לעבן אויפן באָדן פון די אבות.

מיט שטאָלץ און בענקשאַפט דערמאָנען מיר זיך היינט, נאָך עטלעכע צענטליק יאָר, אָן אונדזערע הערלעכע מיידלעך און יינגלעך, וואָס פלעגן אוניפאָרמירטע מיט געהויבענע קעפּ, אין מיליטערישער אָרדענונג און טעמפּאָ, דורכמאַרשירן די גאַסן פון דער שטאָט — לאָזנדיק הינטער זיך די רוישיקע פאַבריקן, מיט זייערע רויכערנדיקע קוימענס, צום קן־לאָקאַל, וואָס האָט זיך געפונען אויסער דער שטאָט, אין דער פאַרם פון ל י י ב ל ק ע מ פ נ ע ר.

דאָס האָלץ־הייזל, ווו מיר פלעגן זיך טרעפן און אָפּהאַלטן אונדזערע פאַרזאַמלונגען, איז געוואָרן דער צענטער פון אונדזער קולטורעלן און גייסטיקן אויסלעבן זיך. דאָרט האָבן מיר געפירט אונדזערע עברית־לעקציעס און יעדע אַנדערע קולטור־טעטיקייט, אַקאָמפּאַנירט פון לידער, דורכגעדרונגענע מיט ציון־בענקשאַפט — וועמעס עכאָ ס'האָט אָפּגעקלונגען ווייט־ווייט איבער די מויערן פון הייזל, אַרויסרופנדיק מער ווי ביי איינעם אַן אינערלעכן ציטער פון שטאָלץ, הסכמה און האָפענונג אויף פאַרווירק־לעכונג.

ביי דער זייט פון דער דאָזיקער טעטיקייט, וואָס האָט אַבסאָרבירט אונדזער גאַנצע געדאַנקען־ און געפילן־וועלט, פלעגן מיר אויך איינאָרדענען צו פּורים און חנוכה, אין

טיול פון „השומר־הצעיר".

אויספלוג פון „השומר־הצעיר".

רויט־געציגלטן שטאַטישן פייערלעשער־זאַל, פאַרשידענע טעאַטער־פאַראַנשטאַלטונגען מיט טענץ, ביז די פריע מאָרגן־שעהן — וועמעס הכנסות ס׳זענען געווען געווידמעט פאַר קרן־קימת און קרן־היסוד.

אין די דאָזיקע פאַראַנשטאַלטונגען פלעגן אויפגעפירט ווערן שאַפונגען, אין וועלכע ס׳איז בעיקר געקומען צום אויסדרוק די בענקשאַפט צו ארץ־ישראל, צו אַן איבער־אַנדערשונג פון די לעבנס־ווערטן און יסודות, די האָפענונג אויפצושטעלן — און בקרוב — אַ נייעם, געזונטן און גערעכטן יסוד פאַר דער ווידעראויפריכטונג פון אונדזער גערודפטן מאַרטירער־פאָלק.

* * *

אין דער באַהאַנדלטער תקופה, האָט אונדזער קן געציילט בערך 45 ברידער און שוועסטער. די לעצטע זענען געווען איינגעטיילט אין קבוצות, לויט דעם עלטער און קלאַס — און אָנגעפירט פון דער פריער־דערמאָנטער קבוצה 0 (זעראָ).

מיט דער צייט, ווי געוויינטלעך אין לעבן, בעת מיר זענען עלטער געוואָרן — האָבן זיך אונדזערע וועגן גענומען פונאַנדערגיין. אַ טייל איז געפאָרן אויף הכשרה — זיך פאַרצובאַרייטן צום פּראַקטישן לעבן אין ארץ־ישראל; אַ טייל איז זיך צעפאָרן אין די גרויסע שטעט — פאַרצוזעצן זייער בילדונג; ווידער אַנדערע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דער־אָ פונאַנדער־פאַלונגס־פּראָצעס האָט דערפירט דערצו, אַז אין יאָר 1923 האָט זיך אָט דער הערלעכער יוגנט־נעסט צו אַלעמענס באַדויערן אויפגעלייזט.*

* היות ס׳איז באַקאַנט, אַז דער „השומר־הצעיר“, לויט די עדות־דערקלערונגען פון אַנדערע שטעטלשע, האָט אויך ווייטער עקזיסטירט, איז אָנצונעמען אַז די כוונה פון דער אויטאָרין פון דער רשימה איז געווען פעסטצושטעלן, אַז אין יאָר 1923 האָט זיך דער „השומר־הצעיר“ אויפגעלייזט — צייטווייליק. (— העורך)

נר־החינוך

אברהם ארליך, תל־אביב

מוסד תלמוד־תורה

דומה, שבכל פזורת־ישראל, שאחינו בני־ישראל נחיתים שם, קשה היה למצוא יישוב כלשהו, בעל־הכרה והזדהות עם ייחודו של הגורל היהודי, חדור־דאגה לגחלת ישראל, שהודלקה בשחרית האומה, האירה את מחשכי־הגולה והפיצה זיק אור ותקווה במשך הדורות ועד ימינו אלה, לבל יהדור הייאוש הנורא, מכרסם הלבבות ומסכן קיומה — שלא עשה כל אשר היה לאל ידו — ובהיות היישוב דל במספר אף מעבר לכך ללא־שיעור — להקים בתוך חומותיו, לדלי־ ולמחוסרי־אמצעים, את המוסד העממי תלמוד־תורה — אותו יסוד מוסד ואיתן לילדי־עניים, שמהם תצא תורה.

מוסד זה טיפח, הקנה והנחיל אהבה ומסירות־נפש לקנייניה הרוחניים של האומה וערכיה, כפי שנתגבשו במשך הדורות. בו, במוסד הזה, מצאו את ידיעותיהם הראשונות והראשוניות תינוקות דבית־רבם, שהוריהם לא השיגה ידם להפריש מהכנסתם הדחוקה לשכר־לימוד, ליד הילדים היתו־מים שהקהילה, או מוסדות־הצדקה, פרשו עליהם את חסותם.

במאמר „הווה גולה למקום תורה“ ראה היהודי, בעל תודעה וזיקה למסורת האומה ונכסי־רוחה, תביעה קטיגורית לכונן במקום־גלותו מוסדות־תורה, רבים ככל האפשר — בהם ראה מעיין לא־אכזב של עוז־נפש ואמונה, כוח־סבילות ורצון עז, תקווה ובטחון בצור־ישראל וחידוש ימים כקדם לעם־סגולתו.

ועובדה מעניינת היא, שבזדונסקה־וולה למדו בתלמוד־תורה גם ילדים, שהוריהם נמנו, מבחינה סוציאלית, עם השכבות האמידות יותר. הללו, שתשלום שכר־לימוד ליל־דיהם, לא היווה מטרד מיוחד בשבילם, העדיפו בכל־זאת את המוסד העממי תלמוד־תורה על פני החדרים של המלמ־דים הפרטיים — למרות פחיתות־כבוד מסוימת, שהיתה כרוכה בכך. וזאת, משום שנקעה נפשם של אנשים רבים מן העובדא, ש„החדר“ — ולרוב היה זה ממש חדר אחד בלבד — שימש גם כמקום־מגוריו של המלמד, היינו חדר־שינה, מטבח וכדומה. לעומתו נראה תלמוד־התורה, ששימש

משכן למטרות לימוד התורה בלבד, מוסד מתקדם ומתאים יותר לתפקידו, ללא תופעות־הלוואי השליליות שבחדר.

ר׳ הירש קוטיק

בתלמוד־תורה, שהיה כמתכונת בית־ספר, מחולק לפי כיתות, שימש בהוראה, בכיתה א׳, ר׳ הירש קוטיק. ולשבחה של הנהלת המוסד ייאמר מיד, שעל־אף היותה תחת השפעתם של חוגי־,,האגודה״, לא נרתעה מלהעסיק את ר׳ הירש — איש ,,המזרחי״. לטובת החינוך, הגורם המרכזי והקובע בחיי־

ר׳ הירש קוטיק.

הרוח של היהודי לתולדותיו, העדיפו ליהנות מתורתו של אדם, שלא מאנשי־שלומנו — אך נחשב בעל־מקצוע בתחום הנידון, על פני אדם מהימן מסביבתם הם — אך בלתי מתאים לתפקיד.

ר׳ משה יעקב

בדומה לרוב המלמדים בעיר, שלא פנו למקצוע זה מתוך נטייה פנימית ודחף נפשי להוראה, אלא מדלית־ברירה, לאחר שניסו את מזלם וכוחם בכל מה שנזדמן לידם ולא עלתה בידם — אף ר׳ משה יעקב כן. כמוהם, אף ר׳ משה יעקב, שלימד בכיתה ב׳, פנה למלמדות, משלא האירה לו ההצלחה פנים במקצועות ,,מכובדים״ יותר, כלומר במסחר וכיוצא בזה. אך, בהיות המשכורת בלתי־מספיקה לקיום המשפחה, כיתת האיש את רגליו, בשעות הפנאי, לאחר שמילא את תפקידו במוסד, לשם השלמת פרנסתו, בנתינת שיעורי־בית לילדות — אותן לימד פרק בחומש ותפילה.

ר׳ טוביה יוסף

ראוי האיש הזה, ששימש בהוראה בכיתה ג׳, לייחד ולהרחיב עליו את הדיבור במיוחד.

אדם יפה־נפש, שפרקו נאה וזקנו מגודל, היה האיש — וברי לי שאין כלל משום הפרזה בדברים האלה — יחיד ומיוחד במקצועו. אמן גדול, שאינו שכיח כלל, להבנת נפש הילד — צאן מרעיתו. והאיש סמינר למורים לא סיים, ולא עוד, אלא שאף בספרי־חינוך מעולם לא הציץ, וקרוב לוודאי שגם לא ידע ולא שמע עליהם — ובכל זאת מה רבה היתה ההבנה והתושייה, שהוכיח האיש במגעיו עם תלמידיו — אף עם הקשים ביותר!

ויש לזכור שאחוז ניכר של תלמידיו נמנה עם השכבות הנחשלות ביותר מבין האוכלוסיה היהודית בעיר. חלק, שהוריהם שקועים היו למעלה ראש בטרדות פרנסה, בימי־השוק, ברוכלות וכדומה, מבלי שתהא להם שהות וכוח להתפנות לילדיהם, מלבד משבת לשבת — ואילו חלק אחר יתומים עגולים, הגדלים ללא השגחת אב ובלי אם רחמנייה, ללא יד מכוונת. גם לליבות חומר אנושי זה, הנקרא בפי המורים ,,חומר קשה״, מצא ר׳ טוביה יוסף מהלכים — וזאת לא במקל־חובלים, אמצעי בלתי־שימושי לגבי דידו כל־עיקר, כי אם בדברי־נועם ורוך, שקשה היה לעמוד כנגדם.

מי שלא ראה את אהבתו לתלמידיו, את עמלו ומסירותו בהקניית ערכי־תורה ומידות טובות ללבבות הרכים, לא ראה אהבת אדם לאדם ומורה לחניכיו. עיניו הפיקו רוך וחמלה לכל יצור אנוש, ולא ראה בעולמו אלא אהבה ללא גבול ושיעור לתינוקות דבית רבם, שנמסרו לידיו, ורצון עז לראותם מצליחים — בכל אשר יפנו בדרכם לעתיד. אך בקרות המקרה וילד סרח במשהו, שאי־אפשר היה לעבור עליו בשתיקה מבלי להגיב, מתוך חשש לדוגמה רעה, המידבקת כידוע — מה עשה ר׳ טוביה יוסף? בעצם, לא מאומה. אותה שעה נפקחו עיניו הגדולות לרווחה, בהביען כל־כך הרבה צער וייאוש. אותה שעה נראה האיש כקובל וטוען כנגד עצמו: **,,וי, וי לי, שלא הצלחתי בחינוך ילד מישראל״**

ויצוין: די היה במבט מלא רחמים וצער שלו זה, על־

מנת לעורר חרטה עמוקה בלב הילד הסורר, להניא אותו מדרכו ולהחזירו למוטב.

ולא זו בלבד.

ניחון האיש ביד־חרוצים להפליא, יד־אמן, ששימשה לו להמחשת עצמים מסובכים וקשים לקליטה. ואכן, כשהגיעו, דרך משל, לפרשת המשכן — חומר לימודי יבש ומשעמם לזאטוטים בני 8—9 — לא התעצל ר׳ טוביה יוסף, אלא התקין לו דגם של המשכן על כליו, דגמים של בגדי־הכוהנים, החושן, האפוד וכדומה. ובהסברת הדברים ברוך ונועם, תוך המחשת העצמים, על כל פרטיהם ודקדוקיהם, הצליח לעורר את התעניינותם ותשומת ליבם של התלמידים הרכים אף לדברים המסובכים ביותר — גורם שהקל ללא־שיעור על הבנת הדברים וקליטתם במוחות הצעירים.

זאת ועוד.

סגולה מיוחדת היתה לו לר׳ טוביה יוסף, לטפח בילדים מה שנקרא היום: **„טיפוח האישיות"**. שעות־הלימודים בתקופת־החורף היו ברגיל, עד 7 בערב. כך אצל כולם — אך לא כן אצל ר׳ טוביה יוסף, בעל־ההבנה העמוקה והמפתיעה בנפש הילד. בכיתתו הופסקו הלימודים בשעה 6 — ואילו את השעה הפנויה בילו בנעימים בשיחה „חופשית". בשעה זו היה עולה אחד הילדים לדוכן, לפי התור, והרצה לפני הכיתה על אגדת חז"ל, או סיפור חסידי, לאחר הכנה מוקדמת, בעזרת הרבי — והיתה שעה זו שעת רצון וקורת־רוח לרבי ולתלמידים כאחת.

ועוד מנהג יפה הנהיג ר׳ טוביה יוסף בכיתתו — מנהג, שהעיד על הכרה חינוכית עמוקה. מדי־שבוע בשבוע צוינה קבוצת־תלמידים לשבח, תוך קבלת פרס, היינו: להתארח בשבת על שולחנו של הרבי ולאכול אצלו חמין.

אכן, בהיזכרי היום, לאחר עשרות שנים, באיש, בשיטת לימודיו וביחסו לתלמידים, העוללים הרכים — עומד אני תוהה ומשתאה. הכיצד, יש לשאול, ידע האיש את כל רזי־הפידגוגיה, ולא עוד, אלא אף להגיש אותם ולהשתמש בהם בפשטות מושכת ושובה לב ובדרכי־נועם קולעים כל־כך למטרה ונקלטים על נקלה?

לא ייפלא, איפוא, שנמשכנו ונתקשרנו לאיש בעבותות אהבה אמיצים והערצתנו אותו לא היו לה גבול ושיעור — ועד היום, מדי־הופיע האיש בתודעתי, רוחש ליבי דברי־תודה, הערצה וכבוד.

ר׳ יחיאל מאיר

רבנו בכיתה ד׳, בה הוחל בלימוד גמרא, היה ר׳ יחיאל מאיר.

משכיל ובעל־לשון היה האיש — אך עיקר כוחו היה בחוכמת העיבור. בימי־שלוט הנאצים, בהיותנו כלואים בגיטו, נתמעטו כידוע ספרי־הקודש והעיון במקורות נתקל בקשיים. בימים האלה, בהיות החשש להשתכחות זמני־המועדים בישראל מוחשי ביותר — התקין ר׳ יחיאל מאיר, בעל־פה, לוח למועדי־השנה ואף הפיצו ברבים.

משנתגלה הדבר לגרמנים ימ"ש נתפס על־ידיהם ועונה למוות.

ה. י. ד.

ר׳ברישל פרבר

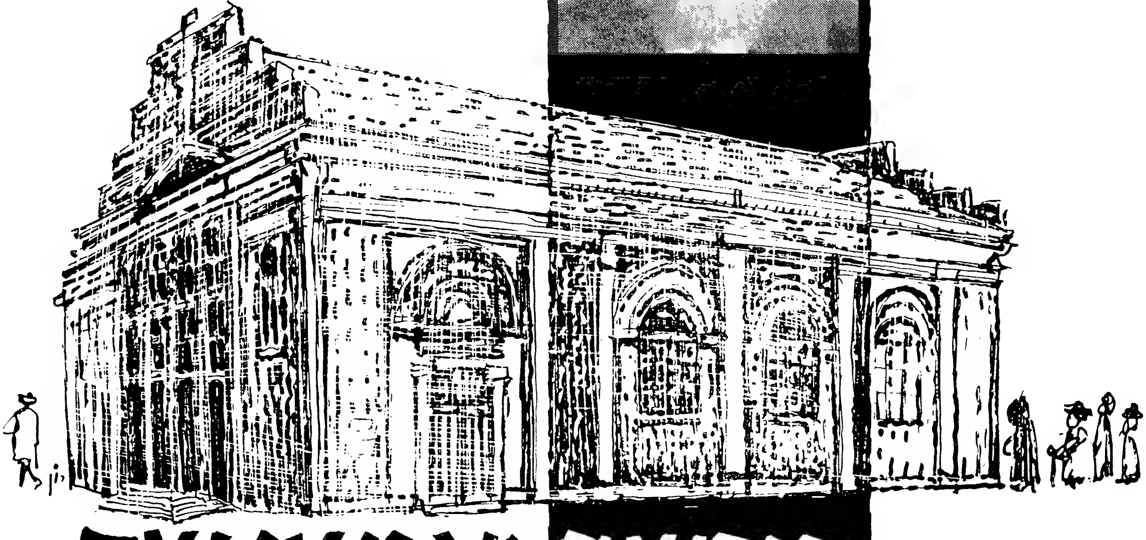
בכיתה ה׳ שימש בהוראה ר׳ ברישל פרבר.

כתלמיד־חכם גדול ראה האיש בתלמוד ונושאי־כליו חזות הכול. ואכן, תוך כדי צלילה בים התלמוד והתעמקות בתוספות, מהרש"א ומפרשים אחרים — יצא האיש מתחומו של עלמא הדין והבליו. בשעה זו ריחף ר׳ ברישל בעולמות העליונים — והדבר היה ניכר בכל גופו האומר שירה, בפניו הקורנים ובזיקי־האש הניתזים מעיניו. כי זאת לדעת, לגבי דידיה לא היתה קיימת בעולם הנאה גדולה יותר מאשר להתפלפל עם תלמידיו בסוגיא קשה מן התלמוד, או הפסוקים, ולהיווכח לשמחת־ליבו, שאומנם כן השכיל להקנות לאחרונים ידיעה בעולם הערכים של נהרדעא ופומפדיתא. ומשראו התלמידים את הרבי בשמחתו שמחו גם הם, כך נגרפה בשמחת הרבי כל כיתת התלמידים, בהיותם מאושרים שכיוונו לדעת גדולים.

ואכן, היה זה ר׳ ברישל פרבר שהאציל מרוחו עלינו, בהנחילו לנו את אהבת התורה, חדוות העיון וההתעמקות בסוגיותיה, קושיותיה וערכיה, ולראותה כגורם יחיד ויחידי בעיצובו וייחודו של ישראל סבא בגויים.

שער שלישי

מורשה ואנשי שם

מסעף

מ. ש. גשורי, ירושלים

שושלת הצדיקות, שנוסדה על־ידי רבי אברהם לנדוי ב״ר רפאל (תרל״ה—תקמ״ד), חרגה בהרבה ממקום היווסדה — צ׳יכאנוב — והסתעפה בערים שונות במדינת פולין, כגון: סטריקוב, ביאלה, ייז׳וב, נאשלסק, גומבין, נובידבור, זביארצ׳ה, ווידבה ועוד. אך חיבה יתירה נודעה לה לקהילת זדונסקה־וולה, שבימים שונות ויחסי־משפחה וחסידות נמשכו ונשתלבו בין שושלת זו לבינה.

א. רבי רפאל לנדוי

רבי רפאל, בנו של רבי אברהם מצ׳יכאנוב, נולד בשנת תקפ״ג. עוד משנות נעוריו הצטיין האיש במידות טובות וישרות — צנוע בדרכיו, עניו ונחבא אל הכלים, תם וישר במלוא מובן המלה. וכך ציין אותו אביו הצדיק, כשהיה מונה בשבחי־בניו: „...בני, רפאל — תם״.

כשהתבגר רבי רפאל נעשה חתנו של החרושתן הנודע — ר׳ פיביש אופטובסקי מזדונסקה־וולה. רבי פיביש זה נחשב לטיפוס מיוחד בין החרושתנים החסידיים בפולין — בר אבהן ובר אוריין ואדם שההצלחה האירה לו פנים. מוצאו משלשלת היוחסין, מהגאון המפורסם רבי אליקים גאץ, מגדולי־ישראל בדורו, רב בהילדסהיים ומחבר הספרים „אבן שוהם״ ו„רפדוני בתפוחים״. אולם רבי פיביש דנן היה גם עוסק בצורכי־ציבור ושמו היה גדול גם כבעל מעשים טובים. בית־הכנסת הגדול שנבנה בעיר מגוריו בשנת תרי״ח, הוקם, בחלקו הגדול, בסיועו הכספי של רבי פיביש.

עשרת אלפים רו״כ נדונייה העניק רבי פיביש לחתנו רבי רפאל. וכל זאת, כדי שיהא ליבו של האברך פנוי ללימוד התורה ללא עול הפרנסה. ואכן, האיש לא איכזב את תקוותיו — חתנו, ר׳ רפאל, הקדיש עיתותיו אך ורק ללימוד התורה ולעבודת השם.

אך ידיעה בתורה ודעת התורה מחייבות, גם כשהדבר כרוך בהפסד ממון — ואף ממון רב. בעיקר אמורים הדברים ביחס לאדם כר׳ רפאל, שכל־כולו תוכו כברו. ואכן, משהועמד ר׳ רפאל בפני נסיון, הוכח בעליל עד היכן הגיעו צדקותו ויושרו:

לאחר פטירת ר׳ פיביש, חותנו, באו בניו היורשים לר׳ רפאל, והציעו לו סכום כסף ניכר על חלקו בעזבון אביהם המנוח, המגיע לו לפי חוקי־המדינה. אך ר׳ רפאל סירב לקבל כל טובת הנאה, באומרו: „על־פי דיני תורתנו הקדושה „אין הבת בין הבנים יורשת״ — וחלילה לי לקפח את זכותכם...״.

במרוצת הימים איבד רבי רפאל את כל הונו וחי בדחקות. עם כל זה לא רצה לקבל על עצמו משרת רבנות. הוא העדיף לחיות חיי־צער מלעשות את תורתו קרדום לחפור בו. וזאת, על־אף שידוליו של אביו, הצדיק, כפי שאנו למדים ממכתבו לבנו הצעיר, רבי יעקב: „בהיותך פה אמרת לי, כי אפשר להשתדל בסביבותיכם איזה רבנות. ראה להשתדל עבור אחיך מו״ה רפאל נ״י ותהיה זריז בדבר ותודיעני ע״י מוקדם („אהבת חסד״)״. ואגב, הוא, ר׳ רפאל, היה היחיד מבין בניו של הרבי מצ׳יכאנוב, שלא התקשט באיצטלא של אדמו״רות או רבנות.

אחרי פטירת אביו הצדיק, העתיק ר׳ רפאל את מקום מגוריו מזדונסקה־וולה לווארשה. גם שם לא השתנה אורח־חייו ופרנסתו באה לו בדוחק, בדחותו כל רעיון להפוך את תורתו לאומנותו. מכיריו ומיודעיו ייסדו בדירתו הפרטית בית־תפילה, שהיווה את מקור פרנסתו המצומצמת.

ר׳ רפאל, כשם שחי בצניעות כן הלך לעולמו בצניעות, והיה זה ביום שלפני ערב ראש־השנה, תרנ״ה, בהיותו בן 72 שנה. בהשתדלות בן אחיו, הגאון רמ״ח מזביארצ׳ה, ועל חשבונו, הוקם אוהל על קברו בבית־העלמין בוארשה — שם מנוחתו כבוד.

ב. ר׳ מנחם מנדל לנדוי —

האדמו״ר מסטריקוב — זגירז׳

לא לרבים ידועה העובדא, שעד שהוכתר ר׳ מנחם מנדל לאדמו״ר חסידות סטריקוב, היה משכנו כבוד בזדונסקה־וולה, שם עסק במסחר.

הוא היה בן־זקוניו של האדמו״ר רבי דובריש מביאלה, אך כוחו בא לו משל זכות עצמו. הוא היה אישיות דגולה, למדן גדול, מקובל מפורסם ומוכתר במעלות ובמידות. בייחוד היה רגיש לאמת — מידה שהיתה לנזר תפארתו. בכל מקום שסבור היה שהצדק איתו, לא נרתע מפני שום אדם או כל בעל־שררה להגיד במפורש את דעתו. מרבית ימיו סירב ליהנות מתורתו, אלא עסק בפרקמטיא. את תורתו דלה ממעיינות התורה והחסידות אצל רבותיו הגדולים — רבי יחיאל ובנו, בעל „ישמח ישראל״, מאלכסנדר.

בעניין יחסו למסחר הלך באורח אביו האדמו״ר, שבשעה שעמד לפני הברירה: לקבל עליו עול רבנות או עול מסחר — בחר בשני. ואכן, הוא הקים בית־חרושת למשקאות חריפים. אך לא הצליח בכך. לאחר זמן חיסל את בית־ההרושת ואשתו פתחה בית־מרזח, שלא התערב בו. אלא, שלעיתים מזומנות היה סר שמה, שעה שעגלונים ושאר הדיוטות היו יושבים ושותים. בהזדמנויות אלה היה ר׳ מנחם מנדל מגלגל עמהם דברים עד שהיה מזכיר להם לברך על הכוס וכן ברכה אחרונה. משאך הצליח בכך השתהה עוד שעה קלה והיה מסתלק והולך לדרכו.

מלבד גדולתו בתורה — בנגלה ובנסתר כאחת — הצטיין ר׳ מנחם מנדל גם בחיבת הארץ — תופעה שכיחה בקרב בני־משפחתו. משאת־נפשו היתה לבקר בארץ־הקדושה, ונמנה עם המעטים בדורו, בקרב חוגי־האדמו״רים, שהראו בפועל ממש את התקשרותם וכמיהתם לארץ־אבות. ואומנם, הוא ביקר פעמיים בארץ ועמד גם להתיישב בה. אך בגלל סיבות משפחתיות נאלץ לשוב לגולה. אולם געגועיו לארץ — מקור מחצבתו — לעולם לא עזבוהו, ואף היה ידוע כחובב ציון גדול.

רק אחרי פטירת אחיו, האדמו״ר רבי אהרן צבי מביאלה, נתעטר רבי מנחם מנדל בכתר אדמו״רות, והעביר מושבו מזדונסקה־וולה לסטריקוב. ובשם זה — „הרבי מסטריקוב״, הוא גם נודע בעולם החסידי, ושם, בסטריקוב, אלפי חסידים ומעריצים נהרו אליו והסתופפו בצילו.

בשנים האחרונות לימי־חייו חלה במחלה אנושה. בני־משפחתו העבירוהו לאוטבוצק ושם נסתלק לעולמו ביום י״ט בשבט, תרצ״ו, והובל למנוחת עולמים לבית־העלמין בוארשה. אלפים מישראל היו באים לאהלו להשתטח על קברו, להתפלל ולהרצות את בקשותיהם ותחינותיהם, תוך בטחון ליענות מזכותו של אותו צדיק.

אוצרו הרוחני, שהניח אחריו, לא זכה לראות אור הדפוס ואבד בנבכי־המלחמה העולמית השנייה.

שניים מבניו, ילידי זדונסקה־וולה, שימשו ברבנות, ומהם אחד גם באדמו״רות:

א. ר׳ אברהם — רב בקוניב, פלך אוסטרובצה.

ב. ר׳ יעקב יצחק דן.

ר׳ יעקב יצחק היה תלמיד־חכם מופלג בנגלה ובנסתר, צנא מלא ספרי, שכל ימיו היה עוסק אך ורק בתורה וחסידות. בעודו בשחר ימיו התחיל לשמש ברבנות, בהיבחרו למלא מקום אחיו ר׳ אברהם, שנקטף בדמי־ימיו. ומאז היה מפורסם בעולם החסידי בשם הרב מקוניב. אחרי פטירת אביו הוכתר במקומו בעטרת האדמו״רות.

ר׳ יעקב יצחק דן תפס מקום חשוב ביהדות החרידית שבפולין, ונחשב בין האדמו״רים המקובלים והבולטים ביותר במדינה. רבות וגדולות סופר עליו על־ידי מעריציו ואוהדיו, שביניהם נמצאו חסידים רבים מהדור הישן.

בימי אימות המלחמה, בפלוש קלגסי הנאצו־גרמנים לפולין, עזב ר׳ יעקב יצחק את מקום־מגוריו ונמלט לוארשה. שם חי בגיטו, עד בוא היום המר והנמהר, בהישלחו יחד עם בני־משפחתו לאחד ממחנות ההשמדה.

ה. י. ד.

ג. רבי מנחם מנדל חיים לנדוי מזביארצ׳ה
(תרכ״ה—תרצ״ה)

ר׳ מנחם מנדל חיים, בנו של ר׳ יעקב מייז׳וב, נתחנך על ברכי־סבו הגדול — האדמו״ר מצ׳יכאנוב.

היה זה גאון בכל שדמות התורה, בעל מוח ובעל מרץ, מעורה בהוויות העולם הזה, סופר מהיר, דרשן, מבקר, ידען בחקר הלשון ובקורות עם ישראל, בעל פנים מאירות ונימוסים טובים. בקיצור: אדם, שבכל דרכיו ותנועותיו — כולו אומר כבוד.

כשהגיע לפרקו נעשה חתנו של הרבני, בר אבהן ובר אוריין, רבי שלמה זלמן בהריר מזדונסקה־וולה. היתה זו משפחה, שמוצאה משלשלת ארוכה של גאונים וקדושים, שהתייחסו על הגאון בעל „באר היטב״ ועל הגאון בעל „פני־יהושע״ הראשון — ולמעלה בקודש, על השל״ה.

בהיותו סמוך על שולחן חותנו פעל רבות במקום בשטח הרבצת תורה. משך אליו תלמידים רבים, שנהרו לשמוע לקח מפיו, ועמד במשא ומתן של הלכה עם רבנים מפורסמים בדורו. כך התחיל להתפרסם עוד בצעירותו לשם ולתפארת.

כשתמו לו שנות סמיכתו על שולחן חותנו, והגיע הזמן לעשות למען ביתו, שלח ידו במסחר ופתח לו בעיר חנות של תוצרת ברזל, שבה מצא פרנסתו בדוחק. ובעצם ניהלה את החנות אשתו, ואילו הוא, ר׳ מנחם מנדל חיים, עיקר עיסוקו היה להגות בתורה. ככה עברו עליו חמש שנים בתורה ובדרך ארץ בזדונסקה־וולה — ואילו יראת־שמיים והסידות דלה ממעיינו של האדמו״ר בעל „שפת־אמת״ בגור.

עברו שנים מועטות בלבד ומסחרו נדלדל וירד עם כספו לטמיון. ועל־אף רצונו החזק, שלא ליהנות מתורתו הנאה גשמית, נאלץ לקבל על עצמו את עולה של רבנות. בכתר זה שימש בראשונה בעיירה ווידבה, שם נתקבל לרב בשנת תרמ״ו.

ר׳ מנחם מנדל חיים שימש בכתר הרבנות גם

במקומות אחרים. מווידבה עבר לכהן בעיר פיונטקי, משם — לפשירוב, משם — לנוביבדור, הסמוכה לוארשה, ואחר מספר שנים עבר לכהן בזביארצ׳ה. משנת תרפ״א ישב באמריקה ולאחר שובו משם התיישב באוטבוצק.

אך יצוין, שבכל הטילטולים האלה ממקום למקום לא שכח האיש את זדונסקה־וולה, ובכל הזדמנות היה מזכיר את שמה ואת שנות הטובה שבילה בה, שם הספיק במשך חמש השנים לשהותו בעיר להכות שורשים במקום ולהתחבב על רבים — לאחר שהכירו ביושרו, צדקתו וכשרונותיו.

נפטר בשנת השבעים ושלוש לחייו באוטבוצק.

ד. רבי ישראל לנדוי

רב אחר, חסיד מאנשי־מעלה ומכובד בעיני־הבריות, חתן הרה״ג הצדיק רבי יעקב משה תאומים, הרב מנוביבדור, שאיווה לו למושב את העיר זדונסקה־וולה, היה רבי ישראל לנדוי, השני מבין בניו של האדמו״ר רבי יעקב מייז׳וב, ואחיו של רבי מנחם מנדל חיים הנ״ל. כנראה, שבהשפעתו של זה האחרון, נמשך גם רבי ישראל לעיר זו, בה נשאר לשבת — בהרגישו את עצמו יושב בה „בתוך עמו״.

חסידים ואנשי־מעשה בזדונסקה־וולה

מ. ש. גשורי, ירושלים

החסידות בפולין הקונגרסאית החלה להתפשט במימדים עצומים מאז ייסודה על־ידי צדיקיה ומוריה הראשונים: רבי יעקב יצחק — החוזה מלובלין, רבי ישראל הופשטין — המגיד מקוזיניץ, ורבי אברהם יהושע השל — „הרב מאפטא״.

גם בזדונסקה־וולה קמה בין היתר תנועה חסידית חזקה, ולא עוד אלא שאף נמנתה עם הערים, שבהן לא נתקלה החסידות במתנגדים, שניסו לעצור בעד התפשטותה, אך הלכו ופחתו בכל מקום. זדונסקה־וולה נקראה בפי רבים בשם „ירושלים זוטא״ — ועוד בתקופת התסיסה החסידית בפולין נוסדו בה חדרי־תפילה מיוחדים („שטיבלך״) לחסידי־וורקה וקוצק וכן לחסידי־פשיסחה. החסידים בזדונסקה־וולה תפסו מאז מקום חשוב בעיר ונציגיהם החלו לכבוש את הקהילה ולהנחותה לפי דרכם ורצונם.

הבה נקוב בשמותיהם של כמה חסידים ואנשי־מעשה, מהחשובים בעיר, שמילאו בשעתם מקום נכבד בקהילה:

א. ר׳ חיים „גבאי״ (גליקסמן)

ר׳ חיים היה משושלת היוחסין, בן הרב הנודע ר׳ ברוך בנדיט גליקסמן מלאסק, האיש שאת כל ימיו הקדיש להפצת מוסר ודעת בישראל. ובהתפרסם שמו כראש־ישיבה שנון, נהרו אליו בחורי־ישיבה מערים ועיירות שונות בסביבה — וביניהן גם מזדונסקה־וולה. ואכן, נקרא האיש בפי רבים בשם ר׳ בנדיט חריף, בהיותו כמעיין המתגבר להמציא חידושים בלימודו וכן בחיבור ספרים תורניים במקצועות שונים. אך גם ממילי־דעלמא לא הניח האיש את ידו, בהצטיינו בנדיבות־לב יתירה כלפי כל נצרך. והנה עדותה של בתו: „בעל הוצאות גדול היה אבא על מעשי־צדקה״.

על־אף העובדא, שהרב ר׳ ברוך בנדיט נמנה עם המתנגדים, לא היה שונא את החסידות והחסידים כרבים מחבריו לדעה. להיפך, הוא ידע להעריך את טיבה של החסידות, וגם החסידים אהבוהו והתייחסו אליו בכבוד גדול.

נפטר ביום כ״ו טבת, תר״ח.

בנו יחידו, ר׳ חיים, היה תלמיד־חכם וחסיד אמיתי. זדונסקה־וולה, מקום מגוריו, היתה כבר אז כולה חסידית, ועוד בטרם היווסדם של „שטיבלך״ חסידיים בערים הסמוכות, כבר נמצאו מהם בזדונסקה־וולה. זאת ועוד. חסידי־קוצק המועטים שהיו בלאסק נהגו לנסוע לימי־החגים לזדונסקה־וולה, להתפלל במרכז חסידותי זה יחד עם חבריהם. ר׳ חיים, שנקרא בפי הבריות בשם ר׳ חיים גבאי — על היותו גבאי־צדקה כל ימיו, היה פאר חסידי־„ירושלים זוטא״, והשפיע את השפעתו הרבה עליהם. חשיבותו של ר׳ חיים חרגה ממקום מגוריו. גם בעיני־הצדיק, רבי מנדלי מקוצק עצמו, היה חשוב מאוד. פעם אחת שמעו מפי הרבי, שאמר עליו: „מיין חיים״.

והחסיד המפורסם ר' אבא שמעון מלודז' היה מספר, שפעם, בהיות ר' חיים ביום־הכיפורים בקוצק ונתקף חולשה גדולה נזדרז הרבי בעצמו להבעיר לו אש, להכין לו חמין להשיב את נפשו. כבוד גדול זה שהנחיל הרבי לר' חיים היה לרבותא ולשיחה בפי־כל.

כשחלה ר' חיים גבאי, נכנס אליו התלמיד־חכם החסיד, ר' סנדר בוימאק, מן האברכים המצוינים שבעיר, לשם ביקור. אמר לו ר' חיים: „סנדר, בעט פאר מיר כ'זאל געזונט ווערן — זאג איך דיר צו, אז כ'וועל דיך אויסרייסן". כוונתו היתה שידריכו בדרך המוסר והחסידות ביד חזקה. סגנון־דיבור זה היה רווח בין חסידי־קוצק בימים ההם.

בשני לטבת, שנת תרי"ח, נפטר אותו חסיד — עוד לפני שמלאו לו חמישים שנה.

על מצבתו כתוב:

אבד חסיד מן הארץ.

שני בניו של ר' חיים — אברהם ויצחק, היו אנשי־אמת, חסידים תמימים וישרים. תוך ששה ימים הלכו שני האחים הכשרים האלה לעולמם — האחד, ר' אברהם, מת ביום כ"ח אלול, תרע"ה, והשני, ר' יצחק, ביום ד' תשרי, תרע"ו, בהגיעם לזקנה מופלגת.

ב. ר' שרגא פיביש אופאַטובסקי

ר' פיביש אופאטובסקי, כפי שנקרא בפי הבריות, נולד לפי מסורת המשפחה לאביו ר' גציל, בעיירה שאדיק, הרחוקה מזדונסקה־וולה כשני מילין, בשנת תקמ"ה. שמו הקודם היה ר' אליקים גאץ. והואיל ובימיו, בשנת תק"פ, החלו היהודים בפולין, בתוקף פקודת המלכות, להוסיף לשמותיהם הפרטיים גם שמות משפחה, מצא ר' גציל למתאים את שם המשפחה אופאטובסקי, על שם העיירה אופאטוב.

פיביש נתחנך על ברכי־אביו לתורה ולייראת־שמיים. מסתבר, שאף הוא גלה ללאסק, עיר מולדת אבותיו, ללמוד תורה בישיבת הרב הגאון ר' מאיר צילך. בערך בשנת תקס"א, בהיותו בן 17 שנה, בא בברית הנישואין עם אחת המשפחות המיוחסות שבזדונסקה־וולה. יש להניח, שבשנים הראשונות אחרי־נישואיו היה סמוך על שולחן־חותנו, כמנהג הימים ההם. לאחר מכן אחז במסחר יערות ועצים ואף בחרושת האריג. ר' פיביש היה סוחר חרוץ ומשכיל ובכל אשר פנה הצליח ועשה עושר רב. הוא היה החלוץ לתעשיית אריגי־צמר בזדונסקה־וולה ותרם להתרחבות העיר והתפתחותה.

שמו של ר' פיביש אופאטובסקי נודע לכבוד ולתפארת לא רק בעיר מגוריו, אלא גם מחוצה לה. כי תורתו ופעילותו המשקית המצליחה שימשו רקע ובסיס למידותיו הנעלות. ואכן, על רוחב־לבו בצדקה וגמילות־חסדים היו מספרים נפלאות. דרכו היתה, למשל, להשאיר את חצרו פתוחה, ובה מחסנים לעצים גזורים, למען יוכלו לבוא לעת־ערב עניים מכובדים, לקחת עצים לפי צורכם — באין רואה אותם. גם בהליכות ביתו הוכיח גדלות־הלב, רחבות־הדעת ואצילות ונחשב לפאר העיר.

מלבד היותו אדם חשוב וגביר אדיר, היה ר' פיביש גם חסיד ונמנה עם חסידי־קוצק. מסופר עליו, שפעם הביא במתנה אל הרבי חבית יין משובח, שמחירה היה אלף זהובים. אף מסופר עליו, שבעשותו משתה גדול לעניי־העיר, בעת נישואי אחד מבניו — כדרך העשירים — עמדו בני־ביתו לדחות עני אחד שאיחר לבוא והגיע למשתה לאחר שנשלמה הסעודה. אך לא כן נהג ר' פיביש. משהבחין בדבר קיבלו בסבר פנים יפות, הושיבו לימינו, האכילו והשקהו — ואף נתן לו נדבת־כסף ביד רחבה, כמנהגו.

בסוף ימיו הקים בעירו בית־כנסת, בנוי לתלפיות. נמסר, כי מעשה טוב זה, התרומה הכספית הגדולה שהיתה כרוכה בכך, עשה בהשפעת הרב הגאון, החסיד, ר' מנחם מנדל מליסא, שהיה בעת ההיא ראב"ד בעיר (נפטר ט"ו אלול, תרל"ג).

אך ביום חנוכת בית־הכנסת, שנתקיימה ברוב פאר והמון חוגג, אירעה לר' פיביש, כפי המסופר, תאונה. בהישמטו ממקום עומדו בבית־הכנסת נשברה רגלו — ומאז לא חזר עוד לאיתנו, ונשמתו יצאה בטהרה כשהוא בן ע"ג שנים, בי' אלול, תרי"ח.

על מצבת קברו חרות:

שוכן איש יקר רוח
רב טוב עשה ושלום ינוח
גמל חסד ברב תבונה
אהה עליו שאו קינה
פה בעמק הבכא והתלאות
יתומיו יבכיו ויתגעשו
בקול מר וכים עליו נגרשו
ושימו על פרוע פרעות
עלי הנדיב מפואר ברבים
מ' שרגא פייבוש בן כ"ה אליקום ז"ל
נפטר י' אלול תרי"ח לפ"ק. תנצב"ה.

ר׳ פיביש בא בקשרי־חיתון עם משפחות חשובות ומיוחסות. כראוי לבינו ולנכדו של רבי אליקום גאץ, הקובע בקשרים אלה היתה אישיותם של המחותנים מבחינה מוסרית ורוחנית בלבד, מבלי לשים לב למעמדם הכלכלי — אם איתן הוא ואם רופף.

בנו בכורו, ר׳ אליקום גציל, הלך לעולמו בשנת תר״ח, בגיל שלושים שנה בלבד, בחיי־אביו, בהניחו אחריו בן אחד ושלוש בנות. על מצבת קברו של ר׳ אליקום גציל חרוט:

„פ״נ גבר עם צדיקים ישרים התהלך, רבת דברים אין עליו למלל, כל שבחיו לא עצרו כוח, ה״ה הרבני המופלג יר״א מו״ה אליקום גציל, נו״נ ד׳ לחודש ניסן תר״ח לפ״ק״.

זוהי המצבה היחידה בבית־העלמין בזדונסקה־וולה, שלא נחרת בה שם אבי־הנפטר. וטעמו של הדבר מוסבר בכך, שסגולה היא לאדם, שבניו מתים בחייו, שלא ייחרת שמו על המצבה.

בנו, ר׳ דוד, נשא לאישה את בתו של ר׳ אברהם פראשקר מסטריקוב, המפורסם לשם ולתהילה, רעו ועמיתו של האדמו״ר, ר׳ זאב וולף לנדא מסטריקוב.

גם ר׳ דוד מת בעודו באיבו, בחיי־אביו, בטרם מלאו לו שלושים שנה.

הניח אחריו שני בנים: ר׳ פנחס זליג ור׳ איצ׳ה וכן בת, מרת טראנה, אשת ר׳ נחום ליפשיץ — כולם מתושבי זדונסקה־וולה החשובים.

בתו של ר׳ פיביש, טראנה, היתה נשואה לשארה, ר׳ איצ׳ה בן ר׳ דוד אופאטובסקי — ואילו את בתו פייצ׳ה השיא ר׳ פיביש בשנת ת״ר לרבי רפאל לנדא, שנתפרסם לאחר מכן לגאון וקדוש בישראל, בנו של רבי אברהם, הצדיק מצ׳וכאנוב.

לפי המסופר, נחוגה חתונה זו ברוב פאר והדר, בשמחה, ששון ויקר, אשר כמוה לא נשנתה לא רק בעירו, אלא גם בערים רבות אחרות בפולין. לחגיגה זו באו מאות אנשים, ממעריציו וחסידיו של אותו צדיק — והעיר זדונסקה־וולה צהלה ושמחה.

בתו של ר׳ פיביש, פסה, נישאה לר׳ משה היילפרין, נו״נ לגאון בעל „סדר הדורות״, שהתייחש על דוד המלך. ואילו אחת מבנותיו, שפרה־פריידה, היתה רעיית הת״ח והחסיד ר׳ נתן נטע לרנר מזדונסקה־וולה.

ג. ר׳ ישראל אלעזר אופאַטובסקי

ר׳ ישראל אלעזר, בנו של ר׳ פיביש, נולד בשנת תקפ״ה, והיה ידוע כתלמיד־חכם וירא־שמיים, וגם הוא נמנה עם חסידיו של ר׳ מנדלי מקוצק. לאחר פטירתו של הרבי, בשנת תרי״ט, היה נוסע ל„חידושי־הרי״ם״ מגור ולאחר מכן, עם פטירתו של האחרון, בשנת תרכ״ו — לרבי חנוך הניך הכהן מאלכסנדר.

נפטר בשנת תרנ״א, בשנת השישים ושש לימי־חייו — והוא היחידי מכל אחיו ואחיותיו, שהגיעו לגיל הזקנה.

נכדו של ר׳ ישראל אלעזר היה הסופר יוסף מאיר אופאטושו (1886—1954), סופר ביידיש ועברית, שאת יצירותיו הראשונות ביידיש פירסם ב־1910 בארצות־הברית — ומאז המשיך בעבודה ספרותית פורייה, שהעמידתהו בשורה הראשונה של המספרים האידיים בדורנו. פירסום רב הקנה לו הרומן ההיסטורי — „ביערות פולין״ (ניו־יורק 1921), בו גולל יריעה רחבה מחיי־היהדות החסידית בפולין, מאמצע המאה ה־19. רוב ספריו תורגמו לעברית.

ד. ר׳ ליביש וויאליצ׳קר

ר׳ ליביש, יליד זדונסקה־וולה, היה חתנו של רבי יקותיאל זלמן הכהן רוזנבלום מלאסק. הוא ר׳ זלמלה, שבילדותו היה חברו של הצדיק רבי שמחה בונם מפשיסחה, ושניהם היו ילידי־העיר וודיסלב.

ר׳ ליביש נמנה עם חשובי־החסידים בעיר ובא בברית החיתון עם משפחות מיוחסות ונודעות. מרת שבע, החכמה והצדקת, בת ר׳ ליביש וחוה וויאליצ׳קר, היתה חותנת הסופר פ. ז. גליקסמן מלודז׳, ואחד מחשובי־חתניו היה הגאון, החסיד, רבי שמואל יעקב וינברג — ראב״ד בשיראדז.

הרב ר׳ מנחם מנדל ליסאר

מ. ש. גשורי, ירושלים

מקוריותו וייחודו של הרבי מקוצק, שורשיהם לא רק ברבי עצמו, שבאישיותו ובאורח־חייו שונה היה תכלית שינוי מאדמו״רים אחרים, שקמו לה, לחסידות, על תקופותיה — הפסיפס המרהיב של חבר תלמידיו וחוג מקורביו, אותה חברותא קדושה, שהסתופפה בצילו של הרבי, אף הם הוסיפו גוון משלהם למקום המיוחד השמור בעולם החסידות לרבי מקוצק.

שניים הם המרכיבים העיקריים, מהם אנו למדים על המיוחד שבחבר תלמידים ומקורבים אלה:

א. עצם אישיותם של האחרונים, שהקרינה והאצילה מאורה על סביבתם — דבר שבא לידי ביטוי בחריפות בתורה, בעבודת השם ללא שיעור וגבול, בבריחה מהעולם הזה ותענוגותיו ובביטול קיצוני של כל מה שהיה קשור בצורכי־גוף ובגשמיות בכלל.

ב. והוא שמפליא ביותר ומעורר כבוד והערצה כאחת, הם קורות חייהם של חלק מהאנשים האלה — קורות חיים פעילים וסוערים, שקצה־גבולם וחוף־מבטחם סימל הרבי מקוצק. אנשים אלה, בחלקם, חיו שנים רבות בעולם זר ורחוק מחסידות בכלל ומזו של קוצק בפרט. ובצעירותם היה זה משום העזה שבהסתכנות להניח, שאנשים אלה דווקא יגיעו אי־פעם לקוצק. ואחד הבולטים בחברותא קדושה זו היה ר׳ ליבל איגר, האיש, שעצם הצטרפותו לחצר הקוצקאית היתה אירוע מרעיש לאבותיו הגדולים ולעולם היהודי והחסידי כאחת.

אך ברשימה זו כוונתי לייחד את הדיבור על התלמיד והמקורב ר׳ מנחם מנדל ליסאר, האיש אשר דרכו — דרך ארוכה מגרמניה לקוצק — יש בה בלבד כדי להעיד על אישיותו של ר׳ מנחם מנדל, היא גם מספקת הוכחה נאמנה לכוח המשיכה המופלא שהיה לה לחסידות קוצק ואף דוגמא אופיינית להרכב האנושי העשיר והמגוון של חצר הרבי.

מעטים הם המקורות, בכתב ובעל־פה, שנשתמרו בידינו, שמהם נוכל לנסות להעלות את דמותו של ר׳ מנחם מנדל ליסאר — הרב בזדונסקה־וולה, שהורתו בגרמניה של ימי־ההשכלה והריפורמה הגואה, וסופו חסיד ותלמיד של הרבי מקוצק. אך די בו, בלקט המועט שהצלחנו לדלות ולאסוף מהמקורות, כדי לשרטט את דמות דיוקנו של הנ״ל — לפחות בקווים הכלליים.

ר׳ מנחם מנדל ליסאר, רב יהודי תקיף וקפדן, מרא דאתרא שאינו יודע פשרה מהי, שימש כרב בליסה, שבפלך פוזנן. בתקופה ההיא החלה תנועת ההשכלה להרים ראש ולהכות שורשים בגרמניה. אך תיקוני־הדת, שתנועה זו היתה מנושאי־דברם, היו כצנינים בעיני־הרב, וחתרו, לדעתו, תחת עצם אושיות קיומם של דת ועם ישראל. בימים ההם, ימי־ההתפתחות השלילית בתכלית של חיי־הדת בגרמניה של ההשכלה והריפורמה, צמחה ובשלה בקרבו רגישות קיצונית עמוקה לכל פגיעה בעיקרי־הדת, מצוותיה, איסוריה ונוהגיה. וכאן המפתח לאותה שיטה קפדנית ועקבית בשמירה על כבוד וסמכות כס הרבנות — שיטה העוברת כחוט השני בכל האפיזודות והאירועים המסופרים אודותיו. ועד כדי כך השפיעה ההתפתחות הנ״ל על ר׳ מנחם מנדל, עד שבסופו של הדבר אף לא נרתע בגללה לעזוב את כסא הרבנות בעיר כה־מכובדת כליסה, בעוברו יחד עם שני גיסיו לפולין — שם שימשה החסידות חומה בצורה ואיתנה בפני רוחות ההשכלה. בהגיעו לפולין הוא משמיד כל זכר ושם ממולדתו. ביטוי קיצוני לכך: שינוי שם משפחתו מרבישר לליטמנוביץ.

אלא, שזכר אותם ימים אינו מרפה מדרך מחשבתו והתנהגותו. ותדיר רואים אנו בדבריו אותו פחד נסתר מכל סטייה קלה, מכל סדק דקיק בדת, מכל חידוש ותיקון של מה בכך.

בפולין מתמנה האיש כרב בזדונסקה־וולה. בעיירה זו מצוי בית חסידי־קוצקאי גדול. חשובי־החסידים במקום שמים עיניהם ברב העיירה. כל חזותו והתנהגותו אומרות: קוצק. אלא, שלא בנקל ניאות הרב להפצרותיהם לנסוע לרבי. באחד הימים מזדמן לזדונסקה־וולה הארי הקוצקאי, ר׳ הירש טומשובר, שהיה מסובב בעיירות לאיסוף כספי־הכוללות לחצר הרבי. סעודה גדולה נערכת לכבוד ר׳ הירש. גם רב העיירה מוזמן. ובאותו מעמד הצליח ר׳ הירש לשכנע את ר׳ מנחם מנדל, שיסע לקוצק.

דואגים לכך שבחצר הרבי ידעו שהנה עוד רב וגדול מצטרף לעדת חסידי־קוצק, אלא שמבקשים מאותם הריפים, שיהיו מתאפקים הפעם, שמא יפגעו בשיחם הנוקב, כדרכם, בכבוד הרב הקפדן, שאינו מכיר עדיין אורחם. למרות זאת, בהגיעו לקוצק שואל אותו ר׳ דוד, בנו של הרבי — „מדוע זה בא עכשיו?״

— „אומרים: אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִצְמָח. אמת — זו קוצק.

זה זרע הנזרע בנפש האדם. זמן רב היה נטוע בי אותו גרעין. עתה צמח והבשיל..." — עונה ר' מנחם מנדל.

יום אחד, לאחר פטירת בתו, בא ר' מנחם מנדל לקוצק, והיה שרוי בצער רב. בהיכנסו פנימה לרבי, שאלו האחרון לפשר גמרא מסוימת. משפירש נכונה, אמר הרבי: אבל דברי התוספות במקום תמוהים — ונדחק ר' מנחם מנדל לפרש גם את התוספות. על כך אמר לו הרבי: אם כן, שהכול בסדר, טוב וישר — בוודאי גם הקדוש ברוך הוא ישר וצדק פועלו. והתנחם. ומאז נדבק עוד יותר ברבי והפך לחסיד ותלמיד קרוב, עד שהיה הרבי אומר: „שומע אני אל קול אופני־עגלתו של ר' מנחם מנדל ליסאר, שיוצא עתה לדרכו לקוצק..."

אמרנו: „היה יהודי תקיף וקפדן. מרא דאתרא שאינו יודע פשרה מהי" — כל זה כיצד?

נהוג היה בזדונסקה־וולה, בהיערך שמחת כלולות, שהרבנית היתה מוליכה את הכלה בראש התהלוכה לבית־הכנסת, בשבת הראשונה שלאחר החתונה. אבל המחותנות צריכות היו להקדים ולהביא את הינומת הראש של הכלה לרבנית — לקבל את הסכמתה, שהצעיף כשר ואין בו משום חציפות. והיו נוהגים להביא את הצעיף לרבנית וממנה חזרה הביתה בפירסום רב ובכלי־זמר.

בשנת ת"ר התקיימה בזדונסקה־וולה חתונת הבן השלישי של הרב מצ'יכאנוב, ר' רפאל, שבא בברית הנישואין עם בתו של הגביר, המיוחס, הנדבן, ר' פיביש אופאטובסקי, שהיה מפורסם על פני־כל הארץ — מעין ר' ישעיהלה פריבס. מלבד המחותן, הרבי מצ'יכאנוב, ושני בניו, באו לחתונה הרבי מסטריקוב והרבי מביאלה וכן רבנים מקרוב ומרחוק. מצד החתן השתתפו בחתונה גם שתים־עשרה רבניות — ובראשן הצדקת ראדה, אמו של הרבי מצ'יכאנוב.

המוציאות והמביאות בכל העניינים היו שתי הרבניות הצעירות מסטריקוב ומביאלה, שהיו נוהגות את נשיאותן ברמה. כנראה, שמיד, ממגע ראשון, נתגלו אי־הבנה וחוסר אהדה בין הרבנית הנוקשה המקומית ובין שתי הרבניות הצעירות, המתגאות על ייחוסן. אלה, רע היה בעיניהן הדבר, שעליהן להביא את הצעיף — שהן עצמן קנו בוארשה — לרבנית „הדייצ'קה", על־מנת לבקש עליו הכשר ממנה. אבל הרבנית, האם של הרב מצ'יכאנוב, וכן אשתו הרבנית, עמדו בפרץ ושידלו את שתי הרבניות הצעירות לעשות כן.

מקושטות, כיאה למחותנות ממשפחת נגידים, יצאו הרבניות הצעירות בכרכרת הגביר עם ידיות הכסף שלה, בעוד הכלי־זמר מתופפים ומזמרים לפניהן.

לאחר שהרבנית כיבדה את האורחות ב„כיבוד", החלה לבדוק את הצעיף. בדקה את הקישוטים, הפתילים, הדלילים והסלסלות על האלמוגים ואבני־החן שעליו. ומיד דחתה את הצעיף הצידה, באומרה: „לא בשביל בתו של ר' פיביש".

— „אם זה לא מתאים לבתו של ר' פיביש, אולי זה מתאים לכלתו של ר' אברהמלה מצ'יכאנוב?" — שאלו הרבניות.

— „לכלתו של ר' אברהמלה מצ'יכאנוב, על אחת כמה וכמה שזה לא נאה ולא יאה" — פסקה הרבנית.

נעלבות ונדהמות יצאו הרבניות בחרי־אף מבית אשת המרא דאתרא, מבלי להבין מה פסול נמצא בצעיף, שעליו גאוותן.

הלכו לרבנית בשבת בבוקר, שתוליך את הכלה לבית־הכנסת — אך זו סירבה לעשות כן. החליטו, כי די ברבנית מצ'יכאנוב והסבתא הצדקת. בעזרת הנשים לא פנתה אף אחת מן המתפללות לרבנית — לא ברכוה בבואה ואף לא בצאתה.

לשולחן ה„שבע־ברכות", שניהל הרבי מצ'יכאנוב בכבודו ובעצמו, בא גם הרב דמתא, ר' מנחם מנדל. הפסיק הרבי מצ'יכאנוב באמצע דבריו ופנה אל הרב: „מדוע אין הרב מזדונסקה־וולה חפץ לסמוך עלי בנוגע לצעיף הכלה?"

השלך הס בחדר. הכול מפנים את מבטיהם אל הרב ומצפים לתשובתו. ר' מנחם מנדל מהסס רגע קט ואחר הוא אומר בביטחה: **„זה היה אצלנו האסון באשכנז והסיבה למה שרבו בה הפרצות. וויתרו להם על קטנות ופרצות קוראות לגנב שיבוא. היום אומר לו עשה כך ומחר אומר לו עשה כך. רבי מצ'יכאנוב! אסור לוותר כמלוא הנימה, אם חפצים לעמוד בפרץ. אני הוא שציוויתי לרבנית שלי לבלתי הוליך את הכלה לבית־הכנסת".**

דומייה. הרבי מצ'יכאנוב יושב נבוך לרגע.

— „מי בחר בהינומא זו?" — הוא שואל.

— „אנחנו", משיבה הרבנית מביאלה, והיא מושיטה את הצעיף ומניחה אותו לפני חותנה.

— „מה פסול יש בהינומא זו? — יגיד כבוד החותן".

הסתכל הרבי מצ'יכאנוב בהינומא, בדקה סביב־סביב, ואמר: „תכשיטי־כלה... הן הקדוש ברוך הוא קישטה לחוה בכ"ד קישוטין... כשר, כשר... הינומא כשרה. אבל אם הרב מזדונסקה־וולה, הרב דמתא, אמר לא — הרי זה לאוו".

זהו הציר המרכזי בשיטתו של ר' מנחם מנדל ליסאר, כרועה רוחני לעדת ישראל. „אסור לוותר כמלוא הנימה, אם חפצים לעמוד בפרץ" — גם כשהוא עמד בפני גדול וקדוש כרבי מצ'יכאנוב.

נהוג היה בימים ההם לתת לרבנים וליתר משרתי הקהילה, כפיצוי למשכורתם הדלה, מעין פרס כספי באירועים

חגיגיים, כגון בחתונות, במסיבות נגידים וכדומה, שנקרא רח"ש, ראשי־תבות: רב, חזן, שמש.

יום אחד, בשמחת חתונת בנו, נתן לו בעל־בית נגיד אחד מספר מטבעות כסף, ביניהן נמצאו כמה בני ארבעים גרושים, שנקראו אז בפולין „פרציגר". מטבעות אלה היו כסף טהור. אם היו שחוקות קמעא, היה ערכם פחות. ואירע, שבאותו צרור המטבעות, שקיבל הרב מאת המחותן הגביר נמצאה מטבע אחת שחוקה.

רבנו, ר' מנחם מנדל, המקפיד על כבודו משום כבודו של כתר הרבנות, ציווה להחזיר את הצרור כולו לגביר.

וטעמו ונימוקו עמו. **„היום נותנים שחוקה — אמר — למחר יתנו פגומה. לאחר מכן יהיו בכלל פוחתים והולכים — עד שיבואו לידי זלזול גם ברב ובפסקיו".**

אכן. שמירה מוחלטת על כבוד וסמכות כס הרבנות. תגובה חריפה על כל נסיון לפגוע ברבנות, גם בשעה שהדבר נעשה בתום־לב וללא שמץ כוונה לפגוע. אף אבק־זלזול ברב המקום אינו נסבל.

ויצוין, שבהרכב המופלא והמיוחד של חבר תלמידיו ומקורביו של הרבי מקוצק, שמור גם לו, לר' מנחם מנדל ליסאר, מקום כבוד.

אמרו: שהיה מהעשרה הראשונים במעלה בחצרו של הרבי מקוצק, מן החשובים באותה חבורה קדושה, שהסתופפה בצילו של הרבי. ושהנחילה לעולם החסידות את אחת הפרשיות המופלאות והמסעירות ביותר בתולדותיו.

עם הסתלקותו של הרבי מקוצק, נסע ר' מנחם מנדל לבעל „חידושי־הרי"ם מגור, למשך שנה אחת בלבד — ולאחר מכן גם לבעל ה„שפת־אמת".

נפטר ביום ט"ו אלול, תרל"ג.

לקורות משפחה אחת*

יצחק ארד, ירושלים

„ירושלים הקטנה" — כך נקראה זדונסקה־וולה, עיר צעירה זו, אשר הפכה, במספר עשרות שנים מועט בלבד, לתל־תלפיות לחסידים ולמרכז חסידי במקום וכן בסביבה. מי הם האישים, אשר בפועלם ובהשפעתם הביאו לייסודה, שיג־שוגה והתפתחותה של מצודה חסידית זו?

היה היה גאון ידוע, אשר שכן כבוד בעיר הילדסהיים בגרמניה — ור' אליקים גאץ שמו.

באמצע המאה ה־18 נתקבל נצר למשפחת ר' אליקים לכהונת כתר הרבנות בעיר לאסק, עיר שנמנתה, אגב, עם הקהילות העתיקות שבפולין המדינה. צאצאי־משפחת הרב התקרבו לאורח־החיים וההתנהגות של הצדיקים המפורסמים בדור ההוא — הלא הם: ה„חוזה" מלובלין, „היהודי הקדוש" ור' בונים מפשיסחא. התקרבות זו אף נשאה פרי־הילולים. והתוצאה: בן דגול אחד מבני־משפחה זו — הוא ר' ישעיה'לה מפז'דבוז', יצאו לו מוניטין כאחד מצדיקי־הדור הבולטים ומחשובי־נושאי־דגלה של החסידות בפולין.

אחד מיוצאי־חלציו של הרב מלאסק, ר' מאיר, סירב, מטעמים עקרוניים — כפי שרגילים להגיד היום — ליטול על עצמו את כתר הרבנות — שלא לעשות את התורה קרדום לחפור בה. האיש עבר לשאדיק הסמוכה והתיישב שם.

בשנת תקמ"ה (1785) נולד לר' מאיר בן, אשר שמו נקרא בישראל שרגא (פייביש) — הוא ר' פייביש אופטובסקי, מראשוני־מבססי־ומרחיבי־היישוב היהודי בזדונסקה־וולה.

בשנת תקס"ב (1802) — ובימים ההם היישוב היהודי במקום עדיין זעיר וזדונסקה־וולה טרם הוכרזה לעיר, הכרזה זו הלה רק 23 שנים לאחר מכן — נשא האיש את בתו של אחד מנכבדי־המקום לאישה. פייביש זה, אשר מלבד היותו איש־מעשה ומעורה בחיי־הכלל היה, כפי הנראה, גם יהודי בר־אוריין — התבלט עוד בצעירותו בפעילות מסורה למען הקהילה, בתוכה חי, בתופסו בה עמדה ציבורית מרכזית.

* נכתב על־יסוד המונוגרפיה של פ. ז. גליקסמן על ר' אליקים גאץ, שהופיעה בלודז' בשנת 1936.

עם הכרזת היישוב לעיר, בשנת 1825, עובדא ששימשה תוצאה וגורם מניע כאחד — תוצאה, משום גידולו והתפתחותו של היישוב, ואילו גורם מניע משום, שההתעלות למעמד של עיר נעשתה בעצמה גורם מדרבן לשיגשוג והתפתחות — היה ר׳ פ י י ב י ש מהחלוצים הראשונים בפיתוח תעשיית האריגים במקום, מחוץ לפעילותו המשקית בתחומים אחרים, כגון עסקי־יערות וכדומה.

ברם, כשם שגדול היה כוחו של ר׳ פ י י ב י ש זה בעניינים שבחומר, כן גם לא הניח ידו מעניינים שברוח. גם בשטח זה הפעיל האיש את מרצו וכשרונו, בעשותו הרבה להחדרתה של החסידות הקוצקאית לעיר.

ואכן, בהשפעתו הוא ושל משפחתו התפרסמה העיר ברבים ושמעה הגיע למרחוק. ביטוי בולט לכך שימשה העובדא, שאחד מגדולי־הרבנים בעת ההיא — ר׳ מ נ ד ל י ל י ס א ר — בהתייאשו ממלחמתו עם המתבוללים בעירו, איווה לו למושב, בשנת 1836, את זדונסקה־וולה, כמקום הולם את מעמדו לכהן בכתר הרבנות ולהרבצת תורה.

בהשראת הסביבה והמקום התקרב גם הרב ר׳ מ נ ד ל י לקוצק ויחד עם ר׳ פ י י ב י ש וחבריו השפיעו נמרצות על התפתחותה של העיר בתחום הרוח.

בתו של ר׳ פ י י ב י ש התחתנה עם אחד מבניו של ר׳ א ב ר ה מ׳ ל ה מצ׳כאנוב, הגאון והאדמו״ר, אשר השאיר אחריו גזע תרשישים בעולם החסידות — לפי ביטויו של ש ט י נ מ ן — ביניהם מפורסמים גם בדורנו, ואחד מהם האדמו״ר ר׳ מ נ ד ל י מסטריקוב, אשר היה בעצמו תושב זדונסקה־וולה.

את בנו הצעיר — אברך מופלג בחסידות ותלמיד־חכם גדול (קיבל בנעוריו תואר מורנו) — חיתן ר׳ פ י י ב י ש עם יוצאת חלציו של ר׳ פ י ב ל ה ג ר י צ ר — אבי שושלת אלכסנדר. אגב, החתונות הנ״ל נחוגו ברוב פאר ומקרוב ומרחוק באו להשתתף בהן רבנים, חסידים ואנשי־מעשה.

בהשפעת יחסי־החיתון והקשרים של ר׳ פ י י ב י ש ומקורביו לקוצק ול„הצרות״ אחרות — הפכה העיר לשם־דבר בחסידות פולין.

ויצוין, שר׳ פ י י ב י ש לא היה רק אדם פעיל ביותר בשטח פיתוח עירו בחומר וברוח. האיש אף ידע לפתוח את ידו בנדיבות לכל דבר צדקה. בין השאר בנה על חשבונו, בשנת תר״י־י״א, את בית־הכנסת המפואר הראשון בעיר, ואף מסופר עליו, שהביא פעם לקוצק חבית יין, שעלתה אלף זהובים — סכום עצום בימים ההם.

ר׳ פ י י ב י ש נפטר בשיבה טובה, בגיל שבעים ושלוש, בשנת תרי״ח, בהשאירו אחריו משפחה מסועפת בזדונסקה־וולה, קוטנו, מלאבה ועוד. (אחד מצאצאיו בענף המלאבאי — הוא הסופר י ו ס ף א ו פ ט ו ש ו).

המרכז הרוחני־חסידי, שהתבסס בעיר, מצד אחד, וגידולה והתפתחותה מבחינה משקית, בעיקר עקב מקור הפרנסה החדש שקם בעיר — תעשיית הטכסטיל — מצד שני, והפעילות הענפה ורבת ההשפעה של ר׳ פ י י ב י ש ור׳ מ נ ד ל י ל י ס א ר בזמנם ושל ר׳ ל ו י י צ ח ק ואחרים, שבאו אחריהם — שיוו לעיר את צביונה המיוחד — צביון, עליו שמרה העיר כמעט עד סוף ימיה האחרונים.

דער וואלבאזשער „הויף״

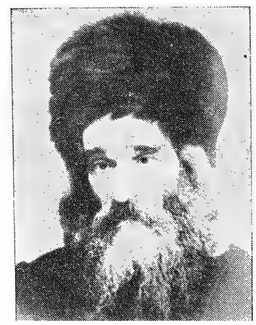
אברהם קאַלושינער, חולון

די התחלה פון וואָלבאָזשער „הויף״ איז געעפנט געוואָרן מיט ר׳ י ש ש כ ר ה כ ה ן זצ״ל, פון די גאָר נאָענטע מקורבים פון קאָזשעניצער מגיד — איינער פון די געציילטע, אויף וועלכן דער לעצטער האָט פאַר זיין פטירה מרמז געווען, אַז ער איז מן־השמים באַשטימט געוואָרן אָנצופירן מיט זיינע חסידים.

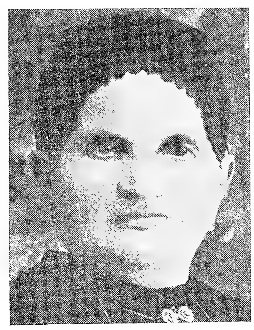
ר׳ י ש ש כ ר, אַ גרויסער למדן און חריף, באַרימט אין דער לומדישער און חסידישער וועלט מיט זיין ספר „עבודת־יששכר״, איז באַטראַכט געוואָרן, נאָכן נסתלק ווערן פון קאָזשעניצער מגיד, ווי אַ נאַטירלעכער נאָכפאָלגער פונעם לעצטן, זייענדיק הויך געשעצט פון זיין צאַן־מרעיתו. מיט אים, ר׳ י ש ש כ ר ן, איז אויך געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פאַר דער דינאַסטיע וואָלבאָזשער, וועמעס טראַגישער עפילאָג ס׳האָט זיך אָפּגעשפּילט אין זדונסקע־

וואָליע, בעת דער אומגליקלעכער נאַצי־תקופה, נאָכדעם ווי זיין אייניקל, ר' אליעזר מאיר הכהן טאָרנהיים זצ"ל, דער זון פון ר' יעקב משה הכהן זצ"ל, ממלא־מקום פון ר' יששכרן נאָך זיין פּטירה, האָט זיך באַזעצט ביי אונדז אין שטאָט.

ר' אליעזר מאיר, אַ הולך תמים בכל דרכיו, באַטראַכטנדיק די וועלט ווי אַ פּרוזדור פאַרן נאָכקומענדיקן טרקלין, האָט זיין ציל אין לעבן געזען אין אויסמיידן יעדע הנאה פון דער וועלט און בכלל זיך דערווייטערן, אַזוי־ווייט ווי דאָס איז נאָר געווען מעגלעך, מהבלי העולם הזה. האָט טאַקע ר' אליעזר מאיר נישט געוווּסט, נישט געוואָלט וויסן, פון אַ צורת מטבע, נאָר תמיד געזוכט און אויך

ר' אליעזר מאיר הכהן
טאָרנהיים זצ"ל

די רעביצין אַלטע בריינדל
הי"ד.

געפונען מעגלעכקייטן מקיים צו זיין עבודת־השם — ווו ער האָט זיך געקערט און געווענדט. און דער עיקר האָט ער טאָג און נאַכט עוסק געווען אין לערנען — אין דער בחינה פון: „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה". מיט דער התנהגות איז ער נישט־נאָר געווען דער פּיזישער ממלא־מקום פון קאָזשעניצער זצ"ל, נאָר האָט זיך אויך גייסטיק אַבסאָלוט אידענטיפיצירט מיט זיינע דרכים — אַ פאַקט, וואָס האָט אים פאַרשאַפט אמתע אָנער־קענונג מצד חסידים, ווי פון יידן פון אַ גאַנץ יאָר. און ס'איז געווען גאַנץ נאַטירלעך, אַז בעת דער גערער רבי, ר' אברהם מרדכי אַלטער זצ"ל, האָט באַזוכט אונדזער שטאָט, האָט ער געהאַלטן פאַר זיין פליכט אָפּצושטאַטן אַ וויזיט ביים וואָלבאָזשער. טראָץ דעם איז דער דאָזיקער ביקור געווען לשיחה בפי־כל. מיט דעם איז עפנטלעך באַשטעטיקט געוואָרן, אַז די אַלגעמיין־היכע מיינונג וועגן אונדזער רבין, ר' אליעזר מאיר הכהן זצ"ל, האָט געהאַט אויף וואָס זיך צו שטיצן.

אין אונדזער שטאָט איז ר' אליעזר מאיר אָנגעקומען אין יאָר 1924 — אויפן פאַרלאַנג פון זיינע חסידים. ביי זיין טיש פלעגט שטענדיק זיצן אַ גרויסע צאָל אָנהענגער, סיי אָרטיקע, סיי צוגעקומענע פון אַנדערע שטעט — כאָטש די צאָל פון זיינע חסידים איז, אין פאַרגלייך צו אַנדערע רבישע הייף, נישט געווען אַזוי גרויס.

ר' אליעזר מאיר איז נפטר געוואָרן ד' אדר תרפ"ט.

ביי דער גרויסער פינאַנציעלער מיטהילף פון אָנגעזעענעם שטאָטישן בעל־הבית און נדבן ר' אברהם וואַרשאַווסקי ז"ל, האָט די זדונסקעוואָליער יידישע געמיינדע אויפגעשטעלט פאַר אים אַ בכבודיקן אוהל אויפן אָרטיקן בית־עולם.

נאָך דער פּטירה פון רבין נעמט איבער די אָנפירונג איבערן הויף זיין זון, ר' ירחמיאל שלום הכהן, וואָס האָט מיט זיין התנהגות ממשיך געווען די טראַדיציעס פון זיינע גרויסע אבות — ביז ס'איז געקומען דער טראַגישער „אויסזידלונגס"־טאָג קיין לאָדזש.

דאָרט, אין לאָדזשער געטאָ, איז ר' ירחמיאל שלום אומגעקומען פון די נאַצי־רוצחים אין חודש אלול תש"ב.

דאַקעגן די אַלטע "ביצין, די אלמנה נאָך ר' אליעזר מאיר און מוטער פון ר' ירחמיאל שלום, איז געבליבן אין זדונסקעוואָליע, אין דער זעלבער דירה, אויף סטענשיצער גאַס, נר. 8, ביז צו דער ליקווידאַציע פון געטאָ, בעת וועלכער זי איז דערמאָרדעט געוואָרן — צוזאַמען מיטן כלל פון אונדזער פאַרשניטענער קהילה.
הי"ד.

✶

פון דער פאַרצווייגטער רבישער משפחה האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט און געפינען זיך אין ישראל 2 אייניקלעך, שרידים פון ר' אליעזר מאיר הכהן — אברהם טאָרנהיים און רבקה טאָרנהיים־ספיר.

ר׳ אברהם יצחק דיין (לושטשאנאווסקי) ז״ל

א. קאַלושינער, חולון

פון גאַנץ פאַרשידענעם כאַראַקטער — מאַנכעסמאָל פון גאַנץ קעגנזעצלעכן כאַראַקטער — זענען די אייגנשאַפטן, נייגונגען און פעאיקייטן, מיט וועלכע מוטער־נאַטור האָט באַשאָנקען די מענטשן.

ס׳זענען בנמצא אַזעלכע, וואָס זענען באַזעלט מיט אַ שטאַרקער ליבע צום מיט־מענטש, צו אַלע, וואָס זענען באַשאַפן געוואָרן אין צלם אלוקים. די ענערגיע פון די אָ מענטשן איז געוויינטלעך געווענדט אין דער ריכטונג פון פילאַנטראָפּישער טעטיקייט, אין אירע פאַרשידנאַרטיקסטע אַספּעקטן — נישט איבערלאָזנדיק ביי זיי מער קיין פּלאַץ, אָדער ווייניק פּלאַץ, פאַר אַנדערע נייגונגען אָדער טואונגען.

ביי אַן אַנדער טייל איז בעיקר אַנטוויקלט דער גייסט. זיי זענען באַשאָנקען מיט אַן אומגעזעטיקטן דורשט נאָך וויסן — בעת אַלץ, וועמעס מקור ס׳געפינט זיך אין אַנדערע מענטשלעכע אימפּולסן, רופט ביי זיי נישט אַרויס דעם געהעריקן רעפלעקס, ווייניקסטנס ווי די געזעלשאַפט, אין וועלכער זיי ווירקן, וואָלט זיך געווונטשן.

דאַקעגן שלמותדיקע נאַטורן — אַזעלכע, ביי וועמען זייערע גייסטיקע נייגונגען שליסן לגמרי נישט אויס אַן, אַזוי צו זאָגן, אינטימע, חברישע באַציאונג צום מיטמענטש און זיינע הצטרכותן, באַגלייט פון אַן אינערלעכן רוף זעלבסט זיך צו באַטייליקן אין דער פאַרלייכטערונג פונעם גורל פון זיין סביבה און פון מין מענטש בכלל;

נאַטורן, ביי וועמען דער דראַנג נאָך וויסן און די הויכע אָפּשאַצונג פון וויסן, נישט נאָר, וואָס זיי פאַרדרענגען נישט זייער פאַרשטענדעניש פאַר קליינע, אַלטעגלעכע זאָרגן פונעם געדריקטן יחיד, וואָס שטייט אָפט קעגן אַ פיינט־לעכער וועלט אָדער גורל, נאָר גייט מיט זיי פּאַראַלעל — אַזעלכע נאַטורן, אַזעלכע אנשי־מעלה, אַזעלכע פול־ווערטיקע שלמותדיקע אינדיווידועז זענען אַן אמתער גליק פאַר דער געזעלשאַפט, אין וועלכער זיי זענען טעטיק, געניסנדיק פון זייער גייסטיקן קוואַל פון חכמה און וויסן, וואָס ווערט דערגענצט מיט דער האַרציקער, אַזוי־פּאָזיטי־ווער אייגנשאַפט פון מענטשן־ליבע.

צו דער לעצטער קאַטעגאָריע פון אנשי־מעלה, האָט געהערט אונדזער דיין — ר׳ אברהם יצחק לוש־טשאַנאָווסקי ז״ל.

פון איין זייט:

פול מיט בקיאות און חסידות, אַ תלמיד־חכם און גרויסער בעל־הוראה — איינער פון די אָנגעזעענסטע חסידים און רבנים ביים אַלעקסאַנדערער רבין, צוזאַמען מיט זיין שווער, ר׳ ישראל שמואל טאַוב ז״ל (ברודער פון באַוווסטן דאָבזשיסקער רב — ר׳ יחיאל טאַוב זצ״ל).

פון דער אַנדערער זייט:

באַזעלט פון אַ שפע פון גוטהאַרציקייט און אַ רודף־שלום, וואָס האָט אין דער סביבה, אין וועלכער ר׳האָט געלעבט און געווירקט, געזוכט מיט אַלע כוחות מתקן עולם צו זיין, און באַזירן די צווישן־מענטשלעכע באַציאונגען אויפן געזונטן יסוד פון קעגנזייטיקן צוטרוי, פאַרשטענדע־ניש און ליבע.

די טייערע מידה פון מענטשן־פריינטלעכקייט און שלום־בית — אין געזעלשאַפטלעכן זין — האָט זיך בולט אָנגעזען אין זיין 30־יאָריקער טעט־קייט אַלס דיין אין אונדזער שטאָט. צומאָל דער פאַקט, וואָס אַליין האָט ער אָנגעהערט צו איינעם פון די קעמפנדיקע לאַגערן, צום אַלעקסאַנדערער, האָט לגמרי נישט געמינערט פון זיין כבוד און באַליבטקייט, נישט־נאָר ביי דער יידישער באַפעלקערונג בכלל, נאָר אויך ביים אַנדערן, קעגנאיבער־שטייענדיקן לאַגער, ביים גערער — אויך דעמאָלט ווען די באַציאונגען מיט די לעצטע זענען געווען אַממערסטן צוגעשפּיצטע.

אומרואיקייט, צער און ווייטיק זענען געווען די הערשנדיקע געפילן, ביי ר׳ אברהם יצחק, אין דער תקופה פון פירוד און שנאת־אחים — אַנטשטאַנענע אַלס פועל־יוצא פון דער גרויסער מחלוקת.

זענען טאַקע די געפילן געווען דער טרייבנדיקער כוח, וואָס האָבן ר׳ אברהם יצחקן סטימולירט צו זוכן וועגן — אַלערליי וועגן — צוריקצוברענגען דעם אויסלייזנ־דיקן שלום צווישן די פיינטלעכע צדדים;

אויסוואָרצלען די שנאת־אחים, וואָס האָט זיך שוין געהאַט אַזוי איינגעגעסן צווישן איין ייד און צווייטן, אַז ס׳איז ווי פאַרגעסן געוואָרן די אמתע, אורשפּרינגלעכע סיבה פון אויסגעבראָכענעם קאָנפליקט;

אויסרייסן מיטן שורש די שנאה, וואָס האָט זיך ווי אָפּגעריסן פון זיין מקור, געוואָרן ווי דער גולם וואָס האָט באַהערשט זיינע טרעגער, אַריינדרינגענדיק וואָס־ווייטער אַלץ ברייטער און טיפער פון דער צעשפּליטערטער עדה, און האָט באַדראָט דאָס נאָרמאַלע לעבן פון דער קהילה — צומאָל אויך אין איר עצם עקזיסטענץ.

געוועז איז דאָס אין יאָר 1914. שבת, פרשת תולדות, אינדערפרי, בעת די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז דורך דער דייטשער מיליטער־מאַכט אַרויסגעטריבן געוואָרן אין דאָרף צעכאָ, האָט זיך ר׳ אברהם יצחק, אויפן בשותפותן וואַנדער־וועג, צוזאַמענגעטראָפן מיטן גערער דיין — ר׳ גדליה ז״ל.

אין דעם מאָמענט, בעת דער צרה פאַרן גאַנצן כלל, זענען זיך ביידע דיינים אינסטינקטיוו געפאַלן איינער אויפן אַנדערן — אויסברעכנדיק אין אַן אויפריכטיקן געוויין. אין דאָזיקן אימפּראָוויזירטן פאַקט, האָבן ביידע גאָטספאָרכטיקע יידן געזען אַן אות מן השמים, אַז ס׳מוזן אונטערגענומען ווערן ראַדיקאַלע און ענדגילטיקע שריט אַ סוף צו מאַכן צו דער וויטיקלעכער, קאָמפּראָמיטירנדיקער, געפערלעכער מחלוקת, און צוריקברענגען — פאַר יעדן פּרייז — דעם שלום באהלי־יעקב.

וכך הווה.

נאָך אַ קורצער צייט פון איבערמענטשלעכער מי, זענען די צדדים ענדלעך געבראַכט געוואָרן צו אַ בשותפותן טיש, אַרום וועלכן ס׳איז צום סוף דערגרייכט געוואָרן דער אַזוי־באַגערטער שלום.

און ס׳ערשטע מאָל נאָך יאָרן, האָט די פון שנאה און קנאה צעפרעסענע עדה יידן לייכט אָפּגעאָטעמט.

נפטר געוואָרן איז ר׳ אברהם יצחק דיין אין עלטער פון 73 יאָר, אין 1933, איבערלאָזנדיק נאָך זיך איין זון אין ישראל — אַ שריד פון אַ גרויסער און פאַרצווייגטער משפּחה.

ת.נ.צ.ב.ה.

ר׳ אליעזר שלום דיין (זשאלניערסקי) ז״ל

שיינדל סענדזשעיעווסקי, שוועדן

איך בין קוים געוועזן 13 יאָר אַלט, בעת מיין גאָטזעליקער פאָטער — דער מורה־הוראה, ר׳ אליעזר שלום ז״ל, איז אַוועק פון דער וועלט. איז דאָס אַ נאַטירלעכע זאַך, אַז ס׳זענען מיר נישט פאַרבליבן אין זכרון צופיל פּרטים וועגן זיין התנהגות און פערזענלעכקייט — פּרטים, אָן וועלכע ס׳איז זעלבסטפאַרשטענדלעך נישט מעגלעך צו מאָלן אַ קלאָר, קאָנקרעט און ווי־ווייט מעגלעך פול בילד פון אָט־דעם טייערן ייד.

דאָך גלייב איך, אַז די אויך ווייניקע אוממיטלבאַרע איינדרוקן, וואָס זענען מיר פאַרבליבן פון מיין טאַטנס הויז, אין דער קורצער צייט, אין וועלכער כ׳האָב געהאַט די זכיה צו זיין מיט אים צוזאַמען, וועגן זיין התנהגות און באַציאונגען בין אדם לחברו; וועגן זיין טיפן אינטערעס פאַר אַלץ, וואָס איז געוועזן מענטשלעך און יידיש; וועגן זיין ליבע צום פּשוטן מענטש אַלס אַזעלכן, און רצון טוב צו קומען יעדן צוהילף מיט אַן עצה און אויך ממשותדיק, מיט וואָס ר׳האָט נאָר געקאָנט —

— אָט די דאָזיקע אמתדיק־מענטשלעכע און יידישע אייגנשאַפטן פון מיין פאָטער, וואָס זענען ביי מיר טיף פאַראַנקערט אין מיין זכרון, און זענען מסתמא נישט ווייניקער באַקאַנט צווישן אונדזערע שטעטלשע, וואָס זענען מיט אים געקומען אין באַרירונג — אָט־אָ־די אייגנשאַפטן זענען בכוח לעבעדיק צו מאַכן אין געדאַנק די פּרעכטיקע און האַרציקע געשטאַלט פון ר׳ אליעזר שלום ז״ל, וואָס האָט פאַרנומען אַ גאָר־בכבודיקן אָרט אין דער גאַלעריע פון טייערע יידן, וואָס אונדזער שטאָט האָט פאַרמאָגט.

ר׳ אליעזר שלום האָט געהערט צו דער קאַטעגאָריע מענטשן, וואָס האָבן אַרויסגערופן אַלעמענס אַכטונג. זיין גאַנצער מהות איז געוועזן פאַראַנקערט אין עניוות און אין „ואהבת לרעך כמוך". יעדן ייד און מענטש בכלל האָט ער דן געוועזן לכף זכות — זעענדיק בעיקר דאָס גוטע, דאָס מענטשלעכע ביים מיט־מענטש. ס׳איז גענוג געוועזן בלויז צו ברענגען איבער די ליפּן דעם נאָמען פון ר׳ אליעזר שלום — און אַן אויסדרוק פון אויפריכטיקן דרך־ארץ האָט זיך אָנגעצייכנט אויף אַלעמענס פּנימער. אַזוי ביי די בעלי־בתים, מיט וועלכע ר׳האָט געלערנט תנ״ך, אַזוי ביי די סאָכאַטשעווער חסידים, וועמען ר׳האָט געגעבן אַ שיעור גמרא, תוספות און פּוסקים, און אַזוי אויך ביי סתם יידן, וואָס זענען צומאָל געוועזן ווייט פון פרומקייט. אַלע האָבן

מיט אַ געפיל פון אָנערקענונג אויפריכטיק אָפּגעשאַצט זיין גוטהאַרציקייט צו יעדן מענטשלעכן וועזן — אַלס אַזעלכן.

צו זיינעם אַ פסק־דין, וואָס איז געוואָרן אַרויסגעגעבן מיט פקחות און נישט אָן אַ טיפן שיקול־דעת, האָבן זיך באַצויגן מיט דרך־ארץ צומאָל נישט־יידן. און האָט זיך אַמאָל געטראָפן, אַז ער האָט געהאַט ספקות אין וועלכן ס׳איז ענין, האָט ער אין זיין גרויסער צדקות, נישט־וועלנדיק נכשל ווערן אַליין און נאָכמער נישט מכשיל צו זיין אַנדערע, זיך באַראַטן מיטן אָרטיקן רב — הרב ר׳ אליעזר ליפשיץ ז״ל, וועלכן ער האָט שטאַרק געשעצט.

אַחוץ דין־תורהס, פלעגן אויך אַ סך יידן קומען צו ר׳ אליעזר שלום זיך שואל עצה זיין אין פאַרשידענע פאַרפלאָנטערטע ענינים, וואָס האָבן נישט נאָר געפאָדערט באַקאַנטשאַפט אין הוויות העולם, נאָר אויך און בעיקר טיפע איבערלעגנקייט און חכמה.

די דרך־ארץ־באַציאונג פון די זדונסקעוואָליער יידן צו ר׳ אליעזר שלום איז צווישן אַנדערע אויך געקומען צום אויסדרוק אין דעם פאַקט, וואָס פיל יידן פלעגן אים שיקן שלח־מנות, כדי אים צו דערמעגלעכן צו פירן אַ בכבודיק הויז אין טעג פון אַלגעמיינער פאָלקס־שמחה — און בעיקר צוליב דער אָנערקענונג און ליבע צו דעם דאָזיקן טייערן מענטשן, וואָס האָט באַשיינט די אָרטיקע יידישע עדה.

ר׳ אליעזר שלום איז אויך געווען אַ זעלטענער בעל־תפילה. זיין הנני העני ממעש, כל־נדרי און דאָס גלייכן זענען געווען דורכגעדרונגען ביזן טיפסטן אינערן מיט כוונה און דבקות, מיטרייסנדיק מיט זיין התלהבות אַלע מתפללים. זייענדיק אַ ייד אַ צדיק און אַ ירא־שמים באמונה, האָט ער זיין האַרץ און נשמה אַריינגעלייגט אין די ווערטער, און אַזוי זענען זיי אויך אויפגענומען געוואָרן צומאָל פון מענטשן נישט קיין גאַנץ פרומע. איז טאַקע זיין דאַווענען געווען אַן עקסטאַטישע איבערלעבונג, אַ גייסטיקע התעוררות, בעת וועלכע די מענטשן האָבן געהאַט דאָס געפיל ווי די שכינה וואָלט אַראָפּגענידערט פון כסא הכבוד און אויסגעשפרייט אירע פליגלען אויפצונעמען די תפילות פון ר׳ אליעזר שלום׳ס לב טהור.

איינמאָל אין פורים, בעתן לייענען די מגילה, האָט ר׳ אליעזר שלום פלוצלינג זיך נישט געפילט גוט, און פון דעמאָלט אָן האָט אים אַ שווערע נירן־קראַנקהייט צוגעשמידט צום בעט אַרום 6 חדשים צייט.

אין זיין לעצטן לעבנס־טאָג, שבת, געציילטע מינוטן פאַר דער פטירה, עפנט ר׳ אליעזר שלום אויף די אויגן און מיט אַ קוים־הערבאַרער שטים שעפּטשעט ער: „אפילו ווען דער חלף ליגט אויפן האַלדז — קאָן דער בורא נאָך העלפן״. מיט די דאָזיקע ווערטער האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

אין גרויסן טרויער האָט די גאַנצע עדה באַגלייט דעם האַרציקן ייד צו זיין אייביקער רו.

ת. נ. צ. ב. ה.

ד״ר יעקב למברג*

יצחק גרינבוים

הוא היה אחד החברים הנאמנים ביותר בהסתדרות הציונית. לא היה בין הנואמים, בין המשתתפים בכל וויכוח. אולם, כשהשמיע את דבריו, היה בהם כוח משכנע. הרגשת, שאין אלה דברים בלבד — אלא דעות שהדובר מגשימן בחייו.

הכרתיו כשהיה כבר רופא ולאחר שהשתקע בעיירה זדונסקה־וולה, שם נתחבב לא רק על חבריו, אלא על העיירה כולה — על כל יהודיה. גם על יושבי־העיר הגרמנים, שמספרם הגיע לאלפים אחדים, היה מקובל.

בימי הקמת גוש המיעוטים בבחירות לסיים הפולני הרגיל הראשון, בשנת 1922, היה הוא שניהל מטעמנו את מלחמת הבחירות בשם הגוש היהודי. אז ראיתיו בעבודתו הנאמנה והיעילה.

* נדפס בהסכמתו האדיבה של מר יצחק גרינבוים ולקוח מספרו „פני־הדור״, תל־אביב, תש״ך, 1959 — בהוצאת „מקור״ (מ. קוסובר).

למברג היה מהציונים שנעשו מנהיגים מקומיים, נציגי הציבור היהודי בעיר. הם ייצגו אותו בהנהלת העירייה, הם היו המגינים עליו בפני הרשות המקומית, נלחמים לזכויותיו. היו עומדים בראש הפעולה התרבותית והציונית ומנצלים את השפעתם האישית בציבור היהודי והבלתי־יהודי לטובת כל מגבית לבניין הארץ.

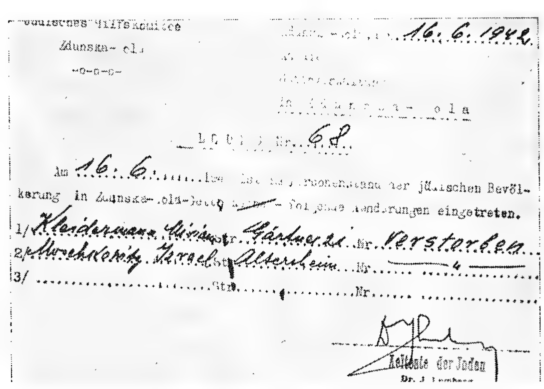
הם היו ציונים כלליים — והכלליות שלהם משמעותה היתה: „שום דבר ציוני אינו זר להם". הנוער הציוני והחלוצי היה מוצא בהם ידידים נאמנים, שהיו מוכנים לעזור להם כל־אימת שפנו אליהם — ולעולם לא שאלו מה הן השקפותיהם הסוציאליות, מהי שייכותם המפלגתית. בהסתדרות הציונית בפולין ראו את המכשיר של התנועה כולה, המנצח על כל הפעולות של התנועה הציונית. כשהגיע לידי פילוג בהסתדרות הציונית בפולין, בגלל ההתנגדות להרחבת הסוכנות על־ידי הכנסת בלתי־ציונים, המתמנים על־ידי חברות וחוגים שונים, נצטרף הוא לסיעת „על־המשמר", ועמד בשורה הראשונה של לוחמיה.

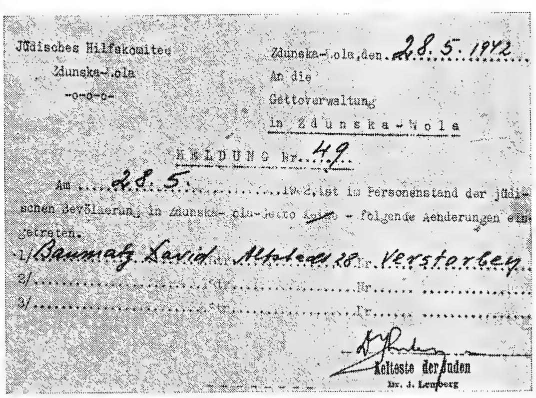
עם פרוץ מלחמת העולם השנייה גויס כרופא לצבא. גדודו נמצא בין אלה, שנסוגו לגלילות הספר המזרחי־דרומי, שהיה כבר בידי ברית־המועצות, על־יסוד ההסכם עם גרמניה הנאצית בדבר חלוקת פולין. הוא נשבה בידי הצבא הרוסי, ככל הצבא הפולני שנסוג לכיוון המזרחי — מתוך תקווה להמשיך במלחמה בביצות פולסיה וביערות וולין. גדודו של למברג נמצא בחלם ושוחרר עם החזרת עיר זו והסביבה לגוברניה הגנראלית, לאחר שהתחיל להתארגן בה שלטון הכיבוש הנאצי. ד"ר למברג חזר לביתו בזדונסקה־וולה, שצורפה לאחר זמן־מה לווארטה־גאו, והפכה לחלק מהרייך השלישי. הוא קיווה להמשיך ולעסוק ברפואה, בהסתגרו בענייניו הפרטיים עד יעבור זעם. לא עלה על דעתו, שהוא נועד לשמש נציג עדתו וגיבורה, שלא ירצה להיכנע לפקודות התליינים הנאצים ואף יירצח על־ידיהם.

החודשים הראשונים של השלטון הגרמני הצבאי לא הצטיינו במעשי־זוועה מיוחדים, אך גם לא חסרו מעשים פרובוקטיביים. ביום עצמאות פולין חששו הגרמנים, משום מה, למהומות ואסרו את חברי־העירייה לשעבר, וביניהם גם את הד"ר למברג. באותו יום נהרג גרמני מתושבי־העיר, שיצא לרחוב לבוש מדי ס.ס. ונורה על־ידי יושבי־מכונית גרמנית, שחלפה במהירות רבה ברחוב. הוטל עונש על היהודים — כמובן. כל הגברים היהודים הוגלו מהעיר והובלו ברגל לעיירה שיראדז. בדרך התעללו בהם וארבעה מהם מתו. למחרת היום הוחזרו לזדונסקה־וולה וגם בני־התערובות שוחררו. היתה זו כנראה פעולתה של הגיסטאפו, שנפסקה על־ידי השלטון הצבאי.

השלטון האזרחי נמסר בתקופה הראשונה של הכיבוש לידי הגרמנים המקומיים, הפולקסדויטשים. לד"ר למברג היה קשר עם עסקני־הציבור הגרמני עוד מימי גוש המיעוטים. אחד מנציגיהם בוועד הבחירות של הגוש נתמנה לראש־העיר. במחצית השנייה של נובמבר 1939 הוצאה פקודה של גירוש כללי על יהודי זדונסקה־וולה — מבלי לציין את המקום לאן יובלו. וועד הקהילה, שהיה מורכב מאנשי־אגודה וסתם חרדים, פנה אז לד"ר למברג בבקשה שישתדל לבטל את הגזירה. למברג פנה לראש־העיר ולבעלי־השפעה אחרים מבין הגרמנים המקומיים, והצליח בעזרתם להחליף את הגירוש במתן קונטריבוציה ומאה דירות יפות, על כל הנמצא בהן, לקצינים ולפקידים גבוהים של שלטון הכיבוש.

בדצמבר של אותה שנה הודיע המשרד הארצישראלי בווארשה לד"ר למברג שנתקבל בשבילו מירושלים רשיון־כניסה לארץ־ישראל. הוא נתבקש לצאת מיד עם

Jüdisches Hilfskomitee
Zdunska-Wola
-o-o-o-
16. 6. 1942
in Zdunska-Wola
Nr. 68
Am 16. 6. ... jüdischen Bevölkerung in Zdunska-Wola-Getto ... folgende Aenderungen eingetreten.
1/ Kleidermann Mirjam Str. Gärtner 21 Nr. Verstorben
2/ Murchlowitz Israel Str. Altersheim Nr. — 4 —
3/ ... Str. ... Nr. ...
Aeltester der Juden
Dr. J. Lemberg

Jüdisches Hilfskomitee
Zdunska-Wola
-o-o-o-
Zdunska-Wola, den 28. 5. 1942
An die
Gettoverwaltung
in Zdunska-Wola
MELDUNG Nr. 49
Am 28. 5. 1942, ist im Personenstand der jüdischen Bevölkerung in Zdunska-Wola-Getto ... - folgende Aenderungen eingetreten.
1/ Baumatz David Altstadt 28 Verstorben
2/ ... Str. ... Nr. ...
3/ ... Str. ... Nr. ...
Aeltester der Juden
Dr. J. Lemberg

הודעות בגיטו זדונסקה־וולה בחתימת ד"ר למברג.
מעלדונגען אין זדונסקעוואָליער געטאָ מיט ד"ר לעמבערגס אונטערשריפט.

משפחתו לווארשה, שעוד פעלה בה סוכנות של חברה איטלקית לספנות, אשר עסקה בהעברת עולים מטריסט לארץ־ישראל. משפשטה הידיעה, שד״ר ל מ ב ר ג מתכונן לעזוב את העיר, פנו אליו שליחי־וועד־הקהילה וביקשו ממנו, שלא לנטוש אותם לנפשם בשעת סכנה. אף הוכרז צום בעיר, כדי להשפיע עליו, והמונים נתאספו על־יד ביתו. ל מ ב ר ג נענה להפצרת קהילתו — וויתר על רשיון־העלייה ונשאר בעיר עם בני־משפחתו.

באותו חודש הגיעו מגרמניה פקידים, שנטלו לידיהם את הנהלת העיר במקום הגרמנים המקומיים, שנתמנו על־ידי השלטון הצבאי. ראש־העיר החדש, קצין מחיל־ס.ס., הודיע לוועד הקהילה, שעליהם לבחור באיש אחד, שייצג לפניו את הקהילה היהודית. בין כל חברי־הוועד לא נמצא איש שיסכים לקבל עליו את התפקיד המסוכן הזה. שוב פנו לל מ ב ר ג, והוא הסכים לשמש ראש־הקהילה ונציגה — אף־על־פי, שידע היטב מה צפוי לו, אם לא ישתף פעולה עם הגרמנים. אך, הלוא נשאר בעיר אך־ורק לשם הגנה על יהודי־עדתו, שהאמינו בכוח השפעתו וברצונו הטוב — כלום יכול לסרב להם?

מלודז׳ הגיעו אותה שעה ידיעות על ריכוז היהודים בבאלוט, רובע העוני והדחקות, המאוכלס על־ידי עמלים בסדנאות נחשלות עם מכונות המונעות ביד, שבתי־החרושת הגדולים והמשוכללים היו סגורים בפניהם. ריכוז זה של רבבות יהודים, שנותקו ממקורות פרנסתם ונידונו לניוון, הביא לידי רעב ממש. העיירות הקרובות מיהרו לארגן עזרה על־ידי העברת חבילות מזון לקרוביהם וידידיהם. לא ארכו הימים והתחילו מגיעות ידיעות, כי הגרמנים אינם מוסרים את החבילות לידי היהודים, שאליהם נשלחו. ל מ ב ר ג נתבקש לצאת ללודז׳ ולברר אם כדאי להוסיף ולשלוח חבילות — ואם כן, באיזו דרך. הוא נענה לבקשה, אך בהזדמנות זו אף רצה לבוא בדברים עם ר ו מ ק ו ב ס ק י, ראש מועצת היהודים, אותו הכיר כציוני וכעסקן בעל־מרץ, בייחוד בשדה־חינוך יתומים.

לאחר שסיפרו עליו טובות ושיבחו את כשרונותיו האדמיניסטרטיביים ואת יוזמתו האירגונית, התחילו גם מרננים אחריו בשל יחסיו הטובים עם השלטונות הגרמניים ועם ב י ב ו ב שלידיו נמסרו המוני־היהודים, שחויבו לעבוד למען הגרמנים.

ל מ ב ר ג רצה לעמוד על כוונותיו ומגמותיו של ר ו מ ק ו ב ס ק י ולהיוועד עם החברים הציונים, שהורחקו על־ידי האחרון, ולדון גם איתם על שיטות ההגנה על המוני־היהודים מפני מזימות הגרמנים, דיכויים וניצולם האכזריים.

ר ו מ ק ו ב ס ק י קיבלו בסבר פנים יפות, הראה לו את כל מוסדות העזרה והעבודה שהקים — אך עשה את הכול, כדי למנוע ממנו את האפשרות להתראות עם העסקנים הציונים, שלא הסכימו לדרכיו. לילה שלם שוחח ל מ ב ר ג עם ר ו מ ק ו ב ס ק י, שגילה לפניו את כל לבו. יודע הוא — אמר ר ו מ ק ו ב ס ק י — שהגרמנים מתכוונים להשמיד את היהודים. יש איפוא לשתף פעולה איתם ועל־ידי כך להרוויח זמן ולהגדיל את מספר שארית הפליטה, שתינצל מההשמדה. אי־לזאת צריך לנהוג בהמוני־היהודים ביד חזקה, אחרת — איש את בשר רעהו יאכלו. זו היתה דעתו של ר ו מ ק ו ב ס ק י ושיטת פעולתו, ולהן נשאר נאמן כל ימי־קיומו של גיטו לודז׳.

ברור היה לו לד״ר ל מ ב ר ג, ששיטה זו תוביל את ר ו מ ק ו ב ס ק י ואת היהודים הנתונים תחת שלטונו לתהום של עבדות ושפלות, וכי תסתיים בכליון חרוץ. תוך ריב גלוי נפרד ל מ ב ר ג מ ר ו מ ק ו ב ס ק י, בהיותו בטוח, שהוא לא ילך בדרכיו, שייזהר מלשתף פעולה עם השלטונות הגרמניים וישתדל, עד כמה שכוחותיו יספיקו לו, לעמוד למגן להמוני־היהודים מפני מזימותיהם, תעלוליהם וכוונות ההשמדה של הגרמנים.

ידוע ידע ל מ ב ר ג שסכנות רבות צפויות ליהודים, ובמיוחד לו, לעצמו. בנידון זה לא היו לו כל אשליות, אף־על־פי שלא עלה על דעתו, שהגרמנים יעברו כל גבול של דיכוי וניצול — ועד השמדה טוטאלית יגיעו.

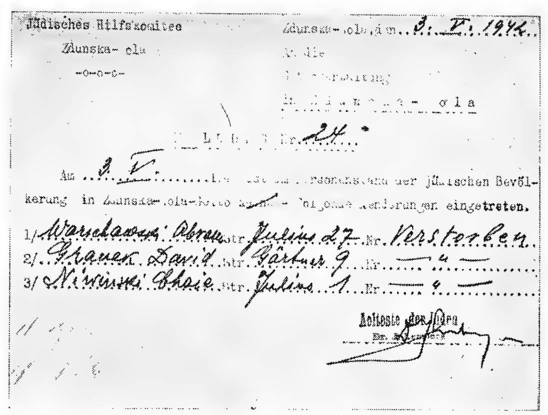
בסוף קיץ 1941, כלומר לאחר פלישת צבאות היטלר לברית המועצות, ריכזו הגרמנים את יהודי זדונסקה־וולה בגיטו.

עד אותו הזמן היה יחסם ליהודי־העיר ולל מ ב ר ג, נציגם, קשה מאוד. כראש הקהילה היהודית נאלץ לבוא במגע עם שלטונות הגרמנים, במיוחד בענייני־סידור עבודות הכפייה, שהוטלו על היהודים. משום עקביותו בהגנה על יהודי־עדתו זכה ל מ ב ר ג מפי אנשי־השלטון הגרמני לכינוי „יהודי גאה״. כשהחלו הגרמנים מכים את היהודים, שהיו עסוקים בעבודות כפייה, ומתעללים בהם — מחה ל מ ב ר ג בפני הרשות הגרמנית, האחראית לעבודות הכפייה. בעד „חוצפה״ זו היה כפשע בינו לבין המוות. אולם הפעם יצא בריא ושלם — ולא עוד, אלא שההתעללות אף פסקה. ל מ ב ר ג ידע לשמור על כבודו, ויחסיו עם השלטונות היו רשמיים בלבד. הוא סירב להיפגש בחברה עם הקצינים והמפקדים הגבוהים, והקפיד מאוד על מרחק בינו לבין הכובשים.

בסתיו 1941 פתחו הגרמנים במבצעי־השמדה בווארטה־גאו. מקאליש הודיע ראש־הקהילה היהודית לל מ ב ר ג, שהגרמנים הוציאו את הזקנים מבית־המחסה שלהם, בטענה, שמעבירים אותם למחנה־זקנים מיוחד בגרמניה, אבל אחר־כך רמזו, שהזקנים נרצחו כולם.

לפי הוראת המחתרת הפולנית התקשר עובד רכבת

עם למברג וסיפר לו על מעשי־הזוועה, שעשו הגרמנים ליהודי־חאלמנו והסביבה ביער הסמוך, בו השמידו יהודים לאלפים. למברג סיפר על־כך ליהודים, חברי וועד־הקהילה, וגם העביר ידיעות על־כך לעיירות הקרובות וללודז׳. אך היהודים, ברובם, לא האמינו לדברים, אף־על־פי, שעובד הרכבת שמע על־כך מפי יהודי, שהצליח להימלט מהמקום. היהודים מיאנו להאמין לזוועות של ההשמדה וניהמו את עצמם בכל מיני אשליות. לא עלה על דעתם, שבברלין ניתנה כבר אז הוראה לכימאים למצוא דרך להשמדה המונית.

Jüdisches Hilfskomitee
Zdunska-Wola
-o-o-o-
Zdunska-Wola, den 3. V. 1942
Wola
Nr. 24
Am 3. V. ... jüdischen Bevöl-
kerung in Zdunska-Wola ... eingetreten.
1/ Warschawa Abram Str. Julius 27 Nr. Verstorben
2/ Grauer David Str. Gärtner 9 Nr. — " —
3/ Niwinski Chaie Str. Julius 1 Nr. — " —
Aelteste der Juden

מסמך של הגיטו.

געטאָ־דאָקומענט.

בחאלמנו נעשה הנסיון הראשון בהשמדת עשרות יהודים, שהוכנסו למשאית סגורה, על־ידי גאז מרעיל שהופלט מהמנוע. לשם־כך הותקן צינור, שדרכו הוכנס הגאז אל פנים המשאית, הסגורה הרמטית, והמית את היהודים, שהוסעו בה צפופים כדגים מלוחים בחבית. מסביב למקום, ששימש למעשה־זוועה זה, הרחיקו את יושבי־הכפרים, כדי שהפשע יישמר בסוד ולא יטיל אימה על היהודים בטרם מועד.

בשנת 1942 הומצא גאז מרעיל בשם „ציקלון", והוחלט בברלין, בפמליה העליונה של היטלר, להכין מחנות מוות, ובתוכם תאי־גאזים, שאפשר יהיה להשמיד בהם בציקלון רבבות בני־אדם ליום.

ניגשו לבנות את אושווינצ׳ים, טראבלינקה ומחנות מוות אחרים.

הצעד הראשון להשמדה היה ריכוז היהודים בגיטאות גדולים, כדי להקל על גירושם למחנות המוות. את הגיטאות בעיירות שמסביב ללודז׳ התחילו מהסלים, ואת יושביהם מוציאים להורג, רובם בו במקום ומיעוטם מעבירים ללודז׳.

משנודע הדבר ללמברג התחיל לחפש אחרי דרכי־הצלה. ידידיו, שהכירו לו תודה כרופא וכאיש־ציבור, הזהירוהו מפני תוצאות מאבקו. אך הוא לא שעה לאזהרות והמשיך בדרכו.

במרס 1942, בפורים, נקרא למברג לשני קציני גיסטאפו גבוהים, שהגיעו לזדונסקה־וולה מלודז׳. מאיור ריכטר והאופטמן פוקס — אלה היו שמותיהם של הקצינים — פקדו עליו להכין רשימה של עשרה יהודים, שייתלו בו ביום במעמד אנשי־הקהילה. למברג שאלם, מה אשמתם של עשרת היהודים? התשובה היתה פשוטה: אין קציני גיסטאפו חייבים להסביר את פקודותיהם ועצם היותם יהודים מספיקה שייתלו. על זה העיר למברג, שמספר היהודים בעיר מגיע לשנים־עשר אלף ולא לעשרה בלבד. בתשובה על הערתו זו הוכה למברג ונצטווה להכין את הרשימה תוך רבע שעה, ואם יסרב — הוא, אשתו ושני ילדיו יהיו בין התלויים. למברג חזר הביתה וסיפר למשפחתו על הפקודה שקיבל ועל החלטתו, שלא להגיש את הרשימה. בני־משפחתו הסכימו לדעתו — והרשימה לא הוגשה. בינתיים נודע הדבר לראש־המשטרה הפלילית, שלמברג ריפא את אשתו והצילה ממוות, והלה קם והכין רשימה של עשרה יהודים, שנתפסו פעם במעשי־הברחה ונענשו, והצליח לשכנע את קציני־הגיסטאפו לקבל את רשימתו.

למברג ומשפחתו ניצלו הפעם.

ד״ר למברג לא ידע, כי במקומות רבים חגגו אנשי־הגיסטאפו את חג הפורים על־ידי הוצאת יהודים להורג, כדי להשבית שמחתם לזכר תליית המן ועשרת בניו. ליהודים, שנאלצו לחזות בתלייה, נצטווה ד״ר למברג להסביר את המעשה. ההסבר היה, שהיהודים נתלו בגלל פשעיהם נגד גרמניה. למברג הודיע על־כך לנאספים בשם הקצינים, כשהוא חוזר על דבריהם. כשהיהודים פרצו בבכי הוסיף ואמר, שלא יבכו — שאין לגלות לגרמנים את חולשתנו. הקצינים לא הבינו את הדברים שנאמרו באידיש, ושאלו את הגרמנים המקומיים על משמעותם. הללו ענו, שלמברג הסביר את המעשה כפי שנצטווה.

ביולי נקרא למברג לראש־העיר, שביקש ממנו להכין רשימה של יהודים, המסוגלים לעבודה וראויים שיעבירום ללודז׳. השאר יועברו לגרמניה, הילדים — למחנות מיוחדים לילדים, הזקנים — למושבי־זקנים והחולים — לבתי־חולים. למברג השיב לו, שידוע לו גורלם של המועברים כביכול לגרמניה למחנות־ילדים, לבתי־זקנים ובתי־חולים. הוא אינו מוכן לשתף פעולה במעשה נבזה זה — אף אם ישלם בחייו בעד סירובו.

בספטמבר 1942 הוקף הגיטו בזדונסקה־וולה על־ידי

אנשי־גיסטאפו וס.ס., ופלוגת ההשמדה נכנסה לעיר*. הללו הוציאו את כל היהודים מבתיהם והובילום ברגל לבית־הקברות. לפני השער הבדילו את הילדים, הזקנים והחולים, הטעינום על משאיות והסיעום בכיוון בלתי־ידוע. את שאר היהודים הכניסו לבית־הקברות. מספרם הגיע ל־2500 נפש. שם נשארו כל הלילה תחת שמירה מעולה של הגרמנים.

למחרת בבוקר הופיע הנס ביבוב, ששלט על לודז׳ והסביבה, וציווה להקטין את המספר, שהוא, לדעתו, גדול מדי, ולהשאיר בחיים 1200 בלבד. פקודתו נעשתה. בין הנשארים בחיים היה גם למברג ומשפחתו. בצהריים של אותו יום נקרא למברג לביבוב. הלה אמר לו, שהוא ראוי למיתה בגלל הפרת פקודותיו, אולם הוא מוכן

אסיפה בחווה בהשתתפות ד״ר למברג.
ד״ר לעמבערג אויף אַ צוזאַמענקונפט
אין דער פֿערמע.

לסלוח לו, אם יבטיח, שבבואו ללודז׳ ישתף פעולה עם הגרמנים, הואיל וידוע לו, שהשפעתו על היהודים גדולה וכי הם, היהודים, יאמינו לדבריו.

תשובתו של למברג היתה ברורה: „הייתי ראש־הקהילה — אמר — ותפקידי היה להגן על יהודים ולפעול למענם. הנני רופא לפי מקצועי ורצוני לעסוק בו גם בגיטו בלודז׳. אין לי נסיון ואף לא רצון לשתף פעולה עם הגיסטאפו״.

האופטמן פוקס, שהיה נוכח בשעת השיחה, הוציא את אקדחו וכיוון אותו אל ראשו של למברג. ביבוב עצרו ואמר: „ניתן ליהודי להרהר בדבר, יקבל את תשובתו מחר״.

לאחר שהללו עזבו את בית־הקברות ניגש אל למברג ראש־המשטרה והודיע לו, שהחלטתו של ביבוב היא להוציאו להורג. הוא מציע לו, איפוא, שיצטרף לקבוצה של מאתיים יהודים, היוצאת עוד בו ביום לגיטו לודז׳. אם ייעלם מעיני ביבוב, אולי יציל את חייו. למברג הסכים.

הדבר נודע לשאר היהודים, שיציאתם נקבעה למחרת. פרצה ביניהם בהלה. בטוחים היו, שבהיעדרו של למברג יושמדו. למברג נשאר גם לאחר שהזהירו אותו שלא להיענות הפעם להפצרת ההמונים. למחרת היום הועברו היהודים לתחנת מסילת הברזל והוכנסו לקרונות משא. למברג לא נכנס לקרון יחד עם משפחתו — הוא הרגיש שקיצו קרוב והמק מעיני־יקיריו, שלא לשתף אותם בגורלו.

לפני צאת הרכבת הופיע ביבוב עם קציני הגיסטאפו, מיד נקרא אליהם למברג. על שאלתו של ביבוב, אם שינה את דעתו, ענה למברג בשלילה. מיד הוכנס למכונית, שישבו בה הקצינים, ונשאל היכן משפחתו. למברג ענה, שמשפחתו יצאה ברכבת הראשונה עוד אמש. ביבוב עוד מצא לנחוץ לפנות אל היהודים ולהבטיח להם, שאם יעבדו בלודז׳ יחיו חיים שקטים. בלודז׳ ראש־היהודים הוא רומקובסקי, המוציא אל הפועל את הוראותיו — ולא ד״ר למברג, ששימש להם בזדונסקה־וולה שתדלן ומגן.

מאז נעלם ד״ר למברג. לא ידוע, אם נורה על־ידי קציני־גיסטאפו במקום, או הובא ללודז׳ ונהגו בו במרתפי־הגיסטאפו כבכל הנידונים למוות.

★

ב־1946 עמד ביבוב לפני בית־דין פולני. נמצא

---

* הדבר אירע בשלהי אוגוסט ולא בספטמבר, כפי שנמסר פה בטעות. (— העורך)

חייב בהשתתפות בהשמדת 70,000 יהודים בלודז׳, ברצח עורך־דין ויסקופף (איש־מחתרת בלודז׳) וברצח ד״ר למברג, ראש־הקהילה היהודית בזדונסקה־וולה — ונידון לתלייה.

✶

ד״ר יעקב למברג היה מהמעטים בין ראשי־המועצות של היהודים בפולין שלא טימא את נפשו, מתוך אשליות של הצלה, במסירת יהודים למוות בפקודת הגרמנים. הוא ניסה לבטל את הגזירות, שגזרו תלייני־היטלר על היהודים. מכל מקום הגן עליהם עד הרגע האחרון. הוצא להורג בגלל הגנה על אחיו ובגלל הסירוב להשפיל את עצמו ולשרת את המפלצת הנאצית.

כיהודי גא עמד לפני רוצחי־עמו וקידש במותו את שם ישראל.

קווים לדמותו של אבא – ר׳ יצחק׳ל חסיד ז״ל

מנחם בר־לב (ברוצלבסקי)

בעירנו היה אבי ז״ל מכונה בפי־כל בשם ר׳ יצחק׳ל חסיד. היה זה יהודי עדין־נפש, שכל מעשיו עלי־חלד בקדושה ובטהרה, מכוונים כלפי שמיא — בבחינת: „אין אדם נוקף את אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה״.

פרנסת משפחתו הענפה — שבעת הבנים וחמש הבנות — היתה קשה לו כקריעת ים־סוף. עם זאת לא היתה שעה משעות הפנאי שלו, שפומיה פסק מגירסא, בין בערבים ובין בלילות. ומעולם לא נראה האדם ישן. תמיד, כל־אימת שהתעורר מישהו מהמשפחה בלילות, ראינוהו, בעוד הנר הדולק בידו, רכון על אחד מספרי־הש״ס או ספר קודש אחר של הספרות התלמודית, בהתעמקו בו בעיון.

ובהקשר זה ראוי להזכיר את יחסו של אבא לשינה, יחס שביטא ושיקף השקפת עולם על האדם וחובתו בחיים:

לבן־אדם בריא — היה אומר — עשויה המיטה רק לשינה, ואילו בהתעוררו חייב הוא לאזור כגיבור חלציו ולקפוץ הימנה, כדי שיתמסר מיד לעבודת הבורא. ואכן, כזו היתה דרכו בחיים — מיום שהכרתי אותו ועמדתי על דעתי.

תכשיטים וספר — ספר עדיף

על חיבתו של אבא לספרים ונכונותה של אמא, דינה ז״ל, אגב, בת למשפחה מיוחסת וחסידית אף היא, לספק את רצונו בנידון, תעיד העובדא הבאה:

יום אחד, והיה זה בשעת סעודת־שבת, סיפר אבא, בנימת־צער, על מהדורה חדשה של ה„מגן־אברהם״ (אבא היה, אגב, דור שישי של בעל ה„מגן־אברהם״), שיצאה לאור בכריכה נהדרת ועור יפה — אך בשל מצבו הכספי הדחוק אין בכוחו לרכוש אותה. מה עשתה אמא? בחשאי, ללא ידיעתו של אבא, מכרה את כל תכשיטיה — ולאוו מילתא זוטרתא היא לגבי אישה! — ומסרה את תמורתם לאבא, למען יוכל להזין את עיניו בספר החדש, שהיה כל־כך יקר לו.

אכן, עד כדי־כך גדול היה ערך הספר בביתנו — ולאוו דווקא אותו ספר בלבד, שהותם הקשר המשפחתי עם מחברו הקנה לו חשיבות מיוחדת.

„השם נתן — השם לקח...״

באיזו מידה ראה אבא ז״ל, לא רק בהווייה כולה, אלא גם בכל מה שאירע לו בחייו הפרטיים — ואין להוציא מן הכלל אף מקרי־אסון שפגעו בו אישית בצורה הקשה ביותר — את יד השם, הכל־יכול, הצדיק בכל דרכיו, שאין להרהר אחר מידותיו ולא כלום, ידגים באופן הבולט ביותר המקרה הטראגי דלהלן:

כשהלכה אמא לעולמה ובבית המיותם נותרו תשע נפשות, החל מגיל שלוש ומעלה, ניגש אבא לארון־הספרים ואמר בקול רם ובכל נימי־נפשו — על־אף הצער העמוק, בו היה שרוי אותה שעה כשמתו מוטל לפניו — „השם נתן, השם לקח — יהי שם השם מבורך״.

סתומים היו הדברים בעינינו — אך קטנים מדי היינו

לשאול את אבא לפשרם. אולם, המקרה, המוזר ביותר בעינינו, נחרת בלב. ובהגיע הזמן, לאחר שנים, שאל אחי את אבא לפשר מעשהו, בהקשותו: „כלום על אסון מסוג זה אפשר לברך?"

וכאן באה תשובתו המפתיעה, תשובה שהנחילה כבוד גם לאמא, מנוחתה עדן, וגם לאבא: „על השנים הטובות שזכיתי לחיות עם אמא הצדקנית".

גמילות־חסדים גדולה מצדקה

רבים הם הזכרונות, שצפים ועולים מימים עברו בבית אבא. וכולם, לפחות חלקם, ראויים להיות מועלים על הנייר. אך אבחר במאורע אחד, שנשאר חרות בליבי ובנפשי — ועל־אף שהוא, המאורע, מתייחס אלי אישית, אין כמוהו לשקף, כבבואה נאמנה, את עולמו המוסרי־פנימי העמוק, בה היה שרוי בכל דרכיו איש צדיק ותמים זה.

משהגעתי לבר־מצווה פניתי לאבא ואמרתי:

„אבא! מהיום אני חייב לקבל על עצמי את עול המצוות. אבל אלה מספרן תרי"ג (613) — מצוות עשה ומצוות לא תעשה. מהן המצוות, אבא, שאתה ממליץ עליהן בשבילי במיוחד?"

והנה תשובתו:

א. לא לשקר — בהתאם לכתוב: „מדבר שקר תרחק".

ב. מותר לך להחזיק פועל, רק אם בכוחך לפרנס אותו בכבוד — ככתוב: „וחי אחיך עמך".

ג. להגיש עזרה לכל מי שזקוק לה.

ד. להרבות בצדקה, ככתוב: „נתון־תתן", כפל־לשון, ואל ירע לבבך בתתך וכו'.

ה. להימנות עם גומלי־החסדים.

בעיקר האריך אבא ז"ל את הדיבור על מצווה־הנחייה אחרונה זו, על גמילות־חסדים, שעליה אמרו חכמינו, זכרונם לברכה, שבשלושה דברים היא גדולה מצדקה:

1. צדקה מיועדת רק לעניים — ואילו גמילות־חסדים בין לעניים ובין לעשירים;
2. צדקה ניתנת רק בממון — ואילו גמילות־חסדים בין בממון ובין בגוף;
3. צדקה מכוונת רק לחיים — ואילו גמילות־חסדים מיועדת בין לחיים ובין למתים, היינו: מה שנקרא „חסד של אמת".

„אל מלך נאמן"

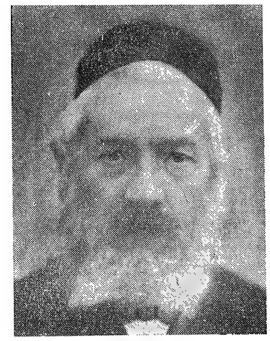
אך עדיין לא נתקררה דעתו מכך ועוד הוסיף להסביר לי ארוכות על ערכה הרב של מידת החסד ביחסי־החברה ועל החובה הנפשית המוטלת על כל אדם, באשר הוא אדם, לעשות ולהשתדל למען הזולת — אף אם הדבר כרוך באי־נעימויות וכד'.

משהגיעה שעתו של אבא להיפרד מן העולם, והוא אז בן 73 שנה, וכל בני־המשפחה חוץ ממני, שנמצאתי כבר אז בחוץ־לארץ, היו מסובים ליד מיטתו — אמר אבא פתאום לאחי הבכור למזוג כוס יי"ש ולברך „שהכול נהיה בדברו" בקול רם. ובמילים „אל מלך נאמן" (ראשי־תבות של אמן), שנאמרו בשארית־כוחותיו, החזיר אבא את נשמתו לבוראו.

יהא זכרו ברוך!

ר' לייבל שו"ב – (רוזנברג)

מנחם בר־לב

ר' לייבל שו"ב

ימים רבים עברו, כמעט יובל שנים, ולמען הדיוק — 47 שנה, מאז ראיתי בפעם האחרונה את ר' לייבל שו"ב — אך דמותו התמירה, רחבת הגרם וזקופת הקומה, דומה עדיין עומדת חיה לפני בכל מלוא הודה וקומתה, משל היה זה יום אתמול. פניו שופעות הבריאות ועיניו הגדולות הביעו תום וטוב־לב לכל הנברא בצלם. ואילו השיבה המועטה שנזרקה בשערותיו שיוותה למראהו הוד והדר ואף הופעתו כולה אמרה כבוד.

אכן, לא היה סיפק בידי הזמן, אותו גורם רב־עוצמה לטישטוש עקבות, למחוק מליבי את הרושם החזק, שאדם זה, על כשרונותיו והליכותיו, הצליח לחרות בזכרוני עד היום הזה.

לא מועטים היו בעלי־התפילה במקום, בתוכם גם בעלי־תפילה טובים ואף מצוינים. אך מעל כולם התבלט בעירנו — עיר מלאת תורה, חסידות ומסורת — ר' לייבל שו"ב. האיש הזה היה בעל־תפילה בחסד עליון, אדם שבכוח תפילתו, צלילות קולו ודבקותו היה מזעזע ומדביק כל שומעיו. דומה, שלא אגזים באומרי, שמאז ועד היום טרם זכיתי לפגוש בעל־תפילה מאותה דרגה, אליה התרומם בן־עירנו — ר' לייבל.

זכורני:

ערב־שבת. בית־התפילה של חסידי־גור מלא מתפללים, שרק זמן מועט לפני כן התנערו מאווירת החולין — הדאגות והצרות המטרידות כל ימות השבוע. האנשים, כולם רחוצים ומסורקים למשעי, לבושים בגדי־שבת — קפוטות אטלס שחור ומבריק — בעוד הנשמה היתירה, נשמת שבת־קודש — מתנה יקרה זו, ששמרה על נצחיות ישראל סבא בכל הדורות, נסוכה על פניהם הקורנות ומשרה בטחון ועוז־אמונה בצור ישראל וגואלו.

אולם השטיבל מואר באור גדול, צירוף מעודד ומרנין לב של נרות ומנורות השבת הדולקים, בעוד שלהבת אישם משתלבת באש הקודש הפנימית, הרוחנית, מוקרנת מדבקותם של המתפללים עם קבלת השבת, שעה שר' לייבל, עטוף הטלית, מנעים זמירותיו בקולו הצלול והנעים ב־„לכו נרננה".

בשעה זו קדושת עונג השבת מרחפת בחלל השטיבל ומאצילה מעין שבמעין מעצמה על ציבור המתפללים, חדור ערגונות וכיסופים להתעלות הרוח — משל אין הם בני־אדם, קורצו מחומר, אלא מלאכי־שרת בכבודם ובעצמם, עירין קדישין שהטריחו את עצמם וירדו ממרומי־כסא הכבוד להתענג בזיו קדושת השבת עם דרי־מטה, המתנגנים ומתדבקים בקונם כביכול.

דוד רותח

ונוסחו של ר' לייבל בתפילה שתי פנים לו. ולא הרי זה כהרי זה. משל היו אלה, השולטים שליטת אמן בשני הנוסחאות, שני אנשים שונים בתכלית זה מזה. פעם, תפילתו תפילת רחמים ותחנונים. בפעם זו הפיל האיש את תחינתו לפני הכביכול, בנסותו בכל אישו הפנימי, בכל להט נפשו — בבחינת „כל עצמותי תאמרנה" — לסתום את פי הקטיגור על עמו ישראל השרוי בצרה, או המבקש על נפשו כפרה על חטאיו כי רבו בצוק העיתים. ובשעה זו — ובימים הנוראים הכתוב מדבר — רטוב היה האיש עד לשד עצמותיו, ובגדיו היו מפיצים אדים — משל דוד רותח היה האיש, שליח־ציבור העדה כולה, הפורש בכל חום ליבו את עצמותיה וקובלנותיה לפני הבורא.

שונה היתה תפילתו של ר' לייבל בכל ימות השנה, כגון בתפילת „הלל" של ראשי־חודשים ומועדי ישראל. בימים אלה רוגע ושלווה ואף חן וחסד היו שפוכים על פניו של האיש. בזו הפעם קרנו הללו באור יקרות שלא מעלמא הדין, מעין אור הגנוז של שבעת הימים, בהביעו, מתוך רוממות הרוח והתעלות הנפש, שמחה והודייה לקודשא בריך הוא על הוד מלכות שדי בטבע ובנזר הבריאה — באדם.

ורוממות רוח זו דבקה בכל העדה, מזדהית זיהוי ללא שיור בדבקות העילאית, שקרנה והתפשטה מעמוד התפילה, משל נפרש אליהם גשר — מוחשי ביותר, עם היותו מופשט ובלתי־נראה — שהעביר אותם, את המתפללים, לעולמות העליונים — עולם הכרובים המעופפים, המשרתים בקודש.

קול השו״ב בכוח

משהוזמן ר׳ לייבל לשמחת מצווה כלשהי, בין אם היתה זו ברית־מילה, בין בר־מצווה ובין התונה וכיוצא באלה — מעולם לא סירב, להנאתם של בעלי־השמחה, לבוא ולהשתתף בשמחתם של עדת החוגגים — יהיו מי שיהיו.

ואף בהיות השמחה בעיצומה והקהל, כנהוג, התענג על המאכלים והמעדנים — לא קרה שמישהו מהנוכחים יהיה מסוגל להסיח את דעתו ולהמשיך בצורכי־גוף, משעה שר׳ לייבל פצח את קולו בשירה ובזמרה להנעים את האווירה.

לא זו אף זו.

גם בהשתתף כל הנאספים בשירה בצוותא, היה זה קולו של ר׳ לייבל שהלך הלוך וגבור להנאתם של הנוכחים הנלהבים, המתבשמים מקול הטנור החזק והצלול, הנעים והערב לאוזן.

כי זאת לדעת:

ר׳ לייבל לא רק בעל נפש היה, אשר בדחילו ורחימו שירת את עדתו וייצגה כלפי בוראו־בוראם. האיש היה גם ענק בגופו. אך גם את כוחו זה — מתנת השמיים — העמיד לרשות קהילתו ובניה, בכל מקום ובכל שעה שהדבר היה עשוי לשרת דבר מצווה או לרומם את רוחם של שולחיו, אחיו בני־ישראל.

,,חוסה עלי!״

זכיתי והלכות שחיטה למדתי אצל ר׳ לייבל. פע־מיים בשבוע היה נוהג לקחת אותי לבית־המטבחיים, על־מנת להתאמן במלאכה. יום אחד, בהתכופף ר׳ לייבל לקיים מצוות שחיטה בבהמה אחת, השתהה רגע קט והציץ בעיניה של הבהמה. באותו רגע רעדו ידיו. מיד הזדקף ר׳ לייבל, הניח את החלף מידו, פנה לחברו שעמד לידו — ר׳ קלמן שו״ב — ואמר כדברים האלה: ,,ר׳ קלמן, אנא, עשה את המלאכה — אני לא יכול!״

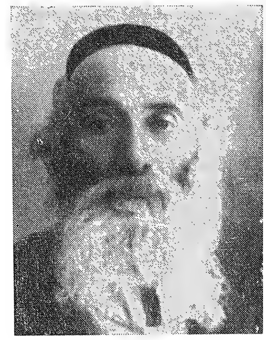
משחזרנו הביתה לאחר המקרה הנ״ל, מהורהר היה ר׳ לייבל ולא הוציא הגה מפיו. משהפסיק לבסוף את שתיקתי הממושכת אמר לי: ,,מנחם! אין זו לי הפעם הראשונה שקרה לי כדבר הזה. לעיתים קרובות מציץ אני בעיניה של בהמה, העומדת לשחיטה, ומרגיש שזו מתחננת לפני וכאילו אומרת: ,,חוסה עלי! מה פשעי ומה חטאתי, שאתה בא להמיתני?״ ומאז, משהר־הרתי בדבר בפעם הראשונה, קשה לי, קשה לי מאוד להמשיך במלאכה זו — אם כי מלאכת קודש היא. אך מהיום החלטתי נחושה להפסיק, כי אין בי כוח עוד לראות בצערם ובסבלם של בעלי־החיים. אולם, זאת תדע, מנחם, כי מישהו חייב לעשות את המלאכה. כך דרכו של עולם. ועם דרך זו יש להתפשר, להסתגל אליה ולא להתריס כנגדה ולמרוד בה. אך, כדי לעשות את הדבר, כלומר: כדי שתהא לנו הזכות להתאכזר לבעל־החי החלש ממנו ואף יכופר לנו מעשנו זה, חייבים אנו לצייד את נפשנו בתכונה נגדית, היינו: להיות טוב וטוב מאוד לבני־אדם — במיוחד לחל־שים שבהם. ואם אינך מסוגל לקבל את תרשימי — מוטב שלא תהיה שו״ב״.

מאותו יום ואילך הפסקתי לבקר בבית־המטבחיים.

הנה כי כן. בזכותם של יהודים בעלי־לב רגיש, רחום וחנון, מסוגו של ר׳ לייבל שו״ב, שהוכיחו נכונות נפשית מירבית להיחלץ לעזרת אחים בצר להם, ויהיו התנאים אשר יהיו — סגולות נפש יקרות אלה, הם שהביאו לנו נוחם ועידוד בחשכת הדורות, והם שהזריקו לנו כוחות התנגדות עצומים להחזיק מעמד בתקופה ארוכת סבל זו.

ר' מנדל קוסקה (ברוצלבסקי) ז"ל

מנחם בר־לב

ר' מנדל קוסקה

ר' מנדל קוסקה, אחי־אבי, נמנה עם אותם היהו־דים, שבהליכותיהם בחיים השתקפה, ואף באה לידי ביטוי בולט, אחת מתכונו־תיה העיקריות של יהדות הגולה וסימני־ההיכר המייח־דים שלה, כפי שנתגבשו במרוצת הדורות ויובלות בשנים, כלומר: התכונה לרחם על הבריות ולהגיש עזרה לכל אלה, שזו היתה נחוצה להם, לעיתים אף הכרחית באותה שעה.

בתכונה זו ראו אנשים אלה את עיקר תפקידם בחיים. אך הגשת העזרה של הללו לא הצטמצמה, ובעצם אף לא נתכוונה רק לחלוקת צדקה לעניים, כלומר: לעזרה בת־חלוף, לסיוע דחוף לשעתו. על־אף חשיבותה העצומה לכשעצמה של עזרה זו בתמורות העיתים — בגזירות, נגישות כלכליות, התרוששות ואף בפרעות, שבמרוצתן נחלצו רבים בגופם, אך איבדו את רכושם ומקור פרנסתם. כוונתם היתה לעזרה קונסטרוקטיבית, היינו: עזרה שעל־ידה ובאמצעותה תינתן האפשרות המירבית לנצרך לשקם פרנסתו ופרנסת בני־ביתו — על־מנת להעמידו על רגליו, על בסיס איתן ככל האפשר, ועל־מנת שלא יזדקק עוד למתנת בשר־ודם.

זאת ועוד.

תפקיד זה, שלעיתים די־קרובות היה כרוך בהפסד ממון, מעבר לעמל וטירחה שהושקעו בו, נתבצע בעוד חיוך של קורת־רוח היה נסוך על פניהם של האנשים האלה ומתוך שמחה של מצווה, מאחר שזו נזדמנה לידם — ולרוב אף עשו מאמצים מכוונים שזו תזדמן לידם.

ויש לציין שאותם יהודים, עוסקים במצווה באמונה, לא היו אנשים בודדים — אחד בעיר ושניים במשפחה. ואלה אף לא פעלו בחלל ריק. היה זה האקלים הכללי של יהדות הימים ההם — אקלים של „כל ישראל ערבים זה לזה", אקלים של נכונות אישית כללית לעשיית מצווה בכל התנאים ובכל הנסיבות. אקלים ונכונות אלה שאבו את יניקתם ממעיינות מוסריותה העמוקה של החסידות — תנועה כבירה ומהפכנית זו, מחדשת תורת היהדות המקורית, תנועה שבפנימיותה וטהרתה העדיפה את ליבו ותום־מעשיו של האדם — גם של הנחות בדרגה — על פני הלמדן הזועף והיהיר, שאין דעת הבריות נוחה הימנו.

חוליות מתוך שרשרת

רבים הם הסיפורים, שסובבו על ר' מנדל ומעשיו הטובים — ותקצר היריעה לפורטם. אסתפק רק בכמה מהם, שהמכנה המשותף המציין אותם היא אותה תכונה יקרה של האיש — תכונה שבאה לידי גילוי, כל־אימת שהשעה והמקום היו כשרים לכך.

א. יהודי קשה־יום, שפרנסתו נמצאה לו בצימצום על־ידי סבלות — העברת שקי־מלח, קמח וכדומה על מריצה — אירעה לו יום אחד תקלה ונשבר לו גלגל המריצה. ובהישברו של זה חשכו עיניו של האיש, כי איתו אף נשבר מטה־לחמו. ואומנם, מהיכן יקח אדם, שפרנסתו בדוחק ופחות מזה, את האמצעים להתקנת גלגל חדש למריצתו — מקור־חייו וחיי בני־ביתו?

אך לא אלמן ישראל!

משהגיע האיש לר' מנדל ותינה לפניו את צרתו — הרגיעו הלה ובחיוכו הטוב אמר לו: „אי, ר' יהודי, מה הרעש? חסר לך גלגל למריצה? אי"ה, עוד לפני ערוב היום, הכל ירוץ על מקומו בשלום".

ותיכף למעשה התפנה ר' מנדל מעיסוקיו הפרטיים והלך עם הסבל לנגר קולסניק. ולאחר שסיפר לאחרון על מה שאירע, הוסיף: „הנה נזדמנה לידך מצווה גדולה ומובטחני בך שלא תחמיצנה". ואף תשובתו של הנגר, באותו נוסח עצמו, לא איחרה לבוא: „ברוך תהיה ר' מנדל! עוד היום אי"ה יהיה הגלגל מותקן על המריצה — ועוד איזה גלגל! ואשר להוצאות, תשלם לי עבור החומר בלבד — ואילו העבודה? זו תהיה המצווה שלי".

ב. יום אחד, בעיצומו של חורף, בא לר' מנדל עגלון ובקול רווי־עצב הוא מספר לו, שסוסו מת ואין בכיסו פרוטה לפורטה לקנות לו סוס אחר — שבו תלויה פרנסתו ופרנסת בני־משפחתו. „ר' מנדל — אמר — בעוד

שטף דמעות פורץ ללא־מעצור מעיניו — הצילני! כלום לא תוכל להשיג עבורי הלוואה? אני נשבע באלוקים, שאחזיר את ההלוואה עד הפרוטה האחרונה".

אך יצאו הדברים מפי העגלון, לקח ר' מנדל את האיש לסוחר הסוסים, ר' משה האבלק — ראש משפחת האבלקים, הגברתנים המפורסמים בעיר — בבקשו ממנו למכור לעגלון סוס, והוא, ר' מנדל, ערב לכך, שהעגלון ישלם את התמורה תוך חצי־שנה. ולא עוד, אלא שהוא אף מתחייב לסלק לו הביתה כל חודש עשרים אחוז מהסכום, על־מנת, שר' משה לא יצטרך בעצמו לטפל בגביית החוב.

ר' משה, הענק, רחב־הגרם, בעל זקן לבן וארוך, שם את ידו על כתפו של דודי, ר' מנדל, נמוך־הקומה והרזה, ובצוותו על העגלון לצאת החוצה פנה לר' מנדל ובקריצת־עיין ערמומית אמר: „ובכן, אם הטיפש הזה ישלם משהו על החוב, תחלק את זה לצדקה, ואילו המצווה תזקף על חשבון שנינו, חצי־חצי — מסכים?"

ר' משה לקח את העגלון לאורווה, סקר בעיניו את כל הסוסים ובהצביעו על סוס אחד, אמר לעגלון: „הסוס הזה נועד בשבילך מששת ימי־בראשית — קח ולך!"

ג. הדבר אירע בעונת הסתיו, עונת הגשמים, התקופה בה כיכר השוק, ומכל־שכן הרחובות הבלתי־מרוצפים היו מכוסים בוץ עמוק. ערב אחד הלכתי עם דודי, ר' מנדל, לשטיבל דהסידי־גור לתפילת מעריב, לאחר שיעור בגמרא אצלו. אנחנו בוססים ברפש ובבוץ, בעוד מסביב חושך מצרים. בדרכנו איקלע ילד כבן 9־10, כשפנס בידו ונר דולק בתוכו. דודי הוציא את הפנס מידו של הילד והחל בבדיקת נעליו. משהבחין שהן קרועות, נטל את הילד ביד והובילו אליו הביתה. שם הסיר מעליו את נעליו הקרועות, ניגב היטב־היטב את רגליו הרטובות, והנעיל לו זוג נעליים חדשות, בעוד את הישנות החזיר לו עטופות בנייר. לאחר־מכן ליווהו הביתה — ורק אז שמנו את דרכנו לשטיבל להתפלל תפילת־מעריב.

תוך כדי הליכה לשטיבל אמר לי הדוד:

„ובכן, הוכח, שמצוות אפשר למצוא תמיד, גם בחשכה, אם רק ישנו הרצון לחפש אחריהן".

תהא מנוחתו עדן.

ד"ר יעקב למברג – עסקן יהודי למופת

אברהם פרנקל, גבעתיים

1926. תקופת־שפל ורפיון־ידיים בתנועה הציונית בעולם כולו — תוצאת המשבר הכלכלי החריף שפרץ בארץ, והירידה הגדולה שבאה בעקבותיו — נתנה גם את אותותיה בעירנו — זדונסקה־וולה.

אוזלת־יד ואדישות לפעילות ציונית איפיינו את הימים ההם — ואף לא נראה באופק אדם שיעמוד בפרץ ויחזיר את עטרת הציונות לקדמותה. קומץ המאמינים בפרוגנוזה הציונית, מכל חלקי־התנועה בעיר, כפתרון היחיד לשאלת עם־עולם, ההזיקו בקושי מעמד. ואף הם התהלכו כמעט באפס מעשה, באין אדם, משכמו ומעלה, שישב על כסאם של ד"ר פוקס ומוטל רוזנברג — שני האישים — חולמי־חלום ציון ומדביקים בחלומם רבים — שעמדו בראש הפעילות הציונית המסועפת במקום, בתקופה רבת־הוד ותקוות מרוממות — תקופת הצהרת בלפור ולאחריה, שעזבו בתוקף נסיבות הזמן את עירנו.

היו אלה ימים אידיאליים לשונאי־ומתנגדי־ציון, הבונד מחד והאגודה מאידך, שניצלו היטב את שעת־הכושר שניתנה להם וקצרו נצחונות מדיניים ואירגוניים ברחוב היהודי.

בעירנו אף נתווסף גורם חשוב, במידה מסוימת קובע, שעוד הפחית מכוח משיכתה של הציונות, והוא: השתפרות המצב הכלכלי במקום, בעקבות הפרוספריטי בבתי־החרושת לטכסטיל, בהם עבדו בימים ההם שלוש משמרות ביממה במרץ, שפתחו את שעריהם גם לפני הפועל היהודי.

ואכן, הנוער היהודי שבעיר זרם לבתי־חרושת אלה, בין כפועלים ובין כפקידים. ואילו לאחר העבודה, לאחר יום של עיסוקים חומריים, חיפש הנוער, ובמידה מסוימת אף חלק מן המבוגרים, אחר מזון רוחני להנאת הנפש, היינו:

מקום בידור ובילוי לשיחת־רעים, קריאת ספר ועתון וכדומה. לסיפוק הצרכים האלה נטל, בימים ההם, הבונד, בתנופה רבה, את היוזמה לידיו. הקים ספרייה גדולה, פתח מועדון ואף השתלט על מועדון הספורט היהודי, היחיד בעיר, שבייסודו נמצא תחת השפעת הציונים ואף הניף דגל כחול־לבן.

אומנם כן, ההיגמוניה של הבונד, בימים האלה, היתה מורגשת בכל שטחי־הציבור המסועפים של מחנה הפועלים היהודים במקום.

והנה הופיע בשמי־העיר הד״ר יעקב למברג — ורוח חדשה עברה במחנה הציונים. משב־רוח רענן של יוזמה ותנופה הורגשה בכל מעשיו. בעצמו הסיד הזרם של „על־המשמר״ בתוך ההסתדרות הציונית הכללית בפולין, לא הבדיל האיש בין ציוני לציוני, בין זרם לזרם ובין תנועה לתנועה, כשם שלא הבדיל בין אדם לאדם בהתעסקותו המקצועית. לכולם הושיט יד עזרה, פעל ואירגן, הדריך וכיוון, בעשותו כמיטב־יכולתו להרים את קרנה של הציונות כולה, על כל פלגיה, בעיר ובסביבה.

לא זו אף זו.

לא רק שד״ר למברג, כרופא, רכש לעצמו, בזמן קצר יחסית, ידידים רבים מכל שכבות האוכלוסייה היהודית של זדונסקה־וולה, ויהודי־העיר היו ממש גאים בו, אלא אף מבחינה ציבורית, ובעצם בעיקר מבחינה זו, כבש לו ד״ר למברג, ובאמצעותו לציונות כולה, אותה ייצג ואותה הרים על נס בכל הזדמנות ובהופעותיו הפומביות המרובות, עמדה מכובדת אצל כלל האוכלוסייה היהודית במקום. ומלאך רע בעל־כורחו יענה אמן. הכוונה, שאף אלה שהתנגדו לו, עקב תפיסתו הציונית, נאלצו להודות שאישיותו של ד״ר למברג והופעותיו המרשימות הוסיפו כבוד לזדונסקה־וולה היהודית ביחסיה עם האוכלוסייה הלא־יהודית ומנהיגיה.

הנה כי כן. היה זה ד״ר למברג שהפך, בשנים שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, לדוברם הראשי של אחינו בני־ישראל לפני המוסדות המוניציפליים בעיר — שליח־ציבור נאמן ומסור, הדורש את טובת שולחיו ושלומם בצורה מעוררת כבוד. לא בכדי הדביקה לו האוכלוסייה הלא־יהודית, שאף ביניהם נמצאו לו ידידים רבים, את הכינוי: „יהודי גאה״.

משפרצה המלחמה והגרמנים כבשו את פולין, וזדונסקה־וולה סופחה ל„רייך״ הגרמני כחלק מהמרחב קאליש־לודז', בשם „וורטה־גאו״, וכל האיגודים והחברות פוזרו על־ידי הגיסטאפו — נותק הקשר בין השלטונות לבין ראשי־הציבור היהודי במקום. האנשים איבדו את עשתונותיהם ונרתעו מכל פגישה עם הרשות, נוכח הסכנות שארבו להם בכל עת ובכל שעה. היה זה ד״ר למברג, שאף בימים טרופים אלה הסכים, מתוך נאמנות ותחושת האחריות לגורל אחיו, להטיל את עצמו לתוך לוע הארי. ולעמוד למגן לאומללים, מרי־הנפש, בצרתם שהתרחשה לפתע על ראשם.

ואכן, הצליח האיש, מדי־פעם־בפעם, על־אף תנאי־החירום ופחד המוות שתקף את כולם, להביא איתו הקלה כלשהי בתוך הים של גזירות מגזירות שונות, שניתכו בימים ההם על ראשי־אחיו לצרה.

ויצוין, שאף בתקופת אימים זו, חסרת־תקדים ודמיון בתולדות ישראל, ידע ד״ר למברג, היהודי והאדם הגאה, לייצג את קהילתו, קהילת נרדפים ומושמצים, בכבוד ובקומה זקופה — תכונת־נפש אצילה, שעלתה לו, לבסוף, בחייו ללא־עת.

ה. י. ד.

ד״ר למברג ה.י.ד.

ר׳ מוטל רוזנברג (רוזן) ז״ל

אברהם פרנקל, גבעתיים

עם הסתלקותו של ר׳ מוטל רוזנברג (רוזן) ז״ל, נשיא־הכבוד של אירגון יוצאי זדונסקה־וולה בישראל, אבדה לאירגוננו אישיות בעלת שיעור־קומה, אישיות דינאמית בכל שטחי־הפעלתנות הציבורית — אדם עדין־נפש ואציל־רוח, אשר עצם הופעתו אמרה כבוד.

מעורב בין הבריות ואהוב עליהם, נקי־כפיים ובר־לבב, עמל והקדיש ר׳ מוטל רוזנברג ממיטב זמנו ומרצו לטובת הציבור — שלא על־מנת לקבל פרס.

תכונות נעלות אלה ואף התלהבותו הפנימית בפעילותו למען הזולת, ידו הפתוחה לכל דבר־צדקה ולמתן בסתר — מורשה חסידית, שנתייחד לה מקום בכותל המזרחי במסכת הרבגונית של מעשי־הצדקה בעיירה — בין בהיות מצבו הכלכלי איתן ובין בעיתות משבר שעברו עליו — תכונות אלה הפכו את האיש למנהיג ציבור מובהק, מוכר ונערץ ולרוח החייה בכל פעולותיו למען העדה היהודית במקום — על כל שכבותיה.

שלהבת אש הקודש

בצעירותו, מהרגע שבשלה בו ההכרה, שעתיד האומה מותנה בשיבה לציון, היה מראשוני־יוזמי־ומייסדי־ההסתדרות הציונית בזדונסקה־וולה ואף של אגודות ציוניות אחרות.

נצר למשפחה חסידית, בנו של ר׳ לייבל שו״ב — אישיות ידועה בעיר ובקרב עדת החסידים — ידע ר׳ מוטל ליצוק את שלהבת אש הקודש של החסידות לדפוסי אהבת ארץ־ישראל, ולהדביק באהבת קודש זו, שיקדה בליבו, רבים מקרב מכריו, ואף לרתום אותם לפעולה ממשית לטובת הרעיון, שראה בו כורח היסטורי להצלת האומה מהסכנות החמורות לקיומה בפזוריה — בזמנים החדשים.

1915

היה זה בשנת 1915, בעיצומן של סערות מלחמת־העולם הראשונה, שעה שפולין היתה כבושה בידי הגרמנים.

בעקבות פעולות המלחמה פשטה מגיפת הטיפוס בעיירה במלוא־עוזה — תופעה שכיחה למדי בתנאים כגון אלה — והאוכלוסייה היהודית ניצבה באוזלת־יד מול מלאך־המוות, אשר קטל וגדע ללא רחם. בימים האלה, בעוד תו המוות הטביע את חותמו ברבות ממשפחות ישראל, פחד וייאוש הציפו לבבות — ורבה היתה הקינה.

אלוהים, לחשו האנשים בתפילה נואשת — מי יודע מה ילד יום ומאין תבוא הישועה?

ובאותם ימים קשים, ימים של מבוכה, דכאון וחוסר־אונים — קם אברך אחד — ר׳ מוטל רוזנברג — והכריז מלחמת־חורמה על הייאוש, הכאב והפחד — ובמיוחד על אוזלת־היד וחוסר־המעש.

ומאז הפך האיש לסמל הרצון וכושר הפעולה, העוז וההקרבה, טוב־הלב ושרות־הכלל.

בלי ידיעה כלשהי, ולו אף אלימנטרית, בהיגיינה רפואית, ובלי עזרה מדיצינית מכוחות שמבחוץ — אלא בכוח דחף פנימי, שאין בפניו מעצור, לעזור ולהציל, אירגן והקים האיש וועדה סאניטרית, שעם חבריה נמנו נציגי שכבות שונות של האוכלוסיה: חובשי בית־המדרש וסבלי־השוק, משכילים ופשוטי־העם וכד׳.

והוא, מוטל רוזנברג, משכמו ומעלה גבוה מכל העדה. הוא, במרצו ללא ליאות, ובהתלהבותו ללא גבול, הפעיל והדביק את האנשים — וממנו ראו כן עשו, בהושיטם את ידם לעזרה — במלוא־כוחם — למען הצלת נפשות מישראל.

פה, במבצע עזרה זה — הוכיח האיש את עצמו; פה, ביצירת יש מאין — קנה האיש את עולמו, בהצילו בעזרת המנגנון שיזם מאות ואולי אלפים מישראל מצפורני־המוות.

בית־התה

פגעי־הזמן, תולדת תנאי־המלחמה, חתרו, כמובן מאליו, תחת היסודות הכלכליים של האוכלוסיה כולה — ובמיוחד בזו היהודית, העירונית, זו שעיקר קיומה היה מבוסס — כבכל אתר ואתר — על מלאכת־כפיים ומסחר.

בתוקף תנאים אלה שותקו כל בתי־החרושת לטכסטיל בעיר — אחד ממקורות הפרנסה העיקריים של יהודי־המקום — ועובדא זו גרמה בהכרח, שרבים מבתי־היהודים נותרו בחוסר כל, והרעב, פשוטו כמשמעו, החל להתדפק על דלתותיהם — לעיתים קרובות למדי.

מטבעם של יהודים, בשעה שצרה מתרגשת על ראשם, מיד מתעורר אצלם רגש הסולידאריות — כדי לבוא לעזרת אחים בצרה. ואכן, גם במקרה זה נעשתה פעולה מהירה ותכליתית, שהתבטאה באירגון בית־תה — מקום שהיה פתוח לכל דכפין, וכל אלה שבאו תחת צל קורתו נתכבדו במנת לחם ותה, פעמיים ביום, עובדא שהקלה, במידה רבה על סבלם של הנצרכים.

ושוב, בפעולת סעד דחופה זו, בדומה לפעולות אחרות לטובת האוכלוסייה היהודית בעירנו, היה זה ר׳ מוטל רוזנברג, שפעל והפעיל, המארגן והעושה ימים כלילות, על־מנת לשבור את רעבונם של כל הנזקקים לקופת הציבור — בתוקף התנאים שהזמן גרמם.

אמרנו לעיל, שכל אלה שבאו תחת צל קורתו של בית־התה, באו על סיפוקם. אך בבית־ישראל מצויים היו אנשים לא מעטים, שבעקבות חינוך, ייחוס, מעמד וכדומה, לא היו מוכנים לבוא לבית־התה לסעוד את ליבם ביחד עם כל הנצרכים — אף שהיו נזקקים ביותר וסבלו חרפת־רעב ממש.

פעילי־הבית, שהבינו לרעם דאגו גם לאלה, ושלחו להם את מנותיהם באין־רואים — על־מנת לחוס על כבודם ולמנוע את הלבנת־פניהם ברבים.

העלייה — חלום חייו

ר׳ מוטל רוזנברג לא היה רק נאה דורש. ציונותו לא התבטאה בהטפה לציונות לאחרים גרידא — ציונות ערטילאית, רוחנית, שאינה מטילה על נושאה חובות אישיות. לגבי דידו ציונות פירושה היה השקפת־עולם, הנוגעת לו לעצמו, למעשיו או למחדליו בכל שעה מעשרים וארבע שעות היממה — פירושה, ראשית וקודם־כל, הגשמה עצמית — ומוקדם ככל האפשר.

ואכן, העלייה לארץ־ישראל היתה חלום־חייו היקר ביותר — חלום, אותו הגשים בשנת 1924. בשנה זו עלה עם כל בני־ביתו ארצה — ולא עוד, אלא שביחד איתו עלו רבים, ועל חשבונו.

עם בואו ארצה היה שוקק פעלתנות, מרץ ותוכניות לרוב. חזונו הגדול היה להקים יישוב של יוצאי זדונסקה־וולה, המבוסס, בעיקרו, על בתי־חרושת לטכסטיל. בדרך זו רצה האיש למשוך את בני־עירו לציון ולקשור אותם לגאולת־ולבניין־הארץ — משאת־נפשו.

לשם ביצוע התוכנית הנועזת הקים ר׳ מוטל רוזנברג חברה, בשם „דג׳דה־מנור" (היום רמת־ישי) וגאל שטח אדמה בין עמק יזרעאל ובין הרי אפרים — ואף העביר ארצה בית־חרושת לטכסטיל על כל המכונות ואביזריו.

אך למרבה־הצער לא קיבל האיש את העזרה הדרושה מאת היישוב בארץ ומנהיגיו. גם העם היהודי בגולה לא התעניין בגורל מפעלו. המקום, אומנם, התחנן לאנשים, האדמה זעקה: בואו בהמונים ועבדוני — אך הקול היה כקול קורא במדבר — וכל התוכנית התנדפה כעשן.

מיואש ומאוכזב, מיחסם זה של המוסדות, הסתגר האיש בד׳ אמותיו של משפחתו, בהפסיקו, תוך כאב רב, את פעילותו הציבורית מכל־וכל.

ככה הלך לטמיון כוח־עבודה עצום, אדם בעל־מעוף ויוזמה, בעל־רצון עז למעשים גדולים וכושר ביצוע — אדם, שכוחו היה עדיין איתו לפעול ולהפעיל, לבנות ולהיבנות עוד שנים, שנים רבות.

הלך מאתנו לעולמו אדם יקר, בהשאירו בלבבות כל אלה שידעוהו נהרה גדולה ותקווה במעשים טובים.

יהא זכרו ברוך!

משה רוזנברג ז"ל

אברהם פרנקל, גבעתיים

משה רוזנברג

משה רוזנברג, אחיו של מוטל רוזנברג, נולד ונתחנך בבית של תורה וחסידות, אצל אביו, ר' לייבל שו"ב, מחסידי־גור, המקורבים לשולחן הרבי.

הזמן, ימי־ההתעוררות בכל רחבי־רוסיה הצארית. המוני־הפועלים והמשכילים תבעו חופש־יתר — בעוד סיסמת הכנף, שהתנוססה בפי־כל, היתה: הדרישה לקונסטיטוציה. המוני־היהודים המדוכאים אף הם נמשכו בגל ההתעוררות והתקוות, בהאמינם בתום־ליבם, שגם הם ייכללו בהבטחות של רבי־המדינה לשיפור מצב ההמונים.

ובינתיים, משבוששו ההבטחות להתגשם, נטלו ההמונים הנלהבים את העניינים בידיהם, בנסותם לקומם גרעיני־שלטון אזרחיים, שימנעו דיכויים וניצולם, כפי שהיו הדברים מקובלים עד אז.

אף בעירנו התארגנה, בימים ההם, אגודה בשם „אחדות", שסיסמתה היתה, כביתר ערי־המדינה, חופש ושוויון למעמדות המנוצלים. אך לא ארכו הימים והממשלה, שהביטה בעיין רעה על כל ההתעוררות הזאת, דיכאה באכזריות את המרד.

היה זה טבעי בהחלט, שבין מנהיגי־הפועלים והמשכי־לים, שתבעו שיפור תנאי־החיים של המוני־העם, שיפור מעמדם הסוציאלי והענקת זכויות מדיניות, נמצאו רבים מקרב אחינו בני־ישראל — החלק המושפל, המנוצל והנרדף ביותר שבתוך אוכלוסיית המדינה. אך דבר זה נוצל היטב על־ידי ראשי־„המאה־השחורה". הללו הסיתו את ההמונים לפוגרומים נגד היהודים, בטענה שכל עניין המרד הוא מעשה־ידיהם בלבד. ואכן, שיטנה זו מצאה אוזן קשבת ובכל רחבי־רוסיה פרצו פרעות נגד היהודים.

העובדא, שבין בתנאים תקינים ובין בתנאים בלתי־תקינים, בימי־שלווה כבימי־תסיסה מדינית או סוציאלית, הוא, היהודי, הוא השעיר לעזאזל לכל כשלון ומשגה של השליטים, וכי ניתן בקלות מפתיעה להטות את לב ההמונים נגד היהודים, ולראות בהם בכל המקרים את מקור הרע, ולכן יש אף לרוצחם נפש — עובדא זו היתה הוכחה נוספת לרבים מאחינו בני־ישראל, שהמקום לתיקונים ולשיפור מצבם אינו ברוסיה עצמה, אלא הרחק־הרחק ממסגרתה וגבולותיה, היינו: אך ורק במולדת ישראל העתיקה.

על־מנת לתרגם דברים אלה למציאות התארגנו בימים ההם, בחשאי, חלק מבחורי־בית־המדרש וחולמי־ציון והחלו ללמוד בצוותא תנ"ך וספרות חיצונית — דבר שהעיד כבר על עושיהם שיצאו „לתרבות רעה" — ואף חתמו על ירחונים ציוניים. היתה זו החבורה, שמשורותיה אף עלו שני צעירים, צעיר וצעירה, אגב, ראשוני־העולים ארצה מעירנו, והם: אליהו סט (בן ביילה רחל) ושושנה רכטהנד (בת הסנדלר מוארשה).

בתוך חבורה זו נמצא אף משה'ל רוזנברג. אף הוא הציץ ונפגע ונחשב, לבסוף, בין נושאי־הרעיון הציוני בעיר ומפעיליו.

משעלה בשנת 1924 ארצה, עברו עליו משברים ממשברים שונים — אך משה'ל נשאר תמיד איתן ויציב ברוחו. בצניעות וללא רעש מילא את חובתו, אם זה לבניין הארץ ואם זה ביחסיו עם הפרט.

עם היווסדו של ארגון יוצאי־זדונסקה־וולה בישראל, עמד משה'ל בראש הוועד — עד יומו האחרון. בתפקידו זה הרחיב את קשריו עם כל הנצרכים מיוצאי־עירו — וכך ניתן היה תמיד לראות אותו כשהוא עסוק בדבר מצווה.

שאלת מימון הצרכים המרובים לא נחשבה בעיניו למאומה. **„לא אלמן ישראל"** — היה אומר — **„כל ישראל ערבים זה לזה"**. לכן לקח מזה ונתן לזה. והכול בא על מקומו בשלום — בעוד חיוך של רוח טובה היה נסוך על פניו תמיד.

משהחלו לזרום, לאחר השואה, פליטי־שארית־ישראל, נרתם משה רוזנברג לפעולת העזרה והסיוע במשנה־מרץ וכוח. הוא הפך לרוח החייה של הארגון בכל מבצע של סעד לנצרכים. ומשהועלה הרעיון להקים גלעד לקדושי־עירנו — מילא הרעיון הגדול את כל חדרי־ליבו.

אכן, אם הצליח ארגוננו להקים יד־זכרון לקדושי־עירנו, בבית־הקברות הישן, בעיר תל־אביב — נזקוף זאת לזכותו של משה'ל רוזנברג, שלא נח ולא שקט, עד שלא ראה את גל העד עומד על תלו.

יהא זכרו ברוך.

אייזיק איגליצקי ה.י.ד

אברהם פרענקל, גבעתיים

אייזיק איגליצקי

בדרך הטבע — דרכים שונות למוות. אולם בגיטאות, מושב היהודים בימי־שלוט הנאצים בפולין, בהם נתייסרו הכלואים בעינויים שכל הדורות לא ידעו דוגמתם — הופקע כביכול שלטון המוות מידי־שמיים ונמסר לרשות דרי־מטה, החיה הנאצית — אותו מלאך־המוות המודרני, שלעומתו מלאך־המוות הטבעי, הישן, כמשחק שעשועים היה בעיניו.

אחד מאלה, שגורלם נחרץ למות לפי ה„חוקים" החדשים של מלאך־המוות המודרני — היה אייזיק איגליצקי ה.י.ד.

אדם נוח לבריות ומעורב ביניהם, היה אייזיק איגליצקי פעיל למען הציבור במישורים שונים. בשנות ה־20 הראשונות למאה זו, היה בין מארגני־סניף „התאחדות" בזדונסקה־וולה ועומד בראשו. מאוחר יותר היה בין ראשוני־„החלוץ" בעיר ותקופה מסוימת אף כיהן כיושב־ראש הוועד.

משהוקם בעיר והחל בפעולתו „ארגון בעלי־המלאכה", תפס בו אייזיק איגליצקי מקום מכובד. על־מנת שהארגון יהיה בעל כושר פעולה, שמר עליו איגליצקי בשבע עיניים, כדי לשחררו מכל זיקה מפלגתית וגלישה לתחומים מסוכנים. והדבר היה דרוש, אף הכרחי. שכן רוב החברים, מהם היה מורכב היצור החדש, נטו בצעירותם למפלגות שונות, בעיקר לשמאל — ואילמלא מאמציו של איגליצקי נשקפת היתה הסכנה לארגון להתדרדר לזירת התגוששות בין אוהדי או חברי המפלגות השונות, דבר שהיה פוגע ואף עושה לאל כל פעולה ממשית לטובת החברים. ואילו הללו, המתפרנסים מיגיע כפיהם ומוציאים את לחמם בקושי — מעמסה כבדה של מסים והיטלים שונים העיקה עליהם. אי־לזאת, יוזמתו ומאמציו של איגליצקי להבטחת שיתוף פעולה מלא מצד כל החברים, ללא עירבוב פרשיות של פרנסה ומפלגתיות, לא זו בלבד שהיה דבר בעיתו, אלא המוצא היחיד שאיפשר השקעת כל המרץ, היוזמה והתושייה בפעולות קונסטרוקטיביות, על־מנת לעמוד לימינם של החברים בענייני יום־יום.

ואומנם, בעבודה רצופה ופוריה בתוך הארגון, בהקמת מחלקות לעזרה וסעד וכיוצא בהן, הוכיח את עצמו איגליצקי — יושב־ראש הארגון עד שנת 1939 — במלוא מובנה של המילה.

ובשוליים נציין, שגם מחוץ לפעולתו כאיש־ציבור, כמארגן וכמבצע פעולות חשובות במסגרת הארגונים השונים, שעם חבריהם נמנה, זכה איגליצקי ליחס של כבוד גם בזכות מתנת־שמיים שנפלה בחלקו, היינו: בזכות היותו מחונן בקול ערב. שכן ידע האיש לשיר ואהב את המנגינה היהודית בכל ליבו. והדבר הורגש היטב בארגונים השונים בעיר, בהם היה מקים מקהלות ומעמיד בראשן אחד החברים בעל כושר ניצוח — ואילו הוא עצמו היה המנצח הראשי ומפקח על כל המקהלות כולן.

עובדא זו יצרה מסביב לאיש אווירה ידידותית ביותר, וכאות חיבה לפעילותו זו הדביקו לו ידידיו, מכריו ומוקיריו את השם „בנצמן" על שם אחד מגדולי־המנצחים בזמן ההוא.

שירתו של איגליצקי הקיפה את כל הניגונים היהודיים המסורתיים — חזנות וכל היצירות (ה„שטיקלך"), שהושרו על־ידי חזנים־אורחים, שהיו נקלעים העירה לשבת והתפללו בבית־הכנסת. כל אלה נקלטו מהר על־ידי איגליצקי וחבר משורריו, העוזרים על־ידו, והופצו בין חובבי־הזמרה. וכן היה הדבר ביחס ל„שלאגרים" החדשים, שהושמעו ב„פייארלשר־זאל", על־ידי להקות שחקנים שונות, שהיו פוקדות מפקידה לפקידה את העיר.

כך נמשכו העניינים עד לבוא היום המר והנמהר, היום, בו חוסלה קהילה קדושה זדונסקה־וולה על מוסדותיה ואישיה, היום, בו אף קיפד את חייו האיש ישר־הדרך ומלא־האמונה באדם — אייזיק איגליצקי הי.ד.

צילה סלומון ז"ל

אברהם פרנקל, גבעתיים

צילה סלומון

בין המעשים הטובים, „שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא", מונה המשנה גמילות־חסדים, הכנסת־אורחים והכנסת־כלה. בנכונות נפשית לקיים שלושה אלה, הלכה למעשה, כל־אימת שהללו נזדמנו לידיה — נתברכה צילה סלומון.

אישה צנועה זו, חברת הוועד של אירגון יוצאי־זדונסקה־וולה בישראל, קרנה ממש מאושר בהינתן לה שעת־כושר כלשהי לעשות משהו למען הזולת. כי לעשות למען הזולת, כלומר: להעניק עזרה וסיוע למי שנזקק להם, היה לגבי דידה מושכל ראשון, צורך נפשי עמוק, חלק בלתי־נפרד ממהותה האצילה.

והיה זה טבעי ביותר, שעם פתיחת בנק הדם בארץ, היתה זו צילה בין ראשוני־תורמיו, וכן נמצאה בין ראשוני פעילי מגן־דוד־אדום, שלא להזכיר מוסדות אחרים, שהיו בהישג ידה שהציבו להם למטרה את טובת האדם והקלת סבלו — בכל אלה לא נפקד מקומה של צילה.

אישה זו, שהיתה מלאה פעלתנות ומרץ, שהיתה מסורה בלב ונפש לעמה ומולדתה — אף לרגע קט לא הסיחה דעתה מדאגותיו היומיומיות של האדם הקטן, הפרט. „מעולם לא אמר אדם צר לי המקום בירושלים" — ומעולם לא אמרה צילה, שצר ביתה מלהכיל את האורחים הרבים שסעדו על שולחנה, או מצאו קורת־גג בביתה. בלב פתוח ואוזן כרויה הקשיבה לבעיותיהם של הנצרכים, ובמיוחד לאלה של העולים החדשים, ובכל מקום שהשיגה ידה עשתה למען הקל מעליהם את דאגותיהם — ולפתע, בהיותה שקועה בעבודה רבה ופוריה כל־כך, אירע האסון. יום אחד, בחוזרה הביתה מישיבת הוועד של אירגוננו, נתדרדר האוטובוס, בו נסעה, מגשר „איילון" שבנחלת־יצחק לתוך התהום, ובין יתר הקרבנות פגע הגורל גם בצילה, בעודה מלאה מרץ ותוכניות להמשיך בפעילותה הציבורית והפילנטרופית הברוכה.

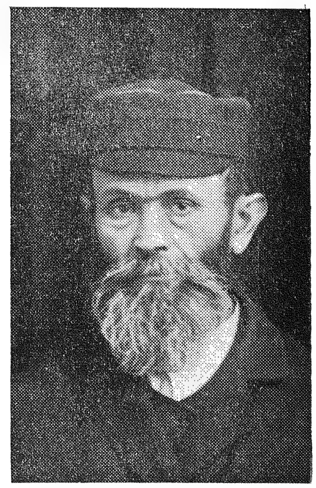
זכרה יהא שמור איתנו לעד.

ישכר בריש פיק
יושב הראש של ההסתדרות
הציונית בזדונסקה־וולה
משנת 1920—1926.

הרשל קרפן

אברהם פרנקל, גבעתיים

הרשל קרפן

שנת הופעתו של האיש אצלנו לא ידועה לי. ולעצם העניין, הדיוק בזמן אף לא מעלה ולא מוריד. מה שחשוב לגבינו הוא לציין בקירוב את התקופה, בה אירע המאורע, התפתחות העניינים, שבאה בעקבותיו, ותיאור האיש, שנתגלגלה זכות על ידו, והודות למשלח־ידו גרם למשב רוח צוננת בעיירה ומגע, אומנם, רופף בתחילה, אך הלך והתהדק במרוצת השנים — הלא הוא המגע עם הבעיות המנסרות בעולם הרוח היהודי והלא־יהודי, בימים ההם.

הימים, בהם זדונסקה־וולה היתה עדיין בחיתוליה — עיירה קטנה ללא רכבת, טלגרף וטלפון, והקשר היחיד עם העולם החיצוני היתה נסיעה בדרך־לא־דרך ללודז׳, בעגלה רתומה לארבעה סוסים — נסיעה, שהיתה כרוכה לא במעט סבל ותלאות והרבה ריסוק עצמות. והיעדר הקשר עם העולם החיצוני לא הצטמצם אך ורק לאמצעי־התחבורה — לא פחות מזה הדבר בא לידי ביטוי גם בענייני־רוח. צרות האופק והדמיון שלטו שלטון ללא מצרים. ומה שהעסיק את מוחות בני־המקום — בצד הפעילות הסוציאלית המפותחת — היו נושאים קהילתיים טיפוסיים, שצירם המרכזי נסב מסביב לבעיות כלי־הקודש למיניהם.

החלוקה למעמדות — מעמד לומדי־התורה, מעמד בעלי־הבתים הפשוטים או עמי־הארץ היתה קבועה. חלוקה זו קבעה כבמסמרות את דרגת ה„ייחוס" של כל אלה, שהשתייכו למעמדות השונים — ואין האחד נוגע בחברו אף כמלוא־נימה. החסידים, למשל, השגיחו בשבע עיניים על ילדיהם, שלא יתחברו, חלילה, עם ילדי בעלי־המלאכה — דבר, שהיה בו לא רק משום פחיתות כבוד, אלא אף משום פריקת עול.

בקיצור:

דפוסים קבועים ומוצקים, שנתגבשו במשך דורות, היוו את המסגרת הכללית, הגדורה ומוקפת היטב בסייגים מסייגים שונים, בה חיו ופעלו סבים, אבות ובנים — מבלי שיעלה על דעתם, שמשהו בעל ערך ומשקל התרחש בעולם, וכי יש מקום לשינוי, להתחדשות ולהרחבת האופקים.

והנה בימים ההם — נקרא להם: התקופה הפרי־היסטורית של זדונסקה־וולה, או טרם עלה השחר, והיה זה לפני הימים הנוראים, הגיע לעירנו יהודי — מוכר־ספרים. האיש, אשר פרטים אישיים כלשהם עליו, עד להופעתו בזדונסקה־וולה, נעלמים מעינינו, מלבד שמו שהיה הרשל קרפן, הציע למכירה בראש־וראשונה, כמובן מאליו בתנאי־הימים ההם, ספרי־קודש מכל הסוגים והמינים — סידורים, חומשים, מחזורים, ספרי־צאינה־וראינה וכדומה. אך בין ספריו גם נשתרבבו ספרי־קריאה, כגון: „ז׳ בטלרס", „ג׳ אחים", „דר שפולר זידה" ועוד — ועבור יודעי־חן וממתיקי־סוד גם ספרי־שפ"ר וכיוצא בזה.

את מרכולתו היה האיש מציג, כנהוג, על שולחן בבית־המדרש, ליד דלת הכניסה. והצופים הסקרנים, בעיקר הצעירים שביניהם, היו בולעים ממש את הספרים בעיניהם — ולא עוד, אלא שהיו אף מתבשמים מסיפוריו־חדשותיו מה־עולם הגדול, שהאיש היה קולט בדרכי־נדודיו בין קהילות ישראל, וחוזר ומספרם לכל מי, שהיה מוכן להטות את אזניו אליו.

אכן, מדי פעם בפעם, בהופיע האיש בעירנו, היה זה כאילו הכניס רוח חדשה בלבבות. ספריו וחדשותיו שימשו מזון חדש, פיקנטי, המגרה את הדמיון ומעורר למחשבות — גורם רב־ערך להתנערות מהשיגרה וקטנות־המוחין, בהן היתה שקועה העיירה — מנהיגיה, שתדלניה וכל עדת־ישראל.

לימים, החליט הרשל קרפן להשתקע בעירנו — ואף נשא לאשה את אחת מבנות המקום. מכיוון שכך, חתם על מספר כתבי־עת ביידיש ועברית, ולאחר מכן אף פתח ספרייה, שהכילה מאות ספרים — רובם יידיש, ואילו חלקם גם במספר שפות לועזיות.

עובדה זו שימשה גורם מדרבן ומגביר את הזיקה, שבין בני־המקום למתרחש בעולם הגדול. בעיקר מבין אלה, שהחיים הקפואים והמשעממים בין חומות העיירה לא סיפקו אותם וחיפשו דרך לקבל מושג על הדרכים והרעיונות החדשים, שהעסיקו את המוחות בעולם הרוח היהודי.

בדרך זו הפכה חנותו הקטנה של הרשל קרפן,

ברחוב שירדזקה, מוקד לפגישות רעים ולחילופי־דעות בין צעירי־העיירה, שבאו, בעיקר בימי־שישי בשבת, להחליף את ספריהם — על־מנת להצטייד בחומר־קריאה חדש לימי־שבת.

אך עם התפתחותה של העיר וגידול אוכלוסייתה היהודית, והופעתן של המפלגות השונות, על כל זרמיהן, ובעקבותיהן: הצרכים ההולכים וגדלים במזון רוחני, החל בקלסיקונים של ספרות עברית ויידיש וגמור בספרי־מדע וחברה, לא יכול היה ה ר ש ל ק ר פ ן להמשיך ולצעוד לפי קצב ודרישות הזמן — וכתוצאה מכך, תפסו את מקומו ספריות ציבוריות, אליהן החל הנוער לזרום, בהיותן מספקות לו, ובשפע, את הספרים וכתבי־העת המעודכנים ביותר, ומרוות את צמאונו הרב להשכלה.

כך, מתוך אי־יכולת לשחות עם הזרם, קיפח ה ר ש ל ק ר פ ן, לאט־לאט, את פרנסתו, ולבסוף, לעת־זקנתו, אף רעב ממש ללחם ונאלץ למכור מספריו — על־מנת להתקיים. לאחר־מכן, משאזלו גם עותקיו האחרונים, אף נזדקק למתנת בשר־ודם, כדי שלא לגווע מרעב.

כזה היה גורלו של האיש, שעם הופעתו בעירנו שימש מנוף ומעוף להתחדשות, ונכון יותר — להתעוררות חיי־הרוח במקום, ורבים־רבים מבני־הנוער של זדונסקה־וולה, הפזורים היום ברחבי־תבל, ינקו את ידיעותיהם הראשונות והראשוניות מספריו וכתבי־העת, שהיה מספק להם מדי־פעם־בפעם, וכן מתוך מגעם הישיר עם האיש, שהיה משפיע עליהם מסיפוריו ונסיונותיו משל העולם הגדול.

אך לעת־זקנתו רפו ידיו, וכוחותיו לא היו עוד איתו לצעוד שכם אחד עם הזמנים החדשים, שגרפו במהירות מסחררת את עיירות ישראל, ובתוכן את עירנו — זדונסקה־וולה — והאיש, בהישארו בשולי הדרכים, נשכח ונעזב והגיע עד פת לחם.

ברם, תיזכר לו זאת לטובה, שאותו אשנב צר, שקרע האיש הצנוע הזה לעולם הגדול, הלך הלוך והתרחב, עד שלבסוף הפכו המחשבות החדשות — הלאומיות, החברתיות והאיסטיטיות — שחדרו דרכו, ללחם־חוקם של רוב בני־העיירה, וקיבלו צורות ומימדים, ששינו תכלית שינוי את פניה של קהילתנו — קהילת זדונסקה־וולה.

לזכר ר' מוטל רוזן (רוזנברג) ז"ל

מרדכי לנדסברג: קריית־חיים

הגנה עצמית

היה זה ביולי 1914, בשעת בין השמשות אפורה, שבאה לאחר יום חם ומעונן למחצה — יום, בו דכאון מסתורי והשוד מילא את חלל האוויר וריחף על פני יהודי־העיירה.

לפתע נשמע ברחובות העיירה קול התוף — כנהוג בימים ההם — ומיד החלו האנשים להתאסף בהמוניהם לשמוע את החדשות, שהכרוז עמד להודיע מטעם הרשות. והנה, אך יצאה מפי הכרוז ההודעה המרעישה על מצב־מלחמה בין רוסיה לבין גרמניה, ועל גיוס כללי של כל אזרחי־העיירה — יהודים ולא יהודים כאחד — וחיש־מהר, בקולות רעש והמולה, התפזרו הנאספים, באוצם לבשר את הבשורה הרעה — איש־איש למשפחתו ולחוג מכריו.

כהרף עיין התפשטה החדשה והגיעה לידיעתם של כל הצעירים בגיל הצבא, וכן לאנשי־המילואים — בעלי משפחות, מטופלים בילדים. כל אלה נקראו להתייצב למקום הריכוז, מי בימים הקרובים ומי מאוחר יותר — בעוד מחשבות נוגות על פגעי־המלחמה ותלאותיה משתלטות על כולם.

ובינתיים, בעוד הפולש הגרמני הלך הלוך והתקרב לשערי־העיר, נמלטו על נפשם כל נושאי־המשרות, האחראים לשלטון האזרחי הרוסי במקום, בהשאירם תוהו ובוהו וחלל ריק בעיירה — גורם, שסיפק הזדמנות בלתי־חוזרת לפורעי־חוק ומוסר למעשי־הפקרות וחוליגניות, כנגד האוכלוסייה האזרחית.

ומובן מאליו, שמעשי־הפקרות אלה חודם היה מופנה, בעיקר, לחלק החלש יותר של האוכלוסייה — כלומר: ליהודים.

בתנאים אלה לא רק הרכוש היהודי נעשה הפקר, אלא שקיים היה גם חשש חמור לפגיעה בנפש — דבר שכיח למדי בתקופות מלחמה והתפרקות מעול המלכות.

במצב דברים עגום זה, בשעה שבראש ניקרה השאלה הנוקבת: מה לעשות, ואיזו אמצעים לנקוט, על־מנת להבטיח את שלומם של אחים ואחיות, בני־עדתם, העלולים להיות מטרה למעשי־בריונות מצד פורקי־עול, המצפים בכליון־עיניים להתרופפות מוסרות השלטון, כדי לתת דרור ליצריהם השפלים ביותר — וכבר נפלה ההברה בעיר, שבמקומות אחרים בסביבה הגיע לידי התנפלויות על היהודים — במצב דברים זה נתכנסו צעירי־העיירה לטכס עצה, ולארגן הגנה עצמית יעילה — על כל צרה שלא תבוא.

בראש משימה נכבדה זו התייצב מורנו ומדריכנו — ר' מ ו ט ל ר ו ז ן (ר ו ז נ ב ר ג) ז"ל. ללא הכנה ונסיון בהגנה ואירגון, אלא מתוך אינטואיציה בלבד, נטל האיש על עצמו את התפקיד הקשה: פעל והפעיל, ליכד מסביבו את צעירי־העיירה מכל השכבות — נשים כגברים — חילקם לקבוצות והדריך אותם — בהשרותו מרוחו האמיצה והעשויה לבלי־חת שלווה ובטחון על כל הסובבים אותו.

עזרה לנצרך

עוד קודם לכן, בפרוץ הפולש הגרמני את הגבולות, תוך התקרבותו לשערי־העיר קאליש, הסמוכה לגבול, נמלטו, מתוך פחד מפני הבאות, יהודי־העיר קאליש על נפשם, בעוזבם מאחרי גוום את כל הונם ועמלם, ובאו בבהלה ובחוסר־כל לזדונסקה־וולה. ובבואם, מצאו אחינו בני־ישראל אלה, פליטי־קאליש, את שערי־עירנו פתוחים בפניהם לרווחה, בעוד הציבור שלנו —בהדרכתו המסורה של ר' מ ו ט ל ר ו ז נ ב ר ג — הושיט כל עזרה אפשרית לכל דורש ולכל נפגע, מבין האומללים האלה.

בהירתמו לעבודת־קודש זו, לא נח האיש ולא שקט, שאל וחקר לכל דבר, כגדול כקטון, בין בכלכלה ובין בלינה ובין בכל דבר אחר — והכול בסבר פנים יפות ובאמרי־נועם ועידוד.

זאת ועוד.

פעולות אלו לא נעשו מתוך שלווה ורוגע נפשי — להיפך: הן נעשו מתוך נשימה קצרה ותוך לחץ כבד. כי הזמן דחק. הפולש לא נח. הלה לא הסתפק בנמושות. הלה התקדם ואף התקרב לשערי־עירנו, כובש ומתבסס, בשתקו את המסחר, החרושת והתנועה — ובעקבותם כל מקורות הפרנסה האפשריים, וגורם לסטאגנציה גמורה בחיי־הכלכלה.

בצד הפעולה המאומצת באירגון ההגנה העצמית ועזרה לפליטים, אין ר' מ ו ט ל מוציא מתחת עינו, אף לרגע, את צורכי־העזרה ההולכים וגדלים, גם של בני־עירו הוא. כי האיש אינו יודע ליאות, ובגבור הרעב ובהקיפו חלק ניכר של יהודי־העיירה, הוא חודר לכל פינה בעזרה מידית — למי כיכר לחם, למי מתן בסתר, וכדומה — הכול בהתאם לצרכים — ואף יודע, ובכשרון רב, לרכוש לב כל נער ונערה ולרותמם לעבודה סוציאלית זו, רבת החשיבות והעידוד לציבור הנפגעים כולו.

מטבע הדברים, שפעולה סוציאלית, שהציגה לה למטרה להשביע את הרעבים כולם ולהרוות את כל הצמאים, לא יכלה להתנהל — ומכל־שכן שלא יכלה להתנהל ביעילות — בצורה פארטיזנית. צריך היה ליצור את הכלים הנאותים, שיענו על כל הדרישות בצורה מאורגנת ומסודרת. אי־לזאת נפתח מטבח עממי, בביתו של מר מ ו ט ל ו א ר ־ ש ב י א ק, ברחוב זלוטניצקי, וכן הוקם בית־תה אצל מר ק ו ס ק י — ברחוב לסקר.

באמצעותם של המוסדות האלה ניתן היה במידת־מה להשתלט על המצוקה הגדולה — ולהושיט יד לכל אלה, שהיו זקוקים לה.

וראוי לציון, שבין אלה שנמצאו נעזרים בשירותי־הסעד הנקובים, היו גם אנשים, בעלי־מעמד לשעבר, שבושו לקבל את אשר הוקצב עבורם מקופת הציבור — לעיני הציבור. עבור הללו נמצא סידור מיוחד, כדי שלא יזדקקו להושיט את ידם — אגב הלבנת פניהם בפרהסייה.

הצלה תוך סיכון עצמי

תופעות הלוואי של המלחמה לא הצטמצמו לשאלות הבוערות של הגנת הרכוש והנפש, לשאלות הדאגה לפליטים ולהתרוששות הלקים ניכרים של הציבור המקומי גרידא. להדורי־לב יהודי חם ומוכן להקרבה למען הזולת נוסף עוד שטח פעולה חשוב ביותר — אם לא החשוב ביותר — שטח־פעולה, שהמשתתפים בו לא רק שעמלו להצלת נפשות — ואף הצילו — אלא גם סיכנו נפשות... נפשותיהם עצמם וגופם.

היתה זו מגיפת הטיפוס, אשר לא פסחה כמעט על בית — בהפילה חללים רבים מבין היהודים בעירנו.

ואף כאן — בדומה למישורים האחרים — היה זה ר' מ ו ט ל ר ו ז נ ב ר ג, שנרתם, בכל להט נפשו ובכל המרץ האופייני לו, לעבודת ההצלה הדחופה.

בימים אלה אפשר היה לראות את האיש, ענוד סרט לבן של צלב אדום על שרוולו, עומד בראש קבוצה סאניטרית, שאנשיה התארגנו על־ידו, ועברו לשם כך קורסים מזורזים, המוסר את נפשו ללא סייג להצלת אחים חולים, לבודדם במקום שיוחד למטרה זו, על־מנת למנוע את התפשטות המגיפה — על־אף הסיכון החמור, שהיה כרוך בכך.

תוכנית שלא יצאה לפועל

משחזרו החיים למסלולם הנורמאלי, בתום המלחמה, בשנת 1917, ויהודים צעירים, ולא כל־כך צעירים, חזרו לביתם — מי מהשבי והמלחמה, מי מעבודות כפייה — והפעילות הציבורית, הקשורה באידיאות ומפלגות, החלה להתארגן מחדש — שוב אנו רואים את ר׳ מוטל רוזנברג בראש הפעילים, שהקדישו ממיטב זמנם, מרצם וכשרונו־תיהם להחדרת הרעיונות החדשים, שקנו להם שביתה בעולם היהודי.

בימים האלה מתייצב ר׳ מוטל רוזנברג בראש האגודה הציונית בעיר, מארגן ומטיף, ועושה את כל אשר לאל ידו להרחבת שורות האגודה, ולהקנות את תודעת הפתרון הציוני להוגים רבים ככל האפשר במקום.

ובתפיסתו הציונית לא נמנה ר׳ מוטל רוזנברג עם סוג הציונים הידועים, המתרימים יהודי שני, על־מנת שיהודי שלישי יעלה ארצה. לא היתה זו ציונות מופשטת מנותקת מן המציאות, משאת־נפש בלתי־מחייבת למעשים.

בציוניותו ראה צו חיים, הדורש את כל האדם, כלומר: הגשמה עצמית ממש — ולאלתר.

ואכן, לא עברו שנים מועטות והאיש הגה תוכנית ציונית מעשית נועזת, היינו: לייסד עיר־חרושת לטכסטיל בארץ־ישראל — על בסיס קואופרטיבי, עם משק־עזר ליד כל בית.

רבים מאיתנו זוכרים עדיין את ההדים הנלהבים לתוכנית זו של ר׳ מוטל רוזנברג. לא היה, בוודאי, בית ציוני בכל רחבי־פולין, אשר תוכנית נועזת זו לא עוררה התעניינות ורצון להצטרף לחברה העתידה לקום בעקבותיה. ואומנם, רבים מבין הציונים הביעו את נכונותם להשתתף אישית בביצוע התוכנית, ואף השקיעו כספים רבים כדמי חברות.

והיה זה טבעי ביותר שעם קום החברה נבחר ר׳ מוטל רוזנברג כדוברה, ונשלח לקונגרס הציוני, שנתכנס אז בוינה, על־מנת לפרוש את פרטי־תוכניתו בפני שליחי־התנועה כולה. ולאחר שקיבל מאת הקונגרס אישור לתוכניתו וצויד בהמלצה להנהלה הציונית בירושלים, בא האיש ארצה, מתוך אמונה ותקווה להקים מפעל לתפארת לבני־עירו ולתועלת לבניין הארץ, בארץ, בעצתה ובהדרכתה של ההנהלה הציונית, נקבעה רמת־יישי (דג׳דה דאז) כמקום המתאים ביותר להגשמת התוכנית.

לדאבון־לב כולם התברר לאחר זמן, לאחר השקעות כספיות גדולות ומאמצים מרובים, שבמקום אין מיים, גורם בעל חשיבות ראשונית במעלה במפעלים חרושתיים — והתוכנית הגראנדיוזית כולה ירדה מעל הפרק.

כשלון תוכניתו, בה השקיע מדמו — תרתי משמע — ומדמיהם של רבים אחרים, שנתנו בו את אימונם, שבר לגמרי את האיש, ומאוכזב ומיואש פרש ר׳ מוטל רוזנברג לחלוטין מעבודתו הציבורית, כשהוא מתבודד בד׳ אמותיו — בחיק משפחתו.

נסתלקה מאיתנו דמות יקרה, אצילה, אדם אשר ידע למזג אהבת הבריות עם כושר־פעולה, מסירות ונאמנות לזולת עם רצון ומרץ ללא־לאות, אמונה בציונות ונבונות להגשמה — נאה דורש ונאה מקיים.

יהא זכרו ברוך!

אבי ז״ל (ר׳ מרדכי רוזנברג)

ברוך רוזן, תל־אביב

מתוך רגשי־כבוד עמוקים לזכרו של אבא ז״ל, ובלחץ רבים מקרב בני־המשפחה וידידים, הריני מנסה להעלות מקצת מזכרונותי על אדם אציל־רוח זה.

וזאת חרף העובדא, שזכרונות אלה עדיין לא נתגבשו כל־צורכם ואני עודני חי עם אבי — ואולי נכון יותר להגיד שאבי עודנו חי עמדי — ועדיין אין לי הפרספקטיבה הנכונה להעריך את האיש במידת האובייקטיביות הדרושה — בתלישות מהקשרים ההדוקים שבין ראש־משפחה לבני־ביתו, הסובבים אותו וחיים על־פיו.

,,ואהבת לרעך כמוך״

כראש־משפחה אבא ז״ל אינו מצטייר בעיני כמי, שמגן

על בני־ביתו הרכים מפני החזקים מהם, או כמי שמסייע להם להתגבר על תקלותיה, הקשות לעיתים, של מלחמת־הקיום.

את אבי הנני רואה, בעיקר, כמנחה רוחני, כמכוון חברתי, שהאציל עלינו, בני־ביתו, מאישיותו המוסרית. כל־כוחו, כפי שהוא התגלם לנגד עיני, בהקניית וטיפוח תכונות־נפש, המחייבות את האדם לראות כיסוד כל היסודות את תיקון החברה ואת עצמו כחלק בלתי־נפרד ממנה — אשר בו, באורח חייו התקין והמועיל לזולת, הערובה היחידה ליחסי־אנוש הוגנים ומסודרים.

כי את הזולת ראה אבא כרץ מלפני האני — ולא כנגרר אחריו. וכך היה אבי אף מתרץ את הקושי שבמשמעות מצוות „ואהבת לרעך כמוך", כלומר: מצווה המטילה עליך, האדם, את החובה לאהוב את רעך יותר מעצמך — ואם זאת תעשה תגיע לדרגת כמוך.

„אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו"

אבי ז"ל אהב את האדם, באשר הוא אדם — בראותו בו חלק אלוה ממעל. נקודת־מוצא זו היא שהביאתו, ביחסיו החברותיים, להפעיל את כל כוח השפעתו ושכנועו על־מנת להחזיר את האדם, שסר, לדעתו, מאורח החיים התקין, למוטב — ואף דרש מעצמו ומאחרים — ולא היה רק נאה דורש — לשפר בהתמדה את המידות והיחסים שבין אדם לאדם.

מעולם לא שמעתי את אבא, כי ידבר סרה באדם — בין אם זה היה ידיד או אויב, גר או נכרי, זר או קרוב. הוא לא התאכזב מהאדם — גם כשהתאכזב מרות.

וזאת לדעת:

החיים לא פינקוהו ואכזבות לא מעטות היו מנת־חלקו. בשנות חייו האחרונות, בימי־מחלתו הממושכת והקשה, שעה שרבים מידידיו זנחוהו או שכחוהו — אם מתוך טרדות הזמן ואם מתוך כפיות טובה — תופעה נפוצה מדי בממלכת האדם — לא התאונן ולא התלונן ואף עשה עוד מאמצים למצוא צד זכות בהתנהגותם של הללו, שמן הדין היה לצפות מהם יחס שונה לחלוטין כלפיו.

תכונה נאצלה זו עומדת תמיד לנגד עיני־רוחי — והיא שמסייעת גם לי להתגבר שלא ליפול קרבן לייאוש המכרסם בלב, בשעה שספקות חמורים על ערכה של ידידות וחברות מנקרים במוח. בשעות משבר אלה מהדהדים באוזני דברי־אבי ז"ל, שנאמרו בקול תמים, רך ונעים: **„אין אתה יכול לדעת, מה היו המניעים להתנהגות מאכזביך"** — בהמשיכו בכל מקרה ומקרה, בציטוט דברי־חכמים: „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו".

ר' מוטל רוזנברג

מקומו של הזולת

כי אבי ז"ל משולל היה כל רגש של נקם ומשטמה. ולא עוד, אלא שאף השכיל להוציא מליבו של כל אדם, שבא להתייעץ איתו — ולעצתו נדרשו רבים — רגשות מעין אלה.

ואכן, לא מעטים היו המקרים מבין ידידיו ומכריו, שאמרו לו, תוך חיבה והערכה, בהיפרדם ממנו, לאחר שנועצו בו: **„מאָטל, האָסט מיר אַרייַנגעזעצט אַ נייע נשמה"**.

כי זאת לדעת:

הזולת וסבלותיו לא היו בשבילו משהו רחוק וזר,

שאפשר להישאר קר ואדיש כלפיהם, לא־איכפתי — הזולת תפס בעולמו הנפשי הרבה יותר מקום מאשר הוא גופו ומשפחתו.

לא ייפלא, איפוא, שאת רוב זמנו הקדיש האיש לנזקקים לעזרה — ולא עוד, אלא שאף אץ לעזור גם כשלא נתבקש לכך.

היתה זו תופעה רגילה בעיירה, שאנשים רבים, שנמנו עם השכבות ה,,בעלי־ביתיות", שמסיבה כלשהי השעה לא שיחקה להם, ונקלעו ארעית למצוקה חומרית או נפשית, שאנשים אלה נמקו בעוניים או בדכאונם במסתרים, כדי ש,,קלונם" לא יפורסם ברשות הרבים — דבר שהיה גורם להם סבל כפול ומכופל.

לאנשים סובלים אלה, החרידים לשמם ולכבודם, הציע האיש את עזרתו, באופן ובצורה ההולמים את מעמדם — דבר שהיה, לעיתים, בבחינת מחייה נפשות.

,,גבאי־הצדקה"

את חובתו כלפי הזולת לא ראה אבי כמצוות אנשים מלומדה, כדבר חיצוני, שאינו מרטיט את נימי־הנפש. מתוך־תוכו, נובע מתוך רגשותיו הנסתרים ביותר בא לידי גילוי רצונו העז לבוא לעזרת הנברא בצלם — וזאת, לרוב, למעלה מכפי יכולתו. כך היה נוהג לפזר את תרומותיו — לקופת הכלל כמו לאדם הבודד — לא לפי חשבון והערכת עושרו, בזמנים שהשיגה ידו, ולא לפי אמצעיו המוגבלים — בתקופת התרוששותו.

ואותה תכונה שורשית עמוקה להקל על נפגעי־הגורל מכיסו הוא — העניקה לו את הכוח המוסרי להניע גם את האחרים למלא את חובתם האנושית לאחים, שמטה ידם.

ואכן, בשטח זה, בשטח ההתרמה, נהנה כמעט תמיד מאהדת כל אלה, אליהם פנה בדבר השתתפות במעשי־צדקה, גמ"ח וכד' — ואף נענה ביד רחבה.

לא ייפלא, שבקרב כל מכריו, ובעיקר בין אחיו ,,הבונים־החופשיים" — ואבא היה ,,בונה־חופשי" לדוגמא ולמופת — היה מוכתר בתואר ,,גבאי־הצדקה" — גם בשעה שלא נשא על שכמו כל תפקיד ציבורי. משימה קשה זו מילא אבי — ועל־כך מעידים כל מכריו — עוד מנעוריו, בעיירתו הקטנה, בהמשיכו בה בכל מקום ובכל מעמד.

אהבת הארץ

אבי ז"ל הצטיין לא רק באהבת ישראל. אהבה עמוקה שפעה מכל ישותו גם לארץ ישראל. הוא אהב את ארצנו בשממתה ובמשבריה. על־אף הסבל והכשלון האישי היה קשור לארץ בעבותות אהבה — ללא גבול ומעצורים. וכמה התרונן ליבו משמחה בראותו את התפתחותה הכלכלית של הארץ, בעיר ובכפר, ואת בניינה על יסודות ערכים חברתיים מתקדמים.

כי אבי נמנה עם המתקדמים ופורצי־הדרך. מחצרות חסידי־גור האדוקים, דרך המזרחי והציונות הכללית שבגולה לציונות המתקדמת בישראל, וממנה לציונות הסוציאליסטית, שאת שיא־הישגה ראה בתנועה הקיבוצית, המושתתת על ערכי־צדק ושוויון — אם־כי הוא עצמו, לפי דברי־עצמו, לא יכול היה לעשות למענה ולהשתתף בה באופן אישי.

הנה מעט מזעיר, שהצלחתי לדלות מזכרוני על דמות־דיוקנו של אבא ז"ל — דמות יקרה, שאותה אני מרגיש ואיתה אני חי — עד היום הזה.

הדסה מזיא–פשצ׳יק ז״ל

א. מזיא, רחובות

הדסה מזיא־פשצ׳יק

בתיאור כרוניקלי קצר, שלא הגיע אף לכדי 20 שורות, בישר „דבר״ ביום ז׳ בתשרי תש״ג (ספטמבר 1942) את דבר מותה של הדסה ז״ל. קצר היה התיאור, כשם שקצרה היתה שהותה בארץ — בס״ה שנתיים, מהן, שנה אחת בקבוצה צעירה ובלתי־מפורסמת, „גבעת־המעפי־לים״ (התאחדה אחר כך עם נצנים שבהדר ליד מגדיאל־רמתיים), ושנה אחת חולה ומטולטלת בין רופאים ומר־פאות, בין טיפולים לניתוחים, עד שהוציאה את נשמתה בטוהרה, תוך ענויים.

כבת 24 היתה הדסה, כשהתחילה את חייה החופ־שיים על אדמת ישראל — אחרי חיי־גלות אנטישמית, אחר מפלת פולין בראשית מלחמת העולם השנייה, בריחה מעיר מולדתה זדונסקה־וולה, הסתננות בעד סבכי־משמרות וצבא נאצי, הברחת שלושה גבולות עד הגיעה לליטה, ואחרי זה — סוביטיזציה של ליטה, ירידת תנועתה („הנוער הציוני״) למחתרת, עלייה נועזת דרך רוסיה, תוך סכנה בלתי־פוסקת, כי תווי הנסיעה יופנה בכיוון אחר. ובכל מעגלי־החיים והמאורעות הללו, שזמני רובם חלו בפחות משנה אחת, היתה הדסה אישיות מרכזית בחברתה, בקהל חברי־התנועה, האבטוריטה, בעלת השכל הקר, המצ־פון הטהור והלב הטוב. כמעט תמיד היתה היא המנהיג הבלתי־מוכתר או הנבחר של קהל החבריה — אף כי לא מנהיג במובן הפופולרי של המושג.

יש המגיעים למנהיגות ברגעי־משבר של החברה, ויש המאבדים מנהיגותם בעתות כאלה. יש הצפים ועולים על גלי־הכלל על־ידי העדפת „טובתו״, ולו על־חשבון הפרט, ויש, להיפך, הרואים קודם כל את טובת הפרט — ובכך טמון כוח היעשותם גבוהים משכמם ומעלה מן האחרים.

הדסה לא היתה מנהיג של המונים, אך כבר במגעיה הראשונים עם ציבור הפועלים במושבה הקטנה, או במחנה של „סולל־בונה״ בעזה הרחוקה, לשם יצאה בפלוגת עבודה של הקבוצה — בכל מקום שהופיעה, ריכזה את תשומת־לבם של פועלים, וותיקים כצעירים, שלדבריה הקשיבו. והימים ימי תעמולת בחירות לועידת ההסתדרות, והדסה ייצגה תנועה זעירה וחלשה, חסרת מוניטין בין מאות הפועלים במחנה. אולם קשה היה שלא להטות אוזן לדברי הבחורה הצעירה שעבדה במטבח, בצריף הרעוע של המחנה — אותו צריף הפרוץ לרוחות, בו גברה עליה השחפת, אשר הדביקה אותה כנראה קודם לכן ברפת של הקבוצה, דלת האמצעים ושסועת המשברים הכלכליים.

היא לא היתה גם מנהיג של תנועתה — צעירה מדי היתה. אך כבר ראו בה כוח עולה, מתגבש, כוח, עליו אפשר לבנות. ככל אשר פנתה, בכל חוג מחוגי־התנועה, בין בעיירה, בקיבוצי ההכשרה בפולין, במועצה הארצית של „הנוער הציוני״, בריכוז פליטי־התנועה, שהתקבצו בוילנה ופוזרו אחר־כך בין עיירות ליטה, בזמנים שקטים כביכול ובזמנים טרופי־התרחשויות — הפכה הדסה תוך זמן קצר האישיות המרכזית, המשפיעה והמנחה, הנוסכת רוח ציבורית וחברית כאחת. ואף אלה שלא קיבלו את דעתה, לא יכלו שלא לפתוח את ליבותיהם, שלא להתחשב בנימוקיה. והיא ידעה לשכנע — שלא רבים כמותה. אלא, שלא רק כוח ההגיון הפשוט כל־כך ונימוקיה הבהירים כל־כך, הם שפעלו — היא לא ידעה את הסתירה בין האמירה לעשייה. הדוגמה האישית שלה היתה בעלת־ברית נאמנה לשיקולים ולהברקות שבפיה.

ועוד תכונה אחת, וגם מאותו צרור שבנפש המנהיג הממשי — לא חשוב במה שטיפלה, בוועדה או במזכירות, באסיפה או בשיחה מצומצמת, בהיותה בשדה המספוא או בעבודתה ברפת — בעצם נוכחותה והופעתה כבר היתה משום קרינה של ביטחה, הנוסכת רוגע. לא לחינם קראו לה „אם הקבוצה״, אף כי היתה בגילם של האחרים.

ואכן, היתה בה גם רוח אמהית, שהכניסה את חבריה תחת כנפיה. היא ידעה ליצור סביבה אווירה אינטימית וטמפרטורה אנושית גבוהה, המתיכה ומטהרת, המרוממת ללבביות, לאהבת הזולת, לאחווה, למסירות ולנאמנות, תוך טוהר המידות ושאיפה להעפלה אל היעד — אל המטרה הציבורית.

דמותה זאת בולטת בזכרונותיהם של כל מכיריה, במכתבים המעטים ששרדו, ברשימות ובמאמרים שנכתבו עליה. דמותה בלטה גם לעיני מבקרים לרגעים או לשעות. ונסתפק בשתי עדויות מתקופת הכשרתה בצ׳נסטוניב שליד וארשה — אותה חווה חקלאית, שהיתה תחנתה השנייה

והאחרונה בפולין של קבוצתה, אשר החלה ב„הסולל" שבעיר לודז'.

וזאת לדעת: החווה העצומה היתה אומנם בבעלות חברת־הבת של „ייקא", אבל עובדה על־ידי איכרים פולנים, שלא ראו בעיין יפה את חדירתם של יהודים, ובוודאי בזו לצעירים העירוניים שבאו לעבוד לצדם. הדסה היתה בין כובשי־העבודה והכבוד, הן בעיני־מנהל החווה ועוזריו, הן בעיני האיכרים פשוטי העם, הבורים, גסי־הלב והרוח.

רעייתו של נשיא ישראל, רחל כצנלסון־שזר, כותבת עליה, אחר ביקורה בצ'נסטוניב: **„את הנערה, חברת הקיבוץ, שהציפה אותי אחר השיחה בשאלות, בשפתה, שחצייה אידיש וחצייה פולנית — לא אשכח. מאין באה כזאת לרחוב היהודי? לפני שנה היתה חברה בקיבוץ עירוני בלודז'. ועכשיו היא החולבת הראשית, היא הנערה הראשונה, אשר העזה לעבוד ברפת גם בחורף, לקום בליל חורף בקור עצום ולחפור אוכל לפרות בערמת הסלק הקפוא. פניה, תלתליה וצחוקה מספרים באיזו רוח קלה עשתה את כל זה. ושכר עבודתה גבוה — כשכר העגלונים."**

ושר התיירות והפיתוח, משה קול, מעלה על קברה הפתוח מרשמיו בצ'נסטוניב: „מנהל החווה הוביל אותי לכל פינה וענף במשק, כדי להוכיח את האפשרויות הגדולות להכשרה חקלאית במקום זה. לבסוף הציע לי לבוא לשדה, במקום שקוצרים את התבואה ומאלמים אלומות. והנה באנו למקום, והוא מראה לי מקרוב בחורה אחת, בריאה ושזופה, קורנת משמחה ומאושרת, מוצקה וישרת קומה, העומדת על עגלה, עמוסת תבואה גבוה־גבוה, ומוסיפה להעלות אלומות נוספות ולקשור אותן. הבחורה הזאת — אמר לי מנהל החווה — היא הפועלת המובחרת ביותר בכל קיבוץ ההכשרה. היא עובדת כאן בשדה, כאילו נולדה במקום הזה וגדלה בהתאמנות לעבודת החקלאות משחר ילדותה. אולם נוסף לכל זאת — תראה, בבקשה, הוסיף — **איזה טוב לב שופע מכל עצמותה, איזה התמסרות בלתי רגילה לעבודה ולחברה. הרושם שלי היה בלתי רגיל. זו היתה אחת התמונות המלבבות ביותר, שנגלתה לי אי־פעם בקיבוץ הכשרה של התנועה".**

אך גם להיאבק ידעה — על טוהר ועל יושר, על צדק ועל היסודות בחיי־הציבור בכלל ובמסכת הקבוצה בפרט. לא מעטים היו מאבקיה, שהיא עצמה יזמה אותם או שהצטרפה אליהם. אולם, מכל התמודדות יצאה לא רק טהורה יותר, אך גם מכובדת ואהודה יותר — גם על מתנגדיה או יריביה. והיא ידעה את סוד הוויכוח, כאילו נגלו לפניה נוסחאות השיכנוע. ידוע ידע המאזין, או המתפלמס עמה, כי הדסה תקלע אל המטרה, אל צפור נפשה של הפרובלימה, ותמיד מתוך אספקט כפול — אנושי ויהודי ציבורי — ותמיד בלי התאמצות מוסרית.

כאשר הגיעה הדסה ארצה, הציפוה בביקורים ובמכתבים חברים רבים שעלו לפניה. כל אחד חש גם לראותה וגם להביא בפניה את בעיותיו — לבטיו, כדי לשמוע את דעתה או לפחות לתנות לפניה את צרותיו. וכדאי לצטט משפטים מתוך מכתבים אלה:

„קראתי את מכתבך, ודמעות בעיני... אפשר להצדיק את מעשי או לא, אבל חשוב לי לשמוע את דעתך".

„...את צריכה להיות על ידי, כדי שאוכל להתחלק ברשמים שאני קולטת וצוברת כל הזמן".

„...מן הרגע שנודע לי, כי הגעת ארצה, איני יכולה למצוא לי מקום עד שלא אראה אותך. ומצב הקיבוץ שלי אינו מאפשר לי כעת נסיעה — לא כסף ולא חופשה".

אך הדסה איכזבה רבים מאלה, שציפו לה בכליון עיניים, וזאת תוך הנחה, שעוד מעט והיא תעבור בטיול על פני הארץ, ואז תבקר גם אותם, ותקשיב, ותייעץ, ותנחם. היא איכזבה גם אלה בקבוצה, אשר ייחלו לרגע בואה ארצה ותועמד שוב במרכז החיים. כי הדסה גזרה על עצמה התנזרות ואלם, כל עוד לא תדע עברית, ולא תכיר את חיי הקיבוץ ואת בעיותיה של הארץ ותנועת העבודה. היא לא ראתה זכות לעצמה לחוות דעה, רק על סמך קרני־אהדה ואימון, השלוחים אליה מכל עבר. היא החליטה לשבת בקבוצה וללמוד, ללמוד בלי הרף, מה גם, שמצבה הכספי של הקבוצה היה קשה, ולא יכלה להרשות לעצמה בתנאים האלה, להוציא כספים יקרים כל כך לנסיעות, מלבד ההפסד של ימי־עבודה.

עד עלייתה לא נמצאה לה כל אפשרות ללימודים כאלה. רחוקה וזרה היתה לה האטמוספירה היהודית, אף כי מבית יהודי אדוק באה לתנועה. כרוב בנות ישראל בפולין המערבית, באותם הזמנים, גדלה למעשה בסביבה מתבוללת: בית־ספר, תרבות, רחוב חברים ואפילו הקן התנועתי — הכל נשם באוויר לא יהודי, ואף השפה השלטת היתה הפולנית. הידיעות והלימודים הציוניים בסניפיה של התנועה, כמו כל אירגוני נוער האחרים, בדרך כלל, לא הספיקו לעקור את שורשי התרבות הזרה מלב היהודי הצעיר. הפעולה הציונית בקן — והדסה נקראה בו כמעט מההתחלה לפעולה חינוכית ואירגונית — לא הספיקה לה, בגלל אי ידיעת השפה העברית ואפילו יידיש וגם מהיעדר חומר מתאים, לרכישת ידיעות רחבות.

כל השנים בגולה לא הותירו להדסה פנאי להתמסר ללימודים. ואף לא ידעה מנוחה פרטית מהי. התנועה והקבוצה בהכשרה הטילו עליה בלי הפסק תפקידים אירגוניים וחברתיים. כל זה גזל את זמנה, ולא היה סיפק בידה ללמוד אפילו עברית. פעמים הרבה התחילה בלימודיה,

ומדי־פעם־בפעם נאלצה להפסיק. החיים התוססים והתובעים התמסרות לא נתנו לה להמשיך במאמציה, רצתה להעמיק את ידיעותיה ביהדות ובציונות והדבר נמנע ממנה.

והנה הגיעה ארצה, ובליבה החלטה קטגורית, שלא להירתם לשום פעולה, אלא להקדיש את כל הזמן הפנוי מעבודה ללימודים, לקריאה, לשמיעה. שאיפתה האחת בתקופה הראשונה היתה להשתלם, רק להשתלם ולהכיר את החיים החדשים, אשר משכו אותה שנים רבות ואילצוה לעזוב הורים אוהבים ואהובים, ולהתגנב דרך שבעת מדורי גיהינום של המלחמה.

וכיצד התמסרה ללימוד השפה העברית! ואיך עמדה לה החלטתה הנחושה! היא גמרה בנפשה להימנע מכל דיבור שאינו הכרחי, עד שלא תשגיר בפיה את השפה העברית. ולא הכירוה חבריה: הזאת הדסה הדברנית, השמחה תמיד, המביעה דעה בכל מצב מסובך? — שאלו. והדסה ישבה באסיפות ושתקה. הקשיבה, קלטה את המילים הבלתי־מובנות, שאלה על הנעשה והמדובר, הבלתי־ברור לה, אך היא עצמה לא הופיעה וגם בשיחות פרטיות הצטמצמה — והכל מתוך המגמה להיגמל מן הפולנית ולהרגיל את האוזן לעברית.

לאחר חצי שנה דיברה הדסה עברית רהוטה ונכונה. אחר שנה אחת היתה לשונה עשירה בביטויים, בניבים ובפתגמים עבריים, עד כדי כך, שמעטים היו כמוה בקבוצה כולה. וכשם שעשתה הכל ביסודיות, כך גם התקרבותה ללשון. ידיעותיה הקיפו גם את השימוש בכללי־הניקוד והדיגוש, שמעטים הם המהדרים בהם. אך גם זה לא הספיק לה. התחילה ללמוד בשקידה את תולדות העברית החדשה, ובו בזמן לא חדלה לקרוא גם בסיפרות, בעלת אופי פוליטי או סוציאלי, בסיפרות יפה ובסיפרות מקצועית.

וכאשר נקראה לייצג את הקבוצה במועצת הפועלים במקום, לא הסכימה לכך, כי חשבה עצמה לבלתי־מוכנה ואת ידיעותיה לבלתי־מספיקות, אף־על־פי, שכבר הטיבה להתמצא בפרובלימטיקה של הפועל והפועלת בארץ, לא פחות מעסקנים רבים מנוסים וותיקים. כאשר הסכימה להעמיד את מועמדותה ברשימה לועידת־הפועלות, עשתה זאת אך ורק תוך תקווה, שנוכחותה בועידה תאפשר לה העמקת ידיעותיה והתקרבות־יתר אל בעיות ציבור הפועלים. אלא שבקרבה כבר קיננה אז המחלה. על ערש הדווי בבית־החולים עוד עקבה מתוך התעניינות מרובה אחר מהלך הדיונים בועידת הפועלות ובועידת ההסתדרות האחרונה.

מותה היה זעזוע קשה לתנועה בכלל ולמכריה בפרט, וקודם כל לקבוצתה. תקוות רבות תלו בה הכל. ובכללם: אלה שנשארו בעמק הבכא, הן בפולין, הן במרחבי־רוסיה. ביום השלושים לפטירתה הוציאה הקבוצה לזכרה חוברת, ותוכנה — עדות לאהבה הגדולה, להערצה ולכאב המדכא שאפף את הכל. להלן משפטים אחדים מדברי חברים בחוברת זו וברשימות אחרות, שפורסמו מאוחר יותר בהזדמנויות שונות:

„ראיתיך כדמות־פלדה — דגולה ונעלה, לוחמת אמיצה לצדק וליושר, לשוויון ושיתוף, יוצרת ומטפחת יחסי־אחים בקרבנו... עמדנו לפניך כלפני אדם־פלא..."

„ביחסה ובהבנתה העמוקה רכשה לה את האימון המלא של כל החברים. בתקופת צ'נסטוכוב היתה הסמל של הקבוצה — באופייה החזק, בעמדותיה המגובשות, ביחסה לחברה — וסמל של איש העבודה. בהליכותיה ובמידותיה הישרות ראינו את איש הקבוצה השלם..."

„עצוב בכל פינה, כי נעלם הצחוק שלך... נפצענו קשה ע"י מותך. אנו כולנו נפצענו, ואין לנו מרפא".

„כמה רבה היתה מסירותה ונכונותה לקרבן למען התנועה החיה, למען מאות ואלפי החברים שלא נמלטו על נפשם".

„תפקידיה בגלות ליטה היו שונים, אך כל אלה חיוורים הם ביחס לייעוד העיקרי שמילאה בתוכנו — ברוחה ובהשפעתה האישית. אם היו שיצרו ערכים בתנאים ההם, אם היתה אווירה בריאה, חלוצית, אם במאמצים נואשים, בדרך לגלית, ובעיקר בדרך בלתי־לגלית כבשנו עבודה, כדי לחסל את היסוד המנוון של חיי פליטים מובטלים — היא־היא שהיתה המניע. גדול היה חלקה בעובדה, שגם אז הלכנו נגד הזרם ויצאנו מתקופה זאת בכבוד".

„היא ידעה לגשת לכל אחד מאיתנו ולהיות בשבילו „האם", הרוח החיה, המחממת ומעודדת בזמנים של התפרקות האמונה, באפשרות השגת המטרה, שכולנו ציפינו לה".

„לא התלהבות מופרזת ראיתי אצלה, כי אם הגות לב, התעמקות בחזיונות המולדת והיצירה. כך יעמיק הסתכלות אמן במראות הטבע, כדי להבינם ולהחיותם בתיאוריו".

„על סף הדרך שכלנו את נושא הדגל".

„לא פעם בהיותי מתאבק עם עצמי, בשאלה אישית או קבוצתית, איני יכול להסיר את עיני מתמונתך ושואל אני את עצמי: כיצד, כיצד היית את נוהגת במקומי? דוגמה זולתך לא ראיתי".

„חייך הוכיחו את צדקת האימרה: האדם נולד כדי למלא את חובתו. וחובתו להיות אדם!"

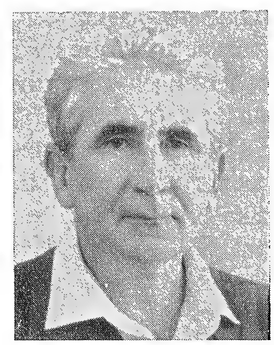
והרשימה האחרונה בחוברת הנ"ל מסתיימת כך:

„אילו הייתי צייר, הייתי מצייר תמונה גדולה לזכרונה. הנה בוער העולם. לאט־לאט שח ונופל האדם, האדם בצלם אלוקים, וקובר תחתיו את המוסר, התרבות, היופי וכל הטוב שבעולם. להבות מסביב. מקצה התמונה לקצה

עובר קו אדום, ועולה הדרך הקשה ביותר בעולם הזה: הדרך הישרה, מלאת המכשולים וגויות הנופלים בה. סטיות רבות מצדי הדרך הזו. רבים הסוטים, רבים הנכשלים. בדרך הזו צועדת בראש מורם הדסה. בעוז ובעקשנות בתוך החורבן וההרס, מול הסערה והלהבות, צועדת היא ועולה על הרמה הגבוהה ביותר, וידיה מושטות אלינו, ושפתיה מחיכות: כה תחיו!״

בר־לבב

א. דרכליס, תל־אביב

שופט יוסף בן־חנוך

ראינוהו דועך, ידענו שימיו ספורים, אלא שהמוח ומכל־שכן הלב לא יכלו ולא רצו להשלים עם המחשבה המרה, שעוד מעט יקיץ הקץ ובן־חנוך ייעקר מגוף חיינו. וגם ביום המר והנמהר, כאשר ליווינו אותו בדרכו האחרונה, עדיין תוהים היינו, האומנם בן־חנוך איננו עוד? והרי כדברי־החבר שספד לו, בן־חנוך ומוות היו בבחינת תרתי דסתרי... חפץ חיים היה, שופע חדוות־חיים ומצוי אצל כל מה שעושה את האדם ואת החיים יותר טובים ויותר יפים, בהיותו שוקד על תרבות הגוף ותרבות הרוח כאחת.

מאור הפנים, החיוך המלבב עם ברק השובבות, שלא ירד מעל פניו, ואשר שיקפו כה יפה את אישיותו, הפילו מחיצות ולא השאירו מקום לשום גינונים של רשמיות ומרחק. ואכן, „בן״ קראו לו, ולא רק בני־משפחתו וחבריו; כל מי שנזדמן בדרכו או נזקק לו, מרגיש היה מיד בחום לבו — משל חברים היו מאז ומתמיד.

מגוונות היו תחנות־חייו. עבודה בכביש ועל הפיגום, צריף האוהל, בו נרקם החזון של תיאטרון פועלים, לימוד משפטים ועבודה כעורך דין, התנדבות למלחמה בהיטלר, הצטרפות לקיבוץ ולבסוף איצטלת השופט. נזדמן לי לראותו מקרוב באחדות מתחנות החיים שלו; ואי־אפשר היה שלא להשתאות מהזדהותו המלאה עם התפקיד שעמס באותו זמן.

היה לו כשרון מיוחד לראות בכל אשר עשה שירות לחברה, שליחות, התובעים לא רק מסירות אלא התמסרות שאין לה שיעור.

סבורני שבתפקידו האחרון — תפקיד השופט — ראה גולת הכותרת של פעולתו המבורכת. בתקופה זו הרבינו להיפגש. ואכן, זכור אזכור לך, בן, את חסד טיולינו הארוכים בשעות הערב המאוחרות, כאשר נהגת לספר — מה שמותר היה לספר — מנסיונך כשופט.

בשיחות אלה אפשר היה ממש לחוש בחרדת הקודש, בה מילא עבודתו, שראה בה ייעוד. כמה השתדל להבין לנפשם של האומללים, אשר גורלם המר או פגעי־החברה הדיחו אותם מדרך הישר. לא נמנה עם הדיינים שאין לפניהם אלא מה שעיניהם רואות; הוא ביקש להתחקות אחרי המניעים של החוטא ומה אפשר לעשות במסגרת החוק, כדי לעזור לו. אין ספק שדרוש היה כוח נפשי רב, כדי למצוא גם בגילויי־השחיתות העכורים שהובאו לפניו, ניצוצות־אנוש; הוא תמיד חיפש ניצוצות אלה ולעיתים אף מצא אותם. על דרך הפרפרזה אפשר לומר שבן חנוך האמין, כי בן־אדם אף על פי שחטא אדם הוא...

לא נתברך ב„מרפקים״ ולא כיבד הידחקות. מהלך היה בשולי־דרכים, עושה מלאכתו וממלא חובותיו בצניעות שאמרה כבוד. אך כל מי ששהה בקרבתו, מתבשם היה מהחברות הטובה, מהפשטות האצילית, מליבו הרחב והפתוח. וכל זה בנדיבות ובענווה שהיו לו לטבע.

עתה שוב אינו איתנו. לחבריו אשר זכו בידידותו, לא נשאר אלא ללחוש לעצמם, מדי יזכרוהו: אהבנוך בן, אהבנוך על כי היית יפה־נפש, חבר נאמן, אדם הגון ויהודי טוב. אהבנוך על כי היית בן...

ר׳ משה סאַלאָמאָנאָוויטש ה״ד.

יוסף סאַלאָמאָנאָוויטש, גבעתיים

ר׳ משה סאַלאָמאָנאָוויטש

בלעטערנדיק אין די זכרונות פון דער טראַגישער פאַר־גאַנגנהייט, פון אונדזער חרוב־געוואָרענער יידישער קהילה, שווימען אויף אויף דער אויבערפלאַך פאָלקס־געשטאַלטן, „עמך״־טיפן, וואָס מיט זייערע טאָג־טעג־לעכע מעשים פאַרן נצרכ־דיקן יחיד ווי פאַרן כלל, האָבן זיי זיך דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה פון אומ־אייגננוציקייט — פון די שענסטע אייגנשאַפטן, וואָס האָבן כאַראַקטעריזירט דעם רוב פון יידישן עסקן־טיפּ אין שטעטל. דערביי ווערט ווידער און ווידער באַשטעטיקט דער אַלגעמיין־באַקאַנטער פאַקט, אַז פון די פשוטע פאָלקס־מענטשן, פון די שווער־אַרבעטנדיקע האָרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן נישט פּרעטענדירט צו זיין קיין פירער און וואָרט־זאָגער, האָט אַרויסגעשטראַלט אַזויפיל אומבאַגרענעצטע אהבת־ישראל, אַזויפיל האַרציקייט און איבערגעגעבנקייט, אָן חשבון, פאַרן צווייטן — אָט־די טייערע איידעלע מידות, וואָס האָבן זיך געלאָזן מערקן אין יידישן שטעטל אויף שריט און טריט.

פלעגן מיר טאַקע זיי זען, די אָ יידישע פשוטע פאָלקס־מענטשן, די בעלי־בתּים פון בית־מדרש און שול, מיטגלי־דער פון פאַרשידענע חברות, אַלס איניציאַטאָרן פון די פאַרשידנסטע פילאַנטראָפּישע אַנשטאַלטן, פון „מתן־בסתר״־געזעלשאַפטן און כלערליי אַנדערע וווילטעטיקע אינסטיטוציעס.

צו דער קאַטעגאָריע פון טייערע, פשוטע, האַרציקע פאָלקס־יידן, וואָס האָבן געפירט אַן ערלעך יידיש לעבן, און זענען, צווישן אַנדערע, אויך טראַגיש אומגעקומען אין בלוטיקן נאַצי־שניט — האָט אויך געהערט מיין פאָטער, משה סאַלאָמאָנאָוויטש (מאַלאַזש — משה אבא קירזשנערס).

אַנטפּלעקט האָט זיך זיין אהבת־ישראל אין פאַרשידענע פאָרמען און ביי כלערליי ספּאָראַדישע געלעגנהייטן. אָבער די געזעלשאַפט, ווו די טייערע מידה האָט געהאַט די בעסטע מעגלעכקייט סטאַביל, בעת אַ לאַנגיאָריקער טעטיקייט, זיך אויסצולאָדן — איז געווען די חברה „משמורים״, אין וועלכער ער איז אין די יאָרן 1929—1932 אויך געווען גבאי. דאָ, אין זיין שטענדיקער זאָרג פאַרן רעגולערן פונק־ציאָנירן פון דער חברה, האָט משה סאַלאָמאָנאָוויטש אַרויסגעוויזן אומבאַגרענעצטע איבערגעגעבנקייט, וואָס האָט זיך אויך נישט אָפּגעשטעלט פאַר געלט־פאַרלוסטן, אַ זאַך וואָס איז אים לחלוטין נישט לייכט אָנגעקומען.

אַזאַ פאַל האָט פּאַסירט אין יאָר 1930, בעת זיין קאַדענץ אַלס גבאי. דעמאָלט, בעת די אינסטיטוציע האָט זיך געפונען אין אַ שווערן פינאַנציעלן מצב און נישט געווען בכוח צו באַצאָלן אפילו דאָס דירה־געלט — האָט משה סאַלאָמאָנאָוויטש, אַ ייד, וואָס האָט שווער געהאָרעוועט אויף זיינע ווינציק־אָפּגעשפּאָרטע גראָשנס, נישט־טראַכטנדיק קיין מינוט, געשטעלט דעם געזעלשאַפטלעכן אינטערעס פאַר זיין פּערזענלעכן און באַצאָלט דאָס דירה־געלט פון אייגענער קעשענע. און געטאָן האָט דאָס משה סאַלאָמאָנאָוויטש לשמה, מיטן גאַנצן האַרץ, ווי אַ זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט — האָבנדיק די באַפרידיקונג צו האָבן אויסגעפירט אַ וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע פליכט פאַר דער טובה פון מיט־מענטש, פאַר דער טובה פון רבים.

אהבת־ישראל, ווי אַ טרייבנדיקער כוח פון זיין גאַנץ וועזן, האָט משה סאַלאָמאָנאָוויטשן דירעקט געפירט צו אהבת־ציון. פאַר אים האָבן אידעאָלאָגישע אונטערשידן, וואָס האָבן אָפּגעטיילט איין ציוניסטישע גרופּירונג פון דער אַנדערער, נישט געהאַט וועלכע ס׳איז באַדייטונג. נאָר די עצם זאָרג פאַר ציון — דורך אַלע מעגלעכע וועגן — האָט אים אינטערעסירט. אַזוי, איז צו פאַרשטיין זיין מאַקסימאַלע טאָלעראַנץ צו אַנדערש־דענקנ־דיקע ציוניסטישע פּאַרטייען, צומאָל צו די עקסטרעמסטע און אַממערסטן פרייע צווישן זיי — כאָטש אַליין איז ער געווען אַ פרומער, טראַדיציאָנעלער ייד. אַזאַ טאָלעראַנץ פלעגט ער אַרויסווייזן בעת די אָפטע צוזאַמענקונפטן פון דער לינקער פועלי־ציון־יוגנט, וואָס פלעגן פאָרקומען ביי אונדז אין שטוב.

נאָכמער.

ווען אין יאָר 1930 איז געקומען אויף אַ באַזוך קיין זדונסקעוואָליע דער באַקאַנטער פועלי־ציוניסטישער פירער י. זרובבל, בעת די פּאַרטיי אויפן אָרט האָט נישט באַזיצט קיין לאָקאַל — האָט משה סאַלאָמאָנאָוויטש

אַליין אַקטיוו אָנטיילגענומען אין די פאַרבאַרייטונגען אויפ־צונעמען דעם גאַסט צו דער זיצונג, וואָס האָט אויך באַדאַרפט פאָרקומען ביי אונדז אין דער וווינונג.

יאָ, זיין אהבת־ציון, פונקט ווי זיין אהבת־ישראל, האָט נישט אָנערקענט קיין גרענעצן. און פונקט אַזוי ווי ביים ערשטן אַזוי אויך ביים צווייטן האָט ער מחייב געווען אַלע וועגן, וואָס פירן צום ציל.

★

צוזאַמען מיט דער איבערוויגנדיקער מערהייט יידן פון אונדזער שטאָט — טיילן אויך מיינע עלטערן דעם טראַגישן גורל.

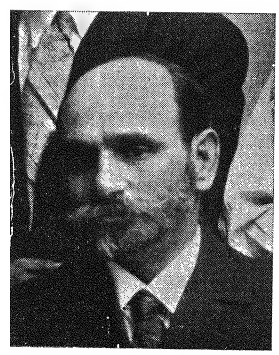
קורץ פאַר דער טרויעריק־באַקאַנטער „אויסזיד־לונג״, ווערט משה סאַלאָמאַנאָוויטש, אַלס מאַלער, גענומען צו דער אַרבעט צו אַ פאָלקס־דייטש מחוץ פון געטאָ. נאָכן ענדיקן די אַרבעט, געפינט דער דייטש ביי אים אַ שטיקל ברויט. פאַר דעם „חטא״ ווערט ער אַריינגעוואָרפן אין אַ קעלער, ווו ס׳געפינען זיך צעיושעטע הינט, און ווערט דורך זיי שרעקלעך צעביסן. מיט דער הילף פון אהרן סאַלאָמאָן, וואָס געפינט זיך אויפן אָרט, ווערט ער פון דאָרט אַרויסגעראַטעוועט — קוים מיטן לעבן.

בעת דער סעלעקציע אויפן בית־עולם ווערן מיינע עלטערן צעשיידט. די מוטער קומט אום אין כעלמנאָ — בעת דער פאַטער אין לאָדזשער געטאָ.

יהא זכרם ברוך!

לדמותו של אבי ה.י.ד.

צבי קלינגבייל, גבעתיים

ר׳ הניך קלינגבייל

זכרונותי הראשונים על אבי הם מימי־הרעה של מלחמת העולם הראשונה, שעה שקו החזית קרב ובא לעירנו.

לאחר ששכך הקרב הרא־שון, שהתחולל בתוך העיר, בין הרוסים לבין הגרמנים, הופצה שמועה שעברה חיש־מהר מפה לאוזן, שהכובשים הגרמנים עומדים לשרוף את המקום. התושבים — מבוה־לים ואחוזי־פחד, בחוששם שמא גורל עירם יהיה כגורל העיר קאליש, זו ששבועות מספר לפני כן נחרבה ונשרפה על־ידי אותו הכובש — עקרו רובם ככולם לכפר צ׳אכי הסמוך.

זכרונותי הראשונים על אבי הם מימי־הרעה של מלחמת העולם הראשונה, שעה שקו החזית קרב ובא לעירנו.

לאחר ששבק הקרב הראשון, שהתחולל בתוך העיר, בין הרוסים לבין הגרמנים, הופצה שמועה, שעברה חיש־מהר מפה לאוזן, שהכובשים הגרמנים עומדים לשרוף את המקום. התושבים — מבוהלים ואחוזי־פחד, בחוששם שמא גורל עירם יהיה כגורל העיר קאליש, זו ששבועות מספר לפני כן נחרבה ונשרפה על־ידי אותו הכובש — עקרו רובם ככולם לכפר צ׳אכי הסמוך.

באותה שעה קשה גמר אבי בדעתו שלא לעקור מן הבית — ויבוא עלינו מה. והטעם: גודל בטחונו, שהפורענות תחלוף במהרה כלעומת שבאה.

לא היה זה בטחון לשעה בלבד, בטחון בעל אופי זמני, חולף. תכונת הבטחון והאופטימיות היתה לו תכונת קבע, שציינה אותו וליוותה אותו בכל ימי־חלדו. תכונה זו אף נשקפה מפניו, בעלי־המצח הגבוה והעטורים זקנקן שחור, עגלגל.

אך בזה בלבד לא סגי.

לתחושת בטחונו נצטרפה אצלו גם תחושת החובה, שעוררה אותו לפעול לתקנת הציבור, שעה שהרגיש שכוחו איתו להרים את תרומתו להקלת סבלם של אחיו.

הדבר אירע בתקופת מלחמת העולם הראשונה. עם היסתמו של מקור הפרנסה העיקרי בעיר, בהיפסק העבודה בכל בתי־החרושת במקום, דבר שגרם למצוקה קשה בקרב האוכלוסייה היהודית ואף רעב ללחם. פשוטו כמשמעו, החל

פוקד רבים מבתי-האב שבישראל במקום — בשעה זו פנה אבי אל השלטונות הגרמניים, בשיתוף פעולה עם עוד מספר עסקנים יהודיים בעיר, בתביעה להסדיר את עניין חלוקת המזון לאוכלוסיה היהודית.

ואומנם, ההשתדלות נשאה פרי. עמדה לו, לאבי, במגעים האלה, שליטתו בשפה הגרמנית. מיד הוקמו כמה מרכזים (קואופרטיבים) לחלוקה סדירה של המצרכים שהושגו. ולא עוד אלא, שאף נתמנה למנהלו של אחד המרכזים הללו, ששוכן בבית-החרושת של שפס בשדרות העיר, תפקיד שמילא במסירות ואף הצטיין בו.

עם היות אבא ירא-שמים, שומר מצוות ומצוי אצל „האותיות הקטנות" — לא הדיר את עצמו מספרויות העמים, שכן יודע לשונות היה האיש ומשכיל מובהק.
מצעירותו היה אבא קרוב לציונות ועם גמר המלחמה חזר להיות מנאמני-פעיליה בעיר. בעזוב ד"ר פוקס, המנהיג הרוחני של הציונות המקומית את זדונסקה-וולה, ירש אבי את מקומו ובהנהגתו המסורה שיגשגה הסתדרות הציונים הכלליים בעיר. בייחוד שקד על העמקת הפעילות התרבותית, שכן ביוזמתו הוקמה ספרייה נאה, אורגנו הרצאות שונות וכיוצא באלה.

פעילותו זו של אבי השתלבה יפה בדאגתו המתמדת למתן חינוך לאומי-עברי לילדי-הציבור היהודי בעיר. הוא הבין, שמערכת החינוך הישנה, מבוססת על „חדרים" ובתי-מדרשות וישיבות, שוב אינה הולמת את צורכי-הדור — על אף היותו יהודי חרד, שומר מצוות. תחילה שלח את ילדיו „לחדר המתוקן" במקצת של ר' ישראל מאיר פיארניקז'. שם למדנו ליד חומש ורש"י ונ"ך, גם לימודי-חול וכתיבה תמה (קאליגרפיה), דבר שאבא העריך במיוחד.

בהמשך הזמן אירגן אבי כיתות לימוד לילדי-הציונים. לשם כך גייס מטובי-המורים בעיר ומחוצה-לה, שהנהיגו שיטות לימוד, שהיו נהוגות בבתי-הספר העבריים בלודז'. משאלת נפשו הגדולה היתה: להקים בזדונסקה-וולה גימנסיה עברית, כדי שהנוער במקום, החפצים בהשכלה, לא יזדקקו לגימנסיה הפולנית, שבהנהלת הכומר וויצ'יק.

מרץ רב השקיע אבי למימוש תוכניתו זו. פנה לשלטונות לשם קבלת רשיון, אסף חתימות של בעלי-בתים במקום וכן השיג הבטחה לתמיכה כספית וחינוכית מצד מוסדות תרבות בלודז'. אולם, כל זה היה לשוא. לאחר קבלת הרשיון נכנסו קנאי-הדת בעבי הקורה והכשילו את התוכנית.

בשלהי שנות העשרים עקרנו ללודז'.

בעלותי ארצה בשנת 1930 קיבלתי את ברכתו של אבא, תוך טיפוח התקווה לשמש כחלוץ העובר לפני מחנה המשפחה כולה, אשר שעתה עוד תבוא להשתקע בארץ-אבות.

ואכן, כל אותם הימים, עד פרוץ המלחמה העולמית השנייה, נשא אבא את נפשו לעלות לארץ-ישראל, להגשים בגופו את חלומו הציוני, אלא שהדבר לא נסתייע בידו.

בהגיעי בשנת 1938 לביקור בפולין, כבר ניתן היה לחוש באוויר, שפורענות גדולה ממשמשת ובאה על בית-ישראל. תחושה זו היתה חזקה בלב אבא — אך קצרה ידו מהושיע את עצמו ואת משפחתו.

הנה כי כן, ליבו של אבי ניבא לו רעות — וידע מה ניבא.

נספה בתוך עמו — קדוש בין קדושי-השואה.

לעד אנצור בליבי את זכרו, את זכר דמותו המאירה ונפשו הזכה ורק זכרון זה יהיה לי צרי-מעט במכאובי.

רחל יאַקובאָוויטש־ליוועראַנט

הערמאַן האָלענדער, ניו־יאָרק

אונטערדערנערונג, מאַנגל אין רעגולערער מעדיצינישער הילף, נישט־גענוגנדיקע אָדער כמעט נישט עקזיסטירנדיקע, סאַניטאַרע אויפזיכט איבער דער לעבנסמיטל־פּראָדוקציע און קאָנסום, אַחוץ אַנדערע אַנטשיידנדיקע פאַקטאָרן, וואָס זענען נאַטירלעכע, אומפאַרמיידלעכע אויסווירקונגען פון מלחמה־אָפּעראַציעס — האָבן גורם געווען, אַז באַלד אין די ערשטע יאָרן פון דער אָנגעצונדענער וועלט־שרפה, אין 1914, זענען אויסגעבראָכן אין די פּוילישע שטעט און שטעטלעך ערנסטע עפּידעמישע, אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, ווי טיפוס און אַנדערע חולאתן — צווישן זיי אויך אין אונדזער געבוירן־שטאָט זדונסקע־וואָליע.

נישט געקוקט אויף דער אומסטאַבילער מיליטערישער לאַגע האָבן די מאַכט־אָרגאַנען ביי אונדז זיך באַמיט, דורך לאָקאַליזירן די געטראָפענע ברען־פּונקטן, אָפּשליסנדיק זיי פון דער אויסערלעכער וועלט נישט צו דערלאָזן צו דער פאַרשפּרייטונג פון דער עפּידעמיע. טראָץ דעם זענען די אָנשטעקנדיקע באַצילן אַריינגעדרונגען אין ברייטערע באַפעלקערונגס־טיילן און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן ערנסטער געזעלשאַפטלעכער פּלאָג, וואָס האָט פאַראורזאַכט שווערע דאגות, יסורים און אויך הונדערטער מענטשלעכע קרבנות, דער אַזוי אויך ליידנדיקער באַפעלקערונג פון די אַזוי גערופענע נאָרמאַלע קריגס־געשעענישן.

צווישן זיי, די געטראָפענע פון דער עפּידעמיע, איז אויך געווען אונדזער — ר ח ל י אַ ק ו ב אָ ו ו י ט ש.

אָנגעגריפן פון דער טיפוס־פּעסט, איז די יונגע ר ח ל אָפּגעפירט געוואָרן אין שטאָטישן שפּיטאָל, ווו זי האָט זיך, פּונקט ווי אַלע אַנדערע געטראָפענע פון דער קראַנקהייט, שווער מיט איר געראַנגלט — שוועבנדיק צווישן טויט און לעבן, און אין פאַרלויף פון טעג און וואָכן.

באַשאָנקען פון דער נאַטור מיט אַ שטאַרקער ווידערשטאַנדס־קראַפט און לעבנס־ענערגיע, האָט ר ח ל ענדלעך באַזיגט די קראַנקהייט און פּאַמעלעך אָנגעהויבן קומען צו זיך, אָבער דערמיט האָט זיך ר ח ל וועיט־וויט נישט באַפרידיקט. מיטן לייזן איר פּערזענלעכן גורל האָט זי נישט געזען איר ראָלע אַלס דערפילט, איר יידיש האַרץ האָט געקלאַפּט אין פולער פאַרשטענדעניש פאַר די נויטן און באַדערפענישן פון אירע מיט־ברידער — יידישע קראַנקע אין שפּיטאָל — צו וועמעס פיזישע ליידן, גלייך מיט אַלע אַנדערע חולאים, ס'זענען צוגעקומען אויך פּסיכישע — אַ פּועל־יוצא פון דער נישט־פריינטלעכער, צומאָל בולטער, אַנטי־יידישער אַטמאָספער.

רחל ווערט אַ סאַניטאַרין

ס'איז געווען אַן אַלגעמיין־באַקאַנטע דערשיינונג אין רוסיש־פּוילן, און שפּעטער אויך נישט אַנדערש אין נאָך מלחמהדיקן פּוילן, אַז אין די עפנטלעכע קאָמונאַלע ווי מלוכהשע אינסטיטוציעס האָט מען זעלטן געזען אַ יידישן פונקציאָנאַר בכלל און אויף אַן ערנסטער, פאַראַנטוואָרטלעכער שטעלונג בפרט. אויף דעם געביט האָט נישט נאָר עקזיסטירט אַ „נומערוס־קלאַוזוס" — נאָר פּאַקטיש כמעט אַ „נומערוס־נולוס". דאָס איז אויך געווען דער פאַל, אין דער צייט ווען ר ח ל איז געלעגן אין שפּיטאָל. נישט נאָר איז דעמאָלט דאָרט נישט געווען אַ יידישער סאַניטאַר אָדער סאַניטאַרין אויף אַ רפואה — נאָר אויך אין דער שטאָט גופא איז, אין דער צייט, אַזעלכער נישט געווען בנמצא.

האָט טאַקע ר ח ל אַלס איר ערשטע, וויכטיקסטע און דרינגענדיקסטע אויפגאַבע געזען אַרויסצובאַקומען אַ פאָרמעלע דערלויבעניש אויסצואיבן די פונקציעס פון אַ סאַניטאַרין — און אַזוי־אַרום שטאַרקן די מאָראַל פון אירע אָרעמע, הילפלאָזע, קראַנקע ברידער אינעם אומפריינטלעכן אַרום.

אָבער דאָס איז לגמרי נישט געווען קיין לייכטע אויפגאַבע צו דערגרייכן אין די דעמאָלט־הערשנדיקע, אויבן שוין געשילדערטע פאַרהעלטענישן, האָט מען נישט געזען גערן, און אין גרויסן רוב אָפּגעוואָרפן יעדע יידישע ביטע אָנגענומען צו ווערן אַלס פונקציאָנאַר אין וועלכער ס'איז עפנטלעכער אינסטיטוציע.

ר ח ל איז אָבער נישט געווען געקנעטן פון דעם טייג, וואָס גיט זיך לייכט אונטער, אָנטרעפנדיק זיך אויף שוועריקייטן. אדרבא, ערשט די לעצטע רופן אַרויס אַנטשפּרעכנדיקע גייסטיקע און פּסיכישע כוחות זיי איבערצוּווינדן. האָט

טאַקע ר ח ל אָנגעקלאַפּט אין אַלע מעגלעכע טירן און איז אויך אָנגעקומען צום שטאָטישן קאָמיסאַר — ביז זי האָט ענדלעך באַקומען די געגאַרטע דערלויבעניש. אָבער מיט דעם האָט זי נאָך איר קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיקונג צו באַקומען די אַרבעט, צו וועלכער זי האָט באַזיצט אַ נאַטירלעכע נייגונג, נישט פאַרענדיקט.

יאָ, ס'איז איר געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט אויסצואיבן איר סאַניטאַרע טעטיקייט אין דער פּראַקטיק, אָבער מ'האָט איר פאַרוויגערט אָנצוטאָן די לענטע פון „רויטן־קרייץ" אויף דער האַנט — אָט־דעם קאָנקרעטן, בולטן, אויסערלעכן סימן פון יעדן סאַניטאַר.

דאָס האָבן די קריסטלעכע סאַניטאַרינס, די אָ באַשטימונג, וועמעס טרעגער ס'דאַרפן זיין, לויט זייער נאַטור, דורכגעדרונגען מיט ליבע־געפילן צו יעדן באַשעפעניש, אַלס אַזעלכן — דאָס האָבן דווקא זיי — די קריסטלעכע סאַניטאַרינס — זיך קעגנגעשטעלט צו דעקאָרירן די איינציקע יידישע סאַניטאַרין מיט דער פאָרמעלער לענטע, כדי באַטראַכט און אָנערקענט צו ווערן אַלס אַ שוועסטער מיט גלייכע רעכט — ווי פליכטן.

אויך דעם דאָזיקן קאַמף האָט ר ח ל עקשנותדיק אויסגעטראָגן, ביז זי האָט צום סוף דאָס איריקע דערגרייכט, אַרויסבאַקומענדיק — על אפּם ועל חמתם פון אַלע קעגנער — אָט דאָס שטיקל ווייסן, מיטן רויטן קרייץ באַצירטן שטאָף, וואָס האָט סימבאָליזירט איר גלייכע שטעלונג מיט אַנדערע.

אל המנוחה ואל הנחלה

ס'האָט זיך געקאָנט דוכטן, אַז ר ח ל, אויסקעמפנדיק איר רעכט אַלס אָנערקענטע סאַניטאַרין און אויספירנדיק אירע פליכטן, זייענדיק אינספּירירט פון אַן אינערלעכן דראַנג דויערנד צו זיין הילפס־באַרייט צו אַלע די, וואָס האָבן זיך אין איר הילף געניטיקט, אַזוי אין שפּיטאָל גופא ווי אין שטאָט, פאָרנדיק פון איין קראַנקן צום צווייטן, טוענדיק איר אַרבעט מיט מוט, ענערגיע און מאַקסימאַלער איבערגעגעבנקייט — האָט זיך בכן געקאָנט דוכטן, אַז זי איז שוין ענדלעך געקומען אל המנוחה ואל הנחלה.

אָבער נישט אַזוי האָט געטראַכט דער שפּיטאָל־פּערסאָנאַל. זיי האָבן פאַר קיין פאַל און אויף איין מינוט נישט משלים געווען מיט דער איינגלידערונג פון דער יידין אַלס אָפיציעלע סאַניטאַרין, אונטערנעמענדיק אַלע מעגלעכע שריט, כדי פון איר פּטור צו ווערן און זי אַרויסשטויסן פון דער דעראָבערטער פּאָזיציע.

און נישט געקוקט אויפן פאַקט, וואָס סיי פּראָפעסיאָנעל, סיי מענטשלעך, האָט ר ח ל נישט געגעבן קיין פּרעטעקסט דערצו, איז דער עצם פאַקט פון איר נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט גענוג געווען זי צו שטעלן יעדע מינוט פאַר דער געפאַר אָפּגעזאָגט צו ווערן פון דער שטעלע.

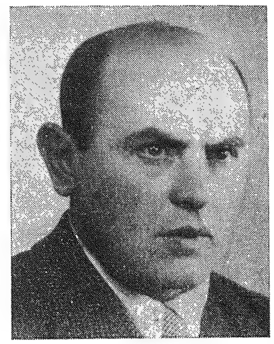
די אינטערווענץ פון הרב ליפשיץ

אין דער דאָזיקער שווערער לאַגע איז איר געקומען צו הילף הרב ליפשיץ. דער לעצטער האָט אויסגענוצט זיינע פאַרבינדונגען מיט דער מאַכט אינטערווענירנדיק ווו מען דאַרף האָט ער צונישט געמאַכט אַלע אונטערגראָבונגס־באַמיאונגען קעגן איר.

רחל איז ווייטער געבליבן אויף איר פּלאַץ, טוענדיק געוויסנהאַפט, מיט פרייד און סאַטיספאַקציע איר נוצלעכע אַרבעט לטובת די קראַנקע בכלל און די יידישע בפרט, אַריינגערעכנט הרב ליפשיץ'ס טאָכטער אַליין, וואָס איז צו יענער צייט געפאַלן צו בעט און האָט קיינעם אַחוץ ר ח ל ע ן נישט צוגעלאָזן צו זיך — ביז זי האָט אין 1923 פאַרלאָזן פּוילן און אָפּגעפאָרן נאָך אַמעריקע, ווו זי געפינט זיך ביזן היינטיקן טאָג.

הערש יצחק (הערמאַן) קופּערוואַסער

הערמאַן האַלענדער, ניו־יאָרק

הערש יצחק קופּערוואַסער

געבוירן אין זדונסקעוואָליע, אין 13־טן פעברואַר, 1903 — געשטאָרבן דעם 18־טן מאַי 1964, אין וויינלאַנד, ניו־דזשערסי, פּאַרייניקטע שטאַטן — וווּהין ער איז אָנגעקומען נאָך דער באַפרייאונג פון היטלערס גיהינום.

פאַר דער מלחמה איז ער געווען אַ מיטאַרבעטער אין „לאָדזשער טאָג־בלאַט". קומענדיק נאָך אַמעריקע, נאָך דער מלחמה, איז ער געווען טעטיק אין אַ ריי יידישע צייטונגען און זשורנאַלן, און אין יידישע קולטור־אינסטיטוציעס בכלל.

אַן אויסגעצייכנטער שרייבער און קענער פון יידישן וואָרט, איז ער געווען אַנגאַזשירט ביים „ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט" און אויך געשריבן פאַר דעם „פאָרווערטס" און „טאָג־מאָרגן־זשורנאַל". גלייכצייטיק איז ער געווען טעטיק ביים „יידישן פאַרמער".

אין די לעצטע 5 יאָר פון זיין לעבן האָט ער אַרויסגעגעבן אַ מאָנאַטלעכן זשורנאַל — דער „ניי־געקומענער", און געשטאַנען אין דער שפּיץ פון אַ גאַנצער ריי פון יידישע קולטור־אינסטיטוציעס און טעטיקייטן אין וויינלאַנד, איינגעשלאָסן אַ יידישן ראַדיאָ־פּראָגראַם — מיט וועלכן ער האָט אָנגעפירט ביז זיין טויט.

כבוד זיין אָנדענק!

העולה הראשון - אליהו סט ז״ל

יצחק ארד, שער־הגולן

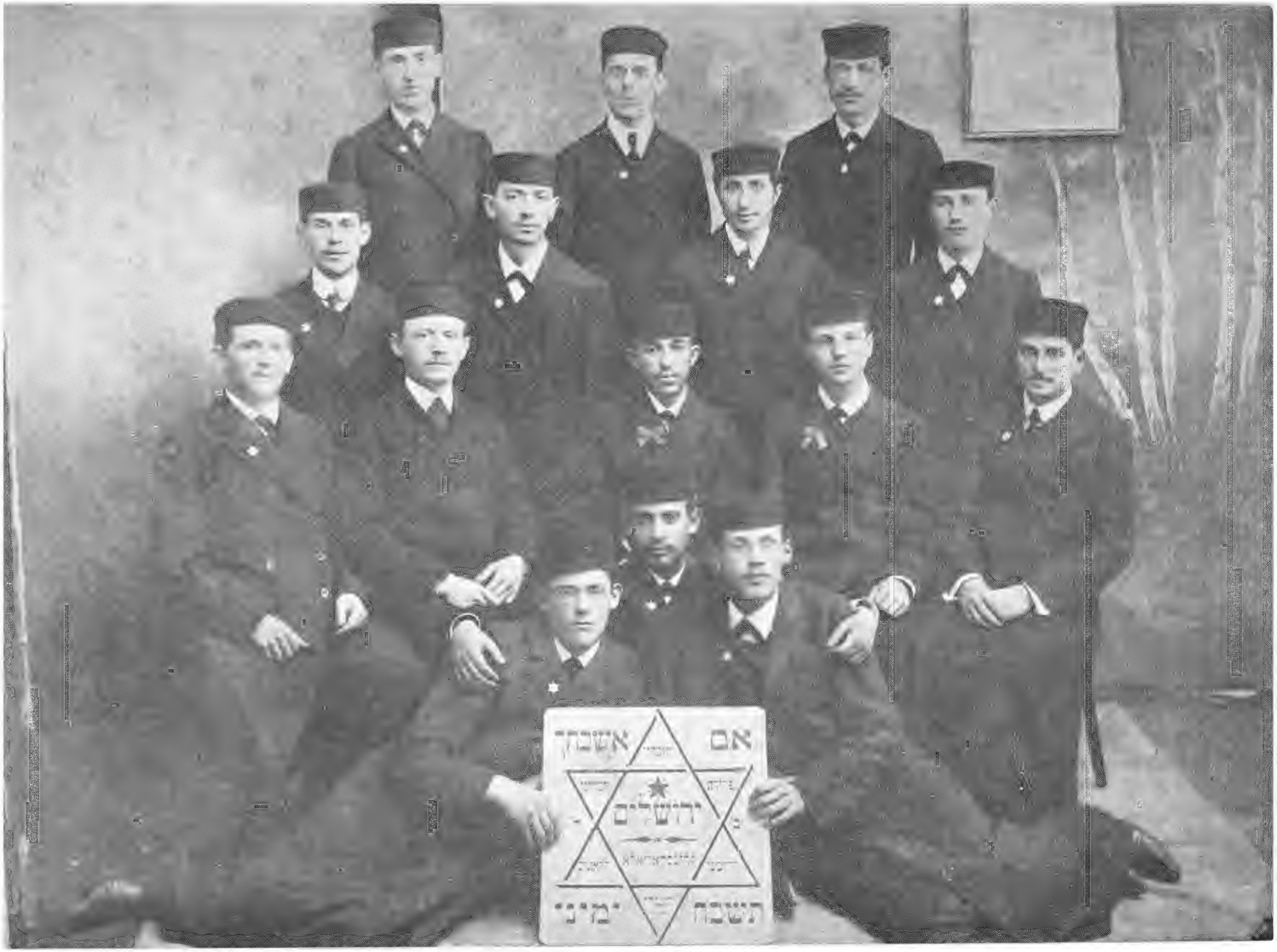
ברור, בכל התנאים זקוק האדם לאומץ לב להימנות עם המזנקים ראשונה לבלתי־נודע. אך במשנה־אומץ ותעוזה נחון א ל י ה ו ס ט ז״ל, בהיותו הראשון לעלות ארצה מעירנו, בהתחשב בתקופה ובאווירה החסידית, בה נולד, גדל והתחנך צעיר עדין־נפש זה. אותה אווירה, בה כל סטייה, ולו הקלה שבקלות, מהשיגרה המגובשת מזה יובלות בשנים, זוהתה כהתפקרות וכפירה בעיקרי־יסוד של עם־עולם.

על רקע התנאים ההם ניתן רק לדמות באיזו מידה בלתי־רגילות היו תכונותיו הנפשיות של א ל י ה ו, תכונות שהפכו את הנפש הרגישה ל„נ ח ש ו ן", בכוחן התגבר על תנאי־סביבה, על אהבת משפחה וכל הכרוך בכך, ולעלות לארץ השוממה של הימים ההם.

בעבודתו החלוצית עבר א ל י ה ו את כל מדורי־הסבל — מיער חדרה, דרך כנרת ומגדל עד לקבוצה הקואופרטיבית במרחביה — ועד... לתחנתו הסופית, אשר בקיבוץ עין־חרוד. וכל מקום שאליו הגיע, כל תחנה מתחנותיו המרובות, ראה האיש כביתו לכל דבר, בו השקיע ממיטב אונו ונפשו. מעיין האהבה, אשר נבע מאישיותו, איזונו הנפשי וטוב־ליבו, הקרינו אור־יקרות ועודדו, לא אחת, בשעת משבר ומצוקה, ייאוש וספקנות — מצבים רגילים בתנאי־בניין הארץ בימים ההם.

ההיים לא פינקוהו — ערירי וסובל התהלך בחייו. אך, ראה זה פלא. הוא, הבודד והסובל, הפך למנחם, מעודד ולכוח מושך לכל הסובבים אותו.

לא לחינם הוקירוהו כך חברים והעריצוהו כך ילדים. לראשונים קסמה המזיגה המושלמת של יהדות, יונקת את שורשיה ממקור הטוהר והנאצל שברוח הדורות עם עממיות

עם עלותו ארצה של אליהו סט.
צום אָפּפאָר פון אליהו סאט קיין ארץ־ישראל.

נלבבת, אהבה לנברא בצלם והיצמדות לחזון — חזון גאולת העם וגאולת האדם. ואילו האחרונים, הילדים, נמשכו כבחבלי־קסם לסיפוריו, מנגינותיו ושיריו, ששפעו תום ואהבה ללא מצרים, והפכו אותו לאח ורע לכל צע״ר וצעירה שנקלעו לחברתו.

ויורשה לי להביא בזה שיר קטן, ילדותי, אשר נכתב על־ידי ילד מהקיבוץ, בהתעצבו על מותו — אחד מני־רבים שאהבוהו — שיר, שאולי יותר מכל רשימה והערכת סגולותיו יבטא את אופיו ותמצ׳תו של איש יקר זה:

היה־היה א״ש ושמו סט —
נפשו כתינוק, נפש ילד קט.
עיניו מאירות, זקנו שחור,
אוהב את החופש, אוהב את הדרור.
אבל גם בו פגע החץ —
גם עליו בא הקץ.

ויזקף לזכותו של אליהו סט ז״ל, שהודות לקפיצתו הנחשונית — עלייתו ארצה — ולאחר־מכן: מכתביו הלוהטים ומלאי־העידוד הביתה, אותה הדבקות העילאית, הייתי אומר ההסידית — מורשת בית וסביבה — ואהבה ללא־גבול לארץ, בה חי ואף סבל, יצרו את הרקע והבסיס לבאים אחריו — לעליית המאות מעירנו, שהלכו בעקבותיו.

אליהו סט ומשפחתו.

אליהו סאט מיט זיין פאמיליע.

אחד לאחד נעלמים אותם הנחשונים, שלא זכו להגשמת חלומם, אשר לו מסרו את נפשם ולשדם; אותם סוללי־הדרך — ענווי־הארץ, אשר כל ישותם והווייתם קרנו לבביות, אהבה ומסירות לשותפים במשימה הגדולה; אותם יחידי־הסגולה, אשר בתוך־תוכם יקדה שלהבת אש־הקודש לחזונם־חזוננו — אותו מיצו עד תום וכלות נפשם.

מדריכי השומר־הצעיר בעירנו

יצחק ארד, שער־הגולן

תנועת השומר־הצעיר, אשר כבר מבראשיתה קמה בסימן של מרד נגד השקפות־עולם ואורחי־חיים מקובלים ומושרשים מדורי־דורות; נגד הווי של אדישות ולא איכפתיות; נגד נמיכות־קומה, השתפלות רוח ונפש והשלמה עם המציאות הקודרת;

תנועה שדרשה את האדם כולו, ומהאדם את המקסימום שיצור אנוש מסוגל להצמיח מקרבו;

תנועה שתנאי מוקדם לחבריה היתה עקביות מוחלטת בחיי יום־יום — בהתאם לעקרונות השקפת־העולם, אשר אימצה לעצמה, היינו: הגשמה אישית מקבילה לחשיבה ולרעיונות שבהכרה;

תנועה שהטיפה לחינוך יהודי גא וזקוף־קומה — חופשי מכבלי־מסורת משעבדים, בקיצור: שינוי־ערכין מן הקצה אל הקצה בדרך מחשבתו ובדרך חייו של היהודי החושב בן־זמננו — תנועה זו העמידה בפני חניכיה, שבעירנו, אגב, ריכזה בתוך שורותיה נוער לומד, לא רק ייעוד וחזון, מרוממי־לב ונפש, אלא גם אתגרים נפשיים עצומים, שתבעו ללא־רתיעה את חישולו של האופי, רצון עז, רצינות ואחריות אישיים מירביים — על כל מה שמשתמע ומתחייב מהם.

לתנועה נון־קונפורמיסטית זו — כפי שרגילים היום להתבטא — מן ההכרח שהיו דרושים לה מדריכים בעלי־

סגולות רוח ונפש מקבילות לגודל המשימה, היינו: אנשים בעלי־תודעה לאומית מעמיקה, ותחושת־הזדהות אישית מל־אה עם גורלו וצרכיו המודרניים של העם המתעורר לתחייה, אנשים המחוננים בשאר־רוח, רוחב־אופקים, ומחושלי־אופי ורצון — ומעל לכול, מהלכה למעשה: אנשים בעלי־דוגמה אישית, המקרינים ומאצילים מרוחם ואורח־חייהם על הסביבה כולה ומטביעים עליה את חותמם.

ואכן, לפי אמת־מידה זו נמדדו מדריכי־תנועה זו, ורוב־רובם של האחרונים אף תאמו בסגולותיהם האישיות את תביעותיה — וגם בעירנו, בקן זדונסקה־וולה, גלושו העומ־דים בראשו מאותו בצק, החל ממייסדו ומדריכו הראשון — קובה (יעקב) רוזנברג, ועד לרכזית הקן האחרונה — צביה ליפמן.

קובה (יעקב) רוזנברג

בן למשפחה אמידה, אב ציוני מסור ואם מקובלת ואהודה על כל שכבות האוכלוסייה, יפה־נפש ובעל שאר־רוח, מעמיק ונאמן לייעודו ומטרתו — התבלט קובה מנעוריו, משכמו ומעלה, ביכולתו האינטלקטואלית, בקרב נוער זדונסקה־וולה של הימים ההם.

הנה כי כן, על־אף התנאים האובייקטיביים, הבלתי־נוחים של הימים ההם, השכיל קובה, בתוקף קסמו האישי, אישיותו הרב־גונית, רצון הברזל שלו והתמסרותו ללא־שיעור לאידיאה שפעמה בקרבו, לרכז מסביבו חלק של הנוער במקום, להדביק אותם ברעיונותיו ולרתום אותם למשימה הקשה של חינוך הדור הצעיר.

ואכן, נעיצת הקנה של קובה — רכז הקן הראשון — הכתה שורשים והיוותה מסד ובסיס — ברבות השנים — להתרחבותו והתפתחותו של הקן בעיר.

ינטה ליברובסקה

ינטה ליברובסקה

ביתה דתי־חרדי — וכן כל משפחתה, על עצם השתיי־כותה לתנועה חילונית ול־השומר־הצעיר, שהאנטי־דתיות היא אחד מעקרונותיו המוצהרים במיוחד, נאלצה ינטה לנהל מלחמה כבדה מבית, שניסו להניא אותה מדרכה בכל האמצעים ש־בידיהם. אך זו, בעלת האופי החזק והמרץ הרב, עמדה במבחן, בהתגברה על כל המכשולים.

עובדה זו, וכן פעילותה המסורה למען הקן ונאמנותה לתנועה חיבבוה על כל חבריה וחניכיה כאחת, והיא אף תרמה רבות להתערותו של הקן במקום ולהתפתחותו.

את התקופה האחרונה בחייה עשתה ינטה ליב־רובסקה בהכשרה — וממנה עברה לריכוז וילנא. אך גם שם, בתנאים הקשים ההם, בהיות עיניה של ינטה נשואות להגיע למחוז חפצה ולראות בהתגשמות טמירי־כי־סופיה על שדמות יהודה וירושלים — גם שם, עליזותה המידבקת ומרצה המדרבן לא עזבוה.

„לנגד עיני עלתה דמותה של ינטה ליברובסקה, עיניה החיות הבורקות, השופעות בינה והקרבה, ושירתה. שמעתי בבירור את קולה העמוק ומלות הכיסופים של השיר — — —

ינטה היתה אחת מני רבים. הלכה בדרך חייה ולעיניה חזון הארץ, החירות. האמינה שאיש כמוה, השואף בעוז וצועד בטוחות, מן ההכרח שיגיע".

(רוזשקה קורצ'ק — „להבות באפר", עמ' 21).

אך ינטה, נערה זו מלאת־החיים ופעלתנות, לא זכתה לראות בהתגשמות מאווייה. מריכוז וילנא נלקחה על־ידי הרוסים לבית־סוהר לוקישקי — ושם נספתה.

צביה ליפמן

צביה ליפמן

מאחרוני־המדריכים ומהמ־עולים שבהם. בת למשפחת עמלים נקראה גם היא לת־רום חלקה בהחזקת בני־ביתה. תלמידה מצטיינת ב־בית־הספר היסודי — משלא היה סיפק בידה להמשיך ב־לימודיה, לא נפלה רוחה ולא קפאה על שמריה. הוסיפה ללמוד, להעמיק ידיעותיה, להרחיב אופקיה. כל־כולה התמסרה צביה לתנועה ולרכישת דעת —

אכן, היתה זו אישיות בעלת שיעור קומה — שיזמה את דרכה אשר לפניה. מחוץ ללימודים השקיעה את כל ישותה, נפשה ומאודה לתנועה — בה ראתה חזות הכול, ואשר למענה לא ידעה מנוחה ורוגע. בקסמה האישי, ליבה הרחב, בהגיונה המנתח והתמסרותה ללא גבול — הרחיבה את שורות התנועה והעמיקה את התודעה בקרב חניכיה,

בהמשיכה גם בתוך חומות הגיטו לטוות את החוט — שלא יינתק.

משנשאלה על מיעוט השינה והמנוחה שלה, ענתה: „עולם כל־כך רחב, בעיות כל־כך רבות — חבל צו פאַר־שלאָפן"!

אכן, האימרה הזאת, לא־רק שהיא מוכיחה על אומרה, שמוח חושב בקדקדו, אלא גם על חוש הומור מלבב, רב־חן וקסם הכובש את הלבבות. ולא לחינם הפכה צ ב י ה לאבן שואבת לנוער מחפש ושואף לשינוי פני־עולם ומציאות־חיים.

עם השואה עלה הכורת על בחירי־התנועה האלה, יחד עם חניכיהם — דור העתיד של תנועה מפוארת ורבת מעש.

ד"ר יעקב (קובאַ) ראָזנבערג ז"ל

נ. קלינגבייל, בת־ים

ד"ר יעקב (קובאַ) ראָזנבערג.

געבוירן אין יאָר 1902 ביי פאָרגעשריטענע, געבילדעטע עלטערן — דער פאָטער אַ לערער, די מוטער אַ דיפּלאָמירטע אַקושערין — באַקומט יעקב (קובאַ) ראָזנבערג אַ וועלטלעכע דערציאונג און אַלגעמיינע בילדונג. אָבער קובאַ, ווי אַן איבערגעגעבענער, טרייער זון פון זיין פאָלק, קאָן זיך נישט באַגרענעצן בלויז צו דער בילדונג, וואָס ער באַקומט אין דער מלוכהשער גימנאַזיע, ווו ער איז איינער פון די געציילטע יידישע שילער אין שטאָט. די דאָזיקע בילדונג, ווי וויכטיק זי זאָל נישט האָבן געווען פאַר אים, און וויפיל ער זאָל זיך נישט האָבן געריסן צו דערגרייכן וואָס העכער און העכער — איז זי דאָך נישט געווען דער איינאונאיינציקער סטימול, וואָס האָט באַפליגלט זיין גייסט און נשמה. זיין גייסטיקער האָריזאָנט איז געווען אַ פיל ברייטערער. קובאַ איז שוין אין דער צייט געווען אַדורכגעדרונגען מיט דער אידיי פון שיבת־ציון, מיט דער הייסער שטרעבונג צו נאָרמאַליזירן די יידישע אויסגעקרימטע דורכן גלות נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע, וועמעס סטרוקטור ס'איז בילדלעך דעפינירט געוואָרן ווי אַ פאַרקערטע פיראַמידע. אַלס פועל־יוצא פון דאָזיקן געדאַנקען־גאַנג האָט קובאַ, זייענדיק אין יאָר 1919 אין דער זיבעטער גימנאַזיע־קלאַס, מיטן גאַנצן אייפער פון זיין נשמה, מיט דעם כאַראַקטעריסטישן ערנסט און ברען פון אַ יידישן יוגנטלעכן, וואָס רייסט זיך צו באַנען און אויפצובויען אַ נייע וועלט, זיך גענומען אויפשטעלן אַ „השומר־הצעיר"־קן אין אונדזער שטאָט.

זיין האַרציקע איבערגעגעבנקייט צו דער יוגנט, וועמעס קעגנווערטיקע נויטן און צוקונפט ס'זענען אים געשטאַנען פאַר די אויגן, שטרעבנדיק צו אַ ראַדיקאַל־ענדגילטיקער לייזונג; זיין ליידנשאַפטלעכע ליבע צום ארץ־ישראל־ווערק און טיפן גלויבן אין זיין באַנייענדיקן און אויסלייזנדיקן כוח פאַר דעם צו גאולה שטרעבנדיקן פאָלק; זיינע טעמפּעראַמענטפול־התלהבותדיקע רעפעראַטן און שמועסן, וואָס האָבן געצילט איינצופלאַנצן אין די הערצער און באַוווסטזיין פון דער אָרטיקער יידישער יוגנט אָט־די פאָלקס־דערלייזנדיקע אידעאַלן, מיט וועלכע ר'איז געווען דורכגעדרונגען — דאָס אַלץ האָט געבראַכט דערצו, אַז פיל יוגנטלעכע, בעיקר שול־יוגנט, האָבן זיך געקלאַמערט אַרום אים, שטראָמענדיק צום קן, וואָס ער האָט אויפגעשטעלט, און אויך געווען זיין דינאַמיש־טרייבנדיקער כוח.

אַ ראַדיקאַלע, אומפאָרויסגעזעענע ענדערונג אינעם לעבן פון קובאַ איז איינגעטרעטן אין מאָמענט, בעת זיינע פוילישע לערער, טריי זייערע אַנטיסעמיטישע אָנשויאונגען, האָבן אים באַזייטיקט פון דער שולע, ווי נאָר ס'איז צו זיי דערגאַנגען די ידיעה פון זיין פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

דאָס איז געווען פאַר דעם אַמביציעזן און צו העכערער בילדונג שטרעבנדיקן קובאַ אַ שווערע איבערלעבונג. אָבער קובאַ האָט נישט געהערט צו דער קאַטעגאָריע

מענטשן, וואָס פאַלן לייכט אַרונטער יאוש־געפילן און אָפּהענטיקייט. קובאַ נעמט דעם גורל אין זיינע הענט און באַשליסט, פאַר יעדן פּרייז, ווייטער פאָרצוזעצן די לימודים. זיינע טרייע תלמידים — חנה קעמפּנער און אליעזר קלינגבייל נעמען איבער די אָנפירונג איבערן קן, בעת ער אַליין באַזעצט זיך אין וואַרשע, ווו ער ווערט אויפגענומען אין דאָרטיקן אוניווערזיטעט, אויפן ביאָלאָגישן פאַקולטעט.

קובאַ האָט עס נישט לייכט. אַחוץ דער לערע איז ער אויך געצווונגען צו אַרבעטן, כדי זיך אויסצוהאַלטן. אָבער ביי אַלע שוועריקייטן פאַרגעסט נישט קובאַ זיין אידיי — דעם צענטראַלן ציל אין זיין לעבן. ער פאַרנעמט זיך דעריבער אויך אין וואַרשע מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, ווערנדיק אַ מיטגליד אין דער הנהגה ראשית פון „השומר־הצעיר“ אין פוילן.

אויך פונדערווייטנס, פון וואַרשע, איז קובאַ דורכגעדרונגען מיטן אומרו פאַרן גורל פון דער זדונסקעוואָליער אָרגאַניזאַציע — זיין פּערזענלעכע שאַפונג. קומען טאַקע אָן פון אים אָן אויפהער פאַרשידענע אינסטרוקציעס ווי אַזוי אַמבעסטן צו פירן די אַרבעט אין קן. ער שיקט אויך צו פון צייט צו צייט ליטעראַרישע אויסגאַבן — בעת מיר פון אונדזער זייט, אינפאָרמירן אים וועגן אַלע לויפנדיקע געשעענישן פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אויפן אָרט בכלל און פון „השומר־הצעיר“ בפרט.

בעת ד״ר פוקס, דער ציוניסטישער טוער אין זדונסקעוואָליע, פאַרלאָזט די שטאָט, באַמיט זיך קובאַ אין וואַרשע צו באַוועגן אַ פּאַסנדיקן ציוניסטישן עסקן זיך צו באַזעצן אין אונדזער שטאָט, כדי אָנצופירן מיט דער ציוניסטישער טעטיקייט אויפן אָרט. לסוף געפינט קובאַ דעם ד״ר לעמבערג און באַאיינפלוסט אים אין דער ריכטונג. אַזוי אַרום — אַ דאַנק קובאַ — באַקומט זדונסקעוואָליע אַ טייערן און האַרציקן מנהיג, וואָס דערווערבט זיך באַלד גרויסע סימפּאַטיע, נישט נאָר אין די ציוניסטישע קרייזן אַליין נאָר אויך ביי דער גאַנצער איבעריקער באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

אין 1934, שוין זייענדיק ד״ר ביאָלאָג, באַזעצט זיך קובאַ צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינד אין לאָדזש, ווו ער עפנט אויף אַן אייגענע באַקטעריאָלאָגישע לאַבאָראַטאָריע און גלייכצייטיק נעמט ער אויף אַ פּאָסטן אַלס אַסיסטענט פון ביאָלאָגישן אינסטיטוט ביים ניי־געגרינדעטן פרייען אוניווערזיטעט. ער ווערט גיך באַוווסט אין די מעדיציניש־וויסנשאַפטלעכע קרייזן, זייענדיק אויך טעטיק — ווי זיין שטייגער איז — אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

אין יאָר 1939, באַלד אין די ערשטע טעג פון קריגס־אויסברוך, בעת לאָדזש איז געוואָרן אָקופּירט פון דייטשן מיליטער, ווערט ד״ר יעקב ראָזנבערג, צוזאַמען

מיט פיל אַנדערע לאָדזשער יידישע אַקאַדעמיקער, איבערגעזידלט קיין קראָקע.

אין די יאָרן 42—1940 איז ער מיטאַרבעטער אין סעקרעטאַריאַט פון „דזשאָינט“ אין קראָקע, אונטער דער לייטונג פון ד״ר גוזשיק.

אין 1942 ווערט ער אַרויסגעשיקט אין געטאָ פּלאַשעוו, ווו ער פירט אָן מיטן באַקטעריאָלאָגישן אינסטיטוט ביים קראַנקן־הויז פון געטאָ.

ווי פיל אַנדערע געפינט זיך אויך ד״ר ראָזנבערג אין יאָר 1943 אין טרויעריק־באַרימטן לאַגער גראָסראָזן און שפּעטער אין דורכגאַנגס־לאַגער רייכענבאַך, ווו ער איז באַשעפטיקט, ווי אַלע איבעריקע העפטלינגען, ביי שווערער צוואַנגס־אַרבעט אין דער דאָרטיקער אַמוניציע־פאַבריק.

★

די נאַצי־תקופה, מיט אַלע אירע באַגלייט־דערשיינונגען, האָט זיך אויף אים שווער אויסגעווירקט. ער ווערט אָנגעגריפן פון אַ האַרץ־פעלער און באַקומט פון צייט־צו־צייט אָנפאַלן.

פיזיש קראַנק און פּסיכיש צעבראָכן — זיין פרוי און קינד אומגעקומען — טרעפט אים אין 1945, אין רייכענבאַך, די באַפרייאונג — און נישט־קוקנדיק אויף זיין שווערן פיזישן מצב וואַרפט ער זיך באַלד אַריין אין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און ווערט געוויילט אַלס וויצע־פאָרזיצער פון דאָרטיקן יידישן קאָמיטעט.

וועגן זיין שווערער לאַגע דערוויסט זיך פּראָפעסאָר הירשפעלד, זיין געוועזענער לערער, וואָס פירט אָן מיטן מיקראָביאָלאָגישן אַנשטאַלט אויפן אוניווערזיטעט אין וראָצלאַוו. הירשפעלד לייגט פאָר ראָזנבערגן אַ קאַטעדרע אויפן אוניווערזיטעט אין שטשעטשין. אָבער ראָזנבערג, נישט האָבנדיק קיין צוטרוי צו פוילן — דאָס איז אויך געווען נישט לאַנג נאָכן קעלצער פּאָגראָם — באַשליסט, פאַר יעדן פּרייז, וואָס גיכער צו פאַרלאָזן דעם עמק הבכא פון דער פוילן־מדינה.

ראָזנבערג לאָזט זיך אין וועג אַריין, שמוגלט גרענעצן ביז ער קומט אָן קיין מינכען. דאָרט באַזעצט ער זיך צייטווייליק — ווערנדיק לייטער פון שפּיטאָל פאַר פאַרפאָלגטע.

ווי זיין שטייגער איז, נעמט ער זיך ווייטער צו געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט — בעיקר אין דער השומר־הצעיר־באַוועגונג — טראָץ די שטערונגען צוליב זיין קראַנקהייט. נאָך אַ קורצער צייט באַקומט ער אַ סערטיפיקאַט, און צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון 300 מאַן איז ער אין יאָר 1947 עולה קיין ארץ־ישראל.

ביזן סוף פון יאָר איז ער באַשעפטיקט אַלס האָקטאָר־

באַקטעריאָלאָג אין קופּת־חולים אויף זאַמענהאָף־גאַס אין תל־אביב — בעת פון אָנהויב 1948 ווערט ער נאָמינירט אַלס לייטער פון אַלע באַקטעריאָלאָגישע לאַבאָראַטאָריעס אין לאַנד.

זיין שטרעבונג פאָרצוזעצן זיינע וויסנשאַפטלעכע פאָרשונגען און פובליקאַציעס ווערן ליידער נישט דערפילט.

דעם 18־טן אַפּריל 1948, אין עלטער פון קוים 46 יאָר, ווערט ער נאָך אַ שטאַרקן האַרץ־אָנפאַל פון אונדז אַוועקגעריסן און געבראַכט צו קבר־ישראל אויפן בית־עולם אין נחלת־יצחק.

יהא זכרו ברוך!

אדריכל מיכאל שביב ז״ל

נחום קלינגבייל, בת־ים

אדריכל מיכאל שביב

בן לאחד החרושתנים הידועים ומראשוני־הציונים בעיר, מר ש ב י ץ, למד מ י כ א ל בגימנסיה העברית בלודז׳, ולאחר גומרו את חוק־לימודיו נסע להשתלמות לצרפת.

בפאריז סיים את הפקולטה לאדריכלות ותיכנון ערים בהצטיינות. ברם, עוד טרם הספיק מ י כ א ל לעשות כן וכבר נרשמו לזכותו מספר פרסים בינלאומיים, שהוענקו לו בשטח בניין ערים.

אשתו, פ ו ל ה, בתו של ר׳ א י צ׳ ה ו ר ש א ב י א ק, דמות ידועה בקרב הסוחרים והתעשיינים בזדונסקה־וולה ומנהל בנק התעשייה (Bank przemysłowy), השתלמה אף היא באדריכלות — לצד בעלה בפאריז.

עם המכביאדה השנייה, בשנת 1935, עלה זוג האדריכלים ארצה והתיישבו בירושלים הבירה.

כאן, בארץ, יצאו לו מוניטין כאחד מטובי־האדריכלים. עיצב את דמותם הארכיטקטונית של חלקי־עיר ויישובים חקלאיים רבים ואף זכה בתחרויות ארציות רבות — ביניהן: עיצוב דמותו של מרכז נתניה, כיכר־המלכים וכיכר־המדינה בתל־אביב, וכן את דמותה של העיר התחתית בחיפה.

ברם, לשיא פעולתו — והיה זה זכותו ותפקידו הגדול — הגיע מ י כ א ל ש ב י ב ז״ל כמתכנן עיר־הבירה.

היה זה בשנת 1953, עת ו מ י כ א ל ש ב י ב נקרא לקבל על עצמו את התפקיד של מנהל הלשכה המחוזית לתיכנון, מטעם אגף התיכנון במשרד הפנים.

ומאז ועד ימיו האחרונים, עת ומחלה ממארת קשה ריתקתו למיטה — ממנה לא קם עוד — עבודתו היתה קודש לתיכנונה ולשיפור דמותה של ירושלים הבירה.

ליד עבודתו המקצועית הפורייה מילא גם, מ י כ א ל ש ב י ב ז״ל, תפקידים אחראיים שונים במערכת הבטחון של היישוב. במלחמת העולם השנייה פעל בשירות הצבא הבריטי ובמלחמת השיחרור היה קצין בחיל־ההנדסה בירושלים.

אשתו, פ ו ל ה, ממשיכה במלאכת בעלה המנוח ומנהלת את משרד האדריכלות שלו בהצלחה — עד היום הזה.

הניח בת יחידה — ד י נ ה.

י ה א ז כ ר ו ב ר ו ך!

ד״ר יעקב גרינבוים ה.י.ד.

נוטעק קלינגבייל, בת־ים

פון זיינע פריסטע קינדער־יאָרן אָן איז יעקב גרינבוים געווען באַהערשט פון אַן אומגעזעטיקטן באַגער צום לערנען. מיט ליידנשאַפטלעכן הונגער האָט ער ממש געשלונגען יעדעס געדרוקטע וואָרט, וואָס איז אים אַריינגעפאַלען אין האַנט. ס׳איז געווען קענטיק, אַז ער האָט באַשלאָסן פאַר יעדן פּרייז צו דערווערבן העכערע בילדונג. די דאָזיקע אַמביציע האָט אָבער מחייב געווען נישט קיין קליינע הוצאות, וועלכע יעקבס פאָטער, אַ ייד אַ שניידער, וואָס האָט קוים פאַרדינט אויף אַן אָרעם לעבן, האָט באַין אופן, פאַרשטייט זיך, נישט געקאָנט נאָכקומען. אין דער דאָזיקער פאַרלעגנהייט איז אים געקומען צו הילף זיין עלטערע שוועסטער, וואָס האָט אים דערמעגלעכט זיך צו לערנען פּריוואַט, ביז ר׳איז אָנגענומען געוואָרן אין דער אָרטיקער מלוכהשער גימנאַזיע.

וואָס האָט אים זייער שטאַרק ווי׳ געטון. שוין אָפּגעזען פונעם פאַקט, וואָס ער האָט, צוליב דעם, געמוזט אויסשטיין שווערע פאָרווורפן און באַליידיקונגען פון זיינע מיט־מתפללים.

בעת פון דער אַנדערער זייט, האָט עס דווקא יעקבס פאָטער שטאַרק אימפּאָנירט, אַז זיין זון וועט אויסוואַקסן אַ געלערנטער מענטש און וועט אַזוי אַרום באַשיינען די גאַנצע משפּחה. און אפשר וועט פון דעם נאָך גוטס אַרויסקומען. מעז יצא מתוק. אפשר וועט גאָר זיין זון, יעקב, אַריינברענגען אין דער געטאָ־פינצטערניש און אויסזיכטסלאָזיקייט אַ ביי ליכט, נייע וועגן, וואָס וועלן צומאָל נישט פאַרשעמען די אַלטע און וועלן אויך — און קאָן זיין אויף אַ בעסערן, געראַגעלטערן, געזונטערן אופן — דינען די הצטרכותן פון ישראל סבא אין זיין אייביקייטס־געראַנגל פאַר קיום און נאַציאָנאַלן כבוד.

2 געפילן

יעקבס לערנען אין גימנאַזיע האָט גורם געווען, אַז אין זיין עלטערן־הויז זאָל זיך אָפּשפּילן אַ גרויסער קאַמף. דער קאַמף איז אַנטשטאַנען דורכן צוזאַמענשטויס פון 2 יסודות־דיק־קעגנגעזעצטע געפילן. באַזונדערס שווער און בעיקר איז דער דאָזיקער קאַמף אויסגעשפּילט געוואָרן אין זיין פאָטערס האַרץ.

יעקבס פאָטער, אַ פרומער, גאָטספאָרכטיקער ייד, האָט, בדרך הטבע, געוואָלט זען זיין זון גיין אין גאָטס דרכים; ער זאָל זיין אַ טרייער פאָלקס־זון און פאָרזעצן דעם פאַרהייליקטן, טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער — און אין די אויגן פון אַ פרומען ייד אין יענער צייט און וועלט־אָנשויאונג איז דאָס ערשטע — זיין אַ טרייער פאָלקס־זון — געווען ענג און צו מאָל אומצערייסבאַר־פאַרבונדן מיטן צווייטן — מיטן טראַדיציאָנעל־פאַרהייליקטן לעבנס־שטייגער.

האָט דעריבער יעקבס פאָטער, פון איין זייט, נישט געקאָנט משלים זיין מיטן געדאַנק, אַז זיין זון וועט נישט ממשיך זיין די פאָלקס־קייט, וואָס ציט זיך לאַנגע, לאַנגע דורות. ווייל לערנענדיק אין דער גימנאַזיע האָט ער, זיין זון, נישט־נאָר איבערגעריסן די פאַרבינדונג מיט זיין וועלט, אויפהערנדיק צו לערנען די ספּעציפיש־יידישע לימודים, נאָר ער האָט אויך געמוזט ווערן אַ מחלל שבת — אַ זאַך,

ד״ר פילאָזאָפיע

און דערווייל לערנט יעקב אָן אויפהער, אויסנוצנדיק יעדע פרייע מינוט צו פאַרטיפן זיינע ידיעות. דעריבער געהערט אויך נישט יעקב צו קיין שום אָרגאַניזאַציע. מיט גרויסער מי געלינגט עס זיינע גימנאַזיע־חברים אים צו ביסלעך אַריינצוציען אין דער השומר־הצעיר־באַוועגונג, אָדער מיטצוגיין אויף אַ וואַלד־אויספלוג. אָבער קיין אַקטיווער מיטגליד איז ער קיינמאָל נישט געוואָרן.

נאָך די מאַטורע־עקזאַמענס פאָרט ער אָפּ קיין וואַרשע, ווו ער ווערט אויפגענומען אין דאָרטיקן אוניווערזיטעט, אויפן פילאָזאָפישן פאַקולטעט.

נאָך עטלעכע יאָר פון אינטענסיווער אַרבעט איבער זיך באַקומט ער זיין דאָקטאָר־טיטל און באַזעצט זיך אין וואַרשע, ווו ער באַקומט באַלד אַ לערער־שטעלע אין איינער פון די דאָרטיקע יידישע גימנאַזיעס.

ד״ר יעקב גרינבוים איז שוין גוט איינגעאָרדנט און איז שוין אויך אַ בעל־משפּחה — און דאָך הערט ער נישט אויף צו לערנען. דער דורשט נאָך וויסן לעשט זיך ביי אים קיינמאָל נישט אויס. איז נישט קיין ספק, אַז יעקב וואָלט ווייט דערגאַנגען, ווען דאָס לעבן וואָלט זיך געפירט נאָרמאַל. אָבער, ווי באַקאַנט, האָט זיך דאָס לעבן נישט געפירט נאָרמאַל. די דייטשן, אין זייער מאַכט־ און הערשערזוכט, האָבן אַרויסגערופן די גרויזאַמע 2־טע וועלט־מלחמה

און אַ סוף געמאַכט צו יעקבס שטרעבונגען — ווי זיי האָבן איבעריקנס אַ סוף געמאַכט צום יידישן לעבן בכלל, איבעראַל, ווו זייער בלוטיקע האַנט האָט נאָר דערגרייכט.

אַ באַרג גרוזעס

בעת כ'בין געווען אויף מיין וואַנדער־וועג קיין רוסלאַנד, אַנטלויפנדיק פון די נאַציס, איז מיר אויסגעקומען צו זיין עטלעכע טעג אין וואַרשע. האָב איך זיך גענומען אויפזוכן מיין אַלטן פריינט — יעקב גרינבוים. דאָס הויז, ווו ער האָט געוווינט איז כמעט נישט געווען באַשעדיקט. בעת כ'האָב אָבער געפרעגט דעם הויז־וועכטער אויף גרינבוים — האָט ער מיט דער האַנט אָנגעוויזן אויפן לינקן הויז־פליגל, פון וועלכן ס'איז מער נישט געבליבן ווי אַ באַרג גרוזעס. דאָרט, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע באַוווינער פון דאָזיקן פליגל, האָט אויך אונדזער טייערער, אַזוי פיל צוזאָגנדיקער ד"ר יעקב גרינבוים געפונען זיין טויט.

שווער, זייער שווער איז געווען די שיידונג פון מיין פריינט, ד"ר יעקב גרינבוים, ביי זיין שווידערלעכן קבר.

כבוד זיין אָנדענק!

יוסף פאַזשענטשעווסקי ז"ל

נוטעק קלינגבייל, בת־ים

יוסף פאַזשענטשעווסקי

צו דער בר־מצוה שוין אַ יתום, אָן אַ טאַטן און אָן אַ מאַמען, ווערט דער יונגער יוסף פאַזשענטשעווסקי, געבוירן אין זדונסקע וואָליע אין יאָר 1905, אַדאָפּטירט דורך זיין פעטער, ר' דוד בליבוים, ביי וועלכן ער ווערט געהאַלטן ווי אַן אייגן קינד און דערצויגן אין רעליגיעז־טראַדיציאָנעלן גייסט.

ר' דוד בליבוים, אַ פאַכמאַן אין דער פאַרבעריי בראַנזשע, פירט אַריין יוספן אין אַלע פאַכמענישע סודות פון דער פּראָפעסיע, וועלכע דער יונגער פעאיקער יוסף באַגרייפט זייער גיך.

זייענדיק פון דער נאַטור באַשאַנקען מיט פערזענלעכן חן און דערגרייכנדיק מיט דער צייט אַ הויכע מדרגה פון פאַכמענישע ידיעות אין דער פאַרבעריי, ווערט ער אָנגענומען אַלס געהילפס־פאַרבעריי־מייסטער אין דער באַקאַנטער טעקסטיל־פירמע פון ראָזן־ווישליצקי.

פאַזשענטשעווסקי באַגנוגנט זיך אָבער נישט מיט דער דערגרייכטער בכבודיקער שטעלונג. זיין אַמביציע איז העכערע פאַך־אויסבילדונג. נוצט ער דעריבער אויס זיין פרייע צייט אויף פאַרטיפן זיך אין פּראָפעסיאָנעלער ליטעראַטור, וואָס גיט אים אַ טעאָרעטישע באַזע פאַר זיינע פּראַקטישע ידיעות — אַ געזונטן יסוד פאַר ווייטערדיקע פאַרשריטן אין פאַך און סאָציאַלער פּאָזיציע.

פון דער אַנדערער זייט, זעט נישט פאַזשענטשעווסקי דעם ציל אין לעבן בלויז דורך דער ענגער פּריזמע פון די גשמיותדיקע הצטרכותן. ער ווייס, אַז „לא על הלחם לבדו יחיה האדם". און אויב דער פּרינציפּ איז גילטיק פאַר יעדן מענטש, ער זאָל האָבן דאָס רעכט אָנגערופן צו ווערן מיטן בכבודיקן טיטל: „מענטש" — על אחת כמה וכמה איז דער פּרינציפּ אַן אומבאַדינגטע דערקענטעניש פאַרן יידישן מענטש. די ספּעציפישע באַדינגונגען פונעם ייד אין דער צעשפּרייטקייט זענען אים אַבסאָלוט מחייב צו פאַרטראַכטן זיך נישט־נאָר איבער זיין פערזענלעכן מאַטעריעלן מצב, נאָר אויך איבער זיין קשר מיטן יידישן כלל; נישט־נאָר מיט זיין מצב אין דער קעגנוואַרט, נאָר אויך מיט די פּערספּעקטיוון אויף דער צוקונפט, סיי זיינע אייגענע סיי פון יידישן קיבוץ, צו וועלכן ער געהערט.

דאַרף דעריבער אַ ייד נישט פאַרגעסן זיין גורלדיקע פאַרבינדונג מיט דער יידישער געמיינשאַפט, וועמעס צוקונפט ס'איז אַזוי אומזיכער — צומאָל פול מיט סכנות פאַרן עצם קיום; ער איז פאַרפליכטעט זיך צו באַטראַכטן

ווי אַן אומצערייסבאַרער באַשטאַנד־טייל פון דער דאָזיקער געמיינשאַפט און גורל, וואָס גייען אים דירעקט אָן — צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע יחידים, וואָס געהערן צו זיי און באַשטימען זיי.

אויפן הינטערגרונט פון דאָזיקן געדאַנקען־גאַנג איז צוריקצופירן די טעטיקייט פון יונגן פּאַזשענטשעווסקי, וואָס האָט דעמאָלט, זייענדיק אַזוי־שטאַרק באַשעפטיקט און אַריינגעטאָן אין זיין מאַטעריעלער וועלט, נאָך געפונען צייט צו גרינדן, צוזאַמען מיט ווידאַווסקין, די צעירי־ציון־באַוועגונג ביי אונדז אין שטאָט און נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע ציוניסטישע אימפּרעזעס, וואָס זענען אַדורכגעפירט געוואָרן אויפן אָרט.

נאָך דער חתונה באַזעצט זיך פּאַזשענטשעווסקי אין לאָדזש. דאָ דערגרייכט ער די פּאָזיציע פון לייטער פון דער גרויסער פאַרבעריי אין דער פאַבריק פון דער פריער־דערמאָנטער פירמע ראָזן־ווישליצקי, וואָס איז דורך די לעצטע איבערגענומען געוואָרן פון די „ברידער סאַמעט“.

האָבנדיק אָנגעזאַמלט אַ גרעסערן קאַפּיטאַל — סיי פון זיינע לויפנדיקע הכנסות פון דער פירמע, ווו ר׳איז געווען אָנגעשטעלט, סיי פון גרויסן נדן, וואָס ר׳האָט באַקומען — וויזט פּאַזשענטשעווסקי אַרויס אונטערנעמערישן גייסט, פאַרלייגנדיק אַן אייגענע טעקסטיל־פאַבריק אין זדונסקעוואָליע.

און כאָטש ער האָט מיט דער דאָזיקער אונטערנעמונג גוט מצליח געווען, גיט נישט דער ענערגישער פּאַזשענטשעווסקי אויף זיין שטעלע ביי ראָזן־ווישליצקי — געפינענדיק גענוג צייט פאַר אַלע זיינע פאַרפּליכטונגען.

אין די דאָזיקע יאָרן פון מיזאַמער און ענערגישער טעטיקייט דערוואַרבט זיך פּאַזשענטשעווסקי גרויסן אָנזען צווישן די סוחרישע און אינדוסטריעלע קרייזן פון לאָדזש — האָבנדיק אַלע שאַנסן צו גיין מחיל אל חיל.

*

דער אויסגעבראָכענער שוידערלעכער קריג האָט געמאַכט אַ סוף צו אַלע זיינע פּלענער. אויסבאַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט אין וואַרשע, זייענדיק געצוווּנגען אָפּט צו טוישן זיינע באַהעלטענישן, געלינגט אים — באַצאָלנדיק מיט זיין גאַנצן פאַרמעגן — איבערצולעבן, די אַזויפיל אומגליק פאַר זיין פאָלק ברענגנדיקע, דייטשע אָקופּאַציע־צייט.

בעת לאָדזש איז אין יאַנואַר 1945 באַפרייט געוואָרן, קערט ער זיך צוריק אַהין, צוטרעטנדיק באַלד צו רעאַליזירן פאַרשידענע האַנדלס־אונטערנעמונגען, ביי וועלכע ער האָט אַזוי מצליח געווען, אַז ער האָט באַלד דערוואָרבן אַן אָנגעזעענעם קאַפּיטאַל.

אָבער זיין טרוים וועגן ארץ־ישראל, אַלס זיין לעצטע סטאַציע צו רעאַליזירן זיין יוגנט־חלום פון דער תקופה פון זיין צעירי־ציון־טעטיקייט — האָט ער נישט פאַרגעסן. זעצט ער דעריבער פאָר זיינע האַנדלס־אָפּעראַציעס, אויך מחוץ לאָדזש און פּוילן, מיט דער כוונה אָנצוזאַמלען אַ גרעסערן קאַפּיטאַל און עולה זיין אין דער נחלה פון זיינע אבות — און אָנהויבן אַ ניי לעבן.

און באמת, אין יולי 1949, דערוואַרבנדיק די נייעסטע מאַשינען פאַר אַ מאָדערנער פאַרבעריי, איז ער, צוזאַמען מיט זיין פרוי און 2־יאָריק מיידעלע — רחל, עולה קיין ישראל.

צוזאַמען מיט שותפים פאַרלייגט ער אין יפו אַ גרויסע און מאָדערנע פאַרבעריי — אָבער ליידער, דאָסמאָל, אָן הצלחה. די שוועריקייטן, אויף וועלכע ער האָט זיך אָנגעטראָפן אין דער צעטרייסלטער פון די מלחמה־אָפּעראַציעס ערשט אַנטשטאַנענער מדינה, זענען געווען פון דעם אַרט, אַז די קאַפּיטאַלן האָבן זיך גיך אויסגעלאָזן און די אונטערנעמונג איז געבליבן שטעקן — נישט קאָנענדיק ווייטער פאָרזעצן.

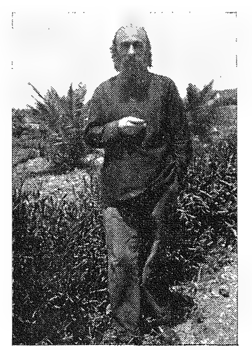
אַ דערשיטערטער איבער זיין צערונענעם חלום, מיט אַן אונטערגעבראָכענעם געזונט־צושטאַנד פון די צעטרייסלענדיקע קריגס־איבערלעבונגען פון דער נאַצי־צייט, באַקומט ער אַ האַרץ־קראַנקהייט, וואָס מאַכט אַ סוף צו זיין שטורמיש און טיכטיק לעבן.

געשטאָרבן דעם 23־טן אַפּריל 1956.

יהא זכרו ברוך.

אחי אליהו

ניסן סט ז"ל

אליהו סט

מוצאו ממשפחה חסידית אדוקה, אולם לא קנאית, בעיירה בת 25 אלף תושבים — רובם יהודים וגרמנים. המשפחה מתייחסת להיות מיוצאי ספרד — מכאן שם המשפחה ס"ט, כלומר: ספ־רדי טהור. פרנסת המשפחה על עשיית מצבות וחרטות־עץ.

בהיותו בן 11 מת עליו אביו, ודאגת המשפחה נופלת על אחיו הבכור, בן 13, ואמו, אישה צעירה, מטופלת בשבעה ילדים, המקריבה את עצמה — ושום דבר לא קשה לה — למען היתומים ומקיפה אותם באהבה וחמימות רבה. ובמידה שגדלו הקשיים — גדלה אהבת האם לילדיה.

אליהו סט התחנך בחדר ובישיבות. תמיד נחשב לילד משונה ומוזר. ואכן, שונה היה בכמה דברים ותכונות מיתר ילדי־היהודים בעיירה.

אינו מפחד מפני הכלבים של השכנים הנוצרים. להיפך. הוא ידידם הטוב, מתחלק איתם במנות הלחם שלו, מלטף אותם בלי פחד, בעוד כל הילדים מקנאים בו ומשתדלים לקנות את ידידותו;

אוהב ציפורים ודואג להן ובכל הזדמנות הוא מלקט גרעינים עבורן. יודע לזרוק אבנים למרחקים ולקלוע למטרה. ובכל יום אפשר היה להיפגש איתו בשדה, שמחוץ לעיירה, כשהוא מתאמן בקליעה;

כל המשוגעים שבעיירה הם ידידיו והוא מתעניין בגורלם. גם מהם אינו מפחד. והם גומלים לו בספרם לו סיפורים משונים ומאמינים לו. כי הוא היחיד, בין ילדי־העיירה, שאינו זורק בהם אבנים ואינו פוגע בהם לרעה. אדרבא, הוא מגרש את הילדים המתנפלים עליהם. נוסף לזה הוא מביא עבורם מהבית לחם, תבשיל וגם בגד משומש.

בתקופה קצת יותר מאוחרת הוא מפתיע את השכנים בעוז נפשו. שומר הבית, נוצרי, ששתה לשכרה, סגר את כל מבואות החצר, עמד על הבאר, בעוד גרזן בידו, והכריז בקולי־קולות, כי הוא מוכרח להרוג את כל היהודים. פחד נפל על כל השכנים אשר הסתגרו והסתתרו בבתיהם. אך הוא היחידי שאינו יודע פחד. ניגש אל השומר בתחבולה, מפיל אותו ומוציא את הגרזן מידו. כמובן, שמיד מגיחים השכנים ממחבואיהם. מוכנים להרביץ בשיכור. אבל אליהו מגן עליו, מכניסו לחדרו ומשכיבו במיטה. כל העיירה מדברת על גבורתו.

כעבור זמן־מה שוב הפתעה. בעיירה מדברים על פוגרום, שהקצפים, העובדים בבניין מסילת הברזל, העוברת את העיירה, עומדים לערוך. הרב דמתא הכריז כבר על יום־צום ותפילה בציבור. הפרנסים והגבאים נסעו במשלחת אל שר המחוז — ו„מנה יפה" בידם. השר הרגיע והבטיח לעשות הכול. הגדיל את המשטרה בשני שוטרים נוספים ויעץ, בעיקר, לא להסתובב יותר מדי בחוצות. כל היהודים כבר שקטו — הלוא אחזו כבר בכל האמצעים ומה אפשר עוד לעשות? אולם הנער, אליהו, אינו חושב שכבר עשו הכול. כאשר כולם כבר ישנים במיטותיהם, סגורים על שבעה מנעולים, הוא מסתובב אז יחידי ליד שער הבית ומוט ברזל בידו. בסודי־סודות נמסר על כך מהאחד לשני — והתוצאות היו, שרבים ראו וכן עשו.

הכשרתו לעלייה

יום אחד חדל לאכול בשר ודגים ומאכלו האהוב עליו הם עדשים. בבית אינם יודעים את פשר הדבר. חושבים זאת לקפריסה סתם ובכדי להניאו מכך חדלו להביא עדשים וקטניות הביתה. אולם אליהו עקשן הוא. הוא הפסיק לגמרי לאכול למשך ימים מספר — עד שהסכימו בבית להכין עבורו עדשים וקטניות מדי־יום ביומו.

באחד הימים הוא מכניס הביתה את קופסת הקרן הקיימת, תורם בעצמו ומשפיע על האם, שגם היא תתרום מזמן לזמן.

מזמין את „הצפירה" ומדי־יום ביומו באים הביתה צעירים, בעוד הוא מקריא לפניהם את העתון ומסביר להם את תוכן המאמרים. בעת ובעונה אחת הוא שוקד על לימוד השפה.

ואחרי שנה של הכנה הוא מודיע: אחרי סוכות יעלה ארצה. האם מתחננת לפניו ומבקשת לא לעשות זאת. בני־המשפחה הקרובים מפצירים בו שיחזור בו מהחלטתו. — **„מי זה נוסע לארץ־ישראל? רק אנשים באים בימים**

נוסעים למות שם ולהיקבר בארץ. ואתה הן צעיר לימים הנך, ומה תעשה שם? ואם רצונך דווקא לנסוע, הרי לכל הפחות, לאמריקה או לאנגליה".

אך הוא בשלו. מחוץ לארץ־ישראל אין לו חיים. אין שום כוח בעולם, אשר יכול להזיזו מהחלטתו הנחושה. אמא מרעישה עולמות. הילדים בוכים. ובאין ברירה נפרדים תוך הבטחה לכתוב מדי־שבוע.

באחד ממכתביו הראשונים כתב: כשגמרנו את המשא־ומתן ובאנו לידי הסכם על־דבר גובה השכר, שהיינו צריכים לשלם ליהודי המבריח אותנו אל מעבר לגבול, אמר לנו: הידוע לכם, כי תצטרכו לעבור דרך נהר? אהדים מאיתנו התחילו להסס. אך אני בין־רגע החלטתי להסכים, ובכדי לאמץ את ידי החלשים הוספתי: אבותינו היו בגלות מצרים רק 400 שנה ויעברו דרך הים — לא־כל־שכן אנו, שזה אלפיים שנה הננו בגולה, האומנם נחשוש לעבור דרך נהר?" מיד כולם הסכימו.

בכל מכתביו היה כותב על אושרו בארץ, והוסיף שגם אמא צריכה להיות שמחה. לשאלת אמא, במה הנהו כל־כך מאושר? בלי בית ושדה, בלי קרובים, הרחק מהמשפחה — מה גורם להרגשתו זו, שעליה הוא מרבה לכתוב בכל מכתביו? והנה תשובתו האופיינית:

„לו הייתי כותב לך, אמא היקרה, כי החלטתי לבנות בית, בן כמה קומות, וכי היום הנחתי במו־ידי את היסוד לבנייני זה, בוודאי היית מסכימה איתי, שיש יסוד להרגשת אושר. לא־כל־שכן אנו, שהננו מניחים יסוד לבניין בר־קיימא, לא רק לנו, אלא לכל עם ישראל, ולא רק בניין של כמה קומות, אלא בניין שראשו יגיע השמימה ואולי עד כסא הכבוד, ואני בעצמי עם עוד חברים משתתפים בבניין זה, וכל אחד עובד ועוזר לפי מיטב כוחותיו — בוודאי ובוודאי שהננו רשאים לראות את עצמנו מאושרים".

השפעת המכתבים שלו על בני־המשפחה היתה כבירה. למרות חילוקי־הדעות שהיו בינינו בזמנים ההם, ראינו אותו ואת דמותו כאגדה, שמספרת על דרך חדשה בחיים — דרך, שלמרות הקשיים והמכשולים מאושר האיש ההולך בה.

בחרות

שושנה יפה ז"ל, נהלל

את א ל י ה ו ס ט הכרתי לפני שלושים שנה בערך באגודת „צעירי־ציון" שבעירנו, זדונסקה־וולה.

ס ט היה מאחת המשפחות המיוחסות ביותר שבעיר — משפחת למדנים. אביו של ס ט היה בן־תורה ויחד עם זה היה מתפרנס מעבודה גופנית. אמו היתה אשה צנועה מן הדור הישן. היא אהבה כנראה מאוד את א ל י ה ו בנה, כי היתה מדברת עליו עם כל מי שנזדמן לה. ראש שיחותיה היה על דבר הסתפקותו של א ל י ה ו במועט, ומיעוט דרישותיו מבית־הוריו.

בהכירי את ס ט היה עדיין נער, בן 16—17, וכבר היה עוזר לאביו בעבודתו, בשעות אשר היה חופשי מלימודיו בבית־המדרש. ס ט היה שתקן, אך שתקנותו לא עצרה בעדו מהתלהב ומלבוא בתביעות גדולות בכל שהיה בו מענייני ארץ־ישראל. כשנתיים היינו חברים יחד באגודה הנ"ל, ולמרות ש ס ט היה מהצעירים שבחבריה היה הוא הראשון שעלה מעירנו לארץ־ישראל.

מארץ־ישראל היה כותב מכתבים לחבריו שהיו קרובים לו ביותר. מכתביו היו חדורים אמונה עזה בתחיית עמנו והם היו נקראים באסיפות האגודה בפני כל חבריה. בעלותי אני ארצה מצאתי את ס ט עובד במרחביה. עבדתי יחד עם אחדים מחבריו ביהודה. אף אנחנו היינו מקבלים מ ס ט מכתבים וקוראים אותם בציבור ומתמלאים התפעלות והתלהבות מהם.

פעם פגשתיו בתל־אביב. מצב רוחו היה מדוכא ובלעג מר על עצמו פנה אלי ואמר: „ניסיתי עכשיו להיאחז בדבר מה — לאחר שלא אצליח עוד לעבודה חקלאית — עברתי ברחוב והכרזתי: „דבר", „דואר־היום". ראיתי את פצעי־לבבו, כי גדולים הם מאוד.

לפני כמה שנים פגשני כשביקר בנהלל. הוא התאונן על חולשתו הגדולה. אכן במותו אבד לנו אחד מענווי־עולם, יודעי סוד השתיקה והמרבים תפארת בסביבתם.

ר׳ מרדכי בן שלום (פרידנסון) ז״ל

מ. נוב, כפר פינס

ר׳ מרדכי בן שלום

לא מקרקע עירנו צמח האיש מרדכי בן שלום ז״ל. מוצאו מ־העיר הסמוכה וילון. ומ־שהופיע, הביא איתו בכנפיו, כאדם בעל הכרה ציונית מעמיקה, רצון לוהט לפעולה ציונית ול־יוזמה ציבורית.

מי מאנשי־העיר אינו זוכר את הופעותיו ה־פומביות באולם מכבי־האש בעיר ובכל מקום אחר, שם נתגלה הצורך להחדיר את האמת הציונית לתודעת ההמונים או להגן עליה מפני אויבים ומתנכלים ?

ואכן, כנואם עממי מחונן ידע האיש לרכוש ידידים לרעיון המרכזי, שמילא את כל ישותו, בהלהיבו את שומעיו בפאתוס היוקד אשר בליבו, ושבכוחו מצא נתיבות ושבילים לליבותיהם הם.

ר׳ מרדכי בן שלום ז״ל לא היה רק נאה דורש. ציונותו לא היתה, כלפי דידו, רעיון ערטילאי, עיוני, מנותק מן המציאות, שאינו מחייב למעשים — מכל־מקום לא אותו עצמו.

אדרבא. בד־בבד עם פעולתו המאומצת להחדיר את האמת הציונית, שהיתה כאש עצורה בכל חדרי־ליבו, לחוגים רחבים ככל האפשר, תבע, במקביל לכך, מעצמו — בעיקר מעצמו — שלימות, הזדהות נפשית וגופנית עם הרעיון, היינו : תירגומו לשפת המעשה בחייו הוא.

ואכן, תיאום מושלם בין הרעיון והמציאות, בין המחשבה והמעשה, היה מאבני־היסוד באופיו של האיש, שפיו וליבו היו שווים. לא ייפלא, איפוא, שר׳ מרדכי בן שלום היה הראשון בין ציוני־העיר, ששלח את בנו ללמוד בבית־ספר חקלאי בצ׳נסטוחוב, לפני ששלח אותו לארץ־ישראל. ולאחר שגם בנו השני עלה ארצה — הלך גם הוא בעקבותיהם ועלה עם כל משפחתו.

ארץ־ישראל של שנת 1925 לא היתה ארץ־ישראל של שנות השישים. לא הרי זו כהרי זו. חוסר־עבודה ורעב ללחם היו מנת־חלקם של הכול. לא שפר גם חלקו של ר׳ מרדכי בן שלום. גם הוא, כאחרים, סבל תכופות חרפת רעב ומצוקה. ומאמר הכמינו זכרונם לברכה **„אין ארץ־ישראל נקנית אלא ביסורים״**, קיבל אצלו משמעות מוחשית ביותר.

אלה שהכירו את האיש מחוץ־לארץ וראו אותו בעוניו בארץ — ליבם היה נוקפם. **„וכי זוהי מנת־חלקו — היו שואלים — של מרדכי בן שלום?״**

אך כאלה היו הימים ההם. ומרדכי בן שלום, כרבים אחרים, קיבל את הייסורים באהבה — תוך אמונה שלימה, שהללו, הייסורים, מעבר הכרחי הם לעתיד טוב יותר, עתיד שעוד מעט ויגיח מהחשיכה ויופיע בכל זוהרו ויפעתו.

קבוצה של חברי־„מזרחי״ עם ר׳ מרדכי בן שלום באמצע.
אַ גרופּע פון „מזרחי״־חברים מיט ר׳ מרדכי בן שלום אין דער מיט.

ר׳ יחיאל מאיר פלד ה.י.ד.

חיים פלד, רמת־גן

ר׳ יחיאל משה פלד ה.י.ד.

ר׳ יחיאל מאיר פלד נולד בשנת 1888 בעיירה בלכאטוב, הסמוכה לפיוטר־קוב. בנעוריו למד תורה בישיבות שונות והוסמך לרבנות. בין חבריו, לומדי־הישיבות, נחשב למתקדם — שכן מחוץ לבית־המדרש היה „חוטא" בקריאת ספרות ציונית וכללית, וכן היה שונה מחבריו גם במראהו החיצוני ובלבושו הקפדני. למרות „כפירתו" היה חדור רוח היהדות המסורתית ומקובל מאוד על מוריו וחבריו.

בשנת 1911 נשא לו לאשה את רבקה בת שמואל קופל גולדברג ז"ל והשתקע בזדונסקה־וולה. גם לאחר נישואיו לא ניתק את קשריו עם מורו ורבו האהוב, הרב מבלכאטוב — ומדי הזדמנו לבית הוריו היה מיסב עמו שעות ארוכות.

עם היותו בעל הכרה דתית, היה חדור גם רגשי דרך־ארץ למדע ולקידמה. אי־לזאת העריך כראוי את פעולתה של חברת „מפיצי־השכלה", והיה אחד מנאמניה.

היה ציוני נוסח אחד־העם, ומבחינה אירגונית השתייך ל„מזרחי". בביתו, בית של יהודי מסורתי, שררה רוח של אהבה למסורת היהודית, לתרבותה וכן חיבה עמוקה לארץ־ישראל. עם זאת היתה לו הבנה רבה לפעולות נוער בכלל ולתנועה החלוצית בפרט. רבים מבני־הנוער ובחורי־הישיבות, אשר הוריהם התנגדו לעלייתם לארץ־ישראל, קיבלו ממנו סעד, עצה והדרכה.

חרף היותו עסוק מרבית זמנו הפנוי בפעולה ציבורית עניפה, אותה עשה באמונה ושלא על מנת לקבל פרס, לא זנח את חינוך ילדיו שלו ואף החדיר בהם רוח ציונית ועברית.

ואכן, ביתו של ר׳ יחיאל מאיר פלד היה בית עברי, ותמיד נמצאו בו עתונים וספרים עבריים. במשך שנים שאף גם האיש, ביחד עם ציונים אחרים במקום, להקים בית־ספר עברי. ואומנם, שאיפתו זו אף נתגשמה, בהיותו בין מייסדי בית־ספר „תרבות" בעירנו.

ר׳ יחיאל מאיר פלד היה גם חבר ההנהלה של הבנק „ביקור־חולים", אשר היה ידוע בעיר בתור הבנק הציוני. נוסף לפעולתו הרגילה של מוסד כספי זה, במתן הלוואות לשכבות הרחבות, להן שימש לא־פעם עוגן־הצלה בשעות מצוקה, תמך הבנק גם בכל מפעל ציוני.

אך את גולת הכותרת של פעילותו הציבורית והציונית ראה ר׳ יחיאל מאיר פלד בניצוחו על עבודת הקרן הקימת לישראל בעיר. במשך שנים רבות שימש בכהונת ה„מורשה" של הקרן במקום, ואף דאג ללכד סביבו מספר עסקנים נאמנים, אשר התמסרו לרעיון גאולת הארץ בכל לב ונפש. מדי חודש בחודשו היו מתאספים נציגי־התנועות הציוניות בביתו, כדי לקבל את החומר ל„הרקה" החודשית של הקופסה הכחולה, וכן לתכנן ולהחליט על כל הפעולות השוטפות, בהתאם לצרכים והבעיות השונות שהיו כרוכות בכך.

ואכן, בית זה היה המרכז של כל הפעולות למען הקרן. ובבית הזה אף היו מתקבלים השליחים השונים, שהיו באים לעירנו בענייני־הקרן הקימת לישראל, ומצאו בו אכסנייה לבבית.

את כל העבודה העניפה והמסורה הזאת עשה האיש תוך ענווה — כשרק טובת הציבור והרעיון הציוני נגד עיניו.

חלם האיש לעלות ארצה ולהגשים את חלומו, למענו הקדיש ממיטב זמנו, מרצו וכשרונו — אך לא זכה.

נספה בשואה.

ה.י.ד.

שושנה יפה (רכטהנד)*

בלה גולומבוביץ, שפריר (כפר חב"ד)

סאפריה — כפר ערבי נטוש אחרי מלחמת העצמאות. גושים־גושים של בתים עזובים, אבק, ליכלוך ואשפתות. מה נעשה אנו, קבוצת עולי־רוסיה, חדשים מקרוב באו, בין החרבות הללו ? כיצד נתחיל את חיינו החקלאיים על אדמה־לא־אדמה זו ? ומי ילמדנו להוציא לחם מן הטרשים האלה ?

והנה הגברים כבר עוסקים בעיבוד האדמות שמסביב לכפר. ומה יכולות אנו, הנשים, לעשות ? אולי כדאי להתחיל בגינה ליד הבית ? זה נראה כה מלבב — ירק חי מערוגתך בכל שעה שתרצי ! אבל לא, המכשולים רבים מדי : הכול זרוע אבנים, המיים מועטים, אף נפסקים מדי פעם בפעם, אין עדיין צינורות להשקאה, והעיקר — אין כל מושג איך מתחילים, איך ניגשים לדבר.

עומדת האדמה בשממונה, הגינה ליד הבית נשארת בגדר חלום, והעניין והרצון שהיו בליבנו התחילו הולכים ונמוגים.

באחד הימים האפורים ההם, הופיעה בכפרנו **שושנה יפה**, פניה חרושות קמטים — חתימת עבודה וסבל עליהן, אך עיניה, עיני־צעירה פקחיות, מוארות באש פנימית, וטוב לב ועוז רוח שופעים מהן. הציגה את עצמה לפני מזכיר הכפר ואמרה בפשטות : שמעתי שמתארגן כאן כפר, נקודה חקלאית חדשה בישראל, ובאתי לעזור לכם. ברצוני להדריך את הנשים לפתח משק־עזר — לול וגינה ליד הבית, ואולי עוד משהו.

ובעצם אותו היום, לא, בעצם אותה השעה, התחילה **שושנה יפה** בעבודתה. היא מתהלכת בין הבתים, מטפסת על גבי קירות הרוסים (רחובות ושבילים אין עדיין), סוקרת הכול בעיין בוחנת. יש לה כבר תוכנית. „כאן, היא אומרת לנשים, **נעשה משתלה לתות שדה וכל בעלת בית תוכל לקחת שתילים לחצרה וכאן נשתול עגבניות ועוד ירקות**".

העבודה מתחילה. רוח חדשה מנשבת בכפר. **שושנה** היא שעוררה אותה — בעבודתה המסורה, בהליכותיה המלבבות, בדיבוריה המעודדים. מבוקר השכם ועד מאוחר בערב נראית היא פה־ושם בשטח הכפר, רכונה מעל לערוגות, מנקה שטחים לזריעה ושתילה, מסקלת אבנים, מבערת קוצים — והכול במו־ידיה החלשות.

הנה היא ניגשת בנחת ללול של פרגיות, מסבירה, מדריכה ומראה — הכול כדרוש, תוך הערה : „**תני לבעל־חיים מה שנחוץ לו — והוא יחזיר לך כפל־כפליים. כי אין אסירי־תודה יותר מאשר אדמה ובעלי־חיים — בנאמנות יחזירו, בשלמות יעניקו לך מטובם !**"

שושנה יפה

ובעלת הלול מתמלאת בטחון ותקווה, וגובר רצונה לעשות הכול על הצד הטוב ביותר.

ובינתיים אוספת **שושנה** בחורות צעירות, שעברו

* נדפס ב„דבר הפועלת", חשון תשי"ח־נובמבר 1957.

את לימוד החובה, והן עדיין פנויות ומעסיקה אותן במשתלת תות השדה.

— ש ו ש נ ה, למה את מתמסרת לנו כל־כך? — פונות אליה נשי־הכפר. — הן קשה לך כאן, ויש לך בוודאי עבודה במשקך?!

— משקי שלי הולך מצוין גם בלעדי, ואין שם צורך בי. ואיך אוכל לשבת בחיבוק ידיים כאשר כאן זקוקים לנסיוני?

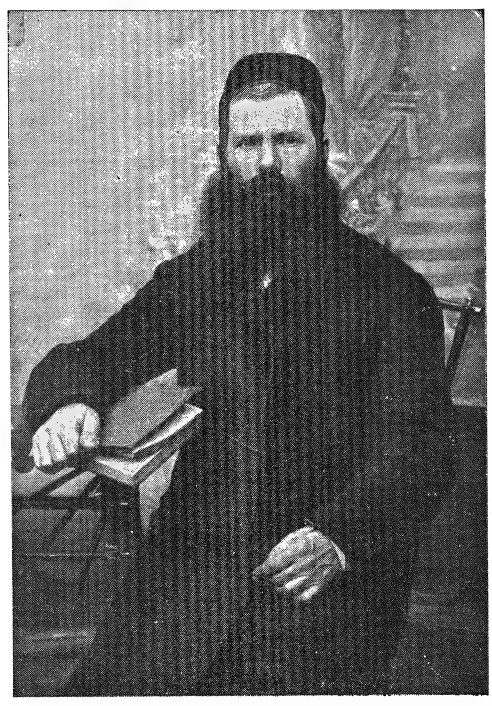
מורגש היה, כי עבודת האדמה בישראל קדושה ל ש ו ש נ ה ממש כמו התפילה ליהודי מאמין. האמונה, שהיא נמצאת במקום הנכון ועושה את הדבר הנכון, נתנה לה כוח להתגבר על חולשת הגוף ולעמוד בתנאים הקשים שבכפר. בבוקר היתה מזריקה לעצמה אינסולין נגד הסכרת, ובערב בישלה דבר־מה בעלייה העזובה, שבאחד מבתי־הכפר — מקום מגוריה הזמני.

ומאמציה נשאו פרי. אחרי עמל רב וכשלונות רבים — מדומים ואמיתיים — אספו נשי־הכפר סוף־סוף את היבול, ארזו בצלים וגזר, עגבניות ומלפפונים — ובלב פועם מגאווה וגיל מסרו את תוצרתן הראשונה ל„תנובה".

אומנם כן, היו גם תקלות שונות, שאף המדריכה הדגולה הזאת לא הצליחה להתגבר עליהן. אולם את הדבר העיקרי והיקר, שלמענו באה אלינו, הספיקה ש ו ש נ ה לעשות: היא פתחה את ליבנו לקראת עבודת האדמה ונטעה בנו רצון כן לעסוק בחקלאות ולהתפרנס ממנה.

שושנה יפה*

חסיה ד.

ר' אליעזר רכטהנד (ימיני)

בעודה ילדה קטנה וענייה היתה ש ו ש נ ה מתחממת לאורם של צדיקים וחסידים, שהיו מבקרים בעיירתה בפולין, וגומעת בצמאון את הדרשות, האגדות ודברי־המוסר. היא נמשכה לזאת בהשפעת אביה שהיה בעל מלאכה, אבל בר־אוריין מעמיק. כשנתבגרה, העבירה את הרגש הדתי שלה אל תורת הציונות המגשימה, ובבואה לנהלל, עם ייסוד הכפר, השקיעה אותו בעבודתה החקלאית.

בנהלל היו גם חובות ציבור, ישיבות וועד, אסיפות כלליות ושיחות חברות — אלה היו החולין. אך שעות החג היו לה בשדה. יחפת רגליים, בשמלה אפורה ללא חגורה, היתה דורכת בכבדות־מה בשבילי־גן־הירק. רק עם שקיעת החמה, ולפעמים עם צאת הכוכבים, היתה חוזרת הביתה.

עד יומה האחרון לא השתמשה בהכנסות מן המשק, אלא לצרכים הכרחיים ביותר. בביתה — רצפת עץ, לא רדיו, לא גאז או שכלולים אחרים. היתה קרובה לאנשי־האמונה המסורתית — ואין פלא שהלכה להדריך את חסידי־חב"ד בכפרם. היחסים שנוצרו בין בת העלייה השנייה לבין העולים החדשים מרוסיה, שם מסרו את נפשם על קידוש השם, היו יחסים של כבוד והבנה הדדית.

חורף 1923. כינוס ראשון של חברות נהלל וכפר־יחזקאל בצריף גן הילדים בנהלל. הגשם יורד בלי הפוגות. את הילדים השארנו ליום ולילה ברשות ה„אבות" — ואילו אנו שקועות בסוגיות החינוך, עזרה הדדית בין חברות ופעילות

* נדפס ב„דבר הפועלת", טבת תשי"ז — דצמבר 1956.

ציבורית. בכינוס זה מופיעה שושנה יפה כאישיות מרכזית, בעלת עמדה ברורה, תקיפה וקיצונית.

את רעיונות החינוך במושב היא משלבת באופן אורגני למסכת הרעיונית של המושב, מתוך מגמה אינדיבידואלית מובהקת, האומרת: הילד חייב להיות אך ורק בתוך המשפחה, בתוך הצריף — ואילו בגן־הילדים ובית־הספר, למספר שעות בלבד. לעומתה מצדדות חברות כפר־יחזקאל בזכות גן־ילדים — מעון לכל היום, המבטיח בשנות הכיבוש הראשונות תזונה טובה יותר לילד, אפשרות של עבודת החברה בענפי־המשק ועזרתה לחבר בשדה בימי־ה„עונה", והמלכד את הציבור סביב חינוך הילדים. ואומנם, כך נוהגות חברות כפר־יהזקאל במשך ארבע השנים הראשונות להקמת הכפר. אך שושנה יפה רואה בחינוך מושבי אינדי־בידואלי יסוד להצלחתה של צורת החיים החדשה, שלא היתה אהודה עדיין על הציבוריות הפועלית, ודבריה היו מקובלים על חברות נהלל.

אשר לעזרה ההדדית הציעה שושנה יפה תור בין החברות, כדי לעזור מספר שעות בלבד לחברה חולה וליולדת, בעוד המגישה את העזרה לא תינתק מביתה ומילדיה היא, וכן יחויב גם החבר לטפל בילדים. ואומנם, בביתה היה המנוח אליעזר יפה שותף חרוץ בכל סידורי־הבית והיה בא לרחוץ את התינוק גם באמצע העבודה הבוערת, כי ראה בכך את הזכות הגדולה ביותר להיות שותף בטיפול בילדים. היא עצמה היתה מעורה בכל הענפים, מניהה את חותמה עליהם, והודות ליכולתה ותבונת כפיה היתה במרוצת השנים לירקנית בעלת רמה מקצועית גבוהה — כי על כן קינגה בה אהבה לכל רגב אדמה.

בוועידות השונות של תנועת המושבים ובוועידות הפועלות, היתה שושנה יפה הדוברת בשם חברות נהלל ואף בשם חברות התנועה כולה. עיקר דבריה היו מוסבים תמיד על דביקות האדם החדש בשאיפה להכות שורש, ליצור עגבנייה בעצם ידינו, להיות איכרה אמיתית מעורה בחיי המשק והכפר. אך יחד עם זאת הציעה חוג לומדות בערבים, כמו שעשו זאת אבותינו, בהתכנסם בבית־הכנסת בין מנחה למעריב לשם לימוד „עין־יעקב" בצוותא.

בוועידה הרביעית של תנועת המושבים, הקדישה שושנה יפה את דבריה לבעיות החברה הבודדה במושב, בקושי לשאת לבדה בעומס הכבד של המשק וחינוך הילדים, מבלי לוותר על כל ענף משקי — ואפילו לא על הפלחה. מתוך כך צידדה בזכות הפלחה המשותפת, הפותרת את בעיית הקיום של אדם חולה, חלש וחברה אלמנה, בהסתמכה על מיכון ענף הפלחה, הקיים בלאוו הכי גם במושב. דבריה נשמעו תוך קשב רב, כי אלה מתוך לב פצוע יצאו.

בשנות הסער של העלייה ההמונית, יצאה שושנה יפה לכפר שפריר (ספריה) של אנשי־חב"ד, אשר בעצם יציאתם מרוסיה הסובייטית ובואם למושב עולים, העלו לשיא את הגיוון של צבעי־הקשת בציבור המתיישבים החדשים.

היא, נצר משפחת רבנים, חקלאית למופת ואיש תנועה מובהק, איש מחשבה מקורית — היתה לאחת המדריכות המעולות.

היא, האשה הכבדה, שידיה רעדו כבר מרוב עמל וראשית מהלת הלב מקננת בה — רכשה אימון בלתי־מוגבל, כבוד והערכה מצד אנשי־ליובאוויץ.

כאשר ביקרתיה הקיץ בבית־החולים, והעלינו זכרונות משותפים מימים שעברו, ביקשתי לרשום ממנה כמה דברים — אך שושנה סירבה, בעוד בת־צחוק נסוך על פניה. ידעה שימיה קצרים, אך רצתה לשמור מכל משמר על עולמה הגנוז עמה — עמה בלבד.

לשושנה יפה לא קראו בשמה הפרטי בלבד, כפי שזה מקובל בתוכנו, כי אם שושנה יפה — מתוך יחס כבוד אליה ולאישה הדגול.

עם לכתה מאיתנו נעקרה אבן יסוד מוצקה.

שושנה — הדמות הבלתי־מצויה, חרותה על לוח ליבנו.

לדמותו ולזכרו של דוד הרשפינגר ז"ל

ש. גלזר

קשה להגדיר את דמותו ואת אופיו של דוד הרשפינגר ז"ל כיציב ובלתי־משתנה. להיפך. אף הייתי אומר — לא יסודי ולא עקבי. והנושא לא חשוב. זאת ועוד.

הגדרה זו חלה על חייו הפרטיים כאל יחסו לענייני־ציבור, על הארץ כאל דברים העומדים ברומו של עולם.

דוד הרשפינגר

וודאי, כל אדם עשוי, וגם שומה עליו, להעביר מפעם לפעם תחת שבט הבקורת של ההגיון את דעותיו והשקפותיו — לפי השתנות התנאים והנסיבות. כך מנהגו של עולם. אולם, בעוד שאחרים, במקרים דומים, מנסים, בדרך־כלל, לתרץ את השינויים, שחלו בדעותיהם, בכל מיני אמתלאות — בין נכונות ובין לא נכונות — ובלבד להצטדק ולהופיע בעיני הזולת כבעלי שיקול־דעת ויציבות־הרוח — לא כן ד ו ד. הוא לא ניסה להצטדק, על־אף השינוי, לעיתים הקיצוני ביותר, שחל בהשקפותיו בן־לילה.

לא־פעם חשבתי להטיח דברים נגדו ולהעמידו על טעותו. אך לא עשיתי זאת. מדוע? קשה לי בעצמי למצוא הסבר לכך.

ייתכן, שהדבר אירע בשל התיאור החי והתוסס, שידע לשוות לדבריו ולפאר דבר... והיפוכו. ואולי גרם לכך קסמו האישי והשפעתו על כל מי שבא איתו במגע.

ושמא נמנעתי להגיב על תהפוכות דרכיו, משום שאמרתי בליבי — אכן צודק האיש! אין אמת מוחלטת — האמת היא יחסית בלבד, והיא עשויה להשתנות — ואף אומנם משתנה — בהתאם לרוח הזמן וחליפותיו, הפושטות צורה ולובשות צורה. י ר מ י ה ו הנביא כבר עמד על־כך באומרו: „ר ג ע א ד ב ר ע ל ג ו י ו ע ל מ מ ל כ ה ל נ ת ו ש ו ל נ ת ו ץ ו ל ה א ב י ד, ו ר ג ע א ד ב ר ע ל ג ו י ו ע ל מ מ ל כ ה ל ב נ ו ת ו ל נ ט ו ע" (ירמיהו י"ח, ז—ט). ואף אין זה מן הנמנע, שחוסר תגובה מצדי נבע מנועם הליכותיו ומאהבתו את הבריות, מקרבן ומסביר פנים לכל אדם — באשר הוא אדם. על כן נתחבב על כולנו, חברים וידידים, נמשכנו אחריו ואף הקשבנו לדבריו בסלחנות, בחיוך של הסכמה — על־אף חילוקי־הדעות, ששררו בינינו לעיתים.

אכן, כזה היה האיש, ד ו ד ה ר ש פ י נ ג ר, אשר הכרתי החל מ־1932, שנת בואו ארצה. ומצער הדבר, שאדם כמוהו, מחבב ידידים והברים ואהוב עליהם, אוהב חברה ומקובל עליה, לאדם זה זימן „ה ג ו ר ל ה א כ ז ר" מות־פתע, בודד בלב־ים — בעוד רעייתו בלבד, שליוותה אותו בדרכו האחרונה ארצה, עמדה לידו.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יהא זכרו ברוך!

ר' איטשע מאיר גאלדהאמער

פישל גאָלדהאַמער ז"ל, בני־ברק

אין דער גאַלעריע פון תלמידי־חכמים, געזעלשאַפטלעכע עסקנים און פילאַנטראָפּישע טוער — שלא על מנת לקבל פרס — אין וועלכע דאָס יידישע זדונסקעוואָליע איז געווען אַזוי רייך, האָט זיך אויך געפונען מיין פאָטער — ר' א י ט ש ע מ א י ר ג אָ ל ד ה אַ מ ע ר.

טראָץ דעם פאַקט, וואָס ר' א י ט ש ע מ א י ר איז נישט געווען קיין פאַרמעגלעכער ייד, האָט ער, נישט־רעכענענדיק זיך לחלוטין מיט זיין שוואַכער פרנסה, געשטעלט זיינע פיזישע ווי גייסטיקע רעסורסן צו דער פאַרפיגונג פון כלל זדונסקעוואָליער יידנטום — אין אַ ברייטן בויגן פון געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויטעטן.

צווישן די גרינדער און פאַרזיצער פון פועלי־אגודת־ישראל, האָט ר' א י ט ש ע מ א י ר נאָך געפונען גענוג צייט צו זיין גבאי אין חברה־קדישא, דאָזאָר, זיך פאַרנעמען

קופת גמילות־חסדים ליד השטיבל הגדול של חסידי־גור. במרכז: ר׳ איצ׳ה מאיר גולדהמר.
גמילות־חסדים־קאַסע ביים גרויסן גערער שטיבל. אין צענטער: ר׳ איטשע מאיר גאָלדהאַמער.

מיט גמילות־חסדים א.אַ.וו. אָבער צווישן אַלע אַנדערע געביטן פון כלל־דינסט, איז זיין צענטראַלע זאָרג, זיין עיקרדיקע אויפמערקזאַמקייט געווען געווידמעט דער ביקור־חולים־טעטיקייט. אין רשות פון דער דאָזיקער אויפגאַבע: העלפן און דערמוטיקן דעם קראַנקן — אומאָפּהענגיק דערפון צו וועלכער שיכט, סאָציאַלער שטעלונג, אָדער פּאַרטייאישער אָנגעהעריקייט דער לעצטער האָט אָנגעהערט — אין רשות פון דער דאָזיקער אויפגאַבע האָט ער זיך געשטעלט אין יעדער שעה פון זיין לעבן, זייענדיק גרייט צו יעדן רוף.

אַ שליחות

דאָס איז געווען אַן אינערלעכע, נשמהדיקע אידענטיפּיצירונג מיט די נויטן און פאַרלאַנגען פונעם קראַנקן און זיין משפּחה. ער האָט זיך נישט געזען ווי אַן אויסערלעכער צושויער, וואָס פילט מיט דעם גורל פונעם מיטמענטש און פּטור — גייענדיק ווייטער זיין אייגענעם וועג. ר׳ א י ט ש ע מ א י ר איז געווען פאַר אַלעמען ווי אַ קרוב, אַ נאָענטער ידיד, וואָס איז פאַרפליכטעט און פילט זיך באַרופן צו טאָן דעם מאַקסימום פאַר דעם געפאַלענעם צו בעט — ממש ווי יענער וואָלט געווען זיין נאָענטסטער משפּחה־מיטגליד. צו אַזאַ טיפער, אינטימער מדרגה פון אידענטיפיצירונג איז דער מענטש דערגאַנגען אין דער דאָזיקער הילפס־טעטיקייט פאַר זיינע שטאָטישע מיטברידער.

דאָס, וואָלט איך געזאָגט, איז נישט געווען אַ הילפס־אַרבעט פון געוויינטלעכן סטיל. מ׳דאַרף אַ מענטשן העלפן, ס׳איז אַן עטיש־געזעלשאַפטלעכע פליכט פון יעדער מענטשלעכער באַשעפעניש, וואָס לעבט צווישן אַ באַשטימטן ציבור און איז אים מחייב פאַרן דאָזיקן ציבור — דאָס איז געווען מער אַ שליחות, מער אַן אינערלעכער רוף פונעם הינטער־באַוווסטזיין, ווי אַ ראַציאָנעלע מסקנה פון באַוווסטזיין, פונעם שכלדיקן, פּראַגמאַטישן, קעגנזייטיקן קאָנטאַקט און אָפּהענגיקייט צווישן יחיד און כלל.

אָט זענען עטלעכע ביישפּילן, וואָס אילוסטרירן בולט דעם דאָזיקן צענטראַלן שטריך אינעם כאַראַקטער פון ר׳ א י ט ש ע מ א י ר.

ווען איך בין נאָך געווען אַ קליין יינגל, פלעגן מיר צו פּורים דערהאַלטן משלוח־מנות פון פאַרשידענע מענטשן — צווישן אַנדערע אויך פון ר׳ י ש ר א ל ד אָ ב ז ש י נ ס ק י

(זשאַרנאָווצער). דער דאָזיקער פֿאַקט האָט מיך פֿאַראינטריגירט. ס׳איז מיר געווען באַקאַנט, אַז משלוח־מנות ווערן געשיקט צו עלטערן, גרויס־עלטערן, פֿעטערס און אַנדערע קרובים אַחוץ צו רבנים, דיינים, שוחטים, מלמדים א.ד.גל. אָבער מיין פֿאָטער האָט נישט אָנגעהערט נישט צו דער קאַטעגאָריע פֿון די לעצטע, און אויך נישט געווען אין קרובהשאַפֿט־באַציאונגען מיט די מענטשן. ערשט שפּעטער איז מיר אויפֿגעקלערט געוואָרן, אַז די אָ פּורים־מתנות זענען אַ דאַנקבאַרקייטס־אויסדרוק פֿאַר דער הילפֿס־גרייטקייט, וואָס מיין פֿאָטער האָט די מענטשן אַרויסגעוויזן — נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף זיך, משפּחה און פּרנסה — מאַנכעסמאָל אויך אַ לענגערע צייט.

בעת דער פֿריער דערמאָנטער ר׳ ישראל איז מיט יאָרן צוריק געפֿאַלן צו בעט, ווערנדיק געצוווּנגען זיך אונטערצוואַרפֿן אַן אָפּעראַציע אין אויסלאַנד, אין ברעסלוי (היינט: וראָצלאַוו) — איז דאָס געווען מיין פֿאָטער, וואָס האָט איבערגעלאָזן משפּחה און פּרנסה און באַגלייט ר׳ ישראלן אין וועג, פֿאַרבלייבנדיק דאָרט מיט אים ביז נאָך דער אָפּעראַציע.

אַן ענלעכע אויפֿפֿירונג האָט מיין פֿאָטער אַרויסגעוויזן, בעת דער פּיליצער רבי, ר׳ מענדעלע, דער שוואָגער פֿון שפֿת־אמת זצ״ל, איז נישט געזונט געוואָרן. אויך אין דעם פֿאַל — אָבער דאָס מאָל אויף לאַנגע וואָכן און חדשים — האָט ער פֿאַרלאָזן זיין היים, נישט־טראַכטנדיק וועגן אייגענע און פּרנסה, און געפֿאָרן צום רבין, כדי אים צו באַדינען.

פֿלעקטיפֿוס־עפּידעמיע

צווישן אַנדערע פּגעים, פֿון וועלכע ס׳איז געטראָפֿן געוואָרן די יידישע באַפֿעלקערונג בעת דעם ערשטן וועלט־קריג, איז דער שרעקלעכסטער געווען דער אויסברוך פֿון פֿלעקטיפֿוס־עפּידעמיע. די אימה, וואָס די אָ אָנשטעקנדיקע קראַנקהייט, וואָס האָט אגב פֿאַראורזאַכט אומציייליקע קרבנות, האָט אָנגעוואָרפֿן אויף דער באַפֿעלקערונג, איז געווען אַן אַלגעמיינע. די דאָזיקע אימה איז נאָך פֿילפֿאַכיק פֿאַרשטאַרקט געוואָרן צוליבן אומצוטרוי פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג צו דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט, שפּיטאָל, דאָקטוירים און סאַניטאַרן, וועמעס מאָסמיטלען זי האָט נישט באַטראַכט ווי אַ מעדיציניש־געזונטהייטלעכע נויטווענדיקייט — נאָר ווי גזירות, וואָס זענען געצילט אין דער ציוויל־באַפֿעלקערונג פֿון אַן אָקופּירטער מדינה.

אין די דאָזיקע אַלגעמיינע אימה־טעג האָבן עטלעכע אָרטיקע פֿאַראַנטוואָרטלעכע און ענערגישע יידן — אין דער שפּיץ פֿון וועלכע מיר זעען ווידער, צווישן אַנדערע, ר׳ איטשע מאיר גאָלדהאַמער — וואָס האָבן, נישט געקוקט אויף די געפֿאַרן פֿאַר זייער אייגענעם געזונט און זייערע משפּחות, אויפֿגעשטעלט אַ סאַניטאַרן־סעקציע, אויספֿירנדיק אַלע פֿונקציעס, וואָס זענען פֿריער געטון געוואָרן דורכן דייטשן דאָקטוירים־ און סאַניטאַרן־פּערסאָנאַל, נאָר אויף אַ פֿריינטלעכן, מיטפֿילנדיקן אופֿן. דאָס איז געווען אַ פֿאַקטאָר, וואָס האָט אין אַ גרויסער מאָס צוריקגעשטעלט דעם פֿאַרטרויען פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג צו די געזונטהייטלעכע דרינגנדיקע מאָסמיטלען.

אָט אַזוי, אין נאָרמאַלע באַדינגונגען ווי אין קריגס־צייט, האָט ר׳ איטשע מאיר, נאַטירלעך צוזאַמען מיט אַ גאַנצער ריי אַנדערע, מיט טיפֿן פֿאַראַנטוואָרטונגס־געפֿיל כלפּי דעם יידישן כלל דורכגעדרונגענע אָרטיקע עסקנים, ווי: מאָטל ראָזנבערג, יענקל פֿיינטוך, אברהמטשע אַבראַמזאָן און נאָך, זיך אַריינגעוואָרפֿן מיט האַרץ און מסירת־נפֿש אין דער הילפֿס־ און רעטונגס־אַרבעט — אין איינקלאַנג מיט זייער מענטשלעך און יידיש געוויסן.

בעת די נאָכווייען פֿונעם ערשטן וועלט־קריג האָבן זיך געלאָזן שטאַרק מערקן צווישן די ווייניק־באַמיטלטע שיכטן פֿון דער באַפֿעלקערונג, האָט ר׳ איטשע מאיר נישט גערוט און צוזאַמען מיטן אָנגעקומענעם יידישן אַרצט, ד״ר לייב פֿוקס, מאָטל ראָזנבערג, פֿרוי שמוקלעראָווסקאַ און אַנדערע, אויפֿגעשטעלט אַ דערהאָלונגס־היים, וווּ מ׳האָט מיט אויפֿמערקזאַמקייט און פֿריינטשאַפֿט באַהאַנדלט די געטראָפֿענע — ביז זיי זענען געשטעלט געוואָרן אויף די פֿיס.

זאָל נאָך צום סוף פֿאַרצייכנט ווערן, אַז אַחוץ זיין מיטפֿילנדיקן יידישן האַרץ, איז ר׳ איטשע מאיר אויך געווען באַשאָנקען מיט אַן אויפֿריכטיקן נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין.

פֿאָלגנדיק דעם וועג פֿון זיין זון מענדל, איז ער אין 1935 אָפּגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. און נישט־געקוקט אויף די אומגעהויערע שוועריקייטן, אויף וועלכע ער האָט זיך אָנגעטראָפֿן אין לאַנד, און טראָץ די בריוו פֿון דער היים צוריקצוקומען, מיט דער באַקאַנטער טענה: „מ׳קאָן נישט דוחק זיין דעם קץ״ — איז ער געבליבן אַנטשלאָסן צו בלייבן אין לאַנד, אָדער ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט: „פֿון ירושלים עיר־הקודש און כותל־מערבי — וועל איך זיך נישט רירן״.

און אַזוי איז טאַקע געווען. ער איז געבליבן אין ירושלים ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג, עוסק זייענדיק אין זיין באַליבטער באַשעפֿטיקונג — מצווה פֿון ביקור־חולים, און האָט נאָך זוכה געווען צו אתחלתא דגאולה.

ר׳ הערשל אינדיק

גבריאל גרינבוים, פתח תקוה

געווען אַ ייד אין שטעטל, אַ בעל־עגלה, האָט מען אים גערופן ר׳ הערשל אינדיק. צוזאַמען מיט אַנדערע בעלי־עגלות האָט מען ר׳ הערשלען תמיד געקענט טרעפן אויף דער שעראַדזער גאַס, ביים ראָג פון מאַרק, שטייענדיק און וואַרטנדיק אויף אַ נסיעהלע.

זיין ריכטיקן פאַמיליע־נאָמען האָט כמעט קיינער נישט געוווסט, און דער נאָמען „אינדיק" איז אים צוגעקלעפּט געוואָרן בלשון סגי־נהור, ווייל אין זיין גאַנץ לעבן האָט ער קיינמאָל נישט געוווסט דעם טעם פון אינדיק־פלייש. פון זיין שווערער האָרעוואַניע האָט ער קוים אַרויסגעצויגן אויף אַ פּאָר בידנע קאַרטאָפל מיט אַ טרוקן שטיקל ברויט פאַר זיך און זיין בני־בית — און נאָר זעלטן האָט ער אויך פאַרדינט אויף ברויט צו דער זעט.

אָבער זיין דחקות און האָרעוואַניע האָבן נישט געהאַט קיין השפּעה אויף זיין כאַראַקטער. תמיד איז ער געווען און געבליבן אַ שמח בחלקו — אַ פּשוטער, ערלעכער און יראת־שמימדיקער ייד, וואָס האָט צו קיינעם קיין טענות נישט געהאַט.

די דאָזיקע טייערע מענטשלעכע און יידישע אייגנשאַפטן האָבן ר׳ הערשלען באַגלייט פון פרימאָרגן, בעת ער האָט זיך אויפגעכאַפּט מיטן „מודה אני" אין מויל, לויפנדיק אין בית־המדרש אַריין צו זיין פון די ערשטע תהילים־זאָגער — ביז איבער זיינע שווערע נסיעות פון זדונסקעוואָליע נאָך שעראַדז מיט פּאַסאַזשירן און באַגאַזשן.

כעס — איז נישט געווען זיין מידה. תמיד אַ גוטמוטיקער און שמייכלענדיקער. און כאָטש איך ווייס נישט, צי ער האָט געקענט דעם מאמר חז״ל: „כל הכועס כאילו עובד עבודה־זרה", האָט ער תמיד געפלעגט זאָגן: „רוגזה איז נישט פאַר יידן".

געווען איז ר׳ הערשל אויך אַ טיף־מיטפילנדיקער מענטש, וואָס האָט מיטגעווייטיקט דעם צער פון יעדן בעל־חי. אויך זיין פערדל — בלויז הויט און ביינער — פלעגט ער נישט צופיל אויסנוצן, כאָטש דאָס איז געווען זיין איינציקער פרנסה־קוואַל. בעת אַנדערע בעלי־עגלות פלעגן מאַכן צוויי נסיעות אַ טאָג, האָט ר׳ הערשל נאָר געמאַכט איינע. „וואָס איז ס׳געלויף?" קיין בייטש האָט ער אין דער האַנט נישט גענומען. ערשטנס — „אַ רחמנות ס׳פערדל". צווייטנס „דעם רבינס קאַנטשיק ליגט מיר נאָך גוט אויף די פּלייצעס" — פלעגט ער זאָגן.

בעת ר׳ הערשל איז אַרויסגעפאָרן פון דער שטאָט און אַרויף אויפן שעראַדזער שליאַך, ווו די גאַנצע אַרומיקע נאַטור, פון האָריזאָנט ביז האָריזאָנט, איז געווען אויסגעשפּרייט מיט אַ טעראַסע פון גרינע פעלדער און אָטעם־פאַרכאַפּנדיקע נאָדל־ביימער — דעמאָלט האָט ערשט ר׳ הערשל אויפגעלעבט און אַ שטראַלנדיקער און אַ מונטערער האָט ער זיך, מיט זיין אייגנאַרטיקער שפּראַך, צעשמועסט מיטן פערדל, צעזינגענדיק זיך ברייט אויפן קול, בעת דאָס פערדל איז געהאָרכזאַם געגאַנגען צום טאַקט. דאָס האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט. פאַרשיכורט פון דער ליכטיקער, לופטיקער, אָנגענעם־שמעקנדיקער נאַטור, האָט ר׳ הערשל באַלד איינגעדרימלט. און אַז דאָס פערדל האָט נאָר דערשפּירט די פייפנדיקע שנאָרכן פון בעל־הבית און די נאָכגעלאָזענע לייצעס — דעמאָלט, איז האַק און בראָק, אָבער דאָס פערדל רירט זיך נישט פון אָרט.

צוריקוועגס נעמט זיך ר׳ הערשל אַביסל אונטעראיילן. ווייל אויף אַלץ קאָן ר׳ הערשל מוותר זיין, פאַרציכטן — אויף פרנסה, באַקוועמלעכקייט, און בכלל אויף אַלערליי עולם־הזהדיקע, הכל־הבלדיקע ענינים, אָבער פאַרשפּעטיקן צו מנחה־מעריב, פוילן זיך צו דערפילן זיינע פליכטן פאַרן כביכול — דאָס נישט! דאָס — פאַר קיין שום פּרייז נישט!

נאָר אַהיימקומענדיק, שפּאַנט ער אויף גיך אויס דאָס פערדל, וואָס געפינט שוין אַליין דעם וועג צו דער שטאַל, בעת ער, ר׳ הערשל אַליין, לויפט הענדום־פּענדום — אין בית־המדרש אַריין.

אַזוי האָט זיך געלעבט דער פּשוטער, האַרציקער, ערלעכער און גאָטפאָרכטיקער ייד — ר׳ הערשל אינדיק.

הענעך מאַשקאָוויטש

אברהם קליין, חיפה

הענעך מאָשקאָוויטש

דערצויגן אין טראַדיציאָנעלן גייסט און יאָרנלאַנג געלערנט אין ישיבה, האָט הענעך מאָשקאָוויטש געירשנט און מיטגעבראַכט מיט זיך אין דער פּאַרטיי „פּועלי־ציון" 3 וויכטיקע אייגנשאַפטן: דרך־ארץ פאַר בילדונג, באַציאונג פון כבוד צו יעדן איינעם און דראַנג צום אמת.

זיין טיפער רעספּעקט פאַר בילדונג און שטאַרקער ווילן צו זעלבסטבילדונג, זיין אויפריכטיקע כבוד־באַציאונג צו יעדן מענטש אַלס אַזעלכן — אויך צו פּאָליטישע קעגנער — זיין אינערלעכער, אומבאַזיגבאַרער דראַנג צום אמת, ווי ער האָט אים פאַרשטאַנען, אָן יעדער באַפּוצונג — אָט די זענען געווען די פּאָזיטיווע אייגנשאַפטן, וואָס האָבן זיך האַרמאָניש צוזאַמענגעוואָקסן אין זיין וועזן און אים פאַרשאַפט אַן אָנפירנדיקע, בכבודיקע שטעלונג אין דער פּאַרטיי.

אין זיין פּאַרטיי־טעטיקייט האָט מאָשקאָוויטש תמיד געשטעלט דעם טראָפּ אויף איבערדערציאונג. פאַר אים איז געווען אַבסאָלוט קלאָר — און דעם אמת האָט ער פאַרזוכט איינצוואָרצלען אין יעדן, מיט וועמען ר'איז געקומען אין באַרירונג — אַז מ'מוז דעם גלות־ייד, וואָס האָט אין פאַרלויף פון דורות געלעבט ווייט פון פּראָדוקטיווע באַשעפטיקונגען, אויפסניי דערציען צו ווערן אַ בויענדיקער, נוצלעכער עלעמענט אין דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פון דער געזעלשאַפט.

דעריבער:

באַזייטיקן די גלות־געוווינהייטן; באַפרייען זיך פון אַסימילאַטאָרישע טענדענצן; אויפשטעלן אַ שטאָלצן, זעלבסט־באַוווסטן נאַציאָנאַלן ייד און מענטש; און פאַרוואַנדלען דעם ייד אין אַ פּראָדוקטיוון, אַרבעטנדיקן עלעמענט, פאַר זיין אייגענער טובה ווי פאַר דער דערלייזונג פון יידישן כלל — אָט־דאָס איז געווען דער ציל פון זיין לעבן און פּאַרטיי־טעטיקייט, ווי אַ פאָרבאַדינג פאַר די אויפגאַבן וועלכע דער ציוניזם, אין דער פאַרקערפּערונג פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, האָט אויף זיך גענומען.

ביי יעדער מעגלעכער געלעגנהייט האָט הענעך מאָשקאָוויטש אָנגעוויזן אויף די געפאַרן, וואָס דראָען יידן אין גלות. באַזונדערס האָט ער געמונטערט און אָן אויפהער אַפּעלירט צו דער יוגנט, ווען און ווו די געגעבענע באַדינגונגען האָבן דאָס דערמעגלעכט. „איר, יוגנט — פלעגט ער מיט איבערצייגונג טענהן — האָט נישט דאָ, אין פּוילן, וואָס צו זוכן. אייער פּלאַץ, ווו מען באַדאַרף אייך נייטיק האָבן, ווו איר קענט זיין נוצלעך פאַר זיך, פאַרן פאָלק ישראל און קלאַס — איז נאָר ארץ־ישראל".

און זאָל אויך דערמאָנט ווערן, אַז אויף דעם געביט האָט ער געהאַט צו פאַרצייכענען נישט ווינציק דערפאָלג. אין זיין זכות, אין זכות פון זיין ענטוזיאַזם און עקשנותדיקן, קאָנסעקווענטן גלויבן און אַגיטאַציע פאַר ארץ־ישראל — אין זכות פון זיין אמת — זענען פיל געקומען אין לאַנד, ווו זיי האָבן אויך מיט דער צייט פאַרנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ אויף פאַרשידענע געביטן פון דער אויפבוי־טעטיקייט.

הענעך מאָשקאָוויטש איז אויך נישט געווען אָפּגעריסן פון די נויטן פון די חברים, וואָס האָבן געקעמפט אויפן אָרט פאַר זייער מאַטעריעלן וווילזיין. די זאָרגן פון יונגן „פריי־הייטס"־חבר(ה), ווי פון שטרייקנדיקן פאַר אַ בעסערן לוין און סאָציאַלע רעכט — זענען אים געווען זייער נאָענט. פאַר אַלע האָט ער געהאַט אַ גוט, אויפמונטערנדיק וואָרט. צו מאָל אויך געהאָלפן, אָדער מיטגעווירקט צו העלפן, מיט מאַטעריעלע אָדער מעדיצינישע מיטלען, בעת דאָס איז געווען נייטיק. פאַר יעדן אַרבעטער אַלס יחיד, ווי פאַר די פּראָבלעמען פונעם כלל אַרבעטער, האָט ער געפונען צייט און געווידמעט זיין מי און פעאיקייטן צו לינדערן זייער נויט — אויף וויפיל דאָס איז נאָר געווען מעגלעך אין די עקזיסטירנדיקע באַדינגונגען.

מיר גיבן דאָ אַ רשימה פון חברים, פריינט און תלמידים, וואָס האָבן מיט מאָשקאָוויטשן מיטגעאַרבעט, דינענדיק מיט אַלע זייערע כוחות דער פּאַרטיי:

לייב בליצבלאַו, פּנחס אָפּאַטאָווסקי, יצחק און וועלוול ראָזנזאַפט, אליהו וואָלף קיבעל, מלכה קרול, הערצקע מאָשקאָוויטש, אלקאַ פּאַקנטרעגער, ישראל אהרן קליין, דניאל לוזער ראָזענזאַפט, ישראליק פרענקל און יבדלו לחיים: אברהם פּוטערמאַן, פייגע זשיליצקאַ, לייביש פּיאָטרקאָווסקי און חיים לומאַן.

די וויכטיקסטע הילף — מאַטעריעלע שטיצע

אין די טרויעריקע געטאָ־יאָרן איז מאָשקאָוויטש מער נישט געווען טעטיק — צוצוקנדיק זיך מיט אַ צעבראָכן האַרץ צו די יידישע משרתים אין געטאָ, וואָס האָבן זיך געדרייט אַרום דער דייטשער בעסטיע.

איך דערמאָן זיך:

אין 1941 האָב איך זיך געוואָנדן צו מאָשקאָוויטשן וועגן פּאָליטישער און קולטורעלער טעטיקייט פאַר דער גרופּע פון „פרייהייט״־יוגנט, וואָס איז נאָך געבליבן אין שטאָט. זיין ענטפער איז געווען:

„איך בין גרייט צו קומען און העלפן אויף יעדן געביט, וואָס איך קאָן — אָבער איין זאַך זאָלט איר וויסן: אין די דאָזיקע ספּעציפישע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר געפינען זיך, איז די ערשטע און וויכטיקסטע הילף — מאַטעריעלע שטיצע״.

ערשט שפּעטער, שוין זייענדיק אין לאָדזשער געטאָ, דערשפּירנדיק אויפן אייגענעם לייב דעם ביטערן טעם פון הונגער און מאַטעריעלער נויט, און די אומגעהויערע באַדייטונג — און נישט נאָר פיזישע — פון וועלכער ס׳איז צוגאָב־דערנערונג — האָבן מיר פאַרשטאַנען, ווי ווייט ריכטיק ס׳זענען געווען זיינע קלוגע, צוטרעפנדיקע ווערטער.

דער לעצטער וועג פון הענעך מאָשקאָוויטש און זיינע חברים — איז געווען דער טראַגישער גורל פון גאַנצן יידישן זדונסקעוואָליע.

ה.י.ד.

ר׳ איטשע מאַנדעל ז״ל

אברהם ראָגאָזשינסקי, חדרה

ר׳ איטשע מאַנדעל

אין דער פּילצאָליקער גאַלעריע פון אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע עסקנים אין אונדזער שטאָט, אינעם צענטליק יאָרן פון פאַרן ערשטן וועלט־קריג און בעת די קריגס־יאָרן אַליין — האָט זיך ר׳ איטשע מאַנדעל ז״ל באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיין איבערגעגעבנקייט לטובת הכלל, אין זיין הומאַנער טעטיקייט פאַר דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

אין אונדזער שטאָט, וואָס איז געווען רייך אין טייערע יידן, אַזעלכע וואָס האָבן זייער צייט, ענערגיע און טאַלאַנט געשטעלט צו פאַרפיגונג פאַר דעם וווּיל פון יידישן כלל, איז ער, ר׳ איטשע מאַנדעל, געווען פאַרעכנט צו די איידעלע און טייערע געשטאַלטן — מיט וועלכע אונדזער שטאָט האָט זיך געקאָנט גרויסן.

געבוירן אין 1880־טן יאָר ביי טיף־רעליגיעזע עלטערן, האָט ער זיין דערציאונג באַקומען אין טראַדיציאָנעלן גייסט פון זיין זיידע — ר׳ וועלוועלע חריף זצ״ל, און אין עלטער פון 24 יאָר, אין 1904, האָט ער זיך באַזעצט אין זדונסקעוואָליע.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און ר׳ איטשע מאַנדעל איז געוואָרן געזעלשאַפטלעך־אַקטיוו, און אין די פאַרשידענע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, וואָס זענען געווען טעטיק אין שטאָט און האָבן זיך געווידמעט דעם וויכטיקן ציל: לייכטער צו מאַכן דעם גורל פון דער אָרעמער, נויטליידנדיקער יידישער באַפעלקערונג — האָט ער פאַרנומען זיין ריכטיקן פּלאַץ.

מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, אין 1914, בעת דאָסווירטשאַפטלעכע לעבן אין שטאָט, ווי אין גאַנצן אָקופּירטן געביט דורך די דייטשן, איז געוואָרן ווי פּאַראַליזירט;

בעת גרויסע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט, וואָס האָבן געצויגן זייער בידנע חיונה פון דער אָרטיקער אינדוסטרי, זענען געוואָרן פּרנסהלאָז, און נויט — אין בוכשטעבלעכן זינען פון וואָרט — איז געוואָרן אַן אָפטער אַריינגייער אין זייערע שטיבער —

— האָט ר׳ איטשע מאַנדעל, נאָך גרויסער

שתדלנות, באַקומען אַ דערלויבעניש אויסצואַרבעטן געוויסע באַקלייד־מאַטעריאַלן — אַ פאַקטאָר פון ערשטראַנגיקן באַטייט, וואָס האָט געשאַפן, אין דער דאָזיקער צייט פון פולשטענדיקער סטאַגנאַציע, געוויסע פּרנסה־מעגלעכקייטן פאַר הונדערטער יידישע פאַמיליעס.

ר׳ איטשע מאַנדעל האָט, אַגב, אויך באַוויזן, אַז ר׳איז נישט געווען בלויז אַ נאה דורש. זייענדיק מאַטער־יעל נישט שלעכט סיטואירט האָט ער, אין דער אַ שווערער צייט פאַר דער יידישער זדונסקעוואָליער אָרעמקייט, פאַרטיילט אַ גרעסערן קוואַנטום קוילן צווישן די סאַמע־נויטבאַדערפטיקסטע — אינגאַנצן אומזיסט.

בעת ס׳איז אין די דאָזיקע יאָרן אויסגעבראָכן די טיפוס־מגפה, האָט זיך אויך ר׳ איטשע מאַנדעל, צוזאַמען מיט אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער, געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון כלל, אין קאַמף מיט דער עפּידעמיע. טאָג ווי נאַכט האָט מען דעם מענטש געקאָנט זען ביי די קראַנקע, ביים באַזאָרגן רפואות און דאָס גלייכן.

צום סוף האָט, ליידער, די מגפה אים אַליין נישט אויסגעמיטן. אין יאָר 1917 פאַלט ער אַליין אַ קרבן פון דער שרעקלעכער קרענק — קעגן וועלכער ער האָט אַזוי־אייפעריק און מיט אַזויפיל מסירות־נפש געקעמפט.

אין 1916, בעת ס׳איז דורך דער מאַכט נאָמינירט געוואָרן דער ערשטער שטאָט־ראָט אין זדונסקעוואָליע, איז אַלס רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער באַפעלקערונג נאָמינירט געוואָרן ר׳ איטשע מאַנדעל — אַ בולטער באַוויז פון אָנערקענונג און אויטאָריטעט, וואָס דער מענטש האָט זיך דערוואָרבן אין פאַרלויף פון דעם צענטליק יאָר פון זיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

פון דער גרויסער פאַרצווייגטער משפחה לעבן 2 זיין אין ישראל און איינער אין זדונסקעוואָליע.

יהא זכרו ברוך!

צילה סלומון ז״ל

הבנים: **מנחם, גדעון, עמוס סלומון**, גבעתיים

שנים עברו מאותו יום מר ונמהר, בו נלקחה מאיתנו, בתאונה קטלנית אם המשפחה, בחזורה לביתה, אור ליום י״ג חשון תשי״ט, מישיבת הוועד של אירגון יוצאי זדונסקה־וולה בתל־אביב, בו היתה חברה במשך שנים רבות.

נולדה בעיירה זדונסקה־וולה לר׳ אהרן זליג גליצנשטין ז״ל.

בצעירותה התחנכה על ברכי „החלוץ" ובעלותה ארצה הצטרפה למשפחת העובדים ביישוב, בהקדישה מזמנה לעבודה ציבורית. למרות היות תמיד טובת הכלל לנגד עיניה לא הזניחה אף את ביתה ובמסירות ללא־גבול חינכה את בניה לאהבת העם והארץ. כאם ידעה לתת לנו בית חם ונעים. במיוחד היתה אהובה על נכדיה. וכלום זה פלא? בשחוקה ועליצותה היתה שובה לבב כל.

אשת־חיל היתה. בכשרון וטוב־טעם ידעה לעמוד בתפקידיה הרבים ב„הגנה", „מגן־דוד־אדום", אירגון תורמי־דם, מועצת הפועלות ואירגון אימהות עובדות. בעבודתה זו הגיעה למעברות, להדרכת נשי־העולים החדשים — וכל־זאת בהתנדבות, שלא־על־מנת לקבל פרס.

רבים באו לבקש עצתה ותמיד מצאו אצלה אוזן קשבת, ונוסף לזה אף הטילה על עצמה את הדאגה לגיוס אמצעים לקופת הגמ״ח של אירגון יוצאי־עירה.

את פעילותה הציבורית ראתה כעבודת־קודש — על־אחת־כמה־וכמה את פעילותה בוועד האירגון ובאירגון בכלל. כמה עמל ויגע השקיעה בהקמת המצבה לזכר קדושי־העיר?

והנה, משהגיעה השעה לרוות נחת, לאחר עמל וסבל של עשרות שנות עבודה בארץ, בא הגורל האכזר ולקחה מאיתנו — בטרם עת.

צל כבד של שכול ויתמות נפרש מעל המשפחה — ואת רק בת 59 שנה.

דמותך שופעת־החום ואהבת־הזולת, רבת־המעש לפרט ולכלל, חיה לנגד עינינו.

מרדכי מאיר פריימאַן

איתמר טרוסקאָלאַסקי, תל־אביב

מרדכי מאיר, אָדער ווי מ׳האָט אים גערופן: מרדכי מאירל, איז געווען אין שטאָט אַ שם־דבר, וועגן וועמען ס׳זענען נאָכדערציילט געוואָרן פאַרשידענע מעשיות און לעגענדעס. אויסערלעך איז ער געווען אַ דראָבנע יידל מיט אַ בכבודיקער באָרד, מיט קלוגע בולט־אויסשטאַרצנדיקע אויגן, און פלינק ווי אַ פייל פון בויגן. פלעגט ער טאַקע נישט גיין, נאָר לויפן — און תמיד זיין פאַרשוויצט.

ווי אַן אָרעמאַן, האָט מרדכי מאירל געוווינט אין 2 קליינע צימערלעך. דאָס ערשטע האָט געדינט צו דער פּרנסה — בעת דאָס צווייטע אַלס דירה. זיינע עיקרדיקע קונים, פון וועלכע ר׳האָט געשפּייזט זיין גרויס הויז־געזינד, זענען געווען די תלמוד־תורה־יינגלעך. אין זיין בידנעם געוועלבל האָט איר געקענט באַקומען אַלץ, וואָס איז געווען נייטיק פאַר חדר־יינגלעך און צוגענגלעך פאַר זייערע מעגלעכקייטן: אַ קעפּל הערינג, באַניע־קערן, בלייערס, פעדערס צום שרייבן, לעשפּאַפּיר, לעקערס אויף העלצלעך און אַנדערע ענלעכע זיסוואַרג.

צו דער פּרנסה האָט אויך צוגעהאָלפן דער עלטסטער זון אברהם. אַ לאַנגער, מיט אַן איינגעפאַלן בלאַס פּנים, האָט אַ קליין בערדל, ווי פאַרשעמט, אַרויסגעשפּראָצט פון זיין גאָמבע. אין כאַראַקטער איז אברהם געווען דער היפּוך פון זיין טאַטן: נישט געלאָפן, נישט געטומלט, אַלץ געטאָן און געשוויגן — אַ מין באָנטשע שווייג, דאַקעגן זענען די איבעריקע קינדער געווען געראָטן אין מרדכי מאירל: באַוועגלעכע, שרייענדיקע. איבעראַל האָט איר זיי געקענט געפינען: דאָ אויף די בעטן, באַלד אויפן טיש — בעת אַ העלפט פון מעבל איז געווען איבערגעדרייט קאַפּויער.

קורץ: ס׳איז געווען דאָרט לעבעדיק און פריילעך.

מרדכי מאירל איז זיך מקריב פאַר קינדער

ס׳איז שווער צו וויסן פון וואַנען ס׳האָט געשטאַמט זיין גרויסע ליבשאַפט צו קינדער. אַליין געבענטשט מיט אַ סך בנים, איז מרדכי מאירל געווען באַזעלט פון איין אידיי: העלפן און פאַרשאַפן אַ ביסל נחת דעם אָרעמען קליינוואַרג. האָט מען געזען מרדכי מאירן פלינק לויפן אין זיין באַמיאונג צו שאַפן וואָס מער נדבות, האָט מען שוין פון פאָרויס געוווסט, אַז עפּעס וועט פון דעם אַרויסקומען. אין שטאָט וויסט מען צו דערציילן, אַז ווינטער וועט מרדכי מאירל טיילן פאַר אָרעמע קינדער שטיוועלעך — פאַר די, וואָס לערנען אין תלמוד־תורה אויף דער שאָדיקער גאַס. וואָס אַן אמת, האָבן זיך אַ סך באַצויגן סקעפּטיש צו אים און זיינע אויפטוען — צו מאָל האָט מען אויך אונטער־געחוזקט. פון דער אַנדערער זייט, האָט זיך אָבער דער גרעסטער טייל פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג באַצויגן צו אים מיט דרך־ארץ, שענקענדיק אים פולן פאַרטרויען.

אָבער דאָס אַלץ גייט מרדכי מאירלען נישט אָן. ער האָט בכלל נישט קיין צייט נאָכצודענקען, אָדער זיך איבערנעמען פון דעם, וואָס בייזע צינגער ריידן. דער ווינטער קלאַפּט שוין אָן אָט־אָט אין טיר און דער באַדאַרף איז גרויס — טאָ ווי קען ער זיך צוהערן צו עמעצנס רכילות, וואָס מאַכט אָפּהענטיק און שוואַך? גייט מרדכי מאירל ווייטער אָן מיט זיין אַרבעט, ווי נישט אים מיינט מען. ער זאַמלט אָן אויפהער נדבות און פאַרשרייבט קינדער — קאַנדידאַטן אויף צו באַקומען שטיוועלעך.

דער חלום ווערט וואָר

מרדכי מאירל איז דער טאַטע פון אַלע קינדער און אַלע קינדער געהערן אים — אַזוי האָבן מיר געטראַכט בעתן לערנען; אַזוי האָבן מיר גערעדט צווישן זיך אין דער פרייער צייט. ווער האָט זיך דעמאָלט געקענט גלייכן צו אונדז, די גליקלעכע, וואָס זענען געווען פאַרשריבן אויף שטיוועלעך! אין חלום האָבן מיר זיך דאָס נישט געוואַגט פאָרצושטעלן — נייע שטיוועלעך, גלאַנציקע, נייע שטיוועלעך! די איינציקע טעמע פון געשפּרעך ביי אונדז, קינדער, איז געווען: ווען קומט שוין דער ווינטער, ווי לאַנג איז נאָך צו ווינטער און אַזוי ווייטער. אָבער, ווו נעמט מען אַזויפיל סבלנות צו וואַרטן?

ענדלעך האָט זיך געשטעלט דער ווינטער און דערצו אַ שווערער. די קעלט האָט גאַנץ נישקשהדיק זיך איינגעגעסן אין די ביינער — אָבער וואָס קעלטער ס׳איז אין דרויסן אַלץ בעסער, אַלץ אָנגענעמער די דערוואַרטונג פון דער גרויסער שעה. די קעלט איז פאַר אונדז געווען די זיכערסטע גאַראַנטיע, אַז אונדזער חלום צו באַקומען די צוגעזאָגטע שטיוועלעך וועט גיך מקוים ווערן.

דערווייל האָט מען געפּאָלגט אין שטוב. גוט זיך אויפגעפירט אין חדר. צי האָבן מיר דעמאָלט צוליב דעם בעסער געלערנט, געדענק איך נישט — אָבער כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די פרייד, וואָס כ׳האָב איבערלעבט, בעת ס׳האָט זיך אין תלמוד־תורה באַוויזן די געשטאַלט פון מרדכי מאירל, און אַרויסנעמענדיק פון בוזעם־טאַש אַ רשימה אָנגעהויבן אויסלייענען נעמען פון די אַלע קינדער, וואָס וועלן באַקומען שטיוועלעך. און בעת כ׳האָב אויך דערהערט אויסלייענען מיין נאָמען, באַקומענדיק גלייכ־צייטיק אַ צעטל מיט אַ שטעמפּל, וואָס האָט מיך באַרעכטיקט צו באַקומען די אַזוי־אויסגעגאַרטע טייערע מתנה — איז צו מיין פרייד און גליק נישט געווען קיין גלייכן.

אין עטלעכע טעג אַרום איז אונדזער חלום געוואָרן אַ ווירקלעכקייט. אין דעם מאָמענט האָט זיך פאַר אַלעמען — אויך פאַר די געשוווירענע סקעפּטיקער — אַנטפּלעקט אין איר פולער גרויסקייט די מאָראַלישע זויבערקייט פון אונדזער קינדער־פריינט — מרדכי מאיר פריימאַן.

מרדכי מאיר בויט אַ נייע תלמוד־תורה

אַחוץ זיין קרעמל אין דער היים איז מרדכי מאיר אויך געווען אַ סוחר אויפן מאַרק. אָבער דאָס נאָר אין די פרייטיקס. זיין סחורה, פאַרפּאַקט אין זעקלעך און צוגעפירט מיט אַ וועגעלע — צו וועלכן ס׳איז פון פאָרנט געווען איינגעשפּאַנט זיין זון אברהם, בעת ער אַליין, מרדכי מאיר, פלעגט אונטערשטופּן פון הינטן — איז באַשטאַנען פון געטריקנטע געשמאַקע באַניע־קערן, שפּיץ־ניס, טייטלען, פייגן, באָקסער און לימענעס. יעדער ייד, וואָס האָט ביי אים איינגעקויפט לכבוד שבת, האָט געוווּסט, אַז ער דאַרף זיך אויך באַשטייערן פאַר דער נייער תלמוד־תורה — די ליבלינגס־אידיי פון מרדכי מאיר.

אָבער די זאַמלונגען פאַר דעם צוועק זענען מרדכי מאירלען נישט לייכט אָנגעקומען. נישט ווייניק צרות און עגמת־נפש האָט ער דערביי געהאַט אויסצושטיין. ליצנים, רכילות־טרייבער און סתם קליינגלויביקע האָבן פאַרשפּרייט ביזוויליקע קלאַנגען, אַז מרדכי מאירל וויל בויען אַ נייע תלמוד־תורה פאַר זיך. אויף דעם יסוד זענען אַנטשטאַנען ערנסטע קריגערייען פון צייט צו צייט. אויף אַ באַזונדערס שטאַרקן ווידערשטאַנד האָט זיך מרדכי מאירל אָנגעטראָפן ביים זאַמלען שפּענדונגען אין שול בעתן דאַווענען.

מרדכי מאירל איז אָבער נישט געווען דער מענטש, וואָס האָט זיך לייכט אונטערגעגעבן. ער האָט „זיין" קאַמף פאַר דער הייליקער איניציאַטיוו, וואָס ער האָט פרייוויליק אויף זיך גענומען, מיט אומגלויבלעכער עקשנות און אויסדויער אַזוי לאַנג געפירט, ביז ר׳האָט דאָס „זייניקע" דורכגעזעצט. ער האָט ענדלעך באַקומען פרייע רעכט צו זאַמלען געלט־שפּענדונגען, צי איז דאָס געווען אין בית־המדרש אָדער אין שול, אויף חתונות אָדער אויף בריתן — און בכלל, ווו ער האָט נאָר געפונען פאַר נייטיק.

פלעגט מען טאַקע מרדכי מאירלען איבעראַל זען, תמיד מיט אַ בלאָקל אין האַנט, קלייבנדיק, קעגן אַ צעטל מיט אַ תלמוד־תורה־שטעמפּל, אַ גראָשן צו אַ גראָשן — און דאָס אין פאַרלויף פון אַ תקופה, וואָס האָט זיך געצויגן יאָרן. אַזוי, נישט זשאַלעווענדיק זיינע כוחות, איז ער אַרומגעלאָפן פון שטוב צו שטוב, צו רייכע און אָרעמע, צו די קרעמער בעת די מאַרק־טעג און ביי אַלערליי פייערלעכע געשעענישן, ביז מרדכי מאירל האָט ענדלעך זוכה געווען צו זען, ווי אויפן פּלאַץ ביים בית־המדרש ווערט געלייגט דער גרונט־שטיין פאַר זיין לעבנס־ווערק — וואָס האָט געהייסן: „תלמוד־תורה".

מיין פריינט, אברהם פרענקל (— יו״ר פון אונדזער אירגון אין ישראל), האָט מיר דערציילט אַן עפּיזאָד, וואָס איז ווערט צו פאַרצייכענען:

אין זיינע באַמיאונגען צו פאַרגיכערן דאָס אויפשטעלן דעם תלמוד־תורה־בנין, איז מרדכי מאירל אויך אָנגעקומען, צווישן אַנדערע, צום גרויסן פאַבריקאַנט ווישליצקי. דערציילנדיק דעם לעצטן פון זיין פּלאַן אויסצובויען אַ תלמוד־תורה־שול פון גראָשנדיקע שפּענ־דונגען, האָט ער געבעטן ווישליצקין זיך צו באַטייליקן אין דער גרויסער מצוה. ווישליצקי, וואָס האָט אַפּנים קנאַפּ געהאַלטן פון גאַנצן פּלאַן, האָט געענטפערט:

„גוט, אַז ס׳וועט האַלטן דערביי — גיב איך דעם דאַך".

דער סוף? ווישליצקי האָט טאַקע דעם דאַך געגעבן. צוגעזאָגט — פאַרפאַלן!

דאָס 2־שטאָקיקע הויז פאַר דער תלמוד־תורה איז געוואָרן אַ ווירקלעכקייט — און דאָס אַלץ מיטן כוח פון גראָשנדיקע נדבות, געזאַמלטע מיט דעם אייזערנעם ווילן און אומדערמידלעכן אָנשטרענג פון אַן איינצלנעם ייד, אַ פּשוטן פאָלקס־מענטש!

★

אַזוי האָט געלעבט, אָנגעלאָדן מיט דינאַמישער איניציאַטיוו און אומבויגזאַמען ווילן, אונדזער מרדכי מאירל, וואָס האָט זיינע איידלסטע שטרעבונגען מיט וווּנדערלעכער קאָנסעקווענץ און הייליקער עקשנות געאָפּ־פערט פאַר „זיינע" קינדער — ביז ר׳איז אַוועק אין פלאַמען צוזאַמען מיט זיי און אַלע קדושים פון דער שטאָט זדונסקעוואָליע.

זאָלן די דאָזיקע שורות דינען פאַר דעם וואַרעמען פּשוטן פאָלקס־ייד ווי אַ זכרון־ליכטל אויף זיין אומבאַקאַנטן קבר.

אברהם דז'אלובסקי ז"ל

ברונקה כגן — דז'אלובסקי, קיבוץ המעפיל

לא הכרתי את אבא באופן אישי. כן אינני זוכרת אותו בכלל — ולו גם במעומעם. אימי נתאלמנה הימנו, בהיותי בת שנתיים בלבד. מכאן, שאף אם זכיתי להימצא בקרבתו ולנשום את אווירתו בשנתיים הראשונות לחיי — לא זכיתי להכירו בשיחו ושיגו ולבחון את המניעים הרוחניים והנפשיים לפעילותו החברתית והפוליטית בעירנו — בתקופה הסוערת והמסוכסכת בראשיתה של המאה הנוכחית.

אך, אם לא זכיתי אני, כאמור, לחיות במחיצתו ולהכירו — רבים הם עדי־הראייה, מהם שאבתי ידיעות מהימנות על פועליו ומעלליו. ומתוך מה ששמעתי עליו — ושמעתי עליו רבות — מפי אימי, מפי אנשים רבים אחרים וכן ממה שקראתי עליו בארכיונים בזדונסקה־וולה — מצטיירת דמות מעניינת, רבת־מעש וסוערת מחד, ובעלת השפעה רבה על עיצוב החיים הפוליטיים והחברתיים בעירנו — מאידך.

בתקופה ההיא, עת ורוסיה הצארית דיכאה ביד ברזל כל נסיון מצד מעמד הפועלים והאיכרים להטבת תנאי־חייהם הקשים, עת והמשטר הריאקציוני התנגד בחריפות לכל ניצן של זכויות פוליטיות וחברתיות להמונים המשועבדים והמנוצלים — בתקופה ההיא חלה התעוררות ותסיסה, רבות־מימדים, בין ההמונים העמלים, שמצאו את ביטויין במסגרת תנועה מהפכנית מאורגנת, לא רק ברוסיה עצמה אלא גם מחוצה לה.

ותנועה זו, שחרתה על דגלה מאבק לחיים ולמוות על חופש ושוויון למעמדות העמלים, על זכויות אדם לחיים ולעבודה בתנאים־אנושיים אלמנטריים, על הסרת כל המחיצות הפוליטיות והחברתיות — בקצרה: על יצירת חברה הופשית מניצול, קיפוח ושיעבוד, הברה, בה כל חבריה יהיו שווים בזכויותיהם ובחובותיהם ללא יוצא מן הכלל — תנועה מהפכנית זו משכה לשורותיה כבחבלי־קסם את כל אלה, שכאבו ועלבונו של האדם העובד נגע לליבו.

בין אלה שהצטרפו לתנועה זו בפולין, שהיתה בימים ההם תחת שלטונה של רוסיה, היה גם אבי.

רבות ושונות היו הפעולות, בהן השתתף אבא בימים ההם ואף תפש בהן עמדה חשובה ובולטת ביותר. ועובדא זו נתבררה לי תוך עיון בארכיונים מאותה תקופה — כפי שצוין כבר לעיל. אך לפתע הופסקה פעילות אנושית חשובה זו. בשנת 1905, בעיצומה של המערכה המהפכנית, בה היה מעורב, נאסר אבא — עקב הלשנה. במשפט שהתנהל נגדו, נגזר עליו גזר־דין מוות. לאחר עירעורים רבים הומתק לבסוף עונשו, הוחלף למאסר עולם והוגלה לסיביר. את שנות שבתו הממושכות בבית־הסוהר, עד שנת 1918, ניצל אבא להשתלם בידיעותיו. ואכן, את כל זמנו הפנוי הקדיש שם אבא ללימוד עצמי, קריאה וכתיבה.

עם שיחרורו של אבא, בשנת 1918, ושובו לביתו בזדונסקה־וולה — ציפתה לו קבלת־פנים נלהבת מצד אוכלוסיית העיר כולה. זו הריעה לשובו הביתה של אחד מבניה הפעילים והמסורים ביותר, אחד מאלה, שהיו מוכנים בפעולתם למען הזולת, למען אחים לצרה, מדוכאים ומקופחים, לחרף את נפשם מנגד — להקריב את היקר להם ביותר — ואף חייהם בכלל — על מזבח־החופש והשוויון לחברה כולה.

ברם, סיביר נתנה בו את אותותיה. העבודה המפרכת והתנאים הקשים במשך 13 שנים רצופות, מאז נכלא בכלא, גרמו להתערערות מצב־בריאותו עד כדי־כך, שהאיש חזר הביתה חולה — ולא יכול היה להתאושש עוד.

ואכן, בשנת 1926, 8 שנים בלבד לאחר שיחרורו, בעודו אדם צעיר לימים יחסית, נפח את נשמתו — בהיותו מוקף עד לרגע האחרון ידידים רבים וטובים.

זכרו יהיה שמור איתי לעד.

דער שאַדיקער פעלדשער

רחל כהן־לאַזשיטשאַק

ר׳ יוסף לאַזשיטשאַק, אָדער דער שאָדיקער פעלדשער, ווי ער איז געווען באַקאַנט אין דער שטאָט און אין דער אַרומיקער סביבה, איז נפטר געוואָרן אין 1917. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס פון דער צייט זענען שוין אָפּגעפלאָסן פינף צענטליק יאָר, די טראַגישע תקופה פון אומפאַרגעסלעכן, אכזריותדיקן חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום אַריינגערעכנט, איז נאָך ביזן היינטיקן טאָג — אַזוי גלייב איך, ווייניקסטנס — דער נאָמען פון ר׳ יוסף, דער שאָדיקער פעלדשער, נאָך נישט פאַרגעסן געוואָרן. גאַנץ אָפט, ביי צוזאַמענטרעפן פון שטאָטישע, טויכט אויף אין זכרון ווידער און ווידער זיין נאָמען — און בשעת מעשה ווערן דערציילט נסים און נפלאות פון זיין התנהגות, אַלס מענטש און פעלדשער צו גלייך.

ר׳ יוסף לאַזשיטשאַק ז״ל — געלערנט אין ברעסלוי און דערוואָרבן דאָס רעכט צו פאַרשרייבן רעצעפּטן — האָט נישט געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון פעלדשערס, וואָס זענען געווען געוויינטלעך באַקאַנט אויף דער יידישער גאַס. אַ ייד, אַז ער איז געוואָרן אַ פעלדשער, אָדער וואָס האָט זיך באַטראַכט אַלס אַזעלכן, כאָטש זיינע ידיעות אין מעדיצין זענען נישט געווען לעילא ולעילא — האָט ער, בדרך הטבע, באַלד פאַרוואָרפן, ווייניקסטנס, פאַרבויגן זיין יידישקייט, מיינענדיק אַז דערמיט פאַרבעסערט ער זיין מערכה און אָנזען ביי יידן און נישט נאָר ביי יידן. אַנדערש, אינגאַנצן אַנדערש, איז געווען די התנהגות פון ר׳ יוסף לאַזשיטשאַק.

ר׳ יוסף האָט זיך נישט געענדערט. ר׳ יוסף איז געבליבן אַ הייסער טראַדיציאָנעלער ייד, פאָרזעצנדיק ביז צום לעצטן פרט דעם פעסטגעזעצטן יידישלעכן לעבנסשטייגער — אויך דעמאָלט, ווען דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט לגמרי נישט קיין לייכטע פיזישע אָנשטרענגונגען. האָט דער פאַציענט, צו וועלכן ר׳איז גערופן געוואָרן, געוווינט זייער ווייט — איז דאָס נישט געווען קיין גענוגנדיקע סיבה, אַז ר׳ יוסף זאָל צוליב דעם, חלילה, מחלל שבת זיין. אַדרבא, פאַר ר׳ יוספן איז דאָס געווען אַן אַרויספאָדערונג, וועלכע ר׳האָט אויף זיך גענומען באהבה — זעענדיק אין דעם אַ נסיון פאַר זיין יידישקייט, אַ נסיון, וואָס ער האָט אויף זיך מקבל געווען מיטן גאַנצן האַרץ אַלע זיינע יאָרן.

אַזוי האָט זיך ר׳ יוסף נוהג געווען סיי זומער סיי ווינטער — אין שניי, אין רעגן און בעת יעדן וועטער. אָבער נישט נאָר דאָס. שבת האָט זיך ר׳ יוסף אויך אָפּגעזאָגט צו נעמען זיין שכר־טרחה, נישט וועלנדיק, און אפשר וועט זיין ריכטיקער צו זאָגן, נישט קענענדיק עובר זיין אויף דער מינדעסטער עבירה — אויך בעת דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט חסרון־כיס.

כדי צו קאָמפּלעטירן זיין שטרענגע, קפּדנותדיקע אָפּגעהיטנקייט פון חילול־שבת, ווילן מיר נאָך דערמאָנען, אַז ר׳ יוסף פלעגט נאָך, אַהיימגייענדיק שבת פון אַ קראַנקן, אָפּטרעטן ביים איינציקן יידישן שטאָט־אַפּטייקער, זיין פריינט פּופּקאָ, און אים איבערגעבן דעם רעצעפּט בעל־פה — אויך בעת דאָס האָט מחייב געווען אַ מהלך פון איין עק שטאָט צום אַנדערן.

און נאָך אַ וויכטיקע אייגנשאַפט.

דער שאָדיקער פעלדשער האָט פאַרמאָגט אַ וואַרעם יידיש האַרץ, אַן אהבת ר׳ ישראל. די אייגנשאַפט איז גאַנץ אָפט געקומען צום אויסדרוק אין זיין אויפריכטיקן, הומאַנעם צוגאַנג צום ליידנדיקן מיטמענטש. זיין יידישקייט האָט זיך נישט באַגרענעצט נאָר אויף טאָן זיין פליכט כלפּי דעם בורא. דברים שבין אדם לחברו האָבן נישט געהאַט פאַר אים קיין קלענערן ווערט — אויב נישט אַ גרעסערן — ווי דברים שבין אדם למקום. האָט זיך טאַקע נישט איינמאָל געטראָפן, אַז דער שאָדיקער פעלדשער פלעגט אַריינפאַלן צו אַ קראַנקן, וועמעס מאַטעריעלע לאַגע ס׳איז געווען אַ געדריקטע, אַ נצרך געזונטערהייט — דעמאָלט האָט ער נישט נאָר נישט גענומען באַצאָלט פאַר זיין וויזיט, נאָר אויך אַרונטערגערוקט אונטערן קישן אַ בכבודיקן מתן־בסתר — אַחוץ דער אומזיסטער באַדינונג, ווי שטעלן באַנקעס און אַנדערע מעדיצינישע הילף.

דאָ איז אויך די געלעגנהייט אונטערצושטרייכן, אַז אַליין איז ר׳ יוסף נישט געווען קיין גרויסער גביר און דערצו אַ מטופּל מיט אַ סך קינדער — אַ פאַקט, וואָס אַקצענטירט נאָך בולטער זיין מענטשן־ליבע און מיטגעפיל פאַר די געטראָפענע פון גורל.

צום סוף:

ר׳ י ו ס ף איז אויך נישט געווען דער מענטש, וואָס האָט זיך איינגעשלאָסן אין זיין אייגענעם פּריוואַטן ווינקל. אַדרבא. ער איז געווען טעטיק אין געזעלשאַפטלעכן לעבן און אַן אַקטיווער מיטגליד אין עטלעכע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, בעת אין דער חברה „ב י ק ו ר ־ ח ו ל י ם" האָט ער פאַרנומען דעם סאַמע אויבנאָן — אַלץ, פאַרשטייט זיך, שלא על מנת לקבל פּרס.

תמיד, סיי בייטאָג סיי ביינאַכט, האָט ר׳ י ו ס ף זיין פליכט אויסגעפירט מיט אַ פריילעך פּנים, דערטיילנדיק הילף יעדן, וועמען זיין הילף איז געווען נייטיק — דערוואָר־בנדיק זיך אַ שם־טוב אַזוי ביי יידן, ווי ביי נישט־יידן, אויפן אָרט — ווי אין דער אומגעבונג.

די אָ געזעלשאַפטלעכע אָנערקענונג איז אים טאַקע צו נוץ געקומען בעת דער דייטשער אינוואַזיע, אין 1914, ווען די לעצטע האָבן אַרויסגעטריבן די יידן אין דאָרף צעכאַ און די מענער פאַרשיקט אויף צוואַנגס־אַרבעט. דעמאָלט האָבן די פרויען אויס דאַנקבאַרקייט אים אויסבאַהאַלטן און געראַטעוועט פון אַ גרויסער צרה.

יהא זכרו ברוך!

יעקעלע שאר

משה שאָר, ניו־יאָרק

יענקעלע שאַר

בעתן פרווו צו פאַראיי־ביקן אין אונדזער „י ז ־ כ ו ר"־בוך מיין פאָטער, י ע ק ע ל ע ש אָ ר, מש־פּחה און היים, ווילט זיך — כאָטש אין דמיון — צוריקגיין אין דער שטוב, ווו כ׳בין געבוי־רן, אויפסנייי איינזאַפּן אין זיך די אַטמאָספער, אין וועלכער כ׳האָב גע־לעבט, און דערציילן אַלץ — אַלע די צענט־ליקער פאַסירונגען, עפּי־זאָדן און דערינערונגען, וואָס האָבן צוריק אויפגעטויכט אין מיין געדאַנק, אין מיין זכרון.

דער דאָזיקער פּרווו רופט אַרויס, וואָס אַן אמת, אַ טיפן שוידער אין מיינע ביינער, און אויך די האַנט זאָגט זיך אָפּ, ווי געליימט, מיר צו דינען, מכוח דער בלויזער דערינערונג פון דער פאַרגאַנגנהייט, אין אַלע אירע דורכגעמאַכטע גלגולים, ביז דעם אַזוי־טרויעריקן סוף — בעת פון דער אַנדערער זייט, קומט מיר אָן זייער שווער צו אַנטפּלעקן געפילן, וואָס זענען טיף איינגעבאַקן אין מיין האַרץ און נשמה, און אַנטבלויזן זיי פאַרן רשות הרבים.

אָבער די פליכט, דער אינערלעכער רוף צו הייליקן דעם אָנדענק פון מיינע נאָענטע, וואָס זענען אַזוי גרויזאַם — אָן אַ פאַרוואָס! — פון מיר אַוועקגעריסן געוואָרן, וואַרפן אָן זייער קאַטעגאָרישן דיקטאַט אויף מיין גאַנץ וועזן, אויפצווינגענדיק מיך איבערצווינדן אַלע שוואַכקייטן און שטערונגען, און אַרויסברענגען אויפן פּאַפּיר, ווייניקסטנס, אַ תמציתדיקע כאַראַקטעריסטיק פון די, וואָס זענען מיר געווען אַזוי נאָענט און טייער — און זענען מער נישטאָ.

✶

כ׳זע זיך, אין דמיון, אַלס יונג יינגל אין דער „מעדעם"־שול, ווו כ׳האָב מיינע קינדער־יאָרן פאַרבראַכט און מיין יונגע נשמה געפאָרמט. דערגענצט מיין דערציאונג האָט מיין היים, ווו כ׳האָב איינגעזאַפּט אין זיך די ליבע און טרייהייט צו הומאַניסטישע אידעאַלן, וואָס האָבן באַשיינט און באַרייכערט דאָס לעבן פון מיינע עלטערן — אויך אין זייער אָרעמקייט.

איך צווייפל, צי מיין פאָטער, ביים לעבן, וואָלט איינגעשטימט, אַז מ׳זאָל אים זאָגן לויב־ווערטער. ווייל, צוזאַמען מיט אויפריכטיקייט, ברידערלעכקייט און ערלעכ־קייט — די עיקרים, וואָס האָבן דיקטירט זיין פּראָלעטאַרישן לעבנס־וועג — האָט מיין פאָטער אויך כאַראַקטעריזירט אַ נאַטירלעכע באַשיידנקייט, וואָס האָט לחלוטין עלימינירט יעדע פערזענלעכע פּניה און כבוד־זוכעריי.

וועל איך זיך דעריבער באַמיען צו זיין געצוימט און צוריקגעהאַלטן, אויף וויפיל דאָס איז נאָר מעגלעך, אין דער כאַראַקטעריסטיק פון מיין פאָטערס פערזאָן — סיי ווי אַ יחיד אין זיינע באַציאונגען צום מיט־מענטש, סיי אַלס פּראָלעטאַרישער, געזעלשאַפטלעכער טוער.

אַ גאַנגבאַרע מטבע

י ע ק ע ל ע ש אָ ר איז געווען אַן אַקטיווער טוער בעתן סאָציאַלן אויפברויז און רעוואָלוציאָנערער התעוררות אין 1905 — דאָס יאָר, ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די רוסישע רעוואָלוציע און די קאַמפן מיט דער אָכראַנע און רעאַקציאָנערן רעזשים, וואָס זענען דערמיט געווען פאַרבונדן.

אויך אין זיין פּאָליטישער און אָרגאַניזאַציאָנעלער טעטיקייט, אין די ראַמען פון בונד און פּ.פּ.ס., האָט ער גענומען אַ וויכטיקן אָנטייל אויפן געביט פון פאַרטיידיקן דעם יידישן און פוילישן אַרבעטער, אין זייערע פונדאַמענטאַלע רעכט אויף אַרבעט און עלעמענטאַרע סאָציאַלע באַדינגונגען.

אָבער נישט־נאָר מיט די נויטן פון אַרבעטער־קלאַס, צו וועלכן ר׳האָט אַליין אָנגעהערט, האָט זיך י ע ק ע ל ע ש אָ ר פאַראינטערעסירט. ער האָט אויך פאַרשטאַנען אָפּצושאַצן דעם קאָלאָסאַלן באַטייט פון גייסטיקער און פיזישער דערציאונג פון די יידישע אַרבעטער־קינדער. איז טאַקע י ע ק ע ל ע געווען אַ מיטגליד אין די פאַרוואַלטונגען פון דער פאָלקס־שולע און ספּאָרט־פאַריין, פאַר וועמענס אַנטוויקלונג ער האָט געשאָנקן פיל מי און אַרבעט. בכלל, האָט זיך י ע ק ע ל ע ש אָ ר באַטייליקט אין יעדער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, צווישן אַנדערע אויך אין דער גמילות־חסדים־קאַסע — איבעראַל, ווו ס׳איז געווען נייטיק הילף, און ווו חברשאַפט און פריינטשאַפט צווישן מענטש און מענטש זענען געווען אַ גאַנגבאַרע מטבע.

עזר כנגדו

כ׳וויל נאָך צוגעבן, אַז י ע ק ע ל ע ש אָ ר האָט אויך נישט געהערט צו דער קאַטעגאָריע פון מענטשן, אויף וועלכע אַ שווערע מאַטעריעלע לאַגע ווירקט זיך אויס דעפּרימירנדיק אויפן געמיטס־צושטאַנד. דעריבער, נישט געקוקט אויפן געדריקטן עקאָנאָמישן מצב, אין וועלכן ער האָט זיך געפונען, האָט י ע ק ע ל ע תמיד אויפגעהאַלטן זיין גוטן הומאָר, ז״ין לעבנס־אָפּטימיזם — אַ פּאָזיטיווער שטריך, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק, צווישן אַנדערע, אין אַ הייטערן, פריילעכן געזאַנג, נישט־נאָר אין אייגענעם פאַמיליען־קרייז, נאָר אויך אויף צוזאַמענקונפטן, שמחות א.ד.גל.

אויף דעם געביט האָט מיין פאָטער אויך געפונען אַן עזר כנגדו אין מיין מוטער. אויך זי, זיצנדיק אין דער שווער־דריקנדיקער אַטמאָספער, ביי דער מאָנאָטאָנער אַרבעט אין דער פאַבריק, צוזאַמען מיט אַנדערע פרויען שטאָפּערקעס, האָט זי, מיין מוטער, פון צייט־צו־צייט, באַוויזן צו הייבן די מאָראַל פון די מיטאַרבעטערינס, דורך זינגען אַ פאָלקס־לידל און אַ צווייטס. דאָס געזאַנג פלעגט באַלד אונטערגעכאַפּט ווערן, בדרך הטבע, פון די אַנדערע, און ווי מיט אַ כישוף־שטעקעלע באַלד געענדערט די שטימונג און ווי אויסגעגלייכט די רוקנס פון די איינגעבויגענע בלאַסע מענטשן־סילוועטקעס.

די טרויעריקע יאָרן

ס׳זענען אָנגעקומען די טרויעריקע טעג פון דער 2־טער וועלט־מלחמה. די דייטשע מענטשן־פיינטלעכע האָרדעס זענען אומברחמנותדיק באַפאַלן אונדזערע יידישע קהילות, צוגערויבט אַלץ, וואָס איז אין משך פון דורות מיט אַזוי פיל מי און מסירת־נפש אויפגעבויט געוואָרן, און אויסגעשאָכטן אויף פאַרשידענע, אָפט היטערליסטיקע וועגן, ביחידות אָדער מאַסנווייז, כמעט זייער גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. בעת אַ קליינער טייל, געזונטע אַרבעטס־פעאיקע מענטשן, בעיקר יוגנטלעכע, זענען געשיקט געוואָרן אין אַרבעטס־לאַגערן. צווישן די לעצטע האָט זיך אויך געפונען דער פאַרצייכענער פון די ציילן, וואָס איז צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע יוגנטלעכע אַרבעטער געווען פון די ערשטע קרבנות טראַנספּאָרטירט צו ווערן אין אַ פּויזנער לאַגער.

בעת דער געטאָ האָט נאָך עקזיסטירט האָבן מיינע טייערסטע, צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער פון אונדזער אומגליקלעכער שטאָט, געטאָן וואָס זיי האָבן געקאָנט — צו מאָל פיל מער ווי זיי האָבן געקאָנט — צוגרייטנדיק זיך פּסיכיש צו אַ פּאַסיוון ווידערשטאַנד קעגן דעם זיך קלאָר־אָנצייכענענדיקן דייטשן, וואַנזיניק־פאַרברעכערישן פּלאַן פון פאַרניכטונג פון יידישן פאָלקס־אָרגאַניזם — אַלס אַזעלכן.

מיט אומגלויבלעכער עקשנות און איבערמענטשלעכן אויסדויער, האָבן די אומגליקלעך־פאַרשפּאַרטע אין געטאָ געפירט זייער העראָאישן געראַנגל קעגן הונגער און קעלט און קעגן פּסיכישער און פיזישער דערשלאָגנקייט — אָט־אָ־די עפעקטיווע, צעשטערערישע כוחות, וואָס האָבן אומאויפהערלעך אונטערגעשניטן די רייען פון אונדזערע טייערע געטאָ־העלדן. צווישן די לעצטע האָבן זיך אויך געפונען אַ סך, וואָס האָבן פאַר דער אומבאַשרייבלעכער קאַטאַסטראָפע, פאַר דער טאָטאַלער פינצטערניש אויפן יידישן האָריזאָנט, מיטגעווירקט צו ענדערן און שמידן די היסטאָרישעווירקלעכקייט, האָבנדיק פאַרציכטעט, אייגנוויליק, אויף זייער אייגענער פערזענלעכער פרייהייט אויפן מזבח פון דער געזעלשאַפטלעכער — כדי אָנטיילצונעמען אינעם גיגאַנטישן פּראָצעס פון שאַפן אַ נייע, פרייע, מער־גערעכטע וועלט.

און כאָטש די זעלבע פרייע, אין די הייסטע חלומות

געזעענע גערעכטע וועלט איז אין דער טראַגישסטער גורל־שעה פון אונדזער פאָלקס־געשיכטע געווען אַזוי שטום, אַזוי גלייכגילטיק צו אונדזער אומגליק, פאַראַנטנדיק אין דער סאַמע לעצטער שעה אונדזער איינציקע האָפענונג צו רעטן דעם נאָך־געבליבענעם קליינעם טייל פון אונדזער אויסגע־שאָכטן פאָלק — זענען זיי, די דאָזיקע טרייע, טיף־גלויביקע אין זייער אידעאַל־אויסגעטרוימטער וועלט, נישט־קוקנדיק אויף דער האַרטער, צינישער ווירקלעכקייט, נאָך געווען טיף איבערצייגט — ביז זייער לעצטן אָטעם־צוג — אַז די גערעכטיקייט, כאָטש זי איז דורך אירע טרעגער שענדלעך פאַרקריפּלט געוואָרן, וועט סוף־כל־סוף זיגן און ברענגען דערלייזונג דער פאַרשמאַכטער מענטשהייט.

פאַמיליע כאַבעלאַק

מענדל וואָלקאָוויטש, פּאַריז

וועגן דעם אומגעהויערן פיזישן כוח פון משה כאַבעלאַק און זיינע ברידער, וועגן זייער מוט און גרייטקייט, נישט אָפּשטעלנדיק זיך פאַר קיין סכנה, אויפצוטרעטן אַליין — ווי שמשון הגיבור אין זיין צייט — קעגן אַן אויפגעהעצטן באַוואָפנטן המון, ווען יידישער כבוד און קיום זענען געשטאַנען אין געפאַר — האָט מען זיך ביי אונדז אין שטאָט און סביבה אָנדערציילט גאַנצע לעגענדעס.

נאָך היינט, נאָך עטלעכע צענדליק יאָר, בעת ס׳ווערט נאָר דערמאָנט דער נאָמען כאַבעלאַק, הויבן זיך אָן אין זכרון אומצייליקע פאַקטן און געשעענישן, בעת וועלכע די כאַבעלאַקעס האָבן אַרויסגעוויזן גרויסע גבורה ביים פאַרטיידיקן יידישן כבוד, געבנדיק צו פילן אויף אייגענע פּלייצעס די אָנגרייפנדיקע קריסטלעכע כוליגאַנעס, אַז אין זדונסקעוואָליע צאָלן זיך אַוואַנטורעס אויף יידן נישט אויס, אַז דאָרט איז דאָ ווער וואָס וועט זיי באַצאָלן מידה כנגד מידה — צו מאָל אויך מיט אַ היפּשן עודף.

ביי דעם אַלעם איז משה כאַבעלאַק, דער ראש פון דער משפחה, נישט געווען פאַרבלענדט פון זיין גבורה. און ממש, אַזוי ווי ר׳איז געווען אומדערשראָקן, באַוועגנדיק זיך פריי, אָן פחד, איבעראַל — אַזוי איז ער אויך געווען ביי זיך קליין און פול מיט יראת־הכבוד פאַר די רעליגיעזע אָנפירער פון דער שטאָט. אין דעם פּרט פלעגט ער זאָגן: „חוץ פאַר גאָט, האָב איך מורא נאָר פאַר איין מענטש" — געמיינט דעם קראַנקן, פון תעניתים אויסגעפייניקטן מרא דאתרא, דעם צדיק ר׳ לוי יצחק זצ״ל, אַן אייניקל פון גרויסן בערדיטשעווער צדיק. און באמת, ס׳איז געווען בלויז אַ ווונק פון רב, אַז ר׳ משה זאָל פאַר אים גיין אין פייער און וואַסער.

טראַגישע צוזאַמענשטויסן

געווען איז דאָס אין די שטורמישע יאָרן פון 1904—1905, יאָרן, ווען גרעסערע טיילן פון דער רוסישער אימפּעריע

משה כאַבעלאַק און פרוי

זענען, ווי באַקאַנט, אַרומגעכאַפּט געוואָרן פון אַן ערנסטן רעוואָלוציאָנערן אויפברויז קעגן דער צאַרישער הערשאַפט און בלוטיקע אונטערדריקונגס־מעטאָדן פון דער „אָכראַנע". בעת די אָפּקלאַנגען פון דער רעוואָלוציע זענען אויך אָנגעקומען קיין זדונסקעוואָליע, האָבן אויך די יידישע אַרבעטער, אָרגאַניזירט אין דער אומלעגאַלער „אחדות"־באַוועגונג, אונטערגענומען אַקטיווע שריט קעגן דער צאַרישער מאַכט, אין דער פאַרקערפּערונג פון אירע אָרטיקע פאַרטרעטער. אויף דעם באָדן זענען אַנטשטאַנען רייבונגען מיט דעם בירגערלעכן און רעליגיעזן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע, צוליב מורא פאַר רעפּרעסיעס, האָט אַבסאָלוט נעגירט די דאָזיקע מעשים. ווען די רוסישע מאַכט האָט שפּעטער גענומען דורכפירן מאַסן־אַרעסטן צווישן דער יידישער אַרבעטערשאַפט, האָט די לעצטע באַשולדיקט די משפחה כאַבעלאַק, צוליב איר אינטענסיוון געשעפטלעכן קאָנטאַקט מיט צאַרישע טשינאָווניקעס, אין מיטאַרבעט מיט דער מאַכט.

די באַציאונגען צווישן די „אחדות"־קרייזן און די אַנדערע באַפעלקערונגס־טיילן האָבן זיך נאָכמער צוגעשפּיצט, בעת אַ מיטגליד פון „אחדות", אַן אָפּשטאַמיקער פון אַ חסידישער היים, איז געוואָרן פאַרדעכטיקט דורך דער אָנפירערשאַפט אין פּראָוואָקאַציע, און אַ חברים־געריכט האָט אויף אים אַרויסגעטראָגן אַ טויט־אורטייל, וואָס איז אויך געוואָרן אויסגעפירט. דער ברודער־מאָרד האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפע רעאַקציע אין דער שטאָט. אויך דער רב האָט מיט שאַרפע ווערטער אויסגעדריקט זיין גרויסן צער איבער דעם טראַגישן פאַל.

די אָנגעשטרענגטע, פיינטלעכע באַציאונגען צווישן די קעגנערישע לאַגערן האָבן פאַרפעסטעט די לופט אין שטאָט. אין דער צווישנצייט האָט אַ צווייטער אומגליקס־פאַל אויפגעטרייסלט די באַפעלקערונג. געשען איז דאָס אומגליק, בעת איינער פון די גרויסע פערדהאַנדל־טראַנזאַקציעס, וואָס פלעגן געוויינטלעך פאָרקומען ביי משה כאַבעלאַק אויפן הויף. אַ געוויסן טאָג, אין סאַמע מיטן פון געשעפטלעכן טומל, בעת אויפן הויף האָבן זיך געפונען, ווי תמיד אין ענלעכע פאַלן, מערערע פערד־סוחרים פון ווייטע געגנטן, ווי אויך מאַכט־פאָרשטייער און זשאַנדאַרמעריע, האָט זיך פּלוצים אַנטוויקלט אַ שיסעריי צווישן דער לעצטער און „אחדות"־מיטגלידער. אין רעזולטאַט פון צוזאַמענשטויס איז געפאַלן אַ יידישער אַרבעטער, אַ זון פון משה כאַבעלאַקס אַ גוטן פריינט — אברהם שלמה קורצעל.

דער אומגליקס־פאַל האָט נאָכמער פאַרשטאַרקט די שנאה צו משה כאַבעלאַק און פאַמיליע, ווען די „אחדות"־לייט האָבן צוגעשריבן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דעם געשעענעם.

אַזוי איז די כאַבעלאַק־פאַמיליע — צוליב זייער פרנסה, וואָס האָט מחייב געווען אָפטן קאָנטאַקט מיט דער מאַכט — אַריינגעצויגן געוואָרן אין אַ נעץ פון אינטריגעס און באַשולדיקונגען, כאָטש אין תוך פון דער זאַך האָבן זיי נישט באַזיצט קיין גרונט אין דער ווירקלעכקייט.

מיט דער צייט ווערט דער טראַגישער סכסוך צו ביסלעך פאַרגעסן. און אין די 30־ער יאָרן נעמען אפילו די אייניקלעך פון משה כאַבעלאַק אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער אומלעגאַלער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין דער שטאָט. דער אָ פאַקט האָט פון זיין זייט באַדייטנדיק מיטגעווירקט צום אָפּטעמפּן פון די פאַרסמטע באַציאונגען מיטן כלל פון דער אָרטיקער יידישער אַרבעטערשאַפט — באַציאונגען, וואָס זענען אַנטשטאַנען אויפן סמך פון מיספאַרשטענדענישן, גרונטלאָזע באַשולדיקונגען אין אַן עקזאַלטירטער, אומנאָרמאַלער תקופה.

ברוך וויטענבערג

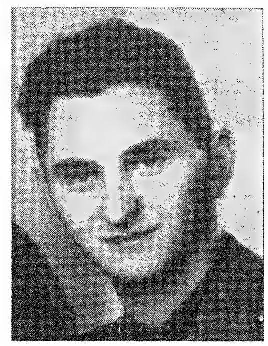
געבוירן אין זדונסקעוואָליע אין 1909, אין אַן אָרעמער אַרבעטער־משפחה. געלערנט אין חדר, דערנאָך געוואָרן אַן אַרבעטער. אַ צייט געלעבט אין וואַרשע און אין לאָדזש, ווו ער איז געווען טעטיק צווישן דער יוגנט פון די לינקע „פועלי־ציון". — אָנגעהויבן שרייבערישע טעטיקייט אין 1928 מיט אַרטיקלען און לידער אין „נייער פאָלקסבלאַט", לאָדזש. רעדאַקציע־מיטגליד פון די ליטעראַרישע זאַמלונגען „אויף דער שוועל", 1—3 (געשריבן דעם פאָרוואָרט צום 1־טן נומער), וואַרשע 1931, ווו, חוץ די אימפּרעסיעס: „די בענקשאַפט צו אַרבעט", „לעבן און טויט", געדרוקט

אויך ליטעראַטור־קריטיק. וויטענבערג ברענגט צום אויס־דרוק די שטימונגען פון דעם יונגען יידישן שרייבער אין די פאַרוואָרפענע פויליש־יידישע פראָווינץ־שטעטלעך. בעת די דייטשן זענען, אין 1939, אָנגעפאַלן אויף פוילן, איז ער אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. זינט דעמאָלט זענען נישטאָ קיין ידיעות וועגן אים.

דערשינען אין:

לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, דריטער באַנד, ניו־יאָרק, 1960.

ליפּאָווסקי סאַשאַ (שמחה זשעלאַזאָ) *

סאַשאַ ליפּאָווסקי

געבוירן אין אַפּריל 1908 אין זדונסקעוואָליע, פוילן. פאָטער — דער אַקטיאָר לייזער זשעלאַזאָ, מוטער — די אַקטריסע אסתר גלאַזער־וואָלסקאַ (שפּעטער ליפּאָווסקאַ). צו 5 יאָר אַדאָפּטירט געוואָרן פון דעם יידישן טעאַטער־דירעקטאָר נחום ליפּאָווסקי. 18—1916 — געלערנט אין ווילנער העברעאישער גימנאַזיע, ווו ער באַטייליקט זיך אויך אין דער שילער־פאָרשטעלונג פון „חנה ושבעת בניה״. שפּעטער שטודירט קלאַוויר־שפּילן.

1923 — צוריקגעקומען אין ווילנע און געוואָרן אַ ראש־קבוצה אין „השומר־הצעיר״, דערנאָך אַ קורצע צייט געשפּילט יידיש, רעזשיסירט אַ רוסישע פאָרשטעלונג און געאַרבעט אַלס געהילף־ליוועראַנטביים אויסבויען דאָס יידישע פאָלקס־טעאַטער אין ווילנע.

איצט פאָרט ל. אַרום אַלט פּראָפעסיאָנעלער פאַך־קאָמיקער איבער פּראָווינץ־טרופּעס, שפּילט דערנאָך מיט מ. ליפּמאַן אין ווילנער פאָלקס־טעאַטער, שפּעטער מיט קלאַראַ יאַנג און מיט מאָריס ליאַמפּע. אַ קורצע צייט אַרבעט ל. אַלס בוכהאַלטער אין אַ האָלץ־אונטערנעמונג.

מאַי 1929 טרעט אַריין ל. אין „ווילנער טרופּע״ (קראָקע), דערנאָך שפּילט ער ווידער פאַט־ראָלן ביי פּישל קאָנאָפּאָוו אין ווילנע און ווערט שפּעטער באַשטימט פון טעאַטער־דירעקטאָריאַט אַלס געשעפטספירער אין זאַסלאַווסקיס טרופּע. 1931 אָנגענומען געוואָרן אַלס מיטגליד אין יידישן אַרטיסטן־פאַראיין און געשפּילט דעם סעזאָן אין ווילנער פאָלקס־טעאַטער. סוף 1931 — באַזוכט דעם יידישן מוזיקאַלישן אינסטיטוט אין ווילנע (ד״ר. ר. רובינשטיין), ווו ער לערנט טעאָרעטישע לימודים און ווערט פאַר 33—1932 אַנגאַזשירט צו מ. ליפּמאַן (פריער אין קראָקע, דערנאָך אין לאָדזש).

ל. רעזשיסירט אָפט איינאַקטערס מיט „ליבהאָבער״ אין דער עספּעראַנטאָ־שפּראַך.

ל. האָט צוזאַמענגעשטעלט אַ קאַלענדאַר אויף 5000 יאָר.

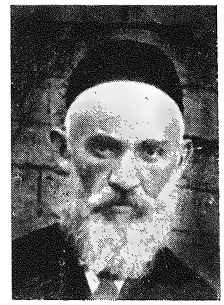
ל.׳ס פרוי סאָניאַ (שרה מינץ) און קינד, צילע, שפּילן אויף דער יידישער בינע.

---

* איבערגעדרוקט פון: „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער״ פון זלמן זילבערצווייג, וואַרשע, 1934.

ר׳ ישראל מאיר ריבה ז״ל

הנה פרנקל–ריבה, גבעתיים

ר׳ ישראל מאיר ריבה ז״ל

בבואי לשרטט את דמות דיוקנו של אבי, ר׳ ישראל מאיר ריבה ז״ל, מיד צף ועולה ו־מזדקר לנגד עיני אחד הקווים הקובעים באופיו של האיש, תכונה שלטת בלתי־ניתנת להיסח־ה־דעת בהתנהגותו — ו־היא: אהבת האדם אשר נברא בצלם. תכונה זו שאיפיינה את האיש ואת מעשיו כל ימי חייו, תכונה זו שבכל התנאים והנסיבות נמצאה לה דרך להתבטא, להתגלות ולמצוא לה פורקן בכל אשר פנה — תכונה זו, תוך מימושה במציאות, לא פג כוחה גם בשעה שחסרון־כיס היה כרוך בצידה.

לאימות דברינו נציין להלן שתי עובדות — שתיים מרבות — מהן נמצאנו למדים, באיזו מידה של רצינות והתמסרות התייחס האיש לאורח־החיים שבחר לעצמו — אורח־חיים שהפך עקרון מקודש, ממנו לא סטה כהוא זה בכל ימי־חלדו.

יום אחד מתה אחותו של ר׳ ישראל מאיר — והיא במיטב שנותיה. מה עשה האיש? הלך ואסף אל ביתו את הבנים שנתייתמו ונותרו ללא דואג ומשגיח. ומשהכניסם לביתו, חינכם וגידלם לתורה, לחופה ולמעשים טובים, משל היו הללו בניו שלו עצמו, מבלי להיעזר בהם בפרנסתו — בתעשיית היין — בגלל חשש של ביטול תורה.

זאת ועוד.

ר׳ ישראל מאיר עצמו נאלץ להגדיל את מאמציו, על־מנת לפרנס את המשפחה, שגדלה בעקבות אימוצם של שארי־בשרו היתומים.

מנהג היה לו לר׳ ישראל מאיר. מדי שבת בשבתו, עם האיר השחר, היה האיש מכנס עשרות יהודים, קשי־יומם, בבית־המדרש. שם, בהתוועדם בצוותא, בתוך כותלי־המקום הקדוש, חדורי־וספוגי־תורה ותפילות של דורות מבני־ישראל, היו היהודים הפשוטים ההם, שהיו מזיעים קשה בכל ימות החולין בסיפוק צורכיהם של בני־משפחותיהם — שם היו מתפשטים מגשמיותם, היו מסיחים את דעתם לחלוטין מצורכי־החומר והיו מזינים את נפשם הכמהה לנשמה יתירה בדברי־קודש. אמירת תהילים בציבור, פרק משניות, שניים מקרא ואחד תרגום — אלה היו האמצעים דרכם היו מנתקים את עצמם הללו מאווירת החולין של ששת ימי־המעשה, והיו מתמסרים ברוחם, בדמיונם, לזיווה והדרה של שבת מלכתא — זה הגשר הרוחני לערגונות וכיסופים של ישראל סבא למלכות שדי עלי־אדמות.

ואילו לאחר מכן היה אבא ז״ל מזמין את האנשים לביתנו ומכבדם בכוס תה מהביל, שהוכן למטרה זו מבעוד יום.

אכן, בהיוועדויות אלה על כוס תה, דבר קל־ערך לכאורה, הוקנתה לכל המשתתפים בהן ההרגשה, שבתוך עמם הם יושבים — הרגשה נעימה של אחווה, רעות וערבות הדדית, שבין כל אחד מישראל לבין כלל ישראל, הרגשה שעוד הגבירה את היפעמות רוחם, שהושרתה עליהם בשבתם בבית־המדרש.

ונוסיף:

מעשים אלה וכיוצא בהם, שהיו ראויים לכל כבוד — ואכן ניהנה האיש מכבוד רב — נעשו על־ידי ר׳ ישראל מאיר מבלי להתרברב, מבלי להבליט את עצמו — משל היו הדברים מובנים מאליהם, מעשים בכל יום, שאין האדם — מתוך שיגרא — שם לב אליהם, ואין כלל להעלות על הדעת — של בן־דעת — שייתכן גם אחרת.

לפני שאסיים את דברי לא אוכל שלא להוסיף עוד תחום, שבו נתגלתה, בכל גודל רוחה, תכונת אהבת האדם של האיש — והוא: תחום נפגעי־המחלות המידבקות. ואכן, משאך נודע לו, לר׳ ישראל מאיר, על מישהו מבין מכיריו וידידיו הרבים שנפל למשכב, לא חס האיש על עצמו — אם כי בגילו היה זה מאמץ קשה במיוחד — ועשה בביקור חולים וכן בטיפול בהם כמיטב יכולתו.

יחס אנושי זה לזולתו אף עלה לו לבסוף בחייו. לאחר זמן־מה נדבק בעצמו במחלה — ומקץ ימים מספר בלבד נפח את נשמתו בטהרה.

אחותי הניה פוקס

בינטל פנינה, חיפה

הניה פוקס

לפני שנים חייתי עם משפחתי היקרה בעיר זדונסקה־וולה. שם נולדתי, גדלתי והתחנכתי עד 1942. זדונסקה־וולה חרוטה עמוק בלבי, כי איך אפשר לחשוב על ההורים ועל האחיות מבלי לראות את הרחוב, את הבית ואת החצר. כל זה הרי קשור עם שנות הילדות שחלפו טרם זמנם.

בשנת 1940 עם כניסתנו לגטו היינו כעין מדינה קטנה עם כל השרותים כמו: דאר, משטרה, משרד עבודה, בית חולים, בית מרקחת, וכו׳. השרותים האלה איפשרו לנו קשר עם העולם החיצוני, אך בכל זאת היינו תמיד תלויים בחסדם של הגרמנים. באחד משרותי קשר אלה עבדה אחותי הניה בבית המרקחת, ותפקידה היה להביא לגטו חומרי־רפואה, תרופות על פי רשום של רופאים ולמסור בדיקות למעבדה. אותה, את הניה, הכירו כל תושבי הגטו ובמיוחד החולים. תמיד היו מחכים לה על יד שערי הגטו בשאלה: העלמה פוקס, הבאת לי את התרופה הדרושה? לא פעם סיכנה את חייה בצאתה מחוץ לגטו להביא תרופות שקשה היה להשיג אותם. לפעמים העירו אותה בלילה ולמרות שהיה דבר זה כרוך בסכנת נפש, לא התעצלה ויצאה את שערי הגטו להביא את התרופה הדרושה. גם שוטרים גרמנים הכירו אותה היטב. הם ראו אותה כמה פעמים ביום ובכל מזג אוויר בלכתה עמוסת חבילות באותם השבילים ובאותו סימן היכר על שרוול בגדה, סרט צהוב עם אותיות שחורות: בית מרקחת יהודי.

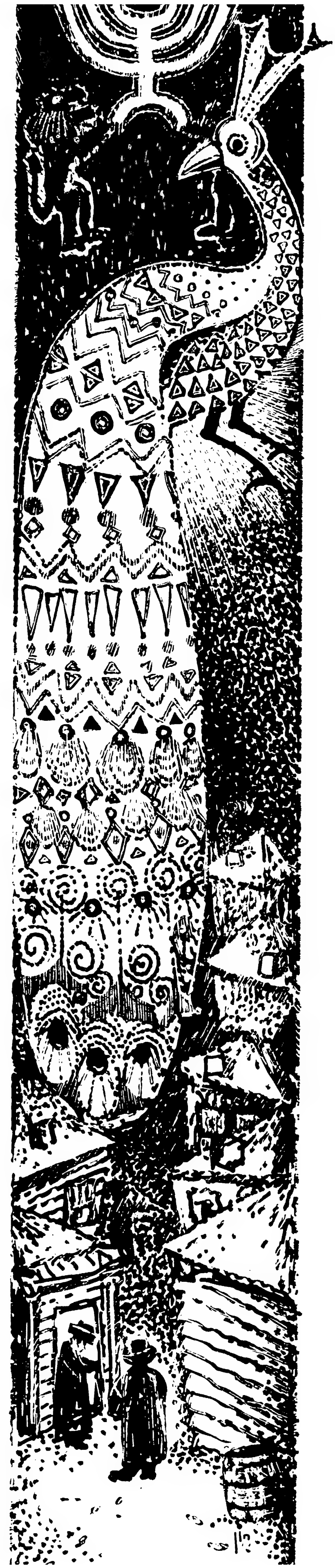
עם אחיותי הניה ולונה (לאה, הנמצאת כיום בארה״ב) הגעתי לגטו לודז׳. כאן היו להניה הזיות לעלות לארץ ישראל. עלי לציין כי הניה היתה חניכה פעילה בתנועה הציונית ובגיל הצעיר ידעה שמקומה כאן בארץ ישראל. אך הגורל התאכזר לה וקבע את מקומה באושוויץ, כי משם לא חזרה.

תהיה הכתבה הזאת עד לדורות, ובמיוחד לבני עירנו — לבל ישכח העם והעולם — מה שנעשה על ידי החיה הנאצית.

גרוש
אויסזידלונג

שער רביעי

זכרונות והווי

כמו שראיתיה

ד"ר אפרים שמואלי

א.

כמה פעמים בשנה אני בא במטוס סילון דרך אירופה או בקרון רכבת זחלני ומרבה שריקות ללא צורך אל זדונסקה-וולה, לפחות לביקור קצר, לחזות ביעף את נועם זיווה, להריח את בושמי-בקריה בקייץ וגם להתענות בצערה. בזמן האחרון, כשמדינת פולין שוקדת על פיתוח התיירות ומכריזה ומודיעה על תנאי-הנסיעה הנוחים ועל ההנאות שבבילויים הצפויות לתייר, אני מפליג אל העיירה, על משכבי בלילות, פעמים רבות יותר.

עדיין היא עומדת בעיני-רוחי על תילה היהודי, כולה כמות שהיתה — על שבתותיה ומועדיה ועל ימות החול שלה — משובצת בלוח השנה היהודי. עדיין יש לנו מקום שבו נולדנו — עיר קטנה, והיא ככרך שהכל בו — עולם מלא. עדיין לא נעקרה אל קפאון השייש של זכרונות הגולים והפליטים. עדיין אינה מרחפת על פני גגות של תהיות גבוהות ואימים פורחים באוויר נכרי. מקובצת היא על בתיה וכיכרותיה ושוקה הגדול בתוך ממשותה. מרובים בה האילנות והשיחים ומסביב לה מרחבים ירוקים, שדות תנובה ומשטחי-דשא. לא. עדיין לא נהפכה לצרור של חלומות עפים במפוזר, איש איש לעברו, לכל אשר נשאו אותם הפחדים והציפיות — הרחק מגבולותיה ומקצב עתותיה.

ב.

נתבונן נא בקלסתר פניה.

העיירה זדונסקה-וולה, או סתם וולה בשפה המדוברת, לא שכנה על פני השדות הנטושים, „בחוץ לבדה", כמאמר שלום-עליכם על אחת העיירות של סיפוריו. חולייה היתה בשלשלת של קהילות ישראל מלודז' ועד קאליש ועד שלזיה ובירתה ברסלאו. בנסיעה נוחה של שעה ורבע הגעת אליה ברכבת מלודז', מן התחנה ה„קאלישאית". היתה זו התחנה השלישית לאחר פאביאניץ ולאסק.

כלולה היתה העיירה במשבצת מגוונת של עיירות ישראל שכמותה, שלולה בשלשלאות הרבה ליישובים יהודים, ישנים וגם חדשים, בפולין הקונגרסאית. והיו לה גם קשרים אל יישובים שמחוץ לפולין, בין על-ידי היהודים הרוסים והליטאים שהתיישבו בה ובין על ידי בניה שהלכו לגרמניה או אל מעבר לים, ועל-ידי הללו ניתנו לה מהלכים בעולם הגדול.

כבכל מקום כן גם בזדונסקה-וולה, היתה ההגירה למורת רוחם של מנהיגי-הקהילה בעיר. זאת ועוד.

לפני מלחמת העולם הראשונה חביבה היתה על הרבנים והאדמו"רים האזהרה ברוב פומבי, בדרשות, בדברים בעל-פה או בכתב, מפני עקירת אדם מישראל ממקומו לילך אל „מקום שאין מכירין" — אף-על-פי-כן הלכו ויצאו בני-וולה וניצלו מן הדליקה וגם הצילו אחרים.

כרבוא יהודים, דומני, ישבו בוולה בימי-ילדותי. העיירה לא יצאו לה מוניטין כמקום תורה. ברם, אין צורך לומר, שלמדו בה תורה, אם ביחידות ואם בחברותא. מאליו מובן, שלא נפסק קול התורה מבית-מדרשה „הגדול". אבל ישיבה חשובה לא היתה בה. לא נהרו לכאן בחורים שחשקה נפשם בתורה, ולא שמענו שישבו בה מחברים גדולי-תורה או גאונים מרביצי-תורה ברבים. גם לא זכתה וולה להיות מרכז לחסידות. שום „רבי" לא הואיל לישב בה ישיבת קבע. תושביה נסעו לאדמו"רים. והיו ביניהם חסידים חשובים, „יושבי-שולחן", מקורבים לרבי, מרואי-פניו ובני-פמלייתו. כמו כן לא היתה בשום פנים אפילו מרכז זוטא ארעי להשכלה עברית. דבר זה אינו תמוה ביותר, שהרי ידוע שקהילות פולין הקונגרסאית אינן רשומות במפתח של תנועת ההשכלה העברית. החסידות משכה אליה את כל בעלי-המוחין. ומי שלא הסתפק בש"ס ופוסקים עוררה אותו לעסוק ב„מורה-נבוכים". תלמידיו ותלמידי-תלמידיו של ר' מנדיל מקוצק הם שהפיצו בדפוסים חדשים את ספרי-הפילוסופיה היהודית מימי-הביניים.

כללו של דבר. היתה זו, זדונסקה-וולה, עיירה צנועה,

על בית-הקברות בחודש אלול.
אויפן בית-הקברות אין חודש אלול.

בעיקרה יישוב של פועלים, בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, שלא הלכה בגדולות, והשוקדת על צורכי־פרנסתה ברוב עמל ויגיעת בשר ומוחין. שיחות חולין שלה נסבו על נולים, אריגה, חוטים למיניהם, על נסיעות לצורכי מקח וממכר ללודז׳ — מרכז התעשייה הגדול והשוק לסחורה, שם נמכרו האריגים המוגמרים מתוצריה של תעשיית־הבית. ובאמת היתה זדונסקה־וולה מעין סניף לעיר התעשייה ההומיה, שהלכה וגדלה בקצב מהיר, מסחרר ממש, במאה העשרים. אלא, שמבחינה אחת נבדל, דומני, הסניף מן המרכז: ביישוב הדעת. כאן עבדו עמלים חרוצים, שוקדים בהתמדה על מלאכתם בלא בהלה ופרץ. וכך גם היו סוחריה של וולה: מיושבים יותר בהליכותיהם. ואפילו כשהגיעו ללודז׳, לרגלי עסקיהם, לא היו בהולים ומבוהלים כדרכם של בני־עיר זו, שבה, כידוע, לא היו מהלכים ברחובות אלא רצים, כמעט רודפים ונרדפים. החפזון והקפיצות הפכו לעיתים את הדינאמיות העצומה של היוזמה היהודית ב„מנ־צ׳סטאר של פולין", למעין קאריקאטורה של עצמה — על כל פנים למראית העין. ובאמת, היה קצבה של לודז׳ קצב מהיר של בניין, שאינו סובל התרשלות, מין חפזון קונסטרוקטיבי, שהעיד יפה על כוחו של המרץ היהודי לעשייה וליצירה.

ג.

הבחורים והאברכים הסמוכים על שולחנות חותניהם, כאבי ז"ל, יליד לודז׳ (נשא לאשה בת זדונסקה־וולה, ממשפחת סטריקובסקי־טייך), עסקו בתורה — אם בבית־המדרש הגדול ואם ב„שטיבלך" של החסידים. אבל בבוא היום, „משנפסק המן", נכנסו גם הם בעול העבודה והמסחר. יש מהם שחזרו אל מקום מגורי־אבותיהם, כמעשה אבי, ויש מהם שהשתקעו בעיירה.

מלבד במילי דעלמא עסקו, כמובן, גם במילי דשמיא. ויש להניח שלא היו שיחות חולין רבות, שלא היו מתובלות בדברי־תורה. החיים לא התנהלו בנחת. לא פסקה ההרגשה שיהודים חיים בגלות. מלבד גזירות המלכות, צרות הפרנסה ופורענויות בידי־שמיים, היו גם פורענויות, שבאו מידי־אדם. מנהג העולם — תאוות שאינן מסוכנות, כגון תאוות המשחק והשעשוע וכן תאוות מסוכנות, כגון התאווה להזיק ולהכאיב לזולת, לעולל תעלולים וכיוצא באלה, פורצות להן, בסופו של דבר, דרך — הן ברשות היחיד והן ברשות הרבים. לסוג התאוות האחרונות יש למנות את המחלוקת על עסקי־הקהילה בין הפרנסים ובין חבורות החסידים, שהיוו את רוב בניינה ורוב מניינה של הקהילה. ביניהן היו גם מחלוקות „לשם שמיים" — מן הסוג המר והנרתח, שעתידות היו להתקיים זמן רב ולהשחית כל חלקה טובה בין הצדדים היריבים.

נושאי־המחלוקות העיקריים נסבו על עסקי־הרב ובחירתו, על הדיינים ועל השוחטים, על מניין הפרנסים בקהילה ועל כל שאר העניינים, שהיו כרוכים בכך. מחלוקת אחת, מן הקשות ביותר, פרצה בדבר בחירת מרא דאתרא בעשור הראשון של המאה. על פי מה שסופר לי אחר כך ועל פי מה שקראתי בחוברת המיוחדת, שחוברה על נושא זה ותיארה את כל עניין הריב הנורא שפרץ בגינו — דומני, שלא היתה בשום קהילה יהודית בזמן ההוא מלחמה קשה ומרה כל־כך, הכרוכה יחד כמה וכמה גורמים ונסיבות, ושבה ענייני־רוח נסתבכו בענייני־פרנסה סבך מסוכן כל־כך.

אכן, ליד התכונה החיובית של יישוב־הדעת, שציינה את יהודי זדונסקה־וולה, כפי שהזכרתי לעיל, מצאת שם גם עירבוב הדעת שקילקלה את השורה.

קשה לי כאן לעמוד בפרוטרוט על מחלוקת זו. היא ארכה שנים רבות. חסידי־גור לא התחתנו עם חסידי־אלכסנדר, לא אכלו אלה משחיטתם של אלה. ואף אירע שירדו ממש איש לחיי רעהו — בקפח זה את זה מעבודה, מהלוואה ומכל דבר מסחר. אבי, אף־על־פי שהיה בן חסיד גור, אנוס היה, כנראה בהשפעת גיסיו, להצטרף אל חסידי־אלכסנדר. אומנם, לאחר זמן, נעשה חסיד אלכסנדר בלב שלם — אף כי בלא קנאות.

האדמו"רים אפשר שלא ליבו את הדליקה, אף־על־פי־כן אין לומר עליהם בשום פנים שהיו זריזים בכיבוייה. פרשה מזעזעת זו היא תעודה עגומה למנהיגות היהודית המסורתית בראשית המאה הזאת. רק בימי־תחילת מלחמת העולם הראשונה, על אדמת בית־הקברות, משהוגלו לשם בני־הקהילה על ידי הפולשים הגרמנים, חיל הקיסר, גלות לשעה קלה — באמת רק גזירת גלות ולא גלות של ממש — נתפייסו שם אלה עם אלה והשלום הושב אל כנו.

ממחלוקת זו למדתי לקח, בוודאי כרבים אחרים, לקח שאינו משתכח בנקל, על דינים ודברים לשם שמיים ועל האש האוכלת במדנים הלובשים אצטלה של קדושה.

ד.

העיירה היתה מקום יישוב „בין־לאומי". מבין 30 אלף אוכ־לוסיה בקירוב היו כשליש יהודים, כשליש פולנים וכשליש גרמנים. הגרמנים, „השוואבים", הטביעו חותמם על העיירה אולי לא פחות מן היהודים. אף הם עסקו בתעשיית החוטים. בידיהם היו בתים וחצרות רבים. כן היו להם שדות וגני־פרי. היהודים חיו בשלושת הרחובות הראשיים. רבים מהם גרו בבתי־חומה של הגרמנים. רוב היהודים דיברו אידית מגורמנת — על־כל־פנים הבינו גרמנית. והיו שגם קראו גרמנית. כמה וכמה מבני־העיר יצאו ל„חוץ לארץ", היא

גרמניה — אם על מנת לסחור בה ולשוב ואם שלא־על־מנת לשוב. דודי, בריש סטריקובסקי ז"ל, ישב אף הוא זמן מה בגרמניה. ידע גרמנית יפה והיה חסיד גדול של שילר, היינה ואפילו גיתה — ואין צורך לומר, חסידו של לסינג ו„נתן החכם" שלו. לעיתים קרובות מתבל היה לשונו בפסוקים מן הספרות הגרמנית הקלאסית. מובן, שלא היה מן הקנאים אלא ממזג „דת וחיים", „תורה ודרך ארץ". כן היה ממייסדי־„מזרחי" בעיירה. במשך שנים הועסק כאומן ראשי אצל אחד „השוואבים", בהוציאו את פרנסתו בכבוד, אף כי לא בשפע.

החיבה לגרמנית ולתרבותה נעלמה, ועל כל פנים נתערערה, בימי מלחמת העולם הראשונה, עת והגרמנים כבשו את העיירה. ילד קטן הייתי כשראיתי את גייסות גרמניה נכנסים לרחובותיה. אפשר שלא ראיתי את כניסתם הראשונה אלא את כניסתם השנייה. יהודים עמדו על המדרכות וקיבלו את פניהם בדליי־מיים, כי היום היה יום קייץ חם. הגרמנים תושבי־העיירה, הם, בנותיהם ובניהם, ערכו לחיילים קבלת פנים נלהבת ביותר. אך בין היהודים הפלישה עוררה פחדים. כבר היה ידוע, שהכובשים שרפו בדרכם את העיר קאליש, שרובה יהודים. ועם הגיעם של נשרפי־העיר גם לזדונסקה־וולה נתרבו הפחדים עוד יותר.

אגב, אז ראיתי גם בפעם הראשונה את הקרון הרתום לארבעה סוסים — כלי־הרכב הציבורי של העיר קאליש. ומכיוון שגדלתי בלודז' ורגיל הייתי בחשמליותיה המרווחות והמהירות, ריחמתי על פליטי־קאליש רחמנות מכופלת — גם על שום קרונם זה. עם זאת טופחו גם תקוות, שלאחר שיתבססו הגרמנים בשלטונם, ישובו החיים למסלולם, על הצד הטוב — ואולי, על הצד הטוב יותר מקודם. שהרי הכל שנאו את השלטון של הרוסי, הוא „פוניה חזיר", ועל כל פנים לא נהגו בו כבוד בליבם — ואילו הקיסרות הגרמנית נחשבה לטרקלין תרבותה של אירופה, ממנה ציפו לזכויות, לרווחה, ליציאה מעבדות לחירות. וסיוע לדבר — הכרוז של הגנרל הכובש, לודנדורף, שהוציא בשם הקיסר ליהודי־פולין, ובו הבטחות טובות לרוב.

ה.

את הפולנים שבעיר איני זוכר, אבל זוכר אני את האיכרים שנהרו מכפריהם, אם אל השוק ביום השוק ואם אל הכנסייה ביום ראשון או ביום חג. אומנם, בחדר למדנו על מעשה האיפוד, על בגדי־הבד של אהרון הכוהן ועל פעמוני־הזהב המשובצים בתוכם מסביב. אבל בימינו היו הפעמונים לכוהני הגויים. וכשצילצלו הפעמונים בבוקרו של יום ראשון, ועוד קצת קודם לכן, התחילה הנהירה של הכפריים דרך רחוב שיראדזקי, שבו גרנו. הגברים במקטורניהם הארוכים ובבתי־הרגליים הגבוהים, שקצתם החזיקו אותם על כתפיהם עד שלא הגיעו לעיצומו של הרחוב, לעיבורה של העיר — ואילו הנשים בבגדיהן ובמטפחותיהן הצבעוניים.

מן הכנסייה פנו הכפריים אל בתי־המרזח. בעוד העירה ההליכה עדיין היתה כאילו מאורגנת — תהלוכה ארוכה ונאה למדי של חבורות חבורות, הרי השיבה אל הכפר היתה כבר לסירוגין ולמקוטעין, ביחידות, איש ואשתו, העוזרת לו להרים רגליו, או קבוצות קטנות — כנראה משפחות או שכנים.

הכפרים היו, בדרך כלל, מרוחקים מן העיירה כמהלך שעה אחת בלבד. על כן לא נסעו לכנסייה אלא הלכו על פי רוב ברגל, כדי לחוס על הבהמה ועל העגלה ביום המנוחה. לא כן בימי־השוק והירידים. בימים אלה הביאו בעגלות עמוסות את כל טוב הכפר. ובעוד שהתהלוכות בימי־א' בשבוע עוררו פחדים, על־כל־פנים בליבות הילדים — ואכן קשה היה לה לאוזן היהודית לקבל בשלווה את צילצול הפעמונים המזעיקים את עדות הנוצרים — ובעוד שהחזרה אל הכפרים היתה מבושמת, מפורדת וכולה חולין שבחולין — הנה הנהירה אל השוק היתה מבתחילה עניין שבשיגרה מסחרית, של משא ומתן, מבלי שתהא מלווה חששות של מורא ופחד כלשהם. הנה כי כן — גדולה פרקמטייה שמקרבת את הלבבות.

למדתי: הנכבד קרוב לנקלה, סמוך לו ממש ואפילו משולב בתוכו. הרוגזות, ההתגנויות וההתבזויות כרוכות בהתרוממות הרוח. אנשים מעוררים כבוד, מכוונים דעתם לדבר שבקדושה, המונים המונים של חוגגים, וסופם מסבאות ונשיאת רגליים בכבדות, צריחות „לץ היין" ומעשי־התבזות. אחר כך, משמצאתי תיאורי־חגיגה בכתבי־דוסטויבסקי, שסופם נפילה גמורה, ידעתי שלא טעה הסופר. אבל בקוראי בכתבי מנדלי ושלום עליכם, תיאורי־ירידים כמאורעות שאין בהם ממש, מין שווקים שאינם אלא המולה וחלומות תוהו, ידעתי שטעות או הפלגה שבגרוטסקה בידם. שכן בימי־השוק ראיתי מקח וממכר של ממש. על־פי־רוב היו שני הצדדים יוצאים נשכרים. שני הצדדים לא התרחקו מאונאה ורמאות, וטעות גוי היה מותר — אבל כן גם טעות יהודי בעיני־הגוי. היה כאן ממש עניין של חליפין ושל נסיון להונות זה את זה, אך לא משחק דמיוני במסחר, שאינו מכניס ואינו מוציא. הכל ידעו, שאין רחמים בדיני־ממונות.

ההשפעה של הפולנים על בני־העיירה גדלה ביותר, כמובן, משזכו לעצמאות משלהם ונעשו למושלי המדינה. השליטים החדשים בעיירה חוקקו חוקים למעט את השפעתם של בני־המיעוטים, שבאמת לא היו במקומנו

מיעוטים כל־עיקר, אלא שכל אחד מהם היה לפחות שווה לפולנים במניין, כאמור, ואולי אף עולה עליהם. משנעשתה הרשות פולנית, התחילו גם בני־הנוער היהודי ללמוד את שפת המדינה והוקמו בתי־ספר יהודיים, כשפולנית שפת ההוראה — בעיקר לנערות. ימי־המלחמה הראשונה וכל הכרוך בה שינו הרבה את פני־העיירה, בדומה לתמורה שחלה בכל משכנות ישראל במזרח אירופה. המלחמה היתה חתך עמוק, קרע גדול. ומה שבא אחריה נבדל בהרבה ממה שקדם לה. ביראת שמיים, במידות חסידות ובתלמוד תורה חלה ירידה גדולה — ואילו בתחומים אחרים חלה התעוררות. אבל על כך להלן.

לא פעמונים בלבד היו בידי־הנכרים, אלא גם תופים. על פני־חוצות העיירה היה עובר מתופף ועמו כרוז, המכריז ומודיע את החדשות, שהרשות ביקשה להודיע לנתיניה. לעיתים היה המתופף עצמו הכרוז. לעיתים היה מתופף לחוד וכרוז לחוד. בעיקר, כשהיה צורך לקרוא פתשגן מלכות ארוך, מודעה רבתי. אנו, הילדים, היינו רצים אחרי הכרוז כברת דרך ארוכה, לפחות עד תחנתו השנייה, לשמוע בשנית את דבריו עד תומם. אף שלא יכולנו להבינם גם אלמלי היה חוזר עליהם מאה פעמים, מאחר שבלשון לעז נאמרו. מעטים מאד, אולי אחד ושניים מני־רבים, הבינו את תוכן הדברים. אבל הרשות יצאה ידי חובת ההודעה — והדברים באמת נתפרסמו ברבים, מאחר שהמבינים המועטים אצו להודיע כל אחד לחברו וחברו לחברו. אחד המתופפים האלה הכריז על מלחמת העולם הראשונה, ובצורה זו אף הוכרז לאחר זמן על ייסוד מדינת פולין. משנוסדה זו, עשתה שימוש רב במוסד זה ולא יצא שבוע בלא כרזות.

לא היה עיתון בזדונסקה־וולה — ואין צורך לומר, שלא היה רדיו. וכן לא היה בה כלי תחבורה ציבורי מטעם העירייה, מלבד כרכרה יהודית, שיכולת לשכור במחיר מועט. ואומנם, לא היתה דרך אחרת מביתך אל תחנת הרכבת.

פני־העיירה לא נשתנו בימי־האדונים החדשים. עדיין גרו היהודים באותם שלושת הרחובות הראשיים, בבתי־עץ או בבתי־חומה שברחוב או בחצרות הארוכות ולא צרות. הבתים הגבוהים לא היו יותר מבני שלוש או ארבע קומות, והאחרונים, כלומר: בתים בני ארבע קומות, היו באמת נדירים. הסבתא שלי, רבקה „השחורה" (רוב בני־העיירה היו בעלי־כינויים וקצתם נקראו בשמות וכינויים מוזרים ביותר; בגלל שערותיהם השחורות מאד נקראו בני־משפחת אמי „השחורים"), היתה בעלת בית וחצר ברחוב שיראדזקה, שהוליך לעיירה שיראדז. בעלה, סבא שלי, מת עליה כשהוא בן ארבעים והניח אחריו שני בנים נשואים וארבע בנות רווקות. הרבה טרחה סבתי כדי לכלכלן ולהשיאן. הסב, פישל לייב, חסיד של וורקה וביאלה, ברוצו באחד מימות החורף העז אחרי עגלה, שעמדה להסיע אותו לרבי, כנראה לרבי מנדיל מוורקה, הצטנן, חלה בדלקת ריאות קשה ולאחר זמן קצר, משׁשב אל ביתו, נפטר. הרבה כתרים קשרו לו בני־העיירה. וודאי הוא, שהיה חברו ומקורבו של בן הרבי מביאלה, לאחר מכן האדמו"ר מסטריקוב, ר' מנחם מנדל, שקבע את מקום מושבו בסוף ימיו בזגירז', ליד לודז'.

על פי שמות בניו אני למד על דביקות סבי ברבותיו. הצדיק ר' מנדל מוורקה, שאליו נסע סבי, היה בנו של רבי יצחק. הוא הצטיין במידת „השתיקה המדברת". על הפסוק, האמור בבת פרעה ומשה, „ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה" (שמות ב, ו), הקשה הרבי: „מדוע לא נאמר ותשמע? אלא שהילד בכה בכי מעמקי־הלב שלא נשמע קולו. מכאן הבינה בת פרעה, שמילדי־העבדים הוא". הוא גם אמר שיהודי חייב לצעוק תוך כדי שתיקה, לרקוד בלי הנעת אבר ולהיות שח וכפוף בזקיפות הקומה. על „ואהבת לרעך כמוך" אמר ר' עקיבא, שזה כלל גדול בתורה. שאל הרבי: „ומהו הכלל הקטן?" והשיב: „לפחות לא תשנא אותו".

בעיקר שיבח הרבי את השתיקה. לעיתים קרובות ישב בין מקורביו ושתק. שתיקתו הפכה אצלו לשיטה רבת משמעות. מפרש אמרותיו ושתיקתו היה „החוזר" ר' בעריש מביאלה, אחד מחסידיו הוותיקים של אביו. לימים, משנפטר הרבי, בשנת 1888, אם איני טועה, קיבלו עליהם חסידיו את ר' בעריש לאדמו"ר. כאן מקור השמות במשפחתי.

ר' בעריש סטריקובסקי

דודי היו בני־תורה. אחד מהם, בעריש סטריקובסקי, שכבר הזכרתיו לעיל, היה בעיני הטיפוס הנעלה של המשכיל העברי, שבו כרתו ברית אמת „התורה והחיים", המהלך הישן ו„דרך ארץ" של המהלך החדש. מפיו שמעתי דברי־תורה ודברי־סופרים לועזיים בלי „להבדיל" מרובים. יראת שמיים היתה מובנת מאליה, אך בלי חוסר־הבטחון שבקנאות. ואכן, הכול עשה האיש במידה וברוב חן. תפילה בשעתה ומלאכה לשם פרנסה, טיפול בילדים וחינוכם ועסקי־ציבור, והכול משולב שיחות חולין נאות — בחינת: דברי חכם בנחת נשמעים. לעתים קרובות

נבחר לוועד הקהילה או לוועד העירייה, ואירע שגם ויתר לאחיו הבכור, משנבחר גם הוא, אומנם על ידי מפלגה אחרת, על ידי „אגודת ישראל״, לאותם המוסדות, והרשות הקפידה, שלא ישבו שני אחים במוסד אחד.

ו.

דודי האחר, אחיו הבכור, מרדכי מנדל סטרי־קובסקי („השחור״), היה בן תורה, בעל מוח חריף ועסקן חשוב בקהילה. הוא התגורר בבית שמחוץ לעיר, מעבר לגשר על פני נחל. ההליכה אל בית הדוד, בימות הקייץ, ברחוב הארוך ליד שדות וגנים, היתה טיול נעים ביותר. הבית היה דו־משפחתי. בעל הבית, גרמני מאומני־האריגה, היה מרעיש את הבית בנוליו כל היום עד רדת הערב. דודי החזיק שם חנות, מעין חנות כל־בו, בשביל האיכרים שבכפר הסמוך ובשביל דרי־סביבתו, בעיקר גרמנים. בעסקי־המסחר היו לו עליות וירידות. אף־על־פי שטרוד היה כל היום, שוקד על עשיית צדקה „בכל עת״ — כלומר על פרנסת אשתו, בנו ושבע בנותיו, מצא זמן לקבוע עיתים לתורה ולעסקי־הציבור. ואיתרע מזלו: מיד עם היכנס חיילי־הנאצים לעיירה, בתחילת כיבוש פולין, נאסר האיש ונהרג — אחד הקדושים והרוגי־המלכות הרשעה הראשונים של וולה. דירתו בקצה העיירה, באמת מחוצה לה, היתה כל הימים בחזקת סכנה, אבל רק בימי־הנאצים התרגשה הצרה ובאה. אומנם קשה לומר, שהיה ניצל, אילמלי היה גר בטבורה של העיר, אבל דומה, שגם מקום דירתו גרם.

בדרך אל בית דודי זה נזדמן לי בפעם הראשונה בחיי להתווכח ויכוח דתי עם בן האמונה הנוצרית. בשדה, ליד מחרשה רתומה לשור, עמד גוי זקן וקרא לי בעוברי. נתברר שהלה היה גרמני, לותראני, בקי בכתבי־הקודש שלנו ושלהם. בעל־פה השפיע עלי את פסוקי־ישעיהו נ״ג. ידוע, שארבעה עשר פסוקים קשי־הבנה אלה, הניתנים לפירושים שונים ולגילוי פנים שלא כהלכה, העמידו עלינו אויבים קשים ועירבבו עלינו את עולמנו. על פיהם דימו הנוצרים לעצמם את תולדות ישו ואת מעשי־ישועתו ועל פיהם חזרו וביקשו ראייה לתולדותיו ולמעשיו. נער הייתי, כבן עשר. וודאי שלמדתי גמרא ותוספות, אבל את פרקי־ישעיהו לא ידעתי והתפתלתי מאד בתשובותי למאמין הזקן. נוכחתי לדעת כמה קשה ויכוח דתי. אבל גם הרגשתי שיש צורך בו, אלא שיש להצטייד בידיעות ובלי „דע מה שתשיב״ עתיד אתה להיות נבוך ומגוחך — אפילו בשעה שהצדק עמך.

זכורני, נגעה לליבי העובדה, שהנוצרים מכבדים את „הברית הישנה״, ויש לנו יסוד לשותפות של דעות. התביישתי, שהם ולא אנחנו בקיאים בתנ״ך. אומנם, אין לך פסוק מן התנ״ך שאינו נשנה בגמרא לפחות ז׳ פעמים, ויש פסוקים הבאים בגמרא מאה פעמים ויותר, אבל מובן שאינה דומה בקיאות בתנ״ך, הנלמד כנושא בפני עצמו, לידיעת פסוקיו המפוזרים אגב אורחא על פני דפי־התלמוד. ובאיזו קנאות „פונדמנטאלית״ דבק הנוצרי, בן שיחי, בפשוטם של המקראות על פי הבנתו. בשיחה זו (אחר כך באו כמה שיחות דומות לזו) הכרתי בפעם הראשונה, אומנם שלא בדעת ברורה, את אפס קצהו של זיוף תורת ישראל ותולדותיו על ידי הנצרות, שעניין הצליבה בידי־היהודים אינו אלא פרט אחד בו, בכלל הזיוף — אם כי הפרט האיום והמסוכן ביותר. הרגשתי בגזל נכסי־הרוח של עמנו והיתה בליבי תרעומת על ההקנטה, שהגזלן עוד מוסיף ומקניטני.

ז.

אחרי מלחמת העולם הראשונה שוב לא היו פני־העיירה כתמול שלשום. הפצעים לא קרמו עור. דומה, הנפשות נפגעו ונתערערו ולא חזרו עוד לתיקנן הראשון. המידות נשתנו. ואנשי־המקום, מנהגיהם והליכותיהם, אף־על־פי שכאילו עמדו בעינם, על־כל־פנים למראית העיין, שוב לא היו מה שהיו קודם לכן, אלא כדמותם בלבד. יש אמרו: ירידה, הפקרות, חילול השם. ויש טענו: התחדשות, תחייה, דינאמיקה של התפתחות לטובה ולרווחה. אומנם, רובם של ילדי־ישראל עדיין למדו בחדרים ואף הוקם „בית־יעקב״ לבנות, אך גם הוקמו בתי־ספר מודרניים. כל המפלגות והאירגונים שבעיר הגדולה היו מיוצגים בוולה. חזקה היתה התנועה הציונית. מתנועת החלוץ עלו כמה צעירים לארץ־ישראל. ידידי מילדות, ירמיהו גורדון, היה אחד הראשונים. בימי־העלייה הרביעית עלו ארצה כמה מבני־„המעמד הבינוני״. הללו הביאו במטענם מידות טובות של עמלים על צורכי־פרנסתם — רחוקים מ„אנשי הרוח״, המבקשים להתפרנס על עסקי־תוהו. ואכן, קל היה מעברם של חללו למקצועות עבודה שונים — לפי כושרם ולפי צורכי־הארץ.

בין שתי מלחמות העולם כבר היו בוולה רבים מבני־הנוער שלמדו עברית חדשה וקראו ספרות עברית בת־ימינו. זכורני, שבבואי בפעם האחרונה לבקר את העיירה, בקייץ 1931 לחתונתה של בת דודי בעריש, נתבקשתי להרצות בעברית על „מסדה״ של יצחק למדן והיו לי שומעים מקשיבים. מכיוון שהייתי מועמד לרבנות מודרנית מגורמנת, בחצי הדרך ל„דוקטור ראבינר״, נהגו בי הבחורים לומדי־התורה, הדיין והרב, שהתוודעתי אליהם בחתונה זו, במין קירבה ורתיעה של כבדהו וחשדהו: לומד תורה ונותן כבוד ויקר לשלנו, אבל בכל זאת אינו משלנו!

העיירה שינתה את פניה גם בכך, שהקנאות של החסידים התגלגלה בקנאות האירגונים החילוניים החדשים. ואנרגיה דתית לשעבר, כשהיא נשפכת לתוך דפוסים

חילוניים, אינה פוסקת לרתוח ולהרתיח מחלוקות. אבל היתה גם ירושה של מידות טובות — מידות אופייניות לעיירה: צניעות, ענווה, ישרות דרך, הסתפקות במועט ומין תמימות אמיתית, כלילת חן ורבת עמקות. נשבו גם רוחות חדשות ליד ישנות של סובלנות ומחלנות. ניתנו מהלכים לנימוסים יפים של צעירים וזקנים. מידות ישראל סבא, שנתלבשו בצורות חדשות — ובכל מקום ובכל שעה שהופיעו, הזהירו ברום המעלות.

אם זדונסקה־וולה עדיין קיימת בגיאוגרפיה של פולין, מנותקת מן העשייה החיה של תושביה היהודים, היא בוגדת בעצמה, בממשותה האמיתית, ואינה אלא „תרמית לבה" כמאמר הנביא. היא מעלה בטוב וביקר שבה ובחרה בחיים הנקלים, בירידה, לאחר ימי־הגדולה. בעינינו היא צל־רפאים, המפיל אימה על ידי האין, תוכחת מזכרת למה שהיה — מצבת היעדר.

לדמותה של עיר

נחמיה רינג, חיפה

בהעלותי את השורות דלהלן, איני מתכוון לתאר את תולדותיה הכלליים של עירנו — ותיאור ממצה שלא מכל שכן. כוונתי אינה יומרנית עד כדי כך. כל רצוני מצטמצם בנסיון הצנוע לתאר — ואף זאת באופן כללי בלבד — את חיי־העיר בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השנייה — תוך שימת דגש חזק, כמסתבר מאליו, על הפעילות הענפה של הציבור היהודי במקום ויחסי־הגומלין שבין זה לבין יתר חלקי־האוכלוסייה בעיר.

ועלי לציין בפתח דברי, שתוך כדי תיאור זה אימנע מלנקוב בשמות מנהיגיה של יהדות הקהילה, עמם נמנו עסקנים רבי־מעש, יוזמה ותושייה, בשטחים שונים ומגוונים — עסקנים, שהאצילו מרוחם ואישיותם היוצרת על רוח המקום ותרמו לא מעט לגיבושה ולעיצוב דמותה של עדת ישראל בעיר.

וטעמי ונימוקי עמי.

ראויים עסקנים אלה שפעלו והפעילו, שפעו כוחות ומרץ והשפיעו בכל תחומי־העשייה, בהם שיקעו את עצמם בכל רמ"ח איבריהם ושס"ה גידיהם, להקדיש להם — ולכל אחד מהללו בנפרד — רשימה מיוחדת ומייחדת, מפורטת ומדוקדקת, על־מנת שלא יצאו מקופחים ודמותם נפגמת בתיאור — שמטבע הדברים יושם בו הדגש על יחסי־ציבור כלליים.

עם־זאת מן הנמנע הוא, שלא לציין ברשימה על הקהילה היהודית בזדונסקה־וולה, ולו בריפרוף, מספר אנשים, ובמיוחד את מנהיגו הבלתי־מוכתר של כלל הציבור היהודי במקום — את הד"ר יעקב למברג ה.י.ד. האיש, שהגורל הועיד לו תפקיד פעיל ביותר בטרגדיה של היישוב בעיר — טרגדיה, שהחלה להתקרב עם פלישת הגרמנים לפולין ובאה על סיומה, בכל מוראותיה, עם חיסול הגיטו בעיר.

תעסוקה והשלכותיה על חיי־ציבור

בתקופה ההיא, היינו: בעשור האהרון שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, מלחמה עקובה מדם והסרת־תקדים זו, בה הושמדה, כידוע, מרביתה של האוכלוסייה היהודית של זדונסקה־וולה, בדומה למה שאירע ליתר קהילות ישראל, אליהן הגיע הצורר הגרמני — בתקופה ההיא מנתה הקהילה היהודית בעיר כשליש מכלל ארבעים אלף תושביה.

העובדה, שיישוב זה היווה צומת דרכים חשוב ביותר לעיירות הסמוכות לו, מכאן, וכן קרבתו ללודז', עיר הטכסטיל המפורסמת, מכאן — הקנתה לעירנו, זדונסקה־וולה, מעמד מיוחד באיזור כולו, בהעניקה לה את אופייה המתקדם ביחס ליתר ערי־הסביבה.

ולא בכדי. כי בדומה ללודז', ולא מעט בהשפעתה, קמו גם אצלנו מפעלים תעשייתיים מרובים, בעלי־כושר תפוקה ניכרת, בעיקר בשטח הטכסטיל, שהרחיבו את הבסיס המשקי לכלכלת העיר ושימשו מנוף חשוב ומכריע לזירוז התקדמותה והתפתחותה. חומרי־הגלם לתעשייה זו סיפקה, אגב, לודז'

עצמה — דבר שהשפיע מצידו לטובה על קיום קשרי־מסחר הדוקים בין עירנו לבין שכנתנו הגדולה.

למרות היות כלכלתה של העיר מבוסס בחלקה הניכר, כפי שצוין בסמוך, על תעשיית הטכסטיל — ועובדא זו אף הטביעה את חותמה המכריע על חיי־העיר בכללותם — עסקו מרבית תושביה היהודיים במלאכה ומסחר זעיר, פרנסות אופייניות ליהדות פולין וליתר ריכוזי־היהודים בארצות אחרות — ורק מקצתם נמנו עם פועלי־התעשייה. ואילו את כוח־האדם העיקרי לאחרונה סיפקה האוכלוסיה הנוצרית, שזרמה בהמוניה למפעלים השונים שהקימה תעשייה זו. ואכן, היתה זו, לאוכלוסיה הנוצרית, עמדת־כוח לא רק כלכלית, חשובה וקובעת, אלא גם עמדה מדינית ממדרגה ראשונה.

לא ייפלא לכן, שבעירנו, בעלת בסיס פועלי כה מושרש, קמה מפלגה סוציאליסטית נוצרית, מפלגת פ.פ.ס., מאורגנת כהלכה, שהלכה וגדלה ואף הרחיבה בהרבה את השפעתה — מעבר להמוני־חבריה, שהיו מאורגנים בתוך שורותיה.

ביטוי מובהק לעובדא זו שימשו תקופות הבחירות, שנערכו מדי־פעם־בפעם, הן למוסדות השלטון המרכזיים במדינה והן לאלה של השלטון המוניציפאלי — בהן הוכיחה מפלגה זו את כוחה הרב והשפעתה על ההמונים.

הנה כי כן. חלק בלתי־מבוטל בעיצוב אופייה ודמותה הכללית של עירנו היה למפלגה זו — והיא שהטביעה על המקום את חותמה של עיר עבודה מובהקת.

פ.פ.ס. ויחסה ליהודים

כמפלגת פועלים, בעלת השקפת עולם סוציאליסטית, שחרתה על דגלה: חופש ושוויון לכל אדם באשר הוא אדם, ללא הבדל דת, גזע ולאום — ניתן היה לצפות מפ.פ.ס., כי תנצל את כוחה המספרי והשפעתה המדינית לריכוך הניגודים הלאומיים בין עדה אחת לחברתה; כי תפעל ליצירת יחסים הוגנים, מושתתים על יחסי־כבוד אלימנטריים, בין חלקי־האוכלוסיה השונים בעיר — לרבות בין הפולנים והיהודים, שני עמים, שחסו זה בצילו של זה מאז יובלות בשנים על אדמת פולין.

אך לא הרי האידיאולוגיה כהרי המציאות. לדידה, אליבא דמפלגת פ.פ.ס., דומה כאילו נתחם תחום ברור ומוגדר בין השתיים, בין עולם האידיאות המופשטות והצורך ואף הרצון להחדרתן לתחום החיים — משל היו שני מישורים מקבילים, שאין האחד נוגע לחלוטין בתחומו של השני.

ואומנם כן. במציאות היומיומית, ביחסי־אנוש ועדה, לא הצטיינו מנהיגי־מפלגה זו, בדומה להמוני־חבריה, באהדה יתרה ליהודים. לרוב אף לא ניסו להסתיר את דבקותם בדוקטרינה של האנטישמיות. יתר על כן. לעיתים קרובות אף לא נרתעו מלהשמיע בפומבי את הסתייגותם מכל מה שריח של יהודי נודף הימנו ואף מהטחת הערות מעליבות כלפי היהודים — דבר שגרם, בהכרח, לתקריות מצערות, לעיתים.

ברם, יודגש שליחס הנפשי־אימוציונאלי של הפ.פ.ס. ליהודים, יחס שביסודו ניזון, ללא ספק, מהניגודים הטבעיים או המלאכותיים שצצו בין שתי העדות — תוצאות אורח חיים שונה במשך עשרות שנים ומעלה — נתלווה, על רקע התנאים המקומיים, גורם סוציאלי בעל משקל, גורם שתרם לא מעט להתחדדותו והחרפתו של היחס הנפשי, והוא: בעלות יהודית על חלק המפעלים התעשייתיים בעיר.

אך לא יהא משום מידת ההגינות מצידנו שלא לציין, שעצם קיומה של פ.פ.ס. מנעה את התבססותה במקום של ה־„אינדציה" — מפלגה אנטישמית מובהקת, כידוע. זו, על־אף כל מאמציה ורכיבתה על סוס האנטישמיות בריש גלי, לא הצליחה להכות שורשים עמוקים בעיר, ולהחדיר את השקפותיה הריאקציוניות במישור המדיני־חברתי וכן את שנאתה הארסית ביחס ליהודים — כשם שעלה הדבר בידה בעיירות הסמוכות. פ.פ.ס., שראתה באינדציה את אויבתה בנפש בתחום המדיני־אירגוני וגורם נחשל ועוין בתחום החברתי, עשתה את כל אשר ביכולתה למען קיים בידה את ההיגמוניה השלטונית בעיר העבודה — ואף לא נרתעה מלהכשיל כנס איזורי של מפלגה זו, שנועד להתקיים בעיר.

סיוע לנזקקים

למרות אופייה התעשייתי של העיר, ואפשרויות התעסוקה המרובות והמגוונות שנבעו מכך — לא סיפקו אלה את הצרכים האלימנטריים של אוכלוסיה יהודית גדלה והולכת. והתוצאה: חיי־הכלכלה של הציבור היהודי במקום נשארו רעועים למדי.

עובדא זו חייבה את אבות הקהילה לתכנן עבודות יזומות לשם הקלת המצוקה, מחד גיסא, וכן הרחבת פעולותיה של מחלקת הסעד שלידה — מאידך גיסא. ואכן, מחלקה זו נרתמה במרץ לפעולות הסיוע ועשתה כל מה שהיה בגדר אפשרויותיה לעשות. ברם, סיפוק צורכיהם של מספר הנזקקים, המתדפקים על דלתי־הקהילה, היה מעבר ליכולתה של זו, ואף הסיוע שניתן לאנשים, לאלה שזכו לו, לא עמד ביחס ישר לגודל הצרכים. בעיקר הורגשה

עובדא זו בחודשי־החורף הקשים. אז, בחודשים האלה, נותרו משפחות רבות, דלות־אמצעים, ללא כסות לנפשם וחומרי־הסקה לחימום משכנות־עוניים.

העזרה לזולת, מסימני־ההיכר המובהקים של יהדות העיירה, ואחת התכונות המפורסמות ביותר לשבח באופיו של היהודי בכלל, מצאה איפוא כאן — על רקע התנאים הכלכליים הקשים, שתוארו לעיל — כר נרחב להתגדר בו. לכן לא ייפלא, שבמצב דברים זה נסללה הדרך לאלה מאחינו בני־ישראל, שסגולה מיוחדת זו באופיים היתה מפותחת אצלם ביותר. והללו, כיהידים, ללא מנגנון מוסדיי העומד מאחוריהם, מבלי למצוא עידוד למעשיהם מצד החברה שלמענה פעלו, ולעיתים אף נכוו על־ידה ברותחין, בהיותם נהשדים במעילה באימון — הללו, מתוך דחף נפשי פנימי, שאין לעמוד כנגדו, רתמו את עצמם, שלא על מנת לקבל פרס, לעבודת הקודש, כלומר: להביא מזור כמיטב יכולתם, בכל מקום ובכל שעה — לכל אלה, שהיו זקוקים לכך.

ר׳ מרדכי מאיר

על אחד האנשים האלה — ר׳ מרדכי מאיר — ברצוני לייחד את הדיבור. יהודי זה שבעצמו רק מחסור ועוני היה כל חלקו בחיים, בהיאבקו קשות לפרנס את בני־משפחתו, ואף זאת בדוחק רב — יהודי זה השליך את נפשו ואת נפש המסובים על שולחנו מנגד וכיתת את רגליו ברחובות העיר ובבתי־התפילה, על־מנת לאסוף תרו־מות רבות ככל האפשר, ברוח המאמר: „גדול המעשה מן העושה" — ובהן, בתרומות שאסף וצירפן פרוטה לפרוטה, לבוא לעזרת נפשות הנדכאים והחלכאים, ככל אשר השיגה ידו.

יהודי זה, שומר מצוות ומדקדק בקלה כבחמורה — מרדן מטבעו היה. תכונה זו אף ביצבצה מתוך ארשת פניו, שהרי ר׳ מרדכי מאיר לא השלים עם המחסור שמסביב לו. לא הסתגר האיש בד׳ אמותיו, כדי להעלים עיין מן המתרחש. הוא איש ה־„איכפת לו" היה — כפי שמקובל לכנות היום אנשים מסוג זה. על־אף הכבוד המפוקפק שנפל בחלקו — ולאמיתו של הדבר, הסתכלה החברה על דרכו לעיתים בחשד ולרוב אף בבוז — הסיח את דעתו לחלוטין ממאי דאמרי אינשי, בהתמסרו בכל כוחותיו ולהט נשמתו למשימה הגדולה שהציב לנגד עיניו. והמשימה: הנעלת ילדי־העניים בימות החורף וציודם במצרכים חיוניים שוטפים אחרים. כל זאת לטווח קצר — ואילו לטווח ארוך: הקמתו של בניין תלמוד־תורה — אותו יסוד־מוסד להרבצת תורה לבני־עניים, שמהם תצא תורה — בית־אולפנא להקניית חינוך לדור הצעיר, ברוח התורה והמסורה.

והמפליא בדבר, שהרף האתגר העצום שעמד בפניו, ובעצם, שהעמיד את עצמו בפניו, מתוך רצון עז והתנדבות לשמה, הצליח האיש, היחיד והבודד הזה, אומנם במאמץ בלתי־נלאה ובעקשנות קדושה במשך שנים, לבצע במידה רבה את מה שנטל על עצמו. כך בתחום העזרה היומיומית, מיד לפה, בהנעלת ילדים יחפים וכיוצא באלה פעולות, וכך בהקמת הבניין, בעל שתי־הקומות, לתלמוד־תורה. וכל־זאת, בעיקר, מהפרוטות הבודדות — שהצטרפו לבסוף לחשבון גדול.

ימי־השוק כמקור פרנסה

ליד המפעלים התעשייתיים המרובים, שמטבע הדברים שימשו המוני־פועליהם ואף צוות־המנהלים לקוחות רבי־משקל לכל סוגי בעלי־המקצוע והמסחר במקום — נהנתה העיר ממקור פרנסה חשוב אחר, והוא: ימי־השוק — פעמיים בשבוע.

בימים אלה היו האיכרים, מכפרי־הסביבה הקרובה ואף הרחוקה יותר, זורמים בהמוניהם העירה. אלה ברגל, בעוד נעליהם על שכמם, ואילו אלה על עגלותיהם, העמוסות מכל טוב מתוצרת הכפר. וכולם כאחד נהרו לנקודת המפגש המרכזית — לכיכר השוק, הסואנת מרוב עם.

היו אלה ימים, בהם השתנו פני־העיר תכלית שינוי. לא היתה עוד זו העיר השקטה, המבצעת את עיסוקיה השונים, הרב־גווניים בפנים, בתוך החומות. היפוכו של דבר. בימים אלה הפכה העיר לכוורת תוססת חיי־מסחר מכל הסוגים. אלה מחפשים מציאות ואלה מציעים אותן. אלה קונים ואילו אלה מוכרים. הללו מתמקחים ולבסוף אף מתפשרים ומגיעים לעמק השווה — ואילו האחרים אינם זזים אף כמלוא נימה מהמחיר הנקוב, הראשוני. וכל התכונה הרבה והסואנת הזאת מתבצעת בפרהסיא, לעיני־השמש — בעוד המוני־האיכרים, על לבושם הססגוני, המשעשע, ממלאים את חלל האוויר בקולותיהם הבלתי־מרוסנים.

משכלתה עגלה מן השוק — חזרו המוני־האיכרים לבתיהם. אלה מרוצים מבילוי היום בחברותא, ברעש ובמשא ומתן — ואחרון אחרון: ממכירת תוצרתם החקלאית ורכישתם בתמורה לבוש, הנעלה וכיוצא בהם מן המוצרים החיוניים למשפחה, מכל מה שהיה סיפק בידי־העיר להציע, בין מתוצרתה היא ובין מתוצרת חוץ. ואילו אלה שיכורים כלוט, בבזבזם את כל פדיון היום או חלקו במסבאות שבעיר, בעוד נשיהם, העזר כנגדם, מוציאות אותם מהן

בכוח, בתחנונים או בשידולים — הכל לפי היחסים המשפח־תיים.

ובעוד בעלי־המלאכה והסוחרים מסלקים את דוכניהם מן השוק, מחשבים ומסכמים את תוצאות פדיון היום ועושים כבר הכנות ליום השוק הבא — פשטה העיר צורה ולבשה צורה. מיד חזרה העיר למתכונתה הרגילה ולצביונה בשאר ימות החול, בהם בלטה העיר באופייה השקט והמאופק. בימים האלה הפועלים הממהרים לעבודה לא נבלעו עוד בזרם המוני איכרי־הסביבה — בהיטשטש על־ידי כך זהותם האמיתית. ברחובות העיר שוב נראו חולפות ביעף דמויות של אחינו בני־ישראל, בדרכם לבית־הכנסת — ואילו כיכר השוק נשארה שוממה ומיותמת כעצים, שעליהם נשרו בשלכת. הילדים נראו ממהרים לשני בתי־הספר היהודיים שבעיר, בבשר השעון שעל מגדל הכנסייה את השעה שבע בבוקר. מוכרי־העתונים מכריזים על החדשות — בעוד בעלי־הכרכרות מבלים את זמנם בשיחות בטלות, תוך כדי ציפייה לנוסעים, שאצה להם הדרך לתחנת הרכבת.

שבת

כיוון שהגיע יום השבת וזדונסקה־וולה פרקה מעצמה את עולם של ימי־החול ודאגות הפרנסה נעלמו והיו כלא היו — נתן הדבר את אותותיו בכל. דומה שאף העיר עצמה שבתה מכל מלאכה, פשטה את מחלצות החולין שלה ולבשה ארשת חגיגית. ולא זו בלבד, ששלוות־קודש היתה, כאילו, נסוכה על פני־כולם, אלא שגם הטבע עצמו, דומה, השתלב במרקם השלווה והחגיגיות שאפף את הכל — משל היתה היצירה כולה מתבשמת ממתנה יקרה זו, ששבת שמה.

ויודגש, שבמציאות לא נפסקה כל־עיקר, אף ביום קדוש זה, פעלתנותם של יהודים שומרי־מצוות. אלא, שפעלתנות זו לבשה צביון אחר והועתקה, בעיקר, לבית־הכנסת הגדול, לבתי־המדרש, השטיבלך וכיוצא באלה. וזו מצאה את ביטוייה הן בתפילות היום והן בסיפוק צורכי־הרוח של יחיד וציבור. אלה לומדים ביחידות ובצוותא בש״ס ופוסקים, ואלה, יהודים מכל השנה, מעיינים בעין־יעקב ובמדרשים — הצד השווה שבהם, שכולם נותנים את מעיינם בעסקי־רוח. ברם, גם לא הניחו ידם מטיפול בבעיות שונות, הנוגעות לענייני־הקהילה, וכן אף הוקדשה תשומת־לב מרובה לשמירה על ערכי־הדת וטיפוחם. עם זאת ניתן היה לחוש ממש באיזו רוח אחרת שריחפה על פני־האנשים, מעין נשמה יתרה שהאציל והקרין יום קדוש זה על היהודי החרד ועל כל מעשיו ביום מנוחה זה. היה בו, ביום הזה, מעין כוח מסתורי, הנוסך ביהודי החרד והמאמין שאננות ושלווה, בטחון ואמונה, עוז־נפש וכושר־עמידה בפני כל התלאות והפגעים בששת ימי־החול.

אף הנוער, שנטש מסורת אבות ופנה לרעות בשדות זרים, תוך שינוי מקום, בהחליפו את בית־הכנסת בגן העירוני היפה — אף הוא, בעצם, לא הרחיק לכת יותר מדי. אף הוא, ברובו המכריע, לא התפקר לתיאבון, ולא בילה את היום הזה, יום השבת — ולמען האמת: גם לא את כל ימות השנה — בריקנות דמוחין ובמשחקי־הוללות. גם הוא, בדומה לדור האבות, נתן את דעתו לבעיות היהודי הנצחי, טילטוליו על פני־גויים וארצות והשלכותיהם על המשך קיומו. כלומר: המטרה לא נשתנתה — אף כמלוא נימה. נשתנו רק האמצעים, שהדור הצעיר ראה אותם כהכרחיים — בהתחשב בתנאי־ורוח־הזמן החדש.

הפעילות הציונית בעיר

בשנות העשרים המאוחרות של המאה הנוכחית ובשנים שלאחריהן, עמדה יהדות פולין על חומרת מצבה. התקוות הוורודות, שתלו המפלגות היהודיות והמשכילים שבעם בניפוץ כבלי־השיעבוד של הצאריזם הריאקציוני ותקומת פולין, ואיתם הרמת מצבם החברתי של היהודים ושילובם כגורם שווה־זכויות בבניין המדינה החדשה — נגוזו כלא היו. האמונה התמימה, שפולין, משוחררת מדיכוי לאומי, ממנו סבלה בעצמה קשות כמאה וחמישים שנה, תדע, בהגיעה לעצמאות המדינית הנכספת, להעניק ליהודיה — עם יושב על אדמתה מזה מאות בשנים, ושלהלכה ולמעשה תרם אף הוא את חלקו הנכבד במאבק נגד השיעבוד והעריצות הצאריסטית — את מלוא הזכויות הלאומיות והתרבותיות, ולראותם כשותף נרצה בהקמת החברה החדשה, בבחינת: „ואהבתם את הגר, כי גרים הייתם...״ — נתבדתה לחלוטין.

קברניטי־המדינה המשוחררת, שזה לא מכבר יצאו בשצף קצף נגד דיכוי, מכל סוג שהוא — בהיותם בעצמם נושא הדיכוי — לא הסתירו כלל במתכונתם החדשה את כוונותיהם להפריע את החיים היהודיים מלהשתלב בחברה החדשה.

ההגבלות הרבות שהוטלו על היהודים, הבליטו את מדיניותם המגמתית הברורה של השלטונות והאופוזיציה כאחד, לדחוק את רגליהם מכל עמדה משקית — ושלטונית על אחת כמה וכמה.

מציאות זו, שנוצרה על רקע גלי־האנטישמיות הגואים, לרבות פרעות ביהודים, אי־פה ואי־שם, שעברו על מדינת

פולין בשנים האלה — לא השאירו עוד אשליות לגבי עתידה וגורלה של יהדות פולין.

מצב דברים זה סייע נמרצות לזירוז תהליך ההתפכחות של חוגים רחבים ביותר של הציבוריות היהודית — דתיים וחילוניים כאחד. המציאות, כמות שהיא, ללא כחל ושרק, טפחה על פניהם של כל אלה, שניסו בכל כוחם להתערות בחיי־הסביבה השלטת — וטרם עמדו על הסכנה המאיימת עליהם. התפכחות זו וההתעוררות שבאה בעטייה הפכו לנחלתם של רבים — אך בעיקר הורגש הדבר בקרב הדור הצעיר. והנוער, כדרכו מאז ומתמיד — שכנות מחשבתו ושלמות רצונו אחוזות ושלובות זו בזו מבלי להפריד ביניהן — לא הסתפק בהכרת האמת ובחשיפתה, על כל מערומיה, לעיני כל. הלה הסיק את המסקנות, בחפשו פורקן למאווייו ומפלט למצוקתו.

על רקע התנאים האלה, תנאים קשים שהלכו והחמירו מיום ליום, קל להבין את הנהירה הערה של הנוער לשורות התנועה הציונית בעיר. ואכן, בשנים האלה היתה הציונות המקומית בשיא צמיחתה, בהרחיבה את השפעתה על חוגים רחבים של אוהדים מבין המשכילים, מכאן, ובעלי־המלאכה — מכאן.

הנוער, בהיסחפו בזרם ההתלהבות של הרעיון הציוני, זרם שלא פסח גם על ערים ועיירות אחרות בפולין המדינה, ראה בפעילותה הענפה של הציונות, על כל הסתעפויותיה, עוגן הצלה אחד ויחיד לקיום האומה. פעילות זו סיפקה לדור הצעיר תוכן חדש לחייו, זקפה את קומתו השחוחה והמושפלת — בהחזירה לו את הבטחון העצמי בערכו ובכוחותיו, גורם נפשי בעל משקל עצום בכל הגילים ובגיל הצעיר — על אחת כמה וכמה. בתנאים אלה הפכו, איפוא, תנועות הנוער הציוניות בעיר למוקד ומרכז, שוקקי־חיים ותנועה. והפעילות הארגונית־מדינית והרוחנית־תרבותית, שנרקמה סביבן, הקיפה את מיטב הנוער שהצמיח היישוב היהודי בעיר. אומנם, המאבק הרעיוני שהתנהל בין הזרמים השונים בתוך התנועה, מנע מהם מלהתגבר על הפיצול, עובדא שהחריפה והעכירה את היחסים בתוך המחנה פנימה, אך לעת־צרה ופורענות ידעו כל הנמצאים בסירה המשותפת להתגבר על המפריד ולהופיע במלוכד — כאיש אחד בפני הסכנה.

ה„בונד"

4 גורמים חברו יחד, 2 חיצוניים ו־2 מותנים בתנאי־המקום, בהכשרת השטח לקיומו ופעולתו של ה־„בונד" בזדונסקה־וולה.

1. הזעם והמרירות שהצטברו בלבבות העמלים במשטר של עוני, עבדות ודיכוי ביד אכזרית של כל נסיון למרי או לשיפור תנאי־החיים במשטר האבסולוטיסטי ברוסיה;

2. האכזבה העמוקה, שהיתה לנחלת הכלל, בעקבות משטר האפלייה, הנגישות ודחיקת רגלי־היהודים מכל עמדה משקית וציבורית — לאחר תקומת פולין;

3. אופייה הפועלי של העיר, בתוקף היותה עיר תעשייתית מפותחת, ויחסי־הגומלין שהתרקמו בין הפועלים ונותני־העבודה — גורם שתרם לא מעט להתעוררותה והתגבשותה של הכרה מעמדית בין הפועלים;

4. קיומה של מפלגה סוציאליסטית פולנית חזקה, פ.פ.ס., עובדא שחלקה היה אף הוא בהעמקת ההכרה המעמדית בין המוני־העמלים מבני־ברית במקום.

ואכן, כוחו של ה„בונד" די־ניכר היה בעיר — אך לא בפרופורציה למספר תושביה. ולמרות מאמציו המרובים ותנאים מקומיים מסייעים, לא הצליח ה„בונד" להכות שורשים עמוקים, למשוך לשורותיו המונים, ולהפוך לכוח קובע בחיי־המקום — מבחינה מדינית־אירגונית. אך לשבחם של עסקניו יצוין, שבאותה מידה שהוכיחו קוצר־יד בתחום המדיני, נתגלו כבעלי־יוזמה ותושייה בתחום התרבותי — ותרומתם במישור הזה היתה ניכרת ובעלת חשיבות רבה, בהקימם ספרייה גדולה, אגודת ספורט עצמאית ועוד.

אגודת־ישראל

בהיות רוב־רובה של האוכלוסייה היהודית בעיר אמון על מסורת ישראל וקדשיה — אין תימה בדבר, שעובדא זו הזדקרה לעין־כל, לכל פינה שאדם פנה. ואכן, בתי־מדרש ו„שטיבלך" צצו בכל עבר, בעוד קולותיהם המתנגנים־ערבים של בחורי־ישיבה וסתם לומדים, בהשמיעם את „הוי, הוי, תנו רבנן", קולות שנסכו בטחון ואמונה בצור ישראל, תורתו ועמו — הפכו לחלק בלתי־נפרד של הנוף הכללי והאקלים התרבותי־רוחני של העיר.

כוחות עולים, שקנו להם שביתה ברחוב היהודי, כוחות שמקור השראתם עוד בתנועת ההשכלה, מכאן, ונהייה אחר רעיונות ואידיאלים, בין חברתיים־מהפכניים, ובין לאומיים־ציוניים, מכאן — הסתערו בתנופת ומרץ נעורים על חומות הגיטו, בכובשם עמדות זו לאחר זו.

מול הסתערות זו, שבעטייה ניבעו פרצים ובקיעים

עמוקים בחומת המגן של הדת, פרצים ובקיעים שסיכנו, לפי מיטב הכרתם של „שומרי־החומות", את הבניין כולו, עליו מושתת קיום האומה — קמה והתעוררה תנועת התארגנות רבת־היקף בתוך היהדות החרידית, תנועה שהפכה, תוך זמן קצר, לכוח מלוכד ומאורגן, לוחם ותקיף, ומן המעצבים העיקריים את דמותה של העיר.

ואכן, התרחבה והתפשטה השפעתה של „אגודת־ישראל" בעיר, מאז התארגנותה, והיתה לכוח רב. הדבר בא לידי ביטוי בולט, לא רק בתקופות של בחירות כלל־ארציות, אלא גם בבחירות למוסדות השלטון המקומיים וכן לקהילה היהודית, שבהן זכתה ה„אגודה" לנציגות ניכרת, ומחבריהם אף נבחרו למשרדי־העיר האיזורית — שיראדז.

במקום הזה יש לציין, שעובדת התערותה והשתרשותה של האגודה בעיר יש לזקוף לא במעט לפעילותו העניפה של רב העיר, רב משה בר, מחסידי־גור — לוחם עז ותקיף שלא ידע פשרה מהי במלחמה, שנראתה לו מלחמת קודש. בקיצוניותו ובקנאותו להשלטת הדת, על כל מה שתלמיד וותיק עתיד לחדש, ולשלטון האגודה בתוך עדתו, לא ברר ר' משה באמצעים — ואף לא חסך עמל, בעוברו בימי־ערב בחירות בבתי־התפילה המרובים בעיר, לזרז את שלומי־אמוני־ישראל, תוך איום בחרם, לתת את קולם ל„אגודת־ישראל".

בתקופת השואה הצטרף ר' משה ללוחמי־גיטו וארשה — שם נספה. ה. י. ד.

השואה

שמי־אירופה של 1939 התכסו עננים כבדים — וחרדה עמוקה לבאות קיננה בלב כולם. איומיה של החיה הנאצית למגר בכוח הזרוע את כל מי שיעמוד בדרכה להשליט את ה„סדר־החדש" באירופה — בישר בואה של תקופה חדשה, תקופה של עריצות חסרת־תקדים, שזיעזעה לבסוף את העולם כולו באכזריותה. האשלייה, שעל־אף האיומים הגסים וההתרברבות, לא תעז כנופיית המרצחים, הגרמנו־נאציים, להגשים את מזימתה ולצאת למלחמת תנופה גלוייה — הולידה שאננות מסוכנת. והתוצאה: החלשת אירופה ודילול כוחותיה, בשמשה על־ידי־כך טרף קל לכוחו הברוטאלי של התוקף האכזר. ומהרגע שהמכונה הנאצית, בכל כובד חימושה, שהוכנה בקפדנות ובדייקנות גרמנית ארורה, החלה לנוע — בראשונה, בהסתערותה על פולין, בעוד כוחה הצבאי של זו נשבר תוך ימים ספורים בלבד — הוברר לכולם מה גדולה הסכנה מגרמניה זו, שבפניה הועמדה אירופה, ומה המחיר, שצריך יהיה לשלם בעד מיגורה — אם בכלל.

עם נפילתה של פולין נחרץ גורלה של יהדות זו. אך גסיסתה עוד נמשכה זמן רב. האדונים החדשים, שבינתיים השליטו בדם ואש ותמרות עשן את ה„סדר־החדש", בשעבדם בזו אחר זו אומות שלמות, החלו להתעלל ביהודים ולהתנכל בהם, להשפיל אותם עד דכא — ואף מרצח בדם קר אנשים חפים מפשע לא הניחו ידם. במצב זה של תוהו ובוהו גם המנהיגות היהודית לא ראתה את הנולד, והיתה חסרת־אונים בפני הדראמה הגדולה שעמדה להתחולל. באנדרולמוסייה כללית זו, בה „איש" גרמני כל הישר בעיניו יעשה, אף החלו להגיע לעירנו פליטים יהודים מערי־הסביבה — תוך תקווה למצוא בה יתר בטחון לחייהם.

אך בעיר שררה מבוכה ומצוקה כללית. עם־זאת השתדלה הקהילה למלא את חובתה ולבוא לעזרת אחים בצרה — במסגרת התנאים ההם. בפקודת הגרמנים הוקמו בתי־מלאכה, מכונים „שופים", לתפירת לבוש לצבא — והיהודים, מתוך תקווה שהדבר יגביר את בטחונם וסיכוייהם לחיים, נרתמו למאמצם המלחמי של הגרמנים — רוצחיהם. ב„שופים" מצאו היהודים, אומנם, עבודה, ועבודה קשה, וזאת להוכיח את יעילותם וחשיבותם — אך לא קיום.

העיר סופחה ל„רייך השלישי", שפרש עליה את חסותו. לא־כן היהודים שנדחקו לגיטו. הנוער הבוגר עזב, בחלקו, את העיר ואף הגיעו לביאליסטוק, שטח כיבוש רוסי, אך יתרם נותר במקום — טרף קל לחיה הנאצית.

המערכה האחרונה בחיי־היישוב היהודי המעונה בזדונסקה־וולה התנהלה מאחורי חומות הגיטו. מנותקים מהעולם החיצוני היו היהודים תלושים מהמציאות. מחוץ לחומות הגיטו נמשכו החיים, כמעט, כרגיל — ואילו בתוך החומות, בפנים, התחולל מאבק נואש, חסר־סיכוי, על קיומו הפיסי של האדם היהודי, ועל שמירת דמותו וצלמו — בתוך חיי־הניוון וההסתאבות שמסביבו.

בגיטו הוקמה, בפקודת הנאצים, משטרה יהודית, שעשתה את מלאכתה, כביתר ערי־פולין, ביעילות ונאמנות. בראש ה„יודנראט" עמד הד"ר למברג ה.י.ד. בחיפושיו אחרי דרכי־הצלה יזם ד"ר למברג הקמת חווה לחקלאות בעיר — בה הועסקו כארבעים מבני הנוער. הללו רוכזו בבניין בית־הספר היהודי, ב„יודנגאס", בהפיקם ירקות מהשדות הסמוכים לגיטו. בשנת 1942 נאסף היבול האחרון. אך יהודי זדונסקה־וולה לא הספיקו עוד להנות ממנו — המשרפות בכלמנו הקדימו לכלות אותם.

בית הורי

אברהם פרנקל, גבעתיים

אמי, זכרונה לברכה, היתה צדקת גמורה...
ח.נ. ביאליק

ישנם דברים, שאי־אפשר לאומרם — ניתן רק לשיר אותם. הגייתם הרגילה נוטלת מהם את משמעותם העמוקה ואת תוכנם. לסוג הדברים האלה שייכים המושגים: אבא ואמא. בפי הילדים נשמעות קריאות אלה כמנגינה ערבה, מרטיטת לב ונפש — מנגינה, אשר לא תימצא בשום ספר תוים, אך הימצא תימצא במעמקי־מסתריו של כל ילד — המתרפק על הוריו.

אמי ה.י.ד.

אשה שקטה ונעימת־הליכות, עדינת־נפש וטובת־לב, אם רחמנייה ואומרת כבוד בהופעתה — מובטחני, שלא אגזים, אם אבוא להגדיר את אמי כאשה צדקנית, מאותן הנשים שהן ההתגלמות המושלמת של אם יהודייה.

זו אף זו.

המסירות למשפחה לא הפריעה אותה לחלוטין לפקוח עיין על צורכי־הזולת. נכונה היתה — ואף הגשימה זאת הלכה למעשה — לבוא לעזרת הנצרכים בצרתם, לכאוב את כאבם, ולהקל על מצבם של כל אלה, שנמצאו בהישג־ידה.

אירגון נשים „למען עזרה ליולדות"

בעירנו לא היה קיים מוסד, שידאג לצורכי־האשה ההרה — מהשכבות הדלות וחסרי־האמצעים. את התפקיד החשוב והחיוני הזה — אחד מצדדיה המרובים של העזרה הסוציאלית בעיירה — מאבני־היסוד בתכונות יהדות הגולה — את התפקיד הזה קיבל על עצמו אירגון נשים מתנדבות „למען עזרה לזולת".

האירגון הזה דאג לכל הצרכים הכספיים של האשה בתקופת הריונה, וכן לטיפול רפואי של הרך הנולד ושל היולדת — עד להתאוששותה המלאה.

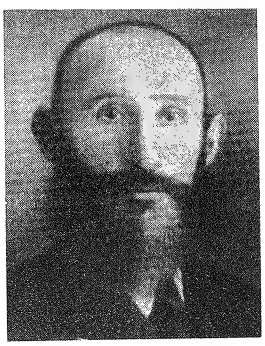
עזרת האירגון ניתנה בשקט ובסודיות, על־מנת שלא לבייש את הנהנות ממנה, בבחינת צדקה בסתר — נוהג יהודי מובהק במישור הסעד והעזרה לזולת.

אמי ה.י.ד. היתה הרוח החיה של האירגון — ולו הקדישה את מיטב זמנה ומרצה. עצם הופעתה של אמי, בעוד החיוך הלבבי, שופע הטוב, על פניה — הביאה איתה הקלה לנצרכים.

בביתנו אף התקיימו האסיפות של חברות האירגון — בהן נידונו כל הבעיות, שהיו כרוכות בביצוע תפקידיו המרובים והחשובים.

אגב, באותה שעה חייבים היינו, כל בני־המשפחה, לעזוב את הבית — על־מנת לאפשר לעסקניות טיפול חופשי בכל העניינים העדינים, שהועמדו בפניהם.

אבא, ר' בריש פרנקל, ז"ל

ר' בריש פרנקל

מחסידי־סטריקוב החריפים. נודע כאדם פיקח, טוב־לב וישר. אי־לזאת רבים היו שהתדפקו על דלת ביתו — מהם אף באו לשאול בעצ־תו. לעיתים אף נמסר לידיו ניהול בוררויות מסובכות, שהצדדים המעורבים בהן לא יכלו, או לא רצו — מפני עינא בישא — להזדקק לבית־המשפט — ואף לא לבית הדין הרבני, להבדיל.

ומה שחשוב ביותר: אבא הקפיד לא רק על הוצאת פסק־דין צודק — גורם קובע לגביו, לכשעצמו. בעיקר ריכז אבא את תשומת־ליבו לנקודה האנושית, ליחסים החברותיים שלא ייפגעו — בהשתדלו כמיטב יכולתו להחזיר את האימון ההדדי בין היריבים ולהשלים ביניהם.

היה זה, איפוא, טבעי ביותר, שבביתנו, ובהשתתפותו הפעילה של אבא, התקיימו ישיבות בית־הדין המפורסם, שדן בחיסול המחלוקת הגדולה בין חסידי־גור ואלכסנדר, בית־דין, שבו השתתפו: הרב ר' מאיר דן פלוצקי, מוארטה — כיושב ראש, הרב ר' שמואל יעקב וינברג, משיראדז, וכן הרב משאדיק. ויצוין, שליד חברי בית־הדין פעלו מחוץ לאבא — השושבין העיקרי — גם ר' גדליהו סטאז'ינסקי, ר' איצ'ה לנצ'יצקי ור' מנדל ויסמן.

ואכן, מביתנו יצא פסק־הדין, שהביא לסיומה של המחלוקת רבת־השנים והחזיר את השלום לעיר על כנו.

זאת ועוד.

לרגל מאורע בר־מצוה, שנחוג במשפחתנו בימים אלה — היתה זו הפעם הראשונה, לאחר תקופה ממושכת של פירוד לבבות מטריד וגורם להפרעות רציניות במהלכם התקין של חיי הקהילה, שחסידי גור ואלכסנדר הסבו בצוותא לשולחנות ערוכים, זה ליד זה, וסועדים את ליבם במאכלים מבושלים בסיר אחד — דבר שהיה אסור בהנאה לפני כן, שעה שהצדדים, המנגחים זה את זה, לא אכלו אלה משחיטתם של אלה.

אומנם כן — היה זה מאורע גדול בחיי־העיר, המפולגת והמסוכסכת מזה שנים.

חנוכת ספר־תורה

תנאים תברואתיים ירודים, תזונה לקויה ובלתי־מספקת ופגעים רבים אחרים — תופעות רגילות בעיתות מלחמה — הולידו בתקופת מלחמת העולם הראשונה מחלות ממחלות שונות, מהן סבלה האוכלוסייה האזרחית. אחת המחלות, והאכזרית שבהן, היתה מגיפת הטיפוס, שפשטה בעיר וקטלה ללא רחם על ימין ועל שמאל. מועטות היו המשפחות, שלא נפגעו מהמגיפה. בין אלה שהאסון פקד אותם — נמצאה גם משפחתי.

בעיצומה של המלחמה, בשנת תרע״ו, נפגעה אחותי, מ ר י ם, בת השבע־עשרה, מהמחלה — ממנה לא קמה עוד.

בהתקרב קץ שנת האבל נזכרו הורי, שלפני שנים, בזמן הנחת אבן־הפינה לבית־החרושת לאריגה, הגיע שליח, סופר סת״ם, מאת הרבי מסטריקוב, והודיע בשמו, של הרבי, שנהוג בישראל, שמי שמתחיל להקים בית־חרושת — מקבל על עצמו לכתוב ספר־תורה.

האיש, שהיה לבוש, אף בכל ימות השבוע, קפוטה של משי, חגורה באבנט, עשה רושם של אדם בלתי־שכיח בהופעתו ובכל הליכותיו — אדם הבז לכל הבלי־העולם הזה ונתון רובו ככולו לעניינים העומדים ברומו של העולם היהודי, כלומר: ליחסים שבין האדם, תולעת ולא איש, לקודשא בריך הוא — הכל־יכול.

אבא ז״ל נעתר לדבר ומסר לאיש מקדמה על־חשבון — על־מנת שיתחיל בעבודת הקודש.

מספר שבועות התארח האיש בביתנו — אך מה שהספיק לעשות תוך הזמן הזה היו משיכות־עט בודדות בלבד. רוב זמנו עבר בהכנות לפני התפילה ותלמוד־תורה לשמה. כך נהג מדי יום־ביומו. יום אחד אסף האיש את כלי־עבודתו ומטלטליו ונסע לביתו — ללא התחייבות על מועד כלשהו לסיום הספר.

זמן רב נעלם האיש מהאופק, מבלי לתת סימן־חיים מעצמו. מבלי משים הועלה החשד, שמא היתה אונאה בדבר. אך משהופיע האיש מחדש, לאחר זמן, בהביאו איתו מספר יריעות־קלף גמורות, בושנו בפני עצמנו על החשד נגד האיש, שכל דרך־חייו היתה כשל צדיק — שלא מעלמא הדין. התנהגותו בפעם הזו לא היתה שונה במאומה מזו של הקודמת, כלומר: הכנות אין־קץ לתפילה ותלמוד־תורה, תוך משיכות־עט בודדות — ועזיבתנו ללא הודעה וקביעת מועד סופי לגמר התפקיד, שנטל על עצמו.

כך נמשך הדבר מספר פעמים — ובבית כבר הורגלו לכך, כאילו היה זה דבר מובן מאליו. משפרצה מלחמת העולם הראשונה — נעלם האיש לגמרי, ובמשך שנים לא נראה עוד.

בבית, על אחד הארונות, נשאר נרתיק עגול של פח, מיותם, ובתוכו יריעות־קלף רבות, שהסופר התמהוני הביאן לסירוגין במשך השנים.

האמת ניתנה להיאמר, שכל השנים האלה לא הטרידה את הורי במיוחד הסחבת בביצוע המשימה הקדושה של כתיבת ספר־התורה. לא היתה עילה מיוחדת להמריץ את האיש, שיזדרז במלאכתו. ומכל־שכן, שבשנות המלחמה, על כל טירדותיה ופגעיה, המחשבות לא היו נתונות לכך ואף השעה לא היתה כשרה לפעולות מסוג זה. אך לאחר שהגורל פגע בהם ובתם מתה עליהם, לפני שזכו להכניסה לחופה — החליטו הורי, שהנה הגיע הזמן לזרז את קיומה של המצווה הגדולה ולקושרה עם שמה של המנוחה, כלומר: להכניס את ספר־התורה תחת חופה לשטיבל — על שמה של הנפטרת.

אך ביצוע ההחלטה נתקל בקושי טכני, שלא קל היה להתגבר עליו. האיש, שהכול מסביבו היה אפוף מסתורין, לא מסר פרטים כל־שהם על עצמו וכן לא על מקום־מגוריו. אי־לזאת החלה פרשה של חיפושים מייגעים וחקירות ודרישות למקום מגוריו של הסופר. אך משאותר האיש לבסוף ואבי ז״ל הודיע לו את מטרת בואו — כילה האיש את מלאכת כתיבת הספר, בהשאירו, כנהוג, מספר אותיות בלבד לחג הסיום.

טקס סיום הספר, שעליו התנוססה הקדשה לזכרה של המנוחה, נחוג ברוב פאר והדר. מאות מוזמנים, קרובים ורחוקים, באו להשתתף במצווה גדולה זו. לאחר כיבוד הנוכחים בכתיבת „א ו ת״, נשאו הורי את ספר־התורה תחת חופה, בעוד התזמורת משמיעה מנגינות עליזות, והאורחים הרבים יוצאים בריקודים ובשירה ובזימרה עד להכנסת ספר־התורה לארון־הקודש של חסידי־סטריקוב — בית־התפילה של אבא.

שמחים ועליזים, כאילו הוכנסה בתם לחופה, התיישבו ההורים, בני־המשפחה והקרובים, לאחר שחזרו מהטקס, ליד שולחנות ערוכים מכל־טוב — בבלותם בשירה וריקודים עד שעות הלילה המאוחרות.

עוד זמן רב לאחר מכן היה המאורע הגדול, על רקעו הטראגי, לשיחה בפי־כל.

די יידישע פייערלעשער

מרדכי לאַנדסבערג, קריית־חיים

ס׳איז געווען אַן אַלגעמיין־באַקאַנטער פאַקט, אַז דאָס גוט־אָרגאַניזירטע תורה־טרייע יידנטום ביי אונדז אין שטאָט, האָט אויסגעאיבט אַ דאָמינירנדיקע השפעה אויפן כלל פון דער אָרטיקער יידישער עדה, ווי אויף דער געזעלשאַפט־לעכער דינאַמיק פון יידישן זדונסקעוואָליע בכלל.

דעם פאַקט איז צוצושרייבן דאָס אויספּאָרמירן זיך פון אַ באַשטימטן, קלאָר־אָנגעצייכנטן לעבנס־שטייגער, וואָס האָט איינגעראַמט די באַפעלקערונג אין פעסטגעזעצטע נאָרמעס און אָנגעצייכנט די גרענעצן פאַר די פאַרשידענע שיכטן, פון וועלכע ס׳איז געווען צוזאַמענגעשטעלט דער אָרטיקער יידישער קאָלעקטיוו.

דאָס איז געווען אַ לעבנס־שטייגער, וואָס האָט, אָן ספק, אויסגעשטראַלט אַ גאַנצע ריי פון פּאָזיטיווע אויסווירקונגען — אויף דער אויסבילדונג פון אַ גייסטיקער וועלט־אָנשויאונג; אויף דער דערציאונג פון אַ קערנדיקן, מיט תורה און טראַדיציע פאַרוואָרצלטן דור; אויף דעם, פון אַלע אָנערקענטן, רעספעקט און כבוד־באַציאונג צום תלמיד־חכם און צו אַלע די, וואָס האָבן מיט זייער טאָג־טעגלעכער התנהגות און מענטשן־ליבע פּערזאָניפיצירט די הויכע גייסטיקע און מאָראַלישע ווערטן פונעם יידישן זשעני; אויפן יסודותדיקן געביט פון פאָרזעצן די המשכ־דיקייט פון יידישן פאָלקס־אָרגאַניזם, אין אַ פרעמדער, פיינטלעכער וועלט.

אָבער, פון דער אַנדערער זייט, האָבן זיך אויך אויס־געבילדעט נישט־ווינציק נעגאַטיווע און שאָטן־זייטן.

ס׳איז אַנטשטאַנען אַ ביטול־באַציאונג צו מלאכה, באַזונדערס צו באַשטימטע פּראָפעסיעס און צו זייערע טרעגער; ס׳האָט זיך אויסקריסטאַליזירט אַן אומפאַר־שטענדלעכע, נעגאַטיווע באַציאונג צו יידן, מיטגלידער אפילו פון אומבאַדינגט נייטיקע, אַזוי צו זאָגן, עלעמענטאַרע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס — שוין אָפּגעזען פון דער נישט רעאַלער, מיסטישער באַציאונג צו דער גלות־פּראָב־לעמאַטיק, זיינע אומפאַרמיידלעכע פאַרקריפּלענדיקע אויס־ווירקונגען און נאַציאָנאַלן ווידעראויפבוי.

איינע פון די אינסטיטוציעס, וואָס כ׳וויל דאָ דערמאָנען, פאַר וועלכע דאָס דאָזיקע איינפלוסרייכע יידנטום, און מ׳קאָן אויך צוגעבן, דער גאַנצער כלל פון דער זדונסקע־וואָליער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, האָט נישט אַרויס־געוויזן דעם געהעריקן אינטערעס — אויב בכלל — איז געווען די פייערלעשער־קאָמאַנדע.

די ל׳עצטע, וואָס איז טאָג און נאַכט געשטאַנען צו דער דיספּאָזיציע פון דער באַפעלקערונג — יידן ווי נישט־יידן — כדי אויסצוהיטן, אַז מענטשלעך אָנגעזאַמלט האָב־און־גוטס זאָל נישט אַוועק מיטן רויך, אַ פונקציע פון אומגעהויערער, ערשטראַנגיקער וויכטיקייט, אָן וועלכער ס׳קאָן ממש נישט עקזיסטירן קיין שום מענטשלעכער קיבוץ — אין דער־אָ קאָמאַנדע, וואָס האָט געציילט עטלעכע הונדערט פּערזאָן, פון פאַרשידענעם סאָציאַלן־ און בילדונגס־שטאַנד, האָבן זיך געפונען בסך־הכל... 5 — ווערטלעך: פ י נ ף יידן. דערפון האָבן צוויי פון זיי — ג י ג י ל ו ב א ָ ש י ץ און מ אָ נ י ע ק ו ו י נ ט ע ר — געהערט צו די נאַטשאַל־ניקעס, איינער — י ע ק ב ל אַ ז י ט ש אַ ק — איז געווען אַ סאַניטאַר, און נאָר צוויי פון די פינף — ל י י ב י ש מ אָ נ י ץ, דער זון פון שול־גבאי, ר׳ א ב ר ה ם מ אָ נ י ץ, און א י צ י ק ב ו ט ש י נ ס ק י, דער שוסטער — זענען געווען פייערלעשער (סטראַזשאַקעס) פון דער ריי. דער באַטייט פון דאָזיקן פאַקט ווערט נאָך שטאַרקער אַקצענ־טירט, ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז די סכנה פאַרן

מכבי־אש יהודיים.
יידישע פייערלעשער.

יידישן באַזיץ אָפּגעבערענט צו ווערן און אַרויסצוגיין נקי, איז בדרך כלל געווען אומפאַרגלייכלעך גרעסער פונעם נישט־יידישן, צוליבן כאַראַקטער פונעם ערשטן, וואָס איז הויפּטזעכלעך באַשטאַנען פון באַוועגלעכע גיטער.

פון דער אַנדערער זייט זאָל אָבער אויך באַמערקט ווערן, אַז די דערמאָנטע איינציקע צוויי יידישע פייער־לעשער האָבן אַרויסגעוויזן בעת די פּראָבעס און פאַרשטייט זיך בעת פּאַקטיש אויסגעבראָכענע שׂרפות, גרויסע באַוועג־לעכקייט און אַקראָבאַטישע נומערן, וואָס נאָר ווינציקע פון די נישט יידישע פייערלעשער האָבן זיך מיט זיי געקאָנט פאַרמעסטן.

דער דאָזיקער פאַקט האָט נאַטירלעך פאַרשאַפט גרויסן כבוד דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג — אָפּגעזען דערפון, וואָס זיי האָבן מיט זייער עצם אָנגעהעריקייט צו דער דאָזיקער וויכטיקער אינסטיטוציע דערפילט אַ מאָראַלישן און געזעלשאַפטלעכן חוב כלפּי דעם יידישן כלל, ווי כלפּי דעם גאַנצן כלל בירגער פון אונדזער שטאָט.

וסופו מוכיח על תחילתו.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, בעת די מוראדיקע גרוילי־קייטן פון דייטשן פאַרטיליקונגס־אַפּאַראַט קעגן דער יידישער באַפעלקערונג, האָט ל י י ב י ש מ אָ נ י ץ, ווי ס׳ווערט נאָכדערציילט, באַוויזן דעם אייגנטלעכן, אינער־לעכן וועזן פון זיין כאַראַקטער. ס׳האָט זיך דעמאָלט בולט אַרויסגעוויזן, אַז נישט דער ווילן פון חברהמאַנישקייט, פון מאַכן אַן אָנשטעל, האָט באַוואויגן ל י י ב י ש ן אַריינצוטרעטן אין דער פייערלעשער־קאָמאַנדע, און דאָרט ווערן פון די אַקטיווסטע און פּעאיקסטע אויספירער פון די נייטיקסטע און געפערלעכסטע פונקציעס. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אורשפּרינגלעכע סיבה איז געווען אַ טיף־מענטשלעכע — אַרויסגערופן פונעם טיף־פאַראַנקערטן אחריות־געפיל פאַרן כלל יידן, מיט וועמעס גורל ער האָט געלעבט און געאָטעמט.

און אָט וואָס ס׳ווערט נאָכדערציילט:

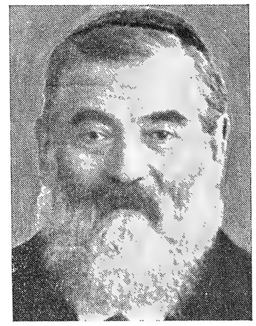
בעת די דייטשע מלאכי־חבלה האָבן געטריבן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג צום בית־הקברות, און ס׳איז דאָרט געפאַלן דער באַפעל: „ק י נ ד ע ר ל י נ ק ס...!״, איז ל י י ב י ש מ אָ נ י ץ, נישט־טראַכטנדיק וועגן זיין פּערזענלעכן גורל, אַרויסגעטראָטן, אָן דערלויבעניש, פון דער ריי און געפאָדערט אים דערלויבן צו שטילן דעם דורשט פון די קינדער מיט וואַסער — איידער זיי גייען אין זייער לעצטן וועג.

שפּעטער, נאָכדעם ווי זיין בקשה איז געוואָרן דער־פילט, און די נאַציס האָבן אים אויפגעפאָדערט צוריק צו גיין אין זיין ריי — האָט ל י י ב י ש מ אָ נ י ץ שטאָלץ און אַנטשלאָסן געענטפערט: „נ י י ן — א י ך ג י י מ י ט מ י י נ ע ק י נ ד ע ר!״

אַזוי האָט ל י י ב י ש מ אָ נ י ץ, מיט געוואַגטקייט און נאַציאָנאַלן כבוד, וויסנדיק גאַנץ גענוי וואָס אים דערוואַרט, פאַרבונדן זיין גורל מיט דעם פון די טייערע יידישע קינדערלעך — וועמען דער טייוול אין דייטשן געשטאַלט האָט אָפּגעזאָגט דאָס רעכט צום לעבן.

ר׳ משה אהרן וינר

אברהם פרנקל, גבעתיים

ר׳ משה אהרן וינר ז״ל

בגלל קמצא ובר קמצא נחרבה ירושלים — כך מספרת האגדה התלמודית — ובגלל מחלוקת, שפרצה בדבר מועמד לכסא הרבנות בעיר — הרב אחד מחשובי בתי־האבות בזדונסקה־וולה.

ומעשה שהיה כך היה:

בשנים הראשונות ל־מאה הנוכחית נתייתמה עירנו, זדונסקה־וולה, מ־הרב דמתא ז״ל, והשאלה: מי יתפוס את מקומו של הרב, שהלך בדרך כל הארץ — הועמדה בכל חריפותה.

עובדא זו פילגה את האוכלוסייה היהודית במקום לשני מחנות יריבים קיצוניים, המתנגחים ומתכתשים אלה עם אלה בכל האמצעים האפשריים — חסידי־גור מכאן, וחסידי־אלכסנדר מכאן — ואש המחלוקת נתלקחה בכל עוזה.

הללו, ובראשם ר׳ משה אהרן וינר, מחשובי־חצר הרבי מגור, סבורים היו, כי רבה של העיר, השרויה באבל, חייב להיות מחסידי־גור, המהווים את חוט השידרה של היהדות החסידית במקום — ואילו הללו, חסידי־אלכסנדר, ובראשם ר׳ יוחנן ינובסקי, ביקשו לעומתם להושיב על כסא הרבנות שנתפנה אישיות ניטראלית, שלא תהא קשורה בשום צד מן הצדדים היריבים, אישיות שתהא מקובלת על כל חלקי־הציבוריות היהודית בעיר המסוכסכת.

וכאן המקום לתאר את האנשים הפועלים בדראמה ההיא, תיאור שימחיש את הניגוד הבולט באופי ראשי שני הצדדים ובאמצעים הכספיים שעמדו לרשותם, וכן האנשים שסייעו על־ידם — נתונים, שהיוו גורמים רבי־משקל לליבוי מחלוקת אומללה זו, שנתמשכה שנים רבות והולידה אנדרלמוסייה כללית ביחסי־אנוש של שני הפלגים המת־נגשים.

ר׳ משה אהרן וינר

בעל בית־חרושת לאריגים — הגדול ביותר בסביבה — שפועלים יהודים רבים מצאו את פרנסתם בתוך כתליו, ואילו מאות משפחות אחרות מהוץ לכותלי בית־החרושת התפרנסו על־ידו.

האיש, יהודי בעל הדרת פנים, שזקן מטופח, היורד על־פי מידותיו, עיטרהו — ניהל את משק ביתו ביד רחבה ודלתו היתה פתוחה לכל דכפין.

זאת ועוד.

ר׳ משה אהרן זה, משבא אליו יהודי שמטה ידו — מתנת חסדו לא העליבה. ברוב חן וחסד, כאילו בהיסח־הדעת, עשה את מעשי־הצדקה הרבים — מבלי לפגוע אף כמלוא נימה בכבוד הנזקקים לעזרתו. את הללו, אף שובים היו, נוהג היה האיש לקבל בלשכתו הפרטית, לבוש מעיל־שינה של משי, הגור אבנט, על ראשו הירמולקה ומתוך עיניו הפקחיות ניבט מבט שכולו מפיק טוב ורצון והתחשבות אנושית בצורכי־הזולת, שנמצא או נקלע לצרה כל שהיא באותה שעה.

והתוצאה:

במידה שידוע לי, לא יצא מאת ר׳ משה אהרן אדם, שלא מצא אצלו אוזן קשבת לכאביו, ואף סידור נאות — בהתאם לצרכיו האינדיווידואליים של כל המתדפק על דלתות ביתו.

זו ואף זו.

במישור היחסים הציבוריים היה ר׳ משה אהרן אדם בעל אופי תקיף ביותר, ויצר השררה היה מקווי־אופיו העיקריים. לפיכך, כשם שהיה טוב־לב מאין כמוהו ומוכן לעזור לכל אלה הסרים למשמעתו — כן לא ידע האיש פשרה מהי והיה נוקם ונוטר למתנגדיו, שהעזו להמרות את פיו.

ומשפרצה המחלוקת, ור׳ משה אהרן, שעמד בראש חסידי־גור בעיר, האמין בכל חום ליבו, כי על כסא הרבנות במקום חייב לשבת — ואף ישב לבסוף — איש גור — לא בחל האיש באמצעים. את כל אשר לו העמיד לרשות העניין — כסף, עמדה וכוח — וכל־זאת, כדי לזכות במהלוקת חסרת־רסן זו, ולהנחיל למוקיריו הרבים, שנתנו בו את אמונם, את הילת הנצחון על־פני מתנגדיו, שעמדו לשטן על דרכו.

סיוע פעיל ונמרץ מצא ר׳ משה אהרן בחבר עסקני־גור והמשמשים בקודש. ביניהם:

ר׳ משה דיין הישיש — אב בית־הדין.

ר׳ גדליה אברך, שחור־הזקן — האיש, שעיניו השחורות בערו באש קנאת־השם, גם בשעה שחודה היה מופנה לא לחילוניים, פורקי־העול, אלא ליהודים כשרים וחרדים שכמותו.

ר׳ יעקב אהרן השו״ב — אדם צנוע, עניו ומעורב בין הבריות.

האחרון, אם כי עם בעלי־האמצעים לא נמנה, בכל־זאת היה נוהג להפריש צדקה לעניים בסתר. בעיקר, על־ידי העברת טובות ההנאה, שהיה מקבל בתוקף היותו שו״ב, לאלה שלא השיגה ידם.

מדי־פעם־בפעם, בחוזרו מבית השחיטה, היה ר׳ יעקב אהרן רגיל לסור ל„נצרכיו״, ולאחר שהקדים ואמר שלום לבני־הבית, הוציא מכיסי מעילו העמוקים טחול או כיוצא בזה ושם על השולחן — תוך כדי אמירת כמה מילי דבדיחותא.

משעמדו האנשים על המתרחש וניסו, תוך כדי גימגום, לסרב לקבל את מתנותיו — גימגום, שהוא טבעי מאוד במצבים כגון אלה — ידע תמיד ר׳ יעקב אהרן לרצות ולפייס את האנשים באימרי־נועם, ולא עוד, אלא שלדבריו זכות גדולה נתגלגלה לידיו להקל מעליהם — יורדים לשעה — את מצוקתם — עד שירחיבו.

ויצוין, שנמצאו גם מתלחשים עליו, על ר׳ יעקב אהרן — ודומה, שהיתה זו אמת לאמיתה — שבענייני־צדקה לא הבדיל בין איש גור לבין איש אלכסנדר, ובכלל בין אדם לאדם — בהתאם לעקרון: אין בודקין למזונות.

ר׳ יוחנן ינובסקי

ומן העבר השני של המתרס — בראש חסידי־אלכסנדר עמד ר׳ יוחנן ינובסקי.

יהודי חלוש בגופו ואף חסר האמצעים הכספיים, שעמדו לרשות מחנה חסידי־גור בשפע. אך לעומת זאת, מלבד היות האיש בר־אוריין, היה אדם פיקח וישר־מידות, מתון־מתון בהליכותיו, מודד ושוקל כל מעשה ומחדל על כפות המאזניים של ההגיון היטב־היטב — לפני שהחליט מה שהחליט.

תכונות נפשיות אלה מסבירות את העובדא התמוהה, שעל־אף אי־הצלחתו של ר׳ יוחנן ינובסקי בעצמו במסחר — לפנים, בראשית דרכו בחיים, היה סיטונאי לסוכר ושמרים לכל הסביבה, ולבסוף ירד מנכסיו ופעילותו המסחרית נעשתה מצומצמת ביותר — היה האיש מקובל מאוד בעולם העסקים, ולעיתים די־קרובות הוזמן לנהל בוררויות בין צדדים יריבים, הוכחה מובהקת להערכה הרבה שזכה האיש עקב פיקחותו, שיקול־דעתו ויושר־מידותיו.

אכן, היה זה טבעי ביותר, שעם פרוץ המחלוקת הגדולה בין חסידי־גור לבין חסידי־אלכסנדר, בדבר בחירת מרא־דאתרא, לא מצאו האחרונים אדם מתאים יותר להעמידו בראשם, מאשר את ר׳ יוחנן ינובסקי — האיש שאף רוח המקום ורוח הבריות היו נוחות הימנו.

ר׳ מרדכי מנדל סטריקובסקי

טיפוס שונה לחלוטין היה ר׳ מרדכי מנדל סטריקובסקי, או ככינויו ברבים — ר׳ מרדכי מנדל „השחור״.

נצר מגזע היחס, מקרוביו של האדמו״ר מאלכסנדר ומיושבי־שולחנו, לאחר מכן מחסידי ר׳ מנדלי לנדוי, האדמו״ר מסטריקוב, היה האיש ידען גדול בתלמוד ומפרשיו ובקי בתנ״ך, בעל מוח חריף ולשון שנונה, מהיר־תנועה ומהיר־מחשבה — וכל הליכותיו ותנועותיו הזריזות העידו עליו, כי שרוי האיש בעולמות העליונים.

ומעניין:

ככל שהיה ר׳ מרדכי מנדל שונה באופיו מר׳ יוחנן ינובסקי, שונה בתכלית השינוי, כן השלימו זה את זה והיוו צמד מנהלים תואם להפליא, שידעו להסתייע, ללא חיכוכים אישיים, בחבר פעילים מהמשרתים בקודש, כגון: דיינים, שוחטים וכד׳, וכן משכבות אחרות של הציבור. וכולם כאחד ניצחו על המלאכה, בהדריכם את מחנה החסידים ובעלי־הבתים הנוהים אחריהם.

ומשמנינו, במידה וזכרוננו משרת אותנו, את האישים המרכזיים, שנטלו חלק פעיל במחלוקת ההיא, מחובתנו לציין, שמחלוקת זו לא הצטמצמה לגופו של העניין, היינו: לבחירתו של רב העיר. למרבה הצער, מחלוקת זו אף פלשה לתחומים ציבוריים אחרים ואף לא פסחה על יחסים אישיים ומשפחתיים.

והגיעו הדברים לידי כך, ששני הצדדים, בהתלהט היצרים, אף הטילו איסור על השחיטה, כל אחד על זו של הצד שכנגד — איסור, שבעקבותיו עוד הוחמר לאין שיעור, פירוד הלבבות בין המחנות. ולא עוד, אלא שעובדא זו אף גרמה ליחסים מתוחים ביותר ואף להתרחקות גמורה בין בני־משפחה, שנמנו עם המחנות היריבים.

והנה קוריוז, שאין כמוהו לשפוך אור על היחסים ששררו באותם הימים בין אחינו בני־ישראל בזדונסקה־וולה:

נהוג בישראל, כידוע, לאכול חמין בסעודת שבת. והנה, אירע המקרה ומרת וינר, אשת ר׳ משה

א ה ר ן, שלחה את המשרתת בערב־שבת עם החמין ל ה ר ש ל האופה, שנמנה עם מהנה גור. אך לרוע המזל טעתה המשרתת והביאה את החמין לבנו של ה ר ש ל, אופה גם הוא, שהשתייך למחנה אלכסנדר.

בשבת, לאחר התפילה, כל בני המשפחה מסובים לשולחן — ובראשם ר׳ מ ש ה א ה ר ן, חבוש השטרימל. אווירה דחג, דשבת מלכתא, שוררת בכל פינות הבית — בעוד סעודת־שבת כיד המלך מוגשת לשולחן. והנה לפתע משהגיעו לחמין נתגלה „האסון״. התברר שהחמין דגור עמדו ליד החמין דאלכסנדר. ולפי היחסים ששררו אז בין הצדדים, „לא נמצא״ כל צד היתר לחמין — ואלה הטריפו את אלה ללא שיור.

והתוצאה:

עשרות משפחות זרקו לכלבים את מאכלי־השבת.

שבוע ימים לאחר המקרה המצער הלכו יהודי־העיר לקלפי לבחור ברב לעדה, בעוד שעל הסדר שמרה המשטרה הצארית.

על־אף כל המצופה ניצחו חסידי־אלכסנדר, והרב ר׳ א ל י ע ז ר ל י פ ש י ץ, גדול בתורה ובעל ידיעות מרובות בלימודי־חול, נבחר למרא דאתרא.

אך בזה לא תמה הפרשה. לא יהודי כ ר׳ מ ש ה א ה ר ן יוותר. כשלון המערכה הציבורית, אותה ניהל, הפך בעיניו לכשלונו האישי, שנגע בו בעצמו.

סוף־דבר:

האיש מכר את בית־החרושת שלו, בעל הארובה הגדולה ביותר בעיר, ועבר לעיר אחרת, ללודז׳ — בהתרחקו לחלוטין מכל חיי־ציבור.

כך נסתיימה פרשת האיש, אשר במשך שנים מרובות פרש את שלטונו על העיר, ומשנחל תבוסה פעם אחת בלבד לא יכול לשאת במפלתו והגיע עד פשיטת־רגל.

האיש אומנם נשכח, אך אימרה אחת — „ו י נ ר ה ו ט אַ ק ו י מ ן״, שמקורה בימים ההם, נשארה עד היום וחיה בין יוצאי זדונסקה־וולה בכל אתר ואתר.

כיבוש־עבודה

מרדכי לנדסברג, קריית חיים

כדרכה של כל מלחמה, גרמה גם מלחמת העולם הראשונה, שנמשכה כידוע 4 שנים רצופות, משנת 1914 עד 1918, להתערערות חיי־הכלכלה בכלל וזו של היהודים — יושבי־הערים בעיקר, הנוחים לפגיעה במיוחד — בפרט.

שיבושי־הדרכים ותקלות אובייקטיביות אין־ספור אחרות, שהינם תופעות־לוואי רגילות ובלתי־נמנעות של כל פעילות מלחמתית, מטבע הדברים שנותנים את אותותיהם במערך המשקי של האיזור הנפגע בכללותו, בהיותו מנותק מכלל מקורות הפרנסה ומעורקי־החיים הכלכליים העיקריים, ומכל־שכן בזה של מעמדות־הביניים הבלתי־יצרניים, כגון: מעמד הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה, שעמם, ברובם, נמנו יהודי־העיירה.

תוך כדי מצוקה כללית זו, מלווה רעב ואף דכאון נפשי, מצוקה שהיתה נחלתם של רוב יהודי־המקום, לרבות הנוער העובד והלומד מכל שכבות הציבור, התארגנה קבוצה קטנה של בני־נוער מתבגר, לפי יוזמת שני אחי, הגדולים ממני — א ל י ע ז ר (ל י י ז ר) ז״ל ויבל״א — א ב ר ה מ צ׳ ה.

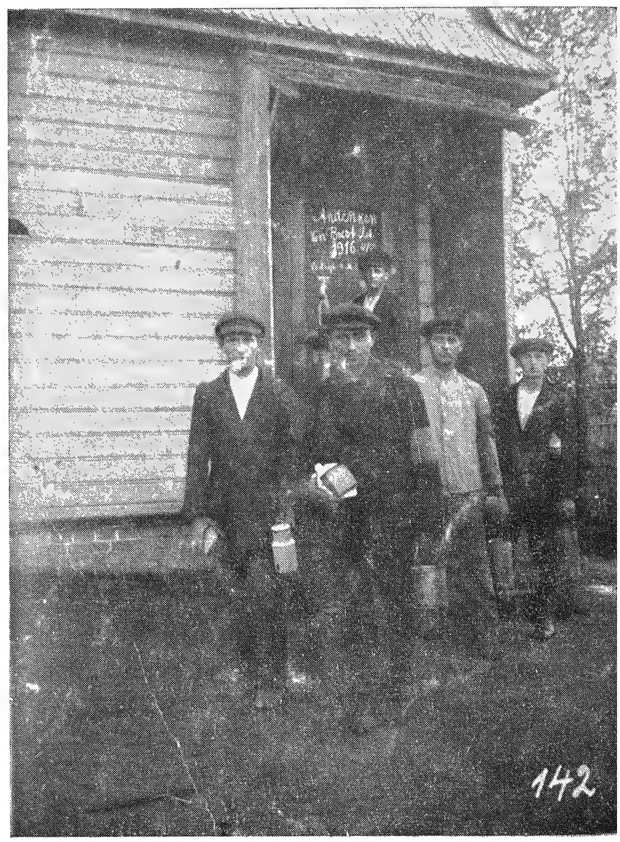
השניים — בהיותם מושפעים מרעיונות הפרודוקטיביזציה, שהטיפו להם טובי־האומה, בין על אדמת המולדת העתיקה־חדשה, ובין בתפוצות עצמן, חדורי־הכרה היו שמקור מעמדם השפל של היהודים בפזורה יש לחפש בעיסוקיהם הבלתי־פרודוקטיביים, עובדא שגורמת בהכרח ליחס של זילזול ואף עוין מצד העמים, בתוכם הם שוכנים.

ומשהגיעו למסקנה שיש צורך, ואף צורך דחוף, בשינוי יסודי של המערך המשקי של האוכלוסייה היהודית, היינו: להחדיר את רעיון הפרודוקטיביזציה לתוך השדרות הרחבות של המוני־העם ובעיקר בקרב הנוער, ולהעביר את

נקודת־הכובד של הפעילות המשקית מן המקצועות הקלים והאקדימיים, כגון: מסחר, מלאכת בית, פקידות והשכלה גבוהה למקצועות יצרניים, הקשורים במאמץ פיסי ממש, כגון: בסלילת כבישים, במסילות ברזל, בחרושת, בתעשייה הכבדה, בבטן האניות וכדומה — החלו לפעול, במסגרת התנאים המקומיים, למימוש הרעיון.

וכדרכו של הנוער, שהתום, השלמות והכּנות הם מתכונות האופי העיקריות שלו, לא הסתפקו אחי בהטפה אפלטונית בלבד לרעיון הפרודוקטיביזציה. משנאחזו ברעיון ראו את עצמם חייבים, בגופם ממש, לסלול דרך ולשמש דוגמא לאחרים בהוצאת הרעיון מן הכוח אל הפועל.

עוד המלחמה בעיצומה, בהיות הגרמנים שליטי־העיר,

בני זדונסקה־וולה בעבודה בברסט־ליטובסק.
זדונסקעוואָליער ביי דער אַרבעט אין ברעסט־ליטאָווסק.

היו אחי בין הראשונים שפנו למנהלת הרכבות — על־מנת להתקבל שם לעבודה. ומשנענו בחיוב, עשו כל אשר ביכולתם כדי להוכיח את עצמם — בבצעם כל תפקיד שהוטל עליהם לשביעות רצונם המלאה של רשות הרכבות והממונים הצבאיים הגרמניים. קומץ אנשים זה ראה בכך לא רק מבחן אישי. בעבודה זו הם ראו את עצמם כשליחי־ציבור, שמחובתם להזים את העלילה, שהיהודים אינם מסוגלים, כביכול, לעבודה גופנית.

ואכן, הסתגלותם המהירה של הבחורים היהודיים לעבודה הקשה וביצועה הדיקני והאחראי, הם שגרמו מיד, לא־רק לשינוי היחס אלינו מצד הפועלים שלא מבני־ברית, שבזו לראשונה לנו, אלא שינוי יחס זה בא גם לידי ביטוי לגבי יתר הפועלים היהודיים בעיר.

לא עברו ימים מועטים וקבוצת הפועלים שלנו נשלחה לבצע עבודה אחראית וקשה ביותר, היינו: הקמת גשר ברזל למסילת הרכבת מעל הנהר וארטה, בעיירה הקרובה שיראדז. אגב, בתנאים הרבה יותר טובים מאשר עד אז. גם פה עמדה הקבוצה במבחן, בסיימה את העבודה ללא פגם ותקלה כלשהי.

היתה זו הוכחה נאמנה לאימון הרב, שהצלחנו לרכוש לנו כפועלים יעילים לאחראים.

לברסט־ליטובסק

בינתיים הלכו הגרמנים מחַיִל אל חַיִל, בכובשם ערים ומבצרים זה לאחר זה. בין היתר כבשו גם את המבצר המפורסם בברסט־ליטובסק. כנקמה על האבידות הכבדות, שנגרמו להם בקרבות על המקום, ציוו הפולשים על כל התושבים לנטוש את המבצר ואף את העיר לזמן ממושך.

ההרס הרב שנגרם, כתוצאה מהקרבות, לעורקי־התחבורה — לכבישים, למסילות הברזל וכדומה, הוליד את ההכרח לגייס כוח אדם רב, על־מנת לשקם את ההריסות ולהסדיר את התחבורה מחדש — בעיקר, בעורקיה החשובים ביותר. עם אלה נמנה גם צומת הרכבות הגדול של ברסט־ליטובסק הנזכר. לשם מילוי משימה זו החליטה מנהלת הרכבת בשיראדז לשלוח את קבוצתנו למקום.

עובדא זו עוררה הדים עצומים בעירנו, זדונסקה־וולה, בעיקר בקרב הנוער, אשר סבל בחלקו מחרפת רעב — בתוקף התנאים שהזמן גרמם. ומשהופיע בעיר, כעבור זמן מה, איש צבא גרמני, מלווה על־ידי אחי, לייזר ז״ל, ופתח בהרשמה של אנשים צעירים לעבודה — לא נותר כמעט בחור צעיר, מבין יהודי־המקום והסביבה, שלא התנדב מרצון לרשימת היוצאים.

תפקיד חשוב בהרשמה המונית זו לעבודה גופנית קשה, רחוק מהבית, וכמתנדבים חדשים בתנאים קשים יותר משלנו, יש לייחס לעובדא, שהבחורים האלה קיבלו על עצמם מרצון את גודל המאמץ, על־מנת לחלץ את בני־משפחותיהם, בתוכם זקן וטף תשושים מחרפת רעב, שהעיקה ביותר בימים ההם — מחוץ להכרה, שבדרך זו

ראו את עצמם מעלים את גאוותם הלאומית ואת כבודם בעיני־הגויים.

בתוך קבוצת הנרשמים לעבודה, קבוצה שמנתה כמה מאות איש, נמצא גם כותב השורות האלה, שהיה, אגב, הצעיר שבחבורה.

בהתחשב בגילי הצעיר, הוטלו עלי עבודות קלות יותר, בין היתר לחלק דואר וטלגרמות לפועלים היהודיים וכן לצוות הממונים הגרמניים, שהיו עסוקים בתחנת־רכבת ראשית זו.

תוך כדי ביצוע תפקידי נתקלתי, אגב — והיה זה בשלהי חורף 1916, עת ושלג עבה כיסה את הארץ — במפקד המבצר, הנסיך ליאופולד פון בווריה, שהתעניין במעשי במקום. ומשנודע לו מפי על קבוצת היהודים הגדולה, העמלים במקום לשיקום ההריסות — היה האיש מופתע ביותר, בציינו, שמעולם לא היה מאמין, אלמלא נוכח בכך, שהיהודים מסוגלים ואף מתנדבים מרצון לעסוק בעבודות כה־קשות ובכפור כה־עז.

נהגיתי מאוד מהזכייה שנפלה בחלקי להעמיד את האיש על טעותו, ולהוציא מליבו את דעתו השלילית על כושר העבודה של היהודים.

ויוזכר לבסוף המקרה הטראגי, בו קיפד את חייו הצעירים חברנו היקר — אברהם מינטוס ז״ל.

האיש נדרס לעינינו, שעה שחצינו את פסי־הרכבת, בלכתנו לעבודה בהשכמת הבוקר באחד מימי־החורף — מבלי להבחין ברכבת הדוהרת ממורד ההר. לאיש נערכה לוויה בטקס צבאי מלא, בהשתתפות התזמורת הצבאית וסגל אנשי־הצבא כולו על כל דרגותיו.

בלוויה אף השתתף רב צבאי בדרגת סרן (הויפטמן) — ד״ר טנצר.

משהגענו לבית־הקברות אירעה תקרית מצערת ביותר, שעה שהבחנו, שאין זה בית־קברות יהודי, אלא בין־לאומי, בו מובאים לקבורה מתים מכל העמים והדתות. על־אף התנגדותו החריפה של הרב המתבולל, עמדנו על דעתנו להביא את המנוח לקבר־ישראל.

ואכן, לקחנו את ארון המת לבית־העלמין היהודי שבעיר, שם ערכנו לו קבורה בטקס דתי יהודי מלא, טקס שנסתיים באמירת קדיש ואל מלא רחמים על־ידי אחד מחברינו — כמקובל בישראל.

המקרה הטראגי הזה, וכן עמדתו המפוקפקת של הרב הצבאי, השרו עלינו רוח של דכאון — שעוד ימים רבים לאחר מכן לא נמחה מזכרוננו.

געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט מיט 50 יאָר צוריק

פישל גאָלדהאַמער ז״ל

ערשטע יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק

מיטן דערוווייטערן זיך, ביים סוף פון יאָר 1916, פון די דירעקטע קריגס־אָפּעראַציעס פון אונדזער געגנט, הייבט זיך אָן, אין אַ געוויסער מאָס, צו סטאַביליזירן דאָס לעבן בכלל און דאָס יידישע בפרט. די טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט געבושעוועט אַ לענגערע צייט און אַוועקגערויבט פיל קרבנות, איז געוואָרן איינגעשטילט, אַ דאַנק דער טעטיקייט פון דער סאַניטאַרן־סעקציע — ביי דער אַקטיווער מיטהילף פון באַליבטן דאָקטאָר לייב פוקס.

דאָקטאָר פוקס, אַ זון פון סאַמפּאָלנער רב און אַ ברודער פון בלאַשקער רב, האָט זיך מיט זיין פשטות אין דער באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג, אַוועקשענקנדיק פאַר איר וויל זיינע כוחות און פעאיקייטן, דערוואָרבן דעם גרעסטן אויטאָריטעט. נישט־קוקנדיק אויף

דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע ביי דער יידישער באַפעלקערונג — אַ פועל־יוצא פון דער קאָנפיסקאַציע פון די פאַבריקס־מאַשינען דורך דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט און זייער אַרויספירן קיין דייטשלאַנד — איניציאירט ד״ר פוקס די שאַפונג פון אַ פאָלקס־ביבליאָטעק און לייען־זאַל. צו דער איניציאַטיוו שליסן זיך אויך אָן אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער פון דער שטאָט. די איניציאַטאָרן איז נאָך אַ לענגערער, מיזאַמער אַקציע געלונגען צונויפצוזאַמלען שפּענדונגען פון מערערע געגנטצע ביכער, איינצוקויפן נייע, אַבאָנירנדיק גלייכצייטיק פאַרשידענע צייטונגען פאַרן לייען־זאַל. אַזוי איז אַנטשטאַנען די ערשטע יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק אין דער שטאָט — דער ערשטער יידישער אַלגעמיינער קולטור־צענטער פאַר דער פאָרגעשריטענער יידישער יוגנט און געזעלשאַפטלעכקייט.

דאָס זענען געווען איניציאַטאָרן און פאַרקערפערער פון

נייע געזעלשאַפטלעכע פאַקטאָרן, וואָס האָבן געזוכט גייסטיקע שפּייז אין זייער קאָנטאַקט מיט דער אויסער־לעכער וועלט; וואָס האָבן געשטרעבט צו דער פאַרוועלט־לעכונג, סעקולאַריזירונג פון יידישן לעבן און זיך גענייטיקט אין גייסטיקע מקורות פאַר דער באַגרינדונג און באַקרעפ־טיקונג פון די נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אַספּיראַציעס, וואָס האָבן דעמאָלט געגורטעוועט און זיך פאַרשפּרייט אין דער דורך רעוואָלוציעס און מלחמות צעטרייסלטער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

אין אויסגעוויילטן קאָמיטעט פון דער ביבליאָטעק זענען אַריין באַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע טוער פון דער שטאָט: דער דערמאָנטער ד״ר פוקס, מאָטל ראָזנ־בערג, סמיעכאָוו, לעווינזאָן, אשר ניימאַן, משה קרול, פרימיט טיגער און אַנדערע. אַלס ביבליאָטעקאַר איז באַשטימט געוואָרן פּנחס פריידנ־רייך און אַלס סעקרעטאַר — מלך הערשבערג.

די דערעפענונגס־צערעמאָניע איז אויסגעפאַלן זייער אימפּאָזאַנט. אַחוץ די געהאַלטענע רעדעס וועגן דער אויפ־גאַבע פון דער נייער קולטור־אינסטיטוציע, זענען אויך אויסגעפירט געוואָרן עטלעכע נומערן פון מוזיק און געזאַנג. ביים דעקלאַמירן פאַרשידענע לידער נעמט אַן אַקטיוון אָנטייל נחמה ליוועראַנט־ריבאַ.

מיט דער צייט האָבן זיך אין דער ביבליאָטעק, טראָץ איר אַלגעמיינעם כאַראַקטער, גענומען מערקן פאַרטייאישע טענדענצן — אַן אָפּשפּיגלונג פון די אידייאיש־פאַרטייאישע אַנטאַגאָניזמען אויף דער יידישער גאַס, און נישט נאָר אויף דער יידישער. אין רעזולטאַט פון די אַנטשטאַנענע רייבונ־גען איז ענדגילטיק צעשטערט געוואָרן דער אינערלעכער שלום־בית אין דער ביבליאָטעק. דער סוף איז געווען, אַז דער ציוניסטישער טייל פון דער מיטגלידערשאַפט האָט זיך אָפּגעטיילט און אויפגעשטעלט אַן אייגענע ביבליאָטעק אויף דער אַליי — פירנדיק אויף אייגענער האַנט אַ לעבהאַפטע קולטור־טעטיקייט, דורך אָרגאַניזירן צאָלרייכע פאָרלע־זונגען, קעסטל־אָוונטן און דאָס גלייכן.

ערב דער באַלפור־דעקלאַראַציע

אין חודש יאַנואַר 1917 קומט אָן אין סניף פון דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט אַ צירקוליאַר פון מרכז אין וואַרשע, וואָס ווערט באַצייכנט אַלס געהיים און דרינגנ־דיק. דער סניף, וואָס פירט צו דער צייט אַ קענטיקע אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט, איז געוואָרן אין דעם צירקו־ליאַר אויפגעפאָדערט צו זאַמלען אונטערשריפטן ביי דער יידישער באַפעלקערונג אויפן אָרט — פאַר אָפּגעבן ארץ־ישראל דעם יידישן פאָלק, באַזירט אויף די היסטאָרישע רעכט, ווי אויך צו עפענען די טויערן פון לאַנד פאַר אַ פרייער אימיגראַציע.

באַלד איז דער סניף־קאָמיטעט צוגעטראָטן צו דער ענערגישער אויספירונג פון דער אויף אים אַרויפגעלייגטער אויפגאַבע, איבערגעבנדיק אין די הענט פון אַ קאָמיסיע פון 3 חברים — וועלוויש שעפּס, פייגע טייך און פישל גאָלדהאַמער — צו אָרגאַניזירן די אַקציע.

אין אָנפאַנג האָבן יידן זיך געווייגערט צו געבן זייערע אונטערשריפטן, מורא האָבנדיק פאַר שפּעטערע עווענטו־עלע שוועריקייטן. אָבער נאָכדעם ווי דער פאַרצייכענער פון די שורות האָט זיך געווענדעט צום רב, הרב ליפשיץ ז״ל, און האָט נאָך אַ לענגערן שמועס אַרויסבאַקומען דעם רבס אונטערשריפט מיטן אָפיציעלן אב־בית־דין־שטעמפּל — איז די זאַך שוין געגאַנגען גלאַטיק. באַזונדערס נאָכדעם, ווי ס׳האָבן אויך אונטערגעשריבן די דיינים, דער דאָזאָר ר׳ אהרן מאיר פּאָטאָצקי און אַנדערע פּני פון דער שטאָט.

אין דער שטאָט האָט די אומגעוויינטלעכע אַקציע אַרויסגערופן אַ קאָלאָסאַלע פאַראינטערעסירונג און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער וויכטיקסטער געזעלשאַפט־לעכער געשעעניש ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. אין רעזולטאַט האָט דער נאַציאָנאַל־ציוניסטישער געדאַנק גענומען אַריינדרינגען אין וואָס־ווייטערע קרייזן, צווישן זיי אויך אַסימילאַטאָרישע און האַלב־אַסימילאַטאָרישע — וואָס זענען ביז דעמאָלט געווען ווייט אָדער אַליין זיך דערוויי־טערט פון יידישן לעבן און פּראָבלעמאַטיק.

דאָס האָט אויך אַריינגעבראַכט אַ פרישן צושטראָם פון מיטגלידער אין די עקזיסטירנדיקע ציוניסטישע פּאַרטייען — בעיקר פון דער יוגנט.

קינדער־היים

די באַקאַנטע פּאָזיטיווע דערשיינונג, וואָס כאַראַקטעריזירט אין אַלגעמיין די יידישע פילאַנטראָפּישע טעטיקייט אין שטעטל, אַז דווקא אין שווערע צייטן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג באַווייזן זיך עסקנים, וואָס זענען געוואַקסן צו דער גרויס פון די אויפגאַבן און באַזיצן דעם נייטיקן ווילן און אָפּפערגרייטקייט אַריינצוּוואַרפן זיך מיט לייב און לעבן צו העלפן נויטבאַדערפטיקע אין זייערע פאַרשידענע און וואַקסנדיקע הצטרכותן — די אָ דערשיינונג איז אויך געקומען צו איר פולסטן און שענסטן אויסדרוק אין אונדזער שטאָט.

אין די שווערע מלחמה־יאָרן פון ערשטן וועלט־קריג.

האָבן אונדזערע האַרציקע, מענטשן־פריינטלעכע עסקנים אַנטוויקלט אַן אומגעהויער־וויכטיקע, פילזייטיקע הילפס־טעטיקייט פאַר די פאַרשידענע נצרכים פון אַלערליי שיכטן פון דער באַפעלקערונג, צווישן זיי נישט ווייניק פון באַלע־באַטישע, בכבודיקע נצרכים, פאַר וועלכע נישט נאָר די עצם הילף, נאָר די פאָרם אין וועלכער זי איז דערלאַנגט געוואָרן איז געווען פון ערשטראַנגיקן באַטייט. אָבער, מיר דוכט זיך, אַז די שענסטע אַנטפּלעקונג פון גאַנצן פילאַנ־טראָפּיע־וועזן ביי אונדז איז געווען די אָרגאַניזירונג פון קינדער־היים.

געווען איז דאָס אין די לעצטע חדשים פאַרן סוף פון ערשטן וועלט־קריג. די לאַגע פון דער יידישער באַפעלקע־רונג איז אַ קאַטאַסטראָפאַלע. נויט און קעלט בושעווען אין אַ סך הייזער. איבערהויפּט איז שווער די לאַגע פון די קינדער, צווישן וועלכע פיל זענען געבליבן יתומים. אין אָנבליק פון די פאַרוואָרלאָזטע, הונגעריקע קינדער, וואָס האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אין די גאַסן אָן יעדער אויפ־זיכט — האָבן אונדזערע עסקנים, טראָץ די גרויסע שווערי־קייטן, אונטערגענומען אַן ענערגישע אַקציע אויפצושטעלן אַ קינדער־היים, ווו די אומגליקלעכע קינדער זאָלן באַקומען נישט־נאָר זייערע עלעמענטאַרע הצטרכותן, נאָר אויך דאָס געפיל פון אַ היים, אַ וואַרעמער היים, וואָס האָט זיי אַזוי געפעלט.

אין דער שפּיץ פון אָרגאַניזיר־קאָמיטעט איז אַוועק־געשטעלט געוואָרן ג י ג י ל ו ב א ָ ש י ץ, בעת זיינע טרייע מיטהעלפער זענען געווען: פ ר ו י וו אַ ר ש אַ וו ס ק י (פרוי פון ר׳ א ב ר ה מ ט ש ע וו אַ ר ש אַ וו ס ק י), פ ר ו י ש מ ו ק ל אַ ר אָ וו ס ק י, פ ר ו י ק אָ ה ן, א ס ת ר ל ע וו י ן (— טאָכטער פון ר׳ ה ע ר ש ל ר ו ב י נ ש ט י י ן, וואָס איז געוואָרן דערמאָרדעט דורך די דייטשן באַלד אין אָנפאַנג פון דעם קריג, אין 1914) און פיל אַנדערע. נאָך אַן אָנגע־שטרענגטער אַרבעט ביים צונויפזאַמלען די נייטיקע, גאַנץ אָנזעעוודיקע פינאַנציעלע מיטלען — באַזונדערס אין יענע שווערע יאָרן — ווערט די היים אויפגעשטעלט.

די קינדער, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן אין דער אינסטיטוציע, זענען אַחוץ דער פאַרפלעגונג, וואָס זיי האָבן דאָרט נאַטירלעך באַקומען, אויך זאָרגפעלטיק און מיט פיעטעט באַהאַנדלט געוואָרן. געניסנדיק פון אַ היימישער און וואַרעמער אַטמאָספער און פון רעגולערע לערן־צייטן אין דער שולע, וואָס איז געווען טעטיק ביי דער היים, האָבן זיי צוריק דערוואָרבן נאָרמאַלע באַדינגונגען פאַר דער אַנטוויקלונג פון זייער „איך", ווערנדיק אַזוי אַרום באַפרייט פון די צעשטערערישע השפּעות פון דער גאַס און זייערע פאָלגן אויף זייער יונגער פּסיכיק. כדי משלים צו זיין די אַרבעט, איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קינדער־גאָרטן פאַר די יינגערע קינדער, וואָס איז געוואָרן אָנגעפירט דורך

מגבית עבור גן־הילדים היהודי. במרכז: וולוויש שפס.
זאַמל־אַקציע פאַר דער יידישער פרעבל־שול. אין צענטער: וועלוויש שעפּס.

דער באַאַבטער גוטשע ליכאָווסקי (— טאָכטער פון פעלדשער ליכאָווסקי).

אין דער שולע, וואָס איז, ווי געזאָגט, געווען טעטיק ביי דער היים, איז דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר די יידישע לימודים געווען פישל גאָלדהאַמער, בעת פאַר די לימודי־חול איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך רעגינאַ וואַרשאָווסקי (— עלטסטע טאָכטער פון ר׳ אבר־המטשע, שפּעטער די פרוי פון גיגי לובאָשיץ). נעבן זיי זענען אויך געווען באַשעפטיקט אין דער שולע די לערער פּיערניקאָזש (— זון פון לערער ישראל מאיר פּיערניקאָזש) און מאָטל אבראַמאָ־וויטש — דער לעצטער אויף געזאַנג.

די שולע האָט זיך דערוואָרבן אַ זייער גוטן נאָמען ביים רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג — און אין רעזולטאַט האָבן זיך פרישע עסקנים אַנגאַזשירט צוצוהעלפן דעם עקזיסטירנדיקן קאָמיטעט אין זיין וויכטיקער און נוצלעכער אַרבעט.

מיר האָבן נאָר וואָס אָנגעמערקט, אַז די שולע האָט זיך דערוואָרבן אַ גוטן נאָמען ביים רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג. און באמת — נאָר ביים רוב. ווייל ס׳האָבן זיך אויך געפונען אָרטיקע יידן — בעיקר פון די חסידישע קרייזן — וואָס האָבן פּראָטעסטירט קעגן מאָדערנעם כאַראַקטער פון דער שולע.

2 זענען געווען די עיקרדיקע טענות קעגן דער שולע:

1. דאָס לערנען תנ״ך אויך מיט מיידלעך;

2. דאָס בשותפותדיקע לערנען יינגלעך מיט מייד־לעך אין די העכערע קלאַסן.

בעת די פּראָטעסטן זענען געוואָרן צודרינגלעכער, איז אונדזער רב, הרב ר׳ אליעזר ליפשיץ זצ״ל, געקומען אויף אַ ספּעציעלן וויזיט אין דער שולע. דער רב, באַקאַנט פון זיין גרויס וויסן און ליבעראַלן צוגאַנג צו אַנדערש־דענקנדיקע, באַקענענדיק זיך מיטן פאַקטישן מצב און ריכטיק אָפּשאַצנדיק די וויכטיקע הומאַניטאַרע און דערציערישע אַרבעט פון די עסקנים און לערער־פּערסאָ־נאַל פאַר די קינדער — יתומים, הונגעריקע און פאַרוואָר־לאָזטע, וואָס זענען אַרויסגעריסן געוואָרן פון דער נעגאַטי־ווער השפעה פון דער גאַס און אירע שעדלעכע אויסווירי־קונגען אויף זייער אַנטוויקלונג און צוקונפט — איז באַלד פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אויפריכטיקן ידיד פון דער שולע. וויניק וואָס דער רב האָט זיך נישט אידענטיפיצירט מיט די אַבסורדאַלע טענות פון די פּראָטעסטירנדיקע, דער רב האָט נאָך האַרציק געדאַנקט די אומדערמידלעכע עסקנים פאַר זייער וויכטיקער אַרבעט, און זיי דערמוטיקט פאָרצו־זעצן דאָס גרויסע ווערק פון הילף און דערציאונג — פאַר די, וואָס האָבן זיך אַזוי־שטאַרק געניטיקט דערין.

די אָנערקענונג פאַר דער שולע איז אויך געקומען פון אַן אַנדער זייט. אין ווינטער פון יאָר 1918 איז איינגעלאַדן געוואָרן צו באַזוכן די שולע דער באַקאַנטער דיכטער און קדוש יצחק קאַצענעלסאָן הי״ד. דער דיכטער האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ לענגערע צייט אין דער שולע, פאַר־ברענגט מיט די קינדער, זיי אויך אויסגעלערנט עטלעכע לידער — און צום סוף אָפּגעפאָרן אַ באַגייסטערטער פון די דערגרייכטע רעזולטאַטן, ווינטשנדיק דערפאָלג די טוער אין זייער ווייטערדיקער אַרבעט.

„מזרחי״־אָרגאַניזאַציע

מיר האָבן שוין אויבן אָנגעמערקט די אינטענסיווע ציוניס־טישע טעטיקייט אין אונדזער שטאָט — אין יענע יאָרן. צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען פיל אָנהענגער פון רעליגיעזן ציוניזם, וואָס האָבן זיך אידענטיפיצירט מיטן „מזרחי״־געדאַנק און זיינע צילן. דאָך זענען די ציונים פון דער קאַטעגאָריע נישט געווען אָרגאַניזירט, און אַלס אַזעלכע האָבן זיי קיין שום טעטיקייט נישט געפירט.

אַ ווענדונג צום גוטן אין דער ריכטונג איז איינגעט־רעטן אין ווינטער 1917—1916. דער מרכז פון מזרחי, אין וועמעס שפּיץ ס׳זענען געשטאַנען פּאַרבשטיין, לעווין־עפּשטיין, הרב ניסנבוים און אַנדערע אויטאָריטאַטיווע פירער, האָבן דעלעגירט איינעם פון די מזרחי־אָרגאַניזאַטאָרן, יהודה שטשערייינסקי פון וואַרשע, וועגן אויפשטעלן אַ מזרחי־סניף ביי אונדז אין שטאָט.

אין דער ערשטער באַראַטונג, וואָס איז צוזאַמענגערופן געוואָרן צו דעם צוועק, האָבן אָנטייל גענומען:

אהרן מאיר פּאָטאָצקי, דוד בליבוים, דוד וויטקאָווסקי, בעריש סטריקאָווסקי, מענדל ווייסמאַן, ישעיה יצחק קאָבער, וועלוויש בירנבוים, יצחק קויפמאַן, בני־מין משה פּאַלאַטש, גיסקע, קאַראַ, יחיאל פרענקל, יעקב ריכטינגער, פּיערניקאָזש, פישל גאָלדהאַמער און אַנדערע.

בעת דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט וואָסערע 50 חברים, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט אין ווייטערן באַשטאַנד:

דוד וויטקאָווסקי — פאָרזיצער. בעריש סטריקאָווסקי — פאַרטרעטער פון פאָרזיצער. פישל גאָלדהאַמער — מזכיר. אַלס זיין פאַרטרעטער —

יודישע פאלקס־ביבליאטעק
און לעזע זאל.

בית עקד עממי יהודי
ואולם הקריאה.

זדונסקא־וואלא.

№

מיטגליד
חבר

פארזיצענדער
יושב ראש

סעקרעטער
המזכיר

תעודת חבר בספרייה.

מיטגלידס־קאַרטע
אין דער ביבליאָטעק.

יצחק קויפמאַן און נאָך עטלעכע חברים אַלס קאָמיטעט־מיטגלידער.

די אויפגעשטעלטע אָרגאַניזאַציע האָט זיך אַרויס־געוויזן צו זיין אַ דבר בעתו. אַלס באַווייז קען דינען דער פאַקט, אַז בלויז נאָך 2 חדשים האָט שוין דער סניף געציילט אַ 200 מיטגלידער, וואָס האָבן גענומען אַ לעבהאַפטן אָנטייל אין די אַרבעטן פון נייעם סניף.

איינער פון די וויכטיקסטע אויפטוען פון סניף איז געווען די שאַפונג פון אַ מאָדערנעם חדר, ווו ס׳זענען נעבן די לימודי־קודש אויך געלערנט געוואָרן וועלטלעכע לימודים — אונטער דער לייטונג פון אַ לערער, אַ ספּעציאַ־ליסט, וואָס איז צו דעם צוועק אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון לאָדזש.

ביי דער זייט פון דעם וויכטיקן אויפטו, האָט דער סניף אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט די קולטור־אויפקלערונגס־און פּאָליטישע אַרבעט. אָוונט־קורסן פאַר עברית, אין וועלכע ס׳פלעגן אָנטיילנעמען פיל יוגנטלעכע און אויך דערוואַקסענע — נישט־נאָר פון אייגענע חברים נאָר אויך פון אַנדערע קרייזן: אָרגאַניזירטע פאָרלעזונגען אויף פאַרשידענע טעמעס און פּאָליטישע פאַרזאַמלונגען, וואָס פלעגן ציען מערערע באַזוכער; דער בשותפותדיקער קאַמף, ביי דער זייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, בעת וואַלן צו דער קהילה אָדער שטאָט־ראַט — דאָס זענען אַ טייל פון די מיטלען, מיט וועלכע דער סניף האָט זיך באַנוצט, כדי אַריינצוברענגען לעבן צווישן אייגענע רייען, אויסברייטערן דעם סכום פון וויסן און פאַראינטערעסירונגס־קרייז פון חברים און אָנהאַלטן אַ פּערמאַנענטן גייסטיק־פּאָליטישן דיאַלאָג מיט דער באַפעלקערונג — אינעם פרווו זי צו דעראָבערן פאַרן רעליגיעז־ציוניסטישן געדאַנק פון מזרחי.

אַחוץ דער אינטענסיווער טעטיקייט אויפן אָרט, האָט דער סניף אויך אויפגעשטעלט אַן ענגן קאָנטאַקט מיט די צענטראַלע, אָנפירנדיקע אינסטאַנצן אין וואַרשע. דער פערזענלעכער צוזאַמענטרעף מיט די לעצטע איז פאָרגעקומען ווינטער־צייט פון 1917, בעת ס'איז זיך צוזאַמענגעקומען די ערשטע מזרחי־קאָנפערענץ אין דער הויפּטשטאָט, אין וואַרשע, דאָרט איז אויך אונדזער סניף געווען פאַרטרעטן דורך אַ דעלעגאַציע, אין באַשטאַנד פון ד ו ד ב ל י י ב ו י ם און דעם געחתמעטן אויף די ציילן, וואָס האָבן אָפּגעגעבן אַ באַריכט איבער דער טעטיקייט פון אָרטיקן סניף.

„יהודית״

אַ גאַר געלונגענע אימפּרעזע, וואָס האָט אויסגעאיבט אַ שטאַרקן רושם אויף דער באַפעלקערונג, האָט דער אָרטיקער מזרחי־סניף אַדורכגעפירט, אָרגאַניזירנדיק אַ פייערלעכן אָנדענק־אָוונט לכבוד איינעם פון די גייסטרייכסטע מנהיגים פון רעליגיעזן ציוניזם — ה ר ב ר׳ ש מ ו א ל מ אָ ה י ל ע װ ע ר ז צ ״ ל. דער אַרויסטריט פון באַגאַבטן לאָדזשער טוער, דער הויפּט־רעדנער פון אָוונט, י צ ח ק ר י ב ק י נ ד, ביי דער אָנוועזנהייט פון דער גאַנצער פּני פון דער שטאָט, מיטן רב בראש, וואָס האָט אויך געהאַלטן אַ האַרציקע באַגריסונג — איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הערלעכער מאַניפעסטאַציע פון רעליגיעזן ציוניזם, אַ געשעעניש, וואָס איז פאַרבליבן אויף לאַנג אין זכרון פון זיינע אָנטיילנעמער.

דער גאַסט, י צ ח ק ר י ב ק י נ ד, פאַרבלייבנדיק נאָך אַין שטאָט, האָט אויך אָרגאַניזירט אַ פרויען־אָפּטיילונג ביים סניף, מיטן נאָמען „י ה ו ד י ת״. צווישן די אַקטיווע פרויען־טוערינס פון דער אָפּטיילונג האָבן זיך געפונען: פרוי פ אָ ט אָ צ ק י, פרוי ב ר ו י ד ע (— פרוי פון א ה ר ן מ א י ר ב ר ו י ד ע), ק ר יי נ ד ל ש ע ר אַ ד ז ק י, ל אַ נ ד ס ב ע ר ג, פ ר י מ י ט ט י ג ע ר, נ ח מ ה ל י ו ו ע ר אַ נ ט ־ ר י ב אַ און מ אַ נ י ע װ י ט ק אָ װ ס ק י.

די פרויען־אָפּטיילונג האָט פיל מיטגעהאָלפן אויף פאַרשידענע געביטן פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטאָט. בעיקר האָט זיך אָבער זייער טעטיקייט קאָנצענטרירט אויף די זאַמל־אַקציעס פון קרן־קימת און קרן־היסוד — געביטן, ווו זיי פלעגן פאַרנעמען דעם סאַמע אויבנאָן.

הסתדרות נשים ציוניות „יהודית״.
ציוניסטישע פרויען־אָרגאַניזאַציע „יהודית״.

עפּיזאָד פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

יוסף שלמה גראַנאַט

ביי די, וואָס קענען נישט די דייטשן פון די פריערדיקע יאָרן, אָדער האָבן נישט געבלעטערט אין די געשיכטע־ביכער, איז פאַרשפּרייט די אַלגעמיין־פאַלשע הנחה, אַז די דייטשע בלוטיקע שנאה צו יידן איז אַ פלוצימדיקע, אומדערקלערלעכע דערשיינונג, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט ערשט אין דער סאַמע־לעצטער צייט. מסתמא, ווי אַ רעזולטאַט פון דעם פאַטאַלן, פּאָליטיש־מיליטערישן באַנעם פון די קרענקלעכע הערשער פון דריטן רייך, וואָס האָבן אַזוי־אַרום געמיינט צו דעראָבערן און פאַרפעסטיקן זייער מאַכט אין דער היים, אין דייטשלאַנד גופא, ווי אויך אין אַנדערע, דורך זיי דעראָבערטע לענדער.

אין די ווייטערע שורות וויל איך דעריבער דערציילן אַן עפּיזאָד וועגן דער דייטשער באַציאונג צו יידן, נאָך בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1914, ווען אין דייטשלאַנד

בית־החלמה משנת 1918.

דערהאָלונגס־היים פון יאָר 1918.

האָט נאָך געהערשט קייזער ווילהעלם און ס׳איז נאָכנישט געווען די רייד פון אָפיציעלן אַנטיסעמיטיזם, שוין אָפגערעדט פון יידן־פאַרטיליקונג.

שוין דעמאָלט, 25 יאָר פאַרן אויסברוך פון 2־טן וועלט־קריג און דער דייטשער אָנגעזאָגטער מלחמה דעם יידישן פאָלק, האָבן די איבערלעבענישן פון די זדונסקעוואָליער יידן באַוויזן, אַז די דייטשן זענען אונדזער גרעסטער בלוט־שונא.

באַלד אין די ערשטע וואָכן פון דער מלחמה אין 1914, ווי נאָר דאָס דייטשע מיליטער איז אַריבער די גרענעצן פון פוילן (דעמאָלט — רוסישער געביט), האָבן זיי איינגעאָרדנט אַ שחיטה אויף איבער 100 מענטשן אין קאָליש — מייסטנס יידן. און בעת זיי זענען אָנגעקומען אין אונדזער שטאָט האָבן זיי באַלד דערשאָסן אַ ייד אויף דער לאָסקער גאַס, אָן חקירות ודרישות — מיט דער טענה, אַז ער האָט מכלומרשט אויסבאַהאַלטן רוסישע זעלנער.

אָבער דאָס איז נאָר געווען אַן אָנהויב. באַלד דערנאָך האָט די דייטשע שטאָט־קאָמענדאַנטור אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מוזן אויף 3 טעג פאַרלאָזן די שטאָט. אין די 3 טעג איז דעם מיליטער געגעבן געוואָרן פרייע הענט צו ראַבירן — וויפיל זיי האָט זיך נאָר געגלוסט.

דער באַפעל איז געווען צו גיין צום דאָרף טשעכאַ — אין דער ריכטונג פון שעראַדז.

טויזנטער יידן — גרויס און קליין, יונג און אַלט, שוואַכע און קראַנקע — האָבן גענומען מיט זיך דאָס סאַמע נייטיקסטע און זיך געלאָזן אין וועג.

אין בהלה און טויט־שרעק האָבן די יידן געשלעפט מיט זיך זייער בעט־געוואַנט, אַ ביסל קליידונג און די באַוועג־לעכע, אָפגעשפּאָרטע ווערט־זאַכן, ווי אויך די קליינע קינדער, וואָס האָבן נישט געקענט גיין.

אויך מיין פאָטער ז״ל האָט געטראָגן אויף די הענט די 2 יינגסטע קינדער, מיינע שוועסטערלעך ביילטשע און צערקע (— אומגעקומען ביי די דייטשן).

אַזוי, אונטער דער באַגלייטונג פון זשומענדיקע קוילן און דונערן פון קאַנאָנען, זענען מיר אָנגעקומען קיין טשעכאַ.

אין טשעכאַ זענען די יידן געלעגן אויפן פרייען פעלד, צוגעטוליעטע איינער צום צווייטן און ציטערנדיקע פון קעלט און שרעק, בעיקר אין די נעכט. צווישן די אַלטע און קראַנקע, וואָס האָבן גלייך מיט אַלע געמוזט מיטמאַכן דעם שווערן סטראַפּאַצן־וועג, זענען אויך געווען טויט־פאַלן.

צוריקקומענדיק אין שטאָט האָט זיך פאַר אונדז אַנט־פּלעקט אַ שרעקלעך בילד. אַלע געוועלבער פון ראָטהויז און אַרום מאַרק זענען געווען אויפגעבראָכן און צעראַבירט פון דייטשן מיליטער. אויך וווינונגען זענען נישט געוואָרן געשוינט.

אין די ווייטערדיקע מלחמה־חדשים זענען הונדערטער יידישע יונגעלייט פאַרשלעפּט געוואָרן אויף אַרבעט, צו

גראָבן אָקאָפּעס אין קורלאַנד — לעטלאַנד. שפּעטער האָבן זיך אויך געמאָלדן אַ סך פרייוויליקע צו דער אַרבעט, צוליב דער גרויסער נויט, וואָס האָט געהערשט אין פיל יידישע שטיבער — אַ פועל־יוצא פון דער דייטשער רויב־פּאָליטיק, פון דער קאָנפיסקאַציע פון סחורות און די וויכטיקסטע פאַבריקס־טיילן, און דעם שטילשטאַנד פון די פרנסות.

צוליב דעם זעלבן טעם איז אויך געגאַנגען אַ שטיקל עמיגראַציע קיין דייטשלאַנד, רוסלאַנד און אַנדערע ערטער. מאַנכע פון די פאַרכאַפּטע האָבן נישט אויסגעהאַלטן די שווערע אַרבעטס־באַדינגונגען און זענען מער נישט צוריק־געקומען.

★

דאָס קאַפּיטל פון יידישע ליידן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס איז צומאָל נישט קיין טויזנטס־חלק פון דער טראַגעדיע און אומקום, וואָס די זעלבע דייטשן האָבן אויף אונדזער פאָלק געבראַכט אין דער צווייטער וועלט־מלחמה — איז אָבער אַ געוואוגנ־דיקער באַווייז, ווי „גוט, קולטורעל און הומאַניש" די דייטשן זענען געווען כלפּי יידן, נאָך אין יענע גוטע און נאָרמאַלע יאָרן, ווען זיי האָבן נאָכנישט געפּריידיקט קיין יידן־פאַרטיליקונג און נאָכנישט פּלאַנירט די „ענד־לייזונג".

זכרונות פון מיין פּויליש געבורט־שטעטל

אפרים ראָזנבערג, ניו־יאָרק

דאָס ביילינגדיקע קאַפּיטל זכרונות פון מיין געבורט־שטעטל זדונסקעוואָליע, פּוילן, ווערט געשריבן געגוי 47 יאָר נאָכדעם, ווי איך האָב מיין שטעטל פאַרלאָזן, אָפּפאָרנ־דיק קיין אַמעריקע — אין 1919.

נישט־זייענדיק אימשטאַנד צוצוגעבן מיין ביישטייער צו דער ביישפּיללאָזער קאַטאַסטראָפע און חורבן פון יידישן $3\frac{1}{2}$־מיליאָניקן ישוב אין פּוילן — די 12,000 יידן פון אונדזער שטאָט אַריינגערעכנט — בעת דער 2־טער וועלט־מלחמה, נאָכדעם, ווי היטלער האָט אָנגעצונדן, באַפאַלנדיק דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 פּוילן, די 2־טע וועלט־שרפה — וועל איך זיך דעריבער באַגנוגענען בלויז מיטן אָנמערקן פון עטלעכע הויפּט־מאָמענטן און עפּיזאָדן, וואָס כ'האָב איבערלעבט אין זדונסקעוואָליע אין די ערשטע 25 יאָר פון מיין לעבן. די־אָ מאָמענטן און עפּיזאָדן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דער פריסטער עפּאָכע פון מיין קינדהייט, ביז כ'האָב געשטעלט מיינע ערשטע שריט אַלס דערוואַק־סענער מענטש, האָבן געלייגט זייער שטעמפּל אויף דער אויסבילדונג פון מיין גייסטיקן איך אויף מיין גאַנץ לעבן.

לאָמיר אָנהויבן פון מיין קינדהייט.

כ'בין געבוירן אין יאָר 1894, דער יינגסטער ביי אַ פאַמיליע פון 7 קינדער, וואָס האָט געליטן פון גרויסער אָרעמקייט. מיין פאָטער, ז י ס ע ה ע ר ש, איז געווען אַ פעלץ־שניידער, וואָס האָט קיינמאָל נישט געהאַט גענוג פרנסה. ער פלעגט אַרומגיין אין די דערפער צווישן די פויערים, מיט נאָדל, שער און אייזן, און פאַריכט אַלטע פעלצן און אַנדערע בגדים. פלעגט אויך אויפנייען נייע בגדים — פאַרדינענדיק דערביי זיין ברויט און אויך אַהיימגעברענגט עטוואָס לעבנסמיטל און אַ ביסל מזומנים. צו דערגענצן די פרנסה, פלעגט ער אויך צוהאַנדלען מיט פיש אויף שבת, וואָס מיין מוטער, ל א ה ד ר י י ז ל, פלעגט צוהעלפן פאַרקויפן.

ס'איז געווען אַ שווער, געמאַטערט לעבן. מיין פאָטער איז נישט געווען דער איינציקער אין שטעטל, וואָס האָט געדאגהט אַ גאַנצע וואָך, ווי צו שפּייזן אַ פאַמיליע פון מערערע נפשות. אָבער זיין הויפּט־דאגה, ווי אַלעמענס, איז געווען ווי אָנצוגרייטן אויף שבת ווי ס'באַדאַרף צו זיין — אָט־דער הייליקער טאָג, ווען יידן האָבן פון זיך אַראָפּגעוואָרפן דעם יאָך פון דאגות פרנסה, אָפּגעטרייסלט זיך פון אַלץ, וואָס איז וואָכיק און זיך איבערגעטראָגן — אין דער פאַנטאַזיע — אין אַן אַנדערער, העכערער, גייס־טיק־עולם־הבאדיקער וועלט.

ביי 10 יאָר האָב איך מער נישט געקענט פאָרזעצן די לימודים אין חדר. די באַדינגונגען זענען געווען אַזעלכע, אַז כ'האָב געמוזט ווערן אַ „פ אַ ר ד י נ ע ר" — אַרויס־צוהעלפן דער היים מיט פרנסה. בלית־ברירה האָט מען מיך אַרויסגענומען פון חדר צו לערנען שניידעריי. דאָס איז אויך נישט געווען קיין פאַראיינצלטער פאַל. אין אונדזער שטעטלשערווירקלעכקייט איז דאָס געווען דער

גורל פון אַ סך אַנדערע יוגנטלעכע, וואָס זענען געוואָרן געצוווּנגען, ווערנדיק אויפגעוואַקסן אין אָרעמע היימען, איבערצורייסן זייער נאַטירלעכע לערן־צייט און נעמען אויף זיך — אַזוי־פריצייטיק — דעם עול פון פרנסה.

זדונסקעוואָליע — אַן אינדוסטריעלער און פּראָלעטאַרישער צענטער

געווען איז דאָס אין אָנהייב פון 20־טן יאָרהונדערט, באַלד נאָך דער „ר ע פּ ע ט י צ י ע" פון דער צאַרישער „ד ע מ אָ ק ר אַ ט י ע", ווען די אַבסאָלוטיסטיש־רעאַקציאָנערע צאַרישע מאַכט איז געוואָרן געצוווּנגען, אונטערן דרוק פון שטאַרקע אַרבעטער־ און אַנדערע פּראָגרעסיוו־געזעלשאַפטלעכע כוחות, צו באַווייליקן אַן עפנטלעכע, פרייע, דעמאָקראַטישע פּאַרלאַמענט־טריבונע, די אַזוי־גערופענע: „ד ו מ ע" — אין וועלכער ס׳זאָלן קענען קומען צום אויסדרוק די פאָדערונגען און ווונטשן פון די ברייטע פאָלקס־שיכטן.

די דערגרייכונג האָט ביי ייִדן אַרויסגערופן הויך־צעשפּילטע פאַנטאַזיעס און האָפענונגען אויף באַלדיקע ישועות ונחמות. ייִדן האָבן געטרוימט באַפרייט צו ווערן פון 3 הויפּט־איבלען, פון וועלכע זיי האָבן באַזונדערס געליטן אין דער צאַרישער אימפּעריע: פון נויט, רעכטלאָזיקייט און אַנטיסעמיטיזם. אויך דער ייִדישער ישוב אין זדונסקע־וואָליע איז פון די איבלען נישט געווען געשוינט.

דאָס איז געווען די צייט ווען קלענערע און גרעסערע טעקסטיל־אונטערנעמונגען האָבן אָנגעהויבן וואַקסן ביי אונדז ווי אויף הייוון — פון איין זייט. בעת פון דער אַנדערער זייט, האָבן די אַרבעטער, אין דעם דעמאָלט־הערשנדיקן פּראָדוציר־רעזשים, געליטן פון אַ שווידערלעכער עקספּלואַטאַציע — זייענדיק געצוווּנגען צו אַרבעטן פאַר אַ מינימאַלן לוין מערערע שעהן, אונטער אומדערטרעגלעכע סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען און פעלן פון וועלכער ס׳איז סאָציאַלער פאַרזיכערונג.

די דערמאָנטע טעקסטיל־אונטערנעמונגען אין אונדזער שטאָט, וואָס האָבן געגעבן באַשעפטיקונג העכער 1,000 ייִדישע און נישט־ייִדישע אַרבעטער, זענען געווען ענג פאַרבונדן מיט דעם אַזוי־גערופענעם „פּ ו י ל י ש ן מ אַ נ ט ש ע ס ט ע ר" — דער באַקאַנטער טעקסטיל־צענטער אין לאָדזש. פון לעצטן איז קיין זדונסקעוואָליע צוגעשטעלט געוואָרן רוי־מאַטעריאַל, וואָס איז נאָכן באַאַרבעטן צוריקגעשיקט געוואָרן אַהין — ווי פאַרטיק־אויסגעאַרבעטע מאַנופאַקטור־סחורות.

אויפן הינטערגרונט פון די אויבן־אָנגעצייכנטע באַדינגונגען, איז זדונסקעוואָליע פאַרוואַנדלט געוואָרן נישט נאָר אין אַן אינדוסטרי־צענטער פון אַן ערנסטן מאַסשטאַב, נאָר אויך אין אַ וויכטיקן, אַקטיוון פּראָלעטאַרישן זאַמל־פּונקט, מיט אַ גרויסער אַרבעטערשאַפט, וואָס האָט אָנגעפירט מיט אַן אינטענסיווער און פאַרצווייגטער פּאָליטישער, געזעלשאַפטלעכער, קולטורעלער און פּראָפאַריינישער טעטיקייט.

די השפּעה פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג

די געשילדערטע דינאַמישע אַקטיוויטעט פון דער אָרטיקער, שטעטלשער ייִדישער אַרבעטערשאַפט האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען נאָך אין די פאַבריקס־געביידעס. וואָרעם ס׳איז געווען נייטיק צו ענטפערן אויף פאַרשידענע, דרינגנדיקע נויטן פונעם אונטערדריקטן אַרבעטס־מענטש — נויטן, וואָס זענען אַרויסגעפלאָסן פון דעמאָלסטיקן אַנטי־סאָציאַלן אַרבעטס־רעזשים. שפּעטער האָט זיך די אַרבעטער־טעטיקייט גענומען פונאַנדערשפּרייטן ווייט מחוץ די פאַבריקס־מויערן — אַרומנעמענדיק אויך אַלע אַנדערע געזעלשאַפטלעכע פאַראינטערעסירונגען פון ייִדישן אַרבעטס־מענטש. אַ נייעם שווונג האָט די טעטיקייט דערגרייכט מיטן אויפשטייג פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט רוסלאַנד אין די יאָרן 1904—1905, און האָט אויך אַרומגענומען פּוילן און אַנדערע לענדער. אויך אונדזער זדונסקעוואָליע איז אין דער הינזיכט נישט געווען קיין אויסנאַם. דער אָפּקלאַנג פון די רעוואָלוציאָנערע אידייען און געשעענישן האָט, דערגרייכנדיק אונדזער ישוב, באַצויבערט און מיטגעריסן מאַסן, צווישן וועלכע אויך די ייִדישע אַרבעטערשאַפט, אין אַלע אירע שאַטירונגען און פּאָליטישער דיפערענציאַציע, איז געקומען צום פולן אויסדרוק.

אַזוי ווי ביי דער אַלגעמיינער אַרבעטערשאַפט, אַזוי איז אויך ביי דער ייִדישער געקומען צו אַ נייעם רעוואָלוציאָנערן אויפברויז, בעת דער צאַר האָט פונאַנדערגעטריבן די דומע, וועלכע ער האָט באַטראַכט פאַר אַ צו געפערלעכן אינסטרומענט אין די הענט פון די פאָרגעשריטענע פאָלקס־כוחות, וואָס האָבן פון דער טריבונע געקענט ברענגען צום אויסדרוק זייערע ליבעראַלע און צומאָל רעוואָלוציאָנערע פאָדערונגען לטובת די אונטערדריקטע קלאַסן. אין דעם אויפברויז, וואָס האָט אַרייַנגעבראַכט פרישע לעבן און געשטייגערטן קאַמפּס־גייסט צווישן די אַנטוישטע אַרבעטער־רייען, האָט אין אונדזער שטאָט אַ באַזונדערע ראָל געשפּילט דער „בונד", וואָס האָט מיט דער הילף פון לאָדזשער ראַיאָן־קאָמיטעט אַנטוויקלט אויפן אָרט אַן אינטענסיווע אויפקלערונגס־אַרבעט.

איבערגעטראָגענער גלויבן

אין דער זעלבער צייט זענען אין זדונסקעוואָלע אַנטשטאַנען

אַלערליי אַנדערע יידישע אָרגאַניזאַציעס און מאַסן־באַוועגונגען, פון פאַרשידענע ריכטונגען — איינשליסלעך אַלע באַקאַנטע ציוניסטישע שטרעמונגען און אינסטיטוציעס אויף דער יידישער גאַס.

ס׳איז דעריבער געווען נאַטירלעך, אַז אויפן הינטערגרונט פון דעם פיל־קאָלירטן רעגנבויגן פון פּאָליטיש־דיפערענצירטע — איינע דער אַנדערער זיך־אויסשליסנדיקע באַוועגונגען;

— אין דעם קולטורעלן און גייסטיקן קלימאַט, אין וועלכן וועלט־אַנשויאונגען און פּאָליטישע סיסטעמען האָבן זיך קעגנזייטיק העפטיק באַקעמפט;

— ביי דעם טיף־ערנסטן און מסירות־נפשדיקן מענטשן־מאַטעריאַל, אין וועלכן יעדער האָט מיט דער פולער אמונה — אָן איבערגענומענע ירושה פון טאַטעס און זיידעס ביז אויף צענטליקער דורות — אָן דעם מינדעסטן ספק, געגלויבט אין זיין אמת — און נאָר אין זיין אמת;

— אין דער אָנגעגליטער אַטמאָספער פון טעזן, אַנטי־טעזן און סינטעזן, זענען אָן אויפהער אָנגעגאַנגען פלאַם־פייערדיקע דיסקוסיעס, וואָס האָבן זיך נאָך אָנגעהויבן אין דער היים, ביים פאַמיליען־טיש, איבערטראָגנדיק זיך אויף דער גאַס, אויף פאַרזאַמלונגען און בכלל אויף יעדן טרעף־פונקט — דיסקוסיעס, בעת וועלכע יעדער צד האָט געמאַכט די מאַקסימאַלסטע אָנשטרענגונגען, צו באַווירקן דעם צווייטן צד, מיט אַלע מעגלעכע — לאָגישע אָדער געפילמעסיקע — אַרגומענטן, כדי אים אַריבערצוציען אויף זיין אמונה.

אַ טראַגישער דיסאָנאַנס

איז טאַקע געווען העכסט־פאַרדריסלעך, וואָס ביי דער זייט פון דער אַבסאָלוט־פּאָזיטיווער, טייערער יוגנט, וואָס האָט זיך מיט אַזאַ עקסטאַז אַריינגעוואָרפן אינעם דערהויבענעם אָנשטרענג אויפצובויען אַ נייע וועלט — אַ וועלט פון טיף־מענטשלעכע, נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעאַלן — האָבן זיך אויך באַוויזן מאַנכע אומפאַראַנטוואָרטלעכע עלעמענטן, וואָס האָבן מיט זייער ברוטאַלער אויפפירונג, זיך באַנוצנדיק מיט פיזישער קראַפט, אַריינגעבראַכט אַ טראַגישן, גרילצנדיקן דיסאָנאַנס אין דער אָרטיקער אידעאַליסטישער געזעלשאַפטלעכקייט.

די דערמאָנטע גרופּן האָבן גורם געווען צו געשלעגן, מסירות און צומאָל אויך צו אַן אומגליקלעכן מאָרד־אַקט, בעת וועלכן ס׳איז געפאַלן אַלס אומשולדיקער קרבן אב־רהם שלמה קורצעל — באַטראַכטנדיק אים, על־פּי־טעות, אַלס „אחדות״־פירער, וועלכן זיי האָבן געוואָלט אָפּרוימען פון וועג, מיט דער הילף פון געדונגענע מערדער. מיט זייער טעטיקייט האָבן די גרופּן אויך גורם

געווען צום אַריינמישן זיך פון דער פּאָליציי אין די אי־נערלעכע פּאַרטיי־באַציאונגען, צום טעראָריזירן די אָנפירער פון די רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציעס און דעם אַרעסט פון אירע וויכטיקע טוער.

צווישן די אַרעסטירטע יידישע אַרבעטער־טוער האָבן זיך געפונען:

זעליג וואָלף ראָזנבערג (— האָט גע־שפּילט אַ באַזונדערס־וויכטיקע ראָל אין דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג ביי אונדז אין שטאָט, וואָס איז געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „אחדות״), משה לעהיטלמאַכער, אברהם דזשאַלאָווסקי (— קראַסנע גלעזערס), משה קאַראַ (— זון פון ר׳ מאָטל קאַראַ, וואָס האָט געהאַט אַ שענק אין מאַרק) און אַנדערע.

1914. דייטשן מאַכן חרוב קאַליש

בעת ס׳איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און די דייטשן האָבן זיך אַריינגעריסן קיין קאַליש — איז זייער ערשטע אַרבעט געווען חרוב מאַכן די שטאָט און באַרויבן די ציווילע באַפעלקערונג. ווי געוויינלעך, איז דער עיקר קרבן געווען די יידישע באַפעלקערונג, וועמעס האָב און גוטס ס׳איז בעיקר באַשטאַנען, ווי באַקאַנט, פון באַוועגלעכע גיטער. באַהערשט פון אַ פאַרשטענדלעכער פּאַניק, האָט די צעשראָקענע יידישע עדה גענומען לויפן אין דער וועלט אַריין. אין דער לאַגע איז די זדונסקעוואָליער יידישע קהילה געווען די ערשטע, וואָס איז געקומען מיט באַלדיקער הילף. פערד און וועגענער, וואָס ס׳איז נאָר געווען מעגלעך צו מאָביליזירן, זענען אין גאַלאָפּ געשיקט געוואָרן קיין קאַליש — אויפצונעמען די פּליטים. ביי אונדז זענען זיי באַזאָרגט געוואָרן מיט אַ דאַך איבערן קאָפּ און אַנדערע עלעמענטאַרע הצטרכותן.

געזעלשאַפטלעכע איניציאַטיוו

אין 1916 האָט דער בונד געגרינדעט דעם שניידער־פאַריין און גלייכצייטיק אונטערגענומען מיטלען אויפצושטעלן פאַרשידענע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס — קלובן און ביבליאָטעקן, אַ דראַמאַטישע סעקציע און טורן־פאַריין און דאָס גלייכן. די איניציאַטאָרן פון דער פאַרצווייגטער טעטיקייט זענען געווען: יאַנקעלעוויטש — דער אַפּטייקער, לובאַשיץ — דער דענטיסט, פּאָלקע קראַקאָווסקי — ערשטער סעקרעטאַר, אפרים ראָזנבערג, סמיעכאָוו — און נאָך. אַרום זיי

האָבן זיך געזאַמלט פּשוטע עמך־יידן: אַרבעטער, בעלי־מלאכות, באַלעגאָלעס, קצבים, טרעגער, וואָס זענען דורך דער בונדישער איניציאַטיוו געוואָרן אַ וויכטיקער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער פאַקטאָר, צו שטיין אויף דער וואַך ביים באַשיצן דאָס יידישע לעבן און פאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד.

אין דער צייט זענען אויך געגרינדעט געוואָרן צעך־פאַריינען ביי פאַרשידענע פאַכן, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט אַ נייעם שטראָם לעבן אין די רייען פון די יידישע אַרבעטער און בעלי־מלאכות.

* * *

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך פאַרלאָזן זדונסקעוואָליע, אָבער מיט אַלע מיינע חושים און טויזנטער פעדים בין׳ך געווען פאַרבונדן מיט מיין היים־שטאָט — ביז ס׳איז געקומען דער גרעסטער מענטשן־ און פאָלקס־מערדער פון אַלע צייטן, היט־לער, ימח שמו וזכרו, און אויסגעריסן מיטן וואָרצל מיין ליבע, אומפאַרגעסלעכע היים — צוזאַמען מיט דעם גאַנצן פּוילישן יידנטום, פון וועלכן ס׳איז געווען אַן אָרגאַנישער גליד.

זדונסקעוואָליע! מיר וועלן דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

אַ בינטל זכרונות

רפאל קראַקאָווסקי, פּאַריז

כאָטש ווייט געפינען איך זיך פון אונדזער געבוירן־שטאָט — אַ מהלך פון טויזנטער קילאָמעטערס;

כאָטש פיל צענטליקער יאָרן זענען שוין פאַריבער פון דער צייט, ווען כ׳האָב אונדזער היים פאַרלאָזן —

דאָך שטייט זי, אונדזער שטאָט, פאַר מיינע גייסטיקע אויגן אין איר גאַנצער רעאַליע, אין איר פולער פולסירנ־דיקער דינאַמישקייט, אין איר האַרציקער, ברויזנדיקער באַוועגלעכקייט.

אַהין, מאַגנעטיש באַוועלטיקט פון אַ טרויעריקער, דערדריקנדיקער, זיס־איינשלעפערנדיקער בענקשאַפט, ציט מיך צו מיין אַמאָליקער אומפאַרגעסלעכער היים, צו די יידישע הייזער און גאַסן, צו די האַרציקע יידן מיט זייערע ווייען און פריידן, צו אונדזערע מיטברידער און זייערע ערדישע קאַמפן און גייסטיקע שטרעבונגען — צו אונדזערע וואָכיקע און שבת־יומטובדיקע יידן, וואָס האָבן אַזוי אומפאַסנד אַרומגענומען און אויסגעפילט אונדזער ליב ראָמאַנטיש יידיש שטעטל.

און כאָטש ס׳ווייזט אין מיר דאָס האַרץ, דערמאָנענדיק זיך דעם שרעקלעכן, אומפאַרוואָסדיקן אומקום פון אונדזער טייערן מענטשן־קאָלעקטיוו, אין אַלע זיינע אַנטפלעקונגען און פילפאַרביקייט — און מסתמא טאַקע דערפאַר — קאָן איך נישט און טאָר נישט זיך באַפרייען פון דער אומווידער־רופלעכער הייליקער פליכט, אַרויסצוברענגען עטלעכע פון מיינע זכרונות־עפּיזאָדן, כדי אַריינצוטראָגן מיין באַשיי־דענעם צושטייער צו דער יזכור־מצבה פון אונדזער אַמאָליקער, פול מיט יידיש לעבן דורכגעזאַפּטער זדונסקע־וואָליע.

„אחדות״ — די יידישע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין זדונסקעוואָליע

די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג קעגן דעם דעספּאָטישן צאַרישן אַבסאָלוטיזם, וואָס איז געווען טעטיק צום סוף פון 19־טן און אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט אין רוסלאַנד, פּוילן און ליטע — האָט אויך דערגרייכט אונדזער שטאָט. אָבער, בעת די אַלגעמיינע באַפעלקערונג איז געווען אַן אָביעקט פון אונטערדריקונג נאָר אויפן געביט פון סאָציאַלער דיסקרימינאַציע, און אין פּוילן און ליטע אויך פון פּאָליטישע באַגרענעצונגען, האָבן די יידישע אַרבעטער און פאָלקס־מאַסן אויך געליטן פון אַן אָפענער, באַוווסטזיניק־צוגעשניטענער אַנטיסעמיטישער געזעצגעבונג, וואָס האָט פון צייט־צו־צייט באַגינסטיקט פּאָגראָמען — אינספּירירטע פון אויבן — כדי אָפּצולענקען די אויפמערקזאַמקייט פון די אומצופרידענע עקספּלאָאַטירטע ברייטע פאָלקס־מאַסן פון דער רעאַקציאָנערער רעגירונגס־פּאָליטיק און הערשנדיקן קלאַס, און ווענדן זי אין אַ פאַלשער, קינסטלעכער ריכטונג —

קעגן די אַממערסטן אונטערדריקטע, כלומערשט אין אַלץ שולדיקע, פאַרהאַסטע יידן.

אין דער תקופה האָט זיך אויף דער יידישער גאַס — אַ פאַרביטערטע צוליב דער דריי־פאַכער אונטערדריקונג — אָרגאַניזירט, פאַראַלעל צו דער גויאישער גאַס, אַ יידיש־רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, אונטערן נאָמען „אחדות", וואָס האָט אונטערגענומען אַ קאַמף פאַר די אַלגעמיינע אַרבעטער־פאָדערונגען, ווי קעגן דער נאַציאָנאַלער דיס־קרימינאַציע און פאַרפאָלגונגען.

אמת, אַז אינערהאַלב דער פוילישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פאַרטיי — פ. פ. ס., האָבן זיך געפונען פיל יידישע מיטגלידער, וואָס האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע געפלאַנטע און אונטערגענומענע אַקציעס קעגן דער דעספאָטישער מאַכט. נישט געקוקט דערויף איז די דער־שיינונג „אחדות" געווען אַן אומבאַדינגטע נויטווענדיקייט פאַר דעם יידישן אַרבעטס־מענטש. דער אייגנאַרטיקער כאַראַקטער פון זיין נאַציאָנאַל־פאָליטישן מעמד אין דער צאַרישער מדינה, האָט דעם יידישן אַרבעטער אויפגע־צוווּנגען אונטערצושטרייכן זיינע ספּעציפישע ווייען און פאָדערונגען, וואָס זענען נישט געוואָרן באַריקזיכטיקט, אָדער אין אַ נישט־גענוגנדיקער מאָס — צוליב שנאת ישראל, פון וועלכער אויך די פ.פ.ס. איז נישט געווען פריי — דורך דער ערשט־דערמאָנטער אַלגעמיינער סאָציאַליסטי־שער אַרבעטער־פאַרטיי.

אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער אַנטוויקלונג, האָבן זיך אויף דער יידישער גאַס, צוזאַמען מיט דער כוואַליע פון רעוואָלוציאָנערע אַקציעס, וואָס זענען אויסגעבראָכן אין אַ גאַנצער ריי שטעט און שטעטלעך פונעם צאַרישן קעניג־רייך אין 1905, אָרגאַניזירט דורך „אחדות" ריזן־דעמאָנ־סטראַציעס און שטרייקן אין אונדזער שטאָט, בעת וועלכע ס'איז געקומען צו בלוטיקע צוזאַמענשטויסן מיט דער פאָליציי און קאָזאַקן, ספּעציעל געשיקטע צו דערשטיקן דעם אויפשטאַנד.

אונטער דער לאָזונג, אַז „נאָר יידן ווילן דערמאָרדן דעם צאַר", לאַנסירט דורך דער „שוואַרצער מאה", האָבן זיי אַדורכגעפירט פאָגראָמען, בעת וועלכע ס'זענען אפילו קינדער נישט געשוינט געוואָרן. די פאַרטיי האָט געענטפערט מיט אַ קעגן־טעראָר. ס'זענען אויסגעפירט געוואָרן טויט־אורטיילן איבער פאָליציי־שפּיצלס און איבער פּראָוואָקאַטאָרן, וועמען ס'איז געלונגען זיך אַריינצובאַקומען אין די „אחדות"־רייען.

אין דער צייט ווערט אויך אַרויסגעטראָגן אַ טויט־אורטייל אויף אַ וואַכמייסטער, אַ געשמדטער ייד, וואָס האָט זיך דעמאָלט באַוויזן אין שטאָט, און זיך אויסגעצייכנט מיט אַ ספּעציעלער אכזריות אין זיין באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג. דער אורטייל איז, אגב, אויסגעפירט געוואָרן ביי מיכאַלסקין אין דער בעקעריי.

דער דאָזיקער צושטאַנד פון טעראָר קעגן טעראָר האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. באַלד, ווי נאָר דער אויפשטאַנד איז געוואָרן אונטערדריקט, האָט די צאַרישע אַדמיניסטראַ־ציע אונטערגענומען שווערע רעפּרעסיעס קעגן דעם כלל אַרבעטער־טוער — בעיקר קעגן די יידישע. ס'קומט פאָר אַ מאַסן־פאַרשיקונג אין דער שעראַדזער טורמע, בעת אַ טייל ווערט אויך דירעקט אָפּטראַנספּאָרטירט קיין סיביר, פונוואַנען מ'קומט מער נישט צוריק.

ס'איז באַקאַנט דערליידנס־וועג פון די פאַרשיקטע קיין סיביר, אָבער אויך אין דער שעראַדזער טורמע האָט געהערשט אַ שרעקלעכער רעזשים, וואָס האָט גורם געווען נישט ווייניק קרבנות. צווישן אַנדערע איז דאָרט דערשאָסן געוואָרן מרים דער נייטאָרינס זון — הענעך, פאַר אַרויסקוקן דורך דעם פאַרקראַטעוועטן פענצטער — און בכלל האָט די קאָזאַקישע נאַגייקע דאָרט געהערשט איבער די אַרעסטאַנטן, מאַלטרעטירנדיק זיי פאַר יעדער קלייניקייט.

אין רעזולטאַט: די רעוואָלוציע איז טאַקע געוואָרן דערשטיקט, אָבער ביי די יידישע האָרעפּאַשניקעס האָט נישט אויפגעהערט צו טליען דער געדאַנק וועגן פרייהייט און גלייכבאַרעכטיקונג, וואַרטנדיק אויף אַ געלעגנהייט אַרויסצוטרעטן עפנטלעך מיט זייערע גערעכטע פאָדערונגען.

2. ערשטער וועלט־קריג אין 1914

די מלחמה־יאָרן פון 1914—1918, אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג, האָבן זיך שווער אויסגעווירקט אויף דער עקאָנאָמישער לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט. די טעטיקייט פון די ספּעציפישע יידישע פּרנסות, ווי מסחר און אַנדערע — עקאָנאָמישע צווייגן, וואָס זענען לייכט געטראָפן צו ווערן, מחמת זייער פילבאַר־קייט, ווי אַ באַראָמעטער, אויף די ענדערונגען אינעם שפּיל פון די ווירטשאַפטלעכע כוחות — איז געוואָרן כמעט ווי פאַראַליזירט.

אין דער שווערער צייט פאַר די אָרעמע און ווייניק־באַמיטלטע שיכטן פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקע־רונג — האָבן מאַנכע אַרבעטער־טוער, צוזאַמען מיט אַ צאָל געזעלשאַפטלעכע עסקנים פון אַנדערע באַפעלקערונגס־שיכטן, אונטערגענומען אַ ריי אַקציעס, כדי צו לינדערן — כאָטש אין אַ קליינער מאָס — די גרויסע הערשנדיקע נויט, וואָס האָט אָפּט געמיינט בוכשטעבלעכן הונגער.

כדי צו אָרגאַניזירן די דרינגנדיקע אויפגאַבן, האָבן די

עסקנים — אין די פּערזאָנען פון מ אָ ט ל ר אָ ז נ ב ע ר ג, ל ע ו ו י נ ז אָ ן, ס מ י ע כ אָ ו ו, אַ ב ר אַ מ ז אָ ן און אַנדערע — אויפגעעפנט אַ טיי־האַלע אין דער לאַסקער גאַס, ביי ק ו ס ק י ן, וואָס האָט דערטיילט עלעמענטאַרע הילף — אין דער פאָרם פון אומזיסטע טיי און ברויט, אַלע די, וואָס האָבן זיך אין דעם גענייטיקט.

ס'איז קלאָר, אַז דאָס איז נישט געווען קיין סך. אָבער אין דער דעמאָלט־הערשנדיקער געדריקטער צייט איז דאָס געווען אַן ערנסטע דערלייכטערונג און נישט ווייניקער אַ מאָראַלישע דערמוטיקונג — ווי אַ בולטער באַוויַיז פאַר דער עקזיסטענץ פון פאַראַנטוואָרטלעכקייטס־באַוווסטזיין פון דער גאַנצער יידישער זדונסקע־וואָליער געמיינשאַפט־לעכקייט.

אַן אַנדערע און וויכטיקע טעטיקייט, אין וועלכער דער דאָזיקער קאָלעקטיווער פאַראַנטוואָרטלעכקייטס־באַוווסטזיין איז געקומען צום אויסדרוק, איז געווען די סאַניטאַרן־סעקציע. אין דער צייט האָט געבושעוועט ביי אונדז אין שטאָט אַ טיפוס־עפּידעמיע, ווי דאָס איז אויך געווען דער פאַל אין אַנדערע ישובים — אַ נאָרמאַלע באַגלייט־דערשיינונג פון קריגס־אָפּעראַציעס, בעת וועלכע ס'ווערט נאָכגעלאָזן, אָדער ס'פאַרשווינדט אינגאַנצן, די קאָנטראָל פון דער מלוכהשער אַדמיניסטראַציע אויפן געביט פון סאַניטאַר־וועזן, ווי אויך די פּערזענלעכע אָפּקלויבערישקייט און אויפזיכט איבער דערנערונגס־מיטלען, שוין אָפּגערעדט פון אַנדערע אָביעקטיווע פאַקטאָרן, אויף וועלכע די ציוויל־באַפעלקערונג האָט נישט און קאָן נישט האָבן קיין שליטה.

די אויפגעשטעלטע סאַניטאַרן־סעקציע פון ר' א י ט ש ע מ א י ר ג אָ ל ד ה אַ מ ע ר און ר' מ אָ ט ל ר אָ ז נ ב ע ר ג, ביי דער אַקטיווער מיטהילף פון אַנדערע עסקנים, צווישן זיי אויך אַרבעטער־טוער — אַלע די, וואָס זענען געווען באַווירקט פון אהבת־ישראל פאַרן כלל ישראל און ר' ישראל — האָט מיט אומדערמידלעכער מסירות־נפש אויסגעפירט בשלמות איר פרייוויליקע הילפס־אַרבעט, האָבנדיק פאַר די אויגן דעם נאָבעלן ציל: אָפּצוראַטעווען וואָס־מער יידן פון דער אָנשטעקנדיקער, שרעקלעכער מגפה.

ס'וועט אויף דעם אָרט מסתמא נישט זיין איבעריק צוצוגעבן, אַז פאַראַלעל צו דער הילפס־טעטיקייט, וואָס די אָרטיקע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט האָט אַנטוויקלט אויף פאַרשידענע געביטן, האָט דאָס יידישע זדונסקעוואָליע — אויך אין דער קריטישער צייט — אַרויסגעוויזן אינטערעס פאַר אַ קולטור־געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע, אויפ־שטעלנדיק אַ יידישע ביבליאָטעק, וווּ די נאָך וויסן לעכצנ־דיקע יידישע יוגנט האָט געקאָנט באַפרידיקן אירע גייסטיק־קולטורעלע נויטן.

3. פוילנס אומאָפּהענגיקייט

מיר האָבן אויפריכטיק געגלויבט, אַז מיט דער באַפרייאונג פון פוילן, וואָס האָט אַליין, אויף אייגענער הויט, געשפּירט דעם טעם פון קנעכטשאַפט און אונטערדריקונג, בפרט נאָך אויפן הינטערגרונט פונעם פאַקט, אַז דער אַקטיוויסטישער טייל פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, האָט אַ גאָר אָנזעעוודיקן אָנטייל גענומען אין דער אונטערמינירונגס־אַרבעט קעגן דעם צאַריסטישן רעזשים, צוהעלפנדיק דער פוילישער פרייהייטס־באַוועגונג צו דערגרייכן איר ציל — וועט זיך אָנהויבן אַ נייע עראַ אין דעם צוזאַמענלעבן פון די 2 פעלקער, דאָס פּוילישע מערהייטס־פאָלק מיט דער יידישער מינדערהייט, כדי צוזאַמען, מיט בשותפותדיקע כוחות, אויפצושטעלן אַ פרייע און גליקלעכע היים פאַר אַלע באַוווינער פון דער נייער מדינה.

ס'האָט זיך אָבער באַלד אַרויסגעוויזן, אַז מיר האָבן געהאַט אַ ביטערן טעות. אַחוץ דעם נאָמען האָט זיך פאַר יידן ווייניק־וואָס געענדערט. באַלד האָבן די אַזוי־גערופענע האַלערטשיקעס — די פוילישע „ש ו ו אַ ר צ ע מ א ה" — גענומען פאַרפאָלגן יידן, זיי אַרויסוואַרפן פון די באַנען, אָפּשערן די בערד — נישט־שווינענדיק אויך חדר־ייִנגלעך. גאָר־גיך האָבן די באַפרייטע פּאָליאַקן פאַרגעסן, אַז ערשט נישט לאַנג האָבן זיי אַליין זיך געפונען אונטערן צאַרישן שטיוול, און ווערנדיק אונטערגעהעצט פון די היימישע נאַציאָנאַליסטן און גלחים, האָבן זיי אָפט געמאַכט איבער־פאַלן איבער דער יידישער באַפעלקערונג. און נאָר די ענערגישע האַלטונג פון די זעלבסטשוץ־קרייזן, אָרגאַני־זירטע פון יידישע אַרבעטער און פאָלקס־מענטשן, האָט געצוימט זייערע אַפּעטיטן.

אַז די לאַגע האָט זיך צו ביסלעך סטאַביליזירט, האָט אויך דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן גענומען אייניציקווייז צוריק אויפלעבן, אַ פאַקט, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין דער פאַרגרעסערטער אַרבעטער־באַשעפטיקונג — ספּעציעל ביי דער נאָדל־ און לעדער־בראַנזשע.

דאָס האָט נאַטירלעך געהאַט אַ פּאָזיטיווע אויסווירקונג אויף די פּרנסה־מעגלעכקייטן פון מערערע יידישע אַרבע־טער־משפּחות — אָבער פון דער אַנדערער זייט, זענען די אַרבעטס־באַדינגונגען אין דער דאָזיקער צייט געווען אַזעלכע שווערע און די עקספּלאָאַטאַציע אַזוי גרויס, אַז ס'האָט זיך ממש אין דער לופט געפילט דער באַדאַרף אין אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַריין, וואָס זאָל מיט זיין אָרגאַניזירטן קאָלעקטיוון כוח און פּערמאַנענטן דרוק אויף די אַרבעטס־געבער און פאַבריקאַנטן, אויפצווינגען אויף די לעצטע אַ העכערן אַרבעטסלוין, ווי אויך בעסערע סאַניטאַרע באַדינ־גונגען און סאָציאַלע פאַרזיכערונג.

אַזאַ פאַריין, וואָס איז פון אָנהויב באַשטאַנען נאָר פון

2 סעקציעס — נאָדל־ און לעדער־בראַנזשע — איז דעמאָלט אויפגעשטעלט געוואָרן, ביי אומלעגאַלע באַדינגונגען, דורך אפרים ראָזנבערג, ברענער, איצקאָוויטש און דעם אויבן געצייכנטן. און נאָך אַ קורצער צייט ווערט דער פאַריין לעגאַליזירט דורך דער מאַכט. בעת די אונטער־האַנדלונגען מיטן אַרבעטסגעבער־צד האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן, נישט־גלויבנדיק מסתמא, אַז די אַרבעטער וועלן סטייען כוחות אָנצוואַרפן אויף די לעצטע זייער קאָלעקטיוון ווילן נאָכצוקומען זייערע מינימאַלע גערעכטע פאָדערונגען, זענען פראָקלאַמירט געוואָרן די ערשטע שטרייקן, וואָס האָבן זיך אַלע פאַרענדיקט לטובת די אַרבעטער.

דער עצם־פאַקט, וואָס די אַרבעטער זענען אויפגעטרעטן ווי אַן אָרגאַניזירטער ציבור און אויך באַזיצט אַ שטרייק־קאַסע, וואָס האָט אַרויסגעהאָלפן די מאַטעריעל־צוריקגע־שטאַנענע חברים, איז געווען דאָמינירנד פאַר די דערפאָלג־רייכע רעזולטאַטן פון די שטרייקן.

דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין האָט אויך געווירקט אויף אַן אַנדערן געביט, כדי לייכטער צו מאַכן די געניוג־שווערע מאַטעריעלע לאַגע פון די יידישע אַרבעטער — אויך נאָך די שטרייק־דערגרייכונגען. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַן אַרבעטער־קאָאָפּעראַטיוו, וואָס האָט אָרגאַניזירט אַן אייגענע בעקעריי, ווו די אַרבעטער האָבן באַקומען דאָס וויכטיקסטע דערנערונגס־אַרטיקל — ברויט און אַנדערע שפייז־אַרטיקלען פאַר אַ נידעריקן פרייז, ווי אויך פריש־טיקן און אָונט־ברויט. אין דער זעלבער צייט האָט אויך דער פאַריין באַקומען פון דער שטיצע, וואָס דאָס אַמעריקאַנער יידנטום פלעגט שיקן, 75% פונעם באַטרעף — בעת די קהילה האָט באַקומען די רעשט 25%.

די פאַרטיילונג פון דער שטיצע איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אַ קאָמיסיע, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון די נויטבאַדערפטיקע אַליין.

4. דער „בונד"

מיר האָבן שוין אויף אַן אַנדער שטעלע אין אונדזער שטאָטישן יזכור־ספר געגעבן אַן איבערבליק איבער דער טעטיקייט פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע ביי אונדז אין שטאָט. וועל איך זיך דעריבער אויף דעם אָרט אָפּשטעלן בלויז אויף עטלעכע פונקטן, וואָס זענען אין דער דערמאָנ־טער אַרבעט אינגאַנצן נישט אָדער ווייניק באַריקזיכטיקט געוואָרן.

דראַמאַטישער קרייז

פאַראַלעל צו דער אינטענסיווער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטי־שער אויפקלערונגס־טעטיקייט, וואָס דער בונד האָט אַנט־וויקלט ביי אונדז אין שטאָט, איז דער לעצטער אויך געווען טעטיק אויפן געביט פון דער קולטורעלער אַרבעט. איין אָפּשניט פון דער אַרבעט איז געווען דאָס שאַפן פון אַ דראַמאַטישן קרייז, וואָס איז באַשטאַנען פון אַרבעטער־אַמאַטאָרן. די אויפטריטן פון קרייז, וואָס האָבן אַרומגע־נומען אַ ברייטן רעפּערטואַר פון דער יידישער דראַמאַ־טורגישער שאַפונג, האָבן באַקומען אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג ביי אַלע שיכטן פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. די אַמאַטאָרן־טעטיקייט האָט אויך געהאַט דערפאָלג מחוץ די גרענעצן פון זדונסקעוואָליע, אויפטרעטנדיק אין שטעט און שטעטלעך פון דער אַרומיקער סביבה, ווי: קאָליש, שעראַדז און אַנדערע.

ערשטע שטאָטראַט־וואַלן

וואָס פאַר אַ ראָלע, אַ נומערישע און אַ פּאָליטיש־געזעל־שאַפטלעכע, דער בונד האָט געשפּילט ביי אונדז אין שטאָט, באַווייזן אַמבעסטן די רעזולטאַטן פון די וואַלן צום ערשטן שטאָט־ראַט אין יאָר 1920. נאָך אַ געלונגענער, ברייט־פאַרמאָסטענער וואַל־אַגיטאַציע, האָט דער בונד באַוויזן אַריינצופירן אין שטאָט־ראַט נישט־ווייניקער ווי פינף פון זיינע פאָרשטייער. דער דאָזיקער גרויסער דערפאָלג פון אַ יידישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי האָט נישט געשמעקט דער פּוילישער רעאַקציע, וואָס האָט גענומען העצן קעגן בונד און זיינע געוויילטע פאָרשטייער, אַרויסרוקנדיק די טענה, אַז „די בונדיסטן זענען סאָוועטישע אַגענטן".

אין רעזולטאַט פון דער העצע זענען געוואָרן אַרעסטירט 3 פון די בונדישע ראַטמענער: סמיעכאָוו, יאַנקע־לעוויטש און ליובאָשיץ און אָפּגעשיקט אין דער שעראַדזער טורמע. נאָך גרויסע באַמיאונגען ווערן די לעצטע 2 באַפרייט, בעת דער ערשטער — סמיעכאָוו בלייבט נאָך פאַרשפאַרט אַ לענגערע צייט און ווערט ערשט פרייגעשפּראָכן נאָכדעם ווי די דעמאָקראַטישע פּרעסע איז אַרויס מיט שטורמישע פּראָטעסטן און נאָך עטלעכע סיים־אינטערפּעלאַציעס.

✶

אָנבינדנדיק צום אַריינפיר פון דער אויפצייכענונג, וויל איך צום סוף נאָכאַמאָל אַקצענטירן, אַז טראָץ־דעם, וואָס כ׳האָב זיך נישט אין די לעצטע יאָרן געפונען צוזאַמען מיט מיין קהילה, מיט מיינע נאָנטסטע און טייערסטע, מיט דער אַזוי־האַרציקער זדונסקעוואָליער געזעלשאַפטלעכקייט — אין אַלע אירע אַספּעקטן — אַ געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס האָט זיך אַזוי איינגעקריצט אין מיין האַרץ און נשמה —

האָב איך דאָס לעבן אוןווירקן, אין דער מאַטעריעלער ווי אין דער קולטור־גייסטיקער ספערע, דעם אויפשטייג און טראַגיש־אומגלויבלעכן חורבן פון דער־אָ אומפאַרגעס־לעכער שטאָט מיינער מיטגעצאַפּלט און נאָכגעפאָלגט מיט אַלע פיבערן פון מיין וועזן.

און נאָך היינט, עטלעכע און צוואַנציק יאָר נאָך דעם הימלשפּאַלטנדיקן פאַרברעך פון איר שוידערלעכן אומ־ברענגען, לעב איך מיט די דערינערונגען — אָנגענעמע און ווייטיקלעכע פון מיינע טייערע — דערינערונגען, וואָס וועלן מיך באַגלייטן ביז צום לעצטן אָטעם־צוג, ביז צום באַהעפטן זיך מיט זיי אין דער אייביקייט.

גאַסטפריינטלעכקייט און וווילטעטיקייט

יצחק יוסף ריבאַ, רמת־חן

דאָס יידישע זדונסקעוואָליע האָט זיך פון תמיד אָן אויס־געצייכנט מיט איר גאַסטפריינטלעכקייט און וווילטעטיקייט. די גרייטקייט צו העלפן דעם נויט־באַדערפטיקן אין זיין נויט — האָט געהערט צו די עיקרדיקסטע גרונט־שטריכן פון זדונסקעוואָליער ייד.

בעתן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זומער 1914, ווען די דייטשן האָבן אינוואַדירט קאָליש און זי חרוב געמאַכט, האָבן די דאָרטיקע יידן מחנותווייז גענומען, בלית־ברירה, דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט, זיך לאָזנדיק אויף די ברייטע פּוילישע שליאַכן — אין דער ריכטונג פון אינערן־פּוילן.

די וואַנדערער, אויסגעהונגערטע היימלאָזע, ווי נאָר זיי האָבן זיך דערשלאָגן קיין זדונסקעוואָליע, האָבן זיי באַלד דערפילט וואָס יידישע סאָלידאַריטעט הייסט. באַלד איז אַנטשטאַנען אַ קאָמיטעט פון אָרטיקע עסקנים, כדי צו אָרגאַניזירן די דרינגנד־נייטיקע הילף פאַר די פליטים. צווישן אַנדערע זענען אין דאָזיקן קאָמיטעט אַריין די ברידער: מאָטל, משה, מאיר און הערש ראָזנ־בערג.

די־אָ עסקנים האָבן אַרויסגעוויזן פאָטערלעכע איבער־געגעבנקייט צו די היימלאָזע — אַ געפיל, נאָך וועלכן די לעצטע האָבן אַזוי־שטאַרק געלעכצט אין זייער וואַנ־דער־וועג. בעת מאַנכע קאָמיטעט־מיטגלידער האָבן זיך פאַרנומען מיטן באַזאָרגן די געליטענע, קודם־כל, מיט אַ דאַך איבערן קאָפּ, דורך איינקוואַרטירן זיי אין פאַבריקס־זאַלן און אין פּריוואַטע וווינונגען — האָבן אַנדערע עסקנים אויפגעשטעלט אויף גיך אַ פאָלקס־קיך, אין הויף פון קאָמיטעט־חבר משה ראָזנבערג, צו באַזאָרגן די פליטים און זייערע משפחות מיט מינימום־פאַרפלעגונג.

די אויסגאַבן פון דער קיך, אין וועלכער די פליטים האָבן באַקומען 3 מאָלצייטן טעגלעך, אָן אָפּצאָל, זענען געדעקט געוואָרן דורך שפּענדונגען, וואָס דער קאָמיטעט האָט געזאַמלט ביי דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג. אַלע פונקציעס פון דער קיך, גלייך ווי אַלע אַנדערע אַרבעטן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער פאַרזאָרגונג פון די פליטים־נויטן, זענען געוואָרן פרייוויליק אויסגע־פירט.

מאיר ראָזנבערג האָט אויף זיך גענומען די אויסערסט־וויכטיקע אויפגאַבע צו דערמעגלעכן דעם פליט אַן אומגעשטערטע באַוועגונגס־פרייהייט, כדי דער לעצטער זאָל קאָנען, נישט זייענדיק באַלאַסטעט, ווידמען זיין גאַנצע פרייע צייט צו זוכן ווי־ס'איז זיך איינצואָרדענען אין די נייע, אומנאָרמאַלע באַדינגונגען.

מאיר ראָזנבערג האָט וועררבירט מאַגאַזינען, ווו ס'זענען צונויפגענומען געוואָרן די פעקלעך און וואַליזקעס, וואָס די היימלאָזע האָבן נאָך באַוויזן אַרויסצוראַטעווען פון זייערע חרוב־געוואָרענע היימען. יעדער קעגנשטאַנד איז געוואָרן נומערירט און רעגיסטרירט — בעת יעדן היימלאָזן האָט געדינט דאָס רעכט — צו יעדער צייט — צוצוקומען צו זיין באַגאַזש — אַ פאַקט, וואָס האָט באַדייטנ־דיק פאַרלייכטערט דעם גורל פון די געטראָפענע, באַפריי־ענדיק זיי, אַחוץ פון דער עצם זאָרג צו היטן זייערע בידנע אָפּגעראַטעוועטע מטלטלים, אויך פון דעם אַזוי־שווער דריקנדיקן אויף דער נשמה פליטים־קאָשמאַר.

ילדי עניים יהודים בקיטנה בשנת 1918.
אָרעמע יידישע קינדער אויף זומער־ווױנונג אין יאָר 1918.

טראָץ־דעם, וואָס אונדזער קאָמיטעט האָט געטאָן זיין יידישע און מענטשלעכע פליכט צו לינדערן די לאַגע פון די פליטים, באַמיענדיק זיך, מיט אַלע וועגן, זיי איינצו־אָרדענען אויפן אָרט, זענען אָבער די אָביעקטיווע באַדינ־גונגען — אין דער באַהאַנדלטער צייט — ווייט־נישט געווען געאייגנט דערצו, ווי ס'איז צו זען פונעם המשך פון דער אויפצייכענונג. האָבן טאַקע, באין־ברירה, אַ ריי פליטים זיך דעצידירט צו פאַרלאָזן אונדזער שטאָט. די־אָ פליטים האָט דער קאָמיטעט באַזאָרגט מיט דראָזשקעס — צוליב די מלחמה־באַדינגונגען האָט נישט עקזיסטירט קיין באַן־פאַרקער — אָפּפירנדיק די מענטשן אומזיסט צו זייער נאָענטסטן ציל.

די נויטבאַדערפטיקע צווישן דער קאַטעגאָריע פליטים האָבן אויך באַקומען טאַשן־געלט — פאַר דער ערשטער צייט פון זייער אָנקומען אויפן נייעם אָרט.

באַפעלקערונג, האָט אָנגעהויבן פילן וואָס נויט איז. אין דער דאָזיקער צייט, בעת די טעקסטיל־פאַבריקן — דער עיקרדיקער אינדוסטריעלער פּרנסה־צווייג אין שטאָט — האָבן זיך אָפּגעשטעלט, און אינעם ווירטשאַפטלעכן לעבן בכלל איז איינגעטרעטן כמעט אַ פולשטענדיקע סטאַג־נאַציע — האָבן אַרבעטסלאָזיקייט און פּרנסהלאָזיקייט כאַראַקטעריזירט אונדזער שטאָט. די נויט איז כסדר געוואַקסן, ווערנדיק אַן אָפּטער גאַסט, וואָס האָט באַרירט כמעט יעדע משפּחה. אין דער־אָ צייט איז דער קאָמיטעט, וואָס איז לכתחילה געשאַפן געוואָרן צו קומען צוהילף די געטראָפענע ברידער־פליטים פון קאַלישער חורבן, גע־צוווּנגען געוואָרן ווייט אויסצוברייטערן זיין אורשפּרינגלעך אַרבעטספעלד — נעמענדיק אונטער זיין שוץ אויך די אָרטיקע, וואָס־ווייטער אַלץ־מער וואַקסנדיקע נויטבאַדערפ־טיקע.

די נויט ברייטערט זיך אויס

די מלחמה־באַדינגונגען און זייערע אויסווירקונגען האָבן נישט נאָר געטראָפן די אויסגעזידלטע היימלאָזע קאַלישער פליטים. אויך זדונסקעוואָליע אַליין, ספּעציעל די יידישע

ביליקע קיך און טיי־האַלע

ווי נאָר דער קאָמיטעט איז געשטעלט געוואָרן פאַר דעם ניי־געשאַפענעם מצב, האָט ער גענומען אָרגאַניזירן אַ ביליקע קיך און אַ טיי־האַלע. אין די־אָ, פאַר דער צייט

לעבנס־וויכטיקע אינסטיטוציעס, אויפגעשטעלטע אין קוסקי'ס פאַבריק, האָט געהערשט דער פּרינציפּ פון „כל דכפין ייתי וייכול" און „אין בודקים למזונות". יעדער, וואָס האָט זיך געווענדט נאָך הילף, האָט באַקומען אַ פּאָרציע ברויט מיט אַ גלאָז טיי פאַר איין קאָפּיקע בעת אַ פליישׂ־זופּ מיט ברויט האָט געקאָסט צוויי קאָפּיקעס.

גלייך ווי אין דער פאָלקס־קיך פאַר די פליטים, אַזוי אויך דאָ, אין דער ביליקער קיך, ווו אַלס קאָך איז, אגב, געווען טעטיק לייבל קעמפּנער, און אין דער טיי־האַלע, זענען אַלע פונקציעס, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אָרגאַניזירונג, לייטונג, אויפהאַלטונג און באַדינונג, אויסגעפירט געוואָרן אַבסאָלוט פרייוויליק — בעיקר דורך אונדזערע שטאָטישע מיידלעך. ס'האָט דערביי געהערשט אַ פּינקטלעכע פונאַנדערטיילונג פון דער אַרבעט — לויט אַ פון פאָרויס גענוי אָנגעצייכנטן אַרבעטס־פּלאַן. ווער ס'איז געווען באַשעפטיקט ביי שיילן קאַרטאָפל, ווער — ביים וואַשן דאָס געפעס, ווער — ביים דערלאַנגען און ווידער אַנדערע ביים איינקויפן די פּראָדוקטן א. א. וו.

בקיצור: אַלץ איז געווען גענוי באַרעכנט און אָרגאַניזירט, אַזוי, אַז יעדער פאַראינטערעסירטער האָט גוט געוווסט, וואָס און ווען ער האָט צו טאָן פאַר דעם אַלגעמיינעם, אויסערסט־וויכטיקן צוועק. און דער צוועק: לינדערן די נויט פון די אָרעמע און פאַראָרעמטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, געטראָפענע פון דעם עקאָנאָמישן ווירוואַר, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף זיי — ווי אַן אומפאַרמיידלעכער רעזולטאַט פון די מלחמה־אָפּעראַציעס.

צווישן די, וואָס זענען, צוליב די אָביעקטיווע, אָנגעמערקטע אומשטענדן, געצוווּנגען געוואָרן אָנצוקומען צו דער סאָציאַלער הילף — האָבן זיך אויך געפונען צאָלרייכע בכבודיקע משפחות, וועלכע זענען נאָך נעכטן פאַרעכנט געוואָרן צווישן די פאַרמעגלעכע קרייזן. פאַר אָט־די מענטשן איז געווען אַ פּחיתות־הכבוד נישט נאָר צו קומען אין דער קיך און זיך אַהינזעצן עסן צוזאַמען מיט אַלע — פאַר זיי איז צומאָל אויך געווען אַ בושה בלויז זיך צו ווייזן אין דער קיך און מיטנעמען זייערע פּאָרציעס מיט זיך. אין די־אָ פאַלן האָט דער קאָמיטעט — האָבנדיק פאַר די אויגן די נויטן פון כלל און פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַרן כלל — ווי נאָר אזעלכע ידיעות זענען צו אים דערגאַנגען, האָט ער תיכף אונטערגענומען די נייטיקע שריט, אַז די מענטשן זאָלן באַקומען דאָס זייעריקע ווי אַ מתן־בסתר, נישט זייענדיק געצוווּנגען מוותר צו זיין אויף זייער מענטשלעכן כבוד און געזעלשאַפטלעכער פּאָזיציע — פאַקטאָרן, וואָס האָבן פאַר מאַנכע נישט־איינמאָל אַ גרעסערע באַדייטונג ווי מאַטעריעלע, מאָמענטאַלע הנאה.

פלעק־טיפוס־עפּידעמיע

די ערנסטע מאַטעריעלע שטיצע, וואָס דער הילפס־קאָמיטעט האָט דערטיילט דער נויטבאַדערפטיקער באַפעלקערונג דורך דער פאַרמיטלונג פון די אויבן געשילדערטע אינסטיטוציעס, אַ שטיצע, וואָס האָט אין אַ באַדייטנדיקער מאָס פאַרלייכטערט דאָס לעבן פון אַ סך הונגעריקע — דערוואַקסענע ווי קינדער, האָט זיך דאָך אַרויסגעוויזן צו זיין נישט גענוגנד. „אין הקומץ משביע את הארי". די לאַנג־דויערנדיקע אונטערדערנערונג, באַגלייט פון אַנדערע שטערונגען — אַ געוויינטלעכער, אומפאַרמיידלעכער רעזולטאַט פון די מלחמה־באַדינגונגען — האָט צום סוף גורם געווען, אַז אין שטאָט איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע פלעק־טיפוס־עפּידעמיע.

הונדערטער יידן, און כאַראַקטעריסטיש — הויפּטזעכלעך יידן, זענען אָנגעשטעקט געוואָרן פון דערדאָזיקער קראַנקהייט.

היות, אין דער צייט איז אין שטאָט נישט געווען קיין ציווילער דאָקטאָר — דער יידישער דאָקטאָר, נוימאַן, האָט זיך ערשט שפּעטער באַזעצט אין שטאָט — האָט דער קאָמיטעט גענומען אויף זיך אויך די דאָזיקע שווערע און סכנותפולע אויפגאַבע, פון באַקעמפן די עפּידעמיע און לינדערן די נויט פון די, וואָס זענען שוין געטראָפן געוואָרן פון דער קראַנקהייט, און זייערע משפחות.

צו דעם צוועק האָט דער קאָמיטעט אויפגעשטעלט אַ סאַניטאַרן־סעקציע, צו וועלכער ס'האָבן געהערט: מאָטל ראָזנבערג, איטשע מאיר גאָלדהאַמער, יעקב פיינטוך און מענדל גראָסקאָפּ, און געשטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיטן מיליטערישן דאָקטאָר פון דער דייטשער אינוואַזיע־מאַכט וועגן אינסטרוקציעס פאַר דער סעקציע. אין רעזולטאַט פון אַ ברייטער ווערבירונגס־אַקציע, וואָס דער קאָמיטעט האָט אונטערגענומען, זענען אַ הונדערט יוגנטלעכע צוגעצויגן געוואָרן צו דער דאָזיקער דרינגנדיקער סאַניטאַרער טעטיקייט.

דריי גרופּן

פאַר דער עפעקטיווער דורכפירונג פון דער אויף זיך גענומענער אויפגאַבע, זענען די סאַניטאַרן איינגעטיילט געוואָרן אין 3 גרופּן: די ערשטע גרופּע, אין וועמעס שפּיץ ס'זענען געשטאַנען: שלמה הערשבערג, אברהם־טשע אַבראַמסאָן און דער שרייבער פון די ציילן, האָט זיך פאַרנומען מיט באַדינען די קראַנקע גופא — ביז זיי זענען אַרויס פון קראַנקן־הויז.

די צווייטע גרופּע, מיט בערל ראָגאָווי אין דער

שפּיץ, האָט געהאַט די אויפגאַבע איבערצופירן די געטראָפענע אין קראַנקן־הויז. אויף דער דאָזיקער גרופּע איז נאָך געלעגן די אומדאַנקבאַרע פליכט אָפּט אַליין צו אַנטדעקן די הייזער, ווו ס׳האָבן זיך געפונען טיפוס־קראַנקע, וועלכע זייערע משפחות האָבן זיך באַמיט, צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים, אויסצובאַהאַלטן פאַר דער עפנטלעכקייט. אַחוץ דעם פלעגט נאָך די זעלבע גרופּע אויך עוואַקואירן די משפחות פון די קראַנקע, איינקוואַרטירנדיק זיי אין אַ ספּעציעל פאַר דעם צוועק אויפגעשטעלטער איזאָלאַציע־היים — אויף 7—10 טעג.

די דריטע גרופּע, מיט פּ אַ ז ש ע נ ט ש ע ו ו ס ק י און מ נ ח ם ב ר אָ צ ל אַ ו ו ס ק י בראש, האָט זיך באַשעפטיקט מיט דעזינפעקציע, ווי: באַזאָרגן די קראַנקע מיט פרישע שטרוי־זעק — אויפן אָרט פון די אַלטע, וואָס זענען געוואָרן פאַרניכטעט; אויספאַרן דאָס בעטצייג און די קליידער פון די קראַנקע און זייערע משפחות א. א. וו.

דערהאָלונגס־היים

די סאַניטאַרן־סעקציע, ווען עס אויפגאַבע ס׳איז געווען, ווי אויבן אָנגעמערקט, צו באַקעמפן די קראַנקהייטן־עפּידעמיע — פון איין זייט, און קומען צו הילף די געטראָפענע פון דער קראַנקהייט און זייערע משפחות — פון דער אַנדערער זייט, האָט לגמרי נישט געזען איר אויפגאַבע אַלס דערפילט מיטן געזונט ווערן פונעם קראַנקן.

ביי דער־אָ שווערער, אויסמאַטערנדיקער קראַנקהייט, האָט זיך אָפט אַרויסגעוויזן, אַז נישט יעדער, וואָס איז זי שוין איבערגעקומען, איז געווען בכוח אַהיימצוגיין צו זיין הויז און משפחה, נישט־האָבנדיק די מינימאַלע מעגלעכקייטן צו קומען צו זיך אין דער וויכטיקער רעקאָנוואַלעסצענץ־צייט. פאַר די־אָ רעקאָנוואַלעסצענטן האָט דעריבער דער קאָמיטעט אויפגעשטעלט אַ ד ע ר ה אָ ־ ל ו נ ג ס ־ ה י י ם, ווו הין דער געזונט־געוואָרענער, אָבער נאָך זייער־שוואַכער חולה, איז איבערגעפירט געוואָרן, געניסנדיק דאָרט פון אַ רואיקער היים, בעסערער דערנערונג, גוטער באַדינונג א.אַ.וו. — נישט־פאַלנדיק צו לאַסט דער משפחה, וואָס האָט אַליין, דורך דער צייט, פיל דורכגעמאַכט, און וואָס איז נישט געווען בכוח, פיזיש ווי מאַטעריעל, נאָכצוקומען די באַקוועמלעכקייט — און היפּשפאַרגרעסערטע באַדערפענישן פון זייער אָנגעגריפענעם משפחה־מיטגליד.

און זאָל דערביי אויך אָנגעמערקט ווערן, אַז אויך די אומגעהויער־וויכטיקע הילפס־לייסטונג — אין די־אָ באַדינגונגען — איז אויסגעפירט געוואָרן פרייוויליק און געוויסנהאַפט — אַ שטריך, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן זדונסקעוואָליע.

די סאַניטאַרן־סעקציע ווערט אויפגעלייזט

די פרייוויליקע סאַניטאַרן־סעקציע האָט עקזיסטירט צירקאָ צוויי יאָר צייט — ביז די דייטשן האָבן אָנגעהויבן כאַפּן יונגנטלעכע, פאַרשיקנדיק זיי קיין פּרייסן — צווישן זיי אויך אַ טייל סאַניטאַרן. אַזוי־אַרום זענען די סאַניטאַרן־רייען געוואָרן דעקאָמפּלעטירט — און נישט־זייענדיק מער בכוח ווירקזאַם אויסצופירן זייער נייטיקע און געבענטשטע טעטיקייט, האָט זיך די סעקציע אויפגעלייזט.

דער באַדאַרף אין סאַניטאַרן איז אָבער מיט דער אויפלייזונג פון דער סעקציע נישט פאַרשוווּנדן. זענען דעריבער די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען געוואָרן געצוווּנגען צו עטאַבלירן אַ קליינע סעקציע פון באַצאָלטע סאַניטאַרן. די לעצטע האָבן אָבער זיך אָנגעטראָפן אויף אַ באַזונדערן אומצוטרוי מצד דער יידישער באַפעלקערונג. פריער, בעת די סאַניטאַרן האָבן אויסגעפירט זייער דינסט פרייוויליק, באַוועגט פון איידעלע מאָטיוון פון מענטשן־ליבע, פון פאַראַנטוואָרטונגס־געפיל פון ייד צו ייד, האָט דער דאָזיקער פאַקט, אין אַ גרויסער מאָס, אָפּגעשוואַכט די נאַטירלעכע קעגנערשאַפט צו די קראַנקן־ און איזאָלאַציע־אַנשטאַלטן. די פרייוויליקע, איבערגעגעבענע אַרבעט פון די יידישע סאַניטאַרן האָט אַרויסגערופן פאַרטרויען — איינשטעלנדיק מער־אָדער־ווייניקער נאָרמאַלע, בכבודיקע באַציאונגען צווישןביידע צדדים. אַנדערש, גאַנץ־אַנדערש, האָבן זיך פאָרמירט די באַציאונגען, בעת די נייע, באַצאָלטע סאַניטאַרן האָבן אָנגעהויבן פונקציאָנירן. אין זיי האָבן די געטראָפענע געזען בלויז האַרצלאָזע באַאַמטע, וועמען ס׳אינטערעסירט ווייניק דער גורל פון זייערע נאָנטסטע און טייערסטע. איז טאַקע נישט קיין וווּנדער, אַז שפּעטער, פיל־מער ווי פריער, האָבן יידן אָנגעהויבן אויסבאַהאַלטן זייערע קראַנקע, אום אויסצומיידן איבערצוגעבן זיי אין פרעמדע הענט, אין קראַנקן־אַנשטאַלט, און די פאַמיליעס אין איזאָלאַציע־הויז.

„מבקרים"

די איינגעבוירענע אייגנשאַפט פון זדונסקעוואָליער ייד צו טאָן גמילות־חסדים, אַרויסצוהעלפן דעם ברודער־ייד אין אַן עת־צרה — האָט, אין די געענדערטע באַדינגונגען פון די באַצאָלטע סאַניטאַרן, געפונען איר אויסדרוק אין אַ נייעם טיפּ פון געזעלשאַפטלעכער וווילטעטיקייט — אין די אַזוי־גערופענע „מ ב ק ר י ם".

אויסמיידנדיק, ווי שוין אָנגעמערקט, דאָס קראַנקן־הויז, האָבן די פאַמיליען־מיטגלידער פון די געטראָפענע גענומען אויף זיך אַ שווערן עול, וואָס נישט תמיד איז ער געווען פאַר זייערע כוחות. זיי צו הילף זענען געקומען

די פּריוואַטע מבקרים. די לעצטע, לרוב אָפּגעהיטענע, רעליגיעזע יידן, זוכנדיק ממש מיט ליכט אַ מצווהלע, האָבן דערפילט זייער מענטשלעכע און יידישע פליכט — פאַרשטענדלעך, שלא על מנת לקבל פרס. איינער פון די מבקרים איז אויך געווען מיין פאָטער — ר׳ ישראל מאיר ז״ל, וואָס האָט, אגב, בעת די דאָזיקע באַזוכן, אַליין זיך אָנגעשטעקט מיט דער טיפוס־קראַנקהייט — און טאַקע דערפון געשטאָרבן.

און זאָל ביי דער געלעגנהייט דערמאָנט ווערן, אַז מיין פאָטער ז״ל, אַ ייד אַ טיפער מאמין, איז געווען אַן אינסטיטוציע פאַר זיך. צו לינדערן די נויט פון אַ ייד — און בכלל מהנה זיין עמיצן, איז געלעגן ממש אין זיין נאַטור. נישט געקוקט דערויף, וואָס ער איז נישט געווען קיין עושר, האָט ער גענומען אויף זיך פליכטן, וואָס האָבן ווייט איבערגעשטיגן זיינע באַשיידענע מעגלעכקייטן. ער פלעגט, למשל, יעדן ערב־שבת לאָזן אויפזידן עטלעכע קעסלען וואַסער — כדי מהנה צו זיין מיט וואַרעמער טיי הונדערטער יידן אַ גאַנצן שבת. דער דאָזיקער כיבוד האָט זיך שוין אייגנטלעך אָנגעהויבן שבת פאַרטאָג, בעת ר׳ נחום האָז פלעגט אַרומשפּרייזן איבער די יידישע גאַסן פון דער שטאָט — רופנדיק אחינו בני־ישראל אויפצושטיין צו עבודת־הבורא. ביי אונדז זענען אויך אָנגעבאַקן געוואָרן נישט ווייניקער פון 10 חלות — שטעלנדיק זיי אין רשות פון גערער שטיבל צו שלוש־סעודות.

מיין פאָטער האָט אויך אויף זיך גענומען דעם שווערן עול אויסצוהאַלטן 4 יתומים. טיילנדיק מיט זיי דעם ביסן פון מויל, האָט ער זיי במשך פון יאָרן דערצויגן — און אויך חתונה געמאַכט אויפן אייגענעם חשבון.

די־אָ שורות, געווידמעטע מיין פאָטער און זיין התנהגות צום מיט־ייד, זאָלן אָבער חלילה נישט פאַרשטאַנען ווערן ווי אַן אויסנאַם פון דער התנהגות פונעם זדונסקע־וואָליער ייד אַלס אַזעלכן.

גאַנץ אומגעקערט:

די דאָזיקע אייגנשאַפטן פון האַרציקער איבערגעגעבנ־

קייט פאַרן צווייטן, פון פילן זיך מיטפאַראַנטוואָרטלעך פאַרן גורל פון יידישן יחיד, ווי פאַרן גאַנצן יידישן כלל, אין דער בחינה פון „כל ישראל ערבים זה לזה״ — די דאָזיקע אייגנשאַפטן און די מעשים־טובים, וואָס זענען פון זיי אַרויסגעפלאָסן, האָבן געהערט צו דער נאַטירלעכער טאָג־טעגלעכער ווירקלעכקייט פונעם גאַנצן כלל זדונסקע־וואָליער יידנטום.

זדונסקעוואָליע — אַ מוסטער

די פאַרצוויגטע, זייער וויכטיקע פילאַנטראָפּישע טעטיקייט, וואָס זדונסקעוואָליע האָט אַנטוויקלט אין דער מלחמה־צייט, אויף אַלע געביטן פון צווישנמענטשלעכע באַדערפענישן בכלל און אויפן געביט פון דער פלעק־טיפוס־עפּידעמיע בפרט — האָט געהאַט אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער סביבה. ס׳איז דערגאַנגען דערצו, אַז מאַנכע קהילות, וואָס זענען אויך געטראָפן געוואָרן פון דער דאָזיקער קראַנקהייט, האָבן זיך געוואָנדן צו אונדז נאָך הילף — געמיינט: צו דעלעגירן אינסטרוקטאָרן, וואָס זאָלן אָרגאַניזירן אויפן אָרט ענלעכע אינסטיטוציעס ווי ביי אונדז, צו באַקעמפן די קראַנקהייט א. אַ. וו. צווישן אַנדערע קהילות, וואָס האָבן זיך געוואָנדן וועגן דעם ענין, האָט זיך אויך געפונען זלאָטשעוו.

אונדזער דעלעגירטער — אברהמטשע אַבראַמסאָן, האָט זיין מיסיע אין זלאָטשעוו אויסגעפירט בשלמות — אויפשטעלנדיק דאָרט אַ סאַניטאַרן־סעקציע, לויטן מוסטער פון זדונסקעוואָליע.

אין זיין הייליקער שליחות פאַרן וויל פון אַ שכנותדיקער קהילה האָט אויך אַבראַמסאָן, ווערנדיק אַליין אָנגעשטעקט פון דער געפערלעכער קראַנקהייט, זיין לעבן אָפּגעגעבן און איז אויך דאָרט געבראַנגט געוואָרן צו קבר־ישראל.

עפּיזאָדן פון אַמאָל

י. ריבאַ, רמת־חן

שווער צו זיין אַ קאָנקורענט

דאָס יאָר איז 1907. צוזאַמען מיט אַ שפּרודלדיקער, גייסטיק און ווירטשאַפטלעך טיכטיקער יידישער קהילה, האָט זדונסקעוואָליע אויך פאַרמאָגט אַ זאָאָלאָגיש־אַנטיסעמיטישע פּאַרטיי — די ענדעקעס, וועלכע האָבן זיך נישט געהאַט מיט וואָס צו שעמען, נישט אידייאיש און נישט פּראַקטיש, פאַר זייערע רוסישע אידייען־חברים — די „שוואַרצע מאה".

זוכנדיק מיט אַלע מיטלען, כשרע אָדער נישט, צו רעאַליזירן זייער דעקלאַרירטע שנאת־ישראל אין טאָג־טעגלעכער ווירקלעכקייט, באַזונדערס אויפן עקאָנאָמישן סעקטאָר, האָבן אונדזערע היימישע אַנטיסעמיטן, זעענדיק ווי די יידישע אינדוסטריעלער זענען מצליח און דער יידישער האַנדל בליט, — באַשלאָסן אויפצושטעלן אַ ריין־קריסטלעכע אינדוסטרי ווי אויך אייגענע האַנדלס־אונטערנעמונגען. די כוונה איז געווען אַ ברייט־פאַרמאָסטענע — בעת די רעזולטאַטן זענען כמעט ווי געלעגן אויף דער האַנט. ס'איז דאָך אַזוי פּשוט: אַז קריסטן וועלן פּראָדוצירן פאַר קריסטן — איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די איינע וועלן קויפן ביי די אַנדערע! און דער רעזולטאַט? דער יידישער פאַקטאָר וועט ווערן אַבסאָלוט פאַרדרענגט און געצוווּנגען ווידער צו נעמען דעם וואַנדער־שטאָק אין האַנט — דער אויסגעטרוימטער ענדעקישער אידעאַל.

געזאָגט און געטאָן. אין זייער „גרויסמוטיקייט" האָבן די ענדעקעס אַרויסגעלאָזן פון זייער טעטיקייטס־געביט די אַרטיקלען פונעם יידישן ריטועלן באַדאַרף, ווי טליתים, ארבע־כנפות א.אַ.וו., אָנהויבנדיק אַלס התחלה צו פּראָדוצירן קליידונג פאַר גלחים און קאַפּ־טיכלעך פאַר די קריסטלעכע פרויען, צו גיין אין די זונטיקס און חגאות אין קירכע.

כדי צו פאַרמאַסקירן די שלעכטע קוואַליטעט און הויכע פּרייזן פון דער פּראָדוצירטער סחורה, האָבן זיי די טיכלעך פאַרזען מיט שרייענדיקע באַקאַנטע אַנטיסעמיטישע לאָזונגען, ווי: „קויף נישט ביי יידן! אַן אייגענער צו אייגענע!" א.אַ.וו. אַלץ איז געווען גוט און וווּיל — ביז די סחורה איז אָנגעקומען צום קאָנסומענט. דאָ האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן די לאַ־יוצלחדיקייט פון דער גאַנצער פּאַטריאָטישער אונטערנעמונג. ס'איז באַלד קלאָר געוואָרן, אַז פרומע פּאַטריאָטישע אַרגומענטן זענען נישט גענוג צו פאַרטרעטן עקאָנאָמישע טיכטיקייט. ווי נאָר די קריסטלעכע קונים האָבן זיך איבערצייגט, אַז די כשרע סחורה איז פון נידעריקער קוואַליטעט און אַלס צולאָג זענען אויך די פּרייזן פּיל־העכערע, ווי אין די יידישע געשעפטן, זענען זיי געקומען צו די לעצטע, איינגעקויפט וואָס זיי האָבן באַדאַרפט — איבערלאָזנדיק די פּאַטריאָטן מיט זייער סחורה אויף גאָטס באַראָט.

געזען, וואָס זיי האָבן אָפּגעטאָן — איז געוואָרן ביי זיי חושך. געפּטרט געלט, פאַרזונקען אין חובות — און די מאַגאַזינען זענען פול, נישט פּטור צו ווערן! די אַנטוישונג איז געווען גרויס — און די בושה נאָך גרעסער. נישט־האָבנדיק קיין אויסוועג פון דער צרה, אין וועלכער זיי האָבן זיך פאַרפּלאָנטערט, האָבן זיי, די שטאָלצע פּריצישע ענדעקעס, זיך געווענדעט, בלית־ברירה, צו די זעלבע פאַרהאַסטע יידן — ווי זיי וואָלטן דערמיט געצילט צו באַשטעטיקן דאָס באַקאַנטע פּוילישע ווערטל, וואָס איז מסתמא אַנטשטאַנען אויפן יסוד פון דורותלאַנגער דערפאַרונג: „יאַק בידאַ — טאָ דאָ זשידאַ".

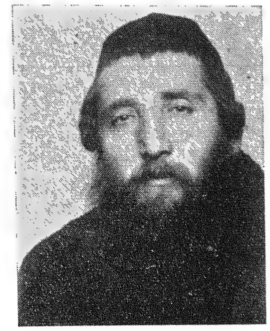
און דער סוף:

נאָך גרויסע תחנונים האָבן זיך די קאַפּ־טיכלעך מיט אָפּגעוואַשענע לאָזונגען באַוויזן אין די יידישע קראָמען — פאַר האַלבע פּרייזן! ס'איז געווען אַ יש אומרים, אַז נאָר אַ דאַנק דעם האָבן זיך די קריסטלעכע סוחרים געשטעלט אויף די פיס.

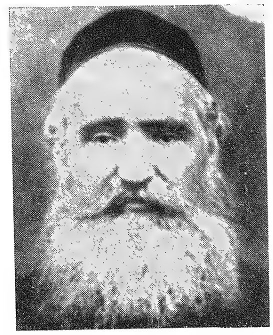
און גיי שאַץ אָפּ אַ יידישע נשמה!

די דין־תורה

אַז ר' הענעך גראָסקאָפּ איז געווען אַ בן־תורה און אַ ירא־שמים — דאָס האָבן אַלע געוווּסט. אָבער אַז ר' הענעך האָט אויך עוסק געווען אין מתן־בסתר, דאָס איז באמת געווען אַ חידוש — און געוווּסט דערפון האָבן נאָר די נצרכים, וואָס האָבן דערפון אַליין נהנה געווען. איינער פון די דאָזיקע איז געווען אַ ייד, אַ גרויסער תלמיד־חכם און אויך אַ גרויסער אָרעמאַן, אַ האַלבער סגי־נהור, וואָס האָט געוווינט אַנטקעגן דעם בית־המדרש. קאָנענדיק די התנהגות פון אָט דעם בכבודיקן ייד, זיין מצב, די דחקות פון וועלכער ער ליידט בצנעא, אַז אַ מענטש זאָל נישט וויסן — האָט ר' הענעך גענומען אויף זיך דעם עול צו טאָן, וואָס אין זיינע מעגלעכקייטן, לייכטער צו מאַכן דעם ייד אין זיין שווערער דאָליע.

שלמה זלמן בוידק ה.י.ד.

ר' בנימין בוידק ה.י.ד.

אַזוי האָט זיך דאָס געפירט אַ לענגערע צייט — און ס'איז געווען שאַ־שטיל. ביידע צדדים זענען געווען צופרידן. ר' הענעך — וואָס ס'איז אים אונטערגעקומען אַזאַ טייערע מצוה מקיים צו זיין, און דער ייד, וואָס האָט באַקומען הילף — נישט זייענדיק געצוווּנגען צו דערנידעריקן זיין מענטשלעכן כבוד, אויסשטרעקנדיק אַ האַנט.

און מיטאַמאָל אַ נייס! ווער האָט זיך געקאָנט ריכטן, אַז אויך אויף אָט־אָ־דעם איידעלן מענטשלעכן שטח קאָנען אויפטרעטן קנאה־געפילן? פּלוצים האָט זיך פון דעם ייד דערוווּסט ר' מאיר קאָזשניצקי און גענומען זיך מטפל זיין אין דער מצוה — אַריינשיקנדיק דעם ייד אויך זיינע מתנות. אַז ר' הענעך האָט דאָס דערהערט — איז ער געוואָרן אויסער זיך. אַזאַ עוולה! דאָס הייסט ממש מסיג־גבול זיין! און אַז איין ייד באַגייט אַן עוולה קעגן זיין חבר, איז, פאַרשטייט־זיך, דער בעסטער יידישלעכסטער וועג, אַ דין־תורה. איז דאָ, לעצם הענין, לגמרי נישט וויכטיק וואָס דער מו"צ האָט געפּסקנט. וויכטיק איז, אַז אין אַ שיינעם זומער־טאָג פון יאָר 1910 האָט מען ביי ר' גדליה דיין געקלאַפּט אין טיש, באַגלייט מיט אַ גרויסן „ס'טייטש, היתכן — מיר צונעמען אַ מצוה?!"

און גיי מעסט אָפּ גרויסקייט ביי זדונסקעוואָליער יידן!

דרך־ארץ

בעת דער גרויסער מחלוקת צווישן גערער און אַלעקסאַנדערער חסידים, וואָס האָבן צומאָל זיך נישט געוואָלט משדך זיין איינער מיטן צווייטן, און ס'איז אויך דערגאַנגען צום אויפלעזן פון שוין־אָפּגעשלאָסענע שידוכים — זענען ביידע צדדים געשטאַנען איינער קעגן דעם אַנדערן, ממש ווי צוויי פיינטלעכע לאַגערן, וואָס האָבן זיך קעגנזייטיק נישט אָנערקענט. אַמערגסטן איז עס געווען מיט דער פראַגע פון שחיטה־כשרות. דאָ האָט די מחלוקת דערגרייכט איר הויך־פּונקט. פאַר אַ גערער איז די אַלעקסאַנדערער שחיטה געווען טריפה ווי חזיר, בעת פאַר אַן אַלעקסאַנדערער ווידער איז די גערער שחיטה געווען מוקצה מחמת מיאוס. איז וואָס טוט מען, אַז אין שעכטהויז, אין וועלכן ס'איז נאָר געווען פּלאַץ פאַר דריי שוחטים, האָבן די גערער שוין געהאַט פאַרכאַפּט צוויי פּאָזיציעס? האָט דאָס אַלעקסאַנדערער שטיבל באַשלאָסן, נאָך אַ שטורמישער אסיפה, צו באַזייטיקן פון שעכטהויז איינעם פון די גערער און פאַרטרעטן אים מיט אַ שוחט פון אנשי־שלומנו. און דורכגעפירט דאַרף דער אַקט ווערן מיטן כוח פון אַלע אַלעקסאַנדערער חסידים, אנשים, נשים וטף — וואָס זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן אָרט אין אַן אָפּגערעדטער שעה. וכך הווה. אין אַ פרייטיק אינדערפרי, אין סאַמע מיטן ברען פון שעכטן עופות אויף שבת — האָט זיך די דעלעגאַציע באַוויזן פאַרן שעכטהויז. בעת די צוויי גערער, ר' יעקב אהרן ריבא און ר' לייבל שוחט, האָבן באַמערקט וואָס ס'טוט זיך, האָבן זיי זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער טיר, די פינגער פאַרשטעקט אין די גאַרטלען, און מיט תקיפות אויסגערופן „לאָבוזעס! שוין גייטס אַוועק פון דאַנען!" און דער סוף איז געווען, אַז מ'האָט זיך טאַקע באַלד צוריק־געצויגן. בעת מ'האָט דערנאָך געפרעגט דעם מנהיג פון די אַלעקסאַנדערער — „היתכן? פאַרוואָס זייט איר אַזוי גיך אָפּגעטראָטן פון קאַמפּס־פּלאַץ, נישט פאַרזוכנדיק אפילו דורכצוזעצן אייער פּלאַן?" — איז געקומען די באַלערנדיקע תשובה: „מחלוקת איז טאַקע מחלוקת — אָבער דרך־ארץ שטייט העכער!"

מײַן חדר

רחל װעקסלער־פּאָרטעק, חיפה

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, און אַ ייִד, װאָס האָט איבער זײַן גאַנץ לעבן זיך מתכוון געװען, אַז אַלע זײַנע מעשים אױפֿן דאָזיקן זינדיקן װעלטל זאָלן זײַן לשם־שמים — אַזאַ ייִד האָט זיך אַװדאי זײַן חלק עולם־הבא כשר פֿאַרדינט. אײנער פֿון די דאָזיקע שבת־יומטובדיקע ייִדן, אױף װעלכן ס'איז זיך כּדאַי אָפּצושטעלן, אַ ייִד, װאָס האָט גלײַכצײַטיק געדינט אַלס קװאַל פֿון באַפֿרידיקונג פֿאַר יונגעטשקע ייִדישע קינדערלעך, װאָס זענען, אין אַלגעמײן, נישט צופֿיל צעפּיעשטשעט געװאָרן דורך עלטערן, מלמדים און בכלל דורכן עלטערן דור — איז געװען ר' משה לאַנעס, דער מלמד, דער רבי פֿון דרדקי־קינדער, בײַ װעלכן אױך איך, צוזאַמען מיט מײַן שװעסטער, האָבן אין אָנהױב פֿון 20־טן יאָרהונדערט געלערנט.

גערופֿן האָט מען דעם ייִד ר' משה לאַנעס. אָבער כ'װײס נישט ביזן הײַנטיקן טאָג, צי איז דער דאָזיקער נאָמען געװען דער פֿאַמיליען־נאָמען פֿון ר' משה, אָדער אַ צונאָמען, אַ נאָמען מיט אַ פֿאָטשעװוקע — װי דאָס איז געװען דער מנהג בײַ אונדז אין שטעטל, און בכלל אין ייִדישע שטעט און שטעטלעך אין יענע יאָרן.

ובכן, ר' משה לאַנעס איז געװען אַן ערלעכער ייִד, אַ גרױסער ירא־שמים און נישט קײן קלענערער אָרעמאַן, װאָס האָט אַחוץ די מלמדות, װאָס איז װײַט נישט געװען בכּוח אים מפרנס צו זײַן מיט זײַן גרױס הױזגעזינד, זיך אױך פֿאַרנומען, מיט דער הילף פֿון זײַן װײַב, מיט אַ האַלב־טוץ אַנדערע באַשעפֿטיקונגען.

און נישט געקוקט דערױף איז נאָך אַלץ שװער געװען מיט פּרנסה — און װער שמועסט פֿון שבת מאַכן, װאָס איז אָנגעקומען שװערער װי קריעת־ים־סוף. און דער רעזולטאַט? ר' משה איז געװען אַ ייִד, װאָס האָט גאָרנישט נישט געהאַט, אָבער ר'האָט אױך כּמעט גאָרנישט געברױכט, געלעבט בצמצום און געװען אַ מסתּפּק במועט — װײַל מסתּמא איז אים אַזױ באַשערט מן השמים.

אױך ר' משה'ס װײַב, די רביצין, אַ כּשרע, אָפּגעהיטענע ייִדישע פֿרױ, איז ממש װי איר מאַן, ר' משה, געװען אַרײַנגעטאָן מער אין יענער װעלט װי אין דער. און צומאָל די קינדער, װאָס זי האָט געבראַכט אױף דער װעלט — יעדעס יאָר, בערך, אַ נײַ באַשעפֿעניש — זענען אױך געװען מער אַ פּועל־יוצא פֿונעם װילן צו רעאַליזירן גאָטס געבאָט, די מצװה פֿון פּריה ורביה, װי פֿון נאַטירלעכן אינסטינקט פֿאַר נאָכפֿאָלג.

דער רבי, ר' משה, בלױז הױט און בײנער, װאָס האָט אױפֿגעהאַלטן זײַן זינדיקן גוף נאָר כּדי מקײם צו זײַן דעם ונשמרתּם מאוד לנפֿשותיכם, האָט אױך נישט געמאַכט קײן אָנשטרענגונגען צו דערװערבן פֿרישע תּלמידים, עלעהײַ צו פֿאַרבעסערן זײַן דאָליע. זײַן תּמציתדיקע װעלט־אָנשױאונג האָט זיך געקאָנט צוזאַמענפֿאַסן אין אײנעם מאמר: „אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה“, אָדער: „הכּל בידי שמים חוץ מיראת־שמים“.

האָט טאַקע ר' משה נישט געזוכט קײן תּלמידים, נאָר געװאַרט אַז די תּלמידים זאָלן קומען צו אים, װי ס'איז אים באַשערט פֿון באַשעפֿער, און געפֿירט זײַן מלמדות כּמעט אָן זײַן פּערזענלעכער אַרײַנמישונג. אַזױ זענען מיר אױך אַלײן, איך מיט מײַן שװעסטער, אָן דעם װיסן פֿון אונדזערע עלטערן, אָנגעקומען צו ר' משהן לערנען „קמץ אַלף“ און „טראַף“, אַריבערקלעטערנדיק דעם שיטערן צױם פֿון פֿאַרפֿױלטע דינע ברעטלעך, װאָס האָט אָפּגעטײלט אונדזער הױף פֿון רבינס.

דעם רבינס הױף, װוּ ס'האָט זיך געפֿונען דאָס חדר, איז נישט געװען, װי ס'איז זיך פֿאָרצושטעלן, קײן איבעריק אױסגעפּוצטער. ס'האָבן דאָרט נישט געפֿעלט קײן גריבלעך, װוּ ס'האָבן זיך אָנגעזאַמלט קלײנע קאַלוזשעס מיט װאַסער און בלאָטע, מיט װעלכע די דרדקי־קינדער האָבן זיך אײנע די אַנדערע באַשפּריצט און אױסגעשמירט.

דאָס חדר אַלײן — אַ גרױסע, לאַנגע שטוב, אין װעלכער ס'איז געשטאַנען אַ נישט־אָפּגעהובלטער, לאַנגער טיש. בײַ דער טיר — אַ גרױסע, הילצערנע טין (פֿאַס) מיט װאַסער. אױף דער טין — אַ ברעטל מיט אַ שװערער קופּערנער שעפּ מיט 2 אױערן, אָנצונעמען װאַסער, אַרום־און־אַרום באַדעקט מיט אַ פֿאַנצער פֿון גרינשפּאַן. בײַ דער טין — אַ װיאַדרע (עמער) פֿאַר פּאָמיעס (שמוציק װאַסער) און טבֿילה־װאַסער, װוּ דער רבי פֿלעגט זיך טובֿלען די הענט און זאָגן „אשר יצר“ נאָך די אָפּטע „נקיות“.

בײַ יעדן פֿוס פֿון בעט זענען געװען צוגעבונדן מיט שטריקלעך עטלעכע הינער, באַשטימטע צו פֿאַרקױפֿן, בעת די 2 שטאָטישע מאַרק־טעג — דינסטיק און פֿרײַטיק. דאָס איז געװען אײנע פֿון די פֿיל נעבן־באַשעפֿטיקונגען פֿון דער רביצין, כּדי צוצוהעלפֿן אין דער שװאַכער פּרנסה. אַן אַנדערע באַשעפֿטיקונג איז געװען דער האַנדל מיט ערדענע טעפּ, געגלײזטע שיסלען און דיניצעס, פֿון דער הײמישער פּראָדוקציע פֿון די אַרומיקע דאָרפֿס־פּױערטעס.

אַחוץ דעם האָט די רביצין אָנגעפירט מיט נאָך אַ מסחר, וואָס כאָטש ער האָט נישט געגעבן קיין גרויסע הכנסה, איז ער אָבער — לויט די דעמאָלטיקע באַגריפן — באַטראַכט געוואָרן פאַר גאָר וויכטיק. דאָס איז געווען דער מסחר מיט גרינע בעזעמלעך, צוזאַמענגעשטעלטע פון האַלב־אויסגעטריקנטע צווייגן (רוזגעס). דאָס איז געווען ממש אַן עובר־לסוחרדיק אַרטיקל. די דאָזיקע בעזעמלעך זענען געווען אַ סגולה בדוקה קעגן אַן „ע י ן ־ ה ר ע”, אָדער בעת אַ קינד האָט זיך דערשראָקן פאַר אַ הונט, אַ הון א. א. וו.

די פּראָצעדור פון נוצן דעם „ר ע צ ע פּ ט”, אין וועלכן די מענטשן האָבן אָן דעם מינדעסטן ספק געגלייבט, איז פאָרגעקומען אַזוי:

לויט די אָנווייזונגען פון דער רביצין, האָט מען אַרויפגעגאָסן בליי אויף דעם בעזעמל — והיה, אויב אויפן בליי־אויסגוס האָט זיך „ב אַ װ י ז ן” אַ געשטאַלט פון אַ הונט, איז דאָס געווען אַן אומבאַשטרייטבאַרער סימן, אַז דאָס בילן פון אַ הונט איז געווען די סיבה פון קינדס שרעק, אויב אָבער אויפן בליי האָט זיך ב אַ װ י ז ן אַ הינעריש געשטאַלט, האָט דאָס געהייסן, אַז אַ הינדל איז אין דעם שולדיק. די־אָ געשטאַלטן האָבן נאַטירלעך אַלע „ב אַ ־ ש י י נ פּ ע ר ל ע ך ג ע ז ע ן”. דער דאָזיקער „ר ע צ ע פּ ט” איז געווען שטאַרק פאַרשפּרייט, און ס'איז כמעט נישט געווען קיין פאַמיליע, ווו דאָס מיטל איז נישט באַנוצט געוואָרן — אָפט פיל מאָל, לויטן באַדאַרף נאָך.

אויסצופירן די אַלע „פּ ר נ ס ו ת” האָט זיך די רביצין געניטיקט אין אונדזער הילף. זענען טאַקע פאַר אונדז תלמידים — ייִנגלעך אין געקרייזלטע פּיאהלעך און די מיידלעך אין די לאַנגע, געבלומטע קליידעלעך — געווען אַ מקור פון געוואַלטיקער פרייד די יאַרידס־טעג, בעת וועלכע מיר האָבן געהאָלפן אַרויסטראָגן די סחורה אויפן מאַרק צו פאַרקויפן — טעפּ, שיסלען און דיניצעס און צוריק אַהיימטראָגן די איבערגעבליבענע סחורה, צוזאַמען מיט די פריש־איינגעהאַנדלטע בעזעמלעך קעגן אַן „ע י ן ־ ה ר ע”.

„קריאת־שמע” (קרישמע־) לייענען

אַחוץ דער אומגעדולדיקער דערוואַרטונג אויף די יאַרידס־טעג, בעת וועלכע ס'האָט זיך נישט־נאָר אַרויסגעוויזן, אַז מיר זענען אויך נוצלעכע „מ ע נ ט ש ן”, נאָר מיר האָבן אויך באַקומען די געלעגנהייט אַרומצושטיפן אַ ביסל אין דרויסן אויף דער פרייער לופט, ווערנדיק באַפרייט פון די לימודים אויף אַ געוויסער צייט, זענען נאָך אונדז פאַרבליבן פון חדר פון ר' מ ש ה ל אַ נ ע ס פאַרשידענע אָנגענעמע דערינערונגען וועגן איבערלעבונגען, וואָס האָבן אונדז פאַרשאַפט אַ סך פרייד.

דער הינטערגרונט פאַר די דאָזיקע איבערלעבונגען איז געווען בעיקר דאָס אָנטיילנעמען אין „קריאת־שמע” (קרי־שמע—) לייענען ביי קימפּעטאָרינס. כ'געדענק נאָך ביז היינט די שמחה פון אַלע קינדערלעך, בעת דער בעלפער האָט אונדז געפירט, צווישן מנחה און מעריב, צו אַ קימפּע־טאָרין אויף „קריאת־שמע” לייענען. אין איין אָטעם זענען מיר אַרויפגעלאָפן אויף די הילצערנע, זיך־טרייסלענדיקע טרעפּ, ווו אין חדר פון דער קימפּעטאָרין זענען שוין געווען פאַר אונדז צוגעגרייט פאַרשידנפאַרביקע גלאַנציקע זעקע־לעך, אָנגעפילטע מיט צוקערקעס, לאַנדרינקעס, אויסגעזאָ־טענע, געפעפערטע און געזאַלצענע אַרבעסלעך, אויף וועלכע מיר האָבן זיך געוואָרפן מיט אַן אויסערגעוויינטלעכן אימפּעט.

דער וויכטיקסטער טאָג פון „קריאת־שמע” לייענען איז געווען דער לעצטער, בעת וועלכן מיר פלעגן נאָך באַקומען, אַחוץ די אַלע גוטע דערמאָנטע זאַכן, אויך אַ ברוין לעקעכל, באַפּוצט מיט ווייסן פעפערמינץ.

דאָס „קריאת־שמע” לייענען אַליין איז פאָרגעקומען בחיפזונדיק. אַלע קינדער פלעגן צוזאַמען זאָגן קריאת־שמע, באַמיענדיק זיך איבערצושרייען און איבערצויאָגן איינער דעם אַנדערן, כדי וואָס גיכער צו באַקומען דאָס זעקעלע מיט די גוטע זאַכן. דער בעלפער אַליין האָט אויך נישט דערלייגט צום געשעפט. אַהיימפירנדיק די קינדער, האָט ער פון יעדן איינעם גענומען מעשר, פון אַלץ וואָס זיי האָבן באַקומען. אָבער דאָס ערגסטע איז געווען, בעת ער האָט גענומען אַ ביס פון די לעקעכלעך. אין דעם מאָמענט האָבן די קינדער איבערלעבט גרויס שרעק, מורא־האָבנדיק, אַז דער בעלפער זאָל נישט נעמען אַ... צו־גרויסן „ביס”.

די עיקרדיקע זאָרג פון רבין

ווי שוין אָנגעמערקט איז די פרנסה פון רבין, נישט־געקוקט אויף אַלע זיינע נעבן־באַשעפטיקונגען, זיינע און פון דער רביצין, אונדזער וויכטיקער הילף אַריינגערעכנט, נישט געווען צו בריווחדיק. בדוחק און בצמצום האָט ער געצויגן זיין חיונה, בעת די אָרעמקייט האָט זיך אָנגעזען אין אַלע ווינקעלעך.

אָבער דאָס איז נישט געווען די וויכטיקסטע זאָרג פון ר' מ ש ה ל אַ נ ע ס. זיין אויפמערקזאַמקייט און זאָרג זענען בעיקר געווען געווענדט צו זיינע תלמידים — צו די תינוקות דבית־רבן. פון זיי, פון די תינוקות דבית־רבן, וואָס זענען אים אָנפאַרטרויט געוואָרן, כדי איינצופלאַנצן אין זייערע יונגעטשקע הערצעלעך די עלעמענטאַרע יסודות פון ייִדישקייט, פון תורה און מצוות — פון זיי האָט ער

געשעפט כוח און אויסדויער ממשיך צו זיין דאָס שווערע לעבן. און גרויס איז געווען זיין סיפוק־הנפש, בעת זיינע יונגעטשקע עופהלעך האָבן גיך געכאַפּט זיין תורה פון אַלף־בית און טראַף, וואָס ער האָט מיט אַזאַ איפער באַמיט זיך אין זיי איינצווואַרצלען, באַגלייטנדיק מיטן „טייטהעלצל" יעדעס אות, יעדעס וואָרט.

דעמאָלט, בעת ער האָט מצליח געווען מיט זיינע תל־מידים, איז ווי אַ מילדע גוטמוטיקייט וואָלט זיך אויס־געגאָסן אויף זיין פנים, ווי די שטראַלנדיקע ליכטיקייט פון דער שכינה וואָלט אויף אים גערוט — פון באַפרידי־קונג, פון גליק, וואָס ער האָט זוכה געווען אויסצופירן די אים אָנפאַרטרויטע מיסיע בשלמות. דאָס גליק פון מזכה זיין יידישע קינדער, די ממשיכים פון דער פאָלקס־טראַדיציע, מיט די גרונט־יסודות פון עברי — אַן אומפאַרטרעטבאַרער עלעמענט אויפן ווייטערדיקן וועג צו דערגרונטעווען תורה און יידישקייט פאַר דעם קיום פון דער אומה אין דער צעשפרייטקייט.

עיירתי

שרה שפיר־קרפן, מונטריאול, קנדה

לכתוב אודותיך, עיירתי, להחיותך בזכרוני, להלבישך עור וגידים ולהנציח על הנייר, אותך, עיירתי הקטנה, הקבועה עמוק־עמוק בנפשי, קשה לי — קשה לי מאוד. המחשבות, החוויות, הזכרונות רודפים זה את זה, נדחסים לראשי בעירבובייה — וכולם חשובים לי, וכולם יקרים לי — אך כיצד להכניס בהם סדר, ובכלל כיצד להשכיל ולהעלותם על הנייר, שיהיו הולמים את קלסתר־פניה של עיירתי זו, כפי שנחרתה בנפשי, בליבי, בתודעתי ?

וודאי, רצוני עז לתת לך ביטוי נאות, עיירתי. כלום את לא שימשת לי חממה ? בתחומך נולדתי וגדלתי. את הצחוק והבכי הראשון לתוך חללך השמעתי. את התקווה והייאוש מאווירתך ינקתי. ואכן, חקוקה את בליבי, כטהורה וזכה, כמלאת־חן ושופעת אמונה, יהודית ואנושית.

בעיני היית ונשארת היפה בערים והגדולה בחשיבות — משל כל העולם כולו נדחס לתוך חומותיך וכל ההדר והתפארת של נזר הבריאה בך באו לידי גילוי עליון.

בית־ספרי, בפארק, היה לי לסמל של תרבות וחינוך. המורות — יצורים עליונים, אצילים, שאין להם ולא כלום עם בני־תמותה, קורצו מחומר. ברצינות התייחסתי לכל מלה שיצאה מפיהן, בעשותי כל מאמץ לא להשמיט דבר מזכרוני.

והבית — בית יהודי טיפוסי על דאגותיו היומיומיות של קיום ופרנסה, חינוך לתורה ומצוות וחרדה לנקודה היהודית בתוך עולם גויי וחילוני. כך בכל ששת ימות החול, עד להופעתה של השבת המבורכת, שבת זו המשרה אווירה של קדושה ואצילות בכול, המתפשטת מבגדי החולין והגשמיות ומתלבשת כולה ברוחניות ובנשמה יתירה — שלא מעלמא הדין.

אמא — טובה ויעלת־חן, חייכנית וקורנת, בשלווה חגיגית מקבילה את בואה של שבת מלכתא. בשעה זו כל דאגה נעלמת — כאילו לא היתה. הפנים מתבהרות, בהביען תקווה ואמונה בימים טובים יותר, קלים יותר.

אבא — הנה הוא חוזר עם האחים מבית־הכנסת. אבא, יהודי מכל השנה, מסוג „עמך" — אך כמה הוא איתן ויציב באמונתו. עולו קשה — אך אינו נשבר. צרות ורדיפות תוכפות עליו — אך מדרכו, כפי שקיבלה מאביו ואביו מאביו עד למשה מסיני, לא יזוז. ופיו מלא נוחם ועידוד — למרות ועל־אף הכול.

והנה, הביטו וראו: כל הבניין הנהדר הזה, על קומותיו ושלוחותיו, התמוטט ונהרס עד היסוד, וכל הפאר וההדר הזה, אחת מאבני־החן והיקר, נהפך לעיי־חורבות, לעפר ולעשן, שתנים, בדמות הולכי על שתיים, יהלכו בו.

שלטון הרשע והזדון פרש את מרותו בכוח הזרוע והרצח בכול. חלאת המין האנושי הגיחה ממאורותיה ומתעללת בכל הטוב והיפה. וסימנה; רעב, פחד ומוות.

הגיטו, מקום מגורינו מאונס, כל־כולו שלושה רחובות צפופים ודהוסים, שלתוכם נדחקו היהודים. שם, בתוך מחנק מרופש ומועד לפורענות, עלינו להיאבק על פת לחם, על בגד מטולא לכסות את הגוף הקפוא, על חומר הסקה לחמם את הבית.

הגירושים.

יום־יום נעשים מאמצים על־אנושיים להימלט מפני הגירושים, למקומות שאין מהם חזרה עוד. אך רבים, רבים מאוד, נתפשים ברשת שפורשים לרגליהם, ונשלחים לארץ־גזירה — שם שולט שלטון ללא־מצרים המוות.

והרחוב שלי.

זה הרחוב, שהיה שוקק חיים ותנועה, עליצות ופעילות — מה שומם ומשמים הוא בימים האלה! לכל אורכו ורוחבו לא תבחין עינך אף שמץ של חיוך, לא תופיע אף קרן אחת של אור. רק עננים כבדים כעופרת תלויים מעליו — עננים, המבשרים רק עלבונות, גזירות רעות, חדלון.

וכך נאבקת עיירתי, המושפלת, הפצועה והשותתת דם — נאבקת לבדה, מנותקת מכל העולם החיצוני, נגד האשמדאי, אויב האנושות, המצויד במיטב כלי־המשחית — נאבקת, מורעבת, נחלשת, מפרפרת ביסוריה, גוססת ונופלת.

ולרשימת קהילות ישראל סבא שנמחקו מעל פני־האדמה, בעריה ועיירותיה המפוזרות לאלפיהן באירופה הנתונה במכבש הקלגסים, שם פעמו הלב והגאון היהודי, בהתסיסם עמים ותרבויות להצעיד את האנושות קדימה, להחדיר בהם את הרעיונות הנצחיים של אמת וצדק, יושר ושוויון, אמונה באדם ואהבת הנברא בצלם — נושא שאיפותיהם הנעלות של חוזי־ונביאי־ישראל עוד לפני אלפים בשנים —

לרשימת קהילות קודש אלה נוספה עוד נקודה אחת זעירה על מפת העולם — זדונסקה־וולה עיירתי — שנכחדה וירדה תהומה.

אך לגבי דידי, אין זו עוד נקודה אחת מני רבות. לגבי דידי, חורבן נקודה זו משמעותו, למעשה, הורבן העולם כולו בזעיר אנפין, משמעותו — ליקוי המאורות ועקירת כל הנעלה והנשגב.

ואכן, עם היעלמה של נקודה זו נגוזו כל חלומותי. אחוות האדם? — מפח־נפש. חתירה לטוב ויפה? — מקסם־שוא. והאמונה? אותו מנוע רב־עוצמה, המניע את מיתרי־הנפש ושרירי־הגוף — התנדפה כעשן, ללא תקומה עוד.

עם עקירותה של עיירתי, אי־שם בפולין, מעל פני־האדמה, נעקר גם האלוהים — סמל עליון זה של הטוב המוחלט — מליבי. ובכל קצווי־העולם שנדדתי מאז, ובכל מקום בו דרכה כף רגלי — לא מצאתי עוד את הבטחון ושלוות הנפש, אותם רגשות נאצלים, שרק החוסים בצל האמונה יכירום, אותה מהות בלתי־נתפשת, המקנה גם לנפש הנכאה והנדכאה כוחות בלתי־נראים, אך רבי־עוצמה וחשיבות, להתמיד בחתירה לטוב, להדר, מבלי לחסוך כל מאמץ למען הצעיד את החברה לעולם מתקדם יותר, מאושר יותר.

בנידודי על פני־ארצות — הרבה ניתן לי לראות, לראות ולהתפעל מהשגב שבהישגי־הציביליזציה, מהם עיירתי היתה כה רחוקה. אך כל החזיונות הגדולים האלה אין בהם משום תחליף — אף שמץ של תחליף! — לאותה רוח כבירה, שריחפה על פני־עיירתי, מעשיהם ומחדליהם של אחי, היינו: רוח האמונה, המצמיחה לאדם כנפיים, המטהרת לבבות, והמעלה את נושאיה אל־על — ואף למעלה מזה.

נחמה פורתא בחשכת עולמים זו, שנפלה בגורל השרידים, שרידי־שריפת הגוף והנפש — נחמה פורתא יחידה היא להיפגש, הרבה ככל האפשר, עם אנשי־עירנו ולהתבשם, על־ידי קרבתם, מאותו ריח ובושם העיירה, ממנה צמחתי, גדלתי וממנה שאפתי אל קרבי מלוא חפניים את אותם הערכים שהפכו חלק בלתי־נפרד ממני. קרבתי אליהם, הימצאותי בסביבתם, מולידה בי מחדש מקצת שבמקצת מאותה רוח, המקנה לי את האשלייה, שהנה נמצאה האבדה ועולמי הנהרס שוב קם לתחייה.

הייתכן?

כלום ייתכן להסיח את הדעת מאותו מעשה מחפיר ושפל, שבוצע כביכול על־ידי עם נאור ובן־תרבות בלב־ליבה של אירופה משתפת פעולה או מחרישה?

כן, דור השרידים נשמתו מפוצלת. מפרפרת היא ומתלבטת בין ייאוש נורא, חסר־תקווה, לבין שמץ של אמונה, המתפרצת מתוך־תוכנו — תולדת רוח אותה עיירה ושכמותה בכל משכנות ישראל — שאף־על־פי־כן ולמרות הכול, על־אף ירידת נזר הבריאה לשאול תחתיות, עוד יש תקווה וסוף־סוף יתגבר היצר הטוב וישליט את האור, האהבה והאמונה בממלכת האדם.

האומנם?

אַלגעמיינע מאָביליזאַציע און מלחמה־פיבער

שמעון קלין, ירושלים

די קלאַנגען פון אַ נאָענטן מלחמה־אויסברוך צווישן דייטשלאַנד און פּוילן, ווערן וואָס־אַמאָל ערנסטערע — אָנגעמענדיק פון מינוט צו מינוט מער־ממשותדיקע פאָרמען. ס׳זענען נישט מער קיין פּוסטע רייד, בויך־סברות; ס׳זענען קלאַנגען, וואָס האָבן זיך אויף וואָס צו שטיצן.

ערשטנס: די אַלגעמיינע מאָביליזאַציע, וואָס ווערט אַדורכגעפירט מיט אַ גאָר שנעלן טעמפּאָ. צווייטנס — האָט די מאַכט אויפגעשטעלט אַן אָרטיקע מיליץ, אָנגעטאָן אין ספּעציעלע מונדירן מיט פאַלקעס אין די הענט, וואָס לויפן אַרום ווי ווילדע איבער די גאַסן. דריטנס — איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אַ געהילפס־פייערלעשער־קאָמאַנדע — שוין אָפּגעזען פון די אָקאָפּעס, וואָס זענען אָנגעגרייט געוואָרן און זעען זיך גאַנץ בולט אָן, כמעט אין יעדן הויף.

איז נישט קיין וווּנדער, אַז די שטימונג איז זייער אַ נערוועזע, און די מענטשן גייען אַרום מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ. די ווייבער ווידער לויפן אַרום צעטומלטע, פון איין שפּייז־קראָם אין דער צווייטער, איינקויפנדיק וואָס ס׳לאָזט זיך, אָנפילנדיק די שרענק מיט פּראָוויאַנט פון יעדן מעגלעכן מין — נישט קוקנדיק אויפן יקרות, וואָס וואַקסט פון שעה צו שעה.

ביים לאָמען יקותיאל, אַ שטיבל און ערלעך מענטשל, אַן אייגנטימער פון אַ שפּייז־געוועלבל, רודערט זיך — ס׳איז ממש הויך־סעזאָן. ווייבער, סטאַבילע און צוגעקומענע קונים, רייסן זיך און שטופּן זיך — פאַרלאַנגענדיק נאָך און נאָך. ס׳הערשט אַן אומגעהויערע פּאַניק. ביי פּסאָטניק, דעם בעקער, לאָדנט מען אויס גאַנצע וועגעלעך מיט זעקלעך מעל — בעת די שכנישע ווייבער שמועסן צווישן זיך: „מי יודע וויפל ער וועט זיך דאָס הייסן באַצאָלן פאַר אַ קלעבעדיק ראַזוווקעלע? — מיר האָבן נאָך נישט פאַרגעסן די ערשטע וועלט־מלחמה מיט איר ברויט־מאַנגל און אומגעהויערן יקרות!״

אַזעלכע און ענלעכע שמועסן, בעת וועלכע אַ שוידער גייט אַדורך אין אַלע איברים, זענען די הויפּט־טעמעס אין די דאָזיקע ערב־מלחמה־טעג.

האָבן איבערשריטן די פּוילישע גרענעצן. די דאָזיקע ידיעה האָט צעטרייסלט די באַפעלקערונג, אַרויסרופנדיק אַ טומל און פּאַניק — קוים זיך פאַרצושטעלן. מיטאַמאָל האָבן זיך די גרוילן פון די פאַרוויסטונגען, וואָס אַ מאָדערנער קריג איז עלול אָנצומאַכן, זיך ווי געשטעלט פאַר די אויגן — אָנזאָגנדיק אַלגעמיינע נויט און אומגליק. באַזונדערס האָט אַ שרעקלעכער פחד, אַ פחד פאַרן אומבאַוווּסטן, באַהערשט די יידישע באַפעלקערונג — די אייביקע אומשולדיקע קרבנות פון פרעמדע מלחמות. דאָסמאָל איז דער פחד, נאַטירלעך, געווען פילפאַך גרעסער. וואָרעם, אַחוץ די „נאָרמאַלע״ נויטן און אומגליקן, וואָס „געוויינטלעכע״ מלחמות ברענגען מיט זיך, איז דאָס מאָל צוגעקומען דער פחד פאַר דער ווילדער, זאָאָלאָגישער שנאה, וואָס די אָפיציעלע דייטשע מאַכט־אָרגאַנען און העכסטע פירער האָבן פאַרשפּרייט קעגן די יידן — אָנזאָגנדיק פאַר זיי — אַן די מינדעסטע סקרופּולן — און עפנטלעך — טויט און פאַרניכטונג.

אַ וואָך פריער — דעם לעצטן פרייטיק־צונאַכטס אין סאָכאַטשעווער שטיבל — האָבן מיר נאָך געפירט שאַרפע דיסקוסיעס, וועגן די מאַסן־מיליטער־קאָנצענטראַציעס פון ביידע זייטן גרענעצן. בעת די דאָזיקע דיסקוסיעס איז פאַרשטייט זיך, געקומען צום אויסדרוק, צווישן אַנדערע, אונדזער באַזונדערע זאָרג פאַר די יונגעלייט פון אונדזער שטיבל, וואָס האָבן זיך שוין צו דער צייט געפונען אין ווילון — אַ שטעטל אויף דער סאַמע פּויליש־דייטשער גרענעץ, גאַנץ נאָענט פון זדונסקעוואָליע. די דאָזיקע יונגעלייט, וואָס זענען געוואָרן געצוווּנגען זיך אָפּצושערן באָרד און פּיאות, און האָבן שוין אויך מער נישט געוווּסט פון קיין שבת, האָבן זיך געפונען אויף דער ערשטער פראָנט־ליניע, אויסגעשטעלט אויף דער געפאַר פון אַ דייטשן אָנגריף — אָט אָט יעדע מינוט.

ס׳איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן פאָלקסכאַראַקטער, אַז אויך אין די דאָזיקע טעג, אין וועלכע ס׳האָבן זיך פון טאָג־צו־טאָג געמערט קאָנקרעטע באַווייזן פון אַן אומפאַרמיידלעכן צוזאַמענשטויס צווישן די, איינער קעגן דעם אַנדערן שטייענדיקע, מאָביליזירטע כוחות — האָבן זיך נאָך געפונען יידן, צווישן זיי אויך אַ טייל פון אונדזערע סאָכאַטשעווער חסידים, וואָס זענען נאָך געווען אַדורכגעדרונגען פון טיפן אָפּטימיזם, גלייבנדיק פעסט, אַז ס׳וועט בשום אופן נישט קומען צו קיין מלחמה. בעת די קעגנזייטיקע מיליטער־אָנזאַמלונגען זענען דורך זיי דערקלערט געוואָרן בלויז אַלס

דער ערשטער פרייטיק־צונאַכטס

פרייטיק אין דער פרי, דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, האָט דער ראַדיאָ ווי באַקאַנט געמאָלדן, אַז דייטשע טרופּן

מאַנעוורען און סטראַשונקעס — כדי אויסצופּרעסן אײנער פון אַנדערן וואָס־גרעסערע פּאָליטישע אָדער אַנדערע קאָנצעסיעס.

ווען דער גבאי, ר׳ בונם, וואָלט נישט דערמאָנט דעם עולם, אַז ס׳איז שוין צײט מקבל שבת צו זײן — ווער ווײסט ווי־לאַנג די דאָזיקע דיסקוסיע וואָלט זיך געוועזן פאַרצויגן. אויסרופנדיק — נאָכדעם ווי ר׳האָט געגעבן אַ הילכיקן קלאַפּ אין עמוד: „שאַ! שוין גענוג פאַר הײנט, שוין גענוג דיסקוטירט!" — האָט דער גבאי אַרויסגעצויגן דעם געלן, אָפּגעבליאַקעטן, אַלטן טלית פון עמוד און דערלאַנגט אים ר׳ זײנוולען מיקווהניצער, ער זאָל מקבל שבת זײן.

דעם „לכה דודי" האָט ר׳ זײנוול אויסגעזונגען מיטן לאַנגן גערער מאַרש, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ סך „פאַלן". דאָס איז געווען אַ מאַרש, וועמעס טענער ס׳האָבן אויסגעדריקט אין יעדן „פאַל" אַ באַזונדער געמיטסצושטאַנד: בענקשאַפט; האָפענונג; ליבע צום הײליקן באַשעפער; טענער פון געזעגענונג א.ד.גל.

ווי געווײנטלעך האָט דער עולם „צוגעהאַלטן" ר׳זײנוולען, מיטזינגענדיק מיט התלהבות דעם שײנעם, באַקאַנטן מאַרש. אָבער בײ אַ טײל מתפללים האָבן זיך די ליפּן קוים וואָס גערירט, בעת אַן אַנדערער טײל איז געשטאַנען — די פּנימער געווענדעט צו דער מזרח־וואַנט — ווי פאַרטראַכט און פאַרטיפט אין אַ גאַנץ־אַנדערער וועלט: די אויגן פאַרמאַכט, דער שטערן אָנגעצויגן כּמעט קנײטשן, בעת די ליפּן מורמלען שטילערהײט, ווי אָן כּוונה, פּסוק נאָך פּסוק דעם לכה־דודי־פּיוט.

ס׳איז שווער געווען צו אַנטשײדן, צי זענען די מתפללים געווען אַזוי עקזאַלטירט פונעם טיפן ניגון, אָדער זײ זענען גאָר געווען פאַרזונקען, פול מיט דאגה, אין גאַנץ עפּעס אַנדערש, אין פּראָזאַאישע, וועלטלעכע, מאַטערנדיקע פּראָבלעמען — אין דער מלחמה־אַטמאָספער, וואָס האָט אַזוי־שווער געדריקט אויף דער נשמה.

די כסדרדיקע מעלדונגען פון די ראַדיאָ־סטאַציעס, וועגן אָנקום פון די דײטשע עראָפּלאַנען, מעלדונגען וואָס זענען אָפט איבערגעריסן געוואָרן פונעם שרעקלעכן יאָמערן פון די סירענעס; די פּלוצימדיקע שטילקײט פון די סטאַציעס, אויפגעריסענע מאַנכעסמאָל פון די דײטשע באָמבער אינמיטן פון די מעלדונגען; דאָס אַרײנטרײבן אונדז אין די אָקאָפּעס דורך די געהילפס־פײערלעשער — דאָס אַלץ האָט אָנגעיאָגט אַ גרויסע שרעק, פאַראורזאַכנדיק אַ דערשלאָגנדיקע, דעפּעטיסטישע שטימונג.

די דאָזיקע שטימונג איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן צוליב דער גראָטעסקער נאָמינאַציע — און דאָס דורך די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען — פון שנעקנבערגער, דער באַקאַנטער פאָלקס־דײטש און אַקטיווער מיטגליד פון היטלער־פאַרײן, אַלס קאָמענדאַנט פון די געהילפס־פײערלעשער. ס׳איז געוואָרן קאַלאַמוטנע אויפן האַרצן, הערנדיק, אַז ער, דער טרײער היטלער־פאַנאַטיקער, זאָל דאָס זײן, מישטײנסגעזאָגט, אונדזער שומר־ומציל בעת אַ דײטשער באָמבאַרדירונג.

אין צווישנצײט זעט מען דאָ און דאָרט דורכלויפן אײלנדיקע, צעטומלטע יונגעלײט, וואָס זענען אָקאָרשט געוואָרן מאָביליזירט — ממש אין דער לעצטער מינוט. זײ מוזן זיך צושטעלן צו זײערע באַשטימטע אײנהײטן, אין זײער אַ קורצער צײט — אָבער ס׳איז אַ גרויסער מאַנגל אין קאָמוניקאַציע־מיטלען. שטײען זײ דערווײל אין מיטן דער גאַס, געזעגענענדיק זיך מיט זײערע נאָענטסטע — אַ דערשײנונג, וואָס איז באַגלײט פון רירנדיקע סצענעס, בעת די יונגע ווײבלעך און מוטערס קאָנען זיך נישט אָפּרײסן פון זײערע געליבטע — וועלנדיק אויפהאַלטן דאָס אומפאַרמײדלעכע אויף נאָך אַ מינוט און נאָך אַ מינוט.

שבת אין דער פרי איז די אַטמאָספער געוואָרן אַ ביסל פרײלעכער. ס׳איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז אויף די „גאָרקעס", בײם שטאָט־פּאַרק, האָט די פּוילישע אַנטי־לופטאַרטילעריע באַוויזן אַראָפּצושיסן אַ דײטשן עראָפּלאַן — נעמענדיק דעם פּילאָט אין געפאַנגענשאַפט. פון נצחון פאַרשיכורטע, האָט די פּוילישע יוגנט בליץ־שנעל פאַרשפּרײט די דאָזיקע נײעס אין דער שטאָט. אַ סך מענטשן זענען געלאָפן אויפן אָרט פון געשעעניש. איבערצײגנדיק זיך אין דער ריכטיקײט פון דער ידיעה, האָבן זיך די מענטשן אַ ביסל באַרואיקט — האָפנדיק, אַז אפשר וועט געלינגען צו צוימען די דײטשע בלוטיקע מלחמה־מאַשין — באַלד פון אָנפאַנג.

די גוטע שטימונג פון דאָזיקן קלײנעם, פאַראײנזאַמטן נצחון האָט לײדער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. באַלד זענען אָנגעקומען טרויעריקע ידיעות פון דער סביבה — צווישן אַנדערע, אַז דאָס גאַנצע שטעטל וויעלון ברענט און אַז די דאָרטיקע באַפעלקערונג איז באַהערשט פון אַן אויסערגעווײנטלעכער פּאַניק.

צומאָרגנס, זונטיק פרי, האָבן זיך בײ אונדז, אין זדונסקעוואָליע, באַוויזן די ערשטע מלחמה־פּליטים — אָפּגעברענטע ײדן פון וויעלון, מיט ליידיקע הענט. די דאָזיקע ײדן זענען קוים אַרויס מיטן נאַקעטן לעבן — נישט באַווײזנדיק גאָרנישט מיט זיך מיטצונעמען.

די לאַגע איז געוואָרן אַ ביז גאָר ערנסטע. די מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען נידערגעשלאָגענע, דערזעענדיק מיט די אײגענע אויגן דעם אָנהויב פון דער גרויליקער, אַזויפיל פּחד אָנוואַרפנדיקער צווײטער וועלט־שרפה.

„תשליך"

שמעון קלין, ירושלים

געווײנטלעך פלעגן די מתפללים פון סקערניעוויצער שטיבל גיין צו תשליך צום ברונעם, וואָס האָט זיך געפונען ביי טוביה הענעכן אין הויף — בסך־הכל עטלעכע טריט פון זעלבן שטיבל, צו וועמעס רעגלמעסיקע מתפללים ער האָט, אגב, אויך געהערט.

מיר, יונגוואַרג, האָבן געהאַט אַ גרויסע הנאה זיך צו שפּילן מיט דער קייט און עמער פון ברונעם. נאָך באַצייטנס, בעת דער גרויסער הפסקה צווישן שחרית און מוסף, זענען מיר שוין הענדום־פּענדום אַריבערגעלאָפן צו טוביה הענעכס הויף, כאַפּנדיק אַלע מיט איין מאָל דאָס הענטל פון ברונעם, רייסנדיק זיך צו דרייען און אַראָפּלאָזן די לאַנגע קייט און הילצערנעם עמער טיף־טיף אין זיך שפּיגלדיקן וואַסער. דעמאָלט פלעגן מיר זיך אויך אַריבערבייגן איבער דעם ברונעם, אָפּשפּיגלענדיק אין קלאָרן וואַסער אונדזערע צעפלאַמטע קינדישע פּנימלעך. דערביי האָט אונדז אַ באַזונדערע הנאה געטאָן אַריינצושרייען אין ברונעם און זיך צוהערן צום טיף־אָפּהילכנדיקן ווידער־קול, וואָס האָט זיך דערטראָגן פון דער טיפעניש פון זיין חלל.

פּלוצים האָט עפּעס אַ ניי ווינטל אַ בלאָז געגעבן איז שטיבל. מיטאַמאָל האָט זיך אַ גרויסן טייל פון די סקערניע־וויצער פאַרגלוסט צו זאָגן תשליך דווקא ביי אַ טייך. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען דער גבאי, רב חנא, בכבודו ובעצמו. קאָן זיין, אַז די דאָזיקע תאווה האָט זיך דערוועקט ביים עולם צוליב קנאה־געפילן פאַר דעם כבוד, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן ר' טוביה הענעכן — מסתמא שלא בכוונה. און צוריקגעשמועסט איז דאָס טאַקע נישט געווען קיין קלייניקייט, אַז אַלע מתפללים פון סקערניע־וויצער שטיבל פלעגן זיך צוזאַמענקומען אויף תשליך דווקא אויף זיין הויף!

אַזוי צי אַנדערש — אין שטיבל האָט זיך, בעת דער הפסקה צווישן שחרית און מוסף, גענומען שטאַרק קאָכן. באַלד שטעלט זיך אויך אַוועק דער גבאי אַליין, ר' חנא, און רופט אויס: „נעבן מיר, רבותי, ביי ראַווסקין אויף דער לאָנקע, איז פאַראַן אַ פיינער טייך — ס'שמעקט דאָרט ממש אַ מחיה!" און באַלד, אָנכאַפּנדיק זיך בעת מעשה, ווי זיין שטייגער איז געווען, אין זיין שפּיציקן בערדל, גיט ר' חנא אַ קלאַפּ אין טיש, אויסרופנדיק: „איך פאַרבעט דעם גאַנצן עולם צו תשליך צום טייך, ביי ראַווסקין אויף דער לאָנקע — נעבן מ—י—ר—ר!"

מער האָט מען נישט באַדאַרפט. באַלד האָבן זיך אויך אַנדערע מתפללים געיאַוועט און פאָרגעשלאָגן כל המינים וואַסערן פאַר תשליך — אייגער רייצנדיקער פון צווייטן. צווישן אַנדערע מתפללים פון שטיבל האָט זיך אויך אַרויסגעשטעלט דער קליינער יהושועלע, וואָס האָט געוווינט אויף דער אַליי, נישט ווייט פון אגשטאַטס גאָרטן — דאָס איז דער אַלגעמיינער גרויסער שטאָט־פּאַרק — און שלאָגט פאָר, אַז מ'זאָל זאָגן תשליך טאַקע ביים גרויסן וואַסער אין דאָזיקן שטאָט־פּאַרק — וווּ מען פאָרט אויף לאָדקעס, קאַיאַקעס און מאָטאָר־שיפלעך אין זומער, בעת אין ווינטער גליטשט מען זיך דאָרט אויפן אייז. און דער קליינער יהושועלע אַרגומענטירט: „דער דאָזיקער טייך, ווי דער פּאַרק, געהער דאָך צו דער שטאָט און ממילא אויך צו קהל — וואָרעם אַלע, אָן אויסנאַם, צאָלן דאָך שטייערן צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג — דעריבער איז טאַקע רעכט, אַז מ'זאָל ביי אָט־אָ־דעם אַלגעמיינעם שטאָטישן טייך מקיים זיין דעם מנהג פון תשליך זאָגן".

דער דאָזיקער אויפברויז פון די מתפללים, וואָס האָט געדראָט צוצונעמען פון טוביה הענעכן אַזאַ אָנגענעמע, כבוד־ברענגנדיקע חזקה — האָט דעם לעצטן שטאַרק פאַרדראָסן, און רויט־ווערנדיק פון כעס האָט ער געטראָצט קעגן די מיט־דאַוועגער: „וואָס פאַר אַ תאווה איז אייך אין די קעפּ אַריין צום נייעם יאָר? וואָס איז אייך פּלוצלינג געשען, וואָס מיין ברונעם געפעלט אייך מער נישט?" פון גרויס אויפרעגונג כאַפּט טוביה הענעך אָן, מיט ביידע הענט, זיין ברייטע, קאַקאַאָ־פאַרביקע באָרד, און דרייענדיק זיך, אַרויף־און־אַראָפּ, אויפן הילצערנעם, סקריפּנדיקן דיל פון שטיבל, צופּנדיק און גלעטנדיק זיין באָרד — האַלט ער אין איין היצן זיך: „קוקט נאָר אָן די פּריצים — שרייט ער — מיין ברונעם פּאַסט אייך מער נישט, האַ? ווען נישט איך — שפּריצן די אויגן מיט פייער — וואָלט איר דען געהאַט אַ גאַנץ יאָר „מנין?" — און נאָך ענלעכע פאַרדריסלעכע טענות און היתכּנס.

בעת דער מחלוקת צווישן ר' טוביה הענעכן און די אַנדערע מתפללים פון שטיבל, זענען זיך געזעסן, ביי דער רעכטער זייט, ביים לאַנגן מיט אַ ווייסן טישטוך געדעקטן טיש, די 2 עלטסטע חסידים פון שטיבל: ר' ישראל משה, דער אייל־ייד, וועמעס טלית ס'איז געווען דורכגעפלאָכטן מיט תכלת־ציצית, און ר' זעליג. די ביידע זענען געזעסן, פאַרטיפט אין לערנען די מסכתא ראש־השנה מיטן באַקאַנטן, טראַדיציאָנעלן, אָנגענעמען גמרא־ניגון — ווי נישט זיי מיינט מען. אַזוי־לאַנג ווי די געמיטער זענען נאָך געווען צעהיצט, איז זיי נישט אָנגע־

גאַנגן דער גאַנצער שטריימ. אַז דער עולם האָט זיך אַביסל באַרואיקט, און אויך ר׳ טוביה הענעך האָט זיך איינגע־שטילט — האָט ר׳ ישראל משה, דער בעל־קורא און בעל־מוסף פון שטעטל, ממשיך זייענדיק מיטן גמרא־ניגון, גענומען איינטענהן אין כלל אַריין: „וואָס איז דען אייגנט־לעך די נפקא מינא צווישן אַ ברונעם און אַ טייך? ווייל דער כביכול איז עס אַ ברונעם — ווייל ער איז עס אַ טייך, ווייל ער דווקא, איז אויס ברונעם און אויס טייך!“ און ווענדנדיק זיך צו ר׳ טוביה הענעכן האָט ער געזאָגט: „און דו, טוביה הענעך, וואָס עסטו דיר אַזוי אָפּ דאָס האַרץ? וואָס אַרט דיך, ווו זיי ווילן זאָגן תשליך, וואָס רעגסטו זיך אויף? כ׳האָב געמיינט, אַז דו ביזט אַ ייד אַ חכם — אַ בר־דעת. לוינט זיך וועגן דעם בכלל צו ריידן — און דערצו זיך אָנמאַכן עגמת־נפש? אַ נפקא מינא ווו מ׳זאָגט תשל׳יך? — דעם רבונו של עולם איז אוודאי גאָר קיין חילוק נישט. „מלוא כל הארץ כבודו“. גיי שוין, גיי, טוביה הענעך, און לאָז דאָס ארויס פון געדאַנק“ — געבנדיק גלייכצייטיק טוביה הענעכן אַ גלעט איבער דער פּלייצע. און אויפהייבנדיק דעם קאָפּ צום עולם, גיט ער אַ טיפן, רבישן זיפץ: „אוי ווייי, אוי וויי — נישט אַנדערש, ווי דער שטן האָט זיך דאָ פאַרלייגט און איז מקטרג צוליב אונדזערע זינד“. און נאָכדעם ווי ער האָט געוואָרפן אַ בליק אויף זיין זייגערל, צו זען ווי שפּעט ס׳איז — האָט ער פאַרענדיקט: „גענוג מחלוקות, ס׳איז דער טאָג פון אהבת ישראל, פון סליחה ומחילה — שוין צייט צו זאָגן „למנצח לבני קורח מזמור!“

פון דער חרוב־געוואָרענער היים*

פּיקוח־נפש

געווען איז דאָס ערב דעם מלחמה־אויסברוך פון יאָר 1914. דאָס יידישע לעבן אין דער שטאָט ווערט פאָרגעזעצט מיט זיין געוויינטלעכן ריטם. אויפן אָפּשניט פון דער געזעל־שאַפטלעכער טעטיקייט טיילן זיך ספּעציעל אויס די וווּיל־טעטיקע מעשים פון די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס און נישט ווינציקער פון יחידים, וואָס יעדער פון זיי איז געווען אַן אינסטיטוציע פאַר זיך. צווישן אַנדערע, אומגעהויער־וויכטיקע פילאַנטראָפּישע אַרבעטן, איז געווען זייער פּאָפּולער דער סיסטעם פון מתן־בסתר, וואָס האָט באַהערשט אַ גרויסן טייל פון די, וועמעס הערצער ס׳זענען געווען אָפן פאַר די דאגות און הצטרכותן פונעם מיט־מענטש. די דאָזיקע דערשיינונג פון הילף פאַרן צווייטן איז געוואָרן באַטראַכט ווי דער העכסטער אויסדרוק און אַנטפּלעקונג פון אחריות־געפיל פאַרן יידישן כלל און יחיד — אָן אײגננוציקע פּניות פון זעלבסט־רעקלאַמע. די־אָ נאָבעלע, העכסט־אַלטרואיס־טישע מעשים פון אַרויסהעלפן נויטבאַדערפטיקע לשמה, אַז קיינער זאָל זיך פון דעם נישט דערוויסן, האָב איך שוין בייגעוווינט אין מיין פריסטער קינדהייט. בעת אונדזער מוטער ע״ה האָט געפלעגט בסוד־סודות, אין די טעג פון ערב־פּסח און אַנדערע ימים־טובים, קויפן ביי די פּויערן קאַרטאָפל, געבנדיק זיי אַדרעסן, ווו זיי אָפּצוליפערן — מיטן בפירושן באַדינג, אַז קיינער זאָל נישט וויסן פון וואַנען און פון וועמען דאָס שטאַמט.

אין איינעם אַ סוף־זומערדיקן שבת האָבן מיר באַמערקט, אַז עפּעס איז נישט גלאַטיק. אויף די פּנימער פון די מתפּללים אין בית־המדרש האָבן זיך באַוויזן קנייטשן, סימנים פון שווערע דאגות, בעת איינער מיטן אַנדערן האָבן זיך געהאַלטן אין איין שושקען. פון די אָפּגעהאַקטע שושקע־רייען, וואָס דערגייען צו אונדזערע אויערן, כאַפּן מיר נאָר אויף איינאונאײנציקן וואָרט, וואָס איז אונדז מער־ווייניק פאַרשטענדלעך — דאָס וואָרט „מלחמה“. נישט־וויסנדיק בעצם וואָס דאָס מיינט געגנוי אין דערווירקלעכ־קייט, ווערן אויך מיר, קינדער, באַווירקט פון אומרו פון די עלטערן.

פלוצים, געווען איז דאָס נאָך שחרית, קומט אָן צו פאָרן אַ ייד, אַ בלאַסער, אַ דערשראָקענער, וואָס לאָזט זיך גלייך צו דער מזרח־וואַנט — צום רב. זייער אומרואיקער שמועס וואַרפט אָן אַ פּחד. ס׳זעט אויס, אַז עפּעס שרעקלעכס איז פאָרגעקומען. באַלד דערהערט זיך אַ קלאַפּ אין שולחן און דער רב רופט אויס מיט זיין ציטערנדיקן קול: — „יידן, שפּאַנט איין די פערד און פאָרט תיכף אַרויס אויפן קאָלישער שאָסיי, מקבל פּנים זיין אונדזערע אומגליקלעכע ברידער — פּיקוח־נפש איז דוחה שבת!“

* איבערגעגעבן דורך דער פאַמיליע ליווראַנט.

ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן איז דער ייד געווען אַ שליח פון דער יידישער קהילה אין קאָליש, אויף וועלכער ס'איז אויסגעפירט געוואָרן באַלד דעם ערשטן טאָג פון קריגס־אויסברוך אַ גרויסע שחיטה. אין מוראדיקן פּאָגראָם, וואָס די דייטשן האָבן געלאָזן אין גאַנג איבער דער באַפעלקערונג, שיסנדיק אויף רעכטס און לינקס, האָבן דער עיקר געליטן די יידישע איינוווינער. די לעבן־געבליבענע האָבן זיך אין גרויס בהלה געלאָזן אין דער ריכטונג פון אונדזער שטאָט. די הילף, וואָס זדונסקעוואָליע האָט דערלאַנגט די אומגליקלעכע פּליטים, האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז צום אַראָפּברענגען זיי אויפן אָרט. פריינטלעך, ווי ס'פּאַסט פאַר ברידער פון איין גורל־געמיינשאַפט, זענען זיי אויפגענומען געוואָרן דורך דער גאַנצער אָרטיקער יידישע באַפעלקערונג, ביז זיי זענען באַזאָרגט געוואָרן מיט אַ צייטווייליקער היים און אַנדערע עלעמענטאַרע הצטרכותן.

אהבת ציון

אין דער רשימה פון געדאַנקען און מחשבות, וואָס האָבן באַהערשט די מוחות פון דער דענקענדיקער זדונסקעוואָליער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, האָט די אידיי פון אהבת ציון, פון אייפעריקער ליבע צו ארץ־ישראל און איר אויפבוי־ווערק, פאַרנומען דעם סאַמע אויבנאָן. שוין אין די 80־ער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, האָבן זיך באַוויזן אין שטאָט לכתחילה נאָר איינצלנע מענטשן, וואָס זענען שפּעטער אויסגעוואַקסן און זיך אָרגאַניזירט אין גרעסערע גרופּן, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער גאַנצער נשמה פאַרן ארץ־ישראל־ווערק. מיטן דערשיינען פון ד"ר הערצל און דער אַנטשטייאונג פון פּאָליטישן ציוניזם, איז די אהבת־ציון־אידיי אין איר מאָדערנער ציוניסטישער אויפלאַגע געוואָרן נאָכמער פּאָפּולער ביי דער דינאַמיש־יידישער נאַציאָנאַל־געשטימטער געזעלשאַפטלעכקייט.

אָט איז אַ כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד, וואָס באַווייזט ווי ווייט אונדזערע אָרטיקע יידן האָבן זיך אידענטיפיצירט מיט דער ציוניסטישער אידיי, מיט אירע טרעגער און וואָרטזאָגער. בעת ס'איז אָנגעקומען אין שטאָט די טרויעריקע ידיעה וועגן טויט פון ד"ר הערצל, האָט אונדזער פאָטער ע"ה „קריעה" געריסן און זיך אָפּגעזעצט „שבעה". דאָס איז אויך נישט געווען קיין אויסנאַמספאַל. דאָס זעלבע האָבן געטאָן פיל אַנדערע יידן. אַן ענלעכע ערנסטקייט פאַר דער ציון־אידיי און איבערגעגעבנקייט צו איר האָט אונדזער פאָטער אַרויסגעוויזן אויך אויפן פינאַנציעלן געביט — סיי מיט אייגענע שפּענדונגען סיי דורך דערמוטיקן אַנדערע. אַזוי, למשל, האָט ער געהאַט איינגעשטעלט ביי זיך אַ מנהג אַראָפּצורעכענען 1% לטובת דעם קרן־קימת פון יעדן אַדורכגעפירטן געשעפט.

בעת ר'איז באַשטימט געוואָרן אַלס מיטגליד פון שאַצונגס־קאַמער ביים שטייער־אַמט, אַלס פאָרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָבן די יידן, וואָס האָבן דערגרייכט שטייער־הנחות, אַראָפּגעגעבן פון 5% ביז 10% לטובת דעם קרן־קימת. אַזוי האָבן אונדזערע יידן אַרויסגעוויזן זייער טיפע צוגעבונדנקייט צו דער אידיי, אין וועלכער זיי האָבן געגלויבט, דינענדיק איר מיט וואָרט און טאַט מיט אַלע וועגן און מיטלען.

אין יאָר 1918, בעת ס'איז פּראָקלאַמירט געוואָרן פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, האָט אונדזער פאָטער צונויפגערופן די משפחה און געזאָגט:

— „קינדער, איר מוזט אַרויס פון דאַנען — ביי די פּאָליאַקן וועט פאַר אונדז קיין לעבן נישט זיין". ווי ער וואָלט פאָרויסגעפילט די יידישע טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין איבער 20 יאָר אַרום, האָט ער געוואָרנט די קינדער, זיי זאָלן עוקר זיין וואָס פריער. די וואָרענונג, וואָס זעט אויס צו שטאַמען פון אַ גאַנץ אַנדערער ספערע, האָט איינדעראַמתן, וואַרשיינלעך, געצויגן איר יניקה פון זעלבן מקור — פון זיין טיפן, אַבסאָלוטן אומצוטרוי צום גלות בכלל און גלות פּוילן בפרט, און צו זיין פלאַמיקן ווילן צו זען זיינע קינדער אין אייגענעם לאַנד, אויפן באָדן פון די אבות.

דאָס איז געווען אין יאָר 1925. אונדזער ברודער משה האָט שוין צו דער צייט געלעבט אין ארץ־ישראל, אין דזשעדאַ, ווו די באַדינגונגען זענען געווען זייער שווערע. דאָרט האָט צומאָל אויסגעפעלט וואַסער פאַר די סאַמע־נייטיקסטע טאָג־טעגלעכע הצטרכותן. היות אין דער צייט האָט זיך זיין פרוי געפונען אין אַנדערע אומשטענדן, האָט משה באַשלאָסן צוריקצופאָרן קיין פּוילן. אונדזער פאָטער, זייענדיק אויפגעבראַכט צוליב דעם פאַל, האָט אים נישט באַגריסט ביים אָנקומען, אויסרופנדיק מיט פאַרביטערונג: „ווער האָט עס די העזה צו זיין אַ יורד פון הייליקן לאַנד? קיין ארץ־ישראל מוז מען פאָרן און נישט צוריקקומען!"

ערשט אין אַ צייט אַרום, בעתן ברית פון ניי־געבוירענעם זון, איז געקומען צווישן זיי צו אַן איבערבעטונג — און דאָס בתנאי, אַז באַלד דערנאָך וועט משה מיט זיין פאַמיליע צוריקפאָרן קיין ארץ־ישראל.

יאָ, די ליבע צו ארץ־ישראל פון אונדזער פאָטער האָט נישט אָנערקענט קיין באַגרענעצונגען, קיין שוועריקייטן — אויך נישט קיין פערזענלעכע שוועריקייטן.

מיר האָבן אויבן געבראַכט עטלעכע עפּיזאָדן, וואָס הגם זיי טראָגן אַ פערזענלעכן כאַראַקטער, זענען זיי אָבער ווייט צו זיין באַגרענעצט נאָר צו אַן איינצלנער פערזאָן. אין דער אמתן זענען זיי כאַראַקטעריסטיש און געקניפּט און געבונדן

מיט אַ טייל פון אונדזער זדונסקעוואָליער געזעלשאַפט־לעכקייט, וועמעס געפילן־וועלט און געדאַנקען־גאַנג ס׳קומט דורך זיי צום אויסדרוק.

דעם אָ געדאַנקען־גאַנג האָבן מיר צו פאַרדאַנקען, וואָס 8 פון די 10 קינדער פון אונדזער משפּחה האָבן זיך אָפּגע־ראַטעוועט, און אויך אונדזער מוטער איז געקומען אין לאַנד אַריין נאָכן טויט פון אונדזער פאָטער, וואָס האָט צוליב זיין שווערער קראַנקהייט נישט געקענט זיך מיט אונדז פאַר־אייניקן.

אין פאַרטיידיקונג פון יידישן כבוד

דאָס יידישע לעבן אויף פּוילישער ערד איז קיינמאָל נישט געווען אינגאַנצן פריי פון אויסערלעכן דרוק. תמיד האָט זיך געלאָזן פילן די האַנט פון אונטערדריקער, וואָס האָט דורך אַלערליי רעפּרעסיעס און שיקאַנעס — סיי אויפן עקאָנאָמישן, סיי אויפן קולטורעלן, סיי אויפן פּאָליטישן געביט — באַגרענעצט די רעכט און נאָרמאַלע אַנטוויקלונגס־מעגלעכקייטן פון שעפערישן יידישן קיבוץ אין דער פּוילן־מדינה. ס׳זענען אָבער אויך געווען צייטן ווען די פּאָליאַקן האָבן זיך נישט באַגנוגנט בלויז מיט ווילקירלעכע רעפּרעס־יעס און באַגרענעצונגען. אָנזעעוודיקע קרייזן פון דער פּוילישער רעאַקציע, זייענדיק טריי די טראַדיציעס פון גענעראַל האַלער און אַנדערע זאָאָלאָגישע יידן־פרעסער, פלעגן איבערגיין פון אַגיטאַציע קעגן יידן אין דער פּרעסע, פון אַנטיסעמיטישע לאָזונגען און העצערישע אויפרופן צו מער „שלאָגנדיקע“ אַרגומענטן. פיזישע אָנגריפן אויף אומבאַהאָלפענע יידן, בעיקר אויף פרומע יידן, און צו מאָל אויך אויף חדר־ייִנגלעך — האָבן אָנגעהויבן ווערן אַן אָפּטע דערשיינונג.

בעת די איבערפאַלן האָבן זיך גענומען מערן און דאָס יידישע לעבן איז געוואָרן וואָס אַמאָל מער הפקר, האָט זיך ספּאָנטאַן ביי אונדז אין שטאָט אָרגאַניזירט אַ יידישע זעלבסטשוץ, וואָס איז בעיקר באַשטאַנען פון יוגנטלעכע ספּאָרטלער פון די עקזיסטירנדיקע אָרטיקע ספּאָרט־פאַרבאַנדן, אָבער אויך פון יידישע טרעגער, בעלי־עגלות, קצבים און אַנדערע — וועמעס ענערגישע רעאַקציע האָט נישט איינמאָל „איבערצייגט“ די כוליגאַנעס, אַז ס׳איז פאַר זיי פיל געזינטער צו רעזיגנירן פון זייערע אַוואַנטוריסטישע „אויפטוען“.

2 עפּיזאָדן פון אַ גרעסערער ריי פון דעם מין וועלן בולט אילוסטרירן די טעטיקייט און ווירקזאַמקייט פון אונדזער זעלבסטשוץ אויפן אָרט און נישט נאָר אויפן אָרט.

געווען איז דאָס אין איינעם אַ פרימאָרגן פון אַ פרילינגס־טאָג — אין די 20־ער יאָרן. אין דער פריזיוו־צייט, בעת די רעקרוטן האָבן זיך באַדאַרפט צושטעלן צום זאַמל־פּונקט אין שעראַדז, איז אַ גרופּע פון פּוילישע רעקרוטן אָנגעקומען אין אונדזער שטאָט פון שאָדעק אויף זייער וועג אַהינצו. ביי דער געלעגנהייט האָבן זיך די זאָרגלאָזע רעקרוטן אַרויסגעלאָזן איבער די יידישע גאַסן און גענומען זיך „פריילעך“ מאַכן אויפן חשבון פון יידישע דורכ־גייער. איינעם האָט מען אָפּגעשניטן די באָרד, אַ צווייטן צעריסן די מלבושים — אַחוץ וואָס זיי האָבן געטיילט קלעפּ אויף רעכטס און לינקס. אָפּגעטאָן זייער „אַרבעט“, האָט זיך די פריילעכע כאַליאַסטרע געלאָזן אין ווייטערדיקן וועג קיין שעראַדז, מיט דער כוונה: איבערצוחזרן דעם „ספּעקטאַקל“ אויפן צוריקוועגס.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און די כוליגאַנעס האָבן ווידער זיך באַוויזן אין שטאָט, פאַרזוכנדיק צו באַנייען זייערע אָנפאַלן. אין דעם מאָמענט האָבן זיך פון די יידישע שענקען אין מאַרק אַרויסגעלאָזן עטלעכע גרופּן יוגנטלעכע און בעלי־מלאכות פון דער יידישער זעלבסטשוץ, וואָס האָבן זיי דאָרט אָפּגעוואַרט. און זיי מכבד געווען מיט אַזאַ פּאָרציע, אַז די „העלדישע“ כוליגאַנעס האָבן געזוכט ווו נאָר אַ ווינקעלע, כדי צו אַנטרינען אָדער זיך צו באַהאַלטן.

פון דעמאָלט אָן האָבן פּוילישע רעקרוטן פון דער אַרומיקער געגנט געוווּסט, אַז אין זדונסקעוואָליע טאָר מען זיך איבער יידן נישט פריילעך מאַכן.

בעת דער קאַלישער טורן־פאַריין האָט אָרגאַניזירט אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע טורן־פאַריינען פון דער געגנט — פון קאַליש ביז לאָדזש — איז פאָרגעקומען,ביים באַגלייט פון אָרקעסטערס, אַן אַרויסמאַרש פון די ספּאָרטלער איבער די שטאָטישע גאַסן — ווי ס׳איז געווען אָנגענומען בעת אַזעלכע אימפּרעזעס. דער עפנטלעכער פּאַראַד פון די יידישע ספּאָרטלער — און דאָס אויף די צענטראַלע גאַסן פון דער שטאָט — איז נישט געווען צום האַרצן פון דער אַנטיסעמיטישער באַפעלקערונג. אונטערגעהעצט פון די פּוילישע סטודענטן, איז אַ גרעסערע גרופּע באַפאַלן די מאַרשירנדיקע ספּאָרטלער. אין דעם מאָמענט האָבן אונדזערע זדונסקעוואָליער טורנער, מיטגלידער פון זעלבסטשוץ, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין פּאַראַד, געוויזן וואָס זיי קענען.

דער רעזולטאַט:

פיל פון די אָנפאַלער זענען געוואָרן פאַרוווּנדעט און אָפּגעפירט אין שפּיטאָל.

פאַר גרויס חרפּה האָבן די אַנטיסעמיטישע „גבו־רים“ צומאָל קיין אָנקלאַגע נישט אַריינגעטראָגן.

זדונסקעוואָליער מחוץ זדונסקעוואָליע

סאָלידאַריטעטס־געפילן פון זדונסקעוואָליער אָפּשטאַמיקע

צו לאַנדסלייט, בעת זיי האָבן זיך גענייטיקט אין הילף, האָבן זיך נישט באַגרענעצט צו דער פיזישער זדונסקעוואָליע, בעת מיר האָבן נאָך געלעבט אין דער אַלטער היים. אויך מחוץ פון אירע פיזישע גרענעצן, ווען צומאָל אונדזערע לאַנדסלייט האָבן זיך געפונען ווייט־ווייט פון זייער געבוירן־אָרט, האָט אַ וואַרעמער, קעגנזייטיקער אחריות־געפיל און הילפס־גרייטקייט באַגלייט אונדזערע מענטשן — אומעטום, ווו זיי האָבן זיך נאָר צוזאַמענגעטראָפן.

אין אָנהויב פון די 30־ער יאָרן, אָנקומענדיק קיין ארץ־ישראל, ווו ס׳האָט דעמאָלט געהערשט אַ שווערער עקאָנאָמישער קריזיס, ווערן מיר האַרציק אויפגענומען דורך צ י ר ל ג ל י צ נ ש ט י י ן ז״ל (צילה סאַלאָמאָן) — גערופן „די מאַמע פון די זדונסקעוואָליער״.

אַליין געוווינט מיט איר משפּחה אין אַ קעלער, אָן באַקוועמלעכקייטן, שטערט דאָס איר לחלוטין נישט אויפצונעמען אַ פריש־אָנגעקומענעם שטאָטישן מיט דער גרעסטער פריינטלעכקייט — אָפּטרעטנדיק אויך איר געלעגער און זיך טיילנדיק מיט איר לעצטן ביסן. האָבן טאַקע די באַגעגענישן מיט דער דאָזיקער האַרציקער פרוי אונדז פיל פאַרלייכטערט די חבלי־קליטה נאָכן אָנקומען אין לאַנד און צוגעגעבן מוט איבערצושטייען אַלע מעגלעכע שוועריקייטן.

אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן, אַהיימפאָרנדיק פון אַ זיצונג פון אונדזער ארגון.

כבוד איר אָנדענק!

מיטן ענדערן זיך פון די באַדינגונגען אין דער אַלטער היים, נעמט אויך אָן אַנדערע פאָרמען די הילף פון אונדזערע שטאָטישע אין לאַנד פאַר אָפּשטאַמיקע פון אונדזער שטאָט, וואָס זענען אויסגעריסן געוואָרן פון אָרט און אַנטרונען קיין רוסלאַנד. דאָסמאָל ווערט אונטערגענומען אַ פאַרצווייגטע אַקציע פון אַרויסשיקן פּעקלעך אַהינצו, כדי זיי גרינגער צו מאַכן דאָס לעבן אין דער פרעמד — אין די שווערע באַדינגונגען פון קריג און נויט.

אין די נאָך־מלחמה־יאָרן, ווען ס׳הייבט אָן קומען אין לאַנד די שארית־הפליטה, בתוכם אויך פון אונדזער שטאָט, שאַפן מיר אַ גמילות־חסד־קאַסע, וועמעס אָנפּראָצענטיקע הלוואות ס׳פאַרלייכטערן די איינאָרדענונגס־ווייען, די אַזוי־גערופענע „חבלי־קליטה״ פון די פריש אָנגעקומענע. ווי ס׳איז באַקאַנט איז די קאַסע אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דאַנק דער גרויסער מאַטעריעלער הילף פון דער זדונסקעוואָליער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע, וואָס האָט אַרויסגעוויזן, און ווייזט אַרויס עד היום, די מאַקסימאַלסטע פאַראינטערעסירונג מיטן גורל און וווילזיין פון אונדזערע שטאָטישע דאָ אין לאַנד — און נישט נאָר דאָ אין לאַנד.

זאָל נאָך צום סוף אָנגעמערקט ווערן די גרויסע אָנשטרענגונגען, וואָס אונדזער פאַרבאַנד, אין וועמעס שפּיץ ס׳איז דעמאָלט געשטאַנען מ ש ה ר אָ ז נ ב ע ר ג ז״ל, האָט אַרויסגעוויזן ביים ברענגען צו קבר־ישראל אויפן אַלטן בית־עולם, אויף טרומפּעלדאָר־גאַס אין תל־אביב, דאָס קעסטל אַש, וואָס ס׳האָט מיטגעבראַכט מיט זיך נאָכן קריג אונדזער לאַנדסמאַן ז ע ל י ג פ ר ע נ ק ל.

אַ דאַנק די אָנשטרענגונגען איז דער טרויער־צוג צום בית־עלמין פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ריזיקער מאַסן־דעמאָנסטראַציע, אין וועלכער ס׳האָבן אָנטייל גענומען ביי 25 טויזנט יידן, וואָס האָבן אין דער דריקנדיקער שטילקייט, אין יאָמערלעכע געוויין־אויסברוכן און אין די געהאַלטענע הספדים געבראַכט צום אויסדרוק זייער צער, ווייטיק און פלאַמיקן פּראָטעסט קעגן די נאַצישע שאַנד־ און גרוילטאַטן אויף אונדזער פאָלק.

אויך ביים אויפשטעלן די מצבה, דעם מאָנומענטאַלן דענקמאָל, צום אָנדענק פון טראַגישן גורל פון אונדזער קהילה, האָט דער אירגון נישט גערוט, נישט אָפּגעשטעלט זיך פאַר קיין שום שוועריקייטן, כדי צו רעאַליזירן די־אָ הייליקע אויפגאַבע. באַזונדערן אחריות־געפיל און מסירות־נפש האָבן אויף דעם אומגעהויער־וויכטיקן געביט דעמאָנסטרירט דער שוין־דערמאָנטער פאַרבאַנד־פאָרזיצער, מ ש ה ר אָ ז נ ב ע ר ג ז״ל, און יבדל לחיים ארוכים — י ר מ י ה ו פ י ק.

אַ טראַגישער עפּיזאָד פון ווייטן אַמאָל

משה ליוועראַנט, חדרה

אַנטיסעמיטישע שטימונגען, וואָס זענען געווען אַ סטאַבילער עלעמענט אין געדאַנקען־גאַנג און אין דער קאָנקרעטערווירקלעכקייט פון דער פּוילישער געזעלשאַפטלעכקייט, אין אַלע אירע קלאַסן און שיכטן, האָבן זיך באַזונדערס געלאָזן מערקן אין מיליטער — אין דער באַציאונג צום יידישן סאָלדאַט.

די דאָזיקע פעסטשטעלונג קלינגט אפשר מאָדנע, אומפאַרשטענדלעך. איז דאָך די עצם באַשטימונג פון מיליטער צו פלעגן די פּאָזיטיווע עלעמענטן, וואָס פאַרייניקן — און נישט נעגאַטיווע, וואָס שפּאַלטן, צעשיידן. דער עצם מהות פון מיליטער איז דאָך מחייב: צו שטעלן צו דער דיספּאָזיציע פון פאָלק, פון אַלע זיינע בירגער — אומאָפּהענגיק פון נאַציאָנאַליטעט אָדער רעליגיע — אַלע פיזישע, גייסטיקע און טעכנישע רעסורסן, כדי צו פאַרזיכערן דעם וויל פון דער מדינה, שיצן זי קעגנאיבער אַלערליי שונאים און אויפהאַלטן איר עקזיסטענץ — אַן אומגעהויערע אויפגאַבע, וואָס פאָדערט בשותפותדיקייט, פולע קעגנזייטיקייט און לאָיאַלע מיטאַרבעט מצד די פאַרשידענע באַפעלקערונגס־טיילן.

די ווירקלעכקייט האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן צו זיין אַ פונקט־קאַפּויערדיקע. ס'האָט עקזיסטירט אַ געוואַלטיקער מהלך — נישט איבערצובריקן — צווישן דעם, וואָס האָט באַדאַרפט צו זיין און דעם ז י י ן אַליין.

און דאָס לאָזט זיך אויך לייכט דערקלערן.

אין ציווילן לעבן איז דער ייד, פאַרשטייט זיך, אויך געווען, און געמוזט זיין, אין אָפטן קאָנטאַקט מיט דער נישט־יידישער סביבה — מיט דעם שטאָטישן ווי מיט דעם פּויערישן עלעמענט. אָבער דער דאָזיקער קאָנטאַקט איז נישט געווען קיין אומאונטערבראָכענער. דאָס איז געווען, אַזוי־צו זאָגן, אַ קאָנטאַקט אַ לויזער, וואָס האָט זיך, לרוב, באַגרענעצט צו געשעפטלעכער אָדער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט, דאַקעגן אין אַלע אַנדערע זיינע הצטרכותן האָט זיך דער ייד — ווי געזאָגט, לרוב — אויסגעלעבט צווישן אייגענע, אין זיין פאָלקס־קרייז. אַזוי איז עס געווען, נאַטירלעך, אין דער אויספירונג פון זיינע רעליגיעזע פליכטן, ווי אין זיין גייסטיקער, קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. גאַנץ אַנדערש האָט זיך די לאַגע פאָרגעשטעלט אין מיליטער. דאָ האָט זיך דער ייד געפונען אָן הפסקה אין אוממיטלבאַרן קאָנטאַקט מיט זיין נישט יידישן חבר, סאָלדאַט ווי אָפיצירנטום, מיט אַ סביבה און אַ מענטאַליטעט, וואָס איז אים געווען לחלוטין פרעמד, אָפט דערווידער — סיי צוליב נאַציאָנאַלן, קינסטלעך־אויפגעבלאָזענעם אַנטאַגאָניזם, סיי צוליב אונטערשידן אין קולטור־ אָדער בילדונגס־ניוואָ, סיי צוליב טעמים פון פאַרשידענער דערציאונג.

די דאָזיקע נאַטירלעכע אָדער קינסטלעכע מחיצות זענען נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן דורכן פאַקט, וואָס דער מיליטערישער רעזשים, ווי אַזעלכער, פאַרבונדן מיט שווערקייטן און גערעגלט דורך באַגרענעצונגען, שטייגערט דעם נאַטירלעכן מענטשלעכן באַדאַרף — און נאָך שטאַרקער קומט דאָס צום אויסדרוק ביי דער יוגנט — צו זוכן וועגן זיך אויסצולאָדן, צו באַפרייען זיך פון דער שפּאַנונג, אין וועלכער די באַטרעפנדיקע געפינען זיך. דער דאָזיקער גורם — די מחיצות פון פאַרשידענעם כאַראַקטער און דער באַדאַרף זיך צו אַנטשפּאַנען — איז אויסגענוצט געוואָרן אין אַ ברייטער מאָס מצד דעם רוב פּוילישע מיליטער־לייט קעגן דעם ייד — אויף וועמעס קאָנטאָ ער האָט געפּרוּווט זיך צו פאַרלייכטערן, אָדער אָנגענעמער צו מאַכן זיין קאָשאַרן־לעבן.

און אויב אַזעלכע איז געווען די באַציאונג מצד דעם פּוילישן מיליטערמאַן אין באַצוג צום ייד, ווי צו אַזעלכן — איז נאָך לאין־שיעור געווען שווערער די לאַגע פון יידישן רעליגיעזן סאָלדאַט. זיין צוגעבונדנקייט צו רעליגיעזע פליכטן און זייער אויספירונג — ווי לייגן תפילין און אַנדערע הצטרכותן פון רעליגיעזן ריטואַל — האָבן מולטיפליצירט די מעגלעכקייטן פון די, וואָס האָבן געזוכט צו שטעכן דעם ייד, ביי יעדער אַנטשטאַנענער געלעגנהייט. שוין אָפּגערעדט דערפון, וואָס די דאָזיקע פליכטן האָבן געפאָדערט צייט, לרוב טייערע צייט, וואָס האָט געפעלט, כדי נאָכצוקומען די שטרענגע, צייטלעך־גערעגלטע פאָדערונגען פון קאַזאַרמע־רעזשים.

אויפן הינטערגרונט פון די אויבן־אָנגעמערקטע אַנטיסעמיטישע טענדענצן, שטימונגען און פּראַקטיק אין פּוילישן מיליטער, וויל איך אין די ווייטערע שורות דערציילן וועגן אַ טראַגישן עפּיזאָד, וואָס האָט געטראָפן מיט אונדזער שטעטלשן, מיין חדר־חבר — ח י י ם ד ו ד פ ר ע נ ק ל.

בעת איך בין געוואָרן צוגעטיילט צום 18־טן פּולק, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין סקערניעוויץ, האָב איך שוין געהאַט הינטער זיך אַ סטאַזש פון 9 מאָנאַטן מיליטער־דינסט אין די רוסיש־פּוילישע קריגס־אָפּעראַציעס פון 1920. פאַר מיר איז דעריבער דער אַנטי־יידישער איינשטעל אין מיליטער נישט געווען קיין נייס. אָבער אַנדערש — גאַנץ אַנדערש — איז געווען די לאַגע פון חיים דוד

פּ ר ע נ ק ל, וועלכן כ'האָב שוין געטראָפן אין פּולק, בעת מיין אָנקומען אַהין.

ח י י ם ד ו ד, וואָס איז געווען אַ זייער פרומער בחור, און ס'איז אים שווער געווען זיך צוצופּאַסן צום קאַזאַרמע־לעבן, האָט שווער געליטן פון פאַרשידענע שיקאַנעס — סיי פון אַנטיסעמיטישן קאַפּיטאַן — אונדזער קאָמפּאַניע־פירער — סיי פון די אונטעראָפיצירן און געוויינטלעכע סאָלדאַטן, וואָס האָבן פאַר אים אויסגעזוכט פאַרשידענע שטראָפן און שטיקלעך, צו פאַרביטערן זיין לעבן.

דער פאַקט, וואָס דער פאַרצייכענער פון די שורות איז באַלד, אין די ערשטע טעג פון זיין אָנקומען אין סקערניעוויץ, באַשטימט געוואָרן אַלס פריזירער פון פּולק, האָט מיר געגעבן געוויסע מעגלעכקייטן צו פאַרלייכטערן דאָס לעבן פון ח י י ם ד ו ד ן און צו לינדערן זיינע ליידן. קודם־כל, האָב איך ליקווידירט זיין שטרוי־זאַק, און ער איז געשלאָפן מיט מיר אין איין בעט — איינער פון די אומצייליקע גורמים, ביי וועלכע ער איז אַדורכגעגאַנגען גרויסע צרות. די „בעטן־לוסטראַציע", „גלייכע בעטן" — דאָס געשפּענסט פון אַלע, האָט זיך באַזונדערס נוקם געווען אין ח י י ם ד ו ד ן, קודם־כל אַלס ייד, און בעיקר צוליבן מאַנגל אין צייט — ער האָט דאָך נאָך געמוזט אויך באַווייזן צו דאַווענען.

אַזוי האָט זיך זיין געמאַטערט קאַזאַרמע־לעבן געצויגן ביז 1922.

איינמאָל, אין אַ שבת פרי, האָב איך באַמערקט אין זיין קרענקלעכן אויסזען, אַז ח י י ם ד ו ד פילט זיך נישט גוט. אויף דער פראַגע וועגן דער סיבה דערפון, האָט ער געענטפערט, אַז ער האָט גרויסע ווייטיקן און אויך הויכע טעמפּעראַטור. ער האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט צו ווענדן צום דאָקטאָר מיט דער באַגרינדונג, אַז ער וויל נישט מ'זאָל אים

תעודת הסקציה לתברואה משנת 1916.
לעגיטימאַציע פון דער סאַניטאַרן־סעקציע פון 1916.

Legitimationskarte
№ 45
für
Vor- u. Zuname Heinoch
Goldhammer
Wohnort: Zdunska Wola
Kreis: Sieradz
ist Sanitär
der Sanitätskommission
b. H. d. J. G.
in Zdunska-Wola.

Photographie
Zdunska-Wola, den 15 Juli 1916
Die Verwaltung

רופן „מאַנקעראַנט״, ווי די פּאָליאַקן פלעגן טיטולירן יעדן יידישן סאָלדאַט, וואָס איז אָנגעקומען נאָך מעדיצינישער הילף.

די ווייטיקן זיינע האָבן אָבער נישט אויפגעהערט. און היות זונטיק האָט קיין דאָקטאָר נישט געפלעגט דיזשורירן — האָט ח י י ם ד ו ד, בלית־ברירה, באַזוכט דעם דאָקטאָר ערשט מאָנטיק פרי, וואָס האָט אים באַלד באַפרייט פון די איבונגען, בעת מיר, אַ גרופּע יידישע סאָלדאַטן פון זדונסקעוואָליע, ווי ג ד ל י ה וו אַ ר ש אַ וו ס ק י, מ י כ א ל כ ץ, פּ י ד ע ל און דער שרייבער פון די שורות — זענען פון אים מער נישט אָפּגעטראָטן, באַמיענדיק זיך אים צו העלפן, מיט וואָס מיר האָבן נאָר געקאָנט.

אין 2 טעג שפּעטער, מיטוואָך, האָט זיך זיין לאַגע ראַדיקאַל פאַרערגערט. ער איז אָפּגעפירט געוואָרן אין שפּיטאָל, וווּ ס׳איז איבער אים תיכף אַדורכגעפירט געוואָרן אַ כירורגישע איינגרייף — אָבער ליידער צו שפּעט. נאָך עטלעכע וואָכן פון שווערע ליידן האָט ח י י ם ד ו ד אויסגעהויכט זיין נשמה.

ס׳האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, אַז בעת איינעם פון די מאַרשרוטן, האָט ער באַקומען אַ שטאָך פון אַ פאַרזשאַווערטן נאָגל. אָבער ח י י ם ד ו ד, קאָנענדיק גאַנץ גוט די אַנטיסעמיטישע שטימונגען פון זיינע וואָפן־חברים; וויסנדיק געווי, וואָס פאַר אַ זידלערייען און שטעד־ ווערטלעך אים דערוואַרטן, ווענדנדיק זיך נאָך הילף — האָט ער באַהבה אָנגענומען די ווייטיקן מיט די סכנות, וואָס זענען מיט זיי געווען פאַרבונדן, כדי נישט צו געבן די יידישע שונאים קיין געווער אין האַנט קעגן אים — און דורך אים קעגן דעם ייד בכלל.

די פאַרנאַכלעסיקטע וווּנד האָט צום סוף דערפירט צו אַ בלוט־פאַרגיפטונג, פון וועלכער ער איז מער נישט אויפגעשטאַנען.

אַזוי איז ח י י ם ד ו ד, דער רואיקער, גאָטספאָרכטיקער בחור, פאַר וועמען זיין כבוד און דער כבוד פון זיין יידישן שטאַם זענען געווען טייער, געפאַלן אַ קרבן פון דער גיפטיקער יידן־שנאה פון זיין פּוילישער סביבה —

די־אָ סביבה, וועלכער ער און זיינס גלייכן האָבן טריגעדינט לויט זייערע בעסטע מעגלעכקייטן, און זענען דורך איר געשטויסן געוואָרן צו אַ מצב, וואָס האָט זיך צומאָל טראַגיש געענדיקט — ווי ס׳איז געשען מיט אונדזער ח י י ם ד ו ד.

ח י י ם ד ו ד איז געבראַכט געוואָרן — לויטן פאַרלאַנג פון די עלטערן — אָן דער באַגלייטונג פון מיליטערישן אָרקעסטער, צו קבר־ישראל אויפן סקערניעוויצער בית־עולם, וווּ ס׳האָט אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו אַ גרויסער יידישער עולם.

ביקור ליד קבר־אחים.
באַזוך ביים ברידער־קבר.

בלומען אויף די קברים

לייב סטאַרזשינסקי, בריסל

געווידמעט מיינע אומגעקומענע
עלטערן, פראדל און גדליה ה.י.ד.

ווען איך דערמאָן זיך אין אונדזער שטעטל
דערשיינט עס פאַר מיר נישט בלויז ווי אַ קאַליידאָסקאָפּ פון געשעענישן —
נאָר ווי אַ פאַרבן־רייכער רעגנבויגן.
און כאָטש כ׳האָב שוין שטעט, לענדער און קאָנטינענטן דורכגערייזט —
געפאָרן, געשיפט זיך און געפלויגן —
האָב איך אָבער מיין אַנקער אין שטעטל פאַרוואָרפן.

דאָרט האָב איך געשטעלט מיינע ערשטע טריט;
דאָרט האָב איך אַרויסגערעדט מיין ערשט וואָרט —
ליגט טאַקע טיף־פאַרוואָרצלט אין מיר דער „דאָרט".

איך געדענק דעם מאַרק —
יידן און נישט־יידן האָבן געהאַנדלט און געוואַנדלט.
אָבער אין אַרומיקן ווירוואַר פון וואָכיקייט האָט זיך ווי אויסגעטיילט אַן אַנדערשקייט —
איר סימן: אַ מין יומטובדיקע יידישקייט.

ווי ווייט ס׳גרייכט מיין זכרון, דערמאָן איך זיך אַן אינטענסיוו
יידיש געזעלשאַפטלעך לעבן —
פרומע יידן האָבן געהאַט זייערע שטיבלעך מיט באַזונדערע רבישע שיטות,
בעלי־בתים — די שול און בתי־מדרשות
און דער אַרבעטער־קלאַס זיינע פאַריינען און אָרגאַניזאַציעס.
און ווו זענען די חברות מיט אַ ריין־סאָציאַלן אינהאַלט?
און די אַרבעטער־קאַסעס, געבויט אויף סאָלידאַריטעט?

פאַר מיר שטייט דער מאַרק, אויסגעשפּרייט ווי אַ סידור
און די גאַסן אַרום ווי שורות.
איך מיש און מיש ווידער און ווידער,
פול מיט לעגענדעס און גבורות —
דערציילט פון זיידן,
איבערחזרט פון טאַטן —
אַזוי האָב איך אויך אַליין געזען:
יידן, וואָס האָבן נישט אויף דער ערד, נאָר אויף די הימלען געלעבט,
שוין אין דער קעגנוואַרט אַ צוקונפטס־לעבן געוועבט —
אַ לעבן אין אַ צווייטער עקזיסטענץ!
יידן, וואָס האָבן זיך איינגעשטעלט פאַרן כלל — פאַר כל ישראל,
געלעבט נישט פאַר זיך אַליין — נאָר אויך געדענקט אין ר׳ ישראל.
איבעראַל, אין אַלע שיכטן, אין אַלע קלאַסן, האָט איר געפונען גייסטיקע גבורה.
פון יעדן איינעם און פון אַלע צוזאַמען — ווי געטראָגן האָט זיך אַ הימלישע שירה!

אין פראָג, אין פּאַריז, אין בריסל און ישראל
האָב איך זיי באַגעגנט — פון יענעם אַמאָל,
די אייניקלעך פון יענע יידן — לאַנדסלייט אין מיינע יאָרן,
ווי געשיידט זיך נעכטן — האָבן געוואַרעמט זייערע שפּורן.
אונדזער שטעטל האָט געלעבט אין זייער יעדן צאַפּל,
אינעם אומרו פון זייער אויגן־אַפּל.

דערקאָן איך אַן אייגענעם, אַ נאָענטן פון נעכטן,
אין זיין היימישן האַנט־דרוק, דעם פעסטן.
אין בעלגיע, אין זיד־אַמעריקע,
אין ניו־יאָרק און אין אַפריקע —
האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף אונדזערע חברות,
קאָפּירטע פון דער היימישער וואַרעמקייט און געפיל —
וואָס טוען זייער אַרבעט באַשיידן און שטיל.

פאַר מיר שטייט דער מאַרק, אויסגעשפּרייט ווי אַ סידור
און די גאַסן אַרום ווי שורות.
איך מיש און מיש ווידער און ווידער —
פול מיט לעגענדעס און גבורות.
דער גרויליקער חורבן — פון אַלע צייטן דער שרעקלעכסטער —
האָט אויך אונדזער שטעטל איר דערשיטערנדיקן גורל צוגעטיילט.

איר יידישן יישוב, אַ רואינירטער, אַ געפּייניקטער,
מיט יידן־מיליאָנען — אָן אַ פאַרוואָס צום טויט פאַראורטיילט.
קאָן מען דען מיט ווערטער אַרויסברענגען דעם וויי־געשריי ?
מיט פאַרבן מאָלן דעם הימלשפּאַלטנדיקן „סטייטש ?" „הלמאי ?"

איך שטיי פאַר מיין שטעטל — דער קבר אָפן ;
איך שטיי מיט געבויגענעם קאָפּ — דאָס האַרץ צעבראָכן ;
דאָס לעב איך אין מיין שטעטל און מיין שטעטל אין מיר —
איך באַוויין און באַזינג עס אין אַן עלעגישן שיר.
טראָג עס געהייליקט — ווי אַ ייד דעם טעמפּל.
טראָג מיט זיך דעם שטעטלשן שטעמפּל.

שטייט פאַר מיר דער מאַרק אויסגעשפּרייט ווי אַ סידור,
די גאַסן אַרום אים ווי שורות.
איך מיש און מיש ווידער און ווידער —
פול מיט לעגענדעס און גבורות — — —

העלילה

חנה פורטק־לנדסברג, קריית חיים

הפגעים המרובים, בהם נתנסו אחינו בני־ישראל בכל אתר ואתר — הרדיפות ועלילות־הדם, האפלייה והקיפוח, הקנאה והשנאה, שהיו מנת חלקנו בגויים מזמנים קדומים ועד לימינו אלה;

ההשמצות וההאשמות שטפלו עלינו, והפכו סיבה לרדיפות ואסונות לאורך כל דרך ההתחתחים הארוכה של עמנו בנדודיו על פני־עמים וארצות;

הארס הנורא שחילחל במעמקי רוח העמים, בתוכם ישבנו, שבסופו של הדבר הביא את עמנו לפי תהום בשנות החורבן והשחיטה, שנות השתוללות שלטון הרשע ללא מצרים, שלעומתן אף שנות מחשכי ימי־הביניים מזהירות באור־יקרות —

כל אלה הפכו ללחם חוקנו הקבוע ועומד, מאז נאלצנו, בכורח הנסיבות, ליטול את מקל־הנידודים ביד ולסעוד על שולחן אחרים.

אחד המאורעות, שברצוני לספר עליו בשורות הבאות, מאורע שבכוחו לשפוך אור על מצבנו בגויים ועל תלותנו בהם לשבט ולחסד — היתה העלילה של הצתת בית־הכנסייה בעירנו, בקיץ שנת 1921.

אולם, לפני שאגש לספר על עצם המאורע, שרק בדרך נס לא עלה בקרבנות אדם, אם כי שלא עבר מבלי לגרום לזעזועים חמורים, עלי להקדים ולהעיר, שסיפור המעשה חוזר עד לימי המלחמה הקודמת, הידועה כמלחמת העולם הראשונה.

החרמת כלי־הנחושת

והנה, בימים ההם, בעיצומה של המלחמה, יצאה פקודה מאת שלטונות הכיבוש על החרמת כל כלי־הנחושת — בין של יחיד ובין של ציבור — לזכות אוצר המדינה, כלומר: לשימוש מכונת המלחמה הגרמנית. מפקודת החרמה זו לא נוקה גם בית־הכנסייה בעירנו, שמגדלו היה מצופה נחושת. ואכן — ציפוי הנחושת, שקישט את בניין הכנסייה מזה זמן רב, הוסר והמגדל נשאר חשוף מספר שנים גם לאחר תום המלחמה.

לאחר שנים, בראשית שנת 1921, החליטה הוועדה, שהיתה ממונה על ענייני־הכנסייה בעיר, לתקן את המעוות ולהחזיר לבית־יראתם את מראהו הקודם. אך הואיל והנחושת, בימים ההם, עדיין היתה יקרה מדי, החליטה הוועדה לצפות את המגדל בלוחות אבץ במקום בלוחות נחושת.

בביצוע העבודה זכה אבא, פחח במקצועו, על־אף העובדא, שנמצאו בעיר גם בעלי־מקצוע נוצרים — וזאת עקב קשריו הטובים עם כלל תושבי־המקום, וכן עקב היותו מוכר כבעל מקצוע טוב וישר.

עברו חודשיים והעבודה, בה היו עסוקים אבא ועוזריו, התקדמה והתקרבה לסיומה. והנה, באחד הימים האלה, לאחר שובו של אבא הביתה, כמנהגו, לארוחת הצהריים ולמנוחה קלה, על־מנת להחליף כוח להמשך העבודה, נשמעו לפתע־פתאום קריאות הצלה מכל צד ועבר, ומיד אף נצטרף למקהלת הקולות שפילחו את האוויר גם צילצול הפעמונים, מחרישי־האוזניים — סימן מובהק לפרוץ דליקה בעיר.

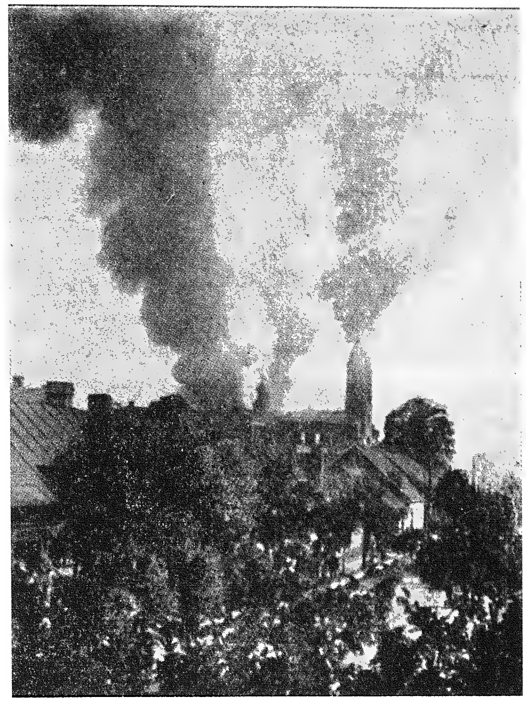
„יד היהודי בדבר"

בין יתר התושבים, שהובהלו ונזעקו לחוצות העיר לראות מה קרה — נמצא, כמובן, גם אבא. משהגיעו האנשים למקום המעשה, מצאו את הכנסייה עטופה תמרות עשן ואחוזה להבות מכל עבריה. המון גדול וגועש הצטופף כבר מסביב. אלה עומדים ומייללים, הללו צועקים — ואילו אחרים מצטלבים על האסון הכבד שפקד את כנסייתם הקדושה. ולפתע, ברגע שמישהו מן ההמון הבחין באבא, נשמעה הקריאה המדהימה: „יד היהודי, מתקן המגדל, בדבר!" הקריאה הזדונית התפשטה ביעף והקיפה את כל ההמון הסוער והנרגז, שהיה נוח מאוד, כמובן מאליו, להשפעת ההסתה בתנאים אלה — ובייחוד כשהשעיר לעזאזל היה יהודי.

המסיתים עשו את מלאכתם נאמנה. הם הטילו את האשמה על כל יהודי־העיר, וקראו לנקום בהם, ביהודים הארורים, שונאי־אלוהיהם, ולפרוע בהם פרעות — כמנהגם מימים־ימימה. ואילו את אבא אמרו להטיל לתוך הבניין הבוער — למען ייפרע בגופו על שהעז לחלל את קדושת הכנסייה.

התערבות הכומר הישר

המצב היה בכל־רע, אילמלא נחלץ לעזרתו של אבא הכומר עצמו, שהציל אותו מידי־ההמון, משולהב־היצרים. בקושי

הכנסייה בשעת הדליקה.
די קירכע בשעת דער שריפה.

רב ובדרכים עקלקלות הצליח אבא, איכשהו, להימלט מידי רודפיו, המעלילים הזדוניים, ולהגיע כל עוד נפשו בו לביתו.

אותו ערב באה המשטרה לביתנו ועצרה את אבא. מזועזעים והמומים מרושם המקרה נותרנו, אנו הילדים, בביתנו לבד (אמא כבר לא היתה בין החיים) ללא דואג — בעוד גם מכרינו, מבין היהודים, לא העזו להתקרב אל פתח ביתנו, על־מנת לספק את צרכינו האילימנטריים, מחשש התפרצות הפולנים, שואפי־ותאבי־הנקם, שעשויה היתה להתרחש כל רגע.

וועדת הערכה

למחרות היום באה אלינו וועדת הערכה, מטעם התביעה, לאמוד את ערך הרכוש, על־מנת לברר באיזו מידה עשוי הוא, הרכוש, לכסות את הנזק שנגרם לכנסייה — במקרה שאבא יהויב בדין. אך היתה זו טירחת־שוא. וזאת, משום שערך כל רכושנו הדל לא הגיע אף לאחוז אחד מגודל הנזק. אולם, לא זו היתה הבעייה שהועמדנו בפניה. לגבינו היה, כמסתבר מאליו, גורלו של אבא חשוב לאין־ערוך מענייני־רכוש.

וכאן המקום לציין לשבח, פעם נוספת, את יחסו האנושי של הכומר, וכן את יחסם של חברי־וועדת־הממונים, שהוזכרו לעיל.

היחסים המתוחים בין העדה הנוצרית והיהודית, שנשתררו במקום בעקבות המקרה המצער, סיכן בעצם לא־רק את אבא ואותנו, בני־ביתו. למעשה היתה קיימת סכנה רצינית וסבירה ביותר להתפרצות מעשי־אלימות נגד האוכלוסייה היהודית בכלל. הזעם, השנאה וההסתה עלולים היו למצוא את פורקנם בפגיעות בנפש — ולא רק ברכוש. על־מנת לקדם את פני־הרעה, נתכנסו מנכבדי־היהודים במקום והחליטו לכסות במלואו את הנזק שנגרם לבניין הכנסייה — על חשבון הקהילה. בצורה זו קיוו היהודים להוציא את הרוח מהמפרשים של המסיתים למיניהם. ובעצם היה זה רצונם של הנוצרים בעצמם — מחוץ, כמובן, לכת המסיתים והאויבים בנפש לשמם, שקיוו לדוג דגים במים העכורים.

אך לא כן היתה דעתו של הכומר הישר ודעתם של חברי־וועדת־הממונים. הללו סירבו בכל תוקף לקבל סכומים כלשהם מאת היהודים — כל עוד לא הוכחה אשמתם של האחרונים, בהתברר פרטי־המקרה לפני בית־דין.

העתונות מצטרפת להסתה

בינתיים, עד שהובא ונתברר הדבר לפני בית־הדין, נפלו על המציאה שונאי־ישראל ומשמיציהם מכל המינים. הללו הפיצו שמועות משמועות שונות — בין היתר גם על קנונייה שנרקמה, כביכול, בין היהודים לבין הקומוניסטים, להצית אש בבתי־כנסיות גם במקומות אחרים במדינה. גם העתונות, ובייחוד האנטישמית, לא טמנה את ידה בצלחת. אף זו נגררה אחרי הגל העכור של ההסתה ופירסמה תיאורים מסולפים על המקרה. בעיקר הצטיין בשטח זה העתון „שני גרושים", שהרבה לגלגל בדבר ואף הכתיר בכותרת שמנה את הידיעה המרעישה, כי יהודי הוא שהצית אש בבית־תפילה נוצרי — ועוד כהנה וכהנה. בהתחמם האווירה רבו היהודים שנסו על נפשם למקומות יישוב מרוחקים יותר — מפני חשש לפוגרומים. גם השכנים, שגרו קרוב לביתנו, העתיקו את משכנם — מתוך פחד לביצוע זממם של המסיתים, שאיימו להעלות באש את הבית על יושביו.

ואסון גרר אסון. תוך כיבוי הדליקה נהרג כבאי — ועובדא זו הוסיפה עוד שמן למדורה. מסע הלווייה של הכבאי עבר ליד ביתנו ובתי־יהודים אחרים — בעוד האחרונים, אחוזי־אימה מפני ההמון הנזעם והמוסת, הסתגרו והתחבאו כל

אחד בפינתו. המתיחות וסערת הרוחות עוד נמשכו כמה ימים, והדן הורגש עוד זמן רב לאחר מכן. אנו, הילדים, נשארנו כל הזמן בבית, בעוד החלטתנו איתנה לא לעזוב — ויהי מה. אך ברור, שלא העזנו לצאת מפתח הבית החוצה.

עד לבירור המשפט רצינו לשחרר את אבא מהמאסר. פנינו לאחדים מעשירי־העיר, שיפקידו את ערבותם לכך. אך נענינו בשלילה — ולא מרוע־לב. הלך־הרוחות העוין והחשדני היה כזה, שהללו חששו שמא ייראו כמעורבים בדבר. ייאושנו היה גדול — אך מצד שני היו אנשים שיעצו לנו, ובמידה רבה של הגיון, שבתנאים שנוצרו מוטב שאבא יישאר במעצר — עד יעבור זעם. ואכן, בחוץ היתה נשקפת סכנה לחייו בכל עת ובכל שעה.

בימים הקשים האלה, לנו ולעדת זדונסקה־וולה כולה, הוסיף הכומר להשקיע מאמצים רבים להרגעת הרוחות של ההמון. ואם לא כן — מי יודע לאן היינו מגיעים. מדי פעם בפעם כינס האיש את מאמיניו, הטיף למתינות ולהמתין לתוצאות הבירור המשפטי. הוא גם טען, שהאסון בא לנוצרים כעונש מן השמיים, ולכן אין להאשים את היהודי — לפחות, עד שלא יורשע בבית־הדין. ואכן, דבריו עשו רושם והרוחות שככו במקצת.

בשבת הראשונה לאחר המקרה הובא אבא לחקירה לפני שופט־חוקר. מיד נמצאו עדים שטענו, כי במו־עיניהם ראו את אבא בורח מהכנסייה, לפני שפרצה הדליקה. אבא, כמובן, עמד בתוקף על חפותו מכל פשע, וניסה כמיטב יכולתו להזים את עדי־השקר. התוצאה היתה, שהשופט החליט לשחרר את אבא עד לבירור דינו.

עורך־דין מלודז׳ מציע את שירותו

למותר לתאר את מצב רוחו והרגשתו של אבא לאחר שיחרורו מהמעצר ושובו הביתה. מדוכדך ונרגז, נרגש ונפחד כאחד — נדדה שינה מעיניו בלילות וגם בימים לא יכול היה לצאת לעבודה. הפולנים הטילו עליו חרם ולכל מקום שפנה היה נתקל בגילויי־בוז, משטמה ואף איומים. במצב דברים זה לא ייתכן היה להישאר בעיר ואבא נאלץ לעזובה לזמן־מה.

אנחנו, בני־הבית, ספגנו עלבונות ולעיתים אף פגיעות גופניות, כל־אימת שנראינו מחוץ לבית. ללא הרף רדפה אותנו הקריאה המכאיבה: „הנה ילדי היהודי — מצית הכנסייה!

בימים אלה התנדב עורך־דין ידוע מלודז׳, משנודע לו על העלילה, להיחלץ לעזרת אבא בצרתו וללמד עליו סניגוריה — ללא תשלום. אך אבא, בהיותו חף מפשע, ובחוששו שמא יתפרש הדבר כהודאה באשמה, סירב בתוקף ליהנות משירותו של עורך־הדין, ועמד על כך שיגן על עצמו — ואף היה בטוח שיצליח להוכיח את צדקתו וכי האמת תצא סוף־סוף לאור. לגופו של העניין אבא היה סבור, שידו של מתחרה מקצועי בדבר, מן הפחחים הנוצריים, שהיטב חרה לו על שלא הוא — הנוצרי, אלא היהודי, הוא שקיבל את העבודה החשובה והמכניסה — וניסה בדרך זו להתנקם ולפגוע בבר־פלוגתיה וביהודים בכלל.

המשפט נערך בעירנו — בזדונסקה־וולה. שוב הופיעו העדים המרשיעים, שסיפרו כיד דמיונם הטובה עליהם סיפורי־בדים שונים. האחד ראה את אבא בורח — ואילו השני ראה במו־עיניו, בהשאיר אבא אש על הגג, וכיוצא באלה.

לטובת אבא העידו הכומר וחברי וועדת־הממונים. אנשים הגונים אלה לא יכלו, אומנם, להזים את דברי־העדים. גם לא היה בידם להבהיר פרטים כלשהם על המקרה עצמו — אך עדותם, עדות האופי, היתה חשובה ביותר. הללו טענו, שהם מכירים את אבא כאדם ישר ונאמן, שלא פעם ביצע עבודות שונות בכנסיות לשביעות־רצונם המלאה של המזמינים, וכי כל דבר שהיה אבא מקבל על עצמו, היה ממלא בדייקנות ובנאמנות למופת.

לאחר דיונים מייגעים ולאחר שאבא עשה מאמץ עליון להגן על עצמו ולהוכיח, שידו לא היתה בדבר, ולאחר העדות המרשימה של הכומר והממונים — יצא אבא, אומנם, זכאי מאשמת הצתה בזדון, אך הוכר כאשם בגרימת הדליקה מתוך רשלנות.

המשפט החוזר והזיכוי מכל וכל

ברגשות מעורבים קיבל אבא את פסק־הדין. שמח, כמובן, על זיכויו מאשמת הצתה בזדון, אך מאידך גיסא לא היה מוכן לשאת בכתם שנדבק למצחו — בגרימת הדליקה, אף שלא מרצון, ואף לא יכול לעמוד בתוצאות הכספיות, שנבעו מפסק־דין זה. לפיו אבא נחלץ, אומנם, מעונש מאסר, אך חויב לשלם את תמורת הנזק — סכום עצום, שאף פעם לא היה מסוגל לפרוע אותו.

במבוכתו הרבה פנה אבא, כמנהג הימים ההם, לרבי מאלכסנדר — שאבא נמנה עם חסידיו. הרבי לא המליץ על עירעור. הוא הצביע על הסכנה החמורה שהיתה נשקפת לחייו וכן לכלל היהודים במקום, ואף הביע את החשש, שעם התחדשות המשפט, במקרה של עירעור, עלול המצב להתחמם ביתר שאת ולגרום להפרעות רציניות, ואולי גם לפגיעות

בנפש, לקהילה היהודית במקום — ואף מחוץ למקום.

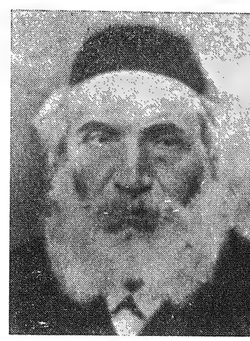
אי־לזאת ראה הרבי בתוצאות המשפט הישג נכבד, שראוי לשמוח עליו, ויעץ לאבא לקבל עליו את הדין בענייני־ממון.

אף־על־פי־כן אבא לא השלים. בפוסחו על שתי הסעיפים בא שוב לעזרתו עורך־הדין מלודז', שהציע את שירותו עוד בערכאה הראשונה. הלה יעץ לאבא להגיש עירעור ולהעביר את המשפט לבית־דין לעירעורים. ואכן, כך גם עשה.

במשפט, שהתקיים בבית־הדין הגבוה לעירעורים בקאליש, שוב חזרו העלילות וסיפורי־הכזב. אף על תושבי־העיר היהודים עברו מחדש המוראות והאימים של הימים הראשונים. אך לבסוף נסתיים העניין בכי־טוב. בית־הדין זיכה את אבא מכל וכל — ופסק־הדין הקודם בוטל.

העיר - כפי שהיא חרותה בזכרוני

אברהם פקנטרגר, רמת־גן

ר' ישראל יצחק פקנטרגר

זדונסקה־וולה, יישוב עירוני בסביבת לודז', היתה כמובן עיר פולנית מבחינה גיאו־גרפית — אך לא כן מבחינת הרכב האוכלוסין. בתחום זה היוו הפולנים מיעוט, לעומת יתר חלקי־האוכלוסייה במ־קום. ואילו האוכלוסייה היי־הודית של העיר, על כל מק־צועותיה, התעסקויותיה ה־רוחניות, התרבותיות והחומ־ריות, תפסה מקום מרכזי ב־חיי־היישוב והטביעה את חותמה לא רק על חיי־הכל־כלה של המקום, אלא גם על חיי־הרוח שלו.

השרשרת לא נותקה

היתה זו קהילה יהודית אמונה על המסורת ועל ערכי־רוח היהדות. בתים יהודיים שומרי־מסורת, כבית־אבא שלי, בהם הוחדרה ונספגה מסורת ישראל סבא בליבותיהם ובתודעתם של בני־הדור הבא — היו רבים, רבים מאוד בעירנו.

תלמידי־חכמים כיהודים פשוטים — יהודי „עין־יעקב" — אלה כאלה עיקר מאמציהם ותפקידיהם עלי־אדמות התרכז מסביב לבעיית דור ההמשך, שעליו הוטלה המשימה להוסיף ולרקום את החוט המקשר בין דורות עברו להווה וממנו לדורות באים — עד סוף כל הדורות.

ואכן, מחוץ ליוצאי־דופן מועטים, שפרשו מצור מחצבתם, מרבית הבנים בדרכי־אבותיהם המשיכו. לימוד התורה, טיפוח ערכיה ושמירת מצוותיה — אלה היו התפקידים העיוניים והמעשיים, להם הקדישה האוכלוסייה היהודית המקומית, כולל הנוער, את מרבית זמנה ומרצה. ואומנם, אין אנו מסתכנים בהפרזה בקובענו, שתורת ישראל, כפי שהובנה ונתגבשה בישיבות פולין וליטא — ואצלנו היה לגיבוש זה נופך של שילוב הריף והדוק בחסידות מכל הגוונים — תפסה את מקומה הנאות והפכה לנקודת המוצא העיקרית לכל מעשה או מחדל של היישוב היהודי בזדונסקה־וולה. ואף הרב דמתא, כנציגה של הקהילה, היה בתודעתם של צאן־מרעיתו לא רק מנהיגם המוכר בעניינים שבין אדם לחברו ובין אדם למקום — אלא גם ראו בו ובאישיותו התגשמות מאוויים ורצונות, שכל אדם מישראל חייב לחתור אליהם.

יפה תלמוד־תורה עם דרך־ארץ

בד בבד עם רוממות הרוח, בה היתה שרויה יהדות המקום, בהשלטת כתר התורה על חיי־היהודי בשוכבו ובקומו, הלכה והתפתחה בזדונסקה־וולה, במישור החומרי, עיר תעשייה לטכסטיל, שתפסה עמדה חשובה בענף זה בסביבה כולה, ושהשולטים בה למעשה היו היהודים. לא זו בלבד, שבין יוזמיה ומפתחיה של תעשייה זו נטלו היהודים חלק

בראש, אלא שגם רבים מאחינו מצאו את מקור מחייתם בבתי־החרושת האלה כפועלים, וכן רבים היו היהודים, שכל או עיקר פרנסתם היה קשור, בצורה זו או אחרת, בתעשייה ענפה זו.

אכן, היה זה שילוב נאה של תורה ומעשה — אישור להוראה החינוכית של חז״ל: „יפה תלמוד־תורה עם דרך־ארץ״ („דרך־ארץ״ — קרי: מלאכה).

צדקה, חינוך ותנועות

אולם, כמנהגו של עולם בכל יישוב ויישוב, כן גם עדת היהודים בזדונסקה־וולה שלנו, היתה מורכבת מבעלי־וממעוטי־יכולת. וגם כאן — כבכל מקום — הקו המנחה והמאפיין את היהודי: — מבני־בניו של אברהם אבינו — יד פתוחה לכל נצרך כפרט וכן אירגון פעולות ומוסדות צדקה וסעד ציבוריים — על־מנת להקנות לכל יהודי את ההרגשה, שבתוך עמו הוא יושב, ושעינו של היהודי ששפר חלקו פקוחה על אחיו הדל לבל ימוט. הדבר התבטא בתרומות ל„קמחא דפסחא״ ופעולות אין־ספור כיוצא באלה, שכולן כאחת חתרו להשגת מטרה אחת: לאפשר ליהודי שמטה ידו להתאושש, להחליף כוח ולעמוד על רגליו, על־מנת שיוכל לשוב ולתפוס את מקומו בכוחות עצמו במלחמת הקיום הקשה.

פעולות אלה לא הצטמצמו בתחום החומרי בלבד. הללו הקיפו גם מישורים אחרים, בעיקר את המישור החינוכי — אותו גורם, שהיהודים ייחסו לו תפקיד מכריע בעיצוב פני־הדור ועתיד האומה. במאמצים בלתי־פוסקים, בהשתתפות תרומותיהם של בני־העיר, הוקם אצלנו בניין התלמוד־תורה, בעוד גגו של הבניין נתרם על־ידי הגביר וישליצקי — לאחר שהבטיח לעשות כן, שעה שלא האמין בהגשמת הרעיון. אך משהרעיון קרם עור וגידים והבניין עמד על תלו, עמד הגביר בדיבורו וכיסה את הוצאות הגג עד לפרוטה האחרונה.

ואל לטעות: מאמצים אלה, להקים מוסד חינוכי לבני־עניים, לא נעשו משום שחסרו בזדונסקה־וולה מקומות תורה ותפילה. אדרבא. העיר היתה מוצפת בתי־תורה ותפילה למכביר. אך עובדא זו לא גרעה מאומה מרצונם וממאמציהם של בני־העיר, להקים את מוסד תלמוד־התורה למחוסרי־אמצעים — רצון ומאמצים, שהיו ביטוי לרחשי־לב, לערבות הדדית, שבין כל איש מישראל לבין בן ישראל אחיו, שידו לא השיגה לגדל את בניו לתורה.

הזכרתי לעיל זרמים אידיאולוגיים. ואומנם, רבות מהמפלגות והתנועות שפעלו בתוך יהדות פולין, יוצגו גם ביישוב היהודי בעירנו — שם מצאו כר נרחב להתגדר בו. בין אלה יוחד מקום חשוב לאירגונים הציוניים, כולל ציונים דתיים, מבית מדרשם של הפועל־המזרחי ומאוחר יותר גם של פועלי אגודת־ישראל, שמחבריהם אף עלו למולדת האבות, ואילו מרביתם — בתוקף התנאים האובייקטיביים — פעלו במקום בחינוך והכשרת לבבות לציון.

יעקב פקנטרגר

הגיעו ימי־הכיבוש הנאצי. עדת היהודים, תוססת החיים והתקוות, הפכה לפתע לעדה מושפלת, נרדפת וחרידה ליום מחר כי יבוא. וכל יום הביא עמו גזירות קשות — אחת קשה מרעותה. כשדי־שאול היו פורצים הקלגסים הנאצים לדירות, רומסים ברגל גאווה כל מה שנקרה בדרכם, שודדים, הורגים ורוצחים — ללא רחם. ושליחי־שטן אלה הוכיחו בקיאות מופלאה במנהגי־היהודים ותאריכי־מועדיהם, אותם בחרו במיוחד — להרבות ולהעמיק כאב — לימי־הרג ורצח ולתליית יהודים.

לכסות את „גודל המאורע״ נאלצו היהודים, מקטון ועד גדול, להתכנס מסביב לגרדום, לחזות במו־עיניהם בפשע המחריד, שבוצע על אחיהם — באין־יכולת לפצות פה מפחד הצורר וקני־מכונות הירייה, שהיו מופנים לקהל הנאנק בדכאונו וכאבו.

כך נמשכו החודשים והשנים עד אשר הגיעו הימים הנוראים — הימים, בהם נחרץ גורל קהילת זדונסקה־וולה לכליון ואבדון. בימים האלה השתוללו הגרמנים, צמאי־הדם, ברחובות הגיטו, ותוך שהם מאיצים בקרבנותיהם — בקוראם דרור לפרגולים, לאלות ולרצח המוני — למהר לבית־העלמין, כינסו שם את כל יהודי־הגיטו — גברים ונשים, זקנים וטף. שם, בבית־העלמין, נערכו סלקציות על ימין ועל שמאל — מי לחיים, מי למוות. הבריאים — לגיטו לודז׳, ואילו הזקנים, החולים והחלשים — למחנה השמדה.

בין אלה שהופנו לגיטו לודז׳ נמצא גם אחי, ר׳ יעקב. אך האיש, טוב־המזג והשקט, האיש, ששירת כל ימי־חייו בנאמנות את קהילתו, האיש, נשוא־הפנים, שכולם כיבדוהו, לרבות הצעירים, המרדנים מטבעם — אדם יקר זה, בגודל־לבב ובאהבת ישראל האופיינית לו, ענה: „עם אחי הייתי בטוב — אהיה איתם גם ברע!״

כך בוצע הפשע על קהילת יהודי זדונסקה־וולה, שרובה, רובה המכריע, על עטרת זקניה וזיו עלומיה, למעלה מ־10.000 נפש, ניספו מארץ החיים. ורק מועטים, מועטים בלבד, הנחשונים שהעזו ואף הצליחו בשעתם לברוח ולהגיע למעבר הגבול הרוסי, וכן הבודדים, שבריר מאותם „המאושרים״, שנשלחו למחנות־עבודה, ששיחקה להם שעתם והרוצח הנאצי לא הספיק לבצע עליהם את זממו — נותרו בחיים.

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

אונדזער היים־שטאָט — צום אָנדענק!

איתמר טרוסקאָלאַסקי, תל־אביב

איך זע דיך, מיין היים־שטאָט, אַ טרויעריקע, אַ חרובע. דו שטייסט אַ פֿאַרשעמטע — אַרום דיר אַ טייך פֿון טרערן. איך זע דיך אין דיין גרויליקער איינזאַמקייט, היים מיינע! נישטאָ קיינער אַרום דיר, וואָס זאָל דיך טרייסטן.

פינצטערניש אין אַ זוניקן טאָג.

ווען כ׳דערמאָן זיך פֿון אַמאָל, שטייען ווי לעבעדיק פֿאַר מיינע אויגן די גרינע לאָנקעס, צעבליטע סעדער מיט אַלערליי אויבסט, דער שטאָטישער פּאַרק מיט זיינע הויכע, מאַיעסטעטישעביימער, גרינסן מיט בלומען, קינסטלעכע אָזיערעס מיט שיפֿלעך — און אַן אָנגעצונדענע זון אויפֿן לויטערן הימל. באַצויבערנדיק האָסטו אויסגעזען, שטאָט מיינע — האָסט פֿאַרמאָגט אַלע נאַטור־שיינקייטן! ביסט געווען אַ פֿריילעכע, אַ טומלדיקע, פֿול מיט לעבן, ענערגיע און גלויבן אין אייגענע כוחות.

כ׳זע די שול, בית־המדרש, חסידים־שטיבלעך און פֿאַריינען, חדרים און שקאָלעס, חתונות און לוויות, פֿריילעכע און פֿאַרזאָרגטע, געבוירן און געשטאָרבן — יידן פֿרומע און פֿרייע, יידן רעכטע און לינקע, יידן באַרג־אַרויף און באַרג־אַראָפּ.

כ׳זע דעם ראָטהויז אין מיטן מאַרק, מיט יידישע קראָמען פֿון אַלע מינים סחורות. קונים אַריין און אַרויס — מ׳האַנדלט און מ׳דינגט זיך. יידן פֿאַרסאָפּעטע און פֿאַרשמייעטע — שניידערס, שוסטערס, שטעפּערס. יידן וועבערס, שערערס, שפּינערס און שטאָפּערינס. יידן כאַלופּניקעס און טאַנדייטערס, מעקלערס און שדכנים, סוחרים און שפּיליטערס, יידן רייכע און אָרעמע, געאַרבעט און געהאָרעוועט — און לרוב נישט געהאַט.

כ׳זע די אַליי מיט ברויזנדער יוגנט; אין שאָטן פֿון די הויכע, געדיכטע ביימער שטייען גרופּן און גרופּקעס, פּאַרטאָען אין שמועסן און דיסקוסיעס. קאָמוניסטן מיט רעוויזיאָניסטן, בונדיסטן מיט פּועלי־ציוניסטן, שומרים מיט מזרחיסטן — און ווער מיט וועמען נישט? מען שרייט און עס טומלט זיך. יעדער צד וויל איבערצייגן דעם צווייטן, אַז זיין גלויבן איז דער ריכטיקער.

צעשטראַלטע פֿון האָפֿענונג, מיט צעוואַרעמטע געמיטער, האָט אונדזער יוגנט געשפּינט דעם גאָלדענעם פֿאָדעם פֿון אַ בעסערן, יושרדיקן לעבן און אַ שענערער וועלט!

כ׳זע אונדזערע טייערע יידישע קינדערלעך. געשפּילט זיך און געשטיפֿט זאָרגלאָז און מונטער — פֿאַרברענגענדיק זייער צייט אין פֿאַרשידענע שפּילערייען: קאָמיסאַרן, פּאָליציאַנטן, צומאָל אויך אַנטלאָפֿענע גנבים און באַנדיטן.

און מיטאַמאָל אַ טומל, אַן אַליאַרם — עס ברענט!!! ראַפּטעם, אין איין אויגן־בליק, וואַקסן אויס די קינדער־פֿייערלעשער. די עלטערע, דאָס זענען די „קאָמענדאַנטן", גיבן אַרויס די נייטיקע באַפֿעלן — און דאָס פֿייער ווערט אויף גיך פֿאַרלאָשן.

די קינדער האָבן זיך אויך געשפּילט אין אייגענע געריכטן. דער עלטערער צווישן זיי איז געווען דער ריכטער, די מיטעלע — פּאָליציאַנטן, און די גאָר קליינע, די שוואַכערע, זענען געבעך געזעסן אויף דער „באַשולדיקונגס־באַנק" — וואַרטנדיק מיט זייערע קינדערשע, ציטערנדיקע הערצעלעך אויף אַ גערעכטן „אורטייל". און די אורטיילן זענען אויך געווען האַרבע: לעבן אָדער „טויט".

איינע פֿון די באַקאַנטע שפּילערייען, וואָס האָבן שטאַרק אַמוזירט די קינדער, איז געווען דער שפּיל אין אַ חדר. דער שטאַרקער איז געווען דער „רבי" — זייער אַ „בייזער". די חדר־ייִנגלעך האָבן געמוזט זיין געהאָרכזאַם און אַלץ פֿאָלגן. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַ „זינדיקן" האָט דער רבי אַריבערגעלייגט איבערן בענקל, אַראָפּגעצויגן די הייזעלעך — אַריינצימבלענדיק אים, אויף וואָס די וועלט שטייט. די אַרומיקע קינדער האָבן הילכיק געלאַכט, אָבער די געשרייען פֿון „פֿאַרזינדיקטן" האָבן איבערגעשטיגן אַלעמענס געלעכטער.

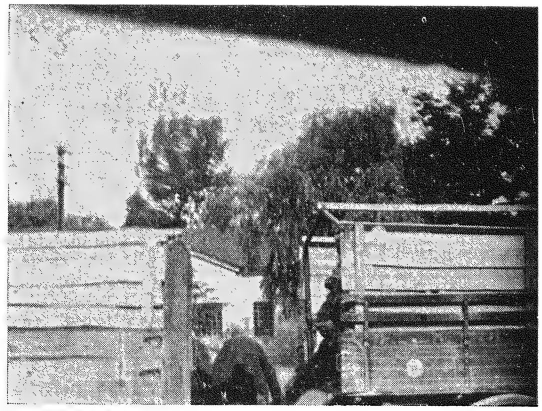
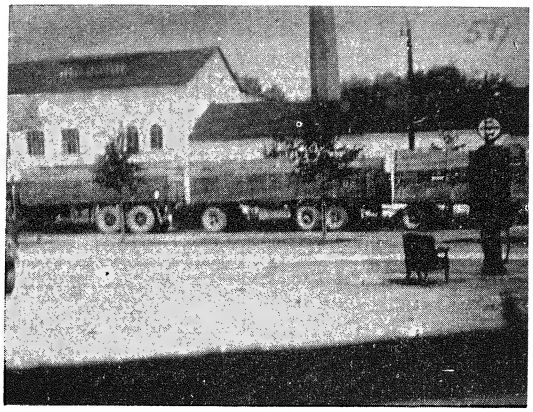
באַזונדערס באַליבט ביי די קינדער זענען געווען די שפּילערייען אין קלאַסן, אין קנעפּ, מיט חזיר־ניסלעך, לויפֿן מיט אייזערנע רייפֿן און רעדלעך, שלעפּן נאָך זיך וועגעלעך פֿון אייגענער אויסאַרבעטונג, א.אַ.וו.

דאָס זענען געווען גליקלעכע, ממש גליקלעכע קינדערלעך!

כ׳זע אונדזערע קינדער גיין אין שול — זייערע פּנימלעך ערנסטע און פֿאַרזאָרגטע, און דאָך צופֿרידענע. די מיידלעך אין שוואַרצע שירצן, מיט אויסגעלייגטע ווייסע קעלנער, מיט סאַמעטענע היטעלעך אויף די קעפּ — טעקעס אויף די פּלייצעס. די ייִנגלעך אין ריינע רעקלעך און הייזעלעך, שיין־אויסגעפּוצטע שיך — אויף די קעפּלעך שול־היטלען, מיט זילבער־בענדלעך באַצירט.

ווי שיין און דערקוויקנדיק איז געווען דאָס בילד פֿון אונדזערע לערנענדיקע קינדערלעך!

און צווישן די אויסגעפּוצטע שול־קינדער האָט מען אויך געזען תלמידים פֿון אַן אַנדער מין: דאָס זענען געווען חדר־ייִנגלעך אין געוויינטלעכע כאַלאַטלעך, מיט קורצע הייזעלעך, שוואַרצע היטעלעך און שטיקלעך פּאהלעך —

היהודים מוטענים על מכוניות בשעת ה„אויסזידלונג".
יידן ווערן אויפגעלאָדנט אויף מאַשינען בעת דער „אויסזידלונג".

מייסטנס תלמוד־תורה־קינדער; בחורימלעך מיט טונקעלע כאַלאַטלעך, פּלאַכע, שוואַרצע היטעלעך, לענגערע פּיאות — זיי האָבן געלערנט אין פּריוואַטע חדרים אָדער אין ישיבה; גרעסערע בחורים מיט באַוואַקסענע פּנימער, פון קלענערע און גרעסערע בערדלעך — דאָס זענען געווען בית־המדרש־בחורים, וואָס האָבן געלערנט מיט גרויס התלהבות אין טיפן גלויבן, אַז אַלץ, יעדעס וואָרט און יעדער שטריך, האָט אַ טיפן באַטייט, אָנדייטנדיק אויף אַ נייער, עולם־הבאדיקער וועלט, אַ וועלט שכולו טוב, אַ וועלט אין וועלכער אַלע ברואים אין מענטשן־געשטאַלט וועלן דערקענען די גרויס־קייט פון באַשעפער.

אויף זיי האָט גערוט די שכינה!

זאָלן מיינע עטלעכע באַשיידענע ווערטער זיין אַ מאָנומענט פאַר די אַלע מאַרטירער און קדושים, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער נאַצישער בעסטיע אין די געטאָס, לאַגערן און קרעמאַטאָריומס.

אויף דורות־לאַנג וועלן מיר טראָגן אונדזער נקמה־געפיל אין אונדזערע פאַרבלוטיקטע הערצער.

אונדזער הויף

אברהם קאַלושינער, חולון

זריחה

כ'זאָל זאָגן, אַז ר' אלי באָזשעניערס הויף איז געווען גלייך צו אַלע יידישע הייף אין דער שטאָט? — דוכט זיך, אַז נישט.

אינעם יידישן ישוב אין זדונסקעוואָליע האָבן זיך געפונען אומצייליקע הייף, אין וועלכע ס'איז געווען קאָנ־צענטרירט אַ גרעסערע צאָל יידישע משפחות, וואָס אויך זיי זענען נישט געווען געקנעטן פון איין טייג. אויך דאָרט האָבן זיך די מענטשן אויסגעלעבט אין אַ קאָנגלאָמעראַט פון פאַרשידענע שיכטן, פּאַרטייען, חסידים, פּראָפעסיעס — און דאָך, דוכט זיך, אַז כ'וועל לחלוטין נישט איבערטרייבן, פעסטשטעלנדיק, אַז ר' אלי באָזשעניערס הויף האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט עפּעס ספּעציפיש, אייגנאַרטיקס, וואָס האָט אים באַזונדערס אויסגעטיילט פון אַלע אַנדערע פון זיין מין. כ'וואָלט געזאָגט, אַז אין מיניאַטור האָט דער־אָ הויף געבילדעט אַ קווערשניט פון יידיש זדונסקעוואָליע, אין איר גאַנצער פאַרשידנאַרטיקייט, פיל־פאַרביקייט און גורל־געמיינשאַפטלעכקייט.

ס'איז, למשל, געווען געוואָנט צו זאָגן, אַז עמעץ וווינט ביי

ר׳ אלי באָזשעניִנער אויף דער לאָסקער גאַס, אָדער אין הויף פון גרויסן גערער שטיבל — און באַלד האָט מען דאָס אין געדאַנק פאַרבונדן מיט אַ קאָמפּאַקטן, פּולן, יידיש־האַרציקן וווין־קוואַרטאַל, וואָס האָט געשפּרודלט מיט קערנדיק יידיש לעבן און שטייגער, טראָץ דער אַנדערש־קייט אין וועלט־באַנעם און התנהגות מצד זיינע באַוווינער.

האָט איר אויפן דאָזיקן הויף טאַקע געפונען גערער חסידים — און נישט נאָר גערער — און מתנגדים, רעוואָ־לוציאָנערן מיט אַ סטאַזש פון 5—1904 און סתם האָרע־פּאַשניקעס, כמעט אַריסטאָקראַטן און בעלי־מלאכות, מאַ־טעריעל גוט־סיטואירטע און גרויסע אָרעמעלייט — און דאָך האָט דער הויף אַלע ווי פאַרייניקט אין איין גרויסער משפחה, וועמעס דופק ס׳האָט געקלאַפּט מיט בשותפות־דיקער שיקזאַל־געמיינשאַפטלעכקייט.

דאָרט, אויף אָט־דעם הויף, האָבן מיר דערזען די ליכטיקע שיין און אונדזערע ערשטע טריט געשטעלט.

געוועזן אויפן הויף אַ שטיין — איז ער מיט אונדזער אונטערוואַקסן כסדר קלענער געוואָרן. דאָרט האָבן מיר די ערשטע דערציילונגען פון אונדזערע מאַמעס געהערט. די דערציילערין — אויפן שטיין, בעת מיר, דאָס קליינוואַרג, אַרום איר. מעשיות וועגן שדים און רוחות און סתם נישט־גוטע — אַ מוסר־השכל, מ׳זאָל חלילה נישט גיין קיין טריט אָן ציצית און די מיידלעך אָן פאַרטוכלעך; וועגן אַ בן־מלך און אַ בת־מלכה, וועמעס סוף מיר האָבן זיך שוין נישט דערוואַרט, ווייל מיר זענען אין דער צווישנצייט געשמאַק איינגעשלאָפן אויף דער מאַמעס שויס.

און ווען מיר זענען אונטערגעוואַקסן און דער מאַמעס דערציילונגען זענען געוואָרן אַביסל צוגעגעסן און אונדז מער נישט באַפרידיקט — האָבן מיר אין די בין־השמשותן אונטערגעשטעלט אַן אויער, צוהערנדיק זיך ווי די „גרויסע״ אין גערער שטיבל דערציילן זיך וווּנדער־מעשיות וועגן יידישע שבטים אויף יענער זייט פון טייך סמבטיון, וואָס זידט און קאָכט און שליידערט אַ גאַנצע וואָך שטיינער אָן אויפהער, און ווערט מיטאַמאָל, פרייטיק 12 בייטאָג, באַהערשט פון אַן אידילישער שטילקייט, בעת די זון נעמט זיך בייגן אויף מערב און ס׳דערנעענטערט זיך דער הייליקער שבת;

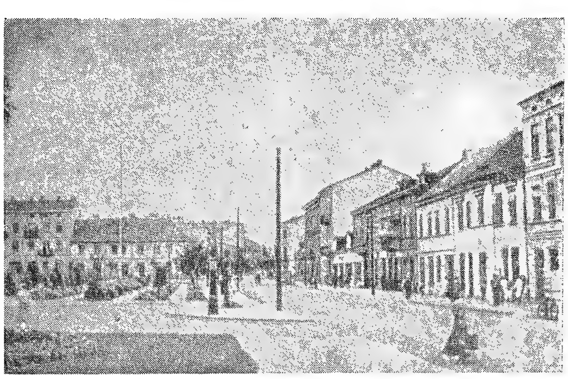
וועגן יוסף דילה רינה, וואָס האָט אָט־אָט משיחן געברענגט — נאָר צוליב עפּעס אַ קלייניקייט איז ער נכשל געוואָרן;

וועגן חנה מיט די זיבן זין, וואָס האָט מקדש השם געווען, נישט וועלנדיק אָפּגעבן קיין איינעם פון זיי צו דער עבודה־זרה — דעמאָלט האָבן אונדזערע קינדערשע מחשבות און פאַנטאַזיעס אַוועקגעוואַנדערט העט־ווייט צו יענע העלדישע סמבטיון־יידן, מ׳טגעטרויערט מיט די גרויסע, צוליבן דורכפאַל בעתן ברענגען משיחן, און זיך אויפריכטיק און האַרציק צעוויינט — ווי נאָר קינדער קאָנען זיין אויפריכטיק און האַרציק — איבערן טראַגישן גורל פון דער לעגענדאַרער חנה־געשטאַלט און אירע זיבן זין.

אין דער־אָ תקופה פון אונדזער לעבן, בעת מיר זענען צו ביסלעך רייפער געוואָרן און גענומען מער פאַרשטיין דעם אַרום, האָבן מיר אויפגעהערט צו זיין נאָר פּאַסיווע צוהערער פון געשיכטלעכע געשעענישן און לעגענדעס. אדרבא. מיר האָבן זיך געריסן גלייך צו זיין צו די גרויסע און אָנטיילנעמען אין רעליגיעזן ריטואַל וויפל מיר האָבן נאָר געקאָנט. אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן זיך באַטייליקן אין דער שמחה פון די פריילעכע ימים־טובים — פּראַוווען דאָס חמץ־ברענען ערב־פּסח, אויסדעקאָרירן מיט גרינס און רייזעלעך די דירות און שטיבלעך אויף שבועות, פאָרען זיך ביים אויפשטעלן די סוכות, וואָס זענען אין אונדזער הויף געווען אין אַ היפּשער צאָל, און פון דער אַנדערער זייט טיף מיטגעטרויערט אויפן חורבן בית־המקדש אין תשעה־באב, געווען אין כעס אויף קמצא בר קמצא, מיטגעציטערט

בית ר׳ בריש פרנקל ז״ל ברחוב שירדזקה.
ר׳ בעריש פרענקלס הויז אויף ס׳עראַדזער גאַס.

השוק. — דער מאַרק.

מיט די פיש פאַר דער אימה פון יום־הדין אין די ימים־נוראים־טעג. און בעת ס'האָט אין דרויסן קוים געשאַרעט דער פרימאָרגן, און מיר האָבן דערהערט די האַרציקע, תחנונימדיקע תפילה פון שלוש־עשרה מידות פון ר' ק ל מ ן ש ו ח ט, האָבן מיר מיט אַזאַ דבקות מיטגעדאַווענט און אויסגעגאָסן אונדזער האַרץ פאַרן כביכול, אַז אין אונדזערע, עולה־תמימהדיקע קינדערשע פאַנטאַזיעס, האָבן מיר זיך נישט אַנדערש פאָרגעשטעלט, נאָר אַז אָט־אָט און מיר זענען זוכה צום שופר של משיח.

טאָג

מיר זענען געוואָרן „ג ר ו י ס ע", און די וועגן נעמען זיך פונאַנדערגיין. אומבאַמערקבאַר רוקט מען זיך איינציקווייז פון הויף אַרויס. און די פונאַנדערגעגאַנגענע וועגן זענען אַזוי פאַרשידנאַרטיק — צומאָל פון איין עקסטרעם צום צווייטן !

אַ טייל גייט אין בית־מדרש, פאָרצווזעצן דאָס דערגרונטעווען זיך אין די טיפענישן פון תלמוד און פוסקים, און אויפהאַלטן אינעם דאָזיקן ברויזנדיקן ים פון נייע אידייען און שטרעבונגען דעם טראַדיציאָנעל־איינגעפונדעוועטן לעבנס־שטייגער ;

אַן אַנדערער טייל, דורכגעדרונגען מיט נאַציאָנאַלן פיבער און מיסטישער בענקשאַפט צום הייליקן לאַנד, ווו אונדזער פאָלקס־כאַראַקטער האָט זיך אויסקריסטאַליזירט אויף דור־דורות, געפינט דעם וועג צו די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס און צו דער ציוניסטישער באַוועגונג אין אַלע אירע שאַטירונגען בכלל ;

אַנדערע ווידער, וואָס לענקען זייער אויפמערקזאַמקייט צו די רעאַלע, קעגנווערטיקע פאָלקס־נויטן אויפן אָרט, שליסן זיך אָן אין יוגנט־„בונד" — דאַקעגן יענע, וועמעס ברויזנדיקע, אימפּולסיווע נאַטורן זענען צעהיצט פון רייןיידישלעכע גערעכטיקייטס־טרוימען, קאָנען זיך נישט באַגנוגענען מיטן טעמפּאָ און עוואָלוציאָנערע עטאַפּן פון די לעצטע. זיי, די־אָ אַקטיווע וועלט־פאַרבעסערער, ווילן וואָס גיכער צעשטערן דעם עקזיסטירנדיקן רעזשים און געפינען דעריבער זייער וועג אין די רייען פון דער אומלעגאַלער קאָמוניסטישער פאַרטיי.

אָבער ביי אַלע, קומענדיק אַהיים אין די אָוונטן, נאָגט אַ בענקשאַפט צום הויף, צום שטיין, צו דער מאַמעס דערציילונגען — און ווען אין אַ מאָדערניזירטער, וועלטלעכער אויפלאַגע. זיצן מיר ווידער דאָרט און דערציילן זיך און דיסקוטירן צווישן זיך וועגן טיף־נשמהדיקן זשאַן קריסטאָף פון ר אָ מ ע ן ר אָ ל אַ ן, וועגן רעוואָלוציאָנערן ס י נ ק ל ע ר און הומאַניטאַרן ב אַ ר ב י ס, מען דעקלאַמירט מיט ברען פ ר צ ס מאָניש, און ס'ציטערט און פיבערט דאָס האַרץ ביים דערמאָנען זיך נייע משיחים און ערשטע ליבעס. צאַפּלדיקע יוגנט, אָנגעלאָדן מיט ביכער און אידייען, מיט נאַציאָנאַלן אָדער וועלט־באַנעם, מיט רעליגיעזער המשכ־

תמונות מהעיר.
בילדער פון דער שטאָט.

דיקייט אַנטקעגן נייע באַן־ברעכערישע ווערטן און וועגן — אָבער אַרום דעם הויף קלאַמערן מיר זיך אַלע קאָנוווּלסיוו, ביז...

שקיעה

גורלדיקע סעפּטעמבער־טעג פון יאָר 1939. ס׳פאַלן די ערשטע באָמבעס. ערשטע יידישע קרבנות און קרעכצן פון יידישע פאַרווונדעטע. דער מאַרק ווערט פול מיט יידישע פליטים פון די אַרומיקע גרענעץ־שטעטלעך — דערשראָקענע און מידע מיט קינדערלעך אויף די הענט. בעת מיר אַליין לויפן פון דער שטאָט ווי פון אַ מגפה. אָבער אויך אויף די וועגן זייען די דייטשן טויט צווישן דער מאַסע יידן — מענער, פרויען און קינדער.

צוריקקומענדיק נאָך אַ קורצער צייט אַהיים, דערזעען מיר די ערשטע רעזולטאַטן פון גויאישן וואַנדאַליזם — אַ צעראַבעוועטע שול מיט צעריסענע ספרי־תורות. ערשטע און נאָכפאָלגנדיקע אַקציעס, מיט געשענדעטע יידישע בערד און צעשאָסענע יידן, די שעראַדזער אַקציע. און צום סוף, בעת דעם טראַגישן טויטן־מאַרש קיין כ ע ל מ נ אָ, גייען זיי צוזאַמען, אונדזערע טייערע הויף־יידן, אונדזער משפחה, צוגעטוליעטע צום גאַנצן יידישן זדונסקעוואָליע — אין זייער לעצטן וועג.

ס׳האָט זיך פאַרלאָשן דאָס צאַנקענדיקע יידישע ליכט!

נאַכט

...זיץ איך אויפן שטיין, נאָך שווערע נע־ונד־יאָרן — אַ שריד און פּליט פון אַ גרויסן שטאַם. זיץ איך אויפן שטיין, ווי אויף אונדזער הויז־מצבה — איך וויין און בלוטיק און דער מאַרך ווערט מיר פאַרגליווערט. איך וואַנדער וואַנזיניק איבער אונדזערע הייזער, בעת אומעטום באַגעגענען מיך פרעמדע, קאַלטע, שטעכיקע בליקן. אונדז דערמאָרדעט און אויך געירשנט!

א י כ ה י ש ב ה ב ד ד ה ע י ר... ב כ ה ת ב כ ה ב ל י ל ה.

„זכור את אשר עשה לך עמלק"

יצחק ארד, ירושלים

דם קדושינו טרם נקרש ונבלע באדמה; עשן המשרפות עוד מקדיר את שמי־עולמנו; עוד מתהלכים בתוכנו אלה, שחזו את השואה האיומה הזו מבשרם ונפשם — וכבר נוטים לשכוח ומתאמצים להשכיח. עוד הקרבנות על מאות רבבותיהם מול עינינו — וכבר עושים חשבון. לא חשבון־נפש האומה, הדוויה והמרוסקת אברים — כי אם חשבון הכדאיות הרגעית, האנוכית, הזורעת מבוכה בלבבות. משל, כאילו מעשיהם מסמרי־השיער של מחוללי־השואה ומבצעיה, דבר שבמקרה היה, בר־חלוף, שאינו מעיד על בעליהם ולא־כלום.

אך כלום באמת שנאתו התהומית, רצחנותו הסאדיסטית של השטן הגרמני, שנאה מקרית היא ורצחנות חד־פעמית — חולפות?

בינו שנות דור ודור. נעלה מספר אפיזודות בלבד ממאורעות העבר הלא־כל־כך רחוק ועד ימינו, וניווכח באיזו מידה שנאה תהומית זו, שהגיעה לשיאה העליון בדורנו אנו, בעשותה שימוש מירבי מהישגי־המדע והטכנולוגיה המשוכללים שבימינו, טבועה בדמם של הגרמנים מאז ומקדם.

היה היתה עיר בינונית בישראל — וזדונסקה־וולה שמה. בשלהי המאה ה־18 בזמן שהאיזור השתייך לפרוסיה (1793—1806), החלה, כנראה, ראשית התיישבותם של הגרמנים בסביבה, אליה הגיעו בחיפושיהם אחרי „ל ב נ ס־ר א ו ם" — מחוץ לארצם. אולם השתרשותם העיקרית והתבססותם באיזור אפשר לייחס רק לשנות העשרים של המאה ה־XIX, בעקבות תוכניתו של א ל כ ס נ ד ר ה ר א־ש ו ן על תיעושה של פולין. אך כאשר הוזמנו הגרמנים משלזיה, בעיצומו של משבר ששרר שם בימים ההם, בגלל הנהגת המיכאניזציה בחרושת, נענו האחרונים רק לאחר שהוענקו להם זכויות כמעט בלעדיות בשטחי־פעולתם. זכויות אלה נוסחו בהסכם רשמי עם השלטונות („הסכם זגירז'"). הגרמנים, אשר גם במקומות מגוריהם הקודמים

לא השלימו עם שויון זכויות ליהודים, לא שכחו אותם גם הפעם. נסתפק בציטוט 2 סעיפים מההסכם הנ"ל:

סעיף 38:

שום יהודי אסור לו לגור באיזור הטקסטיל ואסור להם לרכוש נכסי דלאניידי (בתים ומקרקעין).

סעיף 44:

כל ההגבלות כלפי היהודים חלות לא רק על העיר לודז', כי אם על כל איזורי הטכסטיל בסביבה.*

אף־על־פי־כן, מעל לשטח, התחיו הגרמנים „התר־בותיים" עם העדה היהודית. יחד הקימו עיר, פיתחו תעשייה — בית־חרושת ליד בית־חרושת, דלת מול דלת, פועל ליד פועל. אולם בכל מבחן, מעבר לנימוסיות משפחה ולחוץ, מעבר ליחסי־שכנים קורקטיים, ביצבצה השנאה לישראל — החל מהסבים של ה„פולקס־דויטשה", דרך האבות ועד לנכדים, אשר ערו עד היסוד.

דור הסבים (1878)

והנה כתבה, שנדפסה בעתון הצפירה, 13 ליוני 1878, מס. 24 [כתבה בנושא הופיעה גם ב־קוריאר וארשבסקי (פולסקי ?)]:

„זדונסקי־וואלי פלך קאליש. עירנו עיר גדולה אשר יש בה יותר מעשרת אלפים תושבים בני עמים שונים, אשכנזים, פולנים וגם מאחב"י ימצאו בה כשלושת אלפים איש, כן ירבו. גם אחרים רבים ועוסקים במלאכת האריגה עם בית הצבע הגדול הנוסד מאגודת הגבירים מפורסמים. ויהי ביום ב' פרשת במדבר (27 מאי) אחר חצות היום, והנה נשמע פתאום קול רעש קול מהומה ומבוכה בעיר, והאשכנזים התגודדו המונים המונים ברחובות קריה למאות ולאלפים מזוינים במקלות ואבנים גם בכלי ברזל, גרזן וקרדומות, וישומו פניהם אל שכונות העברים להכותם חרם, וימצאו תואנה ליהודים על דבר העמודים אשר הקימו עם חוטי העירובין המתוחים עליהם, אף כי הגובערנאטאר הישר באדם נתן להם רשיון ע"ז וצוה לבל יניאו מהעמיד את עמודי העירובין אם יהיו מתוקנים כתמונת וכתואר עמודי הטעלעגראף; אך האנשים האלה לא שמו לב אל רשיון הממשלה, כי אך תואנה הם מבקשים, ויעלו על בית התפילה לצלצל בהפעמונים למען הזעק את כל המון העם להתנפל על היהודים בחמה שפוכה. ועד מהרה באו לקולם המון רב חמושים בכל כלי משחית, ויחלו להכות ביהודים הכה ופצוע, ולא חמלו גם על עולל ויונק, ותהי צעקה גדולה בכל העיר, וכל איש נס לאהלו להסתר מחמת השודדים בצהרים; אך גם בעד חלונות הבתים פרצו האשכנזים, ויכלו חצי חמתם באנשים ונשים וטף וישברו לרסיסים את כלי הבית, וכהיום רבים מאחינו מוטלים על ערש דוי מן המכות אשר הוכו ביום הזעם. גם שומרים העמידו האשכנזים מסביב לעיר לבלתי יתמלט משם איש ללכת להגיד בעיר הגליל סיעראצז אל הנאצ'אלניק אשר שם. לולא שם נפשו בכפו הגביר הרודף צדקה וחסד, מו"ה זליג הרשפינקעל וישלח רץ (סטאפעט) אל הנאצ'אלניק, אשר מיהר לבוא, ובבואו ותשקוט המהומה. והוא העיר באשכנזים כי אם יוסיפו לעשות מעשיהם הרעים, יפקוד לצבאות החיל להראותם קשו. אך גם היום עוד לא רפתה רוחם ומדי פגשם יהודי ברחובות קריה ישליכו עליו שקוצים, אוי לאזנים שכך שומעות..."

היתה זו הפגישה הראשונה בין הסבים של ה„פולקס־דויטשה" לבין יהודי־העיר, פגישה, בה גילו הגרמנים, עוד בימים ההם, מהו יחסם האמיתי ליהודים, בנפול מפרצופם מעטה הנימוס הצבוע: „גם בעד חלונות... פרצו... וישברו לרסיסים את כלי הבית" — בטרם „ליל־הבדולח", „ולא חמלו גם על עולל ויונק" — בטרם אושויץ, „גם שומרים העמידו... מסביב לעיר" — היינו: פעולה מאורגנת ומכוונת ולא התפרצות ספונטאנית.

הנה הארס המפעפע בטרם שואה ובטרם היטלר — ימח שמו וזכרו.

דור האבות (1914)

עם כניסתם של החיילים הגרמנים לעיר נורו יריות לעברם (כנראה על־ידי מחתרת פולנית או רוסית). אך מה היתה התגובה הגרמנית? גירוש כל האוכלוסייה היהודית (באמצע ארוחת השבת) לשטח מרוחק מהעיר, שם הפרידו את הגברים מהנשים ואמרו להם להתכונן להוצאה להורג.

כן אירעו מספר התעללויות „קלות", כמו: יריות לתוך חלונות בשכונה היהודית, בהן נהרג ילדו של הדיין ר' גדליה, או דקירה למוות של היהודי גרינשפן, ועוד.

האבות של ה־„פולקס־דויטשה", שכני־היהודים משנים רבות, לא הוזעקו להצלת ידידיהם ומכריהם. נוח היה להם בחיסול התעשיינים והפועלים היהודים, המתחרים ב־„לבנס־ראום" הגרמני.

באותם הימים קרה להם נס ליהודי־העיר. המפקדה העליונה בברלין הודיעה על חנינה־ארכה עד... לשואה.

דור הבנים (1939)

בימים ההם כבר לא היה קיים מי שיעצור בעד הגרמנים מלבצע את זוממם. להיפך — היה זה צו הפירר בעצמו, צו

---

* מתוך ספרו של טננבוים־ארזי — „לאדזשער יידן".

שלטון השטן בהתגלמותו עלי־אדמות. בסיועם הנלהב והפעיל של נכדי־המתיישבים הראשונים — מארגני־הפוגרום הראשון — העלו את הקדושים לגרדום, הובילום לגיטו, דנו אותם באלפי־יסורי־שאול עד... למשרפות.

אכן קו ישר ועקבי מהסבים של 1878, דרך האבות ב־1914 ועד לנכדים ב־1939, שכילו את המלאכה.

כלום תיתכן סליחה, האפשרות שיכחה?

„זכור את אשר עשה לך עמלק — מחה תמחה".

יידיש זדונסקעוואָליע (1925–1902)

שלמה גרינבוים, ליעזש, בעלגיע

די וויטערע ציילן וועגן דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אונדזער היים־שטאָט, זדונסקעוואָליע, נעמען אַרום אַ צייט־אָפּשניט, וואָס הייבט זיך אָן אין יאָר 1902 און ענדיקט זיך אין 1925, דאָס יאָר ווען כ'האָב אויסגעוואַנדערט פון פוילן.

*

כאָטש די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט איז נישט געווען קיין גרויסע, בערך 12,000 נפשות — איז יידיש זדונסקעוואָליע פאַרבליבן אין מיין זכרון ווי אַן עיר ואם בישראל.

די יידישע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אויפן אָרט איז געווען אַ ברייט־פאַרמאַסטענע. אַ גאַנצע נעץ פון געזעלשאַפטלעכע אַקטיווע קערפּערשאַפטן, פּאָליטישע גרופּירונגען, פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, בענק, קולטור־ און דערציאונגס־אינסטיטוציעס, פילאַנטראָפּישע חברות, רעליגיעזע און וועלטלעכע — אָט דער קאָנגלאָמעראַט פון זיך דערגענצנדיקע אָדער זיך באַקעמפנדיקע כוחות און פאַקטאָרן האָבן עדות געזאָגט וועגן אַ לעבהאַפטן, פּולסירנדיקן טעמפּאָ פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

עקאָנאָמישער יסוד

דער וויכטיקסטער פרנסה־צווייג, אויף וועלכן ס'האָט זיך באַזירט דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין אונדזער שטאָט — זענען געווען די טעקסטיל־פאַבריקן. אַ גרויסע צאָל פון אַזעלכע אונטערנעמונגען, גרעסערע און קלענערע, וואָס האָבן פּראָדוצירט וואָל און ביינוול־שטאָפן, און אַ גאַנצע ריי פון אַנדערע אונטערנעמונגען, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער טעקסטיל־אינדוסטריע, זענען געווען טעטיק אין אונדזער שטאָט — פאַרשאַפנדיק אַרבעט און פרנסה פאַר בערך 75% פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אויפן אָרט.

דאַקעגן דער איבעריקער טייל פון אָרטיקן יידישן ישוב, דער טייל, וועמעס חיונה ס'האָט נישט געהאַט קיין שייכות, ווייניקסטנס קיין דירעקטע שייכות, צו טעקסטיל, האָט זיך באַשעפטיקט — אַחוץ מיט אַ קליינער צאָל אונטערנעמונגען פון אַנדערע ווירטשאַפטס־צווייגן — בעיקר מיט קליינהאַנדל און מלאכה.

דער רעליגיעזער פאַקטאָר

אונדזער שטאָט האָט באַזיצט אַ גרויסע, שיינע שול, אַ גרויס בית־המדרש, אין וועלכן ס'זענען טאָג־טעגלעך געזעסן אַ 130 בחורים — דער אויבן געחתמעטער בתוכם — און עוסק געווען בתורה ועבודה.

אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אויפן אָרט איז באַשטאַנען פון חסידים, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום פאַרשידענע שטיבלעך און רבישע דינאַסטיעס. די וויכטיקסטע און צאָלרייכסטע צווישן זיי זענען געווען די גערער און אַלעקסאַנדערער חסידים. נישט געקוקט דערויף, וואָס די 2 גרופּן האָבן ריוואַליזירט צווישן זיך איבער מאַכט און איינפלוס אויפן כלל פון דער אָרטיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, האָבן זיי, אין אַלגעמיין, פרידלעך צוזאַמענגעלעבט.

דער מצב האָט אָנגעהאַלטן ביז צום מאָמענט, ווען ס'איז אַנטשטאַנען דער באַדאַרף אויפצונעמען אַ רב פאַר דער קהילה. די גערער חסידים האָבן געפאָדערט אַ רב פון זייער חסידישן קרייז — פאַרופנדיק זיך אויף חזקה. דאַקעגן די אַלעקסאַנדערער חסידים, געשטיצט אויף אַ גרויסער צאָל בעל־הבתישע יידן אין דער שטאָט, האָבן געהאַלטן, אַז

דער נייער רב מוז נישט דווקא זיין קיין חסיד. לויט זיי זענען די געפאָדערטע אייגנשאַפטן פאַר אַ רב — יראת־שמים כלפי פנים און רעפּרעזענטאַנץ כלפי חוץ. אַ פּאַסיקער רב באַדאַרף בכן זיין אַ תלמיד־חכם, אַ מענטש מיט מידות און גלייכצייטיק באַהאַוונט אין וועלטלעכע ענינים, צו קענען פאַרטרעטן די קהילה פאַר די מלוכהשע אינסטיטוציעס, מיט וועלכע דער רב, אַלס ראש פון דער געמיינדע, דאַרף קומען אין קאָנטאַקט.

דער קאַמף אַרום דער אויפנאַמע פון רב האָט אַנגעהאַלטן יאָרן־לאַנג און דערפירט צו אַן ערנסטן פּירוד צווישן די 2 בעיקר־זיך־באַקעמפנדיקע צדדים. ערשט אַ צייט נאָכן אויסוויילן אַלס מרא דאתרא דעם הרב אליעזר ליפּשיץ, אַ ייד אַ תלמיד־חכם מיט וועלטלעכער בילדונג, דער קאַנדידאַט פון די אַלעקסאַנדערער — האָט זיך די מחלוקת איינציקווייז איינגעשטילט.

פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס

ביי אונדז אין דער שטאָט, ווי איבעריקנס אין אַנדערע יידישע קהילות, האָבן עקזיסטירט אַ ריי געזעלשאַפטלעך־פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, וועמעס אַלגעמיינע לאָזונג ס'איז געווען: כל ישראל חברים, און זייער קאָנקרעטער ציל: העלפן יעדן ייד, וואָס געפינט זיך אין אַ נויט — אין מאַטעריעלן ווי אין יעדן אַנדערן זין.

איינע פון די אינסטיטוציעס איז געווען די חברה „משמורים", וואָס האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט באַזאָרגן מענטשן צו וואַכן ביי קראַנקע אין די נעכט, צו פאַרלייכטערן דער משפּחה.

די חברה האָט געציילט ביי 140 מיטגלידער, און איר גבאי איז געווען, אגב, מיין פאָטער ע"ה במשך פון אַ תקופה פון נישט ווייניקער ווי 30 יאָר.

בכלל האָט זיך אונדזער שטאָט אויסגעצייכנט מיט אַ גאַנצער ריי פון בעל־הבתישע יידן, ביי וועמען די דיסטאַנץ פון האַרץ צו דער האַנט און פון דער האַנט צו דער טאַש — איז געווען אַ גאַנץ קליינע. די מענטשן האָבן מיט אַ ברייטער האַנט געפלעגט געבן אַ גמילות־חסד, אַ נדבה, און בכלל געטאָן יעדע אַנדערע טובה — ווען און ווו זיי האָבן נאָר באַקומען די געלעגנהייט דערצו. טאָן אַ טובה איז געווען אידענטיש מיט אַ דבר־מצווה, וואָס אונדזערע יידן האָבן געזוכט מיט אַלע כוחות מקיים צו זיין — צומאָל איבער די כוחות.

צו דער קאַטעגאָריע יידן האָט אויך געהערט מיין שווער, ר' יעקב וואָלף פעלד ע"ה, וואָס נישט געאַכט דערויף, וואָס ר'איז געווען אַ פרומער, ערלעכער ייד, האָט ער אויך, אַחוץ אַנדערע פילאַנטראָפּישע טובות־הנאה, זייענדיק פון די ערשטע חובבי־ציון, אונטערשטיצט אַלע נאַציאָנאַלע אונטערנעמונגען און אַקציעס אין דער שטאָט און אויך סטאַביל, יעדעס יאָר, געקויפט דעם שקל.

פּאַרטייאישע טעטיקייט

זדונסקעוואָליע, וועמעס יידישע קהילה ס'איז געווען אַ פעסטונג פון רעליגיעז־טראַדיציאָנעלן יידנטום, האָט אויך באַזיצט אַן אַנגעזעענע ציוניסטישע געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום די אַלגעמיינע ציוניסטן, רעוויזיאָניסטן, מזרחי, רעכטע פּועלי־ציון, השומר־הצעיר. די דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן פּאָליטיש און אידייאיש זיך העפטיק באַקעמפט, האָבן אָבער אַלע צוזאַמען געטאָן אַ וויכטיקע אַרבעט, אויפוועקנדיק דעם נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין ביי דער יידישער באַפעלקערונג — אַ גורם, וואָס האָט זיך אויסגעווירקט אויף דער מאַסנהאַפטיקייט פון די אָרגאַניזאַציעס, אויף די ציוניסטישע קרנות, אַקציעס און ציוניסטישער טעטיקייט בכלל.

פון דער אַנדערער זייט, האָבן די צוגעשפּיצטע באַציאונגען צווישן די אַרבעטס־געבער און אַרבעטער — אויפן הינטערגרונט פונעם פאַקט, וואָס זדונסקעוואָליע איז געווען, ווי דערמאָנט, אַ וויכטיקע, שטאַרק־אַנטוויקלטע פאַבריקס־שטאָט — אומפאַרמיידלעך זיך אויסגעווירקט אויף דער אויסבילדונג און פאַרטיפונג פון סאָציאַלן באַוווסטזיין, ביי אַ גרויסן טייל פון דער אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג אויפן אָרט. האָבן טאַקע ביי אונדז עקזיסטירט סאָציאַליסטישע פּאַרטייען, אויך פון אַנטי־ציוניסטישן כאַראַקטער, ווי בונד און נאָך.

אין די יאָרן 1904—1905 איז דער בונד געווען גאָר שטאַרק טעטיק אין קאַמף מיט דער צאַרישער רעאַקציע, צוזאַמענגערופן געהיימע און עפנטלעכע פאָלקס־פאַרזאַמלונגען און, ווי אַנדערע סאָציאַליסטיש־טעטיקע און קעמפנדיקע באַוועגונגען פון דער צייט, געוואָרן שטאַרק פאַרפאָלגט פון דער מאַכט. ס'זענען דערביי אויך געווען אומצאָליקע אַרעסטן, אין רעזולטאַט פון וועלכע די מענטשן זענען געוואָרן אָפּגעשיקט אין דער שעראַדזער טורמע — און פון דאָרט אָפּטראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין סיביר.

שפּעטער, בעת דער צאַריסטישער פאַרפאָלגונגס־רעזשים האָט בלוטיק אונטערדריקט דעם פאָלקס־אויפברויז, האָבן אַ סך אָרטיקע יוגנטלעכע, בעיקר פון די סאָציאַליסטישע טוער — אָבער נישט נאָר זיי, און אויך נישט־נאָר פון די קרייזן — גענומען דעם טראַדיציאָנעלן יידישן וואַנדער־שטעקן אין האַנט און עמיגרירט אין די מערב־לענדער.

קולטור־טעטיקייט

אין אונדזער שטאָט האָבן אויך עקזיסטירט עטלעכע יידישע דראַמקרייזן, וואָס האָבן אויפגעפירט אויף דער אָרטיקער בינע, צומאָל אויך אין דער סביבה, אַ גאַנצע ריי פון פּיעסן און טעאַטער־אויפפירונגען; אַ ספּאָרט־אינסטיטוציע, גע־רופן: טורן־פאַריין, אַן ערנסטע ביבליאָטעק, שולן, ישיבות און דאָס גלייכן.

קורץ:

דאָס איז געווען אַ פולבלוטיקע, קערנדיקע אונטער־נעמערישע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס האָט געשפּינט דעם היינט אויפן יסוד פון נעכטן, טרוימענדיק וועגן אַ בעסערן מאָרגן — פאַר זיך, פאַר קינדער און קינדס־קינדער און פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

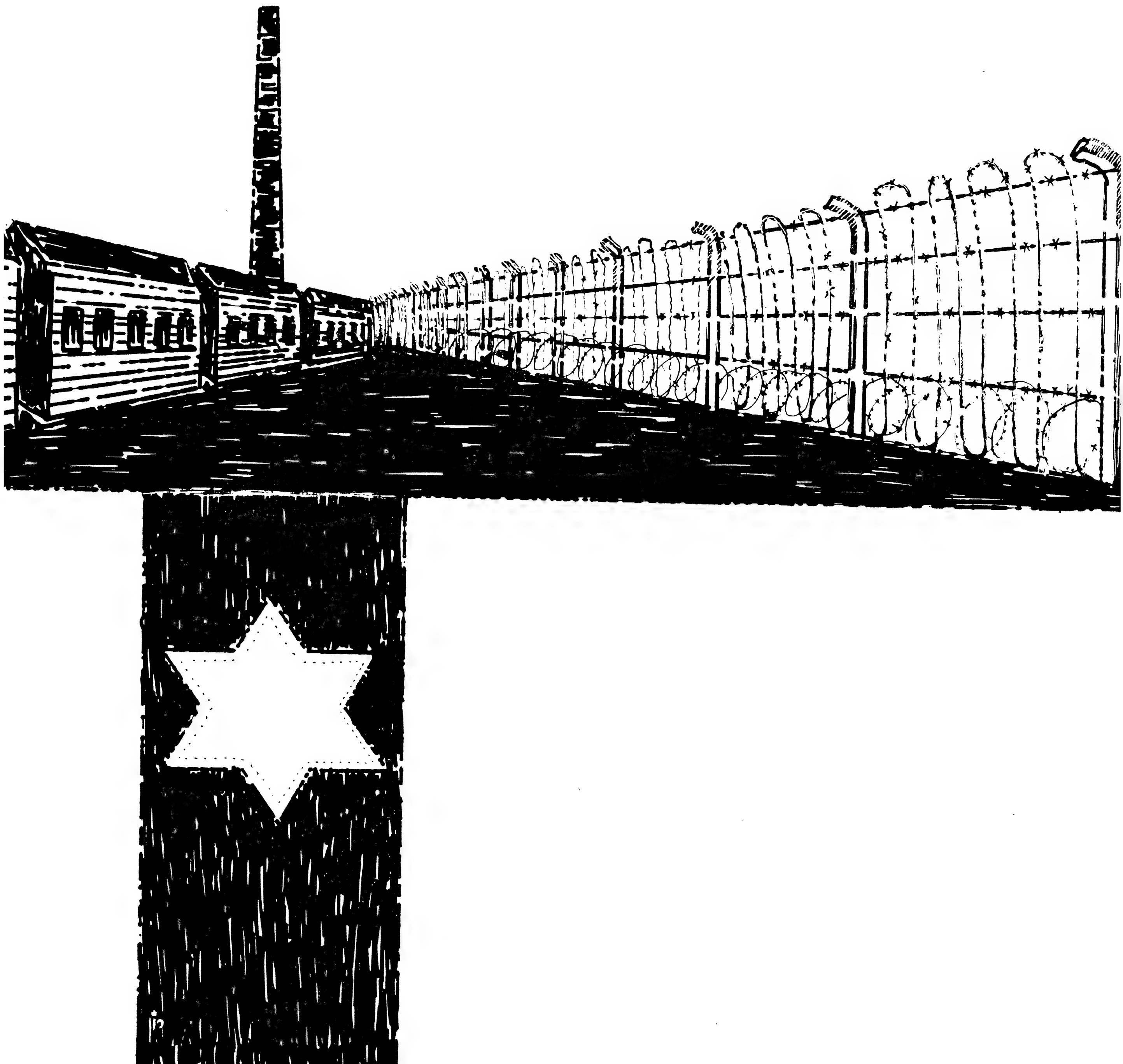
געטרוימט — ביז ס'איז דערשינען דער דייטש, דער אַרכי־מערדער פון אונדזער פאָלק, **און אָפּגעווישט פון דער ערד אונדזער טייער זדונסקעוואָליער יידנטום — צוזאַמען מיט מיליאָנען יידן פון גאַנץ פוילן און אַנדערע לענדער.**

זכור את אשר עשה לך עמלק

אל תשכח!!!

שער חמישי

כבוש ושואה

השיר על שלמה ז'ליכובסקי

יצחק קצנלסון

שירו שמים וארץ, זמרו, ישיר אלהים, „השם המפורש" ממקומו!
שירו אתם פה כל דרי מטה, שירו למעלה שוכני ברקיע!
שירו כל ש"י עולמות, הריעו, הרנינו השם ז'ליכובסקי שלמה,
כי שם האדם הוא הגדיל עלי ארץ, כבוד האדם הוא הגביה!...

קומה אתה הפיטן הגדול, הוי, קומה הגבר שתום־עין, הומרוס,
ודוד, דוד בן ישי, הן תקום! נעים־זמירות, כנורך הן תטולה!
עורו הנבל, עורו! נימיו באצבעותיכם נדיבות תעוררו,
ושירו־נא שיר לשלמה, שיר ליהודי מזדונסקא־וולא.

שירו, נחמו, נחמו אדמתי... דברו על לבה, קראו למשפלת:
אשריך, אדמה, אשריך, שנית כי בחסד חוננת, בברכה נאצלת...
ומי אתה הירקלס, מי אכילס, מי הקטור ומהו —
בפני זה הגבור מזדונסקא־וולא, אשר שם בשוק נתלה הוא?

קול ענות, קול תשואות... זדונסקא־וולא הומה ומהמה ורוגשת,
ערב שבועות היום, לפני מתן־תורה, ורואים שכך הוא:
כי הנה נפתח הגיטו הסגור. ועדת הגויים מסביב מתכנסת,
אך הם, הגרמנים, בהכנות לכבוד יום־החג פה יטרחו.

הם פתחו לרוחה את הגיטו, ויפשקו השערים עד כי נפערו, —
מותר לבוא היום פנימה, הגיטו מה צר ומכוער הוא,
אך רבה הראוה שתהיה פה, לכו כולכם, הן תלכו, תתבוננו:
בלב השוק כבר נצבו התליות, כבר עשר תליות שם הוכנו.

באים הגרמנים מרצונם אל פאת־העירה המגודרת,
היהודים בעל כרחם ממעונם הובאו אל השוק, הובהלו,
כי יראו בעיניהם... הסו! מוליכים כבר... מעל הכתב עשרת
שמות יהודים נקראים, עשרה נבחרים, מצוינים, עשרת היהודים הללו!

שלמה ז'ליכובסקי!... בת־קול פעמה באויר וצללה,
המה זה השם, היהודי, אזני קרובים ורחוקים שמעוהו,
ואחד מן „המנין", כאלו מי קרא לו, נשא ראשו למעלה,
הנה הוא, הביטו בו! לעולם עוד באחר לא תחליפוהו!

שלמה ז'ליכובסקי מזדונסקא־וולא... אם הד נעלה, נאה ממנו
לשם אגממנון, איש מיקני, הוא המושל על פני אכיה?
הוי, איש יהודי בגבורים! שגיא אתה וחזק מן המיקני,
מרום־נבט, נשקף בזיו־פניך, יה, רבון־עלמיא.

שלמה ז׳ליכובסקי — מין שם הוא זה? או ראשית לזמר פה ירונו?
ההד צלל על פני השוק, המה בכל אזן והריע —
הנהו! מעל במה בבית־הכנסת יעמוד הכן על הגרדום הוא,
ואור־משנה ממבטו לאור־חמה ולתכלת־הרקיע...

שלמה ז׳ליכובסקי!... מין שם הוא, שם של יהודי, ניב־יהודים יביע —
המיתו כבשה הפעם כל השוק, היא מופלאה כל־כך, מוזרת...
תנו גביע־יין על כפו השטוחה, תנו ויקדש על הגביע...
מי השר? מי פתח בשוק פה בשירה כזו נאדרת?

הוא לבדו, לבדו ברוב דבקות פתח בשיר לפני המות,
וכמו לא לבדו הוא, כמו עמו ישיר כל עם־ישראל יחד —
הוא שר, ומגרונו שרים כולם, כל היהודים, עדה בלהבת,
על כן רוחו התפעמה כה, והוא כסערה המתלקחת.

אך הנה מבחין הוא: לא! הקהל איננו שר... זה אך נדמה לו
כי סביבו כל העדה כולה יחד עמו היא מזמרת.
אין שרים גם אצל התליות, גם לא הם, היהודים הללו!
ורוגש יפנה לעברם, ישא דברו להם, מלים כאש בוערת:

„למה זה, הוי, למה, יהודים, ראשיכם כבדו פתאום, כה שחו,
למה זה פניכם לבשו קדרות, תעמדו אלמים כולכם, בלא־נוע...
חזקו־נא, התחזקו באמונה, ממנה עוז תשאפו,
יהודים עלולים, חלילה, במרה שחורה לשקוע!

„יהודים! ערב שבועות היום! מחר תורתנו הנצחת,
הקדושה, נתנת לנו שוב, אשר היא מאז — נחמתנו,
וגם אנו, אנו ביחוד, הגם שלא נזכה לכך עוד,
אסור לנו היום למשוך עצבות עלינו.

„הוי, יהודים, נגילה־נא! אשרינו שמיתתנו כך היא!
כי בעד הכלל נמסור נפשנו ולקדוש־השם עתה נלכה!
למות על התליה זכותנו הגדולה היא,
נשירה־נא, יהודים, בשיר וזמר נשתפכה״.

וככלותו דברי הקדש, כמו אבן מעל לבו נגולה,
וישא ראשו המפואר בהוד אל תכלת שמי־שמים,
ואת שיר העיר ירושלים הוא שר בשוק בזדונסקא־וולא:
„ירושלים, קרית־עד... אזכרה אלהים ואהמיה״...

„אזכרה אלהים״ — — —
והיה שר וחוזר ומטעים:
מדי זכרי זאת, אלהי,
וי, וי.

„ואהמיה" — אנהם ממכאובי...
„בראותי כל עיר על תלה בנויה"...
אהה, אהה!
כל עיר אחרת
בנויה לגאון ולתפארת,

ו„עיר אלהים" — עיר אלהינו,
עיר קדשנו,
„משפלת",
אללי!
ביד זדים מחוללת
ומשפלת לבלי די —
„עד שאול תחתיה".
„ובכל זאת" — ואף על־פי כן,
„אנו ליה" —
מסורים אנו לאדוני בכל נפשנו ומאדנו,
מסורים אנו לאדוני האדונים בכל נפשנו ומאדנו,
„ועינינו ליה" —
רק אליו נשואות עינינו...

ככה שר לירושלים, שפך שיחו לה,
ראשו מורם, מלבין גרונו... והשירה נגרה, קלחה,
והיא כצרי לשבורי־לב, ליהודים בזדונסקא־וולא,
וכנסך־נחמה לנשמתם... ככה שר הוא ככה.

ויהודים בזדונסקא־וולא הטו אוזן, נער וזקן,
ונתאוששו, ודמעות חמות מעיניהם זרמו,
ורבון־עולם חיך נוגה גם הוא, בנגה־אור, כי מצא חן
גם שלמה ז'ליכובסקי בעיניו, גם הזמר — השנים לו ינעמו.

הוא אהבו, את שלמה בנו, החלש, חור, אין דם, —
הוי, מי במלוא־תבל שלי עוד חזק כמוהו, מי פה?
אליו, אליו אז התפללתי ביום בראי אדם,
הוי, טפוח חלומי וגעגועי, בחירי רצתה נפשי בו!

שירה עוד, המוג באש, עלה בזמר הגבוה,
הוא עולה ועולה עמו כל העדה שם, הנקהלת,
שלמה ז'ליכובסקי — הוא רצוף אהבה כולו, וגם שירו כמוהו.
ויהודים, עדה שלמה, עומדה בוכה, מנוחמת ומחושלת.

הוא עולה, ויהודים עולים עמו, מנוחמים ומאומצים,
מה נכספו עתה להיות עם העשרת. נפשותם תהמינה
לו אך נתן להם, והתפרצו אל התליות: „רוצים
גם אנו בכך!... כולנו פה, בזדונסקא־וולא, קדושים נהיה נא!"

והנה זה באה בריה צהובה, חית טרף, אל שלמה, בינתים,
העורף מאדם, הפרצוף טפש, קהה — כדמות מסוה הוא,
ויך על פני איש־האלוהים, השר את שירת ירושלים,
ושלמה שר, מוסיף לשיר, ואינו יודע כי מוכה הוא.

לרום יביט. אינו רואה אותו, את הנקלה, את הפושע,
השרץ הטמא, אשר נתר אליו כל פעם וכמתגנב הוא,
זה מכה, סוטר אותו, הסטירות עונות בקול, אך השיר גובר ומתגבה!
השיר הזה — נכאיו נוגים כל־כך, אך את הנפש ישובבו!

הוא שר, ושרים כל הקדושים עמו, שיר האהבה לירושלים,
עיר־הקודש, אשר אכזרי־גויים באו בגבולה והחריבוה.
הם שרים ומכים על לב, ודמעות תרדנה העינים,
ושם עמם סורר אחד, בונדאי לפנים, גם הוא עמם ינוע...

אשמנו... אמנם־כן, אשמנו, כי בגדנו,
דברנו־דופי בחלקנו לעולם הזה... כחשנו...
התכחשנו אל יסוד נפשנו, אל אשר נועדנו,
הוי, אזכרה... השיר הזה! בו כולנו בטרם־מות התקדשנו.

בין כה וכה והתלין פקד כי החבלים אליו יוגשו,
והוא מטיל על צואריהם את החבלים בתנועה דוממה —
עשרה צוארים חמים, יוד זוגות עינים פקוחות, עשרה לבבות יהמו־ירגשו,
והם גם עמודים עשרת, מעשה מקשה, צוקי־סלעים עשרת המה.

כה עומדים הם, נמרצים, כנשרים בטרם עוף, נכונים להרקיע,
ועיניהם אל שלמה ז'ליכובסקי מסירות ואהבה תשאנה —
ויקרא שלמה בחדוה להם, ובקול גדול הביע:
„ערב שבועות היום! הבו, יהודים, וברקוד נצא־נא!

הבו ונצא פה במחול, ברקוד כשר לפני המות!
מה טוב ומה נעים חלקנו! פה בלב השוק, בתוך,
לתת נפשנו נדבה בעד כלל־ישראל, לעלות עולה כליל על המזבח!
גם החומר שבנו כנפש יערוג לכך — נרקוד־נא, יהודים, בלב שמח!"

רגע — והוא פושט ידו, מטה ראשו, מגביה כתף,
וגם רעיו, קדושים תשעה, בעיניהם למעלה ידבקו, —
וירץ אליהם הגרמני, משתער בשצף־קצף,
ועל צואריהם עניבת־החבל מהדק הוא

✶

שירו שמים וארץ, זמרו, ישיר אלהים, „השם המפורש" ממקומו,
שירו אתם פה כל דרי מטה, שירו למעלה שוכני ברקיע,
שירו כל ש"י עולמות, הריעו, הרנינו השם ז'ליכובסקי שלמה,
כי שם האדם הוא הגדיל עלי ארץ. כבוד האדם הוא הגביה!

על־כן שירו שיר־שבח לו תחת שמים,
זמרו, בני־אדם, תהילה לו!
העוד איש כמוהו ראיתם בעינים?
כמוהו שני אם נמצא לו?

הללוהו ימים וכל ארץ מתחת,
גבעות, עמקים, עצי־יער רננו!
שירו שיר לשלמה, ליהודי, שירו יחד,
אמרו כאלהים: הוא מצא חן בעינינו!

ושמשות, שירו שיר, וכוכבי כל תבל זו,
זמרו לו באור ובנחת הנעימו,
ספרו־שיר על גבור־גבורים, והלל לו,
פארוהו בשיר, יהודי־היהודים הוא!

הגידו כבודו, אף כי הוא מעודו
איש בקרב לא הרג, לא קלע חץ פולח,
הללו, אם גם דם לא שפכה זו ידו,
שירו שיר, אם גם אין הוא רוצח.

לא הפך עיר וכפר מימיו לתל־הרס,
לא נשא במכונה כמו סער,
לא הטיל קלעי־מות באיש עלי דרך,
לא שלף גם כל חרב מתער.

שאו שיר לגבור עירה הנדחת,
זו על סמטותיה נגולה,
שירו, דברו לו שיר, ראו דמותו, היא זורחת
היא דמות הקדוש מזדונסקא־וולא.

הקרבנות הראשונים

רבקה לוי־שורצברט, פתח־תקוה

שקטה העיר לאחר ההפצצות, פה־ושם עוד נראו אודים עשינים — עדים אלמים למה שעבר על העיר בימים האחרונים. שקט ודומייה מסביב.

רוב התושבים עזב בפאניקה, בין הפצצה אחת למשניה, את העיר — ואילו קומץ היהודים אשר נותר הסתגר בבתים, אחוזי־אימה ופחד, חרידים למאורעות, שעלולים היו להתרגש עליהם כל רגע.

ואכן. ניבא להם ליבם רעות — וידע מה ניבא.

תוך ימים ספורים בלבד פרצו קלגסי־הנאצים המנצחים לזדונסקה־וולה. צעדיהם הכבדים ושירת־הוללותם הפרועה, חדרו גם לבתים הנעולים על מנעול ובריח, במלאם את ליבות תושביהם היהודים בדאגה חמורה לבאות.

ברינק (בשוק), פינת רח׳ שירדזקה, בביתו של מר מנדל׳ה ורשבסקי, בדירה אשר בחצר למעלה, אצל אברהם אוז׳חובסקי, יושבים בעלי־הדירה, חותנו ר׳ מרדכי מנדל סטריקובסקי ור׳ אברהם יידל הרשברג — חסידים־רעים של השטיבל מסטריקוב.

ומה מעשיהם של יהודים חרדים, מאמינים בני־מאמינים, בימי־מצוקה קשים אלה ? הווה אומר: אוטמים את אוזניהם מכל הרעש וההמולה שבחוץ, מסיחים את דעתם מעולם הרשע והזדון, החולש על הכול ומקיף אותם מכל צד... ועוסקים בתורה.

שעה ארוכה יושבת שלישיית המאמינים ומשקיעים את עצמם, את כל ישותם והווייתם, בשקלא וטריא בסוגיות הגמרא. אך, לפתע בוקעים קולות צורמניים מחדר־המדרגות ומגפיים מסומרים של הכובשים־המרצחים מהדהדים בחלל.

עוד השלישייה עוקבת בחרדה, גדילה והולכת, אחר

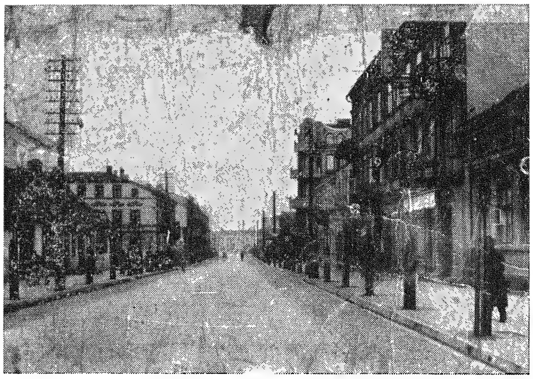
בבית מימין, פינת השוק ורחוב שיראדז, נפלו הקרבנות הראשונים.

אין הויז אויף רעכטס, ווינקל מאַרק און שעראַדזער גאַס, זענען געפאַלן די ערשטע קרבנות.

קול הצעדים הקריבים ובאים — והנה נפרצת הדלת. משנכנסו הגרמנים לדירה ומצאו את שלושת היהודים הלומדים, מיד הסתערו עליהם ברוביהם השלופים: „הנה שלושה מרגלים יהודים, המסכנים את חייהם ושלומם... !״

שלושת היהודים, הטהורים והנעלים, המסיחים לפי תומם בסוגיות אביי ורבא — אחת דינם למוות. כי הגרמני־הכובש, צמא־הדם, תר אחרי קרבנותיו — ומי כיהודי מתאים יותר למלא אחר תאוות הרצח שלו ?
ואכן, דם יהודי הפקר !

בידיהם, ידי־הנץ, קורעים הם, הגרמנים, את הלומדים התמימים מדפי־הגמרא ומגרשים אותם לחצר־הבית. ובעוד „שמע־ישראל״ נישא על שפתיהם הטהורות, שבקו שלושת קדושי־העיר הראשונים חיים לכל חי.

רחוב לאסק — לאַסקער גאַס

גזירת ה־„סטאמפלן״
(החותמות)

רבקה לוי־שורצברט, פתח־תקוה

השנה שנת 1942. את הגיטו פוקדות צרות לאחר צרות. גזירה רודפת גזירה. אך היהודים — עם קשה־עורף וחדור אמונת ואופטימיות חיים — עודם מצפים לישועה.

והנה נודע על גזירה חדשה. גזירה מדכאה, מבישה. השמועה עשתה לה כנפיים, עוברת מפה לאוזן בפחד, באימה. לא מעזים לדבר עליה ולגלות אותה בקול — בלחישה, כמעט ללא הגה, היא עוברת מאיש לאיש: „סטאמפלן!״ (חותמות).

המילה, לכשעצמה מילה ככל המילים באוצר הלשון, זורעת אימת־מוות. יודעים היהודים בדיוק את מלוא־פירושה, את חומרת משמעותה, את חריצת גורלה. אכן, נודע הדבר מפי שרידים בודדים, אשר הצליחו להימלט ולהציל את נפשם מגיטאות שונים, לפני ובזמן חיסולם.

והללו, הפליטים הניצולים לשעה, יהודים נרדפים שעלתה בידם לחמוק מעיניהם הבולשות וצמאות־הדם של הגרמנים, התגנבו לגיטו זדונסקה־וולה, שיצאו לו משום־מה מוניטין כגיטו יושב לבטח.

ואשר יגורנו ולא בוטא בשפתיים בא. יום אחד, הוא יום־הדין שקבעו הנאצים ליהודי־עירנו, הופיעו בגיטו אנשי־ס.ס. וגיסטאפו, שליחי־המוות הגרמנים, להחתים את היהודים — מי לחיים ומי למוות.

למטרה נבזית זו רוקנו הגרמנים דירה, שם תפס את מקומו מטה־החתימה, ובראשו „רופא״ או „רופאים״ מה„גזע הטהור״. לפני צוות שליחי־מוות אלה, נאלצו כל היהודים — גבר או אישה, נער או נערה — להתפשט ולעבור במערומיהם, כביום היוולדם. כלום יכול היה השטן בעצמו — סמל הקשיחות והאכזריות ללא גבול — להמציא דבר־מה יותר מביש, משפיל וסאדיסטי ?

בדכאון ובבושת־פנים עברו בסך נשים צדקניות ונערות תמימות, בעוד העיניים מושפלות ונעוצות ברצפה ודומעות, על הבזיון הגדול שנפל בחלקן. פה־ושם אף ניסתה נערה להסתכן ולהשאיר חלק מלבניה על גופה העירום. אך ה„תכסיס״ לא הצליח. מיד הגיבו שומרי־ה„חוק״ הגרמנים בתקיפות ראויה לציון, על „הפרה גסה״ זו

של הפקודה, כשהם מנחיתים את המגלב על גבה הלבן והרענן של „המרדנית" ומאדימים את בשרה. עיניהם הטמאות של נציגי ה„גזע העליון" נחו על כל אחת ואחת מבין העוברות בסך משל ה„גזע הנחות", עד הגיען ל„מבין" הגדול, הפוסק האחרון. הלה הצמיד את החותמת על החזה, וכן על פתק עם שם הנחתם את האות „א" — שפירושה היה לחיים, או האות „ב" ו־„פ" — למוות.

אגב, בתהלוכת המושפלים והמדוכאים עבר כל מין ומין בנפרד (אכן, הכירו בנו הגרמנים כמין — אך לא כמין אנושי).

לאחר חריצת הגורלות שבנו ל„בתינו".

ובכן, גם על גיטו זדונסקה־וולה לא פסחו הגרמנים. גם עלינו עברה הכוס. והסוף מתקרב ובא — ובעצם כבר מתדפק הוא על הדלתות. אולי מחר או מחרתיים יבואו הרוצחים, ויקחו איתם את אבא או את אמא, או גם את שניהם יחד. פה־ושם יפצעו פצעי־מוות, שלא יגלידו עוד לעולם, בהוציאם בנים ובנות, אחים ואחיות, או קרובים ומכרים יקרים אחרים, שלא ישובו עוד — כפי שיעלה הרצון לפני הגרמנים, השולטים בכיפה על חיים ומוות.

הוי, כמה קשה היה לשאת את מבטיהם של האנשים, שבגורלם עלתה האות „ב" או „פ". דומה היה מבטם אותה שעה לזה של חיה, שנלכדה ברשת שטמנו לרגליה, מבט, בו השתקף צער העולם כולו שאין לבטאו במילים — צער, שנחרת בזכרוני ולא יישמט ממנו עד סוף ימי.

ומאלף הדבר.

אך עבר יום ואף לילה וחוזר חלילה. יום ארוך, ובעצם — לילה ארוך, והם, הרוצחים, עדיין לא באו — ושוב החלה התקווה לפעם בלבבות, כדרכם של יהודים. תושבי־הגיטו שוב נתפסו לאשליות, תוך רצון עז להאמין בהן, על־אף חוסר ההגיון שבדבר (כוחו של חפץ הקיום?), שאולי בכל־זאת בטלה הגזירה, והגיטו על תושביו יישאר על תלו, ואף יחזיק מעמד — עד שתבוא הישועה.

אך לא. מיד התבררה האמת המרה, שהגרמנים לא שכחו אותנו, וכי אין בדעתם להוציא את טרפם מידיהם — עד הסוף המר.

ואכן, לא עברו ימים מועטים והרוצחים הגיעו.

בא הקץ והכליון — חיסול הגיטו!

די שעראַדזער אַקציע

פנחס קאַלושינער

אָקטאָבער 1939. דאַנערשטיק פאַרמיטיק

דער ערשטער חודש פון דער נאַצי־הערשאַפט אין זדונסקע־וואָליע איז, אַחוץ קליינע אינצידענטן, אַדורכגעגאַנגען פאַרהעלטניסמעסיק רואיק. אָבער באַלד, האָט דער אויסגעשולטער גרויל־אַפּאַראַט געצומען באַווייזן וואָס ער קען. מיטאַמאָל, אין אַ דאַנערשטיק פאַרמיטיק, האָבן זיך געצומען זאַמלען אין די גאַסן גרעסערע אַפּטיילונגען פון באַוואָפנטע סאָלדאַטן, ווי אויך די טרויעריק־באַרימטע פאָלקס־דייטשן, אויסגעשטאַט מיט שטעקנס, אייזנס און נאַגייקעס. אַ שרעקלעכער פחד באַפאַלט די יידישע באַפעלקערונג — אַ פחד פאַרן אומבאַוווסטן, וואָס דריקט שטאַרק אויף די געמיטער.

די פּראָוואָקאַציע

פּלוצלינג דערהערט זיך אין מאַרק, ביים רעסטאָראַן „איראַפּאַ", ביי מיכאַלסקין, אַ פּראָוואָקאַטיווער שאָס — און אַ מענטש פאַלט. מאָמענטאַל ווערט דורך די דייטשן פאַרשפּרייט דער קלאַנג, אַז דאָס האָבן די יידן מיט די פּאָליאַקן אויסגעפירט אַן אַטענטאַט אויף אַ דייטש. תיכף ווערט די שטאָט אָפּגעשלאָסן — נישטאָ מער קיין אויסגאַנג און איינגאַנג. די מענטשן, וואָס געפינען זיך בעת־מעשה אויף די גאַסן, יונג און אַלט, פרויען און מענער, ווערן אַלע אַריינגעטריבן אין די טויערן — באַגלייט פון מוראדיקע קלעפּ פון קאָלבעס, שטעקנס, אייזנס און נאַגייקעס.

ראַטהויז

אין פאַרלויף פון געציילטע מינוטן ווערן די גאַסן אָפּגעליידיקט, און ס׳בלייבן בלויז די צעווילדעוועטע פאָלקס־דייטשן און סאָלדאַטן. באַלד דערנאָך דערשײַנען די לעצטע אין די הייף, נעמענדיק צוזאַמענטרייבן אַלע מענער, יונגע און אַלטע, געזונטע און קראַנקע, אין ראָטהויז. דער איינגאַנג אַהין איז געווען באַגרענעצט צו איין טויער, ביי דער בענזין־סטאַציע — בעת די איבעריקע 3 איינגאַנגס־טויערן זענען געווען אָפּגעשלאָסן און שטרענג באַוואַכט פון ס״ס־לייט. ביים איינגאַנג אין ראָטהויז האָט יעדער געמוזט אַדורכגיין אַ שפּאַליער פון די צעווילדעוועטע, בלוט־דורשטיקע פאָלקס־דייטשן, וואָס האָבן מיט ראָזמאַך, אויף רעכטס און לינקס, זשאָנגלירט מיט זייערע מכשירים אין די הענט — דערלאַנגנדיק אכזריותדיקע קלעפּ, ווו און וועמען זיי האָבן געטראָפן.

אָפּגעריסענע און פאַרבלוטיקטע, באַגלייט פון ווילדע, שרעק־אַנוואַרפנדיקע געשרייען, האָט מען אונדז אַלע קאָנצענטרירט אין ראָטהויז און געצוווּנגען צו האַלטן די הענט אין דער הויך — שטייענדיק ביי די ווענט. ערשט באָענט צו 12 ביינאַכט, איז אונדז דערלויבט געוואָרן זיך אַהינצוזעצן אויפן פייכטן און קאַלטן אַספאַלט — בעת פון אַלע זייטן האָבן זיך געהערט שטילע קרעכצן פון מער־אָדער־ווייניקער צעשלאָגענע.

דער ערשטער קרבן

צומאָרגנס פרי, נאָכדעם ווי מ׳האָט ביי אונדז אַדורכגעפירט אַ שטרענגע טאַשן־רעוויזיע, זענען מיר אונטער דייטשער עסקאָרטע, אָפּגעפירט געוואָרן צו דער באַן־סטאַציע. אויפן וועג צו דער באַן, האָט זיך אויף אונדז אַראָפּגעלאָזן, פאַרן מינדעסטן „נישט־ריכטיקן״ טריט, אַ האָגל פון אכזריותדיקע קלעפּ. דער רעזולטאַט פון דאָזיקן מאַרש איז געווען, אַז די פון אונדז, וואָס זענען ביים נעכטיקן „בראַנד״ אָפּגעקומען מיט פאַרהעלטניסמעסיק־לייכטע פאַרלעצונגען, האָבן דאָסמאָל דערפילט אויף זייערע לייבער די גרוילן פון די נאַצי־באַרבאַרן — די שטאָלצע, פאַריסענע זין פון כלומרשטן דייטשן קולטור־פאָלק.

אָנקומענדיק קיין שעראַדז, האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סעריע פון שרייענדיקע באַפעלן — און צומאָל אויך שיסערייען. דאָס האָט מען אונדז אויף גיך געטריבן פון די וואַגאָנען — אָפּפירנדיק אין דער אָרטיקער תפיסה. פון די צעטומלענדיקע, כאַאָטישע באַפעלן: „הענדע האָך, לינקס, רעכטס״, ווערן מיר אַזוי דעזאָריענטירט — אַ געניי־דורכגעטראַכטער, ציל־באַוווּסטער סיסטעם פון די דייטשע פאַרברעכער, איבעראַל, ווו זייערע טמאדיקע פיס האָבן געטראָטן — אַז מיר ווייסן נישט וווהין צו לויפן. און

דאָ, אין דער אַלגעמיינער צעטומלעניש, פֿאַלט דער ערשטער קרבן, אַן אַדורכגעלעכערטער פֿון קוילן — אברהם מיכאַלאָוויטש הי״ד, בעת ר׳איז געלאָפֿן לינקס — אויפֿן אָרט פֿון רעכטס.

אַזוי, אין דערדאָזיקער אַטמאָספֿער פֿון באַרבאַריזם און דערנידערונג פֿון מין מענטש אַלס אַזעלכן, האָבן מיר אַדורכגעמאַכט דעם אכזריותדיקן 3־קילאָמעטערדיקן וועג ביז צו דער שעראַדזער טורמע.

אָנגעקומען אויפֿן אָרט, האָבן מיר זיך איבערצייגט, ווי־ווייט גרינטלעך די דייטשע אויסגעשולטע סאַדיסטן האָבן אויסגעפֿירט זייער נידערטרעכטיקע מיסיע. קיינער, ממש איינער נישט, איז אַדורך די פּראָוואָקאַציע בלוטלאָז. קיינעם האָבן זיי נישט געשוינט — גלייכשאַלטונג, אַ באַליבטער דייטשער טערמין, גלייכשאַלטונג אויף יסורים און פּיין, צוליב אַן אומגלויבלעך־ווילדער, זינלאָזער משוגעת פֿון יידן־האַס — אָן אַ פּאַרוואָס און אָן אַ פּאַרוועץ.

מאַנכע פֿון די קרבנות זענען געווען אַזוי צעשלאָגן, אַז זיי זענען געבליבן ליגן מאַכטלאָז פֿאַר דער טורמע, און די דייטשן האָבן זיי ווי אַרייַנגעוואָרפֿן אין די קאַמערן. אַזוי, איז געשען מיט ר׳ שמואל זלמן מלמד, מיט דעם אַלטיטשקן ר׳ מאיר פרץ סט און ר׳ יצחק משה פּולווערמאַכער — ר׳ הערשקע בעהם׳ס איידעם.

ערשט נאָך 10 טעג אָפּזיצן אין דער טורמע — ביי אַ רעזשים פֿון אומאויפֿהערלעכע קלעפּ, שמיץ און אַנדערע שטראָפֿן — זענען מיר, אויסגעמאַטערטע און דערשלאָגענע, באַפֿרייט געוואָרן.

אַזוי, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס ערשטע טראַגישע קאַפּיטל פֿון מאַרטירער־וועג פֿון אונדזערע זדונסקעוואָליער קדושים.

דער טרויעריקער דאַנערשטיק

מיכאל דויטש, בני־ברק

געשען איז דאָס דעם 9־טן נאָוועמבער 1939, 1.30 מיטיק־צייט. פּלוצים האָבן מיר געהערט אַ שאָס. וואָס ס׳האָט פּאַסירט האָבן מיר נישט געוווּסט — אָבער די רעזולטאַטן האָבן זיך באַלד געלאָזן מערקן. געשרייען און זידלערייען אויפֿן אַדרעס פֿון יידן האָבן אָנגעפֿילט די לופֿט. ס.ס.־לייט און פֿאָלקס־דייטשן — „נעכטיקע פריינט" — זענען אַריין אין יידישע שטיבער, אַרויסטרייבנדיק אויפֿן גאַס אַלע מענער פֿון 15 ביז 50 יאָר. „הענדע האָך", און שלאָגנדיק אויף רעכטס און לינקס, אונטער אַן אַקאָמפּאַניאַמענט פֿון באַליידיקונגען, ווי: „שמוציקע יודן, לאופט" און אַנדערע, האָבן זיי אונדז געטריבן צום מאַרק, צום ראָטהויז.

אַריינקומענדיק אינעווייניק, דורך די שמאָלע טירן, ווו יעדער איינער האָט באַקומען זיין פּאָרציע קלעפּ, זענען מיר געוואָרן געצוווּנגען צו שטיין מיט די הענט אין דער הויך און די פּנימער צו דער וואַנט.

אַרום דעם ראָטהויז, זענען געשטאַנען ס.ס.־לייט מיט אָנגעשטעלטן מאַשין געווער, דראָענדיק מיט דערשיסן יעדן איינעם, וואָס וועט וואַגן זיך אַ ריר טאָן פֿון אָרט. צו אונדזער פּערזענלעכן קלאָגעדיקן מצב איז נאָך צוגעקומען די זאָרג פֿאַר די איבערגעבליבענע בני־בית אינדערהיים. בעת די נאַכט איז צוגעפֿאַלן האָבן מיר זיך צוגעטוליעט איינער צום אַנדערן — אַסך פֿון אונדז זענען געווען אין די בלויזע לייבלעך — אַביסל אָנצווואַרעמען די געפֿרוירענע גלידער אין דער קאַלטער, האַרבסטיקער נאַכט.

אין די דאָזיקע אומענדלעכע שעהן פֿון מידקייט, ווייטיק פֿון די באַקומענע אומזיסטע קלעפּ, און אָפֿענע ווונדן און שרעק פֿאַר זיך און פֿאַר די איבערגעבליבענע משפּחות, האָבן זיך אַ סך צוזאַמענגעבראָכן און ביטער געוויינט, בעת אַנדערע האָבן אויסגעגאָסן זייער צעבראָכן האַרץ פֿאַרן כביכול, זאָגנדיק תהילים אויף אויסווייניק.

אינדערצווישנצייט זענען מיר געוויר געוואָרן, אַז אַ דייטש איז דערשאָסן געוואָרן אין מאַרק, נומער 3, ביי זינגערס געשעפֿט, און אַז מענטשן פֿון איבער 50 יאָר האָבן די דייטשן אַריינגעפֿירט אין קוסקיס פֿאַבריק, אויף לאַסקער 18.

אַזוי זענען מיר געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט — נישט האָבנדיק קיין אַנונג, וואָס די ווילדע דייטשן פּלאַנען קעגן

אונדז. אינדערפרי, האָבן די דייטשן יעדן פון אונדז באַזוכט, צווואַרפנדיק: „י ו ד ע, ווּאָ ה אַ ס ט ו ד י ו ו אַ פ ן ?" נישט־דערלויבנדיק אונדז זיך צוצוזעצן, זענען מיר אַזוי געשטאַנען אויף אַ גאַנצן טאָג, ביז ס׳האָט גענומען טונקל ווערן. קיין עסן האָבן די דייטשן די גאַנצע צייט נישט צוגעלאָזן. דאָך איז מאַנכע פרו׳יען געלונגען אַריינצושיקן עטוואָס עסן.

פאַרנאַכטצו, האָבן די דייטשן אונדז אויסגעשטעלט אין פינפער־רייען און געזאָגט, אַז מ׳פירט אונדז צו דער באַן־סטאַציע. אונטער דער דראָאונג דערשאָסן צו ווערן — אַ שטראָף פאַר דער מינדעסטער „עברה" אין דידאָזיקע אימהדיקע טעג — איז אונדז פאַרבאָטן געוואָרן זיך אויסצו־דרייען און קוקן אויף הינטן בעתן מאַרש. גלייכצייטיק זענען מיר אויפגעפאָדערט געוואָרן צו שרייען: „א י י נ ס ־ צ ו ו י י — י ו ד ן ג י י ע ן". און אַז מיר האָבן אויסגעפירט זייער באַפעל, איז באַלד געקומען אַ צווייטער, אַ פאַרקער־טער: „פ אַ ר פ ל ו כ ט ע י ו ד ן, ג ע נ ו ג!"

אַזוי האָבן זיי מיט אונדז געטריבן קאַטאָוועס, מאַכנדיק אונדז צו שאַנד און שפּאָט פון איין זייט, און אַרויסגערופן פאַרווירונג און דעזאָריענטאַציע, נישט צו וויסן וואָס יאָ און וואָס נישט צו טאָן — פון דער אַנדערער זייט.

דאָס לעבן אין מאַרק איז געווען אינגאַנצן אָפּגע־שטאָרבן. אַלע לאָדנס פאַרמאַכט און ס׳האָט זיך נישט געזען אַ לעבעדיק באַשעפעניש.

אָנקומענדיק צו דער באַן־סטאַציע איז שוין געווען פינצטער. מיר ווערן אויפגעפאָדערט אַרויפצוקריכן אויף לאַסט־וואַגאָנען און זיצן מיט אַרונטערגעלאָזענע קעפּ.

אין יעדן וואַגאָן איז געזעסן אַ דייטש, מיט אַ שטעקן אין דער האַנט. בערך אַ שעה האָבן מיר זיך געפונען אויף דער סטאַציע, נאָכדענקנדיק דערביי וועגן די דייטשע כוונות און וווהין זיי האָבן בדעה אונדז צו פירן.

בעת די באַן האָט אָנגעהויבן רירן, האָבן מיר געזען, אַז די ריכטונג איז שעראַדז. מיר זענען געפאָרן בערך 2 שעה. אַ 200 מעטער פאַר דער סטאַציע האָט זיך די באַן אָפּגעשטעלט. באַלד קומט אַ באַפעל, באַגלייט — ווי געוויינטלעך — מיט געשרייען און זידל־ווערטער: „י ו ד ן ה ע ר ו נ ט ע ר". אין בהלה זענען מיר אַרונטערגעשפרונגען פון די וואַגאָנען, פאַלנדיק איינער אויפן צווייטן, און געטריבן געוואָרן צו דער סטאַציע. דאָרט איז געפאַלן דער ערשטער קרבן, א ב ר ה ם מ י כ אַ ל אָ ו ו י ט ש ה י " ד — אַ בחור פון 16 יאָר.

אַן ס.ס.־מאַן האָט זיך אַרויפגעשטעלט אויף אַ בענקל און געהאַלטן אַ „דרשה": „יודן, אייער לעצט ליכט האָט זיך אויסגעלאָשן פאַר אייך. לויפט נאָך פאַלעסטינע. איר האָט קריג געוואָלט. אייער ה אָ ר ־ ב ע ל י ש אַ וועט זיך פאַר אייך אָננעמען".

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַן איזדעקעווען זיך איבער אונדז. מיר האָבן געמוזט לויפן אַ 50 מעטער און מיטאַמאָל שטיין בלייבן, פאַלנדיק איינער אויפן אַנדערן, בעת די דייטשן האָבן געשלאָגן מיט די ביקסן־קאָלבעס איבער די קעפּ. ס׳איז ממש נישט געבליבן איינער, וואָס איז נישט געוואָרן צעשלאָגן. באַזונדערס שרעקלעך האָבן די דייטשן צעשלאָגן דעם חזן.

ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען אין תפיסה־הויף. ווערנדיק אַריינגעטריבן צו 20־30 מענטשן אין אַ קאַמער, ביי פאַרלאָשענער ליכט, האָבן מיר פאַר שרעק און שווערע איבערלעבונגען נישט געקאָנט ריידן. אַזוי זענען מיר אָפּגעלעגן אַ גאַנצע נאַכט.

צומאָרגנס, 8 פרי, האָבן די דייטשן אונדז מודיע געווען, אַז ס׳זענען אָנגעקומען פאַר אונדז פעקלעך מיט לעבנסמיטל פון דערהיים. מיר זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן זיך צו פאַרהאַלטן רואיק, און צוריקגיין יעדער אין זיין צעלע. מיין צעלע האָט געטראָגן דעם נומער 42.

ערשט ווען מיר זענען אַרויס אויפן הויף, ביי דער ליכטיקער שיין, אָפּצונעמען די פעקלעך, האָבן מיר געזען די רעזולטאַטן פון דער „ה ו מ אַ נ י ט אַ ר ע ר" דייטשער באַהאַנדלונג. ביי הונדערטער מענטשן זענען געווען צעקלאַפּט די הענט, פיס און קעפּ. ס׳זענען אָנגעקומען דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטער און אונדז דערטיילט מעדיצינישע הילף. אין אָנבליק פון דעם פאַקט, האָבן מיר געשטוינט, נישט־פאַרשטייענדיק וואָס דאָ קומט פאָר. פון איין זייט, ווערן מיר אכזריותדיק צעשלאָגן, אָן אַ פאַרוואָס, סתם אַזוי זיך, בעת פון דער אַנדערער זייט, פאַראינטערע־סירן זיך די זעלבע סאַדיסטן מיט אונדזער מצב, באַזאָרגנדיק מעדיצינער צו היילן אונדזערע ווונדן. יאָ, שוין דאָ, אין די ערשטע טעג פון דער אָקופּאַציע און אַנטי־יידישער קאַמפּאַניע, האָט זיך אַרויסגעוויזן דער כאַראַקטעריסטישער שטריך פון דער דייטשער טאַקטיק צו זייערע יידישע קרבנות — די טאַקטיק פון צעטומלונג און דעזאָריענטאַציע, אַ בכוונהדיק־צוגעטראַכטע, כדי אַרויסצורופן די אילוזיע, אַז זיי מיינען נישט אַזוי־שלעכט כלפּי אונדז, און אַז סוף־כל־סוף וועט זיך אַלץ ענדיקן בכי־טוב, טראָץ די באַליי־דיקונגען, פּיין און אויך מאַנכע קרבנות.

אין הויף איז געלעגן אַ באַרג מיט פעקלעך, געשיקטע פון דערהיים. מ׳האָט אָנגעהויבן אויסרופן די נעמען און פאַרטיילן די פעקלעך. אַז ס׳האָט געדויערט אַביסל צו לאַנג און ס׳האָט זיך די ס.ס.־לייט גענומען לאַנגווייליקן, האָבן זיי ווידער גענומען שלאָגן — ווי זייער מנהג — איבער די קעפּ, און בכלל ווו ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן. ווידער איז געוואָרן אַ בהלה, און יעדער האָט אויף גיך געכאַפּט פון די פעקלעך וואָס ר׳האָט געקענט, און זיך צוריקגעצויגן אין די „צ י מ ע ר ן".

נישט געקוקט אויף דער „מענטשלעכער" באהאנדלונג, האט זיך אונדזער שטימונג דאך אביסל פאר־בעסערט. ווייזט אויס, אז דאס שטילן דעם הונגער האט גורם געווען דערצו. יא, אז מ׳דערפילט די הצטרכותן פון חומר — האט דאס אן אלגעמיין־באַרואיקנדיקע השפעה.

יעדן טאג איז פארגעקומען א קאנטראל פון ס.ס.־אפיצירן אין אונדזערע צעלעס. ס׳האט געמוזט זיין ריין, אלץ אין אָרדענונג, און דער עלטסטער פון דער צעלע, האט געמוזט אפגעבן א באריכט איבער דעם מצב, צאל מענטשן א.א.וו.

נאך 5 טעג זענען די עלטערע צווישן אונדז באפרייט געווארן. 2 טעג שפעטער, האט מען אונדז, די יינגערע, וואס זענען נאך געהאלטן געווארן פארשפארט, אויפגעפאדערט אונטערצושרייבן א פארפליכטונג, אז אויב מיר וועלן באפרייט ווערן, וועלן מיר פארלאזן דעם 3־טן רייך (אונדזער קרייז איז שוין פריער געווארן אנגעשלאסן אין 3־טן רייך) און פארן נאך לובלין — אין קעגנפאל וועל מיר בלייבן זיצן. מיר באקומען צייט 10 מינוט אויף נאכצודענקן.

אבער, מער האט מען אונדז וועגן דעם נישט באלעס־טיקט. נאך 10 טעג אפזיצן אין תפיסה, האט מען אונדז באפרייט און צוריקגעפירט אהיים, אפשטעלנדיק אונדז אין מארק. דאס איז געווען אין די שפעטע אוונט־שעהן. מיר באקומען 10 מינוט צייט צו פארשווינדן פון דער גאס. נאך דער צייט, האבן זיי געדראט, וועלן זיי דערשיסן יעדן, וואס וועט זיך באווייזן אין דער גאס.

אזוי, האט זיך פארענדיקט די ערשטע יסורים־אקציע, וואס די „הויכע ריינע ראסע", די אנזאגער פון דער „נוי־ארדענונג איירא־פאס" האבן דורכ־געפירט אויף דער שוצלאזער, דערשראקענער יידישער עדה אין זדונסקעוואליע.

שלמה ז׳ליחובסקי, שצעד בשירה אלי גרדום.*)

משה פראגר

השמעתם את שמו ואת שמעו של שלמה ז׳ליחובסקי? הלוא הוא, שלמה ז׳ליחובסקי, הקדוש מזדונסקה־וולה, שנתנשא בצורה מרעישה כזו מבין כל מקדשי השם המרובים לאין־ספור בעידן השואה הנאצית, עד כדי כך, כי הבטאון האי־ליגאלי של המחתרת הלוחמת בגיטו ווארשה הקדיש לו תשומת־לב מיוחדת והעלהו כאחד מדמויות־ההוד של גבורי האומה. והלוא הוא, שלמה ז׳ליחובסקי, הוא אשר במעשה־הגבורה שלו ללא־תקדים כמעט, הלהיב את יושבי החושך והצלמוות שבגיטאות במידה מסעירה כזו, עד כי אחד המשוררים שבגיטו, שביטא את יגונם ואת גאונם של כל אלה, נאחז בדמות מבשרת זו והציבה במרום הפיסגה כסמל הגבורה האנושית — —

אם־כן, מה החידוש שנתחדש לנו בדראמה נשגבה זו של שלמה ז׳ליחובסקי? החידוש הוא בזאת, שאלה שסיפרו ושרו על מצעדו האחרון של שלמה ז׳ליחובסקי, לא סיפרו כלל מה היה כור מחצבתו ומקור יניקתו של גבור־הרוח, אשר בימינו לא נרשם בדומה לו. הם לא סיפרו, שהוא היה אחד מבין החסידים הבלתי־נכנעים שבגיטאות, שהוא היה אחד מבין המובחרים והמופלאים של החברותא החסידית כדוגמת אלה ה„מתי־סובציס".

כי הנה נוסח הידיעה מרטיטת־הלב, שנתפרסמה באחד הבטאונים של המחתרת הלוחמת:

„לאחר שהתליינים הגרמנים תלו עשרה יהודים בפורים תש"ב, הם חזרו על אותו מחזה־אימים גם בערב חג השבועות. הם הקימו תליה, בחרו בעשרה קרבנות והבהילו את כל תושבי זדונסקה־וולה „לחזות" במחזה. בין הנידונים למוות נמצא חסיד אחד, יהודי פשוט, שלמה ז׳ליחובסקי, שעודד את רוחם של כל היהודים שנתאספו בעל־כורחם. הוא גזר עליהם שלא להתאבל ונסך בהם רוח של בטחון. הוא ראה זכות להקריב את עצמו על מזבח העדה. בכל נתיב־היסורין הלך ושר ושימח את עצמו — —"

והנה הפתיחה להמנון־הגבורה בשם „השיר על שלמה ז׳ליחובסקי", שנכתב בידי המשורר המודרני יצחק

*) הופיע בספרו: „אלה שלא נכנעו" — קורות תנועת־מרי חסידית בגיטאות. פרק אחד־עשר, עמודים: קכח—קמד.

קצנלסון, ונתגלה בגנזי הארכיון המחתרתי שנמצא מתחת למפולת הגיטו בוורשה:

„שירו שמים וארץ —
שירו אתם פה כל דרי־מטה —
שירו כל ש״י עולמות, הריעו,
הרנינו השם ז׳ליחובסקי שלמה,
כי שם האדם הוא הגדיל עלי ארץ,
כבוד האדם הוא הגביה! — —״

ועתה נצא בעקבותיהם של שרידי השואה, עדי הראייה של מחזה־האימים הזה בשוק זדונסקה־וולה; נקשיב לדברי עדויותיהם ונאזין לפרטי תיאוריהם, כדי שנדע להכיר ולהעריך נכונה את שלמה ז׳ליחובסקי על שרשי נשמתו החסידית ועל מניעי גבורתו הנפשית.

* * *

ישראל צווייג, מיוצאי פאביאניץ ומשרידי אושוויץ ובוכנוואלד, אשר בשנות נעוריו נמנה עם תלמידיו של שלמה ז׳ליחובסקי — מעיד ומספר:

— אינני זוכר בדיוק מתי שמעתי בפעם הראשונה את אגדת הגבורה על שלמה ז׳ליחובסקי. ייתכן, שהיה זה בהיותי במחנה־העבודה בצ׳נסטוחוב או לאחר־מכן, כאשר הועסקנו בבתי־החרושת לנשק התת־קרקעיים בסביבת אוסטרובצה. ממקורות המחתרת הלוחמת הגיעה אלינו הידיעה המאושששת הזאת. עריכת התליות הפומביות השתייכה מכבר למעשה שבכל יום־יום בכל מחנות השיעבוד, וידענו על כמה מקרים של קריאות־נקם מפי הנידונים מעל עמודי־התליות. אולם כולם התרשמו עמוקות, שיהודי ילך וישיר בקול שמח ובהתלהבות בדרך אל התלייה ויצפצף כליל על המרצחים הגרמנים. כולם השתוממו על אודות גיבור בלתי־נודע זה. אך אני כשלעצמי, מכיוון שהכרתי אישית את שלמה ז׳ליחובסקי, שהיה בן פאביאניץ ורק בשנות הכיבוש עבר לזדונסקה־וולה, כדי לגור בבית חותנו שם — אני, דווקא בגלל שהכרתי מקרוב את האיש לא השתוממתי כלל. כי עד עצם היום הזה, משאני רואה לנגד עיני את שלמה ז׳ליחובסקי, כך כפי שהכרתיו, במשקפיו המוזהבים ובזקנקנו הבלונדיני, ובעיקר בשפעת השמחה שזרמה מישותו ללא הרף — מובטחני, כי אחרת לא יכול היה שלמה ז׳ליחובסקי לצעוד אלי גרדום אלא מתוך שירה וזמרה...

כי בשני דברים הצטיין אברך חסידי זה: הוא היה בעל מנגן נפלא וכל הניגונים והפזמונים שובי־הלב של ר׳ יוסל׳ה חנצ׳ינר, הבעל־תפילה הראשי והמבטא הראשי של „נוסח גור״, לא משו ממש מעל שפתיו של שלמה ז׳ליחובסקי. והוא היה בעל בטחון גדול ועל אף כל הצרות והתלאות שבחייו הפרטיים, הן בענייני פרנסה והן בענייני המשפחה, אף פעם ולו לרגע קט לא נעלם החיוך הנלבב מעל פניו הקורנות. על כל זה אוכל להעיד נאמנה, משום שבגיל צעיר, בהיותי כבן 10—11, נתקשרתי אליו בכל נימי־הנפש הילדותית והתמימה. למדתי אצלו שיעור קבוע בגמרא, ולא אשכח לעד את החום העצום של להט הקדושה, אשר שלמה ז׳ליחובסקי הכניס בלימוד פשוט של דף גמרא. ושוב, משום שגיליתי מאז ומתמיד נטייה לנגינה, משך אותי שלמה ז׳ליחובסקי למקהלה שלו לקראת הימים הנוראים, בהיותו בעל־תפילה בבית־החסידים בפאביאניץ, והנוסח שלו על „מלכיות, זכרונות ושופרות״, במוסף של ראש־השנה, ודאי שלא פג מליבי ולא דעך בזכרוני. אומנם הוא המשיך בסגנון הגוראי המובהק של ר׳ יוסל׳ה חנצ׳ינר, בכל זאת הוסיף יותר מנופך משלו. בעצם הוא לא הסתלסל הרבה, רק התעמק למדי בפירוש המילות של התפילות, וזה הגביר אצלו את השתפכות הנפש, ואת קהל השומעים הוא הביא ממש עד לכלות הנפש...

והייתי רוצה עוד להוסיף משהו. משום־מה נדמה לי, בכל עת שצפה לנגד עיני־רוחי דמותו המשולהבת והמלהיבה של שלמה ז׳ליחובסקי, כי הוא היה מאז ומתמיד יוצא מן הכלל בתוך החבורה החסידית. רבים מבין האברכים ב„שטיבל״ התהלכו בחדווה נפשית ובעליזות המתנגנת מאליה. אך חדוותו הוא היתה אפופה באיזה מעטה של רצינות וקדושה יתירה. אף חיוכו המתמיד היה טבול בקדושה. כך נדמה לי, כי כך נחרתה דמותו בעמקי לבבי. ומניין בא לו הכוח הבלתי־רגיל הזה? ודאי, שהוא ירש את הכוח המופלא מאביו, ר׳ משה גדליהו ז׳ליחובסקי, אשר עליו ידעו כולם, שהוא היה כבשן רותח של התלהבות חסידית אמיתית. ומי מבין חסידי־גור לא הכיר את ר׳ משה גדליהו, שנמנה עם החסידים החריפים עוד מימי בעל ה„שפת־אמת״? כאשר היה צורך להכריז בבית־המדרש הגדול שבגור איזו הכרזה נחוצה „בשם ובפקודת האדמו״ר שליט״א״, נבחר לתכלית זו ר׳ משה גדליהו. ראשית־כל, משום שהיה לו קול שאגת־ארי ממש, ונוסף לכך, משום שהוא השמיע את הדברים מתוך נשימה לוהטת ומתוך הבלטה כובשת, שחדרו ונקלטו כראוי בלבבות. וכלום יש לתמוה, כי שלמה ז׳ליחובסקי, בנו המוצלח והמחונן של ר׳ משה גדליהו זה, החסיד השורף והבוער, התעלה במעלת קידוש השם ובקול שירתו

הרים אתו את כל עדת המדוכאים? הרי זה בהחלט נאה ויאה לו, לשלמה ז׳ליחובסקי...

וזה באמת היה כוחו של ר׳ משה גדליהו, כפי שזה נתגלה לנו, ילדי־העיירה פאביאניץ, אשר אתנו טיפל בחיבה יתירה חסיד חריף וישיש זה. כלום אפשר לשכוח את ההילולא החסידית המיוחדת, אשר ר׳ משה גדליהו היה רגיל לערוך לכבודם של תינוקות של בית־רבן, בכל אסרו־חג דפסח וסוכות? זה, כנראה, היה מנהג מיוחד של פאביאניץ ור׳ משה גדליהו היה שומר על נוהג זה. הוא שהיה אוסף את כל ילדי־העיירה, תלמידי־החדרים; הוא שלימד והדריך אותנו בניגונים חסידיים; הוא שיצא אתנו בכל מוצאי־החג להפוך את העיירה כולה ולשיר בחוצות עד חצות הלילה מנגינות כובשות־לב, כגון „צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי"... אז, לעת התפרקות השמחה החסידית הגדולה והכבושה הזאת, הכרנו את ר׳ משה גדליהו הישיש במלוא־להט צעירותו ובמלוא־עוז דביקותו. ואז, לעת שטף השירה החסידית הגועשת, שסחבה וסחפה את העיירה כולה, הכרנו כמו־כן את שלמה ז׳ליחובסקי, הלוהט והסוער, שצעד בעקבות אביו...

* * *

כי על כן, לאור עדות זו, מובן ומוסבר לנו עד מה נתרגש ונתרשם אותו משורר של הגיטו, לשמע הד שירתו של שלמה ז׳ליחובסקי:

„שלמה ז׳ליחובסקי!... בת־קול פעמה ב־
אוויר וצללה,
המה זה השם היהודי, אזני קרובים ורחוקים שמעוהו
שלמה ז׳ליחובסקי — מין שם הוא זה? או
ראשית לזמר פה ירונו?
ההד צלל על־פני השוק, המה בכל אוזן והריע —
הנהו! כעל במה בבית־הכנסת יעמוד הכן על הגרדום
הוא,
ואור־משנה ממבטו לאור־חמה ולתכלת־הרקיע...

* * *

ברם, תמונה נאמנה על מה שהתרחש אז בשוק הצפוף־יהודים של הגיטו בזדונסקה־וולה, מצטיירת בעוד יתר בהירות ובעוד יתר עוז מפיהם של עדי־המעמד הזה.

ל י י ב ל ב ר י ק מ ן, משרידי קהילת זדונסקה־וולה ליד לודז׳, שהיה נוכח בעצמו, לפי פקודת הנאצים, בשעת תליית עשרת היהודים עם שלמה ז׳ליחובסקי בראשם — מוסר בעדותו:

— אין מלים בפי לבטא במלואו את מה שהרגשנו באותו יום שישי, ערב שבועות של שנת תש"ב. הגרמנים הזעיקו את כל תושבי הגיטו, להתאסף בכיכר השוק, שברחוב סטאנשיץ. בפקודה הנאצית לא נאמר כלום על מטרת ההתאספות הזאת, אולם בגיטו ידענו בדיוק מה שצפוי לנו. ימים ספורים לפני החג נאסרו לפתע־פתאום על־ידי מרצחי ה„גיסטאפו" עשרה יהודים, רובם ככולם מבין החוגים החסידיים, שנאשמו רשמית ב„סאבוטאג׳ה כלכלית" וב„הברחת מזון לגיטו". מאסרים מסוג זה לא היו אצלנו נדירים, ולעיתים תכופות אפשר היה לפדות את העצורים תמורת „קונטריבוציה", אשר לכך בעיקר נתכוונו הצוררים. אך הפעם הבהיל אותנו המספר המדויק של „עשרת העצורים", משום שכבר היה לנו נסיון מר עם הכנת „עשר התליות" בעצם יום הפורים. גם אז חיטטו וחיפשו הנאצים „עשרת פושעים" מסוג דומה, שנאשמו אי־פעם בעוון „הברחה", כלומר, שאצל אחד תפסו קופסת סיגריות, אצל אחד נתקבלה חבילת מזון שנשלחה מחוץ לגיטו, ואילו אצל השלישי — מחסן־סחורה מלפני המלחמה, וכדומה. אולם כל זה התברר לאחר־מכן כאמתלה פושעת לתלות בפומבי „עשרה יהודים", בתור מעשה־נקם של הנאצים הארורים עבור „עשרת בני המן", שנתלו בפורים... והנה, מאחר שגם בפעם זו נבחרו „עשרה קרבנות" ותאריך הפעולה הותאם לחג השבועות, ניחש הלב הנסער כי שוב יציגו לעיני הגיטו כולו „מחזה" מכאיב ומדהים כזה של תליית עשרה יהודים.

ואכן, נתאמתו החששות. המרצחים הקפידו להכין את הכל, לפרטי־פרטיהם — ובכל זאת נשתנו ונהפכו תכניו־תיהם. ומי השבית והפר את תכניות הנאצים? שלמה ז׳ליחובסקי הוא שעשה זאת. המרצחים הארורים עסקו בהכנות משלהם, והוא עסק בהכנות משלו. הרוצחים הנתעבים הזמינו את נשותיהם ואת פלגשיהם להסתכל ולראות במחזה „משעשע" שכזה, כאשר יהודים חפים מפשע נתלים בריש גלי לקול צחוקם הפרוע של הקלגסים והתליינים. והוא, שלמה ז׳ליחובסקי, הכין והכשיר את עצמו ואת בני לווייתו לרגע הרם והנישא של קידוש השם קבל עם ועדה. מי סיפר על ההכנות הנוגדות הללו משני הצדדים? השוטרים היהודים, שהיו בשרות הגרמנים, הם שידעו לספר כל זה בדיוק נמרץ. הם שסיפרו על התכונה הרבתי של לעג ושמחה לאיד היהודים מצד ראשי הנאצים. והם שסיפרו בסודי־סודות על אודות התנהגותו המופלאה של שלמה ז׳ליחובסקי, בעל הקול הערב, שהטיב לזמר, הציע ל„מנין" היהודים שבצינוק לצום בערב יום־התליה ולהתפלל איתם תפילות יום־הכיפורים. וכולם כאחד הסכימו לכך. וכך נערך „יום כיפור" פרטי של עשרת היהודים הנידונים בתוך תא הצינוק. ותפילותיו של

שלמה ז׳ליחובסקי, בשעה שהגיע ל„נעילה״, נגעו ללב במידה כזו, עד שגם שוטרי־הגיטו הקשוחים, שנכחו בחצר בית־הסוהר, בכו ויללו כילדים...

אולם „תפילת הנעילה״ לא נסתיימה אז בתוך הצינוק, כי שלמה ז׳ליחובסקי השאיר בכוונה תחילה את גמר התפילה למחרת היום, לשעת ההליכה אל הגרדום. וכך הווה. כל עשרת היהודים נקשרו ידיהם מאחוריהם והם הובלו בסך בחוצות־עיר, למן בית־הסוהר ועד למקום המיועד. אלא שבדרך הזאת הרים שלמה ז׳ליחובסקי את קולו בשיר עז ורם: „אזכרה אלוקים ואהמיה״, והיהודים הלקוחים למות אף הם זקפו את גבם ובקול המיה נפשית נתלוו אליו לגמר „תפילת־הנעילה״. עד שהגיעו ובאו למקום הגרדום, כשראשיהם זקופים ועיניהם מכוונות למרום לקראת תפילתם האחרונה.

ואז, בשעה זו של ההכנות האחרונות לתלייה, הצצתי גם אני בפניו השוחקות והצוהלות של שלמה ז׳ליחובסקי. הייתי אחד בתוך המון דחוס של אלפי־יהודים כאובים ונעלבים. ופתאום עבר משב־רוח של עידוד על פני־ההמון המדוכא כל־כך. עמודי־התליות הוצבו בשורה אחת, זה ליד זה. מתחת לכל עץ־תלייה הוכן ספסל, לעלות בו. המרצחים הנאצים לא נחפזו כלל, כי חבל היה להם על כל רגע של ה„משחק״. אך שלמה ז׳ליחובסקי, אשר פיו נמלא שירה, האיץ בהם. „שוין?״ (כבר?), כך הוא שאל את התליין שלידו מתוך קוצר־רוח, והוא שלמה ז׳ליחובסקי, עלה וקפץ על הספסל, כדי להכניס ראשו בקולר מהר ככל האפשר. עברו כמה רגעים של נשימה עצורה. דממת־אימים השתררה מסביב. ובן־רגע נבקעה הדממה הכבדה בקול חוצב להבות אש: „שמע ישראל!״ ——— היה זה קולו המוכר לי היטב של שלמה ז׳ליחובסקי. אך מי יתאר את אשר התרחש בליבותיהם של המוני־היהודים, המשקיפים האומללים, ברגע זה? נתרוממנו, נתעלינו. צעקנו ללא קול. בכינו ללא דמעות. נזדקפנו ללא תנועה. וקראנו, קראנו כולנו, „שמע ישראל״ בתוך פנימיות הנפש... כלום ישכיל מי לתאר את המעמד הזה?...

* * *

אבל המעמד הנרגש הזה תואר בכל זאת בחרט עז על־ידי משורר הגיטו, אשר הסתמך, כנראה, אף הוא על עדי־ראייה ושמיעה של המאורע, וזאת, כאשר ההתרשמות המזעזעת היתה עוד טרייה אצלם למדי:

„שלמה ז׳ליחובסקי... מין שם הוא, שם של יהודי.
ניב־יהודים, יביע
המיתו כבשה הפעם כל השוק, היא מופלאה כל־כך
מוזרת...
הוא לבדו, לבדו ברב דבקות, פתח בשיר לפני המוות,
וכמו לא לבדו הוא, כמו עמו ישיר כל עם ישראל יחד —
הוא שר, ומגרונו שרים כולם, כל היהודים, עדה נלהבת,
על כן רוחו התפעמה כה, והוא כסערה המתלקחת.
אך הנה מבחין הוא: לא! הקהל איננו שר... זה אך
נדמה לו,
כי סביבו כל העדה כולה יחד עמו מזמרת...״

* * *

והנה יש עוד עדות משלימה מאת אחד מצעירי בחורי־גור בזדונסקה־וולה, שהיה במקום המאורע והוא שנותן מבע לחוויותיו באופן אחר ומנקודת־ראות אחרת.

מנדל יוסקוביץ׳, נצר למשפחה חסידית מעוטרת אף הוא מניצולי הגיטו בזדונסקה־וולה מתאר את הדברים בצורה כזו:

— הייתי אז בן 15—16, בשעת התליות הפומביות. ואולי בגלל זאת אינני זוכר הרבה פרטים, וגם הרושם כולו היה אצלי שונה אולי מאשר אצל אחרים. באזני מהדהדות עד היום הזה שתי קריאות נועזות, שקלטתי מפי הנתלים. עוד לפני שאגתו של שלמה ז׳ליחובסקי „שמע ישראל״, שחישמלה את כולם, נשמעה צעקה גדולה ואיומה: „אידען! עטץ זאלט נקמה נעמען פאר אונדזער בלוט!״ (יהודים! שתתנקמו בעד דמנו!). בשעת מעשה לא ידעתי קריאה זו של מי היתה. אחר־כך נודע לי, שזה קרא הסבל, יהודי פשוט ותמים מחוגי „עמך״, אשר היה בין עשרת הגידונים, ושלצערי שכחתי את שמו. התליין הגרמני השתיק מיד את הסבל הזה בצריחה איומה, מחרישת־אוזנים: „פערמאך דין מונד! קוואטש ניכט זו!״ (סתום פיך! אל תקשקש ככה!). ואז פקד מפקד „הגיסטאפו״ על ראש ה„יודען־ראט״ של זדונסקה־וולה, ד״ר למברג, שהוא יקריא לפני היהודים הנאספים את ההנמקה הרשמית על עריכת התליות. פתח ראש ה„יודען־ראט״ ואמר: „לפי הוראת השלטונות עלי להודיע שהיהודים נתלים עבור סבוטאג׳ה...״ נוסח זה של ההודעה נחשב אז אצל אנשי „הגיסטאפו״ כמעשה של מרידה, משום שהם התכוונו שראש ה„יודען־ראט״ יאשר בשמו הוא, כי היהודים נידונו בגלל מעשה סבוטאג׳ה, ולא שהודעה זו באה בפקודת ובלחץ הנאצים. בעד „מרד״ זה נאלץ ה„יודען־ראט״ למסור לידי הנאצים סך של עשרים אלף מרקים בתורת קנס מיוחד... אבל המון היהודים לא התרשם מההעזה ההפגנתית של ראש ה„יודען־ראט״, משום שכולם היו נתונים תחת רושם עמידתו של שלמה ז׳ליחובסקי. ויש לי הסבר משלי לעמידתו זו ולמשמעותה, מאז ועד עצם היום הזה...

לדידי ברור, כי שתי הקריאות — של הסבל ושל שלמה ז׳ליחובסקי — הן היינו הך. הסבל השביע

אותנו, לקחת נקמה בצוררים. אבל איך ובמה להתנקם? ומה תכלית הנקמה? ונקמה ממשית ומוחלטת מהי? וכלום יש ליהודים החלשים האפשרות והיכולת לבצע את שאיפת הנקם? כל זה שאלתי את עצמי כבר אז, בהיותי צעיר לימים, ובעומדי אל מול עצי התליות בערב חג השבועות. ואז, כבר אז, גמלה בי ההכרה העמוקה, שיש קשר והגיון בין שתי הקריאות הללו, של „יהודים, תתנקמו עבורנו״!, ושל „שמע ישראל, אדוני אלוקינו אדוני אחד!״. כי אכן זוהי הנקמה הגדולה והבטוחה ביותר. הגרמנים שאפו מעל לכל לרצוח את הנשמה היהודית, להטיל זוהמה בנפשות ישראל, לכן הם בחרו דווקא בערב חג השבועות, בזמן מתן תורתנו, כדי להתעלל ביהודים ולהחליש את אמונתם. ומה הוכיח להם שלמה ז׳ליחובסקי, לעיני כל היהודים המושפלים והמדוכאים? כי אין להם, לתליינים הגרמנים, כל שליטה על הנשמה היהודית ואין להם שום יכולת לעקור את האמונה מלב היהודים. וזוהי הנקמה האמיתית היהודית. וגם אני באופן אישי, אם כי הייתי עול־ימים אז, גם אני התנקמתי אז בצוררים. כי למחרת היום, לאחר עשרת התליות, השתתפתי ב„מנין״ חשאי, שנערך לתפילת החג בביתנו שברחוב שאדובסקה 28, וקיבלנו בשמחה ובהתלהבות את התורה הקדושה, ושרנו יחד את „אקדמות״ עם הניגון המרטיט של שלמה ז׳ליחובסקי, כאילו לא קרה כלום...

ובשעת התפילה הזאת, שנערכה מתוך סכנת נפשות והתמסרות מלאה, חשתי בפועל ממש, כי אין נקמה גדולה ועזה יותר בצוררים הגרמנים, מאשר העזה רוחנית זו. כי נוסף על כך העלינו מן המחבוא את ספר־התורה הקרוע והמחולל, שנשתמר אצלנו בבית. קראנו בספר תורה זה בלי ברכה. ואני, אשר בזכרוני נשתמר בעוצם זוועתו מראה החילול של ספר־תורה, הרגשתי בחוש, שאני יחד עם יתר היהודים המתפללים פה, במקום סתר, מתנקמים במלוא עוזנו בגרמנים הארורים. כן, מראה החילול הזה, מדי היזכרי בו חלחלה תאחזני ויחד עם זאת הרגשה של גאון יהודי מתעוררת בי.

היה זה עוד בראשית הכיבוש הנאצי, בשנת 1939. התאספנו אז לתפילת ראש־השנה בביתו הפרטי של אחד ממתפללי בית־החסידים דגור בזדונסקה־וולה, הירש שלאמקביץ׳. כבר אז פחדו היהודים להתאסף בבתי־התפילה הרשמיים, משום שלא רק אנשי הגיסטאפו, אלא גם הקצינים והחיילים הגרמנים ארבו במיוחד ליהודים מתפללים. והנה, גם לתוך הבית הפרטי הזה נקלעו במפתיע אנשי הגיסטאפו, שערכו חיפושים אחרי נשק. משמצאו אותנו באמצע התפילה וויתרו על חיפושי הנשק והתנפלו עלינו בשצף של דברי חירוף וגידוף, אשר אין להעלותם כלל על הכתב. הקצין שלהם, משגילה את ספר־התורה שהיה בחדר, התרתח מלא רציחה וכאילו מכת־הטירוף פגעה בו. הוא הוציא את הפגיון שלו מנרתיקו ודקר כמה פעמים ביריעות, כאילו חש חיות ממש בספר־התורה...

מראה זה של הקצין הנאצי הדוקר בפגיונו את ספר־התורה מתוך טירוף של רציחה, פקח את עיני להבין את פשר המלחמה ביהודים. ואם כי הייתי צעיר לימים למדתי מזאת את הלקח הנכון. בכל שעת צרה ואסון חשבתי תמיד, איך להתחזק באמונה ולבטוח באדוני יתברך במשנה עוז. וכוח עמידתו של שלמה ז׳ליחובסקי נסך בקרבי עוד יתר עוז ואומץ. לאחר מעשה התלייה לא עבר זמן רב וכל יהודי־הגיטו נקראו שוב להתאסף ל„מיסדר מיוחד״ בשטח של בית־הקברות היהודי. היה זה ביום כ״ה אלול שנת תש״ב. החום היה אז גדול ומחניק, והמרצחים החזיקו אותנו שלשה ימים ושלשה לילות בשדה בית־הקברות, מבלי לתת לנו טיפת מים אחת. האנשים גוועו מצמא, היו שליקקו בלשונותיהם היבשות את אבני־המצבות, כדי להקל על הצרבת הנוראה. היו שמצצו קוצים ודרדרים, כדי להוציא מהם לחלוחית כלשהי. היו שנשכו בשיניהם את בשרם, כדי להרטיב את קצה השפתיים בנוזל של דם חם. ואני? הייתי מיואש ואומלל כמו כולם, ופתאום מצאתי זוג של תפילין בשדה־הקברות, ובן־רגע חשתי את טעמה המתוק והמשכר של נקמה. עמדתי להתפלל וכאבי כאילו נשכח ממני. הצעתי את התפילין לעוד יהודים אחדים, שהיו במצב של התעלפות ממש מן הרעבון והצמאון, וגם הם התאוששו למשמע הבשורה הגדולה, שמצאתי זוג תפילין. כי זאת לדעת: שלפני הכניסה לבית־הקברות הוזהרנו שלא לקחת איתנו שום חפץ ושום דבר ואף עברנו כולנו חיפושים ובדיקות חמורות. ולכן זה נראה בעיני כנס ממש, שמצאתי את התפילין ויכולתי להתנקם בגרמנים באופן משלי...

הרגשת נקמה מעין זו חשתי גם בהזדמנות אחרת. היה זה לעת הגירוש הסופי שלנו מזדונסקה־וולה לגיטו לודז׳. רכבת־הגירוש הוטענה כדוגמת קרונות־המוות. האנשים נדחקו ונדחסו, ללא רחם. הדרך מזדונסקה־וולה ללודז׳, אשר נמשכה כרגיל בקו־הרכבת משעה ועד שעה וחצי, ארכה עבורנו משלוש אחרי־הצהריים עד שבע בבוקר. פשוט מאוד. הקטר נסע הלוך וחזור, כדי שנחנק בינתיים בתוך הקרונות. כי דרך צנורות החימום הוכנס הבל מן הקיטור, וכמעט שנחנקנו כולנו מחוסר אוויר לנשימה. האנשים בתוך הקרון הוכו בטירוף של יסורין. התחלנו לדפוק בכותלי הקרון, וקראנו בשארית הכוחות: „מוות להיטלר! יחי סטאלין!״. סבורים היינו, כי משמרות המרצחים, המלווים אותנו, יפתחו את הקרון ויירו בנו. וזו אומנם היתה אחרית התוחלת, ליפול מירייה ולא להיענש בגסיסה ממושכת כזו. אבל המרצחים לעגו לנו, לא הגיבו על כל הצעקות ההיסטריות והוסיפו הבל אל הצנורות. ואז

נדלק במוחי איזה רעיון גואל: „יהודים! אנו נוסעים לתאי־הגאז, הבה ונתפלל תפילת מעריב האחרונה!" בקול צרוד וחנוק קראתי באחרית הנשימה ומתוך כוונה קדושה וזכה: „שמע ישראל", בעוד הד קריאתו של שלמה ז'ליחובסקי עולה בקרבי... ואכן, בכוחה של דבקות עם הכביכול במרומים, באמצעות קריאה מופלאה זו של „שמע ישראל", חשתי גב הפעם בטעמה של הנקמה.

ואולי טועה אני? אולי לא הייתי יחידי בהרגשותי אלה? אולי רבים, רבים מאוד מן היהודים המעונים חשבו והרגישו כמוני? כי סוף סוף הרי שלמה ז'ליחובסקי לא היה בודד. אומנם הוא היה הראשון שהרקיע לשחקים עם שאגת־הגבורה שלו „שמע ישראל", אבל כהרף־עיין, תוך כדי דיבור ממש, נקלטה השאגה הזאת על־ידי כל יתר תשעת הנידונים. ואלה, כאילו לפי סיסמה שנקבעה מראש, פצחו בקולות אדירים, שהצטרפו יחד למקהלה סוערת אחת: „שמע ישראל, אדוני אלוקינו אדוני אחד!". ואז המשיך שוב שלמה ז'ליחובסקי בקריאה נלהבת של קדושת השם, כפי הסדר הנהוג בתפילת נעילה, והרים את קולו ברטט ובלהט: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ——— תוך כוונה להוציא את נשמתו בקבלת עול מלכות שמים: „אדוני הוא האלוקים!", אבל בו ברגע נהדק החבל על צווארו והקריאה שנחנקה באמצע הידהדה באוויר, והיא עדיין מהדהדת באוזניו של כל מי, שזכה לשמוע בשורת־נקם יהודית אמיתית זו...

* * *

כזה היה תיאורו של עד־הראייה, עול־הימים, אשר הוייתו נשתמרה בנפשו במלוא טריותה וטהרתה — ואף המשורר, ששר את ההמנון לשלמה ז'ליחובסקי, אף הוא ראה אותו כשליח־ציבור, הכובש בלהטו את כל הסובבים אותו:

„עשרת צווארים חמים, יוד זוגות עינים פקוחות, עשרה לבבות יהמו־ירגשו —

כה עומדים הם, נמרצים, כנשרים בטרם עוף, נכונים להרקיע,

ועיניהם אל שלמה ז'ליחובסקי מסירות ואהבה תשאנה —

רגע — והוא פושט ידו, מטה ראשו, מגביה כתף,
וגם רעיו, קדושים תשעה, בעיניהם למעלה ידבקו —
וירץ אליהם הגרמני, משתער
בשצף־קצף
ועל צואריהם עניבת־החבל מהדק הוא..."

ואם ישאל השואל: משורר הגיטו, איש מודרני, ממנהיגי „החלוץ" וממשפחת המחתרת הלוחמת, האיך הוא האזין והבין במידה יתירה כזו את המיית נשמתו החסידית של שלמה ז'ליחובסקי? וההסבר לכך מפתיע לא במעט. מתברר, כי אותו משורר עצמו, יצחק קצנלסון, נקלע אף הוא לתוך מעגלי השפעתם של החסידים הבלתי־נכנעים. על כך מעיד אחד ממקורביו של המשורר, אשר התוודע אליו במחנה העצורים של וויטל:

„——— ועוד סיפר לי, על חיי קומץ היהודים שנשארו בגיטו המוקטן, אחר תום הגירוש הגדול. כמעט כל הנשארים היו שכולים, אלמנים ויתומים, אבל הם היו מתאמצים להתאושש. בשבתות היו מתאספות קבוצות קבוצות בבתים שונים, כדי לבלות יחד בשירה ובזמרה. קצנלסון זימר לפני זמר אחד, ששמע אז מר' זושא פרידמאן, ממנהיגי „אגודת ישראל". גם הוא היה אלמן ואב ששיכל את משפחתו. הזמר הזה נגע אל ליבי. פעמים רבות אחר־כך הייתי מבקש את קצנלסון שיזמרהו לפני. הוא היה נענה לי ומזמרו בקול רם עת שהיינו בחדרו, ובלחישה כשהיינו מטיילים בחוץ..."

(מתוך ספר־העדות של ד"ר נתן עק, „התועים בדרכי המוות").

ובכן, קצנלסון המשורר היה ער ורגיש לרחשי־לבם ולעוז־אמונתם של החסידים הבלתי־נכנעים, כי על כן שאף וטרח להנציח את דמות־הפלאים של החסיד־הגיבור, שלמה ז'ליחובסקי:

„שאו שיר לגבור עירה הנדחת,
זו על סמטותיה נגולה.
שירו, דברו לו שיר, ראו דמותו, היא זורחת,
היא דמות הקדוש מזדונסקה־וולה".

מות גבורה של עשרה קדושים בזדונסקה־וולה בפורים תש״ב *)

מר ל. פיוטרקובסקי מזדונסקה־וולה שליד לודז׳, שנמלט לשוודיה, מתאר במכתב למכירו בארץ את הזוועות הנוראות ביהודי המקום וביחוד את מות־קדושים של 10 יהודים שנתלו בפורים תש״ב:

...על קבר־אחים אינני יכול ללכת. אין מלים בפי להספידם, אין בכוחי להביע זאת. ישמשו מלים אלה מצבת זכרון לאחינו הקדושים שמסרו את נפשם על קדושת השם בעירנו זדונסקה־וולה וזכרונם ייחרת עמוק עמוק בלבנו.

לא פעם נזדמן לי לראות בעיני במשך המלחמה איך הנאצים הארורים, ימח שמם, רצחו יהודים בכל מיני מיתות משונות. איך קברו חיים יהודים זקנים, נערים, אנשים, נשים וטף; ירו באנשים, תלו אותם והתעללו בהם לפני הריגתם. בעצמי הייתי ברשימה של אלה שגזרו עליהם תליה, וברגע האחרון ניצלתי בנס ממש. אולם מכל מה שראיתי נשארה בלבי עמוק האכזריות הטראגית שלא אשכח אותה לעולם, מה שהנאצים עשו לעשרה יהודים בני עירנו, האופן הטראגי בו הוציאו הקדושים את נשמתם.

היה זה ביום המר והנמהר, בפורים תש״ב בשעה 12 בצהרים בדיוק. עשרה יהודים נלקחו לתליה. בזמן ההוא היו בזדונסקה־וולה כחמשת אלפים יהודים. כולם, נער וזקן, נצטוו להתאסף בשוק העיר ולהיות נוכחים בשעת האכזקוציה. עשרת היהודים שיצא גזר דינם לתליה, לא גבורים היו, להיפך, אנשים שמטבעם היו חלשים אולם גדולה היתה גבורתם ברגעים האחרונים לפני שעלו ל־גרדום.

עוד כמה ימים לפני פורים הרגשנו שאיזו צרה מתרגשת ובאה. החיפושים התכופים בגיטו והשמירה החזקה שהושמה על הגיטו וכן השוטרים שבאו לראש היודנראט ד״ר למברג (עסקן ציוני ידוע, מי שהיה פעם מועמד לציר הסיים הפולני מטעם הציונים הכלליים בפולין) ופקדו עליו להתייצב לפני הרוצח הידוע ריכטר, ימח־שמו, — כל זה העיד שמשהו מתרחש ובא. יומיים לפני פורים, ביום ראשון בבוקר נקראו באופן פתאומי כל הנגרים היהודים למחלקת הבנייה הגרמנית. מיד התחילו להפיץ שמועות שונות בגיטו, אולם ב־4 אחד הצהרים נודע שהנגרים נקראו להקים תליה גדולה בשוק העיר שעליה ייתלו מספר אנשים. ב־7 בערב בא שליח מהגיסטאפו לד״ר למברג ורשימה של 10 איש בידו וציוו עליו למסור לגיסטאפו את עשרת האנשים במשך 10 רגעים, אחרת סכנה צפוייה ליהודי העיר בכלל. באותו הזמן הקיפו אנשי הגיסטאפו את הגיטו ורבים מהם הסתובבו בתוך הגיטו עם הרובים בידם מוכנים להרוג ולאבד את היהודים. מיד הוצאו עשרת היהודים מהגיטו והושמו בכלא. מובן, שכל היהודים בגיטו לא הלכו לישון באותו לילה. הד״ר למברג קרא מיד לאסיפה גדולה של ה„יודנראט״ ונכבדי המקום. טיכסו עצות במשך כל הלילה איך להציל את עשרת היהודים. תיכנו תכנית למסור קילו זהב לגיסטאפו כפדיון נפש בעד כל אחד מעשרת היהודים בצירוף 20 אלף מארק וכן לעבוד 3 חדשים חינם לגמרי. במשך הלילה באו בקשר עם ה־„פולקסדויטשן״, שבמשך הרבה שנים לפני המלחמה עסקו במסחרם ועבדו אצל יהודים בבתי החרושת שלהם. אולם לא הועילו כל הצעדים וביום שני לפנות ערב באה פקודה מהגיסטאפו להכין את האכזקוציה.

מי שנמצא אז בעיר וניצל לא ישכח לעולם את הלילה הזה. בכיות ויללות נשמעו מכל בית בגיטו. ממנים „חברה קדישא״ ומתכנים תכניות איך להלביש את הקדושים טליתות וכן ממנים סאניטארים שעליהם להתעסק בקדושים אחרי התליה. בתור ראשון לסאניטארים נרשם הד״ר למברג. והנה באה פקודה חדשה: על היהודים בעצמם להוציא את הגזר־דין ולתלות את אחיהם הקדושים. כל אחד שואל: מי יהיו אלה שיתלו את אחיהם? הופל גורל ויצא שעל השוטרים היהודיים להוציא את הגזר־דין. אולם מיד קם רעש בין השוטרים ובייחוד בין בעלי משפחות, שהצהירו שלמרות שצפויה סכנה גדולה לכל יהודי הגיטו, הם לא יגאלו ידיהם בדם יהודי אפילו אם יהרגו אותם; „איננו רוצים להכתים את שם ילדינו, שיצביעו שאבותיהם הרגו ותלו יהודים״ — אמרו. לא נשאר אלא להפיל גורל בין השוטרים היהודים הרווקים.

והנה הגיע יום הפורים. כמו להכעיס יצאה השמש במלוא זריחתה. מכל המקומות הקרובים באו אנשי גיסטאפו לראות במחזה; היהודים יצאו מבתיהם והתאספו בככר מסביב לתליה. כולם עמדו ללא נשימה מאובנים מבלי יכולת אפילו לבכות. יום הפורים נהפך לאבל. כולם נער וזקן, טף ונשים צמו לא לקחו שום אוכל לפיהם. עוד שעות לפני הרגע הטראגי עמדו חמשת אלפים יהודים בככר. מסביבם התהלכו אנשי גיסטאפו שצהלו מרוב שמחה. בשעה הקבועה הובלו הקדושים במכונית שנלוותה בכמה מכוניות משוריינות של אנשי גיסטאפו וקצינים. ראש

*) הופיע ב„הצופה״ כ״ג אדר ב׳ תש״ו — 26.3.1946.

הגיסטאפו, ריכטר, ימח שמו, עלה על ספסל התליה, ניסה את החבלים והכריז ש„הכל בסדר" ואפשר להעלותם על הגרדום. באותו רגע נקרא הד"ר למברג אל קציני הגיס־טאפו שלחשו לו משהו באזניו ואח"כ עלה על ספסל ה־תליה כשפניו שחורים כשולי קדרה ורועד כולו. מרים הוא את ידו כסימן שרוצה לומר משהו. בקול לא־אדם, קול של מטורף הוא הכריז:

— יהודים, נצטוויתי להגיד לכם, שעשרת האנשים מובלים לגרדום וייתלו מפני שעסקו בסאבוטאג'ה ולא צייתו לפקודות הנאצים...

קשה לתאר את רושם הדברים על אלפי היהודים שעמדו דום על הככר. מיד אחרי זה נשמעה בקשתם של הקדושים, שפנו לשוטרים היהודים שנצטוו להובילם על הגרדום, שיהדקו היטב את החבלים כדי שלא יימשך הרבה זמן יציאת נשמתם.

נשמעה פקודת ראש הגיסטאפו לעלות על ספסל ה־תליה...

אין בכוח האדם לתאר את הגבורה הישראלית שהראו אלה עשרת הקדושים ברגעים האחרונים של חייהם. כולם כאחד החזיקו מעמד ושקטים עלו על ספסל התליה והכריזו:

יהודים, אל תבכו אחים יקרים! החזיקו מעמד, עוד תזכו לראות במפלתם! אחים קחו נקמה, נקמה, נקמה!...

ולבסוף בקעו קולותיהם של עשרת הקדושים בקריאת „שמע ישראל" וכשכל הקהל של חמשת אלפים איש ואשה עונים לעומתם „שמע ישראל" יצאו נשמותיהם בקדושה ובטהרה בשעה 12 בצהרים בדיוק בפורים ה' אלפים שבע מאות ושתים לבריאת העולם בעיר זדונסקה־וולה ———

אף אחד לא בכה. צער גדול כזה אי־אפשר להביע בדמעות. הקהל התפזר בשבועה לקיים את צוואת הקדושים: נקמה!...

כמה שבועות אחרי זה הייתי עד איך נורו באותו המקום הרבה יהודים וכעבור עוד זמן־מה אחרי שהביאו לזדונסקה־וולה יהודים מהסביבה ומספרם הגיע לעשרת אלפים הוציאו הנאצים פעם את כל היהודים לרחובות העיר ובחרו בכמה מאות בלבד שהשאירו בחיים וכל אלפי היהודים נורו. אף מאלה המאות שהשאירו אז בחיים לא נותרו הרבה. עם כמה מהם נפגשתי באושוויינטשים וב־מחנות אחרים בגרמניה ומעטים בלבד שיכלו לקיים את צוואת הקדושים.

ארבע שנים כבר עברו מיום המר והנמהר, אולם צוואת הקדושים ושבועתנו אז נשמרה חרותה עמוק עמוק בלבי.

שוודיה, פורים תש"ו.

קדיש

אברהם קלושינר, חולון

לאבא, ר' יצחק מאיר — נרצח בגיטו לודז;
לאמא, פריידל חנה ואחותי גולדה, בהיחנקן
חבוקות בתאי־הגאזים באלמנו — נר־תמיד.

שעה שביקרתי בעירנו, שנגזרה עליה כרת, לאחר היעדרי ממנה מזה שנים, נתקלתי במבטים של הפתעה, שנאה ופחד, שננעצו בי מכל צד ועבר וליוו אותי בכל מקום מדרך כף רגלי.

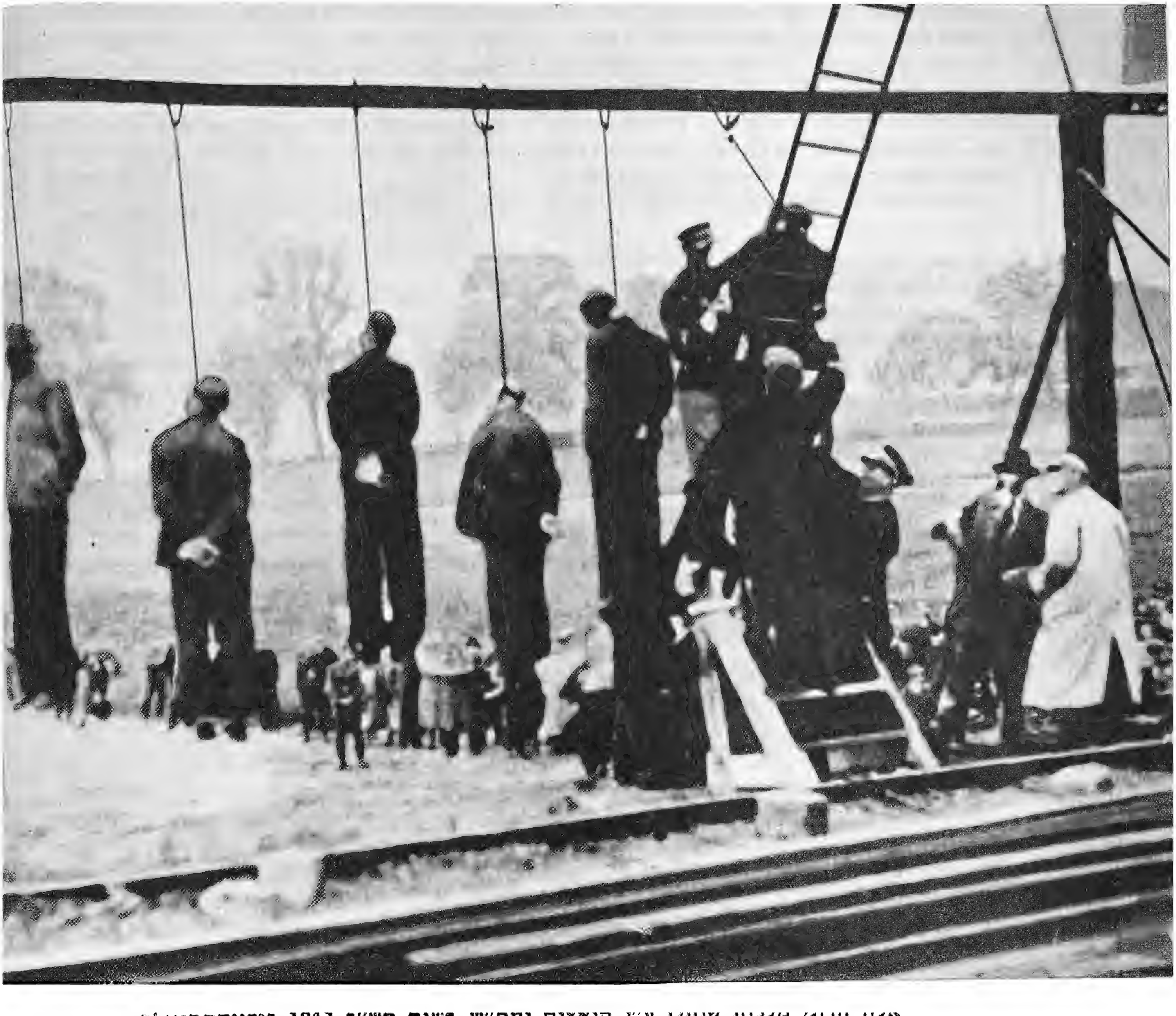
עצם הופעתי במקום נראתה אצל הגויים „שלנו" כה פתאומית, כה בלתי־מציאותית — כאילו גילגול, כביכול, שלא מעלמא הדין נתגלה לעיניהם. ובליבם חשבו בוודאי הללו: איך, ומהיכן, התגלגל ובא הנה שכוח־אל ואדם הלזה, האיש ששיחקה לו השעה לחמוק מגורלו שהועד לו, והגיע **לקברות־אבות — שלא ידע ולא ידע איש את קבורתם עד עולם?**

תמיהני, מה בהלת פתאום הלזו שנפלה עליכם, שכני לשעבר? כלום לא דורות על דורות חיי־שכנות חיינו, משק יחד לא בנינו, וחלומות על מחר טוב יותר, משותף לכולנו לא טיפחנו? ולמה זה, לפתע־פתאום, בהלה כזו אחזתכם?

לא, לא באתי לקבל בחזרה את הפרוכות של בית־הכנסת, בתי־המדרשות ובתי־התפילה שהיו לכם לבז —

גם לא את יריעות ספרי־התורה והמגילות שטימאתם לא אדרוש מכם —

אף לא על־מנת לשקם את בית־הקברות ההרוס ולהחזיר לקדושתן את המצבות, אותן בריצוף רחובותיכם חיללתם, הגעתי לכאן —

אלו הרוגי מלכות שנתלו ע״י הנאצים ימח״ש בשנת תש״ב 1942 בזדונסקה־וולה

ביאליק יעקב
זילברברג נחום אלי
טוך וואלף
טרוסקלסקי יחזקאל
יופימוביץ נחום

יעקובוביץ שמעון
מייזלר משה
מייזלר שמואל הערש
רוגוזינסקי לייב
שליזנגר יעקב מנדל

ערב פורים

ז׳ליכובסקי שלמה
חזקילביץ דוד
כהן מענדל
מורגנשטרן מרדכי
סבורזינסקי הערש לוזער

סטרזינסקי הערשל
סנטור שייע בר
פשציק אורי
רודאל בנימין
שמול יהודה (יאַל)

חג־השבועות

ה י ״ ד

והדירות והחנויות — ביזת הקרבנות בידיכם — גם אלה לא אוציא מרשותכם, בכדי להשיב, ולו גם חלק קטן, מהגזילה הרבה לבעליהם —

קל-וחומר, שאין בכוחי להפיח רוח חיים בנשמות הקדושים והטהורים, אשר נפלו בעצם ידיכם הטמאות, או שהוסגרו על־ידכם לרשותו של מלאך-המוות הנאצי, אכול השנאה הזואולוגית — ואשר איתו שיתפתם בלהט כזה פעולה!

לא, אין כל יסוד לפחדכם, שכני לשעבר — בוגדניים שכמותכם! הוסיפו למלא את כרסכם בביזה — בעוד סיוטי־חלומות וייסורי־מצפון — אם שמינית שבשמינית מאותה סובסטנציה עדינה מקננת בקרבכם — ידריכו את מנוחתכם וייסרוכם בכל ימי־חייכם.

✶ ✶ ✶

רכון־ראש ובאין־אונים, עומד אני בפני החורבן המזעזע, קורע השחקים, שפגע בעמי — בבואי לביקור קצר בלבד להתייחד עם מחשבותי הנוגות.

אף זכר לא נותר לאחר המגיפה הנוראה!

נדמו קולותיהם, החולמניים־עצובים, של המלמדים:

„כשיגלה אותם (את בני־ישראל) נבוזראדן והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה..."';

נעלם לעולמים נועם-ניגונם של בחורי בתי־המדרשות, שבדבקות עילאית, עריבה לאוזן, המשיכו בשיעורם: „שניים אוחזין בטלית..."';

נקפד פתיל־חייו של הנוער היהודי מהשדרות ומן הגן העירוני, שם היו מטיילים להנאתם, עמוסי־ספרים מתחת לבית־שחיים, שרויים בסערת וויכוחים לוהטים על תורת דרוין ובריאת־העולם, על צער הבריאה ועל שמיים תכולים מתכול.

עטויה קדרות מדכאת פרושה את לפני — עירי הניגפת והשחוטה!

עלטה כבדה, בלתי־חדירה, כיסתה אותך לעדי־עד!

ר׳ שלמה ז׳ליחובסקי

(מתוך הגלריה: „היהודים היקרים שלנו")

איש תם וישר ויהודי גדול, צדיק וטהור בחייו ומקדש השם ברבים בתקופת השואה — עלה והתעלה ר׳ שלמה ז׳ליחובסקי לשיא הפסגות. שעה שהרים ר׳ שלמה את קולו בווידוי תוך שירה, בהיות כבר עניבת־החנק על צווארו, כאחד מעשרת הרוגי־מלכות — **בשעה זו התפשט היהודי הזה כל־כולו מלבושו הארצי ועטה עצמות רוחנית, קדושה וטהורה, שכל סימני וסממני־הגשמיות והישות הפיסית ממנו והלאה.**

של נעליך מעל רגליך, בן־אדם!

במקום, שם דרכה כף רגלו האחרונה של הקדוש ר׳ שלמה ז׳ליחובסקי הי״ד. — אדמת קודש היא, ושם השכינה שורה.

ר׳ הרשקה באהם

עדין־נפש ואציל־רוח, עילוי וחריף, בקי ומתמיד — מלבד היותו ניחון בתכונת־הנפש המלבבת: הענווה.

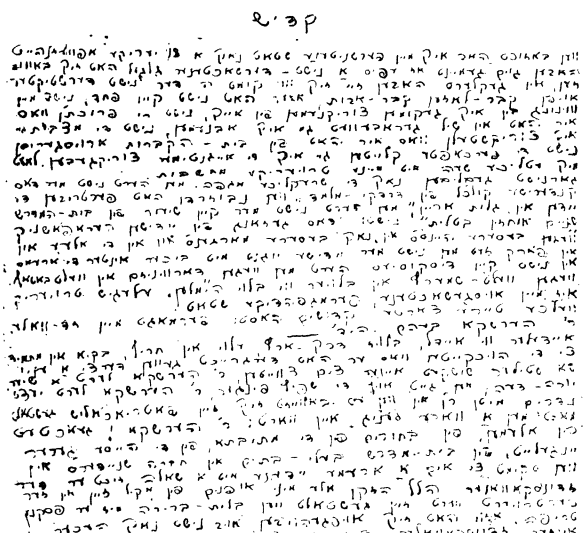
ואכן, יחס הכבוד ודרך־הארץ, שרחשו לו הבריות היה לאין־שיעור.

„הס! שקט!" היו מלחשים הבריות, זה לאוזנו של זה — „ר׳ הרשקה לומד עם בחוריו שיעור ב„יורה־דעה"!"

„פנו דרך, פנו דרך, ר׳ הרשקה מגיע!" — היו נשמעים תכופות קולות מכל העברים, שעה שדמותו הפאט־ריארכלית, מעוררת הכבוד, היתה מופיעה.

ואכן, מכובד ונשוא־פנים היה האיש על הכול — על בחורי־המתיבתא ועל אברכי־גור חריפי־המוח, על בעלי־הבתים שבבית־המדרש ועל מתפללי־חברת החייטים — ובעצם, על מי לא התחבב האיש?

ומשבאה אצלו אשה ו„שאלה" בפיה, כמה היה משתדל

רשימה זו בכתב־„פטיט", כתובה ע״י המחבר, אברהם קלושינר.

די ביילֵיגנדיקע אויפצייכענונג אין „פעטיט"־שריפט, איז געוואָרן אויסגעפירט דורכן מחבר, אברהם קאַלושינער.

— הלל הזקן זה שמזדונסקה-וולה — ליישם כוחא דהיתרא ולהקל בדין. וכשלא היה מצליח בדבר, ובלית-ברירה נאלץ לפסוק: טריפה — התוגה, הנסוכה על פניו אותה שעה, היתה מעידה עליו כמאה עדים, באיזו מידה אף הוא היה משתף את עצמו בצערה של אותה אשה.

כך התנהג בכל ימי-חלדו הצדיק והקדוש שמזדונסקה-וולה, ר' **הרשקה באָהם, צדיק — בחייו, קדוש — במותו.**

* * *

לא, למעלה מכוחותי הוא להוסיף ולארוג את חוט המחשבות הנוגות, קורעות-הלב.

הגויים אשר בזדונסקה-וולה, אתם, אשר בשם הצלוב על השפתיים ובברכת ממלא-המקום עלי-אדמות, התחממתם ליד השריפה הגדולה, שאחזה בנו, בשתפכם פעולה באהבה עם הברברים, „מגזע הארים הטהורים" — הניחו לי, הניחו לי לעבור ברחוב שיראדז בלבד ולהתפרק בזעקת קדיש מרה כלפי הפמליא של מעלה:

יתגדל ר' שלמה ז'ליחובסקי
ויתקדש ר' הרשקה באָהם
שמיה רבא
קהילה קדושה זדונסקה-וולה
שעלתה בלהבה!

עשרת הרוגי-מלכות

...ובת-קול ממרומים יצאה והכריזה: **„בן-אדם! אם יש את נפשך לדעת היכן המקום, בו קדושה וגבורה בכפיפה אחת דרו ולשיא-פסגתם הגיעו?**

את עיניך למצעדם האחרון של קדושי זדונסקה-וולה שים, אשר אף בצלם של עצי-התליה את צלם האלוקים שבאדם לא איבדו, ולא פעם אחת בלבד אלא אלפי-פעמים את שם השם ברבים קידשו".

וכך, בזעקת „שמע-ישראל", מרעידת-שחקים, על שפתיו המעוותות מרוב כאב, התייחד ר' שלמה ז'ליחובסקי עם בוראו, ומשהגיע ל„אחד" החזיר את נשמתו בטהרה — כקודמו הגדול ר' עקיבא — לכסא-הכבוד.

אכן, אין שמץ של סימן לפירפורי ערב-מוות. בגבורה ובראש מורם מכוון את עצמו ר' מרדכי מורגנשטרן כלפי ה„ספירות העליונות". בחוסן-אמונה, שאין לערער אחריה, מעודד ר' מרדכי את חבריו, הקדושים-המעונים, אחים לצרה, בעומדם על סף המעבר מעולם שכולו הבל-הבלים, בו הסטרא-אחרא, על כל הכרוך בה, שלטת בכיפה — לעולם של האמת הצרופה, אהבת-עולם וצדק אלוקי.

במתינות, ללא רתיעה, צועדים לגורלם מקדשי-השם האמיצים — **ר' נחום אלי ור' לייב רוגוז'ינסקי.**

„שאויבינו לא יבחינו בנו קמצוץ של פחדנות!" — קורא בקול ר' נחום אלי. **„יהודים! נקום תקמו ברוצחים השפלים!" —** מזדעק בנשמת-אפו האחרונה ר' לייב רוגוז'ינסקי.

* * *

מפוטמים ושבעים, מקושטים בגזל-רכושם של היהודים, חוגגים הם, התליינים הארים, „טהורי-הדם", המזוינים מכף רגל ועד ראש, את „נצחונם" הגדול על קרבנותיהם — חסרי-האונים והמגן.

אולם, מה דמות וצורה לאותם שרצים גמדיים — מתכנני ומבצעי רצח-העמים השפל — מול שגב גדלותה של גבורה רוחנית-עילאית, אליה התרוממו, התנשאו, הקדושים-המעונים?

* * *

ובקול דממה דקה ממשיכה הבת-קול:
„אשריכם, קדושי זדונסקה-וולה, שהגעתם לשיא-המעלות של קדושה, טהרה וגבורה!"

יזכור...

ש. קיבעל, תל־אביב

יזכור אלוהים את נשמות:
הורינו, אחינו, אחיותינו, נשינו וטף,
טאַטעס און מאַמעס און קינדערלעך קליינע.
אַ שטעטל יידיש לעבן — אַ רעש,
טויזנטער יידן פאַרוואַנדלטע אין אַש.

יזכור אלוהים את נשמות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע
חסידישע שטיבלעך, בית־מדרש און שול,
ציוניסטישע יוגנט און קעמפערס פון אַ מאָל;
פאַרטייאישע מחלוקת — ס׳פלעגט דאָס בלוט אויפזידן —
אַלע פאַראייניקט צו העלפן אַ יידן.

יזכור אלוהים:
אייך יידישע געסלעך, מיט באַבערדלטע יידן,
וויפל געהאַט — געשטעלט זיך צופרידן.
אָן קנאה, אָן שנאה — געליבט איינער דעם צווייטן,
אין גוטן געקריגט זיך, ווי ס׳פירט זיך ביי לייטן.

יזכור אלוהים את נשמות:
געהאָנגענע יידן אין מיטן מאַרק.
געברענגטע צו קידוש השם מונטער און שטאַרק —
מיט אויגן צום הימל, אין האַרץ אַ נחמה,
אַז פאַראַן איז אַ גאָט, וואָס וועט נעמען נקמה!

יזכור אלוהים:
מיין אומגעברענגט שטעטל, זדונסקעוואָליע,
יידישע גיבורים — זשעליכאָווסקי, נחום עלע.
געדענק־זשע, מיין גאָט, דאָס פייער און בראַנד —
באַוויין די רוצחים דיין שטראָפבאַרע האַנט.

יתגדל...

דוד פקנטרגר, גבעתיים

מוקדש לנשמות:
אחותי הבכורה
שיינה רוזה עם בעלה אריה,
אחי אליהו סיני
ואשתו ברכה ריצ׳ה
על ילדיהם
הי״ד

על אלה נפשי הומיה, בוכיה,
פלגי מים תרד עיני —
על שבר בת־עמי:
על אבות, אמהות, אחים ואחיות,
על חסידים ותלמידי־חכמים — גדולי־תורה,
על סוחרים ועמלים, שדמם נשפך בחוצות —
שכולם, נשמתם יצאה בקדושה ובטהרה.

על נאהבים ונעימים, זכים וטהורים,
על עוללים ויונקים, נשים וגברים —
שחיים נשרפו בחאלמנו, בפולין המדינה,
בעינויי־תופת ללא משל ודוגמא!

מי שיער, מי חזה, מי האמין
הצפוי לבני-עם קדוש, צאצאי־האבות?
יהודי־זדונסקה־וולה, שדרכם מעולם בצדק ובדין —
קובעת כוס התרעלה עד תום נידונו למצות?

במועדי־ישראל, בפורים ובשבועות,
תלו המרצחים את אחינו על גרדום,
נשמות שלמה ז׳ליכובסקי וחבריו
בהלל וקריאת־שמע עלו למרום —
קהל־הגויים בהנאה
למרצחים בכיכר השוק הריע —
ואל המשפט והנקמות
גמול על גאים לא השיב ולא הופיע.
יופיע, יופיע מיד,
האל, הנותן נקמות לעמנו,
ישמיד ויוריד רשעים
ועמים זדים תחתנו!
יוכיח קבל כל העולם:
אין שכחה, אין סליחה, אין כפרה —
גמול ועונש:
חוק בל־יעבור מפי הגבורה!
זכור...
לא תשכח!

דמויות בשואה

אברהם פרנקל, גבעתיים

בתהליך ההשמד וההרב, שפקד את קהילות ישראל באירופה, בכל מקום שהגיעתן הכובש הנאצי הברברי, בתוכן גם קהילת זדונסקה־וולה, התבלטו, אי־פה ואי־שם, ליד המוני־היהודים, שבתמימותם כי רבה הובלו כצאן לטבח, מספר יהודים גבורים, שגילו בהתנהגותם כלפי הכובש האכזרי כוחות עילאיים של התנגדות רוחנית ונפשית. מקרב המוני־יהודים, קדושים וכשרים אלה, שמתוך עליונות מוסרית ותחושת צדק עמוקה לא יכלו להעלות על הדעת את אפשרות רציחתם על לא עוול בכפם, ונפלו בפח אותו טמנו להם הגרמנים, התבלטו והזדקרו אל־על אי־אלה יהודים. הללו, שעה שהועמדו, בימים הטרופים ההם, במבחן נפשי ומוסרי, הוכיחו את עצמם כאנשים בעלי שאר־רוח, כיהודים, אשר השליכו את נפשם מנגד — למען כבוד עצמם או קהילתם, ולמען הקל על אחיהם, החלכאים והנדכאים, ברוח ובנפש.

על מספר גבורים מסוג זה, מבני־עירנו או מתושביה, אשר גילו התגוננות נפשית ומוסרית בימי־תוכחה אלה, בימי־אובדן צלם־אנוש בנזר־הבריאה — ברצוני לייחד את הדיבור.

ד"ר למברג ה.י.ד.

הדבר אירע בימי־פורים תש"ב (1942). קלגסי־משטר הרצח והטרור הנאצי תבעו מאת היודנראט להמציא להם רשימה של עשרה יהודים, להעלותם לגרדום בפומבי. הכוונה היתה, כנראה, להתנקם ביהודים על־דבר תליית עשרת בני־המן — לפני שנות אלפים.

תשובתו־תגובתו של ד"ר למברג — עסקן ציוני וותיק ופעיל בימים כתיקנם וראש היודנראט בעיר בתקופה חשוכה זו לאומה — כיהודי גאה וכואב את צערם של שולחיו, היתה: „רק אותי, אשתי ושני ילדי אתם יכולים לקחת — אבל לא אתן את ידי לשפיכת דמם של אנשים חפים מפשע".

ברגע זה של רוממות־הרוח — מלבד מקרים רבים אחרים, בהם גילה ד"ר למברג אופי וחוט־שידרה כלפי המציק־הרוצח — התנשא האיש מעלה־מעלה, בגלותו עד היכן הגיעה נאמנותו לשלומם של בני־עדתו, שנתנו בו את אמונם, היינו: עד כדי מסירת נפשו ונפשות בני־משפחתו על קידוש־השם ועמו.

חיים נתן וידאבסקי ה.י.ד.

עוד בהיותו רך בשנים, טרם הגיע לגיל מצוות, התייתם חיים נתן וידאבסקי מהוריו ונאלץ לחפש פרנסה לעצמו ואף לסייע למשפחתו.

אך השאיפה לדעת — יתרון האדם בבריאה — היתה נטועה עמוק־עמוק בשורש נשמתו. בדחף שאי־פה זו החל חיים נתן, בד־בבד עם טרדות־הפרנסה שהעיקו כריחיים על צווארו הרך, ללמוד ולהשתלם בכוחות עצמו, כן בלימודי־קודש וכן בלימודי־חול, וכן נמנה לאחר מכן עם חברי הנוער־הציוני ופעילי־ההסתדרות הציונית בעיר.

בפעילותו זו היה חיים נתן קנאי לכל מה שהיה קשור עם ארץ־ישראל ולשיבתו של העם לארצו ולמולדתו, וכן להחייאת שפת־עבר, שפת־האומה שהוד־קדומים חופף עליה, שעדיין כוחה איתה, גם בימינו, לשמש גשר מאחד ומלכד את חלקי־האומה המפורדים והנפוצים בארבע כנפות־תבל.

ככה חי ופעל איש תם וישר זה, נאמן לרעיונו ודרכו, תוך חתירה כנה להגשמתם בחיי־עצמו — בבוא העת.

אך הנה פרצה המלחמה. ומלבד רצח־יהודים — עדיין לא המונים וכן לא לפי תוכנית מקיפה — הלכו ותכפו הנגישות וההחרמות של רכוש יהודי על־ידי הכובש הנאצי — ביניהן החרמת מקלטי־ראדיו, מלווה איסור קריאת עתונים וכן קיום מגע כלשהו עם העולם החיצוני. בתנאים אלה, ובמיוחד לאחר שהנאצים כלאו את היהודים בגיטאות סגורים וצפופים, נעשו חיי־היהודים יותר ויותר לבלתי־נשוא. ולא פחות משהכבידו התנאים הפיסיים־החומריים — רעב ודוחק מתישים את הגוף — גדול היה הסבל הנפשי, פרי בידודם וניתוקם של היהודים מהעולם הסובב, דבר שמנע מהם, לחלוטין, לעקוב אחרי המצב הצבאי בחזיתות וכן אחר המתרחש בכלל בעבר השני של המתרס — גורם רב־משקל וערך לעידוד הרוח והנפש בימים ההם.

בימים טרופים אלה, ימים בהם האוכלוסייה היהודית, כיחיד כציבור, היתה שרויה בדכאון נפשי כבד, מבלי שתבקיע לה דרך בעלטה כללית זו אף קרן אור אחת של

נחמה לעודד את הנפש הנכאה — קם והתעורר לפעולה חיים נתן וידאבסקי, האיש שצער אחיו לצרה נגע יותר לליבו מאשר צערו הוא. ואכן, דרך מקלט הראדיו שבנה בעצמו, הגיעו לציבור החלכאים והנדכאים, המושמצים והמוכים, אותות נחמה ובשורה, שהפיחו רוח חדשה בליבות העצמות היבשות — בהמריצם אותם להתמיד ככל האפשר עד בוא קץ הסבל.

חרף העובדא, שקליטת הידיעות מעל גלי־האתר והפצתן בין יושבי־הגיטו היו כרוכות בסכנת־נפשות ממש, ואנשי־הגיסטפו עם משתפי־פעולה, שנשלחו לגיטו כדי להודיע על כל דבר חשוד, עקבו והתחקו בלי־הרף אחר מקור הידיעות — והיה ברור מלכתחילה, שבמוקדם או במאוחר יבואו על עקבותיהן, לא נרתע האיש ממלאכתו: קלט ורשם ומסר את רשימותיו לחבר־אנשים מהימן — והללו כבר דאגו להפיצן בין אחים לסבל, שציפו בכליון־עיניים לכל ידיעה, קל־וחומר לידיעה טובה, שתעלה במידת־מה ארוכה לפצעיהם.

ואכן, לא עברו ימים מועטים ואנשי־הגיסטפו הצליחו לאתר את מקור הידיעות, וטרם הספיק חיים נתן וידאבסקי להסתלק מן המקום הופתע על־ידי הללו, שבאו לעוצרו. ואילו וידאבסקי, מהיותו חושש, שמא לא יעמוד בייסורים, הצפויים לו, בנופלו לידיהם הטמאות של רוצחיו־מעניו, ועלול חלילה להסגיר את מישהו משותפיו להפצת הידיעות — שם קץ לחייו על־ידי בליעת רעל.

כך מת על קידוש־השם האיש הצנוע וישר־הלב, חיים נתן וידאבסקי — האיש אשר שם את נפשו בכפו למען הבא צרי ומרפא נפשי לאחיו, בימים הטראגיים ההם.

ר׳ יענקל שמש (פקנטרגר) ה.י.ד.

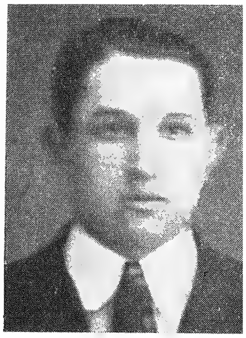
חסיד וירא־שמיים, טוב־לב ונאמן לעמו ולקהילתו, מעורב בין הבריות ובעל־עצה, בעל־תפילה ערב לאוזן ואהוד על כל שכבות הציבור — היה ר׳ יענקל לסמל של רוחב־לב, מהימנות ומסירות־נפש לעדתו ומעורר כבוד באופיו ובעצם הופעתו כאחת.

ואומנם, אישור מלא, אישור טראגי לכנותו של היהודי, לתום־ליבו, לעוצמת־רגשותיו כלפי עדתו, נתגלו בעת צרה ומצוקה ליהודי־העיר. שעה שכל יושבי־הגיטו הובאו לבית־הקברות והצוררים ערכו בהם סלקציה — מי לימין ומי לשמאל, כלומר: מי לחיים ומי למוות, ור׳ יענקל על־אף גילו הועבר לצד המיועדים לחיים, בשעה זו פנה אליהם ר׳ יענקל ואמר:

„שרתי את יהודי בזמנים טובים — בשמחותיהם ובחגיהם, לא אעזבם אף ביגונם ובצרתם ואלך איתם עד הסוף".

ר׳ יענקל שמש

גצל פרנקל

היה במעשה רב זה של האיש משום עדות נאמנה לעבותות האהבה, הנאמנות והמסירות שקשרו אותו עם בני־קהילתו — אהבה, נאמנות ומסירות שלא הכזיבו גם בעומדן מול פני המוות.

אכן, על כגון זה ראוי להחיל:

„הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו".

גצל פרנקל ה.י.ד.

עצם ההשתייכות למשטרה היהודית, שהוקמה על־ידי השלטון הנאצי בתקופת השואה, נחשב כדבר שלילי לחלוטין. אך כל זאת בדיעבד — לאחר המעשה. אולם לכתחילה, במציאות הימים ההם, הכללה כוללנית זו גורמת לרבים מבחורי־ישראל עוול גדול, וזאת משום, שבין אלה שנמנו עם חברי־המשטרה היהודית, נמצאו צעירים לא מעטים, בעלי־כוונות טובות בתכלית, צעירים, שלדידם שימשה המשטרה היהודית אמתלא וגושפנקא רשמית לצאת ולבוא באופן חופשי, בכוונה מפורשת לשרת את הסגורים ומסוגרים בפנים החומות — במידה ותנאי־החירום של הימים ההם איפשרו זאת.

עם אלה האחרונים נמנה גם גצל פרנקל.

צעיר חריף־מוח וחם־לב, נוהג היה גצל פרנקל לנצל תפקיד זה לטובת אחיו בגיטו, בהבריחו פנימה מפעם לפעם ככרות־לחם שהיה מקבל מאופה נוצרי מכר, על־אף הסיכון שהיה כרוך בדבר — מעשים שגם עלו לו בחייו, כשנתפס ב„קלקלתו", והועלה לגרדום.

במבחנו זה האחרון, בשעה שנפל לידי הנאצים, תוך כדי הברחת הלחם לגיטו, הוכחו בעליל עוז־רוחו ונאמנותו לאחיו הסובלים. על־אף ההתעללות בו על־ידי מעניו, על־מנת שיסגיר את אלה, מהם קיבל את הלחם ואת אלה, שעבורם היה מיועד, העדיף האיש לסבול עינויים קשים

ואף עמד בהם — ובלבד שלא לסכן אנשים חפים מפשע.
אכן, סופו מוכיח על תחילתו!

שלמה ז'ליכובסקי ה.י.ד.

באוולת־יד וייאוש, משתקים חושים, נתפשטה במהירות הבזק השמועה, שכל עדת המושמצים, הנרדפים והמעונים, כקטון כגדול, נצטוו לחזות במחזה־האימים שעמד להתרחש — מחזה העלאתם לגרדום של עשרה יהודים מבני־העדה, ביניהם: שלמה ז'ליכובסקי.

והאפיזודה הזאת, בתוך המסכת הטראגית של יהדות זדונסקה־וולה בתקופת השואה, אפיזודה שהוד וקדושה מרחפים עליה, תישאר חרותה לעד בליבותינו ובליבות העם היהודי, כגילוי מובהק לעליונותם המוסרית־רוחנית של גבורינו, הקדושים והטהורים. גבורים אלה, ברגעים האחרונים והקריטיים ביותר בחייהם, ידעו למות ולהתאחד עם בוראם, תוך גבורה עילאית, גבורה שלא מעלמא הדין, ולבטל כעפרא דארעא את הסטרא אחרא בדמותם המפלצתית של התליינים הנאצים — מבני־ה„גזע הארי הטהור".

ובראש הגבורים האלה מתרוממת ומזדקרת אל־על דמותו הנפלאה של שלמה ז'ליכובסקי, האיש הקדוש והטהור הזה, אשר בעומדו בצל הגרדום ובשעה שתלייניו, שליחי־השטן עלי־אדמות, כרכו את חבל־התלייה על צווארו, ידע להתנשא עד לספירות העליונות של הרוח, בהתפשטו לחלוטין מכבליו הארציים, הגשמיים, ולפצוח בשירה ובזמרה מול תלייניו הנדהמים, אשר כחגבים קטנוניים נראו בעיניו הנישאות למרומים, אל בוראו, ולהתמזג איתו, כביכול, עד לנצח־נצחים.

אומנם כן, הוכיח האיש, ואף יתר תשעת המעונים, שנמשכו אחריו ונתעלו יחד איתו, את שליטתו המוחלטת על האני הגשמי — בקדשו את שמו ושם ישראל ברבים, מול רוצחיו ורוצחי־עמו.

ארץ, אל תכסי את דמם!

התליות בגיטו זדונסקה־וולה

יעקב רוקמן

מנת הייסורים הגדושה, מדכאה גוף ונפש אדם מישראל, שהעניקה לנו בשפע כה־רב כת המרצחים הגרמנו־נאצית, היתה מורכבת משורה ארוכה כל־כך של מאורעות טראגיים, ממספר כה־גדול של עובדות ופרטים מסמרי־שיער, רודפים זה את זה ומשכיחים אלה את אלה, עד שקשה לי ביותר — קל־וחומר לאחר שנים של התרחשות הדברים — להיזכר במאורעות בודדים, להעלות פרטים נפרדים ומוגדרים, חורגים מהמסגרת הכללית של ייסורים ופגיעות, של רצח וכליון, בהם היינו נתונים במשך שנים, וברציפות — מאז דרוך מגפיו המסומרים של הכובש הגרמני, שהיה רומס ברגל גאווה ושחצנית כל ערכי־אדם ותרבות בפולין הכבושה, עירנו בתוכה.

ובכל־זאת.

חרף התמונה הכללית המטושטשת, רצופת שרשרת בלתי־פוסקת של אסונות, שהונחתו על ראשי עדת־ישראל בזדונסקה־וולה בתקופה הרת־גורל זו של הכיבוש הנורא, תקופה שבה היינו מיועדים — כולנו, ללא יוצא מן הכלל — להיות נכחדים מעל מפת הארץ, בתוקף צו מטורף של שלטון מרושע, שכדוגמתו עיין לא ראתה ואוזן לא שמעה — גם מתוך מסכת כללית עקובה מדם זו, מערפלת ומקהה חושים, מגיחים ומבצבצים שני מאורעות טראגיים במיוחד, שני עמודי־חושך, קדרות ושכול, שנחרתו עמוק בזכרוני ומלווים אותי עד עצם היום הזה.

היו אלה שתי התליות, עליהן ביצעו הגרמנים את הפשע המחריד, בהעלותם על הגרדום בעצם יום הפורים ובחג השבועות, עשרה יהודים חפים מפשע, כל פעם.

ובכל גילוי־הלב יוגד:

בימים ההם, בעיצומם של החיים האכזריים בגיטו — חיי־צפיפות ומחנק, תנאי־רעב ומחלות, במשטר של עבודות כפייה והשפלת כבוד האדם — ומעל לכל: פחד המוות מפני הבאות, שהיה חולש באוויר והיה ממחיש והולך בכל עת ובכל שעה;

עובדת היות חיי־היהודים חסרי כל־ערך, פשוטם כמשמעם;

עובדת היות היהודי נתון לשבט ולחסד — ולמעשה: השבט, בכל קשיותו וחומרתו הוא ששלט בכיפה, ואילו החסד, נכלם ומבויש, כמעט שלא הספיקה לו שעתו לבוא אי־פעם לידי גילוי —

מערכת התנאים הנוראים האלה עד־כדי־כך הקשיחה את הלב, במידה כה־מכרעת הולידה טימטום־חושים ושוויון־נפש כלפי הזולת, כלפי סבל חברים, מכרים וידידים, שאף מותם של כל אלה — מעשים בכל יום בתקופה ההיא — כמעט שלא עשה עוד כל רושם על האנשים, שמזלם נתמזל להם ועדיין נמצאו בין החיים.

יותר מדי היינו, כל אחד בנפרד, נתונים ללחץ התנאים האכזוריים ההם, יותר מדי הרגשנו את עצמנו נאבקים על הצלת עורנו — בחינת חיה נרדפת על־ידי עדת־זאבים פראית וצמאת־דם, שאחת דתה לטרוף ולכלות עד האחרון שבנו — מכדי שנוכל להשתחרר ממועקה נפשית כבדה זו ולתת את הדעת לגורל הזולת, לגורל אחים לצרה, לחוש בסבלותם ואף לכרות אוזן לגילויי שאר־רוח וכן להתנגדות רוחנית מצד יהודים, ששעתם כבר הגיעה לעמוד פנים אל פנים מול המוות.

ואכן:

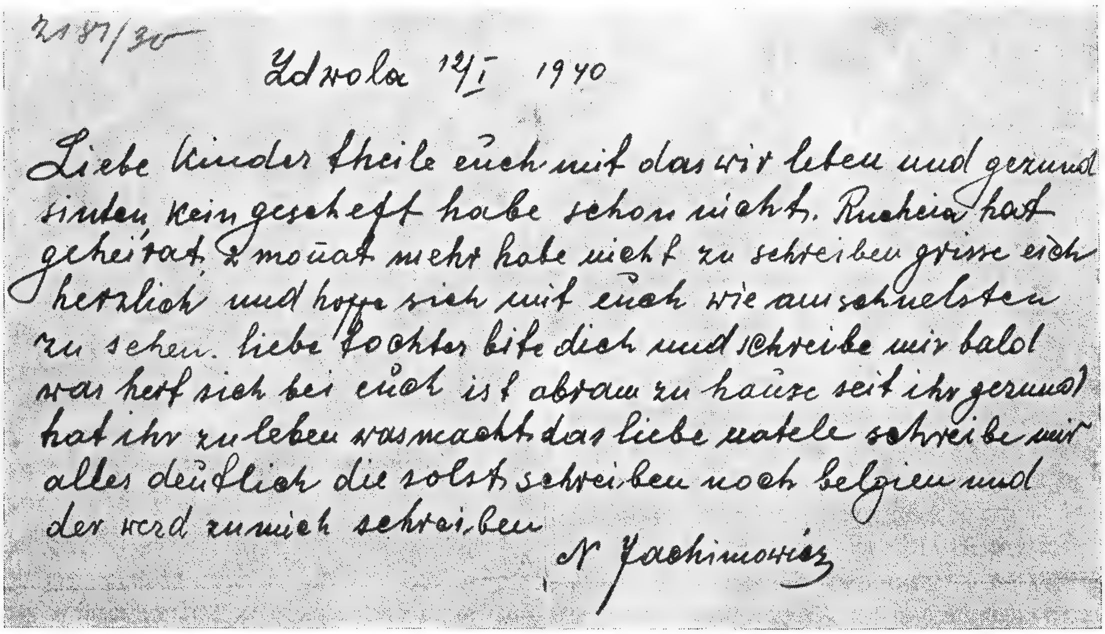
אף שהייתי עד־ראייה לביצוע גזר־הדין השני של תליית עשרת היהודים בחג השבועות, לא הרגשתי בהתרחשות המפתיעה והמפליאה של התנגדות רוחנית עילאית, שנתגלתה באותו מעמד איום ונורא, בעמוד היהודי המעונה והקדוש, ר' שלמה ז'ליכובסקי, על עמוד התלייה — התרחשות שעתידה היתה להיקלט על־ידי מקונן השואה, יצחק קצנלסון ה.י.ד., בהנציחו אותה בשירו הידוע: „השיר על שלמה ז'ליכובסקי".

רק לאחר שנים, בקוראי בספר „מלחמות הגיטאות" את השיר הנ"ל, בו מרומם ומעלה על נס יצחק קצנלסון את קידוש־השם של ז'ליכובסקי ברבים — רק אז נזכרתי, אומנם במעורפל, אך ללא צל של ספק, שאכן שמעתי במעמד ההוא את אחד היהודים, בהימצאו על עמוד התלייה, מרים את קולו בשירה ובזימרה, בעודו מבצע תנועות חסידיות כבשעת התפילה.

ושירה מופלאה זו, כה בלתי־צפויה במצב ההוא, הכניסה רוח חדשה בלבבות, עודדה את יתר הנידונים, אחיו לצרה של שלמה ז'ליכובסקי, וכן רוממה את רוח כל קהל הנאספים של יהודי־הגיטו — שנאלצו, בתוקף פקודת התליינים־הסאדיסטים, להיות נוכחים ולהסתכל במחזה הנורא והמחריד.

אכן.

מתוך פרספקטיבה של זמן — לפחות מהבחינה שלי — נראים המאורעות בגיטו, אותם חיינו והשתתפנו בהם תוך כאב וחרדה מתמדת, שהקהו את החושים והאפילו על המתרחש, באור אחר ואולי גם באור נכון ואמיתי יותר, אותו אור מובדל ומופרש מהפחד הבלתי־אמצעי, שהיה נחלת הכול, והסתיר את פנימיות הדברים — שהיא, ורק היא, מקנה ערך וקנה־מידה למציאות ולמתרחש בה.

2187/30

Zdwola 12/I 1940

Liebe kinder theile euch mit das wir leben und gesund sinten kein gescheft habe schon nicht. Ruchcia hat geheirat, 2 monat mehr habe nicht zu schreiben grüsse euch herzlich und hoffe sich mit euch wie am schnelsten zu sehen. liebe tochter bite dich und schreibe mir bald was hert sich bei euch ist abram zu hause seit ihr gesund hat ihr zu leben was macht das liebe natele schreibe mir alles deutlich die solst schreiben noch belgien und der werd zu mich schreiben

N Yachimowicz

מכתב אחרון מאת הקדוש ר' נחום יכימוביץ ה.י.ד. מגיטו זדונסקה־וולה.
לעצטער בריוו פון קדוש ר' נחום יאַכימאָוויטש ה.י.ד. פון זדונסקעוואָליער געטאָ.

אונדזערע „פריינט" – די פאָלקס־דייטשן

בלומע דובין

גזירות און פאַרפאָלגונגען, רעקוויזיציעס און קאָנפיסקאַציעס — דאָס זענען געווען מאַנכע דייטשע מיטלען פון אַ גאַנצן קאָמפּלעקס אומצאָליקע רדיפות און צרות, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף די יידן, באַלד ווי די דייטשן האָבן אָקופּירט אונדזער שטאָט.

פון די ערשטע אַזויגערופענע „בעשלאַגנאַמטע" אונטערנעמונגען איז געווען אונדזער געשעפט, וואָס איז ביי אונדז געוואָרן אָפּגענומען צוזאַמען מיט דער הויפּט־וווינונג, איבערלאָזנדיק אונדז נאָר דאָס בוידעם־שטיבל.

דעם דאָזיקן „זכות" צו זיין פון די ערשטע געטראָפענע האָבן מיר געהאַט צו פאַרדאַנקען אונדזערע „פריינט", די פאָלקס־דייטשן, וואָס האָבן זיך מיט אונדז גוט געקענט און אָנגעהאַלטן פריינטשאַפטלעכע באַציאונגען. זיי פלעגן אָפט קומען צו אונדז, ביי אונדז טרינקען און געמיטלעך זיך דורכשמועסן און אויך ברענגען מתנות פאַר די קינדער, גלייך ווי מיר פלעגן זיי שיקן צו ניי־יאָר שיינע פּאַקעטן מיט זיסוואַרג און דאָס גלייכן.

אין איינעם אַ פרייטיקצונאַכטס, אַ 2 וואָכן נאָכן רעקווירירן אונדזער געשעפט, זענען די פאָלקס־דייטשן אַרויפגעקומען צו אונדז אין שטוב אַריין, און מעשה גוטע פריינט זיך אויסגעפרעגט וואָס מ׳מאַכט, עצהנדיק גלייכצייטיק צו פאַרשטעקן די שבת־ליכט, ווייל די דייטשן קומען באַלד אָן. און אויב זיי וועלן באַמערקן שבת־ליכט, האָבן זיי זיך געווענדט צו אונדזער פאָטער „וועלן זיי דיך הרגענען" (Werden sie Dich tot schlagen).

3—2 טעג שפּעטער זענען די „פריינט" ווידער געקומען. זאָגנדיק ציניש: „דו ביזט אַ גוטער ייד" (Du bist ein guter Jude), פאָדערן זיי אויף מיין פאָטער, ער זאָל נעמען טלית און תפילין און מיטגיין מיט זיי.

נישט געקוקט אויף אונדזערע בקשות און געוויינען נעמען זיי אים מיט, מכלומערשט באַרואיקנדיק אונדז, אַז ער וועט באַלד צוריקקומען.

מיטגייענדיק, אומבאַמערקטערהייט, האָב איך געזען ווי מ׳פירט מיין פאָטער אין אָנשטאַלטס גאָרטן. דאָרט האָבן זיך שוין געפונען נאָך 9 יידן — אַלע אָנגעטון אין טליתים, וואָס האָבן נאָכמער אַקצענטירט די בלאַסקייט פון זייערע דערשראָקענע פּנימער.

צווישן דער גרופּע יידן האָט זיך באַזונדערס געוואָרפן אין די אויגן איינער, אַ הויכער ייד, מיט אַ שניי־ווייסער באָרד וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ מלאך. דאָס איז געווען: ר׳ הערשקע בעהם, דער דיין. אַרומגערינגלט פון עטלעכע צענטליק דייטשן, זענען די יידן געוואָרן אויפגעפאָדערט צו ריידן און לאַכן צווישן זיך. אין דערזעלבער צייט האָבן די פאָטאָ־אַפּאַראַטן, אין די דייטשע הענט, אויפגעכאַפּט די לאַכנדיקע, „צופרידענע" יידן. באַלד דערנאָך האָבן זיי גענומען זיי פייניקן.

זיי האָבן גענומען פון זיי רייסן שטיקער בערד, צערייסן די תפילין און טליתים, זיי געצוווּנגען צו מאַכן פאַרשידענע באַליידיקנדיקע גימנאַסטיק, פאַלן אין די בלאָטעס און אויפשטעלן זיך גיך. און ווער ס׳האָט זיך מיט עפּעס־וואָס „פאַרזינדיקט", נישט אויספירנדיק אַזוי גיך די באַפעלן, ווי די סאַדיסטישע דייטשן האָבן זיך געוווּנטשן, איז געוואָרן אונטערגעטריבן מיט קלעפּ און נאַגייקעס.

נאָך דער „פאַרווײלונגס"־סצענע האָבן זיך די יידן קוים דערשלעפּט אַהיים, הינקנדיק, פון די ווייטיק פון די באַקומענע קלעפּ — און דער עיקר: פון שאַנדע איבער דער באַליידיקונג און מיסהאַנדלונג פון מין מענטש.

היסטעריש־וויינענדיק האָב איך מיין פאָטער אַהיימגעפירט, בעת אין דערהיים האָב איך אַליין, מיט אייגענע הענט, גענומען אָפּשערן די צווייטע העלפט פון מיין פאָטערס באָרד — די באָרד, וואָס מיין פאָטער פלעגט אַזוי גלעטן, צאַצקן זיך און שטאָלצירן מיט איר אַלע יאָרן.

איך בין געווען שרעקלעך צעבראָכן פונעם אָפּגעטאָענעם פאַרברעך — נישט־אַנענדיק, אַז דאָס איז געווען בלויז אַן אָנהויב, אַ קינדער־שפּיל, אַ קליינע, אומוויכטיקע רעפּרעסיע אין ביטערן, אומגעהויער־טראַגישן בעכער פון פּיין און טרערן, פון אומגליקן און משונהדיקע טויטן, וואָס ס׳האָט נאָך דערוואַרט אונדזערע יידן אין זדונסקעוואָליע און דעם גאַנצן יידנטום בכלל, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין די טמאדיקע דייטשע לאַפּעס און זייערע טרייע, סאַדיסטישע מיטהעלפער — פאָלקס־דייטשן און אַנדערע קאָלאַבאָראַטאָרן.

ציון ותו לא*)

ש. ד. בונין

הוא ישב במשׂרד שלו. יחידי ובאין אונים. הוא היהודי, ראש וראשון לקהילתו בת שלושת אלפים נפש. ישב והגה. לא הגה אלא בה, בראש וראשונה בה — ולאחר מכן — בביתו. ביתו, היינו אשתו ושני ילדיו. באזניו הדהדו משום מה אותם כינויים של חיבה שגרתיים, שכינו בהם את ילדיו באי ביתו, אנשי סודו, שביקרו בביתו לרגלי עניני המשרד ועניני הקהילה. אותם הכינויים השגרתיים, המקובלים — לעתים קרובות בלתי מקובלים ובלתי נוחים כל עיקר — לאחר שהושמעו באזניו ובאזני ילדיו בפעם העשירית בו במעמד ובה בשעה. משום מה נסתלפה משמעותם של אותם הכינויים השגרתיים ונתלבשה במרכאות; משל חיקה בינו לבין עצמו את אימרות האחרים והלבישן — אכן לא הלביש אותן כך אלא הוא עצמו — מרכאות. ולא כך. אכן מוצלחים הילדים שלו. לא פחות אך גם לא יותר משאר ילדי בני אומתו המתענים ומתיסרים בעינויים וחליים רעים תחת אגרוף ידם של הטבטונים, הרואים אותו, את הד״ר למברגר, זקן היהודים בגיטו זדונסקה־וולה, עיירה בסמוך ללודז', אשר בפולין המעטירה — יד ימינם וזרוע־ביצוע שלהם. אותו, את הד״ר למברגר. פעם אחת היה — והדבר אינו נראה לו כל כך רחוק, על אף גיל־העמידה שלו — פעם אחת היה גם הוא ילד קטן, מקורזל, רב־חן וכולי וכולי. פעם אחת. לא ניתן לו לאדם להיות שכזה אלא פעם בימי חייו — ולוא יחיה את מלוא מכסת יומו, המכסימום שניתן לו לחיות, היינו, כדאמרי אינשי, מאה ועשרים שנה. המכסימום שניתן לו. בהיסח הדעת צרח לעצמו:

— ואילו המכסימום של ילדי וילדי בני אומתי אינו כיום אלא הגיל בו עומדים הם כיום הזה, בשעה זו... אלי, אלי! גאָט, מיין גאָט! למה שמתני זקן היהודים בגיטו־היהודים בימי שלטון הטבטונים, הטבטונים הללו. אלי, אלי.

התחיל מטיח את ראשו בהיסח הדעת — כלפי כפות ידיו או — להיפך — את כפות ידיו המקומצות כלפי מצחו — ונרגע מיניה וביה.

משום מה הגיע לידי מסקנה ברורה, שאין השעה כשרה לדיבורים, להרהורים בינו לבין עצמו. נשתתק על כן בתוך תוכו. ופסק להרהר. פסק לגלגל שיחה בינו לבין עצמו. שיחות כגון הללו אינן עשויות להטריד זבובון מעל אפך.

תשתתק על כן בינך לבין עצמך, במידה, שלא תחול הפסקה כלשהי בין החלטתך — ותהא החלטה איזושהי, בין שסיכויים לה לטובתך ולטובת משפחתך ולטובת בני אומתך הנהרגים יום יום (על מה ולמה, אינני יודע), בין שאין עמה סיכויים לטובה לבני אומתך — בין החלטתך ולבין ביצועה. ותהא החלטה איזושהי. איזושהי.

וכך היה מתגרה והולך בעצמו, באהבת עצמו, אהבת אשתו וילדיו:

— ואם לא יהא בה בהחלטתי משום סיכוי לאשתי וילדי? ואם לא יהא בה משום סיכוי ולא כלום, לא לאשתי ולא לילדי? — היה מתגרה והולך בעצמו, ואילו הוא ידע אותה שעה עצמה, שהחליט מה שהחליט ושוב לא יחזור בו — אפילו יעמדו שני ילדיו, אחד מימינו ואחת משמאלו ויבקשו על נפשם. לאוו. לאוו. לאוו.

כולו הושבר לפתע. אולם הרגיש, שלא הושבר אלא מבחינה פיזית גרידא. ואילו נפשו בקרבו היתה מוצקה — נפשו, כל ישותו והחלטתו הפכו והיו אחד, בלתי ניתן להיחלק. כן הוא. „ככה אני" הרגיש — זו הפעם הראשונה — ואולי זו הפעם האחרונה? — מאז ועד היום, מאז ועד היום, כי מסקנתו של האדם, העשוי להסיק מסקנות ממעשיו — אינה תואמת את כוח ידיו ויכולתו המצומצמת ואיננה באה בחשבון אלא כלפי הבאות, כלפי העתיד לבוא אחריו. כביכול, צועדת והולכת מעל לגופתו.

הד״ר למברגר החליט מה שהחליט.

וכיוון שנכנסו אליו שליחי הגיסטפו על מנת לקבל את רשימת היהודים, חולים, זקנים, תשושים סתם ו... ילדים — ידע גם ידע הד״ר למברגר אנה פני המשלוח מועדות, מתוך עקשנותם והתקיפות שבדרישתם עמד על כוונתם — המתה טוטלית, סיטונית של כלל היהודים — (הדבר היה בשנת 1942) — וכיוון, שנכנסו אליו שליחי גיסטפו — קידם את פניהם ופיסת נייר בידו ועליה:

שני שמות ילדיו — בראש וראשונה —
שמו הוא
שם אשתו

— לכשתרצו ולכשתסכים לכך היא — תצרפו גם אותה, היינו, את המלמדת את ילדי עברית — הוסיף תוך חיוך, שניתן להתפרש כמין לגלוג כלפי הנכנסים. ברם, ספק אם הנכנסים טרחו לפרש את חיוכו של זקן היהודים. בעיניהם ובעיני שכמותם לא היה היהודי כיתר בני האדם, שאפשר

---

* הופיע ב„כרמלית" — קובץ ספרותי בעריכת ש. שלום, הוצאת דביר תל־אביב, שנת תשט"ו.

לפרש את מעשיהם כך או אחרת ולנהוג כלפיהם כאילו היה להם רצון משלהם ומסקנה משלהם — לא נוצרו היהודים — על דעת המנהיג היחיד והיחידי — בשמים ובארץ, בארץ ובשמים — אלא לשמש כעין ערוץ להטיית תאוות הרצח ושפיכות הדמים של בני הטבטונים, כדי שיחזרו מן המלחמה ומשדה הטבח של ילדים פעוטים — טהורים וחפים משהיו, וכדי שיוכלו למלא את חובותיהם, חובות הורים ובעלים, כלפי ילדיהם הם ונשיהם הם — ביתר עדינות וביתר מסירות מהרגיל...

ידעו גם ידעו שולחיהם של אלה, כי אינם אלא רוצחים מבטן ומלידה ומצווים על כן לתת פורקן לתאוות הרצח שבהם — ואין לך מטרה נאה ונוחה יותר לשם כך מאשר בשר ילדי היהודים...

הד"ר למברגר ראה את פרצופיהם, ראה אותם ולא ראה אותם, שכן כל כולו היה מופנה כלפי עצמו, היה מכונס בתוך תוכו, אם כי אישוניו היו מופנים כלפי יריביו. הוא גם לא עמד על מספרם, אם כי בחדר לא נמצאו אלא חמישה שכמותם, צלבי הקרס כאילו יקדו על שרווליהם.

הד"ר למברגר לא היה אחד שכמותם, לא היה אחד היהודים, אותה שעה הרגיש עצמו ערירי. ערירי. ערירי. יתום מאומה. יתום מאומה. וכן לא ראה עצמו אבא לילדיו, בעל לאשתו. כביכול, לא בן לאומתו. ערירי. תלוש. אינו אלא הוא עצמו. ובתוך מדבר ציה — כשם שהעולם כולו, עולמו של האדם, עשוי לשמש לנו לעתים מזומנות.

הגסטפואים נטלו את פיסת הנייר. סקרו אותו.

— אתך נעשה את החשבון לאחר ככלות הכל. וכן את ילדיך ואשתך וכן את המורה של ילדיך, המורה לעברית. כן סחת ?

— בדיוק. ברם, מה כוונתם לעשות עכשיו ? — הפליט את הדברים מתוך היסח הדעת ונתחרט מיניה וביה על שהפליט אותם.

„אין כשאלה ששאלתי אותם, אין כמותה לאיוולת. אלי. אלי — על סף מותי ומות אומתי — — — אלי. אלי".

הגסטפואים לא גרעו את עיניהם המכוערות (כן, מכוערות, עיניהם של מרצחים מבטן ומלידה) מעליו — עד עצם ירקם בפניו — כולם כאחד, כאילו על פי פקודה ממעל. כן, ממעל לאלה. ויצאו את המשרד.

* * *

אלה הדברים המסופרים על הד"ר למברג, שהיה זקן היהודים של הגיטו זדונסקה־וולה, עיירה בסמוך ללודז', זקן היהודים, שחלש על המספר העגול של שלושת אלפים נפש מטעם הגיסטפו. כיצד הגיע לכך — שוב איני יודע להגיד. אם מונה בעל כורחו או שסייע בידי אלה שמינוהו לתפקידו — שוב איני יודע להגיד ולא כלום על כך. אחת ידעתי, שהיה גבור ואחד המועטים. סופו — כסופם של המרובים דווקא.

הטבטונים ביצעו — כפי המסתבר — בלעדי הסכמתו של זקן היהודים את מעשיהם, שכן גורלו של גיטו זדונסקה־וולה לא היה שונה במאום מגורלם של יתר היהודים בגיטאות שבאותן השנים הגורליות. הגורליות ? — כלום שומה היה עלינו להיכחד מעל פני האדמה במצוות גורל מטומטם, אכזרי ? ! כלום...

ברם, מותו של הד"ר למברגר לא דמה בדיוק למותם של אותם המרובים, המיליונים. בצורת המתתו היה ללא ספק מן הסטיה משיטת המיתה ההמונית, הסיטונית, שמונתה ליתר היהודים.

הוא הוסע אל מחוץ לעיר ושם נורה. ביחידות. כשם שהיה ביחידות בקבלו את ההחלטה שלא להיענות לדרישת־הטבטונים לסדר את רשימת היהודים, חולים, זקנים, תשושים, וילדים ולמסרה לידיהם. ידים מסואבות.

מיין חרוב זדונסקעוואָליע

דוד הערשפינגער ז״ל, תל־אביב

געווען אַמאָל אַ שטעטל זדונסקעוואָליע, אַ יידיש זדונסקען־וואָליע — וואָס איז מער נישטאָ.

הייזער און הייזלעך, גאַסן און געסלעך, שטאָט־מאַרק מיטן זייגער־טורעם, די אַליי, אַנשטאַטס גאָרטן, דער באַרג, דער פערדס־מאַרק, דער פריישיץ, די 3 קרוינעןן, די פּאַרעמבעס, אַסמאַלין, צ׳עכאַ, ווידאַוועך און שעראַדזער וועלדער אַרום דער שטאָט, די טעקסטיל־פאַבריקן מיט זייערע ריזיקע קוימענס, געוועלבער, געשעפטן און ווערק־שטאַטן —

אַלץ, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורך יידישער איניציאַטיוו און פלייס אין משך פון איבער הונדערט יאָר, איז מיט איינמאָל, מיטן אַריינרייסן זיך פון דער היטלער־מגפה, אויסגעשפּיגן געוואָרן מיט בלוט.

דער בית־הקברות, מיט זיינע זיך אָנהויפנדיקע טויזנטער הרוגים, אויסגעשאָכטענע און לעבעדיק־באַגראָ־בענע ביים העלן שיין פון טאָג־ליכט, איז דער איינציק־פאַרבליבענער זכר און מצבה — אַ סימן, אַז דאָ האָט אַמאָל געלעבט און געווירקט אַ יידישער ישוב.

זדונסקעוואָליע — דאָס דערפל מיט זיינע עטלעכע מאָרג באָדן, ווו די פּויערים האָבן אויסגעטוישט זייערע קאַרטאָפל אויף נאַפט, איז אַ דאַנק דער יידישער ענערגיע און אונטערנעמונגס־גייסט געוואָרן אַ שטאָט פון וואָסערע 40.000 איינוווינער, און אַ צענטער פון טעקסטיל, וואָס האָט איינגעשלונגען אין זיינע פאַבריקס־געביידעס טויזנטער פון פוילישע אַרבעטער — שפּעטערע סאָציאַליסטן און ענדעקעס, 2 זיך באַקעמפנדיקע לאַגערן, וואָס ביי אַלע זייערע סאָציאַלע און פּאָליטישע רייבונגען זענען זיי אין איין זאַך געווען געאייניקט: נישט אַריבערצולאָזן איבער דער שוועל פון יידישע פאַבריקן דעם יידישן אַרבעטער.

ווען דער היטלער־שטורעם האָט פאַרפלייצט פּוילן און דערטרונקען אין בלוט דאָס יידישע לעבן, האָט ער אויך אין אונדזער שטעטל אָנגעטראָפן אויף אַ גינסטיקן באָדן פאַר זיינע פאַרטיליקונגס־פּלענער.

ביי די קירכן־דינער — יורשים פון האָב־און־גוטס פון יידישע דורות אָנגעזאַמלטער פראַצע — זענען די גלאָקן פון זייערע קאָשציאָלן נישט שטיל געוואָרן און זייערע מתפּללים האָבן זיך נישט פאַרמינערט און נישט אויפגע־טרייסלט געוואָרן פון יידישן צער און אומגליק. פאַר זיי — אַקטיווע מיטהעלפער, לכל־הפחות, פּאַסיווע צושויער פון אונדזער חורבן — פאַר זיי שיינט ווידער די זון און אויך די לבנה — די יידישע לבנה, וועלכער מיר האָבן חודש ביי חודש געפּראַוועט איר געבוירן־נאַכט, אַרויסרופנדיק געלעכטער און שפּאָט ביי די קירכן־דינער.

נישט די זון און נישט די לבנה האָבן זיך פאַרלאָשן, אויך נישט פאַרקלענערט זייער ליכט, נישט היינט און נישט אין די יאָרן פון בלוטיקן מבול — אין די יאָרן פון הונגער, מאָרדן און תליות פון זדונסקעוואָליער יידן, וואָס זענען אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייערע אַלט־איינגעוואָרצלטע היימען.

יידישע היימען — היימען פון איינגעזאַפּטן חלב פון שבת־ליכט, חנוכה־ליכט, יום־כיפּור־ליכט און הבדלה־ליכט;

יידישע היימען — היימען פון שבתים און ימים־טובים, טשאָלנט, מצה־ברייען, המן־טאַשן, בשמים־ביקסלעך, אתרוגים, הושענות, גרעגערס, טרענדערס, שטעכערס, שבועות־רייזעלעך;

יידישע היימען — היימען מיט שולן, בתי־מדרשים און שטיבלעך, מיט ספרים, ספרי־תורות, ארון־קודשס, פּרוכתן, קיטלען, הענג־לייכטער און בעלעמער;

יידישע היימען — היימען מיט רבנים, דיינים, שוחטים, בעלי־תפילות, חסידים, מתנגדים, ציוניסטן, בונדיסטן, גבירים, גבורים, פאַבריקאַנטן, האַנטווערקער, מזרח־וואַנט־יידן און יידן פון אַ גאַנץ יאָר.

יידישע היימען מיט פאַרטיי־לאָקאַלן, קאָאָפּעראַטיוון, ביבליאָטעקן און קינדערהיימען —

אַלץ און אַלע זענען אַדורך די הימלשפּאַלטנדיק־בלוטיקע דעזינפעקציע פון דער מאָדערנער מערב־אייראָ־פּעאישער קולטור — אַ דעזינפעקציע אויך פון הייליקן וואַסער און קריסטוס־ביימער —

אַלץ און אַלע צוזאַמען זענען געהייליקט געוואָרן דורכן בשותּפדיקן טראַגישן גורל פון אויסגעשאָכטענעם יידן־פאָלק, וואָס נאָר איינצלנע פון זיינע זין האָבן זיך צופעליק געראַטעוועט אין שטורמיש־צעברויזטן, בלוטיקן ים און זיך דערשלאָגן צו די ברעגעס פון אונדזער נייער־אַלטער היים — ישראל.

כעלמנאָ –
עקספּערימענטאַל־סטאַציע פאַר יידן־מאַסן־פאַרניכטונג

אברהם קאַלושינער, חולון

אַ קליין פּריציש הייפל, ניש קיין גאַנצע דריי העקטאַר פון אַ פּרעכטיקן פּאַרק, באַשאָטנט פון מאַיעסטעטישע סאָסנע־ביימער, אַ קליינער אידילישער ישוב אין נאָרמאַלע צייטן — איז כעלמנאָ, אין קריגס־צייט, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער ערשטער עקספּערימענטאַל־סטאַציע פאַר מאַסן־פאַרניכטונג פון יידן, ווו ס'איז אויסגעפּרוווט און אָנגעהויבן געוואָרן די רעאַליזירונג פון דער אַזוי־גערופענער „ענדגילטיקער לעזונג פון דער יידן־פראַגע".

דאָרט, אין כעלמנאָ, וואָס איז געוואָרן אַ ווענדפּונקט אינעם טראַגישן גורל פונעם אייראָפּעאישן יידנטום, ווען ס'איז דורך דעם דייטשן „דיכטער־הענקער־פאָלק" אָפּגעזאָגט געוואָרן דאָס רעכט צום לעבן; דאָרט — אינעם עמק הבכא פון זדונסקעוואָליער יידנטום — ווו ס'האָט זיך אָפּגעשפּילט איינע פון די גרעסטע טראַגעדיעס פון אונדזער פאָלק; דאָרט זענען, מיט דער הילף פון דער נייער מאַסן־מאָרד־טעכניק — די העכסטע „דערגרייכונג" פון דייטשן „זשעני" — צוזאַמען מיט יידן, קדושים וטהורים פון אַ ריי אַנדערע יידישע ישובים, אויך בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן אונדזערע זדונסקעוואָליער קדושים.

„גירוש" — „אויסזידלונג".
אויגוסט 1942.

דער פאַרברעך ווערט אַנטדעקט

די ערשטע ידיעות וועגן דעם גרויזאַמען טויטן־לאַגער ווערן באַקאַנט אין אָנהויב 1942, דורך איינעם פון די קברנים פון כעלמנאָ, ווען ס'איז געלונגען צו אַנטלויפן פונעם שטרענג־באַוואַכטן לאַגער, און אָנקומענדיק קיין וואַרשע דערציילט ער דאָס שרעקלעכע נייעס פאַר די מיטגלידער פון „עונג־שבת" (געהיימער געטאָ־אַרכיוו). ענלעכע באַריכטן קומען אויך אָן פון אַ ייד מיטן נאָמען וואָלקאָוויטש, וואָס איז אָנגעקומען קיין וואַרשע פון גראַבאָוו, ווו ער האָט זיך געטראָפן מיט דריי יידן, אויך אַנטלאָפענע פון לאַגער, ווי אויך פון אַ ייד מיטן נאָמען אשר טאַובע פון קלאָדאָווע — נאָענט פון כעלמנאָ.*

נאָך אין גאַנג פון קריג, תיכף נאָכן באַפרייען די געגנט פון כעלמנאָ, ווערט אונטערגענומען אַ פּיבערהאַפטע אויספאָרשונג, דורך אַ ספּעציעלער קאָמיסיע פון „פּוילישער קאָמיטעט צו פאָרשן די נאַצי־פאַרברעכנס", ווי אויך פון „יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט אין וואַרשע", אין רעזולטאַט פון וועלכער — אויפן יסוד פון גביית עדות פון די אַרעסטירטע לאַגער־באַאַמטע ווי אויך פון דער אַרומיקער ציווילער באַפעלקערונג — ס'איז געוואָרן קלאָר און גענוי רעקאָנסטרואירט די „טעטיקייט" און פאַרנעם פונעם קאָלאָסאַלן, אומגלויבלעכן פאַרברעך.

הומאַניטאַריזם אין דייטשער אינטערפּרעטאַציע

שוין דעם 16־טן יולי 1941 שרייבט דער ס.ס.־שטורמבאַנפירער העפנער צום אַרכי־תליין אייכמאַן:

„ס'איז פאַראַן אַ געפאַר, אַז היינטיקן ווינטער וועט מען נישט קענען באַשפּייזן אַלע יידן. מען דאַרף זיך ערנסט פאַרטראַכטן, צי וואָלט נישט געווען די הומאַניטאַרסטע לייזונג, אַז מען זאָל די יידן, אויב זיי זענען נישט

* פאַרעפנטלעכט אין „ידיעות" פון בית לוחמי הגיטאות, נומער 2—1, כ"ז ניסן תשי"ז, זייט 18.

פעאיק צו דער אַרבעט, אויסענדיקן מיט עפּעס אַ שנעל־ווירקנדיק מיטל״.*

אין 5 חדשים אַרום האָבן טאַקע די דייטשן, אַ „קולטור״־פאָלק, וואָס איז זייער „עמפּינדלעך״ אויף הומאַניטאַריזם, אָנגעהויבן באַנוצן דאָס „ווירקנדיקע הומאַניטאַרע״ מיטל — און דעם 8־טן דעצעמבער 1941 ווערט די ערשטע גרופּע יידן דערמאָרדעט אין די באַוועגלעכע גאַז־קאַמערן אין כעלמנאָ.

די טויט־טעכניק ביי דער „אַרבעט״

פון דער דאַטע הויבט זיך אָן די אַקטיווע „טעטיקייט״ פון טויט־לאַגער, וואָס ציט זיך ביז דעצעמבער 1944, מיט אַן איבערייס פון אַ יאָר, צווישן די יאָרן 1942—43. אין פאַרלויף פון דער צייט פלעגן טאָג־טעגלעך אָנקומען טראַנספּאָרטן מיט יידן. די לעצטע פלעגן ווערן פאַרהאַלטן אויף אַ קליינער סטאַנציע, אין קאָלאָ, פון וועלכער מ׳האָט די קרבנות איבערגעפירט אין דער אָרטיקער שול — דער לעצטער פּונקט פון טרויעריקן עטאַפּ.

טראָץ דער סודותפולקייט און ליגנערישע פאַרזיכערונ־גען פון די נאַציס, אַז די יידן ווערן געשיקט אויף אַרבעט, אויף זיכערע ערטער, ביי גוטע באַדינגונגען און דערנערונג — ווערט דער סוד שנעל אויפגעדעקט.

די ידיעות, וואָס זענען איבערגעגעבן געוואָרן פון אַנטלאָפענע יידן פון לאַגער — ווי פריער דערמאָנט — זענען אויך אָנגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, וווּ ס׳איז איבערגעגעבן געוואָרן פון מויל צו מויל, וואָס ס׳איז אַזוינס כעלמנאָ. אַלס עדות קען דינען אַן אויפשריפט אויף דער וואַנט אין שול — „יידן, וואַרט נישט. דאָ וועט איר זיין אַ טאָג, דערנאָך גייט איר אין אויוון אַריין. 13־טער טראַנספּאָרט״.

צומאַרגנס אינדערפרי פלעגן אָנקומען אויטאָמאָבילן, אין וועלכע די דייטשן פלעגן אַוועקפירן צו 150 מענטשן אויף אַ מאָל. דער וועג האָט געדויערט קנאַפּע 10 מינוט. ביים אַלטן פאַרק פלעגט זיי באַגעגענען אַן ס.ס.־מאַן, וועלכער האָט פאַרזיכערט, אַז זיי ווערן געשיקט אויף אַרבעט אין די מזרח־געביטן, אין מענטשלעכע באַדינגונגען — אָבער איידער זיי וועלן פאָרן אין ווייטערדיקן וועג, מוזן זיי גיין אין באָד אַריין און די קליידער מוזן דעזינפיצירט ווערן.

אויפן ערשטן שטאָק, ווו ס׳געפינט זיך שוין אַ באַנדע דייטשן, ווערן די מענטשן אויפגעפאָדערט גיך זיך אויס־

„גירוש״ — „אויסזידלונג״.

צוטאָן, און באַלד ווערן זיי אַריינגעטריבן אין „באָד״ אַריין. ביים טויער וואַרט שוין אַ צווייטער אויטאָ — אַ גרויסער האָלץ־קאַסטן, פון אינעווייניק באַדעקט מיט בלעך, הערמעטיש פאַרמאַכט. אינעם דאָזיקן קאַסטן ווערט די גאַנצע גרופּע פון 150 פערזאָן אַריינגעשטופּט. נאָכדעם ווי די טיר איז געוואָרן פאַרמאַכט און דאָס ליכט פאַרלאָשן, האָט דער מאָטאָר אָנגעהויבן אַרבעטן. באַלד האָט זיך געהערט אַ שטיקעניש, אַ הוסטעניש, גסיסה־קולות, לעצטע קאָנוולסיעס — ביז ס׳איז געוואָרן אינגאַנצן שטיל.

אין עטלעכע מינוט אַרום ריירט דער אויטאָ אין דער ריכטונג פון 77־טן רעוויר פון זשעליכאָווער וואַלד, ווו ס׳זענען שוין געווען צוגעגרייט מאַסן־קברים. אין אַ געוויסער צייט שפּעטער ווערן די קערפּערס פאַרברענט — צו פאַרווישן די שפּורן פון פאַרברעך.

אַזוי פונקציאָנירט דער מאָרד־אַפּאַראַט, טאָג־איין טאָג־אויס, מיט דער מאַקסימאַלסטער פּעדאַנטישקייט און פּרעציזיע, ווייל די געדרעגלטע, „מוסטערהאַפטע״ אַרבעט מוז ווערן קאָפּירט פון אַנדערע טויט־לאַגערן, ווי אוישוויץ, בעלזשעץ, טרעבלינקע, סאָביבאָר און אַנדערע — אַלע וועלן איבערנעמען די אויס־געפּרוווטע „מעטאָדן״ פון כעלמנאָ.

אָט־וואָס ס׳דערציילט וועגן דעם שוידערלעכן פאַרברעך דער דייטשער וואַלד־אויפזעער — ה. מאי, וואָס האָט צוגעשטעלט האָלץ צום פאַרברענען די קערפּערס:

---

* ציטירט און פאַרעפנטלעכט פון א. באַדאַן אין „פאָלקסשטימע״, וואַרשע, 22 דעצעמבער 1965.

„גירוש" — „אויסזידלונג".

„...צו מיר איז געקומען דער אנפירער פון דער זאנדערקאמאנדע, ס.ס.־שטורמבאנפירער באטמאן. איך זע, אז באטמאן טראגט א קרייץ פון ערשטן קלאס פאר מיליטערישע פארדינסטן. איך פאר מיט אים אין רעוויר 77 און ווער אויפגעשוידערט. צוערשט זע איך א קבר פון 200 מעטער די לענג, 5 מעטער די ברייט, דער־נעבן נאך א קבר 50 מעטער די לענג, נישט ווייט פון דעם ארט, אן ערך פון 50 מ׳, נאך א קבר פון 150 מעטער די לענג. עס קומט אן דער פארמאכטער אויטא און פארט צו הינטערוויילעכטס ביז צום ראנד פון קבר. מען עפנט דעם אויטא און א מאסע נאקעטע קערפערס פאלן גלייך אין קבר אריין".

אויף א שטיקל פאפיר, וואס מ׳האט געפונען נעבן די מאסן־קברים, האט איינער פון די לעצטע לאגער־קרבנות געשריבן :

„...מ׳האט אונדז גענומען זקנים און זויג־קינדער, צווישן דעם שטעטל קאלא און דעמבא. מ׳האט אונדז גענומען אין וואלד אריין, דארט פארגאזט, דערשאסן, פארברענט. מיר בעטן, אז אונדזערע קומענדיקע ברידער (אומלייענבארע ווערטער) — — — אונדזערע דייטשע מערדער. די עדות פון אונדזערע פייניקונגען, וועלכע ווינען אין דער דאזיקער געגנט, בעטן מיר צו דערציילן וועגן דאזיקן מארד אין דער גאנצער וועלט און אין יעדער רעדאקציע. געשריבן האבן דאס די לעצטע יידן. (אומלייענ־באר) מיר האבן געלעבט ביז צום 24־טן דעצעמבער 1944".*

✶ ✶ ✶

כעלמנא — די שאפונג פון דייטשן דעמאנען־פאלק, אנטקעגן וועלכן סדום איז געווען די ווייסע אומשולד, אינעם דאזיקן ערדישן גיהינום, וואס איז פארוואנדלט געווארן אין דער קוזשניע פון אונדזער פאלקס־פארניכטונג — דארט האבן אונדזערע טייערע אומשולדיקע טאטעס און מאמעס, ברידער און שוועסטער, זין און טעכטער — טיף־גלויביקע אינעם צלם אלוקים פון מענטשלעכן געשלעכט — אין זייערע לעצטע טויט־אויסגעשרייען איבערגעלאזט א הייליקע צוואה: נישט פארגעסן! נישט מוחל זיין ביזן סוף פון אלע דורות!!!

---

*) זע די פריער־דיקע זייט.

מאטהויזן

אברהם קלושינר

...צועדת לה קבוצת אנשים מורעבים, מתים למחצה, שבקושי רב מניעים את הרגליים. משני העברים: רוצחי־ס.ס. — חמושים ודרוכים להפעיל את כלי־המשחית שבידם. מאחוריהם: כנופיית קצינים עם כלבים מאולפים המתנפלים על הנחלשים. מזמן לזמן פולחות את האוויר קולות־ירייה — מבשרים הם את חיסולם של המפגרים. הטור ממשיך בדרכו, תוך עקיפת ההרוגים, המפוזרים על־פני כל השטח. ובהעיף הצועדים את מבטם על הסביבה, והנה נוף מרהיב־עיין מתגלה לעיניהם: גבעות מוריקות בגודש עציהם הפורחים, ואילו למטה — הדנובה הכחולה. באופק: פסגות ההרים המוכספות — האלפים.

מגיעים למקום.

לנגד עינינו גדר־תייל, בעוד חיל־משמר חזק, חמוש בנשק אבטומטי, מופקד עליה. מעל השער — נשר גרמני וצלב־קרס, יצוק ברזל. בפנים — אלפי־אנשים — צללים, בלבוש־אסירים מחוספס, עומסים על שכמם אבנים כבדות וכורעים תחת הנטל המפרך. רובם: זבי־דם מצליפות השוטים וכלי־משחית אחרים. במרחק מטרים ספורים מגדר־התייל המחושמל, על עמוד שהוקם במכוון למטרה זו, תלוי אדם וראשו מוטה הצידה. מרחוק — באופק — מתוך ארובה גבוהה, מתאבך ועולה עשן סמיך, בלי הרף.

תמרות־עשן, עשן ולהבות, להבות ולשונות־אש —
כאן מאטהויזן

* * *

השחר מפציע. אפרורית בטרם יום. בצריחות פראים וצליפות פרגולים מובלת קבוצה גדולה למחצבה, הנמצאת לא־הרחק מהמחנה. אבני־המחצבה מועברות למדרגות חצובות בסלע. 186 מדרגות. אשר אם אתה רק נושא את עיניך למעלה — ראשך מסתחרר.

הקאפו הראשי — זרמבה, סאדיסט משלזיה, פולין — מצווה להעמיס על הגב אבנים גדולות, כבדות, שבקושי רב ניתן להחזיקן ולסחוב אותן עד למעלה. באין־יכולת להגיע לקצה־הדרך, נשמטות האבנים ובתנופת התדרדרותן גוררות איתן אנשים לעשרות, המוצאים את מותם בריסוק־אברים בין צוקי־הסלעים.

ניסויים „מדעיים״

נמצאת כאן בעבודה קבוצה מיוחדת של כמה מאות איש, מבלוק 16. מזונם: מספר כפות של דייסה ליום בלבד — לגמרי בלי לחם ומלח. בדרך זו מנסים „אנשי־המדע״ הגרמנים לקבוע, עד־היכן מגיע כוח־סבילותו של האדם בהיעדר ויטמינים ומלח מוחלט. בכלל, עסוקים במחנה זה „רופאים״ גרמנים בכל מקום. בבלוק 5, הוא „בית־החולים״ של המחנה, עובד „הרופא״ הגרמני קראבסבאך. הלה עסוק מאוד „במחקריו הרפואיים״. חולים, חלשים או פצועים מן המחצבה, מקבלים זריקות של נפט, בנזין או כלור — בעוד „המדען״, עם שעון ביד, בוחן את אורך־חייו של הקרבן לאחר הזריקה. אך, בהתמהמה המוות וה„רופא״ מתחיל להשתעמם, הוא שולח את קרבנו למשרפות הקרימטוריון בעודו בחיים.

שם, במשרפות, מסיימים שומרי־הס.ס. ה„רחמנים״ את ה„מלאכה״.

הבימוי: „נורו תוך בריחה״

קול יריות מנשק אבטומטי מהדהד באוויר. המצאה חדשה של מפקד המחנה ס.ס.־סטנדרטפירר, פרנץ ציראייס: מריצים עצירים לשטח האסור — פס צר לפני גדר־התייל. שם, במרחק מספר מטרים מהגדר, ממוקמים חיילים חמושים. במכות פרגולים וקתי־הרובים נדחקים האומללים אל „שטח־המוות״ — שם הם נופלים שדודים מכדורי־המרצחים. בד בבד עם רעש היריות נשמע תיקתוק המצלמות. בעוד ימים ספורים יופיעו צילומים, אשר מתחתם תתנוסס הכתובת הצינית:

„נורו תוך בריחה״.

מאטהויזן, „נורה תוך בריחה״.
מאַטהויזן, „דערשאָסן ביים אַנטלויפן״.

מאטהויזן. מובל לגרדום מלווה על־ידי תזמורת־המחנה.
לאַגער־אָרקעסטער באַגלייט דעם פאַרמשפּטן צו דער תליה.

„קיר־הצנחנים"

להמתת יהודים יש מקום מיוחד במאטהויזן. זהו „קיר־הצנחנים" — כך נקרא בור עצום במחצבת האבנים. לתוך הבור ההוא הושלכו הקרבנות, בו מצאו את מותם בריסוק־אברים.

מיתות משונות במאטהויזן. כל סאדיסט וסאדיסט ודרכו המיוחדת ברציחה. סגן המפקד באכמייאר, משסה את כלבו בקרבנו שקורע אותו לגזרים. המרצח, איש ה־ס.ס. אדולף שטומפף, מטביע את קרבנותיו בחבית מלאה מיים. איש ה־ס.ס. שיינהולץ ממית בבעיטה בצוואר. כל אחד ל„שיטתו" — והשיטות שונות ומגוונות.

ישנן גם הריגות „נורמליות" במחנה — הריגות בירייה. בעת ביצוע גזר־הדין של אלה אף נוכח רופא, החותם על פרטי־כל — הכול לפי התנאים.

מי שנחרץ דינו למיתה „נורמלית" — אין זו מתבצעת ללא טכס. למקום ההריגה צועדת תהלוכה, ובראשה: חברי־התזמורת של המחנה. הנגנים הם מוסיקאים גדולים מארצות שונות. אחריהם מובל הקרבן על עגלה — נהוגה על־ידי האסירים האחרים. במקרה כזה מקפידים על „טהרת המשפט". בהידון האסיר לירייה — אין הוא נתלה חלילה, והרופא חותם על תעודת־המוות.

סימנים לעשן

...קבוצות חדשות נכנסות דרך השער הראשי. מובלות הן למרחץ. כל אחד מקבל חתיכת סבון ומתחילה הרחצה. לפתע־פתאום נפסק זרם המיים המרעננים, ובמקומם, דרך החורים הקטנים, זורם הגאז: „ציקלון ב'" — הממית. התליין מציץ דרך אשנב, הנקרא „עיין". אחרוני הפירפורים. מוציאים את המומתים; שערות תלושות, לשונות נשוכות, גופים דבוקים.

אנשי־המחנה מבדילים יפה מי ומי בנשרפים. יש סימנים לדבר. אם העשן היוצא מהארובה מלווה ניצוצות, סימן ששורפים „לאגרניקים" וותיקים — רק עור ועצמות. ואילו, בהופיע להבות שחורות־אדומות, סימן מובהק הוא, שהבוערים חדשים מקרוב באו — יש עוד בשר עליהם.

„לקט" פטל שחור ופרחים

במרחק־מה משטח־המוות צומחים שיחי־פטל ופרחים. בהגיע טרנספורטים חדשים, בוחרים מתוכם הגרמנים קבוצות, המיועדות „ללקוט" את הפטל והפרחים. הקבוצות מובלות למקום, שם מקבלים כלים שונים לשים

אסיר על „מדרגות־המוות" במאטהויזן.

אַ העפטלינג אויף די „טויט־טרעפּ" אין מאַטהויזן.

בתוכם את ה„לקט". בהגיעם למקום ניתכת עליהם אש חזקה מרובים ונשק אבטומטי, וכן הם מתקבלים על־ידי כלבים משוסים — צמאי־דם.

גם זה נקרא: „נורו תוך בריחה".

הארטהיים

לא־הרחק מן המחנה הוקמו מכשירים מיוחדים להש־מדת המאושפזים „בבית־החולים". 2 חדרי־גאז, משרפה גדולה ומספר חדרים, בהם עברו הקרבנות לפני הירצחם „מעקב רפואי". ההנהלה במקום, בהארטהיים, היתה מורכבת מכנופיה מיוחדת של אנשי־ס.ס., והללו היו שיכורים תמיד. לכאן הובאו האנשים במיוחד במכונות סגורות. לבסוף, משהבחינו הגרמנים בקיצם המת־קרב והולך, השמידו את המקום על יושביו גם יחד.

בראשית דצמבר, שנת 1944, הגיעה למפקד המחנה ציראייס פקודה סודית ביותר, מאת משרד ה„פירר" בברלין:

וזו לשון הפקודה:

„יש לפרק — ותיכף ומיד — את כל המתקנים, אשר הותקנו בהארטהיים, וכן לחסל ללא דיחוי את כל האנשים, שידוע להם על המעשים שבוצעו במקום".*

הנהלת חשבונות גרמנית

הנהלת החשבונות במאטהויזן מבוצעת בכל הדייקנות הגרמנית. כל שן־זהב עקורה — מקומה לא ייפקד בחשבון. גם אפר הקרבנות, כמשהו בעל־ערך, נרשם.

והנה מסמך שנמצא בגנזכי־ס.ס. המתייחס להנהלת החשבונות:**

חשבון רנטביליות האחזקה של האסירים:

ריווח יומי	6	מארק
הוצאות אחזקה	0,6	"
אורך חיי־האסיר בממוצע	9 חדשים	
הוצאות לבוש	0,1	"
סך הכל 9 חודשים = 270 יום × 5,3 מארק = 1431 מארק		
הכנסה על־ידי ניצול ראציונלי של הגוף:		
שיני־זהב, לבוש, חפצי־ערך וכדומה	202	"
הוצאות שריפה	2	"
הכנסה כללית: 200 + 1431 =	1631	"

ראש־המחלקה המשקית ליד חיל ה־ס.ס.
אוסוולד פול
ס.ס.־אוברגרופנפירר

✶ ✶ ✶

התקפת הטנקים האמריקניים שמה קץ להשתוללות הפושעת של הגרמנים. אך גם לאחר השיחרור נופלים אלפים — הן מאפיסת־כוחות והן ממחלות.

בין הניצולים מגיהינום זה נמצאים גם מבני־עירנו:

איטה מושקוביץ, בלומה מושקוביץ, חנה וברוניה סט, ליובה סיטנר, חנה ראפאל ועוד.

ישמשו שורות אלה אות־קין נצחי לאומה הגרמנו־נאצית — אות שאין לו כפרה עולמית.

---

* מתוך גנזכי־ס.ס. הוציא לאור: סאכארוב ב„קאזאמט של מאטהויזן". מוסקבה 1962, עמוד 113.

** הופיע בספרו של הנ"ל, עמוד 125.

שטוטהאָף

אברהם קאַלושינער, חולון

אין דער גאַלעריע פון די טרויעריק־באַרימטע טויט־לאַגערן, אויפגעשטעלטע פאַר דער רעאַליזירונג פון דער העכסטער דערפינדונג פון דייטשן אַריער־געניוס: פון דער „ענד־לייזונג", וואָס מיינט: טאָטאַלע, ביאָ־לאָגישע פאַרניכטונג פון יידישן שטאַם — האָט איינעם פון די ערשטע פלעצער פאַרנומען דער

שטוטהאָף־לאַגער, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אכזריות און סאַדיזם, וואָס די געשיכטע האָט נאָך פון אַזעלכע נישט געוווּסט, און צומאָל נישט געאַנט.

גרויל־טאָרטורן, וועלכע דער טייוול אַליין איז צומאָל נישט געווען מסוגל אויסצוטראַכטן; טויזנטער משונהדיקסטע טויטן, וואָס דער מלאך־המות אַליין האָט זיך מסתמא צעוויינט איבער זיי; קראַנקהאַפטע פייניקונגען און גרויזאַמקייטן, קעגן וועלכע דער שאול־תחתיות, מיט זיין פאַרצווייגטן יסורים־אַפּאַראַט, איז מסתמא געווען אַ קינדער־שפּיל — דערדאָזיקער אומדערהערטער, אונטער־מענטשלעכער קנויל פון אומגלויבלעכע פייניקונגס־סיסטעמען — די העכסטע אַנטפּלעקונג פון דער טיפסטער געפאַלנקייט פונעם מענטשןמין, אין דייטשער געשטאַלט — דאָס איז געווען דער טאָג־טעגלעכער באַגלייטער פון אונדזערע אומגליקלעכע קדושים־מאַרטירער אין שטוטהאָף.

נישט אויפגעהערט צו פונקציאָנירן האָט שטוטהאָף — דאָס־אָ ריין־אַרישע גרויל־ווערק פון דער בלאָנדער בעסטיע, וואָס האָט זיך מיט טיטאַנען־געוואַלט, מיט אַ שנעלקייט פון אַ פאַלנדיק־ברענענדיקער לאַווע, געוואָרפן אויף לענדער און פעלקער, זייענדיק אומעטום טויט, דער סינאָנים פון דייטשער אַנוועזנהייט —

נישט אויפגעהערט צו פונקציאָנירן האָט שטוטהאָף, אויך דעמאָלט, ווען אויפן האָריזאָנט האָבן זיך שוין בולט באַוויזן די קאָנטורן פון זייער זיך דערנענטערנדיקן סוף; בעת דער גורל פונעם מאָדערנעם סדום — אין אַן אומפאַרגלייכלעך־פאַרגרעסערטער און פאַרפולקאָמטער אויפלאַגע — איז שוין געווען אַבסאָלוט געחתמעט; בעת ס׳איז שוין וואָס־אַמאָל שטאַרקער געוואָרן דער נחמה־ און נקמהברענגנדיקער אָפּקלאַנג פון די האַרמאַטן־סאַלוועס, פון די זיך דערנענטערנדיקע באַפרייאונגס־אַרמייען —

אויך דעמאָלט האָט נאָך דער גרוילהאַפטער אַפּאַראַט, מיט פאַרשאָלטענער דייטשער פּרעציזקייט און פּעדאַנטישקייט, נישט אויפגעהערט אויסצופירן זיין רוצחישע, פונפאָרויס באַשטימטע און גוט־דורכגעטראַכטע אויפגאַבע פון יידן־אויסמאָרדונג.

רשעים — אפילו על פתחו של גיהינום אינם חוזרים בתשובה!

זאָלן די ווייטער־אָנגעשריבענע זכרונות **פון פריינדין צפּורה ניימאַן־זשעליצקי — אַליין איינע פון די ווייניק־געבליבענע עדות פונעם טראַגישן שטוטהאָף־קאַפּיטל** — דינען אַלס אָנדענק פאַר אונדזערע אומגליקלעכע און אומשולדיקע קרבנות, געפאַלענע אויפן ברענענדיקן מזבח פון דייטשן פאָלקס־שגעון און סטיכישן האַס — פון די־אָ מאָנסטערס, וועמעס שטערן ס׳זאָל אויף אייביק זיין פאַרפלעקט מיט דעם אומפאַרגעבלעכן קין־צייכן, און אויף וועלכע ס׳זאָל אויף אייביק רוען די קללה פונעם אומגעקומענעם יידן־פאָלק.

9 חדשים שטוטהאָף־גיהינום

צפּורה ניימאַן־זשעליצקי, חיפה

אינעם פאַרפּעסטעטן, ווייטיקדיקן, דערדריקנדיקן ים פון צרות און בלוט, אין וועלכן מיר, זין און טעכטער פון מזרח־אייראָפּעאישן יידנטום — דער קערנדיקסטער, נאַציאָנאַל־געזונטעסטער טייל פון כלל־יידנטום — זענען געוואָרן פאַרפלייצט, ביז צו דער ליקווידאַציע פון לאָדזשער געטאָ, האָבן זיך נאָך געפונען אַ סך פון אונדז, וועלכע האָבן געזען אַ טיילווייזע נחמה אינעם פאַקט, וואָס טראָץ די פאַרשידענע אַקציעס, סעלעקציעס און אַנדערע אָנשיקענישן, אונדז צוגעטיילטע פון דער אַרישער הערשער־קליקע, זענען מיר נאָך געבליבן גאַנצע משפּחות צוזאַמען און אומבאַרירט.

דערדאָזיקער מצב האָט זיך ראַדיקאַל געביטן ערב דער ליקווידאַציע פון געטאָ. דעמאָלט האָבן די דייטשן — די אומברחמנותדיקע הערשער איבער טויט און לעבן — מאַסן פאַמיליעס פונאַנדערגעריסן, פאַרשיקנדיק זיי אין די פאַרשידענע טויט־לאַגערן, אָדער צו אוממיטלבאַרער פאַרטיליקונג. דער־אָ גורל האָט אויך געטראָפן מיין משפּחה, פון וועלכער ס׳זענען אַרויסגעריסן געוואָרן און פאַרשיקט קיין אוישוויץ — און אויך דאָרט אומגעקומען — מיין שוועסטער שרה און ברודער אברהם. ה.י.ד.

צום סוף פון דער פולשטענדיקער ליקווידאַציע פון געטאָ, בעת אויך מיר ווערן פאַרשיקט קיין אוישוויץ, און געפינען זיך צוזאַמען מיט גבריאל מאָשקאָוויטש און זיין ברודער מרדכי מיט דער פרוי, האָבן מיר נאָך גענערט די האָפענונג זיך צו האַלטן צוזאַמען, און לעבן

אַזוי־אַרום מיט דער אילוזיע פון משפחהדיקייט — אַ פּאַק־טאָר פון אומגעהויערער זעלישער קראַפט פאַר אויסדויער און ווידערשטאַנדס־אַנטפּלעקונג.

דערדאָזיקער צושטאַנד איז אָבער, ווי ס׳האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, געווען אין סתירה צו די פּלענער פון דער טעאוטאָנען־ראַסע, צו זייער ביז אויף די מינדעסטע פּרטים באַרעכנטער און געגאַרטער „ענד־לייזונג". זענען טאַקע באַלד, שוין אויף צומאָרגנס, די מענער גענומען געוואָרן באַזונדער — בלייבנדיק אַליין מיט מיין שווערין אין דעם טראַגיש־מוראדיקן אָרט.

אוישוויץ!

אַ נאָמען, וואָס בלויז זיין ברענגען אויף די ליפּן האָט אַרויסגערופן אַסאָציאַציעס פון שרעקנס־בילדער און אומ־מענטשלעכן פּיין! דער סימבאָל פון אומנאַטירלעכער אכזריות און געפֿאַלנקייט פון מענטשלעכן געשלעכט, צו וועלכע ס׳זענען דערגאַנגען די שטאָלצע, איינגעבילדעטע רעפּרעזענטאַנטן פון דער ניי־אייראָפּע־תקופה! דערדאָזיקער נאָמען, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געשפּענסט, וועמעס בלויזע דערמאָנען האָט געמאַכט אויפציטערן קינדער אין די וויגן! — איצט, האָט זיך די דאָזיקע אָפּשוילעכע פאַרקערפּערונג פון אַלדאָס שלעכטס און גרויזאַמקייט אויף דער ערד, אַנטפּלעקט פאַר מיר אין איר גאַנצן נאַקעטן אמת. אַנטפּלעקט — מיט אירע אומדענקבאַרע טאָרטורן און האַר־אויפשטעלנדיקע מיתות משונות, מיט אירע קרעמאַטאָריומס און מזבחות, צו וועמעס מולך ס׳זענען געבראַכט געוואָרן אַלס קרבנות אונדזערע טייערסטע און נאָענטסטע — די זין און טעכטער פון אונדזער טייערער זדונסקעוואָליער קהילה און פון אַלע אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך, וואָס זענען אַרונטערגעפאַלן אונטער דער דייטשער געוואַלט און סקרופּוללאָזן טעראָר־אַפּאַראַט.

איינעם בלאָק, צו וועלכן איך בין צוגעטיילט געוואָרן, האָב איך געטראָפן דריי שוועסטער מעכטינגער פון אונדזער שטאָט. מיר באַמיען זיך צו האַלטן צוזאַמען אַן „אייגן פינפטל", און לייכטער מאַכן איינע דער אַנדערער מיט וואָס מיר האָבן נאָר געקענט — אין דידאָזיקע גורלדיקע אויסנאַם־באַדינגונגען. אַזוי מאַכן מיר אַדורך אין הונגער און שרעק 12 טעג אונטער אַ טעראָר־רעזשים פון כסדרדיקע סעלעקציעס און פיזישער מאַלטרעטירונג, אין איין קלייד, אָן וועש און שיך — ביז מיר ווערן אַוועק־געפירט פון אוישוויץ אין אַ צווייטן טויט־לאַגער, קיין שטוטהאָף.

לאַגער שטוטהאָף

נישט פאַראַן קיין גרענעץ צו דער נאַצי־רשעות. געמיינט, אַז ווײַבאַלד מיר זענען ווי ס׳איז איבערגעקומען אוישוויץ, איז שוין פאַריבער דאָס ערגסטע, וואָס ס׳קען דערפינדן אַ פאַרברעכערישער מוח;

געמיינט, אַז מיר האָבן שוין דערקענט דאָס ערגסטע פסולת פון מענטשלעכן מין —

שטוטהאָף האָט אָבער באַוויזן, אַז צום סאַדיזם פון די דייטשן און זייערע פאַרבינדעטע איז נישט פאַראַן קיין גרענעץ. ס׳איז מיר אָבער ליידער נישט מעגלעך צו געדענקן און צו פאַרצייכענען אפילו אַ קליינעם פּראָצענט פונעם באַרבאַריזם, וואָס די אומגליקלעכע יידישע געפאַנגענע זענען אַדורכגעגאַנגען.

ביים אָנקומען אויפן אָרט ווערן מיר אויפגענומען דורך בלאָק־עלטעסטע, דייטשע פרויען מיט אַ פאַרברעכערישער פאַרגאַנגנהייט, געוועזענע פּראָסטיטוטקעס, און איינברעכער — אָפּפאַל פון דער געזעלשאַפט, וואָס האָבן שוין פון לאַנג פאַרלאָרן, אָדער קיינמאָל נישט באַזיצט, אַ מענטשלעכן פונק. אויב ס׳איז נאָך ביי עמעצן פאַרבליבן עפּעס אַ מלבוש אָדער שפּייז־אַרטיקלען, איז אַלץ געוואָרן תיכף אָפּגענומען. די ערשטע באַגריסונג זענען געווען מוראדיקע קלעפּ — באַגלייט מיט אויסגעלאַסענעם ניבול־פּה. די עטלעכע שעה נאַכט־רו, אויף וועלכע מיר האָבן זיך קוים דערוואַרט, זענען מיר געלעגן אויף אַ צעמענט־דיל — אָן צודעק, צוגעטוליעט איינע צו דער אַנדערער, בכדי אַביסל צו דערוואַרעמען די אויסגעמאַטערטע, פאַרפּייניקטע גופים.

דער פּוילישער פאַרברעכער מאַקס

אַחוץ די דייטשן, נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די פאַר־שידענע פּייניקונגען די בלאָק־עלטעסטע, קאַפּאָס און אַנדערע. אייגער פון די קאַפּאָס, וואָס האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיינע סאַדיסטישע איינפאַלן, איז געווען דער טרויעריק־באַקאַנטער מאַקס, אַ פּאָליאַק, קאַפּאָ פון 19־טן בלאָק. דאָס איז געווען אַן אונטערוועלט־יונג פון ערגסטן מין, אַ פאַרברעכערישע נשמה און פאַנאַטיש־פאַרביסענער אַנטיסעמיט. פון זיינע פּייניקונגען זענען צענטליקער יידישע פרויען אומגעקומען — און אויב דער קרבן האָט זיך פאַרעקשנט און האָט איבערהאַלטנדיק זיינע סאַדיסטישע אכזריותן דאָך נאָך געלעבט, איז ער געווען אַ קאַנדידאַט פאַרן 30־טן בלאָק, פון וועלכן מ׳האָט זיך שוין נישט צוריקגעקערט.

אויך דאָ האָב איך זיך געטראָפן מיט עטלעכע פרויען פון דער היים — מיט די שוועסטערן קעמפּנער, מיט

צ י ר ל נ י י ד אַ ט און איר טאָכטער, און מיט ק אָ ז ש ע מ י נ ס ק י ס טאָכטער און איר שוועגערין. ס׳האָט אָבער נישט לאַנג גענומען און נאָך עטלעכע סעלעקציעס בין איך געבליבן איינע אַליין — זייענדיק אויסגעשטעלט צו טיילן דעם זעלבן גורל יעדע מינוט.

נאָכמער: נאָך אַזויפיל פיזישע און מאָראַלישע קלעפּ, האָב איך זיך געפילט אַזוי אומגליקלעך, געוואָרן באַוועלטיקט פון אַזאַ אַפּאַטיע און גלייכגילטיקייט צום לעבן, אַז כ׳האָב שוין אַליין ממש געוואַרט אויפן טויט — אויפן א ו י ס ל י י ז נ ד י ק ן ט ו י ט.

דידאָזיקע זעלישע דערשלאָגנקייט, צו וועלכער מיר זענען דערפירט געוואָרן, דאָס פאַרשווינדן פון יעדן אַקטיוון וויטאַליטעטס־טריב — די צילבאַוווסטע כוונה פונעם גרויליקן דייטשן מאָרד־סיסטעם — דאָס און נישט נאָר דער הונגער, שווערע אַרבעט און פיזישער טעראָר, איז געווען אָפּט די סיבה — צומאָל די עיקרדיקע סיבה — פונעם אומקום פון אַ סך אונדזערע אומגליקלעכע לאַגער־יידן.

עפּידעמישע קראַנקהייטן

אין די שרעקלעכע אָביעקטיווע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר האָבן געלעבט — אין שמוץ, ענגשאַפט און הונגער, אַחוץ די פיזישע פּיין, ווי אַ רעזולטאַט פון אכזריותדיקער, גיהינומדיקער באַציאונג צו אונדז מצד די דייטשן, קאַפּאָס, אויפזעערס און אַנדערע, איז עס געווען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג, אַז אין לאַגער איז אויסגעבראָכן אַ מגפה פון עפּידעמישע קראַנקהייטן, ווי טיפוס און דעזינטעריע, וואָס האָבן פאַראורזאַכט מאַסן־קרבנות צווישן די אויסגעפייניקטע, ווידערשטאַנדס־אָפּגעשוואַכטע לאַגער־יידן. ביי מאַנגל פון דער עלעמענטאַרסטער מעדיצינישער הילף, האָט די מגפה געבושעוועט אָן אויפהער, אָן אָפּהאַלט. און דער רעזולטאַט? די מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. אָט־אָ־די צוויי פאַקטאָרן — די מאַסן־קרבנות פון דער מגפה פאַראַלעל צו דער פאַרניכטונגס־אַקציע, וואָס איז אָנגעגאַנגען אין פולן ברען, האָבן לסוף אויסגעליידיקט גאַנצע בלאָקן — און בלויז געציילטע אין לאַגער זענען געבליבן ווי דורך אַ נס, ביים לעבן.

יאַנואַר 1945

בעת טיילן פון פוילן זענען שוין באַפרייט פון דייטשן באַרבאַרישן יאָך, און דער פראָנט האַלט זיך אין איין דערנעענטערן צו אונדז — אויך דעמאָלט פאַרציכטן נישט די דייטשן פון זייערע טויט־אויספרייטנדיקע צילן. אויך דעמאָלט ווערן נאָך אין אונדזער לאַגער געברענגט טראַנס־פּאָרטן פון יידישע פרויען פון ליטע און לעטלאַנד — בעת די אינערלעכע לאַגע ווערט וואָס־אַמאָל שווערער. דאָס קומט אויך צום אויסדרוק אויפן פאַרפלעגונגס־געביט. דאָס ביסל וואַסערדיקע זופּ, וואָס מיר פלעגן, צום ביישפּיל, באַקומען טעגלעך, ווערט שוין דעמאָלט נישט רעגולער פאַרטיילט — און דאָס אויך אָן זאַלץ. און טראָץ דעם איז אונדזער זעלבסט־געפיל, אין דידאָזיקע טעג, בעסער געוואָרן. די מיליטערישע מפּלות פון אונדזער טויט־פיינט, וואָס צווינגט אים כסדר זיך צוריקצוציען און זיך איינשרומפּן, גיט אונדז די האָפענונג, אַז בקרוב וועט אויך נעמען אַ סוף צו אונדזער געשפּענסטיקן מאַרטירער־וועג.

אָנפאַנג מערץ 1945

אין די ערשטע מערץ־טעג פון 1945, אין מיטן העלן טאָג, ביים פאַרטיילן די זופּ, ווערט אונדזער לאַגער באָמבאַרדירט. דערדאָזיקער פאַקט רופט ביי אונדז אַרויס געמישטע געפילן. בעת פון איין זייט ווערן מיר אויפגעמונטערט, זעענדיק בולט, ווי אָט־אָט און עס קראַכט צוזאַמען די פאַרברעכעריש־דייטשע געוואַלט־הערשאַפט, איז פון דער אַנדערער זייט אַ גרויסער ווייטיק, אַז די באָמבאַרדירונג, וועמעס ציל ס׳איז צו טרעפן אין דייטשן מיליטערישן כוח און אַנדערע וויכטיקע אָביעקטן, איז אויך גורם צו קרבנות צווישן די קאַצעטלער — אונדזערע אייגענע אויסגעמאַטערטע ברידער און שוועסטער, וואָס וועלן שוין נישט זוכה זיין צו זען דעם סוף.

15־טער מערץ 1945

פון שטוטהאָף נאָך... שטוטהאָף

ווייזט אויס נאָך צו ווינציק לאַגערן אויסגעמאָסטן, ווערן מיר, אין 15־טן מערץ, ווידער געשיקט, צופוס, אין אַן אַנדער אָרט, אין דער געגנט פון ד אַ נ צ י ג.

אַ טייל פון אונדז, דערשעפּטע, אויסגעטריקנטע שאַרבנס, זענען מער נישט בכוח פאָרצוזעצן דעם מאַרש און פאַלן אָן כוחות אויפן וועג. ווידער אַן אַנדערער טייל ווערט ביי דער מינדעסטער פאַלשער באַוועגונג, אָדער סתם, אָן שום סיבה, דערשאָסן.

דער לאַגער, אין וועלכן מ׳האָט אונדז געברענגט, איז באַשטאַנען פון פראַנצויזישע קריגס־געפאַנגענע. אָפּזייענדיק דאָרט צוויי וואָכן, ווערט ד אַ נ צ י ג באָמבאַרדירט. בעת נישט ווייט פון אונדז קומט אויך פאָר אַ גרויסע שלאַכט. מורא האָבנדיק אונדז — אַזעלכע קריגס־פאַרברעכער ווי מיר זענען — נישט אַרויסצולאָזן פון די הענט, ווערן מיר...

צוריקגעשיקט קיין שטוטהאָף, וואָס געפינט זיך ווייטער פון פראָנט.

נישט־געקוקט אויף דעם כאַאָטישן, אומזיכערן מצב, אין וועלכן די דייטשן און זייערע משרתים — די בלאָק־עלטעסטע, קאַפּאָס, אויפזעערס, האָבן זיך געפונען, האָבן זיי אין אונדז לחלוטין נישט פאַרגעסן. זיי האָבן ווייטער, ווי ס'וואָלט גאָרנישט געשען, פאָרגעזעצט זייער אכזריותדיקע באַציאונג צו אונדז — זייערע קרבנות. אָבער מיר — אויסגעשעפּטע און האַלב־טויטע ווי מיר זענען געווען — אַנענדיק, אַז דאָס זענען שוין די לעצטע טעג פון דער רשעותדיקער הערשאַפט, האָבן אַלץ אָנגענומען באהבה — זייענדיק באַהערשט פון דער איינאונאיינציקער שטרעבונג, ווילן און חלום: צו דערלעבן דעם אויסלייזנדיקן טאָג און נקמה אין די מערדער פון אונדזער פאָלק און זייערע משרתים.

22־טער אַפּריל 1945

ערשט געציילטע 3—2 וואָכן ווי מיר זענען צוריקגעשיקט געוואָרן קיין שטוטהאָף — און שוין איז אויך די לעצטע געוואָרן אומזיכער און מיר מוזן שוין ווידער וואַנדערן.

באַקומענדיק אַ לעבל ברויט און אַ ביסל מאַרמעלאַדע, ווערן מיר געשיקט צו אַ פּאָרט און אַרויפגעזעצט אויף אַ משא־שיף, וואָס פירט פערד. 10 טעג שווימען מיר אויפן באַלטישן ים, צווישן הימל, וואַסער און טויט, אונטער אַ געלער פאָן, אַ סימן פון אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, בעת קיין שום פּאָרט לאָזט אונדז נישט אַנקערן — אָן אַ ביסל עסן, אָן אַ שליוק וואַסער!

מענטשן שטאַרבן פון דערשעפּונג. און אויב עמעצער באַוויזט זיך אויפן דעק, אָנצונעמען ווייניקסטנס אַ ביסל פרישע לופט, ווערט ער דורך דער ס״ס־וואַך — אויך אין דידאָזיקע קריטישע פאַר זיי אַליין שעהן — אַריינגעוואָרפן אין ים.

2־טער מאַי 1945

אין דעם טאָג ווערט אונדזער שיף באָמבאַרדירט און פונעם אויפרייס פון די ברען־מאַטעריאַלן, ווערט זי אַרומגעכאַפּט מיט פלאַמען פון אַלע זייטן. אַלע שפּרינגען אין ים אַריין. גרויסע העלדן אונדז צו פייניקן, ווייזן זיך די ס.ס.־לייט אַרויס, אין דעם מאָמענט, אַלס גרויסע פחדנים.

בעת אַ גרויסער טייל פון די מענטשן זענען דערטרונקען געוואָרן, זענען געציילטע פון אונדז, אָפּגעבריטע און פאַר־וווּנדעטע, אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון אַ פייערלעשער־שיף, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט.

זכור את אשר עשה לך עמלק!

טרעבלינקע

לזכר נשמת אחותי דובה קלין ז״ל בת שאול יהודה הכהן (לייבל קלין ז״ל) שהועלתה על המוקד בדמי ימיה במחנה ההשמדה טרבלינקה. „תהא נפשה צרורה בצרור החיים...״

טרעבלינקע דאָרט,
פאַר יעדן ייד, דאָס גוטע אָרט
ווער עס קומט אַהין,
בלייבט שוין דאָרט,
דער בלייבט אויף אייביק דאָרט...
שוועסטער, ברידער, טאַטעס, מאַמעס
פירט מען אַלע צוזאַמען
פירט מען אַלע צום פאַרסמען
טרעבלינקע דאָרט, אוי נישט דאָ,
אוי נישט דאָרט.

דאָרט אין טרעבלינקע!
דאָרט הערט מען איין געשריי
ווי אַ טאַטע שרייט צו דער מאַמען
ווו לאָסטו מיך אַליין?...
לאָמיר זיין צוזאַמען!
די יידישע פּאָליציי
זיי האָבן געהייסן שנעלער גיין,
איר ווייסט נישט מער פון קיין נויט,
איר באַקומט דריי קילאָ ברויט.

זיי האָבן נישט געוווּסט
אַז זיי גייען אויף אַזאַ מין שנעלן טויט...!
שווייג, הערצעלע שווייג, זאָג נישט אויס
אַז דו ביסט אַ ייד!
ווייל שוועסטער, ברידער, טאַטעס, מאַמעס
פירט מען אַלע צוזאַמען,
פירט מען אַלע צום פאַרסמען...
שווייג, הערצעלע שווייג, זאָג נישט אויס
אַז דו ביסט אַ — ייד!!...

איבערגעגעבן פון שמעון קלין

קאָנצענטראַציע־לאַגערן

יהושוע דאַנציגער, בת־ים

פרילינג 1941.

אין געטאָ, ווו מיר זענען פאַרשפאַרט, הערשט אַן אומאויפהערלעכער טעראָר אויף דער יידישער באַפעלקערונג. קלענערע אָדער גרעסערע אַקציעס, וואָס ענדיקן זיך תמיד מיט קרבנות, זענען אַן אָפטע דערשיינונג. דערדאָזיקער אומדערטרעגלעכער מצב אילוסטרירט בולט, ווי ווייט הפקר ס'איז דאָס יידישע לעבן — שוין אָפגעזען פון יידיש האָב־און־גוטס וואָס איז טריף, בבחינת בל ייזכר ובל ייפקד.

אין דידאָזיקע פאַרהעלטענישן איז זיך לייכט פאָרצושטעלן, ווי ס'זעט אויס אונדזער מאַטעריעלע לאַגע. זענען טאַקע אין דידאָזיקע טעג הונגער און נויט אונדזערע סטאַבילע לעבנס־באַגלייטער. צו דעם אַלעם איז נאָך צוגעקומען דאָס שרעקלעך־נאָגנדיקע אומזיכערקייטס־געפיל — דער פחד פאַרן מאָרגן, פאַר דעם נייעם גרויל־טערמין, וואָס די הינטערליסטיקע דייטשן האָבן דערפינדן און אַריינגעבראַכט אין אומגאַנג: „אויסזידלונג”. אַ כלומערשט אומשולדיק־שפּראַכלעכער טערמין, וואָס האָט אַבסאָרבירט אַלעמענס געדאַנקען, און וועגן וועלכן איינער דעם אַנדערן דערציילט זיך אויפן אויער, אין דער שטיל — מורא האָבנדיק פאַרן אייגענעם שאָטן, אָדער פאַרן אל תפתח פה לשטן.

און דאָך, נישט־קוקנדיק דערויף, וואָס סיי די מאַטעריעלע לאַגע, סיי דאָס פסיכישע זעלבסט־געפיל, זענען אַזוי האָפענונגסלאָז, ווערן מיר באַצווינגען פון טרויעריקע מחשבות, בעת מיר ווערן איינגעגלידערט אין אַ גרופּע, וואָס איז באַשטימט אַרויסגעשיקט צו ווערן אין אַן אַרבעטס־לאַגער.

פולע שליטה פון די דעמאָנישע כוחות

אין דער „היים”, אין דער אייגענער געבוירן־שטאָט, אין דער וואַרעמער אַטמאָספער פון אייגענע מענטשן, באַקאַנטע פון יאָרן־לאַנג, פילט נאָך דער איינצלנער מענטש, טראָץ דעם שרעקלעכן טעראָר און אויסזיכטלאָזיקייט, אַ געוויסן אָנשפּאַר. אומזעעוודיקע און אומדעפינירבאַרע כוחות און געפילן פאַרשאַפן אַ געוויסע אימוניטעט, אַ געוויסן בטחון, אַ גרעסערע זעלבסט־זיכערקייט, וואָס טראָץ זייער אילוזאָרישקייט אין יעדער סעקונדע פון די 24 שעה אין מעת־לעת, ווירקן זיי עטוואָס באַרואיקנדיק אויפן געפיל, אויף דער פסיכיק.

אָבער אין דער פרעמד, אונטער אַ ווילד־פרעמדן הימל, אין אַ גרויזלשאַפטלעך־פרעמדער לאַנדשאַפט, ווערנדיק פלוצלינג געשטעלט איינער אַליין קעגנאיבער אַזויפיל טויט־פיינטלעכע כוחות, ווי זיי האָבן זיך אַנטפּלעקט פון אַלע זייטן אין אָט־אָ־די שטראָפּבאַרע טעג — דעמאָלט, דערמאָנענדיק זיך אין דעם אַלעם, ווערט שווער אויפן געמיט, אויפן האַרץ, און ס'וואָלט זיך גאָר שטאַרק געוואָלט אָפּשרייען די גזירה.

אָבער, אין די־אָ טעג פון פולער שליטה פון די בייזע כוחות, האָט אונדזער געפיל און אונדזער ווילן ווייניק־וואָס געהאַט צו זאָגן. ווערן מיר טאַקע, דעם 26־טן יוני 1941, צוזאַמען מיט אַ גרעסערער גרופּע זדונסקעוואָליער יוגנטלעכע, אָפּגעשיקט אין לאַגער לענציִנגען, ביי פויזן, ווו מיר ווערן באַשעפטיקט ביי בוי־אַרבעט.

אונדזער גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון יונגע, געזונטע חברה, האָט זיך אויך אין די קאַטאָרגע־באַדינגונגען, אין וועלכע מיר זענען געצוווּנגען געוואָרן צו אַרבעטן — אַ 12־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג, שלעכטע דערנערונג, אייגנטלעך: אונטערדערנערונג, שיקאַנעס, אומדערטרעגלעך־סאַניטאַרע באַדינגונגען און פיזישע מיסהאַנדלונג — נישט איינגעבראָכן. יונג און פריש, מוטיק און באַהערשט פון אַן אומבויגזאַמען ווילן איבערצושטיין די שווערע צייט, האָבן מיר געליטן און געשלעפּט דעם זינלאָזן, אונדז מיט כוח אָנגעוואָרפענעם עול. געשלעפּט דעם עול אין דער טיפסטער איבערצייגונג, ווייניקסטנס: האָפענונג — אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון יידישן פאָלקס־אָפּטימיזם — נאָך זוכה צו זיין בעסערע טעג אין שויס פון דער אייגענער משפחה, צוזאַמען מיט חברים, פריינט און באַקאַנטע פון אונדזער געבוירן־שטאָט זדונסקעוואָליע, פון וועלכער מיר זענען מיט אכזריותדיקער געוואַלט אַרויסגעריסן געוואָרן.

פירסטנפעלד

אין 1942 האָט זיך די פרשה וילך איבערגעחזרט. ס'האָט נישט געהערט צום דייטשן סיסטעם לאָזן יידן זיך איינבירגערן — צומאָל אויך דאָרט, ווו זיי האָבן זיך געפונען אונטער די שווערסטע באַדינגונגען. טרייבן יידן איבער

טראַנספּאָרטן — אַ סגולה בדוקה פאַר יסורים, אומגליק און קרבנות — איז געווען איינער פון די כיטרע־צוגעטראַכטע מיטלען צו רעאַליזירן די געפּלאַנטע „ע נ ד ־ ל י י ז ו נ ג".

האָט מען אונדז ווידער געטריבן, בעת אונדזער וויטערדיקע סטאַציע איז געווען פ י ר ס ט נ פ ע ל ד — אַ לאַגער, אויך אין דער סביבה פון פּויזן. דאָרט זענען מיר געווען באַשעפטיקט ביי פאַרשידענערליי שווערע אַרבעטן, אונטער דער אויפזיכט פון אויסגעשולטע ס.ס.־סאַדיסטן, וואָס האָבן פאַר יעדער קלענסטער „ע ב י ר ה" געלאָזן אין גאַנג כלערליי ספּעציעל צוגעטראַכטע פּייניקונגס־מיטלען.

אויך דאָרט, אין פירסטנפעלד, לאָזט מען אונדז נישט דערוואַרעמען דאָס אָרט. אויך פון דאָרט ווערן מיר אַלע, אין אַ צייט אַרום, פאַרשיקט אַהין, וועמעס בלויזער נאָמען ס'האָט געמאַכט אויפציטערן דאָס האַרץ, אַהין, ווו די דייטשן האָבן מאַסנווייז רעאַליזירט זייער וואַנזיניקן פּלאַן פון „ענדגילטיק לייזן די יידן־פּראַגע" — אַהין, קיין אוישוויץ.

אוישוויץ

א ו י ש ו ו י ץ! אַן אומשולדיק גאָרנישט־זאָגנדיק וואָרט אין נאָרמאַלע צייטן אין דער פּוילן־מדינה — איז א ו י ש ־ ו ו י ץ, אונטער דער דייטשער ממשלה, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שרעקנס־באַגריף פון דער יידישער טראַגעדיע, אַ וואָרט, וואָס האָט אַרויסגערופן די שוידערלעכסטע אַסאָ־ציאַציעס פון פּייניקונגען און טאָרטורן, וואָס די אַזוי־גערופענע „קולטור"־דייטשן האָבן אויספּרובירט אויף אונדזער, דורך זיי צום אומקום פאַרמשפּטן פאָלק.

נאָך אין געטאָ, און שפּעטער אין די אַרבעטס־לאַגערן, האָבן זיך מענטשן געשושקעט איבער די גרוילטאַטן פון א ו י ש ו ו י ץ. און יעדעס מאָל ווען דער נאָמען איז אויפּ־געשווומען אין אונדזער זכרון — און ווען איז ער נישט אויפגעשווומען? האָבן מיר דאָך פּערמאַנענט געלעבט אונטער דעמדאָזיקן קאָשמאַר! — איז צומאָל די שטאַרקסטע, גלייכגילטיקסטע נאַטור אויפגעשוידערט געוואָרן ביז אין די טיפסטע טיפעניש.

איצט זעען מיר א ו י ש ו ו י ץ מיט די אייגענע אויגן. רויכנדיקע קרעמאַטאָריעס, שוואַרץ־רויטע רויך־קנוילן פון ברענענדיקע קערפּערס, לינקס־רעכטס־סעלעקציעס, אין רעזולטאַט פון וועלכע ס'זענען מאַסן מענטשן — יידן פון גאַנץ אייראָפּע — געשיקט געוואָרן אין די אייוונס, און די צייטווייליק־באַגנעדיקטע — אויף שוידערלעכע פּייני־קונגען און טאָרטורן, נישט־נאָר פיזישע.

מיט אַן אויסטאַטואירטן נומער אויף דער האַנט, ווער איך צוגעטיילט צו אַן אַרבעטס־גרופּע. אונדזער „אַרבעט" באַשטייט פון שלעפּן שווערע שטיינער פון איין אָרט צום אַנדערן. נאָך אַזאַ אַרבעט, וואָס איז געווען באַגלייט פון צעשלאָגענע פון אכזריותדיקע קלעפּ און צעביסענע פון אָנגערייצטע, צעווילדעטע, אויסדרעסירטע הינט — זענען תמיד געבליבן ליגן עטלעכע טויטע.

פאַרענדיקט די „אַרבעט", מוזן מיר זיך שטעלן צום אַפּעל, וואָס קומט פאָר אויפן לאַגער־פּלאַץ. דער אַפּעל דויערט 7־6 שעה, בעת פאַר דער מינדעסטער באַוועגונג ווערן מיר צעשלאָגן, און פון צייט צו צייט פאַלן אויך איינצלנע שאָסן, וואָס ליפערן נייע, צאַפּלדיקע מענטשן־קרבנות פאַרן מאָדערנעם ראַסע־דייטשן מולך — אין סאַמע האַרץ פון אייראָפּע.

„איר זאָלט נישט פאַרגעסן,
אַז איר זייט געווען אין אוישוויץ"

אין איינעם אַן אָוונט, ליגנדיק. צונויפגעקוועטשט אויף די ענגע, האַרטע פּריטשעס, באַמערק איך איינעם פון די קאַצעטלער וואָס זוכט זיך אַן אָרט, ווו דעם קאָפּ אַנידער־צולייגן — אַן אומפאַרגעבלעכע עבירה אין אוישוויצער אויפפירונגס־קאָדעקס, פאַר וועלכער ס'האָט געדראָט טויט־קלעפּ מצד די קאַפּאָס. איך רוף צו דעם קאַצעטלער צו מיר, און פון דעמאָלט אָן טיילן מיר זיך צוזאַמען מיט אונדזער „ג ע ל ע ג ע ר". נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך דערקענט און קעגנזייטיק זיך אויסגעגאָסן דאָס האַרץ פון אונדזערע פּערזענלעכע און אַלגעמיינע טרויעריקע איבערלעבענישן פון אונדזערע ליידנס־ברידער, בלייבן מיר שוין די גאַנצע צייט צוזאַמען — ביז צו דער באַפרייאונג. מיין נייער פריינט אין דער אַרומיקער, ממש־אָנטאַפּנדיקער פינצטערניש, איז געווען י ו ס ף ז ע ל י ק א ָ ו ו י ט ש פון וויערושאָוו (— לעבט אין ישראל), אַן איידעם פון ר' י ע ק ב ל ו ט א ָ־ ט א ָ ו ו ס ק י הי"ד.

אין אָקטאָבער 1943 ווערן מיר, אַ גרעסערע גרופּע פון 500 מאַן, אָפּגעזונדערט אין אַ ספּעציעלן באַראַק, מיט דער כוונה, ווי ס'איז אונדז געזאָגט געוואָרן, אונדז אָפּצושיקן אויף אַרבעט אין דער געווער־פאַבריק פון ק ר ו פּ, אין פ י נ פ ט י י כ ן, ביי ברעסלוי.

אין דאָזיקן באַראַק, פאַרן אָפּשיקן, האָבן מיר דורכ־געמאַכט שווערע טעג פון הונגער און טאָרטורן.

— „איר זאָלט נישט פאַרגעסן, אַז איר זייט געווען אין אוישוויץ" — וואַרפן אונדז צו, ציניש, די סאַדיסטישע ס.ס.־לייט און זייערע מיטהעלפער.

פינפטייכן

פינפטייכן — איינע פון די גרעסטע פיליעס פון ק ר ו פּ ס וואָפן־אינדוסטרי. דאָ געפינען זיך טויזנטער יידישע קנעכט, וואָס ווערן אכזריותדיק אויסגענוצט אין דער פּראָדוקציע פון די פאַרשידענע געווער באַשטאַנד־טיילן.

דער אַרבעטס־טאָג ציט זיך, ווי איבעראַל אין די דייטשע פיין־לאַגערן, 12 שעה, בעת דער וועג צו דער אַרבעט און צוריק אין לאַגער דויערט נאָך 3 שעה. און דאָ וויל איך מאַכן אַ זייטיקן אָפּשפּרונג:

דווקא דערפאַר, וואָס מיר האָבן געהאַט אַזאַ ביטערע דערפאַרונג מיט אַלע דייטשן, מיט וועלכע מיר זענען געקומען אין קאָנטאַקט אין אונדזערע נע־ונד־טראַנספּאָרטן; דווקא דערפאַר, וואָס דער צוזאַמענטרעף פון דערדאָזיקער פאַריסענער, כלומרשט קולטורעלער נאַציע מיטן יידישן פאָלק, אויפן קורצן צייט־אָפּשניט פון 1939 — 1945, איז געווען אַזוי בלוטיק־טראַגיש און גורלדיק פאַר אונדזער מאַרטירער־עקזיסטענץ, אַז ס׳האָט זיך געשאַפן דער איינדרוק, אַז דייטשן און מאָנסטער־מערדער זענען אידענטישע באַגריפן;

אַז די דייטשן — אַלע דייטשן — באַזיצן נישט לגמרי, אָדער דערשטיקן אין זיך, די עלעמענטאַרסטע מענטשלעכע געפילן — איז אויך אונדזער פליכט אָנצומערקן יעדן פאַל — אויך אַן איינצלנעם — ווען מאַנכער דייטש, דאָ אָדער דאָרט, האָט אַרויסגעוויזן אַ מער־אָדער־ווייניקער מענטשלעכע באַציאונג צו אונדז.

און די ביטערע ווירקלעכקייט איז געווען אַזעלכע, אַז די־אָ דערשיינונג, אַזוי נאַטירלעך אין נאָרמאַלע באַדינגונגען, איז שוין פאַר אונדז געווען אַזוי־פרעמד, אַזוי־אומוואַרשיינלעך, אַז יעדעס מאָל ווען מיר האָבן זוכה געווען דערצו, האָבן מיר דאָס באַטראַכט ווי אַן אויסערגעוויינטלעכן, ממש אומגלויבלעכן פאַל.

אַזאַ איבעראַשונג האָט אונדז געטראָפן אין פינפטייכן — אָבער נאָר אויפן שטח פון דער פאַבריק. דאָ, זענען מיר געווען עדות פון אַ געוויסער מענטשלעכער באַציאונג צו אונדז, מצד מאַנכע ציווילע דייטשע מייסטערס, וואָס האָבן פאַרזוכט צו פאַרשטיין אונדזער מצב און פאַרלייכטערן אונדזער גורל.

זיי, דידאָזיקע — אמת, נאָר איינצלנע — ציווילע מייסטערס, זענען געווען אַ בולטער ווידערשפּרוך צו די קאַפּאָס און די אַנדערע דייטשע קנעפּל־לייט אין לאַגער, און בכלל, וואָס האָבן אונדז אומאויפהערלעך געפייניקט, באַטראַכטנדיק אונדז נישט צומאָל ווי אַ נייטיקע אַרבעטס־קראַפט, וואָס איז געווונטשן טיילווייז זי צו שוינען — וויי־ניקסטנס צוליב איר פּראָדוציר־פעאיקייט — נאָר ווי אַזעלכע, וואָס מוזן אַזוי גיך ווי מעגלעך ליקווידירט ווערן.

איינמאָל, געווען איז דאָס דעם 22־טן יאַנואַר 1945, קומענדיק צו דער אַרבעט, דערציילט אונדז דער מייסטער, אַ ציווילער דייטש, אַז צוליבן דערנעענטערן זיך פון דער רויטער אַרמיי, ווערט די אַרבעט אָפּגעשטעלט. דערביי האָט ער אונדז דייטלעך געגעבן אָנצוהערן, אַז מיטן מאָמענט ווען מיר הערן אויף צו זיין נוצלעך, דערוואַרט אונדז נאָר... ליקווידאַציע. ער האָט אונדז דעריבער געראָטן ביי דער ערשטער געלעגנהייט צו אַנטלויפן.

בלוטיקער מאַרש קיין גראָסראָזן

אונטער אַ שטרענגער שמירה — אויך אין דערדאָזיקער צייט, בעת זייער שרעקנס־מאַכט האָט זיך געהאַלטן אין איין איינשרומפּן, זענען די דייטשן געבליבן טריי זייער פאַרברעכערישע מיסיע, און נישט גרייט געווען דורכצולאָזן צומאָל איין ייד, וואָס וואָלט געהאַט די דרייסטקייט צו פאַרזוכן צו אַנטלויפן און זוכן שוץ אויף דער טמאדיקער דייטשער ערד, נישט־האָבנדיק דערביי דעם קלענסטן שאַנס נישט אויסגעליפערט צו ווערן, דורך די אָרטיקע דייטשע „פאָלקס־גענאָסן״, צו דער לאַגער־מאַכט — ובכן, אונטער אַ שטרענגער שמירה האָט זיך אויף אונדז אויפסניי אַראָפּגעלאָזן אַ טראַנספּאָרט — דאָסמאָל קיין ג ר אָ ס ר אָ ז ן, וואָס האָט זיך געפונען עטוואָס ווייטער פון פּראָנט.

3 טעג האָט געדויערט דער בלוטיק־קאָשמאַרער מאַרש קיין גראָסראָזן. דער גאַנצער וועג איז געווען באַלייגט מיט טויטע, סיי פון דערשאָסענע — אַזעלכע, וואָס האָבן פון אָנמאַכט זיך פאַרהאַלטן אויף אַ ווײַלע אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם, סיי פון פאַרפרוירענע פון קעלט, סיי פון אויסגעייענ־דיקע פון הונגער, סיי פון אויף טויט־צעביסענע, דורך די צעיושעטע, אָנגערייצטע, אויסדרעסירטע הינט.

דאָ, אין גראָסראָזן, האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן בסך־הכל עטלעכע טעג, ווערנדיק געפייניקט פון הונגער און סתם מכות אכזריות — אָן אַ פאַרוואָס, נאָר כדי מקיים צו זיין די גרויסע „מ צ ו ה״ פון מאַלטרעטירן יידישע קערפּערס. באַלד קומט אַ נייער טראַנספּאָרט — קיין מ אַ ט ה א ו ז ן.

אַזוי האָט איין טראַנספּאָרט געיאָגט דעם אַנדערן — אָט־אָ־דאָס שרעקלעכע געווער קעגן אונדזער אומקומענדיק פאָלק, וואָס האָט יעדעסמאָל, ווען ס׳איז קעגן אונדז אָנגעווענדט געוואָרן, באַדייטנדיק רעדוצירט די נומעריש אַזוי אויך נישטיקע צאָל פון די נאָך לעבן־געבליבענע.

מאַטהאוזן־טראַנספּאָרט

אין די פאַרשידענע פיינפולע וואָגלענישן, וואָס די „ה ע כ ע ר ע ר אַ ס ע״ האָט אונדז צוגעטיילט, פירנדיק

אונדז פון איין טראַנספּאָרט אַרויס — אין צווייטן אַריין, איז טראַנספּאָרט מאַטהאַוזן אַ קאַפּיטל פאַר זיך. די דייטשע „מענטשלעכקייט" איז שוין געווען גוט איינגעגעסן אין אונדזערע אויסגעטריקנטע, פאַרמאַטערטע ביינער — אָבער דער טראַנספּאָרט קיין מאַטהאַוזן איז געווען דער קולמינאַציע־פּונקט פון זייער חיהשער אכזריות און סאַדיזם.

די איבערפיר־באַדינגונגען

מיר ווערן אַריינגעפּאַקט אין לאַסט־וואַגאָנען ביי אַ שרעק־לעכער ענגשאַפט, אַז ס'איז ממש נישטאָ קיין אָרט ווו צו שטיין. איין קערפּער איז צוגעקלעפּט צום אַנדערן אָן יעטוועדער מעגלעכקייט זיך ווי ס'איז צו באַוועגן. פאַר־שטאַרטע שטיקן מיר זיך פון פעלן פון לופט — און דער עיקר: פון אומגעהויערן דורשט.

מאַסן טויטע

אין די באַדינגונגען איז זיך נישט צו וווּנדערן, אַז מאַסן מענטשן, אָפּגעשוואַכטע, דערשעפּטע, פון יאָרן־לאַנגע פּיין, אכזריות און פּסיכישער, אומדערטרעגלעכער דעפּרעסיע, האָבן נישט געקענט אויסהאַלטן און אויסגעהויכט זייערע ריינע, כשרע נשמות.

כדי אָפּצורייניקן די וואַגאָנען פון די אומצייליקע טויטע, ווערט יעדן אינדערפרי די באַן אָפּגעשטעלט און די טויטע ווערן אַרויסגעשליידערט פון די וואַגאָנען. דערביי מוזן זיך פון יעדן וואַגאָן צושטעלן עטלעכע מענטשן, אַריבערצופירן די טויטע אין אַ ספּעציעלן וואַגאָן, וואָס געפינט זיך צום סוף פון צוג. די, וואָס פירן איבער די טויטע קערפּערס קומען מער נישט צוריק — זיי ווערן דערשאָסן אין טויטן־וואַגאָן.

וואָס ביי די דייטשן הייסט מעדיצינישע הילף

אַ געוויסן אינדערפרי שטעלט זיך ווידער אָפּ דער צוג, און אונדזערע שומרים, די ס.ס.־לייט, ווענדן זיך צו די קראַנקע קאַצעטלער זיך צו מעלדן, כדי זיי צו דערטיילן תיכפדיקע מעדיצינישע הילף. ס'ווערן צוזאַמענגענומען אַלע קראַנקע פון די וואַגאָנען, אַ טייל פון זיי, נישט־האָבנדיק וואָס צו פאַרלירן, וויסנדיק גאַנץ זיכער, אַז זיי וועלן סיי־ווי נישט אויסהאַלטן, מעלדן זיך אַליין, פרייוויליק. די קראַנקע ווערן אָפּגעפירט בסך־הכל עטלעכע מעטער פון דער באַן־ליניע, ווו די דייטשן דערטיילן זיי די פאַרשפּראָכענע „מעדיצינישע הילף" — דורך... דערשיסן.

נאָך 5 טעג, וואָס ציען זיך ווי אַן אין־סופיקער גיהינום — קומען מיר אָן — איבערלאָזנדיק הינטער זיך אַ גרויסן טייל פון אונדזערע ליידנס־ברידער אויפן וועג — קיין מאַטהאַוזן.

15־טער פעברואַר 1945 — אין מאַטהאַוזן

דער ערשטער קבלת־פּנים — ווי אין כמעט אַלע לאַגערן — איז אין באָד. מיר ווערן צוגעפירט צו אַ באַראַק און ווערן אויפגעפאָדערט זיך אויסצוטון. ביי אַ שניידיקער קעלט, פולשטענדיק נאַקעט, גייען מיר, אַ שטח פון בערך 400 מעטער, פון באַראַק אין באָד אַריין. מיר טאָרן זיך צומאָל נישט צוטוליען איינער צום צווייטן, כדי עטוואָס צו דער־וואַרעמען אונדזערע קערפּערס, ווייל יעדע מינדעסטע באַוועגונג קען און ווערט אויסגעטייטשט ווי אַ פּרוּוו צו אַנטלויפן — אַ שרעקלעך פאַרברעך קעגן דעם נאַצי־היטלעריסטישן קאָדעקס, פאַר וועלכן ס'איז פאַראַן נאָר איין שטראָף — טויט.

נאָכן באַקומען אַן אייז־קאַלטן טוש, ווערן מיר אַרויס־געיאָגט נאַסערהייט צוריק צום באַראַק. די גאַנצע פּראָצעדור קומט פאָר ביי דעם באַגלייט פון זידלערייען, קלעפּ און אויך שיסעריי.

ענלעך ווערן מיר באַהאַנדלט, בעת אונדזער גאַנצן 2־וואָכיקן אויפהאַלט אין מאַטהאַוזן. אָבער די ערגסטע פּייניקונגען פלעגן פאָרקומען ביינאַכט. אין אַנדערע לאַגערן האָט מען כאָטש אויף אַ קורצער ווייל אַוועקגעלייגט די אויסגעמאַטערטע ביינער אויף די ברעטער — אָבער מאַטהאַוזן דערלויבט נישט אַזאַ „לוקסוס". דאָ זיצט מען, אויך אין די נעכט, צונויפגעפּרעסטע, פּיס צווישן פּיס, נישט־האָבנדיק קיין כוח צו מאַכן וועלכע ס'איז באַוועגונג מיט די מידע, אָפּגעשטאַנענע הענט און פּיס. דאָס אַלץ אונטער דעם אַקאָמפּאַניאַמענט פון ספּעציעל־צוגעטראַכטע שטראָפן, ווי שטראָמען פון קאַלט־וואַסער אויף די קעפּ, גומענע שטעקנס און דאָס גלייכן.

מיר שפּרינגען פון צוג

נאָכן אָפּזיין 2 וואָכן אין מאַטהאַוזן, ווו טויזנטער מענטשן זענען טאָג־טעגלעך דערמאָרדעט געוואָרן, ווער איך, צווישן אַ גרופּע קאַצעטלער, אַרויסגעשיקט אין אַן אַרבעטס־לאַגער קיין וועלס. אונדזער אַרבעט באַשטייט פון פאַריכטן באָמבאַר־דירטע באַן־ליניעס, וואָס באַלד דערנאָך ווערן זיי אויפסניי באָמבאַרדירט.

די כסדרדיקע דערנענטערונג פון פראָנט, וואָס האָט אָנגעזאָגט דעם אָנקומענדיקן אומפאַרמיידלעכן סוף פונעם גורלדיקן קריג פאַר אונדזער פאָלק, האָט דאָ און דאָרט, ביי

מאַנכע דייטשע פאַרברעכער, אַרויסגערופן אַן אויסניכטע־רונג, זוכנדיק אַ וועג זיך צו פאַרשאַפן אַן אַליבי, אין פאַל ווען זיי וועלן גערופן ווערן — און אין יענער צייט איז מסתמא יעדער געווען אין דעם איבערצייגט — אָפּצוגעבן אַ דין־וחשבון פאַר זייערע אָפּגעטאָענע מעשים תעתועים בעת דער קריגס־צייט.

די־אָ אויסגעניכטערטע האָבן צום סוף טיילווייז נאָכגעלאָזן דעם דרוק און געוואַלט־מיטלען, אין באַצוג צו די יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער זייער שליטה.

אָבער דער רוב, דאַקעגן, פון די־אָ „באַשעפטיק־טע" אין יידן־מאָרד, זענען ביז צו דער לעצטער מינוט געבליבן טריי זייער סיסטעמאַטישער מאָרד־מיסיע.

נאָכמער.

וואָס נענטער צום סוף — אַלץ מער זענען זיי געוואָרן צעיושעט, ווי טויט־פאַרוואונדעטע ווילדע בעסטיעס. ביי דערדאָזיקער לאַגע האָט זיך געפאָדערט אַ וואַכזאַם אויג, מאַקסימאַלע פאָרזיכטיקייט און אַנטשלוס־פעאיקייט, כדי נישט צו פאַרפאַסן דעם ריכטיקן מאָמענט אונטערצונעמען און אויסצופירן דאָס אַנטלויפן פון דער סכנה.

דערדאָזיקער מאָמענט איז געקומען, בעת מ'האָט אונדז ווידער אַרויסגעשיקט אין אַ טראַנספּאָרט — דאָסמאָל אין לאַגער עבענזעע.

פון ידיעות, וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען, האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז עבענזעע איז אַ טויט־לאַגער, ווו ס'ווערט דורכגעפירט אַן אומאויפהערלעכע און ענדגילטיקע ליקווי־דאַציע פון אַלע לאַגער־יידן. אין דעם מאָמענט האָבן מיר — מיין פריינט יוסף זעליקאָוויטש, וואָס איז אויבן דערמאָנט, און דער שרייבער פון די ציילן — באַשלאָסן זיך אַרויסצורייסן פון דער אוממיטלבאַרער געפאַר, וואָס שטייט פאַר אונדז. צו אונדז האָט זיך אויך אָנגעשלאָסן אַ דריטער ייד, פנחס פייוולאָוויטש, פון זעלעוו (— לעבט אין ישראל). דער פּלאַן איז: צו שפּרינגען פון צוג, וואָס האָט אונדז בדעה צו פירן קיין עבענזעע.

✶ ✶ ✶

אַ קאַלטע שטאָק־פינצטערע נאַכט. מאָנאָטאָנע רעדער־קלאַפּעריי. אַ קאָמפּאַקטע מענטשן־מאַסע — עצמות יבשות לאחר יאוש — איז אָנגעפּראָפּט אין הויכע לאַסט־וואַגאָנען, אָן דעכער. איבערן וואַגאָן אינדערהויך, אויף אַ ספּעציעל־אינסטאַלירטער באַנק, זיצט אַן ס.ס.־מאַן, בעת זיין אויטאָמאַטישער מאָרד־מכשיר איז געצילט צו אונדז. אַ הויכוווקסיקער קאַצעטלער, וואָס פאַרשטעלט אונדז פון דער וואַך, גיט אונדז די מעגלעכקייט זיך אַרויפצודראַפּן אין דער הייך.

אין מיטן גאַנג פון צוג, ביי דער שטאָט שוואַנענשטאַט, שפּרינג איך דער ערשטער פון מיין וואַגאָן. פון אַן אַרויס־שטאַרצנדיקן אייזן ווער איך לייכט פאַרוואונדעט. תיכף דערנאָך דערהערט זיך אַ העפטיקע שיסעריי, אָבער די באַן זעצט גיך פאָר איר גאַנג. איך גיי פאָרויס זיך צו טרעפן מיט מיינע פריינט. אויפן וועג באַגעגן איך נאָך אַנטלאָפענע, וואָס זענען געשפּרונגען פון צוג. נאָך אַ קורצער צייט טרעפן מיר זיך. ביז פאַרטאָג וואַרטן מיר אין אַ פעלד. באַמערקנדיק פונדערווייטנס קאָנטורן פון עטלעכע בנינים און פון אַ קירכע־טורם, גייען מיר אין דער ריכטונג פון ערשטן בנין. אַ סטאַדאָלע, אָנגעפילט מיט שטרוי, איז אונדזער ערשטער אָפּרו־פּלאַץ. דאָרט באַשליסן מיר צו פאַרבלייבן ביז אינדערפרי, און דערנאָך דעצידירן וועגן אונדזערע ווייטערע שריט.

באַלד אינדערפרי, גייען מיינע חברים אַרויס אין די נאָענטסטע הייזער, איינצושאַפן אַביסל לעבנסמיטל. דורך דער צייט ווער איך אַנטדעקט דורך עסטרייכישע קינדער, וואָס שפּילן זיך נעבן מיין באַהעלטעניש. באַלד דערנאָך, נאָכדעם ווי מיינע חברים קומען צוריק, ווערן מיר פאַרהאַלטן דורך עסטרייכישע זשאַנדאַרמען. באַמערקנדיק די אויס־טאַטואירטע נומערן אויף אונדזערע הענט, ווערן מיר איבערגעגעבן אין דעם „זיכערן" באַזיץ פון די ס.ס., וואָס שיקט אונדז איבער קיין עבענזעע.

„געמיטלעך"־עסטרייכישע מיטאַרבעט

מיטן ס.ס.־מאָרד־אַפּאַראַט

עבענזעע

אין עבענזעע האָט זיך גאָרנישט נישט געענדערט. נישט־קוקנדיק אויף דער גסיסה פון דריטן רייך, זעצט פאָר דער מאָרד־אַפּאַראַט זיין פאַרטיליקונגס־טעטיקייט סיסטעמאַטיש, פּינקטלעך און באַוווסטזיניק — ווערנדיק מסתמא צו דעם געשטויסן פון אינערלעכער פאַרברעכערישער, פּסיכישער דעגענעראַציע, אָדער דורך דער רוטין, צוליבן מאַנגל פון יעדער לאָגישער צי עטישער איבערלייגונג, ביים אויספירן אַזוי־גערופענע „העכערע באַפעלן" — ווי גרויל־האַפט און וואַנזיניק זיי זאָלן נישט זיין.

נאָך אינטענסיווע אָבלאַוועס, ווערן געכאַפּט עטלעכע דרייסיק מאַן פון די אַנטלאָפענע — אָט־אָ די דרייסטע און גלויביקע אין מענטשן־מין, וואָס האָבן געהאָפט, אַז די ציווילע דייטשע אָדער עסטרייכישע באַפעלקערונג וועט זיי — ווייניקסטנס אין די לעצטע טעג פון צוזאַמענקראַכנ־דיקן רעזשים — נישט אויסליפערן צום טויט, דורך איבערגעבן זיי אין די הענט פון די ס.ס.

אַ טראַגישער טעות, אַ פאַטאַלע אילוזיע — פאַר וועלכע דער רוב האָט באַצאָלט מיטן לעבן!

אַלע זענען מיר פֿאַרשפּאַרט געוואָרן אין קאַרצערן — צו עטלעכע מאַן אין אַ קאַרצער. יעדן אינדערפֿרי, לויט דער ריי, ווערן אַרויסגענומען עטלעכע פֿאַרשפּאַרטע און אויפֿ־געהאָנגען אויפֿן לאַגער־פּלאַץ. אונדזער ריי איז נאָכנישט געקומען.

מיר זיצן און וואַרטן אויפֿן טויט.

אין אַ געוויסן פֿרימאָרגן טיילט אונדז מיט דער וועכטער, אַז מיר זענען באַגנעדיקט געוואָרן, און אַז אונדזער טויט־אורטייל איז אויסגעטוישט געוואָרן אויף 25 שמיץ.

די שמיץ־פּראָצעדור איז זייער אַ בעסטיאַלישע. דערצו ווערט באַנוצט אַ געפֿלאָכטענער שטעקן אויס שטאָל. דער צווייטער שמיץ ווערט גערעכנט נאָר ווען ס׳באַווייזט זיך אַן אָפֿענע, בלוטיקע ווונד נאָכן ערשטן שמיץ. אויב אינמיטן דער עקזעקוציע רייסט זיך ביי איינעם אַרויס אַ געשריי — הייבט זיך די ציילונג אָן פֿונדאָסניי. באַפֿעל איז באַפֿעל, און אַלס אַזעלכער מוז ער אויפֿגענומען ווערן רואיק — אָן קאָפּ און אָן געפֿילן, ווי דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן דייטשן פֿאָלקס־כאַראַקטער.

נאָך די שמיץ, שלעפּנדיק זיך אויף אַלע פֿיר, דערקריכן מיר האַלב־טויטע, מיט די לעצטע כּוחות, צו אונדזערע פּריטשעס. שוין דעם צווייטן טאָג ווערן מיר צוגעטיילט צו אַ שטראָף־באַטאַליאָן. דער קאַפּאָ, אַן עסטרייכער, זעענדיק דעם אומפֿאַרמיידלעכן קראַך, און געהערנדיק צו דער קאַטעגאָריע פֿון אויסגעניכטערטע, זוכט זיך צו שאַפֿן אַן אַליבי פֿאַר זיינע ביז איצטיקע מעשׂים. זיין מענטשלעכערע באַציאונג צו אונדז דערמעגלעכט אונדז אַביסל קומען צו זיך, און די ווונדן קענען זיך פֿאַרהיילן אין אַן עטוואָס רואיקערער אַטמאָספֿער.

דער לאַגער-קאָמענדאַנט „זאָרגט"
וועגן אונדזער לעבן

עטלעכע טעג פֿאַר דער באַפֿרייאונג, ווערן אַלע קאַצעטלער, 10,000 מאַן, צונויפֿגעזאַמלט אויפֿן אַפּעל־פּלאַץ, און דער לאַגער־קאָמענדאַנט האַלט פֿאַר אונדז אַ רעדע. היות — זאָגט ער — ס׳קומען פֿאָר אומאויפֿהערלעכע באָמבאַר־דירונגען, וואָס זענען אַ געפֿאַר פֿאַר אונדזער לעבן, איז ראַטזאַם, אַז מיר זאָלן אַלע גיין אין די אויסגעגראָבענע היילן, אין די אַלפּן, בכדי דאָרט צו געפֿינען אַ שוץ.

מיר אָבער האָבן געהערט, אַז די היילן זענען מינירט, און אונדזערע דייטשע „פֿ אַ ר ז אָ ר ג ע ר" האָבן נאָך אין דער לעצטער מינוט אונדז געוואָלט ליקווידירן אויף זייער געוויינטלעכן, פֿאַרעטערישן אופֿן.

מיר האָבן זיך דעריבער אָפּגעזאָגט צו גיין אַהין און פֿאַרבליבן אין לאַגער.

אין דערזעלבער נאַכט איז דער לאַגער־קאָמענדאַנט, אונדזער „פֿ אַ ר ז אָ ר ג ע ר", מיט דער גאַנצער ס.ס.־קליקע אַנטלאָפֿן פֿון לאַגער — אַ בולטער באַווייז, אַז די באַפֿרייאונג, די אַזוי־אויסגעטרוימטע, אומגלויבלעכע באַפֿרייאונג שטייט הינטער דער טיר.

די באַפֿרייאונג

צומאָרגנס, פֿאַרטאָג, באַווייזן זיך די ערשטע אַמעריקאַנער טאַנקען, וואָס ברעכן אויף די לאַגער־טויערן. מיט פֿרייד און טרערן ווערן זיי דורך אונדז אויפֿגענומען.

מיט פֿרייד —

ווייל טראָץ דעם טיפֿן יאוש, וואָס ס׳האָט אונדז אַלע באַהערשט, האָבן מיר זוכה געווען די נקמה אין גרעסטן שונא פֿון אונדזער פֿאָלק פֿון אַלע צייטן.

מיט טרערן —

ווייל צו גרויס איז דער פּרייז, וואָס אונדזער פֿאָלק האָט באַצאָלט פֿאַרן דאָזיקן נצחון;

ווייל צו טראַגיש און אומדערזעצבאַר זענען די רעזולטאַטן פֿון דער צעשמעטערטער דייטשער באַרבאַרישער ממשלה;

צו שפּעט — פֿיל־פֿיל צו שפּעט — איז זייער מפּלה געקומען, אַז מיר זאָלן זיך נאָך ווען ס׳איז קענען פֿרייען!

✶ ✶ ✶

פֿון לאַגער לאָזן מיר זיך אין דער ריכטונג פֿון שוואַנענשטאַט. דאָרט רוען מיר אַביסל, בכדי אָנצוזאַמלען כּוחות אַהיימצוגיין צו אונדזער אומגעקומענער שטאָט — צו דעם אויסגעמאָרדעטן יידישן זדונסקעוואָליע.

5 יאָר נאַצי־גיהינום

מאָטל וועלטפרייד, גבעתיים

.1941

די יידישע באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט, קאָנצענטרירט אין געטאָ, איז אונטערגעוואָרפן שווערע רעפּרעסיעס און בלוטיקע אַקציעס. נאָכנישט פאַרדייט איין גזירה — און שוין פאָלגט אַ צווייטע, אַ דריטע. אַזוי אָן אויפהער. טאָג־איין, טאָג־אויס, באַווייזן זיך נייע באַפעלן, וועמעס איינציקער ציל ס׳איז: וואָס גיכער, וואָס עפעקט־פולער, דורכצופירן דעם מיט אַלע דעטיילן פון דייטשער פּינקטלעכקייט און זאָרגפעלטיקייט אויספּלאַנירטן, דורכגעטראַכטן פאַרניכטונגס־פּלאַן, קעגן דער געפּייניקטער, פאַרפאָלגטער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט.

אין דער צייט ווערט דער יידישער קאָמיטעט, דער יודנראַט, אויפגעפאָדערט צוצושטעלן 500 יונגע, אַרבעטס־פעאיקע מענטשן, אויף אַרבעט אין די לאַגערן אַרום פּויזן.

אין דער צוזאַמענגעשטעלטער רשימה פאַרן טראַנספּאָרט געפינט זיך אויך דער שרייבער פון די צייל׳ן. אָנקומענדיק קיין פּויזן, ווערן מיר איינגעגלידערט אין לאַגער לענציגען — ווו מיר ווערן באַשעפטיקט ביי בוי־ און שאָסיי־אַרבעטן. נאָך אַ קורצער צייט ווערט אַ גרופּע פון 100 מאַן — אַלע אונדזערע שטעטלשע — באַשטימט אַריבערצופירן אויף אַן אַנדער פּלאַץ דעם קריסטלעכן בית־עולם „בוקענשטראַססע“, וואָס האָט זיך געפונען אין פּויזן.

די באַדינגונגען אין לאַגער, גלייך ווי אין אַלע אַנדערע אַרומיקע לאַגערן פון פּויזנער געגנט, זענען געווען מורא־דיקע. אַחוץ די „רעגולערע“ פּאָרציעס פון קלעפּ, וואָס זענען געווען אַן אָפּטע דערשיינונג אין די דייטשע לאַגערן, און אַחוץ דעם שווער־מאַטערנדיקן הונגער — האָבן די נאַציס, אונדזערע דייטשע אויפזעער, נאָך איינגע־פירט ספּעציעלע שטראָפן פאַר יעדער, מינדעסטער אויס־שרייטונג פון דייטשן קאָדעקס. פאַר גנבענען אַ קאַרטאָפל צו שטילן דעם הונגער אויף אַ ווייל — איז מען געוואָרן באַשטראָפט... מיט הענגן. האָט זיך ווער מיט עפּעס פאַר־שולדיקט אין דער בית־הקברות בריגאַדע — איז ווי געווען דעם אומגליקלעכן. לעבעדיקערהייט איז ער געוואָרן אַריינ־געוואָרפן אינעם קאָכיקן קעסל, ווו ס׳זענען געוואָרן דעזינפיצירט די קליידער — אויסגייענדיק דאָרט אין שרעקלעכע יסורים.

אין צענטראַלן לאַגער „סטאַדיאָן“ איז געווען אויפ־געשטעלט אַן עקזעקוציע־איינריכטונג, ווו ס׳פלעגן אויס־געפירט ווערן די אַרויסגעגעבענע טויט־אורטיילן דורך הענגען. בעת דער עקזעקוציע האָבן אַלע לאַגער־מענטשן געמוזט זיין אָנוועזנד. צווישן די געהאָנגענע זענען אויך געווען פיל פון אונדזערע שטעטלשע. צווישן אַנדערע — דער יוגנטלעכער פישל מאיר סיטנער ה.י.ד.

אַזוי, אין אַזאַ שרעקלעכן פּייניקונגס־רעזשים און פּערמאַנענטן פּחד פאַרן טויט, וואָס האָט אויף אונדז געלויערט אין יעדער מינוט, האָבן מיר געלעבט ביזן יאָר 1943 — ס׳הייסט: ביז דער ליקווידאַציע פון אַלע לאַגערן אין פּויזנער געגנט.

אוישוויץ־בירקענאַו

.1943

מיר ווערן אויפגעלאָדנט אין אַ טראַנספּאָרט — אַן אויסגעפּרוווט דייטשיש פּייניקונגס־מיטל אויף אונדזער מאַרטירער־וועג — און געפירט אין דער ריכטונג פון טרויעריק־באַרימטן טויטן־לאַגער אוישוויץ. וועגן גורל פון די פאַרשיקטע קיין אוישוויץ, וואָס בלויז הערנדיק זיין נאָמען האָט געמאַכט אויפציטערן יעדן איינעם ביז די אינניקסטע צאַפּלענישן פון זיין נשמה, האָבן מיר שוין געהאַט גענוגנדיקע ידיעות — נאָך זייענדיק אין פּויזנער לאַגער. דאָסמאָל, זענען אויך מיר געשטעלט געוואָרן פּנים אל פּנים פאַר דעם מאָנסטער־לאַגער.

אָנקומענדיק אויף דער באַן־סטאַציע, אַ מהלך פון עטלעכע הונדערט מעטער ביז צום לאַגער־טויער, זענען מיר געטריבן געוואָרן דורך אַ שפּאַליער פון אויסגעשולטע, סאַדיסטישע דייטשע רוצחים, וואָס האָבן זיך קעגן אונדז באַנוצט מיט זייערע קאָלבעס, נאַגייקעס און אַנדערע טויט־מכשירים — אויף רעכטס און לינקס. שוין בלויז דער אָפּשניט, נאָך איידער מיר האָבן באַוויזן אָנצוקומען אין גיהינום־לאַגער אַליין, ליפערט אַ גרעסערע צאָל טויטע — פון מכות רצח און דערשיסונגען.

איבערטרעטנדיק די שוועל פון שרעקנס־לאַגער, פון אַזויגערופענעם „פּלאַנעט אוישוויץ“, ווערן מיר צעטיילט אין 2 גרופּן: איינע — לינקס, די צווייטע — רעכטס. פאַר ביידע גרופּן זענען באַשטימט טושן צום „וואַשן“. פון לינקן טוש, רעזערווירט פאַר די שוואַכע און קראַנקע, שטראָמט ציקלאָן־גאַז. זיי, די שוואַכע און קראַנקע, האָבן שוין פאַרלאָרן זייער רעכט אויף לעבן, און זענען פאַראורטיילט צו אַ תיכּפדיקן דערשטי־

קונגס־טויט. דער רעכטער טוש איז באַשטימט פאַר די יונגע און געזונטע. אויך זייער צייט וועט קומען. אָבער דערווייל זענען זיי נאָך אַרבעטס־פעאיק. וועט מען זיי אַזוי־לאַנג מוטשען, מאַלטרעטירן, ביז מ׳וועט פון זיי אויסקוועטשן דעם מאַקסימום לעבנס־זאַפט און פּראָדוקציע־אויסגיביקייט — און דעמאָלט וועט אויך קומען זייער ריי. נישקשה. די דייטשן האָבן צייט. זיי האָבן די קרבנות־שקלאַפן פעסט אין זייערע לאַפּעס.

צווישן די, וואָס זענען פאַרמשפּט געוואָרן צום לינקן „טוש", האָבן זיך אויך געפונען אַ ריי פון אונדזערע זדונסקעוואָליער. צווישן אַנדערע: — אברהם שניי־בערג און הערש אבא פּאַלוך.

נאָך 3 וואָכן, דורכמאַכנדיק אַלע מעגלעכע פּייניקונגען, מיט וועלכע אוישוויץ האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט, זענען מיר, אַ גרעסערע גרופּע — דער שרייבער פון די צײלן בתוכם — געשיקט געוואָרן אויף אַרבעט קיין יאַוואָזשנע (ביי קראָקע), אין די דאָרטיקע קוילן־גרובן.

יאַוואָזשנע

פאַרטאָגס.

געשלאָסענע אין קייטן, ווערן מיר געפירט צו דער קאַטאָרגע־אַרבעט. הונגעריקע און דערשעפּטע, טעראָרי־זירטע און געשלאָגענע — פאַלן מענטשן ווי די פליגן. דערביי קומען אויך פאָר מערערע אומגליקס־פאַלן אין די גרובנס, אונטער דער ערד, צוליב וועלכע מענטשן בלייבן אייביקע קאַליקעס. אַזאַ אומגליקס־פאַל האָט אויך, צווישן אַנדערע, געטראָפן אונדזער שטעטלשן, אהרן שוואַרצ־באַרט, בעת אַ דורכפאָרנדיקע וואַגאָנעטקע האָט אים אָפּגעריסן אַ שטיק פוס.*

צו די אַלע צרות פון „מענטשנס" האַנט, פון גרויזאַמען דייטשן פּייניקונגס־פּערסאָנאַל, איז אויך צוגע־קומען די קעלט. די לייכטע, צעריסענע לאַגער־שמאַטעס האָבן אונדז, נאַטירלעך, נישט געקענט שיצן פון די שווערע ווינטער־פרעסט — באַזונדערס אין דעם מצב פון מאַקסי־מאַלער קערפּערלעכער דערשעפּונג. און דער סאַדיזם פון די דייטשע פאַרברעכער איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן אויף דעם שאַרפסטן אופן פאַרבאָטן צו באַנוצן זיך מיט די ליידיקע, פּאַפּירענע צעמענט־זעק צו פאַרדעקן די פּלייצעס און די נאַקעטע קערפּערס בכלל. און איז ווער געכאַפּט געוואָרן ביים אויספירן דעם „שרעקלעכן פאַרברעך" — איז ער פאַרפּייניקט געוואָרן אויפן אָרט.

אין דעם מצב, ביי אַזאַ אומדערטרעגלעך־שרעקלעכן, סאַדיסטישן פּייניקונגס־סיסטעם, זענען די רעזולטאַטן געווען אומפאַרמיידלעך: אַ גרויסע טייל מענטשן איז צוזאַמענגעבראָכן און קראַנק געוואָרן. דער פּועל־יוצא: פרישע סעלעקציעס. די „נוצלעכע, טיכטיקע דייטשן", אין די צענטראַלע און אָרטיקע מאָרד־אַפּאַראַטן, אָנערקענען נישט קיין אומנוצלעכע עלעמענטן. פאַר אומפעאיקע צו דער קאַטאָרגע־אַרבעט, דורך זיי אַליין דערשעפּטע און פאַרפּייניקטע — קענען זיי נאָר איין וועג: ליקווידאַציע, אויסגעפירט — אין קרעמאַטאָריום פון אוישוויץ.

אויך אונדזערע שטעטלשע האָבן דורכגעמאַכט דעם־דאָזיקן יסורים־שליאַך. צווישן אַנדערע: אברהם לייב, פייוול און אלחנן ווידאַווסקי הי״ד.

די קרעמאַטאָריע אין אוישוויץ איז אָבער נישט געווען דער איינציקער וועג צום טויט פון אונדזערע לאַגער־מענטשן. אַחוץ די אויבן־דערמאָנטע, אַזויצוזאָגן, פּאַרטי־זאַנישע פאַרפּייניקונגס־מיטלען, האָט אויך אונדזער לאַגער פאַרפיגט איבער אַ סטאַבילער טויט־אינסטיטוציע, אַן עקזעקוציע־פּלאַץ — ווי ס׳פּאַסט פאַר די „דייטשע אָרדענונגס־און געזעץ־היטער".

צווישן אַנדערע זענען דאָרט הינגעריכטעט געוואָרן, דורך אויפהענגען, אַ גרופּע יידן, וואָס האָבן געפּרוווט זיך אַרויסרייסן פון גיהינום, דורך אויסגראָבן אַן אונטער־ערדישן דורכגאַנג.

ממש אַן אומדערהערטע זינד — אַזאַ אויסשרייטונג פון דייטשן הענקער־געזעץ!

דאָ, אין דעם לאַגער, ביי די אויבן־געשילדערטע „לעבנס"־באַדינגונגען, אין דער געדריקטער פּסיכישער אַטמאָספער פון יאוש און אַפּאַטיע, האָט מען אונדז געמו־טשעט ביז ענדע 1944 — די צייט ווען יאַוואָזשנע איז געוואָרן באָמבאַרדירט דורך די רוסן. דאָס, אַ באָמבאַרדיר־טער לאַגער, איז געווען אַן אָנזאָג, אַז אָט־אָט און ס׳גרייט זיך אַ נייער טראַנספּאָרט — וואָס האָט אין דער פּראַקטיק געהייסן: נייע אומגליקן און דראַסטישע רעדוקציע פון די נאָך לעבן־געבליבענע.

בלעכהאַמער

דער פאָרויסגעזעענער טראַנספּאָרט האָט לאַנג נישט געלאָזן אויף זיך וואַרטן. דאָסמאָל האָט מען אונדז געפירט קיין בלעכהאַמער, ביי גלייוויץ. 2 מעת־לעת האָט געדויערט דער בלוטיקער טויטן־מאַרש. גלייך ווי ביי אַנדערע טראַנספּאָרטן, אַזוי אויך דאָסמאָל, איז דער גאַנצער

*) אהרן שוואַרצבאַרט איז, אגב, געבליבן לעבן — אָבער דאָס האָט ער צו פאַרדאַנקען דעם יידישן אָנפירער פון „קראַנקן־הויז", וואָס האָט אים אויסבאַהאַלטן בעת די סעלעקציעס, און אויך דעם פאַקט, וואָס די דייטשן האָבן נישט באַוויזן בעת זייער צוריקטריט צו ליקווידירן די קראַנקע — איידער די רוסן האָבן פאַרנומען דעם לאַגער.

וועג געווען פאַרזייט מיט קרבנות. איבער אַ העלפט פון די אומגליקלעכע האָבן געפונען זייער טויט פון הונגער, קעלט — און דער עיקר: דורך דערשיסונגען. קיין אָפּשטייענדיקע עקזיסטירן נישט ביי די דייטשן. אָדער פאַרזעצן דעם מאַרש אין זיין גאַנצער גרויליקייט, אָדער ליקווידירט ווערן אויפן אָרט דורך די באַגלייטנדיקע ס.ס.־לייט.

אויך נאָכן דערגרייכן דאָס באַשטימונגס־אָרט — בלעכהאַמער, ווערט דער דייטשער ביישפּיללאָזער מאָרד איבער זייערע קרבנות נישט איבערגעריסן — כאָטש די סאָוויעטישע אַרמיי געפינט זיך שוין גאָר נאָענט. ביז דער לעצטער מינוט ממש בלייבן די דייטשן טריי זייער ציל: מאָרדן און אומברענגען ביז צום לעצטן.

צווישן אַנדערע פאַלט אין דער צייט אונדזער לאַנדסמאַן בליצבלוי (שמעון שוסטערס זון) — און אַנדערע שטעטלשע.

געציילטע טעג פאַרן ענדגילטיקן קראַך פון דער דייטשער מיליטערישער מאַשין, בעת מערערע דייטשע שטעט זענען שוין געווען אָפּגעמעקט פון דער ערד און נאָר הויפנס גרוזעס האָבן דערמאָנט, אַז דאָרט זענען אַמאָל שטעט געווען; בעת רעשטלעך פון דער „רומפּולער" דייטשער אַרמיי זענען אַנטלאָפן ווי די פאַרסמטע מייז, ווערנדיק געשטעלט פנים אל פנים קעגנאיבער דער איבער־מאַכט פון די באַפרייענדיקע, אַליאירטע אַרמייען — אויך אין דעם האָפענונגסלאָזן מאָמענט פאַר די דייטשן, האָט נאָך אין בלעכהאַמער געאַרבעט — אָן איבעררייס — דער סאַדיסטישער מאָרד־אַפּאַראַט — מאַכנדיק דעם מאַקסימאַלן אָנשטרענג אויסצושיסן די נאָך לעבן־געבליבענע רעשטלעך פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק, וואָס האָבן טראָץ־אַלעם דורכגעהאַלטן ביז דעמאָלט.

טויט אין נאַכט־פינצטערניש

אין די טעג זענען יעדעסמאָל, אין דער נאַכט־פינצטערניש, אַרויסגעפירט געוואָרן גרופּן יידן פון לאַגער אין נאָענטן וואַלד — צום אויסשיסן. אין דער ערשטער צייט האָבן מיר נישט געוווּסט דעם גורל פון די אַרויסגעפירטע. ס'האָט אָבער נישט לאַנג גענומען און דער סוד איז אויפגעדעקט געוואָרן. דער טרויעריקער אמת איז אין טראַגישע אומ־שטענדן אַנטפּלעקט געוואָרן איינעם פון אונדזערע זדונסקע־וואָליער לאַנדסלייט — יעקב וואָלף סיטנער, וואָס איז אַן אויסגעשמירטער אין בלוט צוריקגעקומען אין לאַגער אַריין.

אָט־וואָס ס'דערציילט סיטנער:

„...מ'האָט אונדז אַרויסגעפירט אין דער נאַכט־פינצ־טערניש צום נאָענטסטן וואַלד. מיר זענען געגאַנגען צו 4 מאַן אין אַ ריי. דער ציל פון מאַרש איז אונדז נישט געווען באַקאַנט. אין מיין ריי איז מיטגעגאַנגען אַ יונגער בחור, וואָס האָט, ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן געשאָסן אין די אָפּשטייענדיקע, פאָראויסגעפילט דעם באַפאָרשטייענדיקן פאַרברעך. פאָרזיכטיק, האָט ער מיך, אומבאַמערקטערהייט, אַרויסגעצויגן פון דער ריי און מיר האָבן זיך צוגעטוליעט צו אַ שניי־באַרג. די קאָלאָננע האָט ווייטער מאַרשירט. ס'זענען קוים פאַרביי עטלעכע מינוט און אַ העפטיקע שיסעריי פון שווער מאַשין־געווער, באַגלייט פון האַרצרייסנדיקע געשרייען, האָט אָפּגעהילכט אין דער לופט. די שיסעריי האָט געדויערט אַ 15 מינוט. באַלד איז איינגעטרעטן אַ טויטן־שטילקייט. צוואַרטנדיק אַ געוויסע צייט, האָבן מיר באַשלאָסן צוריק זיך אַריינצוקריגן אין לאַגער און דערציילן וועגן דעם טראַגישן גורל פון די אַרויסגעפירטע אין די נאַכט־מאַרשן".

איך אַנטלויף

דער לאַגער ווערט שרעקלעך באָמבאַרדירט דורך דער סאָוויעטישער אַרטילעריע. לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן איז אונדזער באַפרייאונג נאָר אַ פראַגע פון טעג אָדער שעהן. נישט־האָבנדיק קיין שום ספקות, וואָס אונדז דער־וואַרט פון די דייטשן, האָבן מיר, אַ גרופּע פון 6 מאַן, באַשלאָסן צו אַנטלויפן. אויסנוצנדיק די פּאַניק, וואָס איז אַנטשטאַנען ביי דער לאַגער־וואַך, צוליב דער אומאויפ־הערלעכער באָמבאַרדירונג — אַנטרינען מיר אין נאָענטסטן וואַלד.

אונדז געלינגט אויך זיך צו ראַטעווען פון אַ דייטשן פּאַטראָל, וואָס האָט אונדז אַנטדעקט און באַשאָסן, און אָנצוקומען בשלום צו די סאָוויעטישע פאָרפּאָסטנס.

נאָכן אָפּגעבן דעם קאָמאַנדיר אַ גענויעם, איינצל־הייטלעכן באַריכט וועגן אַלץ, וואָס ס'האָט געהאַט אַ שייכות צום לאַגער און זיינע באַוווינער, אַריינגערעכנט גענויע פּרטים וועגן דעם אָרט פון די פאַרטיידיקונגס־פּאָזיציעס — האָבן די רוסישע טאַנקיסטן פאַרנומען זייער פּלאַץ, באַפריי־ענדיק דעם לאַגער מיט שטורעם.

מיין אמאליקע היים

הערמאַן האָלענדער, ניו־יאָרק

מיין פאָטער אַ ליבלעכער, שטילער מענטש געווען,
ביים שניידער־מאַשין מיט אַ שמייכל אויפן פנים געזעסן,
ביי מיט־ברידער נאָר גוטס געוואָלט זען —
בעת די מאָלצייטן אויך אין מענטשן נישט פאַרגעסן.

אַ האָרעפּאַשניק פון פריסטן פרימאָרגן,
געהאָרעוועט, געמאַטערט זיך, געטראַכט.
דער רוקן געבויגן פון באַלאַדענע זאָרגן —
באַזעלט פון מענטשן־ליבע אַ סך.

פרייטיקצונאַכטס, ביים פול־געדעקטן טיש,
אַלץ־שיין, ציכטיק — ניי־געבוירן,
אין דער שבת־קודש אַטמאָספער, ווייַן און פיש —
פאַרשווונדן אַלע דאגות, פאַרלאָרן.

טאַטע־מאַמעס פרייד — גרעסער פון יאָר צו יאָר,
פון האַרצן אַ געזאַנג זיך רייסט אַרויס.
נחת דערלעבט — דער חלום געוואָרן וואָר:
די קינדער גייען אויף גוטע וועגן אויס.

אַזוי איז אַ יאָר נאָך אַ יאָר פאַרלאָפן,
פון זון־ליכט, צאַרט־געשפּינענע חלומות דערפרייט.
פּלוצים האָט אַן אומגליק ר׳ ישראל געטראָפן —
ס׳שטעטל פון גרויל און שרעק צעשטרייט.

פאַרלאָרן אַלץ מיטאַמאָל דעם ווערט האָט —
מ׳לויפט, מ׳שרייט, מ׳האָפט אויף ווונדער;
צעבראָכענע הערצער, שטילע, שעפּטשן תפילות צו גאָט:
„האָב כאָטש רחמנות אויף אונדזערע קינדער!"

שוין טרעטן היטלער־חיילות איבער די גאַסן —
הילכנדיק־פרעך איז זייער געזאַנג.
פאַרשטייער פון „ריינער אַריער־ראַסע"!
נויט און אומקום זאָגט אָן זייער פאַריסענער גאַנג.

רחוב לאסק במלחמת העולם הראשונה.

לאַסקער גאַס אין ערשטן וועלט־קריג.

ציִען זיך האָרדעס אין גרינע מונדירן:
אין העלמען, מעש, שטאָל;
מיט צעיושעטע פּנימער ווילדע אָפּיצירן —
ציִען זיך האָרדעס אָן אַ צאָל.

טומלען, יובעלען, מאָרדן, האַסן —
פרעכער ווערט אַלץ זייער ליד.
שוין טרעטן דייטשע שטיוול איבער די גאַסן —
פּיין און אומגליק צו ברענגען דעם ייִד.

אין געטאָס, אין לאַגערן, אונדזערע טייערסטע פאַרשיקט —
געשלאָגן, געמאַטערט, אוממענטשלעכע פּיין געליטן.
דער תּלין, דער ברוינער, אין גאַז־קאַמערן זיי דערשטיקט —
ווי זאַנגען, אַזויפיל יונגע לעבנס גרויזאַם פאַרשניטן.

צעפלאַקערטע געטאָס — אַ לויכטנדער פאַקעל פון גרויל!
„קולטור״־קאַניבאַלן פערפיד געשפּאָט, געשפּאַסט.
ווו ס'ליגט מיין היים: נאַכט־פינצטערניש, שוואַרץ ווי קויל —
ברידער־קדושים צעשאָסן, פאַרברענט, פאַרגאַזט.

אבלים, צעזייטע, צעשפּרייטע, פייער־אַנטרונענע —
דער וועלט אַ דערמאָנונג נשמה־ליכט אָנצינדן.
פון תּלינס הענט על־פּי־נס פאַרבליבענע —
אין אָפּגרונטיקן צער מיט זיי געקניפּט, געבונדן.

איז נישטאָ פאַר דיר קיין תּשובה — דו, דייטשע אַריער־אומה!
נישט היינט, נישט אין דורות ווייטע, קומענדיקע.
פאַר דער פעלקער־משפּחה אַ סימבאָל פון טיפסט־געזונקענער טומאה —
איר, מיטן אייביקן קין־צייכן אויפן שטערן, אָפּטריניקע!

איר, אידעאָלאָגן פון פעלקער־מאָרד, ראַסן־סם —
אייער פאַרברעך וועט איר נישט פאַרווישן.
אייביק וועט זידן פון אומשולדיק בלוט דער ים —
פאַרפלעקט אויף שטענדיק אייער פינצטער געוויסן!

אויף דור־דורות פאַרדאַמט בלייבט — איר, אומווירדיקע מערדער!
אייער געוויסן זאָל אייך מער קיינמאָל קיין רו געבן.
פאַר אומגעקומענע עלטערן, קינדער, שוועסטער, ברידער —
אייביק נישט פאַרגעסן, אייביק נישט פאַרגעבן!

אין די גורלדיקע סעפּטעמבער־טעג פון יאָר 1939

משה האָלענדער, ניו־יאָרק

די ערב־קריגס־טעג טרעפן מיך אין לאָדזש, ווו כ'האָב זיך איינגעאָרדנט ערשט אַ קורצע צייט פאַרן קריגס־אויסברוך. די אָנגעזאַפּטע לופט פון דער קריגס־אַטמאָספער לאָזט זיך פילן שוין פון עטלעכע מאָנאַטן פריער. אומעטום — אַזוי ביי פּריוואַטע ווי אין געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענקונפטן, אין פּראָפעסיאָנעלן פאַריין ווי אויף דער גאַס — אומעטום איז דאָס קריגס־פּראָבלעם די איינציקע טעמע פאַר שמועסן און דיסקוסיעס. און פון טאָג צו טאָג ווערט אויך די לאַגע מער אָנגעשטרענגט, מער קריטיש. איבערהויפּט איז שווער אויפן האַרצן פאַר אַזעלכע יוגנטלעכע — און דאָס איז דער פאַל ביים אויבן־געצייכנטן — וואָס האָבן ערשט אָנגעהויבן שטעלן זייערע ערשטע שריט פאַר אַ זעלבסטשטענדיק לעבן.

אין דער אָנגעצויגענער אַטמאָספער ווערט יעדע ידיעה — פון ראַדיאָ, פון דער פּרעסע, אָדער וועלכן ס'איז אַנדערן מקור — זאָרגפעלטיק אַנאַליזירט, קאָמענטירט און פון אַלע זייטן אינטערפּרעטירט. דער אומרו און מורא פאַרן מאָרגנדיקן טאָג איז אַן אַלגעמיינער, אָבער באַזונדערס איז ער מערקבאַר ביי דער ייִדישער באַפעלקערונג. אַחוץ פאַר די אַלגעמיינע פאָלגן פון קריג, שוין אַליין אַן אומהיימלעכע אויסזיכט פאַר יעדן, זענען ייִדן — אייביקער שעיר לעזאזל אין קריטישע צייטן, און נאָכמער אין קריגס־צייטן — זענען ייִדן דאָסמאָל באַזונדערס פאַרדאַגהט צוליב דער עקסטרעם־פיינטלעכער אַנטי־ייִדישער פּראָפּאַגאַנדע פון אַלע אָפּיציעלע דייטשע שפּרעכערס און ראַדיאָ־הילכערס.

און נישט־קוקנדיק דערויף, וואָס דער אויבן־געשילדערטער מצב האָט שוין אָנגעהאַלטן חדשים, און אין אַ

געוויסער מאָס זענען מיר שוין פּסיכאָלאָגיש געווען צוגעגרייט צום קריג, האָט דאָך זיין פּאַקטישער אויסברוך, דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939, אונדז געטראָפן ווי אַ דונער.

אויפן וועג קיין וואַרשע

דעם 5־טן סעפּטעמבער ווערט באַקאַנטגעמאַכט אַ באַפעל פון דער פּוילישער מיליטער־מאַכט אין לאָדזש, אַז אַלע מיליטער־פליכטיקע מענער דאַרפן תיכף פאַרלאָזן די שטאָט און זיך באַמיען אָנצוקומען קיין וואַרשע. דער באַפעל רופט אַרויס אַ גרויסע בהלה. אויף גיך געזעגן איך זיך מיט מיין פרוי, און מיט אַ צעווייטיקט האַרץ, אַז מ׳זאָל נאָך זוכה זיין זיך ווידער צו טרעפן, נעם איך מאַרשירן קיין וואַרשע.

אַ גאַנצע וואָך האָבן מיר זיך געוואַלגערט אויף די וועגן. אין דער צייט אַנטפּלעקן זיך פאַר אונדזערע אויגן שרעקלעכע בילדער. איבעראַל, וווּ מיר וואַרפן אונדזער בליק, זעט זיך בלויז חורבן. מאַסן שטעט און דערפער זענען פאַרניכטעט — אַ רעזולטאַט פון דער גרינטלעכער אַרבעט פון די דייטשע אַוויאַ־פּיראַטן. דער וועג איז פאַרזייט מיט מאַסן געהרגעטע — מענער, פרויען און קינדער. פון פאַר־שידענע זייטן הערן זיך האַרצרייסנדיקע געשרייען און זיפצן פון פאַרוווּנדעטע, וואָס בעטן הילף און קיינער קוקט זיך אויף זיי נישט אום. צוזעענדיק די מוראדיקע סצענעס, פאַרגעסן מיר אין דעם נאָגנדיקן הונגער און טויט־מידקייט.

די אויפן האַריזאָנט דערשינענע רויך־קנוילן און פייער־צונגען זאָגן אָן, אַז מיר דערנענטערן זיך צו דער ברענענ־דיקער הויפּט־שטאָט.

אין וואַרשעווער גיהנום

דאָס לעבן אין דער שטאָט — אויב מ׳קאָן עס אָנרופן לעבן — איז פולשטענדיק פּאַראַליזירט. קיין עלעקטרישער שטראָם איז נישטאָ. די וואַסער־לייטונג איז באַמבאַרדירט, און מענטשן לויפן וואַנזיניק צו דער ווייסל צו שטילן דעם מוראדיקן דורשט. אָבער זיי ווערן באַגעגנט מיט אַ געדיכט פייער פון דייטשע עראָפּלאַנען, וואָס פליען — צוליב דעם פעלן פון אַנטי־לופט פאַרטיידיקונג — זייער נידעריק, און באַשיסן די שוצלאָזע באַפעלקערונג מיט קוילן־וואַרפער. גאַנצע קוואַרטאַלן זעען אויס ווי פאַנטאַסטישע פייער־בראַנדן. אומאויפהערלעך באַווייזן זיך עסקאַדרעס מיט טויט־לאַדונגען און ברען־באָמבעס, וואָס ווערן געוואָרפן אויף די נאָך גאַנצע ווויִן־הייזער.

מיט אַ ספּעציעלן סאַדיזם און חיהשקייט ווערט באָמ־באַרדירט דער יידישער קוואַרטאַל. און דאָס קומט פאַר דווקא אין די ימים־נוראים טעג. קוואַרטאַל נאָך קוואַרטאַל, הויז נאָך הויז, ווערט פאַרטיליקט און פאַרברענט.

אין דער אַלגעמיינער פינצטערניש, און דעם קאַלאָסאַלן קאַשמאַר, איז דער איינציקער ליכט־שטראַל וואָס איך געפין, דאָס טרעפן זיך מיט מיינע לאַנדסלייט, וואָס געפינען זיך, אויך אין דער צייט אין דער ברענענדיקער שטאָט. אין אַ פינצטערן, קאַלטן קעלער, אויף דער טוואַרדע גאַס, נומער 6, טרעף איך זיך מיט מיינע שטאָטישע פריינט — יאָסל דזשאַלאָשינסקי, מיט זיין פרוי שיינדל, און איר שוועסטער זעלדע קופּלעווסקי און נאָך אַנדערע. אין די ווייטערדיקע טעג האָב איך אויך, צו מיין גרויסער פרייד, געטראָפן מיין פעטער און קוזין יעקעלע שאַר און משה שאַר, מיט וועלכע איך האָב זיך מער נישט געשיידט, טיילנדיק דעם ווייטערדיקן גורל צוזאַמען.

צוריק קיין לאָדזש

וואַרשע האָט קאַפּיטולירט. די נאַצישע חיילות פייערן דעם אַריינמאַרש אין דער חרובער הויפּט־שטאָט. די ערשטע אַרבעט איז אַפּצורייניקן די גאַסן פון די טויטע. מיר, אַ גרופּע שטעטישע, באַשליסן פאַר יעדן פּרייז זיך אַרויסצוקריגן פון דער חרובער און נאָך דאָ־און־דאָרט ברענענדיקער שטאָט, און לאָזן זיך אין וועג אַריין — אַ היים. די נאָגנדיקע פראַגע וועגן גורל פון אונדזערע טייערע משפחות גיט צו מוט. מיט פאַרזיכטיקע שריט נעמען מיר דעם וועג אויף צוריק, וואָס איז שוין דעמאָלט, שוין אין די ערשטע טעג פון דער נאַצי־הערשאַפט, געווען פול מיט סכנות, בעת וועלכע ס׳האָט געדראָט ביי יעדער קלייניקייט דערשאָסן צו ווערן.

ווי פאַרפאַלגטע, מיט נישט זיכערע טריט, רוקן מיר זיך פאָרויס און קומען אָן צו דער באַן־סטאַציע אין קוטנע. דאָרט ווערן מיר געכאַפּט דורך דייטשע סאָלדאַטן. זיי באַפעלן אונדז צו רייניקן די שטיגן פון דער סטאַציע מיט... ציין־בערשטלעך. זעט אויס, אַז אונדזער אַרבעט האָט נישט נושא־חן געווען ביי די צעווילדעטע סאָלדאַטן. באַלד באַווייזט זיך אַ געסטאַפּאָ־מאַן, וואָס פרעגט, ווער ס׳קען ריידן דייטש. בעת מיין פעטער, יעקעלע, שטעלט זיך אַרויס, אַז ער קען דייטש, ווערט דער נאַצי גאָר אין כעס און וואַרפט זיך אויף אים מיט מוראדיקע קלעפּ און די געמיינסטע זידלערייען, וואָס זענען נישט אַרויסצוברענגען אויפן פּאַפּיר. דאָס איז געווען אונדזער ערשטע באַגעגעניש מיט דעם „קולטור־פאָלק", דאָס־דיכטער־און־דענקער־פאָלק".

אויף אונדזער ווייטערדיקן וועג זענען מיר נאָך היפּשע מאָל געכאַפּט געוואָרן צו אַרבעט, צווישן אַנדערע, אין די שוין־עקזיסטירנדיקע לאַגערן אין פּושקאָוו און אין

סאָכאַטשעוו, ווו מיר האָבן געטראָפן פיל יידישע פליטים, צעשלאָגענע און הונגעריקע. נאָך עטלעכע טעג פון ווייטערדיקן וואַנדערן, הונגעריקע און פולשטנדיק דער־שעפּטע, ביי אַן אומאויפהערלעכער מורא זיך נישט מיט עפּעס וואָס צו „פאַרזינדיקן" קעגן דעם הערשנדיקן, אכזריותדיקן אָקופּאַנט, זענען מיר אָנגעקומען קיין לאָדזש.

ס'איז אַ באַקאַנטע דערשיינונג, גילטיק פאַר אַלע מלחמות אין אַלע צייטן, אַז צוריקקומענדיקע פון קריג ווערן אין אַ גרויסער מאָס באַטראַכט ווי ניי־געבאָרענע מענטשן. דער גילטיקער כלל פאַר אַלע באַזיצט אַן אומפאַרגלייכלעך גרעסערע קראַפט פאַר די אַרויסגעראַטעוועטע פון גאַנץ־חרובן, ברענענדיקן וואַרשע. די לעצטע זענען ממש אויפ־גענומען געוואָרן — און נישט מיט ווייניק רעכט — ווי אויפגעשטאַנענע תחית־המתים. איז זיך לייכט פאָרצושטעלן דעם מבול פון פריידיקע טרערן, מיט וועלכע מיין פרוי לאה האָט מיך באַגריסט — מיך דערזעענדיק אַ לעבעדיקן.

אָבער דאָס פאַרבלייבן אין לאָדזש האָט מער נישט געהאַט קיין זין. די לאַגע, איבערהויפּט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, האָט זיך פאַרערגערט פון טאָג צו טאָג. ביי די באַגרענעצונגען און רעפּרעסיעס, אָנגעזאָגטע דורך די אומאויפהערלעכע אַנטי־יידישע געזעצן, ביים כסדרדיקן כאַפּן צו פאַרשידענע אַרבעטן, בעת וועלכע די יידן זענען שווער צעשלאָגן געוואָרן, סתם אָן אַ פאַרוואָס, נאָר כדי מקיים צו זיין זייערע סאַדיסטישע נייגונגען און אויסלאָדן זייער בלוטיקן יידן־האַס — ביי די באַדינגונגען האָב איך באַשלאָסן, צוזאַמען מיט מיין ברודער הערש און נאָך אַ גרופּע פריינט פון זדונסקעוואָליע, צו פאַרלאָזן פוילן. מיטן וואַנדער־שטעקן אין האַנט האָבן מיר זיך געלאָזן צו די מזרח־געביטן — פאַרנומענע דורכן סאָוויעטישן מיליטער.

צרור זכרונות ממרחבי רוסיה

הלנה באומץ־טינסקי

פרוץ המלחמה מצא אותנו בכפר פורמבי, שם ביליתי — עם סבתא ואמא — את נופש הקיץ בדירה שכורה, אצל איכר גרמני.

חברי לבית־הספר, מרקוס וארשבסקי, מבין הגדודים המפוזרים של הצבא הפולני הנסוג, סיפר לי, שהצבא מתכוון לערוך מבצע עונשים באיכרים הגרמנים של הכפר, בגלל שתפם פעולה עם הכובשים הגרמנים. ואכן, בחיפושים שנערכו בכפר מצאו — דווקא אצל בעל־הבית שלנו — תחנת־רדיו חשאית וחומר תעמולה נאצי רב. בעקבות הגילוי הוציאו את בעל־הבית להורג.

במצב שהתהווה, חתרנו להגיע הביתה בהקדם. לשודיק הסמוכה הגענו ברגל. שם, בגלל מצב בריאותה הלקוי של סבתא, התאמצנו ואף הצלחנו להשיג עגלה, שהחזירה אותנו לזדונסקה־וולה.

בדרך נתקלנו ביחידות צבא פולני, אשר במסלול נסיגתן עברו דרך יערות, בעוד קבוצות סיירים גרמנים עוקבים אחריהם. הגרמנים חקרו אותנו על דרכי־נסיגתם של הפולנים ואף איימו עלינו בהוצאה להורג בגלל תשובותינו העקשניות, שאין אנו יודעות דבר על מקום הימצאם של החיילים הנסוגים.

בהגיענו לזדונסקה־וולה היתה העיר מרוקנת מיושביה היהודים. גם האינטליגנציה הפולנית נמלטה על נפשה. בעיר נותר המון העם הפשוט. רק לאחר כיבוש וארשה, חזרו הפולנים העירה.

ראשית פעולות הדיכוי

לא עברו ימים מועטים והחלו פעולות העונשים והדיכוי. מיד, עם בואם של הכובשים, הוציאו שלושה יהודים נכבדים: **מרדכי מנדל סטריקובסקי, אברהם אוז'קובסקי ואברהם יידל הירשברג** (לאחרון בת בישראל), ולאחר שאילצו אותם הגרמנים לנקות את הרחובות, ירו בהם למוות.

עם זאת, עברו החודשים ספטמבר ואוקטובר ללא אירועים ותקלות מיוחדים. נגישות קטנות והשפלת היהודי על כל צעד ושעל — הן שאיפיינו את הימים האלה. רק בנובמבר, עם הירצחו של שוטר גרמני, החלה סדרת הרדיפות הרציניות, שמיררו את חייהם של היהודים ועשאום הפקר ללא נשוא. בעקבות פעולות הדיכוי, רדיפות, החרמות ואף

רציחות, בין באקציות (מבצעים) „קטנות" ובין באקציות גדולות, כגון הובלת היהודים, תוך מכות אכזריות בפרגולים, באלות ובקתי־הרובים, לבית־הכלא בשיראדז וכיוצא בזה, השתררה תחושת הדכאון בכל בית־ישראל במקום. מועקה כבדה קיננה בלב, ואיש לא השלה את עצמו ביחס למה שצפוי לו במשטר האימים והרצח. במצב זה החל הנוער — החלק התוסס וקל־התנועה — לחפש דרכי־בריחה לברית־המועצות.

הבריחה לס.ס.ס.ר.

רושמת דברים אלה אף היא נמצאה בין החותרים מזרחה, תוך היפוש דרך להילוות אל ארוסי, יעקב שפירא, שנפל בשבי הגרמנים בשעתו. יום אחד הצליח יעקב להתחמק ממחנה השבויים ולהגיע לדירתה של אישה יהודייה, שהיתה נוהגת להביא, לעיתים קרובות, חבילות מזון לשבויים היהודים לגדר המחנה. בהחליפו בגדים אזרחיים, שקיבל מידי־האישה הצדקנית, ואף מזון — צידה לדרך — פנה ועבר יעקב לויסוקי־ליטובסק (על־יד ברסט־ליטובסק), מקום מגורי־משפחתו. בהסכמת קרובי־משפחתי וסבי, ר' מרדכי מנדל ירוזולימסקי, בעל בית־חרושת לטקסטיל לשעבר, אשר כבר חשו על עורם את השוט הגרמני, עזבתי את הבית ופניתי בכיוון מזרח.

גזירת ה„טלאי־הצהוב", שהופעלה כבר בזדונסקה־וולה, בזמן עוזבי את העיר, טרם הופעלה בוארשה — בה עברתי בדרך מנוסתי. בעיר הבירה ההרוסה ניתן היה עוד לראות חורבות עשנות, בעקבות הקרבות וההפצצות הכבדים, שעברו על העיר. שוטרי־הגבול הגרמנים לא הפריעו לנו את המעבר לברית־המועצות. אנו הנחנו, שהללו שוחדו על־ידי המבריחים, שלקחו סכומים ענקיים עבור ההעברה.

תחנתי הראשונה בצד הסובייטי היתה סמיאטיץ'. שם לא נתקבלנו במאור־פנים. הסובייטים רצו לשלחנו חזרה, בגלל המעבר הבלתי־ליגאלי. התגוננו והתחננו ככל שיכולנו. לבסוף נתנו לנו להמשיך בדרכנו לפנים הארץ. היינו חבורה של כמה עשרות אנשים, כולם מיוצאי־עירנו, שצעדנו יחד עד ויסוקי־ליטבסק, מקום מושבו של ארוסי, יעקב, ומשפחתו.

שם, בויסוקי, הועסקנו בבירוא יערות, במאפיות ובפקידות. אך לא עבר זמן רב וקפצה עלינו בעיית התעודות. נתבענו לקבל את האזרחות הסובייטית. אנחנו סירבנו לעשות כן. חששנו, שעם קבלת אזרחות זו, ינותק החוט האחרון עם קרובינו, שהשארנו מאחורינו בפולין הכבושה. כך נותרנו בלי תעודות כלשהן. זמן־מה הניחו לנו. משהגיע החודש יוני 1940, החלה „העברת" האנשים, אשר סירבו לקבל את האזרחות הסובייטית, לפנים הארץ.

המשלוח

העבירו אותנו לקומי (איזור מרוחק בברית־המועצות). הנסיעה ברכבת היתה די־נוחה. הרכבות לא היו עמוסות — ולמרות הדרך הארוכה עברנו אותה תוך 5 ימים. גם המזון — בזמן הנסיעה — לא היה רע. בתחנות אף נתנו לנו לרדת — אומנם, בליווי של שוטרים וכלבים. אך מי שלא התפרע לא הרגיש כלל אי־נעימויות בדרך.

קומי, המקום אליו גורשנו, נמצא באיזור טייגה של יערות־עד. רשת רכבות אינה קיימת שם. והתחבורה מתנהלת דרך נהרות, מעבר ליערות, הקפואים ברוב ימות השנה.

שיכנו אותנו, מספר משפחות בכל חדר, בעמקי־היער, בצריפי־עץ — הרחק מבירת האיזור. כל אדם קיבל מיטונת עם שמיכה דקה — בלי לבוש חם. תנורי־חימום נמצאו במספר זעום ביותר וכל אחד התלבש בכל „אוצר" בגדיו. תנאי־החיים היו איומים — כיאה לארץ־גזירה — גם מבחינה אקלימית וגם מבחינת מכלול התנאים האחרים במקום.

העבודות בבירוא יערות ובניין היו קשות. הכלכלה דלה ולמטה מזה, ואילו את מכסת העבודה צריך היה למלא — דבר שהיה קשה במיוחד לטירונים, שלא היו רגילים לתנאי־המקום. השכר היה נמוך ולא הספיק אפילו לקניית לחם די־הצורך. בעד הכסף האחרון — שנשאר בכיסינו מהימים הטובים — ניסינו לרכוש דברי־אוכל, כגון תפוחי־אדמה, לחם ובצל, שניתן היה לקנות מבני־המקום.

לא עבר זמן רב ותוצאותיהם של תזונה בלתי־מספיקה והתנאים הקשים האחרים, נתנו את אותותיהם. פשטו מחלות בין האנשים — ביניהן גם קדחת — אשר עשו שמות בין הפליטים.

זאת ועוד.

לא היה גם שום טיפול רפואי ותרופות במקום, משום שלא היה בנמצא רופא או חובש בסביבה, ובגלל המרחק הרב לאיזשהו מרכז רפואי באיזור.

סולידריות חברית

כדאי לציין, שחרף התנאים הקשים, חיינו תוך סולידריות ועזרה הדדית בינינו לבין עצמנו — כולל קבוצת הפולנים שחיתה בתוכנו. לא היו התגרויות ואי־הבנות, ובוודאי לא מכוונות, גם לא ביחס לסוג ולמקום העבודה — דבר שקבע

מאוד בתנאים הנתונים. וההבדלים בסוג העבודה ומיקומה לא היו דווקא דבר של מה־בכך. כי בה בשעה, שחלק האנשים צריך היה לכתת רגליו למרחקים, קילומטרים רבים בכפור האיום — שובצו אחרים לעבודה בסביבה, קרוב למקום המגורים, עובדא ששימשה הקלה עצומה לאנשים האלה בתנאים הנתונים. גורם מונע להיווצרות יחסים בלתי־הוגנים בין האנשים, מקורו היה בעובדא, שהממונים עלינו לא הבדילו בין יהודים לפולנים. בהיעדר גורם האפלייה, חסר היה הבסיס לחיכוכים בין האנשים, אף שנמנו עם קבוצות אתניות שונות, שמשפטים קדומים, חשדניים, הזינו את יחסי־הגומלין שביניהן במשך הדורות.

ואומנם, בכל ימי־שבתנו במקום שררו יחסים חברותיים טובים בין כל הפליטים. עדות מובהקת לכך, שלא היו כלל מקרים של הלשנה בין אנשינו — על־אף העובדא, שהנ.ק.וו.ד. ניסה לשדל חלק מאיתנו — ובתוכם גם את בעלי — לקבל עליהם תפקיד זה.

מנותקים מהעולם

בעוד אשר עד יוני 1941, היינו: בדיוק שנה מאז הגענו לקומי, קוים עוד קשר כלשהו עם פולין, וזאת על־ידי הגלויות שקיבלנו לעיתים רחוקות מאת קרובינו שם — קרן־אור יחידה בחיי־המחנה האפורים — הרי עם פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה, נפסק גם צינור דק זה והקשר עם העולם הסובב אותנו, באין עיתון רוסי ואף לא עיתון אחר מגיע למקום, נותק לחלוטין. ואם בכל־זאת גונב לאוזנינו משהו מהמתרחש בעולם — היה זה רק הד קלוש ממאורעות הימים ההם, שנתלקטו משברי־דברים, אותם קלטו אוזנינו באקראי מתוך שיחות הרוסים, בינם לבין עצמם.

בימים האלה הוסיפו עוד יותר חיי־המחנה להכביד עלינו. לא, שהתנאים הקשים נעשו קשים יותר. הציקה תחושת הבדידות, הכביד הניתוק מהעולם ומקרובי־משפחותינו והחרידה הדאגה לגורלם בשלטון הנאצי. הבדידות, אפרוריות חיי־המחנה ושעמומם אכלו בכול והולידו מועקה כבדה בלב.

על־אף מצב זה לא אירע במחנה כל נסיון של בריחה, באשר כל נסיון מסוג זה — בתנאים הנתונים — היה נידון לכשלון מראש.

במחנה עצמו, מחוץ לעבודה הקשה וההסתגרות בחדר צר, לא היתה קיימת פעילות חברתית או חינוכית. לא היה בנמצא בית־ספר, לא לילדי־היהודים ולא לילדי־הפולנים. ולפלא בעיני, שגם הג׳וינט, שהיתה לו תחנה בקומי, לא ידע עלינו, כדי לבוא לעזרתנו.

ארגון צבא פולין והחנינה

על יסוד ההסכם בין ממשלת פולין הגולה בלונדון לבין ברית־המועצות, הוכרזה חנינה, כידוע, על כל אזרחי־פולין שבברית־המועצות, בספטמבר 1941. על יסוד הסכם זה ניתנה להם, לפליטים, הזכות — לכל אלה שרצו לעזוב את מקום הימצאם — לנוע ברחבי־המדינה, על־מנת להגיע ללשכות־הגיוס של צבא א נ ד ר ס. אך הסיכויים הקלושים להגיע בריא ושלם, מהפינה הנידחת שלנו, לאיזשהו מקום־יישוב, מנעו מרבים מאיתנו להיאחז בהזדמנות שניתנה להם, להיחלץ מהמחנה ותלאותיו. קבוצה של כמה עשרות איש החליטה, בכל־זאת, לעשות כן, ויצאה לדרך. מחוסר תחבורה — הנהרות הקפואים מנעו גם תחבורה מימית — נאלצנו ללכת, בכפור האיום, מאות קילומטרים ברגל.

יעדנו היה: יאנג־יול בקאזחסטאן — מקום, בו אירגן א נ ד ר ס את צבא פולין. חתרנו להגיע לתחנת הרכבת הקרובה ביותר — לקירוב. שם, בקירוב, הוכנסנו לרכבת, שהובילה אותנו לתחנת צ׳ו. משהגענו, נצטווינו להישאר במקום ולהמתין לקריאה מאת המטה הראשי. בינתיים, עד לבואה של ההודעה המובטחת מהמטה, נתקבלנו לעבודה בקולחוז.

מפעם לפעם שיגרנו שליחים העירה לבירור וזירוז הגיוס. משנשתהה דבר קבלתנו לצבא יותר ויותר, הסקנו — דבר שהוכח במלואו אחר כך — שגיוסם של יהודים לצבא בוצע במימדים מוגבלים מאוד.

בלית־ברירה נשארנו במקום.

בקולחוז חיו כמה עשרות משפחות יהודיות, אשר היחסים ההדדיים ביניהם היו טובים. אך הצרה היתה, שלא נמצאה די־עבודה בשביל כולם — ואנשי־הקולחוז אמרו לנו זאת במפורש — דבר שהשפיע כמובן על סל המזונות. תוצאה בלתי־נמנעת ממצב דברים זה היתה, שחלק מהאנשים החל לסחור, בלית־ברירה, בשוק השחור — ואילו חלק אחר עבר לצ׳ו.

באותה תקופה פרצה בסביבה מגיפת טיפוס, שהדבירה אלפי־אנשים. ביניהם נפל גם בעלי למשכב. משלא נמצא במקום שום מוסד רפואי או רופא, הובלתיו לבית־החולים הקרוב. שם נפגשתי עם רופא יהודי מפולניה, שעשה כמיטב יכולתו בטיפולו בבעלי — אך עם כל רצונו הטוב לא היה בכוחו לעזור הרבה, בגלל המחסור הגמור בחומרים רפואיים — ולו גם טיפות ואלריאן, קל־וחומר חומרי־חיטוי או זריקות כלשהן. והתוצאה היתה, שרק אלה מהחולים, שגופם גילה כוחות התנגדות מספיקים, התגברו על המחלה ונותרו בחיים.

בשנת 1944, העתיקה גם רושמת דברים אלה את מקום מגוריה לצ׳ו. שם עברה עלי תקופה של עבודה קשה במנסרה,

שסיפקה חומרי־עץ לטרקטורים, שהיו מונעים בגזוגנרטורים. שם גם גרו נשי־וילדי־הפולנים — מגויסי־צבא אנדרס.

אירגון פטריוטים פולנים

בערך בתקופה זו הוקם בס.ס.ס.ר. אירגון פטריוטים פולנים, שסיסמתו היתה: „...**כל חבר מחויב, על־ידי התגייסותו לצבא, או עבודה מקצועית וחברתית, לעזור לנצחון במלחמת החירות**".

בין היתר נרשמה גם החתומה למעלה כחברה באירגון, מתוך תקווה ליהנות ממקורות סיוע ועזרה של אירגון כל־ארצי גדול — וזאת, משום שהיהודים, בתור שכאלה, לא נהנו מסעד כלשהו. אולם, על־אף שהיינו משלמים את מסי־האירגון כסדרם, והרף הסבל שנפל בחלקנו, בהיותנו מגורשים לארץ־גזירה כאזרחים פולנים — לצבא לא נתקבלנו.

אירגון זה אף לא ניהל — מכל־מקום באזורנו — שום פעולה אינפורמטיבית־מדינית. מחוץ לפעולות ספורדיות לא גילה האירגון שום יוזמה. עיתונים כלל לא הגיעו — לא פולניים ולא אחרים. הילדים גדלו פרא — בלי בית־ספר ובלי ספרים ללימוד עצמי. לעיתים רחוקות חולקו בגדים או מזונות, אשר בתנאים אלה היו כטיפה בים.

גם במסגרת פעולה זעומה זו שררו פרוטקציוניזם ואפלייה. הדבר בא לידי ביטוי בפרט קטן, אך אופייני ליחס האירגון ליהודים. בימים האלה אבדה לי תעודת־השיחרור מהמחנה. לאחר מאמצים והתרוצצויות רבות קיבלתי העתק של התעודה. אך הנ.ק.וו.ד. פסל אותה כהוכחה לזהות אישיותי. כאשר ביקשתי את התערבותו של האירגון — נעניתי בשלילה.

בחודש מרץ 1946 חזרתי לפולניה וב־18 בו נרשמתי בוועד היהודי בלודז'.

(עובד מגביית עדות ביד־ושם)

אלה אזכרה

צבי בודק ז"ל, חיפה

ישמשו השורות הבאות להלן ציון על קברם הבלתי־נודע של אחדים מאלה, שבתוקף גורלם זה לא זכו להתאחד איתנו בציון, וניספו בתוך בית־ישראל בשואת אירופה היהודית על־ידי הגרמנים, בתקופת מלחמת העולם השנייה.

יצחק מדוביץ

יליד־בית של תורה וחסידות, היה **יצחק מדוביץ** כוכב עולה בשמי־החיים הציבוריים־חברתיים התוססים בעיר. צעיר מוכשר באמצע פריחתו וציוני בעל־הכרה נלהב.

יוסף ורחל בליבוים

הזוג **יוסף ורחל** עלה ארצה בשנת 1933 ועזב אותה, בחוזרם למקום־מוצאם, בשנת 1936, עקב תנאי־קליטה קשים. אך מיד התחרטו השניים על המעשה שעשו — זכורני.

מהרגע שבדרך־לא־דרך החלו להגיע אלינו מכתבים מאיזור הכיבוש הגרמני, ובפרט מבני־עירנו שנמלטו לסביבת וילנא, ובהם תיאורים מדכאים, גדושי בשורות־איוב, על יחסם והתנהגותם של הכובשים ליהודים, וכן בקשות־רחמים לעזור להם להיחלץ מציפורני־הנאצים ולהגיע ארצה — מאותו רגע ואילך אנחנו, ילידי זדונסקה־וולה בארץ, עשינו מאמצים כבירים, תוך הפעלת כל הקשרים האפשריים, למלא את מבוקשם, כלומר הצלתם.

אך, למרבה־הצער, קצרו ידינו מלהושיע. מדיניות ממשלת המנדט על נעילת שערי־הארץ גם לנרדפים, שהיו צפויים לסכנת־כליון, עשתה לבלתי־אפשרית לחלוטין כל פעולת־הצלה — ולו במימדים מצומצמים. והאנשים — הפליטים האלה, שישבו בנכר וציפו בכליון־עיניים לאות מבשרת מציון, משלא קיבלו תשובות מניחות את הדעת עזבו, באין־ברירה, את יונישקיס, ליד וילנא, שם ישבו, ופנו חלקם למזרח (לרוסיה) — ואילו האחרים חזרו לבתיהם ולמשפחותיהם, דבר שחרץ את גורלם לכלייה.

ומכתביהם ארצה מאותו הזמן מעידים על כך — ועמדו לשוב ולעלות בהזדמנות הראשונה. ברם, משהשתהה הדבר, לא עצרו עוד כוח להגשים את משאלת־ליבם, משום יד הצוררים שהקדימתם.

דניאל שפירא

גורל דומה פקד גם את דניאל שפירא. אף הלה, כקודמו, חזר לפולין בשנת 1936. ושוב כקודמו, לא חשב אף דניאל להישאר לצמיתות בפולין. קשר המכתבים המסועף, שניהל עם מכריו־ידידיו בארץ, הוכיח זאת בצורה הברורה והחותכת ביותר. ואכן, במכתבים אלה הביע דניאל את בטחונו העז ואמונתו האיתנה להתאחד מחדש, ובהקדם, עם חבריו בציון — ולא זכה.

וייזכרו כאן גם אותם הצעירים, בחורים ובחורות, חניכי־התנועות הציוניות, שהמתינו בקוצר־רוח, על מזוודות ארוזות, לבואו של הסרטיפיקט המיוחל, הגואל, או להגשמת דרכם־שאיפתם דרך „עליה ב׳" או בכל דרך אחרת. ועד בוא השעה הגדולה שמרו על דגלם הטהור — דגל כחול־לבן — ועסקו ביום־קטנות, בהרקת קופסאות הקרן־הקיימת או קרן תל־חי — תוך דבקות ברעיון ואמונה בלתי־מעורערת בלב, שאף תורם יגיע, אם כי מתמהמה, ואף הם יזכו סוף־סוף להגשים את חלומם, להתלכד עם אחיהם־אחיותיהם בבניין ציון החדשה.

בין רבים אחרים בקטיגוריה זו של ממתינים בתור, יש למנות את דב בומגרט, אברהם קרול וכלתו לוניה שרר וכן את סנדר ליברמן. זה האחרון, מתוך להט דבקותו בציון והזדהות עם היישוב וחברי־תנועתו בארץ־ישראל, בתקופת המאורעות בשנות 1936—1939, לא פשט את מדיו, מדי־בית"ר, לא ביום ולא בלילה, בהמתינו בקוצר-רוח לעלייתו, מתוך רצון עז להרים את תרומתו למשימה הכללית — בפניה הועמד הדור כולו.

לא נפקד גם מקומם של בנינו, בני זדונסקה־וולה, בין אלפי ורבבות־הצעירים והצעירות, בחלקם מבני־העשירים, שיצאו לתקופות־זמן ממושכות לנקודות־הכשרה שונות במדינה, תוך החלטה נחושה לעלות ארצה — מוקדם ככל האפשר. האנשים האלה, שרבים מהם לא טעמו טעמה של עבודת־כפיים מעולם, הפכו מרצונם לחוטבי־עצים ושואבי־מים, לסבלים, או לעושי כל מיני־עבודות מפרכות אחרות — ובלבד לקרב על־ידי כך את יום הצטרפותם האישית למחנה הגאולה, גאולת־ציון משממונה — שממון־דורות — וגאולת העם המתנוון בגלותו. אכן, בשינוי־מה קיימו האנשים האלה את המאמר **„פת במלח תאכל, ומיים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי־צער תחיה ובתורת־ההכשרה לארץ־ישראל אתה עמל".**

זאת ועוד.

עירנו קיימה גם מספר פלוגות־הכשרה, שהתארגנו והוקמו במקום. הפלוגות האלה שלוש היו: אחת — בית"ר, השנייה — ביל"ו, ואילו השלישית — גורדוניה, ויש לציין, שחרף הבדלי־השקפות דאגה העיר לקליטתם בעבודה ולמילוי יתר צורכיהם במידת האפשר.

אכן, היישוב היהודי בזדונסקה־וולה, על־אף הגיוון והקיטוב בהשקפות-עולם, ופעלו בתוכו גם מפלגות אנטי־ציוניות מובהקות וחזקות, אפשר להגיד עליו במידה רבה של בטחון, שבחלקו הגדול היה ציוני או לפחות אוהד הציונות, שחי תוך תקווה להתאחד עם המדינה בדרך בקרוב בימינו. ביניהם נמצא גם אחי איצ'הלה, אשתו זיסל, מבית־פרנקל, ובנם דוד הי"ד, שהגעגועים לארץ, לגאולת העם וציון, היה מזונם הנפשי העיקרי — ואמונתם להימנות בבוא היום עם המגשימים עודדה את רוחם ונתנה טעם לשבח בחייהם.

אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי. (תהילים מ"ב, 5).

כעלמנא – דער קבר פון זדונסקעוואָליער יידן

זלמן גאָלדבערג, ניו־יאָרק

דער ערשטער סעפּטעמבער 1939 איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טרויעריקן, טראַגישן ווענד־פּונקט אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום און פון די יידישע קיבוצים, וועלכע האָבן געלעבט אין לענדער, וואָס זענען געוואָרן דער ציל פון דייטשן עקספּאַנסיע־לוסט און ענדלעך אויך פון זיי אַנעקטירט געוואָרן — צווישן זיי אויך אונדזער זדונסקעוואָליער יידישע באַפעלקערונג.

און באַלד, ווי נאָר די אָקופּאַציע פון וועלכן ס'איז

געביט איז געוואָרן אַ פאַקט, האָבן די רעזולטאַטן, פונעם אָנגעזאָגטן דורך אַלע דייטשע הילכער, היסטערישן קאַמף קעגן וועלט־יידנטום, אָנגענומען רעאַלע פאָרמען, לאַנג נישט געלאָזן אויף זיך וואַרטן. דעם זעלבן פּראָצעס האָט אויך אַדורכגעלעבט אונדזער זדונסקעוואָליער יידישע קהילה.

פון פּאַרטיזאַנישע צו אָרגאַניזירטע פאַרפאָלגונגען

נאָך קליינע שיקאַנעס און פאַרפאָלגונגען, אַזויצוזאָגן, פּאַרטיזאַנישע, נישט־אָרגאַניזירטע, האָבן די דייטשן, שוין דעם 11־טן נאָוועמבער 1939, וואָסערע 2 חדשים נאָכן באַזעצן זדונסקעוואָליע, געפּלאַנט און אויך אַדורכגעפירט אַ גרעסערע פאַרפאָלג־אַקציע, טרייבנדיק אַ גרויסן טייל פון דער מענערישער, יידישער באַפעלקערונג פון דער שטאָט — קינדער אַריינגערעכנט — אין אַ ווילדן טעמפּאָ קיין שעראַדז, ווו זיי זענען געוואָרן אינטערנירט אין דער דאָרטיקער תפיסה. שוין בעת דעם ווילדן מאַרש, באַגלייט פון מוראדיקע קלעפּ און שיסערייען, בעת וועלכע ס׳זענען געפאַלן אַ ריי מענטשן, איז נישט געבליבן קיין ספק צו וואָס די דייטשן צילן. זיי האָבן באַלד באַוויזן, אַז זיי זענען טריי זייער מערדערלעכן אָנזאָג: צו ברענגען אומגליק און פאַרניכטונג פאַרן יידנטום.

נאָכדעם ווי די יידן זענען ענדלעך באַפרייט געוואָרן, דורך דער אינטערווענץ פון יידישן קאָמיטעט — באַגלייט, מסתמא, פון אַ גרעסערן מתנת־יד — האָבן די גזירות און רעפּרעסיעס קעגן דער יידישער באַפעלקערונג נישט אויפגעהערט. די שפּאַנונג האָט כסדר אָנגעהאַלטן און מ׳איז נישט געווען זיכער אַרויסצוגיין אין דער גאַס. פון צייט צו צייט האָבן די דייטשן געפלעגט כאַפּן צו דער אַרבעט יידישע מענער — אָן אונטערשיד פון עלטער — בעת וועלכע די קרבנות זענען על־פּי־רוב מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן. ביי דעם מצב איז יעדער שריט געווען באַדראָט מיטן לעבן.

צוגערייזטע יידן זוכן שוץ

בעת ס׳איז אין 1940 אָפּגעשלאָסן געוואָרן דאָס געטאָ, האָבן זיך אין שטאָט געפונען פיל צוגערייזטע יידן פון דער אומגעגנט, וואָס האָבן ביי אונדז, אַ גרעסערע אָרטשאַפט, און אַ טעטיקן, אונטערנעמעריש־שאַפנדיקן יידישן קאָמיטעט, געזוכט שוץ. אין דער געדיכטקייט פון צוזאַמענגעדריקטן געטאָ האָבן אויך געפונען פּלאַץ די צוגערייזטע יידן. אין דער צייט האָט אין יעדן צימער געוווינט אַ פאַמיליע.

ביי דעם מצב איז זיך לייכט פאָרצושטעלן די לעבנס־באַדינגונגען פון די יידן אין געטאָ — ביי דער שרעקלעכער ענגשאַפט, ביי די צוגעטיילטע הונגער־ראַציעס, ביי די כסדרדיקע לאַפּאַנקעס און זייערע באַגלייט־דערשיינונגען: שווערע אַרבעט און אכזריותדיקן שלאָגן — און איבער אַלעם: ביים אומגעהויערן פחד, פון וועלכן ס׳איז געווען באַהערשט יעדער ייד, יעדע מינוט.

רעכטלעכער סטאַטוס

מיט דער צייט האָט דער קאָמיטעט אונטערגענומען ערנסטע שריט צו פאַרלייכטערן דעם שווערן הונגער פון גרויסע טיילן פון דער, פון אַלע פּרנסות אָפּגעשניטענער, יידישער באַפעלקערונג, בעיקר פון איר אָרעמען טייל — און וואָס נאָך וויכטיקער, פאַרן גאַנצן כלל פון דער יידישער באַפעלקערונג: צו פאַרזיכערן אויף וויפיל מעגלעך איר רעכטלעכן סטאַטוס, צו פאַרוואַנדלען די יידישע באַפעלקערונג אויפן אָרט אין אַ מער־אָדער־ווייניקער „נוצלעכן עלעמענט" — לויט דער טערמינאָלאָגיע פון די דייטשע אָקופּאַנטן און יידן־מערדער — אין דער האָפענונג אויסצומיידן, ווייניקסטנס, צו פאַרקלענערן די לאַפּאַנקעס און אַלץ, וואָס איז מיט דעם געווען פאַרבונדן.

כדי דאָס צו דערגרייכן האָט דער קאָמיטעט אויפגעשטעלט שטריקעריי און אויך אַנדערע ווערקשטאַטן, ווו ס׳זענען געווען באַשעפטיקט עלטערע מענטשן און אויך מינדעריאָריקע קינדער, פאַר אַן עטוואָס פאַרגרעסערטער דערנערונגס־ראַציע און אַ פאַרבעסערטן פּסיכישן זעלבסטגעפיל.

אילוזאָרישע האָפענונגען

טראָץ־דעם האָט זיך די לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג קנאַפּ־וואָס געענדערט. די אומזיכערקייט און דער גרויליקער פחד פאַרן מאָרגן זענען אויך ווייטער געווען די הערשנדיקע כוחות, וואָס האָבן געדריקט אויפן זעלישן לעבן פון כלל יידיש זדונסקעוואָליע ווי פון יעדן יחיד. אָבער, היות ווי דעם מצב, מיט ברוטאַלער קראַפט אַן אָנגעוואָרפענער פון דרויסן, זענען מיר נישט געווען בכוח צו ענדערן, האָבן זיך אונדזערע יידן איינציקוויז גענומען צופּאַסן צו די נייע, אומדערטרעגלעכע ספּעציפישע געטאָ־באַדינגונגען. מיר האָבן דערביי גענערט די אילוזיע, אַז אַזוי, ווייניקסטנס אַזוי, וועט׳ס אויך ווייטער פאַרבלייבן, אַז ס׳וועט נישט ווערן נאָך ערגער — און מ׳וועט נאָך ווי ס׳איז — האָפנטלעך מיט ווינציקע קרבנות — זוכה זיין

איבערצולעבן די שרעקלעכע, טאָפּלטע מלחמה: די אַלגעמיינע און די ספּעציפיש־דייטשע מלחמה קעגן אונדז.

דער לעצטער, אַנטשיידנדיקער קלאַפּ

די ווייטערדיקע געשעענישן האָבן אָבער באַלד באַוויזן אונדזער טראַגישן טעות. נישט־געקוקט אויף דער פיבער־האַפטער און אָנגעשטרענגטער אַרבעט אין די ווערקשטאַטן, כדי צופרידנצושטעלן די דייטשע מאַכט מיט אַ מאַקסימאַל־מעגלעכער פּראָדוקציע, וואָס איז געווען באַשטימט פאַרן דייטשן קריגס־פּאָטענציאַל, האָט די לעצטע ווייטער פאָר־געזעצט דאָס איריקע. פאַרפאָלגונגען און מיסהאַנדלונגען, תליות און טראַנספּאָרטן זענען אויך ווייטער געבליבן אונדזער טאָג־טעגלעך ברויט.

אַזוי האָבן זיך געצויגן, אין פּיין און אומגליק, די חדשים און יאָרן — ביז ס'איז אָנגעקומען דער טראַגישער טאָג פון חורבן, דער לעצטער און אַנטשיידנדיקער קלאַפּ פאַר דער אַזוי־שווער געפּייניקטער זדונסקעוואָליער קהילה.

געווען איז דאָס אין די לעצטע אויגוסט־טעג פון 1942. נאָכן אַרומרינגלען דאָס געטאָ, אַרום 3 אַ זייגער פאַרטאָג, ווערן אַלע יידן, געטאָ־באַוווינער, אַרויסגעטריבן פון די הייזער און דערשראָקענע, אונטער אומאויפהערלעכע זידלערייען און קלעפּ, געפירט אין דער ריכטונג פון יידישן בית־עולם. דאָרט, ביים טויער, האָבן אונדז שוין אָפּגעוואַרט די דייטשע תלינים און אַדורכגעפירט אַ סעלעקציע, בעת וועלכער איין טייל איז געשיקט געוואָרן רעכטס און דער אַנדערער טייל — לינקס.

3 טעג און נעכט זענען מיר געווען דאָרט, אויפן בית־עולם, באַוואַכט פון דער דייטשער „ראַל־קאָמאַנדע". אָפּגע־קליבענע 11,000 יידן: מענער און פרויען, עלטערע מענטשן און קינדער, קראַנקע און שוואַכע, צווישן זיי מיינע עלטערן, מיין ברודער גבריאל, מיין שוועסטער רחל, זיידע און באָבע, אָנקלס, טאַנטעס און קוזינען, האָט מען אויפגעלאָדנט אויף טראָקס און אָפּגעפירט אין דער ריכטונג פון שאָדעק — אָבער געגנוי וווהין מ'פירט די מענטשן האָט קיינער נישט געוווּסט. דאַקעגן דער קלענערער טייל, צווישן זיי דער שרייבער פון די צײלן און זיין אָנקל זייבוול, איז אָפּטראַנספּאָרטירט געוואָרן אין לאָדזשער געטאָ.

אָפּזייענדיק אין לאָדזש אַ 2 יאָר, געטריבן ווי אַ פאַרפאָלגטע חיה פון איין סעלעקציע און אַקציע צו די אַנדערע, ליידנדיק נויט און פּיין, קעלט און הונגער, זענען מיר ווידער זאַלבערצווייט, איך מיט מיין פריער־דערמאָנטן אָנקל, אַרויסגעשיקט געוואָרן פון לאָדזש קיין אוישוויץ. אָנקומענדיק קיין אוישוויץ האָט מען אונדז צעשיידט — און פון דעמאָלט אָן האָב איך מיין אָנקל מער נישט געזען.

איך פאָר „אַהיים"

נאָך דער באַפרייאונג, אין 1945, בעת ס'האָט נאָך געטליעט אין מיר אַ פונק פון האָפענונג צו טרעפן עמעצן פון מיין משפּחה — בין איך געפאָרן „אַהיים". די ווירקלעכקייט האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן צו זיין זייער אכזריותדיק. כ'האָב קיינעם, ממש קיינעם, פון מיין משפּחה מער נישט געטראָפן. זיי האָבן געטיילט דעם גורל פון דער גאַנצער מאַסע זדונסקעוואָליער יידן, און האָבן ווי זיי, נישט מער זוכה געווען צו זען די ליכט פון דער באַפרייאונג און די נקמה אינעם מטורפדיקן מלאך המוות פון יידישן פאָלקסטום.

אין „דער היים" האָב'ך זיך דערוווּסט, אַז די 11,000 אויפגעלאָדענע יידן אויף די טראָקס, בעת דער אַקציע אין אונדזער געטאָ, זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין כעלמנאָ — און דאָרט אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגע־בראַכט געוואָרן דורך די דייטשע באַרבאַרן, ימח שמם וזכרם לעולמי־עד.

מיר, עטלעכע זדונסקעוואָליער איבערגעבליבענע יידן, זענען מיר אַרויסגעפאָרן קיין כעלמנאָ אויסצופאָרשן די פּרטים פון גרויסן אומגליק פון אונדזערע אומגעבראַכטע קדושים, צווישן וועלכע ס'האָט זיך אויך געפונען מיין משפּחה. אָרטיקע איינוווינער, קריסטן, האָבן אונדז אָנגעוויזן דעם פּלאַץ, ווו ס'האָט זיך אָפּגעשפּילט די שוידערלעכע טראַגעדיע, און די שול, ווו ס'זענען אָנגעוואָרפן טויזנטער פּאָר שיך פון די אומגעקומענע.

אין וואַלד האָבן מיר געזען גרויסע אַש־בערג — מוראדיק־טראַגישע, ערדישע איבערבלייבענישן פון אונדזערע טייערסטע.

פון פייוויש וואַרשאַווסקי, מיט וועלכן כ'האָב זיך געטראָפן אין דער צייט, בין איך געוווּיר געוואָרן, אַז אין די קוילן־גרובן פון יאַוואָזשנע האָט ער געאַרבעט צוזאַמען מיט מיין פעטער גבריאל און מיין קוזין פּיניע פּערלמוטער. אין 1944 האָט מען זיי פון דאָרט געשיקט קיין אוישוויץ — און פון דער צייט אָן זענען זייערע שפּורן פאַרשוווּנדן, טיילנדיק מסתמא דעם גורל פון די 4 מיליאָן יידן פון פּוילן און אַנדערע באַזעצטע געביטן, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין דער טרויעריק־באַרימטער טויטן־פאַבריק פון אוישוויץ.

הי"ד.

זכור ואל תשכח!

משה יעקב דוים, ברוקלין

מענגעס פון טינט, ריכטיקער פון טרערן, זענען שוין געוואָרן פאַרגאָסן און אויך שוין געוואָרן פאַרטריקנט ביים שילדערן די לאַנגזאַמע גסיסה פון פוילישן יידנטום — אונדזער קהילה אַריינגערעכנט — ביז איר טאָטאַלן אונטערגאַנג.

אָבער צוזאַמען מיטן נוסח פון פייטן פון אקדמות קענען מיר אויך זאָגן, אַז ווען אַלע הימלען וואָלטן געווען פאַרמעט און די ימים טינט, וואָלטן מיר אויך נישט אימשטאַנד געווען אַרויסצוברענגען, צומאָל אַ ברוכטייל, פון די גרויזאַמע איבערלעבענישן אין יענע יאָרן פון גרויע טעג און פינצטערע נעכט, בעת מ׳האָט שוין געפילט, אַז דער גזר־דין, פון וועלכן ס׳איז נישטאָ קיין צוריק, איז שוין געחתמעט.

זאָל אָבער באַלד פון אָנהויב פעסטגעשטעלט ווערן, וויניקסטנס אויף אַזויפיל ווי איך ווייס פון מיין שטאָט און סביבה, אַז אויך דעמאָלט, בעת פון איינצלנע דערציילונגען, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונדזערע אויערן, האָבן זיך אין אונדזערע חלומות ווילדע, צערייצטע קאָשמאַר־פאַנטאַזיעס געמאָלן, שרעקנס־בילדער פון בלוטיקע טעג און רוצחישע נעכט, פון אכזריותדיקע פייניקונגען און בעסטיאַלישע טאָרטורן, וואָס האָבן זיך, דאָ־און־דאָרט, אַראָפּגעלאָזן אויף יידישע קהילות — אויך דעמאָלט איז קיינער, אפילו אַ מענטש מיט דער רייכסטער וואַזיניקסטער פאַנטאַזיע, נישט אימשטאַנד געווען זיך אויסצומאָלן, אַז די ראַסע פון העפלעכן "Danke schoen" און "Bitte schoen", וועט זיין פעאיק אָנצוזאָגן און אויך פאַרזוכן אין דער ווירקלעכקייט דורכצופירן די טאָטאַלע פאַרניכטונג פון אַ גאַנץ פאָלק — אַ פאַרברעך, וואָס איז איר אין אַ גרויסער מאָס אויך געלונגען.

און דאָ וויל איך באַמערקן, אַז דער עצם פאַקט פון נישט זען די שווערע פינצטערע כמאַרעס, וואָס האָבן זיך אָנגערוקט אויפן יידישן פאָלק, און דער אומגלויבן אינעם מבול פון בלוט און פייער, אין וועלכע די דייטשן האָבן זיך געגרייט אונדז צו פאַרניכטן — דאָס אַליין איז שוין געווען איינע פון די גרעסטע שטראָפן, וואָס האָבן זיך מיט אַזאַ אומדערהערטן צאָרן אויסגעגאָסן אויפן פוילישן יידנטום.

וואָלטן מיר וויניקער געגלויבט אין דער ווירקונג פון די אַזוי־גערופענע „איראָפּעאישע קולטור און הומאַניזם", וואָס די העפלעכע דייטשן זענען געווען איינע פון זייערע טיפּישסטע רעפּרעזענטאַנטן; וואָלטן מיר געגלויבט אין דעם אומגלויבלעכן — וואָלט דאָס בילד פון אונדזער אומגליק זיכער נישט אַרויסגעקומען אַזוי שרעקלעך־פינצטער.

הונדערטער און טויזנטער וואָלטן נאָך ציטלעך, און אפילו שפּעטער, געזוכט און מסתמא אויך געפונען פאַרשידענע רעטונגס־וועגן. דאָס איז געווען די טראַגעדיע פון יידיש־אייראָפּעאישן יידנטום, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין די דייטשע לאַפּעס. דאָס איז אויך געווען דאָס אומגליק פון אונדזער שטאָט — ביז ס׳איז אָנגעקומען דער גורלדיקער טאָג פון י״ז אלול תש״ב, ווען די דייטשן מיט זייערע מיטהעלפער האָבן אָפּגעווישט פון דער מאַפּע אונדזער איינגעוואָרצלטע, זאַפטיקע, יידישע זדונסקעוואָליער קהילה.

בעת מיר, די אודים מוצלים מאש התופת, ווילן אַרויסברענגען דעם גרויל פון יענע טעג אויף אַזויפיל וויפל דאָס איז נאָר מעגלעך, זעען מיר ווי אומהיילבאַר דידאָזיקע ווונד האָט זיך איינגעגעסן אין אונדזער פאָלקס־אָרגאַניזם, באַזונדערס פילן מיר דאָס, בעת מיר קומען זיך צונויף, זאָגן מיר, אויף אַ שמחה פון אונדזערע קינדער. מיר פרייען זיך טאַקע, וואָס מיר האָבן דערצו זוכה געווען, וואָס ס׳איז די מטורפדיקע רוצחים נישט געלונגען אונדז אַלע צו פאַרניכטן, ווי זיי האָבן סקרופּוללאָז פּלאַנירט, און אַז מיר ציען וויטער די קייט פון נצח־ישראל, אָבער דאָס איז אַ שמחה אויסגעמישט מיט טיפן, ביטערן טרויער — בבחינת אור וחושך משמשים בעירבוביה.

ביי לייטן, ביי אַלע פעלקער אין גאָר דער וועלט, נעמען אָנטייל אין אַזעלכע פייערונגען זיידעס און באָבעס, פעטערס און מומעס, נאָענטע און ווייטערע קרובים. מיר און אונדזערע קינדער האָבן צו דעם נישט זוכה געווען. נישט איינער פון אונדז, בעת מיר קומען דערצו, ווישט זיך אָפּ די טרערן פון די אויגן, בעת מיר ווערן געשטעלט פאַר דערדאָזיקער פיינלעכער סיטואַציע, וואָס נישט נאָר זי שטעלט אונדז אין פאַרלעגנהייט, אונדז און אונדזערע קינדער, נאָר זי איז אויך אַן אָפענער, בולטער באַווייז פאַר דעם גרויסן אומפאַרטרעטבאַרן אומגליק, וואָס האָט אונדז געטראָפן.

בלייבט אונדז נישט מער ווי צו באַקלאָגן אונדזער גרויסן פאָלקס־חורבן, בעת וועלכן ס׳איז, צווישן אַנדערע יידישע אייראָפּעאישע קיבוצים, אויך פאַרשניטן געוואָרן כמעט דאָס גאַנצע פוילישע יידנטום. אָט־די יידישע קהילות — אַן אומדערשעפּלעכער רעזערוואַר פון פיזישער און גייסטיקער אַקטיוויטעט, ווו ס׳האָט במשך פון לאַנגע דורות געשפּרודלט אַ וואַרעם, אינטענסיוו יידיש לעבן — אַ לעבן פול מיט חלומות און האָפענונגען, וועגן יושר און אייביקן פעלקער שלום, און זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין גרויסע בית־עלמינס, אין מאַסן־קברים.

★ ★ ★

ס׳זענען שוין פאַרביי העכער 20 יאָר נאָכן חורבן פון אונדזער שטאָט — און ס׳איז נאָך אַלץ שווער שלום צו מאַכן מיט דער טרויעריקער ווירקלעכקייט.

ס׳איז געווען אַ שטאָט פון תורה און חכמה, חסידים ואנשי־מעשה; אַ שטאָט, אין וועלכער מ׳האָט געאָטעמט מיט רוחניות און קדושה. ס׳דוכט זיך, אַז ס׳איז אוודאי נישט געווען קיין איין שטוב ביי אונדז, ווו מ׳האָט זיך, לכל־הפחות, נישט אויסגעלעבט טראַדיציאָנעל־יידיש.

ס׳האָבן עקזיסטירט, אַרויסווייזנדיק אַ גרויסע וויטאַליטעט, אומצייליקע תורה־אינסטיטוציעס, אַחוץ פיל אַנדערע: ווירטשאַפטלעכע, קולטורעלע, דערציערישע, פּאָליטישע און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס. צווישן אַנדערע פאַרדינען באַזונדערס דערמאָנט צו ווערן די ישיבה און מתיבתא, אין וועלכע דאָס לערנען און דער חסידישער עקסטאַז זענען געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכן ניוואָ. שעפּן פון תורה־קוואַל פון די־אָ אינסטיטוציעס זענען געקומען בחורים פון נאָענט און ווייט — אַ גרויסער טייל פון די אַרומיקע שטעטלעך.

די לערנערס, דער גרעסטער טייל, אָפּשטאַמיקע פון אָרעמע היימען, האָבן מקיים געווען, מיט שמחה און התלהבות, דעם „פּת במלח תאכל, מים במשורה תשתה, על הארץ תישן, חיי צער תחיה ובתורה אתה עמל״. געגעסן טעג — אַ טייל אויך געשלאָפן אין ראָטהויז זיך עטוואָס צוצופאַרדינען.

דידאָזיקע לערנערס האָבן נישט געזוכט קיין רייכקייט, קיין מאַטעריעלע קאַריערע. יאָגן זיך נאָך וועלטלעכע, גשמיותדיקע גיטער האָבן זיי מבטל געמאַכט כעפרא דארעא. זיי זענען געווען דבקותדיק פאַרבענקט אינעם זוכן דעם אייביקן תורה־אמת. איז פאַרטיפן זיך אין דער תורה, אין תלמוד און פוסקים און אין דער חסידישער ליטעראַטור, צו באַרייכערן זייער גייסט, זיך צו באַוואָפענען מיט מקורותדיקער, אויסקריסטאַליזירטער יידישקייט, כדי אָפּצושלאָגן אַלע אַטאַקעס פונעם וועלטלעכן, אָנגרייפנדיקן אַרום און אויפהאַלטן נצח־ישראל אונטער אַלע אומשטענדן און באַדינגונגען — אָט־דאָס איז געווען זייער איינציקער ציל אין לעבן, פאַר וועלכן זיי האָבן זייער יוגנט און קאַריערעס געאָפּפערט.

דידאָזיקע יסודות האָט זיי אונדזער שטאָט צוגעשטעלט בשפע, אַרויסגייענדיק פון דאָרט מלאים וגדושים אין תורה און חכמה — אָט־אָ־דער גייסטיקער באַגאַזש, וואָס האָט זיי געדינט ווי אַן אומבאַזיגבאַרע שוץ־וואַנט אויף זייער ווייטערדיקן לעבנס־וועג, אין געראַנגל פאַר קיום.

איז עס טאַקע אַ גרויסער, אומבאַשרייבלעכער ווייטיק, אַז אָט־אָ־דער קערנדיקער, אומדערשעפּלעכער קוואַל פון לומדות און חסידות, פון כוח און בטחון, צוזאַמען מיטן גאַנצן כלל זדונסקעוואָליער יידישקייט, איז דורך דער סטרא־אחראדיקער שליטה, אין געשטאַלט פונעם אַזוי־גערופענעם קולטורעלן דייטשן „דענקער און דיכטער פאָלק״, אַזוי שוידערלעך־אומגלויבלעך אומגעבראַכט געוואָרן.

זכור את אשר עשה לך עמלק... לא תשכח!

(דברים כ״ה, י״ז — י״ט)

דער ערשטער מאנומענט נאך אונדזערע זדונסקעוואליער קדושים אין פעלדאַפינג (דייטשלאַנד)

האַראָלד צבי האָלענדער, ניו־יאָרק

אין די פוסטריט פון דער דייטשער גיגאַנטישער מיליטערישער מאַשין, וואָס האָט אָנגעגריפן און אַנעקטירט לענדער און פעלקער — האָבן זיך שרעק און יאוש, צעשטערונג און פאַרניכטונג, הויפטזעכלעך פאַר דער הילפסלאָזער יידישער באַפעלקערונג, אַראָפּגעלאָזן אויף די הונדערטער שטעט און שטעטלעך פון די באַזעצטע געביטן.

אין גיהינום־רעזשים פון גרענעצלאָזער רשעות, ווען ער'ס קולמינאַציע־פונקט ס׳זענען געווען די טייוולאָניש־אויסגעטראַכטע און רעאַליזירטע גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס, זענען נישט־נאָר מיט אוממענטשלעכע טאָרטורן פאַרפייניקט און פאַרטיליקט געוואָרן מיליאָנען זין און טעכטער פון אונדזער פאָלק. אין זייער טיפסטער געפאַלנקייט, אין זייער פערפידער פראָפּאַגאַציע פון מענטשן־מין, זענען אויך די דייטשן דערגאַנגען צום אומגלויבלעכן,

דערשיטערנדיקן געדאַנק, צו פּראָדוצירן מאַטעריעלע גיטער פון אומגעבראַכטע יידן־קערפּערס, ווי זייף פון פעטס, מאַטראַצן פון פרויען־האָר — און דאָס גלייכן.

פאַר די דייטשן זענען אַלע מיטלען צו פאַרווירקלעכן זייער מטורפדיקן, מאַניאַקישן ציל: טאָטאַל־פיזישע פאַרניכטונג פון יידישן פאָלקס־שטאַם — געווען אָננעמבאַר. די שרעקלעכסטע פייניקונגען און טאָרטורן, די פאַנטאַסטישסטע, אויפטרייסלנדיקסטע באַדינגונגען, וואָס אפילו דער שטן האָט נישט געקאָנט אויסטראַכטן — האָבן זיי נישט שאָקירט.

פאַרקערט.

פאַר די־אָ אומבאַגרייפלעכע מענטשן־פייניקלעכע סאַדיסטן, וואָס די מענטשהייט האָט ווען ס׳איז נאָר געקאָנט, פאַר די־אָ יעזואיטישע אינקוויזיטאָרן אין געשטאַלט פון מאָדערנעם דייטשן „קולטור“־שטאַם, זענען די אין תהום־געפאַלענע באַליידיקונגען און דערנידעריקונג פון מענטשן־מין, בעת דער עקסטרעמסטער עקספּלאָאַטאַציע פון דער אַרבעטס־קראַפט פון זייערע קרבנות ביים לעבן און די אויסנוצונג פון זייערע קערפּערס נאָכן טויט — געווען אַ שפּיל, אַ פריידיקע איבערלעבונג, וואָס האָט זיי נאָך סטימולירט צו ווייטערדיקע, נאָך שוידערלעכערע מער־פאַרפולקאָמטע פייניקונגס־מיטלען, כדי צו באַפרידיקן זייערע פּאַטאָלאָגישע שפלדיקע אינסטינקטן.

די־אָ „דערגרייכונגען“ פון דער „דייטשער טעכניק“, זענען נישט געווען אַ צופעליקער אויסברוך פון חיהשער פאַרווילדונג — אַן איינמאָליקער אַקט פון פערווערסיווער אינדיווידועלער אָדער מאַסן־עקזאַלטירונג.

פאַרקערט.

דאָס איז געווען אַ טיף־דורכגעטראַכטער, מיט אַלע פּיטשעווקעס פּינקטלעך־באַרעכנטער פּלאַן, וואָס איז מיט קאַלטבלוטיקער פּרעמעדיטאַציע דורך אַ לענגערער צייט פאַרטראַכט און אויסגעפירט געוואָרן. דערדאָזיקער דערשיטערנדיקער פאַקט פון אָפּגרונט־געזונקענער שפלות און נידערטרעכטיקייט, צו וועלכן ס׳האָט זיך דערקייקלט אַ גאַנץ פאָלק, געררופן: „קולטור־פאָלק“, אין צענטער פון אייראָפּע, איז באַשטעטיקט פון די דערציילונגען פון די לעבן־געבליבענע עדות פון שוידערלעכן קאָשמאַר; פון די ספּעציעל צו דעם צוועק דערפונדענע, אויפגעשטעלטע און אין גאַנג געלאָזענע מאַסן־מאָרד־מכשירים, און די סיסטעמאַטישע אומאויפהערלעכע פּרוּוון זיי אויסצובעסערן און פאַרפולקאָמען; פון די געפונענע דאָקומענטן אין די פאַרשידענע דייטשע אַרכיוון; פון די עדות־דערקלערונגען, בעת די משפטים איבער די דייטשע קריגס־פאַרברעכער; פון די אומציילִיקע מאַקאַברישע מאַסן־קברים און דאָס גלייכן.

אַריינגענאַרטע קרבנות

אָנגעהויבן האָבן די דייטשן, די שטאָלצע רעפּרעזענטאַנטן פון „דיכטער־ און דענקער־פאָלק“, מיט קליינע שיקאַנעס, מיט מכלומרשט־אומשולדיקע רעפּרעסיעס, באַליידיקונגען, אַרעסטן, קאָנטריבוציעס, פאַרמעגן־קאָנפיסקאַציעס, באַרויבן פון יעדן קאָמוניקאַציע־מיטל, פאַרבאָט פון פאַרלאָזן דעם וווין־אָרט, פאַרבאָט צו גיין אויף די טראָטואַרן — און צומאָל אויך מאַנכע ספּאָראַדישע מאָרד־אַקטן.

שפּעטער זענען די באַגרענעצונגען אויסגעברייטערט געוואָרן — די באַוועגונגס־פרייהייט און עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן נאָך פאַרשמעלערט געוואָרן. ס׳איז דעמאָלט געקומען די צייט פון וווין־קוואַרטאַלן, געטאָס, פאַרשיקונגען אין אַרבעטס־לאַגערן, סעלעקציעס, געטאָ־ליקווידאַציע, קאָנצענטראַציע־לאַגערן — כעלמנאָ, סאָביבאָר, טרעבלינקע, אוישוויץ און פיל אַנדערע גיהינום־ און טויט־סטאַציעס.

אַזוי האָט דער דייטשער מאָרד־אַפּאַראַט, באַזירט אויף אַ סיסטעמאַטישן, היפּערליסטיק־דורכגעטראַכטן, וויסנשאַפטלעך־פאַרברעכערישן פאַרניכטונגס־פּלאַן, פּאַמעלעך אַריינגענאַרט זיינע קרבנות, ביז זיי, די קרבנות, האָבן פּסיכיש און פיזיש מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן, אויסהויכנדיק זייער כשרן, לעצטן אָטעם —

פון ענגשאַפט, פון שמוץ און לייז, פון הונגער און קעלט, פון אוממענטשלעכער קאַטאָרגע־אַרבעט, פון מכות אכזריות און אַנדערע עינויים, פון גיפטיקע „מעדיצינישע“ עקספּערימענטן, פון רעוואָלווער און ביקס, פון גאַז־קאַמערן און 1000 אַנדערע מיתות־משונות.

און צומאָל ביים סאַמע סוף, בעת די נאַצי־מפּלה האָט זיך שוין דערנענטערט מיט ריזיקע שריט, בעת דעם אשמדאיס קאַפּיטולאַציע איז נאָר געווען אַ פראַגע פון געציילטע וואָכן אָדער גאָר טעג — אויך אין דערדאָזיקער לעצטער פאַזע פון נאַצי־קאָשמאַר און אומזיניקן פעלקער־פאַרברעך, ממש ביז צו די לעצטע מינוטן פון זייער אַגאָניע, האָבן זיי נאָך אַלץ נישט אַרויסגעלאָזן זייערע נאָך ביים לעבן געבליבענע קרבנות, האָבן זיי נאָך אַלץ נישט אויפגעגעבן זייערע סאַדיסטישע, מיטן קלאָרן באַוווסטזיין דורכגעפירטע מאָרד־פּלענער כלפּי אונדזער געפייניקט מאַרטירער־פאָלק.

דער הויכפּונקט פון בלוטדורשטיקייט

אויך דעמאָלט, אין די סאַמע לעצטע וואָכן פון דער עקזיסטענץ פון „1000־יאָריקן רייך“, האָט דייטשע

בלוט־דורשטיקייט געהאַט צו פאַרצייכענען אַ נייע „ד ע ר ־ ג ר י י כ ו נ ג“ אין זייער „ר ו מ פ ו ל ע ר“ פאַרגאַנגנהייט. אין דערדאָזיקער צייט האָבן זיי אַרויסגענומען אַלע יידן פון די לאַגערן, פאַרבליבענע מיזערנע סקעלעטן־רעשטלעך, אַדורכגעפירט די לעצטע רייניקונגס־אַקציע, גערופן: סעלעקציע — אין זייער רייכן טמאדיקן לשון — אויסגעשטעלט די מענטשן־סקעלעטן אין רייען און גענומען זיי טרייבן אין וועג אַריין. דאָס איז געווען דער אַזוי־גערופענער „ט ו י ט ן ־ מ אַ ר ש“. קראַנקע, הונגעריקע, האַלב־פאַרשמאַכטע פון קעלט און אָן אַ טראָפּן וואַסער צו באַנעצן די אויסגעטריקנטע ליפּן, פאַרחושכטע, פאַריאושטע, אָן אַ פונק פון האָפענונג און אויסזי׳כט, זענען די קרבנות געטריבן געוואָרן בייטאָג און ביינאַכט —

בעת די דייטשן מיט זייערע קאָלאַבאָראַטאָרן פון די אָקופּירטע מדינות, האָבן זיך איבער זיי איזדעקעוועט, אונטערגעטריבן, געזידלט, געשלאָגן מיט די קאָלבעס און מיט אַלץ, וואָס איז זיי אונטערגעקומען אונטער דער האַנט.

הונדערטער און טויזנטער פון די אומגליקלעכע, פאַרשווינדנד־קליינע רעשטלעך פון גרויסע יידישע ישובים, האָבן נישט אויסגעהאַלטן דעם אוממענטשלעך־איבערמענטשלעכן אָנשטרענג און געפאַלן ווי פליגן איינער ביי דער זייט פון אַנדערן — באַדעקנדיק דעם וועג — דעם לעצטן וועג — מיט אומצייליקע יידישע קדושים־מאַרטירער.

און דער רעזולטאַט?

עמק־הבכא פון 6 מיליאָן פאַרשניטענע יידן, האַרצרייסנדיקע, טיף־איינגעקריצטע איבערלעבונגען פון די אַזוי־ווינציק ביים לעבן געבליבענע יחידים, וואָס האָבן זיך דורך אַ נס דאַ און דאָרט געראַטעוועט — אויסמיידנדיק, קעגן דעם „ד י י ט ש ן ־ ה אָ ט ע נ ט אָ ט ן ־ ג ע ז ע ץ“, די פאַר זיי — גלייך ווי פאַר אַלע יידן — פאָ״ויס־באַשטימטע פאַרניכטונג.

פסיכיש צעבראָכענע שאַרבנס

די פולשטענדיק־צוזאַמענגעקראַכטע דייטשע קריגס־און מאָרד־מאַשין האָבן צום סוף זוכה געווען צו זען נאָר איינצלנע. און אויך זיי, די לעצטע, האָבן געהאַט ווייניק גרונט זיך צו פרייען און נאָך ווינציקער צו זיין גליקלעך. לרוב זענען דאָס געווען איינצלנע, קראַנקע, פאַרטריקנטע צווייגן, פון מעכטיק־פאַרוואָרצלטע ביימער אַרויסגעריסענע, וואָס האָבן זיך אַרומגעשלייכט ווי סקעלעטן, ווי מתים — עמאָציאָנעל און פסיכיש צעבראָכענע שאַרבנס, וואָס האָבן מער נישט באַזיצט דעם כוח עפּעס אונטערצונעמען און געפינען אַ וועג אויף אָנצוהויבן אַ ניי לעבן.

אמת — דער קריג איז שוין געווען פאַרענדיקט. די געפאַר פאַרן נאַקעטן לעבן, פאַר וועלכער דער ייד — יעדער ייד, ווו ר׳האָט זיך נאָר געפונען — איז אומאונטערבראָכן געשטאַנען בעת דער דייטשער בלוטיקער הערשאַפט — האָט, ווייניקסטנס לפנים, געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט. איך שרייב „ל פ נ י ם“, ווייל ס׳איז דאָך גוט באַקאַנט, אַז אין פיל ערטער אין פוילן, איז אויך נאָכן קריג דאָס לעבן פון ייד געווען אין געפאַר, און פיל יידן זענען טאַקע דעמאָלט אומגעקומען פון פאַרעטערישע פויליׄשע הענט — נישט־נאָר בעתן קעלצער פּאָגראָם. אָבער דער וויסטער קאָשמאַר פון דייטשן גיהינום, די שרעקנס־אַטמאָספער פון די געטאָס און לאַגערן און זייערע אַזוי־בלוטיקע רעזולטאַטן, דער טראַגישער אומקום פון די טייערסטע און נאָענטסטע — טאַטעס

גלעד לקדושי זדונסקה־וולה בקפריסין.
מצבה פאַר די זדונסקעוואָליער קדושים אין ציפערן.

און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, פרויען און קינדער, פריינט און באַקאַנטע — האָט אַזוי צעטרייסלט די אינערלעכע געפילן־וועלט פון דער שארית־הפליטה, אַז נישט־נאָר די קראַנקע צווישן זיי — און זייער צאָל איז געווען גרויס — נאָר אויך אַ טייל פון די אַזוי־גערופענע: „ג ע ז ו נ ט ע“, האָבן זיך גענייטיקט אין אַן איבערגאַנגס־צייט, כדי צו באַרואיקן זייער צעטרייסלטן נערוון־סיסטעם, אָנצוהויבן בויען פונדאָסניי זייער צוקונפט.

אַליאירטע שפּיטעלער און לאַגערן

דער קלאָגעדיקער מצב פון די „ג ל י ק ל ע כ ע“, וואָס האָבן איבערלעבט די קריגס־גרוילן, האָט מצד די אַליאירטע, וואָס האָבן זיך באַמיט צו קומען צו הילף די געטראָפענע, אַרויסגערופן דעם דרינגנדיקן באַדאַרף צו עפענען שפּיטעלער פאַר דער גרויסער צאָל קראַנקע און שפּעטער אויך לאַגערן — אויפצונעמען די וואַנדערנדיקע שאָטנס, זיי

גל־עד לקדושי זדונסקה־וולה בפלדפינג.

מצבה פאַר די זדונסקעוואָליער קדושים
אין פעלדאַפינג.

באַשפּייזן און געבן אַ דאַך איבערן קאָפּ.

לײדער זענען פֿיל פון די אױפגענומענע קראַנקע ײדן אין די שפּיטעלער שוין געווען אַזוי דערשעפּט, אַז אויך די איבערגעגעבענע, באַלדיקע מעדיצינישע הילף האָט זיי מער נישט געקאָנט העלפן — אויסגייענדיק פון שוואַכקייט, קורץ נאָכדעם ווי זיי האָבן נאָך זוכה געווען צו זען די נקמה אין זייער בלוטיקסטן, שרעקלעכסטן פאָלקס־שונא פון אַלע צייטן.

די אַנדערע ײדן, די פאַרהעלטניסמעסיק־געזונטע, זענען ביז צו זייער אָפּפאָר אָדער איינאָרדענען זיך, פרייוויליק אַריין אין די אַליאירטע לאַגערן.

אין איינעם פון דידאָזיקע לאַגערן, אין פעלדאַפינג, האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן העכער 20 געראַטעוועטע מענער און פרויען, פון אונדזער געבוירן־שטאָט. די צופעליקע באַגעגעניש פון אונדזערע זדונסקעוואָליער שטעטלשע, האָט אויפגעפרישט די פינצטערע דראַמע פון זייערע גרויזאַמע איבערלעבונגען, ביז צו זייער אומגעריכטער, אומגלויבלעכער רעטונג, ווי אויך דעם טראַגישן אומקום פון זייער באַליבטער, קערנדיקער קהילה — צוזאַמען מיט אירע טייערע, קאָלירפולע, פאָלקסטימלעכע געשטאַלטן.

פון דער אַנדערער זייט האָט די בענקשאַפט נאָכן אומגעקומענעם ײדישן זדונסקעוואָליע, אַרויסגערופן ביי דער קליינער גרופּע געראַטעוועטע אַזעלכע קעגנזייטיקע, טיפע פריינטשאַפטס־געפילן, אַז די מענטשן האָבן זיך מיט־אַמאָל דערזען ווי אַן איבערגעבליבענע משפחה פון אַ גרויסן שטאַם — אַ משפחה, וואָס איז צווישן זיך פאַרבונדן מיט אַ בשותפותן גורל, און טראָגט אויך אויף זיך די אומווידער־רופלעכע פליכט צו פאַראייביקן לדורות דעם נאָמען פון זייער בייזוויליק־אונטערגעהאַקטן שטאַם.

אין זוכן נאָך אַ תיקון

אינעם באַוווסטזיין פון דער דאָזיקער פליכט, האָט זיך אין די מערערע אָפּגעהאַלטענע שמועסן, אין וועלכע די מענטשן האָבן פיבערהאַפט געזוכט אַ תיקון פאַר זייער וויי, אויסקריסטאַליזירט צום סוף דער געדאַנק — אויפצושטעלן אַ מאָנומענט פאַר די אומגעבראַכטע זדונסקעוואָליער קדושים.

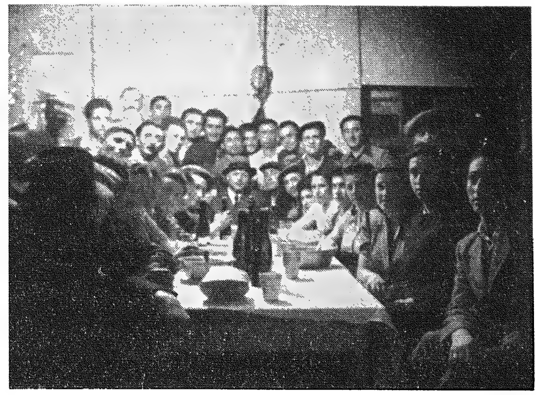
— וווּ?

טאַקע אויפן אָרט, אין פעלדאַפינג גופא.

די כוונה?

שטעכן די אויגן זאָל דער מאָנומענט, — דער סימבאָל און פאַרקערפּערונג פון דייטשן, מיליאָנען־מולטיפּליצירטן קין־צייכן — אין סאַמע האַרץ פונעם פאָלק, וועמעס זין ס'האָבן אָן סקרופּולן, מיט אומבאַשרייבלעכן, קאַלטבלוטיק־באַרעכנטן סאַדיזם, פאַרפייניקט אונדזער טייערע, אומפאַר־געסלעכע קהילה, צווישן די אַנדערע, אומשולדיק־פאַר־שניטענע 600 × 10,000 נפשות פון אונדזער אַזוי־פיל געליטענעם ײדן־פאָלק.

די איניציאַטאָרן פון מאָנומענט: משה און בלומע שאָר, מאַרקל און אַלע וואַרשאַווסקי, איציק און הענדל לאה ביטש, יוסף און שיינדל דעלסן, אברהם קאָזשעץ, אהרן ראָזנבערג, שעיה קראַקאָווסקי, מאַניע נאָוואָטנע, פסח און יוסף ראָזנבערג, יעקב און הינדע סוסאַק, יוסף דזשאַלאָשינסקי און אַנדערע, האָבן נישט געקוקט אויף די שווערע אומשטענדן, אין וועלכע זיי האָבן געלעבט — אָן פינאַנציעלע מיטלען, נאָר מיט אַ סך ווילן און גרויסן אָנשטרענג, געטאָן אַלץ וואָס

עצרת־אבל ראשונה לקדושי זדונסקה־וולה.

ערשטע טרויער־אַקאַדעמיע נאָך די זדונסקעוואָליער קדושים.

ס'איז געווען מעגלעך דעם געדאַנק פון מאָנומענט צו רעאַליזירן.

ביי דער מיטהילף פון **ד ו ד ב אַ ר אָ כ אָ ו ו ס ק י**, פון לאָדזש — דעמאָלסטיקער לאַגער־פאַרוואַלטער — האָט די שטאָטישע מאַכט באַוויליקט אויסצוטיילן אַ פּלאַץ אויפן יידישן בית־עולם, ווו אויפצושטעלן די אָנדענק־מצבה.

ס'האָט נישט לאַנג גענומען און דורך דער בשותפותער מי און שווערער פיזישער אַרבעט — צוזאַמענברענגנדיק זאַמד, שטיינער, צעמענט און דאָס גלייכן — איז ענדלעך דער מאָנומענט, צום אָנדענק פון אונדזער פאַרשניטענער זדונסקעוואָליער קהילה, געוואָרן אַ פאַקט.

אין דער אויפשריפט אויף דער מצבה, אויסגעקריצט דורך **ל ו מ אַ ן**, זון פון זדונסקעוואָליער מצבה־קריצער, לייענט זיך:

„מיר פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די געפאַלענע קדושים פון דער שטאָט זדונסקעוואָליע, וועלכע זענען אומגעקומען דורך דעם פאַשיזם 11.9.1942.

כבוד זייער אָנדענק.

לעבן געבליבענע יידן פון זדונסקעוואָליע
פעלדאַפינג, 11.9.1946"

די ערשטע אזכרה

די ערשטע מאַסנהאַפטע אזכרה אין פעלדאַפינג, ביים אויפגעשטעלטן דענקמאָל — איז באַשטימט געוואָרן אויף ט"ו אלול 1946. זדונסקעוואָליער פון אַלע אַרומיקע לאַגערן האָבן געשטראָמט אַהין, זיך צו באַטייליקן אין דער אזכרה נאָך אונדזערע אומגעקומענע קדושים. וואָסערע 400 שטעטלשע, און אויך איבערלעבנדיקע יידן פון אַנדערע מקומות, האָבן אָנטיילגענומען אין דער מאַסן־אזכרה, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ דעמאָנסטראַטיוון טרויער־צוג צום מאָנומענט, וואָס אויפן בית־עולם, און צוריק.

א ב ר ה ם פ אַ ק נ ט ר ע ג ע ר — אַ ברודער פון **י ע ק ע ל ע ש מ ש** — האָט געמאַכט דעם „**א ל מ ל א ר ח מ י ם**", בעת וועלכן די פאַרזאַמלטע זענען געווען טיף גערירט און אויסגעבראָכן אין אַ יאָמערלעכן געוויין.

אינעם רעדנער־טייל האָבן אָנטיילגענומען:

מ ש ה ש אָ ר, וואָס האָט איבערגעגעבן אַ באַריכט וועגן די באַמיאונגען און אָנשטרענגונגען אויפצושטעלן דעם דענקמאָל — דער זאַמל־פונקט, ווו ס'איז די פאַרבליבענע יידן געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט זיך אויסצולאָדן פון זייער ווייַ און ווייטיק, פון זייער אָנגעזאַמלטן איבערפולטן טרערן־בעכער, אין משך פון יאָרן.

ה ע ר מ אַ ן ג אָ ל ד ב ע ר ג, אַ לאָדזשער ייד, האָט גערעדט וועגן דער באַטייליקונג פון זדונסקעוואָליער יידן אין געראַנגל קעגן נאַציזם — דערמאָנענדיק דערביי דעם נאָמען פון **ז י ס מ אַ ן ב י ט ש**, וואָס איז געפאַלן אין וואַרשעווער געטאָ.

ס'האָבן אויך געהאַלטן הספדים איבער די אומגעקומענע קדושים — **י ע ק ב ס ו ס אַ ק** און **א ה ר ן ר אָ ז נ ב ע ר ג**.

„קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה".

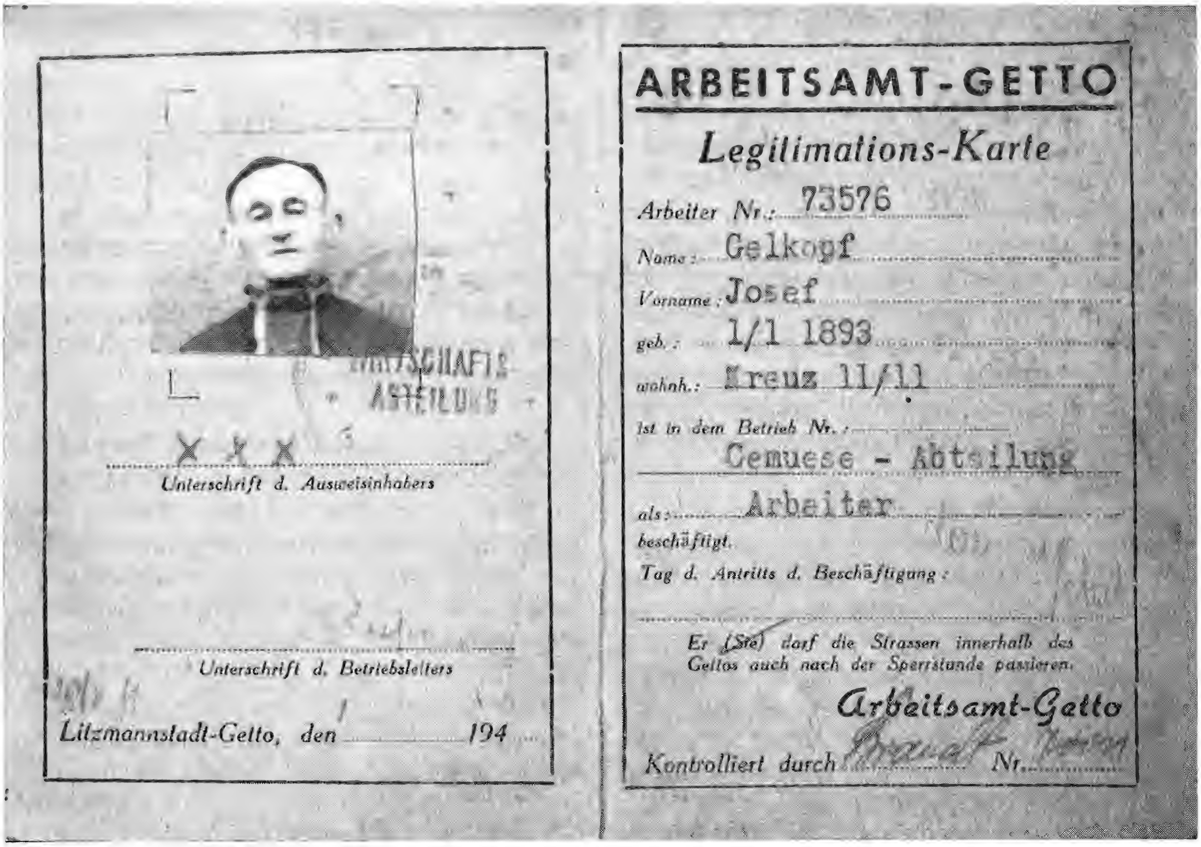
(בראשית, ד.י.)

אין משך פון דער צייט, האָבן די געראַטעוועטע גלאָוניעס פון דער גרויסער נאַצי־שרפה, באַהערשטע פון צער און צאָרן, עקל און פאַראַכטונגס־געפילן צו דער דייטשער ערד, וועמעס זין ס'האָבן אויף זייער פאָן מיט פייערדיקע אותיות אויפגעשריבן יידן־פאַרניכטונג — געזוכט מיט אַלע וועגן — און וואָס גיכער — צו פאַרלאָזן דעם־אָ באָדן, וואָס האָט אַזויפיל אומשולדיק יידיש בלוט אין זיך איינגעזאַפּט.

איייניקע פון אונדזערע שטעטלשע האָבן זיך דערשלאָגן

ליד הנוצבה בפלדפינג.
ביי דער מצבה אין פעלדאַפינג.

Unterschrift d. Ausweisinhabers

Unterschrift d. Betriebsleiters

Litzmannstadt-Getto, den 194

ARBEITSAMT-GETTO

Legitimations-Karte

Arbeiter Nr.: 73576

Name: Gelkopf

Vorname: Josef

geb.: 1/1 1893

wohnh.: Kreuz 11/11

ist in dem Betrieb Nr.:

Gemuese - Abteilung

als: Arbeiter

beschäftigt.

Tag d. Antritts d. Beschäftigung:

Er (Sie) darf die Strassen innerhalb des Gettos auch nach der Sperrstunde passieren.

Arbeitsamt-Getto

Kontrolliert durch Nr.

Icek Rozenberg

Unterschrift d. Ausweisinhabers

Unterschrift d. Betriebsleiters

Litzmannstadt-Getto, den 194

WEG AM

TRANSPORT

ARBEITSAMT-GETTO

Legitimations-Karte

Arbeiter Nr.: 57600

Name: Rozenberg

Vorname: Icek

geb.: 17/1 1924

wohnh.: Steinmetz 9/15

ist in dem Betrieb Nr.:

Leergut-Abt.

als: Phys.Arbeiter

beschäftigt.

Tag d. Antritts d. Beschäftigung:

Er (Sie) darf die Strassen innerhalb des Gettos auch nach der Sperrstunde passieren.

Arbeitsamt-Getto

Kontrolliert durch Nr.

צו אונדזער לאַנד — ישראל. מאַנכע האָבן דערגרייכט די פאַראייניקטע שטאַטן, און אויך אַנדערע לענדער.

די אָפּפאָרנדיקע אין די ווייטע לענדער האָבן געמאַכט דעם פאַרזוך, נישט־נאָר געאָגראַפיש נאָר אויך פסיכיש, אין זייער געפילן־ און דערינערונגס־וועלט, זיך צו דערווייטערן פון יידישן עמק־הבכא אין אייראָפּע, און פונעם גאַנצן קנויל פון זכרונות און טראַגישע איבערלעבונגען פון נאָענטן עבר, וואָס האָט זיך מיט זיי אַסאָציאירט, וואָס איז מיט זיי געווען ענג געקניפּט און געבונדן.

פאַרזוכט — אָבער נישט געקאָנט.

צו גרויס זענען געווען די אבידות פון דאָזיקן אומבאַשרייבלעכן און אומדערקלערלעכן חורבן, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף אונדזער פאָלק;

אַזוי־אומשולדיק זענען מיר פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט און געפּייניקט געוואָרן צו דער עקדה — בעת אַ וועלט, די אַזוי־גערופענע „קולטור־וועלט”, האָט צומאָל קיין פּיפּס נישט געטאָן;

אַזוי־אומצערייסבאַר איז אונדזער געדאַנקען־ און געפילן־וועלט געווען פאַרקייטלט מיטן אַזוי־נאָענטן, טייערן עבר, וואָס איז ווי מיט פלאַמיקע צוואַנגען אַרויסגעריסן געוואָרן פון אונדז אויף אייביק —

אַז מיר זאָלן קאָנען די דאָזיקע האַרצרייסנדיקע טראַגעדיע פון אונדזער צייט פאַרגעסן.

נאָכמער.

אַז מיר זאָלן נאָך האָבן דאָס רעכט צו וועלן — ווען מיר וואָלטן אפילו געקאָנט — אָנהויבן אײַנגאַנצן אַ ניי בלאַט אין אונדזער לעבנס־געשיכטע — ווי יחידים און ווי אַ פאָלקס־געמיינשאַפט — און נישט אַרויסציען קיין מוסר־השכל פון דער בלוטיקער פאַרגאַנגנהייט, נישט לערנען פונעם טראַגישן געשיכטלעכן וועג פון אונדזער מאַרטירער־שטאַם;

פאַרגראָבן זיך אין אומוויסנהייט, נאָכדעם, ווי מיר — אַזאַ נישטיקע צאָל! — זענען קוים אַרויס פון דער צעטומלעניש; פאַרבלייבן אויך אויף ווייטער אין געדאַנקען־אומקלאָרקייט, בעת נאָר איינצלנע — דאָ און דאָרט — האָבן זיך קוים געראַטעוועט פון דער גייסטיקער טונקלקייט, וואָס האָט באַהערשט דאָס געזעלשאַפטלעכע יידישע לעבן אין דער צעשפּרייטקייט — נישט זעענדיק, נישט הערנדיק און נישט אַנענדיק די אַלאַרמירנדיקע סימפּטאָמען, וואַנט־אויפשריפטן און פייערדיקע וואָרענונגען פון דער זיך דערנענטערנדיקער קאַטאַסטראָפע.

איז׳ס דעריבער די הייליקע פליכט, קודם־כל פון די אַלע, וואָס האָבן אויף זייער אייגענעם גוף און נשמה איבער־לעבט די דייטשע „נוי־אָרדענונג”, באַגלייט מיט דער שרעקלעכער, אַלץ־פאַרוויסטנדיקער לאַווע פון פייער און בלוט;

ס׳איז אויך די פליכט פון יידישן כלל, ווו ער געפינט זיך, דער כלל, וואָס טראָגט אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַרן גורל און המשכדיקייט פון אונדזער קיום —

איז׳ס דעריבער די הייליקע פליכט פון גאַנצן יידישן פאָלקס־אָרגאַניזם און זיין געזעלשאַפטלעכן אַקטיוו, מיט אַ שניידיקער, צומאָל ווייטיקלעכער קאָנסעקווענץ, מיט אָפענע אויגן און אַ קלאָרן בליק, צו אַנאַליזירן די ווירקלעכקייט אין איר אומפּאַסנדיקער פיל־פּנימדיקייט, אַזוי ווי זי האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר אונדזערע אויגן, די ווירקלעכקייט אין איר פערפידער נאַקעטקייט און גרויזאַמקייט, און אַרויסציען אַנטשפּרעכנדיקע, איינדייטיקע מסקנות — כדי צו פאַרזיכערן — לדורות — דעם אומצעררייסבאַרן המשך פון אונדזער אַלטן, קולטור־רייכן פאָלקס־שטאַם.

זדונסקעוואָליער געטא

לובאַ וועלטפרייד־סיטנער, גבעתיים

אָ גאָט! איז פאַראַן ווער אויף דער וועלט, וואָס איז אימ־שטאַנד אַרויסצוברענגען פאַרן טאָג־שיין, אין זיין גאַנצער שרעקלעכקייט, דעם אוממענטשלעכן גיהינום, אין וועלכן מיר האָבן געלעבט אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע?

און ווען אפילו נאָר אַ טייל פון די דאָזיקע טראַגישע געשעענישן און אויטענטישע פאַקטן, וועלן מיט אַ פּינקט־לעכער זאָרגפעלטיקייט פאַרצייכנט ווערן — וועלן זיך דען תמיד נישט געפינען אַזעלכע סקעפּטיקער, וואָס וועלן זיך דערפון אָפּטרייסלען, ווי דאָס אַלץ וואָלט געווען אַן אויס־געטראַכטער חלום, אַ שפּיל פון אַ קראַנקער פאַנטאַזיע?

און דאָך, בין איך, זייענדיק דעמאָלט נאָך אַ קליין

מיידעלע, געווען אַ לעבעדיקער עדות פון אָט־דער הימל־שרייענדיקער טראַגעדיע — פילנדיק דאָס אַלץ אויף מיין אייגענעם קערפּער און בשמה.

היינט, נאָך עטלעכע און צוואָנציק יאָר, פיל איך אַן אומווידעררופלעכע פליכט צו פאַרצייכענען אָט־אָ־דעם טייל פון די שרעקלעכע בילדער, וואָס האָבן זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון, און מיט וועלכע כ׳לעב נאָך ביז אויפן היינטיקן טאָג — בילדער, וועלכע כ׳וועל מסתמא קיינמאָל מער נישט פאַרגעסן, בילדער, וואָס רייסן זיך אַריין און קומען יעדעסמאָל פונדאָסניי ווי פּאַליעס — פון וועלכע ס׳איז נישטאָ קיין שום כוח זיך צו באַפרייען.

דער ערשטער מאָרד

כ׳געדענק דעם טאָג, ווען די דייטשן האָבן אַריינמאַרשירט קיין זדונסקעוואָליע. געווען איז דאָס דעם 7־טן סעפּטעמבער 1939. קיינעם פון אונדז איז נישט איינגעפאַלן דעמאָלט זיי אין עטוואָס צו פאַרדעכטיקן. אָבער שוין אויף צומאָרגנס זענען מיר געשטעלט געוואָרן פאַר דעם שרעקלעכן, נאַקעטן אמת. די דייטשן — „נ אָ ב ע ל ע" פאָרשטייער פון דער „ה ע ר ן ־ ר אַ ס ע" — האָבן דערשאָסן אַ בכבודיקן עלטערן ייד, רב ל י י ב י ש ר אַ ו ו ס ק י (דער גרויסער), אַן איידעלער מענטש, וואָס איז געווען געאַכטעט אין דער גאַנצער שטאָט. כ׳האָב אים געזען, אויף מיינע אויגן, ליגן אין אַ קאַלוזשע בלוט, ביי דער גרויסער שול.

דאָס איז געווען דער ערשטער קלאַפּ — דער ערשטער טראַגישער אָנזאָג פון אַן אומאויפהערלעכער קייט פון אכזריות און ל׳יידן, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף אונדזערע קעפּ.

פון אָנפאַנג זענען דאָס געווען — אַחוץ געוויסע, טיף־ווייטיקלעכע אויסנאַמען — קליינע פאַרפאָלגונגען און באַליידיקונגען פונעם ייד אַלס מענטש. דאָסזעלבע איז אויך געקומען צום אויסדרוק אויפן עקאָנאָמישן געביט, אויף וועלכן די שיקאַנעס און אַנטאייגענונג, האָבן וואָס־ווייטער אַלץ־מער אָנגענומען ברייטערע און אומפּאַסנדערע פאָרמען. ביז דער פאַרברעכעריש־סאַדיסטישער, ליגנעריש־פאַרפי־רעדישער מאָרד־סיסטעם האָט דערגרייכט זיין העכסטע מדרגה, זיין קולמינאַציע־פונקט — אין דער פּרעציזער, וויסנשאַפטלעך־דורכגעטראַכטער, טאָטאַלער פאַרניכטונג פונעם יידן־פאָלק.

אַן אָבלאַווע

כ׳געדענק אַן אָבלאַווע, פון 11־טן נאָוועמבער 1939 — איינע פון אַ סך — אין ר אַ ו ו ס ק י ס הויז, ווו די דייטשן האָבן געטראָפן אַ גרופּע דאַווענענדיקע יידן אין טליתים — אַן אַקט, וואָס איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ גרויסער פאַרברעך — און זיי אַלע אַרויסגעטריבן אויף דער גאַס.

די דייטשן האָבן געצוווּנגען די באַבערדלטע יידן פון דער גרופּע, אָפּצושניידן איינער דעם אַנדערן די באָרד מיט . . . קיכן־מעסערס. סאַדיסטיש־לאַכנדיק פון ספּעקטאַקל, האָבן די דייטשן אונטערגעטריבן די באַליידיקטע און געשענדעטע יידן ראַשיקער דאָס אויסצופירן.

און מערקווירדיק:

פון קיין איינציקן פון די געטראָפענע יידן האָט זיך נישט אַרויסגעריסן קיין זיפץ, בעת די „ק ו ל ט ו ר"־זין פון דייטשן „ה ע ר ן ־ פ אָ ל ק" האָבן זיי געשלאָגן און געצוווּנגען זיך צו וואַלגערן און מאַכן קאָזשעלקעס אין שניי.

די פּנימער פון די געליטענע זענען געווען ווי פאַר־שטיינערטע פון ווייטיק, און נישט ווייניקער פון שאַנדע — מאַכנדיק דעם איינדרוק, ווי זיי וואָלטן געווען לגמרי אויס־געטאָן פון אַלעם ערדישן, פון דער אַרומיקער, רשעותדיק־גשמיותדיקער וועלט.

האָבן זיי געגלייבט און דערוואַרט אַן איבערנאַטירלעכן נס ?

דער טראַנספּאָרט קיין שאָדיק

די דייטשן, מייסטער פון „אָ ר ד ע נ ו נ ג מ ו ז ז י י ן", פאַרשיטן אונדז, אָן איבעררייס, מיט אַ האָגל פון נייע פאַראָרדענונגען און גזירות. נאָכנישט פאַרדייט די פאַראָר־דענונג פון אָפּגעבן די ראַדיאָס, און שוין דערשיינט אַ נייער באַפעל, אַז אַלע יידן — יונג און אַלט, מענער און פרויען — ווערן פאַרפליכטעט אָנצוטאָן געלע לאַטעס. באַלד דערנאָך ווערט יידן פאַרווערט אַרויסצוגיין אין די אָוונטן פון די שטיבער, אַ פאַראָרדענונג פון פאַרמאַכן די געשעפטן, רעקווירירן די סחורות — און נאָך.

מיטאַמאָל — אַ נייע צרה. אין אַ געוויסן ווינטערדיקן טאָג, יאַנואַר 1940, האָבן די דייטשן צוזאַמענגעטריבן אַלע יידישע מענער אין ראָטהויז — אָפּשיקנדיק זיי פון דאָרט מיט אַ פערד־טראַנספּאָרט קיין שאָדיק. האַלטנדיק זיך ביי די לייצעס, האָבן די יידן געמוזט נאָכלויפן די גאַלאָ־פּירנדיקע פערד, ביז זיי זענען אָנגעקומען אויפן אָרט — קיין שאָדיק.

אַזוי — פאַרפּייניקטע, פאַרסאַפּעטע, מיט אַפּגעפרוירענע אויערן און נעז — אונטערגעטריבענע פון דער דייטשער עסקאָרטע, האָבן זיך די יידן — מיט די לעצטע כוחות — אַריינגעשלעפּט אין שטעטל אַריין.

אויך דאָרט, אין שאָדיק, האָט מען זיי ברוטאַל באַהאַנ־דלט און גוט געפּייניקט. בעת מ׳האָט זיי צום סוף באַפרייט — האָט מען די מענטשן מער נישט געקענט דערקענען.

ערשט דעמאָלט האָבן מיר פאַרשטאַנען, ווי טיף געזונקען ס'זענען דידאָזיקע חיות אין דייטשן מענטשן־געשטאַלט — און צו וואָס זיי זענען אַלץ פעאיק!

פאַרמאַכטער געטאָ

אַ געווויסן טאָג האָט אַ שפּאָגל־נייע גזירה אַרויסגערופן אַ צעטומלעניש, ביי דער אַזוי אויך אָן דעם שוין צעטומלטער, דערשראָקענער און געפּייניקטער יידישער באַפעלקערונג.

די דייטשן האָבן געמלעדן באַקאַנטגעמאַכט, אַז פאַר יידן ווערט אויפגעשטעלט אַ געטאָ אין שטאָט, און אַז אַלע יידן מוזן פאַרלאָזן זייערע וואוינונגען און זיך אַריבערקלייבן אַהין.

בלית־ברירה האָט מען צוזאַמענגענומען דאָס ביסל אָרעמקייט: אַביסל וועש, בעטצייג און דאָס גלייכן, און זיך איבערגעקליבן אין ענגן, צוזאַמענגעפּרעסטן שטח פון געטאָ — ווו עטלעכע משפחות האָבן געמוזט וואוינען אין איין דירה צוזאַמען.

די ענגשאַפט, שמוץ און קעלט זענען געווען גרויס. אויך דער הונגער האָט זיך געלאָזן שטאַרק פילן, צוליבן פאַרשווינדן פון די רעגולערע פּרנסות און איבערגעריסענעם קאָנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט. איז נישט קיין וווּנדער, אַז אין דידאָזיקע באַדינגונגען האָבן זיך גענומען פאַרשפּרייטן עפּידעמישע קראַנקהייטן.

אינדערצווישנצייט, האָט זיך, אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר לעמבערג הי״ד, קאָנסטיטואירט אַ קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געשטעלט די אומדאַנקבאַרע אויפגאַבע, צו רעגולירן ווי ס'איז די אינערלעכע לעבנסבאַדינגונגען אין געטאָ.

פון אונדזער זייט, זענען מיר נאָך געווען פאַר די דייטשן — צייטווייליק — אַ נוצלעכער עלעמענט. פיל פון אונדז זענען געווען יונג און אַרבעטס־פעאיק — צווישן זיי אויך פאַכלייט אויף פאַרשידענע געביטן. האָבן זיך דעריבער אָרגאַניזירט אַרבעטס־ווערקשטאַטן, גערופן: „רעסאָרטן", ווו מ'האָט פּראָדוצירט סוועטערס, זאָקן, שטרויענע שטיוול און פוטערס פון קרוליקעס־אָפּפאַל.

ביי אָט־די אַרבעטן, אונטער גאַנץ־שווערע באַדינגונגען — פון שטויב, שמוץ און הונגער — זענען געווען באַשעפטיקט אַלטע לייט, פרויען און קינדער, כדי צו באַזאָרגן די דייטשן מיט וואַרעמער קליידונג — און אונדז אפשר זיך ראַטעווען דאָס לעבן.

אין דער זאָקן־אָפּטיילונג, ווו איך האָב געאַרבעט, איז יעדער געווען אונטערגעוואָרפן אַ נאָרמע פון 20 איינהייטן. ווער ס'האָט באַוויזן איבערצושרייטן די נאָרמע, האָט באַקומען אַ פּרעמיע — אַ צוגאָב פון 70 דקג. ברויט אַ חודש.

די טראַגיק פון אונדזער לאַגע, אין דער צייט, באַקומט איר ריכטיקן שיין דורך דעם פאַקט, וואָס מיר אַליין האָבן זיך נאָך געפלייסט גוט צו אַרבעטן פאַר אונדזערע מערדער, כדי צו באַקומען אַ צוגאָב־ראַציע פון לעבנסמיטל און ווי ס'איז אַדורכהאַלטן — אָדער קענען שטיצן פאַמיליען־מיטגלידער, וואָס האָבן זיך געפונען נאָך אין ערגערע באַדינגונגען פון אונדז.

דאָס איז אויך געווען דער פאַל מיט מיר אַליין. אַזוי־אַרום האָב איך געוואָלט אַרויסהעלפן מיין ברודער, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין לאַגער קרייסינג, ביי פּויזן, וווהין ער איז אַרויסגעשיקט געוואָרן מיט אַ טראַנספּאָרט יוגנטלעכע פון אונדזער שטאָט — אין יוני 1941־טן יאָר.

דערווייל האָבן די דייטשן פאָרגעזעצט — קאָנסעקווענט און ציל־באַוווּסט — זייער פון־פאָרויס אָנגעצייכנטן פאַר־טיליקונגס־פּלאַן.

אין סעפּטעמבער 1941, האָט מען ווידער אַרויסגעשיקט פון דער שטאָט אַ טראַנספּאָרט פון יונגע מענטשן אין דער געגנט פון פּויזן, אויף אַרבעט.

זאָל דאָ אין קלאַמערן באַטאָנט ווערן, אַז אָט־אָ־דער מכלומרשט־אומשולדיקער טערמין „טראַנספּאָרט", ווי דער טערמין „פאַראָרדענונג", איז געוואָרן אין דערדאָזיקער ביטערער אויסנאַמס־צייט אונדזער סטאַבילער באַגלייטער. געהייסן האָט דאָס, ביי די פאַרברעכעריש־ליגנערישע דייטשן, אַז מ'שיקט די יידן אויף אַרבעט, אין די מזרח־געביטן — און דערצו נאָך אויף גוטע באַדינגונגען. אינדערעמתן זענען דער רוב פון די אַלע טראַנספּאָרטן, ווי באַקאַנט, געווען אויסשליסלעך באַשטימט צו טאָטאַלער פאַרניכטונג.

פון דער אַנדערער זייט, זענען אויך די, וואָס זענען באמת געשיקט געוואָרן אויף אַרבעט, באַטראַכט געוואָרן ווי צייטווייליקע ביליקע שקלאַפן, וועמעס אַרבעטס־קראַפט ס'איז אויסגענוצט געוואָרן דורך די דייטשן פאַר זייערע קריגס־צילן, און נאָכן אויסקוועטשן פון די לעצטע זייער לעבנס־זאַפט — דורך קאַטאָרגע־אַרבעט, דורך עקסטרעמער אונטערדערנערונג, דורך ברוטאַל־פיזישער באַהאַנדלונג, דורך שרעקלעכע היגיענישע באַדינגונגען און אַנדערע „הומאַניטאַרע" וועגן, אויף וועלכע די דייטשן האָבן אַרויסגעוויזן געניאַלע דערפינדערישקייט — דערפירן צו זייער מאַסן־אומקום אויף אַ „נאַטירלעכן" אופן, אָדער דורך דער „ברייטהאַרציקייט" פון דייטשן „גנאַדן־שוס".

פון בריוו, דורך קריסטלעכע שליחים, וואָס מיר האָבן דערהאַלטן פון די פאַרשיקטע קיין פּויזן, זענען מיר געוויר געוואָרן, אין וואָס פאַר אַן אַרבעטס־ און הונגער־רעזשים

די מענטשן זענען אַריינגעפאַלן. טראָץ־דעם, וואָס זיי האָבן גאַנץ־גוט געוווּסט, אַז מיר הונגערן צוביסלעך־צו — נישט־געקוקט אויפן פאַקט, וואָס אַלע ביי אונדז, פון גרויס ביז קליין, אַרבעטן — דאָך האָבן זיי געבעטן ביי אונדז הילף. דאָס איז געווען אַ בולטער באַווייז אין וואָס־פאַר־אַ שווערע באַדינגונגען די דייטשן האָבן געהאַלטן זייערע פּראָדוקטיווע אַרבעטס־כוחות.

מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, געטאָן וואָס מיר האָבן געקענט — אָבער פיל צו־ווייניק כדי ממשותדיק צו העלפן.

ס'איז באַלערנד דער פאַקט, אַז אויך אין דערדאָזיקער, אין אַלע הינזיכטן, אַזוי דריקנדיקער לאַגע, האָבן מיר דאָך נישט פאַרלאָרן אַלע האָפענונגען — גלייבנדיק, אַז דער־קאָשמאַר וועט זיך דאָך ווען ס'איז ענדיקן. איז טאַקע די יוגנט נאָך געווען צוביסלעך אַקטיוו. מ'איז נאָך פון־צייט־צו־צייט זיך צוזאַמענגעקומען און געזוכט וועגן פון קעגנזייטיקער הילף.

כ'וויל אויך אויף דעם אָרט באַצייכענען, אַז ביי דער זייט פונעם הייסן באַגער צו איבערלעבן, האָט נאָך ביי אונדז געטליעט די האָפענונג אַרויסצורייסן זיך פון דעם דאָזיקן גיהינום און עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. דאָס איז אָבער, ליידער, נאָר געווען אַ בלויזע אילוזיע — אָן דער מינימאַלסטער דעקונג אין דער ווירקלעכקייט.

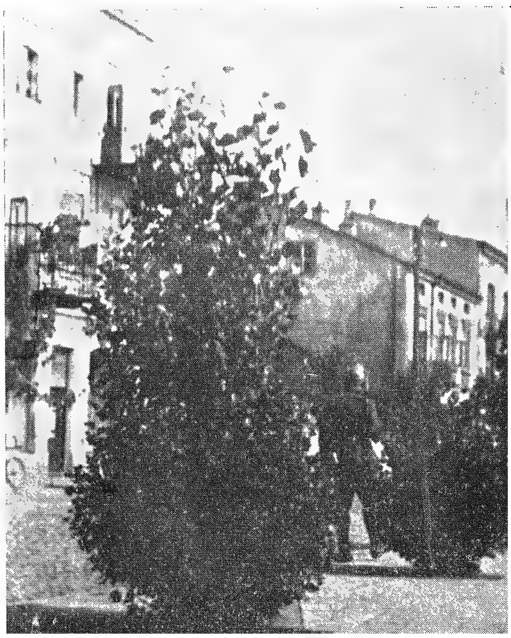
און דאָך, האָט דער־אַ באַגער געהאַט זיין ווערט, ווען נישט אין דער ספערע פון דער קאָנקרעטער ווירקלעכקייט, איז ווייניקסטנס אין דער ספערע פון אונדזער גייסטיק־פּסיכישן וועזן — צו שטאַרקן אונדזערע ווידערשטאַנדס־כוחות אין ביטערן געראַנגל פאַרן נאַקעטן לעבן.

די 10 געהאַנגענע

כ'געדענק דעם טאָג — פּורים 1942 — ווען די דייטשן האָבן אַדורכגעפירט אַן אַבלאַווע, אויפפאָדערנדיק די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג — יונג ווי אַלט — אַרויסצוגיין אין פעלד, אין דער ריכטונג צו דער סטענשיצער גאַס. אין סאַמע צענטער פון פעלד, וואָס איז געווען פון אַלע זייטן אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי און ס.ס., איז געווען אויפגעשטעלט אַ רושטאָוואַניע. קיינער האָט צוערשט נישט געוווּסט, וואָס דאָס באַדייט. ס'האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און אַלץ איז קלאָר געוואָרן — דאָס איז געווען אַ געבוי פאַר אַ תליה!

מיטאַמאָל האָט מען געברענגט צופירן 10 מענער, וועמען מ'האָט פאַרבונדן די הענט און אויגן. קיינער פון די פאַרזאַמלטע, האָט אין דעם מאָמענט נישט געוואַגט צו וויינען. אויף אַ מאָמענט האָט די גאַנצע מאַסע אויך פאַרהאַלטן דעם אָטעם. אַ טויטן־שטילקייט איז אַנטשטאַנען, בעת מ'האָט די מאַרטירער — די אומשולדיקע קרבנות — אויפגעהאָנגען. פאַרן אויספירן דעם פאַרברעכערישן אַקט, האָט איינער פון דער געסטאַפּאָ געזאָגט, אַז די פאַרמשפּטע זענען יידן פאַרברעכער און סאַבאָטאַזשניקעס!

כ'בין געשטאַנען זייער נאָענט און געזען, ווי מ'האָט די אומשולדיקע יידן פאַרלייגט די פּעטליעס אויף די העלדזער, ווי זייערע פּנימער האָבן זיך אויסגעקרומט פון ווייטיק. איינער האָט אויסגעשריגן:

זדונסקה־וולה בזמן הכיבוש.
זדונסקעוואָליע בעת דער אָקופּאַציע.

„זייט זיך נוקם אונדזער טויט, ברידער!" זאָגנדיק דערנאָך „שמע ישראל". ביי איינעם האָט מען דעם שטריק פאַרלייגט נאָכאַמאָל, נאָכדעם ווי ר'האָט זיך געהאַט איבערגעריסן.

איך האָב געפילט ווי אין מיין נשמה וואָלט עפּעס אָפּגעשטאַרבן, און אַז ס'האַרץ פּלאַצט מיר. אויך נאָכדעם ווי מ'האָט אונדז באַפוילן זיך פונאַנדערצוגיין — האָב איך זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט. מ'האָט מיך צוגענומען מיט כוח און אין דער היים האָב איך באַקומען אַ היסטערישן אָנפאַל.

און ווידעראַמאָל האָבן מיר זיך איבערצייגט צו וואָס די דייטשן זענען פעאיק!

דאָס זענען געווען אומשולדיקע מענטשן, קרבנות פון זייער אומפאַרגעבלעכן פאַרברעך — דער פאַרברעך צו זיין יידן!

דערדאָזיקער קלאַפּ האָט אונדז מאָראַליש צעבראָכן. אָבער ס׳איז דאָך קיין אַנדער וועג נישט געווען ווי ווייטער נאָרמאַל צו אַרבעטן, כדי, ווייניקסטנס אויף אַ מינוט, צו פאַרגעסן אָט־אָ־דעם קאָשמאַר — כאָטש אונדזערע הערצער האָבן געבלוטיקט פון ווייטיק.

קאָנפיסקאַציע פון גאָלד און זילבער

נאָך אַ רינגעלע אין דער אַנטאייגענונגס־פּאָליטיק פון די דייטשן כלפי די יידן איז געווען די פאַראָרדענונג פון אָפּגעבן דאָס גאַנצע גאָלד און זילבער, וואָס האָט זיך געפונען אין יידישן באַזיץ — פאַרשטייט זיך, אונטער דער דראָאונג, אַז ביי וועמען ס׳וועט געפונען ווערן עטוואָס פון די איידעלע מעטאַלן, נאָכן אָנגעגעבענעם טערמין, וועט דערשאָסן ווערן.

אגב, ווי אַ בולטע אילוסטראַציע פון דער רעכטלאָזיקייט און ווערטלאָזיקייט פון ייד אינדערדאָזיקער אומגליקלעכער צייט, קען דינען דער דעמאָלט־פאַרשפּרייטער, טרויעריקער, אָבער ליידער אמתער גאַלגן־הומאָר־וויץ, אַז די קלענסטע שטראָף ביי די דייטשן איז... טויט־שטראָף.

לעבנדיק אין אוממענטשלעכן פּחד, און קענענדיק שוין גוט דאָס „הערן“־פאָלק און זייער אומגעזע־טיקטן מאָרד־לוסט, האָבן מיר אַלע אָפּגעגעבן אונדזערע גאָלד־און זילבער־תכשיטים — אויך די, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט פאַמיליען־זכרונות: קידושין־רינגלעך און קינדער־אוירינגלעך אַריינגערעכנט. דאָס אַלץ אין דער נישט־פאַרווירקלעכטער האָפענונג, אַז מיטן פאַרגיין פון דער צייט וועט אפשר געלינגען ווי־ס׳איז צו ראַטעווען זיך דאָס לעבן.

„הכשרה“־פּונקט

כדי צו לינדערן די גרויסע נויט פון דער פּאַראָרעמטער, אַנטאייגנעטער יידישער באַפעלקערונג אין געטאָ — און וואָס נאָך וויכטיקער: כדי אויפצושטעלן אַרבעטס־פּלאַ־צוווקעס, וואָס זאָלן דורך די דייטשן באַטראַכט ווערן אַלס נוצלעכע — און דערמיט דינען אַלס רעטונגס־מיטל, ווייניקסטנס פאַר אַ טייל פון דער יוגנט — איז אין געטאָ אויפגעשטעלט געוואָרן אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע פאַרם. יוגנט פון אַלע שיכטן און אָנשויאונגען, אָבער בעיקר די דערפאַרענע אויפן דאָזיקן געביט, האָבן באַאַרבעט די פעלדער אַרום געטאָ — באַזאָרגנדיק מיט עטוואָס גרינס די אויסגעהונגערטע יידישע באַפעלקערונג.

אין גרונט גענומען האָבן מיר די פאַרם באַטראַכט ווי אַ מין הכשרה־פּונקט, וואָס האָט פאַרייניקט די יוגנט אַרום אַ טאָפּלטן ציל: ערשטנס — צו העלפן זיך קעגנזייטיק אין אונדזער אלגעמיינער נויט. צווייטנס — אַז דידאָזיקע אַרבעטס־דערפאַרונג וועט אויך דינען — אין אונדזער טיפסטן אינערן האָבן מיר נאָך גענערט דידאָזיקע האָפענונג — אונדזער חלוצישן אידעאַל — עולה צו זיין, באַלד נאָכן פאַרשאָלטענעם קריג, קיין ארץ־ישראל.

ליידער איז נאָר אַ קליינער טייל פון דידאָזיקע מענטשן געבליבן ביים לעבן, זוכה זייענדיק צו פאַרווירקלעכן זייער לעבנס־אידעאַל.

R.J.F.

אויסערלעך האָט עס אויסגעזען, ווי אין געטאָ וואָלט עקזיסטירט אַ מין אינערלעכע אויטאָנאָמיע. ס׳איז אָרגאַ־ניזירט געוואָרן אַ יידישע פּאָליציי, גערופן: „אָרדענונגס־דינסט“, וועמעס אויפגאַבע ס׳איז געווען אויפצוהאַלטן די אינערלעכע אָרדענונג אין געטאָ (אין דער אמתן האָט די יידישע פּאָליציי — באַוווסטזיניק אָדער נישט, ווילנדיק אָדער נישט — געדינט ווי אַ ווערקצייג אין די הענט פון די דייטשן: אַדורכצופירן זייער נידערטרעכ־טיקן, טייוולאָנישן, ביז אויפן מינדעסטן פּרט באַרעכנטן פּלאַן פון דערפירן די יידישע באַפעלקערונג ביז צו דער טיפסטער מדרגה פון פאַרצווייפלונג און אַפּאַטיע — כדי צו רעאַליזירן די „ענד־לייזונג“ אָן אויפטרייסלונגען און ווידערשטאַנד);

ס׳איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן אייגענע פייערלעשער־קאָמאַנדע, ווי ס׳וואָלט די „באַרמהערציקע“ דייטשן געגאַנגען אין לעבן אָפּצוהיטן יידיש האָב־און־גוטס, אַז יידן זאָלן חלילה נישט בלייבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ און אָן מיטלען צום לעבן;

ס׳איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ קאָאָפּעראַטיוו, ווו מיר האָבן באַקומען צוגעטיילט, אויף קאַרטן, אונדזער אָרעמע לעבנסמיטל־ראַציע, און אין בית־מדרש׳בנין איז אויך אויפגעשטעלט געוואָרן אַ פאָלקס־קיך, ווו מ׳האָט געקענט אָפּעסן אַ זופּ, שטילנדיק עטוואָס דעם הונגער, פון וועלכן ס׳האָט געליטן דער גרעסטער טייל פון דער אומגליקלעכער יידישער באַפעלקערונג. אין געטאָ איז אויך אַריינגעקומען אַ זייף־טראַנספּאָרט, פאַרזען מיט די אותיות: R.J.F.

האָט זיך ווער געקענט פאָרשטעלן, צומאָל מיט דער רייכסטער, משונהדיקסטער פאַנטאַזיע, אַז דערדאָזיקער זייף איז געוואָרן אויסגעאַרבעט פון פעטס פון אומגעקומענע יידן?

אָך ! צו וואָס פאַר אַ פּראָפּאַנאַציע פון מין מענטש די דייטשן האָבן זיך דערקייקלט !

אינטענסיווער מאָרד־פּראָצעס

און דערווייל האָט דער דייטשער מאָרד־סיסטעם אינטענסיוו פאָרגעזעצט זיין אַרבעט, צווישן אַנדערן, אויך דורך דער מאַקסימאַלסטער עקספּלאָאַטאַציע פון די נאָך־פאַרבליבענע אַרבעטס־כוחות, בעיקר יוגנט — אָפּשיקנדיק זיי אין טראַנס־פּאָרטן, איינער נאָכן אַנדערן, קיין פויזן און אומגעגנט. אין איינעם פון די לעצטע האָט זיך אויך געפונען מיין ברודער פ י ש ל מ א י ר. דאָרט זענען די מענטשן געווען באַשעפטיקט ביים אויפבוי פון אויטאָסטראַדעס, באַן־ליניעס, ביים איבערטראָגן בית־עולמ׳ס אויף אַנדערע פּלעצער א.אַ.וו. — בעת די אַרבעטס־באַדינגונגען, הונגער קעלט און שרעק זענען געווען אומבאַשרייבלעך. נאָכדעם ווי דער אמתער מצב פון די פאַרשיקטע איז באַקאַנט געוואָרן אין שטאָט, האָט ד״ר ל ע מ ב ע ר ג הי״ד, ווערנדיק אויפגעפּאָדערט דורך די דייטשן צוצוגרייטן אַ פרישן טראַנספּאָרט — מוטיק און שטאָלץ געענטפערט : „איך קען אייך געבן נאָר 4 מענטשן : מיך, מיין פרוי און מיינע 2 קינדער".*

טראָץ־דעם איז דער טראַנספּאָרט געוואָרן אַרויסגע־שיקט. אינדערזעלבער נאַכט איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַן אָבלאַווע, בעת וועלכער מ׳האָט די מענטשן אַרויסגעצויגן פון די בעטן, און אָפּגעשיקט צו זייער באַשטימונגס־אָרט.

פונדעמדאָזיקן טראַנספּאָרט האָט קיינער נישט איבער־לעבט — מ׳האָט צומאָל נישט געוווּסט, וווּהין זיי זענען פאַרשיקט געוואָרן.

ווידער 10 מאַרטירער

געווען איז דאָס שבועות־צייט, בעת די דייטשן, כדי צו שפּייזן זייערע נידעריקסטע מאָרד־אינסטינקטן, און אינ־דערזעלבערצייט צו האַלטן די נידערגעשלאָגענע, אויסגע־שעפּטע יידישע באַפעלקערונג אין פּערמאַנענטער שרעק און שפּאַנונג, האָבן ווידער אַרעסטירט 10 אומשולדיקע יידן און זיי עפנטלעך אויפגעהאָנגען. מיין מוטער, הי״ד, קענענדיק גוט מיין עמפינדלעכקייט צו דעם דאָזיקן שרעקנס־בילד האָט מיך פאַרשטעקט, כדי נישט בייצוווינען, צוזאַמען מיט דער גאַנצער ליידנדיקער יידישער עדה, די גרויליקע, בלוט־פאַרשטאַרנדיקע עקזעקוציע.

דערדאָזיקער פרישער, עפנטלעכער מאַסן־מאָרד, האָט אויסגעאיבט אַ צעשטערערישע השפּעה אויף דער מאַסן־פּסיכיק פון דער אַזוי־אויך דערשלאָגענער יידישער באַפעל־קערונג. רעזיגנירטע, צוזאַמענגעבראָכענע, האָבן מיר זיך אַרומגעשלייכט, ווי מיר וואָלטן פאַרזונקן געוואָרן אין אַ לעטאַרג. אויך די גרעסטע אָפּטימיסטן — אגב, איינע פון די וויכטיקסטע, פּאָזיטיווסטע אייגנשאַפטן פונעם גלות־ייד, וואָס האָט אין לאַנגן דורות׳דיקן דויער אויפגעהאַלטן זיין נאַציאָנאַלן לעבנס־דערהאַלטונגס־אינסטינקט אין אַ פרעמדער, צומאָל טויט־פיינטלעכער סביבה — **אויך די־דאָזיקע אָפּטימיסטן, ביי וועלכע ס׳האָט נאָך געטליעט אַ פונק פון האָפענונג, האָבן אַראָפּגעלאָזן די הענט — אונטערגעבנדיק זיך דעם טרויעריקן, אומזיניקן גורל.**

2 קרבנות

אין דערדאָזיקער באַוועלטיקנדיקער אטמאָספער פון יאוש און רעזיגנאַציע, איז ש י י נ ד ל ר י ב אַ, מיינע אַ קוזינע און פריינדין, אַראָפּ פון זינען. מיר האָבן זיך שטאַרק באַמיט איר צו העלפן, זי צו צעשטרייען — ליידער אָן דערפאָלג. זי איז אויך נישט געווען די איינציקע. ש י י ק ע ס ט אַ ש ע ו ו ס ק י, געוועזענער פירער פון דער בית״ר־יוגנט, דער מענטש און חבר, וואָס האָט אונדז די גאַנצע צייט געטרייסט, געמוטיקט, פאַרטרייבנדיק, טראָץ־אַלעם, יעדן דעפּעטיזם — איז אַליין געפאַלן אַ קרבן פון דער צייט. ער איז ערנסט קראַנק געוואָרן, און נישט געקוקט

ביקור ה„גיסטפו" במחלקת הפרוות.

אַ באַזוך פון „געסטאַפּאָ" אין פוטער־רעסאָרט.

* איך מיין, אַז דאָס איז אַ טעות. אַזוי האָט דער שטאָלצער און מוטיקער ד״ר ל ע מ ב ע ר ג הי״ד רעאַגירט, בעת ס׳איז אים צוגעשטעלט געוואָרן אַ רשימה פון 10 יידן צום הענגען (— העורך).

דערויף, וואָס מיר האָבן אַלץ געטאָן אים צו ראַטעווען, באַזאָרגנדיק אים מעדיקאַמענטן, וואָס און פונוואַנען מיר האָבן נאָר געקאָנט דערגרייכן — איז ער צום סוף אויך געוואָרן צוזאַמענגעבראָכן.

דאָס זענען 2 קרבנות פון אַ סך, אויף וועלכע דער צעשטערערישער כוח פון דעם דייטשן הינטערליסטיק, סאַדיסטיש־רשעותדיקן מאָרד־סיסטעם איז געווען אַבסאָלוט דאָמינירנד.

פישל מאיר

קורץ פאַר דער ליקווידאַציע פון געטאָ, האָבן איובס בשורות אָנגעהויבן אָנקומען פון די לאַגערן אין פויזנער געגנט. דער אומגעוויינטלעך־שווערער אַרבעטס־און לעבנס־רעזשים, האָט ביי די מער־דרייסטערע, רייסנדיק זיך צום לעבן, אונטער אַלע מעגלעכע און אוממעגלעכע באַדינגונגען, אַרויסגערופן דעם פאַרלאַנג צו באַפרייען זיך פון די קאַטאָרגע־נאַרמען, אין וועלכע די דייטשן האָבן זיי מיט אַזאַ ווילדער אכזריות אַריינגעשליידערט. די דייטשן, פּאַטאָלאָגישע מייסטער פון „אָרדענונג מוז זיין" — האָבן נאָר דערויף געוואַרט. פאַר יעדן מינדעסטן אָפּנויג פון דער „רעגולערער" נאָרמע, האָבן זיי באַשט־ראָפט מיט טויט — דורך עפנטלעכן אויפהענגען.

דערדאָזיקער מאָרד־סיסטעם — אין די אויגן פון די דייטשן אַ פריילעכער שפּיל צו זעטיקן זייערע חיהשע אינסטינקטן — איז געוואָרן אַן אָפּטער באַגלייטער אין די דאָרטיקע לאַגער־באַדינגונגען.

איינער פון די דאָזיקע דרייסטע איז געווען מיין 17־יאָריקער ברודער, פ י ש ל מ א י ר. נישט־קענענדיק מער איבערטראָגן די קאַטאָרגע־באַדינגונגען אין לאַגער ק ר י י ס ל י נ ג, ווו ר'האָט זיך געפונען, זייענדיק קראַנק, און האָבנדיק פאַרלאָרן יעדע האָפענונג אויסצוהאַלטן דעם דאָזיקן גיהינום — האָט ער אונטערגענומען דעם געפערלעכן שריט צו אַנטלויפן פון לאַגער און צוריק זיך אַריינצובאַ־קומען אין געטאָ. ביי שעראַדז איז ער ליידער געכאַפּט און צוריקגעבראַכט געוואָרן קיין ק ר י י ס ל י נ ג — ווו ר'איז צוזאַמען מיט נאָך אַ גרופּע יידן געוואָרן אויפגעהאָנגען.

פ י ש ל מ א י ר, אַ מוטיקער, לעבנסלוסטיקער בחור, האָט נישט געקאָנט משלים זיין מיטן פּאַסיוון זיכערן אומקום אין די „נ אָ ר מ אַ ל ע" ט ו י ט־ל אַ ג ע ר ן. פון זיין פריסטער יוגנט האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין בונטאַריש־געזעלשאַפטלעכן חוש. שוין אין דער שולע, האָט ער זיך פאַרנומען מיט פאַרשפּרייטן שקלים און קרן־קימת' מאַרקן — טרוימענדיק וועגן אַן אייגענער היים פאַר זיין פאָלק, גלייך מיט אַנדערע. אין דעם זין האָט ער אויך געענטפערט דעם שול־דירעקטאָר, בעת ער האָט אים פאַרגוואָרפן זיין פאַרבאָטענע טעטיקייט אין דער שולע.

אין געטאָ ווידער האָט ער אויף זיך גענומען — פרייוויליק, און טראָץ זיין סעמיטישן אויסזען — אַ פול מיט געפאַרן געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבע. מטעם דעם ד"ר ל ע מ ב ע ר ג ה.י.ד., האָט ער זיך אַריינגעשמוגלט אין וואַרשעווער געטאָ, זיך צו קאָמוניקירן מיטן צענטראַלן ציוניסטישן קאָמיטעט — באַזאָרגנדיק אינדערזעלבער צייט אויך מאַנכע מעדיקאַמענטן פאַר ד"ר ל ע מ ב ע ר ג ס עלטערן. פון זיין זייט, האָט ער דידאָזיקע אויפגאַבע אויס־געפירט בשלמות — אָבער אויך אין וואַרשע איז שוין דעמאָלט נישט געווען מיט וועמען צו ריידן. אויך זיי האָבן זיך געפונען אין ענלעכע באַדינגונגען ווי מיר.

איז נישט קיין ווונדער, אַז פ י ש ל מ א י ר, זייענדיק באַוועגט פון אַן אייביקן אומרו, האָט נישט געקאָנט איינזיצן אין דידאָזיקע צום טויט־פאַרמשפּטע לאַגערן, באַשליסנדיק צו שטעלן אַלץ אויף איין קאָרט — אויף אַנטלויפן, און צוריק אַריינצובאַקומען זיך אין געטאָ — אָדער...

פאַרן טויט, זייענדיק פאַרשפּאַרט אין לאַגער־תפיסה, האָט ער נאָך באַוויזן אַהיימצושיקן אַ האַרץ־רייסנדן געזעגענונגס־בריוו.

ליקווידאַציע פון געטאָ

ס'איז אָנגעקומען דער גורלדיקער, טראַגישער טאָג פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ. שוין מיט טעג פריער האָבן מענטשן געוווּסט, אַז עפּעס וואָס וועט פאַרקומען — אָבער גענוי, אין וואָס דער „עפּעס" וועט זיך אויסדריקן, האָט קיינער נישט געהאַט קיין אַנונג. און אפשר איז דאָס געווען אַ ציל־באַוווּסטער אַקט פון זעלבסט־דערהאַלטונגס־אינס־טינקט, אָפּצושטופּן דאָס גרויזאַמע פון געדאַנק — אַזוי לאַנג ווי דאָס איז געווען נאָר מעגלעך — העלפן האָט מען דאָך סיי־ווי נישט געקאָנט! — אין דעם זין פון: „ד י ה ל צ ר ה ב ש ע ת ה".

דעמדאָזיקן טאָג, דעם 22.8.1942, בין איך, אַ פאַר־מאַטערטע, צוריקגעקומען פון דער נאַכט־שיכט און טיף איינגעשלאָפן. מיטאַמאָל האָבן זיך דערהערט די באַקאַנטע, ווילדע געשרייען: „ר אַ ו ס, אַ ל ע י ו ד ן ר אַ ו ס!" פונעם געטאָ, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט ס"ס און פּאָליציי, האָט מען אויף גיך, צומאָל נישט דערלויבנדיק זיך אָנצוטאָן, אַרויסגעטריבן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. יונג און אַלט, גרויס און קליין, געזונטע און קראַנקע, זענען די אומגליקלעכע קאָנצענטרירט געוואָרן אויפן היסטאָרישן פעלד, צווישן די שעראַדזער און סטעג־שיצער גאַסן — בעת אויף דער לעצטער זענען געווען אָנגעשטעלט שוואַרצע אויטאָס. פון דעם צעשראָקענעם,

ווייִנענדיקן, אונטערקרעכצנדיקן המון, האָבן די דייטשן אויסגעקליבן די אַלטע לייט, קראַנקע, קינדער און קאַליקעס — אַלע „אומנוצלעכע" עלעמענטן, לויט דער טערמינאָלאָגיע פון דייטשן „הערן־פאָלק" — מיט אכזריות זיי אויפגעלאָדנט אויף די מאַשינען, אַריינשטופנדיק זיי אין צענטער — איינער אויפן צווייטן.

ציקלאָן־איינריכטונגען

ווי ס'האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן זענען דאָס געווען אויטאָס מיט ציקלאָן־איינריכטונגען — אין וועלכע די מענטשן זענען דערשטיקט געוואָרן נאָך אויפן וועג. בעת מ'האָט די מענטשן געבראַכט קיין כעלמנאָ — האָט שוין קיינער פון די קרבנות נישט געלעבט.

אָפּגעשלאָסענע וועגן פון רחמים

פאַרן אָפּפאָר פון די מאַשינען, האָבן ס"ס־מענער, מיט אויסגעשפּראָכן־מערדערלעכע פּרצופים, זיך אַרומגעדרייט צווישן המון אויף יאַגד נאָך קליינע קינדער — אַרויסציענדיק זיי אויך פון אונטער די מוטערס קליידער. דאָס האַרץ האָט זיך צוזאַמענגעפּרעסט פון ווייטיק, צוקוקנדיק זיך צו דידאָזיקע שרעקנס־בילדער. טראָץ דעם אַלגעמיינעם, באַוועלטיקנדיקן, אוממענטשלעכן פּחד, איז נישט מעגלעך געווען צו באַהערשן דאָס שטילע קרעכצן, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון די מאַמעס און קינדער צוגלייך — בעת זיי זענען אַזוי־ברוטאַל פונאַנדערגעריסן געוואָרן.

ס'זענען געווען מוטערס, וואָס האָבן נישט געוואָלט אָפּגעבן זייערע קינדער, טיילנדיק מיט זיי צוזאַמען דעם גורל — טראָץ דעם, וואָס זיי האָבן זיך געקענט ראַטעווען, ווייניקסטנס, צייטווייליק. כ'האָב געזען אַ מוטער, וואָס האָט אָפּגעגעבן 2 דערוואַקסענע זינדעלעך — האָפנדיק צו ראַטעווען איר קליין מיידעלע, וואָס זי האָט באַהאַלטן אונטערן קלייד.

דערדאָזיקער גרויסער און שרעקלעכער קרבן, האָט לײדער אויך נישט געהאָלפן. די פאַרשאָלטענע דייטשע געהאָרכזאַמקייט צום „געזעץ" און זיין פּינקטלעכער אויספירונג — ווי פאַרברעכעריש דאָס געזעץ זאָל נישט זיין — האָט אויך דאָס קינד אויסגעפונען און איבערגעגעבן דעם באַשטימטן שיקזאַל.

אינדערצווישנצייט האָב'ך פאַרלאָרן פון אויג מיין משפּחה. דרייענדיק זיך אַליין אויפן פעלד, נישט וויסנדיק אַליין ווי אַזוי, בין'ך געבליבן שטיין פאַר אַ גרופּע מענטשן — וווּ אַ פרוי האָט געבוירן אַ קינד. די מענטשן האָבן זיך באַמיט די פרוי צו פאַרשטעלן — די דייטשן זאָלן זי נישט באַמערקן.

צום אומגליק זענען אַלע וועגן פון רחמים געווען געשלאָסן — ווי הימל און ערד וואָלטן זיך אָפּגעשמועסט צו פאַרפולן דעם יסורים־בעכער און פאַרגרעסערן די פאַרניכטונגס־מאַסשטאַבן.

בעת דאָס ניי־געבוירענע קינד איז אינדערדאָזיקער פינצטערער צייט אַרויסגעקומען אויף דער „ליכטיקער" שיין, און אַרויסגעלאָזן דעם ערשטן, נאַטירלעכן געוויין — האָט זיך איינער פון די דייטשע הענקער דערנענטערט צו דער גרופּע, וואָס איז אים געוואָרן אויפפאַלנד. דערזען וואָס ס'טוט זיך, האָט ער אָנגעכאַפּט דאָס עופעלע, וואָס איז אָקאָרשט אַרויס פון דער מוטערס בויך, ביי די פיסלעך און ענערגיש עס אַ שליידער געטאָן איבערן פלויט — ווי אַ באַלעם. די מוטער, דאַקעגן, האָט ער פאַראָרדנט אַריינצוטראָגן אין דער מאַשין.

אינדידאָזיקע שעהן, וואָס האָבן זיך געצויגן ווי אַן אייביקייט, האָב'ך געוואָלט גלייבן, אַז דאָס אַלץ איז בלויז אַ ביטערער חלום, אַ קאָשמאַר, פון וועלכן כ'וועל זיך אָט־אָט־באַלד אויפכאַפּן און מיט אַ געפיל פון דערלייכטערונג אָפּטרייסלען. לײדער איז עס נישט געווען קיין חלום. ס'איז געווען אַ טרויעריקע, ווייטיקלעכעווירקלעכקייט — אַ ווירקלעכקייט, וואָס האָט מיט איר אומענדלעך תהומישער גרויזאַמקייט איבערגעשטיגן יעדע מענטשלעכע פאַנטאַזיע.

אויסגעטריקנטער טרערן־קוואַל

פאַרענדיקט די פּרשה „אומנוצלעכע עלעמענטן", לויטן „מאָראַל"־קאָדעקס פון דייטשן „קולטור"־פאָלק, האָבן אונדז די רוצחים, אונדז, די צייטווייליק־פאַרבליבענע, איינגעטיילט אין גרופּן, און פאַרבאָטן אַרומצושפּאַצירן. האָבן מיר זיך אַהינגעזעצט אויף דער ערד. אַזוי זענען מיר אָפּגעזעסן ביזן אָוונט — בעת מ'האָט אונדז פאַראָרדנט זיך אויסצושטעלן אין פּירלעך.

מיטאַמאָל, האָב'ך אָפּגעפונען מיין ייִנגסטן ברודער לייזערל, וועלכן כ'האָב געהאַט, צוזאַמען מיט דער גאַנצער משפּחה, אין דערדאָזיקער אַלגעמיינער סומאַטאָכע, פאַרלאָרן. לייזערל, וואָס האָט ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק, נאַטירלעך אין אַן ענגן קרייז, געפייערט זיין בר־מצוה — נישט־געקוקט אויף די געפאַרן, מיט וועלכע דאָס איז אינדידאָזיקע טעג געווען פאַרבונדן — האָט זיך אין דעם איינעם טאָג שטאַרק געענדערט. אויסגעדאַרט, הונגעריק, מיט אויגן פון אַ פאַרפאָלגטן הונט, האָט ער געציטערט ווי אַ בלאַט — כאָטש כ'האָב אים ספּאַזמאַטיש געהאַלטן פאַר דער האַנט. ער האָט, טראָץ־אַלעם, נישט געוויינט — אגב, אַ דערשיינונג, וואָס איז אינדערדאָזיקער שרעקלעכער צייט, כמעט, אַבסאָלוט פאַרשוווּנדן. — נאָר

מיט שרעק געפרעגט, וואָס די מערדער האָבן בדעה מיט אונדז צו טון.

באַלד האָט מען אונדז אויפגעפּאָדערט צו מאַרשירן, אין דער ריכטונג פון יידישן בית־עלמין — אונטער אַ שטאַרקער עסקאָרטע פון ס״ס, באַגלייט פון הינט. דאָרט, האָט מען אונדז איינציקווייז אַריינגעלאָזן דורך די הינטער־שטע טירלעך, סעגרעגירנדיק די מענטשן — וועמען אויף רעכטס, וועמען — אויף לינקס.

איך און לייזערל, זיך האַלטנדיק ביי די הענט, זענען מיר אַריינגעגאַנגען אין צווייען. איינער פון די ס״ס־הענקער האָט דאָס באַמערקט און דערלאַנגט לייזערלען מיט אַ שפּיצרוט איבערן קאָפּ. אַזוי האָט מען אונדז ברוטאַל פונאַנדערגעריסן. מיך האָט מען געשיקט אויף רעכטס — אים אויף לינקס.

צווייטע סעגרעגאַציע

זייענדיק אינעווייניק אויפן בית־עלמין, האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז אויף מיין זייט געפינען זיך אויך מיין פּאָטער און 2 שוועסטערן. אָבער מיין פרייד איז נישט געווען אויף לאַנג. לויט דער דייטשער בוכהאַלטעריע האָבן זיי „צופּיל" מענטשן דורכגעלאָזן — צומאָל ווען דאָס איז באַטראַכט געוואָרן, פון זיי אַליין, אַלס צייטווייליקער אָפּלייג פון פאַרניכטונגס־אורטייל. בעת די דייטשן האָבן דורכגעפירט די צווייטע סעגרעגאַציע, האָבן זיי אויך צוגענומען מיינע 2 שוועסטערן — בין איך שוין געבליבן מיט מיין פּאָטער אַליין.

ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט — אָבער קיינער פון אונדז האָט נישט צוגעמאַכט קיין אויג. מיר, די צייטווייליק־אויסדערוויילטע צום לעבן, זענען געלעגן פון איין זייט מויער, בעת פון דער אַנדערער זייט האָבן געשמאַכטעט אונדזערע נאָענטסטע, וועלכע מ'האָט פאַרמשפּט צום טויט פאַרן גרוילעכן, אומפאַרגעבלעכן פאַרברעך — דער פאַר־ברעך געבוירן צו ווערן יידן!

צווישןביידע גרופּן האָבן געוואַכט ס״ס־מערדער. אַרום דעם בית־עולם זענען געוואָרן איינמאָנטירט רעפלעקטאָרן, באַלויכטנדיק דעם גאַנצן שטח. אויף די מויערן פון בית־עולם זענען אויך געזעסן ס״ס־וועכטער מיט אָנגעשטעלטן מאַשין־געווער — שיסנדיק אין המון ביי דער קלענסטער באַוועגונג, אָדער גערויש.

געזעגענונג פונדערווייטנס

צומאָרגנס, ווי ס'איז נאָר טאָג געוואָרן, האָבן מיר געזען אָנקומען לאַסט־אויטאָס — ס'ווייזט אויס, אַז ס'האָט אונדזערע דייטשע „הומאַניסטן" פאַרפעלט ציקלאָן — אויף וועלכע מ'האָט אויפגעלאָדן די קדושים — פון דער לינקער זייט.

ביים מאַרשירן צו די אויטאָס האָב'ך פונדערווייטנס באַמערקט מיין מוטער, גייענדיק ווי אין שלאָף מיט אַ צעשויבערטן קאָפּ האָר, און נעבן איר מיין ברודערל און די 3 שוועסטערן, פון וועלכע די יינגסטע איז אַלט געווען 7 יאָר. ס'האָט אויסגעזען, ווי מיין מוטער זוכט מיך מיט די אויגן. כ'האָב זיך אַרויסגערוקט אין פראָנט, כדי זי זאָל מיך בעסער זען — און אויפהויבנדיק די הענט האָבן מיר געשיקט איינע צו דער אַנדערער די לעצטע קושן, תפילות און געזעגענונגס־ברכות.

דאָס בלוט מאָנט נקמה

אַזוי, זיצנדיק אונטערן גאָלן הימל, בעת די זון האָט אומברחמנותדיק געברענט די געפּייניקטע, שוין דעם צווייטן טאָג הונגעריקע, פון דורשט אויסגעטריקנטע מענטשן־שקעלעטן — זענען צו אונדז, פון־צייט־צו־צייט, דערגאַנגען אָפּקלאַנגען פון שיסערייען. דאָס האָבן די „געזעץ"־ און „אָרדענונג"־היטנדיקע דייטשן געשאָסן אין די מענטשן, וועלכע האָבן געוואַגט זיך אויסצובאַהאַלטן אין קעלערן, אָדער בוידעמער — פאַרזוכנדיק ווידערצושפּעניקן דעם שיקזאַל, וואָס די הערן פון דער „נוי־אָרדענונג" האָבן פאַר זיי באַשטימט.

די צעשאָסענע קרבנות האָט מען געבראַכט צופירן אין וועגעלעך אויפן בית־הקברות, אָנגעוואָרפן איינער אויפן אַנדערן, ווי אונטערגעהאַקטע ביימער, אַריינשליידערנדיק זיי אין־אַ־פון־פאָרויס־צוגעגרייטן גרוב — צווישן זיי אויך פיל, וואָס האָבן נאָך געלעבט און אַרויסגעלאָזן שטילע, מאַכטלאָזע זיפצן.

דאָס בלוט פון אָט־אָ־די־קדושים, וואָס האָט געטריפט איבערן גאַנצן וועג ביז צום בית־עלמין, האָט אָנגעצייכנט דעם שליאַך פון אומזיניקן, דערשיטערנדיקן פאַרברעך, וואָס איז עפנטלעך באַגאַנגען געוואָרן קעגן אַן אומשולדיק־שוצלאָזן פאָלק — אַן אומזיניק פאַרברעך, וואָס מאָנט נקמה קעגן די פּאַטאָלאָגישע קולטור־באַרבאַרן פון 20־טן יאָרהונדערט.

איך זוך אַ מענטשלעכן דייטש

פּראָוויזאָריש געזעטיקט זייער אומגעזעטיקטע מאָרד־סטיכיע, האָבן זיך די דייטשן, אין זייער „גרויסמוט", דערמאָנט אין אונדז, זייערע שקלאַפן — אָביעקטן, וועלכע מ'דאַרף נאָך אויף דערווייל אויפהאַלטן ביים לעבן —

כדי זיי צו עקספלאָאַטירן ביזן לעצטן אָטעם־צוג, פאַרן אָנגעזאָגטן 1000־יאָריקן, אויף בלוט־און־טרערן־געפלאַנטן, טעאוטאָנישן רייך.

נו, האָבן די דייטשן גענומען צופירן פאַר אונדז וואַסער — אין דיזעלבע וועגעלעך, אין וועלכע זיי האָבן פריער געבראַכט די דערמאָרדעטע, קעגן „געזעץ" געבליבענע יידן. ווידער האָבן מיר באַדאַרפט זיך אויסשטעלן אין אַ ריי — און יעדער האָט באַקומען צו עטלעכע שלוק וואַסער.

אָבער אויך דאָ האָבן די דייטשן נישט פאַרגעסן — אויף איין מינוט — זייער אייגנטלעכן מאָרד־ציל. אָפּנים, ווייניק געווען פאַר זיי דאָס פייניקן זייערע קרבנות מיט די 2 שוין־דורכגעפירטע סעלעקציעס; מיט דער שפּאַנונג און לעבנס־געפאַר, מיט וועלכע זיי זענען געווען פאַרבונדן; מיטן ברוטאַלן צורויבן זייערע נאָענטסטע און טייערסטע — שיקנדיק זיי אויף אַן אכזריותדיקן טויט. אויך ביי דעם־דאָזיקן, מכלומערשט מענטשלעכן אַקט — זענען די דייטשן געבליבן דייטשן; אויך דאָ האָבן זיי אַדורכגעפירט אַ נייע לוסטראַציע פון די אומגליקלעכע — אַרויסנעמענדיק פון דער ריי יעדן, וואָס איז זיי נישט געפעלן געוואָרן.

בעת ס'איז געקומען מיין ריי, האָב'ך אויף אַן אויגנבליק אַ קוק געגעבן אויפן ס"ס־מאַן, און באַקומענדיק דעם איינדרוק, אַז ר'איז מענטשלעכער פון די אַנדערע, האָב'ך אים געבעטן אַ טעפּעלע וואַסער פאַר מיין פאָטער — וואָס איז אין די צוויי קאַשמאַר־פולע טעג פולשטענדיק גרוי געוואָרן, און אויס מורא אים נישט צו פאַרלירן, האָב איך נישט געוואָלט ער זאָל זיך שטעלן אין דער ריי נאָך וואַסער.

ס'זעט אויס, אַז כ'בין געווען זייער נאַאיוו. דער ס"ס־מאַן האָט מיך געפרעגט צי מיין פאָטער איז קראַנק, און ווו ער ליגט. כ'האָב געענטפערט, אַז כ'גיי אים רופן. כ'האָב זיך גיך אויסגעמישט צווישן המון, אויסגעטאָן דאָס פאַרטעכל, וואָס כ'האָב צום גליק אויף מיר געטראָגן, צענומען די האָר, אַזוי, אַז ס'איז זייער שווער געווען מיך צו דערקענען.

דער „מענטשלעכער" ס"ס־מאַן, זעענדיק, אַז זיין קרבן האָט זיך אים אַרויסגעגליטשט פון די הענט, האָט נערוועז מיך גענומען אַרומזוכן צווישן עולם — אָבער ר'האָט מיך נישט דערקענט.

יאָ, פאַר מיין קינדערשן, נאַאיוון גלויבן אין „גוטע דייטשן" — האָט מיין פאָטער געקענט באַצאָלן מיטן לעבן!

אַ חלום

פאַרענדיקט די פּרשה וואַסער, האָט מען אונדז ווידער אויסגעשטעלט אין פירלעך און באַפוילן צוגיין אין דער ריכטונג פון דער באַן־סטאַציע,

דער וועג האָט געפירט דורך דער שעראַדזער גאַס. פאַרבייגייענדיק פאַר אונדזער הויז, ווו כ'בין געבוירן געוואָרן און דערצויגן, ווו כ'האָב פאַרברענגט מיין גליקלעכע, כאָטש אָרעמע קינדהייט, צוזאַמען מיט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער, זענען אויפגעשווומען פאַר מיין זכרון אַנגענעמע בילדער פון דער נאָענטער פאַרגאַנגנהייט, בילדער פון אַ פרידלעכער, אידילישער, טראַדיציאָנעלער היים, מיט משפחה, פריינט און באַקאַנטע — און פּלוצים זענען די בילדער געוואָרן פאַרנעפּלט, און אַלץ האָט אויסגעזען אַזוי־ווייט, אומדערגרייכבאַר־ווייט — ווי אַ זיסער, פאַרשיכורנדיקער חלום, וואָס וואָלט קיינמאָל נישט געווען קיין ווירקלעכקייט!

ביבאָוו זאָגט צו גליקן

אָנקומענדיק צו דער סטאַציע האָט ביבאָוו, דער באַקאַנטער הענקער פון לאָדזשער געטאָ, געהאַלטן פאַר אונדז אַ דרשה, אין וועלכער ער האָט מודיע געווען, אַז מיר פאָרן אויף אַרבעט קיין לאָדזש — פאַרזיכערנדיק אונדז, אַז דאָרט, אין לאָדזש, וועט אונדז זיין גוט, און אַז בכלל דאַרפן מיר זיין גליקלעך, וואָס מיר געהערן צו די אויסדערוויילטע. דערביי האָט ער אונדז אויפגעפּאָדערט אָפּצוגעבן אַלץ, וואָס מיר באַזיצן — ביז צום לעצטן גראָשן, באַגלייט פון דער באַקאַנטער, אויף יעדן שריט און טריט קעגן אונדז געוועדעטער דראָאונג — צו דערשיסן יעדן, וואָס מ'וועט ביי אים עפּעס געפינען.

באַלד נאָך דער „אויפמונטערנדיקער דרשה", האָט מען אונדז ווי די הערינג אויפגעלאָדן אויף לאַסט־וואַגאָנען, אין וועלכע — צוליב דער אומדערטרעגלעכער ענגשאַפט — ס'זענען געווען פיל פאַלן פון דערשטיקונג.

דער גורל פון ד"ר לעמבערג הי"ד

פאַרן אָפּפאָר האָבן די דייטשן אויסגעזוכט דעם ד"ר לעמבערג, מיטנעמענדיק אים מיט זיך. פון דעמאָלט אָן האָבן מיר אים מער נישט געזען.

אַזוי איז אומגעקומען דער מאַן, וואָס האָט געאָפּפערט זיין לעבן, כדי עס אונדז לייכטער צו מאַכן. ער האָט געטאָן מער ווי ר'האָט געקענט. מיט מסירות־נפש האָט ער געראַטעוועט מענטשן — אויספירנדיק געוויסנהאַפט זיין ערנסטלעכע שבועה.

דאָס און נאָכמער.

ער איז געווען אונדזער גייסטיקער פאָטער, וואָס האָט

אין דערדאָזיקער ביטערער אויסנאַמס־תקופה אינעם קיום פון יידישן פאָלק, אונדז צוגעגעבן מוט אינעם אוממענטש־לעכן געראנגל פאַרן נאַקעטן לעבן פון אַ פאַרפאָלגטער, רעכטלאָזער סטאַדע, וואָס איז געווען אויסגעשטעלט אויף ממשותדיקער לעבנס־געפאַר אין יעדן ברוכטייל פון אַ סעקונדע, אין אַלע 24 שעה פון מעת־לעת — אין פאַרלויף פון דער גאַנצער געטאָ־צייט.

די איידעלע געשטאַלט פון דאָזיקן שטאָלצן ייד, ד״ר לעמבערג, וועלן מיר קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

הי״ד.

והיית נע ונד

(לגיטו לודז׳ — ומשם למחנות)

לובה ולטפריד־סיטנר, גבעתיים

חנוקים למחצה, קרובים לאיבוד ההכרה, הגענו לתחנת מרישין (פרבר העיר לודז׳). משנפתחו דלתות קרונות המשא — נצטווינו לרדת. עקב אפיסת־כוחות — תוצאת הצפיפות, המחנק והחוויות המזעזעות, להם היינו עדים במסע אכזרי זה — זקוקים היינו למאמץ רב לעשות כן. אך היו גם רבים שנותרו בקרונות — אלה, שלא זכו להגיע בעודם בחיים, ומתו מיתת־חנק בדרך.

בתחנה ציפו לנו חברי־המשטרה היהודית. מהם נודע לנו על הימצאותנו בגיטו לודז׳. הללו רשמו את שמותינו ואף נתנו לנו כרטיסי־מזון זמניים. על סמך הכרטיסים האלה קיבלנו פרוסת לחם ומרק. שיכנו אותנו בצריפים, שם היו כבר מוכנות בשבילנו „מיטות״ — מותקנות מקרשים בלבד, בכמה קומות. איש־איש מאיתנו חטף לו פינה כלשהי, להניח את העצמות העייפות ולנסות להירדם. אך לא היה איש שהצליח לעשות כן. טריים מדי היו הפחדים והזוועות, שעירערו את עצבינו, מכדי שנוכל להירגע ולחטוף תנומה — ולו אף קלה בלבד.

שכובים על „המיטות״, נסבו שיחותינו על הגורל הצפוי לנו, וכן על גורל האנשים — קרובינו ומכרינו האהובים — שהופרדו מאיתנו בבית־הקברות בזדונסקה־וולה ושולחו משם במכונות.

היו בינינו שידעו את האמת העצובה, את המציאות כמות שהיא, ללא כחל ושרק, אך לא רצו לאכזב את האחרים, שעדיין השלו את עצמם — בהאמינם, שאף את קרוביהם, כמונו, שילחו לעבודה.

רושמת שורות אלה נמצאה בין המאמינים. לא יכולתי לא להאמין. בלתי־מסוגלת הייתי להשלים עם העובדא האכזרית, שהנה לפתע נקטפו כל אהובי־נפשי כולם, ולא אראה עוד לעולם, בין את אימי ובין את יתר בני־משפחתי.

הסלקציה במרישין

במרישין נשארנו מספר ימים בלבד. יום אחד נתקבלה הפקודה לצאת לכיכר גדולה. שם נצטווינו להסתדר ברביעיות, בעוד אנשי־הגיסטאפו ניגשו למלאכתם — למלאכת הסלקציה. החולים והחלשים הוצאו מהשורות ושולחו בנפרד, בעוד אנחנו, המסוגלים לעבודה, הופנינו לגיטו — שם קיבלנו דיור, והעיקר: עבודה.

גיטו לודז׳

הגיטו בלודז׳ היה מוקף גדר־תייל. מעברה השני של הגדר, כל מספר מטרים, נמצא צריף של חיל־משמר גרמני. על גדר־התייל תלויים היו לוחות־אזהרה. שכל העובר את הגדר — ירה יירה.

דרך הרחוב הראשי של הגיטו עבר טראם. רחוב זה חיבר את שני חלקי־העיר. משום כך הוקף גם רחוב זה בגדר־תייל, והוקמו גשרים על־מנת לחבר את שני חלקי־הגיטו. גשרים אלה שימשו מעבר לאלפי־אנשים בגיטו, שדרכם היו הולכים לעבודה.

בתקופת החורף, בימי־שלג או בימים שקור עז שרר בחוץ, נצטברה על מדרגות הגשרים שכבה עבה של קרח

ושלג. ואכן, לא מועטים היו המקרים, שאנשים החליקו עליהן, על המדרגות, ושברו את ידיהם ורגליהם.

הרגשת בדידות איומה

כשראיתי בפעם הראשונה את הטראם עובר דרך הגיטו מלא אנשים מפה אל פה, שופעי־חיים וצחוק — נתקפתי, אודה על האמת, רגשי־קנאה וכאב ללא־גבול. אמרתי לעצמי: „אל אלוהים! במה זכו האנשים האלה, שבמראיהם אינם נבדלים כלל מאיתנו ובערכם הסגולי על־אחת־כמה־וכמה — להיות חופשיים לנפשם, בעוד אנחנו מוגבלים על כל צעד ושעל, ומנותקים מהעולם הסובב אותנו — משל כאילו טולטלנו לאי־איזה אי נטוש ומבודד, רחוק מיישוב, שאי־אפשר להגיע אליו?"

„אכן, יהודים אנחנו — וכי עובדא זו עילה מספקת היא למישהו ליטול מאיתנו זכויות אילימנטריות של יצור־אנוש? לרמוס את כבודנו? להשפילנו עד דכא? להחזיקנו כלואים כחיות טורפות בכלוב? להרוג ולרצוח על לא עוול בכפנו?" מרוב כאב ואין־אונים פרצתי בבכי — אך ללא הועיל. לא עברה שעה קלה וחזרתי למציאות כמות שהיא. **צריך היה בכל מחיר להתגבר על המועקה הנפשית הכבדה,** שמצאה לה פורקן לשעה קלה בבכי. **המאבק האכזרי, היומיומי, דרש את כל כוחות האדם — על־מנת להחזיק מעמד בסבל הגדול, ושעוד היה צפוי לנו יום־יום, שעה־שעה.**

מה בין גיטו זדונסקה־וולה לבין גיטו לודז'

קיים היה הבדל גדול מאוד — לרעה — בין מצבנו בגיטו זדונסקה־וולה לבין זה שבגיטו לודז'.

א. בגיטו זדונסקה־וולה הרוב המכריע ישב עדיין איש־איש בחוג משפחתו — בין עם הורים ואחים ואחיות, ובין עם אשתו ובני־ביתו. לא כן בגיטו לודז'. רובנו הגענו לשם מיותמים, ורבים אף בודדים לחלוטין.

ב. בזדונסקה־וולה נדחקה, אומנם, כל הקהילה למספר רחובות בלבד והצפיפות היתה קשה ביותר — אך הכרנו כל פינה, ועדיין קיימנו איכשהו — באיסור — קשרים כלשהם עם האוכלוסייה שמעבר לגיטו. נכון, לא אחד סיכן את נפשו, תוך הליכה בלילות השוקים למכר פולני, על־מנת לקבל בתמורה למשהו קצת אוכל וכדומה. ברם, עצם העובדא, שהיו עוד אפשרויות מסוימות להשלים את סל המזונות, הקלה מאוד על מצבנו.

לא כן היה הדבר בגיטו לודז'. שם היינו נתונים לחלוטין לחסדי־המרק העלוב, שקיבלנו בעבודה ולמנת המזון בכלל — שהיתה פחות מדי בכדי לחיות ויותר מדי בכדי למות.

ג. בגיטו זדונסקה־וולה עמד בראש היודנרט יהודי כד"ר למברג — אדם, בעל לב חם ורגיש לסבל־אחים בצרה. והאיש עשה, מה שניתן היה לעשות בתנאים ההם, על־מנת להקל על בני־עדתו — ואף שילם על עמידת גאווה זו בחייו.

לא כן היה הדבר בגיטו לודז'. שם עמד בראש היודנרט יהודי בשם רומקובסקי, אשר שיתף פעולה עם הנאצים, ואף גרם חלקית לשילוחים וסלקציות.

אשליית אנשי־השררה בגיטו

נראה היה להם, לאנשי־השררה בגיטו לודז', שהגיטו יעמוד לנצח, ואם יצליחו לשמור על שלטונם בתוך הגיטו — הרי הם מצילים את עורם. „הנחה" זו הספיקה להם, לאנשי־השררה, להסביר בעיני עצמם את כל אותם מעשי־התעתועים, שביצעו כלפי אחיהם בצר להם.

ואכן, גיטו לודז' היה מעין מדינה בפני עצמה. שם היו קיימים משרדים ומוסדות, שחלשו כמעט על כל חיי־אוכלוסיית הגיטו. קיימת היתה משטרה, מכבי־אש, מחלקת כרטיסי־מזון, קופת־חולים, משרד עבודה, בתי־חרושת, צרכניות, רסורטים, ואפילו מחלקת הוצאת שטרי־כסף, שעליהם הופיע מגן־דוד, וחתומים על־ידי רומקובסקי.

אך הגרוע מכל היה בית־הסוהר ברחוב צירניאבסקי. אנשים נאסרו והוטלו לבית־הסוהר על ה„עבירות" הפעוטות ביותר. ומשם לא היתה עוד דרך חזרה.

הייאוש מכרסם בעצמות

מצבנו, על־אף שכולם עבדו (אבא הועסק בבית־חרושת למתכת, שם הורה לצעירים את המקצוע — ואילו אני נתקבלתי לעבודה בבית־חרושת לטריקו), והשתדלו לספק, באין־ברירה, את רצונם של הגרמנים, היה קשה מאוד. סבלנו מרעב ואף מקור, בהתקרב החורף. עם זאת, לא הסבל הגופני — על כל חומרתו — הוא שהטביע את חותמו עלינו. הגורם הקובע, שאיפיין את מצבנו בימים ההם היה: תחושת חוסר־האונים וחוסר־התקווה. תחושה זו היא שכירסמה בעצמות, והיא שהולידה ברובנו ייאוש כבד, שהעיק על הנשמה והמאיס את החיים. לא מועטים היו הלילות, בהם התהפכנו על יצועינו, מצד אל צד, ללא יכולת להירדם ולהביא ארוכת

פורתא לעצמות היבשות ולעצבים המרוטים. בלילות האלה העלינו בפעם האלף את מצבנו העגום והמיואש — ובמרכז שיחותינו עמדו השאלות הנוקבות, שתשובות עליהן מי חכם וישורן. והשאלות:

„כלום תבוא עוד אי־פעם הישועה לעמנו הנרדף ועוד נזכה, גם אנחנו, לצאת לחופשי ולהיות כאחד האדם — בדומה לבני־עמים אחרים?

או שאין מנוס מהגורל, שהועד לנו על־ידי גרמניה זו, האכזרית מכל אכזר, ונידונים אנו לנצח לחיי־ניוון וגסיסה איטית?

וכלום אין אלוה בשמיים, המשקיף על הכול ונוקם נקמת דם־נקיים?"

שאלות כאלה, ודומיהן, ניקרו במוח, הטרידו אותנו בלי־הרף ומיררו את חיינו, שהיו מרים כלענה גם בלאוו־הכי. **מחשבות אלה הרעילו את הנפש וחתרו תחת עצם רצון החיים והקיום.**

ובכל־זאת חידה היא ותהי לחידה:

על־אף הכול ולמרות הכול — למרות תחושת חוסר־האונים והתקווה שחלשה על כל נימי־הגוף והנפש, נאחזנו ממש בצפורניים בחיים העלובים האלה. יצר החיים האטוויסטי, הטבוע באדם כשלהבת באבוקה, מאז יצא לאווירו של עולם, לא הרפה ממנו אף לרגע, בצוותו עלינו במפגיע: „להמשיך, ויהי מה!"

צעקה קורעת לבבות

מתוך שפע הפגעים והאסונות, שניתכו על ראשי בני־ישראל בתקופה ההיא, לא יימחה מזכרוני מקרה אחד, שזיעזע את כולנו — כל העובדות בבית־החרושת לטריקו. אישה אחת, תוך כדי עבודתה, הכירה באפודתה של בתה, — כולה מוכתמת בדם — והאישה פרצה בהיסטריה פראית.

והנה סיפור המעשה העגום:

לפני כחצי שנה, בעת אחת הסלקציות, הוציאו הגרמנים את כל הילדים והזקנים, ושילחום לאן ששילחום. בין השאר הוצאה אף בתה, בת העשר, של האישה — היחידה, שעוד נותרה לה לפליטה. כולנו, כל עדי־המחזה הטראגי, היינו נרגשות ומזועזעות ועינינו זלגו דמעות כמיים על מר גורלה. אך במה יכולנו לעזור לה? רק שפתותינו לחשו תפילה חרישית לאלוהים, לנקום את נקמת דם עמנו, שנשפך כמיים, ובין השאר אף אלפים ורבבות של ילדים יהודים, שנעקרו מחיק־אימותיהם ונרצחו בדם קר, על־ידי חיית־הג'ונגל — בדמות „העם הגרמני הנאור".

אלמנת ד"ר למברג

גם בגיטו לודז' לא ניתקנו את הקשר עם בני־עיר. להיפך. השתדלנו, במידה והתנאים איפשרו זאת, להיפגש ולהיות קרובים ואף לעזור זה לזה — במידת היכולת. נמצאו גם חבורות של נוער ואף מבוגרים יותר שגרו ביחד, כדי להקל על המועקה הנפשית — תולדת ניתוקנו בכוח מחיי־קהילה תוססים והחוויות הטראגיות, בהם נתנסינו, מאז עלה הכובש והכורת על קהילתנו. גם אלמנת ד"ר למברג שמרה אמונים לבני זדונסקה־וולה. בהיותה עובדת במטבח, עשתה כל אשר ביכולתה להעסיק שם מבני־העיר. על־ידי־כך סיפקה לאנשים תעסוקה — גורם קובע לעצם הקיום בימים ההם, מחוץ להקלת הרעב, שערכו לכשעצמו לא יסולא בפז.

„גלופ שחפת"

בתנאים הקשים של הימים ההם, תנאי־רעב ומצוקה, פחד וטרור, התעללות והתנכלות לאדם היהודי, באשר הוא יהודי, רמיסת כבודו ורציחות אכזריות;

בתנאים ההם, שבהם מועטים ביותר היו המאושרים שנותרו על משפחותיהם — ואילו רוב־רובם נשארו ענפים בודדים מאילנות וגזעים מסועפים;

בתנאים ההם — טבעי היה החזיון, שאנשים רבים, בהישבר כוח התנגדותם, חלו ואף התהלכו נפוחים. בהיעדר שירות רפואי, ומכל־שכן בהיעדר תרופות, ניתן היה לקבוע בוודאות גמורה, שכל מי שחלה — גורלו נחתם. בימים האלה היתה זו אלמנת ד"ר למברג, שהביאה סעד רפואי מסוים לנזקקים לו, ולא אחד מבני־עירנו נעזר על־ידה.

אך מכל המחלות האויב המסוכן ביותר בגיטו — היה „גלופ שחפת". האומללים, שנתקפו על־ידי מחלה זו, מתו תוך ימים מספר בלבד. בין הנפגעים נמצא גם קרוב משפחתי — שמואל. בחור עליז ומלא־תקוות חיים זה, שהיה גם מפעילי־המחתרת ושימש מקור לידיעות בתחום הצבאי והמדיני — מזון נפשי חיוני לאומללים, שעודד אותם להמשיך ולסבול, כי יש תקווה — אף צעיר חפץ־חיים זה נדבק יום אחד במחלה, ולאחר שלושה ימים בלבד נפח את נשמתו.

שילוח האנשים בטרנספורטים

כדרכם בטומאה בכל מקום, כן אף בגיטו לודז' נערך מפעם לפעם מצוד על אנשים, ששולחו בטרנספורטים —

רחוב סטאנשיץ בגיטו זדונסקה־וולה.

סטענשיצער גאַס אין זדונסקעוואָליער געטאָ.

אם להשמדה, אם לעבודה. ולעולם לא ידע איש לאיזו משתי־הדרכים נועד המשלוח. את בית־הסוהר, שם היו עצורים אנשים, על כל דבר של מה־בכך, רוקנו כל מספר ימים, והאנשים שולחו לכיוון בלתי־ידוע. גם מנהלי בתי־החרושת נאלצו מפקידה לפקידה לספק אחוז מסוים של המועסקים אצלם למשלוח. באחת הרשימות, המיועדות למשלוח נמצאה גם רושמת פרטים אלה — אך זכותו של אבא, כבעל מקצוע, שנזדקקו לשירותו, עמדה לה והוצאה מהרשימה.

העמידה בתור למצרכים

בעייה מיוחדת ומטרידה ביותר היתה העמידה בתור למצרכים. המצב היה כזה, שתכופות לא הספיקו המנות לכולם והאחרונים נותרו ללא אוכל. והתוצאה: אנשים רבים נעמדו לילות שלמים בתורים, כדי להימצא בעת חלוקת המצרכים בבוקר בין הראשונים. נוסף לכך, בגלל מיעוט האוכל בכלל, תרו מאות אנשים בגיטו אחרי מזון כלשהו, ואף לא בחלו בשיירי־אוכל שמצאו בפחי־אשפה, בבתי־כסא ובכל מקום אפשרי. אף קליפת אוכל כלשהי היתה עניין לענות בו, ונאכלה לאחר רחיצה ובישול כדי להשביע במידת־מה את הרעב, שעשה שמות באנשים.

בין אלה שקיפדו את חייהם כתוצאה מהרעב הכבד, נמצאו גם שניים מהאחים סנדז׳יאבסקי, מזדונסקה־וולה, איתם גרנו בחצר אחת. השניים מתו תוך שבוע אחד — על־אף היותם בחורים מוצקים וחסוני־גוף. משנכרת אוכל מפיהם נעלמו כלא־היו. כך נעלמו לעיתים משפחות שלמות, שניצלו עד אז מהפגעים הרבים שניתכו על ראשן — ועקבותיהן לא נודעו.

זה היה גיטו לודז׳.

חיסול הגיטו

מצב זה של גסיסה איטית ומיתה לאחדים, לא סיפק את השלטונות הגרמניים. סוחרי־מוות סיטוניים אלה, שראו את ייעודם בחיסולם המהיר של היהודים — מצב זה של גיטו לודז׳, על־אף חומרתו וזוועתיותו, היה להם לזרא. אי־לזאת החליטו יום אחד על חיסול הגיטו. לא הועילו בתי־החרושת, על עובדי־הכפייה היהודים שעבדו למען הגרמנים. קיום גיטו יהודי כשלעצמו, היינו: קיום יהודים — היה לצנינים בעיניהם.

לילה אחד, הקיפו הגרמנים את הגיטו והוציאו את כל האנשים לרחוב. ילדים וזקנים, שהצליחו עד אז לעקוף את החוק הטבטוני ולהתחמק מגורלם, הועמסו על מכונות ושולחו ליעד בלתי־ידוע, היינו: להשמדה.

הכשרים לעבודה רוכזו בתחנת הרכבת, ומשם שולחו בקרונות סגורים — בעוד ליווי גרמני מופקד עליהם. באחת הפינות שכבתי עם אבא ובכיתי. היתה זו שנת 1944. כמה אימים ויסורים כבר עברו עלינו. כמה גדול מספר הקרבנות שדרש המולך הנאצי — ועדיין לועה של החייה הטורפת פעור לרווחה: לבלוע ולכלות. מהבחינה

האישית שלי, מקור עידוד ונחמה היה אבא, שנותר לי לפליטה — גורם רב־ערך לחישול הרוח ורצון החיים.

אושוויץ

משנעצרה הרכבת והדלתות נפתחו — נתגלתה לפנינו תמונה מזועזעת: חוטי־תייל וצריפים, בני־אדם לבושי־פסים וריח איום של שריפת גופות — ומעל לכל חלשה ארובה שהזדקרה מגגו של צריף.

מעבר לחוטי־התייל מפלצות אדם, לבושים באופן משונה ונעולים קבקבי־עץ. ממבט ראשון סבורים היינו, שרגלינו דורכות בבית־משוגעים — אך מיד התברר לנו שלא כן הדבר, וכי אנו נמצאים ב א ו ש ו ו י ץ, המפורסמת לשמצה.

לאחר שנצטווינו לא לקחת איתנו שום דבר, הפרידו בין הגברים והנשים, ושתי הקבוצות הופנו לעברים שונים.

ברגע זה התפלץ לבי מכאב. עמדתי להתפרץ בבכי, מתוך ייאוש, שאבא נלקח ממני בכוח ונשארתי לבד — לגמרי לבד. אך נשכתי בשפתי והבלגתי.

כ מ ה ג ד ו ל כ ו ח ו ש ל כ ו ר ח ה ח י י ם !

טרם הספקתי לתפוש את המתרחש וכבר נמצאתי מאחורי חוטי־התייל, שם חילקו אותנו לקבוצות — אלה ימינה ואלה שמאלה, והופנינו אחת־אחת לצריף. שם, בצריף, שהורגש בו ריח של עובש, עמדו ספסלים ארוכים. נצטווינו להתפשט ולהשאיר את המלבושים. שם אף גזלו מאיתנו את פארה וגאוותה של האישה מאז ומעולם — את מחלפות־ראשה. בעומדנו ערומות, מגולחי־ראש וכחושי־גוף, דומות היינו למפלצות ואחת לא הכירה עוד את רעותה, אף־על־פי שעמדנו זו ליד זו. סימן־ההיכר היחיד שנותר לנו, היה שמנו הפרטי. הוכנסנו למרחץ ולאחר שהתרחצנו ניתנו לנו שמלות וקבקבי־עץ.

גם המשלוחים שנועדו להשמדה עברו אותה פרוצידורה עצמה, ורק גאז ציקלון ב׳ שהוזרם לתוך המרחץ, בשעה שהאומללים נמצאו בפנים — הבדיל בינם לבינינו.

לאחר ביצוע ניתוח היופי״ הובילו הגרמנים את קבוצתנו — המסוגלת עוד לעבודה והמעותדת לסחיטת דם התמצית עד שיגיע גם תורה — כברת דרך הגונה, עד שהגענו למקום צריפים, מצטלבים באורך וברוחב. בין שורה אחת של צריפים למשניה היו מתוחים חוטי־תייל, טעוני־מתח חשמלי. הצריפים היו ריקים לחלוטין, מחוץ לתנור ארוך שחתך את מרכז הצריף. אם־כי שניתן היה עוד להשתמש בתנור, שימש הוא, למעשה, אך־ורק מעין בימה למנהלת הבלוק, אשר בעוד מגלב בידה טיילה עליו הנה ושוב והשמיעה הרצאה על ציות, נקיון ומנוחה.

לא עברה שעה קלה וערכו אותנו בחמישיות, ובעמידה זו החזיקו אותנו עד להבאת אוכל. בינתיים חולקו בינינו סירים מגדלים וסוגים שונים — ביניהם נמצאו גם סירי־לילה. כל חמישייה קיבלה סיר אחד — בין גדול ובין קטן. כל־אחת מהחמישייה לגמה לפי התור מספר לגימות מרק. וקרה — וקרה תכופות — שמישהי מהחמישייה, הרביעית או אף השלישית, לא יכלה להתגבר על רעבונה ובלעה את כל המרק, מבלי להשאיר דבר לנותרות. מטבע הדברים, שבמקרים אלה התחוללו סערות, ואלה נוצלו על־ידי מנהלת הבלוק וכן על־ידי אנשי־השירות („ש ט ו ב ן ־ ד י נ ס ט״), כדי להכות על ראשי־האומללות, שהאינסטינקט החייתי — תוצאת הרעב הממושך — העבירן על דעתן.

ובכלל ניתן לומר, **שהמושגים המקובלים על דעת ותבונה איבדו לחלוטין את משמעותם, ולא היתה להם כל אחיזה במציאות הטראגית של הימים ההם.**

נקמת מנהלת הבלוק

הדבר אירע בזמן חלוקת הלחם. כפי שקרה תכופות, כן גם בפעם הזאת, חלק האנשים קיבל את מנתו ואילו לחלק אחר הלחם לא הספיק. אחת מאלה שלא קיבלה את מנתה — אישה בשנות העשרים הראשונות — „ה ע ז ה״ להתאונן על־כך בפני המנהלת. והנה, מה טראגי היה גורלה של עלובה זו! קודם־כל כובדה במכות נאמנות, וכשתוך כדי התעללות בגופה נתפרצו מתוך גרונה של האישה, מתוך ייאוש, שאינה רוצה בחיים ומוטב שיהרגוה — תפסה אותה מנהלת הבלוק ברגליה והוציאה אותה אל גדר־התייל המחושמל. האישה התחננה בפני מנהלת הבלוק, נשקה את רגליה, שתניח לה — אך לשוא. רוצחת מאומנת זו אמרה לה לקום, ומשעשתה האישה כן — דחפה אותה לעבר החוטים, שם נשארה... עד שנתפחמה כולה.

מחזות־אימים מסוג זה לא היו חזיון נדיר באושוויץ. להיפך. מקרים כאלה אף קרו מ ר צ ו נ ם ה ח ו פ ש י של האנשים — **בהתעטף עליהם נפשם. משהגיעו האנשים למצב של לאחר ייאוש ונקעה נפשם מהחיים ללא תוחלת — ניגשו לחוטים וקיפדו את חייהם.**

שפני־נסיון

טראגי ביותר היה גורלם של החולות, או של אלה מהנשים שנכנסו להריון. הללו נלקחו תיכף־ומיד ל„ר ו ו י ר — מקום מיוחד, ששימש תחנת־מעבר לקרימטוריום. כאב

הלב למראה אותן הבריות העלובות, ילדות ונשים קשישות, שנראו כמתות בחייהן. על האומללות האלה בוצעו כל־מיני נסיונות „רפואיים" מסמרי־שיער, הוזרקו להן כל־מיני ווירוסים, ועל גופן בוצעו כל־מיני ניתוחים משונים — בקיצור:

יצורי־אנוש אלה שימשו ללא נקיפת מצפון שפני־נסיון ל„מחקרים רפואיים" אכזריים, ולא עבר זמן רב והללו נפחו את נשמותיהן, תוך עינויים איומים ובלתי־אנושיים.

גופותיהן של אלה ושל רבים אחרים — גופות אחינו ואחיותינו, שנידונו כולם לכלייה — שימשו למאכולת אש — מקור העשן והלהבות המיתמרים ועולים מדי־לילה בלילה מארובת הקרימטוריום.

מסדר־בוקר

בארבע לפנות בוקר העירו אותנו למסדר. בעצם לא היה צורך בכך, משום שכמעט ולא נרדמנו, אלא שכבנו על ריצפת האדמה, זו ליד זו, רועדות מקור. וכשקרה המקרה ולא קמנו מיד לקריאה — מיד נשפכו עלינו דליי־מיים קרים.

משיצאנו למסדר נעמדנו בשורות עד 7 — עת בואו של איש ה־ס.ס., שקיבל את המסדר. ואוי ואבוי היה לנו, אם בספירת שלדי־האנוש התברר, שחסרה אחת או שנוספה אחת. במקרה השני עורר הדבר את חשדם של הסאדיסטים, שהנה מצאה מישהי קרובת משפחה וצירפה אותה לבלוק, על־מנת להיות יחד. ואם אומנם בוצע „פשע" מסוג זה, נענש כל הבלוק וכולם נאלצו לעמוד או לכרוע ברך עוד מספר שעות — גם שעה שירדו גשמים וכדומה.

הצלה בלתי־צפויה

מגיהינום זה, בו שהיתי 3 שבועות, הצלחתי לצאת חייה הודות למקרה. מן הבלוק, בו שוכנתי, ביחד עם צעירות בנות גילי, אסור היה לנו לצאת לבד — ולו גם לבית־השימוש. לשם קיום צורך ראשוני זה הובילו אותנו בקבוצות. באחד „הטיולים" האלה נפגשתי עם חברה רחל בלום. זו הציעה לי להילוות אליה, משום שנודע לה, שאותן, היינו: את אנשי־הבלוק שלה, עומדים לשלח לעבודה. וזוהי ההזדמנות היחידה להתחמק מגורל אושוויץ. ואכן, כך גם עשיתי. למחרת אומנם התבררה נכונות האינפורמציה של חברתי. הוציאו אותנו לכיכר גדולה, שם נצטווינו להופיע במערומינו ולעבור ביקורת קפדנית.

הפכו אותנו מצד אל צד ואף הציצו לתוך הפיות. משהגיע תורי, שאלני איש ה־ס.ס. לגילי. תשובתי היתה: 18 שנה. דבר זה הציל אותי, הועברתי לצד הקבוצה — שהיתה מיועדת למשלוח לעבודה.

את הלילה בילינו בתחנת הרכבת. למחרת חולקו בינינו שמלות ופרוסות לחם והועמסנו על קרונות־משא. לאחר נסיעה של מספר ימים הגענו לגרמניה, לעיירה פרייברג — ליד ליפציג. שם נתקבלנו על־ידי אונטרשרפירר ונשי ס.ס. ועד כמה שהדברים לא יישמעו מוזרים יצוין, שבזאת הפעם התייחסו אלינו בצורה אנושית למדי — תופעה, שלא רק שלא הורגלנו בה במשך כל שנות הכיבוש, אלא שאף נראתה לנו בלתי־אפשרית במציאות האכזרית שהגזע הגרמני הועיד לנו. אף מקומות הדיור שהוקצו לנו היו אנושיים יותר. היו אלה בקסרקטין, באגף בית־חרושת, שם הועסקנו לאחר זמן בעבודה. על שינוי היחס והתנאים תעיד בצורה המובהקת ביותר העובדא, שקיבלנו גם חדר־רחצה מיוחד, ואף סופק לנו מזון טוב יותר, מקומות לינה עם שקים ממולאים וסדינים.

אכן, לאחר שבועות של ייסורים והסיוט שבתקופת אושוויץ, היו התנאים החדשים מעין „מותרות" ממש, ששוב העמידונו על הרגליים ושיפרו באופן ניכר את מצבנו והלך־רוחנו.

לאחר שלושה שבועות של הסגר נשלחנו לעבודה בבית־חרושת לאווירונים „פריא" (Freia), שם הועסקנו בייצור כנפי אווירונים וחלקים שונים אחרים. חלק אחר עבד בייצור נשק אצל הילדברנד. שם קיבלנו שמלות, שעל גבן היו מצוירות האותיות „ק. ל." (Konzentrations Lager) — ואילו בחזית צוידה כל אחת מאיתנו במספר.

בתקופה הקצרה הזאת מצבנו הפך לאין־ערוך טוב יותר — באופן יחסי, כמובן. אך לא עברו ימים רבים ושוב חל שינוי לרעה. אך בפעם הזאת רחב ליבנו משמחה, על־אף ההרעה הקשה במצבנו. היו אלה הפצצות בנות הברית של הסביבה על בתי־החרושת שלה. בעקבות ההפצצות נוצר מחסור במזון. משום כך אף שיכנו אותנו בצריפים מחוץ לעיר, וזקוקות היינו לבזבז שעה תמימה עד שהגענו לעבודה.

„המטורפות הולכות"
(Die Verrückten gehen)

יום אחד הלכנו בקבוצה של אלף נשים. חיוורות, כחושות, עור צפוד, ראשים מגולחים ורועדות מקור. קול נקישת קבקבי־העץ, על־מנת לחמם קמעא את הרגליים הקפואות,

נשמע באוויר. ילדי הגרמנים השקיפו מבעד חלונות בתיהם, מקושטים ווילונות נהדרים ועציצי־פרחים. הילדים החלו לקרוא זה לזה: „הנס, פטר... בואו מהר — המטורפות כבר הולכות"

(Hans, Peter... kommt schnell .—die Verrückten gehen schon)

אכן, כל הופעתנו, בין במראה־פנים, ובין בבלויי־סחבות שעל גופנו, עשו את הרושם של אנשים בלתי־שפויים בדעתם — זהו המצב, אליו הובאנו על־ידי „הגזע העליון"! וזאת עולל הגזע הזה לאנשים, שעדיין נזדקקו לשירותם, היינו: לכוח־העבודה הפוטנציאלי שלהם — כוח־עבודה שנעזרו בו לכיבושיהם ולמאמץ המלחמתי שלהם בכללותו.

ומאידך גיסא:

בעצם הופעתם של הילדים לנגד עינינו — בהסיח את הדעת מדבריהם — שתתו הלבבות דם, בהזכירם לנו את ילדינו אנו, את המשה'לך והחנה'לך — אחינו ואחיותינו, אותם גמולי־מחלב שלא חטאו, שנעקרו מאיתנו ללא־רחם ושולחו לארץ־גזירה.

ושוב לדרך

הגיע האביב. ראשית אפריל 1945. אחד המפקחים (Meister) הגרמניים על עבודתנו בבית־החרושת גילה לנו, שהרוסים כבר כבשו את פולין כולה וכן שהכוחות האמריקניים, האנגליים והצרפתיים עולים על גרמניה מכל עבריה. הבשורה היתה עריבה לאוזן והשרתה עלינו רוח של נוחם ועידוד — אך קובעת כוס התרעלה שלנו עדיין כנראה לא נתמלאה. עוד סבל רב היה צפוי לנו מידי המתעלים והמתנכלים לעצם קיומנו.

בוקר אחד שוב הופעלו קרונות־המשא, שהובילו אותנו לכיוון בלתי־ידוע. הנסיעה לא נתבצעה בכיוון אחד. הלוך ושוב נסענו. בתחנה אחת לא היה בכלל מעבר — כנראה שהדרך הופצצה, או שבקרבת מקום התנהלו קרבות בין כוחות השיחרור לבין כוחות השחור. ועם זאת כפות הרצח והבלע הוסיפו להחזיק בנו בשומרן אותנו מכל משמר, לבל יתחמק חלילה טרפן מרשותן.

תקופת האביב בעצם פריחתה. ריחות הפרחים של העצים בליבלובם ובנועם לכל רוח השתפכו מסביב. דרך החרכים והסדקים שבקרונות הבחנו באנשים, המעבדים חלקות אדמה. ילדים עליזים שיחקו בגינות מטופחות, מרהיבות־עין בשלל־צבעיהן — ואיש לא העלה על דעתו, או מה שגרוע יותר: הכול הסיחו את דעתם מגורל האנשים המורעבים, הלחוצים ודחוסים בקרונות, שלדי־אדם מוכי־גורל — המובלים לאחר שנות־סבל ואסונות למוות.

בימי־מסע ומשא קשים אלה — רק לעיתים רחוקות הוגש לנו משהו לסעוד את גופותינו המעונים, ההולכים וכלים. בתחנות מסוימות אסף האונטרשרפירר מפעם לפעם מספר תפוחי־אדמה או אוכל אחר בשבילנו. בתחנה כפרית אחת עמדו נשים מהצלב האדום וחילקו לנו פרוסות־לחם.

במאטהויזן

שבורות ורצוצות מתלאות הדרך, מעונות מאימי־הרעב, הצמא ומאפיסות כוחות — הגענו לבסוף למאטהויזן.

משירדנו מהקרונות לא היינו מסוגלות להציב רגל. בדרך נתקלנו בבור, בו עמדו מים מרופשים. על־אף העובדא, ששומרינו לא חסכו מאיתנו את מכותיהם, השתטחנו במלוא־גופנו והסתערנו על המים, על־מנת לרוות את הצמאון הכבד ולהרטיב את השפתיים המתבקעות מחורב.

בעומדנו לפני שער המחנה — לא עשה עלינו הדבר כל רושם עוד. אחת היה לנו כבר מה ייעשה בנו. אדישות, ייאוש והיעדר כל גילוי של רצון חיים או של מחשבה שלטו בכיפה. היינו גם מלאות פצעים מחיכוך גופותינו החלשים וחסרי־כוח התנגדות בקרונות המבורזלים.

במחנה הובאנו למרחץ. שם ניתנה לנו לפחות האפשרות לרחוץ את גופותינו המדובללים ולהתרענן במקצת. קיבלנו „חליפות" חדשות. במקום שמלותינו הולבשנו בתחתונים וכותונות. הה, אל אלוהים! מה דל ועלוב היה המראה!

נשים הדורות ואף יפהפיות לשעבר, ביניהן רופאות, עורכות דין וסטודנטיות, בחורות חסונות ושוקקות חיים ומרץ לפנים — והנה, איך הפכו לשלדי־אדם גועליים, דוחים, בתוקף התעללות סאדיסטית מחושבת, בגוף וברוח, במשך שנים — התעללות, שבוצעה על־ידי חלאת מין האדם במסווה של „עם התרבות הנאור", גרמניה זו ששמה יירשם לדראון לדורות עד!

חבלה בקרימטוריום

בהגיענו למאטהויזן נודע לנו מפי העצירים, שבלילה הקודם בוצעה חבלה בקרימטוריום, וכי זו גרמה להתפו־

צצותו והריסתו. כן סופר לנו, שבמחנה נותרו רק מספר אנשי־ס.ס. מועטים בלבד וכן המצב ביחס למשטרת המחנה והחיילים.

היה זה שבוע לפני השיחרור.

לאחר שהושארנו למשך הלילה בחוץ, אספו אותנו למחרת בבוקר ושילחונו ל ו י נ ו ג ר ב ן.

התחנה האחרונה

ו י נ ו ג ר ב ן — היה זה עמק שרוע בינות לסלעים, שהירידה אליו נתאפשרה דרך מדרגות אין־ספור — 200 בערך.

בניית המדרגות האלה אף היא בוצעה על־ידי העצירים — מהם לא אחד אף קיפח שם את חייו הצעירים. העצירים עבדו במחצבות האבנים — ורבים מביניהם, באזול הכוחות, התמוטטו ממשא האבן הכבדה על הכתפיים והתדרדרו לתוך התהום. כך, במוצאם את מותם בריסוק־אברים, נגאלו סוף־סוף מיסורי־התופת — לחם־חוקם מדי־יום־ביומו.

צוענים מושלים בנו

בעמק למטה עמד צריף, בו גרו צוענים. לרשותם של אלה הוסגרנו לשבט או לחסד — וההדגשה היא, כמובן, על „לשבט" ולא „לחסד". הללו ניצלו את הרשות שניתנה להם — כוח־שלטון שנמסר לידם — להכות ולהתעלל בנו ככל יכולתם.

קודחות מחום היינו שרועות על השקים הממולאים על האדמה באפס־אונים. אך גם „ת ע נ ו ג" זה לא ניתן לנו. הקימו אותנו למסדר — לעינוי של שעות. נמצאנו בקצה גבול הכוחות, ומדי־פעם־בפעם התמוטטה מישהי מחבורת המעונות — התמוטטה ולא קמה עוד. לבסוף, הובא דוד אוכל עם איזהשהו בשר מיובש, שבסופו נתקפה כמעט כל החבורה בשילשול־מעיים.

הגופות, שלא עצרו עוד כוח לשאת בסבל על־אנושי זה שנפל בחלקנו, היו מוטלות בעמק זו על גבי זו בתנוחות שונות, בהפיצן בכל הסביבה ריח לא נעים. איש לא טיפל בהן. איש לא סילקן. בעמק זה שרר ערפל נצחי — אך בהופיע השמש לשעה קלה היתה קופחת על ראשינו ללא־רחם.

כך שכבנו, בעוד ניתן לנו הדבר, שכוחי־אל ואדם, וציפינו לגאולה — היינו: למוות.

כותבת שורות אלה היתה חלשה מדי משתוכל לחשוב על משהו. תודעתי היתה מעורפלת ומטושטשת, ולא איכפתיות מכל הסובב אותי והעתיד להתרחש על ראשי חלשה עלי — מבלי לגלות אף בפינה נסתרת אחת של ההכרה שמץ של רצון וכוח להשוב עוד על עתידי וגורלי.

אך בתת־התודעה היבהבה עוד הרגשה אחת, והיא: הרגשת היעדר־תקווה, ונכון יותר — אף צל־צילה של תקווה, וחוסר טעם ותכלית בחיים אלה, שגורלם נחתם — נחתם להיכרת ולהיקפד בעודם באיבם. ובעיקבות הרגשה שלטת זו מילאה את כל חדרי־ליבי המשאלה האחת והיחידה:

מי יתן, וחיים בזויים ונתעבים, חסרי־טעם ותכלית אלה, יגיעו לקיצם מהר — מהר ככל האפשר!

יום השיחרור הגיע

לפתע נשמעו קולות וצעקות שהלכו וגברו. בכי וצחוק, ששימשו בעירבוביה, התפרצו מפיות המעונות, שלא יכלו עוד לקום.

יום השיחרור הגיע. „ה ג ז ע ה ע ל י ו ן" התגל־מותו של האשמדאי וכל השפל והנתעב עלי־אדמות — שזרע מוות והרס בעינויי־תופת שעיין לא ראתה, הניח את נשקו המורעל ונכנע.

האמריקנים כבשו את המחנה. אך אני ושכמותי שכבנו ללא ניע וזיע. לתודעתנו הגיעו רק הדם של הדברים — הרעש וההמולה שקמו בעיקבותיהם, אך תוכנם, פנימיותם של הדברים לא נקלטו. לא היינו עוד מסוגלות להבחין בתמורה שחלה, להבחין בין טוב ורע. שרויות היינו בעירפול מוחלט של ההכרה. ורק לאחר שניגשה אלי אישה וטילטלה אותי עוד ועוד, בקוראה בקול שהמלחמה נסתיימה, וכי אנחנו חופשיות לחלוטין לפנות לאן שרצוננו לפנות — החלה משמעותם האמיתית של הדברים, תוכנם הסנסציוני, לאט־לאט להתבהר במוחי. ומשנקלטו סוף־סוף, לאחר שהות־מה, הדברים בתודעתי, ולנגד עיני־רוחי נצטיירה התמורה הכבירה, הקיצונית, שחלה במצבי־במצבנו — נפתח מעיין הדמעות ופרצתי בבכי היסטרי.

היה בו, בבכי, יותר מגורם האכזבה העמוקה והייאוש הכבד ממשאלות־לב שלא נתקיימו, מאשר מגורם השמחה על הצלת הגוף. בדמיוני הצעיר נצטייר השיחרור אחרת — הוי, אחרת לחלוטין.

תיארתי לעצמי, בתמימות ילדותית, שהנה, בדיוק כבאגדה, תבוא הקוסמת הטובה, ומחוץ להשפעת רוב־טובה תאחד אותי עם ההורים ויתר בני־המשפחה, והכול יחזור לקדמותו — דבר לא נעדר. והנה, מה עגומה וקודרת היתה המציאות! לבד, לבד, ללא ריע וגואל, נותרו, ברובם המכריע, אלה מעט מזעיר שנותרו. ואילו כל היקרים והאהובים עלינו — הורים וילדים, אחים ואחיות, קרובים ורחוקים, מכרים וידידים — נגזרו מארץ־החיים לעד, לעולמי־עד. ועלינו עוד לשמוח, לעלוז, לשיר ולהיות אסירות־תודה, על יתמות ובדידות אין־קץ, שהפכו עובדא ניצחת לנצח!

מתי אחר השיחרור

נלקחנו לבתי־החולים. קיבלנו עזרה רפואית — זריקות ותרופות, תרופות וזריקות. טיפלו בנו רכות — אך חלק מאיתנו לא עצר כוח להמשיך. העזרה הגיעה ואף הוגשה בנדיבות, אך הגיעה במאוחר — מאוחר מדי. הגוף המעונה והנהרס, בסבל בל־ישוער במשך שנים, לא היה מסוגל עוד לקרום עור וגידים ולחזור לאיתנו.

ואכן, רבים היו אלה, שליבם הפסיק לפעום לנצח, לאחר שעוד הספיקו להזין את עיניהם הדומעות והעששות בזיוו של השחר העולה.

אין יענע טעג

פּעלאַ זעלקאָוויטש־לוטאָטאָווסקי, בת־ים

שוין די ערשטע טעג, נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן קיין זדונסקעוואָליע, האָבן אונדז איבערצייגט, אַז די גערמאַנאָ־נאַצישע אָנגעזאָגטע מלחמה דעם יידישן פאָלק, איז נישט געווען בלויז אַ מאַנעווער, אַ פּאָליטיש־פּראָפּאַגאַנדיסטישער טריק, כדי צו געווינען די פעלקער, צווישן וועלכע די שנאה צום עם־עולם איז געווען אַ פאַרוואָרצלטע פון דור־דורות — נאָר אַ טרויעריקע, טראַגישע ווירקלעכקייט. ווייניק, וואָס רויב פון יידיש האָב־און־גוטס און פיזישע אָנגריפן זענען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג — נאָר אויך דאָס נאַקעטע לעבן אַליין איז געוואָרן הפקר פאַר יעדן. אָפטע באַזוכן — סיי ביי־טאָג און סיי ביינאַכט — פון באַוואָפנטע דייטשע סאָלדאַטן, באַגלייט פון אונדזערע היימישע פאָלקס־דייטשן, וואָס האָבן געפּאָדערט צירונג און אַלע אַנדערע ווערט־זאַכן, האָבן אונדז באַרויבט נישט־נאָר פון אַלעם, וואָס האָט געהאַט אַ ווערט. יעדער פון די־דאָזיקע באַזוכן איז אויך געווען באַגלייט פון באַליידיקונגען און צעשלאָגענע ביז בלוט.

מחלקת הפרוות בגיטו.

פוטער־רעסאָרט אין געטאָ.

געטאָ

און דאָך, ביז צום שאַפן פון געטאָ, אַזוי לאַנג ווי יעדער פון אונדז האָט נאָך געוווינט אין זיין היים, איז כאָטש ס׳איז שוין אויך דעמאָלט די לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג געווען אַ שווערע, פילנדיק דעם ביטערן טעם פון שיקאַנעס, פרנסהלאָזיקייט — און דער עיקר: רעכטלאָזיקייט — דאָך האָט דער פאַקט פון זיצן אינדערהיים, אין דער אייגענער שטוב און ווירטשאַפט, געניסנדיק נאָך פון קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער נישט־יידישער באַפעלקערונג, באַדייטנדיק פאַרלייכטערט דעם גורל פונעם איינצלנעם ייד, וואָס האָט לרוב נאָכנישט אַזוי־שטאַרק געפילט דעם הונגער. מענטשן האָבן נאָך ווי ס׳איז צו ביסלעך אונטערגעהאַנדלט און אויך

ליד העבודה בסדנאות הגיטו.

ביי דער אַרבעט אין די שאָפּן פון געטאָ.

געשמוגלט לעבנסמיטל פון די אַרומיקע דערפער — כאָטש דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות. און בעצם, וואָס איז אין דער־אָ צייט נישט געווען פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות? צו דער שמוגלעריי האָבן אויך צוגעהאָלפן די פּאָליאַקן, וואָס האָבן דערפון געצויגן גרויסע רווחים.

אָבער מיטן אויפשטעלן פון געטאָ — די־אָ פאָרמעל־עפנטלעך־בולטע סאַנקציאָנירונג פון יידישער רעכט־און ווערטלאָזיקייט — וואָס האָט אַרומגענומען די גאַסן יולִיושאַ, סטענשיצער, אָגראָדאָווע, האַלב שעראַדזער און אַ טייל פון מאַרק, ווערט די אַזוי־אויך שווערע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג ממש קאַטאַסטראָפאַל. סיי צוליבן כסדרדיקן טעראָר, סיי צוליב דער פאַרשאַרפטער מאַטעריעלער נויט — אַ פּועל־יוצא פון איבערגעריסענעם קאָנטאַקט מיטן הינטערלאַנד, מיטן דאָרף, און דער אַרומי־קער פּוילישער באַפעלקערונג.

אַרבעטס־שאָפּן

ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז בעת ס'זענען אויפגעשטעלט געוואָרן אין געטאָ אַרבעטס־שאָפּן, אין וועלכע ס'זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן פאַרשידענע באַקליידונגס־אַרטיקלען פאַר דער דייטשער אַרמיי, האָט יעדער, מער־אָדער־ווייניקער, אַרבעטס־פעאיקער מענטש, זיך באַמיט, בעת דער אונטערזוכונג דורך דער מעדיצינישער קאָמיסיע, אַרויסצובאַקומען אַ וואָס־בעסערע אַרבעטס־קאַטעגאָריע.

מיט אַזאַ דאָקומענט אין דער האַנט, האָבן יידן — אייביקע אָפּטימיסטן — געגנערט די האָפענונג — וואָס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן אַלס פאַרפירערישע אילוזיע — צו ווערן באַטראַכט אַלס אַ נוצלעכער אַרבעטס־עלעמענט, ווערנדיק אַזוי־אַרום אויסגעהיטן פון די פאַרשידנסטע פּלאָגן, גערופן „אַ ק צ י ע ס", וואָס האָבן זיך אַזוי־אָפט און אַזוי אומברחמנותדיק אַראָפּגעלאָזן אויף די יידישע קעפּ אין יענע טעג.

כ'נעם אויף מיר די עבירה

דער שרייבער פון די צײלן איז צוגעטיילט געוואָרן צו אַ שטרוי־שאָפּ, וואָס האָט פּראָדוצירט שטרויענע שיך, באַשטימטע פאַר די דייטשע סאָלדאַטן אין דער ווינטער־צייט.

אין מאַגאַזין, ווו כ'בין געווען באַשעפטיקט ביים אַרויסגעבן פאַרשידענע מאַטעריאַלן צו דער אַרבעט, האָט געטראָפן, אַז אַן אַרבעטער האָט צוגענומען עטלעכע מעטער שפּאַגאַט. פאַר דער עבירה האָט דעם מענטש געדראָט באַזייטיקט צו ווערן פון דער אַרבעט. דאָס האָט געהייסן: פאַרלירן די רעכט אויף דער מינימום־ראַציע, אויסצוהאַלטן זיך מיט דער משפּחה. קענענדיק גוט דעם מענטש, און וויסנדיק, אַז ביי אים אין שטוב געפינען זיך אויך עטלעכע קליינע קינדער — האָב איך אויף זיך גענומען די שולד, און טאַקע באַלד אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון דער אַרבעט.

„נאָרמאַלע" טעג אין געטאָ

דערווייל ווערט אין געטאָ, ווו אַלץ אַנטוויקלט זיך „נ אָ ר מ אַ ל", דאָס לעבן פאָרגעזעצט, ווי ס׳זעט אויס, לויט אַ־פון־פאָרויס באַשטימטן סדר און פּלאַן, אויסגעכיטרעוועט דאָרט, אין די „ה ו י כ ע פ ע נ צ ט ע ר" — וואָס באַשטימען וועגן אונדזער גורל צום טויט אָדער צום לעבן. טאָג־טעגלעך — נייע צרות און פורעניותן, פרישע אַקציעס מיט זייערע קרבנות. צוויי מאָל, אין אַן אָפּשטאַנד פון 3—2 חדשים, גענוי: פ ו ר י ם און ש ב ו ע ו ת — אויסגערעכנט אין די יידישע יום־טוב־טעג! — הענגט מען אויף עפנטלעך צו 10 יידן. אינדערצווישנצייט ווערט אויך דורכגעפירט אַ קינדער־אַקציע. אַן אומבאַשרייבלעכער פּחד באַהערשט די געטאָ־באַוווינער, וואָס זענען נישט זיכער מיטן מאָרגנ־דיקן טאָג. די לופט איז אָנגעפילט מיט שרעק פאַרן אומבאַוווסטן באַוווסטן, וואָס קען יעדע מינוט עקספּלאָדירן — קעגן וועלכן מיר זענען אַזוי מאַכט־ און הילפסלאָז.

בעת דער גורלדיקער טאָג איז געקומען — די טראַגיש־הימלשפּאַלטנדיקע געשעענישן פון דעם־אָ יום־הדין זענען שוין באַשריבן פון מאַנכע פון מיינע שטעטלשע פריינט — און מיינע עלטערן זענען סעלעקטירט געוואָרן אויפן בית־עולם — צוזאַמען מיט אַנדערע עלטערע מענטשן, קראַנקע און קינדער, באַשטימטע קיין כעלמנאָ, און איך האָב פאַרזוכט אַריבערצולויפן צו זיי, בין איך דורך איינעם פון די געסטאַפּאָ־לייט, מיט קלעפּ צוריקגעטריבן געוואָרן צו די יונגע נאָך פעאיקע אַרבעטס־כוחות. מיר זענען געטריבן געוואָרן צו דער באַן־סטאַציע, ווו מיר זענען געצוווּנגען געוואָרן אָפּצוגעבן אַלערליי געלט און ווערט־זאַכן. דאָ

האָט זיך אויך אָפּגעשפּילט די פּיינלעכע סצענע, בעת די דייטשן האָבן פון איינעם פון די וואַגאָנען אַרויסגענומען דעם ד"ר לעמבערג, און געפירט אַהין — פון וואַנען מ׳קומט מער נישט צוריק. מיט טיפן מיטגעפיל און ווייטיק, מיט מאַכטלאָזער ציין־קריצעניש און פייכטע אויגן, באַגלייטן מיר אין געדאַנק דעם לעצטן מאַרטירער־וועג פון אונדזער באַליבטן שליח־ציבור און פאַרטיידיקער פון דער פאַר־פאָלגטער און געשלאָגענער זדונסקעוואָליער עדה יידן — אַזויפיל וויפל זיינע כוחות האָבן אים געסטייעט.

טראַנספּאָרט־קרבנות

פאַרשידן זענען געווען די וועגן, וואָס האָבן געפירט צום דייטשן, כיטרע־דורכגעטראַכטן פּלאַן, אומצוברענגען דעם גאַנצן יידישן פאָלקס־שטאַם — איבעראַל, ווו זייער בייז־וויליק־אוממענטשלעכע געוואַלט האָט זיי דערגרייכט.

איינער פון די וועגן איז געווען „ט ר אַ נ ס פּ אָ ר ט".

אַריינדרענגענדיק מאַסן מענטשן אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען, ווו צומאָל צו שטיין האָט נישט גענוגט קיין פּלאַץ, זענען אומצייליקע מענטשן דערשטיקט געוואָרן, נאָך איידער זיי זענען אָנגעקומען צו זייער קומענדיקער ליידנס־סטאַציע. אַזוי איז אויך געשען מיט אונדזער טראַנספּאָרט. אויפ־לאָדנדיק אונדז אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען קיין לאָדזש, צוזאַמענגעדריקטע ווי סאַרדינען, זענען בלויז אין אונדזער וואַגאָן געווען 28 טויט־פאַלן פון דערשטיקונג.

צווישן זיי:

א י ט ש ע ק ר י מ אָ ל אָ ו ו ס ק י, ה ע ר ש נ ו ס ק אָ־ו ו י ט ש מיט זיין זון י ו ס ף, פרוי ק ר י ס פון דער סטענשיצער גאַס, ל ע ו ו י, ב ע ר ג ע ר, ז ע ג ע ל ס איידעם, מ ש ה מ אָ ר ג ע נ ש ט ע ר ן און אַנדערע.

לאָדזש

איידער מיר זענען אָנגעקומען אין לאָדזשער געטאָ, זענען מיר פאַרהאַלטן געוואָרן אין מאַרישין — די סטאַציע ביי לאָדזש, ווו ס׳זענען אויסגעסאָרטירט געוואָרן די צוגערויבטע ווערט־זאַכן פון די ליקווידירטע יידישע קהילות פון דער סביבה.

אין לאָדזש זענען מיר באַשעפטיקט ביי כלערליי אַרבעטן, אַלץ אַזעלכע, וואָס זענען באַשטימט אונטערצו־האַלטן דעם דייטשן געוואַלטזאַמען קריגס־פּאָטענציאַל, סיי אין דער באַוואָפענונגס־ סיי אין דער באַקליידונגס־אינדוסטרי, אַזוי ווי ס׳איז אונדז אָנגעוואָרפן געוואָרן מצד

ביקור ה„גיסטאפו" במחלקת הפרוות בשעת העבודה.

באַזוך פון „געסטאַפּאָ" בעת דער אַרבעט אין פוטער־רעסאָרט.

הכניסה לגיטו זדונסקה־וולה מרחוב יוליושה.

איינגאַנג אין געטאָ פון יוליושאַ גאַס.

דער דייטשער ווילקירלעכער מאַכט — דורך דער פאַרמיט־לונג פון זייערע אויספירער אויף דער יידישער גאַס.

די לאַגע אין געטאָ איז אַ שרעקלעכע. דער דערשעפּנ־דיקער הונגער און די שווערע אַרבעטס־באַדינגונגען, באַגלייט פון דער ענגשאַפט און אוממעגלעכקייט איינצוהאַלטן אַן עלעמענטאַרן, סאַניטאַר־היגיעניש ניוואָ — האָבן אומפאַר־מיידלעך דערפירט צו מאַסן־עפּידעמיעס פון אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. אויף דעם וועג זענען אומגעקומען מאַסן מענטשן אין געטאָ, צווישן זיי אויך אַ סך פון אונדזערע זדונסקעוואָליער — איינער פון די גוט־צוגעטראַכטע וועגן פון דייטשן פאַרטיליקונגס־אַפּאַראַט, קעגנאיבער דעם, דורך זיי, צום טויט־פאַרמשפּטן יידישן פאָלק.

אַזוי, אין אַזעלכע באַדינגונגען, אָטעמענדיק אין אַן אומדערטרעגלעכער אַטמאָספער פון פיזישע פיין און פּסיכישער דעפּרעסיע, אין אַן אַטמאָספער פון אַ סיסטעמאַ־טישער, בכוונה געצילטער פאַרקלענערונג פון אונדזער צאָל, פון אַן אומפאַרמיידלעכער אָפּשוואַכונג פון אונדזערע ווידערשטאַנדס־כוחות און אַבסאָלוטער אויסזיכטסלאָזיקייט אויף מאָרגן —

אַזוי, איז אונדז אויסגעקומען צו שלעפּן אונדזער זינלאָז לעבן, ביז ס'איז געקומען דער טאָג פון דער אַלגעמיינער אויסזידלונג אין לאָדזש, אין 1944, בעת מיר זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין **א ו י ש װ י ץ**.

בירקענאו

...בירקענאַו. 11־טער בלאָק. מיר, אַ גרויסע גרופּע קאַנדי־דאַטן פאַרן ברענענדיקן אויוון, ווערן אויסגעשטעלט אין רייען און געטריבן אין דער ריכטונג פון קרעמאַטאָריום. פונדערווייטנס — אויפן האָריזאָנט, אַ טונקל־גראָער הימל פון קנוילנדיקן רויך. לעצטער וועג — קיין צוריק נישט פאַראַן. ביים סוף פון דער קאָלומנע דערהערן זיך מוראדיקע געשרייען — דאָס זענען קולות פון אכזריותדיק צעשלאָגענע און צעביסענע פון הינט. ביים איינגאַנג פון קרעמאַטאָריום שטייען עטלעכע פונקציאָנאַרן פון דייטשן ברען־אַפּאַראַט, און ציילן די קרבנות מיט אַזאַ גלייכגילטיקייט און זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט, ווי ס'וואָלט זיך נישט געהאַנדלט וועגן מענטשלעכע וועזנס, וואָס אָטעמען, פילן און דענקן, גלייך מיט זיי — נאָר, לאָמיר זאָגן, ווי שטיקער האָלץ אָדער קוילן, וואָס ווערן אַריינגעוואָרפן אין פייער. בעת ס'קומט מיין ריי — ווערט דאָס טויער אָפּגעשלאָסן.

— **„נישטאָ מער קיין אָרט"** — שרייט אויס דער עלטסטער איבער דער ברען־פּראָדוקציע.

איך בין צייטווייליק אָפּגעראַטעוועט.
אויף ווי לאַנג ?

די צוזאַמענקראַכנדיקע קריגס־מאַשין
פאָדערט אַרבעטס־כוחות

ערב יום־כיפור 1944, ווערן מיר געשיקט קיין **ש ט ו ט ה אָ ף**. אָבער אין אָנבליק פון דער צוזאַמענקראַכנ־דיקער קריגס־מאַשין, אונטער די צעשמעטערנדיקע קלעפּ פון די אָנגרייפנדיקע באַפרייענדיקע אַרמייען אויף אַלע פראָנטן, זענען די אידעאָלאָגן און אויספירער פון דער **„ענד־לייזונג"** געצוווּנגען אָפּצורופן — קעגן זייער ווילן און טמאדיקן ציל — אַ טייל פון די באַשטימטע קרבנות פאַר די קרעמאַטאָריעס. אָט־די־אַלע, וואָס זענען נאָך געווען פעאיק צו אַן אַרבעטס־אָנשטרענג, און אייליק זיי אַרויסשיקן אין די באַדראָטע געביטן, כדי אויפצושטעלן אַ שוץ־וואַל קעגן די פאָרגייענדיקע, אַלץ־פאַרניכטנדיקע טאַנקן און פאַנצער־איינהייטן פון די זיגרייכע אַליאירטע אַרמייען.

איינער פון די דאָזיקע **„רעטונגס"־טראַנס־פּאָרטן**, ווען מענס טויט־אורטייל ס'איז צייטווייליק אָפּגע־

לייגט געוואָרן, אין וועלכן אויך די אויבן־געחתמעטע איז איינגעגלידערט געוואָרן, האָט געפירט קיין פּ אָ מ ע ר ן.

אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין גראָבן אָקאָפּעס, סיי בייטאָג און סיי ביינאַכט. אויב עמעץ פון די טויט־שקלאַפן איז בעת דער קאַטאָרגע־אַרבעט אויף אַ מאָמענט געפאַלן אין אָנמאַכט — און ביי דידאָזיקע שרעקלעכע, פּיינפולע אַרבעטס־באַדינגונגען איז דאָס לגמרי נישט געווען קיין זעלטענע דערשיינונג — זענען באַלד דערשינען ס״ס־לייט, און באַגאָסן דעם קרבן מיט כלאָר, לאָזנדיק אים אין פעלד אויסגיין אין שרעקלעכע יסורים.

אין אונדזער נייעם „אַרבעטס״־פּלאַץ איז אויך פאַראַן אַ לאַזאַרעט פאַר קראַנקע. פון דאָרט, פון דעמדאָזיקן דייטשן „ה י י ל ־ אַ נ ש ט אַ ל ט״ קומט קיינער אַ לעבעדיקער נישט צוריק.

דאָ, אין לאַזאַרעט, אַרבעט אַ „מ ע ד י צ י נ י ש ע ר״ פּ ע ר ס אָ נ אַ ל, וואָס באַזיצט צו זיין דיספּאָזיציע אַ גאַנצן מאַגאַזין פון „מ אָ ד ע ר נ ע״ מ אָ ר ד ־ מ כ ש י ר י ם, ווי נאַפט־ און בענזין־איינשפּריצונגען. דאָ ווערן אויך דורכגעפירט „ו ו י ס נ ש אַ פ ט ל ע כ ע״ פאָרשונגען, נאָך וועלכע די באַטרעפנדיקע מענטשן־קרוליקעס גייען אויס אין מוראדיקע יסורים.

דער „טויטן־מאַרש״

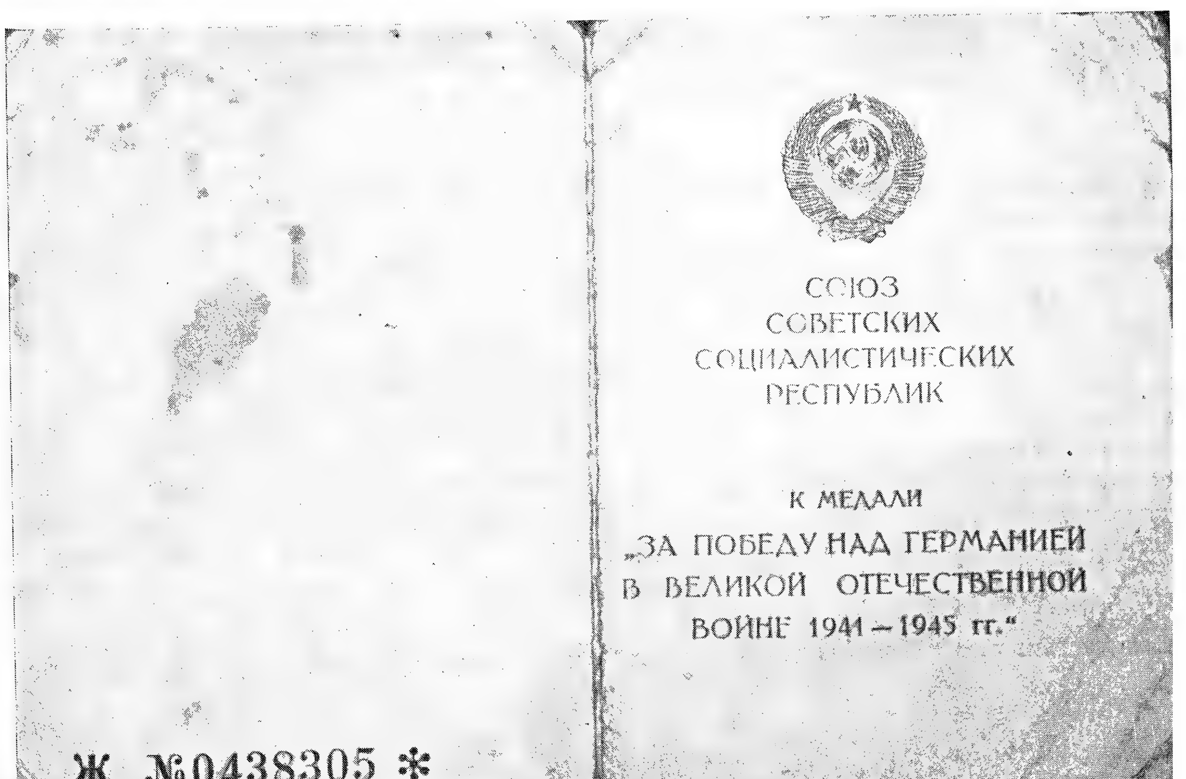
טראָץ דער מוראדיקער עקספּלאָאַטאַציע פון נאָך געבליבענעם יידישן אַרבעטס־פּאָטענציאַל, סיי אין די באַוואָפענונגס־פאַבריקן, סיי ביים אויפשטעלן קינסטלעכע שוץ־וואַלן, קעגן דעם פאָרויסמאַרש פון די באַפרייענדיקע אַרמייען — קומט דער פראָנט וואָס ווייטער אַלץ נאָענטער. און בעת ער ווערט גאַנץ נאָענט, חזרט זיך ווידער איבער די אונדז אַזוי־גוט באַקאַנטע בלוטיקע פּרשה: ט ר אַ נ ס פּ אָ ר ט.

דאָסמאָל, דאָס לעצטע מאָל, איז דאָס געווען אַ 6־וואָכיקער טויטן־מאַרש. טויזנטער פון אונדזערע ברידער, קראַנקע אָדער אָפּגעשטאַנענע, ווערן צוזאַמענגענומען און דערמאָרדעט אויפן אָרט. דער גאַנצער וועג איז באַלייגט מיט די אומגליקלעכע, וואָס האָבן אין די סאַמע לעצטע טעג — צומאָל אין די סאַמע לעצטע מינוטן — נישט אויסגעהאַלטן, און נישט זוכה געווען די דערלייזנדיקע שעה.

צווישן די אומגעקומענע אין דאָזיקן „מ אַ ר ש״ זענען פאַראַן פיל פון אונדזערע זדונסקעוואָליער אָפּשטאַמיקע: חנה ר אָ ז נ ב ע ר ג, איר שוועגערין מיטן מאַן — ר אָ ז נ פ ע ל ד, פרוי ר י י כ ב אַ ר ד, פון דער שעראַדזער גאַס, און פיל אַנדערע.

אין לעצטן עטאַפּ פון מאַרש, צוקומענדיק צו אַ דאָרף, דערהערט זיך אַ שרעקלעכע קאַנאָנאַדע. אַלע וועכטער — די „ג ר וי ס ע ה ע ל ד ן״ קעגן אומבאַוואָפנטע, האַלב־טויטע מענטשן, צעלויפן זיך ווי געסמטע מייז. מיר בלייבן אין דאָרף, ווו נאָך אַ קורצן איבערייס באַווייזן זיך די ערשטע סאָוויעטישע פאָרפּאָסטנס. מיר זענען באַפרייט

אות ההצטיינות שהוחזרה.

זדונסקעוואָליע

שלמה מ. וויסאָצקי, נתניה

צום אנדענק פון מיינע עלטערן —
משה און שרה פריידע,
ברידער, שוועסטער און אייניקלעך

גאָסן און הייזער, הייזער מיט טויערן,
טראָטואַרן, שאָסייען, פּלעצער און מויערן.
אַרום און אַרום אַ ראָטהויז, אין סאַמע מיטן מאַרק,
פון די אַלייען נישט־ווייט איז דער פּאַרק.
אַ שול, אַ בית־המדרש, אַ תלמוד־תורה, אַ חדר,
אַ חסידים־שטיבל, אַ מקווה און אַ בעדער.
אַ רב, אַ דיין, אַ חזן, אַ שוחט,
אַ שמש, אַ גבאי, אַ קברן אויכעט.

פאַבריקן אַ סך, מיט קוימענס צום הימל,
פאַרטאָגס דאָס פייפן, רעשן און טומל.
צו דער אַרבעט מ׳איילט זיך — אַ געיעג פון אַלע,
דערוואַכט אַזוי דאָס שטעטל זדונסקעוואָליע.
די זון מיט אירע שטראַלן שוין אַלץ באַקליידט,
יידן גייען דאַווענען — די טליתים ביים זייט.
אַ שניידער, אַ שוסטער, אַ וועגעלע שלעפּט אַ טרעגער,
משה׳לעך, שלמה׳לעך גייען אין חדר.

די געוועלבער שוין אָפן, מ׳דינגט זיך און מ׳האַנדלט,
אַלץ ווערט לעבעדיק — אין אַ מאַרק פאַרוואַנדלט.
פויערים, פויערטעס מיט פּוטער און קעז,
הינער, קאַטשקעס, אינדיקעס און גענדז.
יידישע ווייבער איילן, לויפן,
דאָ איז צו טייער — באַדאַרף מען דאָרט קויפן.
אַזוי קאָכט זיך אויס דער טאָג ווי אַ קעסל —
ס׳ווערט ליידיק דער מאַרק און פּוסט אין געסל.

אין שטעטל אויך קרייזן, פּאַרטייען —
אַ יוגנט אין אַלע רייען.
לינקע און רעכטע — אַ סך אידעאַליסטן,
אָרקעסטער פון די גרינע און ציוניסטן.
דראַמאַטישע סטודיעס, באַגאַבטע, מיט טאַלאַנט,
מאָלער און שרייבער אויך באַקאַנט.
דאָס לעבן האָט אַן אינהאַלט געהאַט און צוועק
און אַזוי זענען טעג מיט יאָרן אַוועק.

דער אומקום פון שטעטל

געקומען זענען וואָלקנס — שוואַרצע ווי קויל,
ווען מ׳דערמאָנט זיך, כאַפּט אָן אַ גרויל.
אַ פּחד, אַ ציטער פון אומגליקן שרעקלעכע,
דערשיטערנדיקע, גרויזאַמע, אומגלויבלעכע.
די נאַצישע חיה מיט בלוט און שווערד,
פאַרניכטעט האָט אַלץ, אָפּגעווישט פון דער ערד.
געהאָנגען, לעבעדיק באַגראָבן, געשאָסן —
יידיש בלוט האָט זיך איבעראַל געגאָסן.

דערשטיקט מיט גאַז — אין אויוונס פאַרברענט:
טאַטעס און מאַמעס — קינדער אויף די הענט.
ברידער און שוועסטער רעכט צום לעבן צוגערויבט,
מיט שמע־ישראל הייליקע נשמות אויסגעהויכט.
אין שוואַרצע, פינצטערע, ווייאיקע טעג —
געפירט האָט מען אַלע צום לעצטן וועג.
נישט ווייט פון שטעטל: כעלמנאָ דער נאָמען —
אונדזערע טייערסטע, נאָענטסטע אומגעקומען.

שכנים האָבן געשוויגן, דער פערפידער שונא האָט געלאַכט,
בעת אונדזער זדונסקעוואָליער קהילה געוואָרן איז
אומגעבראַכט.
געבליבן נישט מער ווי אַ ביסל אַש און אַ שטיין,
ביי וועלכן יעדעס יאָר מיט קדיש און געוויין,
מיר טרעפן זיך אויף יזכור, בעטן פאַר יעדער נשמה —
זאָל אונדזער מדינה זיין אַ טרייסט און אַ נחמה.

כיצד החזקנו מעמד

מ. יוסקוביץ

על־אף הכנותיו הקדחתניות של המשטר הנאצי למלחמה, על־אף הכרזותיו התוקפניות, החד־משמעיות נגד אירופה החופשית — משפרצה המלחמה באה זו עלינו כחתף.

הפצצות כבר עפו מעל לראשינו. בתים ובנייני־חרושת כבר היו לעיי־הרבות, מוקפים להבות וענני־עשן מתאבכים מפצצות־תבערה, שהוטלו עליהם — ובכל־זאת טרם חדרה לתודעתנו המציאות המרה. גלי שנאת היהודים מעל כל שופרות התעמולה הנאציים גאו ועלו על גדותיהם — ובכל־זאת עדיין תמימים היינו, מבלי לחוש כלל את הגורל הטראגי הצפוי והמיועד לנו.

באמצעי־תחבורה פרימיטיביים שבידינו, בעגלות רתומות לסוסים, ניסינו, רבים מיושבי־העיר היהודים, ובתוכם גם משפחתנו, להימלט מהאש הצולבת, שהומטרה עלינו על־ידי התוקפים הגרמנים. לא העלינו כלל על הדעת, שרכב השריון, הטנקים והאווירונים שבידי האשמדאי הגרמני, מהירים ואף יעילים יותר מסוסינו העלובים. ומשהגענו, לאחר נסיעה מייגעת של יומיים, לאוזורקוב ונוכחנו לדעת שהגרמנים לפנינו — הרגשת אין־אונים השתלטה על כולנו, הרגשה שבילבלה את הדעת ושיתקה את הרצון.

באוזורקוב נפגשנו עם יהודים רבים, ביניהם אף מספר בעלי־עמדה מוכרת ממקומות שונים באיזור, אשר כמונו ניסו אף הם להיחלץ ממקום הסכנה — בתוכם אף נמצא רב קהילתנו, ר׳ מ ש ה ב ר.

כדי לזרוע בהלה ופחד בלבבות, שידרו הגרמנים הודעה ברדיו, בשפה הפולנית, שלפיה חייבים כל הגברים להתקדם לעבר ורשה, ואילו הנשים והילדים יחזרו לבתיהם. פנינו לעבר לוביץ׳. אך מיד, משהתברר שהדרך חסומה, לא ידעו האנשים, ובתוכם עסקני־ציבור מנוסים, במה להתחיל. כולם עמדו תוהים ובוהים על המתרחש, בהינטל מהם כושר החשיבה והמעש, שאיפיין את האנשים האלה בזמנים כתיקנם — ב ב ח י נ ת „מ ש י ב ד ע ת ח כ מ י ם א ח ו ר . . .״

במצב זה של אין־אונים ואזלת־יד חזרנו לזדונסקה־וולה — בעוד אדישות והשלמה עם המציאות, חוסר־ידיעה ואנדרלמוסיה כללית שולטים בכול. בימים האלה נוצרה אפשרות של יציאת כל משפחתנו לארץ־ישראל, במחיר של 70 אלף זהובים פולניים — סכום שלא היה למעלה מכוחותינו. והנה תגובתו של אבא ז״ל, בהיוודע לו הדבר:

„יעברו כמה חודשים ואנחנו נחזור לביתנו ולבית־החרושת, אף אם יהיו הרוסים״.

אכן — עיוורים היינו אז ותמימים עד להחריד. ולא נמצא בקרבנו אף אחד, שיהא מסוגל לחוש, ולו במעומעם, את עומק וגודל התהום, שעוד מעט קט ותיפער לרגלי־אומתנו, להציץ לתוך נבכי־האימים של העתיד, שכבר התדפק על הדלת. גם לאחר שאחד ממכירינו הגרמנים גילה לנו בתוב־לב: **„אלמלי ידעו היהודים מה צפוי להם — היו מאבדים עצמם לדעת״** — גם אז נתקבלו הדברים כדברי־הבאי, כמשהו שהדעת אינה סובלתו, ולפחות כהגזמה, שאין לה שום אחיזה במציאות.

ואכן:

העם שהדיבר „ל א ת ר צ ח״ טבוע בדמו ונפשו, עם זה לא היה בשום פנים ואופן מסוגל לחשוב בקטיגוריות של רצח והשמדה מכוונים ומאורגנים של אומה שלמה — אך־ורק בגלל השתייכותה הביולוגית של אומה זו לגזע עתיק יומין, לישראל סבא.

תאמרו:

תמימות! אולי — אך שורשיה של זו באצילות דמוהין, וסימנה: אהבת האדם והאמונה התמה בנברא בצלם.

הפרמה

בזמן הראשון — עוד לפני קום הגיטו — קיבלנו, צעירי־ובוגרי־משפחתנו, סרט מיוחד לתנועה חופשית בעיר (לפי המלצת הגרמני, שהופקד על הפעלת בית־החרושת שלנו), למען עזור בעיבוד החומר הגולמי, שעוד נותר מהמלאי שברשותנו. פריבילגיה זו ניתנה לנו עד גמר עיבודו של החומר. לאחר מכן עברנו, בדומה ליתר יהודי־העדה, לגיטו. משהוכרז על הקמת „ח ו ו ה ל נ ו ע ר צ י ו נ י״ — ביוזמתו של ד״ר ל מ ב ר ג התנדבתי להיות בין חבריה. נמניתי עם הבודדים של הנוער הדתי, שנרשמו לפרמה — אך תנאי התניתי, שלא אחויב לחלל שבת. פיקוח נפש דוחה שבת, וביחס לחווה סבור הייתי שיש בה משום הצלה פורתא — עם־זאת נאחזתי בצפורני בשמירה על קדושת ומנוחת השבת ולא רציתי לוותר על כך. בתחילה

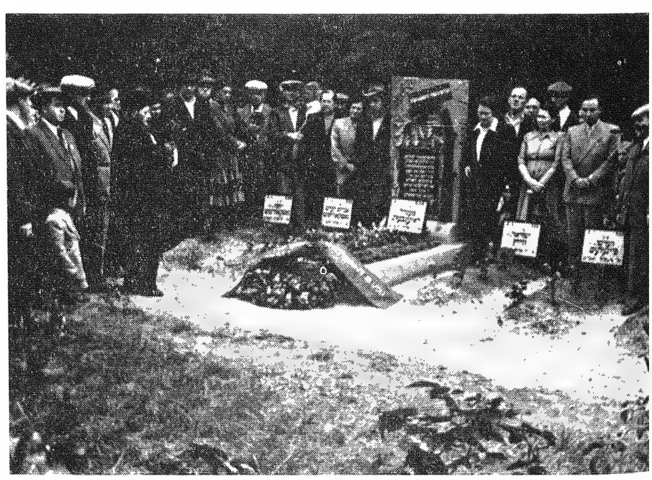
סירב מנהל החווה להיענות לתנאי, אך במשך הזמן ניאות לי ואף הייתי חבר טוב ומועיל. תקופת־מה אף קיבלתי את התפקיד של מנהל משק החווה, מבלי לוותר על שמירת השבת וערכי־יהדות אחרים, שהיו ניתנים לביצוע במסגרת התנאים המיוחדים ההם.

החווה שימשה מוקד רוחני ועידוד רב לנוער ולעיתים אף למבוגרים, אשר ביקרו בה בחגי־ומועדי־ישראל. בין חברי־החווה שררו יחסים חברותיים טובים והעזרה ההדדית היתה יסוד מוסד ונר לרגליהם.

מחברי־החווה, שמנתה כ־50 איש, נותרו בחיים, לאחר חיסול הגיטו, גיטו לודז׳, אושוויץ ויתר מקומות ההשמדה, להם נשלחו, כ־30% — מהם, שנמצאים בארץ ומהם בארצות אחרות.

חיסול הגיטו בעירנו

בהתפרסם ההודעה על ריכוז האוכלוסיה היהודית — רובם למשלוח לארץ גזירה ואילו חלק מועט ממנה לגיטו לודז׳ — נכנסתי לביתי ולקחתי איתי בקבוק מיץ וזוג התפילין. בהגיעי למקום הריכוז ראיתי לפני אוכלוסיה רעבה, צמאה ומיואשת עד לזוועה. תחושת אין־האונים והאדישות שאיפיינה את רובם המכריע של היהודים בימי־הירום ללא משל ודוגמא אלה — תוצאה טבעית של

אזכרה בבית־העלמין בלודז׳, ב־1948, ל־28 הקרבנות, שנחנקו בשעת הטרנספורט לגיטו לודז׳.

אזכרה אויפן לאָדזשער בית־הקברות, אין 1948, פאַר די 28 אומגעקומענע פון דערשטיקונג בעתן טראַנספּאָרט אין לאָדזשער געטאָ.

המהלומות הנוראות והאכזריות שניתכו עליהם ללא הרף מחד, והשנאה התהומית מצד כל הגורמים שבקרב האוכלוסייה המקומית, הציבוריים והפרטיים, וכן השמחה לאיד ושיתוף הפעולה ההדוק והפעיל מצד חלק ניכר של האוכלוסייה הפולנית, שהיתה בעצמה נושא לדיכוי, מאידך — תחושה זו הגיעה בשעות גורליות אלה לשיאה.

והתוצאה:

למרות שמירה לא חזקה בין המיועדים להשמדה לבין אלה, המיועדים לגיטו לודז׳ — מועטים היו אלה שניסו לחצות את „הגבול" ולעבור לצד אלה, שפניהם היו ללודז׳. [אגב, בין המעוזים נמצא המו"צ: פינצ׳ה באביקר, (דויטש)].

משהתחלתי בתפילה ובהנחת תפילין התברר לי, שמאות יהודים, אשר כל ימי־חייהם חרדו מפני קלה כמפני חמורה, היו כל־כך המומים ששכחו לקחת איתם את הטלית והתפילין לדרכם האחרונה — ה„**צידה לדרך של כל יהודי לנסיעה קצרה וארוכה**".

הדבר היה לפלא בעיני, שדווקא חושי החתום למעלה בחור צעיר באותם הימים — לא נתבלבלו עליו. התברר, שצעירותי דווקא היא שעמדה לי לקחת איתי את האוצר היקר הזה של זוג תפילין — גורם ששימש עידוד למאות יהודים בתפילתם האחרונה. זוג התפילין עבר מיד ליד, בעוד מאות ראשי־עם־קדושים עיטרום לאות על ידם ולטוטפות בין עיניהם בשעה הרת־עולם זו בחייהם.

מאז שמרתי על תפילי כעל בבת עיני, בהיעשותם יקרים וחשובים לי עוד יותר מאשר עד אז. והדבר הסב לי קורת־רוח מרובה, שעל־ידי, באמצעות כלי־קודש זה — שק התפילין שבידי — נתגלגלה זכות גדולה לזכות את הרבים, בהיות עדה קדושה מתייחדת עם קונה, תוך ידיעה ברורה שהיא עולה על דרך, **שבאיה לא ישובון**.

הסרט שקיבלנו בשעתו מאת הגרמנים, ושהקנה לנו חופש־תנועה מסוים, עד לגמר עיבוד יתרת החומר הגולמי שבבית־החרושת שלנו לשעבר, ונשאר אצל אחי — הביא לנו במקום זה תועלת, שלא תסולא בפז. קודם־כל ענד אותו אחי, על שרוולו, ועבר ללא הפרעה לצד היוצאים ללודז׳ — היינו: למחנה המיועדים לחיים, לפי־שעה. לאחר עבור אחי מסר את הסרט לשוטר מ. ש. עם בקבוק מיים, והלה מסרם — את הסרט והמיים — לידי. כך חזר ונשנה הדבר מספר פעמים עד שכולנו, שלושת האחים והאחות — כל צעירי־המשפחה — הצליחו לעבור לצד ה„מאושרים", ואילו בקבוקי־המיים, שהועברו בדרך זו, ריוו את צמאונם של בני־משפחתנו ועשרות יהודים אחרים.

גיטו לודז'

בקרונות המלאים ודחוסים „מאושרים", שהובלו לגיטו לודז', נחנקו וגוועו אנשים רבים לעינינו. גם צמאוני היה לבלתי־נשוא — אך התגברתי על תחושת המחנק והעלפון, ובשארית כוחותי התפללתי תפילת־מעריב, שנראתה לנו אותה שעה כאחרונה. הצלחנו סוף־סוף להגיע לגיטו לודז' בין החיים. אולם, על־אף העברה והזעם שניתכו עלינו במימדים שלא שערום אף דמיון השטן, ושהיינו עדים להם כל עת וכל שעה, עברה וזעם שהחדירו ספקות קשים בלב וחתרו תחת כל יסודות האמונה — **אמונתי באלוהי־ישראל, תורת־ישראל ועם־ישראל לא נפגמה כלל ועיקר.** ולכן, לאחר שנתקבלתי לעבודה בנגרייה, פניתי למנהל העבודה לשחרר אותי מן העבודה בשבתות. הלה חשבני לבלתי־שפוי בדעתי. אך משעמדתי על שלי שלחני למנהל הראשי. זה פטרני במנוד־ראש ולא גער בי במיוחד. תגובה פושרת זו של המנהל הראשי הספיקה למנהל, שירשה לי מנוחת שבת, אך הזהירני להישמר מפני בקורת הגרמנים.

בהיותי יחד עם אחי עודדנו זה את זה, ומספר פעמים שנתפסנו ב„אקציות", קפצנו מהמכונות והצלחנו להינצל. במשך כל ימי־שהותי בלודז' שמרתי על כשרות, ואפילו הצלחתי לסדר לי סוכה באחת העליות של בית מרוחק.

„ובחרת בחיים"

עם העברתנו לאושוויץ הפכו חיינו לבלתי־נשוא. הרגשנו את חיי־הגיהינום והתופת על בשרנו — יום־יום ושעה־שעה. אך גם במחנה־מוות זה, עובדת היותנו יחד ואמונתי הבלתי־מעורערת חיזקה אותנו, בהוסיפה לנו כוחות לעבור את כל שבעת מדורי גיהינום זה עד לדאנוב, ליד המבורג.

אך במחנה הזה — זמן קצר לפני השיחרור — פקד אותי אחד הזעזועים הקשים ביותר. חוסר תזונה ופגעים רבים אחרים, שהזמן גרמם, בליווי מכות אכזריות, שניתכו עלינו בכל עת מצוא, גרמו לכך שרגלי אחי התנפחו — כפי שקרה לרבים אחרים. יום אחד, סמוך לשיחרור, לא יכול היה אחי לרדת למפקד. הופיע אצלו קאפו ובמכת־אלה אחת מחץ את ראשו.

והנה דבר מאלף:

כל מה שעבר עלי, כל מנת הסבל והיסורים, בהם נתנסיתי במשך השנים, בגיטו ובמחנות — כולל אושוויץ — לא עצרו כוח לערער את יציבותי, את חפץ הקיום העילאי, להמשיך ויהי־מה. והנה, ברגע שאחי נלקח ממני, וזאת סמוך לשיחרור, בשעה שהיה ברור למעלה מכל ספק, שעוד מעט־קט, ויד הרשע תישבר לרסיסים — ברגע זה התמוטטתי. ברגע זה התערערה יציבותי, רצון החיים נעלם, וייאוש, ייאוש נורא חדר לעצמות והשתלט על כל יישותי. בימים האלה הרגשתי שכוחותי כלים, כלים והולכים, כלים וגוועים, ואין מנוס ואין מפלט מן הגורל הצפוי.

אך לפתע, מבלי לדעת מהיכן וכיצד, ניצנץ והבזיק לנגד עיני־רוחי צו התורה: „ובחרת בחיים" — ומיד, כבמטה־קסם, נעלם הייאוש. וחפץ הקיום, ואיתו שפע של כוחות חדשים לחיים — לחיים ללא תנאי, לחיים בכל מחיר — חזרו אלי ופקדו עלי בתוקף אילימנטרי:

התחזק והתעודד!

ואומנם, התגברתי בזמן קצר על המשבר, והחזקתי מעמד עד לשיחרור.

המחנות האחרונים

עם התקרב החזית נשלחנו לנויגמן — לפי השמועה: למשרפות. היינו קפואים, מורעבים, אכולי־כינים וזוהמה. ואז עלתה מחשבה משונה בלבי: „מי יתן וישלחו אותנו מיד למשרפות, ולמספר דקות לפחות, לפני הישרפי, עוד אחמם את גופי הקפוא". אך, כנראה, היינו עוד מיועדים לחיים, ונשלחנו משם לברנה, ליד ברמן. שם, בברנה, התוודעתי לקבוצה של ששה נערים דתיים, שבצוותא המשכנו לסחוב את חיינו. אחד מאלה היה יליד בלגיה, שהכיר קצין בלגי ממחנה השבויים. הלה מסר לנו חבילה, שקיבל מאת הצלב האדום. חילקנו בינינו את החבילה חלק כחלק במשך שבועיים עד לשיחרור.

* * *

היו אלה פרטים ורשמים בודדים של מסכת, מלאת התחתים ומוקשים, שמסוגל הייתי לדלות מזכרוני מהימים ההם.

ואילו היום, לאחר למעלה מעשרים שנה לאחר המאורעות, משאני שואל את עצמי:

מהיכן, איזהו המקור, ממנו שאבתי עוז ואומץ להחזיק מעמד בתוך אותו תופת איום, ששמו גיטו ומחנות גרמניים, בין פראי־חיות טורפות אלה, צמאות לדם יהודי טרי ורענן, חדש לבקרים?

הרי תשובתי:

משוכנע אנוכי למעלה מכל ספק, שהגורם הקובע,

שבזכותו ובכוחו החזקתי מעמד בתנאים על־אנושיים אלה, ואולי נכון יותר להגיד: בתנאים תת־אנושיים אלה — הרי זה רצון החיים, משולב באמונה בלתי־ניתנת לעירעור בכוח עליון מנהיג ומדריך, שכל דרכיו אמת וצדק, אף אם אינם ניתנים להשגה ולתפיסה על־ידינו, בכלים המצומצמים שחלק הכביכול לילוד־אישה.

והדבר החל והתבטא בזוג התפילין, בשמירת השבת ובהקפדה על כשרות — במידה והדבר ניתן היה לביצוע, בתנאים ובנסיבות שלתוכם נקלעתי.

אכן, היתה זו **האמונה התמה והזכה, שאינה מתיימרת להלך בגדולות ונצורות, הנעלמות והנסתרות מגבולות השגתה —**

מכוח אמונה זו ניזון רצון החיים שלי ובזכותה התגברתי על כל התלאות שמצאוני, עד הגיעני הלום.

החווה

אלקנה לבקוביץ, תל־אביב

לבה רותחת

חלק ניכר מאיתנו, הנוער, שאך־זה־עתה עזב עם תום לימודיו, את כותלי בית־הספר; שרק־זה־עתה יצא למרחב הצר של הרחוב היהודי בעיירה פולנית, להתמודד עם מציאות החיים, כדי לחרוש את חרישו הוא ולסלול את שביל־חייו לקראת עתידו הוא — חלק ניכר זה של הנוער כבר חלם על מחר אחר, על בריחה מהמחנק, מהסביבה העוינת, בהצטרפו לתנועות־הנוער השונות, שתפסו מקום חשוב בחייה החברתיים של הציבוריות היהודית בזדונסקה־וולה.

נוער זה, בשבתו עוד על ספסלי־הלימודים בבית־הספר, כבר השתתף, למרות האיסור, בפעולות שונות של התנועות, להן השתייך.

כי זאת לדעת:

הנוער שלנו, שעינו היתה פקוחה לכל המתרחש ונעשה סביבו, שהיה עירני ומושפע מאי־השקט הפוליטי של הימים ההם, ובייחוד כפי שזה השתקף על הבעייה היהודית, שהלכה והחריפה מיום ליום — בין כפי שראה אותה ונתגלתה לעיניו במקום עצמו, בהתקפות ופגיעות של נערים פולנים בני־גילו וכדומה, בין על־ידי הקולות והברקים של קיתונות בוז, שנאה ורדיפות, שהדיהם הגיעו אליו מעבר לגבול, מתחומה של גרמניה הנאצית, ואף ראה במו־עיניו את תוצאותיהם של הקולות והברקים הללו, בדמותם של הפליטים שברחו או גורשו משם — נוער זה ניסה לעמוד בגב זקוף מול הלבה הרותחת של שנאת־ישראל, מבית ומחוץ.

ניסה ולא הצליח.

הן משום, שהשעה לא היתה כשרה לכך, עקב התנאים האובייקטיביים והאפשרויות המוגבלות, בתוכם היה נתון, והן משום שלא ארך הזמן והמלחמה פרצה ושמה לאל את כל התוכניות היפות, אותן רקם נוער זה בחלומותיו ושאיפותיו — אלה לגאולת ולפדות האומה הנרדפת על צווארה, ואילו אלה לחופש ולשוויון היחיד בתוך המעמד, בתוך חברה שתוקם על ההריסות של העולם הישן.

המלחמה בשער

ההיסטריה המלחמתית מגיעה לשיאה. ועם כל יום נוסף היא מתקרבת לנקודת הרתיחה וההתפוצצות. אך בשבילנו — הנוער — מלחמה זו, שכל־כך הרבו לדוש בה ושכל רגע עלולה היתה לפרוץ, בשבילנו היתה זו עדיין בבחינת נעלם אחד גדול. האם מלחמה צפויה זו, והרעש וההמולה שנתלוו אליה, תצטמצם בשירי־לכת צבאיים, פרש דוהר על סוס אציל, אווירונים ממריאים אל־על — תוך ביצוע תרגילים אקרובטיים בלבד? או, שמשמעותה גם הרס וזוועות, פחד ומוות, ודוגמתה המוחשית — בזעיר־אנפין — משתקפת באותו נכה, בעל רגל התותבת, ממלחמת העולם הראשונה?

בין כה ובין כה:

מי יודע, אולי מתוך העירבוביה הכללית הזאת, או מתוך החורבות העשינות, אולי יקום עולם חדש — עולם טוב יותר, יפה יותר, בו כל אדם ימצא את מקומו הנכון והראוי לו, וצדק ליחיד ודרור לאומה יהיו נחלת הכול?

אלה הם ההירהורים, שליוו את האדם החושב בימים האלה — ימי־תוהו ובוהו מחד, וחלומות ותקוות מאידך; ימים, בהם כל אחד ניסה לשבץ את עצמו בתוך המערכת הכללית של תנאים אובייקטיביים ויחסים אישיים ולנבא על עתידו הוא — אך הלב היה מלא דאגה וחרדה לבאות.

עם זאת יצוין, נראה עצם פרוץ המלחמה בעיני־יהודים רבים — האופטימיסטים המושבעים, אופטימיסטים ללא־תקנה — כדבר רחוק עדיין, לוט בערפל, שייתכן ויתנדף כלא־היה, כהנדוף עשן מפני רוח.

ובינתיים, מטייל לו הנוער היהודי ברחובות העיר, מתבונן להתלהבות ההמונים, מקשיב לנאומים הנלהבים, מאזין לקריאות והסיסמאות הפטריוטיות של קריין הראדיו: „ל א נ י ת ן" (Nic damy) וכולי. ומצד שני הוא מבחין — כניגוד בולט לאווירה הכללית — בזרום היל־רגלים, עייף ומדוכא, לכיוון הגבול.

בתוך הרעש וההמולה האלה, צפות ועולות שאלות ותהיות מרובות, ובייחוד תוהים אנו: מה לכל אלה ולנו? אך תשובה אין. ברצוננו או בעל־כורחנו נסחפים אנו לתוך מעגל המאורעות — בין כצופים סבילים, פאסיביים, ובין כפעילים, מגויסים לצבא וכדומה.

ולפתע, במחי־יד אחת, אירע הדבר: יריות, פצצות, הרג והרס מסביב. וכבר ביום הראשון לפרוץ מעשי־האיבה, בשעות־הערב המוקדמות של 1.9.1939, הגיע מכיוון שירדז זרם סמיך ובלתי־פוסק של נמלטים מפני השריפה. הבורחים — מי ברגל, מי בעגלה, זקנים וטף, עמוסים מעט מטלטלים — סיפורים מזעזעים בפיהם על ערים שנחרבו, במשך דקות ספורות, ועל הרוגים ופצועים לרוב.

וזרם הפליטים אינו פוסק, ביניהם: קרובים ומכרים, שהפכו בן־רגע למחוסרי־בית וכול — נפחדים, רעבים ורועדים מקור. והזרם זורם־שוטף. דומה, שישטוף איתו גם אותנו. לעת־עתה, אנחנו, טרם טעמנו את טעם המלחמה שפרצה. עדיין לא חשנו אותה על עורנו ובשרנו. נאחזים אנחנו בקורות הבתים, תוך תפילה ותקווה לא להיטלטל מחוצה להם ולשמור על רכושנו הדל — ובעיקר: לא להיות אנוסים, מכורח הנסיבות, ליטול את מקל־הנידודים בידיים ולהיסחף עם זרם הפליטים.

ליל־שבת

הבית מלא קרובים מפה־לפה. הללו נמלטו על נפשם מהעיירות הסמוכות, והתעכבו אצלנו לשעה קלה לפוש מההלם, שהונחת עליהם לפתע־פתאום.

קבלת־שבת משותפת. קידוש. בין המילים דמעה חמה קולחת על הלחי הלוהטת ומתערבת ביין־הקידוש. תוך ולאחרי־הארוחה מעלים המסובים, האורחים מאונס, סיפורים קודרים על היום הארוך, מלא־התלאות, שעבר עליהם — י ו ם ר א ש ו ן ש ל מ ל ח מ ת ה ע ו ל ם ה ש נ י י ה.

באותו רגע של ליקוי־מאורות — מי החכם שידע לחזות מראש את מספר הימים הארוכים שעדיין לפנינו, ומי מהנאספים יעצור כוח לספור את כולם ואף יזכה להגיע לסופם, לקיצה של דרך סתומה ונעלמה בחיק העתיד?

וכדרך־הטבע, נחלקו האנשים בדעותיהם: לרואי־ורודות ולבעלי־מרה שחורה. הללו, הראשונים, מנבאים: מלחמה זו, ברמת התפתחותה הטכנית הגבוהה של שלהי המחצית הראשונה של המאה העשרים, תהיה ללא צל של ספק מהירה ביותר. כל העולם יתלכד נגד החיה הרעה הנאצית וישמידה כהרף־עין, ואילו בעלי־המרה שחורה... שותקים. המראה בשלושת חדרינו הדלים בהם מצטופפים כ־50 נפש, שבורים ורצוצים — הוא ההוכחה החותכת ביותר לאמיתות דעתם, זו אשר לה ניבאו כל הזמן. עובדא מעציבה זו משחררת אותם מן הצורך להעמיד את יריביהם על טעותם.

שבת

שבת ראשונה לפרוץ המלחמה. הבית בחלקו מתרוקן. קטני־אמונה העמיסו את מטלטליהם על כתפיהם והמשיכו לנוד. יתרם, בעלי־עיניים תועות, אובדי־עצות כעדר ללא רועה — מחפשים בקדחתנות תשובה לשאלתם הנוקבת, ואולי גם גורלית: מה לעשות הלאה? עדיין אינם יכולים הללו להיפרד מן הסיבב אותם. ובכל־זאת, אורזים גם הם, בצנעה,

החווה בגיטו — די פערמע אין געטאָ.

חבילה לנפש, לכל אחד לפי כוחו, ומעט מזון — לכל צרה שלא תבוא.

יום ראשון

יום ראשון לספירה החדשה. קרני־השמש מציצות מפאתי־שמים, ולאט־לאט אורן מגרש את החושך ומשתלט על העיר זדונסקה־וולה. יום יפה ובהיר בא לעולם. רחובות העיר ריקים. זרם הפליטים עבר — ואילו תושבי־העיר על משפחותיה, כל אחת מסתגרת בדלת אמותיה משלה. אין יוצא ואין בא. שקט שורר בכול — שקט מתוח, שאינו מבשר טובות. ופתאום — רעש מחריש אוזניים. מכשירי־האזעקה פתחו בסימפוניה מכל הכלים. המרתף, מתחת למסעדה של משפחת נוסבוים, מלא עד אפס מקום. מנסים להרגיע את הילדים הבוכים, הנפחדים, הנתונים בצפיפות ומחנק. הצופים מבחוץ מעבירים הודעות מרגיעות — כנראה, הם אומרים, עוד אזעקת־שווא אחת, אבי הגיע מבחוץ וקורא לנו. אנו יוצאים. עוברים את הרחוב ומשתדלים להגיע לגנו של פלוינסקי. — „להסתתר, להסתתר" — מזרזים אותנו שני קרבינירים, מזוינים ברובים, בעלי־קנים ארוכים מימי־מתושלח. ופתאום, שוב מופיע זימזום האווירונים המוכר — אך הפעם כשמוות והרס באים בעקבותיו, כי הנה מיד נשמעת התפוצצות אדירה במרחק־מה מאחורינו. אנחנו מביטים לאחור — ואוי לעיניים שכך רואות: המסעדה של נוסבוים והחנות של קוכנסקי קבורים בתוך המרתף, שאך לפני דקות ספורות עזבנוהו. מתוך הכרה, שאין זה הזמן המתאים להשתתפות בצער על מה שאירע ממש לעינינו — אנחנו ממשיכים בריצה ומשתטחים על האדמה מתחת לעצי־הפרי של פלוינסקי. מדי־פעם בפעם שוב חצו אווירונים את השמיים ביבבה קורעת אוזניים. בעקבותיהם — התפוצציות, האדמה רועדת תחתינו, וכך חוזר חלילה.

אכן, קיבלנו את השיעור הראשון במלחמה מודרנית, ושוב אין אנו שואלים למהותה של המלחמה. התשובה שקיבלנו היא חותכת באותה מידה, כפי שהיא מזעזעת. לאור תשובה זו והפחד הטבעי, המשתלט עליך, אין לך אלא הרצון להיקבר עמוק־עמוק בתוך האדמה — עד יעבור זעם. אך מליצה נאה זו אינה עומדת במבחן־המציאות בת־ימינו. והמציאות: הרוגים, פצועים, בתים הרוסים, חוטי־חשמל קרועים, מפוזרים על הכביש, ועל ידם סוס הרוג, ואף אנו אין לנו אלא להצטרף ולהתגבר את זרם הפליטים המרוקנים את העיר. אנו עוברים את תחנת הרכבת ההרוסה וצועדים. לאיזה כיוון? עד היכן? עד מתי?...

לא, לא הצלחנו במירוץ. אופנועים חמושים, מכונות־משא מלאות חיילים, טנקים ותותחים — אדם, ברזל ופלדה זורם בקצב משגע בכבישים ובדרכים ומדביק אותנו. משאיר אותנו מאחוריו פעורי־פה, למראה המכונה האדירה של ה„רייך השלישי" בכל עוצמתה.

באין ברירה חוזרים הביתה, אותו מצאנו שלם. אך הנוף שמתגלה לפניך, בהיותך מביט דרך החלונות ורואה את הרינק (שוק) דרך לוע פתוח, שם התנוסס לא־מזמן הבית בפינת הרחובות פילסודסקי־קושצ'ילנה — מחזיר אותך למציאות החדשה ולבעלים החדשים, שהשתלטו עליך, על הכול, בכוח הזרוע והרשע.

חורף 1940

אנו צועדים ברחובות העיר. חס־וחלילה — לא על המדרכות. לנו, היהודים, „נחותי־הגזע", מיועד רק הכביש. אך, למעשה, שכרו בצידו. אין לך צורך לעלות ולרדת מדרגות בחצותך רחוב. אינך נפגע ממבטיהם — מבטי־שמחה לאיד — של בני־עם־הארץ, ואף לא משחצנותם של ה„נבחרים" שבעמים, „טהורי־הגזע". ואם בכל־זאת נתקל אתה באחד מהם — אתה מסיר את כובעך והרוח פורעת את הבלורית. הדבר, אומנם, משפיל — אך, מאידך, נעים הוא משב־הרוח החורפי על חלק מהגוף, הרטוב מזיעה. זיעה זו, מקורה אינה בהליכה בסך — אף לא מהמאמץ המפרך של יום־עבודה, בצילו המאיים של שוט מצליף. מקורה בפחד מפני הנעלם, האורב לך, בדמות לובש המדים, המופקד להעבידך ו„לשמור" עליך. מקורה מחשש מפני המחשבה השטנית, החבויה אולי בראשו של חובש הכובע, בעל סמל של גולגולת ושתי עצמות מוצלבות — הזכאי לעשות לך ככל העולה על רוחו, על רוחו המטורפת לשנאה תהומית לאדם היהודי. ועד שאתה צועד, בפקודת ובליווי של אותם בעלי־המדים, רצונך עז להסיח את הדעת מכל הסובב אותך, להתעלם מההווה המר, ולהשאיר מאחוריך את החלום הרע והמבעית — מציאות אכזרית זו עד לא יאומן. אתה צועד ובליבך הכואב בקשה צנועה, תפילה חמה ולוהטת, להגיע הביתה, לראות את בני־משפחתך — השלום להם?

ועד כמה, שהדבר לא ייראה תמוה — עובדא היא, שאומנם, לרגע קט, תוך כדי הליכה בסך, מדמים היינו בעצמנו, בהינתקות מוחלטת מהמציאות, כי הנה צבא־ישראל צועד ברגל־גאווה לקראת המחר, בעוד המגן־דוד — זה הסמל הלאומי שלנו — מתנוסס לתפארה על הגב והחזה, למען ייראה מרחוק ויעורר רגשי־כבוד לבעליו.

אך זאת לשעה קלה בלבד. מיד נגוז החלום המתוק, שנשא אותנו על כנפי־דמיונו. מיד, בעיניים מפוכחות עד

לאימה, הוחזרנו למציאות כמות שהיא, ללא כחל ושרק — המציאות, בה עדר יהודים נרדפים, מושפלים ומוכים חוזר מעבודת־הכפייה, ואילו סמל המגן־דוד, זה מקור גאוותנו ותקוותנו לעתיד, נהפך לאות־קלון וחרפה ואף למרמס ברגל גסה על־ידי חלאת המין האנושי.

הכליאה בגיטו

ובינתיים יום רודף יום וגזירה רודפת גזירה. חטיפות לעבודה וכן כל מיני־התנכלויות שונות אחרות — בחומר וברוח — הם לחם־חוקנו היומיומי, הרגיל. בימי־חושך ואפילה אלה, מנסים האנשים להסתתר, בשעות היום, במחבואים, להתכווץ ולהצטמק בסדקים ובחורים, למען לא ייגלו לעיין — אך לא בהצלחה יתירה, ואילו בשעות הלילה, משמחשיך, מסתגרים בבתים — ואין יוצא ואין בא.

אף הקריאה המשפילה: „יהודים, החוצה" (Juden, raus), אינה פוסקת מלהדהד באוזניים יום־יום ושעה־שעה. ומדי־פעם בפעם, בהישמעה — והיא נשמעת לעיתים קרובות ביותר — היא מולידה פחד בלבבות, כי מי יודע מהן המזימות שנרקמות מאחוריה. קריאה זו ממררת את החיים בימים — המרים כלענה בלאוו־הכי — ומדידה שינה מעיניים בלילות, מתוך חרדה לבאות ומה ילד יום.

יום בהיר אחד, מופיעה הפקודה לנטוש את הרחובות: פילסודסקאֶגו, קושצ'אלנה, שירדזקה, סטאֶנשיצקה ואחרים ולעבור לשלושה רחובות — מזוהמים ודחוסים עניים־מרודים מאחינו בני־ישראל, גם בשנים כתיקנן.

„שמח" שם בשלושת הרחובות האלה. שם לא תבחין עינך אף בגוי אחד לרפואה, שם הכול על טהרת בני־עמך — רק יהודים: מכרים, קרובים, חברים. ועוד „מעלה" יתירה אתה מוגה במעון ה„חדש", שם הכול גלוי לעיניים. אין מחיצות וגדרות להפריד בינך ובין שכניך. ובמידה שהן קיימות — לזמן קצר בלבד — תפקיד חשוב לאין־ערוך יותר נועד להן: הן משמשות למאכולת־אש: לחימום הגוף הנענה, המאבד בהדרגה, אך בביטחה, מכושר התנגדותו, ולבישול מנת־האוכל הזעומה.

בשטח הקטן והמרופש הזה, שטרם נסגר הרמטית, נדחסנו גם אנחנו, הנוער — עתיד האומה; הנוער, שבמציאות החדשה אבד לו הכול, אבדה לו האמונה בעתיד טוב יותר — אותו מנוף ומעוף ליוזמה ולתושייה, זו נקודת־המוצא לפעולות נועזות, בהן בא לידי גילוי להט הנעורים, משולב וממוזג בנטייה הטבעית לשינויים ולהתחדשות.

אכן, נתבלבל עליו עולמו של הנוער ונפגעה קשות נשמתו — אך אי־שם, בפינה חבויה ונסתרת שבלב, במעמקי תת־התודעה, נותר עוד זיק של תקווה, ניצוץ של אור, שעדיין לא כבה, ניצוץ שעתיד היה להידלק ולהתפעל מיוזמה כלשהי, בעלת תועלת וסיכויים כלשהם, לעצמו ולחברה, גם בתנאים המוגבלים — תנאי אפלייה והשפלה קיצוניים, מדכאים רוח ונפש — בהם היה נתון, ובמידה שאיפשרו התנאים ההם עצמם.

ואז נולד רעיון הפרמה (החווה).

ומשנולד — מי שהגה אותו ראשון לא אדע, כותב השורות האלה קיבל אותו מ ח נ נ י ה ג ר נ ס הי"ד, כנציג השומר־הצעיר — והוצע לי, נדלקתי לו. מיד התאספנו, נציגי הנוער־הציוני, השומר־הצעיר ובית"ר — שלוש התנועות שהיו הפעילות ביותר בעיירה — והתחלנו לטכס עצה, איך להתלכד, איך לשמור על הגחלת שלא תכבה. חילוקי־הדעות הרעיוניים, שהיו מנת־חלקנו בימים כתיקנם, נראו רחוקים מאיתנו. נטולי־ערך ומשמעות נראו הללו בעינינו, לעומת המטרה הנשגבה להציל ולהצית ניצוץ של נשמת הנוער.

ואכן, הרעיון רקם עור וגידים ולבש צורה. נציג ה־„יודנרט", ד"ר ל מ ב ר ג הי"ד, המנהיג הציוני הדגול, הופיע לפנינו והסביר אותו. הגיטו הולך ונסגר — אמר. הליכלוך מצטבר. אין סדרי־ביוב, אין מדרכות. ויש צורך דחוף לסלול דרכי־מעבר אלטרנטיביות, במקום אלה, שהגישה אליהם אסורה לו. בגיטו יש — הוסיף — שטחי־אדמה גדולים, קטנים וקטנים יותר. יש צורך לעבד אותם. כל תוספת מזון, שנוכל להוציא מאדמה זו — חשיבותה מרובה. ל מ ב ר ג קרא לנו: **„הירתמו למשימה. נתן לכם מקום, נתן לכם כלים, תעבדו יחד, תתעלמו מהסובב אתכם ותראו את עצמכם כקבוצת הכשרה, שתישאר איתנו ברוחה. ובהינתן האות, ובהגיע יום השיחרור הגדול — תהיו החלוץ לפני מחנה־הנשארים!"**

ואומנם, כן גם עשינו. מיד עזבנו את בתינו והתחלנו בחיים חדשים, בחיי־קומונה (פרט לשינה), תוך תקווה שהחווה תפיח רוח־חיים לא רק בחבריה — וזוהי מטרה חשובה לכשעצמה — אלא אף תאציל מרוחה גם על הנוער בגיטו ועל העדה היהודית, המדוכאה והמושפלת כולה, הזקוקה כל־כך לעידוד ולנוחם.

ואכן, הבית ברחוב היהודים (Judengasse), בו שוכנו, החל לרחוש חיים. מדי־בוקר בבוקרו היו מתייצבים 20 בחורות ו־30 בחורים לעבודות שונות — להכשרת השטח, לניקוי האורווה, על־מנת לאפשר קליטתן של 50 העיזים הראשונות למשק שעמד לקום, אירגון מטבח והכשרת המועדון. הובאו כלים לעבודה — ואיתם: המדריך המקצועי: מ נ ח ם ח ב ל ק, נצר ממשפחת ה ח ב ל ק י ם, המפורסמת במקום, נציג אחת המשפחות הבודדות בעיר, שעסקו מזה דורות בעבודת־אדמה. אדם זה היה בעל לב־זהב, בעל מעיין שופע סיפורים מסיפורים

שונים על חיי והווי היהודים בסביבה — ומה שעיניין אותנו במיוחד: בעל ידיעות מעשיות, מושרשות מדורות, בחקלאות, בגידול ירקות וכיוצא בזה.

לאחר זמן־מה, לאחר שהשלג והכפור של חורף שנת 1941 החל לפנות את מקומו לאביב, יצאה ביום בהיר אחד קבוצת בחורים, מצוידים באיתים ומכושים, בראשם — המדריך מ נ ח ם ח ב ל ק, וניגשנו לחפור את השטח שבין רחוב שודיק ורחוב היהודים. קדמו לעבודה זו מספר פעולות־הכנה הכרחיות, כגון: עבודות ניקוי, בנייה — ובעיקר סלילת מדרכות־מעבר. הבנות, מצידן, טיפלו בעיזים והיו עסוקות בבישול — ובבוא העת יצאו אף הן איתנו לשדה, ונטלו חלק בכל העבודות, כגון: דילול, איסוף ועוד.

והנה, לא עבר זמן רב, מספר חודשים מעטים בלבד, ויכולת לראות, בשעות שלפני הצהריים, אימהות עומדות בתור, לקבלת מנת־חלב עבור תינוקותיהן — ואילו לעת־ערב, בימים שבין גזירה לגזירה, ניתן היה למצוא, מפעם לפעם, בחורות ובחורים שרועים להנאתם על האדמה, תוך ניהול שיחה ערה בענייני־המשק וכדומה, ואף פוצחים את פיהם בשיר.

פעילות תרבותית

בד בבד עם הקמת המשק והטיפול המסור בו, ובכל הכרוך בו, נתנו מנהלי־ופעילי־הפרמה את דעתם לפעולות תרבותיות — על־מנת לחשל את רוחם של החברים, לנוכח הסכנות שאיימו עליהם בכל יום ובכל שעה. פעולות אלה נוהלו על־ידי פ ו ר י ה ש מ ו ל ב י ץ, ב ז׳ י ק ל מ ב ר ג והחותם למעלה. נושאי־הפעולה: היסטוריה יהודית, ספרות, תנ״ך ולימוד הלשון העברית. פעילות חשובה זו הושלמה על־ידי עריכת מסיבות שבת ומועד, בעלות תוכן מגוון.

המזדמן מבחוץ לאחת המסיבות האלה היה מוכה־תמהון, בהתגלות לנגד עיניו, תמונה מנוגדת בתכלית, מן הקצה אל הקצה, למציאות הקודרת, לרוח־הנכאים, שהורגשו על כל צעד ושעל בגיטו, מעבר לכותלי־הפרמה.

כאן היה נתקל בקבוצת־נוער, השומעת הרצאה על ענייני־דיומא, וכן על נושאים רוחניים־מופשטים, המנותקים לחלוטין מן המציאות, שירה בציבור ואף ריקודים כבימים הטובים, שמלפני הכיבוש של המשטר החדש.

העבודה בצוותא, בניהול עצמי, החיים המשותפים, המקורות החומריים החשובים ביותר, שהוצאנו על־ידי עבודה זו — לטובתה ולהנאתה של כל האוכלוסייה היהודית בגיטו — והפעילות התרבותית הניכרת, שנוהלה במסגרת הפרמה — כל הגורמים האלה יצרו סביבנו חומה והרחיקו אותנו במידה מסוימת מהסובב אותנו. מצבנו נעשה טוב יותר משאר הנוער בגיטו. במצב החדש הזה, הבלתי־צפוי לגמרי, שאלנו את עצמנו לא פעם: במה זכינו ליהנות מתנאים מיוחדים ביחס לאחרים — מבחינה חומרית ומבחינת האווירה כאחת? הרגשה מביכה ומטרדת זו עוררה לכן בנו את הצורך, לבוא בקשרים עם חברינו לשעבר, שלא הצטרפו לפרמה בשעתה, בעת היווסדה. תוצאת חיפוש הקשר היתה, שבעזרתנו הוקמו מחדש המסגרות התנועתיות הקודמות, שפעילותן הופסקה עם פרוץ המלחמה, וסביבן התקבץ והתלקט רוב־רובו של הנוער בגיטו. כן התחיל הנוער־הציוני לחדש את פעילותו ובעקבותיו הלכו אף השומר־הצעיר ובית״ר, ובמרכזה של פעילות מחודשת זו בתוך התנועות — אנשי־הפרמה. ולכולם: מטרה משותפת אחת — להרים את המוראל, לא לתת לרפיון, לרוח הנכאים ולייאוש להשתלט על הנפש.

המשבר שפרץ

בעקבות יוזמתם של פעילי־הפרמה, חברי־תנועות הנוער הציוניות לשעבר, להפעיל מחדש את האחרונות, ניצלו חברי־התנועות המאורגנים כל שעה פנויה, על־מנת לקיים פגישות עם קבוצות קטנות וגדולות יותר של חברים. בפגישות האלה עשו הללו את כל אשר ביכולתם למען חשל את רוח האנשים, לעודדם להחזיק מעמד — תוך תקווה לזכות עוד לימים טובים יותר, לימי־שיחרור מעול הרשע והשיעבוד האכזרי.

והתוצאה:

בערבים ובשבתות התרוקן בית־הפרמה מאדם, והפעילות הרוחנית־תרבותית, שנוהלה עד אז בפנים הפרמה, שותקה להלוטין.

הדבר לא היה לרוחה של קבוצת בחורים ובחורות, שצורפו לפרמה, שלא באמצעות תנועות־הנוער, ושלא היתה להם זיקה כלשהי לציונות. כנראה, חששו הללו, שפעילות בתנועות כל־שהן, וקל־וחומר בתנועות ציוניות, עלולה לגרום נזק לפרמה, ואולי גם להתפוררותה וחיסולה ואף להמיט אסון על חבריה.

על־מנת למנוע את מה שנראה להם, לאנשים האלה — בצדק או שלא בצדק — סכנה רצינית לחייהם עצמם, התלוננו הללו בפני מי שהתלוננו ואף מצאו אוזן קשבת לתלונתם.

סוף דבר:

ערב אחד נקראנו לאסיפה, בה נתבשרנו על הנהגת משטר חדש בפרמה. לא עוד הנהלה עצמית נבחרת. יחיד —

מסיבה בפרמה — במרכז: ד"ר למברג.

אַן אויפנאַמע אין דער פערמע — אין צענטער: ד"ר לעמבערג.

הוא שישלוט בפרמה. ואילו היתר, דינם לציית לפקודות. והפקודה הראשונה: איסור השתייכות לתנועה כלשהי מחוץ לפרמה.

פקודה זו ירדה עלינו כרעם ביום בהיר. ברור היה, כי זו חרצה את גזר־דינן של התנועות, משום שללא הגרעין של חברי־הפרמה — אחד דינם להפסיק ולהתקיים. בשעה זו, מחשבות ממחשבות שונות החלו להתגנב ללב ולכרסם בו. התחלנו להטות אוזן לוויכוחים שהתנהלו בגיטו, על המניעים להקמתה של הפרמה. אלה טוענים, שביסודה הונחה מטרה נעלה, וכי בלב טהור התכוונו יוזמיה להקים, בלב־הרשע והאכזריות, אי של התנגדות נפשית ורוחנית לכליון שגזרו עלינו הכובשים, ובמידה ידועה אף סעד הומרי מסוים לתושבי־הגיטו. ואילו אלה טוענים: לא כי. בהקמתה של הפרמה — מסבירים הללו — היה משום נסיון לשמור באמצעותנו על קבוצה קטנה של אנשים, שהגיעו לפרמה כאילו במקרה, ואנחנו קיבלנו אותם תוך אמונה כנה לשיתוף־פעולה, למען צורכיהם החיוניים של בני־הנעורים האחרים בגיטו ואוכלוסייתו בכללותה.

מבלי להכריע בשאלה לכאן או לכאן — התקוממנו בכל ישותנו — הציונית והמוסרית — לפקודה, וגמרנו אומר לא למלא אחריה. משוכנעים היינו למעלה מכל ספק, שאין זו הדרך, וכי חובתנו. חובת כל יהודי, לעשות למען חברו, הנתון בצרה ומצוקה, את כל מה שניתן בתנאים הנתונים לעשות — אף כדי סיכון נפש עצמו. אי־לזאת, ירדנו למחתרת והמשכנו בהשתייכות ובפעילות בתנועות.

כדי להסוות את הדברים החלטנו, שלפגישות עם חברי־התנועות יצא רק חלק מן האנשים והחלק השני יישאר בפרמה — ואילו בפעם הבאה, אלה שיצאו קודם יישארו בפנים, ואלה שמבפנים — יצאו. למשתתפים בפגישות נמסר עליהן רק מחצית השעה לפני היערכן, וזאת כדי לשמור על סודיות מקום המפגש — עד כמה שאפשר.

לא עבר זמן רב, והבלתי־מפלגתיים שבלשו אחרינו, גילו את מקום המפגשים. אכן, בשטח הקטן, בו היינו דחוקים, קשה היה — ובעצם בלתי־אפשרי — להסתיר דבר־מה.

וכך התגלגלו הדברים:

יום אחד, היה זה בשעות צהריים של שבת, בעיצומה של עונת האביב של שנת 1942, שעה שנערך מפגש גדול בין חברים, בדירתו של רוזנברג, הגיע שליח „מטעם" והזמין את יוסף פלד, נחום שיניאק הי"ד ואת כותב הטורים האלה — להתייצב בפרמה.

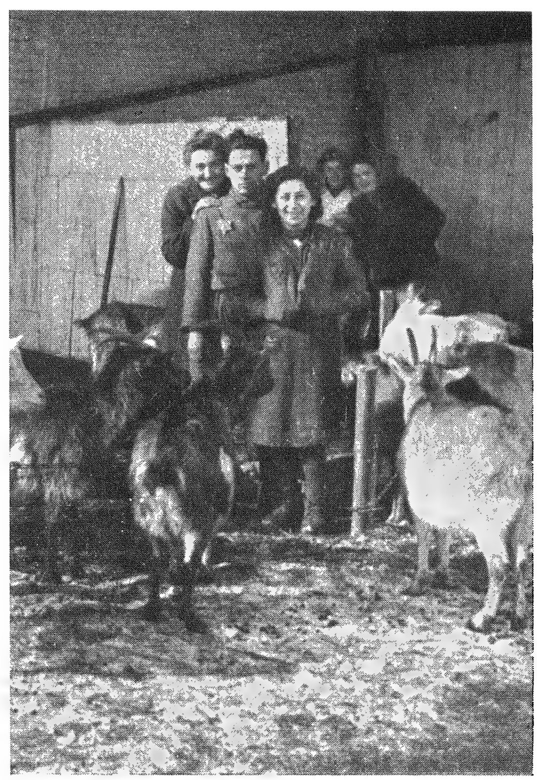
בהגיענו, הקביל את פנינו מנהיג הפרמה, ולאחר שהלה הטיח בפנינו את טענותיו, התבשרנו על הוצאתנו, של

השלישייה, מפעילות כלשהי בפרמה, וכי מאותו יום ואילך עלינו להתייצב בשעה הקבועה לעבודה, ועם סיומה לחזור לבתינו. היה בו, בפסק־דין זה, משום מכה ניצחת לתנועות־הנוער.

ביטול הגזירה

שלושה שבועות עמדה הגזירה בתוקפה — עד שבוטלה. והיא בוטלה בזכות התערבות של מספר ציונים וותיקים, שהשפיעו על מי שהשפיעו — על אלה בגיטו שהשפעה וכוח בידם — שאין השד נורא כל־כך, שאין להיתפס לפחד מפני תגובת אפשריות של שלטונות הכיבוש, באם יגונב דבר־מה לאוזניהם, ואף אם קיים סיכון־מה — וברור שקיים — זוהי חובת כל יהודי כלפי אחיו היהודי וגומר.

ובסוגריים יצוין: העובדא, שנ־תן היה להשפיע על האנשים האלה, לבטל את דעתם מפני דעת אחרים, שכוחם רק בפה, בשאלה כה־חשובה, היינו: קיום קשר עם תנועות

החווה — די פערמע.

ציונ־ות, כלומר עם גורמים פוליטיים, והפעלתן באמצעות אנשי־הפרמה — בני־חסותם של שלטונות הכיבוש — דבר, שללא ספק היה בו משום סיכון, ואפילו סיכון וודאי, עובדא זו כשלעצמה — כשה־א משתלבת בעובדות רבות אחרות על אומץ־הרוח בהגנה על היהודים מצד מנהיגי־הגיטו — עובדא זו מוכיחה בעליל, שלב יהודי חם פעם בקרב האנשים האלה, בקרב מנהיגי־הגיטו, לב יהודי הרואה את עצמו ערב כלפי אחיו היהודים, שאחריותו עליהם — בחינת: כל ישראל ערבים זה לזה.

במשך שלושת השבועות האלה, בין הפעלת פסק־הדין נגדנו לבין ביטולו, מאלף היה לעקוב אחר דרכי־התגובה השונים של קבוצת אנשים, בת 50 בני־נוער, שמטבע הדברים נתבעו, בהיותם בתוך העניינים, לקבוע עמדה לכאן או לכאן.

יהתברר שהקבוצה נחלקה ל־3 חלקים.

חלק אחד — אחוז־בהלה, כנראה, התרחק מיד מאיתנו, המורדים, תוך ניתוק כל הקשרים — בחינת: „בקהלם אל תחד כבודי". חלק אחר — היו נייטרליים. הללו — לעולם אינם איתך ולא נגדך, לא קרירי ולא חמימי. פושרים. נמצא גם חלק שלישי, אנשים שבאורח־מחשבתם רחוקים היו מאיתנו בתכלית הריחוק — אך הגינותם ורגישותם לעוול ואי־צדק קירבו אותם אלינו, משל, לא אנחנו היו הנפגעים, אלא הם בעצמם. בין האחרונים תצוין רחל ליברמן, בחורה שלא השתייכה מעולם לתנועה כלשהי.

„למי אתה עמל?"

לאחר ביטול גזר־הדין חזרנו, מבחינה פורמלית, לפעילות מלאה בפרמה, אך לא הרי זה כהרי זה. לא היה כל דמיון בין מצבנו הנפשי שלאחר טיהורנו, ושובנו לפעולה, ובין מצבנו הקודם. במצבנו החדש פעלנו ללא חזון, ללא מטרה, תוך מועקה כבדה בלב. וזאת, לא רק עקב המשקע הנפשי של מרירות וכאב שנותר בלב, על הפגיעה בנו שלא בצדק. גם זאת. אך לא זו היתה הסיבה העיקרית לשינוי הקיצוני שחל בהרגשתנו. השובים לאין־ערוך וקובעים היו התנאים בגיטו שנשתנו, או הלכו ונשתנו במהירות. כי בינתיים הלך הגיטו ונתרוקן מבני־נוער — נושא התנועות השונות. הללו נשלחו למחנות־עבודה — עדיין לא כונו מחנות־מוות אלה מחנות־השמדה — שם היו מכלים את כוחותיהם הצעירים, את נעוריהם השופעים ותוססים מרץ ותקוות לעתיד טוב יותר, הולכים וכלים בעבודות־פרך שונות — ומשם היו

מגיעות, מדי־יום ביומו, בשורות־איוב על אחד שכרע ונפל ועל אחר שנתלה, בגלל „עבירה" כלשהי וכדומה.

אף עצם הימצאותנו, של אנשי־הפרמה, בגיטו, ליד מספר קטן של בני־נוער שנותרו עוד — הם „בני־החסות" — דומה היתה עלינו כחטא. כהתגרות ברגשותיהם היקרים ביותר של אבות ואימהות, שבניהם ובנותיהם נשלחו לאי־שם, למחנות־גזירה, שמי יודע אם עוד יזכו לראות זה את זה — קל־וחומר ברגשותיהם של אלה, שכבר היה ידוע, שלא יזכו לכך.

ובעוברך ברחובות הגיטו, אינך יכול לעמוד במבטיהם של הללו, הננעצים בך, מבטים כואבים ודוקרים, מבטים השואלים — ללא אומר ודברים, אך בעלי־תוקף חדירה פי־כמה מאומר ודברים — „במה אתה טוב יותר מבני, מבתי, שזכית להישאר כאן, ואילו יוצא־חלצי נאנק בעוניים, או...?" ואתה משפיל את עיניך ומנסה להתחמק ממבטים חודרים וצורבים אלה — בעוד רגש־אשמה מקנן בליבך ומטריד אותך בלי־הרף.

בתנאים האלה לא פסקה השאלה המטרידה לנקר במוח: ואתה, מה מעשיך כאן? הלוא, בשטח הכיבוש הגרמני הרצחני, במחציתה השנייה של שנת 1942, אין עוד מקום לתנועות־נוער — „למי, איפוא, אתה עמל?"

אומנם, הפרמה עדיין קיימת וחיה את חייה היא. בוקר־בוקר יוצאים, כרגיל, לשדות, לחצרות מעובדות, לטפל בהם, לטפחם — אבל אין עוד בעבודה זו משום חדוות־היצירה כמלפנים. מחצר־הפרמה ברחוב־היהודים (Judengasse) לא בוקע עוד הזמר ולא מתגלגל עוד צחוקם הבריא, חסר־הדאגות, של בני־נעורים כמקודם. אנו, חברי־הפרמה, מתהלכים כסהרורים או שרועים בחצר־הפרמה ובחדרים פנימה — ושותקים. כל אחד שקוע במחשבותיו, בדאגותיו וכואב את כאבו בשקט ובדממה מבהילים. אותה שעה שמועות משמועות שונות אף עוברות מפה לאוזן, ואין הן מבשרות טובות. אדרבא. ריח בשורות רעות נודף מהאוויר, המרעיל את האווירה. דכאון ורוח־נכאים חודרים מבעד לעצמות ומשליטים רפיון ואוזלת־יד — בכל מה שאנו פונים. השאלה מבצבצת ועולה מאליה: עמלנו קשות, הכשרנו שדות ואף זרענו, והנה פריים עולה יפה — אך מי יאסוף את תנובתם?!

בהפסקות, שבין עבודה לעבודה, אנו מתיישבים או משתטחים בין הערוגות, המטופחות והמבטיחות יבול — אך ליבנו דואב. בינינו נמצא, כרגיל, מדריכנו, מנחם חבלק. בדרך־כלל, כאמור, נעתק הדיבור מהפה, אולם בפצות האיש את פיו — קורעים דבריו לבבות: „ילדים — אמר — הסוף קרב יאנו שותקים?"

ד"ר למברג האמיץ

ימי־אבגוסט ראשונים. השמש מחממת. פרפר מעופף בזימזום מפרח לפרח. נמלה ממשיכה בבניין ביתה. אכן, שקט רוגע סביב. רוגע — אך לא מרגיע. כלום זה שקט שלפני הסערה? עולם־היצירה טווה ואורג את חייו, עתידו — כמנהגו. ואילו אנו? . . . רק אתמול נולדנו. עדיין כל־כך צעירים אנחנו. טרם הספקנו לפרוש כנפיים, לבנות קן משפחתי — והסוף כבר מתדפק על הדלת. לא בחתף, לאט־לאט, אך בביטחה, נקפד פתיל־חיינו. מחנות־מחנות מגורש הנוער למחנות. תליות וכיוצא בזה — המצאות הזוועה של הרוצח הגרמני — מקיזות את דמנו. ואנחנו כבר כל־כך מעטים: רבים, רבים מאיתנו, ממיטב הנוער, כבר בלעה החיה הרעה — אך זו, בתאוותה לדם, לדם־יהודים בעיקר, אינה יודעת שבעה. עדיין אין היא אומרת די. פיה פעור לרווחה, להמשיך במלאכת הרצח והכליון — כלום עד האהרון שבנו, עד האחרון שבנו, עד הסוף המר?

בימים הקשים האלה — ימי־דכא וקינה, בילבול־חושים ואוזלת־יד — סמכנו על תבונתו של ד"ר למברג האמיץ. כולנו ליווינו בציפייה מתוחה את מאמציו, תוך תקווה ותפילה ממעמקי־לב, שיצליח לנווט את ספינתנו הרעועה, הנטרפת מגל אל גל בים העכור והסוער, לדחוק את הקץ ולהביאנו לחוף־מבטחים.

תקווה־משאלה־תפילה — **שלא נתמלאה.**

תם החלום

תם החלום. אנו נמצאים על בית־הקברות של זדונסקה־וולה. אנו מופרדים לשני מחנות. אלפים מצד אחד — מאות מעטות מצד שני. ובינינו — קבר־אחים פתוח לרווחה. עגלה אחרי עגלה מגיעה, מהן מושלכות גוויותיהם של קרובינו ויקירינו, שבדרך לכאן גורו.

תם החזיון והחזון. אין עוד תקוות בלב. המוות, החדלון והכליון שולטים בכיפה. בשעות אלה, בשעה שכל הנסיונות ומאמצי־ההצלה הקדחתניים עלו בתוהו, התנפצו אל לב אבן. קשוח ואכזרי, אל „לב" גרמני — התהלך ד"ר למברג הי"ד כחיה פצועה, שאין לה תקנה, מדוכא ומזועזע עד עמקי־נשמתו. כל העולם כולו חרב עליו. והנה, לפתע השתטח הד"ר על אדמת בית־הקברות החשופה לידי, והתחיל שופך את ליבו — לב יהודי חם, שותת צער ודם.

ואלה דבריו, שנאמרו לי, לנער בן 17 באותם הימים, בשעות האחרונות לחייו:

„קיוויתי להציל אלפים — מי יודע אם יישארו מאות? הנה, גם משפחתי עזבה כבר את המקום — מי יודע אם אראנה עוד?"

שבור ורצוץ היה האיש — מנהיג ציוני, ראש־הגיטו האמיץ, ששכב על־ידי. ניסיתי לנחם אותו — אך האיש, שותת הדם, לא שעה לדברי. שקוע היה בעולמו, ששקע תחתיו, לעיניו — ללא תקנה. הגשתי לו אגס, שהיה באמתחתי. ד"ר ל מ ב ר ג דחה גם אותו — באומרו:

„תן אותו לאחיותיך. להן, אולי, עוד ישרת — לי אין כבר צורך במזון".

אכן, הרגיש האיש שסופו קרב ואין לו עוד צורך בשום דבר.

לא עברה שעה קלה וצעקות בגרמנית פילחו את האוויר: „ל מ ב ר ג, היכן ל מ ב ר ג?" האיש, שבע־תמרורים ונסיונות, הלך עם רוצחיו — ואילו אנחנו צעדנו לעבר תחנת־הרכבת.

מאז לא ראיתיו ולא ראה אותו איש.

הפרמה — נסיון לחישול הרוח

בהקמת הפרמה בגיטו זדונסקה־וולה, היה משום נסיון, ולפי מיטב ידיעתי אף יחיד במינו, לשמור על רוחו של הנוער, על רעננותו השכלית וכוח־עמידתו הנפשית. ותהיה דעתם של אחרים מה שתהיה על מניעי־הוגי הרעיון ויוזמיו. ויש רגליים לדבר, שכוונות טהורות מונחות היו ביסודן ליד הרצון — הליגיטימי בהחלט — להציל בני־ישראל מציפורני־החיה הרעה — והמקרה המסופר לעיל על ביטול גזירת ההשתייכות לתנועות־הנוער והשתתפות בפעולתן, מצביע על כך. מכל מקום — בין אם נראה את הדברים כך, ובין אם נראה אותם אחרת — בשבילנו, בשביל בני־הנוער שהתקבצו בפרמה, היה זה **נסיון של התנגדות לכובש הנאצי. התנגדות — על־ידי שמירה על רוחנו אנו ועל רוחו של הנוער בגיטו זדונסקה־וולה.**

זאת הרגשתם של אלה שזכו ליום השיחרור — וזאת היתה גם הרגשתם של אלה, שלצערנו, ולאסוננו, לא זכו.

תהיינה שורות אלה מוקדשות לזכרם.

אַ שטיין צו דער מצבה

לייב סטאַרזשינסקי, בריסל

נאָסטאַלגיע צום אָרט פון געבוירן — צום היים־שטעטל, איז אַ טיף־פאַראַנקערט געפיל אינעם לעבן פון יעדן לעבעדיקן. און דאָס נישט־נאָר דערפאַר, ווייל דאָרט האָבן מיר פאַרבראַכט אונדזערע ערשטע, זאָרגלאָזע און פון דער פערספּעקטיוו פון דער צייט אויך אונדזערע גליקלעכע יאָרן, נאָר אויך דערפאַר ווייל דאָס שטעטל מיט איר פיזישער לאַנדשאַפט ווי מיט איר מענטשלעכן פייזאַזש, האָט געלייגט אַ נישט־אָפּמעקבאַרן סטעמפּל אויף אונדזער גאַנצן גייסטיקן וועזן — אַ סטעמפּל, וואָס באַגלייט אונדז, אָן איבערייס, אין אונדזער ווייטערן לעבנס־וועג — ווו און אין וועלכע באַדינגונגען מיר זאָלן זיך נישט געפינען.

און טראָץ־דעם, וואָס איך פּרעטענדיר נישט אויף קיין פאַרמעסט מיט אומציייליקע שרייבער און פּאָעטן, גרויסע און קלענערע, וואָס האָבן אין זייערע שאַפונגען אויסגעזונגען און פאַראייביקט די־אָ נאָסטאַלגיע צו זייער שטעטל — פיל איך אָבער אַן אינערלעכן דראַנג, ווי אַ פּשוטער בן־עיר, צוצושטעלן, מיט די נאָכקומענדיקע שורות, אַ שטיין צו דער מצבה נאָך אונדזערע קדושים פון אונדזער פאַרשניטענער זדונסקעוואָליער קהילה.

נויט, רעכטלאָזיקייט און האַס

אין יענער צייט, ווען דער עפּאָ פון 1905 איז נאָך געווען גאָר נאָענט, האָבן דריי הויפּט־ווייען באַהערשט דאָס יידישע לעבן — נויט, רעכטלאָזיקייט און האַס. די ערשטע צוויי אויפן באָדן פון סאָציאַלער דיפערענצירונג — בעת דער לעצטער אויפן געביט פון נאַציאָנאַלן אַנטאַגאָניזם.

אויך אין אונדזער שטעטל, מיט אירע אַלטע מנהגים און הייזלעך, מיט איינגעבויגענע רוקנס ווי ביי אַלטע לייט — האָבן די דריי ווילדע געוויקסן געבליט ווי אַ שטענדיקער פרילינג.

דער פונאַנדערוווּקס פון דער אינדוסטריע, געמיינט בעיקר די מאַנופאַקטור־אינדוסטריע, און דער אויפקום פון מאַשינען האָבן אויך אונדזער שטעטל זדונסקעוואָליע, וואָס איז געלעגן אויפן הויפּט־טראַקט פון לאָדזש—קאַליש, געמוזט באַאײַנפלוסן. ס׳האָבן גענומען וואַקסן פאַבריקן ווי די קאַזאַרמעס, מיט פענצטערלעך נישט גרעסערע ווי דער רחמנות פון די פאַבריקאַנטן, בעת די וועב־שטולן פלעגן פון זיך אַרויסוואַרפן קילאָמעטערס פון פאַרשידענע שטאָפן — לאַנגע ווי דער יידישער גלות.

די שיצן, זיך וויגנדיק — אַהין און צוריק, אַהין און צוריק — האָבן ווי אויסגעקלאַפּט אַ טרויער־מאַרש — וואָרעם די נויט איז געווען גרויס, די רעכטלאָזיקייט שטאַרק און דער האַס טיף. גרוי איז געווען דער הימל פון די צענדליקער פאַבריקס־געביידעס, וואָס האָבן אויסגעשפּיגן געדיכטע רויך־קנוילן ווי שוואַרצע לאַווע, דורכגעזאַפּטע פון מענטשן־שווייס — בעת די קוימענס, אויסגעשטעלטע ווי דראָענדיקע פויסטן פון בעלי־גאווהדיקע תּקיפים, האָבן דרינגנד געמאָנט אַן ענטפער — „ווי לאַנג נאָך? ווי לאַנג נאָך?”

אָבער פּאַמעלעך — און וואָס־אַמאָל שטאַרקער — האָבן זיך שוין צווישן דעם גערויש פון די מאַשינען אַרויסגעריסן הילכיקע ניגונים פון די פאַרסאָפּעטע העלדזער — ניגונים, פון וועלכע ס׳האָט שוין געאָטעמט מיט רעוואָלט, קאַמף און פּראָטעסט, דורכגעדרונגענע מיט גלויבן, האָפענונג און גרייטע צום פאַרמעסט.

מיר זענען אַנדערש

שוין אין די חדרים, נאָך גאָר יונגע, האָבן אונדזערע חלומות זיך צעוואַקסן, נישט־נאָר איבער די גרענעצן פון חדר — נאָר אויך איבער די גרענעצן פון שטעטל. צו דעמדאָזיקן גייסטיקן שפּרונג האָט פיל בייגעטראָגן דער פאַקט, וואָס די אָרטיקע באַפעלקערונג איז געווען אַ געמישטע און באַזיצט אַחוץ די פּאָליאַקן אויך אַ גרויסע צאָל דייטשן. האָט זיך טאַקע די פּערמאַנענט־פיינטלעכע באַציאונג פון ביידע באַפעלקערונגס־טיילן צו די יידן זיך אויך איבערגעטראָגן אין דער וועלט פון די צאַרטע קינדערשע מוחות, וואָס האָבן שוין אויף דער אייגענער הויט געפילט די אַרומיקע בייזע בליקן, ציטערנדיק פאַר שרעק בעתן אַדורכלויפן דאָס שטיקל וועג פון חדר אַהיים — שוין אָפּגערעדט דערפון, וואָס דאָס האָט צעשטערט די רו פון אונדזערע טאַטעס און מאַמעס.

מיר, באַזונדערס די אָפּשטאַמיקע פון אָרעמע היימען, האָבן געוווּסט, אייגנטלעך מער געאַנט ווי געוווּסט, אַז מיר זענען אַנדערש — נישט גלייך מיט אַלע. אין די חסידים־שטיבלעך און אין די בתי־מדרשים האָבן אונדזערע עלטערן אויפגעהויבן די הענט, ווי באַשיצנדיקע פליגל, צום הימל, בעטנדיק און האָפנדיק אויף דעם וועג צו ברענגען די ישועה — אָבער מיר, פון הינטערן אויוון אַפיר, האָבן אָנגעהויבן צו שפּינען אַנדערע פאַנטאַזיעס. אונדזערע בליקן האָבן דערגרייכט לאָדזש, קראָקע, וואַרשע — און ווער נאָך ווייטער. מיט אַ ביכל אונטער דעם אָרעם האָבן ייִנגלעך און מיידלעך זיך געהויבן הויך, פאַרמאָסטן ווייט.

דערדאָזיקער דראַנג צו נייע וועגן האָט זיך נישט אָפּגעשפּילט אַזוי גלאַטיק, אָן צוזאַמענשטויסן. אָפּט האָבן זיך די פרייהייטס־קאַמפן — און גאַנץ העפטיקע — אָפּגעשפּילט אין שטוב, און מער ווי איין פאַמיליע האָט צעריסן די פעדעם־נאָענטקייט. און ווען פון די אַלטע בנינים האָט זיך נאָך געטראָגן דער עכאָ פון מאָנאָטאָנע, פול מיט בענקשאַפט דורכגעדרונגענע טראַדיציאָנעלע ניגונים, ווייל דאָרט האָט געהויזט דער שאָטן פון כביכול, האָבן זיך, אין די נייע זאַמל־פּונקטן, ווו ס׳האָט זיך גענומען אויסקריסטאַליזירן אַ נייער אָנהויב, שוין איינגעפּעדעמט נייע טענער — פאַרטייען, אידייען, פּענער.

האָט דען געקאָנט זיין נאָר איין וועג?

איז ווי פאַרשידן ס׳זענען געווען די וועגן, אַזוי פאַרשידן זענען געווען די אמתן, פאַר וועלכע יעדער האָט געקעמפט פאַר זיינעם, אינעם אויפריכטיקן גלויבן, אַז ער טוט דאָס בעסט־מעגלעכע צו ברענגען דערלייזונג, ווער פאַר זיין פאָלק, ווער פאַר זיין קלאַס — און ווער פאַר ביידן.

די פאַריינען — אַן אוניווערזיטעט

די אומוואַנדלונגען, וואָס זענען געקומען אַלס רעזולטאַט פון ערשטן וועלט־קריג, האָבן אַ שטאַרקן טרייסל געטאָן דעם פון דורות איינגעפּונדעוועטן אויסקריסטאַליזירטן יידיש־שטעטלשן לעבנס־שטייגער. גרעסערע קרייזן, באַזונדערס די יוגנט, האָבן זיך דערווייטערט פון די טראַדיציאָנעלע לעבנס־פאָרמען, און גלייכצייטיק געטראָצט קעגן אָפּאָרטוניזם, אָפּהענטיקייט, און צומאָל אויך רעזיגנירטקייט פון די טאַטעס אין באַצוז צום שווערן דאָזיין — איבערגעבנדיק זיך אין די הענט פון גורל אָדער פון דער השגחה עליונה.

ס׳איז אויסגעוואַקסן אַ נייער דור — אַ באַוווּסטזיניקע יוגנט, וואָס האָט געפּרוּווט נעמען דעם גורל אין די אייגענע הענט. פון די פאַריינען, וואָס זענען פאַר אַ סך פון אונדז געוואָרן די אוניווערזיטעט, האָבן זיך געלאָזן הערן קאַמפּס־ און פרייהייטס־לידער. די דורות־לאַנגע משיחישע לעכצונגען נאָך אַן איבערנאַטירלעכער דערלייזונג האָבן זיך טראַנספאָרמירט אין וועלטלעכע האָפענונגען, וואָס וועלן — מיט דער הילף פון אייגענע כוחות — און אינעם אומדערשיטערלעכן גלויבן און די אייגענע כוחות — אַט־אַט־

באַלד פאַרווירקלעכט ווערן. ווער ס׳האָט אויסגעזונגען זיינע חלומות און צומאָל זיי אויך רעאַליזירט אויף די בערג פון יהודה און ציון — און ווער ס׳האָט זיינע נאַציאָנאַלע האָפענונגען פאַרפלאָכטן מיט דעם אַלגעמיינעם וועלט־אויסלייז, אין אַ סאָציאַל־קלאַסנלאָזער געזעלשאַפט.

און זאָל דערביי אונטערשטראָכן ווערן, אַז טראָץ דער דראַסטישער ווענדונג אין דער ריכטונג פון דער פאַר־וועלטלעכונג, סעקולאַריזירונג, פון אידעאַלן און האָפענונ־גען, זענען אַלע טעטיקע קרייזן אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט געווען דורכגעדרונגען מיטן באַוווסטזיין, אַז זיי זענען און ווען אויך בלייבן יידן. נישט נאָר אָרטאָ־דאָקסן און מזרחיסטן, נאָר אויך ציוניסטן, בונדיסטן און בכלל אַלע שטעטלשע יידן האָבן געטראָגן ציגל אויף דער באַריקאַדע, וואָס האָט זיך גערופן: יידישע פאָלקס־געמיינשאַפט.

מענטשן האָבן נישט געלעבט נאָר פאַר זיך

חברות אונטער פאַרשידענע נעמען האָבן געטראָגן הילף, אויסשטרעקנדיק אַ ברודער־האַנט פאַר דעם, וואָס האָט זיך אין איר געניטיקט. שפּעטער האָבן אויך פאַראיינען און פּאָליטישע גרופּירונגען איינגעגלידערט די סאָלידאַרי־טעט און קעגנזייטיקע הילף אין זייער טעטיקייטס־געביט.

ווייל אין דאָזיקן מענטשן־קאָלעקטיוו, טראָץ זיין גאַנצער פאַרשידנאַרטיקייט, זענען מאָראַל און עטיק געווען פאַרהייליקטע פּרינציפּן, ביי אַלע די, וואָס האָבן זיך פרייוויליק געשטעלט צום דינסט פונעם כלל, פּרינציפּן, וואָס זענען איבערגענומען געוואָרן פון אונדזערע פאָר־גייער — דינענדיק פאַר אונדז ווי אַ קאָמפּאַס אין דער טעטיקייט לטובת דעם יידישן כלל.

די אָנגעהעריקייט צו דער יידישער פאָלקס־געמיינ־שאַפט איז נישט־נאָר באַטראַכט געוואָרן ווי אַ ביאָלאָגישער אַקט, וואָס האָט צו גאָרנישט פאַרפליכטעט. דידאָזיקע אָנגעהעריקייט האָט ביי אַ סך אַרויסגערופן פאַראַנטוואָרט־לעכקייטס־ און פליכטס־געפילן צו דעם יידישן כלל — אַ דערשיינונג, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק נישט־נאָר אויפן אָרט, אין זדונסקעוואָליע. אויך אין דער פרעמד, צעשפּרייט אין דער גרעסער וועלט, ווו מען געפינט נאָר אונדזערס אַ לאַנדסמאַן, שלאָגט פון אים אַ וואַרעמקייט צום מיט־מענטש — אַ וואַרעמקייט, וואָס איז דער מאָראַלי־שער שליסל אין פאַרשידענע סיטואַציעס.

גורלדיקע צוגעבונדנקייט

מיר האָבן געהאַט שיינע יידן, גוטע יידן, איידעלע יידן, לומדים און געבילדעטע. ס׳זענען אויך געווען פשוטע און ערלעכע יידן. דאָס, וואָס ס׳האָט זיי אַלע געקענצייכנט, דערנענטערט און פאַראייניקט, זענען געווען די הויכע מאָראַלישע ווערטן און דאָס באַוווסטזיין פון בשותפותדיקער גורל־ געמיינשאַפט און אחריות־געפיל פון יחיד צום יחיד, פון יחיד צום כלל און פאַרקערט. דידאָזיקע הויכווערטיקע אייגנשאַפטן האָבן זיך אַנטפּלעקט נישט־נאָר בעת די ימים־נוראים, די־אָ צייט ווען יעדער יחיד פון ישראל, און דער גאַנצער יידישער ציבור, האָבן זיך געפילט ווי זיי שטעלן זיך פאַרן בורא־עולם, צום יום־הדין פון דער פמליא של מעלה, פאַר וועלכער ס׳איז נישטאָ קיין גרויס און קליין, רייך אָדער אָרעם, ווו אַלע זענען גלייך — אָן יחוס און אָן שטאַנדן.

אויך אין די טעג פון אַ גאַנץ יאָר, אין די פסח׳טעג, בעתן זאַמלען אויף קמחא דפסחא, ביים חתונה־מאַכן יתומים, ביים העלפן אָרעמע, נויטבאַדערפטיקע קראַנקע און אונטערשטיצן נויטבאַדערפטיקע בכלל — האָט געהערשט אַ פולע פאַרשטענדעניש צווישן די, וואָס האָבן געקאָנט און די, וואָס האָבן געברויכט, בעת די לעצטע האָבן געפילט, אַז ס׳איז דאָ אַן אָנשפּאַר — דאָס יידישע האַרץ — וואָס וועט זיי נישט לאָזן פאַלן.

דאָס אין נאָרמאַלע צייטן — אויף וויפל ס׳האָבן ביי אונדז, אין יידיש־פּויליש שטעטל, איבערהויפּט עקזיסטירט נאָרמאַלע צייטן. אין אומנאָרמאַלע צייטן, בעת ס׳האָט געדראָט אַ פיזישע געפאַר, ווען די שרעק פאַר פּאָגראָמען, אין די מאַרק־טעג, איז געוואַקסן — און ס׳איז געווען פאַר וואָס זיך צו שרעקן — דעמאָלט איז געקומען די צייט דווקא פון די פשוטע יידן, יידן פון אַ גאַנץ יאָר: דעמאָלט זענען עס געווען די סיביריאַקעס, טרעגערס, בעלי־עגלות, קצבים, שפּעטער אויך די אָרגאַניזירטע אַרבעטער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, וואָס האָבן זיך איינגעשטעלט פאַרן כלל, זייענדיק גרייט זיך מקריב צו זיין צו ראַטעווען דעם יידישן כבוד.

דירעקטער קאָנטאַקט מיטן באַשעפער

מיין היימאַטס־שטאָט — זדונסקעוואָליע, ווער קאָן דיך פאַרגעסן?
ווער וויל דיך פאַרגעסן?
פאַר מיינע אויגן שטייט נאָך דער מאַרק אין זיין פירקאַנטיקער פאָרם;
דאָס ראָטהויז — אַ יידישער באַסטיאָן; יעדעס הויז — אַ יידישער שטאַם און אַ יידישע פרנסה;
דער שול־הויף מיט די אַרומיקע צווייגן פון בעל־מלאכהשער פרומקייט, וואָס האָבן אין די שבתים נאָר געלערנט פרק;
די פולע חסידים׳ שטיבלעך, ווו יעדער יחיד איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, געשטאַנען אַליין אַזוי צו זאָגן אין דירעקטער פאַרבינדונג מיטן באַשעפער — נישט־לאָזנדיק זיך פאַרטרעטן דורך קיינעם;

די בעלי־תפילה, עקזאַלטירטע גאָטספאַרכטיקע נשמות, וואָס האָבן אויך אין די וואָכיקע טעג געשוועבט אין די גאַסן — עלעהיי ס׳וואָלט געווען יום־טוב;

די קהילה מיט איר קאָנגלאָמעראַט פון פּאַרטיי־פאַרשטייער, וואָס האָבן געקעמפט פאַר העגעמאָניע — אָבער אויך געווען דורכגעדרונגען ביזן טיפסטן אינערן פון זייער וועזן מיט אינטערעס און מסירות־נפש פאַר דער טובה פונעם כלל;

די ימים־טובים און שבתים, וואָס האָבן געענדערט די פיזיאָנאָמיע פון דער שטאָט. אַ גאַנצע וואָך זיך געקאָכט — אַלץ איז געגאַנגען אויף רעדלעך, איז איינגע־טראָטן דער יום־טוב, אָדער די שבת־מלכתא — מיטאַמאָל, ווי די וועלט וואָלט זיך אָפּגעשטעלט. אַבסאָלוטע רו. שבת־בראשית;

די ציוניסטן, וועלכע האָבן געלאָזן פלאַטערן די ווייס־בלאָע פאָן — ווי זיי וואָלטן אויסגעשפּרייט דעם ארץ־ישראלדיקן הימל איבער אונדזער שטאָט;

די פּראָלעטאַרישע ציוניסטן, וועמעס אָפּאָזיציע ס׳איז געווען געניוג שאַרף און וועמעס פּאָזיציע ס׳איז נישט געווען ווייניקער שטאַרק;

די אַרבעטער־באַוועגונג, אין אַלע אירע שאַטירונגען, וואָס איז געוואָרן דער שטאָלץ און שוץ פון די האָרעפּאַשנע מאַסן;

שולן, ביבליאָטעקן, כאָרן, ספּאָרט־פאַריין, פילאַנטראָ־פּישע אינסטיטוציעס —

אָך, מיין שטעטל, מיין שטעטל, מיין שטעטל!

דער חורבן האָט דיך פאַרשניטן!

ווו איז דער מענטש, וואָס איז בכוח אַרויסצוברענגען אויף די ליפּן אַזאַ קללה, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן דער גרויס פונעם חורבן?!

נאַצי־חיה!

דייטשע רשעים! —

קיינמאָל וועלן מיר אייער אומזיניקן פאַרברעך נישט פאַרגעסן!

איר, קדושים פון דער גאַנצער עדה, לעבט אָן אויפהער אין אונדזער זכרון —

מיט כבוד און פּיעטעט וועט איר זיין איינגעקריצט ביי אונדז אויף אייביק!!!

מיין שטעטל

העניך ליבראָווסקי, ניו־יאָרק

טראַכט איך פון מיין פּויליש שטעטל,
מיט איר שיינקייט, מיט איר חן —
פאַלט אַן אומעט אויף מיין האַרצן —
כ׳האַלט מיין קאָפּ אין הענט און וויין.

ווי אַ חלום איז פאַרשוווּנדן,
מיין אָרעם שטעטל איבער נאַכט,
אויסגעריסן מיטן וואָרצל —
פאַרשניטן פון אַ בייזער מאַכט.

זי שטייט פאַר מיינע אויגן
מיט איר צניעותדיקן צויבער,
מיט די ווייס־געקאַלכטע הייזלעך,
אין די גאַסן — ציכטיק, זויבער.

איינגעטונקט אין גרינע פעלדער,
מיט געפּלאַסטערטע שאָסייען,
אינדערמיט אַנשטאָטס־גאָרטן
מיט זיינע בליענדע אַלייען.

דאָרט, אין גאָרטן, אין מיין שטעטל,
פלעג איך זיצן גאַנצע טעג —
טראַכטן, טרוימען, פאַנטאַזירן
וועגן מיין צוקונפטיקן לעבנס־וועג.

ליגט איצט מיין שיין שטעטל חרוב,
ס׳האָבן טייוולאָנים דורכמאַשירט
און מיט פייערדיקע פאַקעלן —
פאַרברענט, צעטראָטן, רואינירט.

פון דעם מאַרק אַ באַרג מיט שטיינער,
און פון מיין טאַטנס ווייסע מויער,
געבליבן בלויז אַ שוואַרצער קוימען —
איינגעהילט אין טיפן טרויער.

דער גאָרטן — ווו כ׳האָב געקענט
יעדעס בלימל, יעדע פלאַנץ —
איצט וויסט און חרוב
שדים טאַנצן דאָרט אַ ווילדן טאַנץ.

גיי איך אַרום צעמישט, צעטומלט,
פרעג „פאַרוואָס״? „וואָר ווייסט?״
טרערן אָן אויף שטומע בליקן —
אָן אַן ענטפער, אָן אַ טרייסט.

רייס איך קריעה ווי אַן אבל
און זיץ אויף אַ האַרטן שטיין —
כ׳זאָג קינות אויף מיין שטעטל —
און איך קלאָג און וויין.

ווייטער גיבן מיר די איבערזעצונג פון דאָקומענט און אַ פאָטאָסטאַט פון אַ מעדאַל, פאַר ה׳ סטאַרזשינסקי — אַרויסגעגעבן פון דער בעלגישער ווידערשטאַנדס־באַוועגונג.

Le Conseil National de ... "Résibelfrance"
a, par décision du 25 septembre 1953 n° 104.292, décerné la
Médaille de la Résistance Belge en France
à Monsieur Starzynski Juda
né à Zdunska-Wola le 22 décembre 1906
EN TÉMOIGNAGE DE RECONNAISSANCE
... 15 août 1954.

סטאַרזשינסקי יהודה

קעמפער־געפאַנגענע
ס.ר.אַ־אַגענטן
פון בעלגישן ווידערשטאַנד
אין פראַנקרייך

מיטגלי״דס־קאַרטע

אינערלעכער טעקסט —

אַ שטענדיקע מיטגלידס־קאַרטע נר. 10 איז, לויטן באַשלוס פון דער אויספיר־קאָמיסיע פון דער דאַטע 8.5.1952 (אָנגענומען געוואָרן ס׳ערשטע מאָל 7.11.1945) צוגעטיילט געוואָרן דעם הער סטאַרזשינסקי יהודה, געבוירן אין זדונסקעוואָליע אין 22.12.1906, פון פוילישער נאַציאָנאַליטעט, וואָס האָט זיך אין די קריגס־יאָרן פון 1939—1945 אויפגעהאַלטן אין פראַנקרייך אונטערן אויסגעבאָרגטן קריגס־נאָמען פון ווינטער לעאָן (בעלגישער בירגער) און נאָכדעם ווי ר׳איז געווען אַרעסטירט אין ג.ט.ע. פון שאָטונעף לע בען, האָט ער זיך פאַרבונדן מיט די רעזיסטאַנס־כוחות און צוגעטראָגן אַ וויכטיקןביישטייער פאַר די פּאַראַשוטיסטן־באַדינונגען. דינענדיק דער בעלגישער רעזיסטאַנס האָט ער זיך אַרויסגעוויזן, טראָץ־דעם וואָס ר׳איז געווען אַ פרעמדער, ווי אַן אמתדיקער פּאַטריאָט, אַ פיינט פון די דייטשן און זייערע טויט־זייענדיקע שליחים.

אַרויסגעגעבן אין בריסל דעם 8.5.1952

דער צענטראַל קאָמיטעט

פרעזידענט	מיטגלידער
נאַציאָנאַל־פרעזידענט	גענעראַל־סעקרעטאַר

פון אפגרונט ארויף

רבקה שוואַרצבאַרט

פון אַפּגרונט אַרויף
דער וועג איז נישט לייכט —
אויך ווען מ׳איז פריי, לעער.
אַנדערש איז אָבער
אין געפּעק צו זיין רייך —
דעמאָלט איז דער וועג גאָר שווער.

אָבער, וואָס פאַר אַ מיסטעריעזער געפּעק איז דאָס,
אין די הענט נישט אָנצונעמען?
קיין רוקזעק, קיין טאַשן, קיין וואַליזן?
קיין שפּור פון דעם אַלעם,
צומאָל אויך נישט קיין סימן —
דאַן דריקט די לאַסט אויפן גאַנצן וועזן!

און כאָטש די לאַסט איז נישט צו זען,
טיף פון די אויגן פאַרבאָרגן —
דאָך גייט זי מיט אונדז אומעטום מיט.
זי באַגלייט אונדזער היינט,
וועט זיין מיט אונדז מאָרגן —
אויף יעדן וועג און אויף יעדן טריט.

ליגט אין הערצער,
דריקט אויף געמיטער,
אויסטאַטואירט אין פייער פון נסיונות —
אין געטאָ, קאַצעטן, איבערלעבטע —
זיי ברענען ווייטיקלעכער, ווי אייזן־צעגליטער —
אין אונדזערע פינצטערע זכרונות.

דאָך נישט פון זיך וואַרפן,
נישט לייכטער זיך מאַכן —
דער שוואַכקייט זיך נישט אונטערגעבן!
אויך אונטער דער אַזוי־דריקנדיקער לאַסט
נישט צוזאַמענקראַכן.
געדענקן! — און דאָך קענען לעבן.

שוועדן, מעללע.
יאַנואַר 1946.

קבוצת נשים בעבודה בגיטו.

אַ גרופּע פרויען ביי דער אַרבעט
אין געטאָ.

מיך הונגערט!

רבקה שוואַרצבאַרט

ס׳איז שוין שפּעט, שפּעט בייַנאַכט,
ווען רוען דאַרף דער גוף.
און איך נאָך אַלץ ליג און וואַך —
נישט קומען וויל דער שלאָף.

פֿאַר די אויגן שוואַרצע בילדער,
אין אַ לאַנגער קייט זיך ציען —
משונהדיקע, גרוילנדיקע, ווילדע —
לאָזן מיך נישט רוען.

ביים האַרצן מיך נאָגט,
אַז אויסגעשריגן וואָלט איך: „אוי!״...
ס׳מאַטערט מיך און פּלאָגט,
ווייל ס׳הונגערט מיך אַזוי.

גרויס איז די נויט,
גאָרנישט גייט מיך אָן איצט.
אַ הייסער פאַרלאַנג — נאָר ברויט און ברויט!
אין מוח מיר עקבערט און היצט.

און ווי שרעקלעך איז דער פּיין,
אַז כאָטש באַהערשן כ׳וויל זיך —
גייט דאָך נישט — ניין און ניין,
ווייל צו שטאַרק הונגערט מיך.

אין דער פֿאַנטאַזיע וויזיעס זיך וועבן,
די אויגן צו זיי צוגעשמידט —
אַז אַנדערש וועט שוין קיינמאָל נישט ווערן —
לייגן שטיינער אויפֿן געמיט.

פֿון מרה־שחורה באַהערשט — אַזאַ ווילדער:
מיינע געדאַנקען און געפֿילן — אַלץ פֿאַר נויט!
און נאָר איינס איז בכוח זיי צו מאַכן מילדער:
אַ שוואַרץ, אַ קנאַקנדיק צווישן די ציין שטיקל ברויט.

אָ, ג־ט! כ׳בעט דיך — כ׳בעט דיך ברויט!
און פּלוצים אַ ווענדונג פֿון האַרצן אַרויס:
אפשר בעטן גאָר דעם טויט?
אָבער ניין!!! — אַלץ נאָר נישט אויס!

כ׳וויל לעבן, ווייטער לעבן — אין אַלע באַדינגונגען!
אָבער איצט וויל׳ך פֿון גאָרנישט נישט וויסן.
וואָס מיר צוקונפֿט, וואָס מיר באַטראַכטונגען?
נאָר מקיים זיין דעם גוף מיט אַ ברויט־ביסן.

אָ, ג־ט! ווען אָבער אַזוי מוז שוין זיין —
נישט מיט דער פֿולער מאָס מיך שטראָף.
פֿאַרלייכטער כאָטש אַ טראָפּן מיין פּיין —
און שיק־זשע וואָס גיכער שוין דעם שלאָף.

כ׳פֿיל: ווי לייכטער ס׳נעמט מיר ווערן,
ס׳האָט זיך גערירט דער שטיין;
ס׳פֿליען פֿון די אויגן די ערשטע טרערן —
איך וויין...

אַרבעטס־לאַגער ברעמען, דייטשלאַנד

19.3.1945

בצבת החרדה, התקוות והכליון

פנחס ליברמן

לזכר אחי, אחיותי וכל קרובי ה.י.ד.

משאלות־לב

חרף התכונה המלחמתית, מורטת־העצבים, שהורגשה באוויר ערב מלחמת־העולם השנייה; על־אף תנועות הצבא הפולני, בעוברו דרך עירנו, שהיתה תחנת־מעבר קרובה למדי לגבול הגרמני — עדיין טופחה התקווה, שמקורה ושורשיה, כמובן, במשאלות־לב ולא בניתוח מפוכח של התנאים הפוליטיים האובייקטיביים, שהכול יסתיים בכי־טוב, וכי למרות חשרת העננים הכבדים שהקדירו את שמי־המדינה, הדברים יסתדרו איכשהו והחיים יחזרו, סוף־סוף, למסלולם התקין.

ואכן, בתי־הספר במדינה עשו את כל ההכנות הדרושות, הרגילות, כמימים־ימימה, לפתוח את שעריהם למחזורי־התלמידים, שצריכים היו למלא את קירותיהם מפה־אל־פה — החל מהראשון לספטמבר. ואילו במישור היהודי, הייחודי, הורגשה כבר התכונה המסורתית לקראת הימים הנוראים, שעמדו בפתח.

התבדות התקוות

והנה, לפתע, השתנו סדרי־בראשית. המלחמה פרצה ובכל עוזה. כבר ביום הראשון החלו הפצצות מן האוויר פוקדות את הסביבה כולה. ובשעות הצהריים של אותו יום אף החלו לזרום לעירנו הנמלטים הראשונים מאזורי־הגבול — ובפיהם סיפורי־זוועה שבוצעו על־ידי הגרמנים הפולשים.

בתחילה לא האמנו בסיפורים ההם כל־עיקר. פשוט, לא היינו מסוגלים לתפוס את הדברים ולתת בהם אימון. נזכרנו בטענה הגרמנית על „גרויל־פרופגנדה" (תעמולת־זוועה), המתנהלת כביכול נגדם ושמגמתה להשמיצם ולהשחיר את פניהם — פני הכבשה התמה, החפה מפשע. נטינו להאמין, שאכן יש שמץ של אמת בטענה זו, נוכח ריבוי סיפורי מעשי־הזוועה הדמיוניים, שלא נתקבלו על הדעת כלל ועיקר.

לא עברו ימים מועטים ונתגלתה האמת לאמיתה. נוכחנו לדעת מה האמת בטענת המתחסדים והצבועים הגרמנים, כאילו טופלים עליהם עלילות־שוא, בודים זוועות, שבוצעו כביכול על־ידם — ובעצם, לא היו ולא נבראו.

באותם הימים, ימיה הראשונים של המלחמה, הועמדו גם בני־עירנו, בדומה לאוכלוסייה הנמלטת מערי־הגבול, בפני השאלה: לאן?, כלומר: לאן לרוץ, לברוח, לפני שנימצא בהישג־ידיהם של הגרמנים. בתוך זרם הבורחים נמצא כותב הטורים האלה, יחד עם כל משפחתו, בדרך ללודז'.

רבים היו פליטי־החרב, שלא עצרו עוד כוח להמשיך בבריחה, ונשארו במקום, בלודז', תוך השלמה עם הגורל. בחינת יבוא מה שיבוא — ובלבד להפסיק את הנידודים, המתישים את כוחו של האדם ונוטלים את ערכם וטעמם של החיים. ואילו אחרים, הצעירים והחזקים יותר, אלה שעדיין כוחם במותניהם ודרוכים היו לקרב נגד האויב המשותף, שהכריז מלחמת־חורמה על העתיק שבעמים — הללו המשיכו לכיוון הבירה, לוארשה, שם עמדו הפולנים, לפי השמועה, להיערך מחדש וליזום התקפת־נגד.

בין היוצאים לוארשה היו גם שני אחי, ואליהם נצטרפתי גם אנוכי. המראות שהתגלו לעינינו בדרך היו מחרידות. ערימות־ערימות של גוויות מרוסקות, מהם רבים מהאוכלוסייה האזרחית, נמצאו שרועות לאורך הכבישים ובתוך התעלות, וכן התפתלו בכאביהם פצועים רבים, שאיש לא שעה אליהם, קל־וחומר, שאיש לא טיפל בהם. (אגב, עיקר דרכנו עשינו בלילות, בגלל הסכנות שהיינו צפויים להן יותר ביום).

יום אחד, היה זה במרחק כ־15 קילומטרים מוארשה, נבלם מסענו. רעש אדיר של מטוסים וטנקים דוהרים על הכבישים הקדימו אותנו. היו אלה הטנקים הגרמניים הראשונים שראינו.

וכאן המקום לציין:

הרושם הראשון, שנתקבל אצלנו בפגישתנו הבלתי־אמצעית עם החיילים הגרמנים, שחילקו לאנשים בדרכים פרוסות־לחם ואף מים לשתייה, לא היה שלילי כל־עיקר. ואם תמצי לומר — היה חיובי. מסתבר, שהיה זה תכסיס מחושב, מרדים — על־מנת להסוות את כוונותיהם האמיתיות, הזדוניות.

מאותו רגע ואילך, שעה שבדרכים דהרו בגודש מרשים מכונות גרמניות משוריינות, על תקנם המלא בציוד ובכוח־אדם — לא ראינו עוד טעם לנסות ולהגיע לוארשה. נסיון מסוג זה, לא זו בלבד שלא היה לו כל סיכוי סביר בתנאים שנוצרו, אלא אף אם היינו מצליחים בכך, לא ראינו איך אפשר היה לעמוד מול מכונת-הברזל והפלדה האדירה, שנתגלתה לנגד עינינו.

חשיפת הפרצוף

כנגד הרושם הראשון של פגישתנו עם הגרמנים — רושם מטעה מתוך ראייה לשעה — חשפו הגרמנים כבר למחרת היום, עת פנינו בדרכנו חזרה לכיוון לודז׳, את פרצופם האמיתי, שהלך „והתבהר" עם התמשך הכיבוש ועד לסופו.

באמתלות-שוא, שכביכול ירו עליהם מתוך המוני־הצועדים בדרכים, החלו הגרמנים לעצור את כל העוברים עליהם ולאוספם למחנות. בין אלה נמצאו גם שני אחי והחותם. לאחד המחנות, בקרבת ראווה, נאספו האנשים באותו קטע, שם נמצאנו אנחנו, שלושת האחים. והואיל ובראשית־כיבושם גילו הגרמנים טפח וכיסו טפחיים של פרצופם האמיתי, הוכיחו גם הפעם הגרמנים רוחב-לב ושיחררו את כל הצעירים, שיכלו להוכיח שגילם למטה מ־17 שנה. בין היתר שוחררתי גם אנוכי, לאחר יום של סבל במחנה.

מיד המשכתי ללודז׳. בדרך נתקלתי, בכל מספר קילומטרים, במחנה חדש — אך, מדי־פעם־בפעם, גילי הצעיר היה בעזרי, וסוף־סוף הצלחתי להגיע בשלום ללודז׳, אם גם עייף ויגע, רעב ומלוכלך.

העיר לודז׳, שהכרתיה מקודם, משנים כתקנן, שינתה את פניה תכלית שינוי. פחד וחרדה היו נסוכים על פניהם של האנשים, ובמיוחד ניבט הפחד מהעיניים, ואין צורך לומר מהעיניים של היהודים. הרגשת הדכאון גברה וקיבלה צורה מוחשית — למראית־עין אף שמץ של גיחוך — למראה יהודים רבים, כסויי־פנים. הסתבר, שכל היהודים המזוקנים קשרו מטפחות על פניהם, משל נתקפו כולם בהתקפי־כאב־שיניים, על־מנת להסתיר את „הבושה־הפשע" — את הזקן, אות הייחוד היהודי, שעיטר את פניהם.

פירוק מחסומים

בלודז׳ נודע לי, שכל בני־משפחתי כבר חזרו הביתה — לזדונסקה־וולה. אני, לעומת זאת, החלטתי להתעכב במקום ולהמתין לשיחרורם של אחי, שנותרו במחנה ראווה, כמוזכר. ההצלחה האירה להם — ולי — פנים, ולאחר יומיים בלבד הגיעו גם השניים ללודז׳. ומיד זזה השלישייה לכיוון הבית.

בקשיים לא מעטים הצלחנו להגיע עם החשמלית עד לפאביאניץ. כאן לא נתקלנו, למזלנו, באף גרמני. אך הפולנים, שלא היו כבר אדונים לעצמם וסבלו גם הם, אם כי במידה פחותה, מידם הקשה של הכובשים הגרמנים, שיחקו את תפקיד האדון, לפחות ביחס אלינו, ומילאו את מקומם של הגרמנים בהתאכזרויות שונות כלפי היהודים. התפקיד, ספק נקלה ומגוחך, שבא לפצות על הכבוד שנפגע, ספק מרושע, שמקורו בשנאת־ישראל מושרשת מדורות — ומתקבל מאוד על הדעת, שמזיגת שני הרגשות כאחד הביאם לכך. בין כך ובין כך, הטריד אותנו הדבר לא מעט וגרם לנו סבל רב.

משהגענו לבסוף לקרבת העיר לאסק, היינו על סף אפיסת־הכוחות. שם, בלאסק, נתקלנו בעגלה רתומה לסוסים. העגלה היתה מלאה וגדושה יהודים מבני־עירנו — עד אפס מקום. אך הללו הצטופפו עד קצה גבול האפשרות והעלו אותי, את הצעיר שבחבורה, על העגלה. לא הרחקנו נסוע והגרמנים עצרו אותנו וציוו עלינו להילוות אליהם.

מיד התברר, שנתפסנו לעבודה — לפירוק מחסומי־אבנים נגד טנקים, שהוקמו על־ידי בני־המקום לבלימת התקדמותם של הגרמנים.

עד היום מתקשה אני להבין, איך יכולתי לסחוב את האבנים הגדולות, הכבדות, מהמחסומים, תוך סְפיגת מכות קתי־רובים, שהצליפו בנו הגרמנים — כל-אימת שעברנו על־ידם עם המטען הכבד על הכתפיים. ולפתע, לאחר עבודת-פרך של מספר שעות, הבחנו בהיעלמם של השומרים הגרמניים, החיילים, מן המקום. הפסקנו את העבודה והלכנו לחפש את העגלה. זו נמצאה עומדת במקום, שם הורדנו ממנה. עלינו על העגלה ובכל הקצב דהרנו הביתה.

עול השיעבוד בזדונסקה־וולה

לא עברו ימים מועטים ושוב נתנו לנו הגרמנים, הפעם בזדונסקה־וולה עצמה, לחוש על עצמנו ובשרנו בקושי־שיעבודם. בראשונה היו אלה מספר אקציות קלות יחסית. ובמאמר מוסגר: המונח „אקציה", שקולותיו ובנות־קולותיו נצטלצלו באוזנינו וליוו אותנו בכל תקופת־הכיבוש הגרמני, היה מונח שגור ביותר בפי הגרמנים — ואילו תוכנו ומשמעו היתה התעללות בנפש וברכוש של היהודים, בסדר גודל שונה, התעללות, שלא פעם אחת בלבד הסתיימה בשפיכת־דם נקי של קרבנותיהם היהודים.

לשיא־פסגתם בתאוות-הרצח והנקם ביהודים, בימים האלה, הגיעו הגרמנים באקציה, המפורסמת לשמצה — זו, הקרויה „האקציה של שיראדז". היתה זו, שלא כקודמותיה, התעללות ביהודים, מאורגנת ועקובה מדם, שנמשכה ימים רבים, ושתוצאתה היתה אובדן־חייהם של מספר יהודים, עקב התנכלות פיסית רצחנית, אפיסת־כוחות, רעב ופחד.

תוכניות־עזיבה

ההתאכזרות המחושבת והמאורגנת ביהודים החדירה בנו, הצעירים, את ההכרה, שאין מנוס ואין מפלט, אלא בעזיבת

שטח־הכיבוש — ובהקדם. בעצם, היתה בה, בהתאכזרות הגרמנים כלפינו, כעין „**הדרכה ועצה טובה**" מצדם לראות את המצב באספקלרייתו הנכונה, כלומר בכל חומרותיו וסכנותיו — ללא אשליות כלשהן.

ואכן, מיד, בגמול הכרה זו בתודעתנו, הוחל ברקימת תוכניות לעזיבה, במגמה: לפרוץ מזרחה. והדבר לא היה קל כל־עיקר. ולא גורמים אובייקטיביים היו אלה שהרתיעו. חשובים מאלה, לאין־ערוך, היו הגורמים הסובייקטיביים, המשפחתיים. כלום יכלו בעלי־משפחות, מטופלים בילדים, וכן זקנים, חלשי־גוף וכיוצא באלה, אף להעלות על הדעת אפשרות כגון זו? התוצאה: רק מספר צעירים בלבד ניתקו את עצמם ממשפחותיהם ופנו לדרך־מסעם, תוך כוונה ותקווה, שיינתן להם בקרוב לחזור ולהוציא מהגיהינום גם את יתר קרובי־משפחתם. היתה זו, למרבה־הצער, אשליית־שוא. ואלה, שאכן ניסו לעשות כן, חרף הסכנות, שהיו כרוכות בצעדם זה לחייהם, נתקעו בעצמם לבסוף במקום ולא יכלו לחזור עוד. **גרמה, איפוא, אהבת־המשפחה והחרדה לגורלה, שגם אלה, שהיו כבר ניצולים בכוח, חלקו את גורל משפחותיהם הנאהבים והנעימים ואת גורל העדה היהודית בעיר כולה.**

בברכות וחיבוקים נרגשים, תוך תקווה לזכות ולראות עוד זה את זה, נפרדו היוצאים לדרכם החדשה מאת הוריהם וקרוביהם. הצידה לדרך כללה, בין השאר, גם מחטים, חוטים וכיוצא באלה פריטים מעשיים — עצת הדודה ר ח ל ו ל ט פ ר י ד ה.י.ד, האישה המעשית והתכליתית במשפחה. תוך רצון לא להסב תשומת־לב לדבר, התחמקה החבורה אחד־אחד מן העיר לעבר תחנת־הרכבת — **כשהמטרה: וארשה — מלקין — ביאליסטוק.**

היה זה בנובמבר 1939.

1949 — לאחר עשר שנים

אני חוזר הביתה. התחנה הראשונה — ביאלה־פודלאסק, השנייה — וארשה, ואילו המטרה — זדונסקה־וולה. לאחר חקירה ודרישה במשרדי־מוסדות־היהודים, שפעלו בוארשה לאחר החורבן, נתברר לי, שמכל משפחתי הענפה נותר בחיים שריד אחד ויחיד בלבד — אחד האחים. וזאת הודות לעובדא, שאף הוא, כמוני, לא נמצא בתקופה הטראגית לבני־עמנו בתחום־הכיבוש הנאצי. מכיוון שכך, לא התעכבתי עוד בדרך, אלא נסעתי ישר „ה ב י ת ה" לזדונסקה־וולה, על־מנת להתראות ולהתאחד עם אחי. בדרך נפגשתי עם ניצול נוסף מעירנו, שבדומה לי אף הוא נסע שמה, תוך תקווה לברר במקום את גורל בני־משפחתו, ואולי אף ימצא מישהו מהם בחיים.

הגענו ליעד בערב, בשעה 10 בערך. בגלל החשיכה לקחנו כרכרה ונסענו העירה. על השאלה: לאן? — לא היה מענה בפינו. תוך כדי־נסיעה ניסינו לדובב את העגלון, אך האיש לא פצה את פיו ולא החליף איתנו מילה.

הגענו לרינק. אף שהיתה זו שעת־ערב מאוחרת הופתענו שהעיר נראתה מתה. אף נפש חיה אחת לא נתגלגלה ברחוב. דוממת, אילמת, כפי שהופיעה לעינינו — לא הכרנו אותה מעולם. טיילנו הנה ושוב מבלי דעת לאן לפנות. משהבחין חברי באור מהבהב בדירה, שהיתה שייכת לו ולמשפחתו לשעבר, אמר: „בוא, ננסה לסור שמה". ניגשנו ודפקנו בעדינות, תוך פעימות־לב מוגברות, בדלת. משזו נפתחה, ועוד טרם הספקנו לשאול את מה שעלה בדעתנו לשאול — פנו אלינו בעלי־הדירה החדשים ואמרו: „אתם בוודאי מחפשים את מקום־מגוריהם של יהודים — הנה, למעלה, ממול. מצד אחד גר י ע נ ק ל, ואילו מן הצד השני — א ב ר ה ם". דפקנו בדלת ביתו של הראשון — אין עונה. פנינו לדירתו של א ב ר ה ם. קול מבוהל, בוקע מבפנים, שאל: „מי שם?" הימים, ימי־הפוגרום בקולץ, השרו פחד וחרדה בלבבות היהודים, השרידים המועטים שעדיין נותרו, אי־פה ואי־שם, במדינת פולין.

זיהינו את עצמנו. ברישרוש של כתריסר מנעולים, משל מבצר מבוצר, נפתחה הדלת. ובהיפתחה — ציפתה לנו אפתעה בלתי־נעימה בהחלט. לוע של מכונת־יריה בידו של הגבר וכן אקדח בידה של האישה נמצאו מכוונים אלינו. משהתברר למארחים שאין מלכודת פרושה לרגליהם, הוכנסנו פנימה. ממארחי נודע לי, שאחי, שאומנם היה בעיר, לא היה מוכן להישאר במקום ועלה לישראל. בו במקום החלטתי ללכת בעקבותיו.

למחרת טיילנו בעיר, שהיטבנו להכיר אותה — אך בזאת הפעם נראתה שונה לגמרי. לכאורה אותה עיר, אותם הבתים ואותו נוף. ובכל־זאת נתקבל הרושם, שלעיר זרה, בלתי־ידועה לנו לחלוטין, נקלענו. הכרנו את זדונסקה־וולה כעיר מליאה ושוקקת יהודים ותנועה, רבת־תנופה, מעוף ומעשים. ואילו כאן, אתה עובר לאורך רחוב, אחד ואף שני, מקצה אל קצה, ואף פרצוף יהודי אחד, מוכר ולא מוכר, אינו בא לקראתך, לא נקלע בדרכך. ורק מבטים דוקרים, עוינים, של הפולנים ננעצים בך — מבטים המביעים תמיהה וצער על האורחים הבלתי־קרואים שקמו לתחייה.

אכן, עיר זו, ערישת־מולדתי, שכה הרבה חלמתי עליה, מאז נותקתי ממנה לפני עשור בשנים, שכה הרבה התגעגעתי אליה והתרפקתי על זכרונות ילדות ונעורים, משמחים ומצערים, נעימים ובלתי־נעימים, שהיוו חלק בלתי־נפרד מנופה, אקלימה, הווייתה וכיוצא בזה — עיר זו, זדונסקה־וולה שלי, החרותה בליבי מראשית ימי ועד סופם, עיר זו נמאסה עלי תוך יום אחד!

נער בגיטו זדונסקה־וולה

נחמיה רינג

אפילה גמורה שררה בחדר, בו נמצא קופל והוריו. הם ישבו צפופים בפינה של החדר ועצרו את נשימתם, כשפניהם מבוהלות ורעד עובר בכל גופם, ספק בגלל צינת הלילה, ספק מפחד. אור ירח קלוש חדר דרך סדקי התריסים והוסיף לעצבות החדר.

בחוץ הלך וגבר השאון. צעקות וריצה מבוהלת של אנשים נרדפים ומיואשים, עלובי החיים, שהופקרו על־ידי העולם כולו ללא נקיפת מצפון, מילאו את חלל האוויר, בעוד שמתוך ההמולה בקעו שאגות בגרמנית: „ראוס, יודן ראוס" ומיד לאחר מכן נשמעו צעדים כבדים של מגפיים מסומרות קרבים לדלת תוך פקודה: „יודן, אופמכן!" קופל השתחרר מידי אימו שאחזה בו, ניתר ממקומו ורץ לפתוח את הדלת. הוא סובב את המפתח במנעול וכהרף עיין זז הצידה לפינה חשוכה, שהסתירה אותו מעיני הגרמנים. הדלת נפתחה והגרמנים פרצו פנימה, בעוד אור הפנסים שהחזיקו בידיהם בלש מסביב. הוריו של קופל התרוממו לאיטם מהרצפה ופנו בכיוון ליציאה. אחריהם הלכו הגרמנים. הצעדים הכבדים של הגרמנים הלכו והתרחקו מהמקום ולא נשמעו עוד. קופל נשאר לבדו בחדר, עיניו קרועות לרווחה, ראשו נשמט מטה, ובאיטיות החליק גופו הרפה על הרצפה ונשאר יושב שעון גבו אל הקיר. את פניו הליט בידיו וגל זכרונות העבר הציף אותו. לנגד עיניו עברו שוב קורותיו, מאז היום הראשון של פרוץ המלחמה...

אש־תופת ופלישה

בכוח צבאי, שהתקיף בתנופה רבה, פלשו הגרמנים לפולין. איזור אחר איזור הוצף על־ידי יחידות המחץ הגרמניות. דבר לא עמד בפניהם, והצבא הפולני באיזור הנהר וורטה הלך ונסוג דרך העיר זדונסקה־וולה בדרך המלך לעיר לודז'.

אחר הצבא הנסוג נשאר חלל ריק. העיר היתה הפקר, בעוד יהודי המקום ציפו בחרדה לכניסת הגרמנים. שמועה רדפה שמועה, ולסיפורים על זוועות הגרמנים, שהטילו מורא על כולם, לא היה קץ. משפחות רבות ארזו חפצים דרושים ביותר והתכוננו לעזיבת העיר. הבהלה גברה, כאשר נראו ראשוני היוצאים. במהרה הצטרפו אליהם רבים אחרים והעיר החלה להתרוקן מיהודים.

כעת לא נבדלו עוד היהודים בזרם הגדול של פליטים, שהציף את כבישי פולין. באותו זמן היה קופל נער בן 12. הוא עזב את העיר יחד עם הוריו ואחותו, ועשה את דרכו בשקט. תלונה לא נשמעה מפיו וסימני־פחד לא ניכרו בפניו. רק תדהמה עמוקה שפוכה היתה על פניו הצעירים. הוא הביט סביבו ובעיניו נצטיירה שאלה אילמת, שנזורקה לתוך החלל: מדוע ולמה? — שאלה, שעליה לא באה תשובה. שתקן היה מטבעו ותלאות הדרך עוד הגבירו את שתיקתו. מנוסת ההמון הרב מפני הפחד לבאות, עוררה בו מחשבות ושאלות שלא ידען קודם. והדבר שהעיק עליו ביותר היו ההתקפות של אווירוני הגרמנים. הללו הגיחו מפעם לפעם מאי־שם, והמטירו אש־תופת על מחנה־הפליטים שהתמשך על הכביש. האווירונים ירו ללא אבחנה וקופל רץ לצד הוריו, למצוא מחסה באחת התעלות לצידי־הכביש או בשדה. יללות הפצועים ובכי הילדים החרידו את חלל־האוויר והשאירו עליו רושם בל־יימחה. בלילה, כשהשתרר השקט הציק לו הקור, והשינה היתה ממנו והלאה.

הקמת הגיטו

סוף־סוף הגיעו ללודז' ושוכנו על־ידי יהודי־המקום בתוך בניינים ציבוריים. הצפיפות במקום היתה איומה. אחר מספר ימים, עם כניסת הגרמנים ללודז', הורשו הפלי־טים לחזור לבתיהם. בשובם הביתה, מצאו את החלק היהודי של העיר שומם ועזוב. הרחובות הריקים החלו אומנם בהדרגה להתמלא חוזרים, אך לא שקקו עוד חיים כמו לפנים. הפחד השתלט עליהם ודאגה עמוקה כירסמה בלב יהודי זדונסקה־וולה. הצחוק נדם ועצב כבד ירד על העיר. כעת שלטו הגרמנים שליטה בלעדית במקום.

יהודים השתדלו לא להיראות ברחובות העיר ללא צורך. הפרנסה נעלמה ולא היתה עוד בנמצא. מרבית המצרכים בחנויות אזלו. הכול ציפו באי־וודאות לבאות.

הימים שלאחר־מכן היו ימים של שקט יחסי — שקט שלפני הסערה, אשר עמדה להתחולל על יהודי־העיר. ואומנם, הגזירות הראשונות לא איחרו לבוא. לאחר מכן הוקם הגיטו, בו רוכזו היהודים בחלק של העיר שצורתו „ח" ברחובות סטנשיצקה־שירדזקה.

מחמת חוסר מקום בגיטו, שוכנו מספר משפחות

בדירה אחת, והחיים החלו להידמות לחיי גיהינום. קופל והוריו שוכנו בחדר אחד בתוך הגיטו ואליהם הצטרף סבו הזקן. כעת הם היו חמש נפשות בחדר, שהיה צר מלהכיל את כולם.

הימים הלכו וארכו. אך אחרי כל יום בא הלילה הגואל והמפחיד כאחד.

נערים נרתמים בעול הפרנסה

המצוקה התדפקה על דלתי־היהודים. הכסף אזל וחפצי־הבית הראויים למכירה, שהיו מקור פרנסה לגיטו, תמעטו. ואילו התמורה, שקיבלו עובדי ה„שופים" לא הספיקה לקניית המצרכים האלימנטריים ביותר. נערים נרתמו לעבודות שונות ונתנו ידם גם במסחר. הרצון העז לעזור למשפחותיהם הרעבות גבר על גיל הילדות. קופל החליט למכור סיגריות. את הסיגריות הראשונות השיג בהקפה, סידר אותן בקופסת קרטון ויצא לרחוב לנסות את מזלו. במשך היום מכר את כולן.

מקץ זמן קצר נסתם המקור, שסיפק את הסיגריות למוכרים הקטנים בגיטו זדונסקה־וולה. קופל החליט לנסוע בעצמו לעיר לודז', לשם חידוש המלאי. הסכנות שהיו צפונות בנסיעה כזאת היו מרובות, אבל הוא התעלם מהן ומבלי להודיע על כך בבית חמק מהגיטו והגיע לתחנת הרכבת. אחרי שעות מרובות של ציפייה בתחנה הגיעה רכבת־משא. קופל התגנב לאחד הקרונות, טיפס עליו ונשכב בתחתיתו. הרכבת החלה לזוז. בשעות הערב האיטה הרכבת את מהלכה. היה זה במבואות העיר לודז'.

קופל התרומם בקרון, הציץ החוצה ובלש את הסביבה. שקט שרר מסביב, והוא החליט לקפוץ. הנפילה גרמה לו כמה שריטות קטנות, אך קם חיש מהר על רגליו והחל לרוץ אל כיוון השדה. שם נשאר כל הלילה והשכם בבוקר שם את פעמיו בכיוון לעיר. הדרך לעיר היתה קלה, כי איש לא שם לב לנער הקטן, שעורר רחמים במראהו. כך הצליח להגיע לרובע היהודי שבעיר. הכסף שבידו הספיק לקניית 20 קופסאות סיגריות. ובפרוטותיו האחרונות, שנותרו לו, קנה לעצמו שני תפוחי־אדמה, שבקושי השביעו אותו.

הביתה חזר באותה הדרך והגיע לעיר, בעוד „אוצר" שלם של 400 סיגריות בידו. שוב נראה המוכר הקטן על סחורתו ברחובות הגיטו. ומשראו שההצלחה מאירה לו פנים, הצטרפו עוד שני נערים למסחר זה ועשו אף הם חייל.

במרוצת־הימים קנה קופל אופניים ועשה את דרכו ללודז' רכוב עליהם. הדרך שהיתה מלאה סכנות לא הפחידה אותו עוד, כי הסכנה הפכה לחלק מחייו היום יומיים והפיחה בו הרגשת עליונות על המבוגרים, החרדים לחייהם.

יום אחד, בהיותו בסיבובו הרגיל בקרבת שער הגיטו, נשמעה אזהרה על בואה של המשטרה הגרמנית. עד מהרה התרוקן הרחוב מהולכי רגל. גם קופל החל לרוץ לאחד הבתים, בכוונה למצוא שם מחסה. אך בעודו רץ נשמטה מידיו קופסת הסיגריות. הוא עצר והחל לאסוף אותן. כאשר כילה את מלאכתו, היתה כבר המשטרה בתוך הגיטו. לרגע הוא לא ידע מה לעשות, אך חיש מהר הסתיר את הסיגריות מתחת לאפודתו, התרומם מהארץ ובצעדים שקטים צעד לקראת המשטרה. בהתקרבו לגרמנים הרים את ידו בברכת הנאצים וקרא בקול „הייל־היטלר". הגרמנים המופתעים החזירו לו ברכה והביטו בו רגע, אך לא אמרו דבר והמשיכו בדרכם. המקרה הזה עוד הגביר בקופל את בטחונו העצמי, שהיה לו לרועץ בהזדמנות אחרת. בפעם זו, בנסותו שנית את התחבולה, היכו אותו הגרמנים מכות נאמנות בהשאירם על גופו צלקות שחורות.

עשרת עולי־גרדום

באחד הימים אסרו הגרמנים 10 מיהודי העיר. שוטרים יהודים הופקדו על שמירתם, בעוד האסירים מצפים ליום שיחרורם. אולם תקוותיהם נתבדו. פתאום נתקבלה ידיעה שנפלה כרעם ביום בהיר על יהודי העיר. הגרמנים דרשו מה„יודנראט" לספק להם פועלים לבניית גרדום. כל התחנונים והבקשות לא הועילו. הגרדום הוקם באחד השדות שברחוב סטנשיצקה.

אבל כבד ירד על העיר. החיה הגרמנית המשיכה לדרוש קרבנות בנפש ולא חסה על איש. יום אחד הובלו עשרת בני־הערובה לתלייה. איש מיהודי־העיר לא ליווה אותם, אך הם לא היו בודדים בדרכם האחרונה. לבבות רבים הלמו מאחורי התריסים המוגפים ועיניים נפחדות עקבו בחרדה אחרי האומללים. תפילה חרישית, מלווה דמעות, נשלחה אחריהם. הם, נפחדים וחיוורון נסוך על פניהם אך בראש מורם, עברו לאט־לאט — בדרך, ממנה לא חזרו עוד...

קופל היה מזועזע. הוא לא הבין כיצד אפשר להמית אנשים חפים מפשע. תמהון מלווה סקרנות לא נתן לו מנוח. עזב את הבית ובדרכים עקלקלות בין בתי־הגיטו פנה לכיוון המקום, עליו הוקם הגרדום. השעה היתה כבר שעת־צהריים ואוכל עוד לא בא לפיו.

רעב ועייף הגיע שמה אחרי שעה קלה ומצא מקלט מאחורי גדר־העץ, שהקיף את המקום. שם מצא כבר מספר נערים ואישה נוצרייה אחת. דרך סדקים ניסו הצופים לראות את הנעשה מהעבר השני של הגדר. קופל רעד

בכל גופו, ומרוב פחד והתרגשות החל לבכות. כשכרכו את החבלים סביב צוואריהם של הקדושים, עקב אחרי תנועות התליינים ובידיו הקטנות לפת את צווארו, כאילו ניסה להשתחרר מהבל דמיוני כרוך סביב צווארו שלו. הדמעות חנקו את גרונו. הנוצרייה, שעמדה על־ידו התבוננה בו בעיניים דומעות. אחר־כך הרימה את ידיה וליטפה את ראשו, באומרה: „אל תבכה, תראה, יבואו עוד זמנים טובים יותר". קופל לא חיכה לסיום דבריה. הסתובב על עקביו והחל לברוח מהמקום.

הוא רץ כל הדרך. לפני ביתו עצר והביט סביבו. במרחק־מה עמד נער בן גילו ושתה מבקבוק. הוא התקרב לנער, והלה, בראותו אותו, הושיט לו את הבקבוק. קופל נטל אותו מידו והגיש אותו לפיו. גל של חום הציף את כל גופו וראשו הסתחרר עליו. כאשר ניתק את הבקבוק מפיו היה כמעט ריק. בצעדים כושלים נכנס קופל הביתה, ניגש למיטתו וצנח עליה בלא הכרה.

כאשר התעורר עמדה אימו על־יד מיטתו. ראשו היה חבוש במגבת רטובה. ציפה לדברי־תוכחה מאימו, אך זו רק הביטה בו בשתי עיניה הגדולות והעצובות, שעקבו אחריו וליטפו אותו במבטן. מבלי לומר דבר פנתה ממנו והלכה. השעה היתה שעת בין־ערביים. הרעב הציק לו והרגיש רגש של בחילה. מפינה אחרת של החדר נשמעו אנחות סבו, ששכב באחת המיטות. הדלות בחדר היתה ניכרת בכל. זולת המיטות וארון ישן לא היה בו דבר. קופל התרומם ממיטתו, הוריד את המגבת מראשו ויצא לרחוב.

בחוץ נשבה רוח קרירה שליטפה את פניו. קופל סובב ברחוב ללא מטרה, בעוד הרגשת הבדידות לא עוזבת אותו. לבסוף שם את פעמיו לכיוון שער הגיטו. על־יד הגדר נעצר והביט לעבר השני. כל אבן מהצד ההוא היתה מוכרת לו והזכירה לו את זכרונות הילדות שחלפה. כמה זמן עבר מאז — חשב בלבו... או שמא אין זה אלא חלום מתוק שחלף. — אחד החלומות, שמעוררים געגועים ל־דברים שהיו ולא יהיו עוד. מבטו נפל על הבאר בקרבת הגדר מהעבר השני. על־ידי הבאר עמדה נערה נוצרייה ושאבה מיים, בדיוק כמוהו לפני זמן רב... הנערה סובבה את ראשה והביטה בו. הוא לא זכר אותה. אולי היא מהחדשים שהגיעו העירה, חשב בליבו. ידה הורמה בניפנוף קל אליו והוא לא עצר עוד כוח. דמעותיו שטפו את פניו בבכייה חרישית. החזיר לנערה ניפנוף בידו האחת בעוד ידו השנייה לופתת את חוטי־התייל. השוטר, שעמד במקום, התקרב אליו וציווה עליו ללכת. בראש מורד, בעודו מנגב את הדמעות בשרוול אפודתו, התרחק מהמקום בצעדים איטיים של אדם זקן. האפילה, ששררה ברחוב, הבליעה את דמותו המצומקת...

לבדו, לבית־הקברות

הרעש ברחוב, שחדר לתוך החדר, הוציא את קופל מחלומותיו והחזירו למציאות המרה. התבונן סביבו וראה שהוא לבדו בחדר. כעת נזכר ב„אקציה", שעוברת על הגיטו ובבני משפחתו שהובלו יחד עם אחרים. ואילו אותו שכחו הגרמנים. התרומם מהריצפה וניגש לחלון. בחוץ עברה השורה האחרונה של יהודים. ה„אקציה" נסתיימה. משמע שכולם הובלו לבית הקברות בעיר — לא היה בו עוד רצון להמשיך ולהסתתר. הנער הצעיר יצא לרחוב והחל צועד לבדו בכיוון לבית הקברות.

זדונסקה־ווליה

זדונסקה־וולה. מקודם ניתנה פקודה, שבמשך שלושה ימים מוכרחים היהודים לעזוב את העיר. בחיפזון מכרו לפולנים בזיל־הזול את כל רכושם והתכוננו לדרך. כעבור שלושה ימים נתבטלה הגזירה, וגורשו דווקא הפולנים, שקנו את רכושם של היהודים. כך עבר רכושם של היהודים לידי הגרמנים המקומיים, והגסטאפו לקחה מהיהודים את הכסף, שקיבלו מאת הפולנים במחיר הרכוש שמכרו. אין לדעת, כמה זמן ירשו ליהודים לשבת בזדונסקה־וולה. על כל פנים שרויים הם שם בחוסר כל, בחרפת רעב ובפחד תמידי.

* * *

אנחנו, יהודי זדונסקה־וולה, אנוסים היינו לעזוב את העיר. את כל רכושנו, כל מה שהיה לנו, מוכרחים היינו להשאיר ועם חבילה על השכם ומקל ביד יצאנו לנדוד. תאר בנפשך רגע אחד את מצבנו. חורף, קור, כפור, שלג וסערה, ערומים למחצה ללא בגד. שבורים ברוחנו, חולים למחצה — אנוסים היינו לעזוב את בתינו. ועתה אין איש יודע מה קרה לרעהו. אנחנו נודדים ללא קורת גג מעל ראשנו. התקוה היחידה היא אולי עוד נזכה לעלות ארצה. על אמך ואחיותיך איני יכול לכתוב לך, כי אני יצאתי קודם מזדונסקה־וולה. הפקודה היתה שהגברים יצאו את העיר תחילה והנשים אחר כך ואיני יודע לאן נדדו הן.

בדרך נדודי בקרתי בלודז׳ וראיתי את אחיך — הוא גורש מדירתו. אני בווילנה ומקווה שתביאני ארצה. חומות תפרוץ ותביאני. זכור, הושיעני...

מתוך מכתב מוילנה שנכתב בינואר 1940

---

*) מתוך „ספר הזוועות" תעודות, עדויות ודינים וחשבונות על שואת היהודים במלחמת העולם השניה כרך א.

וואָליע

אריה קראַנמאַן, ניו־יאָרק

וװי אַנדערע ייִדן־קהילות אויך וואָליע פאַרשניטן,
כ'דערמאָן זיך אין חורבן און וויין —
האָטס דען נישט געקאָנט ווערן אויסגעמיטן?
אַזאַ יוגנט — פול מיט צויבער, חן!

איז אַ שבת אָדער יום־טוב געקומען —
אַרויס זענען זיי אין די גאַסן:
דעם פריישיץ, לאַסקער, מאַרק און אַליי פאַרנומען —
קען מען דען אייך אַלע פאַרגעסן?

דעם רב מיט זיין הדרת פנים,
ד"ר לעמבערג — דעם שטאָלצן ייִד.
ימח שמך עמלק! — פאַרן שפיכות דמים,
פאַר דער אויסגעקוילעטער וואָליע דאָס בלוט זידט.

צווישן די טורנער — אהרן ראָזנבערג דער בעסטער,
און מאָטל אין מקוה דער בעדער —
גרויס איז דער צאָרן, דער ווייטיק —
פון אָנמאַכט דינט נישט די פעדער.

טיפוס —
אפידמיה

חיים דער זאָטלער, וואָווע דער שוסטער,
ווישליצקי אויך אַ ייִד אַ פיינער,
פרענקל ר' בעריש, אַ קאָפּ אַ מיניסטער —
פון אַלע נישטאָ מער קיינער!

מאָניץ פייער־לעשער, לייביש דער קליינער,
ר' גדליה — אַ ייִד גאָר אַ הויכער,
ישראל יצחק שמש — צו סליחות אַ מאָנער,
לייבל שווערעקל — אויך אַ סוחר.

הערשלייב טרעגערס זין — 5 אין צאָל:
משה, אהרן, מאָטל, אריה, לוי,
אויסגעריסן מיטן שורש, מיטאַמאָל —
נישט קיין זכר פון אַ מצבה.

פּוטערמילך אברהם יצחק, בענדיט דער לאָמער,
לובאָשיץ דער רייסער, בלעכער ר' שלום,
קלמן דער שוחט, ברוך דער כלי־זמר —
פון וואָליע געבליבן בלויז אַ... חלום.

אָ, דייטשן! — פון מזרח, מערב און פון אַלע זייטן,
אויף אייביק פאַרשאָלטן זאָלט איר זיין! —
די פאַרשטיקטע קללות פון די קדושים
זאָלן אייך תמיד באַגלייטן
אומעטום — ווו ס'געפינט זיך אייער
טרפהנער געביין!

אין פשוטע ווערטער

אליקים פרענקל ז״ל

אַ פּרוּוו צו באַשרייבן אין פשוטע ווערטער:
די אַלטע היים — די טייערע ערטער;
אַ שטורמיש לעבן, וואָס געצאַפּלט, געוועזן,
דאָס אומגליק, וואָס דאָרט געשען.
זדונסקעוואָליע האָט געהייסן מיין אַלטע היים.
פאַרוואָס? — ווייס׳ך נישט עד היום אַליין.

געווען למשל, ווי געוויינטלעך, דאָרט:
אַרבעטער, סוחרים, שוחטים, רבנים.
ווי אין יעדער קהילה־קדושה אויך אַ גוט־אָרט,
רייכע און מיטל־לייט, אויך קבצנים.
חסידים, מתנגדים — נישט געפעלט אויך פרייע,
אַ שול, אַ בית־מדרש, אַ תלמוד־תורה — אַן אַלטע און אַ נייע.

אַ חזן, אַ גבאי, דיינים —
ווי דער שטייגער אויך עשרה בטלנים.
אַ שעכט־הויז, אַ מקווה — ווי דער מנהג,
אַ היפּש ביסל פּאַרטייען — ווי ביי יידן תמיד.
גערער, אַלעקסאַנדערער, סטריקעווער, קאָזשעניצער —
ביי יעדן חסיד זיין רבי דער חשובסטער.

אויף אַ יום־טוב צום רבין חסידים בחברותא פאָרן,
אין געדיכט־הויפישער קדושה, תורה־פּרדס הערן.
איינזאַפּן אַ מעין פון חסידות, דבקות,
אַ סך אמונה, בטחון — אויך אין אָרעמקייט, דחקות.

און ס׳מאַכט זיך אויך אַמאָל,
אַז אַ רבי קומט אין שטעטל,
שטייט איין ביים אָרטיקן גביר —
אַ ייד, אַ למדן, אַן אָפענע טיר.
וואָס מיר אַרבעט, וואָס מיר מסחר?
אַלץ איז הבל — אַלץ עפר ואפר!

יונגע, אַלטע, פרייע און מאמינים —
אַלע לויפן צום פייערלעכן קבלת־פּנים.
מיט כבוד מ׳נעמט אויף דעם רבין, מיט טאַנץ,
מיט התלהבותדיקער שירה — האַנט אין האַנט.

אַזוי האָט שטעטל פיל יאָרן געלעבט —
רואיק, שטיל, באַשיידן.
קינדער געבוירן, חלומות געוועבט —
אויף חתונה געמאַכט אין פריידן.
מיטאַמאָל!
יידן — שונאים דורך טמאים דערקלערט —
און אַלץ פּלוצים הפקר, חרוב, צעשטערט!
גזרות, צרות, כל מיני פּורעניות —
מ׳רויבט, מ׳מאָרדעט אָן אַ פונק רחמנות!

אויס רב, אויס חזן, אויך די שול פאַרברענט —
תליות, גירושים דער קהילהס ציל.
טייערע יידן אַלע פאַרניכטעט, פאַרלענדט —
קאַכיק יידיש וואָליע ווי אַ בית־עולם שטיל!

אומקום

אברהם קאַלושינער, חולון

אין ווייטע סטעפּעס, ענדלאָזע טייגעס,
כאָטש מיט אייך נישט געווען —
שטענדיק אייערע בלוטונגען און צער
פֿאַר די אויגן געזען.

אין אומענדלעכע ווייטן
דערגאַנגען זענען טרויעריקע ידיעות,
וועגן חיהשן וואַנדאַליזם,
פֿאַרברענטע יריעות.

אָנגעקומען פון מערב האָרדעס
ווי אַ שרעקלעכע מגפה,
צו וואַרעמען ווילדע געבליטער —
ביי דער יידישער שרפה.

באַלאָדן מיט דערגרייכונגען פון יאָרהונדערט דעם 20־טן,
מיט ישוס פאַרטרעטערס שטילער הסכמה —
פּיין און טויט דעם יודע — דאָנערוועטער!
געהעצט מיטן סם פון האָרסט־וועסל און שלאַגעטער,

ערשטע אַקציעס, ברוטאַלע, סאַדיסטישע,
מיט געשענדעטע יידישע בערד,
נאָכנישט געגלייבט — געמיינט:
אתחלתא דגאולה — פון גאָט באַשערט.

אין פייער, אין שווערד,
יידישער אויפטו, מי און בוי —
חרוב געוואָרן, פאַרטיליקט,
דורך גרויליק־צעיושעטן גוי.

מענטשן־שאָטנס צו דער עקדה געפירט,
פרויען מיט קינדער — צוגעטוליעטע.

שוין גרייט אויפן בית־עלמין
נאַצי־געווילד — שיכור, צעהוליעטע.

שטייט ער, דער דזשונגל־קאַניבאַל,
שרייט היסטעריש — ליַנקס, רעכטס.
געשטערט בית־הקברות שטילקייט —
פון מאַמעס בלוטיקן קרעכץ.

די מצבות מיט פריש בלוט באַשפּריצט,
פון מאַמע און קינד —
שרייט עס, זידט, ווי פון אַלטן נביא:
„פאַרוואָס? פאַר וועלכע זינד?"

אויסגעפּוצט, ציניש־צעשמייכלט שטייט זי,
די מענטשן־שלאַנג,
ווען אונדזערע טייערע זיך גרייטן
צום לעצטן גאַנג.

לעצטער מאַרש אין כעלמנער וואַלד,
דערשטיקט אין טרערן, גאַז —
באַגלייט פון פרעכן געלעכטער,
געזאַנג, דזשאַז.

ווייטיק איך מיינע ליידן,
און קלאָג מיין ליד —
צו אונדזער אַש־מצבה
מיין ווערזן צוגעשמידט.

מנא, מנא, תקל ופרסין —
שטראָפנדיקע האַנט פאַר אומגוט,
נעם נקמה ביזן סוף וועלט —
פאַר אומשולדיק־פאַרגאָסן בלוט.

אויפן בית־עולם

אברהם קאַלושינער, חולון

קליינע קדושים —
די דערמאָרדעטע
קינדערלעך —
אַ מצבה

ליגט מאַמע מיט קינד
אויף קאַלטן מצבה־שטיין —
נאַס, דורכגעווייקט,
פון טרערן, געוויין.

טוליעט זיך קינד
צו מאַמעס קלייד,
קאָנוואולסיוו מיט ציטער —
נאָר נישט זיין צעשיידט!

„ווו איז דער טאַטע?" —
פרעגט קינד מיט געוויין —
„און מיין קליין שוועסטערל,
ווו איז זי אַצינד אַליין?"

שעפּטשעט מאַמע מיט שטילן צער,
מיט אויגן אויסגעלאָשענע, מאַטע —
„פאַרפייניקט צום טויט דיין שוועסטערל,
אויף אייביק פאַרשטומט דיין טאַטע".

„רוק זיך נענטער צו מיר, מיין שוואַלב,
דו, מיין לעצטער, זיי אַצינד שטיל —
שוין הער איך פונדערווייטנס
חיהש, רוצחיש געבריל".

באַוויזט מעפיסטאָ זיך,
מיט שיכורן גאַנג,
צווישן מצבות זיך שלייכט,
ווי אַ גיפטיקע שלאַנג.

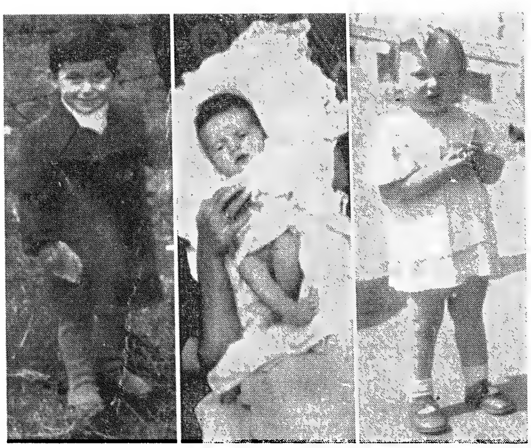
רעוועט טייוול
מיט קויטיקן שוים:
„בלוט און טרערן —
איז מיין טרוים".

„דאָ בין איך דער הערשער,
דער מעכטיקער, דער טיגער —
איבער קערפּערס פאַרפייניקטע
דער אייביקער זיגער!"

באַלד דערהערט זיך ווילד־געשריי,
פייער־פונקען אויפבליצן,
צעיושעטער דזשונגל —
אין קנאַלעריי פון ביקסן.

וואַקלט זיך טייוול, מיט ביר אָנגעזאָפּן,
מיט בלוטיקע אויגן ער לאַכט —
„כאַ, כאַ, כאַ! נאָך אַ קליינעם ייד,
צוזאַמען מיט דער מוטער, טויט געמאַכט!"

ליגט מאַמע מיט קינד,
צוגעטוליעט צו דער ברוסט,
מיט אויגן אויסגעלאָשענע, פאַרמאַכט —
ווי רויזן, אָפּגעריסענע פון קוסט.

לאה שיינברג, וולוולה לוטוטובסקי וישראל יצחק דנציגר,
שלושה ילדים מתוך רבים אחרים שנרצחו בבית־העלמין.

3 פון פיל אַנדערע, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן אויפן בית־עולם.

גילגוליו של אפר־הקדושים

זליג פרנקל, קרית־חיים

ארבעה ימים בלבד לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, כבשו הנאצים ימ"ש את זדונסקה־וולה עירנו. מאותו יום ואילך החלה תקופה חדשה בחייהם של יהודי־העיר. עלבונות ונגישות, רדיפות ואסונות, הרודפים ומשכיחים אלה את אלה — הפכו לחלק בלתי־נפרד של חיי־הקיבוץ היהודי המעונה בעיר.

בשלושת חודשי־המלחמה הראשונים, באותם הימים בהם היהודים עדיין לא הוגבלו, באופן רשמי לפחות, בתנועותיהם, וניתן היה לנוע עוד בדרכים ממקום למקום ומעיר לעיר — בימים ההם עזב חלק ניכר של הנוער היהודי במקום, כפי שזה קרה גם במקומות אחרים, את שטח הכיבוש הנאצי, בעוברו לשטח ברית־המועצות או לווילנא, ליטא. גם כותב שורות אלה עז היה רצונו להצטרף אל חבריו, הנמלטים מעולם הקשה והמכביד והולך של הנאצים, שכבר בימים האלה, ימי־ראשית הכיבוש, הוכיחו בעליל לאן נושבת הרוח ביחסם אל היהודים. אך הואיל ודבר זה היה למורת־רוח הורי — אנשים באים בימים — לא מלאני ליבי לעזוב אותם לנפשם, ולהטיל עליהם את המעמסה הקשה מנשוא של היאבקות עם המכות המונחתות על ראשי־היהודים — יום־יום ושעה־שעה.

500 צעירים למחנה־עבודה לנצוגאן

יום אחד, לאחר 18 חודשי־דיכוי, אסונות וגזירות קשות, חדשות לבקרים, תוך חרדה מתמדת, המדדת שינה מעיניים: מה ילד יום — צורפתי למשלוח של 500 צעירים יהודים, שהועברו על־ידי קלגסי־הנאצים למחנה־עבודה **בלנצוגאן**, בסביבת פוזין.

בהגיענו לתחנת הרכבת של פוזין „**קיבלו את פנינו**" אנשי־ס.ס., שהובילו אותנו דרך של כ־10 קילומטרים למחנה. במקלות ובקתות־רובים האיצו בנו הללו למהר ככל־האפשר, בעוד חבילות המטלטלין, שהבאנו איתנו מהבית, עמוסות על הכתפיים.

עם בואנו למקום, כלומר ללנצוגאן, נצטווינו להסתדר בשורות ולהתפקד. אחד מאנשי־ס.ס. אף דרש מאיתנו לפצוח בשיר. באופן ספונטאני, ללא הסכם מוקדם, פתחנו ב־„**התקוה**". כשסיימנו, ניגש אלינו אחד ממלאכי־החבלה, מהממונים עלינו, ואמר בציניות, תוך שמחה לאיד: „**אתם לא תזכו להגיע לשם**" — הכוונה, כמובן, לארץ־ישראל.

כשנה ורבע מאז בואנו למקום, ללנצוגאן, עדיין עמדתי בקשר מכתבים כלשהו עם הורי — אך לאחר־מכן נפסק הקשר. התנאים במחנה היו אכזריים ביותר. סבלנו מקור, רעב ועבודה מפרכת. אלה, שכוחותיהם אזלו ולא היו מסוגלים להמשיך עוד בעבודה — ואלה לא היו מועטים כל־עיקר — נלקחו מאיתנו למקום בלתי־נודע, ועקבותיהם נעלמו כלא־היו. כן היו רבים, אשר גוועו במחנה עצמו — וזאת עקב הרעב הכבד ותנאים בלתי־אנושיים אחרים, ששררו שם.

כך, במשטר מכוון של אכזריות ורצח לשמם, שנכפה עלינו על־ידי קלגסי־הנאצים, המשכנו לסחוב את חיינו השפלים והמעונים עד שנת 1943. בספטמבר של אותה שנה, הועברו כל היהודים, עבדי־המחנות בסביבת פוזין, **לאושויץ**.

במרכז „הפתרון הסופי" — באושויץ

כדרכם בטומאה בכל אתר ואתר, שידם של הגרמנים הגיעה לשם, כן גם כאן, באושויץ — המקום שהפך לעמק־הבכא הנורא ביותר, בשואה שפקדה את יהדות אירופה — הועמדנו על־ידי אנשי־ס.ס. מיד עם דרוך רגלינו על סף המחנה, ל־„**סלקציה**".

כצעיר, שכוחו עדיין במותניו — עבד, שניתן עוד לניצול ולמיצוי, ככוח־עבודה זול ביותר למטרותיהם השפלות והיומרניות של המשעבדים והמרצחים — עלה בגורלי להימנות עם אלה שנבחרו לחיים ולהינצל — לעת־עתה — ממוות בתאי־הגאזים ולהישרף בכבשני־אושויץ. כשבוע ימים בלבד שהיתי במקום נורא זה.

ל־פורסטנגרובה

מאושויץ נשלחנו למחנה־עבודה קטן, בשם **פורסטנגרובה**, שם שיבצו אותי בעבודה במכרה־פחם.

גם כאן, כבכל מקום אחר של שלטון הרשע, קושי העבודה ומכלול התנאים האחרים התישו את הכוחות, בהפילם חללים לרוב. אך, מאידך גיסא, הבשורות המשמחות

שהחלו להגיע מכל חזיתות המלחמה, הוכיחו מעבר לכל ספק, שהנה מתקרב — ובצעדים מאוששים — קץ שלטון הפשע והרצח.

עובדא זו עודדתני ועוררה לחיים כוחות נפשיים גנוזים, כוחות עצומים, שהחזיקוני בחיים — על־אף ולמרות הכול.

בריחה ושכרה

לילה אחד אירע אסון במקום העבודה, שעד היום הזה עומד הוא לנגד עיני, כאילו אירע היום. היתה זו תאונת־עבודה, שעה שקרונית־משא כבדה נתדרדרה במדרון ורמסה למוות את בן־עירנו — ישעיהו דומברובסקי הי"ד. אחד מארבעת הצעירים, שנשאו את גוויית ההרוג באלונקה, ניצל את ההזדמנות ונמלט מן המחנה. כעונש על „פשע" גדול זה הוצאו 10 צעירים להורג — ביניהם: בן־עירנו, מאיר יאכימוביץ הי"ד.

רגשות מעורבים

כן, אלה היו התנאים שהמשטר הרצחני, שמעבר לו אין כלל להעלות על הדעת, הועיד לנו, לעבדים הנרצעים, המיועדים למיצוי לשד עצמותינו — עד האחרונה שבהן; תנאים, בהם לא עבר יום ללא קרבנות — מי על־ידי כדור בראש או בלב, מי על־ידי משלוח לכבשנים, וכן על־ידי רצח, מסמר שערות, בכל מיני־דרכים אחרות, שהדמיון הנאצי הפאטולוגי היה עשיר בהן להפליא. אכן, מעולם לא ידענו — מי יהיה הבא בתור. ובכל־זאת, על־אף הפחד מפני הבאות, פחד שהיה בן־לוויה תמידי שלנו על כל צעד ושעל, על־אף היעדר כל סיכוי סביר לעבור גיהינום זה, בעל אלפי־המיתות המשונות, האורבות לאדם על כל מדרך כף־רגל — עדיין התנחמנו באשלייה, עדיין פעם זיק־תקווה בלב — על־אף אי־הראציונליות שבדבר — להגיע לקצה־הדרך.

ואם תשאלו: מהו הכוח, ממנו ניזונו האשלייה והתקווה, שעה שהכול — הסביבה העוינת, התנאים האכזריים, להיטות־הרצח של הגרמנים והגוף ההולך וכלה — היה נגדנו ובישר את הסוף המר, הבלתי־נמנע? תשובת־הקסם על שאלה זו — בלתי־ניתנת לעירעור מבחינת השכל הישר — היתה המצב בחזיתות, שידיעות מקוטעות עליו הגיעו לידינו לעיתים מאי־פה ואי־שם, וכן הידיעות על־דבר הפלישה המיוחלת והצפויה של בנות־הברית לצרפת מחד, והתקדמות הצבא הסוביטי בפולין, מאידך. הללו, הידיעות ההן, שימשו לגבי דידי סם־מרפא לייסורי־תופת שעברו עלי, חישלו את כוח־הרצון של הנפש, הגבירו את כוח־ההתנגדות של הגוף, להחזיק מעמד ולא להיכנע לחולשות גוף ונפש — בכל התנאים ובכל הנסיבות.

אך האמת ניתנה להיאמר, שהיאחזות קדחתנית זו בחיים, לאוו־דווקא משום החיים עצמם באה — אותם חיים, שאיבדו מערכם וקסמם לאחר כל מה שאירע לנו, לעמנו ולמשפחותינו. כל ההתפתלויות האלה למען החיים לא באו, אלא למען לזכות ולראות עוד במו־עינינו — ולו רק יום אחד בלבד — במפלתו של הצורר הנאצי.

ואכן, בימים האלה היתה זו תפילתי ומשאלתי היחידה: לחזות בנקמתו של הגרמני — אותו גזע ארור וטמא, שקידש מלחמת חורמה טוטאלית על עמנו, ואף ביצע את זממו, בכל מקום שהדבר היה בהישג־ידו — ואילו לאחר

אפר הקדושים מובא לקבורה.

דאָס אַש פון די קדושים ווערט געבראַכט צו קבורה.

מכן אוכל למות בשלוות־נפש ולהתאחד עם עמנו הנרצח במנוחת עולמים.

אך ארוכה היתה הדרך לחרות. רבים, רבים מדי, היו קרבנות האדם, שהחיה הנאצית עוד הספיקה לטרוף בגסיסתה.

משה גרשון ליפינסקי וחבריו

יום אחד, היה זה בקיץ, שנת 1944, בהימצאנו בעבודה במכרה־הפחם, במשמרת אחרי־הצהריים, הושמעה לפתע הפקודה לחזור למחנה. למודי־נסיון מר — ניבא ליבנו רעות. ואכן, משהגענו כיוון אותנו חיל־המשמר ליתר אנשי־המחנה, שעמדו מסביב לתלייה הגדולה. לאחר

כמחצית השעה של חרדה וציפייה דרוכה לעומד להתרחש, הגיעה מכונית, ובה שמונה יהודים, אשר נאסרו לפני חודש, באשמת כריית מנהרה מצריף־מגוריהם לחוץ המחנה. בין השמונה נמצא גם בן־עירנו — משה גרשון ליפינסקי הי״ד. כל שמונת הבחורים עלו לגרדום בראש מורם, בעוד חיוך של בוז לתלייני ס.ס. שפוך על פניהם ובהיפרדם מאיתנו בברכת עידוד לזכות בשיחרור המיוחל.

כך, גאים ובלתי־נפולים ברוחם, מתו 8 הגבורים, בהשאירם רושם עז על כל אנשי־המחנה — יהודים, רוסים, פולנים ואפילו גרמנים — שלא הצליחו לשבור את רוחם ולראותם בחולשתם.

ינואר 1945

משהתקרב בינואר 1945 הצבא הסובייטי לאושויץ, החל פינויו של המחנה. חיל־המשמר מאנשי ס.ס. העמיסו אותנו על רכבות משא פתוחות, והובילו אותנו בכיוון לגרמניה. בנסיעה זו, שנמשכה כ־10 ימים, מתו כמחצית האנשים — תוצאה של דוחק וצפיפות, מחד, ורעב ובעיקר צמאון, מאידך. רק פעם אחת בלבד, במשך כל זמן הנסיעה, חולקה לנו מנה של 400 גר. לחם. ואכן, רבים היו חללי־הצמאון מחללי־הרעב. משהגענו למחנה דורה, היינו באפיסת־כוחות מוחלטת.

בקושי רב ובעזרתם של אנשי־המחנה הגענו לבית־המרחץ. המים הרעננים עוררו אותנו במידת־מה לחיים. תודות למקרה ניתן לנו, בדורה, לנוח כשבוע ימים. אך לא משום טוב־ליבם ורגשות־הרחמים של הגרמנים על שלדי־אדם מעונים, כפי שהיינו. תכונות־אנוש אלימנטריות אלה היו מהם והלאה. הסיבה היתה פרוזאית יותר. פשוט לא הספיקו להקים בשבילנו את המחנה. העבודה במקום היתה — כרייה במנהרות שבהרי־הרץ. אך אני לא הייתי מסוגל עוד — מרוב חולשה — להלך על רגלי, ולא יצאתי יותר לעבודה. בימים „כתיקנם״ היו שולחים „מוזולמן״ כזה לתאי־הגאזים. לא כן בימים ההם. הרוצחים שלנו עם התקרבותם המהירה של בנות־הברית והתמוטטותם בכל החזיתות, איבדו לחלוטין את עשתונותיהם ולא התפנו עוד אלינו.

1 לאפריל 1945

ב־1 לאפריל 1945 הגיע תורו של המחנה שלנו לפינוי. הגרמנים לקחו איתם את כל אלה, שעדיין עצרו כוח להלך — ואילו את החולים והחלשים למיניהם השאירו במחנה, תחת פיקוחם של שלושה אנשי־ס.ס., תוך כוונה לחסל אותם בירייות במקום.

ואכן, למחנה הובאו שלוש פלטפורמות עם סוסים, על־מנת להוציאנו מחוץ ליישוב. בדרך נעלם סמל־ס.ס. — מפקד השלושה. רותחים מכעס על מפקדם שהתחמק „מתפקידו״, הפטירו השניים הנותרים, למזלנו, שאין הם מוכנים לעשות את העבודה המלוכלכת לבדם. ואומנם, נטשו אותנו באמצע הכביש והסתלקו מהמקום.

חיל־החלוץ של הצבא האמריקאי

במשך יומיים הסתתרנו בשדות, עד שזכינו לראות את חיל־החלוץ של הצבא האמריקאי. לשמחתנו הרבה נתלווה בכי, שהתפרץ כמעיין המתגבר, לאחר שנים של ייבוש מקור־הדמעות — פרי קשיחות־לב ואכזריות ללא גבול

לכל יוצאי זדונסקה-וולה

אפר קדושינו לקבורה
בתל־אביב

ארון עם אפר שנלקח מכבשן מחנה ההשמדה חלמנו בפולין המערבית, ששם נשרפו מאות אלפים מישראל על קדוש השם, הובא לארץ ישראל ע״י אחד הניצולים מזדונסקה וולה שזכה לעלות ארצה.

ארון זה המכיל אפר הקדושים יובא לקבורה ביום הרביעי, ט״ז לחודש אלול ש.ז. (יום הזיכרון לחיסול הגיטו בזדונסקה וולה), בבית הקברות הישן בתל־אביב.

הארון שהובא מחיפה נמצא ברחוב דיזנגוף 278 בדירת בן עירנו מר מאיר רוזנברג ששם יכולים לעבור בפני הארון משעה 10 לפנה״צ עד 2 אחה״צ

הלויה יוצאת מרחבת בית הכנסת הגדול ביום רביעי, ט״ז אלול תש״ז בשעה 4 אחה״צ.

דברי הספד ישאו:

ראשי המוסדות הדתיים והלאומיים ובתוכם הרב הראשי לא״י הגרב״צ עוזיאל שליט״א והרב הראשי לתל־אביב הרי״מ טולידאנו שליט״א ראש עירית תל־אביב מר י. רוקח, ב״כ הסוכנות היהודית והועד הלאומי לכנסת ישראל וברוך רוזנברג ב״כ יוצאי זדונסקה וולה.

כל יוצאי עירנו מתבקשים להשתתף בהלויה ולחלוק כבוד לזכר הקדושים.

ועד ארגון יוצאי זדונסקה וולה

של כל הסובב אותנו, בשנים ההן של שלטון השטן.

הצבא האמריקאי טיפל בנו כמיטב יכולתו. קיבלנו שירות רפואי וכן דיור ולבוש. אך כותב השורות האלה נאלץ להישאר על אדמת גרמניה הטמאה עוד 4 חודשים — עד להחלמתו והתאוששותו.

גצל פרנקל

בהשתפר מצב־בריאותי עזבתי את גרמניה ואת עם המרצחים וחזרתי לעירי, לזדונסקה־וולה. שם ציפתה לי האכזבה הגדולה — התבדות כל התקוות. שעדיין טיפחתי, בתמימותי, במעמקי־ליבי. התברר לי, לשברון ליבי, שמכל משפחתי הענפה, שמנתה עשרות רבות של נפשות, נותרתי רק אני לבדי, שריד בודד משבט גדול — פרט לבן־דוד אחד: ג צ ל פ ר נ ק ל, ששהה בשנות המלחמה ברוסיה וחזר משם.

מדוכא עד עמקי־לב, התכוונתי לעזוב, ולאלתר, את פולניה זו, שכל שעל מאדמתה רווי דם־קדושינו, שאת רציחתם יזמו, תיכננו וביצעו הגרמנים בהשתתפותו הפעילה של חלק ניכר מהעם הפולני עצמו. אלא שדחיתי את נסיעתי עד לאחר יום ט״ו באלול, תש״ה — יום־הזכרון ליקירינו, שניספו מידי עם בן־תרבות כביכול במרכז אירופה, ללא נקיפת אצבע ומצפון של כל העולם הסובב אותם.

יחד עם ג צ ל פ ר נ ק ל, שהיה בין מארגני־הנסיעה לחאלמנו, התייחדנו, קומץ־שרידים מגיא־ההריגה, עם זכר הורינו, אחינו ואחיותינו, שעשו את דרכם האחרונה שמה.

בימים ההם, ימי־ראשית השיחרור, היו הדרכים בפולין עדיין בחזקת סכנה ליהודים. כנופיות רוצחי־א.ק. נטלו על עצמם את התפקיד המכוער, לסיים את ה„מ ל א כ ה", בה החלו הגרמנים, ועשו כל אשר ביכולתם לבער את אחרוני היהודים. בתנאים אלה היה זה טבעי, שדאגנו — ובעצם היתה זו דאגתו של ג צ ל פ ר נ ק ל — בדרך לחאלמנו, לקחת איתנו נשק — מבלי לסמוך יותר על המידה על הגנת זרים.

עצם מתפוררת בידיים

בהגיענו לחאלמנו התגלתה לנגד עינינו הטרגדיה הנוראה. מקום הרצח ההמוני נמצא בתוך יער, בסביבת העיר קויל

(Kolo). שם, בטבורו של קרחון גדול, בעל אדמה חולית, ראינו בורות גדולים, מכוסים רק בחלקם בחול, ששערות אדם ועצמות חרוכות ביצבצו מהם לרוב.

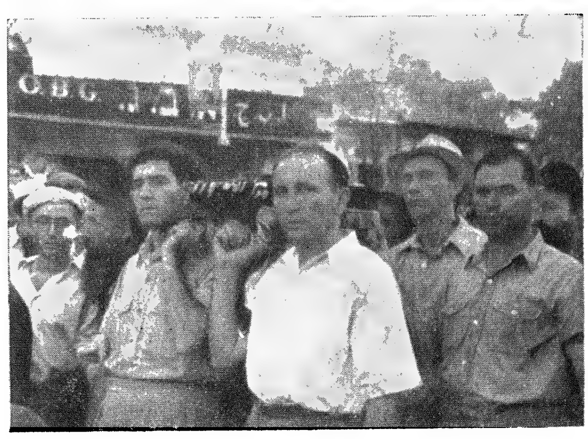
קומץ השרידים, אשר נכח במקום הזיל דמעות על משפחותיהם וקרוביהם, שכך, בצורה כה־מחרידה, קיפדו את חייהם.

בעוזבנו את גיא־ההריגה, לאחר התעלפויות רבות, בעיקר של הנשים שהיו איתנו, והיערך אל מלא רחמים" וכן אמירת קדיש בצוותא, לעילוי נשמות הקדושים — ראיתי עצם חרוכה מחוץ לבור. הרמתי את העצם, כדי לקוברה. אך זו התפוררה בידי. באותו רגע עלתה מחשבה בליבי: לא לנטוש את שרידי העצם — שרידים ארציים לטרגדיה מסמרת שיער, שהתחוללה במקום הנורא הזה — אלא לקחתם איתי ולהביאם לקבר־ישראל בארץ־ישראל.

ואכן כך עשיתי, עטפתי בקפידה את שרידי־העצם בתוך שקית־נייר ושמתי בכלי — פקדון קדוש עד לבואי ארצה וקבירתם במקום שייועד להם למנוחת־עולמים.

שבוע לאחר מכן הצטרפתי לקבוצה, שעזבה את פולין במטרה לעלות ארצה, באמצעות אנשי־„הבריחה". אגב, בימים ההם, בזמן שלטון האנגלים בארץ־ישראל, לא היתה העלייה ארצה מן הדברים הקלים — קל־וחומר העלייה הבלתי־ליגלית. משנשאלתי על־ידי משמרות הגבולות השונים, בארצות שדרכן עברתי, „כינוי" שחוזר למולדתו מהשבי באושויץ, על תכולתה של השקית המוזרה — רמזתי להם בשפת עלגים (אסור היה לי לדבר פולנית) שזוהי תרופה.

באוסטריה שהיתי כחודש ימים במחנה־פליטים, משם

קטע מתוך מסע הלוויה.

פראַגמענט פון לוויה־צוג.

עברתי דרךך ההרים, מעבר לא קל כל־עיקר, לאיטליה. שם הצטרפתי לקיבוץ־הכשרה בסביבת רומא. אחרי ששת חודשי־ציפייה, עליתי על אוניית „דוב הוז" בחוף האיטלקי „לה ספציה".

מיד לאחר שעלינו על האונייה נתפסנו על־ידי האיטלקים, שהביאו לידי התערבות האנגלים. חודש ימים שהינו על החוף ולא ניתן לנו להפליג משם ליעדנו, אלא לאחר שביתת־רעב והתערבותו של הארולד לאסקי — ציר יהודי בפרלמנט האנגלי.

מסע הלוויה

במשך כל הטילטולים הרבים והמייגעים האלה, מגבול אחד למשנהו, ועד שהגעתי ארצה, ב־19.5.1946, שמרתי כבבת־העיין על אפר־הקדושים, אותו אוצר יקר וקדוש שברשותי — אות וסמל לאסון הכבד מנשוא שפקד את בני־עמי בגולת אירופה, שנמצאה בהישג־ידה של עם המרצחים הגרמני, וביניהם: את בני־עירי זדונסקה־וולה והסביבה.

לאחר התקשרותי עם וועד יוצאי־העיר בחיפה ומסירת אפר־הקדושים לרשותו, התכנסו וועדי־יוצאי־העיר מהמקום ומתל־אביב והחליטו על קיום טקס הלוויה בט"ו באלול — יום־הזכרון לקדושי־עירנו.

ואכן, ביום הקבוע, בט"ו באלול, יצאה הלוויה מבית מר אליעזר טונדובסקי ז"ל, יושב־ראש וועד יוצאי זדונסקה־וולה בחיפה, אל בית־הכנסת הגדול שבעיר. בעבור הלוויה בחוצות העיר נסגרו החנויות, והמוני בית־ישראל נתכנסו בבית־הכנסת לבכות את אחיהם — בני־עמם — שנטבחו, נחנקו ונשרפו על־ידי הצורר הגרמני.

לאחר ההספדים של רבני־חיפה ומר טונדובסקי ז"ל, המשיך מסע־הלוויה לתל־אביב. עקב דחיית מועד הלוויה ליומיים על־ידי וועד יוצאי־העיר בתל־אביב, הועבר הארון על תכולתו הקדושה לביתו של מאיר רוזנברג ז"ל, אחי יושב־ראש וועד יוצאי זדונסקה־וולה בתל־אביב. כאן, בתל־אביב, ליווה קהל של אלפים את אפר־הקדושים למסעו האחרון — בעוד בתי־עסק נסגרים והתחבורה נעצרת לכל אורך הדרך.

עם סיום דברי־הספד של רבני־תל־אביב, צעד מסע־הלוויה לרחבת בית־העירייה. שם נשא קינה ראש־העיר, מר י. רוקח ז"ל. הוא דיבר על גורל יהדות־אירופה תחת שבט הנאצים ועל הקשר הנצחי שבין הגולה והארץ, קשר שאפר־הקדושים הוא לו סמל כפול — סמל לקשר הבלתי־מנותק בין חלקי־העם השונים, וסמל לסבלות אחינו, אשר הגיעו או לא זכו להגיע הנה, בצורת ערימת־אפר בתיבה שחורה וקטנה.

מרחבת־העירייה נישא האפר לדרכו האחרונה, אל

מסע הלווייה — לוויה־צוג.

בית־הקברות הישן, ברחוב טרומפלדור — שם נסתם עליו הגולל.

ויצוין לסיום דברי, שהודות למסירותו הרבה של וועד יוצאי זדונסקה־וולה, בראשותו של מר משה רוזנברג ז״ל, הוקמה במקום מצבה גדולה ומפוארת — יד לקדושי עירנו — שם מתייחדים יוצאי־העיר — שרידי שארית־הפליטה — עם זכר משפחותיהם ויקיריהם, מדי־שנה בשנה, ביום־הזכרון לחורבן והשמד הקהילה.

סיקור העתונות על טכס ההבאה לקבורה של תיבת־האפר מקדושי־זדונסקה־וולה

בטכס מחריד הובאה לקבורה תיבת־האפר מזדונסקה־וולה *

מחזות מזעזעים התרחשו אתמול בשעת הלוויית תיבת־האפר של קרבנות יהודי זדונסקה־וולה בפולין, שהובאה לקבורה בבית־העלמין הישן בתל־אביב.

בבית הכנסת הגדול

בשעה 4 אחה״צ הובאה התיבה כשהיא מכוסה שחורים לבית־הכנסת הגדול ברחוב אלנבי, שהיה מלא עד אפס מקום. התיבה הונחה על כסא ליד ארון הקודש הפתוח, והרב הראשי עוזיאל ומר ד.צ. פנקס נשאו דברי־הספד מרים. אחר כך ישבו כל הנוכחים ישיבת־אבל על הרצפה ונאמרה תפילה ו־„אל מלא רחמים״.

ניצולי זדונסקה־וולה בראש הלווייה

מבית־הכנסת יצאה הלווייה, שבה השתתף קהל של אלפים, דרך הרחובות אלנבי וביאליק ונעצרה ליד עיריית תל־אביב. בראש התהלוכה צעדה קבוצת ניצולי זדונסקה־וולה, שהעפילו בחודשים האחרונים ארצה, עם כתובות באותיות שחורות: **„כל בית־ישראל יבכה את השריפה אשר שרף ד׳ ״ ו־„יום הזכרון ל־12 אלף יהודי זדונסקה־וולה״.**

בבית־הקברות

ליד בית־הכנסת, ברחוב תרומפלדור, הספיד הרב טכורש את קהילת זדונסקה־וולה. ליד הקבר הפתוח בבית־העלמין אמרו דברי־הספד י. רוקח וב. רוזנברג. עם סתימת הגולל אמר כל קהל־המלווים קדיש בציבור, כשבכי מר, בעיקר של נשים, מפלח את האוויר.

טכס הקבורה של תיבת האפר, הראשון מסוג זה בארץ, נסתיים בשירת „התקוה״.

בהלוויה השתתפו בין השאר ממלא־מקום הקונסול הפולני בתל־אביב י. לודויג אפשטיין ומזכיר הקונסוליה סט. כרפוסטה.

שיחה עם מביא התיבה

בשיחת סופרנו עם מר זליג פרנקל, בן 25, אחד השרידים שהביא את התיבה ארצה, הוא מסר על התלאות המרובות שעברו עליו, עד שהצליח להעפיל ביחד עם התיבה. מר פרנקל נמנה עם פרוץ המלחמה על פעילי־בית״ר בעירו. בראשית 1942 הוא הועבר למחנה־ההשמדה באושויץ, ולפי מספר־הקעקע שעל ידו עמדו להעבירו למשרפה כעבור שלושה ימים. בינתיים התקרבו הרוסים לסביבה והנאצים העבירו בחפזון לגרמניה את שרידי מחנה־ההשמדה. עם נפילתה של גרמניה הוא חזר לעירו ונודע לו התאריך המדויק של חיסול הגיטו. אשתקד, ביום־השנה, הוא ביקר במחנה־ההשמדה בחאלמנו, בו הוצאו להורג בני־עירו. מפי איכר בסביבה נודע לו המקום ביער הסמוך, שבו נקברו הקרבנות של זדונסקה־וולה, ביחד עם היהודים מהעיירות הסמוכות. פרנקל אסף אז בתיבה רגבי־עפר ויצא בדרך לארץ־ישראל. הוא גנב את הגבולות לאוסטריה ואיטליה, שם התגולל במחנות שונים. לא־פעם, בשעת החיפושים בגבולות ובדרכים, היה נאלץ לפזר את האפר בכל הכיסים. לאחר כשנה העפיל ארצה עם תיבת האפר.

אפר קדושי־חאלמנו וזדונסקה־וולה הובא לקבורה בתל־אביב **

בבכי מר וצעקות של כאב וזעם עצור נתקבלה תיבה קטנה, עטופת־שחורים, על־ידי קהל של אלפים, שחיכה לה אתמול בבית־הכנסת הגדול בתל־אביב וברחבה שלפניו. בתיבה היתה ערימה של אפר מבתי־המשרפות של חאלמנו, שבהם נשרפו יהודי קהילות חאלמנו, זדונסקה־וולה והסביבה. אחד הניצולים, שהצליח להגיע ארצה, הביא איתו את התיבה עם האפר הקדוש, ויוצאי הקהילות האלה וקהל רב באו ללוויית אפר הקדושים לבית־הקברות הישן בתל־אביב.

התיבה הועמדה ליד ארון הקודש בבית־הכנסת הגדול, וקהל־אלפים בכה בכי־תמרורים. גברים ונשים, זקנים וטף עמדו כולם

* הופיע ב־„המשקיף״, גליון מס. 2299, יום ה׳, ט״ז אלול, תש״ו — 12.9.46

** נדפס ב„הבקר״, יום ה׳, ט״ז אלול, תש״ו—12.9.1946

ובכו בשקט, מתוך כאב עצור, כשעיניהם מרוכזות בתיבה השחורה, אשר בה אפר כל מי שהיה יקר להם בחיים.

אחרי תפילת מנחה הספיד את החללים והקרבנות הקדושים הרב הראשי, רב"צ ח"י עוזיאל, אשר הדגיש במיוחד את „המסילה השרופה, אשר נשארה כמסילה יחידה לבני־ישראל, הרוצים לעלות ארצה. לא רק אלה שנשרפו והגיעו הנה בצורת אפר, כדי למצוא את מנוחתם בארץ־הקודש, כי אם אף אלה, אשר הגיעו הנה בריאים ושלמים כאילו, אחרי כל העינויים במחנות ובשבי האויב, מגורשים מחופי־ארצנו באכזריות, בכוח ובחרפה — ואין פוצה פה ברחבי־העולם כולו".

מר ד. צ. פנקס פתח את דבריו בשאלה המרה: „האם עוד לא מספיקים קרבנות העם הזה, והאם עוד לא מספיק הסבל שעבר עליו, כדי שיגיע למנוחה ולגאולה?" בכי וזעקות כאב פרצו שוב כשמר פנקס קרא את הקהל, שישב על הארץ — „כאות־אבל של כל הציבור על חללי וקרבנות הגיטאות והמשרפות".

מבית־הכנסת הובאה התיבה לבית־הקברות הישן בתל־אביב, מלווה רבבות גברים ונשים, שהצטרפו ללוויה ברחובות העיר. התנועה הופסקה ברחובות, שדרכם עברה הלוויה, נסגרו בהם כל החנויות והופסקה העבודה.

בבית־הקברות הישן הספיד את הקרבנות ראש עיריית תל־אביב, מר י. רוקח. „אפר קדוש זה — אמר ראש־העיר — שהגיע אחרי הדרך הארוכה ממשרפות האלמנו עד לבית־הקברות של העיר העברית הראשונה, כדי למצוא כאן את מנוחתו — הוא סמל לקשר הנצחי בין הגולה והארץ הזו. לא תמו שונאים מאיתנו אף עתה, אחרי שנוצח האויב הגדול. עוד ישנם כאלה הרוצים להסגיר אותנו לידי אויבים ומרצחים — אולם, עצת־אויב זו לא תקום והקשר בין העם היהודי והארץ הזאת לא ינותק. אפר זה, שאנו קוברים אותו עכשיו קדוש הוא לנו, וישמש סמל לסבלות אחינו, אשר הגיעו או לא הגיעו הנה בצורה של ערימת אפר בתיבה שחורה וקטנה".

בשעת נאומו של ראש־העיר ואחריו פרצו שוב בכיות וצעקות, מפי יוצאי־הקהילות הנ"ל ומלווים אחרים, ומחזות הזוועה והכאב לא נפסקו עד שנסתם הגולל על התיבה השחורה, בה הגיע ארצה אפרם של 120.000 יהודי־האלמנו והסביבה.

אפר קדושי־פולין לקבורה בתל־אביב *

אתמול אחרי־הצהריים, הובל למנוחת־עולמים ארגז אפר של קדושי־העיר זדונסקה־וולה שבפולין, שנרצחו על־ידי הנאצים. בדומייה, שהופרעה על־ידי בכיית רבים, הובא הארון לבית־הקברות הישן בתל־אביב. בראש צעדו שרידי־העיר, רבנים, ראש עיריית תל־אביב ומראשי־הציבור.

* ראה אור ב„הארץ", יום ה', ט"ז אלול, תש"ו — 12.9.1946

אחד הפארטיזאנים היהודים בשם פרנקל, הצליח להציל בשנת 1942 (1945 — העורך), ארגז אפר מיערות קולנו, שבסביבת זדונסקה־וולה. כשנתברר לו, כי זהו אפרם של קדושי זדונסקה־וולה השרופים, מילא מתוך ערימות האפר ארגז ושמר עליו כדי להעלותו לארץ־ישראל. בהקפדה רבה ותוך טילטולים הצליח סוף־סוף להביא את הארגז לנמל חיפה — ומשם לתל־אביב. עד הלווייה נשמר הארגז בדירתו של מר מאיר רוזנברג, איש זדונסקה־וולה, הגר בתל־אביב, ברחוב דיזנגוף 278.

אתמול יצאה הלווייה מבית מר רוזנברג, במעמד כמאתיים עולי זדונסקה־וולה, ואליהם נצטרפו מאות אנשים מחוגים שונים.

בבית־הכנסת הספידו את הקרבנות הקדושים הרב הראשי עוזיאל וחבר המועצה של עיריית תל־אביב, המשמש גם ראש „חברא קדישא", מר ד. צ. פנקס.

כתום ההספדים ישב הקהל על הרצפה ואמרו פרקי־תהלים. מבית־הכנסת הובל הארון דרך רחוב אלנבי, כשחנויות הסביבה נסגרו לאות אבל וכשבראש הארון צעדו שארית אנשי זדונסקה־וולה, שניצלו והספיקו כבר לעלות לארץ־ישראל, ובידיהם סיסמה: „האפר של 12.000 יהודי זדונסקה־וולה". בדרך נעצרה הלווייה ליד בניין העירייה, ואחר־כך ליד בית־הכנסת שברחוב טרומפלדור, שם הספיד הרב טכורש.

בבית־הקברות הספידו ראש עיריית תל־אביב, מר י. רוקח ומר ברוך רוזנברג, מאנשי זדונסקה־וולה. כל המלווים אמרו „קדיש" ושרו את „התקווה".

הפארטיזאן, שהביא את ארגז האפר מפולין, ביקש ליד הקבר סליחה ומחילה על טילטול האפר בדרכים הקשות של העלייה העברית לארץ־ישראל.

מטעם הקונסוליה הפולנית השתתפו בלוויית האפר ממחנות ההשמדה בפולין, ממלא־מקומו של הקונסול הפולני מר לוץ, ה"ה אפשטיין, ומר וולאדיסלאב חראפוסטה.

אפר קדושים לקבורה באדמת המולדת *

קופסת־אפר שחורה, המכילה מאפרם של 12,000 קדושי־ישראל, שנשרפו בכבשני־המוות בחאלמנו שבפולין, הועברה אתמול, אחרי־הצהריים, בטקס מחריד לב, מבית־הכנסת הגדול בתל־אביב לקבורה בבית־הקברות הישן. לפני התיבה נישאו שתי כתובות לבנות על רקע שחור:

„יום הזכרון ל־12 אלף, ט"ו באלול", ו־„כל ישראל יבכו את השרופים". הקופסה, בגודל 40×20 ס"מ, הובאה בחירוף־נפש

* ראה אור ב„דבר", יום ה', ט"ז אלול, תש"ו — 12.9.1946

על־ידי אחד הניצולים מזדונסקה־וולה, שהצליח לאחר מאמצים רבים והסתכנות להגיע לארץ.

קהל רב השתתף בלווייה זו. הקופסה, שהובאה בבוקר מחיפה, הוכנסה לבית־הכנסת על־ידי מנהלי חברה קדישא וראשי־הציונים מזדונסקה־וולה, הנמצאים בארץ.

דברי־הספד אמרו הרב הראשי ב״צ ח. עוזיאל, וד. צ. פנקס. הקהל ישב על הארץ ומירר בבכי ואמר פרקי־תהלים עם החזן עמיהוד. לאחר אמירת „אל מלא רחמים״, לפי הנוסח שחובר בשעתו ע״י הרבנות הראשית לזכר קרבנות הגולה, הוצאה התיבה ונישאה דרך רחוב אלנבי לבית־העירייה ברחוב ביאליק. בשעת הלווייה נסגרו חנויות והתנועה נעצרה לכמה דקות. ליד בית־הכנסת, ברחוב חברון, הספיד בדברים נרגשים הרב כ. פ. טכורש. עם סתימת הגולל אמרו דברי־הספד י. רוקח, ראש עיריית תל־אביב, וב. רוזנברג, בשם יוצאי זדונסקה־וולה. אמירת „קדיש״ על־ידי כל הקהל זיעזעה לבבות.

לקול שירת „התקווה״ נסתיים כיסוי תיבת־האפר של קדושי־ישראל באדמת המולדת.

אות הצטיינות שהוחזרה

ביבוב, תליין ההמונים - לגרדום!*)

א. לנמן, סופר „הבוקר" בוארשה

שוב לפני עינינו פרשת העבר הקרוב, הרווי דם ודמעות של מיליוני־יהודים. שוב עברו בבית־המשפט תמונות הגיטו, ה„אקציות" והגירושים, הרעב והסבל, הרצח והשוד...

הפעם התעכבו השופטים על דף ההיסטוריה העגומה הזאת — ששמו: לודז'.

אחרי גיטו וארשה היה הגיטו בלודז' הגדול בגיטאות פולין, לתוכו הכניסו הגרמנים בערך 200,000 יהודים ונסגר כבר בא' במאי 1940. ללודז' חולק ה„כבוד" המיוחד להיות הראשון לגיטאות ששעריו נסגרו, היות ושאר הגיטאות נסגרו רק במחציתה השנייה ובסופה של השנה ההיא. וזה הודות לעובדה, שהעיר הזאת נכללה בתוך שטח ה„רייך". בגלל סיבה זו החליטו הנאצים לעשות כאן „סדר", לפני שטיפלו ב„גנרל־גוברנמנט" גופא.

סמוך לסגירת הגיטו בלודז', הגיע לשם הסוחר הגרמני העשיר מעיר הנמל ברמן, ושמו: ה א נ ס ב י ב ו ב. הוא נתמנה למנהל המשרד של הנהלת הגיטו — והנה הוא יושב לפנינו על ספסל הנאשמים באותה העיר לודז' ועליו למסור דין וחשבון על מעשיו ו„פעולותיו" בגיטו, ומה הוא עשה ביהודי־העיר הזאת בעת שהיה אפוטרופסם ושליטם.

*) הופיע ב„הבקר" בתל־אביב, יום ו', כ"ו אייר תש"ז—16.5.1947

הסוחר — התליין בעל הדיפלומה

בית־המשפט מציג לנאשם את השאלה הנהוגה — היש לו רכוש?

— כן — עונה ב י ב ו ב — אני בעל מיליון וחצי... כן, הנני בעל בתים בברמן... לפני המלחמה הייתי סוחר — סיטונאי גדול...

מי בעולם לא ידע על הסוחרים הגדולים בגרמניה, בעלי הדיפלומות של גימנסיה מסחרית? מי לא ראה את מכתביהם, כתובים בסגנון מסחרי מובהק? מי לא ראה את הצעותיהם הזולות ביותר על כל מיני סחורות, בתנאים הנוחים ביותר? הלא הסוחרים הגדולים הללו התפשטו בכל פינות העולם, ואין מקום שלשם לא הגיעו בדרכים

אות הצטיינות שהוחזרה

שונות. האם לא היו הם אחת הסיבות העיקריות למלחמת־העולם הראשונה וגם השנייה ?

אולם, איש לא פילל שסוחר־סיטונאי כזה יכול להשתמש בכשרונותיו בשטח פעולה אחר לגמרי. איש לא חשב, שהסוחר הזה, יהפך לחלק חשוב ומכובד מאוד של מכונת־ההשמדה הנאצית. איש לא תיאר לעצמו, שגרמני ממוצע כרודולף הס יוכל בדם קר ובשקט נפשי לרצוח מיליוני־אנשים חפים מפשע!

לכן גם לא עלה על דעת מישהו, שסוחר טיפוסי כהאנס ביבוב יוכל לבצע מעשים כאלה, כפי שסופר עליו מפי רבים בעדותם בבית־המשפט הלודז'אי.

בין הס — וביבוב

אולם בין רודולף הס והאנס ביבוב היה בכל זאת הבדל גדול. הס עבר בית־ספר מיוחד של ס.ס. — וכמו כל גדולי־הס.ס. עבר הוא הכנה מיוחדת, בכדי להרבות באכזריות וטירוף. אצל הס — כפי שסיפר הוא בעצמו — הומתו כל הרגשות האנושיים, לפני שנמסר לו התפקיד לענות ולרצוח את האנשים, אשר הימלר החליט להשמידם מעל פני־הארץ.

ואילו האנס ביבוב לא עבר בית־ספר כזה. שום איש לא „הכין" אותו לתפקידו החדש. בפני השופטים והתובע הוא הדגיש וחזר והדגיש, שבא ללודז' אך ורק „למטרות כלכליות", ובקבלו את משרתו הוא היה רק צריך לדאוג לכך, שהיהודים יתנהגו היטב. ואיך זה בא, שהגרמני הבלונדיני הזה, בעל העיניים הכבויות, ייהפך לתליין צמא־דם ולסאדיסט, אשר מטרתו העיקרית תהיה לרצוח במהירות האפשרית יהודים כה רבים ? ואם תחשבו, שהאנס ביבוב נתחנך בשנאת־ישראל ושאף לשנוא את היהודים ולהשמידם — אינכם אלא טועים. להיפך : הוא טען בבית־המשפט, שלא היו לו שום טענות ליהודים ועד המלחמה עמד בקשרי־מסחר עם רבים מהם.

ואכן, איך התנהג כלפי יהודי־הגיטו — את זאת תיארו עדים אחדים מתוך קומץ יהודי־לודז', שבנס נשארו בחיים...

העד היהודי הראשי

כעד הראשון הופיע הרופא היהודי הנודע ועסקן „טאז", ד"ר ליאון שיקר, אשר חילק את טרגדית יהודי־לודז' לשלושה שלבים : בתקופה הראשונה העביר ביבוב מחקר סטטיסטי מדויק. בדייקנות גרמנית רצה הוא קודם לכל לדעת, כמה יהודים עומדים לרשותו, כמה מהם יודעים לעבוד, כמה מהם חולים וכו' וכו'. כבר אז הוא מראה את תכונתו החשוכה : בגידה שטנית בכל מעשיו, צביעות המכסה על המטרה האמיתית. אף פעם לא אמר בגלוי, מה הוא הדבר שאליו הוא שואף, ואף פעם אי־אפשר היה לדעת ממנו, מה הוא רוצה להשיג בפקודתו. תמיד היה מרמה את היהודים, ומכל פעולה יצאו אחינו וידם על ראשם.

הנה הוא מפרסם מודעה, שכל היהודים, שאינם מסוגלים לעבוד ונמצאים בתנאים רעים — יקבלו תמיכה. צריך רק להירשם. שום איש איננו יודע, למה מתכוון ביבוב. נרשמים היהודים הראשונים, ובאמת הם מקבלים תמיכה. וכך נרשמים כל העניים, אשר בגיטו לודז', במספר 55,000 נפש.

אלה חמישים וחמשת אלפי־היהודים היו אחר־כך הראשונים להישלח לארץ־גזירה, לחלמנו, להיחנק בתאי־הגאזים...

ביבוב „דואג" מאד לבריאות „יהודיו". הוא מצווה להרחיב את בניין־בית־החולים. מוכרחים למצוא מקום לכל חולה ויהי מה. ומה הסוף ? ביום אחד גורשו כל יושבי בית־החולים בצורה ברוטלית. כל החולים הושמדו בגאז...

הרוצח בפעולתו

בשלב השני הרעיב ביבוב באופן סיסטמטי את יהודי־הגיטו. בכל פעם הוא מקטין את מנת המזון. מספר החולים הולך וגדל. עשרות אלפים הולכים לעבודה ברגליים נפוחות. זה פשוט לא היה הוגן — אומר ד"ר שיקר — לא להתהלך ברגליים נפוחות מרעב. 40.000 יהודי הגיטו מתו מרעב ממש.

התקופה השלישית והאיומה היה הגירוש — „אויס־זידלונג", לפי המתכונת של יתר הגיטאות בפולין. רחובות לודז' מאדימים מדם יהודי שנשפך ! אוקראינים, לטים, ליטווים וגרמנים סוחבים יהודים מבתיהם ומכניסים אותם לתוך הקרונות. גם כאן תפקיד המיליציה הפולנית והיהודית הוא מכוער, מבייש, כביתר המקומות.

בשנת 1945 נשארו בגיטו לודז' רק 83,000 יהודים. אלה היו הפועלים הטובים ביותר בבתי־החרושת ומשפחותיהם. הרוסים פרצו כבר אז את החזית הגרמנית ובלודז' אפשר היה כבר לשמוע את הד התותחים. היהודים החלו כבר להאמין בישועה הקרובה.

ביבוב — „הידיד"...

ביבוב מאסף אז את יהודי־הגיטו ויוצא בנאומים נלהבים, שהוא ידידם הטוב ביותר, רוצה „לעזור להם לעבור את המלחמה". היות והוא מרגיש, שחייהם נתונים בסכנה בעיר הגדולה מחמת ההפצצות, לכן רוצה הוא להעבירם למקומות אחרים. הוא ישלחם לפנים ה„רייך", במקום שסכנות המלחמה לא יגיעו אליהם... ביבוב מכה על חטא ומבטיח, שדבריו דברי־אמת וכוונותיו טהורות. יהודי־לודז' ידעו אז כבר את ביבוב „וכוונותיו הטובות" ולא האמינו לו. לרכבות המיוחדות שהוא הביא — לא בא אף יהודי אחד. מה עושה „האפוטרופוס"? הוא מביא פלוגות חזקות של גיסטאפו וצבא ומעביר „אקציה" מהנוראות ביותר. ביבוב עצמו התרוצץ עם האקדח ביד וירה על ימין ושמאל, בלי רחמנות, בזרזו את הבנדיטים האוקראינים: „מהר, מהר!"...

בשעת עדותו הזכיר ד"ר שיקר את שמותיהם של שני גבורים יהודים, רופאים, אשר פרשת מותם מלאה תהילה ומביאה כבוד ליהדות לודז'.

כשד"ר דניאל וייסקופף נתגלה ע"י ביבוב ב„בונקר" החל הוא להילחם בז'נדרמים וגם בביבוב. תפס מן הבא ביד — אבנים, לבנים ופצע אותם קשה. הוא קילל את ביבוב ומלוויו ואת כל העם הגרמני הארור וקרא ליום הנקם והשילם...

בעת שד"ר שיקר מספר את הפרט הזה כובש ביבוב את פניו בידיו, מתכווץ ורועד. הקהל באולם מרגיש, שהקללה פגעה אומנם בביבוב, אולם לדאבוננו לא בעם הגרמני.

רושם עז ביותר עשה באולם הסיפור על ד"ר למברג, רופא ועסקן ידוע בזדונסקה־וולה ע"י לודז'. ד"ר למברג נתמנה לראש ה„יודנראט" ועמד לימין היהודים שם. בהגיע שעת ה„אויסזידלונג" והחלו להעביר את היהודים קודם ללודז' (כידוע ריכזו את היהודים בערים גדולות ומשם נשלחו למחנות־ההשמדה), הגיע פתאום לתחנת הרכבת ביבוב וציווה להוציא את הד"ר למברג מן הקרון, העבירו ל„גיסטאפו" ושם רצח אותו באופן אכזרי. היה זה „תגמול" על עמידתו האיתנה של ד"ר למברג. כשדרש פעם ביבוב שה„יודנראט" יתן לו עשרה אנשים לתלייה, כאזהרה שהיהודים יעבדו יותר טוב, ענה לו ד"ר למברג: „אני יכול לתת לך רק ארבעה יהודים — אותי, את אשתי, בתי ובני, ואת היתר קח לך בעצמך, אני אינני נותן יהודים לתלייה..."

מ־200,000 — ל־850 יהודים

האנס ביבוב שומע בדרך כלל את העדויות בשקט. כשהשופטים והתובע מציגים לו שאלות, אם נכונים דברי־העדות, הוא עונה בדרשות ארוכות. הוא רוצה להוכיח, שכוונתו היתה „לטובת היהודים". כל הרע בא מ„אובר־פרזידנט" ד"ר בראטפיש, שהיה בעת ובעונה אחת גם ראש הגיסטאפו. האשם השני הוא, לפי ביבוב — „ראש היהודים" בעצמו, היות והוא היה השולט האמיתי בגיטו.

רק ברגע מסוים רואים את ביבוב מזועזע: כשד"ר שיקר מוכיח בבית־המשפט, שביבוב השתייך לאותה כנופיית השודדים, הגנבים והדגנרטים, אשר במקום להילחם בחזית לטובת המולדת התחבאו בעורף, ושם עשו חיל ברציחת יהודים מחוסרי־הגנה, חפים מכל פשע. בעיני־ביבוב ניצתת אז אותה השלהבת המטורפת, הידועה כל־כך ליהודי־לודז'. הנשמע כדבר הזה?! הוא, ביבוב בן העם העליון, הסוחר הגדול, בעל המליונים, המושל היחידי בגיטו לודז' — אותו קוראים גנב, רוצח, שודד! ומפי מי הוא שומע כדבר הזה? מפי יהודי! למה זה השאיר אותו בחיים?!

לא השאיר רבים בחיים

ואומנם לא הרבה „שגיאות" כאלה עשה ביבוב במאתיים אלף יהודי־לודז', שהיו נתונים לחסדו. בשעת מסירת השלטון לצבא הרוסי שהגיע ללודז' נשארו בה רק 850 (שמונה מאות וחמישים!) יהודים. את קומץ היהודים הזה השאיר ביבוב כ„פלוגת פינוי", שהיתה צריכה לפנות את הגיטו מכל מה שנשאר בו: לאסוף את כל החפצים, הרהיטים ואת שארית הרכוש ולהעביר לגרמניה.

גם ברגע האחרון הזה לא שכח ביבוב את היהודים המעטים הללו, וכשהגיעה שעת הגרמנים לעזוב את לודז', ציווה אותם לחפור שמונה בורות גדולים והחזיק אותם במחנה מיוחד, בכדי ל„חסלם" ברגע הנכון.

את הפרטים הללו מסר בבית־המשפט המהנדס הראשי של חברת החשמל בלודז', יוליאן ווינברג. לפי דבריו נשארו 850 האחרונים בחיים רק הודות למקרה, שברגע האחרון נקרא ביבוב לדרזדן ולא הספיק כבר לחזור להוציא את זממו. לולא זאת לא היו הבורות נשארים ריקים וקומץ היהודים לא היה יכול לראות את בואו של הצבא האדום, בהיכנסו ללודז'...

היהודים צוחקים — מתוך דמעות

המשפט נגד ה א נ ס ב י ב ו ב הוא כמעט היחידי בפולין ואפשר באירופה כולה, בו הועמד לדין פושע גרמני, אשר קהל יהודי רב כל־כך יהיה נוכח בו. בלודז׳ גרים 13,000 יהודים, ואין פלא בדבר, שהאולם היה תמיד מלא וגדוש יהודים. הם עומדים בהמונים על הכיכר, אשר לפני בית־המשפט, בכדי לראות בהובלת האיש, אשר היה ,,שר החיים והמוות" של יהודי־גיטו לודז׳.

בייחוד מעוניינים לראותו כעת אלה מהנשארים, אשר ראוהו בימי־,,זוהרו" בתלבושת ס.ס. המפוארת עם מגלב ביד, בביקוריו בבתי־המלאכה היהודיים, בהתעללו בנשים יהודיות ובעומדו עם האקדח ביד על־יד קרונות המוות.

הקהל היהודי אינו מסיר את מבטו מ ב י ב ו ב. הוא מרגיש זאת כנראה היטב, כי אין הוא מרים את ראשו. יודע ב י ב ו ב מה המבטים הללו אומרים...

לפעמים מעוררים דבריו צחוק ממש, בשעה שהוא מספר שנתן ליהודים 500 גרם לחם ליום ובשר עד בלי די, עד ש,,ראש היהודים" החזיר לו — ל ב י ב ו ב — בשר רב ולא היה לו נעים כלפי השלטונות...

השופט מוכרח לפעמים להשתיק את הקהל המגיב על הצהרותיו של ב י ב ו ב ,,המסכן" ודורש שקט ורצינות, כדי להוציא פסק־דין של צדק, צדק אשר היה כה רחוק ממושגי־הגרמנים.

איך לא יצחקו — בדמעות — היהודים, אשר יודעים כמה כסף וזהב ואבנים טובות סחט ב י ב ו ב מיהודי־לודז׳ והעביר לגרמניה, בעת שהוא טוען, שלא רק שהוא לא הרוויח כלום, אלא עוד הפסיד בעסק הזה 200,000 מארק.

לא, אין בין הפושעים הגרמנים אף אחד, אשר יוכל להתחרות בציניזם ובערמומיות עם הסוחר הגדול של עיר הנמל ברמן — מושל גיטו לודז׳ — ה א נ ס ב י ב ו ב.

עדות

סיג׳ 980/849

גבית עדות פון געטאָ, אין זדונסקעוואָליע, ביי לאָדזש.

פון פרוי דאָראַ ראָזנבוים.

געבוירן און געוווינט אין זדונסקעוואָליע.

פאַמיליע־צושטאַנד אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע:

אַ מאַן, 2 קינדער, אַ פאָטער, שוועסטער, און ברודער.

איצטיקער וווינאָרט: בערלין, מאַריענדאָרף, אונרראַ־לאַגער 1027.

אויפגענומען די גבית עדות דורך גרינער נתן 1.3.1947.

אין יאָר 1939, חודש סעפּטעמבער, האָבן די דייטשן אָקופּירט אונדזער שטאָט זדונסקעוואָליע, ביי לאָדזש.

תיכף נאָך זייער אַריינקומען האָבן זיי אָנגעהויבן צו מוטשן די יידן: גענומען אויף שווערע אַרבעט, געראַבירט, געשלאָגן. ווער עס איז זיי נישט געפעלן געוואָרן ביי דער אַרבעט, האָבן זיי געשאָסן. זיי האָבן באַלד געשאַפן אַ יידן־ראַט, מיט אַ יידישער אָרדענונגס־דינסט. אַזוי האָבן די דייטשן אויסגעפירט מאָרדן, ראַבירונגען, שיסערייען, פון טויזנטער יידן ביזן יאָר 1941 חודש אדר׳. דעמאָלט האָט די געסטאַפּאָ צונויפגעיאָגט די יידן פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך קיין זדונסקעוואָליע, אַרומגעצוימט די יידישע געגנט מיט שטעכעדיקע דראָטן און געשאַפן אַ געטאָ, אין וועלכן זיי האָבן צונויפגעזאַמלט בערך 12,000 יידן. אין געטאָ האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן אונדזערע צרות און פּיין.

אין אַ געוויסן טאָג האָט די געסטאַפּאָ באַפוילן דעם יידן־ראַט, אַז ער זאָל זיי צושטעלן 10 יידן. דער יידן־ראַט, נישט וויסנדיק צו וואָס און מיינענדיק, אַז מען ברויך די יידן צו אַרבעט, האָבן זיי אַרויסגעגעבן דער געסטאַפּאָ 10 יונגע, געזונטע יידן.

אָבער באַלד האָט דער יידן־ראַט איינגעזען, אַז זיי האָבן געהאַט אַ טעות. די געסטאַפּאָ האָט געהייסן די יידישע אָרדענונגס־דינסט צופירן די 10 יידן צו אַן אָרט, וווּ ס׳איז שוין געווען צוגעגרייט אַ תליה, און די יידישע אָרדענונגס־דינסט האָבן די 10 יידן מיט זייערע אייגענע הענט געמוזט אויפהענגען. צו דעם שוידערלעכן, אומדערהערטן פאַרברעכן, האָבן די געסטאַפּאָ אַרויסגעיאָגט אַלע יידן פון די שטיבער

אויפן אָרט פון דער תליה, בכדי אַלע יידן זאָלן צוזען זייער גרויסן חורבן. אַ סך פרויען האָבן געחלשט, צוזעענדיק דאָס שרעקלעכע און שוידערלעכע בילד, ווי עס וואַרפן זיך אויף דער תליה 10 אייגענע ברידער. ס׳איז געווען אַ שאַנד אין פּנים און אַ ווייטיק אין האַרץ. אָבער מיר האָבן זיך נישט געקענט העלפן. נאָר מיט דעם האָבן זיך נאָך אונדזערע צרות און ווייטיק נישט געענדיקט. מיט בערך 3 חדשים שפּעטער זענען געקומען די געסטאַפּאָ צום יידן־ראַט און געפאָדערט נאָכאַמאָל 10 יידן. איצט האָט זיך דער יידן־ראַט שוין אַנטקעגנגעשטעלט, ווויסנדיק וואָס מען האָט געטאָן מיט די פריערדיקע 10 יידן. אַלס ענטפער דערויף האָט די געסטאַפּאָ געמאָלדן, אַז אין פאַל מ׳וועט זיי די 10 יידן נישט געבן אין משך פון טאָג, וועלן זיי אַליין נעמען טויזנט יידן און זיי דערשיסן. נישט־האָבנדיק קיין ברירה, אויס מורא, אַז זיי זאָלן נישט דורכפירן זייער שרעקלעכן פּלאַן פון דערשיסן טויזנט יידן, האָט דער יידן־ראַט, מיט ביטערע און צעבראָכענע הערצער, זיי געמוזט געבן נאָך 10 יידן צו דער תליה[2]. אויך דאָסמאָל האָט די יידישע אָרדענונגס־דינסט מיט זייערע אייגענע הענט געמוזט זיי אויפהענגען, אין דער אַנוועזנהייט פון אַלע 12000 יידן — מענער, פרויען, אַלטע לייט און קינדער. מיר האָבן געמוזט צוזען, ווי מען הענגט־אויף אונדזערע ברידער־קדושים. אַלע נעמען פון די 20 קדושים געדענק איך נישט. עטלעכע, וועלכע איך געדענק, גיב איך איבער זייערע נעמען: 1. בנימין פּייוול רודאָלף הי״ד. 2. זיין איידעם שלמה זשעליכאָווסקי הי״ד. 3. אורי פּאַשטשיק הי״ד. 4. מענדל קאָהן הי״ד. 5. נחום אלי זילבערבערג הי״ד. 6. נחום יאַכימאָוויטש הי״ד. 7. מרדכי מאָרגנשטערן הי״ד. ווען מען האָט געפירט שלמה זשעלי־כאָווסקי צו דער תליה, האָט ער מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ און די הענט צום הימל אויסגעשריגן: י׳ה הוא אלקים.

אין אַ געווויסן טאָג, געווען איז דאָס אין חודש אלול, 3 אַ זייגער ביינאַכט, האָבן מיר געהערט אַ גערודער אין גאַס. מיר האָבן זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף און מיט גרויס שרעק זיך אָנגעטאָן, פילנדיק, אַז אַ נייע שוואַרצע כמאַרע רוקט זיך אָן אויף אונדז. אַרויסקוקנדיק דורך די שפּאַרעס פון די לאָדנס אויף דער גאַס, האָבן מיר דערזען ווי געסטאַ־פּאָווצעס און מיליטער האָבן אַרומגערינגלט אונדזערע הייזער. מיר האָבן זיך געבראָכן די הענט, שטיל געוויינט און געבעטן גאָט, אַז מיר זאָלן אויסגעהיטן ווערן פון אַ נייי אומגליק. אָבער די געבעטן אונדזערע האָבן נישט געהאָלפן. די דייטשן זענען מיט אַ ווילד געלעכטער, מיט געשרייען „יודן ראוס״, אַריין אין אונדזערע שטיבער און אַלע יידן: יונגע און אַלטע, מענער און פרויען, שוואַכע און קראַנקע, אַרויסגעיאָגט פון די שטיבער און זיי צוזאַמענגענומען אויף איין פּלאַץ. אַזוי זענען מיר געשטאַנען ביז מיטיק־צייט. דערנאָך זענען אָנגעקומען אויטאָ־מאַשינען און זיי, די באַנדיטן, האָבן אונדז אַלע אַרויפגעוואָרפן אויף די מאַשינען, אַזוי ווי מען וואַרפט קאַרטאָפל, ביז די מאַשינען זענען פול געוואָרן מיט מענטשן, געפּאַקט אַזוי ווי הערינג, און אונדז אָפּגעפירט קיין כעלמנאָ[3]. אויפן וועג זענען אַלע שוואַכע, קראַנקע יידן אויסגעשטאָרבן. ווען די מאַשינען האָבן זיך אין כעלמנאָ אָפּגעשטעלט און מען האָט אונדז פון זיי אַרונטערגעטריבן, זענען פוןביידע זייטן געשטאַנען דייטשן און מיט גומענע נאַהייקעס אונדז געשלאָגן איבער די קעפּ. פון די קלעפּ זענען פיל יידן געבליבן ליגן אויף דער ערד. די אַלע האָבן די דייטשן דערשאָסן.

דער רעזולטאַט איז געווען, אַז פון די 1200 יידן זענען געבליבן נאָר 1100, הונדערט יידן האָבן שוין געפעלט[4]. מיינער אַ ברודער איז דעמאָלט אויך געפאַלן אַ קרבן. זייענדיק קראַנק אויף אַ לונגן־אָנצינדונג און זייענדיק זייער שוואַך, האָט ער נישט געקענט לויפן, איז ער געפאַלן און די דייטשן האָבן אים דערשאָסן. אַזוי האָבן זיי אונדז געיאָגט ביז אויפן בית־עולם. דאָרט האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די אמתע שחיטה אויפן גרויזאַמסטן אופן. זיי האָבן אַוועקגע־ריסן קינדער פון די מאַמעס הענט און זיי צעריסן אויף שטיקלעך, געמאָרדעט אָן רחמנות. אַזוי זענען געפאַלן אין איין טאָג 1500 קרבנות, בעת מיר, די לעבנגעבליבענע, האָבן געמוזט די טויטע יידן באַגראָבן. פון די איבערגעבלי־בענע יידן האָבן זיי אויסגעקליבן 900 געזונטע יונגע מענער און פרויען[5]. צווישן זיי האָב איך געפונען אויך מיין מאַן. מיין איינציק קינד, פון 13 יאָר, איז מיר געלונגען אויסצובאַ־האַלטן צווישן דער גרויסער מאַסע יידן די גאַנצע צייט. איצט, זייענדיק צווישן דער קליינער צאָל פון 900[5] יידן, האָב איך שוין נישט געהאַט די מעגלעכקייט דאָס צו טאָן. ווען זיי, די מערדער, די תלינים, האָבן אים דערזען, האָבן זיי אים אַרויסגעריסן פון אונדזערע, טאַטע־מאַמעס טרייע הענט, און מיר ווייסן נישט עד־היום, וווּ ער איז אַהינגעקומען. אָבער מיר פאַרשטייען, אַז מיר וועלן אים, אונדזער איינציק קינד, אונדזער אויג פון קאָפּ, מער פאַר אונדזערע אויגן נישט זען. אונדז האָבן זיי ווייטער געטריבן צו דער באַן־סטאַציע. דער פירער פון די 900[5] יידן איז געווען דער באַוווסטער אכזר, דער מערדער און פאַרוואַלטער פון לאָדזשער געטאָ, ביבאָוו ימח־שמו. ביי דער סטאַציע האָט ער פאַר אונדז געהאַלטן אַ רעדע: אַז ער ווייסט, אַז ביי אונדז יידן געפינט זיך אַ סך גאָלד און בריליאַנטן און אַנדערע טייערע חפצים, און אַז מיר זאָלן דאָס אַליין מיט גוטן אָפּגעבן. אין קעגנפאַל, וועט ער אין לאָדזש אונדז אויסטון נאַקעט און זוכן, און ביי וועמען ער וועט טרעפן עפּעס באַהאַלטן, וועט ער אויפן אָרט דערשיסן. תיכף נאָך דער רעדע זענען צוגעקומען דייטשן און אַלץ, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט, אונדזער לעצט ביסל זאַכן, האָבן זיי ביי אונדז אַוועקגענומען. מיט אונדז צוזאַמען איז געווען דער

פּרעזעס פון זדונסקעוואָליער ייִדן־ראַט, ד״ר לעמבערג, אַ הייסער ציוניסט. די דייטשן האָבן אים אַרויפגענומען אויף אַ טאַקסי, אויסרופנדיק: „דיר, ד״ר, וועלן מיר באַזונדערס ווייזן, ווי אַזוי עס זעט אויס דער לאָדזשער געטאָ אָן ייִדן״. מער האָבן מיר אים פאַר אונדזערע אויגן נישט געזען.

אונדז האָט מען אַריינגעוואָרפן אין לאַסט־וואַגאָנען, אין שרעקלעכער ענגשאַפט, אָן לופט, אָן וואַסער, ביי פאַרקלאַפּטע טירן. די שטאַרקע היץ פון דרויסן שלאָגט אַדורך די ברעטער פון די וואַגאָנען. מיר זענען געשטאַנען קאָפּ אויף קאָפּ, נישט קיין ריר זיך צו טאָן, נישט צו אָטעמען. אין נאָרמאַלע צייטן איז מען געפאָרן פון זדונסקע־וואָליע קיין לאָדזש 50 מינוט — זיי האָבן אונדז געפירט 18 שעה. צוליב די סיבות זענען אויפן וועג אומגעקומען אַ סך ייִדן. איך האָב אויך געגעבן אַ קרבן. מיין שוואָגער איז דערשטיקט געוואָרן אין וואַגאָן. מיט אונדז אין וואַגאָן זענען געווען עטלעכע געזונטע יונגע מענער, וועלכע האָבן מיט טאַשן־מעסערלעך אַרומגעשניטן די קראַטן פון די קליינע פענצטערלעך, און אַרויסגעשפּרונגען פונעם פאָרנדיקן צוג. די געסטאַפּאָ האָבן זיי אָבער נאָכגעשאָסן און אַלע זענען געפאַלן טויט. צווישן די אַרויסשפּרינגנדיקע ייִדן איז אויך געווען מיין מאַן, וועלכער איז אויך געפאַלן אַ קרבן — גלייך מיט אַלע.

מען האָט אונדז געבראַכט קיין לאָדזש כמעט אַ העלפט מענטשן. די צווייטע העלפט איז אויפן וועג אומגעקומען. אָפּזייענדיק אין לאָדזש 2 וואָכן, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פאָדערן פון ייִדן־ראַט ייִדן — מכלומרשט אויף אַרבעט.

איך מיט מיין שוועסטער, בלייבנדיק עלנט — פאַרלאָרן מיין מאַן, מיין איינציק קינד, מיין שוואָגער, האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון די געסטאַפּאָוצעס, ווי אויך פון ייִדן־ראַט. גאַנצע טעג זענען מיר נישט אַרויסגעקומען אויף דער גאַס. ביינאַכט פלעגן מיר אַרויס זוכן אַביסל קאַרטאָפל, בוראַקעס. מיט דעם האָבן מיר געלעבט אַזוי 2 וואָכן, ביז ס'איז אונדז נמאס געוואָרן דאָס לעבן — און מיר האָבן זיך אַליין, פריייוויליק, געמאָלדן צום ייִדן־ראַט, אַז מיר ווילן פאָרן אין אַ לאַגער אויף אַרבעט, גלייבנדיק די דייטשע ליגנערישע הבטחות, אַז דאָרט וועלן מיר האָבן צו עסן. אָבער אָנשטאָט אין אַ לאַגער אויף אַרבעט, האָט מען אונדז אַוועקגעפירט קיין אוישוויץ. קומענדיק אויפן אָרט, האָבן מיר זיך געמוזט אויסטון נאַקעט און מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין באָד אַריין זיך אָפּצוּוואַשן. דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעשוירן די האָר פון קאָפּ. זייענדיק באָרוועס, נאַקעט, אָפּגעשוירן די האָר, האָבן מיר, אַרויסגייענדיק פון באָד, זיך איינער דעם צווייטן נישט דערקענט. אויך מיר, די אייגענע שוועסטער, האָבן זיך נישט דערקענט. מיר האָבן אַלע געמיינט, אַז מיר זענען משוגעים און געפינען זיך אין אַ משוגעים־הויז. מיר האָבן געגעסן 5 מאַן פון איין טאָפּ מיט די הענט. נאָכדעם האָט מען אונדז געגעבן אָנצוטאָן די אַרבעטס־קליידער מיט די שטרייפן. מיט 3 טעג שפּעטער האָב איך באַקומען מיין לעצטן קלאַפּ, מיין לעצטע האָפענונג, מיין לעצטע טרייסט. מ'האָט מיר צוגענומען מיין איינציקע, ביז דעמאָלט לעבן־געבליבענע שוועסטער. צוזאַמען מיט אַ טראַנספּאָרט פון נאָך ייִדן, איז זי איבערגעשיקט געוואָרן אין קרעמאַטאָריום. מער האָב איך זי פאַר מיינע אויגן נישט געזען. בעת מיך, מיט נאָך 200 פרויען, האָט מען, ווי משוגעים געיאָגט אין די וואַגאָנען אַריין, און אונדז איבערגעפירט קיין בערגן־בעלזן, אין לאַגער, אויף אַרבעט. אַזוי האָב איך, מיט די 200 פרויען, אין גרויסע צרות, אָן עסן, שלאָפנדיק אויף דער שמוציקער ערד, באָרוועס, צעריסענע מלבושים, אין די פרעסט און שנייען, קוקנדיק יעדן טאָג דעם טויט אין די אויגן אַריין, איבערגעלעבט די עטלעכע חדשים ביז צו דער באַפרייאונג דורך דעם אַמעריקאַנער־מיליטער, ווערנדיק ענדלעך געראַטעוועט פון די דייטשע מערדערלעכע הענט.

באַמערקונגען:

אין דער גבית־עדות זענען פאַראַן אַ ריי אומפּינקטלעכקייטן, וועלכע מיר ווילן ווייטער, אַחוץ מאַנכע אומוויכטיקע פּרטים ריכטיק שטעלן — אַזוי ווי זיי זענען פעסטגעשטעלט געוואָרן אין די שילדערונגען פון אַ גאַנצער ריי אַנדערע שטעטלשע, וואָס האָבן די באַהאַנדלטע געשעענישן מיטגעמאַכט.

1. אין דער תקופה, פון אָנהייב פון דער דייטשער אָקופּאַציע ביז צום אויפשטעלן דאָס געטאָ, זענען דורך די דייטשע רוצחים געפאַלן אַ סך ייִדן — אָבער פון דעם ביז צו דער פעסטשטעלונג, אַז אין דעם צייט־אָפּשניט האָט די צאָל פון די דערמאָרדעטע ייִדן דערגרייכט טויזנטער, איז אַ ווייטער, גאָר־ווייטער מהלך.

2. אַלע אַנדערע מקורות פון דער צייט, ווי זיי קומען צום אויסדרוק אין בייליגנדיקן ספר, שילדערן דעם פאַרלויף פון דעם טראַגישן געשעעניש אין אַ גאַנץ אַנדערן נוסח. לויט זיי האָט ד״ר לעמבערג, הי״ד, ווערנדיק אויפגעפאָדערט ציצושטעלן ווייטערע 10 ייִדן צום הענגען, דרייסט געענטפערט אַז נאָר זיך און זיין פרוי און קינדער קען ער געבן, אָבער נישט אַנדערע, אומשולדיקע ייִדן. אויך נאָכדעם, ווי ער איז פאַר דער „ח ו צ פ ה״ געוואָרן געשלאָגן און באַקומען 15 מינוט צייט אויסצופירן דעם באַפעל — האָט ער דאָס נישט געטאָן. די רשימה איז צוגעשטעלט געוואָרן דורכן אָרטיקן פּאָליציי־קאָמיסאַר, וואָס האָט געוואָלט, צוליב פערזענלעכער דאַנקבאַרקייט צו ד״ר ל ע מ ב ע ר ג, אים אָפּראַטעווען פון אַ זיכערן טויט.

3. דער עדות, אָדער דער אויפנעמער, האָט זיך, פאַרפּלאָנטערט. לויט דער ווייטערער שילדערונג פון עדות איז קלאָר, אָן ספק, אַז דאָ האַנדלט זיך וועגן טראַנספּאָרט פון די אויסגעקליבענע צום לעבן, וואָס זענען געשיקט געוואָרן קיין לאָדזש — און נישט קיין כעלמנאָ. (אגב, אין דער אויפצייכענונג איז אָנגעגעבן, יעדעס מאָל ווען דאָס אָרט ווערט דערמאָנט, כעלמקע אויפן אָרט פון כעלמנאָ).

פון כעלמנאָ איז, ווי באַקאַנט, קיינער פון אונדזערע זדונסקעוואָליער נישט צוריקגעקומען — אייב בכלל. און אַהין איז טראַנספּאָרטירט געוואָרן דער ווייט־גרעסטער טייל פון דער זדונסקעוואָליער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז סעלעקציאָנירט געוואָרן אין טאָג פון דער געטאָ־ליקווידאַציע — און דאָרט איז, צום גליק, דער עדות נישט געווען.

4. פון די נאָכפאָלגנדיקע שורות, אין וועלכע ס׳ווערט געזאָגט, אַז אין איין טאָג זענען דעמאָלט געפאַלן 1500 מענטשן איז בולט, אַז דאָ האַנדלט זיך וועגן די 12.000 יידן, וואָס זענען געטריבן געוואָרן צום גירוש און אומקום אויפן בית־עולם — און נישט 1.200 — פון וועלכע ס׳זענען געבליבן נאָר 11.000 און נישט 1.100 — בעת 1.000 און נישט 100 זענען געפאַלן, אָדער דערשאָסן געוואָרן, אויפן וועג אַהינצו.

5. פון אַלע אַנדערע אינפאָרמאַציעס דרינגט אַרויס, אַז די צאָל איבערגעבליבענע און טראַנספּאָרטירטע קיין לאָדזש, איז געווען 1.200 — און נישט 900.

(העורך א. א.)

אין לאַגער לענצינגען, פויזן

יד־ושם

סיג 778/646

גביית־עדות פון פסח פּיוולאָוויטש, פון זדונסקעוואָליע, וועגן די לאַגערן אין פּויזנער געגנט. אויפגענומען דעם 19.1.1947 אין שוואַנדאָרף, דייטשלאַנד.

דעם 26־טן יוני 1941, געציילטע טעג נאָכן אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג, האָט מען פון די געטאָס זדונסקעוואָליע, שעראַדז, וואַרטע און דער אומגעגנט, צוזאַמענגענומען דעם ערשטן יידישן אַרבעטס־טראַנספּאָרט קיין פּויזן.

ביז דעמאָלט האָבן שוין אין פּויזן עקזיסטירט 5 אַרבעטס־לאַגערן, ווי דער לאַגער „סטאַדיאָן — רעמאַ", „פּירשט־ראַדזשיוויל", „שטיינעק" און אַנדערע, אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען עטלעכע טויזנט יידן פון לאָדזש, טורעק, קאָלאָ און אַנדערע שטעט. אויב ביזן קריגס־אויסברוך, זענען די באַדינגונגען געווען מער־ווייניקער דערטרעגלעכע, איבערהויפּט די פּראָוויאַנטירונג, איז באַלד נאָכן אויסברוך פון קריג די לאַגע געוואָרן קריטיש. אַזוי די סאַדיסטישע באַציאונג מצד די אַרבעטס־אויפזעער ווי אויך דער הונגער, וועלכער האָט אָנגעהויבן בושעווען. דער פּאַק־טישער בעל־הבית איבער די לאַגערן איז געווען דער פּויזנער שטאָטישער טיף־בוי־אַמט מיט אינזשיניער נוימאַן בראש און פאַרטרעטער אוגוסטיניאַק (וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דערשאָסן, פאַר אויספּרעסן געלט ביי יידן). אָנקומענדיק אין פּויזן, האָט אונדז אָפּגעוואַרט אַ קאָמפּאַניע פון דער פּאָליציי־שולע, וועלכע האָט אונדז גענומען טרייבן פיר קילאָמעטער ביז דער פאָרשטאָט לענצינגען, (פאַרן קריג האָט דאָס אָרט געהייסן יוניקאָוואָ).

די לאַגער־פירער זענען באַשטימט געוואָרן דורך דער לייטונג פון ד.אַ.פ. (דייטשער אַרבעטס־פראָנט), וועלכע האָבן געהאַט די פליכט פון פּראָוויאַנטירונג — און דער לאַגער־פירער, וועלכער האָט געקאָנט זיין מער „שפּאָרזאַם", (נישט געבן צו עסן) איז דורך דער ד.א.פ. געוואָרן אויסגעצייכנט.

אַלס לאַגער־פירער אין לענצינגען איז באַשטימט געוואָרן עמיל מילער פון אינסטערנבורג, מזרח־פּרייסן. אַ נידער־טרעכטיקער סאַדיסט, וואָס ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער געשלאָגן מיט אַן אָקסן־רימען און זיין הויפּט־זאָרג איז געווען, וואָס ווייניקער צו געבן עסן. די יידישע קיך־אַרבעטער האָבן ממש ווונדער באַוויזן, בכדי אַרויסצוקריגן וואָס מער פּראָ־דוקטן פון מאַגאַזין. צו אונדזער גליק, איז צו דער צייט געווען דערלויבט צו שיקן פּעקלעך פון זדונסקעוואָליער געטאָ און אונדזערע פרויען און עלטערן האָבן אַלץ געטון, אַז מיר זאָלן יעדע וואָך דערהאַלטן די פון זיי אָפּגעשפּאָרטע פּראָדוקטן.

איינמאָל, פאַר די יום־טובים, איז אָנגעקומען אַ גרעסערע צאָל פּעקלעך. דאָס איז נישט געווען צום האַרצן פון לאַגער־פירער. האָט ער זיי געלאָזן אַזוי לאַנג ליגן, ביז די פּראָדוקטן זענען געוואָרן פאַרפוילט. די אָפּגעשפּאָרטע פּראָדוקטן, האָט ער פאַרקויפט אויפן שוואַרצן מאַרק און דאָס געלט אַראָפּ־געלאָזן אין דער אייגענער קעשענע.

אַ דאַנק אַן אַנאָנימען בריוו, געשיקט דורך אונדז צו אינזשיניער נוימאַן, ווערט אַריינגעשיקט נאָך אַ לאַגער־

פירער היינריך שטיינראַט פון אַאַכן, וואָס צוליב די מתנות, וואָס מיר שטעלן אים צו, ווערט די לאַגע עטוואָס לייכטער. ווען מילער פאָרט אָפּ אויף אורלויב, גערינגט אונדז, פאַר גוט געלט, זיך צו פאַרבינדן מיט די בעקערייען, וואָס שטעלן צו ברויט פאַר די לאַגערן און מיר באַקומען אין דעם מאָמענט נאָך 2000 קג. ברויט, וואָס ווערט פאַרקויפט פאַר מינימאַלע פרייזן.

פון טאָג־צו טאָג קומען אָן פרישע צרות. דאָס שלאָגן ביז טויט, איז געוואָרן אַ זייער אָפטע דערשיינונג. טאָג איין, טאָג אויס, ווערן געבראַכט צו די פּלאַצוווקעס פון בוי פון נייעם „זאָאָלאָגישן גאָרטן" אין פּויזן, ווו עס האָבן געאַרבעט פינף טויזנט יידן, פיל דערמאָרדעטע. אין לאַגער פילט זיך אַ נידערגעשלאָגנקייט. מען רעדט וועגן טראַנספּאָרטן. ווען עס קומט אָן אַ באַפעל צוצושטעלן 100 מאַן — און וועלכער גורל עס דערוואַרט זיי האָבן מיר שוין געוווסט — קומען פאָר אין לאַגער האַרצרייסנדע סצענעס, וואָס כ'בין נישט אימשטאַנד צו באַשרייבן. צוליב אַ פאַרדאַכט אַז דער לאַגער־פירער שטיינראַט געפינט זיך אין גוטע באַציאונגען מיט יידן, ווערט ער אַוועקגעשיקט און אויף זיין אָרט קומט אָן אַ צורר, שעפער פון בערלין. דער דאָזיקער יידן־פרעסער האָט נאָר געזוכט וואָס מער צו פּייניקן. איינמאָל, האָט ער, פאַרן פרווו צו אַנטלויפן, אייגנהענטיק אַריינגעוואָרפן דעם טורקער שוחט, ראָזנבערג, אין ברענענדיקן „אַנטלאָזונגס־אויוון", ווו ער איז לעבעדיקערהייט געוואָרן פאַרברענט. אַ געוויסן קורטשיק פון שעראַדז האָט ער באַפוילן איינגראָבן ביז איבערן האַלדז אין דער ערד. פאַר אַרויסגנבענען עטלעכע ברויט פון מאַגאַזין, באַפעלט ער אויפצוהענגען דעם 16־יאָריקן משה וואָלקאָוויטש פון קאַליש און אַ צווייט יינגל פון וואַרשע.

דאָס הענגען יידן סתם אָן אַ פאַרוואָס איז געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. צו די עקזעקוציעס וואָס קומען פאָר אויפן „סטאַדיאָן־לאַגער", קומען די גאַנצע קאַרפּן־קעפּ מיט זייערע ווייבער, אויסגעפּוצטע אין בגדי יום־טוב, בעת מיר מוזן פאַרביימאַרשירן, קוקנדיק אין דער ריכטונג פון די געהאָנגענע ברידער.

איינמאָל ביי אַן עקזעקוציע, ווען זיי האָבן געהאָנגען אַ געוויסן האַלטער פון קאָלאָ, וועלכער איז געווען אַ זייער הויכער יונגערמאַן, האָט פּאַסירט, אַז אַוועקנעמענדיק דאָס בענקל פון אונטער די פיס, איז ער שטיין געבליבן. מיר האָבן געמיינט אַז ער איז געראַטעוועט. אָבער די בעסטיעס באַפעלן קירצער צו מאַכן די שטריק און דער אומגליקלע־כער ווערט צום צווייטן מאָל געהאָנגען.

די גרעסטע צושטעלער פון קרבנות, זענען געווען די פּוילישע וואַכלייט, וועלכע האָבן כסדר געליפערט מעלדונגען וועגן כלומרשטן סאַבאָטאַזש און אַנדערע חטאים.

אַ צערודערונג האָבן אַרויסגערופן די דערגאַנגענע צו אונדז קלאַנגען, אַז ד"ר לעמבערג הי"ד האָט באַקומען אַ דערלויבעניש אַהיימצונעמען פון די לאַגערן 100 מאַן, פאַכמענער, צו דער אַרבעט אין די עקזיסטירנדיקע שאָפּן אין דעם זדונסקעוואָליער געטאָ. די ידיעות האָבן ביי אונדז צוגענומען די רו. יעדער האָט געוואָלט זיין צווישן די גליקלעכע. צי איז מעגלעך, אַז נאָך 18 מאָנאַטן שווערער שקלאַפן־אַרבעט, וועט מען נאָך אָנקוקן אונדזער היים, אונדזערע נאָענטסטע ? — די דאָזיקע געדאַנקען האָבן כמעט דערפירט צו משוגעת.

דעם 16־טן אויגוסט 1942, ווערן פון אַלע לאַגערן, צונויפגעקליבן 100 זדונסקעוואָליער יידן, וועלכע מען הייסט גרייטן זיך אין וועג. מיר זענען פול מיט פחד, צי מיר זענען נישט אַמאָל קאַנדידאַטן צו אַ „טראַנספּאָרט", ווייל צווישן אונדז האָבן זיך אויך געפונען קראַנקע. זעענדיק אַז די שמירה איז נישט קיין שטרענגע — באַרואיקן מיר זיך.

ווען מיר קומען אָן, נאָך 5 שעה פאָרן, קיין זדונסקע־וואָליע, גלויבן מיר נישט אַז דאָס איז אמת. ליידער איז דאָס געווען דער ערשטער און לעצטער טראַנספּאָרט, ווייל 9 טעג שפּעטער איז פאָרגעקומען די טאָטאַלע פאַרניכטונג פון זדונסקעוואָליער יידנטום.

נאָך די בלוטיקע אַקציעס ווערן אויך די פּויזנער לאַגערן ליקווידירט און אַלע יידן ווערן איבערגעשיקט קיין אוישוויץ.

יארן פון פיין און אומקום

בלומע פאָזנער־נוסבוים

1 סעפטעמבער 1939

דער ערב־מלחמה־קאָשמאַר פון די לעצטע חדשים האָט דערגרייכט דעם קולמינאַציע־פונקט. דער קריג איז אויסגעבראָכן און מיט אים זענען אַלע פרידנס־פלענער צערונען. פוילישע שטעט און שטעטלעך ווערן באָמבאַרדירט — און פון די ערשטע: אונדזער שטאָט, זדונסקעוואָליע. די ערשטע באָמבעס וואָס פאַלן איבער דער שטאָט זייען חורבן און טויט און רופן אַרויס אַ געוואַלטיקן כאַאָס.

3 סעפטעמבער 1939

אומאויפהערלעכער גערויש פון עראָפּלאַנען, באַגלייט פון אַ שרעקלעכער באָמבאַרדירונג. טויט און פאַרניכטונג לויערן אויף שריט און טריט. איך כאַפּ מיינע 2 קינדער און

עבודת־כפייה בגיטו.

צוואַנגס־אַרבעט אין געטאָ.

לויף צו דער מאַמען. פונדערווייטנס זע איך, אַז דאָס הויז איז אַרומגעכאַפּט פון פלאַמען. די מאַמע אַליין — קוים זיך געראַטעוועט. די פאַניק איז אומגעהויער גרויס, האָבנדיק אַרומגעכאַפּט אַלעמען. מען אַנטלויפט פון דער שטאָט.

5—3 סעפטעמבער 1939

די בהלה איז אין לשער. אַלע וועגן, וואָס פירן קיין לאָדזש, זענען איבערפולט מיט אַנטלויפנדיקע פון אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. אין דער זעלבער צייט קומען פאָר כסדרדיקע לופט־אָנפאַלן. כדי צו פאַרשטאַרקן דעם כאַאָס און דאָס אומגליק, באַשיסן די דייטשע פליער די גרופּעס אַנטלויפנדיקע מיט מאַשין־געווער. מתים וואַלגערן זיך אויף די וועגן, בעת קרעכצן פון פאַרוווּנדעטע הערן זיך פון אַלע זייטן — נישט באַקומענדיק קיין הילף.

מיר, איך מיט מיין מאַן, האַלטן ספּאַזמאַטיש די קינדער, און מיט די לעצטע כוחות גייען מיר, צוזאַמען מיטן שטראָם אַנטלויפנדיקע, אין דער ריכטונג פון לאָדזש. מיר גייען דורך ברענענדיקע שטעט און דערפער — רעזולטאַטן פון פּיראַטישע אָנפאַלן.

ענדלעך קומען מיר אָן קיין לאָדזש.

5 סעפטעמבער ביינאַכט

ס'איז דערשינען אַ מעלדונג, אַז אַלע מענער זאָלן פאַרלאָזן לאָדזש. ווידער זענען די גאַסן פול מיט אַנטלויפנדיקע — דאָסמאָל אין אַ פאַרקערטער ריכטונג: פון לאָדזש אין דער פּראָווינץ. מיין מאַן וויל נישט אַנטלויפן — ער וויל אונדז נישט איבערלאָזן אַליין. מיר בלייבן אויפן אָרט ביז די דייטשן פאַרנעמען די שטאָט. מיר האַלטן זיך אויף ביי באַקאַנטע, אויף פּיעטריקאָווער גאַס נר. 18.

10 סעפטעמבער

עס דערגייען צו אונדז די ערשטע טרויעריקע גרוסן. דייטשן שניידן בערד און כאַפּן אויף אַרבעט. יעדן טאָג — נייע באַפעלן. גזירות יאָגן גזירות. ס'איז אַ סכנה זיך צו באַווייזן אין גאַס — איבערהויפּט פאַר מענער. זייענדיק אומרואיק וועגן גורל פון אונדזער משפחה, פון אונדזער היים, פון אונדזער מוטער, באַשליסן מיר, אַז וויבאַלד ס'וועט זיך אַ ביסל איינשטילן — קערן מיר זיך צוריק אַהיים.

סוף סעפטעמבער

גייענדיק אויפן וועג אַהיים, צופוס, טרעפן מיר זיך אָן אויף

דער ערשטער דייטשער אַקציע. דאָס איז געווען אין דער שטאָט לוטאָמירסק. פאַרטאָגס, זייענדיק באַהאַלטן אין אַ חרובער געביידע, צוליב דעם אַרויסגאַנגס־פאַרבאָט, דער־הערן מיר פּלוצים ווילדע געשרייען אויף דייטש, און תיכף דערויף רייסן זיך אַריין אין דער חורבה סאָלדאָטן מיט פאָלקס־דייטשן. אונטער דער באַגלייטונג פון קללות און קלעפּ, ווערן מיר געטריבן צו אַ פּלאַץ, ווו ס'איז געווען פאַרזאַמלט אין טויט־אַנגסט די גאַנצע אָרטיקע באַפעלקערונג. לאַנגע שעהן שטייען מיר מיט אויפגעהויבענע הענט — בעת די דייטשן זוכן געווער. פונעם המון פאַרזאַמלטע ווערט צוגענומען און אָפּגעפירט אַ גרופּע מענטשן, צווישן זיי אויך פרויען. נאָך עטלעכע מינוט דערהערן מיר אַ סאַלווע פון ביקסן־שאָסן. צווישן די קרבנות געפינט זיך אויך אַ פרוי פון זדונסקעוואָליע, וואָס האָט געוווינט אין לוטאָמירסק — אַ טאָכטער פון ר' שמואל פּולווער־מאַכער הי"ד (אומגעקומען אין געטאָ).

מיר באַקומען אַ באַפעל תיכף ומיד צו פאַרלאָזן די שטאָט. ענדלעך, נאָך אַ לאַנגן יסורים־וועג, קומען מיר אָן צוריק אַהיים.

אָקטאָבער 1939

היים! מיט וויפל פרייד באַגעגענען מיר אויפסניי אונדזער היים — כאָטש אַ האַלב־חרובע. מיר געפינען צוריק אונדזער משפחה און דערציילן, מיט טרערן, וועגן אונדזערע איבער־לעבענישן. מיט בשותפותדיקע כוחות זוכן מיר זיך צו פאַרשאַפן אַביסל עסן. איינשטעלנדיק זיך דאָס לעבן, נוצן מיר אויס פאַרשידענע געלעגנהייטן עפּעס צו פאַרדינען — כדי צו דערווערבן די נייטיקסטע לעבנס־מיטל. ס'איז וויכטיק צו פאַרצייכענען, אַז אין דערדאָזיקער שווערער תקופה פירן זיך די קינדער אויף ווי דערוואַקסענע — זיי זענען געוואָרן ערנסט, מיטפילנדיק אונדזער טראַגישע לאַגע.

ווינטער 1940

צו אַלע גזירות און פייניקונגען, וועלכע ס'מאַכט אַדורך די יידישע באַפעלקערונג ביי אונדז אין שטאָט, איז איצט צוגעקומען אַ נייע צרה — דער באַפעל אונדז איינצושליסן אין אַ געטאָ. מיר ווערן אַרויסגעטריבן פון אונדזער וווינונג און באַקומען אַ האַלב־חרוב בוידעם־שטיבל, אָן פענצטער. מ'ווערט געפרוירן. מ'נוצט וואָס ס'איז נאָר מעגלעך אויף אַביסל צו באַהייצן דאָס צימערל.

אין דער צווישנצייט ווערט מיין מאַן עטלעכע מאָל געכאַפּט צו אַרבעט, פאַר וועלכער ער קריגט נישט באַצאָלט. דער שווערער מצב צווינגט מיך זיך פרייוויליק צו מעלדן צו טאָרף־אַרבעטן, וואָס גיבן אונדז די מעגלעכקייט אַביסל צו באַהייצן דאָס שטיבל, ווייל יעדעסמאָל נאָך דער אַרבעט באַקומען מיר אַביסל טאָרף. כאָטש דידאָזיקע אַרבעט איז אַ פיזיש־שווערע און דערצו קומט זי פאָר נאָר ביינאַכט — ווערט אונדזער לאַגע אַביסל לייכטער און מיר הונגערן שוין אויך ווייניקער.

...אַזוי גייען טעג און וואָכן און לאַנגע חדשים. געשלאָ־סענער געטאָ — מיטן טאָג־טעגלעכן קאַמף פאַר אַ שטיקל ברויט, פאַר אַ לעפל זופּ. מענטשן זעען אויס ווי שאָטנס. פאַרפאָלגונגען און אַקציעס זענען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיי־נונג. פון צייט צו צייט ווערן זיי באַגלייט פון מאַסן־ און עפנטלעכע עקזעקוציעס .די שטערבלעכקייט איז אומגע־הויער גרויס. מיר זענען אָפּגעשניטן פון דער וועלט — אָן די מינדעסטע ידיעות, וואָס ס'קומט פאָר מחוץ די געטאָ־מויערן. אין דערדאָזיקער לאַגע, בעת אַפּאַטיע און אומ־באַהאָלפנקייט זענען אַלגעמיין־דאָמינירנד, איז יעדער פאַרבייגייענדיקער טאָג אַ געווונענער. אַזוי גייט דאָס געמאַטערטע, באַשמוצטע לעבן ביז...

23—25 אויגוסט 1942

שוין אַ לענגערע צייט פילן מיר, אַז עפּעס שרעקלעכס וועט פּאַסירן. ס'גייען אַרום אין געטאָ פאַרשידענע קלאַנגען וועגן

קבוצת יהודים בעבודת כפייה.

אַ גרופּע יידן אויף צוואַנגס־אַרבעט.

אויסזידלונג, וועגן אַ מאַסן־פאַרניכטונג. מ'שושקעט זיך — מ'האָט מורא דעם אייגענעם קלאַנג אַרויסצולאָזן. ביי יעדן הענגט אויף די ליפּן דיזעלבע פראַגע: וואָס וועט ברענגען דער מאָרגנדיקער טאָג און „מאין יבוא

מטבח עממי בגיטו זדונסקה־וולה.

גאַרקיך אין זדונסקעוואָליער געטאָ.

ע ז ר י ?״ אונדזערע קינדער קוקן מיט ערנסטע בליקן אויף די דערוואַקסענע, ווי זיי, די דערוואַקסענע, וואָלטן אויסבאַהאַלטן עפּעס אַ סוד פאַר זיי. דער טראַגישער מאָמענט לאָזט אָבער אויף זיך לאַנג נישט וואַרטן.

...פאַרטאָג, ליגנדיק נאָך הונגעריקע און מידע אין די בעטן, הערן מיר מוראַדיקע געשרייען. דאָס טרייבט מען די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אַרויס אין דער גאַס. אויף גיך נעם איך מיינע צוויי קינדער און באַהאַלט זיי אין אַ קאַמער. זיי זאָגן מיר צו, אַז זיי וועלן זיין אַבסאָלוט שטיל, בכדי נישט אַנטדעקט צו ווערן פון די דייטשן. מיט קלעפּ און שיסערייען ווערן מיר געטריבן צום בית־הקברות, ווו די פּייניקונגען נעמען אָן סאַדיסטישע פאָרמען.

דאָרט, אויפן בית־הקברות, ווערט אַדורכגעפירט אַ סעלעקציע. מיר ווערן צעטיילט אין 2 גרופּן. עלטערע מענטשן מיט קינדער באַזונדער און ייַנגערע באַזונדער. אַלע זענען געצוווּנגען צו ליגן מיטן פּנים צו דער ערד. פאַר דער מינדעסטער באַוועגונג ווערט מען אויפן אָרט דערשאָסן.

אין דאָזיקן מאָמענט ווערט מיר דאָס האַרץ צעריסן, נאָכטראַכטנדיק וועגן גורל פון מיינע קינדער, וואָס זענען פאַרמאַכט אין דער קאַמער. און אויב דאָס איז געווען ווינציק, איז מיר אויך מיין מאַן פאַרשוווּנדן. שוין 2 טעג ווי איך זע אים נישט — זיך פאַרלאָרן בעת דער מהומה.

אין דערזעלבער צייט טראָגט זיך פון דער שטאָט אַ שיסעריי — דאָס שיסט מען אין די איבערגעבליבענע, אויסבאַהאַלטענע יידן. פּלוצלינג זעען מיר, ווי מען גרייט צו גריבער, און אין אַ געוויסער צייט אַרום ברענגט מען, אויפגעלאָדענע אויף אַ וואָגן, באַדעקט מיט ווייסע ליילעכער, די ערשטע קרבנות פון די אין־שטאָט־געבליבענע יידן. איך רוק זיך צו נענטער און דערקען צווישן די אומגעקומענע מיין מאַן. ער ווערט באַגראָבן אין אַלגעמיינעם קבר, צוזאַמען מיט די אַנדערע 32 דערשאָסענע.

פאַרענדיקט איין אַקט פונעם דייטשן גרויל־פּראָגראַם — באַלד ווערט דערעפנט דער צווייטער. ווידער ווערן מיר געטריבן אין וועג — אין וועג פון פּיין און טאָרטורן, נישט־וויסנדיק וווהין. אָבער דאָסמאָל, „ב אַ פ ר י י ט״ פון נאָכטראַכטן וועגן גורל פון מיין מאַן, איז מיין גאַנץ וועזן פאַרנומען מיטן גורל פון די קינדער. די פראַגע: „ווו זענען זיי?״ — עקבערט אָן אויפהער אין מוח. מיטאַמאָל דערהער איך מיין מוטערס קול — „ב ל ו מ ע, איך האָב דיינע טייערע קינדער: פּערעלע און חנהלע״. איך הער נאָר די מוטער, אָבער כ׳האָב באַין אופן נישט די מעגלעכקייט זיך אויסצודרייען און זי צו זען, ווייל מיר ווערן אָן־אויפהער אונטערגעטריבן מיט קלעפּ ווייטער צום באַן־האָף.

סוף אויגוסט — אָנהויב סעפּטעמבער 1942

מ׳פירט אונדז אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען. אָנגעפּאַקט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין אָרט ווו צו שטיין. מענטשן חלשן צוליבן פעלן פון לופט און וואַסער. אין יעדן וואַגאָן געפינען זיך צו עטלעכע טויטע, דאָס פירט מען אונדז אין לאָדזשער געטאָ.

די־אָ נסיעה, וואָס האָט באַדאַרפט דויערן קוים 2 שעה און האָט זיך געצויגן גאַנצע 17 שעה, איז מסתמא פון די דייטשע „ק ו ל ט ו ר״־ס אַ ד י ס ט ן באַוווּסטזיניק גע־פּלאַנט געוואָרן, מיט דער כוונה, אַז אַ טייל פון די מענטשן זאָלן אַליין, אויף אַ „נ אַ ט י ר ל ע כ ן״ א ו פ ן, אומקומען — בעת די אַנדערע, די „ג ל י ק ל ע ך״־אָ נ ק ו מ ע נ ד י ק ע קיין לאָדזש, זאָלן זיין אַזוי דערשעפּט, אַזוי דעפּעטיסטיש־געשטימט, אַז זיי זאָלן פאַרלירן יעדן לעבנס־ווילן און ווידערשטאַנדס־קראַפט.

ענדע 1942 — אָנפאַנג 1943

לאָדזשער געטאָ! שווערע צוואַנגס־אַרבעט, הונגער און רעפּרעסיעס. קיינעם איז נישט באַוווּסט, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מענטשן ווערן געכאַפּט פון דער גאַס, ווי אויך פון די אַרבעטס־שטעלן, און ווערן פאַרשיקט... אויף פאַרניכטונג. אָפיציעל האָט עס געהייסן, אַז מ׳שיקט אַרויס די מענטשן אין אַנדערע אַרבעטס־לאַגערן, אָבער פאַר די געטאָ־שקלאַפן איז לגמרי נישט געווען קיין סוד, וואָס

ס'איז געווען דער אמתדיקער ציל פון פאַרשיקונג. צו די אַלע אַלגעמיינע צרות, איז מיר אויך אונטערגעקומען אַ פּערזענלעכע. מיין שוועסטער צ ב י ה האָט באַקומען צוגעשיקט אַן אויפפאָדערונג פון דער פּאָליציי, אַז זי זאָל זיך צושטעלן צו אַ טראַנספּאָרט.

מיר, איך און מיינע שוועסטערן, באַשליסן זי אויס־צובאַהאַלטן. די פּאָליציי זוכט זי. עטלעכע מאָל אין טאָג קומען פאַר ביי אונדז רעוויזיעס. זעענדיק אַז די זוכענישן זענען אָן רעזולטאַט — ווערן מיר געוואָרנט פון דער פּאָליציי, אַז אויב אונדזער שוועסטער וועט זיך נישט צושטעלן, וועט מען אונדז אָפּנעמען די שפּייז־קאַרטן. אויפן צווייטן טאָג האָבן זיי דאָס טאַקע מקיים געווען — אונדזערע שפּייז־קאַרטן זענען אונדז צוגענומען געוואָרן.

5 וואָכן צייט האָבן מיר געליטן הונגער. מ'האָט אונדז אויך געדראָט, צו באַזייטיקן פון דער אַרבעט — אָבער אונדזער שוועסטער האָבן מיר נישט אויסגעגעבן.

מערץ—מאַי 1943

נאָכדעם ווי פון מיין משפחה איז אַרויסגעריסן געוואָרן מיין מאַן, און באַלד דערנאָך אויך מיינע 2 קינדער מיט דער מאַמען, איז אין די לעצטע 3 חדשים אונדזער משפחה ווידער געטראָפן געוואָרן פון גורל — פאַרלירנדיק 2 פון אונדזערע טייערע שוועסטערן.

צוערשט, אַז צ ב י ה איז געוואויר געוואָרן, אַז מיר ליידן צוליב איר הונגער און ווערן פאַרפאָלגט, האָט זי ליבערשט זיך איבערגעגעבן אַליין אין די הענט פון דער פּאָליציי, נעמענדיק אויף זיך פרייוויליק דעם טראַגישן גורל — איידער צו זיין די סיבה פון אונדזערע ליידן.

צ ב י ה, וויסנדיק גאַנץ גוט, אַז דערמיט גייט זי אויף איר לעצטן וועג, האָט נאָך אונדז געפּרוווט טרייסטן, אַז זי פאָרט אויף אַרבעט און וועט זיך נאָך, נאָכן פאַריבערגיין פונעם גרויליהאַפטן קאָשמאַר, ווידער מיט אונדז טרעפן און צוזאַמען זיך פרייען.

נאָך צ ב י ה ן, האָט מען אונדז אויך באַרויבט פון אונדזער שוועסטער ג ע ל אַ. אַזוי, איז אויך אונדזער משפחה, ווי טויזנטער אַנדערע, געוואָרן פאַריתומט און זעליש צעבראָכן, אָפּגעבנדיק אונדזערע טייערסטע דעם דייטשן מולך, וואָס ווייסט נישט פון קיין זעט.

אַ! וויפל קרבנות דאַרפסטו נאָך, דו, דייטשע, שלאַנגען־נשמה, אַז דו זאָלסט זיך באַרואיקן?!

יולי 1944

דאָס געטאָ ווערט ליקווידירט. דערדאַזיקער אַקט פון דער דייטשער „ע נ ד ־ ל י י ז ו נ ג" איז באַגלייט פון אַ מורא־דיקער בהלה און שיסערייען. אין דער בהלה האָב איך פאַרלאָרן די איבעריקע שוועסטערן און געבליבן בלויז מיט פעלען און איר 16־חדשימדיקן קינד. אויף דער באַן־סטאַציע זענען שוין צוגעגרייט וואַגאָנען, אין וועלכע מיר ווערן אַריינגעפּאַקט אונטער דער באַגלייטונג פון אומברחמנותדיקע קלעפּ. פון דער שטאָט דערגייען צו אונדז אָפּקלאַנגען פון שיסערייען. דאָס ווערן דערמאָרדעט אויסבאַהאַלטענע יידן. אין די וואַגאָנען הערשט אַ געוואַלטיקע ענגשאַפט. פרויען ספּאַזמירן. די געוויינען פון די קינדער דערגייען העט־וויט. בעת אַן הפסקה ווערט פון מיין שוועסטער פ ע ל אַ אַוועק־געריסן איר פּיצל קינד. אַזוי פאָרן מיר צום טראַגישן אומבאַוווּסטן!

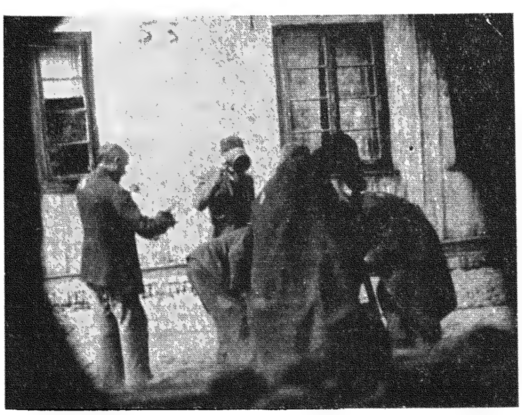
ווען וועט שוין צו דעם אַלעם נעמען אַ סוף?!

אוישוויץ 1944

אויפן האָריזאָנט — רויכערנדיקע קרעמאַטאָריומס. די לופט — פול מיט אָפּגעסמאַליעטע ריחות פון ברענענדיקע לעבנס. פאַר דיינע אויגן דערשיינען סילועטן פון מוזולמענער און האַלב־מוזולמענער.

ד אָ ס א י ז א ו י ש וו י ץ!

אַ נייע וועלט — אַ צווייטער פּלאַנעט. אַ סך באַגריפן פון דער פריערדיקער וועלט זענען דאָ נישט גילטיק. נישטאָ קיין טאָג, נישט פאַראַן קיין נאַכט. פאַרשווונדן זענען די פרילינגדיקע בלויע הימלען און די גאָלדענע האַרבסטן.

הגיטו בזמן הגירוש.

דאָס געטאָ בעת דער אויסזידלונג.

ד‏אָס איז אוישוויץ!

איבער די מאַרשירנדיקע, שוין אויסגעטריקנטע שאַרבנס, כמעט טויטע וועזנס ווי נישט פון דער וועלט, שיט זיך נאָך אַלץ אַן אומאויפהערלעכער האָגל פון קלעפּ — טאָג־איין, טאָג־אויס, נאַכט־איין, נאַכט־אויס.

דאָס איז אוישוויץ!

מיליאָנען פאַרשידנאַרטיקע טאָרטורן, אויסגעקלערטע פון דייטשע אַלפאָנסן און שיקסעס זונהס — באַפעלן־אויספירער פון הויפט־טייוול.

דאָס איז אוישוויץ!

און אָן איבערייס פייערן און רויכערן די ברען־אויוונס — און עס שטראָמט אַ כסדרדיקער צופלוס פון לעבעדיקן ברען־שטאָף.

דאָ וואַרטן מיר, די האַלב־מוזולמענער, אויף דעם אויסלייזנדיקן סוף — ער זאָל שוין קומען וואָס שנעלער.

סוף 1944

מיר, אַ גרעסערע גרופּע פרויען, ווערן אָפּגעטיילט און אַרויסגעטריבן מיט גומענע פּאַלקעס אויף אַ פעלד, נישט־ווייט פון קרעמאַטאָריום. דאָרט בלייבן מיר ליגן עטלעכע טעג און נעכט. אין איינעם אַ פאַרטאָגס קומט אָן אַ גרעסערע גרופּע סאָלדאַטן, באַוואָפנטע מיט שטעקנס און נאַגייקעס. מיט די אונדז שוין באַקאַנטע ווילדע קולות און אכזריותדיקן שלאָגן, וואָס חזרן זיך איבער ביי יעדן טראַנספּאָרט — אַן אָנגענומענער דייטשער פאַרטויבונגס־סיסטעם, כדי צו דערשטיקן אין קיים יעדן עווענטועלן ווידערשטאַנדס־פאַרזוך — ווערן מיר, אויף אַ נאָווינע, געטריבן צו דער באַן־סטאַציע. דאָס שיקט מען אונדז — אַזוי זאָגן זיי, אונדזערע פאַרזאָרגער — אין אַ צווייטן לאַגער אויף אַרבעט.

אָנפאַנג 1945

מיר געפינען זיך אין אַ פרישן לאַגער. פון 6 אָוונט ביז 6 אינדערפרי, ווערן מיר געפירט אויף אַרבעט אין אַן אַמוניציע־פאַבריק. מיר באַקומען אַ פערטל קילאָ ברויט, וואָס מוז סטייען אויף אַ גאַנצן מעת־לעת. די לופט אין דער פאַבריק איז, אַחוץ דער שווערער אַרבעט און הונגער־ראַציע, אַ פאַרסמענדיקע און איינשלעפערישע. אָבער, אויב עמעץ כאַפּט אַ דרימל ביי דער אַרבעט, באַקומט ער תיכף מיט אַ פּאַלקע איבערן קאָפּ. פיל פרויען חלשן, נישט־קענענדיק אויסהאַלטן די פאַרפעסטעטע לופט.

סוף יאַנואַר 1945

ויסעו ויחנו. ווידער ווערן מיר אויפגעלאָדנט, אָפּגעשיקט צו ווערן אין אַ נייעם לאַגער. זעט אויס, אַז עס ברענט זיי, די דייטשן, די ערד אונטער די פיס. דאָסמאָל באַשטייט די אַרבעט אין גראָבן אָקאָפּעס. דער טראַדיציע פון ווילדע קולות און שלאָגן בלייבן די באַפעל־געהאָרכזאַמע דייטשע אויפזעער ווייטער טריי, אָבער פון זייערע שלאַנגען־אויגן קוקט שוין אַרויס דער פּחד — און דאָס גיט אונדז צו כוח. דאָס זענען שוין, זעט אויס, קאָנוווּלסיע־צאַפּלעניש פון אַ טויטלעך־פאַרווונדעטער בעסטיע.

איז עס מעגלעך, אַז נאָך דעם אַלעם, וואָס מיר האָבן אַדורכגעמאַכט, וועלן מיר נאָך בלייבן לעבן?

באַפרייאונג

ווידער ווערן מיר געיאָגט. די דייטשן אַליין באַשטעטיקן, אַז דער רוס איז שוין נאָענט. מאַרשירנדיק אַ גאַנצע נאַכט, קומען מיר אָן אין אַ נייעם לאַגער. דערשטוינט, נישט־גלייבנדיק די אייגענע אויגן, זענען מיר געוואָרן, בעת מיר האָבן אינדערפרי באַמערקט, אַז קיין איין דייטש איז נישט מער פאַראַן. אַלע ווי איינער זענען זיי פאַרשוווּנדן. ס'האָט נישט לאַנג גענומען און מיר הערן פּלוצלינג אַן אָרקעסטער, וואָס דערנענטערט זיך. מיר הענגען אַרויס ווייסע ליילעכער. די ערשטע אָפּטיילונגען פון דער סאָוויעטישער אַרמיי דערגרייכן דעם לאַגער. איינער פאַלט אויפן צווייטן, זיך האַלדזנדיק און קושנדיק, מיט די לעצטע כוחות. טרערן פון פרייד.

מיר זענען באַפרייט!

נאכן צוריקקומען פון לויפן

לייביש פיאַטרקאָווסקי, ניו־יאָרק

זונטיק, 3־טער סעפּטעמבער 1939

אַ גאַנצן טאָג, אָן איבעררייס, ווערט די שטאָט באַמבאַרדירט פון דייטשע עראָפּלאַנען. ביינאַכט, נאָכדעם ווי די באַמבאַרדירונג האָט אויפגעהערט, זענען די מענטשן אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן — ווער פון די קעלערן, ווער פון די פעלדער — און גענומען לויפן. אין דער אַנטשטאַנענער בהלה האָבן יונג און אַלט, אָרעם און רייך, געכאַפּט אויף זיך אַביסל וועש, בעטצייג און אָפּגעשפּאָרטע ווערט־זאַכן, און געלאָזן זיך אין וועג אַריין. אַלע זענען געלאָפן — אָבער וווּהין האָט קיינער נישט געוווּסט. ס'האָט געהערשט אַן אַלגעמיינע סומאַטאָכע און פאַרווירונג. מאַמעס האָבן געהאַלטן די קינדער ביי די הענט, אונטערטרייבנדיק בעת־מעשה די מענער, זיי זאָלן זיך צואיילן און אַרויס וואָס גיכער פון דער ברענענדיקער שטאָט. צום סוף האָט דער שטראָם פון די לויפנדיקע זיך געלאָזן אין דער ריכטונג פון שאַדיק.

נאָכדעם, ווי די דייטשן האָבן באַזעצט לאָדזש און די גאַנצע געגנט בכלל -- האָט אַ טייל מענטשן גענומען דעם וועג אויף צוריק. מערסטנס האָבן דאָס געטאָן עלטערע לייט און בעלי־משפּחות, וואָס זענען געווען מטופל מיט קליינע קינדער, און וואָס האָבן, בדרך הטבע, נישט געקענט זיין גענוג באַוועגלעך און ווייט אַוועק. דאַקעגן זענען די יוגנט און די אַליין־שטייענדיקע מענטשן געבליבן שטעקן אין וועג. אַ טייל האָט געצילט אַנצוקומען קיין וואַרשע, זיך צו באַטייליקן אין איר פאַרטיידיקונג — בעת אַן אַנדערער טייל איז אַריינגעפאַלן אין דייטשע געפאַנגען־לאַגערן.

דאָנערשטיק, 9־טער נאָוועמבער 1939
איבערנאַכט־אויסגעוואַקסענע פאָלקס־דייטשן

דאָס דאָזיקע טרויעריקע קאַפּיטל פון טרייבן די יידישע מענלעכע באַפעלקערונג, אַלטע לייט און צען־יאָריקע קינדער אַריינגערעכנט, צום ראָטהויז און שפּעטער קיין שעראַדז — די ערשטע אַקציע, בעת וועלכער די דייטשן, ביי דער אַקטיווער מיטאַרבעט פון די איבערנאַכט־אויסגעוואַקסענע אָרטיקע פאָלקס־דייטשן און היטלער־יוגנט, האָבן גענומען אַרויסווייזן זייער אמתן פּרצוף, זייערע שפּלדיקע זאָאָלאָגישע כוונות כלפּי דער יידישער באַפעלקערונג; די אַקציע, וואָס האָט אויך געקאָסט עטלעכע יידישע לעבנס — אַחוץ מאַסן צעשלאָגענע און פּסיכיש דערשלאָגענע — דידאָזיקע אַקציע איז שוין אויספירלעך באַשריבן אין אונדזער ספר פון מאַנכע פון מיינע שטעטלשע, און איך וועל זי דאָ נישט איבערחזרן.

מיין ציל איז נאָר צו פאַרצייכענען דעם עצם פאַקט פון דער שעראַדזער אַקציע, ווי אויך פון אַ גאַנצער ריי פון אַנדערע פאַרפאָלגונגס־אַקציעס, וואָס איינע האָט געיאָגט די אַנדערע, דעם אָטעם נישט אָפּצוכאַפּן — ווי כאַפּן צו אַרבעט, אַרויסשלעפּן פון די הייזער עלטערע יידן און זיי אָפּשערן מיט אכזריות די בערד א.ד.גל., און זייערע אויסווירקונגען בעיקר אויף דער אָרטיקער יוגנט. אַ טייל פון דערדאָזיקער יוגנט האָט פאַרשטאַנען די וואָרענונג און גענומען אַנטלויפן פון דער שטאָט אין דער ריכטונג פון מזרחדיקן טייל פון פוילן, וואָס איז געווען באַזעצט פון רוסלאַנד. בעיקר זענען אַוועק יוגנטלעכע, וואָס האָבן נאָכנישט געהאַט קיין פאַמיליע־התחייבותן — אָבער צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען פאַרהייראַטע יונגע פּאָרלעך מיט 1 אָדער 2 קינדער.

אַ טייל מענטשן האָט אויך פאַרלאָזן די שטאָט אונטער דער השפּעה פון די אָרטיקע דייטשן. מאַנכע פון די לעצטע האָבן גערעטן זייערע יידישע שכנים אָדער באַקאַנטע — מיט אויפריכטיקע אָדער בייזוויליקע כוונות — צו ירשענען זייער האָב־און־גוטס — אַז זיי, די יידן, זאָלן באַצייטנס פאַרלאָזן די שטאָט, און די גאַנצע געגנט בכלל, צוליבן פאַקט, וואָס די דייטשן האָבן דידאָזיקע געגנט איינגעשלאָסן אין דריטן רייך, אַ פאַקטאָר, וואָס וועט זיך, אָן ספק, נעגאַטיוו אויסווירקן אויפן סטאַטוס פון די יידן.

דער וועג פון די אַנטלויפנדיקע אויף מזרח האָט געפירט דורך ביאַליסטאָק און שעדלעץ.

געטאָ־אינסטיטוציעס

אין צווישנצייט זענען אַנטשטאַנען אין געטאָ אַ ריי יידישע אינסטיטוציעס, וואָס זענען דער געטאָ־באַפעלקערונג אָנגעוואָרפן געוואָרן דורך דער דייטשער מאַכט. ס'איז אַנטשטאַנען דער אַזוי־גערופענער „אַרבעטס־איינזאַץ", אונטער דער אָנפירונג פון אָקלאַדעק. ס'האָט געהייסן, אַז מיטן אויפשטעלן אַן אָרגאַניזירטן, גערעגלטן אַרבעטס־כוח, וואָס די יידישע קהילה וועט „פרייוויליק" צושטעלן פאַר יעדן באַדאַרף פון דער אָקופּאַציע־מאַכט, וועלן אויטאָ־

מאַטיש אויפהערן די „לאַפּאַנקעס“, דאָס כאַפּן צו אַרבעט, וואָס האָט, יעדעסמאָל ווען דאָס איז פּאָרגעקומען — און דאָס זענען געווען כמעט מעשים בכל יום — אַרויסגערופן גרויסע שרעק ביי דער יידישער באַפעלקערונג.

ס׳איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ „יידישע פּאָליציי“, וועמעס צוזאַמענשטעל ס׳איז באַשטאַנען בעיקר פון יידן, וואָס זענען אין זיינער צייט, אין 1933, אַנטלאָפן פון דייטשלאַנד.

די צענטראַלע אינסטיטוציע, וואָס איז אָנגעוואָרפן געוואָרן דער יידישער באַפעלקערונג אין געטאָ, איז געווען דער „יודנראַט“, באַקאַנט אין דער שטאָט אונטערן נאָמען „דער קאָמיטעט“. דידאָזיקע אינסטיטוציע איז באַשטאַנען פון ד״ר לעמבערג, לייביש בריקמאַן — געוועזענער יושב־ראש פון דער קהילה, טוביה ניידאַט, בעריש ליפשיץ, יאַנקל בולקע לאַנדסבערג, מ. פּ. קריס, פישל לוי, אברהם גרינבאַרד און אַנדערע.

דער יודנראַט, אָדער דער קאָמיטעט, האָט זיך קאָנסטיטואירט אין רעזולטאַט פון אַ באַפעל, וואָס איז געגעבן געוואָרן דער יידישער באַפעלקערונג דורך דער פּאַרמיטלונג פון ר׳ הערשקע בעהם, לויט וועלכן, אַלע זדונסקע־וואָליער יידן זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן צו פאַרלאָזן די שטאָט אין פאַרלויף פון 48 שעה.

נאָכדעם ווי ס׳איז דעם קאָמיטעט געלונגען אָפּצושרייען די גזירה, איז ד״ר לעמבערג צוגעטראָטן איינצושטעלן אַ געוויסן סדר אינעם לעבן פון דער געטאָ־באַפעלקערונג. ער האָט אויך געפּרוווט אַריינציען אין קאָמיטעט נאָך אַ צאָל מענטשן, וואָס זענען מער־אָדער־ווייניקער געווען געזעלשאַפטלעך טעטיק — צווישן זיי אויך דעם שרייבער פון די שורות.

און זאָל דאָ, ביי דער געלעגנהייט, אָנגעמערקט ווערן, אַז ס׳האָבן זיך געפונען אַזעלכע יידן, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טון.

און כאָטש די סיבות פון זייער אָפּזאָג זענען מיר נישט באַקאַנט, בין איך נוטה אָנצונעמען, אַז ביי דידאָזיקע מענטשן איז געווען אַנטשיידנד דער פאַקט, וואָס זיי זענען נישט געווען גרייט — פּרינציפּיעל — מיטצואַרבעטן אויף וועלכן ס׳איז אופן מיט די דייטשן.

צווישן די, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דעם אַמט, האָבן זיך געפונען: סנדר מאָניץ, הענעך מאָשקאָוויטש און פנחס אָפּאַטאָווסקי.

די איידעלע געשטאַלט פון ד״ר לעמבערג

דאָ איז אויך דער פּלאַץ אונטערצושטרייכן — און דאָס טו איך מיט אַ באַזונדערער סאַטיספאַקציע — אַז לויט אַלעמענס איבערצייגונג, און לויט זיין התנהגות אין משך פון דער גאַנצער תקופה פון זיין אַמטירן אַלס ראש פון יודנראַט, האָט ד״ר לעמבערג איבערגענומען און אויסגעפירט דעמדאָזיקן שווערן און אומדאַנקבאַרן אַמט מיט די מעגלעכסט־ריינסטע כוונות.

אין דער ווענדונג צו די קאָמיטעט־מיטגלידער, בעת דער לעצטער האָט זיך קאָנסטיטואירט, האָט ד״ר לעמבערג — פילנדיק די שווערע לאַסט פון דער פאַראַנטוואָרטלעכקייט, וואָס ר׳האָט אויף זיך גענומען, און אַקצענטירנדיק יעדעס וואָרט באַזונדער, געזאָגט:

ער בעט אַלע מיטבאַטייליקטע אין קאָמיטעט זיי זאָלן אים העלפן אַריבערפירן וואָס מער יידן איבער דעם פאַרפעסטעטן נאַצי־טייך. וויסנדיק פאָרויס, אַז ס׳וועט נישט זיין מעגלעך אָפּצוראַטעווען אַלע יידן, האָט ער אויפגעפאָדערט די מענטשן צו העכסטע אָנשטרענגונגען, כדי אַרויסצורייסן פון די נאַצי־לאַפּעס אַ מאַקסימאַל־מעגלעכע צאָל יידן פון אונדזער זדונסקעוואָליער קהילה.

די נויט פאַרשאַרפט זיך

דערווייל ווערט דאָס לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט ערגער פון טאָג צו טאָג. דאָס איז געקומען צום אויסדרוק, אַזוי אויפן געביט פון דער דערנערונג ווי אויפן געביט פון דער וווינונגס־נויט. אַ טייל מענטשן, וועמען ס׳איז געלונגען נאָך עפּעס צו באַהאַלטן און אָפּצוראַטעווען פון זייער פריערדיקן האָב־און־גוטס, האָבן דאָס צו ביסלעך פאַרקויפט און געצויגן דערפון זייער טעגלעכע בידנע חיונה. ס׳זענען אָבער געווען פיל אַנדערע, וואָס האָבן באַלד, אָדער שוין, נישט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן. זייער לאַגע איז געווען אויסזיכטלאָז.

האָבן זיך טאַקע באַלד באַוויזן פיל מענטשן, נישט נאָר הונגעריקע נאָר אויך געשוואָלענע.

אויך די וווינונגס־נויט האָט פיל בייגעשטייערט צו דער שווערער דעפּרעסיע פון אונדזערע צוזאַמענגעדריקטע זדונסקעוואָליער יידן אין געטאָ. צוערשט האָט מען פאַרבאָטן יידן צו שפּאַצירן אויף דער לאַסקער און שעראַדזער גאַסן. שפּעטער האָט מען אויך דאָרט נישט געטאָרט וווינען. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּיינלעכע פּרשה פון צוזאַמענזעצן צו עטלעכע משפחות אין איין דירה — אַ מצב, וואָס האָט אומפאַרמיידלעך גורם געווען צו קריגערייען און צוזאַמענשטויסן.

אייגנטלעך איז די וווינונגס־נויט אין געטאָ געווען נאָך אַ שווערערער קלאַפּ פאַר דער יידישער באַפעלקערונג ווי די הונגער־נויט. די לעצטע האָט, בדרך הטבע, גורם געווען ליידן, אָפּטמאָל שווערע ליידן, וואָס האָבן זיך צומאָל טראַגיש געענדיקט — אָבער דידאָזיקע ליידן זענען געווען

ריין־פּערזענלעכע, אַזוי צו זאָגן, צווישנזיכיקע, וואָס זענען אויסגעוויטיקט געוואָרן צווישן דעם ליידנדיקן און זיין אייגענעם קערפּער. נישט אַזוי איז געווען מיט דער וווינונגס־נויט. דורכדעם, וואָס די מענטשן האָבן זיך נישט געקענט ווײַלן זייער וווינונגס־אָרט און מיט וועמען זיך צוזאַמענצופּאָרן, נאָר געצוווּנגען געוואָרן זיך ענג צוזאַמענ־צודריקן, ווו און מיט וועמען מ׳האָט זיי צוגעטיילט — דאָ, אין דעם פאַל, איז געבראָכן געוואָרן זייער מאָראַלישער רוקן, דאָ האָבן זיי זיך געפילט ווי שטויב, וואָס ווערט געוואָרפן אַהין אָדער אַהער, ווי ס׳האָבן דיקטירט, מיט רעכט אָדער אָן, די קנעפּל־לייט, וואָס האָבן איבער די מענטשן געהערשט.

די מילכיקע קיך

כדי צו לינדערן די נויט פון די מאַסן הונגעריקע, וואָס האָבן נישט געהאַט ווו עפּעס צו פאַרדינען און פאַרוואָס איינצוקויפן די צומאָל מאָגערע שפּייז־פּראָדוקטן, וואָס דער קאָמיטעט האָט צוגעטיילט, אין די דורך אים אויפגעשטעלטע עטעלעכע קאָאָפּעראַטיוו־געשעפטן — איז אין דערדאָזיקער צייט אָרגאַניזירט און אויפגעשטעלט געוואָרן די אַזוי־גערופענע מילכיקע קיך, וואָס איז אינסטאַלירט געוואָרן אין בית־המדרש.

אין די ערשטע וואָכן פון דער עקזיסטענץ פון דער קיך, זענען די דערטיילטע מאָלצייטן נאָך געווען צו דערליידן. אָבער וואָס ווייטער זענען די לעצטע מאָגערער און שיטערער געוואָרן, אַזוי אַז צומאָל הונגעריקע מענטשן האָבן אויפגעהערט צו באַזוכן די קיך און קויפן דאָס ביסל „קרויט־וואַסער" — ווי די מאָלצייטן זענען גערופן געוואָרן.

מאַי 1940

אָפּשליסונג פון געטאָ

בעת דאָס געטאָ איז אין מאַי 1940 אָפיציעל אָפּגעשלאָסן געוואָרן, האָט דער קאָמיטעט אָרגאַניזירט אַרבעטס־קאַדרן, וואָס זענען אַרויס אויף פאַרשידענע אַרבעטן מחוץ דעם געטאָ, באַוואַכטע דורך פּאָליציי.

די אַרבעטער האָבן באַקומען באַצאָלט, דורכן יידישן אַרבעטס־אַמט, בערך 6 מאַרק אַ וואָך. דער פאַרדינסט האָט צומאָל נישט געקלעקט אויף איינצוקויפן ס׳ביסל אָרעמע פּראָדוקטן, וואָס דער קאָמיטעט האָט צוגעטיילט אויף ביליקע פּרייזן.

אָבער נישט דאָס איז געווען די וויכטיקסטע זאָרג פון דער פאַרפאָלגטער, באַליידיקטער און צוזאַמענגעפּרעסטער יידישער באַפעלקערונג אין געטאָ. געשעענישן פון פיל ערנסטערן כאַראַקטער, ווי דאָס אַרויסשיקן 100 מענטשן אין די פּויזנער לאַגערן, ווו זיי האָבן געאַרבעט אונטער די שווערסטע, עקספּלאָאַטירנדיקע באַדינגונגען, און אַן אומ־אויסשעפּלעכע ריי פון אַנדערע גזרות און פאַרפאָלגונגען, וואָס די „הויכע" דייטשע ראַסע האָט באַשטימט פאַר דער אַזוי־שווער געפּרוּווטער יידישער באַפעלקערונג — האָבן צוגעשמידט די אויפמערקזאַמקייט פון די אָרטיקע יידן, אַרויסרופנדיק שרעק און טיפע זאָרג פאַרן נאַקעטן לעבן אין יעדער שעה און אין יעדער מינוט.

די פליישיקע קיך

די פאַרפאָלגונגס־פּאָליטיק פון די דייטשן קעגנאיבער דער יידישער באַפעלקערונג האָט, ווי אויבן געזאָגט, אָנגענומען אַזעלכע פאָרמען, אַז די פאַרפלעגונגס־פראַגע, טראָץ איר וויכטיקייט אין נאָרמאַלע צייטן, האָט נישט מער געשפּילט ווי אַ צווייטראַנגיקע אָדער דריטראַנגיקע ראָל. ס׳האָט אָבער דאָך עקזיסטירט אַ שיכט פון מענטשן, בעיקר יוגנטלעכע און מיטליאָריקע, פאַר וועלכע די דערנערונגס־פראַגע איז געווען פון באַזונדערס גרויסער וויכטיקייט.

איז טאַקע געווען פאַרדריסלעך דער פאַקט, וואָס דאָס צוגעטיילטע פלייש, וואָס איז יאָ אַריינגעקומען אין געטאָ — אגב, פון אַ זייער נידעריקער קוואַליטעט און אין קליינע קוואַנטיטעטן — איז נישט פאַרטיילט געוואָרן צווישן דער גאַנצער באַפעלקערונג אויף אַ גלייכן, ראַציאָנעלן אופן, נאָר איז פאַרקויפט געוואָרן צו אַ קליינעם טייל מענטשן, בעיקר צו די מקורבים פון קאָמיטעט — בעת פאַרן איבעריקן טייל פון דער באַפעלקערונג, אָפט פאַרן גרויסן רוב, איז מער גאָרנישט געבליבן.

צום שבח פון ד״ר לעמבערג הי״ד מוז געזאָגט ווערן, אַז ער האָט זיך באַמיט נאָכצוקומען די הצטרכותן פונעם כלל־ייד. אָבער נישט אַלץ איז געווען אין זיין האַנט, און די גרופּע מענטשן, וואָס האָט באַהערשט דעם קאָמיטעט, האָט איינגעפירט אַ פּראָטעקציאָניסטיש סיסטעם לטובת אנשי־שלומנו.

אַן ענדערונג צום גוטן, אין דערדאָזיקער הינזיכט, איז איינגעטראָטן — אויף אַ געוויסער צייט — מיטן באַשלוס אויפצועפענען אַ פליישיקע קיך.

אגב, איז די קאָנטראָל איבערן פּרייז און קוואַליטעט פון די מאָלצייטן איבערגעגעבן געוואָרן זעליג ליוועראַנט און דעם שרייבער פון די שורות.

אַ געוויסע צייט האָט זיך די אַרבעט אין קיך געפירט אין אָרדענונג. דערמוטיקט פון ד״ר לעמבערג, האָבן מיר געטאָן דאָס מעגלעכע, כדי אַרויסצוגעבן גוטע מאָל־

צייטן פאַר ביליקע פרייזן, וואָס האָט געדינט אַ גרויסן טייל פון דער אָרעמער באַפעלקערונג. דער אַנטשטאַנענער דעפיציט איז געדעקט געוואָרן דורכן קאָמיטעט. אָבער דאָס האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. באַלד האָט דער קאָמיטעט אויפגעהערט צוצושטעלן פראָדוקטן, און מיר האָבן געמוזט אָנקומען צום שוואַרצן מאַרק. צום סוף, בעת פראָדוקטן זענען געוואָרן וואָס־אַמאָל ווייניקער, און דעם דעפיציט האָבן מיר נישט געהאַט פונוואַנען צו דעקן — זענען מיר געוואָרן געצוווּנגען אויפצוגעבן אונדזער נוצלעכע אַרבעט.

A.B.C.

און דערווייל האָבן די דייטשן פאָרגעזעצט זייער סיסטעמאַטישע פאַרניכטונגס־פּאָליטיק. פאַרפאָלגונגען, דערשיסונגען פאַר יעדער קלייניקייט, עפנטלעכע תּליות און אַרויסשיקונגען אין פויזנער לאַגערן אויף אַרבעט, האָבן אָן אויפהער אָנגעהאַלטן — און וואָס ווייטער אַלץ אינטענסיווער.

אָרגאַניזירנדיק אַרבעטס־שאָפּן האָט ד״ר לעמבערג געפּרוּווט ראַטעווען, וואָס נאָר ס׳האָט זיך געלאָזן. צו דעם צוועק האָט מען אים גענומען אויף 2 וואָכן אין לאָדזשער געטאָ, ווו ס׳האָט געוועלטיקט אין „זיין“ מלוכה רומקאָווסקי. אַ נידערגעשלאָגענער איז ד״ר לעמבערג צוריקגעקומען פון לאָדזש — ממש נישט צו דערקענען. מסתּמא איז דאָס געווען אַ רעזולטאַט פון דער האָפענונגסלאָזיקייט פון יידישן מצב און צוקונפט, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט, בעת זיין לאָדזשער וויזיט, אין איר גאַנצער שוידערלעכקייט פאַר זיינע אויגן, וואָס האָט אויסגעאיבט אויף אים אַזאַ דעפּרימירנדיקע השפּעה.

אינדערצווישנצייט איז אונטערגעקומען אַ נייע צרה. ס׳איז דערשינען אַ פאַראָרדענונג, אַז אַלע יידן, גרויס ווי קליין, יונג און אַלט, מענער ווי פרויען, מוזן דערשיינען — מוטער־נאַקעט — פאַר די ס.ס.־מענער. בעתן דאָזיקן אַקט זענען די מענטשן אָפּגעסטעמפּלט געוואָרן, לויטן איינזען פון די ס.ס.־מבינים, מיט די אותיות A, B אָדער C.

ס׳איז זיך לייכט פאָרצושטעלן דעם בזיון און ליידן פון די פרומע פרויען, און פרויען בכלל, בעת זיי זענען געצוווּנגען געוואָרן צו „פּאָזירן“ פאַר די פערפידע ס.ס.־מערדער, וואָס האָבן נאָך דערצו, מיט סאַדיסטישער הנאה, געטריבן די מענטשן מיט בייטשן — ווי מ׳טרייבט אָקסן צו דער שחיטה.

די דאָזיקע איינטיילונג אויף קאַטעגאָריעס האָט בולט קלאָר געמאַכט די דייטשע כוונות און גורל, וואָס זיי האָבן באַשטימט פאַר אַלע די, וואָס זענען נישט קלאַסיפיצירט געוואָרן מיטן אות A.

אַ שווערע כמאַרע האָט זיך געלייגט אויף די געמיטער און פנימער פון אונדזערע זדונסקעוואָליער יידן, וואָס האָבן זיך געזען הילפסלאָז און אויסגעליפערט צו אַ נידערטרעכטיקן און סקרופּוללאָזן רעזשים — אַ רעזשים, וואָס איז גרייט געווען יעדע מינוט אויסצופירן, מיט דער גרעסטער אכזריות, די פאַרברעכערישסטע כוונות אויף אַ טייערער, אומשולדיקער עדה יידן.

די שוואַרצע כוחות זענען שטאַרקער

(דערינערונגען וועגן דער אויסראָטונג)

ל. פּיאָטרקאָווסקי

האַלט!!! שטייט בלייבן!!!

די דאָזיקע אויסרופן, פון אַ הייזעריקער, כאָרכלענדיקער שטים, האָבן מיך אויפגעוועקט פון דעם פאַרטעמפּטן האַלב־באַוווסטלאָזן צושטאַנד, אין וועלכן איך האָב זיך געפונען, גייענדיק אין דער ריי פון בית־החיים אויפן וועג צו דער באַן־סטאַציע — פון וועלכער מיר האָבן געזאָלט, מיר, די „גליקלעכע“, אָפּגעשיקט ווערן אין דעם לאָדזשער געטאָ.

צי האָב איך דעמאָלט וועגן עפּעס געטראַכט? דעמאָלט, אַדורכגייענדיק מיט אַ לעבל ברויט אונטערן אָרעם צום לעצטן מאָל די גאַסן פון שטעטל?

איך ווייס נישט. אפשר געטראַכט און אפשר איז ביי

מיר אַלץ געווען פאַרנעפּלט, ווי אַ פאַרביילויפנדיקער חלום. אָבער איין זאַך ווייס איך גאַנץ זיכער. ס'האָט מיך שטאַרק, זייער שטאַרק, געוווּנדערט די מאָדנע רואיקייט, וואָס איז באַפאַלן דאָס שטעטל. עפּעס צו פאַרשלאָפן האָט דאָס שטעטל אויסגעזען. אויסגעקערטע גאַסן, אויסגעווייסטע רינשטאָקן — ביי יעדן פענצטער פאָרהאַנגען מיט בלומען־טעפּ. אַ „נחתדיקער" טאָג. אַ וואַרעמע זון באַשיינט דאָס שטעטל, בעת די גאַסן זענען טויט־ליידיק. אָבער „ד אָ ר ט", פונוואַנען איך קום איצט, פון בית החיים, איז, דוכט זיך, יאָ „ל ע ב ע ד י ק". דאָרט איז פאַראַן דאָס גאַנצע שטעטל יידן — אָבער דאָרט שיינט נישט די זון. דאָרט איז חושכדיק, פינצטער. די זון־שטאַלן רייסן זיך ווו־נישט־ווו אַדורך די מצבות און געדיכטע ביימער — אָבער די שוואַרצע, פינצטערע שאָטנס זענען שטאַרקער, און די זון גיט זיך אונטער זייער כוח.

זון! זון! — איך בין דיר נישט מוחל דיין שוואַכקייט! פאַרוואָס קוקסט דו נישט אַהין צו די אויסשטאַרצנדיקע הענט, געבויגענע רוקנס און פנימער פול מיט פּחד?

פאַראַן אַזעלכע, וואָס ווילן דיך נישט זען — נו, מוזט דו זיי העלפן?

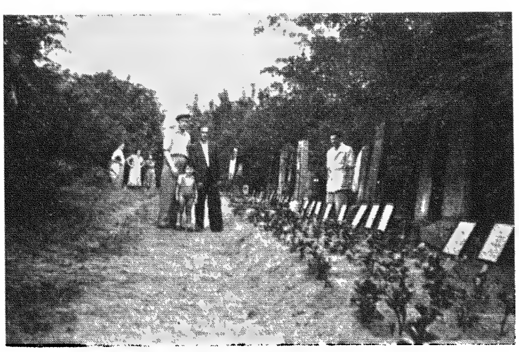
* * *

איצט, ביי צוויי צענטליק יאָר נאָך דעם פינצטערן טאָג, האָב איך אייך נאָך אַלץ נישט פאַרגעסן. בולט און קלאָר שיינט איר אַרויס פאַר מיר אין דער טיפער שטאָק־פינצטערניש. איך זע אייך, זדונסקעוואָליער יידן, פון אַלע שיכטן. יונג און אַלט, אָרעם און רייך, געלערנטע און פּראָסטע. איך זע אייך אַלע. איך קען אייך אָנרופן מיט די נעמען. איך קען אייך אויסרעכענען אייערע באַשעפטיקונ־גען. יעדער פון אייך האָט געהאַט זיין לעבנס־שטאַנד און אָרט. כאָטש דאָרט, אויפן בית־עולם, איז אַלץ פאַרווישט געוואָרן — אַלע גלייך: אויגן אויסגעלאָשענע, אומרואיקע, פול מיט שרעק און געבעט. דער שטעטלשער גביר בעט ביים אָרעמאַן אַ שטיקל ברויט פאַר זיין קינד, אָדער אַ שליוק וואַסער פאַר זיין פאַרחלשטער פרוי. אויס יחוס, אויס קלאַסן — אַן איינהייטלעכע, פאַרמשפּטע מאַסע צו פאַרניכטונג.

באַהערשטע פון אַן אומבאַשרייבלעכן טרויער איבער אונדזערער, אַזוי־טראַגיש אומגעקומענער זדונסקעוואָליער קהילה, פילן מיר זיך, מיר — די שארית־הפליטה פון אַ גרויסער עדה יידן, ווי יתומים פון אַ צאָלרייכער, דער־הויבענער משפחה, וואָס מאָנט און פאָדערט פון אונדז: געדענקען ביז צום לעצטן אָטעם־צוג!

בית־העלמין בלודז'. קברות 28 היהודים, שנחנקו בקרונות בגירוש לגיטו לודז'.

לאָדזשער בית־עולם. די קברים פון די דערשטיקטע אין די וואַגאָנען 28 זדונסקעוואָליער יידן, בעת דער אויסזידלונג אין געטאָ לאָדזש.

חלום

פסיה קופלבסקי

ביום י"ז באלול, יום־השנה להתייחדות עם קדושינו, שיד זדונית־שטנית הכריעה אותם לטבח, מתכנסים אנו, שרידי שארית־הפליטה, שחוחי־גוו ושבורי־לב, לפני מצבת־האבן, גל־העד שמתנוסס לזכר אבות ואימהות, בנים ובנות, אחים ואחיות, קרובים וידידים, יוצאי־קהילתנו — קהילת זדונסקה־וולה.

ולפתע —

והיה זה לפני שנים מספר, בעומדי בתוך ההמון השרוי באבל ובצער עמוק על חורבן עדה בישראל, עדתנו — והנה חלום מוזר, מסתורי, השרה את שלטונו עלי, ובבת אחת הכול נטשטש והתנדף כעשן.

ומצבה זו, לידה אני עומדת בראש מורכן, מרוכזת ושקועה בעבר התוסס, שנגוז ואיננו — לא עוד אבן קרה היא. האותיות החרוטות באבן פורחות להן וקמות לתחייה, ואף היא, האבן, פושטת צורה ולובשת צורה, בעוד ממרומי־על הולכות ומופיעות דמויות מוכרות, קרומי־עור וגידים. והללו מתייצבים בשורה, לוחשים אלה לאלה, ומספרים ומזכירים את היקר להם כל־כך, בעוד כולם עוברים לפני בסך, כמו אתמול ושלשום, שם בעיירה, ובקול בוטח קוראים בצוותא: „לא ינום ולא יישן שומר ישראל".

והדמויות מצוות לנו, אודים מוצלים מאש התופת, את החיים, פוקדות עלינו להשתלב חוליה בתוך חולייה, להמשיך בשרשרת הדורות עד אין־סוף, להתאמץ, לבנות ולהילחם — בעד החנווני, עטור־הזקן, מרחוב פילסודסקי, בעד השען, הרכון על עבודתו כשהמשקפת תקועה על עינו האחת, מרחוב זלוטניצקי, בעד בעל המעגילה והקונדיטור ברחוב שירדזקה, בעד הילדים הרכים בעריסות, בעד האימהות והאבות, בעד הנוער היפה, הלוחם והשואף לעולם שכולו טוב — בעד כל יקירי דמתא, שנהרגו, נשרפו, נשחטו ונשמדו, על־ידי הנאצי הטמא.

והנה, כהרף־עין, והמראה נעלם כלא־היה. זעה קרה מכסה את מצחי ורעד עובר בכל גופי. עיני זולגות דמעות ושאלה נוקבת, חודרת כליות ולב, בוקעת מקרבי: כלום אבן זו היא כל מה שנותר לנו? מכל מה שלפני עשרים שנה עוד היה חי, פועל, לוחם, שואף, מקווה?

ותפילה עולה מעלה־מעלה לאל במרומים:

יהי רצון ותשמשו לנו אתן, דמויות הקדושים והטהורים, לסמל הכוח והרצון. כשם שאתם שאבתם את רוח־קדשכם מדורות קודמים, מדור לדור יספר, כן תעניקו לנו אתם מכוחכם ורוחכם, למען ילדינו והדורות הבאים, ונקים לנו ולבנינו אחרינו בניין־עד למופת — ולא נוסיף לדאבה עוד.

מצבת־זיכרון לקהילה במרתף יד־ושם.

אָנדענק־מצבה פאַר דער קהילה אין קעלער פון יד־ושם.

דרישת־השלום האחרונה מגיטו זדונסקה־וולה

י. בן־שרגא, חיפה

מונחת לפני הגלוייה האחרונה, שקיבלתי מהבית לרוסיה — ימים ספורים בלבד לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה הנאצית לבין ברית־המועצות. אני מעיין בה, בגלוייה, והוזר ומעיין בה וקורא את המילים הספורות בגרמנית עילגת, מעין יידיש באותיות לטיניות — והנה עולים בזכרוני אותם הימים, מלאי־דאגה וחרדה שחלפו — וכבר חלפו מאז 25 שנה — ודומה עלי, שהנה חי אנוכי מחדש את התקופה ההיא על מוראותיה ופחדיה.

ותיכף עם פתיחת רשימה זו חייב אני לציין עובדא מאלפת, עובדא, שבוודאי תפתיע את כל אלה שישבו בפנים חומות הגיטו. והנה, למרות שמשעת פלישתם של הגרמנים לפולין ומסעם האנטי־יהודי החריף שבא בעקבותיהם, מסע חרפות, גידופים, התעללות בצלם אדם, החרמות רכוש, הרעבה, תליות ורצח המוני של יהודים בעריה ועיירותיה של פולין הכבושה, ועד לפלישתם לרוסיה, עברו קרוב לשנתיים — למרות זאת לא ידענו, אנו שישבנו ברוסיה, בת־בריתה של גרמניה, לא ידענו אף שמץ דבר מכל מה שהתרחש מעבר לגבולות, שחילקו בינם לבין עצמם שני ה„ידידים".

אינפורמציה נוסח עתונות סובייטית

הידיעות, בהן הלעיטה אותנו העתונות הסובייטית באותן השנתיים — עד עצם היום, בו התקיפו ופלשו הגרמנים לרוסיה עצמה — הצטמצמו בכך, שקיימת מלחמה אימפריאליסטית נגד גרמניה, וכי רוסיה כבת־בריתה של האחרונה עומדת לימינה וכו' וכו' — ואף לא דבר וחצי דבר, ולו גם בעקיפין וברמז, על מדיניות הרצח האכזרית של הגרמנים כלפי היהודים.

אף העובדא, שחיינו בסביבת אנשי־עבודה, בטדז'יקיסטן הרחוקה, בסביבת אנשים פשוטים וישרים, המעוררים אמון לעצמם בהתנהגותם, ושמתוך סביבה זו לא הגיע אלינו אף הד קלוש ביותר, ומכל שכן אף מילה אחת לא טובה, על התנהגותם של הנאצים — גם עובדא זו הטעתה אותנו. הדבר נטע בנו את האמונה התמימה, ששם, בבית, אומנם קשה, ואולי אף קשה מאוד, אך אין בקשיים אלא משום חבלי־מלחמה רגילים, המצטמצמים לתזונה לקויה, לחופש מוגבל, לפחד מפני הפצצות ותופעות־לווי אחרות, שאין להימנע מהן בימי פעולות איבה. ברם — וזו היתה תקוותנו ותפילתנו — עם הזמן הכול איכשהו יסתדר ובקרוב — ואולי בקרוב מאוד — המלחמה תסתיים, בני־המשפחה המנותקים אלה מאלה ישובו ויתאחדו — והכול על מקומו יבוא בשלום.

הורי־זקני „עוברים" דירה

בחליפת המכתבים ביני לבין משפחתי נודע לי, אומנם, שסבי ר' שמואל מאיר וסבתי הי"ד העתיקו את דירתם לרחוב סטנשיצה, לבית דודי ר' שמואל רובינשטיין הי"ד. והדבר היה לפלא בעיני. מה להם ולאנשים זקנים — חשבתי בליבי — ולדירות חדשות, וזאת בעיצומה של המלחמה? אך לאחר עיון נוסף — וברור, מתוך היותי מושפע ממשאלות־לב — מצאתי הסבר „הגיוני" לעובדא מוזרה ומזרה אימה זו. אנשים זקנים — הסברתי לעצמי — מי ידאג להם ולפרנסתם בימי־חירום, בימי־קיצוב מזונות ותקלות אחרות? — תופעות־לווי בלתי־נמנעות מפעולות מלחמה. מוטב שיעברו לגור ביחד עם בתם, יוצאת חלציהם — וזו חזקה עליה שתדאג להם ומחסורם, במידה והתנאים מאפשרים זאת.

אכן, שום בר־דעת לא פילל, ולא היה מסוגל להעלות אף בדמיונו הנועז ביותר, את האפשרות הבלתי־אנושית של הכנסת היהודים לגיטו, וכל האביזרים האחרים של הפרשה הטראגית הזאת שביחס הגרמנים ליהודים — עקב היותם יהודים.

בחשכה גמורה

להיווצרותה של הרגשת רוגע ואמונה בסיום טוב של תלאות המלחמה, כפי שתיארנו אותן לעצמנו מרחוק, תרם גם צרור עובדות נוספות, שבאו כולן ממקור אחד, מבני־משפחתי, שבאיזור הכיבוש הגרמני, ושאף מהן נצטיירה תמונה מסולפת לחלוטין על המצב, בו נמצאו אחינו היהודים. והיום ברור לנו, שהדבר נעשה בגלל הפחד האיום מפני עינה הבולשת של הצנזורה ונקמתם האכזרית הוודאית של הגרמנים, מפני כל רמז, ולו הקלוש ביותר, על המצב העובדתי כמות שהיה במציאות. אולם, בין כך ובין כך, הדבר הוסיף לגורם ההטעאה והשאיר אותנו בחשכה גמורה בכל הנוגע למצב אחינו מעבר לגבול.

א.

במשך הזמן נודע לי שמתקבלות חבילות מזון לקרובים שמעבר לגבול. השתמשתי בזכייה שנפלה בגורלי ושלחתי חבילת מזון, בת 8 קילוגרמים — אף כי איסוף התמורה לצורך זה היה כרוך במאמצים רבים למעלה מכוחותי.

לאחר זמן־מה הגיעני אישור על קבלת המשלוח היקר, תוך בקשה להמשיך בכך, ואף צוינה התכולה הרצויה של החבילות.

בין היתר נתבקשנו לשלוח אורז, שומן כשר, קקאו, חלבה, סבון וכדו׳.

מרשימת המצרכים, שנמנו למעלה, הסקנו לתומנו, שקיים היה, אומנם, מחסור בדברים רבים, אך לא כן הדבר ביחס למצרכים אילימנטריים, כגון לחם — והא ראיה: שקמח לא נזכר ברשימה, אלא רק אותם המצרכים, שמדרך הטבע קשה להשיגם בעיתות מלחמה.

ב.

בחליפת המכתבים ביני לבין קרובי בבית, קיבלתי גם פרטים וכתובות על קרובינו בחוץ־לארץ. בין היתר, העבירו אלי כתובת האחים גולדשטיין, בני־דודי, שהיו כבר אז תושבי־חיפה. והואיל ומשטח הכיבוש הנאצי לא יכלו קרובי להתקשר איתם, בגלל מצב־המלחמה שבין גרמניה לאנגליה, נתבקש כותב השורות האלה לפנות אליהם ולהודיע להם — שהכול בסדר.

ג.

בן־דוד של אשתי, אברהם משה, בנו של ר׳ פינצ׳ה פרידה, מרחוב פילסודסקי, מול בית־החרושת של וישליצקי, יצא בראשית המלחמה עם אשתו למחוז וולוגדה — אף כתובת זו נשלחה אלי, תוך בקשה להתעניין בגורל האיש ומה מעשהו.

מכל המסופר לעיל נתקבל הרושם שעל־אף המצוקה, ההרעבה, ניצול כוח־העבודה של היהודים לצורכיהם — עצם זכותם של היהודים לחיים ואפשרות קיומם לא הוטלו בספק על־ידי הגרמנים־הכובשים, **מבלי להעלות על הדעת, אף לרגע קט, את אפשרות תיכנונן וביצוען של שיטות רצח אכזריות והמוניות של הגזע היהודי — על־מנת להכחידו כליל מעל פני־האדמה.**

* * *

נרגש ונסער שוב אני מחזיק בידי הרוטטות את הגלויות הצהובות, שחותמת עירנו, היקרה לנו, מופיעה עליהן לנגד עינינו. והלב, ליבו של בן ואח אובד ושכול, נצבט למקרא המילים האחרונות, שהסתום שבהן מרובה לאין שיעור על הגלוי, שיצאו מלבבות שבורים של יקיריך ואהוביך המעונים — האומללים האלה, שנאנקו דום תחת כובד עולם, שנאלצו להחניק כל רמז על מצבם שהלך והחריף מיום ליום ומשעה לשעה, שהוסגרו להפקרת והקזת דמם, עד בוא הקץ הטראגי שהועיד להם האכזר מכל אכזר — אותו שטן גרמני, שדן לכלייה אומה שלמה, אומה אצילה ועתיקת יומין, על לא עוול בכפה.

ארץ, אל תכסי דמם!

עפּיזאָדן — פון דער אלטער היים

פרידע לעוואָקאָוויטש־ציפּריס, חיפה

אַ חופּה אין יאָמער־טאָל

הערבסט 1939.

צוזאַמען מיט אַנדערע פּוילישע שטעט און שטעטלעך, איז אויך אונדזער שטאָט באַזעצט און געטרעטן געוואָרן דורכן דייטשן שטיוול. ס׳איז אָבער געווען, ווי באַקאַנט, אַ וויילע מהלך צווישן דער באַציאונג פון דער אָקופּאַציע־מאַכט צו דער באַזיגטער פּוילישער באַפעלקערונג אין פאַרגלייך צו איר באַציאונג צו דעם יידישן טייל פון דער באַפעלקערונג. בעת ס׳איז די פּאָליאַקן באַלד דערמעגלעכט געוואָרן צוריק צו באַנייען זייער נאָרמאַלע טאָג־טעגלעכע אַרבעט — מחוץ געוויסע באַגרענעצונגען, וואָס זענען אַרויסגעפלאָסן פונעם געענדערטן פּאָליטישן סטאַטוס — האָט זיך באַלד די יידישע באַפעלקערונג געפונען אונטער

אַ שרעקלעכן טעראָר, וואָס איז געוואָרן אונטערגעכאַפּט פון די אָרטיקע פאָלקס־דייטשן, און אין וועלכן ס'האָבן זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אַ גרויסע צאָל פּאָליאַקן.

מיטמאַכנדיק עטלעכע בלוטיקע אַקציעס, בתוכם די שעראַדזער, און קומענדיק צו דער אומאָפּפרעגבאַרער מסקנה, אַז נישט־נאָר וואָס יידיש לעבן, שוין אָפּגערעדט פון יידיש פאַרמעגן, איז ממש הפקר, נאָר אַז ס'איז לחלוטין נישטאָ קיין שום אויסזיכט אויף אַ פאַרבעסערונג פון דער לאַגע — האָב איך באַשלאָסן, צוזאַמען מיט אַ גאַנצער ריי יוגנטלעכע פון אונדזער שטאָט, צו אַנטלויפן קיין מזרח — אין די דורכן סאָוויעטישן מיליטער פאַרנומענע געביטן.

און דאָ, אין אָט־דעם פיינלעכן מאָמענט פון מיין לעבן, ביים צעשיידן זיך פון מיינע עלטערן — מעגלעך אויף אייביק — פאַרן אַוועקלאָזן זיך אינעם אומבאַוווסטן וואַנדער־וועג, האָבן מיר, איך און מיין חבר, זיך אַנטשלאָסן חתונה צו האָבן, און אַז די חתונה זאָל פאָרקומען באַלד אויפן אָרט, כדי זוכה צו זיין — קאָן זיין דאָס לעצטע מאָל — צו אונדזערע עלטערנס ברכות.

אויפדערנאַכט.

די פענצטער זענען פאַרהאָנגען מיט טונקעלע דעקן, וואָס האָבן נישט אַדורכגעלאָזן קיין ליכט. אַרום דעם טיש זיצן עטלעכע שכנים, צווישן זיי ר' יעקל שמש הי"ד, וואָס שרייבט אָן איינגעבויגענער די כתובה — ביים טונקעלן שיין פון אַ צאַנקנדיק ליכטל.

בעת ר' יעקל ענדיקט מסדר קידושין זיין, און ווי פון אַ וויטן עכאָ קלינגען אָפּ זיינע לעצטע, שטיל־שעפּטשנ־דיקע ווערטער, וואָס זענען געוואָרן אַרויסגעזאָגט מיט אַ וויינענדיק־טרויעריקן ניגון — ברעכן אויס אַלע אָנוועזנ־דיקע אין אַ יאָמערלעכן געוויין, איבערלעבנדיק מסתמא שווער דעם גרויליקן יידישן מצב, וואָס איז אַזוי בולט סימבאָליזירט און באַלויכטן געוואָרן אין דער אָקאָרשט־פאָרגעקומענער, אומגעוויינטלעכער, טרויעריק־פיצטערער חתונה־צערעמאָניע.

בעת מיין מאַמע, רחל לעווקאָוויטש, הי"ד, האָט מיר דערלאַנגט די כתובה אין דער האַנט אַריין, האָט זי מיט אַ כליפּנדיקן געוויין געזאָגט — און דאָס זענען געווען אירע לעצטע ווערטער צו מיר:

„איר גייט איצט אַוועק צו זיין נע ונד — פאַרגעסט נישט, אַז איר זייט קינדער פון יידישן פאָלק. נעמט נקמה פאַר אונדזערע ליידן!"

אומקום פון אומבאַקאַנטן ישיבה־בחור

ערשטע טעג פון נאַצישער אָקופּאַציע.

פון דער גאַס דערטראָגן זיך ווילדע געשרייען, שכורע, היסטערישע. „יודן הערויס"־באַפעלן הערן זיך פון אַלע זייטן. די יידישע באַפעלקערונג, באַזונדערס מענער, באַהאַלטן זיך ווו נאָר זיי קענען. צווישן די אַנטלויפנדיקע, שוץ־זוכנדיקע, געפינט זיך אויך אַ ישיבה־בחור פון שעראַדז, וואָס האָט געלערנט אין דער אָרטיקער „מתיבתא". ער ווערט באַמערקט דורך אַן ס.ס.־מאַן, וואָס פאַרהאַלט אים. נאָכן אַדורכפירן איבער אים פאַרשידענע סאַדיסטישע „גימנאַסטישע איבונגען", לאָזנדיק זיך ווילגיין איבער זיינע לאַנגע פאות, באַגלייט מיט היסטערישע אויסברוכן פון חוזק־געלעכטער פון די אַרומשטייענדיקע דייטשע סאָלדאַטן — באַקומט דער אומגליקלעכער אַ באַפעל צו לויפן, ווערנדיק אונטערגעטריבן פון אַ דייטש אויף אַ מאָטאָציקל. דער נישט גלייכער וועט־לויף ענדיקט זיך גיך. אַ דערשעפּטער און צעבלוטיקטער פאַלט ער אַוועק — אויסהויכנדיק זיין כשרה נשמה אויפן אָרט.

אין דער זעלבער צייט קלאַפּן פאָטאָגראַפישע אַפּאַראַטן. אין עטלעכע טעג אַרום וועלן זיך די אַרישע, ריין־ראַסיקע ווייבער אַנטציקן מיט די עקזאָטישע בילדער, וואָס זייערע „העלדישע מענער" האָבן זיי צוגעשיקט פון די „אָסט־יודן".

העלדן־טויט פון מלכה אינדיק (מאַרקעוויטש)

1940.

פאַרחושכטע און פאַרשמאַכטע, באַליידיקטע און געשלאָגענע, שלעפּן זיך יידן איבער אַלע זדונסקעוואָליער גאַסן מיט זייער לעצטן ביסל האָב־און־גוטס, אונטערגעיאָגטע דורך באַנדעס פאָלקס־דייטשן, וואָס לאָזן אין גאַנג נאַגייקעס, שטעקנס און ביקסן־קאָלבעס. קיינער, יונג און אַלט, מענער און פרויען, ווערן נישט געשוינט. ספּאַזמאַטישע שלוכצן פון יידישע פרויען, אויסגעמישטע מיט האַרצרייסנדיקע געוויי־נען פון זייערע קינדער — פילן אָן די לופט. דאָס ווערט די יידישע באַפעלקערונג געפירט אין זייער „נייער היים" — אין געטאָ אַריין.

אין דערזעלבער צייט קומט פאָר אין מאַרק נומער 16, אין דער וווינונג פון מלכה אינדיק, אַ גורלדיקער געראַנגל. דאָס פירט די אַלטע מלכה אַ קאַמף מיטן דייטשן מערדער. זי וויל באַין אופן נישט פאַרלאָזן איר שטוב. שוין אַ באַגאָסענע מיט בלוט, מערדערלעך צעשלאָגן, רייסט זי זיך אַרויס פון נאַצי־באַנדיט און לייגט זיך אין בעט. „פון דאַנען — שרייט זי אויס מיט אַ פעסטער שטים — וועל איך נישט אַוועקגיין!" אַ מערדערלעכע דייטשע קויל מאַכט אַ סוף צו איר לעבן.

כבוד איר אָנדענק!

צוריק אויף חורבות

ש. קיבעל, תל־אביב

איך זע דיך איצט ווידער מיין שטעטעלע קליינס,
נאָר איצט ביזטו מיר פרעמד — גאָרנישט איז מיינס.
גרוילעך די הייזלעך, אַ טרער רינט פון דעכל,
עס עפנט זיך קיין פענצטער — קיינער גיט קיין שמייכל.
ווו ביזטו, מאַמע מיינע, און אַלע מיינע פריינט?
צו אייך איך זאָל קומען, געשלאָגן זיך מיט פיינט.
ס'איז קיינער נישט געבליבן, קיין לעבעדיקער אבר —
לאָזט מיך כאָטש וויינען אויף אַ נאָענטנס קבר.
גאָרנישט געבליבן — פון טויזנטער קיין צייכן
אַזאַ שחיטה — אין געשיכטע נישטאָ איר גלייכן!
נישט עפנט זיך אַ מויל מיט ברוך־הבא —
יתגדל, מיין שטעטעלע, ויתקדש שמיה רבא.

די באַן האָט זיך דערנענטערט צו דער סטאַציע, מיט אַ גערויש פון די ברעמזן און מיט הילכיקן פייפן. שוין זע איך די ציגל־געביידע פון דעם וואָקזאַל, און שוין איז די באַן שטיין געבליבן.

אַרום ווערט שטיל, לייכט הערט זיך דאָס סאָפן פונעם לאָקאָמאָטיוו, פון וועלכן פאַרע־קנוילן רייסן זיך אין די ווייטע מרחקים אַרויס — ווי זיי וואָלטן זיך געשראָקן צו בלייבן דאָ, אין דעם פאַריתומטן שטעטל. ס'ווייזט זיך מיר אויס, ווי די פאַרע וואָלט אַרויסגעלאָזן פאַרשטיקטע קלאַנגען — „ווו־־־הין?" „ווו־־־הין?"

צענטליקער פאַסאַזשירן האָבן אין שנעלקייט געפאַקט זייערע פעקלעך, און אַראָפּ פון דער באַן צו דעם וואָקזאַל. דאָרט האָבן אָפּוואַרטנדיקע זיך מיט זיי באַגריסט, ווער מיט פרייד, ווער מיט טרערן — ווי געוויינטלעך ביי באַגעגענישן. אַלע איילן זיך — נאָר נישט איך. קיינער וואַרט נישט אויף מיר. נישט קיין מענטש, נישט קיין הויז — נישט קיין פריינטלעכער ברוך־הבא.

און אָט בין איך אויף דער באַן־סטאַציע פון זדונסקע־וואָליע, אויף וועלכער טאָג און נאַכט איז געווען אַ געפּילדער און רעש פון יידן — סוחרים, שפּיליטערס, אַרבעטער און תלמידי־חכמים. איצט איז שטיל אַרום — אַ פּוסטקייט פון אַ פּויליש דערפל. קיינער שלאָגט זיך נישט איבער מיר — מיך צו געווינען פאַר אַ פּאַסאַזשיר אין שטאָט אַריין. נישטאָ משה דער סנדק, נישטאָ זיינע קאָנקורענטן, נישטאָ מער קיין יידישע דראָזשקעס. פאַר מיר לויפט פאַרביי אַ צעווילדעוועט פערד און זיין שמייסער וואַרפט מיר צו אַ שטעכיקן, איראָנישן שמייכל, מיט אַ פּול־נצחונדיקן „וויאָ"־אויסגעשריי — ווי דערמיט וואָלט ער מיר געוואָלט זאָגן:

„איך בין געבליבן אויפן פערד — נישטאָ מער דיינע".

איך גיי צופוס — לענג אויס די שאָדיקער גאַס. גרויס און לאַנג איז געוואָרן דער זדונסקעוואָליער יידישער בית־עולם. העט־ווייט זיך אַרויסגעריסן פון די גרענעצן פון פאַרקאַן און פאַרשפּרייט זיך איבער אַ גאַנצער שטאָט. גרויס — פול מיט מצבות: שטאָקיקע און נידעריקע — און יעדע אַזאַ מצבה דערמאָנט אַ האַרציקע יידישע משפחה, מיט מאַן, ווייב און קינדער. ווו ס'האָט געוווינט אַן אָרעמאַן און ווו אַ גביר. בעל־בתּישע הייזקעס פון ציגל, געמויערטע, אָדער הילצערנע, אַ ביסל קרומלעכע פון שוואַכקייט; געוועלבלעך און בעלי־מלאכהשע ווערקשטאַטן.

ערגעץ־ווו איז אָפן אַ פענצטער, און איך זע אַלטע נגידישע יידישע מעבל, פאָרהאַנגען מיט קאָלישע שפּיצן באַצירט. עס ווייזט זיך מיר אויס, אַז באַלד וועט עמעץ זיך דערנענטערן צום פענצטער מיט אַ וואַרעמען שלום־עליכם. אָבער מיטאַמאָל הער איך דאָס וואָיען פון שאַקאַלן און איך דערמאָן מיך, אַז אינדעראמתן בין איך גאָר אויף אַ בית־הקברות, און זיי, די שאַקאַלן, פראַוון סעודות פון טויטע קערפּער...

אָט בין איך שוין אויפן מאַרק. אויפן אָרט פון דעם רונדיקן, באַרימטן ראָטהויז איז אַ ליידיקער פּלאַץ, אויסגע־פּלאַסטערט מיט שטיינער. נישט קיין מזל געהאַט דער־דאָזיקער ראָטהויז, געזינדיקט נאָר מיט יידישע געוועלבלעך און פאַרמשפּט געוואָרן צו פאַרטיליקונג — צוזאַמען מיט זיינע לאָקאַטאָרן, צוזאַמען מיט זיינע איידעלע חזקה־לייט, ווי: מאַשע טיגער, מרדכי ניימאַן, עמנואל עסיגמאַכער, ניוווינסקי, יאַנאָווסקי מיט זיינע הייוון און אַנדערע.

הי״ד.

אַרום דעם פּלאַץ דרייען זיך עטלעכע זדונסקעוואָליער יידן — געקומענע זיך קעגנזייטיק מנחם־אבל זיין און אַנטלויפן. מאַנכע פון זיי באַשליסן נישט צו פאַרלאָזן דעמדאָזיקן בית־הקברות. אַרויסגעריסן — ווייזט אויס — פון זיך גאָט פון האַרצן און גלויבן נישט אין תחיית־המתים. דער רוב נעמט אָבער מיט מיט זיך דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע מאַרטירער, רייסט זיי אַרויס פון דעם פרעמדן בית־עולם, און שפּרייזט אַנטקעגן דעם תחיית־המתים — דעם תחיית־המתים פון אונדזער פאָלק.

מיר בויגן דעם קאָפּ מיט כבוד און דערשיטערונג פאַר דעם אָנדענק פון אונדזערע טראַגיש־אומגעקומענע קדושים!

הימים הגורליים בגיטו זדונסקה־וולה

אברהם קליין, חיפה

בפגיעות פיסיות ביהודים ובשוד רכושם, חגגה האוכלוסייה הגרמנית בעיר, תוך התלהבות ושיכורה מדם, את כיבוש העיר על־ידי ה„פולקס־גנוסן" — הצבא הגרמני הפולש.

ואילו היהודים, טובי־העדה, יראי־השמיים וצדיקיה, האמונים על המוסר הדתי של היהדות, המשקיפים על חיי־החברה, היחיד בתוכה, באספקלריית שכר ועונש מן השמיים, כגמול להתנהגות נזר הבריאה בינו לבין חברו — הפטירו: **„הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט"**. ובהסתר הכביכול את פניו, תוך הסגרת צאן־מרעיתו, זרע־קודש, לשטן ומשרתיו — אין זאת, כי אם החטא גרם.

המשטר החדש מוכיח את עצמו

עם ראשית הכיבוש החל המשטר החדש לגלות מיד את פרצופו. יום־יום, עם בוקר, היו כנופיות גרמנים פורצות לרובע היהודים, מקיפים רחוב, עוברים מדירה לדירה, ומוציאים בכוח את הגברים לעבודה. ואילו הנתפשים במרתפים, בעליות ובכל מקום־מחבוא, היו מוכים, לעיתים, עד איבוד ההכרה.

האנשים נאלצו לבצע כל מיני־עבודות: טעינת ופריקת מטענים, ניקוי רחובות וגומר. אך העבודה כשלעצמה, עם היותה מפרכת את הגוף ורבים לא היו רגילים לכך וגם לא היתה לפי כוחותיהם, לא זו בעיקר הכבידה על האנשים. מה שכאב ופגע במיוחד, היה היחס הגס והמדכא, הבזיונות וההשפלות, ההתעללות והמכות, שנתלוו לביצוע העבודות — והוא, היחס הזה, הוא שהפך כל חטיפה לעבודה לסיוט ולחרדה, לא רק לבריאות ולשלמות הגוף אלא לעצם החיים ממש.

והרי אחת הדוגמאות הקלות להתעללות הגרמנים ביהודים והשפלתם:

לא אחת קרה, שבהיתקל ג'נדרם גרמני, או גרמני כלשהו אחר, ביהודי שעבר בקרבתו, מיד צווח כנגדו וקרא בקול מצווה: „גש הנה!" (קום הר!). משניגש היהודי לגרמני, סטר לו הלה על לחיו, תוך גערה: „למה לא בירכת אותי לשלום?"

(Warum hast Du mich nicht begrüsst?)

היהודי, שנתפס „בקלקלתו", מופתע מן השאלה, עמד והחריש. הגרמני מצווה עליו לחזור עשר פסיעות ולשוב ולברכו. משעשה היהודי כמצווה — זכה בסטירה נוספת, וזאת הפעם תוך חיוך ציני: „יהודי ארור, איך העזת לברכני — כלום ידידי אתה?" (Verfluchte Jude, wie hast Du gewagt mich zu begrüssen, bist Du denn mein Freund?)

אכן, מעשים כאלה וכיוצא באלה, עם תעלולים או בלי, שנסתיימו בשלום או גם באופן טראגי, חזרו ונשנו לאין־ספור, בהופכם את חיי־היהודים מר מכל מר, הפקר לכל רוצח וסאדיסט — והתוצאה: יהודים רבים נרצחו בראש כל חוצות ודמם נשפך כמיים.

מאוחר יותר עבדו אלפי־אנשים: גברים, נשים ואף ילדים, בזיעת אפיים ומצוקת רעב, 12 שעות ביום, בסדנאות השונות (שופן), בהדרכת בעלי־מקצוע יהודים — כשאדיר הפצם להימנות עם ה„מועילים", להם היו „מבטיחים" הגרמנים, במפורש או דרך רמזים שונים, את הזכות לחיות.

לידם, הועסקו רוב הגברים בגיטו במחנות עבודה, שהוקמו מחוץ לתחום הגיטו (בפרישיץ, למשל). יום־יום, בטרם שחר, היו יוצאים טורים ארוכים של גברים, מצוידים ב„רשיונות־עבודה" (Arbeitsscheine), עונדי־טלאי צהוב, את שער הגיטו, בליווי משמר גרמני, שהיה מפקח על העבודה ועל „התנהגותם הטובה" של היהודים.

העבודה עצמה בוצעה, כרגיל, תחת לחץ כבד, אף היא 12 שעות ביום — לא פעם תחת מטר של מכות אכזריות, סתם, כדי להפיג את השיעמום, או בכוונה מכוונת לפגוע ולרצוח.

בערבים, בשוב האנשים מהעבודה, עייפים עד מוות, היו סמטאות הגיטו מתמלאות המון דחוס, הנע וזע קדימה, נחפזים להגיע מהר ככל האפשר הביתה.

והנה, ראה זה פלא:

אך עברו האנשים את סף הגיטו ומיד היו מסיחים את דעתם ממאורעות היום ו„היחס", לו זכו במקום העבודה. ולא זו בלבד, אלא שהבעה של קורת־רוח היתה נסוכה על פניהם. נהנים היו מהעובדא, שזכו בשעת־חירום זו לאומה, בה ניתנה רשות למשחית לחבל בבני־ישראל ואין פוצה פה ומצפצף, לחזור עוד הביתה ולהימצא שוב בחיק המשפחה. וזאת, תוך אמונה וטיפוח תקוות לשיפור המצב, בין על־ידי סייעתא דשמיא ובין בדרך הטבע — ואלה כאלה חדורים רוח אופטימיות, רוח זו המציינת את היהודים מאז ומעולם, ואשר הודות לה שמרו על גחלת קיומם בתמורות העיתים הקשות, שעברו עליהם בגילגולי־תולדותיהם הארוכות.

כורח ראשוני

קדמה להתעסקות ההמונית בעבודה, בין מאונס ובין מרצון, שלילת כל מקורות המחייה מאת היהודים, כגון סגירת החנויות, החרמת הסחורות, קונטריבוציות, איסור היציאה מחוץ לתחום העיר, איסור קיום קשר עם האוכלוסייה הלא־יהודית וגומר.

במצב זה נדונו היהודים למיתת רעב. הקלה פורתא הביאה מכירת חפצי־זהב, תכשיטים וכל דבר־ערך — כמובן, במחירים של פרוטות — תוך חתירה מתמדת להביא פת־לחם למשפחה, ובעיקר לילדים, שכאב הלב לראותם סובלים, ברוב המקרים, חרפת־רעב ממש.

בימים ההם, הפך הגיטו לבית־כלא ענקי, בו הסתופפו והצטופפו אלפי בני־אדם, מהם אף נפוחי־כפן, שהיו מבקשים אוכל ואין, ושהיו מוכנים לכל מיתה — ובלבד, לא למיתת רעב.

אכן, סיפוק צורכי־אוכל של הגוף התגלה ככוח היחידי הקיים ועומד, גם שעה שכל יתר כוחות הגוף והנפש כאילו נעלמו ואינם, ולא עוד, אלא גם בשעה שהאדם מיואש ללא־תקנה ורואה במוות את הפתרון היחיד למצבו ומבקש אותו — גם אז יש משום כורח ראשוני במילוי הסטיכיה של הרעב.

מבצעי־הטעייה

וודאי, בכל תקופת הכיבוש סבלו היהודים קשות, הן מבחינה חומרית ומבחינת כבודם האנושי שחולל, וכן מהקזת דם מתמדת, כגון רציחת יהודים בודדים, תליית עשרים היהודים בפורים ובחג השבועות, קרבנות מבצע שירדז, הידוע לשימצה, וכיוצא באלה.

אך מיד התברר, שכוונותיהם הזדוניות של הגרמנים היו מרחיקות לכת ללא שיעור. הגרמנים לא הסתפקו עוד בגסיסתם האיטית של היהודים בגיטו. קצרה ידם לחכות לכליונם טיפין־טיפין. הללו, בתאוות־רצח שלא ידעה שבעה, חתרו להשמדה המונית של היהודים — ובהקדם.

למטרה נפשעת זו המציא המוח השטני הגרמני, בדם קר, תוכנית מדוקדקת ומחושבת לכל פרטי־פרטיה. תוכנית זו, שעמדה להיות מבוצעת שלבים־שלבים, הוכנה בסודיות מוחלטת, תוך חתירה לטישטוש עקבות הפשע.

היתה זו תוכנית עיקור היהודים ממקומות הימצאם ושילוחם כביכול למחנות — „אקציה", בלשונם „התרבותית" של הגרמנים. ואילו, לאמיתו של הדבר, רובם של העקורים הללו שולחו להשמדה, אגב רציחת רבים מהם בו במקום, ורק חלק מהם — הצעירים והבריאים, הכשרים עוד לעבודה — שולחו למחנות, לענותם בעבודות־כפייה. וגם הללו, המאושרים כביכול, נועדו למוות, בסופו של הדבר, לאחר סחיטת לשד־עצמותיהם בעבודה קשה ומפרכת, בתנאי־טרור על־אנושיים והתעללות בלתי־פוסקת. וכאשר, על־אף הסודיות שאפפה את יעדי־המשלוחים, נודעה האמת האכזרית ולגיטו החלו להסתנן ידיעות, הולכות ותוכפות, על גורל האומללים, „**הנשלחים למזרח בתנאי־חיים טובים**" — הכריחו הגרמנים את ראשי־היודנראט לפרסם גילוי־דעת, כי אין אמת בכל השמועות („**גרויל־פרופגנדה**" — בלשון הגרמנים), וכי כולם הגיעו בשלום למחוז־חפצם.

לא זו אף זו.

הגרמנים גם השתמשו במבצעי־הטעייה והערמה שונים, כדי להוליך שולל את היהודים ולבלבל את דעתם. מבצע־הטעייה אחד, שעשוי היה לשמש אמצעי־הרגעה והרדמה מובהק, היתה החזרת קבוצת אנשים, ששולחה למחנות עבודה בסביבת פוזין הביתה — סמוך לחיסול הגיטו.

היהודים בגיטו, חרף ידיעתם את הצפוי להם, בהיותם מוקפים מכל העברים אויבים בנפש, על־אף היעדרו של כל סיכוי להצלה אם לא יתרחש נס בעוד מועד — גילו כוח־סבל רב ורצון עז לעמוד בכל התלאות, ובלבד להישאר בחיים. כולם נשאו בגבורה ובעוז־נפש את ייסוריהם, שהונחתו עליהם בלי־הרף — חדורי־תקווה ואמונה, שעוד יזכו לראות במפלתו של אותו רשע וכת דיליה, ולנקום את נקמתם על הרצח המחריד והמתוכנן, שבוצע על עם חסר־הגנה וחף מפשע.

וכך — תוך אמונה ותקווה הובלו יהודי עירנו, יהודי זדונסקה־וולה, בסוף אבגוסט 1942, לדרכם האחרונה.

עפּיזאָדן אין לאָדזשער געטאָ

יוסף ראָזנבערג, חיפה

ערב געטאָ־אָפּשלוס

נישט־געקוקט אויף אַלערליי טאָג־טעגלעכע שיקאַנעס און רעפּרעסיעס, אויף די פאַרשידנאַרטיקסטע, אומגלויבלעכסטע פאַרבאָטן פון אַלץ און אַלעם, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף די אומגליקלעכע קעפּ פון דער יידישער עדה, מצד דער אוממענטשלעך־אכזריותדיקער, סקרופּוללאָזער דייטשער מאַכט — איז נאָך די לאַגע פון די יידן אין געטאָ, ערב דעם אָפּשלוס, אין אַלגעמיין געווען אויסצוהאַלטן.

אָפּגעזען פון די סכנות, מיט וועלכע דאָס איז געווען פאַרבונדן, האָבן נאָך יידן געפונען אַ וועג צו דער אַרישער זייט, צו באַקאַנטע פּאָליאַקן, צומאָל אויך צו דייטשן, ווו זיי האָבן אויסגעביטן פאַרשידענע ווערטפולע חפצים אויף לעבנסמיטל — קאָמפּלעטירנדיק אַזוי־אַרום די מאָגערע הונגער־ראַציעס, וואָס זענען צוגעטיילט געוואָרן דער יידישער באַפעלקערונג דורך דער „ה ע ר ן״ ־ מ אַ כ ט.

און הגם ס'האָבן פּאַסירט נישט־ווייניק פאַלן, בעת די, מיט סכנות־איינגעשאַפטע פּראָדוקטן, זענען אָפּגענומען געוואָרן דורך די אָרטיקע פאָלקס־דייטשן, האָט דאָך, אין גרויסן און גאַנצן גענומען, די מעגלעכקייט פון קאָנטאַקטירן זיך מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג אין אַ גאָר גרויסער מאָס פאַרלייכטערט די יידישע לאַגע בכלל און דעם דערנערונגס־אָפּשניט בפרט.

מאי 1940 — געטאָ־אָפּשלוס

מיטן אָפּשליסן פון געטאָ, אין חודש מאַי 1940, האָט זיך די לאַגע ראַדיקאַל געביטן. מיטאַמאָל זענען אונטערגעשניטן געוואָרן אַלע לעבנס־מקורות, וואָס האָבן ביז דעמאָלט גענערט די יידישע געטאָ־באַפעלקערונג. ס'האָט אויך, בדרך הטבע, לאַנג נישט געדויערט און אַלע פון פריער צוגעגרייטע לעבנסמיטל־רעזערוון, האָבן זיך אויסגעשעפּט. אין רעזול־טאַט פון דערדאָזיקער לאַגע האָט דער הונגער גענומען בושעווען אין געטאָ — ווערנדיק אַ סטאַבילער גאַסט אין רוב שטיבער פון דער געטאָ־באַפעלקערונג.

פאָלקס־ציילונג

אין דערדאָזיקער צייט נעמט ר ו מ ק אָ ו ו ס ק י און זיין שטאַב דורכפירן אַ ריי פּלענער, וואָס האָבן געהאַט פאַר אַ ציל צו רעגולירן דאָס אינערלעכע געטאָ־לעבן.

אויפן ערשטן פּלאַן ווערט דורכגעפירט אַ פאָלקס־ציילונג — מסתמא מיט דער כוונה צו קענען באַשטימען דעם כמות פון דער לעבנסמיטל־צוטיילונג, וואָס ס'האָט זיך געפאָדערט פאַרן געטאָ, און די מענטשן־קראַפט, מיט וועלכער די געטאָ־אַדמיניסטראַציע קען דיספּאָנירן.

אין רעזולטאַט פון דער ציילונג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די צאָל יידן אין געטאָ איז געווען צווישן 160 און 170 טויזנט נפשות.

הויף־קאָמיטעטן

באַלד נאָך דער ציילונג פאַראָרדנט ר ו מ ק אָ ו ו ס ק י אויסצוווילן הויף־קאָמיטעטן, אין באַשטאַנד פון 3 פּערזאָן, וועמעס אויפגאַבע ס'האָט געזאָלט זיין איבערצונעמען די פאַר יעדן הויף באַשטימטע לעבנסמיטל־צוטיילונג, און אויך זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זייער גערעגלטער פאַרטיילונג.

ס'איז אָבער באַלד קלאָר געוואָרן, אַז במקום צו דינען ווי אַ רעגולירנדיקער כוח, זענען די הויף־קאָמיטעטן געוואָרן פאַרמישט אין מיסברויכן און מחלוקתן, בעתן פונאַנדערטיילן די מאָגערע ראַציעס. אַלס פּועל־יוצא דערפון זענען די הויף־קאָמיטעטן אויפגעלייזט געוואָרן, און די לעבנסמיטל־פּראָדוקטן זענען פונאַנדערגעטיילט געוואָרן צו יעדן איינעם אינדיווידועל.

אלה הצאן שלא חטאו

אין געטאָ ווערט דערווייל דער הונגער שווערער און שווערער. און דאָס, נישט־נאָר ווי אַ פּועל־יוצא פון דער נישט־גענוגנדיקער פּראָדוקטן־צוטיילונג, וואָס איז פון־פאָרויס אויסגערעכנט געווען אויף אויסצוהונגערן די פאַרשפּאַרטע געטאָ־יידן. אויך די קאָרופּציע און גנבות פון די אָנגעשטעלטע (פון ר ו מ ק אָ ו ו ס ק י ס אנשי־שלומנו) אין די אַפּראָוויזאַציע־אָפּטיילונגען, האָבן נאָך מוסיף געווען צו דער אַלגעמיינער נויט.

אין דאָזיקן מצב פון סטאַבילן הונגער, האָבן זיך מענטשן אַרומגעשלייכט ווי שאָטנס, זוכנדיק עפּעס צו עסן. הונדערטער מענטשן האָבן זיך געפלעגט זאַמלען ביי דער געטאָ־קיך, אין דער האָפענונג צו געפינען אַביסל קאַרטאָפל־

שאַלעכץ, אָדער אַ פאַרפוילטן רעטעך. מ׳איז גרייט געווען צו דער שווערסטער, עקלהאַפטעסטער, מסוכנדיקסטער אַרבעט, אַבי צו באַקומען אַ טעלער זופּ, אָדער עטוואָס אַנדערש, צו שטילן כאָטש אויף אַ מינוט דעם שרעקלעכן הונגער, וואָס האָט אומאויפהערלעך גענאָגט ביים האַרץ, דערפירט צו אוממעכטיקייט, צו דער אָפּשוואַכונג פון ווידערשטאַנדס־כוחות — און לסוף צום אויסברוך פון עפּידעמישע קראַנקהייטן און מאַסן־שטערבלעכקייט.

דער הונגער איז געוואָרן דער סטאַבילער באַגלייטער פון אַלעמען, אָבער, באַזונדערס האָט דאָס האַרץ געריסן, צוקוקנדיק זיך צום ווייטיק און פאַמעלעכדיקן אויסגיין פון די קליינע קינדער — אלה הצאן שלא חטאו.

די פראַגע: און וואָס ווייטער? — האָט ווי דער טיטוס־וואָרם אומאויפהערלעך געעקבערט אין מוח. ערשט עטלעכע חדשים זענען פאַרביי ווי דאָס געטאָ איז געשלאָסן געוואָרן, און שוין שניידט דער מלאך־המות אַזאַ שניט און מיט אַזאַ אימפעט! טאָ וואָס וועט זיין ווייטער?!

דער סאַניטאַרער מצב

די לאַגע אין געטאָ איז נאָך שווערער און דריקנדיקער געוואָרן צוליב די אומדערטרעגלעכע סאַניטאַרע באַדינגונגען, וואָס זענען דאָרט אַנטשטאַנען — אַ רעזולטאַט פון דער אומגעהויערער ענגשאַפט און פאַרפעסטעטער לופט, אין וועלכער די אומגליקלעכע זענען געצוווּנגען געוואָרן צו „לעבן". דער עיפּוש פון די איבערפולטע מיסט־קאַסטנס און אוביקאַציעס האָט ממש פאַרסמט די לופט. אַלס צוגאָב דערצו זענען אין געטאָ בכלל נישט געווען בנמצא קיין לאָקאָמאָציע־מיטלען. פון אַלע פערד, וואָס האָבן געהערט צו יידן, האָבן די דייטשן נאָר צוריקגעלאָזן איינס — איבערצופירן די טויטע. דאָס שאַפן אַזעלכע סאַניטאַרע באַדינגונגען איז געווען אַ טייל פון דער דייטשער „זאָרג", וואָס גיכער און ווירקזאַמער דורכצופירן זייער פון־פאָראויס באַרעכנטן, סיסטעמאַטישן פאַרניכטונגס־פּלאַן פון דער בכוונהדיק־צוזאַמענגעפּרעסטער געטאָ־באַפעלקערונג.

אָבער אויך אין די דאָזיקע באַדינגונגען, האָט דער פון דער נאַטור געגעבענער זעלבסטדערהאַלטונגס־אינסטינקט סטימולירט די באַליידיקטע, באַשפיגענע און געפייניקטע צו מאַקסימאַלע, נישט־געוויינטלעכע אָנשטרענגונגען אויפצוהאַלטן כאָטש דאָס נאַקעטע לעבן. און נישט־געקוקט אויפן אומדערטרעגלעכן געשטאַנק, וואָס האָט זיך געטראָגן פון די אָנגעהויפטע שמוץ־נעסטן, האָבן זיך געפונען מענטשן, צווישן זיי אויך דער שרייבער פון די צייל, וואָס זענען גרייט געווען אויסצופירן אויך דידאָזיקע אַזוי־שמוציקע אַרבעט, פאַרן פרייז פון אַ צוגאָב־זופּ און נאָך אַ שטיקל ברויט, וואָס דער רומקאָווסקי־שטאַב האָט באַשטימט פאַר די, וואָס האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן צו דערדאָזיקער אַרבעט. און מחמת, ווי שוין דערמאָנט, ס׳זענען נישט געווען קיין פערד אַרויסצופירן די אָנגעלאָדענע וועגענער, פלעגן זיך 2 פון אונדז איינשפּאַנען פון פאָרנט, בעת 2 אַנדערע פלעגן אונטערשטופּן פון הינטן, שלעפּנדיק די וועגענער מיט אַלע כוחות — אויף דעם פאַר זיי באַשטימטן פּלאַץ.

דאָס „גליק" האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. אינעם דאָרט־עקזיסטירנדיקן מצב פון פאַרצווייפלטן נאָגנדיקן הונגער, אין וועלכן די באַפעלקערונג האָט זיך געפונען, האָבן זיך באַלד געיאַוועט אַ סך אַנדערע פּרעטענדענטן צו דערדאָזיקער אַרבעט. און נאָך אַ קורצער צייט זענען מיר פאַרטרעטן געוואָרן פון אַנדערע מענטשן — פּראָטעזשירטע פון רומקאָווסקי און זיינע מיטאַרבעטער.

מיטן אָנקומען פון ווינטער ווערט די מאָס פון ליידן און יסורים נאָך פאַרפילפאַכט. דעמאָלט קומט נאָך צו צו אַלע אַנדערע שווער[י]קייטן און אומגליקן אויך דאָס באַהייצונגס־פּראָבלעם. אין פאַרלויף פון זומער זענען אַלע מעגלעכע האָלץ־קעגנשטאַנדן פון אַלערליי מעבל־שטיק, וואָס האָבן זיך געפונען אין די שטיבער, געוואָרן אויסגענוצט אויף עפּעס אָפּצוקאָכן. און מקורות פונוואַנען צו באַקומען האָלץ אָדער קוילן זענען נאַטירלעך, נישט געווען. האָבן בכן קעלט און הונגער, וואָס ווערט נאָך פאַרשטאַרקט מיטן פאַרקלענערן זיך פון דער פּראָדוקטן־צוטיילונג, באַגלייט פון קראַנקהייטן, רעפּרעסיעס און פאַרפאָלגונגען — פאַרוואַנדלט דאָס לעבן אין געטאָ אין אַן אומדערטרעגלעכן גיהינום, פאָדערנדיק יעדן טאָג — און וואָס ווייטער אַלץ מער — זיינע קרבנות.

אין דידאָזיקע טעג רייסט זיך אַרויס פון די טיפענישן פון די געפייניקטע די האַרצרייסנדיקע, פאַרצווייפלונגס־פראַגע: „מאין יבוא עזרי?"

קברנים

די קעלט און דער הונגער, און נישט־וויניקער דער אַלגעמיינער נשמה־צושטאַנד פון די באַליידיקטע און באַשמוצטע, אין די ווינטער־חדשים פון 1940—1941, האָבן זיך אומפאַרמיידלעך אויסגעווירקט אויף דער ווידערשטאַנדס־פעאיקייט און אויסדויער־קראַפט פון דער געפייניקטער געטאָ־באַפעלקערונג. איז נישט קיין וווּנדער, אַז ס׳איז כסדר געוואַקסן די שטערבלעכקייט, סיי פון אַ „נאַטירלעכן" טויט, סיי פון עפּידעמיעס — סיי דירעקט אומגעברענגטע פון דייטשן טעראָר. דערביי זענען אַנטשטאַנען גרויסע

שוועריקייטן ביים אויסגראָבן קברים אין דער האַרטער, פאַרפרוירענער ערד, פאַר דער גרויסער צאָל געשטאָרבענע. כדי צו לייזן דאָס פּראָבלעם האָט די געטאָ־מאַכט אויפגעשטעלט ספּעציעלע קברנים־גרופּן. די פרייוויליק־געמאָלדענע פאַר דערדאָזיקער טרויעריקער פונקציע האָבן באַקומען אַ צולאָג פון אַ האַלבן קילאָגראַם ברויט און אַ זופּ. אויך דער אונטערגעחתמעטער האָט געהערט צו דער קאַטעגאָריע. אַ טיילווייזע באַפרידיקונג אין דערדאָזיקער וויטיקלעכער באַשעפטיקונג איז געווען דער פאַקט, אַז אַהיימקומענדיק דערשעפּטע, קוים שלעפּנדיק די פיס, האָבן מיר געקענט געבן אונדזערע אויסגעהונגערטע קינדער נאָך אַ שטיקל ברויט און עטלעכע לעפל זופּ.

ווי ס׳האָט געטראָפן ביי דער פריערדיקער באַשעפטיקונג — אין דער סאַניטאַר־אָפּטיילונג — אַזוי איז אויך אין דעם פאַל געקומען צו אַן אויסטויש פון מענטשן. אין חודש אַפּריל, בעת דאָס גראָבן די קברים איז שוין אָנגעקומען לייכטער, ווערן מיר אויפסניי פאַרטרעטן פון אַנדערע. ווידער בלייבן מיר אויסגעשטעלט צו לעבן אויסשליסלעך פון דער שלעכטער און מאָגערער צוטיילונג — וואָס האָט באַטייט הונגער אין בוכשטעבלעכן זינען פון וואָרט.

אין דעמדאָזיקן אַלגעמיינעם פיינלעכן מצב איז באַזונדערס טרויעריק געוואָרן אויפן געמיט, זיך צוקוקנדיק צום וויטיק פון די אומשולדיקע עופהלעך, וואָס האָבן געוואָרפן בליקן אויפן ליידיקן טעפּל — מיט אייגעלעך שוין אויסגעלאָשענע און אויסגעטריקנטע פון וויינען.

קינדער־מערדער

אין דער תקופה פון פסח 1941 ביז פעברואַר 1942, בין איך געווען באַשעפטיקט ביים פונאַנדערנעמען יידישע הייזער אויף די גאַסן אָגראָדאָווע, פּולנאָצנע, נאָוואָמיעיסקע און אַנדערע. דידאָזיקע אַרבעטן זענען געוואָרן דורכגעפירט אונטער דער אויפזיכט פון דייטשע מייסטער און פּאָליציי.

אין פעברואַר 1942 בין איך באַשטימט געוואָרן אַלס וועכטער אויף זגערזשער גאַס, נומער 80, און באַקומען אַן אַרבעטס־קאַרטע — אַ דאָקומענט פון גרויסער חשיבות אין יענער צייט.

דער הויף איז געווען באַוווינט פון 200 נפשות. אָבער די פּערמאַנענטע אַקציעס און די מאַסן־שטערבלעכקייט האָבן רעדוצירט די הויף־באַפעלקערונג ביז צו עטלעכע צענטליק נפשות. בעת דער הויף איז שוין געווען כמעט אויסגעליידיקט, זענען געבראַכט געוואָרן אַהין דייטשע יידן. אויך זיי האָבן געטיילט דעמזעלבן גורל. אויך זיי זענען געוואָרן וואָס־אַמאָל וויינ־יקער אין די אומצייליקע אַקציעס און אַנדערע רעפּרעסיעס, אָנגעוואָרפענע מיט אוממענטשלעכער און אומגלויבלעכער דזשונגל־אכזריות אויף דער ליידנדיקער הויף־באַפעלקערונג דורך די דייטשן — ווי ס׳איז איבעריקנס געווען דער פאַל אין אַנדערע יידישע געטאָ־הייף.

צום סוף זענען אין „מ י י ן" הויף געבליבן ביי 40 נפשות.

אינדערצווישנצייט איז אין געטאָ אַדורך אַ כוואַליע פון די טרויעריק־באַקאַנטע קינדער־אַקציעס, בעת וועלכע דאָס געטאָ איז געווען פול מיט באַוואָפנטע סאָלדאַטן און ס.ס.־לייט. די לעצטע האָבן גענישטערט אין אַלע וווינונגען און אין אַלע מעגלעכע באַהעלטענישן — און די געפונענע קינדער פאַרשיקט אויף פאַרניכטונג, אָדער דערשאָסן אויפן אָרט. אין איינער פון דידאָזיקע בלוטיקע אַקציעס איז מיר געלונגען אויסצובאַהאַלטן 2 פרויען מיט 9 קינדער, וואָס האָבן טאַקע — דאָסמאָל — באַוויזן אויסצומיידן דעם ביטערן גורל.

בעת די שפּעטערדיקע אַקציעס און סעלעקציעס, מיט וועלכע דאָס מערדער־פאָלק האָט אונדז אַזויפיל „מ ז כ ה" געווען, זענען אויך זיי ליידער אומגעקומען.

איינע פון דידאָזיקע אָפּגרונטיק־געפאַלענע קינדער־

מספר יהודי זדונסקה־וולה בגיטו לודז׳.

עטלעכע זדונסקעוואָליער יידן אין לאָדזשער געטאָ.

אַקציעס, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ נישט־צו־באַנעמענדיקער ברוטאַלקייט — באַגלייט מיך ביז אויפן היינטיקן טאָג, און איך וועל דידאָזיקע אייַנגעפּרעסטע טראַגישע איבערלעבונג מסתמא ביז מיין לעצטן אָטעם־צוג נישט פאַרגעסן.

געווען איז דאָס ערב ראש־השנה פון 1942. די דייטשן האָבן אין דעם ערב יום־טוב׳טאָג — ס׳איז געווען זייער סאַדיסטישער שטייגער דווקא אין די יידישע ימים־טובים צו פאַרגרעסערן און בולטער צו מאַכן דאָס יידישע אומגליק און הילפסלאָזיקייט — ווידער אַדורכגעפירט אַ קינדער־אַקציע.

צווישן אַנדערע הימל־שפּאַלטנדיקע פאַרברעכערישע מעשים, וואָס האָבן געווייַנטלעך כאַראַקטעריזירט אַ דייטשע אַקציע קעגן יידן, האָבן זיי דאָסמאָל אויך אַראָפּגעוואָרפן פון 4־טן שטאָק פון שפּיטאָל, אויף לאַגעווניצקאַ 36, די קליינטשיקע יידישע קינדערלעך, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, אין די אונטן־צוגעגרייטע לאַסט־אויטאָס, וואָס האָבן געוואַרט ביים שפּיטאָל. דערדאָזיקער „מענטשלעכער" אַקט איז אויסגעפירט געוואָרן ביים הילכיקן אַקאָמפּאַניאַמענט פון לאַכנדיקע פּרצופים פון די רעפּרעזענטאַנטן פון דייטשן „ד י כ ט ע ר ־ א ו ן ד ע נ ק ע ר ־ פ אָ ל ק".

קאָנסעקווענטע דייטשע מאָרד־סטיכיע

אין דער נאַכט פון 10־טן אויפן 11־טן פעברואַר 1944, זענען מיר, אַ גרופּע פון 1.000 מאַן, אַרויסגענומען געוואָרן פון די בעטן — ביי האַרצרייסנדיקע געוויינען פון פרויען און קינדער — און אַרייַנגעוואָרפן געוואָרן אין טורמע, ווו מיר האָבן זיך געפונען ביז מערץ.

בעתן צונעמען אונדז האָט עס געהייסן, אַז מ׳שיקט אונדז קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. אינדערעמתן האָט מען אונדז אָפּטראַנספּאָרטירט קיין ט ש ע נ ס ט אָ כ אָ ו, ווו מיר זענען געוואָרן באַשעפטיקט אין די דאָרטיקע מיליטערישע האַסאַג־פאַבריקן.

בעת די גרויסע רוסישע אָפענסיווע האָט זיך אָנגעהויבן אויפן מזרח־פראָנט, האָט זיך אונדזער אַזוי אויך שווערע לאַגע נאָכמער פאַרערגערט. אין דער מאָס ווי ס׳זענען, אין דערדאָזיקער צייט, פאַרקלענערט געוואָרן די לעבנסמיטל־ראַציעס, אין דערזעלבער מאָס האָבן די דייטשן פאַרגרעסערט די אַרבעטס־נאָרמעס, זיי אויפצווינגנדיק אויף אונדז מיט אַלע מעגלעכע סאַדיסטישע עינויים.

מיטן פאָרויסגיין פון דער רוסישער אַרמיי און דערנענטערן זיך פונעם פראָנט, ווערן מיר געשיקט אין באַקאַנטן קאָנצענטראַציאָנס־לאַגער ב ו כ נ װ אַ ל ד — און פון דאָרט קיין ז אָ נ ע נ ב ע ר ג.

מערץ 1945

די דייטשן שטייען שוין ביים ראַנד פון זייער זיך־פונאַנדער־קראַכנדיקער מיליטערישער אונטערדריקנדיקער מאַשין — און דאָך ווייזן זיי נישט אַרויס דעם מינדעסטן סימן פון חרטה, פון באַדענקען.

פאַרקערט.

וואָס נענטער ס׳איז געוואָרן דער מאָמענט פון זייער מפּלה — אַלץ גרעסער דער האַס, אַלץ שטאַרקער דער דרוק, אַלץ ווייטיקלעכער דער פּיין, אַלץ שרעקלעכער די אכזריות איבער די אומגליקלעכע שקלאַפן־סקעלעטן, וואָס האָבן קוים געשלעפּט זייער בידנעם האָפענונגסלאָזן לעבן.

די דייטשע מאָרד־סטיכיע האַלט ממש אָן ביז צו דער לעצטער מינוט — נישט־אַרויסלאָזנדיק דעם פון־יאָרן־פאַרפייניקטן קרבן פון זייערע פאַרבלוטיקטע לאַפּעס.

אָט דערדאָזיקער נאַטירלעך־ווילדער סטיכיע צו מאָרדן און אומברענגען — מ אָ ר ד ן א ו ן א ו מ ב ר ע נ ג ע ן ל ש מ ה — פאַר יעדן פּרייז און אונטער אַלע באַדינגונגען — איז צוצושרייבן דעם לעצטן טויטן־מאַרשרוט, וואָס זיי האָבן געצוווּנגען דורכצומאַכן זייערע קרבנות — אַ מאַרשרוט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 28־טן מערץ 1945, און האָט זיך געצויגן ביז צו דער באַפרייאונג.

דער רעזולטאַט פון דאָזיקן טרויעריק־מאַקאַברישן מאַרשרוט איז געווען, אַז פון די 600 אַרויסגעפירטע מענטשן זענען אומגעקומען 400 — פון קעלט און הונגער, אין ווערטלעכן זינען פון וואָרט — אונדזער דערנערונג איז באַשטאַנען פון גראָז און ווילדע געוויקסן — און דער עיקר פון די ווילקירלעכע דערשיסונגען. בעת די לעבן־געבלי־בענע 200 מענטשן — מאָנסטער־סקעלעטן, וואָס האָבן ווילנסלאָז, האָפענונגסלאָז זיך געשלייכט מיט זייערע פאַרהונגערטע, פאַרשמאַכטע קערפּערס — זענען אָנגעקומען אין שטעטל נייַשטעטין, אַן ערך 100 קילאָמעטער פון פּילזן — ווו זיי זענען ענדלעך באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

* * *

אַ ציטערנדיקער, מיט אַ צאַפּלענדיק האַרץ אין דער־וואַרטונג זיך צו דערוויסן וועגן גורל פון מיינע נאָענטסטע — פרוי, קינדער און אַנדערע משפּחה־מיטגלידער — בין איך צוריקגעפאָרן קיין פּוילן. געטראָפן האָב איך אַ חורבן. מיין פרוי און קינדער זענען אומגעקומען ביי דער אויסזידלונג אין אויגוסט 1944. אַנדערע האָבן זייערע כשרע נשמות אויסגעהויכט אין די פאַרשידענע טויט־לאַגערן.

יאָ, אַזוי האָבן די דייטשע מאָרד־מייסטער אויסגעפירט זייער „אַ ר ב ע ט" בשלמות — צילנדיק צו דער אַבסאָ־לוטער רעאַליזירונג פון זייער אויף די קלענסטע פּרטים באַרעכנטער „ע נ ד ־ ל י י ז ו נ ג" פון דער יידן־פראַגע.

אין די נאַצישע טויט־לאַגערן

אברהם שיליס, רמת־גן

די קריגס־אָפּעראַציעס אין 1939 טרעפֿן מיך אין די רייען פון סקערניעוויצער פּיעכאָטע־פּולק. נאָך קורצע קאַמפן, אָפּטרעטנדיק אין דער ריכטונג פון לאָדזש, ווער איך גענומען אין געפאַנגענשאַפט. אַ גרויסע גרופּע געפאַנגענע, צווישן זיי פיל ייִדן, ווערן מיר איבערגעשיקט אין געפאַנגען־לאַגער „סטאַלאַג 7 A" אין דייטשלאַנד, וווּ מיר געפינען זיך ביז מאַי 1940.

אין דעם חודש ווערן פיל ייִדישע געפאַנגענע, איך בתוכם, אָפּטראַנספּאָרטירט אין לאָדזשער געטאָ, וווּ איך מאַך מיט דעם ביטערן גורל מיט אַלע געטאָ־איינוווינער, דורכגייענדיק פאַרשידענע אַקציעס, סעלעקציעס און פאַרשידענע אַנדערע פּלאָגן, צוגעטראַכטע פאַר אונדז דורך דער סאַדיסטישער נאַצישער מערדער־קליקע.

זייענדיק יונג און אַרבעטס־פעאיק, געלינגט מיר אויסצומיידן די פאַרשיקונג ביזן יאָר 1944.

אין מערץ פון דעם יאָר ווער איך געכאַפּט פון אַ באַהעלטעניש און געשיקט אין טרויעריק־באַרימטן אַרבעטס־לאַגער סקאַרזשיסק, וווּ איך האָב געאַרבעט אין די „האַסאַג"־אונטערנעמונגען ביז יוני 1944.

צוליב די דערפאָלגרייכע אָנגריפן אויפן מזרח־פראָנט און זיין כסדרדיקע דערנענטערונג, ווערט סקאַרזשיסק ליקווידירט און אין די ערשטע טעג פון יוני ווערן מיר איבערגעשיקט, אין פול־געפאַקטע לאַסט־אויטאָס, אין די אַמוניציע־פאַבריקן פון טשענסטאָכאָוו — אַ צווייטע „האַסאַג"־פיליע. דאָרט, אין טשענסטאָכאָוו, בין איך געווען באַשעפטיקט, אונטער שווערע באַדינגונגען, ביי דער פּראָדוקציע פון געווער־טיילן, ביז יאַנואַר 1945.

אינדערצווישנצייט גייט אָן אויפן פראָנט אַ ריזן־געראַנגל. די פאַרוואונדעטע דייטשע חיה, וואָס האָט זיך שוין צוגעוווינט צו לעבן אויף רויב, עקספּלאָאַטאַציע און מאָרד, בייסט זיך איין מיט די נעגל אין די אָקופּירטע געביטן, אָפּטרעטנדיק שריט ביי שריט פאַר דער איבערמאַכט און טויט־קלעפּ פון די באַפרייערישע מזרח־ און אַליאירטע אַרמייען. אַזוי דערנענטערט זיך איינציקוויז דער פראָנט אויך צו אונדזער געגנט, און די דייטשן זענען געצוואונגען צו ליקווידירן אויך טשענסטאָכאָוו. פון דאָרט ווערן מיר פאַרשיקט אין באַרימטן טויטן־לאַגער — בוכנוואַלד.

בוכנוואַלד און דאָראַ

באַלד ביים איבערטרעטן די טויערן פון לאַגער ווערן מיר „אויפגענומען" דורך אַן ס.ס.־מאַן, וואָס זוכט גאָלדענע ציין אין די מיילער. די ציין ווערן אויפן אָרט אַרויסגענומען מיט אַ פּשוטער צוואַנג און קאָנצענטרירט אין אַ דערנעבן־שטייענדיקן קאַסטן.

אָפּזייענדיק עטלעכע טעג אין בוכנוואַלד־גיהינום ווער איך, מיט נאָך עטלעכע ייִדן, געשיקט אויף אַרבעט אין דאָראַ.

דאָראַ איז געווען אַ שרעקנס־וואָרט. דאָרט זענען געווען קאָנצענטרירט גרעסערע אַמוניציע־פאַבריקן, אויסגעבויטע אין די בערג — אונטערערדישע גיגאַנטן, וואָס האָבן פּראָדוצירט מאָרד־מכשירים פאַר דער דייטשער פרייהייטס־דערשטיקנדיקער אַרמיי.

צוליב דעם הונגער־ און טעראָר־רעזשים, וואָס האָט אין דידאָזיקע פאַבריקן געהערשט, און דער עיקר צוליבן פעלן פון פרישער לופט, איז די אויסדויער־קראַפט פון די דאָרטיקע שקלאַפן־אַרבעטער געווען קוים עטלעכע וואָכן. נאָך דערדאָזיקער צייט, האָבנדיק איינגעזאַפּט אין זיך די פאַרסמטע פולווער־לופט — איז מען געוואָרן באַצייכנט אַלס „אָפּגעשטאַנענער", מיט דעם „נאַטירלעכן" רעזולטאַט: פאַרניכטונג.

טראַנספּאָרט יאָגט טראַנספּאָרט

פון פעברואַר 1945 ביז אַפּריל געפין איך זיך אין לאַגער ראָטלעבראָדע. דאָ ווערן מיר געוווירדי אמתע לאַגע אויף די פראָנטן. מיר ווייסן שוין, אַז די צייט פון דער באַפרייאונג איז נאָענט, און אַ הייסע תפילה באַוויזט זיך אויף אַלעמענס ליפּן — אַז ס׳זאָל שוין וואָס גיכער אַ סוף נעמען צו אונדזערע תלינים. אָבער די מערדער, וואָס אַנטלויפן ווי די גרעסטע פּחדנים, אומעטום וווּ ס׳ווייזט זיך נאָר די מינדעסטע געפאַר פאַר זיי פערזענלעך, ווייזן אַרויס גרויסע העלדישקייט קעגן אונדז — קעגן שוצלאָזע, אומבאַוואָפנטע, האַלב־טויטע לאַגער־לייט.

פירנדיק אונדז פון ראָטלעבראָדע קיין יעוועניץ, איז דער וועג פול געווען מיט דערשאָסענע. דאָס זענען די אַזוי־גערופענע „אָפּגעשטאַנענע" — אַ בולטער

באַוויז פון דער „העלדישקייט" פון דער „העכער ראַסע".

בעתן פירן אונדז קיין יעווועניץ, איז אַ גרופּע פון אונדז, אויסנוצנדיק די נאַכט־פינצטערניש, פאַרשוווּנדן אין די אַרומיקע וועלדער. ווי מיר זענען שפּעטער געוווּיר געוואָרן איז דער גאַנצער טראַנספּאָרט, פון וועלכן מיר זענען אַוועק, פאַרשפּאַרט געוואָרן אין אַ סטאַדאָלע, נישט ווייט פון גאַרדילעגן, און פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקער־הייט, ווערנדיק אונטערגעצונדן פון די דייטשן. איינער פון די לעצטע דייטשע „העלדישקייטן" — עטלעכע טעג פאַר זייער ענדגילטיקער מפּלה!

פאַרטאָגס האָבן די דייטשן אַדורכגעפירט איבער אונדז אַ גרינטלעכע אָבלאַווע און אַלע געכאַפּט. אויסשטעלנדיק אונדז אין רייען, זענען מיר געוואָרן געפירט דורך באַוואָפנטע וועכטער צום ראַנד פון אַ וועלדל. באַלד זענען אָנגעקומען עטלעכע ס.ס.־לייט מיט מאַשין־געווער און געעפנט אויף אונדז אַ העפטיקע שיסעריי. עטלעכע פון אונדז איז דאָך געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אויסצובאַהאַלטן אין דער וואַלד־געדיכטעניש.

בעת ס'איז פּלוצלינג געוואָרן שטיל, זענען מיר אַרויסגעקראָכן פון אונדזערע באַהעלטענישן. אַ חוץ די טויטע קערפּערס פון אונדזערע אומגליקלעכע ליידנס־חברים — אומשולדיקע קרבנות פון אַ וואַנזיניקן פאַרברעך — איז קיינער מער נישט געווען. אַ קלאָרער באַוויז, אַז די מערדער זענען זיך צעלאָפן — מורא האָבנדיק צו הויזן צוזאַמען מיט דער אומגלויבלעכער, אויסגעבעטענער פרייהייט, וואָס מיר האָבן נאָך זוכה געווען צו דערלעבן.

נאָך דעמזעלבן טאָג האָבן אונדז מקבל־פּנים געווען די ערשטע אַמעריקאַנער טאַנקן.

אונדזער יערלעכע אזכרה

צבי האָלענדער, ניו־יאָרק

כאָטש ס'זענען שוין אַדורך עטלעכע צוואָנציק יאָר פון טראַגישן חורבן פון אונדזער זדונסקעוואָליער קהילה, דאָך ווייזט זיך בולט אַרויס, יעדעס־מאָל ווען איבערגעבליבענע און געראַטעוועטע רעשטלעך פון לאַנדסלייט קומען זיך צוזאַמען, צו פאַראייביקן דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע אַזוי־אכזריותדיק פאַרפּייניקטע, אַז די צייט האָט אויף אַ האָר נישט געמינערט די אינטענסיווקייט פון דער טראַגישער איבערלעבונג, די טיפע זעלישע עמפּפינדונג פון צער און ווייטיק איבערן גורל פון אונדזערע קדושים — וואָס זענען אַזוי־אומשולדיק פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן אויף אייביק.

ס'ווייזט זיך תמיד אַרויס, בעת יעדער אזכרה, וואָס אונדזערע שטאָטישע אָרדענען איין, איבעראַל ווו זיי געפינען זיך, אַז די ווירקונג פון טרויער איז אַזוי גרויס, דאָס געפיל פון צער אַזוי דערדריקנדיק — גלייך ווי דאָס אומגליק וואָלט ערשט געשען נעכטן, גלייך די מתים וואָלטן נאָך געלעגן פאַר אונדזערע אויגן.

אַן ענלעך געפיל פון ווייטיק, פאַריתומטקייט און זעלישער אידענטיפיצירונג מיט די אומגעקומענע, איז אויך דאָסמאָל געקומען צום אויסדרוק — צומאָל מיט אַ נאָך־גרעסערער קראַפט — בעת אונדזערע לאַנדסלייט, האָבן אין חודש אלול, תשכ"ו, איינגעאָרדנט די יערלעכע אזכרה, ביי דער מצבה פון אונדזערע קדושים אויפן בית־עולם אין ניו־יאָרק.

אין דער אזכרה האָט אויך אָנטיילגענומען אונדזער חשובער גאַסט פון ישראל, אברהם פאַקנטרעגער, אַ באַגאַבטער חזן — וועמען מיר האָבן מכבד געווען אויסצופירן דעם רעליגיעזן טייל פון דער צערעמאָניע, וואָס דער גאַסט פירט, אגב, אויס יאָר־יערלעך אויף די שטאָטישע אזכרות אין ישראל.

עפענענדיק די טרויער־פאַרזאַמלונג, דריקט פּרעזידענט ראָזנבערג אויס דעם צער און ווייטיק איבער דעם אומגעהויערן און אומדערזעצלעכן פאַרלוסט, וואָס מיר האָבן געליטן פון נאַצי־פאָלק, אָנווייזנדיק דערביי, אַז מיר דאַרפן אויך ווייטער שטיין אויף דער וואַך, אין אָנבליק פון די נייעסטע אַנטיסעמיטישע אַנטפּלעקונגען אין לאַנד גופא און אין דייטשלאַנד, ווו די היטלער־באַנדעס הויבן אויפסניי אויף די קעפּ, פּרווונדיק ווייטער צו פאַרשפּרייטן זייער מענטשן־ און פעלקער־סם אויף דער גאַנצער וועלט.

אויפפאָדערנדיק די פאַרזאַמלטע אין טרויער נישט צו

פאַרגעסן און נישט מוחל צו זיין דעם אָפּגעטאָענעם פאַרברעך, דריקט ראָזנבערג צום סוף אויס די האָפענונג, אַז די מענטשהייט וועט זיך ענדלעך באַפרייען פון שנאה און האַס פון מענטש צו מענטש און פאָלק צו פאָלק, און אַז ענדלעך וועט הערשן שלום פאַר אונדזער פאָלק ווי פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

אַ קאַפּיטל תהילים

באַקומענדיק אַ וואָרט, שילדערט דער גאַסט אברהם פּאַקנטרעגער, אין טרויעריקע פאַרבן, די שווערע, פּיינפולע טעג אין געטאָ, דעם טראַגיש־בלוטיקן גירוש צום בית־עולם, די טראַנספּאָרטן אין די לאַגערן און דאָס באַרבאַרישע אומברענגען פון גרויסן רוב פון דער קהילה אין כעלמנאָ. דער גאַסט לייענט אויך אַ קאַפּיטל תהילים, בעת וועלכן אַלע זיצן אין פאַרקלעמטן טרויער, מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ, צוהערנדיק זיך געשפּאַנט צו דער תפילה לזכר די אומגעקומענע, וואָס ווערט אַרויסגעברענגט מיט האַרץ, נשמה און טיפן וויי־טיק.

„ספר־יזכור"

דער סעקרעטאַר פון דער סאָסייטי, הערזאָלד צבי האָלענדער, רעדט מיט טיפער געריירטקייט וועגן די אומגעבראַכטע קרבנות, אַקצענטירנדיק באַזונדערס די שטעלע, אַז דערדאָזיקער שוידערלעכער, ממש־אומגלייבלעכער פאַרברעך טאָר קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן.

האָלענדער דערמאָנט דעם „ספר־יזכור" פון אונדזער פאַרשניטענער קהילה, וואָס ווערט צוגעגרייט אין ישראל, און וועט דערציילן אויף דור־דורות, פאַר אונדז און פאַר דער גאַנצער וועלט, וואָס פאַר אַ אומזיניקע, גרויליקע פאַרברעכנס די דייטשן זענען באַגאַנגען קעגן אונדזער פאָלק; ער רעדט וועגן דער אָנגעשטרענגטער אַרבעט פון אָרטיקן קאָמיטעט און פון ישראל ביים שאַפן מאַטעריאַל און פינאַנציעלע מיטלען פאַרן ספר; ער שטעלט פעסט, אַז מיר שטייען שוין נאָענט צו דער רעאַליזירונג פון דעם אומגעהויער־וויכטיקן ציל פון אַרויסגעבן דעם ספר, וואָס דאַרף און וועט מסתמא אויך זיין אַן ערלעכע, געוויסנהאַפטע אָפּשפּיגלונג פון אונדזער אומגעקומענער קהילה — און אַלע אירע קלאַסן, שיכטן, באַוועגונגען, אָרגאַניזאַציעס, אינסטיטוציעס, וועלט־באַנעם און דאָס גלייכן.

דערמאָנענדיק אויך די מאָנומענטן — פאַראייביקונגס־מצבות, ווו צו קומען אויף קבר־אבות — וואָס אונדזערע לאַנדסלייט האָבן אויפגעשטעלט אויף פאַרשידענע ערטער, רופט האָלענדער די פאַרזאַמלטע צו ברייטוויליקייט — כדי צו פאַרענדיקן די הייליקע אַרבעט, וואָס איז אָנגעהויבן געוואָרן.

צום סוף דערמאָנט נאָך האָלענדער די נויטיקייט צוצושיקן נעקראָלאָגן און רשימות פון די אומגעקומענע — כדי צו פאַראייביקן אין ספר פון דער קהילה אַלע די מענטשן, וואָס האָבן געלעבט און געווירקט אין דער קהילה, און אָפּגעווישט געוואָרן צוזאַמען מיט איר אויף אייביק.

אין רעדנער־טייל באַטייליקן זיך אויך לייביש פּיאָטרקאָווסקי און איסר ווידאַווסקי.

דער ערשטער שילדערט די שווערע, דריקנדיקע אַטמאָספער פון יידישן לעבן אין געטאָ, די גרויליקע תליות, וועלכע אַלע יידן, גרויס און קליין, האָבן געמוזט ביייווינען, און אַנדערע דערשיטערנדיקע פּייניקונגען און געשעענישן, וואָס זענען געווען אַן אָפּטע דערשיינונג אין געטאָ.

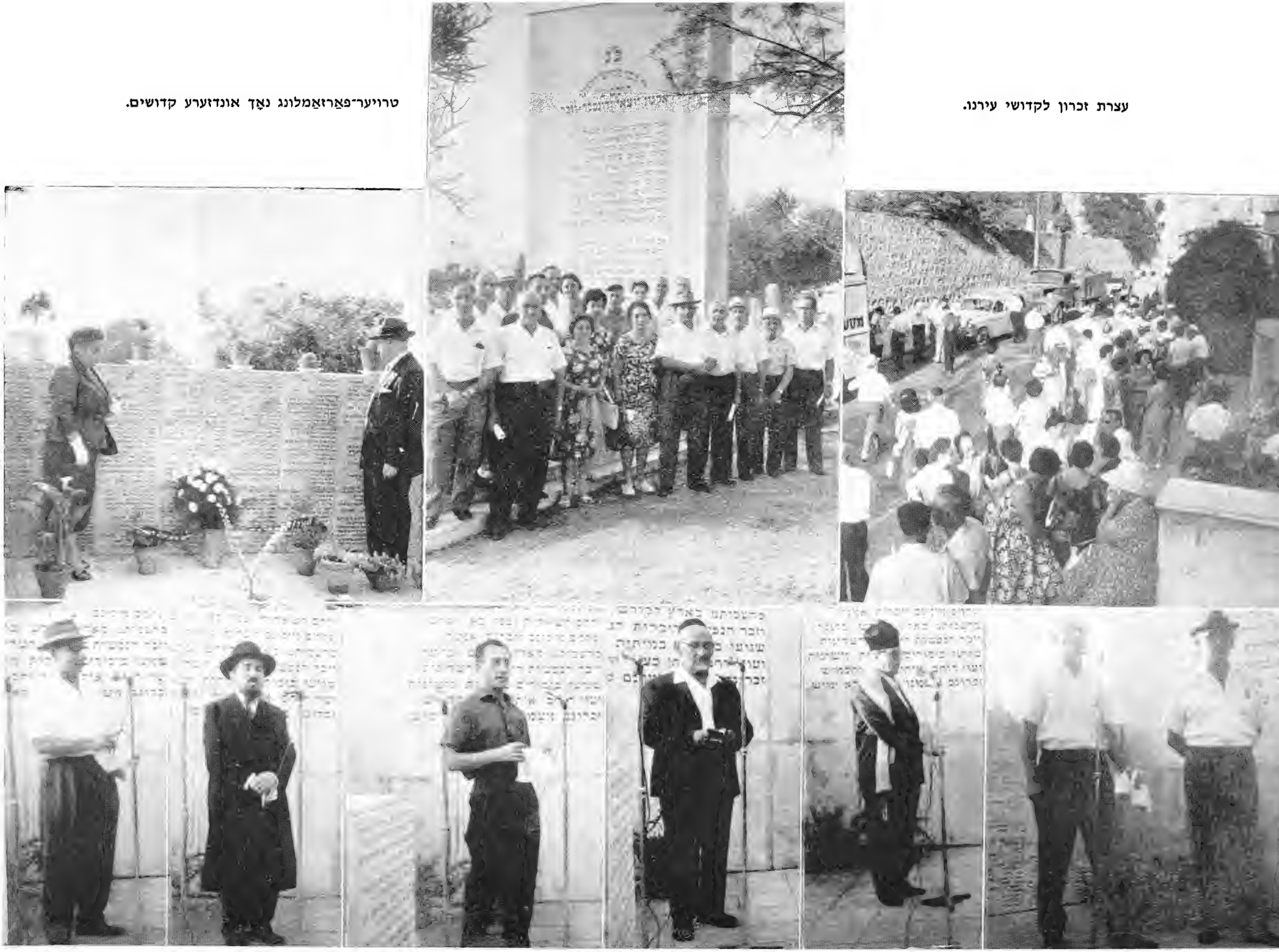
ווידאַווסקי, שטרייכט ספּעציעל אונטער די אַנטיסעמיטישע טענדענצן און אַרויסטרעטונגען אויפן אָרט, קעגן וועלכע ס'איז נייטיק אונטערצונעמען ווירקזאַמע מיטלען און אַלאַרמירן די עפנטלעכע מיינונג אויף די געפאַרן, וואָס זענען מיט זיי פאַרבונדן.

צום סוף ווערט דורכן גאַסט, אברהם פּאַקנטרעגער, אויסגעפירט דער אל מלא רחמים, בעת וועלכן די מענטשן זענען טיף גערירט און מיט פאַרביטערטע הערצער, בעת טרערן גיסן זיך פון די אויגן, זאָגט דער המון קדיש — צוזאַמען מיטן חזן.

פּרעזידענט ראָזנבערג שליסט די איינדרוקספולע אזכרה, דאַנקנדיק אַלע אָנטיילנעמער און ספּעציעל דעם גאַסט פאַר זיין האַרציקן אַרויסטריט.

עצרת זכרון לקדושי עירנו.

טרויער־פאַרזאַמלונג נאָך אונדזערע קדושים.

עצרת זכרון לקדושי־עירנו

(מתוך דו"ח העצרת, שהתקיימה ביום י"ט באלול תשכ"ו, 4 בספטמבר 1966, בתל־אביב)

בראשים שחוחים, בבכי מאופק, בגניחות חרישיות, קורעי־לב — נפתחה עצרת האבל וההתייחדות, שהתקיימה בתל־אביב, י"ט אלול, תשכ"ו, על־ידי חבר הוועד אריה סטשבסקי.

שרידי־הקהילה — ניצולי־השואה, אודים מוצלים מאש־התופת — נהרו מכל קצווי־הארץ והתאספו ליד מצבת־הזכרון, גלעד לאפר קדושי זדונסקה־וולה, אשר בבית־הקברות ברחוב טרומפלדור, בתל־אביב, ביום השנה ה־24 לשואה הגדולה שפקדה את יהודי־העיר — על־מנת להתייחד עם נשמותיהם הקדושות של בני־משפחותיהם: אבות ואמהות, בנים ובנות, אחים ואחיות, שנורו, נתלו, נחנקו ונשרפו בתאי־הגזים — מלאכת־מחשבת של הגזע הנאצי „הנאור".

לאחר שיושב־ראש האסיפה עמד על גודל האסון, בציינו, שלגבינו — לגבי דור־השואה — הזמן שעבר מאז אינו משמש גורם להחלשת תחושת היתמות, השכול והאבל על רציחת יקירינו, הזמין היושב־ראש את החבר אריה זילברברג — זקן חברי וועד האירגון — להדליק את נר־הזכרון.

פרקי־תהילים ותפילת אל מלא רחמים לקדושי־העיר שניספו בשואה, וכן לבני־העיר שנפטרו השנה, נאמרו על־ידי החבר זליג ליפשיץ.

לאחר מכן נמסרה רשות הדיבור ליושב־ראש וועד האירגון — החבר אברהם פרנקל.

מורי ורבותי — יוצאי זדונסקה־וולה!

היום, י"ט באלול, תשכ"ו, 24 שנה לאחר השואה שפקדה את יהודי־עירנו, התאספנו כאן, ניצולי השואה ושרידיה, על־יד מצבת הזכרון לקדושי־הקהילה, כנהוג בכל שנה ושנה, להתייחד עם זכרם היקר של הורים ובנים, אחים וקרובים — שנקטפו ונגדעו ללא־עת על־ידי הצורר הנאצי.

עשרה קבים של ייסורים ירדו לעולם — תשעה מהם נטלו ישראל. עם זאת, עיר ועיר וגורלה היא. כי הרבה פנים לאסון והרבה דרכים לרשע. ואכן, על־אף העובדה, שהרבה, הרבה מאוד, ידוע לנו על הקורות את אחינו המעונים, על התלאות הנוראות שמצאו אותם בתקופת הכיבוש הנאצי — בגיטאות, במחנות העבודה ובמחנות המוות — עם זאת, כל סיפור חדש מפי עד־ראייה, שחש על גופו ובשרו את אכזריותם ללא גבול של הרוצחים, פוער תהומות של זוועה, אשר לא ידענון ואת עומקן לא שיערנו.

עדויות רבות ידועות לנו מפי פליטי־חרב על התליות שהוקמו בעירנו, פעם אחת בפורים ופעם שנייה בערב חג השבועות, עליהן הועלו לגרדום יהודים תמימים וישרים, צדיקים וחסידים — בהיחרץ גזר־דינם למיתה אכזרית ומשפילה, וזאת — על־דבר פשע גדול, על־דבר חטא כבד מנשוא: על־דבר היוולדם בנים לגזע עתיק־יומין, גזע ישראל סבא — שעוד לפני אלפים בשנים חרת על דגל ההיסטוריה האנושית את הדיבר: „לא תרצח"!

ידועות לנו זוועות הנאצים בבתי־הקברות בעירנו, בימי־ה„אויסזידלונג" המחרידים, שם הכריחו הרוצחים את קרבנותיהם לכרות לעצמם קבר, לשכב לידו, ולאחר שירו בהם כיסו את הבור באדמה — בעוד רבים האומללים שעודם בחיים.

ידוע לנו על הפשע המזוויע בחאלמנו, שם הוכחדו ונשרפו יהודי־הסביבה, ורובם של יהודי זדונסקה־וולה בתוכם, ואשר קומץ מאפרם, שהובא ארצה על־ידי חברנו זליג פרנקל, טומן בחובו גלעד זה — גלעד, המשמש לנו, ליוצאי זדונסקה־וולה, עדות נצח למה שעולל לנו גדול הצוררים שבכל הדורות.

ידוע לנו על הטראנספורט ברכבת המשא ללודז', למיועדים לחיים כביכול, על הצפיפות והמחנק ששררו שם, על 28 הקרבנות שנחנקו בקרונות, עוד טרם הגיעו ליעדם, ועל דרך עינוייהם ומותם בלודז', ולאחר מכן במחנות השונים לשם נשלחו, ועל הקומץ הקטן שנותר בחיים — ואף זאת, משום שהצורר, שביקש לעקור את הכול, לא הספיק להפיק את זממו.

ידוע לנו גם ידוע, שבמשטר הרמייה והאיומים שכוננו הנאצים, לא קמו המוני־ישראל נגד מעניהם, בהובילם את אחינו בדרכם האחרונה מיואשים והמומים; שלא עמד בהם עוד הכוח לקנות את מותם במחיר מות מרצחיהם — בבחינת: „תמות נפשי עם פלשתים".

אך ידועים לנו גם ידועים מקרים רבים — וספרנו, ספר־יזכור לקדושי זדונסקה־וולה, העומד להופיע בקרוב, מלא וגדוש תיאורים מאלפים ומרתקים בנידון — של מעשי־גבורה נועזים ונפלאים, בהם נטלו חלק יוצאי־עירנו. הללו, קומץ אנשים מושפל ומנואץ, מוקפים שנאה תהומית ושמחה לאיד מכל צד ועבר, לחמו בנשק ביד נגד הכוח האדיר והמוחץ — ברושמם שמותיהם לתהילת עולם בספר הזכרון של גבורי־האומה.

אף ידועים לנו מקרים של קידוש־השם וחירוף־נפש של אנשים מישראל, בהוכיחם את גודל־רוחם ואהבת הזולת — גם במחיר חייהם — כגון זה של ר' יעקב פקנטרגר — ר' יעקל שמש הי"ד.

יהודי יקר זה, שעה שזכה ל„חסדם" של הרוצחים, בימי חיסול הקהילה, בהיותו מופנה על־ידם לצד „המאו־שרים", הנבחרים לחיים אותה שעה, סירב לעשות כן — גם לאחר שהד"ר למברג הי"ד ניסה לשדל אותו לכך — באומרו: „האומללים האלה — זוהי העדה שלי, שירתי אותם בחיים — אלך איתם גם במותם".

והיום, בעומדנו במקום הזה, ליד גלעד זה, בו טמון אפר קדושי־עירנו — מצווים אנו, שרידי־הקהילה הנמצאים איתנו ובכל אתר ואתר, למלא אחר צוואתם האחרונה של המעונים:

זכור, ואל תשכח את גדול צוררינו שבכל הדורות — לא היום ולא בכל ימות השנה!

ויהי רצון שנמצא את הדרכים המתאימות, על־מנת לקיים הלכה למעשה צוואה קדושה זו, שהיא בבחינת צו עליון וחובת כבוד לנו לזכרם ומשאלתם של יקירינו — בפירפורי־גסיסתם האחרונים.

מדברי החבר אברהם קאלושינר:

מיר באַשולדיקן —

...קומענדיק אַהער אויף קבר־אבות, זיך מתייחד צוזיין מיט אונדזערע קדושים, וואָס זענען אַזוי־טראַגיש פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן מיט 24 יאָר צוריק, אין די לעצטע אויגוסט־טעג פון יאָר 1942, שיקן מיר — אין נאָמען פון אונדזערע דערמאָרדעטע טאַטעס און מאַמעס, אין נאָמען פון די אומשולדיק־פאַרפייניקטע קינדער — אַן אייביקע, וויסטע קללה פאַרן נאַציִשן גערמאַנער־פאָלק, פון ביידע טמאדיקע דייטשע מדינות, פאַר דעם אָפּגעטאָענעם, מוראדיקן פאַר־ברעך.

פון דער טריבונע, שטייענדיק אַרום דער אַש־מצבה, שיקן מיר אויך אונדזער פלאַמיקן מיר באַשולדיקן!

מיר באַשולדיקן —

די קריסטלעכע קירכע מיט איר היעראַרכיִע, אָנהויבנדיק פון פאולוס דעם ערשטן (שאול התרסי) און פאולוס דעם פערטן, וואָס האָט פאַרענדיקט די אָרגאַני־זירונג פון דער טרויעריק־באַרימטער אינקוויזיציע איבער די „כופרים", אַז דורך זייער פרעדיקן האַס און שנאה אין משך פון לאַנגע הונדערטער יאָרן, איינפלאַנצנדיק אַנטיסעמיטישן גיפט אין די הערצער פון זייערע גלוי־ביקע — האָט דאָס דייטשע נאַצי־געשפּענסט אָנגעטראָפן אויף אַ גינסטיקן באָדן פאַר זייער פעלקער־מאָרד־שגעון, בעת דער צביעותדיקער פּיוס דער 12־טער, האָט מיט זיין שטילשווייגן ווי געגעבן זיין ברכה די דייטשע בעסטיעס אויסצופירן זייער גרויזאַמען פאַרברעך.

נישט תמיד האָט אָבער פּיוס דער 12־טער געשוויגן. ביים סוף פון קריג האָט ער דווקא שוין יאָ גערעדט — אינטערווענירנדיק לטובת די נאַצי־פירער, מ'זאָל זיך באַגיין קעגנאיבער זיי מיט רחמנות, מיט „קריסטלעכע ליבע". און ס'איז אַ פעסטגעשטעלטער פאַקט, אַז אַ סך פון די דייטשע מאַסן־מערדער, זוכנדיק וועגן זיך אַרויסצודרייען פון שטראָף, זענען דורכן וואַטיקאַן באַזאָרגט געוואָרן מיט פאַלשע דאָקומענטן צו אַנטרינען אין די מעבר־לים לענדער.

מיר באַשולדיקן —

אונדזערע מיטבירגער, דאָס פּוילישע פאָלק, וועמעס איבערוויגנדיקע מערהייט ס'האָט זיך נישט נאָר גלייכגילטיק צוגעקוקט צו די גרויליקע פאַרברעכנס, וואָס זענען אויס־געפירט געוואָרן אויף פּוילישער ערד, נאָר האָבן אויך אַליין, אין אַ גרויסער מאָס, אַקטיוו צוגעהאָלפן אין דער פאַרטיליקונגס־אַרבעט.

פאַרגעסן האָט דאָס פּוילישע פאָלק אונדזערע גרויסע פאַרדינסטן, אין פאַרלויף פון דער 1000־יאָריקער פּוילישער געשיכטע, ביים אויפשטעלן און פאַרפעסטיקן די מדינה, אונדזער וויכטיקן אָנטייל אין דערווירטשאַפטלעכער אַנט־וויקלונג פון לאַנד, אונדזער גרייטקייט צו פאַרטיידיקן מיט געווער אין האַנט די פּוילישע זעלבסטשטענדיקייט — יעדעסמאָל, בעת זי איז געשטעלט געוואָרן אין געפאַר.

ווייניק וואָס אונדזערע פּוילישע מיטבירגער האָבן אַרויסגעוויזן אַזויפיל שאָדן־פרייד אויף אונדזער אומגליק, ביים אָנבליק פון ברענענדיקע געטאָס און זיך סמאַליענדיקע יידישע קערפּערס. אונדזערע שכנים זענען אויך געווען שטאַרק באַשעפטיקט מיטן רויבן יידיש האָב־און־גוטס, באַדויערנדיק, וואָס נישט אַלץ איז אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט.

נאָכמער.

אויך בעת געציילטע יידן ראַטעווען זיך אַרויס פון די שחיטה־שטעט, אָנקומענדיק אין די אַרומיקע וועלדער — אויך דאָרט טרעפן זיי זיך אָן אויף פּוילישן האַס און פייער.

אויך נאָך דער באַפרייאונג, בעת ס'האָבן זיך צוריק־געקערט אין דער שטאָט מאַנכע על־פּי־נס געראַטעוועטע יידן, אויסגעטריקנטע שקעלעטן פון נאָך דער גרויסער שרפה, אין דער האָפענונג נאָך צו געפינען וועמען פון די משפחה־מיטגלידער אַ לעבנגעבליבענעם, און גיין אויס־קלאָגן זייער גרויסן צער אויפן בית־עולם, אויפן הייסן אַש אין די כעלמנער וועלדער — אויך דעמאָלט איז אונדזער לעבן געווען הפקר, בעת געוויסע פּוילישע גרופּן האָבן געמאַכט די גרעסטע אָנשטרענגונגען צו פאַרענדיקן די מלאכה פון זייערע דייטשע לערער.

דעריבער ווענדן מיר אויך אויפן אַדרעס פון פּוילן־פאָלק די שרעקלעכע באַשולדיקונג פון קין־מאָרד, און זאָל אייך נאָך אויף לאַנגע, לאַנגע דורות פאַרפאָלגן דער שפּלותדיקער פאַראַט פון אייער ברודער הבל!

* * *

אזכרה לזכר הקהילה בשנת 1963, בתל־אביב.
אַן אזכרה צום אָנדענק פון דער קהילה אין יאָר 1963, אין תל־אביב.

לאחר שהחבר קאלושינר תיאר בצבעים קודרים את תלאות יושבי־הגיטו, את התליות של 10 יהודים כל פעם — בפורים, יום המסמל את מלחמתם של היהודים בכוחות השחור המתנכלים לחייהם, ובערב חג השבועות, יום בו העניק ישראל סבא לעולם כולו, לעמים פראים למחצה, שהיו שקועים עוד ברובם מאות ואף אלפי־בשנים בעבודת־אלילים, את עשרת הדיברות, ביניהם את הדיבר של „לא תרצח", המסמל את קדושת חיי־האדם — אותם עקרונות תרבות הומאַניים, יסוד־מוסד לחיי־מוסר וחברה מתוקנים — לאחר תיאור התנהגותם של הנידונים למוות, בקדשם את שם ישראל ברבים, ותיאור אווירת החרדה של העדה המעונה סמוך לחורבנה —

נמסרה רשות הדיבור לעד־ראייה, ניצול הגיטו — החבר גבריאל גרינבוים.

... באַלד אין די ערשטע טעג נאָך דער אָקופּאַציע האָבן מיר געזען, אַז מיר זענען אויסגעשטעלט אויף שרעקלעכע רדיפות — אַזוי מצד דעם דייטשן מיליטער און די פאָלקס־דייטשן, ווי אויך מצד מערערע פּאָליאַקן, וואָס האָבן עפנטלעך מיטגעאַרבעט און מיטגעהאָלפן די דייטשן אין זייער ריקזיכטסלאָזער אַנטי־יידישער פּראַקטיק. ס'איז אויך באַלד קלאָר געוואָרן, אַז מאָרדן יידן געהער צום דייטשן סיסטעם אין זייער באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג. אַזוי זענען באַלד אין אָנהויב דערמאָרדעט געוואָרן 3 יידן, בעת זיי זענען געזעסןביים „געפערלעכן אַקט" פון עוסק זיין בתורה: ר' אברהם יידל הערש־בערג, דער שוואַרצער מרדכי מענדל סטרי־קאָווסקי און זיין איידעם אברהם אוזרוביץ.

רויבערייען, כאַפּן צו שווערער אַרבעט און אַנדערע רעפּרעסיעס, זענען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אין אַ געוויסן טאָג, געווען איז דאָס אין אַ מאָנטיק פרי, זענען הונדערטער יידן אַרויסגעטריבן געוואָרן אין מאַרק, ווו ס'זענען זיי, אין באַגלייטונג פון חוזק און געלעכטער, אָפּגעשוירן געוואָרן די בערד. ס'איז געווען אַ טרויעריק בילד צוצוקוקן ווי מ'רייסט יידישע בערד צוזאַמען מיט שטיקער פלייש ...

איינע פון די אַקציעס, פון גרעסערן מאַסשטאַב, איז געווען די אינסצעניזירונג פון אַן עלילת־דם, אין טרויעריקן דאָנערשטיק, בעת די יידן זענען צעשלאָגן געוואָרן ביז בלוט, ווערנדיק געטריבן אין ראָטהויז, און נאָכן „פאַר־ברענגען" דאָרט אַ גאַנצע נאַכט, זענען זיי, צעשלאָגענע און פאַרבלוטיקטע, געטריבן געוואָרן אין דער שעראַדזער תפיסה.

נאָך אַ גאַנצער ריי פון גרעסערע און קלענערע פאַר־פאָלגונגען און גזירות ווערט די גאַנצע יידישע באַפעל־קערונג פון שטאָט צוזאַמענגעטריבן אין געטאָ, ווו מיר זענען געוואָרן געצוווּנגען זיך צוזאַמענצודריקן אויף אַ גאָר קליינעם שטח. אַחוץ די געוויינלעכע פּאָרציעס פון יסורים, פּיין און טויט־געפאַר — האָט זיך אין געטאָ אויך באַלד געלאָזן פילן דער הונגער.

זומער 1941 זענען אָנגעקומען די ערשטע ידיעות וועגן

אומגעבראַכטע יידישע קהילות. טראָץ דעם אומגלויבן אין די גרויל־ידיעות, וואַקסט פון טאָג צו טאָג דער פחד פון די געטאָ־באַוווינער פאַרן אומקלאָרן גורל, וואָס די דייטשן האָבן פאַר אונדז צוגעגרייט.

3 טעג פאַר פורים 1942, ווערט באַקאַנטגעמאַכט אַ רשימה פון 10 יידן, וואָס דאַרפן זיך צושטעלן צו דער פּאָליציי. גלייכצייטיק ווערן די געטאָ־יידן אויפגעפאָדערט אויפצושטעלן אַ תליה פאַר 10 פערזאָן, אין דער סטענשיצער גאַס אויפן פעלד, וואָס מוז פאַרטיק ווערן ביז ערב פורים. אַ צווייטער באַפעל פאָדערט אויף די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג זיך צו פאַרזאַמלען אויפן תליה־פּלאַץ — בעת די אויסבאַהאַלטענע ווערט געדראָט דערשאָסן צו ווערן אויפן אָרט.

מיט פאַרבונדענע הענט, מיט בלאַסע פנימער, אָבער מיט אויפגעהויבענע קעפּ, ווערן אונדזערע קדושים געפירט ערב פורים אינדערפרי, צו דער תליה. אויפן וועג מונטערט דער קדוש ר׳ נחום עליע זיינע ליידנס־חברים נישט אַרויסצווייזן קיין פחד, בעת לייב ראָגאָזשינסקי רופט נקמה צו נעמען אין די רוצחים.

אויך נאָכן אויספירן דעם שענדלעכן אַקט, איז אויפן באַפעל פון דער מאַכט די תליה געבליבן שטיין — דאָס איז געווען אַ בולטער סימן, אַז מיט דעם האָט זיך דער יסורים־בעכער פאַר דער געשלאָגענער עדה נאָכנישט אויסגעשעפּט.

פאַר שבועות פון זעלבן יאָר זענען ווידער אַרעסטירט געוואָרן 10 יידן. און ווידער איז די באַפעלקערונג, אײנגע־שלאָסן קליינע קינדער, גערופן געוואָרן צו זיין אָנוועזנד אויפן עקזעקוציע־פּלאַץ.

בעתן פירן דעם צווייטן מנין קדושים צו דער תליה, האָט זיך געהערט די לייבן־שטים פון ר׳ שלמה זשעליכאָווסקי, וואָס האָט צוזאַמען מיט די אַנדערע פאַר־משפּטע, בעתן פאַרוואַרפן די פּעטליעס אויפן האַלדז, אויסגערופן:

שמע ישראל השם אלוקינו, השם אחד!

אַזוי, מיט די לעצטע קידוש־השם׳ ווערטער אויף זייערע ליפּן, האָבן די מאַרטירער אויסגעהויכט זייערע כשרע נשמות. אין דעם טרויער־טאָג, האָבן אויסגעפּוצטע דייטשן מיט זייערע פרויען אומאויפהערלעך באַזוכט דאָס געטאָ, און באַגריסנדיק זיך מיטן היטלער־גרוס באַוווּנדערט זייער גרויסן אויפטו און נצחון איבערן יידישן פאָלק. ערשט אויפדערנאַכט איז דערלויבט געוואָרן אַראָפּצונעמען די טויטע קערפּערס, זיי אַרויספירן אויפן בית־הקברות און קובר זיין אין אַ ברודער־קבר. בעת דער קבורה, ווען ר׳ אברהם מטשע גאָלדהאַמער האָט געפּרוווט אויס־גלייכן די פאַרקראַמפּטע גלידער פון די פאַרפּייניקטע, איז ער געוואָרן מוראדיק צעשלאָגן פון דער דייטשער שוץ־פּאָליציי — באַזונדערס האָט זיך ביי דער „מלאכה" אויסגעצייכנט דער באַקאַנטער רוצח העלמעריק.

די אַטמאָספער פון טויט־אַנגסט פאַרן מאָרגנדיקן טאָג, אין וועלכער מיר האָבן געלעבט און געאָטעמט אין דער צייט, איז נאָך געוואָרן שטיקנדיקער און אָנגעצויגענער מיטן דערגיין צו אונדז פון ידיעות וועגן דעם טויטן־לאַגער כעלמנאָ, אין אונדזער סביבה.

אַזוי האָבן זיך געצויגן וואָכן און חדשים, אין שרעק און שפּאַנונג, ביז ס׳זענען אָנגעקומען די טרויעריקע, טראַגישע טעג פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ.

שבת, דעם 22־טן אויגוסט 1942, 10 אַזייגער פאַרמיטיק, 2 טעג פאַרן אָנהויב פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ, האָט זיך מיטאַמאָל באַוויזן אין געטאָ אַ גרעסערע גרופּע ס.ס.־לייט, וואָס זענען פאַרפאָרן צום עקזעקוציע־פּלאַץ און גענומען מעסטן דעם שטח. סענדער מאָניק, משה מאיר מאַנדעל, זעליג ליוועראַנט און דער דערציילער, האָבן גענומען אָבסערווירן, וואָס ס׳קומט פאָר אויסער די געטאָ־מויערן. אין דער נאַכט פון זונטיק אויף מאָנטיק, שטייענדיק ביי אַ פענצטער אויף דער שאָדיקער גאַס, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען מחוץ פון געטאָ, האָבן מיר באַמערקט אַ גרויסע באַוועגונג פון מיליטער־לייט, ווי אויך באַוואָפנטע ציוויליסטן, וואָס האָבן גענומען אַרומרינגלען דאָס געטאָ. איך בין אויף גיך אַרויף צום ד״ר לעמבערג באַריכטן, וואָס כ׳האָב געזען. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ביים ד״ר לעמבערג זענען שוין אַלע געווען וואַך און געוווּסט וואָס ס׳גרייט זיך. „ס׳איז אַלץ פאַר־שפּילט" — האָט ער געזאָגט. צולויפנדיק צום געטאָ־טויער, האָט מיר דער נאַכט־שומר פון טויער, יצחק יוסף ריבאַ, דערציילט, אַז אַ באַקאַנטער דייטש האָט אים איבערגעגעבן, אַז אויף ביינאַכט גרייט זיך אַ גרויסע צרה פאַר די געטאָ־יידן.

נאָך איידער כ׳האָב באַוויזן אַהיימצולויפן און אויפצו־וועקן מיין משפּחה, האָבן זיך שוין אין די שטיבער אַריינגעריסן באַנדעס ווילדע דייטשן, וואָס האָבן אונדז אַרויסגעטריבן אין דער גאַס. לויפנדיק מיט אונדזערע 3 קינדער צום זאַמל־פּלאַץ, צווישן די סטענשיצער און אָגראָדאָווע גאַסן, האָבן מיר שוין אויפן גאַנצן וועג אָנגעטראָפן אויף מערערע הרוגים.

באַלד בין איך אויפן זאַמל־פּלאַץ, צוזאַמען מיט נאָך יונגע מענטשן, גענומען געוואָרן צו אַרבעט, וואָס איז באַשטאַנען אין אויפלאָדענען די דערמאָרדעטע אויף וועגע־נער. אויך דאָ האָט זיך מיט אַ באַזונדערער בלוטדורשטי־קייט — בעיקר ביים מאָרדן קליינע קינדער — אויסגע־צייכנט דער סאַדיסטישער רוצח העלמעריק.

ביים טויער פון בית־הקברות זענען אונדז אָפּגענומען געוואָרן אונדזערע 3 קינדער, און אָפּגעפירט געוואָרן אויף דער זייט, וואָס איז געווען באַשטימט צו פאַרניכטונג.

3 טעג זענען מיר געשטאַנען אויפן בית־הקברות — ביי הונגער, דורשט, ברענענדיקער היץ און סעלעקציעס, בעת די דייטשן האָבן אומאויפהערלעך אַוועקגעפירט מענטשן אויף אויטאָס אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. די געשרייען און געוויינען פון די קרבנות האָבן זיך געהערט אויף קילאָמעטערס ווייט.

אויף דעם 3־טן טאָג, מיטוואָך, דעם 26־טן אויגוסט, האָט מען אונדז געטריבן צו דער באַן־סטאַציע, ווו מיר זענען געוואָרן אַרייַנגעפּאַקט אין הערמעטיש־געשלאָסענע וואַגאָנען — אָן לופט, אָן וואַסער.

דאָ איז אויך פון אונדז צוגענומען געוואָרן אונדזער באַליבטער ד״ר לעמבערג, דורך דעם פאַרברעכער האַנס ביבאָוו — ימח שמו. מיר זענען אָפּגעפירט געוואָרן קיין לאָדזש, וווהין מיר זענען אָנגעקומען מיט מערערע דערשטיקטע אין די וואַגאָנען. בעת דער ווייט־גרעסטער טייל פון אונדזער יידישן ישוב — בערך 10,000 נפשות זדונסקעוואָליער יידן — זענען אָפּגעפירט געוואָרן צו אַ טאָרטורן־טויט קיין כעלמנאָ.

המשך דבריו של החבר אברהם קאלושינר

חשובע לאַנדסלייט!

טראַגיש איז געווען דער ליידנס־וועג, וואָס אונדזערע זדונסקעוואָליער יידן האָבן אַדורכגעמאַכט — אַ טראָפּן אין בעכער פון פּיין און אומגליק, וואָס גאַנץ יודנטום אין נאַצי־געוואַלט־רשות האָט איבערגעלעבט — און נאָר אַ טייל פון די גרוילן זענען דאָ פאַר אונדז געשילדערט געוואָרן, דורך אונדזער שטאָטישן, פריינט גבריאל גרינבוים, איינער פון די ווינציק־לעבנגעבליבענע — גרוילן, וועמעס לעצטע, דערשיטערנדיקע סטאַציע ס'איז געווען כעלמנאָ.

אונדז זענען באַקאַנט מערערע טויט־לאַגערן. מיר ווייסן וועגן מאַידאַנעק און טרעבלינקע, אוישוויץ און בוכנוואַלד, דאַכאו און בערגן־בעלזן, שטוטהאָף און מאַטהויזן, גראָסראָזן און עבענזעע, באַבי־יאַר און סאָביבאָר און נאָך פיל אַנדערע טויט־לאַגערן, ווו קרעמאַטאָריעס און מערערע אַנדערע טויט־ברענגנדיקע מכשירים, האָבן געפייערט טאָג און נאַכט אינעם דורכגעטראַכטן, סיסטעמאַטיש־אויסגעפירטן פּראָצעס פון אונדזער פאָלקס־פאַרניכטונג.

אָבער, אַז מ'דערמאָנט כעלמנאָ — מיינט מען אונדז. פון כעלמנאָ איז נישטאָ ווער ס'זאָל אונדז דערציילן וועגן לעצטער מאַמעס טרער, לעצטן טאַטנס זיפץ, קאַנוווּל־סיווּ־לעצטן צוטוליען זיך פון טויט־צעשראָקענע קינדער־לעך, זייערע לעצטע צאַפּלעניש — ווייל כעלמנאָ באַטייט טאָטאַלער גרוילן־מאָרד פון טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, פון דורות פאַרשניטענע תינוקות של בית־רבן, פון זויג־קינדער פון מאַמעס אַוועקגעריסענע — אלה הצאן שלא חטאו.

שוועסטער און ברידער!

אונדזער אומבאַשרייבלעכע, גרוילִיקע טראַגעדיע האָט אָבער אויך אַ צווייטע זייט פון דער מטבע. ביים באַוויינען אונדזערע אומשולדיקע קדושים וועלן מיר אויך נישט פאַרגעסן — אויף איין מינוט — אונדזערע גבורים, די העלדישע נאָכפאָלגער פון בר־כוכבא, וואָס האָבן געקעמפט אויף די פאַרשידנאַרטיקסטע פראָנטן, געוואָרפן זיך אין קאַמף ווי לייבן און אומגעקומען ווי העלדן, נעמענדיק נקמה אין דייטשן בלוט־שונא ביז זייער לעצטן לעבנס־אָטעם.

בעתן באַוויינען אונדזערע פאַרפייניקטע קדושים וועלן מיר אויך נישט מסיח דעת זיין פון די עקשנותדיקע אייניקלעך פון אליעזר בן יאיר, וואָס האָבן געשאַפן צענטליקער און הונדערטער מצבה־פעסטונגען אין די ווייסרוסישע וועלדער, אוקראַאינישע סטעפּעס, אין דער פראַנצויזישער רעזיסטאַנס און אַנדערשוווּ. איבעראַל — אין דעם גיגאַנטישן, אומגלייכן פאַרמעסט פון די פאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען — האָבן אָנטיילגענומען אונדזערע שטאָטישע, פון וועלכע מערערע זענען געפאַלן אויף זייער פּאָסטן, בעת זייערע העלדנטאַטן זענען געווען און געבליבן אַ ביישפּיל און מוסטער פון איבערמענטשלעכן מוט און העלדישקייט.

פון די־אָ העלדן, וואָס האָבן געהייליקט דעם נאָמען פון ייד און פון אונדזער פאַרשניטענער קהילה, וויל איך דערמאָנען עטלעכע:

אונדזער שטאָטישן יואל האַנדלסמאַן, בעתן אויספירן איינע פון זיינע פאַרטיזאַנער־אַקציעס אין די ראָוונער וועלדער;

אונדזערס אַ מיידל — מרים דיאַמאַנט — די אַקטיווע ווידערשטאַנדלערין אין דער פראַנצויזישער רעזיסטאַנס־באַוועגונג, בעת איר לעצטן דיווערסיע־אַקט;

חנה סטריקאָווסקי, אַן אייניקל פון ר' פנחס אהרון פרידע הי״ד, אַ פאַרטיזאַנערין נאָך אַ קינד, 14 יאָר אַלט, געפאַלן אין קאַמף מיט די נאַציס און זייערע מיטהעלפער אין די ביאַליסטאָקער וועלדער — פאַר זיי און אַלע אַנדערע, וואָס ווערן דערמאָנט אין די בלוטיקע ציילן פון אונדזער יזכור־ספר, וואָס דאַרף בקרוב דערשיינען, און אויך אַלע די און זייערע מעשים, וואָס זענען צוליב אומאָפּהענגיקע פון אונדז סיבות נישט אָנגעמערקט געוואָרן — פאַר זיי אַלע בויגן מיר די קעפּ און שווערן: קיינמאָל נישט פאַרגעסן, קיינמאָל נישט מוחל זיין! יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

מדברי מרדכי לנדסברג:

כמדומני שאיש מאתנו אין בכוחו לבטא נכונה את גודל

האסון, הכאב והאבידה היקרה, אשר נעקרה מאתנו ללא שוב. זה עשרים וארבע שנה אשר אנו מספידים את חופן האפר הטמון כאן בקבר האחים. אמנם איש מאתנו אינו יודע מה גדול ומה רב חלקו בחופן האפר הטמון כאן, אך דבר אחד ידוע וברור לכולנו שכאן טמון היקר ביותר של כולנו. קהילה שלמה נעקרה ונחרבה כליל על־ידי הצורר הנאצי, המרצחים השפלים בני־עם בן תרבות כביכול באירופה הנאורה. אנו אמנם זכינו להעמיד בפני משפט יהודי עברי בעיר הקודש ירושלים את הארכי־רוצח, אשר לו יד ורגל גם בהשמדתם של קדושי עירנו זדונסקה־וולה והסביבה. אנו יודעים שהאיש הטריח את עצמו לא פעם לבקר וסקר על המלאכה ועל ההשמדה בקרמטוריום חלמנו — דאג ונתן הוראות לשיכלול כלי־הרצח, למנוע מהקרבנות האומללים הנרעשים והנפחדים הצלה כל שהיא מהגורל שהועיד להם. בדם קר, קר כקרח ויבש כשיש, כפי שכונה בביהמ״ש בירושלים ע״י עד אחד של חסידי אומות העולם, הכהן גריבר, ובהנאה מיוחדת התבונן ועקב אחרי קרבנותיו הנאבקים עם המוות. אך כשהועמד לדין, התפתל כנחש וביקש רחמים כדי להציל את עצמו ואת נפשו. אך אנו לא התנחמנו ולא נתנחם בכך — כלום יש כפרה ומחילה לדבר ? ! לא שילומים ולא אייכמן יכפרו על הדם השפוך, בו בזמן שמסתובבים עלי אדמות עשרות, מאות ואולי מאות אלפים, אשר רצחו והשמידו את העם היהודי בכל אירופה ובכל מקום שידם השיגה אותם. רוצחים אלה מפוזרים בכל העולם כולו, ומי יודע איזה חלק יש להם עוד היום בהפעלת קבוצות פשיסטיות ואנטישמיות בארגנטינה ובמקומות אחרים כלפי שארית הפליטה היהודים אשר הצליחו להימלט על נפשם מציפרני הנאצים. עלינו לדעת שטרם חלפה הסכנה, המערכה נגדנו נמשכת. עלינו לדעת להתכונן ולהגן על כל נפש בישראל ובכל פינות העולם. עלינו להיות דרוכים ונכונים להדוף בכל עת ורגע את פני הרעה הנשקפת לנו בכל צורות שהן. לא נשקוט ולא ננוח עד אשר לא יבואו על ענשם, כל מי שלקח חלק פעיל ברצח והשמדה של העם היהודי.

טאג פון באפרייאונג

שמעון קלין

די פאָרכטיקע טעג (ימים־נוראים), וועלכע זענען ערשט פאַרביי, דערוועקן אין געדאַנק אַנדערע „טעג פון משפט״ — מיט 15 יאָר צוריק.

אין אָנפאַנג אַפּריל, 1945, דערפילנדיק אַז זייער מפּלה איז נאָענט, האָבן די דייטשן אָנגעפאַנגען צו ליקווידירן אַ טייל פון זייערע קאָנצענטראַציע־לאַגערן און האָבן איבער־געפירט די איבערגעבליבענע העפטלינגען פון די דאָזיקע לאַגערן קיין טערעזיענשטאַט, וואָס איז געווען באַקאַנט אַלס אַ „מאָדעל לאַגער״. דער רוב פון אָט די איבערגעבליבענע העפטלינגען, זענען געטריבן געוואָרן דורך די „ס.ס.״־לייט צופוס; אַנדערע ווידער זענען געקומען אין וואַגאָנען.

מיטן באַפעל פון זייער „הויפּט־קאָמאַנדע״, האָבן די „ס.ס.״ געטריבן יידישע העפטלינגען מיט אַן אויסער־געוויינלעכן אימפּעט — באַקאַנט אין דייטש אַלס „לאוף שריט״ — פון בוכענוואַלד, דאַכאו און אַנדערע לאַגערן. די „ס.ס.״־לייט זענען געפאָרן אויף מאָטאָציקלען און ראָווערן, אָדער גאָר זיך באַזעצט, גאַנץ באַקוועם, אין דזשיפּן אָדער קליינע מיליטערישע אויטאָס. די קראַנקע העפטלינגען זענען געווען די ערשטע דערהרגעט צו ווערן. אַנדערע זענען אַוועקגעפאַלן פון הונגער: זיי וואָלטן דער־הרגעט געוואָרן מאָמענטאַל, אויב זיי וואָלטן נישט באַוויזן זיך אויפצוהייבן און „געגאַנגען שנעלער״. מיין גרופּע האָט געהאַט מער מזל: מיר זענען געקומען אין אַן אָפענעם צוג, אָבער טראָץ דעם זענען אַ סך פון אונדז געשטאָרבן, און דער ריח פון די מתים האָט פאַרפילט די וואַגאָנען. די „ס.ס.״ האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויסצורוימען די טויטע קערפּערס פון די דאָזיקע וואַגאָנען; זיי האָבן באַקומען באַפעלן צו ברענגען יעדן איינעם אין די וואַגאָנען צו אַ באַשטימטן פּלאַץ, וואָס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן צו זיין טערעזיענשטאַט.

אַ טייל פון די העפטלינגען האָבן מצליח געווען אַראָפּ־צושפּרינגען פון די וואַגאָנען און אַנטלויפן. זיי האָבן געהאַט מזל דערמיט, וואָס די ס.ס.־וואַך־לייט זענען געווען עלטערע מענטשן און מער טאָלעראַנט ווי די יונגע מיליטאַריסטן. זיי זענען אויך געווען באַאיינפלוסט פון דער נאָענטער

באַפרייאונגס־אַטמאָספער, און דעריבער נישט אַזוי שטרענג.

מיר זענען אָנגעקומען קיין טערעזיענשטאַט ענדע אַפּריל 1945 אונטער דער באַוואַכונג פון אונגאַרישע ס.ס.־לייט, און געוואָרן איבערגענומען פון טשעכישע פּאָליציי און דייטשע און טשעכישע יידן, וועלכע זענען שוין געווען אַ לענגערע צייט אינעם לאַגער. די דאָזיקע יידן האָבן אַרויסגענומען אונדזערע טויטע פון די וואַגאָנען און דער־לאַנגט ערשטע הילף צו די קראַנקע. אַ טייל פון די דאָזיקע קראַנקע זענען גענומען געוואָרן אין שפּיטאָל. אַנדערע ווידער זענען איבערגעפירט געוואָרן צו די „קאַסערנעס" (קאָשאַרן) און איבערהויפּט נישט באַקומען קיין מעדיציניש־ע הילף, וואָרום דער איבערפלוס פון די קראַנקע איז געווען „אַזוי גרויס" און דער מעדיציניש־ער פּערסאָנאַל — „אַזוי ווייניק".

בעת מען האָט אונדז דורכגעפירט איבערן געטאָ, האָבן טשעכישע יידן, וועלכע האָבן אַרויסגעקוקט פון זייערע פענצטער, אַראָפּגעלאָזן פאַר אונדז קלעצלעך צוקער, צוגעבונדן צו שטריקלעך; זיי האָבן געפּאָכעט מיט זייערע הענט און אויסגערופן צו אונדז אין אַ זייער פריינדלעכן און לעבעדיקן אופן. מיר זענען געווען דערשטוינט צו זען ווי גוט יידן האָבן אויסגעזען אין פאַרגלייך מיט אונדז. זיי האָבן אויסגעקוקט גוט אָנגעגעסן און האָבן געטראָגן שיינע אָנציגער מיט קראַוואַטן; מיר דאַקעגן, האָבן געטראָגן די באַקאַנטע „קאַצעט־פּידזשאַמעס"; אונדזערע פיס זענען געווען געשוואָלן און אונדזערע פּנימער איינגעצויגן.

מיך האָט מען איינגעאָרדנט אין אַ באַראַק צוזאַמען מיט אַנדערע יונגע מענטשן. אַרום דעם באַראַק, איז געווען אַן אָנגענעמער הויף מיט בלומען און ביימער. יעדן טאָג איז אונדז געבראַכט געוואָרן עסן, וואָס איז באַשטאַנען פון געדיכטע זופּ, פלייש, גרינצייג און אַ „בוכטע" (אַ מין חלה) און מיר האָבן געגעסן פון אונדזערע קאָנצענטראַציע־לאַגער שמוץ־פּושקעס. אונדזערע מאָלצייטן זענען געווען זייער לעבעדיק, וואָרום מיר האָבן שוין לאַנג געהאַט פאַרגעסן דעם טעם פון עפּעס לייטיש עסן.

אויך זענען געווען דאָרט אין טערעזיענשטאַט, אַ סך אינוואַלידן און מישלינגען. די אינוואַלידן זענען געווען אויסגעדינטע יידישע זעלנער פון דעם ערשטן וועלט־קריג מיט האָנאָראָווע רעקאָרדן. די דאָזיקע אינוואַלידן — אויס־געדינטע זעלנער — האָבן געהאַט ספּעציעלע פּריווילעגיעס, וואָס איז געווען כולל לייכטערע אַרבעט און לענגער בלייבן אין טערעזיענשטאַט, איידער צו ווערן אַוועקגעשיקט „ווייטער אויפן מזרח". און תמיד האָט מען זיי געזען זיך אַרומפירן אין זייערע אינוואַלידן־וועגעלעך. די מישלינגען ווידער האָבן זיך געהאַלטן אין גרויסן און שטאַרק געבלאָזן פון זיך. זיי פלעגן זאָגן מיט גרויס שטאָלץ: „איך בין נישט קיין ייד, איך בין אַ מישלינג". דייטש־יידישע פרויען פלעגן אונדז דערציילן, אַז זייערע מענער זענען אין דער „ווערמאַכט" אָדער אין דער „ס.ס." און זיי פלעגן זיך זאָרגן וועגן דעם גורל פון זייערע מענער נאָך דער מלחמה. מיין באַראַק איז געווען זייער נאָענט צו די שטעכל־דראָטן, פלעג איך צוקוקן ווי גוישע מענער קריכן הינטער די דאָזיקע שטעכל־דראָטן, אָדער ווי זיי איבערקויפן אַ טשעכישן פּאָליציאַנט־וואַכמאַן, כדי איבערצוגעבן בריוו אָדער פעקלעך פאַר זייערע יידישע ווייבער.

דער דייטשער ציל ביים סוף פון דער מלחמה איז געווען צו פאַרגאַזעווען די העפטלינגען פון טערעזיענשטאַט און דערנאָך זיי צו פאַרברענען אין קרעמאַטאָריום. נאָך דער באַפרייאונג פון לאַגער, האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז דער אָפיציר, וועלכער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אויספירן אָט דעם אויסראָטונגס־פּלאַן, האָט זיך פאַרבונדן מיטן שווייצאַרישן „רויטן קרייץ" און זיי געעצהט, אַז זיי זאָלן אינפאָרמירן די רוסן, אויסצומיידן פּראָג, און גיין „פאַראויס" קיין טערעזיענשטאַט, איידער ער וועט זיין געצוווּנגען אויסצופירן די באַפעלן. יעדנפאַלס, דער דאָזיקער מאַסן־אויסראָטונגס־פּלאַן איז קיינמאָל נישט אויסגעפירט געוואָרן.

אינעם טאָג פון דער באַפרייאונג פון טערעזיענשטאַט, האָבן אַליאירטע עראָפּלאַנען כסדר אַרומגעקרייזט איבער אונדזערע קעפּ. מיר האָבן געהערט שיסערייען פון מאַשין־געווער און שווערע אויפרייסן. אָט דאָס דאָזיקע שטאַרקע פייער איז קאָנצענטרירט געוואָרן צו די נאַציס, וועלכע זענען נאָך אַלץ געלעגן באַהאַלטן אין די בערג. באַלד אָבער,

וועד לעזרת היהודים בזדונסקה־וולה לאחר השיחרור.

יידישער הילפס־קאָמיטעט אין זדונסקעוואָליע נאָך דער באַפרייאונג.

ראשוני שארית־הפליטה שחזרו לזדונסקה־וולה.

ערשטע צוריקגעקומענע שארית הפליטה נאָך זדונסקעוואָליע.

האָבן זיי פאַרלאָזן זייערע באַהעלטענישן און אַרויסגעלאָפן מיט די הענט אין דער הויך.

מיר האָבן געפילט אַז די באַפרייאונג איז נאָענט, אָבער קיינער האָט נישט געוווּסט, ווער אונדזערע באַפרייער וועלן זיין. מאַנכע האָבן געזאָגט אַז די אַמעריקאַנער, די ענגלענדער, די פראַנצויזן אָדער די רוסן. אַנדערע ווידער האָבן געהאַלטן אַז דער שווייצאַרישער רויטער קרייץ וועט אָקופּירן טערעזיענשטאָט, צוליב דעם טיפוס וואָס האָט געהערשט אינעם לאַגער. די שטעכל־דראָטן אַרום דעם געטאָ, זענען געווען באַדעקט מיט פּלאַקאַטן, וועלכע האָבן געוואָרנט קעגן טיפוס. טשעכישע פּאָליציי האָט נישט געלאָזן אַריין אָדער אַרויס פון געטאָ.

נישט ווויסנדיק, ווער אונדזערע באַפרייער וועלן זיין, האָבן מיר צוערשט אַרויפגעצויגן די אַמעריקאַנער פאָן, דערנאָך די ענגלישע, דאַן די שווייצאַרישע און צולעצט די רויטע פאָן. דאָס דאָזיקע טוישן די פענער: „פאָן אַרויף און פאָן אַראָפּ“ איז אַזוי אָנגעגאַנגען אַ גאַנצן טאָג, בעת אין דער צווישנצייט זענען מענטשן געשטאָרבן פון טיפוס.

אין אָוונט האָבן מיר געהערט פריילעכע געשרייען פון „הוראַ“ און אַ רעש פון טאַנקן. מיר זענען אַרויסגעלאָפן פון אונדזערע באַראַקן צו די שטעכל־דראָטן. אָבער טשעכישע פּאָליציאַנטן האָבן אַרויסגעצויגן זייערע פּיסטאָלעטן און אונדז געצוווּנגען צוריקצוגיין. די טאַנקן זענען געווען פון דער רוסישער אַרמיי און זיי זענען פייערלעך באַגריסט געוואָרן פון די אָרטיקע טשעכישע איינוווינער. די טשעכן האָבן געהאַלטן רוסישע און טשעכישע פענדלעך און האָבן אויסגעשריגן: „לאַנג לעבן זאָלן בענעש און מאַסאַריק!“ העפטלינגען זענען אויך אַרויסגעלאָפן פון זייערע פאַרצוימטע וווינונגען. מיר האָבן אַרומגעכאַפּט איינער דעם אַנדערן, הגם ס׳איז אונדז נאָך אַלץ געווען שווער צו גלויבן, אַז די באַפרייאונג איז אַזוי נאָענט. די גאַנצע נאַכט האָבן מיר געהערט דעם רעש פון די טאַנקען און די פריילעכע נצחון־שאַלונגען פון דער אָרטיקער טשעכישער באַפעלקערונג. די טשעכישע פּאָליציי האָט אונדז נישט געוואָלט אַרויסלאָזן צוליב דעם טיפוס וואָס האָט געהערשט אינעם לאַגער, און די רוסן זענען נישט אַריינגעקומען צוליב דער זעלבער סיבה. אין דער פרי, האָבן רוסישע זעלנער, וועלכע האָבן געטראָגן האַנט־מאַשין־געווער, זיך דערנענטערט צו די שטעכל־דראָטן. איך האָב געוואָלט אַרויסלויפן צו זיי, אָבער אַ טשעכישער פּאָליציאַנט האָט מיך צוריקגעשלעפּט ביים קאָלנער. איך האָב אַרויסגעשריגן צו אַ רוס: „טאָוואַרישטש, איך וויל אַרויסגיין, און דער פּאָליציאַנט לאָזט מיך נישט“, איז ער שנעל מיר אַנטקעגנגעלאָפן; ער האָט אַ שטאָרך געגעבן דעם דאָזיקן פּאָליציאַנט אין בויך מיט זיין האַנט־מאַשין־געווער; ער האָט אים „באַזונגען“ מיט עטלעכע קללות, און מיך אַריבערגענומען איבער די דראָטן. אין דעם מאָמענט זענען אַלע אַנדערע אַרום מיר אַרויסגעלאָפן אויף דער אַנדערער זייט.

די רוסן האָבן אונדז געגעבן 24 שעה צייט צו נעמען, וואָס פאַר אַ נקמה מיר ווילן נאָר אין וואָס פאַר אַ דייטש מיר וועלן נאָר טרעפן. דייטשן זענען אַרומגעלאָפן מיט זייערע הענט אין דער הויך, שרייענדיק אין אַ בהלה־שטייגער: „איך בין נישט ׳ס.ס.׳ איך בין ׳ווערמאַכט׳.“ אין דער זייט פון שאָסיי, אויסערן לאַגער, זענען געלעגן איבערגעקערטע דייטשע טאַנקן און פאַרברענטע דייטשע סאָלדאַטן, ענלעך צו אָפּגעבראָטענע גענדז, און איבערגעלאָזענע אַנטי־טאַנק־געווער איז געלעגן אין די רינשטאָקן. אַ סך העפטלינגען האָבן זיך דערמיט באַנוצט, כדי זיך „אָפּצורעכענען אַלטע חשבונות“. איך האָב אויסגעטאָן מיין לאַגער־אוניפאָרם און אָנגעטאָן אַ ברוין היטלער־יוגנט־בלוזע, קורצע בלויע הייזלעך און אַ דייטשן מיליטערישן פּאַסיק, ווו אויפן שנאַל איז געווען אויסגעקריצט „גאָט מיט אונדז“. דאָס האָב איך אַרויסגענומען פון אַ דייטשן סאָלדאַט׳ס רוקזאַק. באַזונדערס חשק צו נעמען נקמה האָט געהאַט אַ יונגער דייטשער ציגיינער, וועלכער איז אַרויסגעלאָפן פון די „קליינע פעסטונג“. איך האָב אים געפרעגט, פאַרוואָס ער איז זיך אַזוי מתלהב צו נעמען נקמה, אין דער צייט ווען ער אַליין איז אַ דייטש, האָט ער מיר געענטפערט: „ס׳איז אמת, אַז איך בין אַ דייטש, אָבער איך בין אויך אַ ציגיינער, און דו ווייסט נישט, וואָס זיי האָבן מיט אונדז געטאָן“. ער איז געלאָפן פאָרויס און צוריקוועגס אויפן שאָסיי, וואָס פירט קיין לייטמעריץ, אָבער ער איז געווען צו אָרנטלעך, כדי צו וויסן ווי אַזוי עמעצן וויי צו טאָן

אויף אַן עפעקטיוון שטייגער. יעדעס מאָל, ווען אַ דייטש איז פאַרבייגעגאַנגען, האָט ער אים געגעבן אַ קאָפּע אָדער אַ שטופּ, אָדער גאָר אַרויסגעלאָזט עטלעכע קללות.

רוסיש־יידישע דאָקטוירים, לרוב פרויען, זענען אָנגעקומען צוזאַמען מיט דער אַרמיי. אויך זענען דאָרט געווען אַ סך יידן אין דער געהיים־פּאָליציי, און אַנדערע הויך־ראַנגיקע יידישע אָפיצירן, וועלכע האָבן געמאַכט אַן אימפּאָזאַנטן איינדרוק מיט זייערע פיינע אוניפאָרמען און אַ סך מעדאַלן. דער רוסישער מיליטערישער גובערנאַטאָר מיטן נאָמען „מאַיאָר קורזמיר“, האָט איינגעזאַמלט אַלע יידן אינעם הויף פון דער „דרעזנער קאַסערנע“, און אונדז אַדרעסירט פון אַ באַלקאָן. אַ יידישער דעלעגאַט פון דער פּוילישער רעגירונג איז געשטאַנען נעבן אים. פּוילישע און רוסישע פענער זענען געוואָרן אַרויפגעצויגן אין דער זעלבער צייט. ער האָט אָנגעפאַנגען זיין רעדע אַזוי: „פּוילישע יידן, מענער און פרויען! קערט אייך צוריק צו אייער היים־לאַנד, צו אייער אייגענער ערד, צו אייערע הייזער, צו אייער אייגנטום“. די פּוילישע דעלעגאַציע האָט ממשיך געווען צו רעדן אין דעם זעלבן שטייגער. איך האָב געפילט, אַז איך האָב נישט קיין שום סיבה צו פאָרן קיין פּוילן. עס האָט שוין דעמאָלט עקזיסטירט אַ שטאַרקע ציוניסטישע באַוועגונג אין דייטשלאַנד, וועלכע האָט דאָרט פאָרגעברייט גרופּעס פאַר „הכשרה“, כדי שפּעטער צו עמיגרירן קיין ארץ ישראל. עס האָבן זיך אויך געגרינדעט קינדער־היימען אין טערעזיענשטאַט, ווו מען האָט אונדז געלערנט אַביסל העברעאיש. די רוסן האָבן אונדז נישט געשטערט.

לכתחילה זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז מיר וועלן פאָרן קיין שווייץ; אָבער נאָך אַ קורצער צייט איז געוואָרן גאַנץ קלאָר, אַז מיר פאָרן קיין ענגלאַנד. דערהערנדיק דאָס, איז דער פּויליש־יידישער דעלעגאַט אונדז נאָכגעלאָפן אויף זיין מאָטאָציקל און האָט אונדז געוואָרנט אַז יעדער איינער, וועלכער וועט ווערן געכאַפּט, אַרומוואַנדערנדיק אויסער די געטאָ־טויערן, וועט ווערן צוריקגעשיקט קיין פּוילן. „מאַיאָר קורזמיר“ האָט אונדז גענומען צו זען אַן אַנטי־קאַפּיטאַליסטישן פילם, וועלכער האָט געוויזן, ווי מען עקס־פּלאָאַטירט אַרבעטער אין אַמעריקע. טשעכישע סאָלדאַטן, טרעפנדיק אונדז אין דער גאַס, האָבן אונדז געפרעגט צי איז עס טאַקע אמת, אַז מיר פאָרן קיין ענגלאַנד. ווען מיר האָבן געענטפערט „יאָ“, האָבן זיי געזאָגט: „וואָס עפּעס ענגלאַנד? רוסלאַנד איז פיל בעסער“. די צייט פון אונדזער רייזע האָט זיך דערנענטערט. דריי הונדערט פון אונדז זענען אָפּגעפאָרן מיט אַ ספּעציעלן צוג קיין פּראָג. און פון דאָרט קיין ענגלאַנד, אין ענגלישע מיליטערישע באָמבאַרדיר־עראָפּלאַנען. מיר האָבן זיך מיט אַלע געזעגנט. די שווערסטע טייל פון אונדזער רייזע איז געווען צו פאַרלאָזן טערעזיענ־שטאַט, וואָרום דאָס איז געווען דער פּלאַץ ווו מיר האָבן באַקומען אונדזער פרייהייט...

(דערשינען אין דער ענגלישער צייטונג „ג׳ערוסאַלעם פּאָסט“ דעם 14 אָקטאָבער 1960)

פליטה מזדונסקה־וולה מספרת

הגברת א ס ת ר ה — ר, שחזרה מזדונסקה־וולה, מספרת:

ההרעשות הגדולות ביותר, וכן השריפות שהשתוללו בעיר, קרו ליד שתי תחנות הרכבת, במקומות שתושביהם ברובם נוצרים. כל היהודים ברחו מהעיר עוד לפני ההרעשות. בבתים השייכים לאבי, שבהם גרים מאות נפשות, ויש להם קרובים בארץ — לא נגרם שום נזק, חוץ מפינת השוק שנחרבה כולה. לא נכונה הידיעה, כי הפולנים שודדים פליטים יהודים בדרכים. להיפך: בהיותם נמלטים לנפשם, עקב ההרעשות יומם ולילה, מצאו הרבה מאיתנו עזרה רבה בכפרים וערים פולניות. בכפר, על־יד אלכסנדר, פתח הכומר המקומי את הכנסייה, הכניס לשם את כל הפליטים ודאג לכל מחסורם. אופה פולני בסטריקוב הוזמן לאפות לחם לפליטים. אנכי בעצמי נלקחתי על־ידי פולני זקן, שהושיב אותי בעגלתו עם ילד ואבי הזקן. האיכר רץ לפני העגלה ולא רצה לקבל שכר מאיתנו. לא תישכח התמונה מלבי, שעה שאווירונים נאציים זרקו פצצות על המון הפליטים והאיכרים הפולנים מצטלבים מרוב פחד, בעוד היהודים עוזרים להם בקריאות „שמע־ישראל“.

כל בתי־החרושת והמלאכה, החנויות הגדולות והמחסנים הוחרמו על־ידי הכובשים בימים הראשונים

להשתלטותם על זדונסקה־וולה. הכול הוחרם ללא פיצוי כלשהו. החטיפות לעבודה והשוד בבתים נמשכים ללא הרף. בעיקר שודדים בגדים, לבנים וציפיות של כלי־מיטה. משהגיעה פלוגת ס.ס. הראשונה לעיר, הזמין מפקדה את ראשי־הקהל ואמר להם: **אתם אשמים במלחמה, אתם שהסתם בנו את אנגליה — דעו לכם, שאין אנו מכירים בזכות חיים לאויב, וכך ננהג בכם.**

המוסרת מתארת את פרטי־הזוועה ב־10 בנובמבר: כשהובילו את כל היהודים לשיראדז (הדברים כבר באו בעתוננו), והיא מוסיפה: בשבת תפסו מהבתים 600 יהודים, שבראשם שמו בחור ישיבה משיראדז וקשרו את ידיו לפאותיו הארוכות. ניתנה פקודה ליהודים לחלוץ את נעליהם ולהישאר יחפים. הנאצים ערכו „הקפות" מסביב לבחור הכבול בגשם שוטף במשך שעות ארוכות — בתוספת מכות אכזריות עד זוב דם. אותו יום נתלו פולנים אחדים ויהודים (האחרונים מעיר אחרת — בלתי־מוכרים).

משעה ארבע אחרי־הצהריים אין ליהודים רשות להיראות בעיר. אבל גם בשעות שלפני־הצהרים נראות רק יהודיות במספר קטן, עם סרטים צהובים על ידיהן ומטפחות שחורות על ראשן. אלה הן נשים שרצות בבהלה לעשות את קניותיהן.

הגרמנים המקומיים, על־פי־רוב מתבוללים, שהיו עומדים בראש האינדקים הפולנים ועשו תעמולה „סווי דו סוואגו", הפכו את עורם והצטרפו מיד לכובשים. ראוי לתשומת־לב, שראש הנוער האנטישמי האינדקי, בשם ב. — קפיטן בצבא הפולני — היה הראשון שנכנס לעיר עם גדוד חיילים גרמנים.

ד"ר למברג, חבר בוועד הפועל של הציונים הכלליים בפולין, בכה לפני כתינוק והתחנן, שאבקש את מר יצחק גרינבוים בשמו, להציל את בתו היחידה מצפורני הנאצים.

הנני מאשרת בבטחה, שברשימה של ההרוגים והפצועים וכן הקדושים שנפלו בעירנו — אין אף אחד שיש לו קרובים בארץ.

(נדפס ב־„הצופה" 15.12.1939)

מפי ארצישראלית אשר חזרה מזדונסקה־וולה

הגברת אסתר ה., מתל־אביב, חזרה מזדונסקה־וולה בפולין. עיר תעשייתית שעמדה בגבורה בפני־התוקף. כאן נוצרה עמדה טבעית של הגנה, כי העיר נמצאת בקרבת הנהר וורטה.

סופרנו, שנפגש איתה, מצא אותה מזועזעת מכל אשר עבר עליה. היא מסרה הודעה זו:

אני מבקשת לסלוח לי על שאין לי שום אפשרות לענות על כל המכתבים בנוגע לדרישות שלום ומצב הבריאות של כל המשפחות בעירנו. כל הידוע לי הנני מוסרת בעתון.

בימי־המלחמה הקצרה

ההרעשות הכי־קשות, וכן גם השריפות, אירעו ליד שתי־תחנות הרכבת, במקומות שהתושבים ברובם נוצרים. בתים אחדים השייכים ליהודים וכן בתי־חרושת יהודיים שנחרבו, לא גרמו לקרבנות אדם, כי כל היהודים ברחו מהעיר עוד לפני ההרעשות. בבתים השייכים לאבי, בהם גרים מאות נפשות שיש להם קרובים בארץ, לא אירע שום דבר ולא נגרם שום נזק, חוץ מפינת השוק שנחרבה כולה — אבל בלי קרבנות אדם.

„אתם אשמים במלחמה"

משהגיעה פלוגת ה־ס.ס. הראשונה לעיר, הזמין מפקדה את ראשי־הקהל ואמר להם: — אתם אשמים במלחמה.

הסיפור כבר מופיע בספרנו תחת הכותרת: „פליטה מזדונסקה־וולה מספרת", שנדפס ב„הצופה" 15.12.1939. אך בגלל פרטים נוספים ושינויים מסוימים מובא גם נוסח הסיפור, כפי שהופיע ב„הבקר".

(— המלביהד"פ)

אתם שהסתם בנו את אנגליה. דעו לכם, שאין אנו מכירים בזכות חיים לאויב — וכך נגהג בכם.

חייל נהרג

עד מהרה התחילו דבריו מתאמתים. בלילה, ב־9 נובמבר שנת 1939, נהרג גרמני בעיר. איש לא ראה לווייה או סימן כלשהו אחר של הנהרג. למחרת, ב־3 אחרי־הצהריים, אספו הנאצים את כל הגברים היהודים, מבן 18 ומעלה — לרבות הזקנים בני־80 ויותר. כולם הובלו אל בניין העירייה ונצטוו לעמוד על רגליהם בידיים מורמות יממה שלמה. הכושל, שידיו נפלו, ספג מכות אכזריות. אחרי העונש הקיבוצי הזה הובלו כולם ברגל לשיראדז. כמה זקנים מתו בדרך מאפס אונים. האנשים הוכנסו לבית־הסוהר הגדול של שיראדז, אבל רק לאחר שעברו כמה ימים התחילו לשחררם. עד שיצאתי את העיר כבר שוחררו רוב המבוגרים — פרט לבני־20—30.

נרות שבת על הקרקע

הזעזוע היה עצום. אבל כבד ירד על העיר בשוב הנאסרים והמדוכאים. בדכאון הגדול התחילו היהודים מדליקים נרות לשבת על הקרקע — לאות אבל. בבתים רבים היו פורשים מפות שחורות לסעודות שבת. באחת השבתות תפסו הנאצים מהבתים 600 יהודים — ובראשם העמידו בחור ישיבה משיראדז. קשרו את ידיו לפאותיו הארוכות ופקדו על היהודים להוריד את נעליהם. וכך, כשהם יחפים, ערכו האומללים הקפות סביב הבחור הקשור, תחת גשם שוטף. העינויים נמשכו שעות ארוכות, בעוד המענים נהנים „מהמחזה". המגלבים היו עולים ויורדים ודם נשפך ארצה. באותו יום נתלו פולנים ויהודים (האחרונים מעיר אחרת — בלתי־מוכרים).

„התפללו לשלומנו"

לפני נסיעתי ארצה בא אלינו הרב ב., בן ה־80, להיפרד ממני. בקול רועד ועיניים זולגות דמעות אמר לי: — בבואך ארצה אמרי לאחינו שיתפללו לנפשותינו ליד המקומות הקדושים וליד הכותל — עד שתפלחינה התפילות את אבניו.

ד"ר ל., חבר הוועד הפועל של הציונים הכלליים בפולין, בכה לפני כתינוק והתחנן, שאבקש את מר יצחק גרינבוים בשמו, להציל את בתו היחידה.

הנני מאשרת בבטחה, שברשימה של ההרוגים והקדושים שנפלו בעירנו, אין אף אחד שיש לו קרובים בארץ.

(נדפס ב־„הבקר")

שער ששי

גבורה

שיר הפרטיזנים

ה. גליק

אל־נא תאמר: „הנה דרכי האחרונה"
את אור היום הסתירו שמי העננה;
זה היום, נכספנו לו עוד יעל ויבוא,
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

מארץ התמר ועד ירכתי־כפורים
אנחנו פה במכאובות ויסורים
ובאשר טיפת דמנו שם נגרה,
הלא ינוב עוד עוז רוחנו בגבורה.

עמוד השחר על יומנו אור יהל,
עם הצורר יחלוף תמולנו כמו צל,
אך אם חלילה יאחר לבוא האור,
כמו סיסמה יהא השיר מדור לדור.

בכתב הדם והעופרת הוא נכתב,
הוא לא שירת צפור הדרור והמרחב,
כי בין קירות נופלים שרוהו כל העם,
יחדיו שרוהו ונגנים בידם.

וידבסקי*

ש. ד. בונין

חיים נתן וידאבסקי

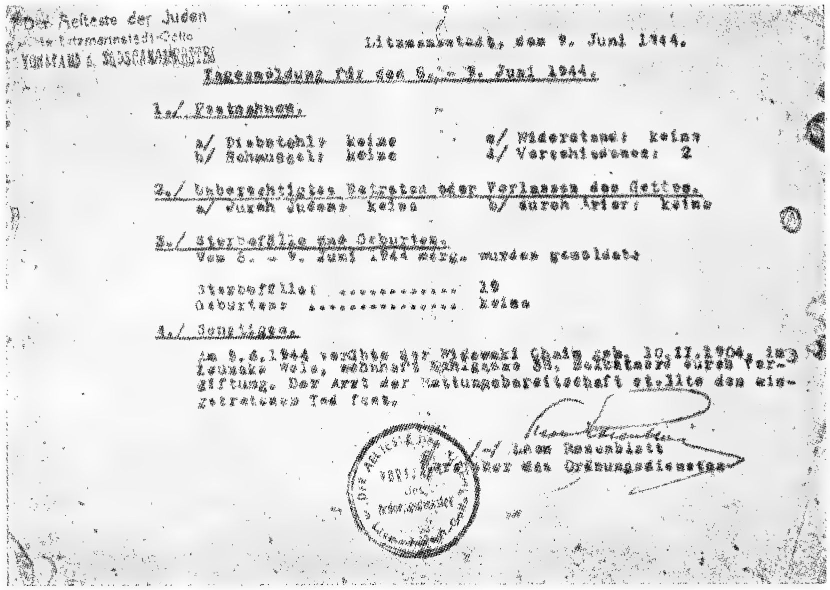
איש היה בגיטו לודז' ושמו ו י ד ב ס ק י. את שמו הפרטי איני זוכר. לעומת זאת זכורים לי יפה דיוקנו ומראהו. בחור כבן עשרים וחמש, בעל פנים רעננים וארשת עליזה — ספק מרוצה ממשהו הנעלם מעין רואהו, ספק מלגלג על אותו דבר...

היה עסקן ציוני מלפני המלחמה ונמנה עם פעילי „התאחדות". בגיטו היה מקובל בחוגים שונים של האוכלוסייה הגיטואית המנו־מרת למדי: פועלים וסוחרים ותעשיינים, מי שהיו אמידים או עניים וכיום — כולם או רובם ככולם — עניים מרודים. אותו ו י ד ב ס ק י היה אחד מיחידי הסגולה שלא נרתמו לעבודה באחת ממאתיים הסדנאות, שהוקמו בגיטו ועבדו למען הגרמנים, אלא המשיך בעסקנותו הציבורית — הציונית־החינוכית. לפני המלחמה היה פקיד עם פקידים ועבודתו המקצועית היומיומית לא ניכרה ואפילו טושטשה והועתקה הצידה מפני פעילותו הציבורית.

בחור אהוד היה, שופע הומור, ודוק — בתנאי הגיטו המנוונים. עיקר עיסוקו היה האזנה לשידורי הראדיו והפצת החדשות בין אוכלוסי הגיטו; מובן מאליו בתנאי מחתרת חמורים, שכן צפוי היה עונש מוות לכל המקשיב לראדיו ואין צורך לומר — הפצת החדשות בין אוכלוסי הגיטו, שהיו צמאים לבשורות כלשהן ותלו בהן ממאוויי ליבם...

בחור הגון בהחלט. זו היתה דעתם של פועלי הסדנאות, היינו רובם ככולם של יהודי הגיטו, לרבות יריביו המפלגתיים, הבונדאים והאידישיסטים, שמספרם לא היה מועט בגיטו, למרות הנסיונות והפורענויות שעטו עלינו מעברים — ואת הדעה הכללית הזאת חיזק ואימת — בבוא השעה — במותו הטראגי.

* הופיע בספרו של המחבר: „הבית מספר 29", עמ' 68—71 — הוצאת אגודת הסופרים ליד דביר.

Der Aelteste der Juden
in Litzmannstadt-Getto
KOMMANDO d. [illegible]

Litzmannstadt, den 9. Juni 1944.

Tagesmeldung für den 8. - 9. Juni 1944.

1./ Festnahmen.

a/ Diebstahl: keine — c/ Widerstand: keine
b/ Schmuggel: keine — d/ Verschiedenes: 2

2./ Unberechtigtes Betreten oder Verlassen des Gettos.
a/ durch Juden: keine — b/ durch Arier: keine

3./ Sterbefälle und Geburten.
Vom 8. - 9. Juni 1944 morg. wurden gemeldet

Sterbefälle: 19
Geburten: .... keine

4./ Sonstiges.

Am 9.6.1944 verübte der Widawski Chaim geb. 10.II.1904, in Zdunska Wola, wohnhaft [illegible]gasse 38, Selbstmord durch Vergiftung. Der Arzt der Rettungsbereitschaft stellte den eingetretenen Tod fest.

/-/ Leon Rosenblatt
Vorsteher des Ordnungsdienstes

גיטו לודז׳. הודעה על מותו של חיים נתן וידאבסקי.

לאָדזשער געטאָ. מעלדונג וועגן טויט פון חיים נתן ווידאַווסקי.

בצינורות נעלמים הגיע דבר הקשבתו לשידורי הראדיו והפצת החדשות בין האוכלוסיה — אל המוסד הגרמני המפורסם שבתוככי גיטו לודז׳ — אל ה„קריפו" (קרימינל־פאָליציי); נערכה פשיטה על המחבוא שלו, מצאו את תיבת־הראדיו, ואילו השומע, השומע היהודי היחידי של שידורי כל הארצות הספיק לחמוק מתחת ידיהם ממש של הציידים ולהיעלם מניה וביה.

השמועה על כך נפוצה כהרף עיין בכל רחבי־הגיטו. בכל הסימטאות הנידחות של איזור „בלוט", הוא איזור הגיטו, עוררה חרדה וזוועה בלבבות נדכאים ורצוצים גם בלאו הכי. החרדה לחייו הפכה כללית — כחרדה לבן־בית, לאו, לבן־משפחה ויתר מכן. אימהות אימצו את ילדיהן אל ליבן ודימו שעל־ידי כך הן מאמצות אל ליבן אותו, את הבן היחיד, רצה לומר, המאזין היחידי של הראדיו, שהביא עידוד ונחמה — ולו לשעה קלה — לליבות הנדכאים והמרודים.

הוא,שהפך בן יחיד של אבות ואימהות־הגיטו כולו, כל כולו, — עומד לנפול בידי „קריפו".

„קריפו" — מי לא שמע על המשטרה הפלילית הגרמנית בגיטו ומי לא נחרד לשמעה!! שכן לא סתם מיתה היתה צפויה לכלואים אלא עינויים ויסורים, שלא נתקבלו כלל ועיקר על דעת־השומעים; כי על כן היו חוזרים ואוטמים את אוזניהם משמוע את הסיפורים, ושוב אינם נותנים אימון למה שקלטו בטרם הספיקו לנער את חוצנם מן הנשמע ולאטום את אוזניהם.

וידבסקי נעלם או הוחבא על־ידי מישהו. שמועות משמועות שונות, אחת מופרכת מן השנייה, רווחו והלכו בין התושבים ולא העידו אלא על החרדה הכללית, שהקיפה את הגיטו כולו, לבן היחיד, היינו, לבחור, שהפך בן־לילה והיה בנו יחידו של הגיטו כולו, בנו יחידו פשוטו כמשמעו.

למחרת החרמת מקלט הראדיו האחרון (מקלטי־הראדיו של היהודים הוחרמו סמוך לכניסתם של הגרמנים ללודז׳ ובעד החזקת מקלט או האזנה לשידורים היה צפוי עונש־מוות) פורסמה מודעה על קירות־הגיטו, חתומה בידי „קריפו" מחד גיסא ובידי זקן־היהודים מאידך גיסא, שעל וידבסקי (שוב איני זוכר את שמו הפרטי!), שעל וידבסקי להופיע במשרדי „קריפו", ודוק: להופיע — ותו לא.

זקן־היהודים מצידו ומדעתו הוסיף, ששוב אין טעם להסתתר, שכן הגיטו כידוע סגור ומסוגר ואין שום ילוד אישה עשוי להתחמק ואין צורך לומר, להסתתר בתוך הגיטו גופא. ואילו הללו — נאמר בשולי ההודעה — שיעלה על ליבם לסייע במשהו למסתתר — צפויים לעונש חמור, אולי חמור מזה הצפוי לו עצמו; רמיזה קלושה למחופש על הקלת עונשו, אם יסגיר את עצמו ל„קריפו"...

היהודים קראו את המודעה, עמדו על משמעותה ועברו הלאה בלי ניד־עפעף, כאילו. שכן הגיטו שרץ ממש סוכנים של „קריפו". ברם, במסתרים, בסדנאות, בחדרי־חדרים, בינם לבין עצמם בכתה נפשם. בכתה נפשם. ותו לא. שכן המלים, הדיבורים היו מיותרים בהחלט. ולא עוד, אלא שנשאו בחובם סכנת־נפשות לא בלבד למשוחחים, אלא גם לנשיהם, בניהם ובנותיהם.

ו י ד ב ס ק י נהפך והיה גיבור־הגיטו. זו היתה ההרגשה הכללית. ו י ד ב ס ק י — גיבורו של גיטו אומלל, מושפל עד עפר, מחולל, בזוי ויותר מכך. ו י ד ב ס ק י. ו י ד ב ס ק י. שמו ריחף על כל השפתיים, אם כי לא הובע במפורש; כביכול היו האותיות של שמו, הבלתי־מובע במילים, טבועות וכלולות בתוך השפתיים ההדוקות, המכווצות של אנשים, נשים וילדים, שנשאו את השם בליבותיהם ועד לשפתותיהם.

האנשים התהלכו כסהרורים, עשו את עבודתם מוכנית, חזרו לביתם מדובללים — והמנוחה, המנוחה הנכספת, לאחר יום של עבודה מפרכת על צלחת מרק יחידה — לא חזרה אליהם.

ו י ד ב ס ק י נתעלם. איש לא העלה על דעתו להתחקות על צעדיו, שמא יבולע לו, לפליט. הוא נתעלם — ותו לא.

הגיטו, האוויר היה מלא אותו. לאו. לא אותו. אלא תפילה ובקשה, שיימצא לו הכוח, ואם תרצה לומר, ההצלחה או הזכות להיחלץ מציפרני „קריפו". והיתר — היתר — כמדומה — לא חשוב. הגיטו שכח את עצמו, את יוון־המצולה, בו הוא שקוע ומשוקע ראשו ורובו — ללא מוצא. ללא מפלט. שוב לא התפללו אלא לרווחתו, לרווחתו של ההוא היחיד — ותו לא.

הוסחו מלב עינוייו של הציבור כולו (אז — ראשית 1943 — כמאה אלף נפש) ולא נשארו אלא עינוייו של הפרט.

רק כעבור שבעה ימים של חיפושים, מאסרים ופשיטות בכל רחבי הגיטו מן הקצה אל הקצה — מצאו אותו, היינו, את גופתו, באחת החורבות הנידחות, הבלתי־מאוכלסות (גזירה שמא יבולע לשכנו עם תימצא הגופה במחיצתו). הוא שלח יד בנפשו — כפי שאישר הרופא הנאצי — יום לפני הימצאו.

היה שרוע על מצע של קש, שכאילו הוכן בידי עצמו ברוב דאגה וחרדה, שיהא שרוי לאחר מותו על מצע של קש — כנהוג וכמקובל בישראל — בטרם תשיגהו יד ה„קריפו".

אב ובנו*

ש.ד. בונין

פלוגת־העבודה שנקראה „קומאַנדו־שאַלהורן", על שם הפירמה שלמענה עשתה את העבודה, נתכנסה מסביב לבאר הכפרית, כדי לברות תוך רעבתנות את ארוחתה הדלה.

השעה היתה בדיוק שתים-עשרה. שמש סתווית לא הספיקה להגיע עד לטבורו של הרקיע ונתלתה אי־שם מן הצד, דומה כאילו נאחזה בקרניה באחת הצמרות העבותות של יערות־השיבה, אשר כיסו בהדר את רוכסי־ההרים של שלאָזיה התחתית.

שוחחנו בינינו לבין עצמנו על הא ועל דא, ערכנו את הסיכויים להצלה לעומת סכויי הכלייה; כמעט הכריעו אלה האחרונים את הכף — שמנו את הפלא על כף־המאזניים, וראה זה פלא! בן־רגע הכריע את הכף לזכותנו, ואנו — כתינוקות של בית־רבן היינו צוהלים ושמחים — כאילו האמת לאמיתה הונחה הפעם על כף־המאזניים...

בין האסירים נמצאו אב ובנו, שניהם פועלים זריזים, ונוטים כלשהו להיסטריה. ברם מידה זו נתעלמה מעיני פקחינו, או שניתרגמה על־ידי הללו כזריזות יתירה הנובעת מפחד הפרגול...

הארוחה — צלחת מרק דליל ותו לא — נסתיימה. הצלחות, שהיו מועטות מן האוכלים, ועל כן היו אוכלים לפי התור והארוחה האחידה נתמשכה יותר מדי — הוחזרו אחת אחת למקום מסוים. לא הורשה לנו משום מה לצאת לעבודה עם כלי־האוכל, שהיו עלולים, לפי ראות־עיניהם של פקחינו, לשמש כביכול גורם מעכב בעבודתנו. על כן צווינו לשים אותם במקום מסוים עד שובנו לעת ערב.

אספנו את כלי־העבודה — את הכילף, המעדר ומוט של ברזל — ושמנו את פנינו כלפי ההרים. ההרים — ההררים לא היו גבוהים ביותר; ברם, העלייה לא היתה קלה כלל ועיקר. הקרקע היתה טיטית, חשופה וחלקלקה, ועם כל פסיעה שעשינו או שדימינו לעשות קדימה — היינו גולשים מניה וביה אחורנית... ואילו הנוגשים שלנו, שפסעו מאחרינו, לא נתנו לנו לפגר. הגענו סוף־סוף למקום. נעצנו

* הופיע בספרו של המחבר: „הבית מספר 29", עמ' 89—94 — הוצאת אגודת הסופרים ליד דביר.

את הכילפות לתוך חיקם של ההרים, ויותר משנאחזנו ברגלינו בקרקע נאחזנו בכילפות שלנו... חברי מזה ומזה נצטחקו בינם לבין עצמם, ואני נצטחקתי משראיתי בבואה של בשימה על פניהם המיוגעים־המיוזעים על־אף הרוחות הממאירים, שנשבו אי משם מרוכסי־ההרים ולא נפגעו כמלוא הנימה ממראה היהודים המפוזרים את חילם לרגלי מעניהם...

האב והבן טרחו במיטב יכולתם להעמיק את כילפותיהם בקרקע הנוקשה, שלאחר שהתנצלה את השכבה הטיטית — חשפה גב סלעי, נוקשה ועיקש. השניים טרחו וטרחו, לא שוחחו ביניהם ולא כלום; דומה, היו עסוקים וטרודים במלאכתם להנאתם, או לשם מתן פורקן גרידה לשפעת המרץ, שהיה מחלחל בקרבם.

בהיסח הדעת הפסיק הבן את המלאכה. נתכוון לזקוף את קומתו ולא הספיק, כפי המסתבר, או שלא עצר כוח... שריקה של פרגול פילחה את האוויר, התחרתה כביכול עם שריקת הרוח, שבאה מעבר הרכסים, והופסקה מיניה וביה עם רדת הפרגול על גבו של האיש.

הבחור היה בעל מבנה אתלטי, מסורבל כלשהו. לא נתחלחל מפני הפרגול, ושמא לא ראה אותו ולא הרגיש בו ? אכן — ההנחה האחרונה נראתה וודאית יותר.

הבחור לא ראה ולא הרגיש ברדת עליו הפרגול. עיניו היו לטושות — במצב כתיקונו היו מובלטות כלשהו — כלפי בעל־הפרגול. לא היתה דקה מועטה ואותו בעל־הפרגול הוטס בידי היהודי מן המקום והוטל במדרון. הוסיף להתגלגל במדרון עד שהגיע לרגלי אנשי־המשמרת שניצבו למטה, היינו, מאחרינו. משהגיע לשם, נחלץ מן הטיט, תפש את הרובה (בהתגלגלו מן הרכס לא השמיט אף־על־פי־כן את הרובה מידו), חזר וטיפס על הרכס ועד שלא הספיקו להגיע אחריו יתר אנשי־המשמרת, שחשו לעזרתו, נעמד כלפי הלה, פישק את רגליו הקצרות, השמנמנות, שהיו לבושות מכנסיים צרים ועטיפות, שהבליטו את שמנמנותן, וכידן את רובהו כלפי היהודי. ושוב לא היה נראה אותה שעה אלא כמצפה עד שיגיעו אליו בני־חבורתו, כדי לבצע את מעשהו כלפי היהודי, היינו, להטיל בו מספר כדורים, וחסל פרשת אחד יהודי על אחרון פועלו, היינו — התקפתו את אחד הס״סמנים...

הבחור לא נראה כלל ועיקר כמתקיף; לא העלה על הדמיון אלא אורנגאוטאנג בצורתו התקינה: שתי ידיו, שנראו אותה שעה ארוכות ממש כזוג רגלי־בעליהן, שהיו מורכנות בפרקיהן — אולי משום שבניגוד לרגליים היו מתוחות כל כולן ופשוטות כלפי האדמה, משל אותה אם־אדמה ריתקתן אליה בכוח־המושך שלה ושוב לא התירה להן פנייה כלשהי הצדה — אותן שתי הידיים ניטלטלו אילך ואילך, כאילו ניסו להתקומם כלפי אותו הכוח הנעלם, שריתקן אל האדמה.

קמעה־קמעה — כענק־מכונית עם סיבוב קשה — היה מפנה את ראשו בעל־השערות השופעות והמסובכות כלפי הס״סמן, טבע בו עיין אחת, אחר טבע בו את השנייה וציפה; לא היה במעשהו שעשה, אלא מעין חקוי רחוק־רחוק לאותו מעשה שאליו נתכוון הס״סמן, שכן דורות אין־ספור הפרידו בין אותו יהודי, שלפי כל הנתונים נתעמעמה הכרתו, והפך אותה שעה אורנגאוטאנג, שאין לו להגנת עצמו ובשרו אלא שתי ידיים אלו בלבד, ולבין אותו ס״סמן ובני חבורתו, הסמוכים והרחוקים גם יחד, שהיו מצוידים בכלי־הנשק החדיש של תקופת אוכלי אדם, רצה לומר — של המאה העשרים.

אף־על־פי־כן לא ניטל מן המורא, שהטיל היהודי על הס״סמן, ולא כלום. ברכיו השמנמנות של זה האחרון, החורגות מעטיפותיהן והמרוחקות כלשהו אחת מחברתה — כאילו רצו ולא רצו להיסמך האחת על חברתה. גרמה עמידת־ההתגוננות, שתפש בעליהן — ולא יכלו לעשות את מבוקשן...

עיניו של היהודי היו מלאות דם. מתוך שהיה ראשו מורכן כלפי האדמה, כאילו כפה מישהו עליו עמידה כגון זו — ולא היא, אלא שראה עצמו בנוח באותו מעמד ובאותה צורה — שכן עם טמטום המוחין שהוטל לתוך עיניו היו אלה מזרות מפרק לפרק גיצים של ניצוח כלפי ההוא, הס״סמן. כביכול לא היה היהודי אלא מתאווה להתל בו ותו לא...

בינתיים הגיעו יתר הס״סמנים — ארבעה במספר. אי משם הגיח וביצבץ בין הללו יהודי שני, אבא של הראשון... היה גברתן כדומה לבנו, פניו היו רעננים כפני בנו ממש, עיניו מובלטות כלשהו כעיניו של בנו וכו׳ וכו׳ — דומה, בכול־כול נטל דוגמה לעצמו את בנו, אפילו אותה עמידה לפני הס״סמנים, על ארבעתיים, כביכול, נטל מאת בנו ולא להיפך... ברם, שינוי־מה היה מצוי בו אף־על־פי־כן — אותן שערות שהכסיפו, אף כי היו קצוצות ומושוות לכאורה עם הקרקפת.

אולי משום שיבתו של אותו איש, שהיה פועל לא גרוע מהרבה מבני־התשחורת ואפשר טוב מהרבה מהם, היה נוהג הס״סמנים איתו טוב במסוים. „אולי״ אמרתי, שכן לא מן הבינה הוא להניח, שאלה יהדרו פני־זקן דווקא, כיוון שידועה מידת־החסכון שנהגו בקיצוב־מזונות לגבי זקנים, ולא עוד, אלא שהיו משלחים אותם ראשונים בליווי תינוקות אל מחנות־ההשמדה.

גרמו, כנראה, זריזותו וחריצותו היתירה של אותו פועל קשיש, שיהא ראוי ונחשב בעיניהם כאחד־האנשים, משל אחד מהם, מן הס״סמנים, ראוי על־כל־פנים לשמוע את דבריו להגנת בנו האומלל, שקיפח — לפי עדותו — את בינתו והרים את שתי ידיו כלפי... כלפיהם.

„אוי ואבוי לי ואוי ואבוי לו — לעצמי ובשרי, שהרי

בני הנהו, בני יחידי עכשיו, לאחר שקיפחתי את יתר בני ובנותי בגיטו בזדונסקה־וולה. אוי ואבוי לי, לאבא השכול, השכול עכשיו, כי במה נחשב אדם — היינו בני זה — לאחר שנטרפה דעתו עליו והעז להרים יד בהם — בהם״.

כך או בדומה לכך תינה אותו אבא אומלל באוזני הס״סמנים — וראה זה פלא — הפעם היטו אוזניהם לשמוע את דבריו ויותר משקלטו את דבריו — קלטו את התייפחותו, שכן נפלטו המילים תוך התייפחות והתייבבות, שנטלה מן המילים את דיוקן ולא השאירה אלא צליל־קולות גרידה.

ארבעת הס״סמנים, שנחלצו לעזרתו של חברם הנתקף, נשתהו זמן מה, סקרו את עמידת־הבן ומשהו בדומה לשיקול־דעת נתלווה למבע הדורסני של פרצופם של גלמי־אנושות אלה.

לא היתה שעה ארוכה ואנו שירכנו את דרכנו בחזרה. האב דישדש והלך בסמוך לבן, שהיה נשוא, מקציף ונטול־הכרה, בידי אחיו לצרה, מטולטל ונסחב לסירוגין, כשארבעת הס״סמנים מזרזים את הנושאים, ואילו אותו הס״סמן, היחידי, שנאבק וחובל בידי הנשוא, נזדנב כנזוף מאחרינו.

הגענו לבסוף אל המחנה. בדרך אספנו את כלי־האוכל שהשארנום בשדה. רובם קופסאות של פחים ומיעוטם צלחות של חרס. אלה ואלה נקבים עשויים בקצות דפנותיהם וחוט של תיל מושחל בהם להאחיז בו את כלי־האוכל אל אזיניו — היו מדנדנים מאחורינו ומתנצחים עם כלי־עבודתנו, כגון מוט של ברזל, המעדר או הכילף, ומכריזים כביכול על עדיפותם וחשיבותם לגבי אלה. צלחת מרק דליל או מים רתוחים בעלי־ירקות — לאו מילתא זוטרתא היא לגבי איש־המחנה.

עם האב ובנו לא נפגשתי אלא לאחר המלחמה, כביכול, לאחר השואה... בשנת 1946 במינכן, בירת באוואריה. האב, שלא נשתנה ולא כלום במראהו, שלא להביא בחשבון את שערות־השיבה, שנתארכו פרע ושימשו כעין עיטור של כסף לפנים המעוגלים, הוורודים, הבריאים, אותו פועל ותיק (גם בעיירתו, בזדונסקה־וולה שבפולין, היה פועל בית־החרושת) נעשה סוחר — אף הוא מן הסוג הפחות ביותר, היינו, ספסר ומפקיע שערים. באותה חריצות בה הצטיין כפועל קנה לו שביתה בחצר הוועד היהודי במינכן, קבע שם שולחן מצומצם, ועליו מגובבים אריגים מיוצרים בפולין עם חותמת „מייד אין אינגלאנד״.

ואילו בנו, בחור יפה־קומה ובריא־בשר, לבוש לפי האופנה הגרמנית האחרונה, היה מתרוצץ והולך באותו יריד לא־יריד ושוק לא־שוק, לוטש את עיניו על הנעשה ועל שלא נעשה כביכול, במידה אחת בו במקום ... על הנעשה על אותו יריד לא־יריד אלא ביצה שרוצת אדם, ועל שלא נעשה — על התיקון העקרוני הנדרש לאנשים הללו.

לא גילגלתי איתו שיחה אלא פעם אחת (גם במחנה לא היתה לנו שפה משותפת), ובאותו עניין — היינו על התיקון הנדרש לסוג־האדם הבא מן המחנות. את המאורע במחנה לא נזכר ולא כלום; כאמור, היה אותה שעה נטול־הכרה ועשה מה שעשה תוך התקפת־פתאום וליקוי מאור הנפש. ברם, אותות כלשהם השאיר בו, שלא במיודע, המאורע דלעיל, היינו, איבה שורשית כלפי הגרמנים, כל כולם, ובחילה — אף היא שורשית — כלפי אחיו, לרבות אבא שלו, ולמעשי־ידיהם במידה אחת...

הוא הפליט את הדברים כלאחר־יד, שלא במתכוון, אינסטינקטיבית. כאז — כן בו ברגע — לא דיבר מתוכו אלא קול־האינסטינקט גרידה. תמיהני אם נזכר לאחר מכן בדברים הללו — כשם שלא נזכר כל אותו מאורע, שאירע לו במחנה דאַרנאוּ שבשלזיה התחתית.

זדונסקעוואָליער קעמפער – צווישן די ערשטע באַפרייער פון מײַדאַנעק

אברהם קאַלושינער, חולון

עס יאָגן זיך באַוואָפנטע חיילות נאָכן אָפּטרעטנדיקן שונא. פאַרפאַלגט פון טויט־אַנגסט — אונטערן דרוק פון צעשמעטערנדיקע קלעפּ און אַ פול־באַלאַסטעטן געוויסן — רוקט זיך וואָס־אַמאָל ווייטער צוריק די אין זיך אַזוי איינגעבילדעטע „העלדישע" דייטשע אַרמיי, אין אַ משוגעים־געלויף. זיי לויפן און פאַלן — פאַלן אויף די שלאַכט־פעלדער און פון פאַרטיזאַנער־סאַבאָטאַזש־אַקטן, ווי מ׳איז בעת אַ מגפה. און ווי נאָר ס׳ווערט פאַרכאַפּטע טעריטאָריע באַפרייט — הייבט זיך אויף דער פאָרהאַנג און ס׳דערשיינט אין זיין גאַנצער גרויליקייט דער אָפּגעטאָענער פאַרברעך. נאָך אין פּראָצעס פון אָנגרייפנדיקע מאַרשן באַווייזט זיך פאַר די קעמפער — בתוכם פאַר אונדזערע זדונסקעוואָליער העלדישע סאָלדאַטן — אַ קאָשמאַר, אַ מענטשהייט־פאַרברעך, אַ גיהינום, וואָס הייסט מײַדאַנעק.

מיט די ערשטע פאָרפּאָסטנס פון דער סאָוויעטישער אַרמיי מאַרשירן אויך אַריין אין לאַגער פאָרשטייער פון דער קאָמיסיע צו פאָרשן די נאַצי־פאַרברעכנס, אין וועלכער ס׳באַטייליקט זיך אויך, צווישן אַנדערע, דער קריגס־קאָרעספּאָנדענט — דער שרייבער ק אָ נ ס ט אַ נ ט י ן ס י מ י אָ נ אָ ו ו. אין רעזולטאַט פון דער אויספאָרשונג זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַלע מיט מי און פלייס געזאַמלטע פאַקטן, וועגן די שוידערלעכע גרויזאַמקייטן, וואָס זענען פּראַקטיצירט געוואָרן אין דאָזיקן טויט־לאַגער[1].

די צוגרייטונג פון „טויטן־קאָמבינאַט"

נישט ווייט פון לובלין באַווייזט זיך אין סוף 1940 אַ גרופּע ס.ס.־אָפיצירן, אין דער באַגלייטונג פון ציווילע אינזשיניערן מיט מעסט־מכשירים. נאָכן באַטראַכטן דאָס אָרט, ווערט אָפּגעטיילט אַ ריזן־שטח פון 25 קוואַדראַט־קילאָמעטער, וווּ ס׳ווערט באַשלאָסן אויפצושטעלן דעם טויטן־לאַגער. אין די דייטשע דאָקומענטן ווערט דער־אָ לאַגער באַצייכנט אַלס „פאַרניכטונגס־לאַגער, נומער 1".

די אייגנטלעכע בוי־אַרבעט הייבט זיך אָן אין אָנפאַנג ווינטער 1941. די ערשטע בויער באַשטייען פון אַ גרעסערער גרופּע פּוילישע אינזשיניערן, און פאַרשיקטע יידן פון פאַרשידענע פּוילישע שטעט און שטעטלעך. אין אויגוסט 1941 יאָר קומען אָן גרעסערע גרופּן קריגס־געפאַנגענע פון דער רוסישער אַרמיי, ווי אויך די ערשטע עטלעכע טויזנט פאַרשיקטע יידן פון לובלינער געטאָ. אונטער רעפּרעסיעס און ברוטאַלער פיזישער באַהאַנדלונג ווערט די אַרבעט צוגעאײַלט.

דאָס „ה ע ר ן ־ פ אָ ל ק" האָט נישט און וויל נישט קיין צייט פאַרלירן. פּלאַן און פּינקטלעכע אויספירונג פון באַפעל — גרויזאַם און פאַרברעכעריש ווי זיי זענען — שטעלן מיט זיך פאָר די העכסטע מדרגה פון טעאוטאָנישער טוגנט. ווערן טאַקע די שקלאַפן געפּייניקט — אין אַלערליי מעגלעכע וואַריאַציעס — אויפצושטעלן — אַזוי גיך ווי ס׳לאָזט זיך נאָר פון די קרבנות אַרויסקוועטשן — אַ טאָרטורן־ און טויטן־אינסטרומענט — פאַר זיך אַליין און פאַר די טויזנטער און צענטליקער טויזנטער, וואָס זענען דורך די וואַנזיניקע באַפעלסהאַבער געוואָרן באַשטימט.

דער טעמפּאָ פון די פאָרבאַרייטונגס־אַרבעטן פאַרן „דערהויבענעם" ציל ווערט פאַרשנעלערט מיטן אָנקום פון גרעסערע טראַנספּאָרטן פאַרשיקטע יידן פון סלאָוואַקיע און אַנדערע לענדער — אין ווינטער 1942. אַפּריל 1942 איז שוין דאָ פּלאַץ פאַר פערציק טויזנט מאַן. פיבערהאַפט ווערן צוגעגרייט אַלערליי לאַגער־איינריכטונגען — צווישן זיי: דראָט־פאַרצוימונגען, עלעקטריזירטע דראָטן־נעץ און אַזוי ווייטער.

דער „טויטן־קאָמבינאַט" איז גרייט אויפצונעמען זיינע קרבנות

ווי פאַרשידן ס׳איז געווען די פּייניקונגס־טעכניק פון דער וויסנשאַפטלעך־פאַרפולקאָמטער דייטשער מאָרד־מאַשין — אַזוי פאַרשידן איז געווען דער טויט, וואָס איז פאַר יעדנפאַל געווען באַשטימט פאַר אַלע די, וואָס האָבן איבערגעטראָטן די שוועל פון מ י י ד אַ נ ע ק. מאַנכע זענען אַוועקגעשטאָרבן סתם אַזוי, פון הונגער און מגפות — דאָס איז געווען, אַזוי צו זאָגן, אַ קאָנסערוואַטיווער, „נאַטירלעכער" טויט. אַנדערע,

1) ק. סימיאָנאָוו. „פאַרניכטונגס־לאַגער". מאָסקווע, 1944. 45 זייטן. רוסיש.

דאַקעגן, האָבן זייערע נשמות אויסגעהויכט אין גאַז־קאַמערן, איינגעאָרדנטע אויף ספּעציעל צום דעם „צוועק" צוגעגרייטע אויטאָס — אַ פּאַטענט פון דער כעלמנאַ־אויסראָטונגס־דערפינדערישקייט. אַנדערע ווידער האָבן זייער אומשולדיק לעבן אָפּגעגעבן אין מאָדערן־געבויטע, פאַרפּולקאָמטע גאַז־בנינים, צוגעפּאַסטע פאַר דער ווירקונג פון ציקלאָן־גאַז — דער העכסטער אַרויפשטייג פון דער טיפסטער געפאַלנקייט.

ענלעך איז אויך געווען מיטן פאַרברענען די קערפּערס פון די אומגעקומענע. ס'זענען געווען פּרימיטיווע אייזערנע קעסלען, ביי דער זייט פון מאָדערנע גרויסע אויוונס — ווי ס'פּאַסט פאַר אַזאַ ברייט־פאַרמאַסטענער גרויס־„אינדוס־טרי". און ווען דאָס איז געווען צו ווינציק, בעת די צאָל טויטע, אין אַלע זייערע אַנטפּלעקונגען, איז איבערגעשטיגן די טעכנישע מעגלעכקייטן — האָבן זיך די דייטשן אויך באַגנוגנט מיטן פאַרברענען די קערפּערס אויף אַ גאַר פּרימיטיוון אופן, אַרויפלייגנדיק זיי אויף האָלץ־רייען, באַגאָסענע מיט בענזין.

די „פאַבריק" האָט געאַרבעט אָן איבערייס — 24 שעה אין מעת־לעת. קרבנות פעלן נישט. טראַנספּאָרט יאָגט טראַנספּאָרט. דערויף איז איינגעשטעלט אַ גאַנצער שטאַב פון „קולטור"־דייטשן, וואָס זאָרגט דערפאַר. קומען טאָקע אָן יידן, פאַרמשפּטע צום טויט, פון אַלע אָקופּירטע לענדער. גלייכצייטיק שטראָמט אַ צופלוס פון ליקווידירטע געטאָס אין פוילן און פון אַנדערע לענדער. אין מאַי, 1943, קומט אויך אָן אַ גרויסער טראַנספּאָרט יידן פון וואַרשעווער געטאָ.

אויך פון לאַגערן פון דייטשלאַנד גופא — דער צענטער פון דער אבי־אבות הטומאה — ווערן אַהערגעשיקט מענטשן אויף פאַרניכטונג. אַזוי קומען אָן אַרויסגעשיקטע פון דאַכאַו, בוכענוואַלד, נויהאַם און אַנדערע. ס'קומען אויך אָן גרעסערע טראַנספּאָרטן פון אַ לאַגער ביי בוכענוואַלד, מיטן נאָמען דאָראַ, ווו מענטשן האָבן געאַרבעט אין אַמוניציע־פאַבריקן אונטער דער ערד, און נאָך אַ האַלב יאָר זענען זיי געוואָרן האַלב־בלינד — מאַטעריאַל פאַר מײַדאַנעק.

שיך

צווישן די פאַרשידענע באַראַקן אין לאַגער — און אין מײַדאַנעק זענען זיי געווען אומצייליקע און פון אַלערליי מאָסן — האָט זיך אויסגעטיילט איינער מיט זיין געוואַלטיקער גרויס. דאָרט, אינעם דאָזיקן באַראַק, האָבן די ווענט ממש אַרויסגעשפּאַרט פון אַ שווער־דריקנדיקער מאַסע. און ווי אומגעהויער־שווער ס'האָט געווירקט די מאַסע צוליב איר גיגאַנטישן, פיזישן אומפאַנג — איז זי אומפאַר־גלייכלעך שווערער געווען צוליב דעם טיפן, גרונטלאָזן גייסטיקן וויייטיק, וואָס די דאָזיקע דערשיינונג האָט אַרויס־גערופן. דאָרט אינעם דאָזיקן אויפטרייסלענדיקן באַראַק האָבן זיך געפונען... שיך. וויפל? נישט צום איבערציילן. אפשר מיליאָנען פאָר! אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג — אַ האַרץ־רייסנדיקע אָפּטיילונג — איז געווען באַשטימט פאַר קינדער־שיכלעך. פאַרשידענע מינים, אַלערליי פאַרבן — פאַר יעדן עלטער. גרעסערע, קלענערע און גאַנץ פּיצינקע סאַנדאַלעכ־לעך און שיכלעך פון יאָריקע קינדערלעך. פאַריתומטע שיך פון צענטליקער און הונדערטער טויזנטער פון משהלעך און חנהלעך — שיך, וואָס האָבן אַזוי דראַסטיש און בולט קלאָר געמאַכט די אומגעהויערע דימענסיעס פון דער ביישפּיללאָזער טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף אונדזער מאַרטירער־פאָלק.

ספּעציעלע באַראַקן האָבן זיך אויך געפונען פאַר קליידונג, ווו אַלץ איז געווען גענוי אויססאָרטירט מיט אַ פּרעציזער פּעדאַנטישקייט. מענער־מלבושים — באַזונדער, פרויען־מלבושים — באַזונדער. קוואַליטעט צו קוואַליטעט. מאָס צו מאָס — אַלץ מיט דער אַזוי־גוט־באַקאַנטער דייטשער פלייסיקייט און פּינקטלעכקייט!

געווען אויך אין לאַגער אַנגעהויבענע און נישט־פאַרענדיקטע בוי־שטעלן — זעט אויס, אַז דער „אַדורכלאַז" האָט נישט באַפרידיקט דעם אומגעזעטיקטן, אומגלויבלעכן מאָרד־לוסט פון די דזשונגל־הערשער. האָבן זיי טאָקע פאַר־זוכט צו פאַרגרעסערן, צו פאַרטאָפּלען די „פּראָדוקציע" — אָבער די אַנגרייפנדיקע אַרמייען פון די „נידעריקערע ראַסן", צווישן זיי סאָלדאַטן פונעם צום טויט־פאַרמשפּטן יידן־פאָלק, האָבן געשטערט די אויספירונג פון דער „נאָבעלער אַרבעט".

...יאָגן זיך קעמפער־באַפרייער — בתוכם אונדזערע לאַנדסלייט — מיט טרערן און האַס. שיקן פייערן צו אַנטלויפנדיקע גיפטיקע שלאַנגען. יאָגן זיך, ווי וויכערס, צום קאָפּ, צום מטורפדיקן, פאַטאָלאָגישן צענטער — אויף בערלין.

געטאָ־ווידערשטאַנד און וואַלד־קאַמפּן

(זכרונות פון אַ פּאַרטיזאַנער־קאָמאַנדיר)

אליהו בוימאַץ, חולון

די אָרגאַניזירונג פון קאַמפּס־קאַדרען און די באַוואָפנטע צוגרייטונגען צום אויפשטאַנד אין ביאַליסטאָקער געטאָ, זענען אַנטשטאַנען אין קעגנזאַץ צו אַנדערע געטאָס, ווו די פאַרשפּאַרטע האָבן זיך מיט געווער אין האַנט קעגנגעשטעלט זייערע מערדער — תיכף נאָכן פאַרנעמען די שטאָט דורך די דייטשן.

צום דאָזיקן פאַקט האָבן בייגעשטייערט אַ ריי סיבות:

ערשטנס —

און דאָס איז געווען איינע פון די עיקרדיקסטע סיבות — ווייל ביזן אַריינמאַרש פון דייטשן מיליטער קיין ביאַליסטאָק האָבן מיר שוין געהאַט אַ פּראַקטיק פון קרוב 2 יאָר, בעת וועלכע מיר האָבן געהאַט גענויע ידיעות וועגן דער לאַגע אין די אָקופּירטע געביטן און וועגן די מאַסן־רעפּרעסיעס קעגן דער יידישער באַפעלקערונג.

צווייטנס —

איז די וואַכזאַמקייט אין ביאַליסטאָקער געטאָ נישט געוואָרן איינגעשלעפערט דורך צייטווייליקער, מער־אָדער־ווייניקער רואיקער אויפפירונג פון דער אָקופּאַציע־מאַכט, ווי דאָס איז געווען דער פאַל אין די באַזעצטע פּוילישע געביטן, ווו ס'האָט גענומען אַ פאַרהעלטעניסמעסיק־לענגערע צייט ביז די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זייער מאַסנהאַפטע פאַרניכטונגס־אַקציע קעגן די יידן. דאַקעגן דאָ, אין ביאַליסטאָק, האָבן די דייטשן, באַלד אין די ערשטע טעג פון זייער אַריינמאַרש, זיך גענומען צו זייער מערדערישער מלאכה און רעפּרעסיעס קעגן דער הילפסלאָזער יידישער באַפעלקערונג — אַ גורם, וואָס האָט באַלד דעמאַסקירט זייער אמתן פּרצוף און אומצווייטייטיקע כוונות.

דריטנס —

מוז מען נעמען אין באַטראַכט, אַז אַחוץ אַן אייגענע, גוט־אָרגאַניזירטע יוגנט, האָט ביאַליסטאָק אויך פאַרמאָגט אַ צוגעקומענעם בונטאַרישן עלעמענט פון די אַרומיקע שטעטלעך ווי אויך אַ היפּשע צאָל יוגנטלעכע, אַנטלאָפענע פון בראַנד־פייער פון חרוב געוואָרענע יידישע קהילות אין פּוילן — לעבעדיקע עדות פון דער דייטשער, טאָטאַלער פאַרניכטונגס־פּאָליטיק — די אַלע, וואָס האָבן זיך געשמוגלט איבער די גרענעצן פון די דייטש־סאָוויעטישע צווישן זיך איינגעטיילטע אָקופּיר־זאָנעס.

די אַלע גורמים, צורעכענענדיק דעם פאַקט פון דער עקזיסטענץ פון אַן ענגער צוזאַמענאַרבעט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג בכלל און דער יידישער אַרבעטערשאַפט בפרט — אַ רעזולטאַט פון דער אויפגעשטעלטער גרויסער נעץ פון קאָאָפּעראַטיוון, אַרטעלן — אָרגאַניזירטע קאָלעקטיוון פון פּרנסה־צווייגן — די אַלע גורמים האָבן געשאַפן אַ גינסטיקן באָדן פאַר דעם גיכן, ברייט־פאַרצווייגטן, אָרגאַניזירטן ווידערשטאַנד פון ביאַליסטאָקער געטאָ און די וואַלד־קעמפער אין דער אומגעגנט.

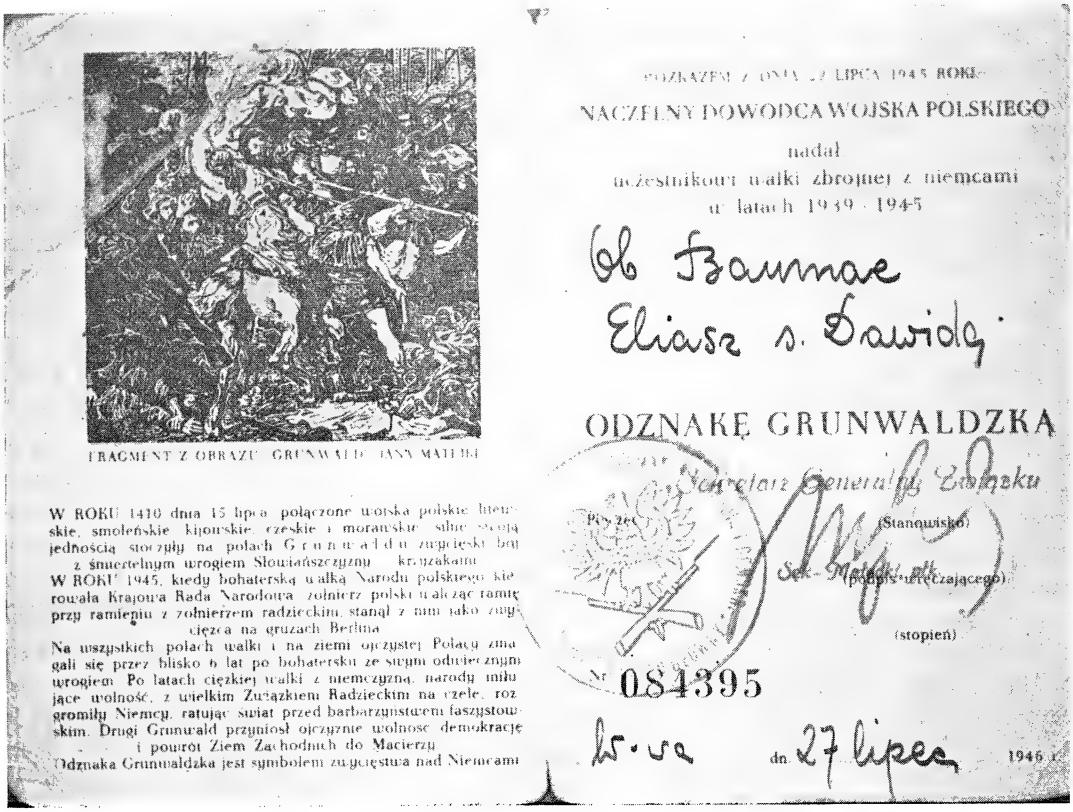
אין די ווייטערדיקע קאַפּיטלען וועלן מיר זיך באַמיען אָנצוצייכענען דאָס בילד — כאָטש, צוליבן פעלן פון מאַטעריאַל און זכרון, ווייט־נישט קיין אויסשעפּנדיקס — פון מוט און גבורה, מיט וועלכע ס'האָבן זיך אויסגעצייכנט די העלדישע יידישע קעמפער — צווישן וועלכע ס'האָבן זיך אויך געפונען אונדזערע זדונסקעוואָליער לאַנדסלייט.

די ערשטע ווידערשטאַנד־גרופּן

דעם 27־טן יוני, 5 טעג נאָכן דייטשן איבערפאַל אויף איר סטאַליניסטישן פאַרבינדעטן, איז שוין ביאַליסטאָק געווען באַזעצט דורך דייטשע טרופּן. באַלד דערנאָך, בלויז אין געציילטע טעג, האָבן שוין די דייטשן אונטערגענומען שרעקלעכע רעפּרעסיווע מיטלען קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. אַחוץ דער אונטערצינדונג פון דער גרויסער שול, ווערן מאַסן יידן דערמאָרדעט אויף די גאַסן — בעת טויזנטער ווערן פאַרשיקט קיין פּרוזשאַני אויף פאַרניכטונג. די דייטשן, אָנגעפירט דורך דעם אַרכי־מערדער פ ר י ד ל פ ר י ץ ג ו ס ט אַ ו ו, שאַנעווען נישט קיינעם. מענער, פרויען און קינדער, שוואַכע און קראַנקע — ווערן דערמאָרדעט אין די מאַסן.

אין אָנבליק פון שרעקלעכן טעראָר אַנטשטייען די ערשטע, געהיימע ווידערשטאַנד־גרופּן ביי די פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע קערפּערשאַפטן אויף דער יידישער גאַס — ווי: גורדוניה, קאָמוניסטן, פּועלי־ציון און אַנדערע, וועמעס אַרבעט ס'ווערט קאָאָרדינירט פון אַן אַלגעמיינער אָנפירערשאַפט. אין שפּיץ פון דער אַלגעמיינער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז געשטעלט געוואָרן מ ר ד כ י ט ע נ ע נ ב ו י ם ־ ט אַ מ אַ ר אָ ף.

רעכענענדיק זיך מיט דער מעגלעכקייט, אַז בעת די עווענטועלע, צוקונפטיקע קאַמפן קאָנען די דייטשן איזאָלירן איין טייל געטאָ פון צווייטן, ווערט באַשטימט איינצוטיילן

FRAGMENT Z OBRAZU GRUNWALD JANA MATEJKI

W ROKU 1410 dnia 15 lipca połączone wojska polskie, litewskie, smoleńskie, kijowskie, czeskie i morawskie silne swoją jednością stoczyły na polach Grunwaldu zwycięski bój z śmiertelnym wrogiem Słowiańszczyzny — krzyżakami.
W ROKU 1945, kiedy bohaterską walką Narodu polskiego kierowała Krajowa Rada Narodowa, żołnierz polski walcząc ramię przy ramieniu z żołnierzem radzieckim, stanął z nim jako zwycięzca na gruzach Berlina.
Na wszystkich polach walki i na ziemi ojczystej Polacy zmagali się przez blisko 6 lat po bohatersku ze swym odwiecznym wrogiem. Po latach ciężkiej walki z niemczyzną, narody miłujące wolność, z wielkim Związkiem Radzieckim na czele, rozgromiły Niemcy, ratując świat przed barbarzyństwem faszystowskim. Drugi Grunwald przyniósł ojczyźnie wolność, demokrację i powrót Ziem Zachodnich do Macierzy.
Odznaka Grunwaldzka jest symbolem zwycięstwa nad Niemcami

ROZKAZEM Z DNIA 27 LIPCA 1945 ROKU
NACZELNY DOWODCA WOJSKA POLSKIEGO
nadał
uczestnikowi walki zbrojnej z niemcami
w latach 1939 - 1945
Ob. Bauman
Eliasz s. Dawida
ODZNAKĘ GRUNWALDZKĄ
Sekretarz Generalny Związku
(Stanowisko)
Sek. ... płk
(podpis wręczającego)
(stopień)
Nr 084395
W-wa dn. 27 lipca 1946 r.

תעודת־הצטיינות של הצבא הפולני לאליהו בוימץ.
אויסצייכענונג, אַרויסגעגעבן פון דער פוילישער אַרמיי פאַר אליהו באַומאַץ.

דאָס געטאָ, פוןביידע זייטן טייך ביאַלקאַ, און 2 באַזונדערע זעלבסטשטענדיקע כוחות מיט אַן אייגענער סעפּאַראַטער לייטונג — אונטערוואַרפנדיק זיך די אינסטרוקציעס פון דער דאַך־אָנפירערשאַפט און זיין קאָמאַנדיר טעגענ־בוים.

דער פאַרצייכענער פון די שורות געפינט זיך אין דער אָנפירערשאַפט פון דעם טייל, אין וועמעס באַשטאַנד ס׳גייען אַריין די גאַסן: צ׳יעפּלאַ, יורעוויעצקאַ, פאַבריטשנאַ און אַנדערע.

פּאַראַלעל מיט דער פיבערהאַפטער צוגרייטונג צום אויפשטאַנד, ווערן אויך פאַרשפּרייט ידיעות איבער דעם מצב אויף די פראָנטן, וואָס ווערן איבערגעכאַפּט פון די פרייע לענדער דורך געהיימע ראַדיאָ־סטאַנציעס.

ביי דער אַרבעט צייכענען זיך ספּעציעל אויס אונדזערע שטאָטישע — שלום קאָזשעץ (— לעבט אין האָלאַנד) און פנחס קאָזשעץ (— לעבט אין פוילן), וואָס האָבן געפלעגט אויפנעמען די ידיעות אין זייער אייגענער וווינונג, זיי איבערדרוקן און פאַרשפּרייטן.

דריטע אָנפאַלן אויף געווער־סקלאַדעס

מיט דער אַנטשטייאונג פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז די פראַגע פון דער געווער־פאַרזאָרגונג געשטעלט געוואָרן אין איר גאַנצער שאַרפקייט. ס׳איז געווען קלאָר, אַז די עצם עקזיסטענץ פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען אָפּהענגיק פון דער צאָל און קוואַליטעט פון געווער, וואָס זי וועט קאָנען אויפווייזן. כדי צו פּלאַנירן אַ ווידערשטאַנד און אוודאי שוין אַן ערנסטן איבערפאַל, האָט זיך געפאָדערט געווער — אַ סך געווער און גוט געווער.

האָט טאַקע די אָנפירונג אונטערגענומען אַ ריי שריט, כדי צו באַקומען אין איר האַנט וואָס מערערע און בעסערע געווער־איינהייטן — טראָץ די באַגרענעצטע מעגלעכקייטן.

מ׳האָט גענומען אויסאַרבעטן, נאַטירלעך אין געהיים, פאַרשידענע געווער־טיילן, ווי אויך מכשירים פאַר סאַבאָ־טאַזש־צוועקן, אין די מעכאַנישע ווערקשטאַטן ביי די טעקסטיל־קאָמבינאַטן. ס׳זענען אויך אינסטאַלירט געוואָרן געהיימע ווערקשטאַטן אויסצואַרבעטן גראַנאַטן און מאָלאָ־

טאָוו־פּלעשער. ביי דערדאָזיקער אַרבעט זענען געווען טעטיק אַ ריי יידישע וויסנשאַפטלער און טעכניקער, ווי: אינזשיניער רעמבישעווסקי פון לאָדזש, דער פיזיקער־מאַטעמאַטיקער — יעקב ריווקינד און אַנדערע.

היות אָבער דאָס פּראָדוצירטע געווער איז, טראָץ אַלע אָנשטרענגונגען, געווען אי צו ווייניק אי צו פּרימיטיוו, און האָט נישט געקאָנט באַפרידיקן דעם מינימאַלן באַדאַרף, האָט זיך די קאַמפּס־אָנפירונג דעצידירט אויף אַ געוואַגטן שריט — אָנצופאַלן אויף דייטשע געווער־סקלאַדעס און אַזוי־אַרום דערווערבן גרעסערע קוואַנטומס געווער — אויב מעגלעך אויך אויטאָמאַטיש געווער.

דער ערשטער אָנפאַל איז געוואָרן אויסגעפירט אויפן געווער־סקלאַד, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער שיענקעוויטש־גאַס 61. דאָרט זענען, אַ דאַנק דער געוואַגטקייט און העלדישקייט פון די ווידערשטאַנדלער — בתוכם אונדזער בן־עיר שלום קאָזשעץ — צוגענומען געוואָרן 23 ביקסן און אויטאָמאַטן־געווער איינהייטן.

אַ צווייטער, נאָך דרייסטערער אָנפאַל, איז אויסגעפירט געוואָרן אויפן געווער־סקלאַד פון דער געסטאַפּאָ, אויך אויף דער שיענקעוויטש־גאַס (15). פון דאָרט זענען אונדזערע חברים צוריקגעקומען מיט אַ שלל פון 40 געווער־איינהייטן פון פאַרשידענע מינים.

דאָס דעראָבערטע געווער איז געוואָרן תיכף באַהאַלטן אין ספּעציעל־צוגעגרייטע באַהעלטענישן אין געטאָ.

באַוואָפנטע גרופּן אין וואַלד אַריין

די אָנפירערשאַפט פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, ביי דער מיטהילף פון אָרטיקן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט, וואָס איז, אגב, אויך געווען אין פאַרבינדונג מיט וואַרשע, פירט אויך אַן אַקציע אַריבערצוּוואַרפן באַוואָפנטע גרופּן־חברים אין וואַלד אַריין, כדי דאָרט אויפצושטעלן אַ פּאַרטיזאַנער־באַזע. די ערשטע גרופּע, וואָס פאַרלאָזט דאָס געטאָ איז די „קרינקער" אָפּטיילונג. דידאָזיקע גרופּע איז אָנגעקומען אין געטאָ אין דעצעמבער 1942, פון שטעטל קרינקי, אָנגעפירט פון אָרטיקן אַרבעטער־טוער, דעם העלדישן נקמה־נעמער — משה שלאַפּאַק־מאַקסים. ביזן אָנקומען אין געטאָ האָט שוין די גרופּע געהאַט אויסגעפירט אַ ריי פאַרשידענע אַקציעס אין די וועלדער, דערווערבנדיק אַזוי־אַרום שוין אַ געוויסע פּראַקטיק אין פּאַרטיזאַנער־קאַמפּן.

באַלד דערנאָך פאַרלאָזט דאָס געטאָ אַ צווייטע באַוואָפנטע אָפּטיילונג, אָנגעפירט דורכן שרייבער פון די צייל. עס פאַרלאָזט אויך דאָס געטאָ אַ גרעסערע אָפּטיילונג, אונטער דער אָנפירונג פון יעזשי (סאַשאַ) סאָכאַטשעווסקי — אַ ספּאָרט־טוער פון וואַרשעווער „שטערן", וואָס איז אָנגעקומען אין געטאָ פון סלאָנים, אויך מיט אַ גענוגנדיקער פּראַקטיק פון פּאַרטיזאַנער לעבן און קאַמפן. ס'קומען אָן נאָך קלענערע און גרעסערע גרופּן. אַלס אָנפירער פון אַלע יידישע באַוואָפנטע אָפּטיילונגען ווערט באַשטימט דער דערמאָנטער יעזשי סאָכאַטשעווסקי.

אין וואַלד האָבן מיר שוין אָנגעטראָפן פאַרשידענע קלענערע אָפּטיילונגען סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער — ווי די גרופּע אַפאַנאַסיעוויטש, גראָזנאַ, זאַכאַראָוו, טראָצקאָוואַ און אַנדערע.

די אָנוועזנהייט אין וואַלד פון אַ ריי פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען האָט נאַטירלעך אַרויסגערופן די אומבאַדינגטע נויטווענדיקייט צו קאָאָרדינירן די טעטיקייט פונעם כלל פּאַרטיזאַנער־גרופּן. אַן אַלגעמיינער שטאַב, אין וועלכן ס'זענען געווען פאָרטרעטן פאָרשטייער פון אַלע גרופּן, האָט אויף זיך גענומען דידאָזיקע אויפגאַבע, באַשטימענדיק פאַר יעדער גרופּע אַ גענוי־אָנגעצייכנטן טעטיקייטס־געביט.

פּאַראַלעל צו אונדזער אייגנטלעכער פּאַרטיזאַנער־טעטיקייט אין וואַלד, האָבן מיר אויך אָנגעהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט מיטן געטאָ — אַ קאָנטאַקט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין איבערוואַרפן מענטשן פון געטאָ אין וואַלד אַריין אויף אויסשולונג, און געווער־אויסטויש און דאָס גלייכן.

פון דער אַנדערער זייט, האָט דאָס געטאָ אונדז באַזאָרגט מיט מעדיקאַמענטן און מעדיצינישן פּערסאָנאַל — אַ גורם פון ערשטראַנגיקן באַדייט, וואָס האָט פיל פאַרלייכטערט די שווערע און אומנאָרמאַלע באַדינגונגען פון אונדזער וואַלד־לעבן. צווישן אַנדערע זענען אָנגעקומען פון געטאָ ד"ר ציטראָן (— לעבט אין ישראל) און ד"ר אָזדער (— אומגעקומען אין וואַלד).

אַחוץ דעם האָט דאָס געטאָ אונדז באַזאָרגט אויך מיט אַ ריי אַנדערע וויכטיקע הצטרכותן, דערונטער מיט אַ דרוקעריי, וואָס איז אונדז שטאַרק צונוץ געקומען ביים אָנהאַלטן קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג — פאַרשפּרייטנדיק געדרוקטע אויפרופן אין דער פּוילישער און רוסישער שפּראַכן. איינע פון די וויכטיקסטע ציילן פון אונדזער צוזאַמענאַרבעט מיט דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע פון געטאָ, איז אויך געווען צו ליקווידירן, אין געמיינזאַם דורכגעפירטע אַקציעס, געסטאַפּאָ־אַגענטן און פאַררעטער בכלל.

„ЗА ПОБЕДУ НАД ГЕРМАНИЕЙ
В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ
1941—1945 гг."

УДОСТОВЕРЕНИЕ

ЗА УЧАСТИЕ В ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ
Младший лейтенант
Бауман
[illegible] Давидович.
УКАЗОМ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО
СОВЕТА СССР от 9 мая 1945 года
НАГРАЖДЕН МЕДАЛЬЮ
„ЗА ПОБЕДУ НАД ГЕРМАНИЕЙ
В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЕ 1941—1945 гг."
От имени ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО
СОВЕТА СССР медаль вручена
„28" марта 1946 г.
Зам. нач. Управления кадров
(должность, воинское звание и подпись лица,
М. П.
подполковник [illegible]
вручившего медаль)

תעודת־הצטיינות סובייטית לאליהו בוימץ.

סאָוויעטישע אויסצייכענונג פאַר אליהו באַומאַץ.

משה שלאַפּאַק — מאַקסים

אַחוץ דער טאָג־טעגלעכער געווייינטלעכער פּאַרטיזאַנער טעטיקייט, ווי: סאַבאָטאַזש־אַקטן און אַנדערע אַקציעס, זענען מיר אויך פון־צייט־צו־צייט פאַרמישט געווען אין אָפענע שלאַכטן מיט רעגולערע אָפּטיילונגען פון דער דייטשער אַרמיי. איינע פון זיי איז פאָרגעקומען, בעתן צוזאַמענטרעף פון אונדזער גרופּע מיט דער „קרינקער" גרופּע, בעת וועלכן מיר זענען פלוצלינג באַפאַלן געוואָרן פון אַ גרעסערער אָפּטיילונג דייטשע סאָלדאַטן מיט ווייס־רוסישע און פוילישע פּאָליציי־לייט, וואָס האָבן אונדז אַרומגערינגלט. באַלד האָבן מיר פאַרנומען קאַמפּס־פּאָזיציעס און ס'האָט זיך צעפלאַקערט אַ בלוטיקע שלאַכט. מיט דער פאַרטיידיקונג האָט אָנגעפירט דער ראש פון דער קרינקער גרופּע — משה שלאַפּאַק־מאַקסים. נאָך אַ לענגערן פייער־אויסטויש איז דער פיינט געוואָרן געצוווּנגען אָפּצוטרעטן — איבערלאָזנדיק אויפן פעלד אַ גרויסע צאָל געהרגעטע. אויך מיר האָבן געליטן פאַרלוסטן פון טייערע קעמפער. מיט אַ העלדן־טויט איז אויך געפאַלן אונדזער אָנפירער משה שלאַפּאַק־מאַקסים, וועלכער האָט נישט אויפגעהערט אָנצופירן מיט דער שלאַכט שוין זייענדיק שטערבלעך פאַרוווּנדעט.

איינע פון די גרעסערע אַקציעס, בעת וועלכער אונדזערע קעמפער האָבן אַרויסגעוויזן געוואַלטיקן אויסדויער און העלדישקייט, האָט זיך אָפּגעשפּילט אין זשעלאָני, ווו מיר האָבן באַקומען די אויפגאַבע צו באַפרייען די קריגס־געפאַנגענע, וואָס האָבן זיך געפונען אין דאָרטיקן לאַגער. נאָך אַ פאַרביטערטן קאַמף מיט די וועכטער, באַוואָפנטע ביז צו די ציין, האָבן מיר באַוויזן צו באַפרייען אַלע קריגס־געפאַנגענע און פאַרייניקן זיי מיט אונדזערע פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען.

ערב דעם געטאָ־אויפשטאַנד

די כסדרדיקע און פאַרשידענע פּאַרטיזאַנער־אַקציעס, וואָס פילן אויס אונדזער לעבן אין וואַלד, שוואַכן נישט אָפּ אונדזער קאָנטאַקט מיט די איינגעשלאָסענע ברידער אין

געטאָ — זייענדיק אינפאָרמירט וועגן זייער שווערן און ביטערן לעבן, לייגנדיק בעיקר דעם טראָפּ אויף די צוגריי־טונגען צום באַוואָפנטן אויפשטאַנד. ביי דידאָזיקע צוגריי־טונגען איז טעטיק מרדכי טענענבוים־טאַמאַ־ראָף און זיין געהילף דניאל מאָשקאָוויטש.

פעברואַר 1943

אין פעברואַר 1943 קומט פאָר אַ טיילווייזע ליקווידאַציע פון געטאָ, בעת וועלכער אַ גרעסערע צאָל יידן ווערט אַרויס־געשיקט קיין טרעבלינקע. אין דערזעלבער צייט קומען פאָר איינצלנע ווידערשטאַנד־אַקטן. איין דייטש ווערט דערהרגעט בעת אַ צווייטער ווערט פאַרוווּנדעט דורך אַ וויעלונער בחור — מלמד. ס׳זענען געווען אויך אַנדערע קאַמף־אויסדרוקן. די אַטמאָספער אין געטאָ איז אָנגעשטרענגט, אָנגעגליט. די נאָענטקייט פון געפּעכט פילט זיך ממש אין דער לופט.

יוני 1943 — אין קאַמף מיט אַ דייטשער לויערונג

אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר שמעון דאַטנער, פאַרלאָזט אין יוני 1943 אַ גרופּע באַוואָפנטע חברים דאָס געטאָ. די גרופּע טרעפט זיך אָן אויף אַ דייטשער לויערונג. נאָך אַ שווערן קאַמף, בעת וועלכן ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן די עפעקטיווקייט פון די צוגרייטונגען, ווערן די אָנפאַלער, די דייטשן, ליקווידירט און די גרופּע דערגרייכט דאָס וואַלד — אָן פאַרלוסטן.

פלאַמיקער אויפרוף

אין דידאָזיקע טעג, בעת דאָס באַלאַגערטע, אויסגעהונ־גערטע, טעראָריזירטע געטאָ מאַכט פיבערהאַפטע צוגריי־טונגען צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד די אַרכי־מערדער, די דייטשע פאַרטיליקער פון אונדזער פאָלק און זייערע מיט־העלפער — דערשיינט אין געטאָ אַ פלאַמיקער רוף צו דער באַפעלקערונג, רעדאַגירט פון מרדכי טענענבוים־טאַמאַראָף, אין וועלכן די לעצטע ווערט גערופן צו מונטערקייט און גבורה אינעם אומגלייכן קאַמף מיט די רוצחים.

צווישן אַנדערע לייענט זיך אין אויפרוף:

„... שלאָגט אייך ביזן לעצטן אָטעם־צוג, מיט די ציין און נעגל, באַגעגנט די מערדער מיט העק און מעסער מיט שוועבל־זויער און אייזנס, זאָל דער שונא באַצאָלן מיט בלוט פאַר בלוט״.

„... פאַלט אָן אויף די מערדער פון לויערונגען, גרייפט אים אָן פון אומעטום, נעמט נקמה. אויב עס וועט זיין נייטיק — וועלן מיר פאַלן ווי העלדן און מיט אונדזער טויט וועלן מיר נישט שטאַרבן״.

„... נישט געבליבן מער ווי אונדזער כבוד! פאַרקויפט נישט אייער לעבן פאַר ביליק! נקמה פאַר די אומגעבראַכטע קהילות! ברענט די הייזער, די פאַבריקן — זאָל פאַרן שונא גאָרנישט בלייבן״.

„... יידישע יוגנט! נעמט פאַר אַ מוסטער גאַנצע דורות פון יידישע גבורים און קדושים, טרוימער און בויער. אַרויס אין קאַמף! אין וואַלד צו די פאַרטיזאַנער!״

אויפשטאַנד אין געטאָ

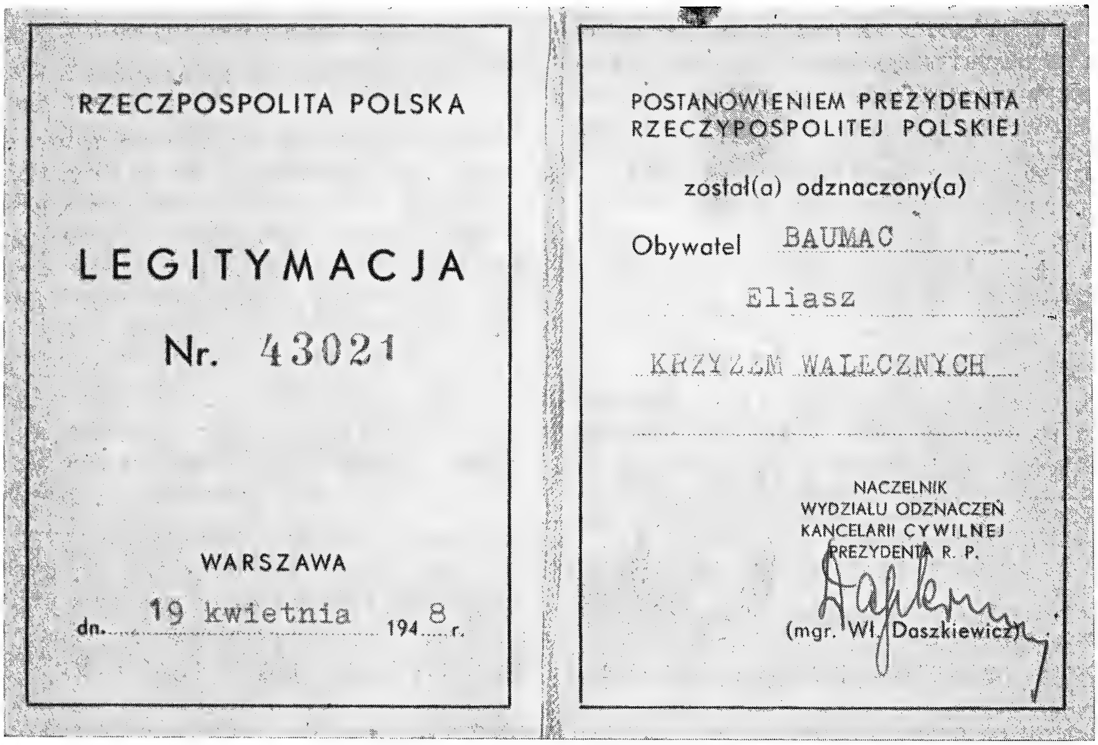
16־טער אויגוסט 1943.

אין געטאָ באַווייזן זיך די ערשטע אָפּטיילונגען פון ס.ס.־מיליטער, באַוואָפנטע ביז די ציין. בעת זיי קומען צו צו דער יורעוויעצקאַ גאַס, ווערן זיי באַגעגנט מיט אַ העפטיק פייער פון ביקסן און אויטאָמאַטיש געווער. איבערלאָזנדיק זייערע טויטע אויפן אָרט ציען זיך די דייטשן צוריק. נאָך אַ קורצן איבערייס פירן די דייטשן אַריין אין קאַמף געפּאַנצערט געווער. די אויפשטענדלער ציען זיך צוריק אויף אַ צווייטער פון פאַרויס צוגעגרייטער פּאָזיציע, אויף נאָוואָגרודזקע גאַס, ווו זיי נעמען אויף דעם קאַמף מיט די טאַנקן, באַוואַרפנדיק זיי מיט גראַנאַטן און מאָלאָטאָוו־פלעשער. ווען אויך מיט דער הילף פון די טאַנקן איז די דייטשן נישט געלונגען, נאָך פאַרביטערטע קאַמפן, צו ברעכן דעם ווידערשטאַנד פון די העלדישע געטאָ־קעמפער, האָבן זיי אויך אַריינגעפירט אין דער שלאַכט די אַוויאַציע וואָס האָט באַוואַרפן די אויפשטענדלער פּאָזיציעס מיט צינד־באָמבעס.

אונטערן דרוק פון דער רוצחישער איבערמאַכט און בעיקר צוליב דעם זיך פאַרשפּרייטנדיקן פייער, ציען זיך צוריק די לעצטע אויפשטענדלער, 72 אין צאָל אין אַ בונקער, ווו זיי פאַרטיידיקן זיך ביז צו דער לעצטער קויל.

פון אַלע 72 איז אַחוץ בערל שאַצמאַן פון ביאַליסטאָק קיינער נישט געבליבן. אָבער זייער לעבן האָבן די העלדישע געטאָ־קעמפער נישט אומזיסט אָפּגעגעבן. פיל פון די דייטשע רוצחים זענען געפאַלן פון זייערע הענט, באַצאָלנדיק אַ טייערן פרייז פאַרן אומזיסט־פאַרגאָסענעם יידישן בלוט.

און דערווייל בושוועט אין געטאָ אַ שרעקלעכער טעראָר. אַלע געכאַפּטע אויפשטענדלער און אַלע אַנדערע יידן ווערן פאַרשיקט קיין טרעבלינקע און פּיעטראָשעוו, ווו זיי ווערן דערשאָסן אויפן אָרטיקן פאַליגאָן. אָבער נישט

RZECZPOSPOLITA POLSKA

LEGITYMACJA

Nr. 43021

WARSZAWA

dn. 19 kwietnia 1948 r.

POSTANOWIENIEM PREZYDENTA
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

został(a) odznaczony(a)

Obywatel BAUMAC

Eliasz

KRZYŻEM WALECZNYCH

NACZELNIK
WYDZIAŁU ODZNACZEŃ
KANCELARII CYWILNEJ
PREZYDENTA R. P.

(mgr. Wł. Daszkiewicz)

תעודת־הצטיינות לאליהו בוימץ מאת הממשלה הפולנית.

אויסצייכענונג פאַר אליהו באַומאַץ פון דער פּוילישער רעגירונג.

געקוקט אויפן מוראדיקן טעראָר קומען נאָך פּאָר איינצלנע ווידערשטאַנד פאַלן.

מאַנכע יידן געלינגט זיך צו ראַטעווען פון געטאָ און קומען אָן אין וואַלד. אין דער לעצטער מינוט האָט זיך אויך באַוויזן צו ראַטעווען פון טויט, און אָנצוקומען אין וואַלד, אונדזער טייערער פריינט, טוער פון אַנטי־פּאַשיסטישן קאָמיטעט, ע ז ר א אָ ב י ע ד ז ש י נ ס ק י פון גראַיעוו, פּראָפעסאָר פון פיזיק־מאַטעמאַטיק. שטייענדיק שוין ביי די גריבער אין פּיעטראָשעוו, איז ער באַפאַלן אַ דייטשן סאָלדאַט, פאַרווונדעט אים, באַוויזט על־פּי־נס צו אַנטלויפן און אָנצוקומען צו אונדז בשלום.

שטשערבאַקאָוו

אין די וועלדער נעמען זיך באַווייזן רעגולערע סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. ס׳קומען אָן כסדרדיקע דעסאַנטן, וואָס ברענגען פון מאָסקווע געווער, מעדיקאַמענטן, קאָמאַנדירן און אינסטרוקציעס. די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג, וואָס גענמט אָן אַ מאַסן־כאַראַקטער, נייטיקט זיך אין דרינגנדיקער קאָאָרדיניר־טעטיקייט. אין איינעם פון די דערמאָנטע דעסאַנטן איז אָנגעקומען אין מיין גרופּע, אַלס פאָרשטייער פון הויפּט־שטאַב, דער סעקרעטאַר פון קאָמסאָמאָל אין ווייסרוסלאַנד — ש ט ש ע ר ב אַ ק אָ ו ו. דער לעצטער האָט די אויפגאַבע צו קאָאָרדינירן אונדזערע אַקציעס, זיי זאָלן זיין אין איינקלאַנג מיט די באַדערפענישן פון דער אָנגרייפנדיקער סאָוויעטישער אַרמיי.

ש ט ש ע ר ב אַ ק אָ ו ו, באַקענענדיק זיך מיט די דורכגעפירטע אַקציעס פון די יידישע פּאַרטיזאַנער־גרופּן, מיט דער דרייסטקייט און התלהבותדיקן גייסט צום קאַמף מיט דעם נאַצי־געשפּענסט, מיט וועלכע זיי זענען געווען דורכגעדרונגען, איז געווען פול מיט אָנערקענונג און באַוווּנדערונג פאַרן יידישן ביטראַג אין דער סאַבאָטאַזש־ און דיווערסיע־טעטיקייט קעגן די דייטשן. זיינע איינדרוקן אין דעם זין, צוזאַמען מיט אַ גרעסערן באַריכט וועגן דער אַלגעמיינער וואַלד־טעטיקייט, שיקט ש ט ש ע ר ב אַ ק אָ ו ו איבער אין געהיימען שיפער קיין מאָסקווע.

דער שיפער געפינט זיך אין לענינגראַדער מוזיי פון „קאַמף און ווידערשטאַנד“.

אין דער בריגאַדע א.ג. פון קאַסטיושאַ קאַלינאָווסקי

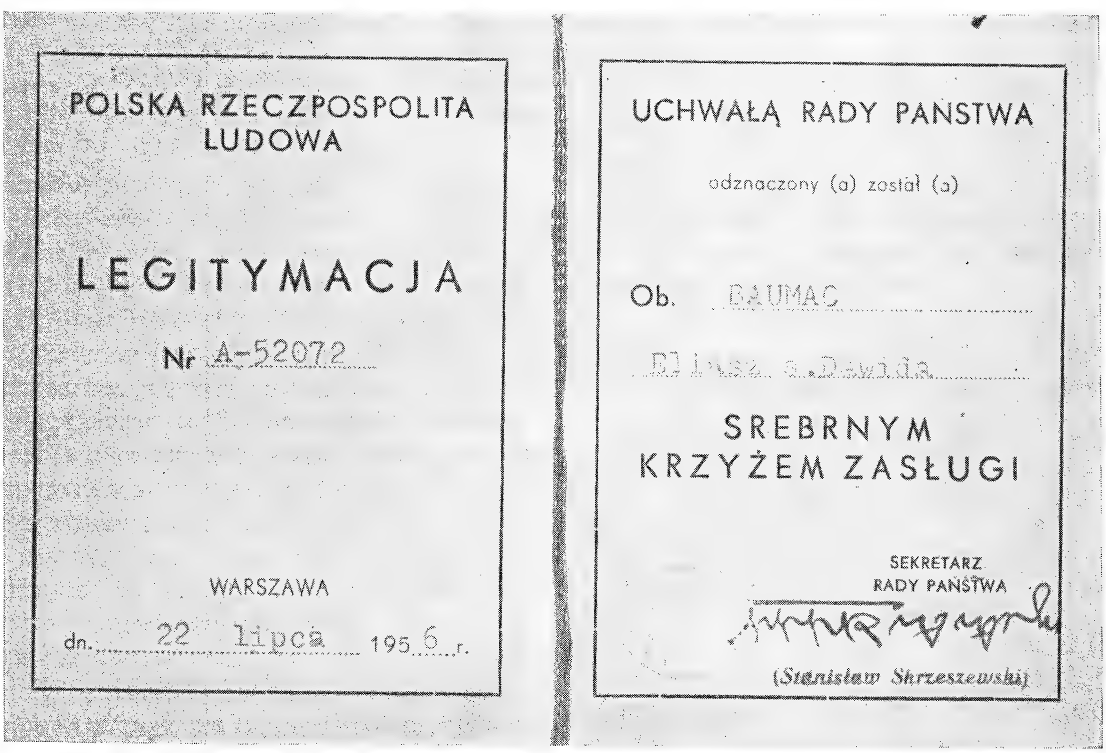
מיטן וווקס פון דער אַלגעמיינער צאָל פּאַרטיזאַנער און דער אויסברייטערונג פון זייער טעטיקייט, איז געוואָרן אונטערגענומען אַ גרינטלעכע רעאָרגאַניזאַציע פון אַלע פּאַרטיזאַנער־איינהייטן — כולל אַלע סעפּאַראַטע גרופּן. די רעאָרגאַניזאַציע האָט געהאַט פאַר אַ ציל צו פאַרוואַנדלן די גאַנצע, שטאַרק־אויסגעוואַקסענע פּאַרטיזאַנער באַוועגונג אין אַ שטרענג־דיסציפּלינירטן מיליטערישן כוח, אונטער דער צענטראַלער לייטונג פון אַ הויפּט־שטאַב, וואָס האָט געהאַט צו באַשטימען איבער אַלערליי מיליטערישע טעטיקייטן און פּערזענלעכע הצטרכותן פונעם כלל פּאַרטיזאַנער, ווי פּלאַנירונג און צוטיילונג פון מיליטערישע אויפגאַבן, אַפּראָוויזאַציע און דאָס גלייכן.

אַלע יידישע פּאַרטיזאַנער־גרופּן זענען געוואָרן איינגעגלידערט אין דער אַלגעמיינער אָפּטיילונג פון דער בריגאַדע, אויפן נאָמען פון קאַסטיושאַ קאַלינאָווסקי, אונטער דער אָנפירונג פון לענינגראַדער פּולקאָווניק וואָיטשעכאָווסקי, און צוגעטיילט צו 4 אָפּטיילונגען.

דער שרייבער פון די צײלן איז איינגעגלידערט געוואָרן אין דער אָפּטיילונג „26 יאָר אָקטאָבער־רעוואָלוציע", וואָס איז געווען אָנגעפירט דורך דעם סאָוויעטישן לייטענאַנט סאַשאַ פּיליפּאָוו.

אונדזער אָפּטיילונג האָט געהאַט די אויפגאַבע אַדורכצופירן סאַבאָטאַזש־אַקטן אויף די באַן־ליניעס און שאָסייען, שטערן די רעגולערע פאַרבינדונג פון שונא, ווי אויך די מיליטערישע אַפּראָוויזאַציע. אָבער אויך אָנפאַלן אויפן שונא, ווו ס'האָט זיך געפאָדערט מוט, דרייסטקייט און גלייכגילטיקייט צו סכנות — האָבן געהערט צו אונדזער טעטיקייטס־געביט. איינע פון די סאַמע דרייסטעסטע אַקציעס איז געווען די באַפרייאונג פון אַ גרעסערער גרופּע פּאַרטיזאַנער, וואָס זענען געוואָרן אַרומגערינגלט דורכן דייטשן מיליטער אין די ביאַלאָוויעזשער וועלדער. נאָך פאַרביטערטע שלאַכטן איז אונדז געלונגען צו צעברעכן די דייטשע בלאָקאַדע און באַפרייען די אַרומגערינגלטע קאַמפּס־ברידער, וואָס פאַרייניקן זיך דערנאָך מיט אונדזערע אָפּטיילונגען.

צווישן די פּאַרטיזאַנער־קעמפער אויף אונדזער אָפּשניט געפינען זיך, פון אונדזערע זדונסקעוואָליער לאַנדסלייט,

POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA

LEGITYMACJA

Nr A-52072

WARSZAWA

dn. 22 lipca 1956 r.

UCHWAŁĄ RADY PAŃSTWA

odznaczony (a) został (a)

Ob. BAUMAC

Eliasz s.Dawida

SREBRNYM KRZYŻEM ZASŁUGI

SEKRETARZ RADY PAŃSTWA

(Stanisław Skrzeszewski)

אות צלב־הכסף לאליהו בוימץ מאת מועצת־המדינה.

זילבערנער פאַרדיענסט־קרייץ פאַר אליהו באַומאַץ פון מלוכה־ראַט.

אַחוץ די דערמאָנטע ברידער קאָזשעץ, פּאָלאַבוימאַץ, די ייִנגסטע טאָכטער פון ר׳ פּנחס אהרן פרידע ה.י.ד. (— געשטאָרבן אין לאָדזש אין 1948), רעגינאַ, די טאָכטער פון ר׳ שמעון שפּיראָ ה.י.ד. (— לעבט אין האָלאַנד), די ייִנגע חנה סטריקאָווסקי, אַן אייניקל פון ר׳ פּנחס אהרן פרידע ה.י.ד. (— אומגעקומען אין וואַלד) און אַנדערע.

אַלע אונדזערע שטעטלשע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט מוט און געוואַגטקייט ביים אויספירן אַלע זיי אָנפאַרטרויטע אויפגאַבן.

די רעאַקציאָנערע נ.ש.ז. (נאַראָדאָווע שילי זברוינע)

אין אונדזער פאָרויסמאַרש, לויטן אָנגעצייכנטן פּלאַן פון הויפּט־שטאַב, אין דער ריכטונג פון דער מזרח־פּרייסישער גרענעץ, טרעפן מיר, קורץ פאַר דער פאַראייניקונג מיט דער רעגולערער סאָוויעטישער אַרמיי, ביים טייך ביעבזשאַ, אָפּטיילונגען פון פּוילישע רעאַקציאָנערע אונטערערד־גרופּן פון נ.ש.ז. (נאַראָדאָווע שילי זברוינע). פּולקאָווניק וואָיטשעכאָווסקי, זוכנדיק אַ קאָנטאַקט מיט דער היימישער פּוילישער באַפעלקערונג, גלידערט איין דידאָזיקע גרופּן אין אונדזער אָטריאַד.

באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן פאַר אונדז, ייִדישע פּאַרטיזאַנער, שווערע טעג. זאָאָלאָגישער ייִדן־האַס פון דידאָזיקע רעאַקציאָנערע פּאָליאַקן, וואָס האָט געצויגן זיין חיונה פון דורות־איינגעוואָרצלטן אַנטיסעמיטיזם, האָט גורם געווען צו רייבונגען און צומאָל צו ערנסטע צוזאַמענשטויסן. דידאָזיקע „קעמפער" האָבן זיך צומאָל נישט אָפּגעזאָגט אויך פון מאָרד. פון זייערע קוילן איז אַחוץ אַנדערע אויך אומגעקומען דער קאָמאַנדיר פון דער ספּעציעלער גרופּע — אַ ייִד פון וואַרשע. פאַר זיי, פאַר דידאָזיקע פּוילישע רוצחים, האָבן נישט געהאַט קיין באַטייט אונדזערע רומפּול־דורכגעפירטע אַקציעס אין די וועלדער קעגן דעם בשותּפותדיקן טויט־פיינט, אויף זיי האָט אויך נישט געמאַכט קיין רושם דער העלדישער ייִדישער אויפשטאַנד אין געטאָ. זיי האָבן געאָטעמט מיט טויט־פיינטלעכער שנאה צום ייִד אַלס אַזעלכן, און נישט געקאָנט משלים זיין מיטן געדאַנק, אַז אויך ייִדן קאָנען זיין צווישן די קעמפער, מיט שאַנסן איבערצולעבן דעם קריג. איז נישט קיין ספק, אַז ווען נישט די גיכע פאַראייניקונג, אין יולי 1944, מיט די פאָרפּאָסטנס פון דער רויטער אַרמיי אויף דער מזרח־פּרייסישער גרענעץ, וואָלט געווען געקומען צו שאַרפע, בלוטיקע צוזאַמענשטויסן צווישן די־אָ רעאַקציאָנערן און ייִדן־מערדער מיט אונדזערע באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער.

זדונסקעוואָליער אין ווידערשטאַנד און קאַמף

אברהם קאַלושינער, חולון

מיטן אַריינמאַרש פון דער מעכטיקער דייטשער קריגס־מאַשין קיין פּוילן, אַן אַריינמאַרש, וואָס האָט מיט זיין, ביז דעמאָלט — אומבאַקאַנטן, בליצשנעלן טעמפּאָ פאַרבליפט די מיליטערישע זאַכקענער — פון איין זייט, און אַרויסגערופן פאַרווירונג און אַלגעמיינע פּסיכישע אָפּהענטיקייט ביי דער ציווילער באַפעלקערונג, פון דער אַנדערער זייט — אין דער צייט האָט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן וועלכן ס׳איז פּרווו פון ווידערשטאַנד, ווי אַ פּועל־יוצא פון די אכזריותן און צומאָל אויך מאָרד־אַקטן, מצד דער אָקופּאַציע־מאַכט קעגן דער ייִדישער באַפעלקערונג. זענען זיך דאָך, אונטערן דרוק פון דער־אָ קריגס־מאַשין, גאַנצע אַרמייען צוזאַמענגעפאַלן אין געציילטע טעג, און פאַרפעסטיקטע פּאָזיציעס, אויף וועלכע מ׳האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען, האָבן זיך צוזאַמענגעבראָכן און זיך איבערגעגעבן אין פאַרלויף פון איינצלנע שעהן!

ניין. נישט־נאָר איז די צייט נאָכנישט געווען געאייגנט פאַר אַ ייִדישן ווידערשטאַנד, נאָר ס׳איז אויך נישט געווען, אין אָט־די באַדינגונגען, קיין אָביעקטיווער באַדאַרף אין אַ ווידערשטאַנד־באַוועגונג.

אין אָט דער ערשטער תּקופה פון דער דייטשער אָקופּאַציע — און די תּקופה האָט אָנגעהאַלטן אַ פאַרהעלטניסמעסיק לענגערע צייט, אגב, נישט איבעראַל האָבן זיך די דייטשן געפירט לויט אַן איינהייטלעכן פּרינציפּ — מסתּמא מיט דער כוונה אַריינצוברענגען צעטומלונג און נישט

מעגלעך צו מאַכן לאָגישע אויספירן — זענען די באַליידיקונגען, רעפּרעסיעס, פאַרפאָלגונגען און אויך, דאָ און דאָרט, פאַראיינצלטע אכזריותן און רציחות, נאָך נישט געווען קיין רעזולטאַט פון אַ סיסטעמאַטיש־דורכגעטראַכטן פּלאַן פון אַ טאָטאַלן מאָרד־סיסטעם — געצילט אין דער יידישער באַפעלקערונג.

אַלנפאַלס, אַזוי האָט׳ס ביים אָביעקטיוו־נאָכדענקנדיקן צושויער אויסגעזען. ס׳האָט גיכער געמאַכט דעם איינדרוק, ווי די שרייענדיק־פּאַרטוויבנדיקע, סקרופּעללאָזע באַציאונג צו דער אָקופּירטער באַפעלקערונג אין אַלגעמיין, וואָס איז אין אַ באַזונדערס שאַרפער פאָרם געקומען צום אויסדרוק אין באַצוג צו איר יידישן טייל — האָט געהאַט בלויז די כוונה פון אָנוואַרפן אַן אומאיבערוועלטיקנדיקן פּחד אויף דער באַפעלקערונג; צו האַלטן די באַזיגטע מדינות אונטער אַ שטרענגער צוים; צו פאַרוואַנדלען די איינוווינער אין שטילע, געהאָרכזאַמע שקלאַפן, איינגעשפּאַנטע אין דעם אומגעהויערן דייטשן קריגס־אָנשטרענג פאַר דער דעראָבערונג און אונטעריאָכונג פון ווייטערע, פרייע מדינות — כדי צו שטילן די אומגעזעטיקטע, קראַנקהאַפטע גרויסקייטס־אַפּעטיטן פון דער היטלער־וואַקכאַנאַליע.

ערשט שפּעטער, ווען דער דייטשער מאָרד־סיסטעם קעגן דער יידישער באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן אָנצונעמען אַ מאַסן־כאַראַקטער, אין דער פאָרם פון אויסזידלונגען פון גאַנצע קהילות — שטופּנווייז אָדער מיטאַמאָל — פאַרבונדן מיט מאַסן־דערשיסונגען אויפן אָרט, אָדער מיט פאַרניכטונגס־טראַנספּאָרטן אין די גאַז־קאַמערן — די „הומאַניטאַרע" דערפינדונג פון דייטשן „דיכטער־ און דענקער־פאָלק"! —

ערשט דעמאָלט, בעת ס׳איז קלאָר געוואָרן דער אמתער ציל פון די כלומערשט־אומשולדיקע „אויסזידלונגען", וואָס האָט געהייסן: די טאָטאַל־פיזישע פאַרניכטונג פון יידישן שטאַם, איבעראַל, ווו זייער קראַנקהאַפט־פאַרברעכערישע געוואַלט האָט דערגרייכט — אַ ציל, וואָס איז אַזוי אייפעריק און מיט התלהבות אויפגענומען און געשטיצט געוואָרן פון די, דורכן אַנטיסעמיטיזם צעפרעסענע, גרויסע טיילן פון דער היימישער באַפעלקערונג אין די אָקופּירטע לענדער —

ערשט דעמאָלט, בעת גרויסע טיילן פון דער יידישער צעשפּרייטקייט אין אָקופּירטן שטח זענען שוין געווען פאַרניכטעט —

ערשט דעמאָלט הייבן זיך אָן באַווייזן ערנסטערע סימנים פון יידישן ווידערשטאַנד, אויסגעפירט דורך קליינע גרופּקעס יידן, פאַרפאָלגטע און באַשפּיגענע, וואָס זענען געווען באַהאַלטן אין די וועלדער, אָדער וואָס זענען אַנטלאָפן אַהין פון זייערע פאַרשטעקטע, אומזיכערע בונקערן — ווי אויך ערב און בעת די מאַסן־אַקציעס.

פון דעם מאָמענט אָן הייבן אָן די אָנגעלאָפענע אין די וועלדער, אַנטרונענע פון גורל — דורכן דייטשן קאַניבאַלן געזעץ — וואָס איז פאַר זיי געווען באַשטימט, און בעיקר דער יונגערער און ענערגישערער טייל פון זיי, זיך צו אָרגאַניזירן און פאַרשטאַרקן די שוין־עקזיסטירנדיקע ווידערשטאַנדס־נעסטן — פּלאַנירנדיק און דורכפירנדיק די דרייסטעסטע און ריזיקאַלישסטע אַקציעס, מיט דער לעכערלעך־מיזערנער באַוואָפענונג, וואָס איז געווען אין זייער רשות, כדי נקמה צו נעמען אינעם שרעקלעכסטן באַרבאַר, וואָס דער מין מענטש האָט ווען ס׳איז געקענט — אינעם דייטשן הענקער און זיינע שותּפים.

צווישן אָט־די ווידערשטענדלער, וואָס זענען געטריבן געוואָרן פון אַן אינערלעכן, פּערמאַנענטן אומרו, פון אַן אומאויסלעשלעכן נר־תּמיד קעגן די פאַרטיליקער פון אונדזער פאָלק — וועמעס גאַנצע יאָר־טויזנטער־עקזיסטענץ איז געווען אַן איבערמענטשלעכע פאַרהייליקונג פון גייסטיקע ווערטן, אינמיטן פון אַ מאַטעריעלער וועלט — צווישן די ווידערשטענדלער האָבן זיך אויך געפונען פיל פון אונדזערע זדונסקעוואָליער לאַנדסלייט.

אומעטום, ווו ס׳איז נאָר געווען אַ שייך פון אַ נקמה־מעגלעכקייט, האָבן אונדזערע שטאָטישע גענומען אַ לעבהאַפטיקן אָנטייל. צי איז דאָס געווען נאָך אין די געטאָ־צייטן, דורכפירנדיק סאַבאָטאַזש־אַקטן אין די, פאַר אָדער דורך די דייטשן, אויפגעשטעלטע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין דער פּראָדוקציע פון נוצלעכע באַקלייד־אַרטיקלען פאַר דער אַרמיי;

צי איז דאָס געווען דורך פאַרשפּרייטן אונטערגעהערטע ידיעות וועגן דער אמתער לאַגע אויף די פראָנטן, אויפגעכאַפּטע פון אומלעגאַלע, פאַרשטעקטע ראַדיאָ־זענדערס — ידיעות, וואָס זענען מאַנכעסמאָל געווען ווי אַ סם־חיים פאַר די נאָך אַ שטיקל נחמה לעכצנדיקע יידישע הערצער. שוין אָפּגערעדט פון דער אינטענסיווער סאַבאָטאַזש־ און נקמה־טעטיקייט פון אונדזערע שטאָטישע, וואָס האָבן באַצייטנס באַוויזן זיך אַרויסצורייסן פון די בלוטיקע נאַצי־אוקראַאינישע הענט, אויפשטעלנדיק זעלבסטשטענדיקע פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען — אָדער באַטייליקנדיק זיך מיט איבערמענטשלעכער מסירות־נפש אין די שוין־עקזיסטירנדיקע פּאַרטיזאַנער־איינהייטן.

יאָ, מיט אַ געפיל פון שטאָלץ און אָנערקענונג, וויל איך דאָ פעסטשטעלן, אַז אומעטום — ווו און ווען די אָביעקטיווע באַדינגונגען האָבן דאָס דערמעגלעכט — צומאָל אין די סאַמע־אוממעגלעכסטע באַדינגונגען — אומעטום, זענען אונדזערע שטאָטישע געווען אַקטיוו באַטייליקט אין די סאַמע־דרייסטעסטע אַקציעס, אָנוואַרפנדיק אַ מורא אויף די דייטשע רוצחים און זייערע מיטהעלפער — טראָץ זייער נומערישער שוואַכקייט און בידנער באַוואָפענונג און נישט־קוקנדיק אויף די גרויסע געפאַרן, וואָס

האָבן געלויערט אויף זיי — אויף שריט און טריט.

אונדזערע שטאָטישע האָט מען אויך געפונען אין די רייען פון רעגולערן מיליטער, אַרויסווייזנדיק מוסטער־האַפטע העלדישקייטן אויפן גאַנצן בלוטיקן שליאַך פון סטאַלינגראַד ביז בערלין, באַפרייענדיק אויפן וועג — מיט צאַפּלענדיקע הערצער פאַר פרייד, אויסגעמישט מיט טיפן טרויער איבער די מיליאָנען אומגעקומענע — איבערגע־בליבענע יידן־רעשטלעך פון די מוראדיקע גיהינום־לאַגערן, אָדער פאַרשטעקטע דאָ און דאָרט איינצלנע יידן־שקעלעטן און וואַלד־איבערלעבנדיקע.

די אויבן־אָנגעוואָרפענע שורות האָבן דעם ציל צו שילדערן דעם הינטערגרונט פון דער ווידערשטאַנדס־טעטיקייט, אין וועלכער ס׳האָבן אָנטיילגענומען אונדזערע שטאָטישע, און וועמעס פאַרצייכענונגען איבער זייערע איבערלעבונגען ס׳דערשיינען אין די נאָכקומענדיקע ציילן.

זאָלן די פאַרצייכענונגען פון אַ הייפל באַטייליקטע אין אומגלייכן, ביטערן געראַנגל קעגן אַ צעיושעטער, בלוט־דורשטיקער חיה, באַוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס מיט די נייעסטע ציוויליזאַטאָריש־טעכנישע דערגרייכונגען — זאָלן אָט־די שורות דינען ווי אַן אָנדענק אויף דור־דורות פאַר די פאַרזעצער פון העלדישן בר־כוכבא, פאַר די עקשנות־דיקע אייניקלעך פון **א ל ע ז ר ב ן י א י ר**, און אַ נר־תמיד פאַר די געפאַלענע קדושים — במקום אַ מצבה אויף די אומבאַוווסטע קברים.

קבוצות בלתי־ליגליות בגיטו לודז׳

משה יקובוביץ, גבעתיים

אשר יגורנו בא. בשלהי אוגוסט 1942, לאחר שהגיטו הוקף גרמנים מכל הפורמציות, בסיוע חלאת המין האנושי מעממים שונים, בוצע הגירוש הנורא מזדונסקה־וולה — העיר, בה העדה היהודית, על כל חלקיה, השקיעה מזעתה, עמלה וכשרונותיה, במשך דורות, למען פיתוחה ושגשוגה.

בנתיב היסורים, עקוב־הדם, לאחר שנותרו בקרונות מספר גדול של נחנקים ומתעלפים, הגענו ללודז׳ — התחנה הבאה בדרכנו מלאת החתחתים והאסונות, שהועיד לנו הרוצח, האכזר מכל אכזר, מיום הנף ק י ן את ידו על ה ב ל אחיו.

ומיד, לאחר שהגענו, נוכחנו בעליל, שמעשי־הפשע בבית־הקברות של עיר הולדתנו, זדונסקה־וולה, מאות ההרוגים ברחובות, הרדיפה אחרי הילדים, שניסו להסתתר בין המצבות, ורציחתם, וההשמד ההמוני בכאלמנו — ההרג הרב הזה עוד לא הספיק לו, לעם הרוצחים „המתורבת״.

ואכן, סמוך לבואנו ללודז׳, החל מחדש מחזור הסלקציות התכופות, אותן הסלקציות שהפכו ללחם חוקנו ולמקור מפח־נפש וכליון־עיניים וכליון ממש — סלקציות, שבתוצאתן רבים, רבים מאוד, מאנשי־עירנו, הנאהבים והנעימים, נשלחו לארץ־גזירה, למקום שבאיו לא ישורון. ואילו הנותרים המועטים, אלה שעדיין נותרו לפליטה מארבע מיתות בית־דין התופת הנאצי, היו רק צעירים, בעלי־כושר עבודה מלא, הצפויים לניצול מקסימלי על־ידי מנגנון עבודת הפרך, ההרעבה והגסיסה האיטית, שהוקם על־ידי משטר האשמדאי.

ובינתיים, בין סלקציה לסלקציה, נודע לנו מפי מכרים, שבגיטו פועלות עדיין, בחשאי כמובן, תנועות נוער — ובתוכן גם תנועת בית״ר. כותב השורות האלה, ביחד עם מספר חברים, חברי־בית״ר לשעבר, ניסינו להקים מגע בינינו לבין התנועה. אך לא היה זה דבר של מה בכך בתנאים ההם — תנאי־קונספירציה חמורה וזהירות מירבית. לא ייפלא לכן, שעבר זמן־מה עד אשר עלה בידינו לקשור את הקשרים הנאותים ולהתקבל לתנועה הבלתי־ליגלית.

פעולות בית״ר שהזמן גרמן :

הקשבה לרדיו בחשאי, ולפרסם את החדשות בין אחים לצרה, המצפים בכליון־עיניים לנחמה כלשהי ;

עזרה לנזקקים על־ידי אירגון מקומות עבודה והחלפת מקומות עבודה.

כל זה נתאפשר לנו הודות לידידי־התנועה, שנמצאו במנהלת הגיטו, במחלקותיה השונות. אנחנו גם החדרנו מאנשינו לתוך משטרת הגיטו, על־מנת להשיג ידיעות, מוקדמות ככל האפשר, בדבר אקציות צפויות וכיוצא בזה. בסיוע האנשים האלה קיבלנו אינפורמציות חשובות ביותר, וממקור ראשון, גורם שסייע לרבים מאתנו, לא פעם אחת

בלבד, להסתתר ולהתחמק — לעת-עתה — מהגורל שהועיד לנו שלטון הרשע והרצח.

עם משתתפי־קבוצה זו מבני־עירנו נמנו:

חנה פאז׳יצ׳בסקי, פוסלסקי, אברהם קרול, יעקב שמואלביץ (— כולם ניספו), לובה סיטנר, רחל שר (— שתיהן בישראל) ואחרים.

הפגישות התקיימו במקומות שונים. פעמים רבות התאספנו בחדרי, בו גרתי יחד עם אחיותי, חנצ׳ה ורוז׳קה, ברחוב פודז׳יצ׳נה 6. אך הפגישות העיקריות נערכו במארושין, שם הועסקנו בעבודת-אדמה. בתנאים האיומים ששררו בגיטו, תנאי־רעב ומצוקה, דכאון נפשי ויאוש מנזר הבריאה שנברא בצלם — בתנאים האלה שימשה פעולתנו גורם חשוב, המעודד את הרוח הנכאה, המאפשר התגברות מסוימת על היאוש הקודר שחדר לנבכי־הלב, ולעיתים אף הקנה סעד חומרי לכוחות הגוף ההולכים וכלים.

למחנה עבודה בצ׳נסטוכוב

בשלהי שנת 1943 נשלחתי, בתוך קבוצה גדולה, לעבודות כפייה במחנה־עבודה אשר בצ׳נסטוכוב, בבית־חרושת לנשק „האסאג״. שם העבדנו קשות, בעת שמכות והלקאות היו מנת חלקנו היומיומית. על כל „עבירה״, הקלה שבקלות, המציאו הממונים הגרמנים, נציגי „הגזע העליון״, עונשים שטניים, אשר לא פעם גרמו למוות. אחד העונשים היה להלביש את „הנאשם״ בבגד בדיל, אשר משקלו היה 50 ק״ג ולהריץ אותו עד אשר כרע ונפל תחת עומס המשא באפס כוחות. גם במחנה סקרז׳יסקו, לשם נשלחנו לעבודה זמנית, לא שפר חלקנו. שם, בסקרז׳יסקו, היתה השמירה, אומנם, פחות חמורה, אך אלה אשר ניצלו את העובדא הזאת וניסו להיחלץ מעול המציק, בהימלטם מחוץ לחומות, נרצחו על-ידי הרוצחים הפולנים — אנשי־א.ק. הידועים לשימצה — אשר הסתתרו ביערות הסביבה וארבו לקרבנות יהודים.

שלטון הזדון והרשע מתקרב לקצו

בסוף שנת 1944 ידענו כבר על קרבות קשים, שמתנהלים על אדמת פולין; ידענו, כי החיה הנאצית, זו שהתיימרה להשליט את שלטונה, שלטון הזדון והרשע ללא גבול וללא דמיון, על יבשת אירופה כולה ומעבר לה, ידענו, כי חיה זו הולכת ונדחקת יותר ויותר, תוך מאבק מר ועקשני, לעבר אדמת גרמניה הטמאה עצמה, וכי עוד מעט קט וימוגר כוחה הצבאי כליל, והעולם כולו — ואיתו קומץ שרידי־ההרג הגדול מבני־עמנו — ינשום לרווחה.

כל־זאת מבחוץ. אולם בפנים, במחנה עצמו, אין חדש. העבודה המפרכת והפגיעות הגסות והמסוכנות בגוף הולכות ונמשכות באין מפריע — כאילו לא קרה דבר. ובכל־זאת, לא קשה היה להבחין בפרצופיהם הרצחניים והסאדיסטיים של שומרינו, שלא הכול כתמול־שלשום. אי-שקט גובר והולך ניבט מעיני־הגבורים הללו, שהתעללו והתנכלו באומה נרדפת, חסרת מגן ותוחלת. משנגע הדבר לגופם הם — כבמטה־קסם פג והתנדף בטחונם העצמי והיה כלא היה.

אך מצבנו על־ידי כך לא הוטב. להיפך. היה חשד, שדווקא בימיהם האחרונים עלולים הרוצחים השפלים האלה להשלים את המלאכה ולחסל את קומץ השרידים, שעדיין נותרו לפליטה. ואכן, היה במי לחשוד, זאת לא רק משום שהכרנו את הגרמנים הללו, שבמשך שנות שלטונם רכשו לעצמם אשראי רצחני רב ללא משל ודוגמא, ואף לא רק משום שקשה היה להניח, שהגרמנים הללו יניחו אותנו בחיים כעדי־ראייה לזוועותיהם ההמוניות והאיומות — אלא גם משום שנודע לנו, שבבית־העלמין המקומי שוב נחפרו בורות. ובימים האיומים האלה כלל גדול היה נקוט בידינו: סתם בורות, היינו: „אקציה״ על יהודים.

על־מנת לקדם את פני־הסכנה החלטנו להתארגן בחמישיות־סתר, כדי להתנגד בכוח להוצאתנו להורג, במידה, ובאיזו מידה, שהדבר יהיה נתון בידינו.

ב־14 ביאנואר 1945, 3 ימים לפני השחרור, נודע לנו על התקרבות הצבא האדום לעירנו. אנחנו לא יוצאים מהצריפים, אלא מסתתרים בפנים, דרוכים לכל מקרה שלא יבוא. יומיים לאחר מכן, ב־16 בחודש, נערכה על העיר הפצצה קשה וכל העיר היתה עטופה להבות. משנשתתקה ההפצצה בלילה, ואי־אלה מאיתנו השתרכו החוצה לברר את מצב הדברים, נודע לנו, שכל השומרים נעלמו ונמלטו על נפשם. מיד עטנו על מחסני־הנשק והמזון. לאחר שרוקנו אותם וחילקנו את תוכנם בין האנשים, העלינו את המחסנים באש.

לפנות בוקר הופיעו הטנקים הסובייטיים הראשונים.

על קבר־אבות בחאלמנו

בחרדה ובהלמות לב אני מתקרב לעירנו לשעבר. כל זמן שבתי ברכבת שקוע אני במחשבות בנקודה אחת בלבד — בזדונסקה-וולה. כלום יש עוד תקווה למצוא עוד את מישהו מהמשפחה הענפה, את מישהו מכל אותם היהודים היקרים, בני־יישוב דינמי ותוסס, מושרש במקום וחובק זרועות עולם, חולם ובונה?

אך לא ניתנת לי שהות רבה לשקוע בהזיות. המציאות המרה כלענה טופחת על הפנים ומופיעה בכל מערומיה.

„פרישטאט" — שם גרמני לזדונסקה-וולה שלנו, המתגלה בשלט שעל גבי בניין התחנה — מחזיר אותי למציאות. בהתהלכי ברחובות הריקים והשוממים נוכחתי — מה שברור היה גם לפני זה, אך הלב סירב להאמין — שזדונסקה-וולה היהודית, על תלמידי־חכמיה ופשוטי־יהודיה, על משכיליה ועשיריה, על בעלי־המעמד הבינוני ופועליה, על מפלגותיה השונות והמגוונות, על בני־הנוער לדגלותיו, המטפח תקוות לעולם טוב יותר וצודק יותר, שזדונסקה-וולה זו איננה עוד. נגזרה עליה, כעל יתר קהילות ישראל בפולין המעטירה, כרת, כליון ושמד.

בדרכי, רווית־צער אין־סוף, פוגש אני מספר אודים מוצלים שכמוני, המבכים בציבור את חורבנה של קהילה קדושה זדונסקה־וולה. אך אין אנחנו מסוגלים להתעכב ארוכות בשדה־הקטל. השהייה במקום משרה רוח נכאה שאין לשאתה. בדומייה ובכאב אנו נפרדים מעירנו־הורתנו, והולכים לבקר בקבר האבות ההמוני בכאלמנו. בהגיענו ליער מתגלים לעינינו הסימנים הראשונים של החורבן־הפשע הגדול. בדרכם האחרונה הפכו האומללים את העצים למצבות, בהם חרטו את שמותיהם ותאריך בואם למקום. אנחנו ממשיכים לשרך דרכנו ומגיעים לרחבה ריקה מעצים. אך נגענו בפני־האדמה ואפר חם ועצמות חרוכות מבצבצים והולכים לנגד עינינו. במרחק־מה — ערימה גדולה של עצמות, מעורבת ... בנעלי־ילדים וחלקי־לבוש אחרים.

אנחנו חולצים את נעלינו וקורעים קריעת־אבלים. מתייפחים בבכי אומרים אנו קדיש. יושבים לארץ ומבכים את גודל שבר בת־עמנו. בעוזבנו את שדה־הקטל אנו לוקחים איתנו שק־עצמות ומביאים אותו לקבורת ישראל בבית־העלמין בזדונסקה־וולה.

מנדל יקובוביץ הי"ד

לעיר מתחילים להגיע יהודים בודדים מאי-פה ואי־שם — מהמחנות, מהגיטאות ומחזיתות המלחמה. דודי, מ נ ד ל י ק ו ב ו ב י ץ — מזכיר הקהילה במשך שנים — בין הבאים. בכאב, שאין לבטאו במילים, אנחנו מספרים לו את אשר ראו עינינו בכאלמנו, שם איבד את אשתו וילדו. לא יכול האיש לשאת את צערו ויגונו, ולאחר זמן קצר חלה ונפח את נשמתו.

ו ש ו ב כ י ס ה ת ל ע פ ר ט ר י ע ל ע ו ל מ ו ש ל י ה ו ד י — ק ר ב ן ה ז ו ו ע ו ת ש ל ה ע ם ה ג ר מ נ י כ ב ר ל א ח ר ה ש ו א ה.

אונדזערע לאַנדסלייט אין דער פראַנצויזישער רעזיסטאַנס

אברהם קאַלושינער, חולון

אין דער רעזיסטאַנס־באַוועגונג, די אַזוי־גערופענע פראַנצויזישע ווידערשטאַנדס־נעסטן צום דייטשן אָקופּאַנט, אין די יאָרן פון 2־טן וועלט־קריג, האָבן זיך אויך געפונען מערערע יידישע ווידערשטאַנדלער, וואָס האָבן מיט זייערע גבורה־אַקטן אַריינגעשריבן אַ העראָאיש קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער אַלגעמיינער פראַנצויזישער סאַבאָטאַזש־און דיווערסיע־טעטיקייט קעגן די דייטשן. מערערע פון די יידישע ווידערשטאַנדלער האָבן זיך אַרויסגעוויזן אַלס אומדערשראָקענע און איבערגעגעבענע קעמפער און נקמה־נעמער אין די פּאַרטיזאַנער פון זייער פאָלק־אַרויסרופנדיק צו זיך די העכסטע אַכטונג מצד דער גאַנצער פראַנצויזישער געזעלשאַפטלעכקייט.

אין דער בכבודיקער ריי פון געטרייע, העלדישע און ריקזיכטלאָזע יידישע קעמפער קעגן נאַצי־פאָלק, האָבן זיך אויך געפונען מאַנכע פון אונדזערע זדונסקעוואָליער לאַנדסלייט, וועגן וועמעס טעטיקייט ס'זענען צו אונדז דערגאַנגען מאַטעריאַלן — וואָס מיר ברענגען אין די ווייטערע ציילן — סיי דורך פאַרעפנטלעכטע ידיעות אין דער נאָכקריגס־פרעסע, סיי פון אַנדערע קוועלן.

אַחוץ פון דער פרעסע האָבן מיר אונדזערע מאַטעריאַלן געשעפּט פון 3 מקורות:

1. פון בוך „אין קאַמף פאַר פרייהייט" — פאַרלאַג „אויפסניי". פאַריז 1948 יאָר.
2. פון דער בראָשור „זשענעס העראָס" (העראָאישע יוגנט). פראַנצויזיש, 1947.
3. דוד דיאַמאַנט: „יידן אין דער פראַנצויזישער ווידערשטאַנדס־באַוועגונג". פאַריז 1962.

פולעק (פעליקס) קראַקאָווסקי

פ ו ל ע ק ק ר אַ ק אָ ו ו ס ק י הייבט אָן זיין געזעלשאַפט־לעכע טעטיקייט שוין אין זיין פריסטער יוגנט. נאָך אין דער צייט פון דער צאַרישער הערשאַפט, וואָס האָט מיט שטרענגע טעראָר־מיטלען אונטערדריקט די אומלעגאַלע אַרבעטער־טעטיקייט, פאַר דעם „שווערן חטא" פון שטרעבן און באַמיען זיך אויסצובעסערן די לעבנס־באַדינגונגען און סאָציאַלן מעמד פון די אַרבעטנדיקע — איז פ ו ל ע ק ק ר אַ ק אָ ו ו ס ק י טעטיק ביים אָרגאַניזירן די אומלע־גאַלע, אַזוי־גערופענע, אַרבעטער־בירזשעס. אַלס פראָפע־סיאָנעלן טוער זעען מיר אים אויך בעת דער אָקופּאַציע־צייט, אין די יאָרן 1914—1918, און אויך אין די ערשטע

רחוב במרסיל על שם מוריס קוז'אץ

אַ גאַס אין מאַרסעל אויפן נאָמען פון מאָריס קאָזשעץ.

יאָרן פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט — אין די שוין לעגאַ־ליזירטע פראָפעסיאָנעלע פאַריינען.

די פאַרפאָלגונגען קעגן די אַקטיוויסטן פון צווישן די פראָפעסיאָנעלע טוער צווינגען אים, אין יאָר 1920, צו פאַר־לאָזן פוילן און עמיגרירן קיין דייטשלאַנד. ווו ער געפינט זיך ביזן יאָר 1923. פון דאָרט עמיגרירט ער קיין פראַנקרייך, ווו ער ווידמעט זיך, אַלע זיינע יאָרן, דער פראָפעסיאָנעלער באַוועגונג. דערוועגבנדיק זיך, ווי געוויינלעך, אַ נאָמען פון אַ טרייען און איבערגעגעבענעם אַרבעטער־טוער, ווערן אים אויך אָנפאַרטרויט פאַראַנטוואָרטלעכע פּאָסטנס.

בעתן 2־טן וועלט־קריג, בעת אויך פראַנקרייך, ווי אַ ריי אַנדערע לענדער אויפן אייראָפּעאישן קאָנטינענט, איז אַרונטערגעפאַלן אונטער דעם דייטשן שטיוול — געפינט פ ו ל ע ק זיין פלאַץ אין די פאָדערשטע, קעמפערישע רייען פון די יידישע ווידערשטאַנדלער. ניט־קוקנדיק אויף דער טאָפּלטער סכנה, וואָס לויערט אויף אים — סיי אַלס ווי־דערשטאַנדלער, סיי אַלס ייד — נעמט אויף זיך דער פאַ־ראַנטוואָרטלעכער, אומדערשראָקענער פ ו ל ע ק, פאַרשיי־דענערליי וויכטיקע אויפגאַבן צו דערפילן — אין פאַר־שיידענע פונקטן פון פאַריז. מיר זעען אים ביים באַזאָרגן הילף פאַר די אינטערנירטע און אויסבאַהאַלטענע יידן, ביים פאַרשפּרייטן אומלעגאַלע אַנטי־נאַצי־אויפרופן, און אויך ביי כלערליי דיווערסיווע אַקציעס — אויסגעפירטע לויטן אויפטראַג פון דער רעזיסטאַנס־באַוועגונג.

דאָס אייגנטלעכע טעטיקייטס־פעלד פון דער גרופּע, אין וועלכער ק ר אַ ק אָ ו ו ס ק י איז געווען איינגעגלידערט, איז געווען אין אַזוי־גערופענעם לאַטיינישן קוואַרטאַל. דאָרט, איז איינע פון די סאַמע־וויכטיקסטע אויפגאַבן פון דער גרופּע באַשטאַנען, אין אַרויסראַטעווען וואָס־מער יידי־שע קינדער פון פראַנקרייך, וואָס די „הומאַנע דייטשן" האָבן זיי אָפּגעזאָגט דאָס רעכט צום לעבן — פונקט ווי דעם גאַנצן יידישן פאָלקס־שטאַם — און זיי אַוועקשיקן קיין שפּאַניע, אויך דאָס — פאַרשטייט זיך — ביי דער ענגער צוזאַמענאַרבעט מיט דער פראַנצויזישער ווידער־שטאַנדס־באַוועגונג.

וועגן דער הילפס־אַרבעט פאַר אינטערנירטע יידן איז כאַראַקטעריסטיש דער אָפּשניט, געשריבן פון פ. ק ר אַ־ק אָ ו ו ס ק י, וואָס איז דערשינען אין דער צייטונג „נייע פּרעסע", אַלס באַמערקונג צו דער אַרבעט פון ז ש אַ ק ר אַ ו ו י ן:

„דער אָרגאַניזירטער ווידערשטאַנד פון די יידן אין פראַנקרייך".

ק ר אַ ק אָ ו ו ס ק י שרייבט:

„...די אָנפירונג פון דער „סאָלידאַריטעט" האָט אַוועקגע־שטעלט פאַראַנטוואָרטלעכע אין יעדן אַראָנדיסמאַן (ראַיאָן — א. ק.), מיט דער אויפגאַבע צו שאַפן הילפס־קאָמיטעטן — יעדער אין באַשטאַנד פון 4—5 פּערזאָן.

אין 4־טן אַראָנדיסמאַן האָבן מיר געשאַפן 7 מענער־קאָמיטעטן און 8 פרויען־קאָמיטעטן, פונאַנדערגעטיילטע אין די קוואַרטאַלן צווישן באַסטיל און בולוואַר סעבאַסטאָפּאָל. די ערשטע אַרבעט איז געווען צו העלפן די פאַמיליעס פון די קריגס־געפאַנגענע און די אינטערנירטע, ווי אויך אונ־טערהאַלטן מאָראַליש די פאַרצווייפלטע. שפּעטער האָבן מיר געהאַט די אויפגאַבע צו וואָרענען קעגן די אָבלאַוועס און אויסבאַהאַלטן די געפלאָגטע.

דער 4־טער אַראָנדיסמאַן האָט אַריינגעשיקט יעדע וואָך

איבער 100 פּעקלעך אין די לאַגערן, ווו מיר האָבן געהאַט פאַרבינדונגען. אין פּרויען־לאַגער פון טורעל, ביי פּאָרט דע לילאַ, בין איך געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער קונסט־מאָלערין, חנה קאָוואַלסקי, געוועזענע רע־דאַקטאָרין פון דער „נייע פּרעסע״.

חנה קאָוואַלסקי האָט צוזאַמען מיט די פּעקלעך באַקומען די אומלעגאַלע „נייע פּרעסע״ און אויפרופן. דאָס עסנוואַרג און די אויפרופן האָט זי פאַרטיילט אין אַ ברייטן קרייז פון אינטערנירטע.

אונדזער הילף פון דרויסן האָט צוגעהאָלפן די אינטער־נירטע פון פּרויען־לאַגער אויסצושטיין די שווערע היגיע־נישע באַדינגונגען, די אונטערדערנערונג און דעם טעראָר פון די זשאַנדאַרמען.

וועלכע פיל אַלטע און קראַנקע, דערונטער מיין פרוי, דע־פּאָרטירט געוואָרן אין די טויט־לאַגערן״.

וועגן דער טעטיקייט פון פ. קראַקאָווסקי שרייבט אויך דער פאָרשער פון דער יידישער ווידערשטאַנדס־באַ־וועגונג אין פראַנקרייך — ה׳ דוד דיאַמאַנט:

פעליקס פון 3־טן.

„דאָס איז נישט ווי מיר האָבן זיך משער געווען, דער „קליינער פעליקס״ (אברהמל צוקער), טעכניקער פון דער אומלעגאַלער פּרעסע. דאָס איז אויך נישט פע־ליקס, דער רויטהאָריקער, מיט וועמען מיר זענען געווען געבונדן אין די פאַרמלחמהדיקע אָרגאַניזאַציעס. פעליקס איז אונדזער ליסטע, דאָס איז דער חבר קראַקאָווסקי. ער שטאַמט פון זדונסקעוואָליע. אין

מרים דיאמנט

מוריס קוז׳אץ

רנה קוז׳אץ

ווען עס איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז מ׳גייט אַרויסשיקן די אינטערנירטע פון פּרויען־לאַגער, און נישט־קאָנענדיק צוליב זיכערקייטס־טעמים זיך דער־נענטערן צום לאַגער, האָבן מיר דורך 2 קריסטלעכע אַר־בעטער צוגעשיקט פּעקלעך פאַר די אונטערנירטע. די זשאַנדאַרמען האָבן אָפּגעזאָגט זיי אָנצונעמען, ווייל עס איז געווען שבת, און די פּעקלעך האָט מען געקאָנט אַריינגעבן בלויז זונטיק.

אויפצומאָרגנס, 5 פרי, זענען די 110 פרויען, צווישן

דער צייט פון דער רעזיסטאַנס איז זיין וווינונג געווען אַ טעכנישער צענטער. ביי אים אין הויז האָט זיך אויך אויפגעהאַלטן מונדעק מינק, געוועזענער קאָמענ־דאַנט פון דער באַטווין־קאָמפּאַניע, וועלכער איז שפּע־טער געוואָרן דעפּאָרטירט. ער איז געווען אין דער רעזיס־טאַנס אין אוישוויץ. לעבט אין פוילן.

דער צווייטער וויכטיקער קעמפער וואָס האָט געוווינט ביי פעליקסן, איז געווען מאיר ליסט (מאַרקוס), פּאַרטיזאַנען־פירער און פּאָליטישער קאָמיסאַר פון יידישן „2־טן אָפּטייל פון די פאַריזער פריישיסער און פּאַרטי־זאַנען״. ליסט איז דערשאָסן געוואָרן דורך די נאַציס. פעליקס קראַקאָווסקי לעבט און איז געזעל־שאַפטלעך טעטיק אין פּאַריז״*.

* דערשינען אין דער „נייע פּרעסע״.

מרים דיאַמאַנד

צווישן דער אַנזעעוודיקער גאַלעריע פון יידישע גבורים, וואָס זענען געפאַלן בעתן אויספירן דיווערסיע־אַקטן קעגן די דייטשן, פאַרנעמט אויך אַ גאַר בכבודיק אָרט אונדזער אַ זדונסקעוואָליער מיידל — מרים דיאַמאַנד.

מיר האָבן, ליידער, נישט אין אונדזער רשות קיין גענויע פרטים וועגן איר טעטיקייט אין דער אומלעגאַלער „מאַקי"־באַוועגונג. אונדז איז נאָר באַקאַנט, אַז באַלד אין די ערשטע טעג פון דער אָקופּאַציע איז זי אַקטיוו אין דער פּוילישער אָפּטיילונג פון דער רעזיסטאַנס. שפּעטער איז זי פאַרביגדלערין אין דער יידישער אָפּטיילונג. נאָכן אויספירן אַ ריי מערערע אַקציעס, בעת וועלכע זי האָט אַרויסגעוויזן דרייסטקייט און אומבאַגרענעצטע טריישאַפט צום ציל — צו טרעפן די דייטשן ווו און ווי זי האָט נאָר געקאָנט — ווערט זי געכאַפּט דורך דער „געסטאַפּאָ". בעת דער אונטערזוכונג ווערן ביי איר געפונען שיפרירטע ידיעות און אינסטרוקציעס. מרים ווערט אַ לאַנגע צייט געפּייניקט אין די געסטאַפּאָ־קעלערן, ווו זיי פאַרזוכן אַרויסצובאַקומען פון איר סודות פון דער אונטערגרונט־באַוועגונג. מרים, די העלדין אויף דער „פריי", בלייבט אויך העלדין ביז צום סוף — אויך ווען זי געפינט זיך אין די געניטע אינקוויזיטאָרישע הענט פון דער געסטאַפּאָ. מיט אַן איבערמענטשלעכן, עקשנותדיקן שווייגן נעמט זי אויף די פּייניקונגען — נישט־פאַראַטנדיק מיט איין וואָרט איר סוד. די געסטאַפּאָ, איינזעענדיק, אַז ס'איז אומזיסט זייער מי און אַז ס'וועט זיי נישט געלונגען פון איר עפּעס אַרויסצובאַקומען, שיקן זי איבער קיין דייטשלאַנד. דאָרט ווערט זי געמשפּט דורך אַ קריגס־געריכט און ווערט פאַראורטיילט צום טויט — דורך קעפּן.

מאָריס קאָזשעץ

אַ ספּעציעל־בכבודיקן פּלאַץ אין דער פראַנצויזישער ווידערשטאַנדס־באַוועגונג, פאַרנעמט דער מוטיקער און פאַרביסענער קעמפער קעגן די נאַצי־לייט, העלד פון פראַנצויזישן פאָלק, מאָריס קאָזשעץ — אַ זון פון אונדזער שטעטלשן, מרדכי קאָזשעץ, וואָס האָט געוווינט אויף דער שעראַדזער גאַס.

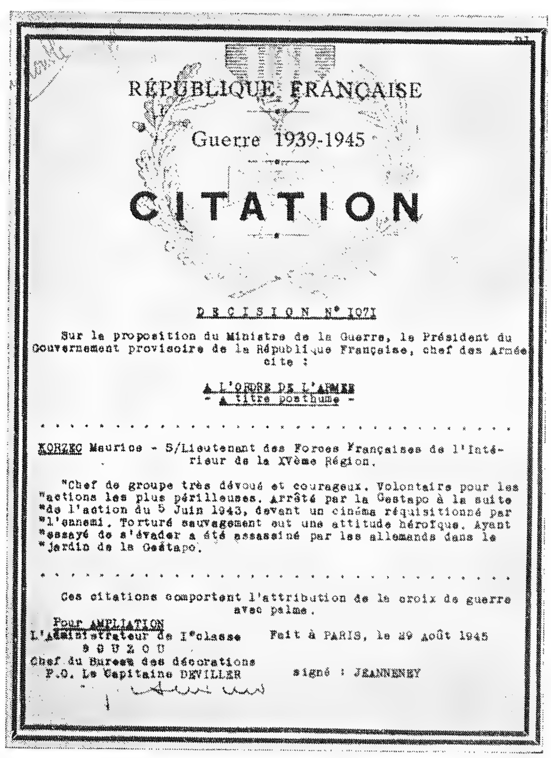
אין די דערשינענע ביכער און פעריאָדישע אויסגאַבן פון די געוועזענע פראַנצויזישע פּאַרטיזאַנער, ווו ס'זענען געוואָרן פאַראייביקט די העלדישע מעשים פון מאָריסן, ווערט ער פאַרגעשטעלט אַלס קאָמפּראָמיסלאָזער, אומדערשראָקענער קעמפער, וואָס איז געוואָרן געטריבן פון אַן אומאונטערבראָכענעם, פּערמאַנענטן ווילן בייצושטייערן זיין חלק אינעם קאַמף קעגן דעם שרעקלעכן אָקופּאַנטישן דייטשן אונטערדריקער — אַ פאַקט, וואָס האָט געצויגן זיין יניקה פון זיין עכטן פּאַטריאָטישן געפיל פאַר פראַנקרייך, וואָס איז געוואָרן קאָמפּראָמיטירט און געטרעטן מיט די פיס, און איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן פון זיין אומאויסלעשבאַרן פייער נקמה צונעמען אין די מערדער פון זיין פאָלק.

אָט זענען עטלעכע פרטים פון זיין שטורמיש לעבן און העלדישן אומקום:

מאָריס איז געבוירן געוואָרן דעם 9־טן אַפּריל 1924, אין הערסיראַנזש — מזרח־פראַנקרייך. זיין פאָטער, מרדכי, איז באַשעפטיקט אין איינער פון די דאָרטיקע מעטאַל־פאַבריקן. צוליב דער אַרבעטסלאָזיקייט, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט, פאַרלאָזט זיין משפחה, אין יאָר 1926, איר וווינאָרט און ציט זיך אַריבער קיין פּאַריז.

צו 13 יאָר ענדיקט דער באַגאַבטער און פעאיקער מאָריס די פאָלקס־שול, און קומט אָן לערנען אין ליצײ.

בעת פראַנקרייך ווערט אָקופּירט, אין יאָר 1940, טרעט ער אַריין אין די רייען פון דער קעמפערישער „מאַקי",

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Guerre 1939-1945

CITATION

DECISION N° 1071

Sur la proposition du Ministre de la Guerre, le Président du Gouvernement provisoire de la République Française, chef des Armée cite :

A L'ORDRE DE L'ARMEE
- à titre posthume -

. . . .

KORZEC Maurice - S/Lieutenant des Forces Françaises de l'Intérieur de la XVème Région.

"Chef de groupe très dévoué et courageux. Volontaire pour les "actions les plus périlleuses. Arrêté par la Gestapo à la suite "de l'action du 5 Juin 1943, devant un cinéma réquisitionné par "l'ennemi. Torturé sauvagement eut une attitude héroïque. Ayant "essayé de s'évader a été assassiné par les allemands dans le "jardin de la Gestapo.

. . . .

Ces citations comportent l'attribution de la croix de guerre avec palme.

Pour AMPLIATION
L'Administrateur de I°classe
SOUZOU
Chef du Bureau des décorations
P.O. Le Capitaine DEVILLER

Fait à PARIS, le 29 Août 1945

signé : JEANNENEY

אות הצטיינות למוריס קוז'אץ מאת הריפובליקה הצרפתית.

אויסצייכענונג פאַר מאָריס קאָזשעץ פון דער פראַנצויזישער רעפובליק.

אויספירנדיק, אין דעם יונגן עלטער, פֿאַרשידענע און וויכטיקע אויפגאַבן. זיין דרייסטקייט און איבערגעגעבנקייט ווערן באַוווּנדערט דורך אַלע ווידערשטאַנדלער. די ערשטע באַוואָפנטע אַקציע פירט ער אויס, אָנפאַנג 1943, אין אַ פֿאָרשטאָט פון מאַרסעל, ווו ער לייגט אונטער אַ באָמבע מיט אַ שטאַרקער אויפרייס־קראַפט ביי אַ מיליטערישער קאַזאַרמע.

דער רעזולטאַט:

2 נאַצי־סאָלדאַטן דערהרגט, 10 שווער פֿאַרווונדעט, און אַן אויסגעבראָכענע מהומה צווישן די איבעריקע דייטשע סאָלדאַטן.

אַ מוסטער פון געוואַגטקייט ווייזט מ אָ ר י ס אַרויס בעת דער אַקציע פון דער פֿאַרניכטונג פון 16 טראַנס־פֿאָרמאַטאָרן, וואָס האָבן געבראַכט אין באַוועגונג אַ ריי גרעסערע פֿאַבריקן און וועמעס פּראָדוקציע ס'איז געווען באַשטימט פֿאַר דער דייטשער מיליטערישער מאַכט.

כדי צו פֿאַראורזאַכן אַ וואָס גרעסערן שאָדן, איז געווען נייטיק אַריינצולייגן דעם אויפרייס־שטאָף אין אינעווייניקסטן טייל פון די טראַנספֿאָרמאַטאָרן. אונדזער מ אָ ר י ס, פֿאַר־שטעלט פֿאַר אַ מיידל, שפּאַצירט זיך דורך מיט נאָך אַ פֿאַרטיזאַן ווי אַ פֿאַרליבט פֿאָרפֿאָלק, און מיט פֿאַרבליפֿנ־דיקער געשיקטקייט געלינגט אים אַראָפּצונעמען די מאָס פון די שלעסער. נאָכן צופּאַסן די געהעריקע שליסלען, גע־לינגט די פֿאַרטיזאַנער, געטיילטע אין 4 גרופּן, פולשטענ־דיק צו פֿאַרניכטן די טראַנספֿאָרמאַטאָרן, פֿאַראַליזשירנדיק אַזוי־אַרום אויף אַ לאַנגער צייט די אַרבעטס־פֿעאיקייט פון די פֿאַבריקן.

מ אָ ר י ס, אונדזער העלד, רוט נישט, נאָכן אַדורכפירן וועלכע ס'איז אַקציע, אויף לאָרבער־קרענץ. ער ווייסט לחלוטין נישט וואָס מ'מיינט אָפּרו. פֿאַרענדיקט איין אויפ־גאַבע, וואַרפט ער זיך מיט התלהבות און דרייסקייט, ווי זיין שטייגער, אין דער נאָכקומענדיקער. און צוטאָן איז דאָ אַזויפיל! די דייטשן זיצן נאָך אַזוי שטאַרק אין זאָטל — און טוערס איז דאָ אַזוי־ווייניק! קען טאַקע מ אָ ר י ס נישט איינזיצן, רייסנדיק זיך אויסצופירן וואָס־מערערע, וואָס־וויכטיקערע אויפגאַבן — און וואָס שנעלער!

אָט זעען מיר אים אין מאַרסעל, אָנגעטאָן אין אַ בלויען אַרבעטס־אַנצוג, מיט שטעק־שיך און אַ רוק־זאַק אויף די פּלייצעס — ווי ר'וואָלט זיך געאיילט צו דער אַרבעט. צו־קומענדיק נאָענט צו אַ מיליטערישער קאַזאַרמע, פֿאַרטשע־פּעט ער אויף איינע פון די פענצטער אַ באָמבע און צינדט אונטער די קנויט — מאַכנדיק דעם אָנשטעל ווי ר'וואָלט זיך פֿאַררייכערט אַ ציגאַרעט. פון געוואַלטיקן אויפרייס, געהערט פון גאָר וויַיט, ווערן דערהרגט און פֿאַרווונדעט

עצרת־אזכרה ברחוב על שם מוריס קוז'אץ.

טרויער־פֿאַרזאַמלונג אין דער גאַס אויפן נאָמען פון מאָריס קאָזשעץ.

מערערע מיליטער־לייט — בעת מ אָ ר י ס, אין זיין גע־ווינלעכער געשיקטקייט, ווערט נעלם אין דער אַנטשטאַ־נענער פּאַניק. בכלל, ביי מערערע געוואַגטע אונטערנעמונ־גען איז מ אָ ר י ס אַ סטאַבילער אָנטיילנעמער, אַזוי ביים אויפרייסן אַ ריי לאָקאָמאָטיוון אין דעפּאָ, אַזוי ביים פֿאַר־ניכטן בענזין־ציסטערנעס און אַנדערע אָביעקטן — אין רעזולטאַט פון וועלכע די דייטשע מיליטערישע מאַשין האָט געליטן שווערע היזקות.

די לעצטע גורלדיקע אַקציע, פון וועלכער מ אָ ר י ס איז מער נישט צוריקגעקומען, איז פֿאָרגעקומען דעם 6־טן יוני 1943. דאָס איז געווען איינע פון די סאַמע־דרייסטעסטע אַקציעס.

דאָסמאָל איז עס געווען אַן אַטענטאַט, אויסגעפירט קעגן דייטשע אָפיצירן און סאָלדאַטן, אַרויסגייענדיקע, 10 אָוונט, פון קינאָ „קאַפּיטאָל“. אין איבערפֿאַל קעגן די דייטשן, וואָס זענען באַוואָרפן געוואָרן מיט גראַנאַטן, האָבן אויך אָנטייל גענומען דער פֿראַנצויזישער אַרבעטער ב אָ נ ע י ן, און דער איטאַליענישער פֿאַרטיזאַן אַ ל ע ס אַ נ ד ר י. גיך פֿאַרשווינדט מ אָ ר י ס אין דער אַרויסגערופענער בהלה. אָבער דאָ האָט מיט אים פּאַסירט אַן אומפאָראויסגעזעענער אומגליקלעכער צופֿאַל. שוין זייענדיק אָפּגעפֿאָרן אַ 200 מעטער פון אָרט פון אַטענטאַט, פֿאַרטשעפּעט זיך זיין וועלאָסיפּעד אין די טראַמוויי־ליניעס, בעת וועלכן ס'איז אים אַרויסגעפֿאַלן דער רעוואָלווער פון טאַש, וואָס איז באַמערקט געוואָרן דורך דייטשע מאַטראָזן. ער איז אַרעסטירט גע־וואָרן — נישט אָן געראַנגל — און איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ.

זיין שטורמיש יונג לעבן מיט די פּערמאַנענטע קאַמפן קעגן די דייטשע אָקופּאַנטן און זיינע פֿאָלקס־שונאים, אַזוי

אויך זיין אויפפירונג אין תפיסה און צום סוף זיין טראַגישער אומקום — פאַרוואַנדלן אים אין אַ לעגענדאַרן העלד, וואָס איז געווען דער שטאָלץ פון דער גאַנצער אונטערגרונט־באַוועגונג.

אַלע, צווישן זיי אויך דייטשן, שטייען פאַרוואונדערט פאַר דעם פענאָמען — וויאַזוי אַזאַ יונגער 19־יאָריקער בחור באַזיצט אַזויפיל איבערמענטשלעכן מוט, קאַלטבלוטיקייט און אויסדויער!

אָפּגעראַטעוועטע פּראַנצויזן, וואָס האָבן זיך געפונען מיט אים אין תפיסה, האָבן דערציילט וועגן די שרעקלעכע פּייניקונגען, וואָס ער איז אַדורכגעגאַנגען, בעת זיינע הענקער האָבן פאַרזוכט פון אים אַרויסצובאַקומען אונטערגרונט־סודות — אָבער דער העלד, מ אָ ר י ס ק אָ ז ש ע ץ, שווייגט. ער איז פאַרשפּאַרט געוואָרן אין תפיסה־קלאָזעט אויף 8 מעת־לעת, מיט קייטן אויף די הענט און פיס, אָן עסן און טרינקען — מ אָ ר י ס שווייגט. נאָך די אָפּטע אויספאָרשונגען, פלעגט מען אים צוריקברענגען אין דער צעלע נישט צום דערקענען — בלויז בלוטיקע מאַסע — אָבער אונדזער גבור און מאַרטירער האָט נאָר איין באַציאונג צו זיינע פּייניקער: עקל און פאַראַכטונג.

בעתן משפּט איבער אים איז ער זיך מודה אין אַלע דורך אים אויסגעפירטע אַטענטאַטן. אויף דער פראַגע פון ריכטער: פאַרוואָס ער האָט דאָס אַלץ געטאָן — האָט מ אָ ר י ס שטאָלץ געענטפערט:

— איך בין אַ ייד און אַ בירגער פון פראַנקרייך און איר זייט אונדזערע שונאים!

דער ריכטער פאַלט אַריין אין אַ היסטעריע, צעשרייענדיק זיך:

— דו ווערסט דערשאָסן!

מ אָ ר י ס ענטפערט רואיק:

— איך בין אויף אַלץ גרייט!

דעם 8־טן סעפּטעמבער 1943, 3 נאָכמיטיק, זענען אָנגעקומען 2 סאָלדאַטן אין דער תפיסה מאָנליק (ליאָן) אים אַרויסצופירן. ער זאָגט זיך אָפּ.

— איך ווייס אַליין מיין וועג — איז זיין תשובה.

פאַר דער עקזעקוציע וויל מען אים פאַרבינדן די אויגן. ער לאָזט זיך נישט.

— אונדזערע שטאַרבן נישט קיין פאַרבונדענע — רעאַגירט ער ענערגיש.

אַזוי, מוטיק און שטאָלץ, און פאַר אַזאַ טייערן פּרייז, האָט מ אָ ר י ס ק אָ ז ש ע ץ, פון דער שטאָט זדונסקעוואָליע, אָפּגעגעבן זיין יונג לעבן אויפן מזבח פון האַרטנעקיקן, אומפשרותדיקן קאַמף קעגן דעם נאַצי־פאָלק, וואָס האָט טויט און פאַרניכטונג אָנגעזאָגט זיינע ברידער און שוועסטער און אַלע פרייהייט־ליבהאָבער בכלל.

די פריער־אָנגעצייכנטע פּרטים האָט איבערגעגעבן, בעת דער עדות־דערקלערונג פאַר אַ פראַנצויזישן אויספאָרשונגס־ריכטער, אַ דייטשער אַדוואָקאַט, וואָס איז געווען אָנוועזנד בעתן משפּט און דער עקזעקוציע.

★

ווען די ווידערשטאַנדלער, וואָס האָבן מיט מ אָ ר י ס ן מיטגעאַרבעט אין די אָקופּאַציע־און קאַמפּס־יאָרן, גייען פאַרביי די פאַבריקס־מויער, ווו ער האָט געאַרבעט און ווו ס'איז צוגעפּעסטיקט אַן אָנדענק־טאָוול פאַרן העלד — מ אָ ר י ס ק אָ ז ש ע ץ, קענען זיי נישט בלייבן שטיין און בייגן דעם קאָפּ מיט טיפער באַוואונדערונג און יראת־הכבוד, פאַרן יונגן, געפאַלענעם גבור — דעם גרויסן פּאַטריאָט און מוטיקן ייד, דעם ריקזיכטלאָזן און קאָנסעקווענטן קעמפער פאַר נאַציאָנאַלער פרייהייט און קעגן טיראַניע, פאַר רעכט אויף לעבן פון יעדער מענטשלעכער באַשעפעניש און קעגן פעלקער־מאָרד. פאַר אָט־אָ דעם יונגן, 19־יאָריקן בחור, וואָס האָט געדינט ווי אַ דערהויבענער מוסטער פון איבערמענטשלעכער דרייסטקייט און אומדערמידלעכקייט בעתן אויספירן די געוואַגטעסטע, געפערלעכסטע אַקציעס, וואָס זענען אים אָנפאַרטרויט געוואָרן, און צו וועלכע ער האָט זיך געריסן מיט דער התלהבות פון אַ מענטש, וואָס האָט אין דעם געזען די איינציקע מאָראַלישע עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג פון זיין לעבן.

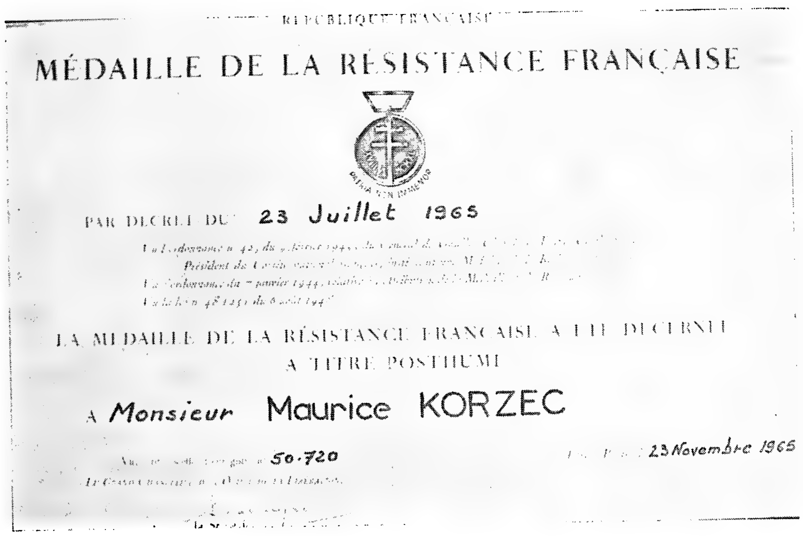
נאָך דער באַפרייאונג פון מאַרסעל האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג באַשלאָסן אָנצורופן אַ גאַס אויף זיין נאָמען.

רענע קאָזשעץ

צווישן די ווידערשטאַנדלער איז אויך געווען טעטיק די 15־יאָריקע ר ע נ ע ק אָ ז ש ע ץ — די שוועסטער פון מ אָ ר י ס ק אָ ז ש ע ץ. זי איז געכאַפּט געוואָרן ביים פאַרשפּרייטן אומלעגאַלע ליטעראַטור, דעפּאָרטירט געוואָרן אין די לאַגערן און דאָרט אומגעקומען.

★

ס'איז באַקאַנט, אַז נאָך אַ גאַנצע ריי פון אונדזערע שטעטלשע, האָבן געקעמפט און אויך געפאַלן אין אומגלייכן געראַנגל מיט דער בלוטדורשטיקער נאַצי־חיה, געפינענדיק זייער לעצטע רו אין די צעשפּרייטע, אומבאַקאַנטע ברידער־קברים. און וועגן זיי זענען, ליידער, צו אונדז נישט דערגאַנגען קיין פּרטים זיי אָנצומערקן און זייערע נעמען צו פאַראייביקן.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

MÉDAILLE DE LA RÉSISTANCE FRANÇAISE

PAR DECRET DU 23 Juillet 1965

LA MEDAILLE DE LA RÉSISTANCE FRANÇAISE A ÉTÉ DECERNÉE
A TITRE POSTHUME

A Monsieur Maurice KORZEC

50.720

23 Novembre 1965

אות־הצטיינות למוריס קוז׳אץ מאת תנועת ההתנגדות הצרפתית.

אויסצייכענונג פון דער פראַנצויזישער רעזיסטאַנס פאַר מאָריס קאָזשעץ.

זאָלן די ווערטער דינען ווי אַ נר־תמיד פאַר דידאָזיקע העלדישע גבורים פון אונדזער זדונסקעוואָליער היים, וואָס מיט זייערע מעשים האָבן זיי מיטגעהאָלפן, יעדער אויף זיין פלאַץ און מעגלעכקייטן, צו דער פאַרניכטונג פון דער דייטשער נאַצי־טיראַניע.

לעצטער בריוו פון 19־יאָריקן פאַרטיזאַן
מאָריס קאָזשעץ

ליאָן, 1943.9.8

מיינע אַלע זייער טייערע !

איך ווייס נישט צי מיין בריוול וועט צו אייך אָנקומען. אָבער איך האָף, אַז ער וועט אייך קענען איבערגעבן די לעצטע נייעס וועגן מיר. איך מיין, אַז איך בין פאַראור־טיילט אויף שטענדיק. מען דאַרף פיל מוט, ווי איך האָב עס. איך באַדויער בלויז, וואָס כ׳קען אייך נישט זען פאַרן אוועקגיין אין אַ וועלט, וועגן וועלכער מען זאָגט, אַז זי איז אַ בעסערע.

שרייבט צו ראָז, אַז זי זאָל זיין פאָרזיכטיק, ווייל כ׳בין איצט אויף מיין ריכטיקן נאָמען. האָט צוטרוי אין דער צוקונפט, אַלץ וועט זיין צום גוטן. זייט אַלע רואיק און מוטיק, ווי איך בין עס. איך האָב דערקענט דעם ווערט פון לעבן. כ׳גלויב, אַז איר וועט אייגגיכן זען דעם סוף פון דער מלחמה, וואָס וועט זיך ענדיקן צו אונדזער גונסטן. וואָס מאַכן די קינדער זשעראַר און זשאַקלין ? כ׳גלויב, אַז פון צייט צו צייט וועט איר מיט זיי רעדן וועגן זייער פעטער מאָריס. כ׳גלויב, אַז ראָבערט וועט וויסן וואָס צו טאָן און אַז אונדזער קליינע שוועסטער רענע וועט צוריקקומען פון דעפּאָרטאַציע. כ׳האָף, אַז איר וועט נישט האָבן פיל שמערצן און עס וועט אייך גיין גוט. אייער זון, ברודער, וואָס הערט נישט אויף צו טראַכטן וועגן אייך.

מאָריס

פאַרעפנטלעכט אין בוך „אין קאַמף פאַר פרייהייט״. פאַרלאַג „אויפסניי״. פאַריז 1948.

ווי אויך אין אַ בראָשור, אינגאַנצן געווידמעט די העלדנטאַטן פון מאָריס קאָזשעץ, אַרויסגעגעבן דורך דער פראַנצויזישער ווידערשטאַנדס באַוועגונג „זשענעס עראָיק״ (העראישע יוגנט) אין דער פראַנצויזישער שפּראַך.

עלעגיע

אברהם קאַלושינער, חולון

דעם העלדישן מיידל
חנה סטריקאָווסקי,
ביי 14 יאָר אין וואַלד געלעבט,
געטרוימט, געקעמפט און טראַגיש
אומגעקומען —
אַ נר־תמיד.

וואַנדערער! —
ווען דו
איבער פעלדער, וועלדער וואַנדערסט,
וועסטו,
אין די ווייסרוסישע ווייטקייטן,
אַ וואַלד־מאַסיוו טרעפן,
מיט נאָדל־ביימער
מאַיעסטעטישע,
גרינע און בליענדיקע.
דאָרט, ביי אַ שיפּוע,
ביים רוישיקן טייך, וועסטו אַ בערגל דערזען,
אַן אָנגעשיטס,
מיט זאַמד,
מיט בלוט.
דאָ בלייב שטיין!
קוק נישט אויף רעגן
און זאַוויערוכע,
אויף קעלט
און זונען אונטערגאַנג —
טו אויס דיינע שיך,
דו שטייסט ביי אַ מקום קדוש!
דאָ, אונטער דעם בערגל,
ליגט הייליקייט,
הימלעשע ריינקייט.
שטיי און וויין,
זאָג תפילה
ב ל ח ש —
אויף פערצן פרילינגס,
חלומות הימל־בלויע,
פאַרשניטענע.
קלאָג אויס דיינע קלאָגן —
אונדזערע קלאָגן —
אויף קינדערשער אומשולד
אומגעבראַכטער,
אויף פערצן גאָלדענע האַרבסטן
איבערגעריסענע —
ווי עס וואָלט דיין קינד געווען;
ווייל ח נ ה איז דיין,
מיין,
אונדזערע.
פרעג, וואַנדערער:

פאַרוואָס האָט הימל
טויט־געוויטער נישט געבראַכט,
מיט פייער־טרערן
נישט געוויינט?
פרעג דעם ווינט:
פאַרוואָס האָט ער זיינע שטורעמס
נישט געשיקט —
די טייפונישע,
פאַרניכטנדיקע,
וואָס זייער שטאַרקייט
רייסט ביימער מיט די וואָרצלען אויס?
פאַרוואָס האָט זון
לעבנס־שטראַלן פאַרשפּרייט,
מיט ליקוי־חמה שוואַרצקייט
נישט פאַרטונקלט זיך,
ווען ביים טייך
האָט ווייסע אומשולד
זיך געבאָדן
אין טרערן און אין בלוט?
זיי מתפּלל, וואַנדערער,
מיט פאַרכטיקער שטילקייט.
נייגט צו אייער געהער,
ביימער,
ס'איז אויך אייער טרויער.
זאָגט נישט קיין שירה,
פייגל,
ס'איז אויך אייער געוויין —
ס'איז אַלעמענס
טרויער און געוויין.

— — —

זיי געגרויסט,
געהייליקט,
אומשטערבלעכקייט!

אלגיה

אברהם קלושינר, חולון

חנה סטריקאָווסקי — — — בשנתה ה־14 ביער חיתה חלמה ולחמה והמות הטראגי מצאה, לזכרה נר־תמיד.

הלך!
אם אתה בנודך
על פני שדות, יערות.
ושם,
במרחבי רוסיה־הלבנה
ביער־עד תפגוש,
יער עצי־אורן מלכותיים,
ירוקים ופרוחים,
שם על ידי שפוע
על יד נהר הומה,
גבשושית תגלה,
צבורת חול
ספוגת־דם,
העצר נודד!
אל יטרידוך גשם,
סופה משתוללת,
קור מקפיא
או שקיעת־שמש,
של נעליך מעל רגליך,
כי הארץ אשר אתה
עומד עליה, קודש היא!
פה באדמת
גבעה זו
טמונה קדושה
טהר־עליון,
עמוד ובכה!
לחש תפילה זכה!
על ארבעה־עשר
אביבים,
חלומות
כחולים שמימיים — — —
כרותים,
יבב וזעק! השמע קינתך!
קינותינו!
על זך העלומים
שנכרתו,
על ארבעה־עשר סתווים
שנותקו,
בכה! כעל בתך בכה,
כי חנה שלך היא שלך!
שלי!
שֶׁלָּנוּ!

— — — — —
שאל נודד — — —
שאל למה?
למה לא נתכו שמים
מטרות־השמד?
ודמעות אש למה
לא דמעה?
שאל הרוח למה?
למה את זלעפותיו
לא שלח? לא שלח?
הטייפונים,
המשמידים
אשר בכוחם
עיצים מעקר,
משרש.
למה שמש
קרנות־חיים
פזרה?
לא השחירה פניה
באופל־לקוי־חמה?
כאשר על יד הנהר
לבן־תם בדם ודמע
רוחצה
— — — — —
התפלל הלך!
ברחש־לחש,
אלנות השתתקו!
האבל אבלכם
ענף יקר
נשבר.
הפסיקו שיר
צפורים
אל ישמע צפצופכם.
כי בכיי — בכיכם,
בכי־כל,
יתגדל ויתקדש
אלמות!

עברית משה פרנקל

פון הינטער מאסקווע ביז לאטרון

צבי בן־חיים, ישראל

אַריינפיר

אין די אומענדלעכע פייער־קאַמפן, שטורמישע אָנגריפן און קעגן־אָנגריפן, איז זייער שווער געווען צו געפינען צייט און קאָנצענטריר־פעאיקייט, כדי אַרויפצוברענגען אויפן פּאַפּיר, אויף דער הייסער מינוט, האַרט נאָך די געשעענישן אַליין, ידיעות און איינדרוקן איבער דעם קנויל פון פאַקטן און פּאַסירונגען, אין וועלכע איך האָב אָנטיילגענומען, צוזאַמען מיט אַ ריי אַנדערע פון אונדזערע לאַנדסלייט. און אַוודאי האָב איך נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַרצייכענען אויסשעפּנדיקע פּרטים אין זייער כראָנאָלאָגישן סדר. סיי אַזעלכע, וואָס האָבן אַ שייכות צו די קאַמפן אַליין, סיי צו באַגעגענישן מיט באַקאַנטע אָדער אומבאַקאַנטע מיט־קעמפער און פּאַרטיזאַנער, סיי צו איבערלעבונגען אַלס פּועל־יוצא פון צוזאַמענטרעפן מיט יידן־קאַצעטלער, אָדער מיט יידן, וואָס זענען אויף וועלכן ס'איז אַנדערן אופן ניצול געוואָרן פון בראַנד־פייער פון דער דייטשער גרענעצלאָזער רשעות.

די אַלגעמיינע קאָנטורן פון די־אָ געשעענישן, איבערלעבונגען און איינדרוקן זענען פאַרבליבן אין זכרון, זייערע איינצלהייטן דאַקעגן, און זייער אוממיטלבאַרער סטעמפּל אויפן געפילס־ און דענק־מעכאַניזם, וואָס זענען, לרוב, אַזוי וויכטיק כדי צו פאַרשטיין און קאָנקרעטיזירן דאָס אַלגעמיינע בילד — די דאָזיקע איבערלעבונגען און איינדרוקן, מאָמענטאַלע אויפבליצן פון געפיל און געדאַנק, זענען ליידער אין שטורם פון די צייט־געשעענישן, אין וועלכע מיר זענען געווען אַקטיוו באַטייליקט און נשמהדיק בלוטיק פאַראינטערעסירט, לרוב פאַרטושט געוואָרן און פאַרשוווּנדן.

זאָלן דידאָזיקע קורצע דערינערונגען, וואָס ברענגען אַרויס דעם מוטיקן, אומדערשראָקענעם, התלהבותדיקן קאַמף קעגן נאַצי־דייטשלאַנד, פון אַלע די, וואָס האָבן זיך אין אים באַטייליקט, איינגעשלאָסן אונדזערע שטאָטישע זדונסקעוואָליער קעמפער — זאָלן די דאָזיקע דערינערונגען — ווי זיי זענען פאַרבליבן איינגעקריצט אין זכרון — דינען פאַר די לעבן־געבליבענע, און בעיקר פאַרן יונגן דור, ווי אַן אומדערשיטערלעכער באַווייז פון דער נשמהדיקער אָפּפער־גרייטקייט פונעם ייד אַלס אַזעלכן, אויפצונעמען דעם געראַנגל מיט אונדזער גרעסטן בלוט־שונא — איבעראַל, ווו די אָביעקטיווע באַדינגונגען האָבן דאָס אונדז נאָר דערמעגלעכט.

מיינע ערשטע קאַמפן

בעת פּוילישע מיליטער־איינהייטן האָבן זיך גענומען שאַפן אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע, האָב איך זיך געפונען אין דער שטאָט טשעלאַבינסק. אויפן רוף פון דער מיליטער־מאַכט, שטעל איך זיך צום אויפנאַם־פּונקט, און צוזאַמען מיט אַ סך פּוילישע יידן ווער איך איבערגעשיקט קיין מאָסקווע און איינגעגלידערט אין דער פּוילישער דיוויזיע — אונטערן נאָמען פון ד אָ מ ב ר אָ ו ו ס ק י. נאָכן אַדורכמאַכן אַ רעקרוטן־קורס, ווערנדיק באַטראַכט אַלס אויסגעצייכנטער סאָלדאַט, ווער איך דעלעגירט אין אַן אָפיצירן־שולע, אין דער שטאָט רזשאַן. ענדיקנדיק מיט דערפאָלג דעם קורס, ווער איך צוגעטיילט צו דער פאַנצער־בריגאַדע אונטערן נאָמען: „העלדן פון וועסטערפּלאַטע”, ווו איך ווער נאָמינירט אַלס קאָמאַנדיר פון אַ פּלוטאָן מאָטאָריזירטער פּיעכאָטע.

אין דער זעלבער צייט קומען פאָר בלוטיקע קאַמפן אויפן גאַנצן סאָוויעטישן געביט, בעת מיר, ווי אַ באַשטאַנד־טייל פון צווייטן ווייסרוסישן פראָנט, שטייען אין העפטיקן געראַנגל אויפן אָפּשניט בערדיטשעוו. דאָרט זענען מיר געצווונגען צו פירן פאַרביטערטע שלאַכטן מיט דער אַרמיי פון גענעראַל ו ו ל אַ ס אָ ו, וועמעס ווידערשטאַנד ס'ווערט ענדלעך געבראָכן. נאָכן באַפרייען בערדיטשעוו, נעמען מיר אָנטייל אין די קאַמפן אויפן אָפּשניט קיעוו — זשיטאָמיר — בערדיטשעוו, ווו ס'ווערן צעשמעטערט 22 דייטשע דיוויזיעס און ס'ווערן צוריק דעראָבערט הונדערטער שטעט און דערפער.

ביי בערדיטשעוו טרעפן מיר די ערשטע גרופן יידישע פּאַרטיזאַנער, אויסגעריכטעטע מיט פולער באַוואָפענונג און אויסגעשולטע מיט מיליטערישער דיסציפּלין — צווישן זיי געפינען זיך זייער פיל פּוילישע יידן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך. דער דאָזיקער פאַקט האָט אַריינגעבראַכט אַ גרויסע אויפמונטערונג און פרייד צווישן די יידישע סאָלדאַטן, פאַר וועלכע דאָס איז געווען דער ערשטער צוזאַמענטרעף מיט יידישע קעמפער קעגן דער נאַצי־פּעסט — אין די אָקופּירטע געביטן זעלבסט. פאַרפאָלגנדיק די אָפּטרעטנדיקע, געשלאָגענע דייטשע אַרמייען, קומען מיר אָן אין דעם טרויעריק־באַקאַנטן ב אַ ב י ־ י אַ ר, ביי קיעוו, ווו מאַסן טויטע קערפּערס ליגן צעוואָרפן איבער די פעלדער. מיט טרערן אין די אויגן און פאַרביסענע ציין פאַר כעס, באַטראַכטן מיר דעם שרעקלעכן פאַרברעך, וואָס איז דאָ

אויסגעפירט געוואָרן דורך דעם דייטשן הענקער־פּאָלק.

טיף־באַווירקט פון די דעפּרימירנדיקע איבערלעבונגען אין באַבי־יאַר, וואַרפן מיר זיך מיט געשטייגערטן אייפער און ברען אין קאַמף קעגן די, וואָס זענען פּעאיק געווען אַרויסצוברענגען פון זיך אַזויפיל דעמאָנישע כוחות, כדי אויסצופירן אַזעלכע און אַזויפיל פאַרברעכנס. די דערמאָנטע געשטייגערטע ענערגיע אין קאַמף קעגן שונא איז געווען גילטיק פאַר אַלע אָנטיילנעמער אין גרויסן געשיכטלעכן פאַרמעסט, אָבער באַזונדערס איז דאָס געווען ריכטיק אין באַצוג צו די יידישע סאָלדאַטן. איבעראַל, אויף די ערשטע קאַמפס־ליניעס, אויף די סאַמע געפערלעכסטע פונקטן, פלעגן מיר טרעפן אונדזערע יידן, אין וועמעס האַרץ ס'האָט געברענט אַן אומאויסלעשלעך אש־תמיד, אין וועלכן זיי האָבן זיך געריסן אויסצוברענען אויף אייביק די טמאדיקע סטרא אחרא, וואָס האָט זיך אָנגעזעצט אויף אונדזער אומה.

צווישן די דאָזיקע יידן האָבן זיך אויך געפונען אונדזערע זדונסקעוואָליער לאַנדסלייט — יצחק ברענער (— לעבט אין ישראל), משה האָלענדער (— אין ניו־יאָרק), ווי אויך עליאַש קאָנינסקי (— פּוילן), וואָס האָט געהאַט דעם ראַנג פון קאַפּיטאַן.

אַזוי, אין ראַנגלענדיקן פאָרויסמאַרש, קומען מיר אָן צום טייך בוג — וואַרטנדיק אויף ווייטערע באַפעלן.

אויף אָפּגעברענטער ערד

דער חורבן פון די יידישע שטעט און שטעטלעך, אין זיין פולן שרעקלעכן אומפאַנג, האָט זיך פאַר אונדז אין זיין גאַנצער גרויזאַמקייט אַנטפּלעקט, נאָכדעם ווי מיר האָבן פאָרסירט דעם בוג און אין אַ בליץ־אָנגריף דעראָבערט כעלם. אַחוץ יידישע פאַרטיזאַנער, וואָס זענען אַרויס פון די וועלדער, האָבן מיר נישט געטראָפן קיינעם פון די אַזוי־קאָמפּאַקטע יידישע ישובים פון דער סביבה. אַלץ איז געווען יידן־ריין. פולבלוטיקע, קערנדיקע, פון הונדערטער יאָרן פאַרוואָרצלטע יידישע שטעט און שטעטלעך זענען פול־שטענדיק פאַרשטומט געוואָרן — ווערנדיק פאַרוואַנדלט אין איין גרויסן בית־עלמין. אָבער דאָס אָרט, וואָס האָט אַמבולטסטן פערזאָניפיצירט די „נאָבעלע" קולטור־טעכניק פון דער „ריינער נאָרדישער ראַסע", דאָרט, ווו ס'איז אין לעבן דורכגעפירט געוואָרן די „געניאַלע" אידיי פון די האָרסט־וועסל־אידעאָלאָגן — דאָס איז געווען מײַדאַנעק, וווהין מיר זענען אָנגעקומען אויפן וועג צו דער באַפרייאונג פון לובלין.

דאָרט האָבן מיר געפונען הונדערטער טויטע, נישט־לאַנג דערשאָסענע — די לעצטע יידן, פאַכלייט, וואָס זענען עקספּלאָאַטירט געוואָרן פאַרן דייטשן קריגס־פּאָטענציאַל ביז צום לעצטן אָטעם־צוג און זענען ליקווידירט געוואָרן נאָכדעם, ווי זיי זענען נישט געווען מער נייטיק. דאַנקבאַר־קייט — נוסח „ריינער ראַסע"!

האַרצרייסנדיק איז געווען דאָס בילד, בעת מיר האָבן באַזוכט די טויט־פאַבריק מיט אירע פאַרפולקאָמטע טעכ־נישע איינריכטונגען — אַ פאַרפולקאָמונג אויף אַ געביט, וואָס נאָר דער דייטשער דעמאָנען־גייסט האָט געקאָנט אויסטראַכטן.

אָבער פונקט ווי פריער אין באַבי־יאַר, אַזוי אויך אין דעם פאַל, אין מײַדאַנעק, האָבן מיר זיך לאַנג אויפן אָרט נישט געקאָנט אויפהאַלטן. די קריגס־לאָגיק האָט געדרענגט גיך פאָרויסצוגיין, כדי צו פאַראומעגלעכן דעם שונא צו זאַמלען זיינע כוחות פאַר אַ ווירקזאַמען ווידער־שטאַנד. אַזוי זענען מיר געוואָרן געצוווּנגען אָפּצורייסן זיך פונעם שרעקלעכן, דערשיטערנדיקן בילד, און פאַרפאָלגנדיק דעם שונא, פאָרזעצן אונדזער מאַרש קיין לובלין. די שטאָט איז געוואָרן צוריק דעראָבערט — אָבער נישט אָן שווערע גאַסן־קאַמפן, פנים־אל־פנים מיטן האַרטנעקיקן, רשעותדיקן פיינט, וואָס האָט זיך געקלאַמערט מיט זיינע נעגל אינעם אָנגעזאַמלטן, אָנגערויבטן שלל.

אין געיעג נאָך די אָפּטרעטנדיקע דייטשן

נאָכדעם ווי מיר האָבן, אין אָקטאָבער 1944, אינסטאַלירט אַ פּלאַצדאַרם ביי די טייכן וואָרקע־ראַדאָמקע־פּיליצע, זענען מיר ביים דאָרף סטודזשאַנקע אַריינגעטראָטן אין בלוטיקע קאַמפן מיט די דייטשע פאַנצער־דיוויזיעס — „טאָטן־קאָפּ" און „הערמאַן געריננג", וואָס זענען אָפּגעצויגן געוואָרן פון אונגאַרן, בכדי אויפצוהאַלטן אונדזער פאָרויסמאַרש.

נאָך פאַרביטערטע שלאַכטן פאַרניכטן מיר די פאַנצער־דיוויזיעס, און נישט־אָפּשטעלנדיק זיך, פאַרפאָלגן מיר, ווי אַ פייערדיקע לאַווע, די איבערגעבליבענע רעשטלעך, וואָס ציען זיך צוריק ביז פּראַגע. נאָכן באַזיגן דעם אָרטיקן גאַרניזאָן, ווערט אויך פּראַגע — די פאָרשטאָט פון וואַרשע, באַפרייט.

דאָ, אין פּראַגע, באַווייזן זיך געציילטע, אָפּגעריסענע, באַוואַקסענע יידן, אַרויסגעקומענע פון די בונקערס, פון ספּעציעל־אויסגעבויטע טאָפּלטע ווענט, פון די קאַנאַלי־זאַציע־רערן און דאָס גלייכן. פון זיי, פון די איבערלעבנ־דיקע, הערן מיר די שרעקלעכע אמתן וועגן די יאָרן פון געטאָ־קאָשמאַר, וועגן דעם העלדישן אויפשטאַנד און וועגן דעם אומפאַרמיידלעכן סוף. צווישן אַנדערע, באַווייזט זיך אַ 6־יאָריק יידיש ייִנגעלע, וואָס קוקט אויף אונדז מיט דער ערנסטקייט און לעבנס־דערפאַרונג פון אַ זקן. צווישן די אָפּגעראַטעוועטע געפינט זיך אויך אַ יידיש מיידעלע מיט

אַ צלם אויפן האַלדז, וואָס גלייבט בשום־אופן נישט, אַז זי איז באמת באַפרייט. מיר טוען דאָס מעגלעכע, כדי זיי צו דערטיילן הילף און שאַפן פאַר זיי אַן אַטמאָספער פון וואַרעמקייט, וואָס האָט די דאָזיקע מענטשן־שאָטנס אַזוי שטאַרק געפעלט.

דער פאָלקס־דייטש — האוז

אויף די פראַגער גאַסן האָב איך אין די דאָזיקע טעג זיך אָנגעטראָפן אויף דעם טרויעריק־באַקאַנטן פאָלקס־דייטש — **האוז**, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסער אכזריות לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אין אונדזער שטאָט — באַזונדערס לגבי פרויען און קינדער.

איך האָב דעם סאַדיסט אַרעסטירט און איבערגעגעבן אין רשות פון שטאַב.

אין דער צווישנצייט ווערט די פאַרפאָלגונגס־טעטיקייט קעגן די דייטשע זיך־נאָך־האַלטנדיקע ווידערשטאַנדס־טרופּן פאַרגעזעצט מיט דער פולער אינטענסיווקייט. אין יאַנואַר 1945 פאַרסירן מיר די ווייסל ביי רעמבערטאָוו און, אויסמיידנדיק וואַרשע, רוקן מיר זיך פאָרויס קיין פּאָמערן, פאַרנעמענדיק נאָך שווערע קאַמפן בידגאָשטש.

נישט־ווייט פון דאָרט, אין **וראָנקי**, רייס איך זיך אַריין מיט מיין פאָרפּאָסטן אין דער באַקאַנטער טורמע, און באַפריי די דאָרט פאַרשפּאַרטע, דערשעפּטע, האַלב־טויטע יידישע פרויען פון פאַרשידענע לענדער. נאָכדעם ווי מיר האָבן זיי דערטיילט די ערשטע הילף, גיבן מיר זיי איבער צו דער אויפזיכט פון מעדיצינישן פּערסאָנאַל.

סוף יאַנואַר 1945 איז אונדזער אָפּטיילונג פון די ערשטע, וואָס ליקווידירט די ארומגערינגלטע דייטשע אָפּטיילונגען אויפן אָפּשניט פויזן־טאָרן. דאָ ווערט דער קאַמף געפירט פאַר יעדן מעטער ערד. טראָץ דעם האַרטנעקיקן ווידערשטאַנד, ווערט אויך די גרופּע ליקווידירט.

אויף דייטשער טעריטאָריע

אומדערמידלעך, נישט־איבערלאָזנדיק דעם שונא קיין אָטעם־פּויזע, תמיד מיטן הייליקן ציל פאַר די אויגן: ענדגילטיק אומשעדלעך צו מאַכן די נאַצי־חיילות — און מיט זיי די דייטשע גרויסקייטס־מאַניע און הערשער־זוכט — רוקן מיר זיך כסדר פאָרויס און פאַרנעמען אין פעברואַר 1945 די שטאָט יאַסטראָוו.

אויפן דאָזיקן אָפּשניט באַגעגן איך, בעת די קאַמפן, מיין לאַנדסמאַן און פריינט — **משה האַלענדער**. דאָ ווערט אויך שווער פאַרוווּנדעט אונדזער שטאָטישער **יצחק ברונער**. אין דער־אַ־צייט באַטייליקן מיר זיך אויך אין איינער פון די סאַמע־גרעסטע שלאַכטן מיטן דייטשן ים־פלאָט אויפן באַלטישן ים — ביי דער שטאָט קאָלבזשעג (קאָלבערג). דאָ פאַלן אַ סך יידישע סאַלדאַטן, וואָס רייסן זיך אין די סאַמע־געפערלעכסטע פּונקטן פון פראָנט, דערשטיקנדיק אין זיך יעדע לאָגישע באַרעכענונג פון פחד — כדי וואָס־גיכער נקמה צו נעמען אין די זינלאָזע רוצחים פון אונדזערע אומשולדיק־דערמאָרדעטע ברידער און שוועסטער.

נאָכדעם ווי דעם שונאס ווידערשטאַנד ווערט געבראָכן און דער פראָנט ווערט ליקווידירט, ווענדן מיר זיך אין דער ריכטונג פון שטשעטשין און דעם טייך אָדער. מיטן פאַרסירן דעם טייך — עפנט זיך פאַר אונדז דער וועג אויף בערלין.

דעם 3־טן מאַי 1945, נאָכדעם ווי מיר זענען איבערגעוואָרפן געוואָרן צום טייך עלבאַ, טרעפן מיר ביי דער שטאָט קיסטרין די ערשטע גרופּע באַפרייטע יידישע קאַצעטלער פון **בערגן־בעלזן** און אַנדערע לאַגערן, וועמעס אויסזען און דערציילונגען האָבן אונדז געמאַכט אויפציטערן, און בולט קלאָר געמאַכט די טראַגעדיע, וואָס די דאָזיקע מענטשן און דאָס אייראָפּעאישע יידנטום בכלל, וואָס זענען אַרונטערגעפאַלן אונטער דער רוצחיש־סאַדיסטישער דייטשער שליטה, האָבן איבערלעבט.

דאָ, אין עטלעכע טעג שפּעטער, דערלעבן מיר אויך די ענדע פונעם קריג — אָט־אָ־די מלחמה, וואָס איז געווען אַזוי גורלדיק פאַר אונדזער פאָלק אין דער צעשפּרייטקייט.

בעמק־הבכא

אונדזער שטאָט, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג געפיבערט מיט אַ פולבלוטיק יידיש לעבן אויף אַלע געביטן פון ווירטשאַפטלעכער, רעליגיעזער, קולטורעלער און נאַציאָנאַל־יידישער טעטיקייט —

אונדזער שטאָט איז איצט פאַר מיר געלעגן אַ פאַרשטומטע, אַן אָפּגעמעקטע.

הערנדיק מאַנכע פּרטים וועגן אונדזער גרויסן חורבן, וועגן פּיינפולן, טראַגישן לעצטן אומקום־וועג פון אונדזערע טייערע און ליבע;

זעענדיק די נישט־צופרידענע, צומאָל פּיינטלעכע בליקן פון אונדזערע שכנישע פּאָליאַקן, אַנטרעפנדיק אַ לעבנגעבליבענעם ייד —

האָב איך ענדגילטיק באַשלאָסן איבערצורייסן מיטן

עמק־הבכא, מיט דער כוונה זיך צו דערשלאָגן קיין ארץ־ישראל, און באַפרייען זיך — איינמאָל פאַר אַלעמאָל — פון חסד לאומים.

נאָכן אַריבערגיין די גרענעץ, שליס איך זיך אָן אין אַ קיבוץ אין לאַנדסבערג, ווו ס'זענען שוין פאַראַן אַ ריי אַנדערע קיבוצים, געשאַפענע דורך דער שארית־הפליטה. מיט אומגעדולד קוקן מיר שוין אויס די מינוט, מ'זאָל קענען עולה זיין אין לאַנד. נאָך אַ קורצער צייט ווערט אונדזער ווונטש רעאַליזירט, און מיר לאָזן זיך אין וועג עולה צו זיין אומלעגאַל, מיט דערשיף „יגור". צוקומענדיק צו די ברעגן פון לאַנד, ווערט די שיף פאַרהאַלטן דורך די ענגלענדער. ס'קומען פאַר צוזאַמענשטויסן מיט די ענגלישע סאָלדאַטן אויפן דעק פון דער שיף, אָבער צום סוף, צוליבן נישט־גלייכן פאַרמעסט, ווערן מיר אַרעסטירט און אַפּטראַנספּאָרטירט קיין ציפּערן.

פון די לאַגערן אויפן אָרט האַלטן מיר אָן אַ כסדרדיקן קאָנטאַקט מיט דער „הגנה". נאָך אַ געוויסער צייט זענען אונדז ענדלעך צוגעטיילט געוואָרן די אַזוי־אויסגעבענקטע סערטיפיקאַטן און מיר זענען עולה געווען.

אַראָפּגייענדיק פון דער שיף, מעלד איך זיך פרייוויליק צו דער פאַרטיידיקונג פון לאַנד, נעמענדיק אָנטייל אין אַ גאַנצער ריי קאַמפן, ביז דעם 29־טן מאַי 1948 — דעם טאָג, ווען כ'בין, נאָך פאַרביטערטע שלאַכטן ביי לאַטרון, שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן איןביידע פיס.

נחמה פורתא

מ. בן־שלום, גבעתיים

בדצמבר שנת 1939 עברתי ביחד עם מספר בני־עיר לביאליסטוק. לאחר שהייה של כמה חודשים במקום נאסרתי — מבלי שיכולתי להעלות על הדעת סיבה סבירה כלשהי — ונשלחתי לעבודות כפייה במחנה קומי, ס.ס.ס.ר.

עם פלישת הגרמנים לרוסיה, בשנת 1941, שוחררתי מהמחנה והגעתי לאוזבקיסטן. שם נודע לי, שהצבא הפולני מגייס אזרחים פולנים, הנמצאים בשטח רוסי, למלחמה נגד הנאצים — והזדרזתי להירשם. אולם, בהגיע תורי, נאמר לי, שלפי הוראה מגבוה, יהודים לא מתקבלים יותר.

אוכזבתי קשות.

בכל שנות המלחמה קיננה בלבי השאיפה העזה להתגייס לשורות הצבא ולתרום את חלקי הצנוע במלחמה נגד חיית הג'ונגל הנאצית — חייה זו, **שקידשה מלחמת חורמה טוטאלית על אומתנו, על לא עוול בכפה.** והנה, משנפתח אשנב למימוש שאיפתי זו — ננעל בפני כלעומת שנפתח. באין ברירה ציפיתי בקוצר רוח להזדמנות נוספת, שאולי תינתן לי בבוא הזמן. ואכן, זו אומנם הגיעה, אלא רק בינואר 1944, משנודע שהצבא הרוסי החל לגייס אזרחים פולנים. בזאת הפעם נתקבלתי ונשלחתי לסמרקנד, שם מצאתי עוד מספר מגויסים מבני־עירי — זדונסקה־וולה.

לאחר שעברתי את האימונים בדיביזיה 52, נשלחתי לחזית סמולנסק — שם נזדמן לי בפעם הראשונה להיפגש פנים אל פנים עם האויב הנאצי. אחרי מספר ימים הוחלפנו בגדודים אחרים והועברנו במסגרת הדיביזיה **„178 קרסניה, זנמיונה, קוליגנסקיה, פולק 709"** לרז'אב, שם באנו במגע עם האויב. היה זה למעשה הקרב הראשון, בו זכיתי להשתתף. לאחר קרב קצר הובסו הגרמנים ולידינו נפלו הרבה שבויים. מכיוון שידעתי גרמנית מוניתי מתורגמן.

במשך השנים הגיעו, אומנם, לאוזנינו ידיעות שונות על מעלליהם המחרידים של אומה שחצנית זו. היה לנו מושג־מה על התנהגותם הברברית של מתרברבי „התרבות הגרמנית". אבל רק בתפקיד זה שנפל לידי — תפקיד מתורגמן — תוך שיחותי עם השבויים, הובהר לי גודל האסון והחורבן, שעוללה אומה זו — זו הכת השטנית, המיפיסטופלית, חסרת המצפון ויחסי־אנוש אלמנטריים — לבני־עמנו, בכל מקום שידם הזדונית השיגתם.

בפגישותי עם ה„גיבורים" הללו, ג ב ו ר י ם נגד עדה — גברים ונשים, זקנים וטף — חסרת־מגן, ראיתי לפני, בהיוודע להם זהותי היהודית, את **„עם האדונים" כיצורים שפלים, פחדנים, חנפנים, זוחלים על ברכיהם, בין בהצטדקם** בצורה מעוררת בחילה על מעשיהם, ובין בהתנערם מכל אחריות ובהטילם אותה על אחרים.

תמיד חזר בפיהם הפזמון הנדוש:

הם בעצמם — שיות תמימות הם, ואין להם חלק בפשע

— ואילו האשמים הממשיים, אלה שתיכננו, אירגנו וביצעו את המלאכה, מלאכת הדמים המבהילה בצורתה ובמימדיה, הם אנשי ה„ס.ס." וכדומה. בעלי „תרבות עליונה" אלה, בהשתנות התנאים, אף התהלכו מלוכלכים בצורה איומה, בפוחדם להתרחץ בגלל הקור. **כל חוזתם והתנהגותם — בין בגדולתם היהירה ובין בשפלותם הזחלנית — עוררו בוז ושאט־נפש.**

הפקודה: להביא „לשון"

אחרי זמן־מה הועברנו לסביבת לנינגרד־פינלנד. שם התפרסנו לאורך כל החזית. היתה זו חזית מאורגנת היטב, מצוידת בביצורי־בטון, טנקים ותותחים כבדים, בנוסף לעובדא, שהשטח היה קשה ביותר לחדירה מהבחינה הטופוגרפית.

באחד הימים האלה הוטלה עלי ועל עוד 5 חיילים המשימה להביא „לשון" — היינו: חייל חי, שידבר ויגלה מקומות תורפה כלשהם של החזית. לבושים במדי־הצבא הגרמני, ותוך ניהול שיחה של מספר משפטים בגרמנית — אותם לימדתי את מלווי — ביצענו את המשימה בשלמותה, למרות האש הכבדה שניתכה עלינו, בהבחין בנו הגרמנים תוך כדי נסיגה עם שללנו ועל־אף הפציעות שנגרמו לנו.

ב־1 ביוני 1944 השתתפתי במתקפה הגדולה והמכרעת, שבסופה נשברה התנגדותו של האויב גם בחזית זו — והגענו עד לעיר הפינית ויבורג. משם הועברתי, בתוך מספר יוצאי־פולין אחרים, לז'יטומיר, במטרה להצטרף לצבא הפולני של ונדה וסילבסקה. במסגרת צבא זה התקדמנו לעבר לובלין — העיר, בה נפגשתי עם פרטיזנים יהודים, אשר פעלו בסביבה, וכן עם שרידים מניצולי המחנות.

אינה דומה שמיעה לראייה

בלובלין ניתן לי להיווכח במו־עיני מה עמוקה היתה תהום הזוועתיות, אליה ירד **„עם האדונים"**, אותו עם שהתיימר להשליט את שלטון רשעותו החולנית על אירופה כולה — ואף מעבר ליבשת. אומנם, במשך השנים כמרומז למעלה, הגיעו אף הגיעו לאוזנינו שמועות משמועות שונות על פשעיהם המחרידים של בני העם הגרמני בכלל והשמדת עמנו בפרט. אך אינה דומה שמיעה לראייה. כאן, בלובלין, בהימצאי יום בהיר אחד באולם הוועד היהודי, שנוסד שם בימים ההם, הייתי עד ראייה להופעתם של שני קצינים רוסיים, שהביאו איתם ילדה יהודייה בת עשר. והנה סיפורם של הקצינים לחברי־הוועד, מחוץ לסיפורה של הילדה עצמה על עינוייה והוויותיה, לאחר שהחלה לחזור לאיתנה:

„לא הרחק מלובלין החזיקו הגרמנים בית בודד, **בו ערכו ניסויים על ילדים יהודים.** בהתקרב הצבא האדום נמלטו הגרמנים על נפשם — אך לא כן היה גורלם של הילדים האומללים. **בכדי לטשטש את עקבות הפשע, הכניסו הגרמנים את כל הילדים לאוטו משא סגור הרמיטית, תוך כדי שיחרור הגזים המרעילים לפנים האוטו.** המכונה, על שני נהגיה, נתפסה על־ידי הרוסים, שעה שאלה ניסו להימלט איתה. לאחר שהנהגים נורו, פתחו הרוסים את המכונה, ולפניהם נתגלה מחזה מחריד ומזוויע: **כל הילדים שכבו חנוקים, ורק את הילדה שהביאו איתם, היחידה מכל הקבוצה, הצליחו להחזיר לחיים".**

בעודי נפעם ונרגש ממה ששמעו אוזני וראו עיני, המשכתי עם הצבא לורשה. עם תום המלחמה שמתי את פני לעבר זדונסקה־וולה. ורק אז, עם שוך הקרבות, לאחר שנוכחתי במה שלא רציתי להאמין, היינו: לאחר שראיתי את „בית הקברות הגדול" של עירי — **רק אז הרגשתי את השכול, שכול עמוק מני תהום, את יתמותי המבהילה — יתמות מהורים ובני־משפחה, מקרובים וידידים, יתמות מכל בני־עירי היקרים והאהובים.**

שם, בעיר־מולדתי, מקום שמיציתי את החורבן עד תום, ניטל ממני הכושר הנפשי לשהות עוד. ואף כי תרמתי את חלקי למלחמה באויב עמי — האויב הנורא והזדוני מכל אלה שקמו עלינו בתולדותינו — ואף כי זכיתי לראות בתבוסתו המלאה — לא היה באלה משום סיפוק, שמץ של סיפוק, נוכח השואה האיומה, שצר ואויב זה הספיק להמיט על ראש אומתנו. **כי בשבילנו, בשביל עם ישראל, תבוסת שלטון הזוועה הגרמני באה מאוחר, מאוחר מדי.**

לאחר התרוקנותן והשמדתן של ערי־ישראל וקהילותיה, לא מצאתי לי עוד מנוח — עד שעזבתי את שדה־הקטל, אדמת פולניה זו, בה תססה ושפעה עדה יהודית מעטירה ורבת פעלים מאות בשנים, קהילה שתרמה מכוחה ולשדה להתפתחותה ושיגשוגה, **ואילו בניה של פולניה זו, לא זו בלבד שהסגירוה בצורה כה בוגדנית לידי־התליינים, אלא שאף הם בעצמם נתנו את חלקם לבערה מקרב הארץ.**

ורק לאחר שעזבתי מאחורי **את פולין — זו ממלכת ההרג והמשרפות** — ועליתי ארצה, והתגייסתי לצה"ל והשתתפתי במלחמת הקוממיות — אלה, ורק אלה, החזירו לי במידת מה את שלוותי הנפשית והנחילו **לי סיפוק ונחמה פורתא.**

חיים נתן ווידאַווסקי ה.י.ד

מענדל גאָלדהאַמער, חיפה

אין דער שווער־דריקנדיקער פסיכישער אַטמאָספער, וואָס די דייטשע מאַכט־גיריקע אוזורפּאַטאָרן האָבן געוויסנלאָז אָנגעוואָרפן אויף די באַוווינער פון די געטאָס און לאַגערן, האָט ווייניק געטראָפן, אַז עמעצער פון די לעצטע זאָל נאָך זיין בכוח צו ברענגען צום אויסדרוק גייסטיקע און פסיכישע ווידערשטאַנד־כוחות צו דעם דאָמינירנדיקן, אַלץ־אומפאַסנדיקן אַרומיקן געוואַלט־סיסטעם.

דער דרוק פון דער פאַרברעכערישער, ליגנערישער דייטשער געוואַלט־מאַשין איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז צוזאַמען מיט דער אויסזיכטלאָזיקייט צו קענען באַקומען וועלכע ס'איז הילף — אָפּגערעדט פון עפעקטיווער הילף — מצד דער אַרומיקער באַפעלקערונג — האָבן זיי אומפאַר־מיידלעך גורם געווען, אַז דעזאָרגאַניזאַציע און אָפּהענטיקייט האָבן אַבסאָלוט באַהערשט די אומגליקלעכע, פאַריתומטע נאָך לעבן געבליבענע.

געפילן פון כבוד, פון געזעלשאַפטלעכער נוצבאַרקייט, דורך אַרויסהעלפן דעם מיטליידנדיקן אין די שטחים, וואָס די באַדינגונגען האָבן דערמעגלעכט, זענען ביים גרעסטן טייל ליידנדיקע מאַקסימאַל אָפּגעטעמפּט געוואָרן, אָפּטרעטנ־דיק דעם פּלאַץ פאַר קורצזיכטיקער, קליינלעכער, מאָמענ־טאַנער און אילוזאָרישער באַקוועמלעכקייט — פאַקטאָרן, וואָס האָבן אין אַ דעצידירנדיקער מאָס אוממעגלעך געמאַכט אונטערצונעמען מאַסנהאַפטע ווידערשטאַנד־אַקציעס קעגנ־איבער דעם דערמאָנטן דייטשן געוואַלט־ און מאָרד־אַפּאַראַט.

און ווייל די־אָ דערשיינונג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַלגעמיין־הערשנדיקע, איז פון באַזונדערן ווערט אַרויסצוהייבן די־אָ אידעאַליסטישע און אָפּט העראָאישע יחידים, אין וועמעס הערצער ס'האָט נאָך פולסירט אַ ניצוץ פון צלם אלוהים. נישט געקוקט אויף די צוגאָב־געפאַרן, אויף וועלכע די יחידים האָבן זיך פרייוויליק אויסגעשטעלט, האָבן זיי געטאָן זייער מענטשלעכע און יידישע פליכט צו דערמוטיקן די פאַרצווייפלטע, צוזאַמענגעפאַלענע מיט־ברידער — אַ פאַקטאָר, וואָס האָט, אָן ספק, געהאַט זיין פּאָזיטיווע השפעה אויף דער אויסדויער־קראַפט פון די אומגליקלעכע.

איינער פון די דאָזיקע יחידים, וואָס פאַרנעמט אַ גאָר בכבודיק אָרט, נישט־נאָר צווישן די באַקאַנטע און אומבאַ־קאַנטע העלדן פון אונדזער שטאָט, נאָר אויך צווישן די העלדישע קידוש־השם־קעמפער אין דער פינצטערער נאַצי־וואַקכאַנאַליע־תקופה בכלל — איינער פון די, וואָס האָט מיט זיין טאַט געפרווּוט אויפלעבן, דערמוטיקן פסיכיש־באַוועלטיקטע, נידערגעשלאָגענע יידישע הערצער אין אומגלייכן געראַנגל מיטן שרעקלעכן, גרוילהאַפטן נאַצי־געשפּענסט און אומפאַרשעמט־אָפנאַרערישער, פאַרטויבנ־דיקער פּראָפּאַגאַנדע — איז געווען מיין יוגנט־פריינט:

חיים נתן ווידאַווסקי

געבוירן אין 1904, ווערט חיים נתן, נאָך אַלס קינד, פאַריתומט פון זיין מוטער. דער דאָזיקער טרויעריקער פאַקט שטערט אים אָבער נישט — ס'קאָן אויך געמאָלט זיין, אַז דאָס האָט אים דווקא געדינט ווי אַ סטימולירנדיקער כוח — צו ווידמען זיין איינגעבוירענע חריפות און גוטהאַרציקייט, פון זיין פריסטער קינדהייט אָן, אין דער ריכטונג פון פילאַנ־טראָפּישער, אָרגאַניזאַציאָנעלער טעטיקייט — און בכלל דאָרט, ווו זיין אונטערנעמערישקייט, טיפע עמפינדלעכקייט פאַר מענטשלעכע נויטן — מאַטעריעלע ווי גייסטיקע — האָבן געקאָנט אַרויסקומען פאַר דער עפנטלעכקייט און ברענגען נוצן זיין אוממיטלבאַרער סביבה.

דער יונגער פילאַנטראָפּ

די אויבן־געצייכנטע אייגנשאַפטן ברענגט חיים נתן צום אויסדרוק נאָך אַלס חדר־ייגגל. אין עלטער פון 10 ביז 12 יאָר, אין אָנהויב פון ערשטן וועלט־קריג, בעת די אָרעמקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען גרויס — אַ רעזולטאַט פון די מלחמה־אָפּעראַציעס און ווירטשאַפטלעכער סטאַגנאַציע — שוין אין דעם פריען־עלטער אָרגאַניזירט חיים נתן זיינע חדר־חברים, מיטן צוועק צונויפצוזאַמלען געוויסע געלט־סומעס — און ס'איז לגמרי נישט וויכטיק, ווי גרויס די דאָזיקע סומעס זענען געווען — און זיי פאַרטיילן צווישן די, וואָס האָבן צומאָל נישט געהאַט די מיטלען אויסצוקויפן דאָס קאַרטן־ברויט. מיט זיין איניציאַטיוו און לייטונג ווערן עטלעכע מאָל איינגעאָרדנט לאָטעריעס, וועמעס איינקונפטן ס'ווערן פונאַנ־דערגעטיילט צווישן די אַממייסטן נויטבאַדערפטיקע.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, בעת חיים נתן איז

שוין אַ בית־מדרש־בחור, קען זיך נישט זיין גייסט, זיין בונטאַרישער איך, באַפרידיקן אין דער באַגרענעצטער ראַם פון די סוגיות פון אביי ורבא. ער זוכט אויך אַנדערע, וועלטלעכע, גייסטיקע שפּייז. ס׳לאָקן אים ברייטערע האָריזאָנטן. דעמאָלט נעמט ער זיך פאַרטיפן אין דער ביכערוועלט און ווערט מיטגעריסן מיט דער ציוניסטישער אידיי — אַ נייער שטח, וואָס האָט פאַר זיין גייסט, אונטערנעמערישקייט און פסיכישער גרייטקייט עפּעס צו טאָן פאַר מיטברידער, געשאַפן אַ ברייט פעלד פון אַרבעט און אויסדרוק־מעגלעכקייטן.

אין דער דאָזיקער צייט שאַפט ער די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „בני־מזרחי" און שפּעטער „בני־ציון", ווו ער אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט — אַ דאַנק וועלכער די אָרגאַניזאַציע ווערט מאַסנוויז באַזוכט.

אויך אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, ווו ס׳האָבן פּרעזידירט ד"ר פ ו ק ס און שפּעטער ד"ר ל ע מ ב ע ר ג, איז ח י י ם נ ת ן אַ באַוועגנדער כּוח, וואָס אָרגאַניזירט אַ ביבליאָטעק, אַ ספּאָרט־קלוב און אַן אָרקעסטער.

און בעת ח י י ם נ ת ן באַזעצט זיך, אין 1932, אין לאָדזש, ווערט ער נישט פאַרשלונגען אין דעם ווירטשאַפטלעכן הו־האַ פון דער דאָזיקער רוישיקער האַנדלס־ און אינדוסטרי־שטאָט. אויך דאָרט איז ח י י ם ־ נ ת ן טריי זיין נאַטור. אויך דאָרט, אין לאָדזש, זעצט ער פאָר זיין מענטשןפריינטלעכע טעטיקייט — און ווערנדיק אויסגעוויילט אין דער פאַרוואַלטונג פון דער דאָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, איז ער אַליין אַקטיוו און אַקטיוויזירט אַנדערע לטובת דער ציוניסטישער אידיי, צילן, קרנות א.א.וו.

דער קולמינאַציע־פּונקט

מיטן אויסברוך פון קריג און נאַצי־אָקופּאַציע הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה — אַן העראָאישע תקופה — אינעם לעבן פון ח י י ם נ ת ן. אויב ביז דעמאָלט האָט זיך זיין ענערגיע און אונטערנעמערישער גייסט אויסגעדריקט אין מאַטעריעלער הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע, אָדער אין אידייאישער טעטיקייט, האָט ח י י ם נ ת ן, בעת דער גיהינום־הערשאַפט פונעם מעפיסטאָ־פאָלק, געוואָנדן זיין ענערגיע בעיקר אין אַ גאַנץ אַנדער ריכטונג — אין דער ריכטונג פון הייבן די מאָראַל פון דער דערשראָקענער, פאַרצווייפלטער, גייסטיקבאַוועלטיקטער, אָפּהענטיקער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז געווען אַבסאָלוט אונטערגעוואָרפן דעם שרעקלעכן גרויל און געוואַלט־באַרבאַריזם פונעם נאַצי־פאָלק און זיינע משרתים — קאָלאַבאָראַטאָרן.

ברענגען דערמוטיקונג, דורך דערפרייענדיקע ידיעות, דער אומגליקלעכער געטאָ־באַפעלקערונג, כּדי אָנטקעגנצו־ווירקן דעם אומגעהויערן אויסערלעכן דרוק אויף דער געפּייניקטער פאָלקס־נשמה — אין דער דאָזיקער ריכטונג האָט אונדזער ח י י ם נ ת ן דאָסמאָל געוואָנדן זיין אומדערשעפּלעכן רעזערוואַר פון ענערגיע און מענטשן־ליבע.

צו דעם צוועק האָט ח י י ם נ ת ן אינסטאַלירט אַ געהיימען ראַדיאָ־זענדער, דורך וועלכן ער האָט אויפגעכאַפּט אַלערליי ידיעות פון די פרייע לענדער — ידיעות, וואָס האָבן נישט־נאָר דערציילט וועגן דער אמתער לאַגע אויף די פראָנטן, נאָר אויך וועגן די פּלענער פון די אַליאירטע צו ליקווידירן די נאַצי־געוואַלט־הערשאַפט.

מיט דעם־אָ אויסערגעוויינטלעך־וויכטיקן מקור פון ידיעות, האָט ח י ם נ ת ן נישט נאָר זיך געטיילט בעל־פּה — נאָר אויך געלאָזן די ידיעות אָפּדרוקן אויף אַ שרייבמאַשין און פונאַנדערטיילן צווישן וואָס־גרעסערע קרייזן.

אין דער־אָ פינצטערער תקופה, זענען גוטע פּאָליטישע ידיעות געווען אַ לעבנס־וויכטיקער פּסיכישער דערמוטיקונגס־פאַקטאָר, וואָס האָט טיילווייז, וויניקסטנס, קעגנגעווירקט די געפערלעכע דעפּעטיסטישע שטימונגען, וואָס האָבן באַהערשט די פאַרפּאָלגטע, באַשמוצטע יידן־שקלאַפן, אָפּטויטנדיק דעם לעבנס־ווילן און ענערגיע עפּעס אונטערצונעמען — גורמים, וואָס זענען געווען אַן אומפאַרמיידלעכע אויסווירקונג, ווי אויבן דערמאָנט, פון דער באַרבאַרישמערדערלעכער דייטשער געוואַלט־פּאָליטיק, און אין דערזעלבער צייט זייער ציל, כּדי לייכטער צו באַהערשן און אומברענגען די געטאָ־איינוווינער.

אין די־אָ באַדינגונגען איז נישט קיין וווּנדער, אַז ח י י ם נ ת ן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הויפּט־קוועלע פאַר פּאָליטישע נייעס, צו וועלכן ס׳האָבן זיך געוואָנדן פון אַלע זייטן מענטשן, וואָס האָבן געלעכצט צו הערן אַ גוט וואָרט, אַ גוטע בשורה — אַ טיילווייזע נחמה אויף אַלע צרות און אומגליקן, שוין אַדורכגעמאַכטע, און די, וואָס ס׳האָבן זיי דערוואַרט יעדע מינוט פון די 24 שעה אין מעת־לעת.

דידאָזיקע פּאָזיטיווע, אומגעהויער־וויכטיקע מענטשלעכע טעטיקייט איז ליידער אויך געוואָרן די סיבה פון זיין אומגליק. ענדלעך איז דער פאַקט פון דער עקזיסטענץ פון אַ ראַדיאָ־זענדער אין געטאָ — דורך אַ צופאַל, אָדער דורך אַ מסירה — דערגאַנגען צו די אויערן פון דער געסטאַפּאָ.

ווען די לעצטע האָבן גענומען אינטענסיוו זוכן און נישטערן, האָט זיך ח י י ם נ ת ן אויסבאַהאַלטן פאַר זיי עטלעכע טעג. ווען דאָס איז מער נישט געווען מעגלעך, איז דער זענדער איבערגעפירט געוואָרן אויף אַ מער זיכערן אָרט, בעת אַליין — כּדי אויסצומיידן סאַדיסטישע טאָרטורן פון דער געסטאַפּאָ, און די געפאַר פון אויסגעבן זיינע מיטאַרבעטער — האָט ח י י ם נ ת ן אַ סוף געמאַכט צו זיין יונג, גוטהאַרציק־מענטשלעך לעבן, איינגעמענדיק אַ היפּשע דאָזע ציאַנקאַלי.

אַזוי, אין דאָזיקן אומגלייכן קאַמף קעגן דער איבערוועלטיקנדיקער מאַכט פון טאָטאַלער אָפּגרונטיקער רשעות, איז געפאַלן אונדזער לאַנדסמאַן און חבר חיים נתן ווידאַווסקי — דער מענטש, וועמעס האַרץ ס׳האָט ריטמיש געקלאַפּט מיט די טיפסטע זאָרגן און באַדערפענישן פון זיינע באַליידיקטע און געשלאָגענע פאָלקס־ברידער, אין די טרויעריקסטע שעהען פון זייער לאַנגער מאַרטירער־געשיכטע.

אין קאַמף קעגן די נאַציס

משה האַלענדער, ניו־יאָרק

מיין פאָטער — ר׳ אברהם לייזער
מוטער — רייזל
שוועסטער — חנה הענדל
און פאַמיליע

אומגעקומענע דורך די נאַציס —
אַ נר־תמיד!

קריג

טראָץ אַלע האָפענונגען און הייסעסטע תפילות איז געשען דאָס, פאַר וועלכן מיר האָבן אַזוי מורא געהאַט. דאָס קריגס־פייער האָט זיך צעפלאַקערט — און דער מלאך־המות האָט אָנגעהויבן זיין אַרבעט, אין הסכם מיט זיין פון־פאָרויס אָנגעצייכנטן, אכזריותדיקן פּראָגראַם. אומאויפהערלעכע לופט־אָנגריפן אויף שטעט, דערפער און אַנטלויפנדיקע מענטשן־מאַסן — מענער, פרויען און קינדער — זייען אַ גיהינומדיקן פייער־מבול. פוילן איז באַזיגט און ליגט אַ צעשניטענע אויף שטיקער — ווי אַ געפּאַלמעסטע. די גאַנצע קאַמפּאַניע האָט קוים געדויערט דריי וואָכן. די פוילישע רעגירונג פון „פולקאָווניקעס" איז שוין אַנטלאָפן קיין רומעניע — אָבער וואַרשע שלאָגט זיך נאָך. אינערהאַלב דער פוילישער צעשלאָגענער אַרמיי קעמפן אויך יידן — זיי קעמפן בראַוו, אָבער דער אַקמף איז אַן אויסזיכטלאָזער. ס׳איז אומזיסט. דער שונא איז צו שטאַרק. צופיל באַוואָפנט מיטן מעכטיקסטן געווער, מיט דער טעכניש אַמבעסטן־אַנטוויקלטער אויסריסטונג — מיט דער מאָדערנסטער מאָטאָריזאַציע. וואַרשע האַלט זיך נאָך 10 טעג — נאָר איר שטאָלץ איז געבראָכן, פאַרשוווּנדן.

פוילן איז באַזיגט. פאַרבלוטיקט ליגט זי צעטרעטן ביי די פיס פון אַגרעסאָר. די דאָזיקע מפּלה איז אַ ווייטיקלעכע — אָבער אין תוך און בעיקר איז זי אַ פּאָליטיש־שטאַטלעכע, בעת פאַר דעם יידיש־פוילישן קיבוץ הויבן זיך אָן נישט־נאָר מאָראַלישע ליידן — ווי בירגער פון אַ באַזיגטער מלוכה — נאָר באַזונדערס אַלס יידן, וועמען די דייטשן האָבן אַן עקסטרע קריג דערקלערט — אַ פיזישן פאַרניכטונגס־קריג.

די „ניי־אָרדענונג", געפּלאַנט דורך קראַנקהאַפטע מוחות פון דער בערלינער כנופיה, נעמט זיך צו דער סיסטעמאַטישער רויב־ און מאָרד־טעטיקייט מיט דער גרעסט־מעגלעכער אינטענסיוויקייט. צוערשט ווערט אַדורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון גאַנצן יידישן פאַרמעגן — בעת אין די ווייטערדיקע עטאַפּן ווערן אויפגעשטעלט די ערשטע לאַגערן, וווהין די יידן ווערן פאַרשיקט אויף אַרבעט אונטער אוממענטשלעכע באַדינגונגען, פון וועלכע אַ טייל קומט מער נישט צוריק. די יידישע באַפעלקערונג לעבט אַדורך איכהדיק־יאָמערדיקע טעג. דערשיסונגען, ברענען ספרים און יידישע ביכער בכלל אויף עפנטלעכע פּלעצער — זענען אַן אָפּטע דערשיינונג.

די נאַצי־„ציוויליזאַציע" איז אין פוילן אויפשטייג.

נע־ונד

אין 27־טן סעפּטעמבער 1939, אינעם טאָג פון וואַרשעס גסיסה, ביי די טענער פון שאָפּענס טרויער־מאַרש, טראַנס־מיטירט אויף די ראַדיאָ־כוואַליעס — פאַרלאָז איך די רויכערנדיקע זיך, פאַרבלוטיקטע הויפּטשטאָט. נאָך אַ פיל־קילאָמעטערדיקן וואָגלען איבער פאַרברענטע שטעט און דערפער, באַהערשט פון אַן אומאויפהערלעכער שרעק „געכאַפּט" צו ווערן דורך די דייטשן — קום איך ענדלעך אָן אין מיין באַליבטער היים־שטאָט, זדונסקעוואָליע.

ס'איז נישט צו דערקענען מיין געבוירן־שטאָט. יידן זעען אויס ווי שאָטנס און מיידן אויס זיך צו באַוועגן אין די גאַסן. יידיש לעבן איז געוואָרן דערקלערט אַלס הפקר. מיינע טאַטע־מאַמע זענען, אין דער קורצער צייט פון מיין אָפּוועזנהייט, געוואָרן זקנים. נישט צו דערקענען זענען אויך מיינע באַקאַנטע און פריינט. פון אַלעמען קוקט אַרויס אַן אומענדלעכער פּחד פון די אויגן. שרעק און אַנגסט וועגן ווייטערדיקן גורל זענען, אין די דאָזיקע טעג, דאָמינירנדיקע געפילן.

צוזאַמען מיט פיל אַנדערע יוגנטלעכע פון אונדזער שטאָט, פאַרלאָז איך דעם יאָמער־טאָל, אויפן וועג צו דער טעריטאָריע, וואָס איז פאַרנומען דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי — מיט דער כוונה צו דערגרייכן ביאַליסטאָק.

נישט לייכט איז דער וועג. כלערליי סכנות לויערן אויף אונדז, סיי אויף די באַנען סיי אויף די וועגן. אויף יעדן טריט און שריט איז מען אין געפאַר דערקענט צו ווערן. יידן ווערן אַרויסגעוואָרפן פון די באַנען, און אויך פוסגייער ווערן פאַרשלעפּט און מ'ווייסט נישט וווהין. צוהילף די דייטשן — אונדזער בשותפותדיקן פיינט — קומען אויך מאַנכע פון אונדזערע היימישע פּאָליאַקן, וואָס אידענטיפי־צירן יידן און גיבן זיי איבער אין די דייטשע הענט.

פון ביאַליסטאָק קיין אַרכאַנגעלסק

אין די דאָזיקע שווערע, לעבנס־געפערלעכע וואָגלענישן געלינגט אונדז ענדלעך צו דערגרייכן די גרענעץ, דעם טייך בוג, און אָנצוקומען בשלום קיין ביאַליסטאָק. דאָרט האָב איך שוין געטראָפן, ביי דער פאַמיליע פון מיין פרוי, מיין ברודער הערש און משפחה, ווי אויך פיל פריינט און באַקאַנטע פון אונדזער שטאָט. אונדזער אָפּאָטעמען האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט. נאָך אַ קורצער צייט האָט אונדז די סאָוויעטן־מאַכט פאַרשיקט אין אַרכאַנגעלסקער ראַיאָן — וווּ מיר זענען געווען באַשעפטיקט ביי וואַלד־אַרבעטן ביזן אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג.

ווי מערקווירדיק ס'זענען די וועגן פון גורל. די דאָזיקע פאַרשיקונג, וואָס איז דעמאָלט באַטראַכט געוואָרן — און מיט רעכט — ווי אַ שרעקלעכע גזרה קעגן אונדז, האָט זיך אויף אַ ווייטער מעטע פאַקטיש אַרויסגעוויזן צו זיין אונדזער רעטונג — ניצול־ווערנדיק אַזוי־אַרום פון דער דייטשער געוואַלט, נאָכדעם ווי די דאָזיקע געביטן, ווי פיל אַנדערע פונעם רוסישן שטח, זענען פון די דייטשן אָנגעגריפן און אָקופּירט געוואָרן.

פון אַרכאַנגעלסק איבער קירגיזסטאַן און מאָסקווע — פרייוויליק צום פראָנט

מיטן אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג, דעם 22־טן יוני 1941, ווערן מיר, אויפן סמך פון אָפּמאַך צווישן

אות־הצטיינות למשה הולנדר.

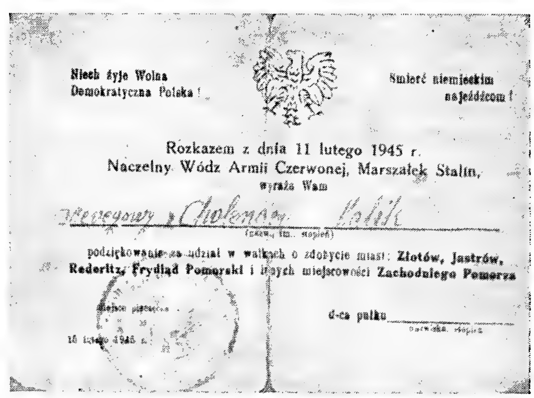
אויסצייכענונג פאַר משה האָלענדער.

גענעראַל שיקאָרסקי און דער סאָוויעטן־מאַכט, באַפרייט פון די צוואַנגס־אַרבעטן אין אַרכאַנגעלסק און עוואַקויִרן זיך קיין קירגיזסטאַן.

אין מאַי 1943 ווער איך, צווישן אַנדערע, מאָביליזירט אויפן אַרבעטס־פראָנט, ווערנדיק באַשעפטיקט אין אַ מילי־טערישער פאַבריק, ביי מאָסקווע. בעת ס'דערגייען צו מיר די ערשטע ידיעות וועגן דעם אויפטרייסלענדיקן נאַצישן באַרבאַריזם קעגן אונדזערע פאָלקס־ברידער, האָב איך מער נישט געקאָנט איינרוען און זיך געמאָלדן פרייוויליק צום קאַמף — כדי צו געבן מיין באַשיידענעם צושטייער אינעם ריזיקן גוראַנגל קעגן דער גוט־באַוואָפנטער, טעכניש־פאַרפולקאָמטער, אוממענטשלעכער דייטשער קולטור־בעסטיע.

אין סעפּטעמבער 1943, נאָכן דורכמאַכן אַן אויסשולונג־קורס, ווער איך איינגעגלידערט אין דער ערשטער פּוילישער פּאַנצער־בריגאַדע. דאָרט טרעף איך עטלעכע זדונסקע־וואָליער באַקאַנטע, צווישן זיי דעם אָפיציר עליאַש קאַנינסקי — מיינער אַ גוטער פריינט פון דער אַלטער היים. דאָס איז נאַטירלעך געווען אַן אַנגענעמע באַגעגעניש, וואָס האָט אונדז שטאַרק דערפרייט. אין עטלעכע טעג אַרום נעמען מיר אָנטייל אין די באַוווסטע שלאַכטן ביי סמאָלענסק. נאָכן פאַרנעמען די לעצטע, ווערן מיר איינגעגלידערט אין ערשטן אוקראַאינישן פראָנט, מיט וועלכן מיר הויבן אָן אַ ריי רומפולע אָנגריפן — באַפרייענדיק הונדערטער שטעט און דערפער. זייענדיק אָנגעזאַפּט מיט פאַרביטערונג און נקמה־געפילן קעגן אונדזערע פאָלקס־מערדער, יאָגן מיר זיך ווי אַ שטורם־ווינט פאָרויס — נישט־קוקנדיק אויף די שווערע באַדינגונגען: פרעסט, שנייען און זאַווערוכעס. אַזוי קומען מיר אָן צום טייך בוג.

מיט שטורעם און בלוטיקע קאַמפן ווערט פאָרסירט דער טייך און ס'ווערן איינגענומען אַ ריי פּוילישע שטעט, ווי זאַמאָשטש, כעלם און לובלין. ביי לובלין ווערן מיר געשטעלט פּנים־אל־פּנים מיטן שרעקלעכן פאַרברעך, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין טויטן־לאַגער מײַדאַנעק, אין וועלכן מיר האָבן זיך, צווישן אַנדערע, אָנגעשטויסן אויף האַלב־פאַרברענטע קערפּערס, פריש־דערשאָסענע און נישט־באַגראָבענע יידן. אונטערגעיאָגט פון די כסדר־שטייגערנדיקע האַס־ און נקמה־געפילן — אין אָנבליק פון די אומגלויבלעכע גרויליקייטן, וואָס האָבן זיך אָנטפּלעקט פאַר אונדזערע אויגן — יאָגן מיר זיך נאָך די אָפּטרעטנ־דיקע, מיט טייוולאָנישער עקשנות קעמפנדיקע נאַצי־חיילות, ביז מיר דערגייען צו דער פאָרשטאָט פון וואַרשע — פּראַגע.

Niech żyje Wolna Demokratyczna Polska!

Śmierć niemieckim najeźdźcom!

Rozkazem z dnia 11 lutego 1945 r.
Naczelny Wódz Armii Czerwonej, Marszałek Stalin,
wyraża Wam

(szer., im., nazwisko)

podziękowanie za udział w walkach o zdobycie miast: Złotów, Jastrów, Rederitz, Frydląd Pomorski i innych miejscowości Zachodniego Pomorza

Miejsce pieczęci

d-ca pułku

16 lutego 1945 r.

ציון לשבח למשה הולנדר.

מעדאַל פאַר משה האָלענדער.

איך ווער פאַרוווּנדעט

בעת די קאַמפן פאַר באַפרייען פּראַגע, ווער איך שווער פאַרוווּנדעט. נאָכן אָפּליגן 4 וואָכן אין שפּיטאָל, ווו כ'בין געוואָרן אָפּערירט, האָב איך זיך דערוווּסט, אַז עס גרייט זיך אַן אָנגריף אויף וואַרשע. נישט־געקוקט דערויף, וואָס כ'בין נאָך קוים געשטאַנען אויף די פיס — מעלד איך זיך פרייוויליק צו מיין איינהייט, באַטייליקנדיק זיך אין שטורמען און באַפרייען וואַרשע דעם 16־טן יאַנואַר 1945.

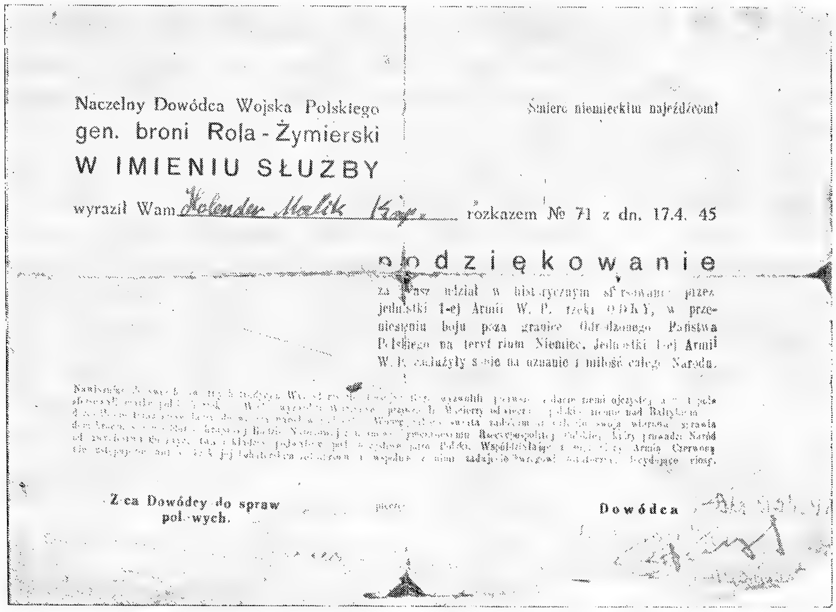
טיפער ווייטיק אין נצחון

אין שטאָט פלאַטערן פענער. ס'מאַרשירן לעגיאָנען מיט פרייד און געזאַנג. עס הילכן נצחון־סאַלוועס — אָבער אונדזער האַרץ בלוטיקט, זעענדיק אַז יידיש וואַרשע איז מער נישטאָ. דער שטאַרק־קאָמפּאַקטער יידישער ישוב, דער צענטער פון פּוילישן יידנטום, ווו ס'האָט געשפּרודלט אַ קאָכעדיק געזעלשאַפטלעך און גייסטיק לעבן, וואָס איז געווען דער מאָטאָר און ליכט־טורעם פאַרן דריי און האַלב־מיליאָניק יידנטום אין דער פּוילן־מדינה — איז אומגעקומען, פאַרניכטעט. קוקנדיק אויף די געטאָ־חורבות, אויף די אָפּגעברענטע סקעלעטן, שטייען זיי אויף פאַר מיר, אָט־די העלדישע יידן, אין זייער גאַנצער גרויסקייט — אָט־די בר־כוכבא־ און מצדה־גבורים, וואָס האָבן דאָרט געלעבט, געקעמפט און אַזוי טראַגיש פאַרענדיקט.

אָבער ס'איז נישטאָ קיין צייט אויף מעדיטאַציעס, אויף טרויעריקע מחשבות, אויף זיך מתייחד צו זיין מיטן נישט־צום־דערגרונטעוועטן צער, וואָס האָט זיך אויסגעגאָסן אויף אונדזער אַזוי־אויסגעפּרוווטן מאַרטירער־פאָלק. מיר מוזן זיך באַצווינגען און קוקן דער ווירקלעכקייט גלייך אין פּנים, כדי נישט צו דערלאָזן, אַז די קאָנוווּלסיוו־נאָך־צאַפּלענדיקע גיפטיקע שלאַנג זאָל קאָנען אָפּכאַפּן דעם אָטעם. לאָזנדיק אין הינטערגרונט די ברענענדיקע שטאָט מיט דעם טייערן אומגעקומענעם אוצר, וואָס מיר האָבן דאָרט צוריק־געלאָזן אויף אייביק — זעצן מיר, בלית־ברירה, פאָר אונדזער געיעג, כדי ענדגילטיק צו צעברעכן דעם כוח פון דער טומאה. אַזוי קומען מיר אָן אין די פאָרשטעט פון בידגאָשטש, וואָס ווערט ערשט נאָך שווערע גאַסן־קאַמפן פאַרנומען.

שמואל חיים קרול

אין בידגאָשטש האָב איך זיך ווידער געטראָפן מיט מיינעם אַ גוטן חבר פון דער היים — מיט שמואל חיים קרול, אַן אויסגעצייכנטער סאָלדאַט, וואָס האָט פאַרפאָלגט די

Naczelny Dowódca Wojska Polskiego
gen. broni Rola-Żymierski
W IMIENIU SŁUŻBY
wyraził Wam Kolender Malik Kop. rozkazem № 71 z dn. 17.4. 45
podziękowanie
za Wasz udział w historycznym sforsowaniu przez jednostki 1-ej Armii W. P. rzeki ODRY, w przeniesieniu boju poza granice Odrodzonego Państwa Polskiego na terytorium Niemiec. Jednostki 1-ej Armii W. P. zasłużyły sobie na uznanie i miłość całego Narodu.

Śmierć niemieckim najeźdźcom!

Z-ca Dowódcy do spraw pol.-wych.

Dowódca

מכתב־תודה מאת המפקד העליון של צבא־פולין למשה הולנדר.

דאַנק־בריוו פון הויפּט־קאָמענדאַנט פון דער פּוילישער אַרמיי פאַר משה האָלענדער.

דייטשן פון הינטער מאָסקווע. ליידער האָט אונדזער פרייד לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. נאָך צוויי טעג פון אונדזער צוזאַמענטרעף, פאַלט אונדזער העלדישער לאַנדסמאַן פון אַ דייטשער קויל.

כבוד זיין אָנדענק!

קאָנצענטראַציע־לאַגער — אָראַניענבורג

אויך אויף דער שוועל פון פולשטענדיקן צוזאַמענברוך, בעת די הערן פון דער „נוי־אָרדענונג" און „טויזנט־יאָריקן קעניגרייך", האָבן מיר נישט געקאָנט, צומאָל אין זייערע וואַנזיניקסטע חלומות, טראַכטן וועגן וועלכן ס'איז ערנסטן ווידערשטאַנד קעגנאיבער דעם אומגעהויערן מיליטערישן דרוק פון די אַלאירטע; בעת דער קרייז פון פאַנצער און שטאָל האָט פון טאָג צו טאָג ענגער געמאַכט די באַוועגונגס־מעגלעכקייטן פון דער צעשמעטערטער דייטש־טעאוטאָנישער אַרמיי, פאַר וועלכער ס'איז נישט געבליבן קיין אַנדער אויסוועג ווי נאָר פולשטענדיקע קאַפּיטולאַציע — אויך אין אָט־די טעג — און ביז דער לעצטער מינוט! — האָט די צעיושעטע כנופיה נישט אַרויסגעלאָזן פון דער האַנט אירע יידישע קרבנות: אויך דעמאָלט האָבן זיי געשאָסן, „ציקלאָניזירט" און געברענט — אַזוי־לאַנג ווי דאָס איז זיי נאָר געווען מעגלעך.

איינע פון די אויפטרייסלענדיקסטע בילדער, וואָס מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף אונדזער וועג, איז אונז אויסגעקומען בייצוזווינען ביי דער שטאָט אָראַניענבורג, אין וועלכער מיר האָבן זיך אַריינגעריסן מיט שטורעם און באַפרייט אַ גרויסן קאָנצענטראַציע־לאַגער.

דאָרט, אין דאָזיקן לאַגער, האָט זיך פאַר אונדזערע אויגן אַנטפּלעקט, אין איר גאַנצער שוידערלעכקייט, דאָס בילד פון מאַסן טויטע קערפּערס, צונויפגעלייגטע ווי געהילץ — גרייט צום פאַרברענען. דאָרט, נישט ווייט פון לאַגער, האָט זיך אויך געפונען אַ זייף־פאַבריק, וועמעס פּראָדוקציע ס'האָט זיך באַזירט אויף די פאַרניכטעטע מענטשלעכע קערפּערס. נעבן די־אָ מאַקאַברישע בילדער האָבן מיר זיך אויך אָנגעטראָפן אויף בסך־הכל עטלעכע צענטליק נאָך לעבן־געבליבענע, וועמען די „הויכע ראַסע" האָט שוין נישט באַוויזן צו ליקווידירן. אָבער אויך זיי, די „גליקלעכע", זענען געווען האַלב־טויטע, אָנגעשטעקטע מיט פאַרשידענע עפּידעמישע קראַנקהייטן, וואָס האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. נאַטירלעך, אַז מיר האָבן געטאָן, וואָס מיר האָבן געקאָנט, כדי צו קומען צוהילף די דאָזיקע אומגליקלעכע קרבנות, וואָס האָבן אונדז אויפגענומען מיט פאַרשטאַרטע בליקן — נישט־קאָנענדיק גלייבן, אַז זיי זענען אויף אַן אמת באַפרייט.

מיט אַ טיפן ווייטיק אין האַרצן און זיך שטיקנדיק פון טרערן, פאַרלאָזן מיר דעם לאַגער, בכדי אַ סוף צו מאַכן פון סאַמע מקור פון דער טומאה — מיר לאָזן זיך אין דער לעצטער שלאַכט אויף בערלין.

פֿאַרווונדעט צום צווייטן מאָל

דעם 1־טן מאַי 1945, נעמענדיק אַן אַקטיווען אָנטייל אין אַ פֿאַרביטערטער שלאַכט ביי קרעמען — 10 קילאָמעטער פון בערלין, ווער איך אַ צווייט מאָל שווער פאַרווונדעט אין עטלעכע טיילן פון קערפּער. אַ באַגאָסענער מיט בלוט און אַ דורכגעלעכערטער פון קוילן, ווער איך אַוועקגענומען פון שלאַכטפעלד און אָפּגעפירט אין מיליטערישן שפּיטאָל — אין דער שטאָט האָהענדאָרף, ביי דיזנטאַל.

ליגנדיק אין שפּיטאָל, טרעפט מיך, דעם 8־טן מאַי, די פריידיקע ידיעה, אַז בערלין, דער אור־קוואַל פון רשעות און טומאה, איז געפאַלן, און אַז נאַצי־דייטשלאַנד, וואָס האָט פאַרפלייצט האַלב אייראָפּע מיט בלוט און טרערן, וואָס האָט אומגעבערענגט 6 מיליאָן יידן און געפּלאַנט צו פאַרניכטן די גאַנצע יידן־ראַסע, אַז דאָס דאָזיקע נאַצי־דייטשלאַנד — דער אבי־אבות הטומאה אין געשטאַלט פון דיכטער־ און דענקער־פאָלק — האָט ענדלעך קאַפּיטולירט.

— — — —

יאָ, דייטשלאַנד האָט קאַפּיטולירט — אָבער וואָס איז מיט אונדז? ליגנדיק צוגעשמידט צום בעט, שווער קראַנק נאָך די אַדורכגעפירטע אָפּעראַציעס, זענען אַלע מיינע מחשבות פאַרנומען וועגן מיינע עלטערן, מיינע נאָענטע און פריינט, וועגן גורל פון יידישן זדונסקעוואָליע — מיין היים־שטאָט. איך וואַרט שוין אומגעדולדיק אויף דער מינוט, אַז כ׳זאָל קאָנען באַזוכן מיין היים — אפשר איז עפּעס דאָך געבליבן נאָכן גרויסן קאַטאַקליזם.

באַקומענדיק אורלויב, נאָכן אָפּליגן אין שפּיטאָל 6 וואָכן, פאָר איך אָפּ מיט דער ערשטער באַן קיין פוילן — אין דער ריכטונג פון זדונסקעוואָליע.

אין דער אויסגעהרגעטער שטאָט

גיי איך שווייגנדיק איבער די גאַסן, מיט וואַנזיניק־אויס־שטאַרצנדיקע אויגן און פאַרווײנט. פון די פענצטער, פון וועלכע ערשט נישט לאַנג האָט מען יידיש־קינדערישן געלעכטער געהערט, ווו יידיש לעבן האָט דינאַמיש זיך געבויט — קוקן איצט אויף מיר קאַלטע, פרעמדע, פיינט־לעכע אויגן. איך באַטראַכט די געוועלבער אין מאַרק, ווו ערשט נישט לאַנג האָט דאָרט געפּילדערט מיט יידישער האָרעוואַניע, געראַנגל פאַר עקזיסטענץ און פאַר פאַרזיכערן דעם מאָרגן, פאַר זיך און נאָכקומענדיקע — איצט זענען זיי אַלע יידן־ריין; פאַרשוווּנדן די זאָרגן צוזאַמען מיט זייערע טרעגער. שווייגנדיק און ציטערנדיק, דערגיי איך צו דער לאַסקער גאַס, נומער 8 — צום הויף, ווו איך האָב מיינע ערשטע טריט געשטעלט. מיין הויף! מיין היים! דאָרט, ווו איך בין געבוירן, קינדעריש געשטיפט און ערשטע יוגנט־חלומות געוועבט — איצט אַ קבר־שטילקייט!

דאָס גרויסע געָרער שטיבל, פון וועלכן ס׳האָבן זיך צאַרטע, סענטימענטאַלע קלאַנגען געטראָגן אין די שבתים און ימים־טובים, קלאָגעדיקע טענער איבערן חורבן בית־המקדש אין תשעה־באב, האָפערדיק־פריילעכע ביז חצות טענץ אין שמחת־תורה — איצט שטייט עס פאַרוויסט, צעראַבעוועט, געשענדעט.

איך וואַנדער ווייטער אין דער מגפה־שטאָט, כ׳קום אָן אויף דער אָגראָדאָווע גאַס, ווו מיין פעטער יאַנקעלע שאָר האָט געוווינט. כ׳קוק אַריין אין די פענצטער — מ׳וווינט דאָרט, און אפילו די שטוב־זאַכן, ווי זיי זענען געווען, ווערן באַנוצט דורך פרעמדע.

מיט אַ טיף־פאַרווונדעט, פאַרבלוטיקט האַרץ דערגיי איך צום בית־עולם. דאָרט, ביי די ברידער־קברים, ביי דעם פאַרשוועכטן געביין פון אונדזערע מאַרטירער־קדושים, באַפרייט פונעם דרוק און פחד פונעם גאַנצן פיינטלעכן אַרום — וויין איך אויס מיין גרענעצלאָזן, מאַכטלאָזן צער, קלאָג אויס מיין יחידישן קדיש, ווי אַ שליח פון די איינצלנע איבערגעבליבענע, פאַר אַלע מיטן וואָרצל אויסגעריסענע משפחות, וואָס האָבן נישט זוכה געווען צו קיין קדיש.

זיי געזעגנט אויף אייביק, אויסגע־מאָרדעטע שטאָט מיינע!

„בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה, אין־לה מנחם מכל־אהביה, כל־רעיה בגדו בה, היו לה לאיבים״.

(איכה א׳ ב׳)

באַלוינט אין פּוילן אַ העלדישן יידישן שלאַכטמאַן

מאַקס ווײַגדאָרטשיק

לעצטנס איז אַ גרופּע פּוילישע שלאַכטלייט באַלוינט געוואָרן מיט הויכע אויסצייכענונגען פאַר באַזונדערע פאַרדינסטן אין קאַמף קעגן היטלעריסטישן אָקופּאַנט, ביים דעראָבערן בערלין. צווישן די באַלוינטע געפינט זיך דער יידישער אַרבעטער פון דער באַרג־אינדוסטריי אין נידערשלעזיע יוסף אָפּאַטאָווסקי.

יוסף אָפּאַטאָווסקי איז געבוירן געוואָרן אין זדונסקע־וואָליע (ביי לאָדזש) און דאָרט געוווינט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ווען פּוילן ווערט אָקופּירט דורך היטלער־פאַשיסטן, לאָזט ער זיך אַוועק קיין ביאַליסטאָק און פון דאָרט אין מיטל־אַזיע.

אין 1943 טרעט ער אַריין אין פאַרבאַנד פון פּוילישע פּאַטריאָטן. ער מעלדעט זיך פריייוויליק אין דער פּוילישער אַרמיי און קעמפט אויף די פראָנטן פון קאָלבערג, אָראַניענבורג, ביז ער מאַרשירט אַריין צוזאַמען מיט די זיגערישע שלאַכטלייט פון דער סאָוויעטישער אַרמיי קיין בערלין.

מיר שמועסן מיט יוסף אָפּאַטאָווסקין וועגן זיין אָנטייל אין קאַמף קעגן די היטלער־מערדער. ער האָט פיל דאָקומענטן, וואָס זאָגן עדות וועגן זיינע גרויסע שלאַכט־פאַרדינסטן. אָט לייענען מיר אויף איין דאָקומענט: „דעם קאַנאָניער יוסף אָפּאַטאָווסקי דריק איך אויס מיין דאַנקבאַרקייט פאַר זיין אָנטייל אין די קאַמפן ביים דעראָבערן זלאָטווו און יאַסטרזוו און אַ ריי אַנדערע ערטער פון מערב־פּאָמאָזשע, ביים פאָרסירן די אָדרע און דורכרייסן די פאַרטיידיקונג פון די דייטשן אויף א״ר מערב־ברעג". דער דאָזיקער דאָקומענט, אונטערגעשריבן דורכן הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער סאָוויעטישער אַרמיי, שטאַמט פון 11־טן פעברואַר 1945.

יוסף אָפּאַטאָווסקי האָט אויך אויסצייכענונגען פאַר דער גלענצנדיקער קריגס־טעטיקייט אין די רייען פון דער ערשטער פּוילישער אַרמיי, ביים דורכרייסן די דייטשע פאַרטיידיקונג, פאַר באַפרייען וואַרשע און אַנדערע שטעט.

היינט וווינט יוסף אָפּאַטאָווסקי אין גלוּשיץ, נישט ווייט פון וואַלבזשיך. אַהער איז ער געקומען אין 1946 יאָר און גלייך צוגעטראָטן אַרבעטן אין דער אָרטיקער טעקסטיל־פאַבריק. אין 1959 איז ער איבערגעגאַנגען אַרבעטן אין קוילנגרובן „מישקאַ", וווּ ער איז באַשעפטיקט ביזן היינטיקן טאָג.

צוזאַמען מיט נאָך איייניקע פּוילישע אַרבעטער פון וואַלבזשיכער פּאָוויאַט האָט יוסף אָפּאַטאָווסקי באַקומען אַ מעדאַל פאַר די שלאַכטן ביים דעראָבערן בערלין.

---

* דערשינען אין „נייע פּרעסע", פּאַריז, פעברואַר 1967.

פון הינטער לוויוויטש ביזן ברענענדיקן בערלין

ה. זילבערבערג, אויסטראַליע

געווען איז דאָס אין די טראַגישע סעפּטעמבער־טעג פון יאָר 1939. דאָס פּוילישע מיליטער — אָפּגייענדיק אין בלוט — איבערלאָזנדיק מאַסן דערהרגעטע אויף די שלאַכט־פעלדער — פאַרלאָזט אירע פּאָזיציעס און ציט זיך צוריק אין דער ריכטונג פון וואַרשע. פאַרשידענע, זיך צוריקציענדיקע פאָרמאַציעס קאָנצענטרירן זיך אין דער געגנט פון לוויוויטש, אויפשטעלנדיק דאָרט, אויף דער גיך, אַ פראָנט־ליניע — מיט דער כוונה אויפצוהאַלטן דעם דייטשן פאָרויסמאַרש. אויך איך געפין זיך אויף דעם פראָנט־אָפּשניט מיט די איבערגעבליבענע רעשטלעך פון סקערניעוויצער אַרטילעריע־פּולק, צו וועלכן כ׳האָב געהערט. מיט מיר געפינט זיך אויך מיין ברודער א ב ר ה ם, וואָס איז אַהער אָנגעקומען מיטן קוטנער פּיעכאָטע־פּולק. דאָ, אויף דעם אימפּראָוויזירטן קאַמפס־אָפּשניט, האָט זיך צעפלאַקערט אַ פאַרביסענע

שלאַכט, צווישן די דייטשע מאָטאָריזירטע פּאַנצער־אָפּטיילונגען מיט אונדזערע שלעכט־באַוואָפנטע, צוזאַמענגעלאָטעטע כוחות.

שוין די ערשטע שעהן פון דאָזיקן צוזאַמענשטויס האָבן געברענגט מאַסן קרבנות. צווישן זיי — אויפן אָפּשניט לוויוויטש־סאָכאַטשעוו — האָט זיך אויך געפונען מיין ברודער אברהם.

איך טויש מיינע דאָקומענטן

מיט נאָך אַ סאָלדאַט, אַ פּאָליאַק, בין איך, אין דאָזיקן שרעקלעכן פייער פון טאַנקן און אויטאָמאַטיש געווער, געבליבן צווישן די לעצטע ביי אַ פייער־שפּייענדיקן האַרמאַט. בעת אויך מיין מיטקעמפער איז געפאַלן פון אַ געטראָפענעם שראַפּנעל און זעענדיק, שוין אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן, דעם ווייטערדיקן קאַמף אַלס אויסזיכטלאָז, האָב איך פאַרניכטעט מיינע דאָקומענטן און אויף זייער אָרט גענומען די פון מיין געפאַלענעם מיטקעמפער — כדי נישט אַריינצופאַלן אין דייטשער געפאַנגענשאַפט אַלס ייד.

אין געפאַנגענען־לאַגער, ביי קרושניעוויץ, וווהין מ'האָט אונדז אָפּגעפירט און וווּ ס'האָבן זיך געפונען איבער 2,400 יידישע סאָלדאַטן, האָבן מיר עטלעכע טעג געליטן פון כסדרדיקן הונגער. אָבער שפּעטער איז די לאַגע פון די יידישע געפאַנגענע אַביסל בעסער געוואָרן — אַ דאַנק דער אונדז דערטיילטער הילף מצד דער יידישער באַפעלקערונג פון די אַרומיקע ישובים. ספּעציעל האָבן זיך דערביי אויסגעצייכנט די יידישע פרויען און מיידלעך, וואָס האָבן נישט־נאָר געשאַפן פאַר אונדז לעבנסמיטל, נאָר אויך אָרגאַניזירט דאָס אַנטלויפן פון יידישע געפאַנגענע.

און באמת, מיט דער הילף פון די־אַ טייערע יידישע פרויען, און פון מיין שטיף־מוטער — העלענא קאָכמאַן ז״ל, וואָס האָט, ווי נאָר זי האָט זיך דערוווּסט ווו איך געפין מיך, דורכגעמאַכט אַ שווערן וועג מיר צו קומען צו הילף — איז מיר געלונגען, נאָך 12 טעג, זיך אַרויסצוכאַפּן פון לאַגער און אַנצוקומען קיין לאָדזש.

מיטן פּליטים־שטראָם קיין רוסלאַנד

מיט דעם ריזיקן פּליטים־שטראָם, וואָס האָט זיך געצויגן צו מזרח, זענען מיר אָנגעקומען, איך און מיין פרוי, אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע. אָפּגעריסן פון דער היים, פון מיין פאָטער און ברודער, אונטער שווערע אַרבעטס־באַדינגונגען אין מאַגניטאָגאָרסקער קוילן־שאַכט, און ליידנדיק פון קאַלטן קלימאַט — האָט זיך פאַר אונדז אָנגעהויבן די תקופה פון אַ טרויעריק־לאַנגווייליקן פּליטים־לעבן.

ערשט נאָך אַ געוויסער צייט, נאָכדעם ווי מיין ברודער משה האָט זיך מיט אונדז געשטעלט אין קאָנטאַקט, איז אונדז, נאָך שווערע באַמיאונגען, געלונגען זיך מיט אים צו פאַראייניקן אין מאָהילעוו (ווייסרוסלאַנד). דאָרט האָבן מיר אַ געוויסע צייט געאַרבעט אין אַן אויטאָמאָבילן־פאַבריק. נאָך מאָהילעוו איז אונדזער ווייטערדיקע סטאַציע געווען קראַסנאָדאַר.

מיר מעלדן זיך פרייוויליק אין דער אַרמיי

אין קראַסנאָדאַר טרעפט אונדז דער אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג. באַהערשט פונעם נאַטירלעכן האַס און נקמה־געפיל צו די דייטשן — דאָס לעגיטימע רעכט פון יעדן אָנגעגריפענעם מענטשלעכן באַשעפעניש — וואָס האָבן פּראָקלאַמירט אַן אומברחמנותדיקן, טאָטאַלן פאַרטיליקונגס־קריג אונדזער, אַזוי אויך שווער אויסגעפּרוווטן, מאַרטירער־פאָלק — האָבן מיר, מיין ברודער און איך, באַלד אין די ערשטע טעג פון דייטשן אָנגריף אויף רוסלאַנד, זיך פרייוויליק געמאָלדן אין מיליטער, כדי פערזענלעך אָנטייל־צונעמען אין גיגאַנטישן געראַנגל, — וואָס איז ביי אונדז ווי יידן, באַטראַכט געוואָרן ווי אַ הייליקע אויפגאַבע — אומשעדלעך צו מאַכן די מענטשן־בעסטיע אין געשטאַלט פון דייטשן.

Одни из лучших наводчиков ...ского полка самоходных пушек старший сержант Г. ЗИЛЬБЕР, награжденный за доблесть и мужество орденом Отечественной войны II степени и медалью «За от-

מדברי „פרבדה" על מעשי־הגבורה של ה. זילברברג.

אויסצוג פון „פּראַוודאַ" וועגן די העלדישע מעשים פון ה. זילבערבערג.

צו מיין גרויסן ווייטיק פֿאַלט מיין ברודער שוין בעת די ערשטע קאַמפֿן. נאָך דעם אומגליק בעט איך איבער־געפֿירט צו ווערן צו די פּאַנצער־אָפּטיילונגען.

ביי אָריאָל ווער איך 2 מאָל פֿאַרווונדעט. נאָך אַ 6־וואָכיקן אויפֿהאַלט אין שפּיטאָל, בין איך געוואָרן איינ־געגלידערט אין אַ טאַנקן־פֿאָרמאַציע, ווו כ׳באַקום נאָך אַ ריי שלאַכטן, אַ סערזשאַנטן־ראַנג, און ווער נאָמינירט אַלס קאָמאַנדיר פֿון אַ טאַנק.

אַן עפּיזאָד פֿון אַ טאַנקן־געראַנגל

אונדזער אַרמיי גרייפֿט אָן אויפֿן גאַנצן פֿיל־קילאָמעטערדיקן פֿראָנט. די דייטשן קלאַמערן זיך אין יעדן פּונקט, נישט־וועלנדיק אַרויסגעבן זייער רויב פֿון האַנט. זיי ווערן אָבער כסדר געצוווּנגען צום ריקצוג, בעת וועלכן ס׳ווערן טאָג־איין, טאָג־אויס, באַפֿרייט נייע באַזעצטע שטחים. אונדזער טאַנקן־פּולק געפֿינט זיך אין פֿאָדערשטן אַוואַנגאַרד פֿון די אָנגריי־פֿנדיקע כוחות — דרענגנדיק מיט דער גאַנצער קראַפֿט און סטיכיע פֿון אַ באַפֿרייערישער אַרמיי אויף דעם אָפּטרעטנדיקן אָקופּאַנטישן אונטערדריקער און „ג ע נ א ־ ס י י ד״ ־ מערדער.

הינטער ביאַליסטאָק, בעת איינער פֿון די פֿיל־פֿאַרביי־טערטע שלאַכטן, ווערן מיר אַרומגערינגלט פֿון אַ גרעסערער דייטשער אָפּטיילונג. די באַדינונג פֿון מיין טאַנק פֿאַלט באַלד בעת די ערשטע סנאַריאַדן. ס׳בלייבן נאָר איבער 2 סערזשאַנטן — אַ רוס און דער אונטן אונטערגעצייכנטער.

אין אַנבליק פֿון דער אויסזיכטסלאָזער לאַגע, האָט דער רוס פֿאָרגעשלאָגן אויפֿצורייסן דעם טאַנק און אַרויסשפּרינגען פֿון אים, פּרווונדיק אַזוי־אַרום זיך ראַטעווען. איך, דאַקעגן, האָב קאַטעגאָריש זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם פֿאָרשלאָג, באַפֿעלנדיק נישט איבערצורייסן דעם קאַמף אַזוי־לאַנג, ווי מיר האָבן אַמוניציע. שוין זייענדיק פֿאַרווונדעט, לאָז איך אין באַוועגונג אַלע קאַנאָנען, אַזוי, אַז דער גאַנצער וואַלד, ווו דער קאַמף שפּילט זיך אָפּ, זעט אויס ווי אַ ברענענדיקער פֿאַקעל.

די דייטשן, נישט־קוקנדיק אויף זייערע שווערע פֿאַר־לוסטן, טרעטן נישט אָפּ. זיי זעצן פֿאָר זייער אָנגריף — און אָט געפֿינען זיי זיך שוין אויך אויפֿן טאַנק, גרייטנדיק זיך אים אויפֿצורייסן. אין דעם גורלדיקן אויגנבליק פֿיר איך אַריין אין דער אַקציע — מיט מיינע לעצטע כוחות — דאָס מאַשין־געווער, וואָס געפֿינט זיך צו מיין דיספּאָזיציע. דאָס איז געווען אַן אַנטשיידנדיקער טויט־קלאַפּ פֿאַר די דייטשן. אַ טייל פֿאַלט ווי פֿליגן, בעת די אַנדערע זענען געצוווּנגען

אברהם זילברברג (באמצע) נפל ליד לוביץ׳ בשנת 1939.

אבראהם זילבערבערג (אינדערמיט) געפֿאַלן ביי לוויוויטש אין 1939.

אָפּצוטרעטן, ווערנדיק באַגלייט פֿון מיינע טרעפֿלעכע סנאַריאַדן.

דער טאַנק איז געראַטעוועט — אָבער איך בין שווער פֿאַרווונדעט. אין אַן עראָפּלאַן בין איך געוואָרן תיכף איבערגעפֿירט אין אַ מיליטערישן שפּיטאָל קיין מאָסקווע.

ביים אויפֿנעמען מיינע פּערסאָנאַליען, האָב איך נישט געקאָנט פֿאַרענדיקן אַרויסצוברענגען מיין פֿולן פֿאַמיליע־נאָמען. באַווייזנדיק קוים אַרויסצוזאָגן ז ־ י ־ י ־ ל ־ ב ־ ע ־ ר, האָב איך פֿאַרלאָרן דעם באַוווסטזיין. און אַזוי, אונטער דעם נישט־פֿאַרענדיקטן נאָמען: ז י ל ב ע ר, בין איך פֿאַרע־גיסטרירט געוואָרן אין אַלע דאָקומענטן, באַקומענע אָרדנס און מעדאַלן. אַזוי, אונטער דעם נאָמען, בין איך אויך אָנגעמערקט געוואָרן אין אַ צייטונגס־רעפּאָרטאַזש פֿון דער „פּראַוודאַ״.

נאָך אַ 3־וואָכיקן אויפֿהאַלטן אין מיליטערישן שפּיטאָל, באַקומענדיק איינצווישן עטלעכע הויכע אויסציי־כענונגען, איז מיר געוואָרן פֿאַרגעלייגט אַ 3־חדשימדיקער אורלויב. זייענדיק באַצוווּנגען פֿון אַן אומגעזעטיקטן געפֿיל פֿון נקמה, האָב איך זיך דערפֿון קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט — פֿאַרלאַנגענדיק מיך אָפּצושיקן אויפֿן פֿראָנט.

אין ברענענדיקן בערלין

מיט אומדערשעפּלעכער ענערגיע יאָגט זיך אונדזער טאַנקן־קאָלומנע אַלץ ווייטער און ווייטער — ביז מיר קומען אָן קיין מזרח־פּרייסן, ווו די דייטשן האָבן זיך שטאַרק פאַרטי־פיצירט. אָבער ס'העלפט זיי גאָרנישט. אין שטורם־און דראַנג־געיעג, ווייזן זיך פאַרטיפיצירטע פּאָזיציעס אַרויס ווי קאַרטן־הייזלעך — בעת די אַזוי־גערופענע „העלדיש ע" דייטשן גיבן זיך איבער אין די צענטליקער טויזנטער אין געפאַנגענשאַפט.

אַזוי, אין כסדר פאַרויסגייענדיקן געראַנגל, מאַכן מיר אומשעדלעך יעדן פּרווו פון ווידערשטאַנד אויפן וועג, ביז מיר קומען אָן צו דער הויפּט־נעסט פון פינצטערניש און טיפסט־געפאַלענעם באַרבאַריזם — קיין בערלין.

די שטאָט, שוין אַ חרובע — פון באָמבאַרדירונגען און שריפות, שוין ביי גסיסה — פון אויסבלוטונג און אָנמאַכט, שטעלט נאָך אַ ווידערשטאַנד. און דאָ, האָרט פאַר דער ענדגילטיקער אַנטשיידונג, ממש ביי די לעצטע קאָנוווּלסיע־צאַפּלעניש פון דער טויטלעך־פאַרוווּנדעטער דזשונגל־חיה, רייס איך זיך, פון די ערשטע, אַריין מיט מיין טאַנק אין ברענענדיקן בערלין — האָבנדיק די זכיה צו זיין אַן עדות פון דער גרויסער היסטאָרישער איבערלעבונג: פון דער באַדינגונגסלאָזער קאַפּיטולאַציע פון דעם צעיושעטן מערדער־פאָלק.

* * *

כדי דער לייענער זאָל באַקומען אַ מער־אָדער־ווייניקער קאָנקרעטע בילד פון דער העפטיקייט פון די שלאַכטן, אין וועלכע כ'בין געווען באַטייליקט, און פון דער נערוון־אָנגעשפּיצטקייט אין דער דאָזיקער צייט, וויל איך נאָך צום סוף אָנמערקן דעם פאַקט, אַז בעת דער־אַ קאַמפּאַניע, בין איך געווען געצוווּנגען, כדי זיך צו ראַטעווען, אַרויסצו־שפּרינגען ממש אין דער סאַמע לעצטער מינוט פון 13 — דרייצן! ברענענדיקע טאַנקן, אין וועלכע כ'האָב זיך געפונען — פון איינעם פון זיי מיט אָפּגעברענטע האָר און אָנגעצונדענער קליידונג.

אַלס אָנערקענונג פאַר זיין אָנטייל אין דאָזיקן העלדישן געראַנגל, האָט דער מחבר אויך דעם כבוד צו באַזיצן, צווישן די 8 (אַכט) אויסצייכענונגען, אויך דעם הויכן אָרדן — „קראַסנאַיע זנאַמיאַ", וואָס איז דער־טיילט געוואָרן נאָר פאַר באַזונדערס אויסגעצייכנטער העלדישקייט.

זדונסקעוואָליער יידן פאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד

אליקים פרענקל ז"ל

דער גורל האָט געוואָלט, אַז כ'זאָל זיין ווייט פון די היט־לעריסטישע גרויליקייטן. איך האָב זיך געפונען מלחמה־צייט אין רוסלאַנד. אין טאָג ווען עס איז אויסגעבראָכן דער רוסיש־דייטשער קריג (22.6.41), האָב איך זיך פרייוויליק געמאָלדן צום מיליטער. עד היום ווייס איך נישט, צוליב וועלכע סיבות מ'האָט מיך נישט געוואָלט אָננעמען, הגם די מעדיצינישע קאָמיסיע, וועלכע איך בין אַדורכגעגאַנגען, האָט ביי מיר קיין שום מום נישט געפונען. אָבער מיט קנאַפּע 2 חדשים שפּעטער האָט מען מיך יאָ מאָביליזירט און כ'בין געוואָרן אַ „רויט־אַרמייער", אַ מאָביליזירטער און נישט קיין פרייוויליקער, און געוואָרן צוגעטיילט צו אַ פּוס־גייער־רעגימענט.

דער קאָמאַנדיר פון רעגימענט, אין דער ראַנג פון אַ פּולקאָווניק, האָט געשטאַמט פון די מערב־געביטן פון רוסלאַנד. און באַלד אין די ערשטע טעג פון קריג האָט ער פאַרלאָרן די גאַנצע משפחה. דער קאָמאַנדיר איז אַרום־געגאַנגען מיט געדאַנקען פון נקמה, אָבער ס'האָט זיך אים נישט איינגעגעבן דאָס צו פאַרווירקלעכן. דערווייל האָבן מיר געהאַלטן אין איין אָפּטרעטן און געליטן פאַרלוסטן. אין אָנפאַנג 1942, נאָך אַ שטאַרקן און פאַרביטערטן קאַמף ביי אַ קליין דערפל, איז אונדז געלונגען צו נעמען דעם ערשטן דייטש אין געפאַנגענשאַפט. דער קאָמאַנדיר האָט געהאַט בדעה דעם דייטש צו דערשיסן, ווייל, אַחוץ דער גרויסער שנאה, וואָס ער האָט געפילט בכלל צו די דייטשן, האָט ביי אים, ווי געזאָגט, געברענט דער פאַרלאַנג פון נקמה פאַר זיין משפחה. אָבער ס'ווייזט אויס, אַז מען האָט אים פון אַ העכערער אינסטאַנץ דאָס נישט דערלויבט.

אין דער זעלבער נאַכט זענען מיר געווען געצוווּנגען אָפּ־

צוטרעטן, ווייל מיר האָבן זיך געפונען אין אַ האַלבער אַרומרינגלונג. דער קאָמאַנדיר האָט פרובירט פאָרשן דעם געפאַנגענעם דייטש, אָבער זיי האָבן נישט געפונען קיין בשותפותדיקע שפּראַך. האָט דער קאָמאַנדיר מיך געלאָזט רופן צו זיך און מיר באַפוילן אויספאָרשן דעם געפאַנגענעם און איבערטייטשן אים אויף רוסיש. די ידיעות, וועלכע דער סאָלדאַט האָט אונדז איבערגעגעבן, האָבן געהאַט פאַר אונדז אַ וויכטיקע באַדייטונג. אין דער פינצטערער נאַכט, האָבן מיר פאַרלאָזן דאָס אָרט און ווייטער אָפּגעטרעטן. דער קאָמאַנדיר האָט מיר באַפוילן גייַן מיט אים צוזאַמען.

דער פאַרדאַכט פון קאָמאַנדיר

אויפן וועג האָט זיך צווישן אונדז ביידע אַנטוויקלט אַ שמועס, וואָס האָט זיך מיר טיף אייַנגעקריצט אין זכרון. די ערשטע פראַגע וואָס ער האָט מיך געפרעגט איז געווען, ווי אַזוי איך קען די דייטשע שפּראַך. איך האָב אים געענטפערט, אַז אין מייַן שטעטל האָבן געוווינט פיל דייטשן און איך האָב אויך אַביסל געלערנט די שפּראַך אין דער שולע. פון מייַנע תשובות איז דעם קאָמאַנדיר קלאָר געוואָרן, אַז איך שטאַם נישט פון רוסלאַנד, נאָר פון פוילן. שמועסנדיק אַזוי אַ לענגערע צייט, מאַרשירנדיק אין דער פינצטערער נאַכט, האָט ער מיך אויסגעפרעגט וועגן פוילן פאַר דער מלחמה. ער האָט מיך אויך געפרעגט, ווי עס הייסט מייַן געבוירן־שטאָט. די ווייטערדיקע פראַגן זייַנע זענען געווען, וויפל אייַנוווינער ציילט די שטאָט און וויפל יידן זענען פאַראַן. איך האָב אָנגעגעבן די צאָל אייַנוווינער ביי 36.000 און יידן 12.000. דאַן האָט ער מיר געשטעלט די פראַגע, צי איך בין דער איינציקער, וועלכער האָט באַוויזן צו אַנטלויפן פון דאָרט. איך האָב אים דערקלערט, אַז עס זענען נאָך מענטשן אַנטלאָפן, אָבער זייער גורל איז מיר נישט באַקאַנט. איך בין מער באַזאָרגט וועגן די מענטשן, וועלכע זענען געבליבן ביים דייטש — האָב איך ממשיך געווען. די, וועלכע האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן און געפונען אַ מקלט אין רוסלאַנד, זענען געראַטעוועטע.

דער קאָמאַנדיר האָט זיך געוווּנדערט, ווי אַזוי איך בין דאָ אַהער מגולגל געוואָרן אַליין, אָן אַ ברודער און אַ פרייַנט.

— „זע! — האָט ער מיר געזאָגט — איך בין דער קאָמאַנדיר פון אייניקע טויזנט מענטשן און צווישן אַלע געפין איך נאָר איין ייד. עס איז נישט אַנדערש, ווי די יידן באַהאַלטן זיך אויס פון אויספילן זייערע בירגערלעכע פליכטן, און אַז די פּאָליאַקן און די דאָרטיקע יידן אַרבעטן מיט מיט דעם דייטש“. איך האָב אים דערקלערט, אַז די צאָל יידן אין רוסלאַנד, אין פראָפּאָרץ צו דער רוסישער באַפעלקערונג, איז גאָר אַ קליינע, און אַז זיי געפינען זיך מסתמא אויך אין מיליטער און זענען צעוואָרפן אין פאַרשידענע מיליטערישע אייַנהייטן. וואָס אָנבאַלאַנגט די פּאָליאַקן — איז מעגלעך, אַז אייניקע פאַרעטער פון פוילישן פאָלק האָבן זיך פאַרקויפט צום דייטש און אַרבעטן מיט מיט זיי. אָבער יידן — באַשטימט נישט. די דייטשן — האָב איך ווייטער דערקלערט — פירן אַן אויסראָטונגס־קאַמף קעגן אַלע יידן, אַזוי אַז עס איז אוממעגלעך, אַז עס זאָל זיך געפינען אַ ייד, וועלכער זאָל זיי צוהעלפן דערצו.

דער קאָמאַנדיר האָט נישט מסכים געווען מיט מייַנע אויספירונגען און איך האָב זיך געפילט געטראָפן און געזאָגט, אַז פיל רוסישע סאָלדאַטן האָבן זיך איבערגעגעבן אין געפאַנגענשאַפט צום דייטש און דאָס איז דער גרעסטער פאַראַט פאַרן פאָטערלאַנד. אַז דאָס האָט שוין ווירקלעך פּאַסירט אין דעם האָסטו זיך שוין איבערצייגט, אָבער דאָס וואָס דו זאָגסט וועגן יידן, איז נאָר דייַנס אַ השערה, וועלכע האָט נישט קיין שום באַזע.

ער האָט זיך אַנטשולדיקט. „איך האָב נישט געמיינט דיך צו באַליידיקן — האָט ער געזאָגט — נאָר דאָס איז מייַן פריוואַטע מיינונג. עס וועט נאָך קומען אַ מאָמענט און איך וועל דיר אויפווייזן, אַז איך האָב נישט איבערגעטריבן אין מייַנע השערות“. די לעצטע ווערטער זייַנע האָבן מיך שטאַרק פאַרדראָסן. נאָר ליידער האָב איך אים נישט געקענט איבערצייגן. ער האָט מיר אַ צייכן געגעבן, אַז די דיסקוסיע איז געענדיקט.

מייַן אַנטוישונג

פון דעמאָלט אָן האָב איך, חוץ מייַנע געוויינלעכע מיליטערישע פליכטן, באַקומען אַ צוגאָב־אויפגאַבע צו פאָרשן דייטשע געפאַנגענע, וועלכע זענען אַרייַנגעפאַלן אין די הענט פון אונדזער מיליטער־אייַנהייט. אין אָנפאַנג 1942, אין אַ שטאַרק פראָסטיקער נאַכט, האָט מען מיך אַרויסגערופן צו דער קוואַרטיר פון דעם קאָמאַנדיר, וואָס האָט אין דער צווישנצייַט אַוואַנסירט צו דער ראַנג פון אַ גענעראַל. איך האָב זיך תיכף געמאָלדן און באַקומען אַ באַפעל אויסצופאָרשן אַ געפאַנגענעם דייטשן סאָלדאַט, וועלכן מ׳האָט געהאַט נאָר־וואָס געברענגט. די גרעסטע טייל געפאַנגענע האָבן פאַר גרויס פחד תמיד געגעבן ריכטיקע תשובות אויף די געשטעלטע פראַגן. און ווען ס׳האָט געטראָפן, אַז אַ געפאַנגענער האָט אונדז בכוונה איבערגעגעבן נישט ריכטיקע ידיעות, האָבן מיר שוין געפונען אַ וועג אַרויסצובאַקומען דעם אמת. דער געפאַנגענער, וואָס איז דאָסמאָל געשטאַנען פאַר מיר אַ שמוציקער מיט אַ געלער, נישט־ראַזירטער מאָרדע, האָט מיר געענטפערט אויף אַ פראַגע, וואָס האָט מיר אויסגעוויזן צו זייַן פאַלש. האָב איך אים

געוואָלט דערלאַנגען אַ מתנת יד, כדי אים צו דערמאָנען ווו ער געפינט זיך. אין דעם מאָמענט האָט זיך דער גענעראַל אַריינגעמישט און מיך אָפּגעהאַלטן דערפון. אַזאַ פאַל האָט נאָכנישט געהאַט פּאַסירט, און ווענדנדיק זיך צו מיר האָט ער געזאָגט: „דו שעמסט זיך נישט צו שלאָגן דיינס אַ „זיעמלאַק?" (לאַנדסמאַן). איך בין געבליבן דערשטוינט. אין אָנפאַנג האָב איך נישט פאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט. איך האָב געפּרוווט מיך אָנשטויסן, אַז דער געפאַנגענער איז אַ פּאָליאַק און אָנגעהויבן מיט אים רעדן פּויליש.

— „קענסט מיט אים רעדן „פּאָ יעווריעסקי" — האָט דער גענעראַל זיך צו מיר געוואָנדן — ער איז „דיין בלוט און פליישי". איך בין געבליבן אָן לשון. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער געפאַנגענער איז געווען אַ ייד. איך האָב זיך פאַרשעמט און אַראָפּגעלאָזט די אויגן. דער גענעראַל האָט מיך דערמאָנט אונדזער דיסקוסיע און מיט טריאומף אויסגערופן: „דו זעסט, מיינע ווערטער זענען געווען ריכטיקע. ס'זענען דאָ יידן, וואָס אַרבעטן און דינען טריי פאַר די דייטשן".

די געשיכטע פון דעם ייד — איז אַ באַזונדער קאַפּיטל. ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט פּוילן, האָט זיך דער ייד געמאַכט פאַלשע פּאַפּירן אַלס פאָלקס־דייטש און אַזוי איז ער אַריין אין דער דייטשער אַרמיי.

דער קאָמאַנדיר אַנטשולדיקט זיך פאַר מיר

ס'איז אַדורך דער ווינטער און דערנאָך אויך דער זומער. די קאַמפן זענען געוואָרן וואָס מער פאַרביסענע. מיר האָבן אָפּגעהאַלטן נצחונות און אויך געליטן מפּלות. דורך דער צייט בין איך איינציקע מאָל פאַרוווּנדעט געוואָרן, און פון שפּיטאָל האָט מען מיך איבערגעשיקט צו אַן אַנדערער מיליטערישער איינהייט.

אויף דעם אָרט וויל איך איבערייסן דאָס באַשרייבן מיינע פאַרשידענע פּאַסירונגען און איבערלעבונגען אינעם ווייטערדיקן פאַרלויף פון דער מלחמה־צייט — הגם זיי האָבן זייער אַן אינטערעסאַנטן אינהאַלט. מיין כוונה איז זיך צו דערנענטערן צום ציל פון דאָזיקן שרייבן.

יאַנואַר 1945 האָבן מיר זיך געפונען אויף דער פּוילישער טעריטאָריע. דער דייטש ליידט גרויסע פאַרלוסטן. מיר דערנענטערן זיך צו די גרענעצן פון דייטשלאַנד — און דאָס הייסט: ס'דערנענטערט זיך דער סוף פון דער גרויליקער מלחמה. איך טרעף מערערע יידן אין דער רויטער אַרמיי, ווי אויך אין דער פּוילישער אַרמיי. איך געפין אויך צווישן זיי מיינע לאַנדסלייט און אויך מיינע גוטע פריינט: סאָלדאַטן, אָפיצירן און צומאָל העכערע אָפיצירן אין מונדירן פון דער רויטער אָדער פּוילישער אַרמיי. זיי אַלע, און יעדער באַזונדער אויף זיין אָפּשניט, פאַרטיידיקן דעם אַזוי שטאַרק געפאַלענעם יידישן כבוד און נעמען הייליקע נקמה פאַר די דייטשע בעסטיאַלישע מעשים.

נאָכן פאַרענדיקן דעם קריג האָב איך באַקומען די דערלויבעניש אויפצוזוכן מיין געוועזענעם קאָמאַנדיר, וועלכער האָט זיך געפונען בשכנות מיט אונדז אין דער געגנט פון בערלין. איך האָב מיטגענומען בילדער, וועלכע איך האָב מיר געמאַכט מיט מיינע לאַנדסלייט — אַקטיווע קעמפער קעגן דייטש. איך האָב דעם קאָמאַנדיר געוויזן די בילדער און דערציילט די געשיכטע פון די גרויסע קעמפער פון מיין קליין שטעטל. מיט שטאָלץ האָב איך אים דערציילט וועגן די גרויסע העלדנטאַטן פון די מענטשן ביים פאַרטיידיקן דעם מענטשלעכן און ספּעציעל דעם יידישן כבוד, וואָס איז אַזוי ברוטאַל צעטרעטן געוואָרן דורך דעם דייטש. דער קאָמאַנדיר האָט מיך מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט אויסגעהערט און מיט אַ טאָן פון חרטה זיך צו מיר געוואָנדן: „זיי מיר מוחל מיין פריערדיקע מיינונג וועגן אייך יידן. איך האָב דורך דער צייט געטראָפן אַ סך יידן און אויך איינעם פון דיין שטעטל, וועלכער האָט מיט זיין העלדישן טויט מיך געצוווּנגען ענדערן מיין פריערדיקע מיינונג וועגן אייך (איך האָב געפרעגט וועגן דעם נאָמען פון דעם יידן, נאָר ער האָט זיך נישט געקענט דערמאָנען).

אייביקער כבוד אייך, זדונסקעוואָליער יידישע קעמפער, און אויך דיר, אומבאַקאַנטער יידישער העלד פון זדונסקע־וואָליע.

צום שלוס מוז איך אויך דערמאָנען די אַלע קעמפער — מיינע לאַנדסלייט — וועלכע האָבן זוכה געווען צו דערפירן דעם קאַמף צום ענדגילטיקן נצחון. אַ טייל פון זיי געפינען זיך צוזאַמען מיט אונדז אין ישראל און האָבן אָפּגעגעבן זייער קאַמפס־דערפאַרונג ביי דער באַפרייאונגס־מלחמה פון אונדזער לאַנד. אַ גרויסער טייל געפינט זיך אין דער גאָרער וועלט. איך גיב דאָ איבער נעמען, וועלכע זענען מיר באַקאַנט. איך גלויב, אַז עס זענען באַשטימט פאַראַן נאָך קעמפער פון מיין שטעטל וועגן וועלכע איך ווייס נישט.

1. אלמירסקי משה
2. סבאָזשינסקי שמואל
3. קאָנינסקי
4. קאָזשעץ
5. ליפּינסקי דוד
6. פרענקל יוסף
7. קשעפּיצקי זלמן
8. ראָזנבערג יוסף
9. מאַנדעל אברהם
10. קליין
11. קשעפּיצקי וואָלף
12. פריימאַן משה

אין די ראָוונער וועלדער (פּאַרטיזאַנער־דערינערונגען)

ק. נוטעק, בת־ים

די ערשטע פּאַרטיזאַנער־גרופּע

דער אָנפאַל פון דייטשלאַנד אויף רוסלאַנד, זומער 1941, האָט אונדז, אַ גרופּע פּוילישע יידן, אָנגעטראָפן אין ראָוונער געגנט. דער בליץ־שנעלער פּאָרויסמאַרש פון די מעכאַניזירטע דייטשע מיליטער־כוחות האָט אונדז צוגענו־מען די מעגלעכקייט זיך צוריקצוציען, צוזאַמען מיטן רעגולערן סאָוויעטישן מיליטער, טיפער קיין רוסלאַנד — זייענדיק אַזוי־אַרום געצוווּנגען צו פאַרבלייבן אויף דער דורך די דייטשן אָקופּירטער טעריטאָריע.

נישט לאַנג האָט געדויערט און די נאַציס האָבן גענומען רעאַליזירן זייער אָנגעזאָגטע „נ ו י ־ אָ ר ד ע נ ו נ ג" — באַזונדערס אין באַצוג צו זייער פאַרברעכערישער, ביז אויף די מינדעסטע פּרטים דורכגעטראַכטער „לייזונג" פון דער יידן־פראַגע.

די אָקופּאַציע־מאַכט האָט באַלד אין די ערשטע טעג, מיט דער פולער און התלהבותדיקער אונטערשטיצונג פון די פאַרברעכערישע אוקראַאינישע קאָלאַבאָראַטאָרן, אָרגאַ־ניזירט פייערלעכע דעמאָנסטראַציעס אונטער די אַלטע, נאַציאָנאַל־אוקראַאינישע פענער מיט די פּאָרטרעטן פון כ מ י ע ל נ י צ ק י און פּ ע ט ל ו ר אַ. די דאָזיקע פייערלעכ־קייטן האָבן געדינט ווי אַ מין אַריינפיר צו די טרויעריק־באַרימטע אַקציעס אין ראָוונע און אומגעגנט.

ווי איבעראַל, אַזוי אויך דאָ, האָבן די דייטשן פאַרשיקט די אַרבעטס־פעאיקע יונגע מענטשן אין כלערליי לאַגערן, ווו די מענטשן האָבן פאַר אַ הונגער־דערנערונג, באַגלייט מיט אכזריותדיקע קלעפּ, שמיץ און אוממענטשלעכע היגיע־נישע באַדינגונגען — און נישט זעלטן אויך פון מאָרד — שווער געאַרבעט פון זון־אויפגאַנג ביז אין דער נאַכט אַריין.

בעת עס זענען צו אונדז, אַ גרופּע לאַגער־פאַרשיקטע, דערגאַנגען באַגלייבטע ידיעות, אַז די קאַטאָרגע־באַדינ־גונגען פון די יידישע לאַגער־אַרבעטער, באַפרידיקן ווייט־נישט די „הומאַניטאַרע" דייטשן, נאָר אַז זייער כוונה איז ענדגילטיקע פאַרניכטונג פון די לעצטע — און צו דעם צוועק ווערן די לאַגער־יידן קאָנצענטרירט אין ב ע ר ע ז נ אָ — באַשליסן מיר צו נעמען דעם גורל אין דער אייגענער האַנט און אַנטלויפן פון לאַגער. דאָס איז אונדז אויך געלונגען.

עטלעכע טעג זענען מיר געווען באַהאַלטן אין אַ פאָלוואַרק — מיטן וויסן פון בעל־הבית. אָבער אויף ווייטער האָבן מיר דאָרט נישט געקאָנט פאַרבלייבן. כסדרדיקע אָבלאַוועס און מערדערלעכע רעפּרעסיעס קעגן די אַלע, וואָס וואַגן זיך קעגנצושטעלן דעם דייטשן „געזעץ", אויס־באַהאַלטנדיק יידן — וואַרפן אָן אַ פחד אויף דעם טייל פון דער באַפעלקערונג, וואָס איז נישט געווען פאַרסמט אָדער באַאיינפלוסט פון דעם פאַטאָלאָגישן יידן־קאָמפּלעקס.

אויסנוצנדיק די נאַכט־פינצטערניש, פאַרלאָזן מיר, באין ברירה, אונדזער באַהעלטעניש, פאַרנעמענדיק זיך אין דער ריכטונג פון נאָענטסטן וואַלד. דאָרט האָבן מיר שוין אָנגעטראָפן עטלעכע יידן פון דער סביבה — פון ראָוונע, מאָלינסק, טוטשינאַ, בערעזנא און אַנדערע מקומות. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען אַ געוויסער ה ע ר ש ש ״ י ב ־ ב ו י ם פון ראָוונער געגנט, וואָס האָט אונדז אָנפאַרטרויט אַ סוד, אַז ער ווייסט אַ מקור, ווו מ׳קען באַקומען עטלעכע ביקסן — אַ זאַך, וואָס איז אין די דאָזיקע הפקר־באַדינגונגען געווען אַ פראַגע פון לעבן אָדער טויט.

באַקומענדיק דעם טייערן אוצר אין דער האַנט אַריין, כאָטש דאָס זענען געווען נאָר עטלעכע געציילטע ביקסן, ווערן מיר ביי זיך שטאַרקער און באַשליסן זיך צו אָרגאַניזירן אַלס פּאַרטיזאַנער־גרופּע, מיטן אויסשליסלעכן צוועק נקמה צו נעמען, אויף אַזויפיל, ווי דאָס וועט נאָר זיין אין אונדזערע כוחות, אין די דייטשע מאַסן־מערדער — און קודם־כל נקמה צו נעמען אין די אָרטיקע אוקראַאיניש־פּוילישע קאָלאַבאָראַנטן, וואָס האָבן אַליין, אויף אייגענער האַנט, געמאָרדעט יידן, וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין זייער געוואַלט, אָדער זיי אויסגעליפערט אויף אַ זיכערן טויט צו די דייטשן.

אין דער דאָזיקער פּאַרטיזנער־גרופּע האָבן זיך געפונען 3 זדונסקעוואָליער יידן — י ו א ל ה אַ נ ד ל ס מ אַ ן, ב ע נ י ע ק ב ע ר ג מ אַ ן און דער פאַרצייכענער פון די ביילגנדיקע שורות.

די ערשטע אַקציע

האָבנדיק פאַר די אויגן דעם אַלגעמיין־באַקאַנטן פאַקט, אַז די אַזוי־גערופענע „דאָרפס־ראַטן", אָנגעפירטע פון אוקראַ־אינישע נאַציאָנאַל־פאַשיסטן, נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַנטי־יידישע אַקציעס, האָבן מיר באַשלאָסן צו מאַכן אונדזער ערשטן איבערפאַל אויף איינעם פון די דאָזיקע אַנטי־יידישע נעסטן. דער אויסוואַל איז געפאַלן אויפן דאָרפס־ראַט פון מ אָ ל י נ ס ק.

מיטן צופאַלן פון דער נאַכט, האָבן מיר, 5 מאַן,

באַוואָפנטע בסך־הכל מיט 2 ביקסן און קאַלט געווער, זיך געלאָזן אין וועג אַריין צום ציל, צום מאָלינסקער דאָרפס־ראַט, וואָס האָט זיך געפונען קוים הונדערט מעטער פון אַ פּאָליציי־פּאָסטן.

אַוועקשטעלנדיק אַ וואַך פון 2 פּאַרטיזאַנער ביים איינגאַנג, באַקום איך זיך אַריין אינעם ביוראָ פון סאָלטיס דורכן פענצטער. נאָכן פולשטענדיקן דעמאָלירן דעם לאָקאַל און צערייסן דעם היטלער־פּאָרטרעט, האָבן מיר זיך געלאָזן צוריק אין וואַלד אַריין — מיטנעמענדיק מיט זיך אַ פּאַק מיט דאָקומענטן און אַ שרייב־מאַשין.

די גאַנצע אַקציע האָט געדויערט וואָסערע 15 מינוט. פון וויכטיקן באַדייט איז געווען פאַר אונדז די דעראָבערטע שרייב־מאַשין. מיט איר הילף האָבן מיר געקאָנט אָפּדרוקן אויפרופן צו דער באַפעלקערונג — אָנוואַרפנדיק אַ שרעק אויף דעם טייל, וואָס איז געווען מיטפאַראַנטוואָרטלעך אין יידן־רויב און יידן־מאָרד, פון איין זייט, און צוימען, אין אַ געוויסער מאָס, די אַנדערע, וואָס זענען פּאָטענציעל אויך געווען גענייגט זיך צו אַנגאַזשירן אין דער דאָזיקער שמוצי־קער טעטיקייט, פון דער צווייטער זייט.

אין דער זעלבער נאַכט האָבן זיך צו אונדז אָנגעשלאָסן נאָך 2 אַנטלאָפענע יידן, וועלכע האָבן אויסגעפירט אַן אָנפאַל אויף אַן אוקראַאינישן וואַלד־וועכטער — אַ פאַר־ביסענער אַנטיסעמיט — צונעמענדיק ביי אים 2 ביקסן מיט אַ רעזערוו פון 200 קוילן.

דער ווערט פון דאָזיקן אַקט איז באַשטאַנען נישט נאָר אין דער פאַרגרעסערונג פון אונדזער גרופּע און אין דער פאַרשטאַרקונג פון אונדזער בידנער באַוואָפענונג. דער ווערט פון דאָזיקן אַקט איז באַשטאַנען, בעיקר, אין הויבן די מאָראַל פון דער גרופּע פּאַרטיזאַנער און פון די יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין וואַלד בכלל — דערמוטיקנדיק אונדז צו ווייטערדיקע און נאָכמער דרייסטע קאַמפּס־אַקטן קעגן אונדזערע טויט־פיינט.

אונדזער אָנפאַל אויפן דאָרפס־ראַט, אונטער דער נאָז פון פּאָליציי־פּאָסטן, האָט אויך געפונען, ווי מיר האָבן שפּעטער דערפאַרן, אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער סביבה — ווו די באַפעלקערונג האָט מיט שטוינונג מיט־אַמאָל דערזען, אַז יידן־בלוט איז נישט אינגאַנצן הפקר, אַז עס געפינט זיך אַ שטראָפנדיקע האַנט, וואָס נעמט נקמה פאַר די אָפּגעטאָענע פאַרברעכנס.

מיט דער צייט קומען צו אונדז נאָך איינצלנע יידן און אויך אַ גרופּע פון 5 מאַן — אָנגעפירט פון אינזשיניער ק ל מ ן פ י ר ס ט פון הרוביעשאָוו. אגב, דער לעצטער איז פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, אין 1939, צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל, צו באַזוכן זיינע עלטערן אין פוילן, און נישט געקאָנט מער צוריקפאָרן.

פּאַראַלעל צו דער פאַרגרעסערונג פון אונדזער גרופּע איז אויך געוואַקסן אונדזער דרייסטקייט. האָבן מיר טאַקע באַשלאָסן אויסצובררייטערן אונדזער טעטיקייט — בעיקר קעגן די אוקראַאינישע פּאָליציי־לייט, וועלכע האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זייער ווילדער חיהשקייט.

דער איבערפאַל אויף קאַזשימיערקאַ

ס׳זענען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות, אַז דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט פון ק אַ ז ש י מ י ע ר ק אַ, אַן אוקראַאינער, צייכנט זיך ספּעציעל אויס מיט זיין קראַנקהאַפטן סאַדיזם, און אַז אַחוץ דעם געפינען זיך ביי אים פולע מאַגאַזינען פון אָנגערויבטן יידישן האָב־און־גוטס. דערווייל האָט זיך דער ווינטער גענומען דערנענטערן — און די פראַגע פון וואַרעמע באַקליידונג איז געוואָרן וואָס ווייטער אַלץ־מער דרינגנדיק.

האָבן מיר באַשלאָסן צו שיסן 2 האָזן מיטאַמאָל: נקמה נעמען אין דעם סאַדיסטישן צורר און גלייכצייטיק זיך באַזאָרגן מיט אַביסל קליידונג פאַר דער שוין גענוג־אָפּגעריסענער חברה.

דורך געדרייטע וואַלד־וועגן, געפירט פון איינעם, וואָס האָט גוט געקאָנט די סביבה, דערנענטערן מיר זיך צום ציל. נאָכדעם, ווי דאָס הויז ווערט אַרומגערינגלט, פאַראָרדענען מיר צו עפענען די טיר. וויסנדיק, וואָס עס דראָט אים, שפּרינגט דער קאָמענדאַנט פון פענצטער. טראָץ־דעם, וואָס מיר יאָגן זיך נאָך אים און שיסן צו אים, איז אים, אין שוץ פון דער נאַכט־פינצטערניש, געלונגען צו אַנטלויפן.

די צוגענומענע פּראָוויאַנט און קליידונג זענען אונדז אין די דאָזיקע שווערע באַדינגונגען גאַנץ גוט צונוץ געקומען. פיל פון די זאַכן האָבן מיר אויך פאַרטיילט אַנדערע יידן, וואָס האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אין די אַרומיקע וועלדער.

די קאָסטאָפּאָליער אַקציע

מיט דער ווייטערער פאַרגרעסערונג פון אונדזער צאָל, איז די פראַגע פון פּראָוויאַנט און וואַרעמער קליידונג ווידער געוואָרן וואָס אַמאָל שאַרפער. אויב פריער, בעת אונדזער גרופּע איז באַשטאַנען פון איינצלנע מענטשן, איז נאָך ווי ס׳איז גענוג געווען ביינאַכט זיך אַרויסצולאָזן אויף די פעלדער, און מיטנעמען פון דאָרט אַביסל קאַרטאָפל און אַנדערע גרינצייג, איז דאָס אין די נייע באַדינגונגען, ביי דער פילפאַך־פונאַנדערגעוואַקסענער צאָל מענטשן, ווייט נישט געווען גענוגנד. די נייע באַדינגונגען האָבן דעריבער געפאָדערט גרעסערע, און מיט מער ריזיקע פאַרבונדענע אַקציעס. אויף דער דאָזיקער צייט פאַלט אויס אַ גאַנצע ריי געלונגען־אַדורכגעפירטע אָנפאַלן, צווישן זיי אויף דער

ווינונג פון פאַרטרעטער פון קאָסטאָפּאָליער פּאָליציי־שעף, וואָס האָט זיך געפונען 18 קילאָמעטער פון אונדזער ציִיטווייליקער באַזע.

ס׳איז נאָר אַ גרויסער שאָד, וואָס מיר האָבן דעם דאָזיקן פּאָליציי־מאַן נישט געטראָפן בעת־מעשה אינדערהיים, און אַזוי אַרום איז דער חשבון מיט אים געבליבן אָפן — אָבער די גרויסע מענגע פּראָוויאַנט און קליידונג — אַלעס, נאָטיר־לעך, אָנראַבירט פון יידן — האָבן מיר מיטגענומען, אָפּפירנדיק אַלץ מיט אַ פערד און וואָגן, וואָס מיר האָבן, צו דעם צוועק, רעקווירירט ביי אַ פּויער.

די דאָזיקע אינטענסיווע, ברייט־פאַרמאָסטענע טעטי־קייט, בעת וועלכער ס׳זענען אָפּט ליקווידירט געוואָרן דייטשע און אוקראַאינישע פּאָליציי־לייט, ווערט גיך באַקאַנט אין דער נאָענטער און צומאָל אויך ווייטערע געגנטן. עס הייבט זיך אָן אַן ערנסטער צופלוס פון יידן, פונאַנדערגע־וואָרפענע אין די וועלדער אָדער פאַרשטעקטע אין בונקערן, צו וועלכע עס זענען דערגאַנגען קלאַנגען וועגן אונדזער אַזוי־גערופענעם „אָטריאַד נקמה־נעמער״.

מיטן דאָזיקן מענטשן־צופלוס ווערט אויך פּאַראַלעל באַרייכערט אונדזער געווער־רעזערוו — אַ פאַקטאָר, וואָס פאַרוואַנדלט אונדזער לויזן, מיזערנעם אָנפאַנג אין אַ דיס־ציפּלינירטן, גוט־אָרגאַניזירטן, און פאַרהעלטניסמעסיק גענוג־באַוואָפנטן פּאַרטיזאַנער־קאָלעקטיוו.

פּסיידאָ־העלדן

בעת דער פאַרפאָלגונגס־טעטיקייט קעגן די יידן־מערדער, זענען נישט איינמאָל אַריינגעפאַלן אין אונדזערע הענט מאַנכע פון די, וואָס האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די יידן־אַקציעס און זייער ליקווידירונג. אָבער אַזוי העלדיש ווי זיי האָבן פאַזירט, בעת זיי האָבן געמאָרדעט שוצלאָזע יידן — מענער, פרויען און קינדער — אַזוי נעבעכדיק, קריכעריש, פול מיט פּחד און עקלדיקער חניפה האָבן זיי זיך אַרויסגעוויזן, בעת דאָס יידישע פּאַרטיזאַנער־געריכט האָט אויף זיי אַרויסגעטראָגן דעם איינציק־מעגלעכן פּסק, וואָס די דאָזיקע חיות אין מענטשן־געשטאַלט האָבן זיך פאַרדינט — דעם טויט־אורטייל.

אַ דעלעגאַציע פון סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער

די וויכטיקע, פאַרצווייגטע פּאַרטיזאַנער־טעטיקייט פון אונדזער גרופּע האָט, ווי ס׳איז געווען פאַרויסצוזען, אַרויסגערופן אַן אַנטשפּרעכנדיקן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער סביבה און איז אויך דערגאַנגען צו די רעגולערע פּאַרטיזאַ־נער־אָפּטיילונגען, וואָס האָבן זיך געפונען אין די ווייטערע וועלדער.

איינמאָל האָט אונדז באַזוכט אַ דעלעגאַציע פון סאָוויע־טישע פּאַרטיזאַנער, אונטער דער אָנפירונג פון מאַיאָר סטעפּאַן איוואַנאָוויטש, פאַרלייגנדיק אונדז, זיך צו פאַראייניקן מיט זייער אָפּטיילונג, וואָס איז געווען טעטיק אין די וועלדער אויף דער צווייטער זייט פון סלוטש.

טראָץ דעם, וואָס דער דאָזיקער פאָרשלאָג האָט אונדז פערזענלעך שטאַרק אימפּאָנירט, זייענדיק אַן אויסדרוק פון אָנערקענונג מצד אַ קאָמפּעטענטן פאַקטאָר, האָבן מיר אָבער דעם פאָרשלאָג צייטווייליק אָפּגעלייגט, באַגרינדנדיק אונדזער באַשלוס מיטן מאָטיוו, וואָס האָט זיך באַזירט בעיקר אויף געפילס־מאָמענטן, אַז מיר האָבן נאָך אַ סך חשבונות צו דערליידיקן מיט די אָרטיקע רוצחים פון אונדזער פאָלק.

דער ערשטער סאַבאָטאַזש־אַקט אויף דער באַן־ליניע מאַלינסק־סאַרנע

די דערפאָלגן אין די פאַרשידענע אַקציעס, וואָס מיר האָבן אין פאַרלויף פון דער צייט אַדורכגעפירט — קעגן די דאָרפס־ראַטן, קעגן פּאָליציי־פּאָסטנס און קאָלאַבאָראַנטן בכלל, פון איין זייט, און דער כסדרדיקער צופלוס פון כוחות, אין מענטשן און מאַטעריאַל, פון דער אַנדערער זייט, ווי אויך דער אָפּקלאַנג פון אונדזערע נקמה־אַקטן אויף דער נאָענטער און ווייטער סביבה — האָבן ווייט געשטייגערט אונדזערע אַספּיראַציעס און מוט. האָבן מיר באַשלאָסן אויסצוברייטערן אונדזער טעטיקייט, וואָס האָט ביז דעמאָלט געטראָגן אַן אויסשליסלעך־לאָקאַלן כאַראַקטער, אויך אויפן געביט פון סאַבאָטירן די דייטשע מלחמה־מאַשין און איר פאַראורזאַכן וואָס־גרעסערן שאָדן. די וואַל אויסצופירן דעם ערשטן סאַבאָטאַזש־אַקט איז געפאַלן אויף דער ליניע מאַלינסק—סאַרנע.

אָננעמענדיק אַלע מעגלעכע פאַרזיכטס־מיטלען, דער־נענטערן מיר זיך, אומבאַמערקטערהייט, צו דער בודקע פון באַן־וועכטער. נאָכן טעראָריזירן דעם לעצטן, נעמען מיר אויפן אָרט די נייטיקע מכשירים — אויף פונאַנדערצושרויפן די באַן־רעלסן. אויסשטעלנדיק אַ וואַך אויף אַ שטח פון אַ 100 מעטער, טרעטן מיר צו שטיל, אָבער מיט דער מעגלעכסטער שנעלקייט, צו דער אַרבעט, וואָס ווערט נאָך אַ קורצער צייט, אויפן בעסטן אופן, פאַרענדיקט. באַקומענדיק פון אונדזער וואַך אַן אָפּגערעדטן סיגנאַל וועגן דערנענטערן זיך פון אַ צוג פון דער ריכטונג פון סאַרנע — ציען מיר זיך, לויפנדיק, צוריק צום וואַלד, וואַרטנדיק מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ אויף די רעזולטאַטן. לאַנג האָבן מיר

נישט באַדאַרפט וואַרטן. אַ לאָקאָמאָטיוו מיט 30 וואַגאָנען, אָנגעפּראָפּטע מיט פּראָוויאַנט און קריגס־מכשירים, באַגלייט פון אַ גרעסערער וואַך פון דייטשע סאָלדאַטן, זענען אין געציילטע מינוטן געוואָרן צעשמעטערט — בעת דער פאַרהילכנדיקער געקנאַל פון אויפרייסנדיקן שטאָף און אייזן, אויסגעמישט מיט די קרעכצן פון די פאַרוווּנדעטע סאָלדאַטן, האָט זיך געטראָגן אויף היפשע קילאָמעטערס.

פון די באַריכטן פון אונדזערע פאַרבינדלער זענען מיר געוווּיר געוואָרן, אַז גרעסערע רעטונגס־אָפּטיילונגען האָבן געאַרבעט גאַנצע 24 שעה ביים איבערפירן די פאַרוווּנדעטע און געהרגעטע, ביים אָפּרוימען די חורבות און צוריקשטעלן די ליניע.

דער דאָזיקער גרויסער סאַבאָטאַזש־אַקט, וואָס איז אַזוי דערפאָלגרייך אויסגעפירט געוואָרן — אָן פאַרלוסטן פון אונדזער זייט — האָט געהויבן אונדזער מאָראַל, שאַפנדיק דעם באַוווּסטזיין, אַז אַחוץ דעם אייגנטלעכן ציל, צוליב וועלכן מיר האָבן זיך אָרגאַניזירט — צו נעמען נקמה אין אונדזערע רוצחים און זייערע מיטהעלפער — אַ לעגיטים און נאַטירלעך רעכט פון יעדן אָנגעגריפענעם ווען, אַלס אַזעלכעס — גיבן מיר אויך אונדזערביישטייער אינעם אַלגעמיינעם, ממשותדיקן געראַנגל קעגן דעם פאַרברעכערישן מיליטאַריסטישן דייטשלאַנד, וואָס האָט אָנגעזאָגט אַ קאַמף אויף לעבן און טויט דעם מענטשלעכן געווויסן.

דער העלדן־טויט פון זדונסקעוואָליער פאַרטיזאַן — יואל האַנדלסמאַן ה.י.ד.

אין אונדזער באַזע זענען פאָרגעקומען פיבערהאַפטע צוגרייטונגען צום ראַשיק־צופאַלנדיקן ווינטער. בייטאָג האָבן מיר אינסטאַלירט צייטווייליקע וווינונגען, וואָס זאָלן אונדז, מער אָדער ווייניקער, באַשיצן פון דער קעלט — בעת אין די נעכט האָבן מיר פלאַנירט און אויך אויסגעפירט פאַרשידענע אַקציעס. גלייכצייטיק הערט נישט אויף דער כסדרדיקער צופלוס פון פרישע כוחות — סיי פון באַהאַלטענע יידן, וואָס האָבן זיך דאָרט, אין זייערע באַהעלטענישן, מער נישט געפילט זיכער, אָדער זענען פון דאָרט אַרויסגעטריבן געוואָרן — סיי פון אַנטלאָפענע יידן, ערב אָדער בעת די פאַרשידענע אויסראָט־אַקציעס אין דער סביבה.

און דערווייל ווערן מיר געוווּיר, פון די דערהאַלטענע באַריכטן, אַז אונדזער טעטיקייט, נקמה־אַקטן אָדער סאַבאָטאַזש־איבערפאַלן, מאַכט אַ געוואַלטיקן רושם אויף דער אַרומיקער באַפעלקערונג — און עס פילט זיך אַ דרינגנדיקער באַדאַרף אין אַ קאָמפּעטענטער און אָפיציעלער אויפקלערונג פון אונדזערע צילן. מיר באַשליסן דעריבער אָפּצודרוקן אַן אויפרוף צו דער באַפעלקערונג. אָבער די שרייב־מאַשין, וואָס מיר האָבן אין זיינער צייט צוגענומען, בעת אונדזער ערשטער אַקציע אויפן מאָלינסקער דאָרפס־ראַט, איז געבליבן פאַרשטעקט אין וואַלד, ווו מיר האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין די ערשטע טעג. בעת ס'איז אַנטשטאַנען די פראַגע פון אָפּדרוקן דעם אויפרוף, האָט זיך אונדזער שטאָטישער, יואל האַנדלסמאַן, פרייוויליק געמאָלדן אַוועקצוגיין אַהין און ברענגען די מאַשין.

נאָכדעם ווי האַנדלסמאַן איז אַהינגעקומען אויפן פלאַץ און פאַריכט עטלעכע דעפעקטן, וואָס די שרייב־מאַשין האָט געהאַט, און גענומען צוריקגיין — האָט ער באַמערקט פונווייטנס אַן אָנקומענדיקע גרופּע פון באַוואָפנטע דייטשע סאָלדאַטן. אויף גיך באַהאַלט ער צוריק די שרייב־מאַשין — אויסגעפינענדיק פאַר זיך אַליין ערגעץ־ווו אַ באַהעלטעניש. צום אומגליק האָבן אָבער די דייטשן אים אַנטדעקט. די סאַדיסטן האָבן אים שרעקלעך געפייניקט — פאַרזוכנדיק פון אים אַרויסצובאַקומען, ווו ס'געפינט זיך אונדזער באַזע. אָבער האַנדלסמאַן האָט, טראָץ די איבערמענטשלעכע טאָרטורן, געשוויגן ווי אַ ספינקס. איבערצייגנדיק זיך, אַז זיי וועלן פון אים גאָרנישט דערגיין — האָבן זיי אים דערשאָסן.

אַזוי, אין אַזעלכע טראַגישע אומשטענדן, איז אומגעקומען אונדזער טרייער מיטקעמפער און דרייסטער נקמה־זוכער — יואל האַנדלסמאַן. ה.י.ד.

אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַד פון פולקאָווניק מיעדוויעדיעוו

די אָפטע און וואָס־ווייטער מער־דרייסטע און דערפאָלגרייכע איבערפאַלן פון אונדזער אומדערשראָקענער און נאָך נקמה־לעכצנדיקער פאַרטיזאַנער־גרופּע, האָט אומפאַרמיידלעך דערפירט דערצו, אַז די דייטשן אין דער סביבה האָבן אין אונדז אָנגעהויבן זען אַן ערנסטן שטערנדיקן פאַקטאָר, אינעם אויסאיבן זייער הערשנדיקע, אומבאַשטריטענע מאַכט אויף דער באַפעלקערונג אין אונדזער טעטיקייטס־געביט. נישט קאָנענדיק און נישט וועלנדיק דערלאָזן צום אונטערגראָבן זייער אויטאָריטעט, באַזונדערס, דורך די אַזוי־פאַרהאַסטע און באַשמוצטע פאַרשטייער פון דער אַזוי־גערופענער „נידעריקער ראַסע", די יידן — האָבן די דייטשע סאָלדאַטן און זייערע אוקראַאינישע מיטהעלפער אָנגעהויבן אַדורכפירן אָפטע אָבלאַוועס אין די וועלדער, כדי ענדגילטיק אונדז צו פאַרניכטן.

נישט זייענדיק אימשטאַנד, מיט אונדזער באַגרענעצטער באַוואָפענונג, זיך ווירקזאַם קעגנצושטעלן דעם פון קאָפּ ביז די פיס באַוואָפנטן טויט־פיינט, און אַוודאי האָט נישט

געקאָנט זיין קיין רייד פון אויפנעמען אַן אָפענעם קאַמף — האָבן מיר באַשלאָסן אויפצוגעבן אונדזער באַזע, און פאַרייניקן זיך מיטן סאָוויעטישן פאַרטיזאַנער־אָטריאַד פון פּולקאָווניק מ י ע ד ו ו י ע ד י ע ו ו.

דורך וועלדער און זומפּן, נאָך אַ דריי־טאָגיקן, דערמידנדיקן, פול מיט סכנות פאַרבונדענעם מאַרש, זענען מיר ענדלעך אָנגעקומען צו אונדזער ציל — צום סאָוויעטישן פאַרטיזאַנער־אָטריאַד.

דאָס איז געווען אַ גוט־איינגעאָרדנטע באַזע, מיט אַלעם נייטיקן אויף אויסצופירן מיליטערישע אַקציעס, אין אַ ברייטערן פאַרנעם. אויך די אינערלעכע אָרדענונג האָט אויסגעצייכנט געקלאַפּט. כאָטש מיט דער פאַרזאָרגונג פון פּראָוויאַנט איז געווען זייער שווער — האָט די ווירטשאַפט־אָפּטיילונג גלענצנד אויסגעפירט אירע אויפגאַבן. אויך די מעדיצינישע הילף איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ, שטייענדיק אונטער דער לייטונג פון אַ פּערסאָנאַל, וואָס האָט באַזיצט אַ ריי גרויסע ספּעציאַליסטן אויף פאַרשידענע געביטן.

אָנקומענדיק אויפן אָרט, האָט דער שרייבער פון די ציילן געהאַט אַ ביז גאָר פריידיקע באַגעגעניש, אָנטרעפנדיק דאָרט אַ גאָר נאָענטן חבר פון דער היים — אינזשיניער ג ר אָ ס,* וואָס איז שוין געווען טעטיק אין אָטריאַד פון פריער.

באַלד זענען מיר איינגעגלידערט געוואָרן אין איינער פון די אָפּטיילונגען, און שוין אויף צומאָרגנס איז אויף אונדז, אַ גרופּע פון 40 מאַן, אַרויפגעלייגט געוואָרן די אויפגאַבע אויסצופירן אַן אָנפאַל אויף דער באַן־ליניע קלעסאָוו. דער ציל פון אָנפאַל איז געווען, נישט צו דערמעגלעכן די דייטשן אַרויסצופירן האָלץ פון די אַרומיקע וועלדער.

דער דערפאָלגרייכער סאַבאָטאַזש־אַקט, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן פּינקטלעך לויטן אָנגעצייכנטן פּלאַן — אָן פאַרלוסטן פון אונדזער זייט — האָט אַרויסגערופן אָנערקענונג מצד דעם קאָמאַנדיר — באַצייכענענדיק אונדז אַלס גוטע פאַרטיזאַנער.

דער לעגענדאַרער פאַרטיזאַן גראַטשאָוו

אַחוץ דעם קאָמענדאַנט פון אָטריאַד, פּולקאָווניק מ י ע ד ־ ו ו י ע ד י ע ו ו, האָט זיך ביי אונדז אויך געפונען דער לעגענדאַרער פאַרטיזאַן — ג ר אַ ט ש אָ ו ו. דער לעצטער, וואָס איז געווען טעטיק אין ראָוונע און אומגעגנט — צוליב זיין אַרישן אויסזען און פּערפעקטן באַהערשן די דייטשע שפּראַך — אַלס איבערגעטאָענער דייטשער זיכערהייטס־אָפיציר, באַזאָרגט מיט די געהעריקע, געפעלשטע דאָקומענטן — פלעגט אַרעסטירן וויכטיקע דייטשע טוער און אוקראַאינישע מיטהעלפער, ברענגען זיי אין וואַלד אַריין, און נאָכן אַרויסבאַקומען פון זיי די נייטיקע — צומאָל זייער וויכטיקע ידיעות — זענען זיי דורכן פאַרטיזאַנער־געריכט פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט.

אונדזער אָטריאַד איז געווען טעטיק ביזן סוף פון דער מלחמה — אָנוואַרפנדיק אַ פחד צוליב זיינע אומאויפהערלעכע און דרייסטע נקמה און סאַבאָטאַזש־אַקטן, נישט נאָר אויף די אַרומיקע דייטשע זיכערהייטס־אָרגאַנען און זייערע מיטהעלפער מצד דער פיינטלעכער באַפעלקערונג — נאָר אויך אויף די רעגולערע מיליטער־גרופּן.

אונדזער נוצלעכע, צעשטערערישע טעטיקייט קעגן דעם טויט־פיינט, האָבן מיר נישט איבערגעריסן ממש ביז אין דער לעצטער מינוט. שוין הערנדיק די וואָס־אַמאָל־מער זיך דערנענטערנדיקע אָפּקלאַנגען פון די האַרמאַטן־סאַלוועס פון דעם אָנגרייפנדיקן און גיך־פאָראויסגייענדיקן סאָוויעטישן מיליטער — ציינדן מיר נאָך אונטער געווערסקלאַדעס, לאָזן אַראָפּ פון די באַן־ליניעס גאַנצע עשאַלאָנען, רייסן אויף וויכטיקע בריקן א.אַ.וו.

די דאָזיקע אינטענסיווע טעטיקייט ברענגט נישט נאָר גרויסע שאָדנס דעם געשלאָגענעם פיינט און פאַרגיכערן זיין מפּלה — די דאָזיקע טעטיקייט צעשטערט אויך דעם נאָרמאַלן ריקצוג פון די פריער, אַזוי־„העלדיש“־פאָזירנדיקע דייטשע חיילות פון „ריינעם אַריער־פאָלק“, וואָס האָבן זיך צום סוף אַרויסגעוויזן, ווען די הצלחה האָט זיך פון זיי אָפּגעטאָן, אַלס נעבעכדיקע, נידערגעשלאָגענע, חנפענדיקע פחדנים — מכלומערשט אומשולדיקע שעפעלעך.

* * *

זאָל צום סוף דערמאָנט ווערן די העלדישע טעטיקייט פון אונדזער שטאָטישן פאַרטיזאַן — ב ע נ י ע ק ב ע ר ג ־ מ אַ ן (— לעבט אין קאַנאַדע), וואָס האָט פאַר זיינע אומדערשראָקענע גבורות — אויספירנדיק 16 סאַבאָטאַזש־אַקטן אויף דער קיעווער ליניע — באַקומען הויכע סאָוויעטישע אויסצייכענונגען.

די אויבן־אָנגעצייכנטע פאַקטן בילדן נאָר געציילטע עפּיזאָדן, וואָס זענען געבליבן אין זכרון, פון אָנטייל פון עטלעכע זדונסקעוואָליער יידן אין די פאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען.

די לעכצנדיקע נקמה־געפילן פאַר דעם אומשולדיק־אויסגעמאָרדעטן יידישן שבט אין גלות אייראָפּע — צווישן זיי אונדזער טייערע זדונסקעוואָליער קהילה, מיט אונדזערע פאָטערס און מוטערס, ברידער און שוועסטער, פריינט און באַקאַנטע — האָבן אונדז נישט געגעבן קיין רו, טרייבנדיק

* אומגעקומען אין אויסטראַליע פון אַן אומגליקס־פאַל אין 1965 יאָר.

אונדז, טראָץ די פּערמאַנענטע, אויף שריט און טריט לויערנדיקע לעבנס־געפאַרן, פון איין אַקציע צו דער צווייטער — צי דאָס איז געווען ביים ליקווידירן די פון שנאת־חנם צעפּרעסטע, זאָאָלאָגישע מערדער, צי ביים אויפרייסן באַנען אָדער בריקן, צי ביי יעדער אַנדערער נקמה־ אָדער סאַבאָטאַזש־אונטערנעמונג.

בייטאָג און ביינאַכט און ווו מיר האָבן זיך נאָר געפונען, זענען מיר געווען באַוועלטיקט פון אַן אומאיבערוויינדלעכן געפיל נאָך נקמה — אונדזער זיסער, סאַטיספאַקציע־ברענגנדיקער, באַשיידענער צושטייער צו דעם אַלגעמיינעם אַנשטרענג אומשעדלעך צו מאַכן דאָס שרעקלעכע געש־פענסט פון נאַצי־מאַנסטער.

נקמה

ק. נוטק, בת־ים

בחודשי אוקטובר 1939—ינואר 1940 זורם זרם פליטים מיהודי פולין בכיוון מזרח, לרוסיה הלבנה ואוקראינה המערבית. אלה השטחים אשר סופחו לרוסיה לפי ההסכם הנודע לשמצה—הסכם מולוטוב־ריבנטרופ. בזרם־פליטים זה, אשר נקראו בשם „ביעזיענצעס" — היינו אנו כמה מאות בחורי עירנו, אשר חצינו את הבוג, גבול גרמניה־רוסיה. בקבוצה הגדולה הזאת נמצאו גם־כן חיילים יהודים, אשר שרתו בצבא פולין ושוחררו זמן מה לפני כן משבי הגרמנים — אחרי סבל ויסורים מידי שוביהם בגלל היותם יהודים. הפליטים האלה התפזרו ומצאו מחיה ועבודה בעיירות וערים. בליבם קיוו להמתין שם עד יעבור הזעם וככלות־הכל לחזור הביתה.

גירוש ועבודת-כפיה

בקיץ 1940 יוצאת פתאום פקודה, אשר דורשת מכל הפליטים לקבל על עצמם את האזרחות הרוסית. הצוו הזה מעורר מהומה בין הפליטים. הסכנה המאיימת היא שעם קבלת האזרחות הרוסית נסתמה דרך היציאה משם. משום כך אין המתאזרחים מרובים, ורק מעט־מזער שומע לקול הצוו. אלה מורשים להישאר בשטחים הנזכרים, בתנאי שירחיקו את מושבם ב־100 קילומטר מהגבול. מיד לאחר מכן, באחד הלילות הקרים של חורף 1940־1941 נאסרו והוגלו כל אלה אשר לא מילאו אחר פקודת השלטונות — למחנות עבודה לסיביר הרחוקה.

22 יוני 1941

השחרת פניהם — על ידי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב, לא עזרה להם לרוסים במאומה. ב־22 ביוני 1941 מתחילה הפלישה הגרמנית לרוסיה. בדרכים וכבישים לאורך כל הגבול זורמים למזרח חיילות ממונעים וצבא מחץ. הצבא הרוסי בקושי עומד נגד הפולשים. צבאות שלמים מתמסרים לשבי. הצבא הגרמני חודר במהירות לרוסיה פנימה. אחרי הצבא המנצח באות יחידות המשטרה וגסטפו. שוב הננו בידי הגרמנים — מהם רק בקושי נמלטנו על נפשנו, ושוב ריכוז בגיטו ומחנות. ואנחנו — אשר תמול שלשום היינו מקור לקנאה מצד אלה אשר נשלחו לסיביר — אנחנו היום מקנאים בהם.

בורות נעים

באמצע קיץ 1942 ה„סיזון" להשמדת־היהודים, מתחילים הגרמנים לעסוק בהשמדה גם במקומותינו. בהבדל בשיטות ההכחדה. בעוד אשר בפולין נשמדו היהודים אחרי ריכוז בגיטאות, בתאי־גז וקרמטוריות — נעשה הדבר אצלנו ברוסיה בצורה קונבנציונלית. אם ייתכן להתבטא כך. אומנם גם פה רוכזו קיבוצי היהודים מעיירות וכפרים לעיר גדולה לגיטו — אולם לא נשלחו משם למרכזי ריכוז אחרים. שם בגיטו הגדול התחיל הטבח. הגרמנים בעזרת האוכלוסיה הנוצרית המקומית ובעזרת המשטרה — האיצו באומללים והביאו אותם עד לשפות תעלות ובורות מוכנים קברות־אחים. שם הפשיטום וירו בהם למוות. מידיעות אשר הגיעונו על ידי אנשים אשר נכחו במראות־אימים אלה נודע לנו: שרבים נקברו בעודם בחיים. מעמקי הבורות נשמעו זעקות חנוקות ובכי. במשך ימים אפשר היה להבחין באדמה מתנועעת. כך! על ידי אכזריות לא־אנושית וסדיזם אין קץ ושמד המוני, התחילו הגרמנים — „בני־התרבות" — לבצע את תכניתם: להשתית את ה„סדר־החדש" בן־אלף־השנים באירופה.

בריחה ליערות

וכך חיסלו הגרמנים בגזרת ה„חוק" — האינסטנציה הגבוהה ביותר בקודקס המוסרי — קהילה אחר קהילה. הידיעות על המעשים, מקפיאי הדם, נפוצו ועוררו פחדים ומהומה בין כל אלה הכלואים בגיטאות והמועמדים בתור להשמדה. חלק מיהודי הגיטאות מצליח בכל זאת להתחמק. באים ליערות העבותים והערבות שבסביבה. הראשונים אשר נסים ליערות הם אלה אשר נקראו בשם „ביעזיענצעס" מפולין, ביניהם רב מספר אנשי עירנו. הם היו קלי־תנועה. שום דבר לא עיכב בעדם מלעשות את אשר עשו. לא רכושם ולא קרוביהם. כל זה השאירו מאחורי גבם, בברחם מביתם ב־1939—1940. אלה אשר זכו להגיע ליערות רק ענין אחד היה לנגד עיניהם: להגיע ולהצטרף ליחידות הפרטיזנים. איתם להילחם נגד החיה הגרמנית, לנקום את הדם השפוך של נקיים מאשמה.

אבות ואמהות, אחים ואחיות וכלל־ישראל

אולם לא קל היה להגיע לפרטיזנים. הם קיבלו רק אנשים אשר נשקם בידם. והבעיה נעמדה לפנינו בכל חריפותה. כדי לפתור אותה, ויהי־מה, התארגנו בקבוצות והתנפלנו על הגרמנים בידים ערומות ובמקלות ולקחנו מהם או מהמשטרה האוקראינית את נשקם. בהתנפלויות אלה נפלו רבים מאחינו הלוחמים. אבל הרוב הנמלט ליערות לא היה ביכולתם להשיג כלי־זין. ביניהם היו משפחות יהודים. הללו חיפשו לעצמם מקום מפלט ביערות העבותים. בלילות יצאו לטרף. התפזרו בין ערוגות השדה. אספו תפוחי־אדמה, סלק, גזר ומינים אחרים של ירקות. אולם גם שם לא מצאו מנוח. גם שם נרדפו האומללים האלה ללא מגן. יחידים — מציבור גדול — הסכנה ארבה להם בכל אשר פנו. „שומרי־חוק" גרמניים, בעזרת התומכים בהם, ארבו להם ממסתרים ורצחום ללא־רחמים בכל מקום הימצאם. „מחיר" יהודי בזמן הזה — זמן אשר בו נעלמו כמעט לגמרי המושגים של „מוסר והגינות" — היה 2 קילו מלח, שהגרמנים נתנו כתמורה לכל מי שהסגיר לידיהם יהודי — בין חי או מת. ולא־מעטים היו הנוצרים, בני „דת־הרחמים", אשר ניצלו את ההזדמנות הזאת שנפלה לידם וקיימו את מצות ו„אהבת" על ידי מסירת יהודים להורג, כששכרם בצדם — 2 קילו המלח, אשר היה מצרך נדיר. אך עצם קיום קבוצות פרטיזנים הקל במדה רבה על האומללים האלה ואיפשר לחלק מהם להתגבר על התלאות ולעבור את המלחמה.

גבורי הפרטיזנים שלנו

בני עירנו הצעירים נמצאו בכל היחידות הפרטיזניות באוקראינה ורוסיה הלבנה. אלה לחמו באויב המר של העם היהודי ביחידות יהודיות טהורות או בקבוצות מעורבות, בניהולם של חיילים סובייטיים. הנה רשימה רשומה לפי הזכרון של הגבורים האלה ומעשי גבורתם: —

בנימין ברגמן

עובד־בנק לשעבר בעיר. ברגמן ביצע את מעשיו בתוך קבוצת לוחמים בקו רובנה־קיוב. רכבות הועפו באוויר על נוסעיהם, החיילים הגרמנים. משאות נשק ותחמושת רוסקו על ידיו בהעזתו וגבורת ליבו.

יואל הנדלסמן

חברו של ברגמן לפני המלחמה, עבד במפעל רייכנבך. נפל בשבי הגרמנים, עונה ונרצח על ידיהם ביערות רובנה. עמד בעינויים ולא הסגיר את חבריו.

מרדכי קליין

לחם ביערות פודוליה.

פיוטרקובסקי

פעל ביערות גאליציה.

אינג׳ לוטק גרוס

בן אחיו של יידל גרוס עשה את מלאכתו ביערות רובנה. התייצב לביצוע תפקידים מסוכנים ביותר. לפני עיניו ריחף תמיד הרעיון, היחידי אשר בו ראה ערך עליון: נקמה בטמאים.

DNIA 24 GRUDNIA 1965 R. ZGINĄŁ NAGLE W WYPADKU

inż. Ludwik Gross

b. uczestnik partyzantki radzieckiej
b. współorganizator żydowskiej Spółdzielni Pracy „Solidarność
b. wiceprezes Centrali Spółdzielczości Pracy.

O czym zawiadamiają pozostali w nieutulonym żalu

ŻONA, CÓRKA, SIOSTRA,
SZWAGIER I KUZYNOSTWO

Melbourne, Australia.

האחים מרדכי ואברהם וויטקובסקי

נפלו כגבורים בהילחמם ביערות ווליניה.

יהודה קליין

ידידי ורעי נפל בסלונים. קליין היה כל ימיו אנטי־פאשיסט ולוחם לחירות. לא נפל באפס־מעשה. גרם לגרמנים נזקים מרובים.

האחים קוז׳אץ ואשת שלום קוז׳אץ בתו של החרשתן הידוע ר׳ שימעלה שפירא —

לחמו ביערות רוסיה הלבנה. אגב, אחד האחים, בהיותו בפולין של אחרי המלחמה קצין גבוה, נעלב על ידי קצין פולני. לא הרבה להרהר, הוציא את אקדחו וחיסל את האיש בו במקום. נעצר והועמד לדין. אולם יצא מבית־הדין בעונש־קל — בהתחשב בתנאים המיוחדים.

באומץ

לוחם אמיץ־לב ביערות הנזכרים לעיל, בהם הצטיין בגבורה למופת.

וויטקה קמפנר

בת הירשל קמפנר, אשתו של הסופר ומפקד הפרטיזנים הידוע אבא קובנר, לחמה ביערות ווילנא.

אנשי זדונסקה־וולה בבריגדה הפולנית

בזמן שאחינו הפארטיזנים, שרידים מוצלים, של הקיבוץ היהודי הגדול ועתיר־הרוח בפולין, היו חדורים רוח־נקם ובאש השנאה שבערה בעצמותיהם תרמו את חלקם למפלת אויביהם, רוצחי־עמם — באותו זמן עצמו מתארגן והולך ברוסיה הרחוקה הצבא הפולני, בראשותו של הגנרל שיקורסקי, תחת השם — צבא קושצ׳ושקו. יהודים רבים משתחררים ממחנות־עבודה בסיביר ונרשמים כמתנדבים לצבא החדש העומד ומתארגן. בתוכם צעירים מעירנו לרוב. הם משתתפים בעתיד בקרבות — ממוסקבה עד ברלין. אנשי עירנו מקריבים את נפשם, מוסרים את חייהם הצעירים. תמיד תמיד בשורות הקדמיות בחזית־המלחמה עם האויב הנאצי, חדורים עד עומק ליבם בחובתם האנושית והלאומית, ללחום ולנקום את נקמת העם היהודי ההרוג.

הנה רשימה של אנשי־עיר — ובגלל השר של שכחה — לא מלאה לצערי — אשר השתתפו בקרבות הבריגדה הפולנית.

משולם קרונמן

אחד אשר עבר את כל תלאות המלחמה בבריגדה. נפטר לפני מספר שנים בארץ.

דוד קליין

קצין, נפצע קשה בשתי רגליו, תופס עמדה חשובה בפולין.

האחים קוּנינסקי

השתתפו בקרבות הצבא הפולני. אחד מהם קצין גבוה בפולין, השני נפטר בישראל.

ינקלביץ׳,

בנו של הרוקח,

לובושיץ

בנו של רופא־השיניים —

שני חברים־קרובים. יחד בסבל והרדיפות מצד הנאצים. יחד מסרו נפשם בשדות־קרב נגד הגרמנים הטמאים.

מנדל חבלק

ספר, משתתף בכל הקרבות, החל ממוסקבה. עתה בפולין.

הרש ברקוביץ׳

לוחם בצבא הפולני. נושא אותות הצטיינות על גבורותיו בקרבות. זמן מועט לפני גמר המלחמה במרס 1945 נרצח ברקוביץ׳ נצר למשפחה ענפה בעיר, על ידי פאשיסטים פולנים בלובלין.

זליג ורשבסקי

בן ר׳ אברהמטשע הגביר הידוע. השתייך לתנועת־המחתרת הפולנית. נפל מידי הגרמנים — כפולני.

הרש פלד

לא רק בפרטיזנים של פולין ורוסיה מצאת יהודים. גם בצבאות העולם הגדול נמצאו, בתתם חלקם למאמץ המשותף של העמים נגד הנאצים. ביניהם השתתף איש זדונסקה־וולה, בהילחמו נגד השונא־בנפש של עמנו — הלא־הוא הרש פלד בן עזרא.

בעת המלחמה הגיע הרש ללגיון־הזרים, ממנו עבר מאוחר יותר לצבאות־השיחרור של הגנרל דה־גול. השתתף בכל הקרבות לשיחרור צרפת, כשנגד עיניו השמדת השד הנאצי. חי בצרפת.

ד״ר ליאון גיצוב

בן המנהל של הפירמה „רוזן את ווישליצקי״, נכדו של לובושיץ הזקן, נולד בזדונסקה־וולה. מימי נעוריו היה ד״ר גיצוב קומוניסט מושבע ועסקן נלהב. לא נרתע ממעשיו גם אחרי עונשים של תפיסה ובתי־סוהר. בצבא הפולני שהוקם ברוסיה עלה לגדולה — בגלל זכויותיו הרבות — למעלת פולקובניק. אחרי תקומת פולין החדשה נאמר שמועמד הוא לשר־הבריאות. בזמן ה„טיהור״ במחנה הקומוניסטי נאסר גם הוא — ד״ר גיצוב — יחד עם גומולקה המפורסם. אלא לאחר זמן, כשנשתנו פני הדברים, גומולקה „הוכשר״ וחזר למפלגה ונעשה ראש־הממשלה ומזכיר־כללי. לא כן ד״ר גיצוב שלנו, אותו רצחו בבית־הסוהר. יש אומרים שהתאבד, ללא יכולת לנשוא את בגידתם של חבריו הקומוניסטים, אשר איתם לחם וסבל למען הרעיון המשותף של פדות ושיחרור העולם, חופש גמור ושויון — ללא הבדל גזע ועם.

אליהו רבסקי

אין ביכולתי לסיים את רשימותי ולא להזכיר את דמות הגבורים של אליהו רבסקי. בזמן הטראנספורט מזדונסקה־וולה לגיטו לודז עקר לוח בקרונו וקפץ מהרכבת בנסיעתה. למרות ברד הכדורים של המשמר הגרמני הצליח להימלט. בגלל דמיונו ה„ארי״ האמין שיעלה בידיו להסתתר בין חבריו הגויים. שכר לכן כרכרה בפביאניץ כדי להגיע באמצעותה לשיראדז, שם היו לו חברים פולנים, בתקוה שהם יעזרו לו להתקיים עד יעבור הזעם. בעברו את זדונסקה־וולה הכירו חתנו של פוקס הפאבריקנט הגרמני — הגוואַרדאי־הלבן — ובעזרת פולנים הורידוהו בכוח מעגלתו כדי למסרו לידי הגרמנים. רבסקי, אשר ידע מה צפוי לו התנפל בידים ריקות על נוגשיו — והכה בהם ככל אשר יכול. אולם לא הועיל לו כוחו הרב והרשעים המרובים הכריעוהו.

כל גבורינו ולוחמינו אשר חרפו נפשם בצורה זאת או אחרת, הקריבו עלומיהם וחייהם בקרב בין מעטים לרבים, נגד המחבלים הנאציים המזוינים מכף רגל ועד ראש, הם ועוזריהם בנוקמם כיכולתם את דם אחיהם השפוך — קרוביהם ויקיריהם... כבוד לזכרם.

אין דער פּוילישער פאַרמאַציע

מענדל שפּיצבערג, חולון

דער אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג אין יאָר 1941 טרעפט מיך אין אוקראַאינע, וווּ איך האָב זיך געפונען צוזאַמען מיט פיל אַנדערע פּליטים — אַנטלאָפענע פון דער דורך די דייטשן באַזעצטער פּוילישער טעריטאָריע.

בעת דער עוואַקואַציע פון דער ציווילער באַפעלקערונג — צוליבן ריקצוג פון דער סאָוויעטישער אַרמיי — זענען מיר אונטערגעוואָרפן שווערע פאַרמאַטערנדיקע וואַנדערונגען איבער די ווייטע, אומענדלעכע רוסישע שטרעקעס — ביז מיר דערשלאָגן זיך צו אונדזער באַשטימונגס־אָרט, מיטל־אַזיע.

אָנהויב 1943, בעת ס׳ווערט אַדורכגעפירט אַ מאָביליזאַציע פון אַלע פּליטים, פּוילישע בירגער, ווערן מיר אַרויסגעשיקט אויפן אַרבעטס־פראָנט, קיין אָריאָל.

קורץ דערנאָך, ווענדן מיר זיך, אַ גרופּע יידישע פּליטים, צו דער דעמאָלט שוין עקזיסטירנדיקער פּוילישער אַרמיי אויפן שטח פון סאָוויעט־רוסלאַנד, אונדז צו מאָביליזירן און איינצוגלידערן אין אַ קאַמפּס־איינהייט.

אין יולי 1944 ווער איך געשיקט קיין לובלין. דאָרט ווער איך צוגעטיילט צו אַ סאַפּערן־באַטאַליאָן ביי דער פּוילישער פאָרמאַציע, וואָס איז טעטיק ביים 1־טן אוקראַאינישן פראָנט — אונטער דער אָנפירונג פון מאַרשאַל קאָניעוו.

און דאָ איז דער פּלאַץ פעסטצושטעלן, אַז אַלע יידישע מאָביליזירטע סאָלדאַטן, פּליטים פון פאַרשידענע פּוילישע שטעט און שטעטלעך, האָבן, ווי ס׳איז געווען פאָרויסצוזען, מיט פרייד אויפגענומען זייער איינגלידערונג אין די קאַמפּס־איינהייטן און מיט אַ געפיל פון זעלבסט־פאַרגעסן זיך געוואָרפן אין גורלדיקן געראַנגל קעגן נאַצי־פיינט — זייער פאָלקס־מערדער.

אין שטענדיקן פאָרויסמאַרש, ביי שווערע קאַמפן און ווידערשטאַנד, ווערט דער דייטש סיסטעמאַטיש געצוווּנגען אָפּצוגעבן איין ישוב נאָכן צווייטן. צווישן אַנדערע ווערט אויך דורך אונדז באַפרייט דער טרויעריק־באַרימטער פאַרניכטונגס־לאַגער מיידאַנעק. אונדזערע איינהייטן דערגרייכן אויך, נאָך שווערע, בלוטיקע שלאַכטן, די פאָרשטאָט פון וואַרשע — פּראַגע. אין יאַנואַר 1945 געפין איך זיך צווישן די ערשטע, וואָס פאָרסירן די ווייסל, און פאַרדרענגען פון דער פּוילישער הויפּטשטאָט דעם לעצטן דייטשן סאָלדאַט.

נאָכן אָפּזיין עטלעכע טעג אין דער חרובער הויפּטשטאָט, וואַרשע, האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל פאָרצוזעצן אונדזער מאַרש אין דער ריכטונג פון פּויזן. און ווידער, אין אומאויפהערלעכע, צומאָל פאַרביסענע קאַמפן, דריקן מיר אויף די אָפּטרעטנדיקע פיינטלעכע איינהייטן. אין רעזולטאַט ווערן הונדערטער שטעט און דערפער באַפרייט.

באַזונדערס בלוטיקע קאַמפן, באַגלייט פון גרויסע פאַרלוסטן אויך פון אונדזער זייט, האָבן זיך אָפּגעשפּילט ביי זשיראַרדאָוו. אַ העפטיק פייער פון באַהאַלטענע דייטשע סנייפּערס האָט געזייט טויט צווישן אונדזערע חיילות. אָבער דער דרוק פון אונדזערע פאַנצער־איינהייטן — און דער עיקר די התלהבות, די אַנטשלאָסענע עקשנות און אומבאַזיגבאַרער ווילן פון אונדזערע קעמפער, ברעכן אויך דאָ — ווי איבעראַל — דעם דייטשן ווידערשטאַנד.

אין ווייטערדיקן פאָרויסמאַרש, וואָס איז געווען, ווי דערמאָנט, באַגלייט פון דייטשן ווידערשטאַנד, צומאָל האַרטנעקיקן, גייען מיר אַדורך אין אונדזער סביבה די שכנותדיקע שטעטלעך: שעראַדז, בלאַשקי, זלאָטשעוו און אַנדערע — אָבער נישט זדונסקעוואָליע. ס׳האַרץ פּלאַצט, וואָס אַן אמת, וואָס מיר קענען דאָס נישט טאָן — אָבער באַפעל איז באַפעל. און דער באַפעל איז קלאָר, קאַטעגאָריש: דרענגען מיט קראַפט און טעמפּאָ אויף מערב, כדי נישט צו דערלאָזן די אָפּטרעטנדיקע, געשלאָגענע דייטשע אַרמיי צו קומען צו זיך.

און ווידער אַ שווערער אָפּשניט אויף אונדזער פאָרויס־מאַרש: שטשעטשין. דאָרט באַגעגנט אונדז אַ גרויסע קאָנצענטראַציע פון פיינטלעך מיליטער. באַזונדערס שטאַרק איז דאָרט פאָרטיפיצירט דער פּאָרט. דער פאַקט צווינגט די הויפּט־קאָמאַנדע פון דער אַרמיי אַריינצופירן אין קאַמף שווערע אַרטילעריע, טאַנקן און קאַטיושעס. ערשט נאָכן באַקומען אַ היפּשע „פּאָרציע" פון שטאָל און פייער, ציען זיך די דייטשן צוריק און די שטאָט מיטן פּאָרט פאַלן אַריין אין אונדזערע הענט.

ביי די קאַמפן אין שטשעטשין ווער איך פאַרוווּנדעט פון אַ שראַפּנעל און ווער איבערגעפירט אין מיליטערישן שפּיטאָל אין מיסלאָוויץ, ביי קאַטאָוויץ. נאָך אַ קורצן אויפהאַלט אין שפּיטאָל, ווי נאָר כ׳האָב זיך געפילט בעסער, האָב איך זיך גלייך געמאָלדן צו מיין איינהייט, ווידער זיך צו באַטייליקן אין דער פאַרניכטונג פון דער נאַצי־געפאַר.

מיר קומען אָן קיין ניסקי, וווּ מיר טרעפן זיך ווידער אָן אויף אַ פאַרביסענעם ווידערשטאַנד. אויף דעם אָפּשניט

האָט זי, די צום טויט פאַרווונדעטע נאַצי־חיה, געליטן גרויסע פאַרלוסטן, אָבער, אין אירע, זיך דערנעענטערנדיקע, לעצטע קאָנווולסיווע צאַפּלעניש, פאַרשאַפט זי אויך אונדז ערנסטן שאָדן.

אין דער געגנט איז די דייטשן געלונגען צו פאַרכאַפּן אונדזערע 3 טאַנקן. מיר באַקומען די אויפגאַבע זיי צוריק צו דעראָבערן. אין דער נאַכט־פינצטערניש קריגן מיר זיך אַריין אין די דייטשע פּאָזיציעס. געדעקט פון שווערער אַרטילעריע, געלינגט אונדז צוריקצוברענגען די 3 טאַנקן מיט עטלעכע געפאַנגענע. פאַר דער דרייסטער, געלונגענער אַקציע, אויסגעפירט דורך אַ גאָר־קליינער גרופּע — באַקום איך דעם אָרדן: „קרייץ פון העלדישקייט".

סוף אַפּריל 1945 ווערן מיר איבערגעוואָרפן קיין טשעכיע. בעתן פאָרויסמאַרש קיין פּראָג, שטויסן מיר זיך צוזאַמען מיט וולאַסאָווצעס און ס.ס.־מיליטער. דאָרט דערגרייכט אונדז אויך די גליקלעכע בשורה וועגן דער דייטשער קאַפּיטולאַציע.

די פּאַרטיזאַנערין — פּאָלאַ פרידע־באומאַץ ה.י.ד.

אברהם קאַלושינער, חולון

צו דער גאַלעריע אומשטערבלעכע העלדן, וועלכע האָבן זיך מיט בונטאַרישער גבורה אויפגעהויבן צום קאַמף קעגן די נאַצי־רוצחים; צו דער רשימה פון מוטיקע, אומדער־שראָקענע נקמה־נעמער פאַר די באַגאַנגענע, וואַנזיניקע גרוילטאַטן קעגן אונדזערע ברידער און לאַנדסלייט — געהערט אויך די איידעלע, פון אַלע געאַכטעטע, הויך־אינטעליגענטע פּאָלאַ פרידע באומאַץ ה.י.ד.

געבוירן אין יאָר 1914, אין אַ טראַדיציאָנעלער היים, ביים באַוווסטן עסקן ר' פּנחס אהרן פרידע ה.י.ד. (אומגעקומען בעת דער סעלעקציע אויפן בית־עולם), באַקומט די יונגע פּאָלאַ, אַחוץ דער אָנגענומענער, רעליגיעזער דערציאונג אויך אַ וועלטלעכע, אַלגעמיינע אויסבילדונג. אָבער דאָס באַפרידיקט זי נישט. די נאָך וויסן לעכצנדיקע פּאָלאַ קען זיך נישט באַגרענעצן צו דער באַקומענער אָפיציעלער לערע. זי גאַרט אויסצוברייטערן, צו פאַרטיפן איר גייסטיקן האָריזאָנט, וואָס זי רעאַליזירט דורך זעלבסטשטענדיקן שטודירן. אין דער צייט לייענט זי מערערע ביכער, סיי וויסנשאַפטלעכע, סיי ליטעראַרישע, בעיקר קלאַסיקער, און ווערט באַטראַכט ווי אַ מיידל מיט אַ סך וויסן און אינטעליגענץ.

בנה של פולה פרידה־בוימץ ליד קברה הרענן

זון פון פּאָלאַ פרידע־באומאַץ ביים פרישן קבר.

ליד קבר משפחת פרידה. מימין: פולה בוימץ.

ביים קבר פון דער פאַמיליע פרידע. רעכטס: פאָלאַ באַומאַץ.

דער אויסברוך פון קריג, אין יאָר 1939, איז גורם, אַז פּאָלאַ, צוזאַמען מיטן שטראָם פון טויזנטער אַנדערע פּליטים, קומט אָן אין די דורכן סאָוויעטישן מיליטער פאַרנומענע געביטן. זי פאַרהאַלט זיך אין ביאַליסטאָק.

בלוטיקע טעג

ביים אַלגעמיינעם כאַאָס, וואָס האָט געהערשט אויפן שטח פון דער רוסישער, פאַרנומענער זאָנע, אין יענע טעג, איז לגמרי נישט לייכט געווען דאָס לעבן פון די אַרויסגעריסענע פון זייערע היימען, פון די פּליטים־מאַסן. נישט געקוקט דערויף, באַקומט פּאָלאַ אַרבעט, און אָרדנט זיך איין אין ביאַליסטאָק — נאָך אַ קורצער צייט פון איר אָנקומען אויפן אָרט. דאָרט בלייבט זי אויך ביז צום קריגס־אויסברוך מיט דייטשלאַנד — אין יאָר 1941.

מיטן גיכן, אומגעריכטן, צעטומלטן אַנטלויפן פון די רוסן און אַריינפאַלן פון די גרענעץ־געביטן אין די דייטשע הענט, האָבן זיך שווערע, בלוטיקע טעג גענומען אַראָפּלאָזן אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט — די פּליטים אַריינגערעכנט. פּחד און אומרו פאַרן מאָרגנדיקן טאָג זענען געווען סטאַבילע, כסדרדיקע לעבנס־באַגלייטער פון די אָרטיקע יידן — בתוכם אויך פון אונדזער פּאָלאַ.

אָפטע בלוטיקע רעפּרעסיעס, אַדורכגעפירטע דורכן דייטשן מיליטער און אַנדערע דייטשע מיליטערישע פאָרמאַציעס, ביי דער אַקטיווער פרייוויליקער מיטאַרבעט פון אוקראַאינישע און פּוילישע נאַציאָנאַליסטן, וועמעס נאַציאָנאַל־פּאַטריאָטיזם קומט דאָ הויפּטזעכלעך צום אויסדרוק — אויב נישט בכלל — אין זייער פאַנאַטיש־אַנטיסעמיטישער שנאה און טעטיקייט — די דאָזיקע רעפּרעסיעס זענען געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג, וואָס האָבן פאַרביטערט דאָס לעבן.

אין דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג, וואָס האָט זיך, אין דער צייט, אָרגאַניזירט אין געטאָ — פאַרנעמט פּאָלאַ אַ וויכטיקע און פאַראַנטוואָרטלעכע שטעלונג. צווישן אַנדערע טעטיקייטן, ווערן פאַרשפּרייט צווישן די געטאָ־איינוווינער מערערע אויפרופן, אין וועלכע ס'זענען אויפגעקלערט געוואָרן די אמתע דייטשע כוונות — בתוכם אַן אויפרוף וועגן דער „טעטיקייט" אין טויטן־לאַגער טרעבלינקע. דאָס דרוקן און קאָרעגירן די אויפרופן ווערט אַדורכגעפירט ביי דער אַקטיווער מיטאַרבעט פון פּאָלאַ.

פּאָלאַ איז אויך געווען אין ענגן קאָנטאַקט מיטן 2־טן סעקרעטאַר פון צענטראַל־קאָמיטעט פון פּ.פּ.ר. יאַקובאָווסקי, וואָס געפינט זיך צו דער צייט אומלעגאַל אין געטאָ — אונטער אַ פאַלשן נאָמען דוד לעווין.

און ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז פּאָלאַ האָט זיך אויך געפונען צווישן דער גרעסערער גרופּע יידישע קעמפער, וואָס האָבן זיך, נאָך אַ בלוטיקן געראַנגל, אַרויסגעריסן פון געטאָ, כדי זיך צו פאַרייניקן מיט די נקמה־זוכנדיקע פּאַרטיזאַנער־גרופּן אין די וועלדער.

אויך אין וואַלד, אַלס פּאַרטיזאַנערין, ווו זי האָט געלעבט 2 יאָר, האָט זיך פּאָלאַ געפונען אין צענטער פון אַן אומאויפהערלעכער קייט פון קאַמפן — סיי אַזעלכע, בעת איר גרופּע איז געווען אָנגאַזשירט אין אויספירן מוטיקע און ערנסטע אָנגריפס־אַקציעס קעגן די דייטשן און זייערע פאַרבינדעטע, אין דער פאָרם פון פאַרשידענע

דיוועַרסיע־ און סאַבאָטאַזש־אַקטן — לויט די אָנווייזונגען פון דער אָנפירערשאַפט פון פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד — סיי אַזעלכע, וועו אירע מענטשן זענען געשטאַנען אין אַ שווערן און העלדישן פאַרטיידיקונגס־קאַמף קעגן די נאַצי־באַרבאַרן און זייערע קאָלאַבאָראַטאָרן. אומעטום, ביי אַלע אומשטענדן, האָט מען זי געקענט טרעפן אויף די פאָדער־שטע פּאָזיציעס פון אומפשרותדיקן געראַנגל, אויף לעבן און טויט, קעגן אירע־אונדזערע פאָלקס־פיינט.

אָבער די שווערע נע־ונד־יאָרן, די גרוילן פון דער דייטשער אָקופּאַציע, די בלוטיקע געטאָ־טעג און דער עיקר די 2 יאָר פון געשפּאַנטער, סכנותפולער פּאַרטיזאַנער־טעטיקייט אין די וועלדער, האָבן אַזוי שטאַרק געווירקט אויף איר פיזיש און פסיכיש איידעלן, פילבאַרן וועזן, אַז זי איז געוואָרן שטאַרק אָפּגעשוואַכט און אין אַ גרויסער מאָס פאַרלאָרן איר ווידערשטאַנדס־פעאיקייט.

און ווען ס׳איז געקומען דער טאָג פון באַפרייאונג, און צוזאַמען מיט אים די אַנטשפּאַנונג פון אומגעהויערן פסיכישן דרוק, ווערט זי באַפאַלן פון אַ שווערער קראַנק־הייט — פון וועלכער זי שטייט מער נישט אויף.

געשטאָרבן אין 1948 אין לאָדזש, ווו זי ווערט אויך געבראַכט צו קבורה.

איבערגעלאָזן אַ זון וועלכער געפינט זיך אין ישראל.
כבוד איר אָנדענק!

Z ROZKAZU DOWODZTWA GŁÓWNEGO GWARDII LUDOWEJ DO ODDZIAŁÓW WYRUSZAJĄCYCH W POLE.

DNIA 15 MAJA 1942 R.

„DZIŚ ZGODNIE Z OBOWIĄZKIEM WIERNYCH SYNÓW POLSKI, WYRUSZACIE W POLE . . . ZA WAMI PÓJDĄ NOWE SETKI I TYSIĄCE. POLSKIE BORY, POLA, DROGI, WSIE ZALUDNIĄ SIĘ ODDZIAŁAMI PARTYZANTÓW — BOJOWNIKÓW O WOLNOŚĆ. . .ŚMIAŁO WIĘC NAPRZÓD. PRZYJDZIE NIEDŁUGO CHWILA, KIEDY CAŁY NARÓD CHWYCI ZA BROŃ, I STANIE DO WALKI, BY ZADAĆ ŚMIERĆ WROGOWI NA ZAWSZE, BY OSIĄGNĄĆ CEL OSTATECZNY — NIEPODLEGŁOŚĆ.

DAR NARODOWY
100 ZŁ.
1942

Na uzbrojenie oddziałów walczących o Wolność. Na pomoc lekarską dla rannych. Na opiekę nad wdowami i sierotami po poległych na polu chwały.
KOMITET DARU NARODOWEGO
00345

REPRODUKCJA OBLIGACJI DARU NARODOWEGO WYPUSZCZONEJ PODCZAS OKUPACJI NIEMIECKIEJ NA WALKĘ Z HITLEROWSKIM NAJEŹDŹCĄ.

NA PODSTAWIE DEKRETU PREZYDIUM KRAJOWEJ RADY NARODOWEJ Z DN. 26 PAŹDZIERNIKA 1945 R.
MINISTER OBRONY NARODOWEJ
nadał:
Ob. Baumac Pola
pośmiertnie
KRZYŻ PARTYZANCKI
1939—1945

Szef Departamentu Personalnego
Ministerstwa Obrony Narodowej
(Stanowisko)
Podpis
TURSKI
pułkownik
(stopień)

Nr 00117

Warszawa Dn. 14 lipca 1950 r.

צלב־הפרטיזנים לפולה פרידה־בוימץ. הוצא לאחר מותה.

פּאַרטיזאַנער־קרייץ פאַר פּאָלאַ פרידע־באַומאַץ. אַרויסגעגעבן נאָכן טויט.

די קאַמפן פאַר באַפרייען פּאַריז אין לאַטייִנישן קוואַרטאַל

פ. קראַקאָווסקי (פעליקס)

(זכרונות)

אומפאַרגעסלעכע טעג פון זומער 1944. דעם 17־טן אויגוסט איז גאַנץ פּאַריז געווען אויף דער גאַס. אין לאַטייִנישן קוואַרטאַל זענען די טויערן פון די הייזער געווען פאַרפולט פון מענטשן, וועלכע האָבן אַרויסגעקוקט אויף דער אַזוי־לאַנג געגאַרטער געשעעניש פון באַפרייען פּאַריז פון די פאַרהאַסטע נאַציִשע פאַרכאַפּער.

דאָס איז נישט געווען קיין מאַסע, וואָס דערוואַרט אַ מיליטעריִשן פּאַראַד, צי אַן אַנדערע גאַסן־פאַרווײַלונג. צווישן עולם האָבן אויף אַלע קרײַצונגען פון די גאַסן און לענגאויס דעם לינקן ברעג פון דער סען זיך געפונען גרופּן פון דעם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד — מענטשן, וואָס האָבן שוין פון לאַנג געפירט דעם קאַמף פאַר באַפרייען דעם פּראַנצויזישן באָדן. זיי זענען געווען גרייט אין יעדן מאָמענט אויפצונעמען דעם לעצטן קאַמף, אין פאַל ווען די נאַציִשע שלאַנג וועט נאָך פּרוּוון לאָזן איר גיפט.

און אַזוי איז עס טאַקע געווען:

פון אַ זײַטן גאַס באַווײַזט זיך אַן אײנהייט פון דײַטשן. זיי שיסן אויף רעכטס און אויף לינקס. אַ פרוי, וואָס איז געפאָרן מיט איר קינד אויף אַ וועלאָ, פאַלט. דאָס דאָזיקע רופט אַרויס אַ שטיקל פּאַניק און אַלע לאָזן זיך צו די הייזער־טויערן. בײַם סאַמע הויז 8, רי סען זשיליען לע פּאוור, פאַלט אַ ווידערשטאַנדלער; עס זענען אויך דאָ קרבנות, טויטע און פאַרוווּנדעטע, צווישן די מענטשן, וואָס זענען געשטאַנען בײַם גאָרטן, וועלכע האָבן צוליב דעם געדראַנג נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך גיך צו באַהאַלטן אין די הייזער.

אַ גרויסן פאַרדינסט האָבן די פּאַריזער פון לאַטייִנישן קוואַרטאַל, די צוויי פּריי־שיסער, וועלכע האָבן פון הינטער דעם דענקמאָל פון פּלאַס נאָטר־דאַם און פון דעם שפּיטאָל „האָטעל דיע" נישט געלאָזט ווײַטער גיין די דײַטשן, וועלכע האָבן זיך געלאָזט צום ברוק. בײדע זענען זיי געפאַלן אויף זייערע פּאָסטנס.

באַלד נאָכדעם איז מיט אַ גרויסער שנעלקייט אַרויס אַ וואָגן מיט דײַטשן, וועלכע האָבן זיך גענומען שיסן פון ביקסן און מיטראַיעטן אין אַלע ריכטונגען. אַ קויל פון אַ ווידערשטאַנדלער האָט געטראָפן דעם שאָפער. דער וואָגן איז אַרויף אויפן טראָטואַר. די דײַטשן, וואָס האָבן מיט עטלעכע מינוט צוריק אַרויסגעוויזן אַזויפיל העלדישקייט, האָבן, אָפּגעבנדיק זיך אַ חשבון פון דער אָנוועזנהייט פון רעזיסטאַנטלער זיך אײַנגעהילט די קעפּ אין קאָלדרעס. איך בין אַרויף אויפן וואָגן און מיט אַ באַפעלערישער שטים אויסגערופן: „אויסשטײַגן!"

איך קען זאָגן, אַז דאָ איז מײַן לעבן געהאָנגען אויף אַ האָר. אין זעלבן אויגנבליק, וואָס איך בין אַראָפּ פון דאָרט, איז דער וואָגן אויפגעריסן געוואָרן דורך דער שיסערײַ פון אַ טאַנק — עס זענען געפלויגן צעשמעטערטע אײַזערנע און הילצערנע שטיקער.

אויף דער צווייטער זײַט פון דער גאַס איז אַ ברענענ־דיקער ציסטערנע־אויטאָ אַרויף אויפן טראָטואַר. אײנע פון די קאַפּעס אויף דעם קעי סען מישעל האָט אָנגעהויבן צו ברענען. די אָנגעקומענע פײַערלעשער און פלעגערינס ווערן באַשאָסן דורך די דײַטשן, וועלכע האָבן אינצווישן צוגעפירט אַ וואָגן, אין וועלכן עס האָט זיך געפונען אויפרײַס־מאַטער־יאַל, פאַרמאַסקירט מיט אַ שיכט האָלץ. עס איז קלאָר געווען, אַז זייער כוונה איז געווען אַרויסצורופן אַ גרויסע שריפה (פ אָ ן ש אָ ל ט י ץ און זײַנע היגע מיטלויפער זאָגן נאָך אַלץ, אַז ער האָט געוואָלט פאַרהיטן פּאַריז פון צעשטערט צו ווערן!). דער אמת איז, אַז פּאַריז האָבן געראַטעוועט די פּאַרטיזאַנער, וואָס זענען געשטאַנען אויף דער וואַך.

דעם 18־טן אויגוסט באַגינען, שטעלן מיר אויף אַ קייט פון באַריקאַדן אויף די גאַסן „סען־מישעל", „סען־זשאַק", „סען־סעווערען" און אויף „רי דע לאַ הישעט", ווו די אָנפירונג איז אין די הענט פון אַ רעזיסטאַנטלערין. אַלע אַקטיווע ווידערשטאַנדלער ווערן רעגיסטרירט און פאַר־טײלט אין גרופּן. איך ווער צוגעטײלט צו די „אַנטי־שאר"־קעמפער אין דרום־סעקטאָר. מיר באַזיצן געווער (זייער ווייניק) און האַנט־גראַנאַטן — אַלץ, וואָס מיר האָבן באַוויזן צו פאַרכאַפּן בײַם שונא. איך בין באַשטימט געוואָרן אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר צוגרייטן אַ פלאַם־וואַרפער און מאָלאָטאָוו־פלעשער, וואָס זענען באַשטאַנען פון אַ געמיש פון בענזין מיט עטלעכע טראָפּן פון אַ כעמישן פּראָדוקט. די אַרבעט איז געווען אַ געפערלעכע און כדי זי נישט

---

1. די פאַרצייכענונג איז דערשינען אין דער פּאַריזער „נייע־פּרעסע".

2. וועגן פ. קראַקאָווסקיס טעטיקייט אין דער פראַנצויזישער רעזיסטאַנס, זע: אונדזער ספר, א ב ר ה ם ק אַ ל ו ש י נ ע ר, זייט...

איבערצורייסן — מיר האָבן געדאַרפֿט צושטעלן אַזעלכע פֿלעשער פֿאַר מערערע רעזיסטאַנץ־גרופּן — האָבן מיר איינגעפֿירט אַן עקיפּן־אַרבעט. אַזוי אַרום האָבן מיר אויסגעאַרבעט אַ סטאַק מאָלאָטאָוו־פֿלעשער פֿאַר ווידערשטאַנדלער, וואָס האָבן געפֿירט אין אַנדערע געגנטן פֿון דער הויפּטשטאָט דעם זעלבן קאַמף.

די אָנפֿירונג האָט מיר אַרויסגעגעבן אַ געשריבענעם באַפֿעל, מיט וועלכן איך האָב זיך געקענט פֿריי באַוועגן אין לאַטייַנישן קוואַרטאַל. מיין אויפֿגאַבע איז באַשטאַנען אין באַזעצן אַלע פֿענצטער פֿון די פֿאַרלאָזטע קאַפֿעס פֿון סען זשערמען, סען מישעל, רי סען זשאַק.

די דייטשן פֿונעם לוקסעמבורג־פּאַרק האָבן געמאַכט אַ פּרוּוו זיך דורכצורייסן. עס איז זיי אָבער נישט געלונגען. יובלדיק האָבן יוגנטלעכע פֿאַרבינדלער אונדז דערציילט ווי אַזוי די קעמפֿער פֿאַר אַ פֿריי פֿראַנקרייך האָבן פֿאַרניכטעט און איינגעהילט אין פֿלאַמען די דייטשע טאַנקען. די פֿון די ברענענדיקע טאַנקען אַרויסלויפֿנדיקע דייטשן זענען באַשאָסן געוואָרן דורך די קעמפֿער פֿון די באַריקאַדן. די פֿאַרוווּנדעטע זענען אָפּגעפֿירט געוואָרן אין די איילעניש אויפֿגעשטעלטע מעדיציִנישע פּונקטן ; די אַנדערע האָבן מיר געפֿאַנגען.

אין מיטן די אַלע געשעענישן, האָבן 2 דייטשע וועגענער זיך געפּרוּווט אַריינרייסן אין הויף פֿון דער פּרעפֿעקטור ; זיי זענען גיך ליקווידירט געוואָרן.

אַ גוטן רעזולטאַט האָט אויך געגעבן אונדזער פֿאַרצוימונג מיט דיקע קייטן, וואָס מיר האָבן אויפֿגעשטעלט אויף קעי סען מישעל. די דייטשן האָבן געמאַכט אַ פּרוּוו דורכצופֿאָרן מיט לאַסט־אויטאָס, וועלכע זיי האָבן פֿאַרמאַסקירט מיט רויטע קרייצן. „אומבאַרירלעך”, האָבן זיי געשריגן, „רויטער קרייץ !” דורכזוכנדיק זיי, האָבן מיר אין די דאָזיקע וועגענער געפֿונען פֿאַרבאַהאַלטן געווער (וואָס איז אונדז, אגב גאַנץ גוט צונוץ געקומען).

ווי שטשורעס זענען די דייטשן געלאָפֿן זוכן אַ באַהעלטעניש. פֿון אונטער דער מעטראָ־ליניע „דע סאַ” האָב איך אַרויסגעטריבן, מיט אַ גראַנאַט אין דער האַנט, 3 דייטשן ; עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זענען געווען אָפֿיצירן. זיי האָבן פֿאַרן אונטערגעבן זיך, אַראָפּגעריסן זייערע אָפֿיצירישע אָפּצייכנס און זיי געוואָרפֿן אויף דער ערד.

עס איז געווען אַ נחת צו זען די דאָזיקע פֿאַרשטייער פֿון דעם „הערן־פֿאָלק” קריכן אויף דער ערד, זיך בעטן מיט איבערגעשראָקענע אויגן, מען זאָל זיי נישט דערשיסן ; ווי זיי האָבן געמסרט איינער דעם צווייטן, אַז „דאָס האָט ער אויף אייך געשאָסן, נישט איך, נישט איך, נישט איך...”

מיר האָבן אויך געהאַט אַ גרויסע צאָל געפֿאַנגענע פֿון די, וואָס די דייטשן האָבן מיט געוואַלט פֿאַרשלעפּט אין די פֿאַרכאַפּטע לענדער. אויף מיר, אַלס איינער וואָס פֿאַרשטייט דייטש, איז געפֿאַלן דער גורל דורכצוקאָנטראָלירן יעדערנס דאָקומענטן און בריוו.

אין דער זעלבער צייט זענען אין מיין וווינונג שוין געוואָרן צוגעגרייט צוויי פֿענער — אַ רויטע און אַ פֿראַנצויזישע, אַ דריי־פֿאַרביקע. ביים אַרויסהענגען די פֿענער איז די שלאַכט פֿאַר באַפֿרייען פּאַריז נאָך נישט געווען איינגאַנצן פֿאַרענדיקט ; אַ טאַנקען־קויל האָט דורכגעלעכערט דעם סופֿיט אין מיין צימער.

סוף אויגוסט בין איך דעמאָביליזירט געוואָרן און מיין קאָמענדאַנט פֿון דער פֿ.פֿ.אי. האָט דערביי באַשטעטיקט, אַז איך האָב מיין פֿליכט לגבי פֿראַנקרייך דערפֿילט מיט מוט און ערע.

דיוקנאות של גבורי השואה

הלל זיידל

בבואנו לקבוע את יחסנו לאלה מאחינו בני־ישראל, אשר היו פעילים כנציגי־עמם כלפי השלטונות, בתקופת הדראמה הטראגית, שהתחוללה על ראש אומתנו הדוויה באיזור הכיבוש הגרמני — מחובתנו לציין, תוך צער רב, מיד בפתח דברינו, שמעטים היו המקרים, בהם עסקנים יהודיים וציוניים השכילו לעמוד מיד, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, על המגמות האמיתיות של הנאצים ושליחי־אייכמן כלפי היהודים.

בוורשה, בירת פולין, עמד בראש היודנרט המהנדס אדם צ׳רניאקוב — האיש, אשר האמין בתחילה, שעל־ידי שיתוף־פעולה עם הגרמנים יצליח להציל את יהודי־וורשה מכליון. ורק לאחר זמן, כשנוכח בטעותו המרה, בהתברר לו, מתוך שיחותיו עם ראשי ה„אינזץ־קומנדו־רינהארדט", שכל מגמתם של הגרמנים היא: השמדה גמורה של כל יהדות פולין — סירב האיש להמשיך ולשמש כלי שרת בידיהם. וכשבאו אצלו רוצחי־ס"ס, בקיץ 1942, בתקופת השיא של משלוחי המוני־יהודים למקומות המיועדים להשמדה, בתביעות חוזרות ונשנות של הסגרת קונטינגנטים של יהודים לידיהם, עקובות הדם — העדיף צ׳רניאקוב לאבד את עצמו לדעת, על־ידי בליעת רעל ציאנקלי, מאשר להיענות לתביעות רוצחי־עמו ולהסגיר את בני־עדתו למוות בטוח.

עם מותו של צ׳רניאקוב נופצו כל האשליות בקרב יהודי־גיטו וורשה, בנוגע לאפשרות של הצלת יהודים מצפורני־הקלגסים הנאצים — על־ידי שיתוף־פעולה איתם.

* * *

בעוד שצ׳רניאקוב בוורשה שם קץ לחייו, משהגיע לכלל הכרה, ששיתוף הפעולה עם הגרמנים אין בו לחלוטין משום עזרה ליהודים, אלא להיפך: הוא משרת את מטרתם הנפשעת והעקבית של הנאצים בהשמדת בני־עמו — הרי בלודז׳, בת הקהילה היהודית השנייה בגודלה בפולין, שלט שלטון ללא מצרים רומקובסקי — האיש, שנהפך למשתף פעולה נאמן.

אומנם, יש להניח, שגם הוא, רומקובסקי, לא היה נלהב לעזור לגרמנים, מתוך כוונה תחילה ומרצון. גם הוא, מן־הסתם, חשב, שעל־ידי פעולתו יינצל מהשמדה, לפחות, חלק מהיהודים. שניהם: — רומקובסקי ועמיתו יעקב גנס, מווילנה — סבורים היו, שיצליחו איכשהו להערים על הגרמנים. אך התוצאה היתה, שהללו אפילו לא הצליחו להציל את עורם. בו ברגע, שהגרמנים נוכחו לדעת, שלא יוכלו יותר להפיק מהם תועלת — חיסלו אותם, את משרתיהם הנאמנים, ללא רחם — בדיוק כשם שחיסלו את יתר היהודים.

* * *

על רקע התנאים האלה ראוי לציון מיוחד המקרה של הד"ר יעקב למברג ה.י.ד. — רופא בעיר זדונסקה־וולה, האיש אשר דחה את פניותיו של רומקובסקי ללכת בדרכיו ולשתף פעולה עם הגרמנים בהמצאת רשימות יהודים למשלוחי־המוות.

באותם ימי־מסה ומבחן, שאין כדוגמתם לטראגיות ולאין־אונים, עמד האיש בכבוד בכל המשימות הבלתי־אנושיות, שהוטלו עליו על־ידי נסיבות הזמן הנפתלות — תוך מסירות־נפש עילאית לזולת. בכל יום ובכל שעה שם האיש את נפשו בכפו, בהתייצבו לימין האדם — באשר הוא אדם — בהתנגדותו הגאה לרמיסת כבודו של יצור חי — רק בגלל היותו יהודי.

אכן, ראוי ד"ר יעקב למברג — אדם נעלה זה, לשמש לנו דוגמא ומופת בקומתו הזקופה, בהגינו על בני־עדתו, ובכושר ראייתו את המציאות של הימים הנוראים ההם.

זדונסקה־וולה צורפה על־ידי שלטונות הכיבוש הנאצי, ב־1939, לאיזור הרייך השלישי, שנקרא בשם „ווארטה־גאו".

ד"ר למברג, אשר היה ידוע כעסקן ציוני פעיל בכל האיזור, נבחר על־ידי היהודים לראש קהילתם. כרופא, הפנה את תשומת לבו לשמירה על תנאים היגייניים נאותים בקרב עדתו — ביודעו, שעזובה פיסית מביאה בהכרח בעקבותיה גם עזובה נפשית. ואילו כעסקן ציבורי, לא הזניח את חיי התרבות במקום, ולא חדל לדאוג לפעילות רוחנית בתוך הקהילה — אף בשעה שרעמו התותחים וטירטרו המקלעים.

גם בשעות קשות אלה היו מחשבותיו של הד"ר למברג נתונות לתינוקות של בית־רבן, שלא תשתכח תורה מפיהם — תורת עשרת הדברות: לא תרצח, לא תגנוב, לא תחמוד...

על מידת רצינותו ואחריותו האישית לחובותיו הציבוריות — תעיד העובדה הבאה:

יום אחד הודיעו לו, לד"ר למברג, מאת המשרד הארץ ישראלי בוורשה, שבהתחשב בעברו הציוני, הועמד לרשותו ולרשות בני־משפחתו רשיון כניסה לארץ־ישראל — דבר שהיה בגדר חלום רחוק בימים ההם, ויהודים היו משלמים רבבות דולרים ואף את כל הונם ורכושם למען השיגו, כי רשיון כזה משמעותו היתה: הצלת־חיים — פשוטה כמשמעה.

אולם, על־אף הפתיון הרב — הסיכוי להיחלץ מהגיהנום הנאצי — החליט ד"ר למברג, אציל־הרוח ובעל תחושת האחריות הציבורית העמוקה, לאחר התייעצות עם אשתו — לא לנטוש, בשעת חירום זו לעדת ישראל, את קהילתו וצאן מרעיתו, שנתנו בו את אימונם ולשאת איתם את גורלם, הצפוי להם.

ויצוין, שבטרם היוודע על החלטת הד"ר למברג, הכריזו יהודי־המקום יום צום, בבקשם על־ידי כך ללחוץ עליו שלא יעזוב אותם לנפשם בעת צרתם, מבלי שידעו שהאיש וויתר על התוכנית להצלתו עוד לפני כן — עובדא המעידה כמאה עדים על יחס האימון הבלתי־מוגבל של בני־הקהילה לראשם והערכתם אותו.

* * *

בפורים, 1942, נקרא ד"ר למברג למפקדת הגיסטפו, שם נצטווה להמציא רשימה של עשרה יהודים, שייתלו במעמד יתר תושבי־העיר. ברור, שבדרך זו הם רצו לנקום את נקמתם של המן ועשרת בניו, שנתלו בשעתם, לפני למעלה מאלפיים שנה, על־ידי היהודים. משהתנגד הד"ר למברג למעשה־אכזריות זה, תוך טענה, שהיהודים הנדרשים הם חפים מפשע — תגובת אנשי הגיסטפו היתה מספר סטירות־לחי, נוסף לפקודה האולטי־מטיבית, שבאם תוך רבע שעה הרשימה המבוקשת לא תימצא בידם, הוא — הד"ר למברג, אשתו ושני ילדיו, יימצאו בין העשרה, שיועלו לגרדום.

תוך ריצה פנה הד"ר לביתו — להתייעץ עם רעייתו הנאמנה, פרידה. והנה, על־אף הסיכון המוחשי לחייהם, נפלה ההחלטה, שלא להסגיר יהודים למוות — יקרה איתם אשר יקרה.

בעוד שמשפחת הד"ר למברג חיכתה כל רגע להופעתם של אנשי־ס"ס, שיבואו לבצע את זוממם, הגיש ראש המשטרה המקומית לגיסטפו, בשם הד"ר, רשימה של עשרה יהודים, שהואשמו בשעתם בהברחה.

האיש, אשר היה חייב חוב מוסרי לד"ר למברג, אשר ברפאותו בשעתו את אשתו הצילה ממוות בטוח — מצא הפעם הזדמנות נאותה לגמול לו מידה כנגד מידה ולהציל את חייו הוא ואף את חיי בני־משפחתו.

* * *

היה זה בספטמבר 1942. ד"ר למברג נקרא לביבוב — התליין של יהודי־האיזור. האחרון הודיע ללמברג, שלדעתו חייב הוא במיתה — בגלל סירובו למלא אחרי פקודות השלטונות. אולם, כמחווה לרצון טוב, הוא, ביבוב, מוכן לסלוח לו, בתנאי שעם בואו לגיטו לודז' יסכים לשתף פעולה איתו ועם אנשי־הגיסטפו האחרים, האחראים לגיטו — וזאת משום שידוע לו מה רבה השפעתו על היהודים.

תשובתו של ד"ר למברג היתה פסקנית וחד־משמעית:

„הייתי ראש־הקהילה — אמר — ותפקידי היה לפעול לטובתה; אני רופא; אם אגיע לגיטו לודז' אעסוק במקצועי — אין לי רצון לשתף פעולה איתכם".

קצין גיסטפו אחד, שנכח בשיחה זו שלף את אקדחו וכיוונו לראשו של הד"ר למברג — אבל ביבוב עצרו, באומרו: „ניתן לו להרהר בדבר עד מחר".

ראש־המשטרה, שידע בדיוק על כוונותיו הנפשעות של ביבוב, ניסה בשנייה להציל את חייו של ד"ר למברג. הוא יעץ לו להצטרף לקבוצת יהודים, היוצאת לגיטו לודז' — ובדרך זו, בהיעלמו מעיני־הרוצח, אולי יצליח להינצל. אבל ד"ר למברג לא היה מוכן לעזוב לגורלם את היהודים, שעוד נותרו בקהילתו. הוא אף לא האמין, שאפשר להסתתר מפני הרוצח הזה. ד"ר למברג לא ראה, איפוא, מנוס לעצמו. אי־לזאת הזדרז להעביר את משפחתו ללודז', על־מנת, שאלה לפחות יינצלו מידיו המגואלות בדם של רוצח המונים זה.

משהופיע למחרת ראש־התליינים ביבוב עם פמלייתו אצל ד"ר למברג ושמע מפיו, שלא שינה את דעתו, לקחו הנאצי איתו — ומאז נעלמו עקבותיו.

כך נספה על קידוש השם ועמו האיש הדגול — ד"ר יעקב למברג, רועה הנאמן של קהילתו — זדונסקה־וולה.

* * *

משהחלו, עם תום המלחמה, להגיע סרטיפיקטים לארץ־ישראל, דאגתי שהסרטיפיקט הראשון יימסר לשני ילדיו ולאלמנתו של הד"ר יעקב למברג, הגברת פרידה

למברג (— נפטרה בישראל) — הרעייה הנאמנה, אשר בזמנו ויתרה, ביחד עם בעלה, על רשיון העלייה — למען עמה המעונה אשר בפולין.

אגב, התליין, ביבוב, הועמד בשנת 1946 בפני בית־דין בלודז׳ ונדון למוות עבור רציחת הד״ר למברג.

* * *

משפחת למברג תישאר חרותה בליבנו כסמל לדמויות גיבורים, אשר השליכו את נפשם מנגד למען הצלת אחים בצרה — ובמותם כבחייהם קידשו כיהודים גאים את שם ישראל לעולמים.

עלובי־החיים

באגעגעניש

יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט, וואַרשע

געווען איז עס פרילינג 1944 יאָר, פאַרן אָנהויב פון דער פרילינגס־אָפענסיווע פון דער רויטער־אַרמיי. די פאַרטיזאַנער־שטאַבן האָבן באַקומען אַ באַפעל אָנצוהויבן גרעסערע אַקציעס אין הינטערלאַנד פון דער דייטשער אַרמיי. אונדזער אָפּטיילונג, א.נ. „26 יאָר אָקטאָבער־רעוואָלוציע“, איז געוואָרן פונאַנדערגעטיילט אין עטלעכע קלענערע גרופּן, באַקומענדיק יעדע פאַר זיך אירע ספּעציעלע אויפגאַבן. דער אָנפירער פון דער גרופּע, ווו איך האָב זיך געפונען, איז געווען דער עלטערער לייטענאַנט — סאַשאַ פיליפּאָוו. אונדזער גרופּע, אין באַשטאַנד פון דרייצן מאַן, גייען אין דער ריכטונג פון די ביאַלאָוויעזשער וועלדער, מיטן ציל צוצוקומען צו די אַרומגערינגלטע פאַרטיזאַנער־גרופּן, וועלכע געפינען זיך דאָרט.

אין דער זעלבער צייט ווערן איבערגעוואָרפן אין וואַלד אַריין, בכדי צו קעמפן מיט די פאַרטיזאַנער, אָפּטיילונגען פון גענעראַל וולאַסאָוו.

הינטער אָזשעראַני טרעפן מיר אָן אַ פּאַטראָל. נאָכן אָנגעבן די פון־פאָרויס באַשטימטע צייכנס — ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז אַ פּאַטראָל פון דער פאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג „סוואָראָוו“. לויט די אָנגענומענע פאַרטיזאַנער־מנהגים — לאָזן מיר זיך אין דער ריכטונג פון דער אָפּטיילונג „סוואָראָוו“. גייענדיק, טרעפן מיר זיך אָן אויף אַ גרעסערע גרופּע באַוואָפנטע מענטשן, וועלכע, דערזעענדיק אונדז פונדערווייטנס, פאַרנעמען קאַמפס־פּאָזיציעס. אויך מיר פאַרנעמען פּאָזיציעס.

אונדזער קאָמאַנדיר באַשליסט אַרויסצושיקן צוויי מאַן, בכדי צו פאַרשטענדיקן זיך. אויך דער צווייטער צד טוט דאָס זעלבע. ווי עס ווייזט זיך דערנאָך אַרויס, איז די גרופּע אַ טייל פון אַ צעקלאַפּטער אָפּטיילונג א.ל. (אַרמיאַ לודאָוואַ) פון וואַרשע.

די געשיכטע פון דער אָפּטיילונג איז פאָלגנדע:

דער גרעסטער טייל פון דער גרופּע האָבן זיך רעקרוטירט פון מענטשן, אַרויסגעפירטע פון קאַנאַליזאַציע־רערן פון דעם ברענענדיקן וואַרשעווער געטאָ, דורך דער אָרגאַניזאַציע פ.פ.ר., און מיט אויטאָס, דעראָבערטע פון דייטשן, ווערן זיי אַריבערגעפירט אין די וועלדער פון ווישקאָוו. אין דער שפּיץ פון דער גרופּע איז געשטאַנען דער העלד פון וואַרשעווער געטאָ — איגנאַצי פּאָדאָלסקי, אַ מעטאַל־אַרבעטער פון דער זשעלאַזנע גאַס אין וואַרשע. די אָרגאַניזאַציע האָט זיי טיילווייז באַוואָפנט. נאָך עטלעכע אָנפאַלן אויף דייטשן און וולאַסאָווצעס, מיט וועלכע עס פירט אָן איגנאַצי פּאָדאָלסקי, באַקומט די גרופּע אַן אויטאָמאַטיש מאַשין־געווער, און אויך מענטשן, וועלכע פאַראייניקן זיך מיט זיי און קעמפן ביזן סוף.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַקטיווער דיווערסיע־טעטיקייט, ציט די גרופּע אויף זיך אויפמערקזאַמקייט פון די דייטשן און פון די באַנדעס נ.ס.ז., וועלכע געפינען זיך אין די שכנותדיקע וועלדער, אונטער דער אָנפירונג פון אַלטן רעצידיוויסט פּיאַסעצקי. אין אַפּריל 1944, ביים ישוב סקיטקי, ביי אָסטראָוו־מאַזאָוויעצק, ווו עס האָט געהאַט איר לאַגער אַן אָפּטיילונג פון א.ל., איז געקומען דער אָנפירער פון דער באַנדע, כלומרשט צופעליק, אָפּצוגעפינען זיינס אַ פערד. אין דעם זעלבן מאָמענט, האָבנדיק אַ „פריינטלעכן“ געשפּרעך, כאַפּט ער אַרויס אַ רעוואָלווער און שיסט צום קאָמאַנדיר איגנאַצי פּאָדאָלסקי. נאָך דעם סיגנאַל, קומט אָן די רעשט באַנדע און עס הויבט זיך אָן אַ געשיסעריי. נאָך אַ 6־שעהדיקן קאַמף, פאַרלירט די אָפּטיילונג איר העלדישן קאָמאַנדיר ווי אויך 30 אַנדערע קעמפער. די איבערגעבליבענע טיילן זיך אין גרופּן, גייענדיק אין דער ריכטונג פון ביאַלאָוויעזש. אַ טייל פאַראייניקט זיך מיט אונדזער אָפּטיילונג „26 יאָר אָקטאָבער־רעוואָלוציע“.

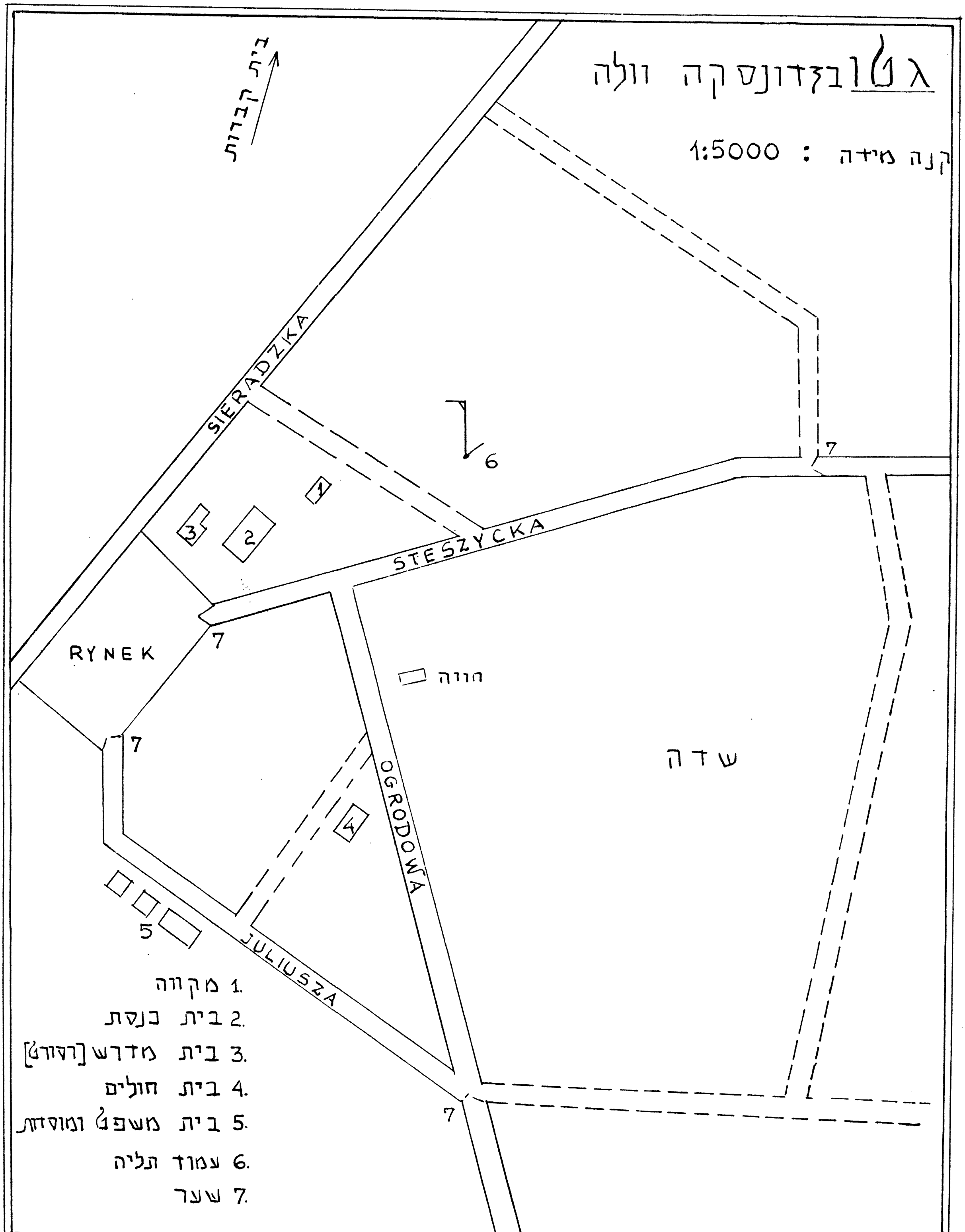
נאָכן אויסהערן די טרויעריקע באַריכטן פון אונדזער ברידערלעכער אָפּטיילונג, גייען מיר צום לאַגער פון דער אָפּטיילונג „סוואָראָוו“.

נאָכן באַגריסן זיך, עסנדיק אַ בשותפותדיקן מאָלצייט מיטן קאָמאַנדיר פון דער „סוואָראָוו“־אָפּטיילונג, קאַפּיטאַן מאַרטינאָוו, דערקלערט ער אונדז, אַז מיר האָבן נישט קיין רעכט צום פאַראייניקן אין אונדזערע אָפּטיילונגען מענטשן פון א.ל., ווייל לויט די „וואַלד־רעכט“ געהערט די גאַנצע געגנט צו דער „סוואָראָוו“־אָפּטיילונג, און אַלע דעראָבערונגען פון געווער און מענטשן געהערן דירעקט צו זיי. דער קאָמאַנדיר פיליפּאָוו, טרעט דאָסמאָל נישט אָפּ און מיט פירפאַכיקער פאַרשטאַרקונג רירן מיר בכדי אויסצופירן די פאַראַנענע אויפגאַבע.

דער פּראָטאָקאָל איז געוואָרן פאַרשריבן אין יאָר 1945, באַלד נאָך דער באַפרייאונג, גענומען פון אליהו באָומאַץ, אַ פירער פון פאַרטיזאַנער־אָטריאַד „פאָרויס“ אין די ווייסרוסישע וועלדער.

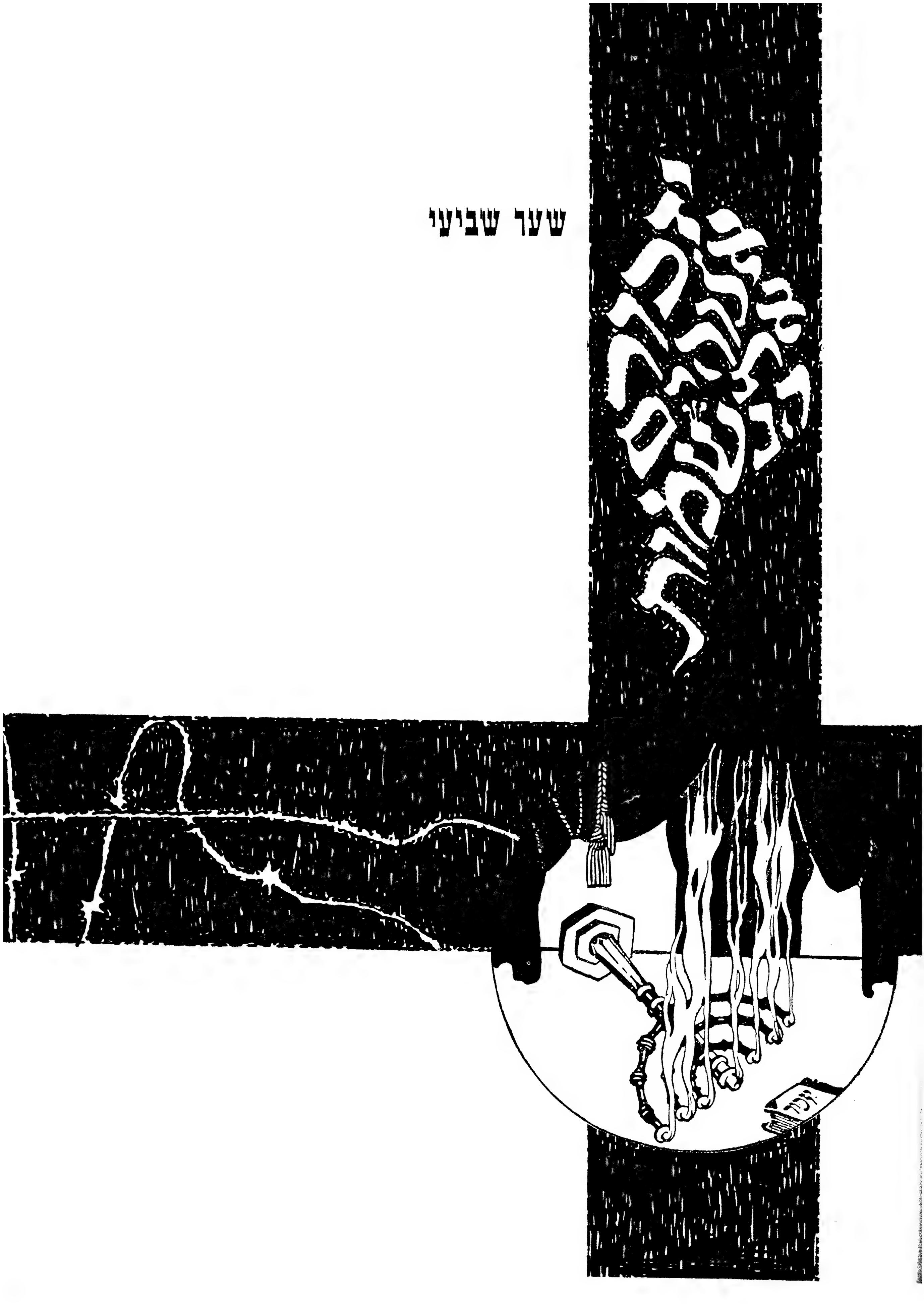
שטימט מיטן אָריגינאַל.

אונטערשריפט (נישט לעזבאַר).

גטו בזדונסקה וולה
קנה מידה : 1:5000
בית קברות
SIERADZKA
STESZYCKA
RYNEK
OGRODOWA
JULIUSZA
חווה
שדה
1
2
3
4
5
6
7
1. מקווה
2. בית כנסת
3. בית מדרש [רפורט]
4. בית חולים
5. בית משפט ומוסדות
6. עמוד תליה
7. שער

שער שביעי

יזכור

עם ישראל, עד סוף כל הדורות, את הקדושים והטהורים, הישרים והתמימים, בני זדונסקה־וולה, כלואי־ומעוני־הגיטאות והמחנות, אשר נהרגו ונתלו, נחנקו ונשרפו על־ידי חלאת המין האנושי — האומה הגרמנית ובעלי־בריתה השפלים במלחמת העולם השנייה.

יזכור

עם ישראל ויוצאי זדונסקה־וולה את בניו ובנותיו, הגבורים והאמיצים מיוצאי־עירנו, אשר בדרכים שונות הוכיחו עוז־רוח בהתנגדותם לכובש ואלה אשר חירפו את נפשם למוות בהיאבקם נואשות נגד משטר הפשע והרצח הנאצי, בצאתם לנקום ביערות ובצבאות השונים את כבוד ודם אחיהם, שנגזרה עליהם כלייה על לא עוון ועוול בכפם.

יזכור

עם ישראל ויוצאי זדונסקה־וולה את יהדות פולין המעטירה, מקור לא־אכזב לגאון ויצירה, שבמסגרת מסע ההשמד, מחושב ומאורגן ללא משל ודוגמה בתולדות אנוש, הוכחדה והושמדה על־ידי מפלצת מאת העשרים הגרמנית, בחתירתה השטנית והמתמדת לא להותיר שריד ופליט.

יזכור

עם ישראל את שואת ישראל, את ששת המיליונים, שליש מבני־עמנו, מתוך יהדות אירופה השורשית, שהתבוססו בדמיהם בלב היבשת ה„נאורה״ במשך שנים וקבל כל העולם — נוכח אדישות כמעט מוחלטת של אירופה זו, עמיה, הוגי־דעותיה וקברניטיה ומטיפי האהבה לאדם הנוצריים בכלל.

זכור ואל תשכח

את אשר עוללו לנו הנאצים הטמאים והמתועבים ושותפיהם מרצון, מקרב העמים שבתוכם ישבנו — הפולנים והליטאים, האוקראינים והלטים ושכמותם; את אשר השתוללו והתעללו בנו במזימתם אחוזת־הטירוף, למחות ללא זכר את נצח ישראל מעל פני־האדמה.

יהא שמם וזכרם לשמצה ולדראון עולם!

זכור ואל תשכח

עד נשימתך האחרונה את האבות והאמהות, הנשים והילדים, האחים והאחיות, הנשמות הטהורות והמזוקקות בכור־ההיתוך של אש־התופת, שבדם קר הומתו והושמדו בהמוניהם על „חטאם״ הגורלי — חטא בל יכופר להיוולד בנים לגזע עתיק־יומין, לגזע ישראל סבא.

יבורך שמם וזכרם לעולמי־עד!

פרנקל אליקים

גולדהמר אפרים פישל

טונדובסקי חיה

חברי הוועד

אשר פתיל חייהם נפסק בטרם סיום הספר

ת.נ.צ.ב.ה.

פרנקל אליקים

גולדהמר אפרים פישל

טונדובסקי חיה

על אלה אני בוכיה:

אבא: בינם מאיר בר' מרדכי יכימוביץ

אמא: אסתר

סבא: ר' עמנואל אורבך

סבתא: מרגולה (מבית פרנקל)

אחי: ישראל יצחק
אהרן
וולף
ראובן
שמעון

אחיותי:ביילה ייטה
דבורה
רבקה

השם ינקום דמם השפוך

המתאבל:

יחיאל אורבך (יכימוביץ) — חיפה

יזכור

פאַטער: אייזיק איגליצקי

מוטער: בלומע רבקה

ברודער: הערש איגליצקי

זיידע: לייב גאָלדבערג

באָבע: פרומאַ גאָלדבערג

פעטערס: בינעם גאָלדבערג, פרוי **יוכבד** און **משפחה**
יעקב איגליצקי

טאַנטעס: מאַניע איגליצקי
צירל, מאַן נחמן פייפלאָוויטש און 7 קינדער

על אלה נפשי בוכיה

מיאנה להינחם

די אין טרויער פאַרבליבענע:

לובאַ איגליצקאַ — שוואַרצבאַרט

לזכר עולם

הורינו:
ר׳ יעקב ופרידה אושפיצין

אחיותינו:
נחה, בעלה חיים מרדכי דויטץ׳ וילדיהם
רבקה לאה, בעלה שלום תנחום גלברט וילדיהם

גדול הכאב והשבר

המתאבלים:

יהושוע אושפיצין
מנדל אושפיצין — תל־אביב

לזכרון נצח

סבא: ר׳ יששכר שאַטן

סבתא: נעמי — נפטרה ב־1922

הורי: ר׳ משולם ורחל שאַטן

אחי: מרדכי (מוטל), אשתו דבורה וילדיהם:
הניך, שושנה, נעמי

אחותי: צשה

ת. נ. צ. ב. ה.

המספידה:

ויצ׳ה אורטמן — שאַטן
בת־ים — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

עלטערן: בייניש און רויזע אורבאַך

שוועסטער: רבקה

ברודער: אברהם

פעטערס: לייזער, פרוי און קינדער
מרדכי דעמבאָווסקי, פרוי און קינדער
משה, פרוי און 2 קינדער
יידל, פרוי און 2 קינדער

אַלע אומגעקומען פון נאַצי־מערדער

ת. נ. צ. ב. ה.

פאַראייביקן:

קאַפּל אורבאַך און פרוי — ברוקלין נ.י.

יזכור

נבכה מרה את בני משפחתנו, אשר נפלו טרף לפני קלגסי הצורר ימ"ש

נעלה את זכרם של אהובינו

אבי: **ר' צבי הירש בן מיכאל זלמן אופטובסקי ז"ל**
היקר באנשים, איש המעש והעסקנות הציבורית

אמי: **הינדה בת יהודה ז"ל** הנפלאת בנשים

אחי ואחיותי: מאיר
ייטה
אסתר
מיכאל זלמן

לא ימוש זכרם מאיתנו לעד

ת. נ. צ. ב. ה.

פפה שוליץ לבית אופטובסקי —
מילנו איטליה

היש מכאוב כמכאובנו!

כאשר ידו פרש צר על כל מחמדינו

בהאבידו את משפחתנו היקרה לנו מכל

ובראשם עטרת ראשנו החסיד וירא אלוקים:

אבינו: ר׳ מנדל אברהם בן ר׳ אהרן יואל שולץ ז״ל

אחינו: מרדכי זאב, היקר באנשים, תמים דרך וישר הליכות

אשתו: פרל בר׳ אברהם נוסבוים ז״ל ואת כל משפחתם

אחותנו: נעכה ז״ל

ינקום ה׳ דמם מאת קלגסי הצורר ותבוא כל רעתם לפניו

יעולל למו כאשר עוללו לנו

זכרם של אהובינו, ייחרט לנצח בליבנו ולא ימוש מאיתנו

ת. נ. צ. ב. ה.

לייבל ושלמה שולץ ומשפחותיהם —

מילנו איטליה

יזכור

עם כל בית ישראל נכבה את השריפה ובתוכם משפחתי

אבי: ר׳ יחיאל מאיר בר׳ משה ליפשיץ ז״ל מפאביאניץ
אשת אבי: אסתר מרים בת יעקב דוד ז״ל
אחי: אלטער חיים משה
אחותי: חיה תמר

ינקום השם דמם הנשפך, זכרם יישאר איתי לנצח

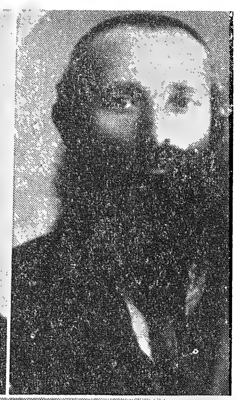
המנציח:
דוד ליפשיץ — תל־אביב

אלה אזכרה

אבי: ר׳ שלמה איגליצקי (מחסידי גור)
אמי: רוזה (לבית ר׳ ישראל יצחק פקנטרגר)
אחי: יהודה אריה, אשתו חוה
ובנם יעקב אליעזר
אחיותי: שרה ובעלה פנחס ברוצלבסקי
אלה ובעלה יוסף ניבינסקי

דמם זועק אלינו מן האדמה ולא ידום

המתאבלים:
יעקב איגליצקי — ישראל
חנה זיגל — אמריקה

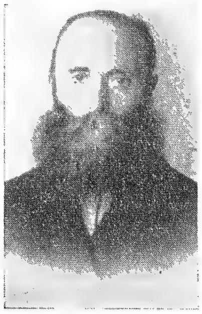

לזכרון עולם

אבי: ר׳ יוסף צ׳כנובסקי נפטר
אמי: אסתר (לבית יעקובוביץ)
אחי: חיים
אברהם
יצחק גצל

זכרם לא ימוש מליבנו

מנציחה:
פרל איגליצקי—צ׳כנובסקי — ישראל

גל־עד

להורינו: יהודה נחום אופטובסקי
ובלומה (לבית זילברברג)

לאחיותינו: גניה
יוטקה, בעלה קלמן שיניק ובתם פולה

ה. י. ד.

המנציחים:

פרידה טייכנר—אופטובסקי — חיפה
ישראל אופטובסקי — חיפה

IN LOVING MEMORY OF:

פאטער: איטשע דוד ביטש
מוטער: חנה פייגע
געשטארבן 1963 אין אמעריקע
ברודער: ראובן
שוועסטער: דבורה
פעטער: גאדל

ת. נ. צ. ב. ה.

פאראייביקט:
Rose and Sam Genirberg

נר־זכרון

להורינו: ר' מיכאל בוגייסקי ואשתו
חנה (מבית **פיינטוך**)
לאחיותינו: רוזה ובעלה יעקב זינגר
שרה, בעלה משה פולקוב ובנם לוטק
דורה, בעלה יצחק שמולביץ ובתם רוטה
לאחנו: משה, אשתו גיטה ובנם אליהו
זכרכם וזכר המשפחה המסועפת
יעמדו תמיד לנגד עינינו

המנציחות:

פרנקה בורקס—בוגייסקי
לילי בן־צבי—בוגייסקי
חיפה

אַ מצבה — לזכר עולם

עלטערן: הערשל און חנה ביטש
אומגעקומען אין כעלמנאָ

ברידער: גאָדל, פרוי פייגע און 4 קינדער
מרדכי, פרוי אלטע נחה און 5 קינדער
ישראל, פרוי צביה און 2 קינדער
ישעיה, פרוי פערל און טאָכטער

שוועסטערן: רייזל, מאַן בעריש און טאָכטער
טובה

פאָטער: אברהם ביטש

מוטער: ליבע (פונדערהיים יאַקובאָוויטש)
דערשאָסן דורך די נאַציס אין זדונסקעוואָליער געטאָ

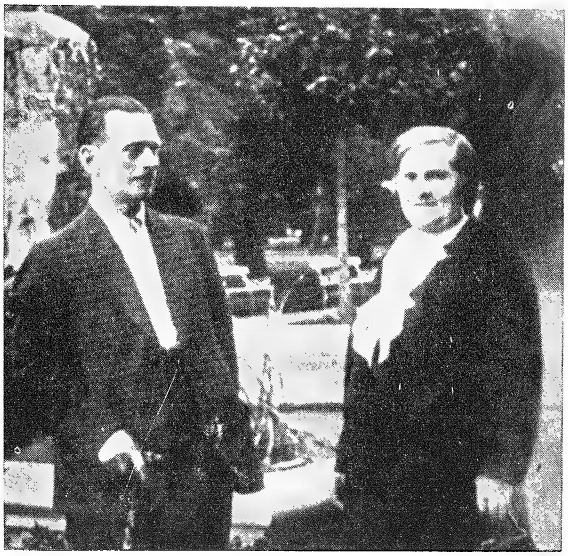
ברידער: ישראל, פרוי טשאַרנע (שמולעוויטש)
און 2 קינדער
שלמה, פרוי חיה בלומע (סטאַזשינסקי)
און 3 קינדער
משה, פרויביילע און טאָכטער

שוועסטער: מייטע
אַלע אומגעקומען אין כעלמנאָ

**קיינמאָל וועלן מיר אייער ליכטיקן אָנדענק נישט
פאַרגעסן און אייערע רוצחים נישט מוחל זיין**

אין טרויער פאַרבליבענע:
יצחק און הענדל לאה ביטש
קאַליפאָרניע — סאַן־פראַנציסקאָ

מיט צער און ווייטיק
דערמאָנען מיר
די טראַגיש־אומגעבראַכטע

מאַן און שוואָגער:
יעקב בולקע
(זון פון מנחם מענדל)
אומגעקומען אין יאָר 1944

קינד:
מענדל יצחק
אומגעקומען אין כעלמנאָ

אין טרויער פאַרבליבענע:
פרוי חנה
שוואָגער יצחק בולקע

אין טיפן טרויער דערמאָנען מיר
אונדזערע טייערע קדושים

עלטערן: יוסף און צימעל בולקע
אומגעקומען אין כעלמנאָ

ברודער: יעקב בולקע
זיין פרוי: רחל (פונדערהיים מאַרגולעס)
אומגעקומען אין אוישוויץ

זייער קינד: פנחס
אומגעקומען אין כעלמנאָ

טעכטער פון
מענדל בולקע: שרה
חיה
מאַלע
אומגעקומען אין די לאַגערן

די אין טרויער פאַרבליבענע:
אַננאַ בולקע־פאַטאַזשניק
יצחק בולקע

אַ נר־תמיד

אונדזערע עלטערן : סינה ערליך
געשטאָרבן אין 1942 אין געטאָ
אסתר
אומגעקומען אין כעלמנאָ

ברידער : משה
געשטאָרבן אין יאָר 1934
יוסף לייב
אומגעקומען אין רוסלאַנד

אין כבוד אויף אייביק :

שאול און פייגעלע בינענשטאָק
ניו־יאָרק

אַ מצבה

אונדזערע עלטערן : פּרץ און שרה לעווקאָוויטש

ברידער : הערש משה
מאיר
חיים יצחק

מוטער : שרה מאַרטשאַק

ברודער : שמואל

שוועסטער : לאה
אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

פאַרבליבענע אין טרויער :

Bela Bienenstok
Eva Wimmer
Helen Kozuch
Bendet Lewkowicz
Hersz Marczak
Rose Birnbaum
Detroit, U.S.A.

מצבת עד

פאָטער : משה באוער

מוטער : ייטע
געשטאָרבן אין יאָר 1933

שוועסטערן : באַלטשע און מאַניע
אומגעקומען אין יאָר 1945

ברודער : טוביה
אומגעקומען אין פּויזנער לאַגער

אייער אומשולדיק־פאַרגאָסן בלוט
וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

איבערגעגעבן :

דוד באוער — ניו־יאָרק

יזכור

מיינע עלטערן : יששכר און אסתר בולקע

שוועסטערן : אסתר, לאה, ייטע און חנה הינדע
אומגעקומען דורך די נאַצי־רוצחים

אין טרויער :

זון און ברודער מענדל בולקע

על אלה ליבנו דוי

הורינו: משה וברכה בנדיק

אחינו: שמואל ובנימין

שניספו על־ידי הנאצים

לא נשכחם

המנציחים:

רגינה בנדיק — אמריקה
יוסף בנדיק — ישראל

לזכרון נצח

הורים: פסח ומירל ברנר

אחיות: הנדל רבקה ובעלה יצחק בוק וילדם
חנה ובעלה ישעיהו קליין וילדם

דודה: רחל ובעלה הניך ברסלר

נספו על־ידי הרוצחים הנאצים
ארץ אל תכסי דמם

המספידים:

חיים ברנר
יצחק ברנר
ישראל

נר תמיד

באהבה וביגון אזכור:
את משפחתי שניספתה במשרפת האלמנו
ובמקומות השמדה אחרים,
זכרם הקדוש לא יסוף מליבי לנצח

הורי: דניאל ומרים רבקה פרז׳נצ׳בסקי

אחי: יצחק, חיים, אברהם

אחיותי: חנה, יפה

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלת:
פרניה דילבסקי־פרז׳נצ׳בסקי
ירושלים

גלעד
נר נשמה לזכרון

אבי: ר׳ אברהם יצחק ז״ל
אמי: מרת דינה ע״ה
רעיתי: דבורה
אחי: מיכאל יהודה
〃 : משה נחמיה דיין בזדונסקה־וולה
〃 : דוד
〃 : מרדכי
〃 : אריה
אחיותי: פייגה רבקה
〃 : אסתר טובה
〃 : מלכה
〃 : רחל

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח:
מנחם בר לב — רמת־גן

לזכרון נצח

האב: ר׳ זאב בן ר׳ יצחק בילפלד

האם: טובה בת ר׳ הרשל רוזן
ניספו בשואה

אחים: ניסן
נפל בקרב בסביבת ברלין
〃 : מאיר
〃 : שלמה
〃 : יצחק

אחיות: אסתר
〃 : גולדה
〃 : רחל
ניספו בשואה

הונצח ע״י:

פנינה פישרמן (מבית בילפלד) —
בני־ברק ישראל

אין ליבטיקן אָנדענק

פאָטער : מרדכי גליקסמאַן

מוטער : חנה

ברודער : יצחק שמואל

שוועסטער : אלישבע

מיין זון : פישל

זיין פאָטער : יצחק יאַקובאָוויטש

אומגעקומען פון די נאַצישע רוצחים

לדור דורות בלייבט איר אין מיין זכרון

אין טרויער פאַרבליבענע :

ליובע גליקסמאַן — פילאַדעלפיע

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער : ר׳ חיים יידל גראָס
אומגעקומען אין כעלמנא

מוטער : גאָלדע

שוועסטער : שרה ייטא

ברידער : אברהם
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ
משה
אומגעקומען אין שאָוועל
אליעזר
אומגעקומען אין פאָזנער לאַגער

שוועסטער : רחל לאה

פעטער : משה לייב מיט זיין פרוי שרה צביה
און קינדער
אהרן יצחק און פרוי אסתר רייכבארט
מיט די משפחה

ת. נ. צ. ב. ה.

פאַראייביקט דורך :

מרים בלומע — ירושלים
צבי גראָס — פתח־תקוה

לקדושים וטהורים

האב: אליהו בר׳ יהושע גרוס
נפטר ט״ו אדר, תרצ״ד

האם: שרה ייטה (לבית משה יעקב)
נפטרה ג׳ כסליו, תרע״ה

האחים: דוד, אשתו דבורה והמשפחה
חיים יידל, אשתו גולדה והמשפחה

האחיות: דבורה ובעלה וולף
ברינדיל, בעלה שמואל פולברמכר וילדיהם
קרסל, בעלה לייביש מרקוביץ וילדיהם
הינדה ובעלה משה לייב מושקוביץ

השם ינקום דמם

המתאבל:

אפרים גרוס — חיפה

לזכר עולה

להורים: ר׳ קלמן שו״ב גרנק
נפטר בשנת 1937
לאה
ניספתה בגיטו

לאחים: אליהו שמואל, אשתו אסתר רייזל ושלושה ילדים
ירחמיאל שו״ב, אשתו יהודית ושלושה ילדים
דוב בריש

לאחיות: חוה, שתי בנות ומשפחותיהן
צירל, בעלה יהושוע וולקוביץ ובתם

כולם קרבנות הנאצים המרצחים

המספידים:

יחיאל גרנק — אמריקה
חנה גרנק־פיק — ישראל
נח גרנק — ישראל
זאב גרנק — ישראל

על שכול ואבדן יקירי:

אבי: ר׳ מיכאל בר׳ אברהם משה ורחל גרינבוים ע״ה

אמי: צימל (לבית ר׳ גבריאל ורחל לאה שייקוביץ)

אחי: שלמה בצלאל

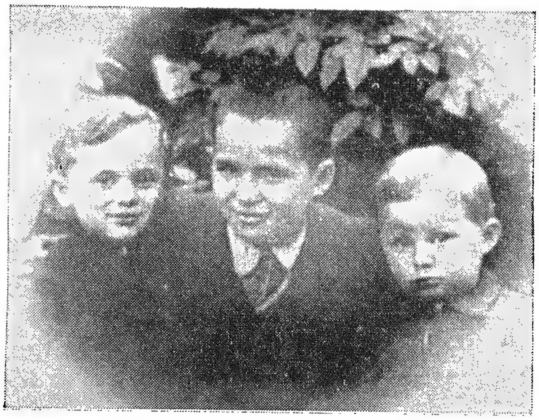
אחיותי: ביילה מינדל
דבורה שפרה
אסתר מלכה
ורחל לאה

אשתי: הנהלה (לבית אליהו ופראדל קוז׳ימינסקי)

ילדי: אברהם משה׳לה
מיכאל
ויוסף אהרן

אין לי ניחומים
וה׳ ינקום דמם

המספיד:
גבריאל גרינבוים — פתח־תקוה

מצבת זכרון

לדודי: יצחק שייקוביץ, אשתו צימל וילדיהם
ד"ר יעקב גרינבוים ומשפחתו

לדודותי: ייטה, בעלה יוסף מושקוביץ וילדיהם
ייטה, בעלה שמואל הרש פראשקר
וילדתם רינה

ניספו בידי הצוררים ימח שמם

המנציח:
גבריאל גרינבוים — פתח־תקוה

צום אייביקן אַנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן:

אברהם גרינבארט
אומגעקומען אין לאַגער לאַנדסבערג, אין 1945

דבורה (פון דערהיים קראַקאָווסקי)
אומגעקומען אין כעלמנאָ

אויף אייביק אין זכרון:

פינקאַס גרינבאַרט

מצבה

לאבי: ברוך מאיר בר' גרשון יהודה גוטרמן ז"ל

לאמי: צפורה דבורה (בת צבי לייזר) ע"ה

לאחותי: גיטל, בעלה ישראל וילדם

לאחי: צבי אליעזר, אשתו אסתר וילדיהם
אייזיק, אשתו גיטל וילדיהם
שמואל ואשתו שרה (מבית מרוקו)

החסידים והישרים, אשר חיו מיגיע כפם

יהא זכרם ברוך

המנציח:
משה גוטרמן

יזכור!

אבי: ר' יעקב אהרן בר' מנדל בורנשטין

אמי: רשה בת ר' לייזר אלבק

אחיותי: קיילה ובעלה שלמה גרשנוביץ וילדיהב
ליבה ובעלה וילדיהם, (לנצ'ינצקי)
חוה ובעלה וילדם (כשר)
צימה

אחי: דוד ואשתו מבית באומץ
סנדר

כולם נספו בידי הצורר הנאצי ימ"ש

זכרם לא ימוש מליבי לנצח

המנציחה:
אסתר גולדמן—בורנשטין — ישראל

אַ מצבה
צום אייביקן אָנדענק

פאָטער: חיים מיכאל גאָלדבערג — פעטערס: זיינוול גאָלדבערג און פרוי ריווע (יעבץ)
מוטער: מרים (געבוירן אייזנער) — גבריאל
ברודער: גבריאל — ירחמיאל ישעיה און פרוי גאָלדע (וועקסלער)
שוועסטער: רחל — מאיר און פרוי ריווע (לעווין)
זיידע: ר' לייב גאָלדבערג — מומעס: פערל גאָלדבערג
באָבע: ריווע — אסתר פריידע און מאַן אברהם פערלמוטער
שרהקע און מאַן העניך קרול

אומגעקומען
אויף קידוש־השם
אין 1942

אין טרויער:
זלמן גאָלדבערג — ניו־יאָרק

לזכרון נצח

לאשתי: יוכבד
לבתי: ביילה
לבני: שלמה זלמן

ניספו בשואה האכזרית
זכרונכם לא ימוש מקרבי לעולם

מתאבל:
מנחם מנדל גולדהמר — חיפה

גל־עד

לאבא ואמא: אהרן ראובן ופסיה פלוך

לאחים: צבי אבא
יחיאל בנימין

לאחיות: פייגה
ליבה

לסבא: מרדכי מנדל מיזלר

לאבא: שלמה ראובן ואסתר לאה גלסטר

לאחים ואחיות: רחל
אברהם דב
שמואל צבי
שרה קיילה
רוחמה דבורה
מרים

ר' אברהם מרדכי מרוקו (הרב מוידנה),
ואשתו ייטה חנה (לבית **גלסטר**) **וילדיהם**

אנו מבכים מרה את יקירינו שנפטרו וניספו בשואה
ה. י. ד.

הונצחו על־ידי:

אסתר גלסטר—פלוך

שמואל פלוך

שרגא גלסטר

מצבה לזכר

אהובים, יקרים וישרים,

שחיו מיגיע כפם ונרצחו על־ידי הנאצים

אבי: חנוך גלברט

אמי: מירל

אחי: הרשל, אשתו שרה (מבית לאסמן) ובנם
אברהם בר ואשתו חנה

אחותי: חנה פרל שליבק ובעלה

יזכרם ה׳ עם כל קדושי־ישראל ואת דמם ינקום

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלת:
פרידה לוצקי—גלברט — גבעתיים

נר זכרון

פאַר מיין אומגעקומענער פאַמיליע

פאָטער און מוטער: הלל און איטע פראַנט

ברידער: משה
אהרן

שוועסטער: שרה לאה

איך וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

אין טרויער פאַרבליבענע:
חיה פראַנט—גלאַזער

גל עד

לזכר עולם לבני משפחת פוגל,
שנספו בזמן השואה

הדוד: אבא פוגל
אשתו רייזל מבית דזיאלובסקי

בניהם: אלקס
הנס צבי

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח:
בתיה פוגל — חיפה

נפש להורי ומשפחתי

חותני: אליאש גולדברג

חותנתי: אסתר

בעלי: הרש

בני: מולק

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחה:
רגינה גרב—גולדברג

לזכרון קדושינו שנספו בשואה

האב: ר׳ חיים בן ר׳ משה־שמחה דומברוביצקי

האם: חנה־שרה (מבית דאום)

האח: יוסף, אשתו וילדיהם

האחיות: צ׳רני, בעלה אהרן גרנק וילדיהם
הינדה פרימט, בעלה וילדיהם
ביילה־ייטה, בעלה וילדיהם
אסתר
מינדל
יהודית

המספיד:
ישראל דוד דומברוביצקי —
כפר־סבא ישראל

אלון בכות

לזכר הקדושים והטהורים שנרצחו ע״י הנאצים בשנות השואה

אבינו: ר׳ פנחס אהרן מו״ץ
בר׳ ישראל דויטש
ניספה באושויץ ב־1944

אמנו: מלכה (בת ר׳ גבריאל)
ניספתה בחאלמנו ב־1942

סבתנו: שרה ינטה
נפטרה בשנת 1940

אחינו: אברהם אבא
משה גדליה
גבריאל
לוי ברוך
ניספו בחאלמנו ב־1942

אחיותינו: אסתר נחה
ניספתה בגיטו לודז׳ ב־1942
פרל יוכבד
רוזה ברייגה
לאה מאטל
ניספו בחאלמנו ב־1942

דודינו: ר׳ בנימין שלמה רוקמן, אשתו פוריה
וילדיהם: גבריאל ואסתר
ר׳ יעקב קשפיצקי, אשתו לובה
וילדיהם: יוסף וגבריאל
ניספו בחאלמנו ב־1942

זכרם לא ימוש מליבנו לנצח
וינקום ה׳ את נקמת דמם השפוך

המספידים:
אריה לייב דויטש — ישראל, חיפה
ישראל דויטש — קנדה, מונטריאול
יצחק דויטש — ישראל, בני־ברק

יזכור אלקים את נשמות הקדושים והטהורים

אבינו: משה לייב הודס
ניספה בגיטו זדונסקה־וולה
אמנו: אסתר פריידה
נפטרה ללא עת בשנת 1935
אשתי: חיה הודס (מבית שוורץ)
בתי: אסתר פריידה
שניספו בחלמנו
אחינו: אברהם יצחק, אשתו חיה
והילדים: ישראל ואהרון
אשתי: עליזה פרימט (מבית גולדפריד)
נפטרה ללא עת בכ״ט שבט תשכ״ז בתל־אביב

אחינו: חיים ברוך, אשתו אסתר ליבה
והילדים: אברהם, אהרון ודב
״ : אייזיק
אחיותינו: לאה, בעלה זאב סוסק
והילדים: גליקה, שולמית ואברהם־צבי
״ : שרה, בעלה ישראל פוקס
והילדים: שיינע־רוזע, לאה, איידל ופרידה
״ : רחל, בעלה שמחה בינם ליפשיץ
ובתם אסתר־פריידה

ת. נ. צ. ב. ה.
צבי הודס
מרים קוזוך—הודס — ישראל

הוריה של חיה שורץ: יחיאל פישל ובײלה שורץ
אחיה: דוד, משה, שלמה, אהרון, אברהם ומשפחותיהם
אחיותיה: ליבה ושפרה

המנציח: צבי הודס

ציון

לזכר הורים, אחים ואחיות שניספו בשואה

סבא: אברהם אלי הרשברג
נפטר 1936

סבתא: מינדל (מבית קופל)

אבא: בינם ואשתו אטל (ערנא) נוימרק

דודים: שלמה ואשתו הנדל (מבית פולק)
מלך ואשתו הלה
שמשון, אשתו לילי ובתם בינה
משה יעקב ובתו רבקה
מרדכי הרשברג

דודה: רחל, בעלה נתן גולדברג ובניהם: מולק ופלק

נכדה: אידה גומולינסקי

זכרם שמור בליבנו לנצח

המתאבלים:
ישעיהו הרשברג — הולנד
אלה הרשברג—קוזלובסקי — רמת־השרון
הוה הרשברג—ליפשיץ — בני־ברק
אווה הרשברג—גומולינסקי — בני־ברק

נר־זכרון

„וינקמו נקם בשאט בנפש

למשחית איבת עולם"

(יחזקאל כ"ה, 15)

הורים: שלום ליפשיץ ואשתו מאשה מבית **רפופורט**

אח: ישראל

דודה: חנה רחל. ובעלה שמחה ברוך רוטנבך

בנותיהם: אסתר
דבורה גצוב, בעלה וילדתם
מלכה גרשט, בעלה וילדם

בניהם: שלמה, ויהודה

דודה: מאחיש לאה ובעלה לייב קרטון

ילדיהם: יהודה, וגיטה

המתאבלים:

שלמה ליפשיץ — ישראל
אברהם ליפשיץ (אלק) — ישראל
יהודה ליפשיץ — רוסיה
זיסל ליפשיץ—זליקוביץ — פולניה

לזכר עולם

בצער ויגון הננו מבכים את יקירינו

את אבינו החסיד: ר׳ ישראל שולץ ז״ל

את אמנו: חיה בילה ע״ה (בת החסיד ר׳ יידל אופטובסקי ז״ל)

את אחינו: מרדכי (מוטל) וולף ז״ל

את אחיותינו: פסה גליקה ע״ה
מלה ע״ה

ה׳ ינקום את דמם
וזכרם לא ימוש מליבנו לנצח

המבכים:

פנחס ויטקה מרוקו (לבית שולץ) — ירושלים

אריה ודבורה הפטקה (לבית שולץ) — תל־אביב

משפחת שולץ — פרנקפורט א. מ.

גל־עד

על משפחתי נפשי בוכה וממאנת להינחם

אבי: יעקב מרוקו

אמי: שבע

אחי: לייב
יצחק

אחיותי: חנה
שרה
צירל

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל:
פנחס מרוקו — ישראל

לזכרון נצח

ליקרים שניספו בימים הטרגיים על ידי הרוצחים הנאצים י״ש

הורים: אבי, אברהם יששכר הלפרין
ואשתו חיה שרה שגידלה אותי
אמי הורתי: רבקה נחה
נפטרה ללא עת ב־1936

אחותי: אסתר מרים

אחי: אהרן מאיר
ניספו בגטו זדונסקה־וולה

ה. י. ד.

המספיד:
אלטער חיים הלפרין — בני־ברק

על אלה אני בוכיה

יזכור ה' את נשמות הקדושים והטהורים,
שנהרגו על קידוש־השם בידי הנאצים,
השם ינקום דמם!

את אבי מורי, הרב החסיד: ר' שלמה בר' רפאל הפטקה ז"ל

את אמי מורתי: רבקה לאה ז"ל (בת החסיד ר' חיים זאב הלוי לוי)

את אחיותי: נחה, בעלה אברהם חיים ארקוש ז"ל
וילדיהם הרכים:
צירל ז"ל
ריזל ז"ל

את אחי: ישראל ז"ל
מאיר ז"ל

זכרם לא ימוש מקרבנו

המנציח:
אריה הפטקה ומשפחתו — תל־אביב

אַ מצבה
דער פאַרשניטענער משפחה
דורך די נאַצי־רוצחים

פאַטער: יידל דזשאַלאָשינסקי

מוטער: ביילע

ברידער: יצחק משה מיט זיין משפחה
יהושוע
פייוויש

אייביק בלייבט איר ביי אונדז
איינגעקריצט אין זכרון
ת.נ.צ.ב.ה.

פאַראייביקט דורך:
Josef and Sonia Delson
U. S. A.

אַ מצבה
די פאַרשניטענע לעבנס
פון אונדזער פאַמיליע

פאַטער: ישעיהו לייב וואָלקאָוויטש
געשטאָרבן 1920

מוטער: גאָלדע פייגע
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

שוועסטערן: רויזע
ברײַנדל
דאָבע
ייסקע
קריינדל

ברודער: יוסף
אומגעקומען אין דער מלחמה

קיינמאָל וועלן מיר אייער ליכטיקן אָנדענק נישט פאַרגעסן און אייערע פאַרפייניקער נישט מוחל זיין

אין טיפן טרויער:
לובאַ האָלענדער־וואָלקאָוויטש
לייב האָלענדער
בריסל

מיינע טייערע עלטערן און געשוויסטער — געשטאָרבן און אומגעקומען דורך רוצחישע, נאַצישע הענט

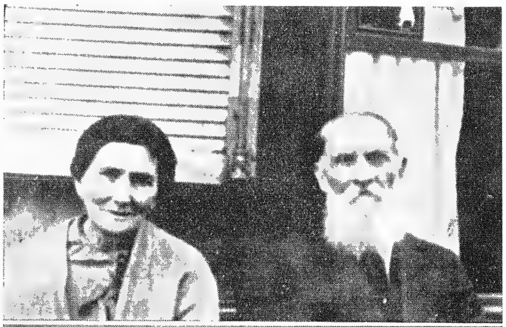
פאַטער: אליעזר וואָלקאָוויטש

מוטער: איידל (פונדערהיים **כאַבעלאַק**)
אומגעקומען אין אוישוויץ, אין 1943

ברידער: יעקב, פרוי און קינד
זאב
געשטאָרבן אין 1941

שוועסטער: שרה מיט איר מאַן
דעפּאָרטירט קיין אוישוויץ

כ'וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

איבערגעגעבן דורך:

מענדל וואָלקאָוויטש — פאַריז

אַ מצבה
צום אייביקן אָנדענק
פון מיין פאַרשניטענער משפחה

פאָטער: יעקל ווידאַווסקי
מוטער: מייטע (מבית ר' לייבלה ביטש)
ברידער: שלמה מיט זיין משפחה
בייניש
לייזער הערש
שוועסטערן: גאָלדע רייזל
בריינדל

אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

מיין געוועזענע פרוי: דבורה וואַקסמאַן
מיינע קינדער: משה הערש
און חיה אסתר

אין טרויער פאַרבליבענער:
גאָדל ווידאָווסקי — לוד

מצבת עד

לאהובים והתמימים,
שקידשו את שם ישראל בנופלם חלל
לפני בני־עולה, בבואה השואה בגלות פולין

אבי: אשר לייב וורוצלבסקי
ניספה באושוויץ

אמי: גיטל (מבית מושקוביץ)
ניספתה בחאלמנו

בעלי: גבריאל
נפטר באמריקה, כ"ז סיון, תרכ"ב

אחי: יצחק
ניספה במחנה פוזין

חותני: מנדל וולקוביץ

חותנתי: גיטל
ניספתה בחאלמנו

גיסי: ברל ומשפחתו
וולוול ומשפחתו

גיסותי: בריינדל ומשפחתה
מניה ומשפחתה

המתאבלת:

מאנדזיה וולקוביץ — וואשינגטון

יד־ושם
הנאהבים והנעימים
בחייהם ובמותם לא נפרדו

(שמואל ב׳ ב׳ 23)

האב : עמנואל משה וולטפריד

האם : אסתר (מבית ר׳ לייב מוטלם שניברג)

האחיות : ז׳יסל
ברכה
שרה
לאה
יוכבד
נחה

האח : לייב

נפלו שדודים על־ידי המרצחים
לעולם לא ימוש זכרונכם מליבותינו
ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלים :
נח ומרדכי וולטפריד — גבעתיים

מצבה
לאם המשפחה וחמשת ילדיה,
עוללים וטף שנגדעו מארץ החיים

האם : שרה סיטנר (מבית ריבה)

האח : פישל מאיר

האחיות : חיה פסה
מירלה

האח : אליעזר ליפמן

האחות : אסתרל

דמם זועק מן האדמה ולא ידום
תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים

המתאבלים :

יעקב וולף סיטנר
לובה וולטפריד—סיטנר
ישראל

יזכור

„על אלה אני בוכיה

עיני עיני ירדה דמעה כי רחק ממני מנחם"

האב: דוד הרשפינקל
נספה

האם: חיה מרגולה
נפטרה

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל:

משה צבי הרשפינקל — נתניה

אָנדענק בלעטער
פאַר אונדזער טייערער
אומגעקומענער משפחה

עלטערן: לוזער און ראַדע קופּלעווסקי
געשטאָרבן

קינדער: פריידע
שרה לאה
הערשל
אהרן לייב
יצחק ראובן
אברהם עוזר
חנה פייגע
אַלע אומגעקומען
מלך
איידל
געשטאָרבן

אין טרויער פאַרבליבענע:
רבקה קאַרנאַוסקי — בעלגיע
זעלדע וואָלף — ישראל
שיינדל דעלסין — אַמעריקע

אַ מצבה
אין טיפן טרויער דערמאָנען מיר
אונדזערע טייערע

פאָטער: וואָווע וואַרשאַווסקי

מוטער: רודע
געשטאָרבן דעם 4־טן פעברואַר 1935

ברידער: ישראל משה
שמשון הערש
אלי יוסף

שוועסטער: חנה'לה

אין טרויער פאַרבליבענע:
איציק לייב און דורא וואַרשאַווסקי
מרים לאה און משה פלעווינסקי
שיינדל און וואָווע דרוקער
רייזל און עדי פורמאַנסקי
אַמעריקע

גלעד

אבא: אברהם בן משה וינטר
נפטר ב־1939

אמא: ביילה מבית יקובוביץ

אחות: לאה
נספו בשואה

המנציחה

מרים גייזינגר—וינטר — חיפה

געדענקס בלעטער

פאַמיליע וואַרשאַווסקי

פאַטער: אליעזר ברוך

מוטער: מאַשאַ

ברידער: הערש
וואָלף
אהרון
ישראליק

שוועסטערן: פייגע
אסתר

פאַמיליע באַך פון זלאַטשעוו

פאַטער: דוד

מוטער: אלטע

ברידער: יצחק
ירחמיאל

שוועסטער: פערל

מיר וועלן אייך אַלעמאַל געדענקען, און אייערע רוצחים קיינמאָל נישט מוחל זיין

חבל על דאבדין ד"לא משתכחין

מר. מרס, וואַרשאַווסקי — אַמעריקע

נר נשמה

צום הייליקן אָנדענק פון די קדושים

פאַטער: בעריש זשעליצקי
געשטאָרבן

מוטער: רבקה לאה

ברידער: אברהם, פרוי דאַרקאַ
און קינד בעריש
טוביה, פרוי שרה און קינד נח

שוועסטערן: שרה, מאַן יצחק און טעכטער:
דאַבריש און בלומע
חיה

שוויגער עלטערן: ישעיה און פריווע מאַשקאָוויטש

זייערע קינדער: שרה און מרדכי מיט די משפחות

מיין מאַן: גבריאל

אונדזער זון: בעריש

אייביק וועל איך אייך געדענקען

אין טרויער פאַרבליבענע:
פייגע זשעליצקי—ניימאַן — חיפה

גלעד

ינקום ה' את הדם השפוך
על-ידי הנאצים י"ש
ויצרור בצרור החיים עם כל קדושי ישראל

מרת חיה פרימט זילברברג, מבית קוכמן
נספתה באושביץ

בני: אברהם
נפל כחייל ב־1939 בצבא הפולני

בני: משה
נפל כחייל ב־1943 בצבא הרוסי

בתי: אסתר יהודית
נספתה כאחות בבית־חולים צבאי רוסי

חתני: יצחק נשלסקי
נספה בפינסק

נכדתי: לובה, בתם של אסתר יהודית ויצחק נשלסקי

בני: שבתי, מנדל, ברוך, ישראל
נספו באושביץ

המנציח:
אריה זילברברג — תל־אביב

זכרון נצח

לאבינו: ר' שלום דב בר' אברהם בן־ציון וחנה זילברשטין ז"ל

לאמנו: הנדל (לבית שמואל זאנוול ומרים פסה יוכימק) ז"ל

לאחותנו: ייטה ובעלה הרשל בריטברט

לאחינו: ישראל דוד, אשתו רחל וילדיהם:
שמואל יוסף וחנה מרים
ניספו י"א חשון, תש"ג

לאחותנו: הינדה
נפטרה ד' טבת, תש"ה

לאחינו: שמואל זאנוול

דמויותיהם שמורות בליבותינו עד היום האחרון

המתאבלים:
ישעיהו זילברשטין — ישראל
גוטה, זליג — אמריקה

ציון

לאבי שנפטר ולכל יתר
בני־המשפחה שניספו בשואה

אבי: יעקב ניידט ז״ל

אמי: חיה (מבית זיוניץ)

אחים: סנדר
ישעיהו
דב (בריש)

אחיות: בלומה רייזל
מינדל
חנה

לא נשכחם לנצח

ה. י. ד.

הונצח על־ידי:

גולדה זלצברג—ניידט ומשפחתה — קרית־שמונה

לזכרון נצח

הורי: טוביה קוכמן
נפטר
ורויזה
ניספתה בשואה

אחי: יחזקאל ומשפחתו
משה ומשפחתו

אחיותי: הנה
שרה
שיינדל
בלומה
חיה ומשפחותיהן

ה. י. ד.

המתאבלת:

פיגה חרצ׳ק—קוכמן — רמת־אביב

גל עד
יזכור ה׳ את משפחתי העניפה
שניספתה בשואה

הורי: וולף בר טויב
ניספה
ופרל בלומה (לבית קמפינסקי)
נפטרה בשנת 1927

אחי: אהרן אליעזר, אשתו זלאטה וילדיהם

אחותי: קריינדל, בעלה פישל לנדא ובניהם

אבי ילדי: פנחס אליעזר זייברט

ילדי: פרל בלומה
אהרן
אסתר ביילה
יהודה אריה לייב
יעקב יוסף

את הנשמות הטהורות לא אשכח לנצח

המתאבלת:

הינדה טויב—אקרמן — תל־אביב

אַ מצבה

אייביק וועלן אייערע נעמען
זיין איינגעקריצט אין אונדזער זכרון

פאַטער : שמעון טרוסקאַלאסקי

מוטער : צפורה

שוועסטער : מייטע,
אומגעקומען אין כעלמנאָ

ברודער : משה
געשטאָרבן אין רוסלאַנד

כבוד זייער אָנדענק

פּעראייביקט
בעלאַ, איתמר טרוסקאַלאַסקי — תל־אביב

לזכר עולם

נפש להורי, אחי ואחיותי —
נשמתם עדן

אבא : שלמה דב מרכוס

אמא : פייגה (מבית **יקובוביץ**)

אח : יעקב משה

אחיות : ביילה חנה
מלכה רבקה
שרה לאה

זכרם לא ימוש מקרבי לנצח

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחה :
רחל מרכוס—טוטיאן — חיפה

יזכור

לאבי : ר׳ יעקב בר׳ נחום טרקסטרגר
נפטר בגיטו זדונסקה־וולה

לאמי : שרה בר׳ טוביה
ניספתה בחאלמנו

אחיותי : מלכה ניסל
רחל לאה
נשלחו לחאלמנו בסרבן להיפרד מאמא

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי :
טוביה טרקסטרגר — קרית־אתא

מצבה

לאבא : דוד טצנקה

לאמא : שבע (מבית **בנדיק**)

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחה :
הבת : טרזה דרושביץ—טצינקה
פתח־תקוה

זכר־עולם
ציון להורינו ובני־משפחתנו שניספו בתקופת השואה הגדולה

הורינו: ר׳ ישעיהו מאיר יוסקוביץ
ואשתו אלטה נחה (מבית **בורדה**)

אחותנו: רבקה רחל, בעלה מוניק פרידה ובתם אינקה
נורו על־ידי הנאצים באוסטרוב

דודנו: שלמה בר׳ הרשקה באהם ומשפחתו

דודתנו: שרה (מבית **בורדה**)
והילדים:
חנוך
רחל
ויפה
ניספו באושביץ

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי משה יוסקוביץ
שלמה יוסקוביץ — U.S.A.
מרגלית שניידר—יוסקוביץ — ישראל

גל־עד

להורי: חנוך הניך ואשתו יאכט יעקובוביץ

אחי: אהרן פנחס, אשתו רחל וילדיהם
זכריה, אשתו ריילה (מבית קרונמן) וילדיהם

אחותי: רחל, בעלה שלמה פז׳נצ׳בסקי וילדיהם

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל:
לוי יצחק יעקובוביץ — פתח־תקוה

מיט ווייטיק דערמאָנען מיר אונדזערע טייערע, אומגעקומענע דורך די נאַצי־באַנדעס

פאָטער: אברהם יוסף גיסקע
מוטער: אסתר־מלכה
שוועסטער: פראַדל
שוועסטער: ראַשע
פאָטער: לייביש יאַקובאָוויטש
מוטער: שרה
שוועסטער: חיה
שוועסטער: חנה
ברודער: יצחק

אין טיפן טרויער פאַרבליבענע:
העלאַ און ירחמיאל יאַקובאָוויטש
פאַריז — פראַנקרייך

על אלה נפשי בוכיה

אבי : ר׳ משה יהודה לייב יוסקוביץ

אמי : מרת ייטה (מבית **ברגר**)

אחיותי : חיה שרה, בעלה משה נויפלד

ובתם פריידה

גולדה פריידה ברכה

הינדה

גיסתי : רודה (מבית **רוזנבלום**) ובתה שרה

אחי : יצחק

נהרג במחנה אלם־הנוכר

מאיר נתן

חיים מרדכי

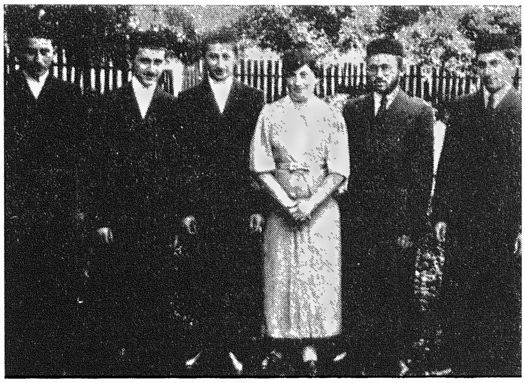
נהרג במחנה אלם־הנוכר

(אפרו הובא לקבורה, על־ידי אחיו ואחותו, בעיר הקודש ירושלים, ביום כ״ג שבט, תש״ה)

ראובן ישראל

נפטר ביום י״ג תשרי, תש״ב

השם ינקום דמם השפוך

המנציח :

פנחס מנחם יוסקוביץ — ירושלים

זכר עולם

לכל בני־משפחתנו שנהרגו על קידוש־השם

הורינו: בצלאל יעקובוביץ
ואשתו שרה (מבית שמולביץ)

סבנו: אברהם שמולביץ
נפטר בגיטו זדונסקה־וולה

אחינו: יעקב אהרן
שמעון

אחותנו: דבורה

דודנו: ראובן פיונטקובסקי, אשתו לאה וילדיהם:
תמר, שמשון ויוסף

דודתנו: הינדה גרינבוים

ת. נ. צ. ב. ה.

ארץ אל תכסי דמם

המתאבלים:

משה יעקובוביץ — גבעתיים
רחל יעקובוביץ—רויטשר — חיפה
חנה יעקובוביץ—רוזמן — בת־ים

לזכרון נצח

לבני־משפחתנו היקרה, שנרצחו בימי־השואה

האב: נחום ישראל יכימוביץ

הוציא את נשמתו הטהורה על הגרדום, בערב פורים 1942, בתוך „עשרת הרוגי־המלכות".

האם: חנה

האחים: משה

יוסף

מאיר

האחיות: רחל

בלה

ה. י. ד.

מבכים:

אברהם ושושנה קרני — חדרה,

זאב וצפורה מנדל

(מבית יכימוביץ)

לזכר עולם

לנשמות בני־משפחותינו שנפטרו והומתו על־ידי הנאצים

אבינו: ר' אריה ירוזולימסקי

אמנו: שרה חנה (מבית שלמקיביץ) ע"ה

אחיותינו: קיילה, בעלה יהושוע שטרסברג וילדיהם
ייטה מרים, בעלה משה צדרבוים וילדיהם
דבורה, בעלה נחום הנדלס ובניהם:

אחינו: משה שמואל אשתו פרידה ארדינס ובתם
מרדכי ע"ה ואברהם

אבא: דוד הרשפינגר ז"ל

סבתא: ליפקה הנה הרשפינגר ע"ה

דודות: שרה אסתר ובעלה מרדכי פודריגל
פיגה רבינוביץ, בעלה והילדים

דמויותיהם אצורות בגנזי־הנפש לעולמים

מתאבלים:

הבת: אסתר (איטה) הרשפינגר — ישראל
הבן: מנדל ירוזולימסקי — אמריקה
הבן: יעקב ירוזולימסקי — אמריקה
הנכד: יעקב הרשפינגר — ישראל
הנכד: יוסף שטרסברג — ישראל

אַ מצבה

צום אייביקן אָנדענק,
פאַר די געשטאָרבענע און אוומגעקומענע פון אונדזער משפּחה,
דורך די היטלער רוצחים

פאָטער: מענדל יאקובאוויטש

מוטער: הענדל

ברידער: חיים לייב, זיין פרוי חנה מאשע און קינדער
משה סינה, זיין פרוי הינדה לאה און קינדער
שמעון, זיין פרוי חיה און קינדער

געהאַנגען געוואָרן דורך די נאַצים צוזאַמען מיט די „עשרת הרוגי מלכות" ערב פורים 1942.

שוועסטערן: שרה לאה, איר מאן אהרון יאצנטאוווסקי און זון הערשל

פייגע, איר מאן חיים לייב גראנאס און זון סינה'לה
חנה רייזל, איר מאן דוד שלמה ערליך און קינדער

„אייביק בלייבט איר ביי אונדז אין זכרון,
קיינמאָל וועלן מיר די רוצחים נישט מוחל זיין

אין טרויער פאַרבליבענע:
לייב און רחל ליווערַאַנט—יאַקובאַוויטש — אמעריקע

גל־עד

לסבא: חיים ברוך כץ
להורינו: יוסף אפרים כץ ואשתו נחה
(מבית **אורבך**)

לאחיותינו: חנה דבורה
שרה
אסתר מלכה

לאחינו: חיים אהרן
יצחק אברהם

לדודנו מנדל כץ, אשתו חנה וילדיהם:
רבקה
גולדה
יצחק
יהודה יידל
חוה
רוזה

לדודתנו: חנה ייטה כץ—קוטק וילדיה:
רבקה
יצחק
חיים
שמעון

**מה תשתוחחי נפשי ומה־תהמי עלי על אלה
שהומתו על־ידי הצורר הנאצי ולא זכו לראות
במדינת ישראל הנבנית**

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי:
חוה כץ—ריינר — ראשון לציון
רבקה כץ—ליפשיץ — בני־ברק

נר־זכרון

צום אייביקן אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן

פאָטער : מנחם כאַבעלאַק
מוטער : פריידע
ברודער : געצל
שוועסטער : חנה
אונדזערע האַרציגקע קינדער : פאַוועל, געצל,
פעסע ביילע

אומגעקומען דורך די רוצחים אין כעלמנאָ

פאַראייביקט דורך :
לייב און אסתר כאַבעלאַק — .U.S.A

לזכר עולם

אבי : וולף בר' אברהם מוניץ
ניספה בלודז'

אמי : רייזל מבית קרול
ניספתה בזדונסקה־וולה

אחי : הרש משה
ניספה בזדונסקה־וולה
ושאר בני־המשפחה

ה. י. ד.

המנציחה :
ריילה לוסטמן—מוניץ — נתניה

זכרון נצח
ליקירינו שניספו על־ידי הנאצים — ימח שמם וזכרם

האב : יעקב לוטוטובסקי
האם : מרים רבקה (מבית זונטג)
ניספו בעת חיסול הגיטו בזדונסקה־וולה

הבן : יוסף
ניספה בשנת 1945

הנכדים : זאב — בנו של יוסף
ישראל־יצחק — בנם של אסתר ויהושוע דנציגר
ניספו בעת חיסול הגיטו

המספידים :
אסתר לוטוטובסקי—דנציגר
ציפורה לוטוטובסקי—זלקובין
בילה לוטוטובסקי—ברימברג
פולה לוטוטובסקי—הרשנבוים

זכרון עד

לאבינו: שמואל דוד לבקוביץ, מלוטוטוב

לאמנו: חיה (מבית שצ׳וקובסקי) מזלוצ׳ב
ניספו עם כל קדושי קהילת זדונסקה־וולה

תפילתכם האחרונה, שילדיכם יישארו בחיים,

התגשמה.

אנחנו ונכדיכם, שנולדו בארצנו החופשית,

לעולם נשמור זכרונכם

המנציחים:

הילדים:
מיניה
פסיה
כרמלה
הניה
אלקנה

הנכדים:
שמואל דוד
דליה
שמואל דוד
חיותה
אברהם יששכר
רבקה
אבישי

ישראל

מצבה

אנו עומדים דום לפני יקירינו, שניספו בשואה האיומה

אבינו: ר׳ דוד קופלבסקי
נפטר ב־1938

אמנו: הנדל־לאה (מבית אולשטין)

אחינו ואחיותינו: יהושע שלום
אסתר
אברהם הירש
טולה
רבקה
רוזקה
שמואל

לנצח נזכור אתכם:
ישעיהו וישראל קופלבסקי — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער: אברהם יעקב לאַקס
געשטאָרבן אין יאָר 1918 אין זדונסקעוואָליע

מוטער: רבקה חנה

שוועסטערן: רודא

": טונא

ברידער: בערל

": זעליג ביניש
אַלע אומגעקומען אין די כעלמנער גאַז־אויוונס

": זיסע לייב
אומגעקומען אין רוסלאַנד אין יאָר 1944

אין טיפן טרויער פאַרבליבענע:
יומל און לוסיען לאַקס — פראַנקרייך
זעלדע און ישעיהו פירער — ניו־יאָרק

יזכור

את הורינו, אחיותינו ואחינו שהושמדו על־ידי העם הנאצי

אבא: גבריאל פנחס ליפשיץ
נפטר בגיטו לודז'

אמא: קריינדל
נפטרה בגיטו לודז'

אחיותינו: טובצ'ה יאַקובוביץ ובנה ואלויש
ייטה
לאה
ניספו באושביין

זכור נזכור אותם לנצח

ה.י.ד.

המתאבלים:
זליג ליפשיץ
אברהם ליפשיץ
שרה ליפשיץ־הולין — ישראל

נפש להורי ולכל משפחתי

נשמתם עדן

האב: ר׳ אברהם מוניץ

האם: מרת חנה (מבית **אנגלקה**)

האחים: דוד הרש, אשתו אטה רייזל וילדיהם:
יוסף
אסתר פייגה
חיה־ליבה
שלמה אליעזר
ניסן
לייביש ואשתו גיטל (לבית **ר׳ ניסן רוקמן**)
וולף, אשתו רייזל ובנם משה
פאליק רפאל, אשתו לאה
(לבית **ר׳ משה ברקוביץ**) וילדיהם:
ריילה ומיכאל
סנדר, אשתו חיה (לבית **ר׳ זלמן גולדברג**)
וילדיהם: ריילה, יצחק, שושנה וראובן

האחיות: אסתר
מרים

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלת:

שרה גרינשפן—מוניץ — קרית־מוצקין

נר נשמה

אבי: דוד ליפמן
ניספה בזמן חיסול הגיטו ב־1942

אמי: פרלה
נפטרה

אחיותי: חנה בילה, בעלה יצחק יוכימוביץ
ובתם פולה
לאה
ניספתה בווילנה, בשנת 1941 על־ידי הנאצים
צביה
ניספתה בשטוטהוף בשנת 1945

אחי: יצחק
נחנק בקרון הרכבת בדרך ללודז׳

וינקמו נקם בשאט בנפש למשחית איבת עולם

ת. נ. צ. ב. ה.

מתאבל:

ישראל ליפמן — תל־אביב

געדענק־טאָוול

שוועסטער: קראַסל, איר מאַן יידל ביאַליק
און קינדער

קוזין: אברהם נתן לעווקאָוויטש
אומגעקומען דורך די נאַצי־בעסטיעס

ת. נ. צ. ב. ה.

איבערגעגעבן:

יוסף לעווקאָוויטש — נאַנסי

אַ מצבה

פאָטער: לייבל קלין, שאול יהודה בן מנחם הכהן

די פרוי פון פאָטער: הענדזע ניווינסקי

מוטער: דינה פון דער היים טאוב

ברודער: ליפמאַן, זיין פרוי שרה לעווקאָוויטש,
זייערע קינדער: נחמיה, אסתר

שוועסטערן: רייזל, איר מאַן יחיאל ערליך
זייערע קינדער: דינה, אסתר חיה
דאָבע
חיה

זיידע: בערל טאוב

באָבע: חיה טאוב (פון דער היים ראָזנזאַפט)

דערמיט פאַראייביק איך דעם אָנדענק
פון מיינע טייערע, נאָענטע קדושים,
וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן
דורך די נאַצישע רוצחים ימח״ש

ה.י.ד.

פאַראייביקט דורך:
שמעון קלין — ירושלים

יד ושם

על אלה אני בוכיה...

את משפחתי שנספו על ידי הצוררים הנאצים בימי השואה,
לנצח אתם חרוטים על לוח לבי

אמי: רחל ובעלה ישעיהו וולטפרייד

אחותי: ברוניה

המנציח:
דוד לוי — ירושלים

נר נשמה

ציון לזכר הורינו, אחיותינו ואחינו,
שניספו בתקופת השואה

הורינו: מנדל ומרים שפרה ליברובסקי

אחיותינו: פרידה רבקה ובעלה בלכמן וילדיהם
ינטה חנה, בעלה יצחק ליבהבר וילדם
לאה
אדלה

אחינו: שמואל יעקב

זכרכם לא ימוש מליבנו לעולמים

מתאבלים:
הנרי (חנוך) ליברובסקי — אמריקה
אפרים פישל ליברובסקי — ישראל

לזכרון נצח !

על אלה אני בוכיה

עיני עיני ירדה מים !..

אחיותי : חוה גלה, בעלה דוד ארשטר ומשפחתם
מאטיל גרינברג ומשפחתה

אחי : יוסף־יהושע, אשתו בלומה (לבית **יוכימוביץ**) ומשפחתם
זאב־דוב, שו"ב מטומשוב לוב', אשתו מלכה (לבית **הילמן**) ומשפחתם
יחיאל, אשתו מירל ומשפחתם

ניספו על־ידי הנאצים הארורים ימח שמם
ה' ינקום דמם

שמחה בונים לושצ'נובסקי
בהרב ר' אברהם יצחק זצ"ל, דיין ומו"ץ בזדונסקה־וולה
ישראל

גל־עד

למשפחת ליברנט העניפה

אבא: ר׳ שמעון ליברנט ז״ל
נפטר כ״ז סיון, תרצ״ג, בזדונסקה־וולה

אמא: מרת טויבע ליברנט ז״ל
נפטרה כ״א תמוז, תש״י, בחדרה

אחיות: פרידה ליברנט־קמפינסקי
נפטרה א׳ אייר, תשי״ב, בחדרה

שרה ליברנט־סט
נפטרה כ״ט טבט, תשכ״ד, בחיפה

אסתר יהודית ליברנט,

בעלה שלמה הלישקובסקי וילדיהם
ניספו

אח: חיים זליג ליברנט ואשתו פראַדל
(מבית פלאווינסקי)
ניספו

יזכור ה׳ את נשמות הקדושים והטהורים אשר
נפטרו וניספו עם שאר צדיקי־עולם וינקום נקמת
דמם השפוך — זכרם יהא שמור בליבנו לנצח

הונצח על־ידי:

נחמה ליברנט־ריבא — רמת־גן
לייב ליברנט — ניו־יורק
משה ליברנט — חדרה
ישעיהו ליברנט — תל־אביב
אברהם ליברנט — חדרה

לזכר יקירינו

אבינו: ר׳ יוסף לז׳יצ׳ק בר׳ נחום מנה ז״ל
נפטר ביום הכיפורים תרע״ז

אמנו: מרת אסתר (מבית ליחבסקי)
נפטרה כ׳ בסיון תש״י ונטמנה בחדרה

אחינו: יעקב, אשתו חנה (מבית קורן)
ובניהם: הרשל ויוסף

אחותנו: קלרה, בעלה בינם קינס ובנם מנלה

אחינו: נחום, אשתו מניה (מבית ברקנולד) ובניהם:
קלרה, יוסף, ראובן מרדכי

אחותנו: מינדל, בעלה וילי רייך
וילדיהם: יוסף ופייגה

אחינו: מנלה, אשתו פסיה (מבית סבוז׳ינסקי)
וילדיהם: אברהם, יוסף, חיה

אחותנו: חנה גיטל, בעלה ישראליק ברן ובנם יוסף

כולם נספו בשואה

תהא נפשם הטהורה צרורה בצרור החיים

שרידי המשפחה:

משה ורבקה ליברנט—לז׳יצ׳ק — חדרה
מרדכי ורחל כהן—לז׳יצ׳ק — חיפה
חיים ולובה ברונשטין—לז׳יצ׳ק — נתניה

נר־זכרון

על אלה ליבי דוי

אבי : פייביל שרגא מושקוביץ

אמי : חנה

אחיותי : רבקה
מניה

לנצח ינון שמם

המנציח :

אהרן מושקוביץ — שדה־ורבורג

יזכור

זאָלן אייערע נעמען זיין געהייליקט

מוטער : שרה מאַרטשאַק

שוועסטער : לאה,
אומגעקומען אין כעלמנאָ

ברודער : שמואל מענדל,
אומגעקומען אין אוישוויץ

כבוד זייער אָנדענק

הערש מאַרטשאַק
אַמעריקע, דעטרויט

לזכרון עד

זכרונם שמור בליבי לנצח

הורי : שאול ונחה מרטשאק

אחים : יוסף ויעקב

אחותי : חנה פריל
ניספו בחאלמנו

ת. נ. צ. ב. ה.

המספידה :

פרידה מרטשאַק—ברנר — ישראל

לזכרון נצח

על משפחתי היקרה, קדושים וטהורים, נפשי בוכה — מיאנה להינחם

האב: ר' שלמה יצחק
האם: מרת רבקה רחל
(בר' שרגא פייבל מרקוביץ)
האח: שמואל ישעיהו
האחות: יסקה
הסבא: ר' אברהם בנדיט בר' ישעיהו
הסבתא: מרת הינדה (בר' שמואל פיק)

ניספו בחיסול גיטו זדונסקה־וולה

ה.י.ד.

וינקמו נקם בשאט נפש למשחית איבת עולם
(יחזקאל כ"ה, ט"ו)

הדוד: מרדכי בריש
נפטר
אשתו ובניהם
ניספו
ישעיהו סטשבסקי
נפטר בישראל

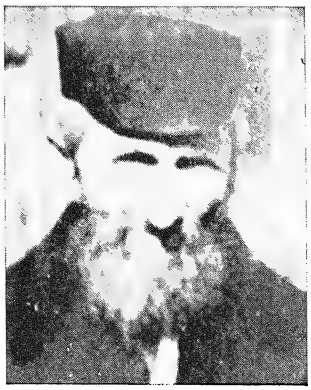
הדודה: קיילה
נפטרה בצרפת
יסקה
ניספתה בהולנד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח על־ידי:
אריה סטשבסקי — ישראל
משה מאיר סטשבסקי — אנגליה
עלה אוברסטרן־סטשבסקי — אנגליה
פסיה מלוב־סטשבסקי — ישראל

מצבה

ליקירינו שניספו

האב: ר' מנדל מרוקו

האם: אסתר

אחים: ישראל אליהו
הרש יוסף
יעקב

אחיות: רבקה
שרה
מרים
פרל־בלומה (פציה)

ת.נ.צ.ב.ה.

המספידים:
אברהם והנה אבא (מבית מרוקו)
חיפה — ישראל

לזכרון נצח

משפחת מדליון

לזכר הורינו, אחינו ואחיותינו
שהושמדו ע״י הצוררים הנאצים,
זכרם הטהור לא ימוש מקרבנו לנצח

אבינו: נח בר׳ יחזקאל ז״ל

אמנו: בתיה

אחינו: יעקב מנחם

אחותנו: רחל
נפטרה בשנת ת״ש, כ״ג תשרי

הסבא: ר׳ יחזקאל יוסף ז״ל

הסבתא: בלומה ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי:

פולה אפלוג—מדליון
יהושע מדליון
ישראל

לזכרון נצח

האב: יצחק (איצ׳ה) מנדל, בן ר׳ משה
נפטר ב־1917

האם: מירלה (מבית **אוניקובסקי**)
ניספתה בחאלמנו

האחים: משה מאיר, אשתו שרה (מבית **קוצ׳ינסקי**)
והילדים: פרל ויצחק
ניספו באושביין

שמואל נתן ואשתו
ניספו בגיטו לודז׳

מיכאל, אשתו חיה (מבית **שטרנברג**)
ובנם יצחק
ניספו באושביין

האחות: לאה, בעלה בן־ציון שפיגל ובתה הנדל
ניספו בחאלמנו

אם ילדי: טובה רוזה (מבית **פלד**) והילדים: רחל ויצחק

המספידים:
זאב מנדל — עין־החורש, ישראל
אברהם מנדל — זדונסקה־וולה, פולין

גל־עד

באהבה ובכאב עמוק,

אנו מעלים את זכר משפחותינו שניספו בשנות האימים של השואה

וגם בננו אביהו, אשר נפל בשדה הקרב, בשעת מילוי תפקידו להבטיח בטחון בתוך גבולות ישראל

אבי: אברהם פלאם
(נולד ב־1989 — נספה בחאלמנו 1942)

אמי: ליבה דוידוביץ׳
(נולדה ב־1895 — נספתה ב־1942)

אחותי: חנה
(נולדה ב־1914 — נפטרה בעיר רובנו ב־1940)

אחי: שמואל
(נולד ב־1922 — נספה בעיר לבוב)

בננו ובן אחותנו: אביהו ז״ל

ה. י. ד.

אבינו: אברהם שמואל מדוביץ׳
(נולד ב־1989 — נרצח ב־1942 בזדונסקה־וולה)

אמנו: שרה ריבה
ניספתה בחאלמנו בשנת 1942

אחותנו: מירל פוקס וארבעת ילדיה
נספו בחאלמנו

אחינו: לייב
נהרג בלודז׳ ב־1939

יצחק
ניספה בליטה ב־1941

יהונתן
ניספה באושביץ ב־1943

משה
ניספה בדרכים ב־1945

הונצח על ידי

נתן ופולה פלאם—מדוביץ — קבוץ אילון
אסיה בן־צבי—מדוביץ — חיפה
מרה מדוביץ — חולתה

יזכור — לעד

וינקמו נקם בשאט בנפש,
למשחית איבת עולם

הורים: משה לייב בר' יעקב יוסף מושקוביץ
נספה בחאלמנו

הינדה מבית גרוס
(בת ר' אלי בארזשעונינער)
נפטרה בגטו לודז'

אחים: יהושע, שרגא פייביש,
נפטרו ברוסיה ב־1942

אחות: בלומה
נפטרה אחר השחרור ב־1945
במחנה מטהויזן

יזכרם אלהינו עם כל קדושי ישראל,
ואת דמם השפוך ינקום,
לא נשכחם לנצח

המספידים:

יודה מושקוביץ—כץ

צבי מושקוביץ — ישראל

זכר — ליקירינו

האב: ר' אברהם מיטלמן ואשתו רוזה
ניספו בחאלמנו

האם: פראדל
נפטרה ללא עת ב־1924

האחים: הניך, יוסף

האחיות: מינדל, יוכבד

אשתי: רוזה

בתי: מינדל

ה.י.ד.

המספידים:

יצחק אריה, איסר ומרים מיטלמן — חיפה

מצבת זכרון

אבא: חיים ניבינסקי בר' יעקב הרש

אמא: פרל לבית אשר

אחיות: מייטה, בעלה חיים וילדיהם
רבקה, בעלה שמואל דנציגר
בן ר' מנחם ישראל וילדיהם
רוזה

אח: לייב
ניספו בשואה

המנציח:

דוד ניבינסקי — ישראל

יד־ושם

אב: מרדכי מרגוליס

אם: שרה רצה

אח: יצחק

אחיות: פרימט חנה
אלטה חנקה
צילה

ה.י.ד.

המנציח:

גרשון מרגולים — חיפה

נר־נשמה

מיט טיפן צער דערמאן איך
מיין אומגעקומענע משפחה

פאַטער: אלחנן נוימאַן

מוטער: דבורה אסתר,
(טאָכטער פון ר' מאיר שלמה
אַבראַמאָוויטש)

געשוויסטער: וואָלף
באכע
נחום
יעקב אריה
חנה הנה
משה
חיה שרה

פאַראייביקט:

שמואל זאנוויל נוימאַן — אַמעריקע

יזכור

מיט אַ צעווייטיקט האַרץ באַוויין איך מיינע טייערע משפחות

זיידע און באָבע: הלל מענדל און לאה נויפעלד
באָבע: שרה לוי (פונדערהיים ווייסקאָל)
פאָטער: סנדר וואָלף
מוטער: רבקה רחל
שוועסטערן: צירל און חנה
פעטערס: משה, פרוי חיה און טאָכטער
מאיר
דניאל, פרוי פעלאַ און קינד פישל
אהרן, פרוי חיה יאָסקאָוויטש און זון פישל
הענעך און פרוי ווייסקאָל
מומעס: פוריה, מאַן נפתלי שילסקי און טאָכטער חנה
מאַשאַ מיט אירע קינדער: חנה און לייזער

קיינמאָל נישט מוחל זיין אייערע פאַרפייניקער!

ת.נ.צ.ב.ה.

אין טרויער פאַרבליבענער:
פישל נויפעלד

זכר עולם

לישרים, לתמימים ולשלמים עם השם ואדם,
אשר נפטרו והומתו —
זכור אזכור אותם לעולם

הורי: ר׳ מרדכי נתןניימן ז״ל
נפטר בישראל ב־תשי״ד
מרת חנה רייזל ז״ל

סבא: ר׳ מאיר לייב ז״ל
בר אוריין ונעים הליכות

אחיותי: פסה צביה, בעלה ישראל אלטר קנופ וילדיהם:
הנדל, סנדר, גנינדל ויצחק
מלכה רחל, בעלה מרדכי סקורסקי וילדיהם

אחי: אברהם לייב, אשתו צירל (לבית מושקוביץ)
וילדיהם: יצחק, משה ושמואל
יחיאל, אשתו אסתר רבקה וילדיהם

אבי: ר׳ חיים כהן
נפטר באיבו

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

הונצח על־ידי:
יטה ניימן־כהן — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

געווידמעט אונדזערער נישט פאַרגעסענער פאַרצווייגטער משפחה

עלטערן: גדליה און פראַדל סטאַרזשינסקי

ברודער: פייוול, זיין פרוי פריידע רבקה שערמאַן
זייערע קינדער: ליפטשע, הינדע, פנחס, דבורה

שוועסטער: שיינע, איר מאַן ישראל שמחה שערמאַן,
זייערע קינדער: ליפטשע, הינדע, איטשע מאיר, זיסקינד

ברודער: שמאי, זיין פרוי מרים לעווקאָוויטש און זון גרשון

שוועסטער: אסתר, איר מאַן מלך קלעטשעווסקי
זייערע קינדער: הינדע און משה

ברודער: אברהם העניך, זיין פרוי שרה יאַקובאָוויטש

שוואָגער: משה הערשבערג און זיין טעכטערל רבקה

שוועגערין: עטשע־אסתר ראָטענבאַך

ת.נ.צ.ב.ה.

אין טרויער פאַרבליבענע:

לייב סטאַרזשינסקי — בריסל
מרים סטאַרזשינסקי־בורגער — באָסטאָן
שרה סטאַרזשינסקי־ראַסעל — חדרה

לזכרון־עולם

אזכור ולא אשכח את משפחתי היקרה,
אשר נגדעה מארץ החיים על ידי הנאצים הטמאים,
דמם זועק מן האדמה ולא ידום

אבי: משה בן אבא סלומונוביץ

אמי: רלה בת חיים רפאל

אחותי: פסה ובתה לאה׳לה שיינברג

אחי: חיים רפאל ומשפחתו

יהא זכרם ברוך

המתאבל:

יוסף סלומונוביץ — גבעתיים

יזכור אלהים
את נשמות הקדושים והטהורים שנרצחו בימי השואה

אבינו: בנימין דוד בר׳ משה קלמן שיינברג
אמנו: גולדה
אחותנו: חיה, בעלה מיכאל מנדל ובנם יצחק
דודי: דב בריש שפירא עם אשתו שרה׳לה וילדיהם
בן־דוד: משה הפנר

זכרם יהיה שמור בליבנו לנצח

המנציחים:

שרה שיינברג—סלומונוביץ
משה שיינברג
צבי הרשל שיינברג
בלומקה שיינברג—פרנקל
ישראל

לזכרון נצח

הורים: נחום מנה בר' טוביה ברגר
וחוה

סבא: ר' שמעון נוסקוביץ
נפטר

סבתא: צורקה
ניספתה

אח: רפאל (פולעק)

אחות: רחל

דודים: אברהם הירש נוסקוביץ
מת בדרך ללודז'
אשתו: חיה שרה
(לבית ר' לייבישל מלמד)
וילדיהם: רחל, משה ויוסף

לייב פוטז'ניק, אשתו רודה
וילדיהם:

יעקב, דוד, הרשל וחיים

המתאבלת:
טובה שיינברג־ברגר — גבעתיים

ציון לזכר משפחותינו

„ישבתי ואבכה ואתאבלה"...
על מות הקדושים והטהורים

סבא: אליהו יבלונסקי
מזקני המתעסקים ב„חברה־קדישא"

סבתא: חיה (מבית גלאזר)
נפטרה

אבא: אברהם יבלונסקי
נפטר כ' בטבת, תשי"ט, בארץ

אמא: אדלה (מבית קופמן)
נפטרה 5.11.1961

אחות: טובה
נספתה בתאונת־דרכים בארץ,
כ' בטבת תשכ"ח, 27.12.1967

דודים: משה יבלונסקי, אשתו שרה
וילדיהם: חיה וראובן
זליג יבלונסקי

דודות: הינדה רבקה, בעלה יצחק מאיר
ובנם פישל
ייטה לאה, בעלה יהושע לביץ
ובנם שמעון
אסתר ובתה שרה וולקוביץ
אסתר ליפובסקי (מבית גלאזר)

בן־דוד: יצחק וולף וולקוביץ,
אשתו רצלה (מבית פיק)
ובתם קלרה

ת.נ.צ.ב.ה.

המנציחות:
ייטה פלנר — גבעתיים
היה אלבירט

יד להורינו

אבא: אברהם משה סלומון
נפטר כ"ג טבת, תשכ"ג

אמא: צילה (לבית גליצנשטיין)
נקטפה בדמי ימיה, ב־י"ג חשון, תשי"ט, באסון האוטובוס, שהתדרדר מגשר איילון לתוך הנחל — בחוזרה מישיבה בענייני קופת גמילות־חסדים, ליד ארגון יוצאי־העיר.

יהא זכרם שמור בליבנו לנצח

ת.נ.צ.ב.ה.

הבנים:

מנחם, גדעון ועמוס — ישראל

צום הייליקן אָנדענק

אונדזערע טייערע,
גרויזאַם אומגעקומענע, אומגעבראַכטע — דורך די נאַציס

פאָטער: אליעזר סענדזשעיעווסקי

מוטער: מרים

ברידער: מיכאל, זיין פרוי חיה רחל און קינד
יהודה, זיין פרוי באַשע און קינדער

שוועסטער: מינדל, איר מאַן אברהם בערקענוואַלד און קינד

זאָל פאַראייביקט זיין זייער אָנדענק

דורך פאַרבליבענער משפחה סענדזשעיעווסקי

שיינדל און יענקל — שוועדן

בינע — בעלגיע

אשר און משה — ישראל

יד־ושם

ישבתי ואבכה ואתאבלה...
על מות הקדושים והטהורים
(נחמיה א׳ 4)

אבי: יצחק חיים דויטש
נפטר

אמי: רבקה רחל (מבית ר׳ מרדכי
ויהודית בורנשטין)

אחי: מאיר אבא

אחותי: חיה ייטה

דודי: הרשל הרשפינגר, אשתו שרה חנה
(מבית בורנשטין) ובניהם:
אסתר ייטה
פייגה
חיה רחל
אברהם יעקב
דוד
שמואל

זכרם לא ימוש מקרבי

הונצח על־ידי:
נחה דויטש־סנדז׳יבסקי — גבעתיים

נר־נשמה

טעכטערל: רבקהלה

אייניקל פון דיין ר׳ **אליעזר שלום זשאלניערסקי**

נישט פארגעסן וועלן מיר דיין אָנדענק

פאריתומטע עלטערן

שיינדל און יענקל

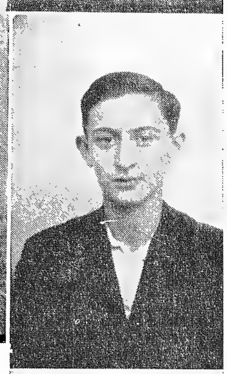
לזכר בני משפחתנו

ה.י.ד.

הורינו: אהרן ומלכה רבקה סלומון

אחינו: מרדכי (מאַקס)
בצלאל (סאַלק)

אחותנו: צפורה (פעלאַ)
ניספו בשואה

דמויותיהם טבועות על לוח ליבותינו עד עולם

המתאבלות:

שרה ברקוביץ־סלומון
חנה שולמן־סלומון
ראשון־לציון

אַ נר־תמיד

מיט צעווייטיקטע הערצער באַווייגען מיר
אונדזער טייערע פאַמיליע

אונדזער פאַטער: פרץ לעווקאָוויטש
און מוטער: שרה לעווקאָוויטש
אומגעקומען אין כעלמנאָ
ברידער: חיים יצחק, (חיים איצעק)
אומגעקומען אין לאַגער
הערש משה
אומגעקומען אין רוסלאַנד 1944

אין טרויער פאַרבליבענע:

Eva Wimmer
Beni Lewkowicz
U.S.A. Detroit
Bela Binenstock
Roz Birenbaum
Bronka Marczak
Helen Kozuch

נר־נשמה

לסב (מצד אמא): זנוול שייקביץ
לדודה: מאשה שייקביץ
בלה שייקביץ
תמרה שייקביץ
לסבתא (מצד אבא): לאה סלומון
לדודה: טובה סלומון
לדוד: קופל סלומון
ניספו בתקופת השואה

ת.נ.צ.ב.ה.

המנציחות:
שרה ברקוביץ־סלומון
חנה שולמן־סלומון
ראשון־לציון

אַ נר־תמיד

אייביק וועלן מיר געדענקען,
אייך אונדזערע עלטערן,
שוועסטער און ברידער

פאַטער: גאדל קינאס
מוטער: ליבע
שוועסטערן: פייגל
חייקע
ברודער: איטשע און אייניקל

אומגעקומען אין פאַרניכטונגס־לאַגער כעלמנאָ

אין טרויער פאַרבליבענע:

יעקב קינאס — ענגלאַנד
משה קינאס — ישראל
שמואל לייב קינאס — ישראל

מצבת זכרון

לאבינו: ר׳ יעקב דב בריש הלוי פרנקל ז״ל

נפטר ט׳ אייר, תרצ״ב

לאמנו: מרת חנה פייגה (בר׳ זאב וולף יוכימק) ז״ל

לאחינו: אליקים גצל

קיפח את חייו על הגרדום

יחיאל, אשתו מרים ובנותיהם:

אסתר קיילה

דבורה

לאחותנו: אסתר רחל, בעלה בינם ילין וילדיהם:

קיילה

דב

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

הונצח על־ידי:

משה פרנקל — קריית־אתא

אברהם פרנקל — גבעתיים

ירחמיאל פרנקל — רמת־ישי

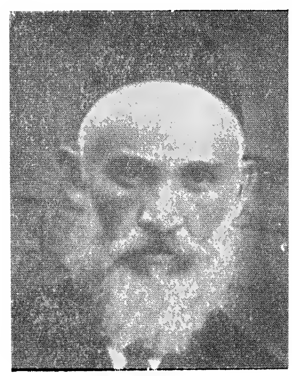

נר־תמיד
להורים היקרים שנפטרו
ושאר בני־משפחתנו — הקדושים והטהורים —
שנרצחו בידי שליחי־השטן
דמם זועק אלינו מן האדמה ולא ידום

הורינו: ר׳ ישראל מאיר בר׳ יצחק יוסף ריבה ז״ל — שו״ב בזדונסקה־וולה
נפטר י״א כסלו, תרע״ח
מרת צרקה פייגה
נפטרה ד׳ אייר, תרצ״ו

אחותינו: מירל ובעלה שמואל משולם רובינשטין ובניה:
ליפמן, משה, ישראל מאיר הגרמן
שרה וילדיה
גיטל ובעלה הערש לייב פייפלוביץ
וילדיהם: ישראל מאיר וחיה׳לה (תאומים)

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי:

יוסף ריבא — רמת־גן
זאב ריבא — גבעתיים
הנה ריבא—פרנקל — גבעתיים

נשמתה עדן

לזכר נשמת אמי, הצנועה והחכמה

אסתר קורמן

ה. י. ד.

החזירה את נשמתה לבוראה במשרפות האלמנו ביחד עם כל יהודי־העיר

שלום לאפרה

בתנו איה
שנקטפה באיבה
ונטמנה בארץ
י"ח סיון תרצ"ח נולדה
כ"ז אלול תשכ"א נפטרה

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחים:

בתה: יוכבד פקנטרגר
חתנה: דוד פקנטרגר
נכדיה וניניה — בישראל

נר ה׳ נשמת אדם

בלב שבור אנו מעלים את זכר בני־משפחתנו,
שנרצחו על־ידי הצוררים הגרמנים — ימח שמם וזכרם
וביום פקדו
יפקוד עליהם חטאתם על השמידם את עם ה׳ לאלפיהם ולרבבותיהם

את : אריה אייזנר
אשתו : שיינה רוזה (לבית **פקנטרגר**)
בנותיהם : שרה
דבורה
בנם : צבי
את : אליהו סיני פקנטרגר
אשתו : ברכה ראצה (לבית **אפשטין**)
בתם : חיה גיטל
בנם : צבי

זכרונם חרות על לוח ליבותינו
יתגדל ויתקדש שמיה רבא
ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחים :
האם : אסתר פקנטרגר
הבן והאח : ישראל יצחק אייזנר
האחים : דוד פקנטרגר, נתן פקנטרגר
ישראל יצחק פקנטרגר, מרדכי פקנטרגר
האחיות : שרה ארדשטין, טובה יופקובייץ

יזכור

לזכרון נצח נשמות קרובי שנרצחו על ידי הצוררים הארורים בשנות השואה

אבי: ר׳ שלמה קליין
נפטר י״א אלול תרצ״ט

אמי: איידל לבית פינצ׳בסקי
נספתה בחאלמנו

אחי: יחיאל יצחק
נספה באושבייץ

מרדכי
נספה בחאלמנו

אחותי: רצה מרים
נפטרה בדמי־ימיה
בגיטו זדונסקה־וולה

זכרם הקדוש לא ימוש מליבי לנצח
וינקום ה׳ את נקמת דמם השפוך

המנציח:
כתריאל קליין — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

עלטערן: ר׳ הירש מעכל און שרה ביילע פינטשעווסקי
די מוטער פון מיינע נישט פאַרגעסענע דריי קינדערלעך,
מאַלע הענע

שוועסטערן: איידל און קינדער
חיה, איר מאַן יעקב באכארזשינע
חנה לאה, איר מאַן מיט דריי קינדער
מלכה, איר מאַן און קינד

ברודער: שייע יעקב און זיין פרוי חנה
פון דער היים באכארזשינע

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

פאַראייביקט:
יצחק פינטשעווסקי — אַרגענטינע

לזכור עולם

אבינו: ר׳ שמחה בר׳ אברהם יוסף פינצ׳בסקי
(איש תם וישר, מחסידי־גור)
ניספה

אמנו: מרת מינדל (מבית שרגא פייבל שרצקי)

אחינו: חיים אהרן

אחיותינו: פסיה
רחל

כולם ניספו בגיטו לודז׳ או באושויץ

לעולם לא נשכחם!

ה.י.ד.

הונצח על־ידי:
יוסף פינצ׳בסקי
משה פינצ׳בסקי
בני־ברק

גל־עד

יזכור אלקים עם כל קדושי־ישראל

את אבי: משה חיים פוזנרזון

את אמי: חנה פייגה
נפטרה ער״ח אלול, תרפ״ח

את אחי: מרדכי לייביש ובנו
נפחו את נשמתם מרעב סמוך לשיחרור
אברהם שמואל ומשפחתו
ניספו בגיטו וארשה

אחיותי: גיטל
הוטבעה בים בתוך קבוצה של 1500 נשים
בלומה
ניספתה בגיטו לודז׳

ה.י.ד.

המנציח:
ירחמיאל פוזנרזון — תל־אביב

לזכר עולם
למשפחתנו
שנפטרו ונהרגו על קידוש־השם על־ידי הנאצים — ימח שמם

אבי: יהודה זאב פוגל
נפטר ב־1910

אמי: חיה שרה (מבית קלטשבסקי)
ניספתה

אחי: מרדכי מוטל
נפטר ב־1937

אחיותי: ייטה קליין וילדיה
ציפה קליין וילדיה

— — — —

אבי: יצחק הרש בר׳ יהודה זאב פוגל

אמי: פיגה (מבית קופרווסר)

אחי: אליהו

אחיותי: ציפה
פרל

זכרונכם לא ימוש מליבנו לנצח

המתאבלים:

אברהם פוגל — תל־יוסף
אריה פוגל — תל־אביב

זכרון־עד
את הנשמות

אבי: זלמן בר׳ ראובן פלבינסקי

אמי: חיה שרה מבית קוכמן

אחותי: חנה ביילה
ניספו בחאלמנו
פראדל ליברנט
ניספתה בגיטו לודז׳

אחי: אברהם טוביה
ניספה בצרפת

ילדי: איידל, בלומה ויצחק

ת.נ.צ.ב.ה.

המתאבל:
יחזקאל פלבינסקי — תל־אביב

יזכור

פאטער: מיכאל (מישל) פיערניקאַזש
מוטער: זאַפיע (פונדערהיים איטוך)
אומגעקומען דורך די נאַצישע פאַרברעכער

ת.נ.צ.ב.ה.

פאַריתומטע טאָכטער
אין פראַנקרייך

גל־עד

מה תשתוחחי נפשי, ומה תהמי עלי...

הורינו:
ר׳ דב בריש ליפמן ואשתו יוכבד
מורה הוראה בקהילת זדונסקה־וולה עד להיסולה

ת.נ.צ.ב.ה.

המתאבלים:
משפחות: פרבר, שרוט — תל־אביב

לזכר עולם

להורינו, אחיותינו ואחינו, שניספו בשואה

אבי: ר׳ יהושע בר׳ משה נוסבוים

אמי: מרת לאה (לבית ר׳ דניאל וייסקול)

אחי: מאיר יוסף
דוד
אברהם
אריה לייב

אחיותי: פרל
גלה
הינדה רבקה

המתאבל:
יצחק נוסבוים — רמת־גן

לזכר עולם

מיין אומגעקומענער משפחה

מוטער: איידל פינקוס

שוועסטערן: רבקה און חיה

ברידער: אייזיק און מאניעק

פאַראייביקט דורך:

חיים פינקוס — אַמעריקע

צום אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע

פאָטער: בנימין חיים פרידע

מוטער: גאָלדע

שוועסטערן: אסתר פריידע מיט פאַמיליע
רבקה רחל מיט פאַמיליע

ברידער: מיכאל יצחק מיט פאַמיליע
דוד ניסן

איבערגעבליבענע אין טרויער:

שמשון און יוסף פרידע — אמעריקע

יזכור

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין ליבער נישט פאַרגעסענער משפחה

פאָטער: העניך בן ר' נתן לייב פיעטריקאָווסקי

מוטער: צירל

ברידער: הערש אייזיק, זיין פרוי מינדעל
און קינדער: שמואל, שבתאי
אריה
חיים לוזער
נתן לייב

שוועסטערן: שרה אסתר
רחל פריידע
שיינדל
חיה דבורה

אַלע אומגעקומען אין כעלמנאָ

אַ פאַריתום׳טער

אהרון פיעטריקאָווסקי — ישראל

יזכור

מיין פאָטער, מוטער,

שוועסטערן און ברידער —

אומגעקומען אין די כעלמנער אוויוענס

פאָטער: מרדכי מאיר פריימאַן

מוטער: פרימעט

ברידער: אברהם הערש
יצחק
שמשון

שוועסטערן: לאה׳לע
יענטע

כבוד זייער אָנדענק!

אין טרויער פאַרבליבן:

שמחה פריימאַן — אַמעריקע

לזכרון יקירינו

הורינו: מרדכי לבקוביץ
שמואל ציפריס
רחל מבית מרגלית
רחל

אחינו: ניסן
שמחה ואשתו גוצ'ה ברסלר
גרשון
הירש

אחיות: מינה ובעלה קרייאר
נחה ובעלה פינקוס

ה. י. ד.

פרידה לבקוביץ—ציפריס

יצחק ציפריס — ישראל

מצבה

יזכור אלוקים
את הנשמות הטהורות והזכות
עם כל קדושי־ישראל

את הורי: ר' שרגא פייבל וציפה צימברקנופף

אחותי: הינדה לאה

אחי: חיים יחיאל

סבא וסבתא: ר' שמואל מאיר וחיה שרה צימברקנופף

הדודות: פרל לאה, בעלה שמואל רובינשטין וילדיהם
ברכה, בעלה משה שירדזקי וילדיהם
חנה גולדה, בעלה לייביש מוניץ ובנותיהם
רייזל גלה, בעלה יעקב פייביש ליפשיץ ובתם
מאטל רבקה ובתה

ניספו בימי השואה

ה. י. ד.

המתאבל:

ירחמיאל צימברקנופף — ישראל

דפי־הנצחה

להורינו שהומתו על־ידי הנאצים הטמאים

ארץ אל תכסי דמם!

אבינו: מיכאל פלבינסקי

אמנו: יהודית

ה.י.ד.

לנצח ינון שמכם

המתאבלים:

גודל פלבינסקי — ישראל
לייב פלבינסקי — ישראל
בנימין פלבינסקי — ישראל
משה פלבינסקי — קנדה
מנחם פלבינסקי — ישראל

דפי־הנצחה

לבני־משפחותינו היקרים והטהורים

זכרכם יעמוד לעד!

איידל פלבינסקי

לאה פלבינסקי

חיים פלבינסקי

מוטל ליסנר

הנה קוכמן

רחל פלבינסקי

הנכדים: ראובן פלבינסקי

יודל פלבינסקי

טוביה פלבינסקי

יהודית פלבינסקי

יודל פלבינסקי

המתאבלים:

אדל, לייב, משה, בנימין ומנחם פלבינסקי

יזכור

אלקים את נשמות הקדושים והטהורים

סבא : ר' יצחק פיק
הלך לעולמו ב־1917

סבתא : חנה
נפטרה ב־1930

ואת : בניהם, בנותיהם, כלותיהם,
חתניהם, נכדיהם ונינֵיהם,
שנפטרו או ניספו על־ידי הצורר הנאצי

משה שמואל פיק
אשתו מלכה (מבית קוז'מינסקי)
בלה מושקוביץ ובתה אוה
אליהו
אהרון פיק
מניה ובעלה יעקב זלץ
גיטל רבקה מייזלר ובתה הניה
ישראל, אשתו ובתם
רפאל (פולק) פיק
כולם ניספו

— — — —

יששכר בריש פיק
ניספה
אשתו הלה (מבית פרידלנדר)
נפטרה בשנת 1933
בניהם : ירמיהו (יורק)
יצחק (יוטק)

— — — —

יהודה מאיר פף
אשתו בלומה (מבית פיק)
מניה, בעלה אברהם קלוצמן
ובנם יצחק
אליעזר פף
ניספו

אברהם פיק

נפטר בשנת 1936

אשתו שרלוטה

נפטרה

בנותיהם אוה וברטה

נפטרו

אהרון (אַרציו) ואשתו

ניספו

— — — —

חיים פיק

אשתו צביה (מבית **רוזנבלום**)

בניהם ישעיהו (שייק) ואהרון

ניספו

— — — —

יעקב פיק

אשתו רוזה (מבית **יעקובוביץ**)

בתם לולה ובעלה

בניהם יצחק ואהרון

ניספו

— — — —

מוניק לוי

זכרם יהיה שמור בליבנו לנצח

המנציחים:

ירמיהו פיק — ישראל
בריל פיק — ארגנטינה
אלה בנדרמן (מבית (פך) — ישראל
שרגא פך — ישראל
בלה (בלבישה) ברינסקין (מבית פיק) — צרפת

יזכור

IZKOR

פאַטער :	מענדל	MENDEL FINKIND
מוטער :	נעמי	NOMA
שוועסטערן :	חוה	CHAWA
	צפורה	CIPRA
	שרה	SURCHA
	חנה	CHANA
	יסקה	ISKA
ברודער :	ישראליק	ISRULEK

אומגעקומען אין כעלמנאָ

אין טרויער פאַרבליבענע :

Arwing and Dana Finkind — U.S.A.

נר תמיד

לאבינו : ר׳ יחיאל מאיר בן ר׳ אלחנן פלד
מורשה נאמן של הקרן
הקימת לישראל בזדונסקה־וולה

לאמנו־הורתנו : מרת רבקה
(לבית ר׳ שמואל קופל גולדברג)

לאמנו שגידלתנו : מרת חנה זיסל
(לבית ר׳ מנחם מנדל גולדברג)

לאחינו : אברהם יוסף

השם ינקום דמם

הונצח על־ידי :

חיה קופציק—פלד — רמת־השרון

חיים פלד — רמת־גן

צום אייביקן אָנדענק מיינע נאָענטסטע — פאַרפייניקטע, פאַרגאַזטע דורך די מערדערישע נאַציס און זייערע מיטהעלפער

פאַטער : מרדכי בער קראַקאָווסקי

מוטער : אסתר (פונדערהיים ערליך)

געשטאָרבן אין 1934

שוועסטערן : דבורה און איר מאַן אברהם גרינבאַרט
שיינע און איר מאַן אייזיק וויגאָדזקי

מיין יוגנט
פרוי : רויזע (פונדערהיים רוסלער)

כבוד זייער אָנדענק

פאַראייביקט :

רפאל קראַקאָווסקי — פאַריז

נר־נשמה

לאבא : מנדל נחום קנופ

לאמא : בריינה

לאחיות : אסתר ובעלה ישראל חיים רגנסברג
הנדל ובעלה אברהם ברסלר
דורה

לאח : אברהם

השם ינקום את דמם השפוך

המתאבל :
מוטל קנופ — אמריקה

געדענק־טאָוול

עלטערן : בנימין און פייגע קראַנמאַן

שוועסטערן : נחמה מיט צוויי קינדער : אברהם און מלכה
מרים, איר מאַן זכריה יאַקובאָוויטש
געשטאָרבן נאָך דער מלחמה
און צוויי קינדער אומגעקומען אין דער שואה

ברידער : גרשון, זיין פרוי און צוויי קינדער
משולם
געשטאָרבן אין ישראל נאָך דער מלחמה
די פרוי מיט צוויי זין אומגעקומען

אייביק בלייבט איר ביי מיר אין זכרון

ה.י.ד.

שארית הפליטה :
אריה קראַנמאַן— ניו־יאָרק

דפי הנצחה

והשמיעו עליך בקולם ויזעקו מרה...
(יחזקאל כ"ז, ל')

לזכר משפחותינו שניספו ונפטרו בשואה הגדולה
על־ידי אומת המרצחים הגרמנים

אבי: אביגדור קוכנסקי — פרנס ואיש־ציבור מפורסם

אמי: מרים (מבית **ויינגוט**) — ממשפחת האדמו"ר מגור

אחי: מנדל, אשתו שרה ובתם רבקה
ישראל

אחיותי: טובה ובעלה
לאה, בעלה בנימין שטרנפלד ובנם מנדל

אבי: יצחק מאיר סיטנר — חתן ר' **אביגדור**

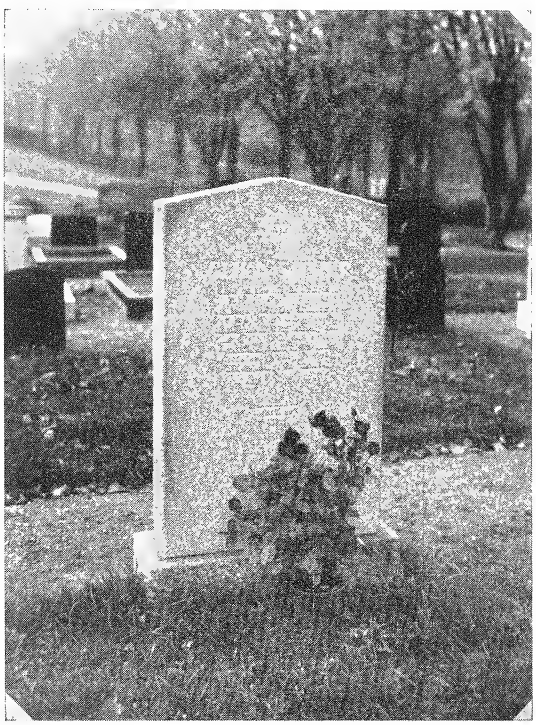
אמי: חיה טובה — בתו של ר' **אביגדור**

אחותי: גליקה
נפטרה בשבדיה שנה לאחר גמר המלחמה

אחי: לייב

דמויותיכם אצורות בגנזי־נפשותיכם עד עולם

המנציחה:
הבת והאחות: גליקה קוכנסקי

המתאבלת:
רבקה סיטנר—מינצברג — ת"ל־אביב

אַ מצבה

אונדזער טייער קינד

אברהמ׳לה ה.י.ד.

פאַרשניטן דורך די נאַצישע
קינדער מערדער.
אויף אייביק וועסטו
נישט פאַרגעסן ווערן פון אונדז!
מיר קלאָגן,
און טראָגן אונדזער ווייטיק אין הארצן,
אין טרויער־איינגעהילטע
מאַמע און טאַטע!

פאַריתומ׳טע נאָך אונדזער בן־יחיד

עלטערן:

חנה און ירמיהו קאַמינסקי
נתניה

גל־עד

להורינו : צבי הרשל וחיה קוז'ניצקי

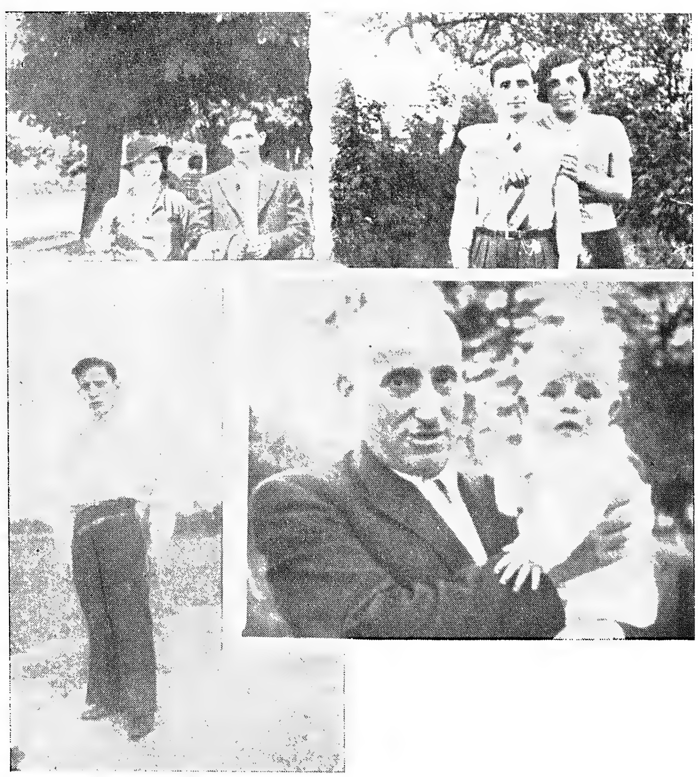
לאחותנו : הינדה איידל
נפטרה בעודה באיבה

לאחינו : אליעזר חיים, אשתו בת שבע ובתם רבקה
שמואל לייב ואשתו רחל

ארץ אל תכסי דמם !

המתאבלים :

פנחס קוז'ניצקי — תל־אביב
דניאל קוז'ניצקי — רמת־גן

לזכרון נצח

מיין פאַטער: יהושוע יצחק קאובער
זיין פרוי בלומע (פונדערהיים גאָלדהאַמער)
אומגעקומען אין כעלמנאָ

מיין ני־שט־פאַרגעסענער מוטער: ביילע קאובער (פונדערהיים גאלדהאמער)
געשטאָרבן יונגערהייט, אין 1928

ברודער: אברהם און זיין פרוי מאַניע מרים

שוועסטערן: שרה, איר מאַן דוד הערשנהאָרן און דריי קינדער
בלומע, איר מאַן אהרן יעקב סטריקאָווסקי און קינד
זיסל, איר מאַן לייבל הערשנהאָרן און קינדער
פערל
ביילע מינדל

ברודער: לייב
אייער מאַרטירער טויט דורך די היטלער־מערדער
— וועל איך אייביק געדענקען

איבערגעגעבן דורך:

יעקב קאובער

יזכור

ציון לזכר הורי, אחי, אחיותי ומשפחותיהם שנספו בתקופת השואה

האב: מרדכי יהודה קליין

האם: רחל (מבית מיירוביץ)
נפטרה

האחים: טוביה ומשפחתו
ישראל אהרן ומשפחתו
צבי־הרשל

האחיות: טובה שיינדל
ביילה שפרה

ת.נ.צ.ב.ה.

המנציח:

אברהם קליין — חיפה

לזכר עולם

מיט צעווייטיקטע הערצער געדענקען מיר אונדזער משפחה

פאַטער: אליהו קאַרן

מוטער: פייגע

שוועסטערן: לאה, איר מאַן און קינד
חנה און איר מאַן

ברודער: שמעון, זיין פרוי און צוויי טעכטער
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

קיינמאָל נישט פאַרגעסן —

קיינמאָל אייערע מערדער נישט מוחל זיין!

אין טרויער פאַרבליבענע:
משה און הענדל קאַרן־לאַפּידעס
הערש און צירל קאַרן־זיסבלאַט
טאַראָנטאָ

נר־תמיד

לתמימים והיקרים, לקדושים והטהורים

להורי: מרדכי ובלומה רייזל קשפיצקי

לאחי: יעקב
פסח
זאק

לאחותי: אידה

אשר ניספו בדמי ימיהם

ת.נ.צ.ב.ה.

המתאבל:

זלמן קשפיצקי — ישראל, רמת־גן

לזכרון נצח

האב: ר' פישל מאיר בר' זאב קרול
נפטר בישראל

האם: גולדה רבקה (בר' שלמה)
נפטרה בישראל

האח: אברהם
ניספה בחאלמנו

האחיות: טובה
גלה, בעלה מיכאל פרנקל וילדיהם
ניספו בחאלמנו

האב: יואל דומברובסקי
נפטר

האם: פרל (בר' אברהם מכטינגר) ובעלה מנחם לנדאו

האחיות: טובה וצפורה לנדאו

האח: ישעיהו דומברובסקי
ניספו בחאלמנו

יזכורכם אלוקים עם כל מקדשי שם ישראל ברבים

הי"ד.

המנציחים:

שרגא קרול
לאה קרול-דומברובסקי — בני-ברק

אַ נר־תמיד

פֿאַר אונדזערע משפּחות

מוטער: פערל לאה טראַקסטרעגער

שוועסטער: מאַניאַ יאַקובאָוויטש
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

ברידער: נחום
שאַמשע הערש
אומגעקומען אין פּויזנער לאַגער

פֿאַטער: חיים קליין

ברידער: אייזיק לייב
הערש פישל
אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ

שוועסטער: ליבע רבקה
אומגעקומען אין כעלמנאָ

אין טיפֿן טרויער דערמאָנען מיר

די פֿאַרשניטענע לעבנס דורך די נאַצי־רוצחים

יעקב און חיה קליין —

אַמעריקע, קליוולאַנד אוהייאָ

לזכרון נצח

ההורים: יצחק מאיר קלושינר
פראדל חנה

אחיותינו: הינדה
גולדה

אחינו: מיכל, אשתו אסתר והילדים
משה, אשתו צ׳רנה והילדים
חיים לייב, אשתו מינה וילד

תהא נפשם צרורה בצרור החיים לזכרון נצח

המתאבלים:

אברהם קלושינר — ישראל

פנחס קלושינר — ישראל

מלכה גלברט־קלושינר — שטטין, פולין

גלעד

לזכר הורינו, אחינו ואחיותינו,
שנספו בידי הצורר הנאצי

אבינו: חנוך בר' יהודה לייב קלינגבייל
עסקן ציבורי בשדה החינוך העיברי והתנועה הלאומית

אמנו: צביה בר' ישראל קמפנר
אשת חייל, טובה ומטיבה

אחיותינו: הינדה
הבכירה
פרומה

אחינו: אליעזר ואשתו גיטה
יצחק

השומרים את זכרם

באהבה ובקדושה:

צבי ונחום קלינגבייל — ישראל

לזכר

דודינו: משה חיים קמפנר ואשתו נחמה

בנותיהם: חנה, בעלה שמואל בלאוצבירן
וילדותיהם: רחל
מרים
נספו בשואה

המנציחים:
צבי ונחום קלינגבייל — ישראל

לזכר עולם

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזער מוטער און געשוויסטער — אומגעקומען דורך די נאַצי־רוצחים

מוטער: באַשע קריס (פונדערהיים בענוש)
אומגעקומען אין אוישוויץ

טאָכטער: עלאַ
געשטאָרבן דעם 20.12.1944 אין קאָנצענטראַציע־לאַגער שיפנביל.

שרה
אומגעקומען אין כעלמנאָ

זון: אלחנן

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

אין טרויער פאַרבליבענע:

פאָטער און מאַן: משה פייוול קרים — אַמעריקע
זון און ברודער: ישראל זלמן קרים — אַמעריקע
זון און ברודער: יוסף דוד קרים — בראַזיל
טאָכטער און שוועסטער: פולה קרים־הייטלער — ישראל

אַ מצבה

נישט פאַרגעסן וועל איך אייך —

פאַרשניטענע דורך דער נאַצישער חיה

ברידער: אברהם מרדכי קריס, זיין פרוי הינדע און קינדער
גרשון, זיין פרוי בלומע רויזע און קינדער

שוועסטערן: מאַניאַ,איר מאַן אלי זיגמאַן און טאָכטער
פריידע פרושיצקי און קינדער
שרה און קינדער

שוואָגערס: העניך בענוש, זיין פרוי פייגע און טעכטערל
בייניש בענוש, זיין פרוי פריידע
און טאָכטער מאַרגוט
משה בענוש און פאַמיליע

שוועגערין: לאה בענוש און איר מאַן מרדכי

אין טרויער פאַרבליבענער:

משה פייוול קריס — אַמעריקע

נר־תמיד

אין טיפן טרויער דערמאָנען מיר אונדזערע טייערע:

זיידע: ר׳ מאיר שלמה אַבראַמאָוויטש ה.י.ד.
לאַנגיאָריקער עסקן און לייטער פון תלמוד־תורה

באָבע: פייגע
געשטאָרבן אין זדונסקעוואָליע

פאָטער: ר׳ יצחק יוסף קאַלושינער

מוטער: נעכע צפורה

ברידער: שמואל זאַנוול
יהודה אריה לייב

שוועסטער: רבקה׳לה

פעטער: דוד און זיין פרוי שולמית קאַלושינער
אַלע אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער נאַצישער חיה

ה.י.ד.

אין טרויער פאַרבליבענע:
ייטא קאַלושינער־ריבאַ — גבעתיים
הנה קאַלושינער־טראובע — ראָטשעסטער
פאַלאַ קאַלושינער־לויקע — אַמעריקע

געדענק־בלעטער

צום אייביקן אָנדענק אונדזערע פאַרשניטענע משפחות —
קרבנות פון די היטלער מערדער,
מיר די שארית הפליטה, וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

עלטערן: יחזקאל דוד ראפאל און פרוי פראַדל
פון דער היים ראָזנבלום

געשוויסטער: ניסן לייב, שרה רחל

זיידעס: ר׳ ניסן לייב ראפאל און ר׳ ישעיהו ראָזנבלום

באָבעס: טראַנע און יהודית

פעטערס: רפאל, הערצקע, ירחמיאל, מאיר, אברהם, דוד

מומעס: הענדל, ראַשקע, רחל און מינדל, רחל, רבקה, טובה, ציביה, מאַניאַ, פרומה

אין טרויער פאַרבליבענע:
Leon and Anna Feldstein — U.S.A.

זכר עולם

לאבי: בריש קריס
שלב יהודי חם, נכון לעזור, פעם בקרבו

לאמי: חיה (מבית יעקובוביץ)

לאחיותי: אלה
פסה
חנה
פרל

לאחי: חיים
פו״ץ
יוסף

כולם ניספו בשואה הגדולה

יסמל דף זה גלעד לשמם לנצח
ה.י.ד.

המנציחה:
בתם־אחותם ומשפחתה:
רחל פוגל־קרים — גבעתיים

אַ מצבה
נאָך אונדזערע טייערע

פאָטער: ר׳ פייוול שרגא בן ר׳ ביינישׁ מאַרקאָוויטש
געשטאָרבן 1932
מוטער: חנה שרה בר׳ לייביש ראש
מיין מאַן: יצחק יוסף ריבאַ, בר׳ קלמן שוחט
ברידער: יחיאל מאיר מיט זיין פרוי און קינדער
אברהם זלמן מיט פרוי און קינדער
שלמה
שוועסטערן: רבקה רחל, איר מאַן און קינדער
פייגע
אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצים ימ״ש
נאַכע
געשטאָרבן אין ישראל

אין צער פאַרבליבענע:
פערל ריבאַ־מאַרקאָוויטש — ישראל
משה מאַרקאָוויטש — ניו־יאָרק

נר נשמה

לאבי: קלמן ריבא שו״ב בזדונסקה־וולה,
ואשתו: פריידה
לאמי: ראצה
נפטרה
לאחי: יצחק יוסף
משה
מרדכי
לאחיות: רייזל
שרה
יוכבד
צ׳רניה
רחל
קריינדל

ת.נ.צ.ב.ה.

המתאבל:
ישראל ריבאַ — אנגליה

אַ נר תמיד

פאַר אונדזער משפחה —
פאַרשניטענע לעבנס
דורך די נאַצישע רוצחים

פאָטער: שמעון אלי קרול
מוטער: מייטע (פונדערהיים בערקאָוויטש)
שוועסטערן: מלכה, איר מאַן און קינד
ייטע גאָלדע
פארפייניקט געווארן
אין טשענסטאָכאָווער לאַגער
אייניקל: שאול דוד מילגרוים

אין טרויער פאַרבליבענע:
הערש פישל קרול — ניו־יאָרק
רבקה איידל קרול — ניו־יאָרק

נר זכרון

ליקרים, האהובים והתמימים
שנפלו חלל בימי־השואה האיומה

האב : ר׳ נח בר׳ אברהם שורצברט

האם : מרת שרה (בר׳ יוסף גליקסמן)

האח : אברהם, אשתו אסתר (מבית לכמן)
וילדתם גולדה

האחות : צערל, בעלה חיים שלמה
וילדיהם : שיינדל ואברהם

זכרם לא ימוש מקרבנו עד עולם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי :

דרייזל
רבקה
אהרן
אילה שורצברט — ישראל

אַ מצבה

אין טיפן טרויער,
דערמאָן איך מיין פאַרשניטענע משפחה

זיידע : ישראל גראַסמאַן

באַבע : רחל לאה בערקאָוויטש

מוטער : ייטע גאָלדע פונדערהיים **גראָסמאַן**

איר מאַן : אברהם משה ראַזענעס

זייער זון : אהרון

מומעס : מייטע, איר מאַן יחיאל און
טאָכטער לובע באַרופקע
אסתר ליכטענשטיין און זון אהרון
יוכבד ראַזענצווייג און קינדער :
רבקה׳לע, ליפטשע
דבורה, איר מאַן אייזיק פעלד,
און טעכטער׳ל

פעטערס : הערש, זיין פרויביילע איידליץ
וואָלף

ת. נ. צ. ב. ה.

פאַריתום׳טער :

יוסף אהרון קוז׳מינסקי

על אלה אני בוכיה...

ינקום ה׳ את נקמת הקדושים והטהורים,
אשר נספו בשנות השואה על ידי הצורר הנאצי ימח״ש,
ארץ אל תכסי דמם, זכרם לא ימוש מלבי

אבי: אליהו בן יוסף משה קוז׳מינסקי
אמי: פראדל, בת ר׳ אהרון ברקוביץ
אחותי: שרה, בעלה יצחק לייב לוין ובנם משה׳לה
רעיתי: קיילה (קאז׳יא) טונדובסקי
בתי: דבורה

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל:
חנוך קוז׳מינסקי — הרצליה

נר־זכרון
ציון לזכר משפחותינו, שניספו בשואה הגדולה

האב: ישראל דוד קורז'ץ
— ניספה בזמן „האקציה", ב־1942

האם: מאשה זיסל
— ניספתה בחאלמנו

האח: מרדכי
— ניספה בפאריס

האחיות: רבקה
— ניספתה באושביין
מינדל ובעלה בצלאל
— ניספו בחאלמנו
הניה ובנה פנחס
— ניספו באושביין

האב: איסר ירמולה
— ניספה בחאלמנו

האם: חנה
— נפטרה ללא עת, ב־1920

האחים: יחזקאל
— נפל בקרב ליד מוסקבה
פיניהלה
— ניספה בחאלמנו

האחיות: חנהלה
פסהלה

ה. י. ד.

צבי קורז'יץ ז"ל
— נפטר בארץ ב־1967

הונצח על־ידי:

פרומה קורז'יץ — ישראל
זישה ירמולה — ישראל
פלה אייזנר — אמריקה

למזכרת נצח

להורינו: משה ופראדל קרפן
— נספו בחאלמנו

אחינו: אברהם
— נספה בפוזן

": דוד
— נספה בחאלמנו

סבא: עוזר קלינובסקי
— נפטר בגיטו זדונסקה־וולה

דודה: צ'רני קלינובסקי
— נספתה בחאלמנו

המנציחים:

זנבל קרפן
לאה קרפן—פרז'נט — ישראל
שרה שפיר — קנדה

FOX-ROSENBERG FAMILY CIRCLE

The Fox-Rosenberg Family Circle was founded in 1933 by the direct descendents of Leah-Drizl and Hirsh Rosenberg, who together with other members of the Fox-Rosenberg Family were brutally murdered by the Nazis in August, 1942.

Those of us who survived remember with deep pain and sorrow the tragic and inhumane circumstance under which they met their deaths.

We have taken it upon ourselves to perpetuate their sacred memory by doing our utmost to fight against man's injustice to man.

These few words are dedicated to the memory of:

RAIZEL and ABRAM-LAIZER HOLENDER

CHAIA-SURA and YANKELE SHUR

ARONJCEK and MIRIAM ROSENBERG

ZISELE and CHAMEL MARCZAK

LAIBELE and PESAH ROSENBERG

CHANA-HENDEL and SRULEK GALANTERNIK

אין הייליקן אָנדענק

פון יענע פון דער משפחה, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־רוצחים און מלחמה אונטערצינדער — ימח שמם וזכרם.

די אומגעקומענע:
רייזל און אברהם לייזער האַלענדער
חיה שרה, יענקעלע שאַר און קינדער
אהרן איציק, מרים לאה און קינדער
חנה הענדל, ישראלעק גאַלאַנטערניק און קינדער
זיסעלע, חיים מאַרטשאַק און קינדער
לייבעלע ראָזענבערג און זיין פרוי פעסע

פאַראייביקן זייער ליכטיקן אָנדענק:
פאַקס—ראָזענבערג פאַמיליע־קרייז

על אלה אנו בוכים

על הורינו, אחיותינו ואחינו עם משפחותיהם, שנכרתו על־ידי הצורר בבוא השואה הגדולה על בית ישראל בגלות פולין

אבא : משה סנדר בר' שמואל קליין
ענֿיו, צנוע, בעל לב טוב ורגיש לזולת

אמא : מרים (מבית **ר' אברהם זלמן דווידוביץ**)

אחים : ברוך ואשתו חנה
מרדכי לייב

אחיות : גרינה, בעלה כתריאל וינטר וילדיהם :
אברהם זלמן ופרומה

שרה, בעלה יחיאל אליעזר לבקוביץ
ובתם גיטל בילה
פרומה
פייגה
אסתר הדס

זכרם לא ימוש מקרבנו עד עולם

המנציחים :

אבא קליין — אוסטרליה
נחום קליין — ישראל

IN BELOVED MEMORY OF :

FATHER: MOSHE DEMBOWSKI

MOTHER: RIVKA
to Markiewicz family

SISTER: HAYA

SISTER: YETTA

UNCLE: SZMUL MARKIEWICZ

UNCLE: SYMCHA MARKIEWICZ

UNCLE: YISKA KAWALEK
Markiewicz

UNCLE: MENDEL ISSER MARKIEWICZ

THE BERIEVED:
Mr. and Mrs. ABRAHAM DEMBOWSKI
Mr. YOSEPH DEMBOWSKI
Mrs. RACHEL LICHTEN to DEMBOWSKI family
U.S.A. — FILADELFIA

IMMORTAL MEMORIES

FATHER: BERNARD KARO

MOTHER: EVA KARO

BROTHER: MOTEL KARO

SISTER: HELA KARO (Noskovitz)

The BERIEVED:

ROSA (KARO) and WILLIAM ABRAMOVICZ

IN BELOVED MEMORY OF :

FATHER: AARON ULEZALKA

MOTHER: RYWKA

SISTER: BAILA ULEZALKA and family

SISTER: ROJZA ULEZALKA and family

SISTER: ELA ULEZALKA

SISTER: LIPCIA ULEZALKA

BROTHER: ICEK ULEZALKA and family

BROTHER: JOSEPH ULEZALKA

ABRAHAM ULEZALKA
U.S.A.

IN LOVING MEMORY OF :

MY UNCLE:
BURECH SZLAMKIEWICZ and Family

MY UNCLE:
ELA SZLAMKIEWICZ and Family

MY UNCLE:
ISRAEL SZLAMKIEWICZ and Family

MAX and BELLA KOVITZ
NEW-YORK

יזכור

יזכרם ה' עם כל קדושי ישראל
ואת דמם ינקום

הורי: יחיאל ורוזה רינג, מבית קרקובסקי

אחי: קופל

אחותי: חנה ליפקה

לא נשכחם לנצח

המתאבל:
נחמיה רינג — חיפה

יזכור

אלוקים את קדושי־משפחתי העניפה, שנרצחו על־ידי הנאצים — ימח שמם

הורי: אליעזר בר ושיינדל רלה רוזנברג
אחי: אברהם צבי, אשתו בינה וילדיהם
שמאי, אשתו ביילה וילדיהם
יונה ואשתו רחל (מבית אולז'לקה)
חיים יצחק
אחיותי: פסה, בעלה אליהו פרטונסקי וילדיהם
זיסל, בעלה משה קפלן וילדיהם
פרל, בעלה שמאי שווידרסקי וילדיהם
גיטל הינה
ביילה מייטה
אשתי: שיינה פייגה (מבית טורונצ'יק)
ילדי: אסתר מלכה
צבי פנחס

ה. י. ד.

המתאבל:
יוסף רוזנברג — חיפה

מצבה — לזכר

אבא: יצחק לייב רוקמן
אמא: פייגה לאה מבית בודה
סבא: פנחס רוקמן ז"ל
סבתא: חנה רחל
אחות: קיילה ייטה
אח: חיים יוסף

לזכר כל בני משפחתי שהלכו לעולמם

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל:
יעקב רוקמן — קיבוץ אפיקים

זכרון־נצח

יזכור ה' את קדושי־משפחתי — יחד עם כל קדושי־ישראל

האב: בינם רוטברד
האם: דבורה
האחים: דוד
יוסף
האחיות: שיינדל
הנה

זכרם לא ימוש מקרבי לעולמים

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל:
ניסן רוטברד — רמתיים

ציון
לזכר כל בני המשפחה שנפטרו בטרם עת או נספו בזמן השואה

הורינו: ר׳ הרש מנדל בר׳ שמעון שמולביץ

נספה בגיטו זדונסקה־וולה

מרים

נפטרה ללא עת, ב־1937

אחיותינו: שרה קריינדל וילדיה:

ראובן נטע ומאיר שמעון

לופקה רחל

נפטרה בדמי־ימיה, ב־1935

אסתר

גולדה

נספו בגיטו לודז׳

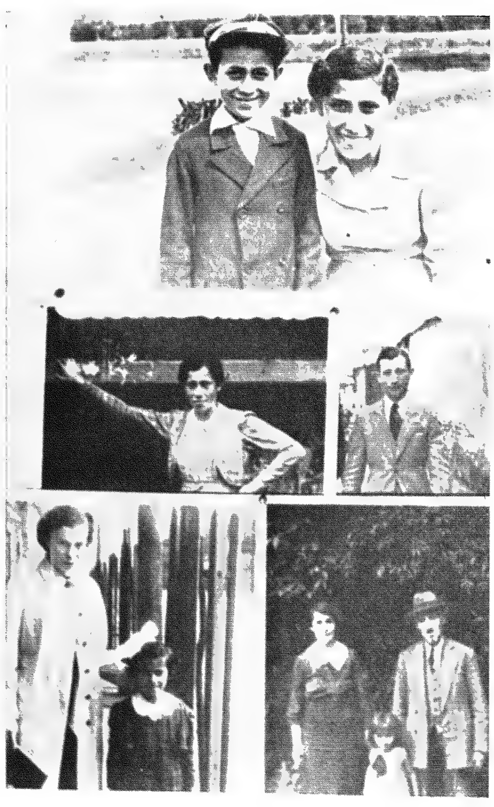
ילדתי: מרים עם אמה פולה (מפבינ׳ץ)

ת.נ.צ.ב.ה.

המתאבלים:

יוסף שמואלביין — ישראל

שמחה בונים שמואלביין — רוסיה

אַ געדענק־טאָוול
מיט צער און טרויער דערמאנען מיר אונדזערע טייערסטע — אומגעקומענע דורך די נאצי מערדער.

די משפחות: ראָזנבערג—קראַקאָווסקי

פאָטער: לייב

מוטער: זיסל

ברידער: שמאי

אברהם

שוועסטער: פאַלאַ זיסהאַלץ

איר מאַן וואָווע און קינדער

פאַראייביקט:

שרה ראַזנבערג־זיסהאַלץ — תל־אביב

פאָטער: אברהם יצחק

מוטער: רבקה

ברידער: שמאי

געשטאָרבן אין ישראל

זלמן

ליפוש ליפמאַן

שוועסטערן: גוטשע

באַלטשע

העלטשאַ

אין טרויער פאַרבלעבענע:

פסח און יוסף ראָזנבערג

איטאַ ראָזנבערג־קראַקאָווסקי — אַמעריקע

גלעד

לעילוי נשמתם של יקירינו אשר ניספו בשואה

אבינו: ר׳ שלום צבי בר׳ יחזקאל אריה הכהן רוזנבלט
אמנו: פסה דבורה בר׳ יוסף אליהו הכהן שוטן
בנים: יעקב יחיאל
זאב
בנות: הינדה פרל, בעלה יעקב בן מנחם רוזנבלט וילדיהם
מכיש גנגדל, בעלה יעקב בן פנחס שלמה ווידבסקי וילדיהם
בנם: שמואל חיים, אשתו פיגה ליפשה אורבך וילדיהם
בנות: אסתר ופריידה
בנים: ירחמיאל וזלמן

בניהם שנשארו לפליטה:
חנוך ומשה רוזנבלט — ישראל

אבי: יעקב יחיאל
אמי: קזה דובה בר׳ אביגדור נח
אחיותי: שרה פראדל
גולדה פרל
לאה
חנה רבקה
אחי: חנוך, יוסף ליבש

בנם שנשאר לפליטה:
זאב רוזנבלט — ישראל

אבינו: זאב
אמנו: פיגה לאה בר׳ נחום נוסקוביץ
אחינו: יחזקאל
לייב
סבתנו: הינדה

בנותיהם שנשארו לפליטה:
נחמה לבנשטין־רוזנבלט — ישראל
זהבה שרצקי־רוזנבלט — ישראל

לזכרון נצח

אחי: דוד ומשפחתו
שנספו בשואה
יואל
שנקטף בדמי ימיו
ירחמיאל ישראל יצחק
הורי: ר׳ ליב מיכאל ואשתו מלה חוה רוטנברג
שנפטרו בארץ

המנציחה:
רחל רוטנברג־רוזנבלט — ישראל

נר תמיד

אייביק אין מיין זכרון —
פארשניטענע משפחה מיינע

פאָטער : וועלוול ראָזנזאַפט

מוטער : טעלצע

ברודער : פייוול

שוועסטער · זעלדע

ת.נ.צ.ב.ה.

פאַריתוממטער :
שלמה ראָזנזאַפט — פתח־תקוה

לזכרון נצח

אנו מבכים את משפחתנו היקרה

את הורינו : דוד וחנה רוטנברג

את אחינו : מרדכי
מנחם
ישראל יצחק
שעסקו בתורה יומם ולילה
נספו בשואה

את אחיותינו : רבקה
נספתה בשואה
גליקה
נקטפה בדמי־ימיה

האחיות שנותרו לפליטה :
רחל הניכוביין
קלרה פוגל — לבית רוטנברג

נר־נשמה

אבי : אברהם דזיאלובסקי
נפטר

אמי : לובה (מבית פישר)
ניספתה

זכרם לא ימוש מליבי

המתאבלת :
ברונקה כגן־דזיאלובסקי — קיבוץ המעפיל

גלעד

בהוקרה רבה אני מעלה את זכר משפחתי, שנעקרה בשנות השואה

אבי: מרדכי ניבינסקי
נולד בדוברו 1886

אמי: חיה רבקה
נולדה באופוצ'נו 1892

אחיותי: מאטה גלנטרניק ובתה רוזה
רחל
נהרגה בדרכה לישראל

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח על־ידי:
שרה ניבינסקה־רוזנטל — קיבוץ אילון

נר־זכרון

לסבים וסבתות: חנוך ופייגה דובריש זנדל
ישראל לייב ושרה רכטמן
להורים: אברהם טוביה ולאה רכטמן
לאח: משה ורעייתו פרל
לאחות: נחמה
לדודים: חיים נתן ורבקה זנדל ובני־ביתם
מנדל וחנה מינדל
ברוך וחיה ברלינסקי ובני־ביתם
יצחק רוקמן ובתו לאה
אברהם וחנה בכלר
בניהם ובנותיהם: ישראל, אריה, שלמה, אברהם רוזנבלום
חיה דובה, בינה איטקה רוזנבלום
יוסף ובלומה רכטמן
שאול ופרל מלכה רכטמן ובני־ביתם
שמחה ואלה רכטמן ובני־ביתם
לייבל וחנה מטלה ובני־ביתם
ישעיהו וגיטל רכטמן ובני־ביתם

ת.נ.צ.ב.ה.

נמסר על־ידי:
הינדה רכטמן־גולדהמר — חיפה

אַנדענק־בלעטער

פאַר מיין אומגעקומענער פאַרצווייגטער משפחה
דורך די נאַצישע רוצחים

פאָטער: אברהם ראָזנבערג

מוטער: מינדל

ברודער: יענקל, זיין פרוי שרה און קינדער

שוועסטערן: הינדעל לאה, איר מאַן יוסף געלקאָפ און קינדער
חייה שיינדל ריבאַ מיט אירע קינדער:
אברהם, מינדל, מרים
חנה לאַסקער מיט איר טעכטערל ניושאַ

מיינע אומפאַרגעסלעכע קינדער: הערשל צבי, יענקל, אברהם, אַלטער

און זייער מוטער: פראַדל לאה (פונדערהיים סוואָזשינסקי)

אייביק וועל איך אייך געדענקן!

אין טרויער פאַרבליבענע:

אהרן ראָזנבערג — תל־אביב

משה געלקאָפ — ניו־יאָרק

לזכרון־נצח

אנו מבכים מרה את יקירינו,
אשר נפטרו, עונו והומתו באכזריות על־ידי הנאצים־המרצחים

הורינו: ר׳ נתן רוגוז׳ינסקי ז״ל
ומרת חנה בלומה
(מבית ר׳ זלמן לייב דז׳יאלובסקי) ע״ה
נפטרה בירושלים, כ״ג אדר, תשכ״ג

דודה: קיילה, בעלה יוסף רוזנצביג וילדיהם:
יעקב, רחל, ייטה לאה, וולף, שרה

ארץ אל תכסי דמם!

המתאבלים:

יהודית רוגוז׳ינסקי־זינגר
אברהם רוגוז׳ינסקי־קרני
שמואל רוגוז׳ינסקי
ישראל

יד־ושם

צום אייביקן אָנדענק
מיין נישט פאַרגעסענער משפחה,
געשטאָרבן און אומגעקומען דורכן נאַצישן פאָלק

פאָטער : יחיאל קשעפּיצקי
מוטער : חוה דאַווידאָוויטש
זיידע : פסח קשעפּיצקי
ברידער : משה
ישראל יצחק
שמואל
שוועסטער : טאובע

אין טרויער פאַרבליבענע :
יוכבד קשעפּיצקי
Eva Kris — N.Y.

נר־נשמה

לאבי : יצחק מנחם הרשליקוביץ
לאמי : בילה (מבית **אוניקיבין מדוביה)**
לאחי : דוד ואשתו זיסל
לאחיותי : לאה
הדס

מתה ברוסיה
גוצ׳יה ובעלה פייבל שרגא רוזנזפט

זכור אזכור אתכם לנצח
ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבלת :
זהבה ריכברט—הרשליקוביץ — רעננה

אַ נר־תמיד
פאַר אונדזער פאַרשניטענער משפחה

פאָטער: יוסף ראַגאָזשינסקי

מוטער: צימל (טאָכטער פון ר׳ יעקב וואָלף פעלד)

ברידער: יחיאל, פרוי און זון
אייזיק, פרוי אַלטע נחה און קינדער
יענקל, פרויביילע און טאָכטער

שוועסטער: חיהלע

ת. נ. צ. ב. ה.

אין טרויער פאַרבליבענע:

דוד ראַגאָזשינסקי
מרדכי ראַגאָזשינסקי
עזריאל ראַגאָזשינסקי
אַמעריקע

זכרון נצח
לבעלי, אבינו ובני־משפחה

לאב: משה ברוך פיק
ניספה באושביץ

לסב: ר׳ אורי פיק
ניספה

לסבתא: קלרה
נפטרה ללא עת בשנת 1926

ולשאר בני משפחה:
חיים הרש פיק
ניספה

מאשה ומשפחתה
רבקה
טובה ומשפחתה
ראדה, בעלה יצחק וולף וולקוביץ ובתב
מינדל, בעלה אברהם מרדכי ברנר ובנו
ניספו במחנות

המספידים:

חנה גרנק—פיק
הבנים: שמואל־חיים ואריה — ישראל
הבת: בהירה (קלרה) — ישראל
הבן: אברהם פיק — אמריקה

נר־תמיד
למשפחותינו,
אשר זכרם לא ימוש מקרבנו לעולם

הורי: יצחק יוסף ופרל ריבא

אחיותי: חיה פסל
פייגה רחל
שרה גיטל

ה. י. ד.

אבינו: יעקב מנדל סט

אמנו: רחל

דודים: לוי יצחק
יוסף לייב

דודה: פראדל חנה

סבתא: דובריש סט (לבית ר׳ שמלקהלה מלמד)

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי:

אליעזר ריבא — תל־חנן
ברונקה ריבא—סט
חנה וקשלק—סט — חיפה

אין אייביקן אָנדענק !

פון אונדזער נישטפאַרגעסענעם מאַן און פאָטער !

זעליג וואָלף ראָזענבערג

געשטאָרבן אין אַמעריקע אין יאָר 1962 אין עלטער פון 72 יאָר

מיט טרויער און ווייטיק דערמאָנען מיר דעם טאָג
ווען מיר האָבן דיך פאַרלאָרן — ליבער מאַן,
חבר און פאָטער
מיר וועלן דיך שטענדיק געדענקן
ע ר ע ד י י ן אָ נ ד ע נ ק

פרוי: אדל און קינדער — ניו־יאָרק

אַ מצבה

דעם האַרציקן, גוזעלשאַפטלעכן טוער,
אַקטיווער אָנפירער פון דער „אוניאָן"

וואָלף טשעכאַנאָווסקי

געשטאָרבן אין וואַלענסיען, פראַנקרייך

אסתר עליזא טשעכאַנאָווסקי

טראַנספּאָרטירט פון פראַנקרייך קיין אוישוויץ אין יאָר 1943

און דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן

אין טרויער פאַרבליבענע:

פרוי און מוטער: פריידע'לע
אברהם און ראָזאַ ראַגאָזע—טשעכאַנאָווסקי
וואַלענסיען

זכר ליקירינו ובני המשפחה

האב: וועלוויש זאב ראגאווע
נפטר ב־1927

האם: שרה בר׳ אהרון ברקוביץ

האחים: ברל דב, אשתו לאה ובתם לובה
הרש צבי, אשתו הינדה ובניהם: זאב, רוז׳קה
יעקב, אשתו דרעזל מבית שוויצר ובניהם: וואוועק ויצחק
אהרון

האחיות: רבקה, בעלה דב בריש לייבוביץ וילדיהם: אהרון ואהובה
פריידה, בעלה דוד קורן ובתם אהובה

כולם טהורים וקדושים נרצחו בידיהם הטמאות של שליחי השטן

מתאבלים:

אברהם ראגאווע—וואלענסיען
חיה ראגאווע—פרנקל — רמת־ישי
רות ראגאווע—שובר — חיפה

זכרון נצח

לאמנו: חיה הניה שפירא (לבית זאב וינגרסקי)

לאחיותינו: זלטה
בלהה

לאחינו: יוסף

יזכורכם אלוקים עם כל קדושי־ישראל

ואת דמכם ינקום!

ת. נ. צ. ב. ה.

נמסר על־ידי:

שמואל שפירא
יחזקאל שפירא
תל־אביב

יזכור

פאָטער: שמואל שייניאק

מוטער: חנה

ברודער: יצחק

שוועסטער: פייגע פערל

אייער מאַרטירער טויט דורך די היטלער מערדער

וועלן מיר אייביק געדענקן

איבערגעגעבן דורך:

יצחק בער און הינדה שטיין — ניו־יאָרק

יזכור

פאַר אונדזערע, נישט־פאַרגעסענע —
אומגעקומענע אין דער היטלער־שחיטה

פאָטער: שלמה שמולעוויטש

מוטער: צירל

ברודער: ברוך

שוועסטער: פוריה

אין טרויער פאַרבליבענער:

יאַסקע שמולעוויטש —
קאַליפאָרניע, אַמעריקע

נר־נשמה

על אלה ליבנו דוי

סבא: שרגא פייוול שיליץ, מראשוני ומזקני הציונים בעיר

סבתא: גולדה

ניספו בגטו זדונסקה־וולה ב־1941

אב: שמחה בינם

ניספה ט״ז תשרי תש״ב בגטו לודז׳

אם: אסתר, מבית רודניצקי,

ניספתה ט׳ טבת תש״ב בגטו לודז׳

לעולם לא ימוש זכרכם מקרבנו

ולעולם לא נסלח לרוצחים הנאצים — ימח שמם

המתאבלים:

אברהם שיליץ — ישראל

שמואל שאול שיליץ — ניו־יארק

נר־זכרון

על ההרים אשא בכי ונהי ועל נאות מדבר קינה

(ירמיה ט׳ ט)

לאבא: חנוך הניך שרר ואשתו מרים לובה

לאמא: הינדה אסתר חיה
נפטרה ב־1901

לאחיותי: צילה, בעלה רפאל גולדברג ובתם הינדה
חיה שרה, בעלה מנדל יאקוביץ ובנם שלמה
פרומה
לאה

לאחי: לוי הרש, אשתו וכל משפחתו
אברהם יצחק, אשתו הלה וילדם פייביש שרגא

לגיסי: לייב בר׳ דב בר ומרים יוכימוביץ
נפטרו בארץ

לעולם לא ימוש זכרונכם מליבינו

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחים:

אהרן ואסתר שרר—יוכימוביץ — נס־ציונה

לזכרון נצח

לאבא: ר' שלמה בר' צבי אליהו שייניאק

לאמא: מרת רבקה איידל (בר' ישראל יצחק פקנטרגר)

לאחים: חיים סיני, אשתו יוטה (לבית גוטהיינר) וילדיהם
אברהם לייביש
— נספה באושביץ
צבי אליהו
— נפטר ברוסיה

לאחות: פרידה רוזה, בעלה יחיאל מאיר ברוסט וילדתם
ה. י. ד.

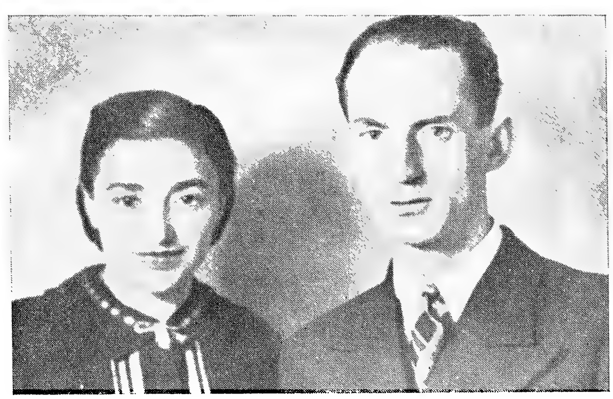
לאבא: ר' פנחס אליעזר גרנס
— נפטר בגיטו זדונסקה-וולה

לאמא: מרת חיה
— נספתה בזמן חיסול הגיטו

לאחים: משה, אשתו ושלושה בנים
לוי יצחק, אשתו וילדיהם
יענקל וילדיו
— נספו בגיטו צ'נסטוכוב
אשר לייב, אשתו ובנם
שמואל, אשתו והילדים

לאחיות: ביילה, בעלה אברהם קובץ וילדיהם
צרקה וילדה

ה. י. ד.

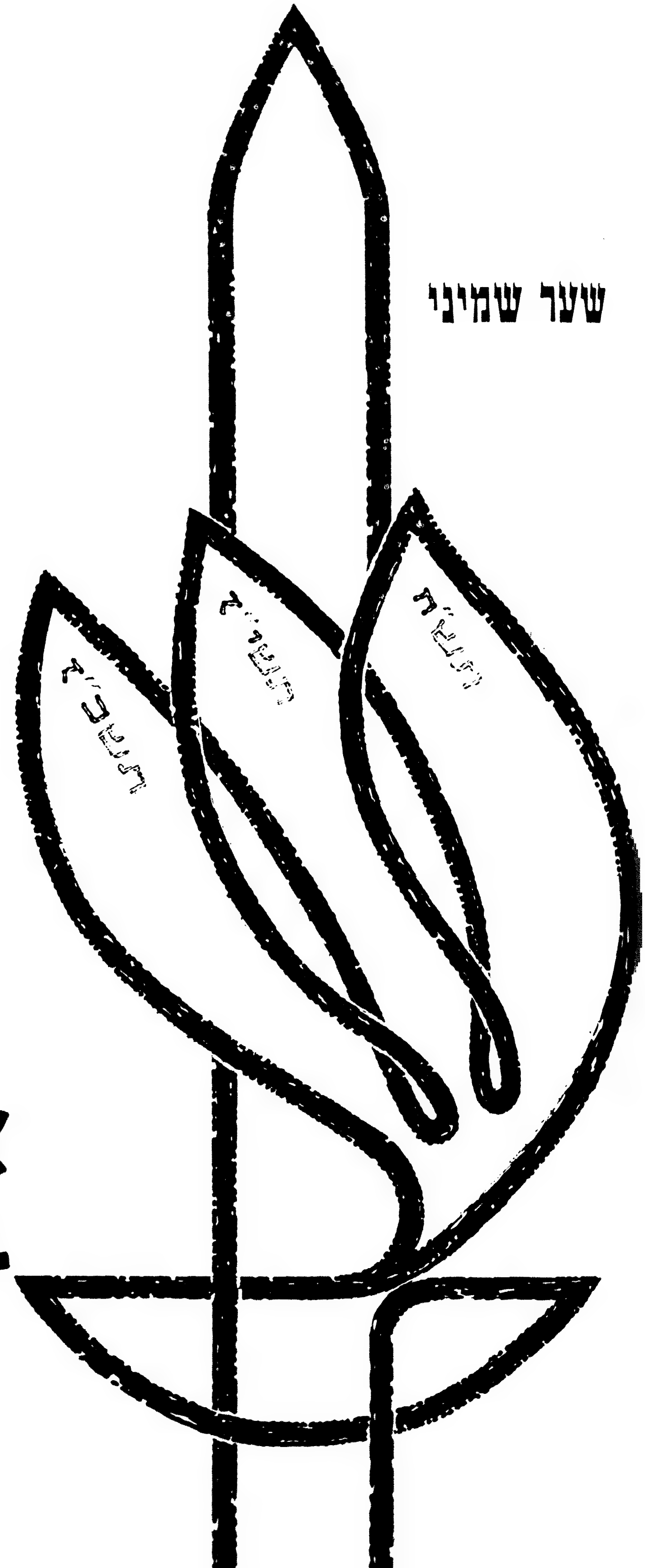
הונצח על-ידי:

ישראל יצחק שייניאק
נאדזיה שייניאק-קרפן — ישראל
יוטה שייניאק-גרנס
ירחמיאל גרנס שייניאק — פאריס

לקט מצבות מבית הקברות.
אַ צאָל מצבות פון בית־עלמין.

שער שמיני

אשר נפלו
במערכות ישראל

יזכור

עם ישראל את בניו ובנותיו היקרים והנאמנים, אשר נפלו מות גבורים, בהיחלצם לעזרת העם והארץ במערכות ישראל.

ואנו, יוצאי זדונסקה־וולה בישראל ובתפוצות, נזכור לעד, ברטט ובקדושה, את בני־עירנו ויוצאי־חלציהם, שנזעקו לשירות המולדת כחיילי־צה"ל וכחברי־הגנה, במדים ושלא במדים, ושחירפו את נפשם על מזבח שיחרורה, ריבונותה, עצמאותה ושלמותה.

הם, שכרבים אחרים, שילמו בחייהם — ביקר שבאוצרות האדם — בעד חירות העם, שקידשו בנפשם ובדמם את האדמה הזאת, עליה בתים ייבנו, עליה יישובים פורחים יתנוססו — בסיס איתן ומוצק לחיי־מנוחה ונחלה לדורות יבואו;

הם, שבזכותם אנו חיים, שלאורם, לאור מעלליהם וגבורתם ילדינו מתחנכים, הם, סמל לעוז־רוח ותושייה בשירות העם —

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור עם ישראל החי לעולמי־עד.

אופנהיימר דב

אילון גדעון

דיאמנט יהושע

דיין בנימין (ריכטר)

וארשבסקי יעקב

ורשאי לוי

טונדובסקי משה (מוסה)

ילינוביץ' יצחק

לוין שאול (סאשא)

נוסקוביץ משה

פלאם אביהו

קרול יעקב ישעיהו

לזכר בנים

חנה שינברג, תל־אביב

זכה עמנו ובמלחמה זו, מלחמת ששת הימים, קמו להגן על מולדתם החדשה־ישנה דורות, שרקעם ומוצאם שונים. וותיקי־היישוב בארץ, שגאלו ויישבו שממות ארצנו — לצידם של עולים חדשים; שרידי־השואה ופליטי־חרב, שמצאו כאן מפלט מלהבות אש — ולידם נערים צעירים, שזכו להיוולד במדינת־ישראל, ועתה להילחם את מלחמת קיומה — קיומם; הישראלי, בן אירופה ואחיו מאסיה מזה וצעירים אשר נולדו בדמשק או קהיר מזה — כולם כאיש אחד התייצבו לעמוד בפרץ, להרחיק אויב וצר מגבולנו.

חזינו כאן, בימים שישה אלה, בפעום רוחו האיתנה של העם הנדכא, עם ששנות אלפיים לחצוהו ואילו עתה נעורו בו העוז והכוח להתקומם, להרים ראש נגד אויביו ומשנאיו ואף להפיצם לכל רוח. אכן. מחורבותיה של יהדות אירופה, העשנה והבוערת, קם טיפוס יהודי חדש, הירואי־לוחם, איכר קשור אל אדמתו, איש הסדנה והעמל — כמוהו כאבותיו מלפני מאה דורות.

מערכת־גבורה אחרונה זו הוכיחה קבל כל העולם, כי עדיין לא פסו מקרבנו השמשונים, היפתחים והשאולים. כדויד הקטן, בשעתו, אשר יצא, בעוד כף הקלע בידו, ואמר לערל הענק הפלישתי: „אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואני בא־אליך בשם ה׳ צבאות אלקי מערכות ישראל אשר חרפת", עמד העם ואישר מחדש, כי הספרא ינצח את הסייפא. אומנם, טוב הנשק שבידינו ורב הוא — אך נשקו של האויב טוב ורב ממנו. גדול צבאנו — אך צבא האויב עצום ורב ממנו פי כמה. מסתבר, כי לא הטנק ניצח את הטנק ולא המטוס את המטוס, כי אם האדם אשר הפעיל את הכלים. הרוח — היא שגברה על הפלדה.

* * *

יקר הוא מחיר הנצחון, אותו הנחילו לנו בחורינו, אשר מנשרים קלו ומאריות גברו בהילחמם באוויר, ביבשה ובים. רבים הצעירים, אשר בחייהם שנקטפו באיבם שילמו בעדו. אך פועלם מה כביר! נחלת־יה כולה שלנו! ירושלים הבירה, מאוחדת ושלנו, לא ייאמר לה עוד עזובה. ונתקיים בנו: „ושבו בנים לגבולם", „ובשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים".

וכסמל מופלא של פדות, של תפארת שבגבורה, ישמשו לנו אותם הבנים היקרים, בני־עירנו בתוכם, אשר נפלו במבואות עיר הקודש, תוך הסתערות עם יחידת־צנחנים, על גאולת קדשי־ישראל מידי זרים — מחלליהם. הם, בנים לקהילת זדונסקה־וולה, אחת הקהילות שחרב הדמים הועברה עליה על־ידי הצורר ימ"ש, מסמלים את הגשר שבין העבר לעתיד. הם, בהילחמם את מלחמת עמם ואדמת אבותיהם, גוללו מעליהם את חרפת השיעבוד והפרעות — חרפת כל הדורות.

רכוני־ראש ודמועי־עיניים מבכים אנו בלב דואב, ביגון וכאב אך גם בגאווה את מות הגבורה של יקירינו.

יהי זכרם ברוך וצרור במגילת הגבורה והעוז של עם ישראל.

המשך פון גבורה

אברהם קאַלושינער, חולון

5־11־טער יוני 1967 —

זעקס היסטאָרישע טעג, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט די וועלט און בעיקר אונדזער אויסגעפּרוווט, פון דורות אויסגעפּייניקט יידיש פאָלק;

זעקס טעג, וואָס האָבן געמאַכט אויפצאַפּלען יידישע הערצער אין יעדן ווינקעלע פון דער וועלט, טראָגנדיק אין זיך די גורלדיקע דעציזיע פון זיין — אָדער, חס וחלילה, פון אומקום פון מדינת־ישראל, פון דער אויסגעחלומטער יידישער גאולה־שטרעבונג פאַר די לעצטע 100 דורות;

זעקס טעג, בעת וועלכע דאָס פאָלק פון ישראל, אַרומגערינגלט פון האָרדעס רויב־פייגל — אונטערגעשטיצטע און אָנגערייצטע פון פּסיידאָ־אמת־זוכער — האָט צונישט געמאַכט די פאַרברעכערישע פּלענער פון די מאָדערנע המנס און היטלער־תלמידים, פאַרלאָזנדיק זיך בלויז אויף אייגענע כוחות — גייענדיק אין די וועגן פון די גבורים־פאָרגייער, מיט וועלכע ס'איז אַזוי רייך די ליידנספולע און גלייכצייטיק רומפולע יידישע געשיכטע;

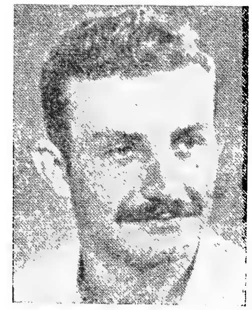
אין די זעקס טעג האָבן זיך אונדזערע יידישע קינדער, בנייצייטיקע יידישע גבורים, ווי די אָדלערס, ווי שטורעמדיקע וויכערס צו די נעסטן פון בלוט־שונא געטראָגן, פאַרניכטנדיק די פון־יאָרן צוגעגרייטע טייוולאָנישע פאַרטיליקונגס־מאַשין אין סיני־מדבר, אויף די גולן־בערג און אין אונדזער ירושלים עיר הקודש —

אין די־אָ פיבערדיקע זעקס טעג האָבן די אייניקלעך פון די פאַרברענטע, פאַרגאַזטע זיידעס און באָבעס אין די טויט־לאַגערן פון אוישוויץ, כעלמנאָ, באַבי־יאַר און נאָך אַנדערע צענטליקער צעשפּרייטע איבער איראָפּעס מיט בלוט־אָנגעזאַפּטער ערד, צווישן זיי אויך קינדער פון אונדזער חרוב־געוואָרענער, מיט 25 יאָר צוריק, זדונסקע־וואָליער יידישע קהילה — מיט גבורהש־קאַטעגאָריש אַנטשלוס געשוווירן:

ניין! מער וועט קיין אוישוויץ נישט זיין!

כעלמנאָ — וועט זיך קיינמאָל מער נישט איבערחזרן!

דובי אופנהיימר הי״ד

כבר עברו שבועיים ימים, מאז נלקח יקירנו דובי הי״ד, ועדיין אין אנחנו יכולים לעכל את הבשורה הקשה, עדיין מסרב הלב להשלים עם המציאות שלא נראה אותו כאן אצלנו לעולם.

אם ניתן לספוד לו במלים פשוטות הרי יאמר כי דובי היה אדם יקר, וזה מבטא הכל, את הכל!

אלא שהיה ראוי הוא שנתאמץ בשבילו ונכתוב עליו ביתר פירוט גם אם הדבר קשה מאד תוך הכאב הזה.

על כנותו הרבה עם עצמו אפשר ללמוד מאפיזודה קטנה שסיפר לנו אביו: לפני שנים מספר נערך משחק כדורגל חשוב, החבר׳ה שלו השתוקקו מאד לראות את המשחק, אולם כסף, ואולי גם רצון לשלם, לא היה להם. כמו כל חברת צעירים ועליזים החלו לטפס על הגדר. לפתע נזכרו, הן אנחנו דתיים ועלול להגרם חלול ה׳, הם הורידו את הכיפות לכיס ודובי הוריד את הרגליים מהגדר וחזר הביתה.

כשהיה מורה להתעמלות במשך תקופה מסויימת באחת הישיבות התיכוניות בירושלים הקפיד מאד שהתלמידים ישחקו עם ציצית. תמיד העיר: המשחק יכול להתנהל גם אם לובשים ציצית. כן, דובי קיים מצות ציצית בהדור ובהקפדה וגם במותו בסערת הקרב לא נפרד ממנה.

ילדותו ונעוריו עברו עליו בשדה יעקב, ובתור ילד התבלט מאד בשובבותו הבלתי רגילה שהיתה שם וסמל. אותה תכונה שבעת היותו מבוגר התבטאה בצורה של מסירות נפש והקרבה למען העם עד לרגע האחרון.

בתום שירותו הצבאי, לפני שיצא למלחמת החיים, למד במשך כשנה בישיבת ,,מרכז הרב״ כדי לתת ,,גהוץ״ אחרון להשקפתו ולדרך חייו.

על כשרונותיו ומסירותו לעבודה מעידה התקדמותו המ־הירה בשטח ההוראה. תוך זמן קצר הפך להיות מנהל בית ספר תיכון, ולא סתם מנהל, אלא מנהל אשר המורים, התלמידים וכל העיירה, העריצוהו בצורה נדירה.

יחס דובי למשפחה!? איך אפשר בכלל לתאר את זה?

אביו לא פסק מלהללו ומלשבחו ותמיד הביע רק שביעות רצון ממנו. מסירותו לילדיו לא ידעה גבול, ואנחנו קרוביו וידידיו תמיד אהבנו להיות במחיצתו ולהנות ממצב רוחו המרומם.

אכן שכלנו את מחמדנו והכאב צורב מאד מאד, וההושים לא תופשים כיצד ולמה זה קרה...

זכותו תגן עלינו וימליץ על כל ישראל רק טוב ורוב נחת.

ת.נ.צ.ב.ה.

אילון גדעון

בן ד״ר אברהם וברוריה. נולד ביום ו׳ באייר תרפ״ח בחיפה. למד בבי״ס עממי ובביה״ס הריאלי בחיפה וגם נגינת כינור במכון למוסיקה וגילה הרבה רגש ויכולת בהופעותיו בקונצרטים של התלמידים. כמדריך בתנועת הנוער נתגלתה בו נטיה לע־בודה חינוכית ואחרי גמרו כיתה ז׳ בביה״ס הריאלי העבירהו אביו למכינה של בית־המדרש למורים בירושלים, שם המשיך ללמוד גם בקונסרבטוריון. אחרי שנה דחה את המשכת לימודיו ,,לזמנים טובים יותר״ ויצא להכשרה מגויסת של הפלמ״ח לאשדוד־יעקב. תוך אימוניו התערה גם בעבודות המשק והשתתף ככנר בתזמורת משקי עמק הירדן.

משהחלה מלחמת השחרור נשלח לקורס מ״כ ומשחזר נתגלה כמפקד מחונן בתבונה, באומץ ובכח התמדה רב. השתתף בפעולות שיבוש התחבורה הערבית בעמק הירדן ובמעשי פיצוץ וחבלה בכפרים שאיכסנו כנופיות ואנשי־ צבא מסתננים מעבר לגבולות. בסוף חורף תש״ח נשלח עם גדודו להרי הגליל העליון בסביבות צפת. השתתף בראש כיתת פלוגתו (פלמ״ח) בפשיטה על סאסא — שמוטטה את רוח האויב — בהגנה על עין זיתים כמפקד המקום, בכיבוש המשלט שהבטיח את הקשר עם צפת, וחילץ את עין זיתים מן המצור. בלילה שלאחר צאת הבריטים מצפת — במסרם את כל נקודות המפתח לערבים

— הבקיע דרך לצפת בראש מחלקה בת 40 איש. חיזק את רוח המגינים המקומיים, פיצץ עמדות אויב, כבש עמדות על גבול האיזור הערבי והחזיק בהן על אף הפגזות האויב, כדי לעשותן בסיסים לכיבושים נוספים. היה למופת לחבריו־פקודיו, באומץ ובנכונות להקרבה עצמית ולנשיאה בעול הקשיים והתלאות אף למעלה מחלקו, וקור הרוח ושיקול־הדעת שבהתנהגותו נסכו בטחון בלב חבריו. באחת ההתקפות של הערבים על גבולו הדרומי של הרובע היהודי תפס עמדה קדמית ביותר, עלה על גגו המגולה של בית כדי לכוון בדייקנות את אש תת־המקלע שבידו כלפי התוקפים. הודות לגבורה שלו ושל חבריו נהדפה ההתקפה, אך הוא נפגע בכדור אויב בעינו ונפל ביום י״ט בניסן תש״ח (28.4.1948). למחרתו נקבר בצפת. לזכרו חובר שיר „נער נפל בגליל״ (מלים: שלמה קודש, מוסיקה: משה ביק) והוקם בית תרבות בצפת (על ידי המשפחה, המדור להנחלת הלשון, ו„הדסה לנוער״); הבית נקרא „בית גדעון״.

נער נפל בגליל

מאת **שלמה קודש**

לזכר גדעון אילון

נער שחרחר נפל בגליל,
נדם לבו וידום הצליל;
ולא נשאר בבית הנער,
בלתי אם הדמי והצער.

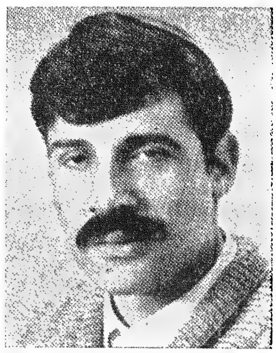
עברו שלושים ימי האבל
ועוד לא פג במאום האבל,
עד שקם מיגונו הרב
וזה אמר לאם האב:

אשר ואבל הלב איך יכיל?
הנה נחלנו נחלה בגליל,
הרבה הבן במחיר לרכשה
ויתנה לנו ולבנינו מורשה.

ואיך נוכל אני ואת
לא לקבל מידו המתת,
יען כי מאד לנו צר —
יקר המחיר, מאד יקר?...

גמר דבריו ולא יסף עוד...
ותדע האם כי צדק מאד.
מחתה דמעה מעל פנים,
ותמצא בארץ הגליל נחומים.

יהושע שלנו הי״ד

מעולם לא תיארתי לעצמי, כי יבוא היום ואצטרך לכתוב דברים לזכרו של יהושע שלנו, יהושע היקר והאהוב, יהושע.

ואולי די במילה זו — יהושע, כדי להביע את הכל. את האהבה הרבה שרחשנו לו, את האמונה הרבה בו, כי כל מה ש„לקח לידיו״ הסתדר על הצד הטוב ביותר.

בבואי לכתוב עליו, דומה אני כמי שמחטיא את מטרתו. שהרי כל מילה, כל תאור שרק לא יהיה — מגביל. ויהושע כה רחב לב, כה נערץ וכה אהוב היה, עד כי במילים של יום יום אי אפשר לתאר זאת.

בכל זאת, מקצת שבמקצת.

קומונר היה בסניפנו, בני־ברק. זכורני שבת אחת רצה להנהיג שיחה בפרשת השבוע בין הגבהת ספר התורה לבין נשיאת הספר חזרה לארון הקודש. „זה כדי שלא יתבזבז זמן לריק״ — כך אמר.

אחד החניכים שהכין את השיחה היה בשבט „מעלות״. משהתרגש והחל מבלבל את מילותיו נחלץ יהושע לעזרתו וכאב מסור עזר לו לסיים את ה„שיחה״ הקצרה.

כזה היה יהושע.

מענין, תכונה היתה בו שאינני מכירה אצל אחרים. משראית את דמותו התמירה והמוצקה, את חיוכו הרחב — חשת במין שמחה מוסתרת. שמחה שהסברה היחיד הוא — יהושע.

יהושע. כיצד אוכל עוד לכתוב לזכרך? הלא דמותך כל כך חקוקה בלב, כל כך נראית היא בעינים, עד שדומה ומשתכנע אני כי רק לזמן קצר נעלמת, והנה, מחר ואולי מחרתיים תשוב, ושוב נשוחח ונשב ונצחק. ובאוניברסיטה

תאמר: „עכשיו כוס תה? למי יש זמן?! חביבי, יש לי בחינות ב. א. השנה!"

ואני אומר לך: „אז בוא נלך לספריה".

ואתה תאמר לי: „אילו מילים! אבל רק רגע, אקח עוגה קטנה לדרך..."

אך המציאות? כה מרה ואכזרית. בירושלים העתיקה נפל שדוד. שם, בין סמטאות העיר העתיקה תמה שירת חייו של יהושע שלנו.

רבונו של עולם! האמנם לא נראה יותר את דמותו החסונה והשלווה? הלעולם לא נשמע את צחוקו המתגלגל והמלבב? הלעולם לא נגלגל עמו יותר שיחה? הלעולם לא נלחץ יותר את ידו?

הו, יהושע שלנו!

ת. נ. צ. ב. ה.

וארשבסקי יעקב

בן משה ומרים. נולד בשנת 1921 בזדונסקה־וולה, פולין. למד בבית ספר עממי. היה חבר בקן המקומי של „הנוער הציוני". מלחמת ה־עולם השניה עיכבה את עלייתו לארץ. שנות עבודת הכפיה והכלא במחנות הסגר שברו את רוחו. בשנת 1945 הגיע לארץ והצטרף לקבוצת ניצנים. יחסם האדיב של חבריו וחיי־העבודה הקו־לקטיביים עודדוהו וחיזקו את אמונתו — באדם — שלקתה. במשך שלש שנים של מרגוע נפשי התערה בחיי הקבוצה. קנה לו ידיעה בלשון העברית ובהתערותו בעבודתו, מצא את מקומו הקבוע במלאכת האפיה.

נפל במערכת ניצנים בכ"ט באייר תש"ח (7 ביוני 1948) ונקבר בה. זכרו הועלה בחוברת „ניצנים במצור ובמערכה".

דיין (ריכטר) בנימין ז"ל

בן ד"ר יצחק הכהן ואמה ריכטר. נולד ביום י"ח באב תרצ"ב (20.8.1932) בעיר בראילה אשר ברומניה. עלה לארץ עם הוריו בעיצומה של מלחמת הקוממיות ביום 7.7.48, באניה אשר שמה גם הוא „קוממיות", והוא אז בן 16 נכנס לבית ספר מקצועי ליד הטכניון העברי בחיפה.

בגמר לימודיו הסתדר כ־מכונאי ב„סולל בונה" ואח"כ התגייס לצה"ל. בגמר שרות החובה המשיך לשרת בצבא הקבע עד שנת 1953.

תלמיד מוכשר היה ונוסף ללימודים מקצועיים היתה לו נטייה ללימודים כללים ולזימרה. בהיותו בשרות מילואים בתפקיד שמירה בעת חילופי יריות נפגע ונפל חלל. זה היה ביום א' באייר תשט"ז (11.4.56). הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה. השאיר אשה צפורה בת רחל ומרדכי כהן, יוצאי זדונסקה־וולה, ובן בן 4 חודשים.

שופט יוסף בן חנוך ז"ל
תל־אביב

לוי ורשאי ז"ל

אט אט, כמו על ראשי אצבעות תעברו בנתיבות חיים,
ולבכם ער, ואזנכם קשובה, ועינכם משוטטת תמיד,
ונפשכם חרדה לקראת כל־רחש יופי ונדנוד תפארת, — — —
חייכם — מיטב חזיונכם, ותפארתכם — עצם היותכם — — —

ח. נ. ביאליק
(„יהי חלקי עמכם")

תוגה ממלאה אותי, בבוא־אי לכתוב על לווק — כך קראו לו, בזכות ליבובו הביישני וחביבותו התמי־דית, שהיו כל־כך טבעיים לו, לאופיו. ואם כי חלפו שנים רבות מאז נלקח מאי־תנו (הוא נרצח בכ"ה תמוז תרפ"ח, במנחמיה שבגליל, בהיותו שומר המושבה) —

הרי לא קל הדבר. עדיין עומד הוא לפני חי ורענן, כה צעיר וצנוע, אמיץ ונאמן לאידיאלים שלנו — בעוד כל נטייה לעשיית רושם כלפי חוץ זרה לו לחלוטין.

לווק, איש זדונסקה־וולה, בן למשפחה, שמצד אחד — אביו — היתה חסידית־אדוקה (אביו נמנה עם קיצוני אגודת־ישראל דאז) ומצד שני — בית חופשי, מתבולל, ששפתו פולנית ובה גם התחנך הנער לווק. בין כך ובין כך — משני הכיוונים כאחד — שפעה התנגדות חריפה לציונות.

זכורני:

הגעתי לזדונסקה־וולה מרוסיה, בדרך לארץ, שם היו לי קרובים, המשפחות: גורויץ, סמיכוב, פרוז׳ובסקי ועוד, אשר יחד עם כל היהדות של העיר, לכאבנו הגדול, אינן עוד ונמחקו בשואה כלא היו. אז נפגשתי לראשונה עם העלם החביב, הביישני, לווק, ופגישה זו הפכה לראשית דרכו בציונות.

לווק, הבז למוסכמות, אוזניו היו כרויות לכל חדש. ומשהכיר בצדקת הדרך החדשה — דרכי הציונות — ברור היה שיעשה את מלאכתו באמונה — שיעזוב את הכול ויעלה ארצה.

ואומנם, כך עשה.

העקביות — קו מנחה

בבואו ארצה, כמובן, ללא פרוטה לפורטה, שאיפתו הראשונה היתה לעמוד על רגליו בכוחות עצמו. כי סלד לווק מהיות נתמך. וזאת, לא־רק משום כבודו העצמי שהיה נפגע על ידי כך, אלא בעיקר משום נאמנותו לעקרונות. לא ייפלא לכן, שהתאמץ להיכנס, ומיד, בעולו של איש־עבודה — אף־כי, בהיותו בן למשפחה עשירה, לא קיבל כל הכשרה בכיוון זה.

אך לא־רק את עולה של עבודה גופנית קשה נטל על עצמו לווק. חלף כל הקשיים הנערמים על דרכו של אדם, שתוכו כברו, הוא עשה את כל המוטל עליו, כדי לקיים, ובמלואן, את כל המצוות הציוניות, שהיו נהוגות אותה שעה.

קנאות לשפת התנ״ך

בהיותו חדור הכרה, שרק הלשון העברית, שפתו העתיקה של העם, מסוגלת לאחד ולמזג לחטיבה אחת את כל נדחי־שבטי־ישראל, בדרכם לחידוש ימים כקדם, החליט יום אחד, שממנו והלאה אף שפת־דיבורו תהיה על טהרת העברית — ועברית בלבד. ולווק, משלא היה איש הפשרות והאופורטוניזם, משהחליט לעבור לעברית היה עד כדי־כך קנאי לשפה, שלמרות חביבותו ואדיבותו הטבעיות, לא ענה לכל אלה שפנו אליו לועזית — גם כשבעצמו טרם שלט בשפה.

יוצא לתור לבדו את הארץ

בכל מעשיו ומחדליו של לווק באה תמיד לידי גילוי אותה תכונת־יסוד — הנאמנות ללא־סייג לדרך, שבה בחר. לא ייתכן — אמר יום אחד — שאדם הקושר את גורלו האישי עם גורל הארץ, לא יכיר אותה, על הריה ועמקיה, ולא ידע לזהות את האתרים ההיסטוריים, בני שנות אלפים, שם עוצבה רוחה של האומה לכל תולדותיה הארוכות ועד ימינו אלה.

אמר ועשה.

בוקר לא עבות אחד יצא לדרכו, לתור בשבילי־הארץ, בעוברו לעיתים במקומות, שלא דרכה בהם עוד רגל איש, בעוד אקדח בכיסו, למען ידע להגן על נפשו — אם יהיה צורך בכך. כך עבר את הארץ — ארצו, אף אם ברובה שוממה, שממת דורות, ונתונה בידי־זרים — לאורכה ולרוחבה, עד כמה שהדבר ניתן היה להיעשות בתנאי הימים ההם.

תוצרת־הארץ

ושוב צף ועולה לנגד עיני פרט קטן — אך אופייני לבחור הרציני והנאמן הזה:

יום אחד, גרנו אז יחד — ושנינו, אגב, עבדנו באותו זמן בבניין, הוא בטפסנות ואילו אני ביציקה — והיה זה בתקופת תביעת המוסדות מאת היישוב להשתמש בתוצרת־הארץ, על־מנת לבסס את כלכלת „המדינה בדרך״ ולאפשר באמצעותה קליטת המונים המתדפקים ושיתדפקו על שערי־הארץ — חזר לווק מהעבודה ויצא להתרחץ. משהבחין, כי הסבון הוא מתוצרת־חוץ, ניגש לחלון וזרק אותו הרחק־הרחק החוצה, לחולות — בהפליטו ברוגזה: „מה זה עושה בחדרנו?״

אכן, הוא אשר אמרנו:

העקביות והרצינות הן שאיפיינו את הבחור ישר־הדרך הזה. וכל מצוות הארץ, שהוכרז עליהן כחשובות באותה שעה, קיים הלכה למעשה בגופו — וקודם־כל בגופו — על־אף אי־הנעימות והקשיים, שנתגלו אגב־כך לעיתים.

שונה ושלם

צנוע ושקט, מכונס קמעא בתוך עצמו, התהלך הצעיר הזה בתוכנו. מעולם לא הרים את קולו — לא בדיבורו ולא

בצחוקו. מעולם לא העמיד פנים ולא נראה בו אף שמץ של גנדרנות — אבל ידע את סוד החביבות הנאמנה, השלימה, שדי לה בהיבהוב עיניים וחיוך שפתיים בלבד. ובאלה נתחבב לווק, לא־רק על חברים וידידים, אלא גם על כל אלה, איתם בא במגע.

בעיר הרועשת והסואנת לא מצא את מקומו. הוא נמשך לטבע, לשלוותה ולמראות נופה. וכך הגיע לגליל, למנחמיה, שם היה שומר המושבה, ושם אף נקפד פתיל־חייו — והוא עוד כה צעיר! — בסך־הכול עשרים שנה בערך — מלא רעיונות וחלומות, אוהב את החיים ושמח בהם.

בבואי לעלות ולהשתטח על קברו סיפרו, בדמעות בעיניים, אנשי־המושבה, זקנים וצעירים כאחד, בשבחו. כי על כולם, שנקלע לסביבתם, נתחבב הבחור, נעים־ההליכות זה, טוב־הלב ומוכן להקרבה ולעזרה.

אכן, הוא היה אחר, שונה מאיתנו ויותר שלם ברוחו ובנפשו מאיתנו. הוא הטיל על עצמו בחומרה רבה ובכל הרצינות לחיות לפי עקרונות היושר, ההגינות והתביעות שהציגה לו הדרך, בה מצא את אושרו וסיפוקו בחייו — חיים יפים ומוסריים, שנקטפו ללא־עת.

נשמה פיוטית

לווק היה אוהב ספרט ובו — אך בעיקר נמשך לאמנות. אהב מוסיקה, אבל עניין רב במיוחד מצא בפיסול. בזה גם עסק בשעות הפנאי, אומנם נתחביב, אבל בגישה רצינית ביותר. בהישמע, בחלל הישג־אוזנו, קול צלילי־מוסיקה, היה מלא קשב ומרחף ממש בין ענני־הצלילים — ואילו כשפסל, היה כולו שקוע בעולם אחר, בעולם הדמיון הפנימי שלו — משל היה מנותק לחלוטין מהמציאות הסובבת אותו ומגלם בחומר מהירהורי־רוחו.

בעל נפש גדולה ויפה היה לווק. נפש בעלת השראה פיוטית, ועם־זאת עניו וצנוע עד כדי־כך, שגם בעשותו את הדברים היפים ביותר, ראה אותם כדבר המובן מאליו, שאינו חורג מגדר המקובל.

היתה בו, בלווק, מזיגה מופלאה של איש אמיץ וצנוע הליכות, יושר וטוב־לב ועמידה עקבית על עקרונות. היה חלוץ ואזרח למופת — **אחד מאלה, שבזכותם קיים עולמנו העברי היפה.**

* * *

עם היעקרו מתוכנו דעכה קרן אור חמימה ומאירה. נשאר פצע עמוק שלא הגליד מני־אז, וזכרו — **זכר הב־ טוב ונאמן** — יישאר חרות בליבם של כל מכירי־שמו ומוקיריו.

בחיים הסוערים של ימינו, **טוב שנזכור את לווק החביב, האיש בעל הסגולות היקרות, את החבר והאדם, אשר כה־רבות אפשר וצריך ללמוד ממנו.**

טונדובסקי משה (מוסה)

בן אליעזר וחיה אסתר, נולד ב־18 בינואר 1925 בזדונסקה־וולה שבפולין. בהיותו תינוק עלו הוריו לארץ והתיישבו בחיפה, בה גדל משה. לפני גמרו את בית הספר התיכוני התגייס לצבא הבריטי (אוקטובר 1942), בלכתו בדרך שני אחיו הגדולים ממנו. את חמש שנות שירותו עשה תחילה בארץ ישראל ובמצרים ואחר־כך עם הבריגדה באיטליה, בה פעל כרגם, בבלגיה, בהולנד ועוד. בהיותו בבלגיה סיים קורס למסריטים־מכוננים ובמקצוע זה עסק בהשתחררו מהצבא ועבד בקולנוע־נודד שעל יד ועדת התרבות של ה„הסתדרות". בעבודה זו עבר את כל ישובי הצפון, שחיבת אנשיהם היתה נודעת אליו (הם היו מכנים אותו: „משהלע שלנו". לאחר שנה וחצי של חיים אזרחיים, בדצמבר 1947, התייצב — עם מכוניתו — לשירות העם.

במלחמה התבלט בעוז־רוחו כמפקד וכמדריך מרגמות כאחד. בו בזמן עשה הרבה גם למען צרכיהם התרבותיים של חבריו במחנה. מעשה בלישתו אחרי כנופיית מרצחים בלב כפר ערבי, ללא נשק וללא שיתוף חניכיו, העיד על רגש החברות שלו ואומץ־רוחו. הצטיין בארגון השיירות בדרך זכרון יעקב—חיפה. השתתף כמפקד בפעולות התקפה על כפרי הסביבה וכיבוש בתים בהדר הכרמל. לילה לפני נפלו עמד בקרבות רמת־יוחנן ונתמנה זמנית למפקד תחת מפקד הפלוגה שנהרג. מיד יצא שוב לפעולה לקראת כיבוש חיפה. נפל בהתמודדות עם צלף ערבי, שעמד לשטן בדרך הכיבוש ברחוב הנביאים, ביום א', ט' בניסן תש"ח (18 באפריל 1948). למהרת היום הובא למנוחת עולמים בבית־הקברות בחיפה.

ילינוביץ יצחק

בן מנחם ויסכה. נולד בחודש תמוז תרע"ט בזדונ־סקה-וולה, פולין. למד ב־„חדר". גמר בית־ספר עממי ובגיל רך עזר לאביו במא־פייתו. אחר כך עבר למקצוע האריגה. בפרוס מלחמת ה־עולם השניה היה בשירות הצבא הפולני. נשבה בידי הגרמנים, הצליח לברוח ו־נמלט לאיזור הכיבוש הרוסי. הועבר לסיביר וגוייס שם לצבא האדום. אחר כך הצטרף לצבא הפולני שהוקם על אדמת רוסיה. הגיע לארץ כחייל בצבא הפולני של הגנרל אנדרס וכאן לבש בגדים אזרחיים והתישב כאורג בבני ברק. אחרי תום מלחמת העולם נודע לו, שהוא השריד היחיד מכל משפחתו.

במלחמת השחרור עמד עם גדודו נגד שבע התקפות הדרוזים על רמת יוחנן. הועבר לחזית ג'נין ושם נפל ב־3.6.1948. ביום כ' מנחם־אב תש"י (3.8.1950) הועבר למנוחת עולמים להר־הרצל בירושלים.

לוין שאול („סאשה")

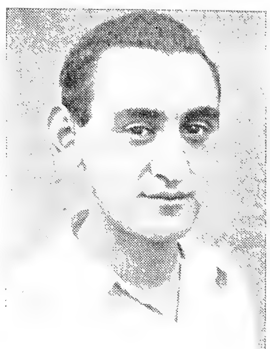

בן צבי ומרים. נולד בשנת 1924 בעיר זדונסקה-וולה שבפולין הקונגרסאית. מצא־צאי משפחה המתיחסת לבית הרבי ר' מנדלי מקוצק. ביקר ב„חדר", גמר בית ספר עממי והתכונן לחיי עבודה. בינ־תיים פרצה המלחמה. בעוד מועד הצליח לברוח יחידי לרוסיה. בטשקנט נתקבל כחניך בבית ספר צבאי. עם פלישת היטלר לרוסיה, התגייס לצבא הסובייטי הסדיר ושירת בו בעיר טשקנט. השתתף בקרב המפנה בסטלינגרד ובמסע־הנצחון משם עד ברלין. חזר לפולין ולא מצא את משפחתו בחיים, נטש את הגולה והלך ב„נתיב הבריחה". עשה שנתיים במחנות עקורים באיטליה ואך בשנת 1947 זכה להעפיל באניית „שבתי לוזינסקי".

בדצמבר 1947 התגייס כחייל ותיק והשתתף בהרבה קרבות: בכיבוש צמח ובקרב על הדגניות; בשחרור חיפה ובמערכת הדמים על ה„משולש". ביום ג' בתמוז תש"ח (10.7.1948) מצא את מותו בקרב על מוקיבלה. ביום י"ח בתמוז תש"ח (25.7.1948) הובא למנוחת עולמים בעפולה. עם נפילתו נסגר דף אחרון בתולדות המשפחה הענפה, אשר נכחדה כולה והוא היה שרידה האחרון.

לדמותו של משה נוסקוביץ ז"ל

(רשמו חברים בעלון הקבוצה)

בעיירה זדונסקה-וולה אשר ע"י לודז' שבפולין, חי וגדל נוסקוביץ משה ז"ל. הוא נולד בשנת 1921 ל־משפחה אמידה, שנתנה לו חינוך מסורתי חם. בגיל 9 נכנס לתנועת „הנוער הציו־ני", ושמר אמונים לתנועה כל ימיו. בתנועה התמסר כולו לחיי הקן, היה מדריך וחבר הנהגת הקן.

בשנת 1939 יצא להכשרה לחוות התנועה בצ'נסטוכוב, ועם פרוץ המלחמה הצליח להגיע בדרך לא דרך לארץ ישראל.

ב־1941, מיד כשהגיע למולדת, הצטרף אל המחזור הראשון במוסד החינוכי במגדיאל. מראשוני המחזור היה, פעיל מאד ואהוב על כל חבריו, כשהוא נוטל חלק מכריע בעצוב דמותו של המחזור. חבריו עולי פולין ראו בו מנהיג הקבוצה.

ב־1942 החליט משה לעזוב את המוסד ולהצטרף אל החברים הנמצאים בקבוצה בהדר. בזכות מרצו וכושרו הרב נבחר להיות בין אלה שהוטל עליהם להכשיר את הקרקע ב„חממה" שבדרום לעליית ניצנים להתיישבות.

עם העליה על הקרקע נעשה משה נוטר, והצטרף אל כוחות הבטחון המועטים בדרום, כשהוא ממלא את תפקידו במרץ ובמסירות האופייניים לו.

היה הראשון להקים בית משפחה בקבוצתנו, ונדמה היה כי ימצא סוף סוף מנוחה אחר טלטולי החיים המרובים. אך רק שלושה חדשים הניח לו שר הגורל לראות חיים עם בחירת לבו. את בתו לא זכה לראות בחייו.

עם שני חבריו נפל בשעת מילוי תפקידו, בקיץ 1944.
יהי זכרו ברוך!

אבי פלאם

במלאת שבעה לנפלו בקרב כראמה

(28.10.1948—21.3.1968)

לא חלפה עוד שנה מאז מלחמת-ששת-הימים, כשה-קיבוץ כולו היה אחוז חרדה לחיי בניו היקרים. האחרון ברשימה היית, אבי, כשבי-שרת לנו שגם אתה בחיים — ומה רבה היתה השימ-חה — —

והנה בא האסון הפתאומי ושם קץ לחייך הצעירים.

משחר ילדותך היכרתיך, אבי. מלול-התינוקות שבגן-שמואל לוויתי ביחד עם הוריך את צמיחתך. כחבר קרוב להם ראיתי את קרני האור והאושר שהארת את חייהם, שהתחילו כאן אחרי שנים של זוועות ושואה אשר עברו עליהם ועלינו.

...לא ששת אבי, אלי קרב. לא להרוג הלכת, אלא להבטיח לנו את בטחוננו בגבולות. כל התקדמותך בצבא, היה בה ביטוי נאמן לשליחותו של בן קיבוץ, הנאמן לייעודו.

פולה ונתן היקרים! גדל וצמח לכם בן כפי שרציתם — וקשה המהלומה. אין מלים של נחמה בפי. דלה השפה שתוכל לבטא את הכאב, אותו אנו נושאים יחד אתכם — —

אביגדור

•

...אנו מדפדפים באלבום התמונות ומוצאים אותך זריז ופיקח, עם חיוך ערמומי בעיניים, היודע תמיד להשיג את שלו. כזה היית בתור ילד.

ובסתיו עלומיך — נהיית שקט יותר, מאופק יותר, אולם בעיניך — תמיד אותו זיק-ילדות שלא כבה ואנו חשים שמאחורי הקליפות והשריון — מפכה מעיין שמימיו צלולים ורעננים.

ויום אחד המעיין פרץ... הלכת לצבא ואנו עקבנו כיצד מתקדם אתה והולך מחיל אל חיל. הקצין הראשון מקבוצתנו היית — ועל כך היתה גאוותנו.

ראינו והנה נושרות העטיפות ולעינינו מתגלה איש חדש. המעיין שטף והציף אותך וליבנו גאה, בראותנו אותך בטוח במעשיך, מקרין על סביבותיך וידענו כי מצאת את מקומך בין פיקודיך.

נכון, הצבא פתח אותך ואילו אתה ענית לו בלב פתוח, עד הרגע האחרון המר.

אי אפשר לנו להחסיר את דמותך מנופנו, אח במשפחה. ואין הסבר לחומה שקמה בינינו —

אנו נוסיף ונלך — ואתה עימנו, אבי! אתה תמיד תישאר איתנו — —

קיבוץ אילון

חברי קבוצת „סלע"

קרול יעקב ישעיהו

בן אריה וזיסל. נולד ביום י"ט במנחם אב תרפ"ט (25.8.1929) בזדונסקה-וולה, פולין. ב-1936 עלה לארץ עם הוריו שהתישבו בתל-אביב. גמר את בית הספר „תחכמוני" בהצטיינות וניתנה לו האפשרות להיבחן לקבלת סטיפנדיה, אך הוא ויתר עליה ונכנס ללמוד בישיבת הרב עמיאל. שם למד שנה אחת והפסיק את לימודיו, כדי לעבוד ולתמוך בהוריו. בימים עבד במקצועו — במוטור חשמלי — ובערב למד והתכונן לעמוד בבחינות למחלקה השישית בגימנסיה „השכלה". עמד בבחינות ונתקבל למחלקה השביעית. בשעות הפנאי היה לומד גם אצל הרב רפאל ארליך. עם הקמת מדינת ישראל התגייס לצבא ושירת תחילה בחטיבת „אלכסנדרוני" ואחר כך הועבר לפלוגה דתית. כבן למשפחה שומרת דת ספג מילדותו אהבת ישראל וחיבת הארץ. בתפקידו כלוחם ראה את קיום מצוות „קידוש השם". אחרי הכרזת כ"ט בנובמבר ניבא לו ליבו, כי „ביצוע החלטת או"ם ידרוש מאתנו דם רב", ונכון היה לכך ברטט שבקדושה.

היה שומר מצוות ואף בחזית היה נזהר במצוה קלה כבחמורה, אם כי היה ידוע חולי והרופאים יעצו להעבירו לתפקיד אחר — בחר בתפקיד קרבי ולא הסכים להחמיץ זכות זו של כיבוש הארץ, שדורות כה רבים נכספו אליה ולא זכו, שש היה אלי קרב בחיוך על פניו. בחופשתו האחרונה שבילה בביתו, לפני צאתו לקרבו האחרון, אמר לאמו, שהתאוננה באזניו על קשיי חייו ועל הסכנות שהוא נתון בהן: „אל תדאגי, אמא, מדינה עברית תהיה, ועליה חפשית — בודאי ובודאי". נפל בהגנת הנגב; בקרב על עירק אלמנשייה, ביום ב' דחנוכה, כ"ו בכסלו תש"ט (28 בדצמבר 1948). היה קבור בפלוג'ה. ביום כ"ד באייר תש"י (11 במאי 1950) הועבר למנוחת-עולמים בבית-הקברות בנחלת-יצחק.

מדינת ישראל
משרד הבטחון/אגף כח אדם
המחלקה להנצחת החייל

הקריה, א' אלול תשכ"ו
17 אוגוסט 1966

מס' כב/1188/13

לכבוד
מר א. פרנקל
רח' הפלמ"ח 7
בבעתיים.

אדון נכבד,

הנדון: פרטים על חללי צה"ל.
מכתבך מיום 14.8.66

בחשובה למכתבך הנ"ל הננו מתכבדים להודיעך, כי תוכל להשתמש בביאוגרפיות שהודפסו בספר "יזכור" לצורך הנצחת זכרם של חללי צה"ל ילידי זדונסקה - וולה וכן בניהם של יוצאי עיר זו.

את התמונות נשאיל לכם לצורך העתקתם.

בכבוד רב,
נח דגוני
מנהל המחלקה

לאנדסמאנשאפטן —
יוצאי־עיר

ארגון יוצאי זדונסקה־וולה בישראל

אברהם פרנקל, גבעתיים

נסיונותיהם של יחידים וכן של קבוצות אנשים להקים גוף ציבורי, אפוליטי, למען יוצאי־עירנו בארץ, החלו עוד בשנות העשרים. בני זדונסקה־וולה, שהיו מפוזרים במקומות שונים על פני היישוב בזמן ההוא, חשו צורך חיוני במסגרת אירגונית כלשהי, שתכניס תחת קורת גג אחד את כל אלה שהשם זדונסקה־וולה משמש להם מכנה משותף. וזאת לא בלבד למען טובתם של העולים מקרוב באו, על־מנת להקל מעליהם את חבלי־קליטתם בארץ החדשה. גם הוותיקים עצמם, ארצישראליים בעלי־הכרה, שפניהם להווה ולעתיד המתבססים במקום, גם אלה היו קשורים בכל נימי־נפשם עם בית־אבות, משפחה, קרובים וידידים, שהותירו מאחורי־גוום בעלותם ארצה. גם הם נפעמו עמוקות מדי היפגשם עם עולה חדש ובאמתחתו צרור ידיעות ודרישות־שלום טריות מבני־משפחה קרובים ורחוקים, מחברים וידידים — אותו נוף משפחתי ואנושי, שעד לפני זמן קצר היווה חלק בלתי־נפרד מיישותם, מסבי־בתם, מאורח־חייהם.

ברם, בתנאים ששררו בימים ההם ביישוב, נתקלו כל הנסיונות האלה בקשיים מרובים כל־כך, עד שכל המאמצים בכיוון זה נכשלו כשלון חרוץ. בתקופה ההיא, בהיות עדיין היישוב הארצישראלי דליל ביותר, היתה מרות המפלגות, מכל הכיוונים, מורגשת בכל שטחי־החיים הציבוריים. והללו, מתוך חשש להפניית המרץ הציבורי לאפיקים אחרים, נטולי־זיקה לפרובלימטיקה הארצישראלית, לבעיות השעה של היישוב, הקשות בלאוו־הכי, לא ראו בעיין יפה את הנסיונות לפצל את הציבור הקטן, הבלתי־מבוסס והנאבק קשות על קיומו, עתידו ושליחותו, לגופים זערוריים, לאירגוני־ערים או ארצות, שעצם קיומם עלול היה להוציא את נושאיהם במידה פחותה או מרובה יותר ממעגל הבעיות המרכזיות, שבפניהן עמד היישוב.

ובכל־זאת, למרות גישה רשמית זו של המפלגות וה־מוסדות הרשמיים בכלל, נרקמו יחסי־אנוש לבביים בין יוצאי־עירנו לבין העולים החדשים. ואכן, אך נודע על אדם חדש שבא מן הבית לשעבר — והשמועות היו מתפשטות כהרף־עיין — מיד היו נאספים סביבו מכל פינות וקצווי־הארץ, כדי לקבל את פניו, להתבשם מדרישות־שלום מהורים וקרובי־משפחה.

פגישות מקריות אלה, שראשיתן בירור מצבם של בני־משפחה וכיוצא באלה, כלומר עניין אינפורמטיבי גרידא, הפך לבסוף למקור של ידידות והתעניינות מקיפה בכל בעיותיו של העולה החדש, איתן התלבט בראשית דרכו בארץ. עזרה חומרית ונפשית, שהתבטאה בהשגת הלוואות, בסידור מקומות עבודה, לעיתים אף מקומות לינה וכן החזקת מיטלטלים, דבר שאיפשר לאדם לנוע באופן חופשי בארץ להסדרת ענייניו, ליד הקשר האישי, הייעוץ וההת־עניינות בגורלו — כל אלה קירבו אדם לאדם והולידו למעשה, אם־כי עדיין לא להלכה, את אירגון יוצאי־העיר, כלומר: התעניינות כל בני זדונסקה־וולה בבעיותיו של בן־העיר.

ומתוך שלא לשמה בא לשמה. תוך כדי ביצוע פעולות סיוע לאנשים החדשים, אם־כי ללא גושפנקא רשמית, נפגשו אנשי־העיר מספר פעמים בשנה במסיבות פרטיות בבתיהם של החברים. ומשאורגנה לבסוף מסיבת־חנוכה במקום פומבי, התברר שמכל קצווי־הארץ באו האנשים, לשמוח בשבת אחים גם יחד. וכאן, בהזדמנות זו, נזרקה הסיסמה: הקמתה של מסגרת אירגונית, רשמית, בלתי־מפלגתית, שתפקידה לשרת אך־ורק את יוצאי־העיר זדונסקה־וולה. ואכן, באותו מעמד נבחר וועד זמני, עליו הוטל לקרוא לכנס של כל יוצאי־העיר בארץ, על־מנת להקים באופן רשמי את האירגון.

הזמנה

חבר נכבד.

הננו מזמינים אותך בתור יוצא זד־ולה שנמצא בארץ להשתתף בפגישתנו שתתקיים בחדרה בשמחת תורה ביום 1.10.34

סדר היום:

ארגון כל יוצאי זד־ולה שנמצאים בארץ.

שונות:

בסוף הפגישה עונג חברותי.

בכבוד רב

הועד הזמני.

לא עברו ימים מועטים והכנס המוצע התקיים בחדרה, בביתו של החבר אברהם ליברנט. בדיונים שהתנהלו מסביב להצעה נשמעו אומנם קולות ששללו את הרעיון, אך הרוב הגדול חייב את האירגון וראה בהקמתו צורך השעה.

ואכן, האירגון הוקם ובראש הוועד שנבחר הועמד משה רוזנברג ז״ל — ואילו עם חבריו נמנו: יהודה טונדובסקי, יהודה גולדהמר, מרדכי לנדסברג, אברהם ליברנט ועוד.

אולם, ההצלחה לא האירה פנים לוועד. קשיי־תקציב וכן העובדה, שחברי־הוועד גרו בריחוק מקום זה מזה, שיתקו את פעולותיו. התוצאה: משנת 1932 ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939, דומה שחברי־הוועד, מחוץ לסימני־חיים בודדים, אף לא נתכנסו ביחד.

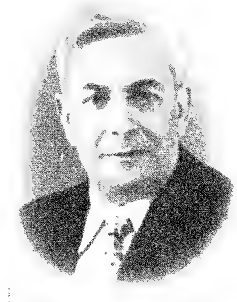
שינוי קיצוני במצב התחולל, שעה שהחלו להגיע בשורות איוב מהבית. החרדה לגורל האנשים תחת שלטון הרשע הנאצי הקנתה לקיומו של האירגון מימד חדש. ההתקשרות עם משפחותינו באמצעות הצלב האדום או ארצות לא לוחמות וכדומה, היו עיקר הפעולות בימים אלה. ואומנם, עשה הוועד כמיטב יכולתו לקבל קשר עם הבית בדרך זו. זאת — עד שהגיעו ראשוני־הניצולים, ששירתו בצבא אנדרס. מכאן ואילך הפך האירגון שלנו חולייה בשרשרת האירגונים של „מרכז עולי־פולין״. בעת ובעונה אחת נכנסו לוועד האירגון כוחות חדשים והוקמו וועדות שונות, על־מנת לענות על הצרכים המוגברים, שהפכו דוחקים יוהר ויותר. נשלחו חבילות הלבשה ומזון ליוצאי־עירנו ברוסיה. הוועד אף יזם מפעל הנצחה גדול לקדושי־עירנו, על־ידי הקמת גל־עד לזכרם בבית־העלמין ברחוב טרומפלדור בתל־אביב, בו הוטמן אפר הרוגי־חאלמנו, שהובא ארצה על־ידי בן־עירנו זליג פרנקל. בעזרת קרובינו בארצות הברית גם הוקם בתקופה זו מפעל חשוב ביותר, קופת גמ״ח — פאר האירגון. מקופה זו נהנו, במשך הזמן, מאות חברים, על־ידי הלוואות בלי רבית ובתשלומים קטנים.

והנה, מתוך מבט אחורה, נוכל בסיפוק מלא לציין, שהעבודה הרבה והמסורה שהושקעה על־ידי עשרות פעילי־האירגון — שבחלקם כבר הלכו לעולמם — במלאם את תפקידם שהעמיסו על שכמם, שלא על מנת לקבל פרס, למען טובת אנשי זדונסקה־וולה — לא היה לשוא. האירגון שהוקם, לאחר התלבטויות רבות, וקוים על־ידם במשך שנים, עשה עבודה מועילה וחשובה ביותר, שהיתה לברכה לאירגון ולחבריו במישורים רבים ושונים. ואילו לזכותם של חברי־וועד האירגון, הפועל בשמו בשנים האחרונות, תיזקף העובדה, שהללו ידעו לא רק להמשיך ולקיים את הפעולות הרגילות של האירגון ואף לפתחן ולהרחיבן. אלה נטלו גם על עצמם את המשימה הגדולה ורבת האחריות של הנצחת הקהילה בספר־זכרון — משימה שעומדת, על־אף הקשיים הגדולים, לפני סיומה המוצלח.

אסיפה כללית של יוצאי־העיר בישראל — הנואם: יו״ר אברהם פרנקל

ועד ארגון יוצאי זדונסקה וולה בישראל

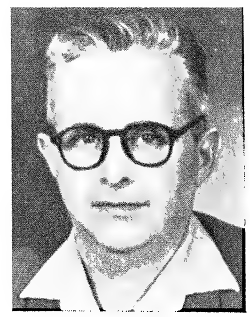
פנחס ניידט

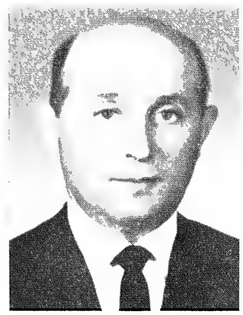
ירמיהו פיק

יוסף ריבא

גבריאל גרינבוים

מיכאל דויטש

אברהם שיליס

מרגלית שניידר

צבי שיינברג

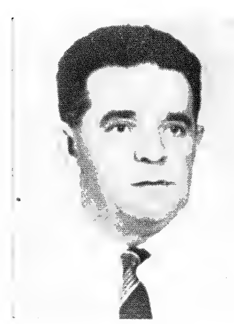
איתמר טרוסקולסקי

מרדכי וולטפרייד

ציפורה ניימן

אברהם קרני

מרדכי כהן

אברהם פוטרמן

ציפורה ליפשיץ

מערכת

אברהם פרנקל
יושב ראש הארגון

הרמאַן הולנדר

אברהם קלושינר

מרדכי לנדסברג

הנה פרנקל

יצחק ארד (ארדינסט)

הספר

יוסף סלומונוביץ

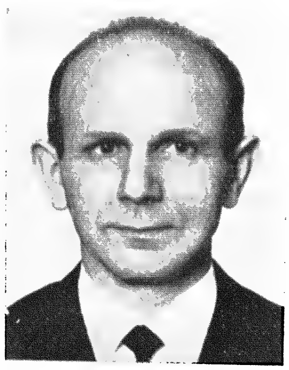
אלחנן ארליך
עורך

נחום קלינגבייל

אריה סטשבסקי

כתריאל קליין

וועדת־הבקורת
ע״י ארגון יוצאי זדונסקה־וולי
בישראל

אהרון רוזנברג

אריה זילברברג

מנחם גולדהמר

לאנדסמאנשאפט פרײַנט פון זדונסקעוואליע אין פראנקרייך

L'AMICALE DE ZDUNSKA-WOLA

אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט אויפן פראַנצויזישן באָדן, געגרינ־דעט אין יאָר 1946, נאָכן מוראַדיקן אומגליק, וואָס האָט געטראָפן דאָס אייראָפּעאישע יידנטום און דעם מאַרטירער־וועג פון אונדזער קהילה — האָט זיך געשטעלט עטלעכע נאָבעלע צילן:

1. אָנבינדן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט אַלע אונדזערע לאַנדסלייט פון פּאַריז און פּראָווינץ.

2. פעסטשטעלן אַ מער־ווייניק טריי בילד פון דער דורכ־געמאַכטער טראַגעדיע פון אונדזערע שטאָטישע און זייערע פאַמיליעס, אומגעקומענע דורך די רוצחים.

3. אויפנעמען די ניי־געקומענע, אָפּגעראַטעוועטע רעשט־לעך פון רוסלאַנד, פּוילן און דייטשלאַנד. אויפנעמען זיי ברייטהאַרציק און זיי דערטיילן יעדע נייטיקע און מעגלעכע הילף אויפן מאָראַלישן ווי אויפן עקאָנאָמישן געביט — מיט דער כוונה זיי צו העלפן זיך איינאָרדענען אויפן אָרט, אָדער זיי דערמעגלעכן צו רעאַליזירן זייערע פּלענער אויף זייער ווייטערדיקן וואַנדער־וועג.

4. יאָר־יערלעך איינצואָרדענען יזכור־אָוונטן צום אָנדענק פון פאַרשניטענעם זדונסקעוואָליער יידנטום און דער אויסמאָרדונג פון די 6 מיליאָן קדושים. און ס'איז ביי אונדז געוואָרן אַ טראַדיציע, אַז די טרויער־פאַרזאַמ־לונגען קומען פאָר יעדעס יאָר ערב יום־כיפור אויפן בית־עולם ביים קבר, וווּ ס'רוען 2 פון אונדזערע לאַנדסלייט, מיטן אָנטייל פון אַ חזן, וואָס ריכט אָפּ די רעליגיעזע צערעמאָניע, און אויפטריט פון אונדזערע חברים, וואָס דערמאָנען דעם אָפּגעטאָענעם פאַרברעך קעגן אונדזער קהילה און פאָלק און זייער מאַרטירער־געשיכטע.

5. אָנהאַלטן אַ פאַרבינדונג מיטן אירגון אין ישראל. און בעת ס'איז פון דאָרט דערהאַלטן געוואָרן די ידיעה וועגן די אינטענסיווע צוגרייטונגען אַרויסצוגעבן דעם יזכור־ספר צום אָנדענק פון אונדזער קהילה און אומגעקומענע לאַנדסלייט, האָבן מיר די דאָזיקע ידיעה אויפגענומען מיט גרויס פרייד, נישט געקוקט אויף די פאַרשטענדלעכע טרויער־געפילן און דערינערונגען, וואָס דאָס האָט אַרויסגערופן.

מיר האָבן זיך באַמיט בייצושטייערן צום דאָזיקן גרויסן ווערק מיט וואָס מיר האָבן נאָר געקאָנט. מיר האָבן צוגעשיקט מאַטעריאַלן וועגן אָנטייל פון אונדזערע בני־עיר אין דער רעזיסטאַנס־באַוועגונג, וועגן זייערע העלדישע מעשים און קאַמף קעגן די נאַציס און זייערע שטאָלצע אויפטריטן, בעת זיי זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשע הענקער. מיר האָבן צוגעשיקט פאָטאָס, דאָקומענטן און נעקראָלאָגן און בכלל אַלץ, וואָס האָט געקאָנט דינען דעם דערהויבענעם ציל: צו פאַרוואַנדלען דעם ספר אין אַ ווירדיקע מצבה, אין אַ „ספר־קדוש" — אַן עדות אויף דור־דורות פון דייטשער רשעות און מאָרד־לוסט.

6. אַחוץ זיצונגען און פאַרזאַמלונגען האָט זיך די לאַנדס־מאַנשאַפט אויך באַמיט אַדורכצופירן פון צייט צו צייט פאַרשידענע קולטור־פאַראַנשטאַלטונגען, ווי פּורים־באַלן און אַנדערע. די זענען געוויינטלעך געווען באַגלייט פון מוזיק, רעציטאַציעס פון יידישע לידער און אינהאַלטס־אויפקלערונגען — צומאָל אויך אָנדייטנדיק אויף זייער מוסר־השכל צו אונדזערע היינטצייטיקע באַדינגונגען.

זאָל אויך צום סוף אָנגעמערקט ווערן, אַז אין די גורלדיקע מאַי־יוני טעג פון מדינת־ישראל אין יאָר 1967, האָט אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט אַחוץ איר רוף צו סאָלידאַריטעט אויך פּראָקלאַמירט אַ זאַמלונגס־אַקציע פאַר דער מדינה, ביישטייערנדיק זיך פאַר איר נאַטירלעכן, גערעכטן פאַר־טיידיקונגס־קאַמף פאַר עקזיסטענץ.

פאַרן קאָמיטעט
פ. קראַקאָווסקי

סאַלאַ ראַפּאַפּאָרט

מענדל וואָלקאָוויטש
פּרעזעס

רפאל קראַקאָוואָסקי
סעקרעטאַר

מאַקס מיטעלמאַן

צעשאַ מיטעלמאַן

ירחמיאל יאַקובאָוויטש

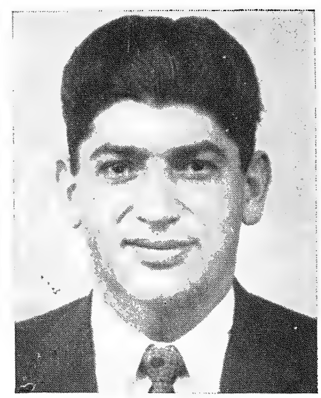
קאמיטעט פון דער זדונסקעוואליער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע

HAROLD HOLENDER, Secretary

PHILIP ROSENBERG, President

JOE DZALISHINSKY, Chairman

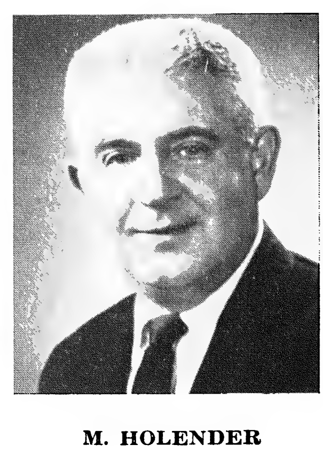
M. KOVITZ

L. LIVRANT

L. GLICKSMAN

M. HOLENDER

YISKOR BOOK COMMITTEE
OF THE FIRST ZDUNSKA WOLA S. & B. ASS'N

J. KUREK

A. PERECOWICZ

H. KRONMAN

S. FRIDE

A. BETZ

M. GODLEWITCH

H. POTASZNIK

M. HERLING

אירגון יוצאי זדונסקה־וולה בארץ

מרדכי לנדסברג, חיפה

הרעיון להקים אירגון של יוצאי־עירנו בארץ לא נתקבל, משהועלה על השפתיים, בהסכמה כללית. באסיפה הראשונה שהתקיימה בחדרה, בהשתתפות רוב־רובם של אנשי זדונסקה־וולה בארץ, בשלהי שנת 1934, התנהל וויכוח עירני אף סוער בנידון וחלק ניכר של החברים שלל את עצם הרעיון מעיקרו.

הללו, השוללים, שכינו את האירגון המוצע „לנדס־מנשפט", משל היה זה כינוי של בוז, הביעו חששות רציניים שמא הקמת האירגון עלולה לחתור תחת יסודות ועקרונות מקובלים ואף מקודשים ביישוב, כגון: הנאמנות לחיים המפלגתיים, קיבוץ גלויות וכדומה — יסודות ועקרונות, שגם אנשינו, אנשי זדונסקה־וולה בארץ, בדומה ליתר חלקי היישוב הבונה, האמינו בנכונותם ולא עלה כלל על דעתם להתכחש להם כל־עיקר.

האירגון — טענו הללו — עלול להוות מפגע רציני לעקרונות הנזכרים, עלול לגרום להחלשת תחושת ההזדהות של הפרט עם כלל האומה, הנאבקת על זכות קיומה כאומה הנושאת את עצמה — מאבק קשה וגורלי הדורש את כל האדם. במקום החתירה להתמזגות הרצונות למטרה משותפת לכלל היישוב, החתירה ליחידה הומוגנית אחת, שתעמיד את כל כוחותיו ומשאביו של היישוב הלוחם לצורכי ההווה והעתיד של האומה המתהווה, עלולה להיווצר התפצלות והתפלגות לאירגונים קיקיוניים קשורים לעבר נוסטאלגי — המסיחים את הדעת מהרעיון המרכזי, שבגללו ולמענו נטשנו בעצמנו את אותו העבר גופא, היינו: הפיכת אבק האדם לגוש ציבורי מלוכד ומגובש סביב מטרה עליונה אחת ויחידה.

אך מחייבי האירגון לא היו שותפים לחששות האלה. הללו היו סבורים שהמוסד החדש — האירגון המוצע — עיקר תפקידו וזכות קיומו יהיה לשמש מקום־מפגש לשיחות רעים לבעלי־עבר משותף מחד, ומקור סעד ועידוד לנזקקים מבין העולים החדשים, על־מנת להקל על מצוקתם וקליטתם עם בואם ארצה — מאידך.

יתר על כן, המחייבים היו סבורים שלא זו בלבד, שלא יהיה בכוחו של האירגון שיקום, אם יקום, להפוך מתחרה למוסדות היישוביים הקיימים ולעקרונות המוצהרים והמקובלים על־ידיהם, אלא שעם הקמתו של המוסד המוצע עצמו תתווסף עוד לבנה לבניין הכללי של היישוב — בחתירתו לשילוב כל בניו ובנותיו הבאים לגבולותיו במשימה המשותפת והכללית.

לבסוף, לאחר וויכוח ממושך, בו התבלט במיוחד ביחסו החיובי לרעיון המנוח יהודה גולדהמר ז"ל, היתה ידם של המחייבים על העליונה והוחלט על הקמת האירגון. באותו מעמד נבחר וועד ארצי ראשון, שמקום ישיבתו הקבועה נקבעה חיפה.

על מי־מנוחות

שנות קיומו המעטות של האירגון עד פרוץ מלחמת העולם השנייה לא הצטיינו בפעולות מיוחדות. העניינים התנהלו על מי־מנוחות. אומנם, לא נתאמתו חששותיהם של השוללים — אך גם לא הוכחו טענותיהם של המחייבים. ברם, עם הגיעם של העולים הראשונים ארצה לאחר השואה — אודים מוצלים מאש התופת — הוכחה והוכרה זכות קיומו של האירגון ואף נתקבל, בדיעבד, על דעת הכול ללא עוררין.

ועד יוצאי זדונסקה וולה בחיפה

החל מהימים האלה קיים האירגון בהדרכתו של היושב ראש הראשון בחיפה — המנוח אליעזר טונדובסקי (טנה) ז"ל, קשר הדוק עם העולים החדשים שזה מקרוב באו, בהעניקו לכל נזקק מבין האחרונים — בשקידה ובהתמדה — סעד חומרי ואף עידוד נפשי כפי מיטב יכולתו, כדי להקל מעליהם את מחסורם ולהפיג את בדידותם.

פעולה זו, שנקראה „עזרה חומרית ראשונה", עודדה לא במעט את העולים החדשים, אלה שסבל בל־יתואר עבר עליהם בגיטאות ובמחנות ההשמדה הנאציים.

קבלת־הפנים החמה, הכנסת־האורחים הלבבית ומסי־

רותם של כל חברי־הוועד לעולים עם הציבם את צעדיהם הראשונים על קרקע המולדת, העניקו לאחרונים מקור לא־אכזב של הקלה ועידוד בהסתגלותם והשתרשותם בחיי היישוב כולו — בבעיותיו ובדרישותיו.

מותו של החבר טונדובסקי, שלא זכה ליהנות מפרי פעילותו הציבורית המסורה באירגון יוצאי־העיר, היתה אבידה קשה לחברי־הוועד, לחברי־האירגון ובמיוחד לעולים החדשים, שמצאו באיש אוזניים כרויות וקשובות לבעיותיהם ולדאגותיהם.

ויצוין, שגם רעייתו של המנוח, החברה חיה טונ־דובסקי (מבית בוגיינסקי) ז״ל, התנדבה מרצונה, מיום שבעלה שבק חיים לכל חי, לפעולות האירגון, תוך רצון עז למלא את החלל שנוצר עם הסתלקותו של בעלה, בהשתדלה לבצע את כל אותן הפעולות, שבשעתן היו מוטלות על שכם בעלה המנוח.

ואכן, היה היתה הח׳ טונדובסקה ז״ל ערה, מסורה ופעילה ביותר בוועד יוצאי זדונסקה־וולה בחיפה וביתה היה פתוח לרווחה לכל ישיבה, אסיפה ולכל המתדפקים על דלתותיו מיוצאי־עירנו.

יהא זכרה ברוך.

מבצע אפר הקדושים

בשנת 1946 הגיע ארצה חברנו זליג פרנקל ואיתו אוצר יקר וקדוש: חופן אפר חללי וקדושי־עירנו — שייריהם הארציים של הורינו, אחינו, אחיותינו וקרובינו, אשר הושמדו ונשרפו בקרמטוריום בחאלמנו.

בשובו לפולין לאחר השואה האכזרית שפקדה את עמנו, לאחר טילטולים וסבל בל־יתואר במחנות הסגר שונים, ביקר האיש בחאלמנו, יישוב ככל יישוב בימים כתיקנם, שהפך למושג מעורר בלהות וזוועות ליהודי הסביבה וזדונסקה־וולה בימי שלוט הנאצים — משמידי עמנו.

שם, בהתייחדו עם זכר יקיריו ובני־עירו, עלה הרעיון לפניו להביא לקבר־ישראל בארץ־ישראל חופן משיירי אפר־הקדושים — סמל־זכרון לדורות למה שעוללו לנו הגרמנים.

ואכן, אסף האיש מלוא־חופניו מן האפר הקדוש, שמר אותו מכל משמר בכל דרכי־נדודיו עד הגיעו ארצה. ומשהגיע מסר את הפקדון הקדוש שבידיו לוועד בחיפה. בלווייה פומבית שנערכה לכבוד המאורע בהשתתפות חברי־הוועד, יוצאי־העיר וכן רבים אחרים הובא אפר־הקדושים לבית־הכנסת המרכזי בחיפה ביום ט״ו אלול תש״ו.

למחרת היום, ט״ז אלול, בשעה 10.00 לפני הצהריים, נערכה תפילת אזכרה לקדושים בהשתתפות קהל רב — ובראשו רבני ונכבדי־חיפה. פרקי־תהילים נאמרו על־ידי יושב־ראש הוועד, הח׳ טונדובסקי — ואילו „אל מלא רחמים" על־ידי החזן של בית־הכנסת.

עם תום נאומי־התייחדות קצרים יצאה הלווייה לתל־אביב בליווי משמר־כבוד מאנשי־עירנו לדירתו של חברנו מאיר רוזנברג.

למחרתו, ביום י״ז אלול, הובא האפר לבית־הכנסת המרכזי בתל־אביב. לאחר השמעת דברים לרגל המאורע הטראגי על־ידי נכבדי־העיר תל־אביב וכן הספדים מזעזעים על־ידי הרבנים, בעוד כל הקהל יושב ישיבת־אבלים תוך התייפחויות וגניחות בלתי־פוסקות ולאחר אמירת קדיש בצוותא — יצא מסע הלווייה לבית־הקברות הישן ברחוב טרומפלדור, בעוד קהל בן רבבות״ים פוסע נכאים בצעדים איטיים אחרי הארון.

במקום נערך טקס דתי כהלכתו ולאחר שראש עיריית תל־אביב, מר רוקח ז״ל, נשא דברי קינה נקבר אפר־הקדושים בקבר־אחים.

לאורך המסלול, בו עבר מסע הלווייה הארוך והמרשים, נסגרו כל החנויות וכן נעצרה התנועה כליל.

המבצע הגדול הזה, שראשיתו בתחושת החובה של חברנו זליג פרנקל כלפי קהילתו וסיומו בתהלוכת הלווייה לבית־הקברות הישן ברחוב טרומפלדור בתל־אביב, שאורגן על־ידי הוועד הארצי בחיפה — נחרת עמוק־עמוק בליבות כל משתתפיו בכלל ובאלה של יוצאי־עירנו בפרט.

* * *

התיאור הזה יהיה לוקה בחסר, אם לא יצוין חלקם הרב בפעולות האירגון של חברינו ירמיהו פיק ומר משה רוזנברג ז״ל — יושב־ראש האירגון בתל־אביב.

פעילות ראויה לשבח במיוחד פיתח ירמיהו פיק בתחום התמיכה הכספית וכן בהכנת התוכנית להקמת מצבת הזכרון לקדושי־עירנו — מצבה, שבמידה וידוע לי היא יחידה במינה בכל העולם.

פון מיינע קינדער־יאָרן

דוד אהרונוביץ, חיפה

דעם טייערן פּשוטן יידן,
לוזער (אליעזר) האַראָוויטש,
מיין זיידן —
צום אָנדענק.

געווען איז דאָס גלייך נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג און דער פּויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה, וואָס איז אויסגעבראָכן באַלד נאָכדעם ווי פּוילן האָט דערגרייכט, נאָך לאַנגע יאָרן פון פרעמדער אָקופּאַציע, איר זעלבסטשטענדיקייט.

צו יענער צייט איז דאָס שול־וועזן אין פּוילן ווייט־ווייט נישט געווען אַנטוויקלט. בפרט איז די לאַגע געווען באַזונדערס שווער אין די קליינע שטעטלעך, צווישן אַנדערע אויך ביי אונדז, אין זדונסקעוואָליע. אויף דער יידישער גאַס זענען בכלל נישט געווען בנמצא קיין רעגירונגס־שולן, און אויך נישט קיין ערנסטע פּריוואַטע שולן. אויב ס׳האָבן זיך דאָך געפונען מאַנכע יוגנטלעכע, וואָס האָבן באַזיצט עטוואָס בילדונג, האָבן זיי דאָס נישט דערוואָרבן אין קיין שולע, נאָר אַלס אויטאָדידאַקטן, אָדער לערנענדיק איינער ביים אַנדערן. פון די 2 מיטל־שולן, וואָס האָבן יאָ עקזיסטירט אין דער שטאָט: די ווי צ קי ע ווי ט ש־שולע פאַר מיידלעך און די רעגירונגס־גימנאַזיע אונטער דער לייטונג פון גלח ווו י ט ש י ק, האָבן נאָר אין דער לעצטער געלערנט אַ 4—5 יידישע קינדער, וואָס האָבן אָנגעהערט צו די אויסגעשפּראָכענע אַסימילירטע משפחות — וועמען ס׳איז זייער ווינציק אָנגעגאַנגען די איבעריקע שטעטלשע יידן.

צו דער צייט בין איך נאָך געווען אַ קליין ייִנגל און געלערנט אין דער „ה וי כ ש ו ל״ פון ס ר ו ל (י ש ר א ל) מ א י ר פּ י ע ר ני ק אַ ז ש (דאָס חדר האָט זיך געפונען אויפן 4־טן שטאָק). נאָכן ענדיקן דאָס חדר האָב איך קיין סך מער נישט געקאָנט ווי זיך אונטערשרייבן, און צוזאַמענרעכענען וויפל 2 ברויט האָבן געקאָסט — נאַטירלעך, אויב ס׳איז אין דער היים געווען צו באַצאָלן פאַר 2 ברויט מיטאַמאָל.

מיין מוטער, ש ר ה א ס ת ר ז״ל, אַ גרושה, וואָס האָט געאַרבעט אַלס שטאָפּערין, האָט געוווינט ביי מיין זיידן, ל ו ז ע ר (א ל י ע ז ר) ה אַ ר אָ ו ו י ט ש — אַן אָרעמער שערער, אָן אַ פעסטן אַרבעטס־פּלאַץ. מיין מוטער, אַ מערוועלטלעכע און דרייסטע פרוי, האָט שטאַרק געוואָלט — און וועלכע יידישע מוטער וויל דאָס נישט? — איך זאָל ווייטער לערנען. געוואָלט און אויך מקיים געווען. זי האָט זיך דערלויבט דעם געוואַגטן שריט — נישט־געקוקט אויף אירע אַזוי־באַגרענעצטע מיטלען — און מיך איינגעשריבן אין דער קריסטלעכער גימנאַזיע.

אַזוי־אַרום בין איך געווען דאָס ערשטע בעל־הבתישע קינד, וואָס איז געגאַנגען שבת אין דער שולע.

יאָרן האָט מען וועגן דעם אומדערהערטן „פ אַ ר ב ר ע ך״ נישט געוווּסט. יעדן פרייטיק פלעג איך אַוועקטראָגן די שול־ביכער צו דער משפחה פּ י ק, וואָס האָט געוווינט נאָענט צו דער שולע, און נאָך די לימודים ווידער זיי דאָרט איבערלאָזן. אָבער צום סוף, נישט־געקוקט אויף אַלע אָנגענומענע פאָרזיכטס־מיטלען, איז אויך דער „פ אַ ר ב ר ע ך״ — ווי געוויינטלעך אין לעבן — געוואָרן אַנטדעקט.

דער אויסגעבראָכענער סקאַנדאַל איז געווען גרויס. ס׳איז אָנצונעמען, אַז נישט בלויז דער פאַראייינצלטער פאַל האָט די רעליגיעז־פאַנאַטישע קרייזן אַזוי שטאַרק באַאומרואיקט. זיי האָבן, ווי ס׳ווייזט אויס, מורא געהאַט, אַז דער „ג ע פ ע ר ל ע כ ע ר״ אָפּנויג פון „ד ר ך־ה י ש ר״, זאָל נישט חלילה דינען ווי אַ פּרעצעדענס, אַ שלעכטער ביישפּיל פאַר אַנדערע עלטערן, וואָס וואָלטן אויך געווען גרייט — ווי זיי האָבן זיך משער געווען — צו שיקן זייערע קינדער לערנען אין גימנאַזיע, אויך אין די שבתים און ימים־טובים. אָבער זיי האָבן דאָס נישט געוואַגט צו טאָן צוליב דער פיינטלעכער געזעלשאַפטלעכער מיינונג פון די הערשנדיקע רעליגיעזע קרייזן.

מיין זיידע, פון די גרינדער פון דער חברה „ש ע ר ע ר ס״, האָט צו יענער צייט סטאַביל געדאַוונט אין בית־המדרש, וואָרעם אין דער חברה האָט מען נאָר געדאַוונט אין די שבתים און ימים־טובים.

צו ימים־נוראים, זייענדיק באַפרייט פון דער שולע, האָט מיך דער זיידע מיטגענומען צום דאַוונען אין בית־המדרש אַריין. ביז צום מוסף־דאַוונען האָט זיך אַלץ געפירט כשורה. אָבער באַלד איז אויסגעבראָכן אַ גרויסער טומל. דער בעל־מוסף, דער דיין ר׳ א ל י ע ז ר ש ל ו ם, האָט קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז ער וועט זיך נישט שטעלן דאַוונען מוסף ביז מיין זיידע וועט נישט צוזאָגן, פאַר דער גאַנצער עדה יידן, אַז ער וועט מער נישט דערלויבן מיר צו גיין שבת אין דער שולע. אין קעגנפאַל — האָט ער באַפוילן — זאָל מיין זיידע גלייך, אין מיטן דאַוונען, פאַרלאָזן דאָס בית־המדרש,

עפנטלעך אָנגעגריפן, האָט מיין זיידע זיך געפּרוווט פאַרטיידיקן, אַז איך בין נישט זיין זון נאָר זיין אייניקל, און אַז מיין מוטער איז כמעט די גאַנצע פּרנסה־געבערין אין שטוב, און אַז ער האָט ווייניק־וואָס צו זאָגן איבער איר און מיר. פונדעסטוועגן — האָט ער צוגעגעבן — זאָגט ער צו צו טאָן אַלץ וואָס אין זיינע כוחות, כדי צו ווירקן אויף דער טאָכטער, מיין מוטער. ער וועט בעטן, דריקן — צומאָל אויך דראָען. בקיצור: ער וועט אויסנוצן אַלע מעגלעכע מיטלען, כדי צו דערגרייכן דעם ציל. אָבער איין זאַך קאָן ער נישט טאָן. צוזאָגן און פאַרפליכטן זיך אויפן אָרט, נישט־האָבנדיק פריער זיך אַדורכגעשמועסט מיט דער טאָכטער — דאָס קאָן ער נישט.

דוכט זיך: קלאָרע און פאַרשטענדיקע דיבורים. אָבער ר׳ אליעזר שלום איז נישט געווען דער מענטש, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו שכל הישר, בעת ס׳איז געשטאַנען אין קאָן — לויט זיין טיפסטער איבערצייגונג — די אויפהאַלטונג פון איינגעפונדעוועטן, רעליגיעזן לעבנס־שטייגער אין זיין קהילה, פאַר וועמעס גורל און כאַראַקטער ער האָט זיך געפילט פאַראַנטוואָרטלעך.

האָבן דעריבער מיין זיידנס רייד — דברים היוצאים מן הלב — אָנגעטראָפן אויף טויבע אויערן און גאָרנישט געהאָלפן.

באַליידיקט און דערנידעריקט האָט לסוף מיין זיידע אויסגעטאָן דעם טלית, מיט טרערן אין די אויגן מיך גענומען פאַר דער האַנט און אַרויס פון בית־המדרש. כדי צו פאַרפולקאָמען זיין נצחון, האָט ר׳ אליעזר שלום, באַלד נאָכדעם, אויך אויפגעפאָדערט מיין באָבע צו פאַרלאָזן די ווייבערישע שול.

פאַרדריסלעך איז געווען דער פאַקט, וואָס נאָר געציילטע מענטשן זענען געווען אויף דעם זיידנס צד בעתן אַנטשטאַנענעם טומל — בעת דער גרעסטער טייל מתפּללים האָט נישט געוואַגט צו עפענען דאָס מויל קעגן דעם דיין און זיין עפנטלעכער באַליידיקונג פון אַ מענטשן — און דערצו אין די סאַמע ימים־נוראים, וואָס סימבאָליזירן נישט־נאָר אהבת המקום נאָר אויך — און אפשר בעיקר — אהבת הבריות — אַ געדאַנק וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער אומבאַדינגטער פאָדערונג פון סליחה ומחילה שבין אדם לחברו אַלס תנאי פאַר דער מחילה וכפרה שבין אדם למקום.

צווישן דער חברה „שערערס"

די ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפּרייט אין דער שטאָט. באַלד זענען אונדז אַקעגן געקומען עטלעכע יידן, פון דער חברה „שערערס" — טייערע, פּשוטע און ערלעכע יידן, וואָס האָבן געלעבט פון זייער פראַצע און ליב געהאַט איינער דעם אַנדערן.

די „שערערס" האָבן דעם זיידן גענומען אונטערן אָרעם, אַרויפגעפירט אים צו דער חברה און אַוועקגעזעצט נישט־ווייט פון עמוד. דאָרט איז געווען דער בעל־תפילה דער פאָטער פון נתן און העשעק קלינגבייל — ר׳ הענעך קלינגבייל, וואָס האָט פון קיינעם נישט צוגענומען זיין רעכט אויסצופירן זיינע רעליגיעזע התחיי־בותן, ווי ער האָט געפונען פאַר נייטיק.

אַ לענגערע צייט איז מיין זיידע געזעסן אומבאַוועגלעך, בלאַס ווי די וואַנט, נישט־קאָנענדיק קומען צו זיך — בעת טרערן האָבן זיך אומאויפהערלעך געקייקלט פון זיינע אויגן אין דער זילבער־ווייסער באָרד אַריין.

דער איבערפאַל

דעם נאָענטן שבת בין איך שוין געגאַנגען אין שולע אַריין, מיט די ביכער פריי אונטערן אָרעם, אָנגעטאָן אין שולע־היטל. אָבער צוריקוועגס האָב איך זיך באַלד איבערצייגט, אַז דער קאַמף קעגן מיר האָט זיך נאָכנישט פאַרענדיקט, אַז די פאַנאַטיקער שטעלן זיך נישט אָפּ פאַר קיין שום מיטלען מיר שווערער צו מאַכן און פאַרביטערן דאָס לעבן. אַזוי, גייענדיק פון דער שולע, בין איך באַפאַלן געוואָרן פון 3 בחורים, וואָס זענען אַרויס פון ר׳ אליעזר שלומ׳ס הויף, און מיט זידלערייען, ווי: „דו, געמיינער גלח־יונג!" און אַנדערע, מיך צעשלאָגן, באַשפּיגן און אויך צעריסן מיינע ביכער און העפטן. מאַנכע קריסטלעכע שילער, וואָס האָבן דאָס באַמערקט, זענען געלאָפן מיר צוהילף, אָבער די שלעגער האָבן זיך שוין אין דער צווישנצייט געהאַט צוריק־געצויגן אין זייער הויפּט־קוואַרטיר — איבערלאָזנדיק זייער קרבן מיט אַ פאַרבלוטיקטער נאָז און צעריסענע ביכער און העפטן, פונאַנדערגעוואָרפענע איבער דער גאַס.

ביים אָנבליק פון דער עוולה, וואָס איז קעגן מיר באַגאַנגען געוואָרן, האָב איך זיך ביטער צעוויינט. און דאָס נישט־נאָר צוליב דער נייער באַליידיקונג, נאָר אויך ווייל כ׳האָב געוווּסט, אַז מיין מוטער האָט נישט קיין מעגלעכ־קייטן מיר צו קויפן אַנדערע ביכער. אַחוץ דעם האָט מיר וויי געטאָן דער פאַקט — און דאָס פאַרשטיי איך נישט ביזן היינטיקן טאָג — פאַרוואָס איז שרייבן און לייענען אין שבת אַן עברה — דאַקעגן צורייסן ביכער און העפטן און אָנקלאַפּן דיביינער ביז בלוט אַ יידיש קינד איז גאָר אַ גרויסע מצוה?

אַזוי אָדער אַנדערש — דער אָנגעזאַמלטער כעס און ווייטיק האָט געזוכט אַ וועג זיך אויסצולאָדן. כ׳האָב אויך

געוואָלט אָנלערנען מײַנע פּאַרפאָלגער — אײנמאָל פאַר אַלעמאָל — כדי זײ זאָלן מיך צורו לאָזן און אויפהערן צו באַלעסטיקן.

בעת ס׳איז געקומען דער צווייטער שבת, זענען שוין די קריסטלעכע שילער, מײַנע חברים, געווען מער צוגעגרייט — צווישן זײ האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע פון די העכערע קלאַסן. און בעת די סצענע האָט זיך געזאָלט איבערחזרן, און די זעלבע 3 בחורים האָבן זיך ווידער אַרויסגעלאָזן צו מיר מיטן באַקאַנטן רוף: „דו, געמיי־נער — — —!", זענען פון אַן אַנדער טויער אַרויס די קריסטלעכע שילער, 2 פון זײ מיט אַלטע שפּרינג־פּעדערן פון וועב־שטולן, און שטאַרק צעשלאָגן די אָנגרייפער, צעריסן זייערע ייִדענע קאַפּאָטקעס און אַזוי ווייטער.

מאָנטיק, באַלד נאָך דעם צווישנפאַל, בין איך, צוזאַמען מיט די אַנדערע שילער, וואָס זענען געווען פאַרמישט אינעם אינצידענט, גערופן געוואָרן צום דירעקטאָר, דעם גלח, אויף אַן אויספאָרשונג. נאָכדעם, ווי איך האָב אויפגעקלערט דעם הינטערגרונט פון געשעענעם, האָט מיך דער גלח געהייסן צוריקגיין אין קלאַס, זאָגנדיק: „דו ביזט שוין אַזוי אויך גענוג באַשטראָפט" — דאַקעגן די אַנדערע שילער, באַזונדערס די 2, וואָס האָבן זיך באַנוצט מיט די שפּרינג־פּעדערס, זענען באַשטראָפט געוואָרן.

אין זעלבן טאָג, אַהיימקומענדיק פון דער שולע, האָט מיר דער זיידע מודיע געווען, אַז דער רב ר׳ אליעזר ליפשיץ ז״ל האָט אונדז געשיקט רופן.

בעת מיר זענען אַרײַנגעקומען צום רב איז שוין געווען אַביסל טונקל. דער רב האָט מיך אַרײַנגערופן צו זיך, באַפעלנדיק דעם זיידן און שמש, זײ זאָלן אונדז לאָזן אַליין.

מײַן יונג הערצעלע האָט אין דערדאָזיקער מיסטער־יעזער אַטמאָספער פונעם טונקעלן צימער, אַ פול אָנגע־פּראָפּטער מיט ספרים — גענומען האַסטיקער קלאַפּן. כ׳בין געווען פול מיט שרעק, נישט וויסנדיק וואָס דער רב האָט בדעה מיט מיר צו מאַכן.

אָבער באַלד האָט זיך דער רב צו מיר דערנענטערט און מיט אַ רואיקן טאָן געפרעגט — פאַרוואָס כ׳האָב אָנגערייצט די שילער זײ זאָלן שלאָגן ייִדישע קינדער? נאָכדעם ווי כ׳האָב דעם רב געענטפערט מיט אַ פראַגע — די פראַגע, וואָס האָט מיך נישט געלאָזן רוען: פאַרוואָס האָט דער דיין, ר׳ אליעזר שלום, אַזוי פאַרשעמט מײַן זיידן און האָט זיך מיט דעם אַליין נישט באַגנוגנט, נאָר אויך אָנגעשטעלט חברה, זײ זאָלן מיך באַפאַלן, צעשלאָגן און צערייסן די ביכער און העפטן אום שבת האָט דער רב געענטפערט:

„אויב דער דיין, ר׳ אליעזר שלום, האָט שלעכט געהאַנדלט, וועט אים דערפאַר דער רבונו של עולם באַשטראָפן". און אין דעם מאָמענט האָט דער רב, אָננעמענ־דיק מײַן האַנט אין זײַנע ווייכע, איידעלע הענט, מיט אַ פליסטערנדיקן, האַרציקן טאָן, זיך געוואָנדן צו מיר:

„און דו, דודל, זאָג מיר צו:

„אַז ווו דו וועסט זײַן, און וואָס דו וועסט זײַן, וועסטו בלײַבן אַ ייִד. און דו וועסט קיינמאָל אין דײַן לעבן נישט טאָן קיין שלעכטס קיין מענטש, נאָר דערפאַר ווײַל ער איז אַ ייִד".

די טייערע ווערטער פונעם רב ז״ל, האָבן זיך טיף אײַנגעגעסן אין מײַן האַרץ — און באַגלייטן מיך מײַן גאַנץ לעבן.

✶

פּאַמעלעך האָבן זיך אָנגעהויבן די געמיטער, נאָך די שטורמישע געשעענישן פון די 3 וואָכן, אין וועלכע כ׳בין געוואָרן אַרײַנגעצויגן קעגן מײַן ווילן, צו באַרואיקן.
גלײַכצײַטיק האָבן זיך אויך גענומען באַווײַזן ווייטערע ייִדישע שילער אין דער אָרטיקער גימנאַזיע — ביז זייער צאָל איז לסוף אויסגעוואַקסן פון 4—5, ווי אויבן דערמאָנט, ביז עטלעכע און צוואָנציק.

בעת מיט יאָרן שפּעטער, האָט זיך אונדזער משפּחה אַריבערגעצויגן קיין לאָדזש — האָט זיך מײַן זיידע ע״ה, מיטן גאַנצן האַרץ און נשמה, איבערגעגעבן צו העלפן די אָרעמע קינדער, געטראָפענע פון גורל, פון דער שולע פאַר טויב־שטומע אויף לעגיאָנעררוו גאַס 17.

געשטאָרבן אין עלטער פון 72 יאָר.

* באַמערקונג: היינט, נאָך צענטליקער יאָרן פון דער פּאַסירונג, איז מיר אַבסאָלוט קלאָר, אַז די קריסטלעכע שילער, מײַנע געוועזענע חברים, קומענדיק מיר צוהילף קעגן מײַנע פאַרפאָלגער, האָבן לגמרי נישט געמיינט מײַן טובה, ווערנדיק מכלומרשט געריירט פון דעם מיר אָפּגעטאָענעם אומרעכט. דער דאָזיקער פאַל איז פאַר זײ געווען מער נישט ווי אַ פּאַסיקע געלעגנהייט צו באַפאַלן ייִדן — וואָס זײ וואָלטן איבעריקנס געטאָן און אויך געטאָן ביי יעדער אַנדערער אונטערגעקומענער געלעגנהייט.

לקט תגליפי־עץ

א. ארליך

בשמונת העמודים הבאים הננו מגישים לקט תמונות של תגליפי־עץ, מעשה־ידיו של **ברל סאַט** — מקרובי משפחת סאַט שבעירנו — שהופיע בספרו „אַ יידיש שטעטל״.

ואכן, השם „אַ יידיש שטעטל״ (עיירה יהודית) אין כמוהו לבטא נאמנה, באופן קולע וממצה שאין למעלה ממנו, את השתפכות רחשי־הלב למראה־העיניים. שכן, דיה הצצה קלה וחטופה בתמונות המעטות הממלאות את העמודים האלה — והנה עולם מגוון ועשיר, עולם יהודי שורשי, שופע עמקות ובטחון, עולם מושלם, מושתת על אדני־המסורת, סמליה ואביזריה השונים, מתגלה לפניך בכל עוזו וכובש אותך בנאמנותו המפליאה למציאות היהודית בעיירה, כפי שזו מוכרת לנו מאז. נדהם מתוך יראת כבוד, אך גם מוקסם מאין יכולת להסיח דעת ועיניים, עומד הצופה לפני כושר הראייה ועוז הביטוי של האמן, תכונות המופיעות בכל תג וסמל, בכל קמט ומבט של הדמויות המעוצבות האלה — לקט מזער של מציאות בית ישראל בעיירות הגולה בשנים עברו.

תגליפים אלה בין אם נוצרו בכוח ההשראה של דמויות אבטנטיות שחיו בעירנו (ויש יסוד לדברים) ובין אם לאוו — בשיבוצם, ליד ריכוז החומר הרב והעשיר המקופל בספר הזה, כוונתנו להמחיש ולהבליט בפני הצופה והמעיין בהם את מהות האבידה שנגרמה לנו — את אובדנו של עולם יקר, קרוב וקדוש, שנכחד מאיתנו לבלתי־שוב.

א בינטל האלץ-שניצערייען

אין די וויטערע 8 זייטן גיבן מיר אַ בינטל אָפּדרוקן פון האָלץ־שניצערייען, דאָס ווערק פון ב ע ר ל ס אַ ט, פון דער שטעטלשער ס אַ ט ־פאַמיליע, וואָס איז דערשינען אין זיין בוך „אַ יידיש שטעטל״.

און באמת איז דער טיטל „אַ יידיש שטעטל״ אַ טרייע, טרעפלעכע און אויספירלעכע באַצייכענונג פאַר די געפילן, פון וועלכע מ׳ווערט באַהערשט אין אָנבליק פון אָט־די בילדער־אָפּדרוקן. ס׳איז גענוג אויבנאויפיק פאַרבייצולויפן איבער די וויניקע בילדער, וואָס פילן אויס די זייטן — און אַ קאָלירן־רייכע וועלט, אַ יידישע וועלט, פאַרוואָרצלט און אויסגעפילט אין מחשבה און בטחון, אַ שלימותדיקע וועלט, באַזירט אויף די יסודות פון טראַדיציע, אירע פאַר־שידענע סימבאָלן און רעקוויזיטן, אַנטפלעקט זיך פאַר דיר אין איר גאַנצער קראַפט, דעראָבערנדיק דיך מיט דער אַנטאַפּנדיקער טרייקייט צו דער יידישער שטעטלשערווירקלעכקייט — אַזוי ווי זי איז אונדז גוט באַקאַנט. דער־שטוינט און מיט יראת־הכבוד, אָבער אויך פאַרכישופט און צוגענאָגלט צום אָרט, שטייט דער לייענער פאַר דעם קינסטלערס זע־פעאיקייט און אויסדרוקס־קראַפט — אייגנשאַפטן, וואָס איר קענט זיי אידענטיפיצירן אין יעדן שטריך און סימבאָל, אין יעדן בליק און קנייטש פון די אויסגעפורעמטע געשטאַלטן — אַ קליינער פראַגמענט פון דער יידישער שטעטלשער ווירקלעכקייט אין די פאַרגאַנ־גענע יאָרן.

די שניצערייען — סיי זיי זענען געשאַפן געוואָרן לויטן בילד פון אויטענטישע געשטאַלטן, וואָס האָבן געלעבט אין אונדזער שטאָט (און ס׳איז דאָ אַ גרונט דערצו), און סיי נישט — אין זייער איינפלעכטונג אין אונדזער ספר, ביי דער זייט פון רייך־קאָנצענטרירטן מאַטעריאַל וואָס איז אין אים אַנטהאַלטן, צילן מיר בולט צו קאָנקרעטיזירן פאַרן לייענער די שרעקלעכע אבדה וואָס מיר האָבן געליטן — דער פאַרלוסט פון אַ טייערער, נאָענטער און הייליקער וועלט, וואָס איז פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן אויף אייביק.

א יידיש שטעטל

בערל סאטט

האלץ סקולפטור

א ווען דער רבי איז נישט דאָ

ב שכר לימוד

ג אַ פּאָרטרעט

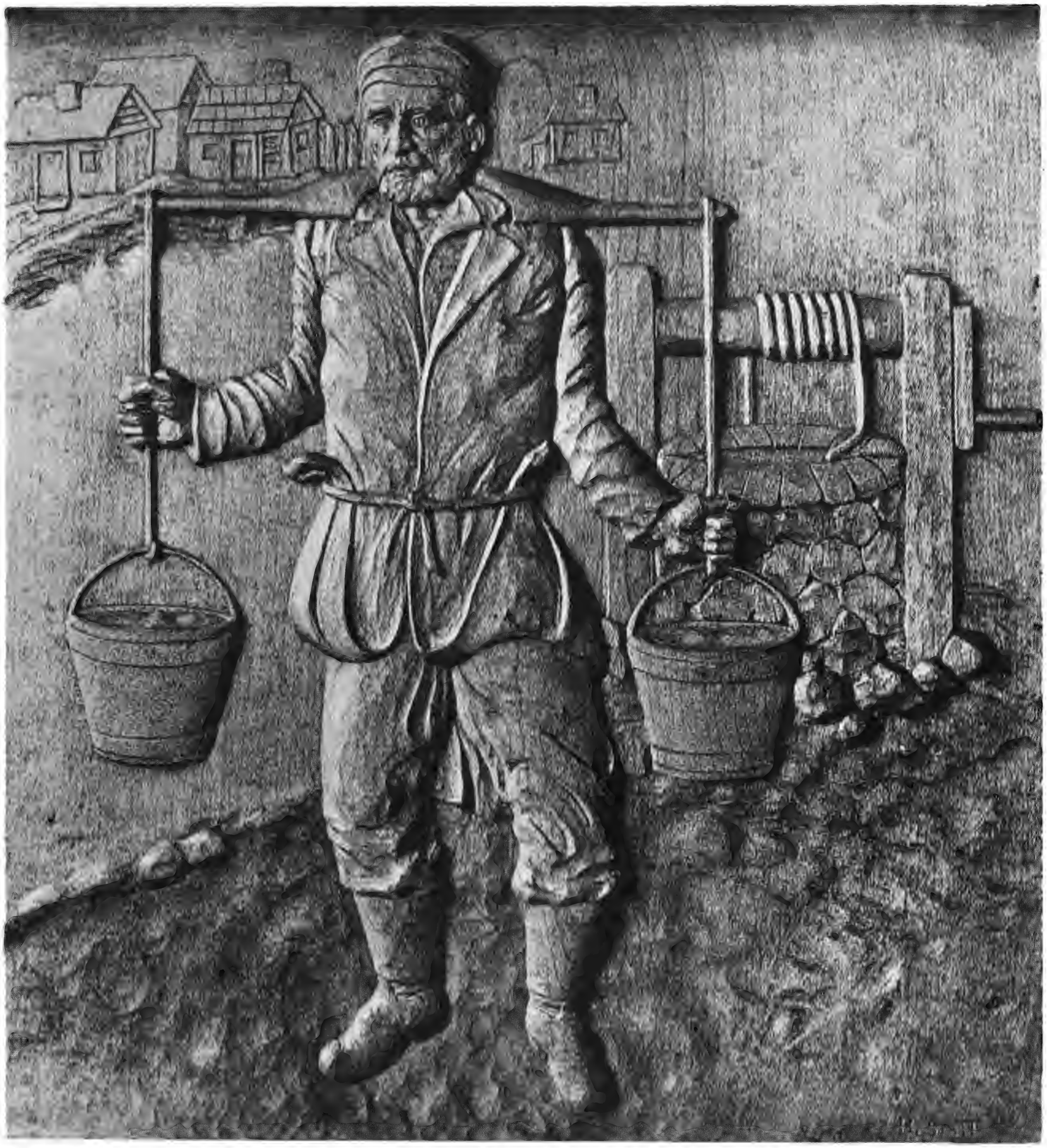
ד אַ שניידער

ה טראגען דעם סידור

ו די מוטער

ז אַ שוסטער

ח דער וואַסער טרעגער

B. SATT

B. SATT

there, to be followed by emigration to Palestine. Children's homes were former at Theresienstadt, where we were taught a little Hebrew. We were left undisturbed by the Russians.

At first there were rumours that the youth groups were going to Switzerland, but after a while it became quite clear that we were going to England. On hearing this, the Polish Jewish delegate raced round on his motor-cycle, and warned us that any one caught wandering outside the camp gates would be sent back to Poland. Major Khurzmir took us to see an anti-capitalist film demonstrating the exploitation of workers in America. Czech soldiers, meeting us in the street, asked whether it was true we were going to England. When we answered "Yes," they said, "Why England? Russia is much better."

The time approached for our journey. Three hundred of us were taken to Prague by train, and from there to England in R.A.F. bombers. We said goodbye to everyone. The most difficult part of our journey was the departure from Theresienstadt. It was the place where we had been given our freedom.

דוד קלק

David Clack, first President of the Zdunska-Wola Society in New-York.

Cross and advised them to inform the Russians to avoid Prague and make for Theresienstadt before he was forced to carry out his orders. At any rate, the mass extermination was never carried out.

On the day of the liberation of Theresienstadt, allied planes were continuously circling overhead. We could hear machinegun fire and heavy explosions. Such concentrated fire was directed at the Nazis hiding in the mountains around Theresienstadt that they abandoned their emplacements and ran out with their hands up.

We felt that liberation was near, but no one knew who our liberators were to be. Some said the Americans, others the English, the French or the Russians. Others again maintained that the Swiss Red Cross would occupy Theresienstadt because of the typhus raging in the camp. The barbed wire around the ghetto was covered with placards warning against typhus. Czech police prevented anyone from entering or leaving the ghetto.

Not knowing who our liberators were to be, we hoisted first the Stars and Stripes, then the Union Jack, then the Tricolor and lastly the Red Flag. This flag-changing went on throughout the day. All this time people were dying of typhus.

In the evening we heard cheers and the rumble of tanks. We ran from our barracks towards the barbed wire, but the Czech police drew their pistols and forced us back. The tanks were those of the Russian Army and they were being cheered by the native Czech population. The Czechs were holding Russian and Czech flags and shouting "Long live Benes and Masaryk." Prisoners also ran out from their enclosures. We embraced one another though we still found it difficult to believe freedom was so near. The whole night we heard the rumble of tanks and the cheers of the local Czech population. The Czech police, however, wouldn't let us out because of the typhus in the camp and the Russians wouldn't enter for the same reason. In the morning Russian soldiers carrying submachineguns approached the barbed wire. I wanted to run out to them but a Czech policeman pulled me back by the collar. I called out to a Russian, *"Tovarish,* I want to get out and the policeman is stopping me." He ran quickly towards me, rammed the policeman in the stomach with his sub-machinegun, swore at him, and took me beyond the wire. At this, everyone else began to break out.

The Russians gave us 24 hours to take any revenge we liked on any Germans we could find. Germans were running around with their hands in the air, shouting "I'm not SS., I'm *Wehrmacht."* At the side of the road outside the camp lay overturned German tanks and charred German soldiers, resembling roast geese. Abandoned anti-tank weapons lay in the ditches. Many prisoners used them to settle old scores. I took off my camp-uniform and dressed myself in a uniform taken from a rucksack: a brown Hitler-youth blouse, blue shorts, and a German army-belt inscribed *"Gott mit uns."* Especially anxious to take revenge was a young German gypsy who had run out from the enclosure. I asked him why he was so intent on his revenge when he was himself a German. He replied, "It's true, but I'm a gypsy also, and you don't know what they did to us." He ran backwards and forwards on the road leading to Leitmeritz, but he was too innocent to know how to hurt anyone effectively. Each time a German passed he would give him a tentative kick or push, or swear at him.

Russian Jewish doctors, most of them women, had arrived together with the Army. There were also many Jews in the Intelligence Service, and other high-ranking Jewish officers made an imposing impression with their fine uniforms and rows of medals.

The Russian military governor, a Major Khurzmir, assembled all the Jews in the courtyard of the Dresner Armoury, and addressed us from a balcony, a Jewish delegate from the Polish Government standing at his side. Polish and Russian flags were hoisted at the same time. He began his address: "Polish Jews and Jewesses! Return to your homeland, to your own soil, to your houses, to your property." The Polish delegation continued in much the same vein. I felt that I had no reason to go back. There was already a strong Zionist movement in Germany, preparing groups for *Hachshara*

DAY OF LIBERATION *

By Shimon Klin

The Solemn Days we have just passed through bring to mind other "Days of Judgment" — fifteen years ago.

At the beginning of April 1945, sensing defeat, the Germans began liquidating a number of their concentration camps and sending the remaining prisoners into the "model camp" at Theresienstadt. Most of them were driven by the SS. on foot; others came in wagons.

By order of its High Command the SS. drove their Jewish prisoners at a jog-trot from Buchenwald, Dachau and other camps. The SS. rode motorcycles and bicycles or were seated in jeeps or small trucks. The sick prisoners were the first to be killed. Others collapsed from hunger; they would be killed immediately unless they got up at once and went faster.

My group was luckier: we came by train, though even among us many died, their stench filling the wagons. The SS. refused to remove the bodies; they had received orders to fetch everyone in the wagons to a destination that later proved to be Theresienstadt.

Some of the prisoners managed to jump from the wagons and escape. They were lucky in that the SS. guards were elderly and more tolerant than indoctrinated youngsters. They were also influenced by the atmosphere of approaching liberation and consequently less strict.

We arrived at Theresienstadt at the end of April 1945, under the guard of the Hungarian SS., to be received by Czech police and German and Czech Jews, who had already been through a long spell at the camp. The Jews took our dead from the wagons and administered first-aid to the sick, some of whom were taken to hospital. Others were placed in *Kasserne* (Armouries), and received no medical attention whatsoever, the overflow being so great and the medical personnel so few.

While we were being led through the Ghetto, Czech Jews watching from their windows dropped down lumps of sugar to us tied to pieces of string and waved and called out to us. We were surprised to see how well they looked in comparison with us. They seemed well-fed and they wore suits and ties; we, on the other hand, wore the K.Z. pyjamas; our feet were swollen, our faces drawn.

I was sent to live in a barrack together with other young people. There was a pleasant courtyard around it, with flowers and trees. Every day our food was brought to us: thick soup, meat, vegetables and a *Buchte*. We ate from our concentration-camp mess-tins. Our meals were very gay, for we had long since forgotten the taste of decent food.

There were many invalids and *Mischlinge* (children of mixed marriages) at Theresienstadt. The invalids were Jewish ex-servicemen with honourable records from the First World War. These invalid ex-servicemen had special privileges, which included easier work and longer residence at Theresienstadt before being sent off further east. They propelled themselves around in wheelchairs. The *Mischlinge* had a high opinion of themselves, they would say "I am not Jewish, I am a *"Mischling."* Several German-Jewish women told us their husbands were in the Wehrmacht or SS. They would worry about their husbands' fates after the war. My barrack was near the barbed wire, and I watched many non-Jewish husbands creep under it or bribe the Czech police guard to take letters or parcels to their Jewish wives.

The German aim at the end of the war had been to gas the inmates of Theresienstadt and then to cremate them. After the liberation of the camp rumours circulated that the officer in charge of the planned extermination had contacted the Swiss Red

---

* *Reprinted from the "Jerusalem Post", October 14, 1960.*

survive the hell of the concentration camps and some were saved by fleeing to the Soviet Union.

During the time of this terrible destruction and annihilation, we in the United States did not forget our brothers and sisters in Zdunska-Wola, and waited for the moment when we could help those who had survived. Our Zdunska-Wola Sick and Benevolent Society organized a United Committee, together with our sister organization "The Fox Rosenberg Family Circle." In 1946, after the end of the war, the United Committee called a meeting at which leaders were elected to organize and carry on important relief work. The Committee consisted of the following beloved Landsleit: Zelig-Wolf Rosenberg (of blessed memory) Chairman, and his wife, Hodl; Philip and Pearl Rosnberg; Leib and Rachel Liverant; Max and Beila Kovitz; Irving and Dinah Feinkind; Jack and Sylvia Kurek; K. Rosenberg and his wife, Esther (of blessed memory). They were the very first to respond to the needs and cries for help from our near ones overseas. And as soon as it was possible to communicate with them in Poland and elsewhere, we immediately set about raising the necessary funds to help the survivors of our city. Packages of food were sent, as well as medication for those who were ill. We also undertook to help, as much as possible, those of our Landsleit who were forced to live in D.P. Camps.

The Committee succeeded in sending aid directly to the Committee in Zdunska-Wola through the good offices of our friend, Joseph Arnold, a member of our Relief Committee, who at that time (1946) went on a "journey of mercy" to Poland, so that the Committee could divide its aid among those returning from the D.P. Camps. Our assistance was in the form of money, medications and hundreds of pounds of clothing.

The Committee continued its Relief activities and sent to Zdunska-Wola over 3,000 pounds of clothing and 700 packages of food and much-needed medication to the various D.P. Camps.

At this point, we must also mention, the assistance given by our Society to newly-arrived Landsleit in the United States. In a number of instances we helped the new arrivals get started. We also succeeded in establishing a Relief and Loan Fund in Israel, which helped hundreds of our poor, sick Landsleit who arrived there after the war-years.

These, in brief, are but a few of the highlights of the activities of the Zdunska-Wola Society, better known as the First Zdunska-Wola Sick and Benevolent Society.

The history of this organization, which we call the "Society", has been written in a honourable chapter on the communal activities on behalf of the Zdunska-Wola Landsleit in the United States, which covers a period of more than sixty years, and which, at the same time, made a significant contribution to Jewish communal life in America.

It is true that sometimes our work was extremely difficult. However, we were rewarded in the knowledge that all was accomplished with devotion and responsibility; a feeling that was shared by every member and official in our organization.

It is with a feeling of pride and justification that we say that no matter how great or how small the accomplishments and activities of our Society, it did its utmost to uphold the dignity and humane traditions of the unforgettable city of our birth — Zdunska-Wola, in whose everlasting memory, this volume has been dedicated.

THE ZDUNSKA-WOLA SOCIETY AND THE FUTURE OF OUR DESECRATED TOWN

By Philip Rosenberg (New York), President of the Society

In this Yiskor Book, dedicated to the blessed memory of our town — Zdunska-Wola, whose Jewish population of 12,000 was so brutally annihilated by the Nazis, we cannot omit mention of an organization in New York, which is a living segment of our never-to-be-forgotten town in Poland.

When this Society was originally founded in 1902, it bore the name of "Zdunska-Wola Benevolent Association". But in recent years the name was changed slightly to "The First Zdunska-Wola Sick and Benevolent Society. The purpose of this organization, as reported in the "History of the Yiddish Landsmanshaften in New York" was to provide its members with social and sick benefits, burial and cemetery advantages and to send help to our old home-town.

In reality, however, its program was a much broader one. First and foremost, it was a Reception Center, a means of support to the Landsleit, who at that time, at the beginning of the 20th Century, came to the United States as part of the gigantic wave of Jewish immigrants from Eastern European communities.

Every one who arrived in the United States was given a warm reception by the Zdunska-Wola Landsleit; greeted like a true brother and was made to feel as if he had indeed come home after a long and difficult journey. At the same time, every newly arrived Landsman not only brought with him the latest news from Zdunska-Wola but also a piece of the 'heart and soul' of the town where our cradles once stood, where we had spent our sweet and joyful youth, joyful despite the difficult life of the Jewish workers and craftsman, and the small merchants and trades-people living under Czarisc rule.

During the early years the Zdunska-Wola Society brought all the Landsleit together at meetings or other functions, helped ease the loneliness and yearning for their families and friends left behind, and made life more bearable for them, here in this new land, regardless of whether they worked in the sweat-shops or sought some other form of employment.

And when a Landsman was in need of financial assistance, the Society helped him. Most important of all, however, the Society symbolized the continuation of the life of our home town, for those who settled here in New York, and who assumed a new life conforming to the way of life in America, where we had planted new roots.

With the outbreak of World War I, the ties that connected us with our old home-town were broken, and in 1924 immigration from East European countries, including Poland, was almost brought to a standstill. But interest in Zdunska-Wola and the concern of our Society to the needs and fate of our town remained throughout the duration of the first World War, and even during those years when no communication whatsoever was possible. As soon as the opportunity arose, we stretched our fraternal hand across the sea and sent all kinds of aid.

In response to a request from Rabbi Leiser Lifshitz to help build a Talmud Torah in Zdunska-Wola, our Society raised a considerable sum of money and sent it for this purpose, as well as additional assistance to various other communal and cultural institutions in Zdunska-Wola.

A separate chapter of wholehearted and openhanded assistance by our Society was written after the terrible holocaust which the bestial Hitler and his Nazis unlashed on the world during the Second World War. Of the twelve thousand Jewish men, women and children in Zdunska-Wola, only a very small number escaped death. Some managed to

that his name deserves an honored place among the heroes in Jewish history.

Some of the other speakers included Jacob Susak and Urian Rosenberg, who added their voices in mourning for our fallen martyrs.

After the closing of the Yiskor (Memorial) Services, the entire assembly formed a procession and returned to the Feldafing Camp. There the new arrivals were made comfortable for the night. Joseph Rosenberg, Luzen-Ber's son, who was the camp cook, saw to it that no one should go hungry.

It was shortly after, that every Jew in the camp, by whatever means available to him, sought to leave the hated German soil as quickly as possible. The ground had been so saturated with Jewish blood, that it would for generations to come, be a symbol of all that is despicable of the so-called Aryan race.

Some of our town's-people did manage to reach Israel. Many migrated to America and other countries, with one desire in our hearts, to forget those bitter years. But the spilled blood and the cries of our beloved martyrs won't let us forget. We cannot rest. The great tragedy, from which we were fortunate to emerge alive, must not vanish as a bad dream. It is too monumental to be just lightly passed off as an episode in the dry pages of history.

In all our dedications, proclamations and commemorations, we must not fall into a state of melancholy, frustration and confusion. Those of us who have lived through the terrible destruction of our people, who have suffered the most horrible torture and bear the marks of it on our bodies and souls to this very day, those whose lives were daily engulfed in horror and dread in that Gehenna, should be eternally viligant to prevent the reoccurrance of this awful tragedy.

All our former brothers and sisters in the concentration camps and in the State of Israel share this great responsibility, and have helped to erect monuments to our honored dead in many lands. Yet now, more than twenty years after the downfall of the hated Hitler regime, we find once more, especially in Germany, Nazism again spreading its murderous wings.

Jewish communities throughout the world have once more become targets for anti-Semitic hooliganism. Graves are being desecrated, synagogues, Jewish community centers and other Jewish buildings are being vandalized and the detested swastika smeared over the ruins.

This is the work of the same racists who were responsible for the deaths of six million Jewish martyrs, who tortured and put to death our beloved fathers and mothers, sisters and brothers. Their innocent blood must not let us rest. It is not only by recording our hallowed memories that we can achieve continuity of our history.

In order to secure our future, we must exert an active resistance with weighty deeds, such as the Monument which was erected by our townspeople in Feldafing. Another is the "Written Monument" — the recording on paper and publishing of our Yiskor Book (Memorial Book) — which should bring into full clarity the struggle for our existence as human beings and as Jews, and it must constantly be a reminder of the beautiful people of our town who are gone, but not forgotten, and their tragic death.

The honoured list of those who helped build the Monument in Feldafing, Germany includes:

1) Moishe and Bluma Shor
2) Itzik and Hendel Leah Beech
3) Mark and Ola Warshavsky
4) Joseph and Sheindl Dzalishinsky
5) Aaron Aronberg
6) Abraham Korzoff
7) Shema Krakovsky
8) Mania Novotna
9) Peisach and Joseph Rosenberg

more freely and to think. They held meetings and discussed questions of vital importance to all of them. Previously, their talk was depressively bitter regarding the mass butchery of the Jews, and of the Nazi blood-bath. They could not ease their mental pain and anguish, no matter how hard they tried. When they thought of the great Jewish personaliites that once lived in the town of Zdunska-Wola, and were highly respected and honored this small group of our town's folk began to look for some outlet to their feelings and their bitter tears. At one of these meetings, they decided to erect a "Monument" honoring the hallowed martyrs of Zdunska-Wola. They specifically decided to erect this "Monument" deep in the heart of Germany, so that the "Monument" would remain as a permanent symbol and a constant reminder to the German Aryans of the terrible atrocities inflicted by the Nazis on the Jews of Zdunska-Wola and on the millions of our brethren.

It is with great pride that we mention the following initiators who were responsible for bringing about the realization and creation of this "Monument":

Moishe Shur, Markl Warshavsky, Joseph Dzalishinsky, Itzik Bitch and others. Considering the difficult circumstances in which they found themselves, and the fact that they had no financial means whatsoever, they still, with great effort and intensive and arduous work did everything in their power to realize this project.

Moishe Shur was a tremendous influence on a friend of his, from Lodz, David Boruchovsky, who was, at that time, the leader and director of the D.P. Camp, and he influenced the German City Government to obtain land for a Jewish cemetery, thereby making it possible to erect the first Zdunska-Wola Monument.

With guest toil and effort on the part of each and every person in this Zdunska-Wola group, they built the monument themselves. They carried the sand and cement, and, bit by bit constructed the huge stone. The inscription on the stone was carved by our own Zdunska-Wola Landsman, Luman, who was a stone-carver by profession. The inscription placed on the stone reads as follows:

"We perpetuate the memory
Of the fallen martyrs
From the city of Zdunska-Wola,
Who perished at the hands
of he fascists, Nov. 9, 1942.
Honored be their memory."

The surviving Jews of Zdunska-Wola,
Feldafing, Nov. 9, 1946.

As soon as the Monument was erected, this group of people began to search all the surrounding D.P. camps in Germany. The Unveiling of the Monument was arranged for the 15th day of Elul, 5706 (1946).

Zdunska-Wola landsleit poured in from all sections of Germany and over 400 gathered at the Displaced Persons Camp in Feldafing. Many other Jews came along, who had been forced to make the "Death March"; and they, too, came to participate in the dedication of the Jewish Cemetery at Feldafing.

At the unveiling of the newly erected Monument, the El Maleh Rachmim prayers were recited by Abraham Pakentreger, a brother of Yankel Shamesh of our city. So heart-rending were his prayers for the departed, that all the listeners, without exception, wrung their hands in anguish. Without restraint, tears quickly welled-up, as the wailing from pent-up broken hearts rose to the very skies.

Moishe Shur, speaking at the dedication of the Monument, recalled the hardships attendant to its erection; reflecting that is was exceedingly worth the efforts and back-breaking toil for such a sacred mission, that of finding hallowed ground to perpetuate the honor of our martyrs, who fell at the hands of the Nazi murderers.

This is the one spot where we can now come to mourn our great loss; where we can cry out our pain and despair and water the sacred ground with our burning tears.

Herman Goldberg, from Lodz spoke, and recalled the role of the Zdunska-Wola heroes who fought against the brute force of the fascists. Amongst those on that sacred list, he recalled the name of Zussman Beitch, who fell in the struggle of the Warsaw Ghetto Uprising, and emphasized

In the last phase of the Nazi death-throes; in the last minutes that they still held as conquerors they didn't desist, even for a single, solitary moment, their sadistic plans for the annihilation of the Jews. When they were forced to retreat, they destroyed everything they had to leave behind; laid waste and crippled everything leaving permanent evidence of their deeds by creating a desert of desolation and death.

In orders to give vent to their bloodthirsty desires, during the last weeks of their rule, the Nazis gathered together the last remnants of the Jewish population that remained in the concentration camps and perpetrated the last "cleansing action". They lined them up in rows and gave them the order to march. This was called the "Death March". The Nazi Gestapo devils gruesomely triumphed over their helpless, forlorn, forsaken Jewish victims.

Fear was clearly written on the faces of all the prisoners. They we filled with dread and a sense of hopelessness, death hovered over each one of them; like suffering sheep they were forced to participate in this "March", all, hungry, half-naked, with clothes badly torn; chilled to their very marrow; without a drop of water to drink; they were driven day and night on this "March". Those were pain-laden, tense days and nights. The Gestapo took vengeance on them; chased them; shrieked at them; threatened them and beat them with clubs and knouts, constantly cursing them.

Hundreds of the tortured Jews could not endure the punishment and beatings meted out on them by the murderous Nazis, and fell dead by the wayside, from hunger and disease which sapped up their last bit of strength. They fell like flies, one by one, and soon masses of Jewish corpses covered the road of the "Death March".

And when the glorious day of Hitler's defeat arrived, there were very few Jews who survived that "Death March". Those who were fortunate enough to remain alive, looked like walking corpses; their bodies were little more than skeletons; withered, shrunken and infected by disease.

When the Allies took control in Germany, they established many hospitals, where these sick, tortured people were put to bed and everything possible done to bring them back to health. These hospitals were immediately filled to overflowing. Many were ill with highly contagious, infectious diseases. Many were so ill, that their bodies could no longer react properly to the medication given them, and they, too, died prematurely.

The terrible nightmare of the Nazi hell was over, — but the atmosphere of the Ghettos and the concentration camps still remained. The inner feelings of these former victims and their psychic reaction could not, for a single, solitary moment, make peace with their fate. The pain and anger which laid within each and every one of these unfortunate victims who managed to survive, did not let them rest. Constantly they remembered their beloved families — fathers, mothers, sisters, brothers — who met their untimely deaths at the hands of the merciless Nazis. Even those who were nursed back to health in the hospitals, or those who were set free and did not need medical aid, were almost all, without exception, emotionally and spiritually broken, without hope or courage, and unable, in many instances, to begin a new life for themselves once again.

During that time, the Allied Command in Germany established "Displaced Persons Camps (D.P. Camps) for these, the living victims of Nazism. They established huge community kitchens to feed the people who were liberated. Not having other alternatives, those who had managed to escape alive from the Hitler Murder Machine became the inmates of these newly created D.P. Camps. One of these D.P. Camps was Camp Feldafing. Among the Jews of this Camp, were 30 men and women from our home town of Zdunska-Wola. This group from our town became a close-knit, intimate unit. They wept on each other's shoulders over the terrible losses they had sustained; told each other the gruesome experiences that each and every one of them had undergone.

This accidental meeting in Feldafing of a number of people from our old home-town, was a tremendous stimulus for their broken spirits. This led to a rebirth of spirit and a renewal of friendships from their dim and distant past.

With a new will to live, they began to breathe

gas chambers and crematorias where they so mercilessly tortured and destroyed millions of our Jewish people. The cannibalistic acts of these Aryan "supermen" were part of their method to use any means to obtain the materials they were lacking. They manufactured soap which was made from fats, drawn from Jewish corpses; soft beds for

נשים מקוננות על החורבן.

פרויען וויינען איבערן חורבן.

Women mourning the destruction of the Temple.

themselves, made of mattresses which were manufactured and processed from the hair shorn from the heads of Jewish women. Jewish men, women and children were lined up haphazardly, while the accursed Nazi racists plundered, raped, tortured and robbed at will.

It was in this fashion, with planned, measured, true German accuracy that all the concentration camps became Nazi murder-factories.

The living witnesses who remain relate how the German Zander-Command created these concentration camps which were extremely overcrowded, that is, there was not enough room for those that were still alive. People lay packed, side by side, head to foot. The urine-laden air and the filth, and the lice, helped spread disease. They contracted dysentery from the terrible food. The cold and the frosts, insufficient food, the inhumanly arduous work (hard labor), the bloody beatings — if you were unable to work — all added to the misery of the prisoners. The weak ones were weeded out and taken to the crematoria or killed on the spot, by a bullet or an injection of poison.

The numerous facts given to me by our townspeople (landsleit) are enough to make your blood boil. Besides the above, the murderous Gestapo used many other means to promote the extermination. In many of the concentration camps they would, almost daily, take masses of Jews, undress them naked, line them up against a black wall and shoot them from behind.

These terrible deeds which were perpetrated on our people represent a vale of tears. To this very day there remains evidence of these unbelievably horrible facts, which can be seen at the Museum of Death, set up at Auschwitz, as well as on various film-clips that were taken and are a record of the history of martyrdom in the Hitlerite period.

Heartbreaking memories were related to me in 1945 by many of those who were saved from the concentration camps, when the waves of the Allied armies fighting against Hitler advanced, and turned the tide against the enemy.

The Hitler Wehrmacht had previously spread its web over all Europe, in its aggressive desire to further its aim to conquer the entire world in the march towards the East, destroying and laying waste in every country they conquered. At the time when the allied armies launched massive offensives against the Hitlerite armies, the dream of an undefeated Nazi Germany began to fade, and the death-noose around their necks began to tighten, the fall of the Nazis was in sight. Hitler's defeat was just a matter of weeks or days.

He found him and dragged him into his private car; took him to the cemetery and shot him there. He didn't trust this 'holy' task to anyone else, but himself, and with his own two hands, took revenge on his old and courageous enemy. This was how he eliminated not only his "enemies", but a whole series of Jewish cities, which had rich and well-established communities. Tens of towns were wiped out without the raising of an eyebrow, without a single wavering of a heart.

This is how they fulfilled the wish and the command of their leader.

„להרוג ולאבד את כל הישובים."

THE FIRST MONUMENT IN MEMORY OF THE MARTYRS OF ZDUNSKA-WOLA, ERECTED BY OUR LANDSLEIT IN FELDAFING, GERMANY

By H. Holender

More than twenty years have passed since a small number of our Zdunska-Wola Landsleit managed to save themselves from Hitler's "Murder Machine."

We will proceed to recount a number of important episodes and events which took place during this tragic period, which has passed, but is not forgotten.

In order to do this, I had a number of talks with some of our Landsleit here in New York and throughout the United States, who were former inmates of various concentration camps.

I am grateful to all the Landsleit who helped me in gathering the facts which are included in this article, and did not specifically give their names together with these facts. This is, really, the main purpose for my writing this article, in order to portray and illustrate the high morale amongst the refugees — our Landsleit.

I feel that it is my duty as a human being and as a Jew, on the eve of the publication of our Zdunska-Wola Yiskor Book, not to omit important memoirs, as related to me by our Landsleit. As it seems, almost all the descriptions in our Yiskor Book, will be principally aimed at recounting the entire experiences of the Hitler period — the terrible holocaust of our time, which is so deeply engraved in our memory, in our hearts and minds — the tragedy of six million Jewish martyrs, including our own martyrs from Zdunska-Wola, who were tortured in such a brutal fashion. No, we must not forget nor must we forgive. Deep in our hearts our anger lies imbedded against the German race, against the fascist murderers who destroyed almost half of our people, by most brutial means in gas chambers and crematorias. It is, therefore, our hallowed duty to set this down for posterity with complete accuracy, and document our statements for the historic continuity of our people, so that our children, and children's children shall have historic proof of the most umbelievable martyrdom of their ancestors which has no parallel in the history of mankind.

In order to enrich the historic value of the Zdunska-Wola Yiskor Book, I will give detailed facts regarding the German murderers and their military machine, which spread so aggressively across the European continent, annexing countries, taking cities, towns and villages; bringing in its wake death, destruction and annihilation, as well as fear, hopelessness and tragedy to the helpless Jewish population.

The bestiality of the Hitlerite butchers was boundless and reached a culmination point in the

joy generated amongst the population by the return of 90 people, after an absence of 15 months. But everyone thought to themselves: "This should only be a good omen!" It was said that the Burgomeister had had them brought back, but in reality it turned out that they were sent back by the Gestapo because they were ill.

We also heard similar news from the surrounding towns of Lask, Shadek, Sieradz. News came from all of them, that they were already all packed, and were waiting daily to be sent away.

It soon became clear that our "Angel of Death" would be the official Leader of the Lodz Ghetto, who would soon have his wish fulfilled by liquidating all the Jewish communities in the surrounding area. And thus it came to pass. After a whole series of bloody events, oppression and all kinds of punishment, finally, the last act was 'played', which exceeded any of the previous tortures and torments by far.

The hangman and liquidator of the province, Hans Buber, broke all records of villainy and cruelty during the finale of the action against our town.

"The Expulsion"

This occurred on the 25th August, 1942, about 12 o'clock midnight, when the entire Jewish population was driven from their homes and all were forced to assemble in the market-place. Everyone was forced to stand for the rest of the night. In the morning, the entire population was driven to the cemetery. There they made a narrow passage, and everyone had to pass through. First they left out the small children. Children who were held in their mothers' arms were torn away and thrown over the fence. Rubber truncheons rained down blows on the heads and shoulders, so thick and fast that blood flowed like water. Ten thousand people, driven at high speed into such a small area; many fell and were trampled to death by those following closely on their heels.

In the cemetery, the population was separated into two sections. One section composed of the younger element, numbering between 1,200 and 1,300 men, the rest of the population was squeezed into a very small area. This was the beginning of the real massacre. A large band of SS.-men, with Bubov in command, pushed themselves into the crowd, with revolvers in their hands, and began shooting right and left. This created such havoc and such terror, that everyone started runnning in all directions. This was what the murderers were waiting for. Another troop, which they had previously prepared, began to fire at the helpless people from all directions, with cannons, driving them back into the cemetery. This brief encounter resulted in several hundred dead or mortally wounded. No one could help the wounded, and they died several hours later. The SS. forced a number of the Jews to dig graves and bury the dead. When night came, all those still alive were forced to lie down on the ground, face down and lie that way till morning. In the morning a number of large buses arrived and began to remove the people. It took two days to transport all of them.

Food was entirely out of the question. No one seemed to mind it too much. About 8,000 people were transported to Chelmo, near Kolo, where they entered the portals of the famous death-camp.

One the third day they sent the balance of the Jewish population to the Ghetto in Lodz for slave labor. Of course, the Jews were robbed of all their possessions, money and jewelry, underwear and clothes, they were left naked and barefoot. Then they proceeded to perform one of their most terrible deeds. The SS. packed them into freight-cars, 100 to 120 people to a car; slammed the doors shut and locked them with seven locks, without air or water, and instead of traveling two hours, they traveled 17 hours. No wonder that when these trains arrived in Lodz, they had 27 dead, choked for lack of air.

That Bubov had a good head. At the height of all these deeds, he did not forget about his openly courageous enemy, the eldest of the Jews, Dr. Lemberg.

At the last minute, like a wild animal, he ran through the trains, searching, and his voice boomed out: "Vie ist ehr, der schwein, der Lemberg?" "Where is he, the swine, that Lemberg?"

ist acts should be called off. However, on a certain day, the order arrived that we carry out an enumeration.

The counting in our town was done in a much milder fashion. If, in the surrounding towns, the Jews were compelled to assemble in one spot, and the counting was done by Germans, in our town the counting was given over to the Jewish Committee and the eldest had to report every morning and every evening to the Magistrate on the number of Jews in our town, how many died, how many were born, etc.

From the moment the command was given for this 'counting', it was clear that our fate was sealed: our expulsion was finally becoming a reality. The counting was done by special representatives of the Jewish Committee who visited all the homes in the morning. By 7 p.m. everyone had to be at home. Those who were not found at home had to have proof of where they had been at that specific time.

The Catch

This was the appellation given to the taking away of 30 of our strongest men. We had become used to the fact that they would take people at work, either from the house or from the workshop. But this time the men were caught in such a drastic way and with such lightning speed, that it shook the whole city. The means used to catch these men was such that it was a harbinger of more unpleasant things to come, especially since those who were 'caught' were taken away without leaving a trace. We paid out large sums of money to drivers (Poles) to make special trips to try and find out where this group had been taken, but to no avail. Each one pointed in another direction.

From the various rumors that began spreading throughout the town, it could presumably be deduced that they were taken to the real purgatory — at Chelmo. Everyone was convinced that this would be only a partial "expulsion" of the old, the sick and the children. Reminding themselves about the children, the blood in their veins began to curdle. If it were only the old and the sick — things would not look so black. But the children? How could we possibly give up our children? In everyone's mind plans began to form of what to do. Some small consolation was drawn from the fact that the stamping (possibly tattooing of numbers) which was the last act before the "expulsion", was postponed.

But, unexpectedly, on a certain Monday, the stamping was arranged. We knew already from the surrounding towns that it was good, if you were stamped with an "A" and that a "B" or a "P" were not good. The sudden order for the stamping renewed the terror. We knew that the process of stamping would take several days, followed shortly thereafter by the "expulsion".

The stamping took three days and occurred in the following sequence: At mid-day, before lunch, only men were called from a certain area, called from the houses by the Jewish police and were taken to the spot where the stamping look place. Everyone appeared before the Gestapo agents. One dictated and the other one stamped an "A" or a "B" on both breasts and on both hands. The same stamp went on the control sheet which everyone had to fill out, containing his name, address, etc. After lunch, they took the women from this same area. On the 2nd day of the stamping, we began to realize that the whole business of stamping was purely a cynical sadism on the part of the Nazi beasts. They undressed the people stark naked and beat them with canes and whips until they were covered with blood. The Jewish people were engulfed by fatalistic feelings. Everyone tried to evaluate the terrible situation. In order to quiet the people a little, the Nazis spread a rumor that the owners of the ships and the Burgomeister had gone to Berlin and were awarded by the "iron tickets", that our city shouldn't be touched. As a sign that things would be quiet plenty of work arrived for the shops. Even night shifts were organized; sufficient food was sent in, such as potatoes, rice, etc. In general, it seemed as if the situation had improved.

One characteristic seemed to manifest itself in all small towns just before the "expulsion". A certain number of workers had returned from the labor camps in Posen. One can well imagine the

counteract this very dangerous, pending "expulsion". It was clear, from the very first, that this "expulsion" was motivated by political policy, namely the annihilation of the Jews. Besides this, it was also motivated by economic reasons. Since the small towns were inhabited by a section of the Jewish people who were not productive, and of no value to the government, they carried out illicit trafficking and smuggling, which was a demoralizing factor in the economic life. It saw no purpose in being preoccupied with an entirely useless group of people, when these persons could become successfully productive in other work which would be of use to the war effort. These and similar motives were ascribed by various German elements as the reasons for the 'need' and 'inavoidability' of the "expulsion". They underlined these motives by pointing out that in the towns which were productive, no such "expulsion" took place!

It was as a result of these reports that we came to the one and only conclusion that the only protection against such an impending "expulsion" was production. This should be the 'lightning rod', so to speak, which could save us from the impending storm, which we felt was already in the air.

One can readily imagine the charged atmosphere that prevailed. Thereafter, the action was directed to enrolling the older people and little children in the shops. Everyone wanted to be part of the shop. Everyone wanted to be assured of an employment card. The people began to look for protection by securing an important job at work, and there were certain cases when these positions were misused.

On the other hand, the work of the Germans in preparation for the "expulsion" went on apace. Commissions came almost daily. The city was feverish. Several days passed and no work came in, everyone became very depressed. Then there suddenly arrived a freight train with several cars laden with pelts, furs and straw, and things immediately picked up in the Ghetto, there was work, so that must mean that the "expulsion" would not take place.

Such was the life in the Ghetto. Every hour brought different moods, different situations.

On one ordinary working-day, just before Shevuoth there was news! "Krifa" had given the Doctor a letter to arrest six people. The order was carried out with lightning speed. Those arrested were turned over to the German police. What for? Why? When? No one knew the answer. But everyone felt that something was wrong. Certain signs were in evidence that presaged something unpleasant.

It finally became clear the following morning, when there arrived an additional list of five names, and it was learned that at one o'clock at night the German lieutenant was at the Doctor's house and there would be some new hangings.

This news was verified, and once again the same preparations were under way as before the Purim holiday, the difference being that last time they hung 10 men and now they had arrested 11 people. However, since among the 11 one turned out to be a woman, they decided to let her go free.

For this second hanging, even more stringent rules were set down for the Jewish population. This time the hangings were also be be witnessed by the women and children and everyone was worried that the women might break down and become hysterical, thus setting the stage for a provocation. However, it turned out otherwise, because the doomed men, by their determination and proud bearing, gave the population renewed courage. They climbed the stairs to the gallows chanting a song from the Yom Kippur service. It made an impression, as if a Cantor were singing before the blessed "Ark".

This time the bodies did not hang very long. They were soon buried, and somehow it was arranged that a "tallis" was placed under the body of each martyr in the grave.

Immediately after the hanging it became evident that this was a "play for the devil" from the nearby town of Pobianitz which was employed in production, but nevertheless, the entire Jewish population was "expelled". They were shipped to the Lodz Ghetto, and we began to feel that our position was also compromised, even though all sorts of efforts were being made to see to it that these terror-

distance, SS. men were stationed, with loaded cannons, waiting only for the opportunity to 'establish order'.

The martyrs stood on the steps of the gallows, with the nooses round their necks. A deathly silence encompassed the captive audience. Even the Poles, who were not 'invited' to attend or were not officially permitted to be present, stood around, on the roof-tops of houses, on fences, up on trees, and kept up a continuous tumult, seeming to derive an evil satisfaction from our tragdy, even they, suddenly fell still and held their breaths, in the final moments before the hangings.

The stillness was suddenly broken by harsh voices that called for "the eldest of the Jews". Dr. Lemberg, his face black as coal, ran forward in an almost senseless state, to the officers in charge. Those few moments were used by the martyrs, who called out, as if from a Tribune: "I go to my death gladly, and hope that I will be the last victim in our city." The second: "I am leaving a wife and four children, please care for them. Do not let them die of hunger." A younger one called out: "Abraham, if you should remain alive, take revenge for this!" Several fainted.

In the midst of this, Dr. Lemberg came forward and called out in a heart-rending but firm voice: "The 'powers-that-be' have commanded that I inform you, that these people are being hung for not following instructions, and for sabotage, and that each one of us can expect the same for similar reasons." The tone of those words became firmly engraved in the minds of all those who heard it, but would never forget it.

When one of the Germans gave the command for the execution to begin, the martyrs all called out "Shmai Yisroel", but the "achad" was never said, because the steps were suddenly pulled away from under their feet and a heavy, compressed sigh echoed in the ghastly stillness, torn from the hearts of thousands of unwilling spectators.

One of the attendants walked over and announced that the ten Jews were dead. The assembly began to depart. The martyrs were left hanging till about 5 o'clock in the evening.

The gates to the Ghetto were thrown open and the German and Polish population came to view the "criminals".

Throughout the city, outside the Ghetto, huge placards were posted giving the names of those who were hung.

In Jewish homes everyone wept and, after a while, things gradually calmed down. At the appointed time, at 5 o'clock in the afternoon, Nazi henchmen appeared. The martyrs were cut down from the gallows. The Sanitary Commission tried to make some small amends when they brought the bodies to the grave. No one was permitted to attend the burial. They were not permitted to bury the dead in the traditional "tallis" (prayer-shawl). The Doctor placed the martyrs in a row and numbered them. The Committee tried, to a certain extent, to satisfy the families of the martyrs in some small way, thereby getting recompense from the families of those hung, for these small favors.

After this episode, the Jewish population in the town quieted down, and the impression was created that we had paid the highest price for the right to live, but it was all for nothing. This was still not 'enough'.

On a certain evening we had a new scare. The Gestapo from Lodz came. This very news was sufficient to make everyone change color.

This is what happened. When we had decided to save our fellow Jews from the gallows, the eldest had promised that we would raise half a kilo of gold, or 20,000 marks. So they came to us about Passover time, for this money, and cynically declared that we owed the government this money for the hanging.

In the city comments were constantly being made on the causes for the hangings. The consensus of opinion tended to flow toward the belief that it was a result of smuggling spirits. Others believed that it was our remission from the "expulsion" of the aged and the children, which had been planned "by the powers that be". This was a constant topic of conversation among the population of the Ghetto.

Since news of the "expulsions" in the surrounding towns increased from day to day, the Jewish Committee set in motion a series of activities to

everyone was restless and kept asking himself the question. Maybe it will be me?

The following day, on the Fast of Esther, a plan of action was adopted for rescue. The 'powers that be' in Lodz were approached to do all in their power to call off these acts of terror. For this purpose, the Elder of the Jews pledged to raise 20,000 marks, or a half-kilo of gold, or three months work for military purposes in the resort (?) areas. This all was to no avail. The preparations for the execution proceeded apace.

Tuesday, Purim, 1942

When dawn broke, it brought a beautiful bright, sunny day, but the hearts of the Jewish people were weighed down by dark, heavy clouds. Shortly afterwards, many Jews began to walk the streets, looking as though they hadn't slept a wink, unwashed, everyone with the question on their lips: "what's the latest?" Everyone wanted to be convinced that possibly something would happen and that some would be saved.

But instead of hope for the better — there came an additional blow: all the men were ordered to be present at the execution. No one was to be permitted to leave the Ghetto to go to work. Usually, close to a thousand men left the Ghetto daily for work. The relatives of the new martyrs broke into a flood of tears, and the Jewish streets were filled with sobbing and wailing. A double guard was set up around the Ghetto. Patrols marched, in full uniform, with helmets and bayonets. They brought the rope and made the nooses. All preparations were made and tested around the gallows. They even tested to see that the steps could be taken away quickly. Ten grave-diggers were sent to prepare the grave.

A 30-man group of the "Shutz-Polizei" (Protective Police) came into the Ghetto and circled the place where the execution was about to take place. At the same time, the crowds were being driven to the execution spot. Everyone felt that their presence at this spot was fraught with danger. Any slight provocation, a cry, weeping, even a sigh, could give them (the Nazis) an excuse to shoot.

Many thought of going into hiding, but at the last moment each one felt that by not being present he would be committing a great moral crime, and, not waiting to be driven, they all appeared, with bowed heads and broken hearts.

About 3,000 Jews assembled at the place of execution. The proud bearing of the victims amazed everyone. A characteristic moment in a conversation among the prisoners' voices: "We do not want to be the sacrificial (lambs)."

One of those condemned to die stood up and called out: "Brothers, we are the lucky ones, we will be the martyrs. Let us not be cowards!"

The unwilling spectators were spread out in a semi-circle around the gallows, which was guarded by gendarmes, who were carefully spaced out every 4—5 meters, facing the crowd.

On the opposite side, there arrived a number of "guests", to view the spectacle they were dressed in various uniforms, and included the Commandant of the Concentration Camp, the "Einzatz fuehrer", as well as representatives from surrounding areas. The guests also included all the "worthy" masters of the city, in gala outfits, as well as a great many members of the Nazi organization, all in uniform, feeling very brave and gesticulating mockingly, while we, a black spot on the flag of a beautiful, bright March day, with bowed heads and muted glances, looked in all directions. Everyone knew what was going to happen, still we felt it was like a dream — a bad dream — a nightmare!

But the shrieking commands of the gendarmes, and the cries of the late-arriving Jews, who were unable to run quickly in the heavy snow and were being driven by the beats of the trancheons, brought us back once again to tragic reality. We saw that the hour of the execution was at hand.

Promptly at 10 minutes to 12 there arrived a heavy truck, from which the ten Jews were taken. The police brought them quickly to the gallows. A policeman was in charge of each condemned man, who at the demand of those condemned to death, drew the nooses tighter. The tension mounted... Tears welled up in everyone's eyes. There was repressed sighs. The leaders of the Jewish Committee quietly circulated amongst the onlookers, reminding and urging them to be quiet. In the

All these facts, as well as those related by people who had managed to save themselves, convinced the Jewish Committee of the seriousness of the situation, and they decided to proclaim a slogan: "We must create work — employment will save us." All means were taken, both 'kosher' and 'non-kosher'. A number of representatives took this very seriously and, in a matter of days, they had renovated the women's section of the synagogue in the Beth Hamedresh (house of worship), as well as in the Talmud Torah, which was built as an annexe to the Beth Hamedresh. The Jewish police were sent out to requisite all knitting and stocking machines. Long benches were placed in front of them, and suddenly it became a huge factory. The same was done with the tailor-shop and also with the straw-shop. The fur-shop was set up separately.

The people were divided up into various sections, and the work began to assume serious proportions. The city calmed down a little. But several days before Purim 1942, news again began to filter in from the surrounding towns that the Nazis were beginning to hang Jews and, at that time, the mood in our town was very grave. It seemed that the very air presaged the oncome of difficult days. The Doctor was being called too many times. The Committee also had too many meetings at night. Those people who worked closely with the Committee walked around crestfallen, and when they were asked the question: "Have you heard anything?" they answered with a deep sigh and a shrug of the shoulders.

"How should I know? Something is wrong. A heavy cloud is hanging over our heads."

The Sunday Before Purim

In this fashion, the city lived through a very long and difficult day in expectation of something enormous, something dreadful. Fear of the oncoming night made everyone depressed. Though no one knew, and no one talked about it, everyone felt it in his bones, that with the nightfall terror would descend on our city. Something would definitely happen. But what?

The dwellings seemed positively unliveable. No one had the patience to sit at home. Some went in to neighbors; others stood in front of their dwellings. People were, however, afraid to leave. Everyone had a desire to disappear for a brief time, to run away from one's own self for a while.

As soon at it grew a little darker, small groups began to gather in the yards. Everyone lent an ear. When someone came in from the street, he was asked for news. From little bits of information gathered here and there it became apparent that gallows would be erected. A shiver passed through all who heard. An impulsive shock hit the various groups.

The police were approaching — Jewish police — but no less dangerous than others of that calling. Whereto? They go quietly, like shadows, up to a house and rap on the door. It doesn't take long and they lead out a sick man, who has been ill in bed for a long time. They hold him under both arms. He doesn't protest. He doesn't cry out. He only asks, in a weak voice: "Where to?" "Why?" It would have happened quietly if not for the family who began to understand that this call from the police was different from those before; and several womens' and childrens' voices woke the neighbors, and it was passed from mouth to mouth that Sanitor had been taken. Additional news trickled in, that Nachum Elye had been taken and Jakimovitch was arrested. As each additional name was mentioned, some Jews counted: "How many was that?" They wanted the number to add up to 10, because that was usually the number considered to fulfill a certain "quota". The ten Jews were escorted out of the Ghetto. The Doctor escorted them to the Protective Police ("Schutz Polizei), where they were incarcerated. Relatives and friends of those taken were running around, shouting and tearing the hair from their heads.

On the Sunday morning there was turmoil in the city. Additional news — that gallows were being erected. For whom? Everybody was electrified. People fled from the shops. Everyone was on the street. No business was being transacted. In the Committees themselves — turmoil. The Bureaus did not function. People met in the street like mourners. No one greeted anybody. No one asked any questions. They all knew the answers. But

despondent, thinking that it might be true. However we could not free our minds from thinking such thoughts.

In a corner of each and everyone's heart there lay the question. Perhaps it is true? If so, what do we do? Especially when this news and the rumors kept on coming, without interruption. The reverse was really true. The signs and the facts were constantly being reinforced, showing that this was actually a planned action.

The signs given were:

1) In all those places were they were supposed to have the "Expulsion" ("oiszidlung"), about five or six weeks prior to that time the Nazis would begin a 'counting' twice daily. In the morning and in the evening they drove the entire Jewish population out into a public square and called out each one by name.

2) The Magistrates sent demands to the Jewish community to pay "Poll Tax" of 5 to 10 Marks for each "head".

3) Every person was then stamped with an "A" or a "B".

4) Buses arrived from the Zander Division, which would take twenty or thirty of the strongest men away in the direction of the crematorium, where they vanished.

This was followed, within two to four weeks, by the "expulsion" (oiszidlung). All the signs were characterized by the repetition of the same events. The atmosphere in the town become more oppressive. Sleepless nights increased. The feelings people carried in their hearts began to be visible on their faces. Friends queried each other with their eyes, asking for an answer to the question: What can be done? How can we save ourselves? Men stood around in groups and whispered to each other. Their wives wrung their hands and sighed. The children were fondled more than ever. The old mothers and fathers were quietly mourned (in the anticipation of their being taken away). People began to see terrible visions. The fears and foreboding of those around them began to have a terribly upsetting effect on the old and weak ones. They seemed to feel that it concerned them. Instinctively they became withdrawn. They began to feel that they were superfluous, that they were a burden to their children. They began to avoid walking in the streets and walked in the backyards, so that they would be seen less.

In every conversation concerning the acquisition of food and material for heating for a longer period of time, whether it related to the making or procuring of clothing or moving to another dwelling, the old fathers and mothers would say: "You don't have to count on anything for me, for soon I will be going into the ovens." (That is what they called the crematorias.) The younger members of the family tried to reasure them, but the old folks felt that they were being fooled.

For this reason, every rumor which was spread, that a Commission of the Wehrmacht was coming into the Ghetto, was met with great fear and trepidation by the old folks, who awaited their arrival with terror in their hearts.

The same would occur when the Elder in the Jewish community was called before the Burgomeister or before the police, and it became generally known, that whenever Dr. Lemberg was called (he was the oldest person in the Jewish community of Zdunska-Wola), it was not for a good reason, but rather it was the promise of terrible things yet to come. If this 'evil' did not have anything to do with the "expulsion", then it was considered a good omen.

Truly factual information was received by us in the following manner: approximately 4 or 5 weeks before Purim several young people arrived in Zdunska-Wola from the Kohler colony, where they had barely escaped being caught and thrown into the black vans. Three of the men had even been to the spot where those who were caught had been sent. These three men had been part of the group of "30 strong men". They related to the Jewish Committee all the gruesome experiences they had been through. A certain K. who was later caught and hung in Zelon for trying to steal across the protectorate border, related that he had been employed as a digger and had, with his own hands, buried his own wife and 8-year-old daughter. After this experience he became very melancholy.

the laughter of Jewish children. Here the Jewish community had flourished. I was now followed by strange, cold, hateful eyes. I saw the stores in the market-place and recalled the sounds of Jews at work meeking out an existence, and a more secure tomorrow for their children and grandchildren. Now, all was Juden-rein (free of Jews), the worries were all gone, together with the worriers. Silently, trembling, I drew close to Lasker Street, to number 8, to the court-yard where I had taken my first steps, — my yard, my home, my birthplace ! Here I had played as a child and spent my days as a youth, dreaming of manhood — but now there was only the stillness of the grave.

The big Gerer Shtibl (synagogue) from where during he Sabbath and the Holy Days had drifted down soft, sentimental sounds, and where on Tisha-b'Av — we had wailed in mourning for the destruction of the Temple in Jerusalem; and had danced the happy, joyful dances of Simchath Torah — now it stood in ruins, everything had been stolen or desecrated.

I wandered around this beplagued city and reached the Ogrodowa Street, where my uncle Yankele Shor once lived. I looked in through the windows and saw the house was inhabited. Even though the furniture inside was still the same, it was being used by strangers.

Finally, with a deeply wounded and bleeding heart, I arrived at the cemetery. There, amongst the graves of fellow Jews, amongst the desecrated bones of our hallowed martyrs, freed of the pressures and fears of inimicable surroundings — I wept unrestrainedly, letting the flood of tears loosen my helpless sorrow. I wailed my personal Kaddish, as a messenger of the few who survived the holocaust, for all those whose families were torn from their very roots, no one is left to mourn and say Kaddish for them.

Farewell, for all time, slain city of mine !

THE LIQUIDATION OF THE JEWISH COMMUNITY IN ZDUNSKA-WOLA

By Israel Tabacksblatt

In order to be able to visualize how this liquidation was carried out in the small towns surrounding Lodz, we present here as an example, the events as they happened in Zdunska-Wola. The same events repeated themselves in all the towns, with slight variations. The predominant factor was the brutal method used against the old people and the children. Everywhere the same bestiality — the same brutality, — the same despicable deeds. Everywhere the same character with the "Janus-face", Herr Hans Bubov, the butcher of tens of thousands of provincial Jews.

Almost a year before these events actually took place, it had become the subject of conversation in the town. This was due to the arrival of cards and news from the Kalish and Kanen regions. By various hints and Hebrew expressions they informed us that big vans were traveling around, picking up the old people, the sick and the children, and that they vanished without leaving a trace. Rumors began to spread, that in a section near Kalish, on the site of a sugar factory, there existed a crematorium in which the people were being burned alive. However, we did not want to admit to ourselves that such a rumor could possibly be true. So we began to dissuade one another in order to keep each others' spirits up, when we saw someone becoming very

We left the burning city behind us — our precious treasure had been destroyed. We continued our pursuit of the enemy, in order to break, once and for all time, his destructive powers. Thus, we arrived in the vicinity of Bidgoshah, and took the city after very heavy street fighting.

Shmuel Chaim Krull

In Bidgoshch, I met up once again with a very good friend of mine from Zdunska-Wola — Shmuel Chaim Krull, who was excellent soldier, and who had dogged the Germans step by step from the rear of Moscow. Unfortunately, our joy at seeing one another was of short-lived. Just two days after our meeting, this heroic, beloved landsman was fatally wounded by a German bullet. HONORED BE HIS MEMORY !

Concentration Camp-Orninberg

When on the brink of a complete debacle, when the "herren-folk" (master race) of the "New Order" and "Thousand year old Kingdom" were no longer able, even in their fondest dreams, to think of serious resistance to the mighty military force of the Allies, while the encirclement by the armored division's artillery grew daily, the movement of the defeated German-Teutonic Army became more limited, and finally, with nowhere to turn, they were forced to capitulate completetly. On the very last day, and up to the very last minute these wild demented monsters would not let their Jewish victims go. They still shot, gassed and burnt them as long as they possibly could.

One of the most shocking and hair-raising sights we saw along the way, was in the city of Arninburg, which we took by storm and where we freed all those we found in the concentration camp.

There we came face to face with the most horrifying sights, a mound of dead humanity, bodies stacked like lumber, ready for burning. There, not far from the camp, they had established a soap factory. The entire production was based on the consumption of these dead human bodies.

Besides these gruesome sights, we also came upon a number of inmates who were still alive, whom the "master race" had not had time to liquidate. But even those, the so-called "lucky-ones", were half-dead, stricken with contagious diseases, barely able to stand on their feet. Naturally, we did everything we possibly could to help these unfortunate victims. They received us with glazed and staring eyes — no longer able to believe that they were finally free.

Hearts filled with pain and sorrow, we choked back our tears, and left the camp in order, once and for all bringing an end to such agony and suffering. We set out on our last battle — to Berlin !

On May 1st, 1945, while taking an active part in the battle near Bremen, ten kilometers from Berlin, I was again wounded; covered with blood and riddled with bullets. I was taken off the battlefield to a military hospital in the city of Hohendorf, near Diesenthal.

On May 8th, while lying in the hospital, the joyous news reached me that Berlin, the fountainhead of the Nazi beasts had fallen at last, and that the Nazi Regime which had caused the destruction of half of Europe, had annihilated six million Jews and had planned to wipe out the entire Jewish people, this self-same Nazi Germany, the personification of the land of poets and thinkers, had finally surrendered.

Yes, Germany had surrenedered — but what had become of us? Lying bound to the bed, seriously ill after numerous operations, all my thoughts and dreams were of my parents, my near ones, my friends, of my fate and the fate of the Jews at home in Zdunska-Wola.

I waited patiently for the moment when I could once more return there in the hope that possibly — just possibly — something might have been left there after the great catastrophe. After lying in the hospital for six weeks, I was given leave and took the first train to Poland and headed toward Zdunska-Wola.

In the Massacred City

I walked through the familiar streets in wonder, silently staring through tear-filled eyes. From the windows through which, not too long ago, one heard

employed as lumber workers until the outbreak of the war between the Soviet Union and Germany.

How strange is fate: this very exile, which was regarded by us as a terrible injustice, turned out to be the very thing which saved our lives. It spared us from the German Wehrmacht after the Russian borders were overrun and occupied by the Germans.

We Volunteer for the Front

With the outbreak of the German-Soviet war on June 22, 1941, we were, on the basis of an agreement between General Shikorski and the Soviet Government, freed from forced labor in Archangel and evacuated to Kerghizstan. In May 1943, I and many others were mobilized on the labor front and sent to work in a military factory near Moscow.

When I received the first news of the unbelievable Nazi barbarism against our fellow Jews, I could no longer rest, I volunteered to fight. I felt I had to make my modest contribution in the terrible struggle against the well-armed, technically superior, inhuman German beasts.

In the Fight Against the Nazis

In September 1943, after going through a period of basic training, I became part of the First Polish Armored Brigade. There I met a number of acquaintances from Zdunska-Wola, among them, an officer, Elias Koninsky who had been a good friend of mine at home. This was indeed a pleasant meeting, which filled us both with joy. Within a few days, we took part in the famous battle of Smolensk. After that city was taken, we became a part of the First Ukrainian Front. We began a number of significent attacks, freeing hundreds of cities, towns and villages. Filled with bitterness and a strong desire for revenge against the Nazi "butchers", we hurled ourselves forward totally disregarding the difficult conditions, frost, snow and violent storms. In this fashion we finally arrived at the Bug River.

After bloody fighting, we stormed ahead and forced our way across the river, thus taking the Polish cities of Zamosch, Chelm and Lublin. When we reached Lublin, we came face to face with the cruelest and most criminal horrors that had taken place at the death-camp at Maidonek. Here, among other atrocities, we came upon half-burned bodies, newly slain and unburied Jewish corpses. Our ever increasing hatred and desire for revenge was again whipped up, at the sight of the unbelievable inhuman horror around us. We continued to pursue the retreating, devilishly stubborn, fighting Nazi beasts at top speed, until we reached the suburbs of Warsaw, at Praga.

In the struggle to free Praga, I was seriously wounded. After four weeks in the hospital, where I lay recovering from surgery, I learned that our forces were preparing to launch an attack on Warsaw. Notwithstanding the fact that I could barely stand, I volunteered and my commanding officer allowed me to participate in the storming and freeing of Warsaw on the 6th January, 1945.

Deep Sorrow and Victory

Banners were flying in the city. The soldiers marched to the sound of joyous singing. Victory salutes were fired — but our hearts bled, for Jewish Warsaw was entirely destroyed. The tightly knit Jewish community, the Center of Polish Jewry, where a rich cultural and spiritual life had flourished, the inspiration and light for three and a half million Jews in Poland, had perished, and was completely wiped out.

Seeing the ruins of the Ghetto, viewing the empty streets and burned-out and bombed buildings, the heroic Jews of Warsaw appeared before my very eyes in all their glory, these were Bar Kochbas and Massada-giants who had lived, fought, and perished.

But there was no time for meditation, no time for dark and brooding thoughts, no time to face up to the endless rage that weighed heavily in our hearts for our already much-tried and martyred people. We forced ourselves to look starkly at reality and face up to it, in order not to permit the convulsive still-thrashing poisonous snake to catch it's breath.

MEMOIRS OF MY LIFE — PART II

By Moishe Holender

In spite of all our hopes and most fervent prayers, that which all had dreaded came to pass, the flames of war began to spread and Hitler began his work, according to his well-laid, despicable, Master Plan. Ceaseless air attacks on cities, towns and villages, and on the fleeing people, caused a hellish torrent of fire. Poland was overrun and lay cut to pieces, as if drawn and quartered. The whole campaign lasted barely three months. The Military Regime in Power had already fled to Rumania, but Warsaw still fought and within the ranks of the beaten Polish Army, there were also Jews fighting. They fought bravely, but there was very little hope. All was in vain. The enemy was too strong, too well-armed with powerful weapons, with advanced technical know-how and equipment, and with the most modern motorization. Warsaw fought on for another ten days — but her spirit was broken.

Poland was conquered. She lived, bloodshed, trodden under the feet of the aggressor. This debacle was a painful one, but basically and integrally it was a political, State defeat. The Yiddish-Polish Kibbutz began to suffer, not only morally as citizens of a conquered nation, but especially as Jews. The Nazis had declared a separate and special war — a war of physical annihilation.

The "new order" planned by truly the "sick" minds in Berlin, began its plunder and murderous activities with the greatest possible speed. First they proceeded to register all Jewish property; and shortly afterwards began establishing labor camps, where the Jews were sent to work under the most inhuman conditions, and from which many never returned. The Jewish population lived through torturous, painful days, during which shootings, took place and the burning of the Jewish Holy books and then all Yiddish books. These were common occurences and took place in the open squares.

The Nazi "civilization" was on the upswing. On the 27th September 1939, the day Warsaw was in its death-throes, to the strains of Chopin's Funeral March, which was broadcast over the radio, I left the smoking, bloody capitol. After wandering many kilometers through burned-out cities and towns, beset by the constant fear that I would be caught by the Germans, I finally arrived at my beloved home town of Zdunska-Wola.

I could not recognize the city of my birth. Jews appeared like shadows and avoided being seen in the streets. Jewish lives were considered worthless. My father and mother, during my absence, had become old shadows. I did not recognize my friends, certainly none of my acquaintances. They all had fear written in their eyes. Terror and dread for their futures dominated their feelings in those weighted days.

Together with many other young people from our city, I left this vale of tears, to the territory which was occupied by the Soviet Army in the hope of reaching Bialystock. The road was a perilous one. Many dangers lurked all around us on the roads and on the trains. At every step we were in danger of being discovered. Jews were being thrown out of the trains and even pedestrians were dragged away to no one knew where. Many of our own Poles, came to the aid of the Germans and they identified Jews and turned them over to the Nazis.

From Bialystock to Archangel

In those difficult days fraught with constant danger, we finally succeeded, through strenuous efforts, in reaching the border, the River Bug, and arrived safely in Bialystock. There I met some of my wife's family, my brother Hersh and his family, as well as many friends from home. We were able to catch our breaths for only a very short time. After a brief period, the Soviet Government sent us for hard labor to the Archangel Region. There we were

reason at all, at the hands of the Nazi butchers. My heart was filled to bursting with pain and hatred of the enemy.

When we finished our work the Nazis let us go — and we set out once again in the direction of our home-town. On our tortuous journey home, Hitler's soldiers caught us several times and pulled us into various camps, such as the ones at Pushkov and Soratiev. These camps were already filled to overflowing with Jews — men, women and children — and their lives were already filled with loneliness and despair, with hunger and want.

Somehow, as we had done before, we managed to escape their cluthes and once again resumed our wandering in the cold and rain. Exhausted from hunger and sorrow, we finally arrived in our city of Lodz. The sight of the city put us in a very sad state — as it was already four weeks since the German army had occupied the city. Everything resembled a place which had experienced complete destruction, and everywhere panic prevailed. In addition, there was terrible destruction.

Coming into my own home, to my beloved wife, Leah, I cannot begin to describe how great our joy was at seeing each other again. My wife did all in her power to calm me down and refresh me, after my arduous journey. My thoughts quickened and became revitalized as I began to think of our new life. It was only a year then, since I had married my beloved Leah of Janov, and we had only just begun to spin the plans for our married life.

At that time I made a living plying my trade as a tailor, and my wife, Leah, worked in a textile factory, thus, harmoniously, we began to establish ourselves in our new life together.

And now everything was in a state of collapse; everything was turned topsey-turvy, thanks to the Nazi beasts who had occupied Poland, and our industrial city as well. All the handicraft shops and factories were at a standstill, and there was no means of earning a livelihood.

The German army began to rob and plunder the homes of the population. They raped and murdered people at will, in a most bestial and inhuman manner. They recruited people for various filthy jobs. I and a number of others were put to work carrying radios and other articles stolen from Jewish homes; we put them, in order, in the warehouses of their commando-quarters.

Their arsenals grew from day to day and became filled to overflowing with the household articles robbed and stolen from the people.

Each and every day brought new repressions and new and more distasteful acts; they terrorized the Jewish population without end.

As soon as the Germans allowed me a little freedom from the heavy work we were doing, I decided to visit my beloved parents and family in Zdunska-Wola. I bid my beloved wife farewell, and once again, stealthily made my way from Lodz. I took along a rucksack in which I had put bread, sugar, cereal and other foods for my family.

It was a cold autumn day and the cold penetrated into my bones. With a very rapid tread, I began to trek, in great fear, across the empty woods and fields. In the course of a day I arrived at the home of my beloved parents. The joy of my parents at seeing me alive once again, safe and sound, was boundless.

The entire family gathered at the home of my parents. I opened my rucksack and distributed the little food that I had brought, giving a little to each one.

In the few days that I remained at home with my parents I witnessed some terrible scenes — how the German murderers tortured and terrorized the Jewish population in my beloved city of Zdunska-Wola.

The last minutes and days of my stay in the city of my birth, with my parents and family, are memories, sharp as a knife, — and thus have remained in my mind to this day.

to take its toll on us. We were unable to wash, as there was no water available. We could not change our clothes. If one of us managed to get a bit of bread somewhere, we would share it equally with the others.

During the time we were struggling to remain alive, bitter fighting was going on all around Warsaw, between the Nazis and the Polish Army. After four weeks of bitter struggle, the Polish Army was forced to surrender — and then the Nazis laid siege on Warsaw. As soon as they made inroads into the city, the Nazis began to plunder and steal, to torture and beat the population, they raped the girls and boys, men and women, young and old.

I can still hear the cries of pain and anguish, the last dying shrieks of those who were put to death so mercilessly. I can still see before my eyes the emaciated faces of the little children, their feverish eyes betraying their suffering. I still see before my eyes the faces of many of those who were butchered; our hallowed martyrs, who were tortured, suffocated, and burned to death. These hallowed martyrs are still visible to me in my mind's eye — and an intense hatred and burning anger wells up in me against the Nazi butchers. In this terrible atmosphere, our pent-up anger was suffocated, as were our cries of anguish and this was when, for the first time, we saw our real enemy, the real face of Hitler's fascism, and danger and fear enveloped us, that we too might be drenched with blood.

We spent most of these perilous days hidden in the dark cellars. We were already famished. Luckily we found a sack of rice in a burning building, and our joy knew no bounds — at last we had something that would quieten our hunger.

When the battles in the streets finally ceased, and we were able to walk out into the streets freely, I accidently met my beloved cousin, Moishe Shur. We hugged each other for joy. He was ravenously hungry and extremely exhausted from all that he had been through. We shared with him some of our cooked rice, and we also gave him a can of rice to take along for his father, who was also in Warsaw.

At the same time, all of us from Zdunska-Wola gathered together and decided to return home.

From our look-out spot where we were standing, we took our last glance around, at the one-time beautiful city of Warsaw. We beheld horrible scenes of destruction and a chilling deathliness, pain, misfortune and loneliness hovered over the whole city.

At that point none of us could ever again minimize the murderous deeds brought about under the bloody hands of the Nazi beasts. Standing and looking out at the stillness, each one deeply immersed in his own thoughts, we finally decided to leave Warsaw, leaving behind us the burning buildings, the thousands of tortured, maimed and annihilated people...

The sky became overcast, full of dense clouds from the heavy smoke of the burning city, and the heavy and noxious odor of death hung in the air for a long distance. Seeing all these things, we marched at a very rapid pace, engulfed in our own thoughts. Blood for a purpose, the more important the goal — the more blood is spilled — that was the doctrine of the Nazi butchers.

Engulfed in pain and fear, at long last we arrived at the city of Kutno, then the railroad station, where the German soldiers gave us tooth-brushes and compelled us to clean the floors and the footpaths in the railroad station with them. We set ourselves to work, and shortly afterwards, one of them, evidently from the Gestapo, asked "Who among you can speak German?" My uncle, Yankele Shur stood right up and answered: "I speak German", and because he was such a small person, it evidently upset the Gestapo man, who thrust forth in a rasping, murderous voice: "You little devil..." He stretched out his hand, like a tiger's claw and gave my Uncle Yankel a terrible blow in the face. My Uncle Yankel became quite confused and didn't know what had happened to him. Standing close to my Uncle, I became very enraged, and with an angry, sad and heavy heart I swallowed the pain and anguish — and thought to myself — will the day of revenge ever come, when I can pay them back for the beating my Uncle took, for no

afterwards, while still very young, my parents sent me to David Yehuda Celnik, to learn the tailoring trade. This tailor taught me the trade properly and treated me very humanely.

While learning this trade, I joined the working-class movement as a member of the "Bund".

It was there that for the first time I began to receive an education from a professional Jewish worker.

Some time later, I joined the more advanced, progressive Socialist movement, which gave me a more serious and forthright view of life. This class-conscious approach brought to me the clarity and understanding of problems concerning the working class. So, with my new comrades, I developed other very lofty ideals and we together struggled daily, for a better future, for a better world to live in and for a better tomorrow for all mankind.

In spinning our youthful dreams for the growing interest of the workers, we were also spiritually elevated in the struggle for social improvement and change in the economic structure, as well as for political freedom. In the yearning for freedom and equality, for human uplifting of the spirit in general, our ideals developed. It was with this vision that we hoped to succeed in achieving a more humane and happier life and a better future.

And suddenly, on a very beautiful sunny day, our sweet dreams and bright hopes were suddenly reduced to ashes, as if by a blast of fire; and suddenly we found ourselves in a time of upheaval; where the sun was beginning to set and abruptly we were blanketed in darkness. Everything was thrown into a turmoil and people were running hither and thither in fear and confusion — the first signs of panic and despair were in evidence.

It was a sad day for the Jewish people when, on the first day of September, 1939, the German armies invaded Poland and the murderous agressors marched in, and a few short days, came within sight of Lodz.

On Sept. 15, 1939, the Polish Military Headquarters in Lodz called on all men who were able to bear arms to leave the city. There was not much time to move. In a great hurry we packed some of our small things to take along on our journey.

We bid our wives and families farewell, and with broken and heavy hearts, we began to march in the direction of Warsaw. We wandered for a week, in the cold and rain, not stopping to sleep or eat.

We passed towns, cities and villages, and wherever we went, we saw terrible sights of whole communities on fire — or already burned out (from the bombings). In some places, everything was in flames. We heard the terrible cries of pain, of sorrow, the hysterical crying and weeping of women and children. We became even more panic-strickened when we saw countless men, women and children lying dead. We saw their bodies on every road, in the streets and fields. We also saw countless farm animals — horses, cows, goats and sheep, as well as others — lying dead, side by side with the people. It is almost impossible to describe the destruction we saw. How tragic and terrible everything looked. Every one of us was shrouded in a dark cloud of terror and fear and, until we reached the gates of Warsaw, many thousands of men in our own ranks were killed by German artillery and by the bombs falling from all sides.

As soon as we neared Warsaw, the few of us who were left saw that Warsaw itself was engulfed in flames. However, the will to live did not let me become apathetic.

Upon entering the city I learned from some people that some others from my town were located at number 6 Twardo Street, I started to run rapidly in the direction of that street. When I got there I did find a number of people from our city, amongst them Joe Dzalishinsky, his wife, Sheindel, and her sister, Zelda Kujlevsky. We remained together for four weeks. Every night we slept in a different dark and dingy cellar. Almost every day or night some of these houses were burned to the ground. That is why we had to move constantly from one house to another.

We would feel our way in the dark, down the narrow, littered stairs, where we would throw ourselves on the grimy floors and try to sleep in those cold, airless cellars. Nagging hunger began

MEMOIRS OF MY LIFE — PART I

By Moishe Holender

Dedicated in loving memory of my father R. Aaron Leiser; my mother, Raisl; and my only sister, Chana-Hendel, her husband, and her children — all victims of the Nazi murderers.

As a person who was born and raised in Zdunska-Wola, I feel it my duty as a human being to write in the Yiskor Book which is being published by Zdunska-Wola Landsleit — the memories of my youth, of my parents and family, and of the city of Zdunska-Wola, where we were all born, raised and educated. We shared our youthful joys, as well as the heavy burdens and sufferings of our poor home, the suffering typical of all workers' lives.

In the main, I would like to relate various facts which have become engraved in my heart, of the horribly tragic and dramatic experiences during the Hitler occupation and how I managed to survive all manner of hell, of my physical and mental struggle to stay alive, in order to be able to serve as a living witness and relate to the world (by setting it down on paper), so that generations to come, both Jewish and non-Jewish, shall remember what the Nazi murderers did to our mothers and fathers and to the Jewish people. We must remember and *never* forget, *never* forgive!

This article which I have now written is only a small episode of the terrible sufferings which I experienced during my difficult and dramatic life; and of the renewal and the re-awakening of a new life with my family here, in this great land, America. Still I cannot for one moment forget my difficult youth and especially the suffering and pain which I underwent during the Second World War.

I was born in Zdunska-Wola on June 20th, 1917, next door to the courtyard of the Gerev Rabbi's house. My parents — Abraham-Leiser and Raisl — were poor working-people. My father was a tailor by trade, who constantly struggled to earn a meager existence for his household.

We were three brothers and a sister. My brother, Leib, left home at the age of 21, in order to ease the economic situation at home. He left for Belgium where he settled and is still there with his family to this very day.

At the age of 21, my one and only sister, Chana-Hendl, married a very warm and likeable young man, Israel Galanternik, a tailor by trade. She had three lovely children and they had a very happy life together. But, as their life started to improve, in the year 1939, Nazi Germany invaded Poland, and brutally and malevolently began the planned destruction of the Jewish people. Among the first to be annihilated were my dear sister and brother-in-law with their three children, my beloved mother and father and many, many of our friends.

In order not to omit some of the important facts about my family, I feel it my brotherly duty to write briefly about my second brother, Hersh.

Brother Hersh also left home at a very early age — when he was only 15. He went to Lodz and there he continued to ply his trade as a tailor. After a number of years, he married a girl from Lodz, Sarah Jakubowitz and they had three wonderful sons. They lived a very happy life together. At the time of Hitler's invasion they managed to reach Russia. Though they suffered much privation and all kinds of difficulties, they were able to save themselves from the Nazi claws and from the terrible effects of the war gahenna. Now, at the time of writing, they are here in America, where they lead a modest, happy family life and dedicate themselves, in their spare time, to doing important communal and organizational work, for the betterment of mankind.

And now I will try to set down chronologically the pain, the suffering and endurance of my struggle to remain alive.

When I was 13 years of age and finished my education in the Chedar, I was the only one of my brothers and sister still living at home. Shortly

continued their heroic struggle against moral and physical defeatism which took such a bitter toll in the ranks of our heroes — heroes who helped to forge the historic reality, who gave up their freedom in order to help bring about a free world.

And though this same free world was struck dumb in those ill-fated days, and betrayed their every hope, they remained deeply convinced to the very last breath of their lives that justice would emerge the victor.

The truly inhuman reality of those years did not leave me after the liberation. It still weighs heavily on my spirits and on my heart and soul, leaving a continual ache for the loss of near and dear ones, for my father, Yankele, my mother, Chaya-Surah, my brother, David and my sisters, Leahele, Zisselle, and her husband, Chamel Marshak, and their children.

Honored be their memory!

New York City, 1966

IN MEMORIAL

Leon Feldstein & Anna Rafal Feldstein

In this Yizkor Book, we honor and pay tribute to the dear departed members of our family, and are indeed, grateful for the opportunity to reaffim that we cherish their beloved memory forever... To our maternal grandparents, Reb Shaye Rosenblum and Edas Rosenblum, who laid the foundation in their love of books and education and by their inspirational guidance and cultural background.

To our paternal grandparents, Nison Laib Rafal and Trana Rafal, who exemplified strength of character and resourcefulness and taught us to meet the challenges of the world in which we must live.

To Fradla Rosenblum Rafal, mother; Haskel David Rafal, father; Nison Laib Rafal, young brother; and Sara Rafal, young sister, who were all innocent victims of Hitlerism and martyred in a hell on earth at Auschwitz in September 1944. We can find no comfort in thoughts of retribution or the victory finally achieved over Nazi tyranny and murderous madness when we reflect upon the cutting off of gentle parents in the prime of life, the blunting of a youth's keen mind, and the crushing of a sweet maiden yet unbloomed and unfulfilled. In terms of logic or justice, their cruel fate is woefully wanting when laid upon the balance, but we do not question God's will or right to take them from us whatever the circumstances. For He has seen fit to let us survive the same holocaust and afforded us a great measure of happiness in letting us raise a family of our own.

Therefore, we are truly thankful to Him and pray that He permit us to prosper in America, share our joys and burdens together, and carry on as our departed loved ones would want us to do if they were still alive. May God, in His infinite wisdom, grant that the souls of those of our family named above rest in eternal peace, keep us steadfast to retain their loving kindness and bittersweet memory in our hearts and minds, and assure that our children venerate and treasure them with the hallowed devotion and profound respect for departed family members, which are the hallmarks of Jewish heritage.

"Medem" School, where I spent my childhood and where my character as a youth was molded. My homelife, however, outshone my school experience and I became imbued with the humanitarian ideals that radiated from my parents and enriched the life of our family.

I doubt whether my father would have agreed to these words of praise for him. His was a life of modesty, open-handedness, brotherliness and honesty, the cornerstones of his colorful, truly proletarian way of life.

His active and leading role in the struggles which took place in the revolutionary year of 1905, his political activities in the "Bund" and the "P.S.P." (Polish Socialist Party) were full of meaningful chapters in organizing and defending the Jewish and Polish workers.

My father also insisted on evaluating the colossal significance of spiritual and physical education for the children of Jewish workers. He worked actively in the Forvaltung (Executive) of the Folks-Shule and Sports-Farein. At the same time he threw himself heart and soul into work for the Loan Fund. He participated in all phases of Jewish Communal life in order to spread the ideals of peace, brotherhood and the betterment of the family of man.

My parents practiced in their daily lives that which they preached. My father led the life of a very over-worked factory worker, yet he was always ready to lend a hand or money to anyone in need, and there were always those who needed.

While at work in the factory, when he would fall into a sad mood, brought on by monotony and doubts, my mother's singing would come to him, as a refreshing and encouraging inspiration. She would begin to sing the melody of a folk-song and it would be picked up by her women co-workers, the seamstresses, who sat bowed over a piece of material sewing for their livelihood.

At a gathering or celebration which called for lively spirits, all eyes and ears would turn to my father who did not have to be asked twice to sing. His renditions of revolutionary songs as well as folk-songs always received a warm response and were enjoyed by all who heard him. He would get together with people of all opinions in the Jewish community, who had various religious and secular views, with the whole spectrum of political and economic thought from the porter in the street to the Chief Rabbi of our dear city. They all had great love and respect for him.

Our family always walked with pride and with their heads held high until — until the tragic years of the Second World War when the German Fascist hordes overran our Jewish Community. I, with other workers' children, was among the first to be sent to the Poznan Lager (Concentration Camp). The Nazi beasts mercilessly slaughtered our people

ינקלה שור בין ראשוני־ה„בונד" בזדונסקה־וולה. ראשון היושבים משמאל —

יענקעלע שאָר צווישן די וועטעראַנען פון „בונד" אין זדונסקעוואָליע, זיצט ערשטער פון לינקס.

Yankele Shur, sitting first left, with veteran Zdunska-Wola "Bundists".

and destroyed and uprooted all that had taken generations to build and tremendous sacrifices to maintain. They tried to dehumanize those who remained alive. My dearest ones, together with thousands of other mothers, fathers, brothers and sisters from our unfortunate city girded themselves for passive resistance, and sheer determination, and

Holender brought out that the idea of erecting a monument first came to mind immediately after the close of World War II. Just after the liberation, a few Zdunska-Wola Landsleit, who were in Feldafing, Germany, erected a monument under the most difficult circumstances.

Therefore, we call upon all of you, regardless of how difficult it may be, that each of you send in your contribution, so that we can bring to a successful conclusion the work we have begun. Send in your necrologues, with the names of those who perished, so that their names and the names of their families will be perpetuated. The completion of this task will do honor to us, and will be in honor of our hallowed martyrs.

Friend Leibush Piatrikovsky was called upon, and called to mind our martyrs, the setting up of the Ghetto, he recalled how the Jews were driven from pillar to post, how they were forced to do difficult work in labor battalions, and how our dearly beloved near ones were led to their untimely deaths, and how they were forced to witness these horrors. He concluded with a call to the assembly to "never forgive and nver forget..."

Friend Isser Widovsky was called upon to speak, and he pointed to the increasing number of anti-Semitic acts that are occurring in America, and called on us to demonstrate against all reactionary and anti-Jewish manifestations in this country. He wished the assembled a Happy, Healthy New Year, and bade everyone farewell before he left to travel back to Rhode Island.

Our guest from Israel began to chant the "El Maleh Rachamim" (prayer for the departed) in great sorrow, mentioning the names of our parents, brothers and sisters of our city of Zdunska-Wola and of Sherazh. The hearts of all those present were overflowing with the pain of their irreplacable loss. In deep sorrow and eyes filled with tears, all present joined in saying the "Kaddish".

In closing, Friend Rosenberg thanked our guest from Israel for his hearty words. He also thanked all those who had come from New York City and from the surrounding cities and communities and wished them all a Happy, Healthy New Year, and prayed they would never know such sorrow in their lives again, and that peace should prevail and all conflicts would be settled by peaceful means.

He bade everyone farewell and closed the ceremony. He urged everyone to calmly, and in an organized fashion, return to the bus that would take us back to New York City.

IN MEMORIAL

Maury Shor

The following is dedicated to my near ones with pride and respect.

Dozens of events and experiences come to mind when I try to set down for generations to come pictures of my beloved parents, family and our home. It makes me want to go back in memory to the house where I was born, once again to feel the atmosphere and environment in which I lived, and to tell all that these thoughts awaken in my mind.

A chill comes over me and my thoughts become atrophied. My hand holding the pen refuses to serve me — and yet, at the same time a wonderful feeling envelopes me. It is, however, very difficult for me to relate all that pertaining to me personally, about my parents, who were as dear to me as my own life, to reveal feelings buried deep inside me, entrenched within my heart and soul.

I see myself once again as a student in the

A memorial meeting beside the monument at the New York Cemetery in 1966.

עצרת־אזכרה ליד גל־העד בבית־העלמין בניו־יורק, בשנת 1966 —

טרויער־אַקאַדעמיע ביים מאָנומענט אויפן ניו־יאָרקער בית־עולם, אין יאָר 1966.

together with his devoted co-workers and assistants, in Israel. And today we can say with great pride, that after two years of work by our Committee, and the intensive work by the Committee in Israel, with whom we are in regular contact, the biggest hurdles have already been overcome. The difficulties of collecting the material, the history, as well as the finances took a great deal of effort and determination, but is almost at an end. The Editorial Board, under the direction of Abraham Frankel,

We are publishing this together with our brothers were not and are not dismayed by any of the difficulties. Correspondence has been going on, back and forth, day and night, in order to gather as much necessary material as possible, that will portray a true picture of our city; and will depict all classes, all strata, all shades of opinion.

In the course of the past two years we have contracted almost all Zdunska-Wola Landsleit that are still alive, and all have responded honorably and admirably to this noble effort.

After reading several communications, Friend

REPORT OF THE MEMORIAL MEETING IN NEW YORK ON SEPTEMBER 11TH, 1966

By Harold Holender

As we have done in the past, so too, this year, Sunday, September 11th, 1966 at 12:30 p.m. we met in front of our local meeting place at 91 East 4th Street, New York.

From all parts of New York City and the surrounding cities, we gathered there in order to travel together to the cemetery, on the bus we had chartered for the purpose.

This year, we had a larger turn out than in any previous year, this was especially to meet our guest from Israel, Abraham Pakentreger. Our guest was a most talented Cantor, who every year officiates at the Memorial Service of our Zdunska-Wola Landsleit in Israel. We also gave him the honor of conducting the religious services for us.

At 2 p.m. sharp we arrived at the cemetery, where we have erected a Monument in memory of the Zdunska-Wola martyrs. Friend Rosenberg opened the memorial services.

In his opening remarks, he reminded us of the enormous losses that we sustained at the hands of the murderous Nazis. Enumerating all that we have lost, he called to mind the entire Yiddish community and its cultural and educational institutions and organizations, and pointed out that we should, and *we must* be on guard and put up a struggle against all anti-Semitic manifestations, which are becoming ever more frequent in this country, as well as in Germany — where Hitler's followers are again raising their heads and spreading anti-Semitism throughout their country and throughout the world. We will never forgive them for murdering our fathers and mothers, sisters, brothers and children, as well as for their crimes against all mankind. Neither will we forgive — nor forget — the destruction brought about by these butchers, who wanted to wipe out entire peoples and enslave all mankind. Let us hope that this new year will bring peace to us, and to the entire world, that we should never have to live through such a time of tragedy again.

Friend Rosenberg introduced our guest, Abraham Pakentreger, and asked him to conduct the religious services.

Pakentreger began by reciting a chapter from the Psalms. Everyone was inmersed in his holy words and stood, with bowed heads, listening to the prayers which he recited with such feeling.

In deep sorrow he reminded us of the days in the Ghetto, of the time when they drove all our Jewish townfolk out to the cemetery, where many of them were murdered, of the trip to the Concentration Camp, and then, how they died after unbelievable torture. After this he recited the "kaddish" (prayers for the departed ones) and concluded with another chapter from the Psalms.

Friend Rosenberg then called on the Secretary, B. Holender, to speak.

Mr. Holender reminded us that it was 24 years had passed since our terrible loss. Every year we gather together, wherever we have erected a monument, in order to pay homage to our martyred dead, our near and dear ones, who were torn from our midst and died in all innocence. We are here now to visit the Monument which we have erected, though we know that this is not their grave, in order to keep their memory alive in our hearts. Enough has already been said by our President and by Abraham Pakentreger.

I just want to add, that we, the few remaining ones, survived by a miracle! We cannot remain silent and forget that which was done in our time, to our near ones and dear ones. We must make certain that the world and future generations to come know that terrible butchery was perpetrated. It is for this purpose that we are publishing a Yiskor Book, a volume that will remain for generations to come!

remained alive. Some managed to survive the horrors of the concentration camps, and some were saved by having been evacuated to the Soviet Union.

During that horror-laden, woeful, heart-rending period, our Society never forgot for a single minute our brothers and sisters in Zdunska-Wola, waiting anxiously and impatiently for the moment when it would be possible to help those who had managed to survive.

The United Committee which was formed by the Zdunska-Wola Benevolent Society and the Fox-Rosenberg Family Circle, called a meeting, right after the world's worst "war of all times" had come to an end, and elected a Committee to help organize and direct the much-needed relief work.

The following people were elected to the Committee: *Zelig-Wolf Rosenberg,* Chairman and guiding spirit; his wife *Hodl; Philip* and *Pearl Rosenberg; Leib* and *Rachel Liverant; Max* and *Beila Kovitz; Irving* and *Diana Feinkind; Jack* and *Sylvia Kurek; K. Rosenberg* and his wife, *Esther,*

The above-mentioned Committee members were among the first who responded to the needs and cries for help from our near ones overseas, as soon as it was humanly possible to get in touch with them.

Packages of food were shipped to the hungry, medicines to those who were ill, and they also got in touch with those still living in the D.P. Camps who were in need of help to satisfy their basic needs.

With the assistance of Friend *Joseph Arnold,* a member of our Relief Committee, who was traveling on a mission to Poland at that time (1946), we submitted our first aid to the Committee formed by our liberated Jewish landsleit of Zdunska-Wola, a sum of money, medicines and hundreds of pounds of clothing, were distributed to the survivors and all those who returned from the D.P. Camps, Our United Committee followed this up with a shipment to Zdunska-Wola of 3,000 lbs of clothing, 700 packages of food and the most necessary medicines.

And last, but no least, let us not forget to mention our continuing assistance; with the establishment in Israel of a Welfare and Loan Fund, a very important financial instrument, which made it possible to help hundreds of poor and ill people among our town-folk, who saved themselves from the Nazi *gehenna* and came to Israel after the war.

★

The above is, briefly, a resume of the highlights of the diversified relief activities of the Zdunska-Wola Society, which now bears the name of *"First Zdunska-Wola Sick & Benevolent Society"*. This worthy organization, which has carried on these important relief activities, is filled with a deep sense of duty and responsibility for the fate of all the helpless remnants (of families) that remained alive, from our beloved old Zdunska-Wola home.

This self-same body, which we call our Society, has written a glorious chapter of communal and philantlhropic activity on behalf of the Zdunska-Wola Landsleit (town-folk) in the United States during more than 60 years of its existence, contributing significantly to — and participating in — the communal life of the Jews of America, as well.

Without reiterating our accomplishments, we can sum up by pointing with justifiable pride to the fact that our organization has, in all its activities, both large and small, maintained the honor and humanitarian traditions of our unforgettable hometown — that was destroyed, and in whose memory this Yiskor Book is being published. Notwithstanding the fact, that at times the work was unusually difficult, our great satisfaction was the knowledge that whatever we undertook, and whatever we accomplished, was done with great love and a great sense of responsibility for all those whose very beings personified to us our old, dearly beloved home-town.

הנחת היסוד לקופת גמילות־חסדים בישראל בכנס יוצאי־זדונסקה־וולה באמריקה —

די שאַפונג פון דער גמילות־חסדים־קאַסע אין ישראל, בעת אַ צוזאַמענקונפט פון זדונסקעוואָליער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

The founding of a loan fund for Israel at a gathering of Zdunska-Wola Landsleit in America.

After the Great Catastrophe

A separate chapter of open-handed (widespread) relief activities was begun by our Society, after the terrible catastrophe which the bestial Nazi regime unleashed upon the world, and especially upon the Jewish people, when Hitler (may he be forever cursed) lit and fanned the flames of the Second World War. As a result of this cataclysm, which descended like burning lava on the Jewish communities in Europe, wherever the bestial German tentacles could reach out, of the 12,000 Jewish inhabitants in Zdunska-Wola at the time, very few

which appears in this volume, was Sick and Death Benefits, and sending aid back to the old home. However, in reality, the tasks undertaken by our Society were much broader.

First and foremost, it was a Reception Center for the Landsleit of our town that came, at the beginning of the present century, to the United States, as a small segment of the mighty wave of immigration from Eastern European Jewish communities.

Immigrants, the Source of Hometown Warmth and Solicitude

Everyone who came to these American shores was welcomed by the Society in particular, and by the Zdunska-Wola Landsleit in general, with genuine warmth, as if he or she were a brother or a sister. This very fact gave the newly arrived immigrant a pleasant feeling, as if he or she had just arrived home after a long and difficult journey, a psychological factor of great importance for the new arrivals in a new land and in very strange surroundings.

Here it is quite in order to state that we, who were already acclimatized to the new surroundings, received more from the newly arrived immigrants than we actually gave. This was because each newly arrived immigrant from our home-town brought with him or her, not only first-hand reports and the latest news from the old and distant, but oh, so near home-town, but also some of the heart and soul of the town itself, from the spot where our cradles once stood, from the place where we spent our sweet, carefree, romantically happy youth. This, notwithstanding the difficult conditions under which Jewish workers, craftsmen, laborers, tradesmen and storekeepers, had to struggle in order to eek out their bitter, often pointless struggle for an existence under the Czarist regime.

Continuity in a New Form

The very existence of the Zdunska-Wola Society, the getting together at meetings, or on other occasions, did much to lighten the difficult early years following immigration to this country. It eased the longing for family, relatives and friends left behind, and helped ease the problems of re-orientation, of settling in a strange land, whether it was in the sweat-shop, or searching for employment in other fields of labor. When a Landsman found himself in financial difficulties, it was the Society who stretched out a brotherly hand to him, thereby helping him stand up on his own two feet. But most important of all, the Society represented the connection with and continuity of the old home-town, the keeping up of traditions and values of the life of the Jewish people back "home", which was transferred to this country and assumed new forms, as demanded by the 'new' standard of living and conditions found on American soil — where we became citizens and planted new roots.

The First World War

With the outbreak of the First World War, all ties that we maintained with our home-town were severed. And when, after 1924, immigration to this country from eastern European countries, including Poland, was cut off, the Society very painfully discovered, having by this act lost direct, personal contact with our old home, that the source which helped nurture life in our home in the United States, with its earthy, outgoing, warm and homely atmosphere, had in fact been brought here by the newly arrived immigrants.

It should, however, be noted, that though the close ties with our hold home-town were broken, the interest and attention of our Society regarding the fate and the needs of our town did not waver. This interest and attention was constant, throughout the duration of World War I, and even during those years when no communication with our town was possible. However, as soon as communications were reopened, we immediately stretched out our fraternal hand, sending assistance to the various communal and cultural institutions of the town, in addition to funds for philanthropic and individual use. Among other things, our Society collected and forwarded overseas a considerable sum of money to build a Talmud Torah in Zdunska-Wola, after receiving an appeal from *Rabbi Eliezer Lifshitz*,

the honor to help her compatriots. So Rachel stayed at her job, with happiness at her attainment and with satisfaction in helping all those who were in need of her help, even Gentile, but mostly Jewish. Among those who were in need of her help, it turned out, was the daughter of the same Rabbi Lipshitz, who did not allow anyone else but Rachel to come near her and attend her. In that way, Rachel paid off her debt to the Rabbi.

And so Rachel Jacobowitz worked at her post, the first Jewish nurse in the history of Zdunska-Wola. In 1923 she left Poland to marry and decided to live in Belgium where she raised her family. For 17 years she lived there until the ontset of World War II, when she, her husband, Leo Liverant, and their son Herman arrived in the United States where they still reside up to the time of writing.

The Jews of Zdunska-Wola during World War I, and even all over Poland, owe a great debt to Rachel Liverant for having sacrificed herself and broken the barriers of prejudice, specifically in the field of nursing. May those who read this and who follow, never suffer the hardships, the ignominies that Rachel and the rest of us knew at that time.

HISTORY OF THE ZDUNSKA-WOLA YIDDISH LANDSMANSHAFTEN IN NEW YORK

By Philip Rosenberg, President, Zdunska-Wola Society (New York)

It is our task to see, that in the Yiskor Book being dedicated to the sacred memory of our town, of our Yiddish community of Zdunska-Wola, mention is made of the existence and of the activities of the Zdunska-Wola organization (Society) in New York — an organization that was and which is a living segment of our never-to-be-forgotten city in Poland.

It is not only because the Landsleit from our town (no matter where they may find themselves) cling to memories of their old home for sentimental reasons, being possessed, both psychologically and culturally by nostalgia to this intimate part of their life, which is just as tragic because it was torn from us and destroyed, without reason. This, in itself, is sufficient reason, a highly legitimate motive, for setting down on paper these thoughts and for including them in our sacred book. For those here, as well as for our Landsleit throughout the world, the devoted, dedicated efforts and activities of our self-same organization should be emphasized.

But the most important reason for setting down these words is:—

Because this very organization, which has, during these last years, borne the name "First Zdunska-Wola Sick & Benevolent Society", had instilled in every one of us, though we found ourselves in strange places, the life and breath of the atmosphere of our home-town. We drew strength and inspiration from the memories of the place of our birth and its surroundings, both as individuals and organizationally, creating the pleasant and happy feelings of continuity, of continuing to forge our home-like, small-town closeness, even though in miniature, and thousands of miles away from the home of our forefathers.

The Founding of the Society

At the very outset, when the Society was first organized in 1902, it was called *"The Zdunska-Wola Benevolent Association."* The formal purpose of this organization, as recorded in another article

indeed to see any Jew employed in any communal or governmental activities, and if the post was one of responsibility, no Jew filled it. In those fields, the fact was that not only did there exist numerous clauses, but also an effective number of nullifications. Those were the conditions at the time Rachel was lying sick, and when she came out of hospital, she decided to become a nurse.

There was no Jewish nurse in the hospital, male or female, nor among the Jewish population of our City, no one was even authorized to practice as a nurse. As soon as Rachel felt strong enough, she made up her mind that her first duty was to break this discriminating stronghold against Jewish participation in the field of medicine, and she set out to receive the authorization to perform the duties of a nurse.

By this she hoped to improve the morale of our sick brothers and sisters who were lying helpless and unattended in hostile circumstances in the hospital. But you can quite well imagine that this was not as easily said as done, especially under the circumstances described above. Any request by a Jew to take up a public function or to take part in the activities of the local government, was not only undiscussable, but not even accepted for discussion.

But Rachel was not one to surrender so easily. The tougher any problem was, the stronger her desire and will became to overcome that problem, come what may. So Rachel went out and knocked on any and all doors until she finally arrived at the one belonging to the local government chief, where she finally obtained her long desired opportunity. The Mayor was quite convinced that the fight was far from over. Because although she had the opportunity to finally work in her desired field of nursing, she did not have the fulfillment which come from such a profession because the non-Jewish nurses working side by side with her at the hospital, failed to recognize her as one of them. Rachel was allowed to perform all the duties of a nurse on the same level as the non-Jewish nurses, but the satisfaction derived from this hard work was not to be compensated by the simple honorary badge by which most nurses are recognized by the civilian population, the Red Cross insignia on the uniform.

The Christian nurses at the hospital, the very same whose nature should have been to conduct their work with "Christian love and generosity", opposed the total idea of honoring one of their sisters for her interest and devotion by denying her the simple recognition of the universal uniform of a Red Cross nurse. Rachel had all the duties, none of the rights, none of the honors.

But here again, Rachel's stubbornness to achieve her goal managed to vanquish all obstacles thrown in her way. She was going to get that little piece of material with the woven red cross on it, no matter who would try to deny it to her. She would be equal to the gentile nurses, come what may.

Rachel was a nurse, and whoever in the City was in need of her help, and wherever her help was needed, she did not spare of her energy, of her time, and of her resources to come to the help of her compatriots, whether in the hospital or at home. One would have thought that after fighting and winning her right to devote herself to the nursing profession, and really working and sacrificing herself at that particular job, she'd have been satisfied, and let matters stand. And maybe she would have, but for the fact that the gentile personel at the hospital had other thoughts about having a Jewish intruder in their midst. At no time, under no circumstances were they willing to accept the presence of a Jewish nurse, and they did everything possible in their power to push out the intruder, and to rid themselves of the Jewess.

Rachel gave no reason or pretext for dismissal from her job in the performance of her duties, but her racial origin was enough to put her always in danger of momentary notification that she had lost her job.

Pressure was mounting and as circumstances were becoming very very hard indeed for her, Rabbi Lipshitz came to her aid. By using all his contacts and the prestige of his office, Rabbi Lipshitz managed to intervene with the proper authorities and nullified all the efforts of those who were working against Rachel to deprive her of the satisfaction and

ליד קברו של אברהם אברמסון, שקיפד את חייו במגיפת הטיפוס בשנת 1916 —
ביים קבר פון טראַגיש-אומגעקומענעם אברהם אַבראַמזאָן, בעת דער טיפוס-עפידעמיע אין יאָר 1916.

By the graveside of Abraham Abrahamsohn, who met a tragic death during the typhus epidemic of 1916.

area; and to the curses of the war were added the ravages of pandemics which affected the civilian population in every walk of life, and we in Zdunska-Wola suffered also.

We had more than our ample share of worries, pain and, as we all know, we had hundreds of deaths. Among those who were stricken by the terrible typhus germ was our Rachel Jacobowitch.

As soon as she was stricken by the disease, young Rachel was admitted to the local hospital, where she laid and struggled between life and death for days and weeks. Blessed with a strong constitution and the will to live, Rachel managed to shake off the disease. It took a while, but eventually she recovered completetly. But Rachel was not satisfied by being fortunate enough to escape from what could have been the tragic consequences of the disease. The experiences she went through, the suffering of her stricken brothers and sisters did not allow her Jewish heart to remain at peace. She felt the need to attend to the physical and mental needs of her Jewish neighbors in the City who were lying in the hospital helpless and more often than not, unattended. Because we, the Jews of Zdunska-Wola, aside from all the problems we had due to the war we shared with our non-Jewish neighbors, we also had to suffer the mental anguish of discriminatory practices which resulted in a complete lack of psychological and physical help for our sick brethren.

So Rachel decided to become a nurse. Who of us does not remember well that during the era of the Russian occupation of Poland, and even after Poland became independent, it was a rare thing

who at that time had a bar in the market place; and others.

1914 — The Germans Destroy Kalish

The First World War erupted. The Germans crossed the Polish border and when they stormed into the city of Kalish they began to destroy it and rob the civilian population. As usual, in such cases, the chief victims were the Jews, whose possessions were mostly of a moveable character. Filled with justifiable fears (bordering on panic) the Jewish population began to flee to wherever their feet carried them.

In this situation, the Jewish community of Zdunska-Wola came forward with immediate assistance, hitching up their horses and wagons, or whatever they could mobilize, and rushed to Kalish in order to help carry off the fleeing refugees, providing them with food and lodging and supplying other elementary needs.

The Initiative of the "Bund"

In 1916, a Tailors' Guild was organized with the aid of the "Bund" and it immediately set to work to organize various cultural and communal institutions such as clubs, libraries, a dramatic society, a sports society, etc. The initiators of these were: Yankelevitch, the pharmacist; Lubashetz, the dentist; Falke Krakowsky, the first secretary; Philip Rosenberg, Smiechow and others.

Many Jews, the common people, the workers, the craftmen, the wagon-drivers, the butchers, the carriers, the laborers, stood watch and guarded Jewish lives and defended Jewish honor.

At the same time they founded trade unions for various crafts, which brought in a new stream of life to the ranks of the Jewish workers and artisans.

About that time, right after the first World War, I left Zdunska-Wola, but I was bound to my hometown by a million ties... Until there descended upon it the greatest mass murderer of all time — Hitler may he be forever cursed — and tore up by its very roots my dear, beloved, unforgettable city, together with all Polish Jewry, of which Zdunska-Wola was an organic part.

Zdunska-Wola, I will never forget you....

RACHEL JACOBOWITCH

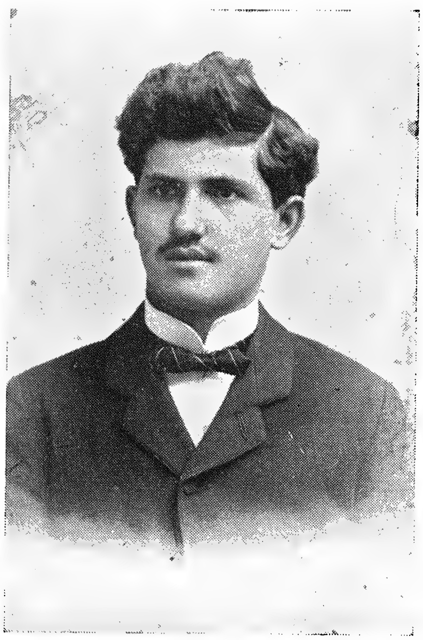
by Harold Holender

During World War I, almost all of Poland served as a huge battlefield. All factors that ensued from the military operations of both sides combined to exhaust the civilian population: malnutrition, shortages of medicine and medical help, lack of sanitary conditions and control over the manufacture and distribution of medicines and food supplies. It was therefore very natural that diseases and epidemics became rampant throughout those sections of Poland where the military operations delayed whatever governmental health service that could have been given to the populations, and among the areas that suffered most was our little town of Zdunska-Wola.

Our local powers tried their best to prevent or to control the spread of these terrible scourges, but the movement of huge armies in the fields made it totally impossible for the authorities to institute control of quarantines in order to prevent the spread of the epidemics from one locality to another. Consequently continued social contact resulted in the immediate spread of disease throughout the whole

There comes to mind a tragic and explosive episode in Zdunska-Wola, when these very nefarious people murdered Abraham Shloime Kurtzel on his way home from work.

Abraham Shloime Kurtzel was an innocent victim. He was a very quiet worker, who was passive to the labor movement. The hireling murderers (cut-throats) lay in wait for an important leader of the revolutional "Achdos" movement, whom they wished to remove permanently from the scene. But just then Abraham Shloime Kurtzel came along and, believing that he was the "Achdos" leader they were lying in wait for, they murdered him.

זליג וולף רוזנברג

Zelig Wolf Rosenberg

This murder took place on Sunday night. On the following day, when the news of this brutal and nefarious deed spread through the city, a mighty demonstration of protest took place condemning this terrible terrorist act. The workers stayed away from the factories that day. The entire population of Zdunska-Wola was roused to a pitch of anger.

A big funeral was arranged, in which thousands of workers took part. The little "Bund" and its membership played a big part. Soldiers and police broke up the funeral, but the workers continued to march, carrying the casket. The police once again attacked the procession and arrested many workers.

The pereptrators of this murder never dared show themselves again in the city. Shortly after it became known that they had fled to America. In a terrible rage, the workers, not being able to put their hands on the murderers, vented their anger on the homes of these renegades, as well as the homes of their families.

The police constantly persecuted and arrested workers generally, and especially the revolutionary leaders of the workers. These terrorist attacks always increased just before the first of May.

Among the arrested Jewish leaders of the workers were: Zelig Wolf Rosenberg (who played an especially important role in the revolutionary movement in our city, and was nicknamed the "Achdos" group); Moishele Hitelmacher, Abraham Krasne, the glazeer, Moishe Karo, Reb Motl Karo's son,

חברי־הוועד של יוגנט־בונד „צוקונפט" —

קאָמיטעט־מיטגלידער פון יוגנט־בונד „צוקונפט".

Committee members of the "Zukunft" — Yugent-Bund (Young Bund Movement).

חברי אירגון האופים —

אַנגעהעריקע צום בעקער־פאַריין.

Members of the Bakers' Union

moving arguments, in order to convey his ideas to his listener.

A Discordant Dissonance

It is truly regrettable, that side by side with the absolutely positive and active youth, which threw itself heart and soul into an all out effort to build a new world, a world of enlightened people with national and social ideals, there also appeared groups of irresponsible elements, who, by their brutal conduct, brought a discordant "dissonance" into that idealistic atmosphere.

These groups of "toughs" were always ready to start fights, be stool pigeons and not infrequently resort to murder. They helped the police worm their way into inner party hide-outs, to terrorize the leaders of the revolutionary organization, participated in efforts to crush the movement of the workers and bring about the arrest of its most important leaders.

by circumstances, to cut their normal years of learning, and take upon themselves, the responsibility of earning a living at a still tender age.

Zdunska-Wola — An Industrial and Proletarian Center

In the early years of the twentieth century, immediately after the "rehearsal" of Czarist "democracy", when the absolutist, reactionary Czarist Government was forced, by the pressure of strengthening communal, labor and progressive powers, to grant an open, free, democratic, parliamentary tribune, the so-called "Duma", where the demands and desires of the broad masses of the population, found expression.

These achievements raised and encouraged the hopes of the Jews that an immediate solution to many problems was in the offering. Their dream was to be freed of three of the worst evils which were a source of torment to the Jews under the Imperial Czarist Regime: poverty, lack of civil rights and anti-Semitism. The Jewish community of Zdunska-Wola also suffered from these evils.

About this time larger and smaller textile factories began to spring up around us. In the midst of horrible exploitation, the workers were forced to work under the prevailing labor conditions of long working hours for a very low wage, under intolerable sanitary and hygienic conditions, without any social security.

The textile factories were closely tied up with "Polish Manchester" — the textile center of Lodz, where over a thousand Jewish and non-Jewish workers were employed. The raw materials were sent to Zdunska-Wola from there and, after completion of the work, were sent back to Lodz as ready-made manufactured goods.

Under these conditions Zdunska-Wola became transformed not only into a big industrial center, but also a big proletarian one with political, communal and trade union activities.

The Impact of the Revolutionary Movement

This dynamic activity of the local Jewish working class residents began to develop even in the factories themselves in order to fulfill the urgent needs of the oppressed workers, needs which stemmed from the anti-social employment system. Later, this activity began to spread out far beyond the confines of the factory walls encircling all the other interests of the Jewish working-class.

This activity rose to a higher pitch with the rise of the revolutionary movement which swept through Russia during the years 1904-1905, and also spread through Poland. In this respect, our Zdunska-Wola was no exception. The Jewish workers also found expression representing every shade of political opinion.

Among the Jewish workers, together will all workers generally, there also blossomed forth a new revolutionary upsurge. The Czar dispelled the "Duma", which he regarded as too dangerous an instrument in the hands of the more advanced of the population.

This very upsurge, brought new life and a growing spirit of struggle into the ranks of the disillusioned workers. A very special role was played by the "Bund" and this was due to the Regional Committee in Lodz.

Various Different Views

Simultaneously there arose various other Jewish mass-movements, in all spheres of the political spectrum, including the various Zionist groups in the Jewish community.

It was, therefore, quite natural that in the background of this multi-colored rainbow of political differentiation, in movements which eluded one the another, in this cultural and spiritual climate, where variant idealogies of world political systems fought against each other in no small manner, amongst these deeply serious and dedicated people, each one had with full conviction received from his parents and grandparents a heritage. He believed with all his heart and soul in these truths and only in these truths. In this heated atmosphere it was quite natural that there be fiery discussions, which would begin around the family table at home, and spread to the streets, to meetings, and wherever people gathered together. Discussions took place in which every single faction made a maximum effort to influence others with all possible, logical and

Grenk and his wife Leah, complied with the economic conditions, because their property was worth 10,000 cash (?). Included in their property were the goods they traded on credit from Nuremburg, and also local produce. They also were cultured people. Authorization was also given on account of their daughter Hinda, who had studied for three years in the local school, and even finished the school with distinctions. Other Jews used the same reasons in order to obtain permits. To name a few: Pelz, Bradar, Goldberg and Kubawski. It took a number of years to obtain such a permit. Only the more well-to-do were able to avail themselves to these conditions.

With much effort the shape of Jewish life, that had found its beginnings in the early '70's of the 18th century grew and unfolded. Their varied occupations and different positions began to operate according to the developing conditions in the textile industry. So a basis was established for a varied and rich life, which widened and expanded into the 20th century. It is not necessary to describe the later events, for they are well-preserved in the hearts of those who survived the tragedy of the holocaust.

Translated from the Hebrew
by Leila Kaye-Klin, Jerusalem

REMINISCENCES OF ZDUNSKA-WOLA — CITY OF MY BIRTH

by Philip Rosenberg

This chapter of reminiscences from my home town, Zdunska-Wola, Poland, is written just 47 years after I left my beloved city for America in 1919.

Being unable to set down any memories of the unprecedented catastrophe which befell the three and a half million Jews of Poland, including the 12,000 from our home-town, I will content myself by describing certain highlights and episodes of my life in Zdunska-Wola, during the first 25 years of my life, and how they influenced my childhood up until the time I went my self-directed way as a grown-up person.

Let me begin with my childhood. I was born in 1894, the youngest of 7 children, to a family which suffered great poverty. My father, Zisl Hersh was a fur-cutter, who never earned a decent wage. He would travel around, among the peasants in the villages, with his needle, his scissors and his iron, repairing old fur coats, sheepskins, or other clothes, and at times, sewing new ones, in return for which he would bring home some vegetables and a small amount of money. In order to increase his income, he would also sell fish for the Sabbath, and my mother, Leah Drizl would help him sell it.

It was a hard and tedious life. My father was not the only one who worried all week about how he would feed his large family, but his biggest worry was preparing food for the Sabbath. This was the one day when Jews would put their cares and worries of a livelihood aside, transferring themselves, in their fantasy, to another, spiritual world.

At the age of 10 I could no longer continue my studies in the "cheder". Conditions at home were such, that I had to begin to "earn" some money in order to help increase the family income. Because there was no other alternative, my father took me out of the "cheder" and apprenticed me to a tailor to learn the trade. I was not the only one in town who had to do this. This was also the fate of many of the young people in our home town, who grew up in impoverished homes, and were forced

affected, in particular, those who wished to build or buy houses.

Even a distinguished Jew like Feiwish Opotowski came up against these restrictions. Feiwish Opotowski, a prosperous businessman and an honoured person, needed a large and spacious house to suit his requirements and his position. He wanted to build a house in the central square but although the manufacturers and the merchants were allowed to build outside the two appointed streets, their descendents did not have inheritance rights. Opotowski wanted a building licence, which would enable his sons who came after him to live in this house. In 1827, Stefen Zlotnizki — an unofficial partner in his business — in a special application, approached the government committee in the district of Kalish, requesting the following: "Since there is an empty plot in the town square which belongs to Opotowski, he wishes to build on it a one-storey house, with a tiled roof, and if the same will receive a government permit he wishes that after his death his children will be able to occupy it and own it. A positive answer to this application will speed up the building of fine houses in the town." In the Government's negative reply it is written: "To the majority of Jewish householders in the specified streets there is no right of inheritance." Zlotniski was not satisfied with the negative reply, he explained that by depriving Opotowski of a permit would serve as a precedent, as a result of which the rich Jews would stop building houses and this situation was liable to hinder the development of the town. After building was resumed, the licence was confirmed. They, however, silently passed over the problem of inheritance. The many difficulties which Opotowski encountered, his feelings being hurt on the one hand and the crisis which hit the industry on the other hand, resulted in his abandoning his industrial activities and he went over to other fields (alcoholic beverages and a bakery). In 1847 he bought a farm in the village of Janishewica and settled there.

The limited rights regarding the dwelling places of Jews lasted five years, but beginnig from 1830, the not so well-to-do Jews also started to infiltrate to other parts of the town. Because many of them did not have the means to build brick houses, they built wooden ones, whereupon the local authorities intervened and renewed the restrictions of 1825, and even augmented them. Because the town management and the district commissioner closed an eye, the authorities enacted that "the local management has no right whatsoever to confirm and to arrange matters concerning the building licences for Jews." In connection with the renewal of restrictions the old customs were revived, Jews were pushed out of their houses, and back into the two streets. Also the competition which surrounded the place after the crisis acted in this direction.

In 1853 Christian settlers applied to the regional court representative, complaining that "Jews contrary to the restrictions imposed in 1848, are spreading all over town, and on the basis of a licence from the district commissioner are putting up 'huts'" (in the document the term "hut" is stressed). And so from this time onwards, every Jew who intended building in the prohibited streets was compelled to prove that he was complying with the terms demanded according to the 1848 orders.

In 1862 Zelig Herschfinkel of Warsaw brought a wooden house, in order to destroy it and put a brick one up instead, he applied for a licence as follows:

1. I know to read and write in the Polish language.
2. I send my children to a Polish school, and it is a fact that they know both the Polish and German languages fluently. They read and write in same.
3. I and my family do not wear the traditional Jewish clothes, and we are not different in our dress from other cultured people.
4. A custodian of treasury income of the town, and lottery agent, as well as a wholesale wood dealer, I openly manage the turnover of the three enterprises, I have my own capital amounting to the sum of 3,000 ruble (cash)?

Hirsch Grenk also tried to obtain the same type of permit as the above. Although he was a rich merchant, his own capital was not as large as Herschfinkel's. The local offices confirmed that

already reached 125 looms. Factories were established in this branch of the textile industry, firstly by Kunce, Appel and Donat. The suppliers of raw materials were Jews, who were the owners of cotton warehouses in the town. Two Jews from Zdunska-Wola, Bronowski and Beharier, also had cotton warehouses in Constantine. Another two Jews, Landau and Ludwick, sold cotton yarn to Lodz, Pabiantiz, Turek and Kalish.

A Jew by the name of Memrat had a special role in Zdunska-Wola. He obtained almost the sole rights to operate yarn warehouses for the whole district of Kalish. It was his intention to put up a factory in Zdunska-Wola, and to compete with the German factory owners, who exploited the local weavers, but he relinquished his intention for three years, because he came to an agreement with the German factory owners, who obliged themselves to purchase the yarns only from him, as well as to sell him their finished products exclusively. Immediately after the where he the agreement in 1833, he put up a factory which existed until 1836. In that year he liquidated his factory, because of his many surrounding activities in banking, in commerce and various other fields. He became very rich, as his yarn warehouses brought in a lot of capital, and in the year 1841 there were 978 looms in Zdunska-Wola alone, making the demand for raw material for cotton very great. In his last years he completely abandoned the yarn trade and established a large bank in Kalish where he was one of the philanthropists in the town. He founded a special fund for the Jewish hospital in Kalish. This fund was later enlarged by his descendents.

Also a Yaakov Pelz put up a factory for cotton material. But he found his way into industry in a different manner than the others. He began as an expert weaver and not as a merchant. In 1837 he received a certificate as a skilled weaver from the office in Podembice. He was one of the few Jews who received such a certificate. In the crisis which followed the revolt he moved to the district of Lublin. In later years he traded in cotton material and moved to Zdunska-Wola. In 1859 the Zdunska-Wola local council confirmed that "the said industrialist, dealer in cotton materials, is a manager of a weaving workshop on his own account. Seventy-five workers, craftsmen and apprentices, are engaged in the workshop." At the same time it was the largest factory in the town. Therefore Pelz's social economic rise was basically different to that of other local industrialists, who through their interest and desire to develop the town turned to industry. The small percent among the local Jewish industrialists derived apparently from the fact that the place was near Lodz, with whom they had ties, connected with commerce and industry.

The first mechanical factory (Damil Fabrik?) was founded in 1860 by Strauss. (Dide's factory was not modern). By the end of the 19th century another three mechanical factories were esetablished: Aldet, Wiener and Karl Kuske.

All our knowledge of the Jews in the town, are drawn from official municipal documents. However, in the above-mentioned documents only people of special economic importance in the town are mentioned, not the simple Jews, whose names we came across during the crisis. For example: in the year of the big depression, when 374 loom operaters were on strike, and 1,364 men were left without any source of income, the council management composed a list of 318 names of residents who were in need of aid, and in which two Jewish weavers are mentioned: Naftali Kroll, owner of two looms, with two dependents, and the second, Hirshel Yoskowitz, owner of three looms, with four dependents. They were not the only cases needing aid, because the crisis hit all trades and all fields of work. Despite the crisis which hit the town, the number of Jews learning the weaving trade grew. There were also those who moved to other places in order to specialize in their profession. In one of the documents it is mentioned: "In May 1859 Wolf Rosenstein came to Pabianitz from Zdunska-Wola for a period of two months in order to specialize in the weaving trade.

For the Jewish population the textile industry created new possibilities for economic substance.

But they had to struggle against the restrictions which began in 1825, and continued until the second half of the 19th century. These limitations

number of house-weavers (chalupniki) from the surrounding villages, which was for the weavers a supplement to their income from agriculture.

The central figure among the Jewish industrialists in the first half of the 19th century was a Jew named Feiwish Opotowski, who originated from nearby Shadek. He moved over to Zdunska-Wola in 1823. In this new developing town he found ample commerce in textile and other manufacture. In 1827 Zlotnitzki informed the District Government committee in Kalish: "The Jew, Feiwish Opotowski, a big commercial manager of the industrial produce of the town, deals with exports abroad — to Russia and China — he is important and vital to the industrial plants. He has also put up an industrial plant. In 1826 he made an agreement with 4 weavers of German origin. Conditions of the contract allow him the *exclusive* right over the weavers work and its sale."

In 1829 he also made such contracts with other craftsmen. The conditions are characteristic in content to the terms of agreement between the plants and the craftsmen. Here are the terms of agreement laid down by Feiwish Opotowski: "The goods are obliged to be finely woven in a mixture of colours with a delicate and good finish. Damage in the work obliges the weaver to bear a third of the price of the wool. The labour costs right up to the final account will be borne by the weaver. With the transfer of the finished goods, an exact account will be made for every roll according to the price."

In 1829 the above-mentioned put up an industrial plant, under the same primitive technical conditions, except that the workers were concentrated in the hall of the plant-owner.

In the years 1829-31 Hirsch Dide founded a local wool spinnery, in partnership with a German by the name of Neustadt. At the same time they brought in the first mechanical loom, thereby the plant obtained the character and likeness of a modern factory.

With the expansion of the industrial plants in the towns, additional names of factory owners appear, for example, Moshe Shtalpern, Shmuel Lipshitz (local people), as well as a number of Jews from nearly Lask: Langer and Abraham Kempinski, who also exported to Russia. The raising of plants, especially by outside people, caused the local factory-owners and their union to rise against the establishing of new plants out of suspicion and fear of competition. Also the large local plants were accused of ousting the smaller plants and craftsmen. The incitement and propaganda which began as a consequence of a pending crisis was conducted in the whole district of Lodz. The Mayor of the time, Karl Tangerman, distinguished himself, and was later recognized (during World War II) as having paved the way for the Nazis and in whose steps they followed. In his report of 1844 we read: "This factory is an humiliating fabrication, only the Jews could have conspired it. The worker is helpless, without any will of his own. He is subject to double losses, first of all they estimate his yarn at a high price, and payment for his work is lower than accepted." This very ignorant reasoning shows his willingness to believe that the factory is a Jewish fabrication, especially as most of the complaints, on the part of the workers, were directed against the big German industrialist Harrer from Szeradz.

The strong economic action of the same period didn't last long, due to the crisis in the textile industry, that began with an epidemic which broke out among the sheep, bringing about a severe shortage of raw material (wool). The crisis continued with the Polish uprising during the years 1831-33. As a result of the uprising the Czarist authorities adopted a policy of tyranny and oppression, which disturbed and almost completely paralyzed the export to Russia and to China. The apathy and degeneration which began in 1830 continued, and if in 1832 there were 170 looms in operation, then in 1835 their number decreased to 99, in 1841 to 72 looms. Only in the 'seventies did a recovery begin in the weaving industry.

The cotton industry developed in the town together with the weaving industry, beginning with home industry (chalupniki), after which the factories followed. In the cotton industry the Jews played a bigger part than in the weaving field. At the beginning of 1824 there were 12 looms in the town and by the end of the same year the number

situated at the entrance to the square." What happened to the synagogue later is not known.

The position, rights and conditions granted to Zdunska-Wola were similar in detail to those of Lodz and Zgersz. The same applied to the number of Jews with "special rights". One paragraph states: "In Zdunska-Wola Jews will be permitted to live in other streets also, on condition that they build on empty plots, or in place of wooden houses, build brick ones covered with tiled roofs, and that they be industrialists or independent artisans and manage their own weaving workshops. The same applies to big textile merchants." This possibility referred to only a part of the well-to-do Jewish population, so that they invest in building and this way expand and widen the town.

At the time of the establishment of the settlement of Czekai, none of the major allowances from the Felix Zlotniski period remained for the Jews, since all the privileges were now granted to the Germans who represented a large proportion of the population engaged in textile. But despite all these restrictions Jewish numbers grew within the general population.

From 1832 until 1837 the population remained stable at a little more than 3,000, then commencing from 1838 a systematic and permanent rise began:

1838 — 3,554 residents
1839 — 4,699 "
1865 — 7,979 "

divided up as follows:

Jews 2,532 — 32 per cent of the population; Poles 3,759 — 21 per cent of the population; Germans 3,759 — 47 per cent of the population.

From then on the population grew steadily. At the end of the 19th century there were 17,500 citizens making a change in the composition of the population. The division is as follows:

Jews 6,057, 34.6 per cent of the population; Poles 7,013, 40.0 per cent of the population; Germans 4,430, 25.3 per cent of the population.

The percentage of the number of Jews and Poles grew, whereas the number of Germans decreased. Actually, there were more Jews than officially registered, because a large portion lived there without permission and their names did not appear in the documents. In a check-up which took place in 1841 it was found that "Mayor Sernetki, allowed the Jews to live in the town, without registering them in the book of the Local Council." The above-mentioned claimed in his defence that "the number of Jews entering the town without permission, were given an order to evacuate."

The rapid growth of the population resulted in the development of the clothing industry especially in the field of cloth and cotton manufacture. Such a varied form of local industrial development was in itself a rare occurance.

When the textile industry in Zdunska-Wola began to develop it founded itself on the basis of the Craftsmen's Foundation (Guild) who engaged in the sale of raw materials as well as of the finished article. In the '20's of the 19th century, it was mainly a centre for the manufacture of cheap (vulgar) cloth which supplied the local needs of the peasants in the neighbourhood and of the lower classes in the town. The manufactured article had already reached important dimensions. In Zdunska-Wola alone they then produced 7,895 rolls as compared with Kolo (an important industrial centre) which only produced 3,820 rolls a year.

The number of weavers grew rapidly. In 1824 there were 149, and in 1828 — 200 craftsmen. With the growth and centralization of factory-owners, the craftsmen came up against difficulties in obtaining yarn and had to bring it from afar. Likewise, the supply outweighed the demand and the decreasing purchasing power of the surrounding population made it difficult to sell locally. It was therefore necessary to think of exporting. Understandably, the individual craftsmen were not able to keep up and the businessman came into his own. There appeared a businessman who gave the weavers the yarns, and on receipt of the finished article paid them a fixed fee as was agreed upon previously.

One of the first organizers of this new style of work, was a German called Harer, who exploited the weavers to such an extent that their complaints reached the authorities.

In the textile factories of Zdunska-Wola in the 19th century, the Jewish merchants held a central position. By the year 1820, they employed a large

fairs and, with the renewal of the Polish monarchy, the authorities demanded documentary proof on the municipal status of the settlement which also during Prussian rule had not been granted. He applied to the authorities as early as 1815, hiding the fact that Czekai lacked any official legal document, and in a simple manner he wrote: "As up till now the town of Czekai did not take advantage of past rights, and because presently there are living here many hand-weavers from abroad and he therefore asks that official permission be granted to annexe Czekai to Zdunska-Wola, so that together they be promoted to a town". In the year 1825 his efforts bore fruit and this consolidated area was recognized as the industrial town of Zdunska-Wola. After gaining municipal status, conditions changed, both for veteran settlers and for newcomers. The Jewish population grew rapidly and the composition of trades and businesses changed, according to prevailing conditions. However, though the Jewish population and industry grew, conditions were not altogether favourable, many rights were denied them and various restrictions were imposed. Special terms were granted for residents of new industrial towns, however, mainly for exporters and industrial workers, comprising mostly Germans. In places where industrialists and artisans concentrated, they demanded in conjuction with the central authorities, that Jewish immigration be limited.

On obtaining municipal rights, Stefen Zlotnitzki strove to impose the same restrictions and rules as were customary in the towns of Zgersz and Alexander. He wrote the following: "The mayor or the police may not give the Jews the right to reside in Zdunska-Wola without a permit from the Paritz, in order that Jews shall not outnumber the Christian population." Despite his awareness that his father and the custodians tried to bring in Jews, his only concern was to serve the purpose of the authorities, the demands of the industrialists and the German weavers. A point of interest in this same application is that he asks for a licence for a Jew to open a public house: "No local Jewish settler is in possession of such a licence for a public house, although he is also interested in hindering additional settlement of Jews, nevertheless many merchants come from abroad to trade, therefore, there is a vital need to establish a public house." He asked for a licence on behalf of a veteran Jewish settler, according to his instructions. The same purpose (even against his will) is found in a special document which was written and signed (like a contract) by the Paritz, by the Catholic clergy and Jewish representatives. A document such as this was the foundation on which the industrial town of Zdunska-Wola was based. "The Hon. Zlotniski does not wish and is not interested that there should be too many Jews in Zdunska-Wola. Therefore the Jews who live in the centre of the town, should be evacuated and allowed to buy land only in the Stefana and Ogrodowa Streets."

No Jewish representative signing this document was keen to do so, because these restrictions were among the conditions for permitting the settlement to become a town, they limited the improvement and economic development also for Jews. The above-mentioned certificate was signed by Yaacov Hillel Warshawski (apparently of the Warshawskis tracing back to the 18th century).

With the confirmation of the settlement as a town, the Jews received from the Paritz a piece of land for a cemetery and for this also it was necessary to get a Government permit, because the Jews of Czekai did not have their own cemetery and were compelled to bury their dead in Lask. At that time it was also necessary to obtain a permit from the head of the Polish church, a thing which entailed much effort and expense. During the period of the Polish monarchy, a permit from the official authorities was sufficient.

On 25 October, 1825, the State representative in Warsaw confirmed the changeover of the industrial area of Zdunska-Wola into a town. In paragraph 5 of the same document, which pertains to the Jews, their rights (restrictions) were specified. The area which ran parallel to the square was added within the town limits. It was desirable that there be a direct connection to the synagogue — which was built 50 years previously and which was allowed to remain in its place, the permit read as follows: "The synagogue which is located in the central square is allowed to remain there only if it is not

the Jews were exempt, because the estate-owner appreciated the "cash" sums of 421 zlotys which the Jews paid him for rent and the synagogue and "Cheder" were also included within this sum. The approximate amount charged by the estate-owner to a Jewish family was 38 zlotys a year, (4 pairs of shoes or half a year's sevrants' pay on the estate). From this rent — approximately 27 zlotys, Jewish tenants paid 50 per cent more than a gentile tenant, the largest amount was paid by the merchant Kochman — 50 zlotys, compared to others who paid 40 zlotys for comfortable flats down to 16 zlotys rent for the barber mentioned earlier, who in addition to being a barber was also engaged in curing the sick. He was also obliged to shave and cut the hair of the estate-owner and his servants, without payment. It was customary for the landowners to exploit the profession of the settlers to suit their own needs.

Rental payments represented only a part of the taxes and payments that were imposed on the Czekai Jews. These were: State taxes; chimney tax; a large householder paid 2 zlotys for a chimney, a small householder — 1 zloty and 15 groshy a year, poll tax was 2 zlotys per Jewish inhabitant from the age of one year upwards. Special taxes were also taken by the congregation, namely the Lask congregation, to which the Czekai Jews were affiliated. Even though they had their own synagogue and "Cheder" the community was too small to manage independently. They had to pay "property tax", "ritual slaughter" tax etc. to the Lask congregation. Because the Lask congregation was overloaded with debts — 32,000 zlotys, of which two-thirds was owing to the Catholic Church community and on which they had to pay 2,000 zlotys a year interest, it is understood that the Jews of Czekai were not exempt from bearing this burden. The payments and taxes of the agricultural peasants who had a low standard of living was small due to demands of the artisans for agricultural produce, especially as pressure was put upon the peasants to purchase their commodities at christian establishments who also operated smallholdings and were not pressed down with taxes and property rates as were the Jews. All this hindered the growth of the local Jewish population up until the beginning of the 19th century. The growth of the settlement, especially the Jewish settlement, began only when the place became an industrial zone, creating economic conditions for growth and development.

PART II

Despite the fact that Czekai eventually rose to municipal status, it still remained a small settlement and after the second partition of Poland and also in the years 1793-1806 (when under Prussian rule), her development was completely curbed. With its inclusion into the Warsaw principality the situation did not improve. In an era of political changes (including the Napoleonic period), the position of the Jewish population there was extremely difficult. Essential changes only began in 1815, with the reestablishment of the Polish monarchy and the beginning of important developments in the textile industry of the district.

The planned industry by the Polish monarchy incorporated the area which later became the industrial centre of Lodz. The industrialization of the settlement of Czekai and the annexed village of Zdunska-Wola, developed far beyond the comprehensive planning and organization of the government.

Stefan Zlotnitski brought 10 skilled weavers to the place in 1816. In order to get more artisans, he ran three enlisting agencies in Greater Poland and Selesia. The artisans were mainly Germans. In the year 1824, 149 artisans and weavers lived in Zdunska-Wola, 119 black labourers, 3 dyers and two operators.

Within the local industrial development the settlement became well-known and during this period it attached itself to surrounding settlements, such as Brzezin, Ozorkow and Alexander, and even outdid them.

It is worthwhile mentioning that the above-mentioned Paritz also put up a clothes factory in Alexander.

When Czekai and Zdunska-Wola became a consolidated industrial zone, the estate owner tried to obtain full recognized municipal status. The 60 year-old permit which Czekai held was only for trade

from operating public houses and brewries, which was authorized by the District Council a few times, in the years 1783, 1786-87. It is possible that these people settled in Czekai, and abandoned their previous employment.

Most of the names of the first Jewish settlers give a clue to their place of origin (it was not yet a custom for Jews to have surnames), for example: Wroclaw, Warshawski and so on. Here is a list of the parental families who lived in Czekai in 1788: Warshawski — furrier; Warshawski, Itzik — tailor; Yacobowitz, Wolf — tobacco merchant; Zulta-Broda — furrier; Czarni — tailor; Kochman — merchant; Lewek — baker; Obashni — tailor; barber (name not known); Berkowicz (occupation not known).

The living conditions of the first Jewish settlers, compared with the general living conditions of those days, were not bad. It was recorded in a property list that: "The furrier Zulta-Broda lives in a new house, which was built all straight and smooth, by the Hon. Mr. Maslowski. In the room there are three windows — where three panes are missing — the floor is from wood, a chamber (apparently a kitchen and pantry) and a stove. The door is from boards on hinges with a handle and lock. The yard is nicely fenced, as is the entrance gate (platun?)." A melting furnace for glass in the district was not available, which accounted for the missing panes. This was a usual occurance. The "Paritz", however, did not limit building materials, but was careful about spending ready cash. The apartment of the above-mentioned included: a room, a kitchen or pantry, and a work-room. The work-room also served as a shop for the sale of his produce. The flats were built to suit the needs and profession of the tenant, whereas the flat of the "Paritz" was rather small: two rooms, a roomlet, and two cupboards. Undestandably, not everyone owned a comfortable flat like the above-mentioned furrier. The list mentioned: the barber — one room; the baker pays rent and taxes for his one room. The merchants, Wroclawski, Yacobowicz and Bercowitz had their own houses (were not rented). The latter built himself a new house in 1887. Some lived in houses belonging to the "Paritz", others in two-family houses (dwojak in Polish) or four-family ones (czwaraki). These were the houses which had been built for the permanent settlers or for the farmers who permanently hired themselves for work on the estate. As mentioned a few Jews lived in this house and the rest in the one-family houses. Immediately upon the building of the church, Maslowski donated materials for the building of a synagogue, where there was also a "Cheder".

Here is a description of the house: "A synagogue where the Jews congregate, was built by Paritz Maslowski. The roof is from bricks; it has six large windows; there are two small rooms with two windows on the second side of the synagogue. This is a big new house". The beautiful synagogue building, was apparently the work of a talented Jew from the town of Lask. This same Jew built the splendid synagogues in Lask and Lutomiersk, which were prime examples in the field of architecture. His name was Hillel Benyamin, who he met his death while building the Zlotszow synagogue. The beautiful synagogue added much to the external appearance of the new town.

In the 'eighties of the eighteenth century there were 15 new houses in Czekai, a synagogue, a church, and a council house, all of which were built by the estate-owner. In addition to this, three houses were built by the Jewish settlers and four were built by the Christian ones. The purpose of investing in building was to create suitable and convenient conditions for the settlers on the one hand, and to exploit the trees and raw materials in the district on the other hand, as the timber and lime, as well as stone, had no outlet owing to the lack of a river for transportation. The building brought a satisfactory rent for the Paritz. Fifteen years after the rise of the settlement, there was a net yearly income from rent of 736 zlotys and 15 groszy, a weighty sum for those days (the price of 14 cows). Rent for the Jews was 57 per cent, despite their being only 37 per cent of the population. The incomes in cash filled the gap in the estate as it was difficult to turn agricultural produce into ready cash because of local conditions. The Christian tenants paid less rent as they were obliged to give 12 working days a year to the estate, work for which

from the village, called Czekai. This document read as follows: "At the appointed place, called Czekai, permission is hereby granted for peoples of *all nationalities* (as stressed by the writer of the document), their merchandise, agricultural produce, cattle and horses, may come to buy, sell, and exchange freely and securely". However, this very alleviation, turned the locality *de facto* into a townlet.

Felix Zlotnitzki, the estate owner of Zdunska-Wola and the townlet known as Czekai, acted to the best of his ability to enlarge and develop the settlement. He immediately built the "Ratusz" (Local Council residence), close to which was a plot for horses and carts. The actual construction of this building symbolized for him the beginning of a town. In fact in the year 1788 they were forced to renovate the "Ratusz" (apparently because of negligence while building). The above-mentioned land-owner supplied the wood and building materials from his estate.

Zlotnitzki was not content with the authorization for the holding of the "fairs" and the building of the "Ratusz". He strived for a varied local population, and sought to bring in commerce and craft. But under the prevailing conditions, the critical state of the towns of Poland caused by a hundred and fifty years of chaos and neglect, it was difficult to find local sources on which to build a consolidated settlement. Therefore, the estate-owner followed the example of other landowners, that is, he brought in Jews. He relied on the Czekai admission permit, which emphasized the permission to enter and practice commerce to "various peoples" (including also Jews) enabling them, on this basis, to settle in Czekai. To give the place a character of a town, he established among other things congregations, and for this purpose he built a wooden church. The public buildings, the church plus the "Ratusz" gave the place the shape of a *real town*.

This energetic and active man, did not manage to complete his task. He died at a young age and the custody of his property and of his young children passed over to Messrs. Patrakanski and Maslewski. The latter continued to put into effect the plans of the former, they finished the church building and helped settle and integrate a few Jewish families in the town.

In the year 1788, 15 years after the "fair" permits were granted, there lived in the settlement of Czekai, 17 Christian families, 3 Christian bachelors, and 11 Jewish families, totalling 50 (?) souls, compared with 12 peasant families living in the village of Zdunska-Wola. Only at the beginning of the 19th century did the settlement of Czekai also acquire the name Zdunska-Wola.

The families in the village Zdunska-Wola were all engaged in agriculture, 8 owned middle-sized farms and 4 owned smaller farms, while in Czekai there were 17 tradesmen and artisans, classified as follows: 3 tailors, 3 cobblers, a baker, a weaver, a blacksmith, a tiler (tiler of roofs), a carpenter, a barber, a saddler, a tanner, a barrel-maker and two furriers. Among the above-mentioned tradesmen, 7 were Jews, and they were: the three tailors, the two furriers, the baker and the barber. Also three merchants are mentioned, who apparently were also Jews, one is mentioned by the name of Wolf Tabaznik (possibly a tobacco merchant). It is worth mentioning that during the referred period, not one of the Jews in Czekai engaged in the "generally accepted" professions, such as lease-holders, brewers or public-house owners.

Up until the beginning of the nineteenth century the population of Czekai did not exceed 150 souls, a small population, in comparison with half the townlets in the same district, which amounted to approximately 500 souls. The professional make-up was also different, whereas in other places most of the population lived from agriculture and the few merchants and artisans were Jews. In the existing settlements there was a way of life which did not include the artisans and merchants unlike developing townlets which were based on commerce and craft according to the new prevailing conditions.

The mobilization and settling of the Jews in the town did not present any difficulties, because the aristocracy and the local population conducted a propaganda campaign in the big Jewish settlement of nearby Lask and all the settlements in the surrounding district of Sieradz to prevent the Jews

THE HISTORY OF JEWISH SETTLEMENT IN ZDUNSKA-WOLA

By Dr. Jacob Goldberg

The first Jewish settlement in the town, began in the second half of the eighteenth century, during the period when a new municipal settlement was being formed. Its beginnings long preceded the foundation of the textile centre in the district of Lodz (early nineteenth century). Apparently, there even existed a rural settlement in Zdunska-Wola 650 years ago, but the lack of any official data in the documents of those days, as was customary in village and minor settlements, does not enable a description of the events and trends in their development. Some small notes among various documents from the years 1525, 1532, 1673 and 1679, in their content does not give us much, but only indicates a "feudal" system where the peasant was compelled to give free labour to his feudal "Paritz" (Polish estate owner).

The name of the village "Wola" indicates that the nobleman was exempt from paying taxes. By the 17th century the village was still called "Panska-Wola" (Wola — goodwill or freedom). Apparently the meaning hints on freeing the "master" (Pan in Polish) of his obligations. It is assumed that a number of "pottery" craftsmen lived there who made and repaired ovens (Zdun in Polish). And so by the middle of the 17th century, the village was called "Zdunska-Wola". Zdunska-Wola changed into a municipal settlement only at the end of the eighteenth century, and until the settlement of the Jews, it was a small unimportant hamlet, one of the estates of a feudal middle-class family.

The fast development of this village, into a ferment and growing settlement, is bound up with the social and economic events in the Poland of the eighteenth century. Indeed, the new trends and aspirations contributed a lot to the development, but mainly the ambitions and will on the part of the *rich and middle-class aristocracy* had their share in this and with the help and encouragement of Stanislaw Poniatowski (the last of Poland's kings) they strived to rehabilitate and enlarge the forsaken and deserted towns. One publicist of the time aptly described the situation as follows: "In our Poland, in place of towns there are wide empty plots whose ruins hint of the towns that were, and are no more". The aspirations and achievements of the "Paritzim" (noblemen), did not stem from patriotic reasons, but were mainly a result of personal economic ambitions. They hoped that their income would grow, and those whose estates did not merit existing municipal status tried to establish their own.

The very same aims and ambitions also spurred into action the middle-class estate-owner, to whom the village Zdunska-Wola belonged. The two little villages of Stenszica and Awenczin, which in the nineteenth century were included in the existing territory of the town, also constituted part of the estate of the same land-owner.

To establish a new town it was necessary to obtain a special royal permit, but the estate owner of Zdunska-Wola did not receive such an official document. Although in those days the partition of planned municipal settlements was not yet taken into consideration, nevertheless, the king and his followers, did not find a valid reason to set up a new municipal settlement within the triangle of veteran Sieradz, Lask and Szadek. The aim was primarily to rehabilitate the existing settlements. There was also a fear that a new colony would compete with the royal and feudal ones which already existed.

After many attempts on the part of the estate-owner, a compromise was found. In the year 1773 a document was issued which gave permission for a "fair" to take place once a month, in order to ensure that the village of Zdunska-Wola would not gain the status of a townlet. This document stressed that the "fair" should be held in a place, far

to another; by correcting the manuscript and the proofs, in their efforts to eliminate all errors — our sincere recognition . . .

To our devoted editorial member, Abraham Kalushiner, who transformed his nights into working hours dedicated to this hallowed volume, which now lies before you, who made it his life's goal, in order that this Zdunska-Wola Memorial Album be a successful and valuable work. Abraham Kalushiner's contribution can not be measured by monetary value alone, it soars higher... much higher... for he succeeded in inspiring and elevating the entire Editorial Committee; he pointed the way in his pursuit after data and research, and his efforts to depict the horrors and bestialities perpetrated on our martyrs. At the same time he did not forget — nor did he permit others to forget — the heroes of Zdunska-Wola, who have been thrown to the four winds — to many strange lands. Those who from the very beginning of this noble undertaking have helped in the creation and gathering of all these valuable documents and information, know full well how to evaluate his efforts.

And, last — but certainly not least — to our Chairman of long standing, Abraham Frankel and his wife, Hanna (Hene), who have dedicated all their activities to the organization as a whole, and to the Yiskor Book in particular, who have worked on the project from the very beginning to the very end . . ., using their organizational abilities to the fullest... Abraham Frankel succeeded in creating an active circle, that became infected with his enthusiasm for the realization of this epic work. The home of the Frankels was for many years the workshop where, with slow but determined effort, the Yiskor Book was fashioned. It is therefore to this couple, Abraham and Hannah (Hene) Frankel that we owe a deep debt of gratitude for our achievement.

Thanks are also due to all our friends in Israel and throughout the world, for their assistance and trust, which encouraged us in our noble efforts. May these modest words be some measure of reward for all those who made every effort to bring out this Yiskor Book, dedicated to the hallowed martyrs of Zdunska-Wola.

The Editorial Committee

It is important to mention that our Yiskor Book is a collective product. None of the contributors are professional writers. The majority have taken pen in hand for the first time in order to set down their reminiscences and descriptions. This must be borne in mind if the reader should come across some inaccuracies or repetitions. However, it should in no way detract this work from its value, for it was written by people from our city, in simple language, and in all truth and sincerity.

In conclusion, we should like to express our heartiest thanks to the Archive Centre of Yad Va-Shem in Israel, to the Jewish Historical Institute in Warsaw, and to all the other institutions and communal leaders for their efforts in helping us gather these data . . .

To the editor, Elchanan Ehrlich, for his care and devotion to the work, for his strenuous and diligent labour, and for the stylish and aesthetic appearance of this book . . .

To Leila Kaye-Klin, for her work in editing the English section of this book . . .

To the President of the Zdunska-Wola Society in America, Philip Rosenberg, and to his wife, Pearl, for his fatherly concern and for raising the finances, without which there would be no possibility of publishing this great work . . .

To the active workers in the American Landsmanschaft, and especially the dynamic energy of Herman Holender, a member of the editorial committee, and his wife, Sarah, who did not let themselves rest, but solicited our Landsleit, scattered in various countries, to raise funds, and sent in a great deal of material, for which we are truly grateful . . .

To the Secretary, Raphael Krakovski, and active workers of the Zdunska-Wola Landsleit in Paris, for their active participation in gathering material of great values, especially in regard to the participation of our Zdunska-Wola Landsleit in the French Underground . . .

To a fellow member of the Editorial Committee, Yitzhak Arad (Erdinast), a warm and devoted co-worker, for his very learned essays and dedication to the work entrusted to him . . .

To the members of the Editorial Committee, Mordecai Landsberg and Nachum Klingbeil, for their care and joint efforts, and for remaining steadfast to the work from the beginning to the end . . .

To the members from Va'ad, Joseph Riba, Arieh Zillberberg, Arieh Stashevsky, Kasriel Klein, Joseph Salamanovich, and Pincas Neidat, for their assistance, especially in the technical work of gathering and grouping the illustrations, and other work, including the bookkeeping and correspondence.

Our heartiest thanks go to Dr. Jacob Goldberg, who supplied us with the history of Zdunska-Wola for our book.

To Mr. A.S. Geshury, for the tremendous effort and research he put into the articles regarding the great personalities and leading lights of old Zdunska-Wola. He spent days and weeks in university libraries, combed through hundreds of books and journals, in order to ferret out all facts and information relating to our city. Our warmest and heartiest thanks go to him for his work.

To all those who have made their contribution by translating from one language

PREFACE

With the publication of our Yiskor Book, we have added yet another monument to those already erected; we have kindled another candle in memory of our destroyed and martyred people; another link has been added to the great chain of tragic events which terminated in the systematic murder and annihilation of a third of the Jewish people by the Nazis. This Yiskor Book is the Monument to our hallowed community (Kehila), who were the victims of this willful and predetermined destruction. Our book is filled with tears and memories. It brings back (in print) the history of the Jewish Community in Zdunska-Wola and the dynamic Jewish life that flourished there; it relates the tragic days that preceded the terrible liquidation and the dreadful holocaust that followed.

It was no easy task to gather sufficient material to depict the many facets of our city, its people and their life, and the communal and philanthropic activities which enriched our city.

It has taken much painful effort to gather and record the facts from those who lived through the tortuous days before the final destruction; the various murderous "actions" which were perpetrated by the Nazis (may they be forever cursed), and he last selection at the cemetery, at the end of August 1942, that resulted in the almost total liquidation of our Community (Kehila).

In our efforts to gather all the necessary data, we appealed to our Landsleit throughout the world and to various archives, including the Archives of Yad Va-Shem, the Jewish Historical Institute in Warsaw, and to prominent personalities and various institutions. After untiring efforts and labour which took up numerous days and nights, that ran into months and years, we succeeded in collecting the various articles and pictures which appear in this book.

In compiling the section on heroism, we were beset by many obstacles because, as is well-known, our city was unlike the border towns or villages, or the towns of White Russia and the Ukraine, in that it did not come within the boundaries of partisan and underground activities. However, we were certain that there existed among the youth of our city, youngsters with a healthy sense of defending Jewish honour by joining the partisans or by fighting on the various fronts.

After much diligent research, we are able to publish a number of stories about our active partisans and underground fighters, and of those front-line soldiers who served on various fronts, many of whom lived to be among those who marched into Berlin and delivered the final death-blow to the bloody murderers.

For a number of reasons, we have not included detailed accounts of the economic structure of the Jewish population and how they earned their living, simply because, in many instances, there is not a single person who survived to give us this valuable data. Although here and there among the articles included, some information is given.

In the following pages the survivors of the Zdunska-Wola Jewish community have tried to give an accurate and vivid picture of their town as they remember it.

Although none of the contributors are professional writers — some have taken up the pen for the first time — each has in his own way, tried to give us an insight into the life of the town as it was before the terrible catastrophe came and destroyed this community, so rich and deeply-rooted in Jewish culture and tradition.

Before World War II, Zdunska-Wola had a Jewish population of approximately 12,000. Most of the Jews were engaged in the textile industry, either as merchants or artisans and workers. The town was well-known throughout Poland as a Hassidic centre, as there were numerous Hassidic *stibls* around the town. There also existed in Zdunska-Wola a strong Bund movement, in addition to many prominant Zionist organizations.

Within these pages the writers have tried to bring alive the hopes and fears, the joys and sorrows of the people who made up the Jewish community, not only for those who have survived the terrible calamity, and who were once part of the rich life which existed in Zdunska-Wola, but for their children, and their children's children — and indeed for all time — so that it should be known how this community was formed, how it lived and prospered — and most important of all — how it was totally wiped out.

The reader will in this book, be able to trace the history of Zdunska-Wola from the early eighteenth century up to the destruction of the Jewish community by the Nazis in August 1942.

May this Yiskor book serve as a fitting memorial to all those who perished.

When asked to do the editing of the English section of this book, I approached it with trepidation, uncertain whether I would be able to carry out this work. I can only say that I have done my utmost to do justice to the task entrusted to me. This was in no small way due to those who willingly gave of their time to assist me in every way possible, to mention in particular:

Hene and Abraham Frankel who were ready at all times to answer my numerous questions, and who allowed me to work undisturbed at their home:

And last but not least, to my husband, Szymon Klin, himself born in Zdunska-Wola, for helping to bring the town alive for me and whose help and advice has been invaluable.

My heartfelt thanks.

Leila Kaye-Klin

Jerusalem, Nissan 5728

April, 1968

CONTENTS

Page

ILLUSTRATIONS

Published by the Zdunska-Wola Association in Israel,
in conjunction with the Zdunska-Wola Societies in the Diaspora

Printed by the Israel Press Limited,
Tel Aviv, 1968

ZDUNSKA WOLA

THE

ZDUNSKA - WOLA

BOOK

PLAN MIASTA ZDUŃSKIEJ-WOLI

CMENTARZ IZRAELICKI
SIERADZKA
JASNA
STESZYCKA
OGRODOWA
OPIESINSKA
JULIUSZA
RYNEK
ZŁOT.
ŁASKA
KRÓLEWSKA
BELWEDERSKA
ZAMKOWA
MICKIEWICZA
KOŚCIELNA
WEJŚCIE DO PARKU
PARK
PIWNA
DOLNA
PROSTA
MOKRA
WIDAWSKA
ZŁOTA
GRANICZNA
PAPROCKA
DALECKA